TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XIII

ANKARA 1966 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ MERKEZ KURULU

D

DEMİR ÇAĞI, madenlere göre adlandırılan çağların sonuncusu. D. Ç. Anadolu, Mezopotamya ve Mısırda çok eski çağlardan beri bilinmektedir. Demir, başlangıçta altın kadar değerli bir madendi; yalnız süs eşyasında ve kırallara ait hançerlerin keskin kısımlarının yapımında kullanılırdı. Mısırda sülâle devrinden önceki mezarlarda (M. Ö. 3000 yılları), Anadoluda Alacahüyük kıral mezarlarında (M. Ö. 2500 - 200), Mezopotamyada Tel - Asmar'da (M. Ö. 2700 yılları), Ur kıral mezarlarında ve Ninive'de bulunmuştur. M. Ö. III. bin yılında çok değerli bir maden olan ve eşyasından başka, silâh ve heykel de yapılmıştır. Ancak, bugüne kadar yapılan kazılarda, bu devrin şehirlerinde demir eşyaya rastlanmamıştır. Bilgimiz yazılı kaynaklara dayanmaktadır.

D. Ç., Yakın Doğu ülkelerinde, Ege göçlerinden, yani M. Ö. 1200 yıllarında Anadoluya denizden gelerek giren ve Hitit egemenliğine son veren göçlerden sonra başlamaktadır. Demir, Ön Asya ülkelerinde M. Ö. 1100 yıllarından sonra yayılmakta, her türlü âlet ve silâh bu madenden yapılmaktadır. Bundan sonra demir eritilmiş, kalıba dökül-

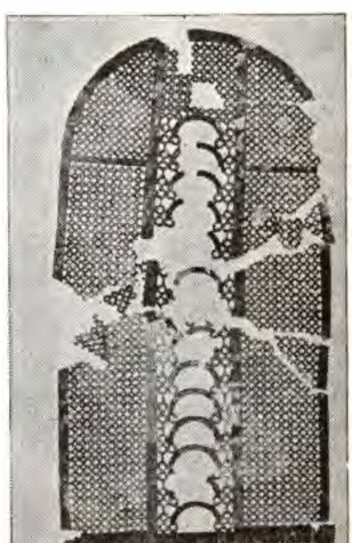
D E M İ R Ç A Ğ I: Bir Urartu tapınağı (Altıntepe, Erzincan)

hiçbir yerde yayılmayan demir, M. Ö. II. bin yılında aynı özelliği korumaktadır. Anadoluda Asur ticaret kolonileri çağı (M. Ö. 1950 - 1850) nın yazılı belgelerinde geçen *amūtum* kelimesi, altın ve gümüşten de değerli bir madeni bildirmekte olup bilginlerin kimisine göre, demire karşılıktır. Bu çağlarda demirden yalnız süs eşyası yapılmaktadır. Demir, Hitit çağı (M. Ö. II. bin) nda da bilinmektedir. Bu çağda, demirden süs

DEMİR ÇAĞI: Urartulara ait tunçtan bir kazan (Altıntepe, Erzincan)

müş, dövülerek işlenmiş, çok yayılmıştır. Buna paralel olarak, demiri işleme tekniğinde büyük ilerlemeler olmuştur. Bunun içindir ki, gerçek D. Ç. da bu tarihten sonra başlatılmaktadır. Geç Hititler, Urartular, Phrygler ve Kuzey Mezopotamya'dan başlayarak Suriye ve Anadolunun büyük bir parçasını ele geçiren Asurlular demir işçiliğinde usta idiler. Bu uluslar, büyük **d e m i r** atelyeleri **k u r m u ş l a r**,

D E M İ R Ç A Ğ I: Phryg'lere ait tunçtan bir kemer tokası (Ankara)

D E M İ R Ç A Ğ I: Kılıçlar, kamalar, bıçaklar, ve demir kap (Hallstatt, Avusturya)

geniş bir alana yayılan demir eşya ticareti yapmışlardır. Demir, Orta ve Kuzey İtalyada, Alplerde, Tuna bölgesinde, M. Ö. II. yüzyıldan başlayarak görülmekle birlikte, ancak M. Ö. VIII. yüzyıldan sonra çok yayılmıştır. Demir, M. Ö. XV. yüzyılda, Yunanistanda altın kadar değerli idi; bu alanda I. binin başlarında yayılmağa başladığı görülmektedir. Demirin yayılmasiyle Tunç Çağı (b. bk.) kapanmış, yerine insanlık tarihinin akışına büyük etkilerde bulunan yeni bir çağ geçmiş ve bu çağ günümüze kadar devam etmiştir.

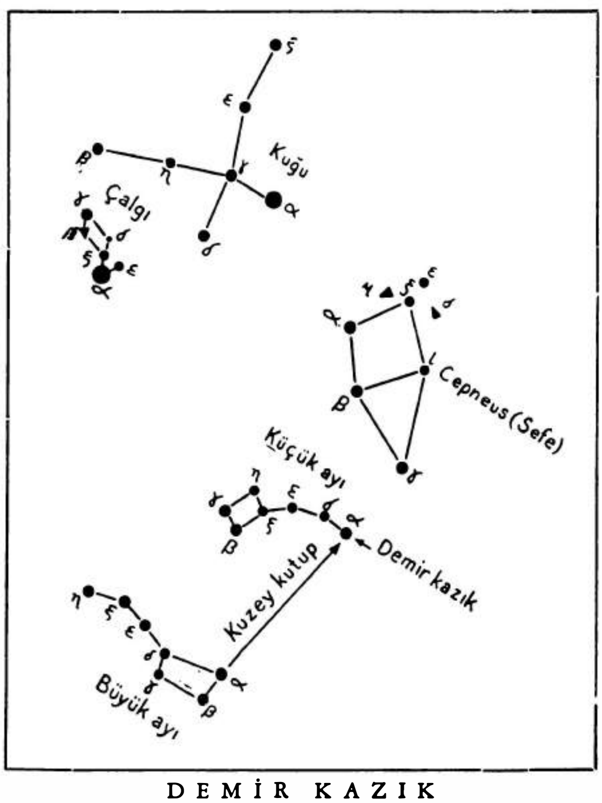
DEMİR HAÇ (Alm. Eisernes Kreuz), 10 mart 1813 te, Breslau'da, Prusya kıralı III. Friedrich Wilhelm tarafından harb içinde her rütbede harb görevlilerine verilmek üzere çıkarılan Alman nişanı. Nişan, kıralın çizdiği resim gereğince Schinkel tarafından yapılmıştır. Yüzünde (önceleri tersinde), üst yanında kırallık tacı, onun altında üç tane meşe yaprağı üstünde kıralın adının ilk harfleri olan FW (daha sonra yalnız W), bunun altında da harbin çıktığı yıl yazılıdır. Eskiden boş olan öteki yüzde ise, 1870 ten bu yana, nişanın 1813 teki şekli çizilidir. D. H., 1870, 1914 ve 1939 da harb nişanı olarak yenilenmiştir. Bu nişanın bundan önceki Pour le mérite (b. bk.) yerine konulanı boyuna takılan şövalye (Ritterkreuz) nişanıdır. 1939 D. H. ında kıral adının ilk harfleriyle taç ve meşe yaprakları kalkmış, sadece yüzünde, ortada, gamalı haç (b. bk.), haçın alt kolunda yılı gösteren 1939, öteki yüzünde ise 1813 rakamları vardır.

DEMİR KAPI (Sırp. - Hırv. **Demir - Kapija**, Rumen. **Portile de Fier**, Bulg. **Jelezni vrata**, Mac. **Vaskapu**, Alm. **Eisernes Tor**), Tuna'nın Güney Karpatlarla Doğu Sırp dağları arasındaki doğu çıkışı. Daha geniş anlamiyle 130 km uzunlukta olan yarma vâdinin bütününe bu ad verilir. Vâdide 4 boğaz ve her boğaz arasında kısa genişlikler vardır. Bu genişliklerden birinde Ada Kale (b. bk.) adacığı vardır. D. K. nın en göz alıcı parçası Hasan Geçidi olup Orşova kasabasının üstündedir. Burada yüksek kaya yarmaları arasına sıkışmış olan ırmak, ancak 170 m genişlikte, 70 m derinlikte ve deniz yüzeyinin altındadır. Irmağın sol kıyısından son zamanlarda kayalar uçurularak açılmış olan Steşeni yolu geçer; sağ kıyıda ise Romalılardan kalma ve yedekçiler için yapılmış kıyı yolunun kalıntıları ve yol üzerinde Traianus Levhası (Tabula Traiana, M. S. 103) hâlâ durmaktadır. Asıl D. K. denilen dar geçit, ırmağa doğru çıkıntı yapan bir resif yüzünden gemilere engel olmaktadır. Bugün gemiler, 1891 - 1896 da açılmış olan kanaldan geçerler. Bu nehir yatağı, boylu boyunca Rumanya ile Yugoslavya sınırını çizer.

DEMİR KAZIK (Fr. Étoile polaire), Kutup yıldızının başka bir adı. D. K. ya da Kutup yıldızı, yerin dönme ekseninin göğü deldiği kuzey kutup noktasına çok yakın bir noktada bulunur. Onun için bu yıldız, göğün günlük dönme hareketinde fark edilmeyecek kadar küçük bir daire çizer. Dairenin yarıçapı 1° den küçüktür. Bu küçük hareket kolay fark edilmez; onun için bu yıldıza D. K. denilmiştir. Avrupa ve Asya ülkelerinde zenite nazaran kuzey yanda bulunan D. K., eskiden beri yön tayininde kullanılmaktadır. Kuzey doğrultusunun bu yıldıza göre tanımlanması da bazen yön tayini için kolaylık sağlamaktadır (bk. DOĞU).

D. K. yıldızının gökyüzünde bulunması çok kolaydır. O, küçük Ayı takımının en parlak yıldızıdır. Büyük Ayı takımının β ve α yıldızlarını uzatıp, $\beta\alpha$ aralığının beş katı kadar, ilerlersek kutup yıldızına varmış oluruz.

D. K., beyaz, F 8 sınıfından, 2 m 12 kadir parlaklığında bir dev yıldızdır; ışınım gücü güneşinkinin 5 000 katı, çapı ise 100 güneş çapına eşittir. Uzaklığı 400 ışık yılı kadardır. Kutup yıldızı, gerçekte bir çift yıldızdır; biz onun çok az olan parlaklık değişimlerini gözleyebiliyoruz.

D E M İ R K A Z I K

Yerinde dönme ekseni ay, güneş ve gezegenlerin çekim etkisiyle bir koni yapacak şekilde yavaş yavaş dönmektedir. Bu olaya astronomide devinme (précession) denir. Devinmenin peryodu 26 000 yıldır. Buna göre, gök kutbunun yeri de zamanla değişecek ve başka yıldızlar yer ekseninin doğrultusuna rastlayacaktır. Meselâ bundan 5 300 yıl sonra α Cep (Cepheus'un α sı), 12 000 yıl sonra, α Lyr yani Vega (Çalgının α sı) D. K. olarak görülecektir.

DEMİR KÖPRÜ: bk. KÖPRÜ.

DEMİR MASKELİ ADAM (ölm. 1703), kişiliği sırlarla örtülü Fransız asıllı siyasî tutsak. XIV. Louis zamanında ilkin Pignerol'de, sonra Sainte - Marguerite adasında ve 1698 den sonra da Bastille'de hapsedilmiştir. Yüzünde her zaman siyah kadifeden bir maske taşırdı.

DEMİR MUHAFIZLAR (Rumen. Garda de Fer), Rumanyalıların millî politik hareketleri. Cuza ve Corneliu Codreanu tarafından 1923 te kurulmuş olan Yahudi düşmanı « Başmelek Mikâil Birliği » (Arhanghelul Mihail) nden 1927 de meydana gelmiştir. 1931 den sonra D. M. adını almıştır. 1933 te bu örgüt yasak edilmiştir. D. M. Rumanyanın üç devlet paktına girmesini desteklemiş, 1940 ta Ion Antonescu başkanlığında iktidara gelmiştir. Horia Sima liderleri olunca, birlik üyelerinden birçoğu yurt dışına kaçmıştır.

DEMİR PERDE, Sovyetler Birliğini dünyanın öbür ülkelerinden ayıran sıkı sansür ve hareket sınırlamasından dolayı bu ülke için kullanılan bir söz. Bu sözün ilk önce 1946 da Winston Churchill tarafından kullanıldığı kabul edilirse de, bundan önce Goebbels tarafından kullanıldığı da söylenir. D. P. sonradan, komünist blokuna bağlı bütün ülkeler için kullanılan bir deyim haline gelmiştir. Buna benzetilerek Komünist Çin için de Bambu Perde deyimi kullanılmıştır.

DEMİR TAÇ, İtalyanın Lombardia bölümündeki Milano ilinin Monza kasabası kilisesinde saklanan Longobard tacı. Bu tacı VI. yüzyılın sonundan beri

D E M İ R T A Ç

Longobard kıralları, sonra Büyük Karl (Charlemagne), 1805 te I. Napoléon ve 1838 de Avusturyalı I. Ferdinand, Longobard'ların kıralı olarak giymişlerdir. Bu taç, içinde ince bir demir çember bulunan, elmas kakmalı geniş bir altın çemberdir. İçteki demir çemberin, İsa çarmıhındaki bir çividen yapılmış olduğu söylenir.

DEMİRBANK, 1953 yılında İstanbulda Türk anonim ortaklığı halinde ve on milyon lira itibarî sermaye ile kurulmuştur. 1963 yılında ödenmemiş sermaye tutarı 2 774 900 lira idi. Millî Bankalar arasında yer alan bu bankanın yirmi üç şubesi (1963 yılı içinde) vardır. Banka, şubeleri bakımından daha çok İstanbulda gelişmiştir. İstanbul dışında Ankara, İzmir, Kırıkkale, Karabük ve Safranbolu'da şubeleri vardır.

DEMİRBAŞ, belirtilmiş kullanma süresince korunması gereken eşya, aygıt ya da avadanlık. Bk. RASYON.

DEMİRCİ, Manisa iline bağlı bir ilce. İlce merkezi olan D. nin nüfusu 8 745 (1960), denizden yüksekliği 750-800 m dir. Borlu ve Yarbasan adlı iki bucağı ve bunlarla merkez ilcesine bağlı 90 köyü ile birlikte D. ilcesinin nüfusu 39 524 (1960) tür.

D. ilcesi, Manisa ile Kütahya arasındadır. Topraklar dağlık ve tepeliktir. Kuzeyde Demirci Dağı (1 572 m) yükselir. Bu dağın güney yamacından çıkan Bağ Deresi ve kollarının geçtiği vâdiler, bölgeye parçalı bir görünüş vermiştir. Bu dağlık yörenin yıllık yağış tutarı 800 - 1 000 mm dir. Orman ve fundalıklar, bu arada palamut meşesi ormanları çok yer tutar. Ağaç çeşitleri arasında kara çam, kızıl çam ve palamut meşesi vardır. D. kasabası çevresi ile daha güneydeki topraklarda tarla, bahçe ve otluk yerler geniş yer tutar.

D. kasabası, Salihli - Simav şosesi üzerindedir. D. ye gelmek için 108 km güneybatıda, otobüs ve kamyonlarla gidiş geliş sağlanan Salihli istasyonundan faydalanılır. Bursa, İstanbul ve Ankaraya bu şose ile bağlantısı vardır.

D. nin başlıca geçim kaynakları arasında meyvacılık bulunmaktadır. Elma, armut, erik, palamut halkın gelirini artırmıştır. Halıcılık da önemli yer tutar. Kasabada ve köylerde birçok halı tezgâhı vardır. Kasabanın kereste fabrikası, halıcılıkla ilgili bir boya evi, haftalık pazarı, çam fidanlığı, meyva fidanlığı vardır. 1957 yılı ağustos ayı sonunda büyük bir yangın geçiren D. de 400 kadar ev ve dükkân, bu arada birçok halı tezgâhı yanmıştır.

D. nin suyu, çevredeki kaynaklardan getirilmiştir. Kasaba içinde 70 ten çok çeşme ve 50 kadar yangın su deposu vardır. Şimdi su ihtiyacının ancak beşte birini karşılayabildiği için yeniden su sağlanması işlerine girişilmiştir. D. belediyesi 60 yıl kadar önce kurulmuştur. Kasaba elektrikle aydınlatılmaktadır.

DEMİRCİ (eski adı: **Sergirti**), Urfa ilinin Viranşehir ilçesine bağlı bir bucak. Aynı addaki bucak merkezinin nüfusu 567 (1960) dir. Bucağın 4 köyü vardır. Bunlardan Karınca 1 240 nüfusludur. D., Urfa - Mardin şosesi boyundaki Viranşehir'in 20 km kuzeyinde, 750 m kadar yükseklikteki düzce bir yerdedir. Ekincilik ve hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır.

DEMİRCİ EFE, Mehmet (1885 - 1959), İstiklâl Harbinde yararlığı görülen efelerden biri. Nazilli ilçesinin Piribeyli köyündendir. Efe olmadan demircilik yapardı. Bunun için Demirci sanı ile ün yapmıştır. Birinci Dünya Harbi sırasında kendisine karşı yapılan onur kırıcı bir işten dolayı kaçmış, köyüne dönerek zeybek olmuş, dağa çıkmıştır.

15 mayıs 1919 da Yunanlıların İzmire girmesi üzerine ulusal savaşa katıldı. Düşman Nazilliye gelince D. E. nin zararsız duruma getirilmesi için kendisine önemli armağanlar göndererek generallik vadinde bulundular. D. E. bunları geri çevirerek düşmanla savaşa girişti. Bu arada düşmanın elinde bulunan Nazillideki silâh deposunu basarak hepsini kendi adamlarına dağıttı, zeybekler ordusunun Demirci Alayını kurmaya başladı. 10 temmuzda Aydın'ın doğusundaki

Umurlu'ya gelerek cephe komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Beyin komutasına girdi. Burada asker toplayarak alayının gücünü artırdı. Daha birçok efeler de onun emrine girdiler. Böylece D. E. kuvvetleri önemli bir birlik oldu. 16 temmuzda, düşman elinde bulunan Aydına bir saldırıda bulundu, üstün ateş karşısında ilerleyemedi. Bundan yararlanmak isteyen Yunan kuvvetleri karşı saldırıya geçtilerse de, başarı sağlayamadılar. Bundan sonra yapılan Fata, Adagide baskınlarında düşman perişan bir duruma sokuldu.

Para toplamak üzere Denizliye gönderdiği Sökeli Ali Efenin öldürülmesi ve adamlarının şehirden kovulması üzerine D. E., Denizliyi basarak, kendisini karşılamaya çıkan memurları hemen öldürttü, Ali Efenin ölümünden sorumlu gördüğü yüz kadar kimseyi de kurşuna dizdi, şehri yakacağını bildirdi. Bu kararından güçlükle vazgeçirildi. Bu olaydan sonra ünü her yerde yayıldı. Emrinde bulunan on bin kişi ile Aydın cephesinde düşman saldırılarını durdurmada başarı sağladı. 5 ekim 1919 da Aydın cephesi Umum Kuvayi Milliye komutanı oldu. Karargâhını Nazilliye getirdi.

Yunanlıların 22 haziran 1920 de Milen çizgisini geçerek Kuvayi Milliyeye saldırıya kalkmaları ve cephenin çökmesi üzerine D. E. de Göller Bölgesindeki dağlara çekildi. 10 kasım 1920 de Afyondan Adanaya kadar uzanan Güney Cephesi komutanlığına Albay Refet (Bele) Beyin atanmasından sonra ortaya çıkan Kuvayi Milliye - Kuvayi nizamiye çekişmesinde çeteciliği savunan Çerkez Ethem, Galip Hoca ile D. E. yi kendisiyle birleşmeye çağırdı. Öte yandan Albay Refet Bey de D. E. yi Konyaya çağırarak Aydın Zeybek Alayının bir kolordu olarak düzenleneceğini, kendisine kolordu komutanlığı sanının verileceğini bildirdi. D. E. her iki çağrıya da cevap vermedi. Çerkez Ethem'in çağrısını haber alan Refet Bey, D. E. ye karşı bir baskın yaptı. Efe kendisini saran kuvvetleri yararak dağa kaçtı ise de, adamları yakalanmış, kuvvetleri teslim olmuşlardı. Bu olaydan sonra efeye aracı bir subay gönderilerek, ulusal görevini yapmış olduğu, artık dinlenmeye çekilmesinin gerektiği bildirildi. Ankara hükümetinin isteğine boyun eğen D. E. köyüne çekildi. Ölünceye kadar köyünde yaşadı.

DEMİRCİHÜYÜK, Bilecik ile Eskişehir arasında, Çukurhisar'ın 5 km kuzeybatısında, şehir kalıntılarının yığılmasıyla meydana gelmiş bir hüyük. Çapı 80 m, ova seviyesinden yüksekliği 7 m dir. 1937 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsünce kazılmıştır. D. Orta Anadolu ile Batı Anadolu ve Güneydoğu Avrupa uygarlıkları arasındaki geçiş bölgesinin önemli yerleşme yerlerinden biridir. Burada gün ışığına çıkarılan arkeoloji eserleri, D. ün bir yandan Batı Anadolu, yani eski Troia uygarlığıyle, öte yandan Orta Anadolu merkezleriyle ve özellikle Sakarya bölgesi şehirleriyle ilişki halinde kaldığını ispat etmiştir. D. en parlak çağını M. Ö. II. binin ikinci yarısında yaşamıştır. Bu evre, zengin ve berkitilmiş II. Troia şehri ve Alacahüyük'teki kıral mezarlariyle çağdaştır. Bununla birlikte, D. te M. Ö. 3 000 - 2 500 yılları arasında da yerleşme yeri olarak kullanıldığını ispat eden eserler bulunmuştur. M. Ö. 2 000 yıllarında bir yangın sonunda bırakılmış ve bir daha yerleşme yeri olarak seçilmemiştir.

DEMİRHİNDİ (*Tamarindus indica L.*), *Caesalpiniaceae* familyasından yirmi beş m kadar boy atabilen bir ağaç türü. Yurdunun Afrika, özellikle Habeşistan olduğu sanılmakta ise de, bugün bütün dünyanın tropik bölgelerinde yetiştirilmektedir. Ağacın çiçekli zamanında çok güzel bir görünüşü olduğundan, tropik bölgelerde daha çok büyük caddelerin kenarına süs ve gölge ağacı olarak dikilir. Kırmızı çizgili sarımsı çiçekleri uçta salkım durumundadır.

Meyvaları 20 cm uzunluğunda, kahve rengi, yassı saplı, çok tohumlu, olgunlaşınca açılmayan legumendir.

D. nin meyvaları tıpta kullanılır. Meyvanın dış kabuğu (ekzokarp) sert, onun altında muza benzeyen mezokarptan *Pulpa tamarindorum* (D. pulpası) elde olunur. Pulpayı veren mezokarp yumuşak, yapışkan, kahve rengi, ekşimsi bir hamur halindedir. Bileşiminde elma asidi, sitrik asit ve asetik asit, şeker ve pektin vardır. Hafif laksatif olarak kullanıldığı gibi, şekercilik ve tatlıcılıkta da kullanılır.

DEMİRHİNDİ (Tamarindus indica L.): A. Çiçekli bir dal, B. Meyva

Yurdumuzda özellikle şerbet yapmak için kullanılır. Susuzluğu giderir ve vücuda serinlik, ferahlık verir.

DEMİRHİSAR (Türkçeden çevrilmiş olan Yunanca adı: **Siderokastron**), Yunanistanın, Makedonya bölgesinin Serez (Yun. Serrai) ilinde, Struma ırmağı üzerinde, Bulgar sınırı yakınlarında ve Serez şehrinin kuzey - kuzeybatısında bir bucak merkezi. Nüfusu 9 689 dur. Makedonyanın meyvacılık ve tütüncülük alanında sayılı merkezlerindendir.

Tarih: Osmanlı imparatorluğunun son yönetim örgütünde Selânik ilinin Serez mutassarrıflığına bağlı bir ilcenin adı. İmparatorluk zamanında batıdan Avrathisar, doğudan Nevrekop, kuzeyden Menlik (Bulg. Melnik) ve Petriç ilceleri, güneyden de Serez merkez ilcesi ile çevrili idi. Balkan Harbi ile imparatorluk sınırları dışında kaldığı sıralarda D. da 8 000, 80 köyü ile ilcede ise 30 414 kişi yaşamakta idi. Bu halkın 13 811 i Türk, geri kalanı Bulgar, Rum ve Çingene idi. İlcede 25 cami, 10 mescit, 34 kilise, 1 rüştiye (orta okul), 33 ilk okul, 2 hamam, 35 han, 235 değirmen ve 4 köprü vardı.

D., 1385 te Rumeli beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa tarafından alınmıştır. Bundan dolayı Türkler kasabaya Timurtaş Paşa Hisarı adını vermışlerdir. Sonraki yıllarda bu ad, kısaltılarak D. şeklini almıştır. Burası Gümülcine, Drama, Serez ve Manastır bölgeleriyle birlikte, I. Murad'ın Saruhan bölgesinden aktardığı Saruhanlı göçer illerinin yerleştirilme alanı olmuştur. Kısa bir süre uc olarak Çirmen (b. bk.) sancağına bağlanmış, Yıldırım Bayezid'in Selâniği bir sancak haline getirmesi üzerine bu sancağa bağlanmıştır. D. kalesi, beşgen biçiminde, yüksekçe bir tepeye dayalı olarak kurulmuş ve taştan örülmüştü. Fakat fethinden sonra, bulunduğu

bölge iç il halini aldığından, kale önemini kaybetmişti. Bu sebeple, voyvodalık örgütündeki kale dizdarı ile kale gözcüsü (merdüm - hisar) görevleri kaldırılmıştı. Buna karşılık, eyalet örgütünden sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı gibi askerî hizmetlileri bu örgüt çökünceye kadar kalmıştı.

D. 150 akçalık değerli ilce (hâkimlik) lerden biri idi. Kasabanın belediye hizmetlerine bakan muhtesip ağası da vardı. İmparatorluk devrinde üstüpü yapan tezgâhları ve meyvacılığı ile ün kazanmıştı. Özellikle burada yetişen nar pek beğenilirdi.

XVII. yüzyılda 1 600 evden ibaret bulunan kasaba, kale eteğindeki düzlüğe kaymıştı. Şehrin batısındaki ılıca ile güneyindeki Şeyh Abdullah Kemalî tekkesi, belli başlı gezi yerlerinden idi. Rumelide beliren derebeyleri D. a da hâkim olmuşlardı. Özellikle Serez beylerinin hükmü altına düşen D., bir aralık Dramalı Mahmut Paşanın eline geçmiştir. II. Mahmut zamanında hükümet merkezinin otoritesi yeniden kurulup 1830 da Rumeli beylerbeyliği parçalanarak Selânik bir il haline getirilince, D. bu ile bağlı bir ilce oldu. Bundan sonra Ayastefanos andlaşması ile her ne kadar Büyük Bulgaristan prensliğine katılmışsa da, bütün Rumeli Türklerinin ayaklanmaları ve 16 mayıs 1878 beyannamesi ile geçici bir hükümet kurmaları, Berlin Kongresinde D. ın güney ve batı Trakya ile birlikte Türkiyede bırakılmasına yol açtı.

Balkan Harbinin birinci devresinde Ali Yaver Paşa ordusunun Bulgarlara teslim olması üzerine D. da Bulgar egemenliği altına düştü. Birinci Dünya Harbinden sonra ise Neuilly andlaşması ile Yunanistana verildi. Lausannes andlaşması ile bu durum Türkiyece de kabul edildi. Bu andlaşmaya paralel olarak hazırlanan mübadele andlaşması ile D. ın Türk ve Türk Çingenesi halkı, Anadoludaki Rumlarla değiştirildi. D. Türk bilim tarihine, II. Bayezid devrinde yaşamış olan ve *Şir'at ül - islâm* adlı eseri Türkçeye çeviren Âbidin Efendi ile girmiştir.

DEMİRÎ, Kemalettin Muhammet b. Musa (1349-1405), Arap bilgini. Kahirede doğmuş, orada ölmüştür. Şafiî mezhebindendir. İlk zamanlarda terzilik yapmış, sonra kendini bilime vermiş, yetiştikten sonra da Kahirede hadis, fıkıh, tefsir, nahiv ve edebiyat okutmuştur.

Birçok eserler yazmışsa da, kendisine Doğuda ve Batıda asıl ün sağlayan eseri *Hayat'ül - Hayavan* (Hayvanların hayatı) dır. Bu eser, alfabe sırasıyla bütün hayvanların adlarını kapsayan bir sözlük niteliğindedir. Her hayvan üzerine bilgi verildikten başka, her biri hakkında halk arasındaki söylenti ve hikâyeler de katılmıştır.

Eser uzun ve sıkıcı olmakla birlikte, folklor, tarih, halk doktorluğu, ırk psikolojisi ve hadis gibi konularda büyük bir değer taşır. D. nin bu eseri Türkçeye de çevrilmiştir.

DEMİRKAPAN (Fiz.): bk. MIKNATIS.

DEMİRKAPI, İstanbulda, limanda, Haliç yönüne bakan bir semtin ve Yeni Saray (Topkapı Sarayı, Saray - i hümâyun) kapılarından birinin adı. Fatih tarafından İstanbulun Sarayburnu semtinde kurulan Yeni Saray'ın şehre açılan Ahırkapı, Bâb - ı hümâyun, Soğuksu Kapısı gibi büyük kapılarından biri olduğundan, bulunduğu semte de kendi adını vermiştir. D. adı, daha çok halk arasında yayılmış olup devletin resmî kayıtlarında bu semtin adı, Fatih'in sütninesi Hând Hatun'un burada yaptırdığı mescitten dolayı Dâye Hatun mahallesi olarak tesbit edilmiş idi. Bu mescidin vakfiyesi 1485 tarihini taşıdığına göre, mahalle İstanbulun fethini izleyen yıllarda kurulmuştur. 1922 de Dâye Hatun mahallesi, D. adı ile Hoca Paşa maliye şubesine bağlı mahalleler arasına alınmış, 1935 te ise mahalle örgütü kaldırılarak Hoca Paşa mahallesine katılmıştır.

Sarayın kapılarından biri olan D. ya gelince: burası sarayın kuruluşundan beri 300 kişilik padişah mehterhanesinin yeri idi. Bu mehter, her gece yatsıdan sonra ve her sabah tan yeri ağarmadan D. burcu üzerinde üç nevbet vurmakla görevli idi. Kapıdan içeri girilince padişahın yakın adamlarından Büyük mîr - i ahur (bk. MÎR - İ AHUR) un dairesi bulunur, az ileride de istabl - i âmire denilen has ahırlar yer alırdı. Kapının dışında en önemli yapı, Dâye Hatun mescidi idi. XVII. yüzyılda İmam - i Sultanî Mehmet Efendi tarafından minber konularak cuma mescidi haline getirilen bu mescide XVIII. yüzyılda Dârüs - saâde ağası Beşir Ağa, bir de medrese eklemişti. Bu eser, Avrupa demiryolunun yapılışı sırasında bütünüyle yıktırılmıştır. 1877 de II. Abdülhamit tarafından kale duvarına bitişik olarak asker gönderme dairesi yolu üzerinde yaptırılan çifte aynalı mermer çeşme ise, harap olmakla birlikte hâlâ durmaktadır.

D., XVII. yüzyılda oturanların çoğu gemici olan kalabalık bir mahalle idi. 1756 da çıkan bir yangında ise büsbütün harap olmuştu. Son yıllarda açılan Florya - Sirkeci kıyı yolu, bu semti yeniden canlandıracaktır.

DEMİRKAZIK DORUĞU, Toros dağlarının yüksek bölümlerinden olan Aladağlar (b. bk.) ın kuzey kolunun en yüksek doruğu. Yüksekliği 3 726 (bazı kaynaklarda 3 900) m dir. Bu çevrede dağlar, keskin doruklu, sarp yamaçlı ve çıplaktır. D. D., Güney Anadolunun en yüksek noktasıdır. Bu doruk, kıvrılmalara uğramış Kretase kalkerlerinin uzandığı ve buzul aşındırmalarına uğradığı bir yörede yükselir. Kuzey ve kuzeydoğu yamaçlarının önünde ve yakınında küçük göller vardır. Buzul oyması ile oluşmuş bulunan bu göllerin önlerinde taş yığınları bulunur ki, bunlar buzultaşlardır. Bu göller daha yukarılardaki kar, buzkar ve buzların erimesi ile beslenir.

DEMİRKENT, Artvin ilinin Yusufeli ilcesine bağlı Erkinis bucağının merkezi. Nüfusu 1 067 (1960) dir. D. bucağına bağlı 7 köy vardır. D., Erzurum - Artvin yoluna 5 km uzaklıktadır. Çevresinde çam ormanları vardır.

DEMİRKÖPRÜ BARAJI, Manisa ilinin Salihli ilcesi sınırları içinde, Gediz ırmağı üzerinde bulunan bir baraj. 1960 yılında işletmeye giren bu baraj, toprak dolgu tipinde bir baraj olup dolgu hacmı 4 300 000 m^3, temelden yüksekliği 77 m, tepe uzunluğu 543 m, göl alanı 5 000 ha, ölü hacmı 340 000 000 m^3, faydalı hacmı 911 000 000 m^3, sulayacağı alan 62 500 ha, taşkından koruyacağı alan ise 56 000 ha dır. D. B. hidroelektrik santralının kapasitesi 69 000 KW, üretilecek enerji kapasitesi 193 000 000 KWh tır.

DEMİRKÖY, Kırklareli iline bağlı bir ilce. İlce merkezi olan D. ün nüfusu 2 335 (1960) tir. D. ün denizden yüksekliği 250 m dir. İğneada ve Karacadağ adlı iki bucağı ve bunlarla merkez ilcesine bağlı 16 köyü ile birlikte ilcenin nüfusu 9 024 (1960) tür.

D. ilcesi, Kırklarelinin doğusunda, Trakyadaki Karadeniz kıyılarımızın kuzey bölümünün gerisindedir. İstranca dağlarının güneydoğu bölümü D. ilcesinin güneyinde uzanır. Mahya doruğu (1 030 m), D. kasabasının 12 km güneybatısındadır. İlce topraklarının güneyi dağlık, kuzeyi ile kıyı boyu tepelik ve yer yer düzlüktür. Dağlık yerlerde yıllık

yağış tutarı 1 000 mm ye yaklaştığı halde, tepelik yerlerle çukurluklarda bu tutar 600 - 700 mm ye iner. İyi ormanlarla koruluklar ilce topraklarında çok yer tutar. Ağaç çeşitleri arasında kayın ve meşeler başta gelir. İlcedeki köylerin çoğunun hemen yakınında ekilen toprak dışında, orman ve fundalıklar vardır. Halkın başlıca geçim kaynağı odunculuk ve kömürcülüktür. Yetiştirilen tahıl, fasulye, bakla gibi ürünler yerinde harcanır.

D. ün yeri oldukça sapadır. Kasabaya Kırklarelinden Poyralıya otobüslerle, oradan da çeşitli taşıtlarla gidilir. D. ile İğneada bucağı arasındaki yol, Karadeniz kıyısına kadar uzanır. Belediyesi 1926 da kurulmuştur. Kasabanın su ihtiyacı kaynak ve kuyulardan sağlanmış, kaptajlarla artırılan sular 3 km lik bir yol ile kasabaya getirilmiştir. Kasabanın küçük bir çarşısı vardır.

DEMİRKÖY: bk. SAMOKOV.

DEMİROĞLU (XVII. yüzyıl), Türk saz şairi. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde (I, 638 - 639) adı anılan bu şairin hayatı üzerine bilgimiz yoktur. Ancak, eski yazmalarda onun adına yazılı birtakım manzumelere rastlanmaktadır. Bu suretle, D. nun verimli bir saz şairi olduğu anlaşılıyor (Nihad Sami Banarlı: Adsız Mecmua 1932, 13. sayı; Hasan Eren: Türk saz şairleri hakkında araştırmalar, I. Ankara, 1952).

DEMİRTAŞ, Antalya ilinin Alanya ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Belen'in nüfusu 642 (1960) dir. D. bucağına bağlı 19 köyde 5 978 nüfus (1960) vardır. Köylerin çoğu küçüktür. Bucak toprakları Alanya ile Gazipaşa arasındadır. Bucak merkezi, kıyı boyunca uzanan ana şoseye 3 km lik bir yol ile bağlıdır. Köy ve mahalleler kıyıdan biraz içeridedir. Çevredeki dağlardan sularını toplayan Sedre Çayı buradan geçer. Toprak dağlık ve tepeliktir. Yalnız Sedre Çayının denize döküldüğü yerin çevresinde düzlükler vardır. Yerleşme yerlerinin çevrelerinde tarla ve otlaklar, daha uzaklarında ise bozulmuş ve yer yer iyi kalmış koruluk ve ormanlar, kıyı yakınında makiler yer almıştır. Ormanlarında kızıl çam, kara çam, köknar ve sedir önemli yer tutar. Toprağın elverişli yerlerinde bahçecilik yapılır.

DEMİRTAŞ, Bursa ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. D. kasabasının nüfusu 2 993 (1960) tür. Belediyesi ve postahanesi vardır. Bucağa bağlı 10 köyde 8 985 (1960) kişi vardır. D., Bursa ovasının kuzey yanında, Bursa - Gemlik şosesi üzerindedir. Çevresi bahçeliktir. Kuzey ve doğu bölümleri 300 m yüksekliğindeki tepeliklerle çevrilidir. Buralarda yer yer meşelikler vardır.

DEMİRTAŞ, Emir Çobanın oğlu: bk. TİMURTAŞ.

DEMİRTAŞ BEY, Artuklu beyi: bk. TİMURTAŞ.

DEMİRTAŞ PAŞA: bk. TİMURTAŞ PAŞA.

DEMİRYOLU, ray üzerinde yürüyen taşıtlar aracılığiyle yolcu ve eşya taşıyan araç. Bu taşıtların yürütülmesinde genel olarak buhar makinaları, içten yanmalı motorlar ve elektrik motorları kullanılmaktadır. Demiryolları işletmeleri, devlet demiryolları ya da özel demiryollar olarak yönetilmektedir. Gidiş geliş amaçlarına göre de hatlar, başlıca aşağıdaki gruplarda ele alınır. Bunlardan birincisi kamu hizmetinde kullanılan demiryolları olup, bunlar ana hat, şube hattı ve dar hat gibi küçük gruplara ayrılmaktadır. İkincisi ise kamu hizmetinde kullanılmayan demıryolları olup bunlar da özel bağlantı hatları, fabrika ve atelye hatları, maden hatları ve tarım deneme istasyonları hatları gibi demiryollarıdır.

1953 yılında Federal Almanya demiryollarındaki ortalama hızlar şunlardı: Uzak motorlu trenlerinde saatte 90 - 95 km, ekspreslerde 85 - 90 km, türlü yolcu trenlerinde 50 km, hızlı marşandiz trenlerinde 55 - 60 km, ötekilerde ise 40 - 45 km, yolcu trenlerinde en yüksek hız saatte 135 km olarak tesbit edilmiştir. Uluslararası demiryollarında, meselâ İskandinavya - Holânda ekspresinde (duraklarla birlikte) hız saatte 70 km, İskandinavya - İtalya ekspresinde ise hız saatte 65 - 70 km dir. 1952 yılında Avrupada ana hatlarda en yüksek hız saatte 100 - 140 km idi. Bu tarihte Amerika Birleşik Devletlerinde ise en yüksek hız saatte 169 km idi. Harpten önce ve meselâ 1938 yılında Berlin - Hamburg arasındaki en yüksek hız saatte 125,6 km idi. Buna karşılık, harpten sonra Fransız demiryollarındaki en yüksek hız saatte 120 km idi. Söz konusu hız, Paris - Lyon arasında işleyen elektrikli trenlerle elde edilmiştir. Milano - Roma arasındaki trenler saatte 92 km ile, Hamburg - Frankfurt arasındakiler ise saatte 91 km hızla gitmektedir.

D. nun başka taşıtlara göre bazı özellikleri vardır. Meselâ bu taşıtlarda büyük ölçüdeki yolcu ve yük, çabuk, güvenli ve vaktinde, istenilen yere taşınır. Yine D. ile taşınan yolcu ve yük, yağmur, kar v. b. gibi hava etkilerinden çok az zarar görmektedir. 1914 yılına kadar Avrupada çoğunlukla demiryollarının işletme ve taşıma işlerini devlet üzerine almış bulunuyordu. Devlet, taşıma görevini yüklendiği o zamanlarda, gerektiğinde elinde biraz taşıtı yedek olarak tutmak zorunda idi. Yani taşıtlardan yararlanma her zaman için doyurucu değildi. Bundan başka, işletmeyi aksatmamak için iktisadî olmayan hatlar bile işletilmiştir. Böyle olmakla birlikte, demiryolları yıllarca giderini kendisi karşılamış ve hattâ biraz kâra bile geçmiştir. Çünkü demiryolları uzun bir süre yolcu ve yük taşımayı tekeli altında bulundurmuştur. Son zamanlarda gerek motorlu taşıtların, gerek uçağın taşımada rekabet etmesi dolayısiyle D. nun iktisadîlik yanı azalmış bulunmaktadır.

D. katarları genel olarak üçe ayrılmaktadır: Yolcu trenleri, yük trenleri ve çeşitli trenler. Almanyada yolcu trenleri D ya da DT, E ya da ET, F ya da FT gibi çeşitli semboller taşımaktadır.

Ekspres trenleri de, şehirlerarası hızlı trenleri (S ya da ST), şehirlerarası yakın trenleri (N ya da NT) olarak adlandırılmaktadır. Burada T işareti motorlu trenleri göstermektedir. Son zamanlarda bunlara ayrıca özel adlar da verilmektedir. Alpen, Adria, Avusturya ekspresi, Holânda - İtalya ekspresi, Rheingold ekspresi, Rhein - Pfeil, Tauern ekspresi v. b. gibi. Hafif tipte yapılmış olan yeni FT trenleri 800 beygir gücünde Diesel motorlu olup bunlar 3 vagondan meydana getirilmiş birlikler halinde çalışmaktadır. Bu trenlerin en yüksek hızları saatte 120 km dir.

Bir trende dingil sayısı, trenin ağırlığı, uzunluğu hakkında aş. yu. bir fikir vermektedir. Uygun görülen en çok dingil sayısı kesin ve açık olarak belli edilir. Genel olarak yolcu trenlerinde 60 dingile kadar olabilir. Bu da 15 tane 4 dingilli vagona karşılıktır. Yük trenlerinde de 150 dingile kadar olup bu da 2 dingilli 75 vagon eder. Kuzey Amerikada 250 dingil gibi çok yüksek sayılar bulunmaktadır.

Aşağıdaki çizelge, 1951 - 1953 yıllarında bütün dünyadaki en önemli demiryollarını göstermektedir.

Hattın uzunluğu, saat tutarı, saatteki hız

MEMLEKET ADLARI	Km	Saat tutarı	Saatteki hızı Km
AVRUPA :			
Hoek van Holland-Köln-Basel	792	10	79
Berlin-Praga-Budapeşte-Belgrad-Sofya-İstanbul	2 894	68	43
Ostende-Köln-München-Belgrad-Atina	3 116	62	50
Berlin-Praga-Budapeşte-Bükreş	1 882	43	44
Berlin-München-Roma-Napoli	1 901	42	45
Berlin-Warnemünde-Trälleborg-Malmö-Kopenhag	448	18	27
Berlin-Warnemünde-Malmö-Oslo	1 098	27	40
Berlin-Warnemünde-Malmö-Stockholm	1 032	26	40
Paris-Hannover-Berlin-Moskova	3 060	71	43
Calais-Paris-Milano-Trieste-Belgrad-İstanbul	3 889	88	44
Paris-Zürich-Innsbruck-Bükreş	2 640	58	45
Paris-Bordeaux-Irun-Madrid	1 455	21	69
Paris-Bordeaux-Irun-Lizbon	1 900	30	63
Calais-Paris-Torino-Roma-Napoli	1 976	29	68
ASYA :			
Moskova-Omsk-İrkutsk-Vladivostok	9 330	219	43
Haydarpaşa-Halep-Bağdat	2 700	70	38
Harbin-Sinkinğ-Mukden-Dairen	944	15	63
Sinkinğ-Mukden-Kobe-Tokyo	2 868	60	48
AFRİKA :			
İskenderiye-Kahire-Luksor-Schellal	1 097	18	61
Lobito-Elisabethville-Beira	4 700	188	25
AMERİKA :			
New Yok-Buffalo-Chicago	1 538	16	96
New York-Pittsburgh-Saint Louis	1 777	20,5	81
New York-Richmond-Miami	2 231	26,5	84
New York-Atlanta-New Orleans	2 228	29	77
Chicago-Memphis-New Orleans	1 490	16,5	90
Chicago-El Paso-Mexico City	4 318	73	60
Chicago-Portland-Seattle	3 557	45	79
Chicago-El Paso-Los Angeles	3 739	48	78
Saint Louis-Salt Lake-San Francisco	3 685	52	70
Halifax-Montreal-Edmonton-Vancouver	5 937	114	53

Demiryolu kuruluşları: İşletmeye açılan bir D. nda, istasyonlardaki bütün raylar ve ayrıntıları, geçitler, bariyerler, işaretleşme kuruluşları, köprüler, plakturan (döner köprü) lar, telekomünikasyon kuruluşları, istasyonlar, yükleme yolları, rampalar, kömür ve kuruluşları, daha sonra raylar ve temas halinde olan D. üst yapısı, yolcu istasyonlarında bir istasyon yapısı bulunur. Bu, yolcuların bekleme yeri olup yer altı geçitlerini, hizmet ve bekleme odalarını içine almaktadır. Yük taşımak için de marşandiz garları ve ambarlar vardır. Lokomotif depolarında da sundurmalar, işletme atelyeleri, su kuleleri ve lokomotifin bakımı ile ilgili araçların bulunduğu mağazalar bulunur. İstasyon ve depo yakınında lokomotif personeli için, yıkanma yerleri ve servis yatakhaneleri vardır. İstasyonlarda işaretleşme ve makaslar bir kumanda kulesinden yönetilir; buna karşılık, serbest işleyen yolun kavşak noktalarında da blok sistemi yapılmıştır.

D. ile ilgili kuruluşlardan biri de onarım atelyeleridir. Onarım atelyeleri, istasyonlar çevresinde yapılmıştır. Böylece lokomotif ve vagonların kolaylıkla atelyelere girip çıkması sağlanmış olur. Onarım atelyelerinde lokomotif ve vagonların sökülme, onarım ve montajı yapılır. Bunlardan başka, ayrıca şu yapılar da bulunur: Müdürlük yapısı, görevliler için yatakhane ve yemekhaneler, lojmanlar, mağaza binaları, ısıtma santralı v. b. Bunlardan başka, geçit yeri bekçileri ve yol bakımında çalışan işçiler için de gerekli lojmanlar vardır.

Demiryolu yapımı: D. yapımı, yeni D. hatlarının meydana getirilmesi işidir. Bu işin plânlanması, söz konusu D. nun ana hat, şube hattı ve dar hat gibi açıklıklarına bağlıdır. Her hangi yeni bir D. nun yapımı için o hattın

iktisadî olacağı ve teknik bakımdan işletilebileceği konusunda hükümetten müsaade almak gerekir. Her hangi bir yerden D. nun geçeceği yolun tesbiti için, önce o bölgede ölçme ve toprağın jeolojik muayenesi yapılır. Bu yapıma ana hatlar için en yüksek eğiklik 1 = 80 ve bazı kere 1 = 40 kabul edilir. Şube hatlarında ise 1 = 25 e kadar eğiklik vardır. En keskin dönemeçlerde eğrilik yarı çapı r = 300 m ve r = 180 m. dar hatlarda ise r = 50 m olarak tesbit edilir. Yol yapımında toprak yığınının denkleştirilmesine dikkat edilir. Meselâ her hangi bir bölgeden oyulan toprak bir baraj yapımında kullanılabilir. D. nda suların birikmemesi için bunların boşalmasını sağlamak amaciyle kanallar yapılır. D. sık ormanlardan geçiyorsa, kıvılcımların yangına sebep olmaması için hatta paralel olarak 1-2 m lik boş bir toprak alanı bırakılır. D. bir şose ile kesişiyorsa, güvenlik bakımından alt ve üst geçit yapılır ya da geçit korkulukları ile ışıklı hatırlatma işaretleri konulur.

Bir D. nda düzenlenen toprak ile köprü v. b. işlere *alt yapı* denir. Bunun üstüne oturan çakıl taşı, ray ve traverslerden ibaret olan bölüme ise *üst yapı* denmektedir.

Demiryolu rayları: Raylar önceleri döküm olarak yapılmakta idi. Sonra haddeden çekilmeye başlandı. Raylar Thomas ya da Siemens - Martin çeliğinden yapılmaktadır. Bunların uzunlukları 15 - 30 m kadardır. 1 m sinin ağırlığı 65 kg a kadar çıkmaktadır. Alman demiryollarında genel olarak 1 m ray 49 kg dır. Rayların hat üzerine kolaylıkla döşenebilmesi için serbest hatlarda 60 m ye, tünellerde ise 3 km ye kadar önceden kaynaklı olarak hazırlanması gerektir. Tüneller dışında ve daha uzun olan rayların kaynak edilmesine çok önem verilir. Çünkü ısının değişmesi dolayısiyle, uzunluklarda da değişmeler olur. Bu sakıncayı önlemek için ray ve travers arasına kauçuk ya da ahşap parçalar konarak büyük sürtmelerden dolayı meydana gelen ısı alınmış olur. Bu ara parçaları aynı zamanda rayın yerinden oynamasına da engel olmaktadır. Çünkü katarın frene geçmesi sonucunda raylar oynayabilir.

Rayların iç kenarları arasındaki açıklığa *ray açıklığı* denir. Normal ray açıklığı 1,435 m dir. Bundan başka, dar ve geniş ray açıklıkları vardır. 0,60 ile 1,000 m ye kadar olan ray açıklıklarına *dar hat* ve 1,762 m ye kadar olanlara da *geniş hat* denir. Tekerlek kasnağının yuvarlanma yüzeyinin konik olması dolayısiyle, raylar da içeri doğru 1 = 20 oranında eğiktir. Kurblarda santrifüj kuvvetin etkisinden dolayı dış raylar, iç raylara göre daha yüksek bir düzeydedir.

Traversler: Ağaç, çelik ya da betondan yapılmaktadır. Şimdiye kadar traversler çoğunlukla ağaçtan yapılmakta idi. Son yıllarda beton traversler de kullanılmaya başlanmıştır. Beton traversler, dinamik kuvvetlere karşı koymak bakımından çok uygundur.

Küçük yol gereçleri: Ray ve traversi bağlamak için kullanılan parçalara küçük yol gereçleri denir.

Demiryolu frenleri: Frenler genel olarak iki şekilde ele alınır: 1. *İşletme frenleri*: Yürüyüş sırasında ve eğik yollarda bir trenin hızını ayarlamak ya da tarifeye göre treni istenilen bir yerde durdurmak için yapılan frene *işletme freni* denir.

2. *Rapit fren* ya da *imdat freni*: Tehlike ve kaza halinde yapılan frene *rapit fren* ya da *imdat freni* denir. Fren yapmak, genel olarak hareket halinde olan bir trenin kinetik enerjisini sürtme sonunda, onu ısı haline getirmek ya da başka bir enerji haline çevirmek demektir. Bu sürtme işi, tekerleklerin çevrelerinde bulunan fren suboları aracılığiyle yapılır. Ancak, sabolar aracılığiyle tekerleklere uygulanan kuvvet çok olursa, tekerlekler dönmez ve bunun sonucu olarak raylar üzerinde sürüklenir ve rayları bozar. Bu bakımdan demiryollarındaki fren aralığı, motorlu taşıtlara göre daha uzundur. Ana hatlarda fren aralığı 700 - 1 000 m dir. Dar hatlarda ise fren uzaklığı az olup 400 m kadardır. Çok yüksek hızlarda ve meselâ saatte 120 km hızda, fren aralığı o ölçüde uzun olup 1 000 m ancak yetmektedir. Bu sebepten yüksek hızlarda ayrıca manyetik ray freni kullanılmaktadır. Bunun da çalışma ilkesi, elektrik aracılığiyle meydana gelen manyetik kuvvetin treni durdurmaya zorlamasıdır.

Fren sabolarının tekerlekler üzerine basması, çeşitli şekillerde olmaktadır. Bunlardan el frenleri, sadece el gücü ile çalıştırılan frenlerdir. El frenlerinin de türlü çeşitleri vardır. Meselâ vida ve milli, zincirli ya da kremayerli v. b. gibi. Yani el frenlerinde bir kol ya da volanın hareket ettirilmesiyle fren yapılmaktadır.

Yukarıda sözü edilen el freni sistemi ile taşıtlar ayrı ayrı frenlenebilir. Halbuki bir trenin aynı zamanda frenlenmesi gerekmektedir. Bunun için de zamanla otomatik frenler geliştirilmiş olup trenler bu tip frenlerle donatılmıştır. Bu tip frenlerde boydan boya giden bir ana boru bulunup trene istenildiği kadar vagon eklenebilir. Treni gerektiğinde frene geçirme işi, lokomotifte makinist tarafından, yani bir merkezden yönetilir. Bundan başka, her hangi bir kaza halinde vagonlar arasındaki bağlantılar kopup tren birbirinden ayrıldığında bu frenler hemen kendiliğinden işlemekte ve vagonlar frenlenmektedir. Bu özelliğinden dolayı bu tip frenlere *otomatik frenler* denilmektedir. Demiryollarındaki bu frenler ya basınçlı havalı ya da vakumlu yapılmaktadır. Basınçlı havalı frenlerin tek gözlü Westinghouse, Knorr ve Hildebrand - Knorr gibi tipleri vardır. İki gözlü frenlerin başlıcaları Knorr ve Carpenter, vakumlu frenlerin ise Hardy ve Körting'dir. Almanyada 1921 yılından başlayarak Kunze - Knorr ve Hildebrand - Knorr gibi daha gelişmiş frenler yapılmıştır. Bugün vakumlu tip frenler, basınçlı havalı frenlere göre daha az sayıda kullanılmaktadır. Tehlike anında yolcu vagonları kompartımanlarında bulunan kolların çekilmesiyle tren aynı şekilde frene geçmektedir. Bu frene de *imdat freni* denmektedir. Aslında bunların hepsi aynı frendir.

Demiryolu akuplömanları: Lokomotif ve vagonlar arasındaki çekme ve basma güçlerini almak için, bunlar çekme ve çarpma donanımlar ile donatılırlar. Avrupa demiryollarındaki çekme ve çarpma donanımları ile Amerikan demiryollarındaki donanımlar birbirinden biraz farklıdır. Avrupa demiryollarında taşıtın her iki yanında karşılıklı tamponlar bulunur. Bu tamponlardan sağ yandaki bombeli ve sol yandaki ise düzdür. Böylece vagonlar bir tren halinde arka arkaya dizildikte, daima bir bombeli tampon düz tamponun karşısına rastlar. Tamponların içinde konik sustalar vardır. Konik sustalardan başka son yıllarda *Ringfeder* adı ile anılan bilezikli sustalar yapılmıştır. Bu tip sustalar ile donatılmış tamponlar 32 tona davanmaktadır. Tamponlara gelen çarpmalar, bu bilezikler arasındaki sürtme ile yenilmektedir. Adı geçen tamponlara *çarpma donanımı* denir. Vagonun iki başında bulunan iki tampona karşılık ortasında bir çekme kancası ve bir de vidalı koşum takımı bulunur. Bu düzene de *çekme donanımı* adı verilir. Çekim kancalarının tamponlar ile birleştirilmiş kombine bir şekli daha vardır. Bunlar Birleşik Amerikada kullanılmaktadır. Meselâ Janny akuplömanı örnek olarak gösterilebilir. Yani bu tip akuplömanlar çekme ve

Demiryolunun gelişmesi (km olarak)

KITA VE MEMLEKET ADI	1850	1860	1870	1880	1890	1910	1950
Kuzey Amerika	15 000	53 400	90 300	164 700	303 000	460 900	484 300
Amerika Birleşik Devletleri	14 515	49 292	85 139	150 717	268 409	392 808	364 300
Kanada	114	3 359	4 018	11 087	21 329	39 800	70 391
Meksika	11	32	349	1 120	9 718	24 717	24 200
Güney Amerika	—	500	2 800	10 000	27 600	65 500	105 300
Arjantin	—	—	732	2 273	10 244	28 636	42 885
Brezilya	—	129	691	3 200	9 500	21 778	55 807
Şili	—	195	732	1 800	3 100	5 804	9 915
Afrika	—	443	1 800	4 600	10 100	36 900	73 600
Mısır	—	443	1 056	1 500	1 547	4 132	7 500
Tunus, Cezayir, Fas	—	—	517	1 379	3 105	4 829	8 162
Güney Afrika	—	—	105	1 617	4 229	15 781	23 798
Okyanus	—	400	1 800	7 800	18 900	31 700	52 700
Avustralya	—	367	1 694	5 775	15 710	27 142	43 300
Asya (Sovyetler Birliği hariç)	—	1 400	8 200	16 200	31 700	85 000	166 100
Türkiye	—	43	234	327	853	4 564	12 000
Hindistan	—	1 350	7 683	14 977	26 299	50 677	54 200
Pakistan	—	—	—	—	—	—	24 000
Çin	—	—	—	11	200	8 627	23 600
Japonya	—	—	—	121	2 333	8 255	24 300
Sovyet Rusya	600	1 600	11 200	24 000	32 400	76 250	123 000
Avrupa (Sovyetler Birliği hariç)	22 900	50 273	93 700	145 200	192 500	282 000	315 400
Almanya	6 044	11 633	19 575	33 838	42 869	63 062	43 500
İsviçre	27	1 096	1 449	2 547	3 199	5 426	5 200
Avusturya	1 357	2 927	6 112	11 434	15 308	24 881	6 048
Macaristan	222	1 616	3 477	7 078	11 246	21 062	8 716
Çekoslovakya	—	—	—	—	—	—	13 133
Polonya	—	—	—	—	—	—	26 165
Fransa	3 083	9 528	17 931	26 189	36 672	51 188	41 429
Büyük Britanya	10 653	16 787	24 999	28 854	32 297	37 717	32 184
İsveç	12	522	1 708	5 906	8 018	14 491	16 657
İtalya	427	1 800	6 134	8 715	12 855	17 634	21 632
İspanya	28	1 918	5 475	7 481	9 878	14 805	17 823
Yugoslavya	—	—	—	—	540	1 021	11 574
Rumanya	—	—	254	1 387	2 493	3 763	10 246
Bütün dünya	38 600	108 000	209 800	372 500	616 200	1 038 200	1 320 400

çarpma donanımı görevini aynı zamanda yapmaktadır. Bunlara otomatik akuplöman da denilir. Almanyada Schaufenberg tipi akuplömanlar da henüz yaygın olmamakla birlikte bazı hatlarda kullanılmaktadır.

Demiryolu vagonları: D. vagonları, her çeşit yolcu, bagaj ve eşyanın taşınmasına yaramaktadır. Genel olarak vagonlar şu kısımlardan meydana gelir: Vagon sandığı ya da vagon üst yapısı ile şasiden ibarettir. Şaside çekme ve çarpma donanımı (D. akuplömanları), frenler, hareket takımı (tekerlek takımları, dingil yatakları, taşıma sustaları) bulunur.

Vagon sandığı eskiden daha çok ağaçtan yapılmakta idi. Ağaç yavaş yavaş bırakılmaktadır. Şimdi vagon sandığı çelikten yapılmakta olup bunun kaplaması ağaç, çelik saç, hafif maden ve plâstik ve benzeri gereçlerden meydana getirilmektedir.

Yolcu vagonları: Yolcu vagonları grupuna yolculara mahsus vagonlar ile yolcu furgonları, posta vagonları, yataklı ve lokantalı vagonlar ile salon vagonları girmektedir. Yapılış tipine göre vagonlar 2, 3, 4 ya da 6 dingillidir. İç donatımının biçimine göre, vagonlar 1, 2 ve 3. gibi mevkilere ayrılır. Vagon hacmının bölünmesine göre, kompartımanlı ya da kompartımansız (salon vagon) diye iki grupa da ayrılabilir. XIX. yüzyılda yapılan kompartımanlı vagonların

kapıları doğrudan doğruya dışarıya açılmakta idi. Şimdi bu tip vagonlar yapılmamaktadır. Bu vagonlarda her hangi bir vagondan ötekine geçilemediği için bunlara *geçit köprüsüz* vagonlar da denir. 1890 yılından başlayarak vagonlar geçit köprülüdür. Geçit köprülü olarak yapılan vagonlarda, bunların katar olarak dizilmelerinde daima birinden ötekine geçilebilir. Bunlar da iki türlüdür: Bir kısmında koridor ortadadır, öteki kısmında ise yandadır. Ortadan koridorlu vagonlar daha çok banliyölerde ve kısa yollarda kullanılır. Yandan koridorlu vagonlar ise genel olarak yolcu ve ekspres trenlerine takılmaktadır. Geçit köprülü vagonlarda köprünün üzerinde kapalı bir geçit körüğü vardır. Gerek geçit köprüsü, gerek geçit körüğü trenin gidiş sırasında onun bütün hareketlerine uyar. Geçit körüğü yolcuların bir vagondan öbürüne geçmesini tehlikesiz hale getirir. Bezden yapılmakta olan geçit körükleri yerine son zamanlarda Almanyada kauçuktan da körükler yapılmaktadır.

Vagonlar üzerine konulmakta olan işaretler, uluslararası bir nitelik taşır. Meselâ A, B ve C harfleri, vagonların 1, 2 ve 3. mevki olduğunu gösterir. Bundan başka, P = posta vagonu, WL = wagon - lit (yataklı vagon) ve WR = wagon - restaurant (lokantalı vagon) işaretleri de her yerde kullanılmaktadır.

Buharla işletilen trenlerde vagonlar, buharla ısıtılır. Isıtmak için kullanılan buhar, lokomotiften, izole edilmiş bir boru aracılığiyle vagonlara dağıtılır. Kompartımanların ısıtılması, yolcunun ihtiyacına ve havanın, yani çevrenin sıcaklığına göre ayarlanabilir. Salon vagonu v. b. bazı tip vagonlarda da buhar şofajı yerine sıcak su şofajı kullanılmaktadır. Diesol lokomotifleri ise çoğunlukla akaryakıtla ısıtılan şofaj kazanları ile donatılmaktadır. Bunlardan başka, elektrikli bir işletmede de elektrik şofajı kullanılmaktadır. Uzun yollarda ve çeşitli tip işletmelerde çalışan vagonlarda ise, hem buhar, hem de elektrik şofajı bulunmaktadır. Bazı hallerde trene şofaj vagonları da takılır.

Gerekli akım, elektrikli lokomotiften 800 - 1000 volt gerilimi ve kuvvetli akım akuplömanları ile katarın sonuna kadar iletilir.

Trenler eskiden gaz lâmbaları ile aydınlatılırdı, şimdi ise aydınlatma için elektrik kullanılmaktadır. Akım kaynağı olarak akümülâtör, aynı zamanda dingiller tarafından hareket ettirilen doğru akım dinamosu kullanılır. Trenin hızı saatte 20 - 30 km den az olduğu hallerde aydınlatma, bataryalar aracılığı ile yapılır. Hız arttığında tren dinamo tarafından aydınlatılır, aynı zamanda bataryalar da doldurulur. Son yıllarda elektrik ampulleri yerine aydınlatma için flüoresan lâmbalar da kullanılmaktadır.

Vagonların havalandırılması için pencereler, klâpeler ve vagonun damında bulunan aspiratörler kullanılmaktadır. Son yıllarda havalandırma tekniğinde de gelişme olmuş ve vagonlara klima döşemi de konmuştur. Klima döşemi olan vagonlarda pencereler hep kapalı durumdadır. Bu döşem otomatik olarak çalışmakta olup ısıtma ve havalandırmayı aynı zamanda ve kendiliğinden ayarlamaktadır.

Gidiş geliş güveni, konfor ve vagonların temizliği gibi işler, vagonlara daima yeni bazı aygıt ve donatımın katılmasını gerektirmiştir. Bu yüzden vagonların ağırlığı aş. yu. 1930 yılına kadar yavaş yavaş artmıştır. Meselâ 1 ve 2. mevki vagonlarda 1 kişilik oturma yerine aş. yu. 1 000 - 1 200 kg ve 3. mevki vagonlarda ise 500 - 600 kg düşmekte idi. Bu konulardaki gelişme, hafif yapım kaynak tekniğinin birçok alanlara uygulanması ve bazı vagon parçalarının hafif madenden yapılması gibi işlerden dolayı vagonların ağırlığını % 35 - 40 arasında azaltmıştır. Vagonların darasını düşürmeğe uğraşırken, öte yandan 3. mevkilerin de oturma yerlerinin döşemeli olarak yapılmasına gidilmiştir. Vagonlarda hacımdan daha çok yararlanabilmek için son zamanlarda iki katlı vagonlar da yapılmıştır. Bu tip vagonlarda her oturma yerine düşen ağırlık 300 kg a kadar düşürülmüştür.

Yük vagonları: Yük vagonları, sandığı biçimine göre önce açık ve kapalı olmak üzere iki ana grupa ayrılır.

Açık vagonlar grupuna aşağıda tipleri bildirilen vagonlar girer: Saman, tomruk, kereste v. b. taşımak için plâtform vagonları; ray, profil, boru v. b. taşımak için vagonlar; koza, yağ, gaz, asit v. b. taşımak için sarnıç vagonları.

Kapalı vagonlar grupuna da aşağıda tipleri bildirilen vagonlar girmektedir: Tahıl, sığır, kümes hayvanları v. b. taşımak için kullanılan vagonlar ile et, balık, bira v. b. taşımak için soğuk hava vagonları (frigorifik vagonlar).

Sinyalizasyon kuruluşu: Trenlerin güvenle gidiş gelişini sağlamak amaciyle görevliler arasında anlaşmayı sağlayan işaretlere toplu olarak sinyalizasyon kuruluşu denir. Blok sinyallerinin görevi, sonraki ana sinyale kadar olan hattın açık olup olmadığını gösterir. Ana sinyal olarak şimdiye kadar semaforlar kullanılmakta idi. Semaforlardan önce de ayrıca bir haber verme işareti bulunur. Federal Almanya demiryollarında haber verme işareti ile semafor arasında bir fren uzaklığı kadar aralık bırakılır. Bu uzaklık ekspreslerde 1 000 m, öteki trenlerde 700 m ve şube hatlarında ise 400 m dir. Bugün bunların yerine ışıklı sinyaller kullanılmaktadır. Bunlar gece ve gündüz aynı işaretleri gösterir. Almanya gibi sağdan gidilen ülkelerde haber verme işaretleri ve semaforlar, istasyona giren trenin gidiş yönünün sağ yanına ve gidilen yolun kenarına konulur.

Almanyada semafor işaretleri 8 ya da 10 m yüksekliğindeki direkler üstüne konmuş oynak kanatlardan ibarettir. Gün ışığında üst kanat yatay durumda iken **dur** işaretini gösterir. Karanlıkta ise kırmızı bir ışık vardır. Başka bir deyimle, yukarıda açıklanan durumlar, semaforun, yani yolun kapalı olduğunu bildirir. Gün ışığında üst kolun 45° eğik bulunması semaforun açık olduğunu gösterir. Aynı işareti göstermek için karanlıkta yeşil ışık kullanılır.

Makas işaretleri: Bir makasın muhtelif durumları dört köşe bir kutu üzerinde görülür. Trenin doğru gittiğini göstermek için makas levhası üzerinde dört köşe bir aklık vardır. Makas levhası üzerinde ak bir ok bulunursa, bu, makasın asıl hatta değil, barınma hattına çevrik olduğunu gösterir. Sinyal kutusu dönebilir ve işaretler de ayarlanabilir.

Tren işaretleri: En önemli tren işaretleri, tren sonundaki **tamam** işaretleridir. Bunlar gün ışığında son vagonun iki üst köşe süportlarına konulan zarf biçiminde, yani her iki karşılıklı yanı ak ve kırmızı renkte üçgenli dört köşe levhalardır. Karanlıkta aynı işareti göstermek için iki kırmızı ışık konur.

Düdük ve borazan işaretleri: Bunlar belli bir sırayı izleyen uzun ve kısa işaretlerdir. Düdük ve borazan işaretleri daha çok manevra amaciyle kullanılır.

Çan işaretleri: Trenlerin yürüyüşü bariyerlerdeki geçit bekçilerine çanlar aracılığiyle bildirilir. Çanın 5 kere vurması trenin bir yöne, 10 kere vurması ise öteki yöne gittiğini gösterir. Çanın 6 kere vurması ise tehlike işaretidir.

Demiryolu köprüleri: Dünyanın en uzun D. köprüleri şunlardır:

A D I	Uzunluğu
Tuna (Cernavodă)	3 850 m
Zambezi (Sena)	3 677 »
Hvanğ Ho (Tsinan)	3 247 »
Firth of Tay (Dundee)	3 214 »
Godawari (Hindistan)	3 772 »
St. Lawrence (Montreal)	3 637 »
Firth of Forth (Britanya)	2 466 »
Oluv (Kahire, III)	2 319 »
Türkiyede:	
Karakamış köprüsü	8 000 »

Demiryolu fabrikaları: D. taşıtları (lokomotif, vagon) ve D. araç ve kuruluşlarının onarım ve yapımı (vinç, köprü, makas v. b.) ile bunlarla ilgili takım ve yedek parçalarının hazırlanması ile uğraşan fabrikalardır. Devlet Demiryollarında bugün 4 D. fabrikası vardır. Bunların resmî adları, bulundukları şehirler ve kuruluş yılları aşağıda gösterilmiştir:

A D I	Bulunduğu şehir	Kuruluşu
Demiryol Fabrikaları	Eskişehir	1894
Demiryol Fabrikaları	Sivas	1939
Demiryol Fabrikası	Ankara	1944
Demiryol Fabrikası	Adapazarı	1951

Eskişehir ve Sivasta bulunanlar, çeşitli fabrika ve atelyeleri toplamış bulunduğundan bunlara D. fabrikaları adı verilmiştir. Halbuki Ankaradaki motorlu araçlarla, Adapazarındaki ise yalnız vagon ile uğraştığından bunlara da D. fabrikası denilmektedir. 1958 yılına kadar bu kuruluşlar için *cer atelyeleri* (b. bk.) adı kullanılmakta idi. Gerçekten bunların asıl kuruluş amacı D. taşıtlarını onarmaktı. Halbuki İkinci Dünya Harbini izleyen yıllarda yurdun genel ekonomik durumu birçok yedek parçaların, hattâ bazı taşıtların yurtta yapımını gerektirdiğinden cer atelyeleri de zamanla birer fabrika niteliğini almıştır.

Demiryolu sanayii: Türkiyede D. sanayii Devlet Demiryolları fabrikalarında doğmuş ve gelişmiştir. D. sanayii ile ilgili olarak çeşitli fabrikalarda aşağıdaki işler yapılmaktadır:

Eskişehir Demiryol Fabrikaları: Buhar ve Diesel lokomotifleri ile yük vagonlarının onarımı, bu araçların yedek parçalarının yapımı, her çeşit matkap, kılavuz, rayba, eğe gibi ihtiyacın kendi takım fabrikasında karşılanması; çelik köprülerin, D. makaslarının ve güvenlik kuruluşlarının yapımı ve onarımı; şebekedeki kantarların bakımı ve yapımı; yolcu ve yük vagonu yapımı.

Sivas Demiryol Fabrikaları: Buhar lokomotifleri ile yolcu ve yük vagonlarının onarımı; bu araçların gerekli yedek parçaları; pik, çelik ve alaşımlı döküm işleri, silindir, biyel, piston, glisiyer, yatak gibi her çeşit lokomotif ve vagon yedek parçaları; perçin, vida, civata, somun rondela, buga, bağlantı parçaları; kauçuk yedek parçalar; kereste kurutma işleri, yük vagonu yapılır.

Ankara Demiryol Fabrikası: D. motorlu çekme araçları ile kara yolları motorlu taşıtları ve sabit motorların bakım ve onarımı yapılır.

Adapazarı Demiryol Fabrikası: Yolcu ve yük vagonlarının onarımı ile yolcu vagonları yapılır.

Demiryolu taşıtları: Kuruluşundan beri onarım ile uğraşan D. fabrikaları, daha sonra yedek parça yapımının çeşidini artırmış ve sonunda komple taşıt yapımına geçmiştir. Devlet Demiryollarında vagon yapımı 1953 yılında başlamıştır. Açık tip ilk yük vagonu Sivas Fabrikalarında yapılarak 14/2/1953 te işletmeye verilmiştir. Kapalı tip yük vagonu ise 16/4/1954 tarihinde yine Sivas Fabrikalarında yapılmıştır. O tarihten sonra gerek açık, gerek kapalı tip olmak üzere seri halinde yüzlerce yük vagonu Sivasta yapılarak servise konulmuştur. Sonraki yıllarda yük vagonu serisinden Sivasta bir tane cevher vagonu ilk tip olarak yapılmıştır, 125 tanesinin de yapılmasına yakında başlanacaktır. Bundan başka, Eskişehir D. Fabrikalarında ise başka ortaklıklar için sarnıç vagonu yapılmıştır. Yolcu vagonu dizisinden ise Eskişehir D. Fabrikalarında banliyö vagonu ve Adapazarı D. Fabrikasında ise banliyö ve posta vagonları yapılmıştır. Buharlı lokomotif konusunda ise Sivas ve Eskişehir D. Fabrikalarında akar yakıtla çalışan birer lokomotif yapılmıştır. Çekme sisteminde düşünülmekte olan değişiklik, daha doğrusu gelişme dolayısiyle buhar lokomotiflerinin yapımına devam edilmesi şimdilik söz konusu değildir.

Devlet Demiryollarının 1962 yılı sonunda lokomotif ve vagon park durumu aşağıda gösterilmiştir:

Lokomotif durumu:

Buhar lokomotifi (normal hat) . . .	872 tane
Buhar lokomotifi (dar hat)	11 »
Diesel manevra lokomotifi	53 »
Diesel tren lokomotifi	14 »
Motorlu taşıtlar durumu:	
Mototren	17 dizi
Otoray ve römork	44 tane
Vagon durumu:	
Yolcu vagonu	1 238 tane
Yük vagonu	15 989 »
Servis vagonu	2 123 »

Türk Demiryollarının tarihçesi: Avrupada ve bütün dünyada demiryollarının doğuşu 1825 yılı olarak kabul edilmektedir. Batı Avrupada D. şebekesi genişlemeye başlayınca, Türkiyede de D. yapılmak için yabancı adamlar ve ortaklıklar tarafından çeşitli teklifler yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda ilk D. 1854 yılında işletmeye açılmış olup bugün sınırlarımız dışında kalmış olan Kahire - İskenderiye hattıdır. Bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan en eski D., 1860 yılında işletmeye açılmış bulunan İzmir - Aydın hattının bir kısmıdır. Bundan sonra sırasiyle 1865 te İzmir - Kasaba, 1869 - 1877 yıllarında Şark Demiryolları (Rumeli hattı), 1872 den başlayarak Anadolu - Bağdad ve Cenup Demiryolları, 1892 de Mudanya - Bursa, 1899 da Horasan - Sarıkamış (dar) ve Sarıkamış - sınır (geniş) demiryolları yapılmış bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilânından sonra da demiryolları aşağıdaki yönlerde gelişmiştir:

Haydarpaşa - Ankara hattı doğu yönünde uzatılarak 1927 de Kayseriye, 1930 da Sivasa, 1938 de Erzincana, 1939

da Erzuruma ve 1951 de Horasana varmıştır. Sivası Karadenize bağlayan Sivas - Samsun hattı 1932 de, Samsun - Çarşamba kıyı dar hattı ise 1924 te işletmeye açılmıştır. Sivastan güneydoğu yönünde başka bir hattın yapımına devam edilmiş ve bu hat 1931 de Malatyaya, 1935 te Diyarbakıra, 1944 te ise Kurtalana varmıştır. Yolçatı'dan başlayarak başka bir hat da Tatvan - Van yönünde devam ederek 1934 te Yolçatı - Elâzığ, 1947 de Yolçatı - Genç, 1955 te Yolçatı - Muş, 1964 te de Muş - Tatvan hatları işletmeye açılmıştır. Ankarayı Karadenize bağlayan Zonguldak hattı 1937 de, Zonguldak - Kozlu hattı 1945 te, Ankaradan güneye doğru giden Adana hattı 1936 da, Batı Anadoluya giden Balıkesir hattı ise 1932 de işlet- meye açılmıştır.

Kuruluşundan başlayarak buharlı lokomotifler ile çalışmakta olan demiryollarına XX. yüzyılda motor gücü de girmeye başlamıştır. Dünya demiryolculuğundaki gelişmelere paralel olarak, Türkiyede de bu konuda değişiklik olmuş ve ilk olarak 1934 yılında ray üzerinde çalışan motorlu taşıtlar servise girmiştir. Zamanla motorlu taşıtların sayıları, büyüklükleri ve konforları da artırılarak uzun yollarda da çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu konuda 1951 de büyük sayıda servise giren motorlu trenler gösterilebilir. Daha sonra 1955 yılında Diesel lokomotifleri işletmeye girmiştir. Demiryollarında Dieselleştirme programına paralel olarak elektrikleştirme üzerinde de çalışılmış ve 1956 yılında ilk olarak Sirkeci - Halkalı elektrikli trenleri çalışmaya başlamıştır.

Yukarıdaki açıklamada adı geçen dar hatlar daha sonra ekonomik düşünceler dolayısiyle sökülmüştür.

Demiryolu - kara yolu rekabeti: XVIII. yüzyılda bulunan buhar gücünden yavaş yavaş sanayide yararlanmaya başlanılmıştır. 1825 yılında, yani XIX. yüzyılın ilk yarısında da buhar gücü ulaştırma sistemine uygulanmıştır. Yukarıda verilen tarihte, İngilterede Georges Stephonson'ın ray üzerinde işleyen buhar lokomotifini buluşu dolayısiyle D. şebekesi her yana yayılmaya başlamıştır. Böylece hayvan gücünün taşıma sistemindeki önemi de sürekli olarak gerilemiştir. 1860 yılında Fransada Lenoir ve 1864 yılında Almanyada Otto tarafından içten yanmalı motorlar yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda bu yeni yürütme gücü de ulaştırınada kullanılmış ve motorlu taşıtlar diye adlandırılan otomobil, kamyon, kamyonet v. b. gibi kara yollarında çalışan çeşitli araçlar çoğalmaya başlamıştır.

1903 yılında Amerikada Wright kardeşlerin ilk uçağı meydana getirmeleri üzerine bu yeni taşıt da önce yolcu, sonra yük taşımak için kullanılmaya başlanmıştır. Bunlara su üzerinde işleyen taşıtları da katmak gerekir. Denizlerde, göllerde ve ırmaklarda yelkenli ve kürekli taşıtlar yüzyıllardan beri insanlar tarafından bilinmekte ve kullanılmakta idi. XIX. yüzyılın ilk yarısında Amerikada Robert Fulton'un buhar gücünü gemiye uygulaması sayesinde buharlı gemiler, sonra da motorlu gemiler yapılmıştır. Günümüzde bu saydığımız taşıtların hepsi aynı zamanda ve bütün dünyada kullanılmaktadır. Başka bir deyimle, yukarıda kısaca dokunulan taşıtların gelişmesinde, çeşitli zamanlarda yapılıp piyasaya sürülen her yeni taşıt kendinden öncekilerini büsbütün ortadan kaldırmamış, daha doğrusu kaldıramamıştır.

Bugün D. - kara yolu rekabetinden sık sık söz açılır. Aslında bütün taşıtlar birbiriyle rekabet halindedir. Her hangi bir taşıt sistemi kâr ettiği ya da hiç olmazsa zarar etmediği sürece çalışmasına devam etmiştir ve etmektedir. Bu konuda ekonomik düşünceler başta gelir. Bu bakımdan D. da kamu hizmetini gördüğü sürece çalışmaya devam edecek, demektir. Ancak çeşitli taşıtların birbirinden ayrı yanları ve başkalarına göre üstünlükleri vardır. Meselâ hız, konfor ve güven gibi etkenler çeşitli taşıtlarda değişiktir. Bunlar bir ülkenin coğrafî durumuna, nüfusuna, üretim yeteneklerine, sanayiinin durumuna, ekonomisine, daha doğrusu bölge koşullarına bağlıdır. Bütün iş, taşıtlar arasındaki uyumu kurabilmektir. Durum, bu açıdan ele alınırsa, kara yoluna, D. nun rakibi değil, tersine onun destekleyicisi ve tamamlayıcısı olarak bakmak gerekir. Bundan dolayı ne Avrupada, ne de Amerikada D. na henüz modası geçmiş bir taşıt aracı göziyle bakılamaz.

DĒMİURGOS, Eflâtuncuların yaratıcı Tanrıya verdikleri ad. « İşçi, zanaatçı, mimar » anlamına gelen *demiurgos* kelimesine ilk olarak Eflâtun felsefesinde rastlıyoruz. Burada Tanrı, evreni düzenleyen üstün varlık olarak tanımlanır. *Timaios*'ta ışığı karanlıktan ayıran diye anılan tanrıya, *Parmenides*'te zekâların güneşi adı verilir. D. kelimesi yeni Eflâtunculuk felsefesinde gene söz konusu olur, ama birden ve *Noûs* (zekâ) tan farklı olup *evrensel ruh* adı altında, duyulur varlıkların dünyasını düzenleyen ilk sebebi anlatır. D. u gnostiklerde de görüyoruz. Valentin'e göre D., ilkel varlık olan *Bythos*'un son belirtisidir, niceliği bakımından ne ruhtur ne de madde, ama ikisine de benzeyen yanları vardır. Gnostikler, *Ahd - i Atik*'in Tanrısını D. ve Yahudiliği onun belirtisi olarak görürler, ama bazıları onu iyi bir varlık, bazıları da kötülük eden bir varlık olarak tanımlarlar.

DEMMIN [*dęmin*], kuzeydoğu Almanyada, Mecklenburg devlet (Land) inde ve eski Prusya'nın Pomeranya ilinde, Peene ırmağı üzerinde bir şehir. Şeker fabrikası, tarım endüstrisi, Ortaçağdan kalma surları, tuğladan Gotik kilisesi, yüksek okulları vardır. İslâvların Pomeranyadaki ilk yerleşme yerlerinden biri olan D., 1148 de Germen haçlılarınca kuşatılmış, 1164 te Sachsen dukası Arslan Heinrich tarafından alınmış, 1283 te Hansa Birliğine üye olmuş, 1648 de İsveçlilerin, 1720 de Prusyalıların eline geçmiştir. 1946 - 1952 den bu yana Mecklenburg devleti topraklarına alınmıştır. Nüfusu 18 000 (1946) dir.

DEMNAT, Fas'ta, Marakeş eyaletinde, 6 300 nüfuslu bir kasaba. Verimli bir bölgede bulunan kasabanın çevresinde güzel yemişlikler, özellikle zeytinlikler vardır.

DEMOCRATIC PARTY (İng. = Demokrat Parti), Amerika Berleşik Devletlerinde, aş. yu. 1792 de kurulan bir siyasî parti. İlkin Cumhuriyetçi, sonra Demokrat Cumhuriyetçi, daha sonra da (aş. yu. 1828) Demokrat Parti adını almıştır. Bu parti, Woodrow Wilson'un başkanlığına kadar merkezdeki hükümetin kuvvetli olması ilkesine karşı durmuş ve genel olarak anayasanın metnine bağlı kalma ilkesini savunmuş, Th. Jefferson, J. Madison, J. Monroe, J. Q. Adams, A. Jackson, M. Van Buren, J. K. Polk, F. Pierce, J. Buchanan, G. Cleveland, Woodrow Wilson, Franklin D. Roosevelt, Harry S. Truman, John F. Kennedy, Lyndon B. Johnson gibi başkanlar zamanında millî hükümetin yönetimini denetlemiştir. Partinin başlıca kurucusu Thomas Jefferson'dır. Bu parti, Alexander Hamilton'ın Federalist'lerine karşı gelen Anti - Federalistic (federalizme karşı) Party ile Democratic - Republican (cumhuriyetçi demokrat) Partynin yerlerini almış olan bir parti sayılabilir. Parti içinde sık sık anlaşmazlıklar olmuştur. Başında Stephen Douglas'ın bulunduğu Kuzey grupu ile John C. Breckinridge'in yönettiği Güney grupu arasındaki anlaşmazlık, İç Savaştan önce

ve sonra Republican Party (cumhuriyetçi parti) nin politika alanında güçlü bir varlık olmasını sağlamıştır. Güney devletlerinin sağcıları, daha Ayrılma Harbinin başlamasına yakın zamanlardan başlayarak kuzey devletlerinin sanayici işçi grupunu daima yenilgiye uğratmıştır. Parti içinde birlik çoğu zaman buhranlı zamanlarda reformcu bir başkanın iş başına gelmesi ile gerçekleşmiştir. Bu başkanlar, 1912 de Wilson, 1932 de Roosevelt, 1945 te H. S. Truman, 1960 ta J. F. Kennedy, 1964 te de L. B. Johnson olmuştur. Gelenek olarak güneyde seçmen oylarının ezici çoğunluğunu daima D. P. kazanır.

DEMOCRAZIA CRISTIANA [*demokratsia kristiana*], İkinci Dünya Harbinde İtalyada kurulan kanun dışı bir siyasî parti. Genel sekreteri De Gasperi (b. bk.) zamanında kurtuluş hareketi komitesinin en güçlü partisi olmuştur. 1944 ten sonra iktidar partisi olmuş, 18 . 4 . 1948 parlâmento seçimlerinde oyların % 48,7 sini kazanmış, millet meclisinde 307 (574 üzerinden), senatoda 133 (238 üzerinden) sandalye almıştır. İl seçimlerinde de (mayıs 1952) 731 sandalyeden 262 sini kazanmıştır. Başkanları, 1947 den sonra De Gasperi idi. D. C., İtalyan Halk Partisi (PPI = Partito Popolare Italiano) nin geleneğini sürdürmüş, İtalyada siyasî ve işçi kanadı ile de (özellikle güney İtalyadaki sosyal sorunların çözümü yönünden) bir sosyal reform meydana getirmiş, toplum düzenine ve devlet düzenine uygun bir Katolik politika izlemiştir.

DEMODEKS (Demodex), Demodiside (Demodicidae) familyasından bir çeşit akariyen. Mikroskopla görülebilen şekilleri de vardır. D., memeli hayvanların yağ keseciklerinde yaşar ve çoğalarak deri hastalıklarına sebep olur. D. follicularum'a insanda, burun deliklerinin kıvrıntılarında her zaman rastlanır ve irinli sivilceler meydana getirir. Cüzamın bulaşmasında büyük bir rol oynayan D., kirpiklerin yağ keseciklerinde yerleşirse, blefarit denilen hastalığı meydana getirir. D. in başka çeşitlerine köpek, kedi ve yarasaların kıl altı keseciklerinde çok rastlanır. Bk. DEMODESİ.

DEMODESİ (Fr. Démodécie) **ya da DEMODİKOZ** (Fr. Démodicose), yağ bezlerinde ya da kıl altında yaşayan Demodex follicularum denilen asalakların meydana getirdiği deri hastalığı. İki yaşına kadar köpeklerde sık sık görülen bir hastalıktır. Çok çeşitli şekilleri olan bu hastalık, kimi zaman kılların pul pul dökülmesi, kimi zaman da az çok genişçe satıhlarda kıl dökülmeleriyle birlikte kızartılar meydana gelmesi halinde belirir. Demodeksin stafilokoklarla birleşmesi halinde hastalığın sivilceli bir şekli ortaya çıkar. Uyuzun tersine olarak, D. cerahatli değildir (bk. DEMODEKS). Asalak, derinin derinliklerine yerleştiği için hastalığın iyileşmesi uzun sürer.

DĒMODİKĒ, Aiolos'un oğlu olan Kretheus'un karısı. Damadı Phriksos'a delicesine aşık olmuş, red cevabı alınca da onu kendisine tecavüz etmekle suçlandırmıştır. Kretheus ona inanmış ve Phriksos'u öldürtmek istemişse de, genç prens kız kardeşi Helle ile birlikte Kolkhis'e kaçmıştır.

DEMODİSİDE (Demodicidae), Demodex tipinde, ince uzun küçük kurtları kapsayan akariyenler familyası. Bu akariyenlerin hepsi asalak olup insanlarla hayvanların yağ bezlerinde ve kıl altında yaşarlar. İnsanlarda sivilce, köpeklerde ise bir çeşit uyuz hastalığı meydana getirirler.

DEMOGRAFİ (Fr. Démographie; Yun. *demos* = halk, *graphia* < *graphein* = yazmak), insan nüfusunun özellikle sayı yönünden incelenmesi. İstatistik öncesi çağdaki insan nüfusunu inceleyen bölüme *tarihî D.* denir. Nüfusun gelişmesinin matematik bir şekilde incelenmesine ise *arı D.* ya da *matematik D.* denir.

D. terimi ilk olarak Achille Guillard'ın *Eléments de statistique humaine ou Démographie comparée* (İnsan istatistiği ögeleri ya da karşılaştırmalı demografi) [1855] adlı eserinde kullanılmıştır. Fakat bu konudaki çalışmalara çok daha eski zamanlarda da rastlanır. O zamanki anlamiyle D., antikiteden beri yapılagelmekte olan nüfus tahmin ve sayımı, sonra da XVII. yüzyıldan bu yana, doğum ve ölüm konularındaki araştırmaları anlatır. O çağlarda nüfus sorunlariyle uğraşan Vauban, Cantillon, Malthus, Mirabeau, Expilly, Moheau gibi yazarlar, bu konuyu genel olarak ekonomi yönünden ele alırlar.

Nüfus sayımı usulünün ve nüfus kayıtları tutmanın gittikçe yaygınlaşması, XIX. yüzyıl başından bu yana, D. incelemelerine gün günden daha geniş bir dayanak sağlamıştır. Fakat D. yine sayıya dayanan istatistik incelemeleri niteliğini muhafaza etmekte idi. Belçikalı Adolphe Quételet (1796 - 1874), modern D. yi çok geniş bir anlamda tanımlar ve kişilerin karakter özelliklerinin de incelenmesini gerekli görür. Böylece istatistik, özerk bir bilim dalı olan D. nin emrinde bir araç olur.

D. nin, Quételet'nin düşündüğü anlamda yerleşmesi için çağımızı beklemek gerekir. Böylece, nüfus sayısına, cinsliğe, ölüm ve doğum gibi olayların incelenmesine dayanan bir nicesel D., bunun yanında bir de nüfus yoğunluklarında meydana gelen değişikliklerin anlaşılmasına yarayan, biyolojik, ekonomik, sosyal ve düşünsel öğeleri inceleyen nitesel D. ortaya çıkar.

DEMOISELLE [*dımuazel*] **LER MAĞARASI,** Fransada, Languedoc'ta, Massif Central'in hemen yakınında, Hérault boğazına hâkim bir yerde bulunan bir mağara. Camisard'lar savaşında Protestanlara sığınaklık eden bu geniş mağara, sarkıtlar, dikitler ve çok güzel t a b i î kalker yumrularla bezenmiştir.

DEMOISELLE'LER MAĞARASI

DEMOIVRE [*dımuavr*], **Abraham** (1667-1754), Fransız asıllı bir matematikçi. Vitry (Champagne) de doğmuş, Londrada ölmüştür. 1697 de Royal Society (İngiltere Fen Akademisi) ye üye seçilmiş, diferansiyel hesabın yaratılması üzerindeki Newton - Leibniz tartışmasına hakemlik e t m i ş t i r. Özellikle trigonometri fonksiyonlarının genişlemeleri üzerine iki kuramiyle tanınır.

DĒMOKĒDĒS (M. Ö. VI. yüzyıl), Yunan hekimi. Kroton'da doğmuş, önce Atinaya, sonra da Samos (Sisam adası) a Polykrates'in yanına gitmiştir. Daha sonra İran hükümdarı Darayavahuş'un hekimi olmuştur. Sonunda Kroton'a dönerek ünlü atlet Milon'un kızlarından biriyle evlenmiştir.

DĒMOKHAṚĒS, Atinalı hatip ve tarihçi. M. Ö. 355 - 350 yıllarında doğmuş, 280 yılından sonra ölmüştür. Demosthenes'in yeğeni olan D., yurtseverler partisinin yöneticilerindendi. Özellikle Demetrios Poliorketes zamanında önemli görevlerde bulunmuştur. Çok serbest karakterli olduğu için Demetrios tarafından sürgün edilmiştir. Çağının hatiplik sanatının tarihini milliyetçi bir anlayışla yazmıştır.

DĒMOKỌŌN (Yun. mit.), Priamos'un karısından olmayan oğlu. Babasının harası bulunan Abydos'tan Troia şehrinin yardımına koşmuş ve Odysseus tarafından öldürülmüştür.

DEMOKRASİ (Yun. *demokratia*: *demos* = halk; *kratos* = kuvvet), siyasî anlamda, millet işlerinin yürütülmesi için gerekli siyasî kurumları tesbit etme ve bu kurumların işlemesini sağlayan kanunları yapma yetkilerini halkın elinde bulunduran rejim. Halk bu yetkiyi ya antik Yunan site devletlerinde olduğu gibi doğrudan doğruya ya da şimdiki D. lerde olduğu gibi belirli zaman aralıklariyle yapılan serbest seçimlerle seçtiği temsilcilerinin aracılığı ile kullanır.

Antik demokrasiler: D. kelimesi ilk olarak eski Yunanistanda ortaya çıkmış ve başlangıçta belirli bir devlet örgütü tipinden çok, bir partinin savunduğu politika anlayışını belirtmiştir. Bu ülkedeki demokratlar partisi, iktidarı büyük ailelerin ellerinde toplayan aristokratlar partisine karşı durmuştur. Eski Yunan sitelerinin küçüklüğü ve nüfuslarının «halk» ı meydana getiren bölümlerinin de az kalabalık oluşu, bütün vatandaşların yer aldığı halk meclisleriyle uygulanan «doğrudan doğruya D.» usulünün nasıl mümkün olabildiğini anlatır. Bu halk meclisi, halk yönetiminin bir sembolüdür. Onun yanında gene halk tarafından seçim ya da kura usulleriyle seçilen, yargı ve yönetim yetkileri olan başka meclisler de vardır. Eski Yunanlıların anladığı anlamda «halk» kavramı, bütün nüfusu kapsamadığı gibi, ergin erkeklerin tümünü de içine almaz. «Halk» vatandaşlardan meydana gelir, fakat köleler, sitede oturan yabancı (*metoikos*) lar ve ana babalarından yalnız biri vatandaş olanlar vatandaş sayılmaz. Bütün bunlardan çıkan sonuca göre, demokrat rejime örnek olarak gösterilen Atina sistemi ile Atinalıların aristokratik olmakla suçlandırdıkları Sparta sistemi arasında hukukça gerçek bir fark yoktur. Asıl Lakedemonyalıların sahip oldukları yetkiler en az Atinalıların yetkileri kadar geniştir. Spartada *heilôtos* (devlet kölesi) larla *perioikos* (fethedilen ülkelerin halkından olan) ları siyasî haklardan yoksun bırakan düşünüş, Atinada kölelerle yabancı (*metoikos*) lara bu hakları tanımayan düşünüşün aynıdır. Aradaki fark, vatandaşlar topluluğunu yaratan nüfusun kalabalık olma derecesinden ileri gelmiştir. Atinada, vatandaşların sayısı 40 000 dolaylarında dalgalandığı halde, Spartada nüfusun artıp yenilenmemesi yüzünden gitgide birkaç yüze düşmüştür. İki site arasındaki bir fark da yönetim şekillerinden doğar. Demek oluyor ki D. yi başka bir rejimden ayırdetmek için, daha Antikiteden başlayarak, yalnız hükümet şekillerini değil, aynı zamanda onların işleyişine hâkim olan düşünüşü ve vatandaşlar topluluğunun gelişmesini de göz önünde bulundurmak gerekir. Atinanın demokratik bir site olması, açık bir site olmasından, vatandaşların hiç olmazsa bir kısmının yenilenmesinden, bu topluluğun, nüfusun tümüne olan oranının uygun bir sınırda kalmasından ve vatandaşlardan gayrı olan kişilere baskı ve zulüm yapılmasındadır. Spartanın aristokratik bir site sayılması, sisteminin donmuş olmasından ve yenilenme olmaması sebebiyle vatandaşlarının yıldan yıla azalarak vatandaş sayılmayan ve baskı altında yaşayan insanların ortasında imtiyazlı bir sınıf meydana gelmesindendir. Spartada «halk» o kadar aristokratlaşmıştır ki sonunda öteki sitelerin aristokratik partileriyle dâva birliği etmiştir. Atinada ise «halk», halk olarak kalmış ve Atina D. si birkaç yüzyıl yaşayabilmiştir.

Romada hiçbir zaman Atina tipinde D. var olmamıştır. Gerçi Etrusk monarşisinin devrilmesi «halk» ı, yani Roma *gens* (aynı atadan türemiş aileler grupu) lerinin hepsini iktidara ulaştırmış ve ilke olarak bir D. meydana getirmiştir. Fakat Romanın yayılması ve topraklarını dolduran insanların sayıca çoğalması bu *gens*'leri *plebeius*'lar sınıfı karşısında bir aristokratlar sınıfı haline getirmiştir. *Plebeius*'lar sınıfı yavaş yavaş hak eşitliği kazanmış, ayrıca Roma şehrinin sınırları genişletilince «vatandaş» ların sayısı artmıştır. Romada, başlangıçtaki imparatorluk rejiminde olsun, sonraki cumhuriyet rejiminde olsun, daima Romayı ve dünyayı yönettiği farz olunan bir *Senatus Populusque Romanus* (b. bk.) un varlığı bahis konusu olmuştur. Bu devletin geçirdiği çeşitli evrelerde halkın devlet işlerinde birinci derecede söz sahibi olması ilkesine uygun türlü türlü temsil meclisleri kurulmuşsa da, bunlar ya soylular sınıfının ya da devlet başkanlarının etkisiyle hiçbir zaman demokratik düzenin yürümesini sağlayamamışlardır.

Yeniçağ demokrasileri: Ortaçağın sonlarına doğru İngilterede lordların kıral John'a karşı durmaları sonunda *Magna Carta* (1215; b. bk.) ile elde edilen haklar, çağımızın D. anlayışına temel olmuştur denilebilir. Bu tarihî belge, vergi alınacak kimselerin temsilcilerine danışmaksızın vergi alınmaması, yargılamaların jüri kurullarınca yapılması ve kurulacak Halk Temsilcileri Meclisi (House of Commons) ne büyük yetkiler tanınması ilkelerini koyuyor ve genel olarak kıralın yetkilerinin dokunulmazlığını ortadan kaldırıyordu. I. Charles'ın oğlu II. Charles (1630 - 1685) devrinde de Parlâmentonun kuvveti yavaş yavaş artmış, büyük siyasî partiler gelişmiştir. Gene İngilterede, 1688 de kıral II. James'e karşı yapılıp başarı ile sona eren *Glorious Revolution* (= şanlı devrim) ile uzun zamandan beri savaşılan kıral hükümetinin başına buyruk yönetimi sona eriyor ve İngiliz parlâmentosu egemen hale geliyordu.

Modern D. nin gelişmesinde bunlardan sonraki en önemli evre, Amerika Bağımsızlık Savaşında yayınlanan 4 temmuz 1776 tarihli Bağımsızlık Beyannamesidir. Daha önce Paduali Marsilius (b. bk.), John Locke (b. bk.), Jean Jacques Rousseau (b. bk.) v. b. tarafından savunulan tabiî haklar'a dayanarak özellikle Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson tarafından kaleme alınan bu beyanname, en ileri anlamiyle bugünkü D. nin temellerini atmıştır (bk. DECLARATION OF INDEPENDENCE). Bu bakımdan Amerika Birleşik Devletleri anayasası, şimdiki demokratik anayasaların ilk örneği sayılır.

Daha sonraki evre, Fransız devrimidir. Düşünce alanında gene Avrupalı filozofların koyduğu ilkelere dayanmakla birlikte bahis konusu ilkeleri formülleştirme konusunda Amerika Birleşik Devletleri anayasasını örnek alan bu devrim, D. uğrunda yapılan sonraki Avrupa devrimlerine yol göstermiştir.

XVIII. yüzyıl filozoflarına göre, D. nin amacı halkın kendini yönetecek olan hükümeti kendi isteğine göre seçmesi ve onu denetlemesi hakkıdır. Amerikan devriminden

beri birçok memleketlerin siyasî kurumları, çeşitli derecelerde olmak üzere, bu ülküye göre meydana getirilmiştir. Bu bakımdan, D. vatandaşların tümünün iktidarı kullanması ilkesini mümkün olduğu kadar tam olarak gerçekleştirecek şekilde kendi yöneticilerini seçme tarzıdır. Bu kullanma çoğu zaman doğrudan doğruya yapılamadığından, çeşitli partilere bağlı ve çeşitli görüş ve düşünceye sahip adaylar, genel seçimlerde vatandaşların oylarını toplayarak milletin temsilcileri olmaya çalışırlar. Bazı ülkelerde seçimlere hâlâ bütün vatandaşlar katılmadığı için seçimler ancak yarı genel olur. Nitekim İsviçrede kadınlara oy hakkı tanınmamıştır. Geçen yüzyılda da bazı ülkelerde oy hakkı çeşitli sınırlamalara uğramış, meselâ devlete belirli bir vasıtasız vergi ödemeyenler oylamalara katılamamışlardır.

Demek oluyor ki D., halkın tümünün kendi kendini yönetmesidir. Doğrudan doğruya yönetme de mümkün olmadığından belirli zaman aralıklariyle yapılan genel seçimlerle seçilen, yetkilerinin geçiciliğini kabul eden ve bu yetkileri anayasanın tesbit ettiği kurallar çerçevesi içinde kullanan belirli sayıda kimseler, halk egemenliğinin temsilcileri olarak milletin işlerini yürütürler. Şimdi, seçimin bir anlamı olabilmesi için, aralarından birinin ya da bazılarının seçilmesi gereken ve sayıları seçilmesi gerekenlerin sayısından daha büyük olan adaylar ve dolayısiyle çeşitli partiler ve çeşitli programlar bulunması gerekir. Böylece, D. nin iyi işlemesi, birtakım ana hürriyetlerin ve bu arada düşünce, söz (basın, toplantı), gezme, dernek kurma, eğitimi yayma hürriyetlerine ve vatandaşların kolayca haber almalarını sağlayacak düzenlerin kurulmasına bağlıdır. Bu şartlar yerine getirilmedikçe ne bir halk oyu, ne partiler, ne de gerçek ve serbest seçim olabilir.

Yürütme gücünü elinde bulunduran kişinin genel seçimle iş başına getirildiği başkanlık rejimleri olsun, sözü geçen gücü elinde bulunduran kişinin genel seçimlerle seçilen meclislerin çoğunluklarının oyları ile iş başına getirildiği parlâmento rejimleri olsun, demokratik rejimlerdir. Buna karşılık, totaliter rejimler, çok geniş plebisitlere de dayansalar, D. rejimi sayılamazlar, çünkü halkın egemenliği bir şahsa devretmesi tamamiyle serbest bir seçimle de yapılmış olsa, D. kavramının reddi demek olur.

D. nin iyi bir şekilde işlemesini engelleyebilecek kötülükler olabilir. Seçmenler topluluğunun bir bölümünün okur yazar olmaması, resmî makamların yaptığı baskılar, bazı seçmen sınıfları (Fransız devrimi sırasında aristokratlar; Amerika Birleşik Devletlerinde Zenciler) na karşı alınan tedbirler, seçim için dağıtılan paralar, seçim hileleri, toplumsal ve iktisadî zorlamalar bu kötülüklerdendir.

Halk demokrasileri ve demokratik cumhuriyetler: Bu çeşit D. ler de halkın kendi kendini yönetmesi ilkesine dayandıklarını ileri sürerlerse de, «halk» kavramını ve halkın düşüncelerini belirtme hakkını kullanma tarzını başka türlü anlarlar. Bu rejimlere göre halk, rejımin doğmasına yol açan toplumsal ve siyasî devrimin yapılmasına sebep olarak gösterilen proleterler (yaşamak için iş gücünden başka bir varlığı bulunmayan emekçiler) den ibarettir. Buna göre «halk düşmanları» nın oy kullanma hakkına sahip olmaları düşünülemez. «Halk», ondan doğan ve onu yöneten parti tarafından temsil edilir. Partinin piramide benzer yapısı, kuramsal olarak halkın iradesinin piramidin doruğa erişmesini ve doruğun da bu iradenin sentezini yaparak piramidin tabanına ulaştırmasını sağlar. Bu rejimlerde muhalefet söz konusu olamaz, çünkü partiye karşı koymak «halk» a karşı koymak olur ve böylece, muhalefet yapan kimse kendini toplumun dışına çıkarmış olur. Sistemin gerektirdiği bütün söz ve davranış hürriyeti sınırlamaları ve parti ileri gelenleriyle şefinin salt bir iktidara sahip bulunmaları demokratik sayılır, çünkü bunun böyle olmasını isteyen, iradesini parti vasıtasiyle belirten «halk» ın kendisidir ve çünkü bu sınırlamaların amacı demokratik halk rejimini korumaktır.

Sonuç: D. nin Antikiteden zamanımıza kadar almış olduğu çeşitli şekillerin bu kısa tarihi, D. nin ortak bir tanımına varmanın güçlüğünü gösteriyor. Başlıca güçlük de siyasî bir toplum içinde «halk» kavramının yorumlanmasından ileri geliyor. Sonra, halk egemenliğinin belirtilmesinin aldığı şekillerin kesin bir listesini yapmak mümkün olmuyor. Bir de, her D. yi tehdideden iki tehlike var: İktidarın bir ya da birkaç zümrenin, bir diktatörün, bir partinin eline geçmesi. Bu konuda kesin bir tanım yapılamamakla birlikte, hiç olmazsa XX. yüzyılın D. anlayışına göre, D. nin ne olmaması gerektiği belirtilebilir: İlkin, devletin üstü kapalı olarak ya da açıktan açığa bir zümre emrinde olmaması; mertebe silsilelerinin hürriyet adına anarşi yaratan bir çözülmeye ve bozulmaya uğramaması.

D. bir devletin otoritesi altında yaşayan bütün kişilerin iradelerinin gerçek ve serbest belirtilmesi şeklinde olmalıdır. Devlete düşen iş, bu iradeler belirtilip ne olduklarını öğrenildikten sonra, hangi iradenin çoğunlukta olduğunu tesbit edip herkese tanınan ve herkes için güvence altında bulunan haklara ve hürriyetlere saygı ilkesi içinde o iradeyi yerine getirmektir. Hiç şüphe yok ki bunlar, hürlük ve eşitlik ile otoritenin bağdaşmalarını sağlamak gibi çok zorlu bir çabayı gerektirir.

Türkiyede demokrasi: Batı devletleri için olduğu gibi, Türkiyede de D. nin tarihi demokratik anayasalı yönetim rejimini hazırlayan olayların tarihidir.

1807 de Osmanlı padişahı III. Selim'in giriştiği reformlara karşı ayaklanan yeniçerilerin bu padişahı öldürmeleri üzerine vezir Alemdar Mustafa Paşanın ayaklanmayı bastırması ve IV. Mustafanın tahttan indirilmesiyle tahta çıkan II. Mahmut'tan başlayarak, sultanlar artık politik iktidarlarının yalnız metafizik güce dayanamayacağına, bu iktidarın insanlarca da desteklenmesi gerektiğine inanır olmuşlardır. Bir yandan bu inanışın, öte yandan da milletin ve dış etkilerin zorlamalariyle padişahlar zaman zaman kendi yetkilerini sınırlayan belgelerin kaleme alınmasını kabul etmişlerdir. Bu belgeler sırasiyle Sened - i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Birinci Meşrutiyet Kanunu Esasîsi ve İkinci Meşrutiyet Kanunu Esasîsidir. Cumhuriyet devrinin ilk anayasası olan Teşkilât - ı Esasiye Kanunu ile 27 mayıs 1960 devriminden sonra çıkarılan anayasa, son padişahlar zamanında başlatılan hareketi geliştiren belgeler olmuştur.

1807 de II. Mahmut ile Rumeli âyanı arasında imzalanan Sened - i İttifak'ın D. ye doğru attırdığı adım, devletin yönetiminde sadrazama birinci derecede yetkiler tanıması ve bu yetkilere dayanarak sadrazamın ve emrindeki vezirlerin yaptıkları işlerin âyan tarafından denetlenmesi ilkesini koyması olmuştur. Böylece, özellikle iktidarın denetlenmesi düşüncesini getiren bu senet, anayasalı devlet rejimine geçişte ilk ve önemli bir rol oynamıştır.

Sultan Abdülmecit devrinde, 3 kasım 1839 da, İstanbuldaki Gülhane Kasrında hariciye nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunduğu için Gülhane Hattı Hümayunu

(b. bk.) diye de anılan Tanzimat-ı Hayriyye Fermanı, imparatorluğun D. ye doğru yol alışında ikinci ve en büyük adım sayılır. Bu ferman, milletin egemenliği ilkesini benimsememek ve her hangi bir rejim değişikliğine yönelmemekle birlikte, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye gibi dolayısiyle hükümdarın yetkilerini sınırlandıran kurumlar yaratmış ve özellikle artık vatandaşlar arasında din ve ırk farkı gözetilmeksizin hepsinin can, mal ve ırz güvenliklerinin güvence altında olduğunu ilân etmiştir.

Gene Sultan Abdülmecit'in Mehmet Emin Âli Paşaya yazdığı 18 şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanının bildirdiği hak ve hürriyetleri tekrarladıktan sonra, özellikle : a. devletin Hıristiyan uyruklariyle ilgili olarak vicdan ve ibadet hürriyetlerini güvence altına almakta; b. azınlıklara, kendi dilleriyle öğretim yapan okullar açma ve azınlık çocuklarına askerî okullara da girme hakkını tanımakta idi.

Hükümdarın tek yönlü bir egemenlik tasarrufu (*charte*) anlamını taşıyan Gülhane Hattı ile kendi yetkilerini sınırlama ve vatandaşların hak ve hürriyetlerini güvenlik altına alma yoluna girmesinden sonra, atılması gereken ilk adım, devletin soyut anlamda bir anayasaya kavuşturulmasıydı. 1789 Fransız Devriminden sonra Avrupada yayılan politik düşünce akımları, böyle bir yenilenme işinin halktan gelmesini gerektiriyordu. Böylece, başlarında Mithat Paşanın bulunduğu bazı devlet adamları, akıl bozukluğu yüzünden tahttan indirilen IV. Murat'ın yerine veliahdi Abdülhamit'in geçmesi için yeni padişahın bir anayasayı kabul etmesini şart koşmuşlar, böylece 23 aralık 1876 da Kanunu Esasî adı altında yürürlüğe giren ilk anayasa ile Birinci Meşrutiyet devri açılmıştır. Amerika Haklar Bildirisi (Virginia Bill of Rights) ile Fransız İnsan Hakları Bildirisi (Déclaration des droits de l'homme et des citoyens) nin batıda meydana getirdiği anayasa hukuku gelişimine uygun olarak hazırlanan bu ilk anayasa, Türkiyenin batı anlamındaki D. dünyasında attığı ilk adım sayılır.

Bundan sonraki ilerlemeler, milletin istibdada karşı direnmesi sonucunda 23 temmuz 1908 de II. Abdülhamidin İkinci Meşrutiyeti ilân etmesi, islâmî monarşi dışında anayasalı devlet rejimine geçişi temsil eden 20 nisan 1924 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu, İkinci Dünya Harbinden sonra bütün dünyada demokratik düzenin değer kazanması üzerine kabul edilen 1946 seçim kanunu ve 27 mayıs 1960 devriminden sonra kabul edilen son anayasadır.

DEMOKRAT PARTİ, Türkiyede kurulmuş partilerden biri. 7 ocak 1946 da kurulmuş, 27 mayıs 1960 devrimi (b. bk.) nden sonra mahkeme kararı ile kapatılmıştır. Kurucuları Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü'dür. Cumhuriyet Halk Partisi üyesi olan kurucular, «Dörtlü Takrir» adiyle anılan bir önerge ile «parti tüzüğü ve bazı kanunlarda tadilât» ve devlet yönetiminin demokrasi ilkelerine göre düzenlenmesini istemişlerdir. Bu istek «Kanunlarda değişiklik, usulü dairesinde bir teklifle, Tüzük değişmesi ise kurultayda yapılabilir. Grupta görüşülmesine imkân yoktur» gerekçesiyle geri çevrilmiştir. Bunun üzerine Celâl Bayar, Cumhuriyet Halk Partisinden ve millet vekilliğinden çekilmiş, öteki üç üye, parti tüzüğüne aykırı davranışlarında direndikleri için Haysiyet Divanı karariyle partiden çıkarılmıştır. Bunun üzerine kurucular yeni partinin tüzüğünü hükümete vererek Celâl Bayarın başkanlığında D. P. yi kurmuşlardır.

D. P. kuruluşundan iktidara gelinceye kadar geçen dört buçuk yıla yakın bir süre muhalefet partisi olarak çalışmış, bu arada bazı anlaşmazlıklar yüzünden, on üç millet vekili üye haysiyet divanı karariyle nisan 1948 de partiden çıkarılmıştır. Bunlar Müstakil Demokratlar Grupu adı altında birleşmişlerdir. Yine bazı görüş ayrılıkları dolayısiyle Afyon Karahisar D. P. üyelerinden bir grup, Öz Demokratlar Partisini kurmuş, şiddetli muhalefet yapılmadığını ileri süren başka bir grup da ayrılarak Millet Partisi (b. bk.) ni kurmuştur.

Genel başkan Celâl Bayar, parti iktidara gelinceye kadar bu görevde kalmış, 1950 de partinin iktidara gelmesi ve Bayar'ın cumhur başkanı seçilmesi üzerine, genel başkanlık görevini Adnan Menderes üzerine almıştır.

D. P. nin programı şöylece özetlenebilir: Yurttaşın kişisel ve toplumsal hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek; yurttaşlar arasında hukuk eşitliğini, karşılıklı sevgi ve saygıyı, iktisadî yararlanmada düzeni sağlamak, aile ve mülkiyet temeline dayanan Türk toplumunda, toplumsal adalet ilkelerine bağlılık; yurttaşlar arasında kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her türlü ayırıcı eğilimleri reddeden bir milliyetçilik anlayışına bağlılık; bütün yurttaşları, din ve ırk ayrılığı gözetmeden Türk saymak ve Türk olmanın bütün haklarına sahip kılmak; öğretim ve eğitim kurumlarını böyle bir milliyetçilik ülküsünün gerçekleşmesinde görevli tutmak; dine karşı olma yolundaki yanlış anlayışın dışında, lâikliği, devletin politikada, dinle hiçbir ilgisi bulunmadığını kabul ve din hürriyetini kişinin kutsal hakkı tanımak; devrimcilikte, durmadan değişen dünya ve yurt şartları karşısında hayatın canlılığına çabucak uymak, devletçilikte doğrudan doğruya iktisadî işlere girişmeyerek, özel teşebbüs ve sermayenin ulus çıkarına en uygun şekilde gelişmesine yardımcı olmak; il meclislerini ve belediyeleri beşer yıllık çalışma plânları yapmaya yöneltmek; millî eğitim ve öğretimde birlik; üniversitelerin bilim ve yönetim özerkliği; özel sermayeye ve teşebbüslere serbestçe ve güvenle çalışma imkânını sağlamak; işçi sınıfının her türlü haklarını vermek; paranın değerini korumak; çiftçinin her bakımdan kalkınma ve gelişmesine çalışmak.

1946 seçiminde az sayıda millet vekili ile Büyük Millet Meclisine giren D. P., 14 mayıs 1950 seçimi sonunda büyük bir çoğunlukla iktidara gelmiş, daha sonra 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanarak iktidarda kalmıştır. D. P. iktidara geldikten sonra, parti tüzüğünün hükümlerine uymamaya, muhalefette iken vâdettiği ıslahatı yapmayı savsaklamaya başlamıştır. Özellikle 1954 seçiminde yeniden iktidarı elde ettikten sonra, bu tutum daha çok kendini göstermiş, antidemokratik yollara sapma davranışları artmıştır. Basına ispat hakkı verilmesini isteyen 19 D. P. millet vekili, kendi grupları tarafından şiddetli bir muhalefetle karşılaşınca partiden ayrılmak zorunda kalmış ve Hürriyet Partisi (b. bk.) ni kurmuştur.

D. P. nin özellikle 1957 den sonra muhalefet partileriyle muhalif basına karşı tutumu sertleşmiş; iktisadî durumun bozukluğunun da baskısı ile büyük bir muhalefetle karşılaşan D. P., 1960 baharında Anayasaya aykırı bir kanunla muhalif basını susturmak yolunu tutarak, Meclis içinde bir «Tahkikat Komisyonu» kurmuştu. Bu gidiş karşısında 28 nisanda önce İstanbul, ertesi gün de Ankara üniversiteleri öğrencileri protesto gösterilerinde bulunmuşlar, hükümetin kanlı olaylara yol açan sert ve şiddetli davranışlariyle karşılaşmışlardır. Bunu, Harp Okulu öğrencilerinin, başlarında bazı yüksek rütbeli subaylar olduğu halde Ankaradaki

yürüyüşü takibetmiştir. Hükümetin çok tehlikeli yola girdiğini gören Türk ordusu, bu durumu önlemek için işe karışmak gereğini duymuş ve 27 mayıs 1960 sabahı D. P. iktidarının ileri gelen sorumlularını yakalayarak Yassıada'ya göndermiş, böylece D. P. nin politika hayatı sona ermiştir. Bk. YASSIADA MAHKEMESİ.

DĒMOKRİTOS ABDĒRİTĒS (M. Ö. 460 — aş. y. 370), Yunan filozofu. Abdera (Trakya) da doğmuştur. Bir çok gezilere çıkmıştır. Tam beş yılını Mısırda matematikçilerin yanında geçirdiğini söyler. Leukippos hem öğretmeni hem dostu olmuştur. Anaksagoras'ın *Homoiomereia* (bu filozofa göre, maddenin ilkel elemanları) larının ona, atomlar hakkında ilk fikri verdiğini söylerler. Kos (İstanköy) lu Hippokrates'in çok yakın dostu idi. Atinada yaşadığı süre içinde Sokrates'i hiç görmediğini iddia edenler vardır. Eflâtun ondan hiç bahsetmez.

DEMOKRİTOS ABDERİTES

Yurduna döndükten sonra D. A., kendini büsbütün felsefeye vermiştir. Abdera'daki okulunu 420 yılına doğru kurmuştur. D. A. in yazıları, M. S. III. yüzyıla doğru kaybolmuştur. Diogenes Laërtios'a göre, bu yazılardan bazılarının başlıkları şunlardı: *Pythagorēs* (Pythagoras'çılar), *Megas diakosmos kai mikros diakosmos* (Evrenin büyük ve küçük sistemi). Aynı yazar, D. A. in cehennem, erdemlik, kozmografya, gezegenler, insanın niteliği, gök yüzünün problemleri, yer yüzü ve ateş ile ilgili yazıları olduğunu da bildirir. Aristo'nun bir yazısından öğrendiğimiz D. A. in felsefesi, sonraları Epikuros'la Lucretius tarafından yeniden ele alınan mekanist ve atomist bir maddeciliğe dayanır. D. A. e göre tabiat, boşluktan, bir de bölünmez, değişmez ve sonsuz maddî parçacıklar olan atomlardan meydana gelmiştir. Atomlar yalnız şekilleri ve büyüklükleri bakımından birbirlerinden farklıdır. Bunlar durmadan hareket halindedirler ve birleşmeleriyle en çeşitli cisimleri meydana getirirler. D. A. «hiçbir şey yoktan var olmaz» der. Ona göre, her şey şaşmaz bir mekanik determinizm ile birbirine bağlıdır; cisimler atomların birleşmesinden meydana gelir, atomların ayrılmasından da yok olur. Ruh bile ince, yuvarlak, hafif, sıcak atomlardan meydana gelir; duysal bilgiler ise, nesnelerden çıkıp duyu organlarımızı etkileyen son derece ince maddeler sayesindedir. Her çeşit bilgi duyumlanma yoliyle sağlanır, ama akıl sayesinde bu duyguların üstüne çıkabilir. D. A. atom kuramının önderi sayılabilir.

DĒMOKRİTOS MYSTAGŌGOS (**Pseudo-Demokritos** adiyle tanınmıştır), Yunan yazarı. *Physika kai Mystika* (Tabiî ve gizli şeyler) adlı eseri zamanımıza kadar gelmiştir. Bu kitap, yanlış olarak Demokrites'a mal edilen ve simyanın kaynakları tarihinde büyük önem taşıyan birçok eserlerin en eskisidir.

DEMOLDER [*dīmoldēr*], **Eugène** (1862 - 1919), Fransız diliyle yazan Belçikalı yazar. Bruxelles'de doğmuş, Essonnes (Seine-et-Oise) da ölmüştür. Bruxelles Üniversitesinde hukuk öğrenimi yaptıktan sonra «La Jeune Belgique» ve «La Coq rouge» dergilerine yazı yazmış, 1897 de «La légende d'Yperdamme» (Yperdamme efsanesi) adlı romanını yayınlamıştır. En güzel ve en büyük eseri, genç ressam Kobus Barent'in hayatını anlattığı *La route d'émeraude* (Zümrüt yolu) [1899] adlı romanıdır. Daha başka romanları ve eleştirmeleri de vardır.

DEMOLINS [*dīmolē*], **Edmond** (1852 - 1907), Fransız tarihçisi ve sosyoloji bilgini. Marsilyada doğmuş, Roches'ta ölmüştür. D. in gençliğinde gelenekçi görüşleri vardı. Bu sıralarda *Le mouvement communal et municipal au moyen âge* (Ortaçağda bucak ve belediyecilik hareketleri) [1875] ve *Histoire de France* (Fransa tarihi) [1877 - 1880] adlı eserleri yayınlanmıştır. 1886 da, Le Play ekolünden ayrılmış olan bir grup ile «La science sociale» dergisini çıkarmıştır. On yıl sonra D. in büyük ilgi uyandıran *A quoi tient la supériorité des Aglo - Saxons* (Anglo - Saksonların üstünlüğü neden ileri geliyor) [1897]; *Les Français d'aujourd'hui* (Bugünün Fransızları) [1898]; *L'éducation nouvelle* (Yeni eğitim) [1898] adlı üç eseri yayınlanmıştır. Bundan sonra *Comment la route crée le type social* (Yol toplum tipini nasıl yaratır) [1901 - 1903]; *Ecole de Roches* (Roches ekolü) [1903] adlı eserleri de yazmıştır. Bu son eserinde, eğitim konusunda aynı adı taşıyan kurumda uygulamak istediği düşünceleri ortaya atmaktadır. D. ayrıca *L'organisation du travail* (Çalışmanın örgütlendirilmesi) [1904] ve R. Pinot ve P. de Rousiers ile birlikte *La méthode sociale* (Toplumsal metot) [1904] gibi birtakım eserler daha kaleme almıştır.

DEMOLON [*dīmolō*], **Albert** (1881 - 1954), Fransız tarım ve biyoloji bilgini. Lille'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1927 den 1946 ya kadar Versailles tarım araştırmaları millî merkezi direktörü olan D., 1930 dan 1945 e kadar «Annales agronomiques» dergisinin başyazarlığını yapmıştır. Bitkiler üzerinde incelemelerde bulunmuş, botanikte kükürtle kolloitlerin etkisi üzerinde araştırmalar yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Le dynamique du sol* (Toprağın dinamiği) [1938]; *La croissance des végétaux* (Bitkilerin gelişmesi) [1951, 4. bas.]; *L'évolution scientifique et l'agriculture* (Bilimsel gelişme ve tarım) [1946]; *La génétique des sols* (Toprakların genetiği) [1948]. 1946 da Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

DEMON: bk. DAİMON.

DEMONA, VAL DI (Coğ.; İta. = şeytanlı vâdi), Sicilya adasının ayrıldığı üç eski bölgeden biri. Bugün Messina ili adını taşımaktadır. Bu ad, halk arasında Etna yanardağ'nın şeytanların yurdu olduğu inancına dayanır.

DEMONAKS (ölm. M. S. 176), Yunan filozofu. Kıbrısta doğmuş, Atinada ölmüştür. Kinik (bk. KİNİZM) bir filozof olarak görünmek istemişse de, bir yandan Sokrates'i örnek tutarken, bir yandan da Diogenes'e uymuştur. Hayatını yazan Lukianos, onu örnek filozof olarak göstermektedir. Yumuşaklığı, sadeliği, ağırbaşlılığı sayesinde Atinalılar arasında çok sevilmiştir. Şu sözleri, özellikle yüzyıllar boyunca ağızlarda dolaşmıştır: «İnsana vergi olan şey yanılmaktır, bilgeye vergi olan şey ise, bu yanılmaları bağışlamaktır»; «Zevklerinizden kıstığınız her şeyi erdeminize katarsınız».

DĒMŌNAKS (M. Ö. VI. yüzyıl), Mantineia (Ardakia, Peloponnesos) lı bir Yunanlı. Kyreneia (Türk. Girne, Kıbrıs) da son derece demokratik bir yönetim kurmuştur. Battiad'lar (Yun. Battiadai) ın saltanat yönetimini dinî

bir çerçeve içine almış ve onlara sadece hiçbir maddî çıkar sağlamayan imtiyazlar bırakmıştır.

DEMONOMANİ (Fr. Démonomanie), psikiyatride, dinle ilgili olarak cehennem ve şeytan korkusundan doğan sistemleşmiş bir taşkınlık hali. D., vaktiyle bazı mistikler arasında son derece yaygın bir hastalıktı. XVIII. yüzyılda hekimler, bu tutkunların acayip davranışları altında böyle bir hastalığın gizlendiğinden kuşkulanmağa başladılar, sonunda Charcot, hastalığı iyice tesbit etti. Tutkunlar üzerinde yapılan eleştirici incelemeler, bu hastalardan çoğunun isterik olduklarını ya da taşkınlık halinde bulunduklarını göstermiştir.

DEMONT [*dîmõ*], **Adrien** (1851 - 1928), Fransız ressamı. Douai'de doğmuş, Wissant'da ölmüştür. Yoksul bölgelerin manzaralarını yapmış ve bunları insanlarla canlandırmıştır. «Finistère Landları», «Don Quichotte» ve «Tufan» adlı tabloları en tanınmış eserleridir. Karısı **Virginie Demont - Breton** (1859 - 1935), Courrières'de doğmuş, Wissant'da ölmüştür. Hayattan alınmış çeşitli sahneleri tablolarında canlandırmıştır. Amiens, Arras, Anvers ve Lille müzelerinde eserleri vardır. *Maisons que j'ai connues* (Girip çıktığım evler) [1925]; *Nos amis artistes* (Sanatçı dostlarım) [1927] ve *Peintres et savants* (Ressamlar ve bilginler) [1929] adlı eserleri yayınlamıştır.

DEMOOR [*demõr*], **Jean** (1867 - 1941), Belçikalı bilgin ve pedagog. Etterbeek'te doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Belçika Serbest Üniversitesinde profesörlük yapmış olan D., özellikle beyin merkezleri üzerinde çalışmıştır.

DĒMOPHANĒS [*demofạnes*] **ya da MEGALOPHANES** [*megalofạnes*] (M. Ö. III. yüzyıl), Yunan filozofu. Megalopolis'te doğmuştur. Arkesilaos'a öğrencilik etmiş, Aristodemes'in kasıp kavurduğu Megalopolis'in ve Sikyon'un kurtarılmasında büyük payı olmuştur; sonra Ekdemos ile birlikte Kyrene'yi yönetmiştir.

DĒMOPHŌN [*demofọn*] (Yun. mit.): 1. Theseus ile Phaidra'nın, ya da Theseus ile Ariadne'nin oğlu, Akamas'ın kardeşi, Atina'nın efsanevî kıralı. Troia kuşatmasında Helena'nın kölesi olmuş olan büyük annesi Aethra'yı kurtarmıştır. Dönüşünde fırtına yüzünden Trakya kıyılarına düşmüş ve o ülkenin kıralının kızı olan Phyllis ile evlenmiştir. Phyllis ölünce D. da kendini öldürmüştür. 2. Kıraliçe Kamilla'nın öldürdüğü Eneis'in arkadaşı. 3. Eleusis kıralı Keleos ile Metanira'nın oğlu ve Triptolemes'in kardeşi. Metanira'nın hizmetinde bulunan Demeter, D. u ateşte sertleştirerek ölümsüz bir hale getirmeğe çalışmıştır.

DĒMOS (Yun. = cemaat, halk), eski Yunanistanda ilkin bir devletin toprakları ve aynı zamanda halkının toplamı, ondan sonra da bu anlam yanında soylulara karşıt olan aşağı tabaka halk, yani şehirli ayak takımı. D. birçok devletlerde köylerdeki kamu kurumlarını da kapsamakta idi. Bu kurumlar, Attikadaki yerleşme şartları göz önünde tutularak Kleisthenes tarafından yeni örgütlerine temel olarak kurulmuştur. O zamandan beri D. listesine yazılmak medenî haklar için temel şart olarak kalmıştı. D. Yunanistanda bugün «devlet yönetim örgütlerinin en küçük bölgesi» anlamında kullanılmaktadır.

DĒMOSTHENĒS (M. Ö. 384 ya da 383 - 322), Atinalı hatip ve devlet adamı. Atinada doğmuş, Kalaureia'da ölmüştür. Zengin bir silâh yapıcısının oğlu olan D., 18 yaşında iken, hem parasını çalmış olan vasilerine karşı dâva açmış, hem de logograflık (söylev yazarlığı) öğrenimine başlamıştır. Söylentiye göre, kekeme olduğundan, bunu yenmek için ağzına çakıl taşları alarak kendisini konuşmaya alıştırmıştır. İsaios'un öğrencisi olmuştur. Söylev yazarı olarak geçinmiş ve kendisine baş vuran dâvacıların her biri için söylevler hazırlamıştır:

DEMOSTHENES

Hyper Phormiōnos (Phormion için), *Kata Stephanou Pseudomartyriōn* (Stephanos'un yalancı şahadetlerine karşı) adlı söylevleri önemlidir.

354 ten sonra politika hayatına atılmıştır. Politikada şu üç ilke üzerine dikkati çekmişti: Yabancı devletlere karşı daha güçlü bir tutum içinde bulunulması; donanmanın geliştirilmesi; maliye işlerinin düzeltilmesi. Bu dönemdeki söylevleri şunlardır: *Kata Androtion* (Androtion'a karşı); *Peri Symmoriōn* (Symmoria'lar üzerine); Symmoria'lar, zamanında vergilerini ödeyemeyen fakir yurttaşlar adına bu vergileri ödeyerek sonradan taksitle onlardan toplayan zengin yurttaşlardı. *Hyper tōn Megalopolitōn* (Megalopolis'liler lehine) adlı söylevinde [353] Sparta'nın Atina için tehlike yarattığı konusu üzerine Atina'lıların dikkatini çekmiştir. D., Makedonya kıralı Philippos'un tutkusunu anlamış ve plânlarını birinci *Kata Philippon logon* (Philippos'a karşı söylev) [351] da açıklamış, ayrıca *Olynthiakoi* (Olynthos üzerine) adlı üç söylevi ile de Atinalıları Philippos'a karşı kışkırtmıştır. Fakat Philippos'a karşı güdülen politikanın iyi plânlandığını gören D., Philokrates barışına (346) götüren elçilik kuruluna katılmış ve *Peri eirēnēs* (Barış için) başlıklı söylevi ile Atinalıları konuşmaların devamına teşvik etmiştir. Öte yandan toplantıda Philippos, Atinalılardan kendisine çatmalarının hesabını sorma cüretini gösterince, D. cevap olarak, millet vekilleri karşısında ikinci *Kata Philippou* (Philippos'a karşı) [344 - 343] adlı söylevini vermiştir. Aynı zamanda Aiskhines'i elçiliği sırasında (346) Atinaya ihanet etmekle suçlandırmış ve ona karşı *Peri parapresbeias* (Elçilik üzerine) adlı söylevi ile bir dâva açmıştır. Fakat Aiskhines, bu dâvada temize çıkmıştır (343). Bunun üzerine D., Philippos'a karşı Yunan devletlerini bir ittifaka ça-

DEMOSTHENES

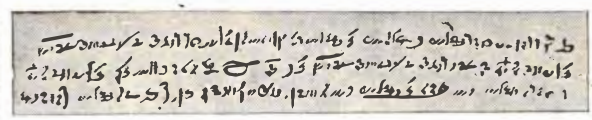
ğırmak için kendisini çeşitli şehirlere göndermiştir. O günlerde *Peri tōn en Khersonēsō* (Khersonēsos işleri üzerine) [342] ve Philippos'a karşı son söylevlerini [341 - 340] söylemiştir. Bu zamana kadar muhalefette bulunmuş olan D., bundan sonra iktidarın başına geçmiş (340-338) ve Amphissa savaşı sırasında (339) Thebai ile Philippos'a karşı bir ittifak hazırlamıştır. Khaironeia savaşı (338) nı kazanan Philippos, Atinalılara karşı yumuşak davranmıştır. Fakat yurtseverler partisi artık gücünü yitirdiğinden, bundan sonra ancak arasıra kendini gösterebilmiştir. Bu arada D hakkında taç dâvası açılmış ve bu dâva yıllarca sürmüştür (337 - 330). D. in arkadaşlarından biri, yurtseverlik çabasına karşılık kendisine armağan olarak bir altın taç verilmesi teklifinde bulunmuşsa da, Aiskhines buna karşı direnmiştir. Fakat sonunda D. dâvayı kaybetmiş ve isteye isteye sürgüne gitmiştir. Bundan sonra D. Harpalos dâvasına karıştırılarak para cezasına çarptırılmış, fakat bu parayı ödeyememiştir. Aleksandros'un ölümünden sonra, Atinada Antipatros'a karşı çıkan ayaklanmada, D. büyük bir rol oynamıştır. Atina yenildikten sonra ise D. Kalaureia adasına kaçmış, Poseidon tapınağında dört yanı çevrilince yakalanmamak için zehir içerek ölmüştür. Onun tarafından yazıldığı sanılan söylevlerin sayısı altmışı bulursa da, bunlardan çoğunun ona ait olduğu şüphelidir.

Çalışkan bir adam olan D. olanca gücüyle Atina için savaşmış, na hegemonia'yı sağlamış ve Philippos'u durdurmuştur. Böylece büyük bir devlet adamı olduğunu da göstermiştir. Atılganlığı, gözü pekliği ile D. kalabalığın bilgisizliğine, görgüsüzlüğüne karşı durmadan savaşmış ve her zaman uzak görüşlülüğünü göstermiştir. D. in Atinada yetişen bütün hatiplerin en büyüğü olduğu söylenebilir. Söylevlerinde gösterdiği enerji, hoş görünmek için hiçbir şey söylememesi, büyük belâgat gösterilerinden çekinmesi, sanatına az rastlanır bir güç ve orijinallik verir.

DĒMOSTHENĒS (ölm. M. Ö. 413), Atinalı komutan. Syrakusai (Sirakuza) de ölmüştür. Özellikle Peloponnesos savaşlarında kendini göstermiştir. 426 da Olpai'de Peloponnesos'luları yenmiş, onların Aitolia ile Akarnania'da yayılmalarını önlemiştir. Messenia'da, Pyglos'ta Sparta'ya karşı girişilecek harekâtta üs olarak kullanılmak üzere bir müstahkem mevki yaptırmıştır (425). Kleon iktidara geçtikten sonra Sphakteria adasında kuşatılmış olan Spartalıları tutsak etmiştir. 413 te Nikias'a yardım etmek üzere Sikelia (Sicilya) ya gönderilmişse de, Atinalılar durmadan yenilgiye uğramışlar ve sonunda Sirakuzalılar tarafından başları kesilerek öldürülmüşlerdir.

DĒMOSTHENĒS'İN FENERİ, Lysikrates'in Atinada kurduğu (M. Ö. 334) khoragik anıtın adı. Atinada tiyatro ve müzik yarışmalarına katılacak koroları kendi hesaplarına devşirip donatan ve yetiştiren zenginler tarafından bu yarışmalarda elde edilen başarıları kutlamak üzere dikilen anıtlara khoragik anıtlar adı verilirdi. Doğru olmayan bir efsaneye göre, D. arasıra bu küçük anıta kapanıp düşünceye dalarmış.

DEMOTIK (Yun. *demotikos* = halka ait, *demos*=halk topluluğu), yüksek tabakanın kullandığı dile karşıt olarak halk diline verilen ad. Aşağı çağda Mısırlıların konuşma diline ve gündelik işlerde kullandıkları yazı şekline de D denir. Mısırda D., Yeni İmparatorluğun yeni Mısır diliyle Kopt dili arasında konuşulan dilin gelişmiş bir şeklini temsil eder. M. Ö. VII - VI. yüzyıllarda Mısırlılar anlaşmalar

DEMOTİK

senetler gibi belgelerde; işaretleri birleştirmek ve bağlı grupların çizgilerini daha da şemalaştırmak suretiyle hiyeratik yazıyı sadeleştirmişlerdir; ilk hiyeroglif şekiller artık tanınmaz bir hal almıştır. D. yazı ile düzenlenmiş en yeni belge, M. S. 473 te yazılmıştır. Kopt yazısı Yunan harflerine D. yazıdan kalma yedi işaret katmıştır.

DEMOTİKA (Coğ.): bk. DİMETOKA.

DĒMOTİKĒ (Yeni Yun. *dimotiki glossa* = avam dili), bugünkü Yunancada kullanılan iki yazı dilinden biri. Öteki dile *katharevousa* adı verilir. D. terimi «halka ait» anlamına gelir. Böyle bir dil yaratma hareketine girişenlerin amacı, Yunanistan halkının konuştuğu diyalektlere dayanan, herkes tarafından benimsenebilecek standart bir edebî dil meydana getirmekti. 1800 den beri zaman zaman böyle bir yazı dili kullanılmış ve bu tarihten önceki yüzyıllarda da halk diyalektlerinden faydalanılmış olmakla birlikte, asıl harekete 1888 de İoannes Psykhares girişmiştir. Psykhares'ten bu yana *katharevousa*'ya doğru gidilerek yazı dili yavaş yavaş değiştirilmiş ve özellikle bazı diyalekt kelimeleri ve şekilleriyle bazı yabancı kelimeler bırakılmış ve *katharevousa*'dan bazı kelimeler alınmıştır. Çeşitli tarihlerde ve bu arada 1902 ve 1903 te bu dilin kullanılmasına karşı ve özellikle Kutsal Kitaptan ve eski Yunan edebiyatından yapılan çevirmelerde kullanılmasına karşı büyük tepkiler olmuştur; fakat bugün bu dil roman ve şiir dili olarak genellikle tercih edilmektedir. Başka konularda kullanılması ise bir dereceye kadar siyasî sebeplere dayanıyor: yazarların sol eğilimli olmaları oranında bu yazı dili gazetelerde ve başka ciddî konularda daha çok kullanılmaktadır. Bu dilin başlıca özellikleri: 1. Eski Yunancadaki kelimelerin sonundaki (*n*) leri atması; 2. Temeli konuşma dili olmak üzere, *katharevousa*'dan ve yabancı dillerden alınma kelimelerle meydana gelen bir karışım yaratmış olmasıdır.

DEMOURS [*dımur*], **Pierre** (1702 - 1795), Fransız göz cerrahı. Marsilyada doğmuş, Pariste ölmüştür. *Traité des plaies d'armes à feu* (Ateşli silâh yaraları ana kitabı) [1745] ve *Nouvelles réflexions sur la lame cartilagineuse de la cornée* (Korneanın kıkırdaksı lâmı üzerine yeni düşünceler) [1770] adlı eserleri anılabilir.

Demours zarı: Gözde, korneanın *substancia propria* (öz madde) denilen parenkima (*parenkhyma*) bölümü ile endotel (*endothelium*) katı arasında yer alan ince bir zar. Teknik adı *lamina elastica posterior* (esnek arka lâm) olan bu zara **Descent zarı** ya da **Duddell zarı** da denilir.

DEMOUSTIER [*dımustie*], **Pierre Antoine** (1755-1803), Fransız mühendisi. Lassigny'de doğmuştur. Perronnet'nin öğrencisi ve iş arkadaşı olan D., Pariste bugün Concorde köprüsü denen XV. Louis köprüsünü, les Arts köprüsünü ve eski Austerlitz köprüsünü yapmıştır.

DEMPF, Alois (doğ. 1891), Alman filozofu. Altmünster (Bavyera) da doğmuştur. Bonn, Viyana ve München üniversitelerinde profesörlük etmiştir. Almanyanın sayılı Katolik tarih felsefesi bilginlerindendir. Başlıca eserleri: *Weltgeschichte als Tat und Gemeinschaft* (Davranış ve cemaat olarak dünya tarihi) [1924]; *Die Hauptform der mittel-*

alterlichen Weltanschaung (Ortaçağ dünya görüşünün temel şekli) [1925]; *Ethik des Mittelalters* (Ortaçağ ahlâkı) [1927]; *Metaphysik des Mittelalters* (Ortaçağ metafiziği) [1930]; *Sacrum Imperium* (Kutsal İmparatorluk) [1920]; *Kulturphilosophie* (Kültür felsefesi) [1932]; *Meister Eckhart* (ad) [1934]; *Selbstkritik der Philosophie* (Felsefenin kendini eleştirmesi) [Viyana, 1947], *Theoretische Anthropologie* (Kuramsal antropoloji) [1950].

DEMPSEY [*dẹmsi* ya da *dẹmpsi*], **Sir Miles Christopher** (doğ. 1896), İngiliz generali. Hoylake (Cheshire) de doğmuştur. 1940 Dunkerque savaşında yararlıklariyle kendini göstermiştir. 1942 de general olmuş, Libya'da ve İtalyada önce bir tümene, sonra da bir kolorduya komuta etmiştir. 1944 te II. İngiliz Ordusunun başında Normandiya'ya çıkmış, Caen savaşını yönetmiş, Bruxelles'i kurtarmış, ordusunun 3 mayıs 1945 te Wismar'da Sovyet kuvvetleriyle birleşmesini sağlamıştır. Bundan hemen sonra Uzak Doğuya gönderilen D., önce Birmanya'da XIV. İngiliz Ordusuna, sonra da müttefiklerin güneydoğu Asya kara kuvvetlerine komuta etmiştir (1945 - 1946). Sonra Yakın Doğu başkomutanlığına atanmış, 1951 de de İngilterenin kara kuvvetleri komutanlığına getirilmiştir.

DEMPSEY [*dẹmsi* ya da *dẹmpsi*], **William Harrison Jack D.** diye anılır; doğ. 1895), Amerikan boksörü. Manassa (Colorado) da doğmuştur. Ağır sıklette, gelmiş geçmiş boksörlerin en iyilerinden biri olarak ün salmıştır. Tekniği kuvvetli olmamakla birlikte, çok dövüşken ve yumruğu son derece etkili olan D., 1919 da her kategoride dünya şampiyonu olmuş, 1921 de de kendisine meydan okuyan G. Carpentier'yi yenmiştir. 1926 da şampiyonluğu sayı hesabiyle Tunney'ye vermiştir

W. H. J. DEMPSEY

DEMRE ÇAYI, güneybatı Anadoluda, Kaş ile Finike arasındaki yerlerden geçen ve Kale bucağı yakınında denize dökülen bir çay. Kasaba çayı ana kolu üzerinden uzunluğu 65 km kadardır. Yağış alanı oldukça geniş olan D. Ç. nın akışı düzensizdir. Bu çayın toplanma alanının çevresinde birçok dağlar yükselir: Susuz Dağ (2 300 m), Asas Dağı (1 800 m), Kuhu Dağı (2 500 m), Mancarlı Dağı (2 040 m), Akdağ (2 550 m) gibi. Bu dağlar deniz yüzünden 250-300 m yükseklikteki geniş bir çukurluğa doğru iner. 20 km boyunda ve 2 - 4 km enindeki Demre Ovası ya da Kasaba Ovası adı verilen bu çukurlukta Kasaba Çayı ve kuzeydoğudan inen başka dereleri de toplayan D. Ç., uzun ve derin Demre Boğazına girer. Çevredeki dağların dibinden bu çukurluğa doğru kimi yerde küçük dereler, kimi yerde kaynak suları akar. Bunlardan kimisi ovaya kadar güçlükle iner ya da inemez. Yine bu arada Akdağdaki gölden çıkan ve başka kaynaklarla büyüyen derin bir boğazdan geçen, kimi yerinde dibe dalan Kıbrıs Deresi, yazın Demre Boğazına kadar cılız olarak akar ve D. Ç. na dökülür.

Yağış suları çoğunca dibe sızan bu topraktaki dereler, bol yağmurlu zamanlar bir yana bırakılırsa, yıl içinde birkaç ay birleşemez. Birleştiği mevsimde ise kolları ile birlikte Demre Boğazına giren D. Ç., 20 km kadar uzunlukta, çok yerinde dar ve 300 m derinlikteki boğazdan geçerek Kale (Gökyazı) Ovasına iner. Burası D. Ç. nın deltasıdır. Bu deltanın eni 3 - 4, boyu 5 - 6 km kadardır. Yaz aylarında D. Ç. denize ulaşamaz olur, bu mevsimde Demre Boğazı ve Kasaba Ovası (Demre Ovası) nda bile çay cılızlaşmış, hattâ kurumuş bulunur.

DEMUTH [*dimūth*], **Charles** (1882 - 1935), Amerikalı ressam. Loncaster (Pennsylvania) da doğmuş, orada ölmüştür. 1904 te Parise giderek Gertrude Stein'ın salonuna devam etmiştir. Kübizmin etkisi altında özellikle sulu boya tablolar yapmıştır. «Vodvil müzisyenleri» [1917] ve «Cambazlar» [1919] adlı eserleri New York'ta Modern Sanat Müzesindedir.

DEMUTH [*dimūth*], **Norman** (doğ. 1898), İngiliz bestecisi. Croydon'da doğmuştur. Dört senfoni, bir kır hayatı süiti ve konçertolar yazmıştır. Eserlerinde V. d'Indy, Roussel ve Franck'ın etkisi göze çarpar.

DEMUT - MALİNOVSKİY, Vasiliy İvanoviç (1779-1846), Rus heykelcisi. Petersburg'da doğmuş, orada ölmüştür. Petersburg Güzel Sanatlar Akademisinde okuduktan sonra Romada Canova ile çalışmış (1903), Petersburg Akademisine profesör (1807), sonra da rektör (1813) olmuştur. Büyük Petro anıtının barölyefini (1800), heykelci M. İ. Kozlovskiy (1802) ile mareşal Barclay de Tolly'nin mezar taşlarını ve Kazan katedralindeki İlyas peygamber heykelini yapmış, Kış Sarayının süslenmesine katılmış ve imparator ailesi üyelerinin büstlerini meydana getirmiştir.

DEN HAAG: bk. LA HAYE.

-DEN HALİ (Lât. Casus ablativus, Fr. Cas ablatif, İng. Ablative case), cümle kuruluşunda isimlerin - den eki alarak, fiilin çıktığı, ayrıldığı ya da başladığı yeri bildiren çekim hali. «Çocuk *ev - den* geliyor. Bu dal *ağaç - tan* koptu. Temizliğe bu *oda - dan* başlayın» cümlelerindeki *ev - den*, *ağaç - tan*, *oda - dan* isimleri -D. H. ndedir ve fiillerin çıkış yerlerini göstermektedir. Bu isimler cümlede dolaylı tümleç görevinde bulunur (bk. CÜMLE). *-e* halindeki tümleçlere de karşıt anlam bildirirler (bk. -E HALİ). *-den* ekinin eski şekli *-tin*'dir; XI. yüzyıldan başlayarak *-ten* şeklini almış, ulandığı kelimeye sessiz ve sesli bakımından uymuştur.

-D. H. soyut isimlere, mastarlara gelebilir: «*güzellik - ten* hoşlanmak, *yorgunluk - tan* ayağa kalkmamak, *çalışmak - tan* yorulmak, *bakmak - tan* usanmak».

-D. H. nde bulunan isimlerin hepsinde, temel olarak çıkma, ayrılma yerini gösteren bir anlam bulunmakla birlikte, zamanla bu anlamlarda farklılaşma ve çeşitlenmeler olmuştur; başlıcaları şunlardır: 1. Fiile köken, çıkak gösterir: *Bu haberi Ahmet - ten dinledim, gazete - den okudum*; 2. Bir bütünden ayırma anlatır: «*Bu yemek - ten* yediniz mi?». Buna benzer anlamla, topluluktan birkaç birey gösterir: «*Arkadaşlarım - dan biri* geldi, *Kuzular - dan üçü* öldü»; 3. Bir şeyin yapıldığı maddeyi bildirir: «Bu masa *demir - den* yapılmıştır». Bu anlamla ismin başına da gelerek sıfat olabilir: «*Tahta - dan* ayak, *cam - dan* kutu, *kar - dan* adam»; 4. Fiile sebep gösterir: «*Grip - ten* yatıyor, *Açlık - tan* benzi sararmış, *Bilgisizlik - ten* geri kalmak»; 5. Zaman isimlerine gelerek, onlara başlangıç anlamı verir: «Anlaşmazlık geçen *yıl - dan* başladı». Bu isimlerin edat aldığı da olur: «*Bayram - dan beri* gir-

medim»; 6. Karşılaştırmalarda temel ölçü olarak alınan öğe, *-den* halinde bulunur: «Bu ev *on - dan* daha büyüktür. Bu kalem *seninkin - den* kısadır». Sebep, zaman gösteren ve karşılaştırma temeli olan -D. H. ndeki isimler, zarf görevinde bulunur; 7. Soru zamirlerine gelerek sebep (*ne - den* gitti?), fiat (*kaç - tan* aldın) sormaya yarar.

Bazı fiillerin, tam bir anlam verebilmek bakımından, -D. H. nde bir tümleçle kullanılmaları gerekir: «*Dırıltı - dan* bıkmak, *Allah - tan* korkmak, *büyükler - den* utanmak, bu *iş - ten* vazgeç, bir *sebep - ten* ileri gelmek, bir *şey - den* ibaret olmak, bazı *elemanlar - dan* birleşmiş olmak».

Bazı edatlar ancak -D. H. ndeki isimlerden sonra kullanılabilir: «*İhtiyarlığın - dan dolayı* çalışamıyor. Ben *olay - dan önce* ayrılmıştım, *yağmur - dan sonra* hava açtı».

-D. H. ndeki isimlerle bazı deyimler de meydana gelmiştir. *Göz - den geçir - mek, on - dan yana, elin - den tutmak* (= yardım etmek), *kılıç - tan geçirmek* gibi. Ayrıca, ikinci kelimesi *-e* halinde bulunan kalıplaşmış gruplar da görülür: *Doğru - dan doğru - ya, açık - tan açığ - a, ince - den ince - ye*. Bk. ABLATİF.

DEN HELDER [*dîn heldîr*] **ya da DE HELDER,** batı Holândada, Amsterdam'ın kuzeyinde bir kasaba. Wadden Denizinden Kuzey Denizine çıkış hizmetini gören Mars Diep üzerinde kurulmuştur. Teyel adasından dar bir su parçası ile ayrılmıştır. Tersaneleri, gemi tezgâhları, tophanesi, denizcilik okulu, meteoroloji enstitüsü, hayvanat ve hidrografi istasyonu ile D. H. Holânda'nın belli başlı deniz üssüdür. Aynı zamanda balıkçı filoları için bir limandır. Ruyter ve Tromp yönetimindeki Holândalılar 1673 te İngilizleri burada yenmişlerdir. Yeni istihkâmlar 1811 de I. Napoléon tarafından yapılmıştır. Limandaki yapılar ve deniz kuruluşları İkinci Dünya Harbi sırasında büyük zarara uğramıştır. Nüfusu 36 209 (1951) dur.

DENAIN [*dînẽ*], Fransada, Valenciennes departmanında, Escaut nehrinin kanalları üzerinde bir liman ve bucak merkezi. Nüfusu 27 449 dur. 1826 da önemli kömür madenleri bulunmuştur. D. Fransanın en büyük demir sanayi merkezlerinden biridir. Yüksek fırınları, haddehaneleri, makine ve lokomotif fabrikaları, şeker ve bira fabrikaları, un değirmenleri, mukavva sanayii vardır.

Denain savaşı: Savoia'lı prens Eugène kuvvetlerine karşı 24 temmuz 1712 de kazanılan büyük Fransız zaferi ki, İspanya Veraset Harplerine son vermiştir. Eugène, Flandre'ı elde etmiş, Paris yolu üzerinde son dayanak olan Landrecies'i kuşatmıştı. Villars, Landrecies üzerine şaşırtma hücumlarında bulunurken çarçabuk Escaut üzerinden geçerek, 17 tabur ile savunulan D. istihkâmlarını süngü hücumu ile almıştır. Eugène 8 000 er, 60 bayrak kaybederek Flandre'ı boşaltmak zorunda kalmıştır.

DENARIUS, DENAR (Lât. *deni* = onar), eski Roma'da kullanılan on As'lık gümüş sikke. M. Ö. 187 yıllarında sürüme konulmuş olan D., dört yüz yıl boyunca para ve hesap birimi idi. Önceleri 1 D. = 4 Sesterz = 1/72 lira = 4,55 g iken, bir süre sonra 1/84 lira = 3,9 g değere düşürülmüştür. Augustus'un para reformu ile 25 D., bir Aureus (b. bk.) ya da 4 Sesterz değerini almıştır. İlkin D. som gümüştendi. Neron, karışımına % 5 - 10 oranında bakır katarak 1/96 lira = 3,4 g olarak tesbit etti. Gümüş miktarı Traianus tarafından % 85, Septimus Severus tarafından da % 50 olarak ayarlandı.

DENARIUS

DENARO, DANARO, Kuzey ve Orta İtalya feniği. Büyük Karl'dan beri 1/12 Soldo = 1/240 liret, Kuzey İtalyada Piccolo (b. bk.), Picciolo denir ki, en son basılanı bakırdan olanıdır. XIX. yüzyılın başında D. nun yerine Centesimo (b. bk.) geçmiştir.

DENATÜRE ETME (Kim.): bk. DENŞİRME.

DENBAVEND: bk. DENAVEND.

DENBIGH [*denbi*], Büyük Britanyada, kuzey Wales'de Denbighshire ilinin pazar şehri. Londranın kuzeybatısında, Elwyd ırmağı üzerinde kurulmuştur. Harap bir şatosu vardır. Bu şatoyu 1645 te parlâmento taraftarları ele geçirmişti. Nüfusu 8 127 (1951) dir.

DENBIGHSHIRE [*denbişîr*] **ya da DENBIGH,** Büyük Britanyada, Kuzey Wales'de bir kıyı kontluğu. Kuzeyden Kuzey Denizi, güneyden Montgomeryshire ve Merionethshire, batıda ise Caernarvonshire eyaletleriyle çevrilidir. Topraklarının güney ve batı kısımları dağlık, doğu kısmı ise tepelik olan bu bölge, Kuzey Wales kömür madenleri alanında bulunur. Başta kömür olmak üzere, demir, maden cevheri ve kara mermer elde edilir. Kontluk merkezi Denbigh'dir. Yönetim alanının yüz ölçümü aş. yu. 1 076 km², nüfusu 170 699 (1951) dur.

DENDER [*dendîr*], Belçikada, Ath'ta iki koldan meydana gelip Escaut'ya dökülen bir ırmak. Uzunluğu 65 km dir. Baştan başa kanallarla düzenlenmiş olan D., çok işlek bir su yoludur.

DENDER, Sudan'da, Nevbe'nin güney bölümünde bir ırmak. Habeş dağlarından çıkar, Nil'in ayaklarından birine dökülür.

DENDERA ya da DANDARA, Yukarı Mısırda, Keneh eyaletinde, Nil'in batı kıyısında, Romalıların *Tentyra*, Yunalıların *Tentyris*, Kıptîlerin *Lunit Tentore* dedikleri yıkıntıların yakınında bir Mısır kasabası.

DENDERA: Hathor tapınağı

Tarih: D., aşk tanrıçası, Fdfu'lu Horus'un karısı ve İhy'nin anası olan Hathor'un koruyuculuğunu yaptığı en tanınmış şehirdi. Tapınak şimdiki durumiyle bir Yunan-Roma eseri olmakla birlikte, tapınakta yapılmış olan bazı şenlikler tarih öncesi devirlerinden kalma idi. Âyinler M. Ö. III. binyılda Keops tarafından yeniden canlandırılmış, binalar onarılmıştır. Bu işe I. Pepi ve III. Tutmes tarafından da devam edilmiştir. Tapınağın önemi, içini süsleyen yazıtlar dolayısiyledir. Bunlar sayesinde orada yapılan dinî âyinlerin bütün ayrıntılariyle incelenmesi mümkün olmaktadır. Bu kadar iyi korunmuş tapınaklara yalnız Edfu ve Philai'-de rastlanır. Tapınak bugün bile bütünlüğünü muhafaza etmektedir. Eskiden pişmemiş tuğladan yapılmış büyük bir duvarın merkez bölümünde asıl tapınak bulunmaktaydı. Ön kısmında sistr biçiminde ve Hathor başlıklı bir sütunlar galerisi vardır. Dam kısmındaki iki mihrapta, Osiris'in vücudunun kutsal kalıntısı muhafaza edilirdi. Bunlardan birinde bugün Louvre Müzesinde saklanan meşhur Zodyak dururdu. İsis doğum tapınağı, kutsal bir göl, iki mammisis, bir sanatoryum ve iki kutsal kuyu, önemli bir tapınma çevresi meydana getirmekte idi.

Daha sonra Hıristiyanlar burada güzel bir kilise yapmışlardır. Yanında şehrin yıkıntıları görülür. Doğuda bugün tamamen yıkılmış ikinci bir kilise, güneyde çeşitli nekropol (ölü saklanan mahzenler) ler vardır. Bunlardan birinde çeşitli kabartmalar bulunmuştur.

DENDERMONDE [*dendırmondı*] **ya da TERMONDE** [*termondi*], kuzeybatı Belçikada, Doğu Vlaenderen ilinde, Bruxelles'in kuzeybatısında bir şehir. Dender ve Schelde ırmaklarının birleştiği yerde kurulmuştur. Gemi tezgâhları, sabun ve yağ fabrikaları ve tarım ticareti ile tanınmıştır. Buradaki Meryem Ana Kilisesi XV. yüzyıldan kalmadır. Ortaçağdan kalma bir de belediye binası vardır. Şehir 1264 te Vlaenderen kontluğu içine alınmıştır. 1667 de XIV. Louis'nin kuşatması sırasında, şehir, su bentleri açılıp yöredeki topraklar su altında bırakılarak savunulmuştur. 1706 da Marlborough tarafından, 1745 te de Mareşal de Saxe komutasındaki Fransızlar tarafından alınmıştır. Nüfusu 9 306 (1946) dır.

DENDİ, Batı Afrikada Sudan dillerinden birini konuşan bir topluluk. Nijer Cumhuriyetinin güneybatısı ile Dahomeyin kuzeyinde, Nijer ırmağı vâdisinde otururlar. Kuzey komşuları Djerma'lar gibi, D. ler de Songhai lehçesini konuşurlar. Nüfuslarının aş. yu. 20 000 olduğu sanılıyor. D. ler İslâm dinini kabul etmişlerdir.

DENDRİT (Fr. Dendrite, Yun. *dendron* = ağaç): 1. Sinir hücrelerinin ince ince dallanmış protoplâzma uzantılarından her biri.

2. (Mineraloji) Kalseduanlar içinde ya da minerallerin ve taşların tabiî tabakalarına göre ayrılmalarından meydana gelen yüzeyler üzerinde bulunan yosun benzeri demir-manganoksit, manganoksit ve demir-hidroksitler.

DENDROBATES TINCTORIUS [*dendrobates tinktorius*] **ya da AĞAÇÇIL KURBAĞA** (Yun. *dendrobatein* = ağaca tırmanmak; Lât. *tinctorius* = renkli) [Zoo.], Kurbağagiller (Ronidae) familyasından olup Amerikanın tropik bölgelerinde yaşayan, güzel renkli, dişsiz ve küçük boyda kurbağaların bağlı bulundukları Ağaççılgiller (Dendrobatinae) alt familyasından tipik bir kurbağa cinsi.

DENDROBATES TINCTORIUS

DENDROBIUM [*dendrobiyum*], Salepgiller (Orchidaceae) familyasından bir bitki cinsi. Çok değerli süs bitkilerini kapsayan bu cinsin, tropik ve doğu Asyada, Avustralyada yetişen 1 000 den çok türü vardır. Türlerinin çoğunluğu güzel ve zengin salkım durumundaki çiçekleri ile çok değerli süs bitkileridir. Anayurdu Himalaya olan *Dendrobium densiflorum Wall.* sarkık sık ve altın sarısı renkli güzel çiçeklerinden dolayı çok yetiştirilen ve sevilen bir süs bitkisidir.

DENDROBIUM DENSIFLORUM

DENDROCALAMUS [*dendrokalamus*], Buğdaygiller (Gramineae) familyasından, Doğu Hindistanda yetişen ve 16 kadar türü bulunan bir bitki cinsi.

DENDROGASTER (Lât.), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Kabuklular (Crustacea) sınıfının Sirripedler (Cirripedia) takımından bir cins. Vücudu kitin bir manto ile örtülüdür. Derisidikenlilerde asalak olarak yaşar.

DENDROLAGUS URSINUS ya da AĞAÇ KANGURUSU (Yun. *dendron* = ağaç; *lagos* = yabani tavşan; *ursinus* = ayı gibi) [Zoo.], Keseliler (Marsupialia) takımının Kangurugiller (Macropodidae) familyasından bir memeli türü. Boyu 60, kuyruğu 25 cm dir. İyi tırmanır, Yeni Gine'de ağaçlarda yaşar.

DENDROLİMUS (Lât.), Omurgasız hayvanlardan, Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının Pulkanatlılar (Lepidoptera) takımından bir cins. Vücudu sık tüylerle örtülüdür. Kanatları geniş, kalın ve küçük olur. Bacakları kısa ve kalındır. Tırtılları çam iğnelerini yediğinden çok zararlıdır. Erginken gıda almaz.

DENDROLOJİ: bk. AĞAÇ.

DENDROMETRE (Fr. Dendromètre), ağaçların boyutlarını, özellikle yüksekliğini ölçmeye yarayan alet. İki çeşit D. vardır: biri ağaçların yüksekliğini, öteki de belli bir süre içinde ağacın büyümesini ölçmeğe yarar.

DENDROMONAS, Bir hücrelilerin Kamçılılar (Flagellata) sınıfından bir cins. *D. virgaria* türü ağaç biçiminde koloniler meydana getirir. Bireyler jelâtinli dalların uçlarında bulunur.

DENDROPHIS PICTUS [*dendrofis piktus*] **ya da AGAÇ YILANI** (Yun. *dendron* = ağaç; *ophis* = yılan, *pictus* = renkli) [Zoo.], Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Su yılanıgiller (Colubridae) familyasından bir sürüngen türü. Uzunluğu 120 cm yi bulan bu yılan, Hindistanda ağaçlarda yaşar.

DENDROSÖLUM (Lât. *Dendrocoelum*), Omurgasız hayvanlardan İlkel kurtlar(Scolecidae) dalının Yassı kurtlar (Plathelminthes) sınıfının Türbelarlar (Turbelaria) takımının Dendrocoelidae familyasından bir cins. İki gözü olup gözler arasındaki açıklık geniştir.

DENDROZOMA (Lât. *Dendrosoma*), Bir hücrelilerden Kirpikliler (Ciliata) sınıfının Süktorlar (Suctoria) alt sınıfından bir cins. *D. radians* türünün vücudu dallıdır. Demet halinde birçok dokunaçları vardır. Su bitkileri üzerinde görülür.

DENEB (Ar. *żeneb* = kuyruk), birçok yıldızların bağlı bulundukları takım yıldızlardaki durumlarını belirten ad olarak kullanılır. Başlıcaları şunlardır:

1. *Deneb Algedi* (Ar. Alcedi): Üçüncü parlaklık derecesindeki S Capricornus yıldızıdır.
2. *Deneb Algenubi* (Ar. Alcenubi): Üçüncü parlaklık derecesindeki η Ceti yıldızıdır. Balina - Dev takım yıldızında kuyrukla gövde arasındadır.
3. *Deneb Al Okab*: Üçüncü parlaklık derecesindeki S Aquilae yıldızıdır. Burada Aquilae adına «yakın» anlamı da verilmiştir.
4. *Deneb Al Şimali*: Dördüncü parlaklık derecesindeki ı Ceti yıldızıdır. Dev takım yıldızı kuyruğunun kuzey kısmında, uçtadır.
5. *Deneb Cygni*: Üçüncü parlaklık derecesindeki α Cygni yıldızıdır. Öbür adı ile «Arided» olarak bilinir.
6. *Deneb Kaitos*: Üçüncü parlaklık derecesindeki β Ceti yıldızıdır. Dev takım yıldızı kuyruğunun güney kısmında, uçtadır. Diphda da denir.

D. terimi yalnız başına kullanıldığında, genellikle D. Cygni anlamına gelir.

DENEBOLA, β Leonis yıldızına verilen ad. Parlaklık derecesi 2,2, spektral tipi A 3.

DENEME (Fr. Essai, İng. Essay), düşüncelerin, olayların kişisel yönden açıklandığı, yorumlandığı, edebî kısa nesir yazısı. D. ler felsefe, ahlâk, politika, eğitim, edebiyat, sanat gibi konular üzerinde yazılmıştır. Önceleri kişisel görüşlerin belli bir sınır içinde ve belli amaçla anlatıldığı kısa yazılara bu ad verilmişse de, sonraları içinde tez, öğreti (doctrine) açıklanan eserlere, uzun edebiyat eleştirmelerine de D. denilmiştir; ama D. ler hemen daima düz yazı ile yazılmış, çok zaman kısa bir şekil almış ve bir düşünce açıklamaya ya da bir fikir öğretmeye, inanç aşılamaya ayrılmıştır. D. lerde konunun derinliğine gidilip temelleri aranmaz, sistem kurulmaya çalışılmaz.

D. ler, konularına göre çeşitlere ayrılır: *gözlem D. leri* (İng. Objective essays): Yazarın kendi gözlemlerini ve bunlar üzerindeki yorumlarını anlatır; *öznel D. ler* (Subjektive essays): Yalnız yazarın kendi anlayış ve görüşleri yer alır; *kişisel D. ler* (Familiar essays): Kişinin kendi özellikleri, iç dünyası, alışkanlıkları üzerine yazılmış olanlardır, S. Johnson (aşağıya bk.) bu çeşidi en çok edebî olan D. sayar; *karakter D. leri* (Character essays): Kişilerin, toplumların özellikleri üzerine yazılanlardır; *tasvir D. leri* (Descriptive essays): Bir yeri, yazarın kişiliği ile renklendirip anlatan D. lerdir; *eleştirme D. leri* (Critical essays): Edebî eleştirmeleri konu olarak alır; *felsefî D. ler* (Philosophical essays): Felsefe, din, ahlâk, sosyoloji meseleleri üzerine yazılmış olanlarıdır; *bilimsel D. ler* (Scientific essays): Bilimsel araştırmaların sonuçlarını halka anlatan, bu sonuçlara dayanarak kişisel görüşler bildiren yazılardır.

Kişisel tecrübe, görüş ve düşünce anlatan yazılar, çok eski çağlardan beri görülmüşse de, edebiyatta D. terimini ilk olarak M. de Montaigne (b. bk.) kullanmıştır. Montaigne, Bordeaux Parlâmentosu müşavirliğinden ayrıldıktan sonra yurtluğuna çekilerek Yunan ve Lâtin uyruklarından kalan kitapları okumaya başlamış; bunlarda rastladığı olaylar, düşünceler, öğütler dolayısiyle din, ahlâk, politika, eğitim üzerine kendi görüşlerini ve yorumlarını kısaca yazmış; bu çalışmalardan *Les Essais* (Denemeler) [1580 - 1595, Türk. çev. 1947] adlı eseri meydana gelmiştir. Montaigne, bu yazılara D. (l'essai; éssayer = «denemek» ten) başlığını koymakla, gözlem ve yorumlarını belirtmeye çabaladığını, yazılarının gerçek değer taşıyan, başarılı eserler olmadığını anlatmak istemiş, alçak gönüllülük göstermiştir.

Montaigne'in « Denemeler » i İngilizceye çevrilince (1603) bu dilde de benzeri yazılar yazılmasına yol açmış, böylece D. türü genelleşmiştir. İngilizcede D. (essay) adı altında örneğine başka dillerdekinden daha uygun yeni bir tür doğmuş ve gelişmiştir. İngilizcenin en büyük denemeci (essayist) si, bu türün yaratılmasında Montaigne kadar önemli etkisi olduğu kabul edilen Francis Bacon (b. bk.) dır. Tamamı, Bacon'ın ölümünden sonra 1740 ta yayınlanmış olan bu *Essays, Or Counsels Civil and Moral* (Denemeler ya da medenî ve ahlâkî öğütler) [1612, Türk. çev. 1943] adlı eserinin üslûbu yalın, kurudur; amaç bakımından ise öğreticidir.

XVIII. yüzyılda, İngilterede dogmatizmden kurtulup gerçeğe erişmek yolları aranırken, meselelerin karışıklığı, genişliği kavranınca, yazarlar, kendi yazılarına D. demeyi, bu türün sistem ve esas iddiası olmaması bakımından uygun buldular. D. türü asıl bu yüzyılda kökleşip yayıldı ve çeşitlendi. John Locke'un *Essay Concerning Human Understanding* (İnsan anlayışı üzerine denemeler) [1690] ve *Some Thoughts Concerning Education* (Eğitim üzerine bazı düşünceler) [1693] adlı eserleri, bu türün ilk örnekleri oldu. Sonra D. Hume *Essays, Moral and Political* (Denemeler, ahlâkî ve siyasî) [1741 - 1742] ve *Philosophical Essays Concerning Human Understanding* (İnsan anlayışı üzerine felsefî denemeler) [1748] adlı eserini yazdı. J. Addison'un 1711 yılında «Spectator» dergisinde yazmaya başladığı D. ler, İngiliz edebiyatında bu türü toplumsal konulara yöneltti ve romancı O. Goldsmith, L. Sterne, eleştirmeci S. Johnson'un bu türlü yazılar yazmalarına sebep oldu. Gazeteciliğin babası sayılan D. Defoe (b. bk.), siyasî, toplumsal ve eğitimsel düşüncelerini D. türü ile verdi. İngiliz edebiyatında XIX. yüzyılda çok başarılı D. ler yazıldı; Hazlitt, L. Hunt, Carlyle gibi D. ciler yetişti. Bunlar arasında C. Lamp'in *Essays of Elia* (E. nın D. leri) [1823 - 1833] adlı otobiyografik nitelikte olan ve bu türün ilk örneği sayılan eseri ile T. B. Macauley'in *Critical and Historical Essays* (Eleştirmeli ve tarihî D. ler) [1843] adlı tarihî ve edebî D. leri önemlidir. Bu yüzyılın sonlarına doğru D. türü W. Paper, A. Lang,

L. Stephen ile ve hele Birinci Dünya Harbinden sonra G. K. Chesterton, J. M. Murray, L. Strachey, T. S. Eliot (bazı D. lerinin Türkçe çev. *Denemeler* [1961], çev. Akşit Göktürk) ile edebiyat, sanat eleştirmesi konularına kaydı.

D., Fransada da birçok eserler veriyordu: B. Pascal, *Pensées* (Düşünceler) [1670]; J. de la Bruyère, *Les Caractères ou les moeurs de ce siècle* (Karakterler ya da bu çağın görenekleri) [1688]; P. Nicole, *Essai de morale* (Ahlâk üzerine D.) [1714]; E. B. de Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (İnsan bilgilerinin kaynağı üzerine D.) [1746, Türk. çev. 1954]; d'Alembert, *Essai sur les gens des lettres* (Edebiyatçılar üzerine D.) [1753]; Montesquieux, *Essai sur le goût* (Zevk üzerine D.) [1748]; Voltaire, *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* (Milletlerin görenekleri ve ruhları üzerine D.) [1753] adlı eserleri yazdılar. Bu sonuncuda Voltaire kendi çağının olaylarını hikâye ederek, tarihi akıl ışığında incelemek fırsatını buluyordu. XIX. yüzyılın başında Sainte Beuve, *Causeries du lundi* (Pazartesi konuşmaları) [1849] adı altında çıkan çeşitli D. lerini H. Taine ve P. Bourget'nin edebiyat alanındaki D. leri izledi. Bu çağda yazılmış olanlar arasında, Bourget'nin toplum psikolojisi üzerindeki *Essais de psychologie contemporaine* (Çağdaş psikoloji üzerine D. ler) [1883 - 1885] adlı eseri önemlidir. Politika, ahlâk, felsefe üzerine birçok D. yazarları yetişti: R. de Gourmont, C. Péguy, C. Maurras, Alain gibi yazarlar D. yi kendi kuvvetli kişiliklerinin belirmesine en uygun bir tür olarak buldular. A. Siegfried ve J. Rostand bilimsel görüşlerini D. lerle verdiler. Son zamanların D. yazarları arasında J. Benda, A. Gide (bazı seçmelerin Türkçe çev. *Denemeler*, çev. S. K. Yetkin, 1955), A. Camus (Türkçe çev. *Denemeler*, çev. S. Eyüboğlu - V. Günyol, 1960); J. P. Sartre (Türkçe çev. *Çağımızın gerçekleri*, çev. S. Eyüboğlu - V. Günyol, 1961) anılmaya değer.

Alman edebiyatında Lessing D. türünde başarı gösterdi ve edebî eleştirmeyi kurdu. Schiller ve Goethe kuvvetli D. ler yazdılar. Goethe'nin *Versuch die Metamorphose der Pflanzen zu erklären* (Bitkilerin başkalaşmasını açıklama D. si) [1790] adlı bilimsel eseri ile J. G. Herder'in çağdaş lingüistiğin birçok ilkelerini meydana çıkarmış olan *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (Dilin kökeni üzerine D.) [1772] adlı bilimsel D. si önemlidir.

Amerikada da D. XVIII. yüzyılda başladı; ilk örnek olarak B. Franklin'in *Poor Richard's Almanac* (Fakir R. ın almanağı) [1732 - 1757] adlı eseri içindeki özdeyişleri sayabiliriz. Sonra W. Irving, E. A. Poe, din ve ülkücülük konuları üzerinde R. W. Emerson D. ler yazdılar. Amerikanın bağımsızlık savaşı ve devrim çağlarında, toplum konuları üzerinde D. yazanlar çoğaldı. Daha sonraları bu türde yazı yazanlar arasında G. Santayana, G. H. Palmer, B. Matthews, T. Baily'nin adları sayılabilir.

Türkçede Deneme: Bu tür, Türkçeye Batı edebiyatının birçok türleri gibi, Tanzimattan sonra girdi ve gazetelerin, dergilerin çoğalmasiyle gelişti. Şinasi, Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik politika, dil ve edebiyat konularındaki görüşlerini makale kılıklı D. lerle anlattılar. Cenap Şahabettin 1908 den sonra başarılı D. ler yazdı. Bunları *Evrak - ı eyyam* [1915]; *Nesr - i harb, nesr - i sulh* ve *Tiryaki sözleri* [1918] adlı kitaplarında topladı. Ahmet Haşim D. nin en güzel örneklerini verdi: *Gurabahane - i laklakan* [1928]; *Bize göre* [1928]. Ahmet Rasim, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yahya Kemal Beyatlı da D. ler yazdılar. Falih Rıfkı Atay, Kurtuluş Savaşı yıllarında, millî dâvalar üzerine yazdığı D. lerle belirdi; şimdi de çeşitli yurt konuları ve uygarlaşma üzerine kuvvetli fikirlerle beslenen D. ler yazmaktadır; bunların başlıcaları *Eski saat* [1933]; *Niçin Kurtulmamak* [1953]; *Çile* [1955] adlı kitaplarında toplanmıştır. Hasan Ali Yücel de D. ler yazdı: *Pazartesi konuşmaları* [1937]; *İçten - dıştan* [1938]; *Hürriyete doğru* [1956]. Türkçede D. nin en ünlü ustası Nurullah Ataç oldu. Seçkin bir zevke ve olgun bir edebiyat kültürüne sahip olan bu yazarın edebiyat, dil, hayat görüşü üzerine açık ve etkili bir deyişle yazdığı D. ler, Türkçede bu türün en güzel edebî örnekleridir. D. leri *Günlerin getirdiği* [1946 - 1957]; *Karalama defteri* [1952]; *Sözden söze* [1952]; *Ararken* [1954]; *Diyelim* [1954]; *Söz arasında* [1957] adlı kitaplarında toplanmıştır. Sabahattin Eyüboğlu da sanat ve toplum konuları üzerinde, kuvvetli bir kültürden gelen açık görüşlü D. leri ile belirir; bunların bazıları *Mavi ve kara* [1961] adlı kitabında toplanmıştır. Suut Kemal Yetkin bu türde *Edebiyat konuşmaları* [1944]; *Edebiyat üzerine* [1952]; *Günlerin götürdüğü* [1958]; *Düş'ün payı* [1960] adlı eserleri vermiştir. Peyami Safa, Necip Fazıl Kısakürek, Sabri Esat Siyavuşgil, Ahmet Hamdi Tanpınar, Çetin Altan son yılların en iyi D. yazarları arasında sayılabilir.

DENEME (Çökme), gerecin çökme D. si, koni kesiti biçiminde ve iki ucu açık maden bir kalıpta yapılır. Kalıbın içine hafifçe bastırılarak beton doldurulur. Otuz saniye sonra kalıp yukarıya doğru çekilip kaldırılır ve betonun çökmesi ölçülür.

Aynı amaçla, yani taze betonun kıvamını tesbit etmek için yapılan akışkanlık D. si daha kesin bilgi verir. Bunun için, bir sarsıntı masası üstünde duran ve çapı A olan bir koni kesiti içine beton dökülerek kalıplanır, bir sıra sarsıntı uygulanmasından sonra kalıp boşaltılır. Yere dökülen betonun meydana getirdiği yığının çapı A ile gösterilecek olursa, iki çapın oranı olan A'/A akışkanlık derecesini anlatır.

DENEME (Düşürme), düşürme D. si, metalden bir desteğe tutturulmuş ve alt tabanı iki kanatlı bir kapakla kapatılmış bir koni kesitini, denenecek betonla doldurmakla yapılır. Doldurulan beton iyice oturduktan sonra kapağın kanatları açılır ve beton dökülerek yere yayılır. Betonun yerde meydana getirdiği yaygın kümenin çapının, koninin taban çapına oranı bir elverişlilik (İng. Workability) ölçüsü verir, yani betonun ne dereceye kadar kullanılmaya elverişli olduğunu gösterir.

DENEME (Gemi sanayii), ticaret gemileri hizmete girmeden önce bazı D. lerden geçer. İlkin makinelerin iyi işleyip işlemediklerinin anlaşılması için gemi halatlarla rıhtıma bağlanıp makineler işletilir. Bundan sonra gemi yirmi dört saat süre ile açık denizde ve her süratte, gene makinelerinin işleyişi ve tükettiği yakıt niceliği bakımlarından incelenir. Oturaklılık D. sinde, geminin uzunlamasına ekseninden belirli bir uzaklığa belirli bir ağırlık konularak teknenin o yana doğru kaç derece yattığı ölçülür; sonra aynı ağırlık eksenin öteki yanına ve aynı uzaklığa konularak yatma derecesi ölçülür. Geminin oturaklı sayılması için bu ölçme sonuçlarının eşit olmaları gerekir. Bu çeşitli D. ler iyi sonuç verirse, gemi donatıcı tarafından altı aylık bir garanti kaydı ile teslim alınır.

DENEME (Havacılık), havacılık sanayiinde D. lerin özel bir önemi vardır. Bu D. ler hava aracının tasarlanmasının bitmesiyle birlikte başlar. Meselâ uçak henüz yapılma-

dan önce her parçası, göreceği işe dayanacak vasıfta olup olmadığının ve kullanılma imkânlarının tesbit edilmesi için denenir. Bunun için de, rüzgâr odalarındaki D. lerden sonra yapılan statik D. lerde uçağın parçalarına, normal kullanılışlarında uğrayacakları zorlamaların on, on beş misli uygulanır. *Uçuş denemeleri* de üç bölümdür: yapıcı tarafından yapılan ve hava aracının çeşitli yeteneklerinin doğru olarak tesbit edilmesine yarayan D. ler; araca trafik izni verilebilmesi için yapılan D. ler ve aracın göreceği hizmetlere elverişli hale getirilmesi için yapılması gerekli şeylerin tesbit edilmesi amaciyle aracın yapıcısı ile onu kullanacak olanın ortaklaşa yaptıkları D. ler.

Görevi hava araçlarına trafik izni vermekten ibaret olan *Uçuş Deneme Merkezi*, her hava aracını şu D. lerden geçirir: dayanma D. leri, aracın yeteneklerinin denenmesi; uçuş vasıflarının denenmesi; motorların taşıta uygunluklarının incelenmesi; taşıtın kullanılış şekilleriyle ilgili çeşitli meselelerin incelenmesi.

Bir uçuş D. merkezinde: 1. bütün D. hizmetlerinin iyi yapılmasına bakan bir D. ler servisi; 2. en iyi deneyin tekniklerini inceleyen ve vardığı sonuçları tesbit eden bir metotlar servisi; 3. bir uçan personel servisi; 4. bütün yer hizmetlerini gören bir alan servisi bulunur.

DENEME (Madenî paralar ve kuyumculuk), madenî paraların ya da altın ve gümüş eşyanın ayarını anlamak için yapılan kimyasal analiz. Madenî paraların ayarı, binde birkaç derecesinde bir eksiklik ya da fazlalık toleransı ile kanunla tesbit edilir. Altın para ve eşyanın ayarlarının tesbit edilmesi en çok mehenk taşı ile yapılır. Kara bir taş olan mehenk taşınının üzerine ayarı tesbit edilecek olan altınla bir çizgi çekilir; bu çizginin yanına da ayarı bilinen ve mehenk denilen bir altın parçasiyle ikinci bir çizgi çekilir. Bu iki çizgi üzerine bir fırça ile sürülen altın suyu (Lât. *aqua regia*) adlı reaktifin iki ayrı çizgi üzerindeki etkileri karşılaştırılarak ayarın mehenk ayarında olup olmadığı anlaşılır. Bu kimyasal usul, özellikle altın eşyaya ayar damgası vurmakla görevli kurumlarda uygulanır (altın suyu = bir hacım nitrik asitle üç dört hacım hidroklorik asitin karıştırılmasiyle hazırlanan ve altını eritebildiği için bu adla anılan bir karışım. Altından başka plâtini de erittiği gibi çinkografyacılıkta da kullanılır. Bir adı da nitrohidroklorik asittir). Gümüş para ve eşyaların ayar tesbiti de gene mehenk taşiyle, fakat bikromatın asit içinde çözeltisi kullanılarak yapılır.

DENEME (Mineraloji), bir maden damarında rastlanılan mineraller, kalitatif (nitesel) bileşimlerinin anlaşılması için bazı kere hemen orada denenirler. Bu iş için en çok başvurulan bir usul de hamlaç (chalumeau) kullanılmasıdır. Denenen maddenin, hamlacın indirgeyici ya da oksitleyici alevinin etkisiyle ergime, uçma, metal küreciği haline gelme, oksit hâlesi meydana getirme v. b. gibi hallerden hangisine uğradığına bakılır. Böylece elde edilen veriler *boraks boncuğu denemesi* ile tamamlanır: Boraks eridiği zaman metal oksitlerinin etkisiyle kobalt mavisi, manganez eflâtunu, bakır yeşili gibi karakteristik renklerde boncuklar meydana getirir. Kantitatif (nicesel) D. ise çoğu zaman bir kröze (creuset = ateş toprağından yapılma kap) de, maddenin birkaç gramı üzerinde yapılır.

DENEME (Proctor, Proctor denemesi), boyutları standartlaştırılmış, silindir şeklinde metal bir kalıp içinde yapılır. İncelenecek gereç, yüzde oranı bilinen su ile birlikte kalıba konulur ve bir vurucu cendere ile dövülerek sıkıştırılır. İşlemin sonunda su niceliği ve gerecin yoğunluğu ölçülür. Suyun yüzde oranını değiştirerek gerecin kuru haldeki yoğunluğunun su yüzdesine göre değişmesini gösteren eğri çizilebilir. Sıkıştırma enerjisi, gerece yugulanan cendere vuruşu sayısiyle ölçülür.

DENEME (Tarım), ekimlik tohumun yalnız katışıksız olması değil, filizlenme gücünün yüksek olması da gerekir. Piyasada satılan ekimlik tohumların hepsinde bu özellikler bulunmadığı için, uygar ülkelerde gerek çiftçinin gerek tane ticaretiyle uğraşanların muayene edilmek üzere getirdiği tanelerin niteliklerini araştırıp bilgi vermekle görevli tohum D. merkezleri vardır. Tanelerin denenmesinde tanenin botanik türü ve çeşidi; hangi bölgede ya da ülkede yetişmiş olduğu; saflık derecesi, yani saf tane ağırlığının yabancı tane ağırlığına oranı; filizlenme gücü, yani 100 taneden kaçının filizlenebildiği; yetişme değeri ve tanelerin ağırlığı tesbit edilir.

DENEME (Teknoloji), 1. Bir cismin zorlanmalara karşı koyma, esneme v. b. gibi yeteneklerinin anlaşılması amaciyle yapılan fiziksel ya da kimyasal işlem; 2. Bir makinenin kullanılış özelliklerinin ya da yapısının kontrol edilmesi için yapılan işlem.

Kontrol denemeleri: Gereçler üzerinde yapılan bu D. gereçlerin şartnameye uygun olup olmadıklarının ya da kendilerine bazı özel, termik işlemlerin uygulanmasından sonra istenilen yetenekleri kazanıp kazanmadıklarının anlaşılması için yapılır.

Araştırma denemeleri: Gereçleri değişikliklere uğratarak onlara daha değerli özellikler kazandırmak amaciyle lâboratuvarlarda yapılan D. lerdir.

Çekme denemesi: Madenler bahis konusu olduğunda kopma direncinin ve kopmadan önceki uzamanın ölçülmesi için bu D. yapılır.

Sıkıştırma ve bükme denemesi: Belirli zorlamalar altında gereçlerin ne dereceye kadar şekil değiştirdiklerinin anlaşılmasını mümkün kılan bir D. dir.

Vurma denemesi: Gerecin kırılganlık derecesini belirtmek için yapılan bir D. dir.

Bilyalı deneme (denenecek olan meselâ demirden bir levhanın üzerine konulan bir çelik bilya üzerine belirli bir yükseklikten düşürülen belirli bir ağırlığın etkisiyle bilyanın o gereç üzerinde bıraktığı yuvarlak izin çapının özel bir aygıtla ölçülmesi): Sertlik derecesinin anlaşılmasını mümkün kılan bir D. dir.

Kalıplama denemesi: Soğuk olarak kalıplanıp şekil verilecek maden levhaların çatlama derecesini ölçmek üzere yapılan D. dir.

Tekrarlı zorlama denemeleri: Gerecin bir kez bir yana bir kez de öte yana bükülmesi ya da arka arkaya sert vuruşlarla zorlanması yolu ile yapılan D. dir.

Mikrografik ve makrografik denemeler: Bu D. lerde madenin yüzeyi ilkin iyice parlatıldıktan, sonra da özel bir reaktifle etkilendirildikten sonra mikroskopla incelenir ve ayrıca mikroskopun merceği arkasından resmi çekilir. Böylece madenin iç yapısı meydana çıkar. Görülen manzara yalnız maden alaşımının bileşimini değil, uğramış olabileceği termik işlemleri de gösterir. Bu türlü D. lerde ısıda genleşme, yoğunluk, elektrik akımını geçirme yeteneği D. leri ile X ışınında D. de vardır. Elektrik işlerinde kullanılan gereçlerin ve bu arada iletkenlerin ve izolanların incelenmesinde bu bilim kolunun bütün imkânlarından yararlanılır.

Sınama denemeleri: Bir konstrüksiyonun ya da parçalarının iyi yapılıp yapılmadığını kontrol etmek ve güvenilebilecek sağlamlıkta olup olmadıklarını anlamak için onları normal çalışma şartlarından çok daha elverişsiz şartlar içinde çalıştırmakla yapılır. Bu çeşit D. ler maden konstrüksiyonlar için olduğu kadar mekanik konstrüksiyonlar ve kazanlar iç'n de, kanunun koyduğu şartlara göre yapılır.

Maden konstrüksiyon denemeleri (statik denemeler): Yapıya normalden aşırı ağırlık yükleyerek, her parçada meydana gelen çarpılmaları ölçmekle bu D. yapılır.

Motor denemeleri: Motorların gücünü, yakıt tüketimini ve her işleyiş hızındaki verimini ölçmekle yapılır. Bu D. ler için, D. lerin sonuçlarını kaydeden özel aygıtlarla donatılmış D. masaları vardır. Sözü geçen sonuçlar motorun ek organlarının ayarlanmasına ve en elverişli işleyiş rejiminin tesbit edilmesine imkân verir.

Makine ya da kuruluş denemeleri: Yapılan makinenin ya da kuruluşların şartnameye uygun olup olmadıklarının anlaşılması ve özellikle verimin ve gücün tesbit edilmesi amaciyle bu D. ler yapılır. Bu iş için kurulan bir D. merkezinde meselâ makineli âletlerin, makinelerinin zorlu çalışmalar sonucunda uğradıkları statik ve dinamik çarpılmalar tesbit edilir.

Ağaçtan gereçler de maden gereçler gibi fiziksel, mekanik ve kimyasal özelliklerinin anlaşılması için lâboratuvar D. lerinden geçirilir. Bu iş için kurulan D. merkezlerinde meselâ lifli levhalar, kontrplâk levhaları, pencere ve kapı kasaları ve içi dolu kapılar, bunların yapımında kullanılmış olan ağacın özü, yoğunluğu, nemlilik derecesi ve liflerin doğrultusu bakımlarından incelenir.

DENÉRÉAZ [*dînereą*], **Alexandre** (1875 - 1947), İsviçreli besteci ve musiki kuramcısı. Lausanne'da doğmuş, orada ölmüştür. Başlıca eserleri: Sirk hayatından sahneler», «Dünya çevresinde süit», bir konçerto, iki kuatuor, iki trio, bir harmoni kitabı. L. Bourguès ile birlikte *La musique et la vie intérieure* (Musiki ve iç hayat) adlı bir eser yazmıştır.

DENETLEME, murakabe teriminin Türkçe karşılığı. D. türlü açılardan yapılabilir. Kamu kurumlarında, iktisadî devlet teşekküllerinde, anonim ve kooperatif gibi ortaklıklarda D. yapılır.

Devlet bütçesinin uygulanmasında Büyük Millet Meclisi adına Sayıştay D. yapar. Sayıştay bir bakıma malî D. ve bir bakıma malî yargı organıdır. Sayıştay, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına devletin gelir ve giderleriyle mallarını ve bunları korumak ve yönetmekle yükümlü kimselerin hesaplarını incelemek ve muhakeme eylemekle görevlidir. Bu kurulun görevleri ve örgütleri bir kanun ile tesbit edilmiştir. D. «sarftan önce» ya da «sarftan sonra» olabilir.

İktisadî devlet teşekküllerinin denetlenmesi için 1938 yılında 3460 sayılı kanunla, Başbakanlığa bağlı bir Umumî Murakabe Heyeti (yeni adı: Yüksek Denetleme Kurulu) kurulmuştur. Umumî Murakabe Heyeti, iktisadî devlet teşekkülleriyle kurumlarının iş programlarını, bütçe uygulamasını, iktisadî durumlarını, hesaplarını inceler, raporlarını her yıl Büyük Millet Meclisinde toplanan İktisadî Devlet Teşekkülleri Genel Kuruluna sunar. İktisadî Devlet Teşekkülleri Genel Kurulu, başbakanın ya da vekil olarak görevlendireceği bir bakanın başkanlığında, başbakanın daveti üzerine toplanır.

Anonim ve kooperatif gibi ortaklıklarda da, bu ortaklıkların genel kurulları adına D. yapılır. Bu D. sonucu birer raporla genel kurullara sunulur. Ortaklıklarda olduğu gibi, derneklerde de hesap ve işlemlerle ilgili D. ler yapılmaktadır.

D. türlü maksatlarla yapılır. D. yi yapan organlara ve yapılmasındaki maksada göre adlandırmak mümkündür.

D. malî, idarî, hukukî, teşriî, siyasî, hesabî ve iktisadî olabilir. Sayıştayın yaptığı D. malî, Umumî Murakabe Heyetinin yaptığı D. de daha çok iktisadîdir. Bununla birlikte idarî ve hesabî D. de yapılmaktadır. Bütçenin uygulanması sırasında Maliye Bakanlığınca yapılan D. idarîdir. Hukukî D., yetkililerin yetki kullanmasında beliren bir incelemedir. Devletin bütün örgütlerinde yapılan D. ler bu türlü D. lerdir. Teşriî D., meclisin kendisinin bütçe uygulamasını D. sidir. Bu hal İngilterede görülmektedir. Siyasî D. daha çok Demir Perde arkasındaki memleketlerde bütçeyi siyasî partinin D. sidir.

Muhasebe bakımından D., bir hesap dönemi işlemlerinin, kararlar, belgeler, defterler, mizanlar, bilânçolar bakımından denetlenmesidir. Bu D. ile kurumların verimli ve rasyonel çalışıp çalışmadıklarına bakılır.

DENEY (Kimya), her hangi bir maddenin, özellikle ticaret malının, bileşimlerinin anlaşılması ya da belirli bir tiple karşılaştırma yolu ile saflık derecesinin tesbit edilmesi ve bozulma ve hile katılma durumlarının meydana çıkarılması için yapılan çabuk analiz. Meselâ bir şarap üzerinde yapılan D., onun alkolünün, kuru özütünün, küllerinin, sülfatlarının, şekerinin, asitlik derecesinin, tartr, gliserin, tanen v. b. niceliklerinin tesbit edilmesi amacını güder. Elde edilen ölçülerin normal şarap ölçüleriyle karşılaştırılması, su ya da konyak katma gibi hilelerin tesbit edilmesini sağlar. Kimyasal tepkimeler de D. lerle incelenir ve gösterilir.

Deney kabı (Fr. Éprouvette): Altı kapalı ve silindir şeklinde, üstünde dereceler bulunan, küçük D. ler yapmaya ya da D. e giren sıvının hacmını ölçmeye yarayan kaplar.

Deney tübü (Fr. Tube à essai): İçinde küçük kimya D. leri yapılan, camdan yapılmış, altı yuvarlak ve kapalı tüpler.

DENEY (Ahlâk), ahlâkla ilgili D. kavramı, ahlâk kurallarının kaynağı sorusunu karşılar. Bazı ahlâkçılara göre, ahlâk kurallarının kaynağı doğrudan doğruya vicdanımızdır ve bu kurallar vicdanda doğuştan var olan, herkese nasip kılınmış, ezelden ebede sürüp gidecek olan nesnelerdir. Vicdan onlara ya öz fonksiyonu gereğince ya da Tanrı vergisi olarak sahiptir. Bu anlayışa göre, ahlâk kurallarının her hangi bir maddî D. e dayanmaksızın kendiliklerinden var olmaları gerekir. Bu kavrama tarzına ahlâk rasyonalizmi denilir.

Başka ahlâkçılara göre ise tersine, ahlâk kuralları duyusal (yani duyuların sağladığı) D. lerden çıkar. Ahlâk ampirizmi denilen bu anlayış tarzının türlü şekilleri vardır: 1. *Bireysel D.* : Buna göre, ne kadar birey varsa, o kadar ahlâk D. i vardır; 2. *Toplumsal* ya da *kollektif D.* : Buna göre, bireyler ahlâk kurallarını içinde yaşadıkları toplumun ahlâk kurallariyle sınırlandırmakla yetinirler; bu durumda ahlâk artık sadece sosyolojizm denilen «yaşayış tarzı bilimi»nden ibaret kalır; 3. *Toplumsal ahlâk D. i*: Türlü etkenlerin etkisi altında evrimler geçirip ilerleyebilen bu etkenler ara-

sında bireyin kişisel D. i ile D. lerin sentezini yapan aklın önemi büyük olabilir. Bu şekle de bilimsel ve ampirik rasyonalizm denilir.

DENEY (Felsefe), D. teriminin felsefede türlü anlamları vardır: 1. Bilimin kavradığı ve kullandığı tarzdaki somut, yani maddî D. dir (bk. DENEYİM); 2. Duyularla elde edilen duyusal D. dir; 3. İster duyular, ister kavramlar, ister yargılar, ister usa vurmalar yolu ile elde edilmiş olsun, her türlü bilgidir; 4. Bir bireyin hayatı ya da bütün insanlığın yaşayışı boyunca kazandığı bilgilerin toplamıdır; 5. Sezgidir. Buna göre, filozofun bu terimi hangi anlamda kullandığı ancak metnin bütününden anlaşılabilir.

Duyusal D. in değeri ve genel olarak bilgideki yeri problemi, felsefe tarihinde türlü kuramların yer almasına yol açmıştır. Ampirizme göre, her bilgi duyusal D. den gelir ve bu sebeple düşüncede, ilkin duyularla alınmamış olan hiçbir şey yoktur. Klâsik rasyonalizme göre ise, tersine, duyusal D. yeterli değildir, düşünce olmaksızın onun hiçbir değeri olamaz ve zaten her türlü duyusal D. den önce düşünce vardır. İdealizme göre, düşünce her türlü bilginin, hattâ her türlü D. in kaynağıdır, çünkü belki duyusal D. ve duyusal evren (duyularla kavranan âlem) diye bir varlık da yoktur. Realizme göre ise, D. gerçekten var olana ulaşır, onu tanıyıp öğrenir ve bilimin de yaptığı gibi onu etkiler.

DENEYİM (Bilimsel), fen adamlarının olayları meydana çıkarmak için kullandıkları bir metot. Çağımızın bilim adamı, olayları kitaplardan öğrenecek ve onlar hakkında kendi düşünüşüne güvenecek yerde, onları daima kendi kendine de ispata çalışır. Meselâ tavşanların tutulduğu ve *rickets* denilen beslenme hastalığının belirli bir besinle iyi edilmesinin mümkün olup olmadığını anlamak ister. Deney tavşanlarını bir süre bu besinle besler ve hayvanlarda meydana gelebilecek değişiklikleri gözler. Bu iş kolay gibi görünürse de öyle değildir; çünkü hayvanlar aynı D. süresi içinde başka birçok etkenlere uğrayabilir. Meselâ hava ısısında meydana gelen değişiklikler, su, öteki besinler, bolca güneş ışığı alma ve hayvanların hastalığa dayanma yetenekleri de iyileşmeye yardım edebilir. Böyle bir durumda bilim adamı, hastalığın geçmesinin öteki etkenlerden değil de, özel besinle beslenmeden ileri geldiğine güvenmek ister. Bundan ötürü D. ci özel besini denerken öteki etkenlerin değişmemesini sağlamak zorundadır. Öteki bilimsel gözlemlerden farklı olan bu özenli düzenlemeye *D. metodu* denilir.

D. ci çoğu zaman, aynı hastalığa tutulmuş başka tavşanlar da kullanarak onları, özel besinle besleme dışında, aynı şartlar altında bulundurur. Bu başka tavşanlara *kontrol tavşanları* denilir. D. ci, bundan sonra, *konu tavşanda* meydana gelen değişikliklerle kontrol tavşanlarındaki değişiklikleri karşılaştırır. Başka çeşit D. lerde bilim adamlarının birtakım makineler ya da aygıtlar yapması gerekebilir. Bu D. ciler, çalışmalarını hareket eden şeyler, elektrik, kimya maddeleri, hayvanlar ya da insanlar gibi değişik maddeler üzerinde de yapsalar, yine de tavşan örneğindeki problemlerle karşılaşırlar.

İyi bir D. ci dikkatle gözlem yapabilmeli ve gördüğü şeyleri doğru olarak bildirmelidir. Bir konu üzerinde bir sonuca ulaştığını sandığı zaman, tam bir inanca varmak için D. ini birkaç kere tekrarlamalı ve başka bilim adamlarınca da kontrol edilebilmesi için vardığı sonucu yayınlamalıdır. Öteki D. ciler de bu D. de kendilerine garip görünen ya da hoşlanmadıkları deneyleri yapmaktan kaçınmamalıdırlar.

DENEYİM (İnsan üzerinde), yeni bir maddenin ya da yeni bir cerrahlık tekniğinin tedavi amaciyle insan üzerinde denenmesi. İnsan üzerinde D., iyice düşünüldükten ve önceden tesbit edilen bütün tedbirler alındıktan sonra, açık verilere göre yapılır. Bu deyim, genel olarak, yeni bir usulle insanın bedeni ya da ruhu üzerine bir etki yapmak amaciyle girişilen bütün deneyleri kapsar. İnsanların bilimsel araştırmalar yapma ve benzerlerinin ıztıraplarını giderme yolundaki istekleri, her türlü imkânın bilerek ya da bilmeyerek insan üzerinde denenmesine yol açmıştır. Kır bitkilerinin kök ve yapraklarından radyumun tuz billûrlarına, neşterden iğneye, elektrikten yapma uyutmaya kadar bütün imkânlar, insanların ıztırabını yatıştırmak ve bu ıztırabın niteliğini daha iyi anlamak amaciyle ampirik ya da aklî olarak denenmiştir. D. ciler deneylerini daima büyü, din, ahlâk ya da felsefe etkilerine göre yürütmüşlerdir ki, bu da zamanına ve yerine göre, deneylerin etki alanlarını ve imkânlarını sınırlamıştır. Hiç şüphe yoktur ki, önemi bakımından başka hiçbir usulle değiştirilmesi mümkün olmayan, fakat daima tehlike doğurabilecek olan insan üzerindeki D., iki ağızlı bir kılıç gibidir ve bundan dolayı bu çeşit D. in sorumluluğunu üzerlerine alan kimselerde bilimsel ve ahlâkî büyük vasıflar bulunmasını gerektirir. Pasteur'ün hazırladığı kuduz aşısını ilk defa uygulamaya giriştiği anda döktüğü ölüm terlerini bilmeyen yoktur. Demek oluyor ki insan üzerinde D. ancak ahlâkî, bilimsel ve ulusal ya da uluslararası hukuk ilkelerine uygun bazı güvenceler altında yapılabilir. Uygar ülkelerde bu ilkeler, genel olarak D in ne gibi şartlar içinde yapılabileceğini ve D. ci hekimin sorumluluklarını tesbit eder. Çağımızda ülkeden ülkeye değişen felsefî ve dinî düşünceler bu konuda yazılanları ve söylenenleri birbirinden farklı hale getirmiştir. Batı memleketlerinde bu konuda en başta gelen kaygı, hastanın yararıdır ve bütün tedbirler buna dayanır: 1. İlâcın ya da cerrahî müdahalenin teşhis ya da tedavi bakımından hasta için faydalı olması gereklidir; salt bilimsel bir amaçla ilâç ya da usul denemesi yasaktır, hasta buna razı olsa dahi usul denemesi yapılamaz (Amerikada ise ölüm cezası mahkûmları razı olduktan sonra, tedavi amacı dışında olarak da bunlar üzerinde deneyler yapılabilir); 2. İlâç zararlı olmamalı ve hayvanlar üzerinde denenerek tedaviye yetecek niceliği tesbit edilmiş olmalı ve deney gereksiz bir acı vermemelidir; 3. Yeni tedavi usulünün olabilecek tehlikeleri, tedavi edilecek hastalığın yol açtığı tehlikelerden daha hafif olmalıdır; 4. Hastayı ya da (hasta meramını anlatmayacak durumda ise) yakınlarını razı etmekten hiçbir suretle vazgeçilmemelidir.

İnsan kişiliğine saygısı olan kimselerin yapacağı bu çeşit D. ler insanlığın ıztıraplarını azaltmaya yarayan imkânlar üzerindeki bilgilerin artmasını sağlar.

DENEYİM (Fr. Expérimentation) [Mantık], sistemli deneyler yapma işi. D. bugünkü bilimlerin özel bir vasfıdır. Eskilerin hemen hemen hiç bilmedikleri ve az değerli madenleri altına dönüştürmeye çalışmış olan Arap kimyacılarının öncülüğünü ettikleri D., tabiat bilimlerinin gücünü ve çabuk gelişmesini sağlamıştır. D. in tabiat olaylarının gözlem yolu ile izlenmesinden farkı, olayın şartlarını hipotez denilen ve sonuçları izlenmek istenen bir düşünceye göre düzenlemesi ya da belirli elementleri biteviye değiştirerek birtakım olay serileri tertiplemesi ya da bir olayın ölçüsü-

nü tesbit etmek üzere belirli şart düzenleri hazırlamasıdır. D. in değeri ve gücü, her şeyden önce, daha elverişli gözlem şartları gerçekleştirmesinden, bunun için de olayı imkânlarımızın ölçüsü içine sokmasından, olayı istenilen anda ve gereği kadar çok sayıda meydana getirmesinden ve sonra da birtakım olay serileri yaratıp bu serilerde belirli bir elementi sürekli olarak değiştirip çok güvenilir kıyaslama ögeleri elde etmesinden ileri gelir. Böylece, bu değişmeler sebebiyle ve aynı zamanda deneylerin tekniğinin mümkün kıldığı çok ince tesbit (détermination) ler sayesinde D. gitgide daha ince bir analizin yapılmasına imkân verir.

Bacon (b. bk.) tarafından başlanılmış olan D. kuramına çağımızın mantıkçıları ve bilginleri, bu arada özellikle William Whewell, Stuart Mill, Claude Bernard, Auguste Comte devam etmişlerdir.

DENEYSEL ESTETİK, özellikle görme ve işitme duyularının zevkinin nedenlerini deneysel olarak çözümlemekle uğraşan bilim kolu. Yüzyıllar boyunca gelip geçmiş büyük sanatçıların birçoğu geniş anlamiyle güzellik kavramını deneysel olarak çözümleyip tanımlamaya çalışmışlardır. Bunlardan bazıları kendilerinin ya da başkalarının sanat alanındaki yaratma metotlarını uzun uzadıya çözümlemişlerdir. Meselâ Hogarth, birçok mimarî şeklini ve insan şeklinin çizgilerini inceleyerek bir güzellik normu, yani ölçüsü bulmaya çalışmış ve onu yılan biçiminde çizgide bulmuş; Goethe de *Farbenlehlere* (Renk bilgisi) sinde renk estetiği ile ilgili birtakım keskin görüşler belirtmiştir. Bu işle uğraşanlar arasında özellikle Leonardo da Vinci, Sir Joshua Reynolds ve M. E. Chevreul'ün adları anılmak gerekirse de, G. T. Fechner genel olarak D. E. in kurucusu sayılmaktadır. Bu sonuncu, incelemiş olduğu sanat eserlerine dayanarak, güzelliği meydana getiren etkenleri belirttikten başka, geometri şekillerinde ve çizgi bölümünde en çok beğenilen oranlar probleminin çözümlenmesine yarayacak birtakım deneyler yapılmasını ileri sürmüştür. Bu problemle uğraşan araştırıcıların birçoğunun vardığı çözümler birbirine çok zıt olmuştur. Wolf 1/1 lik oran üzerinde durmuş, Adolf Zeising ise 1/1,618 lik altın kesim (bk. ALTIN KESİM) oranını en çok beğenilen oran olarak göstermiştir. Fechner'in deneysel olarak ispat etmek istediği oran da bu altın kesim oranı olmuştur. Bu bilgin, çeşitli büyüklükte elips şekillerini bir gözlemcinin önüne sererek en çok beğendiğini seçmesini istemiş ya da ona en çok beğeneceği oranlarda şekiller yaptırmıştır. Fechner'in deneysel araştırma için en uygun bulduğu ve bugüne kadar da kullanılagelen metotlar bu seçme ve çizme metotlarıdır. Fechner, altın kesim oranını birçok hallere uygun bulmakla birlikte, 1/1 ve 1/3 oranlarının da bazı şartlar altında hoşa gittiğine inanmıştır. Lightner Witmer, Fechner'in çok az şekil kullanmış ve deneylerini yeteri kadar dikkatle kontrol etmemiş olduğunu ileri sürerek, aralarında pek küçük oran farkları bulunan, seri halinde şekiller kullanmış ve şekilleri ikişer ikişer karşılaştırmıştır. Vardığı sonuçlar Fechner'in sonuçlarını daima desteklememiş olan bu bilgin, altın kesimin dikdörtgenlerdeki, elipslerdeki ve çizgi bölümündeki önemini tesbit etmiştir. Sonuç olarak, altın kesimle simetrinin hoşa giden oranlar olduğu ve tam ortaya yakın olarak yapılan bir bölümle kısa çizgiyi bütün uzunluğun dörtte birinden az yapan bir bölümden hoşlanılmadığı anlaşılmıştır.

Beğenme olayının psikolojik açıdan açımlanması amaciyle şekil ve denge üzerinde birçok deney yapılmıştır. T. H. Haines ve A. E. Davies, uzunlukları sabit kalıp genişlikleri değişen bir sıra kart üzerinde yaptıkları çalışmalardan aldıkları sonuca göre, göz hareketlerinin, çağrışımların, dikkat kuvvetleri arasındaki dengenin ve telkinin, estetik etkiyi meydana getiren etkenler olduğu kanısına varmışlardır. Ethel D. Puffer, değişik uzunlukta ve değişik duruşlarda çizgiler kullanarak denge konusunu geniş olarak incelemiştir. Onun vardığı sonuca göre, en iyi estetik denge, genel olarak mekanik dengeyi karşılamaktadır ve sonuçlar, duyulan ilgiler arasındaki dengelere dayanmaktadır.

L. J. Martin'e göre, çizgiler ve şekillerden bazılarını ötekilerden üstün tutmamız hakkında hüküm verdiğimiz eşyaya karşı olan tutumumuza çok bağlıdır. Eğik bir çizgi kötü bir dikme olarak görüldüğü zaman hoşa gitmez, fakat onu dikleşmeye yönelen bir yatay çizgi olarak görürsek beğeniriz. S. Sander'e göre, gerilim duyumları olmadığı zaman bir rahatlık etkisi meydana gelir, meselâ Yunan mimarî eserlerine bakıldığında olduğu gibi; Roman ve Gotik mimarîlerine baktığımız zaman ise tepkilerimiz şiddetli gerilimler şeklinde olur.

Th. Lipps'in ünlü kıldığı *empathy* (Yun. *empatheia*; *em*, içinde; *patheia*, ıztırap) kuramı da, sanat eserlerindeki çizgilerin, şekillerin ve başka özelliklerin uyandırdığı estetik duyguların açımlanması için sık sık başvurulan bir kuram olmuştur. Bu kuramın ruhbilimsel modern bir yorumu şöyledir: Sanat eserinin aşıladığı şekiller bireyde bir tepki yaratır; bireyin bu tepkisi esere akseder ve birey bu tepkileri kendi dinamik vasıfları gibi değil de, eserin dinamik vasıflarıymış gibi algılar. Deneyler bu kuramı destekleyen bazı sonuçlar vermiştir; meselâ, algılama sırasında uyarım durumu ile ilgili birtakım kas hareketleri tesbit edilmiştir.

Çizgilerin heyecanlı ruh durumlarını belirtirken aldıkları *empathy* değerleri deneylerle gösterilmiştir. Bu deneylerde gözlemcilerden heyecan durumlarını gösteren çizgiler çizmeleri ya da çeşitli tipten çizgilere birer sıfat uydurmaları istenmiştir. Bunda, belirli ruh durumlarını belirten çizgiler birbirine çok benzemiştir. Meselâ keder ya da durgunluk gibi az hareketle beliren ruh durumları geniş eğrilerle, heyecanlı ruh durumları ise dar açılı eğriler ve dik açılarla belirtilmiştir.

Bugünkü estetik anlayışına göre önemli nokta, çizginin bir parçasını meydana getirdiği şekille olan ilişkisi ya da şeklin içinde göründüğü bütünle olan ilişkisidir. Legowski 1903 te aynı tipte fakat değişik oranlarda şekiller üzerinde yaptığı tercih denemelerinde şu sonuca varmıştır: İlişkilerin anlaşılır nitelikte olması onların beğenilmelerinin sebebidir. Daha yakın zamanlarda Birkhoff'un yaptığı deneylerde vardığı sonuç da şudur: hoşlanma ve beğenme derecesi, bir bütün içindeki karışık ilişkilerin çözümlenebilme derecesine bağlıdır.

Renk: Goethe, *Farbenlehre* (Renk bilgisi) adlı eserinde, renklerin meydana getirdiği ruh durumlarını ve çeşitli ruh kombinezonlarının ruh üzerindeki etkilerini incelemiştir. Chevreul, renkleri estetik bakımından inceleyerek yardımcı renklerin en hoşlanılan kombinezonları yarattığı ve kontrastta uyum olduğu sonucuna varmış, yarım yüzyıl sonra da V. Bezold tam yardımcı olmayan renklerin en iyi kombinezonları meydana getirdiğini söylemiştir. Geçen yüzyılın sonuna doğru Jonas Cohn ile August Kirsch, Fechner'in salık verdiği yönde renkler üzerinde kontrollu deneyler yapmışlar, her ikisi de kontrastın hoşa gittiği yargısına varmışlardır. Cohn, doygun (*saturated*, *saturé*) renklerin birçok hallerde daha çok beğenildiğini bildirmiştir. Bundan sonra

renk tercihleri konusunda pek çok çalışma ve yayın yapılmış, ayrıca küçük çocuklarla okul çağındaki çocukların renk tercihleri ve yaşla değişen tercih değişmeleri üzerinde geniş incelemeler yapılmış, kadınlarla erkeklerin sevdikleri renkler arasındaki farklar ve çeşitli ırkların renk zevkleri araştırılmıştır. Bu deneyler o kadar farklı şartlar altında yapılmıştır ki, birçok hallerde karşılaştırılmalarına imkân olmadığı gibi, sonuçlar da çok değişik olduklarından özetlenmeleri de çok güçtür. Renklerin teker teker mi, yoksa kombinezon halinde mi tercih edildikleri hiçbir zaman tesbit edilememiş, hattâ deneylere konu olan kişilerin zevklerinde pek kararlı olmadıkları da görülmüştür. Buna göre, renk tercihi bakımından ancak genel eğilimler söz konusu olabilir. Kırmızı ile mavi en çok sevilen renkler gibi görünmekte, portakal rengi ile sarı en az beğenilen renkler olarak belirmektedir. Erkekler daha çok maviye, kadınlarsa daha çok kırmızıya karşı yakınlık duymaktadırlar. Tipik bir tercih sırası: mavi, kırmızı, mor, yeşil, portakal rengi ve sarı şeklindedir ki bu da tayfın sonundaki renklerin en çok beğenilen renkler olduğunu gösterir. Doygun renkler çok çekici olmakla birlikte her zaman tercih edilmez. E. B. Titchener'e göre, iki çeşit gözlemci vardır; bunlardan biri doygun renkleri, ötekisi ise halkın estetik renkler dediği doygun olmayan renkleri sever. E. Bullough, kişilerin renkler karşısındaki ruh durumlarını çözümlemiş ve dört yargı tipi bulunduğu sonucuna varmıştır: 1. Objektif yargı: Bunda renklerin meselâ duruluk gibi özellikleri dikkate alınır; 2. Fizyolojik yargı: Bunda renklerin sıcaklık, sertlik v. b. gibi özellikleri üzerinde durulur; 3. Çağrışımlı yargı: Bunda renklerin bir anıyı canlandırması gibi bir etki bahis konusu olur; 4. Karakter yargısı: Bunda renk zevki karaktere, ruh oluşuna bağlıdır. Buna göre öyle görünüyor ki tercihlerimiz, büyük ölçüde kendi durumumuz ve tutumumuzla ilgilidir. Bütün renkler elverişli anda ve elverişli yerde her şey olabilir. Bununla birlikte, denilebilir ki genel olarak yardımcı renklerle yardımcılık niteliğine yakın olan renkler, kombinezonlarda beğenilir gibi görünmektedir. Öte yandan tayfta birbirine komşu olan renkler birbiriyle uyuşmaza benzer. Uyum (harmoni), genel olarak, birbirini tutmayan iki rengin kombinezonuna iyi seçilmiş üçüncü bir renk katmakla yapılan uyumsuz kombinezonla elde edilir.

Ses: Musiki psikolojisinde en önemli çalışmayı Carl Stumpf yapmıştır. Bu bilginin 1890 da çıkan ve bu alanda klâsik bir eser olan *Tonpsychologie* (Ton psikolojisi) sinde birçok önemli kuramlardan başka, ton kombinezonlarının algılanması üzerinde yapılan deneysel incelemelere dayanan ses uyuşumu (konsonans) kuramı da vardır. Stumpf'a göre, ses uyuşumu derecesi bir musiki aralığı (interval) nın iki tonunun birbiriyle kaynaşma (fusion) sı derecesiyle ilgilidir. Stumpf bundan sonraki yazılarında Herman v. Helmholtz'un ve F. E. Krüger'in fiziksel kuramlarına şiddetle çatmış ve seslilerle sessizlerin ton kaliteleri üzerinde geniş bir çalışma yapmıştır. İşitme ve dinleme alanında yaptığı son araştırmalardan biri de şarkı söyleme ile konuşma arasında yaptığı bir karşılaştırma üzerinedir. Stumpf bu ikisi arasında köklü bir fark görmemektedir. Konuşmada çoğu zaman sürekli olarak ton değiştiririz, şarkı söylerken ise ton adımlarını temkinli kullanırız. H. T. Moore deneysel olarak göstermiştir ki, ton aralıklarından hoşlanma belli bir dereceye kadar, onlara olan alışkanlığımızla artar. Ses uyuşumları (konsonanslar) ve ses uyuşumsuzlukları (disonanslar) karşısındaki tutumumuzun yavaş yavaş değişmesi de bu alışkanlığın sonucudur. O. Abraham ile E. M. von Hornbostel, ton aralıkları üzerinde yaptıkları incelemelerde, alışkanlık olayının altında iki etken bulmuş ve biri nitel öteki nicel olan bu etkenlere sırasiyle aralık genişliği ve uyuşma vasfı adını vermişlerdir. C. E. Seashore, gramofon plâkları ile verilebilen bir sıra test yapılmasını düşünmüştür. Bu araştırıcı bir eserinde, şarkı söyleyen bir sesin titreşimlerinin fotoğrafa alınmasından elde edilen sonuçları anlatmakta ve bir ses sanatçısının şarkı söylemesinde saniyede beş ile sekiz arasında vibrato (sesin tonuna sıcaklık ve duygu katan hafif titreme) bulmuştur.

Resimlerin beğenilmesi üzerindeki deneylerde genel olarak içe bakış (introspection) metodu kullanılagelmiştir. O. Külpe, birkaç kişinin karşısına koyduğu resimleri onlara üç saniye süre ile seyrettirdikten sonra izlenimlerini kaydetmiş, fakat Lipps'in kuramını destekleyecek bir *empathy* kanıtı bulamamıştır. Öte yandan, Karl Gross'un iç taklitçilik dediği şekildeki kas duyumları, her zaman olmamakla birlikte bazı kere vardır. Resimlerin çocuklar üzerindeki etkisini incelemek için, R. Schultze tek metot olarak resme bakan çocukların resmini çekme metodunu kullanmıştır. Fotoğraflarda her çocuğun hangi resme baktığına ve nasıl bir ruh durumu aldığına bakılarak hüküm verilir.

Edebiyat alanında gerek metot gerek konu bakımından düşündürücü olan bir lâboratuvar araştırması, R. C. Givler'in metodudur. Bu araştırıcı, bir şiirin gerek anlamının gerek şairinin ruh durumunun o şiiri okuyan ya da dinleyen tarafından duyulmasında, kelimelerin yalnız seslerinin bile ne kadar önemli olduğunu inandırıcı bir şekilde göstermiştir. Bununla birlikte, nesirle nazmın estetiği ve psikolojisi üzerinde yapılan araştırmaların çoğu, doğrudan doğruya eserlerin kendilerinin çözümlenmesi ya da sanatçının hayatının incelenmesi şeklinde yapılmış olup kelimenin dar anlamiyle D. E. metotlarına bağlı tutulmamıştır. J. L. Lowes'ın *The Road to Xanadu* (Xanadu'ya giden yol) [1927] adlı eseri bu çeşit araştırmaya bir örnek olarak gösterilebilir. Lowes, Samuel Coleridge'ın *The Rime of the Ancient Mariner* (Eski denizcinin şiiri) ve *Kubla Khan* (Kubilây Han) adlı şiirlerinin metinlerini bu şairin not defterindeki yazılarla karşılaştırarak şairin bilinç altı düşüncesini en inandırıcı bir şekilde çözümlemiştir. Sigmund Freud ile onun yolundan gidenler de sanatçıların bilinç altı düşünceleri üzerinde birçok çözümlemeler yapmışlardır. Bunların vardığı sonuçlar hiç şüphe yok ki psikanaliz metoduna inanan kimseler için ilgi çekici olacaktır ve psikanalize en az inanan kimseler bile bu bilginlerin yazılarında düşündürücü yönler bulacaklardır.

D. E. te ilerisi için ümitler veren yeni bir gelişme de, sanat eseri ve sanat eserine değer biçilmesi üzerinde yapılan jenetik, yani eserin yaradılışı ve oluşumu ile ilgili araştırmadır. Şekil ve örnek tercihinin ilk şekilleri, çocuk okula başlayacağı sıralarda iyiden iyiye belirir. İki ile beş yaş arasındaki çocuklar üç boyutlu dengesi olan resimleri dengesiz resimlerden üstün tutarlar. Birtakım kontrollu gözlemler de, küçük çocukların musikideki ritme karşı duygulu olduklarını göstermiştir. Beş yaşında olanlar resimlerde grafik ritmi, yani iki boyutlu şekilde düzenli tekrarlanışı tercih ederler. Bu yaştaki çocuklar hattâ soyut resimde bile ritimden hoşlanırlar. Beş, altı ve yedi yaşındaki yetenekli çocuklarda yaratıcı sanat muhayyilesinin varlığı kesin olarak ispat edilmiştir. Bu çocukların boyadığı resimler, basit cisimlerin beylik şekilde çizilmiş resimleri değil, kompozisyon niteliğinde şeyler olmuştur. Üstelik bu yetenekli çocuklar, kendi

eserlerine karşı profesyonel sanatçılara vergi yerici bir tutum takınmışlardır. İlk eserlerinden hiç memnun kalmamışlar ve sanat yolunda ilerledikçe atmış bulundukları her adımı yeren sözler sarf etmişlerdir.

Sanat psikolojisinde ilgi çeken bir problem de musiki ve resim gibi çeşitli sanat kolları arasındaki ilişkilerdir. Klâsik düşünceli bazı eleştirmeciler, sanatların bağımsız olduğu düşüncesindeyseler de, o kadar gelenekçi olmayan sanatçılar bütün sanatların ortak bir temele dayandığı tezini savunmuşlardır. Bu konuda en kuvvetli bir ispat teşebbüsü Thomas Wilfred tarafından yapılmıştır. Bu bilginin yaptığı «renk orgu» ya da klavilüks (clavilux) adındaki aygıt, bir perde üzerine değişik renk ve ışık örnekleri aksettirmekte ve bunlar musikinin birbirini izleyen cümlelerini ve temalarını andırmaktadır. Bunun amacı musikiyi göz tarafından algılanır hale getirmektir. Gertrude Stein'ın yazıları ve bazı sürrealistlerin resimleri de bütün psikolojik olayların bir olduğu inancı ile sanat alanları arasında var olduğu kabul edilen sınırları yok etme yolunda teşebbüslerdir. Bu problem deneysel olarak da ele alınmış ve bunda resmin ve musikinin yarattığı ruh durumları ve bunlarla ilgili duyuların algılama tarzları karşılaştırılmıştır. J. Cowles, otuz üç kişiye birbiri ardından yedi musiki parçası dinletirken yedi de resim seyrettirmiş ve kendilerine hangi musiki parçasının hangi resme en iyi uyduğunu sormuştur. Aldığı cevapların çoğu, görme ve işitme uyarımlarının birbirini tamamladığını göstermiştir. Hareket gösteren ya da düşündüren resimler dinamik hareketleri gerektiren musiki parçalarına eş olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte, bir bireyin çeşitli duyularına seslenirken onda aynı ruh durumunun meydana getirilebilmesi, çeşitli duyuları algılayışları arasında bir eşdeğerlik olduğu anlamına gelmekten uzaktır. Göz de, kulak da, öteki algı organları da, algıladıkları nesnelerde farklı nitelikler bulurlar ve bu niteliklerin en belirgin tarafları bile birbiriyle mutlak olarak karşılaştırılamaz. Bundan başka, T. Karwoski ile H. S. Odbert, renkli musiki üzerinde yaptıkları bir incelemede, renkli işitme (sinestezi ya da sinestezya [synesthesia] denilen ve uyarılan bir duyunun başka bir duyuda bir algılama meydana getirmesi, meselâ seslerin her birinin kendine göre bir rengi olduğu sanısının doğmasından ibaret olan psikolojik olayların bir çeşidi) nin mutlak nitelikte olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu araştırıcılar, ses tonlariyle renkler arasındaki ilişkilerin herkesçe aynı tarzda hissedilmediğini, hattâ belirli bir kimsede bile bu ilişkilerin değişikliğe uğradığını tesbit etmişlerdir. Fotizm (photism) deyimiyle de anlatılan hayalî göz algılaması, topyekûn bir uyarım durumuna, dinlenilen musiki parçasına olan alışkanlığa ve tonların çeşidine bağlıdır. D. E., çeşitli sanatların benzer duygular yaratması bakımından değilse bile maddî teknikleri bakımından ayrı kalmalarını isteyen eleştirmecilere hak kazandırmaktadır.

DENEYSEL MUSİKİ, yeni eserler besteleyebilmek amaciyle, fizik ve teknoloji alanlarındaki ilerlemeler (haber alma kuramı, disk ve manyetik şerit üzerine kaydetme, elektronik araçlar) den sistemli surette faydalanılarak musiki kuramlarının ve uygulamalarının geliştirilmesi. D. M. bugün şunları içine almaktadır: 1. Somut musiki (P. Boulez, P. Schaeffer, P. Henry, Arthuis); 2. Elektronik musiki (Köln okulu: Meyer, Eppler Eimer, Stockhausen); 3. Manyetofonik musiki (Amerikan okulu: Ussachevtsky, Lüning, Varèse, J. Cage); ayrıca başka kuramcılar, bu arada Meyer, Eppler, Moles, Varèse, Winckel, «yeni musiki» denilen şekillerin yaratılmasında pay almışlardır.

D. M. lerin hareket noktası olan düşünce şudur: Her musiki parçası, birbirine karşıt duyguların karşılaşıp oluşmasından başka bir şey değildir ve bizler, yalnız estetiğin kurallarına uymak zorunda olan bu oluşmayı bazı ses olayları araciyle algılarız. Buna göre, uygun şekilde seçilen ve elektronik araçlar ya da musiki aletleriyle dönüştürülen tabiî gürültüler yardımiyle ve deneyler ve hatalarla, kulağa hoş gelen ve bildiğimiz musiki ile gürültü sesleri arasında yer alan bütün dereceleri temsil eden ses kümeleri meydana getirebiliriz. Bu ilkelere göre yaratılan çeşitli musiki eserleri, bahis konusu görüş tarzına hak kazandırmıştır. Böylece hem musikinin çerçevesi genişlemekte, hem de yeni musiki aletlerinin kullanılması mümkün ve gerekli hale gelmektedir. Bu aletler arasında özellikle zaman ayarlama aleti (*régulateur temporel*), elektronik sentez aleti (*synthétiseur électronique*) ve fonojen (*phonogène*) vardır. Bayağı musiki kuramı bu teşebbüse uygun gelecek kesin bir çerçeve sağlamadığı için, bu işe girişenler dinleyicinin psikolojisine dayanan daha genel bir temeli ses alıp verme kuramında aramışlardır. D. M. kuramları, halk musikisinde önemli bir rol oynayan arranjman (arrangement = düzme, düzenleme) lara çeşitli şekilde uygulanabilecek niteliktedir. D. M. ses kaydetme usullerinin bugünkü musikiye olan etkisinin en açık bir belirtisidir.

DENEYSEL RUHBİLİM, ruhbilimin bir kolu. Yaratıkların davranışlarını onların organizmalariyle maddesel ve toplumsal çevreleri arasındaki etki ve tepkileri inceleyerek yorumlar.

Konusu: D. R. in alanı kesin olarak tanımlanmamış olmakla birlikte, bu bilim kolu genel olarak şu önemli konularla uğraşır: Duyum (ihsas), algı (idrak), öğrenme, bellek (hafıza), heyecan, tepki, dikkat, düşünce. Ruhbilimde deney metodu ile incelenen başka konular da varsa da, bunlar genel olarak D. R. alanına girmez. Buna göre, bu alanın sınırları keyfe ve geleneğe göre tesbit edilmiştir denilebilir.

Metodu: D. R. in kullandığı metot birçok bilimlerin kullandığı metot olup 1. Bir varsayım (hipotez) kurmaktan, 2. Bu varsayımı deneylerle ispata çalışmaktan ve 3. Varsayımı kabul etmek, reddetmek ya da değişikliğe uğratmaktan ibarettir. Ancak, D. R. alanında bu metodun en önemli bölümü ikinci bölümdür. Bunda etkenlerden biri değiştirilerek ötekiler sabit tutulur ve yapılan gözlemlerin ışığı altında neden (sebep, illet) ve etki (sonuç) ilişkileriyle belirtilen bir kanuna, daha doğru bir deyimle bağımsız bir değişkenle bağımlı bir değişken arasındaki ilişkiye varılır.

Bu konuda, eğitimle ilgili bir örneğe ilişkin bir varsayımı ele alalım: «Öğrenilecek bir şey için harcanan çabalar ne kadar aralıklı olursa, o kadar az sayıda çaba harcanması gerekir». Bu varsayımı sağlamak için meselâ bir öğrenci kümesinin her gün bir kez çalışarak bir şiiri ezberlemesi, ikinci bir öğrenci kümesinin de günde iki kez çalışarak ezberlemesi istenir. Bunda bağımsız değişken günlük çalışma sayısı, bağımlı değişken ise öğrencilerin ezberleme derecesi olur. Öteki etkenlerin hepsi ve bu arada meselâ her bir öğrencinin öğrenme yeteneği büyük öğrenci kümelerinden alınacak sonuçların ortalamasına göre bir karara varılacağı için hesaba katılmaz. Böylece, her gün bir kez çaba hacayan öğrenci kümesinin ezberlenecek parçayı

daha az sayıda çaba ile ezberlediği tesbit edilecek olursa, varsayım bir kanun halini alabilir. Ancak, deney yalnız iki şarta göre, yani günde bir kez ve günde iki kez çaba harcanmasına göre yapılmış olduğu için, kanunun genel nitelikte olabilmesi için, deneyin farklı zaman aralıklariyle yapılacak başka deneylerle ve öğrenilecek konunun değiştirilmesiyle de tekrarlanması gerekir.

Bu metot ağır yürüyen ve uygulanması güç olan bir metot gibi görünürse de, başka her hangi bir zamanda başka her hangi bir kimsece sağlanabilmek gibi bir üstünlüğü vardır ve olumlu sonuçlara varılmasını mümkün kılar.

DENEYÜSTÜCÜLÜK (Fr. Transcendentalisme; Alm. Transzendentalismus < Fr. *transcendental*, deneyüstü; duyulur dünya dışında, üstünde), salt akıl ya da deneyüstü felsefesi. Kant'tan önce *transcendental* ve *transcendant* terimleri eş anlamda kullanılırdı. Bunları ayıran Kant olmuştur. Kant, her türlü deneyden önce ve her türlü deney dışında salt akıldan geldiğine inandığı her şeye «deneyüstü» demiştir. D. ya da deneyüstü felsefesi, sadece apriori bilgiyi, yani akıl bakımından arı olan bilgiyi ele alan felsefedir. «Salt Aklın Tenkidi» adlı eserin amacı, deneyüstü ögeleri her türlü bilgiden sıyırarak bu felsefeye hazırlamaktır. Bu felsefede duyarlık en başta incelenir. Bu incelemenin metodu ve karakteri sebebiyle Kant, bu tenkid bölümüne deneyüstü estetik (estetik = duyarlık kuramı) demektedir. Deneyüstü mantık, düşüncenin arı ögelerinin kökenini, kapsamını ve değerini tâyin eder (halbuki genel mantık bunları genel uygulanışlariyle inceler). Deneyüstü mantık da deneyüstü analitik (bütün bilgimizin apriori ögelere ayrıştırılması) ve deneyüstü diyalektik (bilgimizin meşru sınırlarını aşmamızdan doğan yanılmaların düzeltilmesi) olmak üzere ikiye ayrılır. Öte yandan, deneyüstü metodoloji, salt aklın uyması gereken kuralları belirtir; deneyüstü tanrıbilim ise Tanrının varlığını salt aklın basit kavramlariyle ispata çalışır.

Deneyüstü idealizm terimi ise, genel olarak, Schelling felsefesine uygulanır. Bu felsefe tabiat felsefesi ile zekâ felsefesi arasında görünürde var olan farkların altında gizli bulunan «salt» ı ve «özdeş» i inceleyerek bunları birleştirir ve böylece tam sübjektif idealizmi aşar (Lat. *transcendit*).

DENFERT - ROCHEREAU [*danfer - roşro*], **Pierre Philippe** (1823 - 1878), Fransız generali. Saint - Maixent'da doğmuş, Versailles'da ölmüştür. 1870 te Belfort komutanlığına atanan D., Belfort kalesini Almanlara karşı başarı ile savunmuştur. 1876 da Paris millet vekili olarak seçildiği Millet Meclisinde sol kanatta yer almış ve Gambetta'nın politikasını desteklemiştir.

DENGA (Türkçe), Ruslarda ilk gümüş para. Moğol egemenliği zamanından 1500 dolaylarına kadar tek gümüş para idi. Sonraları 2 D. bir kopek, 200 D. ise bir ruble değerinde idi. XVIII. yüzyıl başlangıcına kadar bakırdan yapılmıştı.

DENGE (Avrupa tarihi), uluslararası kuvvet D. si kavramı XVI. yüzyılda Fransa kıralı I. François ile Germen imparatoru V. Carolus (Şarlken) arasındaki rakiplikten doğmuş ve ilkin kuvvet ve kudretiyle Avrupanın hürlüğünü tehlikeye düşüren Avusturya hanedanına karşı, yüz yıl sonra Avusturya ile Holânda tarafından XIV. Louis'nin tehdit edici ihtirasına karşı, son olarak da İngiltere ile müttefikleri tarafından I. Napoléon'a karşı ortaya atılmıştır. Bu düşüncenin gerçekleşmesi, ilkin, Germen imparatoru ile Fransa ve İsveç arasında imzalanıp Habsburg hanedanının Almanları birleştirme çabalarını başarısızlığa uğratan Westphalia antlaşması (1648) ile, sonra Fransa, İspanya, İngiltere ve Holânda arasında imzalanıp İspanyanın V. Felipe'ye kalmasını ve Fransanın toprak bütünlüğünü sağlayan ve İngiltereye önemli deniz üsleri kazandıran Utrecht antlaşması (1713) ile, daha sonra da, I. Napoléon'un düşmesinden sonra Avrupa milletleri arasında politik D. yi kuran Viyana antlaşması (1815) ile olmuştur. Bu politik D. düşüncesi her ne kadar kıt'a işleri için tasarlanmışsa da, bazı kere deniz devletlerini de kapsamış ve İngiltereye ve onun hegemonya teşebbüslerine karşı yöneltilen 1780 ve 1800 tarihli silâhlı tarafsızlık ittifaklarının kurulmasına yol açmıştır. XX. yüzyıl başında Avrupa dışı ülkelerin dünya sahnesine çıkmasiyle sarsıntı geçiren ve üstelik milliyetler ilkesini savunan Amerika Birleşik Devletleri başkanı Wilson tarafından şiddetle yerilen politik D. kavramı Avrupanın eski batı devletlerinin zayıflaması üzerine yok olmuştur.

DENGE (Ekonomi), fizyokratlar (b. bk.) dan en son ekonomi bilginlerine kadar bütün ekonomi sistemleri ve sistem temsilcileri, kanunlarının tesbit edilmesi, sebeplerinin, şartlarının ve belirtilerinin çözümlenmesi gereken bir D. kavramının gerekliliğini sezmişlerdir. Bu kavramın çözümlenmesinde birbiri ardından üç düşünce belirtilmiştir:

İlk iki düşünce *statik D.* kavramına ulaşmaktadır. Bu iki çözümlemede zaman kavramı ile para akımları (*flux monétaires*) dikkate alınmayarak yalnız mal akımları (*flux réels*) göz önünde bulundurulur. Bu düşüncelere göre D., zıt kuvvet ve eğilimlerin birbirini yok etmelerinin bir sonucudur ve bu sonucun doğurabileceği uyum (*harmonie*) ve kararlılık mümkün olan en büyük ekonomik tatmini sağlar. Böylece, D. önceden ve kendiliğinden var olan bir düzenin ifadesi olmak gerekir. D. nin böyle anlaşılması klâsik düşünceye uygun olup J. B. Say (b. bk.) nin pazarlar kanunu (*loi des débouchés*) nda belirtilmiştir. Kısaca D., ekonominin gerçek ve normal durumudur.

Bir başka görüş (Walras [b. bk.] ve Pareto [b. bk.]) de, *ekonomik etkilerin ve kuvvetlerin karşılıklı bağımlılıkları* (interdépendance des actions et des forces) çözümlemesi olup ekonomik D. kavramına ulaşır. Buna göre, ekonomik D., ekonominin realitesini aydınlatabilen ve onun sentetik bir şekilde gösterilmesini mümkün kılan bir hipotezden başka bir şey olmayıp bazı şartlar altında trampa edilen mallarla fiatlar arasındaki bağıntıyı gösteren denklemlerle temsil edilir. Bir denklem söz konusu olduğuna göre de, her değişken (variable) in değeri öteki bütün değişkenlerin değerlerine bağlıdır, ve değişkenlerin biri değişince öteki bütün değişkenlerin değerleri de değişir. Buna göre, ekonomi kuramı, biteviye genel bir D. ye ulaşmaya çalışan, karşılıklı olarak bağımlı pazarların etüdü sayılabilir.

Ekonomik D. nin çözümlenmesine, zaman kavramının (A. Marshall) ve para hareketlerinin oynadığı rolün (Keynes) sokulmasiyle, zamanımızın ekonomi teorisi zenginleşecek ve somut bir niteliğe ulaşacaktır.

Bundan sonra, statik ekonomi D. si kavramından dinamik ekonomi D. si kavramına geçilir. A. Marshall (b. bk.) üç çeşit ekonomik D. ayırdeder: durgun durumdaki genel D., uzun dönemli kısmî D. ve kısa dönemli D. Keynes (b. bk.) kısa dönemli D. yi kabul etmekte, çözümlemesine önceden tahmin edilen ekonomik olayları da katmakta ve kuramını bedel - fiat olarak değil, gelir olarak ifade-

lendirmekte ve buna göre de, artık miktarlarla değil, paralarla belirtilen D. nin başlıca şartı tasarruf toplamı ile yatırım toplamı arasındaki eşitlik olmaktadır.

Ekonomik D. kavramı, ekonomik olayların çözümlenmesini ve belirli bir ekonomi düzeninde etkilerini gösteren çeşitli kuvvetlerin belirli dönemlerde yarattığı tepkilerin incelenmesini mümkün kılmaktadır. Bu tepkiler düzeltici ve sistemi eski durumuna getirmeğe çalışır nitelikte olabilecekleri gibi, bunun tersine olarak, az çok geçici olan D. sizliği daha da artırabilirler. Bütün modern ekonomi kuramı ve özellikle dönemsel hareketler kuramı, olayların birbirine bağımlılığı ve ekonomik gerilim olaylarının ve kısmî D. sizliklerle kararsız D. lerin incelenmesine dayanmaktadır.

DENGE (Mekanik), belirli bir maddesel nokta takımına göre durgunlukta olan maddesel bir noktanın bulunduğu hal. D. halindeki maddesel bir nokta üzerine etki yapan kuvvetlerin bileşkesi sıfırdır. Eğer bu kuvvetler bir potansiyelden türetilmişse, noktanın potansiyel enerjisinin gerçek bir minimum gösterdiği belirli bir D. durumu, maddesel nokta için bir *kararlı D.* durumudur. Maddesel noktanın potansiyel enerjisinin maksimum değeri olduğu zaman, bir D. durumunda bulunması bu D. nin bir *kararsız D.* durumu olduğunu gösterir. Eğer belirli bir D. durumunda bulunan maddesel bir noktanın potansiyel enerjisinin değeri, çevredeki bütün noktalar için de aynı ise, buna *yarı kararlı D.* durumu adı verilir (Dirichlet kuramı).

Eğer maddesel bir noktaya etki yapan kuvvetler bir potansiyelden türetilemiyorsa, noktanın D. durumunda oluşu sanal işler ilkesine bağlıdır (bk. SANAL İŞLER İLKESİ). Nokta eğer bağlı bir nokta ise, bu ilke gereğince bağlara uygun bir tarzda noktaya verilen sonsuz küçük sanal bir yer değiştirmede noktanın yapacağı sanal işin pozitif, negatif ya da sıfır olması, noktanın sırasiyle kararlı, kararsız ve yarı kararlı D. durumunda olması için bir ölçüdür.

Eğer bir katı cismin üzerine etki yapan kuvvetlerin bileşkesi sıfır ise, yani bu kuvvetlerden dolayı katı cisim her hangi bir ivme kazanmıyorsa, katı cismin D. de olduğu söylenir. Katı cisim, mekaniği bakımından durgunluk hali ile D. kavramlarının farklı kavramlar olduğu anlaşılmaktadır. Eğer serbest bir katı cismin üzerine etki yapan *i* inci kuvvetin dik bir koordinat sistemindeki bileşenlerini X_i, Y_i, Z_i ile ve bunun uygulanmış olduğu noktanın koordinatlarını da x_i, y_i, z_i ile gösterirsek, katı cismin D. şartları, cisme etki yapan kuvvetlerin ve bunların momentlerinin bileşkesinin sıfıra eşit olması ile, yani;

$$\Sigma_i X_i = 0 \qquad \Sigma_i (Z_i y_i - Y_i z_i) = 0$$
$$\Sigma_i Y_i = 0 \qquad \Sigma_i (X_i z_i - Z_i x_i) = 0$$
$$\Sigma_i Z_i = 0 \qquad \Sigma_i (Y_i x_i - X_i y_i) = 0$$

denklemleri ile belirlenir. Katı cisim bağlı ise, bu denklemlerin sayısı azalır.

DENGE (Biyoloji) [Doğal D.], belirli bir bölgenin hayvan ve bitki topluluğu içinde kendiliğinden kurulan D. Buna göre, her türün üremesi, yaşama alanı ve besin için o türle rekabet halinde bulunan başka türlerin üremesi ile sınırlanır. Bu gibi D. ler çok nazik olup araya her hangi yeni bir türün katılması ya da mevcut türlerden birinin ortadan kalkmasiyle bozulup büyük düzensizliklere yol açabilir. Meselâ Avustralyaya tavşan sokulması, bu büyük adadaki doğal D. yi bozmuş, bu hayvanların pek çabuk üremesi bitkiler için büyük bir tehlike halini almış ve öteki hayvanları yaşayamıyacak hale getirmiştir. Bundan dolayı insanlar sırf deney niteliğinde de olsa, bir bölgenin hayvanlarına ve bitkilerine el attıkları zaman çok dikkatli davranmak zorundadırlar.

DENGE (Fizyoloji), uzay içinde vücudun çeşitli parçaları arasında normal bağıntılar vardır ve bu bağıntıların devam ettirilmesi fizyolojik D. yi meydana getirir. Vücut parçalarının duruşlarında bir değişme olunca, duyu, duyu ulaştırma ve hareket sistemleri işe karışarak bozulan D. yi yeniden kurar. Vücut parçalarının duruşu üzerine olan haberler, merkezî sinir sistemine şu kaynaklardan gelir: 1. İç kulağın lâbirentinde ve uzayın üç düzlemi içinde yer alan yarı dairesel üç kanal (bunlar başın duruşu üzerine bilgi verir); 2. Yolladıkları iç akı (*influx*) larla kasların, tendonların ve eklemlerin gerilme dereceleri ve vücudun çeşitli parçalarının birbirine göre duruşları üzerine bilgi veren duyar lifler; 3. Ayağın yere yaptığı basıncın derecesini kaydeden lifler; 4. Göz.

Bu uyarmaları karşılayan hareket şeklindeki cevaplar çoğu zaman bilincin işlemesini gerektirmez; bilinç ancak alışılmamış durumlar söz konusu olunca işe karışır. Cevaplar iki türlüdür: 1. Kasların yeni durumları devam ettirecek şekilde kasılıp sertleşmesi (tonik [*tonique*] kasılma); 2. Kasların, vücudun parçalarının durumunu değiştirip D. yi yeniden kurmak üzere kasılması (fazik [*phasique*] kasılma).

Kasların katılaşmasını ve hareketlerin birbirine göre ayarlanmasını yöneten bütün sistemler el birliği ile D. yi devam ettirmeye çalışır. D. nin bozulmamasını sağlayan duruşların ve hareketlerin yapılmasında beyinciğin oynadığı rolün önemi bundan ileri gelir. Çeşitli hastalıkların meydana getirdiği çok değişik şekilde yaraların bazı kere D. bozukluklarına yol açması ve beyincik yaralarının D. sizlik meydana getirmesi de bu yüzdendir. Fakat D. nin sağlanması ile görevli öteki sistemlerden her hangi birinde meydana gelebilecek bozukluklar da D. nin bozulmasına yol açar.

DENGE (Karşılaştırmalı fizyoloji), toprak üstünde ya da deniz dibinde duran hayvanların D. si, vücudun yer çekimi alanı içindeki duruşuna bağlı refleksler tarafından sağlanır. Suda yüzen hayvanlar için ise D. bakımından çözülmesi gereken iki problem vardır:

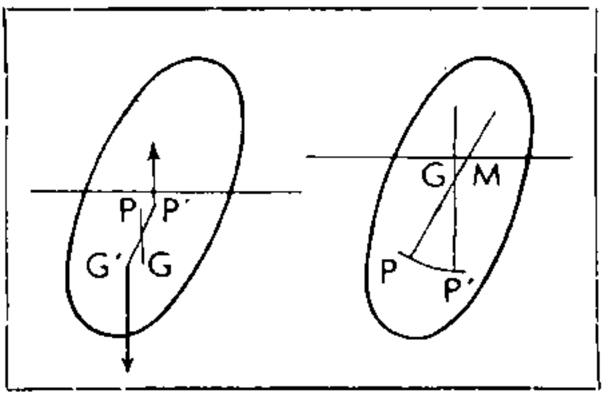
1. Hidrostatik D. (hayvanın vücut yoğunluğunun suyun yoğunluğuna eşit olması) problemi: Bu problemi yüzen hayvandaki yüzme kesesi çözer. İçinde azot, oksijen ve CO_2 karışımından ibaret bir gaz bulunan bu kese, suyun her seviyesinde hayvanın D. de durmasını sağlar; 2. Sırt-karın D. si: Balığın ağırlık merkezi geometrik merkezinin üst tarafında bulunduğu için bu hayvan su içinde kararsız D. halinde durur (bundan dolayı da, balık ölünce sırt üstü döner).

Kuşların uçuşu da ortaya çok nazik D. problemleri çıkarır. Bitkiler ve polipyeler gibi hareketsiz yaratıklarda D. problemi, toprağa yakın yerlerinin kalın ve yüksek yerlerinin ince olarak gelişmesiyle tesbit organları olan köklerin zorlanmaksızın korunması şeklinde sağlanır.

DENGE (Eski ter. Mizan) [Muhasebe], muhasebe defterlerinde borçlu bölümü toplamı ile alacaklı sütunu toplamı arasındaki farkı temsil eden ve bu iki toplamı eşit yapmak için küçük toplama katılan tutar. Bu tutar, Türk Ticaret Kanunu'nun iki defter tutulmasını zorunlu kıldığı hallerde, yevmiye defteri (b. bk.) ndeki borçlu ve alacaklı sütunlarında bulunan tutarların defterikebir (b. bk.)

deki hesapların borçlu ve alacaklı taraflarına doğru olarak geçirilip geçirilmediğinin anlaşılmasına yarar. Çift kayıt usulü (b. bk.; *muzaaf usul*, *usûlü muzaafa*, Fr. *partie double*) ilkesine göre, yevmiye defterinin borçlu ve alacaklı taraflarında bulunan tutarlar, defterikebirde bir hesabın borçlu ve ötekinin de alacaklı tarafına geçtiğinden yevmiyenin toplamına eşit olmak zorundadır. Bir D. de genel olarak altı bölüm bulunur: 1. Hesapların folyoları (defterikebirdeki sayfa numaraları) sütunu; 2. Hesapların isimleri sütunu; 3. Borçlu tutarlar sütunu; 4. Alacaklı tutarlar sütunu; 5. Borçlu bakıyeleri tutarları sütunu; 6. Alacaklı bakıyeleri tutarları.

DENGE (Yüzen cisimlerde), bir sıvıya daldırılan bir cisim iki karşıt kuvvetin etkisi altında kalır. Bunlardan biri cismin kendi ağırlığı, öteki de cismin yerini kapladığı suyun ağırlığıdır (bk. ARKHİMEDES KANUNU). Cismin

Yüzen cisimlerde denge

D. durumunda bulunması için bu iki kuvvetin eşit ve doğrudan doğruya karşıt olması ve cismin ağırlık merkezi ile yeri kaplanan suyun ağırlık merkezi (*itme merkezi*; gemile de: *karina merkezi*) nin aynı bir dıkme üzerinde bulunmaları gerekir.

Cismin ağırlık merkezi olan G, yeri kaplanan suyun itme merkezi olan P nin alt yanında bulunduğu zaman D. değişmez. Cisim hafifçe yerinden oynatılıp da P ve G noktaları P′ ve G′ gibi aynı dikme üzerinde olmayan başka iki noktaya kaydırılacak olursa, sözü geçen iki kuvvet bu noktaları eski durumlarına getirmeye çalışır.

Fakat D. nin var olması için bu şart ille gerekli değildir. Eğer cisim, P noktası şeklin düzlemi dışına çıkmayacak şekilde oynatılacak olursa, bu nokta *karina eğrisi* (b. bk.) denilen bir eğri çizer; D. durumunda, eğrinin merkezi olan M noktasına *aramerkez* (métacentre) denilir; burası, başlangıçtaki PG çizgisi ile P ye çok yakın yeni bir itme merkezi olan P′ nin kesişme noktasıdır. D. için G nin aramerkezin alt yanında bulunması yeterlidir.

Farksız D. (*équilibre indifférent*: durumu hafifçe değiştirilen cismin yeni durumunda da D. de kalması), ya G ve P noktalarının çatışmasından ya da yatay bir silindirde ya da homojen bir kürede olduğu gibi, cismin simetrik biçimde olmasından ileri gelir.

DENGE DEĞİŞMEZİ (Fr. Constante d'équilibre, Alm. Gleichgewichts - Konstante), yön değiştirebilen kimyasal reaksiyonlarda ancak ısı derecesine bağlı bir değişmez. Meselâ, Deacon'un usulüne ve $4HCl + O_2 = 2Cl_2 + 2H_2O$ formülüne göre klor elde edilirken, aşağıdaki formüle dayanan bir denge meydana gelir:

$$Kt = \frac{[C]\ m_1 \cdot [D]\ m_2}{[A]\ n_1 \cdot [B]\ n_2}.$$

Haber'e göre amonyak bileşiminde ($N_2 + 3H_2 = 2NH_3$) şöyle bir denge meydana çıkar:

$$Kt = \frac{[NH_3]^2}{[N_2 \cdot H_2]^3} \text{ v. b.}$$

Kt'nin ısı derecesi ve basınca göre değişmesine gelince, buna Le Chatelier ilkesi hâkimdir. Katalizatörlerin etkisiyle ancak denge oluşumu hızı değişir; Kt'nin kendisi ise değişmez. Yukarıda gösterilen şekilde kütle etki kanunu ancak homojen sistemler için, yani ya gazlar ya çözeltiler arasında geçen reaksiyonlar için olabilir. Heterojen sistemlerde, yani gazlarla katılar arasında geçen reaksiyonlarda, ne miktar, ne de birinin öbürüne olan oranı bir rol oynamaz. Katı maddeler, ancak reaksiyonun oluşunu sağlamak için hazır bulunmalıdır; ama kütle, etki kanunu formülünde hiçbir rol oynamaz. Çünkü bunların aktif kütlesi (aktive Masse) ne değişmez gözü ile bakmak gerekir. Meselâ demir, buhar demir oksidüloksit ve hidrojen arasında aşağıdaki formüle göre oluşan tersinir reaksiyona gelince:

$$3Fe + 4H_2O = Fe_3O_4 + 4H_2$$

bu reaksiyonda kütle etki kanunu şu şekli alır:

$$Kt = \frac{[H_2]^4}{[H_2O]^4} \text{ ya da } Kt = \frac{[H_2]}{[H_2O]}$$

yani ısı derecesi değişmedikçe daima hidrojen ve buhar arasında belli bir denge meydana geldiği gibi, bu denge, demir ve demir oksidüloksitin niceliğine ve bu nicelikler arasındaki ilişkiye bağlı değildir.

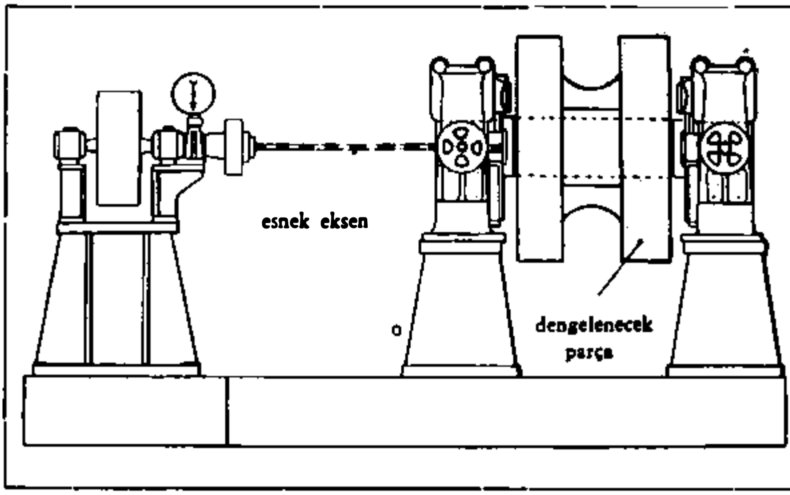
DENGE ORGANI, denge duygusunu almaya yarayan organlar olup özel bir salgı maddesi, kum ya da kalsiyum karbonat tanecikleri gibi denge taşlarını içinde bulunduran kese (statosist, otosist) lerden yapılmıştır. Bk. KULAK.

DENGE YANAYI (Coğ.): bk. EĞİM EĞRİSİ.

DENGELEME (Mekanik), hareket halindeki bir sistemin parçalarını gerekli şekilde düzenleme ve bu parçaların meselâ piston ve piston kolu gibi bazılarının ritmik hareketlerinden doğabilecek çabalamaları gidermek ve böylece yumuşak ve düzenli bir işleyiş sağlamak üzere, çabalamaya yol açan parçanın karşısına bir karşı ağırlık koyma işlemi. Mekanikte genel olarak *rotor* denilen döner parçaların bir statik, bir de dinamik D. si vardır.

Statik D.: Döner parçanın ağırlık merkezi dönme ekseni üzerinde bulunduğu zaman bu çeşit D. gerçekleşmiş olur. Bunu yapmak üzere döner parça aynı seviyede bulunan çelikten iki yatay cetvel üzerine oturtulur. Eğer döner parçanın bir tarafında fazla ağırlık varsa, parça öyle bir durumda durur ki, ağırlık merkezinden geçen düşey doğrusu parçanın cetvellere değme noktalarını birleştiren doğruyu keser. Böyle bir halde döner parçanın üzerine çap düzlemi içinde ve ağır gelen tarafın aksi tarafta olmak üzere küçük ağırlıklar katılarak denge sağlanır.

Dinamik D.: Statik D., işleyişteki titreşimleri önlemek için yeterli değildir. Meselâ x'x dönme ekseninden eşit uzaklıkta bulundukları farz olunan eşit m_1 ve m_2 parçalarının ağırlık merkezleri bu eksen üzerinde bulunabilirse de, merkezkaç kuvvetleri birbirini yok etmez ve böylece eksenin dayandığı yataklarda tepki yaratan bir kuvvet çifti karşıt doğrultulara yönelen, eşit ve paralel iki kuvvet meydana getirir. Statik D. si yapılmış farz olunan bir döner

D E N G E L E M E

parçanın dinamik D. sini yapmak için bu parça bir D. makinesi üzerine oturtulur. Bu makinede döner parçanın uçlarının dayandığı yataklar sabit olmayıp sağa sola kayabilir, aynı zamanda kendilerini daima ortalama durumlarına getirmeye çalışan yaylar arasında bulunur. Döner parça döndürülür ve dengesizliğin etkisiyle salınmaya başlar. Döner parçanın en büyük açısal sapması ölçülür. Sonra döner parça karşıt yönde döndürülür ve aynı ölçme yapılır. Dengesizliği meydana getiren ağırlık fazlalığı, tesbit edilen iki sapmanın açıortay düzlemi içinde bulunur.

Bazı makinelerde D. kolayca sağlanır. Meselâ iki silindirli patlamalı bir motorda krank muyluları arasındaki açı 180 derece olduğu zaman D. kuramsal olarak sağlanmış bulunur. Uygulamada ise, piston kollarının eğik olmasından dolayı iki piston aynı düzlemde bulunamayacağından araya daima, krankın uç yataklarını etkileyen bir kuvvet çifti karışır. Uç pistonları orta pistonlardan 180 derecede olan dört silindirli bir motorda başlıca eylemsizlik (Fr. inertie) kuvvetlerinin bileşkesi yok olursa da, daima ikinci derecede eylemsizlik kuvvetleri kalır. Kusursuz bir denge durumu, yalnız krank mili bir orta düzleme göre simetrik olan altı silindirli motorlarda gerçekleşir.

DENGELGEIST [*dengılgayst*] (Suab deyişiyle: Dangelmännle), Alman folklorunda bir cin. Göze görünmeyen cin tayfasından olup, akşamları ya da geceleri, çekiç sesleriyle birinin öleceğini haber verirmiş. J. P. Hebel, şairce bir hayal serbestliğiyle D. ı melek haline getirmiştir.

DENGİZİK ya da DENGİZİḪ (ölm. 469), büyük Hun hükümdarı Attilâ (b. bk.) nın oğlu. Attilâ'nın en çok sevdiği üç oğlu vardı: İlek (b. bk.), İrnek (b. bk.) ve D. İlek, İrnek ve D. in annesi, büyük hükümdarın çok saydığı başkarısı Arığkan (b. bk.) idi. D. adının kökeni problemi birçok bilginleri uğraştırmıştır. Çünkü bu adın tanıklığına dayanılarak Hun dili (b. bk.) üzerine birtakım tahminler ileri sürmek kabildir. Özellikle D. adının *d* - ile başlaması ve içinde - *z* - sesinin bulunması Hunca bakımından önemlidir. Macar Türkoloğu Gyula Németh (*A honfoglaló magyarság kialakulása.* Budapest, 1930. 136; *Attila és hunjai.* Budapest, 1940. 234. s.) D. adının Türkçe *dengiz* (< *tengiz* [= deniz]) kelimesinden geldiğini ileri sürmüştür. Ona göre, bu kelimenin - *k* küçültme ekiyle yapılmış olan şekli *Codex Cumanicus*'ta tesbit edilmiştir: *tengiziḫ* «güney yeli». Németh'in bu açıklaması L. Râsonyi («Magyar Nyelv», XXVIII, 1932, 102), B. von Arnim (Zeitschrift für slavische Philologie XIII, 100) ve Gyula Moravcsik (*Byzantino - turcica.* II. *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen.* Budapest, 1943. 110. s.) tarafından da kabul edilmiştir. Ancak, *Codex Cumanicus*'ta rastlanan *tengiziḫ* kelimesinin *tengiz yeli* (= deniz yeli) diye düzeltilmesi gerektiği anlaşılmıştır (bk. Karl Grönbech, *Komanisches Wörterbuch.* Kopenhagen, 1942). Bu sebeple, D. adının Türkçeden geldiği iddiasını şüphe ile karşılayan bilginler de vardır (bk. L a j o s Ligeti: «Magyar Nyelv», LVIII, 1962, 146). Haussig («Byzantion», XXIII, 360) D. adının Türkçe *dengizsiğ* (Alm. = meerisch) kelimesiyle açıklamaya çalışmıştır. Omeljan Pritsak ise bu adın eski Türkçe *deŋgir - çik* kelimesinden geldiğini ileri sürmüştür (bk. Elemér Moór: «Magyar Nyelv», LIX, 1963, 62).

D.in hayatı üzerine bilgimiz azdır. Karadenizin kuzeybatı kıyılarında yaşayan Bittugur (Agathias: *Bittores*, Jordanes: *Bittugures*) kavmini onun yönettiğini biliyoruz. İlek'in ölümünden sonra D. Bizans imparatorluğuna yeniden saldırmıştır. Ancak 469 da ölmüş ve Hun imparatorluğu Bizanslılar tarafından yenilerek kesin olarak dağıtılmıştır.

DENGUE [*deng*] **ya da DANGA HASTALIĞI** (İsp. dãnga), başta, gözlerde, kaslarda, eklemlerde ve boğazda duyulan şiddetli ağrılar, mukosa zarlarının yangılanması ve akıntı salması ile, bazı kere de aynı zamanda deride erüpsiyonlar meydana gelmesi ve el, kol, ayak ve bacakların şişerek ağrımasiyle beliren enfeksiyonlu ve ateşli bir hastalık. Belirtileri, virüsün iki üç günlük kuluçkalığından sonra birdenbire meydana çıkar. Belirtileri, iki üç gün içinde şiddetlendikten sonra bir dereceye kadar hafifler, sonra dördüncü ya da beşinci günden başlayarak yeniden şiddetlenir, erüpsiyon da o zaman başlar. Zaman zaman Hindistan, Mısır, İran ve Antil Denizi bölgesinde bulaşıcı şekilde ortaya çıkan bu hastalığın virüsünü *Aedes aegypti* ve *Aedes albopictus* adlı sivri sinekler taşır. D. nın *Phlebotomus Papatasii* adlı bir böcek tarafından taşınan Akdeniz çeşidine Papatacci humması da denilir.

DENGYŌ DAISHI [*dengyō daişi*] (767 - 822), Japonyada yeni bir Buddhizm mezhebi kurmuş olan bir Japon din adamının ölümünden sonraki adı. Çinden göç etmiş bir ailenin çocuğu olan D. D., çok genç yaşta rahipliğe girmiş ve 804 te bir yıllık bir görevle Çinde bulunmuştur. Oradan bazı metinler, özellikle Tendai okulunun dayandığı «Lotus'un kitabı» nı getirmiştir. D. D., bütün insanların selâmeti kuramını ortaya atmak suretiyle Japon Buddhizmine bir yön vermeğe çalışmıştır: ona göre, hayvanlarla cinler de içinde olmak üzere bütün yaratıklar, nitelikleri bakımından Buddha'ya benzediklerinden, aydınlık (*bodhi*) a ulaşabilirler. D. D., Hiei tepesinde yeni dinin yönetim merkezini yaptırmış, IX. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar tapınakların, manastırların ve kolejlerin yapıldığı bu tepe Japon Buddhizminin büyük merkezi halini almıştır.

DENHAM [*denım*], **Dixon** (1786 - 1828), İngiliz gezgini. Londrada doğmuş, Freetown'da ölmüştür. 1823 te

Oudney ve Clapperton'la birlikte Afrikanın içlerine doğru yola çıkmış, o zamana kadar hiçbir Avrupalının görmediği Çad Gölüne, sonra Bornu'nun merkezi olan Kuka'ya kadar gitmiştir. Oradan tek başına yola çıkıp Çad Gölünün batı kıyısının bir bölümünde ve Şari ile Logon ırmaklarının aşağı yataklarında araştırmalarda bulunmuştur. D. Oudney'in ölümünden sonra kendisiyle buluşan Clapperton'la birlikte Trablus'a, oradan da İngiltereye dönmüş, 1826 da da gezi anılarını çıkarmıştır. Az sonra da Sierra Leone'ye yerleşmiş, hür zenciler sömürgesi valiliğine atanmıştır.

DENHAM [*dẹnım*], **Sir John** (1615 - 1669), İngiliz şairi. Dublin'de doğmuş, Londrada ölmüştür. I. Charles'a sadık kaldığı ve kıraliçe Henrietta'nın mektuplarını tutsaklığı sırasında kırala ulaştırdığı (1647) için kırallığın yeniden kurulmasından sonra büyük saygı görmüştür. Eserlerinin sayısı pek kabarık değildir. *The Sophy* (Sûfî) [1642] adlı trajedisi büyük bir başarı elde etmiştir; üslûbunun temizliği bakımından takdir edilen *Cooper's Hill* (Cooper tepesi) [1642) adlı bir şiiri, bir de Abraham Cowley için yazdığı övgüsü vardır [1667]. Mimarlıkla da uğraşmıştır.

DENHARDT [*dẹnhart*], **Clemens** (1852 - 1929) ve kardeşi **Gustav D.** (1856 - 1917), Alman Afrika araştırıcıları ve sömürge öncüleri. Her ikisi de Zeitz'da doğmuş, birincisi Bad'da, ikincisi de Leipzig'de ölmüştür. İki kardeş, doktor Gustav Adolf Fischer ile Tana ırmağı bölgesinde (doğu Afrika) bir araştırma gezisi tertiplemişler (1878 - 1879), daha sonraki bir seferde (1885) de Witu sultanından Tana ağzının kuzeyinde iki kıyı bölgesi elde etmişlerdir. Bu haklardan bir kısmı sonradan Alman Witu ortaklığına geçmiştir.

DENIA [*dẹnya*] (eski adı: **Dianum**), doğu İspanyada, Alicante ilinde, Alicante'nin 72 km kadar kuzeydoğusunda, Akdeniz kıyısında bir kasaba. Çevresinde yetişen güzel üzümlerin dış ülkelere gönderildiği bir limandır. Tanınmış tarihî yapıları arasında İspanya Araplarından kalma bir şato, Roma ve Mağribî yapılarının kalıntıları vardır. Nüfusu 12 323 (1940) tür.

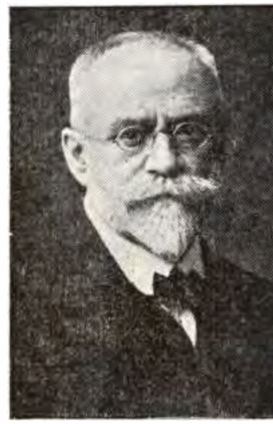
DENIER (Para): bk. DENARIUS.

DẸNIFLE, Joseph (keşişlik adı: **Heinrich Suro**; 1844 - 1905), Avusturyalı bilgin ve Dominicusçu keşiş. Imst (Tyrol) te doğmuş, München'da ölmüştür. Keşiş Ehrle ile birlikte «Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters» (Ortaçağ Edebiyatı ve Kilise Tarihi Arşivi) i kurmuş ve çıkarmıştır. En önemli eserleri Alman mistikleriyle üniversiteler tarihi üzerinedir. Luther'in tanrıbilimciliğinin gelişmesi üzerine yazdığı iki ciltlik kitap (1904 - 1906) Almanyada çok sert polemiklere yol açmıştır.

DENIGÈS [*dinijẹs*], **Georges** (1859 - 1951), Fransız hekimi ve eczacısı. Bordeaux'da doğmuş, orada ölmüştür. Bordeaux Üniversitesi Tıp ve Eczacılık Fakültelerinde uzun yıllar biyolojik kimya dersi okutmuş, organik maddelerin analizi için bir teknik ve en çok kullanılanı merkürik sülfat olan çeşitli ayıraçlar bulmuştur. Bir analitik kimya kitabı yazmış, şarapların, sütlerin ve idrarların analizi ile ilgili eserler vermiştir.

Denigès testi: 1. İdrarda ürik asit aramak için: İdrara, ürik asiti alloksana dönüştüren nitrik asit katılır, hafifçe ısıtılarak nitrik asit fazlası uçurulur; birkaç damla sülfürik asit ve içinde thiophen bulunan adî benzol katılır. Alloksan meydana gelmişse, sıvı mavi bir renk alır; 2. İdrarda aseton aramak için: Deneytüpün içine iki buçuk cm kadar idrar konulur, 50 hacım civa oksit, 200 hacım sülfürik asit ve 1 000 hacım su ile hazırlanan çözeltiden iki buçuk cm katılır ve karışım beş dakika süre ile ağzı kapalı bir şişede kaynamaya yakın ısıtıldıktan sonra soğumaya bırakılır; idrarda fazla aseton varsa, şişenin dibindeki billûrlu çökelek bulanık görünüşlü olur; 3. Morfin aramak için: Sıvının 10 cm^2 lük bir miktarına 1 cm^2 hidrojen peroksit, 1 cm^2 amonyum hidroksit ve 1 damla da % 4 lük bakır sülfat çözeltisi katılır. Kırmızılaşma morfini gösterir.

DENIKẸR, Joseph (1852 - 1918), Fransız antropoloğu. Astrahan'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. İnsanımsı maymunlarla insan dölütlerinin anatomisine ait doktora tezi (1886) bugüne kadar değerini kaybetmemiştir. 1888 de Paris'te Muséum d'histoire naturelle kütüphaneciliğine atanmıştır. Hyades ile birlikte Jagan kabîlesini incelemiş ve bu incelemeler sonunda 7 ciltlik ortak bir eser yayınlamıştır: *Mission scientifique du Cap Horn* (Cabo do Hornos bilimsel misyonu) [1891]. Vücut yapısını, göz ve saç rengini ve kafatası indeksini göz önünde tutarak Avrupa ırklarını sınıflandırmıştır (*Les races de l'Europe* [Avrupa ırkları]) [1908]. Irkların oluşumunu açıklamaktan uzak olmakla birlikte, bu sınıflama birçok bakımlardan bugün de kullanılmaktadır. *Les races et les peuples de la terre* (Yeryüzünün ırkları ve ulusları) [2. bas., 1926] adlı eseri birçok dillere çevrilmiştir. Bu eserinde yukarıda belirtilen özelliklere dayanarak yeryüzü ırklarını altı varietas'a ayırmıştır. Bu sınıflama popüler bir değer kazanan bir antropolojik harita ile açıklanmıştır.

J. DENIKER

DENİKİN, Anton İvanoviç (1872 - 1947), Rus generali. Doğduğu yer belli değildir. Ann Arbor (Michigan) da ölmüştür. Fakir bir çiftçinin oğludur. Rus - Japon savaşına katılmış, askerî örgütlerde yenilik taraflısı olan az sayıda subayla iş birliği etmiştir. Birinci Dünya Harbinde Galiçya'da 4. tümene komuta etmiş, 1917 de de Kerenskiy tarafından kuzeybatı cephesi komutanlığına atanmıştır. 1917 eylülünde Kornilov'la birlikte tutulmuşsa da, aralık ayında serbest bırakılmış ve Ukrayna'da Rus gönüllülerinden toplanan bir ordu kurmuş, batılı müttefiklere bağlı kaldığını ilân etmiş, İngilterenin yardımiyle de Bolşeviklere karşı savaşmıştır. 1918 ekiminde D., kendisini Rusyanın güney birlikleri komutanı ilân etmiş (150 000 kişi), Ḫar'kov'u, Kiev'i, Kursk'u, Voronej'i, Orël'i almış (haziran - ekim

A. İ. DENİKİN

1919), Moskova'yı tehdit etmiştir. Ukrayna'dan dışarı çıkmak istemeyen kazak birlikleriyle bazı subayları tarafından ihanete uğrayınca ordunun yönetimini nisan 1920 de Vrangel'e bırakıp önce İstanbula, sonra da İngiltereye ve Fransaya geçmiştir. 1932 de Rus ordusunun ve hükümetinin bozuluşunu anlatan bir kitap çıkarmıştır. İkinci Dünya Harbinde Almanların tekliflerini reddetmiş ve 1945 te Amerikaya gitmiştir.

DENİNA, Giacomo Maria Carlo (1731 - 1813), İtalyan asıllı tarihçi. Revello (Piemonte) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Rahipliği kabul etmiştir. Torino Kolejinde profesör olduktan sonra, *Discorso sopra le vicende della litteratura* (Edebiyat olayları üzerine söylev) [1761] adlı eseriyle kendini tanıtmıştır. *Revoluzioni d'Italia* (İtalya devrimi) [3 cilt, 1768 - 1772] eseri ile ruhanîlerin düşmanlığını üstüne çekmiş, sonra kürsüsünü kaybetmiştir. II. Friedrich tarafından Berline çağrılmış (1782), orada bilimler akademisine üye seçilmiştir. *La Prusse littéraire sous Frédéric II* (II. Friedrich zamanında Prusyada edebî hareketler) [1790 - 1791] adlı kitabını orada yazmıştır. İhtilâl D. yı Fransızlaştırmıştır. I. Napoléon onu imparatorluk kitaplığının başına getirmiştir.

DENIS [*dıni*], **Armand** (doğ. 1896), Belçikalı fotoğrafçı. 1929 da danışman mühendis olarak sinema sanayiine girmiş, otomatik filim basma makinesi yaparak Eastman firmasına satmış, eşi ile birlikte Bali'de film çevirmiş ve Kongo yerlilerinin yaşayışlarını gösteren *Dark Rapture* (Kara vecit) [1935] adlı filmiyle başarı kazanmıştır.

DENIS [*dıni*], **Ernest** (1849 - 1921), Fransız tarihçisi. Nîmes'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1872 de Praha'ya, sonra Belgrad'a yaptığı iki gezide İslâvlara karşı büyük bir sevgi duymuş, geçmişlerini incelemiş, milliyetlerini savunmak konusunda gösterdikleri yararlıkları övmüştür. 1919 da Slovakya'nın Bohemya'ya bağlanmasını desteklemiş, bundan dolayı da Çekoslovaklar kendisini, memleketlerinin bağımsızlığını sağlayanlardan biri saymışlardır. Başlıca eserleri: *L'Allemagne de 1789 à 1810* (1789 dan 1810 a kadar Almanya) [1896]; *L'Allemagne de 1810 à 1850* (1810 dan 1850 ye kadar Almanya) [1899]; *La Fondation de l'Empire allemand, 1852 - 1871* (Alman İmparatorluğunun kuruluşu, 1852 - 1871) [1906]. Bunlardan başka, Lavisse ile Rambaud'nun çıkardığı *Histoire générale* (Genel tarih) de Orta Avrupa bölümlerini de yazmıştır.

DENIS [*dıni*] **ya da DENYS** [*dınis*], **Jean Baptiste** (ölm. 1704), Fransız hekimi. XIV. Louis'nin hekimliğinde bulunmuş, 1667 yılında ilk defa insandan insana başarı ile kan aktarmıştır.

DENIS [*dıni*], **Louise** (kızlık adı: **Mignot**; 1710 - 1790), Voltaire'in yeğeni ve arkadaşı. 1754 ten Voltaire'in ölümü (1778) ne kadar onun ev işlerine bakmıştır. 1779 da Sieur de Vivier ile evlenmiştir. Bazı kitaplar ve *La coquette punie* (Cezalandırılan hoppa kadın) adlı bir piyes yazmıştır.

DENIS [*dıni*], **Maurice** (1870 - 1943), Fransız ressamı, dekoratörü ve gravür kuramcısı. Grandville'de doğmuş, Paris yakınında, Saint - Germain - en - Laye'de ölmüştür. Orta halli bir aile içinde yetişen D., klâsik öğrenimini yaptıktan sonra Julian akademisine girmiştir. Daha önce Brezilyalı ressam Balla'dan desen dersi almıştır. Akademide iken Bonnard, Sérusier, Vuillard ile birlikte çalışmıştır. Dostu Sérusier ile birlikte gittikleri Pon - Aven'de her ikisi de Gauguin'in fikirlerinin ve eserlerinin etkisi altında kalmıştır. D. nin ön çalışmaları, neoempresyonist ressam Seurat'nın ilkelerine göre, renk dağılış ve taksiminin fırça vuruşları ile sağlanmış ışığın titreşimi esasına dayanmış, sonra da Gauguin'in bir sigara kutusu kapağı üzerine düz olarak ve kenarları renkli çizgilerle sınırlanmış canlı renklerle işlenmiş figürlerde kullandığı teknik, D. nin sanat düşünceleri üzerinde önemli etkiler yaratmış, dolayısiyle yazılarında ve eserlerinde büyük değişikliklere yol açmıştır. D. sanata yeni bir anlayış getiren ve çağdaş sanatı açıklamak için her denemenin başlangıcında herkesçe yeniden tekrarlanan ünlü bir tanımın bulucusu olarak ad kazanmıştır. Bu tanımlamaya göre «bir tablonun - bir savaş atı, bir çıplak kadın ya da her hangi bir hikâye olmadan önce - esas bakımından belirli bir düzene göre toplanmış renklerle kaplı düz bir yüzey olduğu hatırlanmalıdır».

Daha sonra D. ve atelye arkadaşlarına katılan K. X. Roussel, Renson, Valloton ile birlikte Sérusier'nin çevresinde toplanarak, ideolojik kuramlariyle, empresyonizme karşı bir tepkinin belirtisi olan ve resme tablo anlayışını getiren «Nabis» grupunu kurmuşlardır. D. İtalyaya yaptığı iki gezi sırasında (1895 - 1897) Raphaello'nun eserleriyle yakından ilgilenmiş, üslûbunda değişikliğe yol açan klâsizmin etkisi altında çabalarını büyük dekoratif resimler üzerine ve dinî resimlere yöneltmiştir. Desvallières ile birlikte «Art Sacre» atelyelerini kurmuş, dinî sanatın canlanmasında öncü olarak tanınmıştır.

D. büyük bir ustalıkla tahta üzerine yaptığı gravürleriyle de ün almıştır. İlk sergisini 1890 da açmış ve sonraki yıllarda da Nabis grupu sergilerine katılmıştır. Geniş yankılar yaratan kuramsal yazılar da yayınlamıştır. Birinci Dünya Harbinden önceki yıllarda Sérusier ile birlikte Renson akademisinde öğretmenlik yapmış, İtalya, İspanya, Almanya, İsviçre ve Cezayir'e, savaştan sonra da Yunanistan, Kudüs, Amerika ve Kanada'ya geziler yapmıştır. D. çalışmalarının önemli bir kısmını, büyük dekoratif kompozisyonlar ve dinî resimler üzerinde toplamıştır. Saint - Louis kilisesi (Vincennes), Petit Palais (Paris) ve Milletler Cemiyeti sarayına resimler yapmıştır. İkinci Dünya Harbi sırasında bir otomobil kazasında ölmüştür. Eserleri arasında «Cézanne'a sunma» [1901] (Modern Sanat Müzesi, Paris); «Annelik»; «İsa'nın doğuşunun Meryem'e bildirilişi»; «Bilim, fen ve güzel sanatlar perileri» (Modern Sanat Müzesi, Paris); «Cézanne'ı ziyaret» vardır.

DENİS, Michael (1729 - 1800), Avusturyalı şair ve bibliyograf. Schärding'de doğmuş, Viyanada ölmüştür. Jezuit papazı olan D. son olarak saray kitaplığı muhafızı olmuştu. Ossian'ı çevirmiş ve Sined der Barde (Ozan Sined) takma adını kullanarak Klopstock'un «Bardiete» üslûbunda pek çok yurt şiirleri, dinî manzumeler ve tiyatro denemeleri yazmıştır. Başlıca eserleri: *Ossian deutsch* (Almanca O.) [3 cilt, Viyana, 1768 - 1769; yeni baskısı: *Ossian und Sineds Lieder* (Ossian ve Sined'in şiirleri), 5 cilt, 1784 - 1785]; *Die Lieder des Sineds der Barden* (Sined der Barden'ın şiirleri) [1773]; *Einleitung in die Bücherkunde* (Bibliyografyaya giriş) [2 cilt, 1777 - 1778]; *Wiens Buchdruckergeschichte von 1482 bis 1560* (Viyana'nın 1482 ile 1560 arasındaki basım işleri tarihi) [Viyana, 1782, yeni baskısı 1793].

DENIS [*deni*], **Paul Camille von** (1795 - 1866), Alman mühendisi. Mainz'ta doğmuş, Dürkheim'da ölmüştür. Almanyada ilk demiryolunu yapmış ve birçok demiryolu işletmesinin başında bulunmuştur.

DENIS ya da DENYS [*dînî*], **Saint**, İtalyada doğmuştur. Gallia'lılara gönderilen havari ve Fransanın koruyucu azizidir. Menkıbelere göre, Roma imparatoru Traianus Decius zamanında Pariste 250 yılı yakınlarında boynu vurulmuştur. Önceleri Dionysius Areopagita ile karıştırılmıştır.

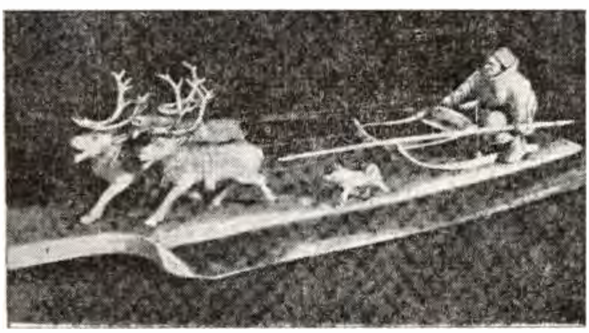
DENISE [*dîniz*] **DAĞI**, Fransada, yukarı Loire'da, Puy'nin kuzeydoğusunda, Velay dağlarında, 890 m yüksekliğinde volkanik bir tepe. 1844 te bu volkanın külleri arasında insan kemiklerini andıran kemikler bulunmuştur. Marcellin Boule, bunların bilimsel değerinden şüphe etmişse de, sonradan yapılan incelemeler bu kemiklerin alt dördüncü devre ait olduğunu göstermiştir.

DENISON [*denisîn*], Amerika Birleşik Devletlerinde, orta Texas'ta, Dallas'ın kuzeyinde, Grayson bölgesinde bir kasaba. Red River vâdisinin demiryolu ve gemicilik merkezidir. Dünyanın en büyük toprak barajı olan D. Barajı, bu kasabanın kuzeybatısında bulunur. Nüfusu 17 500 (1950) dür. D. D. Eisenhower (b. bk.) burada doğmuştur.

Denison Barajı: Kuzey Texas ve Güney Oklahoma'da, Red River üzerinde büyük bir baraj. D. kasabasından 6 km kadar uzaklıktadır. Su baskınlarını önleyen ve enerji üreten bu büyük baraj, Amerikan ordusu tarafından yapılmış ve yapımı 1944 te bitmiştir. 35 000 KW lık ilk enerji ünitesi 1945 te çalışmaya başlamış, 1949 da buna bir ikincisi katılmıştır. Barajın meydana getirdiği geniş göl aş. yu. 64 km uzunlukta olup buna Texoma Gölü (Lake Texoma) adı verilir. Barajın genişliği aş. yu. 463 m, yüksekliği de 50 m dir.

DENISOT [*dînizo*], **Nicolas** (1515 - 1559), Fransız şairi. Le Mans'ta doğmuş, Paris'te ölmüştür. Kont d'Alsinois saniyle de anılan D., Coqueret grupuna girmiş, serbest ve ölçülü mısraı kabul ettirmeğe çalışmıştır. 1558 de İngilizlerin elinde bulunan Calais şehrinin plânını çıkarmayı başarmış; böylece Guise dukasının aynı yıl bu şehri ele geçirmesini sağlamıştır. Clément Marot ile François Sagon arasındaki edebî çatışmalara katılmış ve *Noëls* [1545] adında bir şiir kitabı çıkarmıştır. Ressamlığı da vardı.

DENİSOV, Vasiliy İvanoviç (1880 - 1944), Rus heykelcisi. Özellikle kemik üzerine yaptığı oymalarla tanınmıştır. Kompozisyonlarında daha çok kuzey uluslarının ha-

V. İ. DENISOV: «Koşulmuş ren geyikleri»

yatına ait sahneleri gerçekçi bir tutumla canlandırmıştır. «Koşulmuş ren geyikleri» (1936), «Yardım istasyonu» (1938), «Tundrada seçim» (1938) gibi eserleri anılmaya değer. Avrupada sergiler açan D., 1937 de Pariste altın madalya kazanmıştır.

DENİŞTİRME ya da DENATÜRE ETME, insanların kullandığı ve kendisinden vergi alınan belirli maddeler ile teknik işler için vergisiz olan maddeleri(esas olarak alkol ve yemek tuzunu) içilemez ve yenilemez hale getirmek üzere devletçe alınan tedbirlere verilen ad. Bu tedbirlerin başlıcaları, adları geçen maddelere az nicelikte tatları ve kokuları fena ya da renkli maddeler katılmasıdır. Katılan bu gibi maddelerin genel olarak deniştirilecek maddelerden zor ayrılmaları ve onları içilmez, yenilmez hale getirmesi gereklidir. Bu olmazsa, meselâ ucuz olan aslı değiştirilmiş (denatüre edilmiş) ispirto, alkolikler tarafından içki olarak kullanılabilir. Evcil hayvanlara yemle birlikte verilen ve vergisiz olan hayvan tuzu, kırmızımsı kil ya da tuğla unu karıştırılarak aslı değiştirilir. Fizyolojik kimyada aslı değiştirilmiş yumurta akı deyince, seyreltik asitler, alkaliler, alkol, aseton, üre, yüzeyce aktif maddeler ile ısıtma ya da aydınlatma yolu ile önceki özellikleri değişen (meselâ pıhtılaşan) yumurta akı maddesi anlaşılır.

DENİTRAJ (Fr. Dénitrage), ispirto yapımından kalan melâsı, mayalaşmadan önce asitlerle kaynatarak uçucu asitlerden arıtma işlemi. Eskiden melâsın içinde nitrik asit tuzları (nitratlar) bulunduğu için bu işleme bu ad verilmişti.

DENİTRASYON (Fr. Dénitration), nitrik bir esterin sabunlaştırılması gibi, bir cisimde bulunan azotlu köklerin çıkarılmasından ibaret kimyasal bir tepkime; sülfonitrik artığından nitrik asidin çıkarılması işlemi.

DENİTRİFİKASYON (Fr. Dénitrification) [Bitki fizyolojisi], nitrifikasyon (b. b.) un karşıtı olan tepkime; topraktaki bakterilerin etkisiyle nitratların oksijence daha yoksun azot bileşiklerine ve sonunda da yalınç azota indirgenmesi. Serbest azot yokluğunda, tabiatta çokça bulunan aerobakteriler (organik asitler, şeker gibi) soluma gereçlerini (nitrat, nitrit gibi) azot bileşiklerindeki oksijenin yardımiyle yakarak D. bakterileri haline gelebilir. Bu türlü bakteriler arasında Bacillus nitroscus, Pseudomanas fluorescens, Bacterium coli sayılabilir. Thiobacillus denitrificans'ın meydana gelmesi için, D. da oksitleşmiş sülfürik aside dönen yalınç kükürt, karbon bileşikleri (şeker v. b.) yerine geçebilir. Tabiatta D., güherçileli kanalizasyon sularında, fazla nem ve kötü işleniş yüzünden iyice havalanamıyan topraklarda önem taşır. Bu çeşit topraklar azot kaybından zarar görür.

DENİZ (Fr. Mer, İng. Sea, Alm. Meer, See), yeryüzünün birbirine bağlı su örtüsü. Yer kabuğunun çukurluklarını doldurmuş bulunan bu sular, türlü bölümlerinde düşey ve yatay dağılışları, birbirlerine bağlanış şekilleri bakımından çok çeşitlilik gösterir. Bunlar içinde okyanus (ulu deniz) lar ile bunların birbirine bağlı kolları, bir dünya D. i ölçüsündedir. Üç ulu D., büyüklük sırasiyle: Pasifik, Atlantik ve Hint okyanuslarıdır. Bütün bu D. ler 510 milyon km^2 tutan yeryüzünün 361 milyon km^2 lik yerini kaplar. Bu değer yeryüzünün % 70,8 i olup, bütüniyle 1 370 milyon km^3 lük yeri doldurmuştur. Yüzölçümü bakımından D. lerin 206 milyon km^2 si güney yarım küresinde (bu yüzden buraya *sular yarımküresi* de denir), 155 milyon km^2 si kuzey yarım küresinde (bununla ilgili olarak buraya *karalar yarımküresi* de denir) dir.

Yatay dağılış: Ulu D. ler olarak Atlas, Hint ve Büyük okyanusların yüzölçümü tutarı 321 milyon km^2, ara D. ler (Arktik ara D. i, Amerika ara D. i, Avustralya ara D. i ve Avrupa ara D. i, yani Akdeniz) 29 milyon km^2, küçük iç D. ler (bu arada meselâ Baltık D. i) 3 milyon km^2,

kenar D. ler (Kuzey D. i gibi) 8 milyon km² yer tutar. Uluslarası kullanılan bir ölçüye göre, ulu D. ler (okyanuslar) le bunlardan her birine bağlı çeşitli D. uzantıları (D. kolları) şöyle bir bölünüşle göz önüne alınır:

Atlas Okyanusu: Ara D. ler: Akdeniz, Amerika ara D. i (Karaib D. i ile Meksika Körfezi), Kuzey Buz D. i. Küçük iç D. ler: Baltık D. i, Hudson Körfezi. Kenar D. ler: Manş D. i ile birlikte Kuzey D. i, İrlanda D. i, Avrupa Kuzey D. i, Baffin D. i, Grönland D. i, St. Lawrence Körfezi, Davis Boğazı, Biskaya Körfezi, Sargasso D. i (Sargaslar D. i), Bahama D. i, Gine Körfezi, Weddel D. i.

Büyük Okyanus: Ara D.: Avustralya - Asya ara D. i. Kenar D. ler: Bering D. i, Ohotsk D. i, Japon D. i, Doğu Çin D. i, Sarıdeniz, Güney Çin D. i, Tonkin Körfezi, Siyam Körfezi, Arafura D. i, Karpentarya Körfezi, California Körfezi, Alaska Körfezi, Panama Körfezi, Tasmanya D. i, Mercan D. i, Ross D. i.

Hint Okyanusu: Küçük ara D. ler: Kızıldeniz, Basra Körfezi. Kenar D. ler: Umman D. i, Aden Körfezi, Mozambik Kanalı, Bengal Körfezi, Timor D. i, Büyük Avustralya Körfezi.

Okyanuslar ve yüzölçümü ile derinlikleri

A d ı	Yüzölçümü km²	Ortalama derinlik m
Büyük Okyanus	180 000 000	4 281,83
Atlas Okyanusu	106 000 000	3 925,82
Hint Okyanusu	75 000 000	3 963,00
Kuzey Buz Denizi	13 000 000	1 204,87

Denizler ve yüzölçümü ile derinlikleri

A d ı	Yüzölçümü km²	Ortalama derinlik m
Malaya D. i	8 143 105,04	1 211,88
Karaib D. i	2 754 050,60	2 490,82
Akdeniz	2 503 900,63	1 486,81
Bering D. i	2 268 200,27	1 436,82
Meksika Körfezi	1 543 018,40	1 512,11
Ohotsk D. i	1 527 600,13	837,89
Doğu Çin D. i	1 249 201,03	188,06
Hudson Körfezi	1 232 301,28	128,01
Japon D. i	1 007 701,66	1 369,16
Andaman D. i	797 600,86	869,89
Kuzey D. i	575 301,16	93,87
Karadeniz	461 999,02	1 100,32
Kızıldeniz	437 899.07	491,03
Baltık D. i	422 299,50	57,60
Basra Körfezi	238 800,59	24,99
St. Lawrence Körfezi	237 800,85	127,10
Manş D. i	178 500,21	57,91
California Körfezi	162 198,75	812,90
Bass Boğazı	74 799,20	70,10

En derin yerler: Büyük Okyanus: 10 793 m; Atlas Okyanusu: 8 526 m; Hint Okyanusu: 7 452 m

Düşey dağılış: D. lerin, karaları çevreleyen ve yaklaşık olarak 200 m derinliğe kadar inen bölümleri durumundaki az derin yerleri (şelf) 28 milyon km² tutar. Bu az derin D. lerin önünde çok derinlere ve çoğunca 3 000 - 4 000 m derinliklere doğru inen ve D. altındaki *kara bayırları* (kıta şevi) denilen yerlerde uzanan D. lerin yüzölçümü 90 milyon km² değer gösterir. Bunların içine D. altı sırtları ile eşiklerin bulunduğu yerlerin de girdiği düşünülür. Bu bayırların önünde 4 000 - 6 000 m derinlikteki derin D. ler ise, D. lerin çok yerini tutar ve 240 milyon km² lik yüzölçümü gösterir. Bütün bunların dışında, D. lerin derin hendek ya da çok derin çukurluk biçiminde uzanan en derin yerleri ise, sadece 3 milyon km² gibi az bir değer gösterir. Kimisinin üstünde ada durumuna gelmiş çıkıntıların da bulunduğu D. altı eşikleri ve sırtları ile D. ler geniş ölçüde bir çok çanaklara ve teknelere bölünmüştür. Okyanusların çanakları çok geniştir. Buna karşılık, tek başına olan D. dibi kabartıları ve çukurlukları, sadece yerel olarak kalmıştır.

Deniz dibi: D. lerin derinliklerini ölçme işleri (buna iskandil denir) nin, sesin suda yayılmasına dayanan araştırma usullerinin bulunmasından önce, derin D. diplerinin oldukça düz bulunduğu, iniş çıkışların yer tutmadığı şekiller olarak göz önüne alınmıştı. Ses yankıları yoliyle yapılan araştırmalardan sonra D. diplerinin de, yerine göre, çok inişli çıkışlı olduğu ortaya çıkarılmış, son zamanlarda da D. diplerinde, çoğu volkanik kökten gelme, birçok tek tepelerin ve dağların yer yer bulunduğu anlaşılmıştır. Bunlar arasında en çok bilinenleri Atlas Okyanusunda Meteor tepesi, Büyük Meteor tepeleri, Altair tepesi ile Alaska Körfezinde çok sayıda «Sea Mounds» denilen kabartılardır. Bundan başka, D. diplerinde çokça eğimli yerlerin ve çeşitli şekillerin bulunduğu da öğrenilmiştir: Çöküntü hendekleri, sırtlar, tekneler, çanaklar, derin yarıntılar, tepeler, banklar, plâtolar, resifler, küçük yarıntılar, D. altı vâdileri gibi. Bunlardan her biri türlü büyüklükte ve derinliktedir. Çeşitli araştırmalar yapıldığı halde, bugün de D. dipleri üzerine bilgilerimiz çok eksiktir. Bu arada henüz çözülememiş birçok problemler vardır: Şelfteki uzun oyuntu yerleri, bu türlü yerlerdeki su altı aşınmaları gibi.

Denizlerde iskandiller: D. dibi inceleme ve araştırmaları türlü amaçlarla yapılır: D. dibinin çeşitli biçimlerini ortaya koymak, D. çanaklarındaki yığılma yerleri (depo) ni incelemek, D. suyunun türlü derinliklerdeki sıcaklık ve yoğunluk durumunu belirtmek gibi. İnsanın D. le ilgisi arttıkça, onun dibi için de gereken bilgiyi edinme ihtiyacı duyulmuştur. İlk iskandilin 1521 de Megellan'ın dünyayı dolaşması sırasında Büyük Okyanusu geçerken yaptığı bilinmektedir. Bu iskandil çok sade olmuş, gemideki iskandil ipleri uc uca bağlanarak, ucuna da ağır bir kurşun takılarak D. e koyverilmiş, fakat bu yol ile gerçek bilgi elde edilememiştir. Böyle araştırmalar uzunca bir süre başka kimselerce de yapılmış, ancak ipin ucundaki ağır cismin dibe değdiği çok vakit kesin olarak anlaşılamamıştır.

Kesin sayılabilecek sonuç veren iskandiller XIX. yüzyılın ortalarına doğru yapılabilmiş, böylece kabloların yerleştirilebilmesi için D. dibi topografyası üzerine bilgiler elde edilmeye başlanmıştır. Bu araştırmaların çoğu özel kumpanyalarca yaptırılmış, bunların ardından bilimsel incelemelere girişilmiş, yeni yeni iskandil araçları bulunmuştur. Bugün iskandiller ya doğruca yapılır, ya da araçlı iskandiller olarak uygulanır. Bu türlü ölçmeler az derin yerler (20 - 30 m), bu arada gemilerin demir atma yerleri için yapılır.

Eskiden beri bilinen doğrudan doğruya iskandillerin temeli şudur: 5 - 10 kg ağırlığında bir cisim bir ipin ucuna bağlanır, derinliği ölçülmek istenen yerde D. e sarkıtılır. Bu iskandil el ile yapılıyorsa, ağır cismin dibe değdiği, iskandili yapan tarafından anlaşılır. Bu iş özel makineler

(makaralar, iskandil kurşunu) ile yapılıyorsa, ağır cisim dibe değince makine kendiliğinden durur. Böyle yapılan iskandillerde çok derin yerler için çeşitli güçlükler doğmuştur. Bunlardan biri, ipin kalınlığına göre değişen sürtünmenin, sarkıtılan ağır cismin ağırlığına denk olduğu bir derinlikte ipin artık daha aşağı inemeyerek kendi üzerine kıvrılması ve dibe ulaşamamasıdır. Bunun için eski gemiciler okyanusların dipsizliğinden bile söz etmişlerdir, ağır cisim daha da ağırlaştırılır ise, bir süre sonra ip kopmaktadır. Bugün, çelik teller ile bu güçlük az çok önlenmiştir. Ancak, türlü D. akıntılarının sarkıtılan ipi eğmesi, geminin inceleme noktasından biraz da olsa ayrılması ve yalpa vurması gibi sebeplerle doğrudan doğruya olan iskandiller de çok kere yanlış olmaktadır. Fakat, dipten çamur alma bakımından bu usul önemini kaybetmemiştir.

Araçlı iskandiller ise türlü ilkelere dayanılarak yapılır: Suyun basıncına göre iskandil, sesin su içinde yayılmasına dayanan iskandil. Bunlardan her biri için gittikçe geliştirilmiş araçlar vardır. Bu arada sesin yayılmasına dayanan araçlarda üç ana bölüm vardır: Derinliği ölçülecek D. in dibine ses gönderen parça, yankılanan sesi alan mikrofon, sese vuruşu ile yankılanan ses arasında geçen sürenin en küçük aralığı (fâsılası) nı ölçen kayıt donatımı. Bu aracın ses gönderen ve yankıyı alan parçaları geminin alt köşe alabandalarına yerleştirilir, kayıt donatımı köprü üstüne konur. Yazıcı akustik iskandil araçlarının gelişmiş birçok şekilleri vardır.

Deniz haritaları: D. deki iskandillerden elde edilmiş verilere göre çizilen haritalar, D. haritası adı altında toplanır. Bunlarda, yerine göre, derinlikler, D. dibi topografyası, sıcaklık, tuzluluk gösterilir. Derinliği eşit olan noktaların birleştirilmesi ile eşderinlik eğrileri (isobatlar) çizilmiştir. Bu eğrilerle D. dibinin şekilleri belirtilmiştir. Eşderinlik eğrilerinin sık geçtiği yerler D. dibinin dik yamaçlarını, seyrek geçtiği yerler az eğimli yerleri gösterir. Renkli haritalarda eşit derinlikteki yerler, derinlik arttıkça renk koyulaşmak üzere, türlü koyuluktaki mavi renklerle gösterilmiştir.

Gemicilik ve D. den faydalanmalar göz önünde tutularak yapılmış, çoğu merkator projeksiyonu temeline göre çizilmiş olan D. haritalarının çeşitleri vardır. Ölçeklerine ve verdikleri bilgilere göre, küçük ölçekli D. haritaları (1: 1 000 000 dan 1: 2 500 000 e kadar olanlar); biraz daha büyük ölçekliler (1: 300 000 den 1: 700 000 e kadar olanlar); kıyı boyu gidiş gelişlerini, koylara ve körfezlere girişleri, boğazlardan geçişleri belirten genel kıyı haritaları (1: 100 000 ile 1: 300 000 arasındakiler); liman ve türlü özel kıyı bölümlerini gösteren daha büyük ölçekli haritalar (1: 5 000 ile 1: 100 000 arasındakiler); iskele ve liman plânları (1: 2 000 ile 1: 10 000 arasındakiler) vardır. Bunların büyük ölçekli olanlarında tehlikeli yerler, kıyı boyu şekilleri, kıyı çizgileri, gemilere yol göstermeye yarayan yerler, sığ ve kayalık yerleri gösteren şamandıralar, fenerler gösterilmiştir. Bu türlü haritalar arasında, Anglosakson ülkelerinde Pilot Charts adı verilen haritalarda manyetik sapmalar, hâkim rüzgârlar, akıntılar, sis bölgeleri, tavsiye edilen yollar ve başlıca fenerler gösterilmiştir.

Deniz yüzü: D. lerin üst yüzeyi kavramını içine alan D. yüzü (D. seviyesi), çeşitli olaylarla (yerin dönmesi, akıntılar, gelgit olayı, tuzluluk gibi) yakından ilgili olarak belirmiş bulunan D. in yüzüdür. D. yüzü ölçmelerde 0 (sıfır) m olarak göz önüne alınır. Bunun için, yerine göre buna normal sıfır noktası denildiği de olur. Ortalama D. seviyesi olarak bu değer, yeryüzünün yüksekliklerinin belirtilmesinde bir başlangıç yüzeyi olarak kabul edilir. Bu seviyeyle ilgili olarak, türlü D. kıyılarında gelgit (b. bk.) etkisi ile olan kabarma ve çekilme değerlerinin yeri vardır.

Çeşitli olaylara bağlı olarak D. yüzü (daha doğrusu ortalama D. yüzü) kavramında türlü problemler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, geodezi D. yüzü, ötekisi fiziksel D. yüzü kavramlarıdır. Bunların her ikisi de ortalama D. yüzü ile uyumlu değildir. Kuramsal olarak, okyanusların yüzeyi, durgun halde, geoid (b. bk.) yüzeyi olarak alınır. Bu yüzeyin karalar altında uzandığı düşünülür. Bu yüzey, öyle bir denge yüzeyidir ki, her noktada yer çekimi doğrultusuna dik bulunur. Jeofizikçilerin normal yüzey adını verdikleri bu geoid yüzeyini oluşturan noktaların bütünü D. yüzü olarak göz önüne alınır. Bu seviye kara topluluklan alanında ve okyanuslar ortasında bir olmayıp aralarında ± 100 m ye kadar bir fark vardır. Bu değer, elipsoid (b. bk.) ile geoid arasındaki farktır. D. yüzü değeri üzerinde bir de coğrafî etkenlerin ortaya koyduğu düzenli düzensiz değişiklikler olmuştur. Bu arada hava basıncı, rüzgârlar, hele D. lerin kabarması ve çekilmesi şeklinde beliren gelgit olayları ile D. suyunun türlü yerlerdeki tuzluluğu ve bundan doğmuş olan yoğunluk farkı (hafif olan az tuzlu sular, daha ağır olan çok tuzlu sulardan daha yüksek bir seviye gösterirler) deniz yüzünde değişikliklere yol açmıştır.

Ortalama D. yüzü değeri ise geoidin kuramsal yüzeyine uymayıp uzun yıllar içindeki gözlemlerin yardımiyle ve denemeler sonunda elde edilir. Bunda ortalama bir seviyenin belli edilmesi için, D. yüzünün elden geldiği kadar az değişiklik gösteren yerleri seçilir. Ortalama D. yüzü, seviye değişikliğini gösteren ölçekten anlaşıldığı gibi, yazıcı maregrafların sürekli çizgilerinden de hesaplanır. Başlıca D. ci ülkeler, D. derinlikleri haritaları için ayrı ayrı başlangıç seviyeleri kabul etmişlerdir: İngiliz ve Alman D. haritalarında bu seviye gelgit sırasında D. in en çok çekildiği yüzey, Amerikan haritalarında alçak sular ortalaması gibi.

Deniz dibi tortuları: Yer kabuğunun sular altındaki yerlerinde uzun süreler içinde ufalanmış parçaların tortulanmaları, yığılmaları olmuştur. Bu olaylar bugün sürmekte olduğu gibi, geçmiş jeoloji çağlarında da geniş ölçüde yer tutmuştur. Bu yığıntı yerlerinin özellikleri ve bileşimleri (organik, madensel), oluştukları derinliklere bağlıdır. D. dibi tortulanma yerleri (depolar), ana çizgileriyle iki bölümde toplanmıştır: Sığ D. dibi tortuları, derin D. dibi tortuları.

Sığ D. dibi tortulları (terijen depolar), kıyı boyundaki tortullarla 200 m derinliğe kadar olan sığ D. dibi tortulları (neritik depolar) gibi bölümlere ayrılır. Her ikisi D. lerin yüz ölçümünün % 7,5 ini tutar. Kıyı boyu tortulları çakıllarla kumlardan oluşmuştur. Sığ D. dibi tortulları ise kum, çamur, mercan kalkerleri gibi yığıntılardır. Dalgaların kıyıdan kopardıkları ve akar suların D. lere sürükledikleri taş parçalarının irileri kıyı boyunda kalır, ufakları ve çok ince taneleri daha açıklara da sürüklenerek oralarda dibe çöker. Terijen tortullar arasında önemli yer tutan çamurlar, renklerine göre (yeşil, mavi, kırmızı, sarı çamurlar) ayırt edilmiştir. Bu çamurlar, yerine göre, sığ D. dibi (şelf) nin sınırını geçer, engine doğru daha derinlerde de yer tutmuş, böylece şelf ile kara bayırını örtmüş bulunur.

Derin D. tortulları (pelajik depolar), okyanuslarla

bunlara bağlı D. lerin dibinde oluşmuş, özellikleri bundan öncekilerden farklı yığıntılardır. Bunların pek çoğu çamurlardır (organik, madensel). Bu türlü tortulanma yerleri çok geniş alanlar kaplar ve D. lerin yüz ölçümünün % 92,5 in tutar. Kökü organik olanlar, bitki ve hayvan plânktonlarının kalıntısından oluşmuştur ki, kimisi kalkerli (globejerinli çamurlar, pteropod'lu çamurlar), kimisi silisli (diyatomeli çamurlar, radyolerli çamurlar) dir. Bundan başka, okyanusların çok derin yerlerinde (5 000 m den daha derin yerler) kırmızımsı killer yer turmuştur (% 90 ı son derece ufak madensel parçalar, % 10 u organik). Bunların volkanik silikatların ayrışmasından oluşmuş olduğu sanılmaktadır.

Deniz suyu: İçinde sudan başka tuzlar, gazlar bulunan ve D. çanaklarını doldurmuş olan sular, D. suyu adı altında toplanmıştır. 1 000 gr D. suyunda 35 gr kadar tuz vardır ki bu, tuzluluğun ortalama değeridir. D. suyunun tuzluluğu yerine göre değişir: Buharlaşma, yağışlar, akarsuların karışma derecesi ile ilgili olarak D. suyunun tuzluluğu azalır ya da çoğalır. Tuzluluk, kurak ve sıcak yerlerde artar, bol yağmurlu ve soğuk yerlerde azalır. Ekvatoral kuşakta yağmurlar bol olmakla birlikte, buharlaşma da çok olduğundan buralarda ortalama tuzluluk değeri o/oo 35 in ancak biraz aşağısına (o/oo 34) kadar düşebilir. Kurak ve sıcak Ross enlemleri kaşaklarında ise tuzluluk o/oo 36 - 37 olur, Atlas Okyanusunun kuzey bölümündeki bu kuşakta tuzluluk o/oo 38 i bile bulur. Yüksek enlemlerde tuzluluk o/oo 30 a kadar düşer. Ancak, bütün D. lerdeki akıntılarla bu tuzluluk bölgelerinin durumu türlü derecelerden bozulur ya da arada denkleşmeler olur. Kenar, ara ve iç D. lerde de farklı tuzluluklar belirmiştir: Sıcak ve kurak bölgeler arasında uzanan ve ırmak dökülmeyen Kızıldenizin tuzluluğu o/oo 40 olduğu halde, serin bölgeler arasında bulunan, bol akarsular dökülen Kuzey Deniziyle bağlantısı sığ boğazlarla olan Baltık Denizinin tuzluluğu ortalama olarak o/oo 8 e düşmüş, bazı körfezlerinde o/oo 2 ye kadar inmiştir. Karaların arasına iyice sokulmuş ve bol sulu ırmakların döküldüğü, bolca yağışların yağdığı Karadenizde de tuzluluk azdır. Ortalama o/oo 18, kuzey ve batı bölümlerinde o/oo 10. Marmara Denizi de az tuzlu D. lerdendir: o/oo 21. Atlas Okyanusundan, yüzeyden gelen suların etkisi ve çevresiyle ilgisi dolayısiyle Akdenizin tuzluluğu çoktur: o/oo 36 - 38, Doğu Akdeniz o/oo 39.

D. suyunun özgül ağırlığı (yoğunluğu) tuzluluğun artmasiyle birlikte çoğalır. D. suyunun yoğunluğu sadece düşey ve yatay hareket (akıntıların) lerin oluşmasına yol açmakla kalmaz, D. lerdeki biyolojik olaylara da etki yapar.

D. suyunun rengi mavidir. Saydam durumdaki su, az bir kalınlıkta renksiz görülürse de, tabaka kalınlaşınca türlü renklere girebilir. Sular, aydınlatıcı ışınları eşit olmayan oranlarda soğurduklarından, aynı kalınlıktaki bir su tabakasında kırmızı ışınlar, mavilerden daha çok soğurulur, saydam su mavi görünür. Ancak, suda yüzer durumda bulunan maddeler (plânktonlar, karalardan sürüklenmiş parçacıklar) onun bu doğal rengini bozar, ona çoğunca sarıya çalar ya da yerine göre yeşili andırır bir renk verir. D. suyunun rengi ile saydamlığı arasında yakın ilgi vardır. D. suyu ne kadar mavi ise o derece saydam demektir. Çoğunca, ekvatoral ve tropikal kuşaklarda D. suyu mavi, yüksek enlemlerde yeşile çalar mavi, kıyı boylarında sarıya çalar yeşil, ırmak ağızları çevreleriyle dalgaların ve akıntıların sürekli olarak suları karıştırdığı az derin yığıntı yerlerinde sarımsı ya da kırmızımsı renkler belirir. D. suyunun içine ışık, en çok 400 m derine kadar işleyebilir. Bundan ötedeki derinlikler karanlıktır.

D. suyunun başlıca özelliklerinden biri de türlü derecelerden sıcak oluşudur. Bu sıcaklığın ana kaynağı doğruca gelen güneş ışınlariyle yayınım ışınlarıdır. Ancak, D. suyunun ısınması sadece az bir derinliğe kadar olur. Yüzdeki ısı derinlere doğru türlü akıntılar, dalgalar ve konveksiyon hareketleri yoliyle geçer: D. in üst tabakasının ısınmasiyle burada tuzluluk artar, yoğunluk çoğalır, bunun sonucu olarak da dibe batmalar belirir. Bunların yerini tutmak için yüze doğru çıkan derindeki sularda da ısınma olur, ağırlaşır ve dibe dalar. Böylece yüzey ve dip suları bu hareketlerle yer değiştirir, birbirine karışır, sıcaklık derince yerlere de işlemiş olur.

D. suyunun yüzeydeki sıcaklığı enlemlere göre değişir: Sıcak kuşakta 30 dereceyi bulur, soğuk D. lerde sıfırdan aşağı düşer. Bu düşüş daha da çok olursa, donma belirir, D. in yüzünü buzlar kaplar. Havanın sıcaklığı gibi, D. suyunun sıcaklığı da yıl içinde değişir: Ekvatoral bölgelerde yıl içindeki bu değişmeler önemsiz (1 - 3 derece kadar) dir. 40 enlemine doğru bu fark artar (6 - 7 derece ve daha çok).

Derinliğe doğru sıcaklığın değişmesi okyanuslarda, kutba yakın D. lerde, karalar arası D. lerde yer yer farklılık gösterir. Okyanuslarda enginde sıcaklık, çoğunca, yüzden dibe doğru azalır. Bu azalma, önce çabuk olur, sonradan ağırlaşır. Derin yerlerde termik katlaşmalar belirir. Yüksek enlemlerde ise sıcaklık terselmeleri şeklinde olağan dışı katlaşmalar olur. Bu bakımdan D. suyunda, yerine göre ya sıcak sular soğuk suların üstündedir (anotherm), ya sıcak sular iki soğuk kat arasındadır (mesotherm), ya sıcak kat soğuk katın altındadır (katotherm), ya da yüzden dibe kadar hep bir sıcaklıktadır (homotherm).

Denizlerde buz: Kutuplara yakın yerlerde havanın ve suyun soğuk olması yüzünden D. lerin üstü buz bağlar. D. suyunun donmasından doğmuş bulunan buzlarla örtülü yerlere *buzla* (bankiz, Packeis) denir. Ayrıca, D. e kadar uzanmış olan buzullardan koparak açıklara doğru yüzmeye başlamış, sürüklenmiş iri buz parçaları da vardır ki bunlara da *buz dağı* (b. bk.) adı verilir. Bunların hepsine birden de *D. buzu* denir.

D. suyunun donma noktası, arı suya göre düşüktür. Donma, D. suyunun yoğunluğuna bağlıdır. Bulunduğu enlemi, yerel coğrafî şartlar, D. lerdeki hareketler etki yapmakla birlikte, donma noktası tuzluluğu o/oo 10 olan kimi D. lerde $-0{,}5^\circ$, o/oo 32 olan D. lerde $-1{,}7^\circ$, o/oo 35 bulunan okyanuslarda $-1{,}9^\circ$ kadardır. Soğuk bölgelerin D. lerinde sıcaklık -5° doğru düşünce donma olur. D. kımıltılı ise, -10° de bile kolay kolay buz tutmaz. Tuzluluğun çok olduğu D. lerde de donma geç başlar.

Buzlaların oluşması derece derece belirerek olur: Soğuk bölge D. lerinde önce su yüzünde 1 - 2 cm boyunda buz billûrları belirir. kısa bir süre sonra ince bir buz örtüsü oluşur. Bu örtü çabuk gelişir, birkaç saat içinde kalınlığı 5 cm yi bulur. Bu buzun rengi akçadır. D. de ufak bir çalkantı olunca bu buzlar birbirine sürtünür, yanları kalkık parçalara ayrılır. Bu parçaların çapı 1 m, kalınlığı ise 10 cm kadardır. Bu buz parçaları gittikçe büyür, kalınlaşır, zamanla birbirine bağlanır, D. in yüzünde geniş ve sürekli buz örtüleri oluşur ki bu, buzla (bankiz) dır. Kuzey Kutbu çevresindeki az derin D. lerin, koy ve körfezlerinin üstü her kış 1 - 2 m kalınlığında buz bağlar. Karaya yakın ve oraya ilişik oldukları için bunlara *karaya bağlı buz* ya da *bağlı buzla* denir. Kuytu yerlerde bu buzlar yazın da yerlerinde kalır.

Deniz dalgaları: Su yüzünün dönemli olarak biçim değiştirmesi ve böylece kımıltılı görülmesi olayı, D. in yüzüne sürtünürcesine vuran rüzgârların etkisiyle belirir. Buna bağlı olarak, D. in durgun göründüğü anlar dışında, türlü derecelerden kımıltılar olur ki, bunlara güzel dalgacıklı D., köpüksüz hafif dalgalı D., çırpıntılı D., köpüklü - dalgalı D., savruntulu - köpüklü D., azgın D. gibi adlar verilmiştir. Bu adlar, türlü yeğinlikte esen yellerin D. yüzünü oynatmasiyle ilgilidir. D. yüzünün kımıltıları sırasında su bölümcükleri çember ya da elips biçiminde birer yol çizercesine sıralanırlar ki, buna *çemberleme kımıltı* (orbital hareket) denir. Dalgaların birbirinden farklı yüksekliği, boyu, dönemi ve yayılma hızı olur. Dalgaların yüksekliği ve boyu ile bundan doğan biçimi (soluğan dalgaları, çatlayan dalgalar), bunların oluştuğu D. lerin şekline ve suların derinliğine bağlıdır. Gerçek rüzgâr dalgaları sert meltemler sırasında 50 - 60 m kadar uzunluk (bir dalga sırtından ötekine olan uzaklık), 5 m kadar yükseklik (dalga sırtının üstü ile dalga çukurunun en alçak yeri arasındaki dikine uzaklık), dönemi 6 saniye gibi bir değer gösterir. Rüzgârın esme gücü çabuk artarsa, bu düzenli dalga oluşması yerine, D. taşıtları için çok tehlikeli olan büyük dalgalar, geminin üzerini aşan dalgalar belirir.

Engin D. lerde zaman zaman geniş ve yassı sırtlı, yayvan çukurlu dalgalanmalar olur ki, bunlara *soluğan* denir. Bu türlü dalgalar, kendilerini doğuran rüzgâr etkisinin dışında yayılan salınımlı kımıltılar gösteren serbest dalgalardır. Bunların uzunlukları 300 m yi bulur, yükseklikleri 7 - 8 m gibi bir değer gösterir, dönemleri de 15 saniye kadar olur. Rüzgâr dalgaları ile soluğanların türlü yönlerden gelerek birbirlerine geçmeleri halinde çalkantılı dalgalar belirir. Rüzgâr dalgaları, soluğanlar, düzce yerlerden geçtikleri zaman, suların dibe sürtünmeleri yüzünden, kısa dalgalı fakat yüksek dalgalar belirir. Kıyı yakınında ve özellikle kıyı boyunca uzanan sığ yerlerde D. dalgaları köpükler saçarak çatlar ki, kıyılara kükrercesine çarpan bu dalgalara *çatlayan dalgalar* ya da *çatlak dalgaları* adı verilir. Bu dalgalar kıyılarda aşındırıcı etki yapar.

Kökleri rüzgâr etkisine dayanan bütün bu dalgaların dışında, yer yer ve hava durgun olduğu halde bile arasıra beliren korkunç D. dalgalanmaları olur ki, bunlar *deprem dalgalanması* (sismik dalgalar) dır (bk. DEPREM DALGALANMASI, TSUNAMİ). Gelgit olaylarının belirgin olduğu yerlerde de D. dalgalanmasını andıran hareketler olur ve D. seviyesi sık sık değişir (bk. GELGİT).

Deniz akıntıları: Okyanuslarda ve D. lerde, su yığıntılarının doğdukları bölgelerden çok uzaklara sürüklendiği olaylar D. akıntıları adı altında toplanır. D. akıntıları türlü sebeplerden ileri gelirse de, başlıca etken rüzgârlardır. Hele düzenli ve güçlü esen rüzgârlar kuşağında bu etki daha da belirlidir. D. akıntıları üzerine suyun tuzluluğu ve yoğunluğu da etki yapar. Ayrıca yer yuvarlağının dönmesi, kıyıların biçim ve uzanışları, yer kabartılarının doğrultusu ve bunların sürekliliği de D. akıntıları üzerinde etkilerini belli eder.

D. akıntıları iki şekilde yaygın yer tutar: Yüzeydeki akıntılar, dip akıntıları. D. lerin yüzündeki akıntılar, bütün yeryüzünde bir ağ durumundaki akıntılar düzenini doğurmuştur. Bunların her birinin ayrı ayrı adları vardır ki, bunlar ayrı maddelerde belirtilecektir. Bu akıntıların iklim ve insan üzerine olan etkilerinden başka, ulaştırmada da önemli yerleri vardır.

D. sularının, rüzgâr etkisiyle bir yerden uzak yerlere sürüklenmesiyle boşalan, suyu azalan yerlere başka yerlerden D. suları akmaya başlamıştır ki, bu olaydan denkleşme akıntıları doğmuştur. Rüzgârın itme etkisi ve bu denkleşmelerle ilgili olarak D. akıntıları şöyle de ayırdedilmiştir: İtme akıntıları, boşalma akıntıları, denkleşme akıntıları.

D. akıntıları D. içinde birer geniş ırmak gibidir. Bunlar çok yerde ağır ağır, belli belirsiz akar, kimi yerde de akışları iyice görülür. Yüzeydeki akıntılar, çoğunca 50 m derinliğe varır, kimi yerde 150 m ye inebilir. Fakat yüzden sürüklenen suların yerini doldurmak için dipten yukarı doğru akıntılar olur. Bu kez, buradan gelen suların yerini doldurmak için de dip akıntıları başlar. Bu dip akıntıları, yüzey akıntılarının boşalan yerlerini, yerine göre, yine yüzden gelen başka akıntılar da doldurabilir: Doğudan batıya akan iki ekvatoral akıntı arasında ters yönde akan bir karşı akıntı belirmiştir. D. akıntıları ya sıcak ya da soğuk olur. Bu özellikler çoğunca geldikleri yerle ilgilidir.

Deniz faunası: D. lerin içinde ya da kıyılarında yaşayan hayvan toplulukları çok çeşitlilik ve özellikler gösterir. Tür sayısı bakımından D. faunası kara faunasından daha az ise de, nicelik bakımından onu geçmektedir. D. faunası içinde balina, fok, mors gibi memeli hayvanlar, penguenler gibi yüzücü kuşlar bulunduğu gibi, balıklar, yumuşakçalar, kavkılı hayvanlar da geniş ölçüde yer tutar. Kımıldanış organlarından yoksun ilkel hayvanlar da D. lerde çoktur. Bunlardan kimisinin kavkıları da yoktur. Kendi kendilerine hareket edemeyen bu küçük hayvanlar, D. lerde akıntıların etkisiyle sürekli olarak yer değiştirir ve hayvan plânktonlarını meydana getirir. Kimisinin ise kireçli kabukları bulunur, kayalara yapışık olarak yaşar.

D. hayvanlarının bir kısmının suda ve serbest havada yaşayabilecek organları ve aygıtları vardır. Kimi memeli hayvanlar ve D. kuşları bu çeşittendir. Kimisinin ise ancak suda yaşayabilecek aygıtları (solungaçları) bulunur. Bunlardan kimisi yüzücüdür (balıklar gibi) ki, açık D. de yüzerek yaşayan bu hayvanlara *nekton* hayvan topluluğu denir. D. hayvanlarının bir kısmı da D. diplerinde bir yere yapışık olarak ya da sürünerek yaşayan hayvanlardır (mercanlar, yumuşakçalar gibi) ki, bunlar da *benthos* hayvan topluluğu adı altında anılır.

D. hayvanları topluluğunun dağılış tarzı üzerinde çeşitli etkenler yer tutmuştur: Işık, sıcaklık, tuzluluk, D. akıntıları, derinlik. Görme organları (gözleri) bulunan çoğu türler, D. in yüzüne yakın yerleri seçmişlerdir. Çünkü D. in bu üst katı aydınlanmıştır. Buna karşılık görmeden yoksun olan hayvanlar D. in çok derin yerlerinde yaşar, kimisinin de çevresini aydınlatma aygıtları (fosfor yayan yerleri) bulunur. Hayvanlardan kimisi sıcak D. lerde yaşayabildikleri halde, kimisi soğuk D. leri arar. Az tuzlu ve çok tuzlu sularda yaşayabilen hayvanlar da çoktur. D. akıntıları, sıcak D. lerde soğukça, soğuk D. lerde ise ılıkça su yolları durumunda bulundukları için, uzanabildikleri yerlere türlü balık sürülerini taşır. Böylece sıcak D. lerin balık sürüleri soğuk D. lere, soğuk D. lerdekiler ılık yerlere götürülür. Öte yandan, D. akıntıları, balık sürülerinin güttükleri geniş ölçüü plânkton yığınlarını da birlikte götürür ki, balık sürülerinin geniş ölçülü göçü bu akıntılara bağlı bulunur. Bu olaylar ve şartlar derinliğe göre değişir. Havaya ihtiyacı olan hayvanlar yüzeye yakın yerlerde yaşayabilirler. Binlerce metre derinlikteki basınca pek az sayıdaki organizmalar dayanabilir.

Bu olaylara bağlı olarak en iyi ve çeşitli şartları bulmuş durumda kıyı bölgesinde yaşayan hayvanlar ile orta derinlikte ve çok derinlerde yaşayanlar ayırdedilmiştir.

Deniz florası: D. lerin bitki topluluğu oldukça bol, fakat az çeşitlidir. Burada karalardaki bitki çeşitliliği yoktur. Çoğunca türlü algler (yeşil, kızmızı ve daha çok esmer algler) yaygın olarak bulunur. D. lerdeki bitkiler, D. suyunun tuzluluğuna bağlı olarak yetişmiş tuzcul bitkiler olup ya kıyı yakınında yer tutmuştur, ya da yüzücüdür ki, bu ikincilere *bitki plânktonları* adı verilir. Bitkilerin pek çoğu D. in yüzü ile 400 m derinlik arasındaki yerlerde yaşar. 400 m den daha derinlere ışık girmediği için klorofilli bitkiler derinlerde yaşayamaz.

Yüzücü bitkilerin coğrafî dağılışı ile D. akıntıları arasında yakın ilgi vardır. Bitki plânktonları bu akıntılarla sürüklenir, suların durgunlaştığı yerlerde yüzücü çayırlar biçiminde bir araya gelir. Bunun örneklerinden biri Kuzey Atlantikteki Sargaslar D. i (Sargasso D. i) dir.

Denizin ekonomik önemi: D. lerin insan yaşayışı üzerindeki önemi büyüktür. Besin maddesi olarak çeşitli D. hayvanları (balıklar, kabuklular, istridyeler...), endüstri maddeleri (tuz, potas, sünger...), mercan ve inciler bakımından değeri vardır. Bugüne kadar insanlar D. in, ölçüsüz derecede çok görünen varlıklarından hemen sadece yararlanmışlardır. Ancak, son 40 - 50 yıl içinde D. varlıklarının bakımı ve onların korunması yoluna, az sayıdaki yerlerde de olsa, gidilmeye başlanmıştır. Bu arada birçok D. hayvanlarının korunması zamanları ile avlanma zamanları (bk. BALIKÇILIK) belli edilmiş, faydalı D. hayvanlarının yetiştirilmesi yoluna bile gidilmiştir (Japonya ve İngilterede olduğu gibi).

D. den faydalanmalarla birlikte, D. yoliyle olan ulaştırma işleri de büyük gelişmeler göstermiştir (bk. GEMİCİLİK). Dünya ticaretinin geniş ölçüde ilerlemesi, okyanus - aşırı ulaştırmalara bağlı olmuştur. D. ticaretinde, kıyıları bulunan bütün ülkeler yerlerini almış bulunmakla birlikte, bunlar içinde D. ticaretinde daha ileri gitmiş D. ci uluslarda gelişme olmuştur. Bunlar arasında D. ticaret filolarının çok büyük yer tuttuğu D. ci devletler meydana gelmiştir. D., devletler için, siyasî ve ekonomik bakımlardan kuvvet kaynağı olmuştur. Tarih boyunca türlü uluslar D. ci olma yolunu tutmuş, bu arada Türkler de D. cilikte ileri gitmiş, yüzyıllar boyunca D. lerde ve okyanuslarda seferler yapmışlardır.

Bugün yeryüzünün türlü derecelerden işlek D. yolları vardır. Bu yollar, Avrupa ile Kuzey ve Güney Amerika arasında olanlar, Kuzey Amerikanın batı kıyıları ile Panama Kanalı arasındakiler, Akdeniz ve Süveyş Kanalı üzerinden Güney ve Doğu Asyaya uzanmaktadır. Bu ana D. yolları dışında, D. seferlerine elverişli bütün kıyılarda taşıtlar, yük ve yolcu taşır.

İnsanların, D. lerin dibine yaptığı en derin iniş 23 ocak 1960 ta, Amerika Birleşik Devletleri donanmasına bağlı «Trieste» batiskaf (derinlik gemisi) ı ile yapılmıştır. İniş noktası Kuzey Pasifikte, Guam adasının 250 mil güneybatısında, Marianas Trench (Mariana adaları hendeği) te 35 800 ayak derinliğinde bir noktadır. İniş 4 saat 48 dakika sürmüştür. Batiskafta bulunanlar Amerika Birleşik Devletleri donanmasından deniz teğmeni Don Walsh (San Diego, California) ve «Trieste»yi yapan Auguste Piccard'ın oğlu Jacques Piccard idi.

Okyanusların en derin yerleri Marianas Trench'te bulunur. Eylül 1959 da Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, Milletlerarası Okyanografi Kongresine. «Vityaz» gemisinin 6 033 fathon ya da 36 198 ayak (foot) derinlikte bir yeri keşfettiğini bildirmiştir. Ağustos 1957 de «Vityaz» gemisi tarafından yapılan sesli ölçüler 35 958 ayaklık bir derinlik tesbit etmiştir. Ekim 1951 de İngiliz donanmasına bağlı «Challenger» gemisi, Guam'ın 200 mil güneybatısında, 35 640 ayaklık bir derinlik bulmuştur.

Güney yarım küre için bulunduğu bildirilen en büyük derinlik 35 445 ayaktır. Bu ölçü, sesli usul ile ocak 1958 de, Yeni Zelândanın kuzeydoğusundaki Kermadec Deek (K. derinliği) te «Vityaz» tarafından yapılmıştır. Bundan önce «Vityaz» Tonga Trench (T. hendeği) te 35 341 ayaklık bir derinlik bulmuştu. «Vityaz» dan önce de Amerika Birleşik Devletleri donanmasına bağlı «Norizon» gemis, sesli ölçü ile aralık 1952 de Tonga Trench'te 34 884 ayaklık bir derinlik tesbit etmişti. Bu noktanın 23° 16′ Güney enlemi ve 174° 46′ Batı boylamı vardır.

Woods Hole (Massachusetts) Oceanografic Institution'a bağlı «Atlantis» ketch (iki direkli yelken kayığı)i aralık 1955 te, Antofagasta (Şili) nın 39 mil açığındaki Bartholomew Deep'te sesli ölçü ile 25 800 ayaklık bir derinlik bulmuştur.

Kuzey Pasifikte üç derin hendek daha vardır. Filipinlerin doğusundaki Mindanao Trench'te Amerika Birleşik Devletleri donanmasına bağlı «Cape Johnson» gemisi, 14 temmuz 1945 te 34 400 ayaklık bir derinlik bulmuştur (10° 27′ Kuzey enlem; 126°36 Doğu boylam). «Vityaz» gemisi, 1953 te 34 077 ayaklık bir derinlik ölçmüştür. Bu nokta Kuril - Kamçatka Trench (Kuril - Kamçatka hendeği) te bulunur (44° 18′ Kuzey enlem; 150° 30′ Doğu boylam). «Ramapo» adlı Sovyet gemisi aralık 1929 da, 34 038 ayaklık bir derinlik ölçmüştür. Bu nokta Japon Trench (Japon hendeği) te bulunur (aş. yu. 30° 30′ enlem; 142° 30′ Doğu boylam).

Atlantik Okyanusundaki en büyük derinlik, Puetro Rico'nun kuzeyinde bulunur. Bu nokta, Woods Hob and Columbia University Expedition'ınca 1954 te bulunmuştur. Hint Okyanusunun en derin noktası 22 963 ayak derinliğindedir. Kuzey Buz Denizinin en derin noktası 16 500 ayaktır. Malaya Denizinin en derin noktası 21 342 ayak, Karaib D. inin en derin noktası 23 748 ayak, Akdenizin 18 150, Bering'in 13 422, Güney Atlantiğin 26 575, Güney Buz D. inin 19 266 ayaktır.

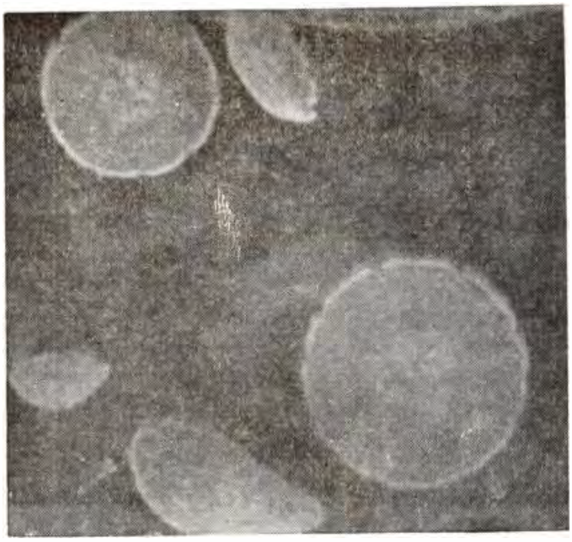
Fransız donanmasına bağlı süvari Georges Huot ile mühendis teğmen Pierre Henri Wilm, 1953 te yaptıkları araştırma gezisinde kendi batiskaflarıyla birkaç iniş yapmış ve 15 şubat 1954 te Dakar (Afrika) batısında 13 287 ayaklık bir derinlik kaydetmişlerdir; batiskafları Auguste Piccard'ın plânlarına göre yapılmıştı.

Ingiliz donanmasına bağlı «Reclaim» gemisinde gemici George Wookey ekim 1956 da 600 ayaklık bir derinliğe dalmıştır.

DENİZ AKINTILARI: bk. DENİZ.

DENİZ ALASI (*Salmo trutta*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Yumuşak yüzgeçliler (Malacopterygii) alt takımının Alabalıkgiller (Salmonidae) familyasından bir tür. Kuzey denizlerinde yaşar, tatlı sulara göç eder. Uzunluğu 1 m ye kadar gelişebilir.

DENİZ ANASI (*Aurelia aurita*), Sölentereler (Coelenterata) in Knidliler (Cnidaria) filumunun Gerçek medüz-

DENIZ ANASI

ler (Scyphozoa) sınıfından bir tür. Çapı 5 - 40 cm olur. Saydamdır. Avrupa ve yurdumuz denizlerinde sürü halinde yaşar.

DENİZ ASLANI (*Eumetobias jubatus*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etçiller (Carnivora) takımının Yüzgeç ayaklılar (Pinnipedia) alt takımının İri kulaklıgiller (Otariidae) familyasından bir tür. Erkeğin uzunluğu 5 m, dişininki 2,5 m dir. Kuru iken kahve rengi sarı, yaş iken siyah kahve rengidir. Amerikanın kuzeybatı kıyılarında denizde yaşar, balıkla beslenir. Derisinden, etinden ve yağından yararlanılır.

DENİZ ATI: bk. DENİZ AYGIRI.

DENİZ AYGIRI (*Hippocampus*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Geri kemikli omuzlular (Catosteomi) alt takımının Deniz iğnesigiller (Synathidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 10 - 18 cm olur. Erkeğin anus tarafında bir kuluçka keseciği bulunur. İçine yumurtalar alındıktan sonra kesecik kapanır ve ancak yumurtalar açıldıktan sonra yeniden açılır, yavrular suya bırakılır. Akdenizde ve Atlantik Okyanusunda yaşar.

DENİZ AYGIRI

DENİZ AYISI (*Arctocephalus ursinus*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etçiller (Carnivora) takımının Yüzgeç ayaklılar (Pinnipedia) alt takımının İri kulaklıgiller (Otariidae) familyasından bir tür. Erkeğin uzunluğu 2,5, dişininki 1,5 m dir. Uzun ve yumuşak kıllıdır, postu için avlanır. Güney Pasifik Okyanusunda yaşar.

DENİZ BADEMİ (*Philine*), Omurgasız hayvanlardan Yumuşakçalar (Mollusca) dalının Karından bacaklılar (Gastropoda) sınıfının Arttan solungaçlılar (Opisthobranchia) takımının bir cinsi. Bütün denizlerde yaşar. Vücudu badem biçiminde olup saydam bir manto ile örtülüdür. Kabuğu beyaz olup içtedir.

DENİZ BİRLİĞİ: bk. DELOS KONFEDERASYONU.

DENİZ BÖLGE KOMUTANLIĞI, deniz hareketleri için, daha çok harp zamanında, kara suları dışına taşarak kurulan deniz bölgesinin komutanlığı.

DENİZ DİKENLİ BALIĞI (*Gasterosteus spinachia*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Geri kemikli omuzlular (Catosteomi) alt takımının Dikenli balıkgiller (Gasterosteidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 15 - 20 cm dir. Birinci sırt yüzgecinin yerinde 14 - 19 diken vardır. Yan çizgileri üzerinde 50 şer tane plâkacık bulunur. Kuzey Avrupa denizlerinde yaşar.

DENİZ DİŞİ (*Dentalium*), Omurgasız hayvanlardan Yumuşakçalar (Mollusca) dalının Scaphopoda sınıfının bir cinsi. Denizde dibe gömülü olarak yaşar. Ayağı kısa, kalın olup ucunda 3 lopu vardır.

DENİZ ERKİ (İng. Sea Power, Alm. Seemacht; Yun. Thalassokratia), askerî bakımdan esas olarak donanmaya ve dolayısiyle denize hâkim olma imkânının sağlanmasına, ekonomik bakımdan çoğu zaman ticarete ve bunun yanında birçok hallerde ihracatı sağlayan bir endüstriye dayanan politik kuvvet. Bu esas üzerinden, D. E. bulunan bir devlet, deniz aşırı topraklar ve erk bölgeleri elde ederek, büyük bir devlet ve hattâ bir dünya devleti haline gelebilir. Bu gelişmede toprak üssü (Landbasis) küçük kalabilir (meselâ, orta büyüklükte bir ada ya da kıyı toprakları). Deniz aşırı toprakların mülk iyeliği bu toprakların stratejik önemi ile, demir atma yerleri, koruyucu limanlar, ticarî yerleşme yerleri ve denizden uzak topraklar (Hinterland) a doğru açılmış yayılma kapıları olarak düşünülür; büyük toprakların ele geçirilmesi ise genel olarak istenmez.

Büyük ölçüde bir deniz devleti (*thalassokratia*) olarak en eski tarihte Girit görülür. Bu devletin imparatorluğu (hâkimiyet bölgesi) M. Ö. 1700 den 1400 e kadar bütün Akdeniz'i içine almıştı. Kıta devleti olan Sparta'dan ayrı ve onun tersine bir karakter taşıyan Atina, deniz devleti olarak İran harplerinden sonraki yıllarda belirir (Atina ya da Delos Konfederasyonu). Bundan başka örnekler şunlardır: Eskiçağda Kartaca, Ortaçağda Araplar, daha sonra özellikle Venedik, Yeniçağlarda Holânda, sonra I. Elizabeth ve Cromwell'den başlayarak özellikle İngiltere. Bu örneklere dayanarak, dünya tarihi birçok hallerde büyük deniz devletlerinin. büyük kıta devletlerine karşı savaşı olarak tasvir edilmiş ya da efsaneleştirilmiştir (Leviathan'a karşı Behemoth). XIX. yüzyılda bu görüşün ilkel örneği İngiltere imparatorluğu ile Rusya olmuştur. Yeni çağlar için Carl Schmitt, Hıristiyanlığın puritan şekilleri ile D. E. arasındaki ilişkiyi araştırmış ve buna karşılık olarak Katoliklik ile kıta devletleri arasındaki ilişkiyi göstermiştir. Yine Schmitt, devletler hukukunun, denizler hürriyeti, blokûs, priz gibi kavramlarının, deniz devletlerinin politik

çıkarları görüş noktasından meydana gelip genel hukuka alındığını göstermiştir. En yakın çağlarda, teknikte ve dünya politikasında meydana gelen değişmeler ve özellikle havacılığın gelişmesi ve Avrupa dışında büyük kıta devletlerinin meydana gelmesi D. E. nin dayandığı koşulları değiştirmiştir.

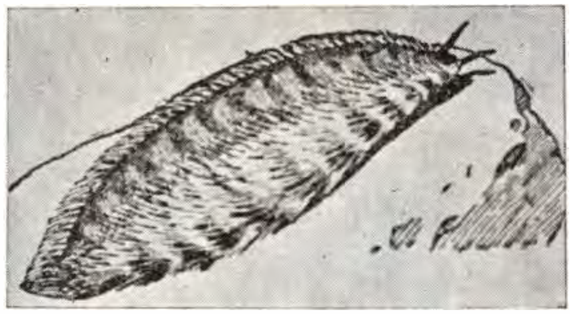
Osmanlı devletinin D. E. 1324 te Kara Mürsel Beyin Marmara çevresi içerisinde «emîrü's - sevahil» (sahiller emîri) liğe getirilmesiyle başlar. Kapudan - ı derya Saruca Paşa da Ege kıyılarındaki ilk Osmanlı deniz üssünü Geliboluda 1390 yılında kurmuştur. Kapudan - ı derya Baltaoğlu Süleyman ve Hamza Beyler, 1453 te İstanbulun fethi sırasında deniz harekâtını idare etmişlerdir. Aynı yüzyılda Hâs Yunus Bey 1456 da İmroz, Taşoz, Semadirek ve Limni adalarını, 1462 de Hadim İsmail Bey Midilli'yi, 1480 de de Gedik Ahmet Paşa İtalya kıyılarında, Adriya Denizinin kilidi olan Otranto'yu fethetmiştir.

XVI. yüzyıl Osmanlı D. E. nin altın çağı sayılır. Bu yıllarda Akdeniz ve Karadeniz Kapudan - ı deryalığından başka, Mısırdan Hint Okyanusuna kadar uzanan Türk D. E. için bir de Mısır veya Hint Kapudan - ı deryalığı kurulmuştur. Rodos ilk defa 1455 te ele geçirildikten sonra 1480 de geri verilmiş, 1522 de Palak Mustafa Paşa, Muslihiddin Reis tarafından yeniden fethedilmiştir. Amerikanın keşfi sırasında Endülüs Mağribileri Osmanlılardan İspanyaya karşı yardım istemişler, Kemal Reis, Eğribozdan Malta adasına açılmış, İspanya kıyılarını yakmış, 1500 de Christophorus Columbus'un III. seferinde Amerikadan dönmekte olan gemilerine saldırmış ve birçok değerli eşya arasında Columbus'un deniz haritasını da ele geçirmiştir. Mısır Kapudan - ı deryalığına getirilen Piri Reis, Kızıldenizde, Basra körfezinde ve Umman denizinde Osmanlı D. E. ni kurmuş, 1551 de Portekiz donanmasını yenerek Maskat'ı ele geçirmiş, Kemal Reis'ten aldığı haritalar yardımiyle Amerika deniz ve kıyılarının haritasını çizmiştir. Yine XVI. yüzyılda Barbaros Hayrettin, Turgut Reis, Piyale Paşa ve Kılıç Ali Paşa Akdenizde Türk D. E. ni korumuş ve genişletmişlerdir. Barbaros 1519 da Cezayiri, 1534 te de Tunusu fethetmiş, Turgut Reis 1551 de Trablusgarbı Osmanlı saltanatına katmış, Piyale Paşa 1566 da Sakızı almış, 1570 te Kıbrısı fethetmiş, 1574 te de Kılıç Ali Paşa ikinci defa olarak Tunusta Osmanlı bayrağını dikmiştir. Aynı yüzyılda Akdenizde en çok Venedik ve Ceneviz donanmalarını hırpalayan Barbaros Hayrettin, 1538 de Preveze deniz savaşında Cenevizli Andrea Doria'yı perişan etmiş, 1560 ta da Piyale Paşa ile Turgut Reis, Tunusta, Cerbe deniz savaşında Papalık, İspanyol, İtalyan v. b. haçlı donanmasını yenmişlerdir. İnebahtı (1571) yenilgisinden sonra da Türk donanması Akdenizdeki faaliyetine devam etmiş, 1645 te Silâhtar Yusuf Paşa ile Deli Hüseyin Paşa Giridi fethetmişler, 1695 te de Mısırlıoğlu İbrahim Paşa ile Mezemorta Hüseyin Paşa Sakızı geri almışlardır. 1867 de Kapudan - ı deryalık kaldırılmış, yerine Bahriye Nezareti kurulmuştur.

DENİZ FARESİ (*Aphrodite aculeata*), Omurgasız hayvanlardan Deniz tırtılıgiller (Aphroditidae) familyasına giren bir yumuşakça türü. Uzunluğu 18 cm, eni 6 cm dir. Avrupa denizlerinde yaşar. Kıllar sırtta iki yanda ipek gibi şanjanlı bir kürk meydana getirir.

DENİZ FENERİ (Fr. Phare, İng. Lighthouse, Alm. Leuchtturm), geceleyin, deniz ve hava yolcularına ışık kaynakları ile yollarını göstermek için yapılmış kule.

Tarihçe: En eski zamanlardan beri, kıyılara yakın

D E N İ Z F A R E S İ

tepelerin üzerinde, deniz yolcularına yollarını gösterebilecek ateşler yakılırdı. Sonradan, buna benzer ateşlerin, limanların ağzında kurulan sütunların tepesinde yakıldığı, M. Ö. V. yüzyıldan kaldığı sanılan gerek Pireus, gerek başka yerlerde bulunan bazı sütun kalıntılarından anlaşılmaktadır. Bu işe ayrılmış en eski kulenin Çanakkale Boğazının güney ağzında, Asya kıyısında bulunan Sigeion (Kumkale) da yapılmış olduğu sanılır. D. Fenerlerinin Yunanca adı *Pharos* (Fr. *phare*, İt. ve İsp. *faro*) tur. Bu, Mısırdaki İskenderiye şehri kıyısına yakın bir adacığın üzerinde yükselen 120 m lik bir fener kulesinin özel adıdır; bu adı ise İskenderiye fenerinin üzerinde yükseldiği adacığın bağlı bulunduğu Pharos adasından almıştır. Bu adın etimolojisi kesin olarak bilinmiyorsa da, bu adada, Mısır dilinde P [h] aar adını taşıyan bez alım satımı yapıldığı ileri sürülmüştür. Bu D. F., bütün eski dünyada çok büyük şöhret kazanmıştır. Işığı reçineli odun ve madenî yağları büyük kaplarda yakmakla elde edilir ve Arkhimedes'in uydurduğu çukur metal aynalar ve bir kesiklilik mekanizması yardımı ile 50 km uzaklığa kadar görülürdü. Bu kulenin yıkıntıları, Kâit Bey kalesinin kalıntıları altındadır. Bu D. F. Mısır kıralı Ptolemaios Philadelphos tarafından M. Ö. 280 de Knidoslu Sostratos'un plânlarına göre yapılmıştır. Yedi dünya harikasından biri idi. M. S. XIV. yüzyılda bir depremde yıkılmıştır.

Helenistik devirde ve Roma devrinde Akdenizin kıyılarında kurulan D. Fenerleri, İskenderiye fenerinden daha küçük olmakla birlikte aynı modele göre yapılmıştır. Bu denizin doğusunda, Latakya, İzmir ve İstanbulda da D. Fenerleri vardı. İstanbulda bulunan D. F. bu şehrin Fener semtine adını vermiştir. İtalyadaki D. Fenerlerinin en eskisi Messana (Messina) da olup bu ülkenin Ravenna, Aquileia, Burundisium (Brindisi), Puteoli (Puzzuoli), Caieta (Gaeta), Capreae (Capri) fenerleri de çok tanınmıştır. Bunların dışında, eski zamanların en tanınmış fenerleri şu limanlarda yükseliyordu: Manş denizi üzerinde Gesoriacum (Bologna), bu fener 60 m yüksekliğinde olup imparator Caligula tarafından M. Ö. 41 de yaptırılmış ve XVII. yüzyıla kadar kalmıştır; Portus Dubris (Dover); Forum Julii (Fréjus); Baetis (Guadalquivir) in ağzı; Brigantium (La Coruña). İskenderiye fenerinin, Arapların minare üslûbuna etki yapmış olduğu kabul edilmektedir.

Ortaçağ Deniz Fenerleri, modern Deniz Fenerleri: Eski zamanlardan sonra yapılmış D. Fenerleri arasında Ceneva'daki (1139 da yapılmıştır) bugünkü haliyle 125 m yüksekliğinde olup odak düzlemi 117,50 m yüksekliğindedir.

Cordouan (Gironde, Fransa) D. F. 1611 de yapılmış olup kayalara oturtulan ilk D. F. dir. Plymouth yakınlarında yükselen Eddystone D. F. 1698 de yapılmıştır. XVIII. yüzyılda yapılan D. Fenerleri arasında şunlar ayrıca kayda de-

ğer: Smalls (Pembrokeshire, İngiltere) deki D. F. ile La Hève (Havre, Fransa) in ikiz D. Fenerleri. XIX. yüzyılda, buharlı deniz yolculuğunun gelişmesiyle, bugün de büyük önemini saklayan birçok D. F. kurulmuştur: Bell Rock (Forfarshire, İngiltere) 1811 de bitirilmiştir. Skerrivore (Argyllshire, İngiltere) daki 45,75 m yüksekliğinde olup 1884 te bitmiştir. Ar-men (Sein adası, Fransa) D. F. 1867-1881 yıllarında yapılmıştır. 1885 te yapılan Roter Sand (Weser ağzı, Almanya) D. F. için 22 m derinliğinde temel kazılmıştır.

Bugün D. Fenerleri arasında en tanınmış olanlarından birkaçı şunlardır: İngiltere Wolf Rock (Cornwall), Haulbowline Rock, Maplin; Fransa: Héaut de Bréhat, Jument d'Ouessant, Les Triagoz; Almanya: Helgoland, Arkona, Brüsterort; Amerika Birleşik Devletleri: Hürriyet heykeli (New York), Minots' Ledge, St. George's Reef; İspanya: Punta Galea, Capo Villano, Castillo de San Sebastián; Arjantin: Punta Mogotes; Avustralya: Point Cloates, Macquarie; Hindistan: Kennery Island; İtalya: Punta Caprera (Sardinya), Faro del Tino (Sardinya), Livorno. Bütün dünyada aş. yu. 25 000 (1963) D. F. vardır.

Deniz Feneri yapımı: D. F. nin başlıca kısımları şunlardır: fener; fenerin işletilmesi için gereken dış galeri, nöbetçi odası, yakıt ambarı, sarnıç, depolar, fenercinin ve müfettişin oturma yerleri. Taş duvar, bu cins yapılar için en elverişli yapı usulüdür, çünkü atmosferin ve dalgaların yıkıcı etkilerine karşı dayanıklıdır. Taş duvarların yersizlik ve taşıma güçlüklerinden dolayı yapılamadığı hallerde, demir kullanılır. Fakat bunun kromlu çelik şeklinde olması gerekir. Çünkü bu madde aşınmaya karşı en iyi dayanan demir şeklidir. D. F. yapımında betonarme de kullanılmış ve çok iyi sonuçlar vermiştir.

Optik aletleri: Uzun zaman D. Fenerlerinin ışığını toplamak ve kuvvetlendirmek için hiçbir çareye baş vurulmamıştır. Bu konuda zaman bakımından yapılan ilk teşebbüs, 1763 te W. Hutchinson tarafından gümüşle kaplı billûrdan yapılmış parabolik reflektör (réflecteur) ler kullanmak olmuştur. 1784 te düz ve parlak metal reflektörler kullanılmış, böylece ışınların belli bir yönde yansımaları sağlanmıştır. Reflektörü döndürerek ışığın da dönmesi sağlanır. Bu sisteme *katoptrik* adı verilir. Şimdi yalnız küçük fenerlerde kullanılır. Büyük fenerlerde ise, Buffon'un 1748 de uydurduğu mercek sistemleri kullanılmaktadır. Bunlara diyoptrik ya da katadiyoptrik sistem adı verilir. 1850 de T. Stevenson, merceklere prizma da katarak önemli bir ilerleme kaydetmiştir.

Işığın kesikliği sorusu birçok araştırmalara konu olmuş ve birçok sistemler kullanılmıştır. Başlıca üç sistem sıra ile uygulanmıştır: a. Işık kaynağının çevresinde silindrik perdenin kaldırılıp indirilmesi; b. Bir perdenin döndürülmesi; c. Işığın kendisinin belli aralıklarla söndürülüp yakılması.

İhtiyaçlara göre, D. Fenerlerinin ışığı şu tipleri göstermektedir: a. Durağan devamlı ışık; b. Şimşekli ışık, yani belli aralıklarla parlayan döner ışık; c. Durağan ve şimşekli ışık, durağan yanan, fakat belli fonlarla bir şimşekle kuvvetlendirilen ışık; d. Çok şimşekli ışık; e. Sönüp yanan ışık. Ayırdetmek maksadiyle renkli ışıklar da kullanılmıştır, fakat ışığın kuvvetini azalttığı için pek sürüm kazanmamıştır. Şimdi en çok kullanılan sistemler b, c ve d sistemleridir.

Işık kaynağı: D. Fenerlerinde kullanılmış olan en eski yakıt, kulenin tepesinde bulunan bir maltız ya da ocak ızgarasında yakılan kömür ya da odun olmuştur. XVIII. yüzyılın sonuna ve hattâ XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar bundan başka hiçbir yakıt kullanılmamıştır. Isle of May'daki kömür ateşi 1810 a kadar, yine İngiltere (Cumberland) deki ise 1823 e kadar devam etmiştir. Kattegat (İskandinavya) taki Nidingen'in iki kulesinde 1846 ya kadar devam etmiştir. Eddystone (İngiltere) D. F. nde ilk olarak iç yağından yapılmış kandiller kullanılmıştır. Liverpool'da 1763 ten beri bitki yağları kullanılmakta idi. Pahalı bitki ve hayvan yağlarının yerine madenî yağlar geçince, D. Fenerlerinin ışıklanmasında yeni bir devir açılmıştır. Fakat Doty, hidro-karbonları yakmaya elverişli bir *bek*'i ancak 1868 de bulmuştur. Hava gazı 1837 de ilk defa Troon (İngiltere) da kullanılmıştır. Asetilen 1896 da Chassiron (Fransa) da kullanılmıştır. Elektrik ise ilk defa 1858 de South Foreland (İngiltere) da uygulanmıştır. La Hève (Fransa) ise bu sistemi 1863 te kabul etmiştir. Son zamanlarda D. Fenerlerine 8 000 ve daha fazla mumluk ampuller uygulanmış ve çok iyi sonuçlar alınmıştır.

Türkiyede Deniz Fenerleri: Türkiye kıyılarında ilk kez D. Fenerleri kurulması Kırım Harbinin çıktığı 1856 yılına rastlar. O sıralarda Karadenize giden İngiliz ve Fransız harb gemilerinin ve çeşitli deniz taşıtlarının Boğazlardan geçmesini kolaylaştırmak üzere, o yıl İstanbul Boğazında Anadolu ve Rumeli fenerleri, Karadenizde Karaburun feneri, Marmarada Yeşilköy feneri, Çanakkale Boğazı dolaylarında da Çanakkale (Çimenlik), Kumkale ve Gelibolu fenerleri kurulmuş, 1857 yılında Ahırkapı'ya, Nara'ya ve Kilitbahir'e fenerler konulmuştur. Anlaşılan, bir Memalik-i Mahrusa Fenerler İdaresi de kurularak başına Michel Marius adında bir Fransız getirilmiştir. 1860 yılında Osmanlı Devleti adına Kapudan-ı Derya Mehmet Ali Paşa ile Michel Marius ve Bernard Camille Collas arasında bir anlaşma imza edilmiş ve bir Fenerler İdare-i Umumiyesi kurularak işletme imtiyazı bu iki Fransıza verilmiştir. Bu idare, kıyılarımızda fener kurma işini bir kamu hizmetinden çok bir kâr işi saydığı için çalışmalarını buna göre yürütmüş, sonunda devlet 3 302 sayılı kanunla Fenerler İdare-i Umumiyesini satın alarak bu idarenin hizmetini 1 ocak 1938 de Denizbanka, 1 temmuz 1939 da Devlet Limanları İşletmesi Umum Müdürlüğüne, 1 şubat 1944 te Fenerler ve can kurtarma örgütlerini kapsayan Kıyı Emniyet İşletmesi adıyla Devlet Denizyolları ve Limanları Genel Müdürlüğüne ve en son 1 mart 1952 de de Denizcilik Bankası T. A. O. na devretmiştir.

EKİNLİK (Marmara Denizi) DENİZ FENERİ

Türkiyede D. Fenerleri A dan N ye kadar olmak üzere

Türkiyede önemli deniz fenerleri

Adı, kuruluş yılı ve son onarımı	Yeri	Işığın rengi, miktarı, mum kuvveti ve sis işaretleri	Denizden ayak olarak yüksekliği	Açık havada mil olarak görünüş	Yapısı ve ayak olarak yerden yüksekliği	Peryodu ve açıklamalar
KARADENİZ						
Hopa 1935	Hopa ile Arhavi arasında, Peronit burnu ucunda	I. W.	75	12	Beyaz boyalı müdevver kule ve gardiyan odası, 39 ayak	Şimşek 0,3 saniye; karanlık 1,0 saniye; şimşek 0,3 saniye; karanlık 3,4 saniye; asetilen gazı ile otomatik fener
Rize 1884, 1921	Piryos burnu ucunda	I. W.	51	10	Beyaz boyalı çatma demir sehpa	Şimşek 0,1 saniye; karanlık 9,0 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Trabzon 1863, 1920	Güzelhisar burnunda	I. W.	100	12	Beyaz boyalı çatma demir sehpa	Şimşek 1,5 saniye; karanlık 3,0 saniye; şimşek 1,5 saniye; karanlık 14,0 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Dede (Yeros) Burnu 1886, 1926	Dede (Yeros) Burnu üzerinde	I. W.	82	12	Beyaz boyalı kule ve gardiyan odaları	Şimşek 0,5 saniye
Çam Burnu (Vona) 1880, 1945	Mendirek ucundaki kulede	I. G.	127	12	Betonarme kule	Şimşek 0,3 saniye; karanlık 2,7 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Ünye 1911	Taşkana burnu üzerinde	I. W.	62	10	Beton kule üzerinde çatma demir sehpa, 13 ayak	Şimşek 0,6 saniye; karanlık 1,0 saniye; şimşek 0,6 saniye; karanlık 3,8 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Civaburnu 1880, 1911, 1953	Civa burnu üzerinde	I. W.	76	14	Beyaz boyalı betonarme kule, 58 ayak	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 7,0 saniye. Asetilen gazı ile üç fitilli, damlalı lâmba
Samsun 1863, 1925, 1953	Kalyon burnunda	I.W.R Sektör	14	10	Demir çatma kule ve gardiyan odası	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 9,5 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Bafra 1880, 1911	Kuzey mendirek ucunda	I. G.	15	9	Betonarme kule	Şimşek 0,3 saniye; karanlık 1,7 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Sinop 1863, 1945	Boztepe burnu üzerinde	I. W.	351	10	Beyaz boyalı taş kule, 13 ayak	Şimşek 1,0 saniye; karanlık 3,0 saniye; şimşek 1,0 saniye; karanlık 10,0 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
İnceburun 1863, 1938	Burun üzerinde	I. W.	85	15	39 ayak yüksekliğinde, beyaz boyalı kârgir kule	Şimşek 0,5 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; Şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 12,0 saniye. Asetilen gazı otomatik fener

Türkiyede önemli deniz fenerleri

Adı, kuruluş yılı ve son onarımı	Yeri	Işığın rengi, miktarı, mum kuvveti ve sis işaretleri	Denizden ayak olarak yüksekliği	Açık havada mil olarak görünüş	Yapısı ve ayak olarak yerden yüksekliği	Peryodu ve açıklamalar
Kerempe 1885, 1937	Kerempe burnunda	I. W.	269	20	Beyaz kârgir kule ve gardiyan odaları	Şimşek 2,0 saniye; karanlık 18,0 saniye. Petrol ile çalışır, üç fitilli damlalı lâmba
Amasra	Yarımadanın tepesinde	I. W.	252	16	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odası, 17 ayak	Şimşek 1,0 saniye; karanlık 9,0 saniye. Petrol ile çalışır, tek fitilli lâmba
Zonduldak 1908, 1926	Zonguldak burnu üzerinde	I. W.	174	20	Beyaz kârgir kule ve gardiyan odaları, 30 ayak	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Elektrik akımı ile çalışır
Ölüce 1863, 1910	Ölüce burnunda	I. W.	256	15	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları, 30 ayak	
Kefken 1879, 1950	Kefken adasının batı ucuna yakın	I. W.	79	10	Beyaz boyalı çatma demir kule	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 9,5 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Şile 1859, 1947	Şile burnu üzerinde	I. W.	220	21	Siyah bantlı, beyaz boyalı kârgir kule, 161 ayak	Şimşek 1,5 saniye; karanlık 13,5 saniye. Petrol ile çalışır, manşonlu lâmba
Karaburun 1856, 1946	Karaburunda	I. W.	177	19	Beyaz kârgir kule ve gardiyan odaları	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Petrol ile çalışır, manşonlu lâmba
İğneada 1886, 1924	Koruburnu üzerinde	I. W.	144	15	Beyaz kârgir kule ve gardiyan odaları	Şimşek 0,3 saniye; karanlık 1,0 saniye; şimşek 0,3 saniye; karanlık 3,4 saniye. Petrol ile çalışır, üç fitilli damlalı lâmba
MARMARA DENİZİ						
Rumelifeneri 1856, 1936	Karadeniz Boğazının kuzeybatısındaki burun üzerinde	I. W.	190	18	Beyaz boyalı kârgir kule, 95 ayak	Şimşek 1,0 saniye; karanlık 3,0 saniye; karanlık 10,0 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Anadolufeneri 1856, 1937	Karadeniz Boğazının kuzeydoğusunda, burun üzerinde	I. W.	246	20	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları, 65 ayak	Şimşek 3,0 saniye; karanlık 27,0 saniye. Bilye üzerinde devvar billûr, petrol ile çalışır manşonlu lâmba
Ahırkapı 1857, 1945	Ahırkapı rıhtımı üzerinde	I. W.	115	16	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları, 115 ayak	Şimşek 0,6 saniye; karanlık 5,4 saniye. Elektrik ile çalışır, manşonlu lâmba, bilye üzerinde devvar fener
Fenerbahçe 1856, 1945	Fenerbahçe burnunda	I. W.	82	10	Beyaz boyalı müdevver kule ve gardiyan odaları, 65 ayak	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener

Türkiyede önemli deniz fenerleri

Adı, kuruluş yılı ve son onarımı	Yeri	Işığın rengi, miktarı, mum kuvveti ve sis işaretleri	Denizden ayak olarak yüksekliği	Açık havada mil olarak görünüş	Yapısı ve ayak olarak yerden yüksekliği	Peryodu ve açıklamalar
Yelkenkaya	Yelkenkaya burnu üzerinde	I. W.	66	14	Beyaz boyalı, müdevver kârgir kule ve gardiyan odaları, 30 ayak	Şimşek 3,0 saniye; karanlık 27,0 saniye. Petrol ile çalışır, tek fitilli lâmba ve bilye üzerinde devvar billûr
Yeşilköy 1856, 1945	Yeşilköy'ün yarım mil kuzeydoğusundaki burun üzerinde	I. W.	75	15	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları, 49 ayak	Şimşek 2,0 saniye; karanlık 4,0 saniye; şimşek 2,0 saniye; karanlık 22,0 saniye. Petrol ile çalışır, manşonlu lâmba ve bilye üzerinde devvar billûr
Bozburun 1949		I. W.	249	10	Beyaz boyalı, taş kule ve gardiyan odaları, 28 ayak	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Petrol ile çalışır, bilye üzerinde devvar lâmba
Ereğli 1861, 1946	Ereğli koyunun güneyindeki burun üzerinde	I. W.	173	15	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları, 26 ayak	Şimşek 1,5 saniye; karanlık 13,5 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Asmalı (Fener Adası)	Fener Adasının kuzeybatısında ve burnun 100 m. güneyinde	I. R.	20	5	Beyaz boyalı demir direk, 39 ayak	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 7,0 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Asmalı (Fener Adası) 1857, 1946	Marmara Adasının doğusunda ve yarım mil mesafesindeki ada üzerinde	I. W.	131	12	Beyaz boyalı, çatma demir sehpa ve gardiyan odası	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 9,5 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Hoşköy (Hora)	Hoşköy burnu üzerinde	I. W.	164	19	Beyaz boyalı demir kule ve gardiyan odaları, 72 ayak	Şimşek 0,3 saniye; karanlık 1,0 saniye; şimşek 0,3 saniye; karanlık 3,4 saniye. Petrol ile çalışır manşonlu lâmba, civa üzerinde devvar billûr
Gelibolu 1856, 1946	Şehrin doğu yakınında	I. W.	111	15	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları, 30 ayak	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Elektrik ile çalışır, üç fitilli, damlalı lâmba ve civa üzerinde devvar billûr
Nâra 1857, 1945	Nâra burnu sığlığında	I. W.	21	12	Deniz ortasında, beyaz boyalı betonarme kule, 20 ayak	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Kepez 1861, 1946	Berber Burnunda	I. W.	33	12	Beyaz boyalı taş kule ve gardiyan odaları, 33 ayak	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Petrol ile çalışır, tek fitilli lâmba ve bilye üzerinde devvar billûr
Mehmetçik (Hellâs) 1856, 1946	Mehmetçik burnu üzerinde	I.W.R Sektör	164	25	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları, 83 ayak	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Petrol ile çalışır manşonlu lâmba ve civa üzerinde devvar billûr

Türkiyede önemli deniz fenerleri

Adı, kuruluş yılı ve son onarımı	Yeri	Işığın rengi, miktarı, mum kuvveti ve şiş işaretleri	Denizden ayak olarak yüksekliği	Açık havada mil olarak görünüş	Yapısı ve ayak olarak yerden yüksekliği	Peryodu ve açıklamalar
EGE DENİZİ						
Batı Burnu (Ponente) 1861, 1945	Bozcaadanın batısında, Batı Burnu üzerinde	I. W.	35	10	I tipi beyaz boyalı beton kule ve paranga	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Mermer Burnu (Oynos) 1861, 1945		I. W.	32	15	A tipi beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları	Şimşek 1,0 saniye; karanlık 3,0 saniye, şimşek 1,0 saniye; karanlık 10,0 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Babakale 1937	Baba Burnu üzerinde	I. W.	105	15	Beyaz boyalı demir çatma sehpa ve betonarme kaide	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 12,0 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Sivrice 1863, 1945	Sivrice koyunun doğusunda	I. W.	53	10	Beyaz boyalı beton kule, paranga ve gardiyan odaları	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 7,0 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Karaburun 1950		I. W.	32	10	Beyaz boyalı betonarme kule	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 1,5 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 1,5 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 5,5 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Korkut Burnu (Rovley Burnu)		I. W.	59	7	Beyaz boyalı kârgir kule	Asetilen gazı ile otomatik fener
Oğlak Adası 1887, 1920	Oğlak Adasının güneybatısında	I. W.	82	12	Beyaz boyalı demir çatkılı sehpa, 20 ayak	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Zafer (Kösten) 1863, 1920	Kösten Adasının kuzey burnunda	I. W.	164	12	Beyaz boyalı demir çatkılı sehpa	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 9,5 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Karaburun 1938	Karaburun üzerinde	I. W.	318	12	Beyaz boyalı betonarme kule, paranga ve gardiyan odası, 44 ayak	Şimşek 1,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 11,0 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Bodrum 1880, 1945	İstanköy kanalında	I. W.	26	12	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Petrol ile çalışır tek fitilli lâmba ve bilye üzerinde devvar billûr

Türkiyede önemli deniz fenerleri

Adı, kuruluş yılı ve son onarımı	Yeri	Işığın rengi, miktarı, mum kuvveti ve sis işaretleri	Denizden ayak olarak yüksekliği	Açık havada mil olarak görünüş	Yapısı ve ayak olarak yerden yüksekliği	Peryodu ve açıklamalar
Kadırga Burnu 1886, 1950	Marmaris Körfezine girerken iskelede ve burun üzerinde	1. W.	128	12	Beyaz boyalı demir direk ve gardiyan odaları	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 2,0 saniye; şimşek 0,5 saniye; karanlık 9,5 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Kızılada 1910	Kızılada adacığı üzerinde	1. W.	105	15	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları, 41 ayak	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Petrol ile çalışır üç fitilli, damlalı lâmba ve civa üzerinde devvar billûr
AKDENİZ						
Alanya 1880, 1938	Alanya'ya girerken iskelede ve kale üzerinde	1. W.	686	20	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları	Şimşek 2,0 saniye; karanlık 18,0 saniye. Petrol ile çalışır iki fitilli lâmba ve bilye üzerinde devvar billûr
Anamur 1912	Anamur burnu üzerinde	1. W.	223	15	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları, 33 ayak	Şimşek 0,3 saniye; karanlık 1,0 saniye; şimşek 0,3 saniye; karanlık 3,4 saniye. Petrol ile çalışır üç fitilli, damlalı lâmba ve civa üzerinde devvar billûr
Mersin 1865, 1938	Mersin şehrinin bir mil güneybatısındaki burun üzerinde	1. W.	53	12	Beyaz boyalı kârgir kule ve gardiyan odaları	Şimşek 0,3 saniye; karanlık 2,7 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Karataş 1864, 1950	Karataş burnu üzerinde	1. W.	125	12	Beyaz boyalı demir direk ve gardiyan odaları	Şimşek 1,0 saniye; karanlık 9,0 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
İskenderun 1864, 1939	İskenderun limanının batı ucunda ve kıyıdan 165 ayak geride	1. W.	49	10	Beyaz boyalı beton kule üzerinde	Şimşek 0,5 saniye; karanlık 4,5 saniye. Asetilen gazı ile otomatik fener
Akıncı (Domuz Burnu) 1933	Akıncı burnu üzerinde ve kıyıdan 200 ayak geride	1. W.	357	12	4 ayaklı ahşap sehpa	Şimşek 0,3 saniye; karanlık 1,0 saniye; şimşek 0,3 saniye; karanlık 3,4 saniye. Petrol ile çalışır manşonlu lâmba ve civa üzerinde devvar billûr

14 tipte yapılmıştır. Bu tipler şöylece sıralanır: A. Beyaz boyalı kârgir kule ve bekçi odaları; B. Beton blok üzerinde beyaz boyalı çatma demir sehpa; C. Şamandıra üzerinde çatma demir sehpa; D. Beyaz boyalı demir direk ve bekçi odaları; E. Beton blok üzerinde beyaz boyalı beton kule; F. Konik taş kule; G. Demir paranga üzerinde beyaz boyalı çatma demir sehpa; H. Beyaz boyalı çatma demir sehpa; İ. Beyaz boyalı demir kule ve bekçi odaları; K. Dört köşe beton taban üzerinde dört köşe camekân; L. Beton blok üzerinde beyaz boyalı ahşap paranga; M. Dört köşe beton kule; N. Üç ayaklı beton sehpa.

D. Fenerleri listesinin birinci sütununda fenerlerin sıra numaraları gösterilir. Bu sıralamada 10 000 ile başlayan numaralar Karadeniz, 20 000 ile başlayanlar Marmara denizi, 30 000 ile başlayanlar Ege denizi, 40 000 ile başlayanlar da Akdeniz fenerlerine ayrılmıştır. Seyir için kullanılan fenerlerin numaraları onlar hanesinden başlar (10 010 Hopa feneri gibi). Birler hanesinden başlayan ve çift rakamla biten sıra numaraları, üç mil ya da daha az uzaklıklardan görülebilen fenerleri gösterir. Birler hanesinde tek rakamla gösterilen sıra numaraları ise ışıklı şamandıralarındır (Zincirbozan ve Pelikan ışıklı şamandıraları gibi).

Dünyadaki fenerlerin hepsi uluslararası birer numara taşır. İngilterenin Admiralty Dairesinin fener risalelerinde göstermiş olduğu numaralar bütün milletlerce uluslararası numaralar olarak benimsenmiştir. Her ülkenin kendi D. Fenerleri kitabında o ülkenin kendi numaralarından başka, uluslararası numaralar da bulunur; ulusal rakam üste, uluslararası rakam alta yazılır.

D. Fenerleri listesinin ikinci sütununda fenerlerin adları, kurulma ve onarım tarihleri ve fenerlerin bekçisiz olma halinde de U harfi (İng. *unwatched* = bekçisiz) bulunur.

Listenin üçüncü sütununda fenerin coğrafî yeri, dördüncü sütununda enlem ve boylamlar, beşinci sütununda ışığın rengi, karakteri ve peryodu gösterilir.

Renkler kısaltmalarıyla: Bl. (İng. *blue* = mavi); G. (İng. *green* = yeşil); Or. (İng. *orange* = turuncu); R. (İng. *red* = kırmızı); Vi. (İng. *violet* = menekşe) ve W. (İng. *white* = beyaz) harfleriyle kaydedilir.

Fenerlerin karakterleri yanma biçimleridir. Bunlar da gene kısaltmalarla anlatılır. F. (İng. *fixed* = sürekli olarak sabit kalan bir ışık); Fl. (İng. *flashing* = ışık süresi kararma süresinden daima az olmak üzere belirli aralıklarla tek bir şimşek); Gr. Fl. (İng. *group flashing* = belirli aralıklarla iki ya da daha çok sayıda şimşek grupları); Occ. (İng. *occulting* = belirli aralıklarla âni ve tam kararmalı sabit bir ışık; kararma süresi ışıma süresinden az ya da ona eşit); Gr. Occ. (İng. *group occulting* = belirli aralıklarla iki ya da daha çok sayıda âni kararmalı grupları olan ışık); F. Fl. (İng. *fixed and flashing* = belirli aralıklarla biraz daha parlak bir şimşek ile değişen sabit bir ışık; şimşekten önce ya da sonra bir kararma olabilir ya da olmayabilir); F. Gr. Fl. (İng. *fixed and group flashing* = belirli aralıklarla biraz daha büyük parlaklıkta iki ya da daha çok sayıda şimşekleri olan bir grupla değişen sabit bir ışık; gruptan önce ve sonra bir kararma olur ya da olmaz).

EDREMİT: KARABURUN (Ege Denizi) DENİZ FENERİ

D. Fenerlerinin peryotları tam devir süreleridir. Bunlar da listenin besinci sütununda, fenerin karakterini gösteren harflerin yanında, saat saniyesi olarak gösterilir. D. Fenerleri listesinin altıncı sütunu fenerin deniz seviyesinden olan yüksekliğine ayrılmıştır. *Deniz Fenerleri ve Sis İşaretleri Kitabı*'nın eski baskılarında Admiralty Dairesinin *List of Lights*'ına uyularak ayak hesabiyle gösterilmiş olan bu yüksek likler şimdi metre olarak kaydedilmektedir.

Yedinci sütun, fenerlerin açık havalarda görülebildikleri uzaklıkların mil olarak gösterilmesine ayrılmıştır.

Sekizinci sütun, fenerin yapı tipini gösteren kısaltma harfine ve ulusal ve uluslararası numaralarının tekrarlanmasına ayrılmıştır.

Dokuzuncu sütunda, ayrıntılı olarak fenerin yapısının tipi ve metre olarak yerden yüksekliği vardır.

Onuncu sütunda sektörler, yani yanma (Ş) ve kararma (K) süreleri saat saniyesi kesirleri hesabiyle belirtilmiştir.

D. Fenerlerinin tip, karakter ve peryotlarında gereğinde değişiklikler yapılabilir. Bundan başka, sayıları ihtiyacı karşılamaktan henüz uzak olan fenerlerimize her yıl yenileri katılmaktadır. Nitekim 1952 yılında Türkiye fenerlerinin sayısı 160 kadar iken, 15 yıl kadar bir zamandan beri yapılıp hizmete giren büyük limanlarımızın gerektirdiği ve Seyir ve Hidrografi Dairesinin gerekli gördüğü yerlerde kurduğu çeşitli tiplerdeki yeni fenerlerle bu sayı şimdi 350 yi bulmuştur. Bütün bu değişiklikler ve eklemeler Seyir ve Hidrografi Dairesince sık sık yayınlanan bildirilerle belirtilmekte ve ayrıca aynı dairece her dört yılda bir yayınlanan *Deniz Fenerleri ve Sis İşaretleri Kitabı*'nda da gösterilmektedir.

Türkiyedeki D. Fenerleri başlangıçtan beri petrolle aydınlatılmışsa da, son zamanlarda bütün dünyada olduğu gibi fenerlerimizin de asetilen tüpleriyle donatılmasına başlanmıştır. Son yıllarda yenilenen fenerlerimizin hemen hepsi asetilen gazı ile aydınlatılmaktadır.

DENİZ FİLİ (*Macrorhinus leoninus*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etçiller (Carnivora) takımının Fokgiller (Phocidae) familyasından bir tür. Erkeği 7, dişisi 4 m uzunlukta olur. Erkeğin 30 - 40 cm uzunluğunda olan bir hortumu vardır. Yağı ve derisi için avlanır. Bir D. F. nden bir ton kadar yağ elde edilebilir. Bundan dolayı avlandığı için dölü azalmaya başlamıştır. 3 - 5 i bir arada yaşar ve göç edeceği zaman sürüler meydana getirir. Kergelen adası çevresinde yaşar.

DENİZ GÜLLERİ (*Actinaria*), Sölentere (Coelentereta) lerden Knidliler (Cnidaria) filumunun Mercanlar (Anthozoa) sınıfına giren bir bölüm. Bu bölüme giren Mercanlar tek tek (soliter) yaşar. Vantuz gibi olan küresel biçimdeki tabaniyle yere tutunur. Vücut silindir biçiminde olup üst yanında bir ağız vardır. Ağızın çevresi çok sayıda ve sayıları 6 nın katları olan dokunaçlarla sarılmıştır. Tabandaki tutunma safihaları yer değiştirmeye de yarar. D. G. oldukça büyüktür. Hemen bütün denizlerde, çoğunlukla kıyılarda görülür. Bazı kere derinlerde de bulunur. Deniz hay-

DENİZ GÜLLERİ

vanlarının en güzellerindendir. Kırmızı, mavi, yeşil, çok canlı renklerde olur. Deniz gülü (Actinia), Deniz şakayıkı (Anemonia) en ünlü cinsleridir.

DENİZ HALKI (Fr. Peuples de la mer, İng. Peoples of the sea, Alm. Seevölker), Akdeniz bölgesi ve Ön Asyada, eski çağlarda Ege göçüne katılan milletlerin en güneydoğuda bulunanlarına verilen ad. En eski D. H. sıfatiyle Amarna mektuplarında, Byblos'ta Mısır garnizonu olarak, Şerd'lerin sözü geçer. 19. sülâleye ait Mısır kaynaklarından D. H. nın, Karadeniz bölgesinden Balkanlar ve Küçük Asyaya, sonra da Ege bölgesinden geçerek Fenike, Mısır ve Kuzey Afrikaya akın eden bir halk olduğu anlaşılır. Gösterilen adlar arasında şu yaklaştırmalar yapılabilir: Şerd'ler, Sardunya; Şekeleşler, Sicilya; Turşa'lar Tyrsen (Etrusk); Danuna'lar Danoeliler; Akayvaşa'lar Akhailar; Lukki'ler Lykioslular; Peleset'ler Filistinliler. II. Ramses'in yönetimi altında D. H. yardımcı bir millet (müttefik) olarak Mısırlı ve Hititlerin yanında idiler. Nil vâdisini ele geçirdiklerinde, Firavun Merenptah tarafından yenilgiye uğratılmışlardır. 19. sülâlenin son yıllarında çıkan karışıklıklar sırasında D. H. Küçük Asyada Hitit devletini yıkmış, yeniden Mısıra karşı cephe almıştır. Az zaman sonra III. Ramses tarafından denizde ve karada yenilgiye uğratılmışlardır (Bu yenilgi Medinet Habu tapınağında canlandırılmıştır). Bu zamanlarda Filistin kıyısında yerleşen Filistinlilerin çanak çömlekleri, geç Mykenai sanatının etkisinde kalmıştır.

DENİZ HAN, Oğuz destanına göre, Oğuz Han'ın altı oğlundan en küçüğü. Oğuz Han, babası Kara Hanla 75 yıl süren uğraştan sonra, Kara Han'ın ölümü üzerine, Türk iline ve ondan başka Yemene kadar uzanan ülkelere egemen olunca Ortak ile Kürtak'a gelmiş, burada Sayram'ı kendine başkent edinmiş ve oğullarını da geniş ülkesindeki illerde görevlendirmişti. Oğullarından Ay Han, Gün Han ve Yıldız Han'ı doğu illeri (Meymene) ne, Gök Han ve Tağ (Dağ) Hanla birlikte D. H. ı batı illeri (Meysere) ne göndermişti. D. H., kendi ilinde uzun yıllar adaletle hükümdarlık etmiş, yaşı ilerleyince illerinin yönetimini oğullarından İlhan'a bırakmıştı. Türkler arasındaki bir inanışa göre, «tek tanrı» dinini ilk kabul eden ve bu dini Hazreti İbrahim'den alan Oğuz Handır. Onun çocukları da bu dine (İbrahim - İslâm) bağlı kalmışlardır. Nitekim D. H. da hanlıktan çekildikten sonra ömrünü Tanrı'ya ibadetle geçirmişti. D. H. ın dört oğlu olmuştu ki, her biri 24 Oğuz boyunun birer kolunu meydana getirmiştir. Bunlar İngdir (İğdir), Buldur (Büğdüz), Yıva ve Kınıktır.

XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra büyük bir Türk imparatorluğu kuran Selçuklu ailesi, Kınık'ın kuşaklarından gelmektedir. Kürt adını taşıyan toplum (Oğuznameye göre), Büğdüz'ün torunlarından türemiştir.

DENİZ HARB AKADEMİSİ, deniz kuvvetlerine kurmay subayı yetiştiren yüksek uzmanlık okulu. İstanbulda, Kara Harb Akademisi çatısı ve genel yönetimi altında 1930 da Yıldız Sarayında açıldı. İkinci Dünya Harbinde, 1941 - 1946 yılları arasında Ankarada bulundu. İlk komutanlığa 1930 da müdür adiyle yarbay Fahri (Kalafatoğlu) atandı.

D. H. A. nden ilk çıkanların katılmalarına kadar, donanmanın kurmay subayı ihtiyacı, Deniz Harb Okulunu başarı ile bitirenler arasından seçilenler, bir seyir uzmanlık kursundan geçirilerek karşılanırdı.

D. H. A. nin ilk kuruluşunda öğretim süresi üç yıl idi. Giriş sınavını kazanan öğrenci subay, 6 aylık silâh stajından sonra birinci sınıf (hazırlık), berkitilmiş mevkide bir aylık stajdan sonra ikinci sınıf (taktik), Kara Harb Akademisi subaylariyle birlikte karada bir kurmay gezisi ve bir aylık filotilla stajından sonra üçüncü sınıf öğrenimini yapıp bir aylık hava stajiyle okulu bitiriyordu. Ancak çok iyi ve iyi derecede başarı kazananlar, Genel Kurmayda altı aylık bir staj geçirdikten ve bir sınav verdikten sonra deniz kurmay subayı oluyordu. Okulun bitiminde bir, kurmay subayı olunca iki ve binbaşılıkta savunulan bir tezden sonra dört yıl kıdem kazanıyordu.

1939 dan 1948 e kadar İngiliz deniz uzman subayları okulun öğretim üyeliğine katıldı. Amerikadan 1948 de silâh ve donatım yardımı başlaması üzerine genel olarak deniz kuvvetlerimizin örgütlerinde Amerikan sistemi uygulanması üzerine, adı geçen deniz kuvvetlerinden getirilen uzmanlarla, öğretim süresi aralıklı iki yıl olarak tesbit edildi. Birinci yılı çok iyi ve iyi derecede bitirenlere kurmay yardımcısı, ikinci yıl öğrenimini bitirenlere kurmay adayı denildi ve kendilerine birer yıl kıdem verildi. Kurmay subayı olmaları ve üçüncü yıl kıdemini kazanmaları, eskiden olduğu gibi, geçirecekleri stajlardaki başarılarına bağlı tutuldu. Üçüncü yıllık öğrenim, Ortak Harb Akademisi (Kara - Hava - Deniz) ne bırakıldı. 1951 de birinci ve ikinci öğretim sınıflarının aralıksız yapılmasına karar verildi. 1954 te gelişme kurslarını bitirerek gelmeleri şart tutulan öğrenci subaylardan Harb Akademisinin iki yıllık öğretimini çok iyi ve iyi derecede bitirenlerin iki yıl kıdemle kurmay adayı, stajda başarı gösterdikten sonra üçüncü yıl kıdemle kurmay subayı, beş buçuk aylık yüksek komuta akademisine katılıp bitirerek dördüncü yıl kıdem kazanmaları yolu tutuldu ki, bu durum bugün de sürmektedir.

DENİZ HARB OKULU, Türk deniz kuvvetlerine subay yetiştiren okul. Deniz subaylarının okuldan yetiştirilmesine, Osmanlı devletinin düşüş çağındaki başarısızlıklardan sonra başlanmıştır. I. Mahmut zamanında Humbarahane ile birlikte Üsküdar Mühendishanesi (Topçu okulu) nin kurulmasiyle atılan ilk adım (1734), yeniçerilerin dayatışı üzerine subay yetiştirmeden kapatıldı. Bu okulda mühendis yetiştirmekten çok, teknik bilgili subay çıkarılması düşünülmüştü. Bu okulun, öğrenimi yarıda kalan subaylariyle ölmüş olanlarının çocuklarını, sonradan Koca Ragıp Paşanın Karaağaç'ta toplayarak yeniçerilerden gizli olarak okutmaya çalışması da bir sonuç vermedi. Harb okullarımızın en eskisi olan D. H. O. nun olumlu olarak kurulması ve çalışması şu evreleri kapsar:

Birinci evre: D. H. O. nu. Mühendishane - i Bahrî adiyle I. Abdülhamit zamanında Kapudan - ı Derya (bahriye bakanı ve donanma komutanı) Cezayirli Hasan Paşa kurdu ve Fransız uzman subaylarının katılmalariyle 18 kasım 1776 da öğretime başlandı. Okul, biri gemi seyri (seyr - i sefain), öteki gemi yapımı (inşa - i sefain) olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. Kasımpaşada küçük bir yapıda öğretim yapmakta olan bu okulun öğrencileri, devlet mühendis okulu (Mühendishane - i Âmire) nin kurulmasiyle haftanın iki günü öğrenimlerini burada yapar oldular. Deniz Okulundan başariyle çıkan subaylar, donanmaya kâtip yardımcısı (kâtip muavini) saniyle katılırlardı. Bu ad, genç subayların hem seyir hesabı hem de muhasebe işlerini yapmalarından ileri gelmişti. Adı sonradan mühendis olan kâtip yardımcılığından kâtip, yüzbaşı, kolağası rütbelerini geçerek kuvvet kaptanı (binbaşı) olanlar ve sınavda başarı gösterenler güverte subayı sayılırlardı.

İkinci evre: Mühendishane - i Âmire'nin açılması ve Halıcıoğlundaki okul yapısının bitmesi üzerine (1795). Bahriye Mühendis Okulu, kısa bir süre bu okulla birleştirildi. Deniz subayı yetiştirme amacının yitirilmekte olduğunu gören Kapudan - ı Derya Küçük Hüseyin Paşa, Bahriye Mühendis Okulunu ayırmayı başardı (1796). Ancak, Mısırın alınması plânını hazırlamakta olan Napoléon Bonaparte, bu programın gerçekleşmesine subay vermediğinden bu devrimin başarısı da az oldu. Kasımpaşadaki okulun yanmasiyle okul Parmakkapıdaki Bıçakhane yapısına taşındı. Bu güçlükle birlikte öğretmen ve öğrencilere verilen aylıkların azlığı yüzünden verimsiz bir halde çalışan okul için Vaka - i Hayriye (b. bk.) meydana gelmiş, Mehmet Hüsrev Paşanın önermesiyle öğretimde önemli değişiklikler yapılmış, sonra şimdi Deniz Hastahanesi olan Kasımpaşadaki yeni yapısı ile okul düzene girmiştir (1838).

Üçüncü evre: Tanzimat hareketleri sırasında adı Mekteb - i Bahriye olan okulun komutanı Patrona Mustafa Paşanın 1847 de kökten ıslah önermesi (öğrenci sayısının azaltılması, sınavların her yıl yapılması, Darülfununa giriş hakkı olan öğrencilerin alınması gibi şartlar konması ve ders programlarının düzeltilmesi) önemli bir evrim meydana getirdi. Bu yeniliklerin kabul edilmesi sonucunda öğrenci sağlamak için Kara Kuvvetlerindekine paralel olarak, dört sınıflı Bahriye İdadisi sınıfları, buna kaynak olmak üzere Bahriye Rüştiyesi açıldı. Bahriye Okulunun son iki sınıfının öğretimi de eğitimi de okul gemilerinde iş başı eğitimi şekline sokuldu.

Kasımpaşadaki yapısının Deniz Hastahanesi haline getirilmesi üzerine Bahriye Okulu 1851 de Heybeliadaya taşındı ve buradaki kuruluşları da geliştirildi.

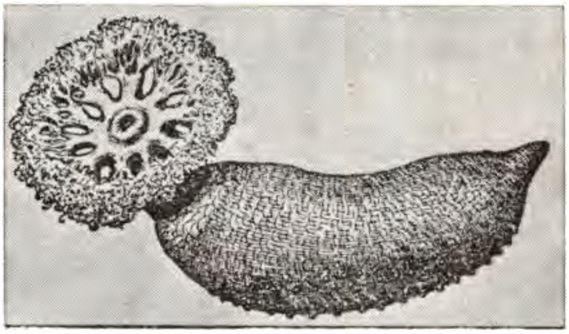
Dördüncü evre: 1873 ten sonra İngiliz ve Alman uzman subayları getirildiği gibi, 1880 den başlayarak Bahriye Okulu (Mekteb - i Bahriye) iki sınıfa ayrılmış; okulu bitirenlerin güverte ve makine bölümlerine ayrılması ve mühendis, yüzbaşı, korvet kaptanı (binbaşı), fırkateyn kaptanı (yarbay) ... gibi rütbe adları kabul edilmiştir. Hesap işleri için kâtip sınıfı yetiştirmek üzere Bahriye Rüştiyesi (deniz orta okulu) nin üzerinde üç yıllık Bahriye Kâtip Mektebi kurulmuştur. Bu okul, Bahriye Rüştiyesi ile birlikte 1908 Meşrutiyet devrimi ile kaldırılmıştır. Trablus ve Balkan harblerinde ihtiyacı karşılamak üzere birer yıla sıkıştırılmış öğretimle deniz subayı çıkarılmasına baş vurulduğu yıllar olmuş, bu yüzden 1914 yılında okul mezun vermemiştir.

Beşinci evre: Tevhid - i Tedrisat kanununun uygulanması üzerine 1929 da deniz okulları Deniz Mektepleri ve Kursları Müdürlüğüne bağlanmış, idadî sınıfları Bahriye Lisesine çevrilmiş, Bahriye Harb Okulu'nun dört yıla çıkarılan eğitim süresi ikiye bölünerek ilk iki yılı okulda, son iki yılı okul ve eğitim gemilerinde (makine öğrencileri fabrika ve gemilerde) hizmet etmeye ayrılmış, bir de muamele memuru sınıfı kurulmuştur. Böylece deniz lisesinden çıkan öğrenciler, güverte, makine ve kâtip kollarına ayrılır olmuştur. Okulun programları pratik ve daha çok meslekî konularda düzenlenmiştir. Asteğmen olarak güverte bölümünden çıkanlar, üçüncü öğrenim yılını çeşitli kurslar (topçuluk, torpido, mayıncılık, telsiz, seyir ve piyadecilik), dördüncü öğrenim yılını teğmen olarak donanma stajında geçirmeğe bağlı tutulmuştur. Makine bölümü bu iki yılı okulda öğrenim yapmakla tamamlar oldu. Okul gemisiyle yapılan geziler dışında, dört yıllık öğrenim 1953 ten beri okulda uygulanır bir hale konulmuş, türlü sınıflar, uzmanlık eğitimi de bundan sonraya eklenmiş bulunmaktadır.

DENİZ HARBİ: bk. HARB.

DENİZ HARİTASI: bk. DENİZ.

DENİZ HIYARLARI (*Holothuroidea*), Omurgasız hayvanlardan Sölomlular (Coelomata) ın İkincil ağızlılar (Deuterostomia) filumunun Derisidikenliler (Echinoderma)

DENİZ HIYARLARI

alt filumuna giren bir sınıf. Vücutları ağız - anus yönünde geçen eksen boyunca uzamıştır. Enine kesitleri yuvarlak, 5 köşeli ya da yassı olabilir. Ağız ve anus karşılıklı iki uçta bulunur, ağız çevresinde 10 - 30 kadar dokunaç vardır. İskeletleri azalmıştır. Rejenerasyon yetenekleri çok yüksektir. Hermafrodit ya da ayrı eşeyli olabilir. Denizlerin sığ yerlerinde, kıyılara yakın yaşar.

DENİZ HUKUKU, devletler genel hukukunun deniz alanı ile ilgili kolu. Deniz alanı, açık deniz, iç sular, kara suları ve uluslararası boğazlar bakımından inceleme konusu olmuş ve bunların bağlı tutuldukları hukuk rejimi son yüzyıllarda bir gelişme göstermiştir. Meselâ, uzun bir gelişme sonunda genel olarak denizlerin serbestliği ilkesi (b. bk.) tanınmış, gemilerin açık denizde seyir hakları kurallara bağlanmış, gidiş geliş güvenliği, deniz kazaları, çatmalar, deniz haydutluğu ve köle ticareti, açık denizlerde balıkçılık, denizaltı kabloları ve petrol boruları, iç sular ile kara sularının genişliği, kara sularında işlenen suçlar, koylar, körfezler ve boğazlar gibi konularda birçok antlaşmalar yapılmış, uluslararası ve başka mahkemelerden örnek olan kararlar çıkmış ve genel eğilimler belirmiş, Birleşmiş Milletler Hukuk Komisyonu da verimli çalışmalarda bulunarak

birçok tasarılar hazırlamış ve bunlardan bir kısmı devletlerce onaylanmıştır. Bununla birlikte, bütün devletlerin katıldığı bir deniz düzeni şimdilik gerçekleşememiş ve kara sularının genişliği ve balıkçılık gibi önemli konularda devletlerin kanunları birbiri ile çatışma durumunda kalmıştır.

DENİZ İĞNESİ (*Syngnathus acus*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Deniz iğnesigiller (Syngnathidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 30 - 45 cm dir. Kuzey denizlerinde, Akdenizde ve Atlantik Okyanusunda yaşar. Yakın bir akrabası Abolyont ve Sapanca gölünde bulunur. Derinlerde ve otlar arasında barınır. Erkek, karın kıvrımından yapılmış bir kese içinde taşıdığı yumurtalara bakar.

DENİZ İĞNESİGİLLER (*Syngnatidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Geri kemikli omuzlular (Catosteomi) alt takımına giren bir familya. Pulları yoktur. Gövdede 7, kuyrukta 4 dizi üzerine sıralanmış kemik plâkalarla örtülüdür. Ağızları dişsiz olup boru biçimindedir. Karın yüzgeçleri bulunmaz. Göğüs yüzgeçleri küçülmüştür. Erkekler bir kuluçka kesesi taşır. 120 kadar türü olup Deniz iğnesi (Syngnathus acus), Yılan iğnesi (S. ophidion), Deniz atı (Hippocampus hippocampus) ve Yırtmaçlı balık (Phyllopteryx eques) türleri iyi tanınmaktadır. Daha çok sıcak denizlerde, mercanların yakınlarında yaşar.

DENİZ İKLİMİ, denizlerde, adalarda, yüksek enlemlere doğru sokulan, batı rüzgârlarına dönük kıyı boylarında, orta enlemler boyunca uzanan bölgelerdeki nemlice, sıcaklık oynamaları az iklim. D. İ. nde hem gece ile gündüz, hem de yaz ile kış arasında az sayılabilecek sıcaklık oynamaları olur (bk. KARA İKLİMİ). Bk. İKLİM.

DENİZ İNCİ MİDYESİ (*Meleagrina margaritifera*), Omurgasız hayvanlardan Sölomlular (Coelomata) alt bölümünün Yassı solungaçlılar (Lamellibranchiata) sınıfının Kuş midyesigiller (Aviculidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 15 - 30 cm dir. En değerli incileri bu tür meydana getirir. Kabuklarından da sedef elde edilir. Kabuk parçaları eşit değildir. Hint Okyanusunda yaşar.

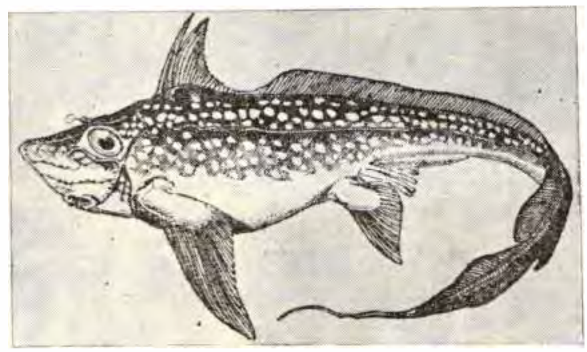
DENİZ İNEĞİGİLLER (*Hydrodamalidae*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Deniz inekleri (Sirenia) takımından bir familya. Başları küçük olup dişleri yoktur. Yanları parçalı kuyruk yüzgeçleri vardır. Deniz ineği (Hydrodamalis gigas) türü tanınmıştır. Bu tür 8 - 10 m uzunluğunda, 4 ton ağırlığında bir yaratıktır. Bering Denizi çevresinde yaşamakta olan bu türün soyu balıkçılar tarafından tüketilmiştir.

DENİZ İNEKLERİ (*Sirenia*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etenliler (Placentalia) alt sınıfına giren bir takım. Sularda yaşayan otçul hayvanları içine alır. Tıknaz yapılı ve iri vücutludur. Ön ayakları kürek biçimindedir. Art ayakları yoktur. Kuyrukları geniş ve yassı, yatay bir yüzgeç halindedir. Derileri kalın, kıvrık ve seyrek kıllı olur. Gözleri küçülmüştür. Dişleri az sayıdadır. Derileri ve yağları çok beğenilir. Denizlerin kıyılarında, ırmak ağızlarında yaşar, buradaki bitkileri yer. Dugonggiller (Dugongidae), Manatigiller (Trichechidae) ve Deniz ineğigiller (Hydrodamalidae) familyalarını içine alır.

DENİZ KAPLUMBAĞALARI (*Cheloniidea*), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Kaplumbağalar (Testudinata) takımına giren bir alt takım. Ayakları yüzgeç gibidir. Deniz kaplumbağasıgiller (Cheloniidae) familyasını içine alır.

DENİZ KAPLUMBAĞASIGİLLER (*Cheloniidae*), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Kaplumbağalar (Testudinata) takımının Deniz kaplumbağaları (Cheloniidae) alt takımına giren bir familya. Yüzgeç biçiminde olan ayaklarında 1 - 2 pençe tırnaklar bulunur. Boyları 2 m kadar olup 500 kg ağırlığında olabilir. Akdeniz dışında bütün denizlerde görülür, deniz bitkileriyle beslenir. Renkleri yeşilimsi olup bağalarında keratin plâklar vardır. Çorba kaplumbağası (Cheloniamydas), Karet kaplumbağası (Caretta caretta) ve Kiremitli kaplumbağa (Chelonia imbricata) türleri tanınmıştır.

DENİZ KEDİSİGİLLER (*Chimaeridae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Keski solungaçlılar (Elasmobranchii) alt sınıfının Tümbaşlılar (Holocephali) takımına giren bir familya. Başları basık, vücutları uzundur. Karın ve göğüs yüzgeçleri geniş olur. En iyi bilinen türü, Deniz kedisi (Chimaera monstrosa) dir. Uzunluğu 1 m olup ağzı karın tarafındadır. Bu türün kuyruğu yüzgeçsiz olup bir iplik gibi uzamıştır. Çiftleşir ve yumurta bırakır. Yayılış alanı çok geniş olup Akdenizde bulunur.

DENİZ KEDİSİ

DENİZ KESTANELERİ (*Echinoidea*), Sölomlu hayvanlardan İkincil ağızlılar (Deuterostomia) filumunun Derisidikenliler (Echinoderma) alt takımına giren bir sınıf. Vücutları küre, yürek ya da disk biçiminde olup üzerinde bulunan kalker plâkların birbirine kenetlenmesinden meydana gelen bir kabukla örtülüdür. Yalnız ağızı ve anusu kapsayan kutuplar yumuşak kalır. Ağızları karın tarafındadır. Kabuk 10 çift meridiyonal plâk sırasından meydana gelmiştir. 5 çifti anbulakral, 5 çifti interanbulakral alanları meydana getirir. Üzerleri kendilerini korumaya yardım eden dikenlerle örtülüdür. Dikenlerin arasında pediseller bulunur. Ayrıca harekete yarayan anbulakral ayaklar vardır. Ağızda Aristo feneri denen özel bir çene sistemleri bulunur. Kıyılara yakın yerlerde yaşar, küçük deniz hayvanları ve deniz yosunları ile beslenir.

DENİZ KESTANESİ

DENİZ KIRLANGICI (*Sterna hirundo*), Omurgalı

hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Yağmur kuşları (Charadriiformes) takımının Deniz kırlangıcıgiller (Sternidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 35 - 37 cm dir. Alnı ak, ense ve tepesi kara kahve rengi, sırtı açık kül rengi, karnı düz ak, kuyruk tüyleri kül rengidir. Ayakları kırmızı olur. Gaga da kırmızı olup ucu karadır. Göçücü bir kuş olan D. K., Palearktik bölgede ve Kuzey Afrikada kuluçkaya yatar. Afrika, Güney Asya ve Güney Amerikada kışlar. Su kıyılarında, özellikle ırmakların denizlere döküldüğü yerlerde görülür. Balık, böcek v. b. yer.

DENİZ KIRLANGICIGİLLER (*Sternidae*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Yağmur kuşları (Charadriiformes) takımının Martılar (Lari) alt takımına giren bir familya. Orta büyüklükte ince yapılı su kuşları bu türe girer. Çok hafif kavisli uzun bir gagaları vardır. Tüyleri ak, kül rengi ve kara karışıktır. Kuyrukları çatallı olur. Pek çok türü vardır. Deniz kırlangıcı (Sterna hirundo), Kıyı kırlangıcı (S. paradisea), Irmak kırlangıcı (S. fluviatilis), Ak alınlı (S. albifrons), Büyük kuyruklu deniz kırlangıcı (S. macrura), Ak bıyıklı deniz kırlangıcı (Chlidonias hybrida), Ak kanatlı deniz kırlangıcı (Ch. leucoptera), Kara deniz kırlangıcı (Ch. nigra) tanınmış türleridir.

DENİZ KIZI SEMENDERGİLLER (*Sirenidae*), Omurgalı hayvanlardan Amfibyumlar (Amphibia) sınıfının Kuyruklular (Urodela) takımına giren bir familya. Hem solungaçları, hem ak ciğerleri vardır. Ön ayakları kısa, 3 ya da 4 parmaklı olur. Art ayakları yoktur. Vücutları yılan balığı biçimindedir. Çamur semenderi (Siren lacertina) türü tanınmıştır.

DENİZ KIZLARI ya da SİREN'LER (Yun. Seirenes), Phorkys'in ve daha sonraki bir efsaneye göre de Akheloos'la Musa'lardan birinin kızları. Homeros'ta iki siren, daha sonraki yazarlarda ise adları Ligeia, Leukosia ve Parthenope ya da Aglaopheme, Molpe ve Thelksiapeia olan üç siren vardır. Homeros bunların Kirke adasiyle Skylla arasındaki bir adada, çiçeklerin bezediği bir çayırlıkta, öldürdükleri insanların kemikleri arasında oturduklarını ve oralardan geçen gemicileri şarkılariyle sevdaya düşürüp karaya doğru çektiklerini anlatır. S. lerin şarkılarına kulak verip gemilerini onlara yaklaştıranlar bir daha çoluk çocuk sahibi olamazlar. S. ler yeryüzünde olup biten her şeyi bilirler. Odysseus, gemisiyle oralardan geçerken arkadaşlarının kulaklarını bal mumu ile tıkamış ve S. lerin sesini tehlikesizce dinleyebilmek için kendini de direğe bağlatmıştır (*Odysseia*, XII 41 - 54, 153 - 200). Orpheus da Argonaut'ları onlardan kendisi şarkı söyleyerek kurtarmıştır (Apollonius Rhodius, IV 903). S. ler, dolaylarından geçecek bir kimsenin, onların şarkılarına önem vermeyecekleri güne kadar yaşayacaklarından, Odysseus'la Orpheus'un bu başarıları üzerine kendilerini denize atarak taş olmuşlardır. Odysseus'un serüvenlerinin İtalya ve Sicilya kıyılarında geçmiş olduğu kanısına varılınca, S. lerin ya Napoli ve Sorrento dolaylarındaki Sirenusoe adlı üç boş adacıkta ya Capri adasında ya da Sicilyadaki Pebrum burnunda yaşamış olduklarına karar verilmiştir. S. ler eskiden çayırlarda birlikte oynaştıkları Persephone'yi bulmak için yeryüzünün her yanını araştırdıktan sonra adı geçen yerlere yerleşmişlerdir. Sonraki bir efsane S. lerin kanatlı bir şekil almalarını bu devreye bağlar.

S. ler, vücutlarının üst kısmı ile başları kadınlarınki gibi olan, kanatlı ve kuş bacaklı yaratıklar olarak temsil edilirlerdi. Daha sonraki bir dönemde de S. lerin kandırıcılık ve öldürücülük niteliklerini kaybetmemiş olduklarına inanılmıştır. Fakat bu efsane yaratıklarına daha genel olarak ağıt okuyucuları gözü ile bakılmış ve şekilleri mezar taşlarının süslenmesinde kullanılmıştır. Aynı zamanda büyülü güzelliğin, güzel söz söylemenin ve şarkının da sembolü sayılarak güzel kızlarla kadınların, hatiplerin ve şairlerin mezarları da S. heykelleri ile donatılmıştır.

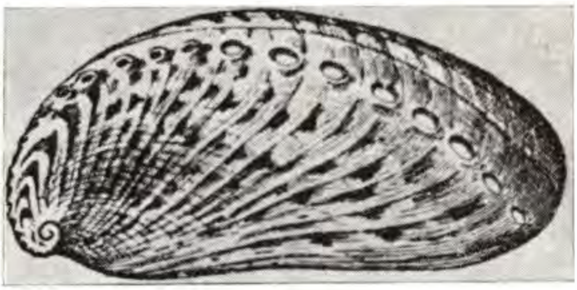
Bu efsane yaratıklarının gerçekten var olan bir yaratıkla ilgili olup olmadığı çok incelenen bir konu olmuştur. Bazı bilginler, bir kısım memeli deniz hayvanlarını kapsayan *Sirenidae* familyasından Dugong (b. bk.) un bu efsaneye yol açmış olabileceğini düşünmüşlerdir. Fokları andıran, özellikle Hint Okyanusu kıyılarındaki ırmak ağızları dolaylarında ot yiyerek yaşayan tüysüz ve pulsuz vücutlarının göğüs kısmında kadınlarınki gibi memeler ve yanlarında insan kolunu hatırlatan dirsekli yüzgeçler bulunan bu hayvanlar, ay ışığında oralardan geçen denizcilere vücut biçimleri ve kadın sesini andıran çığlıklariyle bir efsane yaratığının varlığı düşüncesini vermiş olabilirler.

Zamanımızda S. ya da D. K., vücudunun üst bölümüyle kadın, alt bölümüyle de balık olan bir yaratık olarak hayal ve temsil edilmektedir.

DENİZ KÖPEĞİGİLLER (Zoo.): bk. FOKGİLLER.

DENİZ KULAĞI (Fr. Lagune; eski ter. Buhayre), körfezlerin, koyların birbiri ardınca sıralandığı kıyılaıda, bu girintilerin önünde kıyı dili (b. bk.) nin gelişmesi yüzünden bu deniz girintilerinin kapanarak göl biçimi almış durumu. D. K. nın suyu, buraya dökülen derelerin getirdiği sularla bir süre sonra tuzluluğundan kaybeder. Deniz kulakları, buraya yığılan kum, kil, çakıl gibi parçacıklarla dolarak, göl olmaktan çıkar, bir süre sonra karalaşır.

DENİZ KULAĞI (*Haliotis*), Omurgasız hayvanlardan Yumuşakçalar (Mollusca) dalının Karından ayaklılar (Gastropoda) sınıfının Önden solungaçlılar (Prosobranchia)

D E N İ Z   K U L A Ğ I

takımının Deniz kulağıgiller (Haliotidae) familyasına giren bir cins. Kabuğu kulak biçiminde, yassı, az halkalıdır. Kabuk ağzı çok büyük olur. İç yüzeyi sedef kaplıdır. Operkulumu bulunmaz. Bu cinsin H. gigantea türünün çapı 16 cm olup Hindistan ve Avustralya kıyılarında, H. tuberculata türünün çapı ise 8 cm olup Akdenizde yaşar.

DENİZ KUVVETLERİ: bk. SİLÂHLI KUVVETLER.

DENİZ KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI, Genel Kurmay Başkanlığından alacağı direktiflere göre, deniz kuvvetlerini savaşa hazırlamak ve savaşta yönetmekten sorumlu komutanlık. Deniz Kuvvetleri Komutanı, Millî Güvenlik Kon-

seyi üyesi olarak memleketin topyekûn savunma sorunlarını, Yüksek Askerî Şura üyesi olarak da silâhlı kuvvetlerin ana harekât ve yönetim sorunlarını çözümlemekte söz ve oy sahibidir. Deniz Kuvvetleri Komutanının NATO bağlaşması çevresinde de önemli görevleri vardır; bağlaşma, yabancı bir devlet ya da devletler topluluğunun saldırısına uğrayacak olursa, Deniz Kuvvetleri Komutanı, Türk donanması ve emrine verilecek bağlaşık deniz kuvvetleriyle, kendine ayrılan bölgede her türlü savunma harekâtı yapacaktır. Bundan dolayı Deniz Kuvvetleri Komutanı emrinde, kendi millî karargâhından başka, Türk ve bağlaşık deniz subaylarının çalışmakta olduğu bir NATO karargâhı da vardır.

Kadrosuna göre, Deniz Kuvvetleri Komutanının rütbesi oramiralliktir. Rütbesi daha küçük bir amiral o makama gelecek olursa, Deniz Kuvvetleri Komutan Vekili sanını alır. Deniz Kuvvetleri Komutanı her hangi bir savaşta meydan muharebesi kazanacak olursa, kendisine Büyük Millet Meclisinin kararı ve cumhur başkanının onayı ile büyük amirallik (mareşal karşılığı) rütbesi verilir.

D. K. K. karargâhı barışta, yönetim kolaylıklarından dolayı Ankarada bulunur.

Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı sanını alan bir amiral, Deniz Kuvvetleri Komutanından alacağı direktiflere göre, bu karargâhın çalışmalarını düzenler ve türlü daireler arasında iş birliğini sağlar.

Kurmay Başkanının, biri harekât, öbürü de teknik olmak üzere, iki yardımcı amirali vardır. Bu yardımcılar da emirlerindeki daire ve şubeler aracılığiyle kendi alanlarındaki işleri yürütürler.

D. K. K., kendi karargâhından başka, Genel Kurmay Başkanlığının yönetimini kolaylaştırmak üzere, adı geçen başkanlığın dairelerine de deniz subayları atar.

D. K. K. kuruluşunda donanma ve saha komutanlıkları olmak üzere üç stratejik komutanlık vardır. Bunların dışında Eğitim Komutanlığı, üs komutanlıkları, fabrikalar müdürlükleri, ikmal merkezleri müdürlükleri, Seyir ve Hidrografi Dairesi ile hastahane başhekimlikleri kendi alanlarında doğrudan doğruya D. K. K. na bağlı olarak çalışırlar.

Deniz kuvvetlerimiz, kendisine verilen malî imkânlar içinde yapılabileceğin en iyisini yapmakta başarı göstermiştir. Kendi malı olan İstanbul tersanesini ticaret filosuna devrettikten sonra Gölcük'te yurdun en büyük tersanesini meydana getirmiştir. Bu tersane günden güne sayıları artan ve teknik bakımından gelişen savaş gemilerini onarmaktan başka, malî imkânlar oranında pek çok yeni gemi de yapmıştır. Yassıadada yüksek seviyede bir eğitim merkezi yapmış, Heybeliada eğitim kuruluşlarını da en modern hale sokmuş ve genişletmiştir. Üç büyük ikmal merkezi kurmuştur; kurduğu yeni deniz üsleri donanmanın büyük ihtiyaçlarını sağlayacak güçtedir. Yapılan ya da onarılan üç büyük deniz hastahanesi, modern tedavinin bütün gereklerini yerine getirebilmektedir.

Hidrografi Dairesi, denizde uluslararası can ve mal güvenliğini sağlayacak şekilde çalışmağa başlamıştır. Böylece devlet, kendi sularında yabancı devletlerin yaptığı hizmetlerden kurtulmuş ve denizde can ve mal güvenliği konusunda da şerefli yerini almıştır.

Dalgıç birliği batık gemileri kurtarmak gibi önemli ve değerli hizmetler görmektedir.

D. K. K., kendi resmî görevlerinden başka, memleket kalkınmasına da yardımcı olmuştur. Gölcük'te ilk okul, orta okul ve lise olmak üzere üç okul yapmış ve bu suretle ilcenin okuma ihtiyacını karşılamıştır. Gölcük kaymakamlığı ve jandarma komutanlığı binaları da deniz kuvvetlerimiz tarafından yapılmıştır. Gölcük ve Yassıadada birer meteoroloji istasyonu kurup bu görevle ilgili bakanlığa teslim etmiştir. Gölcük fabrikaları, kendi resmî çalışmalar dışında, döner sermayeli bir kuruluş meydana getirerek yurt denizcilik ve sanayiine faydalı olmağa çalışmaktadır.

Tarihçe: 23 nisan 1923 günü Ankarada, ilk olarak, Büyük Millet Meclisi toplanıp icra vekilleri heyetini kurduğu zaman, Kurtuluş Savaşına katılan savaş gemileri Millî Müdafaa Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı) ne bağlı bir Bahriye Dairesi Reisliği halinde yönetiliyordu.

Mondros mütarekesinin koyduğu ağır koşulların bir de karşı devletler tarafından çiğnenmesi ve Anadolunun paylaşılmağa kalkışılması, denizcilerimizi de yurdu kurtaracağına inandıkları lider etrafında toplamıştı. Bu arada deniz subay ve gediklileri (assubayları) nin Haliç'te yatmakta olan donanma gemilerini Anadolu limanlarına kaçırma önerileri, böyle bir hareketin, zamanının politika durumundan dolayı millî mücadeleye her hangi bir yarar sağlayamayacağı gerekçesiyle reddedilince, Bahriye Dairesi Millî Mücadele yıllarının deniz hareketlerini 2 ganbot, 5 silâhlı motor, 2 hızlı motor, 2 kurtarma gemisi ve 2 romorkörle başarmak zorunda kaldı.

Kurtuluş Savaşında kurulmuş olan Erkân - ı Harbiye-i Umumiye Reisliği (Genel Kurmay Başkanlığı) nin Bahriye Dairesi Reisliğine verdiği görev, yabancı limanlardan kara cephelerine elden geldiği kadar fazla silâh, cephane, akaryakıt ve gereç taşımak idi. Bu görev, başta Yunan donanması olmak üzere, işgal kuvvetlerine bağlı çok sayıda filoların Türk deniz yollarını ve limanlarını sıkı denetledikleri halde başarılmıştır.

Durum bu kadar ağır olduğu halde, Bahriye Dairesi Reisliği, üç savaş yılı süresince, Anadolu limanlarına 22 uçak, 350 mayn, 20 top, 600 makineli tüfek, 61 000 piyade tüfeği, 253 000 top mermisi, 5 000 ton tüfek mermisi, 5 000 bomba, yüzlerce ton akaryakıt, türlü gereç ve altın yükü getirmiştir. Hiçbir Türk gemisi düşmana yakalanmamış, Yunanlılardan iki büyük ticaret gemisi esir alınmıştı. Bu gemilerden «Enosis» te on bir çuval altın ele geçirilmişti.

Kurtuluş Savaşının zafere ulaşması ve işgal kuvvetlerinin İstanbuldan çekilmesinden sonra, başta «Yavuz» muharebe kruvazörü olmak üzere (23 000 ton, 10 tane 28 lik top, 27 mil hız) donanmaya bağlı bütün gemiler Bahriye Dairesinin emrine girdi. Fakat «Yavuz», Birinci Dünya Harbinde aldığı üç büyük yara ile duruyor; öteki gemiler de, 1908 yılından beri yaptıkları sürekli manevralar ve birbirini izleyen üç savaştan dolayı (1911 1912 Türk - İtalya Harbi; 1912 - 1913 Balkan Harbi; 1914 - 1918 Birinci Dünya Harbi) kullanılmayacak kadar yıpranmış bulunuyorlardı. Böylelikle Türkive Cumhuriyetinin ilk hükümeti, donanmayı yeni baştan kurmak durumunda kalmıştı.

Cumhuriyet devrinde donanma kurma çalışmalarına ilk olarak Atatürk tarafından başlandı. Atatürk, 12 - 20 eylül 1924 günleri arasında «Hamidiye» kruvazörü (3 500 ton, 2 tane 15 lik ve 8 tane 7,5 luk top, 20 mil hız) ve «Peyki Şevket» torpito kruvazöriyle (750 ton, 2 tane 8,8 lik ve 4 tane 5,7 lik top, 20 mil hız) Mudanya limanından kalkarak Karadeniz limanlarına doğru bir gezi yaptı ve yurdun deniz ve donanma sorunlarını yakından inceledi. Türk milletinin deniz kuvvetlerine karşı olan ihtiyacını ortaya koydu.

Atatürk, deniz kuvvetlerinin yeniden kurulması konusunda yapılacak işleri Büyük Millet Meclisinin 1924 - 1925

çalışma yılının açış konuşmasında belirtti. Bu teşebbüs 30 aralık 1924 günü İcra Vekilleri Heyetine bağımsız bir Bahriye Vekâleti eklenmesiyle kanunlaştı. Bahriye Dairesi Reisliği kaldırılmış, yönetim işlerinin Bahriye Vekâleti tarafından görülmesine karşılık, Genel Kurmay Başkanlığına bir Bahriye Erkân-ı Harb Reisliği eklenmişti.

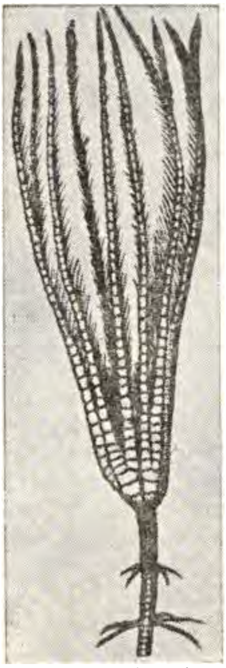
Bu dönemde «Yavuz» hemen onarıldı ve Balkan devletlerinin en büyük savaş gemisi olarak denizlerde dolaştırıldı; Holânda gemi fabrikalarında iki denizaltı gemisi yaptırıldı ve deniz subaylarını modern teknik ihtiyaçlara göre yetiştirmek için Almanyadan bir subay kurulu getirildi.

Üç yıl süren Bahriye Vekâleti döneminden sonra, silâhlı kuvvetleri yeniden tek bir Millî Müdafaa Vekâleti örgütü içinde toplamak fikri üstün geldi. İkinci bir kanunla 1927 aralık ayında Bahriye Vekâleti kaldırıldı. Artık deniz kuvvetlerinin yönetim işleri bakanlık başmüsteşarlığına bağlı bir Deniz Müsteşarlığı tarafından yönetilecekti. Deniz kuvvetlerinin harekât ve eğitim işlerine de Genel Kurmay Başkanlığının harekât ve eğitim yarbaşkanlıklarına bağlı ufak birer şube bakacaktı. Bu dönemde deniz kuvvetlerinin en büyük makamı, karargâhını «Yavuz» da kurmuş olan bir Donanma Komutanlığı idi. Bu makam yurdun deniz savunma sorunlarından ve deniz kuvvetlerini savaşa hazırlamaktan sorumlu bulunmakta idi. Gerek Genel Kurmay Başkanlığı, gerek Millî Müdafaa Vekâleti, gerekli görürlerse, Donanma Komutanlığının fikrini almakta idiler.

Bu ikinci tedbirin büyük sakıncaları görüldü. Deniz kuvvetlerinin daha iyi çalışabilmesi için, ilk olarak, Genel Kurmay İkinci Başkanlığına bağlı bir Deniz Müşavirliği açıldı; sonra da bu müşavirlik Deniz Kurmay Başkanlığı haline getirildi.

Büyük sakıncalar kara ve hava kuvvetlerinin yapılarında da duyulduğu için silâhlı kuvvetleri yeni bir kuruluşa uydurmak ihtiyacı belirdi. 15 ağustos 1949 günlü kararname ile Genel Kurmay Başkanlığı emrinde, ayrı ayrı olarak, kara, hava ve deniz kuvvetleri komutanlıkları açıldı. Bu kuruluş, ufak tefek değişikliklerle bugüne kadar süregelmiştir.

DENİZ LÂLELERİ (*Crinoidae*), Sölomlu hayvanlardan İkincil ağızlılar (Deuterostomia) filumunun Derisidikenliler (Echinoderma) alt filumuna giren bir sınıf. Vücutları bir sapa bağlı k a d e h biçiminde bir kısım ile bundan ışınsı uzanan 5 koldan yapılmış bir çiçek gibidir. Saplariyle kendisini bir yere b a ğ l a r. Bazıları sapsız olabilir. 250 m kadar derinliklerde rastlanır. Toplu halde yaşar. Çoğu sarı, kırmızı, yeşil ve ak renkli olur. Rejenerasyon yetenekleri yüksektir. Küçük plânkton organizmalariyle beslenir. En çok Paleozoik devrinde gelişmiştir. Bugün 2 000 kadar taşıl türü biliniyor. Yaşayan 800 t ü r ü vardır.

DENİZ LÂLESİ

DENİZ MİLİ, Ekvator çizgisinin 1/21600 (bir derecelik uzamın 60 ta b i r i) ne denk uzunluk ölçüsü. 1853.20 m olması gerekirken Madrid Konferansı kararı ile 1852 m sayılmıştır. Bk. MİL.

DENİZ MOTORLARI: bk. MOTOR.

DENİZ ÖRÜMCEĞİ (*Maja squinado*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Kabuklular (Crustacea) sınıfının On ayaklılar (Decapoda) takımının Sürünücüler (Reptantia) alt takımının Yengeçler (Brachyura) bölümünün Örümcek yengecigiller (Majidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 10 - 18 cm dir. Öne doğru darlaşıp 3 köşeli gözüken bir yapısı vardır. Akdenizde ve Atlantik Okyanusunda yaşar. Yenir.

DENİZ PİYADESİ, deniz kuvvetlerinin özel eğitimle yetiştirilerek çıkarma ve komando hareketlerinde görev yapan yarı bağımsız sınıfı.

Eski çağlarda çeşitli milletler bu görevleri donanmalarının emrine kara kuvvetlerinden aldıkları kıtalara yaptırmışlardı. Aydınoğullarından Umur Beyin, Karasioğullarından Yahşi Beyin ağabeyi Demirhanın Ege Denizi ve Akdeniz kıyılarına, Osmanlı Türklerinin yüzyıllarca Atlantik'e dayanan akın ve çıkarmalarında deniz azapları bu sınıfın ilk örgütlerini meydana getirmişlerdir.

Şimdiki halde Türkiyede D. P. örgütü yoktur. Amerika Birleşik Devletlerinde önce 1775 te iki tabur örgütlenmiş, yavaş yavaş artırılarak 3 tümene çıkarılmıştır. İngilterede 1664 te, Fransada 1845 te kurulan D. P. örgütleri zamanla artırılmıştır.

Deniz Piyadeleri, Birinci ve İkinci Dünya Harplerinde birçok çıkarmalarda kullanılmıştır.

DENİZ SAMURU (*Latax lutris*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etçiller (Carnivora) takımının Sansargiller (Mustelidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 125, kuyruğu 30 cm dir. Kürkü çok beğenilir. Bacak, kuyruk ve kulakları çok kısa, art ayakları yüzgeç biçimindedir. Suda uyur ve ürer. Dölü tükenmektedir. Kuzey Okyanus kıyılarında yaşar.

DENİZ SARMAŞIĞI (*Calystegia* = Lât. *calyx*, çanak; Yun. *stege*, dam, örtü), ak ya da pembe çiçekli bazı sarmaşıkların cins adı. *Convolvulus* cinsine çok yakın olan ve bazı botanikçilerin bu cinsten saydıkları Calystegia'nın, öküz urganı, çit sarmaşığı, kahkaha çiçeği, çadır çiçeği gibi birtakım türleri vardır.

DENİZ SAVAŞI, denizde güçlü olan devletlerin sonuç almak için tercih ettikleri savaş tarzı. D. S. özelliklerine göre (amaç, coğrafî durum, ekonomik etkenler), harbi az ya da çok etkilendirir. Kara savaşının tersine olarak D. S., özellikle gereçleri yok etme amacını güder. Deniz güçlerinin karşı karşıya geldiği çatışmalarda her iki taraf da, taraflardan biri üstünlük kazanıp karşı tarafın anayurt topraklarına çıkarma yapıncaya kadar bu D. S. nı sürdürür. Çıkarma başarı kazanır ve çıkarılan kuvvetlerin ikmali yapılabilirse, savaşın sonucu kısa sürede alınabilir. Karada güçlü olan bir devlete karşı bir deniz gücü, deniz yollarını serbestçe kullanabildiğinden, yerini istediği gibi belirterek çıkarma yapabilir. Bundan başka, D S. ndı düşman ulaştırması, abluka (b. bk.) ile ya da yol keserek kesintiye uğratılabilir. Kara devleti bu ulaştırma hayatî bir önem taşıyorsa, yalnız önlemekle barış yapmaya zorlanabilir. Karada güçlü olan bir devlet, denizden ikmali gerekmiyorsa, ancak karşı deniz gücünün yeterli kara kuvvetleri olduğu ya da kara devletlerinden bağlaşıkları bulunduğu zaman, zor duruma düşürülebilir.

Deniz kuvvetleri kısa süre içinde hazır duruma getirilemeyeceğinden ileriyi gören bir deniz politikası ile deniz kuvvetlerinin önceden kurulması ve donatılması gereklidir.

Deniz stratejisi düşünceleri dolayısiyle, savaş ve hayatî çıkarları bakımından denize bağlı bir devlet, denizdeki durumunu korumak üzere geniş ölçüde kuvvet ayırmak zorunluğunda kalacaktır. Bu kuvvetler ise denize daha az bağlı bir devletin daha zayıf kuvvetleri tarafından etkili bir şekilde tedirgin edilebilir. Deniz stratejisi bakımından sorunun en iyi çözüm yolu, düşman deniz kuvvetlerinin yok edilmesini sağlayacak deniz harekâtında bulunmaktır. Bu sayede deniz üstünlüğü elde edilir. Bu arada deniz kuvvetleri daha zayıf olan taraf, stratejik bakımdan saldırılarla düşman deniz bağlantıları için tehlikeli olabilse bile, kesin sonuçlu bir savaştan kaçınacak şekilde hareketlerde bulunacaktır (bk. FLEET IN BEING). Devletler hukuku, savaş durumunda denizde kişisel mülk iyeliğinin hücuma hedef olabileceğini kabul ettiğinden, düşman ekonomik bakımdan ağır zarara uğratılabilir. Bu ticaret savaşı (bk. KRUVAZÖR SAVAŞI) denizüstü araçlariyle (özellikle kruvazör ve yardımcı kruvazörler) olduğu gibi, denizaltı ve uçaklarla da yürütülebilir. Savunmada olan taraf kendini daha güçlü gemilerle ve konvoy (b. bk.) larla korumağa çalışır.

Denizaşırı dayanakları (köprü başları) nın kurulması ve denizin askerî ulaştırma için kullanılması - çıkarmanın ya da çıkarılmış kuvvetlerin ikmali için olsun - ancak deniz üstünlüğünün elde bulunması ile büyük tehlikelerle karşı karşıya kalmadan gerçekleşebilir. Bu arada düşman, abluka ile ya da bazı bölgeleri daraltmakla, denizden yararlanmaktan büsbütün alıkonulabilir. Denizde üstün olan bir devlet, kuvvetlerini istediği deniz kıyısına ulaştırabilir ve kara savaşını çok hareketli bir duruma getirebilir. Bu takdirde D. S., deniz dayanakları çevresinde bir çatışma durumuna gelir.

Daha büyük çapta deniz birliklerinin savaş şekli, özellikle uçak gemilerinden havalanan uçaklarla düşman gemilerine saldırmaktır. Öbür deniz kuvvetlerinin başlıca görevi destek ve savuşturmadır. Uçak, bugünkü D. S. nda donanmanın o derece önemli bir öğesi olmuştur ki artık donanma açık denizde hava desteği olmadan başarılı hareketlerde bulunamaz. Büyük deniz kuvvetlerinin uçak desteği olmaksızın yok edilmekten kurtulması pek düşünülemez.

D. S. nda kullanılan silâhlar: Uçaklar ve bunlarda bulunan türlü silâhlar, deniz topçusu (ileride roketlerle birlikte), torpil ve su bombalarıdır. Yapma sis ve duman, radar dolayısiyle önemini kaybetmiştir.

Deniz taktiği, keşif, güven ve harb gemilerinin savaş hareketleri (deniz çatışmaları ve savaşları)ni içine alır. Türlü silâhlar dolayısiyle çok yönlü bir özellik gösterir. İkinci Dünya Harbinden beri uçaklar ve radar tekniği, deniz taktiği üzerinde geniş etki yapmıştır. Uçakların hızı ve düşman bölgesine derinliğine sokulabilmesi dolayısiyle geniş deniz bölgelerinin ve radar tekniği dolayısiyle de gece ve kötü görüş şartlarının eskiden sağladığı korunma imkânı kaybolmuştur. Türlü tiplerde savaş gemileri, ortaklaşa, operatif bir birlik olarak, belli bir görevi yerine getirmek için bir araya getirilebilir (İng. Task Force). Bu kuvvet, birçok uçak gemisi, savaş gemisi, kruvazör ve destroyer ile ana gemilerden kurulur. Bu kuvvetin emrine refakat gemileri, denizaltılar, kara üslerinden destekte bulunan uçaklar da verilebilir. Aynı sınıftan olan gemiler, çoğunlukla prova hattı (b. bk.) nda ilerler. Savaş düzenine girerken gemilerin birbirinden uzaklaşarak dağınık ilerlemesi gereklidir. Mayın tehlikesi olan bölgelerde mayın güvenlik birlikleri (aletli ya da mayın patlatıcı ile donatılmış mayın arayıcıları) filonun önünde ilerler. Uçağa karşı savunmanın kuvvetlendirilmesi için hafif gemiler, çoğunlukla destroyerler aynı zamanda denizaltı savunmasına da yarayan bir güvenlik halkası meydana getirir. Radar gereçleri aralıksız olarak deniz ve hava alanını kontrol eder. Sualtı tesbit gereçleri (İng. Asdic, Amerikan İng. Sonar) denize dalmış durumda olan denizaltıları araştırır. Keşif uçakları uzaklardan, avcı uçakları birliğin üzerinde güveni sağlar. Bütün gemiler, düşman telsiz araştırıcılarına yer belli etmemek için telsizlerini elden geldiği kadar kullanmamağa çalışır (Telsiz susması). Deniz taktiği konusundaki genel ilkeler, özel ve kısmen gizli askerî talimatlar şeklinde tesbit olunur.

Tarih: Deniz taktiğinin tekniğe bağlı oluşu dolayısiyle, deniz çarpışmalarının şekli zamanla birçok değişikliklere uğramıştır. Kürekli harb gemisi rüzgâra göre daha az bağlı olmakla birlikte, tayfalarının büyük bir kısmının geminin hareketini sağlama görevine ayrılmasını gerektiriyordu. Buna karşılık, silâhlarının erim (menzil) i kısa olduğundan, birbirine çapraz hat ya da hilâl düzeninde yaklaşmak ve bu yolla mahmuzlama, rampa (b. bk.) ve kara savaşında olduğu gibi göğüs göğüse çarpışma ile sonuca gitmek yolu tutulmakta idi. Yelkenler kullanılmağa başlandıktan sonra bile çarpışma için bir süre daha küreklerden yararlanılmıştır (bk. KADIRGA). Yelkenli gemiler büyüdükçe ve denize dayanıklılıkları arttıkça toplar daha geniş ölçüde gemi bordasına (geminin her iki yanına) yerleştirilebilmiştir. Bundan dolayı top, ana silâh haline gelmiş ve prova hattı en uygun savaş düzeni olmuştur. Bu sayede bir taraftaki topların hep birlikte borda yaylım ateşi açması sağlanıyordu. Savaş hattının rüzgâr yönüne olan durumu bakımından, manevra serbestliğini artırmak üzere orsa etmeğe çalışırdı.

Buhar kuvvetinin kullanılması, donanmanın hareket yeteneğini artırmıştır. Gemilerin zırhla kaplanması ise geçici bir süre için topun etkisini azaltmış, bu yüzden mahmuzlama ve enlemesine savaş düzeni tercih edilmiştir. Deniz toplarının gücünün ve torpillerin etki uzaklığının artması ile savaşan filolar arasındaki uzaklık da artmıştır. Filolar, sekizli ve dörtlü gruplara ayrılmış, daha küçük gemiler flotilla adiyle toplanmıştır.

Daha sonraları, bomba ve torpil taşıyıcısı olarak uçakların daha büyük derinliklere sokulabildikleri ve daha etkili oldukları görülmüştür. Deniz taktiği de yeniden değişmiş, savaş düzenlerinde geniş ölçüde dağıtma yapılması yoluna gidilmiştir. Eğitimde ve taktikte, savaş gemileri grup ve filolara, daha küçük birlikler flotillalara ayrılmaktadır.

DENİZ STRATEJİSİ, deniz gücü desteğinde deniz kuvvetlerinin kullanılmağa hazırlanıp denge üstünlüğünde yönetilmesi sanatı. D. S. ne, kuvvetlerin en uygun sayıda, en elverişli yer ve zamanda savaşabilecek duruma konulması ve düzenlenmesi amaciyle girişilir ve düşman etki uzamı (200 mil) na girilince yerini deniz taktiğine bırakır. Buna göre, deniz kuvvetllerinin gelecekte savaşma doktrinini tesbit etmek, bunu gerçekleştirecek bir kuvvet toplamak, bunu eğitmek, istenilen manevraları yapabilmek için bir altyapı (infrastructure) meydana getirmek, lojistik düzen kurmak ve özellikle «destek plânı» hazırlamak D. S. nin çalışma konularıdır.

D. S. yüzyıllarca değişmemiş, denizlere egemen olmak amacı aynı kalmıştır. Uçak menzilinin uzaması, füze ve güdüm-

Büyük deniz savaşları

Savaşın adı	Yeri	Tarihi	İlgili olduğu harb	Komutanlar		Yenen
Salamiş	Doğu Yunanistanda ada	M. Ö. 23 eylül 480	Yunan - İran Harbleri	Yun. Themistokles	İran. Mardun	Yunanlılar
Actium (Yun. Aktion)	Kuzeybatı Yunanistanda burun	M. Ö. 2 eylül 31	Roma İç Harbi	Octavius	Marcus Antonius ve Kleopatra	Octavius
Sluys (Fr. Ecluse)	Güneybatı Holândada koy	24 haziran 1340	Yüzyıl Harbi	İng. III. Edward	Fr. Quiéret ve Béhuchet	İngilizler
Espagnols sur Sur	Manş Denizi	29 ağustos 1350	İng. - İsp. Harbi	İng. III. Edward	İsp. Don Carlos de la Cerda	İngilizler
Preveze	Batı Yunanistanda liman	28 eylül 1538	Türk - Venedik Harbleri	Türk. Barbaros Hayrettin	Venedik Andrea Doria	Türkler
Cerbe (İta. Gerba)	Doğu Tunusta ada	14 mayıs 1560	Akdeniz Savaşları: Türklere karşı: İsp., Papalık, Cenova, Floransa, Malta, Sicilya, Napoli, Monako	Türk Piyale Paşa ve Turgut Reis	Müttefikler İsp. Don Juan de la Cerda	Türkler
İnebahtı (Lepanto, Navpaktos)	Batı Yunanistanda körfez	5 ekim 1571	Türklere karşı «Mukaddes İttifak» - İspanya, Venedik	Türk Pertev Paşa, Müezzinzade Ali	«Mukaddes İttifak» Avusturyalı Don Juan	«Mukaddes İttifak»
Yenilmez Armada	Manş Denizi	21 - 29 temmuz 1588	İngiltere - İspanya Harbi	İng. Howard, Drake, Hawkins	İsp. Medina - Sidonia	İngilizler
Dover	Manş Denizi	19 mayıs 1652	İngiltere - Holânda Harbleri	İng. Blake	Hol. M. Tromp	İngilizler
Kentish Knock	Güney İngiltere kıyıları	28 eylül 1652	İngiltere - Holânda Harbleri	İng. Blake	Hol. De Ruyter ve De Witt	İngilizler
Dungeness	Güney İngiltere kıyıları	30 kasım 1652	İngiltere - Holânda Harbleri	İng. Blake	Hol. M. Tromp	Holândalılar
Beachy Head	Portland, Güney İngiltere	18 - 20 şubat 1653	İngiltere - Holânda Harbleri	İng. Blake, Monck, Deane	Hol. M. Tromp	İngilizler
Texel	Holânda kıyıları	29 - 31 temmuz 1653	İngiltere - Holânda Harbleri	İng. Monck	Hol. M. Tromp, De Witt	İngilizler
Santa Cruz	Teneriffe, Kanarya Adaları	20 nisan 1657	İngiltere - İspanya Harbi	İng. Blake	İsp. Diaques	İngilizler

Büyük deniz savaşları

Savaşın adı	Yeri	Tarihi	İlgili olduğu harb	Komutanlar		Yenen
Lowestoft	Doğu İngiltere kıyıları	3 haziran 1665	İngiltere-Holânda Harbleri	İng. York dukası James, Prens Rupert, Lord Sandwitch, Sir Wm. Pekra	Hol. C. van Tromp	İngilizler
Thames	Irmak, Londra	4 haziran 1666	İngiltere-Holânda Harbleri	İng. Albemarle	Hol. De Ruyter	Holândalılar
Agorta	Sicilyada liman	22 nisan 1676	Fransa-Holânda Harbi	Fr. Duquesne	Hol. De Ruyter	Fransızlar
Quiberon	Batı Fransada liman	20 kasım 1759	Yedi Yıl Harbi	İng. Haroke	Fr. Conflans	İngilizler
Çeşme	İzmir yakınında körfez	25 - 26 haziran 1770	1768 - 1774 Türk-Rus Harbi	Türk. Hüsamettin Paşa	Rus. Spiridov	Ruslar
Dominica	Antiller, Orta Amerika	12 nisan 1782	İngiltere - Fransa Harbi	İng. Rodney	Fr. De Grasse	İngilizler
Saint Vincent	Antiller, Orta Amerika	14 şubat 1797	İngiltere - İspanya Harbi	İng. Jervis ve Nelson	İsp. Don José de Córdoba	İngilizler
Nil (Ebukir)	İskenderiye yakınında körfez	1 ağustos 1798	Napoléon Harbleri	İng. Nelson, Hood	Fr. Brueys	İngilizler
Trafalgar	Güneydoğu İspanyada burun	21 ekim 1805	Napoléon Harbleri	İng. Nelson	Fr. Villeneuve, İsp. Gravina	İngilizler
Navarin (Yun. Pylos)	Güneybatı Yunanistanda liman	20 ekim 1827	Yunan Bağımsızlık Harbi	İng., Fr., Rus. Codrington	Türk. Çengeloğlu Tahir Paşa, Mısır: Muharrem Bey	Müttefikler
Manila	Filipinlerde körfez	1 mayıs 1898	Amerika-İspanya Harbi	Amer. Dewey	İsp. Montejo	Amerikalılar
Santiago	Kubada liman	2 temmuz 1898	Amerika-İspanya Harbi	Amer. Sampson ve Schley	İsp. Cervera	Amerikalılar
Tsuşima	Japon Denizi	27 - 28 mayıs 1905	Rus - Japon Harbi	Jap. Togo	Rus. Rojestvenskiy	Japonlar
Helgoland	Kuzey Denizi	28 ağustos 1914	I. Dünya Harbi	İng. Beatty, Tyrwhitt, Goodenough, Keys	Alm. Tirpitz	İngilizler

Büyük deniz savaşları

Savaşın adı	Yeri	Tarihi	İlgili olduğu harb	Komutanlar		Yenen
Coronel	Şilide liman	1 kasım 1914	I. Dünya Harbi	İng. Cradock	Alm. von Spee	Almanlar
Falkland	Güney Amerikada takımada	8 aralık 1914	I. Dünya Harbi	İng. Sturdee	Alm. von Spee	İngilizler
Jutland	Danimarka açıklarında	31 mayıs - 1 haziran 1916	I. Dünya Harbi	İng. Jellicoe ve Beatty	Alm. Scheer ve Hipper	Kesin değil
La Plata	Uruguay - Arjantin arasında ırmak ağzı	13 aralık 1939	II. Dünya Harbi	İng. Harwood	Alm. Langsdorff	İngilizler
Narvik	Norveçte liman	13 mayıs 1940	II. Dünya Harbi	İng. Forbes, Whitworth	Alm. Bonte	İngilizler
Messaü'l-Kebir (Mers-el-Kébir)	Cezayirde liman	3 temmuz 1940	II. Dünya Harbi	İng. Somerville	Fr. Gensoul	İngilizler
Matafan	Güney Yunanistanda burun	28 mart 1941	II. Dünya Harbi	İng. Cunningham	İtal. Riccardi	İngilizler
Atlantik	Kuzey Atlantik	24 27 mayıs 1941	II. Dünya Harbi	İng. Tovey, Walker, Somerville	Alm. Lütjens	İngilizler
Cava Denizi	İndonezya	27 şubat - 1 mart 1942	II. Dünya Harbi	İng., Holânda Hilfrich, Doorman	Jap. Yamamoto	Japonlar
Mercan Denizi (Coral Sea)	Pasifik	4-8 mayıs 1942	II. Dünya Harbi	Amer. Nimitz, Fletcher, Fitch	Jap. Yamamoto	Amerikalılar
Midway	Orta Pasifikte ada	3-6 haziran 1942	II. Dünya Harbi	Amer. Fletcher, Mitscher, Spruance	Jap. Nagumo, Kondo	Amerikalılar
Solomon Adaları	Pasifik	12 kasım 1942	II. Dünya Harbi	Amerika Nimitz	Jap. Yamamoto	Amerikalılar
Leyte	Filipinlerde ada	22-27 ekim 1944	II. Dünya Harbi	Amerika Halsey ve Kinkaid	Jap. Toyoda, Kurida, Ozava, Nişimura	Amerikalılar

lü mermilerin savaş aracı olması, D. S. ile taktiğinin sınırlarını birbirine karıştırmıştır. Artık ikisinin sınırını harbin başlaması çizecek olmuştur. Bu yüzden D. S. ni büyük strateji ve harekât stratejisi gibi bölümlere ayırmanın da pratik bir anlamı kalmamıştır.

DENİZ ŞAKAYIKI (Zoo.): bk. DENİZ GÜLLERİ.

DENİZ TAKTİĞİ, savaşta deniz kuvvetlerini, deniz stratejisinin hazırlayıp düzenlediği kuvvet dengesi çerçevesinde kullanma sanatı. D. T. nin amacı, üstün hidrografya ve hava koşulları altında elverişli bir manevra ile sağlanacak ateş toplamasiyle kısa süreli olan deniz savaşını kazanmaktır. Bu taktiğin birbiriyle bağdaşmaz başlıca dört öğesi (atış, çarpma, manevra ve koruma) çatışagelmiştir. Uzun zamanlar ateş ile çarpma, manevra ile korumaya üstün tutuldu. İngiliz - Holânda Harbi ve 1805 te Trafalgar Deniz Meydan Savaşı, manevranın önemini ortaya koydu.

Buharın gemilere uygulanmasiyle bir yandan manevra yapılması kolaylaştığından ateş ögesi önem kazanırken, öte yandan yeni gemilere daha çok silâh yerleştirilmesiyle artık hasım gemilerine çarpma ögesi ortadan kalktı. XIX. yüzyıl ortalarından beri hız - zırh (koruma) - top tartışmaları sürüp gitmektedir. Her biri vazgeçilemeyecek değerde olan bu ögelere öncelik vermek, buna göre deniz kuvvetlerini kurmak ve bunları bölümleyerek savaşacak duruma getirmek stratejinin görevidir. Stratejinin verdiği kuvvetle keşif ve gözetleme kurulması, düşmanın aldatılması (sisleme, sahte kuruluş, gizleme, yanlış işaret verme), önleme (mayınlama, deniz üstü ve deniz altı gemilerine perde ve uçaklara av devriyesi kurarak) yapılması, hızdan yararlanılması, ruh ve yapı koşullarının göz önünde tutulması, düşman hava ve deniz kuvvetlerinin etkilerinden kaçınılması, dostunkilerle iş birliği yapılarak savaşa iyi bir düzenle katılmanın sağlanması ve savaşın elverişli hidrografya ve hava koşulları altında yapılması ise, D. T. nin konularıdır. Bu görev, çeşitli etkenlerin göz önünde tutulması ve durumun muhakemesinden sonra uygulanır. Meselâ, deniz düşmanının deniz üstü kuvvetlerine karşı dağınık bulunmak, uzak atımlı ağır toplar kullanmak gerektiği halde, denizaltılarına karşı toplu bulunmak ve dengeli bölmeli gemiler kullanmak daha uygun olur. Bunun gibi, nükleer güce karşı gemilerin dağılması, uçak etkisine karşı ise, uçak gemileri çevresinde kümelenmesi gerekir. Bütün bunlardan hava ve hidrografik durumlarla birlikte taktiğin ne kadar çok karmaşık sorunu çözümlemesi gerektiği anlaşılır.

Nükleer gücün hem itici kuvvet, hem de patlayıcı kuvvet olarak kullanılması D. T. nde büyük değişiklikler doğuracaktır.

DENİZ TANRILARI (Yun. mit.), denizlerin baş tanrısı Poseidon'dan başka birtakım D. T. daha vardır ki bunlar türlü deniz olayları ile ilgilidir: Okeanos ve Okeanid'ler, Nereus'la onun soyundan gelenler, Poseidon'un oğlu Triton ve Triton'dan gelenler; bazı deniz tanrıları da Proteus, Glaukos, Leukothea, Melikertes, Skylla'lar, Siren'ler, ırmak tanrıları, Okeanos'un er kuşakları ve en son kişileşmiş deniz anlamında Thalassa'dır. Roma mitolojisinde bütün bu deniz tanrılarına karşı Neptun, Venilia, Salacia gibi pek az deniz tanrısı vardır.

Sanatta: Poseidon'dan sonra orta dereceli tanrılara geçilmiş ve gitgide sanatçının hayali deniz canavarlarının yaratılmasına kadar varmıştır. Titonlarla su perileri (Nereidler) sanat eserlerinde özellikle yer almıştır. Yunan plâstik sanatında bu tanrıları en güzel tarzda geliştirerek canlandıran Attike Okulu ve heykelci Skopas olmuştur. Çok sayıda heykelciklerden meydana gelmiş olan bu deniz yaratıkları grupu, sonradan Romada bulunmuştur. Zamanımıza kadar gelen deniz yaratıkları tasvirlerinde ortak olan melânkolik özlem belirtilerinin bunlardan kalmış olması mümkündür.

DENİZ TAŞ EMENİ (*Petromyzon marinus*), Omurgalı hayvanlardan Yuvarlak ağızlılar (Cyclostomata) sınıfının Taş emengiller (Petromyzontidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 90 cm olup birkaç kg ağırlığındadır. Dişleri ikişer uçlu olup üzerinde de birçok dişçikler taşır. Denizde yaşar, fakat ilkbaharda yumurtlamak için ırmaklara geçer. Avrupa denizlerinde, Kuzey Amerikanın Atlantik Okyanusu kıyıları ile Güney Afrika kıyılarında yaşar.

DENİZ TAVŞANI (*Cylopterus lumpus*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Yuvarlak yüzgeçliler (Cyclopteridae) familyasından bir tür. Uzunluğu 40 - 100 cm dir. Karın yüzgeçleri kaynaşmış ve bir vantuz biçimini almıştır. Erkek, kumda bir çukur açar, dişi bu çukura yumurtalarını bırakır, sonra erkek bu yumurtalara bekçilik eder. Yumurtadan çıkan yavrular vantuzlariyle erkeğe yapışır. Kuzey Avrupa kıyılarında yaşar.

DENİZ TIRTILIGİLLER (*Aphroditidae*), Omurgasız hayvanlardan Halkalı kurtlar (Annelida) dalının Kıllı ayaklılar (Chaetopoda) sınıfının Çok kıllılar (Polychaeta) takımının bir familyası. Kısa gövdeli, söbe ve uzun biçimdedir. Bir ya da üç dokunacı, dört gözü ve iki palpusu vardır. Sırta doğru sırt sirleri ile sıralaşan yaprak biçiminde elitralar bulunur. Parapodları iki kollu olup kolları üzerinde birçok kıllar vardır. Kıllar özel kaslarla hareket ettirilir. Deniz faresi (Aphrodite aculeata) türü tanınmıştır.

DENİZ TIRTILLARI (Zoo): bk. DENİZ TIRTILIGİLLER.

DENİZ TİCARET HUKUKU, ticaret hukukunun denizlerdeki ulaşımı ve taşıma işlerini ilgilendiren kolu. Yurdumuzda D. T. H. nun en önemli kaynağı, 29 haziran 1956 gün ve 6762 sayılı yeni Türk Ticaret kanunudur. Deniz ticareti, bu kanunun «Deniz Ticareti» başlığını taşıyan 4. kitabında düzenlenmiştir (816 - 1262. maddeler). Bunda sırasiyle gemi, donatan ve donatma ortaklığı, kaptan, deniz ticaret sözleşmeleri, deniz kazaları, gemi ve yük alacaklıları ve zaman aşımı konuları hükme bağlanmıştır. Ayrıca gemi sicilleri hakkında 4/8520 sayı ve 4/2/1957 tarihli, gemi bayrak şahadetnameleri hakkında 4/8807 sayı ve 17/4/1957 tarihli birer tüzük de bulunmaktadır.

Tarihçe: Yurdumuzda önce 1280 (1864) de 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanununun ikinci kitabından çevirme yolu ile bir Ticaret-i Bahriye Kanunu çıkarılmıştır. 1929 a kadar yürürlükte kalan bu kanun, yerini çeşitli kanunlardan çevrilip derlenen 20 kasım 1929 tarihli kanuna bırakmıştır. Bu kanun, eski Ticaret Kanununun 1015. maddeden sonraki bölümünü meydana getiriyordu. Deniz Ticareti, şimdiki Ticaret Kanununun IV. kitabının konusudur.

DENİZ TUTMASI (Lât. Nausea marina, Fr. Mal de mer, İng. Seasickness, Alm. Seekrankheit), bir gemide, dalgalı denizde, geminin sallanmasının insanlarda yarattığı bozukluklara, yani mide bulantısı, baş dönmesi (vertige), ter dökme, daha sonra kusma, yürek darlığı, korku ve son olarak da duygusuzluk gibi sıkıntılı haller. Bu belirtiler Ménière hastalığınkilerine benzer ve geminin sallanmasının, denge organının kavisli yollarını irkiltmesi sonucunda meydana gelir. İrkilme beyinden başka bölgelere de yayılır, sonunda kusma ve başka bozukluklar meydana gelir. Sağır dilsizlerin çoğunun D. T. na tutulmamaları bu kuramı destekler. D. T. başka sallanmalarda da görülür; meselâ salıncakta, uçakta, tren yolculuğunda (çok dolambaçlı yollarda).

Önleme ve tedavi: Elden geldiğince gemide öyle bir durum almalı ki, insan, başının hareketleriyle, geminin hareketlerini dengeleyebilmelidir. En az sallanan yeri (geminin ortası) seçmelidir. Arka üstü yatınca, etkilere daha kolay katlanılır. Bu durumda güvertede kalmalıdır. Çünkü kapalı yerlerin havası etkileri artırır. Son yıllarda meselâ Vasano, Nauseatin, Nautisan, Transmarin, Thalassan, Mothersills Seasick Remedy gibi birçok yeni ilâçlar tavsiye edilmiştir. Bunların etkisi, beynin ve kusma merkezlerinin irkilme anıklığını azaltmaktadır. Hemen hemen bütün bu ilâçlarda Skopolamin ve Atropin (ya da Hyoszyamin) bulunur.

DENİZ UÇAĞI, sudan kalkıp suya inebilen uçak çeşidi. Deniz uçakları başlıca üç çeşittir: 1. Bot ayaklı: Kara uçağı biçiminde olup yalnız iniş takımı değiştirilerek gövdesinin alt bölümüne ayaklara bağlanan birkaç sandal ya da tombaz yerleştirilmiştir. Bu düzenle ağırlık kara uçağına göre % 8 - 10 kadar artar; karşılaşacağı hava dayancının çoğalması yüzünden hızı da % 10 kadar düşer. Bu uçaklar 5 000 kg kadar ağırlıkta yapılır.

2. Botlu: Uçak gövdesinin alt kesimi bir bot biçimindedir. Dayanıklı olması ve kolay denge sağlanması gibi üstünlükleri göz önünde tutularak büyük denizleri aşacak uçaklar bu çeşitten yapılır ve 40 tona kadar olur.

3. Amfibi deniz uçağı: Karaya da iniş ve kalkış için tekerlekli iniş takımı eklenmiş uçak.

Tarihçe: 1907 de Fransız Gabriel Voisin'in bir motörbotla Seine ırmağında bir plânörü hızla çekip uçurma teşebbüsü, 1910 da Henri Faber'in tekerlek yerine su üzerinde kalmak için kauçuk tabanlı ayaklar yerleştirdiği uçak bir yana bırakılırsa, ilk başarılı D. U. Amerikalı Glenn H. Curtiss'in çizdiği plâna göre, 1911 ve 1912 de yapıldı. Bunlar bot ayaklıydı. Deniz uçakları kısa zamanda çabuk gelişmiş, Birinci Dünya Harbinde Atlantik üzerinde hava keşfi, av devriyesi, denizaltı avı, mayın dökme ve kurtarma hizmetleri yapmışlardır. Kuzey Atlantik'i 1919 da ilk aşan, Nc. 4 (bot ayaklı) uçağıdır. Ardından botlular çabuk gelişme gösterdi. 1930 da en büyük ve en hızlı uçaklar, deniz uçaklarıydı ve botlu çeşittendi. Sovyetlerin Moskova - New York; General Italo Balbo'nun Roma - Rio de Janeiro ve Roma - Chicago; Albay Lindberg'in inmeksizin New York - Paris; Amiral Bird'ün Antarktik uçuşları ile PAA hava yollarının okyanuslar aşırı ilk yolcu seferlerinin yapıldığı uçaklar, deniz uçakları idi. İkinci Dünya Harbinden beri gelişmeler daha çok kara uçaklarında gerçekleştirilmektedir. Çünkü D. U. üslerinin kurulmasında ve uçak gemilerinde kullanılmalarında çeşitli güçlüklerle karşılaşılmıştır.

DENİZ UÇAKÇILIĞI hava kuvvetleri dışında, deniz kuvvetlerinin kendi kuruluşunda bulundurduğu uçak örgütleri. Hava ve deniz kuvvetlerinin gelişmiş bulunduğu silâhlı kuvvetlerde deniz kuvvetlerinin ihtiyacı kendi kuruluşunda böyle bir kuvvetin kurulmasiyle sağlanmıştır. D. U. çoğu deniz uçaklariyle kurulur.

DENİZ ÜSSÜ, bütün denizcilik konularında gerekli kolları kapsayan ve donanmaya her türlü onarım ve lojistik desteği sağlayan askerî liman. Bunlardan ana üsler en büyüğe kadar her çeşit gemiye destek verir; küçükler ise muhrip ya da denizaltı üsleri olarak kurulur.

DENİZ ÜZÜMÜ (*Ephedre*), Efedrase (Ephedraceae) familyasından bir bitki cinsi. Yurdumuzda bu cinsin iki türü yetişir. Türlerden biri *Ephedra major Host.* (dağ burnu), öteki *Ephedra campylopoda* (C. A. Mey = sarkık D. Ü.) dür. Ephedra campylopoda, yurdumuzun özellikle kıyı bölgelerinde karaçalı, meşe ve ardıç ve başka bitki türleri üzerinde sarılıcı olarak yetişir.

Yıkık duvarları ve deniz kıyısı kayalıkları sever. Bitki çok yıllık, her zaman yeşil, dioiktir. Genç sürgünleri yeşildir, özümleme olayını yapar. Yapraklar karşılıklı, çok küçük, 2 - 4 mm boyunda ve üçgen şeklindedir.

Meyvaları olgunlaşınca ateş kırmızısı bir renk alır, içinde iki tohum vardır. D. Ü. nün genç dallarında tanen ve ephedrin sınıfı alkaloidler bulunur. Bundan dolayı dalları (Herba Ephedrae) çok eski çağlardan beri Orta Asya ve Çin'de terletici, ateş düşürücü, romatizma ağrılarını ve astım nöbetlerini dindirici olarak kullanılır. Bugün homeopatide ve özellikle ephedrin çıkarılmasında kullanılır.

DENİZ YELİ (Fr. Vent de mer, brise; İng. Sea breeze), gündüzleri denizden karaya doğru esen yel. Akdeniz bölgesinde durgun yaz havasında bu yelin esişi iyice belli olur. Öğleden önce denizin yanıbaşında ve birkaç yüz metre yükseklikteki karada çok ısınma olur, bundan da orada bir alçak basınç alanı belirir. İşte buradan hafifleyerek yükselmiş, sonra yüksekten denize doğru akmış bulunan hava yığınlarının yerini doldurmak üzere denizden karaya doğru hava yığınları yer değiştirir ki bu olay D. Y. olarak adlandırılmıştır. Yaz günlerinde öğleden öncesinin boğucu sıcaklığından sonra D. Y. nin esmesiyle karaya doğru serinlik gelir. D. Y. eserken önce denizi yalar, sonra karaya vurur, 20 - 40 km kadar içerilere sokulur. Bk. YEREL RÜZGÂRLAR.

DENİZ YILANIGİLLER (*Hydrophidae*), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Su yılanları (Colubriformia) bölümünün Önde oyuklular (Proteroglypha) grupuna giren bir familyası. Denizlerde yaşayan zehirli yılan türlerini içine alır. Kürek biçiminde yassı bir kuyruğu vardır. Doğurur. Yassı kuyruklu deniz yılanı (Hydrus platurus) türü 85 cm olup Atlantik Okyanusunda, büyük boyluları Hint ve Pasifik okyanuslarında yaşar.

DENİZ YILDIZLARI (*Asteroidea*), Omurgasız hayvanlardan Sölomlular (Coelomata) alt bölümünün İkincil ağızlılar (Deuterostomia) filumunun Derisidikenliler (Echinoderma) alt filumunun bir sınıfı. Gövdeleri ortada, beş köşeli bir disk ile bundan uzanan ışınsı kollardan yapılmıştır. İskeletleri kalker plâkalardan oluşur. Ağızları alt yandadır. Bazı türlerde anus bulunmayabilir. Öyle olunca dışkı ağızdan geri atılır. Kollar üzerindeki dikenler ve ambulakral ayakçıklarla yer değiştirir. Birçok türleri vardır.

DENIZ YILDIZLARI

DENİZ YOLLARI HUKUKU, dış hukuk bakımından, devletler genel hukukunun denizlerdeki ulaşımı ilgilendiren bölümü. Bk. DENİZLERİN SERBESTLİĞİ ve DENİZ HUKUKU.

İç hukuk bakımından, kıyı şehirleri arasında gemi ve vapurların ulaşımı ile ilgili hukuk kolu. Deniz yollarının ulaşımı önce özel kişilerce sağlanırken sonraları devletin resmî işletmeleri tarafından yapılmağa başlanmıştır. Bunun için bk. DENİZ TİCARETİ HUKUKU ve DEVLET DENİZ YOLLARI.

DENİZALTI, su altında yol alıp savaşabilen gemi çeşidi. D. nın deniz harekâtında başlıca etken sayılması Birinci Dünya Harbinde Almanyanın buna büyük önem vermesi sonucunda Müttefıklerin ağır gemi kaybına uğraması ile başladı.

D. nın öncüleri pek eskidir. Eski çağda Atinalıların Siracusa'yı kuşatmalarında, liman ağzının temizlenmesi için dalgıç kullanmaları; 1850 de İngiliz William Bourne'ın düşündüğü, deri ile kaplanarak su geçmez hale getirilecek ve kürekle hareket edecek teknesi bir yana bırakılırsa, ilk kullanılabilir ilkel D. gemisini, Holândalı fizikçi Cornelius van Drebel yaptı ve gösterisini Thames nehrinde 4 - 5 m su altında birkaç kere tekrarladı. Ağaçtan bir çatının kaplanmasiyle yapılan bu yeni teknenin kürekleri içeride bulunuyor ve çıkış delikleri ağzına dışarıdan ayna şeklinde konulan deri parçalariyle içeriye su sızmıyordu. Araç hem su yüzünde, hem altında yol alıyordu.

Bu başarı dünya deniz kuvvetlerinin ilgisini üzerine çekememişse de, çalışmalar sürmüş; 1635 te De Son adlı Fransızın, 1720 de Symons'ın ve bu yıllarda İstanbulda III. Ahmet zamanında bir şenlikte Haliçte Türk mühendislerinin yaptıkları teknelerin deniz altında yol almalarına, 1727 de İngilterede 14 D. nın patenti alınmış olması önemli bir yankı uyandırmadı. Fizik ve mekanik ilkelerin bilinmemesi yüzünden bu gemilerin geleceği konusunda pek umut beslenmiyordu.

D. nın bir taarruz silâhı olarak kullanılması ilk olarak Amerikan Bağımsızlık Harbinde düşünüldü. Davit Bushnell, yaptığı ve adını Turtle (kaplumbağa) koyduğu tek kişilik D. sı ile 1776 da New York limanında demirli İngilizlerin «Eagle» adlı gemilerinin altına girerek onu havaya uçurmaya çabalaması, başarısızlıkla sona erdi. Kendi gemisinden ayırıp attığı patlayıcı maddeler patladı ise de, İngiliz gemisine bir şey olmadı.

Buharlı gemiler üzerinde de çok çalışmakta olan Amerikalı makinist Robert Fulton, 1800 de «Nautilus» adını verdiği buharla işler ve uzun bir yumurta biçimindeki D. sını yaptı. Bugünkülerin öncüsü sayılabilecek, komuta kulesinden deniz üstünün gözetlenebildiği bu teknede, su boşaltma tulumbaları, su yüzünde hareket için yelkenleri, su altında hareket için kolla döndürülen çift kulaklı uskuru vardı. Fulton'ın İngiliz, Amerikan ve Fransız hükümetlerini uyarma çabaları boşa çıktı ise de, bu konuda çalışmaların ardı kesilmedi. Çok geçmeden çalışmalar çok kişilik D. lar üzerine yöneltildi. Amerika İç Harbinde, Güneylilerin böyle bir D. gemisi («Hunley»), kuzeylilerin «Housatonic» adlı savaş gemisini Charleston limanında batırdı (17 şubat 1864). Tarihte ilk defa görülen bu olay da devletlerin ilgisini yeter derecede çekmedi.

1880 de İngiliz rahibi G. W. Garrett'in yaptığı su yüzünden kömür yakarak giden, buhar basıncı yükselince denize dalabilen ve basınç düşünce tekrar su yüzüne çıkan D. sını, yine o sıralarda İsveçli top mühendisi Thorsten W. Nordenfeldt'in buharlı, su altına 15 m dalarak 25 km gidebilen, iki uskurlu ve kaburgası altında torpido kovanı taşıyan D. sı izledi. «Nordenfeldt I» 1886 da Yunanistana satıldı, aynı tipte iki gemiyi de Osmanlı devleti satın aldı.

Yeteri kadar buhar basıncı sağlamak ve gemide kömür taşımak sıkıntısını ortadan kaldırarak D. gemisine elektriği ilk uygulayan Campbell ve Ash adındaki iki İngilizin 1886 da yaptıkları D., 50 beygir gücünde ve 6 mil su üstü hızında idi. Elektrik bataryalarının kısa zamanda değişmesi gerektiğinden, 80 deniz mili (150 km) nden öteye gidemiyordu. 1886 da Fransızlar elektrikle işleyen «Gymnote» D. sı (30 tonluk, 17 m uzunluk, 1,80 m genişlik, 55 beygir gücünde ve su altında 8 mil hızında) nı yaptılar.

Nordenfeldt'in yolunda yürüyerek ilk modelini 1875 te denize indiren Amerikalı John P. Holland, sonraki çalışmalarında yaptığı yatay, su safralı olup su yüzünde buharla ve su altında elektrikle işleyen D. ile başarı gösterip 1895 te Amerikan hükümetinin ilk ısmarladığı D. yı 1900 de teslim etti. Bu arada Fransızlar «Gustave Zédé» adındaki D. (248 ton ağırlık, 48 m uzunluk, 3 m genişlik, 12 mil hız) larını, ardından 150 tonluk «Norse» ve «Narval» D. larını yaptılar. Simon Lake adında bir kaptan, dalgıç başlığı takmış bir insanın su altında tekneden dışarı çıkmasını 1894 te sağladı. Öte yandan Amerikada 1897 de puro sigarası biçiminde, 3 tekerlek çıkararak nehir ve göl dibinde gidebilen bir D. (12 m uzunluk ve 30 beygir gücünde) yapıldı.

Denize açılarak D. gemisinin ilk su altından hareketi, 1898 kasımında Lake'in «Argonaut» D. siyle Norfolk limanından New York'a gidişiyle sağlandı. Bu sırada iç yanmalı motörler (gaz ve dizel) in D. lara uygulanmasına başlandı. Periskop'un bulunması, D. ların su altında gitmesini kolaylaştırdı. D. nın ilk silâhları olan torpido geliştirildi.

XX. yüzyıl başlarında devletler D. ya karşı ilgilerini artırdılar. Böylece Birinci Dünya Harbinin başlarında D., deniz stratejisinde görev almağa elverişli bir silâh haline geldi.

Denizaltı yapımı: Uzak yolculuk D. ları ortalama 105 m boy ve 5 m genişlikte yapılmaktadır. Bunlarda 6 - 8 i subay olarak 66 - 78 görevli bulunur. D. nın gövdesi iç içe iki tekne olarak yapılır. İç teknenin yapımında deniz altında güçlük çıkarmayacak biçimde olmasına, su sızdırmamasına ve basınç (D. nın su altında uğrayacağı su basıncı ile içindekinin farkı kadar olan basınç) a dayanmasına önem verilir. Bir tüp biçimindeki bu teknenin üzerine, su üstüne çıkıldığında kullanılacak olan dış tekne (ana güverte) çatılır. Bunların aralarındaki boşluğa suya batmaktan zarar görmeyen palanga, donatım, akaryakıt, su sarnıçları ve su geçmez sandıklardaki topçu cephanesi yerleştirilir. Gemi, ortasına yakın yerlerde yükselen kuleden ya da bunun hemen altında iç tekne içinde bulunan «kontrol bölmesi» nden yönetilir. Periskop da buralardan kullanılır.

Denizaltı gemisindeki silâhlar: Ana silâh torpidodur. Uzak yolculuk D. larında 52 cm çapında 24 torpido ile bunların atılmasında kullanılan 6 sı önde, 4 ü arkada 10 torpido kovanı vardır. Bunlar su yüzünde ve altında, elektrikle hava baskısı yapılarak ya da elle kullanılabilir. 13 cm lik 1 top kulenin arkasına konmuş olup su yüzünde baskına uğranıldığında ya da torpido atmağa değmeyen deniz ve kara hedeflerine karşı kullanılır. Kulenin ön ve arkasında 40 ve 20 mm lik uçaksavar topları, gerekirse başka hedeflere de kullanılır. Gemide ayrıca makineli tüfek, tabanca, işaret ve aydınlatma tabancaları ile fişekleri bulunur. İkinci Dünya Harbinde torpido kovanlarından atılmak üzere mayınlar da taşınmıştır. Geminin burnundaki destere, su içine gerilmiş çelik ağlarda ileri geri hareketleriyle çıkışta gedik açmak içindir. Eskiden büyük D. lar uçak bile taşırdı. Son yıllarda D. lara atom başlığı ile füzelerin, özellikle Amerikalılarca «Polaris» füzelerinin yerleştirilmesi, bu geminin önemini bir kat daha artırmıştır.

Denizaltının bölme ve düzenleri: D. nda makina dairesi, akaryakıt ve gemi safrası, su sarnıçları, subay ve erlerin yatma yerleri, yer darlığı göz önünde tutularak yapılır. Ge-

nel olarak, kumanda kulesinden başka 8 bölme bulunur. D. için hava önemli bir etkendir; çünkü hem solunum, hem makina ve torpido kovanlarının çalışması için gereklidir. Bu yüzden komprime hava olarak taşınır ve tutumla kullanılır. Dengeyi sağlamak üzere gemideki her yükün, her aygıtın iyi dağıtılmış olması gerekir.

D. dalmış durumda iken su üstünü görmesi, 1854 te Fransız Marie Davy'nin biri içeride, öteki dışarıda iki aynayı 45° lik açıda yerleştirmesiyle az da olsa gerçekleşti, ayna yerine prizma konmasiyle geliştirildi (1872). Daha sonra periskopun bulunmasiyle tam olarak çözümlendi.

Yeni D. larda 4 dizel motörü vardır. Bunların çalıştırılmasiyle su yüzünde hareket sağlanır. Bu hareket sırasında elde edilen ve akülerde toplanan elektrik gücü ise, su altındayken kullanılır. Az olan hava, çok hava harcayan motörlere yetişmez.

Bir D., battığı yeri göstermek için, «işaret şamandırası» nı su yüzüne salar. Kurtarma çanı bir halatla batık gemiye indirilerek gemideki özel çıkış yerine bağlanır. Gemidekiler böylece dışarıya çıkarılabilir. Kurtarma konusunda en önemli bir adım, Schnorchel (İng. Snorkel) denilen dışarıdan solunum borusunun D. lara konulmasıdır. İkinci Dünya Harbinin açılmasından sonra ve radarın gelişip su üstü gemilere ve uçaklara konulmasiyle Almanlar, D. nın görünen kesimini azaltmak ve gemide az hava sarnıcı taşıyarak bunu dışarıdan sağlamak üzere bir Holândalının buluşu olan Schnorchel'i taktılar. Bununla hem uzun zaman su altında gitmek, hem de elektrik gücünü kesin olarak derine inme gerektiğinde ve taarruz zamanlarında kullanma mümkün oldu.

Harbin sonlarında Amerikalılar tepkili itme kuvvetiyle hızı aş. yu. iki kata çıkardılar. Yine İkinci Dünya Harbinden sonra torpido atışının, komprime hava yerine su basıncı ile yapılarak, eskiden hava kabarcıklarının deniz yüzünde bulunulan yeri belli etmesi sakıncası da ortadan kaldırıldı. Su basıncından yararlanılarak torpido ve güdümlü torpido atışları daha iyi hale getirildi. İç tekne kuvvetlendirilerek daha çok derinliğe inme imkânı sağlandı. Atom enerjisinin itici kuvvet olarak D. gemisinde kullanılması genelleşmektedir.

Amerikalıların 17 ocak 1955 te denize indirdikleri «Nautilus» atom gemisi, denizaltındaki 20 mil hıziyle hiç su yüzüne çıkmadan 30 000 mil yol aldı. 1958 de Pasifik'te Hawaii adalarından İngiltereye Kuzey Buz Denizi altından geçip gitmekle ilgi çekti. Bundan sonra Amerikalıların «hydrodinamik» düşüncelerle yaptıkları «Albacore» D. sı ile daha büyük bir hız elde edildi. Öbür devletler de atomla işler D. konusunda 1950 den beri çalışmaktadırlar.

Denizaltının dalması ve su yüzüne çıkması: Dalma olayı, D. nın iç içe olan iki teknesi arasındaki su sarnıçlarına özel tulumbaları çalıştırarak su almak ve D. yı ağırlaştırmakla olur. Gemi yavaş yavaş dalar. Bu sırada yatay dümenlerin kullanılmasiyle denge sağlanması gerekir. Suyun sarnıçlara çabuk alınması, dalgalı deniz, yatay dümenlerde yanlış bir manevra sonucunda yana ya da dikey yatmasiyle D. devrilir ya da dibe oturur. Dalmadan sonra dikey ve yatay dümenleri kullanmak, periskopla dışarıyı gözetlemek suretiyle yolculuk yapılır. Periskop uzunluğundan daha derinlerde yolculukta jayroskop ve pusula kullanılır. D. lar yolculuklarını uzatmak için lojistik desteklerini D. ana gemilerinden sağlarlar.

Su yüzüne çıkış: Çok dikkat gerektiren su yüzüne çıkış dalışın tersine, sarnıçlara alınan fazla suyun dengeli boşaltılması ve böylece geminin hafiflemesiyle sağlanır.

D. lar özellikle su altında kalışlarına göre uzak yolculuk, yakın yolculuk ve cep D. larına ayrılır.

Cep Denizaltıları: Genel olarak 2 - 5 kişiyle güdülen birkaç tonluk, cüce D. lardır. İkinci Dünya Harbinin başında İtalyanların, duran bir geminin altına sokularak ateşlemek için yaptıkları, insanla güdülen torpidolarını Japonlar geliştirip cep D. sı yaptılar ve bunu D. gemilerinin yedeğinde hedef yakınlarına götürerek başariyle kullandılar. İngilizler de bu çeşit silâhı Norveç kıyılarında kullanarak «Tripitz» Alman zırhlısını yaraladılar.

DENİZALTI ANA GEMİSİ, açık denizlerdeki denizaltı gemilerine onarım ve lojistik desteği sağlayan su üstü gemisi.

DENİZALTI KABLOSU: bk. KABLO.

DENİZALTI SAVAŞI, deniz savaşının su altından yöneltilen dalı. Pusu kurarak ya da su altından yaklaşarak beklenmedik zamanda bir amaca torpido, top ya da desteresiyle su altından ve yüzünden taarruz etmek gücündeki gemilerle önceleri her türlü düşman gemilerine, liman ve kıyılarına saldırıldı. Sonraları D., liman ve kıyıların keşif ve gözetlenmesi, küçük akıncı müfrezeleri çıkarılması, deniz yollarına mayın döşenmesi işlerinde kullanıldı. D. S. kısa sürede çok gelişme göstermiştir. Ayrıca ticaret gemilerine saldırmak, düşman gemisine haber vererek batırmadan önce insanlarını boşaltıp can kaybını önlemek gerekmektedir.

Deniz savaşına genişlik veren D. S. nın strateji alanında meydana getirdiği değişiklik, denizde zayıf tarafın da taarruz etmesine yol vermesi ve artık denizlerde salt bir egemenlik kurulmasının imkânsız olmasıdır. Bu da tehlikeli bir hale gelen deniz yollarında konvoyların korunması sistemini meydana getirmiştir.

Taktik alanında ise liman ve gemilerde, deniz altından yapılacak saldırılara karşı özel keşif, güvenlik ve savunma kurallarının uygulanmasını gerektirmesidir.

Birinci Dünya Harbinde D. S., 1914 te denizaltı gemilerinin su üstü gemilere karşı bile etkili olabileceği sanılmıyordu. «U. 9» Alman denizaltı gemisinin Belçika kıyılarında üç İngiliz kruvazörünü arka arkaya batırması, bu sanıyı kaldırdı. Bunun yanında limanlar ve deniz yolları da tehdit altına giriyordu. İngiliz denizaltıları Baltık Denizini dar yerinden Almanlara kapamağa çalışırlarken, Alman denizaltıları Fransaya yapılan deniz ulaştırmasına taarruza başladı. Denizaltıların hareket çaplarının artmasiyle bu harekât, bir yandan Baltık Denizine ve Atlantik'e, öte yandan Akdenize ve Marmara'ya yayıldı.

1915 başı, D. S. ında yeni bir evre açtı. İngilizlerin Almanyayı abluka etmelerine karşılık olarak, 4 şubatta Almanlar, İngiltere çevresindeki denizlerin askerî alan olarak alındığını ve 18 şubattan sonra İngiltere kıyılarına yaklaşacak her düşman deniz taşıtına taarruz edileceğini, yolcu ve tayfaların can kaybına bakılmayacağını bir bildiri ile açıkladılar. Amerikanın protestosu, mayıs 1915 te «Falaba» ve «Lusitania» vapurlarının batmasiyle gücenikliğin artması üzerine Alman hükümeti büyük yolcu vapurlarına dokunulmamasını emretti. 1915 sonlarında ikinci denizaltı harekât evresi, Almanların «savunma için silâhlandırılmış her uyruktan taşıt gemilerine uyarma yapmaksızın» taarruzlariyle başladı. Bu, «sınırsız denizaltı harekâtı» demekti. Bu da tarafsızların ve özellikle Amerikalıların protestoları üzerine

durduruldu. Buna karşı İngilizlerin Almanyaya koyduğu ablukanın Amerikan ticaretine engel olması etkiler yarattı. Bundan cesaret alan Almanlar, çabalarını artırarak Müttefiklerin ticaret filolarına önemli kayıplar verdirdiler. Bu başarı Almanları, 1 şubat 1917 de önce Fransa ile İngiltereyi çevreleyen denizleri, sonra daha genişlettikleri deniz bölgesini savaş alanı sayarak yeniden sınırsız denizaltı harekâtı yapmağa yöneltti. Bu arada denizaltı gemileri filoca taarruza sürüldü.

Bu, Müttefiklerin harbi kaybedeceği kanısını doğurduğu sırada Amerika Birleşik Devletleri harbe girdi. Korunma için yeni bir çare olarak ticaret gemilerinde konvoy usulü, önce Fransa kıyılarında, sonra İskandinavya sularında, daha sonra başka bölgelerde uygulandı ve öteki çarelerle birlikte kayıpları azalttı.

İkinci Dünya Harbinde savunma araçları artmış ol makla birlikte denizaltıların hızları ve su altında kalış sürelerinin artması, İrlandanın tarafsız kalması, arkasından Danimarka ile Norvecin, daha sonra Holânda ile Belçikanın Almanlar eline düşmesi sonunda Müttefikler zor duruma düştüler.

Daha harbin başında bir Alman denizaltısının «Scapa Flow» ana deniz üssünde İngiliz «Royal Oak» zırhlısını batırmasiyle başlayan denizaltı harekâtı, Birinci Dünya Harbinde saldırılan amaçlara «sınırsız denizaltı harekâtı» olarak başladı. Mıknatıslı mayınlarla uçakların da denizaltılarla iş birliği yapmaları etkilerini artırdı. Savunma da baştan beri uçakların katılmasiyle korumalı konvoylar halinde yapıldı. Hidrofon dinleme aletinin gelişmişi olan «Asdic», 1941 de radar, 1942 de yön bulucu (direction finder) kullanıldı.

Su üstü harb gemilerine önceleri gündüz ve su altından torpido atarak taaruz eden Almanlar, 1941 martında gece ve su üstünden taarruza başladılarsa da, bu, kendilerine pahalıya mal oldu. Çok geçmeden Almanlar ana deniz yollarına denizaltılarla mayın dökme yoluna gittiler. İngilterenin düşman eline düşmesi tehlikesine karşı çokça küçük savaş gemilerini kıyılarında tutmak zorunda kalan İngilizler, taşıt gemileri konvoylarına gereği gibi koruma sağlayamadılar. İrlanda ve Newfoundland adalarından yararlandıktan, Amerikalılardan elli muhrip aldıktan sonra kayıplarını azaltabildiler. Bunun üzerine Alman denizaltıları topluca taarruza başlayınca kıyılarda üslenmiş uçakların korunmaya katılmalariyle sağlanan iş birliği iyi sonuç verdi. Akdeniz kıyılarının önemli kesiminin Mihver elinde bulunmasiyle İngilizlerin Hint yolu Ümit Burnu doğrultusuna aktarılınca ve 1941 sonlarında Amerika harbe katılınca denizaltıların savaşma alanı da genişleyerek Hint Okyanusu ile Pasifik'i kapladı. Doğu Atlantik İngilterenin, Batı Atlantik Amerikanın, Pasifik Okyanusu Holânda, Avustralya ve Yeni Zelandanın yardımiyle Amerika Birleşik Devletlerinin sorumluluğuna girdi.

Almanların denizaltı gemileriyle su altında pusu hatları kurmaları, üzerlerinden Müttefik konvoyu geçtikten sonra kıyıdaki harekât merkezine telsizle bildirmeleri ve bu merkezin çağrısiyle çok denizaltı gemisi toplayarak taarruza geçmeleri yöntemi, arkasından «sesle güdümlü torpido» ile saldırı yöntemi Müttefiklere ağır kayıplar verdirerek kriz yarattı. Fakat önceki tedbirlere bir konvoy içinde iyi hareket eğitimi ile disiplin kurulması Müttefikleri kurtardı. Bu yüzden 1942 de Atlantikte asker taşıyan gemi batmadı.

Pasifik harekât alanında Japonlara karşı Amerikalılar büyük bir inatla denizaltı harekâtına giriştiler. Japonların ham maddeleri uzak denizlerden taşıma zorunda olmaları Amerikalılara bu yolu göstermişti. Pasifikteki batırma Atlantiktekini bulmamakla birlikte (1941 yarım, 1943 te bir milyon tonilatoluk gemi) sürekliliğiyle Japonlar üzerinde yok edici etki yaptı.

Birinci Dünya Harbine göre daha geniş alanlarda, yine aynı amaçlar (su üstü harb gemileri, limanlar, ticaret gemileri) a karşı yapılan denizaltı savaşında üstünlük 1943 ten sonra Müttefiklere geçti. Bu başarı sonunda denizaltılara karşı korunma tedbirlerini taarruzla birleştirmek mümkün oldu.

Denizaltılara karşı savunma tedbirleri: Birinci Dünya Harbinden beri önem kazanan denizaltı harekâtının savunma kesiminde alınan tedbirlerdir. Bunlar: a. Her çeşit kara, hava ve deniz gözetleme (zeplin, balon, uçak, gözetleme kulesi...) ve elektronik (asdic, radar, sonar gibi) araçlarla denizaltı gemilerinin meydana çıkarılması; b. Su altında engelleme (çelik ağ, su altı mayın gibi); c. Hava ve deniz kuvvetlerinin ortak eğitimi ve iş birliğiyle sağlanan denizaltı avcılığı; d. Çok sayıda, özellikle kıyılarda üslenmiş devriye uçaklarının kullanılması; e. Denizaltılara karşı koruma (başta konvoy ve tek gemi korunması olmak üzere taşıt gemilerinin silâhla ve paravana ile donatılması, su bombaları ve salkım su bombalarının kullanılması...); f. Disiplinle uygulanan yukarıdaki tedbirlerin denizaltılarla düşman konvoylarına taarruzla birleştirilmesi; g. Denizaltılarla düşman konvoylarına taarruz gibi eylemlerdir.

Denizaltı avcılığı: Her çeşit av uçağı ve savaş gemisiyle, özellikle denizaltı avcısı gemileriyle pusu kurarak ya da kol gezerek denizaltıları avlamaktır.

Denizaltı avcısı: Denizaltı gemileriyle savaşmak için yapılan su üstü özel savaş gemisi. Silâh, su bombası gibi araçlarla donatılmış her çeşit uçak ve harb gemisi de yardımcı denizaltı avcısıdır.

Denizaltı kıyı: Denize ve rüzgârlara açık olmasından, gemilerin uzun süre demir üzerinde güvenlikle yatmasına elverişli olmayan kıyı.

DENİZALTI ÜSSÜ, denizaltı gemilerinin onarım, bakım ve her çeşit lojistik desteğini sağlamak amaciyle girdikleri küçük askerî liman ve denizaltı gemisi sığınağı. Savaşa karışmadan önce denizaltı gemileri zamanlarının çoğunu bu üslerde hazırlıklarla geçirir.

DENİZCİ, deniz işlerinde çalışan kişi. Yapısındaki özellik dolayısiyle dalga ve rüzgâra dayanıklı teknelere de D. gemi denilir.

DENİZCİLİK (Fr. Navigation), denizlerde yolculuk, ticaret ve savaş işleriyle ilgili bir terim. D., tabiî olarak, ırmaklarda başlamış ve kıyı seferlerinden başlayarak enginlere doğru açılmıştır. Bu gelişme, deniz yayınlarına genel olarak «kürek çağı», «yelken çağı», «makine çağı» ve «atom çağı» adlariyle geçmiş bulunmaktadır.

Kürek çağı D. i ırmaklardan ve kıyı seferlerinden ibaret bir D. olarak görülebilir. Teknelerin ufak olması ve en ilkel de olsa seyir araçlarının bulunmaması kürek çağını bu durumdan daha ileri götüremedi. Tekneler ancak kıyıları tanıyarak gidip gelebiliyor; sis ve gece karanlığı gibi tabiî arızalardan dolayı kıyılardan uzaklaşılacak olursa, önce dağ tepelerine doğru ilerleyerek kıyı bulunuyor, sonra yola de-

vam ediliyordu. Yol kaybetmek tehlikesi karşısında en büyük güvenlik aracı, gemilerde beslenen kuşlardı. Kuşlar hemen salıverilir, onların gittiği yönler izlenerek kıyı bulunurdu.

Bu çağda, top bulunmadan önce, savaş gemisi ile ticaret gemisi arasında da teknik bakımından bir fark yoktu. Ticaret gemileri, savaşçı kimseler doldurulduğu zaman kolaylıkla savaş gemisi halini alıverirdi. Zamanın belli başlı silâhı ok ve kılıçtı.

Sonradan gemilere yardımcı itici güç olarak yelken, gelişmiş bir silâh olarak da taş gülle ve yağlı paçavralar atan mancınıklar kondu.

Amerikanın bulunması ve özellikle bu yeni kıtadan Avrupaya doğru büyük servetlerin akmağa başlaması, deniz tekniğine «engincilik» mesleğini soktu. Yani kıyı denizciliği çağı kapanmış, bunun yerini engincilik almıştı. Bu ihtiyaç hemen gemilerin büyümesine ve yelkenlenmesine yol açtı. Böylelikle yelken çağı da başlamış oldu. Aslında deniz tekniğinde bir çağ en büyük olanaklarını kullanmadan yerini ikinci bir çağa vermemiştir. Bu kuralın gereği olarak da kürek çağı, gerek oturak sayısı (çifte olarak kürek sayısı), gerek güverte sayısı (üst üste üç sıra kürekli) olarak en büyük gemisini yapmış, sonra yerini yelken çağına vermişti.

Engincilik harita ve pusulanın bulunmasını sağladı. Büyük Türk denizcisi Piri Reis'in yaptığı bir harita da, dünyada yapılan ilk haritalardan biri olarak tarihî bir değer kazanmış bulunmaktadır. Bu çağda yazılan kılavuz kitapları da (çeşitli limanların yol tayinine yarayan tabiî arızaları, akıntı, rüzgâr ve gelgit akıntılarının yönlerini belirten kitaplar) yazılmağa başlamış ve pusulayı düzeltecek yöntemler bulunmuştu. Kıyıları gemicilere tanıtacak fener işaretleri de bu çağda konmuştu. Bk. DENİZ FENERİ.

Topun bulunmasından sonra savaş ve ticaret gemileri teknik olarak birbirinden ayrıldı. Donanmaların bel kemiğini kalyonlar (üç sıra toplu) meydana getiriyordu. 80 - 100 top taşıyan kalyonlar yapıldı.

Ama teknelerin, rüzgârın şiddetine ve yönüne göre hız yapması ve rotaya gitmesinden dolayı insan iradesi tam anlamiyle etki sahibi değildi. Meselâ İstanbuldan Çanakkaleye gidecek bir yelken gemisi, poyraz eserse gideceği yere daha çabuk ulaşıyor; lodos eserse günlerce denizde kalıyordu. Bu hal, özellikle savaşlarda önemli rol oynamakta idi. Rüzgâr esmediği için günlerce karşı karşıya bekleyip muharebe yapamayan filolar çoktu.

Makine, önceleri yelken gemilerinin yardımcı bir ilerleme aracı olarak deniz tekniğine girmiş; kısa bir zamanda da kendi çağını açmıştı. Makine çağının en büyük özelliği, gemilerin artık insan iradesine bağlı bir araç durumuna gelmiş olmasındadır. Bundan sonra savaş D. inde stratejik iletim ve yönetim kuralları konmuş, deniz tabiyesi meydana gelmiş ve yelken tarihe karışmıştı.

Makineden sonra deniz ticaretinde de gelişmeler oldu. Artık gemilerin hareket ve ulaşma tarihleri, hesap olarak, kesinlikle tesbit edilebildiği için ticaret anlaşmaları daha güvenilir şartlarla yapılmağa başlandı. Bununla birlikte, hız istemeyen tüccar malları, çok uzun bir süre daha yelken ile taşındı.

Makine çağı içinde telsiz telgrafın bulunmasiyle ticaret haberleşmesinin kolaylaştırılması ve otomatik sanayiin gelişmesi, dünya deniz ticaret hacmını birden büyüttü. Yelken çağının en büyük ticaret gemisi olan 1 000 tonluk tekneler, yerlerini 86 000 tonluk transatlantiklere verdiler. Tek tip ticaret gemisi çağı da kapandı ve bunun yerini «yolcu gemisi», «yük gemisi», «maden gemisi», «gaz gemisi» gibi özel nakliyat yapmağa elverişli gemiler aldı. Sanayi ihtiyacı arttıkça ticaret gemilerinin türleri de arttı. Meselâ «kum gemisi», «muz gemisi», «balıkçı gemisi», «frigorifik gemi» gibi elliye yakın ticaret gemisi tipi ortaya çıktı.

Makine çağında sanayiin gelişmesi deniz savaşının araçlarını çoğaltmıştı. Su üstü gemilerinin geliştirilmesinden başka, denizaltı savaş araçları da bulundu. Böylece denizdeki savaş, eski korsan çağlarında olduğu gibi, tek kişinin yapacağı filolarla başarılabilecek bir iş olmaktan çıktı. Korsan çağı teknik olanaksızlıklar dolayısiyle kendi kendisini tarihten silmekte idi.

Tekniğin gelişmesi, can ve mal güvenliğinin değer kazanması ve savaş gemisi olsun ticaret gemisi olsun gemi maliyetinin büyümesi, denizdeki gidiş gelişin daha güvenilir araçlara dayatılmasını gerektirdi. Cayro pusula bulundu; kıyılara telsiz kerteriz istasyonları kuruldu; meteoroloji istasyon şebekesi yapıldı; kurtarmacılık (tahlisiyecilik) diye yeni bir meslek ortaya çıktı.

Bu arada makine çağı da, savaş ve ticaret gemisi olarak yapılabilecek en büyük teknelerini yapmış bulunuyordu. Son olarak duygun ölçü aletlerinin de bulunup atomun parçalanmış olması, makine çağının kapanıp atom çağının açılmasına yol açtı.

Atom enerjisi, daha yaşamaya başladığı ilk yıllarda, gemilerin akaryakıta olan ihtiyacını yok etmiş, buna karşılık, atom makinelerinin eski makinelerden daha hafif olmasından dolayı gemilere ambar kazandırmıştır. Meselâ eski sistem 3 000 ton bir ticaret gemisi, 4 000 ton yük taşıyabiliyorsa, aynı hacımdaki bir atom gemisinin taşıyacağı yük ağırlığı 4 500 ton olmuştur. Bu şekil deniz ticaretini hem hızlandırmış, hem de daha ucuz bir hale sokmuştur. Ancak, elinde atom enerjili savaş ve ticaret gemisi bulundurmak bugün için her devletin olanakları içinde değildir. Fakat bundan sonra, ancak elinde bu cins gemiler bulunanlar ticaret yarışması yapabileceklerdir.

Atom çağının savaş araçlarında meydana getirdiği yenilikler de çok büyüktür. Makine çağındaki donanmaların bel kemiği, çok büyük çaplı topları bulunan savaş gemileridir; uçak gemileri de savaş gemileri için bir çeşit araştırma güvenlik aracı idi. Atom çağından sonra uçak gemileri, deniz kuvvetlerinin bel kemiği, roket taşıyan kruvazör ve muhripler de bunların güvenlik aracı olmuştur. Bu hızla eski savaş gemileri tarihe karışmış, bunların yerini uçak gemileriyle roket atan denizaltı gemileri almıştır.

Tarih: D., denizlerin milletlerin üzerindeki yaşatıcı değerinden doğdu. Bu değeri ortaya koyan etkenler Romalılardan önceki çağlarda bile vardı. Ama bu eski çağlarda D. rakipsiz olarak yalnız bir devletin malı olduğu için, deniz hukuk kurallarını koymak hiçbir devletin aklına gelmemişti. Böylelikle denizler sırasiyle Fenikelilerin, Yunanlıların, Kartacalıların, Mısırlıların, Rodosluların ve Romalıların malı olmuş ve bu çağlarda hiçbir devlet denizlerde hak eşitliği iddiasında bulunmamıştır.

Denizler konusunda ilk anlaşma M. Ö. 509 yılında yapıldı ve 306 yılında da yenilendi. Romalılar ile Kartacalılar arasında yapılan bu anlaşmada, Kartacalılar Ümit Burnunun batısındaki ticaret nakliyatını kendi tekellerine almışlardı.

Romalılar denizlere egemen oldukları zaman Akdenize Mare nostrum (= Bizim deniz) adını verdiler ve Jus Civi-

le'lerine de bir deniz hukuku eklediler. Ancak, bu hukuk kuralları bugün bildiğimiz anlamdaki kurallar değildi; yalnız haydutluğa karşı denizdeki gidiş geliş güvenliğini sağlamakta idi. Nitekim Romalı denizci Pompeo Magno haydutlara karşı yaptığı savaşla ün almıştı.

Jus Civile'nin başlıca deniz hukuk kuralları denizler, limanlar, göller, ırmaklar ve boğazların, her devletin ortak bir alanı olduğunu tesbit etmişti. Hiçbir devlet başkasının denizlerde serbestçe dolaşmasına ve balık tutmasına engel olmayacaktı. Plâjlar bile deniz hukuk kurallarının kapsamına giriyor, liman başkanlığından izin almak şartiyle her insan plâjlardan yararlanabiliyordu. Top silâhının henüz bulunmaması ve dolayısiyle liman, ırmak ve boğazların kara silâhlariyle korunamaması bu kuralların uygulanmasını kolaylaştırmıştı.

Denizlerin bütün milletlerin ortak malı olduğu hakkında Romalılar tarafından konulan bu kurallar modern fikirler üzerinde de etki göstermiştir.

Karalardan denizlere doğru etki yapan silâhlar arttıkça ve geliştikçe bugün kara suları adını almış olan kıyılara yakın suların durumu tartışma konusu olmağa başladı. İlk sonuç, tek tek devletlere, kendi topraklarına yakın olan denizlerde denetleme yapmak hakkının tanınması oldu. Liman ve ırmaklar da kara sularının bağlı olduğu hukuk kurallarına bağlanmakta idi. İlk kara sularının genişliği de kıyılara konacak bir topun en uzun erim (menzil) i kadar oldu.

Açık denizler gene tartışma konusu olarak kalmıştı. Denizlerde güçlü olan devletler, büyük deniz alanlarında gidiş gelişi ve balık tutmayı kendi tekellerinde tutmak istemekte idiler. Bu arada Cenevizliler, XII. yüzyılda Yukarı Tyrrhen Denizi ile Leon körfezine, Venedikliler de Adriya Denizine sahip çıkmışlardı. Onlardan izin alınmadan bu denizlerde sefer yapılamaz, balık tutulamazdı. Bu tekelcilik her iki devlete çok büyük servet kazandırmakta idi.

Amerika kıtasiyle Hindistan deniz yolunun bulunması, Atlantik konusunda İspanya ile Portekiz arasında yeni bir yarışma ve tartışmaya yol açtı. Bu tartışma Papa VI. Alexander'e kadar geldiği zaman, Papa, tanrısal yetkisine dayanarak, 4 mayıs 1493 tarihinde yeni denizleri iki devlet arasında böldü: Azor ve Yeşil Burun adalarının bir lege (yaklaşık olarak 300 deniz mili) batısından geçen boylam dairesinin batısında bulunan ve bulunacak olan denizlerin mülk iyeliği ve gidiş geliş hakları İspanyolların, doğusundaki denizlerin aynı hakları da Portekizlilerin olacaktı. Bu devletlerin izni olmadan hiçbir devlet bugün Atlantik ve Hint Okyanusu adı verilen denizlerde gemi dolaştıramayacak ve başka şekilde bu denizlerden yararlanamayacaktı.

Bu büyük imtiyaza ilk karşı duran İngiltere kıraliçesi I. Elizabeth oldu. Kıraliçe, 1580 yılında papalık makamını devletlerin elinden denizde gidiş geliş serbestliğini almağa yetkili bir makam olarak tanımadığını ilân etti. Ona göre, deniz her devletin ortak malı olan bir alan idi. Ama bu devletin donanması, 1588 yılında İspanyol donanmasını yenip de denizlerin su götürmez egemeni durumuna geçince İngiltere de eski düşüncesinden vaz geçmiş ve belirli alanlarda hak iddia etmeğe başlamıştı. Meselâ İslanda ve Beyaz Denizde balık tutmak hakkını İskandinav devletlerinin elinden alıyor ve kendi tekeline bağlıyordu. Bundan dolayı XVII. yüzyılın başı hukuk bakımından büyük tartışmalarla geçti. Tartışma liderleri bir yanda Holândalı hukukçu Grotius, öte yanda da İngiliz hukukçu Selden idi.

Gorzio, tabiî kuruluşundan dolayı denizlerin bir geçit alanı olduğunu, denizlerde yerleşme (iskân) olanakları bulunmadığını ve denizlerin ortasında sınır tesbit edilemeyeceğini savunarak denizlerin bütün devletlerin ortak bir alanı olması gerektiğini savunurken, İngiliz hukukçusu ona aşağıdaki cevabı veriyordu: «Sahibi olan devletlerden izin alınmadan nasıl dağlar aşılamıyorsa, aynı şekilde İngiltereden izin alınmadan denizler de aşılamaz... Kaypak olduğundan dolayı denizlerde yerleşme yapılmasa da, denizlerin dibi İngilterenin olduğu için deniz üzerinde dolaşmak için de ondan izin almak gerekir... Denizlerin ortasında sınır tesbit edilemez, ama denizlerin hepsi İngilterenin olduğu için, sınır, bunu savunan devletin kıyılarıdır...»

Tartışma yüz yıldan çok sürdü. Ama araç ve silâhlar geliştikçe deniz savaşlarında «tarafsız devlet hakkı» diye bir hak belirmeğe başladı. Bu haklar zamanla geliştirildi ve modern anlamiyle devletlerarası hukuk kuralları durumuna getirildi.

Modern hukuk kurallarının en önemlisini deniz savaşını uygar ihtiyaçlar çerçevesinde yapmak için konulan kurallar meydana getirmekte idi: Savaşan hiçbir tarafın savaş gemisi, içindeki savaşçı olmayan yolcuların hayatını güvene almadan, yakaladığı bir düşman ticaret gemisini batıramayacaktı.

Denizaltı ve uçağın henüz bulunmamış olduğu bir çağda konulan bu kurallar, önceki savaşlarda kolayca uygulandı. Ancak, denizaltı ve uçak bu kuralı uygulamaya uygun değildi. Özellikle telsiz telgrafın bulunması, bu kuralları uygulama sırasında denizaltı gemisini ele verebilirdi. Bundan dolayı deniz savaşını temel olarak denizaltı filolarının çalışmalarına dayamış olan Almanya, Birinci Dünya Harbinde «insanlık dışı savaş yapmakla» suçlandırıldı. Aynı sebeple Nürenberg mahkemesinde Amiral Dönitz (b. bk.) de ölüm cezasına çarptırılabilecekti. Ancak, Amerikan amiralleri tanıklık yaparken, kendi deniz kuvvetlerinin de bu kurallara uyamadıklarını belirtmişler ve böylece Dönitz'in cezasını hafifletmişler idi.

İkinci Dünya Harbinden sonra gelişen atom ve uzay silâhları, denizlerin önemini daha da artırmıştır. Bu önem ilk olarak stratejiktir; çünkü atomu düşman saldırısından en güvenilir şekilde koruyan tabiî ambar denizler olduğu gibi, deniz araçlarından atılacak uzun erim (menzil) li atom silâhlarının da kara hedefleri üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. Denizler artık atom savaşının en tabiî ve yapma araçlarla korunmayı gerektirmeyen bir üssü olmuştur. Bu önem ekonomiktir; çünkü denizler savaşları besleyecek en büyük araç durumuna gelmiştir. Bundan dolayı devletler ancak deniz nimetlerinden yararlanabilmeleriyle yaşayabilirler ve uzun ömürlü olabilirler.

Türk denizciliği: Türklerin, Anadoluya yerlestikten sonra denizlere çıkış tarihleri Osmanlı devletinin kuruluşundan önce idi. Selçuklu Türkleri zamanında Çaka (b. bk.) yaptığı donanma ile 1089 da Midilli ve 1090 da da Sakız adasını almıştı. Kendisinin 19 mayıs 1090 da Çandarlı deniz savaşında Bizans filosunu yenmesi, Türklerin güçlü bir deniz varlığı meydana getirdiklerini göstermekte idi. Alkan Bey de 1094 yılında Marmara adasını almış ve bu denize egemen bir durum almıştı.

Selçuklu devletinin batı Anadoludaki yıkıntıları üzerine kurulan Aydın, Saruhan ve Karasi beylikleri de hemen denizlere doğru gelişmiş ve limanlarda meydana getirdikleri filolarla Ege Denizinde akın hareketlerine başlamışlardı. Bu

arada Aydınoğlu Umur Bey, 1330 - 1348 yılları arasında çok büyük bir akın hareketi yaparak evrensel ün kazanmıştı. Eğriboz adasının beyi Marino Sanudo'nun «sayıları artan Türk korsanlarının hareketlerine çare bulunmazsa, Eğriboz ve öteki Ege adaları elden çıkacaktır...» diye yakınması Türk D. inin ne kadar güçlü olduğunu anlatır.

Osmanlılara D., başta Karasi olmak üzere, bu beyliklerden kaldı. Ancak, ilk D. yalnız askerlik amaciyle kurulmuştu. Karamürsel Bey kendi adını alan tersanede yaptığı gemilerle Marmara denizinde egemenliği alacak, Sarıca Bey de Çanakkale boğazını korumak amaciyle Gelibolu tersanesinde filolar meydana getirecekti.

Osmanlı denizcilerinin ikinci deniz hareketi, Ege Denizinde akınlar düzenlemek oldu. Ancak, Fatih Sultan Mehmet, akın D. iğinin yurda yeter bir stratejik yarar sağlamadığını görerek, karadaki yayılma hareketlerini denize de yaymak istedi ve Geliboluda yaptığı filolarla boğaz önü adalarından başlayarak Ege adalarını ele geçirme hareketine girişti. Bu büyük devlet adamı, deniz kuvvetlerine kara kuvvetlerinden fazla önem vermiştir. Fatih zamanına kadar «sultan - ül - berreyn» diye okunan hutbe, bu hükümdarın zamanında «hakan - ül - bahreyn ve sultan - ül - berreyn» şeklinde değiştirilmiştir.

Önemli olan nokta, Fatih Sultan Mehmet zamanında, deniz yararlarının da yurdun alın yazısını belirtecek araçların arasına sokulmuş olmasındadır.

Osmanlı devleti Akdenizde üstünlüğünü Kanunî Sultan Süleyman zamanında ve Amiral Barbaros Hayrettinin derya kaptanlığı ile sağlamıştı. Bu üstünlük Osmanlı devletini Rumeli ve Anadolu olmak üzere çifte cepheli savaşlar yapmaktan kurtarmış, devlet hazinesine de çok büyük gelirler getirmişti.

Bu zamanda Osmanlı devletinin biri devlet kuvvetleri, öteki batı ocakları olmak üzere iki ayrı donanması vardı. Batı ocağı donanması da Tunus, Trablusgarp ve Cezayir olmak üzere üç ayrı filo halinde idi. Osmanlı hükümdarları derya kaptanlığı makamını saray adamlarına vermeyi tercih etmişler ve böylece milleti deniz yararlarından uzaklaştırmışlardı. Turgut Paşa, Kılıç Ali Paşa, Hasan Bey ve Murat Ağa gibi büyük denizciler, bu yüzden ana yurt savaşlarında büyük kudretlerinin gerektirdiği şekilde yararlı olamamışlardı. Derya kaptanlığı makamına güçlü bir denizcinin atanması için, sanki büyük bir deniz meydan savaşının kaybedilmesi şarttı. Meselâ Kılıç Ali Paşa, İnebahtı (Lepanto) deniz savaşının kaybedilmesinden sonra, Cezayirli Ali Paşa da donanmanın Çeşme'de yanmasından sonra makama gelmişti.

Denizci olmayan derya kaptanları, Osmanlı donanmasının tayfalarını daha çok Venedikli, Cenevizli ve çoklukla Rum denizcilerden seçmekte idiler. Bu durumun en büyük zararı, 1821 Yunan ayaklanması başladığı zaman görülmüş ve donanma hemen hemen tayfasız kalmıştı. Küçük Hüseyin Paşanın yetiştirdiği güçlü denizciler de Navarin baskını sırasında şehit oldular.

Nihayet İkinci Meşrutiyet gelmiş, ama malî olanaksızlıklar yüzünden her hangi bir başarı yaratılamamıştı. Fakat Türk denizcileri, Türk - İtalyan savaşında denizaşırı uzak bölgelere önemli ölçüde silâh kaçırmışlar, Balkan Harbinde bir yandan gemilerini onarıp öte yandan ordunun ikmal nakliyatını başarmışlar, Birinci Dünya Harbinin dört yılında bitmez tükenmez görevler yapmışlar, Kurtuluş Savaşında da cephenin ihtiyacı olan cephaneyi bulup taşımışlardır.

Osmanlı devletinin donanma kadar deniz ticaretini savsaklaması da dikkate değerdi. Gücün ticaretten üstün bir değer olduğuna inanılmış olacak ki denizde ticaret hakları, başta Venedik ve Fransa olmak üzere, öteki devletlere hemen hemen bahşiş olarak verilmişti. Bütün bu denizlerdeki üstünlük çağında, Osmanlı deniz ticareti ancak İstanbul ile Mısır arasındaki hacı seferleri çerçevesi içinde kalmıştı. Rum asıllı Osmanlı armatörleri de, kapitülâsyon haklarından yararlanmak için, gemilerini başta Fransız olmak üzere yabancı bayrak altında dolaştırmakta idiler.

Osmanlı devletinin ilk ticaret filosu, İkinci Meşrutiyetten az önce, Bahriye Nezaretinin örgütü içinde kuruldu. Bu arada Heybeliadadaki Bahriye Mektebi (Deniz Okulu) ne bir ticaret kaptanı bölümü eklendi. Ancak, ticaret gemilerinde subaylar da görev alabiliyorlardı.

Türlü adlar altında çalışan ticaret filosu, son olarak Seyr-i Sefain İdaresi adını almıştı. Bunun yanında, birer ikişer gemiye sahip, Gümüşhak, Hilâl, Adalar, Hacı Mustafa, Rasim Bey, Trabzonlu Hasan ve ortakları, Hüdavendigâr, Pandeli, Toma Fotyadis, Haralambo gibi ortaklıklar da vardı. Özel ortaklıkların en büyükleri, şehir içi seferleri yapan Şirket-i Hayriye ile Haliç Şirketi idi.

Cumhuriyet devri Türk D. ini bu haliyle buldu. Ticaret filosunun denizci kaynağı da Hamit Naci adlı emekli bir deniz subayının kendi teşebbüsü ile Üsküdarda kurmuş olduğu özel Ticaret-i Bahriye Kaptan ve Makinist Mektebi idi.

İlk cumhuriyet hükümeti, Seyri Sefain idaresini harp bahriyesi kuruluşundan çıkararak «ticarî maksatla çalışacak bir müessese» haline getirdi; İstanbuldaki resmî tersaneyi de bu kuruluş emrine verdi ve Hamit Naci Beyin özel okulunu devletleştirerek Beşiktaş ile Ortaköy arasında bir Ticaret-i Bahriye Mektebi açtı. Bu okul sonradan Yüksek Ticaret Okulu adını alacaktı.

Cumhuriyet hükümetleri, devlete malî olanakları oranında hatırı sayılır bir ticaret filosu kazandırdılar. Bu arada Türk armatörleri de kendi filolarını geliştirdiler.

Cumhuriyet devrinde ilk olarak kurtarmacılık (tahlisiyecilik) ortaklığı kuruldu ve Türk sularındaki kurtarmacılığı tek başına başaracak bir güce geldi.

Haliçteki ticaret tersaneleri de, kendilerine verilen malî olanak oranında ticaret gemisi yapmakta başarı gösterdikleri gibi, özel kişiler de kendi çaplarında kurdukları tersanelerde ufak gemiler yapmağa başladılar.

Türk ticaret filosunun kalkınması, Türk yüksek mühendis, hukukçu ve muhasiplerinin kurdukları Türk Loydu ile tamamlandı. Bu önemli kuruluş, Türkiyedeki deniz araçlarını standardize edecek, gemi yapımı ve onarımında düzenleyici görevini görecek ve denizdeki sigorta işlerini fennî temellere bağlayacaktı.

Denizlerde buluş gezileri: Önceleri serüven ya da fetih isteklerinden, kimi zaman da ekonomik sebeplerden doğan geziler, sonraları bilimsel ilgilerle gelişerek o zamana kadar batı dünyasının bilmediği kıtaların bulunmasına yol açmıştır.

Eski çağlarda en çok Fenikeliler, Kartacalılar ve Yunanlılar, ticarî çıkarlarının etkisiyle deniz gezileri yapmışlardır. M. Ö. aş. yu. 1200 de Fenikelilerin Batı Akdeniz kıyısında Gades (Cadiz) e ve sonradan Britanyaya gitmiş olmaları muhtemeldir. M. Ö. aş. yu. 1000 de ise Fenikelilerin doğuda Ofir'e gitmiş oldukları kesinlikle bilinmektedir. Bunun gibi, Fenikelilerin M. Ö. 600 de Mısır kıralı Nekho'nun emriyle Afrikanın çevresinde dolaştıkları kesin-

likle bilinmektedir. Afrikanın Atlantik kıyıları, Fenikeli Hanno tarafından M. Ö. 465 te Palmas burnuna kadar gezilmiştir. Yüz yirmi yıl sonra (M. Ö. 345 e doğru) Massilia(Marsilya) lı Yunan asıllı Pytheas, Thule (İslanda ?) yi ve Kuzey Denizini bulmuştur. M. Ö. 329 - 325 yıllarında Büyük İskenderin Ön Asya ve Hindistana gidişi, İndus ağzından Basra Körfezine kadar Hint Denizi kıyılarının bulunmasına yol açmıştır.

Roma imparatorluğunun çökmesinden sonra Avrupanın kuzey kıyılarında oturan Germenler, deniz gezilerine düşkünlük göstermişler, kıyılardan uzaklaşarak Atlantiğe açılmışlardır. M. S. IX. yüzyılın ikinci yarısında Norman (Germen) lar, önce İrlandalı Keltlerin oturduğu Föro adalarını bulmuşlardır. Naddod da hemen hemen aynı zamanda, gene VIII. yüzyılda İrlandalılarca bulunmuş olan İslandayı yeniden bulmuştur. IX. yüzyılın sonlarına doğru Othar, kuzey burnu etrafında, Wulfstan ise Baltık Denizi kıyıları boyunca gitmişlerdir. 1000 tarihine doğru Normanlar Amerika kıtasının Atlantik kıyılarını 49. enlem derecesine kadar bulmuşlardır. Bu buluş gezilerine aş. yu. bir buçuk yüzyıl önce bulmuş oldukları Grönlanda'dan çıkmışlardır. Ama yeni dünyanın bulunmasiyle ilgili bilgi, ancak İskandinavyalılar arasında kalmış, batı dünyasının öbür bölümlerine yayılmamıştır.

XV. yüzyılda büyük deniz gezileri çağı açılır. Batı ulusları kısa bir zamanda bütün dünyayı bulmuşlar, insanlık tarihinde yeni bir çağ açmışlardır. Bu gezilere yol açan istek, Hindistanın zenginliği hakkındaki efsanevî söylentilerden doğmuştur. Kara yolu İslâm dünyası tarafından kesilmiş bulunduğundan ve Hindistanla ticaret ancak dolambaçlı yollardan yapılabildiğinden, batılılarda gittikçe daha çok uyanan ticaret ruhu, onlara Hindistana denizden erişmek isteğini aşılamıştır. Bu işe iki yoldan girişmişlerdir: Bunlardan birincisi, olduğundan daha küçük sanılan Afrikanın çevresinden geçen deniz yolu, ikincisi de dünyanın yeniden bulunmuş yuvarlaklığına dayanan batı deniz yoludur. Aynı zamanda gemicilik de ilerlemişti; özellikle pusula, kıyılardan tehlikesizce uzaklaşmayı sağlıyordu.

Böylelikle gemiciliğin ağırlık merkezi Akdenizden ve kuzey Avrupa kıyılarından Atlantiğe kaydı. 1415 te Portekiz prensi gemici Enrique, emrindeki kaptanları batıya ve güneye doğru elden geldiği kadar uzaklara gitmeye teşvik etmiştir. 1471 de Portekizliler Ekvatoru aşmış, biraz sonra Kong nehrinin ağzına varmıştır. 1488 de Bartolomeu Diaz, Ümit Burnunu geçmiş, ama Hindistana varamamıştır. 1492 de Christophorus Columbus, Toscanelli'nin fikrine dayanarak, Atlantik Okyanusunu batıya doğru aşmış, Hindistana varmış olduğunu sanarak Batı Hindistan diye adlandırdığı Antil adalarına varmıştır. Sonradan tekrarlanan geziler, bu adaların yeni bir kıta olan Amerika'ya ait olduğunu göstermiştir. 1497 - 1498 yıllarında John Cabot, Amerika kıtasını bulmuş ve kıyısı boyunca Labrador'dan belki de Hatteras burnuna kadar gitmiştir. Columbus, 1498 de yaptığı 3. gezisinde, Güney Amerika kıtası (Paria körfezi) nı, son gezisinde (1502) de Orta Amerikayı bulmuştur.

1498 de Vasco da Gama, Afrikanın çevresinde ilerleyerek Hindistana varmıştır. Çok geçmeden aynı yolu izleyen Portekizliler Malacca'yı (1511), güney Çini (Kanton, 1516), Yeni Gineyi (1526) ve Japonyayı (1542) bulmuşlardır.

Bu buluşlar, yeni açılmış topraklara birçok serüvenciler çekmekle sonuçlanmış ve bundan sonraki yıllarda yeni buluşlar birbirini izlemiştir. Balboa, 1513 te Panama berzahını aşarak Güney Denizi (Güney Pasifik) ni bulmuştur. Hernando Cortez, 1519 - 1521 yıllarında Yeni İspanya (Meksiko) yı, Francisco Pizarro da 1532 - 1534 yıllarında Peru'yu bulmuştur. 1519 - 1522 yıllarında Magalhães, ilk olarak deniz yolu ile dünyayı dolaşmayı başarmıştır.

Bütün bu buluş gezileri İspanyollar ve Portekizliler tarafından yapılmıştır. Çıkarları arasında bazı çatışmalar olunca, bu iki ülke Papa VI. Alexander'in hakemliğine baş vurarak 1492 de yeni bulunmuş dünyayı aralarında paylaşmışlardır. Kesin sınır ise ancak Tordesillas antlaşmasiyle çizilmiştir (1494). Çok geçmeden Atlantik kıyılarında yaşayan milletlerin de yeni bulunan topraklara ilgisi uyanmış ve XVI. yüzyılda İngilizler ve Holandalılar kuzey Avrupadan yola çıkıp ya kuzeydoğuya ya da kuzeybatıya doğru giderek Kathay (Çin) ve Baharat Adalarına bir yol bulmağa çalışmışlardır. İngilizler, Sebastian Cabot'ın çabalariyle 1553 te kuzeydoğu geçidini bulmağa çalışmışlar, Richard Chancellor, Beyaz Deniz ve Dvina ağzına kadar ilerlemiş ve kuzey Rusya ile ilk ticaret bağlantısını kurmuştur. Kuzeybatı geçidini bulmaya ilk girişen ise, 1576 da yine bir İngiliz olan Frobisher olmuştur. Frobisher'in ardılları, 1587 de John Davis, 1610 da Henry Hudson, 1616 da da W. Baffin'dir. Pasifiğe giren ilk İngiliz, Francis Drake olmuş ve 1577 - 1580 yıllarında ikinci olarak denizden dünyayı dolaşmayı başarmıştır. Dünyayı üçüncü dolaşan yine bir İngiliz oldu: Cavendish (1586 - 1588). Dördüncü olarak da Holandalı Oliver van Noort (1598 - 1601) ün kazanmıştır. İspanyol De Quiros, 1605 te Tahiti ve başka güney Pasifik adalarını, bir yıl sonra da Torres Boğazını bulmuştur.

XVII. yüzyılda asıl deniz yolu ile buluşlar çağı sona ermiştir. XVII - XVIII. yüzyıllarda batılılar yavaş yavaş denizden buluşlarını genişletmişlerdir. Artık İngilizler, Holandalılar ve Fransızlar, İspanyol ve Portekizlileri geride bırakmıştır. 1600 de İngiliz Doğu Hindistan Ortaklığı, 1602 de de Holanda Doğu Hindistan Ortaklığının kurulmasiyle Portekizliler hemen hemen gücten düşmüş, Holandalılar ise bütün denizlerde buluşlarını sürdürmüşlerdir. 1594 te Holandalı Barents, Kara Denizini, birkaç yıl sonra da Barents ile Heemskerk, Spitzberg'i bulmuşlardır. 1605 te Willem Jansz ilk olarak Avustralya kıtası (Yeni Holanda) na erişmiştir. 1616 da Jacob Le Maire ve Schouten ilk olarak Hoorn Burnunu çepçevre dolanmıştır. 1642 de Abel Tasman, bütün Avustralyayı çepçevre dolanmış ve Van Diemen Toprağı (Tasmanya) nı ve Yeni Zelandanın batı kıyısını bulmuştur. Bunun üzerine Maertens Gerritys Vries, Japonyanın doğu kıyısına, Kuril adalarına ve Sahalin'e kadar uzanmıştır. Ruslardan Dejnëv (b. bk.) 1648 de Asyanın doğusunda, Amerikaya doğru uzanan burnunu araştırmış ve Anadır'a kadar Bering Boğazından gitmiş ise de, Danimarkalı Bering tarafından yeniden bulununcaya kadar (1728) bu boğaz hakkındaki bilgiler batıda pek yayılmamıştır.

XVIII. yüzyılda özellikle kuzey denizlerinde buluşlar genişletilmiştir. Hele Bering, 1728 de Ohotsk Denizinden yola çıkarak kendi adını alan boğaza erişmiş, 1741 de Çirikov ile birlikte Aleut adalarını bularak Amerikanın Alaska güneyindeki kıyılarına ulaşmıştır. İngiliz James Cook (b. bk.), 1768 - 1780 de birçok küçük buluşlardan başka, Yeni Zelanda'nın bir ada olduğunu tesbit etmiş ve Büyük Okyanusun türlü bölgeleriyle ilgili pek çok bilgi elde etmiştir. Bu yeni buluş evresinde hemen hemen bütün Avrupalılar çalışmışlardır. Almanlar uzun zaman ancak başka milletlerle birlikte çalışarak bu çabalara katılmışlardır. Meselâ Martin Behaim,

Diego Cão'nun Angola'ya yaptığı geziye katılmıştır. Bering ve Çirikov ile birlikte Steller de kuzeydeki buluşlarda hazır bulunmuştur. Chamisso ise Otto E. Kotsebu (b. bk.) ya arkadaşlık etmiştir.

DENİZCİLİK BANKASI (Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı), Türkiyede 1 mart 1952 tarihinde iç ve dış sularda ulaştırma hizmetlerini görmek, sivil devlet sektörünün elindeki tersane, havuz ve benzeri kuruluşları işletmek amaciyle kurulan bir ortaklık (5842 sayılı özel kanun). D. B. nın sermayesi 500 milyon lira olup bunun % 51 i (A grupu hisse senetleri) devletçe, kalanı (B grupu hisse senetleri) gerçek ya da tüzel kişilerce karşılanmıştır. Merkezi İstanbuldadır. Yedi kişilik yönetim kurulunun dördü devletçe, üçü öteki ortaklarca seçilir. Ortaklığın genel müdürü devletçe atanır.

Türkiyede, iç ve dış sularda yolcu taşıma hakkı, genel olarak D. B. na verilmiştir. D. B. bazı devlet kurumları ve özel sermaye sahipleriyle Deniz Nakliyatı Türk Anonim Şirketini kurmuş, dış sularda yük taşıma hakkını bu ortaklığa bırakmıştır.

D. B. bünyesinde başlıca şu kuruluşları toplamıştır: 1. Denizyolları İşletmesi, 2. İstanbul Şehir Hatları İşletmesi, 3. İstanbul Liman İşletmesi, 4. İstanbul Tersaneleri, 5. İzmir İşletmesi, 6. Trabzon Liman İşletmesi, 7. Van Gölü İşletmesi, 8. Gemi Kurtarma İşletmesi, 9. Kıyı Güvenliği İşletmesi.

1952 yılından başlamak üzere işletme hakkı ortaklığa bırakılan Yalova kaplıcaları için de bir işletme kurulmuştur.

Ortaklığın ayrıca kurulan 10 750 000 lira sermayeli bir bankacılık bölümü öteki bankalar gibi her çeşit bankacılık işleriyle uğraşmaktadır.

Türkiyenin son yedi yıldaki iç ve dış alım satımının % 31 - % 42 si, akaryakıt ithalâtının ise % 32 - % 67 si D. B. filosunca taşınmıştır.

Ortaklığın görevleri ve çalışmaları: 1. *Denizyolları İşletmesi*: Bu işletme, elindeki 25 yolcu - yük gemisiyle dış hatlara ve İstanbulla Marmara, Ege, Akdeniz ve Karadeniz limanlarına düzenli seferler yapmaktadır. Dış sulara düzenlenen seferler arasında en önemlileri yazın haftada bir, kışın iki haftada bir yapılan İstanbul - İzmir - Pire - Napoli - Cenova - Marsilya - Barselona; kış yaz iki haftada bir yapılan İstanbul - İzmir - Pire - Venedik - Trieste ve haftada bir yapılan İstanbul - İzmir - Güney Akdeniz limanları - Kıbrıs - Hayfa ring seferleridir. Ayrıca İstanbuldan başlamak üzere Beyrut - İskenderiye - Napoli - Marsilya ve yine İstanbuldan başlayan Hayfa - Napoli - Marsilya ring seferleri de düzenli olarak yapılmaktadır. 1961 yılında dış seferlerde taşınan yolcu sayısı 60 445 kişi, yük ise 97 651 tondur.

Bu işletmece iç sularımızda başlıca İstanbul - Karadeniz limanları arasında haftada iki, İstanbul - İzmir arasında haftada iki, İstanbul - Güney Akdeniz limanları arasında haftada bir ring seferleri yapılmaktadır.

Bu işletmece düzenlenen seferlerde 1961 yılında 864 970 yolcu ve 173 690 ton yük taşınmıştır.

2. *Şehir Hatları İşletmeleri*: İstanbul İşletmesi, elindeki yolcu ve araba vapurlariyle başlıca Köprü - Boğaziçi, Köprü - Haydarpaşa - Kadıköy, Köprü - Adalar ve Köprü - Anadolu iskeleleri olmak üzere il içi sulardaki seferleri düzenlemektedir. 1961 yılında taşınan yolcu sayısı 75 228 063, tekerlekli taşıt sayısı ise 1 842 448 dir. İzmir İşletmesi ise, körfez seferlerinde 8 milyondan fazla yolcu taşımıştır. Van Gölü İşletmesinde 1961 yılında 7 gemi ile 36 514 yolcu ve 10 916 ton yük taşınmıştır.

3. *Liman İşletmeleri*: Türkiyenin başlıca liman ve iskeleleri D. B. nca işletilmektedir; bunların dışında kalanlar ise Türkiye Devlet Demiryolları (Haydarpaşa limanı), Ereğli Kömürleri İşletmesi (Ereğli limanı) ve iskelelerin bulunduğu yerlerin belediyelerine bırakılmış bulunmaktadır. 1961 yılında D. B. nın işlettiği başlıca limanlarda yüklenen ve boşaltılan yük, İstanbulda 1 722 550 ton, İzmirde 612 267 ton, Trabzonda 134 795 tondur.

Liman yapımı devletçe önemle ele alınmış, eski limanlar genişletilmiş, yeniden yapılanlar arasında Trabzon ve Giresun limanları bitirilmiş, Samsun ve Mersin limanlarının yapımının hemen hemen sonuna ulaşılmıştır. Bir yandan da birçok yerlere iskeleler, barınaklar ve balıkçı limanları yapımına devam edilmektedir.

4. *Gemi yapımı ve onarımı endüstrisi*: Birçok yerlerde 300 gros tona kadar motorlu ahşap tekneler yapılıp onarılabilen özel tezgâhlar varsa da, bu konuda en önemli kuruluşlar D. B. nın elindedir. Ortaklığın 6 gemi tezgâhından 4 ü İstanbulda, birer tanesi de İzmir ve Vandadır. Bunlarda ortaklığın kendi gemilerinden başka özel teşebbüsle yabancılara ait gemiler de havuzlanıp bakımı ve onarımı yapılmaktadır.

Gemi yapımı çalışmaları arasında, son yıllarda ortaklık tersanelerinde yapılan gemilerin başlıcaları: 1 şilep, 9 yolcu feribotu, 4 araba vapuru, 1 tren feribotu, 2 asfalt tankeri, 1 yüzer vinç, 78 saç layter, 16 romorkör, 1 yolcu - yük gemisi. Bugün tezgâhlarda birçok yolcu feribotu, romorkörler, araba vapurları, tankerler ve layterler yapılmaktadır.

İstanbuldaki tezgâhlarda 1961 yılında 377 gemi onarılmış, 395 gemi havuzlanmıştır.

5. *Gemi Kurtarma ve Kıyı Güvenliği İşletmeleri*: Deniz kazalarına uğramış gemilere yardım etmek amaciyle kurulan Gemi Kurtarma İşletmesince 1961 yılında 5 yabancı gemi kurtarılmış, yerli gemilerce yardım istenmemiştir.

Kıyı Güvenliği İşletmesi ise kıyılarımızdaki 187 deniz fenerinden başka, radyofarlar, deniz işaretleri, sis düdükleri, can kurtarma istasyonları ve benzerlerini kurup işletmektedir.

Tarihçe: Türkiyede ticarî anlamda kurulmuş deniz ulaştırması epeyce erken tarihlerde gerçekleşmiştir. Bu konuda ilk kurum olan Fevaid - i Osmaniye ortaklığı 1843 te devletçe kurulmuştur (Fransada Messageri Maritime ise 1851 yılında kurulmuştur). Fevaid - i Osmaniye ortaklığı İngiltereden getirttiği buharlı gemilerle önce Boğaziçi, Adalar, Gemlik ve İzmit körfezleri seferlerini, daha sonra da Akdeniz ve Karadeniz seferlerini düzenlemiştir. Bu ortaklık, sonraları Şirket - i Hayriye (b. bk.) ile rekabet edememiş, 1870 yılında yeni kurulan ve 8 yıl devam eden İdare - i Aziziye'ye devredilmiştir.

1878 yılında İdare - i Aziziye yerine İdare - i Mahsusa kurulmuş, 1909 da görevini bir İngiliz ortaklığına devretmiş, 1910 yılında bunun da yerini Osmanlı Seyr - i Sefain İdaresi almıştır. 1923 yılında bu kurumun adı Türkiye Seyr - i Sefain İdaresine çevrilmiştir.

1933 yılında Türkiye Seyr - i Sefain İdaresi üçe ayrılarak Akay (Şehir hatları), Denizyolları (şehir dışı hatları) ve Fabrika ve Havuzlar müdürlükleri kurulmuştur. 1938 yılında bu üç kurum yeniden birleştirilerek Denizbank kurulmuş, bir buçuk yıl sonra bunun yerini Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü almış, 1941 yılında Haliç Şirketi de buna katılmıştır. Bu kurumun yerini de 1944 yılından D. B. nın kuruluşuna kadar devam eden Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü almıştır.

DENİZLERİN SERBESTLİĞİ, bugün dünya devletlerinin hemen hepsi tarafından tanınmış olan bir genel devletler hukuku ilkesi. Bununla, açık denizlerin hiçbir devletin egemenliği altında olmadığı ve uluslararası ticaret ile ulaştırmaya açık bulunduğu belirtilmektedir.

Tarihçe: İlk çağlarda D. S. nden bir devletler hukuku ilkesi olarak bahsedilemez. Fenike ve Kartacalılar başka ulusların gemilerini büyük bir kıskançlıkla uzaklaştırmağa çalışmışlardır. Romalılar da böyle davranmışlardır. Ortaçağda Venedikliler, İspanyollar ve İngilizler türlü fırsatlarda D. S. diye bir şey tanımadıklarını ilân etmişlerdir. Daha sonra bu tutum değişmiş, özellikle Grotius gibi yazarlar D. S. ni savunmuş, devletler açık deniz ile iç ve kara suları (b. bk.) nı ayırmağa başlayarak açık D. S. ni tanımağa yanaşmışlardır. Bunda, bir bakıma deniz alanını kara alanı gibi ele geçirmenin zorluğu, bir bakıma da devletler arasındaki serbest ticaret ve ulaştırmanın gelişmesi yardımcı olmuştur. Birleşmiş Milletler Devletler Hukuk Komisyonunun hazırladığı sözleşme tasarısında, açık D. S. ve özellikle devletlerin trafik, balıkçılık ve denizaltı kabloları ile petrol boruları döşeme hakkı açıkça belirtilmiştir.

DENİZLİ: 1. Anadolunun güneybatı bölümünde ve Ege bölgesinde bir şehir ve il merkezi. Eskiçağda şimdiki yerinden 6 km kuzeyde Laodikea adını taşıyan, sonradan Lâdik şeklinde anılan, 1080 e doğru Türkler tarafından fethedilmiş bulunan D. nin adı, bu tarihten sonra Donguzlu (Domuzlu), Tonguzlu, Tonguzluk, Dengizli olarak söylenmiştir. D. şehri 2 000 - 2 500 m lik yüksek dağların (doğudan batıya Honaz Dağı, Akdağ, Çayırlı Dağı) güneyden çevrelediği bir düzlükte (400-450 m lik D. Düzlüğü) kurulmuştur. Kuzeyde şehrin demiryolu istasyonunun bulunduğu yerdeki yüksekliği 360 m ye iner. D. nin kurulu bulunduğu bu düzlüğün doğusunda 500 - 600 m lik sırtlar ve kuzeyinde daha alçak tepeler uzanır. Bu tepeler D. Düzlüğü ile daha alçak olan (150 - 200 m) Çürüksu - Büyük Menderes Ovasını birbirinden ayırır. Bu çukur ovadan geçen Afyon - İzmir demiryolundan ayrılan bir kol, Goncalı istasyonundan D. ye kadar, buradaki tepelik yörenin alçak yerlerinden (dere boyları, çukur yerler) geçer. Her yanı yüksek dağlar ve tepelerle çevrili olan D. nin uzak yerlerle bağlantısı, kuzey bölümündeki alçak tepeler arasından sağlanmıştır. Bugün D. yi İzmire bağlayan ana şose (249 km) de D. Düzlüğünün kuzeybatıya uzanan bir yerinden geçirilmiştir.

D. şehrinin kurulu bulunduğu düzlük ile kuzeydeki tepelikler Ponsiyen deniz ve acısu fasiyesli yeni tortul tabakalardır. Güneydeki dağlar ise çok daha eski olup çoklukla Mezozoik kalkerlerle Paleozoik şist, fillad ve mikaşistlerden karışık bir yapı gösterir. Tepelerin kuzeyindeki Çürüksu - Büyük Menderes Ovası, yeni çöküntülerden doğmuş aluvyal birikinti düzlükleridir.

Güneydeki dağlardan D. Düzlüğüne doğru birçok dereler iner. Bunlar arasında Honaz Dağından inen Honaz Deresi ile Yumaklıtepe dağından beslenen Okçular deresinin birleşmesinden meydana gelen ve D. Ovasına doğru yönelen bir dere vardır. D. nin 10 km güneydoğusunda, dağın eteğinden çıkan ve toprakların sulanmasına yarayan Gökpınar suyunun D. ve çevresi için büyük bir önemi vardır. Daha batıda birçok küçük derelerden sonra Domuzyolu deresi şehre doğru uzanır. Bütün bu dereler, kaynaklar ve yer altı sulariyle D., suları bol bir şehir özelliği gösterir.

D. yarı sert iklimli bir çevrededir. Yumuşak iklimli Ege bölgesinin en soğuk bölümü D. bölgesidir. Burada kışlar soğukça, yazlar sıcak geçer. Yıllık ortalama sıcaklık 16°, en sıcak ay ortalaması 20°, en soğuk ay ortalaması ise 6° ye yakındır. Sıcaklığın 41° ye çıktığı, — 10° ye düştüğü de olmuştur. Yıllık yağış tutarı 500 - 550 mm yi bulur. Yağışlar en çok kışın olur. Toprakları verimlidir. Bu özellikleriyle bu çevre pek eski çağlardan beri iyi bir yerleşme yeri olmuştur. Çevresindeki dağlarda ormanlarla fundalıklar çok yer tutar. Bu ormanlardaki ağaç çeşitleri arasında çamlarla meşeler başta gelir.

DENİZLİ: Belediye binası

D. şehri, kendi adiyle anılan düzlüğün güneyine yakın bir yerde kurulmuştur. Şehrin nüfusu 1927 de 15 704 iken, 1960 ta 48 925 e yükselerek 33 yılda üç kat artmıştır. Şehrin 31 mahallesi vardır. Bunlardan ikisi (Topraklık ve Sevindik mahalleleri) yeni kurulmuştur. D. belediyesi 1876 da kurulmuştur. D. yeşilliklere bürünmüş, bahçe içindeki evleri, modern yapıları, geniş ve temiz yolları ile güzel bir şehirdir. Bahçelerin bir kısmından su geçer. Şehrin başlıca iş ve ticaret yerleri Kaleiçi, Bayramyeri çevresi ve Çarşı Caddesinde toplanmıştır. 1958 de Deliklıçınar semtinde 5 katlı büyük bir iş hanı yapılmış, iş ve ticaret yerlerinin bir kısmı buraya doğru yayılmıştır. D. çevrede bir endüstri şehri olarak da gelişmiştir. Önceleri şehrin içinde bulunan tabakhaneler şehrin dışına kaldırılmıştır. Pamuk ve un fabrikaları şehrin doğusunda, Sümerbank iplik fabrikası kuzeydoğudadır. Şehirde birçok okullar, hastahaneler, kitaplık, müze, oteller, gazino ve lokantalar vardır. Orman işletmesi, elektrik ve otobüs işletmesi, Toprak Mahsulleri Ofisi, çeşitli banka şubeleri bulunan D. de haftada iki kere pazar kurulur. Bu pazara yakın ve uzak çevrelerden alışveriş yapmağa gelenler çok olur. Bu bölgede çeşitli tahıl, susam, afyon, keten, kenevir, tütün, pancar, pamuk, pirinç, çöven, sebze ve meyva yetiştirildiğinden, D. bu zengin ve verimli yerlerin merkezi durumundadır. Ayrıca meyan kökü elde edilir, şarapçılık ve dokumacılık (el dokuma tezgâhları) ileri durumdadır.

D. bölgesinin yeraltı zenginlikleri de vardır. Krom, amyant, demir, kükürt, mermer gibi. Ormancılık şehrin kereste ihtiyacını karşıladığı gibi, başka yerlere de kereste gönderilir. Hayvancılık (keçi, koyun, sığır), tavukçuluk (D. horozları tanınmıştır) da oldukça gelişmiştir. D. ve çevresinin bağlı bulunduğu liman İzmirdir.

Şehrin su ihtiyacı, artezyen kuyusu ve kaynaklardan sağlanmıştır.

D. oldukça işlek bir yerdir. Ana demiryoluna Goncalı istasyonunda bir kol ile bağlıdır. D. , çevresindeki ilçelere düzgün yollarla, Aydın, İzmir, Uşak, Afyon ve Kütahya'ya da şoselerle bağlıdır.

DENİZLİ: Genel görünüş

D., gerek şehrin uzak ve yakın çevresindeki, gerek ilin türlü bölümlerindeki çeşitli turistik yerleri bakımından zengindir. Şehrin yakınında da gezinti yerleri vardır. Bunlardan biri D. den 3 km uzaktaki İncirlipınar'dır. 7 000 m^2 kadar olan bu yer, havuzları ve ağaçlıkları ile son yıllarda daha da güzelleşmiştir. Av ve dağ sporları yeri olan Başkarcı çevresi ile D. den 44 km uzaklıktaki Yeniceköy ılıcaları vardır. Bunlardan başka, dünyaca tanınmış Pamukkale, D. nin 22 km kuzeyinde, eski Hierapolis şehrindedir. Türklerin, eskiden beri Pamukkale adını verdikleri bu yer, sıcak ve kireçli bir suyun akması sırasında oluşturduğu, basamak basamak donmuş çanaklar gibi görünen travertenler alanıdır. Karşıdan kat kat pamuk döşenmiş yamaçlar gibi göz alıcı güzellikleriyle görünürler. Buradaki kaplıca suyu, kalp ve sinir hastalıklariyle damar sertliklerine iyi gelen bir sağlık kaynağıdır. Son yıllarda Pamukkale (b. bk.) bir turistik merkez olmuştur.

D. çevresinde eski eserler de çoktur. Bunlardan biri D. şehrinin 6 km kuzeyinde, Eskihisar köyü yakınında bulunan Laodikea harabeleridir. Ayrıca D. nin 8 km kuzeydoğusunda, Akhan denilen yerde, Türklerden kalma bir kervansaray vardır.

2. Güneybatı Anadoluda bir il. Yüz ölçümü 11 853 km^2, nüfusu 425 449 (1960), ortalama nüfus sıklığı 36 dır. Bu nüfusun yaklaşık olarak 100 000 kadarı şehir ve kasabalarda, geri kalan 326 000 i köy ve bucaklarda yerleşmiştir. İlin, merkez ilçesinden başka on ilçesi vardır: Acıpayam, Buldan, Çal, Çameli, Çardak, Çivril, Güney, Kale, Sarayköy ve Tavas. İl içinde 11 bucak, 450 köy vardır. D. ilinin çok yeri Ege Bölgesinde, daha az bir yeri Akdeniz Bölgesi içindedir. İl arazisinin % 20 si ekili ve dikili yerler, % 20 si orman, % 43 ü çayır ve otlak, % 9 u nadasa bırakılmış toprak, % 8 i verimsiz yerlerdir. Büyük Menderes Ovasının yukarı bölümü ile burayı kuşatan orta yükseklikteki dağlar, D. ilinin başlıca yeryüzü şekilleridir. Ege bölgesinin en yüksek yeri olan Honaz Dağı (2 571 m) bu ildedir. İl içinde yükseklikleri 1 000 m ye yaklaşan ovalar (Tavas, Acıpayam ovaları) vardır.

DENIZOT [*dınizo*], **Pierre** (1715 - 1782), Fransız ağaç eşya zanaatçısı. Pariste ölmüştür. 1740 ta ustalık payesini alan D., Artois kontu ile Provence kontunun emrinde çalışmıştır. Onun eseri olan bir komod, Londrada Victoria and Albert Museum'dadır.

DENİZOVA (Coğ.) bk. YERKESİK.

DENJOY [*dãjua*], **Arnaud** (doğ. 1884), Fransız matematikçisi. Auch'ta doğmuştur. Montpellier Fen Fakültesinde öğretim görevlisi olarak bulunmuş, 1919 da Strasbourg Üniversitesine atanmış, 1922 de de Sorbonne'da yüksek geometri kürsüsüne getirilmiştir. Matematik alanındaki eseri, esas olarak, fonksiyonlar kuramı ile noktaların her hangi bir tarzda birleşerek meydana getirdiği şekiller kuramı ile ilgilidir. 1923 te analitik geometriye en genel durumlarda ilkellerin bulunması için yeni bir işlem olan toplama (totalizasyon) işlemini getirmiştir. Bundan başka, sonluyu aşan (transfini) sayılar uzmanıdır. 1942 de Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

A. DENJOY

DENK, Wolfgang (doğ. 1882), Avusturyalı cerrah. Linz'te doğmuştur. 1923 ten bu yana Viyanada profesördür. Özellikle ak ciğer cerrahisi ve kanser tedavisi alanlarında çalışmaktadır.

DENKLEM (Fiz.): Boyutlar denklemi: Birbiriyle bağlantılı birimlerin bulunduğu bir sistemde bir birim türevinin ana büyüklüklerle ilgili birimlerle nasıl bağlı olduğunu gösteren formül.

DENKLEM (Kim.), kimyasal olayların ve tepkimelerin nasıl meydana geldiğini gösteren bağıntıya verilen ad. Kimya D. inin her iki tarafında bulunan elementlerin tutarı birbirine eşit olur.

DENKLEM (Mat.), iki niceliğin eşitliğini belirten bağıntı. Bazı eşitlikler, değişkenin ya da değişkenlerinin her değeri için sağlanır. Buna *özdeşlik* denir. Meselâ $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$ bağıntısı bir özdeşliktir. Çünkü burada a ve b ye ne değer verilirse verilsin, bağıntı daima sağlanır. Yine $x + 2x = 3x$ de bir özdeşliktir. Bazı eşitlikler ise, değişken niceliklerinin ancak bazı değerleri için sağlanır. Bunlara D. denir. Meselâ $x - 1 = 3$ bir D. dir; çünkü yalnız $x = 4$ için sağlanır. 4 sayısı D. in bir köküdür. Yine $x^2 - 5x + 6 = 0$ bir D. dir. Bu da yalnız $x = 2$ ve $x = 3$ için sağlanır. 2 ve 3 bu D. in kökleridir. $x^2 - y = 1$ D. i, (1,0), (2,3), (1/2, 3/4), (3,8),... değer çiftleri için sağlanır; fakat her (x,y) çifti için sağlanmaz. Gerçekte bu D. iki bilinmeyenli bir D. olup bilinmeyenlerden biri istenildiği gibi seçildiğinde, ötekisi buna bağlı olarak D. den çıkarılabilir. O halde, bu son D. in köklerinin sayısı sonsuzdur.

Bir yüzeyin denklemi: Üç boyutlu uzayda bir P noktasının koordinatları x,y,z ise, bunlar arasındaki her $f(x,y,z) = 0$ bağıntısı bir yüzey D. idir.

Bir eğrinin denklemi: İki yüzeyin arakesiti bir eğridir. Şu halde $f(x,y,z) = 0$ ile $g(x,y,z) = 0$ D. leri bir arada bir eğrinin D. lerini kurar. İki boyutlu uzayda, meselâ x0y düzlemi içinde, x ile y arasındaki her bağıntı bir eğri D idir. $y = 2x$ bağlangıçtan geçen bir doğru D. i ve $x^2 + y^2 = 4$ merkezi başlangıç noktası, yarı çapı 2 olan bir dairenin D. idir.

Cebirsel denklem: Terimleri yalnız cebirsel fonksiyonlar olan bir D. dir (bk. CEBİRSEL).

Denklem çözümü: D. i sağlayan bilinmeyenin değerini

bulmak, D. çözmek demektir. Cebirsel D. de bu, kök bulmak ile aynıdır.

Diferansiyel D. lerde ise, bilinmeyen fonksiyonunu ortaya koymak demektir.

Denklemler kuramı: Cebirin, çeşitli D ler ve D. sistemlerinden, bunların çözüm yollarından katsayısı kök bağıntılarını konu edinen bölümü.

Denklem sistemi: İki ya da daha çok D. den kurulan ve aynı zamanda sağlanması istenen bir D. grupu.

Diferansiyel denklem: bk. DİFERANSİYEL.

Diophant deklemleri: Yukarıda $x^2 - y = 1$ D. nin (1,0), (2,3)... gibi sonsuz değer çifti ile sağlandığı açıklanmıştı. Eskiden, katsayıları tam olan bu gibi D. lerin tam sayılarla çözümü (yani tam sayı olan kök çiftlerinin bulunması) problemi büyük ilgi toplamıştı. İşte bu şartlarla ele alınan bu D. lere *Diophant denklemleri* denir.

Fark denklemleri: bk. FARK.

Hal denklemi (Akışkanlar mekaniği): Bir akışkanın (bir gaz ya da sıvının) her noktasında sağlanan ve o noktadaki basınç (p), yoğunluk (ϱ) ve sıcaklığı (τ) birbirine bağlayan bağıntı. D. i $f(p,\varrho,\tau) = 0$ bağlantısiyle belirtilir.

Hareket denklemi: Bir maddesel noktanın hareketini belirten ve genel olarak yol, zaman, hız ile ivme arasında bir diferansiyel D.

Homogen denklem: Bütün terimleri aynı dereceden olan bir D. Meselâ $x^2 - xy + y^2 = 0$ ikinci dereceden homogendir. $x + 3y = 0$ ise, birinci dereceden homogendir. Diferansiyel D. lerde çeşitli homogenlik tanımları vardır. İkinci dereceden lineer bir basit diferansiyel D. $p_0 y'' + p_1 y' + p_2 y = f(x)$ kuruluşunda olup p_0, p_1, p_2 yalnız x'in fonksiyonlarıdır. $f(x) = 0$ ise D. homogendir. Bu, bağıntının, y' ye ve bunun türevlerine göre aynı (birinci) dereceden olması demektir. Yine $x^2y'' + y^2 = 0$ D. i yukarıki anlamda homogen değilse de, y, x'e göre m nci dereceden homogen alındığında, bu bağıntı m = 2 için homogen olur. Çünkü o zaman her terim x^2 nin değişmez bir katı olur.

İntegral denklem: bk. İNTEGRAL.

İrrasyonel denklem: Bilinmeyenin irrasyonel fonksiyonlarını taşıyan bir D. Örnek: $\sqrt{x+2} = \sqrt{x+1}$.

Karşıt denklem: Baştan ve sondan aynı uzaklıkta olan katsayıları eşit olan ya da sadece işaretleri değişik cebirsel D. Meselâ $x^3 - 5x^2 - 5x + 1 = 0$ ile $x^3 - 5x^2 + 5x - 1 = 0$ üçüncü dereceden karşıt D. lerdir. Bu D. ler, kolayca çarpanlara ayrılarak çözülebilir. Her dereceden karşıt D. ler vardır.

Köklü denklem: bk. İRRASYONEL DENKLEM.

Lineer denklem: Birinci dereceden n bilinmeyenli cebirsel D. $2x + 3 = 0$ bir bilinmeyenli, $3x - 5y = 4$ ise iki bilinmeyenli lineer D. lerdir.

Lineer diferansiyel denklemler: bk. DİFERANSİYEL.

Logaritmik denklem: Bilinmeyenin logaritmik fonksiyonlarını taşıyan D. Örnek: $\log x + 3\log 2x = 4$.

Normal denklem: Bir eğrinin ya da bir yüzeyin normalinin D. i. Bk. NORMAL.

Parametrik denklemler: bk. PARAMETRE.

Rasyonel denklem: bk. RASYONEL.

Süreklilik denklemi (Akışkanlar mekaniği): Akışkanla birlikte sürüklenen bir elementin kütlesinin zamanla değişmediğini belirten D..

$$\frac{D\varrho}{Dt} + \varrho\nabla \cdot U = 0$$ bağıntısiyle gösterilir.

Burada ϱ yoğunluk, U hız vektörüdür. Eğer elementin yoğunluğu değişmezse $D\varrho/Dt = 0$ olup süreklilik D. i $\nabla \cdot U = 0$ ya da $\operatorname{div} U = 0$ şekline girer. Bu da akışkanın genleşmediğini ya da sıkışmadığını gösterir.

Teğet denklem: bk. TEĞET.

Transandant denklem: Cebirsel olmayan D. lere verilen ad. Logaritmik, trigonometrik, üstel D. ler bu çeşittendir.

Trigonometrik denklem: Bilinmeyenin trigonometrik fonksiyonlariyle kurulmuş D. $3\cos x - 4\sin x = 1$ ile $\sin 2x = 2\operatorname{tg} x$ bağıntıları trigonometrik D. lerdir.

Üstel denklem: Bilinmeyenin üstel fonksiyonlariyle kurulmuş D. $e^{2x} + 2 = 3e^x + 2x$ ile $2^x = 16^{x-1}$ üstel D. lerdir.

Yardımcı denklem: bk. DİFERANSİYEL, Lineer diferansiyel denklem.

DENKTAŞ, Rauf (doğ. 1924), Kıbrıs Türk topluluğu lideri. Kıbrıs'ta, Baf (Rumca Paphos) kasabasında doğmuştur. Hâkim Mehmet Raif Beyin oğludur. İstanbul ve Lefkoşa'da okumuş, daha sonra Londra'da Lincoln's Inn'de hukuk öğrenimi yapmış ve 1947 de Barrister - at - Law sanını almıştır. Kıbrıs'a döndükten sonra 1947 - 1949 yılları arasında Lefkoşa'da avukatlık yapmıştır. Lord Winster'ın Kıbrıs'a anayasa vermek üzere kurmuş olduğu Anayasa Komisyonunda Türk topluluğu temsilcileri arasında yer almış, 1948 de kurulan Türk İşleri Komisyonunda çalışmıştır. Evkaf idaresinin Türk topluluğuna geçmesi, Medenî Kanunun kabulü, dinî kuruluşların Türk topluluğuna devri, eğitim ve kültür dâvalarının çözümlenmesi gibi problemlerin ciddî olarak ele alınması ve Türk çıkarlarının göz önünde tutulması alanında savaşa girişmiştir. Bu problemlerin çözümünü sağlamak üzere Kıbrıs Başsavcılığında yardımcı olarak görev almış, bu konuyla ilgili kanunların hazırlanmasında çalışmıştır. Bu kanunlar 1952 ye kadar çıkarılmış ve Kıbrıs Türk topluluğu Evkaf idaresine, cemaat mahkemesine ve medenî kanuna kavuşmuştur. Ayrıca müftülük makamı tekrar kurulmuş ve bu makama seçimle bir müftü getirilmiştir. 1954 - 1957 yıllarında Eoka örgütünün çalışmalariyle ilgili dâvaları kovuşturmuştur. 1957 yılı sonunda Türklere karşı artmağa başlayan Rum baskısı karşısında savcılıktan çekilerek Dr. Fazıl Küçük (b. bk.) ün yardımcısı olmuştur. Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu başkanlığına seçilen D., Türk topluluğunun millî, sosyal ve ekonomik alanlarda gelişmesini sağlamak üzere birçok teşebbüslere girişmiştir, Böylelikle, 1958 savaşına birlik içinde girilmesi sağlanmıştır. 1958 de Dr. Küçük ile New York'a giderek Kıbrıs'ı bağımsızlığa kavuşturacak olan son toplantıya katılmıştır. Amerika'da Türk topluluğunun dâvasını dünya oyuna duyurmaya çalışmıştır.

1959 yılında Zürich Anlaşması (b. bk.) ndan sonra Dr. Küçük ile birlikte Londra'da Türk topluluğunu temsil etmiştir. 1960'ta Türk Cemaat Meclisi üyeliğine, daha sonra da başkanlığına seçilmiştir.

1960 - 1963 yılları arasında Rumlar tarafından girişilen hazırlıkları izlemiş ve garantör devletleri uyarmak için elinden geleni yapmıştır. 1962 de Kıbrıs cumhur başkanı yardımcısı Dr. Küçük'ün Ankara ziyaretine katılmıştır. 1963 te Rum hücumlarının başlaması üzerine Türk topluluğunun savaşını güdecek olan sivil örgütü kurmuş, Türk uçaklarının ihtar gösterisi ile başlayan Lefkoşa ateş kes anlaşmasından sonraki görüşmelerde de Türk topluluğunu temsil etmiştir. Londra Konferansına katılmak üzere adadan ayrılan

D., iki kere New York'a giderek Türk topluluğunun dâvasını savunmuştur. Kıbrıs cumhur başkanı Makarios, D. ın bu çalışmaları karşısında onu Kıbrıs'a sokmama kararını almış ve adaya ayak basarsa onu tutuklayacağını ilân etmiştir. Bunun üzerine D. Türk topluluğunun onayı ile Ankara'da kalarak uluslararası alanda Türk haklarını savunmaya devam etmektedir. D. 1964 te Erenköy savaşında hazır bulunmuştur. D. ın Dr. Küçük tarafından yayınlanmakta olan «Halkın Sesi» gazetesinde pek çok yazıları çıkmıştır.

DENMAN [*dęnmın*], **Thomas** (1733 - 1815), İngiliz cerrahı ve doğum hekimi.

Denman dönmesi: Doğmak üzere olan çocuğun rahim ağzına yanlamasına gelmesi durumunda kendiliğinden dönmesi hallerinden biri. Bu dönüşte çocuğun başı geriye doğru kayar ve bu sırada omuz yükselirken kıç alçalarak rahimden dışarıya uğrayacak gibi bu durum alır.

DENMAN [*dęnmın*], **Thomas** (1779 - 1854), İngiliz yargıcı. Cerrah Thomas D. ın oğludur. 1820 de kıraliçe Caroline'in Lordlar Kamarasında yargılanmasında savcılık ederek kıraliçenin suçsuzluğunu savunmuş, 1830 da başsavcılığa atanmış, 1832 de reform için olan ayaklanmaları kovuşturmuş, 1835 te Lordlar Kamarası başkanı olmuş, 1841 de Shelley'nin eserlerini basan Moxon'u Tanrıya küfretme suçu ile mahkûm etmiştir.

DENNE - BARON [*den - barõ*], **Pierre Jacques René** (1780 - 1854), Fransız şairi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. *Héro et Léandre* (Hero ile Leandros) [1806]; *Guirlande à Mnémosyne* (Mnémosyne'e çiçekten kolye) [1822]; *Fleurs poétiques* (Şiir çiçekleri) [1825] adlı şiir kitapları vardır. Propertius'un *Ağıt*'larını, Anakreon'un *Övgü*'lerini, Lukianos'un *Eşek*'ini Fransızcaya çevirmiştir. Çok bilgili bir şair olan D. - B. un şiirlerinde arasıra André Chénier'yi hatırlatan bir hava vardır.

DENNER [*dęnır*], **Balthazar** (1685 - 1749), Alman ressamı. Hamburg'da doğmuş, Rostock'ta ölmüştür. Berlin Akademisinde okumuş ve zamanının en ünlü portre ressamlarından biri olmuştur. O devrin birçok hükümdarlarının (bu arada Holstein - Gottorp kontluğundan yirmi kişinin grup halinde) resimlerini yapmıştır. Portrelerinde, özellikle olgunluk çağında yaptıklarında, derinin bütün ayrıntıları; bütün gözeneklere ve kılçıklara varıncaya kadar tam bir doğrulukla verilmiştir. Bu yüzden «Gözenekçi D.» sanını almıştır. Gerard Dou'nun etkisi altında yaptığı ihtiyar portreleri, özellikle İmparator VI. Karl için meydana getirdiği ihtiyar kadın portresi (1721, Viyana Sanat Tarihi Müzesi) ile ihtiyar adam resmi (1726, aynı müzede) ün kazanmıştır.

DENNER [*dęnır*], **Johann Christoph** (1655-1707). Alman asıllı nefesli saz yapıcısı. Leipzig'de doğmuş, Nürnberg'de ölmüştür. Eski Fransız kaval (chalumeau) ını geliştirerek, 1700 yılı dolaylarında klarneti ilk olarak yapmıştır. Nürnberg'de kurduğu saz yapımevi, oğullarının elinde gelişmiştir.

DENNERT [*dęnert*], **Eberhard** (1861 - 1942), Hıristiyanlık savunucusu ve tabiiyeci. Pützerlin (Pomeranya) de doğmuş, Godesberg'de ölmüştür. Kepler Birliği'nin kurucusudur. Başlıca eserleri: *Naturgesetz, Zufall, Vorsehung* (Tabiat kanunu, tesadüf, kaza ve kader) [1916]; *Die Wahrheit über Haeckel* (Haeckel'in gerçek yüzü) [1920]; *Die Religion der Naturforscher* (Tabiiyecinin dini) [1925]; *Die Natur, das Wunder Gottes* (Tanrı mucizesi tabiat) [1938 - 1950].

DENNERY ya da D'ENNERY [*danrį*], **Adolphe Philippe** (1811 - 1899), Fransız tiyatro yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Bir kısmı yalnız, bir kısmı da başkalariyle birlikte olmak üzere 200 den çok, halk zevkine uygun çok başarılı vodvil ve melodram yazmıştır. *Gaspar Hauser* (ad) [1836]; *Marie - Jeanne ou la femme du peuple* (Marie - Jeanne ya da halkın kadını) [1845]; *La case de l'oncle Tom* (Tom Amcanın kulübesi) [1853]; *Le savetier de la rue Quincampoix* (Quincampoix sokağındaki kundura tamircisi) [1859] ve özellikle *Les deux orphelins* (İki öksüzler) [1875] gibi. D. ayrıca Jules Verne (b. bk.) in bazı romanlarını piyes haline getirmiştir.

DENNETT [*dęnet*] **PERHİZİ**, ishale tutulan küçük çocuklara uygulanan bir perhiz yemeği. Yayık ayranı, külde pişmiş patates ve bolca ararottan ibarettir. Amerikalı çocuk hekimi Roger H. Dennett (1876 - 1935) in adiyle anılır.

DENNEWITZ [*dęnıvits*], doğu Almanyanın Brandenburg bölümünde, Wittenberg'in kuzeydoğusunda bir köy. Burada 6 eylül 1813 te Bernadotte ile Bülow, Ney'yi bozguna uğratmışlardır. Nüfusu 600 dür.

DENNING [*dęning*], **William Frederich** (1848 - 1931), amatör İngiliz astronomu. Radstock (Somerset) ta doğmuştur. Kuyruklu beş yıldızla birkaç yıldız kümesini meydana çıkarmış, gezegenler üzerinde yaptığı çalışmalarından başka, bazı sağanaklarla kuyruklu yıldızlar arasındaki ilgileri ortaya koymuş, 20 ağustos 1920 de Kuğu burcunda bir yıldız bulmuş, meteoritlerin yükseklik ve hareketleri üzerinde yaptığı ölçmeler sayesinde başka bilginler atmosferin üst taraflarına dair sonuçlar çıkarabilmiştir.

DENNIS [*dęnis*], **John** (1657 - 1734), İngiliz eleştirmecisi ve tiyatro yazarı. Özellikle *The Advancememt and Reformation of Modern Poetry* (Modern şiirin ilerlemesi ve ıslahı) [1701] adlı eseri ve Shakespeare'in dehası üzerine yazılariyle tanınmıştır.

DENON [*dınǫŋ*], **Dominique Vivant, Baron** (1747-1825), Fransız gravürcüsü ve yöneticisi. Givry (Chalon - sur - Saône) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Eau - forte'la gravür yapan D., Mme de Pompadour'un kırala bıraktığı oyma yüzük ve gerdanlık taşları koleksiyonunu korumakla görevlendirilmiştir. Rusyada büyük elçilik kâtibi olan D., kont de Vergennes'in hizmetine girmiş, Fransa büyük elçisi kont Clermont d'Amboise'ın hizmetinde Napoliye gitmiştir. İtalyadan dönüşünde, Abbé de Saint - Non-un başladığı *Voyage historique et pittoresque de Naples et de Sicile* (Napoli ve Sicilya tarihî gezisi) adlı kitabı süsleyen birçok resimleri hazırlayıp getirmiş, 1787 de Güzel Sanatlar Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Ressam L. David'in yardımiyle giyotinden kurtulmuş, Bonaparte'la birlikte Mısıra gitmiştir. Dönüşünde *Voyage dans la haute et basse Egypte* (Yukarı ve aşağı Mısırda gezi) [2 cilt, 1802] adlı büyük eserini getirmiştir. I. Napoléon kendisini Müzeler Genel Müdürlüğüne atamıştır; Louvre Müzesinin ilk kurucusu odur.

D. V. DENON

DENONVILLIERS [*dınõviliẹ*], **Charles - Pierre** (1808 - 1872), Fransız cerrahı. 1849 da Paris Tıp Fakültesi anatomi profesörü olmuştur. Adı, küçük leğende yer alan bir *oponevrosis* (başlıca, kas örtüsü görevini gören ya da bir kası hareket ettirdiği parçalara bağlayan, beyaz ve yassı, kurdelemsi ve kirişimsi bir parça) e verilmiştir. A. Bérard ile birlikte *Compendium de chirurgie* (Cerrahlık el kitabı) adlı bir eser yayınlamıştır.

D. ameliyatı: Kusurlu bir burun kanadını düzeltmek için burnun yan tarafından alınan üçgen şeklinde bir parçanın düzeltilecek yere konulması.

D. fasyası: Yalnız erkeklerde bulunan ve rektum (*rectum*) un uzunlamasına kaslarını idrar torbasını dıştan kaplayan kaslara bağlayan kas (*musculus rectovesicalis* = rektovesikal kas) ın zar (*fascia*, sıfak) ı.

DENSITOMÈTRE [*dãsitomẹtr*], fotoğrafta kararma yoğunluğunu ölçmeye yarayan araç.

DENSOGRAPHE [*dãsogrạf*], bir ışık filtresi arasından ışıklandırıldıktan sonra yıkanan fotoğraf camlariyle filimlerinin ve kâğıtlarının kararma artışını ölçüp kaydetmeye yarayan ve E. Goldberg tarafından açıklanmış olan bir araç.

DENSUŞIANU [*densuşyạnu*], **Ovidiu** (1873 - 1938), Rumen dilcisi, edebiyat tarihçisi ve şairi. Făgăraş'ta doğmuş, Bükreşte ölmüştür. Berlin ve Pariste okumuştur. Rumen dili ve edebiyatı alanındaki çalışmalariyle tanınmıştır. 1901 de Bükreş Üniversitesinde Romanoloji profesörlüğüne atanmıştır. 1919 da Rumen Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Başlıca eserleri: *Histoire de la langue roumaine* (Rumen dili tarihi) [2 cilt, 1901 - 1938]; *Notes de lexicologie roumaine* (Rumen leksikolojisi notları) [1904]; *Ein albanesisches Suffix in Rumänischen* (Rumencede Arnavutça bir ek) [1905]; *Tradiţii şi legende populare* (Halk gelenek ve efsaneleri) [1910]; *Dante şi latinitatea* (Dante ve Latinlik) [1921]. I. A. Candrea ile birlikte yazdığı *Dictionarul etimologic al limbii române* (Rumen dilinin etimolojik sözlüğü) [1914] adlı sözlükte Rumencedeki Latince kelimeleri toplamıştır (1914). D. şair olarak da tanınmıştır. Sembolik şiirlerinde Ervin takma adını kullanmıştır. 1905 te «Viaţa Nouă» (Yeni Hayat) dergisini kurmuştur. Rumen edebiyatında önemli bir yer tutan bu dergi, 1925 e kadar onun yönetiminde çıkmıştır.

DENŞİRİM (Fr. Dénaturation), özel olarak endüstride ya da tarımda kullanılacak her hangi bir maddeye (özellikle alkole) başka hiçbir alanda kullanılamayacak niteliğe sokmak için yabancı bir madde katma işlemi.

DENT, İngiliz yayınevi. Ticarî sanı: J. M. Dent and Sons Ltd. Bu yayınevi 1888 de Londrada, Joseph M. Dent (1849 - 1926) tarafından kurulmuştur. *Everymans Library* (Herkesin kitaplığı), *Everymans Encyclopaedia* (Herkesin Ansiklopedisi) adındaki serilerden başka, çocuklar için kitaplarla okul kitapları da yayınlamaktadır.

DENT [*dınt*], **Edward Joseph** (1876 - 1957), İngiliz müzik bilgini. Ribston (Yorkshire) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Cambridge'de profesör (1926 - 1941), 1932 den bu yana da Müzik Bilimleri Derneği (Die Internationale Gesellschaft für Musikwissenschaft) nin başkanı olmuştur. İngiliz operası ve Busoni üzerine değerli incelemeleri vardır. Başlıca eserleri: *Alessandro Scarlatti. His Life and Works* (A. Sc., hayatı ve eserleri) [1905]; *Mozart's Operas* (M. ın operaları) [1913].

DENTARIA (Bot.): bk. DİŞLİKÖK.

DENTATUS, Manius Curius: bk. CURIUS DENTATUS, MANIUS.

DENTE DA RAVENNA, Marco (1492 - 1527), İtalyan bakır kazıcısı. Ravenna'da doğmuş, Romada ölmüştür. Hocası M. A. Raimondi üslûbunda Rafaello ve eski çağ resimlerinden örnek alarak çalışmıştır.

DENTELIN [Yeni Fr. *dãtılẽ*], VI - VII. yüzyıllarda Merovingler Galliasında bir dukalık. Sahiplerinden birinin adından dolayı bu adı almış ve sırasiyle Austrasie ile Neustrie krallıklarına geçmiştir. Boulogne'dan Tournai'ye, Arras'tan Noyon'a kadar uzanan bir alanı kaplardı.

DENTEX VULGARIS (Zoo.): bk. SİNAĞRİT.

DENTICE [*dentịçe*], **Fabrizio** (XVI. yüzyıl), Napoli'li musiki aleti fabrikatörü ve bestecisi. *Madrigali spirituali* (Ruhani madrigaller = füglü parçalar) başlığı altında, 5 sesli *Lamentazioni* (Çığlıklar) adlı bir eser yazmıştır.

DENTON [*dentın*], kuzeybatı İngilterede, Lancashire kontluğunda, Manchester'in güneydoğusunda ve Londranın kuzeybatısında bir şehir. Şapka yapımevleri ile tanınmıştır. Nüfusu 25 612 (1951) dir.

D'ENTRECASTEAUX [*dãtrkastọ*] **ADALARI,** güneydoğu Yeni Gine yarımadasının kuzeyinde bulunan Melanezya takım adaları. Yüz ölçümü 3 145 km² dir. Fergusson, Goodenough ve Normanby gibi büyükçe adalar ve geniş mercan sığlıklariyle çevrili birçok küçük adalardan meydana gelmiştir. Bu volkanik adalar sık ormanlıktır. Goodenough adasında aynı adı taşıyan 2 600 m yükseklikte bir dağ vardır. Adalarda 15 000 kadar Melanezyalı oturur; bunlar çeşitli soylara ve lehçe gruplarına ayrılmıştır. Bahçecilik gelişmiştir.

DENTRECOLLES ya da D'ENTRECOLLES [*dãtrkọl*], **François Xavier** (1662 - 1741), Fransız Jesuit misyoneri. Lyon'da doğmuş, Pekin'de ölmüştür. 1698 de Pekin'e yerleşmiş, oradaki keşişlerin başı olmuştur. *Relations* adlı gezi kitabında, misyonerlik görevi dışında porselen yapımı, ipek böceği yetiştirilmesi, yapma çiçekçilik üzerine ilgi çekici bilgiler vardır.

DENTU [*dẽtü*] **AİLESİ,** basımevi ve kitabevi işleten bir Fransız ailesi: 1. **Jean Gabriel** (1770 - 1840): 1795 te bir basımevi kurmuş, az sonra Vaudeville'de, daha sonra da Palais - Royal'de birer kitabevi açmıştır. Çağdaş yazarların edebiyat, tarih ve coğrafya kitaplarını basmış, bundan başka İngilizce ile Almancadan çevrilmiş romanlardan bir seri yayınlamıştır. M. de Kergorlay'in bir broşürünü bastığı için I. Napoléon'un Yüz Gün Hükümeti sırasında hapse atılmıştır. Restorasyon devrinde «Le Drapeau blanc» (Ak Bayrak) adlı bir gazete çıkarmıştır.

2. Oğlu **Gabriel André** (1796 - 1849): babasının yerini almış, matbaacılık bakımından küçük birer şaheser olan kitaplar basmış (Sterne'ın *A Sentimental Journey*'si ile Goethe'nin *Werther*'i gibi), tarih ve bilim kitapları çıkarmıştır. Babası gibi kıral taraflısı olan G. A., basın dâvası yüzünden yirmi yedi kere mahkemeye verilmiştir.

3. Oğlu **Edouard** (1830 - 1884): 1849 da kitapçı olarak babasının yerini almıştır.

DENTZ [*dents*], **Fernand** (1871 - 1945), Fransız generali. Roanne'da doğmuş, Fresnes'de ölmüştür. 1940 haziranında Paris askerî valiliğinde bulunan D. (14 haziran 1940 ta hükümet merkezinin düşmana teslim edilmesi görevi ona düşmüştü), 1940 aralığında Suriye yüksek komiserliğine atanmıştır. 1941 de Vichy hükümetinden aldığı talimatı olduğu gibi uygulayan D., İngiliz kuvvetleriyle General de Gaulle'e bağlı kalan Fransız birliklerine şiddetle karşı koymuştur. 1945 te ölüm cezasına çarptırılmış ise de, cezası ömür boyunca hapse çevrilmiş, az sonra da cezaevinde ölmüştür.

DENUCÉ [*dınüse*], **Jean-Louis-Paul** (1824 - 1889), Fransız cerrahı. Ambarès (Gironde) te doğmuş, Bordeaux'da ölmüştür. Bordeaux Üniversitesi Tıp Fakültesi cerrahî kliniği profesörlüğünde ve dekanlığında ve Tıp Akademisi millî ortak üyeliğinde bulunmuştur.

D. bağı ya da ligamenti: Dirsek kemiği ile döner kemiği bilekte birbirine bağlayan kısa ve geniş ligament.

DENVER [*denvır*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Colorado devletinin orta kesiminde, bu devletin başkenti ve D. kontluğunun merkezi olan bir şehir. South Platte ırmağı üzerinde ve Kayalık Dağlar (Rocky Mountains) ın eteklerindedir. D. önemli bir demiryolu kavşağı, büyük bir ticaret merkezi. canlı hayvan ve tarım ürünleri pazarıdır. D. üniversitesinin ve Regis kolejinin bulunduğu D., ilkin 1858 - 1859 da James William Denver'ın adiyle kurulmuş olup XIX. yüzyılda altın ve gümüş madenlerinin verimliliği, tabiatının güzelliği ve ikliminin kuruluğu ile ün kazanmıştır. Denizden yüksekliği 1 500 m, nüfusu 493 887 (1960) dir.

DENY [*dıni*], **Jean** (1879 - 1963), Fransız Türkoloğu. Kiev (Ukrayna) de doğmuş, Gérardmer (Vosges) de ölmüştür. Odessa'da Richelieu lisesiyle Pariste Louis le Grand lisesini bitirdikten sonra bir yandan Paris Hukuk Fakültesinde, bir yandan da Ecole des Langues Orientales'de Arapça, Farsça, Türkçe ve Rusça okumuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra Fransız dış işleri bakanlığında görev almış ve 1908 e kadar Fransanın Beyrut, Kudüs, Suriye ve Maraş konsolosluklarında çalışmıştır. Ecole des L a n g u e s Orientales Türk dili profesörü Barbier de Meynard'ın ölümü

J. DENY

üzerine Ecole des Langues Orientales' müdürü Paul Boyer tarafından Türk dili öğretim görevliliğine atanmış (1908), iki yıl sonra da profesörlük sanını kazanmıştır (1910).

1914 te asker olarak harbe katılan D., 1915 te doğu birliklerinde dilmaçlığa atanmıştır. 25 nisan 1915 te Çanakkale Savaşına katılarak General Amade'ın kurmayı ile birlikte Seddülbahir'de karaya çıkmıştır. Sarılığa tutulması üzerine 30 eylûlde Selânik'e ve daha sonra Makedonyada Florina'ya gönderilmiştir. 1919 da İstanbulda terhis edilmiştir. Birinci Dünya Harbine katılmakla birlikte Türk diline ait çalışmalarını ihmal etmemiştir. Harbin başlangıcında Türk dilinin gramerine ait büyük eserinin ilk bölümlerini basım evine vermiş bulunuyordu. Harbin doğurduğu bütün güçlüklerle birlikte, eserin basılmasına ara verilmemiş ve bu büyük eser, 1921 de *Grammaire de la langue turque* (*dialecte Osmanli*) (Türk dili grameri [Osmanlı lehçesi]) [1921, Türkçe çev. Ali Ulvi Elöve, 1941] adı altında çıkmıştır. Bu gramer Türkoloji çevrelerinde büyük bir ilgiyle karşılanmış ve yazara geniş bir ün sağlamıştır.

D. 1919 yılı mayıs ayında tekrar Ecole des Langues Orientales'deki görevine dönmüş ve 1948 e kadar aralıksız olarak aynı görevde kalmıştır. 1927 de Mısır kıralı I. Fuad, Kahire arşivlerinde bulunan Türk belgelerini tasnif etmek ve yayınlamak üzere D. yi üç ay için Mısıra çağırmıştır. Aynı yılın sonunda Mısır kıralı onu iki yıl süre ile Saray Kitaplığı müdürlüğüne atamıştır. Bu sürenin bitiminde D. nin görevi iki yıl süre ile uzatılmıştır (1929 - 1931). Mısırdaki çalışmaları sonunda D. *Sommaire des archives turque du Caire* (Kahire Türk arşivlerinin fihristi) [1938] adlı eserini yayınlamıştır. Bu çalışmaları yanında, Atatürk'ün Türkiyede girişmiş olduğu yenilik hareketlerini dikkatle izlemiş ve bu yolda birçok yazılar yayınlamıştır. 1938 de Ecole Nationale des Langues Orientales administrateur'lüğüne getirilmiş, dilmaç olarak İkinci Dünya Harbine katılmıştır. 1948 de emekliye ayrılmış, aynı yıl içinde Türk dili profesörü olarak Washington'a çağrılmıştır. Georgetown Üniversitesinde üç yıl (1948 - 1951) kaldıktan sonra Fransaya dönmüş ve bütün etkinliğini bilime ayırmıştır. Bu çalışmalarının ürünü olarak *Principes de grammaire turque* (*«Türk» de Turquie*) (Türk grameri ilkeleri) [1955] adlı eserini yayınlamıştır. 1959 da çıkan *Philologiae Turcicae Fundamenta* adlı ortak eserde D. nin *L'osmanli moderne et le Türk de Turquie* (Modern Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi) yazısı çıkmıştır. D. İslâm Ansiklopedisinin Avrupada çıkan 1 ve 2. baskılarına da yazılarıyla katılmıştır. Türk Dil Kurumu, 1958 de onun adına bir armağan yayınlamıştır: *Jean Deny armağanı* (Ankara, 1958). Yukarıda saydığımız eserlerinden başka, D. türkoloji alanında birçok yazı ve yayınlar daha vermiştir: *Sarī Saltīq et le nom de la ville de Babadaghi* (S. S. ve Babadağı şehrinin adı) [1913]; *Traditions populaires turques de Salonique et de Florina* (Selânik ve Florina Türk halk gelenekleri) [1919]; *Langues turques, langues mongoles et langues tongouzes* (Türk dilleri, Moğol dilleri ve Tonguz dilleri) [1924]; *Chansons des Janissaires turcs d'Alger* (Cezayirde Türk yeniçerilerinin türküleri) [1925]; *Un mot slave emprunté au turc à date ancienne* (Eski bir tarihte Türkçeden alınan İslâvca bir kelime) [1925]; *A propos d'un traité de moral turc en écriture ouïgoure* (Uygur yazısıyla yazılmış bir Türk ahlâk kitabı dolayısiyle) [1925]; *Deux inscriptions turques de Mohammed Ali relatives à la construction du canal Mahmoûdîye* (Mehmet Ali'nin Mahmudiye kanalı üzerine iki Türkçe yazıtı) [1938, Et. Combe ile birlikte]; *Osmanlı ancien tovīja* (*dovīja*) (Eski Osmanlıca *tovıca* [dovıca]) [1932]; *Petit manuel de la Turquie moderne* (Modern Türkiyenin küçük el kitabı) [1933, René Marchand ile birlikte]; *Les Pérégrinations du Muezzin Evliyâ Tchelebi en Roumanie* (Müezzin Evliya Çelebinin Rumanya gezisi) [1933]; *La reine Kaydafe dans le Chahnâmé et dans le folklore turc* (Şehnamede ve Türk folklorunda kıraliçe K.) [1935]; *La réforme de la langue turque* (Türk dil devrimi) [1935]; *A propos d'un chant de manoeuvre antique* (*eyya mala*) (Antik bir manevra şarkısı [eyya mala] dolayısiyle) [1936]; *Öyük, nom turc des amas de décombre*

archéologique en Anatolie (Öyük, Anadoluda arkeolojik kalıntı yığınlarının Türkçe adı) [1936]; *Turc kolay* (*cf. grec eu-cherês*) *et la famille des mots en -ey* (*-ay*) (Türkçe kolay kelimesi (krş. Yunanca eu-cherês) ve -ey (-ay) ile yapılan kelimeler ailesi) [1937]; *Le gérondif en -(y) išin ... en turc des Grecs-orthodoxes turcophones d'Anatolie* (Anadoluda Türkçe konuşan Ortodoks Rumların dilinde -(*y*)*işin*'li gerundium) [1941]; *Paul Pelliot et les études altaïques* (P. P. ve Altay araştırmaları) [1946]; *Turcica. I. Baş* «blessure» (I. Baş «yara») [1947]; *Le Turc à l'Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes* (Yaşayan Doğu Dilleri Millî Okulunda Türkçe) [1948]; *Quatre lettres de Mehmet-Ali d'Egypte* (Mısırlı Mehmet Ali'nin dört mektubu) [1950]; *Structure de la langue turque* (Türk dilinin yapısı) [1950]; *Le toast et le verre à boire. A propos du russe stakan* (Kadeh kaldırma ve içki kadehi: Rusça *stakan* kelimesi dolayısiyle) [1951]; *Les noms composés en turc de Turquie* (Türkiye Türkçesinde birleşik isimler) [1954]; *Le nom de mardi en osmanli* (Osmanlıcada salı gününün adı) [1954]; *Trois mots turcs empruntés par le persan: yalav, yamaç et yalma* (Farsçaya geçen üç Türkçe kelime: *yalav, yamaç* ve *yalma*) [1955]; *Turc Akbaş* (Türkçe Akbaş) [1956]; *70-72 chez les Turcs* (Türklerde 70-72) [1956]; *L'arméno-coman et les «Ephémérides» de Kamieniec* [*1604-1613*] (Ermeni Kumancası ve Kamieniec Ermeni yıllıkları) [1957]; *Turc İshak kuşu: l'oiseau d'Isaac* (Türkçe *İshak kuşu* kelimesi) [1962].

DENYS (Biyogr.): bk. DİONYSİOS ve DİONYSİUS.

DENYS LE CHARTREUX [*dìnį lı şartrö*] **ya da DE RYCKEL** [*dı rįkel*] (1402-1471), mistik tanrıbilimci. 1423 te Ruremonde Chartreux (keşiş tarikatı) leri arasına giren D., mistik tanrıbilim üzerine iki yüzden çok eser yazmıştır.

DENZINGER [*dentsingır*], **Heinrich Joseph** (1819-1883), Alman Protestan tanrıbilimcisi. Liége'de doğmuş, Würzburg'ta ölmüştür. Würzburg'ta profesörlük etmiş olan D. ın pozitif tanrıbilim tarihinde şerefli bir yeri vardır. *Enchiridion symbolorum et definitionum* (İşaretler ve tanımlamalar el kitabı) adlı kitabı, klâsik bir eser sayılır.

DEOBAND, Hindistanda, Uttar Pradeş devletindeki Saharangur distriktinde, Delhi'nin 120 km kadar kuzeydoğusunda bir şehir. Ticaret merkezi olarak tanınmıştır. Nüfusu 22 126 (1941) dır.

DEOGHAR [*dęogar*] **ya da DEOGARH,** Hindistanın Bihar bölümünün Pohagalpur bölgesinde, Kalkutta'nın 270 km kuzeybatısında bir şehir. D. da Hindu tanrısı Siva adına yapılmış bir tapınak vardır. Pek çok kimse tarafından ziyaret edilir. Nüfusu 14 000 dir.

DEONNA [*dıonną*], **Waldemar** (doğ. 1880), İsviçreli arkeolog. Cannes'da doğmuştur. 1920 den sonra klâsik arkeoloji profesörü olmuştur. Başlıca eserleri: *Les Apollons archaïques* (Arkaik Apollon'lar) [1908]; *L'archéologie, sa valeur, seo methodes* (Arkeoloji, değeri, metotları) [3 cilt, 1912]; *Dedale ou la statue de la Grèce archaïque* (Daidalos ya da Eski Yunanistanda heykel) [2 cilt, 1930-1931]; *Du miracle grec au miracl Chrétien* (Yunan mucizesinden Hıristiyan mucizesine) [3 cilt, 1945-1948].

DEONTOLOJİ (Yun. *deon* = tutma, *logos* = dil), tıpta «ödev ve ahlâk bilgisi» anlamında kullanılan bir terim. Bu terim bütün meslekler için kullanılabilir. Ancak, daha çok hekimlik ahlâkını inceleyen bilgi olarak kabul edilmiştir.

M. Ö. V ve IV. yüzyıllarda yaşamış olan büyük hekim Hippokrates'in ortaya attığı ünlü yemin, günümüze kadar D. nin temeli olarak süregelmiştir.

D., hekimin meslek alanında yapması ve yapmaması gereken şeyleri gösteren bilgidir. Buna göre, hekimin hekimle, hekimin hastayla ve hekimin çevreyle olan ilişkilerini bu bilgide bulmak mümkündür. Hekimlik bir usta-çırak mesleğidir. Durmadan öğrenmeyi, sayısız görgüler edinmeyi gerektirir. İşte D. nin amacı, bütün bunları bir düzene koymak ve hekimi gerçek bir insan yapabilmektir.

Hekimlik bütün meslekler içinde kutsallığı en aşkın olanıdır. İnsanın acılarını dindirmeyi, hayatını kurtarmayı kendine ideal bellemiştir. Böylesine kutsal bir meslekten olan insanların uygulamak ve bağlı kalmak zorunluğunu duydukları birçok ahlâk kuralları vardır. Bu kurallar düzenlenmiş, bir bilgi haline getirilmiş, tıp okullarında öğretilmesi şart olan bir ders olmuştur.

DEOR'UN AĞITI (Deor's Lament), **IX** ya da **X.** yüzyılda yazılmış bir Anglosakson şiiri. Şiir bu başlığı ünlü ozanının adından almıştır. Gezici bir şarkıcı olan ozan, şiirin son bölümünde kendi talihsizliğini anlatır. Bu şiir üzerinde yorumda bulunanların çoğu, bu ozanın bir efsane kahramanından başka bir şey olmadığına inanırlar. Şiir, değişik uzunlukta 7 bölümden meydana gelmiştir. 6. bölümün dışındaki bölümlerin hepsi bir örnektir. Gezici şarkıcı, Germen efsanesinden alınmış bir hikâye anlatır. Bunda, felâkete uğrayan bir ya da birkaç kişinin sonunda üzüntülerinden kurtuluşları dile getirilir. Bütün bölümler aynı teselli edici mısra ile sona erer: «Çok şükür, felâketi atlattık. Bu da elbet geçecek bir gün». 6. bölüm ise genel olarak hayatın bahtsızlıklarını ele alır ve yine genel mahiyette teselli edici sözlerle biter.

DEOTYMA [*dęotıma*] (asıl adı: **Jadwiga Luszczewska**; 1834-1908), Polonyalı kadın şair. Varşova'da doğmuş, orada ölmüştür. En değerli eseri *Jan Sobieski* (ad) [1898] adlı destanıdır. D. roman da yazmıştır. Şiirleri *Improwizacje i poezje* (İçten doğan şiirler) [2 cilt, 1854-1858] ve *Polska w pieśni* (Şiirlerde Polonya) [1859-1860] adlı kitaplarda yayınlanmıştır.

DEO-VAN-TRİ (Laosça adı: **Kan Um**; aş. yu. 1849-1908), Çin-Hindi'li derebeyi ve komutanı. Lai-Châu'da ölmüştür. Muong-Lainin vârisi olarak babasının yerine geçmiştir. 1884 te Annam imparatorluğunun memuru sıfatiyle Fransızlara karşı savaşmış, 1885 te âsi Annam naibi ile genç imparator Ham Nghi'yi ülkesine kabul edip korumuştur. 1888 de Fransızlar Lai-Châu'ya girince D., Fransız gezgin ve araştırıcısı Auguste Pavie'nin aracılığıyle onlarla barış yapmış (1890), Yuan-Kyanğ (Kızıl Nehir) bölgesinden Mekonğ bölgesine kadar bütün Çin sınırlarının koruyuculuğuna atanmıştır; bundan sonra da Yukarı Tonkin'de Fransanın en güvenilir dayanağı olmuştur.

DẸPA, DẸPAH, DẸPOH, DỊPOH, doğu Hindistanda özel bir uzunluk ölçüsü. Straits Settlements'e göre 1 D = 4 Hasta ya da 1/40 Orlong; Sumatrada 2 Hailoh, = 2 Etto = 2 junkal = 2 tempo ya da 1/2 Yung; kuzey Borneoda ise 2 Ella, = 2 Hasta = 2 jankall = 1,8288 m değerindedir.

DEPAGE [*dıpąj*], **Antoine** (1862-1925), Belçikalı cerrah. Boitsfort'ta doğmuş, La Haye'de ölmüştür. La Haye

Tıp Fakültesinde patoloji ve cerrahî klinik profesörü olan D., 1893 te Belçika Cerrahlık Derneğini kurmuş; Birinci Dünya Harbinde de La Panne'da Hôpital de l'Océan hastahanesini örgütlendirmiş ve bu hastahanenin başhekimliğini yapmıştır.

DEPARCIEUX ya da DE PARCIEUX [*dİparsiyö*], **Antoine** (1703 - 1768), Fransız matematikçisi. Cévennes (Cossous) de doğmuş. Pariste ölmüştür. Güneş kadranları kurmağa çalışmış, suyun muharrik kuvvet olarak kullanılması için kuramsal araştırmalarda bulunmuştur. Özellikle ölüm oranı istatistikleriyle ün almıştır. İlk eseri *Essai sur les probabilités de la durée de la vie humaine* (İnsan ömrünün süresi üzerine bir ihtimal hesabı denemesi) adı altında çıkmıştır [1746]. Onun adını taşıyan bu istatistik cetvelleri her yaştaki muhtemel yaşama süresine çok küçük bir değer vermektedir; sigorta kurumları bu cetvellerdeki yaş sınırlarını, sadece aşıldığı takdirde kâr elde edecek sınırlar olarak kabul etmektedir. D. 1746 da Bilimler Akademisine seçilmiştir.

A. DEPARCIEUX

DEPARTMAN (Fr. Départemement, İng. Department), bölüm, yönetim şubesi. Meselâ: Finance Department (Maliye Bakanlığı).

1. İsviçrede, devlet yönetiminin yönetim bölgelerine göre ayrılmış bölümlerinden her biri. Her D. ın başında hükümetin bir üyesi bulunur. Federal hükümet şu yedi D. dan meydana gelir: Siyasî işler, iç işleri, adalet ve güvenlik, askerlik işleri, maliye ve gümrük, iktisat, posta ve demiryolları. Kantonlarda da yönetim örgütü bunun gibidir, ancak çoğunlukla bu bölümlere D. yerine müdürlük denir. Küçük kantonlarda birkaç D. bir tek hükümet üyesince yürütülür.

2. Fransada, en büyük yönetim bölümlerinden her biri. D. lar, 1789 da eski eyalet (Province) örgütünün kaldırılmasından sonra, coğrafî durumları ve nüfus politikası göz önünde tutularak meydana getirilmiş ve ırmaklar, dağlar v. b. ne göre adlandırılmıştır. Fransa ana vatanındaki D. ların sayısı şu değişikliklere uğramıştır: 1791 de 83, 1811 de 132, 1815 te 87, 1861 de 90, 1872 de 87, 1918 den bu yana da 90. Çeşitli sömürgeler de birer D. idi. D. ın başında bir *préfet* (vali) ile genel seçimlerle kurulan *Conseil général* (genel meclis) bulunur. D. ın alt bölümü *arrondissement* adını alır ve başında bir *sous - préfet* bulunur.

D. deyimi çeşitli Lâtin Amerikası devletlerince de kabul edilmiştir (*Departamento*: Kolombiya, Peru, Uruguay, Bolivya, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nicaragua, Panama, Paraguay).

3. Departement of War, Amerikada savunma bakanlığı.

DEPEGÖZ: bk. TEPEGÖZ.

DEPERET [*dİperę*], **Charles** (1854 - 1929), Fransız jeoloğu. Perpignan'da doğmuş, Lyon'da ölmüştür. Lyon Fen Fakültesi dekanı olan D., dördüncü devrin eustatisme (okyanusların genel seviyesinin değişmesi) e dayanan bir sınıflamasını yapmıştır. 1913 te Bilimler Akademisine seçilmiştir.

DEPO (Lât. depositum): 1. Eşya, araç ya da yiyecek konulup saklanan yer.

2. (**Ask.**): Ordu mallarının edinimi, yapımı, kurulması, teslim alınması, sınıflandırılması, depolanması, dağıtımı, bakım ve onarımı gibi işlerin yapıldığı kuruluş. Eskiden D. ların cephaneden başkası için kurulanlarına *debboy* denirdi. Debboy şimdi bölük debboyu gibi çok küçük çaptakiler için kullanılmaktadır.

D. lar karargâh D. bölükleri ve D. teknik hizmet bölüklerince işletilir.

Depoların çeşitleri: Örgütlenmesine göre: Sınıf D. su (tek bir hizmete gerekli ordu malı bulunduran D.); genel D. (iki ya da daha çok hizmetin ordu malını bulunduran D.). Birden çok sınıf D. su bir yerde bulunursa, bunların bir genel D. karargâhına bağlanarak iş birliğinde çalışması için genel D. ya çevrilir. Görevlerine göre: dağıtım D. su (birliklerin belirli ihtiyaçlarını bildirilen seviyede bulundurarak ikmal noktalarına dağıtım yapan D.); ana D. (hem dağıtım yapan hem de harekât alanındaki dağıtım D. larının sayımından sorumlu olan D.); biriktirme D. su (dağıtım D. larını tümleyen D.) ve özel D. (tümlenmesinde güçlük çekilen malları kapsayan ve dağıtımı istek karşılığında değil, özel yerlerle yapan D.). Harekât alanındaki yerlerine göre: Üs D. su (menzil bölgesinde); harekât alanı ve ordu D. ları. Depoladığı malın çeşidine, özellikle ordularda depoladıkları ikmal malzemelerine göre; D. sunun başına numarası da konularak piyade, muhabere, ordu donatım, istihkâm, sıhhiye, veteriner D. su ya da **I, II,** III, V. sınıf malzeme D. su.

Depo bakımı (ana bakım): Ordu mallarının onarımına gerekli tam (komple) parçaya kadar olanların yenileştirilmesiyle yapılan bakım. Bu bakım yeni parçalar dökerek, üstün atelye, alet ve personelle bütün bakım kademelerini destekler.

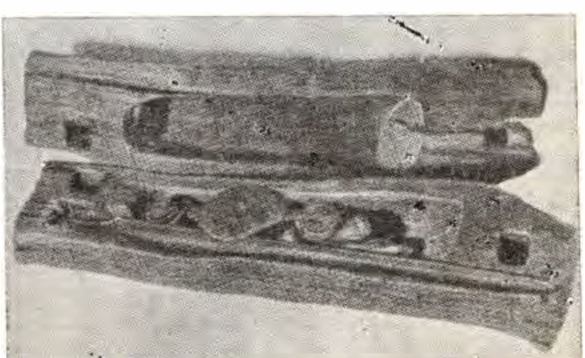
Depo bakım onarım fabrikası (ana onarım fabrikası): D. onarım ve bakımının yapıldığı fabrika.

Depo kıtası: Eskiden er yetiştirmek ve tümlemek amaciyle kurulan kıtalara verilen ad.

Depo onarımı: Üstün atelye alet ve personeliyle genel olarak yurt içi ve menzil bölgelerinde V. kademe diye de adlandırılan en üst onarım.

DEPO (Fr. Dépôt), dış güçlerin etkisiyle bir yerden koparılan ve taşınan ufalanmış taş parçalarının bir başka yerde yığıldığı alan.

DEPO BULUNTULARI, saklanışlarındaki özellik

DEPO BULUNTULARI (Tunç Çağı, Almanya)

bakımından arkeoloji araştırmaları için ayrı bir önem taşıyan, tarihöncesi çağlara ait toprakaltı buluntuları.

1. **Gizlenmiş buluntular:** tüccarlar tarafından depolanmış ya da tehlikeli zamanlarda toprak altına gizlenmiş buluntular.

2. **Dökme buluntular:** zanaatçılar tarafından bu gibi durumlarda gizlenmiş maden işleri.

3. **Gömü buluntular:** zenginlerin toprağa gömdükleri servetleri.

D. B. nın kapsadığı eşya, aynı tarihlerde toprağa gömülmüş olduğundan, tarih öncesi kronolojisi, tarih öncesi çağların ekonomik ve sosyal yapıları üzerine önemli ip uçları verir. D. B. nın belirli zamanlarda toplanması, o zamanlarda savaşlar olduğu yargısına götürür.

DEPO BULUNTULARI (Tunç Çağı, Almanya)

DEPOLAMA, her çeşit malın kapalı ya da açık yerlerde bakımlı ve gönderilmeğe elverişli olarak bulundurulması. Depo yeri, araç parkları, hava alanı, deniz iskelesi ve akaryakıt borusu son noktasının seçilmesinde düşünülecek etkenlerin hepsi D. çalışmasında gözönünde tutulacak önemli konulardır.

Depolama alanı: Her çeşit malın depolanması için ayrılan ya da kullanılan bölge. Bu bölge amacına ve yapılışına göre kapalı, açık döküm akarvakıt, transit D. bölgelerini; kullanılış ve kontrol edilişine göre: mal konmayan (depolamadan başka yardımcı amaçla yapılmış olmasından), kaba (sahanlık, arayolları gibi yerlerle birlikte), net depolama yerlerini ve ayrıca transit, yeni gelen mal yerlerini, gözlü ve ranzalı D. bölgelerini kapsayabilir.

DEPOLARİZASYON (Fr. Dépolarisation), elektrikte: Pil elektrotları üzerine hidrojen habbeciklerinin yapışmalarına engel olan işlem.

D. şu yolla elde edilebilir: 1. Hava akımiyle ya da elektrotların kendi etkisiyle bir sıvının harekete getirilmesinde olduğu gibi mekanik bir yolla.

2. Fiziksel bir yolla: Meselâ, platin bir levha ile elektrodu kızıl duruma getirerek.

3. Kimyasal bir yolla: Meselâ, bikromat ve nitrik asit gibi oksitleyici maddelerle hidrojeni soğurarak.

4. Elektro - Kimya yoluyla: Meselâ, elektrotu kendi tuzlarından birinin çözeltisine koyarak, akımın sıvıyı bıraktığı yerlerde hidrojen kabarcıklarının yerine metal depo etmesi sağlanabilir. Bk. DANİEL PİLİ, CLARK.

DEPONENS (Lat. = bırakan), eski dil bilginlerine göre, etkin şekillerini bırakarak edilgen şekle girdiği halde etken anlamlarını muhafaza eden bazı Latince fiillere verilen ad.

DEPORT [*dipor*], **Albert** (1846 - 1926), Fransız subayı. Saint - Loup (Haute - Saône) da doğmuş, Houlgate'te ölmüştür. Politeknikten topçu subayı olarak çıkan D., top yapımı ile uğraşan kurullarda çalışmıştır. 1892 de Puteaux atelyesi müdürlüğüne atanmış ve ilk 75 lik topları yapmıştır. Sonradan Saint - Claire Deville ile Rimailho bu topları olgunlaştırmışlardır. 1894 te Châtillon - Commentry'deki özel fabrikaya geçen D., 1914 ten az önce İtalyan ordusunun kabul ettiği seri ateşli 75 lik topları yapmıştır.

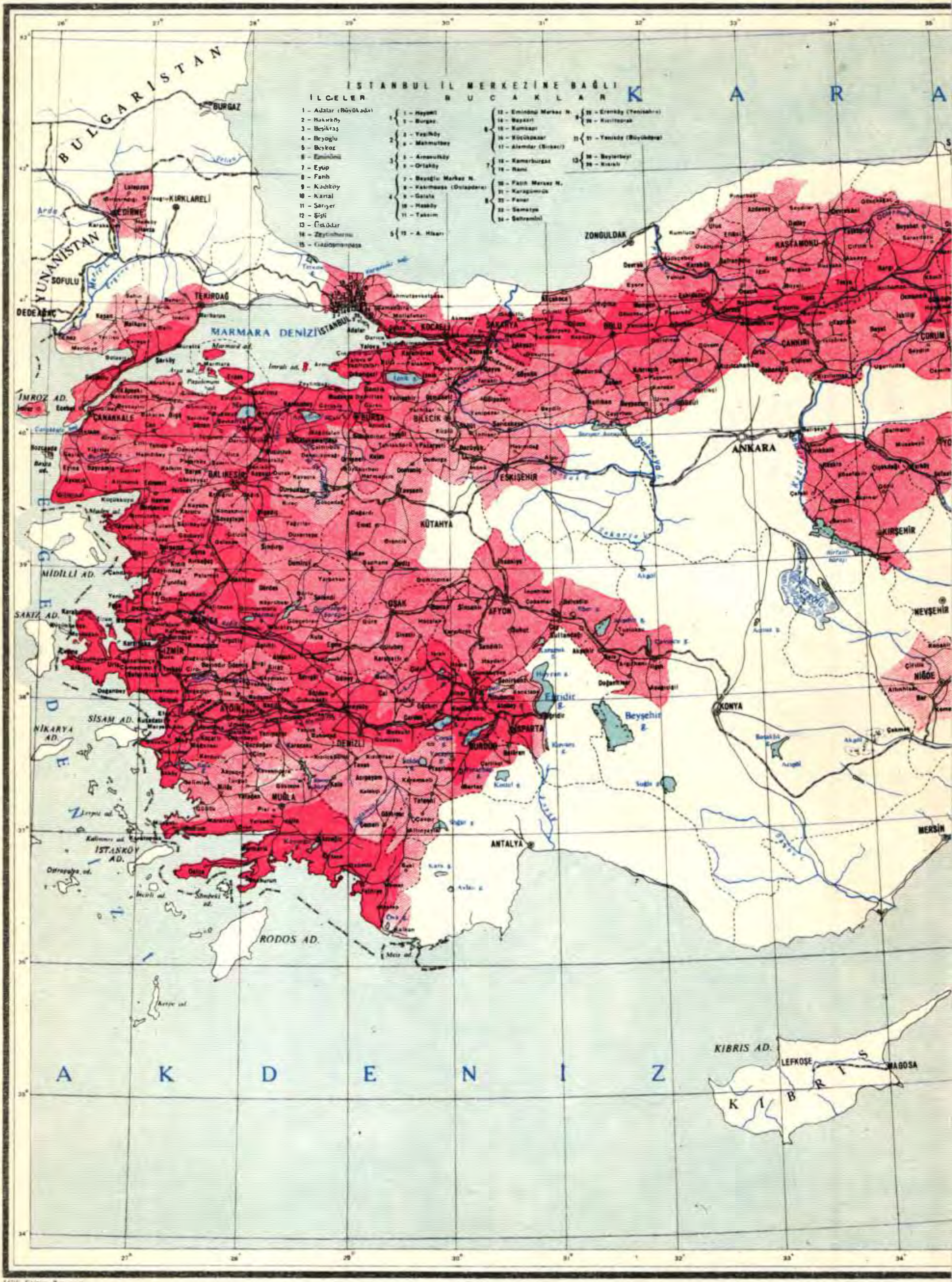
DEPOZİTO (İta. Deposito), hukukî ve iktisadî ilişkilerimizde, uygulamada türlü anlamlarda kullanılmakta olan bir terim. Bu yüzden de gerçek anlamı için ortak bir anlayış yoktur. İtalyanca aslında «rehin, vedia, pey akçesi ve teminat» anlamına geldiği bilinmektedir. İşlemlerin hukukî sonuçları bakımından, daha çok «vedia» ve «teminat» olarak kabulü uygun olur.

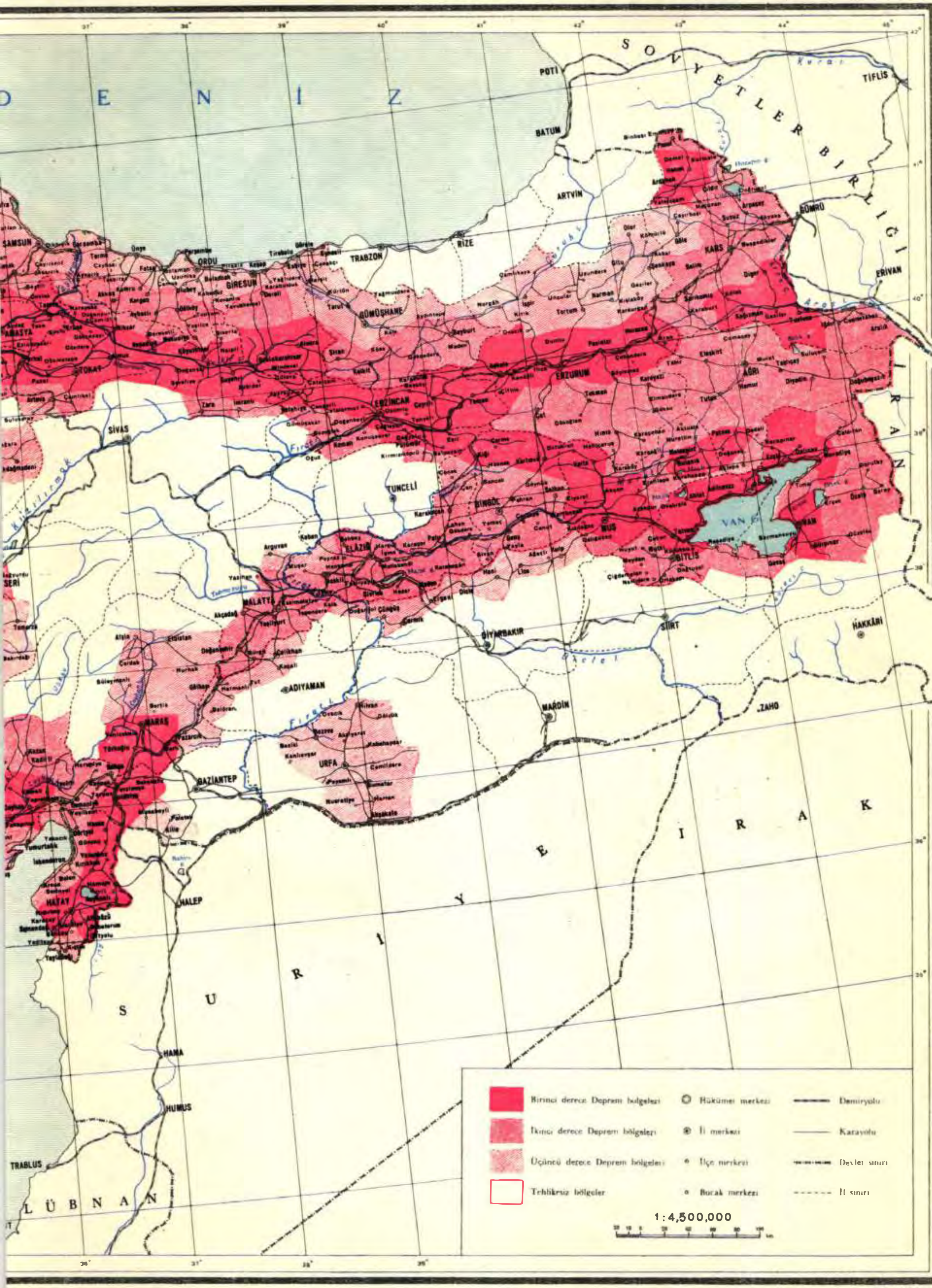
DEPREM ya da YER SARSINTISI (Eski ter. Zelzele), Yer'in derinliklerinden gelen, yeryüzünde titreşmeler şeklinde beliren gelip geçici ve pek kısa süren doğal olay. D. lerin çoğu birkaç saniye ve sarsıntıların en büyükleri ancak dakika sürer. Dünyanın belirli bölgelerinde D. lerin her hangi bir anda olmaları, habersiz gelmeleri, yerine göre sık sık belirmeleri, yıkıcı etki yapmaları yüzünden bu türlü yerlerde yerleşmiş bulunan insanlar için, doğal afetlerin en büyüğü ve en korkuncu olmuştur. Bu etkileriyle ilgili olarak, D. ler insan üzerine maddî ve ruhî bakımlardan önemli etki yapmış, hattâ Akdeniz çevresinde oturanlara çok eskiden dağların bile bu sarsıntılarla parçalanmış olduklarını düşündürtmüş, zaman zaman on binlerce insan bu doğal afetin kurbanları olmuşlardır.

Yer kabuğunda oluşan bu titreşmeler, yeryüzünün her yerinde yılda çok sayıda olur. Ancak, bunların pek az sayıda olanları insanlar tarafından duyulur. Çünkü D. lerin önemli bir kısmı deniz dibinde ve insanların yerleşmemiş bulunduğu bölgelerde de belirdiğinden, bunların etkileri kolayca bilinmez. Bundan başka, D. lerin birçoğu da pek hafif olduklarından, ancak D. yazar araçların yardımiyle bu titreşmeler anlaşılabilir. Bunlara karşılık, şehir ve köy gibi yerleşme yerlerinde etkilerini gösteren D. ler, türlü derecelerden zarar verirler.

D. ler, yer kabuğu (b. bk.) nun iyice oturmamış yerlerinin yerinden oynaması (bk. DİSLOKASYON) yüzünden olur. Bunlar arasında en çok kırılma (b. bk.) olayları yüzünden yer sarsılır. Bir de yanardağların belirdiği ya da canlandığı yerlerde dar çerçeveli D. ler olur. Oluş sebepleri göz önünde tutularak D. çeşitleri ayırt edilmeye çalışılmıştır:

1. Çöküntü D. leri. Bunlar, yer altında her hangi bir sebepten oyulmuş (suların kayaları eritmeleri şeklindeki oyulmalar gibi) yerlerin çökmesiyle belirmiş sarsıntılardır ki, dar bir çerçeve içinde belli olurlar. *2. Volkanik D. ler.* Bunlar, yanardağ püskürmeleri, patlamalar ve lâv akmaları sırasında beliren yer sarsıntılarıdır ki bu olayların çevresinde olur ve böylece bunlar da yerel (mevziî) D. ler olarak belirirler. *3. Tektonik* (*tectonique*) *D. ler* ya da *Dislokasyon* (*dislocation*) *D. leri.* Bunlar, yer kabuğunun türlü hareketleri ve bu arada kırılmaları sırasında beliren yer sarsıntılarıdır. Bu türlü hareketlerden olarak kıvrılmalarla ilgili sarsıntılar da olurki, bunlar kıvrılma D. leri şeklinde belir-

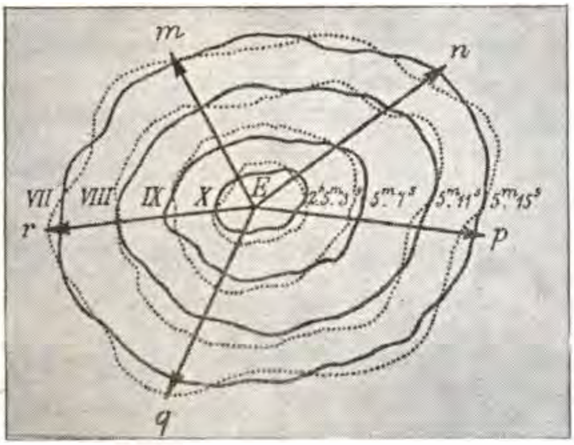

İSTANBUL İL MERKEZİNE BAĞLI
İLÇELER
BUCAKLAR
1 – Adalar (Büyükada)
2 – Bakırköy
3 – Beşiktaş
4 – Beyoğlu
5 – Beykoz
6 – Eminönü
7 – Eyüp
8 – Fatih
9 – Kadıköy
10 – Kartal
11 – Sarıyer
12 – Şişli
13 – Üsküdar
14 – Zeytinburnu
15 – Gaziosmanpaşa
BULGARİSTAN
YUNANİSTAN
K A R A
MARMARA DENİZİ
A K D E N İ Z
KIBRIS AD.
K I B R I S
LEFKOŞE
MAGOSA
BURGAZ
KIRKLARELİ
EDİRNE
SOFULU
DEDEAĞAÇ
TEKİRDAĞ
İSTANBUL
KOCAELİ
SAKARYA
BOLU
ZONGULDAK
KASTAMONU
ÇANKIRI
ÇORUM
ANKARA
ESKİŞEHİR
BİLECİK
BURSA
ÇANAKKALE
BALIKESİR
KÜTAHYA
AFYON
UŞAK
MANİSA
İZMİR
AYDIN
DENİZLİ
MUĞLA
BURDUR
ISPARTA
ANTALYA
KONYA
KIRŞEHİR
NEVŞEHİR
NİĞDE
MERSİN
Eğridir
Beyşehir
İMROZ AD.
MİDİLLİ AD.
SAKIZ AD.
SİSAM AD.
NİKARYA AD.
İSTANKÖY AD.
RODOS AD.
Bozcaada

D E N İ Z
S O V Y E T L E R B İ R L İ Ğ İ
İ R A N
I R A K
S U R İ Y E
L Ü B N A N
POTİ
TİFLİS
BATUM
ARTVİN
GÜMRÜ
ERİVAN
RİZE
TRABZON
SAMSUN
ORDU
GİRESUN
GÜMÜŞHANE
KARS
AMASYA
TOKAT
ERZİNCAN
ERZURUM
AĞRI
SİVAS
TUNCELİ
BİNGÖL
MUŞ
VAN G.
VAN
BİTLİS
ELÂZIĞ
MALATYA
SİİRT
DİYARBAKIR
HAKKÂRİ
ADIYAMAN
MARDİN
ZAHO
MARAŞ
GAZİANTEP
URFA
HATAY
İskenderun
HALEP
HAMA
HUMUS
TRABLUS
Fırat
Dicle
Kızılırmak
Aras
Birinci derece Deprem bölgeleri
İkinci derece Deprem bölgeleri
Üçüncü derece Deprem bölgeleri
Tehlikesiz bölgeler
Hükümet merkezi
İl merkezi
İlçe merkezi
Bucak merkezi
Demiryolu
Karayolu
Devlet sınırı
İl sınırı
1:4,500,000

Mercalli - Sieberg deprem ıskalasının kısaltılmış şekli

Depremin şiddet derecesi	İnsan, eşya ve yapılar üzerindeki etkileri
I. Sezilmeyen deprem	Bunlar yalnız deprem araçlariyle bilinebilir.
II. Çok hafif deprem	Çok duygulu (hassas) ve sinirli kimselerce sezilir. Çoğunca evlerin üst katında duyulur.
III. Hafif deprem	Hızlı geçen bir otomobilin yaptığı etkiyi andıran sarsıntı. Sonradan konuşulurken deprem olduğundan söz edilir.
IV. Orta şiddetli deprem	Sokaktakiler depremi duymaz, evdekiler sezer. Mobilyalar hafifçe sallanır. Dolaptaki bardaklar birbirine değer. Camlar zangırdar, döşeme ve tavan çatırdar, sular hafifçe çalkalanır. İnsan, dalgalı zamandaki bir vapurda imiş gibi sendeler.
V. Oldukça şiddetli deprem	Dışarıda, içeride çok kimse depremi duyar. Dallar, ağaçlar rüzgâr değmiş gibi sallanır. Asılı eşyalar sallanır. İyice dolu kaplardaki suların bir kısmı dökülür. Camlar kırılır. Uykuda olanlar uyanır.
VI. Şiddetli deprem	Sarsıntı herkes tarafından korku ile duyulur. Çok kimse dışarı fırlar. Yere düşülecek gibi olur. Kap kacak kırılır. Sıvalar dökülür.
VII. Çok şiddetli deprem	Sular dalgalanır. Çamurlarla sular bulanır. Duvarlar çatlar. Bacalar devrilir.
VIII. Yıkıcı deprem	Ağaç gövdeleri sallanır ve devrilir. Sağlam yapılarda bile yarılmalar, çatlamalar olur. Yerde yarıklar belirir. Yer yer çamurlu sular fışkırır.
IX. Çok yıkıcı deprem	Birçok yapılar yıkılır. Depreme dayanıklı binalar bile çoğunca yarılır ve hattâ yıkılır.
X. Yok edici deprem	Yapıların çoğu temelden yıkılır. Köprüler çöker. Yerlerde geniş yarıklar belirir. Yamaçlardaki taşlar ve kayalar kayar.
XI. Afet deprem	Pek çok binalar yerle bir olur. Barajlar yıkılır. Yer yerinden oynar.
XII. Büyük afet deprem	İnsanın yaptığı hiçbir şey kalmaz. Arazide kırılmalar olur. İri kayalar yuvarlanır. Göçüntüler belirir.

tilir. Tektonik D. lerin kökü ya da başlangıç yeri *hiposantr* (Fr. hypocentre) adı ile anılır. Buna odak, D. ocağı, ocak, iç merkez gibi adlar da verilir. Burası D. dalgalarının başladığı yerdir. D. ocağı, yer kabuğunun içinde ya da dibinde bir yerdir. Eğer D. i, yani yerin sarsılmasını doğuran olay kırılma ise, bu başlangıç yeri kırığın başladığı yerdir. D. ocağının çok derinlerde olmadığı sanılıyor. Bu sarsıntı ocağının, çoğunca birkaç bin m ile 50 - 100 km arasındaki derinliklerde bulunduğu, kimi D. lerin ocağının da 700 km derinlerde olduğu anlaşılmıştır. D. ocağının, yeryüzünde tam üstüne düşen ve sarsıntıların en şiddetli bulunduğu yere *episantr* (Fr. épicentre) denir. Burası D. in dış merkezi olup sarsıntıların doğurduğu zararların en çok olduğu yerdir. D. dalgalarının yeryüzündeki etki alanlarının yayılış yerlerinin ortasındaki bu yere *deprem ortası* adı verilir. Sarsıntılar, bu noktadan her yana doğru dağılır, buradan uzaklaşıldıkça D. in yıkıcılığı azalır. Sarsıntıların bu orta yerine yakın bölgelerde D. ler insanlarca duyulur ya da yıkıcılığı ile belli olur. Böyle yerlere kaba sarsıntı yerleri anlamına gelen *makroseizm* (Fr. macroséisme) yerleri de denir. Böyle yerler çoğunca episantr'ın çevresidir. Bunlara karşılık, ancak sarsıntıları yazan araçların gösterebildiği, fakat insanın sezemediği D. ler de vardır. Bunlara da ince D. anlamına gelen *mikroseizm* (Fr. microséisme) adı verilmiştir.

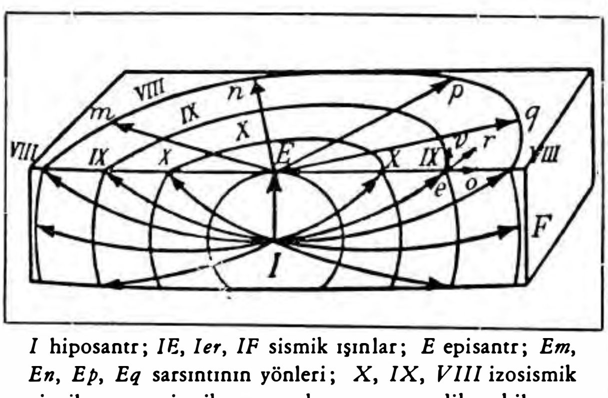

——— İzosismik çizgiler
········· Homosismik çizgiler

D. dalgalarını çizdirmeye yarayan araca *sismograf* (b. bk.; Fr. Sismographe), bu aracın çizdiği çizgiye de *sismogram* (Fr. Sismogramme) denir. Bu aracın çizdiği çizgilerde sarsıntının bütün incelikleri görülür. Sismograflar çok uzaklardaki D. leri de gösterebilirler. Sarsıntıların gözlem yerine olan uzaklık derecesine göre D. ler şöylece ayırt edilir: *Yerel D.* (o yerde iyice belli olmuş bulunan D.), *yakın D.*, *uzak D.* Yerel D. lerde sarsıntının duyulma yeri D. alanı içindedir. D. alanı, D. dalgalarının araçsız olarak duyulabildiği, sezildiği yerlerdir. Yakın D. lerde bu değer 1 000 km yi, uzak D. lerde 10 000 km yi bulur. Öyle büyük, geniş alanlı ve yaygın D. ler olur ki, bunları bütün dünyadaki D. araçları yazar. D. i yazmış olan aracın bulunduğu yer ile D. ortası (episantr) arasındaki uzaklık, merkez uzaklığıdır. Bu uzaklık çoğunca kilometre ile ölçülür.

D. lerin sık sık belirdiği, yerin çok oynadığı, yıkılmaların olduğu yerlere *D. bölgesi* adı verilir. Bu türlü yerler, en yeni devirlerde dislokasyonlara uğramıştır. Yer kabuğunun oynak yerleri ve buna bağlı olarak yeryüzünün sarsıntılara çok uğrayan bölgeleri, daha geniş ölçüsüyle *D. kuşakları* adiyle anılır. Yeryüzünün iki D. kuşağı vardır: Biri, Büyük Okyanusun çevresi, öteki içine Akdeniz çevresini, Alpleri, Antilleri alan ve Hindistandan ötelere uzanan kuşak. Böylece yeryüzünün çok D. li yerleri, az D. li yerleri, hemen hemen D. siz yerleri vardır. Bunlara *depremlilik* (Sismisité) adı verilir. Az D. li yerler, yer kabuğunun oturmuş eski arazisidir. Kanada ve Sibirya bunlardandır.

D., yer kabuğundaki bir kırılma (fay) boyunca birdenbire beliren bir kımıldanışın sonucu olarak, birtakım

I hiposantr; *IE*, *Ier*, *IF* sismik ışınlar; *E* episantr; *Em*, *En*, *Ep*, *Eq* sarsıntının yönleri; *X*, *IX*, *VIII* izosismik çizgiler; *oer* sismik ışının çıkış açısı; *ev* dikey bileşen; *eo* yatay bileşen

titreşmelerin doğmasıdır ki, bunlar kımıldanma yerinden başlayıp her yana yayılırlar. Böylece D., bir *dalga serisi* olarak Yer'in yüksek derecede esnek olan cismi içinde ilerler. D. ocağının çevresindeki taşlar bir tek düzende ise, yayılma her doğrultuda aynı hızla olur. Böylece D. ocağında beliren titreşimler kapalı, küresel dalgalar halinde yerin içinde yayılır, yüzeye kadar gelişir. Yayılma, D. ışını doğrultusunda olur. D. ler, önce hafif bir sarsıntı ve yerin dibinden gelen gürültülerle başlar, sarsılmalar hemen şiddetlenir, yapabileceği yıkıcılığı yaptıktan sonra yine yavaşlar, bir süre hafif sarsıntılar sürer, sonra sezilmez olurlar. Büyük ölçüde olarak, bir kırık (fay) düzlemi boyunca birbirine sürtünerek kayan iki kütlenin bu hareketi sırasında esnek dalgalar belirir, bunlar yerin içinde her yönde yayılır, yeryüzüne çıktıkları zaman sarsıntı olarak duyulur ya da yıkıcı etki yaparlar ki, bu olay D. dir. Sadece bir nokta olmayıp belirli genişlikte bir alan durumunda bulunan D. ocağından birbirini güden türlü özellikte dalgalar etrafa yayılır, bunlar D. enerjisini bir yerden başka bir yere taşırlar. Hızları ve titreşim doğrultuları birbirinden farklı başlıca 3 çeşit *D. dalgası* ayırt edilir:

1. *P dalgaları* (*Primae undae*): Bunlar hızları en çok olan D. dalgalarıdır (Katı yer kabuğu içindeki hızları 6 - 7 km/sn). Bu yüzden kayıt merkezlerine ilk gelen dalgalar primer dalgalardır. Bu dalgalarda titreşim hareketi yayılma doğrultusunda olur, böylece ileri geri gidip gelir, bunun için bunlara *boyuna dalgalar* (longitudinal dalgalar) adı verilir. Bunlar, havadaki ses dalgalarına benzer, içinden geçtikleri cisimlerin zerrelerini sıkıştırır ya da gererler. Bunun için bunlara *kompresyon dalgaları* ya da *dilatasyon dalgaları* da denir. Bunlar sıvılarda da meydana geldikleri için deniz dibi D. lerini bu dalgalar taşır.

2. *S dalgaları* (*Secundae undae*): Bunlar P dalgalarına göre daha ağır ilerler, bu yüzden kayıt merkezlerine daha sonra ve ikinci (sekonder) olarak ulaşırlar (Yer kabuğu içindeki hızları 3 - 4 km/sn kadar). Bu dalgaların titreşim hareketleri yayılma doğrultusuna dik düzler üzerinde, aşağıya yukarıya doğru olur. Bunun için bunlara *enine dalgalar* (transversal dalgalar) adı da verilmiştir. Bu dalgalar cisimlerin esnek şekil değişikliğine karşı gösterdikleri dirençten doğar, böylece cismin sertliği (rijidite) ne bağlı bulunurlar.

3. *L dalgaları* (*Longae undae*): Bunlar uzun dalgalar ya da yüzey dalgaları (satıh dalgaları) dır. Hızları az olduğundan kayıt merkezlerine en son ulaşırlar. Ancak, sismogramlar üzerinde en büyük ve en şiddetli hareketleri meydana getirirler. Nitelikleri bakımından enine dalgalara benzerlerse de, periyodları daha büyük, uzunlukları daha çoktur. D. sırasında yıkıcılığı en çok yapan dalgalar bunlardır. Bu dalgalar, bir yüzeyden geçerken, yüzeydeki noktalar, düşey bir düzlem içinde bir elips içinde titreşirler. Bir sismogram üzerindeki titreşimler, belirli gruplar halinde birbirinden ayrılabilir.

Sarsıntı bölgesinde insanlar tarafından sezilmesi ve duyulması, eşya ve yapılar üzerindeki etkileriyle yıkıcılığına göre, D. in şiddet derecesi kestirilmeye çalışılmıştır. Bunun için bir çeşit ölçü olarak Mercalli ve Sieberg'in 12 basamaklı *D. ıskalası* düzenlenmiştir. D. ıskalasının ana çizgileri ilişik çizelgede gösterilmiştir. D. i eşit değerde duymuş olan noktalar birbirine bağlanırsa, bir *eşdeprenme eğrisi* ya da *izoseist* (Fr. isoséiste) elde edilmiş olur. Yerin içindeki D. ocağından dışarıya vuran dalgalar, yeryüzünü yüzeysel dal-

DÜNYA DEPREM BÖLGESİ

galarla sarsar. Bu dalgaların yayılışı, oldukça derindeki katı, esnek taş kütlelerinden geçerek olur. İşte bu kütlelerin üstünde bulunan her şey birlikte titreşir. D., yeryüzündeki merkezden çevreye doğru gücünü kaybeder. Bu yayılış, durgun bir suya atılan taşın yaptığı dalgalanmanın halka halka çevreye doğru gevşeyip yayılması ve gittikçe belirsizleşmesi durumunu andırır. D. de de dalgalar sanki D. ortasından geliyorlarmış gibi bir durum gösterir. Çoğunca büyük sarsıntı yeri D. in ortasıdır. Buradan çevreye doğru uzaklaşıldıkça sarsıntıların gücü azalır, sonunda sezilemez olur. Buna göre, eşdeprenme eğrileri, iç içe eğriler durumundadır. Bunların yardımiyle D. haritaları çizilir. Bu haritaların yapı yerleri ve yapı tarzları için önemli yeri vardır.

D. ocağı, denizin dibinden daha aşağılarda olursa, o yerde *deniz D. i* belirir. Bu D. ler sırasında, yel esmeyen havalarda bile, çok büyük deniz dalgaları olur, sarsıntı kıyıya yakın ise su baskınları belirir. Bu türlü yer sarsıntıları yüzünden gemilerin battığı, karaya oturduğu olur. Bu dalgalar hafif olmuşsa, gemide sadece bir gıcırtı duyulur, orta derecede olmuşsa, demirin dibe sürtünmesi gibi bir sarsıntı olur, daha çok olursa, gemideki eşyalar devrilir, ayakta duran kimseler yere düşer, gemi bir yana yatar, çatlamalar olur, deniz çalkanır, gemi batar. İşte denizaltı D. leriyle ilgili olan bu olaylara *D. dalgalanması* ya da Japonca bir kelime ile *Tsunami* (b. bk.) denilmiştir. Deniz D. leri, denizin dibini teşkil eden yer kabuğu bölümünde bir dislokasyon olması ve bu arada bir kırılmanın baş göstermesi sırasında olur. Böyle bir yerin tam üstünde (denizin yüzünde) birdenbire sırt ve çukurlar belirir. O an için sanki deniz yarılmış gibidir.

Erzincan (1939) depreminden bir görünüş

D. lerin her türlü yıkıcı etkileri olur. Büyük D. lerde yeryüzünde binlerce metre uzunluğunda kırılmalar belirir, yerde çatlaklar ve yarıklar meydana gelir. Birçok D. lerde iyice belli seviye değişiklikleri olur, kırılma yerinin bir yanında yükselme (birkaç m ye kadar) belirir. D. ler sırasında toprak ve taş kaymaları, kaya yuvarlanmaları, çamur akıntıları, toprak yığılmaları çok görülen olaylardandır. Bazı büyük D. lerde 30 - 40 km yarıçapındaki yerlerin, üzerlerindeki köyler ve ağaçlıklarla birlikte göçmüş bulundukları olmuştur. Bütün bu olaylarla ilgili olarak, o türlü yerlerde yaşayan insanlar arasında çeşitli efsaneler ortaya çıkmıştır. D. ler, yer altındaki sulara da etki yapmışlardır. D. ler sırasında yeniden kaynaklar çıkmış, eskilerin yeri değişmiş, suları azalmış ya da çoğalmış, yer yer sıcak sular fışkırmıştır. Ancak, bu değişmeler çok yerde birkaç gün içinde yine normal durumlarına gelmişlerdir.

D. ler yüzünden şehir, köy gibi yerleşme yerleriyle yol, köprü ve barajlar, eski eserler yıkılmıştır. Bu sıralarda şehirlerde yangınların da çıkması, sarsıntıların zararlarını daha da artırmıştır.

D. lerin belirtileri arasında *gürültüler* vardır. Birçok D. lerden az önce ya da D. sırasında dipten top seslerini, gök gürültüsünü andıran sesler gelir. Bunlar D. dalgalarından bir kısmının (P dalgaları) kırılarak havaya geçmesi, orada ses dalgaları durumuna çevrilmiş olmasından ileri gelir. Bunlar, yüksek frekanslı ve titreşim şiddetleri oldukça büyük dalgalardır. Evcil hayvanların, insanlara göre, daha az frekanslı ve daha az şiddetli sesleri duydukları türlü D. ler sırasında görülmüştür: D. lerin, insanlar tarafından duyulmasından az önce, at, köpek, tavuk gibi hayvanların huysuzlandıkları gözlenmiştir.

Türkiyede deprem: Türkiye, Akdeniz D. kuşağı boyunda olup çok yeri henüz yerleşmemiş üçüncü zaman Alp kıvrımları alanında yer tutmakta, yer yer birçok yeni kırılmalar da olmuş bulunmaktadır. Bunlarla ilgili olarak Türkiye, D. bölgeleri arasında yer tutmuştur. Yurdumuz içinde az D. li, orta derecede D. li, çok D. li yerler vardır. Hafif D. ler Türkiyenin her yerinde olur. Fakat büyük sarsıntıların merkezleri belirli bölgelerdedir:

1. *Kuzey Anadolu deprem alanı*: Batı - doğu doğrultusunda İzmit körfezinden Aras vâdisine kadar uzanan (1 300 km) bir arazi şerididir.

2. *Batı Anadolu deprem alanı*: Trakyanın güney ve batı bölümü ile Batı Anadoluyu, buralardaki çöküntü alanlarını içine alır.

3. *İç Anadolu deprem alanı*: İç Anadolu ortasındaki tek tek D. alanları ile bölgenin kenarlarındaki D. merkezlerini içine alır.

4. *Güneydoğu Anadolu deprem alanı*: İskenderun körfezinden Van bölgesinin ötesine kadar uzanan (850 km) alanı içine alır.

Bu bölgelerde tarih boyunca birçok küçük ve büyük D. lerin olmuş bulunduğu, bunların kimisinin korkunç ve yıkıcı etkiler yapmış olduğu bilinmektedir. Bu arada 1928 - 1953 yılları arasında geçen 25 yıl, D. bakımından çok hareketli bir devre olmuştur.

Bunlardan 28 aralık 1939 da olan ve Erzincan D. i adiyle anılan, şiddet derecesi on

Erzincan (1939) depreminde açıkta kalanlar

bir olan yer sarsıntılarında 29 000 kadar ev yıkılmış, ölenlerin sayısı 30 000 i geçmiş, arazide 300 km uzunluğu bulan kırılmalar, çatlamalar olmuştur. Kışın dondurucu soğukları sırasında olan bu korkunç D. in verdiği zararlar, daha da artmıştır. Şiddetli sayılacak D. ler arasında 1928 Tepeköy - Torbalı, 1938 Kırşehir - Yozgat, 1944 Bolu - Çerkeş, 1953 Yenice - Gönen D. leri vardır.

Türkiyede görülen D. ler çok yıkıcı olmuşsa da, dünya ölçüsündeki büyük D. ler göz önüne alınırsa, bunların çoğu bu D. ler yanında büyük sayılmaz.

D. lerin yıkıcı etkilerinden korunmak için, yapıları özellikle sarsıntıların daha az etki yapabileceği yerlerde yapmak, temelleri sağlam ve derin atmak, yapı gereçlerini sarsıntılara daha dayanıklı olarak sağlamak, yapı tarzını bu olaya daha dayanıklı şekilde seçmek gerekmiştir (bk. SİSMOLOJİ).

DEPREM DALGALARI: bk. DEPREM.

DEPRESYON (Fr. Dépression; Lat. depressio = çöküntüye uğrama, çöken yer, çökme) [Jeol.], bir çöküntüyü belirten terim. D. un başlıca iki anlamı vardır: Biri, yer kabuğunun çöküntüye uğramış çukur yerleriyle ilgili anlamı, dilimizde *çöküntü alanı* terimiyle karşılanmıştır. Öteki anlamı, meteorolojide düşük basınç alanlarını belirtir ki, bu da Türkçede *alçak basınç* terimiyle karşılanmıştır. Bk. BASINÇ, DÖNGÜ, KARŞI DÖNGÜ.

DEPRESYON (Fr. Dépression), ekonomik dalgalanmanın bir evresi. Ekonomide bir düşüş halidir. Ekonomik

Büyük depremler

Tarihi	Yeri	Ölü sayısı
856, Aralık	Korinthos, Yunanistan	45 000
1038	Şansi, Çin	23 000
1057	Çihli, Çin	25 000
1290, 27 Eylül	Çihli, Çin	100 000
1293, 20 Mayıs	Kamarkura, Japonya	30 000
1348, 25 Ocak	Villach, Avusturya	5 000
1356, 18 Ekim	Basel, İsviçre	?
1531, 26 Ocak	Lizbon, Portekiz	30 000
1556, 24 Ocak	Şensi, Çin	830 000
1667, Kasım	Şemahı, Kafkasya	80 000
1697, 11 Ocak	Catania, İtalya	60 000
1724, 28 Ekim	Lima, Peru	18 000
1730, 30 Aralık	Yeddo, Japonya	137 000
1737, 11 Ekim	Kalkutta, Hindistan	300 000
1755, 7 Haziran	Kuzey İran	40 000
1755, 1 Kasım	Lizbon, Portekiz	32 000
1783, 5 Aralık	Calabria, İtalya	100 000
1797, 4 Şubat	Quito, Ekvador	40 000
1812, 26 Mart	Caracas, Venezuela	20 000
1819, 16 Haziran	Kuç, Hindistan	1 543
1827, 16 Kasım	Bolivya	2 000
1828, 28 Aralık	Eçigo, Japonya	30 000
1868, 13-15 Ağustos	Peru ve Ekvador	25 000
1875, 16 Mayıs	Kolombiya ve Venezuela	16 000
1883, 28 Temmuz	İskhia, Yunanistan	2 313

Büyük depremler

Tarihi	Yeri	Ölü sayısı
1883, 26 Ağustos	Cava	80 000
1884, 25 Aralık	Andalucía, İspanya	745
1887, 23 Şubat	Nice ve Cenova	631
1891, 28 Ekim	Mino - Ovari, Japonya	25 000
1896, 15 Haziran	Japonya	27 000
1898, 15 Haziran	Japonya, deniz depremi	30 000
1902, 30 Şubat	Şemahı, Kafkasya	1 000
1902, 16 Aralık	Endican, Doğu Türkistan	4 200
1905, 4 Nisan	Kangra, Hindistan	20 000
1905, 8 Eylül	Calabria, İtalya	2 500
1906, 31 Ocak	Kolombiya, Güney Amerika	1 000
1906, 16 Nisan	Valpariso, Şili	1 500
1906, 18 Nisan	San Francisco, Amerika	(Büyük yarıklar)
1907, 14 Ocak	Kingston, Jamaica	1 402
1908, 28 Aralık	Messina, İtalya	86 000
1915, 13 Ocak	Avezzano, İtalya	29 970
1920, 16 Aralık	Kansu, Doğu Türkistan	180 000
1923, 1 Eylül	Tokyo, Japonya	143 000
1932, 26 Aralık	Kansu, Doğu Türkistan	70 000
1935, 31 Mayıs	Kuetta, Hindistan	60 000
1939, 24 Ocak	Orta Şili	25 000
1948, 28 Haziran	Fukui, Japonya	?
1949, Ağustos	Ekvador	8 000
1950, 15 Ağustos	Assam, Hindistan	1 500
1954, 9-12 Ağustos	Kuzey Cezayir	1 657
1956, 10-17 Haziran	Kuzey Afganistan	2 000
1957, 12 Temmuz	Kuzey İran	2 500
1957, 13 Aralık	Batı İran-Dış Moğolistan	2 262
1960, 1 Mart	Agadir, Fas	12 000
1960, 21-30 Mayıs	Güney Şili	5 700
1963, 26 Temmuz	Üsküp (Skoplje), Yugoslavya	1 029

Türkiyede büyük depremler

Tarihi	Yeri	Tarihi	Yeri
M. Ö. 330	Karadeniz Ereğlisi - Niksar	334	Antakya - Suriye, 40 000 ölü
M. Ö. 69	Antakya, 17 000 ölü	358, 24 Ağustos	İzmit
M. Ö. 65	Denizli	362, 2 Aralık	İznik
M. Ö. 26	Aydın	417, 20 Nisan	Istanbul
M. S. 17	Efes - Alaşehir	422	Istanbul
29, 24 Kasım	İznik	447, 26 Ocak	Istanbul
53	Antakya	450, 28 Temmuz	Istanbul
60	Denizli	453, 6 Eylül	Istanbul
69, 2 Ocak	İzmit	480, 24 Eylül	Istanbul
105	Ayvalık - İzmir	499	Niksar - Merzifon
164	Istanbul	525	Anazarba - Adana
178	İzmir	542, 16 Ağustos	Istanbul
240, 2 Ağustos	Kayseri	543, 6 Eylül	Bandırma
290, 14 Mayıs	Tarsus	554, 15 Ağustos	Istanbul

Türkiyede büyük depremler

Tarihi	Yeri
555, 11 Temmuz	Istanbul - İzmit
556	Istanbul
558, 6 Ekim	Istanbul
558, 14 Aralık	Istanbul
718	Urfa
732	Istanbul
740, 26 Ekim	Istanbul
859, 8 Nisan	Antakya
869, 5 Ekim	Istanbul
989	Istanbul
1010, Ocak - Mart	Istanbul
1034	Istanbul
1037	Istanbul
1040	Istanbul
1045	Erzincan
1056	İzmir
1064, 23 Eylül	İznik
1086	Istanbul
1114, 10 Ağustos	Antakya
1115, 25 Aralık	Maraş - Urfa
1131	Ağrıdağı
XII. yüzyıl	Bodrum
1166	Erzincan
1168	Erzincan, 12 000 ölü
1190	Karaman
1202	Istanbul
1222	Kilis
1236	Erzincan
1254	Erzincan
1268	Adana - İçel, 60 000 ölü
1268	Erzincan, 1 500 ölü
1281	Erzincan
1287	Erzincan
1290	Erzincan
1296	Istanbul
1319	Ağrıdağı
1344	Istanbul
1356	Erzincan
1363	Muş
1374	Erzincan
1441	Van
1454	Erzincan, 22 000 ölü
1482	Erzincan, 3 000 ölü
1509, 14 Eylül	Istanbul, 13 000 ölü
1578, 5 Aralık	Erzincan
1584	Erzincan, 15 000 ölü
1598	Amasya - Çorum
1648, Nisan	Van
1653, 23 Şubat	Aydın, 3 000 ölü
1667, 28 Temmuz	Erzincan
1668, 10 Temmuz	Izmir, 2 000 ölü
1668, 2 Ağustos	Kastamonu - Bolu, 1 800 ölü
1668, 15 Ağustos	İzmir, 15 000 ölü
1668, 3 Eylül	Konya
1703	Denizli - Dinar
1710, 25 Mayıs	İzmit, 1 000 ölü
1719, 25 Mayıs	Istanbul
1752, 29 - 30 Temmuz	Istanbul - Trakya
1754, 2 - 3 Eylül	Istanbul, 60 ölü
1766	Pasinler - Hasankale
1766, 5 Ağustos	Edirne
1784, 23 Temmuz	Erzincan, 5 000 ölü
1789	Palu, 51 000 ölü
1822, 13 Ağustos	Antakya - Halep, 22 000 ölü
1827, Haziran	Tokat
1835, 23 Ağustos	Kayseri
1840, 20 Haziran	Ağrıdağı
1841, 8 Mayıs	Doğubayezit
1844, Mayıs	Ankara - Osmancık, 200 ölü
1845, 23 Haziran	Manisa
1855, 28 Şubat	Bursa - İzmir, 700 ölü
1859, 21 Mayıs	Erzurum, 500 ölü
1862	Söğüt
1864, 12 Mart	Çanakkale
1864, 10 - 14 Haziran	Çanakkale
1865, 23 Temmuz	Istanbul
1869, 1 Aralık	İstanköy-Menteşe-Marmaris-Muğla
1870, 22 Şubat	Fethiye
1872, 2 Nisan	Süveydiye - Antakya
1875, 3 - 5 Mayıs	Işıklı - Demirli - Dinar - Uşak - Afyonkarahisar, 1 312 ölü
1877, 13 Ekim	Marmara adaları
1878, 15 Nisan	İzmit - Bursa, 40 ölü
1878, 4 - 5 Mayıs	Diyarbakır
1880, Mayıs	Sinop
1880, 29 Temmuz	Menemen - Bornova - İzmir
1883, 15 Ekim	Çeşme - İzmir
1884, 10 Şubat	Bitlis
1892, 22 Eylül	Menderes - Aydın - Denizli
1894, 10 Temmuz	Istanbul - Adapazarı
1895, 31 Mart	Malatya, 469 ölü
1896, 16 Nisan	Emet - Kütahya
1896	Istanbul
1898	Bigadiç - Balıkesir
1900	Denizli
1903, 29 Nisan	Malazgirt, 6 000 ölü
1903, 3 Mayıs	Muş
1903, 20 Mayıs	Ardahan

Türkiyede büyük depremler

Tarihi	Yeri	Tarihi	Yeri
1905, 4 Aralık	Elazığ	1940, 26 Aralık	Yozgat
1907, 29 - 31 Mart	Bitlis	1941, 21 Şubat	Develi
1907, 3 Haziran	Muş	1942, 21 Haziran	Çorum
1909, 10 Şubat	Şebinkarahisar - Erzincan	1942, 2 Temmuz	Çorum
1912, 9 Ağustos	Bolayır-Mürefte-Şarköy, 1 850 ölü	1942, 12 - 13 Ağustos	Gelembe - Kırkağaç
1914, 3 - 4 Ekim	Burdur - Isparta, 2 500 ölü	1942, 20 Ekim	Erbaa - Niksar
1924, 19 Ocak	Trabzon, 210 ölü	1942, 15 Kasım	Bigadiç
1924, 13 Mayıs	Erzurum, 50 ölü	1942, 11 Aralık	Çorum
1925, 8 Şubat	Ardahan, 140 ölü	1943, 20 Haziran	Adapazarı
1925, 1 Mayıs	Adana	1943, 14 Aralık	Ilgaz - Taşköprü, 4 016 ölü
1928, 31 Mart	Tepeköy - Torbalı, 30 ölü	1944, 15 Ekim	Bolu - Çerkeş - Gerede, 80 ölü
1938, 19 Nisan	Kırşehir	1953, 18 Mart	Yenice - Gönen, 1 201 ölü
1939, 21 Eylül	Dikili - Bergama, 49 ölü	1957, 25 Nisan	Fethiye
1939, 27 - 28 Aralık	Erzincan - Erbaa, 32 372 ölü	1964, 6 Ekim	Bursa - Balıkesir, 24 ölü

yapının ve hareketlerin türlü evreleri vardır. «Ekonomik gidiş» anlamında kullanılmakta olan konjonktür bilimi içinde yer alan D., buhran öncesi ve buhranla birlikte meydana gelen bir ekonomik durumun adıdır. İşletme ile ekonomik yapı, hareketler ve piyasa birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Ekonomik yapıda, hareketlerde ve piyasada türlü sebeplerle değişiklikler, dalgalanmalar, yükselip alçalmalar olur. Ekonomik yapıda, hareketlerde, piyasalarda meydana gelen değişiklikler, dalgalanmalar nitelikleri ve oluşları bakımından konjontür kavramı içinde toplanmakdır. Ekonomik yapı ve hareketlerde yükselmeler konjonktür yükselmeleri, düşüş ve alçalmalar da konjonktür düşüşü, alçalması ya da D. olarak belirtilmektedir (bk. BOOM).

DEPRESYON (Meteoroloji): bk. BASINÇ (Hava basıncı).

DEPRESYON (Hek.): bk. ÇÖKÜNTÜ.

DEPRETIS, Agostino (1813 - 1887), İtalyan devlet adamı. Pavia yakınlarında, Mezzana Corti'de doğmuş, Stradella'da ölmüştür. Mezzini ile Garibaldi'nin dostu, *Bin*'lerin şeflerinden biri, bir süre de Sicilyada *prodiktatör* olan D., önce aşırı sol kanadın şefi, sonra da hükümet üyesi ya da başkanı olarak önemli bir rol oynamıştır. İlk defa başbakan olunca (1876 - 1887) aşırı solcular onun sayesinde iktidarı ellerine almışlarsa da, büyük ustalıkla iktidarda kalmayı ve yeniden hükümeti kurmayı başarmıştır (1878 - 1879). Sonra 1881 den ölümüne kadar da bu görevde kalmıştır. *Trasformismo* adı verilen politika tâbiyesi sayesinde çeşitli partilere bağlı çeşitli konularda politikacılarla anlaşmaya ve böylece «düzen ve hürriyet» politikası içinde, hepsiyle iş birliği yapmayı başarmıştır. Karakteri bakımından üzerinde tartışılabilecek bir politikacı olmakla birlikte birçok kanunlar çıkarmış ve İtalyayı 1882 de üçlü anlaşmaya doğru yönetmiştir.

DEPREZ [*dîprẹ*], **Marcel** (1843 - 1918), Fransız elektronikçisi. Châtillon - sur - Loing'da doğmuş, Vincennes'da ölmüştür. Sürekli akımların ölçülmesinde kullanılan Deprez - d'Arsonval galvanometresinin bulucusudur. Ayrıca, elektrik gücünün aktarılmasında gelişmeler sağlayan şu ön denemelerle de hizmeti geçmiştir: 1882 de 1,1 KW lık bir elektrik gücünün Miesbach'tan München (57 km) a âdi telgraf telleriyle aktarılması. Creil ile Paris arasında (56 km) 45 KW lık ve 6 000 voltluk doğru akımlı (1885) aktarma (yaklaşık olarak %50 takat derecesiyle). 1890 dan sonra D., Pariste Conservatoire National des Arts et Métiers'de elektronik profesörlüğünde görevlenmiştir.

M. DEPREZ

DEPTFORD [*dẹtfırd*], İngilterede, güneydoğu Londrada, Thames ırmağının güney yakasında, Londra iline bağlı bir ilce merkezi. Charing Cross (Londra) istasyonunun güneydoğusunda ve Greenwich'in batısındadır. Belli başlı sanayi kurumları, sabun yapımevleri, şeker fabrikaları, kimyasal madde yapımevleri ve kereste bıçkı atelyeleridir. Uzun süre tersanesi ile tanınmıştı. Tersane 1869 da kapatılmıştır. D., Dover Boğazı (Strait of Dover) ndan başlayıp Londra içinden geçerek Chester'a giden, Romalılardan kalma eski bir yol olan Watling Street üzerinde bulunuyordu. Nüfusu 75 694 (1951) tür.

DER ORMANI (Fr. Forêt domaniale du Der), Fransada, Haute - Marne'da, Champagne bölgesinde, Montier-en-Der ile Blaise vâdisi arasında, Vassy'nin batısında, 3 675 hektarlık beylik orman. Meşeden ıhlamur ağacına kadar çeşitli bitkilerin bulunduğu bu orman, altı diziye ayrılmış olup bölge sırasına göre 25 - 30 yılda bir kesime izin verilmiştir. Birinci Dünya Harbinde ordunun el koyduğu bu orman, çok verimli bir işletmeye tabi tutulmuştur. 1926 da, Champaubert - au - Bois barajının yapımı için ormanın 526 hektarlık alanı ifraz edilerek Sein departmanına katılmıştır.

DER'Â, Osmanlı imparatorluğu zamanında Suriye valiliğine bağlı Havran sancağının 7 ilcesinden biri. İlcenin başka bir adı da Şeyh Sa'd'di. D. ekim 1918 de İngilizler tarafından alınarak 1919 da Fransız mandasına bırakılıncaya kadar 120 köyden meydana gelen büyük bir ilce idi. II. Abdülhamit tarafından yaptırılan Hicaz demiryolu, Şamdan 123 km

ilerleyerek D. ya uzanıyor, buradan ayrılan 161 km lik bir kol ise, Hayfa'ya kadar iniyordu. Osmanlı egemenliğinin son günlerinde D., 7 000 nüfuslu küçük bir kasaba idi. D. bölgesine daha çok el-Mehamid Arap kabîlesi ile bazı Dürzî kabîleleri yerleşmiş bulunuyordu.

XIX. yüzyılda Havran sancağının merkezi olan Şeyh Sa'd kasabası, XX. yüzyılda sancak merkezinin Süveyde'ye taşınması üzerine, ilce haline getirilmişti. Kasabada Eyüb peygambere ait olduğu söylenen bir türbe (makam) ile Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz tarafından yaptırılmış olan Ömerî camii en önemli İslâm eserlerindendir.

1919 da Fransız mandasına geçtikten sonra, Dürzîlerin oturduğu D. nın 24 köyü, Fransızlar tarafından kurulan özerk Dürzî devletine bırakılarak D. toprakları daraltılmış oldu. İlce merkezi, 1925 e kadar Fransız müsteşarlığının elinde kaldı. 1925 te başlayan ayaklanma, ancak 1926 da bastırılabildi. Bu ayaklanma sırasında D. epeyce zarara uğradı. İkinci Dünya Harbi sırasında bir süre yeniden İngilizlerin eline düşen D., Suriye bağımsızlığını sağladıktan sonra bir mutasarrıflık olarak Şam'a bağlandı. Bugün, Suriyenin güneyinde, Havran'da bir şehirdir. Ürdün sınırına yakın bir ilin merkezi olup denizden yüksekliği 575 m dir. Şam-Amman yolu üzerindedir. Yarmuk hattı (Hayfa - Der'â) ve Hicaz hattı (Şam - Ma'an) ile Basraya giden bir askerî demiryolunun kavşak noktasındadır. Nüfusu 16 000 dir. Hayfa ve Şama tahıl, özellikle buğday gönderir. Bk. HAVRAN.

DERA GAZİ HAN, 1. Batı Pakistanda, Pencap ilinin Multan bölümünde bir yönetim bölgesi. İndus ırmağının batısında yer alan bu bölgede buğday, pamuk ve koyun yetiştirilir. Nüfusu 581 350 (1941) dir.

2. Batı Pakistanda, İndus ırmağı üzerinde, aynı adı taşıyan yönetim bölgesinin merkezi. Burada el tezgâhları ile ipek, yün ve fil dişi işlenir. Şehirde ayrıca besin maddeleri sanayii vardır. Nüfusu 32 000 dir.

DERA İSMAİL HAN, 1. Pakistanda, Kuzeybatı Sınır İlinin güney bölümünde bir bölge. Nüfusu 298 131 (1941) dir.

2. Pakistanda, İndus ırmağı yakınlarında ve Lahor'un 320 km kadar batısında, aynı adı taşıyan bölgenin merkezi. Burası önemli bir ticaret merkezi ve Afganistan dağlarından gelen kervan yollarının son durağıdır. Nüfusu 41 613 (1951) tür.

DERACAT (İng. **Derajat**), kuzeybatı Pakistanda bir ova. Pencap ili ile Kuzeybatı Sınır İlinde, İndus ırmağı ile Süleyman Dağları arasındadır. Bu bölgede buğday, pamuk ve Hint keneviri yetişir.

DERAIN [*dırẽ*] **André** (1880 - 1954), Fransız ressamı, gravürcüsü ve heykelcisi. Chatou'da doğmuş, Garches'ta ölmüştür. Ressam Vlaminck'in teşvikiyle resme başlamıştır. D. aşırı tarz ve canlı renklere karşı fauve (bk. FAUVİSME) ların giriştikleri ilerici atılımlarda büyük payı olmuş, bu grupa katılmıştır (1904). Bu ilerici atılımların öncülerinden Matisse, Picasso ve Braque ile tanışmıştır. D. in, resmin öz değeri olarak benimsenen renk ve optik realizmin reddine giden fauve grupu probleminin ışığı altında ve Flaman ustalarının taşkın tarzlarının etkisiyle sık sık gittiği Louvre Müzesinde, bu anlayış içinde yapmış olduğu kopyaları büyük tepki yaratmıştır (Haçın taşınışı Ghirlandaio).

A. DERAIN (kendi eliyle)

S e ç m e bir sanatçı olarak beliren D., s o n u kestirilemeyen düşünüşleri, araştırma devri içinde daha verimli olmuştur. D. in Chatou devri çalışmaları (1905) f a u v e devrinin başlangıcını meydana getirir (Suresnes'de balo) (1903). Carrière akademisine devam ettiği sırada tanıştığı Matisse ile Collioure da ilk fauve manzara resimlerini yapmış ve aynı yıl güz sergisinde Matisse, Van Dongen, Dufy ve Vlaminck ile birlikte eserlerini sergilemiştir (1905). D. in saf ve parlak renkli resimleri birkaç yıl daha sürmüştür. Bu devre ait (Suda güneş efeleri) [1906] (Saint-Tropez Müzesi) ve ünlü «Westminster Köprüsü» [1907] (özel koleksiyon, Paris) eserleri yer alır. D. ünlü tablo satıcısı Kahnweiller ile anlaşma yaptığı sırada (1907) Montmartre'a yerleşmiş, doğduğu şehirden resimler yapmağa devam etmiştir. Rouault ve Vlaminck gibi, D. de tablo satıcısı Vollard'ın teşvikiyle seramik çanakları süslemiştir (1909). 1908 den sonra ve Birinci Dünya Harbi sıralarında, sona eren devri içinde Cézanne'ın sanatı ve zenci heykelciliğinin etkisi altında kuvvetli yapıcılığa dayanan kompozisyonlar yapmıştır. «Dans» (1909) ve «Bağış» (1913) eserleriyle az sayıda renklerle işlenmiş bir düzen içinde kübizm (b. bk.; cubisme) e yaklaşmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra D. gençlik yıllarının cesaretli atılışlarını bırakarak klasik bir üslûba dönmüştür. Renk, tablonun yapısında büyük bir rol almış, tablolarının genel görünüşü sertlikten uzaklaşmış olarak renkli bir aydınlık içinde bütünlüğünü kazanmıştır. Bu devrede çıplaklar, manzaralar, portreler ve natürmort resimlerini içine alan eserler vererek ön planda yer almıştır.

D. in çalışmaları çok değişik alanlarda belirmiştir.

A. D E R A I N: «C h a t o u k ö p r ü s ü»

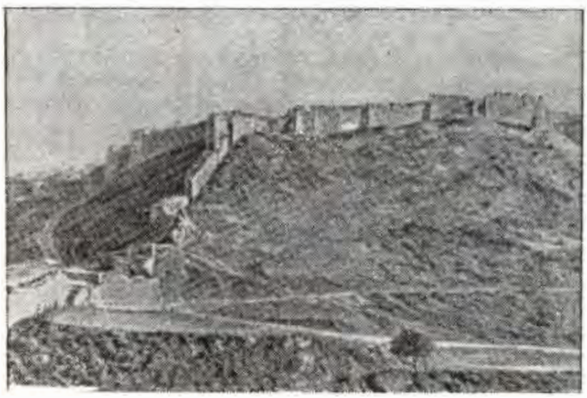
Tablo, heykel, balet ve tiyatro dekorları, gravürler yapmış, edebî eserleri resimlemiştir. Carnegie armağanını kazanmıştır (1928).

Başlangıçta Fauvisme'in öncülerinden biri olarak beliren D., sonradan geçmişe doğru bir yönelişle geleneğe bağlı eserler vermiştir. D. in fauve devri resimleri, Fransada çok az sergilenmiştir. Eserleri, daha çok Amerika ve Avrupanın büyük şehirlerinde sergilenmiş, bir kısmı da özel koleksiyonlarda yer almıştır. Eserleri arasında «Westminster Köprüsü» [1907] (özel koleksiyon, Paris); «Bilardo» [1913] (Kabutoya Galerisi, Tokyo); kendi portresi [1913]; «Manzara» [1911]; «Chatou Köprüsü» [1908] anılabilir.

DERAYE ya da DERAİYE, Arabistanın Necit bölgesinde yıkık bir kasaba. 1818 de yıkılmasından önce Vahabîlerin başkenti idi.

DẸRBE ya da DẸRBAİ, Küçük Asya'da, Lykaonia'da bir şehir. Hagios Paulos (St. Paulus) ilk misyonerlik gezisinde burada bir Hıristiyan topluluğu meydana getirmişti.

DERBEND (Türkçe adı: **Demir Kapı**, Arapça adı: **Babü'l - ebvab** [= başlıca geçit] ya da **Babü'l - hadid**[= demir kapı]), 1. Sovyetler Birliğinde, Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde, Hazar Denizi kıyısında bir şehir ve liman. Nüfusu 24 000 dir. D. in, İslâm dünyasının sınır kalesi ve Hazar Denizinde liman olarak büyük bir önemi vardır. XII. yüzyıldan başlayarak Şirvanşahların elinde bulunan şehir,

DERBEND: Şehrin eski kalesi

sonradan Moğol yönetimi altına, daha sonra da İranlıların eline geçmişti. Ruslar şehre önce 1735 te, sonra da 1796 da zorla girmişler, sonunda da 1806 da yönetimleri altına almışlardır. D. 1921 e kadar Dağıstan'ın başkenti olmuştur. Şehirde bir Rus, bir de Ermeni Gregoryen kilisesi, bir Sünnî, on altı Şiî cami ve üç havra vardır. Şehir limandan, fundalıklarla kaplı bir sırt boyunca Narin kaleye kadar yükselir. Halk bahçıvanlık, balıkçılık, meyva ve şarap ticareti ile uğraşır. Özellikle Hazar Denizinin karşı kıyısiyle canlı ticaret ilişkileri kurmuştur. D. in yakınlarında 150 km uzunluğundaki D. duvarı başlar. Bu duvara Kafkas Duvarı ya da Sedd - i İskender (İskender Duvarı) de denir. Efsaneye göre, bu duvarı, İranı kuzeydeki aşiretlere karşı korumak için İskender yaptırmıştır.

2. Rus Türkistanında, Busgala geçidine yakın bir küçük şehir.

DERBEND GEÇİDİ, Sovyetler Birliğinin Avrupa bölümünün güneydoğusunda, güneydoğu Dağıstanda, Hazar Denizi kıyısında ve Mahaçkale (eski Petrovsk) nin 110 km kadar güneydoğusunda yer alan Derbend şehrinin hemen arkasındaki tepelerde bir geçit. Bu geçidin güney ucunda, eskiden Hazar Kapısı (Caspiae pylae) adiyle tanınan ve Persler tarafından kuzeyli göçebe kabîlelerinin akınlarına karşı kullanılan surların kalıntıları vardır. Surlarla kalenin VI. yüzyılda Sasan sülâlesinden I. Husrev tarafından yaptırıldığı sanılır. 728 de Araplar tarafından alınan bu kalede Harunü'r - Reşid oturmuş ve kale bir kültür merkezi olmuştur. Kale 1220 de Moğolların, 1722 de Büyük Petro'nun eline geçmiş, 1736 da yine Ruslar tarafından alınmış, 1796 da yeniden İranlılara geçmiş, son olarak 1813 te yeniden Rusyanın malı olmuştur.

DERBEND HANLIĞI, XVII - XVIII. yüzyıllarda güney Dağıstanın kıyı bölgesinde kurulan bir hanlık. Kafkas dağlarından geçen ana yol üzerinde bulunan bu hanlığın merkezi Derbend (b. bk.) şehri idi. D. H. topraklarında yaşayan halkın büyük bir kısmı ekin ekmekle geçinirdi. Bundan başka, bahçıvanlık, bağcılık, koyunculuk, halıcılık, dokumacılık da gelişmişti. Madenî kap yapımı da önemli bir yer tutuyordu. XVII. yüzyılda Kafkasyanın doğu kesimi İranlıların eline geçmiştir. Bu devirde D. H. İran şahı tarafından atanan bir vekil (*sultan*) ve onun yerli halk arasından seçilen yardımcısı (*naip*) tarafından yönetilirdi. D. H. naibi İmam Kulu, 1722 de Rus - İran harbinde D. H. nı karşı koymaksızın Rus birliklerine teslim etmiştir. Rus hükümeti İmam Kulu'nun oğlu Mehmet Hüseyin'i D. H. na getirmiştir. Rus ordusunun Transkafkasya'dan çekilmesi üzerine D. H. 1747 yılına kadar sözde İrana bağlı kalmıştır. 1806 yılında D. H. Rusyaya bağlanmıştır.

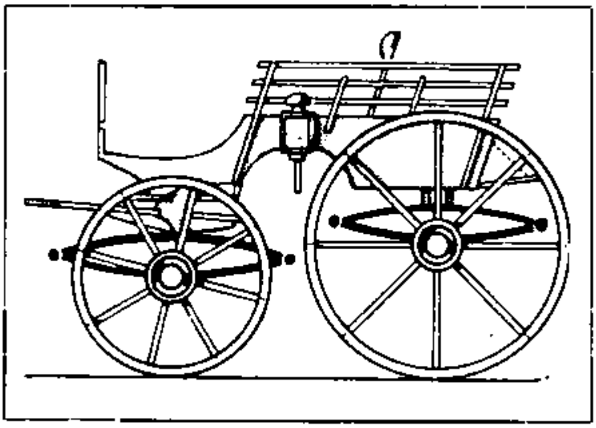
DERBENT, Konya ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. Belediyesi (1930 da kurulmuş) ve posta örgütü vardır. D. in nüfusu 3 375 (1960) olup 6 köyü ile birlikte bucak nüfusu 5 977 dir. Toprakları 2000 - 2200 m yüksekliğindeki dağlık bir yerdedir. Bu dağlarda yer yer çam ve meşe ormanlariyle fundalıklar vardır. D. Konya'ya 60, Kadınhan ve Ilgın'a 30, Beyşehir'e 40 km uzaklıktadır. Kasabanın 200 kadar evi bulunan bir yaylası vardır. D. çevresinde ekin ekilir ve hayvan yetiştirilir. Halkın çoğu yazın Ege bölgesine çalışmaya gider. Evlerde halı, kilim dokunur. Haftalık pazarı vardır.

DERBENT, Kocaeli ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin bulunduğu yer Hikmetiye (1 084 nüfuslu) dir. D. bucağının nüfusu 10 728 (1960) dir. Bucağın 16 köyü vardır. Bunlardan Maşukiye, 2 125 nüfuslu, küçük bir çarşısı bulunan güzel bir küçük kasaba ve turistik yerdir. D., İstanbul - Ankara şose ve demiryoluna yakın bir yerdedir. Çevresi düzlüktür. Bu düzlüklerin yakınında çam ormanlariyle dağlar yükselir. Başlıca geçim kaynakları arasında bahçecilik (sebze, meyva, mısır) yer alır.

DERBY [*dịrbi*], orta İngilterenin kuzey bölümünde, Derbyshire (b. bk.) kontluğunun merkezi olan bir sanayi şehri. Derwent ırmağı kıyısında, Birmingham'ın kuzeydoğusunda ve Londra'nın kuzeybatısında kurulmuştur. Uçak motorları ve otomobil yapımı, lokomotif yapım ve onarımı, çelik ve elektrik atelyeleri, pamuklu ve ipekli dokumacılığı vardır. Şehir, vaktiyle I. William'ın oğlu olduğu söylenilen Peveril'indi. D. X. yüzyılda Batı Saksonlarının Danimarkalılardan aldıkları beş kasabadan biridir. Nüfusu 132 325 (1961) tir.

DERBY [*dırbi*], İngilterede yılda bir kere yapılan at yarışlarının adı. D. adını 1780 de bu yarışları ilk olarak kuran D. soylularından almıştır. Yarışlar, Londra bölgesinde Epsom and Ewel kasabasının koşu yeri olan Epsom Downs'da, her yıl Trinite yortusu pazarından sonraki haftanın çarşamba günü olmak üzere, ya mayıs ayının son çarşambasında ya da haziran ayının ilk çarşambasında yapılır. Yarış uzaklığı bir buçuk milden 29 yarda eksiktir. Yarışa üç yaşındaki taylar ve kısraklar katılabilir. Tayların en az 126, kısrakların ise 121 libre yükle koşması gerekir. Günümüzün ölçülerine göre, yarışın ödülü yüksek değildir, ama itibarı yüksektir. Yarışlara yalnız İngiliz at yetiştiricileri değil, doğu ülkelerinin hükümdarları, Amerikalı politikacılar ve büyük sanayi patronları da, D. için özel olarak hazırlanmış atlarla katılırlar. D. günü İngiliz parlamentosu tatil yapar ve yüz binlerce kişi, yarışı, İngiliz kıral ailesi üyelerini ve soyluları görebilmek, en son moda kadın kılıklarını izlemek için Epsom Downs'da toplanır. D. adı bugün gerçekten önemli olan ya da önemli sayılan başka spor gösterilerine de verilmektedir.

DERBY [*dərbi*], dört tekerlekli hafif bir arabaya verilen ad. Sandık kısmının kenarları parmaklıklıdır. Sandıkta

D E R B Y

dört kişinin oturacağı üç sıra vardır; bunlardan biri önde ve gidiş yönüne dikey olup iki kişiliktir. İkisi arkada olup gidiş yönüne paralel biçimde ve birer kişiliktir.

DERBY [*dırbi*] **KANALI,** İngilterede, Derby kontluğu (Derbyshire) nda, Grand Trunk kanalı ile Swarkestone'u birleştiren, 27 km uzunluğunda, gemilerin geçmesine elverişli bir kanal.

DERBY [*dırbi*] **KONTLARI,** İngilterede, XVII. yüzyıldan önce kurulup hâlâ var olan Shrewsbury, Huntingdon ve D. kontluklarından sonuncusunun kontları (bk. FERRERS ve STANLEY).

DERBYSHIRE [*dərbişir* ya da *dırbişir*], orta İngilterenin kuzey bölümünde bir kontluk. Kuzeyden Yorkshire, doğudan Nottinghamshire, güneydoğudan Leicestershire, güneyden Warwickshire, güneybatıdan Staffordshire, batıdan Staffordshire ve Cheshire, kuzeybatıdan Cheshire ile çevrilidir. Güney D. toprakları genel olarak düz ya da hafif dalgalıdır. Kuzeybatı kesimindeki Peak District dağlıktır; geri kalan bölümleri ise genellikle tepelerle kaplıdır. D. önemli bir kömür havzasıdır. Ayrıca büyük kireç ve mermer ocakları vardır. Bellibaşlı madenleri çinko, kurşun, manganez, kuvars, flüoriospat ve alçıtaşıdır. Romalılar zamanında önemli bir kurşun çıkarma kaynağı idi. XII - XIII. yüzyıllarda da en başta gelen kurşun madenciliği merkezi olmuştur. Kurşun madenciliği burada yakın zamanlara kadar süregelmiş, fakat iktisadî olmadığından artık bırakılmıştır. Matlocks yöresinde bugün dışarıdan gelen maden cevheri kullanan kurşun izabehaneleri vardır. Ayrıca demir - çelik sanayii, pamuklu dokuma, çorap, ipek ve yünlü kumaş yapımevleri vardır. Güney kesiminde Trent vâdisi çok verimlidir. Güneyde sütçülük yapılır. İl merkezi Derby (b. bk.) dir. Nüfusu 745 223 (1961) tür.

DERC ya da DERG, batı Libyada, Ghadames'ın doğusunda bir vaha.

D'ERCOLE [*derkọle*], **Pasquale** (1831 - 1917), İtalyan filozofu. Spinazzola'da doğmuş, Torino'da ölmüştür. Pavia ve Torino üniversitelerinde profesörlük etmiş olan D., Hegel doktrininin en ateşli tutucularından biridir. İki büyük eser yayınlamıştır: *La pena di morte e la sua abolizione dichiarate teoricamente e storicamente secondo la filosofia hegeliana* (Ölüm cezası ile bu cezanın kaldırılmasının Hegel felsefesine göre nazarî ve tarihî ispatı) [1875]; *Il teismo filosofico cristiano teoricamente e storicamente considerato* (Hıristiyan tanrıcılık [théisme] felsefesinin nazarî ve tarihî yönden görülüşü) [1875].

DERCUM [*dırkım*], **Francis Xavier** (1856 - 1931), Amerikalı sinir hastalıkları uzmanı. Philadelphia'da doğmuştur. Vücutta yer yer anormal ve ağrılı yağ birikintileri ve çeşitli sinir lezyonları meydana gelmesiyle beliren *adiposis dolorosa* hastalığının tanımını vermiştir. Eserleri: *A Clinical Manual of Mental Diseases* (Akıl hastalıkları klinik el kitabı) [1913 - 1917], *The Biology of the Internal Secretions* (İç salgılamaların biyolojisi) [1924]; *Physiology of Mind* (Zekânın fizyolojisi) [1925].

Dercum hastalığı: Vücutta yer yer, aşırı ve ağrılı yağ birikintileri ve çeşitli sinir dokusu bozulmalariyle birlikte beliren bir hastalık. Genel olarak kadınlarda görülür ve ak ciğer komplikasyonları yaparak ölüme yol açabilir. Öteki adları *adiposis dolorosa* (Lat. *adeps,* yağ; *osis,* anormal gelişme; *dolorosa,* ağrılı) ve *paratrophia* (*para,* aşırı; *trophē,* beslenme) dir.

DERD, Hâce Mir Muhammed b. Hâce Nasır Dehlevî (1717 - 1785) Hindistan'ın tanınmış şair ve sûfilerinden. Delhi'de ölmüştür. Nakşbendî tarikatı kurucusu Hâce Bahaiddîn (ölm. 1384) in soyundandır. Babası, şiirde mahlâsı Andelib olan Hâce Mîr Kasım'dır. Önce orduya girmiş, sonradan Nakşbendî tarikatına girerek dünyadan elini eteğini çekmiştir. Söylentiye göre, 15 yaşında iken namaz hakkında *Esrar - ı salât* adlı küçük bir kitap yazmıştır. *İlmü'l - kitap* adlı tasavvufla ilgili bir şerh meydana getirmiştir. Bu şerh *Varidât - ı Derd* adlı eserinin üzerine yazılmıştır. *Derd-i dil, Nâle vu derd* adlı eserlerinden başka, daha birçok dinî ve tasavvufî risaleler yazmıştır. Farsça ve Ordu dilinde birer divanı vardır.

DERE, akarsuların küçüklerine verilen ad. *D.* ile *çay* ve *öz* arasındaki sınır, kesin olarak belli olmaz. Bk. AKARSU ve IRMAK.

DERE, Tunceli ilinin Pertek ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 404 (1960) tür. Bucağa bağlı 10 köy ile birlikte nüfusu 3 552 (1960) dir. Pertek ile Hozat arasında, dağlık bir bölgede bulunan D., bu kasabalara

dar birer yol ile bağlıdır. Bucak halkının başlıca geçim kaynakları hayvancılık ve çiftçiliktir. Dağlarda yer yer meşe fundalıkları ve dişbudak ağaçlıkları vardır.

DERE ALABALIĞI (*Salmo fontinalis*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Alabalıkgiller (Salmonidae) familyasından bir tür. Eti çok lezzetli olduğu için değerli bir av balığıdır. Kuzey Amerikanın tatlı sularında çok yaygındır.

DERE İSKORPİTİGİLLER (*Cottidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Dikenli yüzgeçliler (Acanthopterygii) alt takımına giren bir familyası. Çoğu denizlerde ve tatlı sularda yaşayan, 200 kadar türü olan geniş bir familyadır. Etçildir. Dere iskorpiti (Cottus gobio) türü 10 - 15 cm uzunluğunda olur. Başı yassı, gövdesi kalınca, pulları çok küçüktür. Solungaç kapaklarının ucunda ikişer diken bulunur. Tatlı sularda yaşar, eti lezzetlidir.

DERE KAYASI (*Gobio*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Sazangiller (Cyprinidae) familyasından bir cins. Uzunluğu 12 - 18 cm dir. Anadolu ve Avrupanın tatlı sularında yaşar. *G. gobio* ve *G. fluviatilis* olmak üzere bilinen iki türü vardır. Eti çok lezzetlidir.

DERE KUMRUSU (Zoo.): bk. GÜLEN KUMRU.

DERE KUŞU (Zoo.): bk. YALI ÇAPKINI.

DERE OTU (*Anethum graveolens L.*), Maydanozgiller (Umbelliferae) familyasından yıllık bir bitki türü. Bitkinin gövdesi dik, kültür formları genel olarak 50 - 125 cm yüksekliğinde (kültürden kaçmış olanlar daha kısa boylu), dallı, tüysüz, üstü beyaz ya da yeşil çizgili, içi boştur.

D E R E   O T U
(tohumlanmış olarak)

Yaprakları üç ya da dört ince ve dar parçalı, koyu yeşil ve etlidir. Üst yapraklar daha az parçalı sapsız, alt yapraklar ise saplıdır. Çiçekler sarımtırak renkte, 30 ya da daha fazla kollu, bileşik şemsiye durumundadır. Nisan ve haziran ayları arasında çiçek açar. Meyva, yumurta ya da mercimek biçiminde esmer renkli şizokarptır. Bitki özellikle sulak ve nemli yerlerde yetişir. Bahçe ve tarlalarda kültürü yapılır. Yurdu İran, Doğu Hindistan ya da Kafkasya ve Mısır olduğu sanılmaktadır.

Bugün bütün Akdeniz çevresi ülkelerinde yetiştirilir. Bundan başka, Avrupa'nın büyük bir bölümüne, Kuzey Amerika, Batı Hindistan, Şili ve Paraguay'a yayılmıştır.

Yurdumuzda çok ekilen bir baharat bitkisidir. Bütün bölümlerinde aromatik, eterik yağ bulunur. Genç sürgünler baharat olarak, özellikle yaprakları yemek ve salatalara tat vermek için kullanılır. Meyvaları (Fructus anethi) eylül ayı sonlarına doğru toplanır ve gölgede kurutulur. Bileşiminde sabit ve uçucu yağlar, pektin ve azotlu bileşikler vardır. Sindirici ve bağırsak gazlarını önleyici olarak kullanılır. Hazımsızlık ve hıçkırıkta da etkisi olumludur.

DERE PİSİSİ (*Limanda Flesus*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Yan yüzergiller (Pleuronectidae) familyasından bir tür. Avrupanın ve yurdumuzun denizle bağlantısı olan bütün sularında bulunur. Uzunluğu 40 cm kadardır. Vücudu yassı uzun olup gözleri vücudunun sağ yanındadır. Eti çok lezzetli değildir.

DEREBEYLİK (Fr. Féodalité), Batı Avrupada IX. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar süren ve temeli fief (Lat. *feodum*, *feudum* = bir senyörün, vasaline çeşitli intifa haklarını verdiği toprak) olan siyasî ve toplumsal rejim. XVIII. yüzyıla kadar *feodal* kelimesi özellikle senyörle vasal arasındaki ilişkileri anlatmak üzere kullanılmışsa da, tarihçilerin çalışmaları ile bu kelimenin daha doğru bir tanımına varılmıştır. Feodalite, ondan daha eski olan köy ağalığı (seigneurie rurale) rejimi ile karıştırılmamalıdır. Feodalitede bundan başka, uzmanlaşmış bir savaşçılar sınıfı, bir devlete bağlı olmak yerine insandan insana olan bağlar ve devlet otoritesi kavramının ortadan kalkması da vardır. Feodalite rejimi, aynı gelişme derecesine erişmiş olan Roma ve Germen toplumlarının yabancı yayılmalardan ileri gelen karışıklıklar içinde karşılaşmasından doğmuştur. İktisadî zayıflamanın her türlü alışverişi gevşettiği bir sırada bu toplumlar parçalanmışlar, daha sonra da birbiriyle karışıp kaynaşmışlardır. Bir ara Carolinglerin en basit şekliyle yeniden kurduğu kırallık otoritesi, IX. yüzyıldaki yeni düşman yayılmalariyle yeniden zayıflamıştır. Yeni toplum tipi, Fransada yayılmaya çalışan Franklarla Gallia - Roma asıllı mülk sahipleri arasındaki kaynaşmanın en iyi şekilde gerçekleştiği Loire ve Meuse ırmakları arasındaki bölgede gelişmiştir; buradan başlayarak da, aynı yapıyı daima tam olarak göstermeksizin, Almanya, Kuzey İtalya ve Kuzey İspanyaya yayılmış, 1030 dan sonra Normanlar tarafından Güney İtalyaya, 1066 dan sonra da İngiltereye götürülmüştür. Frisia'da ve İrlanda'da hiç bilinmeyen bu sistem, İskandinavya yarımadasına da pek az girebilmiştir. Buna karşılık, Haçlı Seferlerinin bir sonucu olarak I. Baudoin'in hükümdarlığından başlayarak (XII. yüzyıl başlangıcı) doğudaki Latin devletlerine girmiştir.

Yapısında, yaşama seviyesi yüksek bir savaşçı sınıfı bulunan feodalite rejimi, bu sınıf için çalışan bir köylü yığınının var olmasını gerektirir. Savaşçı, hem toprak sahibi, hem de senyördür. Köylülerine toprak verir, köylü de borcunu ürünle ve her türlü angarya hizmetiyle öder. Senyör, köylülerinin komutanı ve gerektiği zaman da yargıcıdır. Bütün bunlar, Roma İmparatorluğunun sonunda başlayıp Fransız Devrimine kadar süren ağalık rejimi (régime seigneurial) ni meydana getirir.

Henüz Meroving'ler devrinde, sadece küçük ölçüde bir mal sahibi olan hür adam, kuvvetli bir adamın hizmetine girmeyi ve hürlüğünü kaybetmeksizin onun vasali haline gelmeyi kendisi için elverişli bulmuştur. Hizmete girme töreni şöyle olur: vasal adayı iki elini ayalarından birleştirerek senyörün önünde diz çöker. Senyörün de onun ellerini kendi elleriyle sarmasiyle köylü onun adamı olur. Bu, törenin kulluk, adamlık (Fr. hommage = adamlık, adamlığa girme) sunma bölümüdür. Bundan sonra köylü İncil ve kutsal emanetler üzerine and içerek senyörüne inançla bağlanır. Vasalin tam bağlılık sözü vermesine karşılık, senyör de onu koruyacağını vâdeder. Bazı kere vasal, bir toprağın imtiyazını da alır ki buna *bénéfice* denilir.

Kırallık otoritesini yeniden kurma amacını güden Ca-

roling hükümdarları, bu konuda vasallik düzeninden faydalanma yolunu tutmuşlardır. Ulaştırma araçlarının yetersizliği ve elverişsizliği yüzünden bu hükümdarlar, ülkelerinin bütün hür adamlarını tanıyamazlardı ki, bu da şahsî ilişkilerin birinci derecede önemli olduğu bir devirde büyük bir eksiklikti. Böylece, kilise malları *bénéfice* olarak en önemli kişilere dağıtılmış, ötekiler de vasallik bağlariyle onlara bağlanmaya çağrılmışlar ve bu arada en zengin olanlar, bunların bağlılığı konusunda hükümdara karşı kefil olmuşlardır.

IX. yüzyılda Norman yayılmaları, Caroling'lerin kurduğu düzeni bozmuştur. Hükümdar, kullarını artık parlak zaferleriyle kendine bağlı tutacak durumda olmadığı gibi, yüz yıl önceki cömert bağışçı da değildir; vasallik hizmetleri artık onun katına kadar yükselemez. Otorite bölünür ve yerini çok geçmeden özel kişilerin otoritesine bırakır. Kırallık ordusu yerli milisler halinde ayrışır. Norman tehlikesi karşısında, tâ uzaklarda yaşayan bir kıraldan yardım alamayan hür adamlar, bir şatoyu kendine karargâh yaparak savunmayı düzenleyen kuvvetli ve gözü pek birinin çevresinde toplanırlar, eğer o zamana kadar vasal değil idiyseler, o andan başlayarak onun vasali olurlar. Bazı kere de bu toplanma, kıralı temsil eden bir kontun çevresinde olur. Bu kont, çok geçmeden görev ve yetkilerinin kendi oğluna geçmesi ilkesini kabul ettirdiği gibi, kontluğundaki kıral mallarını da zorla alır. Kırallığın böylece parçalanıp dağılmasiyle feodalite dünyası kurulmuş olur.

Kuvvetli adamın, yani senyörün sanı süzeren (Fr. *suzerain*) dir. Süzerenin emrinde bir yığın vasal vardır. Bunlardan bazılarını istediği kadar yanında alıkoyabilir; fakat çoğu zaman vasallere birer fief verilir. Bir zaman gelmiş, süzeren vasal bakmaktan ve onun bağlılığını mükâfatlandırmaktan kurtulmak için ona bir bölgeyi ya da o bölgenin sağladığı gelirin bir kısmını bağışlamıştır. Vasal, kulluğunu sunar, sonra senyöründen o toprakların sembolü olan bir şey alırdı. Buna tercih (*investiture*) töreni denilirdi. Vasal, süzerenine yardım ve öğüt borcu ile borçlanırdı. Fief geri alınamazdı ve hayatı boyunca sahibine aitti. Süzerenin ölümünde vasal, fiefin kendisinde kalabilmesi için *droit de relief* (nöbet değiştirme vergisi) denilen bir vergi öderdi. Vasalin ihaneti halinde fief elinden alınırdı.

Feodalitede bir süzerenler hiyerarşisi vardır. En alt basamakta, senyörünü gece gündüz koruyan fiefsiz vasal bulunur; başka hiçbir savaşçının senyörü olmayan bu *vassale*'e *vasseur* denilir. Ondan sonraki basamakta, her birinin birkaç vasali olan ve kendileri de bir süzerene bağlı bulunan senyörlerin meydana getirdiği yığın vardır. Bu senyörlerden kendi sancağı altında bir yığın kul bulundurabilenlere, sancaklı senyör (*banneret*) adı verilir. Böylesi, doğrudan doğruya kırala bağlı olursa, *captal* (baş tımarcı) ya da baron olur. Sayıca az olan birtakım senyörlerin de toprağa bağlı bir prenslikleri bulunur. Bunlar kıralın kendilerine emanet ettiği toprakları zorla alan kontlardır. Birkaç kontluğu birleştirip başına geçen kontlar, duka (*duc*, yönetici, komutan) ve marki (*marquis*, serhat bölgesi yöneticisi, komutanı) dir. En üst basamakta, IX. yüzyıldan başlayarak sınırları hiç değişmeyen büyük ülkenin başındaki kıral vardır. Kırala edilen bağlılık yemini, ona ancak vasallerinin en küçükleriyle en yakınlarının hizmet ve itaatini sağlar; fakat kıral takdis töreniyle dinî bir kudret kazanır. Kıral, feodalite hiyerarşisinde kimseye kulluğunu sunmayan tek kişidir. Elindeki imkânlara göre adalet ve savunma hizmetlerini sağlamaya devam eder.

Rahipler sınıfı da feodalite düzenine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Çünkü bu sınıf, görevini yerine getirebilmek için toprağa ve köylünün çalışmasına muhtaçtır ve aldığı fieflere karşılık vasallik hizmetlerinde bulunması gerekir. Kiliseye toprak v. b. gibi nimetler verilmesi, XI. yüzyılda büyük tartışmalara yol açmıştır. Rahipler, din kanunu kan dökmelerini yasak ettiği için, asker olamazlar. Piskopos ve başkeşiş, kendi yerlerine askerlik hizmeti yapmaları için birer fief karşılığı *avoué* denilen vekilleri görevlendirirler.

Feodalite devrinde savaşçılar (bunlara şövalye [*chevalier*, atlı] denilirdi) egemen bir sınıf meydana getirirler. Bunların görevi, kendi süzerenlerinin emrinde başka şövalyelerle savaşmaktır. Bir şövalye aynı vasallikten olmayan başka bir şövalyenin ağır haksızlığına uğrayacak olursa, kavga ancak bir savaşla sonuca bağlanabilir. Ortaçağın bu devri, kaba kuvvetin zaferi ve güvensizlik devridir. Rahipler sınıfı ile burjuvalar sınıfı, senyörlerin kavgacılık ve yağmacılık içgüdülerini yumuşatmaya çalışırlar. Ancak bazı yerlerde senyörlük divanlarının vasal üyeleri, kendi benzerlerini yargılayabilirler.

XII. yüzyıldan başlayarak feodalite çağı özelliklerini kaybetmeye başlar. Yayılmaların durması, kırallarla prensleri ağır bir yükten kurtarır. Aynı zamanda nüfusun hızla artmaya başlaması güvenliğin sağlanmasını kolaylaştırdığı gibi, iktisatça kalkınmayı da mümkün kılar. Para ekonomisi ve vergiler yeniden ortaya çıkar. Fiefli vasallerin yaptığı hizmetlerin görülmesi, daha becerikli olan ve daha az kalabalık eden başka kimselerden istenebilir. Kültür rönesansı, zihinleri kamu gücü kavramına daha yatkın bir hale gitirir.

Feodalite yapısı birdenbire çökmeyip yavaş yavaş değişikliklere uğrar. Donanım giderlerini kendi ödeyebilecek kadar varlıklı olan herkese açık bulunan şövalyelik, babadan oğula kalan bir görev halini alır ve böylece soylular sınıfı meydana çıkar. Vasallik ilişkilerinde bağlılık ve askerî yardım kavramlarının yerini para kazanma kavramı alır. Süzerene yardım şu dört durumla sınırlanır: haraç, büyük evlâdın şövalyeliği, büyük kızın evlenmesi ve haçlı seferi. Askerî yardıma gelince, o da vasalin belirli sayıda süvari ile birlikte yılda kırk gün süre ile süzerenin emrinde bulunması (*ost*) ndan ibaret kalır. XI. yüzyılda fief, babadan oğula kalan bir nesne halini almış, XII. yüzyılda ise vasal, bazı vergiler ödemek şartiyle fiefini istediği gibi kullanmak hakkını elde etmiştir. Senyör, artık vasallerini kendi seçemez ve bazı kere vasallerin birkaç süzerenden birden fiefler aldıkları olur.

XIII. yüzyılda ülkesinin her yanına silâhla karışan Fransa kıralı, bu çabasından vasallerin ve onların da vasallerinin yardımına güvenmiş ve Caroling'lerin hayal etmiş oldukları vasallik piramidini gerçekleştirmiştir. Fakat kıral Philippe le Bel (1285 - 1314) in kanun adamları, Roma *imperium* (kamu gücü) unu örnek alarak kamu gücü kavramını yeniden canlandırmışlardır. Artık siyasî hayatın temeli, vasallik anlaşması değidir. Maddî yükümler artık tek yönlüdür ve kıralın çıkarınadır. Hükümeti eliyle bütün ülkenin halkını yöneten kıral, Tanrıdan başka kimseye hesap vermek zorunda değildir. İngiltere gibi bazı ülkelerde feodalite devrinden kalma bazı düzenler, monarşiyi denetler. Fransada XIII. yüzyıl sonundan başlayarak feodalite artık kırallık ülkesinin üstün gücü olmaktan çıkmışsa da, ilgililerin daha sonraki yüzyıllardaki çabalariyle canlanır gibi

olmuş, fakat yeni çağdan önce büsbütün tarih alanından silinmiştir. Böyle olmakla birlikte, anlamlarını yitirmiş birtakım formülleri kuramsal olarak 1789 Fransız Devrimine kadar yaşamaya devam etmiştir. Devrim, bunların da kullanılmasını yasak etmiştir.

Türklerde Derebeylik: Ortaçağ Avrupasının *féodalité* deyimi karşılığında dilimizde kullanılan *derebeylik* teriminin, feodalite kavramını hukukî ve politik bütün özellikleriyle kesin olarak karşılayan bir söz olup olmadığını tartışmadan önce, Türk kavimlerinin tarihî akışı içinde kendini gösteren sosyal kurumların batı anlamında bir feodalizm olup olmadığı üzerinde durmak gerekir.

Feodalite bir kavram olarak ele alınınca, Batı Ortaçağını karakterlerinden bu sosyal ve politik rejimi, Türklerin ve bazı tarihçilerin, Türk tarihi dışında ayrı bir özellikle incelemek istedikleri Memlûklerin ve Moğolların kurumlariyle ya da İslâm halifelikleri kuruluşlariyle kıyaslamaya imkân yoktur. Böyle düşünülürse, Türklerde bir feodaliteden söz açmak, biraz yakıştırma olur. Ancak, tarihçiler ve doğu bilimleriyle ilgilenenler, İslâm ve Türk feodalitesinin varlığı konusunda birleşmektedirler. Şüphesiz böyle bir anlayışa, feodalite deyiminin analojik olarak açıklanması yolu ile varılabilir. İslâm dünyasında meydana çıkan sosyal kurumları inceleyen tarihçi ve sosyologlar, İslâm - Arap feodalitesini daha önceki Partlar ve Sasanîler devrindeki İran feodalitesine bağlamakla, bu kurumlar için tarihin derinliklerine doğru inen bir evrim bile kabul etmişlerdir. Fakat bu görüş, kısa bir zamanda değerini kaybetmiş ve İslâm feodalitesinin doğuşunda İran'ın bir rolü olmadığı görüşü kuvvetlenmiştir. XI. yüzyıldan başlayarak İslâm dünyasında göze çarpan askerî feodalizm sisteminin nasıl meydana geldiğini, daha önceki devirlerde, özellikle Abbasîler devrinde doğan, iktisadî, sosyal ve politik şartları incelemekle açıklamak mümkündür. Bununla birlikte, gerek Selçuklular, Eyyubîler ve Memlûklerde, gerek Moğollarda görülen feodalitenin batı feodalitesi ile hiçbir ilişkisi olmadığı meydandadır. Abbasîlerin ikta (b. bk.) sisteminin, siyasî gelişme ve tarihî çevre içinde askerî bir feodalite haline geldiği artık bilinmektedir. İkta, hiçbir zaman batıdaki fief karşılığı olarak kabul edilemez.

Genel olarak, İslâm feodalizmi iki büyük döneme ayrılmaktadır. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşu, yani Türklerin İslâm dünyasının egemenliğini elde etmeleri, ikinci dönemin başlangıcıdır. Bu Türk devri, Mısırda Fatimîlerin yıkılışı, yani Selâhaddin Eyyubî ile başlamaktadır. Böylece Selçukluların İslâm dünyasına getirdikleri feodal sistemin, onların daha önce ana yurtlarında yaşadıkları tarihlerde de var olduğu ve tıpkı eski Germenlerdeki gibi feodal kurumlara sahip bulundukları bilinmekte ve Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşu ile bu sistemin İrana girmiş olduğu, daha sonra da Zengî ve Nureddin ile Suriyeye, Selâhaddin ile de Mısıra gelmiş olduğu, aynı bölgede kurulan Moğol devletlerinde de olduğu gibi devam ettirildiği, Anadolu Selçukluları ile Osmanlıların ise bunu olduğu gibi uyguladıkları kabul olunmaktadır.

Beri yandan, feodalitenin doğuşu sebepleri üzerinde duran sosyologlar, bu sistemi tanımlarlarken, onu Germen kavimlerine has sosyal bir sistem olarak belirtirler. Germen kavimlerinin geçirdikleri tarihî gelişmeye paralel gelişmeler geçiren Türk kavimleri ile Rusların ve Japonların da kendilerine göre bir feodal sisteme sahip bulunduklarını açıklarlar. Yine analojik tanımlar arasında feodalite, klan (uruk) kültürü ile devlet arasında aracı bir adım meydana getirmektedir. Ancak, bunun zorunlu bir adım olduğu söylenemez. Bütün kavimler klandan devlete geçtikleri halde, bunlardan yalnız dördü, feodalite evresini geçirmişlerdir ki, Türk kavimleri bunların içindedir. Başka bir tanımda ise, bir imparatorluğun dağılış devirlerinde ya da çöküntüye uğradığı zamanlarda geniş alanlarda anarşi hâkim olmaya başlayınca, feodal sistemin kendiliğinden meydana geldiği açıklanmaktadır.

Türk kavimleri için feodalitenin analoji yoliyle kullanılan mecazî bir deyim olduğunu gözden uzak tutmamak şartiyle, Türklerin feodal hayatlarını şöylece sıralayabiliriz:

1. Türk uruklarının ve devletlerinin feodal sistemi.

2. Abbasî ikta sisteminin Türk egemenliği sonucu olarak askerî feodalite haline geldiği devir; Türk - İslâm feodalitesi.

3. Osmanlı İmparatorluğunun çöküntü devrindeki feodaller; ayân ve derebeyler.

Gerek İslâmlıktan önceki, gerek sonraki Türk kavimlerinin tarihî gidişini, politik ve kültürel hayatlarını bütünü ile kavrayabilmek için, uzun bir tarihî evrim geçirmiş bulunan Türk feodal sistemini yüzyılların akışı içinde incelemek gerekir.

Burada *féodalité* karşılığı olarak kullandığımız D. deyiminin doğuşu ve yaygınlaşması üzerine kısa bir açıklama yapmak lâzımdır.

Aşağıda açıklanacak olan derebey ve D., Osmanlı feodal sisteminin ilk devirlerinde çok dar sınırlı bir kavramdı. Özellikle Rumelinin Hersek, Arnavutluk, Hırvatistan gibi dağlık sancaklarında, ocaklık olarak babadan oğula geçen, feodal hizmetlerden biri olan D. e atamalar yerinde yapılırdı. XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak derebeyler, iller örgütünde gittikçe önem kazanmış ve XIX. yüzyılın ilk yarısında patronage de suzerain durumuna yükselmiş bulunuyordu. Bu yüzyılda batı kültürü ve kurumları ile karşılaşan Osmanlı aydını ise, kendi tarihî gelişimi konusunda düşmüş olduğu bilgisizlik yüzünden, derebeyleri batının fief sahipleri ile kıyaslayarak ve onlara yakıştırarak, *féodalité* terimini Türkçeye D. olarak çevirmiştir.

Türklerde feodalitenin incelenmesinde gerekli olan bu açıklamadan sonra, en eski devirlerden başlayarak görülen gelişme üzerinde durulabilir.

1. Türk uruklarında ve devletlerinde feodalite: Türk kavimlerinin feodal sistemine bir ad vermek gerekirse bu, Türkçe *ülüş* olmalıdır (bk. Zeki Velidî Togan, Umumî Türk tarihine giriş, S. 217, 456 [514]). Yeniden doğan bir Türk devletinde, devleti meydana getiren uruk (klan) lardan devleti kuran ailenin bütün bireylerine kadar devlet topraklarından ve ülkelerinden pay alma, faydalanma hakkı demek olan ülüşte toprak, aynı boyların yurtları (yurtluk), hanlık ailesi üyelerinin *inçü* (has) leri, hanlık ailesi hizmetlilerinin ve beylerin babadan kalma hayatları boyunca kullandıkları topraklar (mukataalar, kopılar), orduya verilen çerig yurtları (timarlar) olmak üzere bölünürdü:

a. Türk boylarının yurtlukları: Türklerde her boya ve boyların uruklarına yaylak ve kışlak yerlerini efsanevî ataların, efsanevî - tarihî hükümdarların verdiği inancı vardır. Bunlara Türkçede *yurtluk*, Moğolcada *nutuk* denilmektedir. Oğuz destanında Oğuz uruklarının sınırları gösterilerek tesbit edilen yaylak ve kışlak yerleri bunu gösterdiği gibi, Osmanlıların doğuşu ile ilgili Ertuğrul Gazinin Sultan Alâaddinden Söğüt'ü kışlak, Tomaniç ve Ermeni dağlarını yaylak olarak yurtluk edinmesi efsanesi de bu töreyi tesbit

etmektedir. Uruklar, bir hükümdarın emri ile ya da göç yoliyle yeni topraklar edindiklerinde, hükümdardan almış oldukları topraklardan faydalanma karşılığında bir görevle yükümlü değillerdi. Aynı zamanda kendilerine edindikleri topraklar üzerindeki haklarını tesbit eden bir yarlığ (ferman) da verilmezdi. Uruklar, yurtlarının yönetiminden sorumlu bulunurlar, yurtlukta yaşayan yerli halkın sorumluluğunu da taşırlardı. Böylece urukların aldıkları topraklar, öz mülkleri olurdu.

b. Devlet topraklarına zorla alma yoliyle katılan topraklar ve ülkeler ise, hükümdarın öz toprakları, mülkü sayılırdı. Hükümdar, bu toprakları kendi çocukları ve ailenin öteki üyeleri arasında dilediği gibi üleştirirdi. Bu topraklara *inçü* (has) denir, bu mülklerin yönetimi inçü divanı (Divan - ı halisât, Divan - ı hâs) tarafından yürütülürdü. Başlangıçta *inçü* adı ancak hanlar soyuna ait yurtluklara verilmişse de, sonraki yüzyıllarda egemenlik haklarını elde etmiş beylerin toprakları da inçü şeklini almıştır. Selçuklu prensleri, Atabekler, Celâyir, Sulduz beyleri, Timur ve çocukları, şehzadeler ve sadaret vezirlik hasları gibi.

Şehzadelerin ayrıca yurtlukları da vardı. Bu yurtlukta yaşayan uruklar, devletin kuruluşunu sağlayan aristokrat uruklardır. Kuzey Türklerinde bunlar, *bayrı* adını taşımakta idiler. İnçü (has) topraklarından bazı vergiler alınmamakta, genellikle de hükümet bunlara önem vermekte idi. Bu yüzden köylüler daha rahat bir hayat için köylerinin inçülere katılması yolunda çalışmakta idiler. İnçülerin hukukî statüleri için bk. HAS, YURTLUK (MALİKÂNE) ve MUKATAA.

c. Devlet ve hanlık ailesinin hizmetinde bulunan görevlilere, yüksek komutanlara belli askerî hizmetler karşılığı babadan oğula geçmek yoliyle ya da hayatı boyunca verilen topraklara Türkçede *kopı*, Moğolcada *soyurgal*, İslâm kültürü çevresinde ise *ikta' - i temlik* denilmekte idi. Abbasîler devrindeki ikta sisteminden ve batıdaki fieften çok farklı olan bu sistem, İrana ve Ön Asyaya Selçuklu Türklerinden geçmiştir. Bu bakımdan Roma imparatorluğundaki location emphytéotique'in devamı olan Abbasî ikta (la ferme) ından ayrı olan Türk *kopı* sistemi, hükümet adına vergi toplanan ve ondan toplayan için bir pay ayrılan iltizam (b. bk.) dan başka, toprağı işlemekten çok, onun geliri ile ilgilenen askerî bir sistemdir. Bu usul, Gök Türklerde olduğu kadar İslâm devrinde Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular ve Hârezmşahlarda da kullanılmış, bütün Moğol devletlerinde ve Osmanlılarda da büyük bir dikkatle uygulanmıştır.

ç. Selçuklular zamanından kalma belgelerle tesbit olunan, İlhanlılar ve Osmanlılar devrinde de olduğu gibi uygulanan askerî ikta sistemi (timar ve ziamet) Türklerce kurulan bir sistemdir. Türk askerine aylık vermeden, onun hayatını sağlamak demek olan bu sistem, Gazan Han tarafından kusursuz bir şekle konulmuştur. Türklerden önce İran ve Maveraünnehirdeki eski Müslüman devletlerinde askerlere aylık verildiği bilinmektedir. Her ne kadar Selçuklularda Büyük Sultanın yanındaki askerler, Osmanlılarda da kapı kulları aylıklı askeri meydana getiriyorsa da, bu kuvvetler devletin büyük orduları yanında önemli bir yer tutmamakta ve asıl ordu, toprağa dayanan feodal sistemden meydana gelmekte idi. *Çerig yurt* adiyle anılan bu sistem, geniş imparatorlukların bel kemiği olan sipahi kuvvetlerinin meydana gelmesini sağlamakta idi.

d. Devlet hizmetinde bulunan kişilere ya da din bilginlerine ve şeyhlere ihsan ve sadaka olarak verilen, fakat babadan oğula geçen topraklara ise, İslâm kültürü çevresinde *idrarat* (sütlük), İlhanlılarda *tonluk*, Osmanlılarda *arpalık* denilmekte idi. *Beneficium* karşılığı olan bu sistem, Karahanlılarda *tenlik* adı ile görülmektedir. Osmanlılarda saraylı kadınlara verilen paşmaklıklar, aynı sistemin bütün Türk devletlerinde uygulandığını gösterir. Bu arpalık ya da tonluklar, Selçuklularda *ikta - i istiglâl* adı ile görülür. Gelir sağlayan iktaların hayat boyunca verilenlerine ise *tiyül* ya da *dirlik* adı verilmiştir.

2. Türk - İslâm feodalitesi: Müslüman Türk devletlerine ait kaynaklardan faydalanarak yukarıda özetlenen Türk feodal sisteminin, İslâmlıktan önce de Hunlara kadar uzanan çeşitli Türk devletlerinde az çok farklarla uygulandığı kabul olunabilir.

İslâm dünyasına Türk kavimlerinin egemen olmalarından sonra kendini gösteren ve Batı Roma, Arap, Bizans, Part ve Sasanî feodaliteleri ile ilgili olmayan askerî feodalitenin kökeninin ve kaynağının ne olması gerektiği sorusunun cevabı, bu feodalitenin göçebe, yarı yerleşik ve yerleşik toplumlardan meydana gelen eski Türk devletlerine vergi bir sistem olduğudur. Öteden beri Türk boylarının yapılarında daima yaşayan ve efsanevî çağlara kadar uzanarak devletçilik geleneğinden etkilenen, sosyal ve ekonomik şartlara göre şekillenen savaşlardan doğan bu feodalite, aralıksız bir evrimin sonucu olarak Türk toplumlarının başlıca dayanağı ve direnci olmuştur. Şu halde, Arap - Müslüman devrini ayrı bir sistem, Selçuklulardan başlayarak Osmanlılarda son şeklini bulan Türk sistemini de ayrı bir feodalizm olarak incelemek gerekir. Ayrıca topraklara tasarruf problemi yanında, bu devirlerde Ön Asya ülkelerinin geçirdikleri politik ve sosyal değişiklikler de göz önünde bulundurulmalıdır. Böylece Türk - İslâm feodalitesinin özellikleri meydana çıkmış olur.

Türk - İslâm feodalitesinin ayrıntıları şöylece tesbit edilebilir:

1. Feodallerin daha çok şehirlerde yerleşmeleri, toprağın feodaller tarafından doğrudan doğruya işletilmemesi. Bununla birlikte, Osmanlılarda ve Memlûklerde az da olsa topraklarına yerleşen feodaller de vardır.

2. Hükümdarlarla feodaller arasındaki ilişkiler. Türk - İslâm feodalitesinde yurtlukların dışında bütün toprak ve mülkler hukuk bakımından hükümdarındır. Hükümdar bunu dilediği oranda, babadan oğula, hayat boyunca ya da geçici olarak ikta edebilir. Müslüman Türklerde sadece toprak değil, herhangi bir gelir kaynağı da bir hizmet, ihsan ya da sadaka olarak ikta olunabilir. Çünkü toprağın da ikta edilmesinin başlıca nedeni bir gelir kaynağı olmasıdır.

3. Türk - İslâm feodalitesinde koruma sistemi vardır. Burada amaç, bir kimseyi ya da toplumu kuvvetli bir kimsenin ya da toplumun korumasıdır. Bunun sonucu olarak, Türk devletlerinde, padişahtan başlayarak timarlı sipahiye kadar uzanan bir hiyerarşi meydana çıkmıştır. Bu hiyerarşi ile batı feodalizminde görülen sosyal hiyerarşi arasında derin farklar vardır. Doğuda korunan kişi, bu hakkı kuvvetli devletçilik sisteminden ve doğrudan merkezden alıyordu. Bu koruma sisteminin böyle adaletli olması her halde feodallerin şehirlerde toplanmalarından ileri gelmekte idi.

4. Türk - İslâm feodalitesinde köylü ile feodal ilişkilerini düzenleyen genel bir sistem yoktu. Bu ilişkiler her ülkede değişik şartlara göre, değişik zamanlarda, başka başka gözükür. Avrupadaki köleliğe karşılık, köylünün kişisel hürriyetine sahip bulunması başlıca ayırıcı nitelik olmak-

la birlikte, meselâ Mısırda aynı zamanda kölelik sistemi de vardı. Moğollarda da kölelik olduğu halde, Selçuklularda ve Osmanlılarda feodaller topraklarını kendileri işletmeyip sadece vergi almakla yetinirlerdi. Osmanlı İmparatorluğunda timar sahiplerinin belli vergilerini almaktan başka bir yetkileri olmadığı için köylü serbestti. Bunun bir sonucu olarak da angarya usulü pek azdı. Bk. CİALE ve CERİME.

5. Büyük dirlikler bir göreve bağlı bulunmakta, görev bittiği zaman, dirlik başka bir feodale verilmekte idi. Küçük askerî dirliklerde babadan geçme esas olmakla birlikte, halka haksızlık edenlerin dirlikleri ellerinden alınmakta idi.

Türk - İslâm devletlerinde Selçuklulardan başlayıp İlhanlılar tarafından geliştirilen feodal sistem, Türk devletlerinin en ilerisi ve Türk geleneklerinin başarılı bir uygulayıcısı olan Osmanlı İmparatorluğunda, daha kuruluş yıllarında, XIV. yüzyıl başında başlamış ve Fatih zamanında gelişerek en yüksek evresini yaşamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda da feodaller, elde ettikleri gelire, taşıdıkları rütbe ve sana göre düzenlenmiş bulunmaktadırlar. Bunlar gelirlerine göre (yıllık maaş tutarları) küçükten büyüğe doğru timar, ziamet ve has olarak derecelendirilmekteydi. Herhangi bir iktaa tasarruf edebilmek hükümdarın iznine bağlı idi. *İbtida-i berat* verilmeden hiçbir kimse en küçük dirlik olan 3 000 akçalık bir kılıç timara dahi tasarruf edemezdi. İbtida - i berat verildikten sonra, 3 000 - 5 999 akçaya kadar gelir getiren timarlara beylerbeyiler doğrudan doğruya sipahi atamak yetkisine sahiptiler. Böyle timarlara *tezkiresiz timar* denilir. Bunun 3 000 akçası kılıç, 3 001 akçadan 5 999 akçaya kadar olan *mâl - i mukatele* geliri ise, hisse sayılırdı. Kılıç timar bozulamaz, ancak, hisseler başka bir timara, ziamete, hasa katılabilirdi. 6 000 akçadan 19 999 akçaya kadar olan timarlar ise tezkireli timarlar olup bunlara atamalar ancak başkentten yapılırdı. 20 000 akça geliri olan bir dirlik ziametti. Geliri 20 001 akça ile 99 999 akça arasında değişen ziametlere ise *icmalli ziamet* denirdi. Ziametin de hisse kısmı parçalanabilir, başka timarlar meydana getirilebilir, öteki has ve ziametlere katılabilirdi. 100 000 akça gelirden başlayarak mukataalar *has* olarak adlandırılır, bunlar da *havass - i hümayun*, *havass - i vüzera ve ümera* ile arpalıklar olmak üzere defter - i icmale kaydolunurdu. Her dirlikte temel ilke kılıcın korunmasıdır. Hisse olarak kılıca eklenen fazla gelirler, gereğine göre başka iktalara ve hizmetlere aktarılabildiğinden, Türk - İslâm devletlerinde Batı tipinde bir feodalitenin neden meydana gelemediği sorusunun cevabı kendiliğinden ortaya çıkmış olur.

Feodaller, mâl - i mukateleden elde ettikleri gelir oranına göre seferlere atlı asker getirmek zorundaydılar. Cebeli adını taşıyan bu askerler, kılıç dışında kalan fazla gelire göre hesaplanırdı. Buna göre bir fikir edinmek üzere Osmanlı İmparatorluğunu meydana getiren eya'etlerden Anadolu ve Rumeli beyliklerinin feodal durumlarını ve sefere getirmek zorunda bulundukları cebelileri kendi hiyerarşik düzenleri üzerinden karşılaştırabiliriz.

Rumeli Beylerbeyliği	Adet	Anadolu Beylerbeyliği	Adet
Beylerbeyi	1	Beylerbeyi	1
Sancakbeyi	7	Sancakbeyi	12
Ziamet	75	Yayabeyi	16
Müsellim	14	İcmalli ziamet	310
Tezkireli ve tezkiresiz timar	3 669	Tezkireli ve tezkiresiz timar	7 800
Cebeli	9 450	Cebeli	10 561

Bu cetvele göre, Rumelide 3 766, Anadoluda 8 139 feodal bulunmakta idi. İktalar boşaldıkça kime, nasıl verileceği belirtildiği gibi, hukukî statüleri de Osmanlı kanunnamelerinde bütün açıklığı ile belirtilmişti. Bk. TİMAR, ZİAMET, HAS.

Âyanlar ve derebeyler: Osmanlı İmparatorluğunda ve genellikle Türklerde feodal sistemin son evresini âyanlar ve derebeyler meydana getirirler. İmparatorlukta eyalet örgütlerinin temeli demek olan timar sisteminin XVII. yüzyıldan başlayarak gevşemesi, birbirine bağlı ve çok çeşitli etkenlerle bozulması ve çökmesi sonunda bir feodal öğenin kuvvetlenerek taşra örgütlerine hâkim olma sonucunu doğurmuştur. Hükümet merkezinin artan masraflarını karşılamak için ikta sistemini yıkarak dirlikleri mukataa halinde iltizama vermekten, ehil olmayan kayırılmış kişileri dirliklere atamaktan, dirlikleri rüşvet karşılığı vermekten, hisseleri rüşvetle dağıtmaktan, boşalan timarları sepet timarı yaparak gelirlerini yemekten ve bunlara benzer daha birçok sebeplerden dolayı, bütün Türk devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunda da temel gücü olan feodaller çökmüştür. İmparatorluğun en yüksek devresinde cebelileri ile birlikte 200 000 kadar sanılan bu atlı feodaller, XVIII. yüzyılın sonuna doğru 10 000 - 12 000 kadar deli atlıdan ibaret dağınık bir kuvvet haline düşmüşlerdi (bk. DELİ). XVII. yüzyılda görülen ayaklanmalar ve bu ayaklanmaları bastırmak için alınan zorlayıcı tedbirler, merkezle feodaller arasında bir çekişmeye yol açar. Yüzyıl boyunca süren bu çekişmeden, merkez yenilgi ile çıkınca, taşrada hükümet otoritesine karşı, halk ile merkezî otorite arasına giren ve eski feodal sistemi kemiren yeni bir feodaller takımı ortaya çıktı. Merkez iktidarsızlığı, plansızlığı, inançsızlığı ve yeni bir düzen kurma yeteneğinden yoksunluğu yüzünden yeni feodallere teslim olmak zorunda kaldı. *Derebeyi* adını taşımakta olan ve çeşitli san, sıfat, hattâ görevleri bulunan yeni feodaller, yüzyıldan fazla bir zaman imparatorluğun taşra örgütlerini ellerinde tuttular.

XVII. yüzyılın sonundan başlayarak merkezce *zi - kudret* (kuvvet, servet ve kudret sahibi) sanı ile kabul edilen bu yeni feodaller, derece derece *âyan*, *eşrâf - i belde*, *voyvoda*, *derebeyi*, *ağa*, *muhassıl* ve *mültezim* sanlarını taşımakta idiler. Bunlar halk tarafından seçilenler, kişisel çabalariyle sivrilerek kendilerini zorla kabul ettirenler ve hükümetçe görevlendirilenler olmak üzere genellikle üç grupta toplanırlar. Türk - İslâm feodalitesinin asıl kuruluşu içinde de var olan bu gruplar, çok geri planda oldukları halde, merkezin gevşemesi oranında kuvvetlenmişler ve asıl sistemi yıkarak ondan ayrı bir s stem halini almışlardır.

İmparatorluk merkez yönetiminin kuvvetli olduğu devirlerde âyan ve derebeyler herhangi bir il ve ilcede, oranın yönetimiyle ilgilenerek halk ile hükümet arasındaki ilişkileri düzenleyen ve halk tarafından seçilen görevlilerdir. Bunlar, bulundukları memleketin erk sahibi aileleri (eşrâf - i belde) arasından seçilirlerdi. Âyan ve derebeylerin seçimine hükümet karışmaz, beldenin kadısı ve esnaf loncaları ile tarikat şeyhleri seçimi yönetirler, hükümet, seçilen kimsenin hükümetçe iyi tanınması konusunda veto hakkına sahip bulunurdu. Seçilenlere vali tarafından âyanlık ve D. buyruldısı verilirdi. Öte yandan dirliklerin muhassıllık haline getirilmesi ve hasların mukataa yoliyle iltizama verilme-

si, sermayeye dayanan yeni bir memur takımının ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu memurlar merkezden gönderilen voyvoda, mütesellim ve muhassıllarla birlikte taşradan istekli çıkan mültezimlerdi. Bunların yanında ayrıca taşralarda zorbalık yoliyle sivrilen ve zorla devlet görevlerini ellerine geçirmiş bulunan beyler de vardı. Böylece merkezin zaafı arttıkça gerek âyanlık ve D. leri ile üstünlük, gerek voyvodalıktaki kârlı kazançlardan dolayı zenginlik elde ederek sivrilen bazı kişiler, halkı sıkı bir baskı altına almışlar ve âyanlığı uzun yıllar ellerinde tutarak böylece asker ve kuvvet sahibi olmuşlardı. Özellikle 1768 ve 1787 seferlerindeki aralıksız savaşlar dolayısiyle asker ve paraya ihtiyacı olan hükümet, bu derebeylerin yardımiyle cephelere asker ve savaş gereçleri gönderebildiğinden, bunlara karşı yumuşak davranmak zorunda kalıyordu. Bunun sonunda derebeyler ayrıca mir-i miranlık, vezirlik gibi devletin en yüksek feodal sanlarını da elde etmişler, meşru olmayan durumlarını hukukî hale koymuşlardır. Bunların birbiriyle çekişmeleri yüzünden memleketin çeşitli bölgelerinde tarım ve ticaret hayatı çökmüş, bunun sonunda da mahallî sanayi yıkılmıştır. Bu yüzden halkın bir kısmı göç etmek zorunda kalmıştır. Halkın derebeylerden şikâyetleri hükümetin iktidarsızlığı yüzünden bir sonuç vermemiş, çok kere derebeyleri İstanbuldaki devlet memurlarından seçtikleri kapı kethüdaları yoliyle durumu haber aldıklarından, sonunda şikâyetçiler cezalandırılmıştır. Bu yeni feodaller karşısında âciz kalan hükümetin bütün çabası, bunların kendilerine karşı birleşmelerini önlemek, halkın felâket ve sefaletine bakmayarak, aralarındaki çekişmeleri körüklemek ve böylece fırsat düştükçe onları ortadan kaldırmaktı.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, bir kısım zorlu valiler, sancak beyleri, âyanlar, voyvodalar, muhassıllar, mütesellimler kendi başlarına buyruk, yeni feodalitenin temsilcileri olarak bütün imparatorluğun Fas'a kadar yayılan geniş topraklarını kaplamış bulunuyordu. Bunlar arasında Anadoluda, İzmirde Kâtiboğulları; Aydın, Manisa ve Bergama'da Karaosmanoğulları; Yozgat, Kayseri, Niğde, Ankara ve Amasya'da Çapanoğulları; Trabzon'da Tuzcuoğulları; Canik'te Canikli Ali Paşa ve oğulları; Musul, Kerkük yöresinde Abdülceliloğulları; Bağdad'da Kölemen derebeyleri; Bolu voyvodası Hacı Ahmedoğlu İbrahim, Bilecik âyanı Kalyoncuoğlu Ali, Kalyoncuoğlu Mustafa, Uşaklı Acemoğlu, Kütahya mütesellimi ve Gediz voyvodası Nasuhoğlu, Bozkır şeyhi Abdülhalim, Kocaeli muhassılı Tüfekçibaşı; Rumelide ise Silistre, Deliorman yöresinde Yılıkoğlu Süleyman, İbrail nazırı Ahmet Ağa; Rusçuk ve Tırnovada Tirsiniklioğlu; Vidinde Pazvantoğlu; Gümülcinede Tokatçıklıoğlu Süleyman; Edirne'de Dağdevirenoğlu Mehmet Ağa sayılabilir. Böylece ortaya çıkan yeni feodaller, Osmanlı hükümdarlığını, son Abbasî halifeleri gibi, vezirlik, beylerbeyilik, kapıcıbaşılık v. b. feodal sanların menşurlarını dağıtan bir devlet başkanı durumuna indirmişti.

Osmanlı hükümeti, düşmüş olduğu bu durumdan kurtulmak için feodaller arasındaki çekişmeleri ustalıkla geliştirirken, halkın kendi tarafını tutması için de emirler ve fermanlarla sesini duyurmaya çalışmakta idi.

Bu arada zaman zaman feodalleri ortadan kaldırmak için birtakım kararlar da almaktan geri kalmıyordu. 1779 da yayınlanan bir fermanla valilerin âyanlık, D. buyrultusu vermelerini ve hâkimlerin mürâsele göndermelerini yasaklamış ve âyanlık için sadrazama arz ile izinname almaları şartını koymuşsa da, bu fermanın bir etkisi olmamış, eski usul sürüp gitmişti. 1786 da ise âyanların şehirlerde, derebeylerin çevredeki erklerini kırmak için XVI. yüzyılda olduğu gibi şehirler için şehir kethüdalıkları ve çevre için de kır serdarlıkları yeniden kurulmuşsa da, bu görevlere atananlar gerçek feodallerin hizmetlerindeki güçsüz kişiler olduğundan, bu tedbirden de bir sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine 1790 da âyanlık ve D. lerin kurulmasına yeniden izin verilmişti. Bu devrede âyan ve derebeyler vergi işlerini bütünü ile üzerlerine almış oldular. Her bölgeye dağıtılan vergiden kendilerine bir pay almakta idiler.

Derebeylerle kesin ve sistemli savaşı II. Mahmut (b. bk.) açmıştır. Onun bütün saltanat süresini kapsayan çabaları sonunda devlet otoritesi yeniden kurulmaya başlamıştır. II. Mahmudun çalışmaları, bu feodallerin hükümeti tehdideden güçlerini kırmışsa da, kesin olarak ortadan kalkmaları, Tanzimat ve İkinci Meşrutiyet devirlerinde mümkün olabilmiştir. Devlet otoritesinin doğu Anadolunun dağlık bölgesinde yerleşmesi ise, Cumhuriyet yıllarına kadar gecikmiştir.

DEREBOĞAZ DERESİ, İzmir'in güneyinde, Cumaovası çevresinden çıkan ve Kuşadası Körfezine dökülen bir dere. Uzunluğu 40 km dir. Cumaovasından geçtikten sonra, Palamut Dağı (697 m) ile Dikmen Dağı (619 m) arasında dar ve derin bir boğazdan geçer. Buraya Dereboğazı adı verilir. 8 km uzunluktaki bu boğazdan çıkan dere, bir delta düzlüğünden geçerek denize ulaşır. Bu dere ağzının karşısında Sıçan Adası vardır.

DERECAT (İng. **Derejat**): bk. DERACAT.

DERECE (Lat. *gradus*, basamak; Alm. Grad; Fr. Degré; İng. Degree), herhangi bir dizinin, merdiven basamaklarını andıracak şekilde birbirini izleyip farklı yüksekliklerde yer alan öğelerinden her biri.

Askerlik: bk. RÜTBE.

Astroloji: Zodyak (b. bk.) işaretlerinin bölümlerinden her biri. Her işaret otuz D. ye bölünmüştür. Bu derecelerin bazıları uğurlu ya da aydınlık, bazıları da uğursuz ya da karanlık sayılır. Ne iyi ne de kötü olanlarına boş D. ler denilir. Bir de körlük, topallık, dilsizlik gibi beden kusurlariyle ilgili olan Azemen D. leri vardır.

Cebir: Bir terimin belli bir harfe göre D. si, terimdeki o harfin kuvvetidir. Bir tam terimin D. si, terimdeki harflerin kuvvetlerinin toplamıdır. Terimdeki bir harfin üzerinde rakam yoksa, o harfin D. si 1 sayılır. Böylece, $3ab^2x^3$ terimi a harfine göre 1. D. den, b harfine göre 2. D. den, x harfine göre de 3. D. dendir, terimin bütünü de 6. D. dendir.

Rasyonel bir kesrin D. si, o kesrin pay ve payda D. leri arasındaki farktır. Tam bir denklemin ya da tam bir çokterimlinin D. si, ifadedeki en yüksek D. li terimin D. sidir.

Coğrafya: bk. ENLEM, BOYLAM, KOORDİNATLAR.

Geometri: Daire çemberlerinin 360 da birine eşit açı ölçüsü birimi. Sembolü ($^\circ$) dır.

Jeodezi: *Meridyen Dereceleri* (bk. BOYLAM).

Kimya: Eriyiklerin yoğunluk ölçüsü birimi (Bir şarabın alkol D. si gibi). *Klorometri Derecesi*: Bir litre Javel suyunda ya da bir kg kireç klorürde bulunan aktif klorun litre olarak niceliği *Bome Derecesidir* (bk. BAUME AREOMETRELERİ ve B. DERECESİ).

Musiki: Bir musiki dizisinde yer alan seslerden her biri. Musikide D. kavramı ile tonalite (dizinin kuruluş ilkesi) kavramı arasında sıkı bir bağıntı vardır. Bir D., gamın gerektirdiği hiyerarşiye göre belirtilir. Tonik (birinci D., yani adını tona veren nota) ile dominant (ya da çeken, yani majör ve minör dizilerin beşinci D. si) temel D. lerdir. Bir gamın D. leri arasındaki uzaklıklar eşit değildir. Ton, iki D. yi birbirinden ayıran en büyük uzaklıktır. Tonun kendisi de yarım tonlara ve dörtte bir tonlara bölünebilir.

DERECE (Adliye), mahkemeler bir ya da birden çok kat (derece) üzerine olabilir. Osmanlı İmparatorluğu devrinde şer'iye mahkemeleri birer katlıydı. Sonraları bunların üstünde ve kararlarını onaylamak ya da bozmak yetkisi ile Fetvahane - i Âli ve Şer'î Tetkikat Meclisi kuruldu. Tanzimattan sonra açılan ve Nizamiye adı verilen mahkemeler, 1880 tarihli bir kanunla bidayet, istinaf ve temyiz olmak üzere üç kat üzerine kuruldu. Bu durum 1924 yılına kadar sürdü. O yıl 469 sayılı kanunla şer'iye mahkemeleriyle birlikte istinaf mahkemeleri de kaldırılarak mahkemeler sulh ve asliye mahkemeleri ve bunların üstünde de temyiz mahkemesi olmak üzere iki kata indirildi.

Bugün kural olarak bütün memleketlerde dâvalar üç katta görülür. İlk katta görülen dâvanın çözümü tarafları doyurmazsa, o dâvaya ikinci katta, istinaf yolu ile yeniden bakılır. Bu ikinci mahkemenin kararı da tesbit edilmiş olan olaylara kanunun doğru olarak uygulanıp uygulanmamış olmasının incelenmesi için yargıtay (temyiz) da gözden geçirilir.

Sulh mahkemeleri sulh hukuk ve sulh ceza mahkemeleri olarak ikiye ayrılır. Sulh hukuk mahkemeleri genel olarak bin liraya kadar olan hukuk anlaşmazlıklariyle tahliye ve şuyuun izalesi gibi dâvalara bakar. Sulh ceza mahkemeleri ise hafif para cezalarını gerektiren suçlarla ve hafif hapis cezasını gerektiren kabahat nevinden suçlarla uğraşır.

Asliye mahkemeleri de asliye hukuk ve asliye ceza mahkemeleri olarak ikiye ayrılır. Asliye hukuk mahkemeleri: asıl asliye hukuk, asliye ticaret ve asliye iş mahkemeleri, kollarına ayrılır. Asliye ceza mahkemeleri hapis ve para cezalariyle bazı kere de ağır para cezasını gerektiren suçlarla uğraşır.

Ağır ceza mahkemeleri, ağır hapsi ya da ağır para cezasını gerektiren suçlarla ilgili dâvalara bakar.

Bu mahkemelerin hepsi de birinci D. de mahkemelerdir; birbirinin kararlarını bozamaz. Buna göre, istinaf mahkemelerinin yeniden kurulmasına kadar, D. kavramı ancak bu mahkemelerle yargıtay arasında bahis konusu olabilir.

DERECİK, Trabzon ilinin Akçaabat ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 794 (1960) tür. Bucağa bağlı 12 köy ile birlikte D. bucağının nüfusu 10 718 (1960) dir. D., Trabzon ile Akçaabat arasında, deniz kıyısından 8 km içeridedir. Trabzona 16 km uzunluğunda bir yol ile bağlıdır. Güneydeki dağlardan beslenen derelerin açtığı vâdilerle topraklar parçalı bir görünüş almıştır. Güneydeki dağlarda çam ve kayın ormanlariyle fundalıklar vardır. Vâdi tabanlarında ve düzce yerlerde çiftçilik yapılır. Halkın bir kısmı geçimini işçilikle sağlar.

DERECSKE [*dęreçke*], Macaristanın Bihar komitat (Mac. vármegye) ında, Debrecen şehrinin 20 km güney - güneybatısında, Debrecen demiryolu üzerinde bir kasaba. Denizden yüksekliği 101 m, nüfusu 9 840 (1920) tır. Un ve tuğla fabrikaları vardır. Eski bir yerleşme yeri olan D., XVI. yüzyılda Erdel (Mac. Erdély) beyi István Bocskay (b. bk.) den birtakım imtiyazlar almıştır. 1659 ve 1693 yıllarında Türklerle yapılan savaşlarda kasaba ağır zarara uğramıştır.

DEREKÖY, Kırklareli ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 1 206 (1960), 9 köyü ile birlikte bucak nüfusu 4 479 dur. D., Kırklarelinin kuzeyinde, sınıra 14 km uzaklıkta, orman ve fundalıklar (meşe, kayın) arasında, tepelik bir yerdedir. Kırklareline 30 km lik bir yol ile bağlıdır. Halk çiftçilik, bahçecilik ve odunculukla geçinir.

DERELİ, Giresun iline bağlı bir ilce. İlce merkezinin nüfusu 1 234 (1960) tür. Bir bucağı (Yavuzkemal) ve ilceye bağlı 36 köyü ile birlikte nüfusu 30 189 (1960) dur. D., deniz kıyısından 20 km kadar içeride, güneydeki dağlardan inen Aksu boyundadır. 27 km lik bir yol ile kıyı boyundan geçen ana şoseye bağlıdır. Bu yol D. yi Şebin Karahisar, Erzincan ve Sivasa bağlar. İlce toprakları dağlıktır (800 - 1 000 m). İklim oldukça yumuşak, yağışları bolcadır. Yıllık yağış tutarı 1 000 - 1 500 mm yi bulur. Çevredeki dağlarda çam, lâdin, kayın ve meşe gibi ağaçlardan oluşmuş orman ve koruluklarla fundalıklar vardır. Bu çevrede fındık ağaççıkları yetişmiştir. Geçim kaynakları arasında bahçecilik, fındıkçılık, odunculuk ve işçilik vardır.

DERELİ, Cevat (doğ. 1900), Türk ressamı. Rizede doğmuştur. Güzel Sanatlar Akademisini bitirdikten sonra devlet resim yarışmasını kazanarak Parise gitmiş, orada Julian Akademisinde çalışmıştır (1924 - 1928). 1929 dan beri

C. D E R E L İ: «M a n z a r a»

Güzel Sanatlar Akademisinde resim öğretmenidir. Yurt içi ve yurt dışı sergilere katılmıştır. Paris, Edinbourg, Bruxelles (1958), Amsterdam, Charleroi ve Venedik Biennale'i, devlet resim ve heykel sergileri bunlar arasındadır. D. önceleri empresyonist bir anlayışla eserler vermiş, sonraları Türk minyatürlerinin açık etkisi görülen bir tarzı eserlerine uygulamış ve biçimleri daha çok geometrik bir düzenle işleyerek, güzel renk uyumlariyle zenginleştirmiştir. Eserleri arasında «Balık pazarı»; «Bursada han avlusu»; «Balıkçılar» (Resim ve Heykel Müzesi, İstanbul); «Bursa manzarası»; «Millî oyun»; «Natürmort» ve «İstihsal» (kompozisyon) vardır.

DERÈME [*diręm*], **Tristan** (asıl adı: **Philippe Huc**; 1889 - 1941), Fransız şairi. Marmande'da doğmuş, Oloron - Sainte - Marie'de ölmüştür. Çok genç yaşta fantezist şairler grupunda etkin bir rol oynamıştır. *Le renard et le corbeau*

(Tilki ile karga); *Le tiroir secret* (Gizli çekme) adlı ilk şiirleri 1905 te çıkmıştır; bunlardan sonra yazdığı şiirlerde aşırı bir hayal ile zaptedilmiş bir heyecan el ele vermiştir: *La verdure dorée* (Yaldızlı çayırlar) [1922]; *Le Zodiaque* (Zodyak) [1927]; *Le poème des griffons* (Ankaların şiiri) [1938]. Özünde klâsik olan doktrinini, bol esin ve ince buluşlarla dolu olan sonraki eserlerinde daha da geliştirmiştir: *Le poisson rouge* (Kızıl balık) [1934]; *Le violon des muses* (Muzaların kemanı) [1935]; *L'escargot bleu* (Mavi salyangoz) [1936]; *La tortue indigo* (Çivit mavisi kaplumbağa) [1937]; *Tourments, caprices et délices, ou les poètes et les mots* (Acılar, hevesler ve hazlar ya da şairler ve kelimeler) [1941].

DERENBOURG [*dırēbūr*], **Joseph Naftali** (1811 - 1895), Alman asıllı Fransız doğu bilgini. Mainz'ta doğmuş, Ems'te ölmüştür. Ecole des Hautes Études'de profesör iken Arap ve İbranî metinlerini yayınlamış ve «Corpus inscriptionum semiticarum» çalışmalarına katılmıştır. Başlıca eserleri: *Les séances de Hariri* (Makamat-ı Harirî) [1847 - 1856], *Les fables de Logman* (Lokman'ın masalları) [1850]; *Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine* (Filistin tarihi ve coğrafyası üzerine deneme) [1867]. Oğlu Hartwig (1844 - 1908), Paris'te doğmuştur. Ecole des Hautes Études'-de ve Doğu Dilleri Okulunda profesörlük yapmıştır. Eserleri: *Essai sur les formes des pluriels arabes* (Arapçada çoğul şekilleri üzerine bir deneme) [1867], *Les manuscrits arabes de l'Escurial* (Escurial [İspanyada bir yer adı] Arapça el yazmaları) [1884], *Ousoma ibn Mounkielh, un émir syrien au Ier siècle des Croisades* (Haçlı seferlerinin I. yüzyılında yaşamış Suriyeli bir emîr) [1886], *La science des religions et l'islamisme* (Din bilimi ve İslâm) [1887], *Opuscules d'un arabisant* (Bir Arapça uzmanının kısa eserleri) [1905].

DERENNES [*dıręn*], **Charles** (1882 - 1930), Fransız yazarı. Ville-neuve-sur-Lot'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransızca ve Fransanın güney lehçesinde (langue d'oc) yazılmış şiir kitapları vardır. Ayrıca romanlar da yazmıştır. Bunların bir kısmı *Bestiaire sentimental* (İçli hayvan hikâyeleri) serisini meydana getirir. *Vie de grillon* (Cırcır böceğinin hayatı) [1921]; *La chauve-souris* (Yarasa) [1922]; *Emile et les autres* (Emile ve ötekiler) [1924] içli gözlemlerle dolu olan bu hayvan hikâye serisinin başlıcalarıdır.

DEREPAZARI, Rize ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 2 003 (1960) tür. 15 köyü ile birlikte bucak nüfusu 8 412 (1960) dir. D. Rizenin 8 km batısında, kıyı boyundadır. Halk bahçe tarımı (mısır, dağ pirinci, tütün v. b.), balıkçılık, ticaret işleri ve işçilikle geçinir.

DEREZÎ, Anuştigin (ölm. 1019), Dürzî doktrinin Türk asıllı kurucularından biri. Dürzî doktrininin öteki kurucusu Hamza b. Ali b. Ahmet ez-Zevzenî'den rütbe ve derece bakımından küçük idi. Böyle olduğu halde, bu inanç, D. adı ile yayılmış ve tanınmıştır (bk. HAMZA ve DÜRZÎLER).

D., bir batınî olarak yetiştirilmiş, Mısıra gelmeden önce batınî mürşitlerinden Ali b. Habbal'in derslerine devam ederek mezun sanını almış bulunuyordu. Daîlik derecesine çıktıktan sonra, 1017 de Mısıra gelmişti. Doktrinci Hamza b. Ali'nin imamlığını da önceden kabul etmişti. Kahirede halife El Hâkim'in hizmetine girerek, ondan yakınlık gördü. Bu hal, Hamza b. Ali'nin çekememezliğine sebep oldu. Aralarındaki anlaşmazlık gittikçe arttı.

D., kendine Seyfü'l-imân (= imanın kılıcı) sanını vermiş ve halife El Hâkim'in tanrılığını ilk defa ileri sürerek, halifenin adını El Hâkim biemri'llah (= Tanrının emri ile hâkim) şeklinden çıkararak, El Hâkim biemrih (= kendi kendine hâkim) şekline sokmuştu. Ona göre, akl-i küll, dünya yaratılırken Âdem'de tecelli etmiş ve sırası ile peygamberlerde belirdikten sonra, Fatıma yolu ile Ali evlâdına geçmişti. En son belirdiği de halife El Hâkim idi. Bu düşünce, batınî inanışının yeni bir açıklamasından başka bir şey olmamakla birlikte, halife onun bu düşüncesine ses çıkarmadı. Böylece Kahirede D. nin düşüncelerini benimseyenlerin sayısı artmaya başladı. Bunlar, kendilerine D. adını verdiler. Hamza b. Ali'nin doktrini ile birleşen D. doktrini, sonradan ayrı bir inancın adı olarak yayıldı. Bu hal, Hamza'yı daha çok sinirlendirdi.

D. nin ölüm şekli karanlıktır. Bir söylentiye göre, halife onu Suriyeye yeni doktrini yaymaya göndermiş ya da Mısırda kalması zorlaşınca kendiliğinden Suriyeye çekilmiş ve orada Türklerle anlaşamayarak öldürülmüştür. Başka bir söylentiye göre ise, saraydaki Türk iç oğlanlarından biri tarafından öldürülmüştür. Bir başka habere göre de, Hamza, imametin Anuştigin'in eline geçtiğini görünce, bir kargaşalık çıkartarak onu, öteki D. leri ve bu arada Anuştigin'in en yakın fikir arkadaşı olan Berzailâ'yı hep birlikte öldürtmüştür.

DERG [*dırg*] **GÖLÜ (Lough Derg),** İrlanda Cumhuriyetinin Tipperary ve Galway kontluklarında, Shannon vâdisinde, orta ovanın güneyinde dar ve uzun bir göl. Bu göl, elektrik üretimi için tabiî bir su hazinesi olarak kullanılır.

İrlanda Cumhuriyetinde, Donegal kontluğuna bağlı Ulster'de, Derg'in üst vâdisinde, Kuzey İrlanda sınırında, aynı adı taşıyan bir göl daha vardır. Bu göl içindeki Saint-Davoc adasında, VI. yüzyılda yapılmış bir manastırın ve Saint Patrick kilisesinin kalıntıları bulunmaktadır.

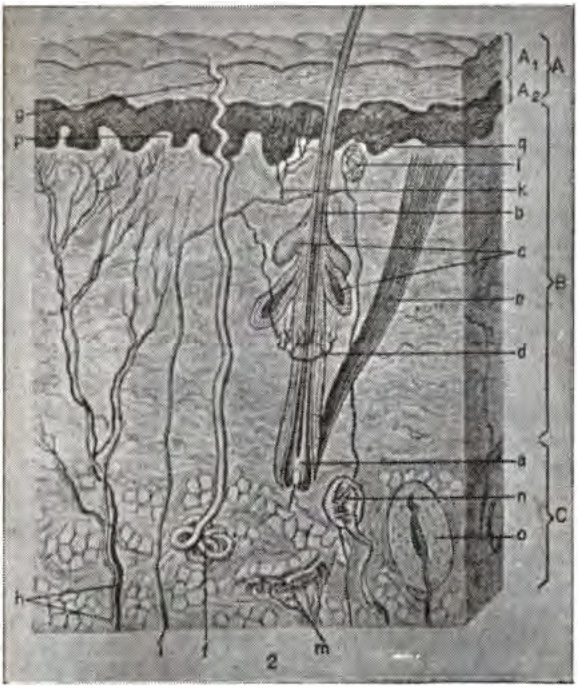
DERGÂH (Tasavvuf): bk. TEKKE.

DERGÂH, 16 nisan 1921 de İstanbulda yayınlanmaya başlayan on beş günlük fikir ve sanat dergisi. Üniversite gençleri tarafından çıkarılan D. ın sahibi Mustafa Nihat (Özön) tır. 42 sayı çıkmıştır. D. Anadoludaki Kurtuluş Savaşını tutmuştur. Dergide Yahya Kemal (Beyatlı), Ahmet Haşim, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Mustafa Şekip (Tunç), Falih Rıfkı (Atay) ve İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) nın yazıları yayınlanmıştır.

DERGÂH-I ÂLÎ KAPICILARI: bk. KAPICILAR.

DERGİ, Doğu Tibet yüksek dağlar dizisinde, Yang-Çekyang ırmağının yukarı kesiminde (Dreçu), 100 000 e yakın nüfuslu bir bölge.

DERİ (İnsanda), insan ve hayvanların vücudunu baştan başa örten dokuya verilen ad. D. nin kalınlığı, bulunduğu yere göre değişir. Meselâ göz kapaklarında 1 mm, ayak tabanında 3 mm dir. D. iki kattır: dıştaki epidermis, içteki koryum ya da derma adiyle anılır. Epidermis, epitel adı verilen bir dokunun üst üste gelmesinden ortaya çıkmıştır. Dokunun arasında kan damarları yoktur. Epidermis de iki kattır. Dıştaki karneum adını alır; ölü epitel hücrelerinden yapılmıştır. İçteki ise üreyen doku diye adlandırılır. Buradaki epitel hücreleri kendi kendine çoğalır. Aralarında çıplak sinir lifleri bulunur. Koryum, bağ dokusundan yapılmıştır. Arasında düz kas lifleri bulunur. Ger-

D E R İ

A. Üst deri (epidermis); A1. Boynuzsu tabaka; A2. Üreyen tabaka; B. Alt deri; C. Alt deri hücre dokusu: a. Kıl dibi, c. Yağ bezi, d. Bonnet sinir çemberi, e. Ürperme kası, f. Ter bezlerinin yumak şeklindeki dip kısmı, g. Ter delikçiği, h. Derideki kılcal atar ve toplar damarlar, i. Deri siniri, k. Deri siniri kolu, l. Meissner dokunma cisimciği, m. Ruffini cisimciği, p. Kalın deri damar tomuru, q. Kalın deri sinir tomuru, r. Yağ dokuları

minatif kata yapışık olan kısım, girintili çıkıntılı olup papiller kat adını alır. Damar bakımından çok zengin olan onun altındaki kata, yani D. nin kaslara yapışık katına retiküler kat denilir. Burada kılcal damarlar ağ yapmışlardır.

Bir de D. altı dokusu vardır. Bu, fibroelastik, yani bağ dokusundan yapılmıştır. Arasında yağ dokusu, damarlar ve sinirler bulunur. Retiküler tabaka ile D. altı dokusu şişmanlarda çok kalındır; bol bol yağ dokusu vardır. Retiküler tabaka ile D. altı dokusunda ortak olarak ter bezleri yerleşmiştir.

D. altı dokusunun yaptığı kıllar, tırnaklar ve türlü bezeler de D. anatomisi konusuna girer. Bunların hemen hepsi koryum tabakasından gelir. Epitel dokusunun biçim değiştirmesiyle ortaya çıkar. Hepsinin ayrı ayrı görevleri vardır. Bezeler üç türlüdür: Ter bezeleri, süt bezeleri ve sebasea denilen bezeler.

D. de birçok sinir uçları vardır. Bunların bazıları yumak şeklinde olur ve duyu organcıkları adını alır.

D. nin önemli görevleri vardır. Her şeyden önce D. vücudu dış etkilerden koruyan organdır. Dokunma, sıcaklık ve acı duyma gibi duygular, D. deki sinirler aracılığı ile mümkün olur. Vücut sıcaklığını düzenleyici sistem içinde en önemli yer D. nindir. D. deki sinir uçları, dış ortamdaki ya da vücuttaki sıcaklık değişikliklerini merkeze götürüp oradan aldıkları buyruğu uygular. Titreme, renk solması, terleme, hep bu amaç için baş vurulan yollardır. Burada D. nin bir başka görevi de ortaya çıkmaktadır: Salgı görevi. Ter ile su, üre ve tuz dışarı atılır. Ayrıca D. deki sebasea bezeleri yağ salar.

Deri (Zoo.): Hayvanların üzerini dıştan kaplayan örtü. Vücudu korumak görevinden başka, vücut ısısını sabit tutmaya, duygu almaya yarar ve dışa ter v. b. salgı çıkarılmasına yardım eder.

Omurgasız hayvanların D. si ektoderm (dış D.) den yapılmış bir sıra hücreden ibarettir. Bu hücreler çoklukla dışa ince bir kutikula salarak epidermis denen D. yi korur. Omurgalı hayvanlarda D. dışta ektodermden meydana gelmiş olan çok tabakalı epidermis (üst D.) ile bunun altında bağ dokusundan meydana gelmiş olan alt D. (*derma, cutis, corium*) den yapılmıştır. D., vücudun bazı bölgelerinde ince, bazı bölgelerinde kalındır. Göz kapaklarında 0,5 mm den incedir. Sırtta kalındır. En kalın olarak (4 mm) avuç içi ve tabanlarda bulunur. Üst D. içten dışa doğru tipik olarak avuç ve tabanlarda 5 tabakadan yapılmıştır. En altt abaka, hemen derma tabakasının üstünde bulunan *üreyen tabaka* ya da Malpighi tabakası (*stratum germinativum*) dır. Bu tabakanın en alt sıra hücreleri silindir biçimidir. Bu hücreler sürekli olarak mitozla ürer ve dışa doğru yeni hücreler meydana getirir. Hücreler birkaç sıra çok köşeli olarak devam eder ve dışa doğru yassılaşır. Üreyen tabakanın en üst sıra hücreleri yassılaşmıştır. Bunun üzerinde granüllü tabaka (*stratum granulosum*) bulunur. Burası 3 - 5 yassı hücre sırasından yapılmıştır. Hücrelerin stoplazmaları *keratohiyalin* tanecikleri ile doludur. Bunun üzerinde saydam tabaka (*stratum lucidum*) bulunur. Birkaç hücre sırasından yapılmış olan bu tabakanın hücrelerinde *eleidin* denen parlak damlacıklar bulunur. Bunun üzerinde keratinli tabaka (*stratum corneum*) gelir. Burada uzun, yassı, stoplazmalarındaki proteinleri keratinleşmiş hücreler vardır. En üstte keratinli tabakanın en üst hücre sıralarından meydana gelmiş dökülen tabaka (*stratum disjunctum*) bulunur ve burası sürekli olarak pul pul dökülür.

Genel olarak, vücut üzerindeki D. üreyen tabaka ile keratinli tabakadan yapılmıştır. Derma tabakası iki bölümdür. Dışa doğru hemen epidermisin altında bulunan ve *papilla* denen çıkıntılardan yapılmış olan ince *papilla tabakası* ve bunun altında dermanın asıl yoğun bölümü olan *retikuler* (ağsı) *tabaka.* Papilla tabakası papillalar ile derma içine sıkıca yerleşmiş olarak bulunur. Papillalar içinde kollagen teller arasında dokunma duygusu alan *Meissner cisimcikleri*, sıcak, soğuk duygusu alan *Ruffini cisimcikleri* bulunur. Retikuler tabaka, papilla tabakasından açıkça ayrılmamıştır. Burası sıkı bir biçimde bulunan kollagen tel demetlerinden yapılmıştır. Kollagen tel demetleri her yönde olmakla birlikte daha çok yüzeye paralel olarak bulunur. Dermada esnek tellerde bulunabilir.

Derma tabakası çok sayıda kan ve lenf damarları ve sinirlerle döşenmiştir. D. de yağ ve ter bezleri, kıllar, tırnaklar ve pullar bulunur. Yağ ve ter bezleri dermada başlar. Ter bezlerinin, D. nin üst yüzeyine açılan ayrı kanalları vardır. Yağ bezleri kılların boynuna açılır. Kıllar derma içinde bir kıl folikülünden başlayarak D. nin yüzüne çıkar. Kıl ve tırnaklar epidermis ürünüdür.

DERİ (DERİCİLİK), Dericilikte ham D. ler (hayvanın sırtından yüzülen işlenmemiş D. ler) birtakım kimyasal ve bitkisel maddeler (tanenler) yardımı ile *sepileme* (debagat) denilen işlem sonunda çürümeye dayanıklı ve kullanışlı hale getirilir.

I. HAM DERİNİN ÖZELLİKLERİ: Ham D. kimyasal olarak protein sınıfına girmektedir. Öteki proteinler gibi içinde su bulunduğundan hücreler canlılığını kaybettikten sonra dış etkilere karşı dayanıklığı azalır ve bundan ötürü mikroorganizmalar ve enzimlerin etkisi ile çabuk çözülme ve bozulma belirtileri gösterir. Kokma olayı ham D. yi kurutmakla önlenebilir. Fakat elde edilen ve boynuz sertliğinde olan ve saydamlaşan D. nin çok az kullanış yeri vardır. Ham D. su ile kaynatılınca tutkal haline girer. Buna karşılık, sepileme görmüş D. lifli olup saydamlığı bulunmayan, yırtılmaya, aşınmaya karşı direnci fazla olan ve suda kaynatılınca çözülüp tutkallaşmayan bir özelliktedir.

Ham D. nin kesiti incelenirse, üç ana kısımdan meydana geldiği görülür: a. Üst D. tabakası (epidermis), b. Öz D. tabakası (corium), c. Alt D. tabakası (subcutis). Öz D. tabakası, ana D. yi meydana getirir. Kan damarları, sinir uçları, ter bezleri, kıl dipleri bulunan bu tabakanın üst D. ile birleşen kısmına *sırça* adı verilir. Sırça, çeşitli hayvan D. lerinde türlü özellikler gösterir. Alt D. tabakasında et ve yağ kısımları bulunur. Öz D. tabakasının alt tabaka ile birleşen kısmına *et tarafı* denir.

II. HAM MADDE: D. yapmak için ana ham madde, et tüketiminde ikinci madde olan, sığır, dana, keçi, oğlak, koyun ve kuzu D. leridir. Bunlar, dünya D. yapımının % 90 ını sağlar. Bunlardan başka, domuz, at, geyik, sürüngenler (timsah, yılan, kertenkele v. b.), fok ve köpek balığı D. leri de ticaret bakımından işlenmektedir.

D. fabrikalarında en çok kullanılan ham madde, sığır D. leridir. Bunlar da cins ve yaşlarına göre: öküz, inek, boğa ve dana diye sınıflandırılır. En iyi işlenmiş, yani her tarafı bir kalınlıkta olan ve fazla esneklik gösteren D. yi genç öküz D. leri verir. Buna karşılık, boğa D. leri sırt kısımları ince, etek ve boyun kısımları kalın olmaları dolayısı ile; doğurmuş inek D. leri de esnekliklerini çok kaybettiklerinden değerli sayılmaz.

Ham D. ler mezbahalardan fabrikalara gelinceye kadar geçen zamanın çok ya da az olması göz önüne alınarak bozulmaya karşı geçici bir «koruma» işleminden geçirilir. Bu «koruma», kurutma ve tuzlama yoluyla olur. Ham D. lerin mezbahalarda et kısımlarına mercimek büyüklüğünde tuzlar serpilir, bu tuzlar D. nin suyunu çekerek erir ve D. yi bakterilerden korur. Bu D. lere *salamura D.* denir. Bazı kere bu cins ham D. ler kurutularak *tuzlu kuru D.* haline getirilir. Bunlardan başka, gölgede tuz katmadan rüzgâr yardımı ile kurutulan ham D. ler de vardır, bunlara *hava kurusu* denilir. Sığır D. leri genel olarak salamura; koyun, keçi, oğlak D. leri genel olarak tuzlu kuru (bazen hava kurusu); kuzu D. leri ise hava kurusu halinde satışa çıkarılır. Başka bir korunma şekli de *piklaj* olup en çok koyun ve keçi D. lerinde kullanılır. Bu D. ler, kıl ve yünleri alındıktan ve piklaj işleminden (yani sülfürik asit ve tuz ile işlendikten) sonra ambalâjlanıp satışa hazır duruma getirilir. Bu cins D. lere *pikle D. ler* denir.

III. YAPIM: D. yapımı birbirinden farklı üç bölüme ayrılır: 1. Hazırlama, 2. Sepileme (Debagat), 3. Apre (Finisaj).

1. **Hazırlama:** a. Yıkama ve ıslatma: Burada amaç üst D., öz D. ve alt D. tabakaları arasındaki bağlantıları çözmek, ana D. olan öz D. (corium) tabakasını üst ve alt tabakalardan kurtarmaktır. Bunun için taze, salamura ya da tuzlu kuru olarak gelen D. ler, gübre, kan ve öteki pisliklerden kurtarılmak ve hayvanın sırtından yüzüldüğü zamandaki durumuna getirmek için yıkanır ve bir gün ya da günlerce suda bırakılır. Bu işleme *ıslatma* denir. b. Kireçleme: Bundan sonra kılların giderilmesi için D. ler kuyu, dolap ya da pervanelerde kireç sütü (sönmüş kireç eriyiği) ile işleme konulur. Bu işleme de *kireçleme* denir. Kılların giderilmesini hızlandırmak için kireç eriyiğine sodyum sülfür (zırnık) katılır. Keçi, koyun, kuzu ve dana D. lerinde kıl giderme için D. lerin et taraflarına koyu bir kireç ve sodyum sülfür eriyiği sürülür, böylelikle kıllar ve yünler yeteri kadar sodyum sülfürün parçalayıcı etkisinden kurtarılır. Son zamanlarda bu cins D. lerde kıl almada enzimlerden de faydalanılmaktadır. Kıllar küçük fabrikalarda dericilerin *kör bıçak* dedikleri aygıtla D. den sıyrılır. Büyük işletmelerde bıçak vurma makinesi kullanılır. c. Kavalata (D. yi et yağ kısımlarından temizleme): Kıl almadan ya da ıslatmadan sonra D. ler ya bıçakla ya da kavalata makinesinde alt tabaka ile buna bağlı et dokularından ayrılır. Bu durumda D. lere *blöze* adı verilir. d. Yarma: D. ler şerit halinde döner bıçaklı yarma makinelerinde istenilen kalınlıkta yarılır. Son zamanlarda bu işlem debağat sonuna da bırakılmaktadır. e. Kireç giderme ve samalama: D. yüzündeki kireç ve parçalanmış proteinler 20°C deki su ile yıkanarak giderilir, daha kontrollu bir kireç giderme için D. ler dolap ya da pervanelerde organik asitlerle ya da asit reaksiyon gösteren tuzlarla (misal olarak: Amonyum sulfat) 35°C de işleme konulur. Gereken pH (8 - 8,2) ayarlanınca yumuşaklık ve temiz bir sırça elde etmek amacı ile bir enzim preparatı (Oropon) konulur. Eskiden köpek pisliğinden elde edilen bu enzim, şimdi pankreas bezinden çıkarılmaktadır. Bu işleme *samalama* denir.

2. **Sepileme:** Kullanılan sepileyici maddelerin cinsine göre aşağıdaki kısımlara ayrılır: a. Bitkisel, b. Mineral, c. Kombine, d. Yağ sepilemesi.

a. Bitkisel sepileme: Sepilemede değişik bitkilerin içinde tanen bulunan yaprak, kabuk ve meyvaları (meşe, çam, mimoza kabuğu; kebrako odunu; sumak yaprağı; palamut meyvası gibi) yalnız ya da değişik orantılarda karıştırılarak kullanılır. Bitkisel sepilemenin kullanış yerleri iki grupta toplanabilir: Ağır sığır D. lerinden kösele, kayışlık kösele, teknik D. ler ile hafif D. lerden ayakkabı astarlık D. leri (meşin), çantalık, ciltlik D. ler yapımı. Kösele yapımında D. ler havuzlarda, bitkisel sepi maddeleri aralarına sepilerek, belirli bir süre yatırılır. Böyle doldurulan havuzlara gerekirse tanen şerbetleri de verilebilir. Köseleler eskiden bir yıla kadar havuzlarda bırakılırdı. Şimdi ise bir ön sepilemeden sonra birkaç ay kuyularda bekletilir ve yatırma süresi sonunda yoğun tanen şerbetleri ile birkaç gün dolaplarda işlenir. Son zamanlarda D. ler bir ön sepileme (kromlu, sentetik tanenli ya da reçineli) den sonra dolaplarda yoğun tanen şerbetleri ile birkaç günde işlenebilmektedir.

b. Mineral sepileme: Birçok maden tuzları sepileme maddesi olarak kullanılır. 1. *Şap sepilemesi*: Metal tuzları ile yapılan en eski sepilemedir. Bugün eldivenlik D. yapımında şap, tuz, un, yumurta sarısı birlikte kullanılmaktadır. 2. *Krom sepilemesi*: D. cilikte bitkisel sepileme ile birlikte en önemli rolü oynar. Krom sepilemesi çift ve tek banyo usulü olmak üzere iki türlü yapılır. Çift banyo usulünden yalnız keçi ve oğlak D. lerinden glase yapımında faydalanılır. Blöze halinde D. ler sodyum ya da potasyum bikromat, tuz asidi ya da sülfürik asit ile ilk banyosu yapılarak dolaplarda çevrilir, sonra ikinci bir banyoda tiyosulfat gibi maddelerin etkisi ile D. de bulunan kromit asit, krom - III tuzlarına indirgenir. Tek banyo usulü en çok vidala, elbiselik ve eldivenlik D. yapımında kullanılır. Bu usulde sod-

yum ya da potasyum bikromat D. üzerinde değil, daha başlangıçta 3 değerli bazik krom tuzlarına indirgenir. Blözeler tuz ve sülfürik asitle piklaj işleminden geçirilir, sonra bazik krom tuzları ile dolaplarda döndürülür, bundan sonra soda ile bazikleştirilerek sepileme tamamlanır. Sonra D. istenilen kalınlığa getirilmek için tıraş makinelerinde inceltilir, nötralizasyon, boyama ve son zamanlarda sırçası alınan D. lerde gerekli son tanenleme işlemlerinden sonra aynı dolapta yağlanır, dolaptan çıkartılır, açkısı yapılır, sıcak bir yere asılarak ya da *pasting* kuruluşlarında cam üzerine yapıştırılarak kurutulur.

Krom sepilemesi görmüş D. ler aşınmaya, parçalanmaya karşı çok dayanıklı olup kuru ve yaş iken yüksek ısıya da dayanabilir.

Alüminyum ve krom tuzlarından başka demir - zirkon ve titan tuzları ile D. sepilemesi yapılabilmekte ise de, bu usuller ticaret bakımından bir önem kazanmamıştır.

c. Kombine sepileme: Bu usulde D. iki ya da daha çok maddelerle sepilenir. Örnek olarak: Nappa (şap ve bitkisel sepileme), Chair ve Mocha (şap ve krom sepilemesi), semikrom (krom ve bitkisel sepileme).

d. Yağ sepilemesi: Normal oda ısısında okside olan, genel olarak hayvansal yağlar (balık yağları) kullanılır. Yumurta sarısı, bezir yağı da bu özelliktedir. Güderi yapımında kullanılır. Daha çok koyun, geyik D. lerinin kireçleme sırasında sırçaları sıyrılır, balık yağı ile değişik usullerle yağlanır ve istif edilerek ya da asılarak D. tam sepileninceye kadar bu işlemlerden geçirilir. Bağlanmayan yağlar sıkılarak ya da alkali eriyiklerle yıkanarak geri kazanılır. Bu yağa *degra* denir ve D. yağlamasında kullanılır.

Son zamanlarda güderi yapımı formaldehit ön sepilemesinden sonra balık yağları ile de yapılmaktadır. Kimya sanayii bu alanda bazı sentetik maddelerle yağlara sepileme niteliği kazandırarak çok kısa bir zamanda güderi niteliğinde D. ler yapılabilmesini sağlamıştır (Immergan sepilemesi gibi).

3. **Apre** (Finisaj): Sepilemesi tamamlanmış D. lerin henüz normal bir işlenmiş D. görünüşü yoktur. Bunlar daha birtakım kimyasal ve mekanik işlemlerden geçirilir.

Yapılan D. nin cinsine göre değişen bu işlemlere *finisaj* denir. Aşağıda önemli iki cins D. nin finisajı açıklanacaktır.

a. Kösele: Sepilemeden sonra sıkma makinesinde ya da cenderelerde D. lerin suları sıkılır. Dolaplarda magnezyum sülfat, tanen özü (valeks v. b.), glikoz, sülfone yağ, oksalik asit gibi maddelerle son bir işlemden geçirilir. Açkı makinesinde açkısı yapılarak kurutulur. Silindir makinesinde silindirden geçirilerek piyasaya çıkarılacak hale getirilir.

b. Vidala: Krom sepilemesinden sonra kurutulan D. lere rutubetli odun talaşlarında lüzumlu nem verilir, iskefe makinesinde yumuşatılır, çivi ya da mandallar yardımı ile gerilerek kurutulur (cama yapıştırılarak kurutulan D. ler yalnız hafif bir iskefe görür). D. ler önce et tarafından zımpara makinesinde zımpara edilir, sonra genel olarak sırça tarafları ufak sırça bozukluklarını ortadan kaldırmak için zımparalanır. Bundan sonra D. ler anilin boya, pigman boya, kazein, mum, reçine gibi maddelerden hazırlanmış finisaj boyaları ve lâkları ile fırça, kadife (plüş) yardımı ile sürülerek ya da tabanca ile püskürtülerek boyanır ve en sonra hidrolik preste ütülenerek ya da gerektiğinde desenlenerek satışa hazır duruma getirilir.

IV. DERİ TÜRLERİ: D. fabrikalarından çıkan işlenmiş D. lerin büyük bir kısmı kundura yapımında kullanıldığından önce kösele ile yüz D. leri arasındaki değişiklik önem kazanır.

Yüz D. si: Kunduranın yüz (üst) tarafında kullanılan D. dir. Bundan ötürü hafif, yumuşak, düz ve kusursuz bir sırçası olması gerektir. Bu grupta sığır vidala, dana vidala, glase (ham madde: keçi, oğlak), rugan (ham madde: sığır ve at), süet (ham madde: dana ve keçi) bulunur. Sepileme tarzı: krom; renk: siyah, kahve rengi ve pastel renkler.

Astarlık D. ler de yüz D. leri sınıfına girer. Yüz D. leri yapımı için elverişli olmayan nitelikteki dana, keçi ve koyun D. lerinden astarlık yapılır. Sepileme: bitkisel, sentetik ve bitkisel, krom, semikrom. Bazı kere yarma D. ler de bu amaç için kullanılır.

Kösele: Kunduranın tabanında kullanılan D. dir. Aşınmaya fazla dayanıklı, yeter derecede kalın (4 - 6 mm) olmalıdır. Ham madde: ağır öküz ve inek D. leri.

Sepileme: Genel olarak bitkisel. Renk: Açık sarıdan açık kahve rengine kadar.

Taban astarı: Sepilemesi kösele gibi olan ve kunduranın iç köselesi olarak kullanılan oldukça ince D. lerdir. Ham madde: Aşağı nitelikte sığır D. leri, yarma D. ler ve özellikle köselelik D. ler kropon edildikten (yani boyun ve karın tarafındaki ince kısım alındıktan) sonra kalan etek ve boyun kısımları.

Saraciyelik Deriler: Çantalık, bavulluk ve döşemelik D. ler bu sınıfa girer. Yumuşak ve esnek olmaları istenir. Ham madde: Geniş yüzeyli sığır D. leri.

Sepileme: Bitkisel ya da semikrom. Ciltlik ve portföy D. leri de bu sınıfa girer. Bu grupta koyun ve keçi D. lerinden yapılan sahtiyan ve maroken D. ler, dana, domuz ve fok balığı D. leri de kullanılır. Lüks portföy ve kadın çantaları için timsah, kertenkele ve yılan D. leri de kullanılır. *Telâtin* adı ile anılan ve özel bir hoş kokusu olan D. ise sığır ya da dana D. sinin meşe ya da söğüt şerbeti ile sepilendikten sonra bir süre kayın ağacı yağında tutulması ile elde edilir.

Elbiselik Deriler: Koyun ve keçi D. lerinden suya ver üzgâra karşı koruvacak nitelikte yapılmış D. lerdir. Sepileme: krom.

Eldivenlik Deriler: Kuzu D. lerinden krom sepilemesi ile işlenir. Saffian adlı eldivenlik D., suma şerbeti ile işlenen keçi D. si olup genel olarak kırmızı renklidir.

Teknik Deriler: Bunlar kayışlık, contalık D. ler ve dokuma sanayii için hortumluk v. b. D. ler olup kalın sığır D. lerinden yapılır. Sepileme: krom, kükürt - krom, kükürt - yağ - bitkisel.

V. TÜRK DERİ SANAYİİ: 1957 yılı sonu istitistiklerine göre, Türk D. sanayii aşağıdaki durumdadır:

D. yapımının önemli kısmı (% 60 ı) İstanbulda toplanmıştır. İstanbuldaki en önemli D. fabrikası, II. Mahmut tarafından ordunun ayakkabısını yapmak için Tabakhane ve Kivrehane - i Âmire adı altında Beykoz'da kurulan tabakhanedir. Bunun yapabildiği ayakkabı tutarı, daha 1912 de günde 4 000 çifti bulmakta idi. Bir süre Askerî Fabrikalar tarafından işletilen bu fabrika, bugün Sümerbank elindedir. İstanbuldaki D. fabrikalarının çoğu Yedi Kule'de bulunmaktadır. İstanbuldan sonra İzmir, Denizli, Bursa, Balıkesir, Gaziantep, Uşak ve Eskişehir gelmektedir. D. sa-

Kurum sayısı	İşçi sayısı	Köselelik deri kg	Vidalalık deri kg	Bitkisel küçük baş kg	Kromlu küçük baş kg
Motorlu tabak 434	3 149	58 000 000	28 000 000	2 500 000	5 660 000
Kara tabak 1 572	3 649	14 000 000	1 200 000	6 500 000	300 000
Toplam 2 006	6 798	72 000 000	29 200 000	9 000 000	5 960 000

nayii yurdumuzda çok dağılmıştır. Büyük birkaç ilimiz dışında kalan yerlerde enerji durumunun uygun olmaması yüzünden motorlu sınıfına giren kuruluşların sayısı azdır.

Son zamanlarda lâstik ve plâstik sanayiinin gittikçe artan rekabeti karşısında, yüz D. leri eski önemini kaybetmemişse de, kösele yapımında bir gerileme olmuştur. Hattâ saraçlık işlerinde plâstikler birçok alanlarda D. nin yerini almıştır.

Dünyadaki D. yapımı konusunda güvenilir bir istatistik bilgisi yoktur. Avrupa'da D. yapımı 1950 den beri fazla ilerleme göstermemiştir. Bu ilerleme 1950 yapımı 100 olarak alınırsa, 1957 de 115 i bulabilmiştir. Oysa öteki endüstri kollarında bu oran 200 ü geçmiştir.

VI. YAPMA DERİLER: Bunlar üç kısımda incelenebilir:

1. **Dokulu yapma Deriler:** Herhangi bir doku (bez) üzerine polivinilklorür sürülerek D. görünüşlü ve D. karakterli yapma D. ler elde edilir. Bunlar saraçlık D. ler yerine çanta, bavul, kitap ciltleri v. b. yapımında kullanılır.

2. **Lifli yapma Deriler:** a. dokuma liflerinden; b. D. parçalarından; gerek dokuma lifleri, gerek özel değirmenlerde parçalanmış D. lifleri lateks ya da sentetik reçine emülsiyonları ile karıştırılır ve bu maddeler belirli bir pH da lifler üzerine çöktürülür, süzülür, sıkıştırılır ve levha haline getirilir. Bu tip yapma D. ler D. özelliklerine daha yakın olup terlik tabanı, fort, taban astarı gibi kundura gereci olarak kullanılır.

3. **Plâka halinde yapma Deriler:** Bunlar hiçbir taşıyıcı doku ve lifleri olmayan homojen plâstik maddeler (olivinilklorür, sellülozester ve eterleri, poliamid, poliizobütilen) den yapılır. Bunlar taban köselesi yerine kullanılır.

Son yıllarda Amerika'da Dupont Fabrikası D. liflerinden yapma D. yapıp üzerine bir poliüreten plâstik tabaka örterek bütün özellikleri ile vidalaya yakın bir yapma yüz D. si elde etmeyi başarmıştır. Bu buluşla D. ve plâstik rekabeti daha önemli bir hal almıştır.

VII. DERİCİLİĞİN TARİHÇESİ: Sepileme (Debagat), insanlık tarihinin en eski sanatlarından biridir. İlk insanlar bile öldürdükleri hayvanların D. lerinden faydalanmışlar ve bunları çürümeye karşı korumayı öğrenmişlerdir. Çin, Sumer, Asur, Mısır ve Hitit'lerde D. nin yeri büyüktür. Fırat kıyısında M. Ö. 3300 yılında Sumerlerin yaptığı, Boğazköy ve Alişar'da M. Ö. 2800 yıllarında yapıldığı sanılan D. ler bulunmuştur. Hititler zamanında mazı ve şaptan sepi maddeleri olarak faydalanıldığı anlaşılmaktadır. Oysa M. Ö. VII - VIII. yüzyılda eski Yunanlılar yalnız yağ sepilenmesini biliyorlardı.

D. cilik XVIII. yüzyıla kadar rakîpsiz olarak yakın ve orta Doğunun tekelinde idi. O sıralarda Anadoludaki tabakhaneler sürekli olarak çalışmakta, dışarıya mal satmakta idiler. Ancak Fransız Devriminden sonra Fransızlar kendi D. sanayilerinin ilerlemesi ve bu D. lerin Türk D. lerine rekabet edecek nitelikte olmalarını başarmak amacı ile Türk formüllerini elde etmeye çalışmışlardır. Batılılar bu amaçla casusluk yapmaya bile girişmişlerdir. 1737 yılında bir Fransız doktoru iyileştirdiği hastaların sevgisini kazanarak D. cilik konusunda elde ettiği bilgiyi rapor halinde memleketine bildirmiştir.

Bir Ermeni de sarı ve kırmızı sahtiyan yapımını öğrenmek için İngiltere'den Türkiye'ye gönderilmiştir. Bugün bile İngiltere'de sahtiyana *Turkish Leather* denir.

XIX. yüzyılda D. Avrupa'nın her yanına yayıldı ve Alman kimyagerlerinden Knapp'ın krom debagatini bulması ve bundan sonra anilin boya ve yağlı dolaplarda çalışma metotlarının ilerlemesi sonunda D. cilik bir teknik kolu ve işi haline girmiş oldu.

DERİ HASTALIKLARI, bunlara tıpta *dermatoz* adı verilir. Derinin sayısız denecek kadar çok hastalığı, bir o kadar da hastalık sebebi vardır. Bununla birlikte, deri bozuklukları şöylece bölünebilir:

a. *Fizik etkenlerle olan deri hastalıkları*: Yanıklar, delici, kesici, ezici cisimlerin ortaya çıkardığı yaralar, soğuk yüzünden olan çatlaklar, yaralar, meslek ile ilgili kimyasal maddelerin yaptığı bozukluklar gibi.

b. *Parazitlerin yaptığı deri hastalıkları*: Uyuz (b. bk.), türlü mantarların sebep olduğu hastalıklar, bit, pire, tahtakurusu gibi asalakların ısırması sonunda ortaya çıkan deri belirtileri v. b.

c. *Mikrobik deri iltihapları*: Bunlara tıpta *dermatit* adı verilir. Vücudun başka yerlerinde iltihap yapabilen bütün mikroplar, deride de iltihaba yol açabilir. Mikroplar derideki herhangi bir bozukluğun üstüne kolayca oturabilir. Parazitlerin ısırdığı yerler, bu arada uyuz, yanıklar, yaralar, allerjik belirtiler kolaylıkla iltihaplanabilir. Bunların dışında bir türlü mikrobun (meselâ virusların) yaptığı deri bozuklukları üstüne başka bir mikrobun oturduğu da olur. Bk. ÇAKMAK, ERGENLİK.

d. *Allerjik deri hastalıkları*: D. H. içinde en sık rastlanan gruptur. Dış ve iç allerjenler deride değişikliklere yol açabilir. En önemlileri ekzema (b. bk.) ve ürtiker (bk. KURDEŞEN) dir. Hastalığın sebebini bulmak çok güçtür. Bu, besinlerden biri (en çok balık, yumurta, deniz hayvanları), bir ilâç, havadaki polen tozları v. b. olabilir. Allerjik hastalıklarda kalıtım. vücut yapısı da rol oynayabilir.

Bunların dışında, metabolizma bozuklukları, başka hastalıklar, iç organların bozuklukları deride belirtiler ortaya çıkarabilir. Ayrıca, deride kanser ve benzeri tümörlere de oldukça sık rastlanır.

Derideki değişiklikler hafif bir kaşıntı ile başlar; kızarma, ufak kabarcıklar, büyük kabarcıklar, kabarcıkların içinin su ve irin dolması ile devam eder. Yara yangı (iltihap) lanmışsa ve deri altı dokusuna kadar inmişse, yerinde iz (eski ter. nedbe, Fr. cicatrice) bırakır.

DERİ, Yezd Farslarının konuştukları bir Fars lehçesi. Buna Gebrî lehçesi de denir. D. dilinin kökü ve öbür Fars lehçeleri ile olan yakınlığı henüz gereği gibi meydana çıkarılmış değildir. Gebirlerin diline bu adın verilmesi yanlışlıkla olmuştur. Gerçekte bu, saray dili olan Yeni Farsçayı anlatmak için kullanılır.)

DERİ DEĞİŞİMİ (Lat. Ecdysis), hayvanlarda derinin büsbütün ya da az çok atılarak alttan yenilenmesi olayı. Memelilerde kıllar, kuşlarda tüyler dökülerek yaşa, mevsime ve eşeye göre yenileri gelişir. Sürüngenlerde epidermis (üst deri) in keratinli bölümü yılda bir kere atılır. Eklembacaklılar, büyümeye engel olması yüzünden sert olan kutikulalarını belli zamanlarda atarak deri değiştirir. Kabuklu hayvanlar (Crustacea) ergin olduktan sonra da deri değiştirmeye devam eder. Örümcekler (Arachnida) de aynı yolla deri değiştirir. Böcekler ise lârva devrelerinde belli sayıda deri değiştirir, ergin olunca artık deri değiştirmez.

D. D. olayında kutikula epidermisten ayrılır. Epidermis hücreleri mitozla çoğalarak yüzeyi genişlemeye hazırlanır, bu arada epidermis üzerine yeni bir kutikula salınır. Yeni kutikulanın salınması bitince eski kutikula genellikle sırt bölgesinden yarılarak hayvan kendini dışarı çeker, yumuşak olan yeni kutikula kısa bir süre hayvanın büyümesini kolaylaştırır. Yine bazı özel kimyasal olaylar sonucunda sertleşir ve çoklukla kararır.

DERİ DOĞURAN (Bot.): bk. BOTANİK (GÖVDE, sayfa 416).

DERİ DOKU (Bot.): bk. BOTANİK (ÖRTÜ DOKU, sayfa 415).

DERİ KANATLILAR (*Dermaptera*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının Düzkanatlılar (Orthoptera) takımının bir alt takımı. Vücutları ince uzun olur. Dokunaçlar iplik biçimindedir. Ön kanatlar kısa ve damarsız keratinli kanat örtüleri halindedir. Art kanatları büyük ve yarım çember biçimlidir. Böcek kımıldamadan dururken art kanatlar hem enine hem boyuna katlanarak ön kanatların altına yerleşir. Serkusları büyük, kıskaç halindedir. Gündüzleri taş, ağaç kabuğu v. b. altına saklanır. 900 kadar türü bilinmektedir. Kulağakaçan (Forficula auricularia) türü tanınmıştır.

DERİ SOLUNUMU, deri aracılığı ile olan solunum olayı. Bu tip solunum bütün hayvanlarda vardır, esas solunumla birlikte çalışır. Fakat Bir hücreli hayvanlar (Protozoa) da, Sölentereler (Coelenterata) de, birçok Derisi dikenliler (Echinoderma) de ve birçok solucanlarda yalnız D. S. görülür.

DERİCİK (Fr. Pellicule): 1. Bir hücreli hayvanlarda vücudu dış etkilerden koruyan ve vücuda az çok değişmez bir biçim veren çok ince bir örtü. 2. Derinin pul pul dökülen ince tabakaları.

DERİK, Mardin iline bağlı bir ilçe. İlçe merkezi olan D., 5 660 (1960) nüfuslu bir kasabadır. Bir bucağı ve 57 köyü ile birlikte ilçe nüfusu 23 906 (1960) dır. D. kasabası, dar bir yol ile Mardin - Diyarbakır şosesine (36 km) ve Mardin - Urfa yoluna (24 km) bağlıdır. Kasaba, Mazı Dağı (1 200 m) nın dik olan güney kenarında, dağdan inen birkaç küçük derenin birbirine yaklaştığı tepelik bir yerde, denizden 825 m yüksektedir. Önünde bağlar ve zeytinlikler vardır. Kasabanın güneyinde düzlükler uzanır. Kuzeydeki dağlarda meşe ormanları ile fundalıklar bulunur. Dereler boyunda bahçecilik yapılır. Bu çevrede zeytin de çoktur. Geçim kaynakları arasında tarım (tahıl) ve hayvancılık yer alır. Zeytin ve sabun yapım evleri vardır.

DERİNCE, İzmit'in 6 km kadar batısında, İzmit körfezi kıyısında bir demiryolu istasyonu, kara yolu uğrağı ve yerleşme yeri. D., İzmit'in bir mahallesi durumundadır. Bu şehir ile D. arasında otobüs ve kaptıkaçtılar işler. İstanbul - Ankara asfalt yolu buradan geçer. Vapurların da yanaşabildiği bir iskelesi vardır.

D. bir ana cadde boyunca gelişmiş küçük bir şehir görünüşündedir. İki, üç katlı, bahçeli yeni yapıları çoktur. Çarşısı ve pazar yeri buradadır. D. nin çevresinde üzüm bağları ve kiraz bahçeleri vardır.

DERİNKUYU, Nevşehir iline bağlı bir ilçe. İlçe merkezi olan D. kasabasının nüfusu 3 444 (1960) tür. 9 köyü ile birlikte ilçe nüfusu 13 953 (1960) tür. Nevşehir ile Niğde arasında bulunan kasaba, şose üzerinde işlek bir yerdedir. Nevşehir'e 30, demiryolu istasyonuna 50 km uzaklıktadır. D. ilçesi toprakları çok yerde volkanik alanlardır. Batıda Erdaş Dağı (1966 m) başlıca yükseklerdendir. Düz ve tepelik yerler de çoktur. Kasabanın yüksekliği 1 200 m dir. Buralarda buğday, arpa, çavdar, fasulye, mercimek, nohut ekilir, üzüm yetiştirilir. D. belediyesi 1930 da kurulmuştur. Su ihtiyacı kuyulardan sağlanır.

DERİSİ DİKENLİLER (*Echinoderma*), Omurgasız hayvanlardan İkincil ağızlılar (Deuterostomia) filumunun bir alt filumu. Yapıları çok karışıktır. Larvaları ikiyanlı (bilateral) bakışımlıdır. Erginleşirken geçirilen metamorfoz sonucunda erginleri ışınsal (radyal) bakışımlı olur. Ağız oral bölgede olup yere dönük yandadır. Anus aboral yönde bulunur. Vücut çoklukla küre ya da silindir biçimindedir. Epidermisin altında kalker yapılar bulunur. Bunların büyüklük, biçim ve sıralanışları farklı olur. Bazı kere bir kabuk meydana getirmek üzere birbirlerine kenetlenir. Bu kalker yapılardan arasıra kalker dikenler uzanır. İyi bir su kanal sistemi gelişmiştir, harekete yarar. Birkaç tür dışında ayrı eşeylidir, yumurtalar suda döllenir. Gelişmede metamorfoz (başkalaşma) vardır. Birçok larva tiplerini içine alır. Hepsi denizlerde yaşar, çoğu zaman bir arada bulunur. En eski taşıllara Kambriyumda rastlanır. 4 800 kadar türü bilinmektedir. Deniz lâleleri (Crinoidea), deniz yıldızları (Asteroidea), yılan yıldızları (Ophiuroidea), deniz kestaneleri (Echinoidea) ve deniz hıyarları (Holothuroidea) olmak üzere 5 sınıfı vardır.

DERİŞME (Fr. Concentration) [Kimya], bir eriyik içinde eritilmiş maddeden daha fazla eriterek eriyikteki niceliğini çoğaltma işlemine verilen ad.

DÉRİVÉ (Mat., Kim., Gram.): bk. TÜREV.

DERİVOMETRE (Fr. Dérivomètre), bir hava gemisi (aéronef) nde toprak ile yansımayı ölçmeye yarayan alet.

DERJAVİN, Gavrila Romanoviç (1743 - 1816), Rus şairi. Kazan'da doğmuş, Petersburg (Leningrad) da ölmüştür. Tatar soyundan gelen D., Kazan'da okumaya başlamışsa da, askere alınarak Petersburg'a gitmiştir. II. Ekaterina'nın tahta çıkmasını sağlayan saray ayaklanmasına katılarak Ekaterina'nın yakınlığını kazanmıştır. Bundan sonra Pugaçëv ayaklanması (b. bk.) nın bastırılmasında rol oynamış, Ekaterina'ya sunulan *Felitsa* [1782] adlı övgüsünün

G. R. DERJAVİN

yayınlanması üzerine sivil hayatta büyük görevler almış, valiliklere getirilmiş, imparatoriçenin özel sekreterliğinde bulunmuş, senatörlük yapmış ve son olarak adalet bakanlığına getirilmiştir (1802). 1782 de çıkan övgüsünde imparatoriçe olarak Ekaterina'ya karşı büyük bir güven duyan D., özel sekreterliğini yaptıktan sonra «onun devlet ve adaleti kutsal hakkaniyetten çok politikaya göre yönettiğini» görmüş ve imparatoriçe ısrar ettiği halde, yeni övgüler yazmaktan kaçınmıştır. *Na vzyatie İzmaila* (İsmail şehrinin alınması üzerine) [1791], *Na smert knyazya Meşçerskogo* (Prens Meşçerskiy'in ölümü üzerine) [1779]; *Vodopad* (Çağlayan) [1791 - 1794]; *Vel'moja* (Büyük bey) [1794] ve *Jizn Zvanskaya* (Zvansk'ta hayat) [1807] adlı övgüleri tanınmıştır. *Bog* (Tanrı) [1784] adlı övgüsü uluslararası bir ün kazanmıştır. Klâsik Rus edebiyatının en büyük temsilcisi sayılan D., A. S. Puşkin (b. bk.) in öncüsü olarak kabul edilir.

DERKAVA: bk. DERKAVÎLER.

DERKAVÎLER, XIX. yüzyıl başında Cezayirde Türk egemenliğine karşı başlayan ayaklanmada önemli bir rol oynayan ve genellikle Fas ve Cezayir bölgesinde yayılmış bulunan bir tarikatın adı. Tekil olarak Derkavî, çoğul olarak ise Derkava adiyle anılan bu tarikat, Şazilî tarikatının bir kolu olarak doğmuştur. Tarikatın kurucusu Şerif Ali b. Abdurrahman El - Cemal olup aslında İdrisî şeriflerindendir. Gençliğinde Mulay İsmail'in oğlu Sultan Muhammed hizmetine girmiş, 1738 de bu hükümdarın düşmesi üzerine Tunus'a sığınmış, bir süre sonra tekrar Fas'a dönerek, Ebu Abdillah Cessûs'tan öğrenim görmüştür. Sonra Seyyid Ebu'l - Muhammed El - Arbî koluna bağlanarak 16 yıl Humatü'r - Remîle'de yaptırdığı dergâhta Şazilî tarikatının bu kola göre öğretimini yapmıştır. Ebu'l - Muhammed'in ölümünden sonra onun yerini almıştır. 1779 - 1780 (H. 1194) yılında öldüğü zaman yerine öğrencilerinden Mulay El Arbî Ed - Derkavî geçmiş ve onun düşüncelerine göre kurulan tarikatın, kendi adiyle tanınmasını sağlayacak atılışlar yapmıştır.

Mulay El - Arbî şeyh olunca, ilk iş olarak tarikatın örgütünü kurmak, tarikata bağlı olanları çoğaltmak gibi çalışmalara girişti. Seyr ü Sülûk üzerinde açıklamalar yaparak, tarikat içindeki ayrılıkları giderdi. Çoğunlukla yeşil sarık saran D., raks ederek tahmid ve tekbir getirmeyi, Ebu Bekir ve Ömer'i taklit ederek yırtık pırtık elbiseler giymeyi, çölde ve ıssız yerlerde zikretmeyi, yalın ayak ya da nalınla dolaşmayı, açlığa dayanmayı, nefsi körletmek için sık sık oruç tutmayı, Musa gibi asâ kullanmayı, Ebu Hureyre gibi de boyunlarına ağaç tesbih takmayı ve uzun sakal bırakmayı görenek haline getirmişlerdir. Bidatlere karşı epeyce mutaassıp olan D., Türk egemenliğine ve Fransızlara karşı ayaklanmışlardır.

Bu tarikattan, daha sonra iki tasavvuf kolu daha belirmiştir. Bunlardan biri Derkavîliği yeniden şekillendiren Salavatü'l - enfüs yazarı Seyyid Muhammed El Kittanî müridleri olan Kittanîler, öteki ise tam bir anarşist kimliğinde Seyyid Muhammed El Harrak'ın müridleri olan Harrakîlerdir.

Derkavî tarikatı, Mulay El Arbî tarafından örgütlendirilince, Fas sultanı Mulay Süleyman, ona karşı çok uygun davrandı. Bunun sonunda Fasta gelişen, hattâ bir süre Fas sarayında da moda haline gelen Derkavîlik, Fası kapladığı kadar, Cezayirin batı kesimlerinde de yayıldı. Bu sırada Fas sultanına karşı ayaklanma halinde bulunan Rif ahalisine Cezayir dayılarının yardım etmesi üzerine Fas sultanını tutan D., Türklere karşı koymaya başladılar. 1780 de Derkavî Muhammed, Oran üzerine yürüyerek bu bölgenin beyi Hacı Halil Beyi yenmiş ve onun ölümüne sebep olmuştu. 1803 te Fas sultanından da yardım alan D. in başbuğu Bû Deli, Konstantin kalesine saldırmıştı. Bu saldırıda Bû Deli yaralanarak çekilmek zorunda kalmışsa da, 1804 te kale muhafızı Osman Bey öldürülmüş, Konstantin ancak Cezayirden gönderilen Abdullah Bey komutasındaki yardım kuvvetleri sayesinde kurtarılmıştı. 1806 da ise, Bû Deli, Mecâne emîrleri ve Mokranîlerin karşısında güneye çekilmek zorunda kalmıştı. Öte yandan tarikatın mukaddemi Abdülkadir b. Şerif, Tlemsen bölgesini ayaklandırmış, böylece Surü'l - Guzlan ve Aynü'l - Fortasa düşmüş, ayaklanma yayılmıştı. Bu durum üzerine Cezayir dayısı, Mehmet Beyi Oran valiliğine getirmişti. Mehmet Bey kısa bir süre içinde Abdülkadiri iki kere bozguna uğratmış ve ayaklananları güneye sürmüştü. Ancak, onun yok yere öldürülmesi üzerine, Oran beyliğine yeniden atanan Mustafa Bey, düzelen durumu korumada başarı gösteremedi. Yerine atanan Bû Kabûs Bey ile Karabağlı Ali Bey ve Ömer Ağa komutasındaki Türk kuvvetleri Traraların ve Ahrarın ayaklanmalarını bastırarak, D. i Cezayir sınırından dışarıya attılar. Bu durum üzerine Cezayir dayılığı ile bozuşmak istemeyen Fas sultanı Mulay Süleyman, ayaklanan D. i korumak ve barındırmak suçiyle, Şeyh Mulay El Arbî Ed-Derkavî'yi hapsettirdi. Böylece Fransız yayılmasına kadar D. Türklere karşı baş kaldırmaktan kaçındılar.

1834 te Fransızlara karşı başlayan Derkavî hareketi, Cezayir mücahidi Emîr Abdülkadir'in planlarını baltaladığı için, onun tarafından durdurulmuştur. Bu devirde D. e liderlik eden Si Musa ise, Zaatşa ayaklanmasında öldürülmüştü. 1907 de Fasın Fransanın eline geçmesi tehlikesiyle karşılaşması ve Cezayirde de yerlilerin Fransız ordusuna askere alınmaları üzerine, yeniden ayaklandıkları görülür. Fakat Fransanın duruma hâkim olması üzerine Mukaddem El Hac Muhammed b. İlles, D. i Osmanlı topraklarına göç etmeye kışkırtmaktan başka bir şey yapamadı. Ancak, Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından alınması, bu göç hareketini de durdurmuştur. 1954 te yeniden başlayan Cezayir kurtuluş hareketine D. de karışmışlar ve Fransaya karşı savaşarak Cezayirin kurtuluşunda rol oynamışlardır.

DERKENAR (Far. = kenarda, yanda), eskiden dilimizde kullanılan özel bir terim. Resmî kâğıtların ya da dilekçelerin üzerine yazılan bir düşünce bildiren yazılara denirdi.

DERKETŌ (Mit.) (Lat. Dea Syria = Suriyeli tanrıça), Sicilyalı Diodoros'un Suriyeli tanrıça Atargatis'e verdiği ad. Bu tanrıçanın asıl adı Attaratte ya da Attaratta'dır. En makbul tapınak Hierapolis Bambyke (Phrygia, Anadolu) idi. Diodoros'un anlattığına göre, D., Simios ile sevişerek Semiramis adını alan bir kız doğurmuştur. Tanrıça, sevgilisini suda boğdurmuş, yeni doğmuş olan kızını ortada bırakmıştır. Fakat bebeği güvercinler beslemiştir. Sonunda D. Askalon (Filistin) şehrine yakın bulunan bir göle atlayarak kendini öldürmüştür. Resimlerde D. bir balık vücudu ile gösterilirdi.

D., aslında Mabug (Hierapolis) Astartesidir. Bunun âyinleri, yanlış olarak Lukianos'a atfolunan ve *De Dea Syria* (Suriyeli tanrıça) başlığını taşıyan bir yazıda tanımlanmıştır. Bu yazıda, D., ona benzeyen başka yerli tanrıçalardan (Sidonialılar Astartesi, Bybloslu Balaat ve Lübnanlı Aphrodite) ayırdedilir. D. âyinleri açık saçık yemekli eğlenceler (Yun. orgia) karakterini taşırdı. Bu âyinler sırasında kendilerini hadım edenler olurdu. Ayrıca kendile-

rini kamçılarla döverler, kadınlar ise kendilerinden geçmiş bir halde dans ederlerdi. Sonradan Hierapolisli D. başka tanrıçalarla karıştırılmıştır. Meselâ şerefine kutsal balıklar beslenen Askalonlu Astarte'ye de D. adı verilmiştir. Suriyeli tüccarlar ve köleler, D. kültünü yayarak Romaya da getirmişlerdir. En son olarak D. panteistik (bütün tabiatı içine alan) ve tam kudretli bir tanrıça haline gelmiştir.

DERKOVITS [*dęrkoviç*], **Gyula** (1894 - 1934), Macar ressamı. Szombathely'de doğmuş, Peşte'de ölmüştür. Ekspresyonist ve kübist denemelerden sonra, yavaş yavaş kendi görüşü ile özel bir şekle erişmiştir. Günlük hayat tasvirlerinde baskı altındaki sınıfların sıkıntılarını ve uğradıkları güçlükleri gösterir.

DERKYLLİDAS [*derkilidas*], Spartalı komutan. M. Ö. 411 de Abydos harmost (askerî valisi) u olan D., Pharnabazos'un şikâyeti üzerine işinden çıkarılmış, 399 da Asyadaki Lakedaimonyalı binliklerin başına geçmiştir. Pharnabazos ile Tissaphernes'in aralarının açılması üzerine Tissaphernes'le birleşmiş ve başlıca şehirlerini ele geçirdiği Aiolia'yı almıştır. Pharnabazos'un savunduğu Karia taarruzundan sonra bir mütareke imzalamış ve Pannonia meclisini yeniden kurmuştur. 397 de komutası altındaki birlikleri Agesilaos'a bırakmış, sonra Spartalıların Sestos'la Abydos'taki mevzilerini savunmuş, 390 a kadar da orada harmost olarak kalmıştır.

DERKYNOS [*dęrkinos*] **ya da DERKUNOS** (Yunan mit.), Poseidon'un oğlu ve Alebion'un kardeşi. Herakles'in Geryones'in ağılından getirdiği sürüleri çalmağa kalkışmıştır.

DERLETH [*dęrlet*], **Ludwig** (1870 - 1948), Alman yazarı. Gerolzhofen (Unterfranken) da doğmuş, Stabio (İsviçre) de ölmüştür. Edebiyat ve psikiyatri üzerinde öğrenim görmüştür. Lirik şiirlerini «Blättern für die Kunst» ve «Pan» adlı sanat dergilerinde yayınlamıştır. Başlıca eserleri: *Der fränkische Koran* (Frankların Kuranı) [1933; insan ruhunun Tanrıdan gelip Tanrıya dünüşü üzerine ilâhi]; *Seraphinische Hochzeit* (Meleklerin düğünü) [1939]; *Der Tod des Thanatos* (Th un ölümü) [1945].

DERMACENTOR [*dermasentor*] (Yun. *derma* = deri; *kentein* = delmek), bir cins sakırga. **D. andersoni,** Kayalık Dağlar lekeli hummasını insanlara geçiren ve sakırga felcine ve tularemia (b. bk.) hastalığına yol açan kızıl kahve rengi bir ağaç sakırgası türü. Bunlar ilkin kemirici hayvanlar üzerinde ve özellikle sincaplarda yaşar, sonra evcil kayvanlara ve insanlara geçer. **D. marginatus,** Kayalık Dağlar lekeli hummasını taşıyan bir tür. **D. nitens,** Panamaya mahsus *piroplasma caballi* (b. bk.) yi geçiren tropikal bir at sakırgası. **D. occidentalis,** Oregon ve California'da yaşayan ve insanlara da geçen bir köpek sakırgası. **D. parumapterus,** California'da jackrabbit denilen yabani tavşanlara sataşan bir sakırga. **D. reticularis,** Avrupa, Asya ve Amerikada koyunlara ve sığırlara sataşan bir tür. **D. variabilis,** Kuzey Amerikanın doğusunda yaşayan bir köpek sakırgası olup Kayalık Dağlar lekeli hummasını ve tularemia hastalığını taşır. **D. venustus** = D. andersoni.

DERMACENTROXENUS [*dermasentroksęnus*] **ya da RICKETTSIA** [*rikęttsia*], Eklembacaklılar (Arthropoda) üzerinde yaşayan, arasıra daha büyük hayvanlarla insanlara da geçen ve yapma ortamda güçlükle yetiştirilebilen bazı mikroorganizmaların meydana getirdiği bir grup. **R. Prowazekii,** tifüs salgınına yol açan bir mikroorganizma olup baş ya da vücut biti tarafından taşınır. **R. Quintana,** siper hummasına yakalanmış kimseleri ısıran bitlerin bağırsağında bulunmuş olup adı geçen hummanın sebebi olması mümkün görülen mikroorganizma. **R. typhi,** bölgesel tifüs salgınına yol açan ve *Xenopsylla cheopsis* ve *x. astia* adlı fare pireleri tarafından taşınan mikroorganizma.

DERMANYSSUS (Zoo.): bk. KUŞ KENESİ.

DERMAPTERA (Zoo.): bk. DERİ KANATLILAR.

DERMATIT ya da DERMIT (Fr. Dermatite, Dermite; Yun. *derma* = deri; *itis* = yangı), herhangi bir deri hastalığı. Özel bir deri hastalığını anlatmak için bu kelimeye o hastalığı bildiren bir sıfat getirilir.

DERMATOBYA (*dermatobia*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının İki kanatlılar (Diptera) takımından bir cins. Dişisi havada uçan böcekleri yakalar, birlikte yükseğe uçar, bu sırada yumurtalarını böceğin karın bölgelerine yapıştırır ya da terli eşyalara bırakır. Yumurtalar 6 günde açılır, çıkan larvalar böcek tarafından iletildikleri insan ya da memelinin derisini delerek içeri girer, orada bir şiş meydana getirir. Larva 25 mm oluncaya kadar bu şiş içinde büyür, çok ağrı yapar. Sonra toprağa düşer, pupalaşır. 5 - 11 hafta sonra da erginleşir.

DERMATODONT, dişleri sadece deri altına gömülü olan hayvanlar.

DERMATOFOBİ (Fr. Dermatophobie; Yun. *derma* = deri; *phobia* = korku), bir deri hastalığına tutulma yolunda patolojik korku.

DERMATOL, *Bismutum subgallicum*'un ticarette kullanılan adı. Bazik bizmut galla, sarımtırak, kokusuz bir tozdur. Yaraların üzerine sürüldüğü gibi, bağırsak iltihaplarında içilerek de kullanılır.

DERMATOLİZ (Fr. Dermatolyse; Yun. *derma* = deri; *lysis* = gevşeme), deri ve deri altı dokuları hücrelerinin anormal derecede büyümesi sonucunda derinin kat kat sarkacak gibi bir durum alması. Bu hastalığa *cutis pendula* (Lat. = sarkık deri), *cutis laxa* (Lat. = gevşek deri), khalazodermia (Yun. = deri gevşemesi) ve *pakhyder matokele* (Yun. = urlu kalın deri) adları da verilir.

DERMATOLOJI (Fr. Dermatologie; Yun. *derma* = deri; *logos* = bilim), deri ve deri hastalıkları ile ilgili bilgilere toplu olarak verilen ad.

DERMATOMA (Yun. *derma*, deri; *oma*, ur, şişkinlik), derinin bir soysuzlaşma sonucu olarak aşırı derecede gelişmesi.

DERMATOMİKOZ (Fr. Dermatomycose; Yun. *derma* = deri; *mykes* = mantar), Mikobakteriyase (*Mycobacteriaceae*) familyasından bakterilerin sebep olduğu hastalık. Trikofiton (*tricophyton*), mikrosporum (*microsporum*) ve epidermofiton (*epidermophyton*) cinsinden mantarların deride ya da onu tamamlayan kıllarda, tırnaklarda, yağ bezlerinde ve ter bezlerinde meydana getirdikleri hastalık.

DERMATOMYOM (Fr. Dermatomyome; Yun. *derma* = deri; *myoma* = kas elementlerinden meydana gelmiş ur), deride, deri kaslarının zararına olarak meydana gelen küçük bir ur. Acılı D. lar cerrahî müdahale ile alınır.

DERMATOMYOZİT (Fr. Dermatomyosite; Yun. *derma* = deri; *mys* = kas; *itis* = yangı), derinin, deri altı dokusunun ve onun altındaki kasın irinsiz olarak yangılanması.

DERMATONEVROZ (Fr. Dermatoneurose; Yun. *derma* = deri; *neurosis* = sinir bozukluğu hali), herhangi bir deri *neurosis* [b. bk.] i.

DERMATOPATİ (Fr. Dermatopathie; Yun. *derma* = deri; *pathos* = hastalık), herhangi bir deri hastalığı.

DERMATOPHILUS PENETRANS (Zoo.): bk. KUM PİRESİ.

DERMATOSKLEROZ (Fr. Dermatosclérose; Yun. *derma* = deri; *sklerosis* = katılaşma), *skleoderma* (Yun. *skleo* = sert; *derma* = deri) da denilen bir deri hastalığı. Derinin bazı yerlerinde sert ve pigment (boya maddesi) li yamalar meydana gelmesi şeklinde belirir. Bunda alt derinin bağ dokusunun ve deri altı oluşumlarının hacmı artar. Bu hastalığın genel şekli olan *S. adultorum* orta yaşlarda başlar.

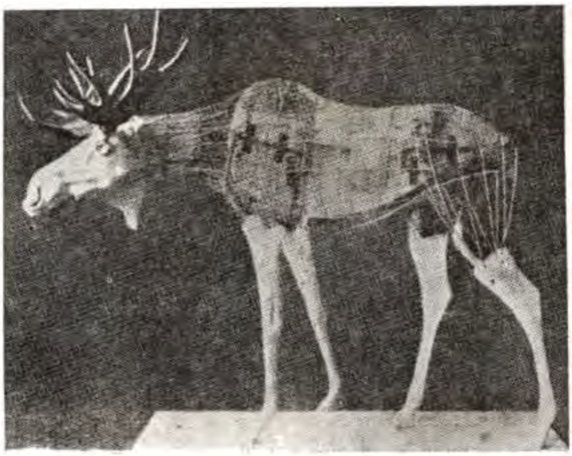
DERMESTES, Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının Kınkanatlılar (Coleoptera) takımının Dermestidae familyasından bir cins. Oval vücutlu, 7 - 8 mm uzunluğunda küçük bir böcektir. Kısa olan ayaklarını özel çukurlara geri çeker. Evlerde yaşar, kürk ve postlara zarar verir.

DERMOEPİDERMİT (Fr. Dermoépidermite; Yun. *derma* = deri; *epidermis* = üst deri; *itis* = yangı), deri ile üst deriyi ilgilendiren cilt hastalığı. Bu terim, başlıca, bacaklarda görülen enfeksiyonlu ve sürekli bir ekzema için kullanılır.

DERMOGRAFİZM (Fr. Dermographisme; Yun. *derma* = deri; *graphein* = yazmak), bazı sinirli kimselerin derisi üzerinde herhangi bir cismin sivri fakat kör olan ucu ya da tırnak gezdirildiği zaman derinin kabarması. Cismin gezindiği yol boyunca ilkin kızıl bir çizgi, sonra da pembe beyaz bir çıkıntı meydana gelir. Böylece deri üzerine hayli zaman silinmeyen resimler çizilebilir. Büyük sempatik sistemine bağlı vasomotor sistemi (b. bk.) nin aşırı bir tepkisinden ileri gelen bu hal, ortaçağda birçok zavallının bu yüzden sihirbaz sanılarak diri diri yakılmasına yol açmıştır.

DERMOID (Yun. *derma* = deri; *eidos* = şekil), 1. Deriye benzeyen, deri şeklinde. 2. Dermoid kist (içinde küçücük bezler ya da kesecikler, ter bezleri ve yağ bezleri bulunan ve astarı da epitel dokusu katlarından yapılmış olan kist ya da kese).

DERMOPLASTİK (Fr. Dermoplastique) **ya da DERMATOPLASTİK** (Fr. Dermatoplastique), öğretim aracı olarak kullanılmak üzere hayvan derilerinin, canlı görünüşü verecek biçimde şekillendirilmesi sanatı. Tulum halinde çıkarılmış olan hayvan derilerinin kıtık v.b. ile doldurulması, istenilen sonucu vermemekte idi. Bu bakımdan 1800 yıllarında Leiden'de H. ter Meer hafif bir madde olan turba'dan hayvan modelleri hazırladı. Daha sonraları, Pariste Lasaigne ve Portman, Leiden'de J. T. ter Meer, Stuttgart'ta Ph. L. Martin ve F. Kerz, Leipzig'de Hermann H. ter Meer işlenmiş hayvan derilerini, canlı görünüşü veren içi boş tahta bir model üzerine geçirmeyi başarıyla denediler. D. te kullanılan yeni metotların ortak özelliği, hazırlanan derinin

DERMOPLASTİK: Çıplak bir modelin hazırlanması

eskiden olduğu gibi doldurulmuş modeller yerine, anatomik şekli koruyan, işlenmesi kolay maddelerden yapılmış modeller üzerine geçirilmesidir.

DERMOTROPİK ya da DERMATOTROPİK (Yun. *derma* = deri; *tropos* = dönen, yönelen), tıpta «deriye yönelen», «deri tarafından çekilen», «deride yerleşen», «deriyi seven» ya da «deri yolu ile giren» anlamlarında kullanılan bir terim. Meselâ D. virus.

DERMOVAKSEN (Fr. Dermovaccin; Yun. *derma* = deri; Lat. *vaccinus* = inekle ilgili), deri altına iğne ile mikroorganizmalar, enfeksiyon yaratıcı elementler, serum gibi şeyler vermekle hazırlanan virus vaksen (koruyucu aşı) i.

DERNBURG, Heinrich (1829 - 1907), Alman hukuk bilgini. Mainz'ta doğmuş, Berlinde ölmüştür. Zürich, Halle ve Berlin üniversitelerinde profesör olmuştur. D., Roma, Prusya ve Yeni Alman medenî kanunlarını işlemiştir. Başlıca eserleri: *Lehrbuch des preussischen Privatrechts* (Prusya özel hukuku ders kitabı) [3 c., 1894 - 1897]; *Das preussische Hypothekenrecht* (Prusya ipotek hukuku) [1877-1891]; *Pandekten* (Pandektler) [3 c., 1911 - 1912]; *Das bürgerliche Recht des Deutschen Reichs und Preussens* (Alman devleti ve Prusya medenî hukuku) [5 c., 4. bas. 1915].

DERNE, kuzey Afrikada, Libya'nın Berka bölümünde, Akdeniz kıyısında, Tobruk'un batısında ve Bingazinin doğusunda yer alan bir şehir. İkinci Dünya Harbinde Almanlarla İngilizler arasında pek şiddetli savaşlara sahne olmuştur. Nüfusu 35 962 dir.

DERNE'DE BİR SOKAK

Tarih: D., Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında Bingazi bağımsız mutasarrıflığına bağlı 4 ilceden biri idi. Kubbe, Bomba ve Tobruk adlı üç bucaktan

meydana gelmiş bulunuyordu. İlce merkezinin nüfusu 2 000 e yakındı.

D., Murat Ağanın Trablusgarp'teki çalışmalarını pekiştirmek ve bu bölgeyi Osmanlı egemenliğine bağlamak üzere 1551 de Turgut Reis tarafından fethedildi. Önce Trablusgarbe yerleşen Turgut Reis, beylerbeyi sanı ile bu ülkenin valisi olunca, il sınırlarını doğuya doğru geliştirmiş, özellikle kuzey Afrikanın en kusursuz ve tabiî limanlarından biri olan Tobruk'u ele geçirdikten sonra D. yi de almıştı.

Bundan sonra D., Trablusgarp'ten gönderilen sancak beyleri tarafından yönetilmeye başlandı. Garp ocaklarında hükümet merkezinin sözü geçmez hale gelip iktidar dayıların ve yeniçeri ağalarının eline geçince, D. nin yönetimi de yerli ocaklarının eline düşmüş oldu. 1711 de Trablusgarp valiliğini ele geçiren Karamanlı Ahmet Paşa, kardeşi Hacı Şaban Beyi Tiryakî İbrahim ve Ali Adgam adlı komutanlarla birlikte Bingazi ve D. bölgesine gönderdi. 1715 te Karamanlı ailesinin egemenliğine düşen D., az sonra Bingazi'de Tiryakî İbrahim Beyin ayaklanması üzerine, Trablusgarp'ten ayrılmışsa da, bu durum geçici olmuştur. Yusuf Paşa ile ağabeyi Ahmet Bey arasındaki valilik çekişmesinde D. nin önemli bir yeri vardı. Yusuf Paşanın Amerikalılara karşı açtığı savaşta, Amerikalılar Maltaya sığınmış bulunan Ahmet Beyi oradan D. ye getirdiler ve kendisine yardım ederek Yusuf Paşaya karşı yerli kabîlelerden toplanan bir ordu kurmasına imkân verdiler. Yusuf Paşa, bu durum üzerine 1805 te Amerikalılarla barış yapmak zorunda kaldı. Amerikalılar da, anlaşma gereğince Ahmet Beyi D. den, ailesini de Trablus'tan alarak Mısır'a götürdüler ve dolayısiyle Yusuf Paşanın D. bölgesindeki egemenliğini tanımış oldular. Bundan sonra Yusuf Paşanın büyük oğlu Mehmet Bey D. ye gelerek Amerikalıların boşaltmış olduğu şehri aldı. Daha sonra, ayaklanan Sırt kabîleleri ile çarpışırken öldürüldü. 1826 da D. sancak beyliğinde Yusuf Paşanın kölelerinden Mustafa Bey bulunuyordu.

Trablusgarp'teki Karamanlı ailesinin egemenliği ortadan kaldırıldıktan sonra, 1835 te D. Bingazi sancağına bağlı bir ilce haline getirildi. 1866 da Trablusgarp eyaleti il haline getirilince, bağımsız mutasarrıflık durumuna konulan Bingazi'ye bağlandı.

İtalyanların 1911 de Trablusgarbe saldırmaları üzerine 16 ekimde Amiral Presbitero tarafından D. ye ilk çıkarma yapıldı. Bu bölgenin savunmasını yöneten Etem Paşanın kurmaylığını üzerine almış bulunan Kolağası Mustafa Kemal, İtalyan çıkarmasını durdurmak üzere D. cephesi komutanlığına getirildi. 200 kadar bedevî askeri ile ve yalnız piyade tüfeği gibi hafif silâhlarla, Amiral Presbitero'nun çıkarma birliklerini püskürtmede başarı gösterdi. Ancak, D. nin yerli halkı, kasabanın İtalyan bombardımanı yüzünden yıkıntıya uğramasını ve sivil halkın sıkıntıya düşmesini istemediklerinden, Mustafa Kemal 17 ekim gecesi D. yi boşaltarak şehrin çevresindeki tepelere çekilmeyi uygun gördü. Burada bir yıl kadar kalan Mustafa Kemal, 27 kasımda binbaşılığa yükseltilmişti. Yerli Araplardan ve bedevîlerden meydana getirdiği küçük birliği ile İtalyanların D. den çevreye yayılmalarına engel oldu.

D., 18 ekim 1912 de Lausanne'da, Ouchy şatosunda imzalanan andlaşmanın 2. maddesi gereğince İtalyanlara bırakılmıştır.

DERNE MUHAREBESİ: bk. LİBYA.

DERNEK (Eski ter. Cemiyet), nitelikleri kanunla sınırlandırılmış bazı sosyal amaçları gerçekleştirmek üzere bir toplumun bir kısım fertleri arasında kurulan birlik.

14 temmuz 1938 tarihli ve 3959 sayılı Cemiyetler Kanununa göre, D. «Kazanç paylaşmaktan başka amaçla ikiden fazla kişinin faaliyetlerini sürekli bir şekilde birleştirmeleri suretiyle kurdukları...» birliktir. «Dernekler, tüzüklerinde dernek olarak kurulmak isteğini açığa vurmakla tüzel kişilik sahibi olurlar».

Her D. in bir ana tüzüğü vardır. Bu tüzükte şunların gösterilmesi zorunludur: 1. D. in adı ve merkezi; 2. D. in konusu ve amacı; 3. Kurucu üyelerin ad ve soy adları, meslek ya da sanatları, oturdukları yer ve uyruklukları; 4. D. e girmek ve D. ten çıkmak için konulan şartlar; 5. D. şubelerinin nasıl kurulacağı, yürütüleceği ve temsil edileceği ve yetkilerinin derecesi; 6. D. genel kurulunun ne yolda kurulacağı ve şubelerinin ve üyelerinin nasıl temsil edileceği; 7. Genel kurulun ödevleri, yetkileri, toplanmaya çağrılış tarzı ve alınan kararların D. üyelerine ve başkalarına ne yolda bildirileceği; 8. Yönetim kurulunun nasıl seçileceği, yetkileri ve üye sayısı; 9. Yılda 120 lirayı geçmemek üzere üyelerin vereceği ödenek; 10. Hesapların ne yolda teftiş edileceği ve denetleneceği; 11. Ana tüzüğün ne yolda değiştirileceği; 12. D. in dağıtılması halinde mallarının tasfiye şekli.

D. e üye olanların medenî haklara sahip ve 18 yaşını bitirmiş bulunmaları şarttır. Ancak siyasî D. lere üye olabilmek için kişilerin millet vekili seçmek hakkına sahip olmaları gerekir.

Her D. kurulduğu tarihten sonra gelen ilk iş gününde, kurulduğu yerin en büyük idare âmirine tüzüğünden iki tanesi iliştirilmiş bir bildirim vermek zorundadır. Siyasî D. lerle birden fazla ilde çalışacak D. lerin tüzükleri ve bildirimleri İç İşleri Bakanlığına gönderilmek üzere gene D. in kurulduğu yerin en büyük idare âmirine verilir.

Birden fazla D. in birleşmesinden doğan birlikler de birer D. niteliğindedir ve aynı hükümlere bağlıdır. Bunlar da bildirimlerini ve tüzüklerini aynı şekilde İç İşleri Bakanlığına verirler.

Kurulan D., bildirimini verdiği tarihten başlayarak 15 gün içinde: 1. Adını, merkezini, çalıştığı yeri ve tüzüğünü; 2. Yönetim kurulu üyelerinin öz ve soy adlarını, meslek ya da sanatlarını ve oturma yerlerini herhangi bir gazete ile yayınlamak zorundadır.

D. ler şu defterleri tutarlar: 1. üye defteri (D. e girenlerin kimlikleri, D. e girme tarihleri, aylık ya da yıllık para taahhütleri); 2. karar defteri (yönetim kurulunun kararları tarih ve numara sırasiyle bu deftere yazılır ve kararların altı, üyelerin imzalariyle tasdik olunur; 3. gelen ve giden evrak defterleri (gelen ve gönderilen evrak tarih ve numarasiyle bu deftere kayıt ve gelen evrakın asılları ve gönderilen evrakın müsveddeleri bu tarih ve numaralar altında dosyasında saklanır); 4. gelir ve gider defteri (D. adına alınan bütün paraların alındıkları ve sarf olunan paraların verildikleri yerler açık olarak bu defterde gösterilir; D. ler gelirlerini dip koçanlı ve sıra numaralı makbuz karşılığında alırlar ve masraflarını ispatlayıcı belgeler karşılığında yaparlar ve makbuz dip koçanlariyle ispatlayıcı belgeleri saklarlar); 5. bilânço ve kesin hesap.

Cemiyetler Kanununun yasaklayıcı hükümlerine göre, din, mezhep ve tarikat esasları ile aile, ırk ve cemaat esaslarına dayanan D. ler, gizli tutulan ya da amacını gizleyen D. ler, bölgecilik amacını güden ya da bölgeci bir san taşıyan D. ler kurulamaz. Merkezi yurt dışında olan bir D. in

Türkiyede şubesi açılamaz. Milletlerarası amaçlarla D. kurulamaz. Ancak milletlerarası iş birliği yapmakta faydası görülen D. lerin Türkiyede kurulmasına ya da kurulu olanların yurt içinde şube açmalarına Bakanlar Kurulu karariyle izin verilebilir. Bu D. ler gerektiğinde Bakanlar Kurulu karariyle dağıtılabilir. D. ler askerliğe hazırlayıcı nitelikte öğretim ve eğitim işleriyle uğraşmaz. Ancak, Bakanlar Kurulu bu işlerden bir kısmı ile uğraşma yetkisini uygun gördüğü D. lere verebilir. Devlet, özel idareler ve belediyelerle devlete bağlı kurumlardan hizmet karşılığı maaş ya da ücret alanlar, bulundukları işin sıfat ve niteliği ile D. kuramazlar. Öğrenci D. leri her ne şekilde olursa olsun politika ile uğraşamaz. Bu D. ler bulundukları okul ya da kurumun yönetimine karşı bir harekette bulunamaz. Türklerin Cemiyetler Kanununa göre kurulması yasak olan D. leri Türkiye dışında kurmaları ve kurulmuş olan bu gibi D. lere girmeleri yasaktır. Siyasî partilerden başka D. ler birden çok konuyla uğraşamaz. Bir D. «Cumhuriyet» ve «Millî» sanlarını Bakanlar Kurulu karariyle kullanabilir. D. ler, kanunî yerleriyle amaçları için gerekli olanlardan başka taşınmaz mülk sahibi olamaz. D. ler bağışlama ve vasiyet yolu ile kendilerine kalan taşınmaz mülkü hükûmetin bildireceği süre içinde paraya çevirmek zorundadır. Bakanlar Kurulu karariyle bazı D. lere ihtiyaçlarından fazla taşınmaz mülk edinme yetkisi verilebilir.

Cemiyetler Kanununun genel kurullara ve yönetim kurumlarına ayrılan üçüncü faslında, D. lerin yönetim tekniği ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Bu hükümler, 10 haziran 1946 tarihli ve 4919 sayılı kanunla tamamlanmıştır.

Kanunun dördüncü faslı, teftiş ve denetleme tekniği ile ilgilidir.

Beşinci fasıl müeyyidelere, yani ceza hükümlerine ayrılmıştır.

DERNEKPAZARI, Trabzon ilinin Çaykara ilçesine bağlı bir bucak. D., Trabzon ilinin doğu bölümünde, Of ile Çaykara arasındadır. Bucak merkezi 1 980 nüfuslu (1960) Kondu'dur. 12 köyü ile birlikte bucak nüfusu 10 882 (1960) dir.

Bucak toprakları dağlık, derin vâdilerle oyulmuş, çok inişli çıkışlıdır. Buradan geçen, kaynaklarını Soğanlı ve Haldızan dağlarından alan ve Uzungöl'ün suları ile de beslenen Solaklı deresi ve kolları ile toprak derince yarılmıştır. Çevredeki yükseklikler 750 - 2 000 m kadardır. Bu çevrede yıllık yağış tutarı 1 500 - 2 000 mm dir. Nüfus çok olduğundan kıyıdan dağ yamaçlarına kadar toprağın elverişli yerleri ve bu arada vâdi tabanları bahçe (meyva, sebze, fındık) ve tarla durumuna gelmiştir. Halkın bir kısmı büyük şehirlere iş için gider. Of - Bayburt yolu D. ndan geçer. Bu yol güneyde 2 675 m yüksekliğindeki Soğanlı geçidini aşar.

DERNSCHWAM [*dęrnşvam*], **Hans** (1494 - 1570), Alman gezgini. Brüx'te doğmuş, sanıldığına göre Kremnitz'te ölmüştür. 1525 - 1546 yılları arasında Macaristanda Fugger'ler (b. bk.) in hizmetinde bulunmuştur. 22 haziran 1553 te kıral I. Ferdinand'ın emri ile Viyanadan yola çıkan ve 25 ağustosta İstanbula varan bir elçilik heyetine katılmıştır. Bu heyette üye olarak Avusturyalı Ogier Ghislain de Busbecq (b. bk.), kardinal Antal Verancsics (1504 - 1573) ile Ferenc Zay (1498 - 1570) da bulunuyordu. D. İstanbulda kalmakla yetinmemiş, Ankara üzerinden Amasyaya gitmiştir. 1555 te İstanbuldan Viyanaya dönmüş ve daha sonra Neusohl'de yaşamıştır. Türklerin hayatı ve Türk devletinin durumuna karşı büyük bir ilgi duyan D., İstanbul ve Anadolu gezisi üzerine sağlam gözlemlerle dolu günlük notlar tutmuştur. Büyük bir seyahatname meydana getiren bu notların esas yazması 1889 da Fugger'lerin Augsburg'daki arşivinde bulunmuştur. D. ın Türkiye hâtıraları Franz Babinger tarafından 1923 te yayınlanmıştır: *Hans Dernschwams Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Klein - Asien 1553 - 1555* (Hans Dernschwam'ın İstanbul ve Küçük Asyada yaptığı bir gezinin günlük notları). Bu seyahatname Kanunî Süleyman devrindeki Osmanlı İmparatorluğu hakkında mükemmel bilgiler vermektedir. D. hâtıra ve gözlemlerinde Türklerin günlük yaşayışı, giyim kuşamları, gelenek ve görenekleri üzerinde durduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunun ticarî ve iktisadî hayatını da sağlam çizgilerle tasvir etmiştir. Antal Verancsics de gezi hâtıralarını yazmıştır. Fakat onun hâtıra ve gözlemlerinin bize kalan bölümleri, D. ın seyahatnamesiyle mukayese edilemez. Busbecq de hâtıralarını dört mektubunda tesbit etmiştir (Almanca çev. Erlangen, 1926. Türkçe çev. Hüseyin Cahit Yalçın, *Türk mektupları*, İstanbul, 1939).

Kıral I. Ferdinand tarafından gönderilen elçilik heyetinin üyeleri arasında Flensburg'lu ressam Melchior Lorichs (b. bk.) in de bulunduğu ileri sürülmektedir. Fakat ne D., ne de Van Busbecq ondan bahsetmektedir.

D. ın seyahatnamesinde eski Türk yazısına benzer üç satırlık yazı, ana çizgileriyle Vilhelm Thomsen tarafından okunmuştur. Bu yazının Macarca olduğu tesbit edilmiştir.

D. ın eski Türk hayatı hakkında zengin bilgi ve verileri kapsayan seyahatnamesi Türkçeye çevrilmemiştir.

DÉROULÈDE [*derulęd*], **Paul** (1846 - 1914), Fransız yazarı ve politikacısı. Paris'te doğmuş, Nice yakınlarında, Mont - Boron'da ölmüştür. 1870 savaşına ve Commune hükümetinin ortadan kaldırılması hareketine katıldıktan sonra, öc alma duygularını dile getiren *Chants du soldat* (Askerin türküleri) [1872] ve 1875 te de *Nouveaux chants du soldat* (Askerin yeni türküleri) adı altında şiirler yazmıştır. 1882 de Yurtseverler Birliği (Ligue des patriotes) nin kurucularından biri olmuş ve bu yoldan Fransa'da olsun, dışarda olsun geniş faaliyetler göstermiştir. D., 1887 de general Boulanger yararına bir kampanya açmış, 1889 da milletvekili seçilmişse de, 1892 de istifa etmiş, parlamanter rejimi yıkmak için çalışmıştır (1899). Waldeck - Rousseau hükûmeti kendisini 1900 yılında on yıl için sürgüne göndermiştir. 2 kasım 1905 te çıkan aftan faydalanıp yeniden Fransa'ya dönmüş ve yalnız şiir yazmakla yetinmiştir. O çağın milliyetçi duygularının önderi olarak tanınmışsa da, 1914 ten sonra ününü yitirmiştir.

P. DÉROULÈDE

DEROUTE [*derụt*] **GEÇİDİ**, Manş denizinde, Jersay adasiyle Cohentin'in batı kıyısı arasında, aş. yu. 13 km uzunluğunda, 25 km genişliğinde bir boğaz.

DERRICK [*dęrik*], petrol kuyularının üstüne kurulan ve delme işinde kullanılan madenî kulenin İngilizce adı. Tarihte ünlü bir cellâdın ve adam asmakta kullandığı aracın adiyle anılmıştır. Yapı yerlerinde, rıhtımlarda yükleme ve

boşaltma işlerinde, taş ocaklarında kullanılan uzun döner kollu vinçe de bu ad verilir.

DERRİS, Baklagiller (Papilionaceae) familyasından bir bitki cinsi. Cinsin tropik bölgelerde yetişen 50 kadar türü vardır. Yurdu tropik Asya olan bazı türlerinin kurutulan ve öğütülen kök ve rizomlarından zehirli bir madde elde edilir. Bu madde özellikle yurdu Borneo olan *D. elliptica* Benth. den elde edilir. Bu maddenin böcekler üzerinde çok kuvvetli zehir etkisi vardır. Bundan dolayı çekirge ve tırtıl gibi zararlı böceklere karşı kullanılır. Yetiştiği yerde yerli halk balık tutmak için de kullanır.

DERSİM (Coğ.): bk. TUNCELİ.

DERSİM, Dersim'in Selçuklu Türk yürüyüşünden önceki tarihi hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Genel olarak Armenia Major (Büyük Ermenistan) bölgesi içinde bulunan D. in en eski ahalisinin Urartular olduğu kabul edilir (bk. URARTU). Bizans imparatorluğu zamanında, Sasanî ya da Müslüman Arap savaşında sınır üzerinde bulunan ve Fırat dirseğinin doğusunda kalan D., doğudan gelecek saldırılara karşı Bizanslılarca meydana getirilen tampon yerli prenslikler yönetimine bırakılmıştı. Şebin Karahisar'ın doğusunda, Salata'dan başlayarak Malatya'ya inen askerî yol üzerinde kurulmuş bulunan Bizans kalelerinden bazıları, D. bölgesi içinde bulunmakta idi. Bunlardan Tencila, XV. Apollinaris, Daskousa ise, II. Olpia Auriana alayının merkeziydi. Dağlık ve sarp bir bölge olan D., Müslüman Arapların Anadolu üzerine yaptıkları saldırılarda, yine yerli prenslerin yönetiminde kalmıştı. Eski ve Ortaçağda D. adına rastlanmamaktadır.

Roma imparatorluğuna ve Bizans'a hiçbir zaman bağlanmayan D., Hıristiyanlık devresinde mutezile Hıristiyan mezheplerinin barınağı olduğu gibi, İslâmlık devresinde de mutezile Müslüman tarikatlarının sığındığı bir bölge olmuştur.

Türklerin D. e ilk girmeleri, Emir Sanduk'un 1057 seferi ile başladı. Aynı yıl içinde Yakutî, Kemah ile batı D. i kaplamıştı. 1071 Malazgirt savaşından sonra ise, Emir Mengücek bütün bölgeyi kesin olarak ele geçirdi. Bundan sonra D., doğu Anadoluda Türk beyleri arasındaki iç savaşlarda elden ele geçti. XVI. yüzyıla kadar D. bölgesinde yerleşmiş bulunan Türk boyları Yıva, Ağaçeri, Çavundur, Döğer, Çepni ve Eymir olarak tesbit olunmaktadır. XVI. yüzyıl içinde ise, Uluyörük ve Bozoklu oymaklarının da aynı bölgede toplandığını görüyoruz. XVI. yüzyıldan başlayarak doğu Anadolu üzerindeki savaşta Osmanlı egemenliğine karşı olan mutezileler ve Türk boyları, D. i kendileri için iyi bir barınak olarak kullandılar. Osmanlı imparatorluğunda 1540 tan başlayarak Erzurum beylerbeyliğine bağlı bulunan D., bir sancak meydana getiriyor, sancağa bağlı bazı beylikleri, Çemişkezek, Pah v. b. ocaklıkları da içine alıyordu.

Tanzimat-ı hayriyenin doğu Anadoluda uygulanması üzerine, Osmanlı hükümetine daha sıkı bağlanmasını sağlamak için, uzun yüzyıllardan beri başıboş kalan D., 1845 tarihinde Erzurum ilinden ayrılarak ayrı bir il haline getirildi. Ancak, eski şeyhlik, ocaklık ve ağalık sistemine bağlı olan D. halkı, yeni yönetime karşı direndi. 1862 de Mamuretü'l-aziz (Elâzığ) ilinin kurulmasından sonra, bu ilin bir mutasarrıflığı haline getirildi. Merkezi Hozat olarak kurulan bu mutasarrıflık, Ovacık, Çemişkezek, Çarsancak, Mazgirt, Kezican, Kızılkilise ve Pah ilcelerinden meydana geliyor, 533 köyü ve 13 460 km² toprağı bulunuyordu. 63 430 nüfuslu D. de 43 260 Türk, 12 000 Kürt ve 8 160 da Ermeni yaşıyordu. Mutasarrıflıkta 6 medrese, 9 Türk ve 8 Ermeni okulu vardı.

Böylece yeniden örgütlendirilen D. in yerli ağaları ve eşrafı, devlet otoritesinin bölgede yerleşmesine şiddetle karşı koydular. 1877 de Samih ve Kurt İsmail paşalar, 1878 de Ahmet Muhtar Paşa ve 1885 te Ali Şefik Paşa komutalarında gönderilen ıslahat kuvvetleri, D. de süregelen başıboşluğu gidermeye başladılar. 1895 te Zeki Paşa, bölgeyi ilk defa devlet otoritesine bağlamayı başardı. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra yeniden ayaklanan D. aşiretleri, 1908-1909 tarihlerinde Neşet Paşa ve daha sonra da İbrahim Paşa komutasında gönderilen kuvvetlerle itaat altına alınmış oldu.

Bundan sonra Osmanlı imparatorluğunun büyük zorluklar içinde kalması, D. deki durumun yeniden zayıflamasına yol açtı. 1918 de başlayan Koçgiri ayaklanması, 1921 de İngilizlerin geniş yardımlariyle Sivas bölgesine kadar yayılmışsa da, D. millet vekillerinden Diyap Ağa ile Mustafa Ağanın çabalariyle D. in dışında kalmış ve ancak batı ve kuzey kısımlarından bazı köyleri sarmıştı. 1925 Şeyh Sait ayaklanması dışında kalan D., 1928 de kurulan Üçüncü Genel Müfettişliğe bağlandı. 1930 da yeniden il haline getirilen D., Ağrı ayaklanmasına Seyyid Rıza'nın katılması ve Erzurum ile Erzincan bölgelerine saldırması sonunda, Türk hükümetini burada otoriteyi sağlamak üzere kesin kararlar almaya zorladı. 1936 da Üçüncü Genel Müfettişliğe getirilen General Abdullah Alpdoğan'ın aldığı tedbirler sonunda D. halkı, yerli şeyh, seyyid ve ağaların etkilerinden kurtarıldı. D. adı değiştirilerek, yeniden örgütlenen ile Tunceli adı verildi. Bk. TUNCELİ.

DERTINGER [*dęrtingır*], **Georg** (doğ. 1902), Alman politikacısı. Berlinde doğmuştur. Çelik Tulgalılar (Stahlhelm) derneği üyelerinden olup Von Papen ile iş birliği etmiş, «Wiener Tageblatt» gazetesine yazı yazmıştır. 1945 te Sovyet bölgesinde kurulan Hıristiyan Demokratlar Birliği (CDU) nin kurucularından iken bu partinin genel sekreteri olmuştur (1946). Kaiser'in çekilmesinden sonra (1947) Nuschke ile birlikte Sosyalistler Birliği Partisi (SED) ile sıkı iş birliği yapmıştır. 1949 da Alman Demokrat Cumhuriyeti dış işleri bakanlığına getirilmiş ve 1951 de Frankfurt anlaşması gereğince Oder-Neisse hattını Polonya sınırı olarak tanımışsa da, 1953 te «emperyalist casusluk şebekesi hesabına faaliyette bulunma» suçiyle görevinden düşürülerek tevkif edilmiştir.

DERTLİ (asıl adı: **İbrahim**; 1772-1845), Türk halk şairi. Bolu'nun Şahnalar köyünde doğmuş, Ankarada ölmüştür. Küçük yaşta köyünden ayrılan D., Konya, daha sonra İstanbul ve Mısıra giderek oldukça iyi bir öğrenim görmüş, sazda ve sözde olgunlaşmıştır. İstanbul ve Orta Anadoluda bazı memurluklarda bulunmuş, koşma ve semaîleriyle bütün Anadoluda geniş bir ün sağlamıştır.

D., âşık edebiyatının son büyük şairlerinden olup, dili oldukça ağırdır. Divan edebiyatının etkisinde kalmıştır. Divanı birçok kere basılmıştır.

DERTONA (Coğ.): bk. TORTONA.

DERTOSA (Coğ.): bk. TORTOSA.

DERUELLE [*dirüęl*], **Pierre** (XVIII yüzyıl), Fransız seramikçisi. 1735 te Clignancourt porselen fabrikasını kurmuş, önceleri Provence kontu olan XVIII. Louis tarafından ko-

runmuştur. Eserlerini önce bir yel değirmeni şekliyle, sonra da koruyucusunun sembolü olan L. S. X., L. X. M. harfleriyle imzalamıştır.

DERUET [*dırüe*] ya da **DES RUETS** [*de rüe*], **Claude** (1588 - 1660), Lorraine asıllı Fransız ressamı ve desinatörü. Nancy'de doğmuş, orada ölmüştür. Claude Israël Henriot'nun öğrencisi olan D., bir süre İtalyada kalmış, 1620 de Nancy'ye dönerek Lorraine dukası II. Henri'nin en gözde ressamı olmuştur. Hayale bol yer veren temsilî portreler yapmıştır. «Paris'in yargılanmasında bulunan üç tanrıçaya saygı gösterisine giden Anne d'Autriche ile oğulları» (Versailles Müzesi); «Lorraine düşesinin ava çıkışı» (Chartres Müzesi); «XIV. Louis'nin çocukluğu» (Orléans Müzesi).

DERUNAPHT ORTAKLIĞI: bk. DEUTSCH - RUSSISCHE NAPHTHAGESELLSCHAFT.

DERUTA, İtalyada, Umbria'da, Perugia eyaletinde, Perugia şehrinin güneyinde, 1 100 kişilik bir köy. XVI. yüzyılın sonundan beri D. da seramik eşya yapılırdı. Bu köy, madenî görünüşü olan ve kızıla çalan sarı renkte çömlek yapımı ile İtalyanın bu alanda en büyük merkezlerinden biri olarak tanınmıştır. Bu köyde yetişmiş sanatçılardan üçü: Francesco Urbine (1537), El Frate (1541), Gregorio Caselli (XVIII. yüzyıl) eserlerini imzalamışlardır. Üstünde D. harfiyle bir paraf bulunan eserlerin bu köyde yapıldığı kabul edilir.

DERVİŞ, bir tarikata bağlı olanlara verilen genel bir ad. Farsçada «kapı kapı dolaşan», «dilenci», «fakir» anlamlarına gelmektedir.

Bugün de «fakir, yoksul ve dilenci» anlamlarını taşımaktadır. Araplar da bu sözü aynı şekilde kullanmışlar, bu sözden *derâviş* şeklinde çoğul bile yapmışlardır.

D. terim olarak bir mürşidin ya da şeyhin mânevî eğitiminden, bağlı bulunduğu tarikatın usulüne uygun olarak faydalanan kişidir.

Tarikatlar Müslümanlığa sonradan girmiştir. Bununla birlikte D. ler, birçok tarikat uluları aracılığı ile zincirleme olarak kendilerini Hz. Muhammed'e bağlarlar. Böylece, tarikata bağlılığın din yolu ve Allah yolu olduğuna içten inanırlar. Bağlı bulundukları tarikatın âdap ve erkânını yerine getirmeyi dinî ödevlerinden sayarlar.

D. kendisini Hz. Peygambere, dolayısıyla Allaha kadar ileten ulular zincirine bağlılığı şeyh, mürşit ve pir aracılığı ve rehberliğiyle sağlar.

Tarikata girme, bir çeşit sözleşme şeklinde olur. D. uzunca bir süre sülûk (bir tarikata girme) törenine bağlı tutulur. Bu dönemde, mürit ve mürşit arasında çok sıkı bir bağ vardır. D., şeyhlerinin sürekli etkisi altındadır. Bir kısım tarikatlarda bu süre içinde sıkı bir açlık eğitimi (riyazet) ne yer verilir.

Bu arada zikrin de önemi büyüktür. Zikir «anmak», yani «Allahı anmak» anlamına gelir. Zikir, D. te derin bir duygulanma ve coşkunluk hali meydana getirir. Zikir anında her tarikatın kendine göre birtakım gösterileri vardır. Mevlevî tarikatından olanlar sema etmek suretiyle coşarlar. Sâdi tarikatına bağlı olanlar, ayaklarını yere vururlar ve tekkelerinde dümbelek çalarlar. Rufaîler ve Ahmedîler, herkesi şaşırtacak gösteriler yaparlar. Ateş, yılan, akrep ya da cam kırıkları yutarlar, vücutlarına şiş batırırlar. Kalenderî D. leri gibi bir kısım D. ler de hiç durmadan ilden ile dolaşırlar.

Şeriata çok bağlı tarikatlarda ise D. ler, âdap ve erkâna bağlı kalarak hiçbir gösterişe kapılmadan günlük zikir (evrad) lerine devam ederler.

D. ler, aldıkları etki ve eğitim gereği kanaatkâr, hoşgörür, sabırlı kişilerdir. Kadınlardan da tarikata girip D. olanlar vardır.

Tarikat âyinlerine birçok İslâm ülkelerinde bazı yasaklar konmuştur. Mısırda D. lerin camilerde dümbelek, tef (arabana) çalmaları bid'at sayılarak yasaklanmıştır.

Türkiyede, Cumhuriyetin ilânından iki yıl kadar sonra 2 eylül 1925 te çıkarılan bir kararname ile tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Bu kararnamede, «Türkiye Cumhuriyeti içinde hiçbir tarikat, bunlara mensup hiçbir şeyh ve derviş ve mürit olamayacağı, bu sıfatlara ait husussî kisvelerin ve unvanların, türbe ve türbedarlıkların ilga edildiği» belirtilmiştir. Bunun üzerine, başka İslâm ülkelerinde devam eden tarikat ve D. lik, Türkiyede bugün artık tarihe karışmış bulunmaktadır.

DERVİŞ ABDİ (Şeyh Abdullah bin Derviş Himmet bin Ali Merdan; ölm. 1710), hattat. Babası Bayramiye tarikatı ulularından Şeyh Himmet Efendidir. Özellikle sülüs ve nesih yazıda uzmandı. Şiirlerinde Abdi takma adını kullanmıştır. Yazıda Hattat Hafız Osmandan icazet almıştı. Defterdar İbrahim Efendi zaviyesinde babasının yerine şeyh olduktan sonra ünü daha çok artmış, Sultan Selim ve Fatih camilerinde cuma vaızları vermiştir. Sonra Bosnavî Şeyh Mustafa ile birlikte ordu vaizliğine getirilmiştir. Mezarı Üsküdar'dadır.

Tezkere - i şuara'sı, *Divan*'ı, *Gencîne - i i'caz* adlı manzum bir eseri vardır. İran şairi Urfî'nin bir kasidesini de şerh etmiştir. Oğlu ve halifesi Abdüssamet Efendi de tanınmış bir şairdi.

DERVİŞ ALİ (**Maruf**; ölm. 1673), hattat. IV. Mehmet devri ileri gelenlerinden yeniçeri ağası Kara Hüseyin Ağanın yanında, onun koruyuculuğu ile yetişmiş ve oğulluğu olmuştur. Gençliğinde ünlü hattatlardan, özellikle Halit Efendiden *aklam - ı sitte* (altı kalem) de ders almış, nesih ve sülüs yazıda büyük bir ustalık kazanmıştı. Yeniçeri olarak karakullukçuluğa kadar yükselmiş, devrin ileri gelenlerinin çocuklarına ders vermiş, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa da vardır. Kırktan çok Kur'an ve sayısı bilinmeyecek kadar çok En'am cüzü, evrad, kıt'a ve murakka'a yazmıştır. D. A. nin eserlerini Yenibahçeli Kara Mahmud'un öğrencisi Müzehhip Surahî Mustafa tezhiplemekte idi. Bir söylentiye göre, yaşı yüzü aşkın olduğu halde İstanbulda ölmüş ve Topkapı dışında Mesnevî şârihi Bosnalı Sarı Abdullah Efendinin kabri yanına gömülmüştür.

Maruf sanı ile tanınan D. A., Şeyh Hamdullah üslûbu unutulmak üzere iken onu yeniden canlandırdığı için Üstaz - i sanî (ikinci usta) diye ün kazanmıştır. Yazı sanatının değerli örneklerinden olan eserlerinden bir kısmı İstanbul'da Topkapı Sarayı kolleksiyonları arasında bulunmaktadır.

DERVİŞ ALİ ŞİRUGANİ: bk. DEDE - İ ATİK.

DERVİŞ ÇELEBİ, reis - ül - küttab (dış işleri bakanı). Kanunî Sultan Süleyman zamanında Defterdarlıkta bulunmuş olan Şeyh Baba Nakkaş Ali Efendinin oğludur. D. Ç., babasının sağlığında bölük ulûfecisi olmuştur. Onun ölümü üzerine Çatalca çevresinde Nakkaş köyüne çekilmiştir. Padişahın bu çevrede avlandığı bir sırada, bir göreve atanmasını dilemişti. Bunun üzerine Kanunî, D. Ç. yi doğrudan

doğruya reisliğe getirdi (1064). Fakat kısa bir süre sonra onun resmî yazışma işlerinde yetersiz olduğu görülünce, bir kez de Deftereminliğinde tecrübe edildi ve sonra Halep defterdarlığına gönderildi. 6 yıl sonra Anadolu defterdarlığı ile İstanbula dönünce, baş defterdarlığa atandı. Bu görevde iken öldü.

DERVİŞ İSMAİL: bk. DEDE EFENDİ.

DERVİŞ MEHMET EFENDİ, Osmanlı çağı Türk yazarı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında yaşamış olduğu sanılmaktadır. Şeyh Ramazan Efendinin oğludur. Tomar şeklinde bir dünya tarihi hazırlamıştır. Eserinin adı, *Subhatü'l-ahbâr ve Tuhfetü'l-ebrâr* (ahyâr - Kâtip Çelebi) dır. Dünyanın kuruluşundan başlayarak yazarın zamanına kadar gelen peygamberlerin, evliyanın ve hükümdarların adlarını şecere şeklinde düzenleyerek önemli olayları özetlemiştir. Bu eserin bir nüshası Viyana'da bulunmaktadır.

DERVİŞ MEHMET EFENDİ (ölm. 1614), Osmanlı çağı Türk yazarı. Hukuk bilginlerinden Abdülcebbar Efendinin oğludur. Atası Şeyh Burhaneddin Efendidir. İstanbulda doğmuş ve XVI. yüzyıl bilginlerinden Hoca Ataullah Efendinin öğrencisi olmuştur. 1586 da Beşiktaş Sinan Paşa medresesine, 1594 te ise Sahn-i seman müderrisliğine atanmıştı. 1597 de Üsküdar Atik Valide müderrisi iken kadılık hizmetine geçerek, Tesalya Yenişehri kadısı oldu. 1599 da Kudüs, 1606 da Kahire ve 1611 de İstanbul kadılıklarına getirildi. Bilim ve kültürü ile tutulan ve sevilen bilginlerden biri olan D. M. E., şeyhülislâmlardan Zekeriya Efendiye damat olmuştu. *Hidaye, Sadrü'ş-şeria, Miftah* ve *Tecrid* gibi önemli metinler üzerinde şerhleri vardır.

DERVİŞ MEHMET EMİN (ölm. 1812), neyzen. Galata, Beşiktaş ve Kasımpaşa mevlevihanelerinde neyzen başı olarak bulundu.

Dirik Ali demekle tanınmış olan Derviş Ali'nin küçük oğludur. Neyzen başı Çalılı Derviş Mehmed'in öğrencilerindendi. Ustası öldükten sonra üç dergâha neyzenbaşı olmuştur.

DERVİŞ MEHMET PAŞA (ölm. 1655), Osmanlı sadrazamı. Çerkez asıllı olan D. M. P. nın hayatiyle ilgili bilgilerimiz 1632 - 1637 yılları arasında sadrazamlık eden Tabanıyassı Mehmet • Paşanın kethüda (kâhya) lığında bulunduğu yıllardan başlar. Tabanıyassı Mehmet Paşa görevinden çıkarılınca, D. M. P. önce İran Savaşı sırasında Şam, bir yıl sonra da Diyarbakır eyaletine beylerbeyi olarak atanmış ve Bağdad kuşatmasına katılmıştır. Bağdad'ın alınmasından sonra buraya atanmış (1639), aynı zamanda kendisine vezirlik verilmiştir. Üç yıl kadar beylerbeylik ettiği bu eyalette güvenliği sağlamış, kendi çıkarını da gözeterek, ziraat ve ticaret alanında yenilikler yapmış, Bağdad'ın kalkınmasında başarılı sonuçlar almıştır. Buradan Halep, Anadolu, Silistre ve Bosna'ya gönderilmiştir. 1649 yılında kendisine yeniden Silistre beylerbeyliği verilmiş, ancak, Silistre'deki görevine gitmeden, bu sırada Girit Savaşı yüzünden Çanakkale Boğazını kapamış olan Venedik donanmasına karşı boğaz muhafızlığına getirilmiştir. D. M. P. yerinde tedbirlerle kısa sürede düşman donanmasının geri çekilmesini ve boğazın açılmasını sağlamıştır. 1651 de boğaz muhafızlığına ek olarak, ikinci defa Anadolu beylerbeyliğine atanmış ve bu görevde iken Celâlîlere karşı Bursanın korunması işi de kendisine verilmiştir. Bir yıl sonra, görevde başarısızlığı ortaya çıkan Hüsam Beyzade Ali Paşanın yerine kaptanpaşa olmuştur. Sadrazam Tarhuncu Ahmet Paşa ile D. M. P. nın araları açılmışsa da, Tarhuncu öldürülünce sadrazamlığa getirilmiştir (1653).

D. M. P. sadra am olur olmaz, bütün devlet işlerini ilgililere bırakmış, devlet büyüklerine ve saraya karşı olmayanların yerlerinde bırakılacağına söz vermiş, kendi eğlencesine dalmıştır. İki yıl kadar süren sadrazamlığında, devlet türlü yolsuzluklar içinde kıvranırken, rüşveti kanuna uygunmuş gibi bir vergi haline getirip hükümete gelir sağlamak ve yüksek mevkileri para karşılığı satmak gibi çok yanlış bir yol ile hazinenin açığını kapamağa çalışmıştır. Kimseyi incitmeyen, üstelik lüks içinde yaşayan sarayın masraflarını ve askerin maaşını kolayca karşılayan sadrazamdan bütün ilgililer memnun idiler. Bu arada Valide Turhan Sultan da onun tarafını tutuyordu. Bununla birlikte, 1654 yılında padişaha, devlet büyüklerinin zulüm ve yolsuzluklarından yakınıldı. IV. Mehmet Üsküdar Sarayında bu konuları görüşmek üzere bir toplantı yaptı. Sadrazam ve şeyhülislâm, açıklamalarında durumu daha iyi göstererek dertleri kapatmaya çalıştılar. Bu toplantı sonunda yorgun düşen ve soğuk alan D. M. P. hastalandı, iki gün sonra da felce uğradı. Aynı yıl 29 ekimde sadrazamlık mühürü kendisinden alınıp İpşir Mustafa Paşaya gönderildi. D. M. P. 13 ocakta, bir söylentiye göre 60, başka bir söylentiye göre ise 70 yaşına yakın olduğu halde öldü. Atik Ali Paşa camii avlusunda gömülüdür.

DERVİŞ MEHMET PAŞA (1765 - 1837), Osmanlı sadrazamı. Anaboli (Mora) de doğmuştur. Babası Rüstem Ağadır. Vezir Moralı Ahmet Paşanın kapısına girmiş, mühürdarlık hizmetine kadar yükselmiştir. Daha sonra mîri-miranlık rütbesi ile Karesi mutasarrıflığına, 1816 da Hamid sancağı muhassıllığına atandı. 1817 de Kocaeli ve Eskişehir sancaklarının da eklenmesi ve vezirlik rütbesi ile Hüdavendigâr (Bursa) mutasarrıfı oldu Rauf Paşanın sadrazamlıktan uzaklaştırılması üzerine, bu makama yumuşak başlı birinin getirilmesini kendisi için gerekli gören Hâlet Efendi, II. Mahmud'a D. M. P. yı tavsiye etmişti. Bursadan getirilen D. M. P., 6 ocak 1818 de sadrazam oldu. İki yıl süren bu görevinde hiçbir başarı gösteremedi. 5 ocak 1820 de görevinden alınarak Geliboluya sürüldü. Sonra Şam valiliğine, daha sonra da Anadolu beylerbeyliğine getirildi. Burada bazı yolsuz işlerinden ötürü vezirlik rütbesi alınarak malları müsadere edildi, kendisi de Afyon Karahisara sürüldü. Az sonra ricası üzerine sürgün yeri Bursaya çevrildi. Haziran 1837 de şeyhülharemliğe atanarak İskenderiyeye gönderildi. Oradan Yenbu iskelesine vardığı sırada öldü. İstanbul ve Bursada bazı vakıfları vardır.

DERVİŞ MUSA, Neyzen (ölm. 1727), Türk musiki üstadı. Mevlevî tarikatından olan D. M. şiir de yazmıştır. Bugün elimizde bulunan Dügâh makamında bestelediği «tevşih» in güftesi de kendisinindir.

DERVİŞ MUSTAFA (ölm. 1765), Türk bestecisi. Mevlevî tarikatından olan D. M. neyzen ve şair olarak da tanınmıştır. Bugün elimizde bulunan Dügâh tevşihin güfte ve bestesi onun eseridir.

DERVİŞ MUSTAFA, Çalakzade (ölm. 1759), Türk bestecisi. XVIII. yüzyılda Çalak ya da Çaylak adlariyle tanınmış Ali Şirugani'den sonra en çok ilâhi bestelemiş olan bir bestecidir. Eserleri son zamanlara kadar tekkelerde okunmakta idi.

DERVİŞ MUSTAFA, Köçek (ölm. H. 1095, M. 1683), Türk musiki üstadı. Edirne mevlevihanesinde aşçıbaşı saniyle tanınmıştır.

DERVİŞ OSMAN SÎNEÇAK: bk. OSMAN SİNEÇAK (Derviş).

DERVİŞ PAŞA (ölm. 1606), Osmanlı sadrazamı. Bir söylentiye göre, öz adı Mehmet olan ve aslında Bosnadan devşirilerek İstanbul bostancıları ocağında yetiştirilen D. P., I. Ahmet zamanında bu padişahın annesi Handan Sultan'a kapılanmış ve o sıralarda bostancılar kethüdası iken bostancıbaşılığa yükseltilmişti. Annesi Handan Sultan'ın öğütleri ile hükümdar, D. Ağa'yı devlet işlerinde akıl hocası haline getirmiş, böylece D. Ağanın erki gerek sarayda, gerek divanda birdenbire artmıştı. Handan Sultan'ın ölümünden sonra da I. Ahmed'i etkisi altında tutan D. Ağa, padişahın Bursa gezisi sırasında İstanbul muhafızlığına getirilmiş ve beylerbeyi rütbesini elde etmişti. Ancak, yeteneksizliği görülerek bu işten alınmış, fakat padişahın isteği üzerine bu kez vezirlikle kaptan - ı deryalığa getirilmişti. Bundan sonra D. P., sadrazamlığı ele geçirmek için savaşa girişti. Padişahı kışkırtıp zamanın ünlü sadrazamı Lala Mehmet Paşayı, plânlarını alt üst ederek zorluklara uğrattı ve sonuç olarak da onun inme ile ölümüne sebep oldu. Böylece 1605 haziranında sadrazamlığa yükselen D. P., İran üzerine açılan seferin yönetimini devrin en değersiz komutanlarından Deli Ferhat Paşa'ya yükleyerek İstanbulda kalma imkânlarından faydalanmaya baktı. Fakat zalimliği, Lala Mehmet Paşa'nın mallarına el koyarak geride kalan 6 yetimi perişan etmesi ve hele beylerbeylikten emekli ihtiyar bir paşayı hiç yüzünden öldürtmesi, kendisine olan tiksintiyi bir kat daha artırdı. Şeyhülislâm Sunullah Efendi ile padişahın hocası Mustafa Efendi'nin I. Ahmet üzerine yaptıkları etkiler, az sonra sonuç verdi ve ocak 1606 da otağ ipiyle boğdurularak vücudu ortadan kaldırıldı.

DERVİŞ PAŞA (1859 - 1909), Türk akıl hastalıkları hekimi. Lofça (Bulgaristan) da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Mülkiye Tıbbiyesini bitirmiş, Toptaşı Tımarhanesinde asistan olmuş, daha sonra Mülkiye Tıbbiyesinde akıl hastalıkları öğretmen yardımcısı olmuştur (1898). Bu görevde on yıl çalışan D. P., hastahanenin uzman hekimliğini de yapmıştır. Fransız hekimi Emmanuel Régis'nin *Précis de médicine mentale* (Akıl hastalıkları el kitabı) adlı eserini Türkçeye çevirip bastırdığı sırada ölmüştür.

DERVİŞ PAŞA (1884 - 1932), Millî Mücadele devri komutanlarından. Vardar Yenicesi (Makedonya) nde doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Selânik Harp Akademisinde okudu. Buradan kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. Üçüncü Ordu emrinde Makedonya'da çetelerle savaştı. Balkan Harbine katıldı. Birinci Dünya Harbinde Hicaz cephesinde görev aldı. Mondros mütarekesinin imzalanmasından sonra İstanbul'a döndü. Mütarekeye göre, yeniden düzenlenen Türk askerî birliklerinde görev almak üzere Konyaya gönderildi. Millî Mücadelenin başlaması ve yeni Türk ordusunun düzenlenmesi sırasında süvari grup komutanlığına getirildi. Ekim 1920 de bir baskın sonunda Konyayı ele geçiren Delibaş (b. bk.) a karşı elindeki 2000 kişilik atlı grupu ile Afyondan yürüyerek Delibaş'ın başıbozuklarını Gemre'de dağıttı ve Konya'nın kurtarılmasını sağladı. 14 ocak 1921 de Kütahya'ya saldıran Çerkez Ethem (b. bk.) in kuva - yi seyyare adı verilen çetelerini dağıtarak büyük hizmetlerde bulundu. Gerek Sakarya, gerek Büyük Taarruzda tümen komutanı olarak görev alan D. Bey, İstiklâl Harbinden sonra generalliğe yükseldi. Türkiye Cumhuriyetinin ilk kolordu komutanlarından olan D. P., bir ara Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığına getirildi. Bu görevde iken hastalanması üzerine Askerî Temyiz Mahkemesi üyeliğine atandı.

DERVİŞ PAŞA, Bosnavî (ölm. 1603), Türk şairi. Asıl adı Hasandır. Mostar (Bosna) da doğmuştur. II. Selim zamanında devşirilerek Enderun - i hümâyuna alınmıştır. İbrahim Paşa sarayında eğitim görmüş, çeşitli bilgilerde ve sanatlarda başarı gösterdiği gibi, özellikle şiir alanında kendini tanıtmıştır. Kendi de şair olan III. Murat, bu genci doğancıbaşı olarak Bosna beylerbeyliğine atamış, ayrıca ona kapı kethüdalığı görevini vermişti. Bu sırada Farsçada gösterdiği üstünlük üzerine padişah, İran şairi Bennâî (b. bk.) nin *Sehânâme* adlı eserini Türkçeye çevirme işini D. Ağaya vermişti. Bu eseri açık bir dille Türkçeye çevirmiş ve adını padişah adına *Muradnâme* koymuştu. II. Mehmedin tahta geçmesi üzerine doğancıbaşılıktan Segedin (Mac. Szeged) sancakbeyliği ile ayrılan D. Ağa, bir süre sonra Bosna beylerbeyliğine getirilmiştir. 1595 ten şehit düşünçeye kadar Avusturya cephesinde dövüşen ve kahramanlıkları ile Budin'in Türklerin elinden çıktığı tarihe kadar serhat gazileri arasında adı unutulmayan D. P., bir süre de Bosna beylerbeyi olarak Stolni Belgrad (Mac. Székesfehérvár) muhafızlığında bulunmuş, bu kalenin düşmesi üzerine Yemişçi Hasan Paşa ile birlikte kaleyi yeniden kuşatmıştır. 1602 de Bosna, Celâlî Deli Hasan'a verildiği halde, D. P. sınır boyundaki görevinden ayrılmamış ve Lala Mehmet Paşa ile birlikte Avusturyalıların kuşatmış oldukları Budin'i kurtarmak üzere hareket etmişti. 14 temmuz 1603 te yapılan ve plân bakımından yanlış bir hareket olduğunu bile bile korkmadan Ada cengine girmişti. Budin'e yardım sokmak için Avusturyalıların iyice berkittikleri Csepel adasına 10 000 yeniçeri, 5 000 celâlî sekbanla geçti. Askerlerinin düzensizliğine aldırmadan büyük bir cesaretle savaşa tutuştu. Ancak, sekban askerinin ürküntüye düşmesi üzerine kuvvetleri dağıldı. Çekilmeyi düşünmeyen D. P. on kadar iç oğlanı ile düşman saflarına atıldı ve döğüşe döğüşe şehit oldu. Budin kuşatması kalktıktan ve Peşte Avusturyalılardan alındıktan sonra, D. P. ve adamlarının şehit düştükleri yere onun hâtırasına saygı için bir türbe yapılmıştır. D. P. nın kahramanlıkları Türklerin Macaristanı boşalttıkları tarihe kadar unutulmamıştır.

Şairliği bakımından pek tanınmayan D. P. nın bazı gazelleri çeşitli şiir mecmualarında bulunmaktadır. *Muradnâme* eseri İstanbul İl Halk kitaplığı Ali Emirî Efendi bölümünde 1010 numarada kayıtlıdır.

DERVİŞ PAŞA, İbrahim (1812 - 1896), Osmanlı müşürü. Lofça (Bulgaristan) da doğmuştur. İbrahim Ağanın oğludur. İlk öğrenimini yaptıktan sonra İstanbula gelmiş ve gönüllü olarak, yeni kurulmakta olan Asakir - i mansureye katılmıştır. Burada zekâsı ve yeteneği ile kendini göstererek subay olmuştur. 1836 - 1837 de binbaşılığa yükselmiş ve Serdar - i Ekrem Ömer Paşanın yaverliğine atanmıştır. Ömer Paşa tarafından yetiştirilen D. P., çeşitli askerî görevlerde bulunarak hızla yükselmiş ve 1862 de rütbesi müşürlüğe çıkarılmıştır. Karadağ ayaklanmasında görev alarak İstrog boğazı harekâtını başarı ile bitirmiş, ayrıca kuvvetlerini İşkodraya sokmayı da başarmıştır. D. P. nın

komutanlık ünü böylece bütün Osmanlı ülkelerine yayılmıştır. D. P. bundan sonra Yanya valiliğine getirilmiş, arkasından IV. ordu müşürü olarak Suriye'ye gönderilmiştir. Bu sırada Kozan bölgesindeki derebeyleri sindirmek ve bu bölgede devlet otoritesini sağlamak üzere düzenlenen Fırka-i Islahiye komutanı olarak 2 piyade ve 1 süvari alayı ile A. Cevdet Efendi (Paşa) nin de komiserlikle katıldığı harekâtı başarı ile yönetmiştir. İstanbula döndükten sonra serasker kaymakamı Hüseyin Avni Paşa tarafından küçümsenmişse de, padişah Abdülâziz kendisini beğenmiş ve gönlünü almıştır. Ancak, İstanbulda bırakılmayan D. P., bazı ordu müşirliklerinde bulunduktan sonra Bosna valiliğine getirilmiştir. Burada vali iken Hersek ayaklanmasının başlaması üzerine, ayaklananları bastırmak için düzenlediği rapor ve tasarılara İstanbuldaki rakipleri önem vermeyerek, onun durumunu sarsmak için Hersek harekâtına Ahmet Hamdi Paşayı getirmişlerdir. Az sonra Bosna valiliğinden de uzaklaştırılmış, İstanbula geldikten sonra ise bahriye nazırlığına atanmıştır. Fakat Ahmet Hamdi Paşanın bir iş görmemesi üzerine seraskerliğe atanarak Karadağlılara karşı İşkodra cephesine gönderildi. Bu defa askerî durumu Babıalide görüşme konusu yapan D. P., cepheye gitmekten kaçındı. Türk-Rus harbi (1877-1878) nde Batum'un önemli bir durum alması üzerine, bu limanın savunması ile görevlendirildi. Batum'u mütarekeye kadar başarı ile savundu. Ancak, kendisi Batum'da ve Kurt İsmail Paşa da Doğu Bayazıtta kendi cephelerini koruyabildikleri halde, Rusların ağır saldırışlarına uğrayan merkez cephesini, yani Gazi Ahmet Muhtar Paşa kuvvetlerini destekleyememişlerdir.

Harpten sonra çeşitli görevlerde bulunmuştur. Özellikle Diyarbakır ve Selânik valiliklerindeki çalışmaları beğenilmiştir. Daha sonra yeniden bahriye nazırlığında, serasker kaymakamlığında, genel kurmay başkanlığında bulunmuştur. Mısırda İngilizlerin girmesine yol açacak olan Arabi Paşa olayı üzerine, Mısıra özel görevle gönderildi. Arabi Paşaya II. Abdülhamit'in gönderdiği Mecidî nişanını vererek, onu yatıştırmaya çalıştı. İngilizleri de memnun etmek için Mehmet Ali Paşa zamanından kalma Ragıp Paşayı nazırlar meclisi başkanlığına getirtti. Ancak, İngilizlerin İskenderiye istihkâmlarını teslim almak istemeleri üzerine, D. P. nın da katıldığı nazırlar meclisinde red kararı alındı.

Mısırdan döndükten sonra Rumeli orduları komutanlığına getirildi. 22 haziran 1896 da öldü. İstanbulda Sultan Mahmut türbesi mezarlığına gömüldü.

D. P., nizamî ordu için yetiştirilen ilk subaylardandır. Dürüst bir komutan olduğu halde, Osmanlı devlet adamlarının kıskançlıkları yüzünden büyük bir başarı gösterememiştir. Ancak, aldığı görevlerde, bütün imkânsızlıklar içinde durumu koruyabilmiştir. Zamanında birçok yazarlarca eleştirilmişse de, D. P. nın XIX. yüzyılda yetişen Osmanlı komutanları arasında iyi bir ad bırakmıştır.

DERVİŞ PAŞA, Mehmet (1730 ya da 1735-1777), Osmanlı sadrazamı. İstanbulda doğmuştur. Yağlıkçı Kadri Ağanın oğludur. Defterdar Behçet Efendinin mühürdar yamağı olarak devlet hizmetine girmiştir. Çeşitli devlet adamlarının kapı hizmetinde bulunduktan sonra, defterdar kisedarlığına kadar yükselmiştir. 1768 Türk-Rus harbinin ilk yıllarında, önce vekil olarak atandığı maliye tezkireciliğine, sonra asil olarak getirilmiştir. 1772 de ise başdefterdar olmuştur. Osmanlı ordusunun Şumnu'dan İstanbula dönüşünde görevinden uzaklaştırılmışsa da, 1774 te ikinci defa başdefterdarlığa getirilmiştir. 1775 te sadaret kethüdalığına yükselmiş ve kısa bir süre sonra sadrazam olmuştur.

Küçük Kaynarca (1774) antlaşmasının ve 6 yıl süren Türk-Rus harbinin ortaya çıkardığı sorunların çözümlenmesi gereken bir zamanda sadrazamlıkta bulunan D. P., eğlenceye dalmış ve devlet işlerini askıda bırakmıştı. Bu durum, kendi adamları tarafından çevreye yayılınca, kabarmaya başlayan halkı susturmak için 6 ay sonra (aralık 1776 da) sadrazamlıktan alınarak Geliboluya sürüldü. 1777 de yeniden hizmete çağrılarak Hanya valiliğine gönderildi. Hanyaya giderken yolda hastalandı. Sakız adasına çıkarak orada öldü.

D. P. nın Osmanlı tarihinde önemli bir rolü yoktur.

DERVİŞ PAŞA, Mehmet Emin (1817-1878), Türk kimyacısı ve devlet adamı. İstanbulda doğmuş, orada ölmüştür. On iki yaşında iken yeni açılan Mühendishane (Askerî Topçu Okulu) ye girmiş, daha sonra Avrupaya gönderilmiş, bir süre Londrada, üç yıl Pariste kalarak Maden Teknik Okulunda okumuştur. Yurda dönünce Keban ve Ergani madenleri başmühendisliğine atanmıştır. Daha sonra Harp Okulu fizik ve kimya öğretmeni ve mirliva (tuğgeneral) rütbesi ile okulun müdürü olmuş, bir süre sonra da ferik (tümgeneral) liğe yükselmiş ve Meclisi Vâlâ üyesi olmuştur. Bu sırada İran sınırı üzerine yapılacak anlaşma için seçilen kurula katılmış, dört yıl bu işte çalışarak 1861 de Petersburg (Leningrad) elçiliğine atanmıştır. Bir yıl sonra da Maarif Meclisi başkanı, 1867 de askerî okullar nazırı, Şurayı Devlet (Danıştay) üyesi, Halep ve Ankara valisi olmuştur. Pariste yapılan askerî toplantılara devlet delegesi olarak katılmış, Rus savaşından sonra Besarabyada sınır düzeltme işinde görevlendirilmiştir. Abdülâziz padişah olduktan sonra müşir (mareşal) liğe yükselmiş, İstanbulda açılan Darülfünun'da fizik dersleri okutmuştur. *Usul-i hikmet-i tabiiye* ve *Kimya* adlı eserlerinden başka, *Müzekkire* adlı politikayla ilgili bir kitabı da vardır.

DERVİŞ SADÂYÎ (ölm. H. 1066 [1655]), Türk bestecisi. İstanbulda doğmuştur. Mısıra gitmiş ve orada uzun süre İbrahim Gülşenî hankahında hizmet etmiştir. Sonra Bursa'ya gelmiş ve orada ölerek Deveciler kabristanına gömülmüştür.

DERVİŞ VAHDETİ, Hafız (1870-1909), tarihimizde 31 Mart Olayı olarak anılan gerici hareketin başı. Lefkoşe'de doğmuştur. Yirmi yaşlarında İstanbula gelerek medrese öğrenimi yapmıştır.

İkinci Meşrutiyet (1908) devriminden sonra politikaya atılmış, «Volkan» adlı yenilik hareketlerine karşı kışkırtıcı bir gazete yayınlamaya başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetine bağlı kimseleri dinsizlikle suçlandırmış, ağır saldırılarda bulunmuştur. Bütün gericileri kısa zamanda kendi çevresinde toplamak üzere «İttihad-ı Muhammedî» adlı dinî ve siyasî dernek de kurmuştur. Önceleri Hafız Derviş diye anılırken, gazetecilik ve politika alanında D. V. adiyle tanınmıştır.

İttihatçılara karşı hareket eden gericiler, ordu saflarına da sokularak bilgisiz bazı erleri de kandırdılar.

31 mart 1909 günü aralarına softaların da karıştığı askerler, «Şeriat isteriz» diye bağırıp çağırarak karşılarına çıkan okullu subayları öldürmeye başladılar. Meclisi sardılar. Şeriatın uygulanmasını, Meclis Başkanı Ahmet Rıza Beyin ve sadrazamın görevden alınmasını istediler. Bazı İttihatçıların kendilerine teslimi için ayak dirediler. «Tanin» ve «Şurayı Ümmet» gazetelerini bastılar. Hüseyin Cahit (Yalçın) sanarak başka bir milletvekilini öldürdüler. Bu durumda kabine çekilmek zorunda kaldı.

Bu ayaklanmayı bastırmak üzere Selânikten İstanbula

Hareket Ordusu adlı bir askerî kuvvet geldi. D. V. İzmire kaçtı. Sonra yakalanarak İstanbula getirildi. Sıkı Yönetim mahkemesince ölüm cezasına çarptırıldı ve Ayasofya meydanında asıldı.

DERWENT [*dırwınt*], İngilterede dört ırmağın adı:

1. Trent'in sol kolu. Pennine dağlarının güneyinden çıkar; uzunluğu 96 km dir.
2. Yorkshire'daki Ouse'nin kollarından biri. Uzunluğu 92 km dir.
3. Dağlık Cumberland topraklarında, Lake District (Göller Bölgesi) in en güzel göllerinden birçoğunun (meselâ Derwentwater) sularını akıtır; 55 km dir.
4. Tyne'in sağ kolu. Durham ve Northumberland kontlukları sınırlarında akar; 50 km dir.

DERWENT [*dırwınt*], Avustralyadaki Tasmanya adasında, Storm körfezine dökülen bir ırmak. Adanın başşehri olan Hobart, bu ırmağın ağzındadır. Uzunluğu 210 km dir.

DERWENTWATER [*dırwıntwǫtır*], İngilterenin kuzeybatısındaki Lake District (Göller Bölgesi) teki başlıca göllerden biri. Derwent ırmağının genişlemesiyle meydana gelmiştir. Uzunluğu 4 km, genişliği 1,5 km, derinliği 74 m dir.

DERYA - İ - NUR (= ışık denizi), İran şahının malı olan elmasların en büyüğü. Dikdörtgen şeklinde olan bu taş 186 kırat ağırlığındadır.

DES BARRES [*de bar*], **Joseph Frederick Wallet** (1722 - 1824), İngiliz askeri ve hidrografı. İsviçrede doğmuş, Halifax (Nouvelle - Ecosse) ta ölmüştür. 1756 da Amerikaya gidip Kanadayı yavaş yavaş ele geçiren orduda bulunmuş, Saint - Lawrence (Fr. Saint - Laurent) ırmağının su durumunu incelemiş ve haritasını almıştır. Québec şehrinin tahkimatını yönetmiş, Nouvelle - Ecosse kıyılariyle anayurda karşı ayaklanan Nouvelle Angleterre kıyılarında hidrografik incelemelerde bulunmuştur. Elde ettiği sonuçları *Neptune Atlantique* (Atlantik Neptunus'u) adı altında 1777 de bastırmıştır. 1804 te kendisine yönetimle ilgili bir görev verilmiş olan D., kaptan Cook (b. bk.) a gemiciliği öğretmiştir.

DES CLOIZEAUX [*de kluazǫ*], **Alfred Louis Olivier Legrand** (1817 - 1897), Fransız mineraloğu. Beauvais'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Tabiat bilimleri müzesinde profesör olan D., pseudomorphisme (bir mineralin dış biçimi değişmeden başka bir minerale dönüşümü olayı), mikroskopun kullanılışı, doğal ve yapma kristallerin optik özgüllükleri gibi mineralojinin çeşitli konuları üzerinde birçok muhtıra ve ayrıca *Manuel de minéralogie* (Mineraloji el kitabı) [1862] adlı bir eser yazmıştır.

DES ESSARTS [*dez esąr*], **Charlotte** (1580 - 1651), Romoratin kontesi. Pariste ölmüştür. IV. Henri'nin Henriette d'Entragues ile arası bozulduğu bir sırada metresi olmuş, ondan ikiz kız doğurmuştur. Kıral eski metresine dönünce D. kardinal de Guise ile yaşamaya başlamış, onunla gizlice evlenmiş, ondan beş altı çocuğu olmuştur. 1640 ta, sonradan mareşal de L'Hospital adını alan du Hallier ile evlenmiştir.

DES GACHONS [*de gaşǫ̃*], **Jacques** (asıl adı: **Jacques Stéphane Peyrot**; 1868 - 1945), Fransız yazarı. Torcé (Sarthe) de doğmuş, Versailles'da ölmüştür. Piyesler de yazmış ise de, her şeyden çok romanları ile tanınmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *La maison des dames Renoir* (Bayan Renoir'ların evi) [1904]; bu eser, Fransızların XIX. yüzyılın sonlarında taşradaki hayatını tasvir eder; *Le chemin de sable* (Kumlu yol); *Les patins de Gargantua* (G. nın çamur ayakkapları) [1924]; *Le champ et le jardin de Jacques Peyrot* (J. P. nun tarlası ve bahçesi). *Gens de France au labeur* (Çalışma sırasında Fransızlar) başlıklı eserinde, ilk olarak, gençlik için bazı büyük adamların günlük hayatını anlatmak düşüncesini gerçekleştirmiştir.

DES MOINES [*dı mǫin* ya da *dı mǫinz*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Iowa devletinin orta kesiminde, Des Moines (b. bk.) ırmağı üzerinde, bu devletin ve Polk kontluğunun başkenti olan bir şehir. Ft, çimento. un, kiremit, tuğla, giyim eşyası, örme giyim eşyası, yün dokuma, tuvalet gereçleri, deri, tahıl ve sütlü besin maddeleri sanayii vardır. 1843 te garnizon, iki yıl sonra da şehir olarak kurulan D., 1858 de başkent olmuştur. Özel bir üniversitesi vardır (Drake Üniversitesi). Nüfusu 208 892 (1960) dir.

DES MOINES [*dı mǫinz*], Mississippi'nin sağ kolu. Uzunluğu 658 km dir. Minnesota devletinin güneydoğusundan kaynar, Iowa topraklarından geçerek Keokuk yakınında denize dökülür. Des Moines (b. bk.) şehrine kadar gemiler işler.

DES OMBIAUX [*dez õbyǫ*], **Maurice** (1868 - 1943), Fransızca yazan Belçikalı yazar. Beauraing'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Romanlarına Vallon ülkesini konu etmiştir. Rabelais'den esin alarak yazdığı romanlarında, bol yenilip içilen, gürültülü patırtılı bir hayatı tasvir etmiştir. Sayısı hayli kabarık olan eserlerinin en tanınmışları şunlardır: *Têtes de houille* (Kömür kafalılar) [1902]; *Contes de Sambre - et - Meuse* (Sambre-et-Meuse'den hikâyeler) [1904 - 1905]; *La Petite Reine blanche* (Küçük beyaz kıraliçe) [1908]; *Historiettes de Wallonie* (Vallon ülkesinden küçük hikâyeler) [1909]; *Psychologie d'une capitale: Bruxelles* (Bir hükümet merkezinin psikolojisi: Bruxelles) [1920]. Bunlardan başka, aşçılıkla ilgili eserler de yazmıştır.

M. DES OMBIAUX

DES PÉRIERS [*deperyę*], **Bonaventure** (aş. yu. 1510-1544), Fransız bilgini ve yazarı. Arnay - le - Duc'te doğmuş, orada ölmüştür. D., Navarra kıraliçesinin mabeyincisi olmuştur. D., Olivetan ile birlikte İncil'i Fransızcaya çevirmiş (1535), *Commentaires de la langue latine* (Latin dilinin açıklanması) [1536] adlı eserin yazılmasında Dolet ile birlikte çalışmış, Eflâtun (Platon) un *Lysis*'ini çevirmiş ve 1537 de kendisine Protestanların, Katoliklerin ve parlamentonun düşmanlığını kazandıran dört diyalog (*Cymbalum mundi*) yayınlamıştır. 1558 de çıkan *Nouvelles récréations et joyeux devis* (Yeni eğlenceler ve neşeli sohbetler) adlı eserinde D., usta bir hikâyeci olarak görülür. D., ayrıca Horatius'un eserlerini kafiyesiz şiir şeklinde çevirmiş ve övgü türünde lirik şiirler yazmıştır.

DES PRÉS [*de prę*], **Josquin** (aş. yu. 1440-1521), Fransız polifonisti (çok sesli musiki bestecisi). Condé - sur -

l'Escaut'da ölmüştür. Luther onu şu sözlerle över: «Josquin notalara istediğini yaptırır, oysa öbür besteciler notaların istediğini yaparlar.» Nasıl yetiştiği bilinmiyorsa da, Flaman besteci Ockeghem'den ders aldığı ya da onun etkisi altında kaldığı kabul edilmektedir. Milano dukası Galeazzo Maria Sforza'nın ve Kardinal Ascanio Sforza'nın hizmetinde bulunmuş, belki de bundan dolayı Ascanio sanını almıştır. Devrinin bütün aydınlariyle düşüp kalkmış, Milanodan Romaya geçerek Papa IV. Sixtus'un şarkıcısı (chantre) olmuş, burada ünlü ilâhileriyle (*Christe immolate*, *Absalon filimi*) beş sesli *Inviolata*'sını bestelemiştir.

J. DES PRÉS

1500 yılları dolaylarında Fransaya geçerek XII. Louis'nin müzikçisi olmuştur. Onun ölümünden sonra Saint-Quentin piskoposluğu kurulunda üyelik almış, az sonra da, Condé - sur - l'Escaut Rahipler Kurulu başkanı iken ölmüştür.

Eserlerinden bize yirmi iki kuddas âyini (missa), elli iki ilâhi (motet) ve yetmiş iki kadar da şarkı (chanson) kalmıştır. Dehasını en çok âyinleriyle ilâhilerinde gösterir.

DESAGUADERO [*desaguathero*] **RIO:** 1. Peru ile Bolivya sınırındaki Titicaca gölünün suyunu Lago de Poopo'ya boşaltan bir ırmak. İçinde sallar ve dibi düz vapurlar işler.

2. Arjantinde, Lagunas de Nuanacache'den çıkan bir ırmak. Mendoza ve San Lui eyaletleri arasındaki sınırı çizer. Rio Salado'yu besleyen bataklıklara dökülür.

DÉSAGULIERS [*dezagülie*], **Jean Théophile** (1683-1744), Fransız fizikçisi. La Rochelle'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Nantes fermanının kaldırılması'ndan sonra İngiltereye götürülmüş ve Oxford Üniversitesine profesör olmuştur (1710). Fizik ve mekanik üzerinde birçok çalışmalarda bulunmuş, 1721 de serbest düşüş halindeki cisimler üzerine havanın ve 1726 da borulardan akan suyun direncini ölçmüştür. 1732 de makaralardaki sürtünmeyi, 1729 da bulutların ve yağmurun meydana gelişini incelemiştir. Elektrikte «iletken» deyimini bulan odur (1742).

DESAINS [*dīsen*], **Edouard** (1812 - 1865), Fransız fizikçisi. Saint - Quentin'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1845 te la Provostaye ile birlikte buzun ergime ısısı ile özgül ısısını ölçmüş, fosforun ergimesini ve kılcal olaylar (*phénomènes capillaires*) ı incelemiştir.

DESAIX DE VEYGOUX [*dīze dī veygu*], **Louis Charles Antoine** (asıl adı: **Louis des Aix**; 1768-1800), Fransız generali. Ayat'da, St. Hilaire şatosu (Puy - de - Dôme) nda doğmuştur. Fransız devrim harplerinde çabucak generalliğe yükselmiş, Napoléon'un Mısır seferine katılmış, yukarı Mısırı büyük bir adaletle yönetmiştir. İtalyan seferi (1800) nin Marango Meydan Savaşında ordusunu azimle ve bilgi ile yöneterek kesin zaferi sağlamışsa da, bu savaşta ölmüştür.

DÉSAPPOINTEMENT [*dezapuātimā*] **ADALARI**, Fransız Polinezyasında, Tuamotu takım adalarının kuzey bölümünde bulunan mercan adaları topluluğu.

DESARGUES [*dīzarg*], **Gérard** ya da **Gaspard** (1593 - 1662), Fransız mühendis ve matematikçisi. Lyon'da doğmuş, orada ölmüştür. La Rochelle kuşatmasına katılmış ve bu sırada Descartes'la dost olmuştur. Daha sonra kendisini geometriye vermiştir. D. teoremi adı verilen teoremden pek çok önemli sonuçlar çıkarmışsa da, hiçbiri günümüze ulaşamamıştır. Araştırmalarının açıklanması olan ve Pascal ile Famat'nın hayranlığını uyandıran *Brouillon projet des coniques* (Koniler ön - projesi) adlı eseri kaybolmuştur. «Uzayda ya da aynı yüzeyde bulunan iki üçgenin tepeleri, aynı noktaya doğru giden üç doğru çizgiye ikişer ikişer konulursa, bunların kenarları üç noktada ve bir doğru çizgi üzerinde ikişer ikişer ve karşılıklı olarak buluşurlar» ifadeli önemli teoremi, general Poncelet'nin türdeşlik şekilleri kuramına temel olmuştur.

DESARNOD [*dezarno*], **Auguste Joseph** (1788 - 1840), Fransız asıllı ressam ve desinatör. Petersburg'da ölmüştür. Pariste Gros'dan ders almış, sonra subay olarak Fransız ordusuna katılmış 1812 de tutsak düşüp Rusyada kalmıştır. En çok askerlikle ilgili resimlerle uğraşmıştır; bundan başka, çizgi resim ve ofort da yapmıştır. En tanınmış eserleri: «Borodino savaşı» (Kışlık Saray, Leningrad); «Ormanda yıkanan su perileri» (Helsinki Müzesi).

DESAUGIERS [*dīzojie*], **Marc Antoine** (1742 - 1793), Fransız bestecisi. Fréjus'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Başlıca eserleri: *Florine* (ad) [1780]; *Les deux jumaux de Bergamo* (Bergamo'lu ikizler) [1783]; *La jeune veuve curieuse* (Meraklı genç dul) [1788]; *La prise de la Bastille* (Bastille'ın zaptı) [1790]. Bunlardan başka, bir senfonisi, bir kantatı, bir ilâhisi, bir Requiem'i, aryaları, romansları ve noel ezgileri vardır.

DÉSAUGIERS [*dezojie*], **Marc Antoine Madelaine** (1772 - 1827), Fransız tiyatro yazarı ve şarkı güftecisi. Fréjus'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Amerikada ve Fransız eyaletlerinde hareketli bir hayat yaşamış, daha sonra çoğunlukla başkalariyle birlikte Paris dış mahalle tiyatroları için piyesler yazmış, ayrıca hafif şarkı (şanson) lar kaleme almıştır. Eserleri: *Pan - Pan* (ad); *Le delire bachique* (Sarhoşluk taşkınlığı); *Quand on est mort, c'est pour longtemps* (İnsan öldü mü, iş bitmiştir); *Monsieur et Madame Denis* (Bay ve bayan D.); *Paris à cinq heures du matin* (Sabahın beşinde Paris). Eserleri ölümünden sonra, *Chansons et poésies diverses* (Çeşitli şanson ve şiirler)[4 cilt, 1827] ve *Theâtre de D.* (D. nin piyesleri [1887]) adı altında yayınlanmıştır.

DESAULT [*dīso*], **Pierre Joseph** (1738 - 1795), Fransız cerrahı ve anatomicisi. Lure (Franche - Comtél) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransanın ilk cerrahî kliniğini kurmuştur. Eserleri ölümünden sonra *Oeuvres chirurgicales* (Cerrahî eserler) adiyle yayınlanmıştır.

Desault bandajı ya da sargısı: Köprücük kemiği (*clavicula*) kırılmasında, koltuk altına bir yastık yerleştirdikten sonra, dirseği vücuda bağlayacak şekilde sarılan sargı.

Desault ligatürü: Dizin arka yüzünde anevrizma (b. bk.) belirmesi halinde, uyluk atar damarı (*arteria femoralis*) nın yaklaştırıcı kas (*musculus adductor magnus*) üzerinden geçtiği yerde bağlanarak boğulması.

Desault işareti: Uyluk kemiği (*femora*) nin kapsül (*capsula* = eklemleri saran lifli kalın zarf) içinde kırılmış bulunduğunu gösteren bir işaret. Normal durumdaki bir uyluk kemiğinin üst başı altındaki büyük trokanter (*trokhan-*

ter) çıkıntısı dönerken bir daire yayı çizdiği halde, böyle bir kırık olduğu zaman, kendi ekseni üzerinde dönen uyluk kemiği üst başı gibi döner.

DESBORDES - VALMORE [*debǫrd - valmǫr*], **Marceline** (1786 - 1859), Fransız yazar ve şairi. Douai'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Tutkusu derin, sevgide haval kırıklığına uğramış, ince ve sade, hayalli, asîl ve yüksek ruhlu bir kadının lirik duygularını yansıtan şiirleriyle Fransız dilinin en önemli kadın şairi sayılır. Pek çoğu bestelenmiş olan şiirleri, *Elégies et romances* (İçli şiirler ve romanslar) [1819]; *Les pleurs* (Göz yaşları) [1833]; *Pauvres fleurs* (Zavallı çiçekler) [1839]; *Bouquets et prières* (Çiçek demetleri ve dualar) [1843] adlı kitaplarında toplanmıştır. *Contes en vers sur les enfants* (Çocuklar için manzum masallar) [1840] adlı çocuk masalları yazdığı gibi, *L'atelier d'un peintre* (Bir ressamın atelyesi) [1833]; *Une raillerie de l'amour* (Aşk ile alay) [1833]; *Violette* (Menekşe) adlarındaki duygulu romanları da dikkati çeker. Şiirleri *Oeuvres poétiques* (Şiirler) [3 cilt, 1886 - 1887]; *Oeuvres choisies* (Seçme eserler) [1909] ve *Poésies* (Şiirler) adlariyle 1925 te yayınlanmıştır. Mektupları *Correspondance intime de M. D.* (M. D. un özel yazışması) [2 cilt, 1896] adı altında yayınlanmıştır.

M. DESBORDES-VALMORE

DESBOROUGH [*dẹzbîri*] **ya da DESBOROW** [*dezbîri*] **ya da DISBROWE** [*dịzbrou*], **John** (1608 - 1680), İngiliz subayı. Hackney (Londra) de ölmüştür. 1657 de Cromwell'in özel danışma kurulu (privy Council) üyesi olmuş, 1660 ta II. Charles ile kıraliçe Henrietta Maria'yı öldürmeye teşebbüs etmesinden şüphelenilerek Londra kulesine hapsedilmiştir.

DESBOUTIN [*debutẽ*], **Marcelin** (1823 - 1902), Fransız ressamı, gravürcüsü ve piyes yazarı. Cérilly'de doğmuş, Nice'te ölmüştür. Üç tanesi Comédie - Française'de oynanan tarihî dramlar yazmış ise de, asıl kezzap kazısı (ofort) yerine, iğne kalemle kazma (Pointe sèche) resmi ilk ortaya atan gravürcü olarak tanınmıştır. Thomas Couture'ün öğrencisi olan Manet'nin bir portresini yapmıştır. Zola'nın da bir portresini yapmışsa da, en ünlü eseri «Pipolu adam» adiyle tanınan kendi portresidir [1879].

M. DEBOUTIN

DESCAMISADO [*deskamişạdo*] **LAR** (İsp. = çulsuz, serseri, dilenci), VII. Fernando zamanında, 1820 de ayaklanan hürriyetçi İspanyollara muhafazakârlarca verilen ad. General Perón (b. bk.) tarafından Arjantin'de kurulan cumhuriyet rejiminde (1943 - 1955) Perón'culara da bu ad verilmişti.

DESCAMPS [*dekã*], **Jean - Baptiste** (1708 - 1791), Fransız ressamı ve sanat yazarı. Dunkerque'te doğmuş, Rouen'de ölmüştür. Önce dayısı Coypel'den, sonra da Largillière'den ders alan D., 1740 ta Rouen'de ücretsiz ders verilen bir boya resim ve çizgi resim okulu açmıştır. *Voyage pittoresque de la Flandre et du Brabant* (Flandra ile Brabant eyaletlerinin görülmeğe değer yerlerinde bir gezi) [1739] adlı bir kitabı ile *Utilité des écoles gratuite de dessin* (Ücretsiz ders verilen resim okullarının yararları) [1767]; *Vies des peintres flamands, allemands et hollandais* (Flaman, Alman ve Hollandalı ressamların hayatları) [1753-1763] adlı kitapları özellikle tanınmıştır.

DESCARTES [*dekạrt*], Cezayirde, Oran ilinde, Seydi - Bel - Abbès ilçesine bağlı bir bucak. Seydi - Bel - Abbès'in güneybatısında bulunan kasabanın nüfusu 3 584 tür. Sömürgeleştirme merkezi idi.

DESCARTES [*dekạrt*], **René** (1596 - 1650), Fransız filozofu ve matematikçisi. La Haye (Indre - et - Loire) de doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. 17 yaşında La Flèche Jesuit kolejini bitirmiş, daha sonra Poitiers Üniversitesinde öğrenim görmüş, kısa bir süre askerlikte bulunmuş, bir ara Pariste yaşamış, sonra yıllarca Almanya, İtalya, Hollanda ve Polonyada kalarak bilim toplamaya çalışmıştır. 1628 de gönüllü olarak La Rochelle kuşatmasına katılmış, fakat ertesi yıl Hollandaya yerleşerek olanca vaktini felsefesini hazırlamaya ve savunmaya, matematik sistemini kurmaya vermiş, 1649 da İsveç kıraliçesi Christina'nın daveti ile Stockholm'e gitmiş, beş ay sonra da orada pnömoniden ölmüştür. D. ın kafatası Pariste Musée de l'Homme'dadır.

R. DESCARTES

1637 de *Discours de la méthode* (Metot üzerine söylev) adlı eserinin yayınlanmasından sonra, hesaba katılması gereken modern bir filozof olarak göze çarpan D., bu eserinde ortaya attığı kuramları şu üç deneme ile desteklemiştir: *La dioptrique* (fizikte, ortamların kendilerinden geçen ışık üzerine olan etkilerini inceleyen bölüm; D. ın bu eseri, gözlük camlarının yapımı konusunu ele almıştır), *Les météores* (Atmosferde meydana gelen olaylar) ve *La géométrie* (Geometri). D. ın hayatta iken yayınlanan öteki eserleri şunlardır: *Meditationes de prima philosophia* (Metafizik felsefe üzerine düşünceler) [1641]; *Principia philosophiae* (Felsefe ilkeleri) [1644]; *Les passions de l'âme* (Ruhun ihtirasları) [1649]. Ölümünden sonra, 1644 te dostları *De l'homme* (İnsan üzerine), *Traité de la formation du foetus* (Dölütün oluşması üzerine) ve *Traité du monde ou de la lumière* (Dünya ve ışık üzerine) adlı eserlerini, 1657 -

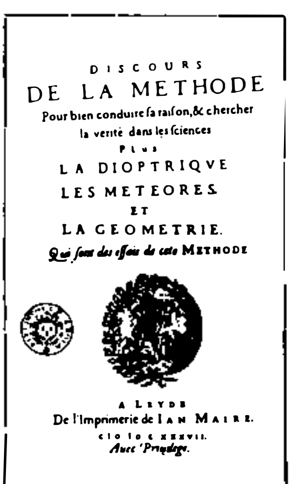
1667 yıllarında mektuplarını ve 1701 de de *Opuscula posthuma, physica et mathematica* (Ölümden sonra çıkan fizik ve matematik eserleri) yı yayınlamışlardır.

D., cebir ve geometri kuramlarına getirdiği görüşlerle dünyanın yetiştirdiği en büyük matematikçilerinden biri olarak belirmiştir. Onun felsefe sistemi, matematiği insanların bütün düşünce ve araştırma alanlarına sokma yolunda bir teşebbüsü temsil eder. Adı, felsefe tarihinde önemli bir yer tutar, etkisi de hâlâ büyük olmakta devam etmektedir. D. skolastik sistemi reddetmiş ve *Cogito, ergo sum* (Düşünüyorum, öyleyse varım) aksiyomundan hareket ederek kuramlarını «salt akıl» temeli üzerine kurmuştur. Hiçbir şeyi ispatsız kabul etmek istemediği için ilkin Allahın varlığını ispata girişir, oradan da madde dünyasının reel olduğunu göstermeye geçer. Madde dünyası ile zihin ya da ruh arasında tam bir boşluk bulunduğunu ve bunun yalnız doğrudan doğruya Allahın işe karışmasiyle doldurulabileceğini öne sürer. Varsayımlara dayanan tartışmaların salt akla dayanan uslamlamalara üstün tutulduğu bir tarihte öne sürüldüğü için üstün bir değer kazanmış olan D. ın sistemi, ölümünden yüz yıl kadar sonra tabiat bilimlerinin gelişmesi sonucunda öneminden bir hayli kaybetmiştir. Görüşleri için bk. DESCARTES FELSEFESİ.

DESCARTES [*dekạrt*] **CİSMİ** (Lât. *corpus pineale, conarium* ve *epiphysis cerebri*), orta beyin üstünde, iki talamus (b. bk.) arasındaki boşlukta, epitalamus (b. bk.) un bir çıkıntısı olarak duran, koni biçiminde küçük ve yassı bir cisim. Sinir elementlerinden meydana gelmiş olmayıp bezimsi bir yapısı vardır ve bir iç salgı bezi olarak çalıştığı sanılmaktadır.

DESCARTES [*dekạrt*] **FELSEFESİ** (Fr. Cartésianisme, D. çılık [D. ın Latinceleştirilmiş adı olan Cartesius'tan]). Dualizm (b. bk.) ile nitelenen ve bazı karşıtlıklar gösteren D. felsefesi, hem metafizik ve bilimsel, hem idealist ve materyalist, hem de ortaçağsı ve moderndir.

1. D. metafizik bakımından idealisttir. Gerçekten de, yanlıştan ve peşin hükümlerden kaçınmak ve eliminasyon (tasfiye) usulünü kullanarak şüphe götürmez bir gerçeğe varmak için her şeyi şüphe ile karşılamaktan ibaret olan metodik şüpheden, yani şüphecilikten hareket eden D., «şüphe götürmeyen gerçek, şüphe ettiğimden şüphe edemeyişimden ibarettir» sonucuna varır. İmdi D., «şüphe etmek düşünmektir» önermesine göre de düşündüğünden şüphe etmemektedir. Düşüncesinin varlığı ona kendi ölçüsüne uyan ilk gerçek gibi görünür ve bundan da «düşüncenin bilinmesi vücudun bilinmesinden kolaydır» sonucuna varır. Bu, idealist, spiritüalist ve hattâ solipsist (bk. SOLİPSİZM) bir görüştür. Kendi öz düşüncesinden hareket eden D., kusursuz bir varlık kavramına yükselir ve ontolojik ispatlama (kusursuz varlığın tanımlanması yolu ile Tanrının varlığının ispatlanması) ve kusursuzluk kavramiyle ispatlama yolları ile bu kusursuz Varlığın, yani Tanrının var olduğu sonucuna varır. Sonra Tanrı bizi aldatmak isteyemeyeceği düşüncesiyle de dış âlemin varlığı ve özellikle kendi cisminin varlığı sonucuna ulaşır. Bu metafizik uslamlama tamamiyle idealisttir. Sonradan Berkeley'nin görüşü de böyle olmuştur (ruhun maddeden önce gelişi, «var olmak algılanmaktır» düşüncesi).

DISCOURS
DE LA METHODE
Pour bien conduire sa raison, & chercher la verité dans les sciences.
PLUS
LA DIOPTRIQVE
LES METEORES
ET
LA GEOMETRIE.
Qui sont des essais de cete METHODE.
A LEYDE
De l'Imprimerie de IAN MAIRE.
CIƆ IƆ C XXXVII.
Avec Privilege.

«Discours de la méthode» un ilk baskısının (1637) kapak sayfası

2. Bununla birlikte, D. sisteminin temeli olan şüphe, sadece metodik bir şüphe olmuş ve hiçbir zaman, Berkeley'nin immateryalizm (maddenin varlığını kabul etmeyen felsefe sistemi) inde olduğu gibi, dış âlemin varlığını kesin olarak inkâr etmemiştir. Bundan çıkan sonuca göre, dolambaçlı bir şekilde ispat edilmiş olmakla birlikte, dış âlemin varlığı, «Düşünüyorum» un varlığı kadar kesindir. Buna göre, D. geçici idealizminden sonra realizme, yani kendi öz düşüncesi dışında bir şeyin var olduğu sonucuna varır. Bu realizm dualist bir realizmdir, yani yaratığı iki özden meydana gelmiş sayar. Bunlar ruh ile madde ya da düşünce ile uzay ya da ruh ile bedendir. Böylece madde özü (yani beden) bakımından her şeyin açıklanması, bir maddenin ve hattâ bir makinenin açıklanması kadar açık bir durum alır: vücudumuz her hayvan gibi bir «makine hayvan» dır ve ustalıkla yapılmış bir robottan farksızdır; onu yaşatan hayatın ruhla ilgisi yoktur. D. bu alanda Leukippos ve Demokritos gibi mekanist maddecidir. İşte D., bu cüretli görüşü derinleştirme yolu ile, her türlü metafizik konut (*postulat*) tan kurtulmuş şekliyle bugünkü madde biliminin temelini atmıştır. D fiziğinde madde biricik öz, hareket de biricik varlık şekli ve biricik izah kaynağıdır.

D. felsefesinin bu iki yüzü, bu felsefenin neden iki türlü öğrencisi olduğunu anlatır. Bunlardan bazıları onun idealizmini ve spiritüalizmini benimsemişler (Malebranche, Maine de Biran, Bergson, Husserl), bazıları da onun maddeciliğine bağlanmışlardır (Diderot, Helvétius, Marx). Hiçbir felsefe D. F. kadar çeşitli yoruma yol açmamıştır. D. taki bu karışıklıklar ve karşıtlıklar, ortaçağ düşüncesi ile modern düşüncenin karşılaştığı bir zamana rastlayan o devrin karakterini yansıtır.

D. F. Fransada hemen geniş ölçüde benimsendi. Latince kaleme alınmış olan *Meditationes* Fransız diline çevrildi. D. ın doktrinleri sürekli konferanslarla açıklandı. Oratoire adlı ünlü bilim kurumu da yeni ilkeleri benimsedi. Fakat, ilkin kararsız görünen Jesuitler yavaş yavaş eski öğrencilerinin doktrinine karşı cephe aldılar. Saint-Office kongregasyonu, doktrini beğenmediğini açıkladı. Sorbonne'un baş vurması üzerine de kıral bu felsefenin okutulmasını yasak etti. Bununla birlikte, aradan geçen süre içinde D. F. bütün edebiyatı büyük ölçüde etkilemiş ve özellikle Molière ile Boileau tarafından savunulmuştur. Doktrin Hollandanın Protestan devletlerinde de buna benzer bir sürüm kazanmış, Lipstrop, de Raey, Heerebord, Geulincx, Wittich ve özellikle Spinoza, D. F. nin derin etkisi altında kalmışlardır. Almanyada Luther'cilere oranla reforme'cular tarafından daha iyi karşılanan doktrinin bu ü kedeki başlıca temsilcileri Clauberg ile Bekker olmuştur. İngilterede ilk olarak Antoine le Grand ile Digby'nin benimsedikleri bu felsefe, Hobbes'ı da etkilemiş, fakat Locke, Newton ve Berkeley tarafından yerilmiştir. En son olarak, D. F. İtalya'da Fardella tarafından temsil edilmiştir.

XVIII. yüzyıldan başlayarak D. F. birbirine karşıt olan iki şekilde yorumlanmıştır. Gerçekten de, bazılarınca, daha XVIII. yüzyılda D. ın öğrencilerinden La Forge ile Malebranche'ın da anladıkları şekilde, bir idealizm ve bir

spiritüalizm olarak anlaşılmış ve Locke ile Newton'dan esinlenen Voltaire tarafından da bu niteliğinden dolayı yerilmiştir. Öte yandan ise maddeci ve mekanist bir rasyonalizm olarak anlaşılmış ve XVIII. yüzyılın büyük Fransız filozofları Leroy, La Mettrie, Cabanis, Diderot, d'Alembert, Helvétius ve d'Holbach tarafından gene bu niteliğinden dolayı benimsenmiştir. Aynı felsefeyi Condillac, Hume ve Kant da metafizik realizminden dolayı yermişlerdir.

D. sisteminin yorumlanmasındaki bu çeşitlilik, hem bilimsel düşüncenin hem de modern metafiziğin kaynağı olan öğretiminin zenginliğinden ve derinliğinden ileri gelmiştir. D. ın düşüncesini ve özellikle metodunu benimsememiş olan pek az düşünür vardır. D. ın «Cogito» su birçok tartışmalara yol açmıştır; onun idealizmi, realizmi, mekanizmi, rasyonalizmi, dünya düzenini anlayışı, üç yüz yıldır her felsefî düşüncenin çerçevesi olmuştur.

DESCARTES [*dekąrt*] **KANUNLARI** (Optik), şu üç formülle anlatılan temel yansıma ve kırılma kanunları:

1. Gelen ışın, yansıyan ışın, kırılan ışın ve gelme noktasının normali aynı düzlemde bulunur.

2. Yansıyan ışın, normale oranla gelen ışının simetriğidir.

3. Gelme açısı olan (i) ile kırılma açısı olan (r) arasında şu bağıntı vardır:

$$\sin i = n \sin r$$

(Bu formüldeki [n], ikinci ortamın birinci ortama oranla olan kırılma indisidir).

DESCARTES'ÇILIK: bk. DESCARTES FELSEFESİ.

DESCAVES [*dekąv*], **Lucien** (1861 - 1949), Fransız yazarı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Natüralist okuldan esin alarak yazdığı romanlarda sert ve acı bir gözlemci olarak tanınmıştır. *Le calvaire d'Héloîse Padajou* (Héloîse Padajou'nun çilesi) [1882]; *Une vieille rate* (Cadı karı [1881]; *La teigne* (Güve) [1885] ve *La caserne* (Kışla) [1887] adlı romanlarından sonra 1889 da çıkardığı askerlik hayatının sahnelerini belirten *Sous - offs* (Assubaylar) adlı romanlarından dolayı orduya hakaret ve ahlâka saldırma suçlarından mahkemeye verilmişse de, 1890 da beraat etmiştir.

L. DESCAVES

Ondan sonra *Les emmurés* (Duvar içine örülenler) [1894]; *Soupes* (Çorbalar) [1898]; *Philémon* (Ad) [1913]; *L'hirondelle sous le toit* (Saçaktaki kırlangıç) [1924] ve *Regarde autour de toi* (Çevrene bak) [1930] adlı romanları yazmıştır. M. Donnay ile birlikte *Oiseaux de passage* (Göçmen kuşlar) [1904] ve A. Copus ile birlikte *Le coeur ébloui* (Hayran kalp) [1926] adlı oyunları kaleme almıştır. 1946 da *Souvenirs d'un ours* (Bir ayının anıları) adı altında son derece ilgi çekici bir kitap çıkarmıştır. 1900 de Goncourt Akademisine girmiştir.

DESCEMET [*desmẹ*], **Jean** (1732 - 1810), Fransız hekimi. Pariste doğmuş, Saint - Denis'de ölmüştür. Göz saydam tabakasının, bugün kendi adını taşıyan iç zarını bulmuştur.

DESCENSUS [*deskensus*], tıpta «düşme» ya da «düşük» anlamında kullanılan Latince bir terim. **D. testis** husyelerin husye torbasındaki seviyelerinin alçalması; **D. uteri**, döl yatağının öne doğru düşmesi; **D. ventriculi** ya da **gastroptosis** mide düşmesi.

DESCHAMPS [*dışą̃*], **Antony (Antoine Deschamps de Saint - Amand**; 1800 - 1869), Fransız şairi ve eleştirmecisi. Antony adı ile tanınmıştır. Paris'te doğmuş, Passy'de ölmüştür. Dante'nin *Divina Commedia* (Tanrısal komedi) sını Fransızcaya çevirmiş [1829], *Trois satires politiques* (Üç siyasî hiciv) [1831] adlı bir eser yazmış, bir süre sonra da delirmiştir. Hastalığının belirtileri *Dernières paroles* [1835] (Son sözler) adlı eserinde yer yer görülür.

DESCHAMPS [*dışą̃*], **Emile** (1791 - 1871), Fransız şair ve eleştirmecisi, Antony D. ın kardeşi. Bourges'da doğmuş, Versailles'da ölmüştür. Romantiklere katılmış, 1824 te Victor Hugo ile birlikte «La Muse Française» adlı dergiyi kurmuş, orada eleştirmelerini, şiir ve hikâyelerini yayınlamıştır. Bunlar sonradan *Le jeune moraliste* (Genç ahlâkçı) [1826] adlı eserde toplanmıştır. D. ayrıca *Etudes françaises et étrangères* (Fransızca ve yabancı dillerdeki yazılar üzerine incelemeler) [1828 - 1835] adlı eseri yazmış, Almancadan ve kuzey dillerinden bazı eserlerle Shakespeare'in *Romeo and Juliet* ve *Macbeth*'ini de Fransızcaya çevirmiştir.

E. DESCHAMPS

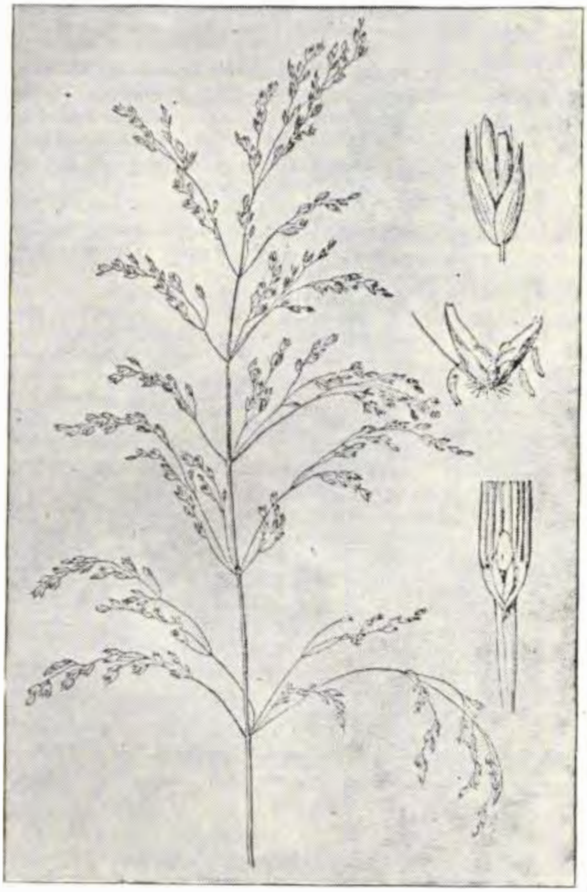
DESCHAMPS [*dışą̃*], **Eustache** (aş. yu. 1346 - aş. yu. 1406), Fransız şairi. Vertus (Champagne) de doğmuştur. V. Charles zamanında diplomatik temsilcilikle Avrupa ülkelerini dolaşmıştır. Fransa'ya döndükten sonra VI. Charles ile Louis d'Orléans'ın hizmetinde çalışmıştır. D., aşk şarkıları, günlük konuları güldürücü şekilde yansıtan şiirler, övgüler, mersiyeler ve kendi dertlerini dile getiren şiirler kaleme almıştır. *Le miroir de mariage* (Evlilik aynası) adlı şiirinde, kadın ve evlilik hayatı hakkında acı çıkışlar yapmıştır. *L'art de ditier* (Şiir sanatı) [1392] adlı eseriyle en eski Fransız şiir sanatının, *Dit des quatre offices de l'ostel du roi* (Kıralın özel dairesindeki dört görev üzerine şiir) [1360] adlı eseriyle de ilk Fransız «moralité» lerinin örneğini vermiştir.

DESCHAMPS [*dışą̃*], **Gaston** (1861 - 1931), Fransız yazarı. Melle'de doğmuştur. Atina'da Fransız okulunda öğretmenlik yapmıştır. Başlıca eserleri: *La Grèce d'aujourd'hui* (Bugünkü Yunanistan) [1892]; *Sur les routes d'Asie* (Asya yollarında) [1894]; *Marivaux* (Ad) [1897]; *Le malaise de la démocratie* (Demokrasi dertleri) [1899]; *Mme Rousseau* (Ad) [1905]. «Temps» gazetesinde çıkmış olan edebî yazılarını *La vie et les livres* (Hayat ve kitaplar) [6 cilt, 1894 - 1904) adlı eserinde toplamıştır.

DESCHAMPS [*dışą̃*], **Paul** (doğ. 1888), Fransız arkeoloğu. Pariste doğmuştur. Ecole des Chartes'ta arşivci ve paleograf olarak çalışan D. Ecole du Louvre'da profesörlük

etmiş, müdürü bulunduğu Fransız Anıtları Millî Müzesinde duvar resimleri bölümünü kurmuştur. Roman üslûbundaki Fransız heykelciliği (1921) ve Haçlı seferlerinde askerî mimarî konularında kitaplar yazmıştır. 1927 - 1936 yılları arasında Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'de görevler almıştır.

DESCHAMPSIA [*deşãsia*], Buğdaygiller (Gramineae) familyasından, 20 kadar türü olan bir bitki cinsi. Türlerinin

D E S C H A M P S I A

çoğunluğu soğuk ve ılık bölgelerde, birkaç türü de tropik bölgelerin dağlarında yetişir. Yurdumuzda da yaygın olan türleri *D. caespitosa* (L.) P. B., *D. flexuosa* Trin'dir.

DESCHANEL [*dişanęl*], **Emile** (1819 - 1904), Fransız profesörü ve yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. *Catholicisme et socialisme* (Katoliklik ve sosyalizm) [1850] adlı ilk eseri yüzünden Sorbonne'daki öğretim görevinden alınmıştır. Bir süre hapsedildikten sonra Belçikaya sürülmüş, genel af üzerine yurduna dönmüştür. 1859 da «Journal des Débats» ve «National» gazetelerinde yazı yazmıştır. 1876 da Seine departmanından millet vekili çıkan D., 1881 de Collège de France'a çağdaş edebiyat profesörü ve senatör olmuştur. *Romantisme des classiques* (Klasiklerin romantikliği) [5 seri, 1882 - 1886] adlı eserinden başka, *Histoire de la conversation* (Konuşmanın tarihi) [1857], *Le mal et le bien qu'on a dit des femmes* (Kadınlar üzerine söylenmiş iyi ve kötü sözler) [1855, 7. bas. 1867] ve Fransız klâsik yazarları hakkında monografik eserleri vardır.

DESCHANEL [*dişanęl*], **Paul** (1855 - 1922), Fransa cumhur başkanı, Emile D. in oğlu. Bruxelles'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1881 den başlayarak millet vekili, 1898 - 1902 arasında ve 1912 de meclis başkanı olmuştur. Poincaré'nin çekilmesi üzerine Clémenceau'nun adaylığına karşı cumhur başkanı seçilmiştir. Bir tren kazasında beyin sarsıntısına uğradığı için bir süre sonra görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1899 da Akademi üyeliğine seçilmiştir. Eserleri: *La question de Tonkin* (Tonkin problemi) [1883]; *Les intérêts français dans le Pacifique* (Büyük Okyanus'ta Fransız çıkarları) [1883]; *Figures de femme* (Kadın yüzleri) [1889]; *La question sociale* (Sosyal dava) [1898]; *La république nouvelle* (Yeni cumhuriyet) [1898]; *Politique intérieure et etrangère* (İç ve dış politika) [1906]; *L'organisation de la démocratie* (Demokrasinin örgütlendirilmesi) [1910]; *Gambetta* (Ad) [1920]. Söylevlerini *Questions actuelles* (Günün problemleri) [1891] adı altında yayınlamıştır.

P. D E S C H A N E L

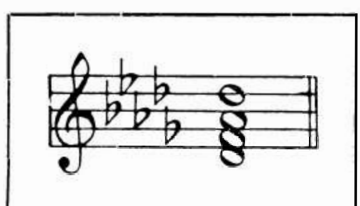
DESCHWANDEN [*deşvandin*], **Melchior Paul** (1811 - 1881), İsviçreli ressam. Stans'ta doğmuş, orada ölmüştür. Münih ve Romada Nazaren'lerin, Floransa'da Fra Angelico'nun atelyelerinde yetişmiştir. İsviçre kilise ve manastırlarını çok sevilen Madonna (Meryem) tabloları ve başka dinî eserlerle süslemiştir. Başlıca eserleri, Lucerne'de St. Peter kilisesinde, Zürich'in yeni Katolik kilisesinde, Zug'da Oswald kilisesinde ve Stans'taki Capucin'ler manastırında bulunmaktadır.

DESCLOT [*desklǫt*] **ya da DESCLOS** [*desklǫs*], **Bernat** (XIII. yüzyıl sonu - XIV. yüzyıl başı), Katalonyalı vakanüvis. I. Jaime ile Aragón kıralı III. Pedro zamanındaki Katalonya'nın tarihini yazmıştır: *Crôniques o conquestes de Catalunya* (Katalonyanın kronikleri ve fetihleri). Gözüpek Philippe'in Katalonya'yı aldığını görmüştür.

DESCLOZİT (Fr. Desclozite; Des Cloizeaux [1817 - 1897] adından), küçük siyah kristaller ya da esmer renkli ortorombikler halinde bulunan tabiî kurşun, bakır ya da çinko vanadat hidrate (vanadit ve psittacinit, D. in başka çeşitleridir). Formülü: (Zn, Cu) Pb VO_4OH. Sertlik derecesi: 3,5. En çok güneybatı Afrikada bulunur. Bunun izomorfu adelit (b. bk.) adını alır.

DESCORT [*deskǫr*], XII. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar kullanılmış olan beş on kıtalık bir şiir şekli. Bu kıtaların mısra sayısı hiçbir zaman aynı olmadığı gibi, ölçü ve kafiye bakımından da aralarında birlik yoktur; gerektiği zaman dil de değişir. Bunun sonucu olarak kıtalardaki ahenk de farklı olur.

DES - DUR, müzikte hâkim tonu re-bemol olan majör makam; anahtarda beş bemol işareti vardır. Anarmonik sesleri üt - diyez-majör gibidir.

D E S - D U R

DESEINE [*dısẹn*], **Louis Pierre** (1749 - 1822), Fransız heykelcisi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Chantilly şatosu için «Bacchus ile Hebe» heykelini ve Restorasyon zamanında ısmarlanan resmî işlerden çoğunu yapmıştır. Michel de l'Hospital, D'Aguesseau gibi tanınmış kişilerin heykellerini ve Enghien dukasiyle kardinal de Belloy'nın lâhitlerini yapmıştır. *Notices historiques sur les anciennes académies de peinture, sculpture et architecture* (Eski resim, heykel ve mimarî akademilerinin tarihçesi) [1814] adlı bir eser de yazmıştır.

DESELEROMETRE (İng. *decelerometer* < *de*, olumsuzluk öntakısı; Lat. *celerare*, ivmek, hızlandırmak), gittikçe azalan bir hızla yürüyen bir taşıtın hızdan düşme (ters ivme, deselerasyon) derecesini ölçmeye yarayan bir aygıt.

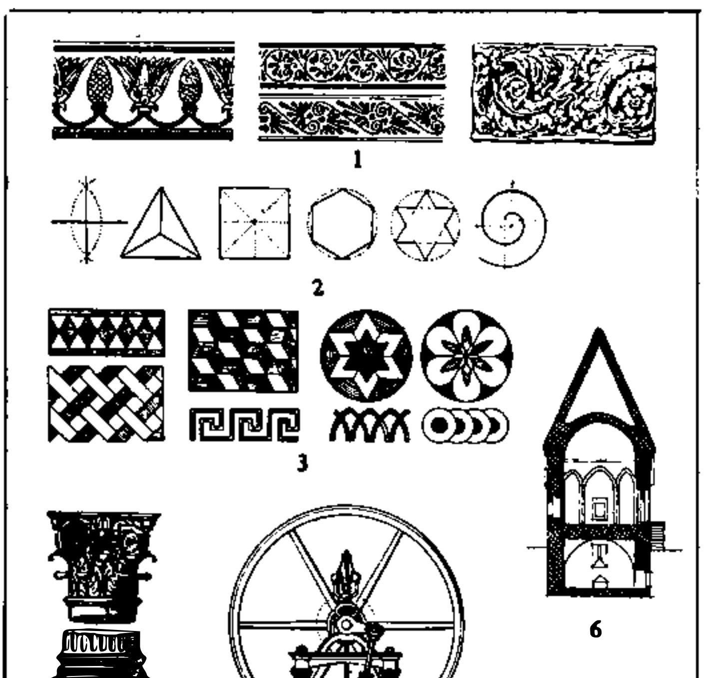
DESEN (Fr. Dessin), düz bir yüzey üzerinde herhangi bir şeyin çizgi ile gösterilmesi. D., birbirinden oldukça önemli farklarla ayrılan iki bölümden kuruludur. Bunlar, şekillerin kenarlarını sınırlayan çizgilerle biçimi meydana getiren gölgelerdir. Gölge, çizginin tamamlayıcısıdır. D., türlü kollar ve işleyiş tarzına göre ad alır: Eşya ve figürlerin gölgesiz çizilişine, çizgi resim (Dessin au trait), ışık ve gölgeli olarak işlenen gölgeli desen (Dessin ombré), resmi yapılacak şeyin perspektifli olarak ya da endüstri mamulleri ve makine ile ilgili teknik çizgilere çizgi resim (Dessin linéaire), eşyanın geometrik karşılaştırımını veren ve plan, kesit, yükseklik, profil resimlerini kapsayan çizgilere grafik ya da geometrik desen (Dessin géometrique), alçı işleri, kornişlerin kenarı boyunca uzayan saçak süsleri, ornemanların gölgeli olarak yapılmış çizgisine sürekli desen (Dessin courant), manzara karşısında ya da canlı modelden yapılan çizgilere tabiattan resim (Dessin d'après nature), çini mürekkebi ya da tek rengi su ile karıştırarak fırça ile ya da hem fırça hem kalem kullanarak yapılan resme yalama ya da yıkama çizgi (Dessin lavé) denir.

D., kullanılan araçların çeşitlerine göre de ad alır: Kurşun kalem çizgi, kara kalem çizgi, füzenle çizgi, sanginle çizgi, tebeşir ya da beyaz kalemle çizgi, pastelle çizgi, demir uçlu kalemle çizgi, fırça ile çizgi, lavi çizgi gibi.

Genel anlamda, çoğunlukla plastik sanatları kapsayan ve çeşitli araçlara, kullanılış şartlarına göre meydana gelen sanat çizgilerinin (fırça ya da kalemle), endüstri mamullerini, makine kesit ve parçalarını doğru ve gerçek ölçülerine uygun olarak gösteren teknik çizgi ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu kadar geniş bir alanı içine alan D. in incelenmesinde bir karışıklığa uğramamak için, çizgi ressamı (Dessinateur) ile çizi ressamı ya da çizi sanatçısı (Ariste dessinateur) nı birbirinden ayırmak gerekir.

Çizgi resim (Dessin linéaire) çizgi ressamının (Dessinateur) çalışma alanı içine giren teknik resimler, plan, kesit, profil, yükseklik ve perspektif görünüşlerdir. Fşyanın gerçek ölçüsü, yalnız çizgi ile ve bir oran içinde ölçülü olarak gösterilir. Çizgi, değişmez kurallara bağlıdır. T cetveli, gönye, tire ligne, pergel ve hassas araçların yardımiyle ince hesap ve ölçüler kullanılarak çizilir. Çizgi resim (Dessin au trait) çizi ressamının (Artiste dessinateur) meydana getirdiği sanat yapıtlarının (mimarlık, heykel, resim, gravür) çizi sanatiyle sıkı ilgisi vardır. Çizi sanatı, bir düşüncenin, heyecanın ve bir görüşün anlatımı bakımından plastik sanatlarda önemli bir yer alır. Böylece zihinde yaratılan bir varlık, madde ile anlatım kazanmış olur. Sanat çizgisi, doğrudan doğruya bir duyu ürünü olması bakımından tam bir anlatım özgünlüğü taşır; herkesin hayal ve hevesine göre çizmesine geniş olanaklar sağlar.

Çok eski çağlarda yaşamış insanların kişiliğini bize açıklayan, sert taşlara, mağara duvarlarına (Altamira, Eyzies, Sahara) kazılmış hayvan çizgi siluetleri (mamut, ren geyikleri) iç duyularının, saf görüşlerinin güzel bir anlatımı olarak belirmektedir. Mısırlıların yazı resimleri (hiyeroglif), Yunan vazolarının çizgi figür ve süsleri, Bizans mozaik desenleri, Roma anıtları ve Pompei evlerinin fresko tekniğiyle yapılmış resim ve geometrik desenli süsleri, Giotto'dan bu yana Botticelli, Michelangelo, Leonardo, Raffaello, Tiziano, Tintoretto'nun kişiliği olan üslûplarda meydana getirdikleri D. leri, Barok çağının ünlü ressamları Rubens, Rembranadt ve Velasquez'in, büyük Alman sanatçılarından Holbein ve Dürer'in, Fransız klasik ressamlarından David, Ingres'den bu yana Degas, Gauguin'e kadar gelen sanatçı kuşağının çeşitli karakterdeki D. leri, Japon sanatçılarından Hokusay, Utamaro, Hiroshighé'nin fırça ile yapılmış icra ustalığı taşıyan çizileri, Türk ve İslâm minyatürcülerinden Bihzat, Veli Can ve Levnî'nin akıcı bir üslûpla yapılmış D. leri, yüksek değerde birer sanat çizisidir. Geniş bir sanatçı kuşağının içinden alınmış bu örnek sa-

1. Orneman D. leri; 2. Geometrik şekiller; 3. Geometrik D. ler; 4. Mimari D. (sütun ve kaide planı); 5. Mekanik D.; 6. Mimarî D. (bir kümbetin kesiti); 7. Mimarî D. (aynı anıtın planı).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

1. Leonardo da Vinci: Baş etüdü (demir uçlu kalemle çini tarama); 2. Raphaello: Psykhe ve Venus (kara kalem çizgi); 3. Albrecht Dürer: Sanatçının karısı (demir uçlu kalemle çini tarama); 4. Utamaro: Kızla tilki (renkli ağaç oyma); 5. Michellangelo: Çıplak adam etüdü (demir uçlu kalemle çini çapraz tarama); 6. Van Dyck: Bir kadınla çocuklarının portresi (sangin kalemle çizgi); 7. Rembrandt: Tuvalet yapan genç kadın (lavi ve çini ile çizgi); 8. Ingres: Madame Destouches'in portresi (kurşun kalem); 9. Degas: Banyodan çıkış (füzen); 10. Corot: Ağaçlar (çini tarama); 11. Maillol: Çömelmiş kadın (metal üzerine kazı); 12. Matisse: Baş (taş basması).

natçılar, hiçbir zaman basit bir kopyacı durumuna düşmeden, tabiatı kendi karakter süzgecinden geçirerek sanat anlayışlarını ve kişiliklerini çizilerine geçirmişlerdir. Çizgi, sanat eserinin meydana gelmesinde köklü bir ögedir. Bu, heykel ve resimde olduğu gibi, mimarlıkta da böyledir. Bununla birlikte, çizgi ve form bilgisi, endüstri mamullerinde de önemli bir rol oynar; çanak çömlekçilikte, kunduracılıkta, marangozlukta, demircilikte, mobilyacılıkta güzel profillerin, biçimlerin sağlanmasında D. bilgisinden faydalanılır.

Desen çeşitleri: Değişik görünüşleri ve anlatım yolları bakımından D. ler birtakım farklar gösterir.

Görüldüğü gibi çizilen desen: Eşyanın olduğu gibi kâğıt üzerine çizilerek gösterilmesidir. Görüleni olduğu gibi çizmek, henüz çizgi çizmeye başlayanların seçmek zorunda kaldıkları bir usuldür. Sonradan çizenin, tabiatı incelemede göstereceği başarıya göre, görüş ve düşünüşü gelişince, tabiattaki zenginliği meydana getiren güzelliklerin zevkine vararak, bunları anlatım yoluna girer.

Hayalî desen: Bu tarz çizgi, tabiattan alınan form ve değerlerin esinleriyle aklî bir anlatımı açıklar. Bununla birlikte, büsbütün hayal ürünü olan D., eğer tabiatın incelenmesine dayanmazsa, çizenin gelişmesine engel olur, kural lara bağlar, uydurma ve yapmacılığa sürükler.

Hatırda tutarak ya da bellek gücüne dayanılarak çizilen çizgi: Hareket ve formları bellekte tutmak, düşünme yetisinin kazanılmasiyle sağlanır. Tabiî olaylar, çoğunlukla gözün ancak birkaç saniyede kaydedebileceği gelip geçici şeylerdir. Yürüyen bir kişinin hali, daha düşünme ve çizmeye vakit bulmadan kaybolabilir ya da değişebilir. Bu değişen şeyleri hatırda tutabilmek için, sürekli bir çalışma ile zihin etkinliğini artırmak gereklidir. Çizgi yatkınlığını bir çığırda üstün dereceye ulaştıran sanatçılar, çoğunlukla Japonlar, Fransız ressamı Daumier, Degas; Alman ressamı Holbein, Felemenkli Van Dyck, İtalyan Tiziano, Michelangelo, Leonardo ve daha birçok büyük sanatçı kuşakları, işledikleri konulara uygun düşen hareketleri, bellek gücüne dayanarak en tabiî bir şekilde eserlerine uygulamışlardır.

DESENCLOS [*dezãklọ*], **Alfred** (doğ. 1912), Fransız bestecisi. Le Portel (Pas-de-Calas) de doğmuştur. 1942 de büyük Roma armağanını kazanan D., oda müziği eserleri, senfonik filimler için orkestra eserleri ve koro ile birlikte orkestra için bir *Requiem* ayini (messe de Requiem) bestelemiştir.

DESENZANO DEL GARDA [*dezentsano del garda*] **ya da DESENZANO,** kuzey İtalyada, Lombardia bölge (compartimento) sinde, Brescia ilinde, Garda gölünün güney ucunda, Verona-Milano demiryolu üzerinde bir kasaba. Ortaçağdan kalma kalesi ve turistler için ilgi çekici başka yapıları vardır. Nüfusu 13 000 dir.

DÉSERT (Le) [*lı dezẹr*], XVIII. yüzyıl Protestanlarının, Nîmes'in kuzeybatısı boyunca uzanan ıssız ve kayalık yaylaya vermiş oldukları ad. D. papazları bu bölgeye sığınmışlardı.

DESERTAS [*dızẹrtış*] **ya da LAS DESERTAS ADALARI,** Atlantik Okyanusunda, Madeira adasının güneydoğusunda bulunan küçük bir adalar grupu.

DESES, müzikte, çift bemol (b) işareti ile iki yarım ses indirilen *re*. Tampere ton sisteminde *üt* sesine eşittir.

DESÈZE [*dısẹz*] **ya da DE SÈZE** [*dı sez*], **Romain** [Kont] (1748-1828), Fransız avukatı ve hakimi. Bordeaux'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Bordeaux ve Pariste avukatlık ederken kendini tanıtmıştır. Gerdanlık dâvasında, kıraliçe kendisini danışman olarak seçmiştir; 1789 da vatana ihanet suçiyle tutuklanan baron de Besenval'i savunmuş ve kurtarmıştır. Convention rejimi tarafından mahkemeye verilen XVI. Louis'yi savunan üç avukattan biridir. 1793 te hapsedilmişse de, 9 Thermidorda serbest bırakılmıştır. Bourbonlar'a bağlılığından dolayı Restauration devrinde yargıtay birinci başkanlığına getirilmiş, kont derecesiyle «Pair de France» lık payesine yükseltilmiştir. 1816 da Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

DESFONTAINES [*defontẹn*], **Pierre François Guyot** (1685-1745), Fransız yazarı. Rouen'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Önce Jesuit papazı olan D., Bourges'da belâgat dersleri vermiş, 1615 te bu tarikattan ayrılıp Parise gitmiştir. Bir ahlâksızlık suçundan küreğe mahkûm olacağı sırada Voltaire'in yardımiyle cezadan kurtulmuştur. Bununla birlikte, 1735 te çıkardığı *Observations sur les écrits modernes* (Çağdaş yazılar üzerine düşünceler) adlı eserinde kendisine iyilik eden kişiye sataşmaktan geri kalmamıştır. Voltaire *Le préservatif* adlı taşlaması ile buna karşılık vermiştir. D. de *Voltairomanie* (Voltaire hastalığı) [1738] ve *Le médiateur* (Ara bulucu) [1739] adlı iki eserinde ona karşılık vermiştir. Bundan başka, 1726 da *Dictionnaire néologique* (Yeni deyimler sözlüğü) adında bir kitap yazmış, 1727 de de Swift'in *Gulliver*'ini Fransızcaya çevirmiştir.

DESFONTAINES [*defontẹn*], **René Louiche** (1750-1833), Fransız botanikçisi. Tremblay (Bretagne) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1786 da Pariste Jardin des Plantes'a profesör olmuş, birçok eserler yazmıştır. *Flore atlantique* (Atlantik florası) [1798] adlı eserinde, iki yıl Kuzey Afrika ülkelerinde yaptığı araştırmalar sonunda topladığı üç yüz yeni bitki çeşidini tanıtmıştır. Bir eseri de *Catalogue des plantes du jardin du roi* (Kıralın bahçesindeki bitkilerin kataloğu) [1815-1830] dır. 1795 te Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

DESFOURNAUX [*defurnọ*], **Edme Etienne Borne** [Kont] (1767-1849), Fransız generali. Vézelay'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1797 de İngilizleri Santo Domingo'dan çıkarmış ve Guadeloupe valisi olmuştur. 1801 de Bonaparte'ın Mısıra gönderdiği takviye kuvvetlerine komuta ederken İngilizlere tutsak düşmüş. Amerikaya dönüşünde Toussaint l'Ouverture'ün ayaklanmasını bastırmıştır. İmparatorluğun son zamanlarında gözden düşmüşse de, XVIII. Louis kendisine kontluk sanı vermiştir.

DESGENETTES ya da DES GENETTES [*dejınẹt*], **Nicolas René Dufriche** [Baron] (1762-1837), Fransız askerî hekimi. Alençon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Mısır seferine ordu başhekimi olarak katılmış, bir veba hıyarcığından aldığı irini kendi vücuduna içitmek suretiyle gösterdiği kahramanlık kendisine askerlerin güvenini sağlamıştır. Vebaya yakalanan askerlerin kaderi konusunda Bonaparte'la tartışmıştır. Ondan sonra sağlık dairesi genel müfettişi olmuş, Rusya seferine katılmış, tutsak olmuş ve Rus çarı tarafından serbest bırakılmıştır. Waterloo savaşında da bulunmuştur. Paris Tıp Fakültesine profesör olmuş, 1822 de bu görevinden alınarak Invalides'e başhekim atanmıştır. 1832 de Bilimler Akademisine girmiştir.

DESGREZ [*degrẹ*], **Alexandre** (1863-1940), Fransız kimyacısı. Bannes'da doğmuş, Mennecy'de ölmüştür. Paris Tıp Fakültesinde kimya profesörlüğü etmiş, sodyum dioksiti suda ayrıştırmayı başarmıştır; ondan sonra da bu madde *oksilit* adı altında, oksijen elde etmek ve kapalı yerlerde havayı tazelemek için kullanılmıştır. Bundan başka, aldehitlerle ketonların sentezi için bir metot, karbon oksitle ürenin doz belirtimi için de usuller bulmuştur. 1924 te Bilimler Akademisine seçilmiştir.

DESHAYES [*deẹ*], **Gérard Paul** (1795-1875), Fransız tabiat bilgini. Nancy'de doğmuş, Boran (Oise) da ölmüştür. Strasbourg ve Pariste tıp okuduktan sonra zooloji ve konkoloji (kabuklular bilimi) alanında çalışarak Pariste bu bilim kolunun profesörlüğünü etmiş, Paris çevresi fosillerini incelemiş, kırk bin fosil örneği toplamıştır.

DESHOULIÈRES [*dezulyẹr*], **Antoinette** (kızlık adı: **du Ligier de la Garde**; 1638?-1694), Fransız kadın şairi. Şairlik sanı Amaryllis'tir. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Pek önemli olmayan şiirleri yanında, gerçek bir

tabiat duygusu ile dolu birkaç eklog (çoban şiiri) u ve idil'leri vardır. İçinde kendi serüvenlerinden söz açtığı bu idil'leri için, «onuncu Muza» ya da Fransız Kalliope'si sanını almıştır. Corneille'e olan bağlılığı yüzünden Racine'e çatmıştır. Boileau, 10 satir'inde D. i taşlamıştır.

A. DESHOULIERES

DESİ (Lat. *decem* = on), metre sistemi birimlerinde, desigram (gramın onda biri), desimetre (metrenin onda biri), desilitre (litrenin onda biri) gibi on rakamı ile bölünmeyi gösteren öntakı. Sembolü d dir.

DESİBEL [Fr. Décibel], bir sesin hafifleme birimi olup *bel* (b. bk.) in onda birine eşittir. Ses kuvvetlerini, gürültüleri, hafiflemeleri, amplifikatörlerdeki artışları ölçmek ya da karşılaştırmak için bu birim kullanılır.

DESIBEL (Fiz.), işareti db, bk. BEL.

DESIDERATA, Longobard kıralı Desiderius'un kızı. Asıl adı bilinmemektedir. D., Büyük Karl'ın anasının ayartmasiyle 770 te bu kıralın karısı olmuş ise de, kıralın kendisinden yüz çevirmesiyle babasının sarayına dönmüştür.

DESIDERI, Ippolito (1684 - 1733), İtalyan misyoneri ve kâşifi. Pistoia'da doğmuş, Romada ölmüştür. Tibete giderek orada on bir yıl (1716 - 1726) geçirmiştir. Tibetin dinî kitabı olan Zubaka'nın *Kâa - n - gyur* (Kancur) adlı eserini 108 cilt olarak çevirmiş, fakat eser yayınlanmamıştır.

DESIDERIA (DÉSIRÉE) (1777 - 1860), İsveç kıraliçesi. Marsilya'da doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. François Clary adındaki bir Marsilya tüccarının kızı idi. Ablası Julie, Napoléon'un erkek kardeşi Joseph Bonaparte ile evlenmiştir (1794). Napoléon Bonaparte da kendisiyle ilgilendiği halde D., general Bernadotte ile evlenmiştir (1798). Kocasının seferleri sırasında D. Pariste kalmış ve çok sevilen bir salon açmıştır. Bernadotte, İsveç veliahdı olduktan sonra (1808), bir süre bu memlekette kalan D. (1810 - 1811), kıraliçe olduktan sonra 1823 te İsveçe dönmüş ve gösterişsiz bir rol oynamıştır.

DESIDERIA

Avusturyalı kadın yazarlardan Annemarie Selinko, D. nın hayatına dair bir roman yazmıştır (*Désirée*, 1951; Türk. çev. 1955).

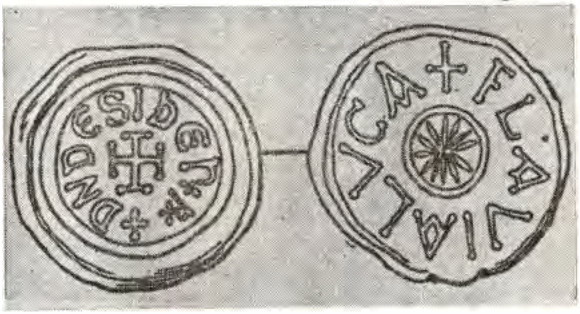
DESIDERIO da Settignano (1428 - 1464), İtalyan heykelcisi. Settignano'da doğmuş, Floransada ölmüştür. Donatello'nun öğrencisidir. Donatello, Luca della Robbia ve Bernardo Rosselino'dan sonra Rönesansın ilk yıllarındaki en parlak sanatçılardandır. Donatello'nun sert natüralizmini yumuşatmış, ince ve derin psikolojili orijinal bir üs'ûp meydana getirmiştir. Şekilde büyük incelik gösteren D., Carlo

DESIDERIO da Settignano: «Marietta Strozzi'nin büstü» (Kaiser - Friedrich Müzesi, Berlin)

Marsuppini'nin mezarı (1455, Santa Croce, Floransa) nı, Bargello'daki Madonna'yı, San Lorenzo kilisesindeki mermer tabernaculum (kutsal dolap) u ve Magdalalı Maria (Mecdelli Meryem) nın Santa Trinità kilisesindeki tahta heykelini yapmıştır. Az kabarık madalyonları arasında ayrıca Louvre'daki İsa ile küçük Vaftizci Yahya peygamber yer alır. Mermerden genç kadın büstleri de yapmıştır.

DESIDERIUS, son Longobard kıralı. Toscana dukası iken Aistulf'un ölümü üzerine 757 yılı başında Papanın ve Frankların yardımiyle tahta çıkmıştır. Kısa bir süre sonra,

DESIDERIUS'un paralarından

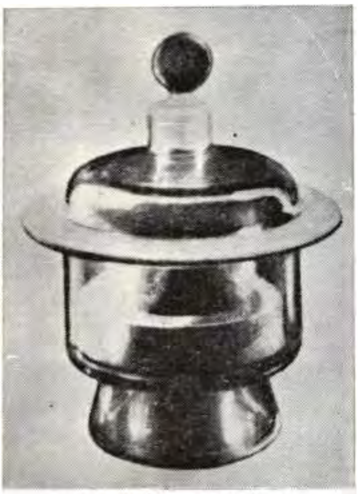
önce papa ile, daha sonra da kızı Desiderata (b. bk.) nın kocası olan Büyük Karl ile anlaşmazlığa düşmüştür. 774 te Büyük Karl İtalyaya girmiş, Pavia'da kuşatılmış daha sonra yakalanarak bir manastıra gönderilmiştir. Lombardia böylece Frank devletine katılmıştır.

DESİDUA (Lat. *Decidua*; *de* = aşağıya, uzağa; *cadere*, *cidere* = düşmek) [Biyoloji], 1. Etene (*placenta*) li yüksek me-

melilerde döl yatağı (*uterus*)nı kaplayan sümüksü zar(*mucosa*). Bu zar, gebeliğin hazırlanmasında ve gebelik sırasında özel değişikliklere uğrar ve çocuğun döl yatağından kopup ayrıl masında yerinden sökülür. İnsanlarda şu üç bölümden meydana gelir: 1. Döl yatağını kaplayan bölüm; 2. embriyon (rüşeym) u saran bölü n; 3. Koryon (dölütün dış zarı) ile birlikte etene (*placenta*) yi meydana getiren bölüm. Bu bölümlere sırasiyle *D. vira*, *D. capsularis* ve *D. serotina* da denilir.

2. Döl yatağını kaplayan sümüksü zar (*mucosa*) ın bir bölümü olup âdet görmelerde dışarıya atılır. Bilimsel adı *D. menstrualis*'tir.

DESİKATÖR (Fr. Dessicateur) [Teknoloji], ham ya da işlenmiş bir maddenin nemini gidermeye yarayan aygıt. D. ler, elden geldiği kadar alçak ısıda iş görmek için çoğu zaman alçak basınçla ve sınırlı bir süre ile çalıştırılır.

DESİKATÖR

DESİMA: bk. DEŞİMA.

DESIO [*dęzyo*], İtalyada, Lombardia'da, Milano eyaletinde, Mılano şehrinin kuzeyinde, 19 900 kişilik bir şehir. macılığı). Papa XI. Pius'un doğduğu yer olarak tanınmıştır.

DESIRADE [*dezirad*], Fransız Antillerinde, Guadeloupe'a bağlı Pointe - à - Pitre ilcesinde, Grande - Terre'in 10 km doğusunda, 27 km² büyüklüğünde bir ada. Nüfusu 1 610 dur. Merkezi, adanın güneydoğu kıyısında Grande - Anse'tır. 1493 kasımında Columbus tarafından bulunmuştur. Pamuk tarlaları, kahve fidanlıkları vardır. Koyun yetiştirilir.

DESJARDINS [*dejardę̃*], **Catherine** (takma adı: **Mme de Villedieu**; 1640 - 1683), Fransız kadın yazarı. Paris ya da Alençon'da doğmuş, Clinchemore (Alençon dolayları) da ölmüştür. Serüvenli bir hayat sürmüş, tarihî bir olayın karıştığı aşk serüvenlerini anlatan kısa romanları moda haline getirmiştir. Bellibaşlı eserleri: *Les désordres de l'amour* (Aşk kavgaları); *Les amours des grands hommes* (Büyük adamların aşkları); *Annales galantes* (Aşk hikâyeleri).

DESJARDINS [*dejardę̃*], **Ernest** (1823 - 1886), Fransız arkeoloğu ve tarihçisi. Noisy-sur - Oise'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1861 den sonra öğretmen okulunda coğrafya öğretmenliği yapmıştır. *Géographie historique et administrative de la Gaule* (Gallianın tarihî ve idarî coğrafyası) [1876 - 1893] adlı 4 ciltlik kitabından başka, *Table de Peutinger* (Peutinger tablosu) [1869] adlı haritalar da çıkarmıştır.

DESJARDINS [*dejardę̃*], **Martin** (asıl adı: **Van Den Bogaert**; 1640 - 1694), Hollânda asıllı Fransız heykelcisi. Bréda'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransada parlamış, 1671 de kırallık akademisi üyesi, 1681 de de müdürü olmuştur. 1670 ten sonra Versailles için çalışmıştır; Havuzlu Parkta «Avlanan Diana» ve «Akşam saati» heykelleri hâlâ durur. XIV. Louis için yaptığı anıtların hemen hepsi devrimde yıkılmıştır. Place des Victoires anıtı kaidesi için hazırladığı kabartmalar, «Şerefin Herkules'e çelenk koyması» adlı eseri ile Mignard ve Villacerf büstleri Louvre Müzesindedir. Kıralın heykeli için yaptığı taslağı Versailles'da Orangerie pavyonundadır.

M. DESJARDINS: «Avlanan Diana»

DESJARDINS [*dejardę̃*], **Paul** (1859 - 1940), Fransız filozofu ve filoloğu. Pontigny'de ölmüştür. Mânevî hayatın antimateryalist amaçlarla yenilenmesi yolunda 1892 tarihinde «Union pour l'action morale» (Toplum mâneviyatını yükseltme birliği; 1906 dan sonra «Union pour la Verité» [Gerçeğe ulaşma birliği] adına çevrilmiştir) adlı derneği kurmuştur. Papazlık ettiği Pontigny (Ivonne) manastırında birçok ülkelerin yazarlarını, filozoflarını ve sanatçılarını 1910 dan başlayarak her yıl bu dernekte bir araya toplamıştır. Bu toplantılar *Entretiens de Pontigny* (Pontigny sohbetleri) adını almıştır.

DESKÓ [*dęşkō*], **Endre** (1816 - 1874), Macar dilcisi. Macaristanda Ilosva (Beregmegye) da doğmuş, Petersburg (Leningrad) da ölmüştür. Budapeşte Hukuk Fakültesinde okumuş, daha sonra Rusyaya göç ederek birçok yerlerde öğretmenlik yapmıştır. Macarların kökeni üzerinde durmuş, fakat Macar - Fin akrabalığını savunan Antal Reguly (b. bk.) nin fikrini kabul etmeyerek Macarların Hunlarla akraba oldukları iddiasını ileri sürmüştür. D. Petersburg'da çıkan *Vengerskaya grammatika s russkim tekstom i v sravnenii s çuvaşskim i çeremisskim yazıkamı* (Rusça açıklamalı ve Çuvaş ve Çeremis dilleriyle karşılaştırmalı Macar grameri) [1856] adlı eserinde iddiasını ispata çalışmıştır. Ona göre, bugünkü Macarları Hun, Avar ve Macarların karışmasından meydana gelmiş karma bir ulus saymak gerekir. D., Macarca ile Fince arasındaki farkları belirtmek için Fin dilleri ailesine bağlı saydığı Çuvaş ve Çeremis dilleriyle Macar dili arasında birtakım karşılaştırmalar yapmıştır. Bu karşılaştırmalara dayanan D., bu diller arasında birtakım benzerlikler bulunduğunu kabul etmişse de, bu benzerliklerin ortak Asya köküne dayandığını belirtmiş, dil akrabalığı demek olamayacağını ileri sürmüştür.

DESLANDRES [*delą̄ndr*], **Henri** (1853 - 1948), Fransız astronomu. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. İstihkâm subayı iken ordudan ayrılmıştır (1883). Paris ve Meudon rasathaneleri müdürlüğünü yapmıştır (1907 - 1929). Başlıca

araştırmaları, gökyüzü spektroskopisi ile bunun uygulanmaları üzerindedir; kendi buluşu olan *spektroheliyograf*'ı sayesinde her an kromosferle güneşin çıkıntılarını incelemek mümkündür. 1902 de Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

DESMAISONS: bk. DEMEZON, Petr İvanoviç.

DESMAN, Köstebekgillerden suda yaşayan ve böcek yiyen, küçük boylu memeli bir hayvan. İki çeşidi vardır: *Myogale Moschata*, iri bir sincap büyüklüğündedir; kuyruk altı bezlerinden misk kokusu yayar; *Myogale Pyrenaica*, Pirene dağlarında yaşayan en küçük boy D. dır. D. lar küçük su böcekleri ve balıklarla beslenir.

DESMAN

DESMARETS [*demarẹ*], **Henri** (1662 - 1741), Fransız bestecisi. Pariste doğmuş, Lunéville'de ölmüştür. Operada temsil edilen eserleri: *Didon* [1693]; *Circé* [1694]; *Théagène et Chariclée* [1695]; *Les amours de Momus* (Momus'ün aşkları) [1695]; *Vénus et Adonis* [1697]; *Les fêtes galantes* (Uçarılık âlemleri) [1698]; *Iphigénie en Tauride* (Iphygenia Tauris'te) [1704]. Gizli bir evlilikten sonra, İspanyaya sığınarak kilisede musiki yöneticiliği yapmıştır. Daha sonra, Lunéville'e gelmiş ve Lorraine dukası onu sarayının musiki yönetmenliğine atamıştır. Naiplik (Régence) devrinde Fransaya döndüğünde *Renaud ou la Suite d'Armide* (Renaud ya da Armide Suite'i) [1722] adlı eseriyle operada göründü. Latince ilâhileri (motets) nden bazılarını Goupillier takma adiyle yayınlamıştır.

DESMARETS [*demarẹ*] **ya da DES MARESTS DE SAINT - SORLIN** [*demarẹ di sẽ sorlẽ*], **Jean** (1595-1676), Fransız yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Yalnız edebiyatla değil, müzik, resim ve mimarî ile de uğraşmıştır. Richelieu'nün gözüne girmiş ve Fransız Akademisi kurulur kurulmaz üyeliğe seçilmiştir. 1637 de yazdığı *Les visionnaires* (Keşfi açıklar) [1637] adlı komedisi görülmemiş bir başarı kazanmıştır. Richelieu ile birlikte *Mirame* [1641] adında bir trajedi yazmıştır. Kardinal kendisini yüksek görevlere getirmiştir. 1645 ten sonra D., kendini sofuluğa vermiş ve Jansenistlerin amansız düşmanı kesilmiştir. Kendisinin İsanın oğlu olduğunu söyleyen Simon Morin adında bir deliyi diri diri yaktırmıştır. *De la comparaison de la langue et de la poésie française avec la grecque et la latine* (Fransız dili ve şiiriyle Yunan ve Latin dili ve şiirinin karşılaştırılması üzerine) [1670] adlı kitabı, «Eskilerle yeniler arasındaki savaşın» çıkmasına sebep olmuştur.

J. DESMARETS

DESMARETS [*demarẹ*] **ya da DESMARETZ, Nicolas, Maillebois Markisi** (1648 - 1721), Fransız devlet adamı ve J. B. Colbert'in yeğeni. Pariste doğmuştur. Colbert'in yönetimi sırasında maliyede yüksek bir görev almış, fakat onun ölümünden sonra işinden çıkarılmıştır. Zaman zaman verdiği raporlarda ülkenin gitgide bozulan ekonomi düzenini incelemiş ve 1708 de maliye bakanı olunca, Vauban'ın yaptığı teklifleri andıran bir tasarı ile gelir vergisi koymak istemiş, fakat imtiyazlı sınıflar ve vergi kesimcileri bu tasarıyı etkisiz bırakmışlardır. XIV. Louis'nin ölümünden sonra D. işinden uzaklaştırılmıştır.

DESMARRES [*demąr*], **Louis Auguste** (1810-1882), Fransız hekimi. Evreux'de doğmuş, Neuilly - sur - Seine'de ölmüştür. Göz hastalıkları tedavisinde büyük gelişmeler sağlamış, iridektomiyi ilk uygulayan o olmuştur. Son derece merhametli ve iyiliksever bir insandı.

Desmarres dakriyolit (dacryolith) **i**: göz yaşı kanallarında üreyen ve *Actinomycetaceae* familyasından mikroorganizmaların bir cinsi olan *Nocardia*'ların meydana getirdiği küçük küme. (*Dacryolith* terimi, göz yaşının çıkarılmasını ve akıtılmasını sağlayan sistemde taş gibi sertleşmiş küçücük kümelere uygulanır.)

DESMİN (Fr. Desmine), zeolit sınıfından bir mineral. Kristalleri beyaz ve monoklinal yapıdadır. Kimyasal bakımdan içinde su ve biraz da potasyum bulunan kalsiyum silikat.

DESMODUS ROTUNDUS (Zoo.): bk. KAN EMİCİ KOCA YARASA.

DESMOENZİM (Fr. Desmoenzyme) **ya da DESMOLAZ** (Fr. Desmolase), organik molekülleri parçalayarak su, karbonik asit ve azotlu kalıntılar meydana çıkaran diyastazlara Willstätter tarafından verilen ad. Bu yanma (oksitlenme) sırasında hücrelerin yaşaması için gereken enerji meydana gelir. D. başka bir hücre enzimi olan liyoenzim gibi kolaylıkla serbest bir halde elde edilemez.

DES - MOLL, müzikte, hâkim tonu re - bemol olan minör makam; anahtarda 8 bemol (7 bemol ve 1 çift bemol) bulunur. Pratikte, anarmonik bakımdan eşdeğeri olan üt-diyez minör bunun yerine geçer.

DESMOND [*dezmînd*] (Gael dilinde **Des - Mumha**), güneybatı İrlandada, bugünkü Cork ve Kerry kontluklarını da içine alan eski bir kırallık. Aş. yu. 200 yılında Munster'ın bölünmesiyle kurulan bu kırallık, bir başkanın yönetimine uyan yerli şeflerin meydana getirdikleri gevşek bir federasyon halindeydi. XII. yüzyılda Mac Carthy'ler D. kıralı olmuşlar, XVI. yüzyıla kadar hüküm sürmüşlerdir. D. kontluğu ise 1329 da kurulmuş ve politik bir birlik olarak 1583 te tarihe karışmıştır.

DESMOND [*dẹzmînd*], **Shaw** (doğ. 1877), İrlandalı gazeteci, romancı ve şair. Milletlerarası Psişik Olayları Araştırma Kurumunu kurmuştur (1934). Başlıca eserleri: *Democracy* (Demokrasi) [1919]; *Passion* (İhtiras) [1920]; *The Drama of Sinn Fein* (Sinn Fein [b. k.] dramı) [1923]; *The Isle of Ghosts* (Hayaletler adası) [1925]; *Ragnarok* (ad) [1926]; *Wingjammer* (Boru üfüren) [1932], *We do not die* (Ölmüyoruz) [1934]; *World - Birth* (Dünyanın doğuşu) [1937]; *Reincarnation for Everyman* (Herkes için ruh göçümü) [1939].

DESMOTROPİ (Fr. Desmotropie), kimyada organik bir molekülün denge halinde iki şekilde bulunması; bu şekiller, molekülün içindeki atomlardan birinin yer değiştirmesinden meydana gelir. Bazı yazarlar Tautomérie terimini de bu anlamda kullanırlar; ancak D. ile Mesomérie (b. bk.) karıştırılmamalıdır.

DESMOULINS [*dīmulẽ*], **Camille** (1760 - 1794), Fransız devrimcisi ve gazetecisi. Guise (Aisne departmanı) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Heyecanlı söylevleriyle halkın Bastille kalesine saldırmasında büyük rol oynamış, 1792 de Convention (b. bk.) hükümeti üyesi olmuş, aristokratlara karşı yazdığı *Le discours de la lanterne aux Parisiens* (Parislilere fener söylevi) adlı broşürü kendisine Fener Savcısı sanının takılmasına yol açmıştır. D., 1789 - 1791 yıllarında *Les révolutions de France et de Brabant* (Fransa ve Bra bant devrimleri) adiyle haftalık bir dergi ve Girondin (b. bk.) lerin ölçülü politikasını yeren başka broşürler yayınlamış, fakat 1793 te Mirabeau'dan esinlenerek «Vieux Cordeliers» gazetesinde Danton'un yumuşak politikasını savunmuş, Danton'la birlikte yakalanıp gülünç bir yargılanmadan sonra on beş kişi ile birlikte giyotinle öldürülmüştür.

C. DESMOULINS

DESNA, Dnepr ırmağının en büyük sol kolu. Uzunluğu 1 187 km dir. Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Smolensk bölge (oblast') sindeki tepelerden çıkan bu ırmak, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Bryansk bölgesiyle Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Çernigov ve Kiev bölgeleri topraklarından geçtikten sonra, Kiev şehrinin 6 km yakınında Dnepr'e karışır. Yukarı kesiminde kıyıları alçak ve bataklıktır. Bryansk şehrinden sonra sağ kıyısı yükselir. Seym (b. bk.) kolu ile birleştikten sonra birdenbire genişler. D. normal olarak aralık ayının birinci yarısında donar ve nisanın başında buzları çözülür. Sağ kolları Sudost' ve Snov, sol kolları ise Bolva, Navlya, Nerussa, Seym ve Oster'dir.

D. eski çağlardan beri önemli bir su yoludur. Irmak, Novgorod - Severskiy iskelesine kadar gemi işletilmesine elverişlidir.

DESNOS [*denǫs*], **Robert** (1900 - 1945) Fransız yazarı. Pariste doğmuş, Çekoslovakya'da Terezin'de sürgün iken ölmüştür. Önce sürrealistler grupuna girmiş, hipnotizma ile uyuduğu anlarda topluma karşı isyanla dolu şiirler söylemiştir. 1927 de *Liberté ou l'amour* (Hürriyet ya da aşk) adı altında yayınladığı açık saçık eserin birçok yerleri Seine mahkemesi tarafından çıkarılmıştır. 1930 da sürrealistlerden ayrılmış, kendi esinine göre şiir yazmaya başlamıştır. *Fortunes* (Talihler) [1942] adlı kitabı, 1919 dan sonra yazdığı bütün şiirlerini içine alır. Ölümünden sonra da *Rue de la Gaîté* (Neşe sokağı) [1947]; *Trois solitaires* (Yalnız yaşayan üç kişi) [1947]; *Domaine public* (Kamu alanı) [1953] adlı üç şiir kitabı daha yayınlanmıştır.

R. DESNOS

DESNOS [*denǫs*] **HASTALIĞI**, pnömoni (*pneumonia* = zatürree) hastalığında, aynı zamanda kan hücumu (*congestion*) ve yoğunlaşma (*condensation*) olayları dolayısiyle akciğerin dalak dokusu görünüşü alması. Bu hastalığın başka bir adı da splenopnömoni (*splenopneumonia*) dir. Fransız hekimi Louis Joseph Desnos (1828 - 1893) un adiyle anılır.

DESNOYER [*denuayẹ*], **François** (doğ. 1894), Fransız ressamı. Montaulan'da doğmuştur. Canlı ve aydın renk anlayışıyla birçok manzara ve insan resimleri ve kompozisyonlar meydana getirmiştir; bunların sert geometrisi içinde bir şiir havası da vardır. Bundan başka, duvar resimleri, kitap resimleri ve nakış - halı örnekleri de yapan D. nin en tanınmış tabloları şunlardır: «Paris - Liman»; «Albi'den bir manzara» (1934); «Çiçek demeti» (1936); «Marsilya'daki aktarma köprüsü» (1940); «Plaj eğlenceleri» (1949).

DESNOYERS [*denuayẹ*], **Baron Auguste Gaspard Louis Boucher** (1779 - 1857), Fransız gravürcüsü. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. En tanınmış eserleri Raffaello'dan yaptığı kopyalardır: «Güzel bahçıvan kız», «Tecelli» (İsa'nın dağda suret değiştirmesi) v. b.

DESNOYERS [*denuayẹ*], **Louis** (1802 - 1868), Fransız gazetecisi ve romancısı. Replonges'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Birçok gazetelerde çalışmış, Philipon ile birlikte «Le Charivari» yi kurmuş, en iyi iki eserinden biri olan *Les mésaventures de Jean - Paul Choppart* (Jean - Paul Choppart'ın başına gelenler) [1836] adlı romanını tefrika halinde yayınlayarak «Le Journal des enfants»ın başarı kazanmasına yardım etmiştir. Sözü geçen eserlerinin ikincisi de 1840 ta «Le Siècle» de çıkan ve gazetenin başarıya ulaşmasını sağlayan *Les aventures de Robert - Robert et de son ami Toussaint - Lavenette* (Robert - Robert ile arkadaşı Toussaint - Lavenette'in serüvenleri) dir.

DESOLACIÓN [*desolasyǫn*] **ADASI ya da KERGUELEN** [*kergelẹn*] **TOPRAKLARI**, Hint Okyanusunun güney bölümünde, Ümit Burnu'nun güneydoğusunda yer alan Kerguelen Adaları grupundan bir ada. Burası 1772 de Yves de Kerguélen - Trémarec adında bir Fransız tarafından bulunmuş, 1893 te Fransanın malı olmuş ve Madagaskar'a bağlı olarak yönetilmiştir. Ada, Güney Buz Denizinin balina avcılığı merkezlerinden biridir. Yüz ölçümü 1 318 mil^2 dir.

DESOR LARVASI, Yassı kurtlardan (Plathelminthes) Nemertin (Nemertini) lerde görülen bir larva tipi. Yumurtadan çıkan larva tıknaz bir kurt biçimindedir. Bütün yüzeyi sillerle kaplıdır; sürünerek hareket eder. Genç nemertin bunun içinde meydana gelir.

DESORMIÈRE [*dezormiẹr*], **Roger** (doğ. 1898), Fransız orkestra şefi ve bestecisi. Vichy'de doğmuştur. Özellikle filimler için bestelediği melodiler ve orkestra şefliği ile ün kazanmıştır. 1925 ten 1951 e kadar yeni müziği yılmadan savunan D., yenilik konusunda son derece verimli olan bu tarihlerde Fransız müziğinin en değerli uyarıcılarından biri olmuştur.

DESORPSİYON (Fr. Désorption), absorpsiyon ve adsorpsiyon olaylarının zıddı. Bk. ABSORPSİYON ve ADSORPSİYON.

DESPATCH MONEY [*dispẹç mạni*], deniz ticareti hukukunda kullanılan İngilizce bir terim. Yükleme ya da

boşaltma işi, anlaşmada gösterilen süreden önce biterse armatörün, gemisini kiralayanlara ödediği ödüle verilen ad (D. M., Surestaries'in karşıtıdır).

DESPEÑAPERROS [*despenyapęrros*], **Puerto de,** Güney İspanyada, Sierra Morena'dan geçen ve Manche ile Endülüs arasında ulaştırmayı sağlayan 745 m yüksekliliğinde bir geçit. Madrid - Cordóba demiryolu buradan geçer.

DESPENSER [*dispęnsir*], **Hugh** («Yaşlı» diye de anılır; 1262 - 1326), Winchester kontu, İngiliz baronu. Bristol'da ölmüştür. Wales ülkesinin sınırlarında geniş ölçüde toprağa el koymuş, bu yüzden de o bölgede yaşayan senyörlerin düşmanlığını kazanmıştır. 1326 daki ayaklanmada Bristol halkı tarafından öldürülmüştür.

DESPENSER [*dispęnsir*], **Hugh** («Genç» D. diye de anılır; ölm. 1326), İngiliz baronu. Yaşlı D. ın oğlu ve II. Edward'ın yakın dostlarındandı. Wales ülkesinde büyük bir yurtluk kurmağa girişmiş, bu yüzden de çok tehlikeli düşmanlar edinmiştir. 1326 ayaklanmasında II. Edward düşünce, düşmanları fırsattan faydalanarak onu öldürmüşlerdir.

DESPERADO'LAR (İsp. = Umutsuzlar), radikal sosyalist ya da ulusal devrimci ve özellikle anarşist akımların aşırı tedbirlere baş vurma eğiliminde olan temsilcilerine verilen ad (bk. ANARŞİ). Bu ad, aşırı eğilimleri olan toplum dışı ve suçlu davranışlı kişiler için de kullanılmaktadır.

DESPIAU [*despyǫ*], **Charles** (1874 - 1946), Fransız heykelcisi. Mont - de - Marsan'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Dekoratif Sanatlar Okulu (Paris) nda Barrias'ın atelyesine devam etmiştir. Üç yıl sonra okulu bırakan D., hayat arkadaşı ve arada kendisine modellik eden karısiyle birlikte, kartpostallar boyayarak geçimini sağlamıştır. Bu yaşama güçlüğü ile birlikte D. aralıksız çalışmalarını sürdürmüş, özellikle Louvre'da, Fransız Anıtları Müzesi (o zaman Karşılaştırmalı Heykel Müzesi) nde incelemeler yaparak kendi kendini yetiştirmiştir. D. 1898 den bu yana ilk olarak Fransız sanatçıları sergisinde atelye komşusu M. B. (Joseph Byais) nin bir büstünü sergilemekle işe başlamış, bunu 1899, 1900 sergileri izlemiştir. D. 1901 den sonra da Rodin, Bourdelle ve Schnegg'in katıldığı Millî Güzel Sanatlar Kurumu sergilerini tercih etmiştir. D. nun büstleri, portre, statü, alçak kabartma ve plaketlerinden çoktur. D. nun sanatında, iç hayatın derinliklerini yansıtan ülkücü bir görünüş yer almıştır. Araştırmalarının temelinde inceleme önemli tutulmuş ve bu, bütünü bozmayacak biçimde istenilen sonucu sağlamıştır. Her şekil, sade bir geometrik biçim içinde araştırılmış ve çok ince değişiklikler gösteren bir işleyiş, eserinin özelliğini yapan başlıca bir öge olarak, bütün inceliğiyle belirtilmiştir. D. Millî Güzel Sanatlar Kurumu sergisine, ilk olarak karısından çalıştığı «Hareket» adlı küçük bir figürle katılmıştır. Bundan sonra sırasiyle 1906 da Mme Causse'un mermerden büstünü yapmış, 1907 de «Okuyan genç kız» ı, Landes'lerin küçük kızını sergilemiştir. İnce

Ch. DESPIAU

Ch. DESPIAU: «Madame B . . . nın büstü»

modlesi ve heyecan yaratan bütünüyle Rodin'in ilgilendiği bu eser dolayısiyle, birlikte çalışma isteğinde bulunan Rodin ile beş yıl çalışmıştır. Bu dönem içinde Mme Elisséieff'in büstü ile ressam Puvis de Chavannes anıtı için «Ebedî istirahat jenisi» adlı eserini işlemiştir. D. nun Louvre Müzesi koleksiyonunda binleri aşan deseni bulunmaktadır.

Plaket ve alçak kabartmaları arasında M. Siegfried'in madalyonu (1912), «Léda» (1917), «Kadın» (1918), «Av» (1922), «Dinlenen atlet» (1923), «Havva» (1925), «Dansöz» (1927), «Apollon», «Mont - de - Marsan ölüler anıtı» (1920 - 1922); büstleri arasında «Sivri burunlu kadın» (1913), «Ressam Lucien Lièvre» (1918), «Mme André Derain» (1923), «Mme Othon Friesz» (1924), «Mme Leopold Lévy» (1926), «Mme Henry de Waroquier» (1927), «Doktor Debats» (1942), «Yunan kadını» (1944), «Ressam André Dunoyer de Segonzac» (1946) vardır. Millî Modern Sanat Müzesi (Paris) geniş ölçüde eserlerini bir arada saklamaktadır.

DESPIERRE [*depiyęr*], **Jacques** (doğ. 1912), Fransız ressamı. St. Etienne'de doğmuştur. Ressam Céria (b. bk.) nın oğludur. 1917 den 1928 e kadar Stanislas Kolejinde okumuş, Colarossi Akademisi (Paris) ne girmiştir (1929). 1930 da Paris Güzel Sanatlar Akademisine girerek Lucien Simon'un atelyesinde çalışmış, Charles Dufresne'den de ders görmüştür. 1938 de Paul Guillaume armağanını kazanmıştır. Montparnasse Akademisinde öğretmenlik yapmış ve 1949 da Süsleme Sanatları Akademisine profesör olmuştur. «Salon de Mai» kurucularından olup Paris okuluna bağlı «Peintres témoins de leur temps» adlı ressamlar grupundandır. Pariste ve Fransanın başka şehirlerinde sergiler açmış, New York, Sao - Paulo, Tokyo, Santiago, Belgrad, Melbourne, Mexico, Londra ve Moskova'da sergilere katılmıştır. D. birçok okullar, liseler ve gemiler için duvar dekorları yapmış, ayrıca, çizdiği halı modelleri Manufactures Nationales ve Aubusson atelyelerinde dokunmuştur. 1962 de Ankara ve

İstanbulda açılmış olan Fransız Dekoratif Sanatları Sergisine «Tabiatın saltanatı» (Beauvais); «İlkbahar» (Gobelins) duvar halılariyle katılmıştır.

DESPOBLADO [*despoblatho*] **ya da PUNA,** güney Amerikanın And bölgelerinde, oturulamayacak kadar yüksek ve soğuk olan çıplak platolara verilen ad. Bu ad özellikle güney Peruda, orta ve batı Cordillera (b. bk.) lar arasındaki bölgeye verilir.

DESPOİNA (Yun. = sahibe, bayan), Yunan tanrıçalarının, özellikle Demeter ile Persephone'nin sanı.

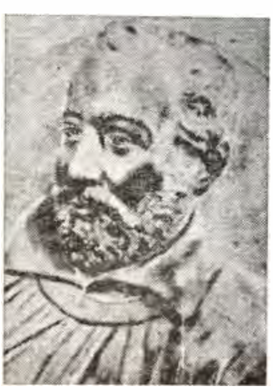
DESPORTES [*deport*], **François** (1661 - 1743), Fransız ressamı. Champigneulles (Champagne) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Pariste ressam Nicasius'un öğrencisi olmuştur. Varşovada III. Jan'ın sarayında (1695 - 1696) So-

F. DESPORTES: Avcı kıyafetiyle kendi portresi (Louvre Müzesi, Paris)

bieski'nin portrelerini yapmıştır. Fransa kıralı XV. Louis'nin sarayında da hayvan ve av resimleriyle natürmortlar çizmiştir. Birçok dekoratif tablolardan ve saray kapıları için kabartma süslerden başka duvar halıcılığı için de taslaklar yapmıştır (Les Nouvelles Indes, 1738 - 1741). Pariste (Louvre Müzesi) ve Almanyada (München, Karlsruhe, Braunschweig ve Honnover) tabloları vardır.

DESPORTES [*depǫrt*], **Philippe** (1546 - 1606), Fransız şairi. Chartres'da doğmuş, Bonport (Eure) da ölmüştür. III. Henri'nin gözde nedimi idi. Kendisine ihsan olarak birçok manastırların geliri verilmiştir. D. un *Premières oeuvres* (İlk eserler) [1. bas. 1573] adlı külliyatında, soneler, övgü ve şansonlar, *Amours de Diane* (Diana'nın aşkları) ve *Amours d'Hyppolyte* (Hippolytos'un aşkları), mersiyeler, *Orlando Furioso* (Çılgın Orlando) dan esinlenerek yazılmış şiirler ve dinî şarkılar bulunmaktadır. Tevratın mezmurlarını da 1594 te yapmacıklı ve şekilci bir üslûpla çevirmiştir. İspanyol şairleriyle İtalyan Petrarcacılarını başarı ile taklit etmiştir.

Ph. DESPORTES

DESPOT (Yun. despotēs = efendi), Yunancada «ev sahibi» anlamına gelen bir terim. Siyasî anlamda «mutlak kıral» demekti. Bu yüzden bütün doğu hükümdarlarına D. denirdi. M. S. III. yüzyıldan başlanarak, Roma imparatorluğuna, sonradan da Bizans imparatorluğuna uygulandı. Daha sonra da saraydaki rütbeler arasında bir san haline geldi; bu sana çoğu zaman bir eyalet valiliği ya da bir hâs (apanage) katılırdı. Komnenos'lar çağında bu san seyrek olarak verilir ve sınırlanmış bir egemenliği ya da tahta ardıllık hakkını birlikte getirirdi. Sonraları, Epeiros D. u gibi bağımsız prenslere, imparator ailesinden olan prenslere, hattâ III. Aleksis'in yönetiminden başlayarak (1195 - 1203) basileus (imparator) ların damatlarına D. adı verildi. II. Andronikos (1282 - 1328) un bütün oğulları bu sanı almışlardır. Son olarak D. sanı bütün başka sanları gölgede bırakmıştır.

D. sanını almış prensler tarafından yönetilen devletlere despoteia (Fr. despotat = despotluk) adı verilirdi. XIII. yüzyıldan başlayarak despotluklara rastlanır. Bunların bazıları, imparator ailesinden olan prensler için kurulmuştu. (Mistra D. luğu [1348 - 1460]). Bazıları da Bizans imparatorluğunda hüküm süren anarşiden faydalanarak kurulmuş bağımsız devletlerdi. Epeiros (1205 - 1418), İoannina (1366-1479), Eflâk (1271 - 1318) ve Rumanya (1274 - 1383) D. lukları gibi.

DESPOTLUK (Fr. Despotisme): bk. İSTİBDAT.

DESPOTO DAĞ (Bulg. **Despoto planina**) (Coğ.): bk. DOSPAT DAĞ.

DESPRÉAUX (Biyog.): bk. BOILEAU.

DESPRÉS [*deprę*], **Suzanne** (1875 - 1951), Fransız tiyatro oyuncusu. Verdun'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Aurélien Lugné - Poe'nin yönettiği Oeuvre Tiyatrosunda, Ibsen'in dramlarında ilk başarılarını elde ettikten sonra Lugné - Poe ile evlenmiştir. 1898 de Gymnase Tiyatrosuna, oradan da Antoine'ın Tiyatrosuna geçmiş ve *Poil de carotte* (Horoz ibiği) u, *La clairière* (Orman alanı) ve *Les remplaçantes* (Geçici sevgililer) ı oynamıştır. 1902 de *La petite amie* (Kız arkadaş) ile Comédie - Française'de oynamağa başlamış, çok geçmeden de Racine'in *Phèdre*'ini yaratmıştır. Bu sahnede de uzun zaman kalmamış, başka tiyatrolarda gösterişsiz, son derece zeki ve ölçülü oyunu ile alkış toplamıştır.

DESPRETZ [*deprę*], **César** (1791 1863), Fransız fizikçisi. Lebbines (Hainaut) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1837 de Sorbonne'a profesör olmuştur. Gazların ve sıvıların sıkışabilirliği üzerinde çalışmış, 1827 de ilk olarak Mariotte kanununun yanlış olduğunu ispatlamış, doygun haldeki buharların basıncını ve yoğunluğunu ölçmüş, suyun azamî yoğunluğunu belirtmiş, civalı termometrede sıfırın yer değiştirmesini izlemiştir. Akustik konusunda da seslerin duyulma sınırlarını araştırmıştır. 1849 da elektrik arklı ilk fırını yapmış; güneşin, elektriğin ve üfleç (şalümo) in karma etkisiyle erimeyen cisimleri eritmeği başarmıştır.

DESSAIX [*desę*], **Joseph Marie, Kont** (1764-1834), Fransız generali. Thonon (Haute-Savoie) da doğmuş, Marclaz (Haute-Savoie) da ölmüştür. 1809 Wagram savaşından sonra imparatorluk kontu olmuş, 1814 te Savoie'nın Avusturyalılara karşı savunulmasında yararlık göstermiştir.

DESSALINES [*desalin*], **Jean Jacques** (1758-1806), Haiti imparatoru. Haiti'de doğmuş, Jacmal (Haiti) de ölmüştür. 1789 a kadar Saint-Domingue'de, Cormiers bölgesinde köle olarak çalışan D. kaçarak 1791 büyük ayaklanmasında bir âsi birliğin başına geçmiştir. Convention hükümeti köleliği kaldırdığı zaman 1794 te Toussaint Louverture'ün yanında Fransız kuvvetlerini desteklemiş, 1797 de İngilizlerin adadan kovulmasına yardım etmiş ve bir Zenci devletin kurulması için çalışmıştır. 1802 de Leclerc komutasındaki kuvvetlerin gelişini şüphe ile karşılamışsa da, adanın güney bölgesinin yönetimi kendisine verilince yatışmıştır. Bununla birlikte, Toussaint'in Fransa'ya sürülmesi üzerine yeniden ayaklanmış, 1803 te eski Fransız sömürgesini ele geçirmiş, oradaki beyazları öldürtmüş ve 1804 te kendisini imparator ilân etmiştir. Fakat rakipleri Christophe ve Pétion tarafından öldürülmüştür.

DESSARET GÖLLERİ, Balkanlarda, Makedonya yüksek dağlarındaki göllere verilen genel ad. Bu göller arasında şunlar sayılabilir: Ohri Gölü (Sırp-Hırv. Ohridsko Jezero; Arnav. Liqen-i Ohrit, denizden yüksekliği 695 m, yüz ölçümü 270 km², derinliği 286 m, Kara Drina'ya dökülür); Perşembe Gölü (Sırp-Hırv. Prespansko Jezero; Yun. Limnē Prespa, Arnav. Liqen-i Prespit, denizden yüksekliği 853 m, yüz ölçümü 288 km², derinliği 54 m, Yunan-Arnavut-Yugoslav sınırlarının kesişme noktasındadır); Küçük Prespa Gölü (Sırp-Hırv. Mala Prespa; Yun. Mikra Prespa, denizden yüksekliği 853 m, yüz ölçümü 52 km², derinliği 8 m; suyu yer altından Devol'e dökülür); Malik Gölü (Arnav. Liqen-i-Maliqit; denizden yüksekliği 813 m, Devol ırmağı üzerindedir).

DESSAU [*desau*], orta Almanyada, Sachsen-Anhalt devlet (Land) inde, Mulde ırmağı üzerinde, Berlinin 115 km güneybatısında bir liman şehri. Nüfusu 94 300 dür. İkinci Dünya Harbinden önce büyük bir sanayi merkezi olan bu şehirdeki Junkers uçak fabrikaları, harp içinde sık sık bombalanmıştı. Gemi, vagon, kimya sanayii, cam eşya ve kâğıt fabrikaları vardır.

DESSAU: Meryem Kilisesi

DESSAUER [*desauır*], **Friedrich** (1881-1963), Alman biyofizikçisi. Aschaffenburg'da doğmuş, Frankfurt (Main) ta ölmüştür. Frankfurt (Main), İstanbul ve Freiburg (İsviçre) üniversitelerinde profesör olarak çalışmıştır. 1924-1933 yılları arasında Reichstag'da Merkez Katolik Partisi üyesi idi. Tabiat felsefesi ile teoloji konularındaki yazılariyle tanınmıştır. Başlıca eserleri: *W. C. Röntgen* (ad) [2. bas. 1946]; *Mensch und Kosmos* (İnsan ve acun) [1948]; *Atomenergie und Atombombe* (Atom enerjisi ve atom bombası) [1948]; *Seele im Bannkreis der Technik* (Tekniğin baskısı altında ruh) (Hornstem ile birlikte) [2. bas. 1952]; *Weltfahrt der Erkenntnis* (Kavrayışın dünya gezisi) (Newton'un hayatı) [1945]; *Die Teleologie in der Natur* (Tabiatta teleoloji) [1949]; *Religion im Lichte der heutigen Naturwissenschaft* (Günün tabiat bilimlerinin ışığı altında din) [1951].

F. DESSAUER

DESSEWFFY [*deşöfi*], kişizade bir Macar ailesi. XVIII. yüzyıldan başlayarak bu ailenin üyeleri özellikle politika ve edebiyat alanlarında sivrilmişlerdir. **Miklós D.** XVIII. yüzyılın başlarında Fransaya gitmiş, *kont* ve *pair* sanlarını almıştır. **Aurél D.** (1808-1842), gelenekçi bir gazeteci olarak Széchenyi ve Kossuth'a politika alanında muhalefet etmiştir. Kardeşi **Emil** D. (1814-1866) gelenekçi bir politikacı ve iktisatçı olarak tanınmıştır. 1855 te Macar Bilimler Akademisi başkanlığına seçilmiştir.

DESSOIR [*desuar*], **Ludwig** (1810-1874), Alman aktörü. Poznań (Alm. Posen) da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. 1825 te Posen'da sahneye çıkmış, Almanya'yı dolaşarak 1834 te Leipzig'e ve 1839 da Karlsruhe'ye gelmiş, Berlin'de Königliches Schauspielhaus'da oynamıştır. Tutkulu, yaratıcı mizacı klasik dramda (özellikle Othello, III. Richard ve Hamlet rollerinde) kendisine büyük ün sağlamıştır. Komedi ve salon piyeslerinden her zaman uzak kalmıştır. Oğlu **Ferdinand** (1836-1892), birçok Alman sahnelerinde saf delikanlı ve âşık rollerinde oynamış, sonra da karakter artisti olmuştur.

DESSOIR [*desuar*], **Max** (1867-1947, Alman estetikçisi. Berlinde doğmuş, Königstein (Taunus) da ölmüştür. 1897 den sonra Berlin Üniversitesinde profesörlük etmiştir. Estetik bilgini olarak ün almış, okültizm (gizli bilimler) alanında incelemeler yapmıştır. Eserleri: *Geschichte der neueren deutsche Psychologie* (Yeni Alman psikoloji tarihi) [3. bas. 1910]; *Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft* (Estetik ve genel sanat bilimi) [2. bas. 1923]; *Vom Jenseits der Seele* (Ruhun ötesi) [6. bas. 1931]; *Der Okkul-*

tismus in Urkunden (Belgelerde okültizm) [3 cilt, 1925]; *Buch der Erinnerung* (Anı defteri) [1946, 2 bas. 1947]. 1906 dan başlayarak «Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft» adlı dergiyi yayınlamıştır.

DESTAN 1. Yiğitçe işlemleri anlatan uzun şiir. Çoğu zaman bu işlemler bir tek kahramanın eserleri olup, göze çarpan bir millî anlam taşır. İngiliz şairi Dryden'e göre «bir kahramanlık şiiri, şüphesiz ki, insan ruhunun başarabileceği en büyük eserdir.» D. üç bin yıla yakın bir süreden beri insanların en yüksek isteklerini ifade eder, D. ın en derin, en değişmez özelliği «kahramanca» olmasıdır. İnsan, kendi maddî refahının ötesinde bulunan bazı değerlere önem verir ve onlar için huzurunu, güvenini ve hattâ hayatını feda etmeğe hazırdır; bu değerlere karşı olan sevgisi fiilî olup onu hareket ve savaşa sürükler. Bu değerler, şahsî şan ve şereften başlayarak bir soy, ulus ya da bütün insanlığın ruhî ya da dünyevî iyiliğinin geliştirilmesi için duyulan istek ve soruma kadar değişebilir.

Batı edebiyatının en büyük D. ları şunlardır: Yunan şairi Homeros'un kahraman Akhilleus'un Troia harbindeki işlemleri hakkındaki *İlias* D. ı; aynı şairin, Odysseus'un Troia harbinden yurduna dönerken göğüs gerdiği tehlikeler ve giriştiği savaşlar hakkındaki *Odysseia* D. ı; Romanlı şair Virgilius'un İtalya'ya gelip Roma devletinin ilk kurucusu olan Troialı kahraman Aeneas'ın savaşları hakkındaki *Aeneis* D. ı; İtalyan şairi Dante'nin öbür dünyada yaptığı bir geziye dair *Divina Commedia*'sı; Portekiz şairi Camoēs'in, Portekizlilerin keşiflerini anlatan *Lusiadas* D. ı; İngiliz şairi Milton'un, Şeytanın Tanrıya karşı isyanından sonra Tanrıya ve insanlara karşı açtığı savaşı tasvir eden *Paradise Lost* (Kaybedilmiş Cennet) D. ı; Alman şairi Klopstock'un, İsa'nın insanları kurtarmak için yaptığı savaş ve çektiği sıkıntıları tasvir eden *Massias*'ı. Finlerin *Kalevala* (b. bk.) D. ı da anılabilir. Doğu edebiyatının en tanınmış D. ı olarak, İran şairi Firdevsî'nin *Şehname*'si gösterilebilir.

Türk ulusunun zengin tarihi, bu yolda birçok eserler meydana gelmesine sebep olmuştur. Ancak, bunların büyük bir kısmı bize kadar gelmemiştir. Türk D. ları arasında Alp Er Tunga D. ı, Oğuz Kağan D. ı, Ergenekon D. ı ve Uygur D. ları anılabilir.

2. Türk halk edebiyatında uzun bir nazım türü. Toplumu ilgilendiren konular bu D. larda işlenmiştir. Bu D. lar kafiye ve ölçü bakımından koşma (b. bk.) lara benzer.

3. Halk hikâyecileri, söyledikleri hikâyelere de D. adını verirler. Kırk Harami D. ı, Âşık Garip D. ı gibi. Bk. HALK HİKÂYELERİ.

DESTECİRD, İranda 10 kadar köyün adı olup en ünlüsü Diyala ırmağı gerisinde, Sehraban'a 14 km uzaklıkta bulunan Destecird - i Melik, Destecird - i Kusreviye adiyle anılanıdır. Öteki D. ler Merv (iki), Tus (iki), Serhas, Lukman, Belh, İsfahan ve Saganyan'da bulunmakta idi. Iraklılar bu kelimeyi bozarak Deskere (b. bk.) demektedirler.

Arap coğrafyacılarına göre, Sasanî hükümdarı I. Hürmüz (383 - 385) tarafından kurulan bu şehir, yerleşme alanı olarak her halde çok eski çağlara kadar uzanmaktadır. Bulunduğu bölgeye Biladü'l - rüz (Pirinç ülkesi) adının verilmesi ve Babilden doğuya uzanan (Tarik - i Horasan) kervan yolu üzerinde bulunması, bu yerleşme alanının tarihini insanlık tarihi ile ölçülebilecek bir eskiliğe iletmektedir. D. in en parlak çağı Sasanî imparatoru II. Husrev Perviz (590 - 628) zamanına rastlar. Hükümdarın burasını kendisine başkent yapması, şehrin parlak ve yüksek mimarî eserlerle süslenmesi sonucunu doğurdu. Ancak, şehrin ömrü pek kısa sürdü. Bizans imparatoru Heraklius'un 628 de yaptığı İran seferi sonunda şehir baştan başa yakıldı ve yağmalandı. Şehrin bütün serveti İstanbula taşındı. Az sonra Arap yayılmasına uğrayan D., bir daha canlanmamak üzere söndü. Husrev Perviz'in yaptırdığı büyük yapıların kalıntıları X. yüzyılda hâlâ ayakta durmakta, sayısız eyvan, sütun ve koridorları içine almaktavdı. XIX ve XX. yüzyıllarda Avrupalı gezginler D. i dünyaya tanıtmışlardır. Bunlardan Herzfeld, kalıntılar hakkında en geniş ve doğru bilgileri vermektedir (*Iranische Felsreliefs*. Berlin 1910).

İslâm çağında D. lerden önemli bilim adamları da yetişmiştir. Bunlardan Belh D. inden yetişen Ebu Muhammed b. El Hasen ile Merv D. inden Ebu Muhammed Sa'ad b. Muhammed Ed Destecirdî anılmaya değer.

DE'STEFANİ, Alberto (doğ. 1879), İtalyan iktisatçısı ve devlet adamı. Verona'da doğmuştur. 1916 da Paduada, 1921 de Venedik yüksek ticaret okulunda ve 1925 te Roma Üniversitesinde profesör olmuştur. 1921 de faşist milletvekili, 1922 - 1925 te ise Mussolini kabinesinde maliye bakanı idi. Eserleri: *Valutazione e giacenze delle monete* (Millî paralara değer biçme problemi ve bunların durgunlukları) [1913]; *L'accertamento e la valutazione dei patrimoni succesori* (Ana baba kalıtı mülklere ait gerçekleme ve değer biçme işleri) [1920]; *La riconstruzione financiaria* (Malî yeniden kurma işi) [1926]; *La legislazione economica di guerra* (Harpte ekonomik kanunlar) [1927]; *La deflazione economica del mondo* (Dünyada ekonomik deflasyon) [1931].

DESTEK, bir birlik ya da elemanın ötekine yaptığı yardım ya da koruma (topçu ateşi, hava, lojistik... desteği gibi); yardım eden birliğin kendisi (topçu, hava birliği gibi); döşemesi olmayan silâh namlularının dayatılmasına yarayan bölümü.

Destek aracı (Deniz.): Düşmanın tuttuğu kıyılara çıkarma ya da sındırma amaciyle girilen taarruzlarda roket, havan ve otomatik silâhlarını yakın uzamlarda denizden karaya kullanan deniz aracı.

Destek ateşi: Savaşta bir birliği desteklemekle görevlendirilmiş D. birliğince yapılan ateş.

Destek birliği: Kuruluşunda ve emrinde olmadığı bir birliğin hareketlerine yardım eden ve koruma yapan birlik.

Destek çizisi: Desteklemenin başlayacağı yer çizisi.

Destek kademesi: Taarruz ya da çekilme sırasında birliğin bir bölümünün hareketini desteklemekle görevli bir parçası. Bu terim, savaşkan birliklere lojistik bakımından yardım eden geri hizmet elemanlarını da kapsar.

Destek mevzii: Savunmada ilerideki birlikleri destekleyen kuvvetin tuttuğu yer.

Destek planı: Birleşik ve karma hareketlerde, birleşik stratejik plan gereğince her kuvvet için hazırlanan plan.

Destek silâhı: Bir birliği desteklemede ya da korumada kullanılan, fakat onun kuruluşunda olmayan silâh.

Destek uzamı: İki birliğin ateş ve hareketle desteklemelerine elverişli uzam.

Destek havacılığı: Havacılığın, kara birliklerinin hareketlerini desteklemek için örgütlenmiş bölümü. Savaş, ulaştırma, foto ve gözetleme uçaklarını kapsar.

DESTEK, Amasya ilinin Taşova ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 1 504 (1960) tür. On bir köyü ile birlikte bucak nüfusu 9 918 dir. Bu köylerden üçü binden çok nüfuslu (Gölbeyli, Akçabel. Sepetli) dur. D., Amasyanın kuzeydoğusunda, Taşova ile Lâdik arasında, bu iki kasabayı birleştiren yol üzerindedir. Yanından D. Çayı geçer. 10 km kadar güneydoğusunda Kocagöl vardır. Başlıca geçim kaynağı çiftçilik ve bahçeciliktir.

DESTEK DOKU (Bot.): bk. BOTANİK (sayfa 415).

DESTEK DOKU (Zoo.), vücuda destek görevleri olduğu için bağ dokusu ile kemik dokusuna verilen ortak ad.

DESTÊRRO (Coğ.): bk. FLORIANÓPOLİS.

DESTINN [*dẹstin*], **Emmy** (asıl soy adı: **Kittl**) (1878 - 1930), Çek opera şarkıcısı. Praha'da doğmuştur. Londra, Berlin ve New York operalarında çalışmıştır.

DESTOUCHES [*detuş*], **André Cardinal** (1662 - 1749), Fransız bestecisi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Campra'nın öğrencisidir. Opera genel müfettişliğine atanmış (1713), kilise musikisi müdürlüğüne (1726) ve saray musikisi müdürlüğüne getirilmiştir (1728). Operaları arasında özellikle *Issé* (1697) ile *Omphale* (1701) büyük başarı kazanmıştır. Ayrıca baletler, kantatlar ve kilise müziği eserleri de bestelemiştir. Ezgileri, isabetli bir tiyatro duygusunu besleyen ve gerçek bir armoni yeteneğiyle desteklenen bir buluş kişiselliğine sahiptir. Eserlerinde, kendisinden sonraki birçok yeniliklerin özü vardır. Wagner müzikal dramlarını da esinlemiş olan D., Lully'den Rameau'ya kadar uzanan opera bestecileri arasında ayrı bir yer tutar.

DESTOUCHES [*detuş*], **Philippe** (asıl soy adı: **Néricault**; 1680 - 1754), Fransız oyun yazarı. Tours'da doğmuş, Melun yakınında Fortoiseau'da ölmüştür. Başlangıçta gezici tiyatrolarda aktörlük etmiş, sonra oyun yazarlığına başlamış ve diplomatik görevlerde bulunmuştur. 1723 te Fransız Akademisine girmiş, ahlâk öğütleri veren yirmi yedi komedi yazmıştır. Molière'e çok şey borçlu olmakla birlikte, Boileau'nun *Şiir sanatı* adlı eserindeki öğütlere uyarak komedilerini fazla kibar bir dil ve eda içinde yazması sonucunda soyutluğa ve soğukluğa kaçmıştır.

Ph. DESTOUCHES

DESTRA (Müz.): bk. COLLA DESTRA.

DESTRÉE [*detrẹ*], **Jules** (doğ. 1863), Belçikalı avukat, gazeteci ve politika adamı. Marcinelle (Belçika) de doğmuştur. Kardeşiyle birlikte «Jeune Belgique» (Genç Belçika) gazetesindeki şiddetli tartışmalara katılmış, *Le socialisme en Belgique* (Belçikada sosyalizm) in yazılmasında Emile Vandervelde (b. bk.) e yardım etmiş, resim eleştirmeleri yapmış, fenler ve sanatlar bakanlığında bulunmuştur. Pariste yayınladığı *Wallons et Flamands* (Valonlar ve Flamanlar) [1923] adlı kitabında, Belçikadaki Flamanların politik etkilerine şiddetle çatmıştır.

DESTROYER (Deniz.): bk. MUHRİP.

DESTÛR: Aslında Farsça bir söz olup düstûr olarak da okunabilir. D. ve düstûr olarak farklı, fakat yaklaşık anlamlar taşır. Yönetim, töre, tasavvuf ve eşya olmak üzere çeşitli deyimleri karşılar.

Yönetim: İktidar sahibi, mevki sahibi, kudretli, kuvvetli kişi. Devlet işlerini düzene koyan, bozulan nizamı yeniden düzenleyen, güvenilir kişi. Bu anlamlarla ilgili olarak, özellikle Osmanlı imparatorluğunda sadrazamdan başlayarak, vezirlik rütbesinde bulunan yüksek devlet memurlarına verilen sanlardan biridir. Osmanlı resmî yazılarında, ferman ve buyrultularda iktidar ve mevki sahiplerine destûrü'l - amel, kendilerine güvenilen vezirlere de destûr - i mükerrem denilerek emirler tebliğ edilirdi.

Bu kelime düstûr şeklinde okunursa, «kanun» ve «töre» anlamına gelir. Düstûr - i sâbık, düstûr - i acem, düstûr - i kadîm gibi. Bir ülkenin yönetimiyle ilgili kanun, yasak v. b. emirlerin kayıtlı olduğu defter (kitap) in adına da Düstûr denmekte idi. Bundan başka, maliye bakanlığında (Türk ve Moğol imparatorluklarında Divân - i müstevfî, Abbasî halifeliğinde Divânü'l - harâc) kullanılan blanço defterlerinden birinin adı da D. dur.

Bu defter, müsveddeden beyaza geçirilen hesapların tutulduğu kesin muhasebe defteri idi.

Ayrıca Osmanlı imparatorluğunda satılması ya da yabancı ülkelere çıkarılması çeşitli sebeplerle yasak edilen, özellikle at ve silâhların satışının serbest bırakılışına da D. denilirdi.

Töre: Halk dilinde «izin» ve «müsaade» karşılığında bugün de kullanılmaktadır. «Ahit, söz, ahda vefa» anlamlarında da kullanılır. Yasak bir işin yapılmasına müsaade etmek anlamına da gelir. Gece karanlığında, cinlerle perilerin dolaştığı yerlerden geçmek ya da su dökmek için cinlerden, perilerden izin istemek için de D. dilemek deyimi kullanılır.

Tasavvuf: Tarikat adamlarının âyin ve törenlere başlamadan önce pîrden izin istemeleri. Bektaşîlerde nefes okumadan önce babadan izin almak anlamına gelir. Dervişlerden birine tarikatın gizli, açık usul ve erkânını yayma ve propaganda etme müsaadesi vermek (D. vermek), bazı hastalıkların tedavisinde kullanılan usulleri uygulamak ve duaları okuyarak hasta tedavisine müsaade etmek (D. vermek), el vermek anlamları vardır.

Eşya: Yelkenli gemilerde yelkeni terazileyen gabya direğinin adı. Kapının kapanması için kapı arkasına dayatılan kol demiri (kapı sürgüsü) ne de D. denilir.

Zerdüşt dininde, bu dini ilgilendiren sorulara cevap verebilecek derecede öğretim görmüş öğrencilere de D. denilmekteydi.

DESTUR, genç Türklerin başarılı hareketlerinin etkisi altında, 1907 yılında ortaya çıkan ve «El - Hisb el - hurr ed - desturi» adiyle 1919 dan bu yana, Tunus'un alın yazısını kendisinin çizmesi hakkı ile birlikte bir anayasa kurmak hakkını isteyen bir parti. Bu partinin kurucusu Tahalbi'dir. Tunusluların bağımsızlığa kavuşmalarını, yabancı koruma yönetimine son verilmesini istemesi üzerine ortaya çıkan birtakım korkulu olaylar sonunda (1920-1921) sıkı yönetim ilân edilmiş, Tahalbi sürgüne gönderilmişti (1922 - 1937) ve parti 1933 - 1936 ve 1938 - 1942 tarihleri

arasında kapatılmıştır. Çalışmaları zaman zaman aksayan ve iç anlaşmazlıklara düşen bu parti ikiye bölünmüş ve Yeni D. ile Eski D. gruplarına ayrılmıştır. Yeni D. cular medenî ve demokratik bir düzen taraflısı olup Fransa ile hiç olmazsa bir dereceye kadar ekonomik ve kültürel iş birliği yapılmasını istemektedirler. Eski D. cular ise dinî, kültürel ve politik alanda tamamiyle İslâm geleneğine bağlı bir devlet görüşünü savunmakta ve Fransa ile her türlü ilginin kesilmesini istemektedirler.

Bununla birlikte Yeni D. partisi dinamik çalışmaları yüzünden Fransa ile bozuşmakta gecikmemiş olduğu için 1933 te dağıtılmıştır. Ancak, gizlice çalışmalarına devam ederek çevresinde pek çok üye toplamıştır. Bunların sayısı 1937 de 70 000 idi, 400 kadar da kolu vardı. 1934, 1937 ve 1938 olayları ve 9 nisan Tunus ayaklanması bu arada anılabilir. Parti 1934 te Habib Burgiba (b. bk.) nın başkanlığında yeniden çalışmaya başlamış, cumhuriyetin ilânında ve yeni devletin kuruluşunda yararlı işler görmüştür (1957). Burgiba'nın partisi bugün yeni Tunus devletinin tek partisi olarak iktidarda bulunmaktadır.

DESTURÎ, Antakyada dokunan ve ortaçağda son derece moda olan, brokara benzer ipekli bir kumaş.

DESTUTT DE TRACY [*destüt di trası*], **Antoine Louis Claude, Kont** (1754 - 1836), İskoç asıllı Fransız filozofu. Paris'te doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Condillac sensualizminin en son kalbur üstü temsilcisi olup bu filozofun doktrinini ideolojisi yönünden geliştirmiş, ayrıca siyasî ekonominin bir açıklamasını da yapmıştır. Başlıca eserleri: *Eléments d'idéologie* (İdeoloji öğeleri) [5 c., 1805 - 1815]; *Commentaire sur l'Esprit des lois de Montesquieu* (Montesquieu'nün Kanunların ruhu adlı eseri üzerine yorum) [İng. Philadelphia 1811; Fr. 1819; Alm. 1820 - 1821].

DESUK (Coğ.): bk. DİSUK.

DESUKÎ, Abdu'l - Ayneyn Seyyid İbrahim Burhanü'd - Din b. Ebü'l - Mecdi'l - Desukî (1238 - 1277), Disukiye tarikatının pîri. Aşağı Mısırda, Disuk kasabasında doğmuş, orada ölmüştür. Babası Ebül' - Mecd'dir.

Babasının kayın babası El - Vâsiti, Rüfaiye tarikatına bağlıydı. Babası da aynı tarikata girmiş ve halife olmuştu. Daha sonra Şeyh Nacm el - Din al - İsfahanî'ye bağlanarak hem Rüfaî, hem de Sühreverdî tarikatlarından hırka giymiştir. Şaziliye tarikatiyle de ilgisi olduğu söylenir. Hayatının yirmi yılını Disuk'teki halvethanesinde geçirmiştir.

Tarikat ehli arasında, dört büyük kutuptan biri olarak anılır. Bu dört kutup, Peygamberin dört halifesinden birinin mâneviyatına mirasçı olarak kabul edilir. Hz. Ali'nin mânevî temsilcisi olarak tasavvuf kitaplarında D. nin kendisinden ve kerametlerinden saygı ile söz edilir.

Veliler arasında cömertliği ile tanınmıştır. Züht ve takva sahibi olan D., şeriata bağlılığı kendisine amaç edinmiştir. Kendi tarikatında da bu ilkeyi esas olarak almıştır. Şeyhin aşılamak istediği fikirleri kendi nefislerinde gerçekleştirerek, gerçek ile şeriatı kaynaştırmayı salık verir. D. ye göre şeriat asıldır; tarikat ise ona bağlıdır. Gerçek, ancak şeriatla tarikatın birlikte yürütülmesiyle elde edilir. Şeyhe tam bağlılık şarttır. Onun huzurunda izinsiz konuşulmaz. Bulunmadığı zaman da ruhanîliğinden izin istenir. Ancak, böyle mutlak bir bağlılıkla mürit için yükselme mümkün olabilir.

D., tarikatı dünya çıkarları için aracı yapanlara şiddetle çatmıştır. D., Bedeviye, Şaziliye ve Rüfâiye tarikatlarının adap ve erkânını bir araya toplamıştır. Eserlerinde fesahata, seci ve ahenge önem vermiştir. Taraflılarından bir kısmı, eserlerinden seçilmiş parçalara açıklamalar yapmışlardır.

Türklerden, son devrin tarikat ulusu olarak anılan Gümüşhaneli Ziyaeddin'in *Mecmuatü'l - ahzab* adlı eserinde de D. den parçalar vardır. D. nin oğlu olmadığı için, kendisinden sonra tarikatın şeyhliğini kardeşi Seyyid Ebu İmran Şerefedü' - din Musa yapmıştır. Arap ülkelerinde, özellikle Mısırda yayılan bu tarikat, başlıca şu kollara ayrılır: Süyûtiye (Celâleddin Süyûtî ile ayrılan kol), Şarnubiye (Seyyid Ahmet Şarnubî ile ayrılan kol), Taziye (Şeyh İbrahim Tazî ile ayrılan kol), Aşûriye (Seyyid Salih Aşûrü'al - Mağribi ile ayrılan kol).

DESUVIAT'LAR, Gallia'nın bugün Bouches-du-Rhône departmanında, Deseaumes gölü yakınında oturanlara verilen ad.

DESVALIÈRES [*devalyer*], **Georges Olivier** (1861-1950), Fransız ressamı. Tabiat manzaraları, portreler, günlük hayat sahneleri ve dinî tablolar çizmiştir. Pastelle çalışan D. in ekspresyonizme yaklaşan sanatı, Moreau'dan Rouault'ya geçişi temsil eder. En tanınmış eserleri: «İsanın öpücüğü», «Madam D. nin portresi», «Kutsal aile» ve «Top oynayanlar» dır.

G. DESVALIÈRES

DESVALLIÈRES [*devalyer*], **Maurice** (1857-1926), Fransız oyun yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Güldürücü oyunlar, vodviller, operalar yazmış ve oynatmıştır. G. Feydeau ve Mars'la birlikte yazdığı oyunlar özellikle büyük başarı elde etmiştir. Başlıca oyunları: *Les fiancés de Loches* (Loches nişanlıları) [1888]; *Le mariage de Barillon* (Barillon'un evlenmesi)

G. O. DESVALIÈRES: «Kutsal aile»

[1890]; *Champignol malgré lui* (Zoraki Champignol) [1892] ve *La chaste Suzanne* (Namuslu Suzanne) [1906].

DESVOIDEA OBTURCANS [*desvoidea obturkans*], dengue (b. bk.) ya da denga hastalığını bulaştıran bir sivrisinek.

DESWERT [*dîsvert*] **ya da DE SWERT, Jules** (1843 - 1891), Belçika'lı besteci. Löwen'de doğmuş, Ostende'de ölmüştür. Viyolonsel virtüozu olup Düsseldorf, Weimar ve Berlin'de 1. viyolonselci olarak çalışmıştır (1869 - 1873). Ayrıca Berlin'de krallık Yüksek Okulunda da profesörlük yapmıştır. 1888 den sonra Ostende musiki okulu müdürlüğünde bulunmuştur. Bestelediği iki opera *Die Albigenser* (Albililer) [1878]; *Graf Hammerstein* (Kont Hammerstein) [1884] dır. Bir senfonisi ile üç viyolonsel konçertosu da vardır.

DESYATİNA (Rusça *desyat'* = on), eski bir Rus alan ölçüsü. XV. yüzyıldan beri kullanılan bu ölçünün başlangıçta kenarları versta (b. bk.) nın onda biri ya da 50 sajen' (b. bk.) büyüklüğünde olan bir kare anlamına geldiği anlaşılıyor. Sonradan en çok kullanılan D., 2 400 sajen'^{2} (= 1, 0 925 ha) büyüklüğündedir. Daha az kullanılmış olan «ekonomik» D. ise 3 200 sajen'^{2} dir.

DESYE, Doğu Afrikada, Habeşistan'da, Addis Ababa şehri kuzeyindeki yaylalarda ve Tana gölü doğusunda bir şehir. Gondar, Assab ve Asmara'dan Addis Ababa'ya giden yolların kavşağı ve bölgesel bir ticaret merkezidir. Nüfusu 20 000 dir.

DEŞARJ (Fr. Décharge = boşalma) [Elektrik], bir elektrik yükünün bir iletkenden ötekine geçmesi ya da bu elektrik yükünün ters adlı bir elektrik niceliği tarafından sıfır değerine indirilmesi.

Kondansatörün deşarjı: Bir kondansatörde, iki armatürü aynı gerilime getirmeye ve böylece onun yükünü yok etmeye yöneliş.

Akümülatörün deşarjı: Bir elektrik akümülatöründe birikmiş olan enerjinin bir dış devrede harcanması. Bu işlem sırasında akümülatörün iki kutbu arasındaki gerilim farkı, D. süresinin çoğu boyunca hemen hemen sâbit kalır (kurşunlu akümülatörlerde 2 volt kadar), sonra işlemin sonuna doğru hızla düşmeye başlar (kurşunlu akümülatörlerde aş. yu. 1,8 volta kadar). Gerilim farkı bu değere düştükten sonra işlem durdurulmazsa, bataryanın pilleri bozulur.

D. şayet elektrik yükünün iletken bir cisimden geçmesiyle oluyorsa, buna kondüktif (Fr. *conductif*, iletkenli, iletken aracılığı ile olan) ve meselâ hava gibi yalıtkan bir cisimden geçerek oluyorsa, buna *disrüptif* (Fr. *disruptif*, patlamalı) denilir ve bu ikinci halde anî ve sert bir hareketle ve ses ve ışık fenomenleriyle birlikte meydana gelir.

Atmosfer deşarjı: Atmosferin, aralarında gerilim farkı bulunan iki bölgesi arasında, genel olarak iki bulut ya da bir bulutla toprak arasında meydana gelen D. Yıldırım, patlamalı (disrüptif) atmosfer D.ının özel bir halidir.

Salınımlı deşarjı: D. süresinin uzadığını ve direncin azaldığını anlatmak için kullanılan terim (Böyle bir durumda kıvılcımlar gittikçe artan bir şiddetle armatürler arasında salınır).

DEŞİMA (İng. **Deshima**), Japonyada, Nagasaki limanında yapma bir adacık. 1634 - 1639 yıllarında Portekizliler ve 1621 - 1854 yıllarında da Holandalılar Japonyada tek Avrupalı ulus olarak bu adada ticaret ortaklığı kurmuşlardı.

DEŞİŞÎ, Mehmet Efendi (XVI. yüzyılın ikinci yarısı), sözlük yazarı. Amasyalıdır. Farsçanın bütün inceliklerini bilen bir kişi olarak tanınmıştır. Mısır Emir - ül - ümerası Hasan Paşaya kapılanarak, 1580 yılında yazdığı *Tuhfet'üs - Seniyye ilâ Hazret'il - Haseniye* adlı Farsça - Türkçe sözlüğünü ona sunmuştur. Bu eser bilginler ve yazarlar arasında *Lûgat - i Deşişî* adiyle tanınmıştır.

DEŞT, Tunceli ilinin Pülümür ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Balpayam 404 (1960) nüfusludur' 9 köyü ile birlikte bucak nüfusu 3 409 (1960) dur. Elazığ - Erzincan şosesine ve Pülümüre 20 km lik bir yol ile bağlıdır. Topraklar dağlık ve derin vadilerle parçalıdır. Başlıca geçim kaynağı hayvancılık ve çiftçiliktir.

DEŞT - İ KEVİR, İran'da, Elburz'un güneydoğusunda bir tuz çölü. Kuzeyden güneye doğru 1 200 km, batıdan doğuya doğru 800 km lik bir yer kaplar. Bu bölge *kevir* adı verilen kapalı havzalar dizisinden meydana gelir. Kum taşı ya da billûrsal ve volkanik kayalardan oluşmuş tepeler ve kayalar bu havzaları birbirinden ayırır. Havzaların tabanı çok kere, yeraltı üçüncü zaman marnlarının yıkanmasından ileri gelen tuz ve alçı taşından bir kabukla örtülüdür.

DEŞT - İ KIPÇAK (Far. = Kıpçak çölü, Kıpçak bozkırı), XI - XV. yüzyıllarda, batıda Dnepr ırmağından doğuda Irtış ırmağına ve Balkaş gölüne ve güneyde Kırım yarımadasından kuzeyde Bulgar şehrine kadar uzanan bozkırlara doğu (Arap ve İran) kaynaklarında verilen ad. Aş. yu. XI. yüzyılda bu topraklar Kıpçak (ya da Kuman) Türklerinin eline geçmiştir. Rus kroniklerinde Polovtsı adiyle anılan bu Türk kavmi, XI. yüzyılın sonunda bütün D. K. a egemen olmuştu. Tarihçiler çok uğraştıkları halde, Kıpçakların güneybatı Avrupada ortaya çıkmalarının tarihi kesin olarak tesbit edilememiştir. Kıpçakların bu bölgedeki büyük siyasî olaylara karışmaları ancak XII. yüzyılın ilk yıllarında başlar. Gürcülerle birleşerek Kafkasya Müslümanlarına saldırdıkları yıllarda (1120 - 1121) Kıpçakların artık büyük bir siyasî kuvvet olarak ortaya çıktıklarını biliyoruz. Eski Rus kronikleri, Kıpçakları XI. yüzyılın ortasından başlayarak sık sık anarlar. Bu kaynaklara göre, Kıpçakların katılmasiyle ilk göçebe akını 1054 te yapılmıştır.

Kimeklerin batı kolunu meydana getiren Kıpçak Türkleri, Volga ile Dnepr arasındaki bozkır bölgesinde Peçeneklerin yerine geçmişlerdir. XIII. yüzyılın ilk yıllarında başlayan Moğol (ya da Tatar) akını, güneybatı Avrupaya kadar yayılmıştır. XIII. yüzyılın 30. yıllarında Moğollar D. K. ın kesin egemeni olmuşlardı. D. K. bozkırlarında kurulan geniş ve kuvvetli devlet, doğu kaynaklarında Cuçi Ulusu (b. bk.) ya da Gök Ordu, Rus kaynaklarında ise Altın Ordu (Rusça: Zolotaya Orda; b. bk.) adiyle tanınmıştır. D. K. topraklarında Moğollar kısa bir süre içinde yerli halkın dilini ve geleneklerini benimsemişlerdir.

Elimizdeki kaynakların azlığından dolayı D. K. ta hüküm süren siyasî ve sosyal koşullar üzerine bugün tam bir fikir verilemez. Bununla birlikte, D. K. taki hayat, birçok çizgileriyle oldukça açık olarak anlaşılıyor.

Her şeyden önce, sınırlar, ekonomi ve nüfus durumu üzerine bir fikir edinilebilir. D. K. ın sınırlarını kesin olarak belirtmeye imkân yoktur. Bunun sebebi, kaynaklarda sınırlar üzerine XII. yüzyıla ait kayıtların azlığı değildir. Anlaşıldığına göre, çağdaşlar bile bu konuda açık bir fikir sahibi olmaktan uzak kalmışlardır. Her halde, güneydoğu Avrupa sınırları içinde Dnepr'e kadar uzanan topraklar,

güneyde Kırım, kuzeydoğuda Bulgar bölgesine kadar orta Volga havzası, güneydoğuda Volga ağzı, Kıpçak topraklarının Avrupa kısmını meydana getiriyordu.

D. K. ta yaşayan Kuman (ya da Kıpçak) lar kaynaklarda genellikle göçebe olarak gösterilir. Bunun doğru olmadığı muhakkaktır. Kumanların ana kümesi göçebe hayatı sürüyordu. Fakat D. K. ta Kumanlar arasında yerleşik hayata geçiş artık yer yer başlamıştı. Göçebelerin tarım bölgelerine bitişik alanlarda yerleşik hayata geçtiklerini biliyoruz. Aşağı Volga havzasının, Don alanının, Kırım'ın ve kısmen de Dnepr havzasının ve hattâ Bulgar bölgesinin tarım alanlariyle doğrudan doğruya bağlantı kuran Kumanların da yerleşik hayata geçmeye başladıkları açıktır.

Aşağı Volga havzasını ve Volga ile Dnepr arasındaki bozkırları ele geçiren Kumanlar, önceki devirden zengin bir miras aldılar. Arap coğrafyacılarına göre, D. K. ta birçok işlenmiş topraklar vardı. Aşağı Volga boyunda çiftçilikle uğraşan Hazar köyleri sıralanmıştı. Bu topraklarda Kumanlar da yavaş yavaş bu hayat şeklini benimsemişlerdi.

1240 ta Moğolistana giderken D. K. tan geçen Piano Carpini'nin anlattığına göre, Kırım şehirlerinde, Bulgar topraklarında ve hattâ Hârezm'in başşehri Ürgenç'te Hazar tüccar ve esnafına rastlamak mümkündü. Hazar köylülerine gelince, bunlar dillerini ve hattâ etnik yapılarını da yavaş yavaş kaybetmişlerdi. Don ve aşağı Volga havzasında yavaş yavaş yerleşik hayata geçmiş olan Kumanların gerek dil, gerek etnik tip bakımlarından daha sağlam oldukları anlaşılıyor.

Kuman devrinde D. K. ta Hazarlardan başka birçok Alan grupları da vardı. Eski kaynaklardan öğrendiğimize göre, XI - XII. yüzyıllarda ve hattâ XIII. yüzyılda, yani Moğol (Tatar) devrinde, Alan tüccarları D. K. ın ticaret hayatında önemli bir yer tutuyordu. Bu devirde Bulgar toprakları ile Orta Asya, Kafkasya, İran ve Uzak Doğu arasında Volga yoluyla büyük bir ticaret yapıldığı gibi, Kırım'a giden bozkır yolunda da geniş bir alım satım gelişmişti. Kırım, bir yandan Trabzon, bir yandan da İstanbul ile ticaret bağları kurmuştu. Rus prenslıkleriyle de ticaret yapılırdı.

X. yüzyılda Bulgar topraklarından Volga yoluyla Hârezm'e gönderilen mallar arasında kakım, gelincik, sansar, kunduz, tilki kürkleri, kalpaklar, ok, balık tutkalı, kunduz yağı, at derisi, bal, ceviz içi, İslâv tutsakları, koyun, inek... vardı. Bulgar topraklarına ise Kafkasyadan madenî eşya gelirdi. Bulgar'dan Volga yoluyla yapılan ticaret Kumanlar devrinde de kesilmemişti. Özellikle tutsak ticareti bütün hıziyle devam ediyordu. Arap coğrafyacıları eserlerinde, tutsak alım satımının Volga yolunda oynadığı büyük rolü belirtmişlerdir. Volga havzasında yaşayan kavimlerin tutsak almak üzere aralarında savaştıklarını ve tutsakları pazarlarda doğu tüccarlarına sattıklarını öğreniyoruz.

D. K. atlariyle ün kazanmıştı. Bu atları birçok memleketlere, özellikle Hindistana ve İrana satarlardı. Gezginler D. K. atlarının büyük kervanlarla gönderildiğini görmüşlerdir. Hindistanda ve İranda ağır gümrük resimleri vermekle birlikte, tacirler at satımından büyük kazançlar sağlarlardı.

D. K. XIII. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle XIV. yüzyılda batı Avrupa ile Çin arasındaki transit kervan ticaretinde de büyük bir rol oynamıştır.

D. K. ta şehir hayatı her bakımdan gelişmişti. Kumanların gelmesinden önce bu topraklarda birçok eski şehirler vardı. Kumanlar ve Moğollar devrinde D. K. ta yeni birtakım şehirler de kurulmuştur. Berke devrinde kurulan Saray şehri gibi. Bu şehir Özbek han devrinde devletin başşehri olmuştur.

Şehir hayatına paralel olarak D. K. ta kültür alanında da gelişmeler sağlanmıştır. Moğollar (Tatarlar) yavaş yavaş yerli göçebelerle, Kumanlarla kaynaşmışlardı. Ancak, Moğollar toplu olarak göçebelik durumunu terk etmemişlerdi. Bu bakımdan D. K. ta onların yarattığı kültür de göçebe hayatiyle ilgili kalmıştır. Onların egemenliği devrinde Volga boyunda (Saray'da ve öbür şehirlerde) şehir hayatının gelişmesi, egemenlikleri altındaki ulusların çalışmaları sonunda gerçekleşmiştir.

DEŞT - İ LÛT, doğu İranda, Horasanla Siistan arasında bir çöl. Bu çöl, memleketin en çorak bölgelerinden biridir.

DEṬA, Romanyada, Transilvanya'nın Timişoara (Mac. Temesvár) bölgesinde bir kasaba. Nüfusu 4 000 dir. Bîrzava vâdisinin sulak yerlerinde pirinç yetiştirilir.

DETAILLE [*detay*], **Edouard** (1848 - 1912), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Meissonier'nin öğrencisi olmuş, 1867 sergisine katılmış, ertesi yıl da ilk savaş tablosunu («Trampetlerin molası») sergilemiştir. 1870 te Seine gönüllüleriyle birlikte savaşa katılmış, bundan sonra tablolarında yalnız savaş sahnelerini canlandırmıştır: «Çekiliş» [1873]; Panthéon'un fonunu teşkil eden «Zafere doğru dört nala» [1905]; «General Lassalle Wagram'da» [1912]. 1892 de Güzel Sanatlar Akademisine girmiş, 1895 te de Fransız Sanatçıları Derneği başkanlığına seçilmiştir.

E. DATAILLE

DETECTIVE AGENCY [*ditęktiv ęycînsi*], Amerika Birleşik Devletlerinde, devlet polisi ile ilgisi olmayan ve özel kişilere hizmet eden gizli araştırma bürolarının genel adı. Bunlarda çalışan ve *operative* denilen detektifler, genel olarak, eski polis memurları, eski millî güvenlik hizmeti adamları ya da eski FBI (Federal Board of Investigation = Federal Araştırma Dairesi) adamları arasından seçilir. Bu bürolar özel detektifleri aracılığı ile otelleri, büyük mağazaları ve demiryollarını kontrol ederler. Bu detektifler çoğu zaman suçluların araştırılmasında devlet polisine yardımcı olarak özel şahıslar tarafından tutulur. Bazı kere özel kumpanyalar memurlarının müşterilere iyi muamele edip etmediklerini kontrol etmek üzere de özel detektifler kullanırlar. D. A. lerin yaptığı işler arasında kayıp kimseleri aramak ve şantaj yapanları meydana çıkarmak da vardır.

DETEKTÖR (Fr. Détecteur; Lat. *detegere* = açığa çıkarmak), gizli bir cismin ya da bir olayın varlığını açığa çıkarmaya yarayan aygıtların genel adı.

Radyoteknik: D. başlangıçta yalnız yüksek frekanslı akımların varlığını tesbit etmeye yarıyordu. Fakat kelimenin bugünkü anlamiyle gördüğü iş, elektromanyetik dalgaların alıcı antende meydana getirdiği yüksek frekanslı akımdaki modülasyonları, yani ses perdesi değişmelerini meydana çı-

karmaktır. Modülasyonları, ya sesli salınımları (radyofonide alçak frekanslı sinyaller) ya da ışıklılık derecesi değişmelerini (televizyonda videofrekans sinyalleri, yani hayallerin iletilmesini ve gözle algılanmasını sağlayan sinyaller) temsil eden daha az frekanslı sinyaller meydana getirir.

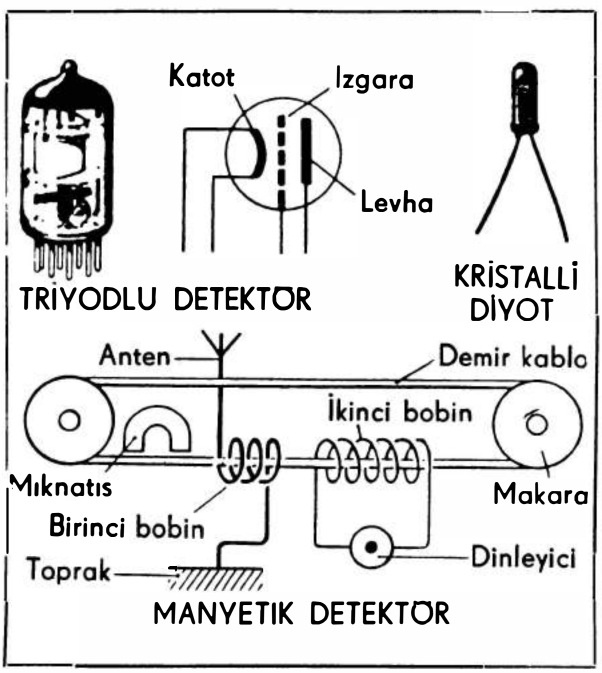
Bilinen ilk D. Hertz rezonatörüdür. Fakat bu aygıt, işleme alanının çok dar olması bakımından, bir laboratuvar aygıtı olarak kalmıştır. Branly'nin eğintili tüpü pratik olarak kullanılan ilk D. olmuştur. Bu fizikçi, ışığın ince tabaka halindeki metallerin iletkenliği üzerindeki etkisini inceleyerek, az çok kesintili bir iletkenin iletkenliğinin bir elektrik dalgasının etkisiyle arttığını tesbit etmiştir.

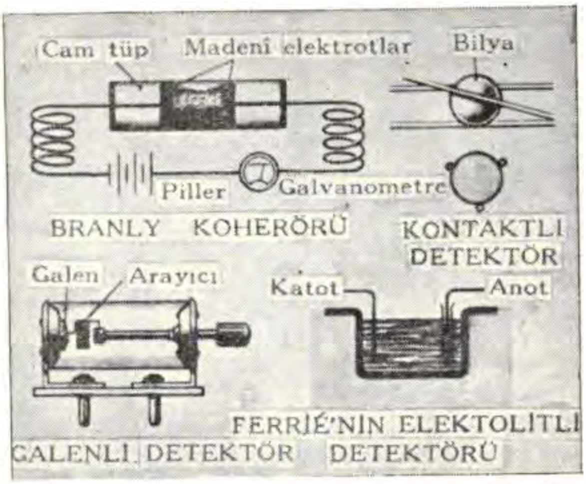
Branly'nin koherör (Fr. cohéreur) ya da radyokondüktör (radioconducteur) denilen alıcısı, cam bir tüp içinde iki metal elektrot arasına yerleştirilmiş demir eğintisinden meydana getirilmiştir. Bu düzende meydana gelen olay, elektrotlar arasındaki eksik temas sayesinde elektrik salınımlarının sürekli bir direnç düşümü yaratmasıdır. Elektromanyetik koherasyon alanı ortadan kaldırılıp da aygıta küçük bir çekiçle vurulacak olursa, direnç eski durumuna döner. Branly koherörü denilen bu D. telsiz telgrafın bulunmasına yol açmıştır.

Koherörlerin kararsızlığı ve güvensizliği sebebiyle de, termik D. ler, manyetik D. ler ve redresörler olarak sınıflandırılan başka çeşit D. lerin yapılması gerekmiştir.

Termik detektörler: Bu D. lerin dayandığı ilke, çok küçük çaplı metal bir telin yüksek bir ısı derecesine çıkarılabilmesidir. Metallerin kızdıkları zaman dirençlerinin artması, bir pille seri halinde monte edilmiş bir telefon aracılığı ile dalgaların meydana getirdiği ısı derecesi değişmelerinin izlenmelerini mümkün kılar.

Manyetik detektörler: Bu D. lerin bulunması Lord Rayleigh'in tesbit etmiş olduğu bir olaya dayanır. Bu bilgin, telinde elektrik salınımlarının yer aldığı bir sargı içine konulmuş, duygunluk derecesinde mıknatıslanmış bir iğnenin sürekli olarak mıknatıslığını biraz kaybettiğini görmüştür. Bu özellikten faydalanan Rutherford, Wilson ve Marconi bazı düzenler yaratmışlardır. Marconi düzeni, manyetik bir metalde Hertz dalgalarının etkisiyle meydana gelen histerezi

(Fr. hystérésie, mıknatıslaştırıcı kuvvetteki değişmeler yüzünden mıknatıslaşmanın gecikmesi) olayına dayanır. Çok kararlı bir aygıt olan bu D., koherör ya da radyokondüktör denilen D. lerle elde edilen sonuçlardan çok üstün sonuçlar verir.

Redresörlü detektörler: Bunlar, antenin topladığı yüksek frekanslı akımları kısmen düz akıma dönüştüren aygıtlardır. Bütün akımların aynı yöne yönelen bir akım halinde birleştirilmeleri modülatör (ses perdelerini belirten) sinyali (radyoda alçak frekanslı gerilim; televizyonda videofrekans gerilimi, yani hayallerin iletilmesini ve gözle algılanmasını sağlayan gerilim) meydana getirir.

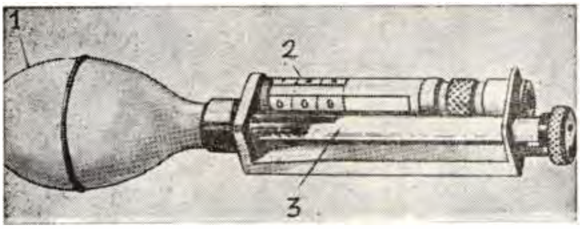
Redresörlü D. lerin çeşitleri: elektrolitli D. ler, billûrlu D. ler ve triod ampullü D. lerdir.

Elektrolitli detektör: Bir elektrolitin içine daldırılmış, yüzeyleri eşit olmayan, polarizasyona elverişli elektrotlar şeklindedir. Katodu genel olarak platin bir teldir; anodu da gene platinden çok ince bir uçtur ve bu uç, içinde yer aldığı küçük bir cam tüpün dibinden hafifçe çıkarak elektrolitle temas eder. Bu düzen anodun çevresinde gaz kabarcıkları meydana gelmesini önler. Bu tipten bir D. ün işlemesi yardımcı bir elektrik devresinin kullanılmasını gerektirdiği için bunların yerine billûrlu D. ler kullanılır.

Billûrlu detektörler: Ya billûrlu iki bileşiği ya da bir metalle billûrlu bir bileşiği temas ettirmekle yapılır. Bu D. lerin de bazıları işleyebilmek için yardımcı bir akım ister. Billûrlü D. ler, bazı cisimlerde bulunan tek yönlü iletkenlik özelliği sayesinde bu cisimlerin bazı alternatif akımlar karşısında redresör, yani akım doğrultucusu olarak davranmalarından faydalanılarak yapılmıştır. Temastan yalnız pozitif ya da negatif alternanslar geçerek ses perdelenmesi (modülasyon) sinyalini meydana getirir. En çok kullanılan temaslar şunlardır: Galen (kurşun sülfür) - metal (bakır ya da platin uç); karborundum (karbon silisür) - metal (bakır ya da kurşun); molibdenit (molibden bisülfit) - metal (zinkit denilen doğal bakır oksit); kalkopirit (bakır sülfür ya da demir sülfür) - tellür.

Adı geçen cevherlerin her noktası tek yönlü iletkenlik özelliğine aynı derecede sahip olmadığı için bu D. lerde ilkin iyi bir işleme noktasının araştırılması gerekir.

Son zamanlarda metal bir tel ile germanyum ya da silisyum gibi bir yarı iletken arasındaki temastan faydalanılarak iyiden iyiye kararlı akım doğrultucuları yapılmaktadır. Tel, yarı iletken cisme hemen hemen tutturulmuş durumdadır ve böylece sağlanan temas, yüksek frekanslı akımlar için bile çok iyi bir akım doğrultucusu olarak çalışmaktadır.

Maden detektörü

1. Havayı detektörden geçiren lastik emici, 2. Karbon monoksidin 3 No. da gösterilen tüpteki kimyasal madde ile verdiği rengin ne kadar bir yoğunluğu karşıladığını gösteren renk düzeni, 3. Karbon monoksit ile koyu bir renk veren kimyasal madde

Bazı kere bu D. lere, iki elektrotlu havasız ampullere benzetme yolu ile *diod* da denilmektedir.

Madencilik: *Grizu ve karbon oksit detektörü*: Maden ocaklarının havasında tehlikeli dereceye ulaşan grizu ve karbon oksit oranlarını belirten aygıt.

Askerlik: Türlü zehirli gazları, kimyasal reaksiyonlarla meydana çıkan renk değişimleri ile gösteren aygıt (gaz D. ü).

DETERDING [*detırding*], **Sir Henry** (1866 - 1939), Holandalı iş adamı. Amsterdam'da doğmuş, Sankt Moritz (İsviçre) de ölmüştür. 1920 de İngiliz kralından sir unvanını almıştır. Banka saymanı olarak hayata atılan D., 1896 da Dutch Petroleum Company'ye girmiştir. 1901 de bu ortaklığın genel müdürü olmuş, bu ortaklığı 1907 de Shell Company ile birleştirerek Royal Dutch Schell konsernini kurmuş ve bu konserni, büyük güce sahip bir Holandalı - İngiliz konsorsiyomun ekseni haline getirmiştir. Bu konsorsiyom iki dünya harbi arasında milletlerarası büyük roller oynamıştır. D., Amerikalı Standard Oil ortaklığına karşı giriştiği savaşla ün almıştır.

DETERJAN'LAR (Fr. Détergent), sabun yerine kullanılabilen ve katı ya da sıvı yağları ve kirleri bir yerden kaldırmaya ya da yok etmeye yarayan kimyasal maddelere verilen ad. Sabun da bir bakımdan bir D. türüdür. Fakat genel olarak D. terimi, kimyasal sabunlar için kullanılır. 1950 den beri yayılmaya başlayan sentetik D. lar sabunla yarışmaya başlamış ve 1958 yılından beri D. tüketimi, sabun tüketimini geçmiştir.

D. genel olarak moleküllerinin bir kısmı suda, bir kısmı da yağda eriyen kompleks bileşimlerdir. Bundan dolayı yağla ya da yağlı maddelerle değinince onları suda erir bir hale koyar. Sabundan daha ucuza mal olur.

Başlıca D. lar: Karboksilik asit tuzları, sulfone edilmiş yağ alkolleri, sulfone edilmiş olefinler, sulfone edilmiş monogliseridler, alkil sulfonatlar, alkil - aril polieter sulfatlar, nitrozoklor sulfonatlar, sulfosuksinatlar ve benzerleridir. Her yıl birçok yeni D. türevleri türlü adlarla piyasaya çıkarılmaktadır.

DETERMİNANT ya da DETERMİNAN (Fr. Déterminant), elementleri a_{ij} olan n satır ve n kolondan meydana gelen bir kare matrisle karşı karşıya getirilen ve bunun özdeğerleri ile özvektörleri gibi geometrik özelliklerinin incelenmesine yarayan

$$\det A = \det(a_{ij}) = |A| = \begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1j} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2j} & \cdots & a_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ a_{i1} & a_{i2} & \cdots & a_{ij} & \cdots & a_{in} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \cdots & a_{nj} & \cdots & a_{nn} \end{vmatrix}$$

şeklindeki bir cetvele n- inci basamaktan D. adı verilir. a_{ij}, D. ın i- inci satırı ile j- inci kolona karşılık olan elementidir. Bir D. ın elementleri değişmez değerler alabildiği gibi, bir ya da daha çok bağımsız değişkenin fonksiyonu da olabilir. Sonsuz mertebeden bir D. ın sayılabilir sonsuz sayıda satır ve kolonu vardır. n- inci basamaktan $|A|$ gibi bir D. a karşılık olan bir alt D., $k<n$ olmak üzere, D. ın k satır ve k kolonunun silinmesiyle elde edilir. Böylece bu alt D. ın basamağı n- k olur ve bu $A(n-k)$ ile gösterilir. $A(k)$ ve $A(n-k)$ gibi iki alt D. a komplemanter alt D. adı verilir. Özel olarak bir a_{ij} elementinin ilgili bulunduğu i- inci satırla j- inci kolonu silerek elde edilen A_{ij} alt D. ının $(-1)^{i+j}$ ile çarpımı a_{ij} yi karşılayan minör adını alır.

Bir D. ın değeri şu şekilde tanımlanır: D. ın her satırından bir tek element seçilerek bunların

$$a_{1j_1} \; a_{2j_2} \; \cdots\cdots \; a_{nj_n}$$

şeklindeki çarpımları meydana getirilir. Bu çeşit çarpımlardaki sütun indisleri 1, 2, ... , n diye n sayının belirli bir permütasyonunu meydana getirir. Böyle $j_1 j_2 \ldots j_n$ gibi bir permütasyondaki inversiyon sayısı I ile gösterilirse, 1, 2, ... , n sayılarının bu türlü mümkün bütün n permütasyonu üzerinden alınan

$$\Sigma(-1)^{I} a_{1j_1} \; a_{2j_2} \cdots a_{nj_n}$$

toplamı $|A|$ nın değerini verir. Bu tanımlamaya göre, 2 satır ve 2 kolondan kurulu bir D. ın değeri

$$\begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{vmatrix} = a_{11}a_{22} - a_{12}a_{21}$$

ve 3 satırla 3 kolondan kurulmuş bir D. ın değeri de

$$\begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} \end{vmatrix} = a_{11}a_{22}a_{33} - a_{11}a_{23}a_{32} - a_{12}a_{21}a_{33} + a_{12}a_{23}a_{31} + a_{13}a_{21}a_{32} - a_{13}a_{31}a_{22}.$$

olacaktır. Belirli bir satırı ya da kolonu karşılayan minörler bilindiği zaman bir D. ın değeri

$$|A| = \sum_{i=1}^{n} (-1)^{i+j} a_{ij} A_{ij} \qquad (j = 1, 2, \ldots, n)$$

şeklinde anlatılan Laplace açılımı ile de hesaplanabilir.

Tanımları 1693 te Leibniz tarafından verilmiş olduğu halde D. lar o zaman dikkati çekmemişti. D. lar kuramı ancak 1750 de Cramer'in Leibniz tarafından verilmiş olan tanımlamayı kendi başına yeniden bulması ile başlamış ve bunların incelenmesi özellikle XIX. yüzyılda Weierstrass, Cayley, Sylvester v. b. gibi matematikçiler tarafından geliştirilmiştir. D. lar özellikle lineer denklem sistemlerinin çözümlerinde ve makanikte (meselâ bir sistemin öz titreşimlerinin belirtilmesi gibi özdeğer problemlerinde) göz önüne alınan sistemin genel davranışı hakkında bilgi kazanmak bakımından çok yararlı olmaktadır.

D. ların genel tanımlamalarından çıkarılan belli başlı özellikleri şunlardır: 1. satırları ile kolonları değiş tokuş edildiğinde D. ın değeri değişmez; 2. ardışık iki satırı ya da iki kolonu değiştirildiğinde D. ın da işareti değişir; 3. bir satır ya da kolonun bütün elemetleri λ gibi bir sayı ile çarpılırsa D. ın değeri de λ ile çarpılmış olur; 4. satır ya da kolonlarından birinin elementleri sıfır olan bir D. ın

değeri de sıfırdır; 5. karşılıklı elementlerinin birbirine oranı aynı olan iki satır ya da kolonu bulunan D. ın değeri sıfırdır; 6. bir satır ya da kolondaki elementlerine başka bir satır ya da kolondaki elementleri isteğe bağlı bir sayı ile çarpılarak eklenen D. ın değeri değişmez; 7. temel köşegeninin altındaki ya da üstündeki bütün elementleri sıfır olan D. ın değeri temel köşegen üzerindeki elementlerin çarpımından meydana gelir. i ile j nin her değeri için $a_{ij} = a_{ji}$ bağıntısını gerçekleyen D. a simetrik, $a_{ij} = a_{ji}$ bağıntısını sağlayana da antisimetrik D. denir. Özel bir D. da temel köşegenindeki elementleri 1 e, ötekileri ise 0 a eşit olan D. tır. Bu D. ile δ_{ij} Kroenecker deltası birbirine özdeştir. a_{ij} ve b_{ij} elementlerini kapsayan aynı mertebeden iki D. ın çarpımı olan D. ın elementleri

$$c_{ij} = \sum_{k=1}^{n} a_{ik}\, b_{kj}$$

ile tanımlanır. Sengüler olmadığı, $|A| = 0$ olduğu zaman bir D. ın tersinin elementleri de

$$a_{ij}^{-1} = \frac{(-1)^{i+j} A_{ij}}{|A|}$$

ile hesaplanır.

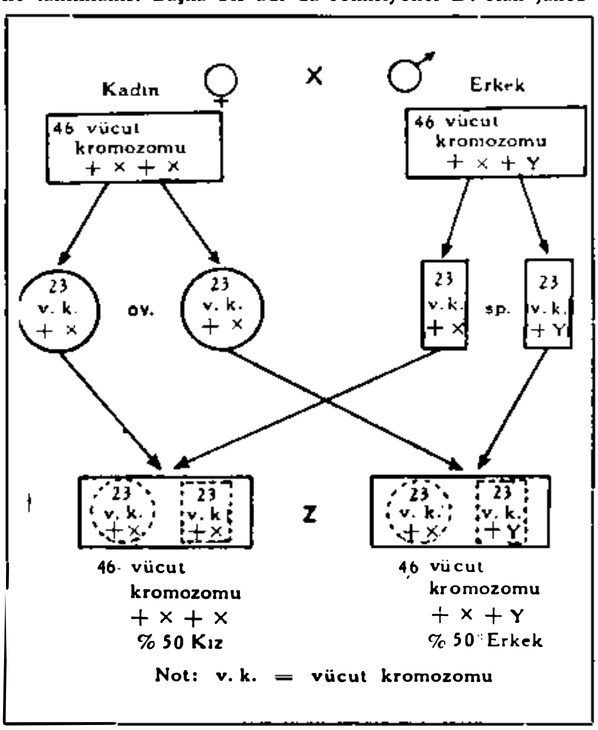
Özel iki D. da Jacobi D. ı ile Wronski D. ıdır. $i=1, 2, \ldots, n$ olmak üzere $x_1, x_2, \ldots, x_n$ bağımsız değişkenlerini taşıyan ve n defa türetilebilen $f_i\ (x_1, x_2, \ldots, x_n) = 0$ fonksiyonlarının jakobyeni

$$J = \frac{\partial(f_1, f_2, \ldots f_n)}{\partial(x_1, x_2, \ldots x_n)} = \left|\frac{\partial f_i}{\partial x_j}\right| = \begin{vmatrix} \frac{\partial f_1}{\partial x_1} & \frac{\partial f_1}{\partial x_2} & \cdots & \frac{\partial f_1}{\partial x_n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ \frac{\partial f_n}{\partial x_1} & \frac{\partial f_n}{\partial x_2} & \cdots & \frac{\partial f_n}{\partial x_n} \end{vmatrix}$$

ile tanımlanır. Başka bir adı da fonksiyonel D. olan jakobyen, f_i fonksiyonlariyle belirlenen bir koordinat dönüşümünün regüler ve sengüler noktalarının bulunabilmesi için bir ölçü olur, $J = 0$ olan noktalar ise sengüler noktalarını karşılar. Belirli bir $a \leq x \leq b$ aralığında en az n—1 kere türetileb len $u_1\ (x),\ u_2\ (x), \ldots, u_n\ (x)$ gibi bir fonksiyon dizisinin vronskiyeni de

$$W\ (u_1, u_2, \ldots u_n) = \begin{vmatrix} u_1 & u_2 & \cdots & u_n \\ \frac{du_1}{dx} & \frac{du_2}{dx} & \cdots & \frac{du_n}{dx} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ \frac{d^{n-1} u_1}{dx^{n-1}} & \frac{d^{n-1} u_2}{dx^{n-1}} & \cdots & \frac{d^{n-1} u_n}{dx^{n-1}} \end{vmatrix}$$

ile tanımlanır. $W = 0$ olması hali $u_i\ (x)$ fonksiyonları arasında lineer bir bağlılık bulunduğunu gösterir.

DETERMİNANT (Eşey göstermesi)

DETERMİNANTLAR KURAMI (Fr. Théorie des déterminants), Alman bilgini August Weismann (1834 - 1914) ın, irsiyetin nedenini açıklama yolunda kurduğu kuram.

Weismann'a göre, hücrelerin çekirdeğinde kişisel karakteri temsil eden ve biyoforlar (Yun. *bios* = hayat; *phoros* = taşıyan) denilen bölümcükler vardır ve bunların tümü belirli bir hücrenin özel niteliklerinin determinanını, yani yapıcı etkenini meydana getirir. Bireyin biyoforları ve determinanları onun tohum hücresinde bir araya toplanmış bulunur. Böylece, irsiyetin nedeni, döllenmeden sonra ya da döllenmeden önce bütün determinanların, embriyonun ve ergin bireyin bütün hücrelerine dağılarak onlara bir önceki usullerinin, yani ana babalarının topografik ve fizyolojik özelliklerinin aynını vermesidir. Çocukların ana babalarına benzemeleri de bundan ileri gelir.

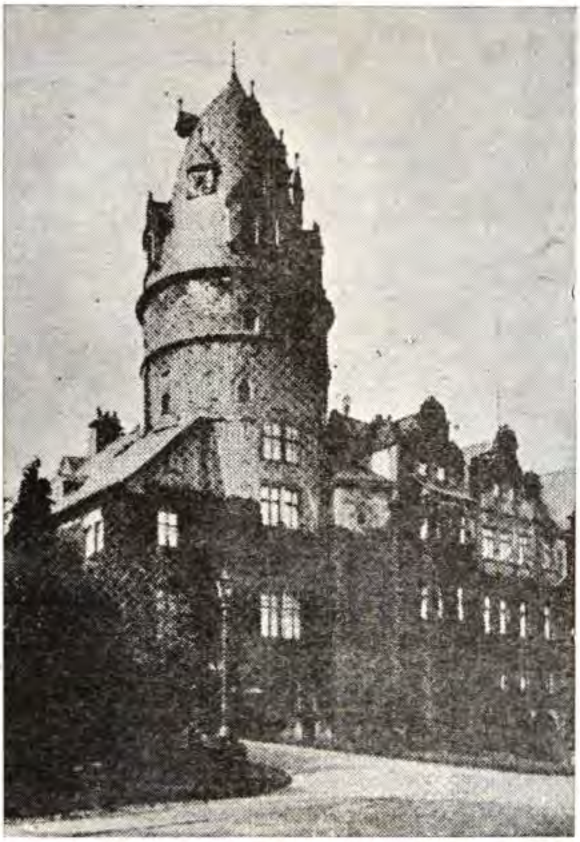
Weismann kuramı bugün bırakılmış olmakla birlikte, bu kuram, irsiyetin nedenini kromozomlarla açıklayan kurama yol açmış sayılabilir.

DETERMİNİZM (Fr. Déterminisme) [Fel.]: bk. GEREKİRCİLİK.

DETHOMAS [*dıtomą*], **Maxime** (1867 - 1929), Fransız desinatörü ve tiyatro dekoratörü. Garges - lès - Gonesse'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Toulousse - Lautrec, Vuillard ve Jacques Rouché ile arkadaşlık etmiş, Théâtre des Arts, Opéra ile Comédie - Française için çeşitli dekor ve kostümler çizmiştir.

DETMOLD, Batı Almanyada (Rheinland - Westphalen), Teutoburg ormanının eteğinde bir şehir. Nüfusu 31 815 (1953) tir. Lippe - Detmold prensliğinin başkenti idi. Prensler onu daima güzelleştirmeğe çalışmıştır. Rönesanstan kalma bir şatosu, XVIII. yüzyıldan kalma «Palais neuf» (yeni saray) adını taşıyan ve şimdi musiki akademisini içine alan bir sarayı vardır. İnce marangozluğu ile tanınmıştır. Büyük Karl burada Saksonları yenmiştir (783). Çevresinde alçı taşı ve mermer ocakları vardır. D. bölge (Kreis) si, Teutoburg ormanının güneydoğu bölümünü ve doğuda uzanan topraklarıı içine aldığı gibi, güneyde de Senne ırmağının güney kıyısına kadar uzanır. Yüz ölçümü 627 km², nüfusu 137 500 (1950) dür. Arpa, buğday, yulaf, patates, şalgam ve hayvan yemleri yetiştirilir. Sebze ve çilek yetiştiren çiftlikleri ve haraları vardır (Wilbasen at pazarı).

Bu bölgenin üçte biri ormanlıktır. Teutoburg ormanı turistleri çeker.

DETMOLD: Şato

DETRE REAKSİYONU, bir kimsenin tüberkülozlu olup olmadığını ya da tüberkülozlu ise tüberküloz basilini insandan mı, yoksa sığırdan mı aldığını anlamak için yapılan ve şüpheli kimsenin derisi altına iğne ile ayrı ayrı ve aynı zamanda insan ve öküz filtrat (bk. FİLTRAT) ları verilmesinden ibaret olan test. Vücutta hangi çeşit virüs varsa, onunla ilgili filtrat deride yangılanma şeklinde bir tepki (*reaction*) ye yol açar. Macar hekimi László Detre (1875 - 1939) nin adiyle anılır.

DETROIT [*ditrọyt*], Amerikada Birleşik Devletlerin Michigan eyaletinde, Detroit River adlı ırmağın kıyısında «dünyanın otomobil başkenti» adını taşıyan bir şehir. Nüfusu 1 670 100 (1960) dür. Şehir ve çevresinin nüfusu ise 3 014 000 dir. 1940 - 1950 yılları arasında şehir nüfus bakımından % 14, çevresi ise % 54 oranında artmıştır.

DETROIT: Grand Circus Park ve etraftaki binalar

Tarih: Şehir bu ad'nı Fransızlardan almıştır. İlk Avrupalı yerleşmeleri 1701 de bölgenin Fransız valisi Sieur Antoine de la Mothe Cadillac tarafından yapılmıştır. Bu vali, burada yaptırdığı kaleye Fort Ponchartrain du Détroit adını koymuştur. Fransızcada «boğaz» anlamına gelen Détroit adı buraya, kalenin, Huron ve Erie göllerini birbirine bağlayan tabiî kanalın üzerinde bulunmasından dolayı verilmiştir. Kızılderililerle anlaşmazlıklar ve iç anlaşmazlıklar olduğu halde, bu kale gelişmiş ve zengin bir kürk ticareti merkezi haline gelmiştir. İngilizlerin Fransızlara ve yerlilere karşı yaptıkları harpte D., 1760 ta binbaşı Robert Rogers kumandasındaki bir İngiliz kuvveti tarafından savunmasız ele geçirilmiştir. 1763 te yerliler D. i, Pontiac'ın komutası altında beş aydan çok bir süre kuşatmışlar, fakat ele geçirememişlerdir. 1778 de Fort Lernoult adı altında yeni bir kale kurulmuştur. Bu sırada köyün nüfusu ancak 300 idi Amerika devriminde D., İngilizlerin batı karargâhı olmuştur. Bu harpten sonra da İngilizler, D. i bırakmayı reddetmişler, ancak 1796 da general Anthony Wayne, D. i almıştır. Bunun üzerine halk bölgeye Wayne County (W. Kontluğu) adını vermiştir. Sonradan kale Fort Shelby, daha sonra da Fort Wayne adını almıştır.

1802 de Northwest Territory (Kuzeybatı Bölgesi) parlamentosunca şehir olarak ilân edilmiş ve halk, kendi yönetimini kurmuştur. Fakat 1805 te bölgenin valisi ve hâkimleri tarafından bu haktan yoksun bırakılmış ve yerli yönetimin yeniden alınması için 10 yıl savaştıktan sonra, 1815 te bu hak, tekrar elde edilmiştir. Bu arada, 1805 te, bir yangın sonunda boydan boya harap olmuştur. L'Enfant'ın planlarına göre, şehir yeniden yapılırken geniş sokak ve parklarla süslenmiş ve bu yapı tarzının, sonraları da, bazı değişikliklerle uygulanmasına devam edilmiştir. 1812 de kale, İngilizlere geri verilmiş, fakat bir yıl sonra Amerikalılar tarafından yeniden alınmıştır. 1815 te köy ilân olunan D., 1824 te şehir olmuştur. 1805 ten 1837 ye kadar Michigan Territory (M. bölgesi) nin başkenti, 1837 - 1847 yıllarında da devlet başkenti olmuştur.

Şehir, yavaş yavaş gelişmiştir. Nüfusu, ancak 1837 de, yani devlet başkentliğine yükseldiği yılda 10 000 e ulaşmıştır. O zaman göl üzerinde Buffalo'dan Erie kanalına kadar ulaştırma başlamıştır. Demiryolu, 1841 de Jackson'a, 1843 te de Pontiac'a kadar gelmiştir. 1854 te de D. demiryolu, Kanada yolu ile New York'a bağlanmıştır. 1858 de ise demiryolu, Mil Wankee'ye kadar uzatılmıştır.

D., köleliğe karşı hareketin bir merkezi olmuştur. Kanada'dan ancak bir ırmakla ayrılan D., yeraltı demiryolu bakımdan önemli bir sınır istasyonu haline gelmiştir. Böyle olduğu halde, 1863 te D. ta zencilere karşı ciddî bir ayaklanma meydana getirecek kadar kuvvetli güney devletlerine karşı sempati besleniyordu. İç savaşın sonundan hemen hemen yüzyılın sonuna kadar D., bir sanayi şehri olarak sürekli bir gelişme gösterir: demir ve bakır yüksek fırınları, bira fabrikaları; cilâ, döşeme, vagon, soba, araba ve bisiklet fabrikaları gibi kuruluşlar çoğalır. Ticarî çaptaki ilk otomobil fabrikasının 1899 da D. E. Olds tarafından kurulması üzerine D. in ekonomik cephesi değişmiştir. 1903 te Ford ve Packard ortaklıkları kurulmuş ve D. in tarihi, XX. yüzyılın başından beri otomobilin gelişmesi ile birleşmiştir.

D. «dünyanın otomobil başkenti» ve Amerika Birleşik Devletlerinin başlıca sanayi merkezlerinden biri olmuştur. Beş devlet topraklarının bir kısmını kaplayan ve yığın halinde fabrikasyon yapan makine atelyeleri merkezi haline gel-

miştir. D., dünyanın en büyük üç otomobil firmasının merkezidir. Bunlar, Ford Motor Company, General Motors Corporation, Chrysler Corporation'dır. Bunlardan başka, D. te daha küçük birçok bağımsız otomobil yapım ve satım firmaları da vardır. D. teki otomobil sanayii o kadar çabuk gelişmiştir ki, şehrin sınırları ve imkânları bu gelişme hızına ayak uyduramamıştır. Birçok işçiler, bu sanayide çalışmak üzere başka yerlerden D. a gelmişlerdir.

1900 yılında şehrin nüfusu, 285 704 iken 1910 da 465 766 ya yükselmiştir. 1910 ile 1920 arasında bu rakam iki katına çıkmış ve 1920 de nüfus 993 678 i bulmuştur. 1930 da D. in nüfusu 1 568 662 ye yükselmiş; 1940 ta ise bu rakam, 1 623 452 ye, 1950 de ise 1 850 000 e ulaşmıştır. 1960 ta D. ın nüfusu 1 670 100 e düşmüştür. 1930 - 1940 yıllarında D., işçi anlaşmazlıkları, aşırı konut sıkıntısı, taşıma güçlükleri gibi problemlerle sosyal ekonomik problemler ve ırk problemi ile uğraşmıştır. 1910 dan sonra şehir, sınırlarını genişletmiş ve bağımsızlıklarını korumada ayak direyen Hamtrack, Highland Park ve Dearborn topluluklarının çevresini sarmıştır.

D. in nüfusu, göze çarpacak kadar karışıktır. Nüfusun 150 000 i zencidir (1948). 1920 den sonra güneyli beyazların büyük sayıda D. e gelmeleri, ırk problemini kızıştırmıştır. İki grup arasındaki anlaşmazlıklar sürüp gitmektedir. 1943 te, Amerika Birleşik Devletleri tarihinin korkunç beyaz ve zenci kargaşalığı, D. te çıkmıştır. Amerikanın en büyük Arapça konuşan topluluğu da D. tadır. Ukraynalı, Polonyalı, Çek, Yugoslav, Bulgar, Alman ve İskandinavyalıdan türemiş birçok D. lıya da rastlanır.

DETROIT [*ditroyt*] **IRMAĞI** (İng. **Detroit River**), Amerika Birleşik Devletlerinde bir ırmak. Uzunluğu 45 km dir. Huron'u Erie gölüne bağlar. Bu ırmaktan özellikle ulaştırmada faydalanılır.

DETSKOE SELO (eski adı: **Tsarskoe Selo**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Leningrad bölge (oblast') sinde Puşkin (b. bk.) şehrinin eski adı. D. S. adı 1920 den 1937 ye kadar kullanılmıştır.

DETTINGEN [*detingin*], Almanyada, Bavyera'da, Main ırmağı kıyısında, Aschaffenburg'un kuzeybatısında bir kasaba. Nüfusu 2 550 dir. 23 haziran 1743 te Fransız birlikleri burada Avusturya, Holanda ve Hannover orduları karşısında bozguna uğramıştı.

DETTMANN [*detman*], **Ludwig** (1865 - 1944), Alman ressamı. Adelbye'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Königsberg'te Güzel Sanatlar Akademisi müdürü idi. Doğu Prusya ve Frisland manzaraları ve Birinci Dünya Harbinden çizilmiş tablolariyle ün yapmıştır. 1900 Paris Milletlerarası Sergisinde gümüş madalya kazanmıştır. En tanınmış tabloları arasında «Balıkçının mezarlığı», «Son yemek» ve «Bir köy» manzarası vardır.

DETTWEILER [*detvaylir*], **Peter** (1837 - 1904), Alman hekimi. Winterstein (Rheinhessen) da doğmuş, Kronberg'te ölmüştür. Falkenstein (Taunus) da bir verem sanatoryumu kurmuştur. Bu müessesede üstü kapalı teraslarda ya da açık havada hastaların şezlonglara uzanarak dinlenme suretiyle tedavi edilmesi usulünü yerleştirmiş ve veremli hastalar için tükrük hokkaları kullanılmasını tavsiye etmiştir. *Die Behandlung der Lungenschwindsucht in geschlossenen Heilanstalten* (Kapalı tedavi müesseselerinde ak ciğer veremi tedavisi) [1880] ve *Die Hygienisch - diätetische Anstaltsbehandlung der Lungentuberkulose* (Ak ciğer vereminin sağlık müesseselerinde hijyen ve diyetle tedavisi) [1899] adlı eserleri yazmıştır. Ayrıca, E. von Leïden'in «Besleme tedavisi» el kitabının *Ernährungstherapie bei Lungenkrankheiten* (Ak ciğer hastalıklarında besleme yolu ile tedavi) adlı bölümü de onun eseridir.

DETUNATA GOALĂ (Rumence = ağaçsız dağ), Transilvanya Erzgebirge'lerinde, Abrud'un doğusunda bir bazalt dağı. Yüksekliği 1 114 m dir. Kuzeybatısında daha alçak ve ormanlık Detunata Flocoasă yükselir.

DETVA (Mac. **Gyetva**), Çekoslovakya'da, Banská Bystrica eyaletinde, Slatina yakınında bir şehir. Nüfusu 10 000 dir. Folklor bakımından son derece zengin bir bölgede bulunan D., önemli bir ağaç işçiliği merkezidir.

DEUBEL [*dibel*], **Leon** (1879 - 1913), Fransız şairi. Belfort'da doğmuş, kendini Marne nehrine atarak öldürmüştür. Şair olarak Verlaine'in, düşünür olarak da Nietzsche ve Schopenhauer'ın etkisi altında kalmıştır. Küçük kitapçıklar halinde yayınladığı şiirlerini sonradan «Régner» de toplamıştır (1913). *La lumière natale* (Memleket ışığı) [1904] adlı şiir kitabı 1922 yılında yeniden yayınlanmıştır.

DEUCHER [*doyhir*], **Adolf** (1831 - 1912), İsviçreli hekim ve devlet adamı. Steckborn (Thurgarıe kantonu) da doğmuş, Bern'de ölmüştür. 1869 da Millî Konseye seçilen D., 1882 de bu konseyin başkanı olmuş, 1883 te de Federal Konseyde ticaret, endüstri ve tarım işlerini yürütmekle görevlendirilmiştir. 1886, 1897, 1903 ve 1909 da konfederasyona başkanlık etmiştir.

A. DEUCHER

DEUIL - LA - BARRE [*döylabar*], Fransada, Seine - et - Oise departmanının Pontoise arondismanına bağlı bir komün. Montmorency ormanının güneydoğusunda bulunan ve Parisin kuzey banliyösü sayılan D. ın nüfusu 12 154 tür. XI ve XII. yüzyıllardan kalma Saint - Eugène kilisesi 1944 te hasara uğramıştır.

DEUKALİON (Yunan mit.), Prometheus'un oğlu. «Tunç çağının ahlâksız insanlarına kızan» Zeus, onları yok etmek için yeryüzünü su baskınına uğrattı. Yalnız D. ile karısı Pyrrha, doğruluk yolundan ayrılmadıkları için bu afetten kurtuldular. Prometheus'un öğütlerine uyarak bir tekne yapıp dokuz gün suların üstünde yüzdükten sonra Thessalia (Tesalya) da bir tepeye yanaştılar. Yeryüzünde insan cinsini türetmek için kâhin onlara analarının kemiklerini arkalarına atmalarını salık verdi. D., kâhinin ne demek istediğini anladı: Onun attığı taşlar erkekleri, Pyrrha'nın attığı taşlar da kadınları meydana getirdi. Böylece ikisi, Yunanlıların ataları olmakla ün aldılar. Dünyanın kuruluşu ile insanlık tarihinin başlangıcı alanında uydurulan bu tufan masalı, Yunan ulusunun büyük çağlarına ışık tutar.

DEÛLE [*döl*], Fransanın kuzeyinde, Flandra'da bir ırmak. Uzunluğu 68 km dir. D., Lens ve Lille şehirlerinden geçtikten sonra Deulémont'da Lys ırmağına karışır. Irmağın büyük bir kısmı kanala alınmıştır (Lens, Yukarı D. ve Aşağı D. kanalları).

DEÛLE [*dōl*] **KANALI,** Fransada, Deûle ırmağından faydalanılarak Scarpe'ı Lys'e bağlamak için açılmış bir kanal. Uzunluğu Douai yakınında Fort - de - Scarpe'tan Deûle üzerinde Pont - à - Vendin'e kadar 62 km dir. Pont - à Vendin'in aşağısında kanal haline getirilmiş olan Deûle, Yukarı D. K. adını taşımakta, Lille'in aşağısında da Aşağı D. K. adını almaktadır. D. K. kuzey Fransadaki kanalların en önemlisidir: gelip geçen gemilerin yıllık tonajı aş. yu. 6 milyondur. Kanalın açılma işi XIII. yüzyılda başlamış, XVII. yüzyılda ırmak Scarpe'a, XVIII. yüzyılda da Lys'e bağlanmıştır.

DEULİNO MÜTAREKESİ, 1 aralık 1618 günü Ruslarla Lehliler arasında 14 buçuk yıl süre ile yapılan bir mütareke. Leh prensi Władisław, 1617 de Rusya'ya saldırmış ve küçük bir ordu ile Moskova kapılarına dayanmıştı (1618 güzü). Władisław'ın askerî birlikleri arasında baş gösteren iaşe darlığı dolayısiyle Moskova ele geçirilememişti. Władisław bu defa Troitse - Sergiev manastırını ele geçirmek ve orada kışlamak istemiş, fakat bunu da başaramamıştır. Her iki taraf da yorgun düştüğünden barış görüşmelerine başlanmış ve Moskova iline bağlı küçük bir köy olan Deulino'da bir mütareke imzalanmıştır. Mütareke imzalanırken Leh prensi, Mihail Fëdoroviç'i Rus çarı olarak tanımamıştır. Ayrıca Rus hükümeti, hemen hemen on beş yıl süren bir savaştan sonra Smolensk, Çernigovsk ve Novgorod topraklarını Lehistan'a bırakmak zorunda kalmıştır. Buna karşılık, Lehliler Rus tutsaklarının yurtlarına geri gönderilmesini kabul etmişlerdir. Bununla birlikte, Władisław Rus tahtı üzerindeki hakkından vaz geçmemişti. Ancak, Rusya yukarıda anılan toprakların bırakılmasına göz yummamış ve D. M. nin süresi sona ermeden Rusya ile Lehistan arasında Smolensk savaşı (1632 - 1634) başlamıştır. Bu savaş 1634 te imzalanan bir barış anlaşmasiyle sona ermiştir. D. M. nin hükümleri, Rusya ile Lehistan arasında 1686 da yapılan «ebedî barış» anlaşmasiyle büsbütün kaldırılmıştır.

DEURNE [*dörnı*], Belçika'da Anvers iliyle arondismanına bağlı, Anvers'in doğu banliyösünde 64 000 kişilik bir komün. Bir uçak alanının bulunduğu bu şehirde besin maddeleri sanayii, kimya maddeleri sanayii ve dokuma sanayii gelişmiştir. D., bundan başka, madencilik sanayii, hassas aletler yapımı ve elmas yontuculuğu ile tanınmıştır.

DEUS EX MACHINA [*deus eks makina*], Latince bir deyim olup «bir makine ile yukarıdan inen bir tanrı» anlamına gelir. Tiyatroda bir makine yardımiyle, yukarıdan inen bir tanrı ya da doğa üstü bir varlığın oyuna karıştığını anlatmak için kullanılır. Bir başka anlamı da, tiyatro piyesinde konunun düğümünü tam zamanında gelip çözen beklenmedik bir olaydır.

DEUS IGNOTUS (Lat.; Yun. Agnōstos Theos = Bilinmeyen tanrı), Yunanlıların ve Romalıların adına tapınaklar yaptıkları bir tanrı. Atinada Hagios Paulos onun için: «Ben size, tanımadan bilmeden, taptığınız o Tanrının varlığını haber vermeğe geldim işte» diyor.

DEUS RAMOS [*deuş ramuş*], **João de** (1831 - 1896), Portekizli şair. Algarve (São Bartolomeu de Messines) da doğmuş, Lizbonda ölmüştür. Önce gazetecilik yapmış, 1868 de de Algarve'dan millet vekili seçilmiştir. Lirizmi bakımından son derece içli olan eseri çok tutulmuştur. Başlıca eserleri: *Campo de flores* (Çiçek tarlası) [1896]; *Prosas* (Düz yazılar) [1898].

DEUS SCIENTIARUM DOMINUS, programlarına, geleneksel öğretim kollarının ve bu kollarla ilgisi bulunan teoloji, felsefe, hukuk gibi derslerin konulduğu yüksek din okullarının çağdaş resmî üniversitelere göre uygulanıp örgütlenmesi için 14 mayıs 1931 tarihinde Papa XI. Pius tarafından düzenlenen örgüt kanunu. Reich hükümeti ile Papalık arasındaki 1933 anlaşması gereğince bu program, devlet Katolik ilâhiyat fakültelerine de uygulanmıştır.

DEUSDEDIT (XI. yüzyıl), bir kardinal. Kilise kanunlariyle ilgili metinleri toplayıp Papa III. Victor adına armağan etmiş ve Papa VII. Gregorius'un yapmak istediği dinî yenilik hareketine katılmıştır.

DEUSDEDIT (Lat. = Tanrı verdi, Fr. Dieudonné), bir adı da St. Adeodatus olan D., 615 ten 618 e kadar papalık etmiştir. I. Gregorius'tan beri manastırlarda yaşayan din adamlarına aşırı bir değer veren boş inana karşı koymuştur.

DEUSSEN [*doysın*], **Paul** (1845 - 1919), Alman filozofu. Oberdreis'ta doğmuş, Kiel'de ölmüştür. Schopenhauer Derneğinin kurucusudur. Yaptığı çevirmeler ve açıklamalarla Hint felsefesini tanıtmağa çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Allgemeine Geschichte der Philosophie* (Genel felsefe tarihi) [2 c., 1834 - 1917]; *Die Geheimlehre des Veda* (Veda'nın gizli öğretisi) [1921]; *Mein Leben* (Hayatım) [1922] v. b.

DEUT, DOIT (Felemenkçe: **Duit**), XVI. yüzyıldan bu yana 2 Penning ya da 1/8 Stüver ya da 1/160 Gulden değerinde bir bakır Holanda sikkesi. XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıl ortalarına kadar Doğu Hindistan'da kullanılmak üzere büyük ölçüde basılmıştır.

DEUTERİUM, ağır hidrojen, kimyadaki işareti D, atom ağırlığı 2 olan bir hidrojen izotopu. D., ağır suyun elektrolizi yoliyle ya da sıvı hidrojenin — 250° C de damıtılması ile elde edilir. Bir D. atomunun çekirdeğine Deuteron denir, bir proton ve bir nötron'dan yapılmıştır. D. özellikle nötron kaynağı olarak kullanılır.

DEUTERONOMİON (Yun.; İbr. **Debaril**), Ahd - ı Atik'in beşinci kitabı. Bk. TESNİYE.

DEUTEROSTOMIA (Zoo.): bk. İKİNCİL AĞIZLILAR.

DEUTINGER [*doytingır*], **Martin** (1815 - 1864), Katolik Alman filozofu. Schlachtenmühle (Yukarı Bavyera) de doğmuş, Bad Pfäfers'te ölmüştür. D., felsefe ile tanrıbilim arasında bağ kurma çabalarında kilise ile çatışmıştır. Estetik alanındaki çalışmalariyle tanınmıştır. Başlıca eserleri: *Grundlinien der positiven Philosophie* (Olumlu felsefenin ana çizgileri) [7 cilt, 1843 - 1852]; *Verhältnis der Kunst zum Christentum* (Sanatın Hıristiyanlıkla ilişkisi) [1843]; *Verhältnis der Poesie zur Religion* (Şiir sanatının din ile ilişkisi) [1861, yeni bas. 1915].

DEUTON [*döton*] (Yun. *deuteras* = ikinci), atom fiziğinde, deuterium ya da ağır hidrojen atomunun çekirdeğine verilen ad. Bir protonla bir nötronun birleşmesinden meydana gelen D., çoğu zaman atomların parçalanmasında dönüştürücü cisimcik olarak kullanılır.

DEUTOPLASMA [*dötoplazma*] (Biyol.), yumurtanın sitoplazmasında yedek olarak bulunan ya da sitoplazmaya girmiş olan vitellus maddelerine verilen ad. Bunlar, küçük

kürecikler halinde albüminli maddeler olup bazı kere bütün sitoplazmaya dağılmış ya da yumurtanın bir ucunda toplanmış olarak bulunur (Buna göre yumurtanın besleyici vitellusuna çoğu zaman D. adı verilir).

DEUTSCH [*doyç*], **Niklaus Manuel** (**N. M.** diye de anılır; 1484 - 1530), İsviçreli ressam ve gravürcü. Berne'de doğmuş, orada ölmüştür. Mit der Neefie ile Hans Fries'in öğrencisi olan D., bir süre İtalyaya gitmiş, Berne'e dönüp Dominicusçu keşişlerin manastırı için ünlü *Danse macabre* (Ölüler dansı) ı yapmıştır (1514 - 1526). Bundan başka, çok serbest bir üslûpla işlediği tahta üzerine gravürleri de vardır. Berne'de devlet adamı olarak da çalışmış, reform hareketine karışmış ve şiirler yazmıştır.

DEUTSCH [*doyç*], **Simon** (1824 - 1877), Avusturyalı sosyalist. Viyanada doğmuş, Londra'da ölmüştür. 1848 de Viyanadaki ayaklanmaya katılmış, ölüme mahkûm edilmiştir. İsviçre ve Parise sığınmış, Michelet, Proudhon, Tolain ve sosyalistlerle dost olmuş, Internationale'e girmiş, Marx ile Bakunin'in temsil ettikleri aşırı uçları bağdaştırmağa çalışmıştır. 1870 te Fransadan yana olmuş, doğu ordularında savaşmıştır. 1874 te Internationale'in yönetim kurulunda Marx'ın yerine geçmişse de, Internationale'in dağılmasını (1876) önleyememiştir. Ölümüne yakın, Jön Türkler (b. bk.) hareketine katılmıştır.

DEUTSCH de la MEURTHE [*doyç dı la mört*], **Henry** (asıl adı: **Henry Deutsch**: 1846 - 1919), Fransız sanayicisi. Paris'te doğmuş, Seine - et - Oise (Fransa) da Château Romainville - Les Mureaux'da ölmüştür. Fransa'da ilk petrol tasfiyehanesini kurmuştur. Otomobil ve uçak sanayiini geliştirmek için birçok armağanlar konmasını teşvik etmiştir. Paris'te Üniversite Öğrenci Yurtları (Cité universitaire) nın kurucusudur.

DEUTSCH - BROD (Coğ): bk. NĚMECKÝ BROD ve HAVLIČKUV BROD.

DEUTSCHE AKADEMIE DER NATURFORSCHER [*doyçe akademî der naturforşır*] (Alm. = Alman Tabiat Araştırıcıları Akademisi) (Leopoldina), Avrupanın tabiî bilimler alanında araştırma yapan en eski kurumu. İtalyadaki hümanist akademi kuruluşlarının ve Bacon'ın Nova Atlantis'inin etkisi altında, Schweinfurt'lu fizikçi J. L. Bauch tarafından 1652 yılında gözlem ve deney yoliyle tabiî bilimlerin ve hekimliğin geliştirilmesi amacı ile kurulmuştur. 1687 yılında I. Leopold tarafından Sacri Romani Imperri Academia Caesareo - Leopoldina Naturae Curiosum adı altında tescil edilmiş ve akademiye çeşitli hak ve imtiyazlar tanınmıştır. 1712 yılında VI. Karl ve 1742 yılında VII. Karl tarafından onanmış ve adı Kaiserlich Leopoldinisch - Carolinische Deutsche Akademie der Naturforscher olarak değiştirilmiştir. Akademinin merkezi, önceleri başkanının oturduğu şehirle birlikte değişmekte idi. 1879 yılında akademinin kitaplığı Halle'ye taşınmış ve bu şehir akademinin devamlı merkezi olarak kabul edilmiştir. Akademinin üyeleri, zamanın en tanınmış tabiî bilim araştırıcıları arasından seçilmiştir. Bu akademi özellikle dış ülkelerde büyük itibar görmüştür. En büyük armağanı olan altın Cothenius Madalyası 1944 yılına kadar 56 Alman ve 11 yabancı bilgine verilmiştir.

DEUTSCHE AKADEMIE FÜR SPRACHE UND DICHTUNG (*doyçe akademî für şprâhe und dihtuŋ*) (= Alman Dil ve Edebiyat Akademisi), Alman yazarlar derneği tarafından 28 ağustos 1949 da Frankfurt'ta kurulmuş bir vakıf. Görevi Alman diline özen gösterilmesini sağlamak, içte ve dışta Alman edebiyatının temsilciliğini yapmaktır. Almanyanın Darmstad şehrindedir.

DEUTSCHE ALLGEMEINE ZEITUNG (*doyçe algemayne tsaytuŋ*) (= Genel Alman Gazetesi): 1. Günlük bir Alman gazetesi. İlk defa F. A. Brockhaus yayınevi tarafından «Leipziger Allgemeine Zeitung» adı ile 1837 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. Bu gazetenin 1843 te Prusyada yasaklanması üzerine adı D. A. Z. olarak değiştirilmiştir. Milliyetçi ve liberal görüşü savunan bu gazete, 1851 - 1857 yılları arasında Heinrich Brockhaus, 1857 den 1863 yılına kadar Eduard Brockhaus ve 1863 ten 1879 yılında kapanmasına kadar da Karl Biedermann tarafından yönetilmiştir.

2. 1861 yılında Berlinde çıkarılmaya başlanan «Norddeutsche Allgemeine Zeitung» adlı gazete de 1919 da D. A. Z. adını almıştır. 1920 de Stinne tröstünün eline, bir ara da geçici olarak devlete geçmiştir. 1926 da bu gazeteyi Norddeutsche Buchdruckerei und Verlaganstalt A. G. adlı kurum almıştır. 1939 yılında da «Berliner Tageblatt» adlı gazetenin kapanması dolayısiyle yönetimi Deutscher Verlag'a verilmiştir. 20 nisan 1945 te kapanıncaya kadar dış politikada söz sahibi olmuş bir gazetedir.

DEUTSCHE ARBEITSFRONT [*doyçe arbaytsfront*] (=Alman iş cephesi), Almanyada Nasyonal - Sosyalist Partisinin işçileri ve iş verenleri bir arada topladığı birlik. Bu birlik, çalışan bütün Almanların meslekî ve sosyal alanda temsilcisi olma amacını güdüyordu. D. A., sendikaların ortadan kaldırılmasından sonra Robert Ley tarafından Nasyonal-Sosyalist Partisine bağlı bir örgüt olarak kurulmuştu (kasım 1933). Bu cephe, sınıf kavgaları fikrini «işte barış» ilkesine göre ortadan kaldırmak amacını güdüyor, işçi ve iş verenin öteden beri süregelen ayrı ayrı meslekî birlikler halinde örgütlenmelerini reddediyordu. Ekonomi alanının çeşitli kollarından olan üyeler, D. A. un 16 kolunu yönetiyordu. Bu cephenin en dikkate değer kolu da, tatil zamanlarını ve boş vakitleri hoşça geçirme çarelerini araştıran ve ona göre örgüt kuran «Neşeden kuvvet» (Kraft durch Freude) servisi idi. Üye olma, kişinin isteğine bağlı idi; ancak zamanla gittikçe artan politik baskı herkesi bu örgüte üye olmağa zorlamış ve D. A., devlet içinde büyük bir kuvvet halini almıştır. Bu örgüt Müttefik Devletler Denetleme Konseyince çıkarılan 2 numaralı kanunla kaldırılmıştır (10 ekim 1945).

DEUTSCHE BANK [*doyçe bank*] (= Alman Bankası), eskiden merkezi Berlinde bulunan, 1945 ten önceki üç büyük Alman esham bankasından biri. 1870 yılında kurulmuştur. 1929 da Disconto Gesellschaft ile birleşmiştir (Deutsche Bank und Disconto - Gesellschaft). 1938 den sonra yine D. B. adını almıştır. D. B., 1948 ve 1952 yıllarında çıkarılan banka reform kanunları sonucunda dağılmış ve yerini Norddeutsche Bank A. O. (Hamburg), Rheinisch - Westfälische Bank A. O. (Düsseldorf) ve Süddeutsche Bank A. O. (München) adlı üç ayrı bankaya bırakmıştır.

D. B. ın Türkiyedeki faaliyeti: 1907 de Beyoğlunda bir şubesi açılmıştır. Şube, özellikle D. B. ın Osmanlı hükümeti, Anadolu Demiryolları ve Bağdad Demiryolu Şirketi ile yaptığı malî muamelelere bakmakta idi. Şube 1919 da harbin sonucu olarak kapanmış, 1924 te tekrar açılmıştır. 1944 te Türk - Alman ilişkilerinin kesilmesi üzerine faaliyetini tatil etmiş ve tasfiye olunmuştur.

DEUTSCHE DEMOKRATISCHE REPUBLIK [*doyçe demokratişe republik*] (= Demokratik Alman Cumhuriyeti), Doğu Almanyanın resmî adı

DEUTSCHE LUFTHANSA A. G. [*doyçe lufthanza*] (Alman sivil hava ulaştırma anonim ortaklığı), 1926 yılında Junkers hava ulaştırma ortaklığı ile Aero Lloyd'un birleşerek 25 milyon marklık hisse senedi sermayesi ile kurdukları Alman sivil hava ulaştırma anonim ortaklığı. Bu ortaklığın, Hansa Luftbild G. m. b. H. ve Hansa Flugdienst G. m. b. H. adiyle limited ortaklığı halinde iki küçük kolu daha vardı. D. L. Alman zeplin yapımı işlerine katılmış ve Eurasia Aviation Corporation'a da ortak olmuştu; bundan başka, D. L. bazı güney Amerika havacılık ortaklıklariyle de sıkı bağlar kurmuştu. Ortaklığın Lima'da kıtalararası Rio de Janeiro - La Paz - Lima hattiyle iş birliği halinde D. L. Peru kolu vardı.

İkinci Dünya Harbinde D. L. nın çalışmaları çok aksamış ve 1945 yılında da Müttefik Devletler Kontrol Konseyinin kararlyle büsbütün durdurulmuştu. 1953 yılında yeni bir D. L. nın kurulmasına yeniden başlanmış, kurulan yeni ortaklık 6 ağustos 1954 te Deutsche Lufthansa Anonym - Gesellschaft adını almış, 1 nisan 1955 te hava ulaştırma hizmetine başlamıştır. 1958 de D. L. nın ulaştırma şebekesi 62 000 km yi bulmuştur.

1957 yılında Türkiye ile bir anlaşmaya varılmış, bu işin kanun tasarısı henüz Büyük Millet Meclisinden çıkmamıştır. Bununla birlikte, D. L. ya çalışma izni verilmiş olduğundan İstanbulda bir Türkiye temsilciliği kurulmuştur. Uçaklar 1964 yılına kadar Ankaraya da geliyordu. Şimdi yalnız İstanbula işlemektedir. Gelecek yıllarda yeniden Ankaraya kadar uzatılacaktır. Ankarada bir bölge satış müdürlüğü vardır.

DEUTSCHE MARK [*doyçe mark*] (DM), Almanyanın başlıca para birimi. Bir D. M. yüz Pfennig'tir. 18 haziran 1948 de, Batı Almanyadaki işgal kuvvetleri, tamamiyle değerini kaybetmiş olan eski Reichsmark (b. bk.) ı kaldırarak, yerine D. M. ı koydular. Bu para reformu, Reichsmark ile değerlendirilmiş olan bütün varlıkların eski tutarlarını onda bir oranında indirmek suretiyle yapıldı. Bu yeni değerlendirme, menkul kıymetlere sahip olanları mahvetti, fakat çabucak Alman milletinin ve yabancı piyasaların güvenini kazanan bir para ortaya koydu. D. M. ın çıkarılması, Federal Almanyanın ekonomik kalkınmasının başlangıcıdır.

DEUTSCHE MORGENLÄNDISCHE GESELLSCHAFT [*doyçe morginlendişe gezelşaft*] (Alm. = Alman Doğu Derneği), Doğu (özellikle Asya) uluslarının kültürünü araştırmak üzere kurulmuş olan bir Alman derneği. 2 ekim 1845 te Leipzig'de kurulmuştur. Avrupada bu bakımdan en eski dernek, 1821 de Pariste kurulan Société Asiatique'tir. Ondan sonra 1823 te Londrada Royal Asiatic Society kurulmuştur.

D. M. G. Asya uluslarının dil, edebiyat ve tarihi ile ilgili çalışmaları yaymak amaciyle 1847 den beri «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft» (Alman Doğu Derneği Dergisi) adlı bir dergi yayınlamaktadır Bu dergi yanında, 1857 de «Abhandlungen zur Kunde des Morgenlandes» (Doğuya ait araştırmalar) adlı bir seri de çıkmaktadır. Bunlardan başka, D. M. G. ın yayınları arasında 1922 de «Zeitschrift für Indologie und Iranistik» (İndoloji ve İranistik dergisi) ve «Zeitschrift für Semitistik» (Semitistik dergisi) adlı dergiler de çıkmaya başlamıştır. Halle'de bulunan kitaplığı Doğu yayınlarını kapsayan zengin bir koleksiyondur.

DEUTSCHE ORIENTBANK A. G., Alman bankası. 1906 da Berlinde kurulmuş, Türkiye (İstanbul), Mısır ve Fas'ta şubeler açmıştır. 1919 da harbin sonucu olarak dış ülkelerdeki şubelerini kapamak zorunda kalmıştır. 1923 te İzmirde 1 500 000 T. L. sermaye ile yeniden şube açmıştır. Türkiyede özellikle ihracat işleri ile uğraşan bu şube, daha sonra Dresdner Bank'ın şubesi olarak faaliyetine devam etmiştir. Şube, Almanya ile ilişkilerin kesilmesi, üzerine 1944 te tasfiye olunmuştur.

DEUTSCHE OSTAFRIKANISCHE GESELLSCHAFT [*doyçe ostafrikanişe gezelşaft*] (D. O. G.) (= Alman Doğu Afrika Derneği), Karl Peters adındaki bulucunun Doğu Afrikaya yaptığı yolculuktan dönüşünde, 1885 şubatında kurduğu bir Alman ortaklığı. Alman hükümetince onaylanan bu ortaklık, K. Peters'in yerli şeflerle 1884 te yaptığı, 1885 te Zengibar sultanına kabul ettirdiği, 1886 da Fransa ile İngilterenin de onadığı antlaşmalar sayesinde, Almanyanın koruyuculuğu altında bulunan ülkeleri 1891 yılına kadar kontrolünde tutmuştur. II. Wilhelm tarafından korunan D. O. G., rakîbi olan Imperial British East Africa Company'nin çalışmalarına karşı Almanyanın bu bölgedeki topraklarının bütünlüğünü devam ettirmiştir.

DEUTSCHE RUNDSCHAU [*doyçe rundşau*] (= Alman dergisi), Almanyada çıkan edebî ve bilimsel bir aylık dergi. 1847 de Julius Rodenberg tarafından Berlinde yayınlanmağa başlamıştır. 1919 dan beri R. Pechel tarafından yönetilmektedir. «Neue Rundschau» dergisinin yayınladığı tarihe kadar D. R. Alman milliyetçilerinin baş organı rolünü oynamıştır. Dergi 1888 de Bismarck tarafından Geffecken - Affaire diye adlandırılan siyasî olaya karışmakla suçlandırılmıştır. D. R., 1914 yılına kadar edebiyat alanındaki itibarını gittikçe kaybetmiş, 1941 de yasak edilmiş ve 1945 te yeniden çıkmaya başlamıştır.

DEUTSCHE - EYLAU (Coğ.): bk. IŁAWA.

DEUTSCHER BUND [*doyçer bund*] (Alm. = Alman birliği), Alman devletlerinin 1815 Viyana Kongresinde 8 haziran 1815 tarihli antlaşma ile kurdukları birlik. Bu devletlerin sonradan yaptıkları bir antlaşma ile (15 mayıs 1820) birlik daha da gelişmiş ve Alman devletlerinin tam ve kesin bir federatif devletler topluluğu haline gelmesi sağlanmıştır. Başlangıçta (1815) birlik 34, son olarak da (1866) 28 bağımsız devletten ve dört serbest şehirden ibaret federal bir topluluktu. Birliğe, Holstein ve Lauenburg üzerindeki egemenlik hakları bakımından Danimarka, Hannover için İngiltere, Luxemburg ve Limburg için de Holanda üye olmuşlardı. 1806 yılına kadar eski Alman imparatorluğu sınırları içinde eyaletleri bulunduğundan, birliğe karşı olan bağlılıkları yalnız bunlarla ilgili olmak üzere D. B. a Avusturya ile Prusya da katılmışlardı. Bu iki devlet, federasyonun en ağır basan üyeleri idiler. Birliğin biricik siyasî organı Frankfurt'ta toplanan ve Bundestag (ya da Bundesversammlung) adı verilen federal meclisti. Bu mecliste, en büyük devlet olduğu için başkanlık ödevi Avusturyaya verilmişti. Alman birliği, Viyana Kongresi genel antlaşması çerçevesindeki bir ek antlaşma sonucunda meydana gelmiş olduğundan, birliğin Viyana barışı ile yaratılan yeni Avrupa düzeni içinde yer alması gerekiyordu. Tatbikatta Alman birliğinin millî bir devlet durumuna girmesi, hukuk bakımından üye devlet-

lere garanti edilmiş bulunan egemenlik hakları, siyasî bakımdan Avusturya ile Prusya'nın üstünlük yarışları, bir de Avusturyanın Alman birliği ile ilgisi olmayan öteki bölgeleri dolayısiyle imkânsız bir hal almıştı. Alman birliği, kuruluşundan beri demokrat - liberal akımın ve milliyetçi Alman hareketinin sert muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştı. Fakat bu muhalefet, önderliğini Metternich'in yaptığı karşı tarafın baskısı altında eziliyordu. 1848 - 1849 devrimi, D. B. u demokrat - liberal karakterde federal bir millî devlet haline sokmağa çalıştı. Alman Birliği Meclisi (Bundestag), yetkilerini devlet naibine bırakarak çalışmalarına son verdi. Devrimin başarısızlığı üzerine önce Prusya'ya karşı bir cephe kurmak amaciyle yeniden federal meclisi toplamayı başardı ve bir süre sonra (1850) Prusyada kendi taraftarlariyle birlikte meclise katıldı. Avusturya ve Prusya tarafından federal anayasanın değiştirilmesi için yapılan birbirine aykırı bazı teşebbüsler başarısızlığa uğradı. 14 haziran 1866 da ise Bundestag Avusturyanın teklifine uyarak Prusya'ya karşı federal ordunun seferberliğine karar verdi. Bunun üzerine Prusya, antlaşmayı bozarak birlikten çekildi. Avusturya, Praga (Praha) barışı (23 ağustos 1860) ile birliğin parçalanmasını kabul etti.

DEUTSCHER GEWERKSCHAFTSBUND [*doyçer geverkşaftsbund*] (kısaltması DG), (= Alman Sendikaları Federasyonu), Federal Batı Almanya Cumhuriyetinde işçi, hizmetli ve memur sendikalarını bir birlık halinde toplayan örgüt. D. G., 1933 te kaldırılan sendikaların yerine geçmiştir.

D. G. un amacı, bütün sendikaları birleştirerek kanun koyucu organ ve makamlar karşısında menfaatlerinin daha iyi korunmasını ve ekonomi, yönetim, sosyal sigorta, iş yönetimi, iş yargısı ve tahkim makamları önünde daha iyi şekilde temsil olunmalarını sağlamaktır. D. G. ayrıca işsizliği ortadan kaldırmayı, işçilerin sosyal ve ekonomik hayatın yönetimi alanında söz sahibi olmasını, başlıca endüstrilerin devletleştirilmesini ve sosyal sigortanın genişletilmesini istemektedir.

İki yılda bir toplanan genel kurul, bağlı sendikaların seçtiği temsilcilerden meydana gelir. Yönetim kurulunda ise, federasyon yönetim kurulunun 9 üyesi ile bağlı 16 sendikanın birer temsilcisinden bir araya gelen 16 üye bulunur. Ayrıca bir denetleme komisyonu da vardır.

DEUTSCHER SPRACHVEREIN, ALLGEMEINER [*algemaynır doyçer şprahferayn*] (Alm. = Alman dil derneği), Hermann Riegel'ın teşvikiyle «Alman dilinin gerçek ruhunu ve kendine has özelliklerini koruma» ve «bu dilin özlülüğü, doğruluğu, açıklığı ve güzelliği» için genel bir anlayış yaratma amaciyle kurulmuş bir dil derneği. (1885). Resmî yazışma ve bildirilerin, kanunların üslûbunu başarılı bir şekilde etkilemiş, fakat özellikle yabancı kelimeler konusundaki çok titiz tutumu, şair ve bilim adamlarının birçok itirazlarına yol açmıştır.

D. S. birçok yabancı kelimeler için bulduğu Almanca karşılıkları yayma amaciyle (yemek listesi, ticaret terimleri, sağlık bilgisi, spor v. b. gibi) sözlükler yayınlamıştır. Bundan başka, bu dernek, «Allgemeiner Deutscher Sprachverein» adiyle 1886 dan 1924 yılına kadar bir dergi çıkarmış, 1925 yılından sonra da bu dergi «Muttersprache» (Ana dili) adı altında çıkmaya devam etmiştir. 1891 yılından başlayarak dergiye bilimsel ekler de yapılmıştır. Dernek, çalışma alanını çok genişletmiş, 1930 da üye sayısı 43 000 in üstüne çıkmıştı. 1933 ten sonra gittikçe gerilemiş olan çalışmalarını İkinci Dünya Harbinde büsbütün durdurmuştu. D. S., Alfred Götze'nin ve Lutz Mackensen'in teşvikleriyle Lüneburg'da Alman Dili Kurumu (Gesellschaft für deutsche Sprache) adı altında yeniden kurulmuş (10 ocak 1942) ve bu yeni kurum eski derneğin devamı sayılmıştır. Kurumun yayın organı olarak «Muttersprache» dergisi 1949 dan beri yeniden çıkmaktadır.

DEUTSCHES ARCHEOLOGISCHES INSTITUT [*doyçes arheologişes institut*] (Alm. = Alman Arkeoloji Enstitüsü), eski (klasik) güney ülkelerine, Yakın Doğuya ve Mısıra ait yeni malzeme bulmak, bunlarla ilgili haberler vermek, bu yerlerin anıtlarını tanıtmak, özellikle yabancı ülkelere burs vererek arkeolog yetişmesini sağlamak amaciyle kurulmuş olan bir bilim kurulu. Enstitünün genel merkezi 1874 ten beri Berlin'dedir; Romada (1953 te yeniden Almanların yönetimine geçmiştir), Atina'da (1874 te kurulmuş ve 1951 de yeniden açılmıştır), İstanbulda (1929), Kahire'de (1929 dan beri, 1906 da L. Borhardt tarafından kurulmuş olan Alman eski Mısır eserleri enstitüsünün yerini almıştır) ve Madrid'de (1942 de kurulmuş ve 1953 te kitaplığı geri verilmiştir) kolları vardır. Roma kolu ve hattâ enstitünün bütün örgütü özel bir kurum olarak 1828 de Instituto de corrispondenza archeologica adı altında C. Von Bunsen'ın ve E. Gerhard'ın büyük çabalariyle kurulmuş ve enstitünün, 1859 yılından Alman imparatorluğunun yönetimine geçtiği 1874 yılına kadarki giderlerini Prusya hükümeti üzerine almıştır. Roma Enstitüsü, 1945 ten sonra çalışmalara UNESCO'nun da katılmasiyle, International Union of the Instituts for Archeology, History and Arts in Rome diye adlandırılan milletlerarası arkeoloji, tarih ve sanat çalışmaları örgütünün yönetimine geçmiştir. D. A. I. un bir kolu da Frankfurt (Main) ta 1901 den beri Roma - Germen arkeolojisi ve tarih öncesi üzerinde araştırma ve çalışmalarda bulunan Roma - Germen komisyonudur.

D. A. I. un İstanbul kolu 1929 da Türkiye Arkeolojisi ve Tarihi Enstitüsü (Institut für Archäologie und Geschichte der Türkei) adiyle açılmıştır. Çalışma alanı Türkiye topraklarında rastlanan bütün kültürleri, eski doğu bilgisini, klasik arkeolojiyi, Bizans tarih ve kültürünü, İslâm araştırmalarını, orta çağ tarihini ve arkeolojisini ve Türkolojiyi kapsamaktadır. Enstitünün 30 000 (1965) ciltlik bir kitaplığı vardır. Enstitü «Istanbuler Forschungen» (İstanbul Araştırmaları) adlı bir monografi serisi (bugüne kadar 26 cilt) ve «Istanbuler Mitteilungen» (İstanbul Bildirileri) adlı bir dergi (bu güne kadar 15 cilt) yayınlamaktadır. Ayrıca, bu enstitünün birçok yayınları daha vardır.

D. A. I. un İstanbul kolu tarafından Boğazköy, Bergama, Milet, Didyma, Myus, Panionion, İznik ve İstanbulda kazılar yapılmıştır. Enstitünün müdürleri: M. Schele (1929 - 1937); Kurt Bittel (1937 - 1960); R. Nauman (1960 tan beri).

DEUTSCHES MUSEUM [*doyçes muzeum*] (Alm. = Alman Müzesi), eskiden Berlinde bulunan Alman devlet müzelerinin Alman sanatı bölümünün adı. Müze eşyasının büyük bir kısmı Wiesbaden'a taşınmış ve orada depo edilmiştir (1953).

DEUTSCHES MUSEUM VON MEISTERWERKEN DER NATURWISSENSCHAFT UND TECHNIK [*doyçes muzeum fō maystırverkın der naturvisınşaft und tehnik*], tabiat bilimlerinin, tekniğin ve endüstrinin tarih içindeki gelişimini orijinal makinalar ve aygıtlar, maketler,

modeller, deneme tesisleri, resimler ve krokilerle göstermek amaciyle Oskar von Miller tarafından München'da kurulmuş (1903) bir müze. 1925 yılında müzeye ayrılmış olan alanda yapılan yeni müze binasının 36 000 m^2 lik bir sergi yeri vardır. Müze binası İkinci Dünya Harbinde harabolmuştur. D. M. un tabiat bilimleri ve teknik bilgiler kitaplığında 340 000 cilt kitap vardır. Ayrıca zengin yazma koleksiyonları, portreler, planlar ve madalyalar da bu kitaplığı değerlendirmektedir. Koleksiyon ve kitaplık bölümlerinin bulunduğu binaya, 1935 te açılmış olan salonlar kısmı da eklenmiş bulunmaktadır. Bu kısımda 2 600 kişilik bir kongre salonu ile birçok konferans salonları vardır.

DEUTSCHES MUSEUM, München

DEUTSCHES REICH [*doyçes rayh*] (= Alman devleti): 1. Eski Alman devleti (911 - 1806). Bu devletin resmî adı XI. yüzyılın başından beri Roma devleti ve XV. yüzyıldan beri de Kutsal Roma - Germen İmparatorluğu olmuştur.

2. Bismarck'ın kurduğu Alman imparatorluğunun, Weimar Cumhuriyetinin ve nasyonal-sosyalist Almanyasının adı.

DEUTSCHES THEATER [*doyçes teatir*], Berlinde kurulan eski bir tiyatro. Modern piyesleri oynamakla tanınmıştır. Meinigen tiyatro kumpanyasının klasik tarihî geleneğini devam ettiren Adolf l'Arronge tarafından 1883 te kurulmuştur. 1894 ten 1905 e kadar Otto Brahm bu tiyatroya natüralist bir üslûp kazandırmıştır. 1905 te Max Reinhard, barok üslûbunu getirmiş ve sahnede hem realist, hem de romantik ve sembolik olmak üzere her çeşit oyunlara yer vermiştir. D. T. Birinci Dünya Harbi sırasında dağılmış ve 1933 te kısa bir süre için Heinz Hilpert tarafından yeniden canlandırılmıştır.

DEUTSCH - KRONE (Coğ.) : bk. WAŁCZ RADUN.

DEUTSCHLAND [*doyçland*], Almanyanın Almanca adı.

DEUTSCHLAND ÜBER ALLES [*doyçland über ales*] (Alm. = her şeyin üstünde Almanya), 1841 de Hoffmann von Fallersleben'ın bestelediği ve halkın çok sevdiği bu besteyi gerek 1919 da Weimar Kurucu Meclisi, gerek Federal Cumhuriyet hükümeti millî marş olarak kabul etmiştir. Ezgisi, Haydn'ın eseri olan Avusturya ulusal marşının aynıdır.

DEUTSCH - ÖSTERREICH [*doyç - österrayh*], 1917 yılına kadar Alpler ve Sudetler bölgesinde, Avusturyada Almanların yerleşmiş bulunduğu yerlere verilen ad. Avusturya - Macaristan imparatorluğunun yıkılmasından sonra, 12 kasım 1918 tarihinde bu topraklarda Republik Deutsch-Österreich (Alman - Avusturya Cumhuriyeti) kuruldu (Yüz ölçümü 118 000 km^2; nüfusu 10,4 milyon).

Saint - Germain Antlaşması ile 1919 yılında Güney Tirol İtalya'ya, Sudet bölgeleri Çekoslavakya'ya verildi. Devletin yeni adı Republik Österreich (Avusturya Cumhuriyeti) oldu. Bk. AVUSTURYA.

DEUTSCH - RUSSISCHE NAPHTAGESELLSCHAFT [*doyç rusişe naftagezelşaft*] (kısaltması: Derunapht), yakıtlarla madenî yağların sürüm ve satışını sağlamak amaciyle Doğu Almanya Cumhuriyetinde kurulmuş olan toptan ticaret teşkilâtı. Merkezi Berlin dedir. Orta Almanya yakıt üretiminin % 60 ının dışa satım ve sürümünü sağlar ve Doğu Almanya Cumhuriyetinin benzin istasyonlarının % 60 ını elinde bulundurur. Yıllık ticarî kazancı 40 - 60 milyon doğu markı arasındadır.

DEUTSCH - SÜDWESTAFRIKA (Coğ.): bk. GÜNEYBATI AFRİKA (İng. South - West Africa; Afrikaans dilinde: SUIDWES AFRIKA).

DEUTS [*doyts*], Rhein (Ren) nehrinin sağ kıyısında Köln şehrinin bir semti. 1888 de şehir sınırları içine alınmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra D. ta büyük bir sergi sarayı kurulmuştur. İlk çağlarda D., Rhein nehri üzerindeki köprüyü koruyan bir Roma kalesi idi. Ortaçağın baş larında adı Divitia idi; sonradan Tuitium adını almıştır. 1002 yılında St. Heribert D. ta bir Benedictusçu manastırı kurmuştur. 1230 da D. şehir olma hakkını kazanmış ve imparatorluk şehirleri statüsüne bağlı olan Köln şehrine karşı başpiskoposlara bir üs vazifesi görmüştür.

DEUTZIA [*doytsia*], Taşkırangiller (Saxifragaceae) familyasından bir bitki cinsi. Bitki yazın yeşil, dal ve yaprakları karşılıklı durumlu bir ağaççıktır. Yaprakları yumurta ya da mızrak biçiminde dişli, çiçekleri ak ya da pembe renklidir. Bu bitki cinsinin 50 kadar türü Himalaya, Çin, Japonya ve orta Amerika'da yetişir. Birçok ülkelerde park ve bahçelerde yetiştirilen önemli bir süs ağaççığıdır. Bazı türleri Türkiye park ve bahçelerinde de yetiştirilmektedir.

DEUX DÉCEMBRE [*dö desâbr*] (Fr. = 2 aralık), Fransada 2 aralık 1851 de cumhur başkanı prens Louis - Napoléon tarafından yapılan hükümet darbesine verilen ad. Morny (b. bk.) nin yönettiği bu darbe Yasama Meclisine karşı yapılmış ve bu meclisin, imparatorluğun yeniden kurulmasına karşı duran belli başlı cumhuriyetçi ya da monarşist üyeleri yakalanarak sürülmüşlerdir. V. Hugo ile Schoelcher'in bu darbeye karşı örgütlendirmeye çalıştıkları halk dayanışı, başlarında Mareşal Saint - Arnaud ile General Magnan bulunan Paris ordusu komutanlarının suç ortaklığı sayesinde ve millet vekili Bandin'in bir barikat üzerinde vurulup ölmesiyle çabucak kırılmıştır. Karma komisyonların verdiği sürgün hükümleri de muhalefeti iyice sindirmiştir.

DEUX - MERS [*dö mer*] (Fr. = iki deniz) **KANALI** (Fr. adı: **Canal des Deux - Mers**), Akdenizle Atlas Okyanusu arasında açılması tasarlanmış olan bir kanal. Fransanın güneybatısından geçirilmesi düşünülen bu kanal, yüksek tonajlı gemilere yol verecek şekilde yapılacaktı. (Bugün Garonne ırmağının yan kanaliyle güney kanalı, yalnız ırmak gemilerinin geçmesine elverişli büyüklüktedir.)

DEUX - MONTAGNES [*dö montąñ*] (İng. adı: **Two Mountains**): 1. Kanada'da (Quebec), Ottawa'nın kuzey kıyısında, 27 000 kişilik bir County; merkezi Sainte Scholastique'tir.

2. Quebec gölü kıyısında, Ottawa ile Saint - Laurent ırmaklarının birleştiği yerde bulunan Quebec gölü.

DEUX - NÈTHES [*dö - nęt*], Konsüllük ve İmparatorluk zamanında, Fransada 1801 de kurulmuş bir il. Adını, topraklarında akan iki ırmağın adından almıştır. Brabant'ın kuzey parçası ile Anvers markiliği ve Malines senyörlüğü topraklarından meydana gelmişti.

DEUX - PONTS [*dö põ*] (Coğ.): bk. ZWEIBRÜCKEN.

DEUX - SÈVRES [*dö sęvrî*], Fransanın batı kesiminde bir departman. Kuzeyde Maine - et - Loire, doğuda Vienne, güneyde Charente ve Charente - Maritime, batıda da Vendée departmanlariyle çevrilidir. Bu departman başlıca eski Poitou, Aunis ve Saintonge departmanlarının bazı kısımlarından meydana gelmiştir. Önce din savaşlarında, daha sonra Fransız Devrimi sırasında Vendée ayaklanmasında zarar görmüştür. Yeşil otlakları, çiçek bahçeleri, kanalları, Ortaçağla Rönesans çağından kalma tarihî anıtlariyle tanınmıştır. Ekonomisi tarıma dayanır. Tahıl, sebze, meyva yetiştirilir ve şarap çıkarılır. At, katır, sığır, keçi, evcil domuz beslenir ve tavukçuluk yapılır. Dışarıya bolca yumurta ve süt çıkarır. Tarım ürünleriyle kerestecilik ve bir kısım küçük sanayi kollarında hareketli bir ticaret alanıdır. Departman merkezi Niort'dur. Yüz ölçümü 5 998 m^2; nüfusu 321 100 dür.

DEV, DİV, DİVE ya da DARVAND, Zerdüşt dininde kötülük ruhlarına verilen ad. Sayıları hesapsızdır; başkanları Ahrimandır; başkanın emrinde, görevleri altı Amşaspand ile savaşmak olan altı cin (dev) vardır; Ahriman ise Amşaspandlar'ın başkanı olan Hürmüz (Hurmuz, Ormuzd) ile savaşır. Bunlardan sonra drujlar gelir ki bunların da görevleri Hürmüz'ün yarattığı ruhlar tarafından yapılan iyilikleri, mümkün oldukça engellemek ya da ortadan kaldırmaktır. Bu kelime Zend dilinde «şeytan» (iblis) anlamına gelen *deva*'dan türemiştir (*Zeus*, *Deus*, *dies* kelimelerindeki *div* kökü «parlamak» anlamına gelir).

Türk masallarında D. in özel bir yeri vardır. Pek iriyarı, güçlü, korkunç insan biçiminde düşünülür. İnsanlar gibi yaşarlar. Dişisi, erkeği vardır. Evlenirler, çocukları olur. Masal kahramanları kimi zaman «D. ler ülkesi» ne düşerler. Burada birçok zekâ oyunları ile, biraz safça yaradılışta olan D. leri kandırıp ellerinden kurtulurlar. Bu D. ler her zaman kötülük yapmazlar. Kimi zaman ele geçirdikleri insanları yerler, ama bunu açıkça yapmaz, kahramanlarının uyumasını beklerler. Masal kahramanı bunu öğrenir, uyumaz, türlü oyunlarla D. leri uğraştırır. Sonunda istediğini yapar ve kurtulur. D. ler gündüzleri işe giderler. Anaları evde kalır, yemeklerini hazırlar. Masal kahramanı, D. ler diyarına düşünce iş görmekte olan bu «D. anası» nın memelerine yapışarak emer, böylece onun oğulluğu olur. D. anası ona iyilik yapmaya çalışır, oğullarından saklar, yapması gerekli işleri öğretir. D. ler peri padişahının kızını ya da başka birçok insanları kaçırır, saraylarında (çoğu zaman kırk odalı) saklarlar. Masal kahramanı sevdiği kızı kurtarmak için saraya girer. Bir yandan kendi zekâsiyle, bir yandan D. anasının yardımiyle başarıya ulaşır. D. leri zor kullanarak alt etmeye imkân yoktur. Ancak oyunla, zekâ ile ellerinden kurtulmak mümkün olabilir. D. lerin ülkesi Kaf Dağının arkasındadır.

DEV BOYLU KUŞ (*Aepyornis maximus*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Boylu kuşlar (Aepyornithes) takımının Boylu kuşgiller (Aepyornithidae) familyasından bir tür. Pleistosen ve Alluviyum devirlerinde Madagaskar'da yaşamış, bugün soyu tükenmiştir.

DEV GURAMİ (*Colisa fasciata*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Cennet balığıgiller (Anabantidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 12 cm dir. Hindistanda yaşayan bir süs balığıdır.

DEV KANGURU (*Macropus giganteus*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Keseliler (Marsupialia) takımının Kangurugiller (Macropodidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 210, kuyruğu 90 cm dir. Dişisi erkeğin 1/3 ü kadar küçüktür. Art ayakları çok uzun ve kuvvetlidir. Avustralyada yaşar.

DEV KANGURU

DEV KARA KURBAĞASI (*Bufo marinus*), Omurgalı hayvanlardan Amfibyumlar (Amphibia) sınıfının Kurbağalar (Anura) takımının Kara kurbağasıgiller (Bufonidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 14 - 25 cm dir. Yaşayan kurbağaların en büyüğüdür. Orta ve Güney Amerika adalarında yaşar. Böcek ve karınca yer. Kış sonunda suya geçerek yumurtlar.

DEV KOLİBRİ (*Patagona gigas*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Gök kuzgunumsular (Coraciiformes) takımının Kolibrigiller (Trochilidae) familyasından bir tür. Kolibrilerin en büyüğüdür. Uzunluğu 20 cm dir. Tüyleri yeşil, kırmızı, ak ve kahve rengi karışıktır. Güney Amerikanın batısında yaşar.

DEV KÖPEK BALIĞIGİLLER ya da DİK BURUNLUGİLLER (*Lammidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Köpek balıkları (Selachii) takımının Yıldız omurlular (Asterospondyli) alt takımına giren bir familyası. İri boylu, solungaç yarıkları uzun olan türleri içine alır. İki sırt yüzgeci ve bir anus yüzgeci vardır; gözlerinde niktitant zarı bulunmaz. Dik burunlu harharyas (Lamma cornubica), canavar balığı (Carcharadon carcharias) ve sapan balığı (Alopias vulges) iyi bilinen türleridir. Çok korkunçtur, sularda çok dolaşır.

DEV KROMOZOMLARI, böcek larvalarının bölünmeyen hücrelerinde görülen çok büyük kromozomlara verilen ad. İlk defa Balbiani adlı bir İtalyan tarafından *Chironomus* adlı bir sineğin larvalarının tükrük bezlerinde bulunmuş, sonra başka cins sinek larvalarının tükrük bezlerinden başka bağırsak, yemek borusu ve Malpighi kanalcıklarının

hücrelerinde de görülmüştür. Öteki vücut kromozomlarından çok daha (100 katı kadar) büyüktür, üzerlerinde enine bir bantlaşma gösterir. Bu bantların yerleri ve sayıları sabit olup D. K. haritaları yapılmasına yardım eder. D. K. nın oluşumu üzerine çeşitli hipotezler vardır (Politen hipotezi ve halka hipotezi). Son hipoteze göre, homolog kromozom çiftleri spiraller meydana getirir. Spiraller sıkışır, kırılır ve halkalar yaparak enine bantlı yapıyı meydana getirir. Larva hayatının sonuna doğru D. K. ihtiyarlar, bantları azalır, sonunda böcek erginleşirken larva ve pupaya ait öteki dokularla birlikte parçalanarak yok edilir (histoliz olayı).

DEV KULAĞI (*Strombus gigas*), Omurgasız hayvanlardan Yumuşakçalar (Mollusca) dalının Karından ayaklılar (Gastropoda) sınıfının Önden solungaçlılar (Prosobranchia) takımından bir tür. Kabuğu topaç şeklinde kısa olan spiralli ucu sivri olur. Kabuk ağzının dış kenarı genişlemiştir. Yüksekliği 25 cm dir. İnci meydana getirir. Atlantik Okyanusunun batısında yaşar.

DEV PANGOLİN (*Manis gigantea*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Pullu hayvanlar (Pholidota) takımının Pullu memeligiller (Manidae) familyasından bir tür. İri ve uzun yapılıdır (105 cm). Hızlı koşar, ağaçlara tırmanır. Gece hayvanı olan D. P. böcek yer. Batı Afrikada yaşar.

DEV SEMENDER (*Magalobatrachus maximus*), Omurgalı hayvanlardan Amfibyumlar (Amphibia) sınıfının Kuyruklular (Urodela) takımının Gizli solungaçlıgiller (Cryptobranchidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 150 cm ye kadar çıkar. Esmer kırçıl, koyu lekelidir. Başı yassı olur. Ön ayaklarda 4 er, art ayaklarda 5 er parmak vardır. Çin ve Japonyanın dağ sularında yaşar. Yenir.

DEV VARAN (*Varanus komodoensis*), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Varangiller (Varanidae) familyasından bir tür olduğu için çok avlanmaz, korunur. Ölü ve canlı hayvanları yutarak beslenir. Komodo (b. bk.) adasında yaşar.

DEV YENGEÇ (*Macrochira kaempfferi*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Kabuklular (Crustacea) sınıfının On ayaklılar (Decapoda) takımının Sürünücüler (Reptantia) alt takımının Yengeçler (Brachyura) bölümünün Örümcek yengecigiller (Majidae) familyasından bir tür. Birinci yürüme ayakları açık olarak 3 m gelir. Japonyada yaşar.

DEV YILDIZLAR, hacimleri ve salt parlaklıkları büyük yıldızlara verilen ad. Russel diyagramında D. Y. ın ana koldan ayrı bir kol meydana getirdiği ve salt parlaklıklarının ya da ışınım salma güçlerinin büyük olduğu görülmektedir. Onların yarıçapları, güneşin yarıçapının ortalama 30 katı büyüktür (bk. CÜCE YILDIZLAR). Renkleri daha çok sarı ve kırmızıdır; bu renkler, F, G ve M spektrel sınıflara karşılıktır. Kitaplarda ve kataloglarda D. Y. ın spektrel sınıfını gösteren harfin sol tarafına g (giant) yazılır. D. Y. ın yoğunlukları güneşinkine göre daha az, sıcaklıkları da beyaz yıldızlara göre daha sönüktür. Güneşin yüzey sıcaklığı yaklaşık olarak 6 000° C olduğu halde, kırmızı devlerinki 3 000° C - 4 000° C arasındadır. İki yıldız aynı sıcaklıkta ya da aynı spektrel sınıfta olduğu halde biri dev, öteki normal (ana kolda) yıldız olabilir. Meselâ υ Geminarum ve HD 180 619 yıldızların spektrel sınıfları aynıdır, ikisinin de aş. yu. 3 000° C sıcaklığı vardır. Fakat birincinin salt parlaklığı $-0{,}3^m$, ötekinin $+9{,}8^m$ dir. O halde υ Gem. ötekinden $10{,}1^m$ daha parlaktır; bu fark, birincinin ışınım gücünün, ötekinin 10 000 katı olduğunu gösterir. Yarıçap hesabı yapılırsa, υ Gem. un yarıçapının öbürününkünün 100 katı olduğu görülür.

Russel diyagramında D. Y. ın yığıldığı kolun üstünde ve altında daha az sayıda yıldızların serpildiği görülmektedir. Üst devler ve alt devler adlariyle anılan bu yıldızlar, aslında ışınım gücü bakımından normal devlerden farklıdır. α Orionis (Beteigeuze = İkizlerevi) yıldızı üst devlere örnek olarak verilebilir. Onun salt parlaklığı -3^m, spektrel sınıfı M3 tür. Buna göre, α Orionis, ana kolda bulunan M3 sınıfındaki bir yıldızdan 16 kat kadar daha parlaktır; yarıçapı ise normal bir yıldızın yarıçapından 1 000 kat kadar büyüktür. Üst devler, devlerden 10 kat daha büyük, 100 kata kadar daha çok ışınım gücüne sahip olabilir. Alt devler ise, oranlarda olmak üzere devlerden daha küçük ve sönüktür.

DEVA, Hindistan'da genel olarak tanrısal varlıklara verilen ad. Bu ad, seyrek olarak büyük tanrılara, fakat pek sık olarak küçük tanrılara verilir. Kelimenin kökünden anlaşıldığına göre, Hint tanrıları, aslında tabiatın ışık ve ısı olaylarının kişileştirilmesinden doğmuştur: Gün, şafak, güneş, ay, şimşek ve yıldızlar gibi. Yunan tanrıları gibi Brahma dininin tanrıları da sonsuz değil, sadece ölümsüzdür; hattâ bu ölümsüzlüğü de her zaman elde edemezler; ancak bazı çilelere katlanarak ve dinî perhizlerle arınarak ona ulaşabilmişlerdir. Ne tüm güçlü (*kadîr*), ne de tüm bilici (*alîm*) dirler; daha üstün çilelere katlanan biri tarafından tanrılıkları ellerinden alınabilir. Buddha dininde D. lar Buddha'ların hizmetinde ve karma yasasına bağlı kimseler derecesine indirilmiştir.

DEVA (Mac. **Déva**), Rumanya'da, Mureş (Mac. Maros) ırmağının kıyısında, Arad'ın güneydoğusunda bir kasaba. Transilvanya (Mac. Edély) eyaletinde Hunedoara (Mac. Hunyad) bölgesinin merkezidir. Nüfusu 13 000 dir. Bu tarihî kasabada, XIII. yüzyılda kurulan eski bir kale vardır.

DEVA, Wales Eyaleti (İngiltere) nin kuzeyindeki Dee ırmağının Latince adı.

DEVA ya da DEVANA CASTRA [*devana kastra*], İngiltere'de Chester'ın Latince adı.

DEVADĀSİ (Sanskr. = tanrıların hizmetçisi), Hint Brahmanlarında kutsal dansöz. Efsaneye göre, tanrı İndranın gözdeleri ve dansözleri olan D. ler apsaras'lar soyundandır. Başlangıçta salt dinî bir faaliyet olan bu çeşit dansözlük ortadan kalkmaktadır. Bu düzen, Hindistanın birçok devletlerinde yasaklanmış, ancak güneyde kalmıştır. D. ler çocuk yaşta iken (sekiz yaşına gelmeden) bir tapınağa bağlanırlar; başlıcası putları dansları ve şarkılariyle eğlendirip onlara hizmetçilik etmek olan birçok görevleri vardır. Erkeklerle düşüp kalkmakta serbesttirler, ama gene de sayılırlar ve bazı üstünlüklere sahiptirler.

DÉVAI BIRÓ [*devoi biro*], **Mátyás** (aş. yu. 1500 - 1547), Reform hareketine karışmış Macar din adamı. Déva (Transilvanya) da doğmuş, Debrecen'de ölmüştür. Wittenberg'e gidip Luther ve Melanchton'la dost olmuş ve Augsbourg'daki yeni mezhebin inançlarına katılmıştır. Macaristanda «Macar Luther'i» saniyle ün almıştır. 1541 de Türk akınından kaçmak üzere Melanchton'un yanına sığınmış, daha sonra İsviçreye gitmiştir. 1543 te Macaristana dönmüş ve

Calvin'in öğretisini Macaristanda yaymaya başlamıştır. Bu tutumu dostu Luther tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Latince ve Macarca birçok eserler yazmıştır.

DEVA - LOKA (Sanskr. *deva* = tanrı; *loka* = dünya; «tanrı dünyası»), Hint mitolojisinde, *svarga*'yı ya da evreni meydana getiren üç bölgenin en yükseği olan İndra cennetini anlatır; bu üç bölge şunlardır: *bhur - loka* (dünya), *bhuvar - loka* (dünya ile güneş arasındaki alan), *svar - loka* ya da *svarga* (güneşin ötesindeki alan). Buddhistlerin D. L. ları ise salt metafizik bir anlam taşır ve yetkinliğin çeşitli basamaklarını karşılardı.

DEVALÜASYON (Fr. Dévaluation), para değerinin değiştirilmesi ile ilgili bir terim. Paranın, memleket içinde bir *iç değeri*, satın alma gücü, bir de dış memleketlerde *dış değeri* vardır. Her memleket paranın iç ve dış değerleri arasında bir kararlılığın sağlanması için bazı tedbirler alabilir. Bu tedbirler yerinde ve zamanında alınmazsa, iç ve dış pazarlarda, para değerinde değişiklik olur. Bu değişiklik, enflasyon ve deflasyon sonucunda da meydana gelebilir. Dış ülkelerde, parası altın esasına dayanan memleketlerin değişiklik ya da düşüş farkları az, altın esasına bağlı olmayan ve kâğıt para rejimleri yürürlükte bulunan memleketlerin düşüş farkı çok olabilir.

Enflasyonda para, değerini önce memleket içinde, sonra da dış memleketlerde kaybeder. Yalnız, para değerinin düşmesi ve düşürülmesi birbirine karıştırılmamalıdır. D. para değerinin devletçe düşürülmesidir.

Para değerinin düşürülmesi ya da değiştirilmesi, türlü şekil ve maksatlara dayanmaktadır. Paranın tamamı ya da bir kısmı madenî paralar (sikkeler) halinde ise, para değerinin değiştirilmesi sikkelerin kapsadığı değerli maden sayısının azaltılması ve bu azalan sayı yerine değeri olmayan başka madenler katılması şeklinde yapılır. Bu işlem, paranın iç pazarda değerinden düşmesi sonucunu doğurur. Bu işlem yapıldığı sıralarda dış ülkelerin parası altın ya da gümüş esasına dayanıyorsa, memleket parası ile dış memleket paralarının kapsadığı değerli maden sayısı ile oranları arasındaki fark kadar bir düşüş olur.

Ödeme araçları kâğıt para ya da tam değeri olmayan madenî sikkelerden ibaret bulunduğu zamanlarda D. işlemi, başka bir deyimle D. tedbirleri sadece paranın dış memleketlerde düşürülmesi maksadına dayanır. Bu gibi hallerde memleket içinde piyasadaki para biriminin standart olarak kabul olanan yabancı bir para birimine olan oranının azaltılmasiyle mümkün olur. Böylece memleket içinde paranın itibarî değeri korunmuş olur.

D. un yapılması türlü maksatlara dayanır. Bir enflasyonun arkasından para düşüşünü kabul ve tesbit etmek, D. anındaki değerinden daha aşağıya düşmemesini sağlamak, dış memleketler pazarlarında, rakip memleketlerin malları arasında ihracatı teşvik etmek ve ithalâtı düzenlemek gibi sebepler sayılabilir.

Bir enflasyondan sonra değerini kaybeden paranın düşüşünü ve yeni bir parite tesbit ermek yoluyla yapılan D. nun para değerinde ve alanında bir kararlılık yaratacağından ekonomik faydaları olur. Ancak, enflasyon şartları D. dan sonra da sürüp giderse, bu işlemden bir fayda beklenemez. Çünkü bu hal yeni D. ları gerektirir ki, bu halde de halkın, para kararlılığının sağlanmaması yüzünden yöneticilere karşı güveni sarsılır.

D., ithalâtın azaltılması ve ihracatın artırılması maksadiyle yapılırsa, mal gönderilecek ya da mal getirilecek memleketlerin karşı tedbirlere baş vurup vurmayacaklarına ve bu memleketlerde enflasyoncu ya da deflasyoncu eğilimlerin bulunup bulunmadığına dikkat etmek gerekir. Dış memleketlerde para değerinin düşürülmesi yoluyla ve ihracatı artıracak, ithalâtı kısacak şekilde düşünülen bir D. işleminde, iç pazarda fiatların mümkün olduğu kadar sabit kalmasına ya da artmaya eğilimli ise, bu artış oranının çok az olmasına özen gösterilir. Bu şartların dikkate alınmaması halinde D. işlemi sürekli olma niteliğini kaybeder.

D. tarih boyunca süregelen bir olaydır. Yalnız uygulama şekli ve dayandığı düşünceler değişiktir.

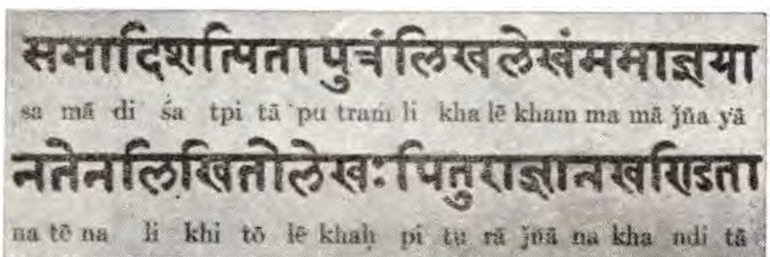
DEVAMBEZ [*dı̂vanbęz*], **André** (1867 - 1944), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Roma armağanını kazanmıştır (1890). Eserlerinin iki yönü vardır: Bir yandan akademik üslûpta kompozisyonlar ve portreler («Mecdelli Meryem'in İsa'yı ilk görüşü», «Yeşil ropdöşambrlı adam», «Louis Baschet'nin portresi» gibi); öte yandan «Le Rire» ve «L'Illustration» gibi dergilerde çıkan güldürücü çizgi resimlerle derinliğine bir perspektif içinde bir sürü küçük insanlarla dolu, günlük yaşayışı yansıtan tablocuklar («Paskalya yortusunda panayır yeri», «Pigalle meydanında 14 temmuz bayramı», «Commune devrinde barikat») yapmıştır. Bundan başka, birçok afiş resimleri yapmış ve Emile Zola'nın bir romanını resimlemiştir.

A. DEVAMBEZ

DEVANĀGARĪ (Sanskr. = gök şehrinde kullanılan), Hindistanda kullanılan en yaygın alfabeye verilen ad. Bu alfabe Brahmī yazısı (b. bk.) ndan çıkmıştır. Bugün Kuzey Hindistanda konuşulan en büyük diller (Hindî, Marāṭhī, Nepalī v. b.) bu alfabe ile yazılmaktadır. Sanskrit (b. bk.) de bu yazı ile yazılmıştır. Kuzey Hindistanda kullanılan Bengālī, Pencabī (Gurmukhī), Gucerātī v. b. yazıları da bu alfabeye yakındır. Buna karşılık Güney Hindistanda kullanılan yazılar, bu alfabeye benzemez.

D. yazısı soldan sağa yazılır. Bu alfabe bir hece yazısıdır. Fakat bu prensip ancak Hint dillerinde çok kullanılan *a* sesinin heceye girdiği hallerde uygulanır. Bütün uzun vokaller ve konsonlardan sonra gelen *i* ve *u* vokalleri, özel işaretlerle belirtilir. Bu işaretler konsondan önce ya da sonra

DEVANĀGARĪ YAZISINDAN BİR ÖRNEK

konulabildiği gibi, sessiz harfin üstüne ya da altına konulabilir. Vokaller kelime başında ve konsonlardan sonra, alfabede kabul edilen normal biçimlerinde yazılır. Bir heceye giren bütün konsonlar bir işaret (ligature) ile belirtilir; bu *ligature*'e her konson işaretinin karakteri belirten kısımları girer.

DEVAPRAYAG ya da DEOPRAYAG, Hindistan'da, Ganga ırmağını meydana getiren Bhagirathi ve Alakenda sularının kavuşağında, Hinduların hac yeri olarak tanınan bir yer.

DEVÂSİR (eski adı: **Felec**), Arabistan yarımadasında, Asir'de bir vâdinin adı. D. i büyük Dehna çölünün sınırları içinde kabul eden coğrafyacılar da vardır. Bunlara göre, D. Dehna'nın kuzeybatı sınırını meydana getiren büyük bir çöküntü alanıdır. Asir sınırları içinde düşünülürse Şahran ve Bişa vâdileri gibi batı - doğu doğrultusunda uzanan bir vâdidir ki, Asir'in tahıl ambarlarından biri olarak kabul olunur. Bu vâdi Yemame'nin kuzeybatısına kadar uzanır. D. adı, bölgede yerleşen bir Arap kabîlesinin adıdır. Bu kabîle, «iri ve azgın arslan» anlamına gelen *devser* kelimesinin çoğulu (*Devâsir*) ile anıldığından, bu kabîlenin yaşadığı Felec vâdisi de aynı adla tanınmıştır. Devserlerin bir kolu Irak'a da yerleşmiş olduğundan burada kendi adlarını taşıyan köyler meydana getirmişlerdi. Müslüman Arap egemenliği çağından önce el - Hire'de İran'a bağlı bir beylik kurmuş bulunan Lahmî emirlerinden Numan b. El Münzir bu kabîle erlerinden özel bir alay meydana getirmişti.

DEVAUX [*dîvọ*], **Paul** (1801 - 1880), Belçikalı devlet adamı. Brugge'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. 1830 ihtilâlinden sonra Millî Kongreye seçilmiş, devlet bakanı olduktan sonra da prens Léopold ve Saxe - Cobourg'un adaylığını önermiş ve Londra barış antlaşmasının hazırlanmasında temsilciler arasında bulunmuştur. 1863 yılına kadar millet vekilliği etmiş, Liberal Partının başında bulunmuştur.

DÉVAVÁNYA [*dęvovāño*], güneydoğu Macaristan'da, Debrecen şehrinin güneybatısında bir şehir. Nüfusu 15 319 dur.

DEVE, Çift tırnaklıların Geviş getirenler grupunun Camalidae (Devegiller) familyasının Camelus alt familyasına giren omurgalı bir hayvan. D. nin vücudu iri, bacakları ve boynu uzun, sırtı hörgüçlüdür. Ayakları iki parmaklı, tabanı yastık gibi yumuşaktır. Bu özelliği sayesinde kuma batmadan rahatça yürüyebilir. Günümüzde D. ye ancak evcil olarak rastlanmaktadır. D. ler iki hörgüçlü Asya D. si (Camelus Bactrianus) ve tek hörgüçlü Afrika ya da hecin D. si (Dromedarius) olmak üzere ikiye ayrılır. Her iki tür de dayanıklı yük hayvanlarıdır. Hörgüçlerinde yağ şeklinde besin depo edebilmeleri, burun deliklerinin kum girmeyecek şekilde kapanabilmesi, açlık ve susuzluğa günlerce dayanabilmeleri sayesinde kurak memleketlerde atın yerini almışlardır. Ayrıca D. nin sütünden ve tüyünden de faydalanılır. Eti yenebilir.

DEVE: Bir hörgüçlü

Tarih: D., Sumerler zamanında biliniyordu. Sumerler D. ye «dağ fili» adını takmışlardı. Daha sonra Hititler, Hurriler ve İranlılar D. yi ordularında kullanmışlar, hattâ Büyük İskender bile fil yerine D. yi kullanmıştır. Romalılar ve Araplar da deveden geniş ölçüde faydalanmışlardır. D., bugün bile çöllerde göçebe kavimlerin, özellikle Büyük Sahra bölgesi ahalisinin hayatında yük ve binek hayvanı olarak önemlidir.

Türkiyede D.: Yurdumuzda da yetiştirilmektedir. D. en çok İzmir, Aydın, Manisa, Antalya, Konya, Tokat illerimizde ve güneyde aşiretlerin çok olduğu Urfa, Gaziantep ve Mardin illerimizde görülür. Motörlü araçların çoğalmasiyle yurdumuzdaki D. sayısında bir azalma görülmüş, deve sayısı 1938 de 105 000 iken 1948 de 90 000 e düşmüştür. Bugün sayıları 65 000 kadardır. En yayılmış tür, tek hörgüçlü Anadolu D. si olmakla birlikte, Suriyeden yurdumuza getirilen tek hörgüçlü celep D. si ve iki hörgüçlü Asya D. si ya da bohur D. türlerine de rastlanmaktadır.

DEVE: İki hörgüçlü

DEVE DİKENİ (*Alhagi camelorum Fisch*), Baklagiller (Papilionaceae) familyasından bir bitki türü. D. D. doğunun step çöllerinde yetişen 20 - 50 cm yükseklikte, yazın yeşil dikenli bodur bir ağaçtır (Resim). Dikenleri 1 - 2,5 cm uzunluğunda, yaprakları küçük, elips şeklinden mızrak şekline kadar değişir, 1,5 - 2 cm uzunluğunda, tam kenarlı ve tüysüzdür. Çiçekleri kırmızı renkli ve az çiçekli salkım durumundadır. Meyva düzensiz legumen, 1 - 3 tohum taşır.

Bitkinin kökleri çok derin toprak katlarına kadar iner ve taban suyuna erişir. Onun için D. D. taban suyu göstericisi olarak tanınmaktadır. İç Anadolu stepinde geniş top-

DEVE DİKENİ

luluklar meydana getiren D. D. yetiştiği yerlerde taban suyu derinliği 5,5 - 6 m derinliktedir ve kökler bu derinliğe kadar inmektedir.

D. D. Türkiye'den Himalaya'ya kadar olan bölgelerde kurak step ve çöllerin, kurağa dayanıklı önemli bir bitkisidir. Çöllerde develerin önemli yiyeceğidir.

D. D. nin başka bir türü (Alhagi maurorum Medic.) 50 - 70 cm yüksekliğinde ince tüylü ve dikenli bodur bir ağaççıktır. Bu türün dikenleri daha uzundur. Özellikle Mısır ve İran'ın kurak bölgelerinde çok yaygındır. Her iki tür de yurdumuzun kurak bölgelerinde yetişmektedir.

DEVE DİKENİ YİYENLER, deve dikeni ile beslenen hayvanlara verilen genel ad.

DEVE KUŞU (*Struthio*), Karinasızlar (Lat. Ratitae) alt sınıfından bir kuş cinsi. Özellikle, bu cinsin kuzey Afrikanın çorak bölümlerinde yaşayan bir türü olan *Struthio camelus*, nesli tükenmemiş kuşların en büyüğü olup boyu 1,50 - 1,75 m yi, ağırlığı da 150 kg ı bulur. D.

DEVE KUŞU

kuşları çok hızlı koşabilirler, fakat çok büyük olan kanatları uçmalarına elverişli değildir. Başları ve boyunları ince tüyle, vücutları ipek gibi yumuşak büyük tüylerle kaplı, uylukları hemen hemen çıplak, ayakları ikişer parmaklıdır. Erkeklerinde vücut tüyleri kara, kanatlarla kuyruk aktır. Dişilerle genç erkekler kül renginde olur. Bu hayvanlar özellikle kanat ve kuyruk tüylerinden yararlanmak için evcilleştirilir. Güney Afrika D. K. (Struthio camelus australis) ile doğu Afrika D. K. (Struthio camelus molybdophanes) ayrı alt türlerden sayılır.

DEVE TABANI (*Monstrera deliciosa Liebm.*), Yılan yastığıgiller (Araceae) familyasından, yurdu tropik Ame-

DEVE TABANI

rika olan, sarılıcı ve yaz kış yeşil bir bitki türü. Büyük ve delikli yaprakları, uzun hava kökleri ile evlerde, salonlarda çok yetiştirilen bir süs bitkisidir. Meyvaları yenir.

DEVEBOYNU, Erzurum'un 6 km doğusunda bir boyun. Yüksekliği 3 050 m dir. Bu boyun alanının güneyinde Palandöken Dağları (3 160 m), kuzeyinde Oluklu Dağ (2 445 m) ın bir devamı uzanır. D. ve çevresi, tepelik ve yer yer çukurluktur. Doğudaki ülkelerden uzanan yollar, bu boyundan geçer. D. Doğu Anadolu'nun kilit yeridir. Tarihte D. nun önemli yeri olmuştur. Bu boyunun doğusunda Pasinler, batısında Erzurum ovaları uzanır.

DEVECİ BARDAĞI (Bot.): bk. LOHUSA OTU.

DEVECİKONAĞI, Bursa ilinin Mustafa Kemal Paşa ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 530 (1960), 20 köyü ile birlikte bucak nüfusu 8 657 (1960) dir. D., bağlı olduğu ilçenin güneydoğusunda, Mustafa Kemal Paşa Çayı üzerinde olup ilçeye 25 km lik bir yol ile bağlıdır. Doğu ve güney tarafları dağlık ve tepeliktir. Güneydoğuda Devecik Dağı (900 m) vardır. Bu dağlarda fundalıklar, ormanlar bulunmaktadır. Halkın başlıca geçim kaynağı tarımdır.

DEVEGİLLER (*Camelidae*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Çift parmaklılar (Artiodactyla) takımının Geviş getirenler (Ruminantia) alt takımının Topuk tabanlılar (Tylopoda) üst familyasına giren bir familya. İri yapılıdır. İki parmağı olan uzun bacakları vardır. Mideleri 3 gözlü olup kırkbayır bulunmaz. Alyuvarlarının söbe biçimi ile öteki memeliler arasında bir özellik gösterir. Boynuzları yoktur. Bazı türleri, özellikle çöl yaşayışına uymuş (deve türleri) dayanıklı hayvanlardır. Yük taşımada ya da binek hayvanı olarak kullanılır. Develerin sırtlarında 1 - 2 hörgüç bulunur. Asya, Afrika ve Amerikada yaşar. Tek hörgüçlü deve (Camelus dromedarius), iki hörgüçlü deve (C. bactrianus), lama (Lama glama). alpaka (L. glama pacos), guanako (L. guanicoe), vikunya (L. vicugna) tanınmış türleridir.

DEVELER (Zoo.): bk. DEVEGİLLER.

DEVELİ ya da EVEREK, Kayseri iline bağlı bir ilçe. İlçe merkezi olan D. nin nüfusu 12 923 (1960), ilçeye bağlı Bakırdağ bucağı ve 50 köy ile birlikte ilçe nüfusu 49 749 (1960) dur. İlçede nüfusu 1 000 i geçen 9 köy vardır. Nüfusu 500 den çok köy sayısı 26 dır. İlçe toprakları Erciyes dağının güneyine düşer, batı bölümünde D. Ovası (b. bk.), doğu bölümünde D. Dağları uzanır.

Erciyes dağı çevresinin başlıca yerleşme yerlerinden biri olan D., küçük bir şehir özelliği gösterir. Burası D. Ovasının kuzeydoğu ucunda, ova ile kenarındaki tepelerin birbirine yanaştığı yerde, bahçeler ortasındadır. Deniz yüzünden yüksekliği 1 150 m ye varır. Bu bahçelerde meyva ağaçları, sebzelikler, bağlar vardır. D kasabası yüz yıl kadar önce, şimdiki yerinin 3 km güneydoğusunda, 1 275 m yükseklikte (şimdiki yerinden 125 m kadar yüksekte), tepeler arasındaki dar bir boyunda bulunmakta iken yavaş yavaş aşağıya inmiştir. Bu yer değiştirmenin sebebi, eski yerinde ekilebilir toprakların darlığı ve dağlar arasında kalmış sapa durumudur. D. bu yeni yerinde gelişmiş, tepedeki eski kasaba birkaç yüz nüfuslu bir köy haline gelmiştir. Eski D. nin indiği bu yeni kasaba. Everek adını almıştır. D. kasabası, toprakların daha geniş olduğu ve yolların daha kolay uzanabildiği bu yeni yerine indikten sonra İç Anadolu'nun büyük kasabalarından biri olmuştur. Bir süre Everek adı ile anılmış olan bu kasaba, ilçe adının D. olması dolayısiyle D. adiyle tanınmıştır. İlk yer değiştirme yıllarından bir süre sonra kasabanın büyümesi duraklamış, böylece kasabanın nüfusunda son yarım yüzyılda 3 500 gibi bir artış olabilmiş, toprak zengin olduğu halde kasaba oldukça sönük kalmıştır. Kazancın yeter derecede olmaması yüzünden, uyanık ve aydın olan halk büyük şehirlere göç etmiştir.

Yol bakımından D. içerlek bir yerdedir. Kayseri - Niğde demiryoluna ve şosesine 35 km lik bir yol ile bağlıdır. Çevresindeki kasabalara ise, daha dar yollarla bağlı bulunmaktadır. Bu arada Erciyes'in doğusundaki Tekir Yaylası (2 150 m yükseklikte bir boyun) üzerinden Kayseri'ye uzanan bir yol varsa da, bu yol işlek değildir.

D. de haftalık pazar kurulur. Burada Ürgüp taraflarından gelen elma, armut ve üzüm, Avanos'tan gelen çanak ve çömlekler, ovadaki Sindelhüyük köyünün sepetleri, Çukurova'nın ve çevrenin kavun ve karpuzları satılır. D. çevresinde yetiştirilen sebzeler ihtiyaca yetmez. Geçim kaynakları arasında tahıl (buğday), kitre, yapağı, büyük ve küçük baş hayvanlar, av derisi vardır. İçme ve kullanma suyu çevredeki kaynaklardan (Elbiz kaynağı gibi) borularla getirilmiştir. Kasaba elektrikle aydınlatılır. D. de çeşitli derecelerden okullar ve bir hastahane vardır.

DEVELİ OVASI, İç Anadoluda, Erciyes dağının güney ve güneybatısında uzanan geniş bir ova. Yüz ölçümü 1 000 km² den çoktur. Develi ve Yeşilhisar kasabaları arasındaki doğu - batı uzunluğu 35 km, kuzey ve güney uçları arasındaki uzunluk 30 km ve girintileri ile birlikte 40 km kadardır. D. O. Yukarı Kızılırmak bölgesinin en büyük ovasıdır. Bu ovayı uzun bir süre faydasız, hattâ zararlı olarak bırakan Sultan Sazlığı ise, Tuz Gölü ve çevresindeki bataklıklardan sonra, İç Anadolunun en büyük bataklığıdır. Bu geniş ova, batı ve doğu uçlarındaki kasabalara göre adlandırılarak Develi - Karahisar Ovası (bugün Develi - Yeşilhisar Ovası) adı da kullanılır. Ayrıca, yakınındaki bölümle ilgili olarak Yeşilhisar Ovası (birkaç yıl öncesine kadar Karahisar Ovası) da denir. Bu ovanın çok yeri suların taşkın zamanlarında, göl ve bataklık olur, ovanın hemen hemen yarısı sularla örtülür ki, bunların hepsine birden Sultan Sazlığı denir. Bu durum ovaya uzun bir süre özellik vermiş, bu yüzden D. O. adından çok, Sultan Sazlığı adı yer tutmuş, bu büyük ova bu sazlığın yeri gibi düşünülmüştür. Daha sonra ovanın en büyük yerleşme yeri olan Develi (b. bk.) ye dayanılarak D. O. adı yayılmıştır.

D. O. bir tektonik çöküntü yeridir. Ovayı çevreleyen yerlerde kırılmalar ve bunun sonucu olarak çökmeler olmuştur. Ovayı kuşatan dağ ve platolarla bu çöküntü alanı arasında morfolojik bakımdan da yeni kırılma yerleri (Pliyosen sonu ile Kuaterner) bellidir. Yer kabuğunun bu çöküntülerinden sonra beliren çukurluklar, uzak ve yakın çevredeki yüksekliklerden (Toroslar, Erciyes dağı gibi) inen akarsuların yığdığı sürüntü maddeleri (kil, kum, çakıl) ile birikmeler olmuş, bu olay bugüne kadar sürmüştür. Bu alüvyonların kalınlığının 20 - 30 m ve yer yer daha çok olduğu söylenebilir. Bu birikmelerden sonra, ovanın uçlarındaki bazı tepeler bir yana bırakılırsa, bütün ova geniş düzlükler biçimini almıştır. Bu düzlüklerin yanında dik ve kayalık yamaçlar yükselir. Bu yamaçlar D. O. nın değirmice olan biçiminin esaslarını çizmiştir. Ovaya inen birçok dere ve dereciklerle bu yamaçlar yer yer yarılmıştır. Yamaçların önünde, ovanın yüksekliği 1 100 - 1 150 m dir. Kum ve çakıllarla örtülü olan ve birbirine kaynaşmış yayvan birikinti konilerinden oluşmuş bulunan bu düzlüklerin önünde, ovanın ortasına doğru çok belirsiz bir eğimle alçalma olur, burada ova 1 050 m ye iner. İşte ortadaki bu yayvan çukurluk, taşkın sularının biriktiği sazlıklar, bataklıklar ve gölcük için bir çanak yeri olmuştur. Bu oluşu ile D. O., tektonik olayların doğurduğu, morfolojik şartların biçimlendirdiği kapalı tekne şeklinde bir alüvyal ovadır.

D. O., oldukça çok yağış alan bir yerdir. Yıllık yağış tutarı 400 mm kadardır. Yağmurlar daha çok ilkbaharda yağar. Ovayı çevreleyen yüksek dağlarda ise yıllık yağış tutarı 500 - 1 000 mm dir. Yağmur mevsimlerinde ve kar erimeleri sırasında, bu yüksekliklerden inen dereler D. O. na bol su getirir, ovada taşkınlara, sazlık ve geçici göllerin belirmesine yol açar. D. O. na sularını gönderen yerlerin, ovanın yağış alanı olarak değeri 2 200 km² yi geçer. Dağlardan birçok derelerin inmesi, ovanın kenarlarından birçok gür kaynakların çıkarak ovaya akması, taban suyunun oluşmuş bulunması ovanın hidrografik şartlarını elverişli bir duruma getirmiştir. Yazın kurak, sıcak geçmesi ve buharlaşmanın çokluğu yüzünden ovadaki sular çekilir, sazlıklar yer yer bataklık durumunda kalır, ortada yine bir bataklık-

tan başka bir şey olmayan 1 - 2 m derinlikte bir göl (Yay Gölü, Kurbağa Gölü, Deve Gölü gibi adlar verilir) kalır.

D. O. nın toprak örtüsü kalın (çok yerde 1 m ye yakın), nemli ve bol hümüslüdür. Çok yerinde koyuca renkli bataklık dibi toprakları görülür. Ovanın toprakları, yerine göre, kumlu, killi ve biraz çakıllıdır. Ancak, bu topraklarda yer yer çorak, tuzlu toprak özelliği de belirmiştir. Bu tuzlu toprak örtüsü yüzde olup birkaç mm kadardır. Ova topraklarındaki tuzlulaşma, şimdilik sadece üsttedir. Ovanın başlıca iki yerinde tuzlu topraklar kuzeydoğu ve kuzeybatı bölümlerinde çok yer tutmuştur. Ovanın 1/8 i çorak toprak durumundadır. Yıl içinde ovanın sular altında kalmayan yerleri birkaç yılda tuzlulaşmağa başlamaktadır.

Uzun bir süre bataklık, sazlık ve bundan doğmuş bulunan sıtma tehlikesi yüzünden D. O. çok seyrek nüfuslu olarak kalmıştır. Sıtmadan korunmak için halk ova kenarındaki yüksekçe yerlere çekilmiştir. Bu yüzden D. O. nda birkaç köyden başka yerleşme yeri yoktur. Köyler ve kasabalar ova kenarındaki yamaçlarda sıralanmıştır. Ova zamanla iyice tenhalaşmış, Türkiyenin en seyrek nüfuslu yerlerinden biri (km^2 ye 2 - 3 kişi) olarak kalmıştır.

Suyu ve verimli toprakları bulunan D. O. ndan bugün az faydalanılmaktadır. Ovanın kenarlarında ve özellikle buralardaki köylere yakın yerlerde tarla ve bahçe tarımı yapılır. Niğde, Kayseri çevreleri, Uzunyayla davarcılarının koyunları eylülden nisana kadar D. O. nda kışlarlar. Ayrıca, Kayseride pastırmacılık yapan ya da pastırmacılara satmak üzere sığır sağlamış bulunan sürekçiler de ovaya iner, hayvanlarını temmuzdan ekime kadar barındırırlar.

Yollar ya ovanın kenarından ya da kenarlara yakın yerlerden geçer. Başlıca kasabalar ya ana yol boyundadır (Yeşilhisar gibi) ya da ana yola bir başka yol ile bağlıdır (Develi, Yahyalı gibi). Topografik şartlar elverişli olduğu halde, zaman zaman türlü derecelerden su baskınlarına uğramış bulunan asıl ovadan geçen bir yol yoktur.

DEVENTER [*dęvîntîr*], Holanda'da, Ijssel'in doğusundaki Overijssel eyaletinde bir şehir. Nüfusu 51 800 (1956) dür. Nehir limanı, ayrıca Zwolle ve Almelo ile kanal bağlantısı vardır. D. eski bir ticaret merkezidir. D. yüksek okulları, sömürge ziraatı okulu, büyük baş hayvan pazarı, halı, makine ve ballı çörek fabrikalariyle tanınmıştır. Şehrin eski bölümünde ortaçağdan kalma iki kilise vardır. Eski eserleri arasında ileri Gotik üslûbundaki Lebuinus kilisesi, belediye dairesi (1694), «köşk» (cephe kısmı 1632) ve ileri Gotik üslûbunda De Waag Müzesi (1528; merdiven bölümü 1643) anılabilir.

DEVENTER: De Waag Müzesi

DEVENTER [*dęvîntîr*], **Hendrik Van** (1651 - 1724), Holandalı yara cerrahı. La Haye'de doğmuş, La Haye yakınındaki Voorburg'ta ölmüştür. Anatomide leğen üzerinde ilk çalışanlardandır. Modern ebeliğin babası sayılır. En önemli eseri, Latince *Operationes chirurgicae novum lumen exhibentes obstetricantibus* (Doğum hekimlerine yeni ışık tutan cerrahî operasyonlar) tur [2 bölüm, 1701 - 1733].

Deventer çapı (Anatomi): Leğen kemikleri (*pelvis*) üst boğazının eğik çapı.

Deventer leğeni: Ön ve arka bölümleri arasındaki aralığı normalden dar olan leğen. Buna **yassı leğen** de denilir.

Deventer tekniği (Doğum hekimliği): Doğmak üzere olan çocuğun döl yolu (*vagina*) ağzına kıçı ile ve kolları kalkık olarak gelmesi durumunda, dölütün aşağıdan çekilerek ön (yani ananın karnı yönündeki) kolunun, yukarıdan çekilerek de arka (yani ananın sırtı yönündeki) kolunun, kurtarılması.

DEVERAUX, İngiliz ailesi. Essex kontu (Earl of Essex) sanını taşımışlardır. Bk. ESSEX KONTLARI.

DEVERGIE [*dîverjî*], **Marie Guillaume Alphonse** (1789 - 1879), Fransız deri hastalıkları hekimi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1857 de Tıp Akademisi üyesi olmuştur. Eserleri: *Médecine légale théorique et pratique* (Kuramsal ve uygulamalı adlî tıp) [1835]; *Traité pratique des maladies de la peau* (Deri hastalıkları uygulamalı ana kitabı) [1854].

Devergie durumu: Ölülerde dirseklerle dizlerin bükük, parmakların kapalı ve ayak bileklerinin gevşek ve uzamış durumu.

Devergie hastalığı: Kepeksi pullar meydana gelmesiyle beliren çeşitli deri hastalıklarının adı (*Pityriasis rubra pilaris*).

DEVÉRIA [*dîvęria*], **Achille** (1800 - 1857), Fransız

A. DEVÉRIA: «Alexandre Dumas père'in portresi»

ressamı, gravürcüsü ve taşbasmacısı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Özellikle değerli bir taşbasmacı olarak tanınan D., dört yüzden çok portre yapmıştır; en tanınmışları Victor Hugo'nun, Alexandre Dumas'nın, Lamartine'in ve Liszt'in portreleridir. D., aynı zamanda romantik çağdaki zarif hayatın belli başlı tanıklarından biridir. 1848 de Cabinet des Estampes (basma resimler müzesi) ın müdür yardımcılığına, 1857 de de müdürlüğüne getirilmiştir.

DEVÉRIA [*dıı̣ẹria*], **Eugène** (1805 - 1865), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, Pau'da ölmüştür. 1827 de «IV. Henri'nin doğumu» (Louvre) adlı eseriyle Salon'a katılmış, büyük bir başarı elde etmiş, birkaç yıl boyunca genç romantiklerin en ünlüsü olarak tanınmıştır. Sonraki eserlerinde Louvre Müzesi için yaptığı tavan resmi sayılmazsa, kendisinden bekleneni vermemiştir.

E. DEVÉRIA

DEVERON [*devîrın*], doğu İskoçya'da, Aberdeenshire ve Banffshire'da bir ırmak. Aberdeen'in batısından çıkar. Kuzeydoğu doğrultusunda Aberdeenshire ilinden geçer ve Banffshire yakınında Kuzey Denizine dökülür. Uzunluğu aş. yu. 95 km dir.

DEVERS [*dẹvîrz*], **Jacob** (1887), Amerikalı general. New - York (Pennsylvania) ta doğmuştur. West Point subay okulunu bitirdikten sonra topçuluğun en iyi teknisyenlerinden biri olarak sivrilmiştir. 1940 ta general olan D., 1943 - 1944 yıllarında Akdeniz bölgesi savaşlarında Eisenhower'a ve Wilson'a yardımcılık etmiştir. 1944 te Amerikan ve Fransız kuvvetlerinden meydana gelen 6. ordular grupu başına getirilen D., Provence çıkarmasını yönetmiş ve 1945 zaferine kadar bu görevde kalmıştır. Amerikan kara kuvvetleri komutanlığında bulunduktan sonra 1949 da ordudan ayrılmıştır.

DEVÈS [*dîvẹs*] **SIRADAĞLARI,** Fransada, Massif Central'de, Velay'in güneybatısında, 1 463 m yüksekliğinde bir volkanik bölge. Ortalama yükseklik 800 - 1 200 m olmasına rağmen, bu yaylalarda toprağın verimliliği dolayısiyle arazinin büyük bir kısmı işlenmiştir.

DEVÈZE [*dîvẹz*], **Albert** (doğ. 1881), Belçikalı politikacı. Ieper (Fr. Ypres, Alm. Ypern) de doğmuştur. 1920 - 1925 ve 1932 - 1936 yılları arasında savunma bakanlığı, 1939 yılına kadar iç işleri bakanlığı, 1949 - 1950 de başbakanlık ve savunma bakanlığı yapmıştır.

DẸVĪ (Sanskr. = «tanrıça»), Hindistanda, hangi dinden olursa olsun dişi tanrılara, özellikle şeytanlıkla nitelenmiş olanlara verilen ad, Śivacılık (Brahmanlığın iki büyük mezhebinden biri; bu mezhebe göre en büyük tanrı Śiva'dır) ta ise bu ad Śiva'nın iyiliği ya da kötülüğü temsil eden Prithiwī, Pārvatī, Umā, Gaurī, Durgā, Kālī, Mahā - Kālī, Tārā gibi türlü şekilleri kişiliğinde birleştiren Śakti (Śiva'nın eşi baş tanrıça) sine verilir.

DEVIENNE [*diviẹn*], **François** (1760 - 1803), Fransız flütçüsü ve bas flütçüsü. Joinville'de doğmuş, Charenton'da ölmüştür. 1795 te Konservatuvarda flüt öğretmenliği yapan D., tekniğine yenilik getirdiği nefesli sazlar için birçok eserler bestelemiştir. *Les visitandines* (Visitation tarikatı rahibeleri) [1792] onun eseridir.

DEVILLE, Henri Etienne Sainte - Claire: bk. SAINTE - CLAIRE DEVILLE, Henri Etienne.

DÉVILLE - LÈS - ROUEN [*devịl le ruẹ̃*], Fransada, Seine - Maritime departmanının Rouen arrondismanına bağlı, bir Commune. Nüfusu 8 037 dir. Sanayi merkezidir; boru, kâğıt malzemesi, kazan, makine fabrikaları, kumaş tezgâhları, çuval, kireç, yapıştırıcı maddeler fabrikaları, gemi yapımı tezgâhları vardır.

DEVILS LAKE [*dẹvîlz leyk*], kuzey Dakota'nın kuzeydoğu bölümünde tuzlu bir göl. Uzunluğu aş. yu. 45 km dir.

DEVİM (Fr. Mouvement): bk. HAREKET.

DEVİMLİ ELEKTRİK (Fiz.): bk. ELEKTRİK.

DEVİMSİZ ELEKTRİK (Fiz.): bk. ELEKTRİK.

DEVİNDUYUM (Fr. Sens kinesthésique, Alm. Kinästhetischer Sinn, Yun. *kinaisthesis* = hareketlerin algılanması), deri yoliyle değil, kas, kiriş ve eklemlerdeki sinir uçları yoliyle olan ve beden durumu, beden hareketleri ile bu hareketlerin karşılaştığı direncin algılanmasını sağlayan duyumlar. Kas duyumu, çok yüksek bir ayırdetme gücüne sahiptir; bu duyum yoliyle % 05 oranındaki ağırlık farkları algılanabilir. Fakat D., daha çok bilinçli olmayan bir refleks şeklinde, hareketlerin şiddetinin ölçüsünün ve düzenleştirilmesinin denetim ve yöneltimine yarar.

DEVİR, Arapçada «dönmek, dolanmak» ve «bir şeyin kendi yörüngesi üzerinde hareketi» anlamına gelen bir söz.

Birçok bilimlerde, bu sözün gerçek anlamından özel ve değişik anlamlar taşıyan çeşitli terimler ortaya çıkmıştır. Astronomide D., sabit yıldızların ve gezegenlerin bir dolanım süresidir. Sonraları dairevî hareket özelliğine de önem verilmeyerek, daima olagelen astronomik olayların başlangıcı ile sona ermeleri arasındaki süreye denilmiştir. Bir gezegenin, yörüngesi üzerinde hareket ederken aynı noktadan iki geçişi arasındaki süreye de D. denir (Haley kuyruklu yıldızının 76 yılda bir arza yaklaşması gibi). Yerin, sabit bir yıldız önünden art arda iki geçişi arasındaki süre, yıldızal D. dir. İlkbahar noktasından iki geçişi arasındaki zaman farkı da bir D. dir ki, bugün kullanmakta olduğumuz takvim yapılırken temel olarak alınan dönencel yıl, bu devir süresinden ibarettir.

Presesyondan dolayı kutup noktası sabit değildir; yer değiştirir ve 26 000 yılda bir kez aynı nokta kutup noktası olur. Yani gök kutup noktası, 26 000 yılda bir kez devrini tamamlar. Bir kamerî aydan ibaret olan güneşin bulunduğu meridiyene iki kez gelişi arasında geçen süreye «Devr - i içtimaî» adı verilir. Bir de «Devr - i kamerî» vardır. Süresi 19 yıldır. Bunun arkasından gelen devrede ay, arza ve güneşe göre aynı durumda bulunur.

Astrolojiye göre, yıldızların hareketleri yalnız zamanla değil, yeri, oluşu, çeşidi ve nitelikleriyle de ilgilidir. İlk yeri Babil olan, sonraları Hint yoliyle İslâma geçen astrolojiye göre, evrenin başlangıcında bütün gezegenler Koç (Hamel) burcunda bulunuyordu. Birkaç milyon yıl sonra yine aynı burçta toplanacağı zaman bu evren, eski durumuna dönecek, yok olacak ve her şey yeniden başlayacaktır.

Astrologların bir kısmına göre, evrenin sırasiyle 7 gezegen tarafından yönetildiği kabul edilmektedir. Her gezegenin egemenlik süresi 1 000 ya da 7 000 yıl sayılır. Her gezegen devrinde büyük bir peygamber ya da filozof gösterirler. D. lerin bağlı bulunduğu yıldızın tabiatına göre ayrı niteliği vardır. Bu D. lerin de en kötüsü, bugün içinde bulunduğumuz Kamer (Ay) devridir.

Tarihçiler de D. deyimine kendilerine göre anlam verirler. Önemli olaylara, ulu kişilere göre devrin süresini ya da sınırını belli ederler. Taş devri, atom devri, Kanunî devri v. b. gibi.

Mantıkta D., Aristo'nun söz ettiği tanım ve tasım yanlışına verilen addır. Tanımlanacak ya da ispat edilecek şeyin, bu amaçla getirilen «mukaddime» de aslında var olmasından ibarettir.

İslâmda batınî fırkalardan biri olan İsmaililer, insanlığın dinî tarihini bir sayı sistemiyle D. lere ayırmışlardır. Bunlara göre âlemin tarihi, Âdem'den kıyamete kadar yedi D. e ayrılır. Bunlardan her biri de ayrıca yediye bölünmüştür. Gerek büyük, gerek küçük D. lerin başında birer nâtık bulunur. Peygamberlerin devri, altıncı büyük D. dir. İsmail b. Cafer ya da onun oğlu Muhammed, yedinci ve sonuncu devrin başında bulunur.

Tıpta, bir sıtma (humma) nöbetinin süresine D. denir.

Aruzda, muvaşşah Arap edebiyatında bir edebî çeşit ve bir nazım şeklidir. Bu şekil, çeşitli vezinlerde aynı ya da değişik kafiyeli 4 - 10 kıtadan meydana gelmiştir. Bunun her kıtasına beyit ya da D. adı verilmiştir. Kafiyesi tekrarlanmayan bölümlerine *gusn*, ortak kafiyeli olan bölümlerine de *kufl* denilmiştir. İşte Arap aruzunda muvaşşah ve zecel çeşitlerinde gusn ve kufl'un dışında, manzumenin en büyük bölümünü içine alan beyitlere D. adı verilir.

D., aynı zamanda tasavvufta çok önemli yeri olan bir terimdir. Sudûr ve tecelli kuramı gereğince maddî alem olan şu dünyaya düşen her varlık önce cemat (cansız), sonra bitki, sonra hayvan, sonra da insan şekillerinde tecelli eder. Belirli gelişmeyi tamamladıktan sonra «insan - ı kâmil» durumuna gelir. Daha da ilerleyerek «fena fillah» aşamına, yani Tanrı'nın varlığında yok olmak suretiyle hakka ulaşır. Kavsi uruc kuramına göre, Vücud - ı mutlak (mutlak varlık, Tanrı) a döner. Ya da Vücud - ı mutlaktan anasır (elemanlar) âlemine iner ki, buna kavs - i nüzûl denir. İşte mebde ve mead (başlangıç ve dönüş) dan söz eden bu harekete D. adı verilir.

Bektaşîlerin D. i ile mutasavvıfların D. i arasında birtakım ayrılıklar görülür. Onların D. inde maddî bir tenasüh (metempsychosis) vardır. Bu görüşe göre, yaşarken hayvan niteliği taşıyan bir kişi, öldükten sonra aynı hayvanın kılığına bürünerek yeniden bu âleme gelecektir.

Fuzûli, *Matla - ul - itikad*'ında tenasühe inananların kanılarını şöyle anlatıyor: «Kâinat tabiî olarak dairevî bir hareketle dönmektedir. Yüce varlıklar dönmekte ve süflî varlıkları etkilemekte, süflî varlıklar da sonsuz olarak devretmektedir.

Çevresi sarılmış bir durumda olan ruhlar da aynı şekilde, çeşitli bedenler arasında dolaşırlar. Her anda bir dönüş tamamlanır ve yeni bir dönüş başlar. Bu dönüşler ve D. ler sonsuz olarak birbirini izler.»

Sözlerinin özü şudur: «Değişen D. ler ve dönüşler arasındaki çeşitli cisimler ve bedenler, ruh için, evrim yolunun mutluluk ya da şakilik aşamalarıdır. Bahtlı olan, kendi cisminden daha şerefli bir cisme geçendir. İşte bu geçişe tenasüh denir.»

Töre (örf) de D., ıskat - ı salât anlamına gelir. Ölen bir kişinin «hayrını, devrini yapmak» gibi sözlerde geçer.

Aslı şudur: İslâm dinine göre, namaz, oruç gibi bedenle yapılan ibadetleri herkes kendisi yapmakla yükümlüdür. Başkası yerine bu ibadetleri yapmak caiz değildir. Hz. Muhammet: «Bir kimsenin orucunu başka bir kimse tutamaz ve namazını kılamaz; fakat onun için yoksullara bağış (sadaka) ta bulunabilir.» demiştir.

Namaz karşılığı fidye vermek için de dinde herhangi bir yargı yoktur. Ancak, oruç tutamayacak kadar yaşlanıp acze düşenlerin, her oruç için birer fidye vermesinin gerektiği Kuranda belirtilmiştir.

İşte, sonraları gelen din adamlarınca oruçtaki fidyeye benzeterek ve Peygamberin sözündeki sadaka verme öğüdünden yararlanarak namaz borcu olan ölü kişiler adına mirasçıları tarafından fidye verilerek, namaz borcu olan ölüyü Tanrı'nın bağışlayacağı umulmuştur. Böylece, ölenin mirasının üçte biri tutarında bir para ayrılır. Her namaz için bu paradan yoksullara bir doyumluk fidye verilir. Bu para namaz borcunu karşılamadığı takdirde de başka bir yola gidilir. O zaman ıskat - ı salât için ayrılan para bir torbaya konur. Birkaç kişi halka şeklinde oturur. Sıra ile biri parayı Arapça «bağışladım» anlamına gelen *vehebtü* sözünü söyleyerek yanındakine verir. O da torbayı «kabul ettim» anlamına *kabültü* diyerek alır. Aynı şekilde bu para, birinden öbürüne devredilir. Böylece, her D. de bir şahıstan öbürüne geçerken paranın değeri bir kat daha artar. Para, önceden hesaplanan namaz borcuna denk olunca D. biter. Para açılır, muhtaçlara dağıtılır. Böylece bu işe dinî bir anlam verilir.

DEVİR, Ahmet Mithat'ın çıkardığı günlük bir gazete (1872). D. in birinci sayısında haber, politika, edebiyat, mizah, bilgi, maliye ve ticaret işlerinden bahseder denilmektedir. D. orta boyda 8 sayfa olup ilk sayısında hükümetçe kapatılması üzerine «Bedir» (b. bk.) çıkarılmıştır.

Aynı adda, aynı tarihte İzmirde haftada iki kere çıkan bir gazete daha vardı.

DEVİR ya da DEVRAN, eskiden tekkelerde mutriplerin - çok kez usullü ya da gelişi güzel usulsüz - okudukları kaside, övgü, ilâhi v. b. gibi dinî manzumelerin etkisiyle vecde gelen dervişlerin halka halinde döne döne zikretmeleri.

DEVİR ve FERAĞ, bir kişinin bir gayrimenkul üzerindeki tasarruf hakkını başkasına bırakması. Bir tarlanın mülkiyetinin D. ve F. ı gibi.

Buna benzer bir de D. ve temlik deyimi vardır ki, bir hakkın bir kişiden başkasına geçmesini sağlayan işlemdir. Alacağın D. ve temliki gibi. Birinci deyimle ikinci deyim arasındaki fark, ikincinin gayrimenkulden başka şeyler için de kullanılmasıdır.

DEVIZES [*divąyzez* ya da *divąyziz*], güney İngiltere'de, Wiltshire'da, Bristol şehrinin güneydoğusunda bir ilçe merkezi, ticaret kasabası ve yönetim bölgesi (Municipal Borough). Kennet ırmağı ve Avon Kanalı kıyısında kurulmuştur. Tahıl ticareti yapılır. Bir zamanlar dokumacılık merkezi idi. D. de bir kanal üzerinde gemiler için su düzeyini alçaltıp yükseltmeye yarayan ve 29 havuzdan meydana gelen dikkate değer bir cetvel vardır. Nüfusu 7 892 (1951) dir.

DEVLET, belli bir ülkede, bir hükümete ve ortak kanunlara bağlı olarak yaşayan bir milletin ya da bir milletler topluluğunun meydana getirdiği siyasî topluluk.

Belli bir ülkede yaşayan bireyler ve aileler kendilerini belirli bir düzene göre yönetecek bir şefin otoritesini kabul edince bir D. meydana gelmiş olur. Eski Yunanlılar buna *polis*, Romalılar da *civitas* derlerdi. Her iki milletin de bu kavramı «şehir» anlamında kelimelerle belirtmeleri, başlangıçta D. sınırının az çok genişlemiş bir şehir sınırından başka bir şey olmamasından ileri geliyordu.

D. kendisini meydana getiren kimselere, yani uyruklarına birtakım hizmetler yapar; bir kısım görevleri kendi üzerine alır, bireylere ise, D. in yönetim şekline göre genişlikleri değişen çalışma alanları bırakır. Bazı kimseler D. in, yalnız onun tarafından görülebilecek olan savunma, diplomasi, adalet, iç güvenlik ve maliye işleriyle yetinmesi gerektiği düşüncesindedirler; başkaları da, D. in çeşitli derecelerde ekonomi ve toplum işlerine de karışmasını isterler. D. in üzerine aldığı görevler XX. yüzyıl başından beri pek çok artmıştır.

D. ler, uluslararası durumları bakımından olsun, iç yapıları ya da hükümet şekilleri bakımından olsun, birbirlerinden ayrılır. Bazılarında D. in egemenliğini, kırallık ve imparatorluklarda olduğu gibi kıral ya da imparator denilen bir kişi temsil eder ve D. monarşik olur; bazı D. ler de cumhuriyet şeklinde olur. Ayrıca hükümetler de demokratik, aristokratik, monarşik, mutlak monarşik ya da mutedil monarşik olabilirler. Böylece her D. in ayrı bir karakteri olur. Fakat bir D. in gerçekten var olabilmesi için, yukarıda sözü edilen iki ana şartın yerine getirilmiş bulunması gerekir: 1. Belli bir ülkede yaşayan bir insan topluluğunun hukukî olarak kişilik kazanması, 2. Aldığı kararları yerine getirebilecek kuvvete sahip egemen bir otoritenin kurulmuş bulunması.

Devletlerin doğuşu ve tanınması: D. ler çeşitli şekillerde doğar: fetihler, paylaşmalar, monarşilerin evlenme ya da miras yolu ile birleşmeleri, bir yabancı D. in boyunduruğundan kurtulma, bir sömürgenin bağımsızlığa kavuşması. Yeni bir D. in hukuk bakımından var olabilmesi için tanınması, yani öteki D. lerin meydana getirdiği uluslararası topluluğa kabul edilmesi gerekir.

Devletlerin hakları ve görevleri: D. lerin temel hakları kuramı bugün artık hemen hemen yürürlükten kalkmış olmakla birlikte, genel olarak, D. lerin egemenlik ve bağımsızlık haklarına, eşitlik hakkına ve kendilerini temsil ettirme hakkına sahip oldukları kabul edilmektedir. Fakat D. lerin bazı ödevleri de vardır ve bunların yerine getirilmemesi uluslararası müeyyideler uygulanmasına yol açabilir. Meselâ 1935 te İtalyanın Habeşistana açtığı harp, Milletler Cemiyetince saldırı sayılmış, 1950 de Kuzey Korenin Güney Koreye açtığı savaş da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyince Amerika Birleşik Devletlerinin işe karışmaya çağrılmasına yol açmıştır.

Devletlerin yok oluşu: D. lerin var olmaktan çıkması çeşitli sebeplerden ileri gelir: toplum bağlarının çözülmesi, D. in çeşitli öğelerinin kendi istekleriyle ya da bunun tersine olarak ayrılmaları, bir D. i başka bir D. in kendine katması. D. lerin ortadan kalkmasiyle, egemenliğin devri, borçlar, antlaşmalar, kanunların yürürlüğü ve uyrukluk v. b. gibi çözülmesi gereken birtakım önemli problemler ortaya çıkar.

Devletlerin eşitliği: Eşitlik ilkesi, D. ler arası ilişkirin hiçbir hukukî eşitsizlikten zarar görmemesini gerektirir. Gerçekte ise, 1815 ten beri «büyük D. ler» in kendilerine hak olarak tanıdıkları imtiyazlar yüzünden bu ilke biteviye bozulmuş ve bozulmaktadır. Milletler Cemiyeti Konseyinde bu D. ler sürekli olarak üye sandalyesinde oturmuşlardı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde de aynı imtiyaz bugün Milliyetçi Çine, Amerika Birleşik Devletlerine, Fransaya, Birleşik Kırallığa ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine tanınmaktadır.

Devletlerin sınıflandırılması: D. ler *basit* ya da *bileşik* olur. Birinciler iyiden iyiye merkezileşmiş olan ve bölünmez bir bütün meydana getiren D. lerdir. Türkiye böyle bir D. tir. İkinciler, ortak bir hükümetin yönetiminde birleşmiş bulunur ve türlü türlü olur: 1. *Kişisel birlik*, her biri ayrı yönetime ve kanunlara sahip D. lerin bir hükümdar yönetiminde birleşmeleri şeklinde gerçekleşir. 1885 Berlin Kongresince kurulmasına karar verilip başına Belçika kıralı II. Leopold'un getirildiği bağımsız Kongo D. inin 1908 de bu hükümdar tarafından Belçikaya verilmesine kadar olan durumu bu tipin bir örneğidir. 2. *Gerçek birlik*'in özelliği, birliği meydana getiren D. lerin başkanının aynı kimse olması, özellikle diplomatik ve askerî olmak üzere ortak organlar bulunması ve dolayısiyle ortak bir yönetim ile ve kanunlarla yönetilmesidir. Bu şeklin örnekleri, 1825 ten 1905 e kadar İsveç - Norveç ve 1867 den 1918 e kadar Avusturya - Macaristan'dır. 3. *Devletler konfederasyonu* saldırmalara karşı savunma amaciyle ortaklaşa örgütlenmiş bağımsız D. lerin kurduğu birliktir. Örnekleri, 1848 den önceki Helvetia Konfederasyonu, yani eski İsviçre, 1866 dan önceki Germen Konfederasyonudur. 4. *Federal Devlet* her biri bağımsız olan D. lerin geniş ölçüde adem - i merkeziyet ilkesine göre yönetilmek ve özellikle savunma ve dış temsil ortaklığı kurmak yolu ile meydana getirdikleri birliktir. Örnekleri Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçredir.

D. ler ayrıca egemenlik dereceleri bakımından da sınıflanır: 1. Tam bağımsızlığa sahip olan egemen D. ler; 2. diplomatik temsilciliklerini yapacak kudretli bir D. in vasiliği altına konulmuş korunmalı D. ler, 3. süzeren bir D. e bağlı olan vasal D. ler. 1837 yılına kadar Rumanya prenslikleri ve 1908 yılına kadar da Bulgaristan bu durumda idiler.

Bir de büyük D. lerle küçük D. ler ve az gelişmiş D. ler ayırımı vardır.

DEVLET BAKANLIKLARI, çeşitli devlet işlerinin hükûmetçe daha iyi ve daha yakından izlenebilmesi amaciyle kurulmuş olan bakanlıklara verilen ad. D. B. ayrı ayrı bakanlıklar tarafından görülmekle birlikte, birbiriyle sıkı ilişkisi bulunan işleri yalnız olağanüstü zamanlarda değil, normal zamanlarda da koordine etmek ve başbakana devlet işlerinde daha serbest çalışabilmesi için bazı dairelerin başında bulunacak bir bakanın yardımını sağlamak ihtiyacından doğmuştur.

D. B. 13 eylül 1946 gün ve 4951 sayılı kanunla kurulmuştur. Adı geçen kanunla biri başbakan yardımcılığı olmak üzere iki devlet bakanlığına yer verilmiştir. Bu kanunu değiştiren 26 haziran 1962 gün ve 55 sayılı kanuna göre, bugün üç başbakan yardımcılığı ve üç devlet bakanlığı vardır. Bu bakanlardan devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olanlardan birincisi, Devlet Planlama teşkilâtı; ikincisi Devlet İstatistik Enstitüsü, üçüncüsü Devlet Personel Dairesi başkanlığı işlerine bakar. (Önceleri başbakanlığa bağlı olan Atom Enerjisi Komisyonu Sekreterliği 1964 yılında Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığına bağlanıncaya kadar işleri bu devlet bakanı tarafından yürütülmüştür.)

Hükümetçe ortak programa ve sorumluluğa bağlanmış işlerden kendilerine ayrılmış bölümleri «Anayasaya göre tek başlarına ya da birlikte sorumlulukları» kuralını değiştirmeden yönetmek ya da başbakan adına izlemek de D. B. nın görev ve yetkileri arasındadır.

DEVLET BORÇLARI, kamu kredilerine verilen ad. Devlet, kamu hizmetlerini bütçe ile karşılayamadığı zamanlarda, borçlanmak yoliyle yürütür. Devlet, bütçesiyle sağlayacağı gelirler karşılığı birtakım hizmetleri yürütmekle yükümlüdür. Bu gelirlerin, oranlanan nicelikte, zamanında ya da büyüklüğü bakımından sağlanamaması halinde, devlet borçlanma yoluna gider. D. B. kısa ya da uzun vâdeli olur. Bu bakımdan D. B. nı: 1. Kısa vâdeli ya da dalgalı borçlar, 2. Uzun vâdeli borçlar ya da istikrazlar olarak iki bölümde incelemek gerekir.

Kısa vâdeli (dalgalı) borçlar: Devletin birkaç ay ya da en çok bir yıl içinde ödenecek borçlarına kısa vâdeli (dalgalı) borçlar denir. Devlet, birçok hizmetlerin yürütülmesi sırasında, giderlerin karşılığı parayı, aralıksız sağlama zorunluluğundadır. Gelirlerin zamanında sağlanamaması ve kasa mevcudu bakımından yetersizliği gibi hallerde hazine, geçici bir zaman için, bonolarla borçlanır. Bu borçların bazı kere yükseldiği ve bazı kere de nicelik bakımından azaldığı göz önüne alınarak bunlara «dalgalı borçlar» adı verilmiştir.

Devlet gelirlerinin aylar bakımından tahsilâtı değişik olabilir. Bir dönemdeki tahsilât eksikliğinin karşılanması, mevsiminde yapılması gerekli bazı büyük çaptaki işlerin kasa mevcudu yetersizliği dolayısiyle sağlanması ya da bütçe açıklarının sağlanması amacı ile hazinece kısa vâdeli, düşük faizli bonolar çıkarılır. Bu dönemden sonraki uygun dönemde bu borçlar ödenir. Bütçe açığı sürekli olursa, bu borçlanmalar enflasyonla sonuçlanır. Büyük çaptaki işler için ilkin kısa vâdeli borçlanmaya gidilmesinin gerçek sebebi, borçlanma anında sermaye pazarının her bakımdan uzun vâdeli borçlanmaya uygun olmamasıdır. Bu çeşit borçlanmalar, sermaye pazarının uygun bulunduğu zamanlarda, uzun vâdeli borçlara çevrilir.

Uzun vâdeli borçlar (istikrazlar): Devletin, kısa vâdeli borçlarla, yeni vergiler ortaya koymak ya da eski vergilerin oranını artırmak yoliyle karşılayamayacağı hizmetleri ve giderleri olabilir Bu haller, daha çok savaşlar, büyük bayındırlık işleri ya da bir kalkınma zorunluluğu ile ortaya çıkar. Böyle olunca devlet, uzun vâdeli borçlanma yoluna gider. Bu borçlanmaya *istikraz* adı verilir. İstikrazların gerçek sebepleri arasında, hizmetten gelecek kuşakların da faydalanacakları göz önünde bulundurularak, borç yükünün bu kuşakları da kapsaması düşüncesi önemli bir yer alır. Gerçekten de, büyük hizmetlerin yürütülmesi, yeni vergilerin konması ya da eski vergilerin oranını artırmak yoliyle her zaman mümkün olamaz. Bunun sebepleri arasında, memleketlerin ekonomik yapıları, siyasî olanaklarının elverişli olmaması sayılabilir. Bu sebepler ve daha başka olanaklar karşısında, borçların ödenmesi uzun yıllara serpiştirilerek kuşaklar arasında bir dağıtım yapılmış bulunur.

Uzun vâdeli borçlar, ya memleket içinde *iç istikraz* ya da memleket dışında *dış istikraz* olarak yapılır. Devletin uzun vâdeli borçları, zorunlu ya da isteğe bağlı istikrazlar halindedir. Bu iki şekle bir de yurt severliğe dayanan istikraz şekli eklenmekte ise de, bunun da isteğe bağlı olma özelliği vardır.

Zorunlu istikrazlarda devlet ile ödünç veren arasında bir akit düşünülemez. Bu türlü istikrazlarda devlet, kişileri, tedavüle çıkarılan senetleri satın almağa zorladığı gibi, istikraz edilen paranın, faizlerinin ödenmesini de yüklenmiş değildir.

İsteğe bağlı istikrazlarda borçlanma, sermaye pazarlarına uygun koşullar gösterilmek yoliyle yapılır.

Devlet, bazı kere çeşitli tarihlerde yapmış bulunduğu istikrazların sürelerini ve çeşitli faiz oranlarını birleştirmek, değiştirmek gereğini duyabilir. Önceden yüksek faiz oranları ile yapılmış borçlanmalardan sonra, bundan sonraki dönemlerde, sermaye pazarlarının uygun olması ve faiz sınırının düşük bulunması göz önüne alınarak yapılacak bir iştir. Bu işlem, çeşitli faiz oranlarının uygun sayılabilecek bir faiz sınırına çevrilmesidir. Bundan dolayı borçların birleştirilmesi (tevhid - i düyun), borçların değiştirilmesi (tebdil - i düyun) olayı meydana gelir. Borçların birleştirilmesi ya da faiz sınırının değiştirilmesi olayı çok önemlidir. Normal koşullar altında, ödünç vermiş bulunanların ruh durumlariyle sermaye pazarlarının durumunun dikkatle izlenmiş olması şarttır. Çünkü ödünç verenlerin yeni koşulları kabul etmemeleri halinde önceden borçlanılan paraların hemen ödenmesi gerekir. Borçların değiştirilmesi işi hep devlet için en uygun görülen zamanlarda yapılır.

DEVLET DEMİRYOLLARI ÖRGÜTÜ, Türkiye Cumhuriyeti demiryolları işletmesi. Merkezi Ankarada bulunan Genel Müdürlük ile geçici müdürler kurulunca yönetilmektedir. Genel Müdürlüğün merkez kuruluşu, bir genel müdür, dört genel müdür yardımcısı, teftiş ve tetkik kurulu, başmüşavirlik ile 16 daireden meydana gelmiştir. Sözü geçen 16 dairenin genel müdür yardımcılarına bağlanış şekilleri konusunda iş bölümü yapılmıştır. Genel Müdürlüğe bağlı olarak şebekenin muhtelif yerlerinde işletme müdürlükleri vardır:

1. İşletme: Merkezi İstanbul (Haydarpaşa), 2. İşletme: Merkezi Ankara, 3. İşletme: Merkezi İzmir, 4. İşletme: Merkezi Sivas, 5. İşletme: Merkezi Malatya, 6. İşletme: Merkezi Adana, 7. İşletme: Merkezi İstanbul (Sirkeci).

Ayrıca, yine şebekenin muhtelif yerlerinde fabrika, hastahane, liman müdürlükleri ve tarım şeflikleri merkezleri vardır. Demiryolu örgütü içinde bulunan başka kuruluşlar da şunlardır:

Ölüm Yardım Cemiyeti (kuruluşu 1932), Yardımlaşma Derneği (kuruluşu 1946), Türk Demiryollar Derneği (kuruluşu 1950), Demiryolu Mühendisleri Cemiyeti (kuruluşu 1962), spor klüpleri, dinlenme kampları, kooperatifler ve işçi sendikaları ve federasyonu.

D. D. Ö. nde çalışanların giyimleri ve yiyecekleriyle yatacak yerleri de sağlanır.

Devlet Demiryollarındaki personel sayısı:

İşçi, çırak	30 000
Memur, hizmetli	28 363
	58 363

Bu toplamın fabrikalara düşen sayısı şöyledir:

İşçi, çırak	8 591
Memur, hizmetli	889
	9 480

Demiryollarında telekomünikasyon ve sinyalizasyon: Demiryolunun doğuşu ile işaret verme ve haberleşme sistemleri de zamanla gelişmiştir. Devlet demiryollarında kullanılmakta olan işaretler, Avrupa'nın birçok ülkelerinde kullanılan işaretlerin benzeridir. Ancak, son yıllarda yurdumuzda

da haberleşme konusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. Şimdiye kadar kullanılmakta olan Mors usulü telgraftan başka, taşıma işlerinin yoğun olduğu Haydarpaşa ve Ankara bölgesinde otomatik telefon, dispeyçer santralları gibi modern kuruluşlar vardır. Bu yeni sisteme demiryolculukta *merkezî trafik kontrolü* (C T C) denilmektedir. Modern telekomünikasyon sistemi demiryolu işletmelerine aşağıdaki faydaları sağlamaktadır:

1. Kaza olunca alınacak tedbirlerin ilgililere en kısa zamanda ulaştırılmasını sağlar.
2. Trenlerin ortalama hızını artırır.
3. Daha az görevli kullanmayı sağlar.
4. Örgütün taşıma gücünü artırır.
5. Her türlü gecikmeleri önler.
6. İşletmeler arasındaki iş birliğini sağlar.
7. Trenlerin sefere konmasını ve kaldırılmasını çabukça sağlar.

Türkiye demiryollarında önemli olaylar kronolojisi: 16 kasım 1851 de Osmanlı imparatorluğu sınırları içindeki ilk demiryolu olan Kahire - İskenderiye yolu için ferman çıktı.

23 eylül 1856 da İzmir - Aydın (Güzelhisar) demiryoluna imtiyaz fermanı verildi.

22 eylül 1857 de İzmir - Aydın demiryolunun ilk kazması Kemer mevkiinde vuruldu.

30 ekim 1858 de İzmir - Alsancak istasyonunun temeli atıldı.

19 ağustos 1867 de Abdülâziz Avrupa gezisinden döndükten sonra, sarayda toplanan bir Meclisi Hâs'ta, yapılması tasarlanan demiryollarının, baş vuracak yabancı sermaye temsilcisi ile anlaşılarak hemen yapılmasına karar verildi.

21 ağustos 1868 de Trakya demiryolu hattı için verilmiş olan imtiyaz gereğince İstanbulda Yedikule surları dışında yapıma başlandı.

1869 yılında Baron Von Hirsch'e verilmiş olan imtiyaz gereğince Rumeli demiryolunun yapımı ilerleyerek Yedikule - Küçük Çekmece bölümü 1871 de işletmeye açıldı.

1871 yılında Selânik'ten Dedeağaç yönüne demiryolu yapımına başlandı.

1 mayıs 1871 de Edirneden başlayarak Filibe yönünde demiryolu yapımına ve aynı gün Arda ırmağı üzerindeki büyük köprünün yapılmasına başlandı.

4 ağustos 1871 de Haydarpaşa bölgesinde Nafıa Nazırı Etem Paşa tarafından vurulan ilk kazma ile Haydarpaşa - İzmit demiryolunun yapımına başlandı. Hattın hızla yapılmasını sağlamak amacı ile aynı zamanda İzmit'ten de Haydarpaşa yönünde yapıma başlanmak üzere 7 ağustos 1871 de Nafıa Nazırı İzmit'e gitmişti. Hattın yapımına Nafıa Nezareti yüksek meclisi, İzmit yönündeki yapıma ise, Mutasarrıf Hasan Bey başkanlığında bir komisyon bakıyordu. Bu işte, Türk kurmay subayları ile birlikte birkaç İngiliz ve Fransız yol ve maden mühendisi de çalışıyordu. Haydarpaşa ve İzmit'ten iki yandan yapıma devam ederken, yolun İzmit'ten Eskişehir - Ankara yönüne uzatılması için de ayrı bir irade çıktı. 1873 te sadrazam ile maliye ve nafıa nazırları ve Üsküdar mutasarrıfı İzmit'e giderek, burada Ankara yönü yapımına başlama törenini yaptılar.

22 eylül 1872 de Haydarpaşadan başlayarak, Anadolu yakasında ilk demiryolu yapımına Haydarpaşa - Pendik arasında başlandı. Bu işletme ertesi yıl İzmit'e kadar uzatıldı.

26 nisan 1873 te Bursa - Mudanya yolunun yapımına başlandı. O tarihlerde Anadoluda yapılması kararlaştırılmış olan demiryollarının, geniş ya da dar hat olarak yapılması üzerinde uzun tartışmalar olmuş ve birçok kimseler tarafından bu konuda tasarılar verilmiştir. Hükümet tarafından Avusturyalı mühendis Presel getirtilerek Demiryolları Umum Müdürü olarak devlet hizmetine alınmıştır. Bu mühendise Anadoluda yapılacak olan demiryolu için incelemeler yaptırıldı.

Presel dar hat yapımı taraflısı idi. Hükümet bu fikri kabul etmedi. Ancak ikinci ve üçüncü derecedeki hatların dar hat olarak yapılması kabul olundu. İşte Mudanya - Bursa hattı bu ikinci derecede hatlar arasında dar olarak yapılmıştı. Bu hat ancak 19 yıl sonra, 4 nisan 1892 de işletmeye açılmıştır. 56 yıl hizmetten sonra, bu hat 18 ağustos 1948 de işletmeye kapatılarak tarihe karışmıştır.

1873 te İstanbuldan Edirneye kalkan bir katarla istasyonların telgraf makine ve demirbaşları dağıtıldı.

19 haziran 1873 te Filibe - Çorlu hattı işletmeye açıldı.

30 temmuz 1873 te Sirkeci gar binasının yapımına başlanması için Osmanlı hükümeti tarafından ilgili ortaklığa gerekli izin verildi.

20 ocak 1883 tarihli imtiyaza dayanarak 31 ocak 1885 te Mersin - Tarsus - Adana ortaklığı Londrada kurulmuştur. Bu ortaklığın sermayesi arasında Türk ve Fransız sermayesi de vardı. Hat 2 ağustos 1886 da işletmeye açılmıştır.

12 ağustos 1888 de Şark Demiryolları işletmeye açıldı. Bu hattın imtiyazı 1869 yılında 85 yıl süre ile alınmıştır.

23 mart 1889 da Haydarpaşa garı yapımı için imtiyaz verildi.

31 ağustos 1893 te Eskişehirden başlayarak Konya hattının yapımına başlandı.

1894 te Eskişehir Demiryol Fabrikaları kuruldu.

1898 de Alman imparatorunun İstanbulu ziyaretinden sonra, yani 10 ekim 1898 de Arifiye - Adapazarı hattının yapımı imtiyazı ve bu hattın ileride Bolu'ya kadar uzatılmasına dair rüçhan hakkı Anadolu Şirketine verildiği gibi, Haydarpaşa binasının yapımına da izin verildi.

1 mayıs 1899 da Haydarpaşa - Adapazarı hattının yapımına başlandı.

1 ekim 1899 da Haydarpaşa - Adapazarı hattı işletmeye açıldı.

16 ocak 1902 tarihinde Almanlara Bağdad Demiryolu imtiyazı verilmiştir. Haydarpaşadan Bağdada kadar uzun bir demiryolu yapmayı planlamışlar, Almanlar işletmesini bütün kâriyle üzerlerine almışlardı. Birinci Dünya Harbinden sonra Bağdad elden çıkınca Şark Demiryolları adiyle bu hat yine onlarda kaldı. Bu hat cumhuriyet devrinde satın alınmıştır.

20 şubat 1902 de Bağdad hattının yapımı 99 yıl süre ile Deutsche Bank'a verilmiş ve 1904 te işletmeye açılmıştır. Bu hat 31 aralık 1928 de satın alınmıştır.

13 nisan 1903 te Bağdad Demiryolları Şirket - i Osmaniyesi kurulmuş, bu hattın ilk bölümü olan Bulgurlu istasyonu aynı yılın ekim ayında işletmeye açılmıştır. Birinci Dünya Harbinde İngiliz birliklerinin Haleb'i almasından 3 hafta önce, yani 5 ekim 1918 de Bağdad hattı Nusaybin'e varmış bulunuyordu. Bağdad demiryolunun son parçası olan Musul - Karayalı hattı, İkinci Dünya Harbinin ilk yıllarında (17 temmuz 1940) işletmeye açılmış, böylece Bağdad - Telköçek arasında normal demiryolu bağlantısı kurulmuş oldu.

25 ekim 1904 te Konya - Bulgurlu hattı işletilmeye açıldı.

4 kasım 1909 da Haydarpaşa garı tesislerinin yapımı bitti.

1916 yılında Sarıkamış - Erzurum dar hattının yapımına Birinci Dünya Harbi sonlarında başlanmış ve Ruslar 0,75 m açıklıkta ve 174 km uzunlukta olan bu hattı, her yandan getirdikleri büyük işçi topluluklariyle 8 ay içinde bitirmişler ve işletmeye başlamışlardı.

20 temmuz 1921 de Demiryolları Umum Müdürlüğü Eskişehirden Ankaraya taşındı.

1 eylül 1922 de Bağdad Demiryolunun Mersin - Tarsus - Adana hattı ile Toprakkale - İskenderun ve Derbesiye - Mardin şube hatları da içinde olmak üzere Pozantı'dan Halep ve Nusaybin'e kadar olan bölümünü işletmek üzere Kilikya, Kuzey Suriye Demiryolları İşletme Şirketi adiyle bir ortaklık kurulmuş, adı bu ortaklığın daha sonra Bağdad - Halep, Nusaybin ve temdidi (B. A. N. P.) olarak değiştirilmiştir.

1923 te demiryollarında ilk olarak bilet basımevi kuruldu.

1 haziran 1923 te Anadolu - Bağdad Demiryolları şimendifer okulu ilk olarak Haydarpaşada açılmış ve ilk dönemde 26 sı hareket, 13 ü katar memuru olmak üzere 39 kişi mezun olmuştur.

4 mart 1924 te Fırat nehri üzerinde lokomotif ve vagon aktarmasının sağlanması için yapılan başarılı çalışmalar sonunda, işletme Akçakaleye, daha sonra Mardine kadar uzatılmıştır.

23 temmuz 1924 te Haydarpaşadan kalkan trene bağlanan 533 numaralı vagon, yurdumuzun ilk yataklı vagonu olarak servise girdi.

1 aralık 1925 te Türkiyede ilk lokantalı vagon Haydarpaşa - Ankara arasında işlemeye başladı.

1927 de Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü kuruldu.

29 mayıs 1927 de Ankara - Kayseri hattı işletmeye açıldı.

Ankara - Sivas hattının 200. kilometresinden Kavseriye 380 kilometresine kadar olan yapım da bitirilmiş, Ankaradan özel trenle gelen bakanlar kurulunun katılmasiyle açılış töreni yapılmıştır.

21 kasım 1927 de Samsun - Amasya demiryolu işletmeye açıldı.

5 temmuz 1929 da Mardin, Toprakkale, Halep Demiryolu Şirketinin (M. T. A.) imtiyazının sona ermesi üzerine bu hat Bağdad, Halep, Nusaybin ve temdidi (B. A. N. P.) Şirketi tarafından Türk hükümetine devredildi.

30 ağustos 1930 da Ankara-Sivas hattı işletmeye açıldı.

1 ağustos 1930 da Derince travers fabrikasının yapımına başlandı.

15 nisan 1933 te uzunluğu 37 km yi bulan Samsun - Çarşamba kıyı hattı işletmeye açıldı.

28 nisan 1937 de Şark Demiryolları, Devlet Demiryolları İdaresince işletilmeye başlandı.

30 ekim 1937 de Ankara garı işletmeye açıldı.

29 haziran 1938 de Sivas - Erzurum hattının yapımına başlandı.

12 ağustos 1939 da Payas - İskenderun hattı Hatay'ın Türkiye Cumhuriyetine katılması üzerine Devlet Demiryollarına geçti.

1939 da Sivas Demiryolu Fabrikası kuruldu.

20 ekim 1939 da Erzurum - Sivas demiryolu işletmeye açıldı.

20 ekim 1939 da Türkiye ve Fransa arasında yapılan anlaşma üzerine Bağdad demiryolu ile şubelerinde 830 km lik yol, Türk topraklarına geri verilmiş (Meydanıekbez - Halep - Çobanbey ve Payas - İskenderun) ve aş. yu. 170 km lik yol da Suriye topraklarında kalmıştır.

2 mayıs 1943 te Zonguldak - Kozlu demiryolu işletmeye açıldı.

28 haziran 1943 te Diyarbakır - Batman demiryolu işletmeye açıldı.

1944 te Ankara Demiryol Fabrikası kuruldu.

30 kasım 1947 de Elâzığ - Genç demiryolu işletmeye açıldı.

31 aralık 1947 de Cenup Demiryolları Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları işletmesine verildi.

25 ekim 1951 de Adapazarı Demiryol Fabrikası işletmeye açıldı.

16 şubat 1953 te Sivas Demiryol Fabrikalarında seri halinde açık tip yük vagonu yapılmasına başlandı.

20 nisan 1954 te Sivas Demiryol Fabrikalarında kapalı tip yük vagonları yapılmaya başlandı.

29 ağustos 1955 te Sirkeci - Edirne arasında ilk motorlu tren işlemeye başladı.

26 ekim 1955 te Genç - Muş demiryolu işletmeye açıldı.

4 aralık 1955 te Sirkeci - Soğuksu elektrikli treni işletmeye açıldı.

1960 ta Eskişehir ve Adapazarı fabrikalarında yolcu vagonu yapıldı.

1961 de Sivas ve Eskişehir fabrikalarında lokomotif, Ankarada elektrojen grupu yapıldı.

1962 de Eskişehir Demiryol Fabrikalarında sarnıç vagonu yapıldı.

DEVLET DENİZ YOLLARI: bk. DENİZCİLİK BANKASI.

DEVLET EMLÂKİ, devletin toprakları, arsaları ve binaları. Devlet, emlâkinden bir kısmını genel hizmetlere ayırır. Devlet hizmetlerine ayrılan bu binalar ya da kuruluşlar satılamaz ve bir başka maksatla kullanılamaz. Bunlar, bakanlıklar binaları, hükümet konakları, okullar, hastahaneler, müzeler, limanlar gibi yapılar ve kuruluşlardır. Bunlara devlet genel emlâki denir.

Devlet elinde, genel hizmetlere ayrılmayan emlâk de bulunabilir. Bu çeşit emlâk, devlete türlü yollardan geçer. Bunlar, yeniden yapılıp genel hizmetlere henüz ayrılmayan, kalıtçısız ölen kimselerden kalan, vergilerin ödenememesinden satılamayıp devlete geçen, memleketi bırakıp gidenlerden elde edilen bina, toprak, arsa gibi emlâktir. Bu emlâke devletin özel emlâki denir.

Genel emlâk, devlete gelir sağlamaz. Özel emlâk kiraya verilmek, işletilmek ya da satılmak yoliyle devlete gelir sağlayan emlâktir.

DEVLET GİRAY, XIV. yüzyıl başlarından 1783 yılına kadar Kırım'da hüküm süren Giray soyundan hanlık makamına çıkan dört, kalgay (veliaht) olan üç ve nureddin (ikinci veliaht) olan iki kişinin adı.

1. **I. Devlet Giray** (1551 - 1577), Kırım hanı. 1530 da doğmuş olduğu sanılmaktadır. Mübarek Giray'ın oğlu olan D. G., İstanbul'da Osmanlı sarayında yetişmiştir. Sahip Giray'ın Kıpçak Bozkırında kazandığı başarılar üzerine daha bağımsız bir politika gütmek istemesi, Kırım'daki Osmanlı erkinin sarsılmasına yol açmıştır. Kendisinin doğrudan doğruya Kanunî Süleyman ile temasa geçmesi, Divan - i

hümâyunda buna bir işaret sayılmakta idi. Bu sırada Gözleve (Eupatoria) nin Kırım Hanlığına bırakılmasını istemesi ise Sadrazam Rüstem Paşanın Kanunî'yi inandırabilmesi için fırsat vermişti. İstanbul'da hazırlanan bir ordu ile D. G. Sahip Giray'a karşı Kırım'a gönderilmişti. Sahip Giray'ın Kırım'ın dışında bulunmasından faydalanan D. G., Gözleve'de karaya çıkarak Bahçesarayı ele geçirdi ve padişahın fermanını göstererek Kırım ileri gelenlerine kendisini kabul ettirdi. Bundan sonra, Sahip Giray ve çocuklarından Emin Giray, Adil Giray, Gazi Giray, Selâmet Giray, Gazanfer Giray'la şırınlardan 7 mirzayı öldürten D. G., Kırım'da otoritesini kurmuş oldu.

D. G. ın hanlığı bozkırda yüzyıllardan beri süregelen Türk egemenliğinin son yıllarını kapsar. Genellikle Nogay kabîlelerinin zayıflaması, bozkırın Rus kazaklarının eline geçmesine yol açmıştı. Öte yandan Kırımlıların sıkıştırdıkları Çerkezler de kazaklarla birleşmişlerdi. D. G. ın hanlık devri, Rus kazaklarını kuzeye atmak ve Volga bölgesini Ruslardan kurtarmak savaşı içinde geçti. Osmanlı hükümeti de 1563 ten başlamak üzere, Rus tehlikesini öne alarak, kuzeyde Astrahan'a kadar bir sefer yapılması üzerinde önemle durmakta idi. Bunun için Osmanlı topçuları ile gücü artırılan D. G. ordusu 1565 te Moskova'ya kadar uzanan, fakat sonuç alınamayan bir sefer yaptı. 1569 da Sokullu Mehmet Paşanın uygulamaya başlattığı Don - Volga kanalı projesi, Kefe beylerbeyi Kasım Paşanın 1 500 kişilik kuvveti ve D. G. ın da ordusunun koruyuculuğunda Altın Ordu hanlarının yıkıntı haline gelen eski başkenti yakınında ele alındı. Ancak, D. G. Kıpçak Bozkırında Osmanlı egemenliğinin yerleşmesini istemiyordu. Bu yüzden Sokullu'nun bu olumlu projesini tutmadı. Ordu önce Astrahan'a gitti. Rusların savunduğu bu kaleye saldırdı. Fakat kış yaklaşınca han, kuvvetlerini alarak Kırıma döndü, arkadan da Kasım Paşa ağır kayıplara uğrayarak Azak'a çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı divanında da Sokullu'ya karşı olan vezirler bu projeyi desteklemediklerinden Türk tarihi için çok önemli olan bu tasarı yarıda kaldı. D. G., bundan sonra kendisi tarafından Kazan Hanlığına atanmış bulunan Yağmurçi Hanın Ruslarla iş birliği yapması üzerine, ona karşı bir sefer yaparak Kazan'a kadar ilerledi.

1571 de Rusya üzerine yaptığı seferde Moskova'ya saldırarak şehrin çevresini bir kere daha yaktı. Bu başarısından dolayı Kuzey Türkleri kendisine Dagti algan (taht alan) sınını verdi. Padişah da kendisini özel olarak tebrik etti. Bu başarılarla birlikte Kazan ve Astrahan'ın Ruslardan kurtarılması mümkün olamadı. D. G. ın ölümünden sonra ise, bu savaş Kırım için artık kaybedilmiş bulunmakta idi.

Kırım tarihinde hanlık mevkiine yükselen D. G. lardan başka, kalgay ve nureddin olarak yer alan D. G. lardan, II. Mehmed Giray'a 1577 - 1588 yılları arasında kalgaylık yapmış bulunan Sakay Mübarek Girayoğlu D. G., Adil Girayın 1666 - 1671 yılları arasında kalgayı bulunan Fethi Girayoğlu D. G., Halim Giray'a 1756 - 1758 yıllarında kalgaylık yapan III. Saadet G. oğlu D. G., III. Mehmet Girayın nureddini Saadet Giray oğlu D. G. ve 1596 tarihinde babası I. Fethi Giray'a nureddinlik eden D. G. anılmalıdır.

2. **II. Devlet Giray** (1654 - 1725), Kırım hanı, I. Hacı Selim Giray'ın büyük oğlu. Babasının ikinci hanlığında kalgaylığa atanmış, Saadet Giray ve Safa Giray'ın hanlıkları ile babasının üçüncü hanlığında da bu görevde kalmıştır.

D. G., kalgay olarak 1694 te Üngürüs seferine ve 1695 te Sadrazam Ali Paşa'nın Varadin (Mac. Vârad, Alm. Peterwardein) kuşatmasına katıldı. Kışın erken bastırması üzerine kuşatma sonuç vermeden kaldırılınca Tatar ordusu ile Kırım'a döndü. 1696 da Rus çarı Petro'nun Azak kalesini kuşatması üzerine kardeşleri Gazi Giray ve Kaplan Giray'la bu kalenin yardımına koştu. Petro, D. G. ın yaklaşması üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kalınca, D. G. Barabaş kazakları üzerine bir akına çıktı. 21 gün süren bu akın sonunda Ruslarla iş birliği yapan bu kazakları Tentek Kirman'a kadar kovaladı. Ertesi yıl Petro'nun Azak'ı tekrar kuşatması üzerine, yine bu yörede görev aldı. Azak'ın düşmesi sonucunda Rus baskısı altında kalan Kazan Nogaylarının kurtarılmasında büyük yararlığı görüldü. Ruslarla iş birliği yapmış olan Kalmukların hanı Eyüge Han kuvvetlerini Astrahan yöresinde bozguna uğratarak Kazan, Yedisan ve Ciyanboyluk Tatarlarının, Azak'a karşı Kuban ırmağı ağzında yeniden kurulan Açu kalesine yerleştirilmesinde hizmetleri görüldü. Kalgaylardan hiçbirine verilmemiş olan, vezirlere mahsus serâsere kaplı samur kürkle kayırıldı. 1698 de ise, kardeşleri Gazi ve Kaplan Giray'larla birlikte Alexiniec Wielki, Berezina üzerine büyük bir çapkun yaptı. Dönüşte Kamaniçe (Kaminiec) üzerinden Erdel (Mac. Erdély, Transilvanya) in doğu topraklarına girerek Kolomea (Pol. Kolomyja) şehrini yağmaladı.

Zenta bozgunundan sonra sadrazamlığa getirilen Amcazade Hüseyin Paşa, ihtiyar Selim Giray Han yerine, D. G. i hanlığa getirmek istedi. II. Mustafa bu teklifi kabul etti ise de, Selim Giray Hanın yaptığı hizmetleri göz önünde tutarak şubat 1698 de bu kararını değiştirdi. Ancak, sadrazamın düşüncesini anlayan Selim Giray Han, Kutsal İttifak devletleri ile barış yapılıncaya kadar durumu olduğu gibi korumuş ve 1699 Karlofça andlaşmasından sonra hacca gitmeyi bahane ederek büyük oğlu kalgay D. G. ı yerine aday göstermiştir. D. G. şubat 1699 da hanlığı kabul etti. Edirne'de padişahın iltifatlarını gören D. G., Kırım'a döndükten sonra kalgaylığına kardeşi Şehbaz Giray'ı, nureddinliğine ise öteki kardeşi Gazi Giray'ı getirdi. Ancak, barış konusunda kardeşler arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Şehbaz Giray'ın Çerkezistanda şehit düşmesi üzerine D. G. ın öteki kardeşi Saadet Giray'ı kalgaylığa getirmesi, Gazi Giray'ı gücendirmişti. Bunun üzerine Gazi Giray, yanındaki Nogay kuvvetleri ile ayaklanarak, D. G. ı zor durumda bırakmak için barış yapılmış olan Lehistan'da geniş bir akına girişti. Bu olay karşısında Karlofça barışını Osmanlı devleti adına uygulamakla yükümlü olan D. G. ın durumu bir kat daha zorlaştı. Bunun üzerine Özi beylerbeyi Yusuf Paşa ile Kefe beylerbeyi Murtaza Paşa, Gazi Giray'ın akınını durdurmak ve yağmaladığı mal ve esirleri kurtarmak görevi ile D. G. ın yardımına geldiler. Bu sırada Bucak'a dönmüş bulunan Gazi Giray teslim olunca, İstanbul'a ve oradan da Rodos'a gönderildi. Baş kaldırmış bulunan Nogaylar tekrar itaat altına alınarak eski yurtları olan Halil Paşa yurduna yerleştirildiler ve barış şartlarına göre Rus, Leh ve Buğdan topraklarına saldırmalarının önünü almak için vergileri azaltıldı, kendilerini yönetmek üzere her Nogay boyuna kadılar atandı.

D. G. a Karlofça barışını uygulamakta muhalefet, en yakınlarından gelmekte idi. Nitekim az sonra kardeşlerinden Kaplan Giray'la veziri Hacı Ali Ağa ondan ayrılmışlardı. Bu durum üzerine kalgaylığa kardeşi Saadet Giray'ı, nureddinliğe Selâmet Giray'ın oğlu İnayet Giray'ı getirdi ise de, Tatarları yatıştırmak mümkün olmuyordu. Tatarlar Karlofça

barışı ile yağma, talan ve çapkundan alıkonulunca aç kalmış oluyorlardı. Tatarları kışkırtmakta olan babası Selim Giray hükümet tarafından Serez'e sürüldü.

Bir yandan kendisini koruyan Sadrazam Hüseyin Paşanın bu görevden ayrılması, öte yandan savaşların durması üzerine Kırım halkının büyük bir geçim sıkıntısı içine düşmesi ve yeni sadrazam Daltaban Mustafa Paşanın ilgisizliği, D. G. ı bunaltmıştı. Bu durumda Rusya ile barışın bozulmasını sağlayacak bir tedbir olarak ileri sürdüğü Potkal kalesinin yaptırılması ile Azak Denizindeki Rus filosu konuları da Rusya ile bir savaşa henüz niyetli olmayan Osmanlı devletince reddedilince, kendi başına hareket etmek kararına vardı.

Kırım olaylarını büyük bir dikkatle izleyen İstanbul, baş kaldırmak üzere olan D. G. ı aralık 1702 sonunda hanlıktan uzaklaştırarak yerine babası Hacı Selim Giray'ı dördüncü kez Kırım hanlığına getirdi. Kırım'ın kurtuluşunu kesin sonuçlu bir Türk - Rus savaşında gören D. G. ise, bu durum sonunda baş kaldırarak Bucak'a geldi. Tuna iskelelerini almaya başladı. Özi beylerbeyi Yusuf Paşa, İsmail geçidini tutarak D. G. ın güneye sarkmasını önlemeye çalıştı. Bu hal, İstanbulda büyük bir heyecana sebep oldu ve Daltaban Mustafa Paşanın sadrazamlıktan uzaklaştırılmasına yol açtı. D. G. ı durdurmak için hızla askerî tedbirler alınırken, Kefe müftüsü Ebussuut Efendi durumu din yönünden inceleyen bir mektup yazarak D. G. a gönderdi. Onu dinden çıkma ve küfür ile suçlayan bu mektup, samimî bir Müslüman olan D. G. üzerinde gerekli etkiyi gösterdi. Padişaha baş kaldırmaktan vaz geçen D. G., yanındaki askerleri kışlaklarına göndererek kardeşi ve kalgayı Saadet Giray ile birlikte Taman yarımadasında Yenikale'ye çekildi ve az sonra padişahın fermanı üzerine Rodos adasına gitti.

Kaplan Giray'ın Kabartay seferinde ağır bir bozguna uğraması üzerine değiştirilmesi gerekince, Kapudan - ı derya İbrahim Paşanın verdiği salık üzerine D. G. 18 mayıs 1708 de ikinci kez Kırım hanlığına atandı. İkinci hanlığında da kardeşi Saadet Girayı kalgaylığına ve oğlu Deli Baht Girayı nureddinliğine getirdi. Kırıma geldikten sonra halkı Ruslara karşı açılacak bir savaş için hazırlamağa koyuldu. Rusyanın İsveçle savaşa tutuşmuş olması, 1700 den beri İstanbul barışını bozmakta ısrar eden Rusyaya bir sefer açılması fikrini kuvvetlendirmişti. İstanbula gönderdiği raporlar üzerine Osmanlı imparatorluğunun Yenikale, Bender, Babadağı gibi kuzey kaleleri onarıldığı gibi, Orkapısı da yeniden yaptırıldı. Rusların Türkiyeye sığınmış bulunan İsveç kıralı XII. Demirbaş Karl kuvvetlerini Çernovtsı (Rum. Cernăuţi) da baskına uğratmaları ve bunun Alacahisar beyi Mehmet Beyin raporu ile tesbit olunması sonucunda Rusya ile savaşı göze alanlar gittikçe kuvvetlenmiş oluyordu. Bu arada sadrazamlığa getirilmiş bulunan Baltacı Mehmet Paşa da savaş taraflısı olduğundan D. G. ı İstanbula çağırdı. Yapılan görüşmeler sonunda Rusyaya savaş açılmasına karar verildi.

Savaşın ilânından sonra Kırıma dönen D. G., mevsimin kış olmasına bakmadan İsveç kıralı ile yapılan anlaşma gereğince Tatar kuvvetlerini iki koldan akına çıkardı. Han, asıl kuvvetlerle Voronets doğrultusunda taarruza geçerek Merefe (Rus. Merefa) ye kadar uzandı. Ancak, kışın sertliğinden akını Merefe'ye varmadan durdurmak zorunda kaldı.

Baltacı Mehmet Paşanın Osmanlı ordusu ile İsakçıdan hareketinden sonra Kartala gelmesi üzerine 27 haziran 1711 de D. G. Tatar ordusu ile Osmanlı kuvvetlerine katıldı. Petro'nun hızla güneye doğru ilerlemesi, Buğdan beyi Dimitri Cantemir'in hıyaneti üzerine Yaş'a girmesi ve Osmanlı ordusunu daha Tunayı aşmadan yakalamayı hedef tutan planı, Baltacı Mehmet Paşanın 18 temmuzda Hantepesi (Sultan II. Osman Ordugâhı) ne gelmesi ile bozuldu. D. G. ile Tatar Salih Paşa ve Çerkez Mehmet Paşa, geriye çekilmeye başlayan Rusları sıkıca kovaladılar ve 20 temmuz günü Huş geçidinde çevirdiler (bk. PRUT SAVAŞI).

Baltacının adamlarının işten uzaklaştırılmasında D. G. ın kuvvetli etkisi olduğu bilinmektedir. Bu sırada Lehistan, Rusya ve İsveç politikasının yönetimi D. G. a bırakılmıştı. Rusların, İsveç kıralının Türkiyedeki konukluğunun uzamasını ileri sürerek Azak'ı boşaltmaktan ve Taygan'ı da yıkmaktan kaçınması üzerine Osmanlı devletinin Rusya'ya şartlı da olsa tekrar savaş açmaya kalkması, D. G. ın çabası ile olmuştur. Bu arada Rusları barış şartlarını uygulamaya zorlamak için oğlu Mehmet Girayı atalığı Cantimur Bey ile büyük bir akına çıkarması ise onun aktif politikasının eserlerindendir. Öte yandan İsveç kıralının Bender'de kalması ve çevresinde toplananların gittikçe çoğalması kaygı ile izlenmekteydi. D. G. XII. Karl'ın Bender'den kaldırılarak Edirneye zorla gönderilmesi işinde önemli bir rol oynadı. Ancak, Avrupalı bir kırala, sığındığı bir ülkede tutsakmış gibi davranmak, devlet politikasına uymadığından, bu işte görev alanlardan D. G. ın da hanlıktan uzaklaştırılması gerekli görüldü. Kendisi Edirneye çağrıldı. Edirne yakınında Derbent köyüne gelen D. G. a durum bildirilerek, doğruca Geliboluya gitmesi sağlandı. 11 nisan 1713 te Geliboluda yeni Kırım hanı kardeşi Kaplan Girayla karşılaşan D. G., Rodos adasına gitti. Böylece politika hayatından çekilen D. G., 1716 da sürgünden dönerek kendisine ayrılan Vize çevresindeki çiftlikte yerleşti.

III. Devlet Giray Han (Kara) (1647 ? - 1718), Kırım hanı, Adil Giray'ın oğlu. Safa Giray'ın hanlığı zamanında bir kalgaylıkta bulunmuşsa da, Kırım halkının baş kaldırması üzerine dokuz ay kadar bu görevde bulunduktan sonra uzun süre Yanbolu (Bulgaristan) da kendisine ayrılan çiftlikte oturmak zorunda kalmıştı.

Varadin (Mac. Várad, Alm. Peterwardein) bozgunundan sonra 1716 yılında Tamışvar (Mac. Temesvár) ve Belgrad kalelerinin düşmesi üzerine, Kırım hanı Kaplan Giray'ın bu savaşlarda yardımı dokunmadığı gerekçesi ile hanlıktan uzaklaştırılması üzerine, Osmanlı hükümetince, hemen hemen yarım yüzyıldan beri Kırım hanlığında bulunan Hacı Selim Giray Han ve çocukları yerine, başka bir koldan gelen bir han araştırılmıştı. Böylece 25 yıl kadar önce kalgaylık etmiş bulunan Kara D. G., kasım 1716 da Yanbolu'dan Edirneye çağrılarak Kırım hanlığına atandı. Kendisine ilk iş olarak Tuna yalılarının korunması görevi verildi. D. G., Safa Giray'ın oğlu Bahadır Giray'ı kalgaylığa getirerek Tatar ordusunu toplamak üzere Kırıma gönderdi. Ancak, Kırım mirza ve şirinleri ile beyleri Koca Hanın, yani Selim Giray ile oğullarının adamları olduğundan, gerek kalgayı, gerek D. G. ı kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Osmanlı hükümeti, Tatar ileri gelenlerinin bu direnmesini kabul etmek zorunda kaldı ve henüz Kırım yolunda olup kalgayı Akkermana varmış bulunan Kara D. G. ı ocak 1718 de görevinden alarak yine Yanbolu'ya gönderdi. Kara D. G., bu durumdan duyduğu üzüntü ile kısa bir süre sonra öldü.

4. **IV. Devlet Giray Han** (1729 - 1780), Kırım hanı,

Arslan Giray'ın ikinci oğludur. Babasının birinci hanlığında Kırım'da bazı önemli komutanlıklarda bulunmuş, ikinci hanlığında ise kalgaylığa getirilmişti. 1769 da amcası Kırım Giray'ın ölümü üzerine hanlığa getirildi. 1768 - 1774 Türk - Rus savaşının birdenbire Osmanlı imparatorluğu aleyhine gelişmesi üzerine Hotin kalesinin düşmesi ve Rusların Turla ırmağını geçmesi olaylarında Osmanlı devletinden büyük yardımlar (6 000 kese akça) gördüğü halde. işi ağırdan alması üzerine, görevinden alınarak Kıbrısa sürüldü. Az sonra affedilerek Malkara'daki çiftliklerden birinde oturmak iznini aldı.

1771 de Rus ordularının, Osmanlı kuvvetleri komutanı Süleyman Paşa ile mirzalar arasındaki anlaşmazlıktan faydalanarak Kırım hanı III. Selim Giray'ı Orkapı'da yendikten sonra Kırım'a girmesi ve Süleyman Paşayı da tutsak alması üzerine, Osmanlı hükümetince Canikli Ali Paşa kamutasındaki orduda 10 kadar hanzade ile D. G. da görev aldı. Rus egemenliğine düşmüş bulunan Tatarlar Osmanlı kuvvetleriyle birleştiler. Kırımın kurtulmak üzere olduğu bu anda Osmanlı devletinin Küçük Kaynarca barışını kabul etmek zorunda kalması üzerine Kırım bağımsızlığa kavuşunca, Canikli Ali Paşa ve D. G. çekilmek zorunda kaldılar. D. G. İstanbula dönmeyerek Kefe'de kışladı.

1772 de Rusların kontrolü altında toplanan kurultayda Kırım mirzaları padişahın gönderdiği Maksut Giray yerine Sahip Giray'ı kendilerine han seçmişlerdi. Kaynarca antlaşmasına göre, Yenikale, Kerç ve Kılburun gibi kalelerin Rusyaya bırakılmasından doğan üzüntü ile, önderlerin yaptıkları bir toplantıda D. G. hanlığa çağrıldı. Sahip Giray bu durumdan Rusyaya bilgi vermenin Kırım için nasıl bir felâket doğuracağını kestirdiğinden, halkın dileğine boyun eğerek bir gemi ile İstanbula gitmiş, böylece haziran 1775 te D. G. Kırımlıların isteği üzerine ikinci kez hanlığa geçmişti.

D. G. bu hanlığında kardeşi Şehbaz Giray'ı kalgaylığa, öteki kardeşi Mübarek Giray'ı da nureddinliğe getirmiş, Feyzullah Efendiyi ise Kırım müftülüğüne atamıştır. Bağımsız bir Kırım devletinin Rus çarlığına yem olacağını açıkça gören D. G. ın ilk işi, Kırım hanlığının Osmanlı imparatorluğuna bağlı bir ülke olduğunu ilân etmek oldu. Bundan sonra da gelecek bir Rus saldırmasına karşı hazırlıklara girişti. Ancak, Kırım mirzaları, kendi çıkarlarının tehlikeye düştüğünü görerek halka ve bilginlere dayanan D. G. a karşı Ruslarla birleştiler. Şahin Giray'ın başında bulunduğu bu muhalefet, Rusların desteği ile D. G. ın 1776 kasımında Kırım'dan ayrılmasına yol açtı. İstanbula gelen D. G. a Osmanlı devletine olan bağlılığından dolayı gerekli ilgi gösterildi. Dileği üzerine Vize'de oturmasına izin verildi.

I. DEVLET HAN LUDÎ (XV. yüzyıl), Hindistanda, Delhide egemenlik etmiş bir devlet adamı. Bu çağda Afganlıların başında, aslında Kalaç Türklerinden gelen Ludî soyu bulunuyordu. D. H. L., Türklerden Sultan Tuğluk Mahmut'un yakın adamı ve en güçlü beylerinden iken, onu kukla gibi kullanarak Timuroğullarının valisi Hızır Hanla birçok savaşlara girişmiştir. Bu çarpışmalarda D. H. L. hem Tuğluk hanedanına bağlı Türklere, hem de kendi soyundan olan Afganlılara dayanıyordu. Türkler, kendi padişahlarının, yani Tuğlukun D. H. L. nin elinde kukla olduğunu görünce, Hızır Han tarafına geçerek D. H. L. ye karşı başarılar kazanmışlardır.

1413 te Sultan Mahmut Tuğluk ölünce D. H. L. Delhide padişah ilân edilmiştir. Fakat birkaç ay sonra Hızır Han Delhiyi kuşatıp almış ve oraya yerleşmiştir (1414). D. H. L. de Firuzabat kalesine hapsedilmiş ve iki ay sonra da ölmüştür. Böylelikle Afgan saltanatının kurulması 37 yıl daha gecikmiştir.

II. DEVLET HAN LUDÎ (XVI. yüzyıl): I. Devlet Han L. nin torunlarındandır. Şiir ve edebiyatla da uğraşmıştır. XVI. yüzyıl başında Hindistandaki Afgan soyundan bir bey olarak Lahorda yarı bağımsız halde yaşamıştır. Bu sırada Kuzey Hindistanda Afgan beyleri arasında bitmez tükenmez anlaşmazlıklar ve savaşlar oluyordu. Bunların en güçlüsü İbrahim Ludî idi.

II. D. H. L., Babur Şaha mektuplar yazarak Afgan padişahı İbrahim Ludî'ye karşı onu kışkırtmıştı. Bunun üzerine Babur Hindistanı almıştır. II. D. H. L. de Sultan İbrahim Ludî'nin zulmünden oğulları Ali, Gazi ve Dilâver hanlarla birlikte Babur'a bağlı olduğunu bildirmiştir (1523-1526). Fakat II. D. H. L. Lahor'un egemenliğini elinde tutmak istediği için Babur'a karşı oğlu Gazi Hanla birlikte entrikalar çevirmeye kalkışmıştır. Küçük oğlu Dilâver Han ise, babasının ve ağabeyi Gazi Han'ın oyun etmek istediklerini Babur'a bildirmiştir. Babur, II. D. H. L. ile Gazi Han'ı yakalatmış ise de, çok geçmeden suçlarını bağışlamış ve Sultanpuru kendilerine vermiştir. Fakat onlar gizlice savuşup Lahor'u ele geçirmek üzere Afgan beyleriyle ve Babur'la birçok savaşlara girişmişlerdir. Sonunda II. D. H. L. Babur'un adamları tarafından esir edilmiş, Sultanpura yakın bir yerde ölmüştür.

DEVLET HARÇLARI, yurttaşların kamu kurumlarında görülen hizmetlerine karşılık dolaysız ödedikleri vergi. Bazılarına göre de bireyin sağladığı faydalar karşılığı kamu giderlerine katılmasıdır. Harçlar, adliyede, noterliklerde, yüksek öğretim kurumlarında, konsolosluklarda maktu ya da nispî olarak alınmaktadır. Adliyede hem maktu, hem de nispî harç alınır. Kay t, keşif, tanıkların gündeliği gibi harçlar maktudur. İflâs işlemlerinde, hakem kararlarının tescilinde, gıyap kararlarında, gıyap kararlarına itirazda, mahkemenin yeniden görülmesinde, dâvadan vaz geçmede, şahsın hacri gibi işlemlerde nispî harç uygulanır.

Noterlerin işlemlerinde de maktu ve nispî harçlar alınmaktadır. Dış memleketlere geziye çıkacakların pasaportları düzenlenirken de harç alınır. Belli bazı mesleklerin yapacakları işler için verilen ruhsatnameler de harca bağlıdır. Yurttaşların mülk alım satımında, tapu tescil işlerinde de harç alınmaktadır.

DEVLET HATUN, İranda Lûr - i Kûçek (Küçük Lûristan) bölgesinde egemenlik kuran Hurşidiye (Cangerdiye) atabey sülâlesine bağlı kadın hükümdarlardan biri. 1317 ya da 1321 - 1330 yıllarında saltanatı eline geçiren D. H., aynı sülâleden İzzeddin Muhammed b. Muhammed (1295 - 1317) in karısı idi. Kocasının ölümü üzerine atabeylik tahtını ele geçirmişse de, Moğolların devamlı baskıları yüzünden İzzeddin zamanında bölgede sağlanan güvenliği koruyamamıştı. Bir tedbir olmak üzere Lûr - i Büzürg (Büyük Lûristan) hükümdarı Yusuf Şah ile ikinci kez evlenmişse de, bu da Moğol saldırmalarını önlemekte bir sonuç verememiştir. Bu durum karşısında Lûr ileri gelenlerinin de salık vermesi üzerine 1330 da atabeyliğin yönetimini kardeşi İzzeddin Hüseyne bırakmak zorunda kalmıştır. D. H., melike sanını taşımakta, halk arasında ise padişah, hatun sanı ile anılmaktaydı.

DEVLET HAVA MEYDANLARI İŞLETMESİ, 1956 da çıkarılan özel bir kanunla kurulmuş bir genel müdürlük. Tüzel kişiliği olan ve katma bütçe ile yönetilen D. H. M. İ., Ulaştırma Bakanlığına bağlıdır. Devletçe işletmeye verilen sivil hava meydan ve yapılarını, bunların her türlü kuruluşlarını, hava trafik, telekomünikasyon ve hava trafik kontrol aygıt ve kuruluşlarını işletmek, bunların sürekli olarak onarımlarını yapmak görev ve yetkilerini yüklenmiştir. Ayrıca özel kişilerle tüzel kişilerin hava meydanı ve limanları ile askerî meydanları da anlaşmaları gereğince işletebileceği gibi, işletmenin zorunlu kıldığı donatım, kurma, verme ve düzene koymaları da Bayındırlık Bakanlığı ile anlaşarak yapmaya yetkilidir.

D. H. M. İ. Genel Müdürlüğü bir genel müdür ve yardımcısı ile daire başkanlarından, müdürlük ve danışmanlarından kurulmuştur.

DEVLET HAVA YOLLARI İŞLETMESİ, 1933 te çıkarılan bir kanunla (2186) Millî Savunma Bakanlığına bağlı bir işletme iken 1938 de yeni bir kanunla (3424) Bayındırlık Bakanlığına, daha sonra da Ulaştırma Bakanlığına bağlanmış bir işletme.

Tüzel kişiliği olan ve katma bütçe ile yönetilen. D. H. Y. İ. iki işle uğraşır: 1. Türkiye sınırları içinde ve dışında hava yolları kurmak, 2. Bu yollar üzerinde uçaklarla yolcu, eşya ve posta taşımak.

İşletme örgütü şu kollardan meydana gelir: 1. Fen kurulu, 2. İşletme müdürlüğü, 3. Özlük işleri ve sicil müdürlüğü, 4. Levazım müdürlüğü, 5. Muhasebe müdürlüğü, 6. Gelir müdürlüğü, 7. İşletme hekimliği, 8. Meydan müdürlükleri. Bk. TÜRK HAVA YOLLARI A. O.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, Türkiyede ekonomik ve sosyal çalışmalarla ilgili istatistikleri ve bunların dışında kalan her çeşit çalışmalara ait istatistik bilgileri derleyen, düzenleyen ve yayınlayan kamu kuruluşu.

Tarihçe: *1927 den önceki dönem* Bu dönem için başlangıç olarak kesin bir tarih göstermek güçtür. Osmanlı devletinde, ne kuruluşu sırasında ne de bir imparatorluk haline geldiği sıralarda, yalnız istatistik bilgi toplamak amacı ile kurulmuş bir örgüt bulunmamakla birlikte, devletin hukuk ve yönetim yapısına göre istatistik niteliğinde gerekli bazı çalışmalarda bulunulduğu bilinmektedir. Malî amaçlarla yapılan bu çalışmalar hemen her zaman «toprak sayımı» ve «nüfus sayımı» olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı devletinde örgüt olarak ilk istatistik dairesinin kurulması teşebbüsü 1874 yılına rastlar. Ancak, 1877 Osmanlı - Rus savaşının çıkması ile bu teşebbüs yürümemiştir. Daha sonra 1879 da yayınlanan bir tüzük ile il, liva ve ilce merkezlerinde birer istatistik komisyonu ve ticaret nezaretinde bir istatistik kalemi kurulmuştur. Bundan sonra, çeşitli kanun ve tüzüklerle bazı nezaret ve dairelere bağlı istatistik kalemleri kurulmuştur.

Birinci Dünya Harbinin sonlarına doğru, 1918 yılında yayınlanan bir kanunla «memalik - i osmaniyenin umumî muamelât - ı ihsaiyesiyle iştigal etmek ve makam - ı sadarete merbut olmak üzere (İstatistik Müdüriyet - i Umumiyesi) namı ile bir müdüriyet - i umumiye» kurulmuştur. Bu kanunla nezaretler ve taşradaki istatistik daireleri birleştirilerek merkezî bir istatistik örgütü meydana getirilmiştir. Ancak, bir yıl sonra bu daire kaldırılarak istatistik toplama sistemi eski yöntemle yürütülmüş ve bu sistem 1926 yılına kadar sürmüştür.

1927 den önceki dönemin özelliği: a. İstatistiklerin hazırlanmasında ve yayınlanmasında merkeze bağlı olmama sisteminin hâkim olması, b. Toplanan istatistik bilgilerin o günkü koşullara göre sınırlı bir alana bağlı kalması, c. Çeşitli istatistik bürolarının çalışmalarını izleyecek, denetleyecek ve birlikte yönetecek bir sistemin bulunmamasıdır.

1927 - 1962 dönemi cumhuriyetin kurulmasından sonra devletin yapısında meydana getirilen değişikliklerle birlikte, istatistik araştırmalarının resmî bir kurum çerçevesi içinde toplanması düşüncesi yeniden ele alınmış, istatistik alanında denetimden uzak, yetişkin eleman ve gerekli donatımdan yoksun, dağınık örgüt ve çalışmaların bir merkezde toplanması amaciyle, 25 nisan 1926 tarihli kararname ile «Türkiye dahilinde vesaik - i ihsaiye cem ve telfiki için icap eden tedabiri mütalâa ve tetkik, teklif ve tatbik etmek üzere, başvekâlette, başvekile tabi ve onun tarafından tayin edilen bir müdürün taht - i idaresinde müstakil bir Merkezî İstatistik Dairesi» kurulmuştur. 1926 yılında çeşitli daire, il ve ilcelerdeki istatistik bürolarının bir örgüte bağlanılması sağlanmış ve kuruluşunda yardımcı olmak üzere işin başına Belçikalı uzman Camille Jaquart getirilmiştir.

8 şubat 1930 tarih ve 1554 sayılı kanunla genel müdürlük haline geçen örgüt, yurtta her çeşit istatistikleri toplamak, denetlemek, yayınlamak, genel nüfus, genel tarım ve genel sanayi ticaret sayımlarını yapmakla görevlendirilmiştir. Sonradan çıkarılan çeşitli kanunlarla birtakım değişmelere uğrayan genel müdürlüğün, 1962 yılında 53 sayılı kanunla enstitü haline geçinceye kadar, yapısında kökten bir değişiklik olmamıştır.

Başlıca özellikleri: a. Tam bir merkeze bağlama sistemi, b. İstatistikleri hazırlama, yayma ve sayımların uygulanmasında modern istatistik yöntemlerinin uygulanması, c. Başka ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapılmasıdır. Bu dönemde İstatistik Genel Müdürlüğünün, günün ihtiyaç ve imkânlarına göre büyük hizmetler yapmış olduğu bir gerçektir.

Yaptığı pek değerli hizmetlerle birlikte, istatistiğin her geçen gün aldığı hızlı gelişmeye paralel olarak Genel Müdürlüğün kendisini her bakımdan donatması ve hızla artan istatistik bilgi ihtiyacını gereği gibi karşılaması zamanla imkânsız hale gelmiş ve 1930 yılında çıkarılan «Teşkilât Kanunu» ile Genel Müdürlüğün yeniden örgütlenmesi zorunluluğu doğmuştur.

1960 yılında yurdun ekonomik ve toplumsal kalkınmasının, bilimin ışığı altında hazırlanan uzun ve kısa vadeli plan ve programlara bağlanmasının devlet yöneticilerince ana ilke kabul edilmesi, bu plan ve programlar için geniş ölçüde ihtiyaç duyulan tam ve güvenilir istatistiklerin önemini daha da artırarak İstatistik Genel Müdürlüğünün yeniden örgütlenmesini bir ihtiyaç haline getirmiştir.

Devlet İstatistik Enstitüsünün kuruluşu, hukukî statüsü, görev, yetki ve özellikleri: D. İ. E. nün görev, yetki ve kuruluşu hakkındaki 13 şubat 1962 tarih ve 53 sayılı kanun ile İstatistik Umum Müdürlüğü başbakanlığa bağlı «Devlet İstatistik Enstitüsü» olarak yeniden örgütlenmiştir.

Görev: D. İ. E. nün görevleri şunlardır: A. Memleketin ekonomik ve sosyal çalışmaları ile ilgili olarak: a. Nüfus hareketleri ve sağlık, b. Eğitim ve kültür, c. Tarım (Hayvancılık ve benzeri çalışmalarla birlikte), d. «İmalât», «inşaat» ve «istihraç» sanayii, e. Millî muhasebe, f. Dış

ticaret, g. Fiyat ticaret ve değer, h. İnsan gücü, iş, işçi ve ücret, i. İç ve dış taşıma işleri, j. Maliye ve malî kurumlar, k. Adalet istatistiklerini ve yukarıda yapılanlar dışında kalan her çeşit çalışmalara ait istatistikleri düzenlemek:

B. İstatistikle ilgili olarak kamu kuruluşları arasında iş birliğini sağlamak ve istatistik standartlarını tesbit etmek,

C. İstatistik çözümlemeleri ve incelemeleri yapmak,

D. Düzenlenen istatistikleri, ekonomik ve sosyal konularda yapılan çözümleme ve incelemeleri yayınlamak,

E. Her yıl yurdun çeşitli alanlardaki durum ve çalışmalarını kavrayan ve özet tablolarını gösteren bir «İstatistik Yıllığı» çıkarmak,

F. Sonu (0) ve (5) ile biten yıllarda genel nüfus sayımı, sonu (0) ile biten yıllarda genel tarım sayımı ve sonu (1) ile biten yıllarda genel sanayi ve iş yeri sayımı yapmak ve ayrıca hükümet tarafından ihtiyaç görülen öteki konularda her çeşit sayım ve soruşturmaları yürütmek,

G. Genel sayımı ve soruşturmaları en kısa zamanda sonuçlandırmak ve yayınlamak,

H. Kamu oyu araştırmaları yapan bilimsel kurumların çalışmalarına yardım etmek.

Kuruluş: D. İ. E. bir başkan, iki başkan yardımcısı ve aşağıdaki dairelerden meydana gelir: Tetkik ve Araştırma Dairesi Başkanlığı, Ekonomik İstatistikler Dairesi Başkanlığı, Sosyal İstatistikler Dairesi Başkanlığı, Teknik İşler Dairesi Başkanlığı, İdarî İşler Dairesi Başkanlığı.

Enstitü Başkanı: Enstitüyü yönetmek ve kanunun Enstitüye yüklediği görevlerin yapılmasını sağlamak ve kovuşturmakla görevlidir. Başkan yardımcılarının görev, yetki ve sorumluluklarını başkan belirtir.

Tetkik ve Araştırma Dairesi Başkanlığı: Sosyal hesaplar, inceleme ve çözümleme, sayım, soruşturma ve örnekleme, iş birliği, standart ve eğitim uzmanlık gruplarından meydana gelir.

Görevleri: Enstitü tarafından yapılacak istatistiklerin bilimsel ve teknik esaslarını hazırlamak ve modern istatistik tekniğine göre toplanmasını sağlamak, yurt içinde istatistikle ilgili iş birliğini sağlamak ve standartları tesbit etmek, sayım ve soruşturmaların bilimsel hazırlıklarını, eldeki yerli ve yabancı istatistiklerin incelenmesi ve kıyaslanması ile istatistik alanındaki gelişmeleri izleyerek gerekli inceleme ve çözümlemeleri yapmak, eğitim çalışmalarını düzenlemek ve programlarını hazırlamak ve en ileri istatistik metotlarının ve tekniğinin uygulanması imkânlarını sağlamaktır.

Ekonomik İstatistikler Dairesi Başkanlığı: Maliye, tarım, sanayi ve yapı işleri, dış ticaret, fiyat ve ticaret, çalışma, taşıma işleri, maden ve benzeri konulardaki istatistik bilgilerini derlemek ve düzenlemek, genel tarım, sanayi ve iş yerleri sayımlarını, bölgesel sayımı ve soruşturmaları yapmakla görevlidir.

Sosyal İstatistikler Dairesi Başkanlığı: Nüfus ve ev, millî eğitim, adalet, turizm ve göç işleri, sağlık ve benzeri konulardaki istatistikleri derlemek ve düzenlemek, genel nüfus sayımlarını yapmak, nüfus hareketleri, sağlık, kültür çalışmaları ile ilgili her türlü bölgesel sayımları ve soruşturmaları yapmakla görevlidir.

Teknik İşler Dairesi Başkanlığı: Derlenen bilgilerin istatistik makineleri ile sınıflandırılmasını, her türlü çoğaltma ve dizgi işleriyle, sayımların ve soruşturmaların kodlama işleminin yapılmasını, hazırlanan bülten, kitap ve çeşitli broşürlerin yayınlanmasını, her türlü istatistik makine ve araçlarının onarımını ve bakımını sağlamakla görevlidir.

İdarî İşler Dairesi Başkanlığı: Enstitü görevlilerinin devamlı eğitimi ve enstitünün yazı, zat, evrak, arşiv, bütçe ve masraf, levazım ve ayniyat işlerini yürütmekle görevlidir.

Yukarıda yazılı görevlere göre, Enstitünün kuruluş şeması aşağıda gösterilmiştir (163. s.).

53 sayılı kuruluş kanununun taşıdığı özellikler ve sağladığı imkânlar: a. Kuruluş bakımından: Örgüt içinde hizmetin kapsamına göre ikiye çıkarılan Enstitü başkan yardımcılıkları ile daire başkanlıkları kurulmuş ve Enstitüye gerçek bilimsel doğrultuyu verecek uzmanlardan kurulmuş bir Tetkik ve Araştırma Dairesi meydana getirilmiştir.

Umum Müdürlüğün Enstitü haline getirilmesi, kuruluşu klasik bir devlet dairesi olmaktan çıkararak ona bilimsel nitelik kazandırmış, bilim ve eğitim kurumları ile devamlı bir iş birliği kurmak imkânını sağlamıştır.

b. Seçkin eleman bakımından: Yeni kuruluş kanunu, elemanların vasıflarına önem vererek Enstitüde üst derece görevlerde çalışacaklar için özel uzmanlığa ve bilgiye dayanan vasıflar aramakta ve bu elemanların o basamaklara atanması için yüksek okul mezunu olmalarını, batı dillerinden en az birini hakkıyla bilmelerini ve istatistik konusunda bilgi ve görgü sahibi olmalarını şart koşmaktadır.

c. Uzmanlık elemanlarına ödenen ücret sistemi bakımından: Kuruluş kanunu, sayısı 55 i bulan uzmanlık kadrolarına yapılacak atamalar için kanunda yazılı koşullar dışında, hizmet süresi kaydını aramayıp, genç ve yetenekli elemanların yüksek maaş derecelerine atanmalarını mümkün kılmakta, ayrıca bu kadrolara maaştan ayrı olarak ödenek verme imkânlarını sağlamaktadır.

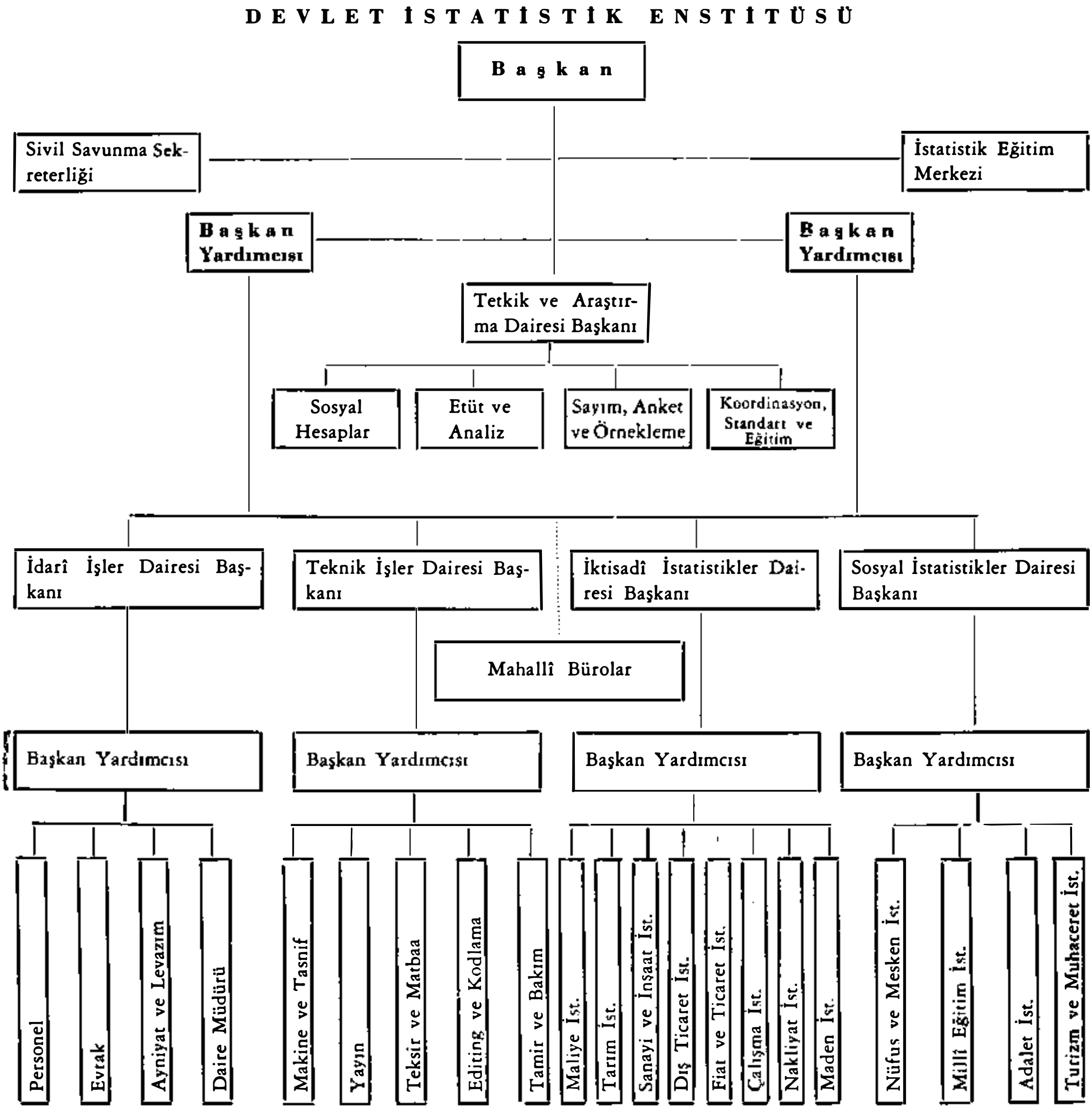
d. Esneklik bakımından: Yeni kuruluş kanununda, gerek donatım gerek görevler konusunda kabul edilen hükümler, günün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ayarlanmış; hizmetler ve kuruluşta yer alan ünitelerin ad, görev ve yetkileri ayrı ayrı vasıflandırılmayarak Enstitüye, ilerideki çalışmalarında kendisini yeni ihtiyaçlara uyduracak esneklik sağlanmıştır. Böylece Enstitü, daire ve şubelerinin işlerini yeni bir kanun değişikliğini gerektirmeden, günün ihtiyaçlarına göre değiştirme imkânına sahip kılınmıştır.

e. Bilimsel inceleme ve araştırmalar bakımından: Enstitü, sadece rakam toplayan bir kuruluş olmaktan çıkarılarak araştırma, inceleme ve çözümlemeler yapmak ve yayınlamak imkânına kavuşturulmuştur. Böylece Enstitü toplamış olduğu bilgileri çözümleme ve inceleme yoluyla değerlendirmek ve rakamların gerçek değerini ve anlamını ilgililere duyurmak imkânlarını elde etmiş bulunmaktadır.

f. İş birliği bakımından: Yeni kuruluş kanununda yer alan hükümlerle, Enstitüye başka kamu kurumları, özellikle bilim ve eğitim kurumları ve istatistik alanında uluslararası kuruluşlarla yakın bir iş birliği yapmak imkânları sağlanmıştır.

Ayrıca yeni kanun, merkezî bir örgüt olmakla birlikte, çalışma alanı çok genişlemiş olan Enstitüye, istatistik bilgilerini daha doğru ve hızlı olarak ve daha az bir masrafla yerinden sağlamak amaciyle bölge örgütü kurmak yetkisini tanımıştır.

g. Eğitim bakımından: Yeni kuruluş kanununun sağladığı imkânlardan faydalanılarak Enstitü, kuruma gelecek vadeden genç ve yetenekli elemanlarını yetiştirmek ve çeşitli

kuruluşlar, özellikle iç ve dış eğitim kurumları ile yakın iş birliği yapmak ve yine bu amaçla, Enstitü içinde bir İstatistik Eğitim Merkezi kurmak imkânını elde etmiştir.

h. İstatistik Şûrası meydana getirilmesi bakımından: Yeni kuruluş kanunu Enstitüye, düşüncelerinden ve görüşlerinden faydalanmak ve gelecekteki çalışma programlarını bu görüşlerin ve düşüncelerin ışığı altında hazırlamak üzere yurdun belli başlı istatistikçilerini, idarenin en üst basamaktaki yöneticelerini ve özel sektör temsilcilerini her iki yılda bir yüksek şûra halinde toplamak imkânını sağlamıştır.

i. Görev ve yetki bakımından: Eski kuruluş kanunlarında pek açık olmayan ve çeşitli kanunlara serpiştirilmiş bulunan görev ve yetki ile ilgili hükümler yeni kanunda en açık ve yeterli olarak bir araya getirilmiştir.

Sistem, yeni kanunda da merkezcilik sistemidir ve Türkiyede istatistik toplama görevi D. İ. E. ne aittir. Genel bütçe içindeki daireler ancak kendi ihtiyaçları için istatistik bilgi derleyebilirler. Bu dairelerin, kendi ihtiyaçları için, fakat kendi kuruluşları dışında istatistik bilgileri derleyebilmeleri D. İ. E. nün uygun görmesine ve başbakanın iznine bağlıdır. Bu daireler kendi kuruluşları içinden ve dışından derlemiş oldukları bilgileri kendi kuruluşları dışında kullanmak ya da yayınlamak için D. İ. E. nün onayını alırlar.

Katma bütçeli daireler, iktisadî devlet teşekkülleri, özel idareler ve belediyelerle bunlara bağlı kuruluşlar ve özel kanunlarla meydana getirilen kurumlar yalnız kendi ihtiyaçları için gerekli istatistik bilgilerini toplayabilirler. Ancak, bu bilgilerin toplanması için kullanılacak formüller, soru kâğıdı ve başka belgelerin hazırlanması ve bu belgelerin bir defadan çok kullanılmasında ve toplanan bilgilerin yayınlanmasında D. İ. E. nün onayını almaları şarttır.

Enstitünün toplanan istatistik bilgilerinden kişisel ve özel nitelikte olanlarını, resmî ya da özel herhangi bir makama vermesi ya da açıklaması ve yayınlaması yasaktır.

Bu bilgiler istatistik amaçları dışında kullanılamaz ve subut aracı olamaz.

DEVLET İŞLETMELERİ, devletin ekonomik alana el atmasiyle meydana gelen kuruluşlar, kurumlar ve teşebbüslere verilen ad.

Sermayesi devletçe ödenen malî, ticarî, sınaî ve ziraî teşebbüsler ya doğrudan doğruya bir devlet dairesi halinde ya da kendilerine belirli konularda tanınan özerklik ile özel kişilikler halinde yönetilmektedir. Bunların bilimsel olarak bölümlenmesi yapılamaz. Ancak, bu konuda yönetim bakımından bir bölümleme yapılabilir. Doğrudan doğruya yönetilenlerin bir kısmı devlet bütçesi içinde bulunmakta, bir kısmı da ya katma bütçe ile ya da döner sermayeli olarak yönetilmektedir. Tekel idaresinin bir yandan katma bütçeli, öbür yandan bazı önemli konularda döner sermayeli olarak çalışması bir özellik taşır.

Devlet yönetimi dışında, özerklik ve özel kişilik taşıyarak yönetilen işletmeler, devlet kanunları ile özel işletmeler kanunları arasında daha bağımsız bir yönetim sistemine bağlıdır. Bunlar, iktisadî devlet teşekkülleri ve müesseseleridir. 3460 sayılı kanuna göre, sermayesi devletçe verilerek malî, ticarî, sınaî ve ziraî alanda ana işletmeler halinde kurulanlara İktisadî Devlet Teşekkülleri denir. İktisadî Devlet Teşekküllerinin iş konusuna giren ikinci derecedeki çalışma alanının içinde olanlara da İktisadî Devlet Müesseseleri adı verilmiştir. Başka bir deyimle, sermayeleri devletçe verilenlere teşekküller, sermayeleri İktisadî Devlet Teşekküllerince ödenenlere müesseseler denilmektedir. Ayrıca, müesseselere olduğu gibi, sermayeleri İktisadî Devlet Teşekküllerince verilen, fakat özel kişiliği tanınmayan işletmelere de teşebbüsler adı verilir. Ancak, İktisadî Devlet Teşekkülleri bütün teşebbüsleri müesseselere aktarmakla yükümlüdür. Devlet İktisadî Teşekkülleri ve Müesseselerinin tüzel kişiliği ve her birinin kendi kanunlarına göre malî özerkliği bulunduğu için, bunlar Muhasebe - i Umumiye Kanunu'na, Artırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu'na ve Sayıştayın denetlemesine bağlı değildir. Bunların sorumluluğu, sermayeleri ile sınırlıdır. Kadrolarında çalışan görevliler de özel kanunlarındaki hükümlere bağlıdır.

İktisadî Devlet Teşekkülleri, Yüksek Denetleme Kurulunca denetlenir. Yüksek Denetleme Kurulu, denetleme raporlarını ve sonuçlarını Büyük Millet Meclisinde başbakanın ya da vekil edeceği bir bakanın başkanlığında toplanan Genel Kurula sunar.

DEVLET KONSERVATUVARI (Ankara), müzik ve sahne sanatları okulu. Türkiyede müzik ve sahne sanatını batı anlayışı ve tekniği ile öğreten bir kurum olmak, Türk sahne sanatını ve Türk zevkine dayanan millî müziği yaratma ödevini taşımak bakımından çok önemi vardır. Okul, öğretim konusu yönünden I. müzik, II. temsil olarak iki kola ayrılır: Müzik kolunda 1. Kompozisyon, 2. Orkestra yönetimi, 3. Piyano, org ve harp, 4. Yaylı sazlar, 5. Nefesli sazlar, 6. Şan dalları vardır. Temsil kolunda ise 1. Tiyatro, 2. Opera, 3. Balet, 4. Reji dalları bulunmaktadır.

D. K. genel olarak orta okula dayalıdır; fakat daha erken yaşlardan hazırlanmayı gerektiren dalların dayanağı ilk okuldur; balet bölümüne ilk okul 3. sınıfı; yaylı, nefesli sazlarla piyano, org ile harp bölümüne de ilk okulu bitirenler alınır. Bütün dallara öğrenciler seçme sınavları ile alınır.

D. K. nın birçok dallarında öğrenciyi kendi sanatına hazırlamak ve temel bilgiler vermek için, hazırlık sınıfları açılmıştır. Bu sınıflarda sanat yeteneği gösteremeyenler okuldan çıkarılır. İlk okulu bitirenlerin alındığı kollarda iki ya da üç yıllık başlangıç dönemleri bulunmaktadır; öğrenim derecesi bakımından orta okula denk olan bu dönemlerde meslek dersleri ile birlikte, orta okul programında yer alan genel kültür dersleri de gösterilir. Başlangıç dönemini bitirenler ya da D. K. na orta okul mezunu olarak girenler, orta dönemi okurlar; orkestra yönetimi kolundan başka okulun bütün kollarında bulunan bu dönem, birçoklarında üç yıl olup derece bakımından liseye denktir. Bazı dalların orta döneme dayalı yüksek dönemleri de vardır; bu döneme devam edebilmek için öğrencinin yetenek taşıdığı üzerinde öğretmenler kurulunun karar vermesi gerektir.

I. Müzik kolunda kompozisyon dalı, hazırlıkla birlikte dokuz yıldır; bu süre içinde, dört yıllık yüksek dönemden başka, iki yıllık ileri kompozisyon sınıfları da bulunmaktadır. Orkestra yönetimi dalı dört yıldır. Kuruluşu öbürlerine benzemeyen bu dala alınacak öğrencilerin, kompozisyon birinci sınıfını geçmiş olması gerektir. Dalın ilk iki yılı, kendi konusunda özel bir öğretimdir; son iki yılı ise ileri kompozisyon sınıfı ile birleşir; derecesi yüksektir. Piyano, org ve harp dalları, hazırlık sınıfı ile birlikte yedi yıldır; piyano ve org için iki yıllık yüksek dönem vardır. Yaylı sazlar dalı, kuruluş bakımından piyano dalına benzer; ancak kontrbasın yüksek dönemi yoktur. Nefesli ve vurma sazlar, hazırlıkla birlikte yedi yıldır; orta dönemle biter. Şan dalı, hazırlık sınıfı ve yüksek dönemle birlikte dokuz yıldır; konser muganniliği maksadiyle kurulmuş olan bu dalın öğretimi opera ile de birleşir.

II. Temsil kolunun tiyatro dalı, biri hazırlık olmak üzere üç yıldır; iki yıllık da yüksek dönemi vardır. Opera, iki yıllık orta ve beş yıllık opera muganniliği adını alan yüksek dönemden ibarettir. Balet ise hazırlık, başlangıç öncesi, başlangıç ve orta dönemlerden meydana gelmiştir; dokuz yıldır. Reji dalına, tiyatro ve opera dallarının yüksek dönemlerinden mezun olanlar arasında yetenek gösterenler devam eder.

D. K. nda, öğrenciler her öğretim yılı sonunda meslek derslerinden sınav geçirirler; üstün yetenek gösterenler, bir sınıfı okumadan daha üst dereceye atlatılabilirler.

D. K. yönetim bakımından Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olmakla birlikte, eğitim ve öğretim konularının özellik göstermesi sebebiyle, bakanlığa sunulacak teklifleri tesbit etmek için, okulda bütün öğretmen ve stajiyerlerden meydana gelen bir Konservatuvar Meclisi ile yalnız dal şeflerinin katıldığı bir Müşavir Heyet kurulmuştur.

Okula bugün 315 öğrenci devam etmektedir; bunun 165 i kızdır. Bütün öğrencilerin üçte ikisi yatılıdır.

D. K. nda Türk halk müziğinden derlenmiş çeşitli örneklerin saklandığı bir arşivle müzik aletleri yapılan, onarılan bir atelye de vardır.

D. K. ndan mezun olanlar, başlıca devlet sahnelerinde, orkestralarında ve radyolarında sözleşme ile çalışmaktadırlar; serbest çalışanlar da gittikçe artmaktadır.

Tarih: D. K. Ankarada, Cebecide, Musikî Muallim Mektebi binası içinde ve bu okulun «Konservatuvar sınıfları» olarak 1936 yılında kurulmuş olmakla birlikte hazırlıkları biraz daha önceden başlar.

Yurdumuzda batı uygarlığını bütün yönleriyle gerçekleştirmek isteyen Atatürk, güzel sanatlar ve bu arada müzik ve sahne hayatımıza da dikkati çekmiş ve toplumumuzun ileri bir müzik sanatına erişmesini istemiştir. Bu amaca ulaşmak için harekete geçen hükümet, Musikî Muallim Mektebi içinde Millî Musikî ve Temsil Akademisi kurulması için bir karar almış, fakat temsil öğretimi çalışmalarına bir

türlü geçilememiştir. Bir yandan da bazı Türk ve yabancı uzmanlara bu konuda incelemeler yaptırılmış, raporlar hazırlatılmıştır. Bunlardan 8 Türk müzisyeninden meydana gelen bir kurulun konservatuvar kurulması gerektiği hakkındaki raporu, müzik öğretimi üzerinde Lico Amar (1934) ın, kurulacak tiyatro okulu üzerinde Reşat Nuri Güntekin (1934) in raporları anılmaya değer. Fakat D. K. nın kuruluşunda Berlin Yüksek Müzik Okulu profesörü Paul Hindemith (b. bk.) in raporları ve çalışmaları çok etkili olmuştur. Hindemith, ilk olarak 1935 te, kurulacak konservatuvar üzerinde düşünceleri öğrenilmek, filarmoni orkestrası ve Türk müzik hayatı ile de ilgilenmek maksadı ile çağrıldı. İlk gelişinde 40 gün kaldı (1936 da ve daha sonraları da gelmiştir) ve kurulacak konservatuvar üzerinde ayrıntılı bir rapor hazırladı. Raporunda, Musikî Muallim Mektebi, sahne ve saz bölümleri üzerinde tavsiyeler yer alıyordu. 1936 yılında, kendisinin de bulunduğu bir kurul tarafından Musikî Muallim Mektebinin öğrencileri imtihan edilerek yeteneksiz olanları ayıklandı; bunlardan on tanesi tiyatro bölümüne ayrıldı. İşte böylece tiyatro bölümü kurulmuş oluyordu. Aynı yıl içinde saz bölümü de kuruldu.

Hindemith'ten sonra, 1936 da Alman rejisörü Carl Ebert (b. bk.) geldi. Ebert, tiyatro ve opera bölümlerinin kuruluş ve gelişmesinde uzman olarak çalışmakla birlikte, sahne dersleri de gösteriyordu. Türkiyeye zaman zaman gelerek 1940 a kadar konservatuvarla ve sonra sahnemizle ilgilendi. Konservatuvarın ilk öğretmenlerinden çoğu Almandı. Bunlardan bir kısmı hem Cumhur başkanlığı Orkestrasında çalarlar, hem de konservatuvarda öğretmenlik ederlerdi.

D. K. nın Türk halk müziği arşivi, 1936 da Türkiyeye gelen ve Türk halk müziği ve oyunlarının toplanması üzerinde rapor hazırlayan Macar bestecisi Béla Bartók (b. bk.) un tavsiyelerine dayanılarak 1937 de kuruldu.

Balet bölümü en sonra çalışmaya başlamış olan bölümdür. Bu bölüm 6 ocak 1948 de İstanbulda, Yeşilköyde açılan Balet Okulunun 1950 güzünde D. K. na bağlanması üzerine kurulmuştur. Balet bölümünün açılmasında 1947 de Türkiyeye çağrılan Ninette de Valois (b. bk.) nın büyük rolü olmuştur (bk. BALET). 1938 yılında Musikî Muallim Mektebi D. K ndan ayrılarak, Gazi Eğitim Enstitüsü yanında yapılmış olan özel binasına taşındı.

3829 sayılı D. K. kanunu 1940 ta çıkmıştır. D. K. tiyatro bölümü ilk mezunlarını 1940 ta, opera ve saz bölümü de 1941 de vermiştir.

Devlet Konservatuvarı (İzmir): İzmirde bulunan bir müzik okulu. 1953 te müzik okulu olarak ve ileride bir «konservatuvar çekirdeği olmak» amaciyle, Ankara D. K. başlangıç dönemlerine denk derece ile açıldı. Piyano, yaylı, nefesli ve vurma sazlar ve şan dalları vardır. 1958 de İzmir D. K. adını aldı ve tiyatro dalı da açıldı. Bu konservatuvarın yalnız orta dereceli dönemleri vardır; bugün tiyatro bölümü çalışmamaktadır.

DEVLET ORMAN KERESTE FABRİKALARI, orman mallarını biçerek tam ya da yarı işlenmiş duruma getiren kuruluşlar.

D. O. K. F. nın amacı, yüksek kâr ve kazanç düşüncesini ortadan kaldırarak normal ve düzenli bir kereste piyasası kurmak, maliyet ve satış fiatı düşük mal elde etmek, millî savunmanın ve felâkete uğrayanların ihtiyaçlarını zamanında ve çabuklukla karşılamaktır.

Bu fabrikalar, Orman Genel Müdürlüğünün iller kuruluşuna girer. Devlet Orman İşletmesi döner sermayesiyle işletilir. Fabrika müdürlüğü tarafından yönetilen bir kuruluşu vardır.

D. O. K. F. kurulup işletilmesi için Bakanlar Kurulundan karar alınır. Ormancılık tekniği ve değerlendirme gerekleri zorunlu kıldığı zaman orman dışında, şehir ve kasabalarda Orman Genel Müdürlüğünce kereste fabrikası kurulur.

Ayancık, Akkuş, Ardeşen, Bafra, Bolu, Borçka, Cide, Devrek, Dursunbey, Düzce, Eskipazar, Ulupınar ve Yenice'de olmak üzere Orman Genel Müdürlüğü tarafından işletilen 14 fabrika vardır (1963).

Bu fabrikaların bir kısmı orman işleten ortaklıklardan ya da müteahhitlerden devir alınmış, bir kısmı da yeniden kurulmuştur. Fabrika işleri, iş yerleri tek tip yönetmeliğe göre yürütülür.

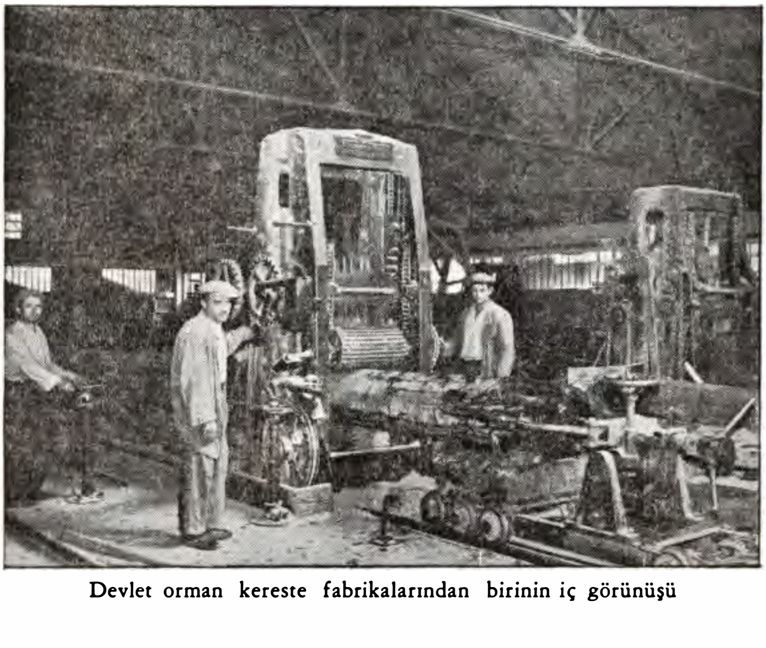
Fabrikalarda keresteler, Orman Genel Müdürlüğünce kabul edilen temel ve standart ölçülere uygun olarak biçilir.

Fabrikaların işlenmiş kerestelerinin satışiyle ilgili şart ve şekiller Bakanlar Kurulunca belirtilir.

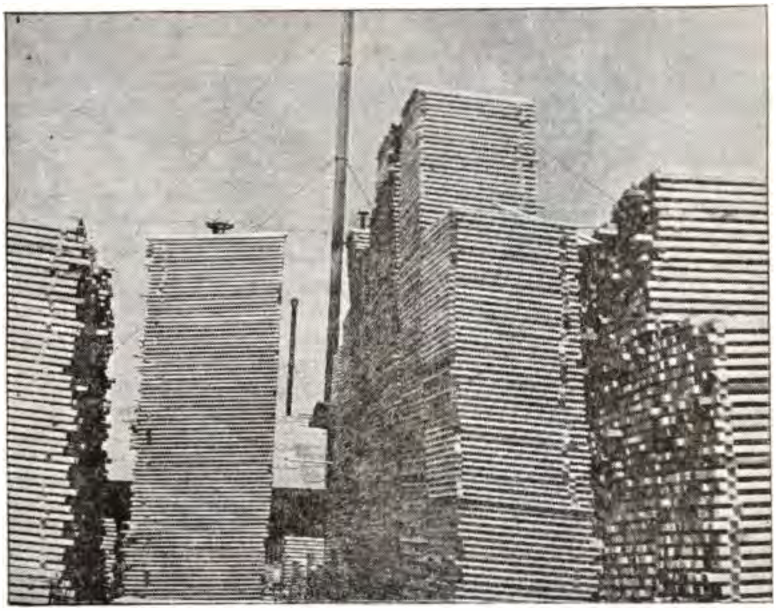
Fabrikalarda biçilen orman malları, genellikle açık artırma ile piyasaya satılır. Satılacak mallar, nitelik ve nicelik bakımından yerel ihtiyaçların ve satış isteklerine göre 20, 50, 100, 150, 200 ve 250 m^3 lük uygun partiler halinde artırmaya çıkarılır. Yerel ihtiyaçların karşılanmasında daha küçük partiler de yapılabilir.

D. O. K. F., devlet daire ve kurumlariyle İktisadî Devlet Teşekkülleri ihtiyaçları için kereste ayırarak ve pazarlıkla da satış yaparlar.

Çam, köknar, ladin, sedir (katran) gibi ağaç cinslerinden elde edilen kerestelere *yumuşak kereste* denir. Kayın, meşe, gürgen, dişbudak, karaağaç gibi cinslerden elde edi-

Devlet orman kereste fabrikalarından birinin iç görünüşü

Devlet Orman Kereste Fabrikalarında hazırlanmış kerestelerin istifi

lenlere de *sert kereste* adı verilir. Parkeler sert ağaçlardan ve genellikle meşe ve kayından yapılır.

Bazı kereste fabrikaları hem sert, hem de yumuşak kereste işler. Sert ağaç işleyen fabrikalarda buharlama ve kurutma fırınlariyle parke yapan kuruluşlar da bulunmaktadır. Özellikle kayın kerestеleri, buharlama ya da kurutma fırınlarında fırınlanarak bazı mantar hastalıkları yüzünden çürümekten korunur, rengi kızarır ve güzelleşir.

D. O. K. F. nın yıllık işlenmemiş kapasitesi normal olarak 272 000 m³ tomruktur. Buharlama fırınlarının kapasitesi 60 000 - 65 000 m³ e, kurutma fırınlarının da 10 000 m³ e yakındır (1963). İki ya da daha çok vardiya ile çalışıldığı zaman bu miktar artar.

Pazarköy dışındaki bütün kereste fabrikaları, su buharından yararlanma ilkesine dayanarak çalışır. Lokomobille çalışmakta olan Bolu, Düzce ve Devrek fabrikaları, yurdun enerji ağından yararlanarak elektrikli sisteme geçirilecektir (1963).

Fabrikalarda verim, ağaç türüne göre değişmektedir. D. O. K. F. ortalama olarak köknar ve ladin cinsinde % 59, çamda % 58, kayında % 51, gürgende % 42 ve meşede % 35 verimle çalışmaktadır. Parke yapımında verim, meşede % 62, kayında % 60 tır.

DEVLET ORMANCILIĞI, Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasından önce ormanlar, uzun bir süre «tabiat varlığı» olarak görülmüş ve bir çeşit «Allah vergisi» kabul edilmiştir.

Osmanlı imparatorluğu devrinde orman anlayışı bu biçim olduğu için ormanlar «cibali mubaha» (orta malı) sayılmıştır. Ormanlar, bu anlayış yüzünden benimsenmemiş, tükeneceği düşünülmeden kaygısızca herkes tarafından yağma edilmiştir. Yüzyıllar boyunca süren bir sömürme ile büyük orman varlıkları bir daha ele geçmeyecek şekilde yok edilmiştir. Bunun sonunda geniş yurt parçaları ormanlardan soyulmuş, çıplak, hattâ barınılmaz bir hale gelmiştir. Osmanlı imparatorluğu bir aralık ormanları, devlet gelirleri için bir kaynak gibi görmüştür. Bundan sonra da hem devlet hem de kişi yararı için ormanlardan gelişi güzel yararlanma büsbütün alıp yürümüştür.

Türkiye'de cumhuriyetin ilânından sonra orman anlayışı kökünden değişmiştir. Orman, başlangıçtan beri insan aklının, insan emeğinin yetişip geliştireceği ve sürdüreceği bir varlık olarak görülmüştür. Böylelikle orman, ekonomik karakteri ile bir servet kaynağı olarak benimsenmiştir.

Bugün orman, artık yalnız bir servet kaynağı da sayılmamaktadır. Aynı zamanda yokluğuna katlanılmaz bir «ulusal varlık» kabul edilmektedir.

Ormanlar, yalnız maddî değerler yaratmaz; bunun ya-

Orman Genel Müdürlüğüne bağlı kereste fabrikalarının genel durumu (1963)

Fabrika adı	Kuruluş yılı	Fabrika normal yumuşak m³	Kapasitesi sert m³	Lokomobil sayısı	Beygir gücü	Yıllık ortalama işçi sayısı
Ayancık	1945	50 000	30 000	4	1 800	597
Akkuş	1957	—	14 000	2	180	103
Ardeşen	1958	10 000	—	2	180	81
Bafra	1944	15 000	—	1	270	82
Bolu - Karacasu	1944	35 000	—	2	550	124
Borçka	1952	15 000	—	3	209	86
Cide	1957	6 000	6 000	2	200	84
Devrek	1953	2 000	13 000	3	160	183
Dursunbey	1940	10 000	—	3	220	49
Düzce	1945	5 000	20 000	5	740	203
Eskipazar	1944	13 000	—	3	230	75
Pazarköy	1945	3 000	—	—	—	14
Ulupınar	1944	3 000	10 000	2	130	112
Yenice	1955	2 000	10 000	2	200	120
	Toplam	169 000	103 000			

nında toplum yararları da sağlar. Ormanların varlığı ya da yokluğu, yurdun insan barındırma yeteneğini artırıp eksiltir. Halkın türlü ekonomik alanlarda rahat çalışması ve sağlık durumu, orman varlığı ile yakından ilgilidir.

Ormanı yağma edilecek bir «Allah vergisi» gibi kabul eden dünün geri anlayışı ile ormanı ekonomik değeri, sosyal faydaları ile kavrayan ve onu «ulusal varlık» sayan bugünün anlayışı arasında hiçbir bağ yoktur. Eskiden ormancılık alanındaki çalışmalar yalnız kendiliğinden yetişen bu varlığın yağma edilmesinden öteye gidememiştir. Devlet, orman geliştirme yolunu tutamamıştır. Bu durumda devletin ormancılık alanındaki çabası yasakçılık etmekten ve vergi toplamaktan ibaret kalmıştır.

Cumhuriyetten sonra ormancılık millî ekonominin başlıca iş alanlarından biri olarak benimsenmiştir. Böylece ormancılık teknik ve ekonomik karakteri ile ele alınmıştır. Bu anlayışa göre, ormancılık müsbet bilimlere dayanır ve bilgiyi şart koşar. Bununla birlikte, ekonomik kültürü de gerekli gören bir uzmanlık işidir.

Bugünün ormancılığı süreklilik, devlet malı ve devlet eliyle işletilme ilkesi olmak üzere üç ana ilke üzerine kurulmuştur.

Süreklilik ilkesi: Ormancılıkta, bilimin ve tekniğin şart koştuğu temel ilke sürekliliktir. Bu ilke, ulusun varlığı ve ulusal ekonominin yararı için ormanların kuşaktan kuşağa kutsal bir varlık olarak geçmesini sağlamak zorunluluğundan doğmuştur. Bu ilkeye göre, işletmenin, ormanı yok etmeden, yıpratmadan sürekli ürün vermesini sağlaması gerektir. Bunun için de ormandan yıllık verim (tahammül) oranında kesim yapılması, kesilenin yerine yenilerinin yetiştirilmesi ve yetişmekte olanların korunması gerekir.

Ormanlarda sürekliliğin sağlanması için bu ana ilke, 3116 ve 6831 sayılı orman kanunlarında yer aldığı gibi, 9/7/1961 tarihinde kabul olunan 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeri Anayasası da bu ilkeyi benimsemiştir. Bu ilke, Anayasamızın 37, 38 ve 131. maddelerinde yerini bulan:

«Toprak dağıtımı, ormanların küçülmesi ... sonucunu doğuramaz.»

«Yeni orman yetiştirilmesi ... amaçları ile kamulaştırılan toprak bedellerinin ödeme şekli kanunla gösterilir.»

«Devlet, ormanların korunması ve ormanlık sahaların genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır. Bütün ormanların gözetimi devlete aittir.»

«Devlet ormanları zaman aşımı ile mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz, ormanlara zarar verecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez, ormanların içinde ya da hemen yakınında oturan halkın ... ormanı koruma bakımından gerekirse başka yerlere yerleştirilmesi kanunla düzenlenir.»

«Yanan ormanların yerinde yeniden orman yetiştirilir ve bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamaz.»

«Orman suçları için genel af çıkarılamaz; ormanların tahribine yol açacak hiçbir siyasî propaganda yapılamaz» hükümleriyle kesin olarak belirtilmiştir.

Böylece Anayasamız, ormanların süreklilik ilkesini titizlikle benimsemiş, çeşitli hükümleriyle korumuştur. Bu ilke birinci dönem beş yıllık kalkınma planında da yer almış bulunmaktadır.

Devlet mülkiyet ilkesi: Ormanlarda devlet malı ilkesi, Türkiyenin gerçeklerinden doğmuş olup yurt ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Verimleri geç ve güç alınabilen ormanların yok olmadan sürüp gitmeleri için, devletin elinde bulunmalarından başka çare yoktur.

1945 yılında çıkarılan 4785 sayılı kanunla, var olan gerçek ya da özel kişilere, vakıflara ve köy, belediye, özel idare kamu tüzel kişiliklerine ilişkin bütün ormanlar (bazı istisnalar dışında) devletleştirilerek devlet malı olmuştur. Daha sonra 1950 yılında çıkarılan 5658 sayılı kanunla, devletleştirilmiş ormanlardan devlet ormanları içinde olmayan ve çevresi tarla, bağ, bahçe gibi kültür toprağı, özel orman, şehir, kasaba, köy otlağı ve orman sayılmayan yerlerle çevrili yerler, devlet ormanından büsbütün ayrılmış bulunan köy ve belediyelere ve gerçek kişilere ilişkin olanlar sahiplerine geri verilmişse de, bu durumda olmayan birçok ormanlar devlet elinde toplanmış bulunmaktadır. 1961 yılında kabul olunan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası bu konuda yukarıda anlatılan önemli kuralları koymuştur.

Devlet eliyle işletilme ilkesi: Ormancılığın dayandığı üçüncü ana ilke, ormanı yok etmeden işletmek demektir. Bu ilke de yine yurdumuzun gerçeklerinden doğmuştur.

Ormanların sözleşme ile özel teşebbüs tarafından işletilmesi sisteminin zararları görülmüştür. Bu gibi işletmelerle ormanlar korunmadan yok edilmiştir.

Bunun böyle olması biraz da orman işletmeciliğinin karakterinden ileri gelir. Çünkü ormanların süreklilik ilkesi gözetilerek işletilmesi, kesilenlerinin yerine yenilerinin yetiştirilmesi ve korunması şarttır. Bütün bunlar ise büyük emek ve masraf ister. Yalnız düzenli ve sürekli işletme kuruluşlarının yapılması bile büyük sermayelerin ormana yatırılmasını gerektirir. Bu ağır yüklere kişiler kolay kolay katlanamaz. Kişiler yeter emek ve sermaye gücünü ortaya koysalar da, onun sonuçlarını çabucak ele geçirmek isterler. Bu da genellikle ormanın zararına olur. Özel teşebbüsün kısa zamanda çok fayda sağlama hırsını orman, kendi varlığı ile doyurur. Buna karşılık, ormanı ulusun sağlığı, yurttaşların rahat barınması ve çalışması için ilk şart olarak benimseyen devlet, ormana kıymaz, onu işletirken devam ettirmeyi gözetir. Devlet ormancılığımızın değişmez ilkesi budur.

Devlet ormanlarının devlet tarafından işletileceği hükmü, önce 1937 yılında yürürlüğe giren 3116 sayılı orman kanununun 31. maddesinde, daha sonra bu kanunun yerine geçen 6831 sayılı kanunun 26. maddesinde ve son olarak da Anayasasının 131. maddesinde yer almıştır.

Devlet Orman İşletmeleri: Devlet ormanlarını devlet adına işleten kamu kurumları. D. O. İ., ormanın korunması, işletilmesi ve varlığının artırılması gibi ana işleri kendisinde toplamış olan ve ormancılık bilimi ve tekniği bulunan kurumlardır. Orman toprağının ve rim gücünü zayıflatmadan, ormanın sürekliliğini sarsmadan, her yıl ormanın verimine denk ürün alma amacı ile planlı ve sürekli olarak orman içi çalışmalarını D. O. İ. yapar.

Ormancılığın ekonomik karakterine uygun düşmeyen ve daha ziyade idarî ve malî işlerle uğraşan eski orman örgütü toptan kaldırılarak teknik ve ekonomik bir işletme örgütü olarak yeni baştan kurulmuştur.

Devlet ormanlarının devlet eliyle işletilmesini emreden 1937 tarihli 3116 sayılı orman kanunu hükümlerine dayanılarak ilk devlet orman işletmesi 1937 yılının aralık ayında Karabük'te açılmıştır. 1938 - 1941 yılları arasında yurdun başka yerlerinde on beş işletme daha açılmıştır.

Bütün devlet ormanlarının işletmeye açılması için

Orman başmüdürlüklerine bağlı devlet orman işletmeleri müdürlükleri

Başmüdürlük adı	İşletme müdürlüğü adı
1. ADAPAZARI	1 — Adapazarı
	2 — Akyazı
	3 — Hendek
	4 — Karasu
	5 — İzmit
	6 — Geyve
2. AMASYA	1 — Akdağmadeni
	2 — Amasya
	3 — Bafra
	4 — Çorum
	5 — Koyulhisar
	6 — Samsun
	7 — Tokat
	8 — Vezirköprü
	9 — Kargı
3. ANKARA	1 — Ankara
	2 — Beyşehir
	3 — Çankırı
	4 — Kızılcahamam
	5 — Beypazarı
	6 — Ilgaz
4. ANTALYA	1 — Alanya
	2 — Antalya
	3 — Burdur
	4 — Eğridir
	5 — Finike
	6 — Manavgat
	7 — Kaş
	8 — Sütçüler
	9 — Akseki
	10 — Düzlerçamı (Örnek - Antalya)
	11 — Çığlıkara-Koçova (Örnek Elmalı)
	12 — Gündoğmuş
5. BALIKESİR	1 — Balıkesir
	2 — Bandırma
	3 — Bayramiç
	4 — Biga
	5 — Dursunbey
	6 — Sındırgı
	7 — Edremit
	8 — Çanakkale
	9 — Değirmeneğrek (Örnek - Dursunbey)
6. BOLU	1 — Bartın
	2 — Bolu
	3 — Devrek
	4 — Düzce
	5 — Gerede
	6 — Karabük
	7 — Mudurnu
	8 — Yenice
	9 — Göynük
	10 — Yığılca
	11 — Mengen
	12 — Dirgine
	13 — Karadeniz Ereğlisi
	14 — Akçadağ
	15 — Aladağ
	16 — Kıbrısçık
7. BURSA	1 — Bilecik
	2 — Bursa
	3 — Mustafa Kemal Paşa
	4 — İnegöl
	5 — Orhaneli
	6 — Keles
8. FLÂZIĞ	1 — Bitlis
	2 — Elâzığ
	3 — Siirt
	4 — Tunceli
	5 — Diyarbakır
	6 — Adıyaman
	7 — Bingöl
9. ERZURUM	1 — Göle
	2 — Oltu
	3 — Sarıkamış
	4 — Erzurum
	5 — Erzincan
10. ESKİŞEHİR	1 — Eskişehir
	2 — Kütahya
	3 — Tavşanlı
	4 — Afyon
	5 — Gediz
	6 — Emet
	7 — Simav
	8 — Çatacık (Örnek - Eskişehir)
11. GİRESUN	1 — Giresun
	2 — Ordu
	3 — Ünye
	4 — Şebinkarahisar
	5 — Tirebolu
12. İSTANBUL	1 — Bahçeköy
	2 — Çatalca
	3 — Demirköy
	4 — İstanbul
	5 — Kırklareli
	6 — Vize
	7 — Karamanbayırı (Örnek-Demirköy)
	8 — Keşan
13. İZMİR	1 — Gördes
	2 — İzmir
	3 — Manisa
	4 — Uşak
	5 — Bayındır
	6 — Demirci
	7 — Bergama
14. KASTAMONU	1 — Araç
	2 — Ayancık
	3 — Boyabat
	4 — Cide
	5 — İnebolu

Orman başmüdürlüklerine bağlı devlet orman işletmeleri müdürlükleri

Başmüdürlük adı	İşletme müdürlüğü adı
	6 — Kastamonu
	7 — Sinop
	8 — Tosya
	9 — Daday
	10 — Taşköprü
	11 — Küre
	12 — Azdavay
15. MERSİN	1 — Adana
	2 — Anamur
	3 — Feke
	4 — Karaman
	5 — Maraş
	6 — Mersin
	7 — Osmaniye
	8 — Silifke
	9 — Andırın
	10 — Pozantı
	11 — Kozan
	12 — Antakya
	13 — Kilis
	14 — Mut
	15 — Ermenek
	16 — Gülnar
	17 — Göksun
16. MUĞLA	1 — Aydın
	2 — Denizli
	3 — Fethiye
	4 — Köyceğiz
	5 — Muğla
	6 — Acıpayam
	7 — Tavas
	8 — Milâs
	9 — Nazilli
17. TRABZON	1 — Artvin
	2 — Gümüşhane
	3 — Rize
	4 — Trabzon
	5 — Borçka
	6 — Şavşat

kabul edilen on yıllık kanunî sürenin 1947 yılında biteceği göz önünde tutularak 1943 yılında 38, 1944 yılında 36 ve 1945 yıllnda 12 işletme kurulmuştur. Böylece Türkiye ormanları 1945 yılında tamamiyle devlet işletmesine açılmıştır.

Ormanların dağılış durumu, ormancılık tekniği ve yönetimi gerekleri göz önünde tutularak zamanla bazı işletmeler kapatılmış, yenileri açılmıştır.

Türkiyede 1963 yılında 148 devlet orman işletmesi vardı. Bu işletmelerin 936 bölgesi ile bunların 3 932 bölümü bulunmaktadır. Bu işletmeler, 17 orman başmüdürlüğüne bağlıdır.

168 - 169. sazfalardaki liste, orman başmüdürlüklerine bağlı devlet orman işletmelerini göstermektedir.

Devlet orman işletmelerince işletilecek ormanlarla bu işletmelerin döner sermayesine ilişkin işler 3444 ve 4914

Bolu - Karabük - Büyükdüz ormanları

sayılı kanunlar uyarınca, Bakanlar Kurulunca konacak esaslara ve ticarî isterlere göre yürütülür. devlet orman işletmeleri, genel muhasebe ve artırma, eksiltme ve ihale kanununa bağlı değildir.

Bakanlar Kurulu karariyle yürürlüğe giren devlet orman işletmesi ve döner sermayesi hakkında hazırlanan ilk yönetmelik, ufak tefek değişikliklerle 1952 yılına kadar uygulanmıştır. 27/2/1952 gün ve 3/14652 sayılı Bakanlar Kurulu karariyle eski kararlar kaldırılıp yeniden düzenlenen «Devlet orman işletmesi ve döner sermayesi yönetmeliği» yürürlüğe konulmuştur. Bugün devlet orman işletmelerinde bazı maddelerinde yapılan değişikliklerle bu yönetmelik kullanılmaktadır (1953).

Devlet orman işletmesi kuruluşu: Devlet orman işletmesi, yurt ormanlarının dağılış durumu ile ormancılık tekniği ve yönetimi gerekleri göz önünde tutularak kurulur. İşletme müdürlükleri bölge şefliklerine, bölge şeflikleri ise bölümlere ayrılır.

Devlet orman işletmesi müdürlüklerinin çalışma alan ve merkezleri Orman Genel Müdürlüğünce, bölge şefliklerinin çalışma alan ve merkezleri orman başmüdürlüklerince, bölümlerin alan ve merkezleri de işletme müdürlüklerince tesbit edildikten sonra Orman Genel Müdürlüğünce onaylanır.

Devlet orman kuruluşuna verilmiş olan işletme, onarma ve yetiştirme işleri, kendilerine kanun, tüzük ve yönetmeliklere tanınan yetkiler içinde orman başmüdürü, devlet orman işletmesi müdürü ve orman bölge şefince yürütülür. Bunlara bölgelerinin genişliğine, gereğine ve genişliğine göre yeteri kadar teknik ve yönetim personeli ile malî personel verilir.

Orman başmüdürleri, Orman Genel Müdürlüğüne bağlı olup bölgelerindeki bütün orman kuruluşlarının, devlet orman işletmesi müdürleri ve bölge şefleri de bölgelerindeki orman memurlarının âmiri ve denetleyicisidir.

İdeal kuruluşa göre, normal işletmelerde bölgelerin genişlikleri en az 2 000 hektar, en çok 10 000 hektar ve

Orman içi yolları : Köyceğiz - Sandroz bölge orman yolu

ortalama 5 000 hektar kabul edilmektedir. İşletmelerin genişlikleri de tabiî şartlar, teknik ve ekonomik ilişkiler, yönetim özelliklerine göre en az 5, en çok 10 ve ortalama 8 bölgeyi içine alacak şekilde, yani 40 000 hektar olacaktır. Bölüm genişlikleri ise en az 500, en çok 2 000 ve ortalama 1 000 hektardır.

Devlet orman işletmesinin amaç, görev ve çalışma sistemi: Devlet Orman İşletmesi, yurt ormanlarını onarır, korur, amenajman plan ve ekonomik gereklere göre teknik metotlarla ve sürekli bir şekilde işletir. Ormanlarda her çeşit kesme, taşıma, biçme ve alım satım işlerini yapar. Orman artıklarını değerlendirir ve değerlendirilmesi mümkün olmayanları temizler. Orman içi ağaçlamaları yapar ve bu amaçla geçici fidanlıklar kurar. İşletme işleriyle ilgili işletme, bölge yönetme yerleriyle konutlar bakım ve koruma memurluğu binaları, ahır, depo, hangar, kulübe, baraka, samanlık, garaj, yangın kule ve kulübesi gibi her çeşit kuruluşu meydana getirir. Ormancılıkla ilgili propaganda ve yayın yapar, yapı makineleri, taşıma araçları sağlar, her türlü bakım ve onarım işlerini yapar. Özel kanun, tüzük ve yönetmeliklerle verilen başka görevlerle ormana ilişkin bütün işlem ve hizmetleri görür.

Devlet orman işletmesi. döner sermaye ile çalışır. Bu sermaye Orman Genel Müdürlüğü bütçesine eklenmek üzere konulmuş ve gerektiğinde konulacak ödenek ile işletme sonunda elde edilecek kârdan meydana gelir.

Devlet orman işletmelerinin paraları, devlet bankalarında, bu bankaların bulunmadığı yerlerde millî bankalarda açılacak hesaplarda bulundurulur.

Devlet orman işletmesi müdürlükleri, bölgelerindeki ormanlarda her yıl yapılacak işletme, satış, ağaçlama, bakım ve başka işleri bir iş planı halinde tesbit eder ve buna gelir ve gider bölümlerini kapsayan bütçesini de ekleyerek orman başmüdürlüğüne verir.

Devlet orman işletmesi müdürlüğü, kendisine ayrılan bütçe, ödenek ve iş planı gereğince çalışır.

Son yıllarda normal işletmelerden ayrı olarak yurt ormanlarını karakterlendiren devlet ormanlarında, örnek devlet orman işletmeleri kurulmuş ve kurulmaktadır. Örnek orman işletmelerinin genel alanı 6 000 hektarı geçmez. Bu işletmeler yönetimi, iki bölge şefliğinden, her bölge şefliği de en çok altı bölümden, amenajman yönünden ise iki orman serisinden meydana gelir.

Yapılan incelemeler sonunda, Türkiyede 11 yerde örnek orman işletmesi açılması uygun görülmüş ve 1953 yılı sonuna kadar 5 yerde örnek işletme kurulmuştur.

Devlet orman işletmesi üretim işleri: Devlet orman işletmesi üretimini ham olarak ve gerektiğinde yarı işlenmiş halde yapar. Durumun gerektirdiği bazı hallerde tam işlenmiş mal da yapabilir.

Orman işletmesi. üretimini, orman amenajman planlarına ve ekonomik isterlere göre teknik metotlarla yapar.

Devlet orman işletmeleri, ana ürün olarak kurulmaya başladığı 1938 yılından 1962 yılı sonuna kadar:

Çeşit	m^3	Kental
Tomruk	20 912 323	—
Tel direği	578 590	—
Maden direği	3 714 243	—
Sanayi odunu	1 266 156	—
Yakacak odun	—	826 936 616

Toplam olarak 26 471 312 m^3 yapacak odunu ve 826 936 616 kental de yakacak odunu çıkarmıştır.

Devlet orman işletmeleri, ayrıca ikinci ürün olarak da her yıl reçine, sığla yağı, katran, çıra, kabuk, defne yaprağı, çubuk, sap gibi mallar elde etmektedir.

Devlet orman işletmesi satış işleri: Devlet orman iştetmelerinde elde edilen orman ürünlerinin satışı artırma ile yapılır. Bu artırma açık olarak yapılır, gerektiğinde işletmeler, kanun ve yönetmeliklerin gösterdiği şekilde pazarlıkla da satış yapar. Odun, kömür, çıra ve başka orman ürünlelerinin satışları zorunluk olmadıkça artırmasız olarak pazarlıkla yapılır.

İşletmeler genel olarak ürünlerini serbest piyasada artırma ile satmakta, resmî daire ve kurumlarla devlet kereste fabrikalarına, Devlet Demiryolları, selüloz ve kâğıt endüstrilerine, kibrit ve kontrplak fabrikalarına, buharlaşma

Aksaz deposu orman mallarının istiflenmesi

fırınlariyle kayın işletmelerine, ambalaj sanayiine ortalama bedel üzerinden, pazarda satmak ve köy ihtiyaçlarında kullanılmak için köylülere de indirimli olarak satılır.

Devlet orman işletmeciliğinin başlıca özellikleri: Devlet orman işletmelerinin kuruluş ve çalışmaları, ulusal ekonomimizde yer alan öteki işletmelerden, taşıdıkları özellikler bakımından ayrılır. Bu özellikleri şöyle özetleyebiliriz: Ulusal ekonomi yapısındaki işletmelerin hemen hepsinin çalışması maddî ihtiyaçların giderilmesine dayanır. Halbuki ormancılık işletmesi, başta odun ham maddesi olmak üzere bitki ve hayvan kökenli birçok maddeleri sürekli ve planlı olarak karşılamakla birlikte, yurt ölçüsünde sosyal ve kültürel ihtiyaçları da karşılar.

Orman işletmeciliğinde ürün elde etme amaç değil, sonuçtur. Ormancılık işletmesi orman denen ulusal serveti, yalnız bugünün ihtiyaçlarını düşünerek değil, geleceği de göz önünde tutarak işletir. Ormanların sürekliliğini sağlar. Bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşaklara daha iyi kaliteli ve verimli orman devretmek zorunluluğunu taşır.

Ormancılık işletmesi, geniş alanlar üzerinde çalışır. Çalıştığı orman, canlı bir varlıktır. Bu varlık bütün hayatı boyunca olumlu ve olumsuz bütün tabiat etkenlerine karşı baştan başa açıktır. Orman, kendini meydana getiren organlar arasında karşılıklı etki ve ilgi bulunan uyumlu bir yaşama birliğidir. Bu birliğin yetişmesi, gelişmesi ve üremesi özel kural ve şartlara bağlıdır. Bunun dışındaki müdahalelere dayanamaz. Yoksa bozulur, çöker ve yok olur.

Ormancılık işletmesinde ürünün miktarı ve kalitesi, yetişme çevresi şartlarına bağlıdır. İnsanın bunun üzerine etkisi pek azdır. Tabiî şartların elvermediği yerlerde ormancılık işletmesi kurulamaz.

Ormancılık işletmesinde toprak, işletmenin hem temeli hem de ham madde kaynağıdır. İşletmenin ana varlığı ağaçtır Ağaç, başka işletmelerde olduğu gibi, hemen paraya çevrilemez. Bunun içindir ki bu işletme hemen artırmaya uygun olmayan bir karakterdedir.

Ormancılık işletmesi, hiçbir işletmede görülmeyen - baltalık bir yana - 100 yıla varan ve daha uzun süren bir verim süresine sahiptir. Bu sebeple, piyasa isteklerine ve onun değişmelerine ayak uyduramaz. Üretim süresinin uzunluğu, işletmede karar almayı ve uygulamayı güçleştirir.

Gerede - Aktaş bölgesi Devlet Orman İşletmesi binaları

Orman içi piknik yerleri: Gördes piknik yeri

Bu bakımdan ormanlar, yurdun başka varlıkları karşısında çeşitli özellikler taşıdığından orman işletmeciliği öteki ekonomi kollarından ayrılmaktadır.

Devlet orman işletmelerinin üretim ilkeleri: Her ekonomik işletmede olduğu gibi, devlet orman işletmesinde de yapılan çalışmaların sonucu olarak bir ürün elde edilir. Bu ürün her yıl az çok birbirine eşit niceliktedir ve genel olarak odun maddesidir.

Orman işletmesinde ürünün olgunluğu, fizikî nitelikleriyle değil, belirli bir ihtiyacı karşılayacak ölçü ve kaliteyi almasiyle belli olur.

Orman işletmesinde ormandan her yıl çıkarılması uygun olan ürün niceliğine *yıllık verim* (*tahammül*) denir.

Yıllık verim, ormanı meydana getiren ağaçların enine ve boyuna büyümeleriyle kazanılır ve ağaçlar üzerinde birikir.

Orman işletmesinde yıllık faiz diyebileceğimiz artım, ormanı meydana getiren ağaçların üzerinde bir tabaka halinde toplanır ve ondan ayrılmaz. Ağaçlar üzerindeki yıllık artımların toplamı, ormanın yıllık verimini verir ve m^3 olarak söylenir.

İşletmeye bağlı tutulan ormanın yıllık verimi, ormancılık bilim ve tekniğine göre belirli ve özel metotlarla tesbit olunur. Artan yıllık odunu ormandan alabilmek için bütün bu halka şeklindeki ince odun tabakalarının hacmi bulunur ve bu niceliğe eşit hacimde ağaçlar kesilerek çıkarılır. Kesimlerin tutarı, yıllık artımı aşmaz.

Belirli özel metotlarla belirtilen yıllık artım niceliği gelişi güzel alınmaz ve rastgele ağaçlar kesilerek çıkarılmaz. Orman yetiştirme bilimi (Fr. Silviculture) ne göre, ormandan çıkarılması gereken ağaçlar tesbit olunarak kesilir.

Koru ormanlarında kesim çağına gelmiş, büyümeleri durmuş, hastalıklı ve bozuk nitelikte olan ağaçlar kesilerek ormandan çıkarılır. Böylece ormanın onarımına ve kalitesinin düzeltilmesine çalışılır. Baltalık ormanlarda da kesim sırası gelmiş bölmelerdeki kesilmeyecek ağaçlar işaretlenip öteki bütün ağaçlar balta ile dipten tıraşlama olarak kesilir.

Orman mallarının taşınması: Gördes - Havza deposu nakliyatı

Bu şekilde ormanlardan elde edilecek ürünler teknik elemanlar tarafından hesaplanır, yer ve zaman bakımından düzene konur ve plana bağlanır. Ormancılıkta bu plana *orman amenajman planı* denir. Devlet orman işletmeleri, ormanları amenajman planlarına göre işletir.

Devlet orman işletmelerinin halka sağladığı faydalar: Devlet orman işletmeleri, bulundukları yer ve taşıdıkları özellik dolayısiyle ulusal park ve gezinti yeri olarak ayrılan ormanları, yurdun bilim hayatının yararlanmasına, tabiatın korunmasına, yurt güzelliğinin sağlanmasına, halkın çeşitli spor ve dinlenme ihtiyaçlarının karşılanmasına, turistik hareketlerin gelişmesine yarar halde bulundurur. Bölgelerinde, kalifiye ve bilgili işçi yetiştirmek amaciyle işçi eğitim kampları açar ve buralarda köy gençlerini yetiştirir.

Orman işletmeleri, ilke bakımından ormanlara yakın halkın iş alanı olmak amacını güder. Elden geldiğince bütün işleri köylüye gördürerek Türk köylüsünün kalkınmasına yardım eder. Ormanlar içinde ve çevresinde yaşayan köylülerin kalkınması, orman yıkımının önlenmesi ve odun yakılmasının azaltılması amaciyle, isteklilere ucuz fiyatla pedavra (hartama) yerine geçecek çeşitli dam örtüsü dağıtır. Köylerde kiremit ocağı açmak, linyit çıkarıp satmak isteyenlerle fennî arı kovanı satın almak isteyenlere paraca yardım eder. Ayrıca yapacakları ahır, samanlık ve yayla kulübeleriyle kullanacakları ev ve tarım araçları için bedava denecek kadar ucuz kereste ve yakacak odunu verir. Bu köyler halkının okul, cami ve köy yolu köprüsü gibi ortak ihtiyaçları için parasız kerestelik ağaç sağlar. Yer sarsıntısı, yangın, yer kayması ve sel gibi haller yüzünden felâkete uğrayan köylerde zarar gören muhtaç köylülerle göçmenlere ve hükümetçe bir yerden başka bir yere kaldırılacak olanlara yapacakları ev, ahır, ambar ve samanlık için gereken odunu parasız olarak verir.

Kesip taşıdıkları orman ürünlerinden bir kısmını istif yerlerinde bu işi yapanlara, artırmasız olarak maliyet değerleriyle satar.

Ekonomide büyük işletme, toprak işletmesi ve tarımsal işletme grupundan sayılan devlet orman işletmesi, orman içinde ve çevresinde olup da orman işleriyle uğraşan köylüye ve taşıtlarına çok uygun imkânlar sağlayan iş alanıdır.

Ormanlarda yapılan kesme, işleme, taşıma, toplama, istifleme, temizleme, fidanlık ve ağaçlandırma işleriyle yol, köprü, telefon kurma ve bina yapımı gibi bütün işlerde köylü çalıştırılmaktadır. Köylülerin işletmeden aldıkları ücretlerle tarımdan artakalan boş zamanları değerlendirilmektedir.

Devlet orman işletmeleri, kurulmaya başladığı 1938 yılından 1962 yılı sonuna kadar ormanlarda yapılan üretim, işleme, taşıma ve orman bakımı için bir milyar 506 milyon lira ödeyerek Türk köylüsüne büyük ölçüde yarar sağlamıştır. Yine bu süre içinde işletmeler, köylülere ve kurumlar lehine tarife bedeli ve başka giderler karşılığından 808 milyon lira fedakârlıkta bulunmuştur.

Türkiye dışındaki ülkeler için bk. ORMANCILIK.

DEVLET PERSONEL DAİRESİ, devletin personel rejimini, memleketin iktisadî, malî ve sosyal koşullarına ve hukukî esaslara uygun bir şekilde düzenlemek, bu düzeni değişen koşullara göre ayarlamak ve devam ettirmek için kurulmuş olan daire. 13 aralık 1960 tarih ve 160 sayılı kanuna göre 17 aralık 1960 ta kurulmuştur.

Genel bütçeye giren ya da katma bütçeli kurumlar, il özel idareleri, belediyeler ve bunlara bağlı kurumlar, iktisadî devlet kuruluşları, sermayesinin yarısından fazlası devlete ait bankalar, özel bir kanunla kurulmuş banka ve kuruluşlar (5590 sayılı kanuna bağlı odalar ve borsalarla meslek kuruluşları dışında), bütün bu kuruluşlar tarafından sermayesinin yarısından fazlasına katılarak kurulan kuruluşlarda çalışan personel D. P. D. nin ilgi ve görev alanına girer. Subaylar ve assubaylarla ilgili personel hükümleri D. P. D. nin dışındadır.

Bütün dünyada merkezî bir personel dairesi kurulması fikri, genel olarak siyasî düşüncelerle yapılan atamaları, yükseltmeleri, işten çıkarmaları önlemek için ortaya atılmıştır. Geçen yüzyılın ortalarında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinde kurulan personel dairelerinin amacı, memurların işe alınmalarında ve yükseltilmelerinde daha nesnel ölçüler uygulamaktı. Devletler iktisadî hayata daha çok karışıp bu alandaki görevleri genişledikçe, personel dairelerinin de görevleri artmış, bugün bu daireler, personel politikasının her yönünde genel esaslar koyan, çeşitli bakanlıkların personel hizmetlerini yöneten, personel reformlarının ve yürürlükteki kanunlarının uygulanmasını yürüten kuruluşlar olmuştur.

Türkiyede 1940 tan beri bir personel reformu yapılmak istenmiştir. Memur ücretlerinin yetersiz olması, devletin teknik ve idarî alanda yeterli eleman bulamaması ve iyi elemanları özel teşebbüse kaptırması, böyle bir reformu gerekli kılmıştır. 1951 de Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, memur sorunları üstünde incelemeler yaptı. Bunlara dayanılarak aynı bakanlık tarafından bir Türkiye Cumhuriyeti Devlet Personel Kanunu Tasarısı hazırlandı. Bu tasarı 1955 te görüşleri sorulmak üzere bakanlıklara, devlet kurumlarına ve üniversitelere gönderildi. 1956 da Büyük Millet Meclisine sunulduysa da, 1957 seçimlerinden sonra tasarı üzerinde hükümetçe yeniden çalışmalara başlanması zorunlu görüldü. 27 mayıs devriminden sonra Millî Birlik Hükümeti, yeni bir personel rejimi kurulmasını en önemli ihtiyaçlardan biri saydı ise de, bunu kısa zamanda hazırlamanın güçlüğünü

görerek D. P. D.ni kurdu ve personel konusunda yapılacak reformlar için bu kuruluşu görevlendirdi.

D. P. D. başbakanlığa bağlıdır. Dairenin esasını bir başkan, beş üye ve aynı zamanda raportör olan genel sekreterden ibaret bir kurul meydana getirir. Ayrıca genel sekretere bağlı teknik ve idarî şubeler, bürolar da vardır. Başkan, üyeler ve genel sekreter, en az on yıl devlet memurluğunda bulunmuş, yüksek öğrenim yapmış, bilgi ve tecrübeleriyle sivrilmiş kimseler arasından aşağıdaki şekilde seçilerek atanır:

Başkan ve genel sekreter, doğrudan doğruya Maliye, Millî Savunma ve Millî Eğitim bakanlıkları ve Yüksek Denetleme Kurulunca ayrı ayrı gösterilecek ikişer adaydan birer tanesi olmak üzere dört üye; her bakanlığın merkez teşkilâtında çalışan memurlarca seçilecek ikişer temsilciden kurulmuş bir kurul tarafından gösterilecek iki memur arasından bir üye, Bakanlar Kurulunca seçilir.

D. P. D., kendi içinde ihtiyaçlara ve kendisine verilen işlere göre değişik şekillerde örgütlenir. Bununla birlikte, normal görevleri göz önünde tutularak esas bölümlerinin şunlar olduğu söylenebilir: hukuk müşavirliği, sınıflandırma, parayla ilgili statüler, personel bulma, sınav - eğitim, sosyal haklar, organizasyon ve metot, kamu iktisadî kuruluşları personel işleri, mahallî idareler personel işleri, dokümantasyon ve istatistik.

D. P. D. nin görevleri şöyle özetlenebilir:

1. Memurlukları ve hizmetleri gruplandırmak, memur, hizmetli ve kadro sanlarını standart hale getirmek, eşit işe eşit ücret ilkesini uygulamak ve iktisadî, sosyal ve malî koşulların değişikliğine göre maaş ve ücretlerde gerekli ayarlamaları yapmak.

2. Kurumlara personel almakta ve personelin yükseltilmesinde gerekli yetenek koşullariyle ilgili genel ilkeleri koymak.

3. Çalışma metotlarının rasyonelleştirilmesi için uygulanması gereken usul ve esasları belirtmek.

4. Kurumların memur ve hizmetli kadrolarının hizmet gereklerine uygun bir seviyede tutulması için incelemeler yapmak, bunlarla ilgili işlemleri düzenlemek.

5. Genel personel kayıtlarını tutmak, kamu personelini ilgilendiren konularda doküman ve istatistik bilgilerini toplamak.

6. Personel rejimiyle ilgili kanun, tüzük ve yönetmelik tasarıları hazırlamak.

7. Memur ve hizmetlilerin hak ve yükümlerini tesbit etmek, disiplin cezası doğuracak hareketleri tesbit etmek, disiplin ceza sisteminin bütün kurumlarda aynı tarzda uygulanmasını sağlamak.

8. Personelin yetiştirilmesi ve ileriki kadrolara hazırlanması için uygun yöntem ve araçları tesbit etmek.

9. İleride belirecek ihtiyaçlara göre, başbakanlıkça doğrudan doğruya ya da kendisinin teklifi üzerine (kadrolarını ve masraflarını artırıcı nitelikte olmamak üzere) verilecek işleri görmek.

D. P. D. nin ele aldığı işler, gerekli inceleme yaptırıldıktan sonra genel sekreter tarafından Kurula getirilir. Kurulun kararları danışma niteliğindedir, Bakanlar Kurulunun onamasiyle tamamlanır.

D. P. D. nin giriştiği ilk önemli iş, bir Devlet Memurları Kanunu Tasarısı hazırlamak olmuştur. D. P. D. bunun için önce, başbakanlığın isteği üzerine, eldeki devlet personeliyle ilgili kanunları incelemiş, çözümlemiş ve personel envanteriyle birlikte bugünkü durumu gösteren bir rapor hazırlamıştır (1962). Bu rapor, bütün devlet dairelerine, üniversitelere ve basına dağıtılmış, bu kurumlarla kamu oyunun görüşleri toplanmıştır. Bundan sonra, 1963 yılında devlet personel rejimi hakkında hükümete teklifler sunmuştur. Bu teklifler, yeni personel rejiminin ilkelerini içine almaktadır. Bakanlar Kurulu da 1963 yılında devlet personel sisteminde yapılmasını istediği reformun ilkelerini tesbit etmiştir.

Yeni personel rejimi hakkında Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılan ilkeler, 21 mayıs 1963 tarihli Resmî Gazetede yayınlanmıştır. Bu ilkelere göre, D. P. D. tarafından yeni bir Devlet Memurları Kanunu Tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarı üzerinde de çeşitli kurumların fikirleri alındıktan sonra, son şeklini alan tasarı Bakanlar Kuruluna sunulmuştur. Bu tasarı, yalnız genel ve katma bütçeli dairelerde çalışan devlet memurlarını kapsamaktadır. Bu kanun tasarısı (No. 657) 14 temmuz 1965 te Büyük Millet Meclisince kabul edilmiş, 23 temmuz 1965 te de «Resmî Gazetede» yayınlanarak bazı maddeleri yayınlanma tarihinden başlayarak yürürlüğe girmiştir. Malî nitelikte olan maddeler de 1966 malî yılı başında yürürlüğe girecektir. D. P. D. biri kamu iktisadî teşekkülleri, öteki de mahallî idareler personeli ile ilgili iki kanun tasarısı daha hazırlamaktadır.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLÂTI, Türkiyenin iktisadî kalkınmasını hızlandırmak için, ihtiyaçların karşılanması ve iktisadî kaynakların işletilmesini düzenlemek amaciyle kurulmuş olan daire. İktisadî anlamda *planlama*, modern iktisat biliminin kalkınma için ortaya koyduğu bir metottur ve eldeki kaynakları, belli önceliklere göre kullanmak suretiyle hızlı ve dengeli bir kalkınmayı gerçekleştirmek amacını güder.

Kalkınmayı bir plan içinde gerçekleştirmeyi kabul eden ülkelerde, planın hazırlanması ve uygulanması ile ilgili görevleri yerine getirmek üzere özel örgütler kurulmuştur. D. P. T. 27 mayıs 1960 devriminden sonra bu amaçla kurulmuştur.

D. P. T. Türk devlet örgütü içinde yeni bir kuruluş ise de, Türkiyede planlama çalışmalarının tarihi daha eskidir. Türkiyede iktisadî kalkınma çabası, Cumhuriyetin kuruluşu ile başlamıştır.

Osmanlı imparatorluğundan harap ve yoksun bir ülke devir almış olan Cumhuriyet idaresinin ilk işlerinden biri, 1923 yılında İzmirde bir iktisat kongresi toplamak olmuştur. Böylece iktisadî kalkınma bir ana sorun olarak ele alınmış oluyordu.

Cumhuriyet devrimlerinin gerçekleştirildiği 1923 - 1933 yılları arasında, iktisadî alanda da başarılı sayılabilecek bazı sonuçlar elde edilmiş olmakla birlikte, sanayileşme için en önemli öğe olan teşebbüs sahiplerinin yokluğu, tasarruf seviyesinin düşüklüğü gibi sebepler ve Amerikada başlayarak kısa bir zamanda bütün dünyaya yayılan ve bu arada Türkiyede de etkileri görülen iktisadî buhran, liberal bir düzen içinde, beklenen sanayileşme ve kalkınma atılışının gerçekleşmesine imkân vermemiş ve yeni bir yol aramak ihtiyacını ortaya koymuştu.

Bu tarihlerde. Amerikada cumhur başkanlığına seçilen Roosewelt'in uygulamaya koyduğu «New Deal» (= Yeni Rejim) ve İngilterede John M. Keynes'in ileri sürdüğü fikirler, liberal doktrinin reddettiği devlet elini ekonomik hayata gerçekte getirmiş bulunuyordu. Öte yandan, aynı yıllarda, Rusyada dünya ekonomi tarihinde ilk defa olarak, eko-

nomik alanda beş yıllık bir plan uygulanmaya konulmuştu. Daha çok sanayileşmeyi hedef tutan bu planın verdiği örnek sonucu olarak, ekonomide az gelişmiş bir ülkenin devlet önderliği ile kısa zamanda sanayileşebileceği düşüncesi iktisadî çevrelerde tartışılmaya başlanmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi de 1931 de devletçiliği bir ilke olarak programına almış bulunuyordu.

Özel teşebbüsten beklediği sanayileşme atılışının devlet eli olmadan gerçekleşemeyeceğini anlayan ve öte yandan batı milletlerinin yolunda yürümeye karar vermiş olan Türkiye Cumhuriyeti de yeni bir denemeye girişti ve 1933 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanarak uygulanmaya başlandı. Bu plan, halkın iktisadî hayattaki temel hak ve hürriyetleri sınırlanmadan, devlet teşebbüsü ve sermayesi ile dokuma, çimento gibi başlıca ağır sanayi kollarının kurulması amacını güdüyordu. Bugünkü plan yöntemlerine göre daha çok bir sanayi programı niteliğinde olan bu plan, o zamanın şartları içinde, başarı ile uygulanmıştır denilebilir. Bu plan ile Türk ekonomisi birçok yeni kuruluşlar kazanmış ve devlet sermayesiyle İktisadî Devlet Teşekkülleri kurulmuştur; bu teşekküller, başka memleketlerde özel sermaye tarafından kurulup işletilen iktisadî kurumlara benzerdi. Türkiyede devletçe kurulması, bütün dünyada ilgi uyandırdı. Bu başarılı sonuçlar üzerine hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ise 1939 yılında başlayan Dünya Harbi yüzünden uygulanamadı.

İkinci Dünya Harbinden sonra, planlı kalkınmaya devam etmek üzere çalışmalar yapıldı; fakat uygulama alanına konulamadı; çünkü 1950 yılında Türkiye, iktidar değişikliği ile iktisadî kalkınma alanında yeni bir döneme girmiş oluyordu.

Demokratik bir seçimle iş başına gelen yeni iktidar, daha çok liberal bir ekonomik doktrine sahipti ve böyle bir politikayı uygulayacak iyi bir ortam da vardı. Türkiye o sırada Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sahip olduğu en büyük imkânları elinde bulunduruyordu. İkinci Dünya Harbi sırasında altın ve döviz rezervleri artmıştı; dış itibarımız yüksekti; Amerikan yardımları da başlamıştı. Planlı kalkınma fikrini reddeden hükümet, bu kaynakları uzun vâdeli hedeflere yöneltmek yerine daha çok tüketim malları getirtmek yoluna gitti. Üç yıl cesaretle uygulanan liberal politika, başlangıçta başarılı sonuçlar getirmiş görünüyordu. Dışarıdan getirilen traktörlerle tarıma açılan yeni topraklar ve elverişli hava şartlarının yardımiyle üretim hızla arttı; Kore savaşlarının ticaret hadleri üzerindeki etkisiyle dış satış imkânları genişledi. İlk bakışta, Türkiye için o zamana kadar görülmemiş bir ekonomik refah devri açılmış gibi görünüyordu. Bu durum 1953 yılının sonlarına kadar devam etti. 1954 yılına girildiği zaman döviz ve altın rezervleri tükenmeye yüz tutmuş, ekilebilir toprakların en geniş sınırına varılmış, hava şartlarının değişmiş olması yüzünden tarımdaki olağanüstü üretim artışı da durmuştu. Bunun üzerine, bu tarihten başlayarak tekrar millî sanayiin teşviki politikasına dönülerek, çeşitli alanlarda birçok yeni kuruluşun meydana getirilmesi ele alınmış ise de, kaynakların plansız olarak kullanılması sonunda enflasyonun getirdiği ve gittikçe artan iç ve dış finansman güçlükleri yüzünden, başlanan yatırımların bir kısmı zamanında tamamlanamadı; bitirilmiş olan eserler de kullanılan kaynaklara oranla başarısız kaldı.

Bu durum 1958 yılının ortalarına kadar devam etti. Bu yılın ağustos ayında İstikrar Programı adı verilen iktisadî tedbirlerin yürürlüğe konulmasiyle Türk ekonomisinde yeni bir dönem açılmış oldu. Enflasyonun gittikçe artan baskısı altında bir çıkmaza girmiş olan Türkiye, bu programla içinde bulunduğu güçlükten kurtulabilmek için kamu maliyesi ve para - kredi alanlarında seri tedbirler almağa karar veriyordu. Avrupa İktisadî İş Birliği Teşkilâtı ve Milletlerarası Para Fonu ile iş birliği halinde hazırlanmış olan bu tedbirler, önemli dış yardımla da desteklenmişti.

Tedbirlerin etkileri görülmeğe başladı. Eflasyon durdurulmuş, o zamana kadar hızla artan fiatlar durulmaya kavuşmuş ve tüm olarak sağlam bir kalkınma içîn ortam hazırlanmıştı. Bunu bir kalkınma planı ile tamamlamak gerekirdi.

1950 yılından beri reddedilen planlı kalkınma fikri bu dönemde de istekle karşılanmadı. Oysa başlangıçta totaliter politikaya ait iktisadî bir yöntem sayılan ve bu yüzden batılı çevrelerde istekle karşılanmayan plan fikrini, modern ekonomi bilimi hızlı bir kalkınma yöntemi olarak geliştirmiş, çeşitli kalkınma kuramları ve modelleri ortaya koymuştu.

27 mayıs devriminden sonra kurulan Millî Birlik Hükümeti, Türkiyenin ekonomik kaynaklarını ve insan gücünü kullanarak, mümkün olan en yüksek hızla kalkınmasını sağlamak için planlı kalkınma yolunu seçmiş ve bu amaçla 30 eylül 1960 tarihinde yürürlüğe konulan 91 sayılı kanunla D. P. T. kurulmuştur.

Yeni anayasamızda, teşkilâtın iktidar değişmeleri etkisinde kalmaması, yurt gerçeklerine ve ihtiyaçlarına uygun, uzun vâdeli planlar yapılabilmesi için gerekli hükümler yer almış bulunmaktadır. Anayasanın 41. maddesinde: «İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla millî tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak» devletin ödevleri arasında sayılmış; 129. maddesinde de: «İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır. Kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir. D. P. T. nın kuruluş ve görevleri, planın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve planın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirler özel kanunla düzenlenir» denilerek D. P. T. na bir anayasa kurumu niteliği verilmiştir.

Ekonomik planlamanın uygulandığı başka ülkelerde özel kanunla ve çok kez bir hükümet kararı ile kurulan bu organın Türkiyede anayasa kurumu haline getirilmesinin sebeplerini, Türkiye Cumhuriyetinin yukarıda özetlenen ekonomik politika değişmelerinde ve son yıllarda planlamanın kazandığı önemde aramak gerekir.

Devlet Planlama Teşkilâtının kuruluşu: D. P. T. nın kuruluşu yukarıda sayılan görevleri yerine getirecek şekilde düzenlenmiştir. Kanuna göre, D. P. T. *Yüksek Planlama Kurulu* ve *Planlama Merkez Teşkilâtı*'ından meydana gelmiştir.

Yüksek Planlama Kurulu, başbakan (ya da başbakan yardımcısı) başkanlığında Bakanlar Kurulunca seçilen üç bakan, D. P. T. müsteşarı, İktisadî Planlama Dairesi Başkanı, Sosyal Planlama Dairesi Başkanı ve Koordinasyon Dairesi Başkanından oluşur. Kurulun görevi, ekonomik ve sosyal politika hedeflerinin belirtilmesinde bakanlar kuruluna yardımcı olmak ve hazırlanacak planları bakanlar kuruluna sunulmadan önce, seçilen hedeflere uygunluk ve yeterlik derecesi bakımından incelemektir. Kurul, D. P. T. müsteşarının göstereceği gereğe göre ya da başbakan tarafın-

dan belirtilecek zamanlarda, başbakanın çağrısı üzerine toplanır. Gündemdeki konuları inceleyerek, vardığı kararları bir raporla bakanlar kuruluna sunar.

Türk planlama kuruluşunda Yüksek Planlama Kurulu, başka memleketlerin plan örgütlerine göre özellik gösterir. Türkiyede politik karar organını temsil eden bakanlar kurulunun dört üyesi ile Merkezî Planlama Teşkilâtını temsil eden dört teknik eleman arasında ekonomik problemlerin serbestçe tartışılıp karara bağlanması daha uygun bulunmuştur.

Planlama Merkez Teşkilâtı ise D. P. T. müsteşarının yönetiminde, İktisadî Planlama Dairesi, Sosyal Planlama Dairesi, Koordinasyon Dairesi ve idarî hizmetlerin bağlı olduğu genel sekreterlikten meydana gelir.

İktisadî Planlama Dairesi: Uzun Vâdeli Plan Şubesi, Yıllık Program ve Finansman Şubesi, Sektör Programları Şubesi ile devamlı ve geçici özel uzmanlık komisyonlarından meydana gelir. Görevi, gerekli araştırmaları yaparak uzun ve kısa vâdeli genel ve bölge plan ve programlarını hazırlamaktır.

Sosyal Planlama Dairesi: Araştırma Şubesi, Planlama Şubesi ve devamlı ve geçici özel uzmanlık komisyonlarını kapsar. Görevi, yurdun sosyal problemlerini incelemek ve bunların çözümü için uzun ve kısa vâdeli planlar hazırlamaktır.

Koordinasyon Dairesi: Malî ve Hukukî Tedbirler Şubesi, Tetkik ve Tahlil Şubesi ve Yayın Temsil Şubesinden meydana gelir ve genel olarak plan ve programların uygulanmasını izlemek, bu uygulama sırasında koordinasyon sağlamak, uygulama sonuçlarını değerlendirerek Yüksek Planlama Kuruluna sunmakla görevlidir.

Devlet Planlama Teşkilâtının görevleri: Kuruluş kanununa göre, D. P. T. nın başlıca görevleri şunlardır:

1. Yurdun tabiî, beşerî ve ekonomik her türlü kaynak ve imkânlarını tam bir şekilde tesbit ederek izlenecek ekonomik ve sosyal politikayı ve hedefleri belirtmek, hükümete yardımcı olmak,

2. Çeşitli bakanlıkların ekonomik politikayı ilgilendiren çalışmalarında koordinasyonu sağlamak için tavsiyelerde bulunmak ve bu konularda danışmanlık yapmak,

3. Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vâdeli planları hazırlamak,

4. Planların başarı ile uygulanabilmesi için ilgili daire ve kurumlarla yöresel idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin düzeltilmesi konusunda tavsiyelerde bulunmak,

5. Planın uygulanmasını izlemek, değerlendirmek ve gerekli hallerde planda değişiklikler yapmak,

6. Özel sektörün çalışmalarını planının amaçlarına uygun bir şekilde teşvik edecek ve düzenleyecek tedbirleri tavsiye etmek.

Yukarıda sayılan görevlerinden anlaşılacağı üzere, D. P. T. yüksek seviyede bir danışma ve izleme organıdır ve çalışma alanı özel sektörü de içine almaktadır. Bu görevleri ile D. P. T., devlet örgütü içinde özel bir yer almaktadır.

D. P. T. nın çalışması, genel olarak aşağıdaki evrelerde toplanabilir:

1. *Araştırma ve bilgi toplama*: D. P. T., Devlet İstatistik Enstitüsü ile yakın bir iş birliği yaptığı gibi, kendi araştırmaları için gerekli istatistik bilgileri toplamak yetkisine de sahiptir. Toplanan istatistikler, bilgiler, analiz ve değerlendirme metotlarına bağlı tutularak, ekonomik politikayı belirten plan ve programların ham maddesi haline getirilir.

2. *Ekonomik ve sosyal hedeflerin ve politikanın belirtilmesi*: Toplanan ilk bilgilere ve yapılan araştırmalara göre erişilmesi mümkün olan ekonomik ve sosyal amaçlar ve bunları sağlayacak genel politika, çeşitli alternatifler halinde tesbit edilir. Yüksek Planlama Kurulunda görüşülerek hükümete tavsiye edilen bu amaçlar ve politika, bakanlar kurulunda konuşularak karara bağlanır. Meselâ Birinci Beş Yıllık Plana esas olan «Plan Hedefleri ve Stratejisi» bu şekilde tesbit edilmiş ve 20 haziran 1961 tarihinde bakanlar kurulunca kabul edilmiştir.

Bu dokümanda, 15 yıllık bir perspektif içinde beşer yıllık dönemleri kapsayan kalkınma planlarının hazırlanması, millî gelirin % 7 lik bir hızla artması, bu kalkınma hızını sağlayacak tasarruf, yatırım, eğitim, maliye ve para politikaları, ana çizgileri ile belirtilmiştir.

3. *Uzun vâdeli plan yapılması*: D. P. T., hükümetçe kendisine verilen bir direktif niteliğindeki «Plan hedefleri ve stratejisi» nde belirtilen esaslara göre uzun vâdeli planı hazırlar. Seçilen makro - modelin geliştirilmesi, makro-hedeflerin sektör programlarına bölünmesi ve sektör hedeflerinin makro-hedeflerle tutarlığının sağlanması; makro - hedeflerin ve sektör hedeflerinin gerçekleşmesini sağlayacak ekonomik ve sosyal politikaların belirtilmesi, uzun vâdeli plan hazırlıklarının başlıca evrelerini meydana getirir.

4. *Uzun vâdeli planın kabulü*: Uzun vâdeli plan, Yüksek Planlama Kurulu ve Bakanlar Kurulunca incelendikten sonra Büyük Millet Meclisine sunulur. Plan, Büyük Millet Meclisinde, Anayasanın 129. maddesine dayanılarak 16 ekim 1962 tarihinde kabul edilen 77 sayılı kanun hükümlerine göre görüşülür. Bu kanuna, göre Plan Senato ve Millet Meclisi üyelerinden kurulu Plan Karma Komisyonunda Senatoda ve Millet Meclisi Kurulunda belirli süreler içinde görüşülür, tümü oya konularak kabul edilir. Kabul edilen plan, Türkiye Büyük Millet Meclisinin bir kararı olur.

77 sayılı kanun, bütün kanun tasarıları ve tekliflerinin uzun vâdeli plana uygunluğunu şart koşmuş ve bunun nasıl sağlanacağını da göstermiştir. Aynı kanun, planda yapılacak değişiklikleri de kabulündeki usullere ve sıraya bağlamıştır.

«Plan hedefleri ve stratejisi» nde yer alan ilkelere göre hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 21 eylül 1962 tarihinde hükümetçe Büyük Millet Meclisine sunulmuş ve sözü geçen kanuna göre müzakere edildikten sonra, 21 kasım 1962 tarihinde kabul edilmiş ve 3 aralık 1962 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

5. *Yıllık programların hazırlanması ve kabulü*: Uzun vâdeli planın kabulünden sonra, D. P. T. planın bir yıllık dilimini kapsayan ve o yıl içinde uygulanacak yatırım, harcama, üretim hedeflerini ayrıntılı olarak gösteren yıllık programı hazırlar. Yıllık programlar da, plan gibi, kamu sektörü için aynen uygulanacak bir hükümet programıdır. Program, özel sektör için kılavuz niteliğindedir ve özel sektör yatırımlarının teşviki ve planda belirtilen hedeflere yöneltilmesi yönünden hükümetçe izlenecek ekonomik tedbirleri kapsar.

Yıllık programlar, Planlama Merkez Teşkilâtınca uygulayıcı dairelerle iş birliği halinde hazırlanarak Yüksek Planlama Kuruluna sunulur. Bu kurulda incelenmesinden sonra, Bakanlar Kurulunda görüşülen yıllık program, bir hükümet kararı olarak Resmî Gazete'de yayınlanıp yürürlüğe girer. Genel ve katma bütçeler ve İktisadî Devlet Teşebbüslerinin iş programları, yıllık program göz önünde tutularak hazırlanır.

6. *Uygulamanın izlenmesi*: Uzun vâdeli planın uygulanma yolu olan yıllık programların izlenmesi ve çeşitli daire ve kuruluşlar arasında iş birliğinin sağlanması da D. P. T. nın görevleri arasındadır. Bu görev, kamu sektöründe programı uygulayıcı dairelerden alınan üç aylık raporlar ve özel sektörden zaman zaman yapılan anketlerle yerine getirilir. Bu şekilde toplanan uygulama sonuçları Yüksek Planlama Kurulunda değerlendirilerek uygulamada karşılaşılan sorunlar için zamanında gerekli tedbirleri almak yoluna gidilir.

D. P. T., plan ve program konusundaki bu esas çalışmalarından başka, ekonomik ve sosyal araştırmalar yapmak ve bu araştırma sonuçlarını yayınlamakla da uğraşır.

DEVLET RESİM ve HEYKEL SERGİSİ, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, özellikle 1928 den D. R. ve H. S. nin açılmasına kadar yurdumuzdaki çeşitli sanat kuruluşlarının - Güzel Sanatlar Birliği, Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği, D grupu ve hiçbir birliğe bağlı olmayan sanatçılar - birçok sergiler açmak yoliyle geniş bir sanat çevresinin doğmasında büyük başarıları olmuştur. Bu sanat birliklerinin açtıkları sergiler dışında, sanatçılarımızın birleşerek eserlerini sergiledikleri «Birleşik Resim Sergisi 1937 - 1938» ve Cumhuriyet Halk Partisinin girişimiyle açılan «Yurt gezisi» sergileri (1938 - 1943), devlet sergisini hazırlayan öncü sanat davranışları olmuştur. Birinci D. R. ve H. S. Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in açış söylevinden sonra başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Ankara sergi evinde (şimdi Devlet Operası) açılmıştır (1 kasım 1939). Her yıl aralıksız açılan bu sergi, bütün sanatçılarımızın katıldığı, sanatımızın durumunu topluca görmeyi sağlayan, yeni kuşaklara eğitici ve öğretici örnekler veren bir sanat okulu halini almıştır.

İlk sergi yönetmeliğine göre, jüri, Millî Eğitim Bakanlığı, Cumhuriyet Halk Partisi ve Birlik yöneticilerinden toplu bir kurul tarafından meydana getirilmiştir. Sonradan yönetmelikte değişiklik yapılmıştır. Buna göre, jüri bir başkan (millî eğitim bakanı), Güzel Sanatlar Akademisi resim şubesi öğretmenleri arasından şubece seçilen bir temsilci ile üç ressam, iki sanat eleştirmecisi üye olmak üzere yedi kişiden kurulur. Başkan bulunmadığı zaman Güzel Sanatlar Genel Müdürü, bakanı temsil eder. Heykel jürisi, biri başkan (millî eğitim bakanı), Güzel Sanatlar Akademisi heykel şubesi öğretmenleri arasından şube öğretmenlerince seçilen bir temsilci ile iki heykelci ve bir sanat eleştirmecisinden kurulur. Son yönetmelik değişikliğinde de eleştirmeciler yerine sanatçılar getirilmiş, resim ve heykel bölümlerinin jürileri birleştirilerek tek bir jüriye çevrilmiştir.. Heykel ya da resim ödülleri önceleri birinci, ikinci ve üçüncü derecelere verilirken sonraları iki derece üzerinden uygulanmaya başlamıştır. Ödül alan eserler, Millî Eğitim Bakanlığınca satın alınmaktadır. Önceleri cumhuriyet bayramlarında açılan sergiler, sonradan 22 nisanda açılmaya başlanmıştır. Serginin yönetimle ilgili bütün işleri, tertip ve düzeninden sergi komiserliği sorumludur. Devlet sergileri bazı yıllarda aralıklı olarak yurdun birkaç ilinde açılmıştır. Bir sergi de Bağdad'da açılmıştır.

İlk olarak XXIV. devlet sergisinde uygulanmasına başlanılan yeni bir yönetmelikle de sanatçılarımızın yapacakları araştırmalara, sanatlarına katacakları yeniliklere önem verilmiş, bu nitelikteki eserlere ödül verilmesi suretiyle sanatçının veriminin artırılması düşünülmüştür. Ayrıca eski yönetmelikle sınırlanmış teknikler içinde kapalı tutulan sanatçıya kendi sanat tutumlarına uygun gelen ya da yarayan herhangi bir teknik ve her türlü gereci kullanmak özgürlüğü tanınmıştır. Bu yolla devlet resim ve heykel sergileri, geleneğin devamı değil, fakat kaynaklar göz önünde tutularak, çağımızın özelliğini yapan canlı, araştırıcı ve yeni buluşların çabasını taşıyan eserlerin değerlendirildiği bir yer olmuştur.

DEVLET SU İŞLERİ, yurdumuzda yerüstü ve yeraltı su kaynaklarının zararlarını önlemek ve bu kaynakları geliştirerek sudan her türlü faydayı sağlamakla görevli, tüzel kişiliği olan katma bütçeli bir genel müdürlük.

Tarihçe: Uzun yüzyıllar tarım ve hayvancılıkla uğraşan Türkler için su işleri önemli ve hayatî bir çalışma konusu olmuştur.

Birinci Devlet Resim ve Heykel Sergisinden bir görünüş

Avrupada Eflâk, Buğdan, Macaristan, Asya'da Elcezire (Mezopotamya), Afrika'da Mısır gibi sulama konulariyle birinci derece ilgili ülkeleri kendi sınırları içinde bulunduran Türklerin bu konuya verdiği önemin ne kadar yerinde olduğu açıktır. Bütün bu ülkelerde yapılmış olan su kuruluşlarının kalıntıları bugün de görülmektedir.

Osmanlı imparatorluğu, tarım yönünden çok geniş ve zengin imkânlara sahip bulunuyordu. Buna karşılık, büyük bir kısmı dağlık, bataklık, kurak olan Anadolu o günkü

koşullara göre imparatorluğun en verimsiz, elverişsiz bir parçası sayılıyordu. Bu yüzden hemen bütün su işleri çalışmaları ana yurt dışında halkının çoğunluğu Türk olmayan ülkelerde yapılıyordu. Anadolunun tarıma elverişli toprakları ise timar, zeamet, has diye bölünerek beylere ve hükümdarlara ayrılıyordu.

İmparatorluk devrinde toprak sahipleri «Cebrî Su Birlikleri» adı altında bir örgüt kurarak, yüzyıllar boyunca sulama, kurutma, taşkınları önleme gibi en önemli hizmetleri yerine getirmişlerdi.

İmparatorluğun gerileme çağlarında sınırlar daraldıkça geniş ve verimli ovalar da elden çıkmıştı. Geri kalan topraklarda elden geldiği kadar verim sağlamak için yüzyıllar boyunca dokunulmamış bulunan su işlerinin ele alınması gerektiği ortaya çıktı.

Kuruluşundan 10 yıl kadar sonra nafia nezareti örgütü içinde 1880 yılında padişah buyruğu ile kurulan bir komisyonun görevleri arasına «limanlar inşası, bataklıkların tathiri ve memalik - i mahrusa - i şahanenin her tarafında bulunan ormanlar ve madenlerden istifade olunması» hükmü konulmuş, 1883 te de Hendese - i Mülkiye - i Şahane Mektebi açılması emredilmişti.

İşte bu örgüt kurulduktan sonra, yurdun türlü bölgelerinde su işleri o yerin bayındırlık örgütü eliyle yürütülmek istenmişti. Ama kapitülasyonların baskısı sebebiyle, su işleri ile ilgili çalışmalar, önceleri olduğu gibi, Türk olmayan halkın çoğunluk olduğu yerlerde yapılmıştı.

Bu dönemde İşkodra ve Selanikteki derelerin ıslahı, Medine'de Aynü'z - zübeyde su yolları ile Irakta Hindiye seddesi, Musul ovası sulaması ve bugünkü sınırlarımız içinde bulunan Asi nehrinin incelenmesi yapılabilmişti.

Osmanlı imparatorluğu devrinde yapılan önemli çalışmalar arasında Konya sulaması kuruluşları bu kuralın dışında kalır (1905 - 1911). Bundan başka, Elâzığ - Uluova'nın sulanması işi ile başka bazı bölgesel araştırmalar yapılması ve projelerinin hazırlanmasiyle uğraşılmışsa da, bunların hemen hepsi inceleme evresinden ileri gidememiştir.

Sürekli kuraklıklar, nüfus artması, bataklıklar yüzünden ortaya çıkan sıtma gibi öldürücü hastalıklar dolayısiyle su işleriyle yakından ilgilenme zamanının gelmiş bulunduğu inanciyle nafia nezaretini yeniden örgütlendirmek için bir daha harekete geçildi.

Böylece, 1914 yılında nafia nezareti, demiryolu ve limanlar, turuk - u meabir (kara yolları), umur - u nafia gibi çalışmalarını üç ana kolda toplamak üzere örgütlenmiştir.

Umur - u Nafia Müdüriyet - i Umumiyesi (Bayındırlık Genel Müdürlüğü) ne «teybis ve tefcir, irva ve iskay - i arazi, kanal ıslahı, idhâr, seyr - i sefâin - i dahilî, kuvve - i elektrikiye, vesait - i tenviriye, tevzi - i miyah» gibi işler için yapı, işletme ve imtiyaz verme görevleri verilmiştir.

Bir yandan Eskişehir, Konya, Karasi, Karahisar ve Kütahya'nın elektrik imtiyazı verilirken, bir yandan da Seyhan, Sakarya, Susurluk, Gediz, Büyük ve Küçük Menderes nehirleriyle Kumkale'deki Karamenderes çayında gözlemelere, ovaların haritalarına temel olacak nirengiler kurulmasına başlanmıştı.

1914 - 1919 yılları arasında ayrıca Bursa Nilüfer Kanalı, Adana seddeleri, Çanakkale Kumkale bataklığı kanalı yapılmasına devam edildiğini görüyoruz.

Programa giren yerlerin yarısı Birinci Dünya Harbi'nde elden gitmiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin ilânı ile su işlerinde yeni bir dönem açılmıştır.

İmparatorluk çağında tarımsal ve ekonomik yönlerden değer verilmeyen Türkiye, kalabalık bir nüfusu beslemek zorundaydı. Oysa Anadolunun o günkü durumu hiç de umut verici değildi.

Tarıma elverişli toprakların önemli kısmı taşkınlar yüzünden bataklık olmuş ve çökelme (rusubat) ye uğramış, Orta Anadolu kuraklık tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. Bu tehlikeli durum, su işlerine daha geniş ölçüde önem verilmesi gerektiğini açıkça anlatıyordu.

1925 yılında Nafia Genel Müdürlüğüne bağlı bir Sular Fen Heyeti kurulması bakanlık kurulu karariyle gerçekleşmişti.

Bu yeni örgüt 12 şubeye ayrılmış bulunuyordu. Bu dönemde, Adana, Bursa, Edirne ve İzmirde birer su müdürlüğü kurulmuşsa da, 1925 yılına kadar yapılanlar, daha çok eskiden başlanmış olan işleri sürdürmek, bazı yerlerde de ufak kuruluşlar meydana getirmekten ileri gidememiştir.

Bu beş yılda su işlerine devlet bütçesinde ayrılan ödenek, daha verimli iş görmeğe de elverişli değildi:

1924	yılında	300 000 TL.
1925	yılında	270 000 TL.
1926	yılında	300 000 TL.
1927	yılında	470 000 TL.
1928	yılında	500 000 TL.

Bu beş yılın böyle yarı ölü bir çalışma süresi olarak geçmesinin yanı başında, ödenek koşulları da alabildiğine kötü gitmişti. Anadolunun karşılaştığı sürekli kuraklık dolayısiyle özellikle yurdun tabiî ambarı durumunda olan Orta Anadoluda şiddetli bir kıtlık başlamıştı. Bu durum karşısında aç kalan ürün yetiştirici halk, yerlerinden yurtlarından ayrılmak zorunda kalmıştı.

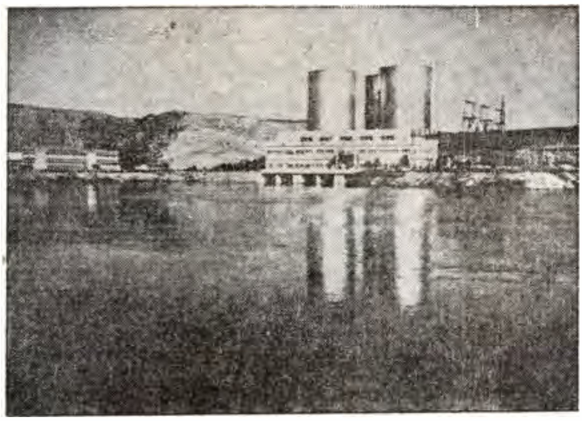
Bu acıklı durumun baskısı altında o günün hükümeti su işlerini yeniden ele almak ihtiyacını duymuştu.

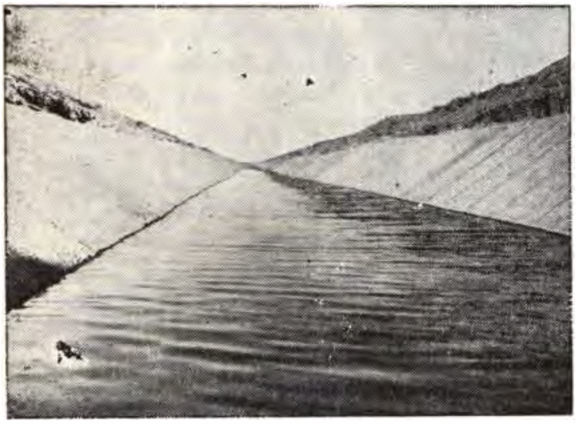
Böylece, 1929 yılında Su İşleri Genel Müdürlüğü kuruldu. Mühendis Fehmi Bey Su İşleri Müdürlüğüne atandı. Aynı yıl 1482 sayılı özel bir kanunla 12 yılda harcanmak üzere 100 milyon liralık bir ödenek kabul edildi. Yapılacak işleri düzenlemek üzere iki yabancı (Holandalı Tübergen ile Polana) uzman olarak getirildi.

Bu dönemde programa alınan belli başlı işleri şöylece sıralayabiliriz:

1. Büyük ve Küçük Menderes ile Gediz nehirlerinin ıslahı;
2. Bursa ovası ile Susurluk havzasının ıslahı;
3. Seyhan, Ceyhan ve Berdan nehirlerinin ıslahı ile Adana ovasının sulanması ve Tarsus ovasındaki bataklıkların kurutulması;
4. Ereğli ve Ilgın bataklıklarının kurutulması;
5. Konya ovasında kuruluşların genişletilmesi;
6. Sakaryanın ulaşıma elverişli duruma getirilmesi ve Eskişehir ovasının sulanması;
7. Kızılırmak vâdisinde ıslahat ve sulama yapılması;
8. Yeşilırmak vâdisinde ıslahat ve sulama yapılması;
9. Kars - Iğdır ovasının ıslahı;
10. Fırat ve Dicle nehirlerinde ıslahat yapılması;
11. Meriç ve Ergene nehirleri üzerinde ıslahat yapılması;
12. Ankara ovasının sulanması ve Orta Anadoludaki su işlerinin ele alınması;
13. Antalya - Düden Çayı - Kırkgözler çaylarından sulamalar yapılması;

1 2 3 4

1. Kemer Baraji; 2. Seyhan Barajı ve Hidrolik Santralı; 3. Iğdır sağ sahil sulama kanalı 4. Mürü arteziyeni (Elazığ)

14. Tohma suyu ve Malatya ovasının sulanması.

Ne yazık ki, 1929 yılında bütün dünyada etkilerini gösteren ekonomik buhran yüzünden bu yüz milyon liralık ödenek bütçeye konulmamış ve 1930 yılında yurdumuzda da ağırlığı duyulan bu ekonomik buhrandan dolayı program gerçekleştirilememiş ve bu çalışma programlarının gerçekleştirilmesi için getirtilen yabancı uzmanlar, anlaşma süreleri dolduğundan hiçbir iş yapamadan yurtlarına dönmüşlerdi.

Ancak Çubuk Barajı yapılmış, Bursa ovasının ıslahı, Yalova ve Tarsus bataklıklarının kurutulması gibi bölgesel çalışmalar başarılabilmiştir.

Elde ne ölçüm, ne harita, ne de bu büyük işleri başarabilecek sayıda ve nitelikte teknik eleman vardı. Anadolunun hidrografisini elde etmek için 1932 yılında 14 fen heyeti kurularak bütün suların kaynaktan ağıza kadar genel araştırma yapılmaya başlanmıştı. «İstikşaf seferberliği» adı verilen bu araştırma çalışmaları, bütün şiddetiyle süregelen ekonomik buhran yüzünden durduruldu. Bundan başka, 1932 yılında çıkarılan 2027 sayılı kanunla gelecek yılları geçecek olan taahhüt yetkisi kaldırılarak, ancak başlanmış işlerin devamına özel kanunlarla izin verilmişti.

Bunlardan tamamlananlar arasında:

a. Bursa ovasının ıslahı,

b. Küçük Menderesin ıslahı ve Cellat bataklığının kurutulması,

c. Çubuk Barajı yapılması vardır.

1929 - 1937 yılları arası, başlanan işlerin bitirilmesi için karşılaşılan güçlüklerle geçer. Bu sekiz yıl içinde 12 milyon lira harcanabilmiştir.

Artık kurak yıllar geçmiş, düzenli yağmurlar yağan bir döneme girilmiş bulunuyordu. Bu kez de sel yıkımları birbirini kovaladı. Yurdun en verimli toprakları, şehirler ve kasabalar azgın sellerin altında kalıyordu. Yıllardan beri kuraktan yanıp yakılan halkımız, bu kez de sel yıkımına uğramıştı.

Bunun üzerine Sular Genel Müdürlüğü örgütü Su İşleri Başkanlığı adı altında daha çok genişlemiş ve daha çok önem kazanmıştı.

1937 de 3132 sayılı kanunla her yıl 6 milyon lirayı geçmemek üzere 31 milyon lira ödenek ayrılıyordu.

3132 sayılı kanunla verilen yetkiler de bütün yurdun ihtiyaçlarını içine alacak nitelikte değildi. Bu yetkiler ancak belirli nehir havzalarında yapılacak ıslahatı kapsıyordu.

1937 de yapılan iş programı, ancak projesi bulunan konular içinde bırakılmış, bir yandan da öteki havzalarımızın incelenmesine doğru adım atılmıştır. 31 milyon liraya ek olarak 1941 ve 1944 yıllarında kabul edilen kanunlarla verilen 90 milyon liralık yetki, ancak başlanmış işlerin tamamlanmasını sağlayabilecek durumdaydı. Eski işler tamamlanmadan yeni işlere el atmak zorunluluğu karşısında, eski işler de tamamlanamamıştır.

Alınan kanunî yetkilerle 1948 yılı sonuna kadar başlanılmış olan işlerden belli başlıları şunlardır:

1. Susurluk havzasında: Susurluk ve kolları üzerinde

Büyük Karadere sulaması, Mustafa Kemal Paşa Deresi rıhtım duvarları ve taşkın setleri, Susurluk - Çeltikçi setleri, Kocaçay ve Mürüvvetler deresi setleri,

2. Bakırçay havzasında: Bakırçay ve yan derelerin ıslahı ve bataklıkların kurutulması,

3. Gediz havzasında: Menemen ovası sulama şebekesi, Salihli Adala sulama şebekesi, Marmara gölünün sulama suyunu toplama hazinesi haline getirilmesi, Kumçayı taşkınlarının önlenmesi,

4. Küçük Menderes havzasında: Küçük Menderesin ıslahı,

5. Büyük Menderes havzasında: Nazilli ovasının sulanması, Işıklı bataklığının sulama suyu hazinesi haline getirilmesi, Denizli Sarayköy sulama şebekesi işleri,

6. Seyhan, Ceyhan ve Berdan havzasında: Seyhan regülatörü ve Adana ovası sağ sahil sulama şebekesi, Ceyhan feyezan seddeleri,

7. Fırat havzasında: Malatya Sürgü ve Derme regülatörleri ve sulama kuruluşları, Erzincan ovasında bataklıkların kurutulması,

8. Yeşilırmak havzasında: Havza sağ sahil sulaması, Çarşamba deltasında Aptal ırmağı ve kollarının ıslahı,

9. Sakarya havzasında: Eskişehir ovasındaki sulama suyunun depo edilmesi amaciyle Porsuk Barajı, Aliken bataklığının kurutulması,

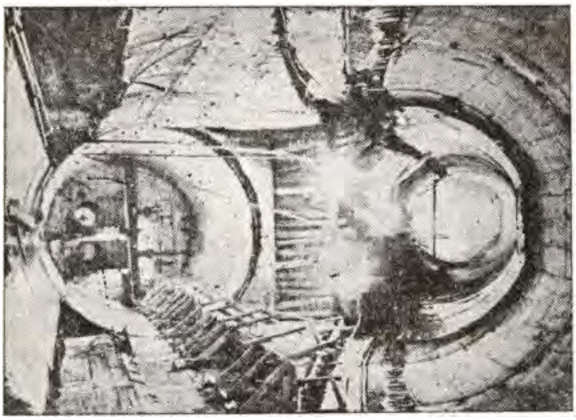
10. Orta Anadolu kapalı havzasında: Niğde Gebere Barajı, Konya ovası sulama şebekesinin genişletilmesi,

11. Türlü havzalarda: Aras üzerinde Serderabat Barajı prizi, Dim - Alanya sulaması, Isparta - Gölcük sulaması, Amik bataklığının kurutulması, Silifke - Göksu regülatörü, Van - Şamran Kanalı sulama kuruluşları.

Bütün bu işlerin yapılmasını gerçekleştirecek olan taşra şube müdürlükleri şu şekilde örgütlenmiştir:

Şube müdürlüğü	Y e r i
1.	Bursa
2.	Bergama (İzmir)
3.	Bergama (Manisa)
4.	Aydın
5.	Malatya
6.	Adana
7.	Niğde
8.	Samsun
9.	Eskişehir
10.	Iğdır (Kars)
11.	Mersin
12.	Erzincan
13.	(hizmete girmemiştir)
14.	Hatay
15.	Konya
16.	Antalya
17.	İzmit
18.	Çorum
19.	Elâzığ
20.	Tire (İzmir)

Bunun dışında, Meriç Su İşleri Müdürlüğü (Edirne), Konya Ovası Sulama İdaresi Müdürlüğü (Çumra, Konya), Çubuk Barajı İşletme Müdürlüğü (Ankara) vardı.

Hirfanlı derivasyon tüneli ve enerji tüneli

Bütün bu çalışma ve örgütlenmelerle birlikte 1939 yılında İkinci Dünya Harbinin patlaması, tahmin edilen maliyet fiatlarını % 200 - 300 oranında artırmış, teknik eleman yokluğu ve gereç sağlamadaki güçlük, işlerin bitmesini engellemiş ve yeni kanunlarla ek ödenekler verilmesine yol açmıştır. 1949 yılında çıkarılan 4649 sayılı kanunla verilen 40 milyon liralık ödenekle birlikte genel toplam 5 yıl için 31 milyon yerine 121 milyon liraya çıkmıştır.

Yapılan işleri imkânlarla karşılaştıracak olursak, gerçekten bir başarı sağlandığı görülecektir. Nitekim, yapılan kuruluşların sonradan hazırlanan amenajman planlarının tam bir parçası olduğu görülmüştür.

1948 yılındaki sel afetleri, taşkınlar, su işlerini yeniden ön plana geçirmiştir.

Bitirilmemiş işlerin beş yıl gibi kısa bir süre içinde 165 milyon lira harcanarak tamamlanabileceği öngörülmüş, yine 1948 yılında çıkarılmış olan 5259 sayılı kanunla gerçi bu kadar ödenek verilmiş ise de, süre beş yıldan on yıla çıkarılmış ve çalışma alanı da bütün yurdu içine almıştır.

1949 ve 1950 yıllarındaki iş programları bu ana çizgiler içinde bazı işlerin bitirilmesini amaç edinmiştir.

1948 - 1954 yılları arasında her yıl bütçeye konulan ödenek, imkânların arttığını göstermektedir:

1948	yılında	13 744 000
1949	yılında	23 953 000
1950	yılında	21 052 000
1951	yılında	38 499 000
1952	yılında	63 316 000
1953	yılında	81 497 000
1954	yılında	93 000 000

1951 yılında yapılan bir kongre, Türkiye'nin bütün teknik elemanlarını bir araya getirdi. Kongrede su sorunu bütün ayrıntılariyle konuşulup tartışıldı. Bu kongre belgeleri arasında bir de su işlerine yeni bir yön verilmesini gerektiren bir örgüt kanunu tasarısını görüyoruz. Bu tasarı 6 200 sayılı kanunun özüdür. Bu kanun hazırlanırken gerek yurdumuzda, gerek öbür ülkelerde edinilen denemelerden yararlanılmıştır.

1953 yılının sonunda bu tasarı kanunlaşmış, 1954 yılı martından başlayarak da Su İşleri Başkanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü adı altında örgütlenmiştir.

6200 sayılı kanuna göre, yerüstü ve yeraltı sularının zararlarını önlemek ve bunlardan türlü yönlerden yararlanmak amaciyle Bayındırlık Bakanlığına bağlı tüzel kişiliği olan katma bütçeli Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kanunda Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü DSİ kısaltması ile belirtilmiştir.

Bu kanuna göre, DSİ nin yüklendiği görevler şunlardır:

a. Taşkın sular ve sellere karşı kuruluşlar meydana getirmek, b. Sulama, c. Bataklıkları kurutmak, d. Enerji üretmek, e. Şehir ve kasabaların içme su ve kanalizasyon projelerini incelemek, f. Köy içme suları için teknik düzen ve denetlemeyi sağlamak.

1478 sayılı kanunla köylerin içme ve kullanma suyu ihtiyacı sağlanması sorumluluğu bütünüyle DSİ Genel Müdürlüğüne verilmiştir.

Örgüt olarak DSİ bir genel müdür yönetimi altında merkez örgütü ile merkez dışında bölge müdürlüklerinden ve bu kanuna göre kurulacak işletmelerden meydana gelmiştir.

Genel Müdürlüğün kanunda merkez örgütü olarak bir Genel Müdür yardımcısı ile Etüt ve Plan Dairesi, Proje ve İnşaat Dairesi, İşletme Dairesi, İdarî İşler Dairesi başkanlıkları, hukuk müşaviri, teknik müşavirler, muhasebe müdürlükleri vardır.

Bugün dört yeni daire başkanlığı daha kurulmuştur. Bunlar Araştırma, İçme Suları, Barajlar ve Hidroelektrik Santrallar, Yeraltı Suları Dairesi başkanlıklarıdır. Böylece daire başkanlıklıklarının sayısı sekize çıkarılmıştır.

İkisi baraj bölgesi olmak üzere on beş bölge müdürlüğü kurulmuştur:

Bölge	Yeri
1.	Bursa
2.	İzmir
3.	Eskişehir
4.	Konya
5.	Ankara
6.	Adana
7.	Samsun
8.	Erzurum
9.	Elâzığ
10.	Diyarbakır
11.	Edirne
12.	Kayseri
13.	Antalya
14.	Kesikköprü Barajı
15.	Gökçekaya (Çiçeroz) Barajı

Bu bölgelerden her birine bağlı birkaç taşra şubesi vardır.

Bölge müdürleri, bulundukları bölgelerde genel müdürün temsilcisidirler.

DSİ hizmetleri bütün yurt alanına dağılmıştır. Büyük ekonomik kalkınmada bu örgüte düşen görevler pek büyüktür. Beş yıllık planın ikinci yılı olan 1964 yılında DSİ nin bütçesi 1 milyar 79 milyon liradır. Bu para planın son yılı olan 1967 de iki buçuk milyar liraya yükselecektir.

DSİ nin teknik ve idarî olmak üzere 16 bin kişiyi aşan görevlisi vardır. Devlet bütçesinde, millî savunmadan sonra en geniş ödeneği bulunan örgüttür.

DSİ 1963 yılının son günlerinde hükümetin aldığı bir kararla 4951 sayılı kanundan yararlanarak yeni kurulan Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı (b. bk.) na bağlı bir genel müdürlük olmuştur.

DSİ tarafından 1950 malî yılı başından 1959 malî yılı sonuna (yani 1960 malî yılı başına) kadar yapılan işler:

a. İhale edilen 280 ünite işin ikmaliyle: 1. 186 355 hektar arazi ile 144 köy ve kasaba taşkından korunmuş; 2. 72 495 hektar bataklık kurutulmuş; 3. 237 674 hektar arazide sulama şebekesi tesis edilmiştir.

b. 1959 malî yılı sonuna kadar ise bu 280 ünitede 184 ünitesi fiilen ikmal edilmek suretiyle: 1. 157 730 hektar arazi ile 126 köy ve kasaba taşkından korunmuş; 2. 62 725 hektar bataklık kurutulmuş; 3. 86 668 hektar arazide sulama şebekesi tesis edilmiştir.

c. İhale edilmiş olan 280 ünitenin keşif tutarı 774 613 000 TL. ve ikmal olunan 184 ünitenin (istimlâkler

Devlet Su İşlerince 1950 - 1960 yılları arasında yapılan hidroelektrik enerji tesisleri

Sıra No.	Adı ve yeri	Enerji, nihaî güç KW	Üretilecek enerji KW × 1000	İşletmeye girdiği yıl
	A. İnşaatı bitenler (İşletmeye açılan):			
1.	Erzincan - Gırlavık	3 000	11 000	1954
2.	Amasya - Durucasu	1 200	5 000	1955
3.	Kepez H. E. San.	27 000	120 000	1959
4.	Kovada I. H. E. S.	8 160	41 000	1956
5.	Hazer H. E. San.	12 000	5 000	1957
	Toplam:	**51 360**	**182 000**	
	B. **Programda olanlar (Bugün inşa edilmektedirler):**			
6.	Iğdır - Kiti	2 750	6 500	—
7.	Mardin - Nusaybin Çağçağ	14 400	41 400	—
8.	Van - Engil	4 500	9 000	—
9.	İçel - Silifke	380	1 140	—
10.	Malatya - Kernek	830	3 000	—
11.	Isparta - Kovada II	48 500	197 000	—
12.	Giresun - Harşit III	24 600	70 000	—
13.	İçel - Anamur	864	2 400	—
	Toplam:	**96 824**	**330 440**	

ile birlikte) maliyeti 423 634 000 TL. dır. Bu miktarlara barajlar girmez.

d. Bunlardan ayrı olarak, 167 817 000 TL. keşif bedelli 1 230 adet münferit ve müteferrik iş ihale edilmek suretiyle: 1. 73 378 hektar arazi ile 186 köy ve kasabanın taşkından korunması; 2. 9 736 hektar bataklığın kurutulması; 3. 16 957 hektar arazide sulama tesisi kurulması derpiş olunmuştur.

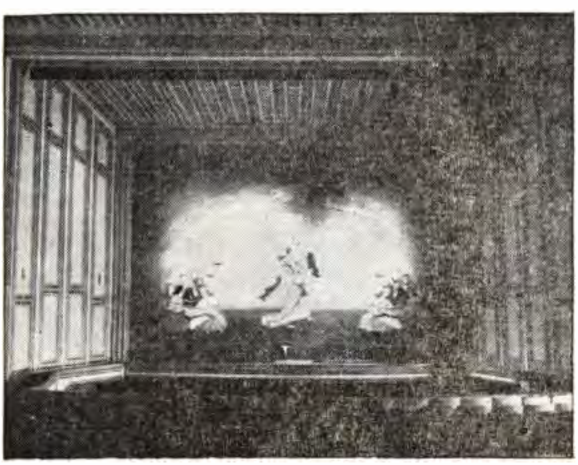
e. Bu münferit ve müteferrik işlerden 1 030 adedi 109 817 000 TL. sarf edilmek suretiyle ikmal ve neticede: 1. 47 115 hektar arazi ile 138 köy ve kasaba taşkından korunmuş; 2. 8 867 hektar bataklık kurutulmuş; 3. 10 667 hektar arazide sulama şebekesi tesis edilmiştir.

Not: a ile b ve d ile e fıkraları arasındaki farklar, ihale edilip de ikmali 1960 malî yılına devredilen işleri göstermektedir:

DEVLET ŞURASI: bk. DANIŞTAY.

DEVLET TİYATROSU, 16 haziran 1949 gün ve 5441 sayılı kanunla kurulmuştur. Bu kanuna göre: 1. D. T. Ankarada, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı, tüzel kişiliği olan, dram ve opera bölümlerini içine alan bir sanat kurumudur. 2. Oynayacağı eserleri, Millî Eğitim Bakanının seçtiği, sanat ve edebiyat alanında tanınmış üç üye ile genel müdürden ve bir raportörden meydana gelen bir edebî heyet inceler. 3. Teknik, sanat ve disiplin işlerine genel müdürün başkanlığında, tiyatro ve opera bölümlerinin başrejisörü, orkestra şefi, edebî heyet başkanı ile opera ve dram bölümleri sanatçılarının kendi aralarından seçecekleri birer sanatçıdan meydana gelen bir yönetim kurulu bakar. 4. D. T. sanatçı kadrolarına, Devlet Konservatuvarı mezunları, bir yıllık staj sonunda sınavla, memleketin sahne hayatında öteden beri yüksek başarıları tanınmış olanlar da, yönetim kurulu karariyle, sınavsız olarak, sözleşme ile alınırlar. 5. D. T. nun gelirleri ve işlemleri her türlü vergi, harç ve resim dışıdır. 6. D. T. nun bütçesi ve kadroları yönetim kurulunca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca onanır.

İlk temsilleri: D. T. 1949 - 1950 mevsiminin başlangıcı olan 1 ekim 1949 akşamı, Büyük ve Küçük Tiyatrolarda aynı zamanda perdelerini açmak suretiyle çalışmaya başlamıştır. Büyük Tiyatroda Goethe'nin *Faust*'u (1. bölüm), Seniha Bedri Göknil çevirmesinden oynanmış, eseri Renato Mordo sahneye koymuş, dekorlarını Turgut Zaim çizmiştir. Küçük Tiyatroda Cevat Fehmi Başkut'un *Küçük Şehir*'i oynanmış, eseri Mahir Canova

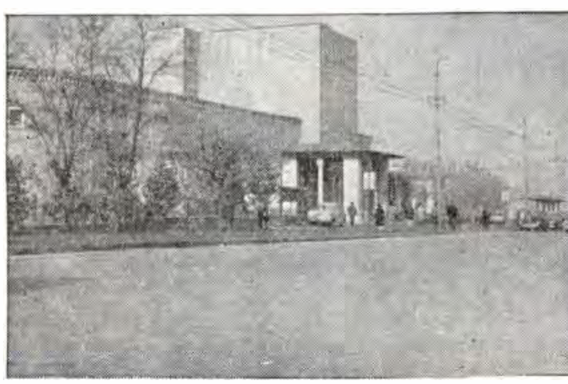
Büyük Tiyatro (Opera) perdesi (Levnî'nin minyatüründen N. Perov'un kopyası) (Ankara)

Büyük Tiyatro (Opera): Parter, balkon ve localar (Ankara)

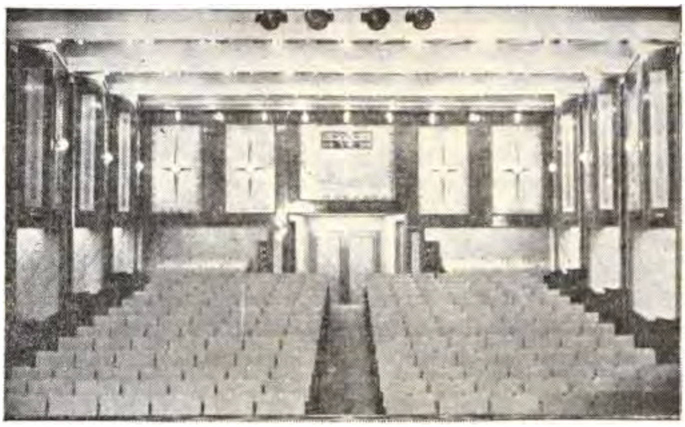

Büyük Tiyatro (Opera): Fuaye (Ankara)

Büyük Tiyatro (Opera): Dıştan görünüş (Ankara) (mimarı: Paul Bonatz)

sahneye koymuş, dekorlarını Tarık Levendoğlu çizmiştir. Büyük Tiyatrodaki ilk opera temsilleri ise, aynı mevsim içinde, 11 ocak 1950 akşamı, gene Renato Mordo'nun sahneye koyduğu P. Mascagni'nin bir perdelik *Köylü namusu* (Cavalleria Rusticana) operası ve R. Leoncavallo'nun iki perdelik *Palyaço* (Pagliacci) su ile verilmiştir. Opera temsillerinde orkestrayı Dr. Hans Hörner yönetmiş, dekorları da Turgut Zaim çizmiştir.

Yeni Sahne: Parter (Ankara)

D. T. genel müdürlüğüne ilk kez Muhsin Ertuğrul getirilmiş (1949 - 1951), onu Cevat Memduh Altar izlemiş (1951 - 1954), Muhsin Ertuğrul ikinci kez bu göreve atanmış (1954 - 1958), daha sonra aynı görev Cüneyt Gökçer'e verilmiştir (1958).

D. T. nun ilk edebî heyetinde Refik Ahmet Sevengil (başkan), Prof. Bedrettin Tundcel, Prof. İrfan Şahinbaş ve Lûtfi Ay (raportör) bulunmuşlar, daha sonra bu heyette, çeşitli sürelerle, Prof. Remzi Oğuz Arık (başkan), Ahmet Muhip Dranas (başkan), Ali Süha Delilbaşı, Avni Givda, Aka Gündüz, Munis Faik Ozansoy, Özdemir Nutku görev almışlardır.

Geçirdiği evreler: 1. Muhsin Ertuğrul'un yönetiminde geçen ilk iki mevsim, genç D. T. için iki sahnede ve birkaç koldan, bütün mevsim boyunca (1 ekimden 31 mayısa kadar) süren devamlı bir çalışmanın ilk uygulaması olmuş, Küçük Tiyatroda bir de çocuk tiyatrosu kurulmuştur.

Bu dönemde D. T. nun karşılaştığı en önemli güçlüklerden biri, yeni açılan ve her akşam temsiller veren tiyatrolara seyirci bulmak olmuştur. Özellikle Büyük Tiyatroya seyirci çekmek güç olmuş, halkta tiyatro zevkinin ve alışkanlığının gelişmesi için bir süre beklemek ve bazı tedbirler almak gerekmiştir. Bu tedbirlerin başında «indirimli memur abone karneleri» nin çıkarılması ve abonman ücretlerinin ay başlarında ödenmesi gibi, çoğunluğu dar gelirli memurlardan ibaret olan başkent seyircisine birtakım kolaylıklar gösterilmiş ve olumlu sonuçlar alınmıştır.

2. Cevat Memduh Altar'ın yönetiminde geçen ikinci dönemde, D. T. yönetim örgütü, bütçe ve malî imkânlar bakımından dikkate değer gelişmeler göstermiş, yerli eserlere daha çok önem verilmeye başlanmış, ilk yerli operamız olan Adnan Saygun'un *Kerem*'i sahneye konulmuş, Devlet Konservatuvarı tiyatro ve opera bölümlerinin kuruluşunda ve Tatbikat Sahnesi çalışmalarında büyük emeği olan Prof. Carl Ebert Ankaraya çağrılmış, hem tiyatro ve opera çalışmalarının o günkü durumlarını inceleyerek Millî Eğitim Bakanlığına bir rapor vermiş, hem de Shakespeare'in *Bir yaz dönümü gecesi rüyası*'nı Büyük Tiyatroda sahneye koymuştur.

Yeni Sahne: Fuaye (Ankara)

3. Muhsin Ertuğrul'un ikinci genel müdürlüğüne rastlayan dönemde ise D. T., nicelik bakımından gelişmiş, bölge tiyatrolarının ilk tohumları atılmıştır. Bu gelişme özellikle Ankarada kendini göstermiştir: Üçüncü Tiyatro (4 şubat 1956), Oda Tiyatrosu (5 ekim 1956). Bölge tiyatrolarının ilk örnekleri ise, Adana ve İzmir belediye tiyatrolarının D. T. yönetiminde çalıştırılmaya başlanmasiyle verilmiştir: Adana tiyatrosu (15 mart 1957), İzmir tiyatrosu (14 nisan 1957). Bunları, 28 eylül 1957 de törenle açılan Bursadaki Ahmet Vefik Paşa tiyatrosu izlemiştir. Sonradan, bu tiyatrolardan yalnız Adana tiyatrosu bir belediye şehir tiyatrosu özelliğini korumuş, İzmir ve Bursa tiyatroları ise doğrudan doğruya D. T. yönetiminde çalışmalarına devam etmişlerdir. Böylece bu dönemde D. T. nun Ankaradaki çalışmaları dört sahneye yayılmış, Adana, İzmir ve Bursa tiyatrolarının açılmasiyle de merkezden, bir tek sanatçı ve teknisyen kadrosu, tek bütçe ve repertuvarla yönetilen sahnelerin sayısı yediye yükselmiştir.

Yine bu dönemde, D. T. İstanbulda tiyatro ve opera temsilleri vermeye başlamış, tiyatro temsilleri Karaca Tiyatrosunda, opera temsilleri de İstanbul Şehir Tiyatrosunun Tepebaşındaki dram sahnesinde verilmiştir (1956 - 1957).

4. Cüneyt Gökçer'in yönetiminde geçen son beş mevsimde D. T. nun Ankara ile öbür şehirlerdeki çalışmaları aynı hızla devam ederken Yenişehirdeki eski Beşinci Tiyatro köklü değişiklikler ve onarımlarla çekici bir hale getirilmiş ve Yeni Sahne adı altında merkezdeki beşinci D. T. olarak açılmıştır (4 ekim 1960).

Bu dönemde D. T. Paristeki Milletler Tiyatrosu çalışmalarına *Kıral Oidipus* ve *Hürrem Sultan* oyunlariyle katılmış (24 ve 25 haziran 1960), Yunan Dış İşleri Bakanlığının daveti üzerine Atina'da *Kıral Oidipus* ve *Midasın kulakları* oyunlarını oynamış (16 ve 17 eylül 1961), böylelikle Türk tiyatrosu, tarihinde ilk kez yabancı sanat merkezlerinde Türk diliyle verdiği temsillerle sanat dünyasının dikkatini çekmiştir.

Bundan başka, balet bölümünün kadrolarını yeni mezunlarla tamamlamak ve balet eserlerini tam olarak sahneye koyup oynamak mümkün olmuş, ilk balet temsili olarak verilen *Coppelia* (28 ocak 1961) büyük yankılar uyandırmış, bu tarihten sonra Büyük Tiyatro programında, opera ve dram temsillerinden başka, haftada bir akşam da balet tem silleri için yer ayrılmıştır. Bundan sonra, ilk müzikal komedi' denemesi, Büyük Tiyatroda, Cole Porter'ın *Öp beni Kate* adlı oyunu ile verilmiştir (16 mayıs 1963).

D.`T. son yıllarda zaman zaman, kısa sürelerle İstanbul'a ve Anadolu şehirlerine yaz mevsimlerinde iki koldan ve uzun süreli turneler düzenlemiş, çalışmalarını daha geniş bir seyirci topluluğuna tanıtmak ve tiyatrodan yoksun şehirlerimize bir kültür hizmetinde bulunmak gibi iki yönlü bir amacı gerçekleştirmek olanaklarını bulmuştur.

Devlet Tiyatrosuna bağlı sahneler: Ankarada D. T. Genel Müdürlüğüne bağlı olarak, bütün mevsim boyunca temsiller veren sahneler şunlardır:

1. *Büyük Tiyatro*: Nöbetleşe verilen opera, balet, müzikal komedi, yerli ve yabancı tiyatro oyunlarının temsillerine ayrılmıştır (Açılışı 1 ekim 1949).

2. *Küçük Tiyatro*: Yerli tiyatro oyunlarına ve haftada iki kez verilen çocuk tiyatrosu temsillerine ayrılmıştır (Açılışı 1 ekim 1949).

3. *Üçüncü Tiyatro*: Nöbetleşe verilen yerli ve yabancı tiyatro oyunlariyle operet temsillerine ayrılmıştır (Açılışı 4 şubat 1956).

4. *Oda Tiyatrosu*: Az kişili, yenilikçi yerli ve yabancı tiyatro oyunlarına ayrılmıştır (Açılışı 5 ekim 1956).

5. *Yeni Sahne*: Daha çok yeni yazılmış yabancı tiyatro oyunlarına ayrılmıştır (Açılışı 4 ekim 1960).

6. *Altındağ Tiyatrosu*: Yerli ve yabancı oyunları oynamaktadır (Açılışı 27 mart 1964).

Ankara dışında D. T. na bağlı olarak, bütün mevsim boyunca Ankaradan gönderilen sanatçı kadrolariyle temsiller veren sahneler de şunlardır:

7. *İzmir Devlet Tiyatrosu*: Yerli ve yabancı tiyatro oyunları oynamaktadır (Açılışı 28 evlül 1957).

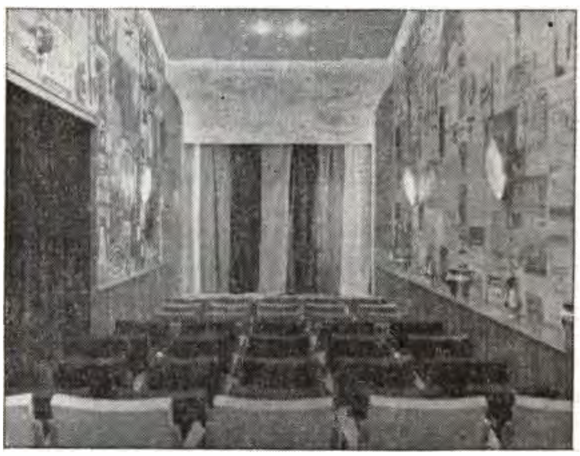
8. *Bursa Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu*: Yerli ve yabancı tiyatro oyunları oynamaktadır (Açılışı 28 eylül 1957).

Tiyatro yapıları: D. T. nun temsiller verdiği yapılardan:

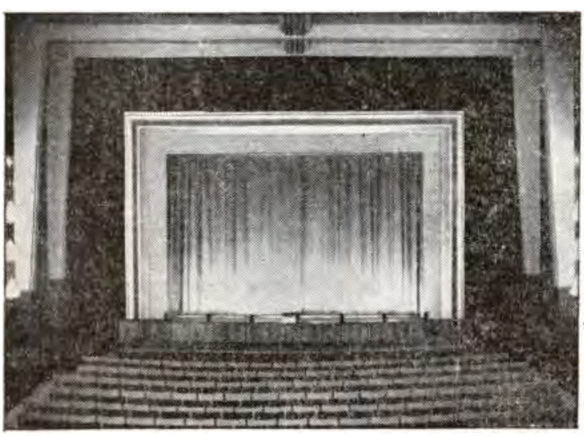
1. *Büyük Tiyatro*: Eski Sergi Evi değiştirilip düzeltilmek suretiyle, Alman mimar Prof. Bonatz tarafından meydana getirilmiştir. Sahnesi, çeşitli kuruluşlariyle, teknik bakımından Türkiyenin en modern sahnesi, salonu da süs-

Üçüncü Tiyatro : Parter, balkon ve localar (Ankara)

Oda Tıyatrosu: Parter (Ankara)

Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu : Parter (Bursa)

Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu : Fuaye (Bursa)

lemeler bakımından Türkiyenin en güzel tiyatro salonudur. 740 seyirci almaktadır.

2. *Küçük Tiyatro*: Evkaf Apartmanının alt katındadır. Mimar Mahmut Kemalettin'in eseridir. Bina ile birlikte tiyatro olarak yapılmış, ama uzun yıllar depo olarak kullanılmış, Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi zamanında yeniden onarılarak, D. T. kanunu çıkmadan, iki mevsimlik bir süre ile sürekli tiyatro ve opera temsilleri burada verilmiştir. Bu şekilde kullanılmaya başlandığı gün 27 aralık 1947 dir. 603 seyirci almaktadır. Yapı Vakıflar Genel Müdürlüğünündür, D. T. na kiralanmıştır.

3. *Üçüncü Tiyatro*: Ankaranın ilk modern tiyatrosu olarak Türk Ocağı binasının alt katında yapılmıştır. Mimar İsmet Hikmet beyin eseridir. Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesinin Prof. Carl Ebert yönetimindeki ilk tiyatro ve opera temsilleri burada verilmiştir (1941 - 1947). Ankaraya gelen yerli ve yabancı truplar da 1930 dan beri bu sahnede oynamışlardır. Şimdiki haliyle (alt kat locaları sonradan kaldırılmıştır) 588 seyirci almaktadır. Bina Türk Ocağınındır, D. T. na kiralanmıştır.

4. *Oda Tiyatrosu*: Evkaf Apartmanının alt katında, Gençlik Parkına bakan dükkânlar birleştirilmek suretiyle meydana getirilmiştir. 65 seyirci almaktadır.

5. *Yeni Sahne*: Yenişehirde, Tuna Caddesinde, Ormancılar Derneği binasının alt katındadır. Daha önce Beşinci Tiyatro adı altında temsiller vermiş olan bir topluluğa, sonra da D. T. na kiralanmış, D. T., burada önemli onarımlar yaparak, salona ve sahneye yepyeni bir şekil kazandırmıştır. 250 seyirci almaktadır.

6. *Altındağ Tiyatrosu*: Yıldırım Bayazıt Lisesi konferans salonundadır. 371 seyirci almaktadır.

7. *İzmir Devlet Tiyatrosu*: Hükümet meydanı yakınındaki eski halk evidir. İzmir Belediyesinin malı olan yapı D. T. na ayrılmıştır. 232 seyirci almaktadır.

8. *Bursa Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu*: Bursa eski halk evinin içindedir. Belediyenin malı olan yapı, onarımlar yapıldıktan sonra D. T. na verilmiştir. 492 seyirci almaktadır.

DEVLET ÜRETME ÇİFTLİKLERİ: bk. ÇİFTLİK.

DEVLET YATIRIM BANKASI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, ekonomik kalkınmanın araçları olarak sürekli yatırım yapmak ve bu yatırımları sermaye yetersizlikleri yüzünden kısa vadeli kredilerle desteklemek durumunda bulunan iktisadî devlet teşekküllerine, uygun koşullarla kredi sağlamak ve gerektiğinde başka finansman kurumlarına garanti vermek amaciyle, 12 mart 1964 tarihli ve 441 sayılı kanunla kurulmuş bir genel müdürlük.

Özel hukuk hükümlerine bağlı tüzel kişiliği ve özelliği olan, 12 mart 1964 tarih ve 440 numaralı «İktisadî Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler Hakkında Kanun» hükümlerine göre yönetilen ve denetlenen, bir milyon TL. sermayeli bir iktisadî devlet teşekkülüdür. İlgili olduğu bakanlık, Maliye Bakanlığıdır. Merkezi Ankara'dadır. Şubesi yoktur. Bu Bankanın kurulmasiyle Amortisman ve Kredi Sandığı kaldırılmıştır. Bankanın başlıca üç grup görevi vardır:

1. Kuruluşların finansmanına ayrılacak yabancı kaynakları sağlamak. Banka, bu amaç için tahvil çıkarma, hazineden kredi ve avans elde etme yoluna gider. Ayrıca iktisadî devlet teşekküllerinin bankaya yapabileceği yatırım ve Bankaya açabileceği carî hesaplardan da yararlanır.

2. İktisadî devlet teşekküllerinin karara bağlanmış yatırımları için isteyecekleri kredilerle ilgili projeleri teknik, iktisadî ve malî yönden değerlendirerek bunlardan rantabilite durumları elverişli olanlara kredi verir.

3. Finansmanı yapılacak olan projelerin tamamlanmasına kadar bunlardaki gelişmeleri ve programa göre yürütülüp yürütülmediğini izleyip denetler. Kredi sözleşmesine aykırı durumların tesbiti halinde ödemeyi durdurur.

Kuruluşun en yüksek seviyede yönetme ve karar alma organı Yönetim Kuruludur. Bankayı idare ve kaza mercilelerine ve üçüncü şahıslara karşı genel mudür temsil eder.

Bankanın, yukarıda belirtilen işlerini yerine getirmek üzere öteki üniteleri iki genel müdür yardımcılığı, genel sekreterlik, hukuk müşavirliği, kontrolörlük, kaynaklar müdürlüğü, proje tahlil grupları, krediler müdürlüğü, genel muhasebe müdürlüğü, personel müdürlüğü, daire ve levazım şefliği ve muhaberat şefliğidir.

DEVLET ZİRAAT İŞLETMELERİ KURUMU: bk. ÇİFTLİK.

DEVLETABAD (İng. **Daulatabad**; eski adları: **Deoghir, Deohur**), Hindistanda, Haydarabad'da, Bombay'ın kuzeydoğusunda eski bir kale. Bir kayalık üzerinde yapıldığından askerlik bakımından sağlam bir yer olarak tanınmıştır.

DEVLETÇİLİK (Fr. Étatisme, Alm. Etatismus), devletin teşebbüs sahibi olma özelliği ile büyük endüstri ve tarımı yütütmesi ilkesi. D., bu özelliğiyle yalnızca devletin bu alanlardaki işleri (meselâ alıcı ile satıcı, üreten ile tüketen, işçi ile iş veren arasındaki ilişkileri) düzenlemesini savunan müdahaleci doktrinden ayrılır. D., klasik liberalizm ile sosyalizm arasında yer alan uzlaştırıcı bir görüştür. D. ülkenin büyük üretim kaynaklarının devletçe işletilmesini savunur.

Tarihçe: D., XIX. yüzyıl başlarında yaygın olan salt liberalizme ve genellikle devletin ancak güvenlik aracı olma özelliğini savunan görüşlere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. XX. yüzyıla kadar devletin ekonomik işlere karışması doğru görülmezdi. Ancak, liberal doktrinin kesinlikle uygulanmasının ekonomik düzende ağır sarsıntılar meydana getirmesi, piyasa dengesinin kendi kendine kolayca sağlanamaması, salt serbest yarışmada güçlünün güçsüzü ezmesi ve geniş işçi yığınlarının yoksunluğa uğraması bu doktrini değerden düşürmüştür. XX. yüzyılda devletin ekonomik işlere karışması gitgide artmış, aslında özel teşebbüsün elinde olan işler devlete geçmiş ve liberalizm birçok ülkelerde D. e yerini bırakmıştır.

Memleketimizde D., imparatorluk zamanında dış borçların ödenmesi amaciyle ya da başka politik sebeplerle, meselâ tütün gibi bazı tarım ürünlerinin ya da Şark Demiryolları, Anadolu - Bağdad Demiryolları gibi işletmelerin özel imtiyazlarla ve devletin adı altında yabancı kurumlara aktarılması şeklinde başlamıştır. Fakat klasik tarifine uygun asıl D. Cumhuriyet devrinde görülür. Cumhuriyet Halk Partisi, D. i altı ilkesinden biri olarak kabul etmiş, 1945 ten bu yana uygulanan çok partili rejimlerde de bu tutum büyük bir değişikliğe uğramamıştır. Öte yandan, devlet örgütünün dar ve kesin sınırları içinde kalan endüstri, ticaret ve tarımla ilgili bazı kurumların kendilerinden beklenen gelişmeyi yeter derecede sağlayamadığı görüldüğünden İktisadî Devlet Teşekkülleri adı altında daha geniş özel statülere bağlı kurumlar meydana getirilmiştir.

DEVLETLER HUKUKU (İng. International Law, Fr. Droit international, Alm. Völkerrecht; eski terim: Hukuk - u düvel), devletler topluluğu içinde devletlerin barış ve savaş durumunda karşılıklı ilişkilerini düzenleyen kuralların tümü. Bu hukuka devletlerarası hukuk ve uluslararası hukuk da denilir.

Yeni devlet anlayışı ile birlikte gelişmiş bulunan D. H. nun kuralları, uluslar topluluğunun bütün egemen üyelerini eşit olarak bağlar. D. H. bakımından bütün devletler, toprak genişlikleri ve kuvvetleri ne olursa olsun, eşittir. Buna göre, D. H. egemen devletlerin yalnız hukukî ilişkilerini konu olarak alır ve devletlerarası davranışların ahlâk sorunlariyle ilgili yönleriyle uğraşmaz. Bu hukuk, tabiatiyle, devletlerin birbirine karşı uyguladıkları politikava hukukî düşüncelerin karışması oranında diplomasiyi ve dış işlerini yürüten mekanizmayı da etkiler.

D. H., uluslararası nezaket kurallariyle karıştırılmamalıdır. Tanımlama konusunda dikkat edilecek bir nokta da, devletler umumî hukuku da denilen D. H. ile devletler özel hukukunun bambaşka nitelikte olduklarıdır. Devletler umumî hukuku, daha çok uluslararası kişiler saydığı devletlerle ve onların devletler topluluğu içindeki davranışlariyle uğraşır. Devletler özel hukuku ise, başka bir devletin mahkemelerine işi düşen yabancıların özel hak ve ödevlerine uygulanır.

D. H. nun kuralları ile devletlerin iç hukuk düzenleri arasında köklü bir fark vardır. D. H. nun devletler topluluğunun egemen üyelerine uygulanan kuralları varsa da, bu kuralları gereğinde zorla yürütecek üstün bir otorite yoktur. Bir devletin kendi kanunları ise, o devletin otoritesi altında yaşayan kişilere gereğinde zorla kabul ettirilir. Bu yüzden, D. H. kurallarının uygulanması ancak eşit ve egemen devletlerin iyi niyetlerine bağlıdır. D. H. na aykırı davranan bir devlete karşı ancak bu davranıştan zarar gören devlet tarafından, diplomasi çevresinde bu anlaşmazlık konusunda gruplaşan devletler tarafından ya da bahis konusu devletler Birleşmiş Milletler üyesi ise, bu kurul tarafından Birleşmiş Milletler Antlaşması çerçevesi içinde zorlama tedbirleri alınabilir. Hukukî bakımdan bu konu, XX. yüzyıl ortasında devletler topluluğunun karşısına çıkan en çetin problemlerden biri olmuştur.

Devletler Hukukunun oluşması: Devletlerarası hukuk, uluslar arasında binlerce yıl süren ilişkiler sonunda ve sonucunda oluşmuş ve olgunlaşmıştır. Bir yandan savaşkan devletler arasında bölünmüş Çin ile cumhuriyetler ve kırallıklar arasında bölünmüş Hindistanın, öte yandan Mısır'ın, Asur'un ve Hitit imparatorluğunun bu alandaki görenekleri, tarihin akışiyle birlikte uluslararası hukukun ilkelerini meydana getirmiş, rasyonel düşünüşlü Yunanlılar yaşadıkları site devletler düzeni içinde devletlerarası davranışların hukukî ilkelerini çekirdekleştirmişler, metotçu Romalılar da, Romalı olmamakla birlikte Romanın vasali bulunan bütün ulusların uymak zorunda oldukları *Jus gentium* (uluslar hukuku) kolunu meydana getirerek bu konudaki sistemleşmeye daha ileri bir adım attırmışlardır.

Roma imparatorluğunun kuvvetten düşmesi kayserler dünyasını bir bütün halinde tutan bağları gevşetmiş, feodalite döneminin hüküm sürdüğü Ortaçağda da hukukî bağlantılara dayanan beraberlik ortadan kalkmıştır. Bu mevziî yönetimler ve otoriteler çağı, bütün hukukî davranış ilkelerinin tepildiği bir çağ olmuştur. Bu dönemde herkesin uyması gereken ahlâk ilkelerini yaymaya ve feodalite savaşlarının yarattığı karmakarışık durumu düzeltmeye çalışan otorite, Kutsal Roma İmparatorluğunun hemen hemen sözde kalan maddî gücünden çok papanın ruhanî önderliğini ettiği Roma kilisesi olmuştur. Dünyanın düzen içinde yaşaması ülküsü zayıflamış, fakat konsil (*concilium*) lerin çıkardığı kanun (*canon*) lar herkese bu dünyada bölgesel davranış usullerinden başka bir şeyin de göz önünde bulundurulması gereğini hatırlatmıştır.

Ortaçağın sonlarına doğru, uluslararası davranışların düzenlenmesini gerektiren iki kuvvet belirdi. Bunlardan biri, barbar salgınlarından sonra ticaretin gelişmesiydi. Baltık Deniziyle Akdenizdeki ticaret hareketleri, birçok milletler arasında birtakım düzenleme ve denetleme problemlerinin ortaya çıkmasına yol açtı ve çeşitli ticaret siteleriyle deniz devletlerinin tüccarlarına ve gemicilerine daha genel olarak uygulanan haklar tanındı. İkinci kuvvet, 1450 ve 1600 yılları arasında Avrupada egemen devletler kurulması sonucunu yaratan yeni milliyet görüşü oldu. Din savaşları dönemini sona erdiren 1648 Westphalia Barışı ile birlikte, modern anlamda bir uluslararası hukuk düzeninin ihtiyacını duyan bir laik devletler topluluğu meydana geldi.

Bu değişiklikler uluslar arasında gelişen yeni ilişkiler üzerinde birtakım görüş ve düşüncelerin ortaya atılmasına yol açtı. Meselâ İspanyanın Yeni Dünyadaki fetihleri, Aztek'ler ve Inca'lar gibi yarı uygar kavimlerin hukukî durumları problemini ortaya çıkardı. Gittikçe gelişen ticaret denizlerin serbestliği problemini doğururken, yeni milliyetçilik akımları da hükümet otoritesinin niteliğinin belirtilmesini gerektirdi ve egemenliğin bir tanımının yapılması kesin bir ihtiyaç halini aldı. Devletler arasındaki ilişkilerde uygulanmakta olan davranışlarla ideal davranışların bu ilk analizlerini yapanlar Vittorio, Ayala, Suárez ve özellikle Alberico Gentili oldu. Fakat bütün bu görüşleri bir araya getirerek *De Jure Belli ac Pacis* (Savaş ve barış hukuku üzerine) [1625] adlı eserinde sistemli bir şekilde belirtmek Hugo Grotius'a nasip olmuştur. Bu eser, D. H. nun klasik bir bildirisi sayılmaktadır.

Bu Felemenkli hukukçu, eserinin gerekçesinde Otuz Yıl Savaşlarında gördüğü insanlığa yakışmaz hallerden söz ederek şöyle diyordu: «Hıristiyan dünyasında ulusların birbirine savaş açmak için buldukları bahaneler barbar ulusları bile utandırıyor... En küçük bir sebeple ya da hiç sebep olmadan silâha davranılıyor ve bir kere de silâhlar konuşmaya başladı mı sanki artık insanlar için her türlü suçun işlenmesi mubah olmuş gibi Tanrının da insanların da kanunlarına aldırış edilmiyor.»

D. H. nun gelişip bugünkü şeklini alması, Grotius'un ortaya attığı ahlâkî düşünceler, kanun ilkeleri ve uygulama kuralları sayesinde olmuştur, denilebilir.

D. H. bakımından tarihin yeni bir dönemi 1648 Westphalia Barışı ile açılmıştır. Nystaedt Barışı ile sona eren yüz yıldan az bir zaman içinde D. H. nun temel kuralları uluslararası ilişkilere iyiden iyiye yerleşmiş, Hıristiyan uluslar, ilişkilerini her biri tarafından kabul edilen bir kanun düzenine göre yürüten bir Hıristiyan ailesi haline gelmeye razı olmuşlardır. Bu yoldaki ikinci büyük adım, XVIII. yüzyılda Fransız Devrimine kadar olan zaman içinde atılmıştır. Bu dönem, denizaşırı ülkelerin ele geçirilmesi için girişilen savaşların kızışmasiyle başlamış ve tarafsız kalma ve tarafsızlık hakları savaşı ile sona ermiştir. 1789 - 1815 yıllarında Napoléon'un hükmettiği Avrupanın durumu, kuvvetler dengesini yeniden kurma ve Avrupanın devletler sis-

temini koruma için yapılan savaşlarla üçüncü dönemi temsil eder. 1815 - 1856 yıllarını kapsayan dördüncü dönemin başında Viyana Kongresi, sonunda Paris Bildirisi yer alır. Bu dönem, anayasa gelişmelerini hazırlayan dönem olmuştur. Bu yıllarda uluslararası bir hukuk düzeninin gerekliliğini bir kere daha kuvvetle belirten problemler ortaya çıktı. XIX. yüzyıl ortasına rastlayan beşinci dönem, D. H. nun bir çeşit bilânçosunun yapıldığı dönem oldu. Bunda büyük D. H. konferansları toplandı. 1856 Paris Konferansı harp kanununun denizle ilgili yönlerini aydınlatmaya çalıştı; 1874 Bruxelles Konferansı, bütün milletlerce uyulan ve İkinci Dünya Harbine kadar yürürlükte kalan kara savaşı hukukunu düzenledi. Aynı yüzyılın sonlarını kapsayan altıncı bir dönemde, anlaşmazlıkların hakemlik ile giderilmesinin önem kazandığı ve yönetim, teknik alanlarında uluslararası örgütlenme (Postalar Birliği gibi) hareketleriyle ilgili uluslararası idare hukukunun doğduğu görüldü. 1899 Birinci La Haye Konferansı ve 1907 İkinci La Haye Konferansı ile 1909 Londra Deniz Konferansında, savaşa baş vurma usulünü önlemek için harcanan çabalar, Birinci Dünya Harbi ile sonuçlanan diplomatik gerginlikler yüzünden boşa gitti.

Dünya, yirmi beş yıl ara ile iki dünya harbi gördü. Bu harplerin birincisinin sonunda Milletler Cemiyeti, ikincisinin sonunda da Birleşmiş Milletler adiyle uluslararası örgüt kuruldu. Bu örgütlerin çalışmalarından çıkan sonuca ve alınan derse göre, bir D. H. nun yaşaması ancak devletler topluluğu içinde bir kuvvet dengesinin, politik bir dengenin var olmasiyle mümkündür.

Devletler Hukukunun kuramsal ve uygulamalı konuları:

I. *Monist ve dualist görüşler*: Uluslararası hukuk düzeniyle devletlerin iç hukuk düzenlerinin tek bir düzen ya da iki ayrı düzen sayılmalarına göre monist ve dualist denilen iki ayrı görüş belirmiştir.

II. *Kaynaklar*: Uluslararası hukukun ikisi aslî, ikisi de yardımcı olmak üzere dört çeşit kaynağı vardır. Bunların ilk üçü antlaşmalar, görenekler (teamüller) ve genel hukuk ilkeleri, sonuncusu ise uluslararası mahkemelerin içtihatları ve yazarların görüşleridir.

Antlaşmalarda şunlar bahis konusu olur: 1. Antlaşmaların yapılması (müzakere, imza ve onaylama evreleri); 2. Antlaşmaların uygulanması (bunun, imzacı tarafların içinde -ki bunda da yöneticiler ve yönetilenlerle ilgili olmak üzere iki şekil düşünülebilir - ve dışında olmak üzere iki yönü vardır); 3. Antlaşmaların sona ermesi (bu, ya karşılıklı isteğe, ya tek taraflı bir istek bildirisine, ya meselâ savaş gibi belirli bir olayın meydana gelmesine, ya antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi isteğine ya da gerekliliğine dayanabilir).

Bir işlemin görenek sayılabilmesi için bütün devletlerce uzun zamandan beri uygulanagelmesi ve devletlerin kendilerini ona uymak zorunda saymaları gerekir.

Genel hukuk ilkeleri, devletin devamlılığı, «ahde vefa» (Lat. *Poeta sum servanda* = yemine bağlılık) v. b. gibi ilkelerdir.

III. *Devletin ülkesi ve yetkileri*: 1. Devletin ülkesi konusunda ülkenin genel vasfı ve hukukî niteliği, devletin ülke üzerindeki yetkilerinin alanı ve niteliği ve bu yetkilerin kurulması ile ilgili problemler incelenir (Bu yetkilerin kurulması konusunda : a. hukukî, b. tarihî ve siyasî, c. coğrafî olmak üzere üç çeşit «yetki kurulma kuramı» öne sürülür). Bu yetkinin sınırlandırılması, toprak değişikliğinin bireyler üzerinde ve ülke yetkisi üzerinde yaptığı değişiklik, plebisit ya da seçme (*option*) hakkının kullanılmasiyle meydana gelen ülke değişikliğinin, bireylerin ekonomik hayatlarında meydana getirdiği değişiklikler ve son olarak, ülke değişikliğinin. parçalanan devletin hukuk düzeni üzerindeki etkileriyle ilgili problemler.

2. Devletin yetkileri meselesi şu konuları kapsar: bu yetkinin belirtilmesi, kullanılması, bu kullanmanın yaptırma gücü (müeyyide), bu yaptırma gücünün doğurduğu uluslararası sorumluluğun gerçekleştirilmesi, bu sorumluluğun uygulandığı alanlar, devletin yasamaya, yönetmeye, yargılamaya ve bireylere değgin işlemler, uluslararası sorumluluğun sonuçları (bu sorumluluğun sonucu olan onarımın nitelik, tarz ve alaniyle ilgili sorunlar).

IV. *Uluslararası ulaştırma*: 1. Kara ulaştırması : a. kara yolları, b. demir yolları.

2. Akarsular ulaştırması: a. Uluslararası ırmaklar. Tarihî gelişim ve günümüzdeki hukukî rejim, uluslararası stratejik ve ekonomik önemi olan ırmakların hukukî durumları, uluslararası ırmaklardan ticaret alanında faydalanma şekilleri; b. Uluslararası kanallar (Süveyş, Panama, Kiel kanallarının statüleri).

3. Deniz ulaştırması: a. Açık deniz: hukukî niteliği, açık denizde gemilerin hukukî durumu, açık deniz disiplini, açık denizden iktisadî faydalanma (balıkçılık, deniz altındaki varlıkların kullanılması v. b.); b. İç sular: yabancı harp gemilerinin iç sulardaki durumu, yabancı ticaret gemilerinin iç sularda uyacağı kanunlar; c. Kara suları: bunların hukukî niteliği ve genişliği, kıyı suları, bitişik bölgeler ve körfezlerin hukukî durumu, boğazlar rejimi, genel boğazlar rejimi yanında Cebelitarık ve Magahães (İsp. Magallanes) boğazlariyle Türk ve Danimarka boğazlarına özel bir yer ayrılır).

4. Hava ulaştırması: doktrin eğilimleri ve olumlu hukuk (13 ekim 1919 Paris Konvansiyonu ve 7 mart 1944 Chicago Konvansiyonu) çerçevesi içinde incelenir.

V. *Uluslararası uyuşmazlıkların barışçı yollarla giderilmesi*: 1. Diplomatik çözüm şekilleri: a. aracılık, b. araştırma, c. uzlaşma.

2. Siyasî çözüm: a. uluslararası uyuşmazlıkları Milletler Cemiyetinde çözme yolları, b. uluslararası uyuşmazlıkların Birleşmiş Milletlerdeki çözüm şekilleri.

3. Hakemlik: a. devlet başkanı tarafından, b. karma komisyon aracılığı ile, c. mahkeme yolu ile (mahkemenin yetkisi, karar alma usulü, aldığı kararın zorunluluğu), hakemliğin kurumlaştırılması (devamlı hakemlik divanı, hakemlik yolu ile adaletin yerine getirilmesi için bir divan kurulması, bu yolda yapılan son teşebbüsler).

4. Yargı yolu ile çözüm: Uluslararası Adalet Divanı. Birleşmiş Milletlerin ana organlarından biri olan bu divanın kökeni, kuruluşu, yargı yetkisine giren konular, usulü, bugüne kadar gördüğü işler.

VI. *Savaş ve tarafsızlık*: 1. Savaş hukuku: a. kara savaşı: başlaması, devamı, sona ermesi, b. deniz savaşı: savaşçılar ve deniz savaşının yer aldığı alan, savaşma araçları, el koyma hakları, savaşa girmeyenlerin hayatına saygı, bazı harp araçlarının yasaklanması, Kızıl Haç v. b. gibi kurumlara zorluk çıkarılmaması, c. hava savaşı.

2. Tarafsızlık: a. kara savaşında tarafsız devletlerin ödevleri, savaşan devletlerin ödevleri; b. deniz savaşında: tarafsız devletlerin ödevleri (savaşan devletlere savaş gemisi vermemek, savaşçılara her ne şekilde olursa olsun yar-

dım etmemek, savaş kaçağı gereçleri taşımamak); c. hava savaşında: son iki dünya harbi sırasında tarafsız devletler hava alanlarını kapamışlar ve göklerinde uçan uçaklara ateş açmışlardır. Bu konuda henüz hukukî bir düzenleme yoktur.

DEVLETOĞLU, Yusuf (XV. yüzyıl), Türk bilgini ve şairi. Balıkesirlidir. *Vikaye* adlı eseri 1423 te manzum olarak Türkçeye çevirmiştir.

DEVLETŞAH, Alâ ud - Devle Bahtişah Gazi Semerkandî (1431 - 1495?), şairler tezkiresi yazarı. Timur ve oğulları çağında yaşamış zengin ve itibarlı bir Türk ailesindendir. Şahruh devrinin kuvvetli kişilerindendir. Büyük emir Celâleddin Firuz Şah'ın amcasının oğlu Emir Elâuddevle İsfarayinî'nin oğludur. D. ın büyük kardeşi Emir Râzıddin Ali, savaşçı ve cesaretli bir kişi olduğu gibi, Türkçe ve Farsça şiirleriyle de tanınmış bir şairdi. Önce Şahruh'un, sonra da Ebulkasım Babür'ün yanında bulunmuştu. Ömrünün birçok yıllarını Timur oğullarına bağlı beylerin saraylarında geçirmiş, sonra çiftliğine çekilerek, yalnız geçirdiği hayattan da faydalanarak eserini elli yaşından sonra yazmaya başlamıştı. Çağının bilgin ve şairlerinden, vergi toplayanların baskılarından, bilginlerin ve şeyhlerin riyakârlıklarından, bilgiye ve sanata değer verilmemesinden ve iktidarda bulunan hanedanlardan şikâyette bulunmaktadır. Sonunda, emirken, köylü ve rençber durumuna düşmüş olduğunu belirtmekle de karamsar görünmüştür. *Tezkiret - üş - şuara* adlı eseri kendinden sonraki devirlerde gelen İran ve Türk tezkirecilerine örnek olmuştur. Bu eser, 10 Arap şairine ait bir mukaddeme (önsöz), 143 İran şairinden söz eden yedi tabakat (yedi kuşak), Herat sarayının altı büyük kişisi ve Hüseyin Baykara ile ilgili hâtime (sonuç) bölümlerinden meydana gelmiştir.

D. eserinde, kendisinden önce yetişen şairler hakkında birçok eski kaynaklara baş vurmuştur. Yer yer bu eserlerden edinilen geniş bilgiye rastlanır. Faydalandığı kaynaklara göre verilen bilgileri değerlendirmek uygun olur. Ancak, yaşadığı devrin şairleri hakkında vardığı değer yargılarında, kendi kişisel görüşünün etkisi olduğu bir gerçektir.

D. tezkiresi, gerek anlatım, gerek plan yönünden olduğu kadar, eski şairlerin eserlerinden aldığı seçme parçaların orijinalliği bakımından da önemlidir.

D. tan sonra yazılan Türkçe ve Farsça şuara tezkirelerinde, bu eserden sık sık faydalanılmıştır. Başlangıçtan kendi devirlerine kadar bütün İran şairlerinin biyografilerini veren *Heft iklîm*, *Mecma'ul fusaha* gibi eserler, onu başlıca kaynak saymışlardır.

D. tezkeresinin Doğuda ve Batıda çeşitli yazma nüshaları vardır. Eser, ilk kez (H. 1305 te) Bombay'da taş basması ile eleştirmesiz olarak çıkmıştır. D. E. G. Browne, 1901 de *Tezkiret - üş - şuara*'yı çeşitli yazmalarla karşılaştırarak yayınlamıştır.

Tezkiret - üş - şuara'dan en çok parçalar alarak faydalanan araştırıcı J. von Hammer'dir. Türkiyede Hoca Fehim Efendi'nin 1259 da İstanbulda basılan *Sefinet - üş - şuara*'sı, *Tezkiret - üş - şuara*'nın aş. yu. kısaltılmış bir çevirmesidir.

D. tezkiresi Necati Lugal tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Şark - İslâm Klasikleri serisinde basılmıştır (1952, 2. bas. 1963).

DEVOL ya da DEVOLİ, Arnavutlukta bir dere. Semeni ırmağını besleyen iki ana koldan biridir.

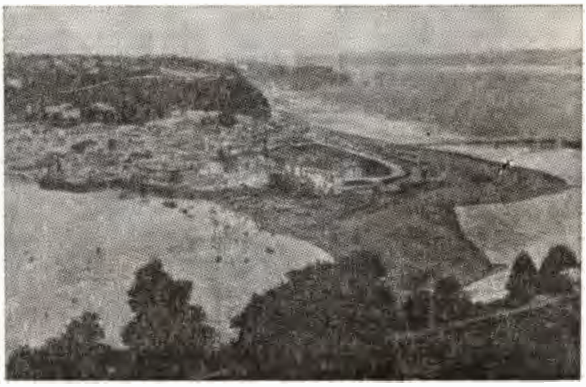
DÉVOLUY [*devolüi*], Fransız güney Alplerinde, Drac vâdisinin güney batısında, etrafı sarp kalkerli tepelerle çevrili (Obiou, 2 793 m) bir çöküntü sonucunda meydana gelmiş bölge. Taşlık ve çorak bir manzarası vardır. Burada oturanların başlıca işleri koyun yetiştirmekti; ancak seyrek ormanların büsbütün ortadan kalkmasına sebep olan bu iş şekil değiştirmektedir (kasaplık kuzu ile sağmal inekçilik). Toprağı verimli, güneşi bol olan birkaç vâdisinde, tahıl ve yemiş ağacı yetiştirilmektedir.

DÉVOLUY [*devolüi*], **Pierre** (asıl adı: **Paul Gros - Long**; 1862 - 1932), Fransız şairi. Châtillon - en - Diois (Dauphiné) da doğmuş, Nice'te ölmüştür. Fransızca iki şiir kitabı yazmış, sonra Provence dilinin canlandırılmasına çalışan *Félibrige* akımına katılmıştır. D., güney edebiyatı akımında etkin bir rol oynamıştır.

DEVON [*devın*], üstünde bir ya da birçok üçlü olta iğnesi ile pervane biçiminde iki palet bulunan ve kendi çevresinde dönen madenî bir olta yemi. Bir kayığın çektiği ya da bir çarkın çevirdiği D. u et yiyen balıklar, canlı balık sanıp kapmağa çalışırken iğnelerden birine takılırlar. Balıkçılar D. u özellikle alabalıkla som balığı avında kullanırlar.

DEVON [*devın*], Orta İskoçyanın doğusunda, Perth kontluğundaki Ochil Hills'den çıkan ve Forth ırmağına dökülen bir ırmak. Uzunluğu 48 km dir.

DEVON [*devın*] **ya da DEVONSHIRE** [*devınşir*], güneybatı İngilterede, deniz kıyısında bir County (yönetim bölgesi). Kuzeyinde ve batısında Bristol Kanalı (Bristol Channel), kuzeydoğusu ile doğusunda Somersetshire ile Dorsetshire, güneydoğusunda ve güneyinde İngiliz Kanalı (English Channel) ve batısında Cornwall vardır. İngilterenin, yönetim bölünüşü bakımından en büyük ilidir. Kaba yünlü kumaş, keten bezi, dantel, eldiven, ayakkabı ve kâğıt sanayii gelişmiştir. Geniş ölçüde balıkçılık yapılır. Özellikle uskumru ve sardalye tutulur. Topraklarında birçok madenler ve çeşitli taşlar bulunur. Bir zamanlar önemli bakır ve kalay üretim alanı idi. Fakat yabancı memleketlerin üstünlük yarışı yüzünden bugün bu sanayi oldukça gerilemiştir. Bununla birlikte, yine de porselen kili ve adi kil çıkarılmaktadır. Düz, uzun boynuzlu ve kırmızı tüylü D. sığır cinsi, süt ürünleri ve elma şarabı ile tanınır. Bristol Kanalında bulunan Island of Lundy (Lundy Adası) D. e aittir. Dartmoor, the Vale of Exeter ve Exmoor'un batı kısmı, D. in tabiî özellikleriyle tanınmış yerleridir. County merkezi Exeter (b. bk.) dir. Nüfusu 798 283 (1951) tür.

DEVON: Genel görünüş

DEVON [*devın*] **ADASI** (İng. **Devon Island**; eski adı: **North Devon**), Kuzey Kutup Denizi adaların-

dan biri. Baffin Adasının kuzeyinde, Ellesmere Adasının güneyinde ve Grönland'ın batısındadır. Doğu kesiminde yükselti 1 000 m yi geçer. Yüz ölçümü 20 484 mil^2, nüfusu 11 bin (1941) dir.

DEVON [*dęvın*] **ÇAĞI** (İngiltere'deki Devon County'sine göre adlandırılmıştır), Paleozoik formasyon gruplarının dördüncü bölümü. Guauwack'lar, kvartsitler, balçık arduvazları (Tonschiefern), marnlar, dolomitler ve diabazlardan meydana gelmiştir. Dam arduvazları, mermer ve demir filizlerinden faydalanılır. D. Ç. formasyonları alt, orta ve üst D. olarak üç bölüme ayrılır. Güdücü fosiller, goniatitler, spiriferler ve mercanlardır. D. Ç. nda Kuzey Atlas Okyanusunda, Asyanın kuzeyinde, güneyinde ve güney yarım kürede kıtalar vardı. D. Ç. nda Almanya'da Rheinisches Schiefergebirge (Rhein arduvaz dağları), Harz dağlarının ve Doğu Thüringen'in bazı kısımları meydana gelmiştir. Alt D. Ç. nda, Psilophyt'ler ve özel yaprak düzlemleri ve tahtalaşmış kısımları olmayan alçak bitkiler vardı. Üst D. Ç. nda ağaca benzer bitkiler meydana gelir (Archaeopteris florası). Eğrelti otuna benzeyen bu bitkiler, eskiden New York devletinin Oneonta kumtaşı bataklıklarında bulunan en eski ormanları meydana getirmiştir. Hayvanlar dünyasında mercanlar (Pleurodictyum, Calceola), Stromatoporlar, Deniz zambakları (Seelilien), brakhiopodlar (Spirifer, Stringocephalus), kabuklu yumuşak hayvanlar, sümüklü böcekler, Nautilus'a benzer hayvanlar (Nautiloid'ler) ve ilk defa meydana çıkan Ammonit (Goniatit) ler, en son eski tipte zırhlı balıklar, ak ciğerli balıklar ve Krossopterygii balıkları vardır. Dört ayaklı hayvanlar, ancak ayak izlerinden bilinir.

D Ç., Silur ile Karbon devirleri arasında, 330. milyon yıldan 280. milyon yıla kadar sürmüştür.

		On milyon yıl
Üst D. Ç.	Fammen devri	280
	Frasne devri	285 - 290
Orta D. Ç.	Givet devri	300
	Eifel devri	310
Alt D. Ç.	Coblentz devri	320
	Gedin devri	330

DEVONİT (Fr. Dévonite), mineralojide wavellite (b. bk.) e verilen bir ad.

DEVONPORT [*dęvınport*], güneybatı İngilterede, Devonshire'de, Londranın güneybatısında, eskiden ilçe merkezi olan bir yer. Tamar ırmağının ağzında, Hamoaze üzerinde kurulmuştur. Bugün Plymouth (b. bk.) a bağlıdır. 1824 e kadar Plymouth Dock adiyle anılırdı. Önemli bir deniz donanım deposu ve savaş gemileri yapımında tanınmış tersaneleri vardır. Nüfusu 84 690 (1931) dır.

DEVONSHIRE AİLESİ: bk. CAVENDISCH AİLESİ.

DEVỌTIO (Lat.), eski Romalılarda bir kimsenin, bir düşmanı ya da bir düşman şehri ölüler ülkesi kuvvetlerinin etkisi altına sokmak için yaptığı sihir. Decius'ların yaptıkları D., bunun özel bir şekli idi. Komutan, kendini ve düşmanlarını ölüler ülkesine adadıktan sonra, düşmanlarını da peşinden sürükleyeceği inancı ile vatanın selâmeti uğruna kendini ölümün kucağına atardı. Augustus zamanında yerleşen Caesar uğruna D., bir Kelt - İber göreneğine dayanmaktadır. Buna göre, savaşta bir başkası için kendini adayan savaşçı, o kimse öldüğünde kendini öldürürdü.

DEVỌTIO MODẸRNA, XIV. yüzyılın sonlarında Holandada ortaya çıkan, Gerrit de Groote'nin kurduğu *Fratres Communis vitae* (ortaklaşa hayat kardeşleri) tarikatı rahip ve rahibeleri ve Groote'nin ölümünden sonra Windesheim'da yerleşen St. Augustinus keşişleri arasında yayılan mistik bir akım. Aşırı derecede zihnî bir spiritüalizmin amacını, yani insanın iyileşmesini önleyebileceğini ileri sürüp buna karşı koyan D. M. öncüleri, bu akımın herkesin ulaşabileceği bir ruhaniliği gerçekleştireceğine inanmışlardı. Tanrıya varmak için temel araç olarak kabul edilen düşünceye dalma (murakabe) nın kuralları «Rapiaria» gibi dergilerde herkesin anlayabileceği yalın cümlelerle anlatılmıştır. Bunun yönetimini de Johan Wesel Gansfort ortaya atmıştır. Özellikle, İsanın azabı ve kutsal şaraplı ekmek konularında derin düşünceye dalmak, ruhun Tanrıya yükselmesini sağlayan içten gelen dua (oratio) larla değerlendirilmiş olur. Birçok değerli yazarlar bu akıma katılmışlar, çeşitli eserler yazmışlardır. Bu eserlerin en önemlisi Thomas a Kempis'in yazdığı *De Imitatione Christi* (İsanın izinde) dir.

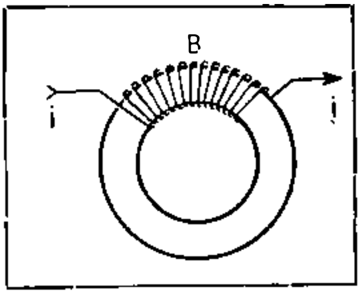
DEVỌTO, Giacomo (doğ. 1897), İtalyan dilcisi. Cenova'da doğmuştur. Cagliari, Padova ve Floransa'da dil profesörlüğü yapmıştır. 1931 - 1942 yıllarında «Studi baltici» (Baltık dilleri araştırmaları) dergisini çıkarmıştır. «Lingua nostra» (Dilimiz) dergisinin müdürlerinden biridir. Başlıca eserleri: *Storia della lingua di Roma* (Roma dilinin tarihi) [1940]; *Introduzione alla grammatica* (Gramere giriş) [1941]; *Dizionari di ieri e di domani* (Dünün ve yarının sözlükleri) [1946]. Dilcilik alanı dışında *Pensieri sul mio pensieri* (Çağıma dair düşünceler) [1945] adlı bir eser yayınlamıştır.

DEVRAK, İranın Huzistan bölgesinde, Basra'nın 90 km doğusunda bir kasaba. Cerrahî ırmağı ile Karûn ırmağı arasındaki cetvelin ayrıldığı yerde kurulmuştur. Eski coğrafyacılara göre, geniş bir alan üzerine yayılmıştır. Birçok çarşı ve pazarları olan bir şehirdir. Tülleriyle ün almıştır. Şehirde, Sasanî devrinden kalma birçok eserler vardır. D. taki bir kükürtlü su kaynağından halk, tedavi yeri olarak yararlanırdı. Daha yeni bir çağda D. lılar, şehri bırakarak biraz daha güneyde Fellâhiye şehrini kurmuşlardır.

Fellâhiye, Basra körfezine 25 km uzaklıkta, Cerrahî ırmağının deltasında, bataklık bir yerde kurulmuştur. Şehrin içinde kale burçları, çevresinde hurma ağaçları vardır. Yedi köyü ile birlikte şehrin nüfusu 8 000 kadardır. Fellâhiye'de yapılan abalar, İran ve Arabistana gönderilir.

DEVRE, bazı bilim kollarında ve uygulamalarında kullanılan ve genel olarak herhangi bir hareketin amacını gerçekleştirecek şekilde yaptığı tam devri anlatan terim.

Elektrikte: İçinden bir elektrik akımı geçebilen bir düzenin bütünü. Bir elektrik D. si tamamiyle düz akımın geçmesine imkân veren iletken elementlerden meydana gelmişse, buna *kapalı D.* denilir. Şayet iletkenler zincirindeki bir kesinti akımın geçmesine engel olursa, buna

MIKNATIS DEVRESİ (elektromanyetik)

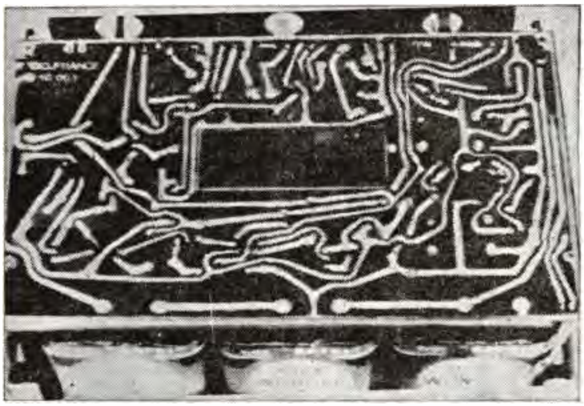
açık D. denilir. Normal olarak toprak potansiyelinde olmaları gereken noktaları kendi aralarında birleştirip toprağa bağlayan D. ye de *toprak D. si* adı verilir.

Elektromanyetizmde: En basit şekliyle bir *manyetik D.*, üzerinde *N* sayıda sarımı olan ve *i* değerinde bir akımın geçtiği bir *B* bobininin mıknatıslandırdığı, yumuşak demirden bir yassı halkadan ibarettir. İndükleme hatları demir tarafından kanalize edildiğinden bir *S* kesintisinden geçen Φ akısı sabit kalır.

Manyetik D. nin temel denklemi Ni RΦ şeklindeki Hopkinson bağıntısıdır. Bu bağıntıda Ni çarpımı D. nin elektromotris kuvveti (ölçüsü: At), Φ indükleme akısı (ölçüsü: Wb), R ise manyetik direnç (*reluctance*) tir.

Hopkinson formülü, ne kadar karışık olurlarsa olsunlar, bütün manyetik D. lere ve özellikle bir ya da birkaç kesinti (Fr. *coupure* ya da *entrefer* = bir manyetik D. de indükleme akısının demirde dolaşmadığı kısım) si olan manyetik D. lere uyar.

Elektrik makinelerinde çoğu zaman oldukça karışık bir ya da birkaç manyetik D. bulunur. Bundan dolayı, gerek hareket eden parçaların sabit kısımlarını birbirinden ayırmak (rotatif, yani dönme hareketi olan makinelerde) ol-

Portatif bir telsiz alıcısında basma devre (elektronik)

sun, gerek D. nin içindeki bir fizik olayını incelemek (elektromıknatısta) için olsun, bir kesinti bulunmasının gerekli olduğu besbellidir.

Elektronikte (Basma D.): D. lerde kullanılan yuvarlak kesitli iletkenler yerine yalıtkan bir levha üzerine yassı olarak metalden hatlar basarak meydana getirilen D.

Basma D., bir elektrik şemasının, olduğu gibi, yalıtkan bir yüzey üzerinde meydana getirilmiş kopyasından başka bir şey değildir. Bu kopya, genel olarak, ısıtılıp yumuşatılmış gümüşten bir şemanın yalıtkan yüzey üzerine basılmasiyle elde edilir. Gümüş yerine başka tekniklerle pirinç, alüminyum ve çoklukla bakırdan basma D. ler de yapılır.

İletkenlerin hacmini ve ağırlığını büyük oranda küçülten ve istiflenmesi de çok kolay olan basma D. ler en yüksek derecede mekanik ve elektrikî hassalara sahiptir. Seri halinde yapıma çok elverişli olmaktan başka, montajları da son derece kolaydır ve el emeğinden tasarruf sağlar. Bu şekil D. ler özellikle radyo ve televizyon alıcılarında, hesap makinelerinde, ölçme ve tıp aygıtlariyle elektrik ve elektronik aygıtlarında kullanılır.

İktisatta: Hizmetler piyasasını ürünler piyasasına, yani fonksiyonları üretim faktörleri satma ve ürün satın alma olan tüketicilerle fonksiyonları ürün ihtiyaçlarını sağlama ve üretim faktörleri satın alma olanları birbirine bağlayan çifte hareket.

Ekonomik D. kavramı bize ekonomik toplumun birliğini ve çeşitli akımların karşılıklı bağımlılıklarını anlatır. Bu akımların biri *gerçek akımlar*, yani ürünlerin ve üretim faktörlerinin akımları, öteki de toplum grupları arasında sürümde olan ve bir kısım insanların gelirlerini, başka bir kısım insanların da giderlerini meydana getiren *para akımları*dır.

Ekonomik D. nin analizi, ekonomi düşüncesinin oluşumu sırasında kesinleşmiştir. 1758 de François Quesnay'nin çizdiği ekonomi tablosu, malların toplum bünyesi içinde dolaşmasının, kanın insan vücudu içinde dolaşmasına benzediğini anlatmak ister. Böylece bu tablo bize ekonomik D. üzerine ilk fikri verir. Jean - Baptiste - Say'de, konusu teşebbüs sahipleri tüketiciler olan ikili D. düşüncesi vardır; A. Cournot, iktisat konusundaki genel karşılıklı bağımlılık ilkesini açık olarak anlatır; Walras bu iki düşünceyi birleştirmekte ve ekonomik toplumun ögeleri arasındaki karşılıklı bağımlılıkları göstermekle birlikte, bu toplumu birliği içinde göstermektedir. Fakat Walras'ın ekonomik D. yi görüşü «mikro - ekonomik» tir. Bu görüş işe teşebbüs sahibi ve tüketici olarak bir yığın kişi karıştırmakta ve birer kişi olarak göz önüne alınan bu ekonomik birimlerin hangi şartlarla en çok verim elde edebileceklerini tesbit etmeye çalışmaktadır.

Toplum gruplarının ve bu grupların davranışlarının göz önüne alınması ve paranın oynadığı rolün daha iyi bir şekilde yorumlanması, «makroskopik» bir ekonomi D. si görüşünün belirtilmesini mümkün kılmıştır. Böylece, çeşitli toplum grupları arasında dolaşarak bir kısım insanların gelirlerini, bir kısım insanların da giderlerini meydana getiren çeşitli para akımlarının rolü daha iyi anlaşılmaktadır. Ekonomik D. içinde, bir toplum grupu kazancından çoğunu harcarsa, özellikle satın alma gücü akımları değişikliğe uğrayabilir. Böylece, ekonomik D nin bütününe bir hız verilmiş olur. Bunun zıddı olan bir halde ise ekonomik D. nin bütünü yavaşlar. Ekonomik konjonktür (bk. KONJONKTÜR) akımların geçirdiği bu değişmelerin etkisine uğrar. Ekonomik D. nin bu kesintilerine sebep olan grupların ya da etkenlerin meydana çıkarılması gerekir. Böylece ana problem, akımları düzene sokarak yüksek ve kararlı bir ekonomik çalışma seviyesi sağlayacak olan şartları tesbit etmekten ibaret kalır.

DEVREESE [*dıvrē's*], **Godefroid** (doğ. 1893), Belçikalı besteci ve kemancı. Courtai'da doğmuştur. *Tombelène* adlı bir balet, senfonik parçalar, kantatlar ve melodiler bestelemiştir.

DEVREK, Zonguldak iline bağlı bir ilçe. İlçe merkezi olan D. kasabasının nüfusu 4 193 (1960) tür. Eyerci ve Tefen bucakları ve 78 köyü ile birlikte D. ilçesinin nüfusu 61 970 (1960) tir. İlçe toprağı çok yerde dağlıktır D., D. Çayı kıyısında, düzlükler ortasında kurulmuş, uzak çevresi tepelik ve dağlık bir kasabadır. Denizden yüksekliği 115 m dir. D. Çayı vâdisinde kurulmuş olması bakımından D. kasabası bir yol çatağı özelliği gösterir. Bolu - Zonguldak şosesi kasabadan geçer. Buradan ayrılan şoseler güneyde Boluya, kuzey ve kuzeybatıda Zonguldak ve Ereğliye, doğuda Karabük'e doğru uzanır. Zonguldak'a uzaklığı 47 km dir. D. in Zonguldak, Çaycuma, Tefen (22 km) istasyonları ile de bağlantısı vardır. Bu bakımdan D. bir pazar yeri olmuş-

tur. Haftalık pazarından başka, her yıl panayırlar da kurulur. Kasabanın ortasında küçük bir çarşı vardır. Bakkal ve manifaturacı dükkânları yanında, demirci ve marangoz tezgâhları ve el işi baston yapan yapım evleri bulunmaktadır. Çarşı çevresinde, çayın güney kenarına yapılmış bahçeler arasında mahalleler yer almıştır. Mahallelerin bir kısmı da çayın karşı yakasında bulunmaktadır. D., Panayır Meydanı adı verilen ve kasabanın doğu bölümüne rastlayan alana doğru yayılmaktadır. D. belediyesi 1887 de Hamidiye adiyle ilçeyle birlikte kurulmuştur.

D. ilçesi ortalama olarak yılda 1 000 - 1 200 mm yağış alır. Yazlar serin, kışlar oldukça ılık, arasıra soğukça geçer. Dağların çok yeri düzgün ormanlarla (kayın ağacı) kaplıdır. Ormanlık yerler dışında otlak ve çayırlıklar yer alır. İlçede ekilebilir toprak azdır. Bu yüzden halkın çoğunluğu Zonguldak kömür madenlerinde çalışır. Düz ve sulak yerlerde meyva (elma, armut, erik) ve sebze, kavun ve karpuz yetiştirilir. Halkın bir kısmı hayvancılıkla geçinir, özellikle koyun beslenir.

DEVREK ÇAYI, Anadolunun kuzeybatı bölgesindeki Filyos ırmağının ana kolu. D. Ç. ana çizgileriyle, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Sünnice Dağları ile Semen Dağları arasından, Bolu Ovasından, aşağı kesiminde düzlük ve tepeliklerden geçen D. Ç. nın, Abant Gölünden Filyos ırmağına döküldüğü yere kadar uzunluğu 170 km, yağış alanı 2 424 km^2 dir. D. Ç. nın ana kaynağı Abant Gölüdür. Gölün kuzey kıyısından çıkan dereye Abant Ayağı Deresi denir. Bu küçük dere daha aşağılarda küçük birtakım kollar alarak Büyük Su adiyle Bolu Ovasından akar, birtakım boğazlardan geçerek Devrek kasabasına doğru uzanır. Çağa Gölünden çıkan Aşağı Dere ile Mengen Çayının birleşmesinden doğan akarsuyu da aldıktan sonra D. Ç. meydana gelir. Bu çay doğudan uzanan Araç Çayı ile birleşerek, Çaycuma ile Devrek kasabası arasında büyük bir ırmak olarak belirir. Asıl Filyos ırmağı bu birleşme yerinden başlar.

D. Ç. nın beslenme alanında yıllık yağış tutarı 700-1 000 mm dir. Bu alana yılın birkaç ayında bol kar yağar. Dağlık yerlerde kar örtüsü aylarca yerde kalır. Karların erimesi sırasında dereler kabarır. D. Ç. ve kollarının geçtiği yerler, gür ormanlarla örtülüdür. Bu ormanlarda özellikle kayın, köknar, kara çam ve sarı çam vardır. D. Ç. nın iki yerinde (Bolu - Mengen yolu üzerindeki Gökçesu bucağı yakınında 1953 ten beri, Devrek kasabasının 20 km güneybatısında, Gürdeşe adlı yerde 1957 den beri) seviye ölçmeleri yapılmıştır. Bu ikincisinden elde edilen 5 yıllık gözlem sonuçlarına göre, ortalama akım saniyede 15,204 m^3 tür. 1962 su yılında en çok akım saniyede 184 m^3 olmuş, nisan başında akarsuyun seviyesi 248 cm yi bulmuştur. Aynı yılın en az akımı ise saniyede 3,28 m^3 e inmiş, ağustosun ilk yarısında seviye 48 cm ye düşmüştür. D. Ç. yıl içinde ilkbahar aylarında kabarık, kış aylarında orta, yazın ise çekik durumdadır. Çayın sularından sulama işlerinde yararlanılır.

DEVREKÂNİ, Kastamonu iline bağlı bir ilçe. İlçe merkezi olan D. 1 641 (1960) nüfuslu küçük bir kasabadır. İlçeye bağlı Seyitler bucağı ve 71 köy ile birlikte ilçe nüfusu 23 272 (1960) dir. İlçe toprakları, Kastamonunun kuzeyindeki Küre Dağları (1 000 - 1 500 m) nın güney bölümündedir. İlçenin kuzey bölümü ormanlıktır. Bu ormanlarda köknar, sarı çam ve meşe ağaçları vardır. İlçeden geçen D. Çayının vâdisi ve çevresi, ilçenin başlıca tarım alanıdır. Hayvancılık da gelişmiştir. D. kasabası Kastamonuyu İneboluya bağlayan ana yolun 12 km doğusunda olup, buraya dar bir yol ile bağlıdır. Kasabanın iskelesi İnebolu'dur. Kasaba ve çevresinde eski eserler vardır.

DEVREKÂNİ ÇAYI, kuzeybatı Anadoluda, Küre Dağlarından çıkan bir akarsu. D. Ç. Azdavay kasabasının batısına kadar doğu - batı doğrultusunda akar, Ilıca köyü yanında kuzeye döner ve buradan sonra Kocaçay adını alarak Cide'nin batısında Karadenize dökülür. Bununla birlikte, kaynağından denize döküldüğü yere kadar bu akarsuya D. Ç. da denir. Kocaçay ile birlikte uzunluğu 160 km, yağış alanı 1 990 km^2 dir. Çayın Azdavay'a kadar olan bölümünün yağış alanı 1 120 km^2 dir. Bu çay üzerinde iki yerde seviye ölçmeleri yapılmaktadır: Azdavay içinde (1953 ten beri) ve Cide kasabası ile batısındaki Mağaza köyünü birleştiren yolun çayı kestiği köprüde (1956 dan beri). Çayın yukarı ve orta kesimlerine düşen yerlerinde yağış çok değildir (yıllık 400 - 500 mm), Azdavaydan sonraki aşağı kesiminde ise yağış boldur (600 - 1 000 mm). Bu dağlık yerler hemen her ay yağışlı geçerse de, ilkbaharda yağış daha çok olur. Bu zamanlarda D. Ç. kabarır, yaz sonu ve güz aylarında oldukça çekilir.

DEVREZ ÇAYI, Kuzey Anadoluda, Ilgaz Dağları ile Köroğlu Dağları arasında, ana çizgileriyle güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda uzanan ve Kızılırmak'a dökülen bir çay. Uzunluğu aş. yu. 160 km dir. D. Ç., Kızılırmak'ın başlıca kollarından biridir. Yazın suları çok çekilmekle birlikte, Devrez ve daha kuzeydeki Gökırmak'ın sulariyle Kızılırmak'a oldukça çok su karışmış bulunur. Kaynaklarını Kızılcahamam'ın doğusundaki dağlardan alan bu çay, Kurşunlu kasabasına doğru kuzeydoğu yönünde akar, Ilgaz ve Tosya yakınlarından geçerek Kargı kasabasının 8 km güneybatısında, Kızılırmak'ın keskin bir dirsek yaptığı yerde bu ırmağa dökülür. Kurşunluya kadar dar ve derin vâdisinde akan D. Ç., buradan kavşak yerine kadar geniş vâdi boyu ovalarından geçer. Yolu boyunca kuzey ve güneydeki dağlardan inen dereleri alarak beslenir. Bu derelerin suları kar erimeleri ve bol yağmurlar sırasında arttığından, D. Ç. da bu sıralarda kabarır. Çok kabardığı günlerde Kızılırmak'a kükreyerek dökülen D. Ç., karıştığı sivri dirsekte ırmağın sularını sanki geriye doğru iter. D. Ç. nın bu azgın akışlı zamanına o çevre halkınca Deli Devrez adı verilir. D. Ç. nın sularını topladığı bölgede yıllık yağış 400 - 500 mm ye varır. Toprak çok yerde ormansızdır. Yalnız dağlık yerlerde yer yer orman ve fundalıklar vardır.

D. Ç. üzerinde 1952 den beri derinlik ölçmeleri yapılmaktadır. Ölçme yeri Çankırının Kurşunlu kasabasının 8 km batısında, deniz yüzünden 990 m yükseklikteki Sumucak köyü köprüsündedir. Çayın yüksekliği kış sonu ve ilkbaharda kabarıktır. Yazın ise vâdi boyundaki pirinç tarlaları sulandığı için, yol boyunca çayın suları gittikçe azalır, bu sıralarda Kızılırmak'a ancak cılız olarak karıştığı, hattâ ırmağa ulaşamadığı bile olur. D. Ç. nın vâdisi boyunca buradaki kasabalardan geçen ve bu çevreyi Ankaraya ve Sinop'a bağlayan yollar uzanır.

DEVR - İ HİNDÎ, Türk musiki usullerinden biri. Bu usul, düm têk tek düm têk (. . . — —) vuruşu ile belirtilir.

DEVR - İ TURAN USULÜ, 7/8 lik bir ölçü. Aynı ölçüde olan Devr-i hindî (b. bk.) den farkı, 4/8 lik önce, 3/8 lik sonra gelişinden ibarettir. Yani Devr-i hindî usulünün tersine bir şekildir. Seyri yürük olduğunda 8 lik birimle yazılır. Bu usule köçekçi ve oyun havalarında mandıra da denir. Vezni fâilâtün ve müstefilündür.

DEVRIENT [*dîfrint*], birçok aktör yetiştirmiş olan bir Alman ailesi. **Ludwig D.** (1785 - 1832), Berlinde doğmuş, orada ölmüştür. Karakter rollerinde başarı göstermiştir (Lear, Fallstaff, Franz Moor). E. Th. A. Hoffmann'ın yakın arkadaşı idi. Ludwig D. in yeğenleri de tanınmış birer aktördür: **Karl** (1797 - 1872), **Emil** (1803 - 1872) ve **Eduard** (1801-1877) Eduard, 1852 ile 1870 yılları arasında Karlsruhe'deki Hoftheater'i yönetmiş, *Hans Heiling* operasının güftesini (beste: Marschner) yazmıştır. Ayrıca, *Geschichte der deutschen Schauspielkunst* (Alman tiyatro tarihi) [1848 - 1874, yeni bas. 1929] adlı 5 ciltlik bir eseri vardır. Emil'in oğlu **Max D.** (1857 - 1929) Burgtheater'da, Eduard'ın oğlu **Otto D.** (1838 - 1894) Karlsruhe ve Weimar'da çalışmıştır.

DEVRİK CÜMLE, Türkçede yüklemi sonda bulunmayan cümlelere verilen ad. Türkçede yüklemi sonda bulunan cümleler kurallı cümle sayılır (bk. CÜMLE). Ancak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batıda narüralizm (Fr. naturalisme) akımının «söylendiği gibi vazmak» çığırını açması üzerine, roman ve hikâye gibi yazı türlerinde, özellikle konuşmalar kısmında sık sık D. C. lere yer verilmiştir. Başlangıçta romanların konuşmalar kısmında kullanılan D. C. lere sonradan gazetelerin yazı ve fıkralarında da yer verilmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın da «Fikir Hareketleri» dergisinde çıkan yazılarında bu çeşit cümleler kullanmış, fakat sonraları bu denemeden vazgeçmiştir. Son yıllarda Nurullah Ataç (b. bk.) gazete ve dergilerde çıkan yazılarında sık sık D. C. ler kullanarak anlatımda kolaylık ve tabiîlik sağlamağa çalışmıştır. Onun açtığı çığırda yetişen genç yazarlar arasında da D. C. yi tutanlar vardır. Ahmet Rasim, Refik Halit Karay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Falih Rıfkı Atay gibi yazarlar da yazı dilinin konuşma diline yaklaşması ve tabiîleşmesi karşısında yazılarında arasıra D. C. ler kullanmaktan geri durmamışlardır. Ancak, eski Türk yazıtlarında ve daha sonra yazılan Türkçe ürünlerde D. C. ye rastlanmadığı anlaşılıyor. Buna göre, D. C. yi Türk grameri bakımından bir yenilik saymak gerekir.

DEVR - İ KEBİR USULÜ, biri 3 zamanlı «semai», öteki 4 zamanlı «sofyan» usulünün birleşmesinden meydana gelen 7 zamanlı devr - i hindî usulünün iki kere tekrarlanması. 14 zamanlı bir ölçüdür.

D. U. nün vezni failâtün ve mefâîlündür. D. U., yürük ve ağırca olmak üzere iki türlüdür: Özellikle Mevlevî âyinlerinde seyirleri «yürük» olanlar 4 lük, daha «ağırca» olan beste ve peşrevlerde 2 lik birimi ile yazılır.

DEVRİLİK TEORİSİ (Alm. Katastrophentheorie), G. Cuvier (b. bk.) tarafından ortaya atılmış bir teori. Bu teoriye göre, yeryüzünde zaman zaman görülen su baskınları (feyezan) sonunda, çeşitli canlı ırkların yok olarak yerlerine yenileri geçmektedir.

DEVRİM (Fr. Révolution) [Jeo.], yer kabuğunun oluşumu sırasında, zaman zaman beliren yerinden oynama olayları ile dolu dönemlere verilen ad. Bk. DAĞ OLUŞMASI.

DEVRİM (Toplumbilim), kendi yolunda süregelen bir düzeni durdurup onun yerine daha iyi ve daha yararlı olduğuna inanılan yeni ya da iyiliği başkalarınca denenmiş bir düzeni koymak için meydana getirilen geniş etkili değişiklik. Batı dillerinde Latince *revolutio* (dönme) dan üretilmiş *révolution* kelimesiyle anlatılan bu kavram, insanların düşünsel ve geniş kapsamlı anlamiyle bütün toplumsal çalışmalarına da uygulanırsa da, XIX. yüzyıldan bu yana politik bilimler alanında D. terimi yalnız politik D. için kullanılır olmuştur. Hiçbir politik sistem, kanun yolundan köklü değişikliğe uğramayı kabul edecek kadar esnek olmadığı ve kanunsuz davranışlar ise, gerek D. i yapanların gerek böyle bir saldırıya uğrayan devletlerin zor kullanılmasını gerektirdiği için, D. ile şiddet birbirine çok yakın iki kavram halini almıştır. Buna göre D. kavramının tanımı: «Önemli sayıda insan tarafından zor ve silâh kullanma tehdidi ile ya da bunların kullanılması yolu ile ve çoğu zaman iç sebeplerle, hükümetin ya da ulusun politik yapısının kökünden değiştirilmesi» olmak gerekir. Ancak, bugünün toplubilimcilerine göre, D. in «politik bir altüst oluş» ve «şiddet» ile ayrı şey, yani güç kullanarak meydana getirilen bir politik değişiklik sayılması yersizdir. Çünkü hükümet boşta işleyen bir makine değildir; onun görevleri, örgütü ve politikası vardır ve bunlar, hükümetin yönettiği toplum içindeki kuvvetlerin birbiriyle olan ilişkilerinin aynasıdır. İç politika düzeninde meydana gelecek köklü bir değişiklikten önce, ille toplumun çeşitli grupları ve tabakaları arasındaki ilişkilerde temelli bir değişiklik meydana gelmesi gerektiği yolundaki düşünceyi savunmak için de, devletle toplumun her bakımdan aynı şey olduklarını ileri sürmek gerekmez. Buna göre, hiç olmazsa zamanımızda, politik yapının değişmesi ya da şiddet kullanılması yanında, toplum sınıflarının yeni bir sıraya göre düzenlenmesi çok daha önemli bir karakter özelliği gibi görünmektedir. D. in bu özelliği, onu hükümet darbesi, ayaklanma ve baş kaldırma gibi davranışlardan ayırmaktadır.

Politik bir D. in bu adı taşıyabilmesi için «tam ve kusursuz» olması, yani D. i yapanların düşüncelerindeki amaca ulaşması ve bu amacın da daha aklî, daha faydalı, daha güzel bir politika düzeni gerçekleştirmek olması şarttır. Ve bu konuda D. i yapanların yurt sevgisi ve ulusa bağlılık gibi olumlu duygularla ya da kendilerine ve temsil ettikleri kümeye çıkar sağlama hırsı ile hareket etmiş olmalarına bakmadan, ulus bakımından «son fayda» ilkesi göz önüne alınarak hüküm verilir. Bunun tersine olarak, samimî olsunlar, olmasınlar, D. i yapmayı deneyenler, giriştikleri işin yalnız birinci bölümünü, yani «yıkma» evresini başarıp devlet gemisinin dümenini ellerine aldıktan sonra ikinci ve tamamlayıcı bölüm olan «yapma» evresini gerçekleştirmezlerse, yaptıkları iş bir D. değil, bir «devirim» olur, yani bir hükümet darbesinden ibaret kalır.

Dünyanın bellibaşlı uygar ülkeleri iç politika D. lerini iki üç yüz yıl önce başarıp bu işlerini kesin bir çözüme bağlamışlardır. Bu ülkelerin bugün karşılaştıkları D. problemleri, daha çok toplumsal D. problemleridir. Bazı ülkeler ise iç politika alanındaki D. lerini salt toplumsal D. le birleştirip bir arada başarma yolunu tutmuşlardır. Bu çeşit D. lerin dünya ölçüsünde etkileri olduğu için karakter özellikleri üzerinde durulmak gerekir.

D. olarak vasıflandırılan değişikliğin niteliğini kavramak için, meydana geldiği toplumun tipini göz önüne almak gerekir. Bu, meselâ bazı gelir kaynakları üzerindeki mülk iyeliği iddialarına dayanarak ulusal gelirin önemli bir kısmını alan küçük bir üst tabaka ile eli ve kolu ile çalışarak biteviye aynı işleri gören ve ancak şöyle böyle bir hayat süren büyük bir alt tabaka arasındaki şiddetli uyuşmazlığın sürüp gittiği bir toplum olabilir. Bu iki tabakanın yaşama şartları ve çıkarları doğrudan doğruya birbirine karşıttır: mal mülk sahibi vatandaşların ulusal gelir toplamın-

dan aldıkları pay arttıkça, bunlarla emekçiler arasındaki hayat seviyesi farkı genişler.

Yüksek tabakanın kısır ve asalak olduğu da ileri sürülemez. Yunan site devletlerinin refah içinde yaşayan bazı vatandaşları güzel sanatlar ve bilimlerle uğraşırlardı; Romada «Roma vatandaşları» sınıfı bir dünya imparatorluğu kurup yönettiler; büyük toprak sahibi İngiliz aristokrasisi yüzyıllar boyunca devlet adamlığı sanatını şaşılacak derecede geliştirmiş, Prusya'nın Junker'leri Hohenzollern hanedanına birçok büyük komutan ve yönetici yetiştirmiştir. Kapitalist toplumlarda yüksek tabaka, ekonomi alanında örgütleme ve yönetme ödevleri başarmaktadır. Böyle olduğu halde, kapitalist iş adamının geliri, Antikitedeki köle sahiplerinin ve ortaçağdaki derebeylerinin geliri gibi, salt mülk iyeliği hakkına dayanır. Bu hal, iş dallarının gitgide korporasyonlar halinde örgütlenmesiyle açıkça belli olmuştur. Üretim ve iş yönetimi fonksiyonları ücretle çalışan işçilere geçtiği halde, kapitalistlerle iş adamlarının yüksek gelir iddiaları hiç azalmamıştır.

Bu gibi toplumlarda birbirinin düşmanı denebilecek durumdaki bu iki tabakadan başka, bir de ara tabakalar bulunur. D. havasının meydana gelip gelişmesinde bu ara tabakaların geleneklerinin, politik yönelimlerinin ve kültürel oluşlarının büyük bir rolü olmakla birlikte, D. in dinamik etkeni daima üst ve alt tabakaların çıkar karşıtlığının yarattığı gerginliktir. Alt tabakanın üst tabakaya karşı giriştiği saldırılar, orta sınıfların durumunu tehlikeye düşürmek gibi bir durum meydana getirse bile hedef gene de yalnız üst tabakadır.

D., sadece toplum örgütünde meydana gelen şiddetli ve derin bir değişmeden ibaret kalmayıp aynı zamanda toplumun tabakaları arasındaki ilişkilerde köklü bir rol değiştirme ve üst tabakanın egemenliğini yok eden alt tabakanın ekonomik sömürme boyunduruğundan kurtulmasıdır. Bu olay sonunda eski toplum düzeni ortadan kalkarak onun yerine yeni bir düzen gelir. En iyi örneğini Fransız D. inde gördüğümüz burjuva D. leri, burjuva sınıfının ekonomik vasilikten kurtulmasını ve feodalite devrinden kalma korporatif rejimden bir burjuva kapitalizmi sistemine geçişi temsil eder. Sosyalist D. lerinde ayak takımı sınıfı, yöneten sınıf durumuna yükselir ve üretim araçlarını sosyalleştirerek kapitalizmi yok eder.

Politik ve psikolojik bakımlardan D. in anlamı, çoğunluğun azınlığa karşı, toplumun kendini yönetenlere karşı bir ayaklanması olabilir. Bir D. in patlak vermesinden bir süre önce yüksek tabaka kendisini toplumun geri kalanından ayrılmış durumda bulur ve sonunda, baştaki küçük bir azınlığın çıkarlarına yarar gibi görünen eski düzen ortadan kaldırılır. D. olmadan önce politik otoritenin erki azalmış bulunur, aynı zamanda geniş halk toplulukları arasında devletten ayrılık ve ona karşı muhalefet duyguları doğar. Kendi zayıflığı ve halkın gittikçe artan direnmesi ile büsbütün gevşeyen devlet gücü birçok noktalarda acze düşer ve sonunda D. kuvvetlerinin ortak saldırısına uğrayarak çözülür. Sonra, politik sistem değiştiği için iktidar son meşru hükümetten ilk D. hükümetine geçer ve böylece hiç olmazsa bir süre için yöneticilerle yönetilenler arasındaki boşluk doldurulmuş olur. Tipik bir burjuva demokrasisi D. inde devletle halk arasındaki bu birleşme, halkın egemenliği anlayışının sembolü olan bir kurucu meclis kurulması ile resmî bir şekil alır.

Karşı devrimler: Karşı D., D. in meydana getirdiği değişiklikleri yok etme amacına yönelen bir davranıştır. Bu davranışın başarısı, D. in bir süre için tehlikeye düşürdüğü ve iktidardan uzaklaştırdığı yüksek tabakanın başarısı olur. Bununla birlikte, D. le yıkılmış bir rejimin karşı D. le yeniden eskisi gibi kurulduğu pek seyrek görülmüştür. Aslında, karşı D. in aklı başında taraflıları da eski rejimin olduğu gibi geri gelmesini istemezler. Çünkü bu, ne düşüncenin kavrayabileceği, ne de uygulamada istenebilecek bir şey olur. D., gelip geçici hevesleri gerçekleştirmek ya da D. kışkırtıcılarının keyfini yerine getirmek için yapılan, hafife alınacak bir iş değildir. Büyük bir D., ancak toplum düzeninin çözülmesinin ileri bir evreye vardığı ve ilerici kuvvetleri göz yumulamayacak derecede bunalttığı zaman meydana gelir. Buna göre, bir D. eğilimi, onu yaratmış olan şartlara dönüşle yok edilemez. Bir karşı D. hareketi, eski sistemin özlemi olarak belirebilirse de, böyle bir hareketin, amaç edindiği geçmişi gelecek için tasarlaması, tarihi realitenin güzelleştirilmesinden ve ülküleştirilmesinden başka bir şey olmaz. Yine de bu hareket, bir D. atmosferi içinde olacağı için, o sıralarda sürümde olan düşünce ve metotları benimsemek, hiç olmazsa önergelerini devrimci ağzıyle yapmak zorundadır. Kısaca, karşı D. eski ile yeninin bir karışımıdır; D. in uyandırmış bulunduğu yığınları ürkütmemek için doğrudan doğruya geçmişe dönülmesini isteyemeyeceği gibi, tarihî görevine bağlı kalmak istercesine tam bir D. programı da benimseyemez.

(Dünya ölçüsünde önemi olan bellibaşlı D. ler için bk. TÜRK DEVRİMLERİ, İNGİLİZ DEVRİMLERİ, AMERİKA, FRANSIZ DEVRİMİ, TOPLUMSAL AVRUPA DEVRİMLERİ, ÇİN, RUS DEVRİMİ, ATATÜRK, YİRMİ YEDİ MAYIS).

DEVRİM, Nejat (doğ. 1925), Türk ressamı. İstanbulda doğmuştur. Yazar İzzet Melih Devrim'in oğludur. İstan-

N. DEVRİM: Abstraksiyon

bul Güzel Sanatlar Akademisinde ressam Leopold Lévy'nin öğrencisi olmuştur. Sonraları Ayasofya Bizans mozaikleriyle ilgilenmiş, eski Türk yazı motiflerini, İslâm dekoratif sanatlarını incelemiştir. 1945 te Parise giderek orada yerleşmiştir. Bu çevre değişikliği sanat üslûbunda tam bir yeniliğe, soyut anlayışa yönelen bir gidişe yol açmıştır. İlk sergisini 1947 de açan D., daha sonra Pariste ve başka Avrupa ülkelerinde eserlerini sergilemiştir. Ayrıca «Salon des Réalités Nouvelles» ve Salon de Mai» de eser sergilemiş ve birtakım grup ressamları sergilerine katılmıştır. Eserleri, 1945 öncesi, gri renklerin üstün geldiği bir uyumla işlenmiş; sonraları canlı ve parlak renklerin esenlik yaratan etkisiyle ince bir duyarlığın birleştiği bir bütünü sağlamaktadır. «Tinteretto'ya savgı», «Buhara» en iyi eserleri arasında yer alır. İstanbul Resim ve Heykel Müzesinde eserleri vardır.

DEVR-İ REVAN USULÜ, bu usulün iki şekli vardır: A. Devr-i kebir usulünün aynıdır. Devr-i kebir usulüne göre seyri daha yürük olduğundan birimleri 8 liktir. İki 7/8 lik usulünün birleşmesinden meydana gelen 14/8 likten ibarettir.

Mevlevî âyinlerinin birinci selâmları daha çok bu usulde bestelenmiştir. Yine bu usulde bestelenen birçok kârlar, şarkılar vardır.

Vezni fâilâtün, fâilâtün, fâilün ya da feilâtündür.

B. 7/4 Devr-i hindi usulü ile 6/4 lük semai usulünün birleşmesinden meydana gelen 13/4 lük bir usuldür. Vezni fâilâtündür.

DEVRİYE: bk. DEVİR (Tasavvufta).

DEVRİYE HİZMETİ, süreli ve kesin olarak gözetleme yapılmayan bir kara ve deniz kesiminde yapılan geçici gözetleme.

Devriye kolu: Güvenlik ve gözetleme noktaları arasında görünüp seçilemeyen yerleri tarayan en az iki erden kurulu kol.

Devriye uçağı: Düşman deniz araçlarının meydana çıkarılması için özel olarak görevlendirilmiş, kıyıda ya da gemide üslenen uçak.

DEVRİYE MEDRESELERİ, Osmanlı imparatorluğunda öğretim üyesi olarak yetiştirilen ve mülâzemet ile sahn-i semân denilen Fatih medreselerini bitiren bir müderrisin rûûs sınavını kazandıktan sonra, ilmiyeden kaza tarikine geçinceye kadar alması gereken öğretim derecelerini belirten medreselerin bütününe verilen ad (bk. MEDRESE). Bu medreseler İstanbulun belli başlı medreseleri olup, son yıllarda aldıkları Darü'l-hilâfeti'l-aliyye medreseleri adı ile imparatorluğun en yüksek bilimsel kurumları sayılırdı. Buralarda müderrislik edenler de, imparatorluğun yüksek hukuk bilginleri olarak önemli kadılıklara ve şeyhülislâmlığa kadar yükselmeye aday bulunurlardı. Kanunî devrinde Süleymaniye külliyesinin kurulması ile kadroları ve dereceleri belirtilen bu basamaklar önceleri çok dikkatle uygulanır, yetkili olmayanların buralara atanmalarından dikkatle kaçınılırdı. XVII. yüzyıldan başlayarak bir yandan rûûs derecesine çıkan müderrislerin sayılarının artması, bir yandan da adam kayırma yollarının açılması üzerine, önce bazı medreselerin dereceleri bunların seviyesine çıkartılarak yeni kadrolar konulmuştu. Dersiâmların sayısı daha da artınca bunlarda da yol açılarak, korunan bazı kimselerin öğretim görevinde bulunmadan kadılıklara ve daha yüksek derecelere atanmaları sağlandı ve D. M. nin bilimsel değeri çökertilmiş oldu.

D. M. 12 derecedir: İbtida-i hariç, Hareket-i hariç, İbtida-i dahil, Hareket-i dahil; Musile-i sahn, Sahn-i semân, İbtida-i altmışlı, Hareket-i altmışlı, Musile-i Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye, Süleymaniye ve Darü'l-hadis müderrislikleri.

D. M. kendi aralarında üç grupa ayrılır: Musile-i sahn'e kadar birinci, Hareket-i altmışlı'ya kadar ikinci ve Musile-i Süleymaniye'den başlayarak dört müderrislik üçüncü ve son grup olup, bunlara kibar-i müderrisin denilmekte idi ki, bunlar müderrislik sürelerini tamamlayınca kadılıklara atanırlardı.

Devriye müderrislerinin her perşembe günü öğleden sonra şeyhülislâmı ziyaret etmeleri töre gereği idi. Bab-ı Meşihata gelen müderrisler, Darü'l-hadis müderrisi başkanlığında şeyhülislâm tarafından kabul edilir, bunlar kendilerinin kabulü için beklerlerken I ve II. grup müderrisler özel bir odada, III. grup müderrisler ise sofada dinlenirlerdi.

DEVŞİRME, Osmanlı merkez ordusu için çeşitli kavimlerden asker alma. Bazı tarihçiler bunu Osmanlı imparatorluğunun Hıristiyan uyruklarından canlı olarak aldıkları askerlik vergisi olarak kabul ederler. Bilindiği gibi, bütün Türk devletlerinde hakan (sonraki yüzyıllarda sultan ya da padişah) ın otoritesini pekiştirmek, aile ve boy kavgalarında, saltanat savaşlarında hükümdarın güvenini sağlamak, devletin iç ayrılışlarla çökmesini önlemek amaciyle doğrudan doğruya hükümdara bağlı bir merkez ordusu, Kapıkulu (b. bk.), «Gulâman-i saray», kötavul kurulması bir ihtiyaçtı. Bu ordu, bütün Türk devletlerinde, savaşlarda tutsak alınan kölelere ve hakanın yüksek otoritesine boyun eğen prens ve beylerin, hükümdarların gönderdikleri rehinelere dayatılmıştı. Osmanlı devletinin kuruluşunda da aynı ihtiyaç, aynı ilkelerle sağlanmıştı. Bk. PENÇİK.

Osmanlı devletinin ilk yüzyılında bu sistem sınırlı ölçüde faydalı olmuşsa da, zamanla devletin karşılaştığı çeşitli zorunluklar sonunda bu sistem sosyal bir ihtiyaç olarak ortaya çıktı. Osmanlı devletinin sınırlarının yüz yıl içinde bir yandan Tuna'ya, bir yandan da Bosna ve Mora'ya kadar yayılması, devletin güvenliği için gereken asker sayısının artırılmasına, Rumeli'nin alınması sonunda Türk ve Türkleşmiş ahalinin azınlık halinde kalması karşısında Osmanlı güveni içine giren Türk olmayan halkın da devletin güven örgütünde bir oran içinde görev almasına, Rumeli'nin İslâmlaştırılması ilkesine, Anadoludan Rumeliye aktarılan Türkler yüzünden Anadoluda da Türklerin azınlıkta kalmış olmalarına bağlı olan D. sistemi, Osmanlı yöneticileri tarafından ortaya konulan ve 250 yıl başarı ile uygulanan yepyeni bir buluştur.

Çelebi Mehmet zamanında ilk kez uygulanan, II. Murat zamanında ise kanunlaşan bu sistem, önceleri beylerbeyi, sancakbeyi ve kadıların sorumluluğu altında çok çocuklu Hıristiyan ailelerden bir çocuğun alınması şeklinde basit bir kuruluştu. Sağlanan faydalar ve edinilen tecrübeler sonunda bu kuruluş Fatih zamanında daha iyi bir hale getirildi. Kaç yılda, nereden, ne koşullarla, ne kadar ve nasıl D. yapılacağı ayrı ayrı tesbit edildı ve XVII. yüzyılda en olgun bir şekil aldı. Bu kurallara göre, D. ihtiyaç oranında 3-5-7 yılda bir kez, 8-10-15-18-20 ve çoğunlukla 14-18 yaşlar arasında Türk, Çingene, Kürt, Acem, Rus, Yahudi, Gürcü olmayan Hıristiyan ailelerden çok çocuklu, soylu kişilerin erkek evlâtlarından gereğine göre 2 000-10 000 arasında toplanırdı. Devşirilenin büyük şehir uşağı olmaması, uşaklık gibi hizmetlerde bulunmamış olması, fizik yapı bakımından

tam ve yakışıklı olması ana ilkelerdendi. Müslümanlar arasında sadece Bosna'da Hıristiyan iken toptan Müslüman olan Poturalardan D. alınabilir. Ancak, bunlar bostancı ocağına verilirdi. Trabzonlular serkeş olduklarından D. bölgelerinden çıkarılmış, Malatya, Erzurum, Harput, Diyarbakır bölgeleri ise çok karışık olduğundan dışta bırakılmıştı. Bazı bölgelere başka hizmetler yüklendiğinden, Bursa, Kartal, Kadıköy gibi D. bölgeleri dışında bırakılmıştı.

D. sistemi genellikle yeniçeri ortalarının ihtiyacını karşılamak üzere alınmış bir tedbir olduğundan, bununla ilgili kanunda «yeniçeri için oğlan alınmak» deyimi kullanılırsa da, bu sistemle aynı zamanda kapıkulu atlıları, saray iç hizmetlileri v. b. kadroların ihtiyaçları, hattâ yüksek devlet memurlarının yetiştirilmesi sağlanmış olurdu. D. ihtiyacı kapıkulu ocaklarında açılan gediklerin acemi oğlanlarından karşılanması üzerine, bu ocağın Türkte bulunan acemi oğlanlarının « be - dergâh » olmaları sonucunda belirirdi. Bunun üzerine Fatih'ten başlayarak yeniçeri ağasının sorumluluğuna bırakılan D. işinin uygulanmasına ağanın belirttiği ihtiyaçla Divan - ı hümayuna baş vurması ile başlanırdı. D. işi ocaktan sekbanbaşı, solakbaşı, zağarcıbaşı, sansuncubaşı, turnacıbaşı, hasekiler, zemberekçibaşı, deveciler ve yayabaşılar tarafından yürütülürdü. Taşrada ise D. eminine sancakbeyleri, kadılar, alaybeyleri ve timarlı sipahiler yardımla yükümlü idiler. D. memuru kendisine verilen ferman ve ağa mektubundaki emre göre hareket etmek zorunda idi. Devşirilecek çocuklar, yapılan çağrı üzerine başta papazları olmak üzere babaları ve vaftiz defterleri ile toplanma yerine gelirler, burada, köy kethüdası, kadı, timarlı sipahi önünde seçilirler, devşirilenin köyü, kadılığı, sancağı, baba ve anası ile sipahisinin adı, doğum tarihi ve fizik durumu iki nüsha halinde deftere geçirilir, devşirilen çocuk böylece *acemi oğlanı* olarak sürücü aracılığiyle 100 - 200 kişilik kafileler halinde hükümet merkezine postalanırdı. D. lerin yolda değiştirilmelerine, kaçırılmalarına karşı çok sıkı tedbirler alınırdı. Sırtlarında kızıl aba ve başlarında külâhları ile hükümet merkezine gelen D. ler, burada bir iki gün dinlendikten sonra Müslümanlığa alınırlar, sürüler yeniçeri ağası tarafından sıkıca yoklandıktan sonra, acemi ocağı cerrahınca sağlık yoklamasından geçirilirdi. Uygun görülünce fizikî özellikleri eşkâl defterine kaydedilir ve ihtiyaca göre en yakışıklıları saray için ayrılarak kayıtları yapılır, Türk töre ve göreneklerini öğrenmek, temessül edilmek üzere ufak bir ücret karşılığında Türk çiftçilerinin yanına gönderilirdi. Bunlara «Türk üzerindeki oğlan» denir, ocağa dönüşleri ise «be - dergâh» deyimi ile anılırdı. Kayıtlarında uygunsuzluk çıkarsa, bu aksaklık bir D. de olsa dahi onunla gelen sürü acemi ocağına alınmaz, Tophane ya da Cebehaneye gönderilirdi. Türke verilen acemiler ise her yıl Anadolu ve Rumeli ağaları tarafından yoklamadan geçirilirdi. Kaçanlar, değiştirilenler bu ağaların kethüdaları aracılığiyle izlenirdi.

D. sisteminin bozulması, onun en kusursuz bir kuruluş haline geldiği yıllara rastlar. 1582 de Şehzade Mehmet'in sünnet düğününde bazı hünerler gösteren Hıristiyan sanatçıların çocuklarını acemi oğlanların arasına katmak istemeleri, yeniçeri ağası Ferhat Ağa (sonra sadrazam) direndiği ve görevinden çekildiği halde, III. Murat'ın ısrarı üzerine Yusuf Ağa tarafından ağa çırağı adı ile alınınca, bu yeni usul bir yol olmuş ve zamanla bu gedikten uygun olmayan pek çok kişi ocağa girmişti. Öte yandan yeniçerilerin evlenmelerine izin verildikten sonra bunların erkek çocuklarının *kuloğlu* adı ile ocağa alınmaları da kadroları doldurduğundan D. ihtiyacı azalmıştı. Böyle olmakla birlikte, gittikçe seyrekleşe seyrekleşe XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar D. sistemi uygulanmıştır.

DEVVAN, İran'ın Paris (Persia) bölgesinde bir kasaba. İslâm ortaçağında üzümleri ve şarapları ile tanınmış kalabalık bir yer idi. Akkoyunlu devletinin yıkılışından sonra çökerek XV. yüzyıl sonunda Kazerun'a bağlı bir bucak halini almıştı. XIX. yüzyıl sonunda ise artık küçük bir köy durumunda idi.

DEVVANÎ, Celâlü'd - din Muhammed b. Sa'de'd - din Esadu's - Sıddikî (H. 828 - 908 = M. 1424 - 1502), İran bilgin, filozof ve şairi. Kazerun şehrinin Devvan bucağında doğmuş, Sultan Ebu Said devrinde yaşamıştır. D., ilk öğrenimini hadis okutan babasının yanında yapmış, sonra da Şiraz'a gidip medrese öğrenimini tamamlamıştır. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah (ölm. 1476) zamanında Tebrizde Muzafferiye medresesinde müderrislik etmiştir. Bundan sonra Uzun Hasan'ın hizmetine girmiş ve Şirazda Medresetü'l - eytam'da hocalık etmiştir. Ünü İslâm dünyasına yayılan bu bilginin derslerini izlemek üzere Maveraünnehir, Horasan ve Anadoludan birçok öğrenciler gelmiştir. Tebrizde Gülşenî tarikatının kurucusu İbrahim Gülşenî ile tanışmış ve onunla dostluk etmiştir. Akkoyunluların yönetim örgütü ve saray protokolüne ait önemli bilgi veren *Arzname* adlı Farsça eserini bu sırada yazmıştır. Uzun Hasan'ın oğullarından Yakup ve Murat devrinde (1496 - 1508) Fars eyaleti kadılığında bulunmuştur.

Bir söylentiye göre Hindistana gitmiş, Hint sultanları adına birkaç küçük kitap yazmıştır. D. nin İstanbul kitaplıklarında birçok Arapça ve Farsça eserleri vardır.

Unmûzecu'l - ulûm adlı 35 yapraklık bir eseri, fıkıh, tefsir, tıp, geometri, astronomi, mantık ve aritmetik olmak üzere on konuyu içine alan önemli bir eserdir. Bundan başka, kelâm ve tefsire ait özlü kitaplar da yazmıştır.

Sühreverdi, Ali Kuşçu gibi bilginlerle Hafız gibi şairler üzerine açıklamaları vardır. *Ahlâk - ı Celâlî* adlı eseri, bütün İslâm dünyasında tanınmış bir kaynak olmuştur. Çeşitli kitaplarda şiirleri bulunmakla birlikte, derlenmiş bir divanına rastlanmamıştır. Basılmış eserleri: *Hâşiye alâ şerhi'l - azûdiye*; *Şerh'ü tehzibi'l - mantık ve'l - kelâm*; *Risaletu'z - zevra*; *Ahlâk - ı Celâlî*, *Risaletü isbati'l - vâcib*; *Hâşiye ale't - tasavvurat*.

DEWANDELAER [*dîwąndilăr*], **Franz** (1909 - 1952), Wallon diliyle yazan Belçikalı şair. Nivelles'de doğmuş, Bruges'de ölmüştür. 1928 den 1936 ya kadar yazdığı ve bazıları ölümünden sonra yayınlanmış olan şiirleri, yerli ağızla şiir yazma sanatının ilk örnekleri olmuştur. Hiçbir çığıra bağlı olmayan D., içindeki ateşle güçlü kalemini, çocuk, acıma, coşkunluk ve aşk gibi konuların esindirdiği bir lirizmi dile getirmekte kullanmıştır.

DEWAR [*dyūır*], **Sir James** (1842 - 1923), İskoçyalı kimya ve fizik bilgini. Kincardine - on - Forth'ta doğmuş, Londrada ölmüştür. Üstün yetenekleri sayesinde çok çeşitli konulara el atmış, bu arada 1904 te şiddetli bir soğuğun etkisine bırakılan kömürün gazları emmesinden faydalanarak vakum (hava boşluğu) meydana getirmeyi sağlamış, çeşitli bileşiklerdeki fosforışıyı incelemiş, sıvı haline getirilmiş gazların saklanması için boşlukta, gümüşlenmiş camdan çift katlı yalıtılmış kavanozlar (*Dewar kavanozları*) yapmıştır. Bundan başka, *Cordite* denen patlayıcı maddeyi de D. bulmuştur. Asıl yaptığı en önemli iş, onun zamanı-

na kadar değişmez gibi sanılan bazı gazları (hidrojen, flüor gibi) sıvı haline getiren aşağı derecedeki ısıları incelemiş ve salt sıfıra yaklaşan bir ısıda bu cisimler arasındaki benzeyişleri araştırmış olmasıdır.

J. DEWAR

DEWARDA HALİTASI, % 50 alüminyum, % 45 bakır ve % 5 çinkodan yapılmış bir halita. D. H. kimyasal analizlerde çinko ve alüminyum gibi klasik metal indirgenlere göre daha yüksek olan indirgeme yetkisinden dolayı bu amaçla kullanılır.

DEWAS, orta Hindistanda, Çambal ırmağının bir kolu olan Sipra ırmağı vâdisinde, aynı adı taşıyan iki devletin başkenti. Bu iki devlet, XVIII. yüzyılın ilk yarısında iki Maratha kabîlesinin başkanı olan iki kardeş tarafından kurulmuştu. Devletlerin nüfusu 75 000 ve 65 000 dir. Şehirde, kaya içinde oyulup Çamuda'ya sunulan tapınak, bir ziyaret yeridir.

DEWEES [*dewīz*] **İŞARETİ,** gebe kadınların açık renkte ve katı balgam çıkarmaları. Amerikalı jinekolog William Potts Dewees (1768 - 1841) in adiyle anılır.

DEWEY [*dyūi*], **George** (1837 - 1917), Kuzey Amerikalı amiral. Montpelier (Vermont) de doğmuş, Washingtonda ölmüştür. D., Amerikan Ayrılık Harbi'ne kuzey devletlerinin yanında, amiral Farragut'un komutası altında katılmış, 1884 te deniz albaylığına yükselmiştir. 1898 de Amerika - İspanya harbinin çıkması üzerine Amerikan Doğu Asya Filosunun komutanlığına getirilmiş ve bu filo ile 1 mayıs 1898 de Manilla körfezindeki İspanyol filosunu yok ederek Manilla şehrini abluka altına almıştır. 1900 de amiralliğe yükselmiş, kendisine teklif olunan Amerika Birleşik Devletleri cumhur başkanlığı adaylığını reddetmiştir.

G. DEWEY

DEWEY [*dyūi*], **John** (1859 - 1952), Amerikan filozofu ve eğitimcisi. Burlington (Vermont) da doğmuş, New York'ta ölmüştür. Vermont Üniversitesiyle Johns Hopkins Üniversitesinde okumuştur. 1886 da Michiganlı öğrencilerinden Alice Chipman (ölm. 1927) ile evlenmiştir. Kızı Evelyn, en tanınmış eserlerinden biri olan *Schools of To - Morrow* (Yarının okulları) [1915; Türkçe çev. Sadrettin Celâl Antel] ın yazılmasında kendisine yardım etmiştir. Michigan (1884 - 1888), Minnesota (1889 - 1894), Chicago (1894 - 1904) ve Columbia (1904 - 1930) üniversitelerinde felsefe profesörü olarak çalışmış, Visconsin, Pekin, Oslo, Paris, Vermont ve Johns Hopkins üniversitelerinden fahrî rütbeler almıştır. Verimli bir yazar olan D., birçok eserler yayınlamıştır: *Psychology* (Psikoloji) [1886]; *Leibnitz* (ad) [1888]; *Critical Theory of Ethics* (Ahlâk biliminin eleştirmeli kuramı) [1894]; *Study of Ethics* (Ahlâk bilimi araştırmaları) [1894]; *The School and Society* (Okul ve toplum) [1899; Türkçe çev. Avni Başman]; *Studies in Logical Theory* (Mantık kuramı üzerinde incelemeler) [1903]; *Ethics* (Ahlâk bilimi) [1908, J. H. Tufts ile birlikte]; *Moral Principles in Education* (Eğitimde ahlâk ilkeleri) [1909; Türkçe çev. Kâzım Nami Duru, Terbiye umdeleri]; *How We Think* (Nasıl düşünürüz) [1909]; *Influence of Darwin on Philosophy* (Darwin'in felsefeye etkisi) [1910]; *German Philosophy and Politics* (Alman felsefesi ve politikası) [1915]; *Interest and Effort in Education* (Eğitimde ilgi ve çaba) [1913]; *Democracy and Education* (Demokrasi ve eğitim) [1916; Türkçe çev. Avni Başman]; *Human Nature and Conduct* (İnsan tabiatı ve davranış) [1922]; *Essays in Experimental Logic* (Deneysel mantık denemeleri) [1916]; *Reconstruction in Philosophy* (Felsefede yenileme) [1920]; *Experience and Nature* (Deney ve tabiat) [1925; Türkçe çev. Eyüp Hamdi Akman, Eğitim ve deney]; *The Public and its Problems* (Halk ve problemleri) [1927]; *Characters and Events* (Karakterler ve olaylar) [1929; 2 cilt]; *The Quest for Certainty* (Kesinlik araştırması) [1929]; *Impressions of Soviet Russia and the Rovolutionary World* (Sovyet Rusya ve devrimci dünya izlenimleri) [1929]; *Philosophy and Civilization* (Felsefe ve uygarlık) [1931]; *Art as Experience* (Deney olarak sanat) [1934]; *Liberalism and Social Action* (Liberalizm ve toplumsal eylem) [1935]; *Logic* (Mantık) [1938]; *Freedom and Culture* (Hürriyet ve kültür) [1939; Türkçe çev. Vedat Günyol, Özgürlük ve kültür]; *Problems of Man* (İnsanın problemleri) [1946].

J. DEWEY

D. muhtelif yıllarda geziler yapmış, Çin'i, Japonya'yı Rusya'yı ve İngiltere'yi ziyaret etmiştir. Gezdiği ülkelerde eğitim sistemleri ve hayat şekilleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. 1926 yılında Türk hükümetinin çağrısı üzerine Türkiyeye gelmiş, Türk okullarının yeniden örgütlendirilmesi konusunda planlar hazırlamıştır. Türkiyede eğitim konusunda yazmış olduğu rapor, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır.

Düşünür olarak D. bütün hayatı boyunca politika, sosyoloji ve ekonomi problemlerine karşı büyük bir ilgi göstermiştir.

D. pragmatizmin bilgi kuramını özel bir Amerikan sosyal felsefesi olarak geliştirmiştir D. ye göre, dış çevreyi kavramanın ve onu düzenlemenin yolu, düşüncenin eğitimidir. Bundan dolayı D. nin kuramı, pedagoji ile de doğrudan doğruya ilgilidir.

DEWEY [*dyūi*], **Melvil** (asıl adı: **Melville Louis Kossuth Dewey**; 1851 - 1931). Amerikalı kitaplık uzmanı. New - York'a bağlı Adams Center'de doğmuş, Florida'da ölmüştür. D., yazıda ıslahat yapılması gereğini savunmuş ve kitap sınıflamasında onluk sistemini kurmuştur. D., Hungerford Collegiate Enstitüsünde ve Oneida seminerinde okumuş, 1874 te Amherst College'i bitirmiştir. 1876 da *A*

Classification and Subject Index for Cataloguing and Arranging the Books and Pamphlets of a Library (Bir kitaplığın kitap ve broşürlerinin kataloğunu çıkarmak ve düzenlemek için sınıflandırma ve konu endeksi) [16. bas. *Dewey Decimal Classification and Relative Index*, 1961; Türk. çev. «Dewey Onlu Tasnif ve Relatif Endeks», 1962] adlı kitabını yayınlamıştır. Bu eser, D. nin bilimin gelişmesine geniş ölçüde yardım etmiş olan sistemine başlangıç olmuştur. D., 1883-1888 arasında Columbia Üniversitesi kitaplığı başkanı ve kitaplık ekonomisi profesörü olmuştur. 1889-1906 arasında New York (Albany) devlet kitaplığı ve hemen hemen aynı süre içinde 1887 de kurduğu New York Eyalet Kütüphanecilik Okulunun müdürü olmuştur. D., «Library Journal» ve «Library Notes» adlı dergileri kurmuş, ayrıca 1876 - 1881 arasında birincisinin, 1886 - 1898 arasında ikincisinin yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır.

M. L. DEWEY

D., İngiliz dilinin yazılış şekli ile ilgilenmiş ve yıllarca sekreterliğini yaptığı Spelling Reform Association (İmlâ reformu birliği) ı örgütlendirmiştir. 1887 de kız öğrenciler için bir kitaplık ekonomisi okulu kurmuşsa da, öğrencilerin doldurmasını istediği bir soru fişinde bulunan bazı maddeler yüzünden 1888 de yönetim kurulunca kendisine bir süre için işten el çektirilmiştir. D., bu süre sonunda kendiliğinden çekilmiş ve bu 1889 da onaylanmıştır. Okul, ertesi yıl Albany'ye taşınmış ve D. de okulla birlikte hareket etmiştir. 1878 de Wellesley College'de kitaplık uzmanı olan Annie Roberts Godfrey ile evlenmişti. Sonraları Lake Placid'de yerleşmiş, eşiyle birlikte ilin adını taşıyan klübü kurmuştur.

DEWEY [*dyụi*], **Thomas Edmund** (doğ. 1902), Amerikalı avukat ve politikacı. Owosso (Michigan) da doğmuştur. 1927 de New York barosuna girmiş, 1937 de savcı, 1937 de başsavcı olmuştur. D., *racketeer* (b. bk.) lere karşı giriştiği şiddetli savaşta gösterdiği enerji sayesinde 1942 de New York valiliğine seçilmiştir. Cumhuriyetçi Parti tarafından cumhurbaşkanlığına aday gösterilmişse de, 1944 seçimlerini ufak bir farkla Franklin Roosevelt, 1948 seçimlerini de Truman kazanmıştır. 1954 te politika hayatından çekilmiştir.

Th. E. DEWEY

DEWEY [*dyụi*] **ADALARI,** 1916 da Danimarkadan satın alınan Virgin Islands takım adaları (Küçük Antiller) na Amiral George Dewey (b. bk.) şerefine verilen ad.

DEWEY [*dyụi*] **ONLUK SINIFLAMASI** (Kütüphanecilik), Melvil Dewey (b. bk.) tarafından düşünülen ve bilimleri bellibaşlı on sınıfa ayırdıktan sonra bu ana sınıfların her birini ikinci derecede on sınıfa, ikinci dereceden sınıfların her birini de üçüncü derecede sınıflara ayırmak suretiyle yapılan kitap sınıflaması.

Bu sınıflama ilkin 1895 te toplanan Milletlerarası Bruxelles Bibliyografya Konferansı tarafından kabul edilmiştir. Bu sınıflamada ana bilim kolları şöyle sıralanır: 0. genel eserler; 1. felsefe; 2. din, ilâhiyat; 3. toplumsal bilimler ve hukuk; 4. filoloji, dilbilim; 5. matematik bilimleri ve tabiat bilimleri; 6. uygulamalı bilimler, teknoloji; 7. güzel sanatlar; 8. edebiyat; 9. tarih ve coğrafya.

Bu geniş sınıflardan her biri ikinci derecede on sınıfa ayrılır. Meselâ 7 numaralı güzel sanatlar sınıfında: 70. genel bilgiler; 71. manzaralar ve bahçeler; 72. mimarlık; 73. heykelcilik ve nümismatik (para ve madalya bilimi); 74. resim, dekorasyon; 75. yağlı boya; 76. gravür; 77. fotoğrafçılık; 78. musiki; 79. eğlenceler, oyunlar ve spor konuları bulunur.

İkinci derecedeki bu sınıflardan her biri de üçüncü dereceden sınıflara bölünür: Meselâ 33 sayılı iktisat bilimi sınıfında: 330. genel bilgiler; 331. sermaye, iş gücü, ücretler; 332. banka, para, kredi v. b. konuları yer alır.

Milletlerarası Bruxelles Bibliyografya Konferansı tarafından kurulmuş olan Milletlerarası Bruxelles Bibliyografya Ofisi, tesbit edilen sınıflamaların kataloğunu yayınlar. Léopold Delisle, Ch. - V. Langlois, H. Le Soudier ve G. Funagalli gibi bibliyografya bilginlerince kabul edilmemiş olmakla birlikte, D. O. S. birçok kitaplıklarda kullanılmaktadır.

DEWEYLITE [*dyūilit*] (Miner.), Massachusetts'te, Middlefield bölgesinde çıkan ve yılan taşı (serpantin) nın bir çeşidi olan, magnezyumlu ve demirli, hidratlı silikat.

DEWEZ [*dıve*], **Louis** (1760 - 1838), Belçikalı tarihçi. Namur'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Belçika tarihi üzerine birçok kitaplar yazmıştır. En önemli eseri: *Histoire générale de la Belgique* (Belçikanın genel tarihi) [1805-1807].

DEWSBURY [*dyụzbıri*], Orta İngilterenin kuzey bölümündeki Yorkshire kontluğunun West Riding yönetim bölümünde bir şehir. Ticaret ve yapım işleri merkezidir. Calder ırmağı üzerinde, Leeds şehrinin güneybatısında kurulmuştur. Kumaş tiftiği (paçavra yün) işleyen yapım evleriyle halı yapım evleri vardır. Nüfusu 53 476 (1951) dır.

DEXTANS [*dekstʌns*] (Lat. *desextans*), Eski Romada, esas para birimi olan as'ın on ikide onuna verilen ad.

DEXTER [*dekster*], **Flavius Lucius** (IV. yüzyıl), İspanyol vakanüvisi. 395 yılına kadar Praetorium (imparatorluk muhafız kıtaları) kumandanlığı etmiş, sonra da Toletum (İsp, Toledo) şehrine vali olmuştur. Zamanında olup bitenleri anlatan bir kitap yazmıştır.

DEXTRA [*dekstra*], **Zacharias** (XVIII. yüzyıl), Holanda çiniciliğinin son temsilcilerinden biri. 1712 den 1758 e kadar Delft şehrinde çalışmıştır. Meissen üslûbunda, muflada pişirilmiş, çeşitli renklerle bezenmiş eserleri vardır.

DEXTRIN (Kim.): bk. DEKSTRİN.

DEY, Tunus Dayı'larına Avrupa dillerinde verilen ad. Bk. DAYI.

DEYİ: bk. DİL ve LOGOS.

DEYİM, bir gramer şekli ya da çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun öz anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış söz.

D. e eskiden *tâbir*, *ıstılah*, bazı D. lere de *meşhur söz* denilirdi. Ancak bunlar, şimdi D. adiyle andığımız kavramdan başka kavramlar için de kullanılırdı. Meselâ *tâbir* ve *ıstılah*, bugün *terim* dediğimiz kavramı da anlatırdı. *Meşhur söz* ise, kimi zaman D., kimi zaman *atalar sözü* yerine kullanılırdı.

D. ler şekil bakımından birkaç türlüdür: a. Ekle türetilmiş kelime biçiminde olanlar vardır: *Gözde, sözde, sudan, görücü, dünyalık* (= «para»), *sözlü* (= «evlenmeye söz vermiş olan»), *dolmuş* (araba), *neredeyse* =«hemen hemen», *var mısın?*... gibi.

b. Bileşik kelimeler halinde olanlar ya da cümle meydana getirmemiş söz topluluğu durumunda bulunanlar vardır: *Adamakıllı, nanemolla, üstünkörü, püf noktası, oldum bittim, ana baba günü, iki gözü iki çeşme, gündüz silâhlı gece külâhlı, gel zaman git zaman*... gibi.

c. Cümle şeklinde ya da niteliğinde olanlar vardır: *Ayıkla pirincin taşını, dostlar alış verişte görsün, Halep oradaysa arşın burada, pişmiş aşa soğuk su katmak, Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olmak*... gibi.

Eskiden *meşhur söz* adı verilen sözler c. bölümünde bulunanlardı ve ata sözleriyle karıştırılanlar bunlardı. Oysa bu sözlerde genel kural olma niteliği yoktur. Yani bunlar, ata sözleri gibi her zaman doğru olan sözler değildir. Ancak uygulanabilecekleri olaylar çıktığı zaman doğrudur.

Ata sözlerinde olduğu gibi, D. lerde de zamanla bırakılanlar ve yeni doğanlar vardır. Meselâ *derdini Marko Paşaya anlat* D. i, bugün yaşlı bazı kimselerin tanıdıkları Marko Paşa zamanında, *kuyruğa girmek* ise daha yakın bir geçmişte ortaya çıkmıştır.

DEYİŞ, halk edebiyatı terimi. Alevî - Bektaşi toplulukları her çeşit nazım için genel olarak D. terimini kullanırlar. D. terimi, nefes, türkü, destan, tekerleme, koşma gibi her çeşit halk edebiyatı türünü kapsarsa da, daha çok «tarikat kurallarına uygun nazım» anlamında kullanılır.

DEYLEMLİLER, İranın kuzeyinde, büyük bir kısmı bugünkü Gilân (Geylân) ilinin sınırları içinde bulunan, dağlık bölgede yaşayan halkın adı. Deylem (Deylâm ya da Deylīm) halkı, özellikle IX ve X. yüzyıllar İslâm dünyasında çok önemli rol oynamıştır.

Deylem, kaynaklarda önemine göre genişleyen ya da daralan bir bölgeyi kapsamaktadır. Daha Ptolemaios'tan başlayarak rastlanan Delmais adı, Bizans yazarlarında da görülmektedir. Ancak çok belirsiz olan bu tanıtmalar, İslâm coğrafyacılarından İstahrî (X. yüzyılın ilk yarısı) tarafından kesinlikle açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre, bu ülkenin sınırları kuzeyde Hazar Denizi, güneyde Kazvin ve Rey, doğuda Tâberistan, batıda ise Azerbaycan ve Erran ile çevrili bulunmakta idi. Daha sonra sınırlarda bazı değişiklikler olmuştur. Genel olarak Deylem, Tâberistan, Cibâl, Geylân ve Hazar Denizi arasında kalan dağlık yer olarak kabul edilebilir. Başka bir söylentiye göre, Deylem, Elbruz dağlarının Hazar Denizi yamaçlarını meydana getiren dağlık bölge olup, Sefidrûd ve Şalûr ırmakları ile sınırlanmıştır.

Gerek dil, gerek gelenek ve görenekleri ile hem Araplardan, hem de Farslardan ayrılan D., İranlı olmayan ayrı bir toplum olsalar gerektir. Gerçi, Arap kaynaklarında bunların Zabba b. Udd boyundan oldukları, Zabba'nın oğlu Bâsil'in İrana giderek orada yerli bir kadınla evlendiği ve bundan olan oğlu Deylem'den üreyen kuşakların D. i meydana getirdiği ileri sürülmekte ve bu söylenti D. in en büyük politik kuruluşunu meydana getiren Büveyh oğulları tarafından da kabul edilmektedir. Ancak, bu söylentinin bir değeri yoktur. Onların ayrı bir kavim oldukları, dillerindeki özelliklerle de belirmektedir. Sonradan Farslaştıkları ve dillerindeki özelliklerini kaybettikleri halde, asıl D. in Arapça, Farsça, Fransızca ve Ermeniceden ayrı bir dil konuştukları, kaynaklardan anlaşılmaktadır. Farsça yanında Deylemce konuşmak ya da öğrenmek deyimleri, onların ayrı bir dil konuştuklarını göstermektedir.

Kendi bölgelerinde ayrı dilleri ile özelliklerini İslâm devrine kadar sürdürmüş olan D., sarp tepelerdeki kulelerde ve dar vâdiler içindeki küçük kasabalarda oturuyorlardı. Dağlarda kulelerde oturanlar (İstaniye) ve vâdilerde oturanlar (Leneiye) olmak üzere başlıca iki grup halinde yaşamakta idiler. Başka soydan kimselere kız vermezler ve az çok ata erki bir aile düzeni içinde yaşarlardı. Böyle olduğu halde, kadınlar karar almakta ve işlere katılmakta erkeklerle eşit idiler. Kadın ve erkekler bir arada eğlenirler, ölülerine karşı derin bir saygı gösterirler ve matem tutarlardı. Ölülerine duydukları ilgi ve matem törenleri, onların Şiîliği benimsemelerinde önemli bir rol oynadığı gibi, Şiîlikteki birtakım törenlerin doğmasında ve yerleşmesinde de etki yapmıştır. D. in İslâmlıktan önceki dinleri hakkında bir bilgi yoktur. Ancak, çoğunlukla Zerdüşt dininden oldukları kabul olunabilir. İslâmlığın aralarında yayılması ise çok güç olmuştur. X. yüzyılın sonunda bile Müslüman olmayan D. bulunmakta idi.

Ufak tefek yapılı, uzun saçlı ve sakallı olan, büyük ölçüde sarımsak, at ve deve eti yiyen güleç yüzlü D., ortaçağın sayılı savaşçılarındandı.

D. in eski bir kavim olduğu ve bulundukları bölgede uzun yüzyıllar yaşadıkları kabul edilir. Prokopios VI. yüzyılda bu bölge halkının hür olduğunu belirttiği gibi, Fahr - i Gürgânîde İslâm devrinde buranın bağımsız olduğunu haber vermiştir.

Böyle olmakla birlikte, D. in Sasanî İran'da ve daha sonra aynı bölgede kurulan devletlerde hizmet aldıkları bilinmektedir. Beri yandan kendi topraklarından zaman zaman çıkan D., çevredeki şehir ve köyleri basmakta idiler. Bu yüzden Sasanî imparatorluğu, Deylemi kale ve istihkâmlarla çevirmiş bulunmakta idi. Müslüman Araplar, Nueym b. Mukarin komutasında 644 te Vecrûd'da, Muta komutasındaki bir Deylem ordusunu yok etmişlerse de, Deylem'e hiçbir zaman egemen olamamışlar ve Sasanî İran kale ve istihkâmlarını devam ettirmekten başka bir yol bulamamışlardır. Bu durum daha üç yüz yıl süregelmiş, D. in baskılarına karşı Müslüman gaziler de, Kazvinden kuzeye durmadan akınlar yapmışlardır. D., bu devrede Müslüman Arapları Türkler kadar yıldırmışlardır. Deylemde İslâmlık, Abbasî halifelerinin kovuşturmalarından bıkan Ali çocukları tarafından yayılmıştır. Bunlardan Yahya b. Abdullah (ölm. 791 - 792) ilk defa Deylem'e gelerek halkı İslâmlığa çağırdığı gibi, onları Abbasî halifeliğine karşı savaşa da teşvik etmişti. Ondan sonra el - Hasan b. Zeyd b. Muhammed, 864 te burada bağımsızlığını ilân etti. Kardeşi Muhammed b. Zeyd de 890 da D. arasında hüküm süren Ali çocuklarından biri idi. Hasan b. Ali el - Hüseynî (914 - 917) zamanında ise, Deylem İslâmlaşmış ve artık bir kâfir ülkesi olmaktan çıkmıştı. Bununla birlikte, Şiî Müslümanlığı kabul eden Deylem, Abbasî halifeliğine karşı olmakta devam etmiştir. Öte yandan Deylem ve Türk çekişmesi şeklini alacak olan bu mezhep ayrılığı, uzun bir süre bu bölgede bir çekişme konusu olacaktır. D. İslâmlaştıktan sonra, burada, İran yay-

lasında ve Irakta çeşitli devletler kurdular. Bunlardan Deylemde kurulan Cestanîler ile Vahsûdanîler yanında, Şemirân ve Tarım'da kurulan Kangarîler ve Azerbaycanda kurulan Salarîler'den başka, en önemli Deylemli devleti, 932 - 1056 yıllarında devam eden, hattâ halife el - Müstekfî'yi de hal eden Büveyhoğullarıdır. D. in İran yaylasına, Azerbaycan'a ve Iraka egemen olmaları, Türklerin yararlarını ve inançlarını baltaladığından, daha 864 te Hasan b. Zeyd'in bağımsızlığını ilân etmesinden beri sürüp gelen Türk - Deylem ya da Sünnî - Şiî çatışması, birdenbire şiddetlendi. Gazneli Mahmut zamanında 1029 da başlayan Türk baskısı, 1055 te Tuğrul Beyin kesin zaferi ile bitti. Türklerin bu başarısı üzerine Şiîlik - Sünnîlik çekişmesi, Alemut kalesini eline geçiren Hasan Sabbâh (b. bk.) ın elinde yeni bir değişime uğradı. Ancak, bu reform, D. i Selçuklu egemenliğini devirecek yeteneğe kavuşturamamıştır. 1256 da Alemut'un Hülegü tarafından alınması, D. in ikinci defa ve kesin olarak dağılmalarına yol açtı. Bundan sonra Geylânlıların eline düşen Deylem, ağır bir baskı altında kaldı. Bu baskı o kadar etkili olmuştur ki, Deylem coğrafî adı bile unutulmuş ve bölge, Geylân'a katılmıştır.

1529 da Geylân hâkimi Sultan Ahmet, Osmanlı padişahından yardım gördüğü halde bölge, I. Şah Abbas tarafından Safevî imparatorluğuna katıldı. Bugün İranın, Geylân, Mazenderan, Tahran ve Kazvin eyaletlerine bölünmüş bulunmakta ve D., küçük topluluklar halinde yaşamaktadırlar.

DEYMA (*Deima*), Sölomlu hayvanlardan, İkincil ağızlılar (Deuterostomia) filumunun Derisidikenliler (Echinoderma) alt filumunun Deniz hıyarları (Holothuroidae) sınıfından bir cins. Karın yönü çok yassıdır. Ambulakral ayakları vardır. Derin denizlerde yaşar. Vücudun yanlarında sıra halinde dizilmiş koni biçiminde dik uzantılar bulunur.

DEYNEKA, Aleksandr Aleksandroviç (doğ. 1899), Rus ressamı ve heykelcisi. Gençliğinden beri spor ve endüstri dünyasiyle ilgili konular üzerinde çalışmıştır. Moskovada Mayakovskiy meydanı (1938) ile Novokuznetskaya (1943) yer altı istasyonlarının tavan mozaikleri onun eseridir. Heykelleri daha çok spor hayatiyle ilgilidir. D. 1928 den beri öğretmenlik yapmaktadır.

DEYR (Ar.), Hıristiyanlıkta erkek ve kadın rahiplerin oturdukları bina ya da birçok binalardan meydana gelmiş manastırlara verilen ad.

Orta çağda dinin dünya işlerine hâkim olduğu zamanlarda memleketi yöneten abeyiliklerin rahiplere mahsus binalarına Latince *claustrum* (Fr. cloître) adı verilmekte idi. Bu çeşit manastırlar ilk olarak VI. yüzyılda Benedictusçu rahipler tarafından eski Roma evleri örnek alınarak yapılmıştır. Bu yapıların üstü açık bir avlu olduğundan batıda Lat. *clostrum*'dan türetilen adlarla anılır. Arapçada da dört yönü çeviren binalardan meydana geldiği için D. (çoğulu: *edîre*, *deyarat*) adı ile anılmıştır.

D. ler dağ tepelerinde, ırmakların suladığı vâdilerde, köy ve kasabaların yakınlarında, ya da çöl ve bozkırlarda kurulur. Her D. kendine göre bir özellik taşır. Rahipleri ya da târik - i dünyaları barındırır. Kendisini yabancı ve düşman saldırılarına karşı korumak amaciyle berkitilmiş bir kale gibidir. Her D. de ibadet için bir kilise, rahiplerin odaları (savma'a), mahzen ve depo gibi gerekli binaların bulunması şarttır. Ayrıca kutsal kişilerle ilgili bir ya da birçok efsanelerin de bir D. e bağlanması gereklidir. Rahip odalarının sayısı D. in büyüklüğü ve özellikle D. e ait efsanelerin parlaklığı ile orantılıdır. Büyük D. lerde binayı tamamlayan kurumlardan biri de kitaplıktır. D. lerde her rahip için tek bir hücre yapılması şarttır. Erkek ve kadın rahiplerin günlük yaşayışları odalarında, kilise ve kitaplık ile D. in günlük işleri arasında geçer.

Gerek doğuda, gerek batıda her türlü yapı gereçlerinden ve mimarî özelliklerden yararlanarak binlerce D. yapılmıştır. Bunlar arasında bulunduğu yer, mimarî özelliği ve düzeni ile tanınan birçokları tarihleri boyunca halifeler, sultanlar, krallar ve komutanlar tarafından sık sık ziyaret edilmiş, bakımları için büyük yardımlar görmüştür. D. ler çevrelerindeki toprakları işletmek, ziyaretçilerinden sağladığı hediyeleri değerlendirmek, maden ve dokuma işlerinde el sanatlarını değerlendirerek günlük giderlerini karşılamaktadır. Özellikle Irak, Suriye ve Filistinde yayılmış olan D. ler, çevrelerindeki toprağı işleterek bulundukları yöreye her bakımdan yararlı olmaktadır. Bk. MANASTIR.

DEYR EL - ABYAD (Ar. = manastır), kurucusu olan Kıpti Şenute'nin adına Deyr - Amba Şenute adiyle de anılır. Sohag şehrinin batısında, Sohag ilinde bulunmaktadır. V ya da VI. yüzyıla ait üç sahınlı güzel bir bazilikadır.

DEYRA, eskiden Cezayir'in, ortaklaşa yönetilen bucaklarında yöneticilerin buyruklarını bir yerden bir yere götürmekle görevlendirilmiş yerli atlı.

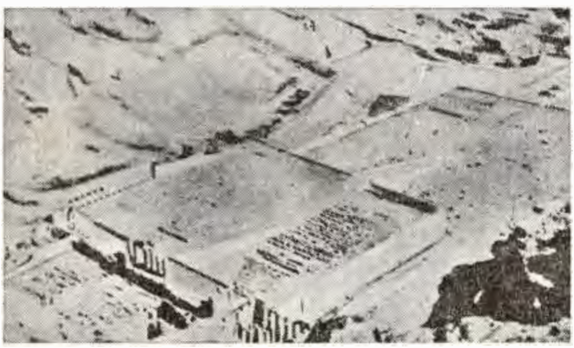
DEYRA: bk. DUAR.

DEYR - İ ZOR, Suriye'de, Fırat ırmağı kıyısında, il merkezi olan bir kasaba. Nüfusu 7 500 dür. Kasaba, adını burada bulunan Süryanî manastırından almıştır. Asıl adı Deyr - i Rummân (Nar manastırı) dır. Cezire'nin tarım bakımından işletilmeye başlanmasından beri gelişen bir tarım ve ticaret pazarı halini almıştır. Fırat ırmağının sağ kıyısına yayılan D. ilinin nüfusu 336 000 dir. II. Mahmut ve Abdülmecit devrinde, Irak, Suriye ve El Cezire'de Osmanlı otoritesinin yeniden kurulduğu sırada, Suriye çölünde güvenliği sağlamak amacı ile kurulan Zor sancağının merkezi olarak hızla gelişmiş ve modern ve güzel bir kasaba halini almıştır.

Deyr - i Rummân'da, Tay kabîleleri yerleşmiş bulunmaktadır. Selçuk akınından sonra Mudar kabîlelerinin ve özellikle Aneze kolunun yayıldığı bir bölge idi. Türk boylarınca kuzey Fırat bölgesinden çıkarılan Anezeler, Kanunî Sultan Süleyman zamanında yeniden kuzeye doğru harekete geçmişlerdi. Bu durum üzerine daha güneyde bulunan ve bu tarihlerde en kuvvetli boylarının adı ile Şammar olarak anılan Taylar, yeniden harekete geçerek D. bölgesine girmeye başladılar. 100 yıl kadar süren Aneze ve Şammar savaşı, 1640 yılında Şammar başkanı Şeyh Fâris'in enerjik çalışmaları ile bir sonuca varmış ve D. , Şammar'ların eline geçmişti. Aneze - Şammar savaşı 20 yıl kadar daha sürmüştür. XVII. yüzyılın ikinci yarısında D. u eline geçiren Şammar aşireti, bundan sonra burasını bırakmamıştır. XVIII. yüzyılda, yarı yarıya bağımsız hale gelen Bağdad valilerinin hegemonyaları, batıda D. a kadar uzamakta idi. Bağdad ilinin merkeze bağlanması için Ali Rıza Paşa komutasında gönderilen Osmanlı ordusu, Kölemen Davud Paşa ordusunu Mardinde bozduktan sonra Bağdad üzerine yürürken, Yusuf Ağa komutasındaki öncüler de Şammar şeyhi Safuk ile birlikte D. üzerinden Bağdad'ı tehdit etmeye başlamışlardı. D. böylece 1829 da tekrar Osmanlılara bağlandı. 1857 de kurulan Zor sancağının merkezi oldu.

1901 de hazırlanan bir tasarıya göre, Bağdad - Halep yolu D. üzerinden geçirilmekte ve 24 - 25 günlük yol 15 güne indirilmekteydi. Önemli bir yolun geçmesi, D. un gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Birinci Dünya Harbinde Şam'ın düşmesi üzerine (ekim 1917) ayaklanan Arap aşiretlerinin tehdidi karşısında D. u boşaltmak zorunda kalan Osmanlı ordusu, Âne ve Tigrit'e çekilmişti. 1918 ekiminde Suriyede Emir Faysal'ın başkanlığında bir Arap devletinin kurulması üzerine, D. un Irak ya da Suriye topraklarına katılması, Iraklılar ve Suriyeliler arasında çekişme konusu oldu. Konferansta D. un Suriyeye bırakılması, Şammar aşiretinin ayaklanmasına yol açtı. Bu durum karşısında İngilizler kısa bir süre D. u boşaltmak zorunda kaldılar. Iraklılar çok çabaladılarsa da, D. Suriyeye bırakıldı.

DEYRÜ'L - BAHRÎ (Kuzey manastırı), Teba (Yun. Thebai) bölgesinde, Nil'in batı kıyısında, Karnak'ın karşısında bir yer. M. Ö. 2060 - 2010 yılında yaşamış olan, XI. sülâleden kral III. Mentuhotep'in piramit biçimindeki mezarını yaptırdığı kayalarla çevrili bir yerdir. XVIII. sülâleden I. Tutmosis'in kızı kraliçe Hatshiputsi de (M. Ö. 1520 - 1484) mimarı Senenmout'a burada bir mezar yaptırmıştır. Etrafı duvarla çevrili setlerden meydana gelmiş ve baştan başa süslenmiş olan bu anıt - kabir, firavunlar mimarîsindeki çevreye uyma çabasının dikkate değer bir örneğidir. Bu mezarın üzerine Mısır Kıptîleri bir manastır yaptırmışlardı. XVI. yüzyılda terk edilen bu manastırın son kalıntıları, 1893 - 1895 yıllarında İsviçreli Naville tarafından kaldırılmış ve eski anıt - kabir meydana çıkarılmıştır.

D E Y R Ü'L - B A H R İ

DEYRÜ'L - GEBREVÎ, Yukarı Mısırda, XII. bölgede, Nil ırmağının doğu kıyısında, El Amarna ile Es Süut arasındaki mezarlar. Kayaların içine kazılmış olan bu mezarlar Eski İmparatorluğun sonlarında yaşamış büyük hükümdarlarındır.

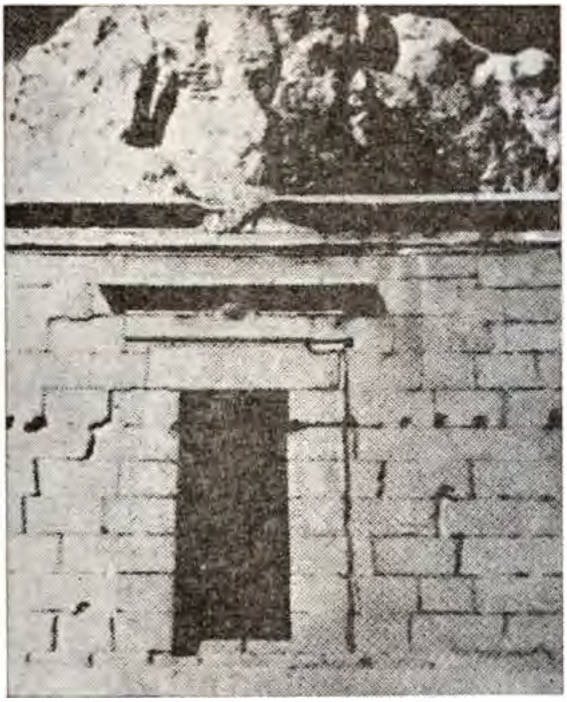
DEYRÜ'L - KAMER (Dayr el - kamer), Lübnan cumhuriyetinde, Lübnan dağlarının batı yamaçlarında bir kasaba. Nüfusu 4 700 dür. XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar Lübnan eyaletinin merkezi olan ve baştan başa teras biçiminde bir alanı kaplayan D., bağlık ve bahçelik bir yer olarak kalmıştır. Dut ağaçlarının bolluğu sayesinde ipekçilik çok gelişmiştir.

Tarih : D., Osmanlı imparatorluğunun son çağında Cebel - i Lübnan muhtar mutasarrıflığının merkezi idi. XX. yüzyıl başında Dürzî ve Marunî olmak üzere nüfusu 2 175 ti.

D. in tarihi Lübnan ve Dürzî tarihine bağlı bulunmaktadır (bk. LÜBNAN ve DÜRZÎLER). Osmanlı - Dürzî ilişkilerinde D., arasıra bazı olaylara sahne olmuştur. Osmanlı devrinde Cebel - i Dürüz'ün feodal beyleri ile Şam, Sayda ve Trablusta valilik eden Osmanlı valileri arasındaki mücadeleler sırasında savunmaya elverişli durumu ile D. XVIII. yüzyıldan başlayarak gittikçe önem kazandı. 1826 da Rum korsanlarının Beyrut'u yağma etmeleri üzerine Beyrut Marunî Hıristiyanları, güvenliklerini göz önüne alarak burada yerleşmeye başladılar. D. böylece gelişmeye başladı. Şihabî emîrlerinden II. Beşir D. in öte başında Beytü'd - din sarayını yaptırdıktan sonra Cebelin yönetimi burada toplandı. 1835 te Mısırlı İbrahim Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın egemenliğine bağlamak üzere D. e asker yollamıştı. Ancak, onun bu hareketi D. halkının baş kaldırmasına yol açtı. Mısır kuvvetlerinin çekilmesinden sonra Dürzî ve Marunîler arasındaki geçimsizlikler gittikçe artarak en sonunda 1840 ta D. çarşılarının yağmalanmasına ve birbirine karşı savaşa girişmesine sebep oldu. Bu çatışma Akkâ muhafızı Reşit Paşa ile Trablus valisi Eyyup Paşa'nın D. e gelmeleri ile yatıştı ise de, durum 1845 te batı devletlerinin işe karışmalarını gerektirecek bir hal aldığından olağanüstü yetkilerle hariciye nazırı Şekip Efendi gerekli ıslahatı yapmak üzere D. e gönderildi. Bir yıl kadar süren bu çalışmadan sonra iki kaymakamlığa bölünen Cebelde D. bir kaymakamlığın merkezi olmuştu. 1860 ta Dürzîlerin bütün Suriye'de ve özellikle D. de saldırmalara girişmeleri ve Hıristiyanları öldürmeye başlamaları üzerine hariciye nazırı Fuat Paşa geniş yetkilerle Suriyeye gönderilmiş ve o da emrindeki Ferik İsmail Paşa kuvvetlerini D. e göndermişti. Fuat Paşanın kesin ve düzenli çalışmaları sonunda Dürzî - Marunî çatışması yatışmış, Cebel 7 müdürlükten meydana gelen muhtar bir mutasarrıflık haline getirilmişti. 1897 de D. müdürlüğünün sınırları yeniden düzenlendi. 1914 te kapitülasyonların kaldırılması üzerine D. mutasarrıflığının özerkliği de kaldırılmıştı. D. nisan 1920 San Remo Konferansı kararlarına göre Fransa mandasında yeniden kurulan büyük Lübnan devletini meydana getirecek toprakların çekirdeği olmak üzere Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmıştır.

DEYRÜ'L - MEDİNE (Ar. = Şehir manastırı), Nil ırmağının batı kıyısında, Luksor'un karşısında, Teba (Yun. Thebai) bölgesinde bir yer. Deyrül'l - Bahrî'nin güneyinde dar bir vâdidir; Yeni İmparatorluk zamanında, M. Ö. 1580 den 1080 yılına kadar Kırallar Vâdisiyle Kıraliçeler Vâdisindeki mezarları kazıp süsleyen insanların oturduğu kasabanın bulunduğu dar Deyrü'l - Bahrî vâdisinin güneyindedir. Bu işçilerle zanaatçıların mezarları da vâdiyi çevreleyen sarp kayalıklara oyulmuştur. Mezarlardaki zengin süslemeler, o çağdaki Mısır sanatının yüceliğini gösteren kanıtlardır. Kasabada çok ilgi çekici belgeler (papirüsler ve strakalar) bulunmuş, kasabanın kendisi de, incelemelerde bulunanlar için o çağdaki halkın ibadeti hakkında geniş bilgi kaynağı olmuştur. Vâdinin kuzey girişinde, küçük bir tapınağın kalıntıları vardır; bu tapınak Hathor ve Maât adındaki tanrıçalara aitti; M. S. V. yüzyılda Kıptî keşişleri burasını konut olarak kullanmışlardır.

DEYRÜ'L - ZAFERAN, Mardin'in güneydoğusunda, Eski Kale (Kalitmara) köyünde, Şeyh Şırran dağının eteğinde eski bir manastır. M. S. V. yüzyılda yapıldığı anlaşılan bu manastırda ceylan derisi üzerine İstrancili yazısiyle ya-

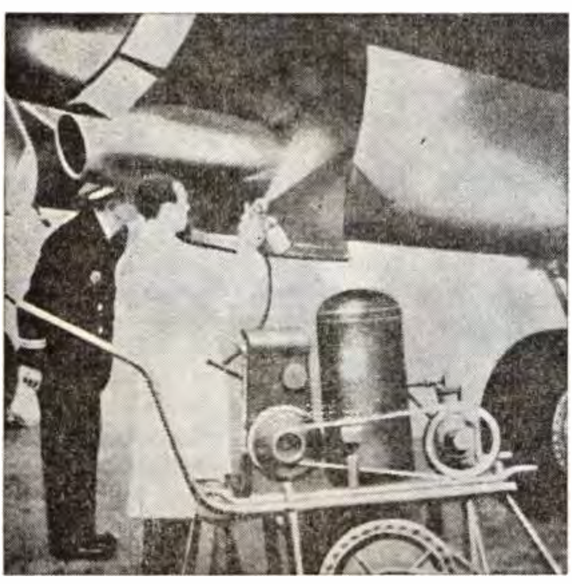

DEYRÜ'L - MEDİNE: Ptolemaios'lar devrinden kalmış bir mabet

zılmış tarihî bir İncil vardır. Bu İncil, tabiî boyalarla renklendirilmiş tablolarla süslenmiştir. Süryanilerin bir ziyaret yeri olarak ün kazanmış olan manastırda 12 000 Süryanî azizinin kemikleri toplanmıştır.

DEZÈDE ya da DESAIDES [*dizęd*], **Alexandre** (1740 - 1792), Fransız bestecisi. Lyon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Gretry ile birlikte Fransız opera - comique geleneğini yürütmüştür. *Blaise et Babet* (B. ve B.) ve *Auguste et Théodore* (A. ve Th.) adlı iki partituru ile sürekli bir başarı sağlamıştır.

DEZENFEKSİYON (Fr. Désinfection, kokuşmayı yok

Bir uçağın dezenfeksiyonu

etme: Lat. *infectio<inficere*, batırmak, lekelemek, bulaştırmak, kokuşturmak), hastalık tohumlarını ya da başka zararlı mikroorganizmaları yok etme yolu ile infeksiyon (intan: infeksiyon ajanları denilen hastalık yapıcı mikropların bir organizmaya girip kan yolu ile onu kaplaması [septisemi] ya da organizmanın belirli bir yerine yerleşmesi [pnömoni, abse v. b.] ile toksinlerini kanın içine salması) u ortadan kaldırma işlemi ya da usulü.

Sağlık bilgisi: Hastalık yapan mikropların yok edilmesini amaç tutan D., hastalık yapan ve yapmayan bütün mikroorganizmaların yok edilmesini amaç tutan sterilizasyon (Fr. Stérilisation, kısırlaştırma) ya da antisepsi (Fr. Antisepsie; Yun. *anti*, karşı; *sêpsis*, çürüme) den ayrıdır.

Kuramsal olarak tam ve kusursuz olan D. işlemi, bulaşıcı hastalıklardan bir çoğunun semptomlarının zayıf ya da eksik olarak belirmelerinden dolayı etki alanı sınırlı bir işlem olarak kalmaktadır. D. hem hastalık sırasında hem de hastalık geçtikten sonra yapılmalı ve yalnız hastaya, dokunduğu eşyaya, çamaşırına, çıkardığı balgama, dışkılarına değil, ona bakan ve onu görmeye gelen kimselere, yatağı ile yatak çarşaflarına, yastık yüzlerine, yattığı ve gidip geldiği odalara, bunların döşeme, tavan ve duvarlarına da uygulanmalıdır. D. u ya formol, kükürt anhidrit, ya da kükürt maddelerinden birinin buğusu ile ya da süblime, Javela suyu, fenik asit ya da formol maddelerinden birinin çözeltisinin sıvı tozu halinde püskürtülmesiyle yapılır. Eşyaların D. u genel olarak kuru ya da yaş usulle iş gören etüvler içinde ya da dezenfekte edici buğular ya da gazlarla yapılır. D. besinlerle zehirlenmeden ileri gelen intanlarla tetanos ve tularemi hastalıkları bir yana, bildirilmesi zorunlu bulaşıcı hastalıklar sırasında yapılması zorunlu olan bir işlemdir.

Tarım: Toprağın dezenfekte edilmesinin amacı, toprağın içine derinliğine işletilen sıvılar ya da gazlarla yer altı böceklerini ve onların yumurta ve larvalarını, bakterileri ve küfleri yok etmekdir. Bunun için ya ısı ya da su buğusu kullanılır (fakat bu usuller pahalı olduğu için yalnız çiçekçilikte uygulanır) ya da bazı antiseptik maddelerden yararlanılır. Bunlardan karbon sülfür özel bir enjektörle ar başına 2 - 4 kg kadar, potasyum sülfokarbonat bir çeşit sapanla ar başına 4 - 6 kg kadar ve % 35 lik kodeks formül 1 m³ toprak başına 1 litre kadar olmak üzere uygulanır. Olumlu sonuçlar veren bu toprak D. larının fidanlıklarda yapılması hemen hemen zorunludur.

Veterinerlik: Veterinerlikte D. un amacı, mikropların bulundukları ya da bulunabilecekleri her yerde yok edilmesidir. Bu D. yalnız hayvanların yaşadığı yerleri değil, taşıtları, çulları, tımar takımlarını, çeşitli kapları ve hayvanların kendilerini de kapsar. Bütün bunlar ilkin bol su ile yıkanır. D. da kullanılacak madde, girintili yerlerde de etkili olması için, iyice sulandırılarak basınçlı bir pülverizatörle püskürtülür. Ayrıca bu madde bir alkali olmalıdır, çünkü nötr ya da asit maddeler mikropları korur. Yok edilecek tohumlarla temasın iyice sağlanabilmesi için de maddenin ıslatıcı olması ve kemirici özelliklerden yoksun bulunması gerekir. Tavla, ağıl ve ahır gibi yerlerle taşıtlar için en iyi D. maddesi, yüzde birlik bir sudkostik, yüzde yirmilik bir sönmüş kireç ve bir ıslatıcı madde karışımıdır. Hayvanların zehirlenmesini önlemek için D. dan sonra ölçeklerin, kovaların, yemlıklerin ve koşum takımlarının bol su ile yıkanması şarttır.

Her yıl bir D. yapılmasında fayda vardır. Hayvanların toplu olarak bulundukları bir yerde intanlı bir hastalık baş

gösterince, D. gerekli bir nitelik alır ve böyle bir hastalık kanunca bulaşıcı sayıldığı zaman ise D. işleminin yapılması zorunlu olur.

DEZENSEKTİZASYON (Fr. Désinsectisation), insanların sağlığını koruma amaciyle, sinek, sivri sinek, kurt kurtçuk, tahta kurusu gibi hastalık yapıcı tohumlar taşıyan böcekleri yok etme işi. Kükürt gazı, terementi ruhu ve gaz yağı bu iş için kullanılan etkili maddelerdir. Bugün D. D. T., H. C. H. v. b. gibi sentetik böcek öldürücüler de kullanılmaktadır. Aynı maddenin kullanılması böceklerde bir çeşit bağışıklık (muafiyet) meydana getirdiğinden, klorlu, fosforlu, naftalinli ya da bitkisel öldürücüler almaşık olarak kullanılmalıdır. Madde, şartların çeşitliliğine göre bir püskürtücü ile havaya, durgun sulara, duvarlara, döşemeye, tavana, hattâ hayvanların üzerine sıkılır.

DEZOBRY [*dezobri*], **Charles** (1798 - 1871), Fransız bilgini. Saint - Denis (Seine) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Pariste bir klasik eserler kitabevi kuran D., bu kitabevi için Th. Bachelet ile birlikte *Dictionnaire général de biographie et d'histoire* (Biyografi ve tarih için genel sözlük) [1857], *Dictionnaire des lettres, des beaux - arts, sciences morales et politiques* (Edebiyat, güzel sanatlar, sosyal ve siyasî bilimler için sözlük) [1862] adlı iki eser yazmış, bir de *Dictionnaire pratique et critique de l'art épistolaire* (Mektup sanatı için pratik ve eleştirmeli sözlük) [1866] kaleme almıştır.

DEZOKSİDASYON (Fr. Désoxydation), her hangi bir cisimde bulunan oksijeni giderme ya da madencilikte, bir sıvı banyosu içinde oksitleri yok etme işlemi. Katı halde bulunan bir madenin, gazlı indirgen bir ortamda ısıtılarak oksijenin alınması da bir D. dır.

Çelikçilikte konverterlerde oksijenle bir araya gelerek az paslanan maden, demir - manganezle ya da demir - silisyum karbür ile ya da her ikisiyle muamele edilir. Böylece madenin oksijeni alınmış, yeter derecede karbon verilmiş olur. Dökümcülükte bu işlem, madenlere ya da bileşimlere, oksitleri almaya daha elverişli madenler katarak yapılır. Meselâ: bazı alüminyum alaşımları için sodyum, nikel alaşımları için magnezyum, bakır alaşımları için bakır fosfor, bakır - silisyum ya da bakır - magnezyum kullanılır.

DEZOKSİRİBONUKLEİK ASİT (Fr. Acide désoxyribonucléique): bk. D. N. A.

D. F. P. ya da Dİ - İZOPROPİL FLÜOROFOSFAT (Fr. D. - Isopropyl Fluorophosphate), sinir gazı sınıfına giren gazlardan biri. Formülü $[(CH_3)_2 \cdot CHO]_2 PO \cdot F$ dir. Safra ester (bk. ESTER) lerini ayrıştıran ve asetilkolinle birlikte sinir uyarımlarının uyarılmasında rolü olduğu sanılan enzimlerden biri olan kolinesteraz (Cholinesterase) ın etkisini yok eder. Bu bileşik, göz içi basıncının çok artması, gözün sertleşmesi, retinanın körelme (atrophie) si, göz merceğinin çukurlaşması ve körlükle beliren glokom (glaukoma) hastalığının tedavisinde kullanılmıştır.

Dg- (bk. D-), kimya terimlerinde kullanılan bu ön takıdan, meselâ D_g- glikozaminik'te olduğu gibi, karbonhidratlar nomanklatürü kurallarının kullanılmakta olduğunu iyice belirtmek için faydalanılır. D harfinin alt yanındaki g harfi, standart madde olan gliseraldehidi gösterir. Karşıtı Lg- dir.

DHAMAR [*dhamar*], **ZAMAR ya da DAMAR,** Arabistan yarımadasının Yemen bölgesinde, Yemenin orta bölümünün güneyinde, San'â şehri güneyinde, San'â - Aden kervan yolu üzerinde ve Yemen dağlarının doğu yamaçlarındaki dağ vâdisinde bir şehir. Bölgede büyük ölçüde tahıl yetiştirilir. Yüksekliği 2 350 m, nüfusu 40 000 (1945) dir.

DHAMMAPAḌA, Buddhist kutsal kitabındaki Khuddaka - nikāya (b. bk.) nın ikinci bölümü. 26 başlık altında toplanmış 423 kıtadan meydana getirilmiş olan bu bölüm bir ahlâk bilimi el kitabıdır.

DHANDİAM ya da JANUB, Hint brahmanlarının, belirtici bir işaret olarak taşıdıkları, omuzdan geçme bir kordon. Bu kordon, her biri dokuzar iplikten yapılmış üç ince sicimden meydana gelmiştir. Bunun yapımında kullanılan pamuğun, kasta mensup kişilerin eliyle toplanmış ve işlenmiş bulunması gerektir.

DHANUSKODİ, Hindistanda (Madras) Dekkan yarımadası ile Seylan adası arasında bulunan Rāmeswaram adasında, 2 650 nüfuslu bir yer. Ulaşım, Seylan'ın kuzeybatısındaki Talaimanaar'a işleyen araba vapurları ile sağlanır.

DHAR: 1. Eskiden Orta Hindistan devletlerinden biri iken 1948 den beri Hindistan Birliğinin Madhya Bharat bölümüne katılmış olan bir ülke. Bombay'ın kuzeydoğusundadır. Pamuk, buğday, davar ve darı yetiştirilir. Nüfusu 253 210 (1941) dur.

2. Hindistanda, Bombay şehrinin 480 km kadar kuzeydoğusunda, eski D. devletinin başkenti. Ticaret merkezi olarak tanınmıştır. Nüfusu aş. yu. 20 000 dir.

DHĀRAṆĪ, Buddhizmde kullanılan dua, cinleri çağırma, okuyup üfleme gibi büyü formüllerinin genel adı. Bu kelime, Hinduizmdeki Mantra sözünün karşılığıdır.

DHARMA, Hint uygarlığında yer almış başlıca kavramlardan birini anlatan Sanskritçe bir terim (pâli dhamma). Bu kelime, yasa (kanun) yı, dini, medenî, sosyal ve metafizik bütün yönleriyle karşıladığı gibi, anlam genişlemesiyle dini, erdemi ya da iyiliği ve nedenlerle sonuçların ilişkisine bağlı olması bakımından varlığı, yaşayışı anlatır. Nitekim «Brahman dharmaśāstra» sı bir kanunlar derlemesi, «Buddhizm dharmapata» sı da bir ahlâk kuralları ana kitabıdır.

DHARMAKİRTİ, Dignāga adındaki Hint filozofunun öğrencisi ve Buddhizm mantığının belli başlı metninin yazarı olan bir Hint mantıkçısı. Nyāyabindu adını taşıyan bu metnin Orta ve Doğu Asyada oynadığı rol, Batıda Aristo mantığının oynadığı role eştir.

DHARMAŚĀSTRA [*dharmaşāstra*], Hindu kanun kitabı ve daha özel olarak, tanrıdan esin aldıklarına inanılan Manu, Yajñavalkya gibi bilgelerin koyduğu kanunlar. Bu eserlerde genel olarak üç bölüm bulunur: 1. *Acārā*: Tutum ve davranış kuralları; 2. *Vyavahāra*: Yargılama; 3. *Prāyaścitta*: Günahların bağışlattırılması. Kırk ikisinin adı bilinen esili kanun koyucularının başları Manu ile Yajñavalkya'dır. D. nın bütünü Kalkuta'da Jivananda tarafından *Dharmaśāstrasangraha* adiyle yayınlanmıştır.

DHARWAR, DARWAR ya da DHARWAD: 1. Hindistanda, Bombay bölgesinin bir yönetim bölümü. Ürünleri pamuk, buğday, tütün ve baharattır. Nüfusu 1 201 016 (1941) dır.

2. Bu yönetim bölümünün başşehri. Goa'nın 128 km kadar doğusunda yer alan ve bir ticaret merkezi olan bu şehirden bir demiryolu ile üç kara yolu geçer. 1778 de Haydar Ali (b. bk.) nin eline geçmiş, 1791 de Mahratta (b. bk.) larca geri alınmıştır. Nüfusu 41 671 (1941) dir.

DHAULAGİRİ ya da DHAVALAGİRİ, Orta Himalaya'larda, Nepal sınırları içinde, Kali - Gandak geçidi batısındaki doruklardan biri (yüksekliği 8 172 m). Bu doruğa tırmanma denemeleri, sırasiyle 1953 te bir İsviçre sefer heyeti (7 700 m ye kadar tırmanılmıştır), 1954 te bir Arjantin heyeti (teğmen İbanez bu tırmanışta ölmüştür) ve 1955 te yeniden bir Arjantinli heyet tarafından yapılmış ve sonunda, Max Eiselin yönetimindeki İsviçre sefer heyeti doruğa ulaşmayı başarmıştır.

DHAYA - PHUL ya da DAİPHUL, boya maddesi, Dha (Woodfordia floribunda) adlı bitkinin kurutulmuş çiçekleri olup Hindistan'da pamuklu dokumaların sarıya ve kırmızıya boyanmasında kullanılır. Boyası pek sabit değildir.

DHEGIHA [*dęgiha*], kuzey Amerika yerlilerinin kullandığı Siouan dilinin bir kolu. Ponca, Omaha, Kansa, Osage ve Quapaw kabîlelerinin dilleri de bu kola girer.

DHİBAN [*dhiban*], **DİBON ya da ZİBAN,** Ürdünde, Amman şehrinin 59 km kadar, Lût denizinin de 22 km kadar güneyinde bir kasaba. Ürdünün başlıca tarım bölgelerinden birinin ortasında yer alan bir ticaret merkezidir. Burada 1868 de bulunan, Moab'lılardan kalma bir taş, M. Ö. 850 yılına ait uzun bir İbranî yazıtı taşımaktadır. Eski D. şehri, Gad oğulları tarafından berkitilmiş, fakat Ruben oğulları arasında paylaşılmıştır. Bulunan taşın Moab kralı Meşa'nın mezar taşı olduğu sanılmaktadır.

DHOIRE, Conndae (Coğ.): Londonderry (b. bk.) nin İrce adı.

DHOLPUR, kuzey Hindistandaki Rajputna bölgesinde, Delhi'nin güneyinde yer alan ve 1949 da Racastan Birliğine giren bir yerli devlet. Ürünleri buğday, pamuk, arpa ve ak darıdır. Yüz ölçümü 3100 km², nüfusu 286 901 dir.

DHONİ ya da DONEY, genellikle Madras ile Seylan adası arasında işleyen, 20 - 30 m uzunluğunda, iki ya da üç direkli, arteneli üçgen yelkenli bir Hint gemisi.

DHORME [*dorm*], **Edouard** (manastır adı: Paul; doğ. 1881), Fransız tarihçisi ve dilcisi. Armentières'de doğmuştur. St. Dominicus tarikatından olan D., 1905 yılından 1911 yılına kadar Kudüs Fransız Arkeoloji ve Kutsal Kitaplar Okulunda Asiriyoloji ve kutsal metinler yorumu bilgileri okutmuş, daha sonra, 1945 ten başlayarak, Collège de France'ta ders vermiştir. 1945 te *Les religions de Babylonie et d'Assyrie* (Babil ve Asur dinleri) kitabını yayınlamış, Eski Ahit'in yeni bir çevirmesini yapmıştır. (1956 - 1958). Dilcilik alanında, Ras Şamra ve Byblos yazılarını çözmüş, *Langues et écritures sémitiques* (Samî dilleri ve yazıları) [1930] adlı bir eseri de vardır.

DHOOTY [*duti*], Bengal'da kullanılan pamuklu bir kumaş. Bu kumaş pantolon yerine belden aşağı peştamal gibi bolca sarılır. Ham maddesinde keten ya da jüt karışıktır. Manchester'da dokunan bu kumaş, Hindistan'da sürümü çok olan bir ticaret malıdır.

DHRA (Dhrâà, Codo, Kála), Fas'ta kullanılan bir uzunluk ölçüsü. 1 D = 0,571 m olup 8 Tomin'e ayrılır.

DHRĀNGADHRA, Hindistan'da, Ahmed Abad'ın batısında, Bombay'a bağlı bir şehir. Nüfusu 21 300 dür. Kimya ve dokuma sanayii gelişmiştir.

DHṚTARĀṢṬRA [*dhritarāştra*], Hindu efsanesinde, Vicitravīrya ya da Vyāsa'nın büyük oğlu ve Pāndu'nun kardeşi. Gāndhārī'den yüz oğlu olmuştur. Bunların en büyüğü Duryodhana'dır. D. kördü; Pāndu ise, adı «solgun» anlamına geldiğine göre, belki de cüzam olan bir hastalığı çekmekte idi. Her iki kardeş de tahttan vaz geçmiştir. *Mahābhārata* (Bhārata oğullarının büyük harbi) şiirinde anlatılan büyük harp bunların oğulları arasında olmuştur. Tarafların biri Kauravalar, öbürü de Pāṇḍavalar adını taşır. Bu adların birincisi Kuru adındaki bir atadan, ikincisi de babaları Pāndu'dan gelmektedir.

DHUFAR (Dhofar ya da Zofar), güney Arabistan'da, Oman ve Maskat sultanlıklarının güneyinde, Rás Nus ve Rás Dharbat 'Ali arasında bir bölge. Geniş bir kısmı deniz kıyısına dayanmış, vâhaları bol bir ova olmakla birlikte, dağlık bir art bölgesi (aş. yu. 1800 m) de vardır. Bu dağlık kısım yazın, musonların etkisiyle tropikal görünüşlü bir savan (ağaçlı bozkır) ile örtülüdür. Buraya her yıl yağmur mevsimi başlamadan önce, mersin ve günlük toplamak için, Somali'den bir halk akını olur. Toplanılan bu ürünler Sulalah ve Murbat limanlarında Hint tüccarlarına satılır. D. bölgesi Oman'ın, halkı Sünnî olan tek bölgesidir.

DHUIS [*düis*] **ya da DHUYS,** Fransada, Paris havzasının doğu bölümündeki Champagne bölgesinde Marne ırmağına karışan, 15 km uzunluğunda bir çay. Kaynağının 4 km berisinde borulara alınan bu çayın suyu, 141 km uzunluğundaki bir su kemeri (D. kemeri) ile Paris'e getirilerek şehrin su ihtiyacı sağlanır.

DHŪLİA, Hindistan'da, Maharasthra bölgesinde, Bombay'ın kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 53 000 dir. Dokumacılık sanayii gelişmiştir.

DHUNDARĪ Hindistanda, Rājasthān'ın doğusunda, aş. yu. 1 000 000 kişinin konuştuğu bir Rāiasthānî lehçesi. Buna Jaipurī adı da verilir.

DHYANA, Yoga çığır (okul) ından olan Hint filozoflarının ve Buddhistlerin, düşünüşteki oynaklığı yavaş yavaş durdurarak ruha böylece karşı konulamaz bir güç sağlamak için baş vurdukları bir usul. Bu usul, düşünceyi bir nokta üzerinde toplayıp derin derin düşünmek, kendi iç alemine dalmak (murakabe) yoluyla sağlanır. Bu görenek, VI. yüzyıla doğru *çan* adiyle Güney Çin'e de geçmiştir. Bk. BŌDHİDHARMA.

DHYĀNİ BUDDHA, Buddha dini teolojisinde, Ādi-Buddha'dan gelişen Buddhalardan biri olup akıl ve murakabe yolu ile Bodhisattvâ'yı meydana getirir. Başlangıçtaki Buddhizmin öğretisine göre, tanrılar dünyasının üstünde ve her biri birbirinin üstünde olmak üzere 16 *Brahmaloka* (= Brahma dünyası) vardır. Yeryüzünde birinci, ikinci ya da üçüncü *dhyāna*'ya, yani mistik murakabe derecesine erişenler, sözü geçen dünyaların en aşağıda olanlarında yeniden doğarlar ve her biri bir dhyāna derecesinde bulunurlar. Dördüncü dhyāna derecesine erişenler, onuncu ya da on birinci Brahmaloka'ya girerler. Geriye kalan beş Brahmaloka, yeryüzünde üçüncü yola erişenlere, yeni hayatlarında Nirvaṇa'ya ulaşıp bir daha bu dünyaya dönmeyecek olanlara, yüreklerindeki son şehvet ve kötülük kalıntılarından da kurtulmuş olanlara, kendi nefisleri için en bayağı istekleri ve başkalarına karşı yanlış bir duyguları canlanamayacak olanlara ayrılmıştır. Mahāyāna (= Büyük Taşıt, yani Kuzey Buddhizm okulu) bu beş dünya grupundan her birine D. B. denilen özel bir Buddha ayırır. Bu beş Bud-

dha, aralarında Gautama ile Maitreya (gelecekteki Buddha) da bulunan son dört Buddha'dır. Bu insan Buddha'lardan her birinin bir Bodhisattvâ'sı ve D. B. sı vardır. Bu sonuncu, insan Buddha'nın mistik dünyadaki sâf ve en şerefli karşılığı olup maddî hayatın alçaltıcı şartlarından kurtulmuş bulunur. Maddî Buddha, mistik vecit durumunun yarattığı esîr ortamı içinde yaşayan D. B. dan çıkmış bir ruhtan başka bir şey değildir.

DIH̬ TAU: bk. DİH̬ TAU.

DIRENKO̩VA, Nadejda Petrovna (ölm. 1941), Rus kadın Türkoloğu. Leningrad'da ölmüştür. Daha çok Altay ve Sibirya Türkleri arasında çalışmış, Türk folkloru ve Türk dili bakımından değerli eserler meydana getirmiştir. Bu alanda zengin ve orijinal çalışmalar yayınlamıştır. Başlıca yayınları: *Rod, klassifikatsionnaya sistema rodstva i braçnıe normı u altaytsev i teleutov* (Altay Türklerinde ve Televütlerde soy, akrabalık sistemleri ve evlenme kuralları) [Leningrad, 1926]; *Kul't ognya u altaytsev i teleutov* (Altay Türklerinde ve Televütlerde ateş kültü) [«Sbornik Muzeya Antropologii i Êtnografii» dergisinde, VI. cilt, Leningrad, 1927]; *Brak, terminı rodstva i psih̬içeskie zapreti u kirgizov* (Kırgızlarda evlenme, akrabalık terimleri ve psişik yasaklar) [«Sbornik êtnografiçeskih̬ materialov» dergisinde, Leningrad, 1927]; *Bear Worship among Turkish Tribes of Siberia* (Sibirya Türk kabîleleri arasında ayı kültü) [«Proceedings of the Twenty-third Intern. Congress of Americanists», 1928]; *Umay v kul'te turetskih̬ plemen* (Türk kabîlelerinde Umay kültü) [«Kul'tura i pis'mennost' Vostoka» dergisinde, III, 1928]; *Ptitsa v kosmogoniçeskih̬ predstavleniyah̬ turetskih̬ plemen Sibiri* (Sibirya Türk kabîlelerinin kozmogonik tasavvurlarında kuş) [«Kul'tura i pis'mennost' Vostoka» dergisinde, IV, 1929]; *Perejitki materinskogo roda u altayskih̬ tyurkov* (Altay Türklerinde anaerkil soy kalıntıları) [«Sovetskaya êtnografiya» dergisinde, 1937]; *Perejitki ideologii materinskogo roda u altayskih̬ tyurkov* (Altay Türklerinde anaerkil soy ideolojisinin kalıntıları) [«Pamyati V. G. Bogoraza» adlı eserde, Moskova - Leningrad, 1937]; *Grammatika oyrotskogo yazıka* (Oyrot dili grameri) [Moskova - Leningrad, 1940]; *Şorskiy fol'klor* (Şor folkloru) [Moskova - Leningrad, 1940]; *Kumandinskie pesni* «taqpaq» (Kumandılarda «taqpaq» şarkıları) [«Sovetskiy Fol'klor» dergisinde, 1941, 7]; *Grammatika şorskogo yazıka* (Şor dili grameri) [Moskova - Leningrad, 1941]; *Grammatika h̬akasskogo yazıka. Fonetika i morfologiya* (Hakas dili grameri. Fonetik ve morfoloji) [Abakan, 1948. N. G. Domojakov tarafından yayınlanmıştır]; *Materialı po şamanstvu u teleutov* (Televütlerde şamanlık üzerine gereçler) [«Sbornik Muzeya Antropologii i Êtnografii», X, 1949]; *Oh̬otniç'i legendı kumandintsev* (Kumandıların avcılık efsaneleri) [«Sbornik Muzeya Antropologii i Êtnografii» dergisinde, XI, 1949]; *Kinderschutz bei den Schoren* (Şorlarda çocuk koruma) [«Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker» adlı eserde, Budapest, 1963]; *Tofalarskiy yazık* (Tofa [Karagas] dili) («Tyurkologiçeskie issledovaniya» adlı dergide. Moskova - Leningrad, 1963).

DIRGAM, Ebu'l - Eşbal b. Âmir b. Sevvâr (ölm. 1164), Mısırlı politikacı, şair ve hattat. Bütün kaynaklara göre katışıksız Araptır ve eski Hira hükümdarları soyundan gelmiştir. Berkiye birliklerinde subay olarak bulunurken, Mısır - Fatimî komutanları arasındaki çekişmelere katılarak politikaya girdi. Tala'î tarafından 1158 de Gazze kuvvetleri komutanlığına getirildi ve burada Hıristiyanları bozguna uğratarak kendini gösterdi. Daha sonra Şâver'le iş birliği yaparak sahibü'l - bâb sanını aldı. Bir süre geçince, Şâver'i iş başından uzaklaştırmak için giriştiği teşebbüs başarıya ulaştı ve 1163 te Mısır'ın diktatörü olarak halife El - Adid, kendisine melikü'l - mansur sanını verdi. O zamana kadar taşıdığı Fâris'ül - müslimin görevini, kardeşi Nasreddin'e verdi. Şâver'in Nureddin Zengiye sığınması, onu dış yardımlardan yoksun bıraktığı gibi, Mısır'daki sert ve kırıcı tutumu da halkın ve özellikle kendi yetiştiği Berkiye kuvvetlerinin düşmanlığına yol açtı. Kudüs kralı I. Amaury'nin Mısır seferini, bütün setleri yıktırıp Mısır'ı su altında bırakarak durdurmuşsa da, Şirkuh, Şâver ve Selâhaddin'in Mısır'ı ele geçirmelerini önleyememiştir. Şâver'in Fustat'a girmesi üzerine kaçarken, halk tarafından tanınarak linç edildi.

D., şair ve hattat olduğu gibi, bilim ve kültür sahiplerini koruyan, bilgili bir kişi idi.

DIŞ AÇI (Mat.): bk. AÇI.

DIŞ ASALAKLIK (Fr. Ectoparasitisme), bir canlının, başka bir canlının vücudunun dış tarafında asalak olarak yaşaması durumu. Bk. ASALAK.

DIŞ BESLENME (Fr. Hétérotrophie), bir canlının besini organik maddelerden elde etmesi.

D. B. nin başlıca şekilleri: 1. Av, yani canlı hayvan ya da bitkilerin yakalanması; 2. Asalaklık, yani üzerinde yaşadıkları canlının zararına olarak bu canlıyı sömürme; 3. Ortak yaşama, yani kendine yeter bir klorofilli bitki ile karşılıklı faydalanma suretiyle ortaklık kurma (baklagillerin bakterileri gibi); 4. Çürükçüllük, yani kadavralardan, dışkı ya da gübreden besin sağlama; 5. Ortakçılık, yani başka canlılar tarafından yakalanan avların yutulmasıdır.

DIŞ ÇİZİLER DURUMU, birkaç bölüme ayrılmış bir silahlı kuvvetin, çevreden merkeze ulaşan yollarla düşman üzerinde birleşmesini sağlayan durum. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında memleket sınırlarının biçimi, coğrafî şartlar ve varsa bağlaşık kuvvetlerin ayrı bulunması rol oynar.

Eskiden savaşın kısa sürmesi ve birliklerin hareketlerinin düzenlenmesindeki güçlük yüzünden, birliğin bir tek bölümünün öteki bölümleri yetişmeden daha toplu bulunan düşman tarafından kolayca yenilebilmesi tehlikesinden dolayı, üstün tutulacak bir stratejik durum sayılmazdı. Bu yüzden D. Ç. D. na geçmeye ve dış çizi üzerinden manevra yapmağa ancak kendine güvenen komutanlar girişebilirdi. Sonraları ateş etkisinin artmış olmasından meydan savaşları süresinin uzaması, haberleşme araçlarının gelişmesinden çeşitli kolların hareketlerini düzenlemenin kolaylaşmasiyle üstün tutulan bir durum olmuştur. Kurtuluş Savaşında Türk orduları büyük taarruza geçmek için dış çiziler üzerinde yığınak yapmış ve D. Ç. D. ndan süvarisini Yunan ordusunun güney kanadından gerisine sürerek güneyden kuşatma manevrasına başlamıştır.

DIŞ DERİ (Fr. Ectoderme), Çok hücreli hayvanlarda vücudun dış yüzünü örten deri. Embriyon tabakalarının en dışında bulunan D. D. üstderi (epidermis) yi, sinir sistemini ve duygu organlarını meydana getirir.

DIŞ DÖLLENME, gerek dişi, gerek erkek tarafından eşeylik hücrelerinin vücut dışına, özellikle suya bırakılarak döllenmenin vücut dışında oluşması.

DIŞ GEBELİK (Tıp), döllenmiş yumurtanın çok seyrek olarak döl yatağı (uterus) boşluğu dışında, Fallope borusu (trompe de Fallope) içinde, yumurtalık üzerinde ya da karın boşluğu içinde gelişmesi durumu.

Belirtileri: Genel olarak D. G. daha başlangıçta zahmetli olur. Dölüt (foetus) ün bir süre gelişmesinden sonra karından birdenbire şiddetli bir sancı duyulur. Dölüt kesesi yırtılmıştır, döl yatağının arkasındaki Douglas çıkmazı denilen boşlukta hematosel (hématocèle) adı verilen kan uru meydana gelmiştir.

Bazı hallerde ise gebelik normal şekilde yürür, fakat kadın gebeliğin sonuna doğru dölütün artık oynamamasından endişelendiği ve doğum ağrılarına benzer ağrılar çektiği için, ya da doğum vakti geldiği halde doğumun olmaması sebebiyle nekime baş vurur.

D. G. in bu iki şekil gelişmesinden başka birçok gelişme şekli daha vardır: Kadında bilinen gebelik belirtileri (âdetlerin kesilmesi, karnın büyümesi, memelerin şişmesi) belirir; fakat alt karında ağrılar duyulur. Bazı kere de âdet görme devam ederse de, kan kara renkte ve pıhtılı gelir. Karın şişmiş, yürüme zorlaşmıştır, hasta sıra ile bir ishal olur, bir peklik çeker. Bu belirtiler hastalık hakkında yeteri kadar fikir vermeyip de gerekli tedavi yapılmayacak olursa, dölüt kesesi yırtılarak içindekiler peritona boşalır ve bir cerrahın işe karışmasını zorunlu kılar.

DIŞ GEZEGENLER, yörüngeleri yer yörüngesinin dışında kalan gezegenlere verilen ad. Güneş çevresinde dolanan gezegenler, kararlı sayılabilecek birer yörüngeye sahiptir. Bu yörüngelerden bazıları yer yörüngesinin iç yanında, bazıları da dış yanında kalır. Bunlardan ilkine *iç gezegenler*, öbürlerine de *dış gezegenler* denir. Buna göre, iç gezegenlerin güneşe olan ortalama uzaklıkları ortalama yer - güneş uzaklığı (astronomi birimi = 149 500 000 km)ndan küçük, D. G. inki ise daha büyüktür.

Merkür (Mercur) ve Venüs birer iç gezegen; Mars, Jüpiter, Satürn, Uranus, Neptün ve Plüton, birer dış gezegendir (bk. GEZEGENLER). Küçük gezegenlerin çoğu dış gezegendir. Bk. GEZEGENLER, İÇ GEZEGENLER, KÜÇÜK GEZEGENLER, YAPMA UYDULAR ve YAPMA GEZEGENLER.

DIŞ İSKELET, omurgasız hayvanların karapaks, kabuk, evcik, kavkı gibi vücutlarının dışında meydana gelmiş olan dış yapılar, omurgalı hayvanların kıl, tüy, tırnak, toynak, pul v. b. gibi epidermis (üstderi) ten meydana gelmiş olan dış yapıları.

DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI, Türkiye devletinin dış işlerini yürüten bakanlık. Bakanlığın bugünkü örgütü 14 ocak 1938 gün ve 3 312 sayılı kanunla kurulmuştur. Bakandan başka bir genel sekreter ve müsteşar ile türlü daireler genel müdürlükleri, muhasebe, özlük işleri, evrak ve muamelât bölümlerine ayrılmış olarak yönetilir. Örgütü meydana getiren daire, makam ve görevlerin ad, kadro ve sanları ile maaş ödenekleri, kuruluş kanununa eklenmiş tablolarda gösterilmiştir. Bakanlık merkezi Ankarada olup yurt içinde başka Örgütü yoktur. Yabancı devletlerle ilişkimizi bakanlığa bağlı elçilikler sağlar. Ayrıca Kuzey Atlantik Antlaşması örgütü ile Birleşmiş Milletler yanında Türkiye Cumhuriyetini temsil etme görevi de bu bakanlık çalışmaları arasına katılmıştır. Elçilik ve konsolosluklar dışında kalan bu son iki iş, D. İ. B. na bağlı temelli temsilciler aracılığı ile yürütülmektedir. Elçiliklere bağlı değişik işlerin ataşelikleri de dolayısiyle D. İ. B. emrindedir. Hemen bütün devletlerde bakanlığı temsil eden elçilikler yalnız siyasî bağları değil, kültür bağlarını da kuvvetlendirmeye çalışır.

Dış işlerini Osmanlı devletinde 1835 - 1836 yılına kadar reis - ül - küttap (b. bk.) lar yönetmiştir. Bu tarihten sonra dış işleri önem kazandığından Umur - i Hariciye Nezareti adiyle yeni bir nezaret kurulmuştur. Son reis - ül-küttap olan Yozgatlı Akif Efendi (bk. AKİF PAŞA) müşirlik rütbesiyle umur - i hariciye nazırı olmuştur. Bu nazırlığın kurulmasından sonra, III. Selim ile II. Mahmud'un zamanlarında, Avrupa başkentlerinde oturan Türk elçileriyle ilgili işler daha düzenli bir duruma sokulmuş, bunlar Umur-i Hariciye Nezaretine bağlanmıştır. Daha sonra Hariciye Nezareti, 23 nisan 1920 de Büyük Millet Meclisi açılınca bir kararla Hariciye Vekâleti adını almıştır.

23 nisan 1920 den beri iş başına gelen dış işleri bakanları:

Adı ve soyadı	Göreve başlama günü
Bekir Sami	1 mayıs 1920
Ahmet Muhtar	9 şubat 1921
Yusuf Kemal Tengirşenk	17 mayıs 1921
İsmet İnönü	27 ekim 1921
Şükrü Kaya	22 kasım 1924
Tevfik Rüştü Aras	5 mart 1925

Bugünkü örgütün kuruluş tarihi olan 14 ocak 1938 den sonra iş başına gelen dış işleri bakanları:

Şükrü Saraçoğlu	11 kasım 1938
Numan Menemencioğlu	12 ağustos 1942
Hasan Saka	13 eylül 1944
Necmettin Sadak	10 eylül 1947
Fuat Köprülü	22 mayıs 1950
Fatin Rüştü Zorlu	25 kasım 1957
Selim Sarper	28 mayıs 1960
Feridun Cemal Erkin	2 nisan 1962
Hasan Işık	23 şubat 1965

DIŞ KULAK (Biyol.): bk. KULAK.

DIŞ MERKEZLİK (Fr. Excentricité), konikler (b. bk.) in tanımına ait bir oran. Bir koninin bir düzlemle kesilmesinden doğmuş olan eğrilere *konikler* denir. Daire, elips, hiperbol, parabol birer koniktir. Koniklerin şu özelliği düzlem geometride tanım olarak verilir: *Sabit bir doğruya ve sabit bir noktaya uzaklıkları oranı sabit olan noktaların geometrik yeri, bir koniktir.* Çoğu zaman «e» harfi ile gösterilen bu orana, D. M. denir. D. M., dairede sıfır, elipste birden küçük, hiperbolde birden büyük ve parabolde bire eşittir. Elips ve hiperbolde D. M., yarı - odaklar uzaklığının yarıbüyük eksene oranına eşittir, yani $e = c/a$ dır (bk. KONİKLER). Meselâ yer yörüngesi bir elipstir ve onun D. M. i $e = 0{,}01675$ tir.

Astronomi: D. M., yörüngelerin türünü belirten önemli bir öğedir. Onun için, gezegenlerin, yapma uyduların, çift yıldızların yörüngelerinin belirtilmesinde, onun hesabı başta gelmektedir. Güneş gezegenlerinin D. M. i genel olarak zayıftır. Yalnız güneşe en yakın olan Merkur'un D. M. liği daha açık olarak görülür. Örneğin Neptün'ünki 0,008997; yerinki 0,016749 iken Merkür'de 0, 205614 a çıkar. Küçük gezegenlerde 0,45 e kadar yükselebilir.

DIŞ MERKEZLİ (Fr. Excentrique) [Mek.], daire şeklinde olan düzenli bir hareketi alternatif düz bir harekete çevirmeye yarayan mekanizma. (Mat.) Merkezleri bir

olmayan daireler. (Astr.) Güneşin yer yuvarlağı etrafında döndüğü kanısında bulunan eski astronomların ve özellikle Hipparkhos'un bu hareketin temel özelliklerini açıklamak için düşündükleri daire.

DIŞ ÖZEKLİ: bk. DIŞ MERKEZLİ.

DIŞ SALGI BEZİ, ter bezi, tükrük bezi gibi salgısını bir kanal yolu ile boşaltan bez.

DIŞ SİNDİRİM (Biyol.): bk. SİNDİRİM.

DIŞ TERS AÇI (Mat.): bk. AÇI.

DIŞ TİCARET: bk. TİCARET.

DIŞ YUVAR (Fr. Exosphère), Yer atmosferinin en dış tabakası. Yer atmosferi, yoğunluk ve sıcaklık bakımından, genel olarak beş tabakada incelenir. Bu tabakalar, troposfer, stratosfer, mezosfer, termosfer ve eksosfer, yani D. Y. dır. Yer yüzeyinden 300 km lik yüksekliğin ötesindeki hava tabakası, eksosfer olarak kabul edilir (bk. YER ATMOSFERİ). Deniz yüzeyinde hava sıcaklığı $+20$ C° ve hava yoğunluğu $1{,}2.\ 10^{-3}$ gr/cm³ iken, eksosferde sıcaklık $+1500$ C° ve yoğunluk 10^{-14} gr/cm³ kadardır.

Fn yoğun iyonosfer tabakası (F_2— tabakası), kuzey ışıması (fecri şimalî) bu tabakada doğar. Bugün, yapma uydular ve roketler yardımı ile eksosferin özellikleri daha yakından incelenmektedir.

DIŞ YÜREK ZARI (Lat. pericardium), yüreği dıştan örten ince zar. Bk. KALP.

DIŞA BAKIŞ (Fr. Extrospection: Lat. *extra* = dış; *specio* = görüyorum) [Ruhbilim], dış âlem olaylarının incelenmesine dayanan gözlem metodu. Bunun karşıtı, kişinin kendi vicdanını ve bilincini incelemesine dayanan içe bakış (Fr. Introspection) metodudur. Alfred Binet'ye göre, insanlar duygularını ve davranışlarını zamanına ve duydukları ihtiyaca göre ya daha çok dışa bakışla ya da daha çok içe bakışla yorumlarlar.

DIŞARIDAN EVLENME (Fr. Exogamie), bir kişinin kendi toplumsal grupu (aile, sop, soy v. b.) dışından evlenmesi göreneği, ya da bununla ilgili kurumlar. Grup içinden evlenme göreneği olan içeriden evlenme (Fr. Endogamie) nin karşıtı.

Her toplumda eş seçmeyi ve cinsel ilişkileri düzenleyen belirli kurallar vardır. Ne kadar ilkel olursa olsun, cinsel ilişkilere ilgisiz kalmış bir toplum görülmemiştir. Her toplumda değişik şekillerde görülen akrabalık bağları ve soydaşlık ilişkileri, toplum bireylerinin kimlerle evlenebileceğini belirtir. Meselâ totemci toplumlarda sop ve boylar aynı toteme bağlı olan sop üyeleri, kendilerini akraba saydıklarından (varsayımlı kandaşlık) kendi aralarında evlenemezler. Başka bir soptan eş seçmek zorundadırlar. İlkel toplumlarda çok yaygın olan bu geleneğe sop D. E. si (İng. clan exogamy) adı verilir. Bu totem akrabalığına göre çocuklar, ana toteminin adını aldıkları için baba soyu ile akraba değildirler ve ana sopunda otururlar. Böylece bu toplumlarda erkek çocuk halasiyle, kız çocuk amcasiyle evlenebilir.

Eski Türklerde, meselâ, Yakutlarda, Oğuzlarda totem sembollerine ve bununla ilgili olarak D. E. kurallarına rastlanmaktadır.

Gerçek kandaşlığa dayanan toplumlarda da çeşitli şekillerde D. E. geleneği görülür. Gerçek kandaşlığa dayanan akrabalık, ya baba soyundan, ya ana soyundan ya da hem ana, hem baba soyundan gelebilir. Hem ana, hem baba soyunun bütün akrabaları ile evlenmeyi yasaklayan D. E. ye çok az rastlanır. Meselâ, öz toplum tipinde görülen zadruga ailesinde, sekiz göbeğe kadar baba tarafından, dört göbeğe kadar da ana tarafından akraba olanlar birbirleri ile evlenemezler.

Yalnız ana, ya da yalnız baba soyu akrabaları ile tek taraflı evlenme yasağı şeklindeki D. E. geleneği daha yaygındır. D. E. geleneği başlangıçta çok geniş bir akraba grupunu içine aldığı halde, zamanla daralmış ve bugün ancak çok yakın akrabalarla evlenme yasağı olarak kalmıştır. Genel olarak bütün uygar toplumlarda erkek kardeşle kız kardeşin, baba ile kızın, ana ile oğulun evlenmesi yasaklanmıştır.

Türk Medenî Kanununda yakın akraba ile evlenme yasağı 92. madde ile şöyle belirtilmiştir: «Ana baba bir, ya da baba bir ya da ana bir kardeşler arasında; bir kimse ile amca, dayı, hala ve teyze arasında evlenmek yasaktır».

Bugünkü Çin'de aynı soyadını taşıyan aile içinde birbirleri ile evlenme yasaktır.

D. E. ve içeriden evlenme gelenekleri bazı kere bir toplumda aynı zamanda bulunabilir. Meselâ Amerika Birleşik Devletlerinde «State» kanunlarına göre ilk yeğenlerle (first cousins) evlenmek yasaktır (ekzogami), fakat aynı kanunlar kişileri kendi ırkından olanlarla evlenmeye zorlar (endogami).

D. E. kuramları : D. E. geleneğinin sebebi ve kaynağı konusunda kesin bir bilgimiz yoktur. Bu konuda, düşünürlerin görüşleri çeşitlidir. Ekzogami (İng. exogamy) kelimesinin yaratıcısı Mclenan'a göre, D. E. nin nedeni, ilkel toplumlarda kız çocukları öldürüldüğünden toplumda kız sayısı erkeğe oranla azalır. Bu yüzden de her toplum evleneceği kızı başka bir toplumdan kaçırır. Bu kız kaçırma olayı zamanla D. E. geleneği yoluna girer.

E. A. Westermarck'a göre, birlikte yaşayan insanlar arasında cinsel ilişkilere karşı bir tiksinme duygusu uyanır ve bu yüzden D. E. isteği ortaya çıkar.

H. Spencer'e göre, ilkel toplum kişileri savaşa ve savaş sonucunda yağmaya karşı özel bir eğilim gösterir. Savaşı kazanan toplumun, yenilen toplumun kadınlarını paylaşması bir zafer sayılmakta ve bunun karşıtı, yani bir bireyin kendi sopu içinden karı alması da korkaklık ve alçaklık sayılmakta idi. Bu duygu zamanla sop dışı evlenme geleneğini doğurdu.

L. Morgan'a göre, D. E. nin en önemli nedeni, kandaşlar arasında evlenmenin sağlığa ve özellikle soyaçekim yoluyla gelecek kuşaklara zarar vermesidir.

E. Durkheim'a göre, D. E. nin kaynağını totem inançlarında aramak gerekir. En ilkel toplum sayılan soplarda, kadın totem inançları yüzünden kendi totemdaşı olan kimseler için haram (tabu) dır. Bu nedenle sop erkekleri başka bir toteme bağlı olan başka bir sopun kadınları ile evlenmek zorundadır.

Z. Gökalp'ın görüşü: Gökalp, yakın akraba ile evlenme yasağını «haram» anlayışına dayanarak açıklar. Gökalp'a göre, Arapça «haram» kelimesi, «mahrem», «muhterem» kelimelerinden geliyor. Yakın akraba ile evlenmenin yasak (haram) olması onların muhterem sayılmalarından ileri gelir. Şöyleki, bugün bile muhterem tanıdığımız kadınlara cinsel bir istekle bakmak ahlâkça çirkin sayılır.

DIŞBÜKEY (Fr. Convexe): bk. MERCEK.

DIŞBÜKEYLİK (Fr. Convexité), bir poligon için, kenarlarından hangisi uzatılırsa uzatılsın, bütün poligonun her zaman bu uzatılmış kenarın hep bir tarafında; bir eğri için de, teğetlerinden hangisi uzatılırsa uzatılsın, bütün eğrinin her zaman bu teğetin hep bir tarafında kalması özelliğine verilen ad. Bir eğrinin D. özelliği bulunması için gerek ve yeter koşul. bu eğriyi gösteren fonksiyonun ikinci türevinin sıfırdan farklı olarak aynı işareti taşımasıdır.

Eğri bir yüzeyin de, hangisi olursa olsun, her zaman teğet düzlemlerinin aynı tarafında kalması, onda D. özelliği olduğunu gösterir. Fizikteki dışbükey, ayna ve merceklerde aynı özelliği olan yüzeylerdir. Bk. AYNA, MERCEK.

DIŞIK (Fr. Scorie, İng. Scoria, slag, Alm. Schlacke), bir yanma sonunda arta kalan erimiş ve sonradan donmuş madenî maddeler. Yüksek fırınlarda metallerin filizlerden çıkarılması sırasında istenilmeyen maddeler, D. ta toplanır. D. erimiş metal üzerinde yüzer (maden köpüğü). Erimiş metal, özel bir düzenle D. tan ayrılarak başka yere akıtılır.

D. ların birkaç türü vardır: Metal oksitleri ile silis asiti (silisilik asit) nden meydana gelen D., silikat D. ı, silis asitinden başka asitlerle metal oksitlerinden meydana gelen D., silikatsız D. adını alır. Yalnız metal oksitlerinden meydana gelen D. lar da vardır.

Thomas D. ı, Bessmer konvertizor (konverter) larının bazik astarı ile demirde ya da ona katılan maddelerde bulunan fosforun birleşmesinden meydana gelir ve Thomas unu (b. bk.) adı altında çok değerli bir gübre olarak kullanılır.

Yüksek fırınlarda meydana gelen D. suya gönderilerek kum halinde D. kumu, sertleştirilerek D. taşı ve D. çimentosu elde edilir ki, bunlar yapı ve yol döşeme gereci olarak kullanılır.

DIŞKI, anus yolu ile vücuttan dışarıya atılan sindirim tortusu. D., sindirime katılan bütün fizyolojik olayların meydana getirdiği bir tortudur. Buna göre, D. nın görünüşü ve kokusu, doğrudan doğruya yenilip içilen besinlerin niteliğine, sindirim borusunun sağlık durumuna, bu borunun fizyolojik işleyişine ve kara ciğerle pankreas gibi ek salgı bezlerinin işleyişine bağlıdır.

D., besin tortularından, iç salgılamalar sonunda meydana gelen tortulardan ve sindirim borusunun ölmüş hücrelerinden meydana gelir.

Sindirimde pek az besin büsbütün siner. Süt, yumurta ve her yeri son derecede yumuşak olan bazı meyva ve sebzeler büsbütün siner. Öteki besinlerin büyük bir kısmı salgı bezlerinin salgılarından etkilenmedikleri için tortu halinde dışkılanır.

Bir kişinin sindirim borusunun sağlık durumunu anlamak için, genel olarak, normal bir insanın sindirebileceği besinlerden nicelikleri dikkatle ölçülmüş bir yemek yedirilir, sonra bu kişinin D. sı normal insanın D. siyle karşılaştırılarak bir teşhise varmaya çalışılır.

DIŞKILIK (Lat. Cloaca), Omurgasız hayvanlarda ve Memeliler dışında Omurgalı hayvanlarda bulunan ve bağırsak, sidik borusu (üreter) ve üreme kanallarının açıldığı ortak oda olup anus ile dışarıya bağlanır.

DIŞLANMA (Fr. Extériorisation de la sensibilité = **Duyarlığın dışlanması**) [Metapsişik], maddî duyarlığın vücudun dışına da çıkabilmesi olayı. 1890 yılına doğru, hipnotizmacılığın sürüm kazandığı sıralarda, albay Rochas adında bir Fransız, hipnoz durumuna getirdiği kimseler üzerinde şöyle bir olayı meydana getirdiğini ileri sürmüştür: Rochas, elinde tuttuğu sivri uçlu bir bıçakla hipnoz durumundaki adama doğru ilerleyerek bıçağı ona yöneltip havaya saplar gibi davrandığı zaman, adam bıçaklanmışçasına bağırmaktadır.

Bugünkü anlayışa göre, bu deneyci sadece bir telkin olayını gerçekleştirmekteydi.

Dİ (Kim.), eskiden Didim (Didyme) in kimyasal sembolü olarak kullanılırdı. Bk. DİDİM (Didyme).

DI GIACOMO [*di cąkomo*], **Salvatore** (1860-1934), İtalyan yazarı. Napoli'de doğmuş, orada ölmüştür. Kısa hikâye ve piyesler yazmıştır. Bu eserlerde Napoli'nin en aşağı tabakalarının hayatını anlatır ve facia sahnelerini tasvir etmeyi sever. Napoli lehçesinde, halk geleneğine uygun şiir ve şarkılar da yazmıştır. Bu şiir ve şarkıların sıcak ve ahenkli bir üslûbu vardır. Başlıca eserleri: *Mala vita* (Kötü hayat) [1881]; *Novelle napoletane* (Napoli'ye ait kısa hikâyeler) [1883]; *Cronaca del teatro San Carlino* (San Carlo tiyatrosu kroniği) [1891]; *Taverne napoletane* (Napoli meyhaneleri) [1899]; *L'ignoto* (Bilinmeyen adam) [1920].

DI GIOVANNI [*di çovanni*], **Vincenzo** (1832-1903), İtalyan filozofu ve filoloğu. Salaparuta (Trapani ilçesi, Sicilya) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Palermo Üniversitesini bitirdikten sonra Palermodaki Vittorio-Emmanuele lisesinde ve Palermo papaz okulunda felsefe profesörü olmuştur. Birçok eserler yazmıştır. Bunlarda geniş bir bilgi ürünü varsa da, bu bilgi yığını ne felsefî bakımdan derinleştirilmiş ne de tarihî yönden işlenmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Storia della filosofia in Sicilia dai tempi antichi al secolo XIX* (Sicilya'da felsefenin en eski çağlardan XIX. yüzyıla kadar tarihi) [1872]; *La topografia antica di Palermo* (Palermonun eski çağdaki topografyası) [1890]; *Pico della Mirandola nella storia del Rinascimento e della filosofia in Italia* (Rönesansın ve İtalyada felsefenin tarihinde P. della Mirandola) [1895]; *Critica religiosa e filosofica* (Dinî ve felsefî eleştirme) [1898].

DIA [*dia*], **Mamadou (Mehmet Ziya**; doğ. 1910), Senegal'li devlet adamı. Khombole (Senegal) de doğmuştur. 1948 den 1955 e kadar Senegal senatörü, 1956 dan 1959 a kadar milletvekili olan D., 1957 Senegal halkçı bloku ile birlikte, «Convention africaine» adı verilen yeni siyasî bir grup meydana getirmiştir. 1957 mayısında Senegal hükümetinin başına getirilen D., Fransız birliğini Fransız topluluğu haline getirmek istediği zaman General de Gaulle'ü desteklemiştir. 1958 de Senegal Cumhuriyeti hükümetinin başbakanı olmuş, bu devlet bağımsızlığına kavuştuğu zaman da aynı görevde kalmıştır (1960). Aralık 1962 de Senegal cumhur başkanına karşı hazırladığı hükümet darbesi başarısız kalmış, kendisi de görevinden alınmıştır.

M. DIA

DİABE ya da ASKİKASO (Sikasso), batı Afrikadaki Ghana (eski Altın Kıyısı) nın güneydoğu bölümünde, Bonda ve Ndenie kavimlerinin oturdukları yerler arasındaki topraklarda yaşayan ve Sudan dili konuşan Anyi kavminin bir kolu.

DIABELLI, Anton (1781 - 1858), Avusturyalı besteci. Salzburg yakınında Mattsee'de doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Viyana'da piyanistlik yapmış olan D., birçok eser, bu arada eğitim bakımından çok değerli piyano besteleri bırakmıştır. Bunlardan başka, D. yayıncı olarak da ün almıştır. Beethoven'e valslerinden birinin temasına dayanan *Op. 120* varyasyonları ısmarlayan D. olmuş, böylece dünyaya en üstün eserlerden birini kazandırmıştır (1821 - 1823). Haydn kardeşlerin, Mozart'ın, Cherubini'nin ve özellikle Schubert'in eserlerini yayınlamıştır.

A. DIABELLI

DIABLE, İLE DU [*il dü diąbl*] (Fr. = Şeytan adası), Salut takımadalarında, Fransız Guyanası kıyısına yakın küçük bir ada. Alfred Dreyfus (b. bk.) ün 13 nisan 1895 ten 5 haziran 1899 a kadar hapsedildiği bir kalesi vardır.

DIABLERETS [*diablırę*] **(Les)**, Vaud, Fribourg ve Valais kantonlarının sınırındaki İsviçre Alplerine verilen ad. Bu dağlar, sert ve dereli yamaçlarla Rhône vâdisine, daha uzun aklanlarla da yukarı Sarine bölgesine hâkimdir. İkincil kalkerlerin aşma örtülerinin kuzey - kuzeybatıya doğru inmesinden meydana geldiği için, Diableret ya da Sommet des Ormont adındaki güneydoğu yanda sarp bir alın oluşmuştur. En yüksek tepesi 3 246 m dir. Bu dağların kuzey eteklerinde, yaz eğlenceleriyle olduğu kadar, kış sporlariyle de ün salmış, 1 150 m yükseklikte duraklar vardır.

DIABLINT'LER, M. Ö. 56 yılında kuzeybatı Gallia'da Caesar'a karşı Venetlerle iş birliği etmiş olan bir kabîle. D. lerin Le Mans yakınlarında oturmuş oldukları sanılır. Bunlar Aulerci adiyle tanınan grupu meydana getiren dört kabîleden biriydi. Ötekiler Cenomani, Eburovici ve Branovici kabîleleriydi.

DİABOLO (Yun. *diabolos* = şeytan), Japonların *şeytan* adını verdikleri oyuna benzeyen ve XVIII. yüzyılda Avrupada çok moda olan bir maharet oyunu. Bizde çocuklar buna *makara* adını verirler. Yarım metre ile bir metre arasında bir sicimin uçları iki değneğin ucuna bağlanır; ortası çukur, iki şişkin koni biçiminde iki tahtanın tepelerinden birleşmesiyle meydana gelen bir makara, bu cismin üstüne konur; iki değneği elinde tutan kişi bu değnekleri hareket ettirerek makarayı hızla çevirir, makara hızını alınca havaya fırlatır ve gerdiği sicimin üstüne düşmesini sağlar.

DİABOLO

DIACETILMORFIN (Kim.): bk. EROİN.

DIACROMYDI (Zoo.): bk. SES KASLARI EŞİTDİZİLİLER.

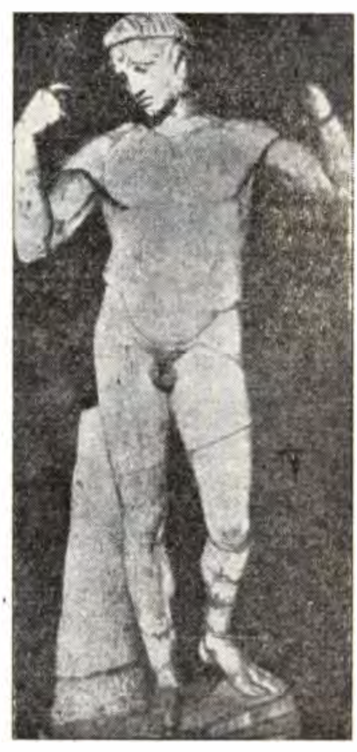
DİADOKH'LAR: bk. DİADOKHOS'LAR.

DİADOKHOS'LAR (Yun. = halef), Büyük İskender'in ölümü üzerine (M. Ö. 323) devleti aralarında paylaşan komutanları. Antipatros Makedonya'yı, Antipatros ile Krateros Illyria'yı Lysimakhos Trakya'yı, Menandros Lydia'yı, Asandron Karia'yı, Eumenes Pophlagonia'yı ve Kappadokia'yı, Antigonos Lykia'yı, Pamphylia'yı ve Büyük Phrygia'yı, Laomedon Syria'yı, Philotes Kilikia'yı, Ptolemaios Mısır (Aigyptos) ı, Arkhelaos Mesopotamia'yı, Neoptolemos Armenia'yı, Seleukos Babylonia'yı, Python da Media'yı almışlardı. İmparatorluğun bazı kısımları bağımsız kalmıştı. D. lar uzun yıllar birbirleri ile çarpışmışlardır. Bu çarpışmalar M. Ö. 301 yılındaki İpsos savaşiyle geçici olarak, M. Ö. 281 de Kurupedion savaşı ile kesin olarak son bulmuştur. D. lardan sonraki kuşağa Epigonos'lar (b. bk.) denilmiştir.

DIADUMENIANUS, Marcus Opellius Severus Antoninus (202 - 218), Roma imparatoru. Babası imparator Marcus Opellius Macrinus'tan 217 de *caesar*, 218 de de *augustus* sanını almıştır. Ancak, Caracalla'nın hâtırasına bağlı kalan askerler, Elagabale tarafından kışkırtılınca kendisini de babasını da öldürmüşlerdir.

DİADUMENOS (Yun. = kendine bir bağ bağlayan), Yunan heykelcisi Polykletos tarafından yapılmış ünlü bir bronz heykel. Bu heykel alnına zafer bağını bağlamakta olan bir genci canlandırır (430). Aslı kaybolmuş olan bu eserin birçok kopyaları vardır. En ünlüsü Londra'da British Museum'da bulunan ve M. S. I. yüzyıla ait olan kopyadır.

DİAGORAS ATHEOS (Yun. = tanrısız D.), Melos'lu Yunan şairi ve filozofu. Ailianos'a göre, dostu yasacı Nikodoros'un vatanı olan Mantineia'ya çok güzel kanunlar vermiştir. Eserlerinin yalnız ikisinin adını biliyoruz: *Phrygios logos* ya da *Phrygioilogoi* (Frikya söylevi ya da söylevleri) ve *Apopyrgizontes logoi* (Lirik söylevler ya da şarkılar). Tanrılarla alay ettiği için dinsizlikle suçlandırılan D., 412 de Atinadan kaçmak zorunda kalmıştır.

DİADUMENOS

DİAGORAS RHODİOS (M. Ö. V. yüzyıl),

Yunan atleti. Ailesi Messenia'lı Aristomenos'tan gelmiştir. Pindaros, yedinci *Epinikia*'sında onun M. Ö. 464 te yapılan dövüşlerdeki zaferini övmüştür. Dört büyük olimpiyatta birçok başarılar kazanmış ve Kallikles tarafından Olympia'ya heykeli dikilmiştir (M. Ö. 420). Heykelinin yanında, olimpiyat oyunlarında onun gibi başarı sağlayan çocuklarının heykelleri de vardır.

DIAGUITA ya da DİAGİT [*dyagita*], eskiden Amerika yerlileri gruplarından biri. Gevşekçe örgütlenmiş olan bu grup alt gruplara bölünür, bunların her biri birkaç kabîleden meydana gelirdi. İlkin kuzeybatı Arjantinde yaşamış olan bu insanlar, İspanyolların gelmesinden önce kuzey Şiliye de yayılmışlar, fakat buradaki İnkaların kültürü onlarınkini bastırmıştır. Bellibaşlı alt gruplardan biri olan Kalçaki (Calchaqur) nin İspanyollara karşı büyük bir şiddetle direnmiş olmasından dolayı arasıra bu alt grupların adı, bütün D. grupuna verilmiştir.

Bu insanların kültürü basit şekliyle bir And kültürü idi. En çok mısır yetiştirirler, evlerini ve kalelerini taştan yaparlardı. Avcılığa ve lama, alpaka yetiştirmeye çok önem verirlerdi. Birçok D. alt grupu İspanyolların eline geçen topraklara dağılmışlardır.

DIAHOT ya da GRANDE - RIVIÈRE [*grãd riv-yer*], Yeni Kaledonya'nın en önemli ırmağı. Uzunluğu 150 km dir.

DİAİTĒTĒS, eski Yunanda, Atina'da on drahmiyi geçen hukuk dâvalarına bakan kamu hakemi. Özel ve resmî olmak üzere iki türlü hakem vardı. Dâvacılar isterlerse özel hakemlere baş vurabilirlerdi. Her yıl, altmış yaşından yukarı kişiler arasından ad çekme ile seçilen resmî hakemlerin sayısı oldukça kabarıktı; bunlar, taraflar mahkemeye baş vurmadan önce işe karışırlar ve dâvacıların arasını bulmağa çalışırlardı. M. Ö. IV. yüzyılda D. lerin yargılama yetkisi zorunlu hale geldi, ucuz ve çabuk iş gören sulh mahkemeleri şeklini aldı; herhangi bir dâva için yargıç görevini yapacak olan hakem bir *prytan* tarafından ad çekme ile seçilirdi. Hakemin vereceği karar bir yargıç tarafından onanırdı. Böylece Heliaia (b. bk.) mahkemesi, özel dâvalarda sadece bir istinaf mahkemesi işini görürdü.

DİAKONOS (Lat. Diaconus; Yun. = hizmetkâr, uşak): 1. Kiliselerin ilk kuruluş devrinde herhangi bir kilise adamına verilen ad. Bir görev adı olarak pek seyrek görülür.

2. Katolik kilisesinde: Ruhanilere papaz sıfatını almadan önce kısa bir süre için verilen san. Kilise hukukuna göre D. ların sadece vaız, şaraplı ekmek âyinini yönetme ve çok seyrek olarak vaftiz törenini yapma yetkileri vardır.

3. Protestan kilisesinde: fakirler ve hastalarla uğraşan, aynı zamanda sandık eminliği yapan, yardım işlerini yöneten hizmetlilere verilen ad. Bunlar, kiliseye bağlı hastahanelerde hastabakıcı olarak ya da öğretim kurumlarında eğitmen olarak da çalışırlar.

4. Doğu kiliselerinde: aşama sırasının en aşağı basamağı. D. şaraplı ekmek âyininde hizmet eder, evli ise papazlığa yükselebilir, fakat papaz olduktan sonra evlenemez.

DİAKRİA, eskiden Attike'nin kuzeyinde, Euboia kanalına ve Asopos vâdisine kadar uzanan dağlık bölgeye verilen ad. Bayram günlerinde Atinalılar, bağlık bahçelik yamaçları, upuzun defne ormanlariyle gölgelenmiş yolları olan D. ya gidip eğlenmeyi çok severlerdi.

DİAKRİA'LILAR (Yun. *Diakrioi*), Diakria'da oturanlara verilen ad. Çok temiz bir Attike dili konuşurlar, neşeli kişiler olarak tanınırlardı. M. Ö. VI. yüzyılda, Solon'un getirdiği yeniliklerden sonra, D. üçüncü siyasî partiyi kurdular. Ovada yaşayan Pedialı'lardan ve kıyılarda yaşayan Paraialı'lardan sonra Pisistratos tarafından örgütlenen bu parti; keçi çobanı, maden işçisi, fakir, köylü gibi, malî reform (seisaktheia) un hürriyete kavuşturduğu, ama fakirlikten kurtaramadığı ne kadar insan varsa hepsini içine aldı. D. kendilerine kredi verilmesini, toprakların daha iyi dağıtılmasını ve demokratik bir anayasanın kurulmasını istiyordu.

DIALISTER, *Parvobacteriaceae* familyasının *Hemophileae* takımından bir bakteri cinsi.

Dialister granuliformans: İnluenza hastalığında solunum borusunda bulunmuş olan bir D. türü.

Dialister pneumosintes: İnfluenza hastalığında burun ve yutak salgılarını süzmekle elde edilen sıvı ile yapılan anaerobik (oksijensiz ortamda) kültürden izole edilmiş bir D. türü.

DİALONKE ya da YALUNKA, batı Afrikadaki batı Fransız Ginesinde ve kuzeybatı Sierra Leone'de yaşayan ve Mande dili konuşan bir kavim. Bugün Müslüman olmaya başlayan bu kavim 100 000 kişi kadardır.

DIAMANTE, Juan Bautista (1625 - 1687), İspanyol manzum tiyatro yazarı. Madrid'de doğmuş, orada ölmüştür. Fransız etkisi altında kalmış çok verimli bir yazardır. 1658 de yazdığı *El honrador de su padre* (Babasının şerefini kurtaran adam) adlı ilk piyesinde Corneille'in *Le Cid*'ini taklidetmiştir. Öteki oyunları da daha önce yazılmış eserlerin adapte edilmiş şeklinden başka bir şey değildir. En orijinal dramı 1673 te yazdığı *La judia de Toledo* (Toledo'lu Yahudi karısı) dur; büyük bir şiir kudreti olan bu özlü eserin konusu da kendi malı değildir. *El valor notiene edat* (Değerin yaşı olmaz) adlı komedisi en başarılı eseridir.

DIAMANTINA, Brezilya'da, Minas Gerais devletine bağlı ve Belo Horizonte'nin kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 10 200 dür. 1725 te buralarda elmas bulunduğu sıralarda kurulmuş olan eski Arraiol de Tejuco adlı şehirdir. Yeni bir elmas damarı bulunduğu zaman, bir hayvan pazarı olan bu yerde bir canlılık görülür. *Chapada Diamantina* 1 850 m yüksekliğinde ve Appalache dağları tipinde bir dağ çemberidir. Burası da elmas arayıcılarının sık sık uğradıkları bir bölgedir.

DIAMARÉ [*diamare*], Kuzey Kamerun'da, Mandara, Logone ve Mayo Kebi arasında kalan ovanın adı. Merkezi Maroua'dır. Geniş ölçüde tarım (pamuk, yer fıstığı) ve hayvancılığa elverişli bir toprağı olan bu bölgenin nüfusu 440 000 dir.

DİAMASTİGŌSIS (Yun. = «kamçılamak»), Sparta'da gençleri acıya dayanmağa alıştırmak için kullanılan bir usul. Artemis Orthia tapınağı önünde, bir amfiteatrda oturan seyircilerin karşısında, bir dayanıklılık yarışması halinde gençler bazı kere öldüresiye kamçılanırdı. Bu âdetin, eski çağların insan kurban etme geleneğinin bir kalıntısı olduğu sanılmaktadır.

DİAMİN (Fr. Diamine) **LER**, kimyada yapısında iki amin fonksiyonu birleştiren cisimler. Alifatik seride formülü $NH_2 (CH_2)_n NH_2$ olan D. ler vardır. Bunlardan bazıları,

pütresin, $NH_2(CH_2)_4NH_2$ ile *kadaverin*, $NH_2(CH_2)_5NH_2$ albuminoitlerin çürümesinden meydana gelir. Bu seride en basit D. *etilen-diamin*, $NH_2\text{-}CH_2\text{-}CH_2\text{-}NH_2$ dir. Bu cisimler bir hayli kuvvetli bazlar olup iki molekül asit karşısında hemen tuz meydana getirirler. Aromatik seride ise D. orto, meta ve para D. olarak ve birbirinden ayrı özel nitelikleri bulunan üç türe ayrılır. Aromatik D. in en basitinin bu üç türüne birden toplu olarak *fenilendiamin* adı verilir.

DİAMİNOFENOL (Fr. Diaminophénol), dinitrofenolün indirgenmesiyle elde edilen billursal bir madde (Yanlış olarak *diamidofenol* de denir). Formülü $HO\text{-}C_6H_3(NH_2)_2$ olan D., klorhidrat ya da *amidol* denen madenimsi yansımalı ince kristaller halindeki şekliyle fotoğrafçılıkta kullanılır: Sodyum sulfit ya da biraz sodyum bisulfit katılmasiyle kuvvetli bir açınlama banyosu meydana getirir.

DIAMOND [*dąymînd*] **BURNU,** Havaii adalarından Oahu adasının güneydoğu kıyısında ve Honolulu'nun 8 km güneydoğusunda bir yanardağ krateri. Deniz yolu ile Honolulu'ya gidilirken dikkate çarpan bir noktadır. Kraterin çapı aş. yu. 11/16 km dir. En yüksek noktası 250 m dir.

DIAMOND [*dąymînd*] **BURNU,** Kanadada, Quebec şehrinin doğu ucunda denize doğru uzanan bir sağrı. 100 m yüksekliğindeki bu sağrıda şehrin kalesi yer almaktadır.

DIAMOND [*dąymînd*] **DAĞLARI (Diamond Mountains)**: 1. Amerika Birleşik Devletlerinde, orta Nevada'nın doğusunda bulunan sıra dağlar. Elko kontluğunun güney-güneybatısından güneye doğru Eureka ve White Pine countyleri arasındaki sınır boyunca uzanır.

2. Kore'de bulunan sıra dağlar (Kore dilinde: Kumgangsan [b. bk.], Japonca Kon-Gosan).

DIAMOND HARBOUR [*dąymînd hąrbîr*], Hindistan'da, Bengal koyunun batısında, Hooghly ırmağı ağzına yakın bir yer. Deniz yollarında işleyen gemilerin ırmaktan girip 70 km içeride bulunan Kalkuta'ya doğru yollandıkları zaman ilk karşılaştıkları liman burasıdır. Gümrük yoklaması burada yapılır.

DİAN, batı Afrikada, Fil Dişi Kıyısı'nın doğu bölümünde, Lobi kavminin oturduğu bölgenin kuzeyinde yaşayan ve Sudan dili konuşan bir kavim. Sayıları 10 000 kadar olan bu insanlar, kabîle dışı evlenmeler yapan gruplar halinde yaşamakta, toprağı çapa ile işlemekte ve başlıca darı ekmeği ile beslenmektedirler. D. ların % 80 i Müslümandır.

DIANA, 1863 te Luther'in keşfetmiş olduğu 78 numaralı küçük gezegen.

DIANA, Romalıların, çok eski çağlarda Yunanlıların Artemis (b. bk.) i ile bir tuttukları bir İtalya tanrıçası. İtalya yarımadasında oturanların ilkel D. sı, şair Catullus'un dediği gibi, vahşi tabiata, dağlara, ormanlara, ıssız yerlere ve çağıldayarak akan derelere hükmeden bir tanrıça olarak görünmektedir.

D. ya olan dinî saygı İtalya yarımadasının çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Sabinlerin, Capoua yakınında, Tifata tepesinde hüküm süren bir D. ları vardır. Ama en ünlüsü, Albain tepelerinde, Nemi (Lat. Nemorensis Lacus) gölü yakınında zengin bir tapınağı olan Latium D. sıydı; onun rahibi olmak için belli bir ağacın bir dalını kırmak ve görevli rahibi öldürmek gerekti.

Nemi'de, D. nın mitolojik rahibi olup aynı zamanda tanrıça ile kutsal bir çift meydana getiren Virbius adında bir tanrıya da tapılırdı. 13 ağustos günü Nemi'de bunların şerefine büyük gece eğlenceleri düzenlenir, kadınlar başlarında gül çelenkler, ellerinde meşaleler sokaklarda dolaşırlardı. Bu vesileyle av köpeklerine saygı gösterilir, ama D. tarafından korunan av hayvanlarına da dokunulmazdı. D. aynı zamanda verimliliğin de tanrıçasıydı; D. Lucina doğum ağrılarını yatıştırırdı.

DIANA: Suriye'de Ras Şamra'da bulunan ana tanrıça (M. Ö. XV. yüzyıl; Louvre Müzesi, Paris)

D. kültü bir süre Latium'da siyasî önem de kazandı. Latin konfederasyonu üyeleri onun Roma'da Aventin tepesi (Mons Aventinus) ndeki tapınağında toplanırlardı. Bu tapınak, tanrıçanın Roma'daki tapınaklarının en büyüğüydü; Servius Tullius tarafından yapılmış, imparatorluk çağının başlarında onarılmıştır.

DIANE DE POITIERS [*dian dî puatie*] (1499-

DIANE DE POITIERS

1566), Fransa kralı II. Henry'nin metresi. Eure - et - Loire departmanında bulunan Anet şatosunda ölmüştür. İlk kocası Louis de Brézé'nin ölümünden sonra 1536 dolaylarında kendisinden 18 yaş küçük olan veliaht Henry'nin metresi olmuştur. Henry, tahta çıktıktan sonra D. P. yi Valentinois düşesi yapmıştır. D. P. Katoliklerin aşırı bir taraftarı idi. II. Henry'nin ölümünden sonra kraliçe Catherine de Medicis, D. ı saraydan uzaklaştırmıştır.

DIANE DE VALOIS [*dian dı valua*] **ya da DIANE DE FRANCE** [*dian dı frãs*] (1538 - 1619), Fransız prensesi. Piemonte'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransa kralı II. Henry, veliahtlığı sırasında Filippa Duco adında Piemonteli bir kızla sevişmiş ve D. V. dünyaya gelmişti. II. Henry kızını çocukken Fransaya aldırmış, kral olur olmaz nüfusuna geçirtmiş ve 1553 te Parma dukasının oğlu, Papa III. Paulus'un da torunu olan Castro dukası Horace Farnese ile evlendirmiştir. Altı ay sonra kocasını kaybeden D. V., 1559 da mareşal François de Montmorency ile evlenmiş, yirmi yıl sonra da yeniden dul kalmıştır. Sarayda ağırbaşlılığiyle ün alan D. V., 1582 de Angoulême dukalığının başına geçmiş, 1589 da da III. Henry ile Henry de Navarre'ın arasını bulmağa çalışmıştır.

DIANTHUS (Bot.): bk. KARANFİL.

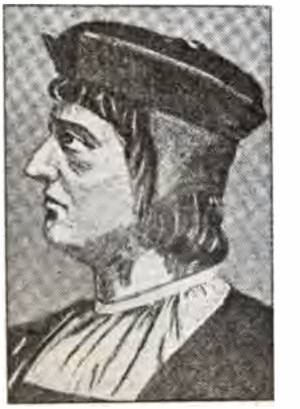
DIANTHUS BARBATUS (Bot.): bk. HÜSNÜ YUSUF.

DIAPENSIACE (Diapensiase), 6 cins ve 12 türü ile kuzey yarım küresinin alpin ve arktik bölgelerde yetişen bodur ve daima yeşil ağaççıklar. *Diapensia himalaica*, Himalayalarda yetişen küçük bir ağaççıktır. *Diapensia lapponica*, İskandinav ülkeleri ve Avrupada yetişen bir türdür.

DİAPENTE, eski Yunan müzik kuramında bir deyim. Ortaçağ ve Rönesans müzik bilginleri bu deyimi bir *tam beşli*'yi belirtmek için kullanmışlardır.

DIAS [*diıs*], **Antonio Gonçalves** (1823 - 1864), Brezilyalı şair. Caxias (Maranhão) da doğmuş, Guimarães (Maronhão) kıyısındaki bir deniz kazasında ölmüştür. Brezilya edebiyatında romantizm devrinin ilk büyük lirik şairidir. İdeal İndianizmin temsilcilerindendir. Başlıca eserleri: *Primeiros cantos* (İlk şarkılar) [1846]; *Segundos cantos* (İkinci şarkılar) [1848]; *Sextilhos de Frei Antão* (Rahip Antão'un altı notalı motifleri) [1848]; *Os Tymbiras* [epik şiirler, 1857], *Ultimos cantos* (Son şarkılar) [1850].

DIAS [*diıs*] **ya da DIAZ, Bartolomeu** (aş. yu. 1450 - 1500), Portekizli gemici. Algrave'de doğmuş, Ümit Burnu açıklarında ölmüştür. Lizbon'da Alman kozmografyacısı Martin Behaim'ın öğrencisi olan D., 1486 da Portekiz kralı II. João tarafından, Diogo Cam'ın Afrika kıyılarında, Kongo'nun güneyinde yaptığı araştırma gezilerini ileri götürmekle görevlendirilmişti; amacı Rahip Jean'ın ülkesine varmak için bir deniz yolu bulmaktı. Farkında olmadan Afrika kıtasının güney burnunu aştı (1487); önce Algoa koyuna, sonra da Rio do Infante (Great Fish River) ye vardı. Ancak, gemicileri kendisini dönmeğe zorladığından, kıyı sıra geri döndü ve böylece, kral II. João'nun sonradan Ümit Burnu (Cabo de Boa Esperança) adını verdiği Fırtınalar Burnu (Cabo Tormentoso) nu buldu. 1488 de Lizbon'a dönen D., 1497 de Vasco de Gama (b. bk.) ile, 1500 de de Cabral (b. bk.) ile Hindistan'a gitmiştir. Bu ikinci yolculuğunda gemisi batarak ölmüştür.

B. DIAS

DIAS [*diıs*], **Henrique** (aş. yu. 1600 - aş. yu. 1662), Brezilyalı general. Recife (bugün: Pernambuco) de doğmuş, orada ölmüştür. Azat edilmiş bir zenci köle olan D., üstün yetenekleri sayesinde 1639 da zencilerden meydana gelmiş bir alayın başına geçmiştir. Holandalıları Brezilyadan kovmakla sonuçlanan savaşta büyük başarılar kazanmıştır (1630 - 1654).

DİASETİL (Fr. Diacétyle), formülleri $CH_3 — CO — CO_3 — CH_3$ olan a — asetorları serisinin baş adı. *Dimetil glioksal* ve *butandiyon* adlariyle de anılır.

D., sarı renkte ve 88 C° e doğru kaynayan bir sıvıdır. Nitrik oksidasyon ya da izonitroz türevinin hidroliziyle metiletil ketondan elde edilir. Esans yağlarında (haşhaş ve kimyon yağları) ve kokusunu verdiği tere yağında D. e rastlanır.

DİASETİLEN (Fr. Diacétyléne), formülü $CH \equiv C — C \equiv CH$ olan, diasetilen — dikarboksilik asidin ayrışmasından elde edilen, gaz halinde hidrojen karbürüne yerinde olmayarak verilen ad. D. *butadin* adiyle de anılır.

DİASETİN (Fr. Diacétine), bir glikol'ün ya da bir triyol'ün diesteri. Formülü aşağıda yazılı iki D., gliserin'in karşılığıdır : $CH_3 — CO_2$ $CH_2 — CH$ $(OCO — CH_3) — CH_2$ OH; $CH_3 — CO_2$ $CH_2 — CHOH — CH_2$ $OCO — CH_2$.

DİASİA, eski Yunanistan'da, Atina'da yeraltı tanrısı Zeus Meilikhios'u kutlamak için yapılan çok eski törenler. Güneş battıktan sonra adaklar kurban edilirdi.

DİASİT (Fr. Diacide; **Biasit** [Fr. Biacide] de denir), iki asit fonksiyonu olan cisim. Organik kimyada D. lerin iki COOH grupu vardır. Yağlar serisinde doymuş ve doymamış D. ler (etilenik, asetilenik) olarak sınıflandırılır. İki fonksiyonun birbirine göre olan durumu göz önüne alınıp iki karboksilin birbirine yaklaşık ya da 1, 2, 3, v. b. karbon atomiyle ayrılmış olmasına bakılarak α, β, γ, δ D. leri birbirinden ayırdedilir. D. α, oksalik asit $HOCO — CO_2H$ tır. Başka doymuş D. lere verilen basit adlar şunlardır:

Malonik	: $HOCO — (CH_2) — CO_2H$
Süksinik (kehribar)	: $HOCO — (CH_2)_2 — CO_2H$
Glütarik	: $HOCO — (CH_2)_3 — CO_2H$
Adipik	: $HOCO — (CH_2)_4 — CO_2H$
Pimelik	: $HOCO — (CH_2)_5 — CO_2H$
Süberik	: $HOCO — (CH_2)_6 — CO_2H$

Bu cisimlerin birçok üst homologları bilinmektedir. Oksalik ve malonik asit kararsızdır ve kolayca bir defa dekarboksile olur, yani CO_2H yi kaybeder. Süksinik ve glütarik grupu D. lerinin özelliği, tek moleküllü anhidritler meydana getirmesidir. Adipik, pimelik ve süberik grupunun D. leri ve üst D. ler, kalsiyum tuzlarının damıtılması yoluyla ya da esterleri üzerine sodyumun etkisiyle kapalı zincirler meydana getirir.

En çok tanınan etilenik D. ler, formülü HOCO — CH = CH — CO_2 H olan sis — trans izomerileri bulunan fümarik ve maleik asitlerdir.

Mezakonik ve sitrakonik asitler sadece metil gruplaşması bakımından başkalık gösterir. Glütakonik asit, δ grupundan etilenik bir D. tir.

Asetilenik D. lerden en çok kullanılanı asetilendikarboksilik asittir.

Aromatik seride benzen (benzol) in üç türevi, ftalik (orto), izoftalik (meta), tereftalik (para) asitlerdir. Başka köklerden (naftalin, antrasen v. b.) ve karmaşık köklerden türeyen D. ler bilinmektedir. Piridin - kinolein - dikarboksilik asit gibi.

DİASPOLİS, Akçakoca kasabasının eski adı. Bk. AKÇAKOCA.

DİASPORA (Yun. = dağılma), herhangi bir dinî inancın yaygın bulunduğu bölgelerde dağınık olarak yaşayan değişik bir inanca sahip kişiler ya da bu kişilerin yaşadığı bölgeler. Meselâ Katoliklerin yaşadığı bölgelerde bulunan Protestanlara Protestan D. sı denir.

DIASTASE: bk. DİYASTAZ.

DİASTOPORA (Paleontoloji), Diastoporide (Diastoporidae) ler familyasından Briozoa (Bryozoa) lar cinsinden yapraksı yığınakları kapsayan bir tipi. Çoğunluğu ikinci zamanın Jura ve Kretase devirleriyle üçüncü zamana ait fosiller olan birçok çeşitleri vardır.

DİATESSARŌN (Yun. *dia tessaron* = dördün içinden, tam şekli = *dia tessaron Euangelion* = dört İncil'in içinden çıkarılmış İncil): 1. Dört ayrı İncil'in birleştirilmiş en eski şekli. D. nın Suriye'de Tatianos tarafından 170 yıllarında Süryanî dili ile yazıldığı sanılmaktadır. Suriye bölgesindeki kiliselerde VI. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Orijinal metin kaybolmuştur. Daha sonraki yıllara ait çevirmelere ve tefsirlere dayanılarak (özellikle Arapça, Ermenice ve Orta Felemenkçe) orijinal metni yeniden ortaya koymak mümkün olabilmektedir. D. un Yunancası da vardı. Yunanca yazılı İnciller'inde bu metnin etkisi açıkça görülmektedir. Latince D. Ortaçağda yapılan Evangeliumlar'ın birleştirilmesi yolundaki temel olmuştur.

2. Ortaçağ ve Rönesans müzik bilginlerine göre eski Yunan musikisi kuramında (do - fa) tam dörtlüsü.

DIATOME (Bot.): bk. SİLİSLİ ALGLER.

DİATRİBE (Yun., Fr. Diatribe), acı ve şiddetli yergi. Yazısı önceleri öğretmenle öğrencileri arasında bir felsefe teması üzerinde sadece bir konuşma (diyalog) olan D., M. Ö. II. yüzyıldan başlayarak Yunanistan'da karmaşık bir edebiyat türü halini almış ve kinizm okuluna bağlı dilenci filozoflar tarafından verilen ahlâk dersleri şekline bürünmüştür. Bu dersler, sistemli hiçbir doktrini tutmaksızın hiçbir şeye bağlanmamayı, alın yazısına boyun eğmeği salık verir, eski bilgicilerden kalma güzel konuşma sanatına, ibret verici fıkralar ve remizli masallarla ünlü kişilerin özdeyişlerini ve özellikle dinleyici ile konuşmacı arasında geçen ve acele cevaplanması gereken kısa sorulara dayanan, kimi zaman ciddî, kimi zaman eğlendirici birtakım uydurma konuşmalar katardı. Kiniklerin D. si, Roma imparatorluğunun sonuna kadar itibar gördü. Seneca bile ahlâk kitaplarında bu usulü benimsedi; aynı usul Stoacıların propagandasını ve Hıristiyanların vaızlarını etkilemiştir. XVI - XVII. yüzyıllarda birçok bilginler, edebiyat ya da tanrıbilim üzerine yaptıkları tartışmaları *Diatribae* adı altında yayınlamışlardır. Kelimeyi bugünkü «acı ve şiddetli yergi» anlamına ilk kullanan Voltaire olmuş (1734), bu deyimi birçok risalelerine başlık yapmıştır: Maupertuis'yi yermek için 1752 de yazdığı *Diatribe du docteur Akakia, médecin du Pape* (Papa'nın hekimi Doktor Akakia diatribe'i) gibi.

DİAULOS, eski Yunanistan'da, stadyomun bütün uzunluğunca koştuktan sonra, sınır taşı etrafında dönüp ters yönde koşarak eski yerine varmaktan ibaret olan çifte yarış.

DÍAZ [*dias*], **Adolfo** (doğ. 1874), Nikaraguali politika adamı ve geçici devlet başkanı (mayıs - ekim 1911). Başkan Luis Mena'nın ayaklanmasını bastırmış, başkan seçilmiş (1913 - 1916), 1925 te general Emiliano Chamorro Vargas ile birlikte hükümeti devirerek iktidarı ele geçirmiş, ayaklanmaya karşı Amerika Birleşik Devletlerinden yardım istemiş, bu memleketten gönderilen askerî birlikler sayesinde Sardino'nun yönettiği ayaklanmayı bastırmıştır (1927).

DIAZ [*diats*], **Armando, Duca della Vittoria** (Zafer dukası; 1861 - 1928), İtalyan mareşali. Napoli'de doğmuş, Romada ölmüştür. 1913 te Trablus savaşında yaralanmış, 1914 te general olmuş, 1915 te Cadorna'nın genel karargâhında harekât şubesi başkanlığına getirilmiş, Carso savaşı başarısiyle Gorizia önündeki zaferde büyük ölçüde payı olmuştur. 1916 da 49. tümeni, arkasından da 23. kolorduyu yönetmiş, Isonzo'da savaşmıştır. 24 ekim 1917 de Caporetto bozgunu yüzünden birliklerini aşağı Piave'ye çekmiştir. Başkomutan olarak 6 kasımda Codorna'nın yerini alan D., İtalyan ordularının Piave ile Vittorio Veneto (1918) da zafer kazanmalarını sağlamıştır. Birinci Mussolini hükümetinde millî savunma bakanlığına getirilen D., 1924 te mareşal olmuştur.

A. DIAZ

DIAZ [*dias*], **Porfirio** (1830 - 1915), Meksikalı devlet adamı. Oaxaca'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Beyaz ve Kızılderili melezidir. General olarak Kaiser Maximilian'a karşı savaşmıştır. 1877 - 1880 ve 1884 - 1911 yılları arasında cumhur başkanlığı yapmıştır. Memleketi bir diktatörlük rejimi ile yönetmiş, iktisadî kalkınmayı hızlandırmıştır. Petrol araştırmaları için Kuzey Amerikan sermayesinin Meksika'ya girmesine izin vermiş, böylece Amerikan sermayesinin, Meksika'nın iktisadî havatında hâkim rol oynamasına yol açmıştır. 1910 da çıkan bir ayaklanma üzerine 1911 de çekilmiş ve son yıllarını Avrupada geçirmiştir.

P. DIAZ

DIAZ DE LA PEÑA [*dyaz dı la pęnya*], **Eugène Emile** (1837 - 1901), Fransız bestecisi. Pariste doğmuş, Coleville'de ölmüştür. Besteleri arasında *Le roi Candaule* (Kral C.) [1865]; *La coupe du roi de Thulé* (T. kralının kupası) [1867] ve *Benvenuto Cellini* (ad) [1890] operaları ve şarkılar vardır.

DIAZ DE LA PEÑA [*dyaz dı la penyą*], **Narcisse Virgile** (1807 - 1876), İspanyol asıllı Fransız ressamı. Bordeaux'da doğmuş, Mentone'de ölmüştür. Barbizon ekolü

N. V. DIAZ DE LA PEÑA: «Orman yolu» (detay; Louvre Müzesi)

ressamlarındandır. Romantik tabiat parçalarını, orman kuytularını yansıtan manzara resimlerinde canlı renkli kadın gruplarını işlemiştir. Louvre Müzesinde 30 dan fazla tablosu vardır: *La fée aux perles* (İncili peri), *Chiens dans la forêt* (Ormanda köpekler), *Venus et Adonis* (V. ile A.), *Femme orientale* (Doğulu kadın) v.b. gibi. Bk. BARBİZON MEKTEBİ.

DÍAZ DE SOLIS [*dįath de sǫlis*], **Juan** (ölm. 1516), İspanyol denizcisi. Lebrija (Seville) da doğmuştur. 1508 ve 1509 da Pinzón ile birlikte Güney Amerikanın kuzey ve doğu kıyılarında araştırmalarda bulunmuştur. İspanya'ya dönüşünde kralın gözünden düşmüşse de, Büyük Okyanusun Balboa tarafından bulunmasından sonra 1515 te kendisine Amerikanın güney kıyısından dolaşarak Panama'ya ulaşma görevi verilmiştir. Böylece, bir deniz geçidi sandığı Rio de la Plata'yı bulmuşsa da, yerlilerin eline düşmüş ve öldürülmüştür.

DÍAZ DEL CASTILLO [*dįath del kastįlyo*], **Bernal** (aş. yu. 1500 - 1581), İspanyol tarihçisi. Medina de Campo'da doğmuş, Guatemala'da ölmüştür. 1519 - 1521 yılları arasında Cortez'in yanında Meksika seferine katılmış ve *Historia Verdadera de la Conquista de la Nueva España* (Yeni İspanya fethinin gerçek tarihi) adlı eserini yazmıştır. D. D. C., Guetemala'da daimî danışmanlık görevinde bulunuyordu.

DÍAZ MIRÓN [*dįas mirǫn*], **Salvador** (1853 - 1928), Meksikalı şair. Veracruz'da doğmuş, orada ölmüştür. Kendi kusursuz nazmı ile olduğu kadar Darío ile Chocano'ya yaptığı etki ile de ün kazanmıştır. Eserlerini *Poesias* (Şiirler) [1866] ve *Lascas* (Taş yongaları) [1901] adlı ciltlerde yayınlamıştır. En tanınmış şiiri *A gloria* (Şan ve şerefe) adını taşır. Memleketini modernleştirmeye yönelen hareketin en seçkin temsilcilerinden biri olan D. M., Porfirio Díaz'ın diktatörlüğüne karşı olduğu için uzun süre Kuba'da sürgün hayatı yaşamıştır.

DIAZ RODRIGUEZ [*dįas rothrįges*], **Manuel** (1864 - 1928), Venezuela'lı yazar. Caracas (Venezuela) ta doğmuş, New York'ta ölmüştür. Gezi yazıları, romanlar, felsefe ve edebiyat üzerine denemeler yazmıştır. İspanyaya büyük sevgisi vardır (Góngora mistisizmi). İnsanlık görüşü kötümser ve yergicidir. Venezueladaki yenici akımın en ünlü temsilcisi sayılır. Başlıca eserleri: *Cuentos de color* (Renkli hikâyeler) [aş. yu. 1898]; *Idolos rotos* (Kırık putlar) [1901]; *Sangre patricia* (Aristokrat kanı) [1902]; *Camino de perfección* (Kusursuzluk yolu) [1907].

DİAZİN (Fr. Diasine) **LER,** piridin'in bileşiminde bulunan CH gruplarından biri yerine bir azot geçmesi ile meydana gelen üç izomere verilen genel ad. Bu izomerlere aynı zamanda *pirimidin* (α — diyazin), *pirimidin* (β — diyazin) ve *pirazin* (γ — diyazin) adları da verilir.

DİAZO REAKSİYONU, belirli bazı hastalıklarda, diazo sülfanilik asit ile kırmızı renk veren aromatik maddelerin varlığını tesbit etmek üzere yapılan idrar testi (P. Ehrlich). Tifo, tifüs, ak ciğer yangıları, lohusa humması, kızamık ve ak ciğer vereminin teşhisi bulgusu bakımından önem taşır

Sülfanilik asit, bu reaksiyonu histidin ve tirozin ile verir. Bu reaksiyon aynı zamanda bilüribin ile de ortaya çıkar.

DİAZOAMİNOBENZEN (Fr. Diazoaminobenzène) **ya da DİAZOAMİNOBENZOL,** formülü aşağıda yazılı madde:

$$C_6H_5N = N - NH - C_6H_5$$

96° C de ergiyen bu madde, benzen - diazonyum'un anilin üzerine yoğunlaştırılması ile elde edilir. Kolaylıkla aminoazobenzen haline geçer. Benzen - diazonilin ve diazobenzen anilin adlariyle de anılır.

DİAZOASETİK (Fr. Diazoacétique), kararsız bir aside verilen ad. Formülü: $N_2CH - COOH$. Bunun esterleri, nitrö asidin etil glikokalat üzerine etkimesi ile elde edilir. D. esterleri çok aktiftir. Bileşiminde mobil bir hidrojen «AH» vardır. Bunlar, azotu bırakarak ve onun yerine A ve H yi tesbit ederek ayrışırlar. Meselâ: Tuz asidi, etil diazoasetat'ı azot ve etil klorasetat'a ayrıştırır.

DİAZOBENZEN (Fr. Diazobenzène) **ya da DİAZOBENZOL,** formülü $C_6H_5 - N \equiv N$ olan, tek değerli maddeye verilen temel ad. Bunun tuzları nitrö asidin asit bir ortamda anilini etkilemesi ile elde edilir (örnek: Diazobenzen klorür $= C_6H_5 - N(Cl) \equiv N$).

DİAZOİMİD (Fr. Diazoimide), azothidrik asidin $R - N_3$ genel formülündeki eterlerine verilen cins adı. D. ler, sarı renkte ve boğucu kokulu sıvılar olup ısı etkisi altında patlar. Bu anlamda *azid* ve *diazoimin* terimleri de kullanılır.

DİAZOL, 2 atomu azot olan, 5 atomlu heterosiklik çekirdek.

DİAZOLAMA (Fr. Diazotation) [Kimya], aromatik bir amini, nitrö asit etkisi ile bir diazonyum tuzuna (diazotiklere) çevirme işlemi.

DİAZOMETAN (Fr. Diazométhane), formülü CH_2N_2 olan, sarı renkte, deride kabarıklar yapan zehirli bir gaz. Hidroksilaminin metildikloramine etkisiyle meydana gelir. *Azimetilen* adiyle de anılır.

D. metilizasyon (bir hidrojen atomunun yerini CH_3 ün alması) etkenlerinin en kuvvetlisidir. Asitleri kolayca metilik esterler haline getirir; hattâ etkisini aldehit fonksiyonunun az hareketli hidrojenine kadar genişleterek bunu metilketon fonksiyonuna çevirir. Bu reaksiyonlar ile azot da açığa çıkar.

DİAZONYUM (Fr. Diazonium), formülü ArN_2 olan ve tuzları diazonyum (meselâ benzen - diazonyum klorürü $C_6H_5N_2^+$, Cl^-) olarak adlandırılan, diazoik türevlerde rastlanan kök.

DİAZONYUM (Fr. Diazonium) **TUZLARI (Diazoikler),** nitrö asidin primer arilaminlere etkisiyle meydana gelen bileşiklere verilen ad.

Peter Griess tarafından 1858 de bulunan diazoik tuzların genel formülü $ArN_2^+ Ac^-$ dir. Ar, bir aril kökünü (meselâ: C_6H_5) ve Ac bir asit artığını (Cl, SO_4 v. b..) gösterir. Bunlara diazoik adı da verilir. D. T. eriyik ya da kristal halinde hazırlanabilir. Birinci halde arilamin sulandırılmış bol asit içinde eritilir ve üzerine azar azar sodyum nitrit eriyiği dökülür. Genel olarak ısının 5 C° yi geçmemesi uygundur. Diazonyum tuzu eriyebilen bir tuzdur. Kristal halinde elde etmek için baz alkolde eritilir ve bir nitrö eteri ile etkilendirilir. Diazoik tuzlar renksizdir, ancak havada esmerleşir. Alkol ve eterde az erir. Kararsızdır ve patlayarak ayrışabilir. Değişme olayları eriyik üzerine etkide bulunduğundan genel olarak bileşik, eriyikten ayrılmaz.

D. T. zayıf kararlılıkları dolayısiyle çok ilgi çekici reaksiyonlar gösterir. Aracılıklarından ötürü bir arilaminden öteki fonksiyonlara geçilebilir. Bunun gibi, diazonyum tuzu alkol tarafından Ar H karbürünü meydana getirmek üzere indirgenebilir. Su ile kaynatılarak Ar OH fenolünü meydana getirir. Hidrositlerin tek değerli bakır tuzları ile işleminden ARCl gibi halojen türevleri elde edilir. Tek değerli bakırın siyanürü bunları Ar CN nitriline dönüştürür. Bütün bu reaksiyonlar ile birlikte azot da açığa çıkar.

İndirgenler, diazoik türevleri $Ar-NH-NH_2$ hidrazinlerine çevirirler. Bu maddelerin en önemli uygulama şekli, arilaminler ya da fenoller aracılığı ile yoğunlaştırılarak azoik renk verici maddelere dönüştürülmesidir (Diazo boyaları).

DİBA, bir çeşit değerli ipekli kumaş. İlk çıkış yeri İç Asyadır. D. sonraları Avrupada da dokunmaya başlanmıştır. Altın, gümüş, sırma tellerle dokunanlarına *sündüs* denilirdi. D. renk bakımından alacalı olup iri çiçek motifleriyle süslenirdi. Elbise, perde ve döşeme işlerinde kullanılırdı. Boyası iyi, süsleri uyumlu, ipeği ince, dokuması tok, rengi parlak, tartıda ağır olan ve perdahında hiçbir yanık ve kavrukluk olmayan D. lar en çok tutulanlarıdır. Bu nitelikleri bulunmayan D. lar âdi sayılırdı. Eskiden, özellikle saraylıların en çok kullandıkları kumaş D. idi. Avrupada yapılanlarına genel olarak *Frenk D. sı*, Hindistanda dokunanlarına *Hint D. sı*, Venedikte dokunan çeşidine de *Venedik D. sı* denirdi. Eskiden İstanbulda dokunan *al D.* ve *Heft renk* (yedi renk), *Acem D. sı*, *Frengi* ve nakışlı *mor D.*, *güllü D.* ün almış çeşitleridir.

DİBANG ya da DİBONG Brahmaputra ırmağının ana kollarından biri. Assam bölgesindeki Kangri Karpo geçidinden yola çıkarak güneye doğru akar, Sadiya'nın doğusunda Brahmaputra'ya ulaşır. Uzunluğu 190 km dir.

DİBAY (Coğ.): bk. DUBAY.

DİBBUK ya da DYBUK (İbranca = yapışma), ileri zamanların Yahudilerine göre, canlı bir kişinin vücuduna giren bir ölü ruhuna verilen ad. Bu ruhun, girdiği vucuttan ancak birtakım dualar ve efsunlarla kovulabileceği sanılırdı. D. temsil edilmesi, XVI. yüzyıldan beri halkın ruhlarla münasebet kurma inançlarında önemli bir yer tutmuştur (Ansky, Yidiş [Jiddisch] denilen Almancadan bozma Yahudice ile *Der Dybbuk* [1916] adlı bir dram yazmıştır. Bu eser 1922 de Almancaya çevrilmiştir).

DIBDIN, Charles (1745 - 1814), İngiliz piyes yazarı ve bestecisi. Southampton'da doğmuş, Londra'da ölmüştür. On beş yaşında şarkıcı aktör olarak sahneye çıkmış, birçok dram ve opera yazmış, bunların bazılarının musikisini bestelemiş, bazılarını da oynamıştır. Başlıca piyesleri; *The Waterman* (Saka) [1774]; *The Quaker* (operet) [1775]; *The Seraglio* (Saray) [1776]; *The Comic Mirror* (Gülünç ayna) [1777]. Şarkılarından *Tom Bowling* (ad) anılabilir.

DIBDIN, Thomas Frognall (1776 - 1847), İngiliz bibliyografı. Kalküta (Hindistan) da doğmuş, Kensington (Londra) da ölmüştür. Althorp'ta Spencer Kontunun kitaplıkçısı olmuştur. Başlıca eserleri: *Bibliomania* (Kitap deliliği) [1809]; *Typographical Antiquities of Great Britain* (Büyük Britanya'nın tarihî baskıları) [1810 - 1819].

DİBEK, içinde herhangi bir nesneyi dövmek için ağaç, taş ya da madenden yapılmış büyük havan. D. lerde daha çok kahve, pirinç, karabiber gibi şeyler dövülür. Ağır ve büyük oldukları için çoğu zaman dibi toprağa ya da duvar içine gömülür. Böylece D. evin, dükkânın belli yerinde yer değiştirmeden durur. Eskiden konak ve sarayların başlıca eşyalarından olan D. şimdi önemini kaybetmiştir. Bugün D. in işini elektrikli makineler görmektedir. Bugün daha çok ve pek büyük olarak köylerde taştan yapılan D. değerini korumakta olup içinde bulgur, yarma, keten, kenevir gibi şeyleri döverek ev yiyecekleri ve sanayide kullanılan tohumlar elde edilir.

DIBELIUS, Otto (doğ. 1880), Lutherci Alman din adamı ve tanrıbilimcisi. Berlin'de doğmuştur. Hitlerciliğe karşı koyanlarla iş birliği ettikten sonra, 1945 te Berlin piskoposluğuna atanmış, Almanya'da Luther mezhebi yönetim kurulunun başına getirilmiş (1949), piskoposlar kurulunun başkanlarından biri olmuştur. 1960 ta Alman Demokratik Cumhuriyeti hükümeti tarafından hakkında bir kovuşturma açılmışsa da, Luther kilisesi ruhanî meclisi 2 ye karşı 97 oyla piskoposa güvenini belirtmiştir.

DİBENAMİN (Fr. Dibénamine), dibenzilkloretilamin; sempatik sinir sisteminin ve adrenalinin kan dolaşımına olan etkisini gideren bir madde.

DİBENZİL (Fr. Dibenzyle), formulü C_6H_5 —CH_2 —CH_2 —C_6H_5 olan hidrokarbür. Simetrik difeniletan ve bibenzil adlariyle de anılır.

D. 52 C° de ergir, 284 C° de kaynar. Sodyumun benzil klorür üzerine etkisiyle, susuz alüminyum klorür karşısında benzen üzerinde etilen klorürün yoğunlaşmasiyle ya da stilbenin ve benzoinin hidrojenleştirilmesi ile elde edilir. Pirojenasyon ile bir stilben ve tolüen (toluen) karışımı meydana getirir.

DİBETU, Afrikanın tropik bölgesinde yetişen, Tespihağacıgiller (Meliaceae) familyasından, Lovoa cinsinden bir ağacın tahtası. Açık kestane renginde damarlı kerestesi, çok iyi işlendiğinden özellikle ince mobilya yapımında kullanılır. Bu ağaca gri akaju ya da Gabon cevizi adları da verilir.

DİBİÇ, İvan İvanoviç [Kont] (asıl soyadı: **Diebitsch**; 1785 - 1831), Alman asıllı Rus feldmareşali. Grossleipe (Silezya) de doğmuş, Pultusk yakınında Kleczewo'da ölmüştür. D., 1806 da Rus ordusunda görev almış, 1813 te tuğgeneral olmuştur. Güvenini kazandığı I. Aleksandr'ı, 1814 te Napoléon'un ordularına hiç aldırmadan Paris üzerine yürümeye razı eden o olmuştur. 1820 de tümgeneral olan D., I. Nikolay'a sadakatle hizmet etmiş, 1825 te onu çeşitli komplolara karşı korumuştur. 1828 - 1829 Türk - Rus harbinde Tuna'yı aşmış, Varnayı almış, Kuleviçi'de Türk ordusunu yenmiş, Edirneyi ele geçirmiş, İstanbul üzerine yürürken barış imzalanmıştır. Çar, kendisine hem feldmareşallik rütbesini hem de «Balkanları aşan» anlamına gelen Zabalkanskiy adını vermiştir. 1831 Polonya ayaklanmasında I. Nikolay tarafından 100 000 kişilik Rus orduları başkomutanlığına atanan D., Polonyalıları Grochow ve Ostrolenka'da bozguna uğratmıştır.

Dİ'BİL (765 - 861), Benî Huzâa kabîlesinden bir Arap şairi. *Kitabu'l - Ağanî'de* adına, şiirlerine ve onunla ilgili olaylara çok rastlanır. Asıl adı çeşitli kaynaklarda başka başka geçmektedir. Künyesi, Ebu Ali b. Râzin b. Süleyman b. El Huzâa'dır.

Kûfede doğduğu söylenir. Bir süre düzensiz bir hayat geçirmiştir. Sonra Bağdada gelerek o günün tanınmış şairi Müslüm b. Velidden şiirle ilgili bilgileri öğrenmiştir. Abbasî halifesi Harunu' Reşid'in sarayında bulunmuş, bir ara Toharistanda Simincin kasabasına müdür olarak gönderilmiştir. Oradan hacca gitmek üzere ayrıldıktan sonra, Mısırda valilik etmekte olan hemşerisi El Muttalib b. Abdullahın yanına gitmiştir.

D. bir söylentiye göre, yazdığı hicviyelerden dolayı koruyucusunun gözünden düşmüş ve işinden çıkarılmıştır. Bir süre sonra Iraka döndüğü sırada İbrahim b. Mehdi 817 yılında Abbasî halifesi ilân edilince, D. halife ve genel olarak Abbasî ailesi hakkında çok ağır hicviyeler yazmıştır.

D. hayatı boyunca koyu bir Şiî olarak yaşamıştır. Peygamber soyundan gelen imamlara yazdığı çeşitli övgülerle onlara bağlılığını belirtmiştir. Abbasîleri yermesi, Peygamber soyundan gelen imamların hakkı olan halifeliği Abbasîlerin zorla ellerinden turmuş olmalarından ileri geliyordu. O sıralarda 8. imam olan Musa' Rizaya Me'mun'un da desteğiyle çok büyük saygı göstermiştir. İmamın kendisine hediye ettiği hırkayı kutsal bir armağan olarak saklamıştır.

Şair Ebu Sa'dü'l - Mahzumî ile D. arasında Bağdad halkını uzun yıllar oyalayan tartışmalar olmuş, birbirlerine ağıza alınmayacak küfürler savurmuşlardır. Biri kuzey Araplarını (Nizarî), öbürü güney Araplarını (Kahtanî) tutardı. Sonunda Halife Mutasım kavgaya el koymuş, ağır hicivleri cezasız kalmamıştır. Kuzey Arapları için söylediği bir hicviye dolayısiyle Basra valisi tarafından zindana atılmıştır.

D. hapisten çıktıktan sonra El Ahvaz topraklarına sığınmış, orada bir köyde hicvettiği Malik b. Tavk adında biri tarafından öldürülmüştür. Başka bir söylentiye göre, Basrada 98 yaşında olduğu halde kendi eceliyle ölmüştür.

DİBON (bugünkü adı: **Diban**), doğu Ürdün topraklarında, Arnon ırmağının kuzeyinde bir yer. D., Moab kıralı Mesa'nın buraya diktirdiği zafer sütunu (Louvre Müzesinde) üzerindeki yazıta göre, M. Ö. IX. yüzyılda Moabitlerin eline geçmiştir. D. sonradan büyük devletler tarafından zaptedilmiştir.

DİBRA (Coğ.): bk. DEBAR.

DIBRAKHYS [*dibrahis*] (Yun. *dis* = iki kere, *brakhos* = kısa), eski Yunan nazmında, *pyrrhikhios* adı da verilen iki kısa heceden meydana gelmiş bir vezin (iambos'un yerini tutması bir istisnadır).

DİBROM ETAN (Kim.): bk. ETİLENBROMÜR.

DİBROMİNDİGO, *Murex brandaris* adındaki salyangozdan çıkarılan ve Romalıların erguvanı alarak tanınan boya maddesi.

DIBRUGARH, Hindistan'da (Assam) Dibāng ile Brahmaputra ırmaklarının birleştiği yerin aşağısında, 23 000 kişilik bir şehir. Çay yetiştiren geniş bir bölgenin merkezi olan D., çay sanayii ile tanınır. Brahmaputra üzerinde işleyen gemilerin çıkış limanı olarak canlı bir ticaret merkezidir.

DICENIA SPECTABILIS (Bot.): bk. KIZ KALBİ.

DICENTA [*ditsenta*], **Joaquin** (1863 - 1917), İspanyol yazarı. Calatayud (Aragon) da doğmuş, Alicante'de ölmüştür. Roman ve hikâye yazmış, gazetecilik etmişse de, özellikle tiyatro alanında büyük başarı sağlamıştır. Sosyal dâvaları ele aldığı için piyesleri çok tutunmuştur: *Juen José* (ad) [1895]; *El Lobo* (Kurt) [1913].

DICHEROS BICORNIS (Alm. Doppelhornvogel) (Zoo.): bk. İKİ BOYNUZLU KUŞ.

DICK [*dik*], **George Frederick** (doğ. 1881), Amerikalı hekim. Fort Wayne (Indianapolis) de doğmuştur. 1914 te evlendiği Gladys D. ile birlikte kızıl hastalığının mikrobunu izole etmiş, serumunu yapmış ve bu hastalığa tutulma istidadını belli eden bir test bulmuştur.

Dick, Gladys (doğ. 1881): Amerikalı kadın hekim. Pawne City (Nebraska) de doğmuştur. 1914 - 1936 yıllarında Mc Cormick İntanlı Hastalıklar Enstitüsünde çalışmış ve kızıl hastalığının sebepleri ve tedavisi üzerinde yaptığı araştırmalar için 1933 te kocası ile birlikte Edinburgh Üniversitesi Cameron armağanını kazanmıştır.

Dick testi (kızıl hastalığına yakalanma istidadının ya da ona karşı muafiyetin anlaşılması için): Deri altına 0,1 cc D. toksini (b. bk.) verilmesi sonucunda derinin dar sınırlı olarak kızarması, test yapılan kimsenin daha önceden hemolitik (yani kırmızı kan cisimciklerinin çözünerek hemoglobinlerinin serbest kalması sonucunu doğuran) streptokoklarla bulaşarak aşırı duyarlık kazanmış olduğunu gösterir.

Dick toksini: Kızıl hastalığından izole edilen streptokokların filtratlarında bulunan toksik bir madde. D. testinde ya da kızıl hastalığına karşı aşı olarak kullanılır.

DICKENS [*dịkînz*], **Charles John Huffam** (1812-1870), İngiliz romancısı. Landport (Portsmouth) ta doğmuş, Londra dolaylarındaki Gad's Hall'de ölmüştür. Babası İngiliz bahriyesinde bir memur olan John D., anası Elizabeth Barrow D. idi. D., romanlarının pek iyi bilinen kişileri olan Mister Micawber ile Missis Mickleby'ı, kendi babasiyle anasını örnek alarak anlatmıştır.

D. çocukluğunu Londrada ve Chatham'da geçirmiş, Chatham'daki hayatının canlı anıları *Great Expectations* (Büyük umutlar) ve *Edwin Drood* (ad) adlı romanlarının kaynağı olmuştur. Babası daima borç içinde yaşadığı ve bu yüzden de 1824 te hapse girdiği için, D. henüz on iki yaşındayken bir şiling gündelikle Warren ayakkabı boyası fabrikasına işe konulmuştur. Bu işin ağırlığı ve verdiği utanç duygusu D. için öylesine bir yara olmuştur ki, kendisi en yakınlarına bile bu anılarından pek az söz açmış, fakat *David Copperfield* (ad), *Pickwick Papers* (P. derneği belgeleri) ve *Little Dorrit* (Küçük D.) in bazı bölümlerini bu acı anıların etkisiyle yazmıştır.

Ch. DICKENS

D., babasının durumu geçici olarak biraz düzelince, Mister Jones'ın Klasik ve Ticaret Akademisinde üç yıl daha öğrenim görmüştür. *David Copperfield*'de bu okulun adı Wellington House'dır. D., 1827 de bir avukatın yanına kâtip olarak girmiş, bu görevi ona sonrası için pek çok edebî gereç sağlamıştır. Boş vakitlerini stenografi öğrenmeye ayıran D., bu sayede 1832 de Parlamento muhabiri olarak gazeteciliğe atılmıştır. Aynı yıl Maria Beadnell'e çılgınca tutulmuştur. Sonradan *David Copperfield*'de Dora ve *Little Dorrit*'te Flora Finching olarak gördüğümüz bu kız, genç gazetecinin aşkını umursamayarak onunla ilişiğini kesmiştir. Bunun üzerine bütün gücü ile işine sarılan D., muhabir olarak o kadar büyük bir ün kazanmıştır ki, İngilteredeki bütün önemli toplantıların röportajlarının altında onun imzası aranır olmuştur. D. Boz takma adiyle yazdığı *sketch* (skeç) lerini de aynı yıllarda kaleme almıştır.

1836 da toplu bir halde *Sketches by Boz* (Boz'un skeçleri) adiyle yayınlanan skeçlerin büyük bir başarı kazanması üzerine D., Robert Seymour'un resimlerini çizdiği spor dergisine *Pickwick Papers* (P. derneği belgeleri) adiyle yazılar yazmaya başladı. Derginin ilk sayısı 31 mart 1836 da çıkmış, dört ay sonra Seymour kendini öldürmüş, yerine Hablot Browne geçmiş ve artık dergiyi çekici hale getiren resimler değil, D. ın yazıları olmuştur. İşe Sam Weller'in de karıştırılmasiyle derginin satışı yükselmeye başlamıştır. *Pickwick Papers* 1837 de kitap halinde yayınlanmasından çok önce klasikleşmiş ve yazarı daha çok yazması için boyuna rahatsız edilmiştir.

D., 2 nisan 1836 da İskoçyalı bir avukatın kızı olan Catherine Hegarth'la evlendi, daha çok para kazanmak hırsiyle de muhabirliği bırakarak *Bentley's Miscellany* (B. in çeşitli yazıları) yi çıkarmaya başladı ve bunda henüz *Pickwick Papers* sona ermeden *Oliver Twist* (ad) i yayınlamaya girişti. Bu arada üç yayınevi ile imzalamış olduğu sözleşmelerin, gitgide büyüyen ününe uymayacak bir şekilde kendi zararına olduğunu sezmişti. Bütün bu yükümlerden kendini kurtararak 1838 de *Oliver Twist* (ad; Türk. çev. 1949) i, 1839 da *Nicholas Nickleby* (ad) ı, 1840 ta *The Old Curiosity Shop* (Eski antikacı dükkânı; Türk. çev. Antikacı dükkânı, 1955) u ve 1841 de *Barnaby Rudge* (ad) ı yazmıştı.

Dinlenmek ve yeni izlenimler bulmak isteyen D., İngilteredeki kadar sevildiği Amerikaya gitmeye karar verdi. Milletlerarası telif hakkı bulunmadığı için, eserlerinin Amerikada basılan nüshalarından bir peni bile almamıştı; böylece, 1842 ocak ayında Boston'a vardığı zaman Amerikalılara karşı haklı olarak kırgın bulunuyordu. Bununla birlikte, Amerika onu bir kahraman gibi karşıladı. Düşkünler evleri ile ucuz okullarda gördüğü kötü şartları açığa vurması, borç yüzünden hapsedilmeye ve ceza kanununun kötüye kullanılmasına karşı açtığı savaş üzerine Daniel Webster, onu «yoksul İngilizlerin yaşayışını düzeltmek için, İngiliz halkının Parlamentoya gönderdiği devlet adamlarının hepsinden çok çalışmış olan bir insan» olarak selâmladı. Bu hayranlık ve New England bölgesi edebiyatçılarının gösterdiği yakınlık D. ı son derece memnun etmişse de, çok geçmeden giriştiği yüklemlerin baskısı altında bunalmış, bir yandan da telif hakkı üzerinde ileri geri konuşmalariyle konuğu bulunduğu Amerikalıları güç durumda bırakmıştır.

D., Amerikaya sadece ünlü bir yazar olarak gezmeye gitmişse de, ünlü bir kişi olmanın yüklemleri onun bu geziden sağladığı zevklerden ağır basmıştır. İnsanlığın ıztıraplariyle ilgilenen bir kimse olarak tanındığı için, görmeye gittiği her yerde ona hastahaneler, hapishaneler, düşkünler evleri ve okullar gezdirilmiş, kabul törenlerinde bulunmuş, balolara, şölenlere çağrılmış, bütün bunlarda ayrıca halk tarafından da az çok rahatsız edilmiştir. Amerikadaki gezileri boyunca o kadar tedirgin edilmiştir ki, bu ülkeden onun her şeyinde kusur bulan bir insan olarak dönmüştür.

İngiltereye dönüşünde kötümser bir ruhla yazdığı *American Notes* (Amerika notları) [1842] ı ve Amerikaya ait bölümlerinde bu ülke hakkındaki kötü düşüncelerinin geriye kalanını belirttiği *Martin Chuzzlewit* (ad) i yayınladı. Bu son kitap İngilterede bile pek beğenilmedi, Amerikada ise yazarına karşı düşmanlık duyguları belirmesine yol açtı.

D. hayatının bundan sonraki devresindeki eserlerini ağır bir tempo ile çıkardı. *Dombey and Son* (D. ile oğlu) ı ancak 1848 de verdi. Bununla birlikte, 1843 Noel mevsimi için küçük kitaplar yazmaya başlamıştı. Bu serinin eserleri şunlardır: *A Christmas Carol* (Bir Noel ilâhisi; Türk. çev. Bir Noel şarkısı, 1947) [1843], *The Chimes* (Çan musikisi) [1843], *The Cricket on the Hearth* (Ocaktaki cırcır böceği) [1845] ve *The Haunted Man* (Cinli adam) [1847].

D. ın hayatının ikinci verimli devresi bir çeşit otobiyografi olan *David Copperfield* (ad; Türk. çev. 1955) [1850] ile başlamış, *Bleak House* (Hayatsız ev) [1853], *Hard Times* (Sıkıntılı günler) [1854], *Little Dorrit* (Küçük D.) [1857] ve *Great Expectations* (Büyük umutlar; Türk. çev. Büyük ümitler, 1961) [1861] ile devam etmiştir. Daha önceki kitaplar gibi, bunlar da tefrikalar halinde yayınlanmıştır. Fakat bu eserler eskilerinden çok daha fazla dikkatle hazırlanmış şeylerdi. D. 1850 - 1859 yıllarında «Household Words» (Aile sözleri) adlı haftalık bir dergi yayınlamış, 1859 dan ölümüne kadar da «All the Year Round» (Bütün yıl boyunca) adlı dergisini yönetmiş ve bunun ilk cildi için *A Tale of Two Cities* (İki şehrin masalı; Türk. çev. İki

şehrin hikâyesi, 1956) i yazmıştır. 1858 de yirmi iki yıl süren bir evlilikten sonra karısından ayrılmıştır. Ayrılmanın başlıca sebebi, Ellen Ternan adında genç bir aktris olmuştur. D., 1858 den başlayarak kendi eserlerini halka okumuştur. Zaten kendisinde daima kuvvetli bir tiyatro içgüdüsü vardı. Bu okumalar D. a bir hayli para kazandırmışsa da, yaptığı altmış kadar dramatizasyon çok yorulmasına yol açmış ve sağlığı için çok zararlı olmuştur.

1867 de yeniden Amerikaya giden D., dört aylık bir zaman içinde yetmiş altı okuma yapmıştır. *Martin Chuzzlewit*'in etkisi artık unutulmuş olduğu için, yazar bu ikinci gezisinde de çok alkışlanmıştır. Yazar bu işlerle uğraştığı için *Our Mutual Friend* (İkimizin de dostu) [1863] i bitirmesiyle 1863 te *The Mystery of Edwin Drood* (E. D. un esrarı) a başlaması arasında pek az yazmış, 9 haziran 1870 te Londra dolaylarındaki evinde beyin kanamasından ölmüştür.

D. ın aşırı derecede hareketli ve sinirli yaradılışta olması, onu çevresindeki insanlar ve özellikle kitap basanlar için güç geçinilir bir insan durumuna getirmiş olmakla birlikte, bu yazar kendi neslinin en sevilen yazarı olmuştur. Başka hiçbir romancı yarattığı şahısların ve bunların sözlerinin halk tarafından o derece benimsenip sık sık anıldığını görmemiştir. D. sessizce gömülmesini istemişse de, milleti onu İngiliz büyüklerinin çoğu gibi Londradaki Westminster Abbey kilisesine gömmüştür.

D. ın en tanınmış eserlerinin özeti:

David Copperfield: Yarı otobiyografi niteliğinde bir roman. Henüz bir çocuk olan David, anasının ölmesi üzerine, sert bir insan olan üvey babası Mr. Murdstone tarafından gönderildiği Londrada, bir depoda şişe etiketleme işinde çalışmakta ve yoksul fakat iyimser insanlar olan Nicawber ailesinin yanında oturmaktadır. Sonunda, buradan kaçarak Dover'da oturan büyük teyzesi Betsy Trotwood'a gider ve çok iyi karşılanır. Bir süre okulda öğrenim gördükten sonra Mr. Wickfield adında bir avukatın yanına girer ve avukatın kızı Agnes'ten sıcak bir dostluk görür. İlkin «çocuk-karı» dediği Dera Spenlow'la evlenir, bu kadının ölümünden sonra da Agnes'i alır.

Oliver Twist: Oliver bir yoksullar evinde çalışarak yaşamaktayken bir gün yemekte biraz daha çorba isteyip de dayak yiyince oradan kaçar, Artful Dodger adında birinin eline düşer. Bu adamın efendisi bir yankesici ve hırsız çetesi işleten Yahudi Fagin'dir. Oliver zorla bu çeteye sokulur. Fakat bir süre sonra tanıştığı Brownlow adında biri ona acır ve böylece Oliver, Mrs. Maylie'nin evine alınır. Sonunda bu kadının yeğeni Rose'un, Oliver'in kardeşi olduğu anlaşılır.

The Old Curiosity Shop (Eski antikacı dükkânı): Romanın kahramanı olan Nell Trent ya da Küçük Nell adındaki kız, bir antikacı dükkânının sahibi olan büyük babasiyle yaşamaktadır. Adam torununu taparcasına sever, fakat elinde avucundakini kumarda yiyip bitirince dede ile torun, köy köy dolaşarak dilenirler, sonunda da Küçük Nell ölür. Eser, bir de, bir süre antikacı dükkânında çalışmış bulunan Kit Nubbles adındaki çocuğun başından geçenleri anlatır. Kambur Daniel Quilp onu hırsızlıktan mahkûm ettirip sürdürmenin yolunu bulur, fakat «The Marchioness» (markiz) saniyle anılan bir kız tarafından kurtarılır.

A Tale of Two Cities (İki şehrin masalı): Fransız ihtilâli üzerine bir roman. İki şehir Londra ile Paristir. Romanındaki olayı, her ikisi de Lucie Manette'e âşık olan Charles Darnay ile Sydney Carton'un birbirine çok benzemeleri üzerine kurmuştur. Lucie, Darnay'i sevmektedir. Sevgilisine hiçbir zaman duygularını açmamış olan Sydney Carton ise Manette'i öylesine sevmektedir ki onun saadeti uğrunda Darnay'in yerine giyotine gider.

The Posthumus Papers of the Pickwick Papers (Pickwick klübünün dağılmasından sonra bulunan kâğıtları): Sam Weller bir yana, romanın başlıca kahramanı Pickwick Klubünün genel başkanı Samuel Pickwick'tir. Bu adam «Hampstead'deki su birikintilerinin kaynağını araştırmak» üzere kurulan bir klubün üyesi olarak klubün öteki üç üyesiyle birlikte dolaşıp durur ve onlara hem muhafızlık, hem akıl hocalığı eder. Başına gelmeyen kalmaz. En kötüsü de Mrs. Bardell'le geçen ve büyük bir yargılama ile sona eren bahtsız serüvenidir.

DICKINSON [*dikinsın*], **Emily** (1830 - 1886), Amerikalı kadın şair. Amherst (Massachusetts) te doğmuş, orada ölmüştür. Edgar Allan Poe ve Walt Whitman ile birlikte XIX. yüzyıl Amerikan şiirine hükmeden D., his hayatında uğradığı bir hayal kırıklığı sonunda babasının evine kapanarak 20 yıl oradan çıkmamış ve bu süre içinde pek çok şiir yazmıştır. Şairin ancak 1920 den sonra tanınıp takdir edilmiş olan eserleri ancak ölümünden sonra toplu olarak yayınlamıştır. D. ı Amerikanın büyük ve orijinal şairlerinden biri olarak tanıtan bu eserler şunlardır: *Poems* (Şiirler) [1890, 1891, 1896]; *Further Poems* (Başka şiirler) [1929]; *Unpublished Poems* (Yayınlanmamış şiirler) [1936]; *Poems Centenary Edition* (Şiirler, 100. yıl baskısı) [1930]; *The Single Hound* (Tek köpek) [1914] ve *Bolts of Melody* (Melodi çıkışları) [1945].

E. DICKINSON

DICKINSON [*dikinsın*], **Goldsworthy Lowes** (1862 - 1932), İngiliz yazarı. Londra'da doğmuş, orada ölmüştür. Charterhouse'da ve King's College'ta eğitim görmüş, King's College ile Londrada İktisat Okulunda okutmanlık etmiştir. Eserleri: *The Development of Parliament in the Nineteenth Century* (On dokuzuncu yüzyılda parlamento gelişmeleri) [1895]; *The Greek View of Life* (Yunanlıların hayat görüşü) [1896]; *Letters from a Chinese Official* (Çinli bir memurdan mektuplar) [1903]; *Justice and Liberty* (Adalet ve hürriyet) [1908]; *Religion and Immortality* (Din ve ölümsüzlük) [1911]; *The European Anarchy* (Avrupa anarşisi) [1916]; *War: its Nature, Cause, and Cure* (Harp: niteliği, sebebi ve çaresi) [1923]; *After Two Thousand Years* (İki bin yıl sonra) [1930].

DICKINSON [*dikinsın*], **John** (1732 - 1808), Amerikalı politika adamı. Talbot County (Maryland) de doğmuş, Washington (Delaware) da ölmüştür. Philadelphia'da avukatlık ederken 1762 de Philadelphia meclisine, 1764 te Delaware meclisine seçilmiş ve *Letters of a Farmer in Pennsylvania to the Inhabitants of the British Colonies* (Bir Pennsylvania çiftçisinin İngiliz sömürgeleri halkına mektupları) [1767 - 1768] nı yayınlamış, 1774 te Kıta Kongresinin kırala, Kanadaya ve yabancı devletlere olan mesajlarını kaleme almış,

fakat 1776 da Bağımsızlık Bildirisini imzalamaktan çekinmiş ve Wilmington'a çekilerek eserlerini *The Political Writings of John Dickinson* (J. D. ın siyasî yazıları) [1801] adiyle yayınlamıştır.

DICKSEE [*dịksi*], **Sir Francis Bernard** (1853 - 1928), İngiliz desen, portre ve manzara ressamı. Royal

F. B. DICKSEE: «Ayna»

Academy Schools'da okuyarak buradan altın ve gümüş madalyalar almış, 1872 de Akademi'ye üye seçilmiştir. Başlıca eserleri: «Uyuşum» [Tate Gallery'de]; «Surrey manzarası» [Cardiff müzesi]; «Çılgın bakireler» [Leicester müzesi].

DICKSONIA (Diksonya), Dicksoniaceae familyasından bir ağaç eğrelti otu cinsi. Bu bitki cinsine İngiliz botanikçisi James Dickson (1738 - 1822) un adı verilmiştir.

Cinsin türleri çoğunlukla güney yarım kürede yetişir. Önemli ağaç eğrelti otları, çok sevilen süs bitkileri olduklarından birçok türleri botanik bahçelerinde de yetiştirilir. Meselâ *Dicksonia antarctica* türü dona karşı dayanıklı olduğundan pek çok bahçe ve parklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.

DICKSONIACEAE (Diksoniyase), ağaç eğreltilerinden bir bitki familyası. Familyada çoğunlukla tropik bölgelerde yaşayan 9 cins ve 125 tür bitki vardır. Önemli cinsleri *Dicksonia*, *Cibotium* ve *Dennstaedtia*'dır.

DİCLE (Fr. Tigre, İng. ve Alm. Tigris, Süryanca Diglat ya da Diglath, Erm. Deklath, İbranice Hiddekel, eski Far. Tigra, Ar. Dicla. Bütün bu adların Sumerce «ulu ırmak» anlamına gelen *Tig - gal* kelimesinden geldiği sanılıyor), ana kaynaklarını Doğu Anadolu dağlarından alan, birçok kaynak kolları ile Türkiye topraklarından geçtikten sonra, Irak topraklarına giren ve Fırat ile birleşerek Şatt - ül Arab'ı meydana getirip Basra körfezine dökülen bir ırmak. Uzunluğu 1 900 km (kimi kaynaklarda 1 950 ya da 2 000 ve 1 700 km), Hazar gölünden (Elâzığ yakınındaki Gölcük gölü) Irak sınırına kadar Türkiye toprakları içindeki uzunluğu 452 km dir. Diyarbakır'dan Musul'a kadar kelek ve kayıkların, Musul'dan sonra dibi düz ırmak taşıtlarının, Bağdad'dan sonra vapurların, Basra'dan sonra da deniz taşıtlarının işleyebildiği bir ırmaktır. Türkiyede Diyarbakır, Irak'ta Musul ve Bağdad şehirleri bu ırmağın yanındadır.

D., Doğu Torosların batı bölümünden, Hazarbaba dağının güney eteğindeki Yıldızhan (eski adı: Onşepgen) köyü yakınınındaki güçlü bir kaynaktan çıkar, Hazar gölünden de beslenir. Buradan sonra Maden kasabası yönünde güneydoğuya doğru dar ve derin vâdiler içinde akar. Bu kesimden sonra Maden Suyu adı ile anılır, bu arada kuzeyden gelen ilk büyük kol olarak Debin Çayını alır, büyümüş bir ırmak olarak dağları derin boğazlar içinde geçer. Diyarbakır şehrinin önlerinde 120 m uzunluğundaki köprüden geçer, şehrin 8 km kadar güneyinde doğuya döner. Bu çevrede denizden yüksekliği 680 m kadardır (yukarı kesiminde 1 220 m). Türkiye - Suriye sınırında kısa bir aralığı geçerek, Irak topraklarına iner. Burada bir kısmının kaynakları Türkiye topraklarında bulunan kollar karışır. Bağdad yakınında D. ile Fırat birbirlerine yaklaşır, aralarında 35 km kadar bir uzaklık kalır. Daha güneyde, Kurna yakınında bu iki ırmak birleşerek Şatt - ül Arab adı verilen kısa, fakat çok geniş ırmağı meydana getirir. Bu birleşme yerinde D., Fırattan daha bol su taşır. Bağdad yakınında D. nin akımı 3 000 m^3/Sn (nisan) ile 300 m^3/Sn (ekim) arasında oynar.

D. nin ana su toplama alanı Türkiyenin güneydoğu bölümündeki dağlık yerlerdir. Burada Hazar gölü çevresinde 2 230 m yüksekliğindeki Hazarbaba dağının güney yamaçlarında başlayan bu yağış alanı, daha doğuda Malatya dağları ile Muş ovasının güneyini çeviren Muş sıradağları ve Van gölü güneyinde uzanan yüksek dağ sıralarının güney yamaçları ile Hakkâri dağlarının bütününün sularını toplar. Bu çok geniş alan içinde D. Elâzığ'ın 25 km kadar güneydoğusundan doğar, Maden Suyu adı ile derin boğazları geçer, Diyarbakır havzasına ve platolar bölgesine iner. Diyarbakıra gelmeden önce batıdan ve kuzeyden birtakım kollar alır, bu şehrin hemen güneyinde, doğuya doğru keskin bir dirsekle döner ve bu doğrultuda 160 km kadar akar. İşte bu bölümde daha kuzeydeki dağlardan inen birçok çayları ve dereleri alır. Bu yönden gelen sular D. ye büyük bir ırmak özelliği kazandırır. Başlıcaları Batman çayı (b. bk.), Garzan çayı (b. bk.) ve Botan çayı (b. bk.) dır. Bunlar büyük akarsulardır. Bu güçlü kollardan başka daha birçok dereler ve küçük çaylar karışır. D. nin bu bölümünde güneyden de birkaç çay ırmağa dökülür (Pamuk deresi, Göksu, Savur çayı... gibi). D. nin kolu olmakla birlikte, Botan çayı Diyarbakır yakınındaki asıl D. den daha büyüktür. Bu ırmağın Siirt yakınındaki Sağlarca (eski Billoris) köyü ölçme yerinde 1945 ten beri yapılan su ölçmelerinde gözetleme süresince olan ortalama akımının 120 m^3/Sn den çok olduğu, 1962 su yılında en çok akımın 422 m bulunduğu, gözetleme süresi içinde en çok akımın 1 034 (1950 yılı mayıs sonu) m^3 e bile yükseldiği görülmüştür. Bu kabarmalar sırasında ırmak 2 m kadar bir yükselme göstermiştir. Botan çayının hiçbir yerinden yaya geçilemez. Sadece D. kavşağına yaklaşan yerlerinde, çayın yayıldığı geniş yatak bölümlerinde kimi zaman at ile geçilebilir.

D. nin önemli kollarından olan Batman çayı, Diyarbakır - Kurtalan demiryolu üzerinde Sinan istasyonuna yakın bir yerdeki su gözetleme yerinde 1945 ten beri çayın ortalama akımı 85 m^3/Sn tür. 1962 su yılında en çok akım 1 180 m^3/Sn yi bulmuş (şubat sonuna doğru), bu sırada çayın yüzü 270 cm ye ulaşacak şekilde kabarmıştır. Bütün gözetleme süresi içinde (1957 yılının mart ayı başında) ise, en çok akım 2 063 m^3/Sn ü bulmuş, çay 3,5 m kadar kabarmıştır. Muş ovasının güneyindeki dağlardan inen birçok derelerle büyüyen Batman çayı, dar ve derin boğaz-

lardan geçer, güneydeki düzlüklere iner, burada da 50 - 60 m derinliğindeki vâdilerde akar. Yazın bile suları bol olan Batman çayı ancak D. ye karışacağı yerlerde yayvan bir yatakta yayılarak biraz geçit verir.

D. nin bu kesimindeki başka bir ana kolu Garzan çayıdır. D., batı - doğu doğrultusundaki adı geçen ana kolları ve kaynakları aldıktan sonra, büyümüş bir ırmak olarak güneye döner. Doğudan ve batıdan gelen birtakım küçük dereleri alır, bu kesiminde uzun ve derin boğazlardan geçer, sonra Silopi ovasında akar. Bu ovanın güney kenarında Beytüşşebap taraflarından çıkan Hezil çayı ile birleşerek bir ırmak görünüşü kazanan Habur çayı (b. bk.) nı alır. D. bundan sonra sınır dışında akar. Burada artık geniş düzlüklerde uzanır. Bu kesimindeki yolu boyunda Musul şehrinin güneydoğusunda D. ye, kaynak kollarını yine Türkiyenin Hakkâri bölgesinden alan Büyük Zap (b. bk.) suyu karışır. Büyük Zap suyu da, D. nin Türkiyedeki başka ana kolları gibi, eşine az rastlanır dar ve pek derin boğazlardan geçerek, güneydeki alçak bölgelere iner.

D. daha aşağı kesiminde hemen sadece iki kol alır: Batı İran dağlarından çıkan Küçük Zap ile Bağdad yakınında D. ye karışan ve Zagros dağlarının yamaçlarından inen Diyâle. Bu sonuncu akarsudan sonra D. kurak bölge içinde, Fırat ile birleşinceye kadar pek kurak yerlerde akar.

D. nin Türkiyedeki havzası, Fırata göre oldukça dar sayılabilirse de, ırmağı besleyen birçok kollar bu kesimdedir. Su toplama alanı Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının yağış alanı kadardır (38 000 km^2). Botan çayının D. ye karıştığı yerin güneyinde, Siirt'in 40 km güneyindeki su ölçme yeri olan Rezuk'ta (yüksekliği 425 m), 1955 ten beri yapılan gözetlemelere göre, gözetleme süresi içindeki ortalama akım 360 m^3/Sn tür. 1962 su yılında en çok akım 2 263 m^3/Sn (şubat sonu), ırmağın seviyesi 476 cm dir. Aynı yılın eylül ortalarında ise en küçük akım 55 m^3/Sn e inmiş, ırmak son derece çekilmiştir.

Genel olarak, D. nin kaynak bölgesi ile Botan çayı arasındaki yerlerde karışan kollarında kış sonu ile ilkbaharda sular kabarır, yaz sonu ile güz başı ve ortalarında çekilir. Yağmurlarla beslenme durumunda olan yerlerinde bu rejim özelliği görülür. Yıl içinde uzunca bir süre karların çok yağdığı dağlardan beslenen dere ve çaylarda yaz mevsimi başlarında ve yaz ortalarına doğru da oldukça çok su vardır. Büyük Zap ise, yaz aylarında da oldukça kabarıktır.

D. vâdisi ve çevresi, yolu boyunca yer yüzü şekilleri, bitki örtüsü ve yerleşme bakımından türlü özellikler gösterir. Başlangıç yerleri Bermas Ovası denilen ve Hazar gölü çanağına yaklaşık olarak koşut uzanan dar düzlüklerden geçer. Bu ovanın çok yeri çıplaktır. Sadece köylerin çevresinde yer yer meyvalıklar, söğütlük ve kavaklıklar bulunur. Buğday ile fasulye bu çevrenin başlıca ürünlerindendir. Bu düzlükten sonra ırmak, derin ve dar vâdilere girer. Buralarda ekilecek, bahçe yapılacak yerler azdır. Ancak yer yer görülen küçük düzlüklerden biri güneyde Zülkefil dağı (1 250 m) nın yanındaki ovacıktır. Burası suyu pek az ve çıplak düzlükler ise de, kara toprakları verimli olduğundan buğday, mısır, arpa, darı, nohut, pamuk ve mercimek yetiştirilir. Başlıca geniş yeşillikler, bol sulu kaynakların bulunduğu yerlerde olup, buraları meyva, sebze bahçeleridir. Bu ova ve çevresinde birçok köyler vardır. Bu yörenin daha güneyinde Diyarbakır teknesinin bozkırları uzanır. Buraya kadar olan ırmak boyundaki tepelik ve alçak dağlık yerlerde pek eskiden beri ormanın yok edilmesi yüzünden çıplak yerler çoktur. Yalnız yer yer ağaçlıklar ve özellikle meşelikler Zülkefil dağı eteklikleri ile vâdi içinde görülür. D. vâdisinin yurdumuzdaki bu aşağı kesiminde türlü ağaçlıklar yanında meyvalıklar da vardır, bağcılık ileridir. Diyarbakır çevresinden alınan tahıla karşılık oraya bu çevreden meyva satılır. Ayrıca hayvancılık (koyun, keçi) da önemlidir.

Bu vâdi önemli bir yol boyunda bir geçit yeridir. Vâdinin bu özelliği tarım ve hayvancılıktan da üstün durumdadır. Bir geçit yeri olması, bu vâdi boyunda büyük yerleşmelerden çok, küçük kasabaların gelişmesine yer verebilmiştir. Bugün demiyoryolu ve şose olarak başlıca işlek yollar bu vâdiden, vâdi çevresinden geçmektedir. Bu kesimin güneyindeki havzada büyük yerleşme yeri olarak Diyarbakır (b. bk.) şehri gelişmiş ve serpilmiştir. D. nin çeşitli kolları su gücü bakımından değer taşımaktadır.

DİCLE, Diyarbakır iline bağlı bir ilçe. Diyarbakır'ın 55 km kuzeybatısında bulunan ilce merkezinin nüfusu 2 987 (1960) dir. İlçeye bağlı 35 köy vardır. Bu köylerin üçü 1000 den çok nüfuslu (Kaygısız, Bozoba, Üzüm), 11 i 600 ün üstünde, ötekileri de 250 - 600 nüfusludur. İlçenin yüz ölçümü 1 200 km^2, nüfusu 23 263 (1960) tür.

D. ilçesinin toprakları, güneydoğu Toroslarının güneyinde uzanır. Dicle ırmağı ile kolları bu topraklardan geçer. Yaz çok sıcak ve kurak, kış soğuk olur. Daha güneydeki çok kurak yerlere göre oldukça yağışlı sayılır. Başlıca geçim kaynağı tarımdır. Buğday, arpa, darı gibi ürünlerden başka, meyva (ceviz, badem, nar v. b.) da yetiştirilir. İyi cins üzümlerden pekmez, pestil, sucuk yapılarak başka yerlere satılır. Halkın bir kısmı yakındaki Guleman krom madenlerinde çalışır.

İlçe merkezi olan D. küçük bir kasaba olup Ergani demiryolu istasyonuna 36 km lik bir yol ile bağlıdır. Ayrıca karayolu ile Diyarbakır ve Elâzığ'la ilişkisi vardır. Daha doğudaki yerlere dar düzensiz bir yol uzanır. Alış veriş işleri Diyarbakır ve Ergani ile olur. Belediyesi 1934 te kurulmuştur. İçme ve kullanma suyu 5 km uzaktaki bir kaynaktan sağlanmıştır. Burada Dicle ırmağı yazın ve güzün çok yerde geçit verir, kışın ve ilkbaharda iki kıyı arasında kayık işler.

DİCLE, Mardin ilinin Cizre ilçesine bağlı bir bucak. Türkiye - Suriye sınırı boyundaki Cizre kasabasının 15 km kadar güneybatısında bulunan D. bucağının merkezi Kocapınar (284 nüfuslu) dır. Bucağa bağlı 18 köyün nüfusu 3 591 dir. Hayvancılık ve tarım başlıca geçim kaynağıdır. Yolların iyi olmaması yüzünden çevrede yerleşme yerleri gelişememiştir. Kışları soğuk, yazları çok sıcaktır. Toprakları çıplak ve bozkırdır. Başlıca akarsu Dicle'dir.

DICOTYLEDONEAE (Bot.) : bk. İKİ ÇENEKLİLER.

DICOTYLEDONES (Bot.): bk. İKİ ÇENEKLİLER.

DICOTYLES TAJACU (Zoo.): bk. GÖBEKLİ DOMUZ.

DICROCOELLIASİS [*dikroseliasis*] **ya da DICROCOELIOSE** [*dikroseliọz*], *Dicrocoelum* adlı hayvansal parazitin bulaşmasından ileri gelen bir hastalık.

DICTAMNUS (Bot.): bk. GAZELOTU.

DICTATOR [*diktatọr*] (Lat.), Roma'da devletin sıkışık ve buhranlı anlarında bir consul tarafından sınırsız yetkilerle iş başına getirilen ve yardımcısiyle birlikte (Magister equitum) en geç altı ayda çekilmesi gereken olağanüstü

bir görevli. İkinci Pun savaşından sonra artık herhangi bir D. atanmış değildir. Sulla ile Caesar'ın D. lukları bambaşka idi. Bk. DİKTATÖRLÜK.

DICTATUS PAPAE [*diktạtus pạpay* ya da *pạpe*] (= Papanın emirnameleri), Papanın otoritesiyle ilgili kesin vecizeleri içine alan ve VII. Gregorius zamanına ait resmî belgeler kütük defterine alınmış olan bir eser. Bu eserin gerçekliği uzun zaman tartışma konusu olmuşsa da, bugün gerçek olduğu kabul edilmiştir; ancak, VII. Gregorius'un bu eseri hangi sebeple yazdığı ya da yazdırdığı bilinmiyor.

DICTIONNAIRE DE L'ACADEMIE FRANÇAISE [*diksiyonẹr dı l'akademị frâsẹz*; Fr. = Fransız Akademisi sözlüğü]. 1638 de Fransız Akademisi, Richelieu'nün teşviki üzerine, tüzüğü gereğince bir sözlük hazırlamağa başlamıştır. Vaugelas ile Chapelain tarafından tasarısı hazırlanan sözlüğün Vaugelas'nın yünetiminde kaleme alınması kararlaştırılmıştır. Sözlükte örnekler verilmemiştir. Bazı deyimlerin «herkesce beğenilen» yazarlardan alındığı açıklanıyorsa da, ad verilmiyordu.

Ancak 1694 te çıkarılabilen ilk baskıda alfabe sırasına uyulmamıştı. «Aile başkanları» (chefs de famille) adı verilen belli başlı sözlerin ardından, bunlara bağlı türeme ya da birleşik terimler geliyordu. 1718 de çıkan 2. baskı, alfabe sırasını benimsemiş bulunuyordu. 1740 ta 3, 1762 de 4, 1798 de de 5. baskısı yapılan bu sözlüğün 1777 de iki ciltlik küçük bir baskısı daha yapılmış ve 1762 de baskısına bazı kelimeler eklenmiştir. 1835 başkısının önsözünü Villemain yazmıştır. 1878 - 1879 da çıkan 7. baskıda imlâda bazı düzeltmeler yapılmış, aş. yu. 2 200 yeni kelime kabul edilmiştir. 8. baskı iki cilttir, I. cilt 1932 de, II. si ise 1935 te çıkmıştır. İmlâ bakımından bazı yenilikler getirmiş, birçok yeni kelimelere yer vermiştir. Bununla birlikte Fransız dili kelime hazinesinin durmadan değiştiği bir çağda bu son baskı bile eskimiş gibi görülmektedir. D. in yeni bir baskısı hazırlanmaktadır.

DICTUM [*dịktum*] (Lat. söylenilmiş şey), eski hukuk dilinde, kararın hüküm kısmı (Mahkeme, kararını Latince olarak belirttiği zaman hüküm genel olarak *D. fuit...* sözleriyle başlardı. Bizdeki: «gereği düşünüldü» sözleri gibi).

— Mantıktạ = önerme (kaziye) (Bu kelime özel olarak, *bir şartlı önermede* şartın, «mümkün ya da imkânsız, zorunlu ya da olabilir» şekillerinde değiştirdiği şeyi gösterir.)

DICTYOTA (*Dictyota*), Esmer Alglerden Diktiotase (Dictyotaceae) familyasından bir alg cinsi. Bu alg, cinsinin birçok denizlerde yaygın olan türü *Dictyota dichotoma*'dır. Kuzey Amerikanın her iki kıyısında 35 enlem dairesine kadar olan bölgede, Avrupanın kuzey ülkeleri kıyılarında (İngiltere, İskandinav ülkeleri v. b.) bulunur. Alg el büyüklüğünde, 10 - 20 cm uzunluğunda, şerit biçiminde üç hücre tabakasından meydana gelir. Algın tallusında düzgün dikotomik (çatallı) dallanma görülür. Alga tür adı da bu özelliğinden verilmiştir. Algde üreme oogami yoluyladır. Düzenli bir döl almasına rastlanır. Sporofit ve gametofit diş biçimi yönünden birbirine benzer.

DIDACTIQUE (Edeb.): bk. ÖĞRETİCİ TÜR.

DİDAKHẸ̄, «On iki havarinin öğretisi» anlamına gelen bir eser. 1875 te İstanbul'da meydana çıkarılmış olup, Hıristiyan edebiyatının en eski anıtlarından biridir. Hıristiyanlığı kabul edenlerin din bilgilerini tamamlamak amaciyle yazılmış olan bu kitapta üç bölüm vardır: birinci bölüm (I - VI) de Hıristiyan ahlâkının temel ilkeleri belirtilmiştir, ikinci bölüm (VII - XI) de yazar, vaftizden, oruçtan ve kuddastan söz etmekte, son bölüm (XII - XV) de Hıristiyan topluluğu örgütünü açıklamaktadır. Sonuçta ise yazar, ümide ve İsa'nın yakında yeryüzüne geleceğine dayanarak dine inananları uyanık bulunmağa teşvik etmektedir. Bu eserin, genel olarak II. yüzyılda meydana getirildiğini kabul ederler.

DİDA'LAR, Batı Afrika'da, Fil Dişi Kıyısında, Bandama'ın batısında oturan zencilere verilen ad. Kru'lar topluluğuna giren D. ların sayısı aş. yu. 75 000 dir.

DİDASKALẸİON (Yun. = okul), II. yüzyılda İskenderiye'de, müminler topluluğu tarafından kurulmuş resmî Hıristiyan okulu. Burada ilk öğretim, gnostik (dünyaya, insana ve Tanrıya ait tam ve salt bilgilere sahip olduklarını iddia eden dinci filozof) lerin fikirlerine esasta karşıt olan bilginlerle filozofların Hıristiyanlık ilkelerini açıklamaları ve savunmalarıyla tamamlanırdı.

DİDASKALỊ̇A, eski Yunanistan'da trajedi ya da komedi yarışmaları üzerine verilen bilgi ya da bu konuda düzenlenen tutanaklar. Bu belgelerin tarih sırasına göre düzenlenmiş özetlerini içine alan kitap, dergi. Latinlerde bir tiyatro oyununun temsili üzerine her türlü bilgiyi veren kısa tanıtma yazısı. Eski felsefede öğretim sanatı.

Bugünkü arkeologlar için D., daha çok, eskiden her yıl Atina'da büyük Dionysos ve Lenos şenliklerinde düzenlenen tiyatro yarışmaları üzerine mermer sütunlara ya da anıtlara kazılmış tutanaklar anlamına gelmektedir. Bundan başka, Atina devleti arşivlerinde saklanmış olan resmî raporlara da bu ad verilmektedir.

Latinler, okuyuculara oyun üzerine bilgi vermek için tiyatro piyeslerinin başına konulan kısa tanıtma yazısına da didascaliae derlerdi.

DİDASKALỊ̇A TŌN APOSTỌLŌN (Yun. Hıristiyan resullerinin öğretisi; Lat. *Didascalia Apostolorum*), III. yüzyılın ilk yarısında Suriye'de ya da Filistin'de, *Didakhē* (b. bk.) den sonra ve *Constituones apostolicae* (IV. yüzyıl sonu - V. yüzyıl başı) den önce, kilise yönetimi konusunda yazılmış bir eser. Havarilerin öğretisi olarak kabul edilmektedir.

DİDẠSKALOS (Yun. = öğretici), kilise tarihinde, Hırisriyanlığın ilk çağlarında, çömezlere dinin ilklerini öğretmekle görevli kimselere verilen ad.

DIDAY [*didẹ*], **François** (1801 - 1877), İsviçreli ressam. Cenevre'de doğmuş, orada ölmüştür. A. Linck, M. de Meuron ve A. Calame ile birlikte İsviçre'de Alp Ressamları Okulunu kurmuş, duygulu peyzajlariyle ün kazanmıştır.

DİDELF (Didelphe): bk. ÇİFT DÖLYATAKLI.

DIDELOT [*didlọ*], **Charles** (1862 - 1837), Fransız dansörü ve koregrafı. Stockholm'de doğmuş, Kiev'de ölmüştür. 1796 da *Flore et Zéphyre*'i temsil ederek büyük bir ün kazanmıştır. Bu balette dansörleri uçurmak için ilk olarak çelik halatlar kullanmıştır. 1801 yılında Petersburg (Leningrad) İmparatorluk Tiyatrosiyle yaptığı anlaşma gereğince birinci dansörlük, «maître de ballet» lik ve dans profesörlüğü görevlerini almıştır. Böylelikle D. Rusyada baletin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Petersburg İmparator-

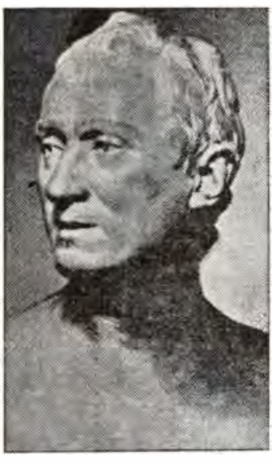
luk Tiyatrosu için *Apollon et Daphné, Cupidon et Psyché, Roland et Morgane, Le Faune et l'Hamadryade* adlı baletleri meydana getirmiş ve *Flore et Zéphyre*'i yeniden temsil etmiştir. 1811 de Paris'e gelmişse de, koregraf Gardel'in ona karşı çevirdiği entrikalar karşısında 1816 da Petersburga dönmüştür. Bu evrede *Athis et Galathée* (1816), *Carlo et Rosalba* (1817), *La jeune fille d'Islande* (1818), *Le calife de Bagdad* (1818), *Raoul de Créqui* (1819), *Charles et Lisbeth* (1820), *Alceste* (1821), *Le prisonnier du Caucase* (1823) gibi birtakım büyük baletler düzenlemiştir. 1829 da Petersburg tiyatrosundan çekilmiş ve 1836 da hasta olarak geldiği Kiev'de ölmüştür.

DIDELPHIDAE (Zoo.) : bk. KESELİ SIÇANGİLLER.

DIDELPHYS VIRGINIANA (Zoo.) : bk. OPOSSUM.

DIDERON [*didrõ*], **Louis** (doğ. 1901), Fransız heykelcisi. Marsilya'da doğmuştur. 1924 te Paris Güzel Sanatlar yüksek okuluna girmiş, daha çok Despiau'nun verdiği öğütlerden faydalanmıştır. 1948 de Süsleme Sanatları Akademisinde profesör olan D. un tutumu hem realisttir hem anıt uyumlarına bağlıdır. Başlıca eserleri: Caen istasyonundaki «Tarımcı Normandiya» [1934]; «Alma kapısının süsleri» (Modern Sanatlar müzesinde) [1937]; Lourmarin'deki «Büyük çeşme» [1941]; hava kuvvetleri makinistleri için anıt (Rochefort 1948); « Yaratıklar arasında insan» (Amiens lisesi 1953). Modern Sanatlar müzesinde «Deniz Venus'u» ile «Yıkanan kadın» adında iki eseri vardır.

DIDEROT [*didro*], **Denis** (1713 - 1784), Fransız yazarı. Langres'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Zengin bir bıçakçının oğlu olan D., öğrenimini önce Jesuitlerde yapmış, sonra da Paris'teki kolejlerden birinde tamamlamıştır. Okulu bitirdikten sonra babasının isteğine aykırı bir hayat sürmüş, çeşitli bilim alanlarında incelemelerde bulunmuştur. Bazı kitap ve yazıları Fransızcaya çevirerek, yerici yazılar yazarak hayatını kazanmış, bir çamaşırcı ile evlenmiş ve bir kızı olmuştur. *Pensées philosophiques* (Filozofca düşünceler, Türk. çev. 1963) [1746] adlı kitabı hükümetin canını sıkmışsa da, büyük yazarlar arasında kendisine önemli bir yer verilmesini, 1745 te başına geçtiği *Encyclopédie* (Ansiklopedi) sayesinde edindiği okuyucu sayısının büsbütün artmasını sağlamıştır. 1772 ye kadar bütün zamanını bu büyük esere vermiş olması, yine bu süre içinde bir romanla birçok felsefe eseri, iki de dram yazmasına engel olamamıştır. Felsefe eserlerinin başında, *Lettre sur les aveugles* (Körler üzerine mektup) [1749]; *Lettre sur les sourds et muets* (Sağırlarla dilsizler üzerine mektup) [1751]; *Pensées sur l'interprétation de la nature* (Tabiatın yorumu üzerine düşünceler) [1754] ve türlü «konuşmalar»; *Entretien d'un Père avec ses enfants* (Bir babanın çocukları ile konuşması) [1773]; *Entretien d'un philosophe avec la maréchale* (Bir filozofun bayan mareşal ile konuşması) [1776]; *Entretien entre d'Alembert et Diderot* (d'Alembert ile Diderot arasında konuşma) [1769]; *Suite de l'entretien* (Konuşmanın devamı) [1769; hepsinin Türk. çev. Konuşmalar, 1946] gelmektedir. *Körler üzerine mektup* yüzünden üç ay cezaevine atılmıştır; dramları ise 1757 de yazılıp 1771 de oynanan *Le Fils naturel* (Piç) le 1758 de yazılıp 1761 de oynanan *Père de famille* (Aile babası) dır. Bir hayli güçlük çektikten sonra *Encyclopédie*'yi bitirmiş, 1773 te de öteden beri kendisini çağıran II. Ekaterina'nın isteğini yerine getirmek için Rusya'ya gitmiş ve yedi ay imparatoriçenin yanında kalmıştır. Fransa'ya dönüşünde, amacı ahlâk dersi vermek olduğu halde o çağda çok açık saçık görülen *Religieuse* (Rahibe) [1775] adındaki eserini çıkarmıştır. Hayattayken çıkarmış olduğu son kitabı *L'essai sur les règnes de Claude et de Neron* (Claudius'la Neron'nun hükümetleri üzerine deneme) dur.

D. DIDEROT

En büyük ve en önemli eserlerinin çoğu ölümünden sonra basılmıştır; bunlardan *Jacques le fataliste* (Kaderci Jacques; Türk. çev. 1949) [1796]; *Le neveu de Rameau* (Rameau'nun yeğeni; Türk. çev. 1946) [1813]; *Le Rêve de d'Alembert* (d'Alembert'in rüyası) [1830]; *Paradoxe sur le comédien* (Aktör üzerine paradoks; Türk. çev. Aktörlük hakkında aykırı düşünceler, 1943) [1830]; 1759 dan 1781 e kadar açılmış *Salon'lar* üzerine değerli incelemeler (*Les Salons*, 1759 - 1781) en önemlileridir. Bunlardan başka, D. en güzellerini sevgilisi Sophie Volland'a yazdığı birçok mektup bırakmıştır: *Lettres à Sophie Volland* (S. V. a mektuplar; Türk. çev. 1945). Bazı eserleri ise henüz basılmamıştır.

Kendi çağının okuyucuları için D. bir felsefeci, güzel konuşan bir düşünür, bir çeşit kâhindi; yönettiği *Encyclopédie*'nin de sembolü sayılırdı. Kendisine yaklaşan kim olursa olsun, âdeta egemenliği altına alırdı. Voltaire ona «her şeyin dostu» anlamına gelen «Pantophile» adını takmıştı. Araları açılmadan önce Rousseau, onun etkisi altında kalmıştı. Yabancı ülkelerde, hele Almanya'da aydınlar onu romantizmin bir öncüsü olarak görmüşlerdi. Bugünkü eleştirmeciler D. yu XVIII. yüzyılın en kusursuz temsilcisi olarak görmektedirler. Yerleşmiş bir felsefe doktrini yoktur: Bir ara Tanrı'nın birliğine inanmış, arkasından materyalizme yönelmiş, sonunda da varlıklarla nesneler arasında yakınlık kuran bir panteizme ulaşmış, hayatla ölümü aynı gerçeğin iki ayrı görünüşü olarak kabullenmiştir.

Ruhun şekil değiştirmesi doktriniyle gelişmeciliğe oldukça yakın olan, sonunda da determinizme varan bu doktrin, D. nun, insanların erkinliğine ve iyiliğine inanmasına engel olmuyordu. Bu faydacı ahlâk doktrini, Bentham'ın, Stuart Mill'in, Spencer'ın ahlâk doktrinlerine öncülük etmiştir. Erdeme heyecanla bağlı olan D., güzelliğe de aynı heyecanla bağlanmış, Racine'den çok Shakespeare'i sevmiş olduğu halde, klasik okul görüşünü inkâr etmemiştir. Kişi yaratmak, bir olayı izlemek onun işi değildir, ama yakaladığı sahneleri zekâsı, görüşü ve kalemiyle bir çırpıda gözlerimizin önüne sermektedir. Oynanmak üzere yazdığı eserler ortanın üstüne çıkamamıştır. Ancak, tiyatro üzerine ileri sürdüğü ilkeler önemlidir. Klasik trajedinin yerine, dekora, mizansene, mimiğe değer verilecek oyunlar yazılmasını ister. Salon'lar üzerine yazdığı eleştirmelerde teknik bir nitelikten çok edebî bir nitelik aramak gerekir; sanat eserinde görmek istediği yalnız kompozisyon değil, aynı zamanda sanatçının işleyiş tarzıdır; eserde ressamın fırçasının, heykelcinin kaleminin nasıl işlediğini görmek ister. Bunun

için de Chardin ve Greuze gibi, realist okulun üstatlarına hayrandır. D. nun eseri kişiliğinin aynasıdır; bazı kusurları olduğu halde mert bir insan, sabırlı bir hoca, çok iyi bir baba, aşırı derecede vefalı bir dost olarak tanınmıştır.

DIDIA (Gens), İmparator Didius Julianus'la kızı Clara Didia'yı da içine alan Romalı bir soy. Bk. DIDIUS JULIANUS.

DIDIDAE (Zoo.): bk. DODOGİLLER.

DİDİM (Fr. Didyme), seriyum ve lantan'la birlikte bazı minerallerde bulunan ve önceleri bir element sanılmış olan az bulunur bir toprak. D., neodim ile praseodimin bir karışımıdır.

DİDİŞİMCİLİK (Yun. Eristikos, Fr. éristique), Eski Yunanistan'da Megara okulu filozoflarının soyut bilimsel tartışmalarına verilen ad. Hem Elea okuluna hem Sokrates'e bağlı olan bu filozoflar, rakiplerini yanıltıcı delillere dayanarak çürütmeğe ve güç duruma düşürmeğe çalışırlardı; ama bunu yaparken de, her çeşit yargıda, terimler arasındaki bağın gerektirdiği sorunları iyice belirtirlerdi. Aristo'nun mantık alanındaki araştırmalarının çoğu bunların tartışmalarından çıkmıştır.

DIDIUS, Titus (ölm. M. Ö. 89), Romalı general. II. yüzyıla doğru Makedonya'yı ele geçirmiş olan Skordisk (Tuna boyunda yaşamış olan Kelt soyundan bir ulus) leri yenilgiye uğratmış, 98 yılında consulluğa seçilmiştir; ertesi yıl İspanya proconsulluğuna atanmış, Kelt - İberleri (Keltlerle İberlerin karışmasından doğan bir ulus) yenmiş, Mars (Eski İtalya'da dağlı bir ulus) larla savaşmıştır.

DIDIUS JULIANUS, Marcus Severus (133 ya da 137 - 193), Roma imparatoru. Milano'da ölmüştür. Roma'da halk tabakasından bir ailenin çocuğu olan D., Marcus Aurelius'un annesi Domitia Lucilla tarafından yetiştirilmiş, kanunun gerektirdiği yaşa varmadan kestör (maliyeci) olmuş, Marcus Aurelius'un genel valiliği zamanında müfettişliğe ve yargıçlığa atanmış, daha sonra gelecekteki imparator Pertinax'la birlikte consul'luk etmiş, Pertinax'ın yerine proconsul olarak Afrika'ya gitmişti. 28 mart 193 te Pertinax, praetor (muhafız askerleri) lar tarafından öldürülünce, Roma'da bulunan D., parası sayesinde imparator olmuşsa da, halk kendisini tanımamış, Septimus Severus'u imparator ilân eden Illirialı lejiyonlar Roma üzerine yürüyünce de bütün adamları kendisini yüz üstü bırakmıştır. D., Septimus'a imparatorluğu bölmeyi teklif etmişse de, Roma, Septimus'tan yana olduğunu bildirince senato 2 haziran 193 tarihinde kendisini sarayında öldürtmüştür.

M. S. DIDIUS JULIANUS

D. un imparatorluğu ancak altmış altı gün sürmüştür. Öldürüldüğü zaman Septimus Severus Roma'ya üç günlük bir uzaklıkta bir kamp kurmuş bulunuyordu. Aelius Lampridius'un yazarlarından bulunduğu *Historia Augusta* (İmparatorlar tarihi) da hayatı anlatılmıştır.

DIDO (Yun.; eski şekli: Theiosso; Fenike dilinde Elissa; Lat. Dido, Fr. Didon), Sur (İbr. Zor, Yun. Tyros, Lat. Tyrus, Fr. Tyr) lu bir prenses. Kartaca (Fenike Kart - Ḫadaşt, Yun. Karkhedon, Lat. Carthago) yı kurmuştur. Vergilius *Aeneis* adlı eserinde bu prensesin aşk yüzünden başına gelen felâketlerle ölümünü anlatmıştır. Sur kralı Maltan ya da Mutto'nun kızı olan D., babası öldükten sonra kraliçe olmuş ve Melgart rahibi Siḫarbas ile evlenmiştir. Kraliçenin küçük kardeşi Pygmalion, Siḫarbas'ı öldürtüp iktidarı eline almıştır. D., Sur'un en köklü ailelerinden bazı kimselerle kölelerini yanına alıp kaçmış. Kaçaklar önce Kıbrıs (Kypros) a uğrayarak birçok genç kız kaçırmışlar; bazı rahipler de kendi istekleriyle onlara katılmış. Daha sonra Afrika kıyılarına yanaşan D., yerlilerden bir öküzün derisinin kaplayacağı kadar bir yer istemiştir. Kraliçe öküzün derisini öyle ince sırımlar halinde kesmiş ki, bu sırımların uzunluğu sayesinde kuracağı şehrin çevresini genişlettikçe genişletmiş ve böylece «yeni şehir» anlamına gelen ve sonradan Kartaca adını alan Kart - Ḫadaşt şehrini kurmuştur. Az sonra komşu bir kavmin kralı olan Ḫarbas D. ile evlenmek istemiş, isteği kabul edilmezse mültecileri yok edeceğini bildirmiş. Kraliçe komşu kraldan düşünmek için zaman istemiş, bu süre bitince de ölülerin yakılmasına mahsus bir odun yığını üstüne çıkarak kendini hançerlemiştir.

Pun savaşlarından sonra Roma edebiyatı bu efsaneyi benimsemiş, Troia'lı prens Eneas'ı Kartaca kıyılarına çıkartmış ve başından geçen olayların birçoğunu Ḫarbas'ın serüvenleriyle birleştirmiştir. Ölümünden sonra D. tanrıçalığa yüceltilmiştir. Tapınağı limana yakın bir yerdeydi. Çeşitli öğretileri birleştirmeye eğilimli olan payen dini D. yu Aphroditē ile birleştirmiştir. İştar (Astarte) ın mitolojik kişiliğine bağlanmış gibi görünmektedir.

Tiyatro ve opera: Bu konuda birçok tiyatro oyunu ve opera yazılmıştır. Trajedilerin en önemlileri şunlardır: Valencia'lı şair Critobel, *Didon* [trajedi, XIII. yüzyıl]; Etienne Iodelle, *Canına kıyan Didon* [5 perdelik manzum ve korolu trajedi, 1555]; Guillaume de la Grange, *Didon* [trajedi, 1576]. G. de Scudéry, *Didon* [1636]; Marmontel'in yazıp Piccinni'nin müziğini yazdığı *Didon* adlı lirik trajedi[1783]. 1589 da Vergilius'un *Aeneis*'inden esinlenerek Purcell'in bestelediği, Nahum Tate'in de livresini yazdığı *Dido and Aeneas* adlı bir opera (3 perde ve bir prolog) vardır. İlk kez 1689 yılında Londra'da temsil edilmiştir. Bunlardan başka da pek çok tiyatro yazarı D. masalını çeşitli yönlerinden konu edinmiştir.

Güzel sanatlar: Birçok ressam ve heykelci de bu konudan faydalanarak heykeller ve tablolar yapmışlardır.

DIDO İLE AENEAS, Latin şairi Vergilius'un *Aeneis*

Aeneas, Dido'ya Troia bozgununu anlatıyor (P. Guérin'in tablosu, Louvre Müzesi, Paris)

adlı manzum destanından alınma konu ile librettosu Nahum Tate ve musikisi Henry Purcell tarafından yazılan beş perdelik bir opera. İlk olarak 1689 da İngilterede Chelsea yatılı kız okulunda oynanmıştır. Opera türünün kurallarına uygun ilk İngiliz eseridir.

Eserin musikisinde İtalyan *cantata* üslûbu, Fransız bestecisi Lully'nin dans musikisi tekniği ve İngiliz *masque*'ı gibi dış etkiler pek belirlidir. Hattâ operanın küçük giriş (*prelude*) bölümü bile Lully'den alınan bir örneğe göre yapılmıştır.

Eleştirmeciler, Purcell'in ölümsüz eseri olan bu operadaki *Lament* (yakınma, ağıt) aryasının bile yalnız başına bestecinin anısını ve operasını canlı tutmaya yetecek kadar dokunaklı bir güzellikte bulmakta birleşmişlerdir.

Şahıslar: Kartaca kraliçesi Dido (*kontralto*); bir nedime: Belinda (*soprano*); bir hizmetçi (*mezzo - soprano*); büyücü (*kontralto*); Troia kahramanı Aeneas (*bariton*); ruh; birinci cadı; ikinci cadı; saraya bağlı insanlar; denizciler.

Olay eski Kartacada geçer. Kraliçe Dido'nun bu acıklı hikâyesi Vergilius'un *Aeneis*'inin dördüncü kitabından alınmıştır. Opera bir kız okulunda oynanılmak üzere hazırlandığı için Dido'nun ölüm şekli değişikliğe uğratılmıştır. Gerçekten de, kraliçe kendini öldürecek yerde kederinden ölür. Dido'nun sırdaşı ve kız kardeşi olan Anne, Belinda olur. Cadılar da bir İngiliz buluşudur.

Yakıp yıkılan Troia'dan kaçan Aeneas, tanrıların kendilerine bir ülke hazırladıkları Latium'a gitmektedir, Gemisi fırtınaya tutulduğu için Kartaca limanına sığınmak zorunda kalır. Burada Aeneas ile arkadaşları çok iyi karşılanırlar, ayrıca dul kraliçe Dido birdenbire Troia kahramanına âşık olur. Aeneas da onu severse de, tanrılar iki gencin birleşmesine karşıdırlar ve Aeneas'a İtalyada onu yeni bir ülkenin beklediğini hatırlatarak Kartacadan ayrılmasını emrederler. Aeneas kalbinde derin bir acı ile yola çıkar. Dido da «yakınma» aryasını söyleyerek ölür.

DIDOT [*didọ*], Fransız matbaacı ve kitapçı ailesi. Kurucusu **François D.** (1689 - 1757 ya da 1759), 1713 ten bu yana Pariste kitapçılıkla ve 1754 ten bu yana basım işleri ile uğraştı; iki oğlu vardı: **François Ambroise** (1730-1804) ve **Pierre François** (1732 - 1793). Birincisi, Founier tarafından yazı ölçüsünün hesaplanması için bulunan tipografik noktalama usulünü **D. sistemi** ile olgunlaştırmıştır. İyi kalite düz ve pürüzsüz Velin kâğıdının bulucusudur. Pek usta bir baskıcı ve harf kesicisi idi. Gene matbaacı olan ikincisi de Essonnes'de bir kâğıt fabrikası kurmuştur. Bu fabrikada Robert, rulo halindeki yekpare matbaa kâğıdının yapımını sağlamıştır. François Ambroise'ın oğulları **Pierre** (1761 - 1853) ve **Firmin** (1764 - 1836) bu yoldaki çalışmalariyle aileyi büyük bir üne ulaştırmıştır. Pierre, baskılarını Louvre'da sergilemeyi başarmıştır. Çağdaşları arasında onunla ancak Bodoni boy ölçüşebilir. Firmin D. harf dökümü işlerini üzerine almış, babasının dökme harflerini geliştirerek onlara bugün D. - Antiqua diye tanınan kesin şekli vermiş, stereotip usulünü daha iyi bir hale sokmuştur. Firmin D. nun soyundan gelenler Firmin - D. soy adını almışlardır.

DİDRAKHMON, Yunan soyundan milletlerde kullanılan ve iki drahmi değerinde olan gümüş sikke ve ağırlık ölçüsü. Buna *statēr* adı da verilirdi.

DİDRING, Ernst (1868 - 1931), İsveçli yazar. Stockholm'de doğmuş, orada ölmüştür. Eserleri arasında Norrland bölgesinin endüstrileşmesi ile ilgili roman ve piyesleri dikkate değer. *Malm* (Maden cevheri) [1914 - 1919] adlı roman trilojisi, *Männen som gjorde det* (İşi başaran adamlar) [1914]; *Bergets sång* (Dağ şarkısı) [1915] ve *Spelarna* (Oyunlar) [1919] adlı romandan meydana gelmiştir. *Midnattssol* (Gece yarısı güneşi) [1897]; *Högt Spel* (En yüksek oyun) [1910] adlı piyesleri de anılabilir.

DİDUFRİ ya da CEDEFRÊ, eski Mısır tarihinde, IV. soyun III. firavunu. Keops adındaki firavunla Kefren adındaki firavun arasında hüküm sürmüştür; yaptırdığı ehram Abu - Roaş'tadır.

DIDUNCULIDAE (Zoo.): bk. DİŞLİ GÜVERCİNLER.

DIDUNCULUS STRIGIROSTRIS (Zoo.): bk. DİŞLİ GÜVERCİN.

DIDUS CUCULLATUS (Zoo.): bk. DODO.

DİDYMA ya da DİDYMOİ (bugünkü adı: **Yenihisar**), Küçük Asyada, İonia'da, Miletos yakınında eski bir şehir. Apollon kâhinlerinden birinin oturduğu yer olarak

DİDYMA: Tapınağın yıkıntısı

tanınmıştır. Burada, Brankhidler (b. bk.; Yun. Brankhidai) soyunun baktığı eski bir tapınak vardı. M. Ö. 494 te İranlılarca yakılan bu tapınak, M. Ö. 313 yılıyle M. S. I. yüzyılın başı arasında mimar Ephesos'lu Paionios'la Miletoslu Daphnis'in büyük planına göre yeniden yapılmışsa da, bir türlü tamamlanamamıştır. En büyük Yunan tapınaklarından biriydi. Uzunluğu 109 m, genişliği ise 51 m idi. Çevresinde 120 sütun yükselmekteydi. Kehanetlerin halka bildirildiği avludan sonra, İon tarzında dört sütunlu küçük bir tapınakla Kanakhos'un eseri olan Apollon Philesios'un bir heykeli vardı. İran kralı Ḫsayarşa (Xerxes) bu heykeli Yunanistandan alıp götürmüşse de, 295 yılında Seleukos, Ekbatana'da bunu geri almıştır. İon sütunlarının süslü kaidelerinden ikisi bugün Louvre Müzesindedir. M. Ö. II. yüzyıldan sonra, didymeia (b. bk.) denen şenlikler, Yunanlıların orada bir araya gelmesini sağlardı. Sömürgecilik için girişilen hareketlerde, bu tapınak bir haber alma merkezi olarak kullanılmıştır.

DİDYMEİA, eski çağlarda, Apollon tapınağı (Didymeion) nda Miletosluların yaptıkları şenliklere verilen ad.

DİDYMEİON ya da DİDYMAİON, eski çağlarda, Miletos şehri yakınında bulunan Didymoi'deki Apollon tapınağına verilen ad.

DİDYMOİ (Tar. - Coğ.): bk. DİDYMA.

DİDYMOS [Kör] (Yun. **Didymos ho Typhlos** = Kör D.; aş. yu. 311 - aş. yu. 398), İskenderiyeli Hıristiyan ilâhiyatçısı. İskenderiye'de doğmuş, orada ölmüştür. Dört yaşında iken kör olan ve İskenderiyeli D. (Yun. Didymos ho Aleksandreus) diye de anılan D. IV. yüzyılın en tanınmış bilginlerinden biri olmuş, 340 - 395 yıllarında İskenderiye Okulunu yönetmiş, Eusebius Heronymus, Ruffinus ve Palladius'a öğretmenlik etmiş, fakat Origenes'in kuramlarına bağlılığı 553 te onunla birlikte hüküm giymesine yol açmıştır. Kalan eserleri arasında *Peri Hagios Pneumatos* (Kutsal ruha dair) [Latince çevirmesi: *Liber de Spiritu Sancto*] ile *Hagia Triada* (Üçlü Tanrı) anakitabı v. b. vardır.

DİDYMOS KHALKENTEROS (Yun. = tunç bağırsaklı D.), İskenderiyeli Yunan gramercisi. Cicero'nun çağdaşı olan D. K. klasik yazarlar, eski eserler ve gramer üzerine yazılar yazmıştır.

DİDYMOTEİKHON (Coğ.): bk. DİMETOKA.

DIDYMUS, Arius (Yun. **Didymos ho Areios**), İskenderiyeli Yunan filozofu. Augustus'un öğretmeni ve dostu olup Akademi öğretisine bağlı idi. Eflâtuncuların, Pytagorasçıların, stoacıların ve gezimcilerin düşüncelerini özetleyen ve bugün ancak bazı parçaları elde bulunan *Epitome* (Özet) adlı bir eser yazmıştır.

DIEA (Diaea), Omurgasız hayvanlardan, Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Örümceğimsiler (Arachnoidea) sınıfının, Örümcekler (Araneida) takımından Thomisidae familyasına giren bir cins. Bazı sıcak ve ılık iklimli bölgelerde yaşar. Yüze yakın türü vardır. Küçük ve yassı yapılıdır.

DIE [*di*] (eski adı: **Dea Augusta Vocontiorum**), Fransada, Drôme vâdisinde, Diois Önalpleri bölgesinde, Drôme departmanında, arondisman merkezi olan 3 200(1946) nüfuslu bir kasaba. Köpüklü şarap ve mobilya yapımevleri vardır. Romalılardan kalma bazı yapı yıkıntıları ve Ortaçağa ait sur kalıntıları göze çarpar. XVII. yüzyılda yeniden yapılmış olan katedralin yan duvarlariyle kapı kemeri eski yapının kalıntılarıdır.

DIEBOLD [*dibolt*], **Bernhard** (1886 - 1945), İsviçreli tiyatro eleştirmecisi ve yazarı. Zürich'te doğmuş, orada ölmüştür. Tiyatro yazarı, rejisör ve eleştirmeci olarak Viyana (Wiener Burgtheater), München (Münchener Schauspielhaus), Frankfurt (Main) ve Zürich'te yeni dramı kabul ettirmek için çalışmıştır. «Frankfurter Zeitung» un yazı işleri müdürlüğünü de yapmıştır. Başlıca eserleri: *Anarchie im Drama* (Dramda anarşi) [1920]; *Der Denkspieler Georg Kaiser* (Fıkir cambazı G. K.) [1924]; *Das Buch der Guten Werke, 1914 - 1918* (Güzel eserler kitabı, 1914 - 1918(1932; Harp kitabı); *Das Reich ohne Mitte* (Ortasız devlet)[1938]; *Der letzte Grossvater* (Sonuncu büyük baba) [1939].

DIECKMANN [*dikman*], **Max** (doğ. 1882), Alman fizikçisi. Hermannsacker (Harz) da doğmuştur. 1908 de özel imkânlarla Gräfelfling telsiz telgraf ve hava elektriği deneme istasyonunu kurmuştur. 1936 dan beri München Technische Hochschule (Teknik Yüksek Okulu) sinde profesördür ve radyo - teknik enstitüsü yöneticiliğini de üzerine almıştır. 1937 de Oberpfaffenhofen'da uçuş telsiz araştırmaları enstitüsü müdürlüğüne atanmış, 1947 de emekliye ayrılmıştır. D., 1906 yılında Braun borularını resimleri kaydedici olarak televizyon tekniğine uygulamış, 1925 te R. Hell ile birlikte elektrik ışıklı, resimleri ayırma borularını bulmuştur. Temel çalışmaları havadaki elektrik, televizyonla resim aktarılması, uçak radarı tekniği ve radarla uçuş alanlarındadır.

DIEDENHOFEN (Coğ.): bk. THIONVILLE.

DIEFENBACH [*difinbah*], **Lorenz** (1806 - 1883), Alman dil bilgini ve etnoloğu. Ostheim (Hessen) da doğmuş, Darmstadt'ta ölmüştür. 1845 yılında Offenbach'dan kendisinin de kurulmasına yardım ettiği Katolik cemaatına katılarak bu mezhebe geçmiştir. Offenbach'dan Frankfurt (Main) taki kurucu meclise üye seçilmiş ve bu şehirde 1865 yılından 1876 yılına kadar şehir kitaplığı müdürlüğü yapmıştır. «Celtica» (iki cilt, 1839 - 1842), *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sfrache* (Gotçanın karşılaştırmalı sözlüğü) [iki cilt, 1846 - 1851] çeşitli sözlükleri arasında yer alır. Şiirleri ve romanları da vardır.

DIEFENBAKER [*difinbeykır*], **John George** (doğ. 1895), Alman asıllı Kanadalı politikacı. Greyeounoy (Ontario) ta doğmuştur. Avukat olarak hayata atılan D., 1940 ta millet vekilliğine seçilmiş, 1956 da muhafazakâr partinin başkanlığına getirilmiştir. Birleşik Amerikaya fazlaca bağlı bulduğu liberallerin politikasını yermiştir. 1957 de muhafazakâr partinin iktidara gelmesi üzerine D. Kanada başbakanı olmuştur (18 haziran 1957). 1958 seçimlerinde büyük bir başarı sağlamış, fakat 1963 te Kanada hava kuvvetlerinin atom silâhlariyle donatılması konusunda çıkan anlaşmazlık üzerine çekilmiştir.

DIEFFENBACH [*difinbah*], **Johann Friedrich** (1795 - 1847), Alman cerrahı. Königsberg'de doğmuş, orada ölmüştür. 1830 da Berlinde Charité hastahanesinin başcerrahlığına atanmıştır; 1832 de profesör ve cerrahî kliniğinin müdürü olmuştur. D. cerrahlık tekniğinin sadeleştirilmesi, en çok plastik şirurji alanındaki buluşları, kiriş ameliyatları ve kan verme alanında ün kazanmıştır. *Chirurgische Erfahrungen* (Şirurjik deneyler) [4 bölüm, 1829 - 1834]; *Die Transfusion des Blutes und die Infusion der Arzneien in die Blutgefässe* (Kan verme ve ilâçların kan damarlarına içitimi) [1828]; *Über die Durchschneidung der Sehnen und Muskeln* (Kirişlerle kasların kesimi üzerine) [1841]; *Die Heilung des Stotterns* (Kekemeliğin tedavisi) [1841]; *Über das Schielen und die Heilung desselben durch die Operation* (Şaşılık ve operasyonla tedavisi)[1842]; *Die operative Chirurgie* (Operatif cerrahî) [iki cilt, 1844 - 1848]; *Der Äther gegen den Schmerz* (Ağrıya karşı eter) [1847] başlıca eserleridir.

Dieffenbach ameliyatı: Bacağın kalça hizasından kesilip atılmasında, kalçanın dış tarafında büyük trokanterin beş cm kadar yukarısından, dairesel büyük şak (*incision, yarma*) a doğru ikinci bir şak yapılması şeklinde geliştirilmiş bir ameliyat tekniği.

DIEGO ALVAREZ (Coğ.): bk. GOUGH ADASI.

DIEGO CENDOYA [*diego thendoya*], **Gerardo** (doğ. 1896), İspanyol lirik şairi. Santander'de doğmuştur. «Arı» şiir hareketinin başlıca temsilcisidir. Dil ahengi nüanslarında üstünlüğe erişmiştir. Başlıca eserleri: *Imagen* (Resim) [1922]; *Soria* (İspanya'da şehir) [1923]; *Manual de espumas* (Köpükler el kitabı) [1924]; *Versos humanos* (İnsancıl mısralar) [1925]; *Via crucis* (Çarmıh yolu) [1931]; *Ángeles de Compostela* (Compostela melekleri) [1940]; *Alondra de verdad* (Gerçeğin timsali tarla kuşu) [1941]; *La luna en el desierto y otros poemas* (Çölde ay ve başka şiirler) [1949]; *Amor solo* (Yalnız sevgi) [1958].

DIEGO GARCIA [*diego garthia*], Hint Okyanusundaki Chagos takım adaları (bunlara Oil Islands [= Yağ Adaları] da denir) nın en büyüğü ve en önemlisi. Hindistandaki Comorin burnunun aş. yu. 2 000 km güneybatısındadır. Hindistan cevizi yağı, Hindistan cevizi, kopra, guano (kuş gübresi) ve tuzlu balık satar. Uzunluğu aş. yu. 22 km, eni aş. yu. 11 km, yüz ölçümü 138 km², nüfusu 600 dür.

DIEGO RAMÍREZ [*diego ramires*], Şili'ye bağlı bir adalar grupu. Tierra del Fuego takım adalarının bir kısmı olup bunların en güneyinde bulunur. Horn burnunun 90 km güneybatısındadır.

DIEGO RODRIGUEZ (Coğ.): bk. RODRIGUEZ.

DIÉGO-SUAREZ [*diego-suares*] (eski adı: **Antsirana** ya da **Antsirane**), Madagaskar adasının kuzey ucunda, Majunga ilinde bir şehir. D. S. körfezinin güney kıyısında olup bağımsız bir yönetim bölgesinin başkentidir. Nüfusu 38 000 dir. Önemli bir askerî limandır. Kömür ve mazot depoları vardır. Dışarıya yağ, sabun, pirinç gönderir. Dünyanın en güzel limanlarından biridir. İkinci Dünya Harbinde İngilizler tarafından zaptedilmiştir.

DIÉGO-SUAREZ [*diego-suares*] **KOYU**, Madagaskar adasının kuzey ucunda, aynı adı taşıyan limanın bulunduğu büyük koy. 1500 yılında Portekiz'li Diego Diaz'ın bulduğu bu koy, eski yerleşme bölgelerini çevrelemektedir.

DİÉGO-SUAREZ: Limandan bir görünüş

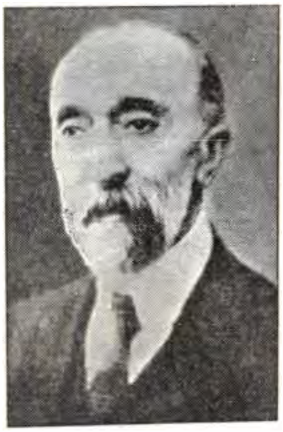
Genellikle Réunion adasından göçmüş olan küçük sömürgeciler limana yakın vâdilerde kalmışlardır. Pirinç, patates, soğan ve portakal yetiştirirler. Büyük sömürgeciler, ortaklıklarla özel kişilerin topraklarını işletirler (yer fıstığı, susam tarımı). Yerliler ise daha çok büyük baş hayvan yetiştirirler.

DIEGUEÑOS [*diegenyos*], bir zamanlar Kuzey Amerikanın, şimdiki San Diego (California) yönetim bölgesine (County) yakın bir yerde yaşamış olan yerli aşiretler topluluğuna verilen ad. Bunların hepsi de Yua dillerini konuşurdu.

DIEGYLİS (M. Ö. II. yüzyıl), Thrakia kıralı. Pergamon kıralı II. Attalos'tan öc almak için Lysimakheia şehrini ele geçirmiş, halkına karşı zalimce davranmıştır. Şehrin ileri gelenleri Attalos'a sığınmışlar, o da D. i cezalandırmıştır.

DIEHARDS (DIEHARD'LAR) [*dayy hardz*], İngiliz ordusunda 57. piyade alayına takılan ad. Bir asker parolası olarak, *die hard* (İng. = son nefesine kadar dayan) çağrısından alınmıştır. İngiliz gelenekçi (muhafazakâr) lerinin de sanı olan bu ad, ilk önce 1910-1911 yıllarında bu partinin sağ kanadının aşırı bir grupuna takılmıştı. Bu grup, liberal partisi iktidarda iken başbakan olan Asquith ve hükümetinin, Lordlar Kamarasının veto hakkını kırmak için hazırladığı plana karşı ne pahasına olursa olsun muhalefet etmek parolasiyle hareket etmiştir. D. lar gelenekçi partisinin resmî liderleri olan Balfour ve Lord Lansdown'un bu yolda ihtiyatlı bir taktikle yürüttükleri parti politikalarını da şiddetle eleştirmişlerdir. Birinci Dünya Harbinden sonra D. ların sert muhalefeti, Lloyd George'un koalisyon kabinesine karşı yönelmiş, bu kabinenin Rus ve sosyalist düşmanlığı politikasını ve İngiliz-Fransız ittifakına sıkı sıkı sarılmasını hiçbir zaman onamamıştır. Bu grupun fikirlerini «Morning Post» gazetesi yaymıştır.

DIEHL [*dīl*], **Charles** (1859-1944), Fransız bilgini. Strasbourg'ta doğmuş, Paris'te ölmüştür. Yüksek Öğretmen Okulundan çıkar çıkmaz Roma (1881-1883) ve Atina (1883-1885) daki Ecoles Françaises (Fransız okulları) öğretim üyesi olmuş, daha sonra Nancy ve Paris edebiyat fakültelerinde profesör olarak çalışmış(1899), kendini Bizans tarihine vermiştir. Bizans İmparatorluğunun gerçek tarihinin aydınlanmasını sağlayan başlıca eserleri: *L'Afrique byzantine* (Bizans Afrikası) [1896], *Justinien et la civilisation byzantine au IV. siècle* (İustinianus ve IV. yüzyılda Bizans uygarlığı) [1901], *Ravenne* (Ravena) [1903]: *Théodora, impératrice de Byzance* (Bizans İmparatoriçesi Theodora) [1904]; *Figures byzantines* (Bizanstan portreler) [1906-1908]; *Palerme et Syracuse* (Palermo ve Siracusa) [1907]; *Manuel d'art byzantin* (Bizans sanatı el kitabı) [1910]; *Une république patricienne Venise* (Patrisiyenler cumhuriyeti: Venedik) [1915]; *Byzance, grandeur et décadence* (Bizansın yükselişi ve düşüşü) [1919; *Salonique* (Selanik) [1920]; *Histoire de l'Empire Byzantin* (Bizans İmparatorluğu tarihi) [1921]; *Jérusalem* (Kudüs) [1921]; *Constantinople* (İstanbul) [1923].

Ch. DIEHL

DIEHL [*dīl*], **Karl** (1864-1943), Alman iktisatçısı. Frankfurt (Main) ta doğmuş, Freiburg (Breisgau) da ölmüştür. Halle'de, Rostock'ta, Königsberg (bugün: Kaliningrad) de ve Freiburg'da profesörlük etmiştir. İktisadî bilimlerin sosyal haklar akımına bağlı bir bilgindi.

DIEKIRCH [*dikirh*], Luxembourg büyük dukalığında bir ilçe merkezi. Çoğu Katolik mezhebinde olan nüfusu 4 000 (1949) idi. Denizden 190 m yükseklikte, Sauer vâdisinin genişçe bir yerindedir. Demiryolu kavşağıdır. Yüksek okulları vardır. Hem bir yazlık, hem de bir gezme yeridir.

Dİ-ELEKTRİK (Fr. Diélectrique) [Yun. dia = arasından; elektrik], içinde, enerji kaybı olmaksızın bir elektrik alanının kurulabildiği bir cisme verilen ad. Yalıtkan (izolan) adını da alır.

D. değişmezi (Fr. Constante diélectrique): belli D. ten yapılmış bir elektrik kondansatörünün kapasitesinin, boş iken olan kapasitesine oranı. İşareti şudur: ε_{abs} E = ε_{abs}. Şöyle tanımlanabilir: D. değişme yoğunluğu (Verschiebungsdichte) D. nin elektrik alan gücü (elektrische Feldstärke) ne olan oranı = D/E. Bu: $\varepsilon_{abs} = \varepsilon_{rel}\ \varepsilon_0$'dı. Orantılı D. değişmezi ε_{rel} soyut bir sayı, madde değişmezi (Material - Konstante) dir. Boşluğun salt D. değişmezi (Absolute D. des Vakuums) ise = 8, 8543. 10^{-12} A saniye /Vm. Buna Almanca «elektrische Feldkonstante» (elektrik alan değişmezi), Influenz Konstante (etki değişmezi) ya da Verschiebungs Konstante (sapma değişmezi) adları da verilir.

Birkaç maddenin orantılı D. değişmezi:

Kehribar	2,9
Titanlı kondansatör	80
Buz	3,1
Cam	5 - 16
Mika	4 - 8
Katı kauçuk	2,5 - 3,5
Tahta	2,5 - 6,8
Kâğıt (kuru)	1,6 - 2,6
Parafin	1,9 - 2,3
Kuvars	4
Trolitul (plastik madde)	2,2 - 2,5
Su	80,8

DİELEKTROLİZ (Fr. Diélectrolyse), ilâçları elektrolitik yollarla dokulara eriştirme (bk. İYONTERAPİ) usulü. Trans - serebro - medüler D. i: iyonizasyonun beyin lezyonları (hemiflejiler) na uygulanması.

DİELEKTROMETRİ (Fr. Diélectrométrie), çok fazlı sistemlerde faz kısımlarının bilinmesi için dielektrisite konstantının duyarlı olarak ölçülmesi. Bu usül meselâ petrol sanayiinde mineral yağlarındaki suyun niceliğinin bilinmesinde kullanılır.

DIELS [*dīls*], **Hermann** (1848 - 1922), Alman klasik filoloğu. Biebrich'de doğmuş, Dahlem (Berlin) de ölmüştür. 1882 de Berlin Üniversitesine profesör olmuş, 1881 de Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. D. 1895 yılından sonra akademinin değişmez genel sekreterliğine seçilmiştir. Yunan felsefesi ve tıbbı ile ilgili metinlerin anlaşılması alanındaki başarılı çabalariyle ve Lucretius'un dili üzerindeki çalışmalariyle ün almış, eski çağlarda kullanılan eşyanın ve arkeolojik eserlerin bulunup tanınmasında da öncü olmuştur. Bundan başka, kendi alanında çığır açıcı nitelikte olan *Doxographi Graeci* (2. bas., 1929) ile, Aristo fiziğinin yorumu için yazdığı *Simplicii in Aristotelis physica commentarium* (iki cilt, 1882 - 1895) adlı kitaplarını yayınlamıştır. *Die Fragmente der Vorsokratiker* (Kranz'ın bir endeksi ile, 3 cilt, 2. bas. 1910) en büyük eseridir. Bu eser, Sokrates'ten önceki Yunan düşünürlerinin yazdıkları ve metin kalıntılariyle ilgilidir. Lucretius üzerindeki *Lukrez* adını taşıyan ve şiir metinleriyle bunların vezinli çevirmelerini veren eseri (iki cilt, 1923 - 1924) ölümünden sonra çıkmıştır.

DIELS [*dīls*], **Ludwig** (1874 - 1945), Alman botanik bilgini. Hamburgda doğmuş, Berlinde ölmüştür 1921 den beri Berlin Üniversitesinde botanik profesörlüğü ve Berlin bitki bahçesi müdürlüğü yapmıştır. Sistematik botanik ve bitki coğrafyası üzerine eserler yayınlamıştır.

DIELS [*dīls*], **Otto Paul Hermann** (1876 - 1954), Alman kimyacısı. Hamburgda doğmuş, Kielde ölmüştür. Berlinde, sonra Kiel'de kimya profesörlüğü yapmıştır. Öğrencisi Kurt Adler ile birlikte 1928 de dienik sentez (dien = iki bağlantılı etilenik hidrokarbon) i bulmuştur. İki çift bağlantı yolu ile organik bileşimlerin elde edilmesini sağlayan bu metot, kâfuru, vitamin D ve kortizonun sentezini mümkün kılmıştır. Bu iki kimyacı, stereoller alanında da yeni buluşlarla ün kazanmışlar ve 1950 Nobel kimya armağanını almışlardır. Eserleri: *Einführung in die organische Chemie* (Organik kimyaya giriş) [1907, yeni bas. 1952]; *Einführung in die organische Experimentalchemie* (Deneysel organik kimyaya giriş).

O. P. H. DIELS

DIEM, Güney Viet-nam cumhur başkanı, bk. NGÔ DINH - DIEM.

DIEM [*dīm*], **Carl** (doğ. 1882), Alman spor uzmanı. Würtzburg'da doğmuştur. 1902 - 1912 yıllarında Alman Beden Eğitimi dairesinde hafif atletizm kolunun başkanlığını yapmıştır. 1913 - 1933 yıllarında Alman Beden Eğitimi komisyonunun genel sekreterliğinde bulunmuştur. 1920 yılında kurulmasında büyük emeği bulunan Alman Beden Eğitimi Yüksek Okulunun rektör vekilliğine getirilmiş ve bu görevini 1933 yılına kadar yapmıştır. 1938 - 1945 yıllarında Berlinde Milletlerarası Olimpiyat Enstitüsü direktörlüğünde bulunmuştur. 1947 yılında Köln'de Beden Eğitimi Yüksek Okulunu kurmuş, 1950 de yeniden kurulan Millî Olimpiyat Komitesinin genel sekreterliğine getirilmiş ve 1952 de emekliye ayrılmıştır. D. in en büyük başarısı, 1936 da Berlinde yapılan XV. Olimpiyat oyunlarının teşkilâtlandırılması olmuştur.

DIEMEL [*dīmil*], Rothaargebirge'den gelerek Weser ırmağına soldan karışan bir ırmak. Irmağın üst kesiminde bir baraj vardır (2 milyon m^2).

DIEMEN, Anton Van: bk. VAN DIEMEN, Anton.

DIÉMER [*diemer*], **Louis** (1843 - 1919), Fransız piyanisti. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1888 de Konservatuvar piyano öğretmenliğine atanmış, Eski Çalgılar Birliğini kurmuş, piyano ile orkestra için bir konzertstück (kısa konçerto) ile, *ut minör* bir konçerto, keman ile orkestra için bir konzertstück, piyano için bir sonat ile çeşitli eserler, piyano ve yaylı sazlar için de bir trio bestelemiştir. *Clavecinistes français* (Fransız klavsencileri) (2 cilt) adlı eserinde, Fransız klavsencilerinin eserlerini yayınlamıştır.

DIÊN BIÊN PHU [*diyen biyen fu*], Kuzey Vietnam'da, yukarı Tonkin'de, Laos sınırına yakın bir yer. Kızıl Nehir ile Mekong arasında alüvyonlu genişçe bir ovada bulunan D. B. P., aralık 1953 ten mayıs 1954 e kadar bir Fransız garnizonu ile Vietminh akıncıları arasında şiddetli savaşlara sahne olmuştur.

20 kasım 1953 te General Navorre'ın tâbiyesiyle Fransız birlikleri tarafından yeniden ele geçirilen D. B. P., Lai

DIÊN BIÊN PHU: Boşaltılmış ordugâh

Châu ve Phong Saly birliklerinin de havadan nakli suretiyle topçusu ve birkaç da zırhlı arabası olan on beş bin kişilik bir garnizon haline getirilmişse de, aralık ayından başlayarak Vietminh kuvvetleri yavaş yavaş şehri kuşatmağa başlamış, başka birlikler de Fransız hava alanlarına saldırmışlardır. 13 ve 16 martta başlayan saldırı sonunda, Fransızların kuzeydeki üç dayanak noktası düşmüştür. Vietminhler 30 martta yeniden taarruza geçmişlerdir. İki taburluk paraşütçü birliklerin havadan indirilmesi sayesinde Fransızlar bir süre daha dayanmışlarsa da, genel bir düşman saldırısı karşısında, 7 mayıs 1954 te büyük zayiat vererek ateş kesmek zorunda kalmışlardır.

DIENG [*dīng*] **PLATOSU** (Coğ.), Orta Cava'nın kuzey bölümünde bulunan bir yüksek plato. Aş. yu. 5 980 foot uzunluğunda ve 2 700 foot genişliğinde olup taştan yapılmış Şiva tapınaklarının kalıntılarıyla kaplıdır. Eskiden büyük bir dinî merkez olan bu plato, «Cava Benares'i» olarak adlandırılmıştır. XIX. yüzyılın başlarında burada 40 tapınak bulunduğu söylenirse de, bugün ancak 8 tapınak kalmıştır. Yapılar arasında, Hint - İndonezya sanatının en eski eserleri vardır. Bunların M. S. VII. yüzyıl sonlarından kaldığı sanılmaktadır. Tarihi bilinen en eski yazıt, M. S. 809, en yenisi ise 1210 tarihini taşır.

DIENST [*dīnst*] **TESTİ**, gebelik olup olmadığını anlamak için kadının serumunda ve idrarında antitrombin (*antithrombin*: kanın plazmasında bulunan ve trombin [b. bk.] in etkisini yok ederek kanın pıhtılaşmasını önleyen bir madde) miktarının artmasının tesbit edilmesiyle yapılan test. Wrocław (Alm. Breslau) lı kadın hastalıkları hekimi Arthur Dienst [doğ. 1872] in adiyle anılır.

DIENT AMİPLERİ (Lat. *Dientamoeba fragilis*), hücreleri çift çekirdekli olmak gibi bir özellik gösteren ve insanlarla maymunlarda bulunmuş olan bir bağırsak amibi. Dient amibi diyaresi denilen hafif bağırsak bozukluklarının sebebi sayılır.

DIENTZENHOFER [*dīntsınhofır*], XVII ve XVIII. yüzyıllarda birçok mimar ve yapı ustası yetiştirmiş Bavyeralı bir aile. Bu sanatçılar, güney Almanya ve Bohemya'da barok tarzının yayılmasını sağlamışlardır.

1. **Christoph** (1655 - 1722]: Rosenheim'da doğmuş, Praha'da ölmüştür. Praha'daki kiliselerin yapılmasında çalışmıştır.

2. **Georg** (1643 - 1689): Aibling'de doğmuş, Waldsassen'da ölmüştür. Bamberg Jesuitleri hesabına çalışmıştır.

3. **Johann Leonhard** (1655 - 1707): Bamberg'de ölmüştür. Bamberg'deki piskoposluk konağını, Banz (Frankonya) taki manastırları yapmış, Dieussart'tan sonra Bayreuth şatosunu tamamlamıştır.

4. **Johann** (1665 - 1726]: Bamberg'de ölmüştür. Fulda katedralinde çalışmış, Maximilan von Welsch'in hazırladığı plana göre, Pommersfelden şatosunu yapmıştır (1711 - 1718). Banz ve Litzendorf kilisesini de onun yaptığı söylenir.

5. **Kilián Ignác** (1689 - 1751): Christoph'un oğlu. Praha'da doğmuş, orada ölmüştür. 1720 den sonra Praha'da barok tarzında kiliseler yapmıştır.

K. I. DIENTZENHOFER: St. Nicolaus kilisesi (Praha)

DIEPENBEEK, Abraham Van: bk. VAN DIEPENBEEK, Abraham.

DIEPPE [*diyęp*], kuzeybatı Fransada, Seine - Inférieure departmanında, Manş Denizi kıyısında, Arques ırmağı ağzında ve Le Havre'ın kuzeydoğusunda bir şehir. Kalker yarlarla çevrilmiş olan D. in güzel plajları, tentene, besin, makine ve gemi yapımı sanayii, çok iyi bir limanı ve İngiltere ile Fransa arasında yolcu taşıyan gemileri vardır.

İkinci Dünya Harbinden zarar gören Saint Jacques kilisesi saf gotik üslûbundadır; kale XV. yüzyıldan kalmadır. Şehirde bir sanat müzesi vardır. D. şehri daha orta çağda önem kazanmaya başlamış, 1694 te İngiliz - Holanda

DIEPPE: Genel görünüş ve şato

donanması tarafından tekrar tutulmuştur. Limanı Birinci Dünya Harbinde geliştirilmiş, İkinci Dünya Harbinde hasara uğramıştır. D., 19 ağustos 1942 de D. akınına sahne olmuştur. Nüfusu 25 893 tür.

Dieppe akını, İkinci Dünya Harbinde D. şehrine yapılıp öncülüğünü Kanadalıların ettikleri ve İngiliz komandolariyle Amerikan birliklerinin de katıldığı bir çıkarma ile yapılan akın. 19 ağustos 1942 günü gün ağarırken yapılan bu akının amacı, Alman savunma düzeninin kuvvetini yoklamak, bazı radyo tesislerini bozmak ve haber edinmek üzere esir almaktı. Havadan ve denizden desteklenerek yapılan ve başarı ile sona eren bu hareket, akına katılan 7 500 askerden yarısının kaybedilmesine yol açması yüzünden pek çok yerilmişti.

DİERVİLLA (*Diervilla*), Hanımeligiller (Caprifoliaceae) familyasından bir bitki cinsi. Cinsin adı XVIII. yüzyılda *Diervilla lonicera* türünü Avrupaya getiren Fransız operatörü Dierville'in adından alınmıştır.

DIERVILLA JAPONICA

D. yazın yeşil bir ağaççıktır. Yaprakları karşılıklı dizilişli, çiçekleri sarı, beyaz, kırmızı ve sarı renktedir. Bu cinsin 12 türü, kuzey Amerika ile Doğu Asyada yetişmektedir. *D. japonica* ve *D. hybrida* çok yetiştirilen süs bitkileridir.

DIERX [*dyerks*], **Léon** (1838 - 1912), Fransız şairi. Réunion adasında doğmuş, Paris'te ölmüştür. Paris'te yerleşmiş, *Aspirations* (Emeller) adlı ilk şiir kitabı 1858 de çıkmıştır. *Les lèvres closes* (Kapalı dudaklar) [1867], ve *Les amants* (Sevgililer) [1867] adlı iki şiir kitabı daha vardır. Bundan başka, 1879 da *Le rencontre* (Karşılaşma) adında bir perdelik bir piyes de yazmıştır. D., sanata bağlılık, derin sevgi, hüzün ve özlem duygularını gizleyemeyen grupu bir aldırmazlık gibi bütün özelliklerini benimsediği Parnasse okuluna bağlı bir şairdir. 1870 bozgunu ona *Les paroles du vaincu* (Mağlûpların sözleri) adlı bir şiir esinlemiştir (1871). Mallarmé öldükten sonra, 1898 de genç şairler kuşağı onu şairler kralı diye adlandırmıştır.

L. DIERX

DIES IRAE [*dies iray* ya da *ire*] (Lat. = gazap günü), Katolik kilisesinin cenaze âyinlerinde Resullerin Mektuplarından parçalar ile İncil'den parçalar arasında okunan ilâhi. Adını ilâhinin ilk kelimelerinden almıştır. Üç kafiyeli bir manzume olup Assisi'li St. François'nın dostu Thomas de Celano tarafından yazıldığı sanılmaktadır. Konusu Tanrının hüküm günüdür. Gazap gününden kurtuluş ümidine geçiş teması, ilâhinin son bölümünü meydana getiren ebedî istirahat duasına zemin hazırlar. Birçok besteciler (Colonna, Bassani, Cherubini, Berlioz, Verdi ve Gounaud) bu konuyu işlemişlerdir. Mozart da D. I. ilâhisini pek dokunaklı bir üslûpla *Requieme* (Lat. = istirahat) [ölüler için bir dua] adlı bestesine katmıştır.

DIESBACH [*dîsbah*], Berne'e yerleşmiş bir Alman ailesi. XV. yüzyılın başlarında ticaret yaparak zenginleşen bu aile, Thun yakınındaki Diesbach senyörlüğünün bir bölümünü satın almıştır. **Nicolas** (1430 - 1475), Fransa ile birleşme için çok çalışmıştır. XI. Louis'ye bağlı olan Nicolas, Kantonlarla Avusturya arasında sürekli barış sağlamış (Senlis, 11 haziran 1474), ekimde de Cesur Charles'a karşı Fransa ile yapılan antlaşmayı sağlamıştır. Alsace'ın kurtuluşu için Burgogne dukalığına karşı açılan savaşın başlangıcında kendisi de birliklerin yanı başında dövüşmüştür. Yeğenleri olan **Wilhelm** (1442 - 1517) ile **Ludwig** (1452 - 1527) de kendisi gibi Fransa'ya bağlı kalmışlardır. O çağda Berne'in en zengin adamı olarak tanınan Wilhelm, Berne'de müsteşarlık ve büyük elçilik yapmış, 1476 da da Morat'da savaşmıştır. Wilhelm'in oğlu olan **Sebastian** (1480 - 1540), 1522 de Bicoque'ta İsviçrelilere ve yeni birliklere komutanlık etmiştir.

DIESEL [*dîzil*], **Rudolf** (1858 - 1913), Alman mühendisi. Pariste doğmuş, Anvers - Harwick deniz yolculuğunda ölmüştür. Bavyeralı iken Parise yerleşmiş olan anasiyle babası 1870 harbinden sonra İngiltereye göç etmek zorunda kalmışlar, Rudolf da İngilterede büyümüştür. D., Augsburg'da ve frigorifik sanayiin öncülerinden Linde'nin yönetiminde München Politeknik Okulunda öğrenim gördükten sonra, Winterthur'da sanayiciliğe başlamış, sonra Paristeki Linde Frigorifik Makineler Ortaklığını yönetmiş, 1895 te de München'a yerleşmiştir. Yıllarca bir problemin çözümü ile uğraşan D., 1893 te *Théorie et construction d'un moteur thermique rationnel, destiné à supplanter la machine à vapeur et les autres machines à feu connues aujourd'hui* (Buharlı makinelerle bugün bilinen öteki ateşli makinelerin yerini alacak rasyonel bir termik motorun kurulması ve yapımı) adlı eseri yayınlamıştır. D. ın bu konudaki düşünceleri

R. DIESEL

şiddetli bir muhalefete uğramakla birlikte, Krupp gibi büyük sanayi kurumlarınca benimsenmiş ve ihtira beratlarının lisansları satın alınmıştır. D. birkaç yıl çalışarak motorunu yapmış ve 1897 de Kassel'da yapılan açık denemelerde motorun kusursuz işlemesi, dayandığı kuramların doğruluğunu göstermiştir. Ağır petrol yağları kullanması, buharlı makinelere oranla az yer kaplaması ve duman da çıkarmaması gibi üstünlükleri sayesinde az zamanda çok tutunan D. motorlarının, İngiliz bahriyesinin de dikkatini çekmesi üzerine D. İngiltereye çağrılmış, fakat Dresden gemisiyle Anvers'ten Harwick'e giderken kaybolmuştur. Onun denize düşerek boğulduğuna hükmolunmuştur.

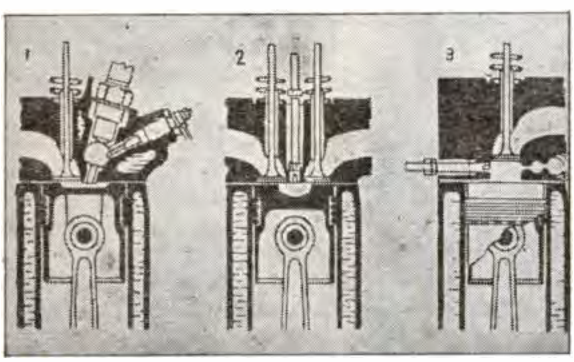
Diesel - hidrolik, bir Diesel motoru ile işleyen ve motorunun yürütme gücü tekerleklere hidrolik ya da hidromekanik olarak geçirilen lokomotiflerin adı.

Diesel - elektrik, bir Diesel motorunun çalıştırdığı bir elektrik üretecinin verdiği akımla beslenen bir elektrik motorunun işlettiği lokomotiflerin adı.

Diesel oil (Diesel yağı): 1. Yavaş devirli gemi makineleri gibi ağır Diesel motorlarında kullanılan bir akar yakıt. Bir adı da Marine Diesel Oil ya da kısaca M. D. O. dur. 2. Petrolün *gas - oil* ile *fuel* arasındaki fraksiyonu.

Diesel indisi: Diesel motorlarında kullanılan akar yakıtların ateşlenme yeteneğini gösteren rakam olup $\frac{G \times A}{100}$ oranı ile belirtilir. Bu oranda G yoğunluk (A. P. İ.), A ise *anilin noktası*'dır.

Diesel motoru, mazot ya da motorin ile işleyen, içten yanmalı ve yüksek kompresyonlu (sıkıştırmalı) bir motor. D. motorları iki ya da dört zamanlı olarak işleyebilir.

DIESEL MOTORU: 1. Bujili ve antişambrlı tip, 2. Püskürtmeli tip, 3. Antişambrı ve püskürtme memesi yatay olarak tertiplenmiş tip

Benzin motorlarına çok benzeyen bu motorların en önemli farkları karbüratörsüz ve bir ateşleme düzeni olmaksızın işlemesidir. D. M. nun silindiri benzin püskürtüsü ile karışık hava emecek yerde saf hava emerek onu sıkıştırır. Sıkıştırma (kompresyon) zamanı sonunda bu havaya, doğrudan doğruya yanma hücresine şiddetli bir basınçla püskürtülen yakıt karışır. 15 in üstünde bir sıkıştırma oranında sıkıştırılmış bulunan havanın ısısı çok yükseldiğinden gaz halindeki hava - yakıt karışımı kendiliğinden ateş alır. Piston yalnız saf hava sıkıştırdığı için ateşleme yakıtın püskürtülmesi anından önce meydana gelmez. Yakıt her bir silindire, krank miline bağlı bir milin hareket ettirdiği küçük pompalar tarafından dağıtılır. Bir otomobilde bu pompaların püskürttüğü yakıt niceliği gaz pedali ile ayarlanır. Niceliği pompalarca ayarlanmış olan yakıt, onu hava ile iyice karışabilecek ince bir sis haline getiren bir püskürtme memesi (enjektör) si tarafından silindirlere püskürtülür. Son derece duyar bir aygıt olan püskürtme memesinin ayarlanması güçtür. D. motorlarının bazı kere çıkardığı kara duman, ayarsızlık yüzünden yakıtın tam yanmamasından ileri gelir. Bu motorlarda yanma hücresi türlü türlü olur. Doğrudan doğruya püskürtmeli motorlar denilen tipte, motor kapağı hemen hemen benzin motorlarınınki gibidir, yakıt dağıtımı üstten supaplarla yapılır, püskürtücü de ateşleme bujilerinin bulunduğu yerde bulunur. Antişambrlı motorlar denilen tipte, motor kapağında ayrıca piston tarafından yanma hücresiyle bağlantı halinde bulunan bir yanma antişambrı, yani «ön hücresi» vardır. Püskürtme memesi bir başlık içine yerleştirilmiş olduğundan, mümkün olduğu kadar tam bir tutuşmaya elverişli bir gaz anaforu meydana gelir. Bu boşluk motorun soğutma düzenine bağlanmayarak çok sıcak tutulur ve böylece yakıtın tutuşması kolaylaştırılır. Motorun soğuduktan sonra işlemeye başlatılması için, motor kapağı içine yerleştirilen bir ısıtma bujisinden faydalanılır. Bir kontak düğmesine basılarak elektrik bataryasından gelen akımın, bu bujinin ince bir tel halindeki elektrodundan geçmesi sağlanır. Korlaşan bu tel, tutuşmalarının kendiliğinden meydana geleceği ana kadar ilk tutuşmaları meydana getirir. D. motorlarının en büyük faydası, benzinden hayli ucuz olan ağır akar yakıtlar kullanması ve daha yüksek bir mekanik verim sağlamasıdır.

DİESİS, müzikte, sabit değerli küçük bir aralığı değil, herhangi bir sistemde kullanılan en küçük aralığı anlatan Yunanca bir deyim. Pythagoras'ın bir quarte'la bir diton arasındaki ayrılığı gösteren yarım tonu, önce D., sonra da *limma* adını almıştır. Aristoksenes, oktavı 24 D. e ayırdı; bu duruma göre, her D. aşağı yukarı dörtte bir ton değerindeydi.

Orta çağda ve Rönesans'ta D. terimi çeşitli değerlerde kullanılmıştır. Bununla birlikte D. teriminden bazı hallerde bekar'ı da anlatan *diyez* kelimesi kalmıştır; eski anlamiyle modern müzik kuramına göre ikiye ayrılmış olan D., kimi zaman diyez, kimi zaman da *bekar* yerine kullanılır.

DIESTERWEG [*distİrveg*], **Friedrich** (1790 - 1866), Alman pedagogu. Siegen (Vestfalya) da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Liberal fikirlere bağlılığından dolayı Prusya Protestan kilisesinin denetimine açık olmayan bir genel eğitim düzeni kurmak için mücadele etmiştir. 1832 de Berlin Öğretmen Okulu müdürü olmuş, fakat inançlarından dolayı görevinden alınarak 1850 de emekliye ayrılmıştır. 1858 de Prusya Landtag (meclis) ına seçilmiştir. Başlıca eserleri: *Das pädagogische Deutschland* (Almanyada pedagoji) [1835 - 1836]; *Pädagogisches Wollen und Sollen* (Pedagojide istek ve gerek) [1857].

F. DIESTERWEG

DİETANOLAMİN (Fr. Diéthanolamine), formülü $NH(CH_2-CH_2-OH)_2$ olan, hafifçe renkli bir sıvı. Amonyak ile

etilen oksidin bileşiminden elde edilir. Yumuşatıcı cisim ve H_2S (kükürtlü hidrojen) gazının eritkeni olarak kullanılır.

DİETAZİN (Fr. Diéthazine), fenotiazinin bir türevi ve Parkinson hastalığı (b. bk.) semptomlarına karşı etkili bir ilâç olan dietil - amino - 2'- etil'in genel adı. D. iyi bir sentetik ilâç olmakla birlikte, hastaların bu ilâca dayanması bireye göre değiştiğinden, hekim kontrolu altında kullanılması gerekir.

Dİ - ETER (Fr. Diéther), iki kere eter olan cisim. (Bu ad, çok kere eter oksit ya da iki kere halohidrik eter olan cisimlere verilir; buna karşı D. tuzlarına *diester* denir).

DIETERICH [*dîtrih*], **Albrecht** (1866 1908), Alman klasik filoloğu. Herzfeld'de doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. Giessen'da profesörlük etmiş, 1903 te Heidelberg Üniversitesine atanmıştır. En çok eski çağ din tarihi üzerinde çalışmıştır: *Abraxas* [1891]; *Nekya* [1893]; *Eine Mithrasliturgie* (Bir Mithras liturjisi) [1903]; *Mutter Erde* (Ana toprak) [1905]. *Kleine Schriften* (Küçük yazılar) adlı eseri 1911 de yayınlanmıştır.

DIETERICI [*dîtıritsi*], **Friedrich Heinrich** (1821 - 1903), Alman doğu bilgini. Berlinde doğmuş, Charlottenburg'da ölmüştür. 1850 yılından sonra Berlin Üniversitesinde profesörlük yapmıştır. Bilim çalışmalarına Arap filolojisiyle ilgili metinler yayınlamakla başlamıştır. Bundan sonra Arap felsefesi üzerinde çalışmıştır: *Die Propädeutik der Araber* (Arap felsefesine başlangıç) [1865]; *Die Logik und Psychologie der Araber* (Arapların mantık ve psikolojisi) [1868]; *Naturanschauung und Naturphilosophie der Araber im X. Jahrhundert* (X. yüzyılda Arapların tabiat anlayışları ve tabiat felsefeleri) [2. bas. 1876] adlı eserlerini, bu arada daha birçok yazılarını yayınlamıştır. Bunlar sonradan *Die Philosophie der Araber im X. Jahrhundert* (X. yüzyılda Arapların felsefesi) adlı bir kitapta toplanmıştır [1876 - 1879]. Arapça metin halinde yayınladığı eserler şunlardır: *Tier und Mensch* (Hayvan ve insan) [2. bas. 1881]; *Die sogenannte Theologie des Aristoteles aus arabischen Handschriften* (Arapça el yazmalarında Aristo Tanrı bilimi) [1882 çev. 1883]; *Alfârâbîs Musterstaat* (Farabî'nin örnek devleti) [1895].

DIETIKON [*dîtikon*], İsviçre'de, Limmat vâdisinde, Zürich'in kuzeybatısında, Zürich kantonuna bağlı 7 150 kişilik bir komün. Tarım ürünleri pazarıdır; madencilik, dokumacılık, besin maddeleri endüstrisi vardır.

DİETİL ETER (Kim.): bk. ETER.

DİETİLASETAMİD (Fr. Diéthylacétamide), asetik asit (sirke asidi) in azotla iki kere etillendirilmiş amidi. Bromlu D.: beyaz, kristal halinde, acı lezzetli, alkol ve eterde eriyen bir toz. Uyutucu özelliği ile asabî uykusuzluklar ve delilik nöbetlerine karşı kullanılması tavsiye olunur.

DİETİLKETON (Fr. Diéthylcétone), formülü $C_2H_5 - CO - C_2H_5$ olan ve kalsiyum propionatın damıtılması ile elde edilen keton. D., suda az eriyen, 103° C de kaynayan ve uyutucu (hipnotik) özelliği olan bir sıvıdır. *Pentaton - 3* ve *Propiyon* adlarını da alır.

DIETL [*dîtl*], **Eduard** (1890 - 1944), Alman generali. Bad Aibling'de doğmuş, Salzburg'da bir uçak kazasında ölmüştür. Komutanı bulunduğu 3. dağ tümeni ile 1940 nisanında Narvik'i almış, 1941 yazında Murmansk doğrultusunda ilerleyerek 1942 ocağında giriştiği askerî hareketlerle Alman Laponya ordusuna Kuzey Finlandiya'da komuta etmiştir.

DIETL [*dîtl*] **KRİZİ**, ürperme, ateş, bulantı ve kusma ile birlikte gelen ve genel bir kollaps (bitkinlik) durumu yaratan böbrek ya da mide sancısı. Böbreğin sap (*pediculus*) ı üstüne doğru dönmesinden ileri geldiği sanılır. Kraków (Polonya) lu hekim Joseph Dietl (1804 - 1878) in adiyle anılır.

DIETMAR [*dîtmar*], **Aist** ya da **Eisti'li** (Alm. Ditmar von Aist; aş. yu. 1140 - aş. yu. 1170), Avusturyalı saz şairi (Alm. Minnesänger). Eski bir şövalye ailesindendir. Aynı aileden iki ayrı şairin bu ad altında birleştirilmiş olması mümkündür. D. ın adını taşıyan şiirlerin bir kısmı, eski Romanca (Yeni Latince, yani Fransızca, Provensalca, İtalyanca, İspanyolca...) yazılı şiirlerin henüz etkisi altında kalmamış olan Almanca aşk şiirleri (Alm. Minnelied) grupuna girer. D. ın şiirleri arasında ilk Alman «Sabah şiiri» (Alm. Tagelied, Fr. Aubade) bulunmaktadır.

DIETRICH [*dîtrih*] **(Dietrici, Dietricy), Christian Wilchelm Ernst** (1712 - 1774), Alman ressamı. Weimar'da doğmuş, Dresden'de ölmüştür. Dresden ve İtalya'da sanatını öğrendikten sonra küçük kıtadaki tablolarında Rembrandt ve Holandalı ustalar gibi büyük ressamlardan kopyalar yapmış, 1741 de saray ressamı, 1765 te de akademi profesörü olmuştur. Çizgi resimleri 1810 da Christian Otto tarafından taşbasması olarak basılmıştır.

DIETRICH [*dîtrih*], **Nieheim'lı** ya da **Niem'li** (aş. yu. 1340 - 1418), Alman din adamı. Brakel'da doğmuş, Maastricht'te ölmüştür. 1361 de Bonn'da papaz olmuş, 1371 den sonra papaların Avignon ve Roma saraylarında hizmet etmeğe başlamış, 1395 te Verden piskoposluğuna atanmıştır. 1414 te papa tarafından Konstans Konsili (1414 - 1418) ne gönderilen D., Katolik kilisesinin birliğini başarı ile savunmuştur. Bu konuda *De Scismate* (Ayrılış üzerine) [1409 - 1410] adlı bir eser yazmıştır.

DIETRICH [*dîtrih*], **Adolf** (doğ. 1877), İsviçreli ressam. Berlingen (Thurgau) da doğmuştur. Saf bir üslûpta gerçekçi peyzajlar ve natürmortlar çizmiş, bunlarla ilkel izlenimleri belirtmiştir. Portreleri de vardır.

DIETRICH [*dîtrih*], **Albert** (1829 - 1908), Alman bestecisi. Meissen yakınında, Forsthaus Golk'ta doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Bonn'da ve Oldenburg'da orkestra şefliği yapmış ve 1890 yılında Berlin'e yerleşmiştir. D., R. Schumann'ın etkisi altında *Robin Hood* operasını, bir D - Moll senfonisi, *Normanların deniz akını* uvertürünü, birçok koro ve oda müziği eserleri bestelemiştir. *Erinnesungen an Brahms* (Brahms'tan hâtıralar) [1892] adlı bir kitap da yayınlamıştır.

DIETRICH [*dîtrih*], **Bern'li** (Alm. **Dietrich von Bern**) [Bern = Verona], Germen destanında yer alan bir kahramanın adı. Bu destan, Ostrogot kıralı Büyük Theoderich'i, 150 yılı aşan bir süre içinde, birçok adlar ve olaylarla genişletilmiş olarak canlandırmaktadır. Hildebrand şarkısı (Hildebrandslied) na göre D., Otacher (Odoaker) tarafından yurdundan kovulur. 30 yıl Hun kıralı Etzel (Attila) in sarayında sürgün yaşadıktan sonra Hunların yardımiyle yurdunu yeniden ele geçirir. Sonradan Otacher'in tarihî düşmanı yerine, daha eski bir Got kıralı (IV. yüzyıl) olan Ermanrich geçmiştir. Bu kişiyle ilgili

şu oluntu da efsaneye girmiştir. Ermanrich kendi boyuna düşmandır ve yeğeni D. i mirasından çıkarmıştır. D. efsanesinin bu şeklinde D., Raben (= Ravenna) savaşında yurdunu tekrar elde etmeğe çalışır, fakat bu işi ancak ihtiyarlığında, Ermanrich'in ölümünden sonra başarır. XIII. yüzyılda D. efsanesi etrafında birçok menkıbeler oluşmuştur. Bunlara masalımsı D. şiirleri denir. Bern'li D. ile Siegfried arasındaki savaş etrafında dönen destan grupu tarihî efsane ile bağını kaybetmemiştir. Sonraki şiirler ise masalımsı, aşırı mübalâğalı bir biçim almış ve D. in Cüce Laurin, Dev Ecke, Sigenot, Fasolt, Wunderer gibi ecinni yaratıklarla güreşmesini gösterir. Hıristiyan şövalye kahraman olarak D., Nibelungen destanı (Nibelungenlied) na girmiştir. Bu destanda, Etzel (Attila) sarayının bir salonunda yapılan savaşta D., Gunther ve Hagen'i yener. D. efsanesi, kuzey bölgelerine de yayılmış olup 1250 de Bergen'de Thidrekssaga adı altında Alman kahramanlık menkıbelerinin geniş bir özeti meydana gelmiştir. Bunlardan da aynı konuyu işleyen birçok kahramanlık *balad*'ları çıkmıştır.

DIETRICH [*dịtrịh*], **Joseph** (**Sepp** saniyle de anılır; doğ. 1892), Alman generali. Hawangen (Bavyera) de doğmuştur. S. S. birliklerine ilk girenlerden biri olan D., Hitlerin güvenini kazanmıştır. Reichstag ve Prusya Danıştayına üye olan D., Führer'i korumakla görevli kıtaya komutan olmuş, S. S. lerin askerî birliklerini düzenlemiştir. 1942 ile 1943 te Ruslara karşı bir kolordunun başında savaşmış, 1944 aralık ayında Reich'ın son zırhlı ordusunun başına geçerek önce Ardenne'lerde, 1945 ocak ayında da Oder nehri boyunda müttefiklere karşı taaruza geçmiş, son olarak da Viyana savunmasiyle görevlendirilmiştir. Amerikalılara esir düşen D., 1946 da mahkeme karariyle müebbet hapis cezasına çarptırılmışsa da, 1955 te serbest bırakılmış ve Stuttgart yakınında Ludwigsburg şehrine çekilmiştir.

DIETRICH [*dịtrịh*], **Marlene** (asıl adı: **Maria Magdalena von Losch**; doğ. 1904), Alman sahne sanatçısı. Berlin'de doğmuştur. 1937 de Amerikan vatandaşı olmuştur. İlkin tiyatro alanında çalışmış, sonra sinemaya geçmiştir. D. e ün sağlayan Josef von Sternberg'in *Mavi melek* adlı filmidir (1930). Bu başarıdan sonra D, Almanyadan ayrılarak Amerika Birleşik Devletlerine gitmiştir. Çok geçmeden beyaz perde *vamp* (baştan çıkarıcı güzel kadın) larının en tanınmışı haline gelmiş ve bu yerini 20 yıl elinde tutmuştur. Oynadığı başlıca filimler: *Marocco* (Fas) [1930]; *Shanghai Express* (Şanğhay ekspresi) [1932]; *Song of Songs* (Şarkılar şarkısı) [1933]; *The Devil is a Woman* (Şeytan bir kadındır); *Desire* (İstek); *The Garden of Allah* (Allah'ın bahçesi) [1936]; *Destry Rides Again* (D. gene sahnede) [1939]; *Golden Earrings* (Altın küpeler); *Martin Roumagnac* (ad) [1946]; *A Foreign Affair* (Bir dış işleri meselesi) [1948]; *No Highway in the Sky* (Gökte cadde yoktur) [1951].

M. DIETRICH

DIETRICH [*ditriş*], **Philippe Frédéric,** Baron de (1748 - 1793), Fransız mineraloji bilgini ve politikacısı. Strasbourg'da doğmuş, Pariste ölmüştür. D. 1790 da Strasbourg belediye başkanı iken, Rouget de l'Isle ilk olarak *Marseillaise*'i onun evinde okumuştur. 10 ağustos olayından hemen sonra yabancı bir ülkeye kaçan D., Fransaya döner dönmez yakalanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştır.

DIETRICH [*dịtrịh*], **Veit** (Lat. Vitus Theodorus) (1506 - 1549), Alman Protestan tanrıbilimcisi. Nürnberg'de doğmuş, orada ölmüştür. 1527 den 1530 a kadar Luther'in sekreterliğinde bulunan D., onun bütün gezilerine katılmış ve doğum yeri olan Nürnberg'de Protestan papazlığı yapmıştır.

DIETRICHSON [*dịtikson*], **Lorenz Henrik Segelcke** (1834 - 1917), Norveçli sanat ve edebiyat tarihçisi. Bergen'de doğmuş, Kristiania (Oslo) da ölmüştür. 1875 ten beri sanat tarihi profesörlüğü ve Oslo heykel müzesinin müdürlüğünü yapmıştır. Stokholm ve Oslo'daki tatbikî sanatlar müzelerinin kurucusudur.

DIETRICHSTEIN [*dịtrịhştayn*], XII. yüzyılın başlarından beri Kärnten'de oturduğu bilinen bir kont ailesi. İki kolu 1624 ve 1680 de Reichsfürst (kral tarafından sancak ve asâ ile birlikte verilen bir soyluluk payesi) payesine yükseltilmiştir. **Kont Adam von D.** (1520 - 1590), Graz'-ta doğmuş, Nikolsburg'da ölmüştür. Avusturyanın İspanya elçisi (1563 - 1573) idi. Don Carlos hakkındaki raporları belge olarak önemli sayılmaktadır. D. 1575 te Mähren'de Nikolsburg'un egemenliğini ele geçirmiştir. Oğlu prens **Franz von D.** (1570 - 1636) Madrid'de doğmuş, Brno (Alm. Brünn) da ölmüştür. 1599 da Olmütz kardinal ve piskoposu olmuş ve 1621 den başlayarak Mähren'de Luther'-in Reformasyon hareketine karşı amansız bir savaşa girişmiştir. 1635 te kendisine *Protector Germaniae* (Almanyanın koruyucusu) sanı verilmiştir.

DIETTERLIN [*dītırlin*], **Wendel** (asıl adı: **Wendling Grapp**: 1550/51 - 1599), Alman ressamı. Pullendorf'ta doğmuş, Strasbourg'da ölmüştür. Strasbourg'daki bina cephesi resimleri ve Stuttgart Lusthaus (Paviyon) ının tavanındaki tablosu günümüze erişememiştir. Çok canlı ve özgün buluşların verimi olan gravür sanatında süsleme örnekleri eseri (*Architectura*), ilk olarak 1593 - 1594 te yayınlanmıştır. Buradaki örneklerden Alman barok sanatının ilk devirlerinde çok yararlanılmıştır.

DIETZ [*dīts*], Alman asıllı bir mühendis ailesi. **Jean-Chrétien** (1778 - 1849), Darmstat'ta doğmuş, Emmerich'e yerleşmiş, birçok müzik aletleri ve 1812 de güney kanalının açılmasında ve bataklıkların kurutulmasında kullanılan özel bir makina yapmıştır. Kendisini Fransaya çağırmış olan I. Napoléon'un düşmesinden sonra Bruxelles'e yerleşip hidrolik makinalar ve buharlı makinalar yapan bir fabrika kurmuş, 1832 den 1837 ye kadar da oğlu Charles ile birlikte bütün gücünü, buharla işleyen otomobil yapmağa harcamıştır. Oğlu **Charles** (1801 - 1888), Emmerich'te doğmuş, önce çeşitli müzik aletlerini geliştirme işiyle ilgilenmiş, sonra da birçok özellikleriyle babasının Bruxelles'de yaptığı otomobillere benzeyen buharlı otomobiller yapmak üzere Pariste atelyeler kurmuştur. Buharlı otomobille çekilen ilk karayolu katarını kuran odur; bu katar Paris ile Saint - Germain-en-Laye arasında gidiş dönüş ilk yolcu seferini 26 eylül 1834 tarihinde yapmıştır. Jean Chrétien'in küçük oğlu olan

Christian (1803 - 1870), Emmerich'te doğmuş, kardeşi Charles ile iş birliği ederek Bordeaux ile Libourne arasında buharlı römorkörlerle çekilen taşıtlar ortaklığını kurmuştur.

DIETZ [*dīts*], **ya da TIETZ** [*tīts*], **Ferdinand** (1709 - 1777), Alman heykelcisi. Eisenberg (Bohemya) de doğmuş, Bamberg yakınlarında, Memmelsdorf'ta ölmüştür. Praha'da Matias Braun'ın yetiştirdiği D., 1736 dan bu yana Würzburg ve Bamberg'de Schönborn ailesinin hizmetinde bulunmuş, daha sonra da Brühl ve Trier'de Fürstbischof (bazı piskoposlara verilen ünvan) olarak çalışmıştır. Seehof (1747 - 1749) ve Veitshöcheim (1763-1768) şatolarının bahçelerindeki heykelleri, Alman Rokoko sanatının ruhu okşayıcı eserleridir.

F. DIETZ: «Venus» (Veitshöchheim parkında)

DIETZEL [*dītsıl*], **Heinrich** (1857 - 1935), Alman iktisatçısı. Leipzig'de doğmuş, Bonn'da ölmüştür. Dorpat ve Bonn'da profesörlük etmiştir. İktisat alanında tarihî ekolün hâkim olduğu sıralarda klasik kurama bağlı kalmıştır.

DIETZGEN [*dītsgın*], **Joseph** (1828 - 1888), Alman sosyalist filozofu. Blankenberg (Köln) de doğmuş, Chicago'da ölmüştür. D. bütün kültürünü hocasız kazanmıştır. Bilgi kuramında görüş noktası ampiriktir. Ona göre, «nesnenin ayrı bir varlığı» yoktur. D., evrensel, sınırsız, salt tabiattan yola çıkar. Törebilimi sadece sosyal temele dayar. Sosyal felsefede maddeci tarih anlayışını kabul eder. Başlıca eserleri: *Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit* (İnsanın fikir çalışmasının mahiyeti) [1869]; *Briefe über Logik, speziell demokratisch - proletarische Logik* (Mantık, özellikle demokratik - proletaryen mantık üzerine mektuplar) [1880 - 1883]; *Das Akquisit der Philosophie* (Felsefenin kazandığı bilgiler) [1887]; *Die Religion der Sozialdemokratie* (Sosyal demokrasinin dini) [1895]. *Gesammelte Schriften* (Derlenmiş eserler) [3 cilt, 1911] adlı kitapları ölümünden sonra yayınlanmıştır.

DIEU [*diö*], **Louis de** (1590 - 1642), Holandalı doğubilimci ve tanrıbilimci. Flessingen'de doğmuş, Leyden'de ölmüştür. Leyden'de doğu dilleri profesörü idi. Başlıca eserleri: *Grammatica trilinguis*: *Hebraica, Syriaca et Chaldaica* (Üç dilin grameri: İbranî, Süryanî ve Keldanî) [1628]; *Historiae Christi et Sancti Petri persice conscriptae* (İsa ve St. Petrus'un Farsça yazılmış hikâyeleri) [1639]; *Rudimenta linguae Persicae* (Fars dilinin temelleri) [1639]; *Critica Sacra* (Kutsal eleştirme) [1639].

DİEUKHİDAS, MEGARA'LI (Yun. = Dieukhidas ho Megareus; M. Ö. IV. yüzyıl), Yunan tarihçisi. *Megarika* (Megara hakkında) adlı tarih kitabından Diogenes Laertios (Laertes'li Diogenes) faydalanmıştır.

DIEULAFOY [*dyīlafua*], **Georges** (1839 - 1911), Fransız hekimi. Toulouse'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1896 da Paris'in Hôtel - Dieu hastahanesine klinik profesörü olmuş, Bright hastalığı, apandisit ve tüberküloz üzerinde çalışmıştır. 1890 da Tıp Akademisine üye seçilen D. nın en önemli eseri, *Manuel de pathologie interne* (İç patolojisi el kitabı) dır.

D. aspiratörü, vücudun, hasta yerlerinden sıvı çekmeye yarayan ve biri trokar (bk. TROKAR) la kanül (bk. KANÜL) için, öteki de boşaltma borusu için olmak üzere iki deliği bulunan camdan bir tüple pistonundan ibaret bir emme aygıtı.

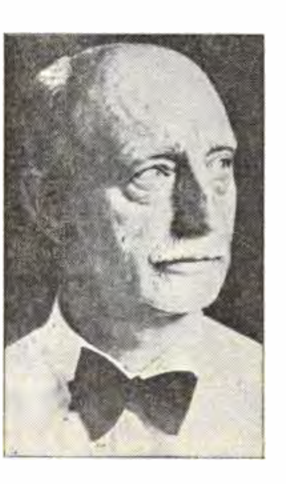
D. erozyonu (aşınması), pnömoni hastalığının ağırlaşmasına yol açan, yara açıcı bir gastrit (yani mide) yangısı.

D. kuramı, apandisit hastalığının daima apendiksin kapalı bir boşluk halini almasından meydana geldiğini ileri süren kuram.

D. triyadı (üçlü işareti), apandisit hastalığının derinin aşırı derecede duyarlığı, refleksli kas kasılmaları ve Mc Burney noktası (derinin normal apandisit yeri üstüne rastlayan yeri) nın yumuşak olması.

DIEULAFOY [*dyīlafua*], **Marcel** (1844 - 1920), Fransız arkeologu ve mühendisi. Toulouse'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Yol ve köprü mühendisi olan D., arkeoloji üzerine çalışmalarda bulunmak üzere 1881 de İran'a, sonra da Susianc'a gönderilmiş, Darayavahuş ve Artaḫşathra (Artaxerxes) nın saraylarını incelemiş, oralardan büyük ölçüde eşya getirmiştir (1886). Başlıca eserleri: *L'art antique de la Perse* (Eski İran sanatı) [1884 - 1885]; *L'acropole de Suse* (Sus akropolü) [1890 - 1895]; *Le Château - Gaillard et l'architecture militaire au XIII e siècle* (Château - Gaillard ve XIII. yüzyılda asker mimarisi) [1898]; *La bataille de Muret* (Muret savaşı) [1889]; *La bataille d'Issus* (Issus savaşı) [1912].

DIEZ [*dīts*], **Ernst** (1878 - 1961), Avusturyalı sanat tarihçisi. Lölling (Kärnten, Avusturya) de doğmuş, Viyanada ölmüştür. Graz ve Viyana üniversitelerinde sanat tarihi ve arkeoloji okumuş, 1902 de Graz'da Josef Strzygowsky ve W. Gurlitt'in yanında doktora yapmıştır. 1903-1904 yıllarında İstanbul ve Romada incelemelere başlamış, daha sonra Viyana ve Berlin müzelerinde çalışmıştır. 1918 de Viyana Üniversitesinde doçent, 1924 te profesör olmuştur. 1926 da Pennsylvania'da Bryn Mauritius College tarafından çağrılmış, 10 yıl Amerikada görev almıştır.

E. DIEZ

Gençliğinden beri Anadolu, İran, Hindistan, Mısır,

Japonya, Çin ve Cava'da uzun incelemeler yapan D., 1939 da Viyana Üniversitesine dönmüştür. 1943 te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından çağrılmış ve ayrı bir kol olarak sanat tarihi öğretimine başlamıştır. İkinci Dünya Harbi dolayısiyle öğretim çalışmalarına ara vermişse de, 1946 da normal görevine tekrar başlamış, eski İran sanatı, Türk ve İslâm sanatları, Çin ve Hint sanatı üzerinde dersler vermiştir. 1949 yılında İstanbul üniversitesindeki görevinden ayrılmıştır. D. in belli başlı eser ve yayınları: *Isfahan* (ad) [«Zeitschrift für Bildende Kunst» dergisinde, XXVI, 1914 - 1915]; *Churasanische Baudenkmäler* (Horasan yapıları) [1918]; *Alt - Konstantinopel* (Eski İstanbul) [H. Glück'ün tarihî bir açıklaması ile, 1920]; *Ein seldschukischer Türklopfer* (Bir Selçuklu kapı tokmağı) [«Zeitschrift für Bildende Kunst», XXXII, 1921]; *Persien, Islamische Kunst in Churasan* (İran, Horasan'da İslâm sanatı) [1923]; *Die buddhistischen und islamischen Baudenkmäler Afganistans* (Afganistanda Buddhist ve İslâm yapıları) [1924]; *Einführung in die Kunst Ostasiens* (Doğu Asya sanatına giriş) [1924]; *Kunst des Islam* (İslâm sanatı) [H. Glück ile birlikte, 1925]; *Persian Architecture* (İran mimarisi) [1935]; *Iranische Kunst* (İran sanatı) [1944]; *Türk sanatı* (Çev. O. Aslanapa) [1946]; *Karaman devri sanatı* (O. Aslanapa ve M. Koman ile birlikte) [1950]; *Zentralasien und der eurasische Kunst* (Orta Asya ve Avrasya sanatı) [1952]; *Die Kunst des indischen Kulturkreises* (Hint kültür çevresinin sanatı) [1952]; *Indische Kunst, islamische Kunst* (Hint sanatı, İslâm sanatı) [1960]. Bunlardan başka, «İslâm Ansiklopedisi» nin Avrupa ve Türk baskılarında birçok yazıları çıkmıştır (*Mihrab, Mescit, Minber, Bursa, Kubbe* maddeleri gibi).

DIEZ [*dits*], **Friedrich Christian** (1794 - 1876), Romanolojinin kurucusu. Giessen'da doğmuş, Bonn'da ölmüştür. Goethe, onu eski Provence dili üzerinde çalışmağa özendirmiştir. 1823 te Bonn Üniversitesinde profesör olmuş, ölünceye kadar burada çalışmıştır. Daha ilk zamanlardan başlayarak D., Eski İspanyol romansları [1821] ve Roman dillerindeki şiirler [1825] üzerindeki yazılariyle büyük bir ilgi toplamıştır. D. asıl ününü *Die Poesie der Troubodours* (Troubadour'ların şiiri) [1826; 2. bas. 1883]; *Leben und Werke der Troubadours* (Troubadour'ların hayatı ve eserleri) [1826; 2. bas. 1882] adlı eserleri ile sağlamıştır. D. in büyük eseri olan *Grammatik der romanischen Sprachen* (Roman dilleri grameri) [3 cilt, 1835 - 1842; 5. bas. 1883], Roman dilleri bilgisinin temelini meydana getirmiştir. Latinceden türeyen dillere, Bopp'un kurduğu karşılaştırmalı metodu uygulayarak Latinceden türemiş diller filolojisini kurmuş ve bu alanda etimoloji bilgisinin ilkelerini düzenlemiştir. Bundan başka, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen* (Roman dillerinin etimolojik sözlüğü) de [1853 2. bas 1887] onun büyük takdirle karşılanan eserlerinden biri olmuştur. D. in bilim dünyasında birçok uluslardan hayranları tarafından 1877 yılında, Romanoloji alanında yazılan değerli eserlere verilmek üzere D. Vakfı adiyle bir kuruluş meydana getirilmiştir.

F. CH. DIEZ

DIEZ [*dieth*], **Juan Martin** (1775 - 1825), İspanyol generali. El Empecinado saniyle de tanınır. Castillo de Duero'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. 1808 de gerillacıların başına geçen D., Fransız yayılışına şiddetle karşı koymuş, bundan ötürü de Cadix cuntası karariyle generalliğe yükseltilmiştir. 1814 te ordudan ayrılmış ve meşrutiyet hükümetinin kuruluşunda büyük hizmetleri olmuştur. 1825 te krallık hükümeti yeniden iş başına geçtiği zaman yakalanmış, kaçmak isterken de öldürülmüştür.

DIEZ [*dits*], **Julius** (1870 - 1957), Alman ressamı. Nürnberg'de doğmuş, München'da ölmüştür. München Tatbikî Güzel Sanatlar Okulunda ve München Güzel Sanatlar Akademisinde profesörlük etmiştir. Mozaik, pencere camı süsü ve fresk olmak üzere meydana getirdiği eserlerin en önemlileri Wiesbaden ılıcaları binasıyla München Üniversitesi ve Deutsches Museum (München) dadır.

DIEZ [*dits*], **Wilhelm von** (1839 - 1907), Alman ressamı. Bayreuth'da doğmuş, München'da ölmüştür. München Akademisinde hocalık etmiştir. İlk önce Schiller'in *Geschichte des Dreissigjährigen Krieges* (Otuz Yıl Savaşları tarihi) adlı eserinin resimlerini yapmakla ün almış, bu resimler canlılıkları ve tarihî elbiseleri tam bir doğrulukla olduğu gibi verilmiş olması bakımından büyük takdirle karşılanmıştır. Sonradan D. in asıl çalışma alanı XVII. yüzyılın askerlik hayatı ile ilgili tablolar olmuştur. Berlin'deki Nationalgalerie'de bir av hayvanları natürmort'u vardır.

DÍEZ CANEDO [*dieth kanedo*], **Enrique** (1879 - 1944), İspanyol şairi ve edebiyat eleştirmecisi. Badajoz'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Rubén Darío'nun etkisini taşıyan derin bir estetik heyecanla dolu şiirler yazmıştır. Başlıca eserleri: *Versos de las horas* (Saatlerin mısraları) [1906]; *La visita del sol* (Güneşin ziyareti) [1907]; *La sombra del ensueño* (Rüyanın gölgesi) [1910]; *Conversaciones literarias* (Edebiyat konuşmaları) [1921]; *Epigramas americanos* (Amerikan epigramı) [1928]; *Los dioses en el Prado* (Prado'daki tanrılar) [1931]; *Juan Ramón Jiménez en su obra* (J. R. J. eseri içinde) [1944].

DIEZMANN [*ditsman*] **ya da DIETRICH** [*ditrih*] (1260 - 1307), Thuringen Landgraf (kraldan sonra gelen en yüksek rütbe; Landgraf bir eyaletin başında bulunurdu; b. bk.) I. Leipzig'de ölmüştür. Soysuz Albrecht ile imparator II. Friedrich'in kızı Margarete'nin oğludur, Freidige diye anılan ağabeyi Friedrich ile birlikte babasına karşı veraset savaşları açmıştır.

DİFAZE (Fr. Diphasé) [Fiz.]: bk. İKİ FAZLI.

DİFENASİKL (Fr. Diphénacycle), formülü $C_6H_5 —CO —CH_2 —CH_2 —CO —C_6H_5$ olan bir diketon. Benzoilfenasilasetik (*benzoylphénacylacétique*) in ikiye bölünmesiyle elde edilir ve 145 santigratta ergir. Dibenzoiletan (*dibenzoyléthane*) adiyle de anılır.

DİFENETİDİN (Fr. Diphénétidine), formülü $(C_2H_5O)(NH_2)C_6H_3 —C_6H_3(NH_2)(OC_2H_5)$ olan ve 117 santigratta ergiyen bir baz. Pamuk boyalarının hazırlanmasında kullanılır.

DİFENİK (Fr. Diphénique) **ASİT**, formülü COOH —C_6H_4 —C_6H_4 —COOH olan bir diasit, yani iki asit fonksiyonu olan bir madde. Fenantren (*phénanthrène*) den oksitleme yolu ile elde edilir. 229 santigratta ergiyen ve suda az çözünebilen billûrlar halindedir.

DİFENİL (Fr. Diphényle), formülü C_6H_5 —C_6H_5 olan ve iki benzen çekirdeğinin bitişmesinden meydana gelen karbür. Benzenin pirojenasyonu ile elde edilir, taş kömürü katranında bulunabilir ve bromobenzeni sodyumla etkilemekle de hazırlanır. 71 santigratta ergiyip 254 santigratta kaynar. Bifenil ve fenilbenzen adlariyle de anılır.

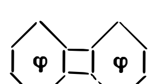
DİFENİLAMİN (Fr. Diphénylamine), formülü $(C_6H_5)_2$ NH olan sekunder bir arilamin.

D., sanayide otoklavlarda anilinin anilin hidrokloratla ısıtılması yolu ile hazırlanır. Kristaller biçiminde şekillenen bu madde, 53 santigratta ergir, 310 santigratta kaynar, suda erimez, alkolde ve benzende erir. D., boya maddeleri sanayiinde ve temeli nitrosellüloz olan patlayıcı maddelere kararlılık vermede kullanılır. Sülfirik asit içinde çözünmüş D., nitratlarla birleşince koyu mavi, karakteristik bir renk verir.

DİFENİLASETİK (Fr. Diphénylacétique) **ASİT**, formülü $(C_6H_4)_2 = CH — CO_2H$ olan bir asit. Benzilik asidin indirgenmesiyle elde edilir ve 146 santigratta ergir.

DİFENİLASETİLEN (Fr. Diphénylacétylène): bk. TOLAN (Tolane).

DİFENİLEN (Fr. Diphénylène), iki birleşme değerli bir kök.

Formülü —C_6H_4 —C_6H_4 ya da dir. D. adı, karbosiklik ya da kondanse çekirdekli heterosiklik bileşiklerin adlandırılmasında kullanılır. Örnekleri: D. metan (dibenzosiklopentadien ya da fluoren); D. asetik asit; difenilenketon (fluorenon); D. oksit (dibenzofuran); D. sülfür (dibenzotiofen); D. imin (dibenzopirrol ya da carbazol) v. b.

DİFENİLETİLEN (Fr. Diphényléthylène), stilben ile izomeri olan karbürün adı. Formülü $CH_2 = C(C_6H_5)_2$ dir. 7 santigratta ergir, 277 santigratta kaynar.

DİFENİLİN (Fr. Diphényline), formülü NH_2 - C_6H_4 —C_6H_4 —NH_2 olan bir di - amin. Ortoparadiaminodifenil (orthoparadiaminodiphényle) i meydana getiren ve 45 santigratta ergiyen bu cisim, hidrobenzen (hydrodenzène) in transpozisyonunda onunla birlikte meydana gelir.

DİFENİLKARBİNOL (Fr. Diphénylcarbinol), C_6H_5 CH · OH · C_6H_5 formülünde, 69° C de ergiyen, alkol, eter ve kloroformda kolaylıkla eriyen, ipek parıltısında beyaz kristal şeklinde katı bir cisim. Benzhydrol adını da alır. Teknik önemi yoktur. Monofenil karbinol ise benzil alkol adı altında esansçılıkta önemli rol oynar.

DİFENİLKETON (Fr. Diphénylcéton) [Kim.]: bk. BENZOFENON.

DİFENİLKLORARSİN (Alm. Diphenylchlorarsin), Birinci Dünya Harbinde önemli rol oynayan ve aksırtıcı gaz adiyle anılan bir savaş gazı. Almanlar, yalnız kendilerinin kullandığı bu gaza «Clark I» ya da «Mavi Haç» adını takmışlardı. D., çok ince sis halinde havaya karıştığında, o zamanki gaz maskelerinin süzgeçlerinden geçtiğinden, karşı tarafın gaz maskelerini işe yaramaz hale sokmak için kullanılıyordu (Bugünkü süzgeçler, bu gaza karşı tam bir koruma sağlar). D. havada çok az bile bulunsa (1 m^3 havada 1 miligram) geniz, boğaz ve burnu yakar, göğüs üzerine ve mideye şiddetli basınç yapar ve insanı kusturarak büyük acılar verir. D. 38 - 45° C de ergiyen, 331 - 333° C de kaynayan beyaz, arı iken bal mumu niteliğinde bir maddedir. Formülü: $(C_6H_5)_2$ As Cl.

DİFENİLMETAN (Fr. Diphénylméthane), formülü C_6H_5 —CH_2 —C_6H_5 olan bir karbür. Alüminyum klorür varlığında benzil klorürün benzeni etkilemesiyle meydana gelir.

D. 26 santigratta ergir, 261 santigratta kaynar, kokusu portakalınkini andırır. D. ın sekunder bir alkolü (benzhydrol) ve bir keton (benzofenon) u vardır. Micheler ketonu, tetrametildiaminobenzofenon'dur. Bu madde, D. grupundan bir boya maddesi olan oramin (auramine) in hazırlanmasında kullanılır.

DİFENİLSİYANARSİN (Alm. Diphenylcyanarsin), Almanların Birinci Dünya Harbinde kullandıkları, süzgeç deşen türünden bir savaş gazı. D. Clark II adını da alır. Niteliği difenilklorarsin (b. bk.) e benzer. Ama D. daha etkilidir. D. beyaz bir tozdur. Havada yüz milyonda bir oranında bulunduğu zaman insanın burnu yanmaya başlar. 31,5° C de ergir, 346° C de kaynar. Formülü: $(C_6H_5)_2$ As CN.

DİFENİLÜRE (Fr. Diphénylurée), formülleri sırasiyle C_6H_5 NH · CO · NH C_6H_5 ve $(C_6H_5)_2$ NCO NH_2 olup simetrili D. ve simetrisiz D. diye anılan iki izomerin adı.

Simetrili D., suyun ya da anilinin fenil izosiyanatı etkilemesiyle meydana gelip 240 santigratta ergiyen, suda erimeyen, alkolde az eriyen katı bir cisimdir.

Simetrisiz D. ise 189 santigratta ergiyen bir katıdır.

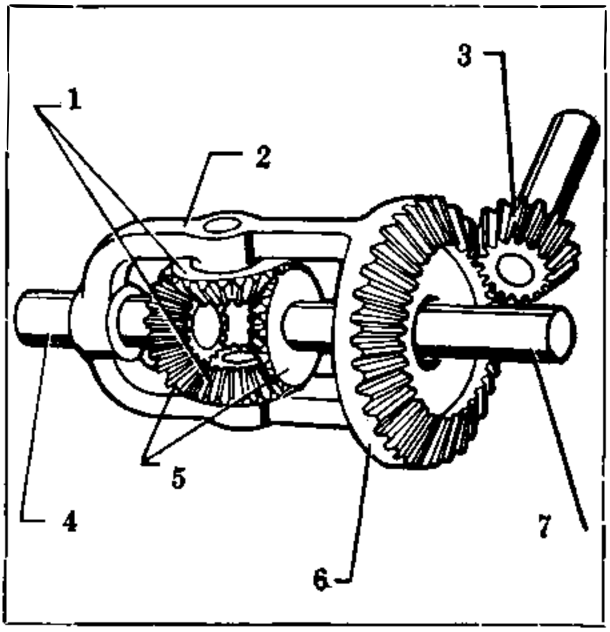
DİFENOL (Fr. Diphénol), iki fenol fonksiyonuna sahip olan cisim.

Benzenden türeyen üç D. izomeri (ortodifenol, metadifenol ve paradifenol) vardır. Bunların eczacılıkta kullanılan adları sırasiyle pirokateşin (*pyrocetéchine*), rezorsin (*résorcine*) ve hidrokinon (*hydroquinone*) dur.

DİFERANSİYASİYON (Différentiation): bk. FARKLILAŞMA.

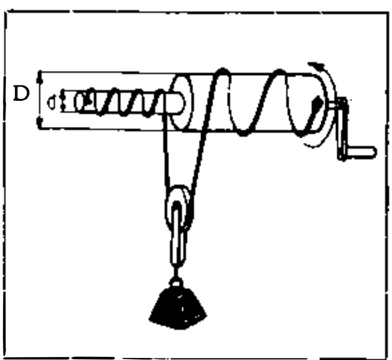
DİFERANSİYEL (Fr. Différentiel) [Mekanik], vinç ve bocurgat gibi ağırlık kaldırma araçlarında ya da frenleme aygıtlarında bulunan ve gereğinden çok az bir güç kullanarak çok büyük bir güç meydana getirmeyi sağlayan düzen. Bu gibi düzenlerin hepsi de, hızı küçültme yolu ile kuvveti büyültme ilkesine dayanan bir mekanizmadan ibarettir. Çoğu zaman kullanılan usul, birbirinin eşi olan iki organa, zıt yönlü ve hız farkları pek az alan hareketler vermedir. Düzenin istenilen işi yapan parçası ancak bu iki organın hareket hızları arasındaki fark kadar bir hızla ilerler. Böylece belirli bir hareketin pek büyük bir oranda küçülmesi sağlanır.

Motorlu taşıtlarda: Motolu taşıtlarda şaft milinin motordan getirdiği dönme hareketini iki tererleğe gereği gibi dağıtarak dönemeçlerde değişik hızlarda dönmelerini sağlayan aygıt. D., önden çekişli olmayan motorlu taşıtlarda, arka tekerlerin merkezlerini birleştiren bir hat boyunca uzanan ve D. kovanı denilen kabın ortasındaki geniş kısım

DİFERANSİYEL: 1. Uydu dişliler; 2. İstavroz kovanı; 3. Hareket geçiren konik dişli; 4. Tekerlek mili; 5. Gezegen dişlileri; 6. Ayna; 7. Tekerlek mili

içinde bulunur. D. düzeninin en büyük dişlisi olan ayna dişlisi, dönme hareketini kendinden çok küçük olan konik dişlinin aracılığı ile, motora bağlı olan şaft milinden alır. Ayna dönerken, bağlı bulunduğu istavroz kovanının aracılığı ile uydu dişlilerini döndürür. Arabanın düz yürüyüşünde bu uydular kendi eksenleri üzerinde dönmeyip yalnız gezegen dişlilerini döndürür. Gezegenlerin mil (aks) denilen bağımsız eksenleri de bağlı bulundukları tekerlekleri çevirirler ve böylece tekerlekler aynı hızla dönerler. Fakat bir dönemeçte, dönemecin iç tarafındaki tekerlek daha kısa bir yol alacağından ve bu yüzden daha yavaş dönüp neredeyse yerinde sayacağından, bu tekerleğin lastiği dönecek yerde sürünüp aşındıktan başka taşıtın yönetimi de güçleşir. Böylece zorlanan iç tekerlek kendi gezegen dişlisinin hareketini ağırlaştırma eğilimi gösterince o gezegen de uyduların etkisine karşı koyarak onları kendi eksenleri üzerinde dönmeye zorlar, onlar da dış gezegeni iç gezegenden daha hızlı döndürürler ve dış tekerlek de daha çabuk dönerek iç tekerleği bekletmez.

DİFERANSİYEL
D üzerine sarılan ve d üzerinden çözülen halat ve benzerleri. Yük her dönüşte ancak (D - d) kadar yükselir. D - d ne kadar küçük olursa, bocurgat ile aynı güç harcanarak kaldırılan yük o kadar ağır olur

DİFERANSİYEL ÂLETLERİ, aynı çeşitten olan basınç, ısı, gerilim, direnç gibi değerler arasındaki farkı gösteren mekanik ve elektrik değer ölçme aletlerine verilen ad. Bilinmeyen bir değeri ayrıca bilinen bir değer ile de ölçmek mümkündür. Bu çeşit ölçme bilinmeyen değerin bilinen değerin etkisini yok etmesi, yani arkadaki farkın sıfıra indirilmesi yoliyle yapılır (fark giderme [conpensation] yoliyle ölçme). Örnek: eşit kollu terazi.

DİFERANSİYEL DENKLEM (Fr. Equation différentielle), u gibi bir fonksiyonun türevleri, kendisi ve bağlı olduğu değişkenlerin herhangi bir kombinezonu arasındaki bağıntı. Eğer u fonksiyonu yalnız bir tek x değişkenine bağlı ise, göz önüne alınan D. D. *bayağı bir D. D.* olur. u birden fazla değişkene bağlı olursa, D. D. u nun bu bağımsız değişkenlerine göre bir kısım türevlerini kapsar. Böyle bir denkleme de bir *kısım türevli D. D.* adı verilir. Bir D. D. deki en yüksek türevin aşaması, aynı zamanda D. D. in de aşamasını gösterir. Türevler yalnız polinom şeklinde iseler, en yüksek türevin kuvveti, D. D. in derecesine işaret eder. u ve u nun türevlerine göre lineer olması ya da olmaması halinde D. D. e de sırasiyle lineerdir, ya da lineer değildir denir. Örnek olarak

$$\frac{du}{dx} = ax$$

denklemi, birinci aşamadan ve derecesi de bir olan bayağı lineer bir D. D. dir. Buna karşılık

$$\frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 u}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 u}{\partial z^2} - \frac{1}{v^2}\frac{\partial^2 u}{\partial t^2} = 0$$

denklemi, ikinci aşamadan ve derecesi de bir olan bir kısım türevli lineer bir D. D. gösterir. Öte yandan

$$u = \frac{du}{dx} - b\left(\frac{d^2u}{dx^2}\right)^2 = au^2x^3$$

gibi bir denklem de, ikinci aşamadan ve ikinci dereceden, lineer olmayan bayağı bir D. D. dir. Birden çok D. D., bir *D. D. sistemi* meydana getirir.

Bir D. D. i çözerek bunu sağlayan fonksiyonu bulmak, her zaman kolay bir işlem değildir. Özellikle bir kısım türevli D. D. lerin ve lineer olmayan D. D. lerin çözümlerinin bulunması, bayağı D. D. lerden çok daha zordur. Bütün D. D. ler içinden, çözümleri bulunabilenler, çok sınırlı bir sınıf meydana getirirler. Kimi koşullar altında n - inci aşamadan bir D. D. nin, genel çözüm adı verilen ve n sayıda, isteğe göre değişen *integrasyon parametresi* bulunan bir çözümü vardır. Bunun *özel bir çözümü*, genel çözümdeki bütün parametrelere belirli değerler yakıştırmakla bulunur. Bununla birlikte bir D. D. in, genel çözümündeki parametrelere değerler vermek yolu ile elde edilemeyen bir başka çözümü de olabilir. Böyle bir çözüm bulunduğu zaman, buna D. D. in *tekil* ya da *sengüler çözümü* denir.

L(u) ile u fonksiyonunun çeşitli (negatif olmayan) aşamalardaki türevleri arasında belirli bir bağıntı ve f ile de bağımsız değişkenlerin bir fonksiyonu gösterilirse

$$L(u) = f$$

şeklindeki D. D. e *sağ yanlı* ya da *homogen olmayan D. D.* denir. f = 0 haline karşılık olan

$$L(u) = 0$$

bağıntısına da *sağ yansız* ya da *homogen D. D.* adı verilir. Sağ yanlı bir D. D. in genel çüzümünün, buna karşılık olan homogen D. D. in genel çözümüne sağ yanlı D. D. in bir özel çözümünün eklenmesiyle elde edileceği ispatlanır.

Matematik fiziğin denklemlerinin çoğu D. D. lerdir.

Belirli bir fizik probleminin çözümü çok kere bir D. D. in çözümü problemine indirgenebilir. Böyle bir problemde göz önüne alınan fiziksel büyüklük, belirli bir D. D. i ya da bir D. D. sistemini gerçekleyen bir ya da birkaç fonksiyon olarak ortaya çıkar. Genel olarak bu fonksiyonlar, göz önüne alınan D. D. den başka, fiziksel problemin zorunlu kıldığı birtakım bağıntıları da gerçeklemelidirler. Bu çeşit bağıntılara, yerine göre *başlangıç koşulları* ya da *sınır koşulları* adı verilir. D. D. in genel çözümüne bu koşulların uygulanması, bunun kapsadığı integrasyon parametrelerinin belirli değerler almalarını sağlar.

Başlangıç koşuluna bir örnek olmak üzere, Newton'un genel hareket kanunundan yararlanarak, yerden H metre yükseklikte, hiçbir başlangıç hızı verilmeksizin serbest düşüşe bırakılan bir maddesel noktanın hareketini inceleyelim. g ile arzın cisimlere verdiği ivmeyi ve Z ile de yüksekliği göstererek bu cismin hareket kanununun D. D. şekli

$$\frac{d^2z}{dt^2} = -g$$

olur. Bu D. D. in genel çözümü

$$z = -\frac{1}{2}gt^2 + c_1 t + c_2$$

şeklinde zamanın bir fonksiyonu olup buradaki c_1 ile c_2 de integrasyon parametrelerini göstermektedir. Problemin konuluşundan: a. harekete başlama momenti olan $t = 0$ için $z = H$ olduğu ve b. maddesel noktanın hızsız olarak düşmeye bırakıldığı, dolayısiyle

$$\left(\frac{dz}{dt}\right)_{t=0} = 0$$

olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu koşulların z ye göre uygulanması, aradığımız hareket denkleminin

$$z = -\frac{1}{2}gt^2 + H$$

olması gerektiğini gösterir.

Başlangıç koşulları bir D. D. i gerçekleyen bir fonksiyonun ya da bunun türevlerinin almaya zorunlu tutulduğu tek değerlerdir. Sınır koşulları ise çok daha genel nitelikte olup bunlar da bir D. D. i gerçekleyen bir fonksiyonun ya da bunun türevlerinin almaya zorunlu tutuldukları sürekli olarak değişen değerlerdir. Bir örnek olmak üzere, yüzeyi h (θ, φ) gibi belirli bir temperatur dağılımı olacak şekilde R yarıçaplı bir küre düşünelim. Bu küre içinde kararlı T (ρ, θ, φ) temperatur dağılımını bulmak için

$$\nabla^2 T(\rho, \theta, \varphi) = 0$$

D. D. ini

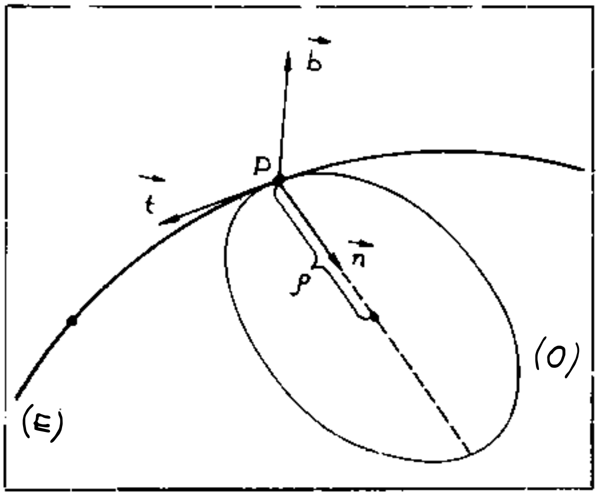
$$T(R, \theta, \varphi) = h(\theta\ \varphi)$$

bağıntısı sağlanacak şekilde çözmek gerekir.

Kimi başlangıç ya da sınır koşullarının sağlanması ancak, problemde bulunan λ gibi bir parametrenin özel bazı değerleri için mümkün olabilir. Bu halde λ nın bu değerlerine göz önüne alınan *D. D. in özdeğerleri*; bunlara karşılık olan çözümlere *D. D. in öz fonksiyonları*, bu özdeğerleri bulmağa da *D. D. in özdeğer problemini çözmek* denir.

Bk. FOURIER DÖNÜŞÜMÜ, LAPLACE DÖNÜŞÜMÜ, ÖZDEĞER PROBLEMLERİ, SINIRDEĞER PROBLEMLERİ, TEKİL ÇÖZÜM.

DİFERANSİYEL GEOMETRİ (Fr. Géométrie différentielle), dar anlamiyle 3 boyutlu uzaydaki eğrilerin ve

D İ F E R A N S İ Y E L G E O M E T R İ
(E) uzay eğrisinin P noktasındaki asal içyüzlü ve oskülâtör daire: t. Teğet; n. Normal; b. binormal birimi vektörleri

yüzeylerin belirli bir nokta yakınındaki özelliklerini inceleyen geometri. Daha genel olarak D. G., gelişi güzel sayıda boyutu bulunan uzaylardaki geometrik cisimlerin dar sınırlı özelliklerini inceleyen matematik bir disiplin olarak tanımlanabilir.

Bir (E) uzay eğrisinin belirli bir P noktasiyle onun yakınındaki bir P′ noktasından geçen kirişin, P değişmez tutulduğu ve P′ de (E) üzerinden P ye doğru kaydırılarak P ile çakıştığı andaki limit durumuna, (E) nin P deki teğeti adı verilir. Bir (E) uzay eğrisinin P noktası ile bunun yakınındaki P_1 ve P_2 diye iki başka noktadan bir tek (O) dairesi geçer. P_1 ve P_2 noktaları (E) üzerinde kalarak P ye kaydırılırsa, (O) dairesi de en sonunda ρ yarıçapı olan limit bir daireye dönüşür. Bu daireye (E) nin P deki *oskülâtör dairesi*, (O) nun düzlemine (E) nin P deki *oskülâtör düzlemi*, ρ ya (E) nin P deki *eğrilik yarıçapı* denir. P noktasından (E) ye çekilen bütün dikmeler, (E) nin P deki normal düzlemini meydana getirir. Normal düzlemiyle (O) nun arakesit doğrusu olan normale, (E) nin *esas normali* denir. Teğet ve esas normal doğrultulariyle bir dik sağ el üçyüzlüsü meydana getiren normal doğrultusuna, (E) nin P deki *binormali* ve bu üçyüzlüye de (E) nin P noktasındaki *asal üçyüzlüsü* ya da *Frenet üçyüzlüsü* adı verilir (şekle bk.). Eğrilerin özellikleri, genellikle, Frenet üçyüzlüsünün yardımiyle incelenir. Bir (E) uzay eğrisinin parametrik bir tarzda gösterilişi için, (E) üzerinde istenildiği gibi seçilmiş bir orijinden başlayarak göz önüne alınan noktaya kadarki s yay uzunluğunu parametre olarak seçmek uygundur. Böylece eğriyi ilgilendiren her büyüklük, s yay uzunluğunun bir fonksiyonu olur.

ρ (s) bir eğrinin, bir doğrudan ne derece ayrıldığının bir ölçüsüdür. Bir (E) uzay eğrisinin bir düzlem eğriden ne kadar ayrıldığının ölçüsü de binormal birim vektörünün s yay uzunluğuna göre değişim niceliğinin bir ölçüsü olan ϰ (s) *burulma*sını verir.

Bir uzay eğrisi, tek bir parametre ile gösterilebilmektedir. Buna karşılık bir (Σ) yüzeyinin parametrik bir gösterilişi için iki bağımsız parametre gerekir. Buna göre (Σ) nın parametrik denklemleri

$$x = f_1(u, v) \quad , \quad y = f_2(u, v) \quad , \quad z = f_3(u, v)$$

şeklinde olacak ve (Σ) üzerindeki bir eğri de

$$v = v(u)$$

şeklinde bir bağıntı ile verilmiş olacaktır. Yüzeylerin dar sınırlı özellikleri (Σ) üzerindeki yay elemanının karesi olan ve *birinci temel form* adı verilen

$$ds^2 = E\,du^2 + 2\,F\,du\,dv + G\,dv^2$$

denklemine dayanılarak incelenir. Bu formun katsayıları yalnız x, y ve z nin u ve v parametrelerine göre türevlerine bağlıdır. (Σ) üzerinde belirli iki noktadan geçirilen bütün eğriler arasında, ds nin varyasyonunu sıfır kılanlara (Σ) yüzeyinin *geodezik eğrileri* adı verilir.

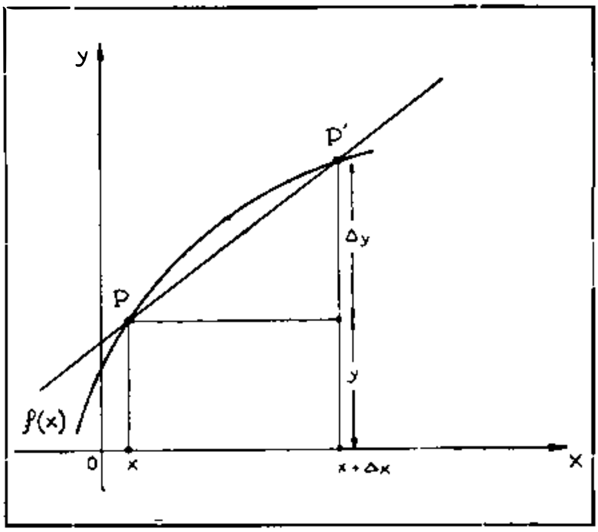
(Σ) nın âdi bir P noktasından geçen bütün eğrilerin teğetleri, eşit bir düzlem içinde bulunur. Bu düzlem (Σ) nin P deki *teğet düzlemi* ve buna P de dik olan doğruya da (Σ) nın P deki normali adı verilir. Teğet düzlemi genel olarak iki parametreye bağlıdır. Teğet düzlemi yalnız bir tek parametreyle gösterilecek olursa, (Σ) ya *açılabilir yüzey* adı verilir. Bir açılabilir yüzeyin en önemli özelliği, bir düzleme büsbütün uymasıdır.

(Σ) nın bir P noktasındaki normalinden geçen bir düzlemle (Σ) nın arakesit eğrisinin P deki eğriliğin (Σ) nın P deki normal eğriliği adı verilir. Bu, (Σ) ile kesişen normal düzleme bağlı olup bu düzlem P deki normal çevresinde döndürüldükçe, genel olarak, normal eğrilik de değişir. Normal eğriliğin, bu düzlemin durumuna bağlı olmaksızın değişmez kaldığı özel noktalara, yüzeyin *göbek noktaları* denir. Bir küre yüz-yi üzerindeki bütün noktalar, bu özelliği taşır. Eğer P bir göbek noktası değilse, P deki normalden geçen düzlemin birbirine dik öyle iki durumu vardır ki, bunlar için normal eğrilik sırasiyle maksimum ve minimum olur. Bunlara karşılık olan teğetlere de (Σ) yüzeyinin P noktasındaki *temel doğrultuları* adı verilir. (Σ) üzerinde, teğetleri temel doğrultularla çakışan eğriler, (Σ) nın *eğrilik eğrilerini* meydana getirir. Bunların normallerinin açılabilir bir yüzey meydana getirdikleri gösterilir. Bir P noktasındaki maksimum ve minimum eğriliklerin toplamına *ortalama eğrilik* ve bunların çarpımına da (Σ) nın P deki *Gauss eğriliği* denir. Bir (Σ) yüzeyi üzerinde iki nokta arasındaki uzaklık için olduğu gibi, iki eğri arasındaki açı da, (Σ) nın eğriliği de, hep birinci temel formdaki E, F ve G katsayılarının fonksiyonlarıdır.

D. G. önce Euler ve Gauss'un çalışmalariyle apayrı bir matematik disiplin olarak kurulmuş ve sonra özellikle Riemann, Bonnet, Codazzi, Darboux, Christoffel, Ricci ve Bianchi'nin çalışmalariyle gelişmiştir. Bu yüzyılın başlangıcında Genel Relativite Teorisi D. G. üzerindeki çalışmaları kamçılamış ve Levi - Civita'nın paralel yer değiştirmeler teorisi ile Elie Cartan'ın incelemeleri bu konuda geniş araştırma ufuklarının açılmasını sağlamıştır. D. G. nin değişik kolları olan Riemann geometrisiyle doku geometrisinden başka, bugün amacı uzayın topolojik ya da global invaryantlariyle D. G. bakımından invaryantları arasında bağıntılar kurmak olan *global D. G.* diferansiyel strüktüre daha az önem veren *diferansiyel topoloji* ve *türetilebilen dokuların geometrisi* yönünde araştırmalar yapılmaktadır. Bk. RIEMANN GEOMETRİSİ.

DİFERANSİYEL GÖZLEMLER (Fr. Observations différentielles) [Astr.], yeri ya da parlaklığı bilinen bir yıldızın, verileri bilinen başka yıldızlara göre tesbitine yarayan gözlemlere verilen ad.

DİFERANSİYEL HESAP (Fr. Calcul différentiel), matematik analizin temel disiplinlerinden biri. D. H. ın dayandığı ve bu bakımdan da bayağı cebirden ayrıldığı nokta, *limit alma* işlemidir. Bu işlem yardımiyle $y = f(x)$ gibi bir fonksiyonun süreklilik özellikleri ve türevi tanımlanabilir ve bunlar da f(x) fonksiyonunun x değişkenine bağlı olarak değişiminin etraflı bir şekilde incelenebilmesini sağlar.

DİFERANSİYEL HESAP
Şekil: 1. Türevin tanımlaması

D. H. ın temel problemi, $y = f(x)$ gibi bir fonksiyonu simgeleyen eğriye teğet çizme problemidir. Bu ise $y = f(x)$ in x değişkenine göre türevini almakla çözülür. Gerçekten, Şekil 1 deki gibi $y = f(x)$ eğrisi üzerinde $P(x,y)$ ve $P'(x + \Delta x, y + \Delta y)$ noktaları göz önüne alınıp da P' noktası f(x) eğrisi üzerinden değişmez P noktasına doğru kaydırılacak olursa, PP' kirişi, P noktası çevresinde döner ve sonunda P' noktası P noktası ile çakıştığında, PP' kirişi de P noktasında f(x) eğrisine teğet olmuş olur. Buna göre, eğer varsa,

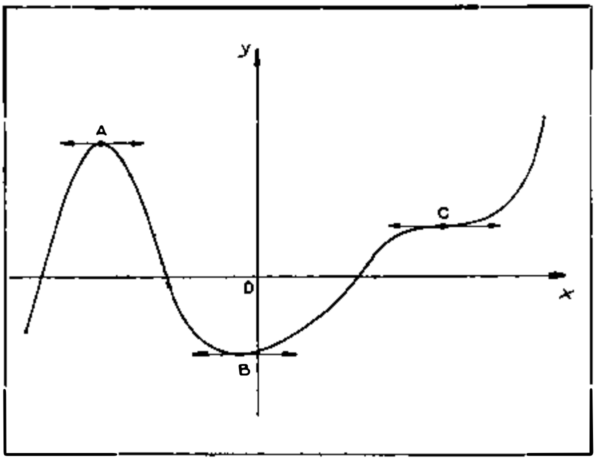
$$\lim_{\Delta x \to 0} \frac{f(x + \Delta x) - f(x)}{\Delta x} = \frac{dy}{dx}$$

limitine f(x) fonksiyonunun x değişkenine göre türevi denir ve bu, geometrik olarak, $\Delta x \to 0$ için P'M/PM oranına, yani $\overset{\triangle}{MPP'}$ dik üçgenindeki hipotenüsün Ox ekseni ile yaptığı açının tanjantına karşılık olur. Şu halde $\frac{dy}{dx}$ türevi $y = f(x)$ eğrisine x apsisli noktasında çizilen teğet ile Ox ekseni arasında kalan açının tanjantını vermektedir.

Türev alma işlemini metodik olarak değişik tipteki basit fonksiyonlara uydurmakla bir türev alma cetveli yapılmıştır. Bunun yardımiyle buna benzer basit fonksiyonların bir kombinezonu olan daha karmaşık fonksiyonların türevleri kolaylıkla hesaplanabilmektedir. Fonksiyonların türetilmesine bir örnek olmak üzere, $y = x^n$ fonksiyonunu türetelim. Türevin tanımına göre ve binom formülünden de yararlanılarak

$$\frac{dy}{dx} = \lim_{\Delta x \to 0} \frac{f(x + \Delta x) - f(x)}{\Delta x}$$

$$= \lim_{\Delta x \to 0} \frac{(x + \Delta x)^n - x^n}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \to 0}$$

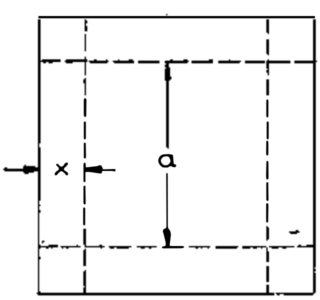
DİFERANSİYEL HESAP
Şekil: 2. (A) Bağıl maksimum; (B) Bağıl minimum; (C) Büküm noktası

$$\frac{x^n + nx^{n-1}\cdot\Delta x + \frac{n(n-1)}{2}x^{n-2}(\Delta x)^2 + \cdots + (\Delta x)^n - x^n}{\Delta x}$$
$$= n\,x^{n-1}$$

bulunur.

Eğer bir $y = f(x)$ eğrisi Şekil 2 de A ve B noktalarındaki gibi bağıl maksimum ve minimumlar gösteriyorsa, bu noktalardaki teğetler, Ox eksenine paralel olur. Buna göre $\frac{dy}{dx}$ de bu noktalarda sıfır olacaktır. Bununla birlikte, C noktasında olduğu gibi, türev sıfır olduğu halde fonksiyon hiçbir maksimum ya da minimum göstermeyebilir. O zaman teğet, Ox eksenine paralel olmakla birlikte, eğriyi kesmemektedir. Bu özelliği taşıyan noktalara da, eğrinin *büküm noktaları* adı verilir. Bu noktalar $y = f(x)$ in ikinci aşamadan türevi olan $\frac{d^2y}{dx^2}$ nin sıfır olmasiyle karakterlendirilmiştir.

Bir fonksiyonun maksimumunun bulunmasına bir örnek olmak üzere, kenarı a cm olan kare şeklindeki bir teneke parçasından, Şekil 3 teki gibi noktalı yerlerinden kıvırmak ve köşelerdeki taranmış kısımları atmak yolu ile maksimum hacmi olan kabı yapabilmek için, bu kabın x yüksekliğinin ne olması gerektiğini araştıralım. Bu kabın hacmi

DİFERANSİYEL HESAP
Şekil: 3

$$V = (a - 2x)^2 \cdot x = 4x^3 - 4ax^2 + a^2x$$

dir. Buna göre

$$\frac{dV}{dx} = 12x^2 - 8ax + a^2 = 0$$

denklemini sağlayan x in değerlerinden biri, aradığımız yüksekliği verecektir. Buradan x için $x = \frac{a}{2}$ ve $x = \frac{a}{6}$ değerleri bulunur.

Birinci değer, sadece teneke levhanın tam ortasından ikiye katlanmasına aracılık ettiğinden, açık olarak problemin çözümünü oluşturmaz. Buna göre $x = \frac{a}{6}$ almamız gerektiği görülür.

D. H. ın temelleri ve genel kuralları, XVII. yüzyılın sonlarına doğru biribirlerinden bağımsız olarak Newton ve Leibnitz tarafından kurulmuş ve bu, özellikle mekanikte, büyük bir uygulama alanı bulmuştur. XVIII. yüzyılda Bernoulli, Euler, Lagrange, XIX. yüzyılda Cauchy, Weierstrass'ın D. H. ve bunun temelleri üzerindeki araştırmaları, matematik ve teorik fizikte derin izler bırakmıştır. Bu yüzyılda da A. Denjoy ve L. Schwarz, türev kavramını çok daha genelleştiren ve bilim dünyasında geniş yankılar yapan araştırmalarda bulunmuşlardır. Bk. FONKSİYON, LİMİT, SÜREKLİLİK, TÜREV.

DİFERANSİYEL OPERATÖR: bk. OPERATÖR.

DİFERANSİYOMETRE (Fr. Différenciomètre), bir geminin su içi derinliğini ölçmeye yarayan aygıt.

DIFFERDINGEN [*difîrdingîn*] (Fr. Differdange), Luxembourg büyük dukalığında (Esch - Alzette kantonu), Chiers ırmağı kıyısında, 17 900 kişilik bir şehir. Demir madenleri bulunan bölge, önemli bir sanayi merkezidir (çelik ve maden fabrikaları). Gübre sanayii de gelişmiştir.

DİFÜZYON (Fr. Diffusion): bk. YAYINMA.

DİFİSERK (Fr. Diphycerque), bir kuyruk yüzgeci tipi olup ak ciğerli balıklar (Dipnoi) da görülür. Bu tipte omurga yüzgecin ortasından geçerek onu iki eşit parçaya ayırır. Bk. HETEROSERK, HOMOSERK.

DİFİYODONT (Fr. Diphyodonte), hayatı boyunca 2 seri dişe sahip olma. Buna birçok hayvanlarda ve insanda rastlanır. Bk. MONOFİYODONT, POLİFİYODONT.

DİFLÜORDİKLORMETAN (Fr. Difluordichlorméthane), formülü CCl_2F_2 olan gaz halinde bir organik fluor bileşimi. Frigen ya da freon adı altında buz dolaplarında ve soğutma makinelerinde kullanılır.

DİFOSFAT (Fr. Diphosphate), gübre olarak kullanılan ve dikalsiyumfosfat ve Futterkalk (Alm.) adları ile de anılan fosforik asidin çökeltilmiş kalsiyum tuzu. D. kemik ununun ya da fosfat filizlerinin kloridrik asitte eritilmesi ve bundan sonra kireç ile çökeltilmesi ile elde edilir. Bu çökeltide % 38 e kadar fosforik asit bulunur.

DİFOSGEN (Fr. Diphosgène), Birinci Dünya Harbinde kullanılan en önemli zehirli gazlardan birine verilen ad. Buna Fransızlar Surpalite, Amerikalılar Superpalit, Almanlar Perstoff da derler. D. ak ciğerlerde hava keseciklerini parçalayarak insanı öldüren, «boğucu gazlar» («Yeşil Haç») sınıfına giren, askerlikte saldırma (taarruz) gazı olarak kullanılan bir maddedir. D. kimya bakımından klorlu formik asidin üç klorlu metil esteridir. Formülü $Cl\,COOCCl_3$ tür.

Havada iki fosgene dönüşür:

$$Cl\,COOCCl_3 \rightarrow 2\,COCl_2$$

Etkisi: Ak ciğerlerde yaptığı etkiler, bununla gazlananların, tedavisi fosgeninkinin aynıdır (bk. FOSGEN). Yalnız fosgenden daha ağır olduğundan gaz halinde iken havada daha uzun zaman (ortalama 12 saat) kalır. D. renksiz bir sıvıdır (yoğunluğu 1,65). Çabuk buharlaşır. 125-127 derecede kaynar. Kokusu çürük samanı andırır. Demire

hiç etkisi olmadığından kolaylıkla mermilere konulabilir. Litresinde 0,5 miligram D. bulunan havayı 10 dakika teneffüs eden insanlar ölür. Normal gaz maskeleri, buna karşı tam korunma sağlar.

DİFRAKSİYON (Fr. Diffraction) [Kim.]: bk. KIRINIM.

DİFTERİ (Fr. Diphtérie) **ya da KUŞPALAZI,** çoğunlukla çocukların tutulduğu boğazı tıkayabilen bulaşıcı bir hastalık. D. basilleri çeşitli organlara yerleşip toksinlerini vererek organda o fibrinli bir zar ile nitelendirilen toksik ve bulaşık D. hastalığını meydana getirir. Genel olarak D. denilince boğaz D. si hatıra gelirse de, gırtlak, bronş, burun, göz, kulak, deri, yara, vagina ve bağırsak D. leri de vardır.

Boğaz difterisi: Hasta ya da mikrop taşıyıcıların tükrük ve burun salgılarının ya doğrudan doğruya damlacıklar halinde ya da çeşitli eşyalara karışarak sağlamlara bulaştırmasiyle ortaya çıkar. İnsanlar hastalığa daha çok 1-5 yaşlar arasında tutulurlar. 15 yaşından sonra hastalık çok az görülür. Bu yaşa kadar, anneden geçen bağışıklık, ileri çocukluk yaşlarında ise, daha önce basillerle karşılaşan çocukların hastalık geçirmeden ya da belirsiz geçirerek bağışıklık kazanabilmiş olmaları hastalığa tutulma ihtimalini azaltır.

Kuluçka süresi 2-7 gündür. Hastalık kırıklık, iştahsızlık ve 37°, 5-39 C° ateşle başlar. Çoğunlukla, titreme ve önemli bir boğaz ağrısı görülmez. Bademcikler üzerinde etrafa taşkın ve altındaki dokuya sıkı yapışık *yalancı zar* denilen kül rengi bir zar görülür. Hastalarda renk soluk, nabız ve solunum sayısı yüksektir. Boyun lenfa bezleri şişmiştir. Bazı çocukların hastalığı belirsiz ve ayakta geçirmelerine karşılık, küçük çocuklarda dalgınlık, sayıklama ve kıvranmalar görülebilir. Hafif geçen olaylarda, hastalık 7-10 günde zarların erimesi ve öteki belirtilerin ortadan kalkmasiyle iyiliğe doğru gider. Genel olarak, salgınlarda ölüm oranı 2 ile 10 arasındadır. Habis D. denilen çeşidinde yüksek ateş, çok yüksek nabız, fazla renk solukluğu ve morarma, bitkinlik belirtileriyle hastalar kalp ve solunum felcinden ölebilirler. Bu çeşit D. de ölüm oranı % 50 yi bulabilir.

Gırtlak difterisi: *Kurup* denilen hastalık, boğaz D. sinde basillerin aşağı inerek gırtlakta tutunmaları ile ortaya çıkar. Yalancı zar ve mukosa şişmeleri, gırtlağı darlattığı için fazla solunum güçlüğü belirir; hastalar güçlükle, gürültülü solur, ulur gibi öksürürler; morarırlar. Nabız sayısı çok yükselir. Gerektiğinde, boyundan gırtlağa girilerek bir nefes yolu açılmazsa, hastalar önce çarpınıp çırpınırlar, sonra da dalgınlık içinde ölürler.

Bronş difterisi: Boğaz ve gırtlak D. sinin aşağı inmesiyle olur. İleri derecede solunum güçlüğü ve morarma görülür. Çok kere, gırtlaktan yol açmak bile solunumu sağlayamadığı için hasta 5-10 saatte ölür. Boğaz D. sinden sonra, basillerin buruna, kulağa, göze, deriye ve az da olsa bağırsağa yerleşmesiyle bu organlarda da D. görülebilir.

D. nin en tehlikeli sonuçları kalp ve dolaşım yetersizlikleri ile çeşitli organlarda ortaya çıkan felçlerdir. Bunlardan en çok görüleni, yumuşak damak felcidir. Buna tutulan hastaların yedikleri sulu gıdalar burundan gelir; hasta burundan konuşur. Göz felçleri sonucu görüş bozukluğu ve şaşılık olabilir. Ayrıca, kol ve bacak felçleri de görülebilir. En önemlisi solunum ve kalp felci olup sonucu ölümdür. Bütün bu sonuçlar genel olarak ikinci haftada ya da daha geç ortaya çıkar. Erken görülenler ise, daha önemle karşılanmalıdır. Felçler birkaç ayda geçebildiği gibi, bazı kere de sürekli olabilir.

Korunma: Hastalar titizlikle ayrılır. Kültürde üç kere basil bulunmazsa, hastalık yok sayılır. Salgın sırasında çocuklarda anatoksin denilen zayıflatılmış toksinle bağışıklık elde edilir. D. ye yakalanmış olanlarla karşılaşmış çocuklara önce serum, sonra aşı yapılır.

Tedavi: Başlıca iyileştirme yolu serum vermektir. Bu serum, tekrarlanan toksin şırıngasiyle atların kanlarında antitoksin yaratılmasiyle elde edilir. Serumun ne kadar verileceği hastalığın ağırlığına göre ayarlanır. Hafif olaylarda 20-50 bin ünite, ağır olaylarda ise 100 bin ünite ya da daha çok verilir. Hastalığın gidişi, sonraki günlerde de serum verilmesini gerektirebilir.

DİFTONG (Fr. Diphtongue, İng., Alm. Diphtong), iki vokalin bir hece içinde kaynaşması. Fonetik uzmanları arasında D. lar sorusunda büyük fikir ayrılıkları olmuştur. Bu yoldaki tartışmalar geçen yüzyılın ortasında başlamış ve son yıllara kadar sürmüştür.

Araştırıcılar bu soruyu daha çok boğumlanma yönünden ele almışlardır. Genel olarak, ses sırasının karakteristik boğumlama duraklarını karşılayan boğumlama hareketlerinden meydana gelmiş bir dizi olduğu düşüncesinden hareket etmişlerdir. Ses sırasının boğumlanmasında erişilen karakteristik duraklar durucu sesleri karşılar, bunları duraklar arasında yapılan organik hareketler sonunda meydana gelen kaygan sesler birbirine bağlar.

Ses sırasının bu şekilde anlaşılması, birçok D. kuramının ileri sürülmesine yol açmıştır. Bu kuramlardan bir kısmı, D. u iki durucu sesin bir ya da birkaç kaygan sesle birleşmesinden meydana gelmiş bir hecelik bir bütün olarak kabul etmiştir. Buna göre, D. bir durucu ses + bir kaygan ses + bir durucu ses olarak ele alınabilir. Bu görüş C. L. Merkel tarafından temsil edilmiştir [*Physiologie der menschlichen Sprache* (*physiologische Laletik*). Leipzig, 1866. 124. s.]. Ona göre, D. da kuramsal olarak bir başlama sesi (Anlaut), bir bitirme sesi (Auslaut) ve ikisi arasında bir geçit meydana getiren bir ses (Umlaut) olmak üzere üç evre ayırdedilir. P. Grützner (A. *Physiologie der Stimme und Sprache.* Leipzig, 1879. 169. s.) da buna benzer bir görüş ileri sürmüştür. Ona göre, D. lar üç bölümden meydana gelir: 1. D. un başlama sesi, 2. bir ya da birçok geçiş sesleri ve 3. D. un bitme sesi. A. Meillet'nin tanımı da bunlara benzemektedir (*Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes.* Paris, 1924. 84 s.)

Kuramlardan bir kısmı da D. u bir durucu sesle ondan önce ya da ondan sonra gelen bir kaygan sesin bir hecelik birleşmesi sayar. H. Sweet (A. *Handbook of Phonetics.* Oxford, 1877. 66. s.) de bu düşüncededir: «D. bütün bir vokal ile ondan önce ya da sonra gelen bir kaygan vokalin birleşmesidir.» Ona göre, bir bütün vokal (full vowel) ve bir kaygan ses (glidevowel) D. un ana bölümleri sayılır. Ancak, kaygan ses D. un karakterine dokunmaksızın bütün ses halini de alabilir. Şu halde, bu grupun görüşü yukarıdaki kuramdan pek farklı değildir. E. Sievers (*Gründzüge der Phonetik.* Leipzig, 1885. 3. bas. 144. s.) Sweet'in ileri sürdüğü görüşün yukarıdaki kuramdan çıktığını belirtmektedir. Sweet'in öğretisi E. A. Meyer (*Englische Lautdauer.* Uppsala-Leipzig, 1903, 71. s.) tarafından da kabul edilmiştir. L. Roudet (*Éléments de phonétique générale.* Paris, 1910. 108-109. s.) Sweet'in ileri sürdüğü görüşü ana çizgileriyle kabul etmişse de, kaygan ses üzerinde de durmuş-

tur. Roudet'ye göre, İng. *time* kelimesindeki *ai* D. unda kaygan ses kısa ve zayıf bir vokal değildir. Bu ses birçok geçici seslerden («une suite de sons de transition») meydana gelmiştir. Ona göre, boğumlanmada *a* durağında kısa bir duraklamadan sonra organlar, özellikle dil, yavaş yavaş *i* durağına doğru ilerler ve arada pek çok geçici ses meydana gelir. Ancak, kulak bu geçici sesleri alamaz. Yalnız kaymayı ya da kayma yönü («la direction du mouvement») nü duyar.

Üçüncü bir grupta toplanan kuramlar kaymayı D. un en karakteristik özelliği olarak ele alır. Bu gruptaki görüşlere göre, boğumlamanın başlangıç noktası ya da boğumlamanın sona erdiği nokta D. bakımından bir özellik taşımaz. D. bakımından bu iki nokta arasındaki yol üzerinde durmak lâzımdır. E. W. Brücke (*Gründzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute für Linguisten und Taubstummenlehrer*, Wien, 1856. 27. s.), Joh. Schmidt (*Kritik der Sonantentheorie*. Weimar, 1895) bu görüşü savunmuşlardır. D. u iki vokalin bir hece içinde birleşmesi olarak kabul eden P. Passy (*Petite phonétique comparee*. Paris, 1922. 146. s.) de bu görüşü paylaşmıştır. D. Jones (*An Outline of English Phonetics*. Leipzig, 1934. 4. bas. 57. S.), I. C. Ward (*The Phonetics of English*. Cambridge, 1931. 95. s.) gibi yazarlar da buna benzer fikirler ileri sürmüşlerdir. D. lar problemi üzerinde duran bilginler arasında D. un ikili bir ses değil, yalnız *bir* ses olduğunu ileri sürenler de vardır. Brücke bu fikri savunmuştu. E. W. Scripture (*The Elements of Experimental Phonetics*. New York - London, 1904. 20. s.) da D. un «değişik karakterde bir ses» olduğunu belirtmiştir. M. Grammont (*Traité de phonétique*. Paris, 1933. 109. s.) da D. ların (ve hattâ triftongların) tek bir vokal olduğu düşüncesindedir. A. Schmitt (*Akzent und Diphthongierung*. Heidelberg, 1931. 73. s.) de D. ların hiçbir suretle ikili bir ses sayılamayacağını ve bu sebeple, bu seslerin yazıda bir harfle yazılması gerektiğini ileri sürmüştür.

Bunlara karşılık, D. un birçok seslerden meydana geldiğini savunanlar da vardır. L. Roudet'ye göre, D. sürekli bir ses sırasıdır. A. Noreen (*Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache*. Halle, 1923. 89. s.) de bu görüşe katılmıştır. Passy ile W. Ripman (*English Phonetics*. London, 1934. 114. s.) aynı görüşü paylaşmışlardır.

Bu iki uç arasında yer alanlar, D. u ikili bir ses ya da iki sesin bir hece içinde birleşmesi olarak kabul ederler. Bu düşünceye katılanlar çoktur. Fakat bu grupta da fikir ayrılıkları vardır. Özellikle D. u meydana getiren iki sesin karakteri konusu birçok tartışmalara yol açmıştır. Araştırıcıların büyük çoğunluğu, D. u meydana getiren her iki sesin vokal olduğu kanısındadır (Sievers, *Grundzüge der Phonetik*. Leipzig, 1901. 5. bas. 160. s.; Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik* Leipzig - Berlin, 1932. 5. bas. 194. s.; O. Broch, *Slavische Phonetik*. Heidelberg. 1911. 249. s.; H. E. Palmer, *A First Course of English Phonetics*. Cambridge, 1930. 6. bas. 7. s.). Grammont ve Jones gibi yazarlar da daha önce bu fikre katılmışlardı.

D. u meydana getiren iki sesten birinin konson olduğuna inananlar da çıkmıştır. Örnek olarak, A. Meillet (*Introduction à l'étude comparative des langues indo - européennes*. Paris, 1924. 47. s.) Hint - Avrupa ana dilinin ses durumunu gözden geçirirken, bu ana dildeki D. lardan bir kısmının *e, o, a,* + *l, r, m, n* seslerinden meydana geldiğini belirtmişti. Ancak bugün bu görüş artık büsbütün bırakılmıştır.

D. tartışması, P. Menzerath tarafından kesin olarak çözülmüştür (*Der Diphtong*. Bonn - Berlin, 1941). Özel bir ses aygıtı («Lichttongerät») meydana getiren Menzerath, D. un iki vokalin bir hece içinde kaynaşmasından meydana geldiğini tesbit etmiştir.

D. lar birkaç grupta toplanmaktadır. D. u meydana getiren vokallerden biri (kuvvetli vokal, Voyelle forte) hecenin asıl vokali görevinde kalır, öbürü zayıf vokal (Voyelle faible) durumuna geçer. Zayıf vokal ile başlayan D. lara yükselen D. adı verilir. Alçalan D. larda zayıf vokal hecenin sonunda yer alır. Eşit D. (D. égale) larda her iki vokalin ses nitelikleri eşit olur. Bunlardan başka, uzun ve kısa D. lar (D. longues et brèves) da vardır.

Türk diyalektlerinde birçok D. lar vardır. Özellikle Yakutçada D. örnekleri çoktur: Türkçe *yol* ∾ Yak. *suol*; Türkçe *gök* ∾ Yak. *küöḫ*; Türkçe *beş* ∾ Yak. *bies*; Türkçe *dört* ∾ Yak. *tüört*; Türkçe *göl* ∾ Yak. *küöl*; Türkçe *gece* ∾ Yak. *kiese*; Türkçe *ver-* ∾ Yak. *bier-*; Türkçe *söğüt* ∾ Yak. *üöt* gibi.

DIG ya da DEEG [dig], kuzeybatı Hindistan'ın Rajputna bölgesindeki Racastan devletinde ve Delhi'nin 1500 km güneyinde berkitilmiş bir yer. 1804 te İngilizlerin eline geçen bu yerde XVIII. yüzyıl ortalarına doğru Suraj Mull tarafından yaptırılmış olan pek görkemli bir sarayın kalıntıları vardır.

DİGALLİK ASİT (Fr. Acide digallique), formülü $(OH)_3\ C_6\ H_2 -CO_2 -C_6\ H_2\ (OH)_2\ CO_2\ H$ olan bir aside verilen ad. Bu asit iki su molekülü ile billûrlaşır ve 269^0 de susuz şekli meydana gelir. D. A., taneni meydana getiren maddelerden biridir.

DİGAMBARA (Sanskr. = hava giysili, yani çıplak), Cayna (Jaina) dinini meydana getiren iki mezhepten en eski ve en sertine bağlı olanlara verilen ad. Başlangıçta, D. lar, dinlerinin kurallarına ve Hint perhizciliği törelerine son derece bağlı olmak, anadan doğma çıplak yaşamak, kadınlara *nirvana*'ya ulaşma imkânı vermemek, bunların din dernekleri içinde toplanmalarına engel olmak gibi özelliklerle tanınmışlardı. Bugün bu dinin adamları, anadan doğma çıplaklık kuralına ancak ev içinde yemek yerken uymaktadırlar.

DİGAMİ (Fr. Digamie), Tam çiçekli bitkiler (Kapalı tohumlular) de meydana gelen özel bir olay. Böyle bir olayda iki erkek eşeylik hücresi çift üreme meydana getirir; birincisi oosferle birleşip yumurtanın oluşmasını sağlar, ikincisi ise embriyon kesesindeki ikincil çekirdekle birleşip besidokusunu meydana getirir.

DİGAMMA (Yun. = çift gamma), arkaik Yunan alfabesinin altıncı harfi; buna Fenike dilindeki *way*'dan gelen *wau* adı da verilirdi.

Attike İoniası dilinin alfabesinden çok erken çağlarda kaybolan bu harf, bazı yazıtlardan da anlaşılacağı gibi batı Yunan alfabesinde kalmıştır. Ayrıca bu harf sayı sisteminde de *stigma* adiyle tutunmuştur. D. Latinlerin *F* si biçiminde yazılır, söylenişi de İngilizlerin *w* sini andırırdı. Homeros'un mısralarında görüldüğü gibi, arkaik çağda söylenirdi. Öteki Hint - Avrupa dilleriyle yapılacak etimolojik bir karşılaştırma, gerek Latincede gerek Almancada, sonradan kaybolan bir D. telâffuzunun var olduğunu gösterir: Yun. (*w*)*oinos* > Lat. *vinum* = şarap; Alm. (*w*)*ergon* > *Werk* = iş, eser.

DİGBOİ, Hindistanda, Assam bölgesinde, Dibrugarh'ın doğusunda bir kasaba. Petrol kuyuları ve rafinerileri vardır.

DIGBY [*digbi*], **Sir Everard** (1578 - 1606), İngiliz suikastçısı. Londra'da asılmıştır. Filozof ve diplomat Sir Kenelm D. nin babasıdır. Babasından kendisine büyük malikâneler miras kalmıştı: 1603 te I. James tarafından kendisine şövelyelik verilmiştir. Gunpowder Plot (Gunpowder suikastı) (1605) ın elebaşlarından olup Orta Kontluklar (Midland Counties) bölgesinde bir ayaklanma tertiplemekle görevlendirilmişti. Bu ayaklanmanın, parlamentonun havaya uçurularak yıkılmasiyle birlikte patlak vermesi kararlaştırılmıştı. Suikast meydana çıkınca yakalanmış, yargılanırken suçunu itiraf etmiş, bunun üzerine asılmıştır.

DIGBY [*digbi*], **Sir Kenelm** (1603 - 1665), İngiliz politikacısı ve yazarı. Gayhurst (Buckinghamshire) te doğmuş, Londrada ölmüştür. Suikastçı Sir Everard D. nin oğlu olan D., okumaya ve araştırmaya düşkündü. Çağdaşlarına göre hiçbir dalda durmayan bu Katolik mistik, I. Charles'ın sarayında sözü dinlenir bir kişi olarak tanınmıştır. Önceleri Hyde gibi parlamentoda ölçülü kıralcı grupuna katılmış, Strafford'a karşı durmuşsa da, parlamentonun gerek politika gerek din alanında gösterdiği şiddet yüzünden 1642 de aşırı bir kralcı olmuş ve kral hesabına İngiltere ile Fransada birçok başarısız politika oyunlarına girişmiştir.

DİGENĒS AKRİTAS, IX. yüzyılda yaşamış ve adı etrafında bir destan meydana gelmiş olan Bizanslı bir kahraman. Asıl adı Besileios'tur. Takma adı olan *digenēs*, Yunancada «iki soydan gelme», *akritas* da «sınır bekçisi» demektir. D. A. ın babası Müslüman Arap, anası Hıristiyan Rumdu. Destanda babası Suriyeli bir emîr olarak gösterilir. Konuların esasında, IX - X. yüzyıl Arap - Bizans savaşları bulunan Arap ve Bizans destanlarının incelenmesinden varılan sonuca göre, D. A. X. yüzyılın başlarında, Malatya Bizanslılar tarafından alındıktan sonra ortaya çıkmış menkıbelerle eski tarih olaylarının birleşmesinden meydana gelmiş destanlardaki Fırat boylarının Arap - Rum melez kahramanlarını temsil etmektedir. Nitekim onun, Bizans destanında da Araplardan çok yerli haydutlara, hattâ Bizanslılara karşı seferleri üzerinde durulmuştur. D. A. ın mezarı Samsat yakınlarındadır. Bununla birlikte, ünü çok yayılmış olan bu kahramanın Trabzon'da da bir mezarı gösterilmektedir. Esas itibariyle, 863 te Bizanslılar tarafından büyük bir meydan savaşında yenilip öldürülen Malatya emîri Ömer'in Bizanslılara karşı savaşlarını konu edinmiş olan Akritas destanları, her halde Samsat çevresinde ilk şeklini almış olmalıdır. En eski nüshası XIV. yüzyılda yazılmıştır. Eski Rus edebiyatında da «Digenis Akritas'ın hayatı ve maceraları» adını taşıyan menkıbe şeklindeki eserler meydana gelmiştir. Rus söylentilerinde, Bizans destanlarında bulunmayan birçok epizodlar vardır. Arap destanlarında, Bizanslı D. in yerini Arap Battal (bk. BATTAL) tutar. Akritas gibi, Battal da VIII. yüzyılda Emevî ordularında bulunmuş ve Bizanslılara karşı yapılan savaşlarda ün almış bir komutan olmakla birlikte, bu destan - romanlarda, IX. yüzyıl olaylarının, yani Malatya emîrlerinin Bizanslılara karşı giriştikleri savaşların merkezini meydana getiren bir menkıbe kahramanı olarak karşımıza çıkar. Akritas, Battal destanlarının Türkçe nüshalarında, *Akrates* ya da *Akratis* biçiminde görülür.

DIGESTA (Lat. = düzenlenmiş şeyler), Roma hukukunda, metodik hukuk derlemesi. Büyük D ile yazıldığı zaman Iustinianus'un hukuk derlemesi anlaşılır. Buna Iustinianus'tan sonraki devirde Pandecta adı da verilmiştir. Iustinianus zamanında, 530 tarihli *Deo auctore* anayasası, hukuk bilginlerinin eserlerinden taramalar yaparak tam bir hukuk kitabı meydana getirecek bir komisyonun kurulmasiyle hukukçu Tribonianus'u görevlendirdi. Eser 30 aralık 533 te, *D. sive Pandecta juris* adı altında yürürlüğe girdi. Elli kitap, her birinde numaralanmış ve kaynağı gösterilmiş metinler bulunan bölümlere ayrılmıştır. Medenî hukuk kitaplarından, yüksek memurların buyrultularının yorumlarından ve hukuk bilginlerinin içtihatlarından meydana gelmiş olan bu metinler, yeni hukukla bağdaştırılmak için çoğu zaman değiştirilmiştir. Sayısı çok olan bu değişikliklere *interpolationes* (katmalar) adı verilmiştir. D. nın metnini biz, *Codex Florentinus* denen ve VI ya da VII. yüzyıldan kalma bir el yazmasiyle XI ve XII. yüzyıllardan kalma *vulgata* denen yorumlamalardan çıkarıyoruz. Bk. CORPUS IURIS CIVILIS.

DIGGES [*digz*], **Leonard** (ölm. 1571 ?), İngiliz matematikçisi. Barham (Kent) da doğmuştur. Oxford'da okumuşsa da, diploma alamamıştır. Teleskopun ilkesini onun bulduğu sanılır. Başlıca eseri: *A Booke named Tectonicon, briefly showing the exact measuring and speedie rekoning all manner of land, squares, timber, stone...* (Tectonicon adlı kitap: her türlü arsa ve alan yüzeyleriyle kereste ve taş hacimlerini doğru ve çabuk ölçmenin kısa yolu...).

DIGITALES (Bot.): bk. YÜKSÜK OTU.

DIGITUS (Lat. = parmak, ayak parmağı), eski Romada kullanılmış olan bir uzunluk ölçüsü (başparmak eni). 1 D. = 2 — 2.6 cm.

DİGLOSSA (*Diglossa*), Omurgasız hayvanlardan, Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının Kınkanatlılar (Coleoptera) takımından bir cins. Kara, kahve rengi, küçük boylu olup deniz kıyılarında çakıllar arasında yaşar.

DIGNAGA (V. yüzyılın sonları ya da VI. yüzyılın başları), Hint filozofu. Yagakara'ların idealist okulundan yetişmiş olan D., Buddha mantığının kurucusudur.

DIGNE [*diñ*], Paristen 736 km uzaklıkta, D. Ön Alpleri eteğinde, Basses - Alpes departmanının merkezi olan 10 436 nüfuslu bir şehir. Eski katedrali XIII ve XIV. yüzyıllardan kalmadır. Şimdiki ise, XV. yüzyılın sonunda yapılmıştır. Müzesi Gallia - Roma uygarlığından kalma eserlerle doludur. Tahtacılık ve doğramacılık gelişmiştir. Yakınlarında, romatizmaya iyi gelen sular vardır. Arondismanın nüfusu 29 369 dur.

Digne Ön Alpleri: Bléone ve Bes yüksek havzasına hâkimdir. Girintili çıkıntılı doruklar, uçurumlu yamaçlar, kimsesiz köyler yüzünden - başarılı ağaçlandırma çabalarına rağmen - buraların hüzünlü bir görünüşü vardır. İnsanlar ancak birkaç havzada faaliyet gösterir (yoncalıklar sayesinde kuzu tavlanır).

DIGNIMONT [*diñimǭ*], **André** (doğ. 1891), Fransız ressamı ve gravürcüsü. Pariste doğmuştur. Sulu boya peyzajları, çapkınlık hayatı sahnelerini temsil eden tablolarından büsbütün ayrı üslûptadır. 1930 dan 1939 a kadar çeşitli gazete ve dergilere resim yapmış, birçok ofort ve taş basması eserler vermiştir. Balzac, Francis Carco, Colette, Alain - Fournier ve Julen Romains gibi yazarların kitaplarını resimlemiş, ayrıca Opéra, Opéra - Comique ve Comédie Française sahneleri için birçok dekor ve kostümler çizmiştir.

DIGOEL [*digal*] **ya da DIGUL,** Holanda Yeni Ginesi'nin kuzey kesiminde, bataklıklı bir deltası olan bir ırmak. İçerlerine kadar gemiler işleyebilir.

DİGOR, Kars iline bağlı bir ilçe. İlçe merkez'nin nüfusu 922 (1960) dir. İlçeye bağlı 39 köyde 17 023 nüfus bulunmaktadır. Bu köylerden üçü 1 000 den çok nüfuslu (Kırdamı, Kocaköy, Pazarcık), ötekilerinin çoğu 300 - 900 nüfusludur. D., Sovyet Rusya sınırında bulunan bir ilçedir. Sınırda Arpaçay uzanır. İlçenin yüz ölçümü 1 166 km², nüfusu 17 945 tir. İlçe topraklarının çok yeri dağlıktır. Burada yüksekliği 2 600 m yi geçen dağlar (Büyük Yağlıca, Hacıhalil, Borluk, Kotor, Alacadağ) ve 2 000 m den yüksek yaylalar geniş yer tutar. Ancak Arpaçay boyuna doğru düzlük ve tepelikler uzanır. İklim çok serttir. Bahar ve güz kısadır. Uzun bir kış ve çok sıcak olmayan yaz iyice bellidir. Başlıca geçim kaynağı tarım (arpa, buğday) ve hayvancılık (koyun, sığır) tır.

İlçenin merkezi olan D., Kars şehrinin 40 km güneydoğusunda, Kotor dağının doğu eteğindedir. Kars'tan uzanan bir yol, kasabayı il merkezine ve başka yerlere bağlar. İlçe merkezinin çevresinde meyva ağaçları (kaysı) vardır. Halıları çok aranır.

DİGOR'LAR, Kafkasyada Oset boyunun batı grupunu meydana getiren bir topluluk. Bk. OSETLER.

DİGRAM (Fr. Digramme) [Yun. *di* = iki, *gramma* = harf], yazıda bir sesi belirtmek üzere kullanılan iki harfli işaret: Meselâ Fransızcada *ş* sesi *ch* D. iyle yazılır: *chercher* (= aramak) [*şerşe*]; İngilizcede ise aynı ses *sh* D. iyle belirtilir: *ash* (= kül) [*æ*]. Macar alfabesinde D. lar çoktur: *ç* sesi Macar alfabesinde *cs* D. iyle, *s* sesi ise *sz* D. iyle yazılır: *család* (= aile) [*çǫlād*] ve *szakál* (= sakal) [*sǫkāl*] kelimelerinde olduğu gibi. Eski Macar alfabesinde *ts* sesi için de bir D. (*cz*) kullanılmıştır. Bugün bu D. yerine *c* harfi kullanılır. Buna karşılık *sz* D. ı Polcada *ş* sesini belirten bir işarettir: *szyszak* (= tulga, başlık) [*şışak*]; *ç* sesi ise *cz* D. iyle yazılır: *czas* (= zaman, vakit) [*ças*]. Arnavut alfabesinde de birtakım D. lar vardır: *ş* değerinde *sh*, *c* değerinde de *xh* gibi. Meselâ *shkop* (= değnek) [*şkop*], *hoxha* (= hoca) [*hoca*].

DİGRESYON (Fr. Digression) [Astr.]: bk. UZANIM.

DİH TAU (Türkçe = Dik dağ), Orta Kafkas Dağlarının en yüksek tepelerinden biri (5 198 m). Rus Sovyet Federalist Sosyalist Cumhuriyeti ile Gürcü Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırı yakınında bulunan bu tepe, Koştan Tau (b. bk.) tepesiyle birleşir. Kafkas Dağlarının en büyük buzulu olan Dih Su (Türkçe = Dik Su), D. T. tepesinden başlar. Bu buzulun uzunluğu 15,2 km dir. Terek havzasına bağlı olan Çerek ırmağına karışan Dih Su ırmağı, bu buzuldan çıkar. D. T. tepesine 24 temmuz 1888 de A. F. Mummery ile Heinrich Zurflüh ilk olarak güneybatı sırtından tırmanmışlardır. Güney sırtına 1928 de, kuzeybatı sırtına 1935 te, kuzey sırtına ise 1953 te varılmıştır. 1936 yılında Alman dağcılarından meydana gelen bir grup D. T. —Koştan Tau yolunu boydan boya geçmeyi başarmıştır. Aynı yol 1938 de bir Sovyet grupu tarafından da geçilmiştir.

DIHĀNG ya da DIHONG, Brahmaputra'nın Himalaya dağlarından geçerken soldaki büyük kolu Luhit'le kavşağının yukarısında kalan orta bölümüne verilen ad.

DİHİBRİDİZM (Fr. Dihybridisme; Yun. *di* = iki; Lat. *hybrida* = karışık soylu) [Biyoloji], Mendel faktörleri bakımından karakterlerinin ikisi farklı olan iki kişinin çiftleşmesi. Kısa tüylü kara kobaylarla uzun tüylü beyaz kobayların çiftleşmesi bunun bir örneğidir. Böyle bir çiftleşmeden doğan füruğa *dihibrid* denilir. Bk. MONOHİBRİDİZM, POLİHİBRİDİZM.

DİHİDROERGOTAMİN (Fr. Dihydroergotamine), çavdar mahmuzunun alkaloidi olan ergotamin'in bir türü. Eczacılıkta kullanılır.

DİİYODOFORM (Fr. Diiodoforme), formülü CI_2 —CI_2 olan tetraiyod etilene verilen ad. D., ya sulu iyot çözeltisini kalsiyum karbürle ya da asetileni azot iyodürle etkilendirmekle elde edilir. 192 santigratta ergiven, suda az ve alkolde iyice eriyen bu sarı renkli katının iyodoforma üstünlüğü kokusuz olmasıdır.

Dİ — İYODOTİROZİN (Fr. Diiodotyrosine), tiroit hormonunun temel maddelerinden biri. D., tiroksinin tersine, metabolizmayı azaltır. Bundan dolayı tiroit bezlerinin fazla işlemesi hallerinde, meselâ Basedow hastalığı (b. bk.) nda ilâç olarak kullanılan «Agontan», «İyod - Gorgon» gibi ilâçların karışımına girer.

DİİZOSİYANAT (Fr. Diisocyanate), genel formülü O = C = N — R — N = C = O olan bir kimyasal birleşik grupu. Diaminlere fosgenle işlem yapılmasından elde edilir. Bazı sentetik maddelerin yapısında önemli yer tutar. Bk. POLİÜRETAN.

DİJİTALİN (Fr. Digitaline, Lat. *Digitalinum*) [Eczacılık], özellikle *Digitalis purpurea*'nın tohumlarından çıkarılan bir kalp ilâcı.

Formülü $C_{30}H_{56}O_{14}$ olan D. bir glikosid (*Glycoside* = *Digitalis purpurea* gibi bitkilerden doğal olarak elde edilen karbonhidratlı bileşiklerin genel adı) dir ve kodekslerdeki anhidr ve kristalize D., dikdörtkensel mikroskopik ince levhalar şeklindedir. Tadı çok acı, kokusu aksırtıcıdır. Ergime noktası 265 santigradın üstünde olmalıdır. Suda çözünmezse de, alkolde, kloroformda ve etil asetatta çözünür. Demir tuzları, asetik asit ve sülfirik asitle yapılan deneyler D. in saflık derecesinin anlaşılmasına imkân verir.

D. in fizyolojik ve farmakodinamik, yani hastalığa iyi gelme bakımından etkisi, bir kere yerleştikten sonra günlerce ayrılmadığı kalp kası üzerine yerleşmesine bağlıdır. Buraya yerleşen D., kalp üzerine dört çeşit kuvvetli etki yapar: kalbin vuruş ritmini ağırlaştırır, kasılmalarını kuvvetlendirir, aşırı duyarlığını ve sinirlerin ulaştırma yeteneğini azaltır.

D., miligramın onda birinden en çok bir miligrama yükselen dozlarda kullanıldığı ve bir ya da birkaç günde verildiği zaman, hasta kalp, yukarıda sayılan dört türlü etkiden fayda görmesi şartiyle, şaşılacak kadar rahatlar. Aksi halde D. in sakıncaları olabilir. Hekimin verdiği dozlar aşılacak olursa, şiddetli bir zehirlenme baş gösterir. D. ile zehirlenme en ağır bir zehirlenmedir. Bu sebeple, D. e kuvvetli zehirlerin gösterildiği «A» tablosunda yer verilmiştir.

DIJON [*dijǫ̃*], Fransada, eski Bourgogne eyaletinde, Côte - d'Or departmanının merkezi olan bir şehir. Nüfusu 112 844 tür. Denizden yüksekliği 245 m dir. Verimli bir ovada, Côte d'Or'un doğu eteklerinde, Burgogne kanalı üzerindedir. Ünivesitesi, akademisi, ticaret ve sanayi odaları vardır. Bourgogne şaraplarının ve hardal ticaretinin merkezidir. Çeşitli sanayi kolları vardır (makine, kamyon, ayakkabı v. b.).

DIJON: Bourgogne dukalarının şatosu

Eski çağlarda Divio diye anılan D., Orta çağ başlarında 525 te kurulmuş olan Sainte Bénigne manastırı ile tanınmıştı. İlk zamanlar Langres piskoposunun tımarı olan D. kontluğu, 1016 da Burgogne dukalarının eline geçmiş, onların başşehri olmuştur. Katedraller (XIII. yüzyıl), Chartreuse manastırı (XIV. yüzyıl), kendine has Burgogne avlusiyle Notre-Dame kilisesi (1331-1945) ve Michelangelo'nun öğrencisi olan Hugues Sambin tarafından değiştirilerek yaptırılan Saint Michel kilisesi, büyük bir geçmişin kalıntıları olarak göze çarpmaktadır. Belediye sarayı, eski dukalar sarayının bir bölümü, eski kale (XV-XVI. yüzyıl) bunlar arasındadır.

DIJONNAIS [*dijonę*], Fransada, Bourgogne'da, Langres yaylasının güneyindeki bölgeye verilen ad. Kurak, taşlı ve kireçli yaylalardan ve bu yaylalar arasındaki daha verimli alanlardan meydana gelmiş olan bu bölgenin yayla bölümünde reçineli ağaçlar, vâdilerin aklanlarında ise şerbetçi otu ile kara frenk üzümü (Fr. *cassis*) yetiştirilmektedir.

DİK (Alm. Dick), Almanların Birinci Dünya Harbinde kullandıkları zehirli bir gaza verilen ad. D. çürümüş yemiş ya da soğan gibi kokan, 153-156 C° de kaynayan renksiz bir sıvıdır. Formülü: As $Cl_2(C_2H_5)$. Gözleri, burnu, boğazı ve gırtlağı çok yakar. Deriyi de zedeler, tırnak altlarında dört beş hafta süren ve çok acıyan yaralar açar. Bu yaraları iyi etmek için üzerlerine kireç kaymağı (ya da permanganat) eriyiği sürülür.

DİK AÇI (Mat.): bk. AÇI.

DİK BURUNLU HARHARİYAS (*Lamna cornubica*), Omurgalı hayvanlardan, Balıklar (Pisces) sınıfının Köpek balıkları (Selachii) takımının Dev köpek balığıgiller (Lamnidae) familyasından bir tür. Manş denizinde sürü halinde dolaşır. Akdenizde de görülür. Yırtıcı ve çok tehlikelidir. Uzunluğu 3-4 m dir.

DİK BURUNLUGİLLER: bk. DEV KÖPEK BALIĞIGİLLER.

DİK DÖRTGEN, açıları dik olan paralelkenara verilen ad. Bir D. de köşegenler eşit uzunlukta olup ortalarında kesişirler. D. nin uzun kenarlarından biri *taban*, kısa kenarlarından biri de *yükseklik* adını alır.

DİK DÖRTGENLER PRİZMASI (Mat.): bk. PRİZMA.

DİK FONKSİYONLAR: bk. FONKSİYON.

DİK İZDÜŞÜM (Mat.): bk. İZDÜŞÜM.

DİK KONİ (Mat.): bk. KONİ.

DİK PRİZMA (Mat.): bk. PRİZMA.

DİK SİLİNDİR (Mat.): bk. SİLİNDİR.

DİK ÜÇGEN (Mat.): bk. ÜÇGEN.

DİK YAMUK (Mat.): bk. YAMUK.

DİKAİARKHOS (M. Ö. aş. yu. 347-285), Yunan tarihçisi, coğrafyacısı ve filozofu. Messene'de doğmuştur. Aristo'nun öğrencisi ve Theophrastos'un arkadaşı olan D., hayatının bir kısmını Peloponnesos'ta geçirmiştir. Bütün eskiler ona hayrandı. Cicero ona «zevk kaynağım» adını vermiştir. Sayısı çok olan eserlerinden bugün elimizde ancak küçük parçalar kalmıştır. Pratik felsefeyi saf bilime üstün görürdü; aslında materyalist olduğu için de ruhu, bedenin bölümleri arasındaki uyumun bir sonucu olarak görürdü. Öğretisini, *Korinthiakos* ve *Lesbiakos* adında iki diyalog ile açıklamıştır. Pythagoras'ın etkisi altında kalmış ve Pythagoras efsanesinin gerçekliğini ilk olarak ortaya atanlardan biri olmuştur.

DİKARYON (Lat. *Dicaryon* ya da *Dicharyon*), Asklı mantarlar (Ascomycetes) ve Bazitli mantarlar (Basidomycetes) sınıfının üstün mantarlarının ikinci mikelyum (Lat. *mycelyium*: mantarlarda bitkisel bölümü meydana getiren ipliksi liflerden örtülü küme) unun hücrelerinde bir arada yaşayan, biri erkek öteki dişi soydan iki çekirdeğin bütünü. Bütün canlı yaratıklar arasında üstün mantarlar, gametlerin, yani eşeylik hücrelerinin birleşmelerinin hemen eşeylik pronukleuslarının da birleşmelerini gerektirmediği biricik yaratıklardır.

DİKASTĒRİON (Yun. *dikazein* = hüküm vermek), Yunan tarihinde, genel olarak mahkemeye, hâkimlerin bulunduğu yere verilen ad. Özel anlamda, Atina'da heliastes (Atinalı jüri mahkemesi yargıçları) mahkemesinin her bir bölümü.

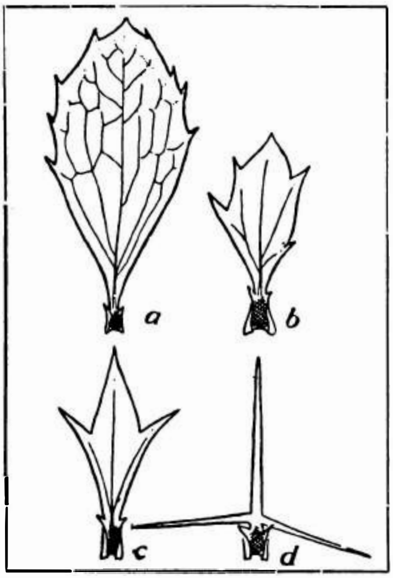
DİKĒ (Astr.), 99 numaralı küçük bir gezegen. 1868 yılında Borelly tarafından bulunmuştur.

DİKĒ (Mit.) (Yun. = adalet), Yunanlılarda adalet tanrıçası. Zeus ile Themis'in kızı idi. Homeros ve Hesiodos'a göre Hora'ların birinin adı. Sonradan Astraia ile karıştırılmıştır.

DİKELESTİYUM (*Dichelestium*), Omurgasız hayvanlardan, Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Kabuklular (Crustacea) sınıfının Kopepodlar (Copepoda) takımından bir cins. Mersin balıklarının solungaçları üzerinde asalak olarak yaşar. Gövde yapısı uzun olup kurda benzer. Gövde ekstremiteleri torba biçiminde körelmiştir.

DİKEN (Bot.), bitkilerde görülen D. ler çoğunlukla yaprak ya da sürgünlerin, çok az olarak da köklerin değişikliğe uğraması ile meydana gelir. Meselâ, kadıntuzluğu (Ber-

beris) bitkisinde ana sürgün üzerindeki bir yaprak, değişikliğe uğrayarak biri uzun, öteki ikisi kısa olmak üzere üç D. meydana getirir. Bunun gibi, kaynana dili ve öteki kaktüslerde görülen D. ler de yaprakların gelişmesinden meydana gelir. Akasyaların D. leri her yaprağın dibinde karşılıklı duran yaprakçıklardan, yemişen ve cehri D. leri ise sürgünlerin değişmesinden meydana gelir. Gül D. inin meydana gelişi bunlardan farklıdır. Gülde D. sürgünün üst deri ve kabuk hücrelerinin dışarı doğru gelişmesinden meydana gelir. Bu biçim D. başka bitkilerde çok az olarak görülür. Kök D. ler ise bir tür palmiyede görülür. Bazı bitkilerde yaprak dişleri de D. biçiminde sivrilebilir. D ler çoğunlukla kurak yerlerde yetişen bitkilerde görülür. Bitki böylece terlemeyi azaltır. D. lerin başka bir görevi de bitkiyi hayvanlardan korumaktır.

DİKEN: Kadıntuzluğu (*Berberis*) bitkisinde b r yaprağın dikene dönüşümü: a. Normal yaprak, b. Geçiş şekli, c. Diken yaprak d. Diken

DİKEN ÇIKARAN HEYKELİ, bir kaya parçası üzerinde oturan ve ayağının tabanından diken çıkaran bir çocuğun eski çağa ait bronzdan heykeli. Bu heykel Romada Orta çağdan beri bilinmekte idi, şimdi Romada, Konservatorlar Sarayında bulunmaktadır. Heykelin başı klasik devrin özelliklerini taşımakta ise de, bütünü ele alındığında, bunun eski çağdan örneklenen M. Ö. I. yüzyıla ait bir kopya olduğu anlaşılmaktadır.

DİKEN KUYRUKLU AGAMA (*Uromastix spinipens*), Omurgalı hayvanlardan, Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Agamagiller (Agamidae) familyasından bir tür. Boyu 35 cm dir. Mısırda yaşar.

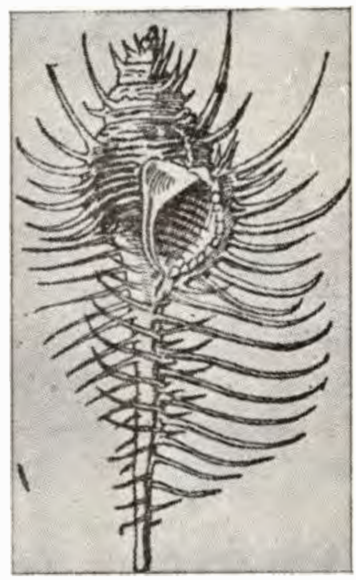

«DİKEN ÇIKARAN ÇOCUK» (Konservatorlar Sarayı, Roma)

DİKENCE (*Gasterosteus pungitius*), Omurgalı hayvanlardan, Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Geri kemikli omuzlular (Catosteomi) alt takımının Dikenli balıkgiller (Gasterosteidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 4 - 7 cm olup tatlı su balıklarının en küçüklerindendir. Birinci sırt yüzgeci yerinde 9 - 11 serbest diken taşır. Erkek, yuvasını su bitkileri üzerine yapar ve yavrulara bakar. Tatlı ve tuzlu sularda görülür.

DİKENLİ BALIKGİLLER (*Gasterosteidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Geri kemikli omuzlular (Catosteomı) alt takımına giren bir familyası. Pulları yoktur. Fakat yanlarında kemik plakacıklar bulunur. Sırt yüzgecinin ön ışınları serbest olup dikenlerle değişmiştir. Tatlı ve tuzlu sularda görülür. Dikence (Gasterosteus pungitius), üç dikenli balık (G. aculeatus), deniz dikenli balığı (G. spinachia) tanınmış türleridir.

DİKENLİ SALYANGOZ (*Murex*), Omurgalı hayvanlardan Yumuşakçalar (Mollusca) dalının Karından ayaklılar (Gastropoda) sınıfının Önden solungaçlılar (Prosobranchia) takımından bir cins. Çok türü vardır. Geniş ağızlı olan kabuğu üzerinde birçok dikenler bulunur. Yırtıcı olup ılık denizlerde yaşar.

DİKENLİ SALYANGOZ

DİKENLİ SIÇAN (*Acomys cahirinus*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Kemiriciler (Rodentia) takımının Sıçangiller (Muridae) familyasından bir tür. Uzunluğu 9,5, kuyruğu 9 cm dir. Sırtında, yumuşak tüyler arasında çatallı dikenler bulunur. Mısırda yaşar.

DİKENLİ TAÇ, dikenli bir bitkiden örülmüş olan taç. Romalı askerler bu çeşit bir tacı alay etmek için İsa'nın başına koymuşlardı. D. T. olduğu sanılan kutsal bir emanet, büyük bir saygı ile 1238 yılında İstanbuldan Parise götürülmüştü. Fransız kralı Saint Louis, ona bu rölikin saklanması için, sanat tarihi bakımından büyük önemi olan Sainte - Chapelle kilisesini yaptırmıştır. D. T., Ortaçağ sanatında çok sevilen bir motif olarak kullanılmıştır.

DİKENLİ UYUŞTURAN BALIĞI (*Dasyatis pastinaca*), Omurgalı hayvanlardan, Balıklar (Pisces) sınıfının Köpek balıkları (Selachii) takımının Dikenli uyuşturan balığıgiller (Dasyatidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 1 - 2,5 m, eni 1,5 m olup 5 - 6 kg ağırlığındadır. Uzun bir kuyruğu vardır. Kuyruğunu balıklara çarparak tehlikeli yaralara sebep olur. Koyu renkli olup yuvarlak ak lekeler taşıyabilir. Bütün kuzey denizlerinde ve Akdenizde yaşayan yaygın bir balıktır.

DİKENLİ UYUŞTURAN BALIĞIGİLLER (*Dasyatidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Köpek balıkları (Selachii) takımının Örtülü omurlular (Tectospondyli) alt takımına giren bir familya. Enleri boylarından geniştir. Kuyrukları kamçı biçiminde olup uzundur. Yüzgeçleri yoktur. Sırtlarında zehirli dikenler vardır. Kuma gömülerek saklanır, avlarını kuyruğuyla kamçılayarak zehirli yaralar açar ve öldürür. Yayılma alanları geniştir. Dikenli uyuşturan balığı (*Dasyatis pastinaca*) türü tanınmıştır.

DİKENLİ YÜZGEÇLİGİLLER (*Acanthopsidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Kemik destekli keseliler (Ostariophysi) alt takımına giren bir familya. Bu familyaya giren türlerin hava keseleri kemikten bir kapsül içinde bulunur. Taş ısıran (Cobitis taenia) ve balık yiyen (Misgurnus fossilis) türleri iyi bilinir.

DİKENLİ YÜZGEÇLİLER (*Acanthopterygii*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Tükel ağızlılar (Teleostomi) alt sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının bir alt takımı. Bu alt takıma giren balıkların yüzme keseleri kapalı olup sırt ve anus yüzgeç ışınları dikenleşmiştir. Çok geniş bir alt takım olup Levrekgiller (Percidae), Gölge balığıgiller (Sciaenidae), Kurdele balığıgiller (Cepolidae), İzmaritgiller (Sparidae), Barbunyagiller (Mullidae), Kıllı dişligiller (Chaetodontidae), Papağan balığıgiller (Scaridae), Kılıç balığıgiller (Xiphiidae), Lapinagiller (Labridae), Uskumrugiller (Scombridae), Dülger balığıgiller (Zeidae), Üzgün balığıgiller (Callionymidae), Yan yüzergiller (Pleuronectidae), Kaya balığıgiller (Gobiidae), Yapışkan balığıgiller (Echeneidae), İskorpitgiller (Scorpaenidae), Kırlangıç balığıgiller (Triglidae), Çarpan balığıgiller (Trachinidae), Kurbağa balığıgiller (Uranoscopidae), Horozbinagiller (Blenniidae), Yılansı balıkgiller (Ophidiidae), Kâğıt balığıgiller (Trachypteridae), Dere iskorpitigiller (Cottidae), Tere yağı balığıgiller (Pholididae), Yılan balığıanasıgiller (Zoarcidae) olmak üzere birçok familyayı içine alır.

DİKENSİZLER (*Anacanthini*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Tükel ağızlılar (Teleostomi) alt sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımına giren bir alt takım. Yüzme keseleri kapalı, yüzgeçleri dikensiz olur. Mezgitgiller (Gadidae) ve Uzun kuyruklu balıkgiller (Macruridae) gibi familyaları vardır.

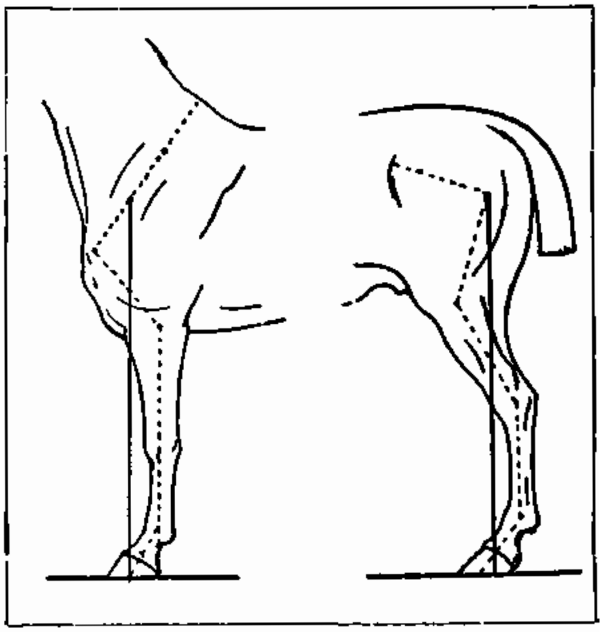
DİKETON (Fr. Dicétone), içinde iki karbonil grupu (CO) bulunan bir keton (Ketonlar, bir karbonil grupu taşıyan ve yapıları asetona benzeyen bileşiklerdir).

CO gruplarının almış oldukları yerlere göre D. larda $D.\alpha$, $D.\beta$ ve $D.\gamma$ ayırdedilir. Bunlarda karboniller birbirlerine yakın olur ya da aralarında 0, 1 ya da 2 karbon atomu yer almış bulunur. Bu üç grupun en basit şekilleri diasetil, asetilaseton ve asetonilasetondur.

DİKEY (Fr. Perpendiculaire), bir doğru ya da düzlemle dik açı kuran doğruya verilen ad. Analitik geometride bir doğrunun bir başkasına D. olabilmesi için, her ikisinin açısal katsayıları arasında $mm' = -1$ bulunması gerektiği ispatlanır.

DİKEY DÜMEN, denizaltı gemisinin ve torpidonun sağa ve sola dönmesini sağlayan dümen. Bk. DÜMEN.

DİKEYLİK (Fr. Aplomb; eski ter. Amudiyet) [Vet.], hayvanlarda, özellikle atlarda ön ve art bacakların gövdeye göre doğrultusu. Normal D. te bacakların ufuk hattına

DİKEYLİK: Ön ve art bacakların yandan normal dikeyliği

göre tam dikeye yaklaşması ve gövdeyi önden arkaya, yukarıdan aşağıya iki eşit parçaya bölen median plana paralel bulunması gerekir.

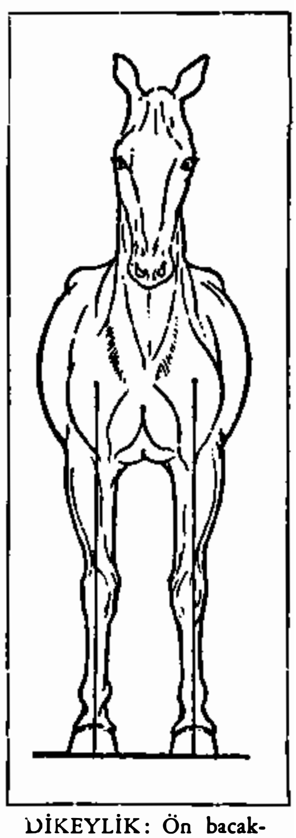
Bu tarife göre, D. normal ya da düzenli, anormal ya da düzensiz olmak üzere iki çeşittir. Bir de bunların dışında hastalıklar sonunda meydana gelen düzensiz D. ler vardır.

Normal ya da düzenli D. te bacaklar hayvanın sağlam duruş ve düzgün hareket erkine elverişli bir doğrultuda bulunurlar. Bunun tersi anormal ya da düzensiz D. tir.

D. durumunun incelenmesi için hayvan düzgün bir yere çekilir, ön ve art ayaklar kendi aralarında yan yana ve birbirinden eşit uzaklıklarda bastırılmak suretiyle durdurulur. Ön bacakların D. i önden ve yandan, art bacakların D. i de arkadan ve yandan bakılarak değerlendirilir.

Hayvanın bacak ve ayaklarına ait D. incelenirken ayrıca yürüyüş sırasında da önden ve yandan bakarak bir karar vermek lâzımdır.

Bir motör olarak kullanılan hayvanlarda düzgün ya da normal bacak ve ayak D. i hayvanın iş verimine olumlu etki yapar. Bunun tersine düzensiz ya da anormal ayak ya da bacak D. leri bir, yandan iş verimini engeller, öte yandan hayvanın hareket organları (kemik, kas, veter gibi) üzerinde yıpratıcı ve olumsuz

DİKEYLİK: Ön bacakların önden normal dikeyliği

etki yapar. Ayrıca düzensiz ya da anormal D. durumları hayvanın estetik görünüşünü de bozar.

İlişik tabloda tek tırnaklı hayvanlarda ön ve art bacakların önden, arkadan ve profilden görülen normal ya da düzenli D. durumları ile yine bu hayvanlarda en çok rastlanan anormal ya da düzensiz bacak ve ayak D. leri şematik olarak gösterilmiştir.

Tek tırnaklı hayvanlarda topuklardan itibaren tırnak ucuna kadar olan kısma ayak denir ve bacak D. inden ayrı olarak incelenir.

Normalin dışında görülen başlıca şekiller şunlardır: 1. Önleri geri; 2. Artları geri; 3. Bükük dizli; 4. Çukur ya da koyun dizli; 5. Dik basan; 6. Yatık bilekli; 7. Önleri kapalı; 8. Önleri açık; 9. Öküz dizli, it elli; 10. Fıçı bacaklı; 11. Paytak; 12. Önleri ileri; 13. Artları ileri, kılıç bacaklı; 14. Artları geri; 15. Artları kapalı; 16. Artları açık; 17. X bacaklı; 18. O bacaklı.

DİKHALKON (Yun. *di* = iki, *khalkos* = tunç), Yunanlılarda çok küçük değerli tunç sikke. Bir D., iki *khalkos* ya da on dört *lepta*, yani *obolos*'un dörtte biri değerindeydi (1 obolos = 1/6 drakhme).

DİKİLİ: 1. İzmir iline bağlı bir ilçe. Köyleri ve Çandarlı bucağı ile birlikte nüfusu 18 033 (1965), yüz ölçümü 543 km² dir. 24 köyü vardır. Bunlardan Bademli köyü 1 184 nüfuslu, öteki köylerin çoğu 150 - 300, birkaçı da 500 den çok nüfusludur. D. ilçesi Ege Denizi boyunca uzanır. Doğusunda Bergama ilçesi bulunur. Yüksekliği 780 m olan Karadağ volkanik kütlesi ile Bakırçay (b. bk.) deltasının bir bölümü D. ilçesi içindedir. İlçedeki başlıca akarsular Sarıçay (Sarıazmak deresi), Çaylak deresi ve başka derelerdir. Karadağ üzerinde bozulmuş ormanlar vardır. D. ilçesi topraklarında Akdeniz ikliminin özellikleri görülür. Yaz mevsimi kurak ve sıcak geçer, yağmurlar kışın ve biraz da ilkbaharda yağar. Kış mevsimi ılık ya da serin geçer, çok seyrek olarak don olayının belirdiği ve bunun birkaç cm kadar toprağa işlediği olur. Bitki örtüsü bu iklime bağlı olarak her vakit yeşil olan makiler, çalılıklar, meşe fundalıkları şeklinde görülür. Bu yerlerde çeşitli tarım ürünleri (tahıl, tütün, sebze, pamuk v. b.) yetiştirilir. Zeytincilik de önemli bir geçim kaynağıdır.

2. İlçenin merkezi olan D. kasabası 5 786 (1965) nüfusludur. 1927 de 2 160 nüfuslu olduğuna göre kasaba son otuzbeş yıl içinde üç kat büyümüştür. D., Karadağın kuzey eteğinde, D. körfezinin kıyısında yayılmış, yamaca doğru 70 m yüksekliklere kadar da serpilmiştir. Başlıca bölümü ve bu arada alış veriş yerleri kıyı boyunda 1 000 m kadar uzunlukta, 25 m kadar genişlikte çakıl, kum ve başka yığıntılardan oluşmuş bir dolgu toprak üzerindedir. Kasabanın öteki mahalleleri bu dar yerin gerisinde büyümüştür. D. de iki zeytin yağı yapımevi, iki pamuk çırçırevi, iki un motoru, çarşısı, otelleri, okulları vardır. Kasaba Bergamaya ve İzmire düzgün yollarla bağlıdır. İstanbul ve İzmirden gelen vapurların bir kısmı D. iskelesine uğrar. Kasaba elektrikle aydınlatılır, üç km uzaktan borularla getirilmiş suyu vardır. Belediyesi 1923 te kurulmuştur.

D. de 21 eylül 1939 gece yarısından sonra şiddetli bir depremde, evlerin çoğu yıkılmış, en çok yıkılmalar kıyı boyundaki dolgulu düzlüklerde olmuş, buradaki yapıların hemen hepsi yıkıntıya uğramıştır. Yamaçlarda ise sağlam kayalar üzerine yapılmış yapıların çoğu büsbütün yıkılmaktan kurtulmuştur. Bu depremin yıkıcılığı «çok yıkıcı deprem» olarak belirtilmiştir. Sarsıntı ortasının D. ve yakın çevresinde olduğu anlaşılmış, bunun için de D. depremi adiyle anılan bu sarsıntılardan sonra yer yer sıcak su kaynakları (biri 92°) çıkmış, yerde küçük çatlamalar olmuş, 600 den çok ev, dükkân yıkılmış, 200 ev de yarı yarıya yıkılmaya uğramış, ölenlerin sayısı 47 yi bulmuştur. Geçen 25 yıl içinde kasaba ve çevresi yeniden onarılmıştır.

D. yakınlarında birçok ılıcalar vardır. Bunlardan biri, kasabanın 15 km güneybatısında, Hayıtlı limanındaki Bademli ılıcasıdır. Güzel bir köy yoliyle D. ye bağlıdır. Bademli iskelesinden buraya kayıkla da gidilir. Deniz kıyısında kaynayan iki sıcak sudan birinde eski hamam kalıntıları vardır. Buradan 200 m uzakta ikinci bir su kaynar. Bu sular, arsenikli ve tuzlu olup ılıca suyunun sıcaklığı 41°, açık kaynağındaki 70° santigrattır. Her iki kaynak birbirinden türlü yönlerinden farklıdır. Bu suların değeri yüksektir. Bundan başka, D. - Bergama şosesi yakınında, Karadere denilen yerde ve D. nin 5 km doğusunda da birçok yerlerden sıcak sular kaynar. Bu suların sıcaklığı 42 - 64° arasında değişir. Kaynak yerlerinden birinde bir kaplıca yeri yapılmıştır. D. çevresinin bir başka kaplıcası da D. - Ayvalık şosesinin dört km doğusunda, Nebiler köyünün yakınındadır. Suyunun sıcaklığı 55 - 75° santigrattır.

DİKİLİ KÖRFEZİ, Ege Denizi boyunda, Dikili kasabasının önünde uzanan bir deniz girintisi. D. K. Midilli adasının karşısında genişçe bir girintidir. Kuzeyde Çayağzı ile güneyde Killik Burnu arasında ağız genişliği 15 km dir. Buradan Dikili kasabasına kadar eni 8 km ye yakındır (bk. DİKİLİ). Körfezin güney kıyıları dağlık ve dik (Karadağ kıyıları), kuzeydoğu, doğu ve kuzey kıyıları ise kumsallarla çevrili alçak ovalardır. Bu düzlüklerden biri Altınovası, öbürü Büyük Çayırdır.

DİKİLİTAŞ, İstanbul'da Atmeydanı ((b. bk.; Hippodrom) nı süsleyen iki sütuna Türkler tarafından verilen ad.

Bizans imparatorluğu devrinde, genel meydan ve gösteri yeri olarak kullanılan, Orta çağın ilk devirlerinde Bizans hayatının canlı noktalarından biri olan Hippodrom'un spinasını süsleyen ve sanat değeri taşıyan çeşitli heykel ve yapılar arasında iki D. (sütun) da vardı. Osmanlı İmparatorluğu devrinde de olduğu gibi saklanan bu iki sütun, zamanımıza kadar gelmiştir. Bu iki D. bugünkü Sultan Ahmet Meydanını süsleyen eserler arasında bulunmaktadır.

I. Büyük Theodosius sütunu: Türkler tarafından D. adiyle anılan bu sütun, pembe granitten, kare prizmaya benzer şekilde olup 18,74 m yüksekliğindedir. XVIII. sülâle firavunlarından III. Tutmesis tarafından M. Ö. 1500 tarihlerinde Güneş tanrısı Horus adına Helyopolis şehrinde dikilmişti. Sütunun Mısır'dan getirilmesi, Julianus Apostat (361 - 363) zamanına rastlar. Taşın bugünkü yerine dikilmesi ise, batı imparatorluğunu eline geçiren Maximus'un yenilmesi dolayısiyle Theodosius'un emri üzerine, İstanbul valisi Proklus'un çabasiyle 390 da mümkün olmuştur. D. ın tabanı 2 m olup dört yüzünde de imparator Theodosius ile oğlu Arkadius zamanlarına ait resimler vardır. Bunların üçü, Theodosius'a, biri Arkadius'a aittir. Batı yüzündeki resimde, Theodosius, yanında çocukları ve karısı olduğu halde tahtına oturmuş, hediyeler getiren elçileri kabul ederken; güney yüzündeki, yine Theodosius, sağında ve solunda iki oğlu ve karısı ile birlikte araba yarışlarını seyrederken; doğu yüzündeki, imparatoru, yarışçılara ödüllerini vermek üzere elinde bir çelenk tutar ve mızıkacılar, çevresinde çalgılarını çalarken; kuzey yüzündeki de, imparatorluk locasında Arka-

DİKİLİTAŞ (Atmeydanı, İstanbul)

dius ile karısını göstermektedir. Tutmesis'in sütunu bu mermer tabanın üstüne konulan, tunçtan yapılmış dört ayağa bindirilmiştir. D. ın tepesine, vaktiyle bakırdan yapılmış bir küre de konulmuştu. Bu bakır küre imparator Theophiles (829 - 842) zamanında olan depremde düşerek parçalanmıştır. Tabanın üzerinde iki yüzde, biri Latince, biri Rumca iki yazıt vardır. Bu yazıtlar. D. ın yapılış tarihlerini tesbit eder. Asıl Tutmesis III. sütunundaki dört yüzü kaplayan hiyeroglif yazısı ile, firavunun yaptığı işlerden bahseden yazıtta ise özet olarak, XVIII. sülâlenin firavunu Tutmesis'in dünyayı yendiği, zenginliği, ünü, Horus'un gölgesinde üstünlükler elde ettiği, ülkesinin sınırlarını Surij e'ye kadar götürüp Fırat'ı aştığı belirtilmektedir.

2. Colossum sütunu: X. yüzyılda VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913 - 959) taraf'ndan kare şeklinde yontma taşlarla örülerek 944 yılında yaptırılan D. ın yüksekliği 20,68 m kadardır. Dörtgen şeklinde, 1,60 m yüksekliğinde mermer bir taban üzerine oturtulmuştur. Sütun, Bizans devrinde yukarıdan aşağıya yaldızlı bakır levhalarla kaplı bulunuyordu. tabanın yüzünde ise, İmparator II. Basileios Bulgarokhtonos (976 - 1025) un zaferlerini gösteren kabartma resimlerle süslü tunç levhalar asılmıştı. Gerek yaldızlı bakır levhalar, gerek tunç levhalar, 1204 Latin yayılması sırasında Haçlılar tarafından sökülüp götürülmüştür. Taban üzerinde, İmparator VIII. Konstantinos (1028 - 1034) un onarımını belirten bir yazıt bulunmaktadır.

DİKİLİTAŞLAR, özel bir amaçla ya da anıt olarak dikilen taşlar. Genel olarak iki bölümde incelenebilir:

I. **Tarih öncesi çağlarda D.** a. *Menhir* (Fr. bret. *men* = taş; *hir* = uzun), toprağa sağlamca oturtulmuş, yüksekliği 20 m yi aşabilen, kaba, yontulmamış taş dikit. Bretanya'da 5 000 e yakın menhir bulunmaktadır. Locmariaquer' deki menhir, 20,30 m yüksekliğindedir. Carnac (b. bk.) ta 2 935 menhir üç - dört km boyunca otuz kadar sıra halinde dizilmiştir. Bu anıtların anlamı bugüne kadar kesin olarak çözülememiştir. Güneşe tapma ile ilgileri olması mümkündür. Mezar anıtı oldukları da ileri sürülmektedir.

Hıristiyanlığın Gallia'ya yayılmasından sonra bu taşların bir kısmı tepelerine birer haç konularak ya da üstlerine birer haç kazılarak, bazılarına da İsa ve Meryem tasvirleri yapılarak Hıristiyanlaştırılmıştır.

Güney Sibirya'da, Minusinsk civarında, M. Ö. 700-100 yılları arasında yaşamış Tagar kültüründe kurganların yakınında dikilmiş çok büyük mezar taşları bulunmuştur.

b. Cromlech [kromlek] (Bret. *crom* = daire; *lech* = taş), daire biçiminde dizilmiş D. halkası. En tanınmış örnek İngiltere'de, Wiltshire'deki M. Ö. 1700 yıllarında dikilmiş Stonehenge'dir. Anıt aynı merkez etrafında yer alan iki elips ve bunları çevreleyen iki daireden meydana gelmiştir. Etrafı bir hendek ve topraktan yapılmış bir duvarla çevrilmiştir. Anıtın çevresi 336,70 m dir. Kuzeydoğuda bir giriş bulunmaktadır. Dıştaki 31,50 m çapındaki halkada 30 dikey ve bunların üzerine konmuş 30 yatay taş vardır. D. lar 4,80 m yüksekliğindedir. Ortalama olarak 1,80 m yüksekliğinde 40 - 60 kadar D. ın meydana getirdiği ikinci halka, at nalı biçiminde, ağzı kuzeydoğuya açılmış, iki D. ın üzerine bir üçüncü taşın yatay olarak konmasından meydana gelmiş *trilithon* (üçlü taş grupu) ları içine almaktadır. Bunlar 5 tane olup ortadaki en büyükleridir. Bu trilithon'un yüksekliği 8,40 m dir. En içteki elips 2 m yüksekliğinde D. lardan meydana gelmiştir. Bunun içinde, ortadaki trilithon'un önünde 4,80 m uzunluğunda, 1,20 m genişliğinde, 50 cm kalınlığında bir mermer parçası bulunmaktadır. Bu, çoğunlukla sunak taşı diye adlandırılmaktadır.

Stonehenge'nin bir kısmı yıkık durumdadır. Son yıllarda onarılması işine hız verilmiştir. İngiltere'deki cromlechlerin en büyüğü, Wietshire'deki Avebury cromlech'idir. İç içe üç tane D. halkasından meydana gelmiştir. 4,5 - 5 m yüksekliğinde 1 000 kadar D. bulunan dış halkanın çapı 300 m dir. İç halkaların çapları sırasiyle 105 m ve 97,50 m dir. Hepsinin çevresini geniş bir hendek ile yüksek bir duvar çevirmektedir. Güneydoğu tarafında bir giriş vardır.

İskoçya'daki cromlech'lerin en büyüğü Orkney'dedir. Çevresi 102 m dir. 5 m aralıkla konmuş ortalama 4 m yüksekliğinde 60 kadar D. tan meydana gelmiştir. Bu taşların 13 ü ayaktadır.

Norveç ve İsveç'te de demir çağından kalma cromlechler bulunmuştur. Bunlar çokluk 8 - 13 taştan meydana gelmiş küçük anıtlardır. Kimi vakit iki D. halkası vardır ve ortada bir menhir yer almaktadır. Baltık Denizinin güneyinde cromlechlere az rastlanır.

Menhir ve cromlechler, genel olarak cilâlı taş çağı eserleridir. Bununla birlikte maden çağının başlarında yapılmış örnekler de vardır.

II. **Tarih çağlarında D.** a. *Stel* (Yun. *stele*, Lat. *stela* = sütun), çokluk dikdörtgen biçiminde, bir tanrıyı, bir insanı ya da bir olayı anmak için dikey olarak konulmuş taş. Üzerinde yazılar, süsleme maksadiyle yapılmış ya da ayrı bir anlamı olan şekiller bulunur.

Mısırlıların Abydos'taki kral mezarlarında çeşitli steller bulunmuştur. Bunların en güzel örneklerinden biri, birinci

DİKİLİTAŞ: Akkad kralı Naram - Sin'in dikilitaşı (Louvre Müzesi, Paris)

sülâleden Yılan Kral Djet'in stelidir. Üzerinde tanrı Horus' un atmacası tasvir edilmiştir. Mısır mezar odalarında kimi vakit hiyeroglif yazılarla ölümün tasvirini taşıyan bir stel çokluk bir ev kapısını andırdığı için yalancı kapı diye adlandırılır. Bu D. ın, ruhun dışarıya çıkması için yapılmış bir kapı olduğu sanılmaktadır.

Mezopotamya'da Lagaş kralı Eannatum'un Umma şehrine karşı kazandığı başarıdan sonra diktirmiş olduğu stel en eski örneklerden biridir (M. Ö. 3 000 in ilk yarısı). Taşın bir yüzünde tanrılar, öteki yüzünde savaşçılar tasvir edilmiştir. Akkad kralı Naram - sin'in Sippar şehrine diktirmiş olduğu stel (M. Ö. 2 000 in sonları) yüzyıllar sonra savaş ganimeti olarak götürülmüş olduğu Susa'da bulunmuştur. Pembe kum taşından yapılmış olan bu stelin üzerinde kral, düşmanlarının üzerine basmış olarak bir dağın eteğinde gösterilmektedir.

Mezopotamya'da steller yalnız askerî zaferleri kutlamak için değil, dinî sebeplerle de dikilebilirdi. Bunlardan Ur Nammu'nun Ur şehrinde diktirmiş olduğu stelde (M. Ö. 2200) kralın tanrı Nannar ile tanrı Ningala'ya tapması tasvir edilmektedir. Gudea stelinde de (M. Ö. 2200) kral Gudea, başı açık olarak tanrılara takdim edilirken gösterilmiştir. Aynı zamanda hukukî ve siyasî yazıtlar da steller üzerine yazılmaktaydı. Hammurabi steli (M. Ö. 1800) nin üst kısmında Hammurabi, oturmuş Adalet tanrısı Şamaş'ın karşısında ayakta durmaktadır. Alt kısmında kanun metni çivi yazısiyle verilmiştir. Bundan başka, yabancı devletlerle yapılmış antlaşmalar da steller üzerinde gösterilmiştir.

Asurlular (M. Ö. 1245 - 600) zamanından Tell Ahmar'da bulunmuş tanrı Tesub'u bir boğa üzerinde gösteren stelde olduğu gibi üzerlerinde tanrı tasvirleri olan stellerin yanında Asurnasırpal (M. Ö. IX. yüzyıl) ın Kalakh (Numrud) ta bulunmuş stelinde görüldüğü gibi üzerinde bir kral tasviri ve tarihî metin bulunan steller elimize geçmiştir.

Kasitler (M. Ö. 1730 - 1155) zamanında da stelin dinî ve siyasî anlamlarda kullanılması devam etmiştir. Susa'da bulunmuş bir stel (M. Ö. XIII - XII yüzyıl) de bir kral, oturan bir tanrı önünde ayakta dururken tasvir edilmiştir.

Anadoluda Hititler (M. Ö. 2000 - 700) zamanından kalma, üzerlerinde tanrı, kral ya da günlük hayattan sahneler olan steller bulunmuştur. Sonuncular mezar taşı da olabilir.

Urartular zamanı (M. Ö. 1000 - 600) ndan elimize yazıtlı D. lar geçmiştir. Çoğu Van kalesinde bulunan bu steller çivi yazısiyle yazılmıştır.

Yunanlılarda stel çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bu taşlar açık yerlere, özellikle Akropolis'e dikilir ve böylelikle kanunlar, buyruklar, antlaşmalar ve mahkeme kararları vatandaşlara duyurulurdu. Stelin mezar taşı olarak kullanılması bütün Yunanistan'da yaygındır. Bu konuda çok güzel eserler meydana getirilmiştir. Önceleri uzun, ince, yukarıya doğru hafifçe sivrilen ya da motiflerle süslü ufak bir üçgen alınlık taşıyan levhalar halindeydi. Sonraları daha kısa ve daha geniş steller ortaya çıkmıştır. Ölüyle ilgili yazıtın yanında çokluk ölünün kabartma olarak tasviri bulunurdu. Aristion'un mezar taşı (M. Ö. 510) nda olduğu gibi bir kişinin tasvir edildiği mezar taşlarının yanında, iki ya da daha çok kişinin gösterilmiş olduğu mezar taşları da vardır. Megeso'nun mezar taşı (M. Ö. 410 - 400) gibi. Aynı zamanda üzerinde savaş ya da ziyafet sahneleri tasvir edilmiş mezar taşları da yapılmıştır. Deksileos'un steli gibi. Atina'da M. Ö. 310 yılında Phaleron'lu Demetrios'un lüksü yasaklayan buyruğundan sonra mezar taşlarının yapımı durmuştur.

Etrusklarda mezar taşı olarak kulanılan steller yarım daire ya da at nalı biçimindedir. Fiesole'de bulunmuş bir savaşçının mezar taşında (M. Ö. 520) olduğu gibi, üzerinde bir kişinin tasviri ve yazılı metin bulunan stellerin yanı sıra Bologna'da bulunmuş mezar taşında (IV. yüzyılın ilk yarısı) olduğu gibi üzerinde savaş sahneleri ve mitolojik yaratıklar tasvir edilen steller de görülür.

Amerika'da Mayalar stel tarzında eserler vermişlerdir. Bunların çoğu M. Ö. 1000 - 300 yıllarından kalmadır. Bazıları süssüzdür. Bunların desenleri boyayla yapılmıştır. Hiyeroglif yazının kabartma olarak kazıldığı steller çok ilgi çekicidir. Bu yazıların bir kısmı çözülmüş ve Mayaların kendi zaman ölçme sistemiyle bazı tarihlerin gösterilmiş olduğu anlaşılmıştır. Belki de bu steller tarihî ya da mitolojik olaylardan söz etmektedir.

Çin mezarlarında ve tapınaklarındaki yazıtlı stellerin üst kısmında bir ejderha tasviri vardır ve bir kaplumbağa heykelinin üzerine konmuştur.

Orta Asya'da Hunlar (M. Ö. III. yüzyıl - M. S. III. yüzyıl) zamanından kalma D. lara rastlanmaktadır. Asıl önemli eserler Göktürkler (M. S. V - VII. yüzyıllar) tarafından vetilmiştir. Çin kaynaklarına göre, Göktürkler mezarların üzerine öldürdükleri insan sayısı kadar taş dikerlerdi.

Bk. BALBAL. Altay dağlarındaki kurganların yanında hem D. lara hem heykellere rastlamaktayız. Çoğunlukla mezarın üzerinde bir tek D. varsa da, bunlar daha çok sayıda da olabilir. Taşların bazısı yontulmamıştır. Bununla birlikte, cilâlanmış, üzeri çeşitli desenlerle süslenmiş, yazıtlı D. lar da vardır. 732 yılında Kültigin ve 735 yılında Bilge Han adına dikilmiş Orhon anıtları (b. bk.) D. lar üzerine yazılmıştır.

Karahanlılar (M. S. X - XII. yüzyıl) devrinden kalma bir taş sütun Pişpek (Frunze) bölgesinde bulunmuştur. Bu tarz sütunlara Talas bölgesindeki Aktepe, Sayram gibi çeşitli yerlerde rastlanmaktadır. Taşın aşağısında kemer, ortasında madalyon biçiminde süsleme vardır.

Anadolu Selçukluları devri (XI-XIII. yüzyıl) nde mezar taşlarının üzerinde hayat ağacını temsil eden iki dalın arasında oturmuş bir melek tasvir edilmiştir. Osmanlılar devrinde taassubun artmasiyle bu usul ortadan kalkmış, yalnız yaziyle yapılmış süslemeler kullanılmıştır.

b. Obelisk (Yun. obeliskos, Lat. obeliscus = sivri uçlu sütun), çokluk yukarıya doğru gittikçe incelen ve bir piramitle sona eren, dört kenarlı, tek taştan yapılmış sütun.

Mısır mimarisinde önemli bir yeri olduğu halde Ön Asya'da fazla kullanılmamıştır. Akkad kralı Maniştusu'nun diktirdiği 1,40 m yüksekliğinde, üzerinde uzun bir çivi yazısı metin bulunan obelisk (M. Ö. III. binin ikinci yarısı) ile Asur kralı III. Salmanasar (M. Ö. 884 - 858) ın Nimrud'da bulunmuş kara mermerden 2 m yüksekliğinde, üzeri kabartmalar ve yazıtlarla süslenmiş obeliski örnek olarak verilebilir.

Fenike kıyısında, Byblos'ta M. Ö. XVIII. yüzyıldan kalma bir tapınakta, 1 m ile 3,5 m arasında değişen yükseklikte 20 ye yakın obelisk bulunmuştur. Bunlarda Mısır etkisi görülmektedir.

En eski Mısır obeliskleri, Abu Gorop'taki güneş tapınağının kalıntılarından da anlaşılacağı üzere, kısa boyludur. Buradaki obelisk, çeşitli kalker bloklarının üst üste konmasından meydana gelmiş olup tepesinde ufak bir piramit bulunuyordu ve dinî bir anlamı vardı. Tek parçadan yapılmış, daha ince, uzun obeliskler Orta Krallık devrinde ve daha sonraki zamanlarda tapınak kapılarına dikilmek üzere yapılmıştır. Genel olarak üzerine bu taşın dikilmesini istemiş olan kralın övgüsü ve başka önemli kişilerin adları kazılırdı. Obeliskin tepesindeki piramit kısımda kral bir tanriyle birlikte tasvir edilebileceği gibi, bu kısım altın bir kaplama ile de örtülebilirdi.

Kraliçe Hatşepsut (M. Ö. 1511 - 1480) un Karnaktaki obeliskleri 29 m yüksekliğinde ve 323 ton ağırlığındadır. III. Thutmosis (M. Ö. 1504 - 1450) Mısır'ın çeşitli tapınma yerlerine obelisklerin dikilmesini buyurmuştu. Bunların arasında her biri 6,5 m yüksekliğinde ve 32 ton ağırlığında altın ve gümüş karışımından yapılmış iki obelisk de bulunmaktadır. Mısır'daki obelisklerin pek azı şimdi orijinal yerlerindedir. Roma imparatorlarının meydanları süslemek için başlamış oldukları obeliskleri taşıtma işi yakın zamanlara kadar devam etmiştir.

Büyük Sirk (Circus Maximus) teki obeliskler: Tek parçadan yapılmış iki obelisk vardır. Birincisi I. Sethi ve II. Ramses'in adlarını taşımakta olup Augustus tarafından Actium zaferini kutlamak üzere Heliopolis'ten getirtilmiştir. Büyük Sirk'in yıkıntıları arasından ortaya çıkarılıp onarılmıştır. Bugün 23 m yüksekliğinde ve 235 ton ağırlığındadır. V. Sextus'un papalığı zamanında (1589) Piazza de Popolo'ya dikilmiştir. İkincisi III. Thutmosis zamanında işlenmeye başlanmış, ancak IV. Thutmosis zamanında bitirilip Karnak'a dikilmiştir. Constantius tarafından Bizans'a taşınması için emir verilmiş, fakat onun ölümü üzerine II. Constantius tarafından Roma'ya götürülmüş ve 357 yıllarında Büyük Sirk'in spinasına dikilmiştir. 1587 de tekrar ortaya çıkarılarak onarılmış ve 1588 de San Giovanni di Latarona mevkiine dikilmiştir. 32 m yüksekliğinde ve 460 ton ağırlığındadır.

Vatikan obeliski: Caligula'nın buyruğu üzerine Mısır'dan getirtilip Büyük Sirk'in spinasının bir ucuna diktirilmişti. 26 m yüksekliğinde ve 326 ton ağırlığındadır. V. Sextus'un papalığı sırasında, 1586 yılında San Pietro mevkiine dikilmiştir. Üzerinde hiyeroglif bir yazıt yoktur. Augustus ve Tiberius'a Latince bir sunma yazısı bulunmaktadır.

Caracalla obeliski: Caracalla tarafından sirke diktirilmiş olan bu obelisk, Piazza Naurna'yı süslemektedir. Pembe granitten yapılmış olup üzerinde bir hiyeroglif yazıt vardır. 25 m yüksekliğindedir.

«Gnomon» obeliski: Mars meydanında güneş saati olarak kullanılmış olduğu için bu adı almıştır. 22 m yüksekliğinde ve 214 ton ağırlığındadır. IV. Psammetik tarafından diktirilmiş olduğu sanılan bu obelisk, Augustus'un buyruğu üzerine Heliopolis'ten getirtilmiştir. 1789 dan beri Piazza di Montecitorio'yu süslemektedir. Augustus'un Mısır'ı alması üzerine bir Roma yazıtiyle yeniden güneşe sunulmuştur.

Augustus obeliskleri: Mezar anıtının her iki tarafına dikilmiştir. Domitianus tarafından diktirilmiş olduğu sanılmaktadır. Bir tanesi 14 m yüksekliğinde, 43 ton ağırlığında olup Monte Cavallo'da, öteki 15 m yüksekliğinde, 45 ton ağırlığında olup Santa Maria Maggiore'nin arkasında durmaktadır. Pembe granitten yapılmış ve hiçbir yazıt taşımayan bu iki obelisk Roma devri eseridir.

Luksor obeliski: Paris'te, Place de la Concorde'da dikilidir. Bir eşi Luksor'da, Amon tapınağının kapısında durmaktadır. II. Ramses zamanından kalmadır. 1831 yılında bu iş için özel bir şekilde yapılmış bir gemiyle Mısır'dan getirtilmiş ve mühendis Lebas'ın bulduğu gereçlerle 1836 da bugünkü yerine dikilmiştir. 22,83 m yüksekliğinde ve 230 ton ağırlığındadır.

İstanbul obeliski: bk. DİKİLİTAŞ.

Londra obeliski ve Central Park'ta bulunan **New York obeliski:** «Kleopatra'nın iğnesi» adını taşımaktadır. Londra'daki 1878, New York'taki 1880 yıllarında Hieropolis'ten getirtilerek bugünkü yerlerine dikilmiştir.

DİKİMEVİ (Dikimhane, darü'l - hayyatîn), Osmanlı İmparatorluğunda saraydan olanların, padişahların ve ordunun giysilerini dikmek için kurulan atelye. Bunlar saray ve ordu D. leri olmak üzere iki bölüme ayrılır:

Saray D., Alay köşkü karşısında, bugünkü Adlî Tıp yapısının bulunduğu yerde idi. Özellikle saray için kürk, hil'at ve öteki giysiler burada hazırlanırdı. İç hazinedarbaşının yönetiminde bulunan bu atelye, hayyatîn - i hil'at ve hayyatîn - i hassa olmak üzere ikiye ayrılır, her biri bir başterzi tarafından yönetilirdi. Hil'at dikiciler 21 - 23 terzi ve müteferrika denilen 13 hizmetliden ibaret olup terziyan, kisedûz ve postindûz adlarını alan üç bölük halinde çalışırlardı. Hayyatîn - i hassa beş bölük olup kazzaz, ipekçi ve hallaç bölükleri bunlar arasında bulunur, sayıları ihtiyaca göre artar ya da eksilirdi. XVI. yüzyılda 369, XVIII. yüzyılda 104, XIX. yüzyılın ilk yarısında ise 40 kişi olarak tesbit edilmektedir.

Yeniçeri ve öteki kapı kulları ihtiyacı için kurulan askerî D. Demirkapıda, Cebeci meydanında, Cebeciler kışlası yanında bulunuyordu. Yeniçeri ağasına bağlı atelyelerden biri olan bu D. nin sorumluluğu kethüda efendinindi. Boşalan hizmetlere acemi oğlanlarından bedergâh olanları alınır, aşamalar kıdem esasına göre yürütülürdü. D. nin âmiri kathüda - yi hayyatîn adını taşır, aynı zamanda şehirdeki serbest terzilerin dürüstlükle çalışmalarından ve dikiş fiyatlarından sorumlu bulunurdu. Sefer zamanında bunlardan seçilen bir grup terzi Orducu takımı arasında sefere gitmek zorunda idi. Ayrıca Tersane ve Tophanede de bu ocakların ihtiyacını karşılayacak dikiş atelyeleri vardı. Askerî D. nde hizmet görenler Yeniçeri bölüklerinden 29. bölüğü meydana getirirdi.

Nizamî ordu kurulduktan sonra da gerek Tanzimat ve Meşrutiyet, gerek Cumhuriyet devirlerinde D., gelişen yeni ordunun giyim ihtiyacını karşılamak üzere devam edegelmiştir. Bugün İstanbulda eski Demirkapı D. nden başka, Ankarada ve ihtiyaç görülen öteki ordu merkezlerinde modern dikiş atelyelerini kapsayan D. leri çalıştırılmaktadır.

DİKİNSONİT (Fr. Dickinsonite) [Miner.], klinorombik sınıfından sodyum, kalsiyum, manganez ve demirin suyla birleşik hidrate doğal fosfatı olan filiz.

DİKİŞ, kumaşların giyim eşyası haline getirilmesi, onarılması ya da süslenmesi için yapılan işlerin tümü.

Eskiden hepsi elle görülen bu işler bugün çoğunlukla makinelerle yapılmaktadır. Bir kumaşın giysi haline getirilmesi şu evreleri kapsar: Giysinin modelinin, yani örneğinin tasarlanıp çizilmesi, kumaşın biçilmesi, biçilen parçaların birbirine tutturulması, prova, yani deneme yapılması, gerekli düzeltmelerden sonra yeni bir provanın hazırlanması, bu ikinci provanın gerektirdiği düzeltmelerden sonra giysinin dikilmesi, garnitürlerin konulması ve işin «bitirilmesi».

D. in gereçleri genel olarak: biçki ve hazırlama masası D. makinesi (b. bk.), yüksük, makas, şerit metre, ağaç metre, manken, D. iğneleri, toplu iğneler, çizgi taşı, teyel, D., örme işleme iplikleri, ipek iplik, düğmeler, çıtçıtlar ya da kopçalardır.

Bir D. in, temiz iş yapılabilmesi için, dikme işinin çeşitli evrelerinde dikilecek kumaşın çeşidine ve giysinin yerine göre «iğne» ve «dikiş» türlerinin ustalıkla uygulanması gerekir. Bu türler şöylece sıralanır:

1. **İğneler** (Fr. points de couture): A. *Teyel* (Fr. point devant): İki parçanın tutturulmasında, çamaşırlarda pilelerin ve *nervür* denilen küçük küçük girintilerin yapılmasına yarar. Teyel, iki, üç ya da dört iplik atlaya atlaya, düzenli aralıklarla yapılmalıdır. B. *İğne ardı teyel* (Fr. point arrière) : Teyelden daha sağlam olan bu iğne çift dikişlerle, özellikle çamaşırların kollarının takılmasında, fakat aynı zamanda pantalon ağı gibi hem esnek hem de sağlam olarak dikilmesi istenilen yerlerde kullanılır. Bu tipte iğne ilerlerken her aralıktan sonra yarım aralık geriler. C. *İğne ardı* (Fr. point de piqûre ya da point arrière perlé): D. makinesiyle daha kolay yapılan bu iğneye *elde makine dikişi* de denilir. İğnenin ucu kumaştan her çıkışında bir önce girdiği yerin hemen yanından tekrar kumaşa girer. Bu iğne garnitür olarak kullanıldığı zaman kordone iplik ya da ipekle yapılmalıdır. D. *Kenar baskısı iğnesi* (Fr. point de côté): Kenarları bastırmada kullanılır, sağdan sola doğru ve eğik olarak yapılır. E. *Hıristo teyeli* (Fr. point de chausson ya da point crosé): Çapraz bağlanmış bir kundura bağı görünüşünde olan bu iğnede soldan sağa doğru çalışılır. İğnelerle aralıkların uzunlukları eşittir. Fanile, pike ve yünlü kumaş gibi genellikle kalın olan kumaşların kenarlarını bastırmada kullanılır. F. *Sarma iğnesi* (Fr. point de surjet): İki kumaş kenarının ya da bir kumaşla bir tentenenin birleştirilmesinde kullanılır; ipliği düğümlemeden, sağdan sola doğru ve eğik olarak yapılır. G. *Sürfile* (Fr. point de surfil): Kesilmiş kumaşın kenarının atmaması için kullanılır. Bu iğnede de iplik düğümlenmez, fakat bunda soldan sağa doğru ve sarma iğnesine oranla gevşekçe çalışılır. İğneler eğik ve paraleldir. H. *İlik iğnesi* (Fr. point de boutonnière): Bu iğnede sağdan sola doğru çalışılır. İlik için açılan kesiğin kenarı sol elin baş ve işaret parmakları arasında tutulur ve her iğnede, iğnenin gözünden çıkan çift iplik sağdan sola doğru iğnenin ucu altından geçirilir, yani özel deyimle ilmik atılır.

2. **Birleştirme dikişleri** (Fr. coutures d'assemblage). İki kumaş parçasının birleştirilmesi gelişigüzel bir iğne usulü uygulamakla olmaz. D. in türünü kumaşın cinsine ve giysinin niteliğine göre seçmek gerekir. Birleştirme D. lerinin elle yapılanları özellikle ince çamaşırlar içindir. A. *Basit birleştirme dikişleri* (Fr. coutures simples d'assemblage): *iç dikişleri* de denilen bu çeşit D. lerde iki parça terslerinden birleştirilir. Bu iş makinede ya da elde iğne ardı iğnesiyle yapılır, sonra D. yeri ütü ile açılır. Giysi astarlı olacaksa, ütü ile açılan yer sonradan astarla kapanacağı için olduğu gibi bırakılır; giysi astarsız olacaksa, kenarlar ya tırtık makinesiyle ya hiç iplik atmasın diye sürfile ile ya da ekstrafor şeridiyle «temizlenir». Bir temizleme usulü de kenarları daracık kıvırarak makine ile bastırmaktır. B. *İç çamaşırları birleştirme dikişleri* (Fr. coutures d'assemblage pour lingerie): a. *Devrik dikiş* (Fr. couture rabattue): Kumaşın tersinden ve elle yapılması gerekir. İlkin iki parça basit birleştirme D. i ile birbirine tutturulur, sonra parçanın biri içine kıvrık olarak ötekinin üstüne devirilir ve kumaşın kalınlığına göre kenar baskısı ile ya da Hıristo teyeli ile bastırılır. b. *Çift dikiş ya da İngiliz dikişi* (Fr. couture double, couture anglaise): İlkin kumaşın yüzünden basit birleştirme D. i, sonra da tersinden, birinci D. i gizleyecek kadar geniş bir basit birleştirme D. i. Çok temiz ve sağlam bir iştir. c. *Urle dikiş* (Fr. couture ourlée): Parçaların kenarları bir santimetre aralıkla yüz yüze getirilir, basit birleştirme D. i ile dikilir, sonra büyük kenar küçüğünün üstüne devirilir ve eğri baskı D. i ilk D. üzerinde yapılır. Bu, İngiliz D. i gibi düz duran dik bir devrik D. tir. d. *Sarma dikiş* (Fr. couture surjetée): Birleştirilecek parçalar iki top kenarı olduğu zaman kenarlar uç uca getirilerek bir sarma iğne ile birbirine tutturulur, top kenarları kesilip atılmışsa, kenarlar katlandıktan sonra parçalar gene sarma iğne ile birbirine tutturulur ve dikiş açılarak kenarları Hıristo teyeli ile tesbit edilir. Çok hafif kumaşlarda sarma çok sık olarak yapılır.

3. **Urleler** ya da **kıvrım payları** (Fr. ourlets): Kumaşların kenarında kıvrım payı olarak bırakılan parçalar, kumaşın cinsine ve giysinin çeşidine göre türlü türlü düzenlenir. Konfeksiyonlardaki kıvrım payları, meselâ çocuk etekliklerinde ve roplarında, hayli geniş bırakılır. Bunların kenarları sürfile ile sarılır ya da ekstrafor şeridi ile kapatılır. Tesbit işi kenardan yarım santimetre içeride ve kumaşın kalın olması halinde de bir santimetre içeride kenar baskısı iğnesiyle yapılır. Çamaşır urleleri çok küçük olarak ve elle kıvrılarak yapılır. *Basit urle* (Fr. ourlet simple) ile *bükümlü*

urle (Fr. ourlet roulotté) sarma iğne ile yapılır. *Kokoturle* (Fr. ourlet cocotte) denilen urlede, altı ya da sekiz milimetrede bir, üst üste iki iğne ile boğulan bir çift kat bulunur. *Yalancı urle* (Fr. faux ourlet), giysinin alt kenarına urle yerine tutturulan kumaş şerididir. Bu şerit. giysinin kumaşı ile aynı renkte ve kumaşın doğrultusunda olmalıdır. Bunlar basit birleştirme D. i ile tutturulduktan sonra kenarları basit urle gibi devirilir.

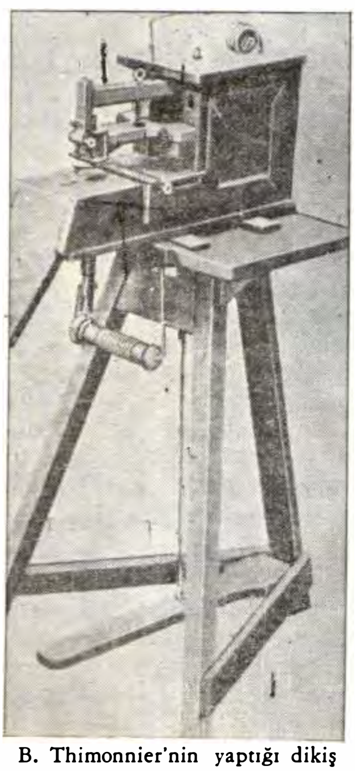
DİKİŞ (Fr. Suture, raphé) [Hek.], Latincede *sutura* (çoğul. *suturae*) adını alan bu kelime cerrahîde kullanılan D. (sütür) dışında, özellikle kemik ve bunlardan da kafa kemikleri arasındaki bağlantı anlamında kullanılır. Birçok çeşitleri vardır. Ama en iyi örneği bir kafa tasına bakıldığı zaman görülür. Kafa tasını meydana getiren kemikler bu D. lerle birbirine sıkıca bağlıdır.

DİKİŞ MAKİNESİ, birbirine dikişle tutturulması istenilen kumaş, deri ya da kâğıt gibi gereçlerin dikilmesinde kullanılıp el, ayak ya da elektrik kuvvetiyle işletilen makine.

1790 da Thomas Saint adında bir İngiliz ilk D. M. nin patentini almıştır. Ağaçtan yapılmış olan bu makine, deri dikmek içindi ve tek iplikle çalışıyordu. İğnesinin ucunda delik yerine bir çentik vardı. Ayrıca bir zımba da iğnenin geçeceği deliği deliyordu.

1870 te Fransada Barthélmy Thimonnier adında bir terzi, asker üniforması dikmeye yarayan bir makinenin beratını almıştır. Bu makinenin tığ biçimindeki iğnesi, bir ileri bir geri giderek çalışıyordu. Thimonnier'nin makinesi işe yarayan pratik bir aygıttı. Bu yüzden işsiz kalan yüzlerce dikiş işçisi bu makineleri parçalamışlardı.

Bugünkü niteliği ile D. M. nin yapıcısı olarak tanınan adam, Elias Hoowe adında bir Amerikalıdır. Patenti 1846 da alınan bu makine, satışa çıkarılan ilk pratik makine olmuştur. Hoowe'un getirdiği yenilik, iğne ile birlikte çalışan küçük bir mekik olmuştur. Bugünkü dikiş makinelerinin hepsi Hoowe tipinden türemiştir.

B. Thimonnier'nin yaptığı dikiş makinesi

Modern bir makinede, makinenin yukarı tarafında duran bir makaradan gelen ipliği alan dikey bir iğne bulunur. İplik bu iğnenin ucu yakınındaki deliğe geçer. Makinenin kolu çevrilince iğne alçalır, kumaşı deler, kumaşın alt yanında bir ilmik bıraktıktan sonra yeniden hafifçe yükselir ve bir an bu durumda kalır. Bu sırada mekik ilerleyerek içinde bulunan ve masura denilen küçük makarasının ipliğini ilmikten geçirir. Mekik geri döner dönmez iğne yükselerek kendi ipliğini yukarı çeker ve böylece masuradan gelen ipliği sıkıştırıp tesbit eder. Bu hareketler bütün dikme işlemi boyunca sürüp gider. Kumaşın iğne altında ilerlemesini de kumaşın altına rastlayan bir yerde bulunan çentikli yatay bir parçanın ayarlanabilen ritmik hareketi sağlar.

Eski tip makinelerde yatay olarak gidip gelen mekik, modern makinelerde yuvarlaktır ve yarım ya da tam devirle dönerek daha büyük bir işleme hızı sağlar.

Eskiden makineler yalnız bitiştirmek ve kenar bastırmak için kullanılırdı. Bugünkü makinelerde *ayak* adı verilen ve işlemelerle *röpriz* denilen onarma işlerinin yapılmasını mümkün kılan düzenler vardır. Bu düzenler kumaşın iğne altındaki yürüme hareketini durdurmakta ve böylece üzerinde çalışılacak parça istenilen doğrultuda elle yürütülerek istenilen iş yapılmaktadır. Ayrıca iplik çekmeye, fisto yapmaya, ilik açmaya, zikzaklı dikiş yapmaya ve daha bu gibi çeşitli işleri yapmaya elverişli ayaklar dikiş makinelerine çok değişik işler gördürülebilmektedir.

DİKİT ve SARKIT, mağaraların tabanında ve tavanında oluşan dikey kalker yığınları. Batı dillerinde *stalagmit* (Yun. *stalagma* = damla) ve *stalaktit* (Yun. *stala-*

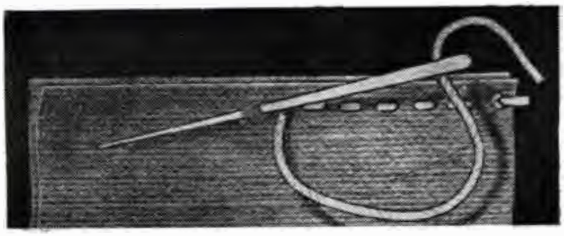
DİKİT ve SARKIT: Damlataş Mağarası (Alanya)

zo = damlıyorum) adlariyle anlatılan D. ve S. ın oluşmaları, karbon dioksit yüklü suların topraktaki ve özellikle kalker tabakalarının çatlaklarındaki kolay eriyen elementleri eritmesi ve bu elementlerle yüklü olarak topraktan süzülüp alttaki bir mağaranın tavanına varmasiyle başlar. Tavanda toplanan damlalar aşağıya damlamadan önce oraya biraz kalsit bırakır, damladaki kalsitin arta kalanı da damla ile birlikte yere düşerek orada birikir. Zamanla, tavandaki oluşma aşağıya doğru uzanarak bir S., tabandaki oluşma da yukarıya doğru uzanarak bir D. halini alır ve daha uzun bir zaman sonra da iki oluşma birleşerek bir sütun meydana getirir.

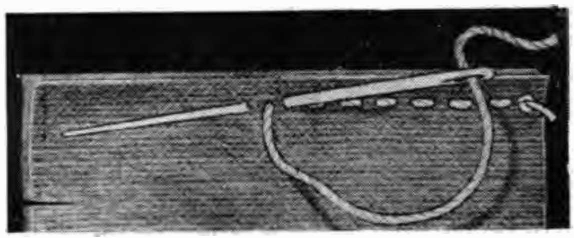
D. ile S. ın ikisine birden *damlataş* denilir. Yurdumuzda birçok damlataş mağaraları vardır. Bunlardan en tanınmışı Antalyadaki Damlataş Mağarası (b. bk.) dır.

DİKKAT (Ruhbilim), zihnin herhangi bir algı ya da düşünce konusu üzerinde sistemli olarak toplanması ve başka bir tanıma göre de, uyaranlar alanının iç ya da dış etkenlere göre seçilmesi.

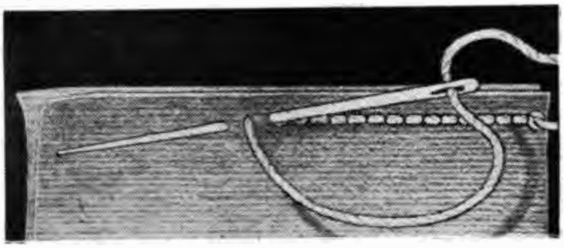
D., tıpkı pilli bir el feneri gibi, algı konusu olan şeyler üzerine çevrilen bir yetidir. Ruhbilimciler D. terimini türlü anlamlarda kullanmışlardır. Strüktüralistler (düşünce hayatında fonksiyonun, yani yetinin gördüğü işin önemini küçümseyerek strüktürün, yani bütün ruhsal yapının

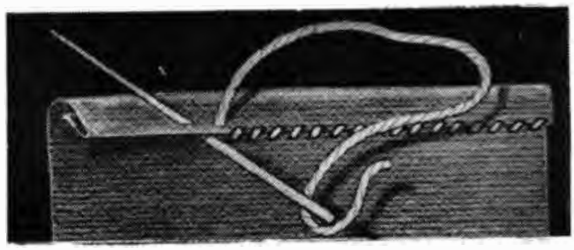
1

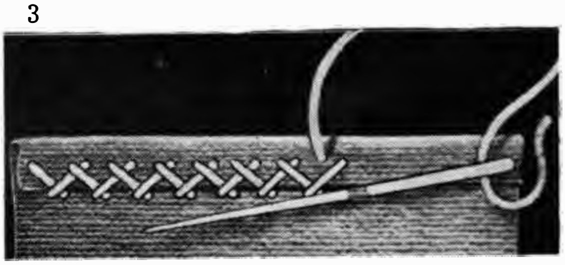
2

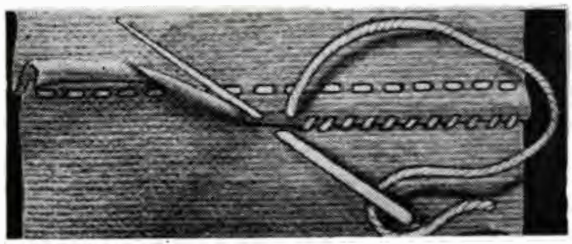
3

4

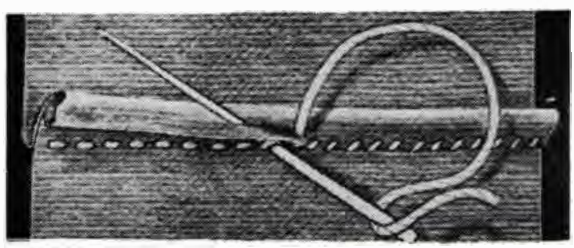
5

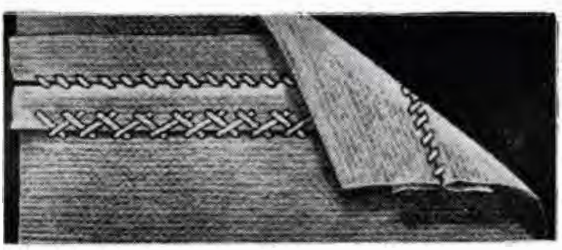
6

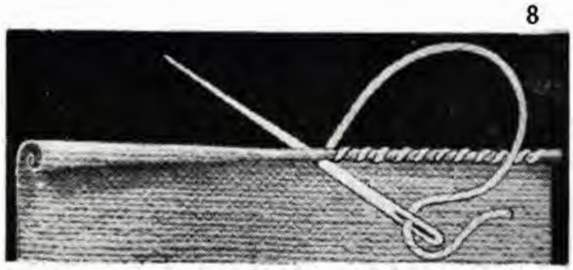
7

8

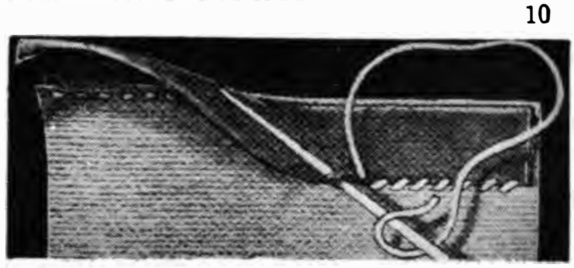
9

10

11

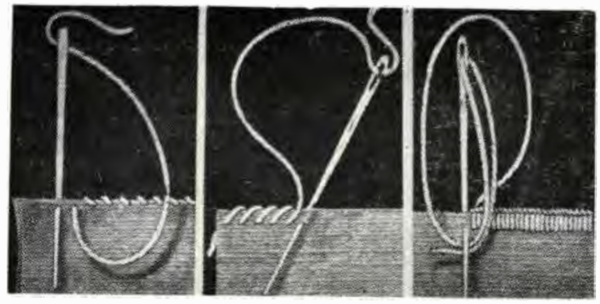

12

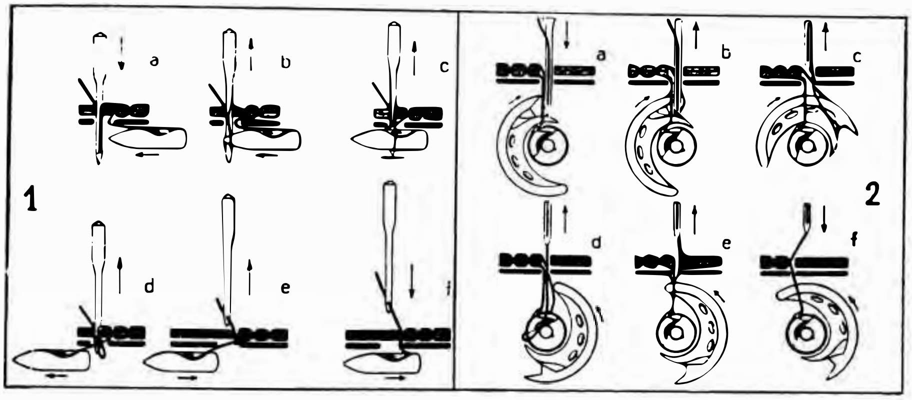
1. Teyel, 2. İğne ardı teyel, 3. İğne ardı, 4. Kenar baskısı iğnesi, 5. Hiristo teyeli, 6. İç çamaşırları birleştirme dikişi, 7. Çift dikiş ya da İngiliz dikişi, 8. Urle dikiş, 9. Sarma dikiş, 10. Gizli urle, 11. Kokot urle, 12. Yalancı urle.

1

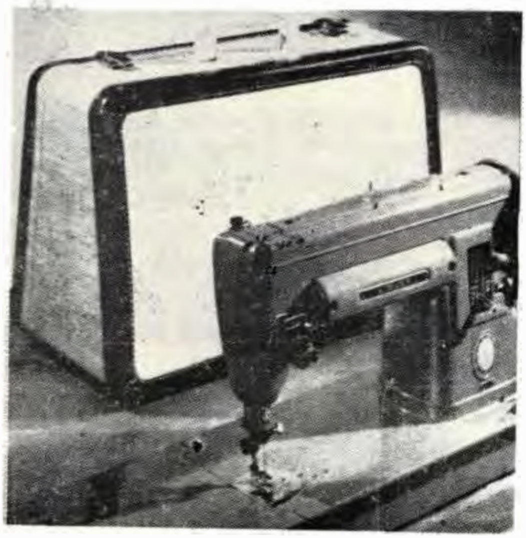
2

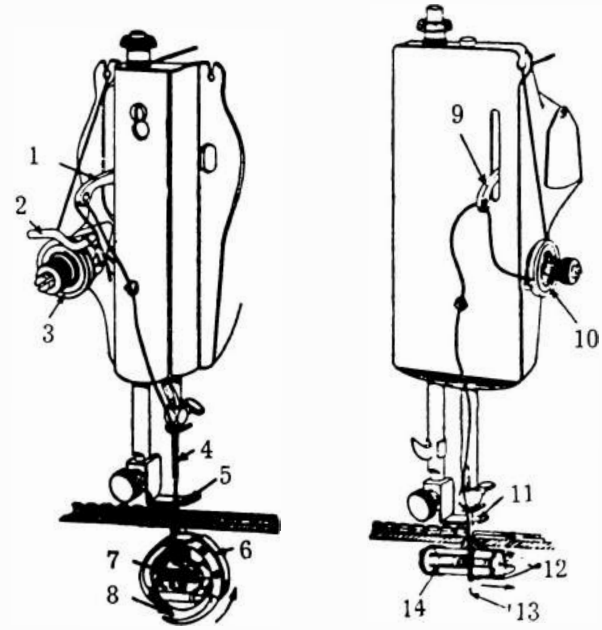

3

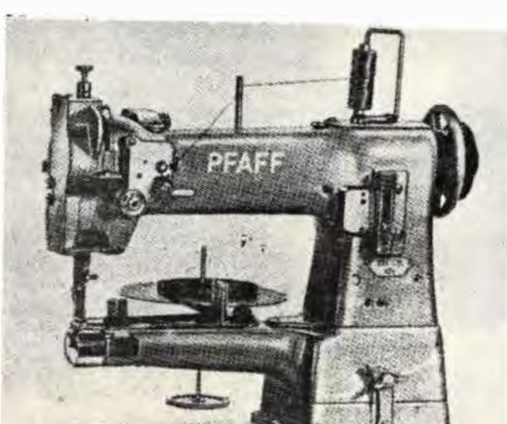
4

6

1. İpliği kaldıran dil, 2. İplik siperi, 3. Germe tekerleri. 4. İğne, 5. Bastırma ayağı, 6. Döner çengel, 7. Bobin kutusu, 8. Çengelin ucu. 9. İpliği kaldıran dil, 10. Germe tekerleri, 11. Bastırma ayağı, 12. Mekiğin ucu, 13. İğne, 14. Alt iplik bobini.

7

1. Düğme iliğinin makinede yapılması; 2. Sıra ile, sarma iğnesi, sürfile, ilik iğnesi: 3/1. Yatay mekikli dikiş makinesinin işleme şeması 3/2. Merkezî mekikli dikiş makinesinin işleme şeması: 4. Kokot urle; 5. Portatif dikiş makinesi; 6. Dikiş makinesinde ilmeğin atılışı, 7. Ayakkabı, getir, bere, şapka, trikotaj, korse, portföy v. b. diken makine.

rolüne önem verenler), bilimin kapsamlarını tanımlama çabası içinde ondaki dinamik ögeyi bir yana bırakmışlardır. Bunlar, D. i «zihin açıklığı» ile eş anlamda almışlar ve böylece zihin açıklığı dereceleri gibi problemlerle uğraşmışlardır. Meselâ bir kimse duvar saatinin işleyişinin şöyle böyle farkında olduğu ve başka şeyleri hiç algılamadığı bir sırada, elinde tuttuğu kalemin iyice farkında olabilir. Öte yandan fonksiyonalistler (zihin ve beden fenomenlerini, organizmanın tümünün çeşitli durumları karşılama çabası olarak anlayanlar) D. in fayda yönüne büyük önem vermişlerdir. Bunlara göre, D. öğrenmeyi sağlayan ya da eski alışkanlıkların yeterli olmadığı durumlarda gerekli olan bir kuvvettir. Meselâ bir kimse düzgün bir yaya kaldırımında yürürken yanındaki insanla konuşabildiği halde, bir çamur birikintisine yaklaştığı zaman D. ini attığı adımlara yöneltir. Fonksiyonalistlerin görüşü, uygulama alanlarında çok faydalı sonuçlar vermiştir. Meselâ ilâncılar, okuyucuları kendi ilânlarına çekecek olan etkenlerle ilgilenirler. Bu etkenler meselâ ilânın büyüklüğü, hareketliliği, tekrarlanması, garipliği, yani o zamana kadar alışılmamış bir nitelikte olması, renkleri ve çıkarlara seslenmesi gibi şeylerdir. Bu görüşün eğitim alanında da uygulamaları vardır. Bu alanın ruhbilimle ilgili kesimindeki çabalar, çocukların ilgi merkezlerine yeni konular bağlamaya yönelir ve böylece ikinci dereceden ya da « zorlamalı D. » yerine «yönü değiştirilen primer (ilkel) D.» ten faydalanılır. Behaviorist'ler (ruhbilimde her türlü fizik ötesi görüşü reddederek onu yalnız organizmanın gözlemlenebilen çalışmalarının incelenmesiyle sınırlandıran ve bu bilimi yaratıkların belirli şartlar içinde ne yolda davrandıklarını gözlemleyen bir bilim olarak alan ve hattâ onu fizyolojiden ayırmayan görüşü paylaşanlar) D. teriminin zihinsel anlamını kabul etmemişlerdir. Bunlar bilinçle ilgili ne varsa inkâr etmişler, yüz hareketleri, duruş ve davranış makanizmaları gibi objektif etkenlere önem vermişlerdir.

DİKKAT YİTİMİ (Fr. Aprosexie), hâfızanın, dikkatin ve iş görme isteğinin azalması ile zihin durgunluğu yapan bir sendrom. Bu olay, solunum zorluğu yapan burun biçimsizliklerinde, geniz etleri (aprosexia nasalis) nde, sinir hastalıkları (neuroses) nda, zekâ eksikliğinde ve beyni yorgun çocuklarda görülür. Gidermek için etkini ortadan kaldırmak lâzımdır.

DİKLORBENZEN (Fr. Dichlorobenzène) **ya da DİKLORBENZOL,** benzen (benzol) in $C_6H_4Cl_2$ formülünde üç türevinden her birine verilen ad. Bunlardan orto ve meta D., 180° C ve 172° C de kaynayan sıvı, para D. ise 53° C de ergiyen, 172° C de kaynayan, kâfuruya benzer beyaz katı cisimlerdir. Bu sonuncusu, öncelikle güvelere karşı kullanılan etkili bir ilâçtır.

DİKLORDİETİLSULFÜR (Fr. Dichlordiéthyle sulfuré ya da Sulfure d'éthyle dichloré) **ya da İPERİT** (Ypérite), **HARDAL GAZI** (Mustard gas), **LOST,** savaşta kullanılan zehirli bir gaz. Almanlar bu gaza Sarı Haç (Gelbkreuz) adını takmışlardı. İlk önce Birinci Dünya Harbinde, ondan sonra İspanyollar tarafından Riflilere karşı ve 1936 İtalya - Habeşistan savaşında İtalyanlar tarafından kullanılmıştır. İkinci Dünya Harbinde savaşa katılan bütün devletlerde bol olarak elde bulunduğu halde kullanılmamıştır. Birinci Dünya Harbinde 800 000 i bulan gazlanmışların yarısından çoğu bu madde ile zehirlenmiştir.

D., Cuthrie adında bir İngiliz tarafından ilk olarak 1860 yılında etilen ve kükürt klorürden elde edilmiştir. Fakat en iyi elde etme yolu, tiyodiglikol (oksol) un tuz asidi ile işlem yapılmasıdır (Victor - Meyer sentezi):

$$S\begin{cases} CH_2\ CH_2 \cdot OH \\ CH_2 \cdot CH_2\ OH \end{cases} + 2H\ Cl = S\begin{cases} CH_2 \cdot CH_2 \cdot Cl \\ CH_2\ CH_2 \cdot Cl \end{cases} + 2H_2O$$

D. açık sarı renkte (teknik D. koyu esmer renktedir), zeytin yağı koyuluğunda, hafif hardal ya da sarmısak kokulu bir sıvıdır. 216 - 217° C de kaynar, — 13° C de donar. Sıvı halinde iken yoğunluğu 1,26, buhar haline geçirildiği zaman (mermilerle atılırken) havaya oranla 7 dir. Suda erimez, organik eriticilerde kolaylıkla erir.

D. ün fizyolojik etkileri: D. her şeyden önce bir cilt yakıcısıdır. Onun için savaş gazları arasında «yakıcılar» türüne girer. Sıvı olarak cilde bulaştığı zaman önceleri hiçbir etki göstermediği halde, aradan saatler, hattâ günler geçtikten sonra orada kızartı, şişme ve kabarcıklar meydana gelir. Kabarcıkların altından cilt cerahatlenir, zamanla et çürür (nekroz), derin yaralar açılır ve bu yaraların iyi olması çok uzun zaman (bir iki ay) sürer. Göze damlayan sıvı D. gözü kör eder.

Buhar halinde D. yine ciltte kabarcıklar, kızartılar ve yaralar meydana getirirse de, bunların iyileşmesi daha kolaydır. Buhar halindeki D. göz kapaklarını şişirdiğinden insanı geçici olarak (birkaç gün) kör edebilir. D. buharını teneffüs eden insanların geçici olarak sesleri kısılır. Fazla teneffüs edenlerin ak ciğerleri zedelenir ve tehlikeli solunum yolu hastalıkları meydana gelir.

Savaşta kullanma tarzı: D. bir yere dökülürse, orada uzun zaman bozulmadan, yağmur, kar v. b. gibi dış etkilere dayanarak kalabildiğinden «savunma gazı» olarak, herhangi bir yere düşmanın girmemesi için orasını zehirlemek amaciyle kullanılır. Top mermileri ile atılabildiği gibi, uçaklardan da püskürtülebilir. Ayrıca D. i yere serpmek için özel araçlar da vardır. Güneş görmeyen, nemli yerlerde D. in birçok yıllar bozulmadan kaldığı görülmüştür. D. elbiselerden, ayakkabıdan v. b. geçtiğinden bu gibi yerlere giren erler hiç farkına varmadan gazlanırlar. Bundan dolayı modern ordularda bu gazın bir yerde olup olmadığını araştıran «gaz arayıcıları» bulunur.

Panzehiri: D. ün en iyi panzehiri kireç kaymağıdır. Bir yere bulaştığı zaman en geç bir iki dakika içinde o yere kireç kaymağı merhemi sürülürse, etkisi yok edilir. D. ile bulaştırılmış (iperitlenmiş) alanların üzerine kireç kaymağı dökmek için özel araçlar yapılmıştır. Ortalama olarak bir kısım D. ü yok etmek için 5 misli kireç kaymağı kullanılır.

DİKLORETİLEN (Fr. Dichloréthylène), bileşimine iki klor eklenmiş etilen türlerine verilen ad. Formülü: CH Cl = CH Cl.

D. in iki izomeri vardır: Bunlardan sis - izomeri 60° C. de, trans - izomeri ise 48° C. de kaynayan sıvılardır.

D. pek çok kullanılan bir eriticidir. Sanayide, elbise temizlemede en çok kullanılan bu eriticinin en önemli özelliği, eter, karbon sülfür gibi kolay ateş alan eriticilerin tersine yanıcı olmamasıdır.

DİKLORFENOKSİASETİK (Fr. Dichlorphénoxy - acétique) **ASİT** [kısaltması: 2,4 D], yabanî ve zararlı otları yok eden, ancak faydalı bitkilere dokunmayan ve bitkilerin gelişmesine çok etkili bir madde. Etkisi ile bitki

hücrelerinin düzensiz ve aşırı olarak bölünmelerine ve böylece bitkinin yapısının çökmesine yol açar. D., ilk olarak Amerikalılar tarafından Weedkiller (= yabanî otları yok eden) adı altında tarımda kullanılan ilâçların birincisidir.

DİKLORMETAN (Fr. Dichlorméthane; **metilen klorür, metilenbiklorür, metilenum**), formülü CH_2Cl_2 olan renksiz, berrak, dayanıklı bir sıvı. Ateş alma tehlikesi yoktur. Cismin özgül ağırlığı D = 1,336, ergime noktası — 97°, kaynama noktası 40° dir. D. suda zor (1.40), alkol, eter ve sıvı yağlarda kolay erir, buharlaşma sayısı 2 olup klorkauçuk, polivinil klorür, polistiroller, polivinil esterleri, katı ve sıvı yağlar için iyi bir çözme maddesidir. D. 120° ye kadar bozulmadan kaynatılabilir. D., metanın klorlanması yolu ile üretilir. Bu madde son zamanlarda gittikçe büyüyen bir ölçüde çözme ve yangın söndürme maddesi olarak kullanıldığı gibi, metalleri yağdan kurtarma ve leke temizleme işlerinde de oldukça kullanılır. D. lipoidde çözünür, bunun için solunumda alınan buharları kolayca lipoidce zengin olan sinir hücrelerine gider ve narkoz meydana getirir. Etkisi, kendisine kimyaca yakın olan kloroform (b. bk.) dan 2 - 3 kat daha zayıftır. D. uzunca süren kuvvetli «excitation» meydana getirdiğinden daha çok narkoz başlangıçlarında kullanılır. Solasthin adlı ilâç arı D. dır.

DİKMELİK, ağaç yetiştirmek için dikme (fidan) elde edilen yer. Orman ağaçları D. i, meyva D. i, süs ağaçları D. i, gül D. i gibi. Bk. AĞAÇ, BAHÇE, ORMAN.

DİKMEN: 1. Ankara ilinin Çankaya ilçesine bağlı bir bucak. D., Ankara şehrinin güneyinde, başkentin bir dış mahallesi durumundadır. Çal Dağı adı verilen bir tepenin kuzey çevresinde gelişmiştir. Ankaraya otobüsler ve başka taşıtlarla bağlıdır. Bucağa bağlı 4 köyde 1 883 (1960) nüfus vardır. Bu köylerde tarım, bağcılık, işçilik geçim kaynakları arasındadır. D. sırtları, Ankaranın güzel havalı yerlerinden olup yer yer bağ ve bahçeleri vardır.

2. Sinop ilinin Gerze ilçesine bağlı bir bucak. 28 köyü ile birlikte nüfusu 13 838 (1960) dir. Bucak merkezi Kırcal, 674 (1960) nüfusludur. Kırıklı Çayı ile daha güneydeki dağlardan inen derelerle parçalanmış bulunan topraklarda köyler dağınıktır. Yağışın bol olduğu dağlarda yer yer ormanlıklar (kayın, gürgen) vardır. Ormanlık yerlerin dışındaki topraklarda tarım ve hayvancılık yapılır.

DİKMEN, Halil (1906 - 1964), Türk ressamı. İstanbul'da doğmuş, Ankarada ölmüştür. Güzel Sanatlar Akademisini bitirdikten sonra (1927), devlet hesabına uzmanlık yapmak için Paris'e gitmiş, Julian ve André Lhote akademilerinde çalışmıştır. Yurda dönüşünde (1931), Kayseri Lisesi resim öğretmenliğine atanmıştır. 1936-1937 ders yılında kısa bir süre Galatasaray Lisesinde resim öğretmenliği yapmıştır. 1937-1961 yılları arasında İstanbul Resim ve Heykel Müzesi müdürü olarak müzenin gelişmesinde, yeni koleksiyonlarla zenginleşmesinde, eserlerin kronolojik bir düzen içinde sergilenmesinde başarılı çalışmalar yapmıştır. 1961 de Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğüne getirilmiştir.

H. DİKMEN

H. DİKMEN: Natürmort

D. klasik bir sanat kültürüne dayanan ve konularını yurt gerçeklerinden alan büyük kompozisyonlariyle tanınmıştır. Bu döneme ait «Cephane taşıyan köylü kadınlar» kompozisyonu anılmaya değer. D. 1931 yılından sonra soyut resimle ilgilenmiş, bu alanda dikkate değer eserler vermiştir. Eserleri, değer ve hacim esasına dayanan yeni bir anlatım tarziyle, kişisel bir görüş taşımaktadır; ve tablo yüzeyini ören renk ve şekillerin değerleri üzerinde durularak bu görüş bir kat daha zenginleştirilmiştir. D. yurt içi ve dışı çeşitli sergilere katılmış, ayrıca Paris güz sergisinde de eser sergilemiştir. Türlü evreleri ile ilgili eserleri Resim ve Heykel Müzesi (İstanbul) nde bulunmaktadır. Bunlar arasında «Cephane taşıyan köylü kadınlar»; «Manzara» ve «Çıplak» adlı eserleri anılabilir.

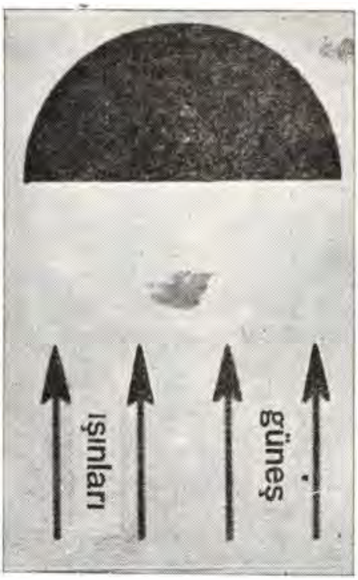
DİKORİSANDRA (*Dichorisandra*), Amerika'nın tropik bölgesinde yetişen bir bitki. D. albomarginata, D. thyrsiflora, D. mosaïca gibi birçok çeşitleri olan bu bitki, yapraklarının alacalı renginden dolayı sıcak serlerde yetiştirilir.

DİKOTOMİ (Fr. Dichotomie) [Fel.]: bk. İKİLİ BÖLÜ.

DİKOTOMİ (Fr. Dichotomie), Ayın ve iç gezegenlerin ilk ve son dördün evreleri, yani bu cisimlerin yarım daire biçiminde göründüğü hal.

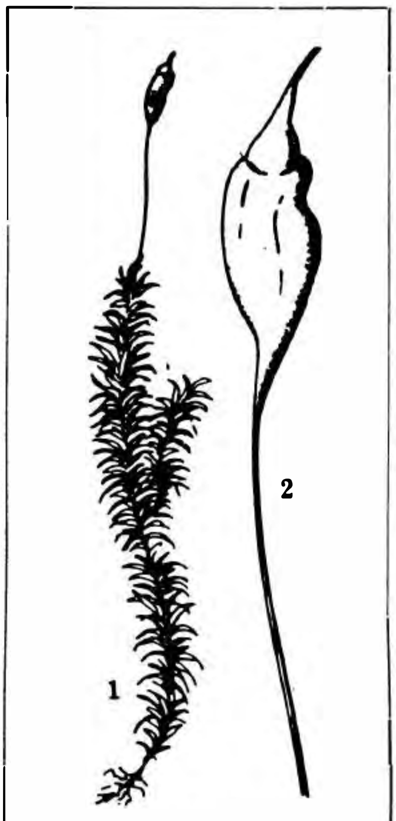
Ay ve iç gezegenler (Merkür, Venüs) bazı kere ince bir hilâl, bazı kere yarım daire ve bazı kere de parlak bir disk şeklinde görülür. Evre (faz = safha) denilen bu değişmeler, bu üç cismin birbirlerine göre uzaydaki konumlarına bağlıdır. Ay, Güneşle Yer arasına gelir ve aynı hizada olursa, biz Ayın karanlık yüzüne bakmış oluruz ve onu göremeyiz; bu konumda *yeni ay* evresindedir. Birkaç gün sonra hiza bozulur, aydınlık yüzeyin bir parçasını hilâl şeklinde görürüz. Aş yu. yeni ay evresinden bir hafta sonra, *uzanım* denilen Güneş - Yer - Ay arasındaki açı 90° olur ve biz onun sağ yarısını aydınlık olarak görürüz; bu evre *ilk dördün*'dür. Uzanım 180° olduğunda aydınlık yüzünü olduğu

gibi görürüz; bu *dolunay*'dır. Yeni aydan sonra üçüncü hafta sonunda uzanım 270° olur ve Ay diskinin sol yarısı aydınlık olarak görülür. Bu evreye de *son dördün* denilir. Aynı olaylar ve sonuçları iç gezegenlerde de olmaktadır ve onun için D. deyimi «ilk dördün» ve «son dördün» anlamında olmak üzere onlarda da kullanılır.

DİKOTOMİ

DİKRANUM (*Dicranum*), basit bir peristom (bir yosun kapsülünün ağzı etrafındaki dişler) u ve yandan yarık bir yüksüğü olan bir yosun. D. lar sık demetler halinde sürer, ormanlarla kumlu akarsu kıyılarını yeşil bir halı güzelliğiyle kaplar.

DIKRANUM: 1. Bitki, 2. Meyva

DİKRANURA (*Dicranura*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının Pul kanatlılar (Lepidoptera) takımından bir cins. Oldukça büyük yapılı bir gece kelebeğidir.

DİKRANURA

DİKROİK (Fr. Dichroïque) [Fotoğrafçılık], bir fototipin jelatin içinde koloidal gümüş çökelmesi yüzünden bozulmasına verilen ad. D. olayı genel olarak kuvvetten düşmüş ve içinde fazla gümüş hiposülfit birikmiş fiksatör (tesbit) banyosu kullanmaktan ileri gelir. (Meydana gelen D. perde, ışığa doğru tutulursa kırmızımtırak, üzerine ışık yansırsa, yeşilimtırak bir renk gösterir. Bu perde, çok dikkatle önce permanganat, sonra sodyum bisülfit ile işlem yapılmakla, fakat çok güçlükle giderilebilir).

DİKROİT (Fr. Dichroïte) [Yun. *di*, iki; *khroma*, renk; *itēs*, taş, kaya, mineral], doğal alüminyum demir ve magnezyum silikatı. Dikrotizm (b. bk.) olayını çok açık olarak gösterdiği için bu adı almıştır. *Kordiyerit* adiyle de anılır.

DİKROİZM (Fr. Dichroïsme) [Yun. *di*, iki; *khroma*, renk], bazı maddelerin gözlem şartlarına göre değişik renkler göstermesi olayı.

(Kristalografi) İzotrop (Yun. *isos*, eşit, *tropos*, yer[bütün doğrultularda aynı özelliğe sahip olan]) bir cismin aynı kalınlıktaki örnekleri aynı renkte görünür, çünkü bu örneklerde ışık ışınlarının emilme derecesi yalnız cismin kalınlığına bağlıdır. Fakat çift yansıtmalı (Fr. biréfringent) bir ortamda, çeşitli doğrultulara paralel olan ışık titreşimleri eşit derecede emilmez. Buna göre, cisimden geçen ışığın gücü ve yoğunluğu (Fr. intensité) yalnız cismin kalınlığına göre değil, gözlemin yapıldığı doğrultuya göre de değişir. Meselâ tek eksenli bir kristal olan zirkon (bir zirkonyum silikatı), eksen doğrultusunda esmer iken dikey bir doğrultuda mavimsi bozdur. Çift eksenli kristallerde bellibaşlı üç esneklik ekseni bulunduğu için daha karışık renkler görülebilir. Meselâ kordiyerit (bk. DİKROİT), bakılan yüzüne göre koyu mavi, çok soluk mavi ya da sarımsı boz renklerde görülür. Turmalinde olduğu gibi ışın demetlerinden birinin büsbütün emilmesi D. olayının sınır halidir.

D. li kristaller, yakınsak ışıkta incelendikleri zaman hiperbolik eğrilerle sınırlanan iki yuvarlak gösterirler. Görülüyor ki, pek çok ışık kombinezonu mümkün olduğuna göre D. deyimi doğru olmayıp polikroizm (Yun. *poli*, çok; *khroma*, renk) teriminin kullanılması gerekirdi. Ancak, bu özellik kristallerin çoğunda az belirgendir. Haiding, D. büyülteci adlı aygıtı ile hafif D. leri de iyice görülebilir hale getirmiştir.

DİKROMAT (Fr. Dichromate), formülü $H_2 Cr_2 O_7$ olan dikromik asidin meydana getirdiği ve dikromatlar ya da bikromatlar denilen sabit tuzların adı. Örnek: Potasyum dikromat ($K_2 Cr_2 O_7$).

DİKROMATİK (Fr. Dichromatique): 1. Biyoloji: bazı kuşlarda ve böceklerde olduğu gibi, yaş ve cinsiyet bahis konusu olmaksızın, iki renk çeşidi ve evresi gösterme hali.

2. Psikoloji: a. genel olarak sarı ve maviden ibaret olan iki temel renge dayanan, ve b. renk körlüğü olan kimselerde «retinanın ara bölümünde meydana gelen renk duyulanmasiyle ilgili» anlamlarında kullanılan bir terim.

DİKROMATİZM (Fr. Dichromatisme): 1. İçinden beyaz ışık geçirilen bazı maddelerin tabaka kalınlıklarının değiştirilmesi halinde başka renklerde görülmesi olayı. Bu olay, bu gibi maddelerin çeşitli renkleri soğurmalarından ve her birini de aynı derecede soğurmamalarından ileri gelir.

2. Temel renklerden ancak ikisinin ya da iki renkle bunların kombinezonlarının seçilebildiği yarı renk körlüğü. [a. yarı renk körlüğü olan kimselere ve b. ayırdedebildiği bütün renklerin eşlerini bulabilmek için yalnız iki temel ışığa ihtiyacı olan kimselere *dikromat* adı verilir].

DİKROSELYUM (Lat. Dicrocoelium) [Yun. *dikros*, çatal; *koelia*, bağırsak], Trematod (*Trematoda* sınıfından hayvansal parazit organizmaların genel adı) ların bir cinsi.

D. dendriticum ya da **D. lanceatum,** Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika ve Kuzey Afrika'da sığırlarla koyunların kara ciğerlerine dadanan neşter biçiminde bir kurt. Bu, insanların safra yollarında da bulunmuştur.

D. hospes, Sudan'da sığırların safra kesesinde bulunmuştur.

D. macrostomum, Mısır'da, Afrika hindilerinin safra kesesinde bulunmuştur.

DİKROSKOP (Alm. Dichroskop) **(Haidinger büyüteci)**, kalkspat'ın uzunlama bölünmüş bir parçasından yapılan bir büyüteç türü. D. ta ışık, kutuplanmış iki ışıma ayrılır. D. kristallerin di- ya da pleokroismalarını gözetlemeye yarar.

DİKROTİZM (Fr. Dicrotisme) [Yun. *dikrotos* = çift vuruş; Fizyoloji ve patoloji], atardamarın her vuruşunda nabızda çift vuruşlu bir dalga meydana gelmesi.

Kalbin sistol (Yun. *systolē*, kasılma) hareketinden sonra atardamar gerilimi normal olarak birdenbire düşmeyip ancak sfigmomanometre (Yun. *sphygmos*, nabız; *manos*, ince; *metron*, ölçü) adlı aygıtla tesbit edilebilen dereceler halinde düşer. Fakat meselâ tifo gibi bazı patolojik hallerde bu düşme dereceleri parmakla duyulacak hale gelip nabızda çift vuruşu andıran bir durum meydana gelir. Böyle vuran nabza *dikrotik nabız* adı verilir.

DİKSİYON (Fr. Diction), kelimelerin seçilmesi, düzeni, aynı zamanda düşünceyi kolaylıkla anlatma yolu. Bu tanımlama daha çok düzgün söyleme (talâka) nin tanımlamasına uymaktadır. Çünkü talâkat, bir zihin yeteneğine dayanır. Kelimelerin, cümlelerin yerinde kullanılarak, kolay, güzel belirtilmesi demektir. Talâkatın güzel ses ve düzgün bir söyleyişle ilgisi yoktur. Oysa bir hatip, bir avukat, düşüncelerini, duygularını iyi anlatabilmek için, uygun kelimeler, cümleler seçtiği gibi, doğru bir sese, düzgün bir söyleyişe de sahip olmalıdır. Bu bakımdan, dinleyiciler karşısında söz söyleyen herkesin, D. sanatını bilmesi gerekir. Bir sahne sanatçısı, sahnede yaşattığı kişinin karakterine bürünmek, onun gibi konuşmak, onun gibi hareket edip tavır takınmak zorundadır. Hattâ oynadığı eserin üslûbuna da uymalıdır. İşte bütün bunları öğretecek olan D. dur.

Şu halde, D. söz söylerken, duygu ve düşünceleri üslûbuna uygun olarak belirtmek için, sesin ahengini, söyleyişi, jesti, mimiği, alınacak tavırları yerinde, aynı zamanda güzel kullanma sanatıdır.

Tiyatro okullarında D. dersleri, aşağıdaki esaslara göre uygulanır:

D. dersleri başlıca iki bölüme ayrılır: Bunlardan biri, öğrencinin ses aletini, sahnenin isteğine uygun bir hale getirmek için «*düzeltme*» ye çalıştırmak.

Öteki de, öğrenciyi aşağı yukarı hazırlanmış olan sesiyle, iş görür bir hale getirmek için, sahnede «*ifade*» li söz söylemeye alıştırmak ve bu çalışmalarda mimiği, jesti, tavrı yardımcı olarak kullanmak.

Birinci bölümde şunlar öğretilir: I. **Ses aletinin fizyolojisi:** Sesi meydana getiren organların nasıl çalıştıkları açıklanır.

II. **Solunum:** Rahat, kesilmeden konuşabilmek, cümleleri dinleyicilere eksiksiz duyurabilmek için, diyafram kullanılarak soluk alma alıştırması yapılır. Diyafram (b. bk.) göğüs boşluğu ile karın boşluğunu birbirinden ayıran bir perdedir. Bu perde, göğsün alt kısmiyle soluk alıp verildiği zaman alçalıp yükselir. Ak ciğerlerin üst kısmı ile soluk almak, köprücük kemiklerinin yukarı kalkmasiyle boğaz kaslarını sıkıştırdığı ve az hava alınabildiği için zararlıdır. Ak ciğerlerin alt kısmı ile hava alındığı zaman boğazı sıkıştırma tehlikesi olmadığı gibi, çok hava almak mümkün olduğu için bu, her zaman tavsiye edilen bir soluk alma şeklidir. Uzun cümleleri ve sürekli tonları rahat çıkarabilmek için, ak ciğerlerimizin fazla havayla dolması gerekir; yoksa hem söz söyleyen çabuk yorulur, hem de ses dayanıklı olmaz; dolayısiyle dinleyiciler de bu sesi duyamaz.

Gürültülü soluk almak büyük bir kusurdur. Bu şekilde soluk almak hem söz söyleyeni yorar, hem de dinleyicileri rahatsız eder. Derin soluk almaya alışmakla bunun önüne geçilebilir.

Bir de, yeter derecede soluk almamaktan, göğsün üst kısmiyle soluk alıp vermekten ileri gelen ses titrekliği vardır. Ses, keçi sesi gibi titrer. Ses eğitimi görmemiş öğrencilerin şarkı söylemelerinde bu kusura sık sık rastlanır.

III. **Ses:** D. da ses, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Nitelikleri: Yükseklik, tını ve şiddette toplanır. Bunlar üzerinde alıştırmalar yapılır.

a. *Yükseklik*: Yükseklik, kalın sesleri ince seslerden ayıran fizyolojik niteliktir. Sesin yüksekliği bakımından insan sesi üç bölgeye ayrılır:

1. Tiz bölge (Yüksek notalar); 2. Orta bölge (Orta notalar); 3. Pes bölge (Alçak notalar).

Tiz bölgede ses kirişleri fazla gergindir. Bu bakımdan ancak çok soluk verişle titrerler. Bu da oldukça yorucudur. Çoğunlukla D. a yeni başlamış olanlar, söylemek istedikleri parçaya kendi tabiî seslerinin üstündeki tiz bölgeden girerler. Böylece, yapma bir D. la dinleyicileri usandırır, kendileri de çabucak yorulurlar. Bu yüzden, pes bölgenin kullanılması daha yerinde olur. Çünkü bu bölgenin daha az bir soluk verişe ihtiyacı vardır. Yalnız bunda da ölçülü olmak gerekir. Aksi halde bu yol, konuşanı monoton, gösterişli bir D. a götürebilir.

Kullanılması gereken en uygun bölge, «orta bölge» dir. Orta bölge, bu bölge notasına komşu olan ve kolayca çıkarılabilen notaların topluluğuna denir. İşte, sesi oturtmak, orta bölgede konuşmaya alışmaktan ibarettir. Böyle konuşmaktan elde edilecek kazanç büyüktür. Çünkü orta bölge, hem en cana yakın, hem de en kuvvetli ve dayanıklı olan belgedir. D., en tabiî deyiş şeklini bu bölgede bulur.

b. *Tını*: Tını, yüksekliği ve şiddeti aynı olan sesleri birbirinden ayıran niteliktir. Tını, bir müzik aletinin esasını, bir sesin kişiliğini meydana getirir. Tınısı güzel, temiz, ahenkli sesler olduğu gibi, dik, kısık, keskin, ahenksiz sesler de vardır. Bir de «boğaz sesi» adı verilen, dudakların, dilin, yanakların tabiî hareketiyle hafifleştirilmeden, boğazda meydana gelen bir ses vardır. Bu ses kulağa hoş gelmez. Tatsızdır; konuşmada yavan, kaba bir taşra ağzı çeşnisi verir. Bunlar, düzeltilmesi gereken seslerdir.

Sesin iyi oturmuş olması yetmez. Onu «maske» ye yerleştirmek gerekir. Yani ne burundan, ne boğazdan, ne de kafadan söylemeli; sese öterliğini, boğazdan çıkarken vermeye alışmalıdır. İnsanı bir müzik aletine benzetirsek, maske, yani yüzün ön kısmı, bu aletin tabiî bir rezonans kutusudur. Ses maskeye yerleşmiş olursa, boğaz kasılmasının, bunun sonucu olan yorgunluğun önüne geçilmiş olur ve ses daha temiz olacağı için, dinleyici tarafından iyice duyulur.

c. *Şiddet*: Şiddet, bir sesin bize yaptığı etkinin büyüklüğüne bağlıdır. İyi yerleşmiş olmak şartiyle her ses, ne kadar zayıf olursa olsun, geliştirilebilir. Bunda solunumun

önemi büyüktür. Yalnız, sesin gelişmesini, soluğa verilen kuvvete değil, sesin genişliğinde ve şiddetinde aramak gerekir.

Sesin yorgunluğu şu sebeplerden ileri gelir: 1. Soluğun, yeteri kadar sık alınmamasından, 2. Sesin orta bölgeye ve maskeye yerleştirilmemesinden, 3. Ses alıştırmaları yapmamaktan, 4. Sesi yersiz harcamaktan, 5. Çığlık koparmaktan.

IV. **Boğumlanma:** Konuşurken söylediğimiz kelimelerin harflerini açık, duru bir şekilde boğumlandırdığımız zaman, doğru konuşmuş oluruz. Dinleyicilerin, söylenilen sözleri iyi anlamaları için, bütün kelimelerin iyice anlaşılması gerekir. Bunun için çalışmaların başında, herkesin kendini tane tane konuşmaya zorlaması, her sesin, her hecenin hakkını vermesi şarttır. Başlangıçta bu çalışma tabiî gelmeyebilir. Kelimelerin, hattâ seslerin iyice anlaşılmasını sağladıktan sonra, çabukluğu da kazanmalı ve dinleyenlerce uyanan zorluk çekiliyormuş sanısını ortadan kaldırıp, boğumlanmada da hafifliği sağlamalıdır.

Boğumlanma, konuşma organlarımızın toplu olarak hareketine denir.

V. **Bağlama:** Konuşurken birbirine bağlanması gereken kelimelerin gösterilmesi üzerinde çalışmalar.

VI. **Sağdeyi:** Söz söylerken hecelerin uzun ya da kısalığının gösterilmesi, vurgulu hecelerin belirtilmesi üzerinde çalışmalar.

VII. **Söz noktalaması:** Nazım ve nesirde anlama göre soluk duraklariyle, ton değişiklikleriyle söz noktalamasının belirtilmesi.

VIII. **Karşılama sözü** (Réplique): Sahnede karşılıklı konuşmalarda (giriş - attaque) ve (bitiriş - finale) lerin öneminin belirtilmesi.

İkinci bölüm çalışmaları, sahnede yapılarak öğrencinin oynayış yeteneği üzerinde durulur.

I. **Tabiîlik:** Deyiş tarzında gerekli olan, herkesin bildiği fakat uygulayamadığı doğru konuşmak, ezbere ve yapma bir bükümden kaçınmaktır.

Konuşurken ses perdelerinin değişmesine büküm (in flexion) denir. Söz söylerken cümleleri, kelimeleri aynı tonda söylemez, âdeta besteleriz. Bu da belirtmek istediğimiz duygu ve düşünceyle ilgilidir. Bir cümle, tutku, öfke ya da hayranlığın belirtilmesinde ayrı ayrı değişen bükümlerle gösterilir. Yalnız, bu duyguları kalıplaştırmak, hiçbir zaman doğru değildir. Taklitten kaçınmak, o cümleyi söylerken yaşamak, duymak ve bu şekilde tabiî bükümü bulmak gerektir. Konuşmada büküm, kişiseldir denebilir. Bir kimsenin şu şekilde ve şu bükümü kullanarak söylediği bir cümleyi, başka bir kimse değişik bir şekilde söyleyebilir. Yalnız, dilin gerektirdiği bükümü bozmamak şarttır. Duygumuzun ve deyişimizin etkisiyle ses tonumuzda değişiklikler yaparız.

II. **Diksiyonda üslûp:** Edebî eserleri üç üslûp içinde belirtebiliriz. a Sade üslûp, b. Yüksek üslûp, c. Karışık üslûp.

Bir tiyatro eserini temsil edecek olanların, bütün duygu ve heyecanlarını üslûba uygun bir şekilde belirtmeleri gerekir.

III. **Belginlik** (Vuzuh): D. da vuzuh, düşüncelerin açık olarak meydana çıkarılmasına denir. Bunun için de konuşanın, metni iyice anlaması, dinleyicilere de anlatabilmesi gerekir. Yoksa dinleyiciler, yalnız iyi bir söyleyişi ya da güzel bir sesi dinlemek istemezler. Onların asıl istediği, kelimelerin arkasında gizlenen anlamlardır. Cümlelerdeki anlamı belirtmek için değer kelimesinden faydalanılır. Bir cümlede, anlamı öteki kelimelerden daha çok kendine saklayan kelimeye, *değer kelimesi* denir. D. da bu kelime ayrılmalı ve belirtilmelidir.

IV. **Kuvvet:** Bir parçadaki şiddetli duyguların, heyecanların deyişteki kuvvet niteliği ile belirtilmesi.

V. **Tasavvur:** Tasavvur yeteneğini artırmak için, parçalardaki tasvirler ve hikâyeler üzerinde çalışmalar.

VI. **İncelik:** Metnin dış anlamiyle yetinmeyip ondaki derin ve gizli anlamı ortaya çıkarabilmek için deyişteki inceliği bulmanın yolları.

VII. **Duyarlık** (Hassasiyet): Birçok parçaların yardımiyle, değişik duygu ve heyecanlar üzerinde sahnede çalışılması. Bunda, zekânın ve duyarlığın rolü büyüktür.

VIII. **Düzleme:** Bir parçayı düzleme, o parçanın biraz daha az önemli kısımlarını hafifletmek, onları biraz geri planda bırakmak ya da o parçanın bazı yerlerine ötekilerden daha çok değer vermek demektir. İyi yazılmış bir eser bütünü ile önemlidir; fakat her yeri aynı önemde değildir.

IX. **Hareket:** Bir parçanın hareketini vermek demek, o parçayı az ya da çok çabuk, yahut da az ya da çok ağır söylemektir. Söz söylerken, yerine, duygumuza göre, sözlerimize sık sık hareket veririz.

X. **Taklit:** Bazı karakter ve tipleri meydana getirmek için, şive ve lehçeler üzerinde çalışılır. Özellikle kompozisyon rolleri için bunun üzerinde durulması gerekir.

XI. **Mimik:** Mimik, düşünce ve duyguları, yüz, el, kol ve beden hareketleriyle anlatmak demektir. Söz söylerken, jest ve mimik üzerinde çalışmalar yaparak, yanlış yapılan jest ve mimiklerin düzeltilmesi gerektir.

DİKTAFON (İng., Fr. Dictaphone), ses kaydeden ve özellikle mektup yazdırmaya yarayan bir aygıt. Özellikle elektronik uygulamalarının geliştirip olgunlaştırdığı bu aygıtın manyetofon (Fr. magnétophone) ya da teyp (İng. tape recorder) denilen ses kaydetme ve tekrarlama aygıtlarından farkı, kaydettiği sözler ne kadar hızlı söylenmiş olursa olsun, tekrarlanışlarında istenildiği kadar yavaşlatılmaları imkânını sağlamasıdır. Teyplerde ise tekrarlama ağırlaştırıldığı zaman sesler kalınlaşmak ve hızlandırıldığı zaman da incelmek suretiyle şekilsizleşip anlaşılmaz hale gelir.

DİKTAFON: 1. Yazma, okuma ve silme aygıtının başları; 2. Mıknatıslı bant; 3. Hoparlör; 4. Mikrofon

Yurdumuzda D. adı, bürolarda kullanılan ve iki ayrı oda arasında yüksek sesle konuşmayı sağlayan bir çeşit telefon aygıtına verilir [bk. MANYETOFON, TEYP].

DİKTATÖRLÜK (Fr. Dictature), gerek bireysel, gerek toplumsal bir yürütücü gücün kontrolsuz olarak yönettiği salt ve egemen bir politik yönetim şekliyle karakterize edilmiş bir rejim.

Romada D., süre bakımından altı ayı geçmemek ve İtalyanın sınırlarını aşmamak şartiyle yönetilirdi. Diktatör, senatonun isteği üzerine konsul (*consul*) ler tarafından seçilen bir tek memur olup ancak olağanüstü hallerde atanırdı. Konsuller tarafından seçilir seçilmez, diktatöre potestas (diktatörlük yetkisi) verilirdi. Bütün yürütme erkini elinde tutan diktatör, ne D. ü boyunca ne de ondan sonra, devlet hazinesi işleri dışında hiçbir işte hiç kimseye hesap vermezdi. Kendisine karşı yapılabilecek tek işlem, censorların kınaması idi. Süre bitince yürütme erki yeniden devlet memurlarına geçerdi. Roma dışında, savaş sırasında diktatörün önünde 24 liktor (lictor) yürürdü; Romada ancak 12 liktor vardı, fakat bunları daima yanında bulundurmak hakkına sahipti. Konsuller ise, aynı sayıda liktoru iki ayda ancak bir ay hizmetinde tutabilirdi. Diktatöre magister equitum (atlılar başkanı) adını taşıyan ve ikinci derecede gelen ikinci devamlı bir memur yardımcılık ederdi. Bu göreve seçilen kişi konsullere emir verebilir ve hattâ diktatörün adına hareket edebilirdi. Diktatör ile birlikte magister equitum da görevinden çekilirdi. Diktatör, magisteri kendi seçer, fakat onu görevinden uzaklaştıramazdı.

Latin konfederasyonunun başka şehirlerinde, D. bir defalık resmî bir işlemle verilen geçici bir memurluktu; diktatörler, sıra ile kral yetkisini taşırdı. Titus Livius, D. ün, Romada ne zaman ve hangi şartlar altında kurulduğunun bilinmediğini söyler. Bununla birlikte, yazarların pek çoğunun kabul ettikleri bir bilgiye göre, birinci diktatör olan T. Larcius, Latinlerle Etrusklara karşı yapılan tehlikeli bir savaşta savunmayı sağlamak üzere, 501 yıllarında diktatör seçilmişti. En son gerçek diktatör ise, 216 yılında, Cannae yenilgisinden sonra seçilmiştir; fakat konsul bulunmadığından senatodan prodictator (diktatör vekili ya da onun yerine seçilmiş kimse) sanını almıştır. Gerçi bundan sonra da bazı diktatörler seçilmiştir, fakat bunlar sadece, yetkili memurun yokluğundan dolayı, politik ya da dinî bir işlemin yerine getirilmesi ile görevlendirilmiştir. Sulla ile Caesar'ın D. lerinin eski diktatörlerle yalnız ad benzerliği vardır. Eski D., anayasaya uygun bir görevdi; halbuki bu yeni diktatörler, silâh gücüyle kurulan bir baskı idaresini bu ad altında kanuna uydurmak istiyorlardı.

Birinci Dünya Harbinden sonra türeyen ve bütün politik yetkilerin kanuna uygun ya da kanun dışı bir şekilde bir tek adamın elinde toplanması karakterini taşıyan zorba rejimlere de D. adı verilmiştir. Bu hallerde diktatör, genel olarak, bir parti başkanıdır, partisi çok geçmeden tek parti haline gelir. Bu rejimin başka bir özelliği de özyeterlik (autarkeia) sisteminde bir ekonomi kurmasıdır. Bu rejimlerden bazıları, ya yenilmiş bir ülkenin kalkınması ya da geri kalmış bir ülkenin yeni çağa uydurulması gereğinden doğmuştur. Ekonomik güçlükler ve milliyetçi duyguların sömürülmesi, faşizmin İtalyadaki başarısı (ekim 1922 de Roma üzerine yürüyüş) ve 1926 - 1943 yıllarında bir D. kurulması sebeplerini açıklar. Bunlara yakın durumlar, benzeri rejimlerin Polonya [Piłsudski (1926 - 1935) ve Rydz - Śmigły (1935 - 1939)] ile Portekiz (Salazar, 1928 den beri) de kurulmasını kolaylaştırmıştır. Fakat 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik kriz ve bunun doğurduğu toplumsal (hayat seviyesinin hemen hemen her yerde düşmesi), ahlâkî (gençliğin hayal kırıklığına uğrayıp artık bel bağlayacak ülkülerden yoksun kalması) ve politik (demokrasilerin, günün problemlerini çözmekte karşılaştığı güçlükler) etkiler D. lerin az zamanda türeyip yayılmasına yol açmıştır. D. sistemi ancak Almanyada en ileri sonuçlarını vermiştir (bk. NASYONAL - SOSYALİZM). Burada Hitler ve kurduğu Nasyonal - Sosyalist (Nazi) Partisi, 1933 - 1945 yıllarında hüküm sürmüştür. Alman rejimini taklit eden Avrupanın ekonomik bakımdan geri kalmış ve demokrasiyi ancak az önce kabul etmiş olan ülkelerinde Nazi rejimine benzer D. ler kurulmuştur; çünkü bu ülkelerde demokrasi, politik ihtiraslar yüzünden hükümetin kararsızlığına karşı koyamamıştır. Bazı kere küçük Balkan ülkelerinde, devlet başkanı yalnız olarak (Yugoslavyada I. Aleksandar 1929 dan 1934 e kadar; Rumanyada II. Carol 1938 den 1940 a kadar), ya da ordunun yardımiyle (Yunanistan'da kral II. Georgios ile general Metaksas, 1935 ten 1941 e kadar) anayasanın sağladığı hürriyetleri kaldırmıştır. Bu davranış için gösterilen sebep, içerideki totaliter partilerin (Rumanyada Codreanu'nun Demir Muhafızları) ya da dışarıdaki büyük D. lerin korkutmasına daha iyi karşı koyabilmek için tedbir alma gerekliliğidir.

Buna benzer rejimler Baltık ülkelerinde de doğmuştur: Estonya'da (1934 - 1936, cumhur başkanı Paets); Letonya'da (1934 te, cumhur başkanı Ulmanis). Son olarak İspanyada Primo de Rivera 1923 - 1930 yıllarında oldukça yumuşak bir D. kurmuş iken, General Franco, 1936 - 1939 yıllarında çok kanlı bir iç savaştan sonra yeni bir D. kurmuştur.

Avrupada D. lerin doğumunu kolaylaştıran ekonomik buhran, Latin Amerikasında tersine, kişisel rejimleri sarsmıştır. Bununla birlikte, bu rejimler çok geçmeden yeniden kuvvetlenmiştir: Küba'da Batista, Orta Amerikada Guatemala cumhur başkanı General Ubico (1931); Bolivya'da albay Busch (1937 - 1939); Paraguay'da General Estigarribia (1939 - 1940); Brezilyada cumhur başkanı Vargas (1930 - 1945) D. ler kurmuşlardır; hattâ Guatemala'da General Ubico, Guatemala, Salvador, Honduras, Nicaragua ve sonradan Costa Rica'nın katıldığı bir diktatörler birliği meydana getirmiştir.

Böylece İkinci Dünya Harbi başladığı zaman Latin Amerikası ve Doğu Avrupa, Balkanlar ve Akdeniz Avrupası hemen hemen tam olarak D. lere bağlıydı. Fakat şef, önder ruhu Avrupada ancak halk yığınlarına etki yapar (İtalyada Duce; Almanyada Führer; İspanyada Caudillo; 1940 tan başlamak üzere Rumanyada Conducător). Bu yığınların milliyetçilik duyguları propaganda ile uyanık tutulur. Bu propaganda, sadece korkutma ile ya da gerektiğinde savaş ile elde edileceği söylenen bir toprak genişlemesini ve toprak nimetlerinin eşitlikle paylaştırılması sayesinde sağlanacak bir hayat seviyesi yükselmesini vadeder.

Marxist - Leninist dilindeki proletarya (yani işçi ve köylü emekçi sınıfı) nın D. ü deyimi, ilk olarak Marx'ın 1852 tarihli bir yazısında geçer. Bu deyim bir politik sistemin adı olduğu gibi tarihî gelişmenin bir evresine bağlı olarak da kullanılır. İlke yönünden geçici olması gereken bu tarihî evreyi tanımlayan husus, o süre içinde eski «sömürücü» (burjuva ve soylular) sınıfların iktidardan kovularak yerlerini devlet yönetiminde, emekçi (işçi ve köylü) sınıflarına bırakmasıdır. «Sömürücü»ler ekonomik bakımdan ve hattâ bedence yok olmaya (tasfiye edilmeye) mahkûmdur. Sınıflar savaşının kaçınılmaz bir sonucu olan proletarya D. ü, bir amaç olmayıp ancak geçici bir evredir. Bu evre, çaresiz, «sınıfsız toplum» a götürür, çünkü burjuva sınıfının yok olması, kendiliğinden, proletaryanın da yok olması, bu ise sınıflar arasındaki düşmanlığı temsil eden devletin yok olması sonucunu verir. Proletarya D. ü ilk olarak 1917 de Sovyetler Birliğinde ilân edilmiş ve somut

bir deneme konusu olabilmiştir. 1917 - 1918 yıllarında, bu D. çok çetin bir korkutma yolu ile zorla kabul ettirilmiştir. Bu korkutucu idarenin amacı, gerek genel olarak yurttaşları, gerek rejimi tutan parti üyelerini disiplin altına almaktı. Bir amacı da, kapitalizmin yeniden sokulmasına engel olmak ve ülkedeki son temsilcilerini yok etmekti. 1945 ten beri ortaya çıkan halk demokrasileri (b. bk.) hep bu proletarya D. ü ilkesini kabul etmiştir. Bu ilke Marx ve Engels'in komünist beyannamesinde belirtilmiştir.

DİKTĒ, eski çağ coğrafyasında, Girit'in doğusundaki bir dağ tepesine verilen ad. D. tepesi, Zeus ile büyük tanrıça Diktynna kültüne ait kutsal yerlerden biri oluvermiştir. Mitolojiye göre, Zeus kültünü Kuretler yönetirdi.

DİKTİYOPTERES (*Dictyopteres*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının Kınkanatlılar (Coleoptera) takımından bir cins. Uzun gövdeli ve orta boyludur. Elitraları kırmızı - turuncu olup geriye doğru genişlemiştir.

DİKTİYOSOM (Fr. Dictyosome) [Yun. *diktyon* = ağ, örgü; *soma* = cisim], spermatosit (sperma hücresi) in mitosis (hücrenin bölünmesi) evresinde idyosom (spermatidin çekici küresi) ile Golki cismi (hücreler arasında bulunan çok nazik bir lif ağı) nin bölündüğü parçalardan her biri.

DİKTİYOTASE (*Dictyotaceae*), birçok denizlerde yaygın olan bir esmer alg familyası. Familyada 18 cins ve 100 kadar tür vardır. Önemli cinsler, *Dictyota*, *Padina* ve *Zomaria*'dir. Padina cinsinin bir türü olan *Padina paronia*, bizim kıyılarımızda yetişir.

DİKTYNNA ya da DİKTUNA, Yunan mitolojisinde, Girit'teki Diktynnaion şehrine adını veren su perisi. Dokuz ay Minos tarafından kovalanan D., bir kayanın üstünden denize atlamışsa da, bir balıkçının ağına takılarak yakalanmıştır (Adı, Yunancada «ağ» anlamındaki *diktyon* kelimesinden gelir). D. Britomartis ve Artemis'le birleştirilmiştir.

DİKTYS (Giritli), efsaneye göre, Troia kuşatmasında İdomeneus'un silâh arkadaşı. Troia savaşını anlatan bir kitap yazdığı sanılır. Fenike dilinde yazılmış olan bu kitap, Neron zamanında Yunancaya, sonra da IV. yüzyılda *Ephemeris belli Trojani* (Troia harbi günleri) adı altında Latinceye çevrilmiştir. Kitabın başında, kendisini çevirici olarak gösteren L. Septimius adında birinin Q. Aradius'a bir mektubu vardır. *Ephemeris belli Trojani*, derleştirmelerle hayalin bir karışımı olan bir çeşit tarihî romandır: Ortaçağın Troia destan kolu şairleri, ilkel Yunan şiirinin nefis bir dille işlediği efsaneler konusunda hemen bütün bildiklerini bu eserden aktarmışlardır.

DİKÜMAROL (Fr. Dicumarol) **ya da DİKÜMARİN** (Fr. Dicumarine; 3,3 metilendioksikümarin), kanın pıhtılaştırma fermenti olan trombinin ön evresi protrombin'in kandaki oranını düşüren bir madde. Bu özelliğiyle ameliyatlarda, doğumlarda ve toplardamar yangılarında kan pıhtıları (tromboz) nın oluşumunu önlemek için kullanılır. Etkisi 1 - 3 gün sonra başlar ve uzun süre devam eder. Kanama tehlikesi yüzünden ancak hastahanede doktor denetlemesi altında verilebilir. D., fare zehiri olarak da kullanılır.

DIKWA: 1. Afrikada Nijerya (Nigeria) nın kuzeydoğusundaki Bornu ilinde bir yönetim çevresi. Nüfusu 194 373 tür. İngiliz mandasındaki kuzey bölgesi, Çad gölünün güneyindedir.

2. Aynı çevrenin başkenti. Çad gölünün güneybatı kıyısına yakın ve bu göle dökülen Yedseran ırmağının üzerindedir. Eskiden Bornu ilinin başkenti idi.

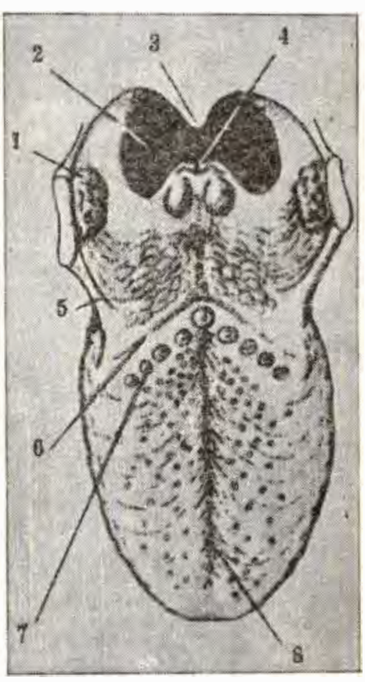
İngiliz mandası altında bulunan Kamerun toprakları, eskiden Nijerya Federasyonu ile birlikte yönetilirdi. Bu toprakların kuzey bölgesi kuzey Nijerya'nın bir bölümü, Güney Kamerun ise kendi yasalarına göre ve federasyonun bir bölgesi olarak yönetiliyordu. 11 şubat 1961 de yapılan halk oylamasında, kuzey bölgesi Nijerya'ya katılmak, Güney Kamerun ise Kamerun cumhuriyeti ile birleşmek istemiştir. Bu birleşme 1 ekim 1961 de yürürlüğe girmiştir.

DİL (Anat.), ağız boşluğunda yer alan ve tat almaya, yutmaya, emmeye ve konuşmaya yarayan, etli, uzun ve oynak organ.

Anatomi. D. yumurtamsı yassı bir kas olup ağız mukosası ile devam eden bir mukosa ile kaplıdır. Üst yüzünün yukarı tarafında bitim çizgisi denilen ters V biçiminde bir iz bulunur. Bu izin açısı içinde ipliksi, mantarsı ve çanaksı papilla (meme) lar vardır. Çanaksı papillalar genel olarak açının kenarları boyunca dizilmiş olup «dil V si» ni meydana getirir. Gene üst yüzeyde D. i ikiye bölen bir orta olukçuk vardır. Bu da D. in ucundan alt yüzüne geçerek orada D. freni denilen bir çeperle sona erer. D. in alt yüzeyi kurbağası (Fr. *ranin*, Lat. *rana*, kurbağa) toplardamarlarla kaplıdır. İki yüzey her iki yanda birleştikleri gibi, ön tarafta da birleşerek D. in ucunu meydana getirir. D., geride kaslar ve lifli oluşmalar aracılığı ile D. kemiği ve alt çene kemiği ile birleşir.

D. in çatısı lifli iki çeperden meydana gelmiştir: genişlik yönünde uzanan D. kemiği - D. çeperi ve uzunluğuna uzanan D. çeperi (Lat. *septum lingualis*). D. de on yedi kas vardır. Bu kasların hepsini büyük D. altı siniri yönetir. D. in mukosası D. - yutak sinirinin ve D. sinirinin ipliksi uzantılarıyle kaplıdır. Mukosanın altında tükrük bezleri bulunur.

Yapısı bu düzende olan D., hem tat alma, yutma ve emme organıdır, hem de gırtlağın üst tarafında yer alan ses organlarının önemli bir bölümüdür.

DİL: 1. Bademcikler; 2. Yutağın ağzı; 3. Küçük dil; 4. Gırtlak kapağı; 5. Yumuşak damağın ön dayanağı; 6. Son olukçuk; 7. V şeklinde dizili papillalar; 8. Orta olukçuk

D. in pek karışık olan kas düzeni ona büyük bir bükülgenlik sağlar. Bu bükülgenlik sayesinde pek çeşitli hareketler yapabilen D., böylece ses çıkarmayı ve biteviye ağız boşluğunun biçim ve boyutlarını değiştirip hava geçişini de ayarlayarak konuşmadaki kelimelerin meydana gelmesini sağlar.

Karşılaştırmalı anatomi. D., hayvanlarda biçimleri ve görevleri pek değişik olan bir organdır. Bazı hayvanlarda yapışkan bir tükürükle kaplı olup ileriye doğru fırlayarak kaptığı çeşitli böcekleri doğrudan doğruya ağıza götürmeye yarar. Karıncayiyengillerden bazıları, bukalemun, ağaçkakan ve mağara semenderi gibi en farklı hayvanlar avlarını böyle yakalar. D. in ileriye fırlatılma şekli de çeşit çeşittir. Kedilerle çift kabuklu olmayan yumuşakçalarda D., besinin yüzeyini parçalayan törpümsü cisimlerle kaplıdır. Balina o koca D. ini, ağzındaki suyu ağız çubuklarından geçecek şekilde dışarıya fırlatmada kullanır. Sinek kuşunun borumsu D. i, çiçeklerin balözünü sömürmesine yarar. Bufa balığı, yuvarlak ağziyle avına yapışır, sonra D. ini geriye çekmekle meydana getirdiği emici hava boşluğu sayesinde yapışmayı sağlamlaştırır. Yılanlarda D., dokunma organı ve belki de biricik koku alma organıdır. Bu hayvan, D. inin iki ucunu ayırarak onunla tat alırmışçasına sağını solunu yoklar ve böylece yolunu bulur. Yalayıcı böceklerde (arı) uzun ve tüylü bir D., çiçeklerin balözünü toplar. Kertenkele v. b. gibi bazı sürüngenlerle *prosobranchi* türünden karından bacaklılar D. lerinin biçimine göre de sınıflandırılabilmektedir.

Zooloji: Ağız boşluğunun alt yanında bulunan ve yassı bir koni biçiminde olan serbest hareketli, kassı bir organ. Asıl görevi tat duygusunu almak olmakla birlikte, ses çıkarma ve çiğneme hareketlerinde de baş yardımcıdır. Bazı otçul hayvanlarda ve köpekte besinin ağıza alınmasına da yardım eder. D. in geriden D. kemiği (hiyoid kemiği) ne bağlı olduğu bir kökü ile kesici dişlere kadar uzanan bir gövde bölümü vardır. Üst yüzeyi çok katlı yassı epitel ile örtülüdür, bunun üzerinde *papilla* denen 4 çeşit çıkıntılar bulunur.

1. İplik biçimi papillalar: Bunlar D. in bütün üst yüzeyinde, uç bölümünde ve yanlarında bulunan küçük koni biçimi sayısız çıkıntılardır.

2. Mantar biçimi papillalar: Az sayıda ve özel tat tomurcukları olan papillalar.

3. Yuvarlak papillalar: Sayısı 7 - 10 kadar olup D. in üst deri yanına tepesi gırtlağa doğru olmak üzere V biçiminde dizilmiş olan papillalar.

4. Yaprak biçimi papillalar: D. in arka yanında, yanlarda küçük söbe biçimi alanlarda dik yarıklar meydana getirmiş olan ve insanda körelmiş halde bulunan papillalar.

DİL, düşünce, duygu ve dileklerin, anlamlı işaretlerle (işaret D. i), jestlerle (jest D. i) ve özellikle ses ve rabıtalı kelimelerle bildirilmesi ve belirtilmesi. D. ile varlıkların niteliği hakkında bildirilerde bulunulur. Bu bildirinin şekilleri, dilek, soru, bildiri ve değerlendirici durum takınma (ünlem) olabilir. Hepsine ortak olan özellik, konunun D. aracılığı ile belirtilmesidir. Bu belirtmede konuşan kişi varlığın niteliğini amacına ve duruma göre kavrar ve sınıflara ayırır. Konuşan kişinin karşısında (gerçekten ya da farazî olarak) kendisine söz söylenen kişi vardır, bu kişinin bildiriyi anladığı, yani bildirinin kendisiyle ve konuyla ilişkisini kavradığı varsayılır. Söylenen varlığın niteliği, kavrama, hatırlama ya da fantezi şeklinde belirtilmiş olabilir. Konuşanla kendisine söz söylenen aynı kişi olabilir (kendi kendisiyle konuşma). İki ya da daha fazla insan arasındaki söyleme - anlama ilişkisine *konuşma* denir.

Bütün bilinen D. ler, her şeyden önce ses D. leridir. Bunlar jestler tarafından ancak desteklenir. Yalın jest D. leri, ses D. inin kullanılamadığı (sağır - dilsizlerde olduğu gibi) ya da istenmediği (dua, yemin, sır saklama) durumlarda yardımcı araç olarak kullanılır. Ses D. i, öbür ilişki şekillerine göre enerjiden önemli bir şekilde tutum yapılmasını sağlar. Belirtilen varlığın niteliği o şekilde sınıflara ayrılır ki, türlü yönlerine türlü tonlar verilmiş gibi olur (D. in fonetik yönü). Bu düzenleme kimileri tarafından işaret ile anlam arasındaki ilişki (D. in anlamsal yönü); kimilerince etki - tepki arasındaki ilişki olarak belirtilmektedir. D. in özelliği, bu düzenlemenin isteğe bağlı ve ancak belirli bir insan grupu için düzenleyici (konvansiyonel) olmasıdır. Bu yüzden ancak böyle bir grupun üyeleri kendi aralarında konuşabilirler (bk. DİL TOPLULUĞU). Bir insan grupuna ortak D. olanaklarının hepsine birden ana D. adı verilir. Bu, bir bakıma kelimelerden, yani anlamlı seslerden, diğer yandan eğer muayyen bir şey belirtilmek isteniyorsa, bunların kalıplarından (bk. CÜMLE) müteşekkildir. Ton ve ifade, D. i konuşan topluluk tarafından kavranan ve sınıflandırılan gerçekliğe (D. muhtevası) değgindir. Her D. muhtevası sınıfa ayırma, yani genel muhtevadaki yerini belirtme ile tayin edilir. Böylece, *sıra* kelimesinin anlamı *iskemle*, *sandalye*, *sedir*, *koltuk*, *kanepe* v. b. kelimelerinin arasındaki farkla tayin olunur. Bu bütün alan (kelime alanı, anlam alanı) *masa* ve *dolap* çeşitlerinden ayrılır ve bunlarla birlikte *mobilya* alanınını meydana getirir. Bu yeni alan ise bir taraftan *alet* ve *elbise*, diğer taraftan *konut* alanlarından ayrılır. D. muhtevasına çok kere *anlam* da denir. Muhtevanın sınıflandırması, ifadeye tekabül eder. Ton vermenin çeşitli özelliklerinden ancak birkaçı konuşan için önemlidir, bunlar sayesinde tek tek anlamlar (kelimeler) birbirinden ayrılır.

Kelime yapısının bu özellikleri seslerdir. Bunlar bir D. in ses sisteminde birbirinden olan farklariyle tayin edilirler (boğumlanma). Bunun gibi, cümle yapma imkânları birbirleri arasındaki farklarla belirir. D. muhtevalarının bütününe bir D. topluluğuna ortak âlem (Weltbild) adı verilir. Bu, bir topluluğun konuşup anlaşmasında gerçeğin belirtilmesini mümkün kılan değişken imkân olarak tanımlanabilir. Tek tek her bir ferdin kendi diliyle ilişkisi hem aktiftir, çünkü fert kullanış ve şekillendirmesine katılmaktadır, hem pasiftir; çünkü D. topluluğunun gelenekleri onun dünya anlayışını belirli yönlere itmektedir. Bundan dolayı D. in bireysel önemi, muhtevasının fikrî varlığı mevcuttur. D., insanın bütün fikrî etkinliğinin kaynağı ve diğer kültür alanlarının temelidir.

Bütün D. ler zamanla ses, kelime şekli, kelime anlamı, kelime hazinesi ve cümle yapısı bakımından değişikliğe uğramışlardır. D. topluluğunun D. i kullanış tarzındaki hemen hemen fark olunamayacak derecede ufak farkların toplanması ile sonunda yeni bir D. ortaya çıkar. İlk farklılaşmalar tek tek insanların tek tek konuşma tarzlarından doğar, diğerleri tarafından kabul ve taklit edilmeleri ile toplumun konuşma tarzı değişikliğe uğrar. Bu değişiklikler çoğunlukla konuşma ve anlamanın bedenî - ruhî şartlarının bir sonucudur, ancak bir defalık değişiklikler de olabilir. Bunların yayılması ve kabulü moda kanunlarına uyar, yani bu değişiklik, bunları ilk defa kabul eden kişi ve çevreye bağlıdır. Sosyal yapının değişikliği, özellikle başka D. i ko-

nuşan bir halk ya da halk sınıfı tarafından kabul edildiği takdirde D. in yapısında önemli değişikliklere yol açar.

D., insanın sembolik etkinliğinin, yani şeyleri, düşünce ve olayları; sesler, jestler, davranışlar, hareketler, işaretler ya da bunların yerini tutan eşya yoluyla anlatma yeteneğinin bir belirtisidir. Bu hassa yalnız insana vergi değildir. Profesör K. von Frisch, arıların, petek üzerindeki hareketlerinin özelliği, ritmi ve belirli bir yöne çevrilmesi ile (bal kaynağına yapılacak) uçuşun süresini ve güneşe göre durumunu anlatabildiklerini ortaya koymuştur. Topluluk halinde yaşayan birçok hayvanların da benzer anlaşma olanakları bulunabilir. İnsan D. i ses yapısından çok karmaşık kuruluşu dolayısiyle bunlardan ayrılır. Kullanılan semboller fevkalâde ufak birimlere ayrılır ve bu birimler türlü şekillerde birleşerek yeni semboller yaratırlar. Ayrıca, bu birimler birbirinden farklıdır ve bunların bir araya gelişi dünya üzerinde yaşayan türlü insan gruplarında değişik kurallara uyularak yapılır. Bu D. ler hayvanların D. i gibi kalıtsal olmayıp, öğrenme yolu ile kuşaktan kuşağa geçtiklerinden insan topluluklarının bu anlaşma aracı değişikliklere uğrayabilir, tarih boyunca buna çok rastlanmıştır. Bir de bu sistemler birbirini karşılıklı olarak etkilerler ve zamanla kendi yapılarından doğan şartlara uygun olarak değişikliklere uğrarlar. Bütün bu özellikler insan D. ine hayvanlarınkinden çok değişik bir özellik verir, çünkü bazı hayvan türlerinde sınırlı ölçüde kullanılan işaret D. i tıpkı bunların beslenme ve hareket rejimlerinde olduğu gibi değişmez ve sınırlıdır,

Dilin görevleri: Bir nesneye ad vermek, onu tanımak (teşhis etmek) yani ona başlı başına bir varlık tanımak ve onu konuşan kimsenin bağlı olduğu toplumun kabul ettiği kavram kategorilerinden birine sokmaktır. Bu, toplum bakımından bir yargının anlatılması demektir. Adlandırma ve niteleme aynı lengüistik etkenliğin iki yönüdür, bunda karşı tarafta benzer yargı yeteneğine sahip bir muhatabın bulunduğu varsayılır. Böylece aynı anda en basit görünüşüyle D. in düzenleyici görevi ve toplumsal özelliği ortaya çıkar.

Şeylere ad vermek, birbirinden farklı nesnelere etiket yapıştırmak değil, bize sürekli görünen dış gerçeği bölümlere ayırmaktır. İnsan ve kedi aynı evrende yaşamaktadır; bununla birlikte, kedinin yaşadığı koku, ses, şekil, hareket dünyasının bizimkinden çok ayrı olduğunda şüphe yoktur. İnsanlar bile gök kuşağındaki renklerin sayısı üzerinde uyuşmuş değillerdir, bir şehirlinin ot için kullandığı bir tek kavrama karşılık, köylü bu kavramın on değişik şekli için on ayrı kelime kullanmaktadır. Adlandırma işlemi, verinin bir kısmını sınırlandırmak ve ona bir anlam vermektir. Bu, tıpkı bir silâh ya da araç elde etmek üzere bir baston seçen ilkel insanın ya da yeni maksatlara uygulamak üzere malzemenin fiziksel ve kimyasal özelliklerini daha ince olarak yorumlayan teknisyenin hareketine benzer. Tek konuşan varlık olan insanın aynı zamanda aletler yapabilen biricik canlı oluşu ve D. den yoksun bulunan hayvanlara, nasıl eğitilirse eğitilsin bir meslek öğretilemeyeceği şaşılacak bir olay değildir.

Teknik etkinlik ve D. arasındaki bu yakın ilgi en küçük hareketlerini adlandıran çocuk ve eski toplumların üyeleri tarafından daha açık bir şekilde duyulur ve duyulmuştur. Çok kere girişilen işin «kitapçık» ya da programı gibi olan bir «mit» in okunması; sanatçının birbiri ardısıra yapacağı işleri destekler ve ona yol gösterir. Daha sonra sözün tek başına etkili olduğu kabul edilir ve böylece «sözlü maji» alanına geçilir. Bütün toplumlarda vaftiz ya da ad vererek adlandırma, bu adı alan kimseye yeni bir kişilik verme anlamına gelir. Aynı sebepten birinin adını telâffuz etmek, hem onu anmak hem de etkilendirmek demektir. Birçok insan topluluklarında da kişilerin gerçek adının söylenmemesi, bir lâkap ya da tanımlama şekliyle anlatılması (filânın babası, filânın oğlu gibi) ve korkulu varlıkların adının anılmaması en basit bir ihtiyatkârlık sayılır. Bu şekildeki lengüistik *tabu* (yasak) ların sayısı çok büyüktür. Küfürlerin yasaklanması buna bir örnektir.

D. in düzenleyici fonksiyonunun negatif metotla bir ispatını afazi olayı sağlar (bk. AFAZİ). Belirli kelimeleri kullanmayı başaramayan kişi, aynı zamanda bu kelimelere karşılık olan kavram hakkındaki fikrini de kaybeder. Ünlü bir gözlem, renkleri adlandıramayan bir hastanın, türlü renkte iplikleri sınıflandırmayı ya da bunları verilen bir örneğe göre sıralamayı - bunlar arasındaki farkları iyi bir şekilde kavrasa bile - başaramadığını göstermiştir. Bu olayda sıralama ilkesi bütün bütün kaybolmuştur. Oysa bu ilke ve benzerleri eşyanın tabiatından çıkmaz, bunlar kültür ürünleridir, yani şahsa mensup olduğu grup tarafından kabul ettirilirler ve bu gruplara bağlı olarak değişirler. Böylece her D. in insan ile dış dünya arasında bir çeşit perde ya da süzgeç görevini gördüğü ve gerçeği ancak üyesi olduğu toplumun önemli saydığı kısmını kişiye yansıttığı doğrulanmıştır. Her halde, düşünce ve D. kategorileri arasında yakın bir ilişki bulunduğu ve D. kategorilerinin düşüncelere bir çerçeve ve esas görevi gördüğü, düşüncelerimizin bunlara dayanarak düzenlendiği kabul olunmuştur.

D., toplumsal hayatın hem ifadesi, hem de şartıdır. İnsanlar karşılarındaki hemcinsini bir av, bir düşman nazariyle görmekten vaz geçip, onu dış uyarmalara benzer şekilde tepki gösteren kendisi gibi bir varlık olarak tanıyınca, D. ortaya çıkmıştır. D. ile anlaşabilmek için ayrıca aynı şeylerin aynı sembol ile belirtilmesi ve bu sembollerin aynı kurallara uyularak birleştirilmesi gerekir. Daha başka şekilde söylemek gerekirse, D. bir normun kabulünü var sayar. Bu normların varlığı ile insan toplumlarını hayvan toplumlarından ayıran farkı teşkil eder. D. dolayısiyle böyle bir norm sisteminin varlığının ortaya çıkarılması, D. in toplum hayatının düzenlenmesi ve iş bölümünde oynadığı rolü belirtmekten daha önemlidir. Çünkü hayvan toplumlarında da toplum hayatının düzenlenmesi ve iş birliği D. in yardımına ihtiyaç olmaksızın yapılabilmektedir. Mamafih D. in insan neslinin teknik ve sosyal etkenliklerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve hayvanlardaki kalıtsal davranışların yerine geçtiğini görmek ilgi çekicidir. Bu bakımdan insanı D. siz düşünmek koşullarda bir çelişmeye düşmek olur. D. in kaynağı sorusu, insanlığın başlangıcı sorusiyle sıkı sıkıya kaynaşmıştır.

İç ve dış yapı: Esas olarak D., bir kavram ile bir akustik imgenin birbirine bağlanmasından ortaya çıkmıştır. Bu birleştirme zorunlu değildir (Meselâ «köpek» kavramı için Almanlar *Hund*, İngilizler *dog*, Fransızlar *chien* şeklini kullanırlar v.b.). Bununla birlikte, aynı toplumun üyeleri için zorunlu olması gerekir. Kabul edilmiş böyle bir kavrama itiraz eden kişi, meramını anlatmaktan ve başkalarınca anlaşılmaktan vaz geçmiş, yani aforoz edilmiş olur. Kavramla imgenin birleştirilmesinden ortaya çıkan birliğe D. işareti denir.

Her D. in böyle bir D. işareti hazinesi vardır. Bununla birlikte, bunları meydana getirmekteki temel, bütün bilinen D. lerde ortaktır. Bu işaretleri belirten şekiller çok kere

temel birimlere ayrılabilir. Meselâ *şarkıcı* kelimesini ele alalım. Bu kelime şarkı söyleme eylemini ifade eden *şarkı* kökü ile faili belirten *cı* ekine ayrılır. Bu birimler birbirinden hem şekil hem de birleşme özellikleri bakımından ayrılırlar. Bazı ekler ancak fiil köklerinden, diğerleri ancak isim köklerinden sonra gelebilirler. Bunlar daha da ufak birimlere ayrılabilirse de, bu birimler artık tek başına anlam taşımaz ve ancak türlü şekilleri ayırt etmek görevini görürler. Bundan dolayı ayrıca birimler adını alırlar. Meselâ Türkçede *bala* ile *pala*, *bay* ile *pay*'ı birbirinden ayırmağa yarayan *b* ile *p*, böyle birer birimdir. Bunlara *fonem* (phonème) adı verilir; çünkü bunlar D. in seslerinden başka bir şey değildir. Ancak ses perdesi, sesin şiddeti ve süresi aynı rolü oynayabilir. Her fonemin belirli sayıda fonik özelliği vardır. Bunların toplamı onu aynı D. in bütün diğer fonemlerinden ayırır. Bu yüzden *b*, hem süreksiz, hem dudaksıl hem nazalize (burunsu) olmayan glotal titreşimli tek Fransızca fonemdir. Bu ayırıcı özelliklere Pertinent (= şeye özgü) adı verilir. Bunlar Fransızca konuşan kişinin gerek dinler gerek telâffuz ederken, inceden inceye dikkat edeceği özelliklerdir, diğer özellikler geniş ölçüde kendi isteğine bırakılmıştır.

Bu karşılık ve başkalaşma yöntemi sadece şekil ve seslere özgü değildir, kavram alanını da kapsar. Bir kelimenin anlam kaplamı, belirttiği nesneye tamamiyle intibak ettirilmesiyle tanımlanamaz. Anlam kaplamı, D. in diğer kelimeleriyle sınırlanır. *Davar* kelimesi türlü boy ve biçimde hayvanlara uygulanır, ancak bunların evcil olmak, kümeste beslenmemek, genellikle koşu ve yük hayvanı olarak kullanılmamak gibi ortak özellikleri vardır. Aslında da D. in bütün ögeleri bu şekilde bir karşıtlık ağında yer alırlar, bundan dolayı D., çok kere bir sistem, hattâ daha doğrusu bir sistemler birliği olarak tanımlanır. Türlü D. ler arasındaki benzerlik, bu yapı ortaklığından ibarettir. Her biri kendi kurallarına göre düzenlenmiş kendine göre birimleri kullanır. Zaten sistemlerin birbirine uymaması, çevirmede karşılaşılan zorlukların sebebidir.

İnsan D. leri iç yapılarına göre sınıflandırılabilir. Bu, D. biliminin başlıca ödevlerinden biridir. Ancak, bunlar dış özelliklerine göre de sınıflandırılabilir En basit şekliyle D. yapısı «dil» diye adlandırdığımız tek bir tezahürle ortaya çıkar, fakat çok kereler bu yapı aynı toplumun çeşitli zümrelerinde biraz değişik olarak görünür. Bu değişiklikler telâffuz, kelime hazinesi, ikinci derecede gramer özellikleri gibi hususlarda görülür. Bu gibi değişiklikler, karşılıklı anlaşmayı zorlaştıracak kadar büyük olabilir. O zaman *diyalekt* (lehçe) lerden bahsedilir. Merkezleştirici bir otoritenin yönetim, öğretim ve kültür işlerinde belirli bir lehçenin kullanılmasını zorunlu kıldığı toplumlarda buna *dil* adı verilir ve diğerleri sadece onun değişik şekilleri sayılır. Meselâ İtalya ve Almanya'da durum böyledir. Böyle bir otoritenin yokluğu halinde diyalektler bir lehçe toplumu halinde yan yana varlıklarını devam ettirirler (İng. Dialect Cluster). Zenci Afrikasında bu durum sık sık görülür. Yeni toplumsal ve tutumsal (ekonomik) şartlar, bunların birbirine karşılıklı etki olanaklarını artırarak tek bir D. haline gelmelerini sağlayabilir. Bu şekilde M. Ö. IV. yüzyıldan başlayarak o zamanlar Atina'nın derin etkisi altında bulunan İskender devri Yunan dünyasının Koine D. i oluşmuştur. Buna karşılık, aynı D. i konuşan toplumun dağılması ya da başka başka D. ler konuşan diğer topluluklara aynı D. in yayılması bu D. in birliğini bozabilir ve diyalekt (lehçe) lere ayrılmasına yol açabilir. Bu diyalekt (lehçe) ler birbirinden ayrı olarak gelişebilir ve ancak yapılarında uzaktan uzağa bazı benzerlikler kalacak derecede birbirinden uzaklaşabilirler. Latincenin sonu böyle olmuştur. Bugün Latince, Latin D. leri diye adlandırılan türlü D. ler (Portekizce, İspanyolca, Provans dili, Fransızca, Reto-romanş, İtalyanca, Rumence) tarafından temsil edilmektedir. D. ailesi terimi, ortak bir kaynaktan çıkan D. lerin bütünü için kullanılmaktadır. Diyalektler de yerel özelliklerine göre *ağızlara* ayrılırlar.

D. lerin tarihî gelişiminde, geniş ölçüde farklılaşma ve birleşme etkenlerinin karşılıklı etkileri görülür. Bununla birlikte, geniş bir alana yayılmış ülkelerin, D. haritasının uzun süre değişmemesini sağlayan ortalama bir çözüm yolu vardır: Diyalektler arasındaki anlaşmayı sağlayabilmek için bunların yerine geçmeksizin bunların üzerinde kullanılabilecek bir D. den yararlanmak. Bambara, Haussa ve Sevahilinin Zenci Afrikasında, Malay'ın Endonezya'da, İngilizcenin her tarafta ve lingua franca olan Sabir'in daha sınırlı ölçüde oynadığı rol budur.

D. haritalarında görünmeyen diğer bir D. türünü belirtmek gerekir. Bu D., bir insan grupunun kapalı bir kast olarak örgütlenmesi durumunda ortaya çıkar. Meslek argosu bu şekilde oluşur. Çok kere milletlerarası olan bilim D. i bunun özel bir durumudur, pürizm ve argoyu da içine katacağımız «langue d'initiés» (aynı işle uğraşanların D. i), yukarıda belirtilen her iki tipin yerine geçer. Ancak bu D. ler, çıktıkları asıl D. den bazı sathî özelliklerle ayrılırlar, telâffuz şekli ve kelime seçimi gibi.

Bunlar sabit değildir ve daha önce söylenenlerin ayarında sayılamaz, ancak pek göze çarpar şekilde D. ve toplum ögelerinin birbirine yakın ilgisini göstermektedir. Bu ilişki, zaten D. ilkelerinin ve toplumsal yaşayışın analizinden bahsolunurken belirtilmiştir.

DİL (Coğ.), deniz ve göl kumları ile çakıllarından bir yapısı olan, körfez ve koy gibi kıyı girinti yerlerinin önünde bir dil gibi uzanan alçak, yassı bir yeryüzü biçimi. Bunlara *kıyı dili* de denir. D. ler körfez ve koyların ağzında uzanan, böylece bir deniz girintisini ya iyice ya da yarı yarıya kapayan uzun, kumlu çakıllı yerlerdir. Küçük Çekmece ile Büyük Çekmece gölleri önünde böyle birer D. vardır.

DİL, Ana: bk. ANA DİL.

DİL, Sınıflama: bk. DİLLER, Sınıflama.

DİL AKRABALIĞI: bk. AKRABALIK, Dil, ALYANS, AFFİNİTE.

DİL ALMA, eskiden savaşlarda, düşmanın durumunu anlamak üzere tutulan tutsaklara *dil* adı verilirdi. Eski Osmanlı kaynaklarında *D. almak* ya da *D. getirmek* deyimleri, «düşmanın durumu üzerine bilgi edinmek amaciyle tutsak almak» ya da «tutsak getirmek» anlamlarında kullanılırdı. Dillerden sağlanan bilgilerin, savaşın kazanılmasında büyük payı olurdu. Bu sebeple, Osmanlı ordusunda «dil» alanlara ödül verme geleneği vardı.

Savaşlarda dil alma usulünün Türkler arasında çok eski bir tarihe çıktığı anlaşılıyor. Türkçe *dil* (< *til* < *tıl*) kelimesinin «casus, çaşıt» anlamı eskidir. Eski Türkçe kaynaklarda *til tutmak* (= dil tutmak) deyimine sık sık rastlanmaktadır.

Savaşlarda dil alma usulünü birçok milletlerin Türklerden öğrendikleri anlaşılıyor. Örnek olarak, Macarlar da

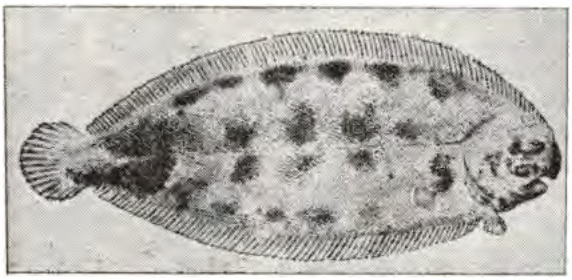
bu usule *nyelvet fog* «D. almak» (Mac. *nyelv* = dil, *fogni* = tutmak) adını verirler. Macarca *nyelvet fog* deyimi Osmanlı hâkimiyeti çağında kullanılmıştır. Bu sebeple, Macarların D. alma usulünü Osmanlı Türklerinden öğrendikleri açıktır (J. Thúry, *Török történetírók* I, 49).

Moğolca *kelen* «dil» kelimesinin de «casus» anlamında kullandığını biliyoruz (L. Ligeti: «Magyar Nyelv» dergisinde, XXXII, 45; J. Melich: «Budapesti Szemle» dergisinde, 1938).

Bunlardan başka, Rusça *yazık* «dil» kelimesi de «casus» anlamında kullanılmaktadır. Bizans Rumcasında de *kratysai glōttan* deyimi «dil almak» anlamında kullanılmıştır *kratō* (= tutmak, *glōssa* = dil). Bu deyimin de Türkçeden alındığı anlaşılıyor (J. Moravcsik: «Byzantinische Zeitschrift» dergisinde, I, 1957, 505; LIV, 1961, 436; M. Plezia: AAH X, 1962, 399 - 402).

DİL ATLASI: bk. ATLAS, Dil.

DİL BALIĞI (*Solea vulgaris*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Yan yüzergiller (Pleuronectidae) familyasından

D İ L B A L I Ğ I

bir tür. Uzunluğu 50 cm kadardır. Gözleri birbirine yakındır. Ağzı simetrik değildir. Üzeri küçük pullarla örtülü olup eti çok beğenilir. Kuzey denizlerinde ve Türkiye sularında kıyılarda bulunur. Tatlı sulara geçer.

DİL BOZUKLUKLARI: 1. bk. AFAZİ. 2. Normal konuşma dilinin, anlaşmayı zorlaştıran ya da (lehçe farklarından başka) çirkin olarak hor görülen D. B. na, dillerini henüz öğrenmekte olan küçük çocukların ağzında geçici gelişme olayları gözü ile bakılır; daha sonra ise bunlar bakılıp iyi edilmesi gerekli bozukluklar sayılır. D. B., organik (ağız, geniz, boğaz ve gırtlakta bulunan) şekil bozuklukları ve hastalıklardan ileri gelebildiği gibi, söz söyleme organlarının fonksiyonel karışıklıklarına, işitmeyi güçleştiren özelliklere, merkezî düzensizliklere de bağlı olabilir. (Merkezî düzensizlikler şu sınıflara ayrılır: Afazi (b. bk.), anartri, disartri, agramatizm = gramere uymayan konuşma ve yazı şekilleri, kekeleme, heceleri birbirine karıştırma). D. B.na şu bozukluklar da katılabilir: düşünceyi belirtmeye yarayan sözleri bulmak için güçlük çekme (disfazi) ve geçici duygu (affektiv) sarsıntıları (sevinç ve korku duyguları insanın konuşmasına engel olur). En çok karşılaşılan D. B., kekeleme ve pepelemedir.

Dil bakımı, D. B. nı ve ayrıca kekeleme ve pepelemeyi iyi etmeye önem verir. Gün geçtikçe dil bakımı çocuk bahçeleri (Sprachheilkindergärten) ve dil bakımı okulları (D. B. gösteren çocuklar için özel okullar) kurulmaktadır. Bu kurumlarda, ağır D. B. gösteren çocuklar, özel eğitimciler tarafından uzman hekimlerin denetlemesi altında, iyi oluncaya kadar eğitilir ve okutulur. Kimi yerde gırtlak, geniz ve kulak kliniklerine, dil bakımı ambulatorium'ları katılmıştır. Alman Jugend Fürsorge (Gençlik bakım kurulu) si, özel olarak Kuzey Rhein - Vestfalya bölgesinde, kekeme çocukları özel gençlik yurtları (Jugendheime) na gönderir. ve iyi sonuçlar elde eder. Büyük şehirlerde özel dil bakımı enstitüleri ve dil bakımı eğiticileri vardır. Bu eğiticiler ayrı bir öğrenim görmüş olup kurslar düzenler ve hastalara bakarlar.

DİL COĞRAFYASI (Fr. Géographie linguistique, Alm. Sprachgeographie), dilin coğrafî yayılma alanı ile ilgilenen dilbilim kolu. D. C., ses ya da kelimenin uğradığı değişiklikleri incelediğine göre, ses ya da kelime coğrafyası kollarına ayrılır. Bu incelemelerin sonucu, haritalarda gösterilir. Harita üzerinde aynı kelimeyi kullanan yerleri birleştiren çizgiye *izoglos*, aynı sesi kullanan yerleri birleştiren çizgiye *izofor* adı verilir. Bu sınır çizgilerinin akışındaki özellik dilin tarihî gelişimi üzerine de bir fikir verir. Dil haritaları derlenerek dil atlasları meydana getirilir.

Tarih: Dante Alighieri'nin *De vulgari eloquentia* adlı eseri İtalyan lehçelerinin bugün için bile güvenilen mükemmel bir çözümlemesini yapmıştır. D. C., özellikle XIX. yüzyılda gelişmiştir. G. I. Ascoli, Johannes Schmidt, Gaston Paris, Hugo Schuchardt ve F. Wenker, dil atlasları üzerine çalışmalarda bulunmuşlardır. Özellikle Jules Gilliéron'un *Atlas linguistique de la France* (Fransa dil atlası) [1902-1920] adlı eseri çok tanınmış olup bu eseri İtalyan, Katalan, Romanya, Danimarka, Amerika ve Korsika dil atlasları izlemiştir. Bunlar arasında G. Bottiglioni tarafından hazırlanan *Atlante linguistico - etnografico della Corsica* (Korsika'nın dil ve etnografik atlası) [1933 - 1944] ve S. Puşcariu'nun yönetimi altında çıkan *Atlasul Linguistic Român* (Rumen dil atlası) [1938 - 1942] ün kazanmıştır. Ayrıca H. Kurath'ın *Linguistic Atlas of New England* (New England dil atlası) [1939 - 1941] anılmaya değer. Bu konudaki çalışmalar devam etmektedir. Bk. ATLAS, Dil.

DİL DEVRİMİ, bir dildeki yabancı ögeleri atarak, bunların yerine eski dilden ya da ağızlardan alınmış ya da yeniden yaratılmış kelimeler koyma akımı. Bu akım bir yandan dillerin özleşmesini sağlar, bir yandan da dillerin yeni kavramları karşılayacak yeni kelimelerle zenginleşmesini kolaylaştırır. Bu bakımdan bütün kültür dillerinin tarihî gelişmesinde D. D. adiyle anılan evre ve akımlara rastlanmaktadır.

Edebî dil akımları Rönesans ile birlikte İtalyada başlamıştır. Ancak, İtalyan yazı dilinin gelişmesinde D. D. yapılmamıştır. Dante, *De vulgari eloquentia* (Halk dilinin belâgati üzerine) adlı Latince eserinde, ağızlarda kullanılan kelimeleri değersiz saymış, saray dilini tutmuştur. Fakat buna rağmen, *Divina Commedia* adlı eserini halk dilinde yazmıştır. 1584 te kurulan Accademia della Crusca ise yazı dilinin doğruluk ve güzelliğini sağlamaktan başka bir amaç gütmemiştir.

Yabancı kelimelere karşı duyulan tepki, Batıda ilk olarak Fransada göze çarpar. Rönesans çağında Fransızcaya Yunanca, Latince ve İtalyanca gibi kültür dillerinden birçok ögeler girmişti. XVI. yüzyılda Ronsard ve arkadaşlarının kurduğu Pléiade okulu, Fransızcaya Yunanca ve Latincenin kelime zenginliğini kazandırmaya çalışmıştı. XVII. yüzyılın başında Fransızcadaki yabancı kelimelere karşı bir akım baş göstermişti. «Dilin arınması» (épuration de la langue)

adını alan bu akımın başında Fransız şairi Malherbe vardı. Fransada bu akımın gelişmesinde Kardinal Richelieu tarafından 1635 te kurulan Fransız Akademisi (Académie Française) büyük bir rol oynamıştır. Bu akademinin ödevi, Fransız dilini yabancı dillerin etkisinden kurtarmak ve bu dilin arılığını ve düzgünlüğünü korumaktı. Bugün bile Fransız Akadamisi, Fransız dilinin resmî sözlüğünü yapmak ve Fransızcada kullanılması uygun görülen kelimelerin listesini tesbit etmek üzere sürekli olarak çalışmaktadır. Bu çalışmalara rağmen, günlük hayatta Fransızların kullandıkları yabancı (özellikle İngilizce) kelimelerin sayısı artmıştır. Bu durum karşısında tanınmış Fransız dilcisi Ferdinand Brunot ile şair Paul Valéry, birçok yazarların katılmasiyle Fransız Dili Bürosu (Office de la langue française) nu kurmuşlardır (1937). Ancak, bütün bu çabalar Fransızcadaki İngiliz etkisinin durdurulmasını sağlayamamıştır. Ağır İngiliz etkisi altında kalan Fransızcaya son yıllarda *franglais* adı takılmış ve *franglais*'ye karşı birçok yayınlar yapılmıştır.

İngilizlerin yabancı kelimelere karşı müsamaha ile davrandıklarını biliyoruz. Ancak, Latin ya da Fransız kökünden gelen kelimelere karşı İngilizcede de yaygın bir tepki göze çarpar. Germen aslından gelen İngilizcede Germen ve Latin kelimeleri arasında anlam bakımından bir fark gözetilir. Germen kökünden gelen kelimeler halk ağzında yaşayan kelimelerdir. Latin kökünden alınan kelimeler ise hemen hemen yalnız yazı dilinde kullanılır. Meselâ, İngilizcede «oda» anlamına gelen iki kelime vardır: biri Germen kökünden gelen *room*, öbürü Latin kökünden çıkan *chamber*. *Room* kelimesi günlük hayatta kullanılan «oda», *chamber* kelimesi ise resmî dilde geçen «oda» anlamına gelir: *King's chamber* = kral odası; *chamber of deputies* = saylavlar kamarası; *chamber of commerce* = ticaret odası gibi. Bunun gibi, İngilizcede «başlamak» için Germen kökünden gelen *begin* ve Latinceye dayanan *commence* kelimeleri kullanılır. *Begin* bayağı «başlama», *commence* ise törenle «başlama» anlamına gelir.

Fransada olduğu gibi, İngilterede de dil dernekleri kurulmuştur. Arı İngilizce Derneği (Society for Pure English) gibi. Bu derneğin amaçları arasında Germen kökünden gelen kelimelerin yayılmasının sağlanması önemli bir yer tutar. Bu amacı gerçekleştirmek üzere Latin kökünden gelen kelimeler yerine Germen köküne dayanan kelimeler ortaya atılmıştır. Latin kökünden çıkan *preface* kelimesi yerine Almanca *Vorwort* örneğine dayanan *foreword* kelimesi gibi.

Almanyada köklü bir D. D. yapılmıştır. Almancaya Latin ve Fransız kökünden gelen pek çok kelime girdiğini biliyoruz. Roma çağında özellikle askerlik, alım satım, yapı, tarım ve ev hayatı, Hıristiyanlık çağında din ve eğitim, şövalyelik çağında ise askerlik ve şato hayatı, yabancı kelimelerin baskınına uğramıştır. Bundan başka, ağızlar yanında ortak bir yazı dilinin meydana getirilmesi de Almanyada büyük bir problem olmuştur. Bu problemi büyük bir yetki ve bilgi ile ortadan kaldıran Luther'dır. Buna rağmen, büyük Alman filozofu Leibniz (b. bk.), baş eserini Fransızca yazmıştır. Alman felsefe dilinin işlenmesinde Christian Wolf büyük bir yetenekle çalışmıştır. *Bewusstsein* (= bilinç), *Bedeutung* (= anlam), *Aufmerksamkeit* (= dikkat) gibi Almanca kelimeler onun yarattığı terimlerdir.

Almanyada yabancı kelimelerle savaşın daha eski yıllara çıktığını biliyoruz. Almancada kullanılan yabancı kelimelere karşı açılan savaşta birçok dil dernekleri (Alm Sprachgesellschaft) kurulmuştur. Sprachreinigung (dili temizleme) ve Verdeutschung (Almancalaştırma) adlariyle anılan bu akımda birtakım aşırı çabalar olmuş, Latince *Natur* (= tabiat, doğa), *Fenster* (= pencere) ve *Nase* (= burun) gibi kelimelere Almanca karşılıklar ileri sürülmüştür. Bu bakımdan Philipp von Zesen'in adı anılabilir. Onun ileri sürdüğü Almanca kelimelerin çoğu kabul edilmemiştir. Ancak, bu akım Alman diline *Chemin de fer* (= demiryolu) yerine *Eisenbahn*, *Projekt* (= tasarı) yerine *Entwurf*, *Moment* (= an) yerine *Augenblick*, *Autor* (= yazar, müellif) yerine *Schriftsteller*, *Grammatik* (= gramer) yerine *Sprachlehre*, *Substantiv* (= isim) yerine *Hauptwort*, *Verb* (= fiil) yerine *Zeitwort* gibi birtakım kelimeler kazandırmıştır. Bu yoldaki çalışmalara XVIII. yüzyılda da devam edilmiştir. XVIII. yüzyılda bu alanda Johann Heinrich Campe büyük emek vermiştir. Onun bulduğu kelimeler arasında *Kurier* (= postacı) yerine *Eilbote*, *Rendez - vous* (= randevu) yerine *Stelldichein*, *Delikatesse* (= nazik lik) yerine *Zartgefühl*, *Karikatur* (= karikatür) yerine *Zerrbild* kelimeleri anılabilir.

XIX. yüzyılın 2. yarısında arı Almanca çalışmalarına tekrar hız verilmiştir. 1885 te kurulan Genel Alman Dil Derneği (Allgemeine Deutscher Sprachverein) bu alanda önemli bir rol oynamıştır. Bu derneğin kolları akımın yayılmasına yardım ettiği gibi, «Muttersprache» (Ana dili) adlı dergisi de arı dil bilincinin güçlenmesini sağlamıştır. Heinrich von Stephan, yabancı kelimelerin resmî dilden çıkarılmasında büyük hizmet görmüş, 1875 te posta diline 600 Almanca kelimenin girmesini sağlamıştır. Ondan başka, *Verdeutschungsbuch* (Almancalaştırma kitabı) yazarı Eduard Engels de anılmaya değer.

XX. yüzyılda dil çalışmalarına devam eden Almanlar, yeni teknik buluşların adlandırılması üzerinde durmuşlardır. «Otomobil» yerine kullanılan *Kraftwagen*, «telefon» yerine kullanılan *Fernsprecher*, «radyo» yerine kullanılan *Rundfunk* gibi birtakım kelimeler bu çalışmaların ürünüdür. Son yıllarda Latin kökünden gelen *Literatur* (= edebiyat, yazın) kelimesi yerine de *Schrifttum* kelimesi ileri sürülmüştür.

Yemek listelerinde bile Almanca kelimelerin yaşatılmasına çalışılmaktadır.

Macar D. D. de zen·in sonuçlar vermiştir. Macaristanda bu akım, Macar dilinin Alman ve Latin baskısından kurtulmasına yol açmıştır.

Macaristanda D. D. XVIII. yüzyılın 2. yarısında başlamıştır. Bu devrim Macar diline 10 000 den çok kelime kazandırmıştır. Böylelikle Macarca zengin ve arı bir kültür ve bilim dili haline gelmiştir. Başlangıçta bilim dilinin Macarlaştırılması ele alınmış, daha sonra edebiyat dilinin geliştirilmesine çalışılmış, son olarak da endüstri, ticaret ve teknik terimleri üzerinde durulmuştur.

Bu alanda XVI ve XVII. yüzyıllarda dağınık birtakım denemeler yapılmıştır. Tanınmış yazar ve şairlerin katılmasiyle bu akım kısa bir süre içinde büyük bir güç kazanmıştır. András Dugonics (b. bk.) ve özellikle Ferenc Kazinczy (b. bk.), Macar D. D. nin olumlu sonuçlar vermesine yardım etmişlerdir. XVII. yüzyılda yetişen yazar ve şairler de bu çabaları desteklemişlerdir. Macar Bilimler Akademisi de bu çalışmalara katılmış ve 1872 de «Nyelvőr» (Dil bekçisi) dergisini çıkarmaya başlamıştır. Macar Akademisi bu dergi ile yetinmeyerek 1932 de «Magyarosan» (Macar tarzında) dergisini de kurmak ihtiyacını duymuştur. Macar dilinin D. D. çalışmaları sonunda kazandığı yeni kelimeler arasında *irodalom* (= edebiyat), *csontváz* (= iskelet), *naptár* (= takvim), *zongora* (= piyano), *növény*

(= bitki), *tudat* (= bilinç), *mondat* (= cümle), *következmény* (= sonuç), *egyetem* (= üniversite), *gyarmat* (= sömürge), *benyomás* (= izlenim), *anyag* (= madde), *adag* (= porsiyon), *osztály* (= sınıf), *szeszély* (= kapris), *gép* (= makine)... gibi kelimeler vardır.

Finlandiyada D. D. özellikle İsveç kelimelerini göz önünde tutmuştur. Bununla birlikte, Fincede karşılığı bulunmayan pek çok yabancı (Yunan, Latin) kelime yerine de Fin dilinin kurallarına uygun yeni karşılıklar yapılmıştır. Bu çalışmalarda halk ağızlarında kullanılan kelimelerden ve *Kalevala*'dan da yararlanılmıştır.

Rumanyada arı dil akımı İslav dillerinden gelen kavramları Latin köküne dayanan kelimelerle karşılamak amacını gütmüştür.

Çekçe, Bulgarca, Sırpça, Rusça gibi İslav dillerinde de türlü çağlarda D. D. yapılmıştır. Böylelikle Latin ya da Yunan kökünden gelen kelimelerin yerine pek çok İslavca türev yaratılmıştır. Bundan başka, Bulgarlar, Rusçadan gelen kelimelerle de savaşmışlardır.

Arapça ve Farsça gibi eski doğu dilleri de yeni teknik buluşları kendi köklerinden yapılmış türevlerle karşılamaya önem vermişlerdir. Örnek olarak, «bisiklet», «şöför», «istasyon», «fabrika», «gazete» gibi kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıkları bulunmuştur: Ar. *derrāce*, Far. *düçerḫa*; Ar. *sā'iḳ*, Far. *rānende*; Ar. *maḥaṭṭa*, Far. *īstgâh*; Ar. *maṣn'a*, Far. *kârhane*; Ar. *ceride*, Far. *rūznāme*...

Arapçanın, modern hayatın bütün kavramlarını karşılayacak bir zenginliğe erişmesi yolunda I. Faysal tarafından kurulan ilk Arap Akademisi büyük bir rol oynamıştır. Bu akademi yeni kavramları ve teknik terimleri karşılamak üzere birleşik kelimeler, yeni türevler ve Arapçalaştırma yollarından yararlanmıştır. Bunlara paralel olarak, İsrail'de de İbrancayı diriltmek suretiyle yeni bir kültür dili yaratmak için verimli çalışmalar yapılmıştır: *åfanayīm* (= bisiklet), *nehāg* (= şöför), *taḥanāh* (= istasyon), *beyth - ḥarōşet* (= fabrika) v. b.

Bütün bu çalışmalara paralel olarak Türkiyede de bir D. D. yapılmıştır. Bk. TÜRK DİL DEVRİMİ.

DİL EĞİTİMİ: bk. ANA DİLİ.

DİL FELSEFESİ (Fr. Philosophie du langage), felsefî düşüncelerin dil alanına uygulanması. Dilin niteliği sorusuna, dilin ruh için olan önemi problemine ilk olarak eski Hint felsefesinde rastlanır. Yunan felsefesinde (Herakletos, Eflatun - özellikle *Kratylos* adlı diyaloğunda - Epikuros, Stoa, Gramerciler) ses ve anlamın bağıntısına, bu bağıntının *physei* (tabiattan) mi yoksa *thesei* (karşılıklı anlaşmadan) mi ileri geldiği problemine büyük önem veriliyordu. Sonradan bu problemle ilgili olan dilin kaynağı problemi de önemle ele alınmıştır. Ancak, Herder'in etkisiyle bu problemin nazarî çözüm şeklinden tam olarak vaz geçilmiştir. Alman romantikleri, özellikle Friedrich Schlegel ve Wilhelm von Humboldt, dili ruhun bir anlatım şekli olarak değerlendirmişler, modern D. F. nin temelini atmışlardır. XIX. yüzyılın sonlarında, D. F. nin - özellikle Anton Marty ve Wilhelm Wundt'un temsil ettikleri - psikolojik yönü ön planda idi: buna göre, dile her şeyden önce, kişisel bir olay gözü ile bakılır. Buna karşı, modern D. F., Edmund Husserl'in anlamın anlatımı (Bedeuten) hakkındaki araştırmalarına dayanarak, dili psikolojinin bağımsız ve nesnel bir bölümü olarak kabul etmiştir. Aynı zamanda, Benedetto Croce (b. bk.) nin etkisi altında kalan Karl Vossler, dile bir yaratıcı anlatım, yani bir sanat gözü ile bakılmasını istemiş ve dilin zorla bir gramer sistemine sokulmasını reddetmiştir. Ernst Cassirer, dil ve ruh ilişkilerini araştırmış ve bunların birbirini etkilediğini ve sınırlandırdığını göstermiştir. En son zamanlarda Alman D. F., özellikle ana dilin, ulusal bilincin meydana gelmesinde oynadığı rolü aydınlatmağa çalışmıştır. Her dil, kendine özgü vokabüleriyle dünyaya belli bir düzen verip onu şekillendirdiğine göre, her dil topluluğunun karşılığında bir belirli kavramlar dünyası vardır; bu ise, bilinç altında, bu dili konuşanlar için ortak bir dünya görüşü yaratır ve böylece duygu ve istek hayatına etki yapar.

D. F., niteliğindeki bütün olaylar topluluğunun, insan toplumu ve ruhî hayat bakımından anlamını öğrenmek için harcanan çabalardır. D. F. ni dil kuramı (D. bilimi) ndan ayıran sınırlar değişken ve akıcıdır. D. F. nin daha ilk zamanlarda ortaya atılan değişmez bir problemi, dilin insana bilgi sağlamak bakımından değerli ya da değersiz oluşu problemidir. Bu problem Eflatun (*Kratylos*), Aristo ve Stoa filozofları tarafından araştırıldığı gibi, Aquino'lu Thomasius, Leibniz, Locke, E. Husserl, F. Mauthner, R. Marty, Ludwig Wittgenstein tarafından da incelenmiştir.

D. F. nin ikinci bir problemi, dil ve düşünce şekli (genel gramer) arasındaki ilişkilerdir. Son zamanlarda daha çok ortaya çıkan problem, dilin ruhî hayata yapabildiği hizmetler pıoblemidir. Bununla ayrıca Wilhelm von Humboldt, Wilhelm Wundt, Benedetto Croce, Ernst Cassirer ve Leo Weisberger gibi bilginler de uğraşmışlardır.

DİL FIRLATANLAR (*Rhiptoglossa*), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının bir alt takımı. Uzun olan dilini yay gibi dışarı fırlatır. Renk değiştirme özelliği vardır. Başları çıkıntılı, göz kapakları yuvarlaktır. Eski Dünyada ağaçların üzerinde yaşar. Bukalemungiller (Chamaeleontidae) familyasını içine alır.

DİL HASTALIKLARI, dilde görülen hastalıklar. Dil muayenesi, fizik muayenenin önemli bir bölümüdür. Çünkü bu muayene sadece dilin hastalıklarını ortaya koymakla kalmaz, bu bölgede bilirtilere yol açan sistemik hastalıkların teşhisine de yarar.

D. H. nı birkaç sınıfa ayırabiliriz:

I. Tümörler: a. Selim; b. Habis.

II. İltihabî hastalıklar: a. Spesifik (Sy., aktinomikoz, Tb) b. Nonspesifik (stafilokoksik abseler).

III. Allerjik hastalıklar (ödem).

IV. Toksik iltihaplar (zehirler, yakıcı maddelerle meydana gelenler).

V. Paraliziler.

I. *Tümörler*: a. Selim: 1. Doğmalık kistler: Dilin tabanında yerleşen mükoid kistlerle dilin ucunda yerleşen dermoid kistler bu grupa girer. 2. Hidatik kistler: Seyrek görülür, dilin içinde kas tabakasında meydana gelir. Ağrısızdır, fındık ya da ceviz büyüklüğünü aşmazlar. 3. Tükrük bezleri kistleri: Dil kenarlarıyla dil ucunun altında bulunan tükrük bezlerinden meydana gelir, *fonksiyonel* belirti vermez. 4. Fibrom ve lipomlar: Çok azdır. Anjiomlar sık görülmekte olup kadınlarda daha çok rastlanır. Lenfanjiomlar daha sık görülür. Lokalize olanlar önemli olmayıp, bütün dile yayılıp makroglosi yapanlar önemlidir. 5. Bünyesi tiroid olan dil urları, orta çizgi üzerinde ve tabana yakın olarak thyreoglosse kanal üzerinde yerleşen bu tip urlar kistik olmayıp büsbütün sert ve tiroid karakterindedir.

b. Habis: 1. Sarkom: Organizmanın her yerinde ol-

duğu gibi, dilde de sarkom olabilir. İki çeşidi vardır: 1. Pedikülle dile bağlı olarak dilden dışarı sarkan sarkom. 2. Dilin derinliğinde (interstiste) büyüyen sarkom. Sarkom her zaman sert ve ağrılı bir urdur. Bütün sarkomlar gibi bir genç hastalığıdır. Özellikle tabanda olanlar erken fonksiyonel bozukluk yapar. Sesi bozar, yutkunmayı zorlaştırır. Tedavi cerrahîdir, nüküsleri önlemek için ışık tedavisi denenmelidir. 2. Kanser: Ülser şeklinde başlar, görünümü değişik şekiller gösterebilir. Eğer dildeki lezyon olduğu gibi durur ve büyürse, kanserden şüphelenilmelidir. Yaradan alınan küçük bir parçanın mikroskopik incelenmesi ile tam teşhis konur. Başlangıç evresinde dil kanseri ameliyat la ve sonra radyasyon tedavisi ile iyileşebilir. Vücudun başka yerlerindeki kanserde olduğu gibi, dil kanserinin de sebebi bilinmez. Çürük dişler ve sigaranın sebep olduğu sanılmaktadır.

II. *İltihabî hastalıklar*: a. Spesifik olanlar: Sy., Dil sifilisi şankr şeklinde primer lezyon olarak ya da gom şeklinde 3. devre belirtisi olarak görülebilir. Gom şekli yaygın olabilir ve dilin fonksiyonuna engel olabilir. Sy tedavisi ve gerekirse cerrahî tedavi yapılabilir. b. Aktinomikoz: Dilde küçük bir nodül ya da dilin bir tarafında iltihap meydana getirir. Eğer komplike bir diş çekiminden sonra meydana gelmişse, az görülen bir hastalık olduğu için teşhis konamaz. Antibiyotiklerle tedavi iyi sonuç verir. c. Tüberküloz: Dilde çok azdır, ülser ya da hiperplazik şekiller meydana getirebilir. Nedbe ile şifa bulur. Tüberküloz tedavisinden fayda görür. d. Nonspesifik iltihaplar abselerdir. En çok görülenler, stafilokoksik abselerdir ki bunlar dilde çok sayıda odaklar halinde bulunur, antibiyotik tedavisinden yararlanılır.

III. Allerjik hastalıklar: Dil ödemi: Vücutta genel allerjiye sebep olan hallerde görülür. Makroglossi meydana getirip nefes almayı güçleştirerek, bazı kere imkânsızlaştırdığından çok önemlidir. Antihistaminik ve kortikosteroidlerden fayda sağlanır.

IV. *Toksik iltihaplar*: Bunlar, zehirler ve yakıcı maddelerle meydana gelenlerdir. Çok ağrılıdır. Nedbe meydana getirip dilin görünümünü bozar.

V. *Paraliziler*: Dil sinirinin felcinde görülür Dil ağızda normal olarak durmaz, ucu sağa ya da sola kayar. Bu, en çok apopleksi geçirmiş kişilerde görülür. Bazı kere de sıhhatli kişilerde dil kasının fazla gelişmesinden aynı hal meydana gelir.

Bu sınıflandırmaya girmeyen, fakat prekanseröz olması ile önemli olan leukoplakia, dilin üzerindeki müküslü membranın kalınlaşmasıdır. Tahriş yapan çeşitli sebeplerden meydana gelebilir (Tütün, çürük diş, protez). Sifilitik leukoplakia dilin bütün yüzeyini kaplar. Fakat bütün bu sayılan sebeplerin bulunmadığı kişilerde de leukoplakia görülebilir. Bazı olaylarda leukoplaziler üzerinde ülser ve kanser meydana gelebilir. Tütün, biberli, baharlı yemekler yasaklanmalı, her çeşit tahriş ortadan kaldırılarak hasta gözlem altında bulundurulmalıdır. En küçük dejeneresans şüphesinde biopsi ve cerrahî tedavi yapılmalıdır.

Dildeki ikincil değişiklikler: Dil, sindirim sisteminin bir parçaşı olduğundan bu sistemin hastalıkları dilin görünümünü değiştirir. Diyet tarzına, ağızdan nefes almağa ve sigara içmeğe bağlı olarak dilin görünümü değişir. Sistemik hastalıkların da ilk belirtisi dilde başlayabilir. Meselâ pellegrada kırmızı, pernisiöz anemide yumuşak olur ve yanma duygusu vardır.

Ateşli hastalıklarda dilin görünümü değişir. Ağzın türlü hastalıklarında (enfeksiyonlarında) konuşmak, çiğnemek ve yutmak için kas eforlarına bağlı olarak dil çok ağrılı olur. Konjenital olarak dil çok büyük ya da çok küçük olabilir. Dilin sonradan büyümesi (lenfanjioma), bir tümörün dilin ya içinde yayılmasından ya da akromegaliden ileri gelir.

DİL HUKUKU, ulusal bir azınlığın ya da çeşitli ulusal grupların devlet yasası ile ya da devletler arasında varılmış bir anlaşma ile tanınmış olan kendi dillerini kullanma hakkı. Avusturya - Macaristan monarşisinde, 1918 e kadar örnek bir D. H. vardı. D. H. İsviçre ve Belçikada da köklü hükümlere bağlanmıştır. Eskiden Çekoslovakya ve Polonya'da (Yukarı Silezya için) da D. H. konusunda hükümler yürürlükte idi. Bk. AZLIKLAR.

DİL KEMİĞİ (Fr. Os hyoïde), dilin taban bölümü ile larinks arasında, boynun ön üst kısmına yerleşmiş yay biçiminde bir kemik. İskeletin öteki kemiklerinden ayrı olarak bulunur.

DİL KURUMLARI, dilin korunması ve düzenlenmesi (sözlük ve gramerlerin hazırlanması) amaciyle kurulan çoğunlukla bilimsel nitelikte kurumlara verilen ad. Modern D. K. arasında İtalyan dili için Academia della Crusca (b. bk.), Fransız dili için Académie Française (b. bk.) yön verici olmuştur. Almanyada ise XVII ve XVIII. yüzyıllarda dilin doğru kullanılışına ve güzelliğine özen gösteren ve yabancı kelimelerin yayılmasını önlemeğe çalışan birçok dernekler kurulmuşsa da, bunlar bir türlü bir merkez çevresinde toplanamamıştır. En sonunda kurulan Alman Dil Akademisi ise kısa ömürlü olmuştur (1925 - 1945). İngiliz dili alanında bir dil kurumu düşüncesi az yankı uyandırmıştır. Bk. TÜRK DİL KURUMU.

DİL ÖĞRETİMİ, bir kimseye içinde doğduğu ve yaşadığı toplumun dilini (ana dili) ya da bir yabancı dili doğru konuşması, okuması ve yazması amaciyle verilen öğretim.

Batı memleketlerinde D. Ö., yabancı dillerin öğrenilmesi için bir programa uygun olarak yapılan öğretime verilen addır. D. Ö. nin pratik faydalarından ayrı olarak, kültürü geliştirici etkisi de vardır. D. Ö. dikkat, irade ve belleğe ihtiyaç gösterir. Bir dil öğrenen kişi, şimdiye kadar gördüğünü ve düşündüğünü bu dilin anlatım biçimleriyle yeniden bilincine yerleştirmiş olur. Bu öğretim o dilin alfabesinin öğretilmesi (bk. ALFABE ÖĞRETİMİ), kelime haznesinin zenginleşmesi, dildeki çeşitli kuralların öğrenilip uygulanması, kültür ağzının ve kişilerle ilişkilerde en çok kullanılan konuşma tarzları ile yazı türlerinin öğretilmesi ve bunları kullanma yeteneğinin kazanılması kavramını kapsar. Bu öğretimde, bilgi vermekten çok, çocuğu kendi dilini kullanır duruma getirmek amacı güdülür. Denebilir ki D. Ö., bir hüner kazandırma çalışmasıdır. Bundan dolayı bu öğretimde okuma, yazma, konuşma alıştırmaları büyük önem taşır. D. Ö., o dilin sanat eserlerini inceleme ve değerlendirme yetkisi kazandırmak, sanatçılarını tanıtmak amaçlarını da kapsar. Ancak, bu türlü çalışmalara öğretimin ileri basamaklarında yer verilir.

Yabancı ülkelerde D. Ö., klasik (eski Yunan ve Latin) ve yeni D. Ö. olmak üzere ikiye ayrılır. Klasik D. Ö, Yunan - Roma kültürünün ve düşünce sisteminin anlaşılması ve bazı mesleklerde bu dillerin taşıdığı önem dolayısiyle yerini bugün bile bir dereceye kadar korumaktadır. Bu öğretimde gramer ilk planda tutulur.

Yeni D. Ö., bu dillerin öğrencisi için daha da güçtür, çünkü bu diller sürekli akış ve değişme halindedir. Buna ayrıca bu dillere dinleme ve konuşma suretiyle hakim olma zorunluğunu katmak gerekir. Yeni D. Ö. nde bugünkü eğitim, grameri arka plana atmak, gözden çok kulağa önem vermek ve bu biçimde öğrenilen dili ana dile yaklaştırmaktır.

Romalılar, Yunan dil ve edebiyatı ile ilgilenmiş ve Yunanca öğrenmek için Yunan asıllı öğretmenlerden faydalanmışlardır. Almanyada Latince öğretimine Büyük Karl zamanında başlanmıştır. Haçlı seferleri birçok milletlerin birbirinin dilini öğrenmesine yol açmıştır. Otuz Yıl Savaşlarından sonra Fransızca, Almanyada Latinceden daha önemli sayılmıştır. İngilizce XIX. yüzyıldan başlayarak daha çok ilgi toplamış, Birinci Dünya Harbinden sonra Fransızcanın yerine geçmiştir.

Türkiyede ana dili öğretimi, alfabe öğretimi ile başlar; ilk yıllarda yoğun okuma yazmak alıştırmaları ile devam eder. Daha sonraları başlıca okuma, sözlü ve yazılı anlatım, gramer ve imlâ çalışmaları olarak çeşitlenir.

Bugünün ilk ve orta dereceli okullarında okuma dersi çağımızda insanların çok şey okumak ve anlamak için çok şey bilme zorunluğu göz önünde tutularak, hızlı okuma ve doğru anlama alışkanlıklarını sağlamaya yönelmiştir. Bunun için, bir yandan sessiz okuma alıştırmaları yaptırılırken, bir yandan da metinlerdeki çeşitli bilgi ve anlamların kavranmasını sağlayacak alışkanlıkların kazandırılmasına çalışılır; öğrencilere metin içinde geçip de bilinmeyen kelime ve özel isimler ya da bilgiler için sözlük ve ansiklopedilere baş vurma alışkanlığı verilir.

Toplumun demokratik düzeni ve sınırları çok genişleyen iş hayatı, bireylerin, kendi düşüncelerini söz ya da yazı ile anlatma alışkanlığı kazanmasını gerektirmiştir. Bundan dolayı D. Ö. nde konuşma ve yazma (composition) önem kazanmıştır. *Konuşma* derslerinde öğrencinin kültür ağzını kazanması, düşüncelerini dinleyenlere göre, topluea ve etkili bir tarzda anlatmak ve konuşulanları iyi dinleyip kavramak alışkanlıkları edinmesi, ayrıca dilin entonasyonunu kavraması amaçları güdülür. *Yazma* çalışmaları, ilk yıllarda düşüncelerini sadece anlatmak üzerinde durulsa da, orta dereceli okullarda konuya göre mektup, hikâye, deneme, röportaj gibi çeşitli kompozisyon türlerine yönelir ve öğrencilerin bu türlerde gerekli bilgi ve tekniği kazanmalarına önem verir. Okullarda yazma derslerinin amacı çeşitli kollarda yazar yetiştirmek değildir; ancak, bu çalışmalarda beliren yetenekli öğrencilere gerekli rehberlik yapılır.

Dilbilgisi, dilin kurallarını öğretmek amaciyle yapılırsa da, bugün salt dilbilgisi için yapılan, kuramsal bir öğretimden kaçınılarak dili doğru kullanmaya yarayan, *görevsel* (fonctionnel) bir öğretime değer verilmektedir; bu bilgilerin de okuma ve yazma çalışmaları ile kaynaştırılmasına çalışılır.

İmlâ ise, kelimelerin harf kadrolarının ve büyük harfle başlaması, elemanlarının ayrı ya da bitişik yazılması gibi yazılış şekillerinin öğrenilmesi için yapılan çalışmalardır. İlk sınıflarda şekiller klişe olarak öğretilirse de, sınıflar ilerledikçe imlâ çalışmalarının ses bilgisi, kelime yapısı ve söz dizimi gibi dilbilgisi konularında edinilmiş olan bilgilerle birleştirilip şuurlandırılmasına önem verilir. Bununla birlikte, çocuğun her kelimede durup kural düşünmesine meydan vermeyecek bir alıştırma çalışması yaptırılmaktadır. Türkçe kelimelerin imlâsı, büyük oranda fonetik (phonétique) esasa dayandığı için, Türkçe imlâ öğretiminde güçlük çekilmezse de, kelimeleri etimolojik (étymologique) esaslara göre yazılan İngilizce ve Fransızca gibi dillerde imlâ öğretimi çok önemlidir ve zaman alır.

D. Ö. nde *edebiyat* çalışmaları, edebî eserlerde sanatlı anlatım ve orijinal kompozisyon değerlerinin incelenmesidir. Bu çalışmalar, orta dereceli okulların ilk sınıflarından başlarsa da, iyi bir ana dili bilgisine ve zihin gelişmesine ihtiyaç gösterdiğinden, ikinci dönem (lise) lerde yoğunlaşır. Edebiyat derslerinde, önemli edebî eserlerle sanatçılar da tanıtılır.

Bugün D. Ö. yalnız ders saatlerine özgü kılınmamaktadır. Hikâye, roman, tiyatro, röportaj, deneme v. b. türlerde yazılmış edebî eserlerle gazete ve dergilerin serbest ya da güdümlü (öğretmenin hazırladığı plana göre inceleyerek ya da çeşitli sorulara cevap hazırlamak için) okunması, ana dilinin gelişmesine hizmet ettiği için, okullarda bu çalışmalara büyük önem verilmektedir; okul kitapları da bu amaca göre düzenlenerek, ana dili çalışmalarının merkezi olacak duruma getirilmektedir. Ayrıca öğrenciler okul gazetesi çıkarmaya (bazı ülkelerde bu amaçla okulda küçük basım makineleri bulundurulur), dramatizasyon (b. bk.) çalışmalarına ve tartışma (discussion) lar yapmaya teşvik olunmaktadır.

Ana dili öğretimi, yurdumuzda ilk okullarda her çeşit orta dereceli okulların programlarında, haftada 3 - 6 saat olmak üzere yer almıştır. Fakültelerdeki Türkoloji disiplini ve dille ilgili kollar dışında, yüksek öğretim programlarında görülmez. Birleşik Amerika gibi bazı ülkelerde, ana dili 4 yıllık yüksek öğrenim veren kolejlerin son sınıfına kadar okutulur.

Tarihin her çağdan öğretim kavramı, ana dili öğretimini büyük bir oranda kapsamıştır. Ancak, orta çağda din etkisi ile doğuda Arapça, batıda Latince öğretimi, ana dilleri öğretimine hâkim olmuştur. Batıda Rönesans ve Reform hareketleri ile milletlerin ana dilleri ve dolayısiyle bunların öğretimi kendi toplumlarında önem kazanmış, bu hareketler daha sonraki yüzyıllarda görülen millî bağımsızlık hareketleri ile daha kuvvetlenmiştir. Bizde ise medreselerde Arapça ve Farsça D. Ö. nin hâkim ögesi olmuştur. Tanzimat yıllarında kurulan rüşdiye ve darülmuallimin gibi yeni okulların programlarında Tükçeye önem verilmiş, Cumhuriyet yıllarına kadar bu önem azar azar artmıştır. Cumhuriyet yıllarında ise, ulusal varlık ve değerlere şuurla bağlanma sonucu olarak, ana dil öğretimi de önem kazanmıştır.

DİL PEDAGOJİSİ: bk. DİL ÖĞRETİMİ.

DİL PSİKOLOJİSİ, dilin niteliğini, gücünü ve kaynağını psikoloji açısından inceleyen bilim. Bu bilim, çocukların ve ilkel insanların dilini, sağır - dilsizlerin işaret dilini, Esperanto gibi yapma dilleri ve bir de patolojik dil aksaklıklarını karşılaştırma metodu ile araştırır. D. P. nin pratik değeri, tanık ifadelerinin inanırlığının değerlendirilmesinde olduğu gibi, dil öğretiminde, sağır - dilsizlerin öğretiminde ve patolojik dil aksaklıklarının tedavisinde görülür.

DİL TİPOLOJİSİ: bk. DİLİN EVRİMİ.

DİL TOPLULUĞU (Fr. Communauté linguistique), genellikle aynı dili konuşan insan topluluğuna verilen ad. D. T. tarihî gelişim evrelerine, cinsiyete, sosyal duruma, meslekî ya da sosyal topluluklara göre birçok lehçe ve ağızlara ayrılır. Bütün bunların yanında, bunlardan daha üstün olan ortak dil bulunur.

Dilin ikinci bir sınıflandırılması konuşma amacı bakımındandır. Günlük hayatta kullanılan konuşma dili karşısın-

da edebiyatta, bilimde, yönetimde ve resmî yazılarda kullanılan yazı dili bulunur. Ayrıca çeşitli bilim kollarında kullanılan meslek dili vardır.

Dilin birliği, kişilerin her bir grupla ilgili ortak özellikleri ve bu özel gruplardan birkaçını bilmeleri ile korunur. Bundan dolayı bütün özel biçimler ve ortak dil birbirini karşılıklı olarak etkiler. Farkların artması ve aradaki alışverişin azalması halinde dil ortadan kalkabilir ve ortaya yeni diller çıkabilir (Latinceden öbür Latin dillerinin doğması gibi).

Bütün dünyada çeşitli diller konuşulmaktadır. Dillerin kesin sayısını kestirmek güçtür. Çünkü lehçe ile dil arasındaki sınır kesin değildir. Dillerin arasında tarihî bir ilişki görülür, çünkü bunlar aynı dilin değişik yolda gelişmesinden ortaya çıkmıştır. Dilin önemi, her türlü politik, dinî ve kültürel sınırları aşarak aynı dili konuşanlar arasındaki bağlantıyı sağlayabilmesidir. Bir dil grupuna ana dili olarak öğrenmek suretiyle girilir. Sonradan dil değiştirmek ya da iki ve çok dillilik görülürse de, bunlar az rastlanan bir durumdur. Bk. ARGO.

DİL ve TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ, Ankara Üniversitesinin bir fakültesi. 14 haziran 1935 te çıkan 2795 sayılı kanunla kurulmuştur. 10 aralık 1935 tarihinde Ankara Halkevinde Atatürk'ün katıldığı bir törenle derslere başlanmıştır. Atatürk Bulvarındaki yapısı bitinceye (1939) kadar Evkaf Apartmanının Gençlik Parkına bakan yanındaki dairelerde öğretim yapılmıştır. Fakülte 1946 yılına kadar Millî Eğitim Bakanlığına bağlı kalmış, 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile Ankara Üniversitesi içinde özerk yerini almıştır.

Fakültenin amacı, ders konuları üzerinde bilimsel araştırmalar yapmak, ulusal kültürü geliştirmek, tarih, coğrafya, dil ve edebiyat alanlarında ergin ve olgun kimseler yetiştirmek ve ilgili bilgileri yaymaktır. Fakültenin ilk açılışında öğrenci sayısı 250 idi; bugün bu sayı 5 500 e yükselmiştir (1965). 25 yıl içinde fakülteyi 2506 öğrenci bitirmiştir.

1935 te 27 profesörden 13 ü Türk, 14 ü yabancı iken, 1965 te 61 profesörden 56 sı Türk, 5 i yabancıdır. D. T. C. F. ndeki bilim kolları:

Türk Dili, Türk Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Felsefe, Klasik Doğu Dilleri (Arapça - Farsça), Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri (Sumeroloji - Hititoloji), Hindoloji, Urdu Dili ve Pakistan Tetkikleri, Sinoloji Hungaroloji, Arkeoloji, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, Sanat Tarihi ve Türk Sanatı, Paleoantropoloji, Fizik Antropoloji - Prehistorya, Rus Dili ve Edebiyatı, Klasik Filoloji, Alman Dili ve Edebiyatı, Fransız Dili ve Edebiyatı, İngiliz Dili ve Edebiyatı, İtalyan Dili ve Edebiyatı, Kütüphanecilik ve Tiyatro.

Bu kürsülerden başka, fakültede 1962 de yeniden kurulan Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları, Tarih Araştırmaları, Coğrafya Araştırmaları, Felsefe Araştırmaları, Paleoantropoloji - Fizik Antropoloji, Prehistorya - Etnoloji Araştırmaları, Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları, Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırmaları ve Eski Ön Asya Dili ve Medeniyetleri Araştırmaları olmak üzere 8 enstitü kurulmuştur. Ayrıca fakültenin, kitap sayısı 500 000 e yaklaşan bir genel ve 22 bölüm kitaplığı vardır. Fakültede değerli koleksiyonlardan başka, yirmi bin cilde yakın değerli yazma eserleri toplanmıştır.

Kuruluşundan bu yana, fakülte öğretim üyeleri ve yardımcılarınca hazırlanan 150 kitap yayınlanmıştır. Kitap yayınlarından başka, «Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Dergisi», «Anatolia», «Türkoloji Dergisi», «Batı Dilleri Dergisi» dergileri yayınlanmaktadır.

DİLÂÇAR, Agop (Martayan; doğ. 1895), Türk dil bilgini ve ansiklopedicisi. İstanbulda doğmuştur. Yozgat derebeyi Çapanoğullarının başkâhyası ve Yozgat camisi mütevellisi Ohan Aslanoğlu'nun torununun oğludur. İstanbuldaki Robert College'i bitirdikten sonra Birinci Dünya Harbinde yedek subay olarak Atatürk'ün emrinde hizmet etmiş, harpten sonra Robert College'de öğretmen ve idareci olarak çalışmış, bir süre Avrupada kalmış, 1932 de Atatürk tarafından Birinci Türk Dil Kurultayına çağrılmış, kurultaydan sonra Türk Dil Kurumu başuzmanlığına getirilmiş, İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Okulunda ve liselerde İngilizce lektörlüğü ve öğretmenliği yapmış, 1935 te Atatürk tarafından kendisine Dilâçar adı verilmiştir. 1936 dan başlayarak Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde 15 yıl süre ile dilbilim tarihi ve genel dilbilim okutmuş, 1942 den sonra da Türk Dil Kurumundaki başuzmanlığına ek olarak «Türk Ansiklopedisi» nde ilkin teknik danışman olarak bulunmuş, sonra da ansiklopedinin başredaktörü olmuş ve bugüne kadar bu sıfatla çalışagelmiştir.

A. DİLÂÇAR

D. ın dil kurultaylarında okuduğu tezler kurultay tutanaklarındadır. Yine Türk diliyle ilgili çeşitli yazıları «Türk dili» ve «Varlık» dergileriyle «Türk Dili Araştırmaları Yıllığı» nda yayınlanmıştır. Başlıca eserleri: *Azerî Türkçesi* (1950), *Batı Türkçesi* (1953), *Lehçelerin yayılma tarzı ve Türk dil ve lehçelerinin tasnifi meselesi* (1954), *Türk lehçelerinin meydana gelişinde genel temayüllerin koyulaşması ve körlenmesi* (1957), *Devlet dili olarak Türkçe* (1962), *Vilhelm Thomsen ve Orhon yazıtlarının çözülüşü* (1963), *Türk diline genel bir bakış* (1964). *Anlam bilimi* (1937), *Fonoloji* (1938), *Yafetidoloji* (1929) adlı incelemeleri Türk Dil Kurumu kitaplığındadır. «Türk Ansiklopedisi» nde diller ve çeşitli konularla ilgili pek çok yazısı vardır.

DİLAK (Fr. Clitoire, Lat. Clitoris), kadın dış üreme organının hemen ön yukarısında bulunan ve sertleşebilen uzunca bir oluşum. D. erkekteki dış üreme organının karşılığıdır.

DİL - ARAM, Sasanîlerden Behrâm Gûr (420 - 438) un sevgilisi ve cariyesi. İran edebiyatında Behrâm Gûr'la birlikte ilk Farsça şiir söyleyen iki şairden biri olarak anılır. Zekâsı, şuhluğu ve güzelliği dillere destan olmuştur.

DİLASYON (Fr. Dilation) [Dil.]: bk. YAYILIŞ.

DILATATION (Fiz.): bk. GENLEŞME.

DİLÂVER AĞAZADE ÖMER VAHİT EFENDİ (1689 ? - 1759), reisül - küttap ve biyografya yazarı. Enderun - i hümayun ağalarından iken ziametle saraydan ayrıl-

dıktan sonra İstanbulun mahallelerinden Şehremininde yerleşen Dilâver Ağanın oğludur. İstanbulda doğmuştur. Babıâli kalemine devama başlamış, Defter-i Hakanî kaleminden halifeliğe geçmiş, III. Ahmet zamanında Hacegân-ı Divan-i hümayun zümresine katılmıştır. Babıâlide çeşitli büro şefliklerinde bulunduktan sonra teşrifatçı oldu. Bu sırada tasavvufa merak ederek Mevlevî tarikatına girdi. Bundan sonra kendini yavaş yavaş dünya işlerinden çekerek Yeniçeri kâtipliğinden emekli oldu. Ragıp Paşa sadarete geçince bu eski kapı yoldaşını ona lâyık bir göreve getirmeyi düşündü ve Osmanlı töresinde olmadığı halde, 1172 şevval (haziran 1759) i tevcihatında onu bir anda reisül-küttaplığa getirdi. Ömer Vahit Efendi, bu görevde ancak kırk gün kadar kalmış ve aynı yılın ağustos ayında ölmüştür.

Ömer Vahit Efendi, inşada ve şiirde zamanın tanınmış kişilerinden biri idi. Şiirde Vahit mahlâsını alan Ömer Efendinin en önemli eseri, 1748 yılında tamamlamış olduğu Osmanlı sadrazamlarının biyografyalarını içine alan ve Osmanzade Taip Efendinin *Hadikatü'l-vüzera* adlı eserinin devamı olan *Zeyl-i Hadikatü'l-vüzera* adlı eseridir. III. Ahmet devri sadrazamlarının biyografyalarını derleyen bu eserde, III. Ahmet'le birlikte Kavanoz Ahmet Paşadan Silâhtar Mehmet Paşaya kadar 14 sadrazamın biyografyası toplanmıştır. Eserin 1271 Ceride-i havadis yayınında III. Ahmed'e ait biyografya kısmı alınmamıştır.

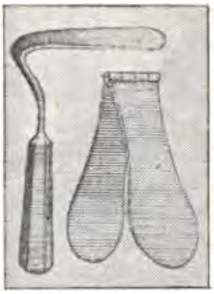
DİLÂVER HAN (asıl adı: **Amid Şah Davud**) (ölm. 1305), Malva'da bağımsız bir İslâm devleti kuran bir han. IV. Muhammet Şah (1390-1393) tarafından Malva valiliğine atanmıştır.

D. H. 1398 yılında II. Mahmut Şah'ı hükümdar tanıdığı halde, 1401 de Delhiden ayrılıp bağımsızlığını ilân etmiştir. Böylece, Hindistanın Malva bölgesinde ilk bağımsız İslâm devletini kurmuştur.

D. H. 1401-1405 yılları arasında Dhâr'da egemenlik sürmüş ve kendi adına para bastırmıştır. Onun tarafından Dhâr'da yaptırılmış olan ve Lat adiyle anılan mescitte o günden kalma iki yazıt vardır. Bir söylentiye göre, oğlu Alp Han tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Onun yerine oğlu, Hoşang Şah adiyle hükümdar olmuştur.

DİLÂVER PAŞA (ölm. 1622), Osmanlı sadrazamı. Hırvat asıllıdır. Öğretim ve eğitimini Enderunda görmüş, sarayda çaşnigirbaşılığa kadar yükselmiştir. Buradan Kıbrıs beylerbeyiliğine atanmıştır. Bir süre sonra da vezirlikle Bağdad beylerbeyiliğine getirilmiştir (1614). Bu görevde iken, İrandan gelebilecek bir saldırmayı önlemek amaciyle gerekli tedbirleri almış, Hille dolaylarında halka baskı yapan ve yasakçı denilen Yeniçerilerden bu görevi kaldırmış ve sancakbeyleri ile seyyid (şeyh) ler arasında vergi yüzünden çıkan anlaşmazlığa son vermiştir. 1615 te Diyarbakır beylerbeyiliğine getirilen D. P. nın bu eyalette de baş kaldıranları uslandırmak ve beyler arasındaki geçimsizlikleri gidermek gibi faydalı çalışmaları görüldü. Sadrazam Mehmet Paşanın kumandası altında yapılan İran seferinde bulunarak Revan kuşatmasına katıldı. Kışın bastırması, araçların eksikliği yüzünden, kuşatmanın kısa bir zaman sonra kaldırılması gerektiğinden, bu başarısızlık, birçok ileri gelenlerle birlikte, D. P. nın da yerinden olmasiyle sonuçlandı. Ancak, çok geçmeden Rumeli ve hemen arkasından, ikinci defa olarak Diyarbakır beylerbeyiliğine getirildi (1619). Koruyucusu olan Darüssâade ağası Mustafanın Mısıra sürülmesiyle D. P. nın bir defa daha yerinden uzaklaştırıldığı söylenmekte ise de, kısa bir süre sonra aynı yere atandığı anlaşılmaktadır. Çünkü Hotin seferine Diyarbakır beylerbeyi olarak katıldığı biliniyor. D. P., kendi parasiyle devlete hizmet etmek üzere sadrazam olmak arzusunda bulunmuş ve Hüseyin Paşanın yerine bu makama atanmıştır (17 eylül 1621). Hotin kuşatmasının uzaması ve Lehlerin Ruslarla anlaşması yüzünden durumun Osmanlılar için çok tehlikeli olabileceğini kavrayan D. P., barış konusunda padişaha kendi görüşünü benimsetebilmişse de, seferden dönüşünde Yeniçerilerin isteğine uyularak öldürülmüştür (19 mayıs).

DİLBASAN (Fr. Abaisse-langue), ağız boşluğu ya da boğazın muayenesini kolaylaştırmak için dili aşağıya basmaya yarayan âlet. Köşeleri yuvarlatılmış tahta (bulaşıcı hastalıklarda kullanılıp atılmak üzere) ya da sterilize edilmeye uygun olan nikel kaplı demir ya da camdan yapılır. Şekilleri düz, köşeli ya da iğridir. Muayene esnasında sağ elle âlet kullanılır, sol elde tutulan mum ya da bir elektrik lambası ile de içeriye ışık verilir. Bu çeşit âletlerin bazılarına küçük bir elektrik lambası da ilâve edilmiştir. Bu suretle sol el serbest kalır. Muayene ile beraber ağız boşluğunda ve bademciklerde ameliyat yapılmak istenirse ağız açıcı bir âlet kullanılır. Ağzını açmakta inat eden küçük çocuklarda sol el ile burun delikleri iki taraftan kapatılır. Bu durumda hasta derhal ağzını açmaya mecbur olur. Aynı zamanda ameliyat yapılmak istenirse, burun deliklerine bir yardımcı tarafından basılır. Sinirli olan hastalarda âletin kullanılması bulantı ve öğürmeleri davet ettiğinden dolayı bunlarda dil, bir mendil ile dışarı çekilir ve hastalara devamlı olarak A, A, A dedirtilmekle muayene yapılır.

DİLBASAN

DİLBER DUDAĞI, dolgun dudaklı bir kadın ağzını andırdığı için bu adla anılan bir hamur tatlısı.

Gereçleri: *Hamur için*: 85 gr eritilmiş sade yağ (tere yağı ya da margarin); 380 cm³ su; 225 gr has un; 2 bütün yumurta; 1 yumurta sarısı; 1 kahve kaşığı tuz. *Şurup için*: 500 gr toz şeker; 435 cm³ su; 1 tatlı kaşığı limon tuzu. *Kızartma için*: 280 gr vejetalin ya da rafine bitki yağı.

Şurubun hazırlanması: Şeker, su ve limon tuzu yayvanca bir tencereye konularak ateşe oturtulur, karıştırılarak şekerin iyice erimesi sağlanır ve koyuca bir kıvama gelinceye kadar kaynamaya bırakılır, sonra tencere ateşten alınarak iyice soğumaya bırakılır.

Hamurun hazırlanması: Başka bir tencerede sade yağ hafifçe kızdırılır, sonra su ve tuz katılarak kaynamaya bırakılır; kaynama başlayınca has un katılır, ateş kısılır ve sıvı hızla karıştırılarak hamur haline getirilir; sonra da bu hamur ortadan daha hafif bir ısıda ve bir tahta kaşıkla iyi bastırmak ve ikide bir tencere içinde çevirilerek 7 dakika kadar pişirilir, tencere ateşten alınıp iyice soğumaya bırakılır.

Hamura biçim verme: Hamur ceviz büyüklüğünde parçalara bölünür, bunlar zeytin yağiyle yağlanmış avuç içinde yuvarlandıktan sonra iyice bastırılarak yassıltılır, sonra ikiye katlanarak dudak biçimi verilir.

Kızartma: Tava orta ısıda bir ateşe oturtularak yağ kızdırılır, biraz bekletilmekle kabarıkça bir hal alan hamur-

lar yağa konularak ısı biraz artırılır; hamurlar iki yüzleri pembeleşinceye kadar kızartıldıktan sonra delikli bir kepçe ile alınarak tatlıya daldırılır, on beş dakika sonra da şuruptan çıkarılarak ılıkça yenilir.

DİLBEROTU

DİLBEROTU (*Calochortus*), Zambakgiller (Liliaceae), familyasından güzel görünüşlü bir süs bitkisi cinsi. Soğuğa dayanıklı değildir. Ekimi ve üretilmesi soğanları ile yapılır. Türleri çoğunlukla kuzey Amerikada yetişir.

Calochortus Venustus Benth, beyaz çiçekli, kırmızı lekelidir. Yaprakları şeridimsi, çimen yaprağına benzer; *C. pulchellus* Dougl, güzel sarı çiçekli türdür, kuzey Amerikada yetişir.

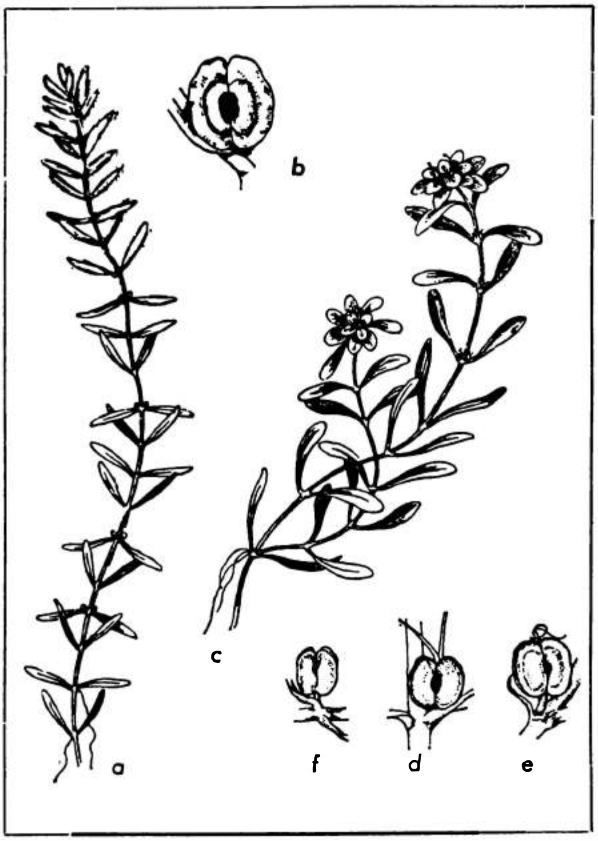
DİLBERSAÇI (*Callitriche* Kütz), Callitrichaceae familyasından, çoğunlukla su ve bataklıklarda yetişen bir bitki cinsi. Yaprakları dar şerit biçiminde, ince saplı ve karşılıklı durumdadır. Çiçekleri bir cinsli ve basit yapılıdır. Birçok türleri Avrupa ve yurdumuzun kuzey Anadolu, özellikle yukarı Boğaziçi korularının altında durgun, ağır akımlı sularda yetişir. Önemli türleri: *Callitriche autumnalis* L., çoğunlukla Karadeniz ormanları altı sularında yetişir. *C. stangnalis* Scop, çiçekleri beyaz olan bu türün meyvaları öteki türlerden daha büyüktür. Kuzey ve Batı Anadoluda, özellikle İzmir çevresi sularında, *C. verna* L. ve *C. polymorpha* Lönnr, oldukça yaygın türlerdir.

D. bitkisi balıkçılık için önemli bir su bitkisidir. Balıkların önemli yemi olan birçok böcekler, bitkinin yapraklarını konak olarak kullanır.

DİLBİLGİSİ: bk. GRAMER.

DİLBİLİM (Fr. Linguistique, Alm. Sprachwissenschaft, İng. Linguistics), genel olarak dili (deyi, langage) ve dünya dillerini (langues) inceleyen bilim. D. filoloji (philologie) ile karıştırılmamalıdır. Filolojinin asıl amacı, yazılı belgeleri ve bunların intikalini incelemektir.

D. çalışmaları başlıca iki kola ayrılır: 1. Genel D. (Fr. Linguistique générale, Alm. Allgemeine Sprachwissenschaft), Özel D. (Alm. Spezielle Sprachwissenschaft). Bunlardan birincisi dillerin tipolojisini meydana getirmeğe çalışır, fakat başlıca amacı, dillerin işleme (fonctionnement)

DİLBERSAÇI: a. Callitriche autumnalis L.; b. Callitriche autumnalis meyvası; c. Callitriche polymorpha; d. Callitriche polymorpha meyvası; e. Callitriche stagnalis L. meyvası; f. Callitriche verna L. meyvası

sine hâkim olan şartların genel incelenmesidir. Bir dil kuramı (Alm. Sprachtheorie) olarak da genel D. bir insanın söz söylediği zaman beliren olaylar ile bunun şartlarını ve ortaya çıkan ayrıntılar (kelime, cümle) ın niteliğini ve oynadığı rolü inceler.

Özel D. in üç alt bölümü vardır:

1. Tasvir edici D. (Fr. Linguistique descriptive, Alm. beschreibende ya da erklärende Sprachwissenschaft). Bütün dünyanın hâlâ yaşayan ya da ölü dilleri ve dil gruplarının yapısını ve gelişimini ayrı ayrı inceler. Bu da ikiye bölünür. a. Statik (statique) ya da senkronik (synchronique) D. ve b. Evrimli (évolutive), tarihî (historique) ya da diyakronik (diachronique) D. Çeşitli dillerin gelişmesini ayrı ayrı inceler ve imkân varsa bunların tarihini izler (dil tarihi). Bunun başlıca verimi, tarihî gramer (grammaire historique) dir.

F. de Saussure'e dayanan bu bölümlerden birincisi «dil halleri» ni, dilin belli bir çağda kesitini yaparken o çağdaki durumu ile inceler; ikincisi de dilin ya da dillerin gelişimini tarihî olarak ele alır.

2. Karşılaştırmalı (mukayeseli) D. (Fr. Linguistique comparée, Alm. Vergleichende Sprachwissenschaft), bütün konuşulan dillerin ve birbirine yakın dil gruplarının yapı ve kavram bakımından benzerliklerini ve farklarını inceler. Bunun başlıca verimi de karşılaştırmalı gramer (grammaire comparée) ve karşılaştırmalı sözlük (vergleichendes Wörterbuch) tür.

3. Bunların dışında, genel ve karşılaştırmalı D. in karması olarak İtalyanlar (A. Trombetti) bir de karşılaştırmalı genel D. (Fr. Linguistique générale comparée, İtal.

glottologia generale comparativa) ortaya koymuşlardır. Bu D. kolu, bütün dilleri karşılaştırma yoluyla dilin genel ilkelerinin ve her zaman, her yerde geçer olan pankronik (panchronique) kurallarını çıkarmağa çalışır. Konusunun genişliği ve metodunun yetersizliği yüzünden müsbet bir bilim haline gelmemiştir. Bu, özellikle Orta çağdan Fransız klasisizminin sonuna kadar sürmüş olan mantıkçılığa bağlı bulunan mantıkçı gramer (grammaire raisonnée) den farklıdır.

İnsan etkinliği olarak dilin incelenmesinin iki cephesi vardır: 1. Genel düşünceler ki bu, oldukça müphem bir ad olan dil felsefesi (b. bk., Fr. philosophie du langage) terimi ile anlandırılır. Dil kuramı (Alm. Sprachtheorie) da buna bağlıdır. 2. İnsana ait başka bilimlerin yanısıra gelişen, kesin olarak bilimsel bazı araştırmalar, a: Konuşmanın bir yerel şartları, konuşma ve anlama, yani dil psikolojisi (b. bk., psychologie du langage); b: Dil coğrafyası (b. bk.; géographie linguistique); d. Dilin kendi yapısı, yani gramer (b. bk.; grammaire); Ç. Lehçeler bilgisi ya da diyalektoloji (b. bk.; dialectologie).

Gramer de birkaç bölüme ayrılır: 1. İnsan sesini fizik ve fizyolojik mahiyetine göre inceleyen ses bilimi ya da fonetik (b. bk.; phonétique) e Fonetikçiler hem seslendirme (phonation) hem de işitme (audition) mekanizmalarını incelerler. Buna göre, bunların araştırma alanı çifttir. a: Fizyolojik (physiologique), boğumlamalı (articulatoire) ya da jenetik (génétique) fonetik; b: akustik (acoustique) fonetik, yani ses dalgalarının yapısını ve dinleyen tarafından alınışının incelenmesi. 2. Sesleri anlam farkı yapmaları bakımından inceleyen fonoloji (b. bk.; phonologie, İng. Phonemics). Bu ekolün tutumunu «mekanistik»(mécanistique) kelimesi ile niteleyen klasik dilciler, dilde hem mekanizmin hem «mentalizm» (mentalisme) in hâkim olduğunu belirtmişlerdir. 3. Kelime şekillerinin iç yapısını ve şekil değişimlerini inceleyen şekil bilgisi ya da morfoloji (b. bk.; morphologie). 4. Söz dizimini ve cümle yapısını inceleyen sentaks (b. bk.; syntaxe). 5. Söz ile anlam arasındaki bağlantıyı ve adlandırmayı inceleyen anlam bilgisi ya da semantik (sémantique). 6. Kelime bilgisi (Wortkunde, lexicologie) ve etimoloji (étymologie) anlam bilgisinin yardımcı bir kolu sayılır.

D. in özel kolları arasında dil patolojisi (pathologie du langage; afazi [b. bk.] v. b.) ile çocuk dili bilgisi (linguistique enfantine; dilin çocuklarca edinimi v. b.) de vardır. Bu son iki bölümde dilciler hekimlerle ve psikologlarla iş birliği yaparlar.

Tarihçe: D., Çin, Hindistan ve Yunanistanda birbirinden ayrı olarak sözün sihirli kuvvetini anlamak ve kullanmak isteyen rahiplerin buna gösterdikleri lüzumdan doğmuştur. Eski kutsal metinlerin yayınlanması, onların dilleriyle yakından uğraşmayı gerekli kılıyordu. Bu gereklerden birincisi, dil felsefesine ve etnolojiye, ikincisi de fonetik, morfoloji ve sentaksa götürdü. Hintli Pāṇini, kendi dilini, yani Sanskrit dilini tarifte Yunanlı Dionysios Thraks ve Apollonios Dyskolos'u geçti. Orta çağda dilin felsefî incelenmesi, mantık ve ontoloji alanlarında önemli sonuçlar doğurmuş, fakat dilin tarifi, öğretimin pratik amaçlarına bağlı kalmıştır. Dillerarası bazı akrabalıklar ile zamanlar da belirtilmiş, bu arada Sami dillerin benzerliklerine X ve XI. yüzyıllarda işaret edilmiştir. XIV. yüzyılda Emir Hüsrev Dehlevî, sonradan Hint-Avrupa dilleri adı verilen aileye giren birçok dil ve lehçelerin birbirleriyle akrabalığını sezmiştir. XVI. yüzyılda da Roman dillerinin benzerliklerini belirtmek için bazı karşılaştırmalı araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Keşifler çağında Amerika, Afrika, Hindistan ve Doğu Asyaya gönderilen Hıristiyan misyonerlerinin çeşitli diller üzerine topladığı bilgiler sonunda, diller ve dillerin çeşitli şekilleri üzerine bilgiler artmıştır. O devirde D. ilk olarak «karşılaştırmalı» filoloji (philologie comparée) şeklinde bir bilim kolu olarak belirmiştir. Öte yandan dil malzemesi toplama işine hız verilmiş, Rus imparatoriçesi II. Ekaterina, Pëtr S. Pallas'a *Vocabularia comparativa* (Karşılaştırmalı kelime hazineleri) [1790 - 1791] adlı eseri hazırlatmıştır. Alman bilgini Johann Ch. Adelung, *Mithridates* başlığı altında dil örnekleri toplamış [1806 - 1817], İspanyol bilgini Lorenzo Hervás da *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas* (Bilinen uluslara ait dillerin kataloğu) [1800 - 1805] adlı eserde birtakım dil karşılaştırmaları yapmıştır. Bu sıralarda, yani XVIII. yüzyıl sonlarında William Jones adlı bir İngiliz, Hint - Avrupa dillerinin yakınlığına yeniden işaret etmiştir (1786). Ondan sonra Danimarkalı R. Rask, Almanlardan da F. Bopp ile J. Grimm, Hint - Avrupa dilleri alanında sağlam bir dil karşılaştırma metodu hazırlamışlardır. Daha çok dil tiplerinin karşılaştırması (typologie) yoluna giden Rask'ın ve karşılaştırma metodu (méthode comparative) nun büyük öncüsü olan Bopp'un araştırmaları sayesinde, karşılaştırmalı D. (linguistique comparée) kendi metotlarının önemini ve elde ettiği sonuçların sınırını tesbit etmiştir. J. Grimm ise tarihî gramer (grammaire historique) in öncüsü olmuştur. A. Schleicher ile Ascoli de Hint - Avrupa dillerinin grameri üzerinde ilk çalışanlar arasındadır. Aynı zamanda Almanlardan F. ve W. Schlegel kardeşler bu alanda çalışmışlar, onlardan sonra da Wilhelm von Humboldt özellikle *Über die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaus* (İnsan dilleri arasındaki yapı farkları üzerine) [1836] adlı eserinde, dillerin genel bir karşılaştırması işini ele almış ve bu dilleri çeşitli ruh hallerinin belirtisi olarak yormaya gayret etmiştir. Çok ileri giden bu fikirlere bir tepki olarak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ilgi, söz ve konuşmanın fizyolojik ve psikolojik şartlarına dönmüş (H. Steinthal, W. Wundt, E. Marty) ve sonuç olarak, bir zaman D. e tabiat bilimlerinin bir kolu gözüyle bakılmıştır. Tek başına incelenen dillerde bunların durmadan değişmeleri hususu, dillerin özel yapılarından daha ziyade dikkati çekmiştir (Almanlardan H. Paul, İsveçlilerden A. Noreen, Fransızlardan J. Vendryes, Amerikalılardan W. D. Whitney). XIX. yüzyılın son yarısında F. Max Müller, genel D. i verdiği konferanslarla tanıtmış (1861), F. Müller de bir dil ansiklopedisi (*Grundriss der Sprachwissenschaft*) [1876 - 1888] çıkarmıştır.

1876 ile 1880 arasında, özellikle Brugmann gibi «yeni gramerciler» (Alm. Junggrammatiker, Fr. Néogrammairiens: K. Brugmann, B. Delbrück, A. Leskien, H. Osthoff v. b.) in çalışmaları sonucunda kesin ilerlemeler kaydedilmiştir. Çok sıkı bir disiplin olan bu klasik dilcilik (linguistique classique) başlıca Leipzig'te gelişmiş, onun yanıbaşında disiplini daha gevşek olan Berlin ve Göttingen ekolleri (G. Curtius, A. Fick, A. Bezzenberger, A. Pott v. b.) de çıkmıştır. Hint-Avrupa dilleri grameri için hazırlanan metotlar, bütün dil ailelerinin incelenmesinde faydalarını göstermiştir. Yalnız karşılaştırmalı gramer değil, bütün tarihî D. geniş ölçüde gelişmiş ve olgunlaşmıştır. Aynı şekilde tarihî D., dil coğrafyasının öğretilerinden yararlanmıştır (dil atlasları v. b., J. Gilliéron, K. Jaberg, A. Dauzat).

Genel D., XVII ve XVIII. yüzyıllarda doğan genel gramer (grammaire générale) den türemiştir. Genel gramer, deyi (langage) de bütün insanların malı olan anlatım yollarını ve kurallarını meydana çıkarmıştır. Genel gramer, XIX. yüzyılda pozitivist düşüncenin etkisiyle arka plana atılmış, tarihî D. ise ön plana alınmıştır. Tarihî D. in öğretileri sayesinde dilciler, XIX. yüzyılın sonlarında ve daha çok XX. yüzyılın başlarında, konularının inceliklerini iyice kavramışlardır (o zamana kadar dilciler, bilimlerini daha çok tabiat bilimlerine, fiziğe ya da ruhbilime bağlamağa yönelmişlerdi). O yıllarda, dillerin işleme tarzı (fonctionnement) ile ilgili genel düşünceler önemli bir yer almıştır. Çağdaş dilcilerin çalışmalarında oynadıkları rol ise daha da artmış ve artmaktadır. Genel D. in elde ettiği sonuçlardan bugün tarihî D. faydalanmakta ve böylece yeni görüşlerle zenginleşmektedir.

Cenevreli F. de Saussure, *Cours de linguistique générale* (Genel D. dersleri) [1916] adlı eseriyle dile, birbirine bağlı işaretler sistemi gözüyle bakmıştır. Saussure, dil incelemelerinde bir yandan tarihî (diachronique) ve tasvir edici (synchronique) D. i ayırt ederken, öbür yandan da konuşma (parole) nın dil (langue) den farkını belirtmiş ve bunların ikisinin de kaynaktan gelen ayrı ayrı dil belirtileri olduğunu göstermiştir. Bugün D. de beliren yönlerin en çoğunun başlangıcı Saussure'de görülür. Birinci Dünya Harbinden sonra Alman E. Husserl'in *Logische Untersuchungen* (Mantık araştırmaları) [1901] adlı eserinde işaret ettiği yönde, dil muhtevalarının özellikleri de inceleme konusu olmuştur (L. Weissberger). Dil felsefesi üzerinde E. Cassirer, K. Bühler v. b., dil estetiği üzerinde de B. Croce, K. Vossler v. b. çalışmışlardır. Anlam bilgisini M. Bréal kurmuş, K. Erdmann, A. Carnoy, S. Ullmann, C. K. Ogden. H. Kronasser, R. Carnap v. b. da bunu geliştirmişlerdir.

Günümüzün D. indeki başlıca araştırma yönleri şunlardır: 1. Dilin kültür tarihi bakımından araştırılması; 2. Şekle dayanan geleneksel gramerin yanında anlam ve muhtevaya dayanan bir gramerin de geliştirilmesi; 3. Sosyal olay olarak dil; 4. Dil coğrafyası; 5. Biyolojik araştırma; 6. Dille hayat arasındaki bağlantı; 7. Dil psikolojisi (V. Egger, J. van Ginneken, H. Delacroix, çocuk dili üzerinde de J. Piaget, W. Stern v. b.) ve özellikle dilin bir davranış olarak kavranışı (Behaviorism); 8. Dilin yapı modeli (formel) ve sistemi olarak araştırılması, strukturalizm.

Metot ve sonuçları: D. in mümkün olduğu kadar sağlam ve bol gereçlere ihtiyacı vardır. Dil her şeyden önce bir konuşma olayı olduğundan, bu gereçler sese dayanan diller (langue parlée) den kazanılır. Dil coğrafyasiyle ilgili sistemli araştırmalar, önceden hazırlanmış soru cetvellerinin yardımı ile yapılır. Deneysel ya da aletli fonetik (Phonétique expérimentale ou instrumentale, kurucusu: Abbé Rousselot) bugün, boğumlama (articulation) ları incelemek (radyografi) ve konuşmayı ögelerine ayırmak (spektrogafik usuller) için çeşitli araçlar kullanmaktadır. Fonetiği kuranlar arasında E. Sievers'ın, O. Jespersen'ın ve M. Grammont'un adları anılmalıdır. S. Pop da diyalektolojiyi geliştirenler arasındadır.

Dünya dillerinin araştırılması her bölgede aynı derecede ilerlemiş değildir. Varlıkları bilinen, fakat henüz anlaşılmayan diller sayıca pek azdır (meselâ Etrusk dili), fakat Afrika, Amerika ve Asya'nın geniş bölgeleri henüz gereği gibi araştırılmış değildir. Tarihî D., bir ***karşılaştırma metodu*** (méthode comparative, A. Meillet) na sahiptir. Bunun yardımiyle ortak bir kökenden çıkmış olan dillerin akrabalığını ve gelişme yollarını tesbit edebilmiştir. Bu da bu gelişmelerde görülen düzenlilik (fonetik kanunlar) sayesinde mümkün olabilmiştir. Tarihî D., temas halinde bulunan diller arasında yer alan etkileri gün geçtikçe daha ziyade hesaba katmakta ve böylece akrabalık (b. bk.) kavramının yanı sıra yakınlık (bk. AFFİNİTE) kavramını da geliştirmektedir. İnsan konuşmasının kaynağı problemi henüz araştırılmaktadır. İlkel toplulukların dilleri de aynı derecede karmaşık olup bu dillerde de aynı tip çeşitliliğine rastlanır. Akrabalık konusunda, A. Cuny, H. Möller v. b. dillerin gramer - öncesi (pré - grammatical) bağları üzerinde çalışmışlardır.

Genel D. günümüzde iki düşüncenin etkisi altındadır: dilin sosyal karakteri ve dilin sistematik düzeni. Dil, bir sosyal kuruluş olarak görünüyor, fakat özel gelişme şartlarına ve dirence sahip bir kuruluştur. Dil ve topluluk arasında bir dayanışma vardır; dil, topluluğu geniş ölçüde yansıtır, fakat aralarındaki uygu (correspondance) kolayca bulunamadığı gibi, gelişmeleri arasında kesin bir paralellik de yoktur: Ferdinand de Saussure'ün, dilin bütün parçalarının birbirine dayanıştığı bir sistem olduğu hakkındaki sözü, zamanımızda D. in yenileşmesinin kaynağı olmuştur.

Buna göre, başlıca şu iki konu üzerinde çalışılmaktadır:

1. Dil unsurlarının görev (fonction) lerinin kesin olarak tesbiti, ki fonksiyonel D. in konusudur. *Fonksiyonel D.* (linguistique fonctionnelle), belli bir dilin fonemlerini, bu dildeki fonksiyonlarına göre tarif eden ve sınıflandıran modern bir D. öğretisidir. Bu öğretinin görüşü, struktural D. (linguistique structurale) görüşüne çok yakındır, çünkü dil ile ilgili olayın fonksiyonu, söz konusu D. sisteminde tuttuğu yere ve aynı sistemdeki başka D. olaylarına bağlıdır.

2. Türlü karşıtlık (opposition) larla ortaya çıkan bu fonksiyonların, dilin yapısını nasıl örgütlediğinin gösterilmesi, ki bu da struktural D. in konusudur.

Struktural D. (linguistique structurale), modern bir D. doktrini olup, bunun amacı, dünyada konuşulan bütün dillerin yapısını, yani belirli bir D. sisteminin çeşitli parçaları arasındaki ilişkileri belirtmektir. Bu doktrin, başlıca geleneksel tariflerin gereçlerinden rasyonel bir şekilde faydalanma yolu ile D. in son ilerlemelerini mümkün kılmıştır.

Bu görüşler ilk önce fonoloji (b. bk., phonologie) şeklinde belirmiştir, ki dili teşkil eden sesleri (matériel phonique) yapı bakımından inceler. J. Baudouin de Courtenay ile E. Sapir bu konuyu ilk olarak ele almışlar, N. S. Trubetskoy ile R. Jakobson, Prag Dilcilik Çevresinde bu konuyu işlemişlerdir. Struktural D. akımı, dilin bütün cephelerini kapsar ve kendini türlü soyut şekillerde gösterir. Bu öğretilerden son derece teknik bir karakter taşıyan tarif metotları doğmuştur. Bu metotların başlıcaları şunlardır: 1. Kopenhag Dilcilik Çevresi (L. Hjelmslev, V. Brøndal) nin uyguladığı glosematik (glossématique) ya da sistemolojik D. (linguistique systémologique), 2. Davranışçılık (behaviorism) ile L. Bloomfield'in, öğretinin etkisi altında bulunan Amerikan New York Dilcilik Çevresinin strukturalizmi. Bunların dışında, dili sıkı kanunlara bağlı fizikî bir görünüş olmaktan ziyade ruhun bir belirtisi, bir yaratışı olarak kabul eden, dil felsefesini, dil coğrafyasını ve alt tabaka (substratum) yı ve etnolojik etmenleri ve kültür olaylarını da hesaba katan İtalyan ekolü (M. Bartoli ve G. Bertoni), «yeni dilcilik» (Fr. néolinguistique, İtal. neolinguistica) denen disiplini geliştirmiştir. Bu gelişmelerin biri de yine İtalyan ekolüne ait olan (G. Bonfante) ve dillerinin kronolojik ilişkilerinde

bunların coğrafî yayılışına esas olan alansal D. (linguistique spaciale, İtal. linguistica spaciale, İng. areal linguistics) dir. İsviçre ekolü (Ch. Bally, A. Séchehaye, H. Frei v. b.) F. de Saussure'ün öğrencilerine bağlı kalmıştır. Rus ekolü (N. Ya. Marr, İ. İ. Meşçaninov) de bir aralık (1950 ye kadar) paleontolojiye ve maddî kültür tarihine dayanan «yeni dil bilgisi» (Rus. novoe uçenie o yazıke) ni, yani Yafetidoloji (Fr. Japhétidologie, Rus. Yafetiçeskaya teoriya) yi ya da «Paleolengüistik» (paléolinguistique, Rus. paleolingvistika) i ortaya koymuştur.

DİLCİK (Bot.): Buğdaygiller familyasında, yaprak ayası ile yaprak kını arasındaki sınırda bulunan çıkıntıya verilen ad. D. yerine *yakacık* adı da kullanılır. Bk. BUĞDAYGİLLER.

DİLCİLİK: bk. DİLBİLİM.

DİLEKÇE (eski ter. *istida, arzuhal*), bir işlemin yapılması dileğiyle yetkili mercilere sunulan pullu ve imzalı yazı. Anayasanın 62. maddesi gereğince vatandaşlar kendileriyle yahut kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında tek başlarına yahut topluca, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile baş vurma hakkına sahiptirler. Buna D. hakkı denir. Kendileriyle ilgili baş vurmaların sonucu, D. sahiplerine yazılı olarak bildirilir. Millet Meclisinde dilek ve şikâyetleri incelemekle görevli bir D. Komisyonu vardır.

DİLEMMA (Mantık): bk. İKİLEM.

DİLEMRE, Saim Ali (1880 - 1954), Türk tıp ve dil bilgini. İstanbulda doğmuş, orada ölmüştür. Öğrenimini İstanbulda yapmıştır. 1908 de Almanyaya gitmiş, Giessen Üniversitesinde patoloji okumuştur. Yurda döndükten sonra İstanbul Tıp Fakültesinde Rifat Hüsamettin Paşanın asistanlığına atanmış, daha sonra Dr. Hamdi Suad'ın laboratuvarında şef olarak çalışmıştır. Profesör olduktan sonra morg müdürlüğüne getirilmiştir. Daha sonra Ankarada açılan Dil- ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde genel dil bilgisi dersleri vermiştir. Beşinci dönemde Büyük Millet Meclisi üyeliğine seçilmiştir.

S. A. DİLEMRE

D. tıp alanında birçok eserler vermiştir: *Hususî marazî teşrih* [1928]; *Böbrek Hastalıkları*; *Baş ağrıları* (Çevirme); *Uykusuzluk ve tedavisi* [1328]. «Hukuk Gazetesi» nde de adlî tıp konularında birçok yazıları çıkmıştır.

1930 - 1931 yıllarında «Türk Antropoloji Mecmuası» nda Türkçe ve Fransızca olarak dil bilgisine ait yazılar yazmış, «Türk tarihinin ana hatları» eserinin müsveddelerinde *Evrazyada Türkçenin lenguistik vaziyeti* adlı çalışmasını yayınlamıştır. Daha sonra *Les affixes indo - européens et le turc* (Hind - Avrupa ekleri ve Türkçe) [1935]; *Problème turco - celtique* (Türk - Kelt problemi) [1936]; *La théorie Güneş - Dil* (Güneş - Dil teorisi) [1936]; *Dil coğrafyası* [1937] adlı birtakım çalışmaları çıkmıştır. *Genel dil bilgisi* [1939 - 1942] adlı iki ciltlik eserini yazdıktan sonra hekimlik terimleri üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmalarının ürünü olarak *Hekimlik dili terimleri* [1945] adlı eserini yayınlamıştır. Bundan sonraki yazı ve yayınlarında da terimler, dil devrimi ve gramer problemleri üzerinde durmuştur: *Dil devrimi için* [1949]; *Dil devrimi için II. Terimler meselesi* [1949]; *Dil devrimi ve zorlama üzerine* («Dil dâvası» adlı ortak eserde) [1952]; *Analoji* («Türk dili» dergisinde, I) [1952]; *Gramer dâvası ve«linguistique statique»* («Türk Dili» dergisinde, II) [1952]; *Türkçenin tarihsel tabiatı* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı», 1953).

DİLENCİ [Huk.], bir hak ve emek karşılığı olmayarak başkalarından para yahut maddî yardım istemeyi iş edinen kimse. Bedence çalışabilen bir kimsenin bu işi yapması suçtur. On beş yaşından küçük çocukları toplayıp D. lik yaptıran ya da velâyet ve vesayeti altındaki bu yaştan küçük bir çocuğun dilenmesine yahut D. likte kullanılmasına göz yuman kimse de cezalandırılır.

DİLENCİ KEŞİŞLER (Fr. Ordres mendiants), disiplinleri kendilerine, yalnız kişisel fakirliği değil, aynı zamanda manastırlarının da fakirlik içinde yaşamasını kabul ettiren keşiş tarikatları. Bu keşişler, ancak müminlerin kendilerine yaptıkları yardımlarla geçinir. Bu tarikatlar, sanki Cathare'ların eleştirmelerine karşılık olarak, XII. yüzyılda kurulmuştur. İlk önce şu tarikatlar vardı: Carmelites, Franciscani, Dominicani, Augustini. Sonradan bu dört tarikata Ordo Mercedis, Trinitarii, Serviti, Hieronymites, Jesuates, Fratres Sancti Johannis Crucis ve Minimi tarikatları da katılmıştır. Tridentium konsili, D. K. tarikatlarına gelir sağlama yetkisi vermiştir; fakat bunlar para toplamağa devam ederler ve kilise için kâr (bénéfices ecclésiastiques) elde etmeye hakları yoktu.

DİLENCİLER (Goygoycular), eskiden muharrem ayının ilk günlerinde Hz. Peygamberin torunları Hasan ve Hüseyinin şehit edilmeleriyle ilgili birtakım mersiyeler ve kasideler okuyarak dilenenlere verilen ad.

Bunlara, «Gökte melek, yerde her can ağladı» matla'lı mersiyeleri okuduktan sonra, «Hey kaygulu canım» hitabını tekrarladıkları için goygoycular denildiği söylenir. Bu söz, halk dilinde «hey goy goy canım» olarak bozulmuştur.

İstanbulda, Şehzadebaşı camii yakınında Tabhane denilen vakıf binada oturan, çoğu Anadolunun çeşitli bölgelerinden gelme, iki gözden yoksun körler, muharrem ayının ilk günlerinde önlerinde sakat bir yedekçi ile birlikte, birbirlerinden birer adım uzaklıkta altışar kişilik gruplar halinde şehrin her yanına dağılırlardı.

Hepsi de ellerinde uzun asâları, sırtlarında bez cüppeleri, başlarında ince yemeni sarıklariyle bir örnek giyinirlerdi.

Biri önde öbürü arkada olmak üzere her biri ikişer torba taşırlardı. Böylece altı kişilik bir grupta on iki torba bulunurdu. Her evin önüne geldiklerinde içlerinden biri:

Kerbelâ'nın yazıları
Şehit olmuş gazileri
Fatma ana kuzuları
Hasan ile Hüseyin'dir

Kerbelâ'nın ta içinde
Nur balkır siyah saçında
Yatır al kanlar içinde
Hasan ile Hüseyin'dir.

gibi ilâhiler okurlar, her mısraın sonunda öbürleri «hey goy goy canım» diye bağırırlardı.

Kapı açılıp kendilerine bir bağışta bulunulduğunda ilâhinin geri kısmı okunmaz, duaya başlanırdı. Topladıkları harç ile aşure pişirerek hem kendileri yerler, hem de başkalarına dağıtırlardı.

Eskiden bu özel amaç dışında dilenenler de vardı. XVI. yüzyıla ait bir belgede D. in, şehir kethüdasına kendilerine bir kethuda tâyin edilmesi için baş vurdukları görülmektedir. D. kethüdasının görevi, Müslümanların bağış ve sadakalarını onlar arasında adalet üzere bölüştürmek, içlerinden arsızlık edenleri yola getirmek olduğu belirtilmektedir.

DİLENCİLİK, dilenerek yaşayanların durumu. D. aslında bir suç değildir; fakat, serserilik gibi toplum düzeni için tehlikeli bir yaşama tarzıdır. Roma hukuku ve o zamandan beri bütün hukuklar, sakat dilenci ile sağlam ve tembel dilenci arasında bir fark gözetirler. Kanun, dilenme fiilini değil, dilenme alışkanlığını, özel bir şekilde ya da açıkça bir yerde dilenmeyi cezalandırır. Eski zamanda dilenciler, hemen hemen kanunca tanınmış bir sınıf meydana getirmiş gibidirler. Bunlara sosyal düzende belli bir yer ayrılırdı. Birçok Latin yazarları, zenginlerin kapıları önünde toplanan dilencileri tasvir ederler. Zenginler bu durumdan hoşlanırlardı. Çünkü bu garip «müşteri» lerin sayısı, onların itibarları için bir ölçü idi. Iuvenalis, IV - V. satira'sında, dilencilerin köprü üzerlerinde ya da kalabalık yollarda (Roma'nın Aricia adlı varoşunda ya da başka varoşlara giden geniş sokaklarında) toplandıklarını ve darma tegetis (uyku minderi) lerini yanlarında bulundurduklarını yazar.

DILETTANTE (Edeb. ve sanat) (İtal. *dilettare* = haz vermek), «güzel sanatlardan birine, çoğu zaman köklü bir bilgisi olmadan ve kendi mesleği dışında gönüllü olarak kendini veren sanatsever» anlamında kullanılan bir terim. İtalya'da XVII. yüzyılda ve İngilterede XVIII. yüzyılda (Society of Dilettanti = D. lar Derneği) bu terim, hiçbir küçümseme anlamı olmaksızın, sanatseverlere, özellikle antik çağa ait sanat eserleri koleksiyonu yapanlara verilirdi. Goethe, dilettantizm olayı ile uzun uzadıya uğraşmıştır. Goethe, dilettantizm'in «sanatların orta sınıf halkın hayatiyle karışması ve âdeta bu hayatın bir kimlik cüzdanı oluşu sonucuna bağlar. Ancak Goethe, dilettantizmi yaratıcı gücün ve sanat duygusunun çalıştırılması yönünden kabul ederse de, onu huzursuz ve kolay tatmin edilen bir yaratma içgüdüsü olarak tehlikeli bulur. Dilettantizm, «azla yetinme» yolundan halkın zevkini bozarmış, yargıyı «hoşgörü ve kayırma» yoluna sürüklermiş. Goethe'nin bu konudaki fikirleri, 1799 da çıkan *Über den sogenannten Dilettantismus oder die praktische Liebhaberei in den Künsten* (Dillettantizm denilen olay ya da sanatlarda kolay heveskârlık üzerine) adlı eserinde toplanmıştır. 1900 yıllarında uygulayıcı sanatlarda ve fotoğrafçılıkta, meslek alışkanlığına karşı bir tepki olarak, dilettantizmin etkisine değer verilmiştir.

DILETTANTI DERNEĞİ, 1733 te bir grup soylu tarafından sosyal temaslarda bulunmak ve eski çağ sanat eserlerini amatörce incelemek amacıyle kurulan bir klüp. Dernek 1734 te, Chandler, Revett ve Pars'ın yönetiminde eski çağ yapı ve anıtlarının en önemlileri hakkında bilgi toplamak ve bunların resimlerini yapmak üzere bir keşif grupu göndermişti. Sonradan bu amaçla ikinci bir gezi daha yapılmıştır. Bu geziler sonunda toplanan bilgiler, dernek tarafından yayınlanmıştır: *Ionian Antiquities* (Eski İonia anıtları); *Specimens of Ancient Sculpture* (Eski heykeltıraşlık örnekleri); *Unedited Antiquities of Attica* (Attike'deki açıklanmamış eski eserler); *Portfolio of Greek Architecture* (Yunan mimarisine ait levhalar).

DİLHAYAT KALFA (1718 - 1739), Türk kadın bestecisi. Hem tamburî hem okuyucu olduğu ve yüzden aşkın eser bestelediği biliniyor. İnce bir duygu ile ustaca bestelenmiş olan peşrevlerin, kârların ve şarkıların sahibi olan D. K. nın aşk serüvenleri geçirdiği söylenir.

DİLİ ya da **DİLLİ,** güney Asyadaki Timor adasının doğu kesiminde, Portekiz Timorunun kuzey kıyısında, küçük teknelerin barınmasına elverişli bir limanı da olan bir kasaba. Birinci Dünya Harbinde, 1942 şubatından harbin sonuna kadar Japonların elinde bulunmuştur. Nüfusu aş. yu. 3 000 dir.

DİLİCAN, Sovyetler Birliğinde, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Kirovakan çevresinin İcevan rayon'unda, Agstev ırmağı üzerinde, Tbilisi - Erevan yolu üzerinde bulunan Kirovakan demiryolu istasyonunun 41 km güneydoğusunda bir şehir. Denizden yüksekliği 1 250 m dir. D. boğazında, sık ormanlar arasında yer alan bu şehir, kaplıcalariyle tanınmış bir dinlenme yeridir. Bldan kaplıcası şehirden 6 km uzaklıktadır. Kara yolu ile Erevan, Kirovakan ve Akstafa'ya bağlıdır. Çevresinde koyunculuk gelişmiştir. Köylerinde halı, kilim ve cicim dokunur. Eskiden D. nüfusunun çoğu Türktü. Şehir, adını Şemseddin Terekemelerinin D. lı oymağından almıştır.

DİLİM (Astr.): bk. ZAMAN DİLİMLERİ.

DİLİN EVRİMİ, dillerin sürekli bir evrime bağlı bulundukları kuramı. XIX. yüzyılda pek benimsenmiş olan bu kurama göre diller, Çincenin temsil ettiği yalıtıcı ya da analitik tipten başlayıp Türkçe ile Macarcanın temsil ettiği bitişken tipten geçerek, sonunda Yunancanın ve Latince ya da Gotik dilinin temsil ettiği bükünlü ya da sentetik diller tipini almışlardır. Bu görüş, ilk hızını Schlegel kardeşlerin yazılarından ve özellikle August Wilhelm Schlegel'in *Observations sur la langue et la litterature provençale* (Provence dil ve edebiyatı üzerine düşünceler) [1818] adlı eserinden sonra almıştır (bk. TEK HECELİ DİLLER, BİTİŞTİRME KURAMI, BİTİŞKEN DİLLER, BİTİŞTİRİCİ DİLLER, BÜKÜN, BÜKÜNLÜ DİLLER).

DİLİN TÜREYİŞİ, dilin nasıl ortaya çıktığı sorunu, eski devirlerden başlayarak birçok düşünürün zihnini işgal etmiştir. Bununla birlikte XX. yüzyılın birçok dilbilimcileri bu konuyu çok kuramsal ve gerçek dilbilimin dışında saymaktadır.

XVIII. yüzyılın sonuna kadar dilin kökeni hakkında başlıca üç teori ortaya atılmış bulunuyordu: a. Babil Kulesi (b. bk.) efsanesine dayanan teolojik teori; b. Belirli bir söze belirli bir anlam vermek üzerinde anlaşmaya dayanan akılcı ya da konvansiyonalist teori; c. Bacon ve Vico'nun geliştirdiği hayalci (fantastik) teori.

Daha yeni zamanlarda ortaya atılan teorileri başlıca iki grupa ayırabiliriz: a. Dilin kökenini hayvanlar âlemindeki özellik ve davranışlarda arayan biyolojik teoriler; b. Dilin insana vergi bir özellik olduğunu ve dilin tarihini, ilkel boyların dilini incelemek gerektiğini ileri süren antropolojik teoriler.

Biyolojik teoriler: Bunlar başlıca iki sınıfa ayrılır: 1. İfade edici jestler ya da ünlem teorisi, 2. Hayvansal sesler teorisi.

Antropolojik teoriler: Başlıca antropolojik teorilerin sayısı daha kalabalıktır 1. Taklit ya da onomatopoeia teorisi, 2. Mırıldanma teorisi, 3. Refleks ya da tepki teorisi, 4. Şarkı teorisi, 5. Anıklık (dispozisyon) ya da fonksiyon teorisi, 6. Jest dili teorisi, 7. Sembolik teori, 8. Gerekçi (ütilitariyen) teori, 9. Aldanma teorisi, 10. Temas teorisi.

Felsefî teoriler: Dilin kökeni hakkındaki felsefî teoriler iki ana sınıfa ayrılabilir: doğuştancı (nativist) ve deneyimci (ampirist) teoriler. Bu ayırım, aş. yu. biyolojik ve antropolojik teoriler arasındaki ayrıma karşılıktır. Doğuştancılar (Humboldt, Max Müller, Ernest Renan v. b.) konuşma yeteneğinin insanda doğuştan beri var olduğunu, deneyimciler (Condillac, Hobbes, Darwin v. b.) dilin sonradan tecrübeyle edinildiğini ileri sürerler. Çocukluğundan beri insanlarla temas etmeden yalnız olarak uzun süre yaşamış kişilerin kendi başlarına konuşmayı öğrenememiş ve bir dil yaratamamış olmaları deneyimcileri haklı çıkarır görünmektedir.

Teolojik teoriler: Teoloiik teoriler, dilin ya bir tanrı vergisi ya da tanrının isteği ile bahşedilmiş bir zekânın ürünü olduğunu iddia etmektedir. Bu teoriden, dilin ifade edici jestlerden geldiğini savunanlar da hayvanlarla insanlar arasındaki farkı açıklamak bakımından yararlanmışlardır. Teolojik teorilerin başlıca temsilcileri arasında Abelard, Duns Scotus, Jacob Grimm ve W. D. Whitney'in adları anılabilir.

Araştırma metotları: Araştırıcılar dilin kökeninin ne olduğunu anlamak üzere çeşitli metotlardan faydalanmışlardır. Bazıları çocukların, bazıları ilkel kabîlelerin dillerini incelemiş, diğerleri bilinen diller üzerinde inceleme ve karşılaştırmalar yapmışlardır. Meselâ Hint - Avrupa dillerinin incelenmesi sonucunda isim, fiil ve ünlem gibi öğelerin çok eskiden beri kullanıldığı, harf-i tarif, sıfat, zarf ve bağ gibi öğelerin daha sonra ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Diğer bazı dilciler afazi (b. bk.) hallerini araştırmış, biyolojik teori taraftarları ise hayvanlar dünyasında görülen jest ve sesleri incelemişlerdir.

DILKE [*dilk*], **Sir Charles Wentworth** (1843-1911), İngiliz politikacısı ve yazarı. Chelsea (Londra) da doğmuş, orada ölmüştür. 1866 - 1867 yıllarında dünya turuna çıkmış, bu gezinin sonuçlarını *Greater Britain* (Daha büyük Britanya) [1868] adlı eserinde anlatmıştır. Bu eser emperyalizm hareketi üzerine büyük bir etki yapmış, adı siyasî bir slogan haline gelmiştir. D., 1880 - 1882 yıllarında dış işleri bakanlığı müşteşarı idi. Başlıca eserleri: *Parliamentary Reform* (Parlamento ıslahatı) [1879]; *Present Conditions of European Politics* (Avrupa politikasının bugünkü durumu) [1887]; *The British Army* (İngiliz ordusu) [1888]; *Problems of Greater Britain* (Daha büyük Britanya'nın problemleri) [1890]; *Imperial Defense* (İmparatorluğun suvunması) [1892] (Spenser Wilkinson ile birlikte); *The British Empire* (Britanya imparatorluğu) [1898].

CH. DILKE

DİLKEŞ HAVERAN ya da ZİRKEŞ HAVERAN, Hüseynî ile Irak dizilerinin birleşmesinden meydana gelen bir makam. Sabah ezanından önce minarelerde okunan sala bu makamdadır.

DILL [*dil*], **Lisbeth** (doğ. 1877), Alman kadın yazarı. Dudweiler - Saarbrücken'da doğmuştur. 1905 yılından beri Berlinde profesör Drigalski'nin dul eşi olarak yaşamaktadır. D. önce hikâyeler ve romanlar yazmağa başlamıştır: *Lo's Ehe* (Lo'nun evliliği) [1903]; *Oberleutnant Grote* (Üsteğmen Grote) [1904]; *Die kleine Stadt* (Küçük şehir) [1907]; *Unverbrannte Briefe* (Yakılmamış mektuplar) [1909]; *Most* (Meyva şarabı) [1912]. Bu eserlerinde D. en çok aşk ve evlilikle ilgili problemleri işlemiştir. Daha sonra yazdığı *Die Spionin* (Casus kadın) [1917]; *Der Halsbandprozess* (Gerdanlık dâvası) [1924]; *Der Grenzpfahl* (Sınır işareti) [1925] gibi romanlarında, en çok tarihî ve çağdaş konulara önem vermiştir.

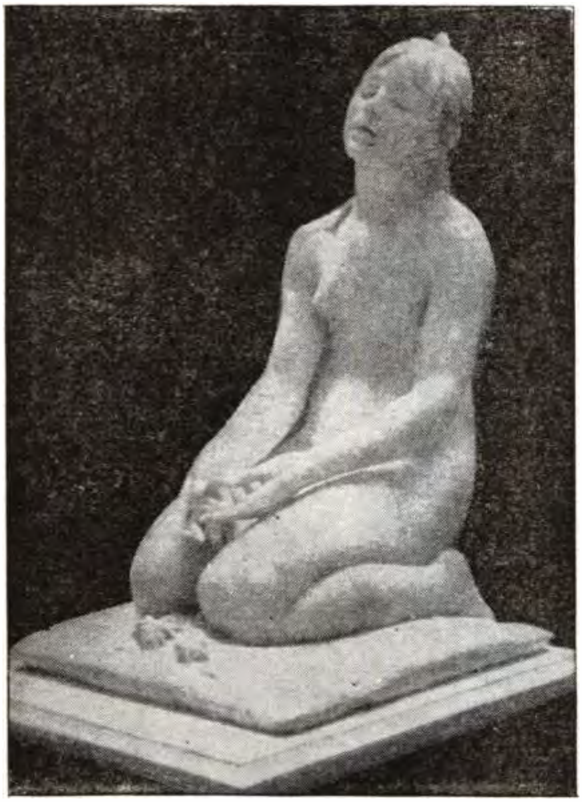
DILL [*dil*], **Sir John** (1881 - 1944), İngiliz mareşali. Belfast'ta doğmuş, Washington'da ölmüştür. Boerlar savaşına katılmış, Birinci Dünya Harbinde kurmay olarak hizmet etmiştir. 1936 da çok buhranlı bir durumda Filistine gönderilen D., bu görevinde zekâsiyle olduğu kadar kararlarındaki kesinlikle de dikkati çekmiştir. 1939 da Fransa cephesinde bir kolordunun başına geçmiş, 1940 haziranında da imparatorluğun genel kurmay başkanlığına atanmıştır. 1941 e kadar bu görevde kalan D., bir süre Bombay'da valilik etmiş, Churchill tarafından Amerikan komutanlığındaki İngiliz misyonu başkanlığına getirilmiş, ölümüne kadar da bu görevden ayrılmamıştır.

DILLENBURG [*dilenburg*], Almanyada, Hessen eyaletinde, Dill bölgesinin ilçe merkezi. Denizden yüksekliği 230 m dir. Westerwald ile Marburg'un hinterlandı arasındadır. Nüfusu 10 000 (1950) kadardır. D. bir maden işletmesinin merkezidir ve izabe fırınları vardır. Kereste işletmeleri, bir mine fabrikası, seramik ve elbise yapımevleri, kasabaya iktisadî bir önem verir. D. da Nassau - D. kontlarına ait şatonun yıkıntıları, Wilhelm kulesi ve bu kulede Oranjlar müzesi vardır.

DILLENIUS ya da DILLEN, Johan - Jacob (1687-1747), Alman botanikçisi. Darmstadt'ta doğmuş, Oxford'da ölmüştür. Cinslerin, çiçek ve meyva şekillerine bakarak ayırdedilmesi problemini, çok büyük bir dikkatle incelemiştir. Sherard tarafından Oxford Üniversitesine çağrılmıştır. Dikkate değer iki eser yayınlamıştır: *Hortus Elthamensis* (Eltham bahçesi) [1732] (Eltham, Londraya yakın bir şehir olup, içinde krala ait bir saray ve bahçesi vardı); *Historia muscorum* (Yosunların tarihi) [1741]. Bu son eserde çok özenle yapılmış birçok resim vardır. Bu, XVIII. yüzyılın yosunlar hakkındaki en önemli eseridir.

DILLENS [*dilıns*], **Juliaan** (1850 - 1904), Belçikalı heykelci. Anvers'te doğmuş, Bruxelles yakınında, Saint - Gilles'de ölmüştür. Belçikada ilk güzel sanatlar sergisini açan *L'Essor* topluluğunu ve Saint - Gilles akademisini kurmuştur. Bruxelles'deki Anspach anıtı onun eseridir. Bruxelles Müzesinde *Génie de la tombe* (Mezar perisi) adlı bir kompozisyonu da vardır.

DİLLER, dünya D. ini sınıflandırmada genellikle iki yol vardır: 1. *Jenetik sınıflandırma*: Jenetik sınıflandırma yöntemi, D. i birbirleriyle karşılaştırarak akrabalıklarını ya da jenetik ilişkilerini bulmaktır. «Yeni dilciler» (neolengüistler) in en ince ayrıntılarına kadar işledikleri bu

J. DILLENS: «Mezar heykeli» (Bruxelles Müzesi)

karşılaştırma yöntemi ile iki ya da daha çok dilin ortak kaynağını araştırmak ve bu D. in çıktığı, bugün de bilinen ya da bilinmeyen başka bir dili bulmak bazı hallerde mümkün olmaktadır. Bunun gibi, bütün Latin D. i arasındaki ilişki daha XIII. yüzyılda kavranmış ve Dante, *De vulgari eloquentia* (Halkın kullandığı dil üzerine) [1304] adlı eserinde bu konuyu açıkça belirtmiştir. Bu D., yazılı belgeleri olan, bilinen bir dilden, yani Latinceden çıkmadır. Bütün Samî D. in aslı Proto - Semitik adı verilen ortak bir dildir. Bu dil, iyice bilinmemekle birlikte, bugün yaşayan ya da ölmüş olan Samî D. i, karşılaştırma yoluyla oldukça büyük bir kesinlikle tesbit edilebilir. Dil, bu ilkeye göre, her birinin çıktığı kökü bulma yoluyla kurulabilir. Böylece, Latin D. inin aslının eski Latince, Germen dil ailesinin aslının tanıtlanmamış bir Proto - Germen ve Slav dil ailesinin tanıtlanmamış bir Proto - Slav aslına dayandığı söylenebilir.

Bazı kere bu dil aileleri, insan aileleri gibi birbirleriyle akraba olabilir ve tıpkı eski Roma gens'leri gibi, daha büyük aileler meydana getirebilir. Mesela Latin, Germen, Kelt, Slav ve Balt aileleri ve bunun gibi başka birkaç aile, daha büyük bir aile olan Hint - Avrupa (ya da Arî - Avrupa, Hint - Germen) dil ailesi adı altında toplanır. Atlas Okyanusundan Bengal Körfezine kadar hemen hemen bütün D. i kapsayan bu ilişkinin bulunması, dil biliminin en parlak başarılarından biri olmuştur. Bu buluş, öteki dil alanlarında verimli bir yarışmaya ve benzer çalışmalara yol açmış, aşırı umutlar doğurmuştur. Bugün Afrika'nın birçok Hamî D. ini ve Asya'nın birçok Samî D. ini içine alan bir Hamî - Samî dil topluluğunun varlığı genel olarak kabul edilmektedir. Fin - Ugor D. i bakımından da durum buna benzer. Buna karşılık, Fin - Ugor ve Ural - Altay D. inin aynı aile içinde toplanmasına, bu D. i inceleyen kimi bilginler bugün bile karşı çıkmaktadırlar. Sınıflandırmalarında az çok anlaşma bulunan dil grupları Bask, Kafkasya, Munda - Polinezya, Papua ve Avustralya gruplarıdır.

1905 te Alfredo Trombetti (b. bk.), bütün yaşayan D. i on bir büyük aileye ayırmış, 1929 da bunların sayısını dokuza indirmiştir. Bunlar Bantu - Sudan, Hamî - Samî, Hint - Avrupa, Ural - Altay, Çin - Tibet (Trombetti bunlara «Hint - Çin dilleri» adını vermişti), Avustralo - Dravid, Munda - Polinezya ve Amerikan yerli D. idir. Antoine Meillet ve Marcel Cohen, 1925 yılında Ural D. i (Türk, Tatar, Moğol ve Tunguz) ni Fin - Ugor D. inden, Dravid D. ini Avustralya D. inden, Bantu dilini Sudancadan, kuzey Kafkas D. ini güney Kafkas D. inden ayırmak ve Bask, Hotentot, Japon, Aynu, Hiperboreen ve Aziyanik gibi D. i de ekleyerek daha ölçülü bir sınıflandırma yapmışlar ve dil ailelerinin sayısını yirmi bire çıkarmışlardır. Ancak, Meillet ve Cohen bütün Amerika yerli D. inin bir kökten çıktığını kabul etmişlerdir. Bu kuram ise bugün uzmanların büyük çoğunluğunca reddedilmektedir. Wilhelm Schmidt, 1926 da dil ailelerinin sayısını 94 e çıkarmışsa da, yönteminin birçok öğeleri (meselâ Yafetik D.) genellikle kabul edilmemektedir. Ernest Kieckers, 1931 de otuz üç ailelik bir liste hazırlamıştır. Bunda bütün Columbus öncesi D. ini üç büyük grupa (kuzey, orta ve güney Amerika) ayırdığından dil özelliklerinden çok coğrafî durumu göz önüne aldığı söylenebilir.

Sınıflandırmada daha ölçülü davranan inceleyiciler, değişik tahminlerde bulunmuşlar, dil ailerinin sayısını yüzlere çıkarmışlardır (yalnız Amerikan dil ailelerinin sayısı yüzün üstüne çıkmıştır). İncelemeyi zorlaştıran başka bir yön de zaman bakımından ne kadar geriye gidilirse, o ölçüde ölü dilin gün ışığına çıkmasıdır. Dil haritalarına bakılırsa, üzerinde inceleme yapılabilen eski çağlar ile şimdiki çağın dil durumu arasında birliğe gidiş bakımından pek bir ayrılık olmadığı sanılabilir. Aslında ise son yüzyılların eğilimi, büyük buluşlar, ulaştırmadaki ilerleme, Rönesanstan beri yerleşme alanlarının genişlemesi yüzünden beş altı dilin egemenliğine doğru bir gelişme göstermektedir.

Bütün bu D. in ortak bir kökten çıkıp çıkmadığı problemi açık kalmaktadır. Tek köken kuramının ateşli bir tutucusu olan Trombetti, son zamanlarda bu konuda bir varsayım ileri sürmüştür. Trombetti'nin bu arada ileri sürdüğü bazı hususlar çok kere fazla cesaretli ve bazı kere açıkça yanlış olmakla birlikte, dil problemine yapmış olduğu hizmet büyüktür ve iddiaları dikkatle incelenmeye değer. Dil konusundaki araştırmaların bugünkü durumuna göre, tek dil kuramı ispatlanamazsa da kesinlikle reddi de imkânsızdır. Bugün aralarında hiçbir ilişki bulunmayan D. in bir zamanlar birbirine akraba, hattâ birbirinin aynı olmuş bulunması ve zamanla birbirinden büsbütün ayrılmış olması pek âlâ mümkündür. İrce, Bengali, Rus, Sardunya, İslanda, Arnavut, Ermeni D. i ve başka birçok D. arasındaki yakınlık, ancak bu konuda yıllarca çalışmış bir uzmanın gözüne çarpabilir. Bundan dolayı tek dil kuramı ilke bakımından reddolunamaz; ancak, bu konudaki kanıtların yeterli ve bütün olarak doyurucu olmadığı söylenebilir. Şunu da unutmamalıdır ki Hint - Avrupa D. inin bir kökten geldiğinin farkına varılmadan önce birçokları bu aileye giren çeşitli D. in başka başka asıllardan çıktığını sanıyorlardı.

Daha sonra Matteo Bartoli, Trombetti'ninkinden çok

daha ihtiyatlı ve bilimsel bir yöntemle işi yeniden ele almıştır. Bartoli, Latin ve Hint - Avrupa D. i alanında çok iyi sonuçlar aldığı bölgesel dil bilgisi yöntemlerini geniş ölçüde kullanarak, hiç olmazsa bazı büyük dil grupları arasındaki ilişkiyi ispata çalışmıştır. Bartoli, iki üç dil arasındaki tesadüfe dayanan yakınlıklardan değil, her dilde çok kullanılan ve fazla değişikliğe uğramayan (beni, biz, bir, iki, değil, ateş) gibi kelimelerden hareket etmiştir. Bartoli, daha sonra bölge esası üzerinden Avrupa, Asya ve Amerikanın bütün büyük dil ailelerinde bu sözleri karşılaştırmıştır. Bu arada *me* (= beni) kelimesi için iki şekil kullanıldığının farkına varmıştır: dış bölgelerde kullanılan *me* ve orta bölgede kullanılan *ne* şekli. Aynı şekilde «iki» = two (İng.) için bu diller *duo* ve *nis*; «değil» = not (İng.) için *ne* ve *me* şekillerini kullanmaktadır. Bartoli, bu ip uçlarına dayanarak *me*, *duo* ve *ne* şekillerinin *ne*, *nis* ve *me* şekillerinden daha eski olduğu sonucuna varmıştır. Bu çalışmalar henüz erken bir evrede bulunmakla birlikte, üzerlerinde dikkatle durulmaya değer. Şurası göz önünde bulundurulmalıdır ki Hint - Avrupa D. inin büyük karşılaştırmalı gramer sisteminin kurulabilmesi, tek tek kelimelerin karşılaştırılabilmesi ve Filippo Sassetti ile Sir William Jones gibi öncülerin kişisel cesareti ile mümkün olabilmiştir.

Bütün D. i tek bir kaynağa dayandırma probleminin, dilcinin tek başına çözümleyemeyeceği başka problemlere bağlı olduğu açıktır. Dilin kaynağı, insanın ve insan uygarlığının kaynağı gibi, folklor, mitoloji, antropoloji, biyoloji ve zooloji ile jeoloji bilginlerinin de yardımını gerektirir. D. in tek bir asıldan, tek bir kökten geldiği kuramının, insanın aslını araştıranlarla birlikte gözden geçirilmesinin gerekli olduğu ve bu konuda varılacak sonuçların dilciler için büyük önem taşıyacağı açıktır.

D. arasındaki akrabalığın incelenmesini güçleştiren başka bir yön de şudur: D. sadece bir ağacın dalları gibi birbirinden uzaklaşmakla kalmamakta, bazı kere birbirine yaklaşmakta ve kurdukları yakın ve sürekli ilişkiler yüzünden birbirleriyle kaynaşmaktadır. Bunun sonucu olarak, eskiden birbirinden büsbütün ayrı olan Eski İngilizce ve Eski Fransızca ya da Latince ve Arnavutça gibi iki dil ya da birbirleriyle en ufak bir ilgisi olmayan Macarca ve Almanca gibi iki dil, birbirini karşılıklı etkileme yoluyla yeni bir dil meydana getirmişlerdir. Böylelikle ortaya, iki dil ailesinden hiçbirine sokulamayan yeni bir dil çıkmaktadır. İngilizceyi hiç bir şart ileri sürmeden Germen ya da Latin D. i grupuna sokmak birçok gerçeği görmezlikten gelmek olur. Arnavutçayı da bir Latin, Rumen ya da Slav dili saymak, aynı sakıncaları doğurur. Bu ilkenin ışığı altında, D. in kökenlerine göre sınıflandırılması bugün, elli yıl önce göründüğünden çok daha zor bir iş haline gelmiş gibidir; çünkü «eski» ve «orijinal» görünen özellikler, yeni bir coğrafî ortamdan doğan daha sonraki bir etken yüzünden ortaya çıkmış olabilir. Böylece, eğer Feist - Meillet - Karsten tezi doğru ise (doğru olması pek âlâ mümkündür) ve Germen öncesi (Proto-Germen) boyları Hint - Avrupa grupuna girmeyen bir dil kullanırken, sonra Hint - Avrupa kavimleri ile yakın ilişki yüzünden bu dil Hint - Avrupa D. ine yaklaşmışsa, Germen D. ini basitçe Hint - Avrupa dili diye adlandırmak eksik ve hataya düşürücü bir görüş olur.

2. *Morfolojik sınıflandırma*: D. in morfolojik sınıflandırmasının jenetik sınıflandırma ile hiç bir ilgisi yoktur. Morfolojik sınıflandırma doğrudan doğruya D. in gramer yapısına dayanmaktadır. En yaygın ve tanınmış sınıflandırma, D. i ayrışkan (ya da tek heceli), bitişken (ya da analitik) ve bükümlü (ya da sentetik) olarak ayıran üçlü sınıflandırmadır. Birinci sınıf için Çinceyi, ikinci sınıf için Türkçe ya da Finceyi, üçüncü sınıf için Latince, Yunanca ya da Rusçayı örnek gösterebiliriz. Bu sınıflandırma bütün bilginlerce kabul edilmemektedir. Sınıflandırma kabul olunsa bile, bir dilin pek az hallerde bütünüyle bir ya da başka sınıfa girdiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Modern Hint - Avrupa D. i gitgide bükümlüden bitişkene doğru gelişme göstermektedir. Meselâ Latince *facio*; İngilizcede *I am doing* haline gelmiştir. Çince bu yolda daha da ileri gitmiş ve tek heceli bir dil olmuştur. Birçok bilginler, önceleri ilkel D. in daima ayrışkan olduğunu, daha sonra bitişken ve bükümlü evrelerden geçtiklerini ve bu gelişmenin kültürel evrimlerini yansıttığını ileri sürmüşlerdir. Bu kuram, bu durumuyla savunulamaz, çünkü Çince ve İngilizce gibi D. in evrimi bunun tersine olmuştur. Bununla birlikte, D. in çok ağır bir gelişme göstererek ayrışkan - bitişken - bükümlü bir evrim dönemi geçirmesi ve sonradan tersine bir gelişme göstermesi olamaz değildir. Bu soru henüz çözümlenmemiştir.

Yukarıda belirtilenlerden anlaşıldığına göre, iki ya da daha çok dil arasındaki morfolojik benzerlikler hiç bir suretle bunların ortak bir kökten geldiğini ispat etmez, çünkü herhangi bir dilin morfolojik yapısı zamanla büyük değişikliklere uğrayabilir. Meselâ modern İngilizce, Proto - Germen ve hattâ Got D. inden, modern Farsça eski Farsçadan, modern Bulgarca eski Bulgarcadan geniş ölçüde ayrılmaktadır. Dil konusunda son zamanlarda özellikle İtalyan neolengüistlerinin ve Rus - Çek Prag Okulunun incelemeleri, Rusça ve Fince, Almanca ve Macarca gibi çok değişik köklerden gelen D. in birbirlerini sadece kelime hazinesi bakımından değil, morfoloji, fonetik, sentaks ve üslûp bakımından derin olarak etkilediğini göstermiştir. Bu şekilde etkilere uğrayan bir dil, kısa zamanda kendisinden daha çok uzak kalan akraba D. den kendisini kesin olarak ayıran yeni bir şekle bürünebilir. Bu D. in başlangıçtaki akrabalığını ispat etmek, ancak uzman bir dilcinin çözümleyebileceği çok ince ve bazı kere çok güç bir problem meydana getirir. İspatlamada genellikle, meselâ Latincedeki *sum*, *ess*, *est* gibi kalıntı şekillerden yararlanılır. Bu şekiller dile yakın zamanlarda girmiş olamayacağından ancak daha eski bir sistem çerçevesinde açıklanabilir. Bununla birlikte, yeni ile eski arasındaki fark her zaman açık değildir ve iş elli yıl öncekinden çok daha karmaşık görünmektedir.

İkinci Dünya Harbinden az önce, birbirinden ayrı olarak yapılan iki dil sayımına göre, yeryüzünde 2796 dil yaşamış ya da yaşamaktadır; lehçeler bu sayıya katılmış değildir. Aile ya da topluluklara göre ölü ya da yaşayan bu 2796 dil şöyle gruplanır: Hint - Avrupa: 132; Hamî - Samî: 46; Ural ve Fin - Ugor: 32; Altay: 34; Japon ve Kore: 2; Eskimo-Aleut: 24; Kafkas: 26; İber-Bask: 2; Ön-Asya: 29; Eski Sibir: 12; Buruşaski ya da Hacuna (akrabasız): 1; Dravid: 26; Andaman: 12; Çin-Tibet: 115; La-ti (akrabasız): 1; Güneydoğu Asya: 52; Malezya-Polinezya ya da Austronezya: 263; Papua: 132; Avustralya: 96; Sudan - Guinea: 435; Bantu: 86; Hoin, yani Hotentot - Buşman: 6; Kuzey Amerika: 351; Meksika ve Orta Amerika: 96, Güney Amerika: 783.

Sınıflamanın ayrıntıları için bk.: AFRİKA DİLLERİ, ALTAY DİLLERİ, AMERİKA DİLLERİ, ANDAMAN DİLLERİ, ARYA'LAR (Dil), ASYA DİLLERİ, AUSTRİK

DİLLER, AUSTROASYATİK DİLLER, AUSTRONEZYA DİLLERİ, AVRASYA DİLLERİ, AVRUPA DİLLERİ, AVUSTRALYA DİLLERİ, BALKAN DİLLERİ, BALT DİLLERİ, BALT - İSLAV DİLLERİ, BANTU DİLLERİ, BANTUİD DİLLER, BUŞMAN - HOTENTOT DİLLERİ, CÜCE ZENCİ DİLLERİ, ÇİN - TİBET DİLLERİ, DRAVİD DİLLERİ, ESKİ KÜÇÜK ASYA DİLLERİ, ESKİ SİBİRYA DİLLERİ, ESKİMO - ALEUT DİLLERİ, FİN - UGOR DİLLERİ, GERMEN DİLLERİ, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ, HAMÎ DİLLER, HİNT - ARYA DİLLERİ, HİNT - AVRUPA DİLLERİ, İBER - BASK DİLLERİ, İLKEL DİLLER, İLLYR - VENET DİLLERİ, İNDONEZYA DİLLERİ, İRAN DİLLERİ, İSLAV DİLLERİ, İTALİK DİLLER, İTALİK-KELTİK DİLLER, KAFKAS DİLLERİ, KELT DİLLERİ, KUŞÎ DİLLER, KUZEY AMERİKA DİLLERİ, LİGUR DİLLERİ, MALEZYA - POLİNEZYA DİLLERİ, MŌN-ḪMĒR DİLLERİ, MUNḌA DİLLERİ, ORTA AMERİKA DİLLERİ, ÖN ASYA DİLLERİ, PALEOASYAT DİLLER, PAPUA DİLLERİ, PRE - İTALİK DİLLER, ROMAN DİLLERİ, SAMÎ DİLLER, SAMOYED DİLLERİ, SUDAN-GİNE DİLLERİ, TASMANYA DİLLERİ, THRAK - ERMENİ DİLLERİ, TÜRK DİLLERİ, ULUSLARARASI YARDIMCI DİLLER, URAL DİLLERİ, URAL - ALTAY DİLLERİ, YUNAN - MAKEDONYA DİLLERİ ve dil haritaları.

DİLLİ DÜDÜK, çoğunlukla şimşir ağacının düzgün kuru bir dalından yapılan, 28 cm kadar uzunluğunda bir çalgı. Ağaç boydan boya oyulur, baş tarafından üflendiği zaman - polis düdükleri gibi - ötmesi için üstlü altlı iki delik açılır, ağacın uzunluğuna göre, aş. yu. yarısından başlayarak alta doğru birbirine eşit aralıklı yedi delik delinir, böyıece basit bir D. D. meydana getirilir. Kavaldan ses çıkarmayı beceremeyen köylü ve çobanlar, D. D. lerin deliklerine rastgele parmaklarını basarak sözde hava çıkarırlar. Bununla birlikte D. D. leri güzel çalanlar da pek çoktur.

D. D. ler bir çeşit parlak beyaz madenden de yapılır ve *çığırtkan* adiyle anılırdı.

DILLINGEN [*diliŋgin*], güney Almanyadaki Bavyera devletinin Schwaben yönetim bölgesi (Regierungsbezirk) nde, Tuna kıyısında, Augsburg'un 37 km kuzeybatısında bir kasaba. Burada 1286 - 1803 yılları arasında Augsburg piskoposları oturmuşlardır. 1554 - 1804 yıllarında D. da bir üniversite vardı. 1803 te Bavyera devletine katılan D. da Barok devrinden kalma kiliselerle manastırlar, XIII. yüzyıldan kalma bir kale ve Benedictusçular koleji, çimento, bira, makine ve dokuma fabrikaları vardır. Nüfusu 8 800 (1950) dir.

DỊLLIS, Johann Georg van (1759 - 1841), Alman ressamı ve desinatörü. Grüngiebing'de doğmuş, München'da ölmüştür. Bir duygu tazeliği içinde peyzajlar yapmıştır. München'da gelişen *Stimmungslandschaft* (Günün belirli saatlerine göre değişiklikler gösteren kır manzaraları) okulunun öncülerindendir. 1822 de resim galerisi müdürü olduktan sonra München sanat koleksiyonlarının geliştirilmesi yolunda büyük hizmeti dokunmuştur.

DILLMANN [*dilman*], **August** (1823 - 1894), Alman doğu bilimleri uzmanı, Protestan ilâhiyatçısı ve Habeş filolojisinin kurucusu. Illingen (Württenberg) da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Paris ve Londra'da kaldıktan sonra, 1852 den başlayarak Tübingen, Kiel ve Berlin üniversitelerinde profesörlük etmiştir. Habeş filolojisi alanında yazdığı *Grammatik der äthiopischen Sprache* (Eski Habeş ya da Ca'z dilinin grameri) [1857] ve *Lexicon linguae aethiopicae* (Eski Habeş ya da Ca'z dilinin sözlüğü) [1866] adlı eserleri ile büyük başarı kazanmıştır. Bunlardan başka, metin yayımı ile el yazmalarının endekslerini yapmada da büyük çabalar gösteren D., Tevrat kitaplariyle ilgili çeşitli yorumlarıyla bu alandaki çalışmaları desteklemiştir.

DILLON [*dilın*], **James Matthew** (doğ. 1902), İrlandalı avukat ve politikacı. Dublin'de doğmuştur. İrlanda Milliyetçi Partisinin Avam Kamarasındaki son liderinin oğlu olan D., 1932 de Dáil Eireann (İrlanda Millet Meclisi) a girmiş, tarafsızlık politikasını benimsemediği için İkinci Dünya Harbi süresince Fine Gaël (İrlanda Muhafazakâr Partisi) den ayrılmış, 1952 de yeniden bu partiye dönmüştür. 1948 - 1951 ve 1954 - 1957 yılları arasında tarım bakanlığı yapan D., 1959 da Costello ile Mulcaky'nin yerine Fine Gaël'in başına getirilmiş ve Millet Meclisinde muhalefet grupu başkanı olmuştur.

DILLON [*dilın*], **John** (1851 - 1927), İrlandalı hekim ve politikacı. Blackrock (Dublin) ta doğmuş, Londrada ölmüştür. «Young Ireland» ın şeflerinden John Blake D. ın oğludur. Ateşli bir milliyetçi olarak tanınmıştır. Parnell partisini ve Çiftçiler Birliğini tutmuş, bu yüzden de birkaç kere hapse atılmıştır. 1880 de millet vekili seçilmiş, 1890 bozuşmasında Parnell'e muhalefet eden aşırı grup liderlerinden biri olmuş ve 1896 da İrlanda Millî Federasyonu başkanlığına seçilmiştir. 1900 de parti birliğini sağlayan Redmond'la iş birliği etmiştir. Bundan sonra, Home Rule tasarısını benimseyerek İngiliz liberallerine yaklaşmıştır. Birinci Dünya Harbinde hükümeti desteklemiş, 1918 de de Redmond'un yerine İrlanda Partisinin başına geçmiştir. Ancak, o tarihte milliyetçi ve cumhuriyetçi Sinn Fein akımı onu da partisini de çok geride bırakmış olduğundan 1918 seçimlerinde başarısızlığa uğramıştır.

J. DILLON

DİLMAN (bugünkü adı: **Şahpur**), İran Azerbaycanında, Rizaiye (Urmiye) gölünün kuzey batısında, Türkiye sınırlarına 50 km uzaklıkta bir kasaba. İlçeye Baradost boyu yerleşmiştir. Nüfusu 50 000 e yakındır. Kotor - Hoy-Şerefhane - Tebriz ve Haydarabat - Rizaiye - Hoy yolları üzerinde önemli bir kavşaktır.

D., 1867 de Şeyh Ubeydullah, 1914 - 1918 de ise Ermeni ayaklanmasında ve Türk - Rus savaşlarında ağır yıkıntılara uğramıştır. D., Türk tarihinde, 1915 yılında uygulanmak istenen çok cesur bir proje ile tanınmıştır. Birinci Dünya Harbinde İran ve Rus Azerbeycanında yaşayan Türk halkı ayaklandırmak ve onları büyük Turan dâvasını kazanmak amaciyle, başkumandan vekili Enver Paşa tarafından bir proje hazırlanmıştı. Bu proje için, İstanbulda yarbay Halil Bey komutasında 10 000 tüfek, 8 makineli tüfek, 8 dağ topu, 3 000 at ve katır ile 800 deveden meydana getirilen ve Birinci Kuvve - i Seferiye adı verilen 13 000 kişilik bir birlik meydana getirilmişti. Böyle bir kuvvet Tebriz'e girdiği anda, bütün Azerbaycan, hattâ İran Türklerinin büyük dâvada Osmanlı Türkleri ile birleşecekleri sanılıyordu.

Bunun için Birinci Kuvve-i Seferiyenin ilk hedefi Tebrizdi. Bu proje, birliğin şubat 1915 te Musula gelmesi ile uygulanmaya başladı. Türk kuvvetleri Revanduz, Rayat üzerinden Urmiye'ye geldi. Daha önceki plana göre bu gölün doğusundan Tebriz doğrultusunda yürüyüşe devam edecekken, Van'da baş gösteren Ermeni ayaklanması üzerine, gölün batısından yola çıkarak 28 nisan 1915 te D. ovasının güneyindeki Şorgöl tepelerine geldi. Burada Han tahtında bulunan Ruslarla ilk çarpışmalara girişti. Ancak Halil Bey, emrine verilen Van seyyar jandarma tümeninin savaş alanına girmesini beklemeden ve her iki tümen komuta kurullarınca hazırlanmış ortak planı uygulamadan 4 avcı ve 2 süvari alayından meydana gelen Rus kuvvetlerine saldırdı. 1 mayıs 1915 günü yapılan son saldırı ağır kayıplarla Rus savunma hattı önünde kırıldı. İki günlük çalışmalarda 19 subay, 503 er şehit düşmüş, 36 subay 1 405 er yaralanmıştı. Hastalar ve döküntülerle birlikte bütün kayıplar, 2 500 ü bulmuştu. D. savaşı ile saldırı gücünü yitiren Birinci Kuvve-i Seferiye, 10 gün kadar Şorgöl tepelerinde vakit geçirdikten sonra çekilmeye başladı. Böylece Osmanlı başkumandanlığının Azerbaycanı, Dağıstanı, hattâ bütün İran'ı ele geçirme isteği suya düşmüş oluyordu. Buna karşılık Van'ın elden çıkması ve Rusların Bitlis'e kadar ilerlemeleri gibi ağır bir sonuçla karşılaşıldı.

DİLMEN, İbrahim Necmi (1889-1945), Türk bilgini ve yazarı. Selanik'te doğmuş, Ankara'da ölmüştür. D. soyadı, harf ve dil devrimlerinde gösterdiği çabadan dolayı Atatürk tarafından verilmiştir. Avukat Mehmet Tayfur Beyin oğludur. Gümülcine ve Selanik'te okuduktan sonra İstanbul Hukuk Fakültesini birincilikle bitirmiştir (1908). Selanik Hukuk Mektebinde devletler hukuku ve malî kanunlar öğretmenliği yapmıştır. 1913 te İstanbula gelmiş, 1916 ya kadar Darüşşafaka, Vefa, Davutpaşa liselerinde edebiyat öğretmenliği, 1917 ye kadar Edebiyat Fakültesinde Ural-Altay dilleri ve Nazariyyat-ı Edebiye kürsüleri müderris muavinliği, 1928 e kadar Galatasaray Lisesi ve İstanbul Erkek Öğretmen Okulunda öğretmenlik yapmıştır. Bu arada gazetelerde yazarlık ve yazı işleri müdürlüğü yapmış, edebiyat ve dil üzerine yazılariyle tanınmıştır. 1928 de yeni Türk alfabesinin kabulü sırasında memurlara yeni alfabenin öğretilmesi için dersler vermiş, «Milliyet» gazetesinde yazılar yazarak devrimin başarılması için çalışmıştır. 1928 de Dolmabahçe sarayında yapılan alfabe toplantısına katılmış, 1931 de Ankaraya gelerek Gazi Terbiye Enstitüsünde ve Musiki Öğretmen Okulunda edebiyat öğretmenliği yapmış, bir yandan da «Hâkimiyeti Milliye» gazetesinde dil ve edebiyat üzerine yazılar yazmıştır. 1932 de Türk Dil Kurumu genel merkez kuruluna üye seçilmiş, sonra kurumun genel yazmanı olmuş, aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı genel müfettişliğine atanmıştır. 1935 te Burdur millet vekili seçilmiştir. Türk Dil Kurumu genel yazmanlığı ile millet vekilliği görevi ölümüne kadar sürmüştür. D. özellikle Türkçenin sadeleşmesi yolunda büyük bir çaba göstermiştir. D. in dil ve edebiyat üzerine gazete ve dergilerde yayınlanmış yazılarından başka, kitap olarak *Edebiyat tarihi dersleri* [2 cilt, 1912] ile *Türkçe gramer* [4 cilt, 1930]; *Türk dil bilgisi dersleri* [2 cilt, 1936] adlı eserleri vardır.

İ. N. DİLMEN

DİLODİD (Alm. Dilaudid; Dihydromorphinon), morfine benzer bir yapıda, kısmen sentetik bir alkaloit. Ağrı dindirici etkisi morfininkinin beş katıdır. Morfin gibi, D. de uyuşturucu maddeler arasındadır.

DİLOFOSPORA (Lat. Dilophospora), askomiset (*askomyketes* = keseli mantarlar) ler grupundan bir mantar olan *dilophia*'nın piknid [*pyknid*] (mantarlarda, piknospor denilen ve cinsiyetle ilgisi olmayan üretim organlarını kapsayan boşluk) i. Buğdaygiller D. sı çavdar ile buğdaya zarar verir. Sporlarının ucunda dallanmış sorguçlar (Fückel) bulunur. D. lı çavdar ve buğday başakları kara ve sert bir tomar halini alır, sapları da bükülerek çoğu zaman kırılır.

DİLOLO GÖLÜ, Ekvator Afrikasının güneyinde, Kongo ile Zambezi ırmakları arasındaki ayrım bölgesinde, denizden 1080 m yükseklikte bir göl. Bu göl, bugün dolmuş bulunan ve eskiden akışı olmayan bir havzadan kalma bir yeri kaplamaktadır. 1864 yılında Livingstone tarafından bulunmuştur. D. G. arasıra çevredeki bataklık alana da taşmaktadır.

DİLSİZ HARİTA (Fr. Carte muette), üzerinde yazı bulunmayan, sadece topografya şekilleri ya da istenilen başka olaylar bulunan harita. Böyle haritalar daha çok öğretim işlerinde kullanılır. Bk. HARİTA.

DİLSİZLER ya da BİZEBÂN, Hemen hemen bütün dünya saraylarında, Osmanlı saraylarında padişahın ve en yakınlarının hizmetinde bulunan D., kendilerine güvenilen kimselerdi. Bunların anadan doğma dilsiz olmaları gerekmezdi. Tersine söylenenleri anlamaları, fakat duyduklarını anlatamamaları gerekirdi. Osmanlı sarayına Yıldırım Bayezid devrinden beri yerleşen D., Seferli koğuşu kuruluncaya kadar Hasoda gılmanı arasında bulunurdu. Seferli koğuşu kurulduktan sonra bunlar soytarı ve cücelerle birlikte bu koğuşa bağlanmışlardı. Ancak, her odada kendilerine ait hizmetleri görmek üzere görev alırlardı. XVII. yüzyılda Harem-i hümayunda bir, Hasodada iki, Hazine koğuşunda yedi, kilerde dört, seferlide on bir olmak üzere sarayda yirmi beş dilsiz vardı. D. in eskisi, baş dilsiz olurdu. D. ak ya da kara gılmanlardan yetiştirilirler, hükümdarın kapısı önünde sürekli nöbet tutarlar, padişahın sadrazamla ya da şeyhülislâmla yaptığı görüşmelerde iç hizmette bulunurlar, padişah haremde halvet olunca kapısı önünde beklerlerdi. Sarı ipekten dikilmiş elbiselerle, başlarına sırma işlemeli külâh giyerlerdi. Gecelerini seferli ve kiler koğuşlarında geçiren D., gündüzleri nöbette bulunmadıkları zamanlarda, Eski Ağalar mescidi önünde toplu olarak beklerlerdi. Padişahların ölümünde ise, çullara bürünerek yas tutarlardı. Osmanlı sarayında D. in, zaman zaman padişahları etkileri altına aldıkları görülmüştür. Nitekim kapıkulu sipahilerinin edepsizliklerinden yılan III. Murat, soytarı, dilsiz ve cücelerin sözlerinin etkisi altında sarayından dışarı çıkamaz hale geldiği gibi, İbrahim ve IV. Mehmet zamanında da saray entrikalarına D. in karıştıkları görülür. XVIII. yüzyılda sayıları 40 a kadar yükselen D., Osmanlı sarayının son günlerine kadar padişahların hizmetlerinde bulunmuşlardır.

DİLSİZLİK (Huk.), kanunlarımızda sağır dilsizler hakkında hükümler vardır. Sağır dilsizlerin duruşmada, sorguları, yeminleri ve tanıklıkları özel usullere göre yapılır.

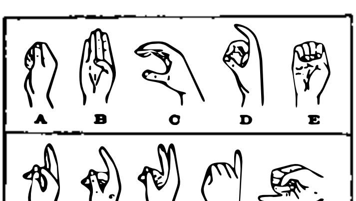
Sağır dilsiz olan tanıkların sorguları, okuyup yazmak bilmiyorlarsa, işaretlerinden anlayan bir kimse yardımiyle yapılır. Okuyup yazmak bilen dilsizlere sorular, yazı ile bildirilir ve cevapları gene yazılı olarak alınır. Yemin ettirilirken de aynı şey yapılır. Ceza hukukunda, sağır ve dilsizlik cezaya ehliyeti kaldırıcı yahut cezayı hafifletici bir sebep olarak kabul edilmiştir. Suçu işlediği zaman on beş yaşını bitirmemiş olan sağır dilsizler hakkında kovuşturma yapılmaz. Suçu işlediği zaman on beş yaşını bitirmiş olan, fakat yaptığı işin sonucunu fark ve temyiz ettiği anlaşılmayan sağır dilsizlere de ceza verilmez. Sağır dilsizin suçu fark ve temyiz ile işlediği anlaşılırsa, cezasından kanunda yazılı indirmeler yapılır.

DİLSİZLİK, konuşabilme yoksunluğu. Dilsiz, çoğu zaman ancak sağır olduğu için dilsizdir. Sağırlık ve D. hemen hemen her zaman doğuştandır. Ancak, bir çocuk henüz konuşmağa başlamadan önce sağır olursa, sağır dilsizliği sonradan kazanılmış olur. Sağır D. in sebebi henüz iyi bilinmemektedir. Şimdiki halde, bu durumun sebebi olarak ana babadaki şu hastalıklar gösterilmektedir: Soydan gelme frengi ve belki de aynı derecede nevropati, alkolizm, ak ciğer veremi, raşitizm ile başka hastalıkların doğurduğu soysuzlaşmalar. Buna karşılık, yakınlar arasındaki birleşmelerin, bu durumun büyük sebepleri arasında bulunmadığı ortaya konulmuştur. Yakınlar arası birleşmeler, ancak soydan geçen hastalıkların derecesini yükselecek yolda etki yapar. Ana - babanın sağırlığının, çocuklarınkine yol açtığı sanılmıyor.

Sonradan olma (yani doğuştan olmayan) sağır D. e gelince, sebep olarak şu etkenler gösterilebilir: Doğum sırasında ya da daha sonra olan orta kulak yangı (iltihap) ları; doğum sırasındaki kazalar; yaralanma (traumatizm) lar; beyin - omurilik (serebro - spinal) menenjiti.

Aşağıdaki iki şekil D., yukarıdaki sebeplere dayanan ve sağırlıktan doğan D. şekillerinden ayırt edilmelidir: 1. Duyar D. (Alm. Hör - Stummheit). Duyar dilsizler, sağır ya da budala olmaksızın, konuşma yeteneğinin gelişmesi bakımından çeşitli ve bugün de tartışma konusu olan bazı sebeplerden ötürü güçlüklerle karşılaşırlar. Bunların bazıları söylenilen sözleri anlamaz, bazıları da anlar, ama tekrar edemez. 2. Budala D. (Alm. idiotische Stummheit); bunlar, aklî yetmezliklerinden dolayı konuşmayı öğrenemezler.

Bunun gibi, sağır D. le güç işitme de birbirine karıştırılmamalıdır. Sağır dilsizler, güç işitenlerden farklı olarak, alet kullansalar bile, dikkatle söylenen sözleri, çok yakından söylenmiş olsalar da yine cümle halinde işitmezler ve bundan dolayı, kendiliklerinden konuşma yeteneğini geliştiremezler.

DİLSİZ ALFABESİ

Fransada aş. yu. 35 000 sağır dilsiz vardır (bunların ancak % 10 u yakın ya da uzak olmayan akraba çocuğudur). Almanyada 10 000 de 5 - 6 sağır dilsiz vardır (Dillerini öğrendikten sonra sağır olanlar bu sayının dışındadır).

Sağır dilsizlerin eğitiminde büyük güçlüklerle karşılaşılır. Bu problemle uğraşanlar arasında başlıca şu adlar sayılabilir: Heinicke, abbé de l'Epée, Sicard, Pereire, Itard, Pedro de Ponce, Ammann v.b.

İspanyol Ponce, 1550 de sağır dilsizler öğretimini kurmuştur. İsviçreli Ammann 1700 de bunu geliştirmiştir. Fransız abbé de l'Epée 1770 te Pariste ilk sağır dilsiz okulunu kurmuş ve burada, parmaklarla gösterilen harf sembollerine dayanan kendi metodu ile öğretim yapmıştır (El sistemi, İng. Manual system). İlk Alman sağır dilsiz okulu 1778 de Heinicke tarafından Leipzig'de kurulmuştur. Orada Heinicke kendi uydurduğu, dudak hareketlerinden sözleri okuma sistemini uygulamıştır (İng. Oral system).

Öğretim görmüş sağır dilsiz, öbür insanlardan aşağı değildir. Birçok el ya da kafa işlerinde çok iyi başarı sağlayan sağır dilsizler olduğu gibi, bazıları da büyük sanatçı olmuştur.

Fransanın Paris, Bordeaux ve başka birçok şehirlerinde sağır dilsiz öğretimi yapan kurumlar vardır. Bunların sayısı 10 dur. Almanyada (Saar ile birlikte) 45, Doğu Almanyada 12, Avusturyada 6, İsviçrede 6 kurum vardır.

Sparta ve Roma kanunları sağır dilsizlere «yeteneksiz» (incapable) işlemi yapıyordu; eski Fransız hukuku da bu yolu izlemiştir. Fakat Napoléon hukuku onlara tam haklar vermiştir.

Dilsizlik (Tarih), Türkiyede ilk sağır ve dilsizler okulu, 12 eylül 1889 da Kâmil Paşanın sadrazamlığı, Münif Paşanın maarif nazırlığı sırasında, Ticaret Okulu müdürü Grati Efendinin bir teklifi üzerine İstanbulda açılmıştır. Bu okula önce sağır ve dilsizler, iki yıl sonra da kör çocuklar alınmıştır. Öğretim süresi dört yıl ve gündüzlü olan bu okula 6 - 20 yaşları arasında din ve milliyet ayırt edilmeksizin parasız öğrenci kabul ediliyordu. İstanbulda o sıralarda merkez rüşdiyeleri kurulmakta olduğundan ve okul binası Beyazıt Merkez rüşdiyesine verildiği için, Dilsiz ve Âmâlar Mektebi, 1891 yılında Harbiye Nezareti arkasında Bozdoğan Kemeri yakınındaki Kaptan İbrahim Paşa Mektebi binasına, bir yıl sonra da Çiçek Pazarı Rüşdiye binasına nakledilmiştir. Okul buradan da, büyük depremden sonra bina tehlikeli bir hale geldiği için Kadırgadaki Taş Mektep binasına; 1897 yılında körler sınıfı kaldırıldığından, buradan Yerebatan'daki Ayasofya Merkez Rüşdiyesi binasına taşınmış, buradan da sırayla 1910 da Koska'daki Koca Ragıp Paşa Mektebi binasına, 1918 de Şehzadebaşındaki Sıbyan Mektebine, 1921 de Beyazıt Rüşdiyesine, 1922 de Süleymaniye Medresesine taşınmış ve 1926 yılında da Millî Eğitim Bakanlığının emriyle kapatılarak, öğrencileri İzmirdeki Sağır, Dilsiz ve Körler Okuluna gönderilmiştir.

1944 yılında İstanbulda İstanbul Sağır, Dilsiz ve Körler Tesanüt Cemiyeti tarafından özel bir sağırlar okulu açılmış ve bu okul 1953 yılında Millî Eğitim Bakanlığına devredilmiştir.

İzmirde önce özel olarak 1922 de kurulmuş olan Sağır, Dilsiz ve Körler Okulu, 1923 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına, 1951 de de 5822 sayılı kanun hükümleri

uyarınca, Millî Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. 1951 - 1952 öğretim yılında sağır öğrenciler İzmirdeki okul binasında bırakılmış, kör öğrenciler ise Ankara - Etimesgut'ta açılan Körler Okuluna nakledilmişlerdir. Daha sonra kör öğrenciler Gazi Eğitim Enstitüsü Beden Eğitimi binasına nakledildiğinden, Etimesgut'taki bina sağırlar okulu haline getirilmiştir. Bu suretle Ankara bir sağırlara, bir de körlere mahsus olmak üzere iki okula kavuşmuştur. Ankara - Etimesgut'taki Sağırlar Okulu 1965 - 1966 öğretim yılı başında Ankara - Aydınlıkevler semtindeki yeni binasına taşınmıştır. İstanbul, İzmir ve Ankaradakilerden sonra yine Millî Eğitim Bakanlığınca 1956 da Diyarbakırda, 1963 te de Adanada birer sağırlar okulu daha açılmıştır.

Bunlardan başka, 1961 - 1962 öğretim yılında Ankara ve İstanbul illerindeki merkez ilk okullarından bazılarında sağır çocuklara mahsus gündüzlü özel sınıflar açılmıştır.

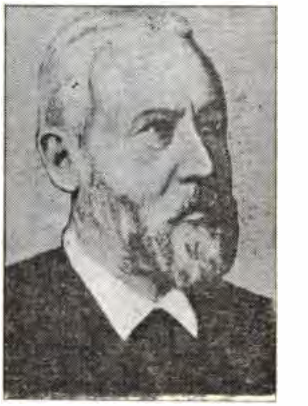
Eğitim - öğretim tedbirleri: Bugün yurdumuzda özellikle okul çağındaki sağır çocuk sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte, yapılan tahminlere göre, okul çağında yaklaşık olarak 60 000 sağır çocuk bulunduğu ileri sürülmektedir. Buna karşılık, mevcut beş sağırlar okulunda 800 e yakın sağır öğrenci eğitim - öğretim görmektedir.

Özel yönetmelik ve programlarla çalışmakta olan sağırlar okulları: a. 4 - 6 yaşlar arasındaki çocuklara mahsus ana; b. İlk okul çağındaki çocuklar için altı yıllık ilk okul; c. 6972 sayılı kanun hükümleri gereğince korunmaya muhtaç 7 - 18 yaşlar arasındaki sağır çocukların bakılıp yetiştirilmelerine mahsus yetiştirme yurdu; d. Sağır çocukları ileride bir iş ya da meslek sahibi yapmayı amaç tutan iş ve meslek eğitimi bölümlerini kapsamaktadır. Bu okullara gündüzlü, paralı ve parasız yatılı sağır öğrenciler kabul edilmektedir.

1964 - 1965 öğretim yılında Türkiyede ilk olarak, şimdilik sadece İstanbul Yıldız Sağırlar Okulunda bir orta kısım da açılmıştır. Sağır bir insan işitmediği için konuşma yeteneğini kazanamamaktadır. Bu sebeple de halk arasında yanlış olarak «sağır» bir kimseye «dilsiz» denilmektedir. Gerçek anlamda ve konuşma organlarındaki bir bozukluk yüzünden meydana gelen D. e ise pek ender olarak rastlanmaktadır. En ağır sağırlık vakalarında bile, çok az da olsa bir işitme kalıntısının var olduğu görülmektedir. Bireysel işitme araçları ya da amplifikatör aracılığı ile işitme güçleri yükseltilen sağırlara, konuşulanları karşısındakinin dudak hareketlerinden izleme anlamına gelen «dudaktan okuma» tekniği ve hatta sesli konuşma da öğretilebilmekte ve bunun sonucu sağır bir insanın «dilsiz» liği söz konusu olmamaktadır. İşte bugün yurdumuzdaki sağırlar okullarındaki sağır çocuklar, özel yöntem ve programlarla, konuşabilecek ve konuşulanları anlayabilecek şekilde yetiştirilmektedirler. Sağır çocukların böylece hayata uyma güçleri artmakta ve bütün insanlarla olan ilişkilerinin tamamiyle normal koşullar içinde yürüyebilmesi mümkün olabilmektedir. Sağırlar okullarının başka bir amacı da bir yandan ilk okul seviyesinde gerekli temel bilgi ve becerileri kazandırmak, öbür yandan sağır çocukları ileride girecekleri iş ve sanatlar için hazırlamaktadır.

DİLŞAT HATUN, ortaçağ Türk tarihinde rol alan kadınlardan biri, İlhanlı Moğol aristokrasisinde Çobanlardan bir prenses. Dedesi, İlhanlı imparatoru Ebu Said Bahadır Han devrinin çok sözü geçer ve güçlü kişilerinden Emîr Çoban'dır. Babası ise, Moğol imparatorluk ordugâhı muhafızı Emîr Dimeşk Hoca idi. D. H., ailesinin durumunun sağlamlaşması için önce Ebu Said Han'la evlendirilmişti. Bu evlenme, babasının vezirliğe yükseltilmesine yol açtı ise de, Emîr Çoban'ın ve çocuklarının öldürülmesine engel olamadı. Bunun üzerine D. H., kocası Ebu Said Han'a karşı askerlerin ayaklanmasında etken bir rol oynadı. 1335 te Ebu Said'in ölümü üzerine İlhanlı imparatorluğuna el koyan Hasan Büzürg ile evlendi ve onun iktidar kavgalarında yine politika olaylarına karıştı. Güzelliği ve zekâsı ile Hasan Büzürg'ü büyüleyen D. H., Calayırlı sülâlesinin ikinci hükümdarı oğlu sultan Üveys'i yetiştirmek için zamanın büyük şairlerini, bilginlerini çevresine topladı. Hasan Küçek'in D. H. u imparatorluk tahtında hak iddia edenlerden Toğa Timur'a takdim etmek istemesi, bir yandan da bu hareketli kadının kendi amcası Timurtaş'ın oğlu ve Hasan Küçek'in de kardeşi olan Melik Eşrefle özel ilişkiler kurması, Hasan Büzürg'ün kıskançlığına, en sonunda da D. H. u zehirleterek öldürtmesine yol açtı.

DILTHEY [*diltay*], **Wilhelm** (1833 - 1911), Alman filozofu ve tarihçisi. Biebrich'te doğmuş, Seis (Tyrol) ta ölmüştür. Önce Basel, Breslau ve Kiel üniversitelerinde, 1882 den sonra da Berlin Üniversitesinde profesörlük etmiştir. Başlıca eserleri: *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (Soyut bilimlere giriş) [1883]; *Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie* (Nitelendirici ve çözümleyici bir psikoloji üzerine fikirler) [1894]; *Jugendgeschichte Hegels* (Hegel'in gençliği) [1905]; *Das Erlebnis und die Dichtung* (Yaşantı ve şiir) [1905]; *Das Wesen der Philosophie* (Felsefenin oluşu) [1907]; *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften* (Soyut bilimlerde tarihî dünyanın kuruluşu) [1910]; *Weltanschauung und Analyse der Menshen seit Renaissance und Reformation* (Rönesans ve Reform devrinden bu yana insanların dünya görüşü ve çözümlenmesi) [1917]. D., Yeni Kantçılığı, bütün dünya görüşü (die Weltanschauung) nü tarihî evrimi içine alan bir çeşit hayat, tarih ve dünya anlayışiyle bağdaştırmak ister. «Her şey yürüyüş halindedir; duran bir şey yoktur.», «Her çeşit düşünce, her çeşit bilgi nisbîdir» der. E. Troeltsch, E. Spranger, E. Rothacker ve O. Spengler, onun düşüncelerini sürdürmüşlerdir. Genel olarak tarihçi akım da onun düşüncelerini savunmuştur.

W. DILTHEY

DILUENDO (İta.), sesi yavaşlatma, hafifletme, gittikçe söndürme anlamına gelen bir müzik icrası işareti.

DİLUVİUM (1820 de İngiliz jeoloğu Buckland tarafından, kökü Latinceden alınarak verilmiş bir kavram, «korkunç su taşkınları», «büyük taşkın», «tufan» anlamına gelir. Vaktiyle akarsuların çok kabarmış olmalarına bağlanan buzul tortullarının kökeni üzerine olan eski teorilerin de D. kelimesinin ortaya konulmasında yeri vardır), jeoloji çağlarından olan Dördüncü Çağ (b. bk.) ın birinci dönemi. Bu döneme Yun. *pleistos* (= çoğunca) ve *kainos* (= yeni) kelimelerinden yapılmış ve «çok yeni» anlamında kullanıl-

mış olan Pleistosen (b. bk.) adı verildiği gibi, bu dönemde yeryüzünün geniş alanları buzlarla örtülmüş olduğundan Buzul Çağı da denilmiştir. D. dönemi, insan soyunun yeryüzünde türediği, memeli hayvanlar topluluğunda büyük değişikliklerin olduğu bir süredir. Bu dönemin başlangıcında iklim soğumaya doğru gitmiş, yağış artmış, bunların sonucu olarak kuzey bölgelerinde buzullar gittikçe yayılmış, birçok bölgeleri kalın buz örtüleri kaplamıştır.

Yüksek enlemlerle yüksek dağlarda buzlarla örtülme olayları belirirken, bu dönem içinde daha alçak enlemlerde ve bu arada şimdiki kurak bölgelerde bol yağmurlu bir devre olmuştur ki, buna da Pluvial Çağ denir. Bu dönemden önce ise, buzullarla örtülmüş bölgelerden biri olan Kuzey Avrupada iklim oldukça ılımlı geçmiş, böyle bir iklimde çeşitli ağaç türleri yetişmiş bulunduğu fosillerden anlaşılmıştır. Buzul çağı içinde gerek iklimin soğuk olması, gerek yağış durumu hep bir düzende kalmamış, birbiri ardınca değişmeler olmuştur: Bu dönemde oluşmuş bulunan kalın buz örtüleri, zaman zaman iklimin sıcaklaşmaya doğru gitmesiyle bir yandan kutba, öte yandan dağların daha yüksek yerlerine doğru çekilmiş (bunlar buzularası dönemlerdir), zaman zaman soğumaların sonucu olarak yine buz yayılmaları olmuş (bunlar buzul dönemleri, yani Glasyal devrelerdir) tur.

Buzul çağında, iklim değişikliklerine bağlı olarak, buzulların ilerleme ve yayılma dönemlerinin sayısı yer yer farklı olarak belirtilmiş bulunmakla birlikte, çoğunca iyi araştırılmış bulunan Alp dağlarında dört buzul dönemi (eskiden yeniye doğru Günz, Mindel, Riss, Würm), bunlar arasında üç buzularası dönem (interglasyal devre), Kuzey Avrupada ise üç buzul dönemi (Elster, Saale, Weichsel) ile bunlar arasında iki buzularası dönem geçmiş bulunduğu göz önüne alınmıştır. Kuzey Amerikada da dört buzul dönemi olmuş bulunduğu (Nebraska, Kansas, Illinois, Wisconsin dönemleri), aralarında üç buzularası dönem geçtiği çoklarınca kabul edilmiştir. Buzularası dönemlerde buzulların birer bölümü erimiş ve buz örtüsü altındaki toprak yüze çıkmış, böylece buzlar kutba doğru (dağlarda ise yükseklere doğru) çekilmiştir. Bu sıralardaki iklim, şimdiki ılıman bölge ve daha alçak enlemlerdeki sıcakça iklimlerin özelliğini göstermiş, o bölgelerde böyle ortamlara uyan bitki ve hayvanlar yaşamıştır. Buzul çağından sonra buzul-sonrası bir dönem (postglasyal devre) başlamış, geniş bölgeler buz örtülerinden sıyrılmış, birbiri ardınca daha kısa süreli ve değişik özellikte iklimler (kurak, yağışlı, sıcak...) belirmiş, zamanla buzullar bugünkü yerlerine çekilmişlerdir (bk. BUZUL).

Buzullarla örtülmüş bulunan yerlerde (dağlar, düzlükler) buz aşındırması olmuş, buzulların hareketi sırasında gerek bunların geçtikleri yeri sıyırıp sökmesi, gerek buzulu çevreleyen yüksek yerlerden taş parçalarının kopup düşmesiyle oluşmuş türlü irilikteki taşlar (çok ufalanmış olanları da var), yer yer yığınlar ve tabakalar meydana getirmişlerdir ki, bunlara buzultaşlar (morenler) adı verilmiştir. D. da buzulların etkisiyle oluşmuş bulunan bu kırıntı yığınları, buzulların eriyerek çekilmelerinden sonra, çoğunca, tepelik ve dalgalı, aralarında düzlüklerin de bulunduğu bir yer şekilleri topluluğu olarak ortaya çıkmıştır ki, buna buzultaş topoğrafyası (moren topoğrafyası) denir. Bu arada Buzul çağı akarsularının bıraktığı çakıl ve kumlarla killer, ayrıca rüzgârların savurup yığdığı lösler, çeşitli ve karışık yeryüzü şekillerinin (tepeler, düzlükler, çanaklar...) oluşmasına yol açmıştır. Buzul çağı tortulları ya da diluvial tortullar adı altındaki bütün bu dağınık taş birikintileri, yer yer yapı malzemesinin de başlıca ham maddeleri olmuştur.

Karaların ve denizlerin bugünkü sınırları, ana çizgileriyle, D. un başında belirmiş bulunmakla birlikte, bu çağın haritası, kimi yerlerinde şimdiki harita durumuna göre önemli sayılabilecek değişiklikler gösterir: Daha pliyosen devrinde güçlenen alçalma ve yükselmeler, D. da da sürmüş, bu arada Anadolu yavaş yavaş yükselerek önemli bir seviyeyi bulmuştur. Eski Ege karası çökmüş, Akdenizin suları Karadenizi bulmuştur. Malta ve Sicilya adalarını Afrikaya bağlayan yerler alçalmış, buralarını deniz suları örtmüştür. Kuzey Fransa ile İngiltereyi birbirine bağlayan kara köprüsü ortadan kalkmış, arada bir boğaz oluşmuştur. Bugünkü yeryüzü şekillerinin kimisi böylece D. da oluşmuş, bu dönemde türlü yanardağlar püskürmüş, yükselen yerlerde güçlü aşınmalar olmuş, birikinti yerleri bulunmuş, akarsu boylarında ve kıyılarda sekiler meydana gelmiştir.

D. da bitkiler ve hayvanlar iklim değişmeleriyle ilgili olarak zamanımızdakinden farklı olmuştur. Buzul dönemleri ile buzularası dönemlerde bu değişmeler sürdüğü gibi, buzlarla örtülü bölgelere yakın yerlerde kutup ve kutup çevresi türlerin barınabildiği bitki ve hayvan toplulukları yaşamıştır. Buzularası dönemlerde, yaklaşık olarak, bitki örtüsü, aynı bölgelere rastlayan şimdiki yerlerinkine oldukça benziyor, iğne yapraklı ağaç ormanlariyle kışın yaprakları dökülen geniş yapraklı ağaç ormanları yetişmiş bulunuyordu. Bu zamanda yetişmiş bulunan bitkilerin başlıcaları şunlardır: Soğuk iklimlerde tundra bitkileri topluluğu, serin iklimlerde huş ve sarıçamlar topluluğu, ılımlı yerlerde karaağaç, dişbudak, kayın ağaçları.

Bu çağda yaşamış birtakım hayvanlar vardır. Şimdi soyu tükenmiş karakteristik hayvanlar arasında filler de bulunmaktadır. Bunlar *Elephas antiquus* (ılımlı yerlerde yaşamış), *Elephas meridionalis* ve *Elephas primigenius* (mamut adı verilen bu iri hayvan, D. da en çok rastlanan fil olup Sibiryada gelişerek Batı Avrupa ve Kuzey Amerikada yayılmıştır) tur. D. da yaşamış bir başka hayvan soyu gergedanlardır: *Rhinocerus etruscus*, *Rhinocerus antiquitalis*. Bu ikincisi mamutlarla birlikte yaşamış ve sürüler halinde Sibiryanın donmuş topraklarında ve bataklık yerlerde barınmıştır. Ayrıca yer yer o çağın su aygırı (*Hippopotamus major*), geyik (*Cervus giganteus*), ren geyigi (*Rangifer tarandus*), uzun boynuzlu bir sığır ceddi (*Bos primigenius*), bizonun ceddi (*Bison priscus*), mağaralarda yaşamış yırtıcı bir hayvan olan in ayısı (*Ursus spevaeus*), mağara sırtlanı (*Hyaena spelaea*), at çeşitleri (*Equus*'lar) vardır.

D. un başlıca belirtilerinden biri de bu hayvanlarla birlikte yaşamış ve üremiş bulunan insan soyudur. Kimi bilginler, insan soyunun ana yurdunu Asyada aramışlardır. Avrupada da birçok buluntular elde edilmiştir. Bulunan fosillerden anlaşılmış olduğuna göre, ilk insanların D. un başlangıcında yaşadıkları anlaşılmış ise de, bu soyun türemesinin ve üremeye başlamasının daha eski bir geçmişte olmuş bulunduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü D. da yaşamış olan insanların gösterdiği gelişmiş duruma ulaşabilmeleri için daha uzun bir geçmişe sahip olmuş bulunmaları üzerinde durulmuştur. Şimdiye dek bulunan fosil insanlar içinde, en eski sayıldıkları için, ikisinin büyük değeri vardır: *Pithecanthropus erectus* (b. bk.) ve *Homo Heidelbergensis* (b. bk.). Bunlardan birincisinin kemik parçaları 1891 de Cava

adasındaki volkanik bir yerde, başka hayvan fosilleriyle birlikte bulunmuştur. Bu yaratık, normal bir insanın üçte iki iriliğinde olup, maymunlarla insanlar arasında bir durumu bulunmuş olması ileri sürülmüştür. İkincisi ise Heidelberg yakınındaki kum ve çakıllar içinden çıkarılmıştır. Bunlar dışında Avrupada türlü adlarla anılan daha birçok insan fosilleri bulunmuştur. Bunlar arasında Neandertal adamı ile Cro - Magnon adamı, D. arazisinde en çok rastlanan tipler olduklarından önemlidirler. Neandertal adamının kafa tası 1856 da Düsseldorf çevresindeki Neanderthal mağarasında bulunmuştur. Bu yaratığın, son buzul ilerlemesinin başlangıcında yaşamış olduğu üzerinde durulmuştur. Anatomi bakımından birbirlerine çok benzeyen bu topluluğun insanlarına Homo primigenius soyu denilmiştir. Cro - Magnon adamı ise 1868 de Les Eyzies çevresinde, Cro - Magnon mağaralarında, genç D. tortulları içinde bulunmuştur. Kimi araştırıcılara göre, bunlar Avrupaya Asyadan gelmiş, Neandertal adamını kovmuş ya da onunla karışmış olan daha zeki insanlardı.

D. arazisi jeologlarca bölümlendiği gibi (buzul dönemleri, buzularası dönemler), arkeologlarca da bölümleme yapılmıştır. Arkeologlar, D. da insanlar tarafından yapılmış olan ve şimdi buluntuları elde edilen çeşitli araçların işleniş tarzını göz önüne alarak Taş çağı (b. bk.) nı ayırmışlardır. İnsanların kullanma ve savunma araçlarını taştan yaptıkları bu tarih - öncesi çağ, insanlığın en eski çağıdır. Başlangıçta taşları hemen hemen olduğu biçimde kullanmış olan bu insanlar, sonraları yontarak kullanmış, sert taşlara türlü şekiller vermiş, kesici ve sivri uçlu araçlar yapmışlardır. İnsan tarihinin en eski çağı olan Eski Taş çağı (Paleolitik çağ), Tersiyer sonunda insanın belirmesiyle başlamış, Buzul Çağının sonuna kadar sürmüştür. Pleistosen devri tortulları içinde yontulmuş çakmak taşı parçaları, boynuz ve insan kemikleri bulunmuştur. Bunlar o zamanlar insanların barındığı mağaralar ve inler içindedir. Bk. DÖRDÜNCÜ ÇAĞ.

DIM, müzikte diminuendo'nun kısaltması. Bk. DIMINUENDO.

DİM ÇAYI, Alanya'nın doğusunda, Akdağ (2461 m) ile Çiğdem Dağı (1989 m) ndan çıkan ve Akdenize dökülen bir çay. Uzunluğu 40 km dir. D. Ç. nın ana kaynağı Dim - Alacami köyünün biraz yukarısında, Akdağın güney yamacındadır. Türlü yerlerden gelen sular (Uçurmak deresi, Bor deresi gibi), bu köyün aşağısındaki boğazda (Kapıağzı Boğazı) birleşir. Çay ile kolları, dar vâdilerden çıkıp Bucakaltı düzlüğünden geçtikten sonra, yine dar ve derin, sarp yamaçlı vâdi (kapız) ler arasına girer, Akköprüye kadar böylece sürer. Bu kesiminde D. Ç. na Kıvrasıl köyü yönünden gelen ve Dim Değirmenlerini döndüren güçlüce bir dere karışır. D. Ç. bu boğazlardan çıktıktan sonra, kıyı boyunca uzanan Alanya Ovasından geçer, Dim ağzı adı verilen yerde denize dökülür. Bu ovada Dim köprüsü, genişlemiş olan çayın iki kıyısını birleştirir. D. Ç., kışın ve ilkbaharda kabarır, büyük kaynaklarla beslendiği için yazın da bol sulu olarak akar. Çaydan Alanya çevresinde sulama işinde yararlanılır. D. Ç. vâdisinin her iki yanında güzel meşe ve çam ormanları ile korulukları geniş yer tutar.

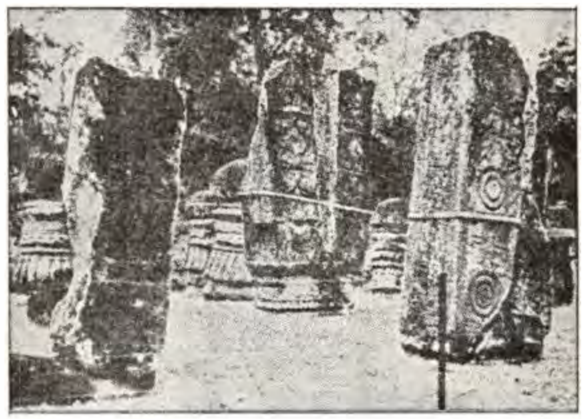
DİMA (Lat. *Dima*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının Kınkanatlılar (Coleoptera) takımından bir cins. Orta boylu, kısa gövdeli, kara - kahve rengi olup Avrupada yaşar.

DİMA

DİMAH, Habeşistan'da, Abai ya da yukarı Gök Nil üzerinde bir yer. Godjam'ın eski başkentlerinden biridir.

DİMAPUR, Assam'da, Kaçarilerin eski başşehri. 1536 yılında Aham tarafından yıkılmıştır. Yıkıntılar, ne olduğu bilinmeyen megalitler (yontulmuş menhirler ve çatal biçimindeki dikili taşlar)i dolayısiyle hâlâ önemini muhafaza etmektedir.

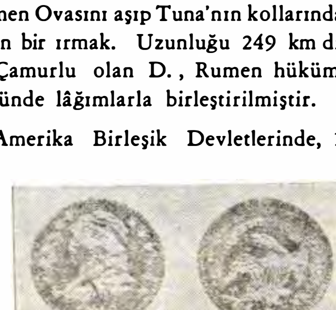
DIMAPUR: Yıkıntılarda, çatal ve mantar şeklindeki taş dizileri

DİMASA, Assam'da bir halk topluluğu. D. lar, Assam ve Bengal'e doğru en çok ilerlemiş olan Hint Ötesi Tibet Birmanlı halk topluluklarından biridir. Bunlara genel olarak Bodo adı verilir. Fakat dar anlamda bu ad, bu halk topluluklarının Kaçari ve D. da denilen daha küçük bir koluna verilmektedir. Bu bakımdan asıl Bodo'lar, aşağı Assam'da, Brahmaputra vâdisinin sağ yakasında yaşayan Kaçariler ile Brahmaputra ve Surma arasında uzayıp giden Assam dağ zincirinin doğusundaki D. lardır. D. lara dağ Kaçarileri de denir. Nüfusları 240 000 den çoktur.

DIMBOKRO, Fil Dişi Kıyısında, Abidjan - Nijer (Niger) hattı boyunda, Bouaké ile Abidjan arasında, 3 820 nüfuslu bir kasaba. Kahve ve kakao yetiştirilir. D. bölgesinde 189 401 kişi yaşamaktadır.

DÎMBOVIŢA ya da DÂMBOVIŢA [*dımbovitsa*], Rumanyada, Făgăraş dağlariyle Bucegi dağları arasından Karpatlardan inen ve Rumen Ovasını aşıp Tuna'nın kollarından Argeş (b. bk.) le birleşen bir ırmak. Uzunluğu 249 km dir. D., Bükreş'ten geçer. Çamurlu olan D., Rumen hükümet merkezinin aşağı bölümünde lâğımlarla birleştirilmiştir.

DIME [*daym*], Amerika Birleşik Devletlerinde, 10 cent değerinde bir gümüş para.

DIME (yüzü ve arkası)

DİME SALADINE [*dīm saladin*] (= Selâhattin ondalık vergisi), İngiltere kralı II. Henry Plantagenet ve

Fransa kralı Philippe Auguste tarafından 1188 de konulan ve Haçlı Seferine katılmayan kilise adamlariyle laiklerden alınan bir vergi. Ödemeyenler kilisece aforoz edilirdi. Bu vergi, İngiltere ve Fransa'dan başka, İskoçya'da ve belki de Polonya'da da toplanmıştır. Almanyada D. S. vergisi alınmamıştır.

DİMĒNİON ya da DİMİNİ, Yunanistanda, Tesalya'da, Volos'ın batısında, etrafı surla çevrili ve içinde bir megaron (ortasında ocağı olan geniş salon) bulunan, tarih öncesi çağlara ait bir şato. Kalkolitik çağından kalma bir resimli seramik grupuna bu yerin adı verilmiştir. Bu seramiklerdeki şekiller (helezon ve kavisler) bu yerler halkının Tuna bölgeleri ve Rusya ile sıkı ilişkiler kurmuş olduklarının işareti sayılmaktadır.

DIMENSIONS (Equation de): bk. BOYUT DENKLEMİ.

DİMERKAPROL (Fr. Dimercaprol) [Eczacılık], 2,3 - dimerkaptopropanol adlı kimyevi maddenin bir firma tarafından kullanılan ticarî adı. Kısaca B. A. L. (*British antilewisite* [Lewis adlı Amerikalı kimyacının yaptığı zehirli gaz (Levizit) a karşı İngiliz panzehiri]) harfleriyle de gösterilen bu ilâç, iğne ile veriiebilen yağlı çözelti, göz yıkama suyu ve merhem olarak arsenikli, kadmiyumlu ve civalı maddelerle zehirlenmelere karşı kullanılır.

DİMESİTİL (Fr. Dimésityle), $(CH_3)_3C_6H_2 — C_6H_2(CH_3)_2$ formüllü hidrojen karbürüne verilen ad. D. mesitil bromür üzerine sodyum etkilendirilmesi ile elde edilir.

DİMEŞKİ, Şemsü'd - din Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi Talibi's - Sufî El Ensarî (1254 - 1327), Arap coğrafyacısı. Şam'da doğmuş, öğrenimini burada tamamlamış ve Rebve'de uzun süre şeyhlik etmiş olduğundan Şeyhü'r - Rebve sanı ile de tanınmıştır. En önemli eseri *Nuhbetü'd - dehr fi acaibi'l - berri ve'l - bahr* adlı coğrafya kitabıdır. Eserde yeryüzünün tanımı, denizler, adalar, dağlar, geçitler, yollar, insanların meydana getirdikleri eserler, kuyular, kaynaklar, az görülen hayvanlar, garip bitkiler, değerli madenler, değerli taşlar, yeryüzünün ölçüleri, yeryüzünde yaşayan topluluklar ve karakterleri anlatılmaktadır. 1866 da Petersburg'da yayınlanmış ve Kopenhag'da *Manuel de la cosmographie du moyen - âge* [1874] adı ile Fransızcaya çevrilmiştir.

DİMETİLAMİN (Fr. Diméthylamine) [Kimya], formülü $NH(CH_3)_2$ olan sekunder yağlı amin. D. 7,2 santigrat ısıda kaynayan, sıvılaşabilen, suda eriyebilen, keskin kokulu bir gazdır. Paranitrozodimetilanilin'i potasla etkilendirmekle ve sınaî olarak da, trietilamin ve amonyak kullanarak elde edilir.

DİMETİLAMİNOFENOL (Fr. Diméthylaminophénol), dimetilanilin'in metasulfonlu türevinin alkali ortamında ergitilmesiyle elde edilen bir bileşik. Formülü $HO—C_6H_4—N(CH_3)_2$ olan bu bileşik, 87 santigrat ısıda ergiyebilir.

DİMETİLFENİLENDİAMİN (Fr. Diméthylphénylènediamine), formülü $NH_2—C_6H_4—N(CH_3)_2$ olan primer tersiyer diyarilamin. 41 santigratta ergiyen ve 257 santigratta kaynayan bu bileşik, nitrozodimetilanilini indirgemekle elde edilir. Azinik, oksazinik ve tiyazinik boya maddelerinin hazırlanmasında bir geçiş haddi olan bu madde, para - aminodimetilanilin adıyla da anılır.

DİMETİLGLİYOKSİM (Fr. Diméthylglyoxime) **ya da DİASETİLDİOKSİM** (Fr. Diacétyldioxyme) [Kimya], diasetil'in dioksimi. Formülü $CH_3—C(NOH)—C(NOH)—CH_3$ tür. Kristaller halinde olan bu madde 234° de ergir, suda erimez, alkolde erir. D. in alkol çözüntüsü analizde nikel tuzlarının nötr ya da asit ortamda kırmızı bir katı halinde çöktürülmesinde kullanılır. D. Çugayev ayıracı adiyle tanınmıştır.

DİMETİL - SULFAT (Fr. Diméthylsulfate), organik kimyada sembolü $(CH_3)_2SO_4$ olan önemli ve çok zehirli bir metilleştirme maddesi.

DİMETOKA (Dimotika, Demotika; Yun. **Didymoteikhon),** Batı Trakya'da, Meriç (Yun. Evros, Bulg. Maritsa) ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 9 500 dür. Bizans çağında şehrin içinde büyük bir kalenin kalıntıları bulunmakta idi. Bir sürgün yeri olarak kullanılmış ve bu şehrin - son zamanlara kadar duran - büyük hapishanelerinden başka, bir de zindan haline getirilmiş geniş bir sarnıcı vardı. İstanbul'un Frenkler tarafından ele geçirilmesi (1204) nden sonra patrik İoannes Kamateros iki yıl süre ile D. da yaşamıştır. 1222 de Epeiros hükümdarı Theodoros Angelos Komnenos, Selanik'te imparator ilân edildikten sonra, D. yı İoannes Boukas Batatses'in elinden almıştır. Bundan sekiz yıl sonra, 1 230 da D., Asen'in kumandasındaki Bulgarlar tarafından ele geçirilmiştir. 1255 te de Theodoros Doukas Laskaris tarafından yeniden kurulmuştur. İoannes Kantakouzenos, 1341 de D. da imparator ilân edilmiştir. Altı yıl D. da oturduktan sonra, şehri oğlu Manouel'e bırakmış, şehir sonradan imparator İoannes Palaiologos'un eline geçmiş ve onun yönetiminde iken 1362 de I. Murat tarafından ele geçirilmiştir.

Osmanlı devri: Osmanlı imparatorluğunun son iller örgütüne göre, Edirne ili merkez sancağına bağlı bir ilçenin merkezi. Bizans imparatoru Genç Andronikos 45 yaşında ölünce, Fransız olan karısı Anna de Savoie'dan doğma oğlu İoannes tahta çıkmış ve saray nazırı bulunan Kantakouzenos da imparator naibi olarak taç giymişti. Ancak, onun imparatorluğa ortaklığını ne İstanbulda, ne de Edirnede kimse kabul etmemişti. D. da kendi kendini imparator ilân eden Kantokouzenos, Bulgar kralı Aleksandır'ın ve Sırp kralının düşmanlıklarına karşı durumunu koruyabilmek için Foça kuşatmasında tanışmış olduğu Aydınoğlu Umur Beyden yardım istemişti. İşte 1341 de D. kalesine kapanmış bulunan Kantakouzenos'un karısı İren'i kurtarmak üzere Türkler, Umur Bey komutasında 32 gemi ve 29 000 askerle bu kale önünde ilk defa görünmüşlerdir. Daha sonra 1352 de yine Kantakouzenos'u tutan Orhan Gazi, Sırp kralına karşı D. ya 10 000 kişilik bir yardım kuvveti göndermişti. Bu hizmete karşılık, Gelibolu yarımadasından alınan Çimbi (b. bk.) kalesinin, Türklerin Rumelide kesin olarak yerleşmelerinde ilk köprübaşı olmak bakımından taşıdığı değer önemlidir.

Orhan Gazinin ölümü üzerine Osmanlı beyliğine seçilen I. Murat'ın 1361 de Rumelide yayılmaya başlaması üzerine Evrenos Bey komutasındaki sol kol kuvvetleri aynı yıl içinde D. yı ele geçirdiler. Türklerce alınan Edirne şehrinin onarılmasına kadar I. Murat D. yı merkez edinmişti. Bu bakımdan D. ya Dâru's saltana adı verilmiştir.

1373 te I. Murat ile imparator İoannes Anadoluda uğraştıkları sırada, her ikisinin de oğulları (Savcı Bey ve Andronikos) Rumelide ayaklanmışlardı. Bunun üzerine Rumeliye dönen I. Murat ayaklanan prensleri İstanbul yakınında yenilgiye uğratınca, bunlar D. kalesine kapanmışlarsa

da, orada yakalanarak cezalandırılmışlardı. Osmanlıların Rumelide kesin olarak yerleşmelerinden sonra D., değerini bir süre daha devam ettirdi. Rumeli beylerbeyliğinin Paşa sancağına bağlı 150 akçalık bir kadılık olarak örgütlendi ve Edirne bostancıbaşılarının emrinde bir çorbacı voyvoda tarafından yönetildi. Kalede ise sadece bir dizdar bulunmakta idi. Bir süre Rumeliyi eline geçiren Musa Çelebi de D. yı hükümet merkezi yapmıştır.

1444 te II. Murad'ın, yönetimi oğlu Mehmet (Fatih) e bırakmasını fırsat bilen Hıristiyanlık dünyası, yeni bir Haçlı seferi hazırlıklarına girişince Rumeli halkı büyük bir paniğe kapılmış, boşaltılan Edirne şehrinin ileri gelenleri, bu arada şehzade Mehmet Sultan (Fatih), Sadrazam Halil Paşa ve Hadım Şahin Paşa buraya sığınmışlar, mallarını ve ailelerini D. kalesinde saklamışlardı.

II. Bayezit tarafından geliri padişah vakıflarının giderlerine ayrılan D. da XVII. yüzyılda kale içinde 100 Hıristiyan evi ile bir kilise bulunmaktaydı. Türkler kalenin dışında, varoşta oturuyorlardı. 12 mahalle ve 600 evden meydana gelen Türk semtinde Mehmet Çelebi camii (bu eseri Evliya Çelebi Yıldırım Bayezit'e mal etmektedir), Nasuh Bey, Kurt Bey, Bazarlı Bey, Abdülvasi Çelebi, Oruç Paşa, Kapıcıbaşı, Tatarlar, Haraççı, Zincirli, Cırcır, Abdal Cündî, Gazi Ferhat Bey mescitleri ile Mehmet Çelebi, Oruç Paşa, Abdülvasi Çelebi medreseleri, beş tekke ve beş mekteb-i sıbyan, Çelebi Mehmet, Oruç Paşa, Nasuh Bey imaretleri, Kurşunlu ve Nasuh Bey hanları, Feridun Bey ile Oruç Paşa'nın Fısıltı hamamı, kalesi ve kaledeki sarayı önemli eserleri arasında sayılır. D. kalesi Bizans çağından kalmış bulunmakta ise de, saray Osmanlı eserleri arasında idi.

XV. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyılın başına kadar D. önemli devlet adamları için bir sürgün yeri ya da emekliye ayrılanların çekildikleri sessiz bir köşe idi. II. Mahmut zamanında modern anlamda örgütlenen Edirne ilinin merkez sancağına bağlı bir ilçe haline getirilen D. nın Türkiyeden ayrılması, bir kere 1876 - 1877 Türk - Rus savaşının bozgunla sonuçlanması üzerine düşünüldü. Berlin Kongresinde Türkiyede bırakılan D. köyleri General Stalipin'in askerleri tarafından yıkıma uğradı. D. ahalisi ancak 1879 da yerlerine dönebilmişlerdi. Bundan sonra Balkan savaşlarındaki büyük bozguna kadar yıkık bir durumda kalan D., bu savaşta Bulgar saldırısının başlaması üzerine elden çıktı. 30 mayıs 1913 te imzalanan Londra andlaşması üzerine Bulgaristana bırakıldı. Bu anlaşma ile Osmanlı devletinin düşmanlarına bıraktığı geniş toprakların paylaşılmasında çıkan anlaşmazlık, İkinci Balkan Savaşı adı verilen bir savaşa yol açınca, Osmanlı orduları temmuz 1913 te Edirneyi kurtardığı gibi, Enez'le Meriç arasından Batı Trakya topraklarına girerek Meriç - Deliçay arasını ele geçirmişler ve D. ya dayanmışlardı. Ancak, bu arada Babıâlinin 19 temmuz tarihli memorandumu ile Osmanlı kuvvetlerinin Meriç'in sol kıyılarına girmeyeceklerini bildirmesi, Batı Trakyanın kaderi üzerine çok kötü bir etkide bulunduğu gibi, 26 eylül 1913 te imzalanan İstanbul antlaşması ile Karaağaç ve D. Osmanlı devletinde bırakıldığı halde, Birinci Dünya Harbinde Bulgarların kazanılması için yapılan fedakârlıkta 19 ağustos 1914 tarihli anlaşma ile Meriç'in sol kıyısındaki bu köprübaşılar büsbütün elden çıkmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra imzalanan Neuilly anlaşması (1919) na göre, Bulgaristan Batı Trakya ile savaştan önce Osmanlı devletinden aldığı Edirne çevresindeki bölgenin geleceğini Müttefik devletlere bırakmıştı. Müttefikler Batı Trakyayı ikiye bölerek dağlık bölgeyi Bulgarlara vermişler, Karaağaç, D., Sofulu, Dedeağaç, Gümülcine ve İskeçe ilçelerinde ise «Müttefikler arası Trakya Hükümeti» adı altında Fransız askerî yönetimine bıraktıkları yeni bir devlet kurmuşlardı. Nisan 1920 de yapılan San Remo konferansı kararları gereğince bütün Trakya Yunanlılara bırakılmıştı. Büyük zafere ve Lausanne konferansındaki bütün çekişmelere rağmen D. nın kaderinde bir değişiklik olmamıştır.

Bugün D. da eski Türk çoğunluğundan eser kalmamıştır. Türk eserlerinin en büyüğü, Bursadaki Yeşil Camiin mimarı İvaz Paşa tarafından yapılan Doğan Bey Camii (H. 823 = 1420) Türk sanat tarihi bakımından önemli bir anıttır.

D., Türk fikir ve politika tarihinde unutulmaz kişilerin doğduğu, yetiştiği bir kasabadır. Fatih burada doğduğu gibi, Simavneli Şeyh Bedreddin'in annesi de D. tekfurunun kızı olarak bilinmektedir.

DİMETOKA, Çanakkale ilinin Biga ilçesine bağlı bir bucak. 14 köyü ile birlikte nüfusu 7 172 (1960) dir. Bucak merkezi 2 405 nüfuslu küçük bir kasabadır. Bigaya 6 km lik bir yol ile bağlıdır. Belediyesi ve posta - telgraf merkezi vardır. Çevresinde bostan ve bahçeler yer alır. Daha uzaktaki tepeliklerde kayın ve meşe korulukları bulunur. Yaz sonuna doğru D. da panayır kurulur.

DİMETRODON, Paleozoik çağ sonlarında yaşamış pelikozorlar grupundan bir sürüngen. Yarım m uzunluğunda bir kafatası, 3 m kadar boyu, keskin dişleri vardı. Ön dişler, köpek dişleriyle kesici dişler şeklinde bir farklılaşma gösterirdi. Omurgasında birbirine bir zarla bağlandığı sanılan uzun dikenli çıkıntılar vardı (Kuzey Amerikanın Perm iskeletleri).

DİMİ, pamuktan dokunan bir kumaş çeşidi. Ketenden de dokunur. Belli bir ağırlığı olmayan D. nin desenleri verevlidir. Öteki kumaş çeşitlerinden çapraz ya da sürje armürlü dokunuşu ile ayrılık gösteren kumaşın yüzünde verevliğine birbirinin aynı diyagonaller meydana gelir, böylece başka kumaşlardan kolayca ayrılır. İnce fitilli, çizgili ve kabartmalı olur. D. nin *divitin* adiyle anılan bir çeşidi daha vardır ki ince fitilli ve çizgili bir dokumadır. Divitin, bez ya da saten armürle dokunduğu için D. den ayrılır.

DIMINUENDO (İta. = azalarak) [Kısaltması: *dim.* ya da *dimin.*], tek bir sesin, bir akorun ya da bütün bir geçidin ses gücü gitgide azalarak seslendirileceğini bildiren müzik terimi. Eşanlamı olan decrescendo (b. bk.) dan daha sık kullanılır ve notadaki süresini belirtmek amaciyle kısaltmanın sonuna çizgiler eklenerek (dim. — — — —), çizgilerle hecelere ayrılarak (di— mi— nuen— do) ya da crescendo (b. bk.) işaretinin tersi olan > işareti ile gösterilebilir.

DİMİŞK EŞ - ŞAM (Coğ.): bk. ŞAM.

DİMİTRİEV, Radko (1859 - 1919), Bulgar generali. Gradets (Bulgaristan) te doğmuş, Rusya'da kurşuna dizilmiştir. Askerlik ve politika işlerinde bir Rus dostu olarak büyük roller oynamış, Rus düşmanı Prens Aleksandîr Battenberg (bk. ALEKSANDIR I) in devrilmesi (1886) ne yardım etmiş ve Rusyaya kaçmak zorunda kalmıştır. Rusyada bulunduğu yıllarda Kafkasyada görev almıştır. 1898 de Bulgaristana döndükten sonra genel kurmay başkanlığına getirilmiş, Balkan Harbinde Lüleburgaz ve Çatalca savaşlarına

katılmıştır. 1913 - 1914 yıllarında Petersburgda elçilik etmiş, Birinci Dünya Harbinin başlaması üzerine Rus ordusunda görev almıştır. 1917 de Riga - Dvina hattı komutanlığına getirilmiştir. Rusya'da komünist devriminin patlak vermesi üzerine, çar dostu olduğu için Kafkasya'da bulunan bir yazlığa çekilmiş, Bolşevikler tarafından kurulan orduda görev almak istemediğinden arkadaşlariyle birlikte kurşuna dizilmiştir.

DIMITRIJEVIĆ [*dimitriyeviç*], **Dragutin** (1877 - 1917), Apis lâkabiyle tanınmış bir Sırp subayı. Belgrad'da doğmuş, Selanik'te ölmüştür. 1903 yılında kral Aleksandarın ve karısı Draga'nın öldürülmesine ön ayak olmuştur. 1911 de Büyük Sırbistan'ın kurulması yolunda çalışmak üzere Crna Ruka (Kara pençe) adiyle anılan gizli bir dernek (derneğin asıl adı: Ujedinjenje ili Smrt=Birleşme ya da Ölüm) kurmuştur. D., Avusturya - Macaristan veliahdı Franz Ferdinand'a, Saray Bosna (Sarajevo) da 1914 te yapılan suikastı örgütlendirmiştir. Birinci Dünya Harbinde naip prens Aleksandar'a karşı girişilen bir suikast teşebbüsünün ele başısı olarak suçlandırılmış ve Selanik'te askerî mahkemede yapılan muhakemesi sonunda kurşuna dizilmiştir.

DİMİTRİY, birkaç Rus prensinin adı. Bu prenslerin en tanınmışları şunlardır:

D. I. Aleksandroviç (ölm. 1294): Aleksandır Nevskiy'in oğlu olup 1276 da babasının ölümü üzerine büyük prens sanı kendisine kalmış, 1293 te kardeşi tarafından tahttan indirilmiştir.

D. II. Mihayloviç: Vladimir büyük prensi Mihail'in oğlu. 1325 te Altın Ordu hanı tarafından Saraya çağrılarak orada öldürtülmüştür.

D. III. Konstantinoviç (1359 - 1363): Vladimir - Suzdal' büyük prensi. Gerçekte ancak Altın Ordu hanının izniyle hüküm sürmüştür.

DİMİTRİY DONSKOY (1350 - 1389), Moskova büyük prensi, II. İvan'ın oğlu. 1362 de Moskova tahtına çıktığı sırada henüz 11 yaşında olduğundan başlangıçta devlet işlerine metrepolit Aleksey bakmıştır. D. in Moskova prensliğinin kuvvetlendirilmesi yolunda girişilen çalışmaları yavaşlatacağı sanılmışsa da, eskiden sağlanan kuvvete ve kilisenin yardımına dayanmak suretiyle olumlu çalışmalar yapmıştır. Tatarlarla savaşa girişebilmek için Rusyadaki durumunu sağlamlaştırmaya ve bütün kuvvet ve imkânları toplamaya muhtaç olduğunu takdir etmiştir. Vladimir prensliğini almak, Volga yolunu açmak üzere Nijniy Novgorod'a hâkim olmak ve Tver' ve Ryazan prensliklerini ele geçirmek amaciyle sürekli çalışmalara girişmiştir. Suzdal', Ryazan ve Novgorod prenslerine otoritesini tanıtmış, Nijniy Novgorod şehrini de nüfuzu altına almıştır. Eskiden beri Moskova prensliğinin rakibi olan Tver' prensliğini yenmek üzere uzun savaşlar yapmak zorunda kalmıştır. Bu suretle, Rus prensleri arasında en kudretlisi olduğunu herkese kabul ettirmiştir. D. i Rus tarihinde meşhur eden asıl olay, 1380 de Moğollara karşı büyük bir zafer kazanmasıdır. Kulikovo ovasında yapılan bu savaş, tarihte Kulikovo Savaşı (b. bk.) adiyle tanınmıştır. Bu savaşa D. in komutasında 150 000 kişilik bir ordunun katıldığı anlaşılmaktadır. Kilisenin mânevî desteğinden de faydalanan D., Mamay'ın yönetimindeki Altın Ordu kuvvetlerini bu savaşta yenilmişti. D. savaşa girişmeden önce, Moğolların askerî durumunu köklü bir şekilde öğrenmiştir. Mamay ise kendine fazla güvenerek düşmanın durumunu hiç araştırmamış, Moğol savaş usullerini de göz önünde tutmamıştır. D. her ihtimale karşı ordusunun bir kısmını pusuda bekletmişti. İlk olarak saldıran Mamay, her yanda Rusların mukavemetini kırmıştı. Fakat pusudaki birliklerin hücuma geçmeleri Mamay'ın yenilmesine sebep olmuştu. Mamay'ın yorgun kuvvetleri, bu birliklerin hücumuna dayanamamışlar, savaş alanını bırakmışlardı. Böylelikle bu savaşı D. kazanmıştı. Bu zafer, Rusların Moğollara karşı kazandığı ilk büyük zaferdi. Ancak, D. in kazandığı bu savaş Rusyayı Moğolların egemenliğinden kurtaramamıştır. Esasen kazanılan savaş bir Altın Ordu hanına karşı değil, derme çatma askerlerden kurulan Mamay'ın ordusuna karşı idi.

Aksak Timur'un yardımiyle Urus hanı yenmiş olan Toktamış, Mamay'ı yendikten ve vücudunu ortadan kaldırdıktan sonra, Akhoca'yı Moskova'ya göndermiş ve vaktiyle olduğu gibi, Rus prenslerinin «yüz sürmek üzere» Altın Orduya gelmelerini istemişti. Ancak D. onun bu emrine uymamış, birtakım hediyeler yollamakla yetinmişti. Bunun üzerine Toktamış 1382 de Moskova'ya yürümüş, Moğollardan korkan D. Moskova'dan kaçmıştı. Bu savaşta Toktamış'ın ordusu Moskova'ya girmişti. D. bu yenilgi üzerine Toktamış'a vergi göndermek zorunda kaldığı gibi, oğlu Vasiliy'i de Toktamış'a rehine olarak yollamıştı.

DİMİTRİY ROSTOVSKİY (asıl adı: **Daniil Saviç Tuptalo**) (1651 - 1709), Ukraynalı kilise adamı ve yazar. Kiev yakınında doğmuştur. Kiev Üniversitesinde öğrenim görmüş, Rostov piskoposu olmuş, zamanının Latince ve Yunanca öğretimi yapan önemli okullarından birini kurmuş, ilâhiler ve ruhanî eserler yazmıştır. Büyük Pëtr (Deli Petro), devlete düşman tarikatlarla savaşmak için D. R. e baş vurmuştur. D. R. Protestanlara karşı bir kitap yazmıştır. Yazdığı dinî dramlar uzun süre sevilmiştir. Azizlerin hayatını toplayan bir kitabı da vardır [1684 - 1705].

DİMİTRİY, I. (**Dimitriy Samozvanets** ya da **Ljedimitriy** = Düzmece D.; ölm. 1606), IV. İvan'ın oğlu olduğunu ileri süren bir «çaroğlu» (Rus. tsareviç). Moskova manastırlarından kaçan Grigoriy Otrep'ev adında bir keşiş olması mümkündür. Leh kralı III. Sigismund tarafından «kanunî Rus çarı» olarak desteklenmiştir. Boris Godunov (b. bk.) egemenliği ele aldıktan sonra, eski soylu aileleri ve saray ileri gelenlerini devlet yönetiminden uzaklaştırmış ve «siyasî bir yalnızlık» içinde kalmıştı. Eski devlet ileri gelenleri, Boris Godunov'u tahtından düşürmek için ortaya «sahte bir prens» çıkarmayı düşünmüşlerdi. 1600 yılında dolaşan bir söylenti, 1603 te bir gerçek olarak ortaya çıktı: Halk arasında, IV. İvan'ın oğlu Dimitriy'in 1591 de Ugliç şehrinde öldürülmediği, hayatta olduğu ve Boris Godunov'dan tahtını almak için harekete geçtiği yolunda birtakım söylentiler yayılmaya başlandı. Gerçekten bu sıralarda Lehistanda IV. İvan'ın oğlu olduğunu ileri süren biri ortaya çıkmıştı.

D. ilk önce yurtlukları Rusya sınırlarına kadar uzanan ve Kiev alanında büyük çiftlikleri olan Adam Vişnevetskiy'in yanında ortaya çıkmıştı. Vişnevetskiy onu kayınbabası Yuriy Mnişek'in yanına gönderdi. Mnişek D. i Leh kralı III. Sigismund'a tanıttı. D. Katolikliğe geçmekle Lehlilerin sempatisini kazandı. Kendisine Lehistanda bir ordu toplamasına izin verildi. D. in adamları, Güney Rusyada Boris Godunov'a karşı propagandaya başladılar ve gerçek çaroğlunun harekete geçtiğini yaydılar.

Bu haber Moskovaya ulaşınca hükûmet tarafından yapılan araştırmalar sonunda, «kendisine çaroğlu D. adını veren kimsenin Moskova manastırlarından kaçan keşiş Grigoriy Otrep'ev olduğu» ilân edilmişti. Boris Godunov, bunun resmî olarak Lehistana bildirilmesini emretti. Fakat Lehliler buna inanmak istemediler.

D. in Lehistanda toplamış olduğu kuvvetler 1604 yılı sonunda Rus sınırlarını geçmişler ve Moskova doğrultusunda ilerlemeye başlamışlardı. Boris Godunov yönetiminden memnun olmayanlar D. i çar olarak tanımışlar ve toplu olarak ona katılmışlardı. Moskova hükûmeti «Düzmece» D. e karşı kuvvetli bir ordu göndermişse de, Boris Godunov'un ölümü (1605) üzerine durum bir daha karışmıştır. Bu kez tahta, Boris Godunov'un henüz genç yaşta olan oğlu Fedor geçmişti. Böylelikle devlet yönetimi, Fedor'un hiç sevilmeyen annesi Mariya'nın eline geçmişti. Soylular Moskova kuvvetlerini D. i tanımaya çağırdılar. Moskovada karışıklıklar bir kat daha arttı. Bu karışıklıklarda çar Fedor ve annesi öldürüldüler. Bunun üzerine D. Moskovaya girmiş ve büyük bir törenle karşılanmıştı.

D. Leh birliklerinin yardımından yararlanmıştı. Lehliler ona yardım etmekle Moskova'yı Lehistan'ın egemenliği altına alacaklarını umuyorlardı. Lehliler, Katolikliği kabul eden D. sayesinde Moskovayı Papalığa bağlayacaklarını da tasarlıyorlardı. Ancak, Katolik papazlarının Moskovada çalışmalarını artırmaları halk arasında geniş bir tepki yaratmıştı. D. in Lehlilerle düşüp kalkması Rusların gözünden kaçmıyordu. Hele Leh soylularından Mnişek'in kızıyle evlenmesi, halkın antipatisini büsbütün artırmıştı.

Bununla birlikte D. verdiği söze bakmaksızın Rusyayı Papanın egemenliği altına sokmakta acele etmemiştir. Leh kralına vadettiği şehirleri de henüz bırakmamıştı. D. koyu bir Türk düşmanı olarak Osmanlı İmparatorluğuna karşı askerî bir harekete girişmeyi tasarlıyordu. Böyle olduğu halde Moskova ahalisi D. den nefret etmeye başlamıştı. Egemenliği ele geçirmek isteyen bir grup, D. e karşı harekete geçmiştir. 17 mayıs 1606 günü çıkan ayaklanmada D. öldürülmüş, Vasiliy Şuyskiy tahta çıkmıştır. Schiller ve Hebbel, I. D. in hayatını dramlarında işlemişlerdir.

Dimitriy, II. (**Dimitriy Samozvanets** = Düzmece Dimitriy ya da **Tuşinskiy vor** = Tuşino hırsızı; ölm. 1610), IV. İvan'ın oğlu olduğunu ileri süren biri. I. D. in ölümünden sonra ortaya çıkmış ve 1606 yılı olaylarında ölümden kurtulduğunu ileri sürmüştür.

I. D. in öldürülmesinden sonra tahta çıkan Vasiliy Şuyskiy, ağır koşullar altında hüküm sürmüştür. I. D. in kim olduğunu, niçin öldürüldüğünü halka bildirmesi gerekmişti. Vasiliy Şuyskiy'in aldığı tedbirler verimsiz kalmış, Rusya yeniden karışmış, yer yer ayaklanmalar başlamıştı.

Ayaklanmaların başında İvan Bolotnikov (b. bk.) bulunuyordu. Bolotnikov Kırım Tatarlarına esir düşmüş, Türklere satılmış, Osmanlı donanmasında kürek çekmiş, sonra İtalya ve Lehistan üzerinden Rusyaya dönmüştü. Rusyada Vasiliy Şuyskiy'e karşı açılan savaşta sivrilmiştir. Onun topladığı yığınlar, çiftlikleri almaya, zenginlerin mal ve mülklerini yağmalamaya başlamışlardı. Moskova kuvvetleri Bolotnikov'un topladığı yığınları Tula'da kuşattığı sırada kendine çar D. İvanoviç (IV. İvan'ın oğlu) adını veren II. D. ortaya çıkmıştır. Çar D. in hayatta kaldığı söylentisi dolaştığından halk ona inanmıştı. II. Düzmece D. adiyle anılan bu yeni «çaroğlu», büyük bir kuvvet toplamıştı. Leh birlikleri de II. D. i destekliyordu. II. D. Moskova üzerine yürümeye başlamış ve Moskova yakınında, Tuşino köyünde bir karargâh kurmuştu. II. D. adına harekete geçmiş olan birlikler, Moskova ile Volga arasında birçok şehirleri almışlardı. Vasiliy Şuyskiy'in durumu gün geçtikçe ağırlaşıyordu. Vasiliy Şuyskiy, tek başına bu ayaklanmayı bastıramayacağını anlayınca D. e karşı İsveçlilerden yardım istemişti. Vasiliy Şuyskiy'in İsveçlilerden yardım görmesi, Leh kralı III. Sigismund'u kuşkulandırmıştı. Bunun üzerine Lehliler Tuşino karargâhını bırakmışlardı. II. D. arkadaşlariyle Kaluga'ya kaçmış, fakat orada arkadaşlarından biri tarafından öldürülmüştür (1610).

Dimitriy, III. (ölm. 1613), IV. İvan'ın oğlu olduğunu ileri süren bir «çaroğlu». Leh kralı III. Sigismund'un Smolensk kalesini alması ve İsveçlilerin Novgorod şehrini ele geçirmesi üzerine Pskov şehrinde karışıklıklar çıkmış, «çar IV. İvan'ın oğlu olduğunu» ileri süren III. D. Pskov şehrini almış, fakat buradan kovulmuş, Moskovada öldürülmüştür.

DİMİTROV, Georgi (1882 - 1949), Bulgar politikacısı. Kovaçevtsi (Pernik) köyünde doğmuş, Moskovada ölmüştür. Bir zanaatçının oğlu olan D., 1902 de Bulgar İşçi Partisine girmiş ve kudretli bir hatip olarak işçilerin örgütlenmesinde başarı ile çalışmıştır. Grev hareketlerine karışmış ve bu yüzden sık sık hapsedilmiştir. Belgrad, Bükreş, Budapeşte ve Viyanada toplanan uluslararası kongrelere katılmış, 1913 te millet vekili seçilmiştir. 1918 de siyasî çalışmaları yüzünden üç yıllık hapis cezasına çarptırılmıştır. 1920 de Rusyaya gitmiş, Sovyet hükümeti başındakilerin güvenini kazanmış, Bulgaristana dönüp karışıklık çıkarmağa çalışmıştır. 1921 de Moskova'da Komintern'in III. kongresine katılmış, Lenin ile tanışmıştır. Sürgündeyken 1933 te Almanyada Naziler tarafından yakalanmış, Reichstag'ı yakmağa teşebbüs etmiş olmakla suçlandırılmıştır. 9 mart 1933 te Berlin'de tevkif edilmiş, fakat parlak bir savunma yapmıştır. Onun bu savunması üzerine Sovyet hükümeti müdahale etmiş, Alman mahkemesi beraatına karar vermiştir. 1934 te serbest bırakılınca Rusyaya gitmiş, Sovyet vatandaşlığına girmiş ve Komintern (b. bk.) in genel sekreteri olmuştur. Bulgaristanın Alman işgalinden kurtulmasından sonra 1945 te memleketine dönmüş, 1946 da Bulgar meclisince başbakanlığa seçilmiştir. Yeni Bulgar ana yasasının kabulü (4 aralık 1947), devlet ve ordunun yeniden örgütlenmesi, ziraî reformun yapılması (1946), barış antlaşmasının imzalanması (şubat 1947), bankaların millileştirilmesi (23 aralık 1947) onun devrine rastlamaktadır. Uzun bir hastalıktan sonra gittiği Rusyada ölmüştür.

G. DİMİTROV

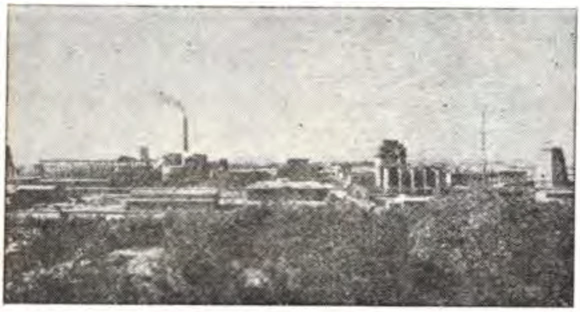
DİMİTROV, Georgi (**Gemeto** adiyle de anılır; doğ. 1903), Bulgar politikacısı. Bir hekim olan D., köylü partisi üyesi iken Aleksandır Tsankov hükümeti tarafından ölüme mahkûm edilmiş, 1931 de millet vekili seçilmiş, sonra Köylü Birliğinin genel sekreteri olmuştur. Kral Bo-

ris'in yönetimine karşı geldiğinden hapsedilmişse de, kaçmış ve gıyaben ölüm cezasına çarptırılmıştır. 1944 te Bulgaristana dönüp Köylü Birliğinin başına geçmişse de, komünizme karşı olduğu ileri sürülerek hakkında kovuşturma açılmıştır. 1945 te tekrar kaçmış, bir kere daha ölüme mahkûm olmuştur. Washington'daki Bulgar Göçmenleri Komitesinin başkanıdır.

DİMİTROV, Vladimir (Maystora [= Usta] saniyle anılır; doğ. 1882), Bulgar ressamı. Froloş (Dupnitsa) köyünde doğmuştur. Sofya Resim Okulunda okumuş, Çek asıllı Bulgar ressamı İvan Mirkviçka (b. bk.) nın yanında çalışmıştır. Avrupadaki bütün resim galerilerini gezmiş, New Yorka gitmiş ve dört yıl içinde Amerikada aş. yu. 300 tablo yapmıştır. Bu eserlerin çoğu Amerikada bulunmaktadır. «Çingene» (Sofya Millî Müzesi), «Keçiler» (Sofya Millî Müzesi) ve «Ürün kaldırma» (Amerika) adlı tabloları anılabilir.

DİMİTROVGRAD (1950 yılından önceki adı: **Tsaribrod**), doğu Yugoslavya'da, Belgrad - Sofya demiryolu üzerinde, Niş şehrinin güneydoğusunda, Nišava ırmağı üzerinde bir kasaba. Nüfusu aş. yu. 4 000 dir. Neuilly barış antlaşması (1919) üzerine Yugoslavyaya bağlanmıştır.

DİMİTROVGRAD, Bulgaristanda, Haskovo çevresinde, Haskovo kasabasının 17 km kuzeyinde, 1947 de kurulmuş yeni bir endüstri şehri. Georgi Dimitrov (b. bk.) un adiyle adlandırılmıştır. Rakovski, Çernokonovo ve Mariino

DİMİTROVGRAD: Kimya tesisleri

köylerinin birleştirilmesi sonunda meydana gelen bu şehir, Meriç ırmağının iki yakasında yer almıştır. Haskovo, Stara Zagora (Türkçe adı: Eski Zağra) gibi kasabalara kara yolları ile bağlıdır.

D., Sofya - Svilengrad ve Rusçuk (Bulg. Ruse) - Podkova demiryolu üzerinde önemli bir kavşaktır. Bulgaristanın ağır endüstri merkezlerinden biridir. Çevresinde Bulgaristanın en zengin kömür yatakları bulunur. Azotlu ve fosforlu gübre fabrikası, süperfosfat tesisleri, kâğıt torbası yapım evleri, çimento kombinası, çimento boru yapım evleri ve konserve fabrikası vardır. Bu fabrikalarda 22 000 işçi çalışmaktadır. Çevresinde toprak ürünleri yetiştirilir. Nüfusu 46 806 (1964) dır.

DİMİTROVO, Bulgaristanda Pernik kasabasına 1949-1962 yılları arasında verilmiş olan ad. Bk. PERNİK.

DIMMER KERATİTİSİ ya da KERATİTİS NUMMURALIS (Tıp), göz korneası yangısı (*keratitis* = *keras*, kornea; *itis*, yangı) nın bu şeklinde, korneada keskin kenarlı dairesel alanlar ve bunların çevresinde de daha hafif yoğunlukta bir kuşak halinde tortullar görülür. Avusturyalı göz hastalıkları uzmanı Friedrich Dimmer (1885-1926) in adiyle anılır.

DİMNE: bk. KELİLE ve DİMNE.

DİMORFIZM (Fr. Dimorphisme) [Biyol.]: bk. İKİŞEKİLLİLİK.

DİMOV, Dimitr (doğ. 1909), Bulgar yazarı. Loveç (Türkçe adı: Lofça) te doğmuştur. 1953 ten beri Sofya'da anatomi profesörlüğü yapmaktadır. D. daha çok roman yazarı olarak ün kazanmıştır. Romanlarının konuları yeni Bulgar toplumunun yaşayışından alınmıştır. İlk romanı olan *Poruçik Bents* (Teğmen B.) 1938 de çıkmıştır. *Osldeni duşi* (Mahkûm ruhlar) [1945] adlı romanından sonra çıkan *Tyutyun* (Tütün) [1951] adlı romanı büyük bir ilgi toplamış, edebî çevrelerde tartışmalara yol açmıştır. D. un bu romanı 1952 de Dimitrov armağanını kazanmıştır. Bu romanında D. XX. yüzyılın 30. yıllarından İkinci Dünya Harbinin sonuna kadar Bulgar toplumunun durumunu çizmiştir. D. son yıllarda birkaç piyes de yayınlamıştır: *Jeni s minalo* (Mazisi olan kadınlar) [1960]; *Vinovniyat* (Suçlu) [1961] v. b.

DİMYAT (Lat. **Damietta, Ar. Dumyât,** Kıptî **Tamiati,** Yun. **Tamiathis**), Aşağı (yani Kuzey) Mısırda bir şehir. Nil ırmağının D. adını taşıyan kolunun sağ kıyı-

DİMYAT: Nil kıyısı

sındadır. Kahire ve İskenderiye'ye demiryoliyle bağlıdır. Nüfusu 53 600 (1947) dür. Şehir, XIII. yüzyıldan beri deri ve yasemin yağı yapımı ile ün salmışsa da, bugün pamuk ve ipek dokumaları ile tanınmaktadır. D. 641 yılından beri Arapların elindedir. Orta çağda D. dünyanın en önemli ticaret şehirlerinden biri ve Mısırın en önemli silâh yapım yeri idi. 1819 da Mahmudiye kanalının açılması üzerine alım satım faaliyetinin İskenderiye'ye geçmesi, D. ın ticarî hayatını söndürmüştür.

738 ve 968 de Bizanslılarca, 1155 te Sicilyalı Normanlarca, 1169, 1219 da Haçlılarca ele geçirilmiş, fakat her defasında yeniden elden çıkmıştır. Eski D. Sultan Baybars tarafından yıkıldıktan sonra, güneyinde bugünkü şehir kurulmuştur. Baybars, Nil'in D. ağzını gemi geçemiyecek bir hale sokmuştur. D. ın eski devirlerinde Nil'in ağzı zincir gerilerek kapatılırdı. Fransızlar 1798 de şehri bir ara almıştır. 1799 da Kléber burada karaya çıkan Türk kuvvetlerini yenmişse de, sonradan İngilizler tarafından ele geçirilerek Türklere geri verilmiştir.

DİN (Lat. Religio), genellikle «bir ya da birden çok yüce varlığa ibadet» anlamına gelen bir kavram. D., insan ile toplumun temel kavramlarından biridir. Dünya tarihinin ana ögelerinden ve insanoğlunun köklü ve sürekli davranışlarından biri olarak D. , dünya ölçüsünde bir önem kazanmıştır.

D inin tabiatı: D. otoriteleri, D. i neyin meydana getirdiği konusunda fikir birliğine varamamışlardır. J. H. Leuba, *Psychological Study of Religion* (D. in psikolojik incelenmesi) [1912] adlı eserinde elliye yakın ünlü D. yazarının yapmış olduğu elli değişik tanımlamayı açıklamıştır. Bu alanda bilim adamlarının ne kadar değişik fikirler ileri sürmüş olduğu, bugün geçerli olan birkaç görüşün anlatılması ile ortaya çıkar:

Fransız filozofu Emile Durkheim, ilkel D. ler ve orta Avustralya boylarının totemizmi üzerinde yaptığı araştırmalar sonucunda D. in «kutsal» olanla «kutsal olmayan» ı ayırma fikrinden başka bir şey olmadığı düşüncesini ortaya atmıştır. Durkheim, birçok dinî inanış ve töreleri incelemiş, grup ve toplumların anlayışını gözden geçirerek sosyolojik bilgilerin artmasını sağlamıştır. Konunun bu şekilde ele alınmasına karşı, D. psikologları, modern D. in ilkel D. lerdeki bulgulara dayanarak açıklanamayacak kadar karmaşık ve zor anlaşılır nitelikte olduğu itirazında bulunmuşlardır.

XIX. yüzyılda Charles Darwin'in evrimci kuramına dayanarak natüralizm ile rasyonalizmi birleştiren bir D. anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu anlayış, zamanla felsefe, antropoloji ve genel kültür alanlarına da girmiştir. Herbert Spencer, *First Principles* (İlk ilkeler) [1862] adlı eserinde D. in en hayatî ve değişmez ögesinin esrarlılık yönü olduğunu ileri sürmüştür. Spencer, D. in evrensel kuvvetler karşısında duyulan huşu olduğunu iddia etmiş, «hareketteki *ritim*» i maddî evrenin ana kanunlarından biri saymıştır. Spencer'in kanısına göre D. «mana» dan, yani tabiatta bulunan, tabiattan yayılan ve evrenin düzenini sağlayan fiziküstü kudretten çıkmıştır. E. B. Tylor, *Researches into the Early History of Mankind* (İnsanlığın ilk devirleri üzerinde araştırmalar) [1865] ve *Primitive Culture* (İlkel kültür) [1871] adlı eserlerinde, animizmin sınırlarını belirtmeğe çalışmış; animizmin «canlıların genel doktrinini ve başka ruhî konuları» da kapsamasını istemiştir. Tylor'a göre, D. animizmden çıkmıştır. 1890 da James George Fraser, eski kültlerin, folklor ve kültürlerin geniş bir incelenmesini *The Golden Bough* (Altın dal) adı altında yayınlamıştır. Fraser, «sihrin umudunu yitirmesi» sonunda D. in ortaya çıktığını, tarih bakımından sihrin ardılı olduğunu ileri sürmüştür. R. R. Marett ile Wilhelm Max Wundt, D. in sihirden oluştuğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu genel tema üzerinde ortaya atılmış olan bu az çok benzer fikirler sonradan hücuma uğramıştır. 1917 de John R. Swantor, dinin gelişmesinde birbirine paralel ya da birbirinden ayrı birçok oluşma şekilleri bulunduğunu ileri sürmüş, D. in insan tabiatının başlıca ögelerinden biri olduğunu, sihir, ölüm, rüya, *mana* ve *animizm* gibi, özel bir ögeyle açıklanamayacağını ortaya atmıştır. Başka filozoflar D. hakkında daha birçok görüşler ileri sürülmüşlerdir. D. in ahlâk yönü, Immanuel Kant'ın *Kritik der reinen Vernuft* (Salt aklın eleştirilmesi) adlı eserinde belirtilmiştir. Bu eserde D. , bütün ödevlerin tanrısal emirler olarak anlaşılması şeklinde tanımlanmıştır. Friedrich Schleiermacher *Reden über die Religion* (D. üzerine konuşmalar) [1799] adlı eserinde, D. in özünün «bağlılık duygusu» olduğunu söylemiştir. William Jones, *Varieties of Religious Experience* (D. duygularının çeşitliliği) adlı eserinde, D. in bireysel karakterinden söz açmış, D. i «insanların yalnızlıkta duydukları, yaptıkları ve görüp geçirdikleri» diye tanımlamıştır. Kimi D. de insanın dünya ve dünya - üstü düzene erişme çabasının genel bir anlatımını bulmuş, kimisi de materyalist bir görüş açısından D. in hayal gücünden doğma olduğu düşüncesinde bulunmuştur.

Anlayış ile sezgi arasında bir ayırım yapanların temsilcisi olan Henri Bergson, konuyu daha incelikle ele almıştır. Onun, biri mekanik, biri mistik olmak üzere düşündüğü kapalı ve açık toplum tipleri, ahlâkın kaynağını akılda, D. in kaynağını ise sezgide bulur.

D. in kaynağının ne olduğu sorusuna kolay kolay cevap verilemez. Kökenlerinden çoğu araştırılabilir, ancak asıl dinî gerçek bu kökenlerde değil, D. e temel olan amaçta aranmalıdır. D. in tanrıcı anlayışı, bir yaradanın varlığını kabul eder. Bu «Yaradan» insanoğlunu ve evreni bir amaç için yaratmıştır, insanlar Yaradan ile ilişki kurabilirler. Bundan dolayıdır ki William Adams Brown D. i «insan hayatının tabiatüstü ilişkileri yönü» olarak tanımlamıştır. «Tabiatüstü» terimi, aynı zamanda, vahyi, yani tanrısal amacın tabiat, kutsal kitaplar ve peygamberler yoluyla belirtilmesini de anlatır. Hıristiyanlıkta, insan ve tanrı niteliklerinin bir kişide birleşmesi bütün vahy sisteminin merkezidir. Teslis kuramını reddeden İslâmlık ise vahyin Muhammed'e esin yoluyla eriştiğine inanır.

Dinî kudretin özü: Dinî kudretin gerçek özünü kesinlikle tanımlamak güç ise de, D. in kudretini gösterdiği çeşitli araçları ana hatlarıyla tanımlamak mümkündür.

İbadet: Herhangi bir D. deki ibadetin özelliği, genel olarak Yüce Varlık'a verilen anlam ile belirtilir. İlkel topluluklarda görülen sihir, totemizm, manizm ve fetişizm, hayli basit bir ibadet şekline yol açar. Yunan ve Roma D. lerinde insan şeklinde, özellikleri insana benzetilmiş tanrılara tapılırdı. Hindu D. inde kişi dışı ve kişilerüstü büyük ruh - Brahma kendisinin huşu içinde yüceltilmesini isterdi. Budhizm'de de, kurucusunun isteğinin tersine olarak Buda'ya gitgide tapılmağa başlanmıştır. Konfuçyusçular, ibadetlerini, atalarının ruhlarına tapma esası üzerine kurmuşlardır. Müslümanlar, yerlerin ve göklerin sahibi, doğurmayan ve doğurulmamış olan, kendisine bir başka eş bulunmayan merhametli ve şefkatli Allah (kadir - i mutlak) a tam bir bağlılıkla taparlar. Yahudiler ibadette «kâinatın hükümdarı Tanrı» önünde «babalarımızın Tanrısı, Hz. İbrahim, İshak ve Yakup'un Tanrısı» sözleriyle eğilirler. İnsanlar nerede, nasıl ve kime ibadet ederlerse etsinler, tabiatüstü bir kuvvete bağlılıklarını belirtirler. D. in özel damgası, insan ruhunu kavrayan el budur.

Kutsal kitaplar: D. , kutsal metinler ile pekleştirilir. Peygamberlerin ve evliyanın sözleri birçok yazıcıların kaleme aldıkları, çeşitli açıklama ve yorumlamalarla zamanımıza kadar gelen büyük D. lerin kutsal kitapları, yüzyılların hikmetini kapsar. İster Konfuçyus'un Analekt'leri, ister Lao - tesu'nun Tao Tê Ching'i, ister Hindistan'ın *Veda* ya da *Bhagavad - gita*'sı olsun, kutsal yazılar ibadet edenler üzerinde sarsıcı bir etki yapar ve kuşaktan kuşağa geçer. Onlara gerçeğin hazinesi ve D. yolcusunun yoldaşı gözüyle bakılır. Tanrıcı inançlar, kutsal kitapların gerçeğini tanrısal bir kaynağa bağlar, ebedî tanrının şu ya da bu yoldan peygamberler ağzıyla seslendiğini kabul eder.

Ahlâk: Ahlâk büyük D. lerin ortak bir alanını meydana getirir. Modern tıp, psikoloji ve sosyoloji araştırmalarının insan davranışlarına yepyeni bir ışık tuttuğu ve bir zamanlar ahlâk - dışı sayılan tutumların doğal ve fiziksel sebeplerden dolayı hoşgörü ile karşılanması sonucuna vardığı bir gerçektir. Ancak, kişiliğin gelişmesi ve karakterin oluşması salt bilimler dışında bir alandır, ahlâka bağlıdır; ahlâk D. ile birliktir.

Tanrıbilim (Teoloji): Düşünce ile olan özel ilgisi yönünden de alınırsa, tanrıbilimin son gerçek sorununu felsefenin kategorileri ve bilimin tarafsızlığı dışında düşündüğü söylenebilir. Doğu Asya'nın başlıca din sistemleri «ilâhî» yi, kişiler dışında, belirtilemez ve bunun için de hiçbir şekilde bilinemez, aslına bağlamışlardır. Öte yandan tek tanrılı D. ler «ilâhî» yi kendi kendini açıklayan bir varlık, bir yaradan ve ahret gününün hakemi sayarlar. Kader sorunu tanrıbilimin önemli bir bölümünü meydana getirir. Ancak insanın kendi yolunu seçme özgürlüğü de tanınır. İşte tanrıbilimin büyük çelişikliği buradadır: Bir yandan kadir-i mutlak bir Tanrıya inanmak, öbür yandan da insanın hür iradesine yer vermek. İnsan iyi ya da kötü olsun kendi yaptığı işlerden sorumludur. Tanrı, herhangi bir şekilde kötülüğün sorumlusu olmamakla birlikte, insanların işleyeceği kötülüklerden önceden haberlidir. İslâm, Hıristiyan ve Yahudi tanrıbilimi, Yunan mantığıyla İbranî teizmini uzlaştırarak dünyanın şimdiye kadar gördüğü felsefî düşünce sistemlerinin belki de en kudretlisini meydana getirmişlerdir.

İlkel ve tarihî dinler: Yazılı metinleri ya da kültürel gelenekleri bulunmamakla birlikte, bazı ilkel D. ler bugün hâlâ tutulmaktadır. Buna karşılık bazı tarihî inaçlar, yazılı metinlere, rahiplere, geleneksel kuruluşlara sahip oldukları halde ortadan kalkmıştır. Bu sürekliliğin ya da sönüşün aslını ve yönlerini araştırmak ibret vericidir.

Mantık - öncesi düşünce tarzı: İlkel düşünce tarzının dikkate değer bir özelliği Lucien Lévy - Bruhl tarafından tanımlanmıştır. Levy - Bruhl vahşi düşünce tarzını inceledikten ve oynaklığını, rabıtasızlığını gördükten sonra bunun mantık - öncesi bir düşünce tanrı olduğu sonucuna varmıştır. Daha başka bir deyimle, ilinti ve fikir zincirinde yoksun olan ilkel kavramlar. mıtığa bağlı olmaksızın ortaya çıkmıştır. İlk devirlerin insanı, nedensellik ilkesine pek dikkat etmemiştir, insan - içi ve insan - dışı olaylar, yüzeyde kalan bir ortak varlık zemini üzerinde açıklanmıştır. İnsan, kendisini çevreleyen kuvvetlerden, eşyadan ve başka hayat şekillerinden ayrı tutulmamıştır. Bunun bir sonucu olarak da kişilik açıkça tanımlanamamış, insan yığının içinde kaybolmuş ve böyle bir durumun şaşırtıcı çelişikliği hiç kimseyi rahatsız etmemiştir.

Yüksek tanrılar: D. in bu mantık - öncesi ele alınış şekline karşılık, Viyanalı rahip Wilhelm Schmidt'in fikrine göre, ilkel insanların yüksek tanrı ve ruhların varlığına inanmış olmaları akla yakındır. Schmidt, ilkel topluluklarla ilgili geniş bilgiler toplamış ve bunları sınıflandırmıştır. Daha sonra birçok bilim çevreleri tarafından kabul edilen fikrini ortaya atmadan önce, Avustralya, Afrika, Güney Amerika ve Hindistan gibi birbirinden büsbütün ayrı bölgelerdeki vahşi toplulukları incelemiş ve yaratıcı, evrensel, Semavî olan yüksek tanrılara ibadetin ne kadar yaygın olduğunu gösteren kanıtlara rastlamıştır. Araştırmaları, D. in kaynağının karanlık kalmakla birlikte, tek tanrıcılığın bir gelişim sonucu olduğu kavramını savunmanın imkânsız olduğunu göstermişdir. Bundan dolayı Auguste Comte, Tylor ve Maretttin'in gelişici kuramı, daha yeterli bir varsayıma yerini vermiştir. Bu varsayıma göre, bugünkü ilkel toplumlarda görülen birçok dinî motifler eski bir yüksek varlıklar inancına dayanır. Bundan dolayı yüksek tanrılara inanç, yavaş yavaş bozularak yerini animizm, fetişizm, çok tanrıcılık ve benzerlerinde görülen basit dinî motiflere bırakmıştır.

Mitoloji: Mitoloji mantık - öncesi bir devirde gelişmiş olmakla birlikte, D. bilimi bakımından önemi çok büyüktür ve bu önemi kavramak isteyen kişinin üç işlemde bulunması gerekir. Birincisi: Asıl *mit* (myth); sanat, edebiyat ve tanrıbilimdeki anlatım şeklinden ayrılmalıdır. İkincisi: İlkel toplulukların ortak *mit* kalıtları, ulusal gelişmelerden ayrı tutularak, kıyaslamalı mitolojisinin yardımıyla aydınlatılabilir. Üçüncüsü: *mit*'lerin ortaya çıkışı ve kayboluşu yalnız sesi ile açıklanamaz, çünkü mitler ancak mantık normlarına uygun olmaları halinde varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Bu üç işlem yoluyladır ki bütün mitlerin «görülmeyen» e yakınlaşma, iyi ile kötü arasındaki farkı kesinleştirme, «tabiatüstü» yü bir hayal değil de, bir gerçek olarak canlandırma eğilimi diye tanımlanabileceği bir fikre, mitolojinin ruhunu belirten fikre erişilmiş olur. Kısacası, mitoloji tarih öncesi ilkelciliği (primitivizmi) ile tarihî devirlerin D. leri arasında bir köprü meydana getirir.

Tarih: D. araştırmalarında tarih - yazılı olsun, sözlü olsun- mitolojiden de daha önemlidir. Eskiçağ kültürünün merkezleri olan Mısır, Babil, Yunanistan, Roma, Hindistan ve Çin büyük inançların kaynağı, gelişmesi ve gerilemesi hakkında geniş arkeolojik bilgiler vermiştir. Bunlardan elde edilen kanıtlar, bütün ırklarda en eski devirlerden beri devam edegelen sürekli bir D. geleneği bulunduğu inancını kuvvetlendirmiştir. Tarih, dar anlamıyla yazının bulunmasından önce başlamış sayılmazsa da, yazılı tarihin yanında, ondan önce ya da onunla birlikte zengin bir sözlü tarih hazinesine rastlarız. Gerçekte W. F. Albright'ın belirttiği gibi, yazı önce hafızaya yardımcı olarak kullanılmıştır. Sözlü gelenekler tarih ile tarih - öncesi sınırları arasında yer alır. Bu sözlü gelenekler manzum olarak belirmiş, nesir şeklinde durulmuş, meddahlarla masalcıların ustaca tasvirlerinde şekillenmiş ve zamanla *saga*'lar, destanlar ve ilâhiler (hymnos'-lar) ortaya çıkmıştır. Görülüyor ki tarih ve tarih - öncesi ile ilkel ve yüksek D. ler birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.

Eski çağ dinleri: Yazılı tarih devirleri içinde çok eskiden başlayan çeşitli D. gelişmeleri görülür. Bu D. ler bugün artık ortadan kalkmış ise de, bugünkü D. lerin incelenmesinde gerekli bir başlangıç noktası meydana getirir. Bu eski D. lerin her biri belirli bir insan topluluğu tarafından benimsenmişti. Bu topluluklar her zaman ırk bakımından bir örnek değildi, ancak her bir topluluktaki kültür ve ahlâk standartları, etnik birliği sağlıyordu.

Bu eski D. lerin her biri gerçekte bazı genel ilkelerle birbirine bağlanmış birtakım ibadetler, hikmetler ve karmaşık inançlar karışımı idi. Böyle karmaşık şekillere eski Mısır, Babil, Fenike, İran, Yunanistan, Roma, Peru ve Meksika'da, ayrıca Hint-Avrupalılar ile Samilerin egemenliklerini birbirine kabul ettirmek üzere durmadan çekiştikleri bölgelerde rastlanmaktadır. Özellikle Hıristiyanlıktan önceki üç bin yıl sürecince Yakın Doğu, çeşitli kültürlerin erime potası ve dinî esinlerin vatanı olarak belirmiştir. Mısır, Fenike, Babil ve bunlara komşu bölgelerde yağmur, güneş, fırtına, verimlilik, gök ve toprak gibi tabiat ögeleri tanrılaştırılmıştır. İnsan kişiliğine sokulan bu tanrılar ev, kabi-

le ve şehir tanrılariyle birlikte, bağlılarının karakterlerini ve isteklerini, zafer ve yenilgilerini, bilgelik ve çılgınlıklarını nefislerinde toplamışlardır. Sonunda eski çağın büyük imparatorlukları çökmüş, yüceltikleri tanrılar onlarla birlikte ortadan kalkmış, bir zamanlar nasıl tarihin karanlıklarından çıkıp ışıldamışlarsa, bu sefer de gene tarihin karanlıklarına karışmışlardır.

Dinî düşünce motifleri: Eski D. lerin anlamı eski çağdan miras kalan bazı özel motiflerle daha iyi belirir. Mısır ile Babil, bunun üzerinde durulmaya değer iki örneğidir. Mısır, monofizit düşünce tarzı ile tanınmıştır. Buna göre tanrılar, insanlar ve bütün öteki varlıklar tarafından paylaşılan yalnız bir tek cevher vardır. Mısır metinlerine göre öbür tanrılar aslında tek bir tanrının değişik görünüş şekilleridir. Bu düşünce şekline yalnız tanrılar değil, bütün gözlenmiş olayların özellikleri de sokulmuştur. Babil, eski D. lerin dinamik vasfını gösteren başka bir örnek verir; onun düşünüşüne göre evren, sadece tanrıların birinci sınıf yurttaş sayıldığı bir devlettir. Bu düşünce, mitolojideki tabiat ve toplum gerçeklerini evrensel bir düzene bağlamak ve bu düzeni toprak ve su gibi ezelden beri birbirleriyle çatışan kuvvetlere hâkim kılmak eğilimine uygundur. Geniş olarak tanımlanmış bu plan çerçevesinde, insanoğlu tanrıların çıkarı için yaratılmıştır; kurumları onların amaçlarına hizmet eder ve onların iyiliğine çalışır, evrensel düzen içinde sadece bir ayrıntı olan ulusal devlet, tanrıların dünya devletine verdiği emirleri yerine getiren bir zabıta kuvvetidir.

Batılı motifler: Tötonların canlılığı ve oynaklığı, Romalıların kanun ve nizamı, Yunanlıların rasyonalist felsefesi, eski Batının önemli ve özel motifleridir. Almanların baş tanrısı olan Tyr, bir savaş uzmanı idi. Ardılı olan Odin, İngiliz adalarının alınmasında onlara önderlik etmiştir. Teşebbüs ve serüven ruhu, çeviklik gibi, insanî ve yapıcı bir ruhla birleştiği zaman asillik kazanan artamlar, Tötonların daha yüksek D. lere katkısını meydana getirmiştir. Romalılardan kalan daha az göz kamaştırıcı değildir. Romanın siyasî yükselişi ile birlikte gök tanrısı Jupiter Optimus Maximus, imparatorluk sitesinin bir simgesi haline gelmiştir. Yunanistan'dan artıcı bir motifin geldiği görülür. Aralarında Sokrates, Eflatun ve Aristo bulunan bir kısım filozoflar, hurafeleri ve puta tapmayı yok etmek istemişler ve epik şairler, mit uyduranlar ve tiyatro yazarları tarafından tanrılara yakıştırılan vasıflara karşı baş kaldırmışlardır. Eflatun, tanrıları arındırmak ve onları kusursuz varlıklar haline getirmek istemiştir. Stoacılar, tanrıları tanrısal bilgeliğin (logos) bir ortaya çıkışı olarak görmüşlerdir. Epikurosçular semavî varlıkları inkâr etmemekle birlikte, bunları kendi sistemlerine almamışlardır. Tanrılar, felsefî hoşgörüden başka hiçbir desteğe sahip olmaksızın uzun süre varlıklarını sürdürememiş ve yavaş yavaş bir tapınma konusu olmaktan çıkarak yerlerini daha yüksek D. lere bırakmışlardır.

Modern dünya dinleri: Bugünkü dünyada başlıca sekiz D. vardır. Doğu Asya'da Konfuçyusçuluk ve Taoculuk Çin dinî hayatının bir mahsulü sayılabilir. *Şinto*, Japonyanın millet olarak şuurlaşmasının bir anlatımıdır. Buddhizm kaynağı bakımından bir Hint inancı olmakla birlikte, uzun süreden beri Orta Doğuda genellikle benimsenmiştir. Bütün değişik şekil ve kollariyle Hinduizm, Hindistana has özellikleri kendinde toplar. Yahudilik ve buna akraba olan İslâmlık ile Hıristiyanlık Yakın Doğudan çıkmıştır. Bunlardan son ikisi bütün dünyaya yayılmıştır. Dokuzuncu bir D. olan Zaroastracılık, tarihî bakımdan İrandan gelme ise de, bugün özellikle Hindistanın Bombay eyaletinde yerleşmiş Parsî topluluğunun D. idir.

Ulaştırma ve haberleşme imkânlarının artması, modern dünya D. lerini birbirlerine daha da yaklaştırmış, dinî fikir alışverişi geniş ölçüde artmıştır. Doğulu ruhunun ıslahat ve yenileşme özlemi, kökten değişikliklere karşı direnme ve eski geleneklere sıkı bağlılık ile dengede tutulmuştur. Batı Hıristiyan kültürünün daha yüksek olup olmadığı sorunu da eleştirme konusu yapılmıştır. İki dünya savaşının yıkım ve ıstırabı, laiklik akımının kuvvetlenmesi, maddeci (materyalist) filozofların etkisi, faşizm, natüralizm ve marxizm akımları, kiliseleri sarmıştır. Gitgide daha kudretli yıkma araçlarının geliştirilmesi ve bunlar yüzünden insan uygarlığının yok olması korkusu, birçok D. lerin ileri gelen temsilcilerinde barış ve insanlığın genliği için ahenkli çabalar harcamak isteğini artırmıştır. Müslümanlar, Buddhistler, Vedantistler, Hıristiyanlar ve başkaları, öteki D. ler karşısındaki görüşlerini yeniden gözden geçirmek yolunu tutmuşlardır. Bunlar, kendi inançlarının görüşlerini saklamakla birlikte, aradaki aykırılıkların D. ler arasında ahenk ve karşılıklı iyi niyete engel olmamasını istemektedir.

Tanrıcı (teistik) olmayan sistemler: Tek bir Allahın varlığına inanmayı telkin eden tanrıcı D. lerden farklı olarak, tanrıcı olmayan D. ler ibadetin başka yönleri üzerinde durmuşlardır. Bazı yönlerde birbirine benzemekle birlikte tanrıcı olmayan her bir D., kendi temel fikrini ortaya atmıştır.

Konfuçyusçulukta toplumsal - ahlâkî ilke başta gelir. Çinlilerin eski atalara tapma D. ini eskilerin ve özellikle Konfuçyus gibi yüce düşünürlerin hikmeti ile bağdaştıran bu sistem, özellikle hayatın dünyaya ait ve salt ahlâkî yönleriyle ilgilenmiştir. Başlıca davaları, insan ilişkileri, aile ve yasaya uygun hükümetin kaynaklarıdır.

İyi hayatın Tao'ya, yani tabiat yollarına uygun hayat şekli olduğunu ileri süren Taoculukta da mistik bir öge görülür. Taoculuk, oldukça tanrıcı bir natüralizm özelliği taşır, kendinden oluş fikrini hazırlar ve tabiatın kanunlarına itaati, kutsal bir görev sayarak öğütler.

Hinduizmin özelliğinin, seçici bir deha olduğu söylenebilir. Hinduizm, inanç ve tanrıbilim felsefe sistemlerinin hepsinin tanınmasına ya da hiçbirinin tanınmamasına aynı ölçüde hoşgörü ile bakar. «Dharma» (dinî kanun ve hikmet), «karma» (kişinin yaptığı işlere dayanan nedensellik ilkesi), kast sistemi, kişisel özellikleri tanımama ve ruhun kişiden kişiye geçtiğine inanma, zengin bir dinî geleneğin ögeleridir. Bununla birlikte, birçok düşünürler Hinduizmi çapraşık, amaçsız ve insan kaderi üzerinde olumlu tek bir söz söylemeyen bir inanç gibi görmektedirler.

Buddhizmin temeli: nefsi körletme ve istekleri ile ihtirasları yok etme yoluyla saadete erişmektir. Ancak, bu ana temanın birçok değişik şekillerine rastlanır. Buddhizm, tek başına alındıkta, kişi kaderi üzerinde kötümser olmakla birlikte, bütünü, yani evreni yüceltir. Buddhizm, beşiği olan Hindistanda hemen hemen sönmüş ise de, Orta Doğuda çok yayılmış, öteki kültür gelenekleri ile karışmış, her kalıba uyan evrensel özelliklerini geliştirmiş ve gerçekte tek bir D. yerine bir D. ler ailesi haline gelmiştir.

Şinto D. inde, Japon ırkına vergi ulusal özellikler görülür. İmparatora bağlılığı ve efsaneleşmiş imparatoriçe Amaterasu Omikami'ye tapmayı esas alan bu sistem, eski teokrasilere benzemektedir. Şintoizmde teistik D. lerde görülen bütünlüğe önem verme, «kutsal» fikri, «evrensel görev»

ve belirli bir «kader» e sahip olma özellikleri yoksa da bazı yönleriyle bu D. lere benzer.

Tanrıcılık (Teizm): Tanrıcılık genellikle Yakın Doğu ve özellikle Samî ırkının dinî dehasının ürünü olmakla birlikte, basit şekliyle hemen hemen insanın bütün gelişme düzeylerinde görülür. Tanrıcılığın üç klasik şekli olan Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman inançları, Tevrat'ın vahyinden ve ahlâkçı tektanrıcılığından türemiştir. Ancak bu üç dinî gelenek büyük ölçüde birbirinden ayrılmıştır.

Yahudi D. i, Hz. İbrahim, İshak ve Yakub'un Allahının haksever bir Allah olduğu ve İsrailoğullarını kendi öz kavmi seçtiği ve onları milletler için bir ışık yaptığı inancında toplanmıştır. İsrailoğullarının Mısırdaki esirliği, Babildeki sürgünü ve bütün dünyaya dağılması süresince çektiği sıkıntılar, Yahudilerin seçilmiş bir kavim, bir rahipler krallığı ve kutsal bir ulus olma kaderine inançlarını kuvvetlendirmiştir.

Hıristiyanlık: Yahudi geleneklerinden doğmuştur. Hıristiyanlığa göre bir «kurtarıcı» ya olan inanç, Tanrının insan olarak belirmesi (incarnation) ile gerçekleşmiştir. Yaratılış, ilk günah ve cennetten kovulma ile başlayan ilâhî dram, Hıristiyan inancına göre tanrı - insan olan Hz. İsa'nın doğumu, peygamberliği, ölümü, yeniden dirilış ve göğe yükselişi ile en can alıcı noktasına erişmiştir. Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın kişiliğinde çağlar boyunca bütün insanların arzu ve hasretlerinin karşılandığı, onun ölümü yenmesi ve «kutsal ruh» un gücüyle insanoğlunun yeni bir hayata eriştiği inancındadırlar. Onlara göre İncil'e dayanan *teslis* öğretisi, insan anlayışına Tanrının sonsuzluğunu kavrama imkânlarını vermektedir. Bu öğreti, insanı kendinin bir tecellisi (görünüşü) olarak yaratan ve onu günah ve ölümden kurtarmak için harekete geçen tek Allah'ın bu kurtarma amacında gizlidir.

Müslümanlık, Yahudi - Hıristiyanlığa bir tepki sayılabilir. Bu D., Tevrat ve İncil'e kutsal kitaplar olarak saygı gösterir, ancak bu saygı şimdiki şekillerine değil, asıllarınadır. Kur'an - ı Kerim, Hz. Meryemin Hz. İsa'yı bâkir olarak doğurduğunu ve Hz. İsa'nın yeniden dünyaya geleceğini kabul ederken, tanrı - insan özelliklerinin onda birleşmiş olmasını, yeniden dirileceğini ve teslis'i reddeder. Müslüman inancına göre Hz. Muhammed peygamberler zincirinin son halkası ve Tanrının elçisidir. Her Müslümanın itikadınca Hz. Muhammed, Allah'ın bütün uyanık kullarına ebedî ve ezelî gerçek yol göstericisi olan Kur'an - ı Kerim'i, kapsamına hiçbir şekilde karışmadan, sadece tebliğ etmiştir.

Dinin iç anlamı: D. gibi insanın genel yaşayışı üzerinde silinmez etkiler yapmış olan bir davranış tarzı, korku, hayal ya da gerçeği kavramağa çalışma gibi sebeplerle açıklanamaz. D. in tabiatı, düşünürlerin çağlar boyunca anlamaya çalışıp bulamadıkları çok daha derin bir anlam ve yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Birçok iman sahiplerine göre, D. in ne olduğunu araştırmak ve anlamağa çalışmak, kendi başına hiçbir sonuca götürmez. İnsanın ruhunu ferahlatan gerçek, bütün anlama çabalarının dışında ve üstündedir. Dinî gerçek konusunda bir dereceye kadar aydınlanma sağlayan inceleme metotlarından biri, karşılaştırmalı D. araştırmaları, öteki de hidayet, iman, Tanrının tecellisi ve insanca dayanışma gibi kavramların gözden geçirilmesidir.

Karşılaştırmalı din araştırmaları: Karşılaştırmalı D. araştırmalarına eski Yunanlılar ve Ortaçağ Arapları bile önem vermişlerse de, D. hazinesinin anahtarını bulmağa çalışan bu bilim dalı daha tam olgunlaşmamıştır. Başlıca görevi, geçmiş ve bugünkü D. ler hakkında doğru bilgiler toplamak ve yayınlamaktır. Bu amaca erişilmesi, başka birçok koşullara, bu arada D. ile kültür, D. ile toplum düzeni ve D. ile mekanik gelişmeler arasında dikkatli bir ayırma yapmağa bağlıdır.

Karşılaştırmalı D. araştırmalarında üç temel yönteme göre hareket edilir. İlk olarak, ele alınan herhangi bir D. objektif olarak incelenir, bu D. in hüküm, dogma, iddia ve kanıtları ile savunduğu ahlâkî davranışlar ortaya konulur, toplum üzerindeki felsefî etkileri de gözden geçirilir. İkinci işlem: çeşitli inançlar arasındaki temelli ayrılıkları tanımlamak için, D. i tarih, teoloji ve toplum dinamiği temelleri üzerine oturtmaktır. D. alanında daha iyi bir anlayış ve daha sağlam hükümlere varmak için gerekli bir adım olan bu ayrılıkların incelenmesi işleminin, ele alınan D. e karşı saygı, sempati ve takdir gösterilerek yapılması gereklidir. Her bir D. e, gerçeğe ulaştıran bir köprü, insanın giderilmek bilmez ruhsal özlemlerinin bir belirtisi gözüyle bakılmalıdır. Bundan dolayı, ancak birinci ve ikinci yöntemi izledikten sonra, yaşayan bir D. in başka bir yaşayan D. karşısında üstünlüklerini ve yetersizliklerini belirten bir felsefî eleştirme yapılabilir. Bu bilim dalında tam bir dinî serbestlik ve bilimsel araştırmanın gerekli olduğu açıktır. Ancak ne vicdan hürriyeti, ne de bilimsel metot, araştırmacının herhangi bir D. in değeri hakkında peşin hüküm vermesine ya da baştan onun başka bir D. e üstün olduğunu bildirmesine müsaade etmez. Bir inancı, onu tarafsız bir şekilde incelemeden kısır ve değersiz olarak damgalamak, D. in gerçek ruhuna aykırı hareket etmek demektir.

Karşılaştırmalı araştırmalar bakımından aynı derecede yanlış bir yolda, bütün D. lerin aynı derecede gerçek ve aralarındaki ayrılıkların önemsiz olduğunu farzetmektir. Bu konularda bilimsel buluşlardan ve eleştirmelerden mutlaka faydalanılmalıdır. Dünyası tanrılarla dolu olan Yunanlılar, aklın kudreti ve mantıkî düşünce ile hurafe ve mitolojinin büyük bir kısmından kurtulmayı başarmışlardır. D. tarihinde düşüncenin kendini efsanenin etkisinden kurtarması hayatî bir evre ve bir devrin kapanıp ötekinin başladığının belirtisidir. Gerçekte efsaneler bütün güçlerini kaybetmişlerdir ve bugünkü dünyayı görüp de onun yaşayışına katılmamış birçok kişiler hâlâ bunlara bağlıdır.

Hidayet ve iman: Hidayet ve iman D. in temelidir. Tarih ve tarih öncesini de aşan dinin gerçekliği, hidayetin Tanrıdan eriştiği inancında ispatını, imanda da anlatımını bulur. Günahtan arınma, sefaletin gölgesinden ve bilgisizliğin zindanından sıyrılma, eninde sonunda bir mucizeye dayanmalıdır. Hiç kimse bu mucizeyi kendi başına gösteremez. D., kalbin gizli köşelerinin aydınlanmasını ve göklerin gerçeğinin bencil ruhlara açıklanabilmesini Tanrıdan bekler. Hinduların *bhakti* (sadakat) kavramı, Tanrının eriştirdiği hidayete tam bir şükranın belirtisidir. Tanrının inayetini kavrayan D. i bütün Müslüman, kendini «Tanrının kulu» sayar. Augustinus, Tanrının hidayeti karşısında bir boyun eğme ve pişmanlık tavrı takınır. Paulus gibi bir Hıristiyan azizi, tam bir imanla ve bağlılıkla «Ben yaşamıyorum, İsa benim içimde yaşıyor» dediği zaman D. aşkiyle coşkunluğun en şiddetli noktasına erişmiştir. Walter Lippman, *Preface to Morals* (Ahlâka giriş) adlı eserinin Hıristiyanlığın doğuşu bölümünde, Tanrı vergisi olan bu hidayete önem verilmesinin sonuçlarını göstermektedir. Lippman, Yahudi D. inin eski yapısını açıklar. Bu D., önce «yasa» ve peygamberler tarafından temsil olunmuş, daha sonra, bir yandan yazıcılar, bir yandan da Yahudi «Parüş» tarikatına

bağlı olanlar onu bir sürü töreler ve törenler haline getirmişlerdir. Hz. İsa'nın Sinagogun emirlerine karşı kendi peygamberlik görevini tebliğ etmesi ve Paulus'un, Tanrının hidayetini ve İsa'nın zenginliklerini ilân etmesi ile Hıristiyanlık, Yahudiliğin yerini almıştır. Çünkü imanla erişilen hidayet, eskiyi yeni yapan iksir gibidir; fakat imanın zayıflamasiyle D. in bu dinamik kavramının ateşi bile sık sık ölgünleşmiş ve sonunda kendi kendini yakmıştır.

Tanrının tecellisi (*görünüşü*): İnsanların zihnini uzun süre uğraştırmış olan dinî gerçeklerin bir ögesi de insanın «Tanrının görünüşü» olarak var olduğu düşüncesidir. Hidayet ve buna karşı iman kavramlarına sıkı sıkıya bağlı olan ve kutsal kitaplarda yer alan bu bildiriye Hıristiyan düşüncesinde çok önem verilmiştir ve dikkatle açıklanması gerekir. Başlangıç noktası olan temel varsayım, hidayete erişmedikçe insanda yetkinlik düşünülemiyeceğidir. Muhakkak ki deha, teşebbüs ruhu, çalışkanlık ve devamlı çabalar, önemli ölçüde fikrin ve tekniğin gelişmelerine yol açmıştır ve hiçbir gerçek D., modern bilimsel deney ve buluşların değerini küçümseyemez. Bununla birlikte, bilimsel ve kültürel ilerlemeler bu derece arttığı halde, insanı olgunluğa erişmekten alakoyan aralık sürüp gidiyor. Aquinas, insanın Tanrıya karşı sevgi ve bağlılığının belirtisi olan «Tanrının tecellisi» özelliğinin, insanın bu olgunluktan düşmesiyle yok olduğunu iddia etmiştir. Aquinas'a göre, «Tanrının görünüşü» terimi, insanın doğuştan bir özelliği değil, tabiatüstü bir vergi (vasıf) olarak açıklanabilir. İnsan «Tanrının görünüşü» olarak var olduğunu anlayınca, sadece bir hayal olan kendi benliğinin üstüne çıkmak ister ve böylece D. in gerçek anlamını kavramağa başlar. Kendisini ve ufukların ötesinde neler olduğunu anlamaya çalışırken dinî gerçeklerin salt aklın çerçevesi dışında aranması gerektiğini anlar, çünkü insan sadece kendi yanlış ve bozuk tabiatının bir yansıyışına kulluk etmek istemez.

İnsanî dayanışma: İnsanı insanla çatıştırdığı ya da bütün insanlar arasındaki dayanışmayı geliştirmediği sürece hiçbir D. gerçek anlamiyle D. sayılamaz. Bununla birlikte insanların D. anlayışındaki ayrılıklar çok kere insanlar arasındaki dayanışma gereğine aykırı düşmektedir. F. S. C. Northrop, sağlam kültürel ve felsefî temellere dayanarak, D. i esas almak suretiyle Doğu ve Batı düşüncesinin bir sentezini yapmağa teşebbüs etmiştir. Northrop'un ana tezi, D. in iç anlamının tam olarak kavranabilmesi için hem sezisel ve estetik yönleriyle Doğu D. lerinin, hem de kuramsal, olumlu yönleriyle Batı D. lerinin vazgeçilmez olduğudur. D. in gerçekliğini böylesine basit bir şekilde anlatmanın sakıncası, planlı tabiatında saklıdır. İnsan, madde, Tanrı gibi kavramların esrarı, Doğu ve Batı görüşlerinin bir potada eritilmesiyle çözülemez. D., genel olarak sonu olan insanın «sonsuz» u kavrayamayacağı ve «bilinmeyen» i anlamağa çalıştığı zaman felsefî kategorilerin yetersiz kalacağı fikrini ortaya koymuştur. O halde D. in bütün insanlara katkısı, fikrî değil, ruhî alandadır. Augustinus'un Tanrıyı «Sen bizi kendin için yarattın Tanrım ve ruhlarımız sende yatmadıkça rahat bulamaz» şeklindeki yüceltme sözünde, Tanrı bütün insanların sadece bir bağlaşığı değil, mânevî önderi olarak da tanınmıştır.

İslâmlıkta Din: Genel anlamiyle, ibadet için seçilen yol. Hak D., bâtıl D. gibi. Çoğulu edyan'dır. Sözlükte «taat, ceza, ibadet» gibi türlü anlamlara gelir, yerine göre bu anlamlardan birinde kullanılır.

İslâm şeriatında D., Tanrı tarafından resulü aracılığiyle konulan hükümlerin bütünüdür. Kur'an'da D. kelimesi bazı yerde sözlük, bazı yerde şeriattaki anlamındadır. Fâtiha suresinde «Mâliki yevmi'd - din» ibaresinde ceza, yani ödül ve ceza çektirme anlamınadır; «Ceza gününün mâlik ve sahibi» demektir. Bakara suresinde «İnne'd - dine indellâhi'l - islâm» âyetinde şer'î anlamına gelir.

«Nebi kavminin D. i üzerine idi» anlamına gelen hadisteki D. den maksat, İbrahim Peygamberin «tevhid» esasına dayanan şeriatından «âdab, münakâhat, hac» gibi konularda kendinden önce gelenlerin bıraktığı hükümlerdir.

Bir de *diyanet* kavramı vardır. Bu, D. kavramından farklıdır. Diyanet, D. in hükümlerine inanmak ve onları yerine getirmek demektir ki, diyanet insanla ilgili bir sıfat ve D. insanın dışında bulunan hükümlerdir. Bu bakımdan «filân diyanetle muttasıftır» denir, fakat «D. le muttasıf» denmez.

D. nesnel bir varlık, diyanet öznel bir niteliktir. Bu niteliktir ki insanları hayra yöneltir ve fenalıklardan alıkoyar. Diyanet vicdanla ilgili bir nitelik olduğu içindir ki, üzerinde «cebir ve ikrah» olmaz. Gerçekte, bir kişiye inanca ait bir söz söyletilebilir. Fakat «bâtınî» bir iş olan «akide» olduğu gibi kalır. «Lâ ikrâhe fi'd - din» ayetinin bildirdiği gibi İslâm D. inde cebir ve ikrah yoktur.

Köken bakımından D. ler ikiye ayrılır: 1. Göksel, 2. Beşerî.

Göksel D. ler Âdem'den başlayarak Tanrı tarafından resuller aracılığiyle konulan D. lerdir. Göksel D. lerden başlıcaları Musa, İsa ve Hz. Muhammed aracılığiyle konulan şeriatlardır.

Öteki D. lerin birçok hükümleri unutulmuş ve Hz. Musa ve İsa'ya nazil olan hükümler değiştirilmiştir. Tevrat ve İncil'in gerçek hükümleri tamamı bilinmeyip, elde bulunan nüshalar sonradan toplanmış ve değiştirilmiştir. Hz. Muhammed'e nazil olan Kur'an'ın bir harfi bile değiştirilmiş değildir. Göksel D. lerin Kur'an ve Hadisle tekrarlanmayan hükümleri «nesh» olunmuştur, yani kaldırılmıştır. Bu bakımdan göksel D. ler «mensuh» ve «gayri mensuh» olmak üzere ikiye ayrılır.

Beşerî D. ler, insanların ortaya koyup uyduğu D. lerdir. Totemizm, Brahmanizm, Buddhizm gibi. Gerek Tanrıya, gerek yaratığa kulluğu amaç edinsin, bunların hepsi bâtıldır.

DIN (Fr. Dyne), CGS sisteminde bir kuvvet ölçü birimi. 1 D., 1 g lık bir kütleye 1 cm saniye $^{-2}$lik bir hız veren kuvvettir. 1 D. = 1 g cm saniye $^{-2}$. 1 büyük D. = 1 Din = 10^5 din.

D. I. N. (Alm. Deutsche Industrie - Normen = Alman endüstri ölçüleri), ayrıca fotoğrafta kullanılan duyar tabakaların duyarlık derecesini ölçmek için özel bir Alman birimi. D. I. N. in dereceleri, oranı $\sqrt[3]{2}$ olan bir geometrik dizi meydana getirir, yani sayıya 3 birim katılınca, duyarlık iki katına çıkar. Duyarlığı 30° D. I. N. olan bir sübye, 27° D. I. N. lik bir sübyenin iki katı, 24° D. I. N. lik bir sübyenin de dört katı duyarlığındadır.

DİN BARIŞLARI, Reformasyondan çıkan din savaşlarına son vermek, Protestan ve Katolik sınıfların haklarının güvenliğini sağlamak için Nürnberg (1532) ve Augsburg (1555) imparatorluk meclisleri oturumlarında alınan kararlar. 23 temmuz 1532 de V. Karl ile Protestanlar arasında imzalanan Nürnberg din barışı, bütün imparatorluk sınıflarının, gelecek imparatorluk meclisine ya da bir genel ruhanî meclis toplantısına kadar barıştan fayda-

lanmalarını güven altına alıyordu. 25 eylül 1555 tarihinde Luthercilerle Katolikler arasında imzalanan Augsburg din bildirisi (Konfession) ne bağlı olanlara, dinî dâvalar anlaşma yolu ile çözülünceye kadar sürekli barış sağlıyordu. Passau anlaşması (1552) ile elde ettikleri kilise malları da kendilerine bırakılıyordu. Din adamı olmayan hükümdarların bundan böyle de din değiştirmesine izin veriliyordu. Katolik ruhanî imparatorluk sınıfları için bu hak, «Reservatum ecclesiasticum» (Kilisenin itiraz hakkı) ile sınırlanıyordu. Ruhanî hükümdarlara bağlı olup uzunca bir zamandan beri Protestanlığı kabul etmiş olan şövalyelikler, şehirler ve cemaatler tekrar Katolikliğe dönmeye zorlanamıyordu. Din barışı ancak hükümdarları etkiliyordu. Bunların uyrukları, hükümdarların dinine bağlı idiler (*Cuius regio, eius religio* = diyar kiminse, din onundur). Calvin'ciler Augsburg din barışının dışında bırakılıyordu. Ancak Vestfalya barışı onlara da eşit haklar sağlamıştır.

DİN BİLİMİ, hiçbir dogmanın etkisi altında bulunmaksızın dine ait konuların araştırılmasına verilen ad. Bu bilim, dinî hayatı, tarihin bize gösterdiği bütün şekilleriyle inceler; bugün yaşayan dinlerin hepsi, bu konunun içine girer. Buna göre, D. B., genel din bilimi olarak, tekrar tekrar her dinin dışında kalır ve incelemelerinde dinin bütün tezahür şekillerine eşit hak tanır. Gerek dinin objektif temelini konu edinen din felsefesi sorunları, gerek her bir dinin dogmatik ve ahlâkî muhtevası hakkında ilâhiyatın verdiği değer hükümleri onun alanı dışındadır. D. B. nin kolları, din tarihi, din psikolojisi ve din fenomenolojisi (olaylar bilimi) dir.

Din tarihi, dinlerin teker teker dogma, kült (tapma) ve cemaat şekilleri bakımından gelişmesini inceler ve *karşılaştırmalı din tarihi* adı altında dinlerin birbiri üzerindeki etkilerini araştırır. Din psikolojisi, kişisel ruh biliminin araştırma konularını fertlerin dinle ilgili davranışlarına uygular ve vecit halleri, hayal görmeler, izlenmeler (İsa'nın elleriyle ayaklarındaki çivi yaralarını andıran izlerin el ve ayaklarda belirmesi), gaipten haber verme gibi olağanüstü tezahürleri de araştırma alanına alır.

Din fenomenolojisi, dinin doğurduğu çeşitli tezahürleri, vuku buldukları tarihî yerlere bağlanmadan, yani bütün dinleri ve bütün zamanları karşılaştırma yoluyla gözden geçirerek inceler. Amacı dinî hayatın bir tipolojisini kurmak, yani dinin doğurduğu olayları sınıflandırmak ve bu belirtileri, psikolojiye dayanarak anlamak ve anlatmaktır.

Tarih: Hıristiyanlığın kendisinden başka din tanımayan iddiasını göz önüne almaksızın. öteki dinlerin incelenmesi XVIII. yüzyılın sonlarından başlayarak gelişmiştir. Din tarihinde ilk önemli atılışı Nerder, din psikolojisinde ise, Schleiermacher yapmıştır. Din tarihinde Ön Asya, Hindistan, İç Asya ve Doğu Asyanın yüksek seviyeli gelişmiş dinlerinin incelenmesi, bu konuda yol gösterici olmuş ve bir ölçü olmuştur. Bu dinlerin kutsal metinlerinin yayınlanması, çevrilmesi ve dil bilgisi yönünden yorumu, henüz bitmiş değildir. Bu alanda öncülük eden F. Max Müller olmuştur. Bunun dışında, çöl etnologlarının çalışmaları, ancak birçok sözlü geleneklere dayanan ilkel dinleri tanıtmıştır. Bu dinlerin yorumuna da henüz başlanmıştır. XIX. yüzyılın sonunda din psikolojisi W. James'in Kuzey Amerika ampirik-deneysel metodunun etkisiyle büyük bir gelişme göstermiştir. Bu metot, Birinci Dünya Harbine kadar hüküm sürmüştür. Bundan sonra ise iki yöne ayrılan bir gelişme görülmüştür. Birinci yön Siegmund Freund'un psikanalizinin ve C. G. Jung'un karışık psikolojisinin gösterdiği yöndür. İkinci yön ise, F. Heiler'in etkisiyle din tarihî inceleme metoduna geri dönülmesidir. P. D. Chantepie de la Saussaye tarafından kurulan ve B. Otto tarafından büyük bir başarı ile uygulanan din fenomenolojisi, G. van der Leeuw tarafından metodik bir şekilde meydana getirilmiştir.

DİN ERKİ ya da TEOKRASİ (Fr. Théocratie; Yun. *theokratia*: *theos*, Tanrı; *kratos*, erk, politik güç), iktidarın, yani politik erkin Tanrıdan geldiğine inanan ve ancak kendilerini onun hizmetine adamış kimseler tarafından kullanılabileceğini ileri süren ve bu inanışa göre kurulup yürütülen politik rejim.

İlkel hükümetler hemen hemen daima teokratiktir. Cismanî ve ruhanî erkleri bir araya getirmekle mutlak bir erkten yararlanan bu hükümetler, kamu hayatının kuralları kadar kişisel hayatın kurallarını da düzenlerler. Orta çağda, Doğuda ve Mısırda toplumları rahipler sınıfı yönetir ve halkın her bölümüne onun bağlı bulunduğu kast (Lat. castus, katışıksız ırk) ın gerektirdiği işleri gördüren şaşmaz bir yönetim usulü hüküm sürerdi. Yunanistan ile Romada harp durumunun normal durum olması cismanî yönetime olan eğilimleri hâkim kılar, fakat devleti yaratmış olan din ile dinin bekasını sağlayan devlet birbirini destekleyerek bir bütün meydana getirirlerdi.

Hıristiyanlığın ortaya çıkması cismanî erkle ruhanî erkin birbirinden ayrılmaları sonucunu doğurmuş ve bu da bu erklerden birinin kötüye kullanılması durumlarında öteki erke dayanma yolu ile hak sağlanmasını mümkün kılmıştır. Bu ayrılış gerçekte ne genel ne de tam olmuştur. Teokrasi ilkesi Doğuda yaşamaya devam etmiş ve Müslümanların aldığı ülkelerde yayılmıştır. Avrupada hükümdarın korumasına muhtaç olan Katolik kilisesi, onu «kilise dışındaki piskopos» yaparak kendisine bazı müdahale hakları tanımıştır. Buna karşılık, Orta çağın papaları kralları yargılarlar, aforoz ederler, tahttan indirirler, onların topraklarına tasarruf ederler. Daha sonra Reformun, papalığın kuvvetini azaltmasının ve politika ve kanun adamlarının etkisiyle kralın erki büyümüş ve modern devlet meydana gelmiştir.

Bugün bütün Hıristiyan ülkeler sivil erkin bağımsızlığı ilkesini kabul etmişlerdir; yalnız Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan, halk cumhuriyeti rejimine geçinceye kadar cismanî erki ruhanî erke bağlı tutmuşlardı. Bugün Avrupanın bu bakımdan en geri ülkesi Yunanistan olarak görünmektedir. Asya kıtasında da teokrasinin en koyu şekli, Çinlilerin eline geçinceye kadar Tibet'teki Büyük Lama yönetimiydi (Müslüman devletlerindeki teokrasi rejimleri için bk. HİLÂFET).

DİN FELSEFESİ, felsefenin dinle ilgili bölümü. Konusu, ya belirli bir dinin kapsamı, inançları, davranış şekilleri ya da dinlerin tarihî çeşitliliğidir. Birinci şekildeki D. F. nde tabiî hareket noktası olarak Hıristiyanlık ele alınır ve sadece bu din göz önünde tutulurdu. İkinci şekildeki D. F. ise, din biliminde elde edilmiş bütün bilgileri kabul etmek şartiyle, bütün dini, fikrî hareketlerimizden biri olarak ele alır ve felsefe yönünden inceler ya da yorumlar.

Aydınlanma (Aufklärung) çağının bir başarısı olan batı D. F., XVII. yüzyıl sonlarından beri geleneksel Hıristiyanlığın, çağın felsefî bilincine varışını gösteren düşünüş sistemlerinden birini temsil eder: «Tabiî bir din» arayan bu çağ insanları, sağduyuya uygun, sağduyu üstü bilgi kaynaklarından sıyrılmış ve Hıristiyan geleneğinden kurtulmuş bir din şeklini felsefe yoluyla kurmak istiyordu. Bu arada,

akla uygun olduğu bir bakıma iddia edilebileceği (Locke, Leibniz) gibi, bir bakıma da vahiy fikri hemen hemen feda edilebilirdi (Shaftesbury, Lessing). Tarihî din bilimi meselesini, ikinci şekliyle Hume, *NaturalHistory of Religion* (Dinin tabiî tarihi) [1755] adlı eserine almıştır. Felsefî düşünüşün, Hıristiyanlığın ve herhangi başka bir dinin özü üzerinde hüküm verme, onu değişik şekilde anlamlandırma ya da yepyeni bir biçimde ele alma yetkisinden özellikle Alman idealizminde faydalanılmıştır. Kant'tan Hegel'e kadar bütün sistemler, ana çizgileriyle D. F. sistemleridir. Aynı hüküm, modern, şümullü ve bir dereceye kadar sistemli sasayılabilen felsefeler için de söylenebilir, meselâ M. Scheler'in, H. Bergson'un, A. N. Whitehead'in felsefeleri gibi. Bu yetkinin kullanılıp kullanılamayacağı hususunda hüküm verme, her felsefe için bir temel konudur.

D. F. deyimi XVIII. yüzyılın sonlarına doğru meydana çıkmış ve özellikle Hegel'in *Vorlesungen über die Philosophie der Religion* (D. F. dersleri) adlı eserinin etkisiyle yayılmıştır.

Belli bir dinin ilkelerinin, bunların büsbütün geçerli olduğu kabul edilmek şartiyle felsefî bakımdan incelenmesi işi, yukarıda anlatılan D. F. sistemleriyle karıştırılmamalıdır: meselâ böyle bir felsefî araştırma, Katolikliği tabiî ilâhiyatın kurulmasına götürmüştür. Fakat bu görüş noktasından da dinin ne olduğu sorusu ortaya atılabilir ve dinin çeşitli şekilleri yorumlanabilir. Schleiermacher ve B. Otto adındaki Protestan ilâhiyatçıların D. F. ne önemli hizmetleri geçmiştir. Her halde D. F., mukayeseli din bilimi ile din fenomenolojisine ait meselelerin ve alınan sonuçların, yani dinin zaman ve mekân içinde gösterdiği somut ortaya çıkış şekilleriyle ilgili bilimin iyice kavranmasını gerekli kılar. Din sosyolojisi ve din psikolojisi, D. F. inin ayrı kollarıdır.

İslâmlık da din problemini metotlu bir düşünce ve muhakeme ile aydınlığa çıkarmaya çalışır. Mantığı büsbütün kendi konusuna göredir.

Gerçek bir din kültürü için sadece din bilgileri ve din tarihi yeterli değildir, onun ruhuna erişmek gereklidir. Dinin yargılama hareketleri uydurmak da yeterli sayılmaz. Aklî, ilmî ve felsefî problemlere dayanarak onun bir yargılamasını yapmak gerekmektedir.

Dinlerin saadet devirlerinde dinî fikir ve değerlerin üstünlüğünü, eşsizliğini temsil eden bir manevilik bütün vicdanlara hâkim olmuştur. Dinin bir problem olarak ele alınıp üzerinde serbest anlamda düşünülmesi, manevî hayatın dinî değerler baskısından kurtulduğu zamanlarda mümkün olabilmiştir.

D. F. de benzeri felsefeler gibi felsefenin genel metotlarına dayanarak çalışır. Bu genel metotlar bilgi kuramı, psikoloji, ahlâk ve sosyoloji üzerine yapılan incelemelere bağlıdır.

İslâmda da felsefî hareketler peygamberden bir süre sonra başlamıştır. İlk felsefî davranışlar, Mûtezile ile Eş'ariyye arasındaki irade-i cüz'îye problemi etrafında olmuştu. Akıl ile imanın çarpışması niteliğinde olan bu tartışmalarda zaferi imanın temsilcileri (Eşa'âriyye) kazanmıştı. Bilimler bilinçlerini ve egemenliklerini Batıda kazandıkları için İslâm dünyası, Batıda olduğu gibi bilim ve din kavgalarına sahne olmamıştır.

İslâm felsefesi daima Yunancadan çevrilen eserlere bağlı kalmıştır. Bu görüşe göre, gerçek anlamda bir İslâm felsefesinden söz etmek mümkün değildir. Fakat Müslümanlar arasında birçok kimsenin felsefî düşüncelerde bulundukları da inkâr edilemez.

İslâmda felsefe hareketinin Abbas oğulları çağında çevirmeler ile başladığı belirtilmiştir. Bir yüzyıldan fazla süren bu çalışmalar sırasında orijinal hiçbir filozof yetişmedi. Fakat bu sayede kelâm okulları gibi tasavvuf okulları da sistemleşiyordu. Ancak H. IV. yüzyıl başlarında felsefe akımları doğdu. İlk önce tabiat felsefesi adıyla tanınan okulları görüyoruz.

Ondan sonra asıl İslâm felsefesi iki esaslı okula ayrıldı: Biri, Eflatun ve Aristo felsefelerini uzlaştırma ve bunları Yeni Eflatuncu açıklamalarla tamamlayan Meşşaî okuluydu. İkincisi, Yeni Eflatuncu felsefeyi tasavvufla kaynaştırarak ona yeni bir şekil veren İşrakî felsefe idi.

Bu iki büyük felsefî akım dışında, İslâm şüphecileri kelâmda savaşa ve biraz da uzlaşmaya varan bağımsız filozoflarla, tarih felsefesi yapan İbn-i Haldun gibi orijinal düşünürleri görüyoruz.

A. *Mütercimlerin felsefesi*: Bunlara büyük filozoflar gözüyle bakmak doğru değildir. Büyük çoğunluğu eserlerini Bağdad halifelerinin saraylarında vermeye başlamışlardır. Bağdad'da kurulan Beyt-ül hikme ve Dar-ül ilm gibi akademilerde çalışmak imkânını elde etmişlerdir.

Emevîler çağında başlayan Süryanî ve Yunan çevirmeleri Abbasîler içağında Bağdad'da daha da gelişti. Mansur ve Memun'dan başlayarak alabildiğine ilerledi.

O çağda Yunanlılardan kalan sanat, şiir, tarih gibi türler İslâm dünyası için kolay anlaşılır şeyler değildi. Yunanlıların yaşayışları da Doğu için büsbütün yabancıydı. Yunan tarihi Doğulular için Büyük İskenderden sonra efsanevî bir anlam taşıyordu.

Süryanî ve Araplar felsefeyi Aristo'nun Yeni Eflatuncu görüşle şerhi yanında Eflatunun eserlerinin de okunup açıklandığı bir çağda devralmışlardır. Nefs ve tabiat üzerindeki platonik öğretim onlara büyük etkide bulunmuştu. Delphoi tapınağı üzerindeki Sokrates görüşünün belirtisi olan «Nefsini bil» sözü Yeni Eflatuncu bir şekle girerek Araplara geçti. Bu sözün Hz. Muhammed'e ya da Hz. Ali'ye ait olduğu kabul edilerek «Nefsini bilen Rabbini bilir» şeklinde bütün tasavvuf sahiplerince benimsendi.

Tıp çevrelerinde ve halifenin saraylarında Aristo'nun eserleri gittikçe ilgi çekiyordu. Bunların başında mantık ve tabiat bölümleriyle ilgili olanlar ön planda geliyordu. Mantık'ın kurucusu doğrudan doğruya Aristoydu.

Aristo'nun başlangıçta Araplar üzerinde tam bir etki yaptığı iddia edilemez. Eflatun, Arapların anlayışına uygun olarak evrenin sonradan yaratıldığını (hadis), nefsin, daimî ve ruhanî bir cevher olduğunu kabul ediyor ve ruha çok az değer veren psikoloji ve ahlâk görüşüne sahip bulunuyordu. Bu bakımdan önceleri yadırganmış, bu yüzden IX ve X. yüzyıl kelâmcıları Aristoya karşı birtakım eleştirmeler yazmışlardı. Fakat sonra durum değişti. Yetişen filozofların her biri evreni bir tek küllî nefs ve insanların nefslerini de bu küllî nefsin parçaları kabul eden platonik doktrini reddederek Aristo'nun cüz'î nefse büyük önem veren kıdem kuramını kabul ettiler. Böylece, İslâm felsefesinin esası Eflatun ile Aristo'yu birleştirmeye çalışmaktı. Çünkü Doğuluya göre, mutlaka bir üstada, bir mürşide ihtiyaç vardır. Mürşidi olmayanın yol göstereni şeytandı.

İşte İslâm felsefesi daima eski Yunandan çevrilen eserlere bağlı eklektik bir felsefe olmakta devam etmiştir.

B. *Tabiat felsefesi*: Eukleides, Ptolemaios, Hippokrates, Galenos ve Aristo'nun bazı kitapları ve bunlardan başka birçok Yeni Eflatuncu eser, Müslüman tabiat felsefesinin temelini meydana getirir. Bu felsefenin doğuşunda İbn-i

Mukaffa tarafından çevrilen Hint felsefesinin etkisini de gözden uzak tutmamak gerekir.

Tabiat felsefesi denirce, Tabiiyyûn (Naturalistes), Dehriyyûn (Matérialistes), Batınîler (Esotériques) ve İhvan - üs - safa (Encyclopédistes) anlıyoruz.

Tabiat felsefesine IX. yüzyıl bilginlerinin çoğu tarafından ilm - i kelâmın karşıtı felsefe olarak bakıldı ve Pitagoros'a bağlandı. Bu felsefe X. yüzyıla kadar varlığını kabul ettirdi.

Bunlar deneyim ve tümevarım metotlarını kabul ederek bilgiyi yalnız duyu verilerinden ibaret gören ilk İslâm ampiristleridir.

Bu duyu verilerinin ötesinde ruh ve Allahı kabul ederler. Bu okulun en önemli temsilcisi Ebu Bekir Zekeriya Râzi'dir. Matematik, tıp ve tabiî bilimler öğrenmişti. Tıp öğretimi ve pratiği alanında çok ileriydi. Ona göre, beden ve nefs arasındaki ilişkileri nefs bildirir. Bu görüşten hareket ederek nefsin durumları ve elemlerinin, fizyonominin incelenmesiyle anlaşılabileceği, bir tabibin aynı zamanda ruh dok toru olması gerektiği sonucuna vardı.

Râzi'nin metafiziki Anaksagoras, Empedokles, Mani ve benzerlerine bağladıkları eski kuramlardan başlıyordu. Sisteminde beş ilke kabul ediyordu:

Yaratıcı, küllî nefs, ilk heyulâ (madde), mutlak mekân, mutlak zaman, bunlar mevcut olan evrenin zorunlu koşullarıdır. Bireysel anlayışlar genellikle bir maddeyi gösterir; çeşitli ihsasların bir araya gelmesi de bir mekân gerektirir. Maddenin çeşitli durumlarını anlamak da bizi zamanı kabule götürür. Yaşayan şeylerin varlığı bize bir nefsin varlığını kabul ettirir ve yaşayan şeylerin bazılarının akıl sahibi olması, yani en kusursuz şekilde yapmak gücü, yarattığı her şey en güzel olan bir yaratıcıya bizi zorunlu olarak götürür.

Dehrîler, Allahı ve ruhu kabul etmezler. Zaman (dehr) ın kadim ve baki olduğunu söyledikleri için bu adla anılırlar.

Batınîler, İsmailî, İmamî gibi dinî ve siyasî fırkalardı. Irakta Karamıta, Mezdeki, Horasan'da Melâhide (Dinsizler) şeklinde anıldılar. Daha sonra Anadolu'da Hurufîlik, Noktavîlik, Kalenderîlik gibi adlarla yayıldılar. Amaçları her vasıtayı meşru kılarak siyasî bir erk kazanmaktı. Bu amaç yolunda Kur'ana işlerine geldiği gibi anlam verdiler. Dış anlamı büsbütün atarak bâtının anlamına inmedikçe bâtınî olmak mümkün değildir.

Bu fırkanın başkanı Abdullah bin Meymun el - Kaddah'tır.

İhvan - üs safa'ya gelince, X. yüzyılda, Basra'da bazı insanların bir araya gelerek bir dernek kurduklarını bilmekteyiz. Bu derneğin başkanı Zevd b. Ref'a idi. Risaleleri hazırlayan Ebu Süleymandı. Hazırladıkları ansiklopedinin yayılmasında Türk ve İranlı tarihçilerin rolleri olmuştur.

İhvan - üs safa metotta eklektik idi. Matematikte Pythagoras'a, mantıkta Aristo'ya, ahlâkta Sokrates'e, metafizikte Eflatunculara, din felsefesinde Farâbî'ye bağlıydılar. İhvan-üs safanın Pythagorasçılığı onları batınîler arasına karıştırmıştı. Bunlara göre, şeriat birtakım batıl inanışlarla bozulmuştur. Dini, felsefe ve bilim yoluyla temizlemek gereklidir. Hiçbir bilime, felsefeye ve mezhebe düşman olmayacak hoşgörüye sahiptiler.

Derneğin asıl amacı, bir aydınlar ahlâkı meydana getirmekti. Tasavvufî ahlâkla rasyonel ahlâkı birleştirirler, ahlâkın esası, nefsi tasfiye derken, tabiî düzene göre makul yaşamayı gözden uzak tutmazlar.

Meşşaî felsefesi: Bu bir rasyonel felsefe hareketidir. Bütün İslâm dünyasına etki yaparak medresenin resmî felsefesi olmuştu. Eflatun ve Aristo felsefesinin ortak etkisi altındaydı. Fakat bunlara doğrudan Yunan felsefesinin taklitçisi demek mümkün değildir.

Bunlardan El - Kındî IX. yüzyılın belli başlı rasyonalist Arap filozofudur. Yüzlerce eseri arasında en önemlisi *Kitabü'l - aklve'l - ma'kûl*'dür.

DİN HARPLERİ, başlıca sebebi din karşıtlığı olan savaşlara verilen ad. 1562 - 1629 yıllarında olan Hugeunot (Fransada Protestanlara verilen ad) savaşları (b. bk.); 1618 - 1648 yıllarında Almanya Katolikleri ile Protestanları arasındaki Otuz Yıl Savaşları (b. bk.) gibi. Karşı Reformasyon çağına, çoğu zaman D. H. çağı adı verilir.

DİNA (İbran. Dīnāh), Yakup Peygamberin, karısı Lea'dan olan kızı. Şekem adında biri bu kızı kaçırıp tecavüz etmiş ve bir yere kapatmış; sonra da Yakup'tan kızını istemiş. Peygamber ne cevap vereceğini düşünürken oğullarından Şimeon ile Levi, Şekem'i tuzağa düşürerek bütün oymağiyle birlikte kılıçtan geçirmişler ve kız kardeşlerini kurtarmışlar.

DİNACPUR (İng. **Dinajpur** ya da **Dinagepore**): 1. Doğu Pakistanın Doğu Bengal bölgesinde, Ganga (Ganj) ırmağının kuzeydoğusunda, Racşahi yönetim bölümünün bir kesimi. Başlıca ürünleri pirinç ve şekerdir. Nüfusu 1 926 833 (1941) tür.

2. Doğu Pakistanda aynı adı taşıyan kesimin başkenti, Kalkutta'nın 354 km kuzeyinde, Bhutan'a, Nepal'e, Brahmaputra ve Ganga vâdilerine giden yolların kavşağındadır. Nüfusu 34 271 (1951) dir.

DİNAGAT, Filipinlerde, Mindanao ile Leyte adaları arasında, 14 600 nüfuslu bir ada. Yüz ölçümü 800 km² dir. Krom ve manganez çıkarır.

DİNAMİK (Fr. Dynamique) [Mus.], ses gürlüğünün farklılığı: *forte*, *mezzoforte*, *piano* gibi basamaklı ya da *crescendo, decrescendo* gibi gürlük değişmeleri. Forte - piano karşıtlığı, Bach çağı konserinde esaslı bir değer taşır (Tutti - Solo). Ses gücünün yavaş yavaş değişmesi, ancak Mannheimlilerin ve Viyana klasiklerinin çağından başlayarak kompozisyonun önemli bir aracı haline gelmiştir. Bu ilkel D. ile *ikincil* güç D. karıştırılmamalıdır. Bunların birincisi besteci tarafından önceden hesaplanmış olup çoğu zaman yine onun tarafından yazı ile tesbit olunur. İkincisi ise, ses güçlerinin, musikici tarafından, genel olarak bilinç altından ayırdedilmesidir. Buna, her şanda ve musikide alet elverişli olduğu ölçüde rastlanır. Güç derecelerinin mübalâğalı bir şekilde belirtilmesi ve dolayısiyle D. inin tesbiti eğilimi, ancak klasiklerden sonra belirmiştir.

DİNAMİK (Fr. Dynamique; Yun. *dynamis* = kuvvet), cisimlerin hareket halinin kendilerine etkiyen kuvvetler aracılığı ile değişmesinden bahseden mekanik kolu. Bunun karşıtı statik olup kımıldamayan cisimlere etkiyen kuvvetlerin dengesinden bahseder. Bir de kinematik kavramı vardır ki bu da hareket değişmelerinin sebeplerini ele almaksızın sadece hareketleri konu olarak alır. Sıvı cisimlerin D. ine *hydrodinamik*, gaz cisimlerinkine ise *aerodinamik* denir.

DİNAMİK ANALİZ (Fr. Analyse dynamique) [İktisat], iktisat kuramına zaman etkenini sokan analiz. D. A., zaman içinde birbirine göre daha sonra (İng. *lag* = gecikme) ya da daha önce (İng. *lead*, önce gelme) yer alan nicelik (kemiyet) ler arasındaki bağıntıları anlatma amacını güder. Bu analiz İsveçli iktisat bilginlerinin etkisiyle özellikle 1930 dan bu yana gelişmiştir. Myrdal, ekonomik niceliklerin 1. Bir devrenin başlangıcındaki durumla; 2. Bu devrenin sonunda yapılan ölçmelerle belirtilmesine imkân veren *ex - ante - ex - post* (geçmiş - önceki - geçmiş - sonraki) ayırımını ortaya koymuştur. Başka iktisat bilginleri de bir durumun başka bir duruma nasıl dönüştüğünü ve zaman içinde ekonomik değişikliklerin ne yolda kendiliklerinden ayarlandıklarını gösteren sekans (Lat. *sequens*, bir durumun sonucu olarak onu izleyen durum) lar analizinden faydalanırlar. Bu çeşit analiz, ekonomik etkenlerin sonuçlarını denge ve dengesizlik durumlarını bir istatistik gibi kaydetmekle yetinmeyip bu etkenlerin bir devreden ötekine zincirleme olarak birbirini ne yolda izlediklerini de kavramaya çalışır. Ekonometri (b. bk.) deki yeni gelişmeler, «modeller» kurma yolu ile D. A. in gelişmesini sağlamıştır.

İncelenen sistemdeki oluşumun nedeni başlangıçta var olan şartlarla ve zamanın rolü ile açıklanıyorsa, bu D. A. e kozal (Lat. *causa*, sebep); oluşum sistemin dışındaki olaylardan ileri geliyorsa, D. A. e historik (Lat. *historia*, tarih) ve şayet değişiklikler tesadüfen doğmuşsa, D. A. e stokastik (Fr. *stochastique*, Yun. *stokhastikos*) denilir.

D. A. in ekonomi kuramına girmesi, ekonomik dalgalanmaların incelenmesine yepyeni bir şekil vermiştir.

DİNAMİT (Fr. Dynamite; Yun. *dynamis* = güç), nitrogliserin [$C_3H_5(O.NO_2)_3$] ile yapılan bir patlayıcı madde. Yalnız başına nitrogliserin patlayıcı madde olarak kullanılmaya pek elverişli değildir. 1867 de Nobel (b. bk.) nitrogliserini yüzde 25 oranında kiselgur (Yun. *kiesel*, çakmak; *guhr*, tortu) denilen silisli gevşek toprakla karıştırarak fişek şekline sokulmaya ve maden ocaklarında kullanılmaya elverişli ince toz halinde bir patlayıcı madde hazırlamayı başarmış, ona D. adını vermiş, sonradan da temeli nitrogliserin olan bütün patlayıcı maddelere D. denilmiştir. Nobel'in silisli ince toprakla yaptığı bu ilk D. tipinin yapımına 1910 yılına doğru son verilmiştir.

Bugün içinde nitroselülozdan başka, bir yandan potasyum, sodyum ya da amonyum nitratlarından biri, öte yandan ağaç tozu, alüminyum tozu ya da dinitrotoluen gibi yanıcı maddeler bulunan ve nitrogliserin yüzdeleri 12 ile 93 arasında değişen çeşitli tipte D. ler yapılmaktadır. D. ler kıvamlarına göre: 1. Lokum D. ler ve jelatin D. ler; 2. Genel olarak içinde dinitrotoluen bulunan plastik D. ler; 3. Nitrogliserin yüzdesi zayıf olan ve içinde büyük oranda amonyum nitrat bulunan toz D. ler olarak sınıflandırılır.

Plastik olan tolamitte % 27 nitrogliserin, % 61 amonyum nitrat ve çeşitli katkılar vardır. Grizulu maden ocaklarında kullanılmak üzere grizu - D. denilen ve bugünkü tiplerinde amonyum nitrat bulunan özel D. ler yapılmaktadır. Antijel denilen, donmaya dayanıklı D. lerde nitrogliserinin dörtte ya da üçte biri yerine aynı ağırlıkta nitroglikol kullanılır.

D. in yapımında, ilkin nitrogliserin hazırlandıktan sonra öteki katkılar kurutulup gerekiyorsa ufalanır, sonra bunların hepsi ya elle ya da tipleri patlayıcı maddenin tipine göre değişen makinelerde karıştırılır.

D. in yapım ve satış hakları bir ilke olarak devlete aittir.

Dinamit lokumu: 1875 te Nobel'in beratını aldığı ve *patlayıcı jelatin* adını verdiği lokum kıvamındaki D. Bu D. % 92 - 93 nitrogliserinle % 7 - 8 nitroselülozdan yapılmıştır. Bu çeşit D. çok kudretli olup en sert kayaları parçalamaya ve su içinde de patladığı için su altı çalışmalarında kullanılmaya elverişlidir. A harfi ile işaretlenen bu tip lokum D. ten başka, nitrogliserin yüzdesi yüksek olan, içinde nitroselülozla birlikte başka katkılar da bulunan, daha ucuz lokum D. ler de vardır.

DİNAMİZM (Fr. Dynamisme), maddî elemanlarda bileşik etkenliklerinin, cismin yayılımını ve öteki niteliklerini belli ettiği kuvvetler bulunduğunu ileri süren felsefe sistemi. D. genel olarak varlıkları maddeden çok kuvvetler olarak gören bütün sistemlerin karakteristik özelliğidir. D. e bazı İon filozoflarında da rastlanır. Aristo'nun sistemi bir D. dir. Stoisizm de panteist bir D. sayılır. D. orta çağda skolastik düşünce tarzında ve klasik devirde Leibniz'in fikirlerinde yeniden ortaya çıkar. XIX. yüzyılda da Herbart, Lotze, Maine de Biran, Janet, Ravaisson, Renouvier, Fouillée, Evelin, Bergson, Secrétan gibi temsilcileri olmuştur. Biyolojide D., çok kere özel bir dirimsel kuvvet bulunduğunu ileri süren dirimselcilik (b. bk.) ile birleşir. D. özellikle Descartes'ın temsil ettiği mekanizme karşıttır.

DİNAMO (Fr. Dynamo; Yun. *dynamis* = güç), mekanik enerjiyi elektrik enerjisine dönüştüren aygıt. D. terimi, sırasiyle «elektrik gücü makinesi» ve «elektrik üreteci» anlamlarındaki *dinamoelektrik makine* ve *dinamojeneratör* kelimelerinin kısaltılmış şeklidir. Bundan dolayı D. yerine sadece *üreteç* ya da *jeneratör* de denilir. Bu aygıt, elektrik enerjisini mekanik enerjiye dönüştüren elektrik motoru ile karıştırılmamalıdır. D. adı, genel olarak, doğru akım veren aygıtlara uygulanır. Alternatif akım veren aygıtlara daha çok *alternatör* denilir.

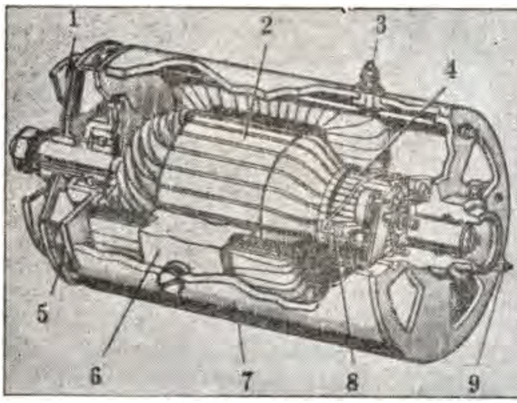
D. (üreteç), bir otomobilin elektrik akımını sağlayan küçük bir D. şeklinde olabileceği gibi, yarım milyon nüfuslu büyük bir şehrin elektrik ihtiyacını sağlayabilecek güçte bir tek büyük üreteç şeklinde de olabilir.

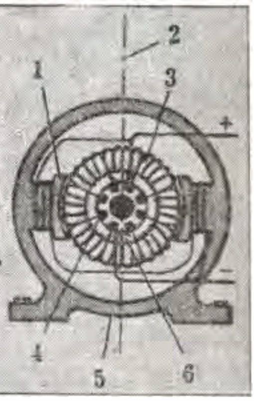
Belli başlı iki çeşit elektrik üreteci vardır. Biri, ilkin bir yöne sonra da öteki yöne doğru akan bir elektrik akımı verir. Buna *dalgalı* ya da *alternatif akım üreteci* ya da sadece *alternatör* denilir. Öteki çeşit üreteç ise devamlı olarak aynı yöne doğru akan bir akım verir ve *doğru* (*direkt*) *akım üreteci* diye anılır. Her iki çeşit üretecin de elektrik akımı meydana getirebilmesi için kendilerine mekanik bir kuvvet uygulanması gerekir.

Dinamonun prensipi: Üretecin işlemesi Michael Faraday (b. bk.) in bir buluşuna dayanır. Bu bilgin, bir iletkeni (meselâ bir bakır teli) bir mıknatıs yakınında hareket ettirmekle ya da bir mıknatısı o iletkenin yakınında hareket ettirmekle iletkenin içinde elektrik akımı meydana getirebileceğini bulmuştur. Böylece elde edilen elektrik akımına indüklenmiş akım denilir.

Bir mıknatısın etkisinin kendisini belli ettiği uzay bölümüne o mıknatısın alanı denilir. Bu alanı, mıknatısın bir kutbundan çıkıp onun dışından dolanarak öteki kutbuna giden kuvvet çizgileri meydana getirir. Bir mıknatıs ne kadar kuvvetliyse, kuvvet çizgilerinin sayısı da o kadar çok ve alanın kuvveti de o derece büyüktür.

Bir iletken bir mıknatıs alanı içinde hareket ettiği zaman o alanın kuvvet çizgilerini keser. Bu kesme olayı iletkene, içindeki elektronları harekete geçiren ve *elektromotor kuvvet* adı verilen bir kuvvet indükler, yani geçirir

Soldaki şekil

1. Çalıştırma çarkı; 2. Dinamo göbeği (endüvi); 3. Akım teli sıkıştırma yeri; 4. Toplaç; 5. Havalandırma kanatçıkları; 6. İndükleyen çekirdeği; 7. Gövde; 8. Fırça; 9. İletkenlerin toprak bağlantı yeri.

Sağdaki şekil

1. Mıknatıs kutpu (indükleyen); 2. Nötür hat; 3. Göbek (Rotor = döneç); 4. Toplaç; 5. Gövde (Stator = duruk); 6. Fırça

(Lat. *inducere*, içine götürmek, içine geçirmek).

Bir mıknatısın yakınına telden bir spiral konulacak olursa, kuvvet çizgilerinin bazıları spiralin aralıklarından geçer. Eğer bu spiral döndürülürse, kuvvet çizgileri kesildiği için spiralin teline elektromotör bir kuvvet geçer. Faraday'in indükleme deneyini yapmasından az bir zaman sonra Alman fizikçisi Heinrich Lenz, indüklenmiş akımın doğrultusu ile spiralin içinden geçen alanın hareket doğrultusu arasındaki ilişkiyi tesbit eden bir kanun ileri sürmüştür. Bu kanuna göre, bir indüklenmiş akım, kendisini meydana getiren harekete karşı koyan bir mıknatıs alanı yaratır. Meselâ bir mıknatısın N kutbu telden bir spirale yaklaştırılırsa, spiralin yüzü bir N kutbu halini alarak kendisine yaklaşan kutbu kovmaya çalışır. Mıknatıs geri çekilecek olursa, bu sefer spiral S kutbu halini alarak kendisinden uzaklaşan N kutbunu çeker.

Bir iletkenin içindeki elektrik akımı, *elektron* denilen negatif yüklü elektrik taneciklerinden meydana gelen bir akıntıdır. Bir iletken bir mıknatıs alanını kestiği zaman kendi içindeki elektronları harekete getirir. İletken, kuvvet çizgilerini belirli bir yönde kesiyorsa, iletkendeki elektronlar aynı doğrultuya yönelir; iletkenin kuvvet çizgilerini ters yönde kesmeleri halinde ise elektronlar da ters doğrultuya yönelir.

İlmik şekline getirilmiş bir tel bir manyetik alan içinde döndürülecek olursa, ilmiğin birbirine karşı olan tarafları kuvvet çizgilerini ters doğrultularda keserek ilmiğin iki tarafında akımın birbirine karşıt doğrultularda akmasına ve dolayısiyle ilmiğin içinden devamlı bir akım halinde geçmesine sebep olur. İlmiğin düzlemi kuvvet çizgilerine dikey olduğu zaman ilmiğin üst ve alt kenarları kuvvet çizgilerine paralel durumda bulunduğundan hiçbir kuvvet çizgisi kesilmemekte ve hiçbir elektromotör kuvvet indüklenmemektedir. İlmik yarım devir yaptığı zaman yanları gene alana paralel oldukları için akım gene sıfıra düşer. İlmiğin her bir yanı, alanı bir kez bir doğrultuda, bir kez de ters doğrultuda kestiği için ilmikteki akım, ilmiğin yaptığı her tam devirde iki kez doğrultu değiştirir ve iki kez sıfıra düşer. İşte, bu çeşit akıma *alternatif akım*, onu meydana getiren aygıta da *alternatör* ya da *alternatif akım üreteci* denilir.

Üretecin parçaları: Bir üreteç, *stator* (duruk) ve *rotor* (döneç) adı verilen bellibaşlı iki parçadan meydana gelir. Stator, mıknatıs alanını yaratacak kutup parçalarından ve küçük uyarma (*excitation*) bobinlerinden bir araya gelir. Bir adı da *armatür* olan rotor, *göbek* denilen demirden bir eksen üzerine sarılmış olan yalıtılmış tel spirallerden yapılır. Bir ucu *burç* (İng. *bush*) denilen sabit bir yatağa, öteki ucu da bir bilyalı yatağa dayanan bu eksen döndüğü zaman spirallerinden geçen kuvvet çizgilerinin sayısını değiştirir. Doğru akım veren bir üreteçte, armatürün spirallerinde oluşan elektromotör kuvvetin yarattığı akım, bir *kommütatör*'e dayanan fırça (kömür) ların aracılığı ile dışarı devreye çıkar, alternatif akım veren üreteçlerde ise akımın dış devreye çıkması *kollektör* (toplaç) denilen halkalar aracılığı ile olur.

Alternatif akım üreteçleri (alternatörler): Alternatörlerde ya telden bir spiral bir mıknatıs alanında döner ya da bir mıknatıs alanı telden bir spirali kesecek şekilde döner. Gerçekte, telden bir spiral yerine, üstünde birçok spiral bulunan bir bobin (makara) kullanılır. Çünkü böylece kesilen kuvvet çizgilerinin sayısı çoğalacağı için akımın voltajı da aynı oranda artar.

Doğru akım üreteci: Tipik bir doğru akım üreteci, dönen bir armatür ve bir kommütatör ile donatılmış bir alternatörden ibarettir. Kommütatör, alternatif akımı topluca tek bir doğrultuya yönelen akıma çevirir. Kommütatör, en basit şekliyle, iki parçası birbirinden iyice yalıtılmış olan, ortasından yarılarak iki parçaya ayrılmış bir halkadır. *Segman* denilen bu parçalardan her biri, dönen spirallerden birinin ucuna tutturulmuştur. Her biri dış devreye bağlı olan iki ayrı fırça (kömür), armatürden akımı alarak onu segmanların aracılığı ile geriye döndürür. Yalıtılmış olarak D. nun şasisine tutturulmuş olan fırçalar o şekilde düzenlenmiştir ki, armatür döndüğü zaman fırçalar bir segmandan ötekine kayarak spiralin bir kez bir ucu ile, bir kez de öteki ucu ile temas halinde bulunur. Fırçanın bir segmandan ötekine kayması tam akımın ters yöne döndüğü anda meydana gelir, öyle ki segmandan çıkan akım daima aynı doğrultuda bulunur. Uygulamada, kommütatör bir silindir kesiti şeklinde olup dikine bölünmüş ve birbirinden iyice yalıtılmış ve her biri bobinin bir spiraline bağlı bulunan bölümlerden meydana gelir.

Bir doğru akım üreteci gereği gibi kurulduğu zaman yardımcı bir üreteç gerektirmeksizin manyetik alanı kendiliğinden uyarabilir. Gerekli ilk voltajı, yumuşak demirden yapılmış kutuplar arasındaki zayıf mıknatıs alanı sağlar. Dönen iletkenler bu zayıf mıknatıs alanını kestikleri zaman kendilerine hafif bir elektromotör kuvvet indüklenir ve bu da alandaki spirallerin içinden zayıf bir akımın geçmesine sebep olur. Böylece manyetik alan kuvvetlenir, indüklenen elektromotör kuvvet büyür ve gerekli voltaja ulaşılıncaya kadar bu, böylece devam eder.

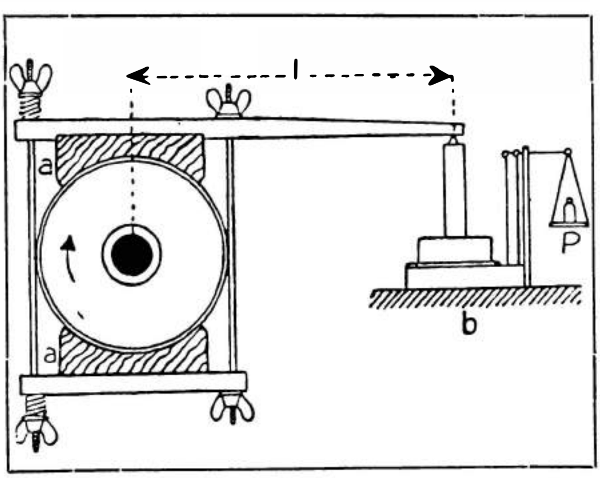
Üreteçlerin uygulamaları: Ülkelerin çoğunda üretilen elektrik enerjisinin %90 kadarı alternatif akım şeklindedir. Doğru akım üreteçleriyle elde edilen akım dar bölgelerin ihtiyaçları için, alternatif akım üreteçlerinin uyarılması ve elek-

trikle metal kaplama işleri için kullanılır. Alternatif akım üreteçlerinin kurulması daha ucuza mal olur ve bu çeşit akım daha büyük sayıda işlerde kullanılabilir. Bu türlü akımın en büyük değeri, trasformatörler kullanma yolu ile büyük uzaklıklara ucuza taşınmaya elverişli bulunmasıdır.

DİNAMOMETRE (Fr. Dynamomètre; Yun. = kuvvet ölçer), kuvvetlerin ölçülmesine yarayan aygıtlar ya da tertipler. Bazı kuvvetler çok kere doğrudan doğruya zorlukla ölçülebildiği için bu kuvvvetlerin yaptığı işten bunların büyüklüğü hakkında bir hüküm verilir. Öte yandan bu iş, dönen makinalarda dönen kısımların dönme momenti ile ölçülür. Bunun için doğrudan doğruya kuvvet ölçen D. ler ile dönme momentini ölçen D. ler olmak üzere iki türlü D. vardır.

Kuvvetleri doğrudan doğruya ölçen D. ler ya yaylı D. ya da hidrolik D. olarak düzenlenir. Bir yaylı D. nin esas kısmı spiral şeklinde bir yay olup ölçüler kuvvetle çekilir. Yayın bu yolda uzaması büyük kuvvetlerde doğrudan doğruya kg a göre ayarlanmış bir skalada okunur. Küçük kuvvetlerde ise uzama dişli bir çark ve gösterge ile büyütülerek görünür hale getirilir. Hidrolik ölçme kutuları özellikle büyük kuvvetler için uygun olup kuvvetlerin basınç etkisi bir piston ya da bir zar ile, bir sıvı ile dolu ölçme kutusuna iletilir. Sıvının basıncı bir manometrede kg olarak okunur.

Dönme momenti ölçmesinde kullanılan D. ler frenleme D. si ya da şalter D. si olarak yapılır. Bunlar dönen millerin dönme momentlerinin ölçülmesine ve bu suretle bunların yaptığı işin ölçülmesine yarar. Özel olarak frenleme D. lerinin etkime tarzı, bir makinanın yaptığı mekanik işin sürtme suretiyle ısıya dönüşmesine ve sürtüşme direncinin momentinin bir terazi ile ölçülmesine dayanır. En çok kullanılan frenleme D. si *frenleme başlığı* ya da *Prony başlığı* adını alan D. dir. Bu D. nin yapısı ve etkime tarzı şöyledir: Dönen mil üzerine tutturulan bir levha, iki ağaç takozla çerçevelenmiş olup ortak bir çerçeve içine konmuştur ve vidalanarak levha üzerine az çok sıkıca baskı yapılabilir. Çerçeve bir basküle etki yapar. Bu baskülde P ağırlıkları ile motorun dönme momenti dengede tutulur. Şimdi l terazinin kaldıraç kolu ve n motorun bir dakikadaki dönme sayısı olursa, motorun gücü (takati) $N = \frac{l.\ P.\ n}{716}$ beygir gücü olur. Yaklaşık 20 beygir gücünden ibaret güçler için frenleme başlığı ya da frenleme levhası su ile soğutulur.

Prony başlığı dinamometresi
a. Frenleme düzeni ve frenleme takozları; b. Desimal terazi; l. Manivela kolu; P. Konulan ağırlıklar

Daha küçük (5 beygir gücünün altındaki) güçler işin frenleme başlığı olarak bir kayış da yeter; bu kayış dönen levha ile temasa getirilir ve dönme kuvvetini dengelemek üzere her iki ucu değişik büyüklükte ağırlıklarla yüklenir. Burada ağırlık farkından gerekli frenleme kuvvetinin büyüklüğü elde edilir. Başka frenleme D. leri sıvı ve dairesel dönüş akımlı D. lerdir.

Şalter D. leri (enerji iletme yoluna katılan ve bütün ölçülecek enerjiyi aralarından geçiren araçlar): büyük dönme momentleri ölçüldüğü ve yalnız ortalama dönme momentleri tesbit edilmeyip bunların bir dönüş sırasındaki değişmelerini de izleme gerektiği zaman kullanılan aygıtlardır. Bunların sağladığı fayda, enerjiyi yoketmemeleridir. Bunların başlıca kullanılma alanı mekanik olarak (meselâ kayışlarla) işletilen çalışma makineleridir. Birinci derecede dişli basınç D. leri ile elektrikli güç terazisi bu aradadır.

Burulma D. leri (Dönme D. leri) nin özel bir önemi vardır. Bunların bazılarında, Vieweg'in burulma endikatöründe, iten ve itilen mil arasında burulmaya (dönme, kıvrılma) karşı çokça esnek, ince bir çelik mil parçası eklenmesi bakımından şalter D. lerine girer. Bu mil parçasının burulması optik yolda ölçülür; öteki önemli bir bölümde doğrudan doğruya kuvvet iletmek için gerekli olan bir milin torsiyonu (meselâ gemilerde yürüyen mil kablosu) ölçmede kullanılır. Bunun için kullanılan mil parçasının üzerine milin çevrilmesini birlikte yapmayan bir ölçme kapağı geçirilir ve bir ucu ile mile sıkıca bağlanır. Ölçme kapağı ile mil parçası arasında öteki uçta meydana gelen ve doğrudan doğruya dönme momenti ile doğru oranlı olan çevrilmeler türlü tarzlarda görünür duruma getirilir. Denny - Edgecombe'ın burulma D. si ile Föttinger'in burulma endikatöründe mekanik araçlar (kaldıraç, tel çeken) kullanılır. Frahm'ın burulma endikatöründe birlikte dönen ampul tarafından yayınlanan ışık ışınından faydalanılır. Bu ışın bir ayna üzerinde bir filme etkiyerek buradaki dönme momentinin gidişini kaydeder.

D. ler elin ve parmakların basınç kuvvetinin ölçülmesinde de kullanılır. Burada yassı bir çelik halka elde sıkılarak daha yassı bir duruma getirilir ve böylece bir skala üzerinde gelip giden bir gösterge, yapılan basıncı gösterir.

DINANT [*dinã*], Belçika'nın Namur eyaletinde bir şehir. Nüfusu 6 900 (1951) dür. Maas (Meuse) ırmağının Ardennes dağlarını aştığı kayalık vâdide yer alan şehir, mermer sanayii, değirmenleri ve turizmiyle tanınmıştır. XII-XV.

DINANT: Genel görünüş

yüzyıldan kalma bitmemiş bir kilisesi vardır. D., Stauffer imparatorları zamanından beri Liège (Lüttich) piskoposluğuna katılmıştır. Stratejik bakımdan önemli bir kilit noktasında bulunduğundan sık sık el değiştirmiştir (1466, 1554, 1675, 1914, 1940, 1944). 90 m lik dikey bir duvar üzerinde Maas ırmağı kıyısında yükselen tarihî bir kalesi vardır.

Dinanderie («Dinant işi» anlamında), Belçikanın Dinant (b. bk.) şehrinde olduğu gibi Bouvignes ve bazı Alman, İtalyan ve Fransız şehirlerinde kalıba dökülerek yapılan pirinç eşyaya verilen ad.

Bu sanayi, Dinant şehrinde XII. yüzyıldan beri vardır. Asıl D., sarı bakırdan yapılmış tabak, sahan gibi kapların adıdır. Sonradan dövülmüş bakırdan yapılmış eşyaya da bu ad verilmiştir. Bugün bunlar basınç altında kalıplara dökülerek yapılmaktadır.

Dinant tabakası (Fr. Dinantien), bir jeolojik tabaka. Devon ve Namur devirleri arasında bulunur. Orada iki ikincil kat vardır: tournaisien ve viséen. Batı Avrupada D. T. na kömür tabakalarının tabanını meydana getirdiğinden, büyük önem verilmektedir: bu tabaka deniz çökeltisi (calcaire carbonifère = kömürlü kalker) nden meydana gelmiş olup birçok değişik yönler (calcaires recifaux = deniz kayası kalkerleri v. b.) gösterir.

DINAPOR (İng. Dinapore): bk. DİNAPUR.

DİNAPUR (İng. **Dinapur** ya da **Dinapor**), Hindistanda, Bihar devletinin Patna kesiminde, Ganga ırmağı üzerinde ve Patna'nın batısında bir şehir. 1857 de Sepoy alaylarının ayaklanması, önemli bir askerî garnizonun bulundurulduğu bu şehirde başlamıştır. Nüfusu 40 100 dür.

DİNAR, Afyon iline bağlı bir ilçe. Merkez ve iki bucağı (Dombayova, Haydarlı) ile 65 köyünün nüfusu 48 660 (1965) tür. Köylerin çoğu 400 - 800 nüfusludur. İlçenin yüz ölçümü 1 417 km^2 dir. D., Afyon ilinin güneybatıya doğru uzanmış yerinin bir bölümündedir. İlçedeki yeryüzü şekilleri, Batı Torosların birer bölümü olan dağlar (orta yükseklikteki Akdağ, Karadağ, Kızılkuyu Dağı gibi) ile bunlar arasındaki ovalar, alçak tepelikler durumunda olan çukur yerlerdir (D. ın batısında uzanan ova, doğusundaki eski bir bataklığın yeri olan düzlükler, bunun kuzeyinde Dombay Ovası, daha doğuda Güngörmez Ovası ile Çölovası gibi).

Çok yeri kalkerlerden bir yapı gösteren D. ilçesi toprakları, birçok büyük kaynak, düden ve derelerin bulunduğu bir yöredir. Burada yeraltı akışları olan bölümler de vardır. Büyük Menderes ırmağını besleyen ana kaynakların bir kısmı D. çevresindedir. D. ın doğusunda bir yamacın önünden Pınarbaşı adı verilen yerden büyük kaynaklar çıkar. Bunlar Çapalı bataklığını beslemiş olan sulardır. Bu sular, D. ın hemen doğusundaki kalker yapılı sırtların önünde dibe dalar, her halde bu sırtın batısından Suçıkan adı verilen yerden bol olarak çıkar, D. ovasına doğru uzanır. Suçıkan suyuna güneyden Düden denilen yerden gelen sular da karışır. Kaynakları, yeraltı suları ve dereleriyle D., suların çok bol olduğu bir yerdir.

Bu çevrede yıllık yağış tutarı 500 - 600 mm dir. Kışlar soğuk, yazlar sıcaktır. Bazı yıllarda birkaç gün don olduğu da görülür. Yağış, kış aylarında ve ilkbaharda artar, temmuz ve ağustos ile eylülde az olur. Kimi yıllarda kar yağdığı ve yerde birkaç gün ya da daha uzunca bir süre kaldığı olur. D. çevresindeki dağlarda bozulmuş ormanlarla koruluklar (yer yer meşe, çam, dişbudak) vardır.

D. ilçesi halkının başlıca geçim kaynakları arasında pancar yetiştirilmesi gelir. Ayrıca her çeşit tahıl, sebze (özellikle baklagiller) çeşitli meyvalar elde edilir. Çevrede otlaklar ve yayla yerleri çok olduğundan hayvancılık da gelişmiştir.

D. kasabası 11 002 (1965) nüfuslu, denizden 886 m yüksekte, bir sırtın önünde ve eteğinde kurulmuş güzel görünüşlü bir küçük kasaba ve çevresinin işlek bir pazar yeridir. Antalya, Isparta, Burdur, Denizli ve Afyon illerini birbirine bağlayan yolların kavşak yerindedir. İzmir - Denizli - Afyon demiryolu ilçeden geçer. Ayrıca, D. Antalya - Burdur - Afyon şosesinin de üzerindedir. Kasabanın güneyinden ayrılan bir yol Denizliye ve güneydoğudan ayrılan bir yol da Isparta ve Eğridir'e uzanır. Kasabanın çarşısı, un fabrikaları, 2 000 tonluk tahıl ambarı, orta okulu, ilk okulları, otel ve lokantaları, sineması, beton ve taş köprüleri, parkları, fidanlığı vardır. D. pazarına uzak yerlerden (Sandıklı, Uluborlu, Eğridir, Keçiborlu, Çivril, Tefenni, Çal) gelenlerin sayısı çoktur. Pazar salı günlerinde kurulur. Kasabanın suyu bir km uzaktaki Tanrıverdi Pınarı adındaki kaynaktan getirilmiştir. Ayrıca, elektrik ve sulama işlerinde Suçıkan, Ilıca, Düden, İncirli Pınar, Beşpınar, Dikici denilen kaynak sularından da yararlanılmaktadır. D. elektrikle aydınlatılır.

Tarih: Celaenae adındaki eski Phrygia şehrinin yerindedir. Bu şehir vaktiyle önemli ve büyük bir merkezdi. Hşayarşa devrinde kral burada oturmuştur. Söylentiye göre, Apollon bir musiki yarışmasında hasmını yendikten sonra derisini burada yüzmüştür. Celaenae şehri, Marsyas ve Menderes ırmaklarının kaynağında yer almaktaydı.

DİNAR (Lat. Denarius), İslâmlar arasında tanınmış olan bir para birimi. Araplar arasında bilinen bu parayı ilk defa olarak ıslah ile ortaya koyan Emevîlerden Abdülmelik olmuştur (H. 77 [696]). Bu ilk D. lar 4, 25 gr ağırlığındadır. Bu ağırlık o çağdaki Bizans solidus'unun gerçek ağırlığına uymaktadır, ve camdan yapılmış sence denilen vezinlerle kontrolu mümkündür. Nümizmatlar arasında bilinen en eski D. 76 tarihlidir ve Bizans altını tarzında basılmıştır. Emevîlerin D. larında basım yeri yoktur. Abbasîlerden halife Memun zamanında D. kesimi merkeziyet usulünden çıkmış ve eyaletlerin muhtelif şehirlerinde basılmıştır. Her devirde D.ın ezafı ve eczası kesilmiştir.

DİNAR, b. Muhammed Melik (ölm. 1195), Maveraünnehir bölgesinde toplanan Oğuz boylarından birinin başbuğu. 1141 de Sultan Sencer'in yenilgiye uğraması üzerine Karlukların baskısı altında kalarak yurtlarından çıkarılan Oğuzlardan Bozokların başı Korkut b. Abdülhamid'in komutanlarından biriydi. D., Horasanda Serahs'ta toplanan Oğuzlara komuta etmekteydi. 1173 te Harezmşahlardan Sultanşah'ın Serahs'ı alması üzerine D., kendine bağlı boyların dağılmasını önleyemedi. 5 000 kişilik bir bölük Faris'e Salgurların yanına, 10 000 kişilik bir bölük ise, Samsam, Bulak ve Kaysar beylerin yönetiminde Kirman'a geçtiler. Bu Oğuzların D. ı dinlememeleri, onların Kara - guz adiyle anılmasına sebep oldu. D. yanında kalan Oğuzlarla bir süre daha Cürcan'da tutunmaya çalıştıysa da, Harezmşahın baskısı karşısında Horasan'ı bırakmak zorunda kaldı. 1185 te Kirman'a girerek, daha önce buraya gelen Oğuzların bir kısmını kendine bağladı ve 1186 da son Kirman Selçuklu sultanı Mehmet Şah'ın ölümünden sonra bu bölgeye egemen olarak melik sanını aldı. Zerend şehrini hükümet merkezi yaptı ve ölümüne kadar 8 yıl Kirman'da hükümdarlık etti.

DİNARA ALPLERİ ya da DİNARA DAĞLARI, Yugoslavya'da, bir yandan Adriya Denizine ve Pannonia ovalarına, öbür yandan da Sloven Alpleri ile Rodop havzalarına kadar uzanan dağların bütününe verilen ad. Bu dağ takımının adı, Dinara (en yüksek tepesi: Troglav 1 913 m) dağ zincirinin adından alınmıştır. Doğal nitelikleri çok ayrı olduğu halde Karst bölgesi ile Bosna dağları çoğu zaman aynı adla anılır. Karst bölgesinde en çok göze çarpan özellik, dağ zincirlerinin ve uzayıp giden büyük polje (b. bk.) lerin paralelliğidir; burada tebeşir ve jura kalkerlerindeki çukurlaşmalar klasik bir nitelik taşır. Daha az yüksek olan Bosna Dağları ise ayrı ayrı ilkel ya da billûrlaşmış çekirdeklerden oluşmuş olup çöküş havzaları ile birbirinden ayrılmış ve Sava ırmağına akan suların yatağı olan birtakım derin vâdilere bölünmüş bulunur. Karst bölgesinin başlıca dağ zincirleri ve en yüksek dağ kümeleri, Dalmaçya ve

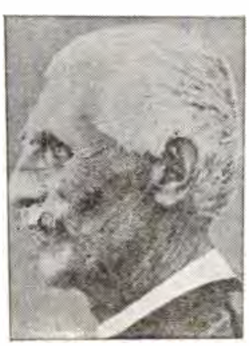

DİNARA ALPLERİ

Hırvatistan'da Kapela (en yüksek tepesi Bijela Lasica 1533 m), Velebit ve Dinara; Hersekte Prenj ve Bjelešnica (2 067 m); Karadağda Durmitor (en yüksek tepesi: Ćirova Pećina 2 534 m), Sinja vina (en yüksek tepesi: Jablanov Vrh 2 203 m) ile Komovi (en yüksek tepeleri: Kom Vasojevićki 2 460 m, Kom Kućki 2 439 m, Suhi vrh 2 028 m) dir. Arnavutluğun en yüksek dağları da Dinara takımına bağlıdır.

DİNARA IRKI, kafatası kısakafalılardan daha uzunca, boyu uzun, teni oldukça esmer bir Avrupalı ırkı. Bu ırk Balkanların batısında çok olmakla beraber, Karpatlarda, Avusturyada ve Fransanın doğusunda da eksik değildir. Buna A d r i y a ırkı da denir.

DINARD [*dinar*], kuzeybatı Fransada, Ille-et-Vilaine departmanında, Manche (Manş) Denizi kıyısında, Rance ırmağı ağzında ve Saint-Malo şehri karşısında, ikliminin yumuşaklığı ve plajları ile tanınmış bir kasaba. Belediye binası ile kilisesi İkinci Dünya Harbinde b ü y ü k z a r a r a uğramıştır. Nüfusu 8 540 tır.

DİNARA IRKI
(e r k e k t i p i)

DINASSAUT [*dinasō*] (Fr. Division navale d'assaut [=Deniz baskın kolu] deyiminin kısaltması), deniz ya da ırmak kıyılarına yapılacak asker çıkarmalarında tecrübeli, küçük ve hafif gemilerden kurulmuş Fransız deniz birliği. Çok kere kara ordusundan da yardım gören D. lar Çin Hindinde (1946 - 1954) çok önemli işler görmüştür.

DİNDER, kaynağı Habeşistanda olan ve Gök Nil'e dökülen bir çay. Sudan'ın doğusundan geçen bu çayın yöresinde, aynı adla anılan yerde, içinde ilkel halde bırakılmış bir savana (ekvator çayırı) bulunan bir halk parkı vardır.

DIN DERECESİ: bk. D. İ. N.

DİNDİGUL ya da DİNDİGAL, Hindistanda, Madras devletinde, Komorin Burnunun 193 km kuzeyinde bir şehir. Önemli bir demiryolu kavşağı ve büyük bir ticaret merkezidir. Tütün, pamuk ve deri fabrikaları vardır. Nüfusu 56 300 dür.

DİNDİNGS, Malezya'da, Perak devleti içinde bir bölge. Malakka boğazında kıyı boyunca uzanan dar bir toprak şeridi ile Pangkor adasından ve Sembilan takım adalarından meydana gelir. XIX. yüzyılda İngiltereye geçen D., 1935 yılında Perak'a geri verilmişti. Başlıca kaynakları balıkçılık ve Hindistan cevizi işletmesi olup ormanlardan da kauçuk elde edilir.

DINDORF, Wilhelm (1802 - 1883), Alman klasik filoloji bilgini. Leipzig'de doğmuş, orada ölmüştür. 1828 den 1833 yılına kadar Leipzig'de profesörlük yapmıştır. Hase, Dübnar ve kardeşi Ludwig August ile H. Stephanus'un *Thesaurus linguae Graecae* adlı eserinin yeni baskısını hazırlamıştır (9 cilt, Paris, 1831 - 1865). Bundan başka, D. birçok Yunanca eserlerin metinlerini yayınlamıştır.

D'INDY, Vincent: bk. INDY, Vincent d'.

DİNDYMĒNĒ, Yunan mitolojisinde, Kybele'nin takma adı. Bu ad ona, ululama törenleri Phrygia'daki Dindymon (b. bk.) dağında yapıldığı için verilmişti.

DINDYMON, Anadolu'da bulunan üç dağ zincirinin Antik çağlardaki adı. Bu dağlarda Phrygialıların tanrıçası Kybele'nin tapınakları bulunuyordu. Bu sebeple Kybele'ye Dindymene (b. bk.) adı da verilmişti. Bu dağlar, sırasiyle Kyzikos yakınındaki Kapı Dağı, Pessinous yakınındaki Günyüzü Dağı ve Hermos kaynaklarının yanındaki Murat Dağıdır.

DİNEK, Konya ilinin Çumra ilçesine bağlı bir bucak. 18 köyü ile birlikte nüfusu 14 038 (1960) dir. D., 761 nüfuslu küçük bir bucak merkezidir. Buraya bağlı köyler arasında çok d a h a büyükleri vardır: 2 280 nüfuslu Elmasun, 1 800 nüfuslu Karasınır, 1 521 nüfuslu Apa gibi. Dağların eteğinde kurulu ve çevrelerine birçok toprak yollarla bağlı bulunan bu üç köyden ilk ikisinin belediyesi vardır. Öteki köylerin de altısı 700 - 900 nüfusludur. D. b u c a ğ ı Konya ile Çumra'nın güneyine, Torosların başladığı yere düşer. D. bucağının kuzey bölümü ovalık (1 050-1 100 m.), güney bölümü dağlıktır (1 400

DİNARA IRKI
(k a d ı n t i p i)

1 500 m). Dağların çok yeri orman (meşe, ardıç) ve fundalıktır. Yıllık yağış 500 mm yi geçer. Ova bölümünde ise 300 mm ye iner. Bucaktaki başlıca akarsu Çicek deresidir. Başlıca geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. D. bucağı, Konya ve Çumra'ya iyi yollarla bağlıdır. Güney bölümünde yol durumu elverişli değildir.

DINẸRO, 10 centavo (= 1/10 sol) değerindeki Peru parası.

DİNEVER, Orta çağlarda Cibal - Media bölgesinde bir şehir. Kenguvar (Kengavar) ın batısında, Karmis (Kirmanşah) yöresinde, Şehrizor - Hemedan yolu üzerinde, D. geçidinin yakınında kurulmuştu Şehrin bağ ve bahçelerini Âb - ı D. sulamakta idi.

D., Arap yayılmasından önce kurulmuş bir şehirdir. Halkı önceleri İranlı ise de, sonraları Arap ve Kürtlerle karışmıştı. Türk yayılmasından önce bölgede Kürt Şuhacan aşireti yerleşmişti. 642 de Nihavend savaşından sonra şehrin İranlı valisi tarafından Araplara teslim edilmiş ve Kûfe askerî sitesine bağlı Media toprakları arasına katılmıştı. Bu sebeple D. e Araplar, Mah el - Kûfe (Kûfe kasabası) adını vermişlerdi. Emevîler devrinde tarım ürünleri ve tarım sanayii ile gelişen D., gittikçe büyüdü ve X. yüzyılda Cibal'in en bakımlı şehirlerinden biri oldu. Şehrin medreseleri birçok bilim adamları yetiştirdi. Burada birçok edipler ve hadisçiler yetişmiştir.

Büyüklüğü ile Hemedan'la yarışan D. in zengin çarşıları, geniş bir ticaret merkezi vardı. 931 de D. Geylanlı zorba Merdavic'in eline geçmekle ağır bir yıkıma uğradı. Halife el - Muktadir'in askerleri ile ayaklananlar arasındaki çarpışmalar sonunda halkının büyük bir kısmı da öldürüldü. Ondan sonra şehir Türk emîrlerinden Hasanveyh (Hasnuveyh) in eline geçti. Bu Türk beyi şehrin yakınında blok kayalardan yaptırdığı Sarmac kalesine dayanarak 50 yıl kadar D. e egemen oldu. Hasanveyh yıkılan D. i yeniden onarmaya girişti. Büyük çarşıda yaptırdığı kubbeli, revaklı, minareli Hasanveyh camii bir süre şehrin en büyük mimarî eseri olarak kaldı. 1049 da Tuğrul Bey D. i kuşattı. Şehir, İnalın kalabalık ordusunun gelmesi üzerine teslim oldu. Bundan sonraki siyasî çatışmalardan çok zarar gören D., en sonunda Timur'un ordusu elinde iyice yıkıldı. D. bugün büsbütün bırakılmış bir yıkıntıdan ibarettir.

DİNEVERÎ, Ebu Hanife Ahmed b. Davud (ölm. 895 ?), Arap dil ve tabiat bilgini. Dinever kasabasında doğmuş olduğu sanılmaktadır. Kûfe'de okumuştur. İbn Sıkkit ile onun babasının öğrencilerindendir. Daha sonra İsfahan'da yerleşmiş ve ünlü gözlemlerini bu şehirde yapmıştır. Adını taşıyan bir rasathanenin bulunması, hayatının son yıllarını doğduğu şehirde geçirmesine bağlanmaktadır. Eserleri arasında İsfahan'daki rasatlarını içine alan *Kitabü'r - rasat,* tarih bakımından pek önemli bulunan ve Irak tarihi için ayrı bir değer taşıyan *Kitabü'l ahbari't - tival,* bilim tarihi bakımından büyük bir önem taşımakla birlikte asıl yazması kaybolmuş bulunan *Kitabü'n - nebat* bilinmektedir.

DING (Fel.): bk. NUMEN.

DINGELSTEDT [*dingılştet*], **Franz von** (1814 - 1881), Alman yazarı. Kassel civarında Halsdorf'ta doğmuş, Viyanada ölmüştür. Başlangıçta Jungdeutschen (Genç Almanlar) akımını desteklemiş ve siyasî taşlamanın bir üstadı olmuştur. 1843 te siyasî inancında görülen değişiklikten sonra Hofrat payesiyle Stuttgart kitaplığı müdürlüğüne getirilmiştir. 1851 de Münih'te Hoftheater (tiyatro adı) müdürü olmuş ve kendisine kral II. Max tarafından soyluluk sanı verilmiştir. 1857 de Weimar'da tiyatrolar genel müdürü, 1867 de opera direktörü olmuş ve 1872 de de Viyanada Burg tiyatrosunun başına getirilmiştir. D., Hebbel gibi modern dram yazarlarını ve klasikleri (özellikle Weimar'da Shakespeare'in bütün kral konulu dramlarını) sahneye koymakla tiyatroya büyük hizmetlerde bulunmuştur.

DINGHOFER [*dinghofır*], **Franz** (1873 - 1956), Avusturyalı politikacı. Ottensheim (Yukarı Avusturya) da doğmuş, Viyanada ölmüştür. 1911 den başlayarak İmparatorluk meclisinde üye olarak bulunmuş, 1918 de geçici millî meclis başkanlığına getirilmiştir. Cumhuriyet devrinde Grossdeutschen Volkspartei (Büyük Alman Milleti Partisi) ın liderliğini üzerine almıştır. 1926 - 1927 yıllarında Seipel hükümetinde başbakan yardımcılığı, 1926 - 1928 yıllarına kadar da adalet bakanlığı yapmıştır. Bundan sonra da 1939 yılına kadar Oberster Gerichtshaf (5 hâkimli en yüksek mahkeme) başkanlığında bulunmuştur.

DINGHY ya da DINGEY [*dingi*] (Hindustanî = *dîngi*), bir çeşit küçük, hafif yelkenli ya da motorlu yarış teknesi. Bunların yelkenlileri, genel olarak, safra demiri olan, karinası köşeli, açık deniz tekneleridir; motorlu yarış D. leri ise hep dıştan takma motorludur.

DINGHY

Denize zorunlu bir iniş gerektiği zaman kullanılmak üzere uçakların bordasında bulundurulan ve bir şişe içindeki sıkıştırılmış hava yardımiyle bir anda şişirilebilen, kauçuktan yapılmış küçük sandallar da bu adla anılır.

DİNGİL (Lat. axis, axile; İng. axle; Fr. essieu), bir taşıt tekerleğinin üzerinde döndüğü ya da tekerlekle birlikte dönen ağaçtan ya da madenden yapılma direk, mil.

Otomobillerde: Otomobil ve benzeri taşıtlarda ön ve arka olmak üzere iki çeşit D. vardır ve bunlara artık D. değil, *aks* denilmektedir. Aksın birkaç önemli görevi vardır: şasinin tekerler üzerine yaslanmasını sağlar; motora bağlı olan tekerleklerin kumanda organlarını ve direksiyon takımını taşır; tekerleklerin aralıklarını aynı derecede tutar.

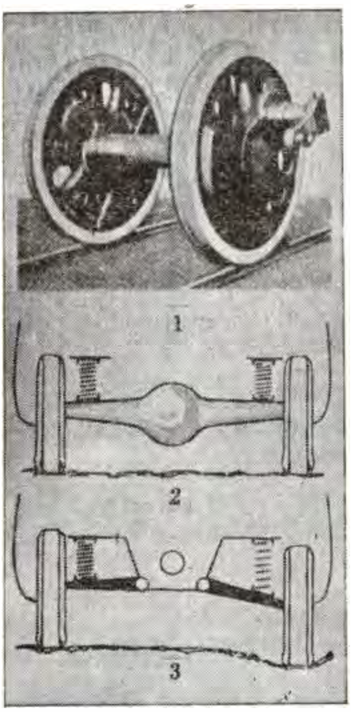
Klasik ön aks, çift T şeklinde, dövme çelikten bir direktir. Aksı yaylariyle şasiye bağlı olan bu direğin iki ucu tekerleklerin poyralarına geçer.

«Ön tekerlekleri bağımsız» denilen arabalarla «dört tekerleği bağımsız» arabalarda aksların görevini, şasiyi tekerleklere bağlayan ayrı ayrı organlar sağlar. Böyle olan arabalarda ön akslara «ön takım», arka akslara «arka takım» denilir. Klasik bir arabada arka akslarla onları barındıran mahfazaya «arka köprü» adı verilir.

DİNGİNLİK (Kim.): bk. PASİFLEŞTİRME.

DINGLE [*dingıl*] (İrce adı: **Daengean**), İrlanda Cumhuriyetinde, Munster eyaletinin Kerri kontluğunda, D. koyunun kuzey kıyısında bir şehir ve liman. Nüfusu 1 700 dür.

DINGLER [*dinglır*], **Hugo** (1881 - 1954), Alman filozofu. München'da doğmuş, orada ölmüştür. München ve Darmstadt yüksek teknik okullarında profesörlük yapmıştır. Eserlerinde, müsbet tabiat bilimlerini ve matematiği bilgi kuramı temellerine dayamaya çalışmıştır. D., ölçme sonuçlarının, ölçü aygıtlarının yapımına esas olarak ele alınması gerektiği yolundaki düşünceleriyle, modern kuramsal fizikle bir çelişme durumuna düşmüştür. Başlıca eserleri: *Der Zusammenbruch der Wissenschaft* (Bilimin yıkılışı) [1931]; *Das Experiment* (Deney) [1928]; *Das System* (Sistem) [1930]; *Die Grundlagen der Geometrie* (Geometrinin esasları) [1933]; *Die Methode der Physik* (Fizikte metot) [1928]; *Grundriss der methodischen Philosophie* (Metodik felsefeye giriş) [1949].

DİNGİL: 1. Ray tekerleği dingili; 2. Sabit dingil (otomobil); 3. Oynak dingil (otomobil)

DINGLEY [*dingli*], **Nelson** (1832 - 1899), Amerikalı politika adamı. Durham (Maine) da doğmuş, Washington'da ölmüştür. Temsilciler Meclisinin cumhuriyetçi üyelerindendi. Kendi adını taşıyan gümrük tarifesiyle tanınmıştır. 1897 de yürürlüğe giren bu tarife, gümrük koruyuculuğunu artırıyordu.

DİNĞ - LİNĞ'LER, eski bir Türk kavmine verilen ad. Eski Çin kaynaklarından anlaşıldığına göre, D. ler iki kola ayrılıyordu. Bu kollardan biri Hyunğ - nu'lardan daha kuzeyde yaşıyordu. Öbür kol ise daha batıda, Vu - sun'lar (b. bk.) ın batısında yayılmıştı. Bu iki kolun birbirine bağlı olduğu anlaşılıyor. Bu kolların birbirinden ayrılmasının sebeplerini bilmiyoruz.

D. lerin bir Türk kavmi olduğu muhakkaktır (Otto Franke, *Geschichte des chinesischen Reiches* II, 81).

Çin kaynaklarında, batıda yaşayan D. ler üzerine dağınık birtakım bilgiler vardır. Bu bilgilere göre, D. ler at yetiştirirler ve haraç olarak at getirirlerdi. Göçebe olan D. ler hayvan yetiştirmekle geçinirlerdi. Bundan başka, bu kavmin değerli havyan derileri (kürkler) sattığı anlaşılıyor. M. S. III. yüzyıldan kalan bir Çin kaynağında D. lerin 60 000 kişilik bir askerî kuvvete sahip oldukları belirtilmiştir.

Bu verilere göre, D. lerin ancak kuzey hayvanları avlanan bir bölge yakınında yaşadıkları ileri sürülebilir. Bu bölgede tarih çağlarında başka kavimler de deri (kürk) alım satımı ile uğraşmışlardır. Bu durum karşısında, D. lerin yurdunun kuzeyde, Irtış ırmağının orta ve aşağı kesimlerinde bulunduğu kabul edilebilir.

D. lerin adı da muhtemel olarak kürk ticaretine dayanan bir addır. Gyula Németh'e göre, bu adın «sincap» anlamına gelen Türkçe *teyiŋ* (> *tīŋ*) kelimesine dayandığı anlaşılıyor (*A honfoglaló magyarság kialakulása.* Budapest, 1930. 116. s.). D. lerin adını M. Räsänen de Türkçe *tiyiŋ* «sincap» kelimesiyle birleştirmiştir (*Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen.* Helsinki, 1949; Mémoires de la Société Finno - Ougrienne 98: 127 - 129). Sincap derisi ticarette önemli bir deridir (Heinrich Lomer'in verdiği bilgiye göre, Sibiryada yılda 6 milyon sincap derisi alım satıma sunulur [*Der Rauchwaren - Handel.* Leipzig, 1864. 47. s.]). Buna göre, sincap derisi alım satımı yapan bir kavmin bu adı alması tabiîdir.

Hirth («Keleti Szemle» dergisi II, 83. s. not) D. leri Telengut'larla birleştirmiştir.

Yukarıda belirtilen Çin kaydında, D. lerin *k'un - tsı* derisi sattıkları da açıklanmıştır. Németh bu kelimenin «kutup tilkisi» anlamına geldiğini belirtmiştir. Ona göre, Çin kaynağındaki bu kelimeyi *kırsa* diye okumak gerekir. Türk ve Moğol dillerinde bu kelime bugün de kullanılmaktadır. Yakutçada *kırsa* «kutup tilkisi» anlamına gelmektedir. Öbür Türk diyalektlerinde ise *kırsa* (∾*karsak*) kelimesi «çöl tilkisi» anlamında kullanılmaktadır.

Bu verilere göre, M. Ö. Batı Sibirya topraklarında bir Türk kavminin yaşadığı kabul edilebilir. Bu kavmin deri ticaretiyle uğraşması önemli bir yöndür. Böylelikle, alım satım yapan D. lerin Hyunğ-nulardan avrıldığı göze çarpıyor. Buna dayanan Hirth («Keleti Szemle» dergisinde, II, 82 - 84. s., not), D. lerin On Oğuzlarla birleştirilebileceği düşüncesi üzerinde durmuştur.

Daha sonraki Çin kaynaklarında yalnız doğudaki D. lerden bahsedilmektedir. Doğudaki D. lerin Batı Sibiryadan geldikleri ileri sürülebilir (Németh, a. y. 117. s.).

Eski Türk kavimleri arasında özel bir yer tutan D. ler üzerinde son olarak Otto Maenchen - Helfen durmuştur (The Ting - Ling: Harvard Journal of Asiatic Studies IV, 1939, 77 - 86).

DINGLINGER [*dinglingır*], **Johann Melchior** (1664 - 1731), Alman kuyumcusu ve mine işleri zanaatçısı. Biberlach (Württenberg) da doğmuş, Dresden'da ölmüştür. 1698 den başlayarak Zorlu August'un saray kuyumculuğunda bulundu. Atelyelerinde yapılan barok üslûbunda ve eşsiz güzellikte birçok süs ve sofra takımları ve küçük plastik biblolar, 1945 yılına kadar Dresden'da *Grünes Gewölbe* (Yeşil kubbe) salonlarında saklanıyordu.

DİNGO (Lat. *Canis dingo*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etçiller (Carnivora) takımının Köpekgiller (Canidae) familyasından bir tür. Orta boy bir çoban köpeği büyüklüğünde olup kuyruğu tüylüdür. Dolgun yapılı olup yüzü kurtunkine benzer. Kızıl kahve renklidir. Avustralyada yaşar, koyun sürülerine saldırır.

DINGUIRAYE [*dingirę*], Gine'de, Futa - Calon'un doğusunda, 2 000 nüfuslu bir bölge merkezi. El - Hac Omar adında birinin yaptırdığı bir camisi vardır. Bölge halkının nüfusu 48 000 dir.

DİNGO

DINGWALL [*dingwəl* ya da *dingwîl*], İngilterede, İskoçyanın kuzeyinde, Cromatry körfezinde, Ross and Cromatry kontluğunun merkezi olan 3 400 nüfuslu bir pazar şehri.

DİNH, Viet - nam'da bir hükümdar soyu. Bu hanedan, on iki rakip derebeyin ortadan kaldırılmasiyle 968 de Dinh Bô - linh tarafından kurulmuştur. Hoa Lu şehrini başkent yapan bu ocak, iki hükümdar çıkarabilmiş ve on iki yılda sönmüştür (968 - 980).

DİNH TUONG, güney Viet - nam'da, Saigon'un güneybatısında, 569 700 nüfuslu bir il. Yönetim merkezi Mi Tho'dur.

DINI, Antonio (1700 - 1769), İtalyan nakış - halı yapıcısı. Roma'da doğmuş, Venedik'te ölmüştür. Roma'da Pietro Ferloni'nin yanında çalışırken Torino'ya çağrılmış, daha sonra Venedik'te yerleşerek iki kızı ile birlikte yün ve ipek halı dokunan bir atelye kurmuştur. Halıları uyumlu renkleri dolayısiyle çok aranırdı.

DINICHTYS [*diniktis*], Paleozoik zamanın Devon çağında, Avrupa ve Amerika'da yaşamış plakoderm (zırhlı) bir balık. Çok iri yapılı olan bu balığın, kafa halkasının bir m yi, vücut uzunluğunun ise üç m yi bulduğu sanılmaktadır.

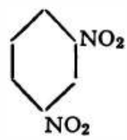
DINIS [*diniş*], **Júlio** (asıl adı: **Joaquim Guilherme Gomes Coelho**; 1839 - 1871), Portekizli romancı ve hekim. Porto'da doğmuş, orada ölmüştür. Romanlarında Portekiz eyaletlerini derin bir görüş ve kıvrak bir deyişle tasvir etmiştir. Kısa hikâyeleri *Serões de Provîncia* (Taşra akşamları) [1870] adı altında yayınlanmıştır. Belli başlı romanları: *As pupilas do senhor reitor* (Rahip efendinin vasiliği altındaki kızlar) [1867]; *Uma famîlia inglesa* (Bir İngiliz ailesi) [1868]; *A morgadinha dos Canaviais* (Şeker kamışı işletmelerinin küçük mirasçısı) [1868]; *Os fidalgos da Casa Mourisca* (Arap evindeki soylular) [1871]. Şiirleri *Poesias* (Şiirler) [1873] adı altında toplanmıştır.

DINIS DA CRUZ E SILVA [*diniş tha krûz i silva*], **Antônio** (1731 - 1799), Portekizli şair. Lisboa (Lizbon) da doğmuş, Rio de Janeiro'da ölmüştür. Portekiz edebiyatında şiirin yeniden doğmasında en büyük rol oynayan yazarlardan biridir. Arcadia Ulysippononense ya da Arcadia Lusitana (Lizbonlu ya da Portekizli Arcadia) adlı edebî derneğin kurucularındandır. 1802 de çıkan *Ohissope* (Serpecek = kiliselerde halkın üzerine okunmuş su serpmeye yarayan alet) başlıklı epik - komik destanı, şiirlerinden daha önemlidir. *Odes Pindaricas* (Pindaros üslûbunda kasideler) adlı külliyatı ile tanınmıştır. Kendisi Portekizli Pindaros adiyle de anılır.

DİNİTRO (Fr. Dinitro) [Kimya], bir cisimden iki atom hidrojen çıkarılarak yerine iki grup NO_2 konulmasiyle meydana gelen bileşiği anlatmak üzere kullanılan öntakı. Meselâ dinitrotimol, timol ($C_{10}H_{13}OH$) den iki atom hidrojen yerine iki NO_2 grupu konularak elde edilir.

DİNİTRO α-NAFTOL (Fr. Dinitro α - naphtol), α - naftol'ün iki NO_2 kökü taşıyan türevi. Formülü $C_{10}H_5(OH)(NO_2)_2$ - 1 - 2 - 4 olan bu cisim, nitrik asitin α -naftol - disulfonik asiti etkilemesiyle meydana gelir. 138 santigratta ergiyen bu madde, Martius sarısı adiyle tanınan bir boyadır. D. un sodyum tuzu, hamurdan yapılan besinlere renk vermede kullanılır.

DİNİTROBENZEN, (Fr. Dinitrobenzène), benzenin iki nitro grupu almış türü. Üç izomerinden en çok kullanılan meta - D. dir.

Formülü

Bunu elde etmek için, nitrobenzen ikinci bir nitrasyona uğratılır. Meta - D. sarı iğneler şeklinde, suda erimez bir katıdır. Alkolde erir. 90 santigratta ergir. Bellit, tonit v. b. patlayıcı maddelerin bileşimine girer. Bundan başka, birçok boyaların elde edilmesinde kullanılır. Meta - fenilendiamin ve meta - nitranilin yapmak için de meta - D. den faydalanılır.

DİNİTROFENOL (Fr. Dinitrophenol), fenolün iki NO_2 grupu taşıyan türevi. En çok kullanılanının formülü $C_6H_3(OH)(NO_2)_2$ - 1 - 2 - 4 tür.

D., dinitroklorbenzenin sud ile etkilendirilmesiyle elde edilir. 111 santigratta ergir. Melinit ile birlikte patlayıcı madde olarak kullanılır. Bundan başka, bazı kükürtlü boya maddelerinin hazırlanmasında kullanılır.

Tedavide: D. ün organik yanmaları büyük ölçüde artırma dolayısiyle yağları yakma ve böylece rejimsiz olarak zayıflamayı sağlama özelliği vardır. Çoğu zaman bu amaçla salık verilirse de, önemlice bir zehirleme etkisi de vardır. Ara sıra omurilik seviyesinde kan yapımını durdurur ve ağır kansızlıklara yol açar. Göz nevriti yaparak körlük de meydana getirebilir. Bu sakıncalar daima büyük dozlardan doğmaz. Bazı kimselerin bu ilâca karşı duyarlığı daha çoktur. Bundan dolayı bu madde ancak bu sakıncaları iyice bilen kimseler tarafından kullanılmalıdır.

DİNİTROKREZOL (Fr. Dinitrocrésol), krezolün iki NO_2 grupu taşıyan türevi. En çok kullanılan D., formülü $C_6H_2(CH_3)(OH)(NO_2)_2$ - 1 - 2 - 4 - 6 olan ve

86 santigratta ergiyen, sarı renkte bir katıdır. Bu cisim, ortokrezolsülfonik asidin nitrasyonu ile elde edilir. D., böcekleri ve yumurtalarını öldüren, zararlı otları yok eden, suda az eriyen kuvvetli bir sarı boyadır. Ağaçları böceklerden temizlemek için kışın 100 l suya 600 gr D. karıştırılarak püskürtülür. Tahıl tarlalarındaki zararlı otları yok etmek için de bu otların D. e dayanma derecesine göre hektar başına su içinde 5 - 10 kg D. eritilerek püskürtülür.

DİNİTROMETAN (Fr. Dinitrométhane), formülü $CH_2 (NO_2)_2$ olan bileşik. 100 santigrata kadar ısıtılınca patlayan sarı kristaller halinde $CH (NO_2)_2 K$ gibi tuzlar verir.

DİNİTRONAFTALEN (Fr. Dinironaphtalène), naftalinin iki NO_2 grupu taşıyan türevi. Formülü $C_{10} H_6 (NO_2)_2$ dir. Naftalinin çift ve direkt nitrasyonu, içinde 1 - 5 ve 1 - 8 izomerlerinin hâkim bulunduğu bir karışım verir. Bu karışım bazı patlayıcı maddelerin bileşimine girer.

DİNİTROTOLUEN (Fr. Dinitrotoluène), toluen'in iki NO_2 kökü taşıyan türevi. En çok kullanılanının formülü $C_6 H_3 (CH_3) (NO_2)_2$ 1 - 2 - 4 tür.

Altı D. izomeri vardır. Bunların en önemlileri 70 santigratta ergiyen 2 - 4 izomeri ile 65 santigratta ergiyen 2 - 6 izomeridir. Sanayide hazırlanan D. ler şunlardır: 1) en çok 2 - 4 izomerinden meydana gelen kristalize D. ; 2) içinde 2 - 4 ve 2 - 6 izomerleri bulunan hamur kıvamında D. ; 3) içinde bütün izomerler bulunan D. yağları ya da sıvı D.

DINIZ [*diniş*], **Dom** ya da **Dionisio** (1261 - 1325), Portekiz kralı. Lisboa (Lizbon) da doğmuş, Odivelas'ta ölmüştür. 1279 dan 1325 e kadar krallık etmiştir. Kral Boulogne'lı III. Affonso'nun ve Castilla'lı Beatriz'in ikinci oğludur. Portekizin ekonomik hayatını geliştirmiştir. Kanallar kazdırmış, su kemerleri yaptırmış, bir donanma kurmuş, özellikle keten bükümünü öğreten okul ve atelyeler açmıştır. Tarımı çok korumuş, köleleri bağımsızlıklarına kavuşturmuş, Leiria kumullarına çam diktirmiş ve böylece sonradan kuvvetli bir Portekiz donanmasının meydana gelmesini kolaylaştırmıştır. 1290 da Lisboa (Lizbon) Üniversitesini kurmuş ve 1307 de onu Coimbra'ya taşıtmıştır. Dine bağlı olmakla birlikte rahiplere karşı sertçe davranmış, Templum şövalyelerini korumuş ve onları Ordem do Cristo (İsa tarikatı) adı altında yeniden örgütlendirmiştir. Oğlu Affonso'nun ayaklanması yüzünden son günleri acı içinde geçmiştir. 1282 de Aragon kralı III. Büyük Pedro'nun kızı Isabel ile evlenmiş ve ondan doğan iki çocuğundan biri, IV. Cesur Affonso adı ile kendi yerine geçmiştir. Nikâh dışı çocuklarından biri Albuquerque senyörü Sanches'dir.

Kültür ve edebiyat alanında, büyük babası Castilla'lı X. Affonso'nun rolüne benzer bir rol oynamıştır. Birçok Latince, İspanyolca ve Arapça metinlerin Portekizceye çevrilmesini sağlamıştır. Sarayında büyük Galicia - Portekiz lirik geleneğini devam ettirmiş ve Iberia yarımadasının son büyük troubadour (saz ozanı) larından biri olmuştur. Provensal saz ozanı Aimeric d'Ebrard'ın öğrencisi olan D., provensal lirik edebiyatını pek iyi tanıyordu. Onun etkisi, *Cantigas de amor* (Sevgi türküleri) adlı eserinde görülür. Yerli Cantiga de amigo (Arkadaşlık şiiri, yani sevgilisini özleyen kızın söylediği türkü) üzerinde çalışmış ve bu edebî türde onu geçen olmamıştır. Bütün şiirlerinin sayısı 138 olup, bunun 10 u cantigas de escarnio (hicviye) dur.

DİNKA'LAR, kara derili Hamî, nilotik grupundan bir Sudan milleti. Ak ve Gök Nil arasında yaşarlar. Genellikle uzun boylu olan D. ların bacakları, göze çarpacak kadar uzundur. Erkekler vücutlarına kül sürer ve çırılçıplak gezerler. Kadınlar, biri arkada, biri önde olmak üzere deriden iki önlük (rahad) giyerler; bunların kenarlarına halkalarla çıngıraklar asarlar. Kadın ve erkekleri fil dişi, demir ve pirinçten yapılmış birçok süs eşyası kullanır. Damı koni biçimli kulübelerde yaşarlar. Hayvancılık ve avcılıkla yaşayan bu millet, kendisini gittikçe daha fazla tarıma vererek toprağa yerleşmektedir. Nilotik grupundan bir dil konuşurlar.

DİNKA (erkek tipi)

D. lar altı aşirete ayrılır: Agar, Kiiç, Bor, Eliyab, Rek, Gok. Gelenek ve görenek bakımından D. lar Şiluklara çok benzerler. En ulu tanrıları Dengdittir. Onun dışında atalarına ve kişisel olmayan kuvvetlere inanırlar. D. lar yılanlara da taparlar.

DİNKARD, Zerdüşt dininin tarih ve edebiyatına ait yazıları toplayan Pehlevî dilinde geniş ölçüde bir derleme.

DINKELBERG [*dinkılberg*], Almanyada, Kara Ormanın güneydoğu kenarı ile Basel'in kuzeydoğusundaki Rhein nehri arasında uzanan bir bölge. Bu bölge Trias kalkerinden, seki halinde yüksek bir yayla meydana getirir. Burada dik kenarlı vâdiler vardır. Bunlardan Lörrach'a kadar varan Wiese vâdisinde, bir kısmı Basel'e, hattâ Mülhausen'a bağlı birçok dokuma fabrikaları sıralanmıştır.

DINKELSBÜHL [*dinkılsbül*], Batı Almanyada, Bavyera'nın Wörnitz vâdisinde, 7 300 nüfuslu bir şehir. Franconie'nin eski bir imparatorluk şehri olan D., XIV. yüzyıldan kalma kale surları, Georgskirche adındaki kilisesi ve eski evleriyle orta çağ görünüşünü yaşatan bir yerdir.

DINKELSBÜHL: Eski binalar ve Rothenburg kapısı

DİNLEME: 1. (Tıp) hastanın kalbinde, ak ciğerinde, plevrasında ve karnında yer alan normal ve anormal seslerin niteliğini anlayıp bir diyagnostik (b. bk.) e varmak amaciyle yalın kulakla ya da özel bir aygıtla dinleme yolu ile yapılan muayene.

Araçsız D. (Fr. *auscultation immédiate*) kulağı doğrudan doğruya muayene edilecek bölgeye yaslayarak yapılır.

Araçlı D. (Fr. *auscultation médiate*) ise stetoskop (Yun. *stēthos*, göğüs; *skopein*, bakmak) denilen çeşitli aygıtlarla yapılır.

Hekimler Hippokrates'ten beri D. usulünden faydalanmışlardır. Fakat ilk olarak bu işe elverişli aygıtı yaparak araçlı D. usulünü yaratan hekim Laennec (b. bk.) olmuştur.

Araçlı D., gebelik var olup olmadığını anlamak ya da ceninin sağlık durumunu öğrenmek için kadınların karın bölgelerine ve ayrıca büyük kan damarlarının dinlenmesine de uygulanır.

2. (Ask.) savaşta düşmanın genel olarak gizlemeye çalışarak yaptığı çeşitli hareketleri tesbit etmeye yarayan düzen.

Askerlikte D. en eski gözetleme usullerinden biridir. Mayın harbinde kurulan D. şebekeleri ve mevzi harbinde piyadenin D. yerleri daima baş vurulan çareler olmuştur. Bu maksatla kullanılan amplifikatörlerin, mikrofonların, jeofon denilen toprak dinleme araçlarının ve modern alıcıların, kulaklarından başka bir dinleme vasıtaları olmayan gözcülerle nöbetçilere büyük yardımı dokunur. Işıldakların kullanılmaya başlamasından önce, ay ışığı olmayan gecelerde uçakların uçuşu ancak çıkardıkları sesi dinlemekle tesbit edilebiliyordu. Bugünkü uçakların hızından dolayı artık uygulanamayan bu usulün yerini radarla ya da enfraruj radyasyonlarla tesbit usulü almıştır.

Denizaltı D. düzenlerinde genel olarak mikrofonlu bir D. aracı ile, sonar (İng. *sound navigation ranging* = su içinde sesin menzilinin tesbiti) ya da asdik (İng. *Anti-Submarine Detection Investigation Committee* = Denizaltılarla savaş çarelerini araştırma komitesi) denilen bir aygıt bulunur. Sonarın yayınladığı çok yüksek frekanslı sessiz titreşimler, denizin içindeki bir denizaltıya ya da mayınlara çarparak geri gelir ve böylece cisimlerin varlığını ve uzaklıklarını tesbit eder. Sonarlar gözetleme ve hücum için olmak üzere iki çeşittir.

Mikrofonlu D. aygıtında genel olarak sabit bir hidrofon (suyun ilettiği sesleri ve meselâ bir denizaltının uskurlarından çıkan gürültüyü zapteden araç) ile yatay bir düzlemde düzgün bir hareketle dönen bir yansıtıcı (reflektör) bulunur. Deniz suyunun ilettiği her gürültü, yansıtıcı tarafından hidrofona, ondan da alıcıya iletilir ve böylece gürültünün geldiği hedefin yeri ve uzaklığı konusunda bilgi edinilir.

DİNLEME HİZMETİ, kulakla ya da bir araçla herhangi bir birliğin ses ya da telsiz dalgalarını alma hizmeti.

Dinleme postası: Görüş şartlarının elverişsiz olduğu zamanlarda mevziler önünde gizlenerek kulak ya da bir araçla herhangi bir birliğin hareketini ve çalışmalarını dinleyip tesbit eden iki ya da daha çok er.

Dinlemeli telsiz susması: Komutanlıkça konulan telsiz susma süresi. Bu zaman süresince belli birkaç telsizden başkası, göndermeçlerini kapayıp dinlemeye geçerler.

Devamlı dinleme nöbeti: Bir birliğin kendi telsizlerinin gönderdiklerini almak amaciyle süreli olarak dinlemeye seçilmesi.

Düşman telsiz dinlemesi: Savaş haberleşmesini izlemek amaciyle düşman ve tarafsız telsizlerinin göndermeçlerinin teknik dinlenmesi. Bu dinleme, dost telsiz göndermeçlerinin kontrol için dinlenmesini kapsamaz. Bu göreve ayrılan telsize düşman telsizini dinleme istasyonu denir.

DİNLENME YERİ, insan sağlığına iyi gelen, çoklukla içmelerin, kaplıcaların, kumsalların, dağ ve yaylaların güzel havalı yerleri. Böyle yerlerin iklimi yumuşak, sert ya da orta derecede olabilir. Çevre ormanlarla kaplı ise dinlenme yerlerinin değeri daha da artar. Deniz kıyılarındaki dinlenme yerlerinin havası ılık, gece ile gündüz arasındaki sıcaklık değişmesi azdır. Denizden kıyıya doğru serin yeller eser. İnsan sağlığı, deniz kıyılarındaki havadan ve sudan çok yararlanır.

Deniz yüzünden 1 000-2 000 m yüksekliğindeki yayla ve dağların dinlenme yerlerinde ise insanı canlandıran sertçe bir hava vardır. Bu yüksekliklerde sıcaklık azalmış, hava basıncı düşmüş, güneşin ışınları daha yakıcı olmuştur. Bunlarla birlikte, burada hava daha arı ve duru olur, serin yeller burcu burcu kokular getirir, çiçekler parlak renkli olarak görünür. Bu özellikleriyle dağ ve yayla havası, türlü sağlık bozulmalarını giderir. Bütün bunlarla ilgili olarak «dinlenme yerleri iklim bilgisi» (Alm. Kurortklimatologie) adıyla bir bilgi kolu gelişmiştir. Bk. İKLİM, TURİZM, SAĞLIK COĞRAFYASI.

DİNLER COĞRAFYASI: bk. DİNLERİN DAĞILIŞI.

DİNLERİN DAĞILIŞI, bugün bazı bakımlardan bir-

Dünya nüfusunun dinler bakımından dağılışı (1960 yılına göre)

Dinler ve mezhebler	Kuzey Amerika	Güney Amerika	Avrupa	Asya	Afrika	Avustralya	Toplam
Müslümanlar	35 500	353 500	12 802 000	328 238 000	88 791 000	105 000	**430 325 000**
Katolikler	106 874 000	124 488 000	241 030 000	35 419 000	22 855 000	2 867 000	**537 533 000**
Ortodokslar	2 979 883	41 156	126 601 957	2 569 216	4 870 113	74 660	**137 136 985**
Protestanlar	74 322 423	2 601 985	112 447 669	9 287 966	7 111 167	8 361 841	**214 133 041**
Yahudiler	5 663 450	634 880	3 445 550	1 971 870	551 250	68 500	**12 335 500**
Zerdüştçüler	—	—	—	140 000	—	—	**140 000**
Şintocular	=	—	—	50 500 000	—	—	**50 500 000**
Taocular	15 000	17 000	12 000	50 000 000	1 200	8 000	**50 053 200**
Konfuçyusçular	86 000	95 000	50 000	300 000 000	7 500	52 000	**300 290 500**
Buddhacılar	165 000	135 000	10 000	151 500 000	—	—	**151 810 000**
Hindular	27 500	306 000	—	331 388 500	636 500	112 200	**332 470 700**
İlkel dinler	50 000	1 000 000	—	45 000 000	75 000 000	100 000	**121 150 000**
Başkaları	69 356 244	2 513 479	80 376 324	326 828 958	41 783 270	3 476 799	**524 335 074**
Toplam	259 575 000	136 186 000	576 775 500	1 632 843 500	241 607 000	15 226 000	**2 862 213 000**

D

Eskimolar
İngiliz asıllı Amerikalılar
Salt Lake City
S. Francisco
Toronto
Fransız asıllı Kanadalılar
New York
İber asıllı
Guadeloupe
Mexico
Caracas
Amerikan yerlileri
Lima
Salvador
Rio de Janeiro
Santiago
Buenos Aires
BÜYÜK OKYANUS
ATLAS OKYANUSU
İrlandalılar
York
Canterbury
Lourdes
Cenevre
Santiago
Fâtima
Romanlı
Fas
Dakar
Akkra
40°
20°
0°
20°
40°
60°
120° Gr. batı
80°
40°
0°
Hıristiyanlar
Sünniler
Şiiler
Müslümanlar
Museviler
Parsiler
Katolik
Protestan
Ortodoks
Ermeni, Süryani ve Kıpti
0
1000

ill.

4000 5000 km.

kada

Yayılışının sınırları

Buddhistler

- Güney Buddhistleri
- Doğu Buddhistleri
- Kuzey Buddhistleri (Lamaistler)
- Hindular
- Konfiçyusçular ve Taoistler
- Şintoistler
- İlkel dinlere uyanlar

birinin benzeri olan, bazı bakımlardan ise birbirine hiç uymayan birçok dinler vardır. Bu dinlerin bir kısmı birtakım mezhep ve tarikatlara ayrılmıştır. Dinlerin ve mezheplerin milyonlarca üyesi ve geniş örgütleri bulunur. Üye sayısı az olan bazı dinlerin de ne rahipler sınıfı ne de tapınağı vardır.

Yeryüzünde İslâm dininden gayrı, yaşayan ve gelişen 10 din daha vardır. Bunlar Hıristiyanlık, Yahudilik, Şinto, Zerdüşt ya da Zarathustra, Tao, Konfuçyus ve Sıh dinleridir. Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik, Arabistan yarımadasında ve Filistinde, ötekiler Hindistanda, Japonyada, Çinde, İranda ve Pakistanda kurulmuştur. Dinlerin bazıları çok tanrılı (politeist), bazıları da tek tanrılı (monotheist, vahdaniyetçi) dır.

DINO, Bühren soyundan gelen Kurland (Kurzeme) dukalarına ait soyluluk sanı. Kurland dukası Pierre'in kızı olan D. düşesi, Sagan prensesi Dorothée de Bühren (1792 - 1862), bu ailenin en tanınmış üyesidir. Dorothée, 1807 de Bénévent prensinin yeğeni olan Edmond de Talleyrand - Périgord'la evlenmiş ve hayatının sonuna kadar bu ünlü diplomatla yaşamıştır. Bk. TALLEYRAND.

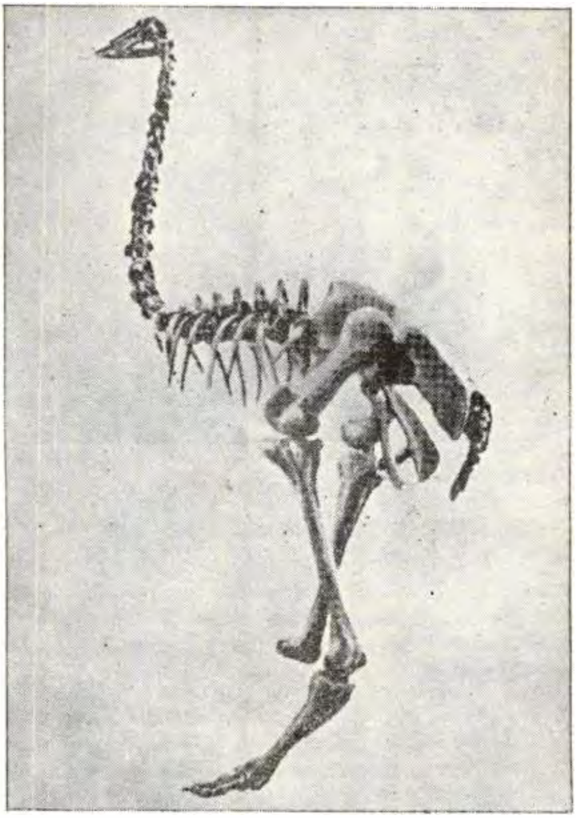
DİNO, Abidin (doğ. 1913), Türk ressamı. İstanbul'da doğmuştur. İlk desenlerini dergi ve gazetelerde yayınlamıştır (1928). D. grupunun kurucuları arasında (1933) dır. D. çeşitli sanat akımları içinde ve değişik sanat kollarında (seramik, film ressamlığı) çalışmıştır. Yurt dışında birçok geziler yapmış ve kendi kendini yetiştirmiştir. Roma, Edinburg, Paris sergilerine ve Venedik Biennal (1952) ine katılmış, Amsterdam, Paris ve New York'ta sergiler açmıştır. Paris, Bruxelles, Berlin, Viyana ve Roma'da açılan «Bugünün Türk sanatı» sergisine katılmıştır (1964). Türkiye ve yurt dışındaki koleksiyonlarda, İstanbul Resim ve Heykel Müzesinde eserleri vardır. Eserleri arasında: «Esrarkeşler» (demir uçlu kalemle çizgi), «Kompozisyon» (yağlı boya), «Ünlü adamlar» (yağlı boya) bulunmaktadır.

A. DİNO: «Ünlü adamlar»

DINOFLAGELLATAE (Bot.): bk. KAMÇILI ALGLER.

DİNORNİS (Paleontoloji), bir koşucu kuş cinsi fosili. Bu cins, ince biçimli, sivri ve kısa gagalı, değişik kalınlıkta ve ayakları üç parmaklı olan kuşları içine alır. 20 kadar D. türü vardır; boyları 1 m ile 3,50 m arasında değişir; kemikleri, Yeni Zelanda'nın mağara ve alüvyonlarında ve turbalı, alçak yerlerinde bulunur. Buralarda tüylere, deri parçalariyle içinde hâlâ embriyon bulunan yumurtalara rastlanmıştır. Yeni Zelanda'da yaşamış olan bu eski kuşu Dev Moa adiyle belirten Maoriler'in geleneksel hikâyelerine gerektiğinden daha yüksek değer biçilmişse de, D. lerin, insanların çağdaşı olup hattâ tarihî zamanlarda da orada yaşamış olduğuna muhakkak gözü ile bakılabilir.

DİNORNİS: Tamamlanmış iskeleti

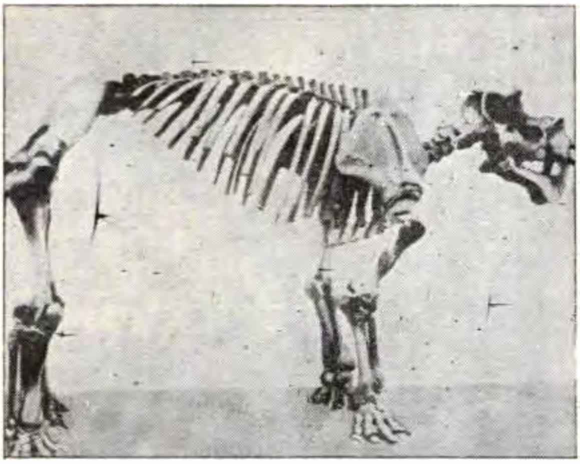
D. Dinornithidae familyasının örnek tipidir.

DINORNITHES (Zoo.): bk. MOALAR.

DINORNITHIDAE (Zoo.): bk. DİNOZORLAR.

DINORWIC [*daynoric*], İngiltere'de, Gal (Wales) ülkesinde, Caernarvon kontluğunun güneydoğusunda bir köy. Dünyanın en çok kayağantaş (Fr. ardoise) çıkarılan yerlerinden biridir.

DİNOSERAS (Fr. Dinoceras) [Paleontoloji], üçüncü çağda yaşamış bir memeli. Göze çarpan özelliği, beynin küçük olması, kafa tasında boynuzumsu çıkıntıların bulunmasıdır. D. cinsine Uinatatherium adı da verilir. Amblyopodés takımından Dinoceratidae familyasının tipidir. D. cinsi, gergedan ve küçük fil büyüklüğündeki hayvanları içine alır. Bunların karakterleri başka başkadır. Kafalarında boynuzumsu üç çift çıkıntı ve silâh olarak da kullandıkları çok büyük köpek dişleri vardır. Bilinen bütün memeliler arasında bedenlerine oranla beyni en küçük olanlar bunlardır. D. iskeletlerine Kuzey Amerikanın Wyoming bölgesindeki Eosen devri katmanlarında rastlanır.

DİNOSERAS: Tamamlanmış iskeleti

DİNOSERATİDE (Lat. Dinoceratidae) [Paleontoloji], soyu tükenmiş olan *Amblypoda*'lar grupundan bir memeliler familyası. Bu familyada *Uinatherium* (ya da *Dinoceras*), *Loxolophodon* ve *Eobasileus* gibi cinsler vardır. Bütün bu fosiller Kuzey Amerikanın Wyoming bölgesindeki Eosen devri kütlelerinde bulunmuştur.

DİNOSYON (Lat. Dinocyon), Köpekgiller (Canidae) familyasından eski bir etobur memeli. Amfisyon'a benzerse de, burnu daha kısa ve üst çene kemiğinde ancak iki geri azı dişi vardır. Kalıntıları Avrupa ve Amerika Pliyoseninde bulunur.

DINOTHERIUM, kazıcı, savunma dişli eski bir hortumlu memeli. Bu cins, Dinotheridae familyasını meydana getirir.

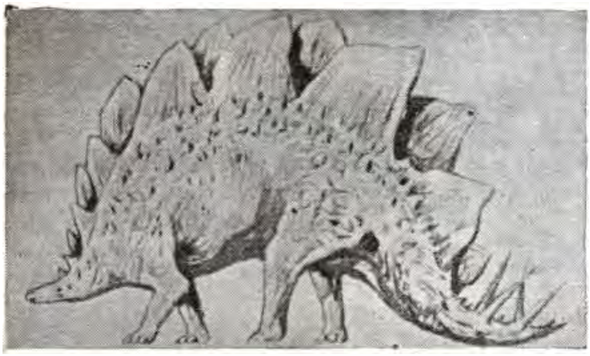

DINOTHERIUM GIGANTEUM: başı

Bu hayvanlar büyüklük ve dış görünüş bakımından fillere benzer, yalnız azı dişleri tapirlerinki gibidir ve alt çenelerinde, aşağıya doğru bükülen kuvvetli savunma dişleri vardır. Kemikleri, Eski Dünya (Avrupa, Asya, Afrika) nın bazı memleketlerinin Miyoseninde bulunur. Cinsin tipi olan Dinotherium giganteum'un yüksekliğinin 5 m, uzunluğunun da 6,50 m olduğu sanılmaktadır.

DİNOZORLAR (Dinosauria), Omurgalı hayvanların Sürüngenler (Reptilia) sınıfının bugün soyu tükenmiş bir takımı. D., İkinci Zamanda yaşamış uzun boyun ve kuyruklu kara sürüngenleridir. Bazı cinsleri dev boylara ulaşmıştır. En iyi bilinen cinsleri olan Dinozor (Dinosaurus), 20 - 30 m boyunda idi. Fosillerine özellikle Kuzey Amerika'da rastlanmıştır.

D. ın bazıları daha çok kertenkeleye, bazıları daha çok kuşa benzeyen birçok çeşitleri bulunmakla birlikte, ortak özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür: Küçük bir

1

2

3

4

DİNOZOR'LAR: 1. Stegosaurus; 2. Iguanodon; 3. Tyrannosaurus; 4. Triceratops

baş ve uzun bir boyun, uzun bir kuyrukla biten iri bir gövde, hafif ve sağlam bir omurga. Art ayaklar, ön ayaklardan daha fazla gelişmişti.

D. şu gruplara ayrılır: A. Kertenkelemsiler: 1. Etobur olan Theropod'lar (örnek: Tyrannosaurus); 2. Otçul olan dev boylu Sauropod'lar (örnek: Camarasaurus); B. Kuşçular: 1. Otçul ve iki ayaklı Ornithopod'lar (örnek: Iguanodon); 2. Boynuzlu olan Ceratopsidae'ler (örnek: Triceratops). 3. Zırhlı D. lar (örnek: Stegosaurus). D. Tebeşir (Kretase) çağı sonunda ortadan kalkmıştır. Sebebi kesin olarak bilinmemekle birlikte, bunun İkinci Zamanın sonundaki iklim değişikliğinden ve dağların yükselmesi gibi jeolojik olaylardan ileri geldiği sanılmaktadır.

DINSDALE [*dinsdeyl*], İngilterenin Northumberland kontluğunda bir kasaba. Nüfusu 2 000 kadardır. Kansızlık ve sinir hastalıklarına iyi gelen demirli maden suları ile tanınmıştır. D. dolaylarında maden kömürü ve demir yatakları vardır.

DINSHEIM, Fransanın Bas-Rhin departmanında, Molsheim'ın batısında, Bruche ırmağı üzerinde, Molsheim arondismanına bağlı, 1 181 nüfuslu bir komün merkezi. Pamuklu dokuma tezgâhları vardır. Çevrede yapılan kazılarda antik çağa ait çanaklar bulunmuştur.

DİNSİZLİK (Fr. Athéisme; Yun. *athecs* = tanrısız), herhangi bir dinî duygunun yokluğu ya da bu duyguya karşı olma, Tanrının varlığının ve herhangi bir tanrısal dünya düzeninin inkârı. Bunun karşıtı teizm (tanrıya inanma), politeizm (birden çok tanrıya inanma) ya da panteizm (tanrının ve tabiatın bir tek varlık olduğuna inanma) dir. Ateist felsefe görüşüne göre, insan kendi varlığının anlam ve değerini kendisi yaratır ve bir tanrı kavramı insan onuruyla bağdaşamaz.

Ta antik çağlarda bazı düşünürlerin (Euphemerus, Epikuros, Lukianos v. b.) dinsizlikleri ileri sürülmüş olduğu gibi, fikir tarihi içinde bazı düşünürler (Fichte, Spinoza) de atalardan kalma dini sırf keyfî bir şekilde, çoğu zaman panteist anlamda yorumladıkları için kınanmışlardır. D., felsefî temellere dayanan bir dünya görüşü olarak, özellikle XIV. yüzyılda, değişik şekillerde meydana çıkar:

1. Tanrı inancından sıyrılmış bir insan varlığının kabulü olarak (Nietzsche ve pek çok izleyicileri);

2. İnsanların gözlerini hayallerden ayıracak gerçeklere yöneltmek yolunda bir teşebbüs olarak: tanrı fikriyle öbür dünya tasavvurunun salt insanların dilek ve korkularının bir izdüşümü olarak türediği (Feuerbach v. b.);

3. Tarihî maddecilik olarak: Tanrı inancının, yönetici sınıf tarafından, kendi çıkarına yarayan bir buluş ve ideolojik bir kuruluş olduğu (Marx, XVIII. yüzyıl Fransız filozofları, özellikle Holbach);

4. Çağdaş tabiat bilimine dayanan, dinî bir davranışın yetersiz bir aydınlanmadan geldiğini savunarak bu davranışı reddeden ve bazı dernek kuruluşları içinde görülen serbest düşünürlük olarak varoluşçuluk (existentialisme). Özellikle Fransada Sartre şiddetle D. e yönelir.

Sovyet Rusyada D., devletçe desteklenen bir hayat görüşüdür. Bu hareket, Komünist Partisince kurulan «Tanrısızlar Birliği» ne kadar varmıştır. E. Yaroslavskiy'in yönetiminde İkinci Dünya Harbinden önce 5 milyon üyesi olan bu birlik, çok kuvvetli bir propaganda yapardı; 1943 te Stalin, harp politikasına dayanan sebepler yüzünden birliği kapatmıştır. Fakat birliğin amaçları, eskisi kadar büyük bir kuvvetle parti ve devletçe benimsenmektedir. Bilim, biricik bilgi kaynağı olarak göklere çıkarılır. Mayıs 1947 de Sovyet bilginleri «Sovyetler Birliğinde Politik ve Bilimsel Bilgileri Yayma Derneği» ni kurdular.

Bazı filozoflarla ilâhiyatçılar evrenin ilk sebebi olan, ölümsüz ve sınırsız tanrı hakkında kendileri gibi düşünmeyen bütün insanları, haksız olarak D. le suçlandırmışlardır. Birçok kimseler, panteizmi D. in örtülü bir şekli olarak görmek istemişlerdir. Bu, bir yanılmadır. Meselâ Stoacılarda dünyanın ruhu, bütün cisimler arasında hem maddî hem de manevî olan bir akım, evren içinde birlik ve düzen sağlayan bir özdür. Bu ruh, her ne kadar dünyadan ayrı değilse de, ondan bir dereceye kadar farklıdır: dünyaya göre bir tanrıdır. Stoacılar, madde denilen edilgen cevher ile Tanrı adı verilen etken cevheri birbirinden ayırdederler. Görülüyor ki Stoa panteizmi, D. değildir. Spinoza'nın felsefesinde, bütün varlıkları meydana getiren öz (substantia) bir ve tektir (monizm); kendi kendisinin âmilidir (Causa sui), yani yaratılmamıştır. Görülüyor ki Spinoza, Stoacılardan farklı olarak, hiç bir yaratıcı tanrıyı tanımıyor. Bu biricik, yaratılmamış öz (substantia) e hiç ayırdetmeksizin, bazı kere Tanrı, bazı kere de tabiat (Deus sive Natura = Tanrı ya da tabiat) demektedirler. Spinoza'nın felsefesi gerçekte bir panteizm değil, bir ateizm (tanrısızlık) dır. Bu yüzden Katolik kilisesi Spinoza'nın öğretisini D. ve kutsal şeylere saygısızlık sayarak reddetmiştir.

Dinsizlik (tanrı tanımazlık) in başlıca temsilcileri: Antik çağlarda: Heraklitos («Dünya hiçbir tanrı tarafından yaratılmamıştır»), Demokritos, Epikuros, Lucretius; klasik çağda (XVI - XVII. yüzyıl): Copernicus, Giordano Bruno, Galilei, Spinoza; XVIII. yüzyılda: Diderot, Helvetius, D'Holbach, La Mettrie v. b. Fransız filozofları; XIX - XX. yüzyıllarda: Feuerbach, Marx, Engels, Lenin ve diyalektik maddeciliği kabul eden bütün filozoflar. Bunlara göre, D. bir çeşit delilikten kurtuluş olup insanın tahakkümden kurtulması için bir şarttır. D. maddeci monizme bağlı olup dine karşı bir kayıtsızlık değil, mücadeleci ve yapıcı bir fikir akımıdır.

Müslümanlıkta dinsizlik: Müslümanlıkta D. in çeşitli anlamları ve dereceleri vardır. D. in esası inkâr, küfür (gerçeği gizleme, örtme) şeklinde anlatılır. Araplarda cahiliye çağında şiirde kullanılan bu söz, sonraları dinî bir terim olmuştur.

Müslümanlığın doğuşu sırasında Allah'ı ya da Peygamberi kabul etmeyenlere verilen bu sıfat, kapsamını zamanla çok genişletmiştir. Tanrı'ya «şirk koşmak», yani ikinci bir tanrı tanımak da D. in en şiddetli derecesi olarak kabul edilmiştir.

Bir dinden dönenlere de dinsiz (mürted) denilir. Kur'anda açıkça belirtilen buyrukların gerçekliğini ve gerekliliğini kabul etmemek de D. tir. Bir Müslüman için Kur'anın bütününe olduğu gibi inanmak şarttır. Bir bölümüne inanmak, bir bölümüne inanmamak gibi bir durum olamaz.

İslâm dininin dışında tek Allah tanıyanlar da Tanrının varlığını, birliğini kabul etmiş oldukları halde dinsiz sayılırlar. Bunlar Hz. Muhammed'in, Tanrı'nın elçisi ve son peygamberi olduğuna inanmadıkları için Müslümanlığın dışında kalmışlardır.

Hadislerde kâfirlerin çeşitli belirtileri uzun uzun anlatılmıştır. Onların kıyamet gününde görecekleri ceza da tasvir edilmiştir.

Dinsizlerin, İslâm dininin dışında kalanların, devamlı olarak cehennem ateşinde yanacakları İslâm inancının değişmez yargılarındandır. Bu yargı Kur'anın çeşitli bölümlerinde yer almaktadır.

Fıkıh'ta (İslâm hukuku) kâfirlere ait pek çok yargılar vardır. *Kitab-u't-Tahare*'de, Tövbe sûresi (28) ne dayanılarak dinsizlerin necis (pis) oldukları kabul edilir. Müslümanların en mütaassıbından en hoşgörülüsüne kadar bu böyledir. Şiîler, kâfirleri on pislikten (necaset) biri sayarlar. İslâmiyet, genellikle «kitap ehli» (Yahudi ve Hıristiyanlar) ne karşı daha hoşgörü sahibidirler. Bunlardan kız almak ve kestikleri hayvanları yemek caizdir.

Savaş bölümünde (*Kitâb-ul cihâd*) ise kitap ehline öbür kâfirlere göre birtakım kolaylıklar ve imkânlar tanımıştır.

İslâmlığın dinsiz sayılanlara karşı olan tutumunda tarihî bir gelişme görülür. Bu gelişmede dinî sebeplerin yanı sıra siyasî ve ekonomik etkiler de hâkim olmuştur.

Sûfiler vahdet-i vucut (panteizm) düşüncesiyle hareket ettikleri için küfr ile imanı birlikte düşünmüşlerdir. Onlara göre en büyük yanlış, din ile D. in ayrı şeyler olarak düşünülmesidir.

DINSLAKEN [*dinslạkın*], Ruhr bölgesinde, batı Almanyanın Rheinland-Westphalien devletinde, 32 000 nüfuslu bir şehir. Kömür ocakları ve ağır sanayi fabrikaları vardır. Makine ve ayakkabı yapımı gelişmiştir.

DIO CASSIUS: bk. KASİOS DİOS.

DİOBOLON, antik Yunanistanda: 1. İki obol, yani drahminin üçte biri değerinde bir para.

2. İki obol'a eşit bir ağırlık.

3. Eskiden hekimlikte kullanılan ve *scrupule* de denen bir ağırlık.

DIỌBONO, Pompeo (XVI. yüzyıl), İtalyan dansörü ve dans öğretmeni. Milano'da doğmuştur. 1554 te Mareşal de Brissac'la birlikte Fransa sarayına gelmiştir. D. ya eşlik eden kemancılar arasında Balthazar de Beaujoyeulx de vardı. II. Henri, küçük oğlu Charles'ı, yani Orléans dukasını vücutça geliştirme görevini ona vermiştir. IX. Charles ile III. Henri zamanında sarayda kalıp aylığını almıştır. *Ballet comique de la reine* (Kraliçenin komik baleti)[1581] adlı eserle Baïf ile Ronsard'ın öğütleri altında düzenlenen müzikli ve danslı şenliklere katılmış olması kuvvetli bir ihtimaldir.

DIOCLEA [*dioklẹya*], Sırbistan'da aş. yu. bugünkü Karadağ ile Arnavutluğun bir bölümünü içine alan bir orta çağ eyaleti. Adını eski bir şehir olan Doclea ya da Dioclea'dan almıştır. D., Sırbistan devletinin meydana gelmesinde önemli bir rol oynamış, 1345 yılına kadar da Sırp krallığı sanları arasında yer almıştır. Bu eyalete sonradan Zeta (b. bk.) adı verilmiştir.

DIOCLETIANUS [*diokletiạnus*], **Caius Aurelius Valerius (Lovius** sanı da verilmiştir; M. S. 245-313), Roma imparatoru. Dioclea (Salona yakınında, Dalmaçya) da doğmuş, yine Salona yakınında ölmüştür. Genç yaşta orduya girmiş ve aşağı tabakadan geldiği halde, Probus, Aurelianus ve Carus'un komutası altında çabuk yükselmiştir. Carinus ile ortak olarak imparator olan Numerianus ölünce, D. 284 te Khalkedon (Kadıköy) daki ordu tarafından imparator ilân edilerek Carinus'a karşı koymuş ve Carinus'un subaylarından biri tarafından öldürülmüştür. 286 da D. Maximianus'u ortak imparator olarak seçmiş ve daha iyi yönetilmesi için, imparatorluğu, batı ve doğu olmak üzere iki bölüme ayırmıştır. 292 de ortak imparatorlar, Galerius'u ve Constantius Chlorus'u kendilerine önce ortak, sonra da ardıl olarak seçmişlerdir. D. ve Maximianus, kendilerine Augustus sanını, Galerius ve Constantius'a da Caesar sanını vermiştir. Bu dört başkanın her biri, kendine ayrılan bölgenin yönetiminde bağımsız olmakla birlikte, daha genç üç başkan, D. u imparatorluğun başı olarak tanıyorlardı. İmparatorluk bu dört başkan arasında şöyle bölünmüştü: D., Trakya, Mısır, Suriye ve Asya (yani Anadolu) üzerinde egemen idi; başkenti de Nikomedia (İzmit) idi; Maximianus, İtalya, Africa (yani kuzey Africa), Sicilya ve Tyrrhan denizindeki adalar üzerinde egemen olup, başkenti Mediolanum (Milano) idi; Galerius, Illyricum ve Tuna boyunca uzanan topraklar üzerinde egemen olup, başkenti Sirmium (Yugoslavyada Sremska Mitrovica yakınında) idi; Constantius, Britanya, Gallia ve İspanya üzerinde egemen olup, başkenti Augusta Trevirorum (Trier, Almanya) idi. D. 296 da Mısırda çıkan bir ayaklanmayı bastırdı. Constantius, aynı yılda, Britanya üzerindeki egemenliğini tekrar kabul ettirdi. Galerius da 297 de İranlıları barış istemeğe zorladı.

C. A. DIOCLETIANUS

D. un yönetimi altında Roma imparatorluğu büyük bir huzura kavuştu ve geniş ölçüde genlikten faydalandı. D. ın yönetiminde, cumhuriyetle yönetme şekilleri kesin olarak ortadan kalktı ve yerine mutlak yönetim geçti. Genel olarak yerinde birtakım iktisadî tedbirler almıştır. Fakat 301 de, kötü rekolte ve spekülasyon (hava oyunu) yüzünden çıkan iktisadî buhran sırasında fiatları ve ücretleri dondurmak için yaptığı bir teşebbüs, felâketle sonuçlanmıştır: yiyecek dağıtımı altüst olmuş ve birçok ticarî teşebbüsler iflâs etmiştir. Söylentiye göre, 303 te D., Galerius'un asılsız suçlamalarının etkisiyle, Hıristiyanların genellikle bütün imparatorluk topraklarında kovuşturulmalarını emretmişti. 305 te tahttan çekilmiş ve Maximianus'u da çekilmeye zorlamıştı. D. Salona'ya çekilmiş ve son yıllarında orada bahçe işleriyle uğraşmıştır. D. ve Maximianus'un Augustus olarak ardılları Galerius ve Constantinus olmuş, bunlar da Caesar olarak Severus ve Maximinus'u seçmişlerdir.

D. hamamları: Romada yapılan bu hamamların, bir kısmı bugüne kadar kalmıştır.

D. takvimi: buna şehitler takvimi denilmiştir. Bu takvim 29 ağustos 284 ü başlangıç olarak alır. Mısır ve Habeşistan'da kullanılan Kıptî takvimi de bu tarihte başlar.

DIODON HYSTRIX (Zoo.): bk. KİRPİ BALIĞI.

DİỌDŌROS, Kılavuz (Yun. Diodōros ho periēgētēs; M. Ö. IV. yüzyıl), Yunan yazarı. Attike'nin topografyası bakımından çok önemli iki eser bırakmıştır: *Peri tōn Attikōn dēmōn* (Attike bucakları); *Peri mnēmatōn* (Anıtlar).

DİODŌROS, Kronos (Yun. Diodōros ho Kronos; ölm. M. Ö. 296), Yunan filozofu, Megara okulunun büyük diyalektikçilerinden biri. Karia İasos'ta doğmuştur. Aslında Eubulides'e ait olan, «peçeli» ve «boynuzlu» diye anılan eofizma (şaşırtmaca) lar haksız yere ona mal edilmiştir. D. hareketin imkânsızlığını ispatlıyor ve zorunlu olarak olması gerekenden başka hiçbir şeyin mümkün olmadığını söylüyordu. Bu ikinci tezini doğrulamak için D., *kyrieuōn* (utkucu) denen bir kanıt ortaya koymuştu. D. a göre, mümkün olan bir şeyden mümkün olmayan hiçbir şey çıkamaz (nitekim var olandan da var olmayan meydana gelemez). Böylece, geçmiş bir olayın olduğundan başka türlü olması imkânsızdır. Ama, bir olay herhangi bir zamanda mümkün idiyse, bu mümkünden de mümkün olmayan bir şey çıktıysa, o olay mümkün değildi. Demek oluyor ki, gerçekten olan bir şeyin dışında, herhangi bir şeyin olması kesin olarak imkânsızdır.

DİODŌROS, Sicilya'lı (Yun. Diodōros ho Sikeliōtes; M. Ö. aş. yu. 90 - M. Ö. I. yüzyıl sonları), Caesar ve Augustus zamanında yaşamış bir Yunan tarihçisi. Sicilya'da Agyrion (Agirone) da doğmuştur. Özellikle Mısır'da çok gezmiş, uzun süre Roma'da kalmış, şuradan buradan edindiği bilgilerle, bugün elimizde önemli bölümleri bulunan bir tarih eseri meydana getirmiştir. D. un bu eseri, çok eski çağlardan Caesar'ın Gallia baskınına kadar olan dönemi kapsayan bir dünya tarihidir. Bunun için de D., kendinden önce gelen bütün Yunan ve Roma'lı tarihçilerden yararlanmıştır.

DİODŌROS, Sinop'lu (Yun. Diōdoros ho Sinopeus; M. Ö. IV. yüzyıl), Yunan şairi. Orta değerde güldürücü oyunlar yazmıştır. Elimizde bugün, oyunlarından birtakım parçalarla bazı oyunlarının başlıkları vardır.

DİODOROS, Sur'lu (Yun. Diōdoros ho Tyrios; M. Ö. II. yüzyıl), Yunan filozofu. Öğretmeni Kritolaos'tan sonra Aristo okulunun başına geçmiştir. Kritolaos gibi, o da ruhun esîrden meydana geldiğini söyler, ahlâkta da Epikurosçularla Stoacıların görüşlerini bağdaştırmaya çalışırdı.

DİODOTOS (M. Ö. V. yüzyılın sonları), Atina'lı hatip. M. Ö. 427 de Lesbos (Midilli) adası, Atina ile olan antlaşmasını bozmuş ve Spartalılarla birleşmiştir. Az sonra Atina'nın gönderdiği bir ordu, adanın merkezi olan Midilli şehrini ele geçirmiş, Atinalılar da bu şehirde oturanların hepsini ölüme mahkûm etmişlerdir. Bu buyruğu yerine getirecek olan amiral Pakhes'e durumu bildirmek için bir kadırga yola çıkarılmışsa da D., Atinalıları kararlarından vaz geçirtmiş, böylece büyük bir insan kırımı önlenmiştir.

DİODOTOS, Baktria kralları : **D. I.:** M. Ö. 250 de kral I. Seleukos adına bu bölgede valilik ederken bağımsızlığını ilân etmiş ve yeni bir krallık kurmuştur.

D. II.: I. D. un oğlu. 238 yılında babasının yerine Baktria kralı olmuş, Parth kralı Tiridates ile bir antlaşma imzalamış, Seleukos Kallinikos'un bozguna uğratılmasında büyük yardımı dokunmuş, 220 yılına doğru Sogdiana satrapı Euthydemos tarafından tahtından indirilmiştir.

DIOECESIS [*diọekesis*]: 1. Roma imparatorluğunda yönetim çevresi. 2. Bir piskopos ya da başpiskopos tarafından yönetilen bölgeye verilen ad.

Roma imparatorluğunun ilk yüzyıllarında bazı Doğu eyaletleri D. lere bölünmüştü. IV. yüzyıl başlarında eyaletleri parçalayıp sayılarını artıran Diocletianus, sonradan bunları mahdut sayıda geniş yönetim toplulukları halinde birleştirmiştir. Böylece, aynı adı taşıyan eski yönetim çevrelerinden çok daha geniş ve değişik tipte 12 D. meydana gelmiştir. Her D. in başında bir *vicarii praefectorum praetorio* vardı. Bunlar, *perfectissimi* payesine sahip olanların en alt derecelileri arasından seçilirdi; çoğu zaman *consul*'ler ve *corrector*'lardan daha alt bir aşamada bulundukları halde eyaletlerin yönetiminde bunların âmiri mevkiinde idiler. Bu şekil, onların görevinin, yönetim ve yargılama alanlarında imparatorun buyruğunu yerine getirmekten ibaret olduğunu açıkça ortaya koymakta idi. D. lerin askerî hiçbir yetkileri yoktu. IV. yüzyılda bu on iki D. in sayısı on beşe çıkarılmıştır. Constantinus'tan başlayarak D. lerin başında bulunan *vicarii*'nin görevi özellikle malî işlere bağlı kalmış, II. Constantinus'tan sonra ise *vicarii*'ler *clarissimi* payesine yükseltilerek consul'lerin üstünde, sadece proconsul'lerin altında yer almışlardır. IV ve V. yüzyıllarda D. ler kurulları toplanmışsa da, bunların rolleri pek az olmuştur. Yine IV. yüzyıl süresince D. ler de geniş topluluklar halinde birleştirilip prefecture du prétoire'lar meydana getirilmiştir. Constantinus'un saltanatının sonunda dört validen birinin Doğu D. lerini, ikincisinin Illyria D. lerini, üçüncüsünün İtalya ile Afrika D. lerini, dördüncüsünün ise Gallia, İspanya ve Britanya D. lerini paylaştıklarını görüyoruz. Doğu ve Batı illeri Aşağı İmparatorluk süresince yaşamıştır. Ötekilerde birçok değişiklikler olmuştur. Bununla birlikte bu D. lerin, sonradan meydana gelen bazı ulusal topluluklara temel olduğu da bir gerçektir.

DİOGENEİANOS ya da DİOGENİANOS, Herakleia'lı (M. S. II. yüzyıl), Yunan gramercisi. Karadeniz Ereğlisindendir. Bir taşlamalar antolojisi bırakmıştır; bir sözlükle ata sözlerinden meydana gelmiş bir kitap (*Leksis pantodafē kata stoikheion*) da ona mal edilir.

DİOGENĒS, Antonios (M. S. I. yüzyılda yaşamış olduğu sanılır), Yunan romancısı. Başlıca eseri, yirmi dört bölümlük *Tōn hyper Thoulēn apistōn* (Thule, yani İslanda'nın öte tarafında görülen inanılmaz şeyler üzerine) başlıklı romandır. Metni kaybolmuşsa da, Patrik Photios bunun bir özetini vermiştir.

DİOGENĒS, Apollonia'lı [Yun. Diogenēs ho Apollōniatēs] (M. Ö. V. yüzyıl), Yunan filozofu. Apollonia (Girit) da doğmuştur. Öğretmeni Anaksimenes'tir. İonia okulunun doktrinini, Anaksagoras'tan benimsediği bilgilere dayanarak değiştirmiştir. D., havanın, her şeyi meydana getiren ilkel bir element olduğunu kabul eder. Fakat onca bu öz, Anaksagoras'ın sözünü ettiği *nus* (ilkel cevher) un niteliklerini taşır; o sınırsız, sonsuz, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, her şeyi yetkin bir güzellikle düzenlemiş olan temel öğedir. D, *Peri Physeōs* (Tabiat) adlı bir eser yazmıştır. Fakat bu eserin ancak birkaç parçası bize kadar gelmiştir. Aristo, D. in damarları tasvir eden bir parçasını anar: bu parça bize, D. in anatomi alanındaki çok dikkate değer araştırmalarını göstermektedir.

DİOGENĒS, Babil'li [Yun. Diogenēs ho Babylōnios] (M. Ö. II. yüzyıl), Stoacı Yunan filozofu. Babil yakınında Seleukia şehrinde doğmuş, Atina'da ölmüştür. Felsefe öğretmenleri, Khrysippos ile Tarsoslu Zenon'dur. Atinalılar onu, gezimci (Aristocu) Kritolaos ve Akademici (Eflatuncu) Karneados ile birlikte, Oropos şehri için müzakerelere girişmek üzere Romaya göndermiştir (156 - 155). Rüyalar ve yıldızlar

yolu ile kâhinlik usulleri hakkındaki gözlemlerini bir kitapta toplamıştır. Cicero, *De divinatione* (Kâhinlik hakkında) adlı eserinde bu kitaptan parçalar almak suretiyle faydalanmıştır. Eserleri: *Peri eugeneias* (Asillik hakkında); *Nomus* (Kanunlar); *Peri phōnēs tekhnē* (Ses sanatı); *Dialektikē tekhnē* (Tartışma sanatı).

DİOGENĒS, Laertēs'li [Yun. Diogenēs ho Laertios], Yunan yazarı. M. S. III. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olabilir. Kilikia'nın Laertes şehrinde doğmuştur. *Philosophōn biōn kai dogmatōn synagōgē* (Filozofların hayatları ve öğretileri toplamı) adlı eseri on kitaptan mevdana gelmiştir. Bu eser, Eflatuncu bir bayana, büyük bir ihtimalle, imparator Alexander Severus'un çağdaşı Arria'ya armağan edilmiştir. Bu eser, eleştirmesiz ve hayli karışık bir derleme olup menkıbelerle biyografyalar gelişigüzel birbirinin peşi sıra yazılmıştır. D., bugün kaybolmuş birçok kitaptan faydalanmıştır; eserine filozofların yazılarından parçalar, Epikuros'un vasiyetnamesiyle mektupları gibi gerçek belgeler almıştır. Edebî bakımdan pek değeri olmayan bu eser, Yunan felsefe okullarının incelenmesi bakımından değerlidir. Yedi Bilgeler'e ayrılmış bölümlerle başlayan bu eser, Yeni Eflatunculuk dışında bütün Yunan felsefe tarikatlariyle ilgili bilgiler verir. En etraflı incelediği konu, şüpheciliktir. Fakat yazarın bu okulu benimseyip benimsemediği belli değildir.

DİOGENĒS, Oinoanda'lı (Phrygia, Anadolu) (M. S. II. yüzyıl), Epikurosçu Yunan filozofu. Doğduğu şehirde Epikuros felsefesinin temel öğretilerini kapsayan çok büyük bir yazıt diktirdi. Bu yazıttan bazı parçalar zamanımıza kadar gelmiş ve 1907 de William tarafından yayınlanmıştır.

DİOGENĒS, Sinoplu [Yun. Diogenēs ho Kynikos] (M. Ö. 413 - 327), Yunan filozofu. Sinop'ta doğmuştur. Bir söylentiye göre D., kalpazanlık suçundan dolayı yurdundan sürülen bir bankacının oğludur. D., babasının suç ortağı olmakla övünürdü. Bu kalpazanlık tutumu felsefede sonradan oynadığı rolün bir habercisi olmuştur. Kinizm felsefe okulunu kuran Antisthenesin en ünlü öğrencisi idi.

SİNOP'LU DİOGENES İLE İSKENDER (Villa Albani'deki eski bir heykel, Roma)

D. e göre, erdem (fazilet) en üstün varlıktır. Bilim, ün, zenginlik, hor görülmesi gereken yalancı varlıklardır. Felsefesinin ilkesi, daima görenek ve alışkanlıklara dayanan tutum ve davranışları reddederek, tabiatı kabul etmekten ibarettir. Arzudan kurtulmak, ihtiyaçları en küçük hadde indirmek, bilgeliğin gayesi olmalıdır. Eflatun'un «şu deli bozuk Sokrates» dediği D., her mevsimde yalın ayak dolaşır, tapınakların sundurmaları altında mantosuna bürünerek geceler, genellikle bir fıçı içinde yaşardı. Korinthos'ta Büyük İskender kendisinden bir dileği olup olmadığını sorunca: «Evet, demiş, bana gölge etmemeni». Bir gün bir çocuğun, avucundan su içtiğini gören D. : «Bu çocuk, yanımda hâlâ gereksiz şeyler bulundurduğumu öğretiyor bana» diye bağırmış ve çanağını kırmıştır. Elea'lı Zenon'un bir dersini dinleyen D., Zenon, hareketin var olmadığını ileri sürünce, ona cevap vermek için ayağa kalkmış ve birkaç adım atmıştır. D. insanları o kadar aşağı görürdü ki, bir gün güpegündüz yanan bir fenerle Atina sokaklarında gezmiş ve «Bir adam arıyorum» diye bağırmıştır. Atinalılar onunla alay ederler, fakat ondan korkarlar ve ona saygı gösterirlerdi. Korinthoslular ona direk biçiminde bir anıt, Sinoplular da bir hevkel dikmişlerdir. Nice zaman sonra bilge Epiktetos ona örnek bilge gözü ile bakmıştır. Yazıları kaybolmuştur. Bk. KİNİZM.

DIOGENĒS RŌMANOS: bk. RŌMANOS, Diogenēs.

DİOİKĒSİS (Yun. *dia*, iç, ara; *oikos*, ev, aile, familya), Yunan ve Roma dünyasında «hükümet, idare» anlamında kullanılan bir terim. D. daha özel olarak «amme idaresi ve daha çok malî amme idaresi» anlamında kullanılırdı. Ptolemaios'lar çağında Mısırda özel olarak devletin malî idaresi bu adı taşırdı. Hellenistik Asya devletlerinde (ilk olarak muhtemelen Bergama'da) D. adı bazı idarî bölgelere verilmiştir. Bunlar birçok hallerde, bir şehrin çevresini ya da başlıca bir şehir ile ona bağlı küçük şehirlerin çevrelerini kapsardı. Romalılar Asyada, bu idarî ayrılmaları hellenistik devirden devralmış ve adını da dioecesis (b. bk.) şeklinde Latinceye sokmuştur. Sonraları bu kelime bütün Roma imparatorluğuna yayılarak, praefectura adını taşıyan en büyük idarî bölgenin bir kısmına verilmiştir. D. in talî taksimatına da provincia denilirdi. İmparator Diocletianus (285 - 305) zamanında imparatorluk Dioecesis adı verilen 12 büyük bölgeye ve 104 provincia'ya ayrılmıştır. Constantinus zamanında da D. lerin sayısı 15 e yükselmiştir. Katolik kilisesi de bu terimi Roma imparatorluğundan devralmıştır. Kilise dilinde D., bir piskopos ya da başpiskoposun yönetim çevresinin kapsadığı topraklara verilen addır. Hıristiyanlığın başlangıçlarında hemen hemen her şehirde bir piskopos otururdu. Bu piskoposun yanında bir *presbyteros* (= ihtiyar, başkan, rahip) lar kurulu bulunurdu. Kasaba ve köylerde kurulan kiliselere piskopos tarafından *presbyteros*'lar atanırdı. Piskoposun yönetim çevresi önce *paroikos* (Fr. paroisse, İng. parish) adını, çok sonraları da D. (Fr. diocèse; İng. diocese) adını almıştır. D. ler doğrudan doğruya papalığa bağlıdır.

DİOİKĒTĒS, eski Yunan tarihinde, Ptolemaios'un Mısır'daki egemenliği sırasında, ülkenin ekonomik işlerini yöneten kişi. *Zenon'un papirüsleri* sayesinde D. lerden bir tanesini, Apollonios adındaki Yunanlıyı (M. Ö. 268 - 267) iyice tanıyabiliyoruz. Her şeyi tekel altına alarak, her şeyi merkezden yöneterek D. ler, çok geçmeden bütün Mısır ekonomisinde tek söz sahibi olmuşlardır.

DIOIS [*diua*], güney Fransadaki Drôme bölgesinde yer alan ve Drôme ırmağı havzasını iki yandan sınırlandıran bir dağ masifi. Kalker tepeleriyle Ön Alplerin bir bölümünü meydana getiren bu masifin en yüksek tepesi Glandasse Dağı (2045 m) dır.

DİOKLĒS Karystos'lu [Yun. Dioklēs ho Karystios] (M. Ö. IV. yüzyıl), Yunan hekimi. Babası hekim Arkhidamos idi. Sicilya okulunun yöneticisi ve Eflatun'un arkadaşı olan D., Philistion'un okuluna bağlı idi. D., kendini heyecanla Hippokrates'in yazılarının incelenmesine vermiş ve hekimliğe ait bazı eserler yazmıştır. Özellikle anatomi (damarlar ve atar damarlar); embriyoloji (embriyonun gelişimi); fizyoloji (sindirim) ve hekimlikte kullanılan bitkiler (herbarium) ile uğraşmıştır. D. e göre ateş, çeşitli hastalıkların ancak bir belirtisi sayılmalıdır. Eski zamanda D. e Hippokrates'ten sonra en büyük hekim gözü ile bakılmıştır. Yazılarından ancak bazı parçalar kalmıştır.

DİOKLĒS (M. Ö. II. yüzyıl sonları - I. yüzyıl başları), Yunan matematikçisi. En önemli buluşlarından biri, sonradan *cissoïde* adını alan ve bir eğri yardımiyle, belli iki doğru arasındaki iki geometrik ortayla ilgili problemi çözmüş olmasıdır.

DİOKLĒS, Karystos'lu (Yun. Diokles ho Karystios], **İonlios,** Augustos'la aynı çağda yaşamış bir Yunan şairi. Gramerci Seneca'nın sözünü ettiği Karystoslu D. bu olmak gerekir.

DİOKLĒS, Phliontos'lu (Yun. Diokles ek Phliontou) (M. Ö. V. yüzyıl), Yunan komedi yazarı. Antik komedi türünün başlıca temsilcilerinden biridir.

DİOKLĒS, Sirakuza'lı (Yun. Diokles ho Syrakouōn] (M. Ö. V. yüzyıl), Sirakuza'da demokrat parti başkanı. Atinalı tutsaklara edilen işkencelere ön ayak olmuştur (M. Ö. 413). M. Ö. 411 de, Atina anayasasını örnek alarak yeni bir kanun dergisi çıkarmış, bu yoldan başlıca yüksek memurların ad çekme ile seçilmesini sağlamıştır. Kartacalılara karşı dövüşmüşse de, Himera'nın bunların eline geçmesini önleyememiş, Hermokrates'in etkisiyle sürgüne gönderilmiştir (M. Ö. 408).

DİOKSAN (Fr. Dioxane),

$$\begin{array}{ccc} CH_2 - & O & - CH_2 \\ | & & | \\ CH_2 - & O & - CH_2 \end{array}$$

formülünde bir dieter - oksit. D., glikolün sulandırılmış sülfirik asit ile kaynatılmasından elde edilir. 102° C da kaynayan ve 9°C da katılaşan bir sıvıdır. Eritici olarak çok kullanılır.

DİOKSİBENZEN (Fr. Dioxybenzène) **ya da DİOKSİBENZOL** (Fr. Dioxybenzol), bileşiminde 2 OH grupu bulunan benzol türevleri. Bunların genel formülleri $C_6H_4(OH)_2$ dir. Benzol halkasında 1 OH grupunun karşılıklı durumlarına göre o — dioksibenzol (bk. PİROKATEŞİN) ile m — dioksibenzol (bk. REZORSİN) ve p — dioksibenzol (bk. HİDROKİNON) olmak üzere üç izomeri vardır.

DİOKSİFENİLALANİN (Fr. Dioxyphénylalanine) [kısaltması: **DOPA**], aminoasit tirosin'in bir oksitlenme ürünü. D. kolaylıkla tekrar oksitlenerek *melanin* adlı siyah boyaları meydana getirir.

DİOKSİLİT (Fr. Dioxylite ya da Lanarkite) [Miner.], doğal kurşun sülfat.

DİOKTOFİMA (Parazitoloji; *Dioctophyma renale*, böbrek D. sı), köpeklerin, atların, çiftlik hayvanlarının ve daha başka hayvanların böbreklerinde sık sık rastlanılan, insanlarda ise pek seyrek olarak görülen en büyük ipliksi kurt (nematod).

33 - 133 cm uzunluğunda ve kırmızı renkte olan bu kurt, böbrek pelvis (kese) inde ya da periton boşluğunda serbest olarak yaşar. *Eustrongylus renalis*, *Eustrongylus visceralis* ve *Strongylos gigas* adlariyle de anılır.

DİOL, formülü, 1,4 - butilenglikol olan ve parşömen kâğıdı, vikoz, zamk, baskı boyaları ve kazein sıvama yığınları için yumuşatıcı olarak kullanılan madde. D. renksiz bir sıvı olup kaynama noktası 225 - 232° dir. Su ve alkolde erir, benzin ve benzolde erimez. Diol P4 ve diol 3 DT de glikol türevleridir.

DİOLA, DYOLA ya da YOLA'LAR, Batı Afrikada yaşayan ve Sudan grupuna bağlı bir dil konuşan bir zenci ulusu. Batı Gambia ve eskiden Fransa'ya bağlı olan Senegal'in güneybatısında, Casamance ile Gambia arasındaki bataklıklarda yaşarlar. D. ları Fil Dişi Kıyısının kuzeyinde yaşayan Diulalar'la karıştırmamalıdır.

DİOLA'LARDAN BİR TİP

DIOMEDEA EXULANS (Zoo.): bk. ALBATROS.

DİOMĒDĒS, Yunan mitolojisinin iki kahramanı: 1. Trakyada Bistonlar kralı Ares'in oğlu. Herakles, D. in insan eti yiyen atlarını (ve bu arada Olympia'da Metope'yi) kaçırdı. D. in kendisini de bu otlara yedirdikten sonra onları Mikenai kralı Eurystheus'a götürdü.

2. Tydeos'un ve Deipyles'in oğlu, Oineos'un torunu ve Adrastos'un damadı. D., Adrastos ile birlikte Tebai'ye karşı Apigon'ların seferine katılmıştı; aynı zamanda Adrastos'un Argos'taki hükümdarlığının da varisi olmuştur. Athene'nin de sevgilisi olan D., Troia savaşları sırasında ve özellikle Akhilleus'un savaşta bulunmadığı bir zamandaki zorlu saldırışları, Ares ve Aphrodite'nin karşısında bile yılmayan bir savaş gücü göstermesi ile büyük ün kazanmıştı.

İlias'ın V. şarkısı onun övgüleriyle doludur. Bu şarkı *İlias*'ın en eski parçalarından biri sayılır.

D. kült yönünden de kendisine saygı gösterilen ve uğruna insanların kurban edildiği eski bir kahramandır. Aslında Trakyalı adaşından başkası olması gerektir.

DIOMEDES, «Troia gezegenleri» topluluğundan 1437 numaralı küçük bir gezegen.

DIOMEDES (M. S. IV. yüzyılın ikinci yarısı), Latin gramercisi. *Ars grammatica* (Gramer sanatı) adlı bir eseri vardır.

DİOMEDES ADALARI, eski coğrafyacıların Adriya Denizinde Apulia kıyısı yakınındaki adalar topluluğuna verdikleri ad. Bk. TREMITI.

DIOMEDES ADALARI (İng. Diomede Islands; Rus. Ostrova Diomida), Bering boğazının ortasında bulunan ol-

dukça küçük iki ada. Daha batıdaki Büyük D. (yüzölçümü aş. yu. 10 km²) Ruslara, doğudaki Küçük D. ise Amerika Birleşik Devletlerine bağlıdır. Aralarındaki uzaklık 3 km dir. Gün ayırımı çizgisi aralarından geçer. Küçük D. in nüfusu 129 dur. Rusyanın hizmetinde çalışan Danimarkalı gezgin Vitus Bering (b. bk.) tarafından 16 ağustos 1725 (St. Diomedes yortusu) te bulunmuştur. Büyük D. te büyük bir Rus meteoroloji istasyonu vardır. Ruslar Büyük D. adasına Ostrov Radmanova, küçük D. adasına da Ostrov Kruzenşterna adlarını da verirler. Bu ada yakınında Amerika Birleşik Devletlerine ait bir kayanın adı da Fa'rway'dir.

DIOMEDES OVASI, eski çağ coğrafyasında Cannes yakınlarında, Aufidus ırmağı boyunca uzanan Apulia ovası. Mitolojiye göre, Lykaon'un oğlu Illyria'lı Daunos, bu ovayı, kıziyle birlikte Yunanlı Diomedes'e vermiştir.

DIOMEDES VİLLASI, Pompei'de meydana çıkarılan en büyük evlerden biri; adını, hemen yanında bulunduğu Arrius Diomedes ailesinin mezarlığından almıştır.

DİOMEDŌN (M. Ö. V. yüzyıl), Atinalı bir kumandan. Dekeleia savaşında (Peloponnesos savaşlarının son bölümü) İonia kıyılarını korumuştur (412 - 411). Arginussai savaşından sonra, Atinalı ölüleri denizden toplayamadığı için ölüm cezasına çarptırılmıştır.

DİOMEİA, Attike *demos* (yönetim bölgesi) una verilen ad (Egealılar boyu). Atinadaki *D. kapısı*, bu bölgenin doğusuna açılırdı. Burada Herakles için yapılmış bir tapınak vardı.

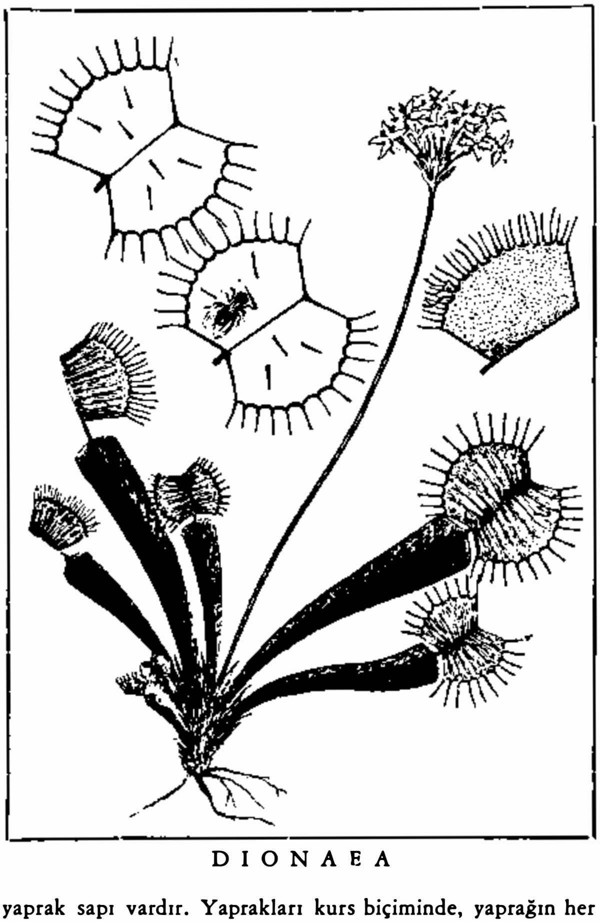
DİOMEİA, eski Yunanistanda, Diomeia eyaletine adını veren Diomos adlı kahramanın Herakles şerefine düzenlediği eğlencelere verilen ad. Bu eğlencelerde çeşitli güldürücü oyunlar oynanır, altmış kişilik bir jüri bu gülmecelerin değeri üzerine hüküm verirdi.

DİŌN (Yunan mit.), Lakonia'nın efsanevî kralı. Apollon'u konuk etmiş, Apollon da buna karşılık onun Orphe, Lyko ve Karya adındaki üç kızına, tanrıların sırlarını hiçbir zaman açığa vurmamak şartiyle, gelecekten haber vermek yetkisini bağışlamıştır. Çok sonra Karya, Dionysos'la sevişmiş, Orphe ile Lyko da sır saklamamışlar. Tanrı ceza olarak onlara korkunç bir çılgınlık vermiş, Orphe ile Lyko'yu kaya, Karya'yı da ceviz ağacı haline getirmiştir.

DİŌN, Sirakuzalı [Yun. Diōn ho Syrakosios] (M. Ö. 409 - 354), Yaşlı Dionysios (Dionysios ho Presbyteros) un kayın biraderi ve damadı. 338 yılında Sirakuza (Yun. Syrakusai) da Eflatun (Plato) ile tanışmış ve onun büyük hayranlarından biri olmuştur. D. un öğütlemesi üzerine genç Dionysios Eflatun'la tiranlık yönetiminin meşru bir hükümdarlık şeklini alması için gerekli reformları yapmakla görevlendirdi (366). Böyle olduğu halde D. da Dionysios'un bu isteklerinin samimî olduğuna şüphe uyandıracak kadar keyfî bir hareketle Hellas'a sürüldü. Orada Akademi ile sıkı ilgiler kurdu. Pluto Sirakuza'ya yaptığı yeni bir gezide (361), D. un geri dönmesi için aracılık ettiği halde bu teşebbüsünde başarı sağlayamadı. Bunun üzerine D. topladığı ücretli askerlerle Sirakuza halkının alkışları arasında 357 de şehri ele geçirdi, 355 te de kale düştü. Eflatun'un istediği şekilde aristokrat karakterde bir hukuk devleti kurmağa çalışan D., gerçekle ideal arasındaki uçurum yüzünden bu emeline ulaşamadı. 354 yılında D., Atinalı Kallippos'un tertipleriyle öldürüldü. 7 ve 8. mektuplariyle Eflatun ona gerçekten bir anıt dikmiş bulunmaktadır. D. un hayatı Plutarkhos ve Cornelius Nepos tarafından yazılmıştır.

DİŌN HRYSOSTOMOS [Yun. Diōn ho Prousaeus] [güzel konuşması dolayısiyle kendisine «altın ağız» (Yun. *khrysostomos*) denmiştir] (M. S. aş. yu. 40 - aş. yu. 117), Yunan hatibi. Prusa (Bursa) da doğmuş, Roma'da ölmüştür. Vespasianus'un dostu idi; fakat Domition zamanında İtalyadan ayrılmak zorunda kaldı. Bunun üzerine güney Rusyaya kadar uzanan geziler yaptı. İmparator Nerva'nın tahta geçmesiyle (M. S. 96) yeniden Romaya döndü. Kinik Stoacılığın romantik eğilimli bir temsilcisi idi.

DIONAEA (Böcekkapan), *Droseraceae* familyasından bir bitki cinsi. Böcek yiyen bitkilerden monotipik bir cinstir. Kuzey Amerikada doğal olarak yetişen türü *Dionaea muscipula*'dır. Botanik bahçelerinde de yetiştirilir. Bitkinin yaprakları dipte rozet biçimindedir. Her yaprağın uzun geniş

D I O N A E A

yaprak sapı vardır. Yaprakları kurs biçiminde, yaprağın her iki yanı orta damar uzunluğunca hareket edebilir. Yaprağın kurs biçimindeki bölümünün her yanının yüzeyinde üç duygun dikencik vardır. Bunlara küçük bir değme üzerine yaprak orta damar turgor mekanizmasını harekete geçirir ve kursun iki yanı birdenbire bir kitap gibi kapanır. Yaprağın kenarındaki diken gibi dişler de bu kapanma sonunda birbiri içine geçer. Böylece duygun dikenciklere dokunan böcek yakalanmış olur. Böcek yakalandıktan sonra yaprağın üst yüzündeki salgı bezleri organik asit ve pepsin salgılarlar, böceği sindirirler.

DIONDONTIDAE (Zoo.): bk. KİRPİ BALIĞIGİLLER.

DIONE, Saturn gezegeninin dördüncü uydusu; ilk defa 1684 martında J. D. Cassini tarafından görülmüştür.

DİŌNĒ (Yunan mit.), Oranos ile Gaia'nın kızı. Zeus'ta Aphrodite'yi doğurmuştur. *Ilias*'ta Diomedes tarafından yaralanan kızını teselli edip iyileştirir. D., Rhea, Themis ya da Leto ile aynı kişi olarak görülürdü. Zeus Naios'un karısı olduğu için Dodone tanrıçasıydı.

DIONE: Bir adama ayininde (Museo Nazionale, Napoli)

DIONIS, Pierre (1643 - 1718), Fransız cerrahı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Harvey'nin öğrencilerinden olan D. 1672 de Paris Bitkiler Bahçesine anatomi ve cerrahî profesörlüğüne atanmış, Marie - Thérèse'e, veliahtın karısına ve kralın çocuklarına cerrahlık etmiştir. Başlıca eserleri: *Anatomie de l'homme suivant la circulation du sang et les nouvelles découvertes* (Kan dolaşımına ve yeni buluşlara göre insan anatomisi) [1707]; *Traité général des accouchements* (Doğumlar konusu üzerine genel incelemeler) [1718].

DIONIS DU SÉJOUR [*dionis dı sejur*], **Achille Pierre** (1734 - 1794), Fransız astronomu ve matematikçisi. Paris'te doğmuş, Angerville (Seine - et - Oise) de ölmüştür. Akademiye sunduğu bilimsel yazılarla *Traité analytique des mouvements apparents des corps célestes* (Gök cisimlerinin görünen hareketleri üzerine analitik inceleme) [1787 - 1789] adlı iki ciltlik bir eser meydana gelmiştir. Bundan başka, Lalande (b. bk.) ın yazısını okuyan halkın gösterdiği telâşı gidermek için *Essai sur les Comètes en général et particulièrement sur celles qui peuvent approcher de l'orbite de la Terre* (Genel olarak kuyruklu yıldızlar, özel olarak da Dünya yörüngesine yaklaşabilecek olan kuyruklu yıldızlar üzerine deneme) [1775] adlı bir eser daha yazmıştır.

DİONİSİY (1502 den sonra ölmüştür), Yunan asıllı Rus ressamı. Borovskoy Pafnut'ev manastırının süsleme işlerinde (1470), Moskovada Dormition katedralinin fresklerinde çalışmış; Feodosiy ve Vladimir adındaki oğullariyle birlikte İosifo - Volokolamski manastırını süslemiştir (1484-1486). En büyük eseri yine çocuklariyle birlikte yaptığı Beloe Ozero üzerindeki Therapon ya da Therapontes manastırının katedralindeki duvar resimleridir (1500 - 1502) Moskovada Tret'yakov Galerisinde resimleri vardır. Kişilerinin giyiniş ve davranışları, duruşlarındaki gerçekçilik. sanatının profan eğilimini gösterir.

DİONİSİYAK (Fr. Dionisiaque, Yun. Dionysiakos), «Dionysos kültü ve yortuları ile ilgili» anlamına gelen bir terim. Romantiklerin, özellikle Schelling'in tasavvur ettikleri ve Nietzsche'nin tanıttığı bir kavram olarak, gerçek hayatta ya da sanatta «usa aykırı (irrationnel), esrik» anlamına gelir. Nietzsche felsefesinde, insanın tasavvur ve zekâ yetkinliğine sahip bir varlık olarak kendini bilmesi hali. (Yunan trajedisi ve evren dramı, Schopenhauer'in felsefe kuramlarına dayanan Nietzsche tarafından bu yoldan yorumlanınca, şu iki tamamlayıcı faktörün bir sonucudur: içgüdü ile bilgelik, hayat ile düşünce, musiki ile plastik.) D. ın karşıtı *Apollinien*'dir.

DIONNE BEŞİZLERİ (Dionne quintuplets), Cécile, Yvonne, Anette, Marie ve Emilie (1934 - 1954). Kanadalı Fransız çocuklar. Anneleri Elzire, babaları Oliva Dionne'dur. Genel olarak beşiz çocuklar ancak birkaç saat yaşarlar: D. B. nin uzun zaman yaşayan ilk beşizler olduğu sanılır. Doğuşta çok küçük yapılı olan bu kız çocuklar, hep birlikte aş. yu. 7 kg geliyordu. 28 mayıs 1934 te Callander'deki

DIONNE BEŞİZLERİ

bir çiftlikte (Ontario, Kanada) doğmuşlardır. Hekimleri Dr. Allan Roy Dafoe (1883 - 1943), onları, vakitsiz doğan çocuklar için yapılan sıcak camlık (kuvöz) içine yerleştirerek bilimsel bakım yolu ile hayatlarını kurtarmıştır. Beşizler, İngiltere kralının vasiliğine verilmiştir. On yaşına gelinceye kadar kendileri için yapılmış bir çocuk yuvası (nursery) nda yaşamışlardır. Sonradan, baba, ana, erkek ve kız kardeşleriyle birlikte yirmi odalık bir evde oturmuşlardır. Katolik rahibeleri kendilerine ders vermiştir. Beşizler, kullandıkları ilâçları yapanlardan, ilânlardan ve çevirdikleri filmlerden büyük para kazanmışlardır. Vasileri, 21 yaşında verilmek üzere kendilerine bir milyon dolarlık bir para ayırmıştır. 1944 te Parlamentonun bir kanunu ile çocuklar babalarına verilmiştir. 1953 te beşizler ayrı ayrı yaşamağa başlamıştır. Üç kardeş aynı okulda ev idaresi, Yvonne ise sanat okumuştur. Marie bir manastıra girmiş, orada bir yıldan daha az bir süre kalmıştır. Saralı olan Emilie 1954 te ölmüştür.

DİONYSİA, Dionysos'u kutlamak üzere düzenlenen şenliklere verilen ad. Eski Yunanistan'da, hemen her yerde Dionysos için şenlikler tertiplenir, bunlara çeşitli adlar verilirdi. Bunlar, ya kır âlemleri ya da *orgia* denilen ve her

DİONYSİA (Attike amforu, Louvre Müzesi, Paris)

türlü azgınlıkların tutkusuna yol veren sofra âlemleri şeklinde yapılırdı. Bu vesile ile maskaraca alaylar, şölenler, *phallaphoria*'lar tertiplenirdi. Kült sırlarını bilen çengi - rahibeler (bakkhē [Lat. bacchautes] ler, thyadlar) tarafından cezbe halinde, açık saçık rakslarla kutlanan başlıca törenler Phrygia, Lidya, Trakya, Makedonya ile Delphos yaylasında üç yılda bir tekrarlanırdı. İtalya yarımadasında da buna benzer törenler yapılırdı. Bununla birlikte hiçbir yerde Dionysos âyinleri, M. Ö. V ve IV. yüzyıllarda Attike'de yapılanlar ölçüsünde olmamıştır. Kır D. ları şarap şenlikleri şeklinde aralık ayında köylerde yapılırdı. Büyük D. lar ise ilkbaharda kutlanır, altı gün sürerdi. Bu eğlencelerde sanatçılarla şairler halka tanıtılırdı. Dionysos'un heykeli büyük bir alayla tiyatroya getirilir, arkasından da kurbanlar kesilir, yemekler yenirdi. Üçüncü gün yarışmalarla tiyatro oyunları başlar, altıncı gün son bulurdu. V. yüzyılda her şair üçlü bir trajedi ile yerici bir dram oynatmak zorundaydı. Bu törenler, lirik şiirin ve tiyatronun gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

DİONYSİAS, eski Yunanistan'da, Dionysos eğlencelerinde yarışmalara katılan Sparta'lı genç kızlara verilen ad.

DİONYSİOS [Meşin kollu] (Yun. Dionysios ho Skytoprakhiōn), Yunan yazarı. Yunan sözlük yazarı Suidas'a göre Midilli'li olup M. Ö. I ve II. yüzyıllar arasında yaşamıştır. İskenderiye'de ders vermiş. Oradaki evine Cicero'nun öğretmeni M. A. Gnipho sık sık gelirmiş. Suidas ona « epopoios » (şiirler yapan) adını vermiştir. Miletos'lu D. un ya da D. un olduğu ileri - sürülen nesirle yazılı altı fasıldan meydana gelen *Argonautika* (Argō gemisi seferi) dan başka, *Argonautai* (Argō gemicileri) adlı bir şiir ile *Mythika pros parmenonta* (Parmenion'a karşı mitik eser) yı da D. un yazdığı söylenir. Romalı tarihçi Suetonius, D. un bir gramerci olduğunu yazar. Sicilyalı Diodoros'a göre, *Trōika* (Troia harbi) adlı eserin yazarı D. olduğu söylenmekte ise de, bu eseri Miletos'lu D. un yazdığı sanılmaktadır. Bu iki D. bir tek kişi olabileceği gibi, her ikisinin de Miletos ya da Mytilene (Midilli) de yaşamış ve bu sanı almış olmaları mümkündür.

DIONYSIOS [*dionisios*]: 1. **D. I.** [«Yaşlı», Yun. Dionysios ho Presbyteros] (M. Ö. 430 - 367), Sirakuza (Syrakusai) tiranı. Orta sınıftan bir ailenin oğlu idi. D., Kartacalılarla yapılan savaşlarda subay olarak kendini gösterdi. Halkı, varlıklı sınıflara karşı kışkırtarak 406 da sınırsız yetkilerle başkomutanlığa gelmeyi başardı. Bu sıfatiyle D., paralı askerlerin yardımiyle Sirakuza tiranlığını ele geçirdi. (404) ve Doğu Sicilya (Sikelia) nın öbür şehirlerini de egemenliği altına aldı. 404 te adanın üçte birini içine alan batı bölümlerini Kartacalılara bırakan D., 397 den başlayarak onları adayı büsbütün bırakmağa zorlamak için savaşmaya başladı. Birçok savaşlar sonunda adanın üçte ikisine hâkim oldu (392). Hükümdarlığı Sicilya adasında Yunanlılar arasındaki partizanca anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için girişilmiş büyük çapta bir deneme ve çaba devri sayılır. Kroton'dan ötelere kadar güney İtalya bu devletin sınırları içine alınmış, hattâ Adriya kıyılarında Po ırmağı ağzına kadar askerî üsler kurulmuştur. D., bir ara Spartanın müttefiki olarak Yunanistanın işlerine de karıştı. Birçok trajediler de yazmış olması, onun çok yönlü ve olağanüstü yetenekli bir insan olduğunu ispat eder. Schiller, *Bürgschaft* (Kefalet) adlı baladiyle onun hatırasına bir anıt dikmiş bulunmaktadır.

2. **D. II.** [«Genç», Yun. Dionysios ho peōteras] (M. Ö. 396 - 337 den sonra), sebatsız bir insan olduğu halde, önemsiz bir hükümdar değildi. 367 de babasının yerine geçti. İlk zamanlar babasından kalan devleti başariyle yönetti. Eflatun'a karşı büyük bir hayranlık besliyordu; bu yüzden onu iki defa Sirakuza'ya çağırdı (366 ve 361), fakat filozofu kendisine bağlayamadı. Eniştesi Dion tarafından hükümdarlıktan düşürüldükten sonra, 365 ten itibaren aşağı İtalyada Lokroi'de hükümdarlığını sürdürdü ve oradan giriştiği teşebbüslerle Sirakuza'yı yeniden ele geçirdi (347 - 344).

DİONYSİOS, Argos'lu (Yun. Dionysios ho Argeios), Yunan heykelcisi. Aş. yu. M. Ö. 460 ta yaşamıştır. Olympia'da bir sıra bronz heykel dikmiştir. Pausanios bunların on ikisinin adını verir. Bunlar arasında Homeros, Hesiodos, Orpheus, sakalsız Zeus ve Olympos yarışmalarının bir sembolü olan Agon (Savaş) vardır.

DİONYSİOS, Atina'lı [Yun. Dionysios ho Athēnaios] (M. Ö. II. yüzyıl sonları - I. yüzyıl başları), Yunan heykelcisi. Romada kardeşiyle beraber çalışarak orada iki tapınağa Junō (Hēra) ile Zeus (Jupiter) heykellerini yapmıştır. D. un yapmış olduğu Romalı Ofellius Fero'nun heykelinin bir kısmı Delos adasında bulunmuştur.

DİONYSİOS, Areiopagos'çu, Hagios [Yun. Dionysios ho Areopagitēs, M. S. I. yüzyıl], Atinalı bir piskopos. Areiopagos (Atina Şurası ve Yüksek Yargıtayı) üyelerinden iken Hg. Paulos'un telkini ile Hıristiyanlığı kabul ederek ilk Atina piskoposu olmuştur. V. yüzyılın sonunda yazılmış olan birçok eserler, yanlışlıkla ona mal edilmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır: *Peri ouranias hierarkhias* (Göksel aşama sırası); *Peri theiōn onomatōn* (Tanrısal adlar); *Peri mystikēs theologias* (Mistik tanrıbilgisi).

DİONYSİOS, Antiokheia (Antakya) **lı** [Yun. Dionysios ho Antiokheus], M. S. IV. yüzyılın sonunda ya da V. yüzyılın başında yaşamış bir Hıristiyan Yunan sofisti. Kısa ve zarif bir dille yazılmış seksen beş mektubu bize kadar gelmiştir.

DİONYSİOS, Byzantion (İstanbul) **lu** [Yun. Dionysios ho Byzantios] (M. S. II. yüzyıl), Yunan şairi. Boğaz içinde yapılan bir deniz seferi üzerine *Periplous* (Deniz gezisi) adlı didaktik bir şiir yazmıştır. Bu şiirin ancak bazı parçaları bize kadar gelmiştir.

DİONYSİOS, Büyük, Ḥagios [Yun. Dionysios ho Megas] (ölm. M. S. aş. yu. 265), İskenderiye piskoposu. Pagan (çok tanrıya inanan) bir kimse iken Hıristiyan olan D., Origenes'in öğrencisi idi, sonra da İskenderiye okulunda öğretmeninin yerine geçmiştir. 248 - 249 yıllarında İskenderiye piskoposu olmuş, iki defa tevkif edilerek sürülmüş, 262 de yine İskenderiyeye dönmüştür. Sapıklara karşı açılan mücadelelere etkin olarak katılmıştır. Patripassianizm (Baba tanrının oğlu İsa gibi ıstırap çekmiş olduğunu iddia eden bir öğreti) e karşı yazılarında, kilisenin bazı inançlarına aykırı görünen fikirler bulunmuşsa da, Papa D. karşısında haklı olduğunu ispat etmiştir.

DİONYSİOS, Dönek [Yun. Dionysios Metathēmenos] (M. Ö. II. yüzyıl), Yunan filozofu. Birbiri ardınca değişik felsefe okullarını benimseyerek Stoacı, Kyrenacı ve Epikurosçu olduğundan kendisine Dönek (Yun. Metathēmenos) adı takılmıştır.

DİONYSİOS, Halikarnassos'lu (Yun. Dionysios ho Halikarnasseus), Roma imparatoru Augustus ile çağdaş Yunan tarihçi ve eleştirmecisi. M. Ö. aş. yu. 8 de Halikarnassos'ta ölmüştür. M. Ö. 29 da Romaya gitmiş ve orada söz sanatı öğretmenliği yapmıştır. En önemli eseri *Rōmaïkē arkhaiologia* (Romanın eski tarihi), Roma tarihi ile ilgili bir derleme olup Romanın kuruluşundan birinci Kartaca harbine kadar uzanır. Bu eserde D. Roma kurumlariyle Yunan kurumlarını karşılaştırır. Bunun dışında söz sanatına ya da edebî eleştirmeye ait birkaç kısa eser de bırakmıştır. *Rhētorikai pragmateiai* (Söz sanatı pratiği); *Peri syntheseōs onomatōn* (Söz derleme ve birleştirme sanatı); *Peri mimēseōs* (Taklit sanatı); *Peri tōn arkhaiōn rhētorōn hypmnēmatismoi* (Eski söz sanatçıları üzerine araştırmalar); *Peri tēs lektikēs Domosthenous deinotētos* (Demosthenos'un söz sanatında gösterdiği belâgat); *Peri tou Thoukydidou kharaktēros kai tōn loipōn tou Syngrapheōs idiōmatōn* (Thukidides'in karakteri ve başka özellikleri); *Epistolē pros Ammaion prōtē* (Ammaios'a birinci mektup): *Epistolē pros Ammaion deutera* (Ammaios'a ikinci mektup); *Epistolē pros Gnaion Pompēion* (Gnaius Pompeius'a mektup); *Tekhnē rhētorikē* (Söz sanatı).

DİONYSİOS, Karadeniz Ereğlisi tiranı [Yun. Dionysios ho tyrannos pontoērakleias] (ölm. M. Ö. 305), Karadeniz Ereğlisi hükümdarı tiran Klearkhos'un oğlu. Erkek kardeşi Timotheos'un ölümünden (337) sonra Ereğli'nin tek hükümdarı olarak kalmıştır. İranlıların kuvvetten düşmesinden yararlanarak topraklarını genişletmiş, Amastris adlı bir İranlı prenses ile evlenmiştir. Sarayındaki ihtişam dillere destan olmuştur. Kendinden sonra oğulları Oksarthrēs ile Klearkhos hükümdarlık etmişlerdir.

DİONYSİOS, Kılavuz [Yun. Dionysios ho Periēgētēs ya da Kharakēnos] (M. S. II. yüzyıl), Yunan şairi. İskenderiyeli olan D. Roma'da kitaplıkçı olarak çalışmıştır. Eski zamanda çok sevilen coğrafya konulu bir şiir yazmıştır. Bu eserin başlığı *Oikumenēs periēgēsis* (Dünya devri) dir.

DİONYSİOS, Kolophon'lu [Yun. Dionysios ho Kolophōnios], Yunan heykelcisi. Aristo'nun adını andığı ve özelliklerini anlattığı D., ünlü Yunan heykelcisi Polygnotos'un insanı idealize etmesine karşılık, insanın orta değerliliğini belirtir (*Poietika,* 2). D. un eserlerine bugüne kadar rastlanmamıştır. Yaşadığı çağ belli değildir.

DİONYSİOS, Küçük [Yun. Dionysios ho mikros, Lat. Dionysios Eniguus] (M. S. V. yüzyıl), kilise adamı ve yazar. Din genel meclisleri kararlarını, tanrıbilime ve azizlerin hayatına ait eserleri Yunancadan Latinceye çevirmiştir. Bundan sonra St. Anastasius'a kadar (398 - 498) bütün papaların kararlar (decretalia) ını toplamıştır. İsa'nın doğum tarihini tesbit ettikten sonra, bu tarihten başlamak üzere yılları saymışsa da, hesaplarında yanılmış ve İsa'nın doğumunu aş. yu. 5 yıl önce olarak Roma tarihiyle 749 yerine 754 olarak göstermiştir.

DİONYSİOS, Midilli'li [Yun. Dionysios ho Mytilēnaios] (M. Ö. I. yüzyıl), Yunan yazarı. Troia'nın eski yapıları üzerine bir eser ile mitolojik çağlara ait çeşitli eserler yazmıştır.

DİONYSİOS, Miletos'lu [Yun. Dionysios ho Milēsios] (M. S. II. yüzyıl), Yunan sofisti. Miletos'ta doğmuş, Lesbos ve Ephesos'ta ders vermiştir. İmparator Hadrianus tarafından İskenderiye müzesine memur edilmiş ve sonradan bir bölgenin valiliğine atanmıştır. Philostratos, D. un söylevlerinin bazı parçalarını saklayarak elimize geçmesini sağlamıştır.

DİONYSİOS, Bakır [Yun. Dionysios ho Khalkous]; (M. Ö. V. yüzyıl), Yunan şairi. Ancak ağıtlarından bazı parçalar zamanımıza ulaşmıştır.

DİONYSİOS, Sanctus, papa. 259 dan 268 e kadar papalık etmiştir. Sapıkların vaftiz olması ve Sabellianizm (M. S. III. yüzyılın başında yaşamış Yunan ilâhiyatçısı Sabellios'un kurduğu ve Tanrının üç kişiliğinin gerçekte bir tek kişiliğin belirtisi olduğunu ileri süren bir kuram) hakkındaki sorularla ilgili tartışmalarda büyük bir rol oynamıştır. 262 de Roma'da bir konsil (din bilginleri toplantısı) toplamış, burada Areiosçuluk (b. bk.) un ilk şekli olan subordinationizm (Oğlu Tanrı İsa'nın, Tanrı olmakla birlikte Baba Tanrıdan aşağı olduğuna dair bir inanış) aforoz edilmiş ve İskenderiye piskoposu Büyük Dionysios (b. bk.) un dâvasını sonuca bağlamıştı. Roma şehrinin ruhanî çevreleriyle mezarlıklarının sınırlarını çizdirmiştir.

DİONYSİOS, Sinoplu [Yun. Dionysios ho Sinōpeus] (M. Ö. IV. yüzyıl), Yunan şairi. İçinde lirik öge olan koronun bulunmadığı ve mitoloji ile töre konularını ele alan orta değerdeki piyeslerinden ancak birkaç parça elimize geçmiştir.

DİONYSİOS, Thrakia'lı [Yun. Dionysius ho Thraks] (M. Ö. II. yüzyıl), Trakyalı Yunan gramercisi. Hintli Pāṇini (M. Ö. 350 sıraları) Doğuda bilimsel gramerin kurucusu olduğu gibi, Batıda da D. Avrupa gramerciliğinin kurucusudur. D., İskenderiyede Aristarkhos'un öğrencisi olmuş, Rhodosta ihtiyar Tyrannion'un ve belki de Helios Stilon'un öğretmenliğini yapmıştır. Tyrannion uzun zaman

Romada kişisel bir erke sahip olmuştur; Helios Stilon ise Varro ve Cicero'nun öğretmeni olmuştur. Aristarkhosçular arasında yüksek bir yer turmuş ve onun ölümünden sonra da yerini almıştır. D., Aristarkhos'u izlemiş, fakat düşünce bağımsızlığını koruyarak, daha çok Homeros ile uğraşmıştır. Homeros hakkında kısa yazılar ve yorumlar kaleme almış ve açıklama işini o kadar heyecanla izlemiştir ki, Nestor'un *İlias* XI, 632 - 635 te tasvir edilen bardağının bir modelini Rhodosta yapmıştır. Filolog, ressam ve hatip olan D., maden oymacılığı da yapmıştır.

D. un adını yaşatan en önemli eseri grameridir: *Tekhnē grammatikē* (Gramer sanatı, Lat. Ars grammatica). Eserin çok sade bir yapısı vardır ve okul kitabı olarak kullanılmaya elverişli bir şema halindedir. İlk defa olarak batı dünyasına dil yapısının sistematik bir tarifini vermiştir. Bu alanda felsefî okullarca, özellikle Stoacılar ve İskenderiyelilerce kazanılan bütün bilgileri toplar. Sonraki yüzyıllarda meydana getirilen gramerle ilgili bütün eserlere temel olmuştur. Yunanistanda XIII. yüzyıla kadar benimsenmiş ve kullanılmış, bilginlerce açıklamaları yapılmış, Varro ve Palaemon gibi büyük üstatlar tarafından Romaya sokulmuş ve skolastik gramerin temeli olarak kalmıştır. V. yüzyılda Ermenice ve Süryaniceye çevrilmiş ve yeniden işlenmiştir. Orta çağdan sonra da ününü kaybetmemiş ve Khrysoloras, Gaza ve Laskaris'in eserleriyle birlikte, bütün modern gramerlere örnek olmuştur.

Bu eserin planı şöyledir: Gramerin tanımı; sonra, dilin en basit unsurlarından yavaş yavaş en yükseklerine doğru ilerleyerek söz bölükleri (Yun. *ta merα tou logou*; Lat. *partes orationis*) ne kadar gider. Stoacıların tekhne'sinde ve sonradan ta başından beri Romalılarınkinde araştırılan vitia ve virtutes orationis (= sözün aksaklıkları ve virtutes orationis = sözün aksaklıkları ve meziyetleri) burada hiç anılmaz. Böyle olduğu halde, D. un, Stoacıların etkisinde kaldığı şüphesizdir. Bu etki, eserin planını meydana getiren, gramer ve sözün en ilkel kategorilerini tanımlayıp bir sistem halinde toplamak düşüncesinde bile belirir; bunun gibi, eserin yapılışında izlediği çizgide, planın bölümlenmesinde, tanımlarda, özel terimlerde, meselâ hallere ait terimlerde kendini gösterir. Fakat D. un Stoacılardan aldığı elementler, İskenderiyelilerden aldığı elementlerle birlikte işlenmiştir. Böylece eserde, gramer, geniş anlamda filoloji olarak tanımlanır ve altı bölüme ayrılır. Bu bölümler şunlardır: Anagnōsis, yani doğru söyleyişle okuma; 2. Metinlerin şairce hayallerle anlatılması; 3. Metinlerin sözlerde ve eşyada anlatılması; 4. Etimoloji; 5. Analogia ya da büküm örnekleri; 6. Eleştirme; bütün bu bölümler, İskenderiyelilerce geliştirilen anlamlara dayanmaktadır. İskenderiyelilerde ve burada dil, dil olarak incelenmeyip, ancak metinlerin yorumu olarak incelenmektedir. D., birtakım tarifler ve bölümler yapmışsa da, gramerinin esası buna tamamen uymaz. Bu yol, sonraları ortaya çıkan gramer sistemlerinde artık izlenmemiştir. Aslında eskiçağlılar, bizim anladığımız gramer anlamına, yani gramerin, sade, soyut dil kuramı olarak tanımına varamamışlar, ya da ancak çok sonra, orta çağın eşiğinde varabilmişlerdir. Bu bölümlemenin İskenderiyelilerden aldığı etki, analogia (örnekseme) nın, gramerin bir bölümü olarak kabul edilmesinde görülür. Çünkü örnekseme, gerçekten metin eleştirmesinin ve açıklamasının temelidir. Sözün sekiz bölüğüne ait doktrin ise Aristarkhos'tan alınmıştır. Bunun gibi, genel olarak filolojiye ait doktrin ve bundan sonra, kategori ve gramer deyimlerine dair çeşitli Stoacı gelişmeler de Aristarkhos'a aittir. Bükün (flexio) ve sentaks, D. eserinde bulunmaz.

D. un eseri, çok eski açıklamalar ve Romalı gramerciler için yazılmış bazı notlarla birlikte bize gelmiştir. Skholiast'lar daha kısa olan asıl metni de saklamıştır. Eserin bize kaldığı şekliyle gerçekliğinden şüphe etmek için hiçbir sebep yoktur.

DİONYSODŌROS, Amisos (Samsun) **lu**, Strabon'a göre, M. Ö. yaşamış Yunanlı matematikçi. Arkhimedes'in, bir kürenin belli bir orana göre bölümlere ayrılması konulu problemini o çözmüştür. Bu çözüm, bir hiperbol ile bir parabolün kesişmesiyle elde edilmiştir.

DİONYSODŌROS, Khios'lu [Yun. Dionysodōros ek Khiou], Yunan sofisti. Euthydemos'un kardeşidir. Eflatun, diyaloglarından birine *Euthydemos* adını vermiş ve bu diyalogda iki kardeşi konuşturmuştur.

DİONYSOS (Mit.), eski Yunanistanda şarap ve sarhoşluk tanrısı. Kişiliğinin, yerli ve yabancı çeşitli tanrıların karışmasından ortaya çıktığı sanılıyor. Hattâ D. kültüne karşı Yunanlıların tepki gösterdiği de bazı kaynaklarca söylenir. Klasik D. un başlıca özellikleri aslında Trakyadan Yunanistan'a gelmiştir. Trakyalı tanrı, ormanlık tepelerde otururdu, fakat oradan kehanet (oraculum) lerde bulunur, tarımı korur ve alkol sarhoşluğu şeklinde kendini gösteren âyinler düzenlerdi. Efsaneye göre, bu külte bağlı kadın-(menad) lar geceleyin dağlarda mistik içki âlemleri yaparlarmış. Yunanistan'a yerleştikten sonra D., Beotyalılarca bir

DİONYSOS (bir amfordan detay. İtalya - Yunan sanatı, M. Ö. IV. yüzyıl)

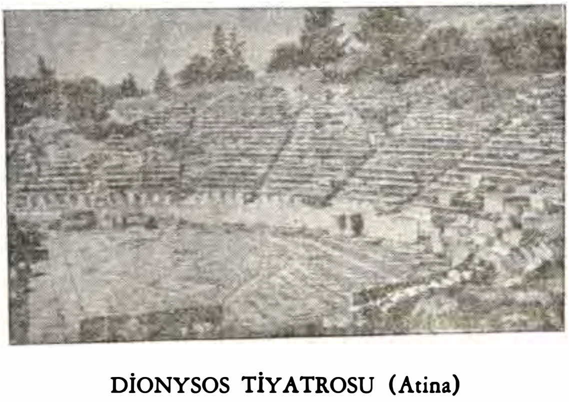
efsane hayatına bağlanmıştır. Onlara göre, D. Zeus ile Kodmos'un kızı Semele'nin oğlu idi. Semele, gebe kaldıktan sonra, tanrısal sevgilisini bütün yüceliği içinde görmek istemiş, fakat yıldırıma çarpılarak yanıp kül olmuş, çocuğu ise birkaç ay Zeus'un bacağında tutularak gününde doğmuştur. Bu yüzden, onun iki defa doğduğu söylenirdi. Bu dinin törenleri yavaş yavaş Attike'ye, adalara, Asya'ya geçmiş, hattâ Hindistan'a kadar ulaşmıştır. Bakkhos (Lat. Bacchus; b. bk.) adını da taşıyan bu tanrı, Roma'da İtalya tanrıları Liber Pater ile birleştirilmiştir. Bitki dünyasının tanrısı olan D. un sembolü çam ve sarmaşıktır. Ayrıca D. bir üreme tanrısı da sayılır. D. un bazı âyinlerde bir koç ya da daha sık olarak bir boğa ile birleştirilmesi bu biçimlere girdiği söylentisine dayanır. Nihayet D. toprak (yer) tanrıları arasında da yer alır. Tanrılığının karmaşıklığı, taşıdığı sanların çokluğunda da görülür. Bunların başlıcaları şunlardır: Nysaios, Bronios, Dithyrambos, Evios, Bakkhos, Zagreus, Sabazios, Lyaios... Resimlerde satyr'lerden, silenoslardan, menadlardan, thyadlardan, bakkhantlardan, Pan ile Priapos'tan meydana gelmiş bir alay onun peşindedir.

En eski âyinler, D. un sorhoşluk ve şenlikten türediğini gösteren özellikler taşır. Bu âyinler, inananların tanrı ile birleşmesine yardım eden törenlermiş. Efsaneye göre, insan kurbanlarının yenmesine kadar varılmış, öte yandan D. ve arkadaşlarının yaptıkları açık saçık âlemlerden Yunan tiyatrosu ve dithyrambosu çıkmıştır.

D. dini Yunanistanda büyük bir etki yapmış, dine mistisizmi, mysterion duygusunu, lirik şiire tabiat duygusunu, plastik sanatlara heyecanlı hareketi sokmakta büyük rol oynamıştır.

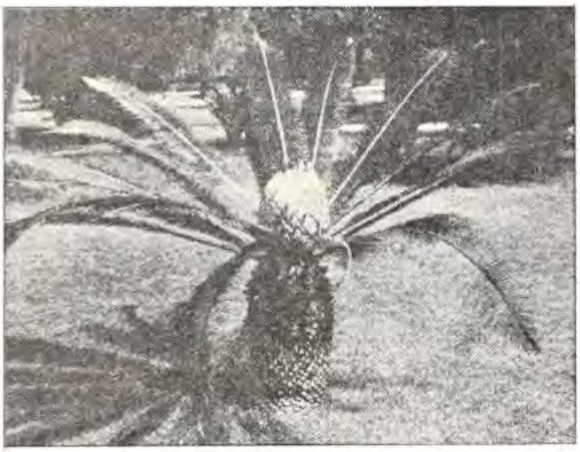
Resim ve heykelde D. un en eski tipi, güçlü kuvvetli, orta yaşlı, sakallı bir tanrıdır. Sonraları çıplak bir genç erkek olarak gösterilmiştir. En son tipi ise kadınlaşmış genç erkek tipidir.

DİONYSOS TİYATROSU [Yun. Dionysou theatron], Atina Akrapolunun güney yamacında bulunan ve eskiden Dionysos Eleuthereus tapınağının bir bölümünü meydana getirmiş olan tiyatro. M. Ö. V. yüzyılın başlarında çok kaba bir şekilde kurulmuş olup yuvarlak bir orkhestra (eski anlamiyle: sahne ile seyirciler arasında koroya ayrılan boşluk) sı ve tahtadan basamakları vardı. Perikles çağının büyük klasik piyesleri burada oynanmıştır. 400 yılına doğru daha büyük olarak yeniden yapılmış ve ancak 330 yılına doğru Lykourgos'un yönetimi sırasında tamamlanmıştır. Sulla, Nero ve arkhōn Phaidros (224 - 225) zamanında tekrar tekrar onarılmıştır. Sahneyi meydana getiren yapılar çok yıpranmış bir haldedir. Romalılarca yaptırılmış Proscenium'un bir kısmı zamanımıza kadar kalmıştır. Burada, daha eski bir yapıdan alınmış yontma eserler ve kabartmalar görülür (Dionysos'un Attikeli efsanesi). Orkhestra, Romalıların bıraktıkları halde kalmıştır. Cavea (seyircilere mahsus amfi) 17 000 kişi kadar alır, burada aynı zamanda halk kurultayı toplantıları da yapılırdı. Dionysos rahibine mahsus yer ve üzerinde ince kabartmayla yazılmış adı göze çarpar. Bundan başka, *proedria* (imtiyazlılara mahsus yerler) yı teşkil eden ve her birinin üzerinde sahibinin adı kazılmış bulunan aralıklı 67 mermer koltuk vardır. Burada oturma hakkına sahip olanlar, yazıtların bildirdiği gibi, rahipler, yüksek memurlar ve şehre iyiliği dokunmuş kişilerdir. Cavea ile sahne (*skene*) nin kenarları heykellerle süslenmişti. Bunların ancak tabanları kalmıştır. Cavea'nın arkasında, güneyde, asıl tapınak bulunur. Burada bir revak, eski ve yeni Dionysos tapınaklarının kalıntıları ile bir sunak görülür.

DİONYSOS TİYATROSU (Atina)

DİOON (Fr. Dioon), *Cycadaceae* (Sikazgiller) familyasından bir bitki cinsi. Eski çağlarda gerek türleri, gerek kapladıkları alan yönünden zengin olan bu cinsin bugün

D İ O O N

tropik ve subtropik bölgelerde yaşayan beş türü vardır. Bunlar 10 - 15 m yüksekliğinde, hurmaya benzer ağaçlardır. Yaprakları büyük, sarmal dizilişli ve tepede bir demet meydana getirir. İklimi elverişli olan bölgelerde, bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Önemli türü *D. edule*'dir.

DİOPEİTHĒS, (M. Ö. IV. yüzyıl), Atinalı komutan. Khersonēsos (Gelibolu yarımadası) a götürdüğü Klerukōslardan bir birliğin Kardia (Gelibolu'daki Baklar Burnu) şehri ile arası açılmış, Kardia Makedonyalı Philippos'tan yardım almış; bunun üzerine D. de Philippos'un sınır üzerindeki köylerini yakıp yıkmıştır. Bu hareketini Atinalılar suç saymışsa da, Demosthenes sayesinde komutanlığını muhafaza etmiş ve Philippos'un Bizansa karşı açtığı savaşlarda onun yanı başında dövüşmüştür.

DİOPHANĒS [*diofanes*] (M. Ö. II. yüzyıl — 132), Yunan gramercisi. Mytilene (Midilli) de doğmuştur. Çağının en ünlü hatiplerinden biri olarak tanınan D., Roma'da Tiberius Gracchus'a öğretmenlik etmiş, onun ölümünden sonra öldürülmüştür.

DİOPHANTİN, Diophantos (b. bk.) ın adından çıkarılmış sıfat olup, sayılar kuramında kullanılan bir çeşit analize verilen ad.

DİOPHANTOS [*diofantos*] (M. S. aş. yu 325 - 410), Yunan matematikçisi. Sistemli bir şekilde cebirle uğraşan D., metotlarını Hipparkhos'un eserlerinden aldığı halde, birinci dereceli denklemlere dair kuramı ile ikinci dereceli denklemlerin çözümüne dair yazıları, onu bu alanda yeni buluşlar ve görüşler getiren matematikçilerin katına yükseltmektedir. D. un eserleri, çağdaş Yunanlılar, Araplar ve daha sonra da Rönesans geometricileri tarafından uzun uzun incelenmiştir. Viète bile D. un teoremlerini tekrarlar. Cebirci olarak D., kendi adını taşıyan bir denklem bırakmıştır.

D. un *Aritmetika* (aritmetik, yani sayılara ait sorular) adlı on üç kitaplık eserinden ancak ilk altı kitabı bize gelmiştir. *Peri polygonon arithmon* (Açılara ait sayılar) adlı bir eseri de vardır. Bu son eserinden anlaşıldığı gibi, D. *Porismata* (Porizmler, yani ispatı gösterilmemiş teoremler) adlı bir eser de yazmıştır. Fakat bu eser bize kadar gelmemiştir (bk. SAYILAR KURAMI).

DİOPHANTOS DENKLEMİ, Yunan matematikçisi Diophantos'un adını taşıyan, birden fazla bilinmezli bir denklem. Buna göre, sonsuz sayıda çözümleri vardır. Fakat sayılar kuramı bakımından genel olarak ancak tam sayılı çözümler çok ilgi çekicidir.

$a + by = C$ denklemi, 1. dereceli bir D. denklemidir. Önemli bir 2. dereceli D. denklemi de Almanca Pellsche Gleichung (Pell denklemi) denilen denklemdir:

$$x^2 - Dy^2 = 1.$$

Burada x ve y değişken, D. ise tam sayılı bir değişmezdir.

DIOR, Christian (1905 - 1957), Fransız kadın terzisi. Grandville'de doğmuş, Montecatini (İtalya) de ölmüştür. Bir fabrikacının oğlu olan ve Siyasal Bilgiler Okulunu bitiren D., hariciyeci olacağı sırada babası iflâs etmiştir. Bunun üzerine bir resim galerisi açıp Max Jacob'un, Eugène Bernan'ın ve Christian Bérard'ın tablolarını sergilemiştir. Arkasından kadın terzilere desinatörlük etmiş, modeller çizmiştir. 1947 de Pariste Montaigne caddesinde kendi adını taşıyan terzi evini açmıştır. İkinci Dünya Harbinde tasarruf yüzünden değişen modaya bir tepki olarak uzun etek modasiyle «new look» denen modayı ortaya atmış ve büyük başarı kazanmış, 1948 de New Yorkta, 1953 te de Caracas'ta birer şube açmıştır.

C. DIOR

DİORİ, Hamani (doğ. 1916), Nijerli devlet adamı. Sundure'de doğmuştur. 1946 - 1951 ve 1956 - 1959 yıllarında Nijer'den millet vekili seçilmiş, aralık 1958 de Nijer Cumhuriyeti hükümetinin başına getirilmiştir.

DIORID: bk. DİYORİT.

DIOSAZ ya da DIOZAZ, kuzey Alplerden çıkan bir çağlayan. D. Buet'den gelip Servoz'a dökülen Arve ırmağının bir koludur. Tanınmış boğazları vardır.

DIOSCOREACEAE (*Dioskorease*), bir çenekli bir bitki familyası. Çoğunlukla sıcak bölgelerde yetişen 9 cinsi ve 650 kadar da türü vardır. Familyaya bağlı bitkilerin çoğu sarılıcıdır. Bunların da içinde bol nişasta bulunan kök ve yeraltı gövde (rizom) leri vardır. Bu familya bitkilerinden yurdumuzun özellikle kıyı bölgelerindeki orman altlarında yetişen *Tamus communis* (Dövülmüş avratotu) tir. Yurdu doğu Asya olan başka önemli bir cins ve tür, *Dioscorea batatas* (Japon patatesi) tır. Bunun yumruları patates gibi yenir.

DIOSCORIDES (Biyogr.): bk. DİOSKORİDĒS.

DIÓSGYŐR [*d!ōşd'ōr*], kuzey Macaristanda, Bükk dağlarının doğu eteğinde, Borsod'da, Miskolc (b. bk.) şehrine bağlı bir ağır endüstri merkezi. Macaristanın ilk demir fabrikası Endre Fassola tarafından D. yanındaki Omassa'da kurulmuştur. Bu fabrikada çevredeki madenlerden elde edilen demir cevheri işlenirdi. Fassola, daha sonra Újmassa'da yeni bir demir fabrikası, Hámor'da ise demir dökümhaneleri meydana getirmiştir. D. fabrikaları XIX - XX. yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiştir. Macaristanın en büyük makine fabrikalarından biri de D. dedir. Bu fabrika İkinci Dünya Harbinden beri büyük tesislerle geliştirilmiştir. Bu fabrikada yapılan lokomotif ve vagonlar, türbin parçaları ve borular, Avrupa pazarlarından başka, Brezilya, Arjantin, Mısır ve Avustralyada satılmaktadır.

D. çevresinde orta çağdan kalma yapılar vardır. XIV. yüzyıl ortasında, Anjou çağında gelişen D. de Büyük Lajos (1342 - 1382) güzel yapılar kurmuştu. 1381 de Torino barışı D. de imzalanmıştır. Mátyás çağında da D. saray hayatının merkezi olmuştur. Bükk dağlarının eteklerinde ılıcalariyle tanınmış olan Tapolcafürdő yer almaktadır. Nüfusu 265 000 (1941) dir.

DİOSKORIDĒS, Egeli (M. Ö. I. yüzyıl), Yunanlı ince taş yontucusu. Madalyalar müzesi (Cabinet des médailles) nde bu sanatçının Caius Maecenas adına işlediği ametist akikten bir madalya vardır. Augustus'un buyruklarına bastığı mühür de onun eseriydi. Tiberius'un Tuna zaferini canlandıran ve iki katlı sarı akik üzerine kazılmış olup Büyük Viyana akiki adiyle tanınan madalyanın da onun elinden çıktığı söylenir. Oğlu Erophilos da bu alanda ün salmıştır.

DİOSKORİDĒS, İskenderiyeli [Yun. Dioşkoridēs ho Aleksandreus] (M. Ö. I. yüzyıl), İskenderiyeli hekim. Kleopatra'nın özel hekimi olmuştur. 24 eser bırakmıştır. *Peri onomasiōn pharmakōn* (İlâç ya da zehirlerin adları) ve *Peri pathōn* (Hastalıklar) adlı eserleri tanınmıştır.

DİOSKORİDĒS, İskenderiyeli [Yun. Dioskoridēs ho Aleksandreus] (İskenderiye çağı, M. Ö. III, II, ya da I. yüzyılında yaşamıştır), Yunan şairi. Epigrammalar yazmıştır. Bunların en değerlileri *Anthologia*'da toplanmıştır.

DİOSKORİDĒS ya da DİOSKORİDĒS PEDANİOS ya da PEDAKİOS (Pedania ailesine mensup), M. S. I. yüzyıl, Tarsus (Yun. Tarson) a yakın Anazarbos'ta, Nero ve Vespasianus zamanında yaşadığı sanılan Yunan hekimi. Uzun geziler yapmıştır. Özellikle botanikle uğraştığı anlaşılıyor. Başlıca eseri: *Peri hylēs iatrikēs* (İlâçlar bilgisi) olup 5 bölümden meydana gelmiştir. İlâçları konu edinen bu eser, 1500 yıl boyunca batı dünyasında ilâç bilgisine ve eczacılığa temel olmuştur. Aldo Manucci tarafından 1499 da basılmış olup, çok değerli bir incunabulum (ilk baskı) dur. D. in *Peri haplōn pharmakon* (Bitkisel ilâçlar) adlı bir eseri daha vardır.

DİOSKOROS (ölm. 454), İskenderiye patriği. Gangra (Çankırı) da ölmüştür. 444 te İskenderiye başpiskoposu olan D., dört yıl sonra, İsa'nın bir insan olduğunu inkâr eden keşiş Eutykhes'in tarafını tutmuştur. 449 da D. un başkanlığında Ephesos'ta toplanan ruhanî meclis, bu keşişin itibarını yeniden sağlamış, Byzantion piskoposu Phlabianos ile papa St. Leo'yu aforoz etmiştir. Ancak, 451 de papanın başkanlığında toplanan ruhanî meclis keşiş Eutykhes'i mahkûm etmiş, D. u da görevinden almıştır. İmparator Markianos, D. u Gangra'ya sürmüştür.

DİOSKURİAS, Eukseinos Pontos (Karadeniz) un doğu kıyılarında, Kolkhis (batı Gürcistan) te bir şehir. Adını, Zeus'la Leda'nın ikiz oğlu Kastor (Lat. Castor) la Polydeukes (Lat. Pollux) e verilen *Dioskuroi* kelimesinden almıştır. Mitolojiye göre, Altın Post (Yun. Khrysomallon deras) u bulmak üzere denize açılan Argonautlar (b. bk.; Yun. Argonautai) burada karaya çıkmışlardır. Miletoslular tarafından kurulur kurulmaz şehir, o bölgenin hemen hemen en önemli ticaret merkezi halini almıştır. Romalılar Pontus krallığını ellerine geçirdikleri zaman şehrin çok gelişmiş bir hali vardı; keten, kenevir, Kolkhis altını ve Kafkasyadan gelen bakır madenlerini dış ülkelere gönderiyordu. Romalılar zamanında Sebastopolis adını alan D., Asya ile Avrupa arasında en büyük ticaret antreposu halini almıştır. Bugünkü adı Suhumi (Suhum) (b. bk.) dir.

DİOSKUROS'LAR [Yun. *Dioskouroi* = Zeus'un oğulları], Yunan mitolojisine göre: Tyndarēs oğulları diye de adlandırılan iki erkek kardeş. Kastor ve Polydeukēs (Lat. Castor ve Pollux), Leda'nın, Sparta kralı Tyndarēs ile evlenmesinden ya da Zeus ile münasebetinden dünyaya gelmiş çocukları. Bunlar, aynı zamanda Helene (Helena) nin ve Klytaimnestra'nın kardeşleri idi. Ölümlü olan Kastor, çok kere Tyndarēs'in ve ölümsüz olan Polydeukēs de Zeus'un oğlu olarak kabul edilirdi. D., gene ikiz kardeş olan Aphareus oğulları (İdas ve Lynkeus) ile nişanlılar Leukippos oğulları uğruna ya da birlikte ele geçirdikleri bir sığır sürüsü için kavgaya tutuşurlar; İdas Kastor'u, Polydeukēs de Lynkeus'u öldürür. Öfkelenen Zeus, şimşekleriyle İdas'a çarpar. Polydeukēs'in ricası üzerine Zeus, D. ın almaşık olarak bir günlerini Olympos'ta bir günlerini de mezarda ya da Hades'te geçirmelerine izin verir. Eski bir efsaneye göre, D. Theseus tarafından kaçırılmış olan Helene'yi yeniden ele geçirirler.

Özellikle Hint-Avrupa dilleri memleketlerinde yaygın olan bu ikiz tipten, bu kahramanlar tasviri içinde kala kala eski bir Tanrı çifti kalmış, çoğu zaman bu çifte bir de kadın kahraman (Helene) katılmıştır.

DİOSKUROS'LAR
(Capitolium Meydanı, Roma)

Bunların kendilerine benzeyen Anakes'lerle birlikte birçok yerlerde, özellikle Spartada tapınakları vardı. D. çok kere Kabeiros'lar, Kuret'ler ve Korybant'larla karıştırılmışlardır. Bunlar ev tanrıları olarak yılanları kutsal sayarlardı. İnsanların evine konuk olurlar, savaşta ve denizlerde karşılaşılan tehlikeli anlarda onlara yardım ederlerdi. Bunlar, aynı zamanda birer yıldız, ya da kurtarıcı bir ateş olduğu sanılan Elmo ateşinin kendisi olarak da düşünülmüşlerdi. Bunlara tapma alışkanlığı, Yunanlıların bulunduğu aşağı İtalyadan, çok eski çağlardan beri Romaya geçmiş bulunuyordu. Bu kült Romaya ulaştığı zaman, belki orada da aşağı yukarı buna benzer düşünceler vardı. Regillus gölü kıyılarında kazanılan zaferin (söylentiye göre M. Ö. 496), onların savaş alanına gelmesiyle kazanılmış olduğu sanılırdı. Bu yardımlara bir şükran olmak üzere Forum'da adlarına bir tapınak yapıldı ve burada kaynaklar tanrıçası Juturna ile buluştuklarına inanıldı.

Heykelcilikte D., çok kere atlariyle bir arada temsil edilirler. İki kahraman da aynı biçimdedir. Romada kendi adlariyle Monte Cavallo Quirinalis tepesinde ve Capitolium'da yer almıştır. Sanatçılar, bunların başlarından geçen olayları da tasvir etmişlerdir. Aphareus oğullariyle birlikte sığırları kaçırmaları olayı, Delphoi tapınağında eski bir sütunlar arası kornişte canlandırılmış ve Leukippos oğullarının kaçırılması Attike vazolarına, sonradan da Rubens'in bir tablosuna konu olmuştur.

DİOSPOLİS (Zeus şehri), Antik çağda birçok şehirlere verilen Yunanca bir ad; özellikle Mısır'da Thebai şehrinin adı *Büyük D.* idi.

DIOSPYROS EBENUM (Bot.): bk. ABANOZ AĞACI.

DIOSPYROS KAKI (Bot.): bk. TRABZON HURMASI.

DIOSPYROS LOTUS (Bot.): bk. KÜÇÜK MEYVALI TRABZON HURMASI.

DİOTİMA, Mantineia'lı rahibe. Sokrates'in aşk ve güzellik üzerine ileri sürdüğü kuramları bu rahibeden aldığını Eflatun, *Synposion* (Şölen) adlı eserinde söylemişse de, bu, edebiyatçıların bir hayalinden başka bir şey değildir. Bununla birlikte, D. nın tarihteki varlığı gerçek gibi görünüyor. Geleneksel söylentiler, onun M. Ö. 440 yılında Atinaya geldiğini, bir arıtma âyini yaparak Peloponnesos savaşları başlarken patlak veren veba salgınını on yıl geciktirdiğini ileri sürüyor. D. nın eski geleneklere bağlı kalan bir rahip çevresinden olduğu şüphe götürmez. Ondan önce Kyrēnē'liler, Delphoi kâhininin bir örgütü üzerine, anayasalarında yenilik yapılması işini, gene aynı çevreden Mantineia'lı Dononaks adında bir kişiye danışmışlardı.

DİOTİMOS (M. Ö. I ya da II. yüzyıl), Yunan filozofu, Epikuros'un rakibi. Epikuros'u yolsuz bir hayat sürer gibi göstermek için onun adını taşıyan düzme mektuplar yayınlamıştır. D. un, Khrysippos'un mektuplarından düzenleyip Epikuros'a yamadığı başka bir derleme daha yaptığını Diogenes Laertios rivayet eder.

DİOTİMOS (M. Ö. III. yüzyıl), Yunan gramercisi. Adramytteion (bugünkü Edremit) da yaşamış ve manzum anıt yazıtları (epigramma) yazmıştır. Herakles için bir destan düzmüş olan Yunan şairi Diotimos ile aynı kişi olması mümkündür.

DİOY, Çin'de, Si-kyanğ ile kollarının kıyılarında, ta Kuei-çeu'nun ortalarına kadar varan bölgede yaşayan Thai kabîlelerinin konuştuğu dil.

DİP SAÇ (Madencilik), maden ocaklarında, cevheri çıkarılan esas yatay galeri ile çıkarma kuyusunun birleştiği yer. Esas galeriden gelen cevher dolu arabalar yer yüzüne çıkmak üzere burada çıkarma kuyusunun halatına kancalanır ya da asansör (kafes) üne konur. Zonguldak kömür havzamızda kullanılır.

DİP TANECİĞİ (Fr. Grain basal), bazı bir hücreli hayvanlarda kamçının ya da kirpiklerin dibinde bulunan kalınlaşmış küçük bir yapı.

DİPÇİK: bk. TÜFEK.

DIPENTEN (Fr. Dipentène) [Kim.]: bk. LİMONEN (Limonène).

DİPEPTİD (Fr. Dipeptide), iki amino - asit'in birleşmesinden meydana gelen ve bir peptid (sentetik olarak ya da proteinlerin hidrolizi ile elde edilen ve içinde aminoasit'ler bulunan bir bileşik) grupu taşıyan madde.

DİPEPTİDAZ (Fr. Dipeptidase) **LAR**, Dipeptid'leri (bk. PEPTİD'LER) sade amino - asitler haline hidrolize edebilen fermanlara verilen ad. Örnek olarak:

$$H_2N - \underset{\substack{|\\ CH_2}}{CH} - CO - NH - \underset{\substack{|\\ CH_2}}{CH} - COOH + H\ O \rightarrow$$

$$2\,CH_3 - CH\,(NH_2) - COOH$$

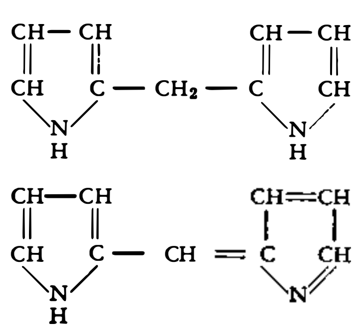
DİPHİLOS [*difilos*] (M. Ö. 350 - 289 dan sonra), Yunan komedi yazarı. Sinopta doğmuş, İzmirde ölmüştür. Yeni komedinin başlıca temsilcilerinden biri olan D., bugün elimizde çok az sayıda parçaları kalmış birçok güldürücü oyun yazmıştır. Plautus, *Casina* (ad), *Rudens* (Halat) ve *Vidularia* (Bavul) adlı oyunlarında, Terentius da *Adelphae* (Kardeşler) adlı oyununda onu taklit etmişlerdir.

DIPHYLLOBOTHRIUM (Zoo.): bk. BOTRİYOSEFALOZE (Bothriocephalosé).

DİPİKOLİK ASİT (Fr. Acide dipicolique) [Kim.], formülü (C_5H_3N) $(CO_2H)_2$ olan 2 - 6 piridin - dikarboksilik asidin kısa adı. 225 santigratta ergiyen bu asit, lutidik asit ile nikotinik asitin izomeridir.

DİPİR (Fr. Dipyre) [Miner.], doğal alüminyum, sodyum ve kalsiyum silikat. Bu maddeye «iki ateş» anlamındaki D. adının verilmesi, ateşten iki türlü etkilenmesinden dolayıdır. Ateş, bu minerali ergittikten başka, fosforışıllı kılar. D., Pirene sıradağlarının birçok yerinde bulunur.

DİPİRRİL METAN (Fr. Dipyrrylméthane), CH_2 grupu ile birbirine bağlanan ve iki pirolik çekirdekten meydana gelen heterosikl bileşimlere verilen genel ad. D. M. lar özellikle formaldehidin pirrol'lar ile yoğunlaşmasından meydana çıkar. Bunlar renksiz katılardır. Okside olarak hidrojenlerini kaybeder ve koyu renkli D. M. lar meydana getirirler. Formülü:

DİPLAKUZİ (Fr. Diplacousie; Yun. *diploos* = çift; *akusis* = duyma) [Tıp], yalnız bir kulağın ya da iki kulağın birden, aynı anda, birbirinden bir üçlük, bir dörtlük ya da bir sekizlik farklı sesler algılaması şeklinde beliren bir duyma bozukluğu. Bu sesler arasında zaman aralığı bulunursa D. ye «yankılı» denilir.

DIPLASIOCOELA (Zoo.): bk. ÇİFT OBRUKLULAR.

DİPLEİDOSKOP (Fr. Dipléidoscope; Yun. *diploos* = çift; *eidos* = biçim; *skopein* = görmek), dünyanın herhangi bir noktasında, güneşin meridyenden geçiş anını tesbit etmeye, yani öğle vaktini anlamaya yarayan bir aygıt. Eşkenar üçgen biçiminde bir araya getirilmiş üç cam levhadan meydana gelen bu aygıtın gösterdiği iki güneş görüntüsü üst üste gelip tek bir görüntü halini aldıkları zaman, güneş o noktanın meridyeninde bulunuyor demektir.

DİPLEJİ (Fr. Diplégie; Yun. *di* = çift; *plēgē* = çarpma) (Tıp), vücudun iki yanında aynı yerlerin felç olması; iki taraflı felç.

Atonik - statik D., Spasm (bir kasın ya da bir kas grupunun iradeye bağlı olmayarak aniden şiddetle kasılması) lı olacak yerde hipotoni (normal kuvvetten ve gerilimden yoksunluk) ile beliren felç.

Yüz D. si: Yüzün her iki yanında meydana gelen felç.

Çocuk D. si: Doğum sırasında çocuğun zedelenmesi sonucunda meydana gelen felç.

Çiğneme D. si: Besinlerin çiğnenmesinde rolü olan bütün kasların felç olması.

Spastik D.: Çocuğun, kol ve bacakları bükülmez durumda dünyaya gelmesi. Ön *fasciculus cerebrospinalis* sinirlerinin yeteri kadar gelişmemiş bulunmasından ileri gelir.

DİPLİPİTO, Gürcüler arasında kullanılan bir vurma çalgı. Bu çalgı ağızları deri ile kaplı birbirine bağlı iki çömlekten meydana gelir. Akort etmek için çömlekler ısıtılır ve böylelikle sesin yükselmesi sağlanır. İki değnekle çalınan D. halk çalgıları arasında yer alır.

DİPLOBİONT (Fr. Diplobionte), bir mevsimde iki kez çiçek açan ya da meyva bağlayan bitki.

DİPLODİA (Fr. Diplodia), tahıllarda ve özellikle mısırda köklerin kurumasına yol açan, sporları çift gözeli bir mantar cinsi. Pellagra denilen bir çeşit vitaminsizlik hastalığının meydana gelmesiyle ilgili olduğu sanılır.

DİPLODİNYUM (Lat. Diplodinium) [Zoo.], davarların midesinde parazit olarak yaşayan kıllı protozoon türlerinin bir cinsi.

DİPLODOKUS (Yun. *diplous* = iki kat; *dokos* = mertek), fosili, Amerikada Colorado ve Wyoming'in tebeşir altı (Infracrétacé) yer tabakalarında bulunan ve Diplodocidae famliyasının örnek türü olan dev cüsseli otçul bir dinozor. Pittburg Müzesinde bunun eksiksiz bir iskeleti vardır. Bunun mulajları yaptırılarak Carnegie tarafından dünyanın belli başlı müzelerine armağan edilmiştir. Bu iskeletin boyu, burundan kuyruk ucuna kadar 25, 60 m gelir. Boyun kısmı çok uzun ve bükülgen olmasına karşı başı küçücüktür. Dişleri ince ve tırmık biçiminde dizilmiş olup ancak tutmaya yarar. Boynundan daha uzun olan kuyruğunun son kısmı bir kamçıyı andırır. Beyni pek küçük olan bu hayvanın ağırlığı her halde yirmi ton kadar gelirdi. D., tebeşir çağının başında, deniz kulakları kıyılarında yaşar, karada yürür ya da sığ sularda yüzer, su bitkileriyle beslenirdi.

DİPLOEDR (Fr. Diploèdre) [Miner.], yirmi dört yüzlü billûr şekli. Bu şekil, kübik sistemdeki ortalı hemiedr (b. bk.; Fr. hémièdre) in karakteristiğidir.

DİPLOFAZ (Fr. Diplophase; Yun. *diploos* = çift, *phasis* = gösterilen şey, evre) [Biyol.], oluşum siklinin bir evresi. Bu evrede 2 n kromozomlu diploid (b. bk.) hücreler bulunur.

DİPLOFONİ (Fr. Diplophonie; Yun. *diploos* = çift; *phone* = ses) [Tıp], insanlarda, sesin aynı zamanda çıkan iki ayrı ton halinde olmasiyle beliren bir ses çıkarma bozukluğu. Öteki adları *diftongiya* (Yun. *dis* = çift; *phthoggos* = ses) ve *bitonal* (iki tonlu) *ses*'tir.

Bu bozukluk, ya ses tellerinin aynı derecede gerilmelerine engel olan bir taraflı felçten ya da ses borusunu ikiye bölerek değişik yükseklikte tonlar meydana gelmesine yol açan küçük bir polip ya da küçük bir urdan ileri gelir.

DİPLOİD (Fr. Diploïde; Yun. *diploos* = çift; *eidos* = şekil) [Sitoloji], döllenmiş yumurtanın kromozom sayısını anlatmak için kullanılan bir terim. Kısaltması 2 N dir. Bk. HAPLOİD.

DİPLOİD HÜCRE (Fr. Cellule diploïde), organizmalarda eşey hücreleri (gametler) nden her hücrede eş kromozom çiftleri vardır. Meselâ insan vücudu hücrelerindeki 46 kromozom, gerek görev gerek görünüş yönünden birbirine benzeyen 23 çift kromozomdan meydana gelmiştir. İşte kromozom çiftinin her iki üyesini de içine alan hücreye D. H. denir. Eşey hücrelerinde ise kromozom çiftinin yalnız bir üyesi bulunur. Her bir kromozom çiftinin yalnız bir üyesi bulunan hücreye de *monoploid hücre* denir.

DİPLOİS (Yun. *diploos* = çift), eski Yunan kadınlarının kullandıkları, üst kısmı kıvrılarak omuzlardan göğüs ve sırt üzerine düşen, çift katlı gömlek şeklinde bir giyecek.

DİPLOİS

DİPLOJENEZ (Fr. Diplogenèse; Yun. *diploos* = çift; *genesis* = üreme) [Biyol.]: 1. Her türlü çift doğuma verilen ad.

2. Ya az çok gelişmiş iki fetus (Lat. *foetus* = dölüt) un kaynaşması ya da bir yumurtanın iki spermatozoitle döllenerek iki embriyo (rüşeym) merkezi meydana gelmesi sonucunda doğan anormal yaratık.

DİPLOMA (Fr. Diplôme, Yun. *diplōma* = ikiye katlanmış şey), kanunî otoriteden gelen ve maksadı bir hak ya da unvan bahş, tesbit ya da tasdik etmek olan belge. D. lar en eski zamanlarda, çoğu zaman fil dişinden diptik'ler olup, içinde sahiplerine çıkarlar ya da imtiyazlar sağlayan kazılmış bazı kanun metinleri idi. Yeni Hititlerde uydurulmuş olması mümkündür. Louvre'da bulunan bir sütun (stèle), bir rahibenin kucağında ayakta duran bir genç prensin yanında bir D. yı gösterir. Consul diptiklerinin dış sahaları, alçak reliefli resimler gösteren D. lar olmuş olması mümkündür. Bizansta patricius'lar ve demarkhos'ların libellarius'ları vardı. Bunları bazı zamanlarda kullanmazlardı. Libellarius'lar da D. idi.

Roma tarihinde diploma: Romada D. lar trafik izni (evictiones) olarak kullanılırdı. Ayrıca askerlere bazı haklar veren bronzdan yapılmış belgelere de D. adı verilir. D. nın başka çeşitleri şunlardır: Cursus publicus (resmî taşıtlar) u kullanma hakkını bahşeden bir izin tezkeresi (paso). Askerî D.: menteşeli iki bronz levha halinde bir asker cüzdanı ya da belgesi. Bu belgede, imparatorun askere verdiği şerefli izin (honesta missio) ve imtiyazlar sayılırdı. Gerçekte belgedeki metin, imparatorluk buyrultusunun aslına uygun bir sureti olup, yararlanan askerlere istekleri üzerine verilirdi. Bu askerlerin bazıları imparator muhafızları ya da şehir (Roma) muhafızları bölüğü üyelerinden olup, bunlara yabancı kadın (peregrina) larla evlenme hakkı (ius connubium) verilirdi. Aynı hak yardımcı bölükler üyelerine de verilir ve bunlara, bundan gayrı, Roma yurttaşlığı da bahşedilirdi. Bazı legion askerleri, yabancılar kategorisinden oldukları zaman, bu çeşit D. alırlardı.

Ortaçağda diploma: Bu çağda D. kelimesi hemen hemen hiç kullanılmamıştır. Rönesansta, resmî makamlarca verilen, gösterişli parşömen ya da kâğıt üzerine yazılı kararlara, «iki kat edilmiş» olmasalar da, D. adı verilirdi. Bu deyim, resmî olarak Mabillon tarafından kabul edilmiştir. Bu deyim özellikle hükümdarların ve büyük timar sahiplerinin gösterişli kararları için kullanılmıştır.

Elimizde bulunan en eski D. lar VII. yüzyıldan kalmış olup papirüs üzerine yazılmıştır. VIII. yüzyılda papirüsün yerini parşömen almıştır. D., bir mühürle resmileştirilirdi. XIII. yüzyılda D. ların yerini ihtira beratları (lettres patentes) alır.

Zamanımızda D. sözü bir kişinin bir şeref sanını ya da bir rütbeyi elde ettiğini gösteren bir belgeye verilen addır.

Eğitim diploması: Bir insanın bir eğitim kurumunu başarı ile bitirdiğini gösteren öğrenim belgesi. D. lar, çeşitlerine göre, onu taşıyan insana ya sadece şeref verir (Fahrî D.) ya da bir mesleği, sanatı yapmak yetkisini ve gücünü taşıdığını gösterir. Yurdumuzda ilk okuldan üniversiteye kadar, genel kültür ya da meslek öğretimi yapan kurumları bitirenlere verilen belgeler *diploma* adı ile anılmaktadır: *İlk okul D. sı*, *devlet lise D. sı* gibi. Bu kurumları bitirmeden ayrılanlara verilen belgelere *tasdikname*, başka okullara devam hakkı olmayacak şekilde okuldan çıkarılanlara verilen resmî yazılara ise *belge* denir.

Üniversitelere bağlı fakültelerin bitirme D. sına *lisans* (Fr. licence) *D. sı*, bu öğrenim üzerine yapılan doktora (Fr. doctorat) öğreniminden alınan diplomalara ise *doktora D. sı* denilmektedir. Son yıllarda kurulmuş olan Amerikan örneği üniversitelerde ise, lisans üzerine, uzmanlık öğrenimi niteliğinde olan, bir ya da iki yıllık öğrenim sonunda *master* (İng. master) *D. sı* verilmektedir; bunun derecesi, doktora D. sından aşağıdır. Yabancı ülkelerde, meselâ Fransada, Diplôme d'études supérieures (Yüksek öğrenim D. sı), fakültelerce bazı öğrencilere verilen bir D. nın adıdır. Bunun maksadı, öğrencinin, edebiyat, tabiat bilgileri ve hukuk alanında derin bilgi (érudition) ve araştırma işlerine elverişli olduğunu göstermektir. Fen, edebiyat ve insana ait bilgiler (sciences humaines) fakültelerinde bu D., orta

öğretim agrégation (lisenin yüksek sınıflarından öğretmenlik sınavı) a giren öğrencilerden licence (bakalorya ile doktora arasındaki aşama) a ilâveten istenir. Bu D. yı elde etmek için geçilmesi gereken sınav fakültece kabul edilen bir konuya dair bir muhtıra yazıp bazı sözlü soruları cevaplamaktır. Edebiyat alanında yedi, fen alanında da üç çeşit D. vardır: Felsefe, klasik diller, yani Yunanca ve Latince, yaşayan yabancı diller, tarih, coğrafya, modern edebiyat, sanat ve arkeoloji; matematik, fizik bilgiler, tabiat bilgileri. Hukuk ve ekonomik bilgiler fakültelerinde, yüksek öğrenim D. sı ancak önceden lisansı kazanmış olan öğrencilere verilebilir. Bu D. altı çeşittir: hukuk ve sosyal olaylar tarihi, şahsî hukuk, amme hukuku, kriminolojik bilgiler (sciences criminelles), siyasal bilgiler, ekonomik bilgiler. Hukuk, siyasal bilgiler ve ekonomik bilgiler doktorasını yapmak isteyen öğrenciler bu D. ların birini göstermelidirler.

DIPLOMA LEOPOLDINUM, Transilvanya (Mac. Erdély, Türkçe Erdel) nın ana hukuk ve hürriyetlerini teminat altına almak üzere 1691 yılında I. Leopold (Mac. Lipót) un çıkardığı bir belge. Bu belgede din âyinlerinin serbestliği tanınıyor, hükümdarların yapmış oldukları bağışlar korunuyor, vergilerin artırılmayacağı, yabancıların kamu hizmetlerinden uzaklaştırılacağı ve ticaretin serbestliğinin korunacağı bildiriliyordu. Bu belgeye ek olarak 1693 te yeni bir belge daha yayınlanmıştır (Alvincziana resolutio). D. L. Transilvanya'nın bağımsız gelişmesini sağlayan bir belge sayılmışsa da, uygulamada vadedilen hususlar gerçekleşmemiştir.

DİPLOMASİ (Fr. Diplomatie), uluslarası hukukta, uluslararası ilişkilerin bilimi ve yürütülüşü. D., devletler hukukuna dayanır: Amacı, barışçı hal çarelerinin zorlu hal çarelerine tercihini sağlamaktır. Normal organları, devletlerin, birbirleri nezdinde bulundurduğu memurlardır: Büyük elçiler, orta elçiler, işgüder (maslahatgüzar) ler gibi. Fakat 1918 den beri D. ye ait işlerin belli başlı kısmı, dış işleri bakanları, başbakanlar, hattâ devlet başkanları arasında tertiplenen özel görüşmelerde düzenlenmektedir. D. görüşmeleri, anlaşmalar yapma ya da ittifaklar kurma sonucuna varır. D., devletler kadar eski bir kuruluş ise de, ancak XVI. yüzyılda devamlı kurullar (missions) meydana getirilmiştir. Anlaşmazlıklarda hakemlik etmekle görevli Cemiyet-i Akvam ve Birleşmiş Milletler Teşkilâtı gibi uluslararası kurumların yaratılması, D. nin çalışma şartlarını değiştirmiştir.

Tarihçe: Eskiden, devamlı görevli misyonlar yoktu. Bazı hallerde ve bazı yerlerde gönderilen ya da kabul edilen büyük elçilerin hakları belirtilmiş değildi. Genel olarak, elçiler iyi karşılanırlardı, fakat bazı kere de getirdikleri teklifler suç sayılır ve buna göre cezalandırırlardı.

Orta çağın ilk yıllarında, devlet başkanları ya doğrudan doğruya kendi aralarında (Fransada Moreveliler ve Sofu Louis [Louis le Pieux] den sonraki hükümdarlar gibi) (Verdun 843), ya mektup getiren din adamı ya da sivil elçiler aracılığıyla müzakereler yaparlardı. Daimî elçilikler yoktu. Böyle olduğu halde, Apocrisiarius, papayı VII - VIII. yüzyıllarda Basileus (Bizans imparatoru) katında temsil etmiştir. Diplomatik görevlilerde uzmanlık aranmaz, en iyi örgütlendirilmiş olan Bizans imparatorluğunda elçiler, soylular sınıfından çeşitli yüksek memurlar arasından seçilirdi. Papa, temsilci olarak, çevresindeki din adamlarını seçerdi. Elçinin dokunulmazlığı vardı. Kendisinden ant içmesi istenirdi. XII. yüzyıldan sonra, elçinin güvenini sağlamak üzere yanında rehineler bulundurmağa başlandı.

Orta çağın son üç yüz yılında, devlet başkanları daima doğrudan doğruya birbiriyle yapılan görüşmelere baş vururlardı, fakat bu görüşmelerden önce ya da bunlar devam ederken, daha az önemli kişiler arasında da konuşmalar yapılırdı (Avignon, 1334; Arras, 1435). Yüz Yıl Harbi sonunda diplomatlar uzmanlardan seçilmeğe başlandı. Aynı adlarla tekrar tekrar karşılaşırız. XIV - XV. yüzyıllarda yapılan anlaşmaların meydana çıkardığı çözülmesi güç sorunlar, hükümdarları, teknik uzmanlara, hukukçulara, «clerc de chancellerie» (kançılarya yazıcıları) lere baş vurmağa zorlamıştır. Bütün bunlara Lat. *Procuratores* adı verilirdi.

İtalyada XII. yüzyılda, yarımadanın kuzeyindeki Venedik, Cenova, Pisa gibi şehir-devletlerde ekonomik sebeplerden dolayı, birbirleri yanında konsoloslar bulundurmak göreneği doğmuştur. İşte burada XV. yüzyılda ilk olarak, dış ülkelerde bulundurulan daimî özel görevli kurullar görülür. Bu husustaki ilk adımın Francesco Sforza tarafından atılmış olduğu sanılmaktadır. Sforza, 1446 da, Pontremoli'li Nicodemo'yu Floransada devamlı temsilci yapmıştır. Lodovico ile Moro, 1490 da İspanyaya bir büyük elçi göndermiştir. Yine Sforza, 1492 de Fransa kralı VIII. Charles'a ve 1493 te de Viyanaya bir büyük elçi göndermiştir. 1494 te Commynes, VIII. Charles'ı Venedikte temsil eder. Aynı yılda İspanyanın da orada bir büyük elçisi görülür. Bizans, yıkılmasından az önce, Osmanlı padişahına bir büyük elçi gönderir.

Rönesans ve Reformasyon ile milliyetçilik fikri de doğar. Siyasî ilişkiler, ekonomik çıkarlarla çapraşıklaşır. Grotius, uluslararası hukukun derlemesini yapar. Devamlı ordularla devamlı büyük elçiliklere ihtiyaç duyulur ve Venediklilerin D. si örnek alınır. Papa X. Leo nonsluklar kurar. Buna pek hevesli olmamakla birlikte, İngiltere, Alman imparatoru ve Osmanlı padişahı da bu yoldan yürürler. Bununla birlikte 1661 de XIV. Louis katında güven belgesi taşıyan (acrédité) ancak altı büyük elçi bulunuyordu. Hukukçuların, kilise adamlarının yerine soylular geçer. Bunların başlıca rolü, müzakerelere girişmekten çok ülkelerini parlak bir şekilde temsil etmek ve kendinden olanları hükûmetin kontrolu altında korumaktır. Büyük elçiye karşılık olan Fr. *ambassadeur* (İtal. ambasciatore) deyimi ancak XVIII. yüzyılda kabul edilmiştir. O zamana kadar bu rolü oynayanlara *orateur* ya da *résident* denirdi. Bazı ülkelerde ve özellikle Osmanlı imparatorluğunda konsoloslar, ticarî rollerine bir de diplomatik rol katarlardı.

Hükümdarlar, resmî D. ye ek olarak, birer gizli teşkilâta da sahiptiler. Bu, bir rüşvet verme kurumudur. Fransız altını XVII. yüzyılda, İngiliz altını ise XVIII. yüzyılda çoğu zaman dış politikaya etki yapmıştır.

XVII - XVIII. yüzyıllarda kongre denilen toplantılar ancak iki taraflı diplomatik kurullardır. XIX. yüzyılda daha geniş toplantılar yapılır: Erfurt, Viyana, Paris, Berlin. Buralarda, egemen bir devletin ara buluculuğu altında Avrupa ile ilgili sorunlar görüşülmüştür. İki dünya harbi, evrensel karakter taşıyan kurumların doğmasına sebep olmuştur. Cemiyet-i Akvam (1919); Birleşmiş Milletler Teşkilâtı (1945). Klasik D. bunlara dayanarak çalışmaktadır.

Türklerde diplomasi: Eski Türklerin Çin imparatorluğu ile ilişkiler kurduğunu ve bu ilişkilerin gelişmesinde karşılıklı olarak gidip gelen elçilerin ve elçilik kurul-

larının önemli rol oynadığını biliyoruz. Bu ilişkiler üzerine Çin kaynaklarında bilgi verildiği gibi, eski Türk yazıtlarında da dikkate değer haberlere rastlanmaktadır.

Eski Türklerin Bizansla diplomatik ilişkiler kurduklarını da biliyoruz. Bizans kaynaklarında batı Türk kağanı tarafından Bizansa gönderilen bir elçilik kurulu hakkında bilgi verilmektedir. Bu kurulun başında Maniakh adlı bir Soğd bulunuyordu. Türk kağanı bu kurulun aracılığı ile Bizansla Perslere karşı bir politik ve askerî anlaşma yapmak istiyordu. Soğdlar, Türklerle Bizanslılar arasındaki anlaşmayı ticarî yönden kullanmak istiyorlardı. İç Asyada ipek ticaretini ellerinde tutan Soğd tüccarları daha önce Türk kağanının yardım ve desteğine güvenerek Pers topraklarında da ipek satımı yapmak üzere Pers kralına baş vurmuşlardı. Bizans kaynaklarında Sizabulos adiyle anılan Türk kağanı, Maniakh'ın başkanlığındaki elçilik kurulunu Pers kralına göndermiş, fakat Persler Soğdlara ipek satmak üzere izin vermemişlerdi. Kral, Soğd tüccarlarının yanında bulunan ipek kumaşları satın almış ve kurulun gözleri önünde ateşe vermişti. Kurul üyeleri, karşılaştıkları durumu Türk kağanına bildirmişler, kağan da yeni bir elçilik kurulu yollamak zorunda kalmıştı. Bu kez Persler, elçilerin gelip gitmesine son vermek üzere bu kurul üyelerinin çoğunu gizlice zehirlemişler, kuzeyin iklim şartlarına alışmış olan Türk elçilerinin Pers topraklarında hüküm süren kurak ve sıcak havaya dayanamadıkları haberini yaymışlardı. Sizabulos, elçilerinin, Perslerin hıyanetine kurban gittiğini anlamış, fakat silâhlı bir çatışmaya girişmekten çekinmişti. Bu sebeple, Maniakh'ın tavsiyesine uyarak Bizansla ilişki kurmak iştemişti. Başlangıçtan beri Perslerle Bizans arasında büyük bir geçimsizlik olduğunu göz önüne alan Türk kağanı, Maniakh'ın yönetimindeki elçilik kurulunun Bizansta olumlu karşılanacağını umuyordu. Sizabulos, Maniakh'a Bizans imparatoruna verilmek üzere Türk yazısiyle yazılmış bir mektubu da vermişti. Türk kağanının bu mektubu Bizans sarayında dilmaçların yardımiyle okunmuş, elçilerin dilekleri öğrenilmişti. Bizanslılar bu münasebetle elçilerden Türkler hakkında bilgi almayı da ihmal etmemişlerdi. Türklerin durumu hakkındaki bilgiler Bizanslılarda Türklere karşı geniş bir ilgi uyandırmıştı. Bunun üzerine Türk kağanının gönderdiği elçilik kuruluna karşılık olarak bir Bizans kurulunun Türk kağanına gönderilmesine karar verilmiş ve bir yıl sonra, M. S. 568 de kalabalık bir Bizans kurulu yola çıkmıştı. II. İustinus, bu kurulun başkanlığına Kilikia'lı Zemarkhos'u getirmişti. Bizans elçilik kuruluna Türk kurulunun başkanı Maniakh kılavuzluk etmişti. Kurul, uzun bir yolculuktan sonra, Türk kağanının Ektağ yanındaki merkezine varmıştı. Sizabulos, Bizans elçilerini büyük bir çadırda kabul etmişti. Elçiler Sizabulos'u saygı ile selâmlamışlar, armağanlarını sunmuşlardı. Zemarkhos, verdiği söylevde iki devlet arasındaki samimî dostluğu belirtmişti. Türk kağanının söylevinden sonra Bizans elçilerine büyük bir yemek verilmişti. Bu yemek üç gün sürmüştü. Türk kağanının çadırlarındaki varlık ve zenginlik, Bizans elçilerinin gözünü kamaştırmıştı. Bizansa dönen Zemarkhos, gezisi üzerine yazdığı raporda, İç Asyada yaşayan Türkler hakkında sağlam bilgiler vermişti.

Zemarkhos'un başkanlığındaki kurulun kazandığı başarıdan sonra, Bizanslılar Türklerle kurdukları ilişkileri geliştirmeğe çalışmışlar, birbiri ardından elçiler göndermeğe başlamışlardır. Yeni Bizans imparatoru Tiberius da bu ilişkilere önem vermiş ve Türklerle yapılan anlaşmayı yenilemeyi düşünmüştür. Tiberius'un yolladığı kurulun başkanı Valentinus'tu. Valentinus Türkler arasında daha önce de elçi olarak bulunmuştu. Karadeniz'i geçen Valentinus, Turksanthos adlı Türk kağanını ziyaret etmişti. Valentinus, Turksanthos'un yurdunu belirtmemişse de, onun Bizans topraklarına yakın bir yerde yaşadığı anlaşılıyor. Valentinus, Türk kağanını Bizans diplomasisinin diliyle selâmlamış, askerî anlaşmanın yenilenmesini teklif etmişti. Fakat Türk kağanı, onun bu teklifini kabul etmemiş, Bizanslıları anlaşmaya ihanetle suçlandırmıştı: Bizanslılar, Türklerin hâkimiyetinden kurtulmak isteyen Avarlara Pannonia'da yurt vermişlerdi. Turksanthos'tan sonra Valentinus, Sizabulos'un ölümünden sonra Türk tahtına çıkan Tardu kağanı da ziyaret etmiştir. Fakat Tardu ile yapılan görüşmelerde büyük bir kazanç sağlayamadıkları anlaşılıyor.

Oğuzların Maveraünnehr'e inmeleri sırasında Gazneli hükümdarı Mes'ud'la Selçuklu liderlerinin yaptığı görüşmeler Türk tarihinin eski diplomatik belgeleridir. Türklerin savaş öncesi ya da barış öncesi anlaşmazlıkları görüşme yoluyla çözümleme konusun da sahip oldukları gelenekler, Türk D. sisinin temellerini meydana getirmektedir (bk. ELÇİ, TİLMAÇ, UÇ). Müslümanlık bu geleneklerin daha da güçlenmesine yol açmıştır. İslâmiyet, anlaşmazlıkların görüşme yoluyla ortadan kaldırılmasını emretmekte, hattâ Müslüman olmayan toplumlarla olan anlaşmazlıkların bile savaştan önce barış yoluyla düzeltilmesini istemektedir. Hanefî mezhebince savaştan önce görüşmeler üç temel ilke üzerinde yürütülmelidir; bu ilkelerin ışığında barış sağlanamazsa, savaşa o zaman lüzum görülmelidir. Bunun içindir ki, Müslüman Türk devletlerinde D. dine ve millî geleneklere dayanan bir gelişme göstermiştir. Devletin güçlü olduğu devirlerde diplomatik görevliler, devletler arasında çıkan anlaşmazlıkları gidermek, barıştan sonra onaylanmış andlaşmaları teslim etmek, sınırları tesbit etmek, cülûs haberlerini getirip götürmek gibi geçici olarak çalışmalarda bulunmuşlardır. Diplomatik görevlilerin yabancı ülkelerde sürekli olarak kalmaları ve hükümete her konuda gerekli raporlarını vermeleri yolu, Osmanlı imparatorluğunun zayıfladığı ve bağımsız bir politika izlemek yerine, Avrupa politikasına uymak zorunluluğu ile karşılaştığı XIX. yüzyıl başında kabul edilmiştir. Batılı devletlerin Türk devletlerine elçi göndermek usulü ise, daha orta çağdan beri süregelmiştir. Ancak, Türkiyede ilk sürekli oturma izni 1454 te Venedik balyosuna verilmiştir. 1530 da ise Avusturya ilk elçisini göndermiştir. Fransa 1532 de, İngiltere 1583 te İstanbul'da sürekli diplomatik misyon meydana getirmiştir.

Osmanlı imparatorluğu, gelişme ve yayılma devrinde bağımsız bir politika izlediğinden yabancı devletlerin ilkeleri genellikle ticaret alanına bağlı bulunuyordu. Osmanlıların diplomatik alanda yaptıkları ilk anlaşma, 1365 te I. Murad'ın Raguza cumhuriyetine verdiği garanti anlaşmasıdır. Osmanlı padişahının ilk olarak tuğrasını kullandığı bu diplomatik belge büyük bir önem taşır. Osmanlı D. sinin, dünya egemenliği konusunda savaştığı devletlerin sosyal ve askerî güçlerine göre bir değer verdiği ve onlarla olan diplomatik ilişkilere buna göre önem tanıdığı görülmektedir. Barış görüşmelerinde takınılan tavırlar, gönderilen misyonlara karşı gösterilen ilgi, Osmanlı imparatorluğunca görevlendirilen elçilerin rütbe, san ve nitelikleri bunun açık görüntüleridir. Meselâ Karlofça'da Avusturya, Rusya, Lehistan ve Venedikle yapılan görüşmelerde Osmanlı diplomatlarının Avusturya delegelerine birinci derecede, Lehistan'a ikinci derecede, Venedik'e üçüncü derecede önem verdikleri bu görüşmelerinin tutanaklarından anlaşılmaktadır.

Rusyanın Türk D. sinde önem kazanması ise, 1768-1774 teki büyük bozgun ve onu izleyen Kaynarca barışı ile olmuştur. 1606 da imzalanan Jitva (Zsitvatorok) anlaşması ise Osmanlı politikasının durakladığını tesbit etmekle birlikte Osmanlı D. si 1699 a, yani Karlofça'ya kadar eski anlayış ve davranışında sürmüş, ancak 1718 Pasarofça barışı sonunda batı ülkeleri ile diplomatik ilişkileri geliştirmek zorununu kabul etmiştir. Yine Osmanlı D. si, doğulu devletlerden yalnız İran'ı birinci derecede bir devlet muamelesine lâyık görmekte, Özbek hanlıklarına, Geylan v. b. doğulu devletlere ve bunların misyonlarına arka sırada yer vermekteydi. Fransa, Kanunî devrinde, 1536 da I. François ile yapılan anlaşmadan sonra öteden beri özel bir yer almakla birlikte, Girit savaşları sırasında Venedik'e yardım etmesi dolayısiyle önemini kaybetmiş, onun yerini 1739 a kadar İngiltere ve Felemenk almıştır. XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise Osmanlı D. si, Fransa - İngiltere rekabetinin arasında bocalamış, bunu zaman zaman Rusya ve Almanya etki altına almıştır. Amerika ve Japonya, Osmanlı devletinin D. işlerinde, en geç devirde imparatorluğun çökmek üzere olduğu XX. yüzyıl başında kendilerini göstermişlerdir.

DİPLOMASİ AYRICALIKLARI (Fr. Privilèges diplomatiques): bk. DİPLOMATİK MİSYON.

DİPLOMASİ MEMURU: bk. DİPLOMATİK MİSYON.

DİPLOMAT (Fr. Diplomate), diplomasi memuru. Bk. DİPLOMATİK MİSYON.

DİPLOMATİK, Kor (Fr. Corps diplomatiques) : bk. KORDİPLOMATİK.

DİPLOMATİK EVLENME, bir yabancı memlekette bulunan vatandaşlar arasında kendi devletlerinin bir temsilcisi ya da konsolosu huzurunda anavatan hukukuna uygun olarak yapılan evlenme.

DİPLOMATİK MİSYON (Fr. Mission diplomatique), bir devletin uluslararası ilişkilerini ülke dışında yürüten organlara verilen ad.

Devletler arasında sürekli elçilik ilişkilerinin kurulduğu günden beri devletler normal politik ve diplomatik bağlantıları olan devletlerin hükümetleri yanına sürekli temsilciler göndermekte ve onların gönderdikleri temsilcileri kabul etmektedirler.

Bir devletin yabancı bir devlet hükümeti yanına gönderdiği diplomasi temsilcilerine toplu olarak D. M. denilir.

Diplomasi memurlarının sınıf ve dereceleri, görevlerinin niteliği ve yabancı ülkelerdeki hukukî statüleri aynı değildir. Aralarında diplomatik ilişkiler kurmak ve birbirine sürekli diplomatik misyonlar göndermek kararına varan devletlerin, diplomasi memurlarının sınıf ve dereceleri, özellikle çağımızdan önce ve öngelme bakımından son derece önemliydi. Bundan dolayı diplomatik temsilcilerle ilgili ilk uluslararası düzenleme teşebbüsleri bunların sınıf ve dereceleri konusunda olmuştur. Gerçekten de 1815 Viyana Nizamnamesi ile onu tamamlayan 1818 Aix - la - Chapelle Protokolü, diplomatların sınıf ve dereceleriyle ilgilidir. Bu belgelerin birincisi, diplomasi memurlarını: 1. Büyük elçi (Fr. ambassadeur) ler, Papa'nın *legatus* (Fr. légat) ve *nuncius* (Fr. nonce) ları; 2. Orta elçi (Fr. ministre) ler; 3. Maslahatgüzar (işgüder; Fr. chargé d'affaires) lar olmak üzere üç sınıfa ayırmış, ikinci belge de bunlara orta elçilerle maslahatgüzarlar arasında yer alan bir mukim elçi (Fr. ministre résident) derecesini katmıştır.

1961 Viyana sözleşmesinin 14. maddesiyle kabul edilen sınıflar, 1815 Viyana Nizamnamesindekiler gibidir: 1. Devlet başkanları yanına gönderilen büyük elçiler ya da nuncius'lar ve eşit derecede başka misyon şefleri sınıfı; 2. Devlet başkanları yanına gönderilen fevkalâde delegeler, elçiler ya da internuncius (Fr. internonce) lar sınıfı; 3. Dış işleri bakanı yanına gönderilen maslahatgüzar (işgüder) lar sınıfı. Buna göre, diplomasi memurlarının sınıf ve dereceleri, bunlardan misyon şefi durumunda bulunanların sınıf ve dereceleridir. Çünkü gerçek temsil yetkisini kullanan kişi misyon şefidir. Misyonda görevli öteki diplomasi memurlarının sınıfları şöyle belirtilmiştir: 1. Elçi ya da elçi müsteşarı; 2. Müsteşar; 3. Başkâtip, ikinci kâtip; 4. Üçüncü kâtip; 5. Ataşe.

Devletler, karşılıklı olarak gönderecekleri misyon şeflerinin hangi sınıftan olacağını aralarında kararlaştırırlar. İkinci Dünya Harbinden sonra bütün misyon şeflerinin büyük elçi olması yönünde bir akım belirmiştir.

Misyon başkanı kendisini gönderen devlet başkanını değil, devletini temsil eder. Bir misyon başkanının kendi devletini birkaç devlet yanında temsil etmesi kabul olunduğu gibi, birkaç devletin aynı misyon şefi tarafından bir devlet yanında temsil edilebilmesi de mümkün bulunmaktadır, yeter ki ilgili devletlerden biri buna itirazda bulunmasın.

17 temmuz 1927 tarihli ve 1154 sayılı Hariciye Vekâleti Memurin Kanununa göre, Türkiyede «Elçiler, hükümetçe görülecek lüzum üzerine, meslek haricindeki zevattan dahi intihap edilebilirler».

1961 Viyana sözleşmesinin de pekiştirdiği bir ilkeye göre, «gönderen devlet, gönderilen devlet nezdinde misyon şefi olarak görevlendirmeyi tasarladığı şahsa bu devlet tarafından agreman (Fr. agrément = makbul sayma) verildiğinden emin olmalıdır». Temsilciyi gönderecek olan devlet, göndereceği kimse için karşı devletten soruşturmada bulunur, yani bir bakıma onun uygun bulmasını ister (Fr. Demande d'agrément işlemi). Karşı devlet bu şahsı uygun bulursa, onun *persona grata* (beğenilen kişi) olduğunu, bulmazsa *persona non grata* (beğenilmeyen kişi) olduğunu bildirir. Ancak, bir temsilciyi ilkin uygun bulmuş olan devlet, onu sonradan *persona non grata* ilân edip geri alınmasını isteyebilir.

Bir misyon şefi, yabancı bir devlet ülkesine giderken yanında *itimatname* (Fr. lettres de créance) denilen bir belge götürür. Büyük elçi ve elçiler, itimatnamelerini devlet başkanından devlet başkanına, maslahatgüzarlar ise dış işleri bakanından dış işleri bakanına götürürler.

Diplomatik misyonların yabancı ülkelerdeki görevleri genel olarak şunlardır: Görüşme (müzakere), gözlem (müşahade) ve koruma (himaye).

Zamanımızda klasik diplomasi, öneminden çok kaybetmiş, buna karşılık devlet ve hükümet başkanları seviyesinde «zirve» görüşmeleri yönünde büyük bir gelişme olmuştur. Bu durum D. M. ların görüşme görevinin çağımızda çok dar sınırlar içine çekilmesi sonucunu vermiştir. Bununla birlikte, temsilci kendi devleti ile öteki devlet arasında sürekli bir bağlantı organı olarak çalışır; iki devlet arasındaki işlerin yürütülmesi, ilişkilerin geliştirilmesi, anlaşmazlıkların çözümlenmesi için ülkesinde bulunduğu devletin dış işleri bakanlığı ile görüşmelere girişir; kendi hükûmetinin gönderdiği notaları o devletin dış işleri bakanına iletir, o devletin notalarını alır, kendi hükûmetine ulaştırır.

D. M. ların gözlem (müşahade) görevleri de eskiye oranla önemsizleşmiştir. Yabancı ülkelerdeki temsilcilikler, bulundukları ülkelerdeki siyasî, iktisadî ve teknik gelişmeleri, çeşitli fikir akımlarını, parlamento tartışmalarını dikkatle izlerler. İki ülkenin ilişkileri etkileyebilecek olayları gözlemleyip incelerler ve vardıkları sonuçları raporlarla hükûmetlerine bildirirler. Ancak, bu bilgi edinme görevlerini meşru sayılan yollardan yapmak zorundadırlar.

Son olarak, D. M. lar yurttaşlarını korumakla yükümlüdür. Yabancı bir devlet ülkesinde hakları çiğnenen, haksız bir işleme uğrayan kişi, yurttaşı bulunduğu devletin o ülkedeki temsilciliğinden kendisinin ve haklarının korunmasını isteyebilir. Diplomatik korumanın yapılabilmesi için yalnız iç hukuk bakımından değil, aynı zamanda uluslararası hukuk bakımından bir haksız işin varlığı gereklidir. Ayrıca, bu haksız işin ortadan kaldırılması ya da düzeltilmesi için buna uğrayan kişinin orada açık bulunan yolların hepsine baş vurmuş bulunması gerekir.

D. M. ların bu normal görevleri yanında, bazı hallerde kendilerine verilen başka görevleri de vardır. Bunlar arasında en önemlisi, ülkesinde bulunduğu devletle bir üçüncü devlet arasındaki siyasî ilişkilerin kesilmesi halinde bu üçüncü devletin ve yurttaşlarının haklarını ve çıkarlarını temsil etme görevidir.

Diplomasi temsilcisinin ülkesinde bulunduğu devlete karşı olan önemli görevleri de 1961 Viyana sözleşmesinin 41. maddesinde belirtmiştir: Siyasî hayata karışmamak, iç politika hakkında demeç vermemek, bütün işleri o devletin dış işleri bakanı ile ya da onun aracılığı ile görmek, misyon binalarını misyon fonksiyonları ile bağdaşmayan çalışmalar için kullanmamak, kazanç amaciyle ticarî ya da meslekî çalışmalarda bulunmamak.

Diplomasi memurları görevlerini iyi ve serbest olarak görebilmek için birtakım ayrıcalıklar ve bağışıklıklar (imtiyaz ve muafiyetler) dan yararlanırlar. Ayrıcalıklar: Kişi, elçilik binası, konut ve arşiv dokunulmazlığı, haberleşme ve gezi serbestliğidir. Bağışıklıklar, yargı, vergi ve gümrük bağışıklığıdır.

DİPLOMATİKA (Yun. *diploma* = ikiye katlanmış [kâğıt]), belgelerin düzenlenmesinde uygulanan kesin kuralları inceleyen bilim.

D. kelimesi Romalılarca ilkin devletin posta araçlariyle yolculuk etme iznini, daha sonra da Roma imparatorlarının bağışladığı imtiyazları belirtmek için düzenlenen belgelere uygulanmıştır. Rönesansın ve daha sonraki devirlerin bu bilim kolu ile uğraşan bilginleri, D. terimini resmî ya da özel her türlü belge için kullanmışlardır. Buna göre, D. edebiyatla ilgili olmayan tarihî belgelerin eleştirmeli incelenmesi olarak tanımlanabilir.

D. terimi, Benedictusçu Fransız keşişi Jean Mabillon (1632 - 1707) un *De re Diplomatica* (D. üzerine) [1681] adlı eseri ile ortaya çıkmıştır. Başlangıçta paleografiyi de içine almış olan D., şimdi yalnız orta çağın ve daha sonraki çağların belgelerinin şekil ve yapılarını incelemekle yetinmekte ve bu inceleme, özellikle çeşitli devirlerde çeşitli ülkelerdeki yazmaların kesin olarak uygulamış oldukları kuralların ışığı altında karşılaştırmalarla yapılmaktadır. Avrupanın her tarafında kullanılmış olan belge şekillerinin çoğunun örneği, Papalığın kullanmış olduğu şekiller, bunların örneği de Romanın kullanmış olduğu şekiller olmuştur.

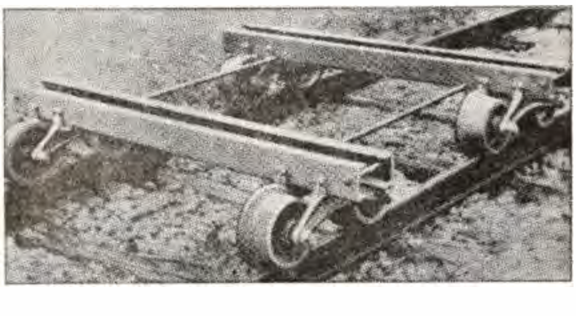
D., ele aldığı belgeleri kamusal ve özel olarak ikiye ayırır. Kamusal belgeler: Kanunlar, kurallar, imtiyazlar, bildiriler, mahkeme tutanakları ve davalarda düzenlenen iddianame, müdafaaname v. b. gibi resmî niteliği olan belgelerdir. Özel belgeler ise, özel kişilerle belediyeler, din kurumları ve şato mahkemeleri gibi hükümetle doğrudan doğruya ilgisi olmayan çeşitli otoritelerin tutanakları ve kayıtlarıdır.

Mabillon'un eserinden sonra aynı konuda olmak üzere İngilterede Madox, *Formulare anglicanum* (İngiliz formül kitabı) [1702], İtalyada Maffei, *Istoria diplomatica* (D. tarihi) [1727], Fransada Don C. Toustain, *Nouvean traité de diplomatique* (Yeni D. ana kitabı) [1750 - 1765] adlı eserleri yayınlamışlardır. XIX. yüzyılda Fransada Académie des Inscriptions (Yazıtlar Akademisi) ile Ecole des Chartes (Belgeler Okulu) nun çalışmaları sayesinde D. alanında büyük gelişmeler olmuştur. İngilterede de Public Record Office (Resmî kayıtlar ofisi) ile British Museum bu konudaki birçok yayınlariyle D. incelemelerine büyük ölçüde katılmışlardır.

DİPLONT (Fr. Diplonte) [Biy.], diplofaz (b. bk.) evresi olayının, cisminin bütününe yayılması durumunu gösteren yaratık. Bir adı da diplobiyont'tur.

DİPLOPİ (Fr. Diplopie), «çift görme» anlamında kullanılan bir terim. Eskiden *ambiyopluk* (Fr. Ambiopie) terimi de bu anlama gelirdi.

DIPLORY ya da DIPLORRY [*diplorı*] (Lat. *duplex*, *diplex* = ikili, iki taraflı; İng. *lorry* = ağır taşıt), demiryollarında küçük bir kuvvetle çok ağır yükler taşınmasını sağlayan ve her biri bağımsız iki tekerleğin dingiline bağlı bir çift putrelden meydana gelen taşıt.

D I P L O R Y

DİPLOSKOP (Fr. Diploscope) [Tıp], iki gözle birden bakmada görüş sağlığını incelemeye yarayan ve şaşılık (yakınsak ve ıraksak) ın tedavi edilmesinde kullanılan bir aygıt.

DIPLOSPONDYLI (Zoo.) : bk. ÇİFT OMURLULAR.

DIPLOTAXIS TENUIFOLIA (Bot.) : bk. YABANÎ ROKA.

DIPNEUMONA (Zoo.) : bk. ÇİFT AKCİĞERLİLER.

DİPOL (Fr. Dipôle), elektriksel dengede bulunan karşıt yüklü iki elektriksel nokta. $+Q$ ve $-Q$ arasındaki açıklık s olursa, bunların Dipolmoment'i de $m = Qs$ olur. Hertz D. lerinde s açıklığı ve onunla birlikte D. de periyodik olarak değişir. Periyodik alan değişikliği sebebiyle elektromanyetik dalgalar yayan böyle bir Hertz D. ü, teorik olarak, bir antenin her düz küçük parçasını temsil eder; çünkü o parça içinde elektronlar dinginlik noktası etrafında küçük salınımlar yaparlar.

DİPOL - MOLEKÜL (Fr. Molicule dipôle), bir pozitif ve bir negatif iyondan kurulmuş olan ve böylece bir elektrik dipol (bk. DİPOL) meydana getiren moleküllere verilen ad. Bağlantıları yüzünden dipol meydana getirmeyen organik moleküllerde, atomlardan biri (genel olarak hidrojen atomu) yerine bir aktif grup girerse, bir dipolmoment meydana gelir. 1912 de P. Debye (b. bk.) tarafından ilk olarak organik kimyada ele alınan dipol araştırmaları, molekül kuruluşlarının aydınlanması bakımından çok önemlidir.

DIPPEL [*dipıl*], **Johann Konrad** (1673 - 1734), Alman hekimi. Darmstadt yakınlarında doğmuş, Berleburg'da ölmüştür. D. yağı denilen empirömatik (= yanık kokulu: Yun. *empyreuma*, külle kaplı kor) yağı, Prusya mavisini v. b. bulmuştur.

D. yağı: geyik kemiği ya da boynuzundan çıkarılan yağın tekrarlamalı damıtılmasiyle elde edilen madde. Bu maddede bazlar (anilin, piridin, pikotin, lutin), karbürler (benzen ve homologları) ve pirroller bulunur.

DIPROTODONTIA (Zoo.): bk. İKİ ÖNDİŞLİLER.

DIPSACEAE ya da DIPSACACEAE (Bot.): bk. TARAKOTUGİLLER.

DIPSACUS (Bot.): bk. FESÇİTARAĞI.

DIPSADIDAE (Zoo.): bk. SUSATANGİLLER.

DİPSİZGÖL, Türkiyenin türlü yerlerinde, dibi çok derin olduğu sanılan ya da dibinden başka yerlere doğru sızıntıların bulunduğu düşünülmüş olan göller için kullanılan göl ve gölcük adları. Bu ad, dibi görünmeyen az derin göller için de kullanılmıştır. Sayıları çok olan bu türlü göllere, daha çok karstik ve volkanik bölgelerde rastlanır.

1. Adapazarı'nın 7 km kuzeybatısında, Gökçeören gölü yanında, derin olmayan küçük bir göl. Bu çevrede bu türlü göl çanakları çoktur.

2. Bolu ile Düzce arasında, suları acı, balığı bulunmayan, kenarları bataklık bir göl. Yanında D. adlı bir köy vardır.

3. Tokat'ın Niksar ovasında, Boğazbaşı (eski adı: Dönekse) köyü yakınındaki geniş batakıık ve sazlıkların göl özelliği gösteren bir bölümü. Bu çevrede dipten kaynayan sular vardır. Buralardaki göller kışın kabarır, yazın çok yerleri kurur. Kelkit ırmağı taştığı zaman, taşkın suları bu çukurluklara doğru uzanır.

4. Tokat'ın Reşadiye ilçesinin kuzeydoğusunda, Gündoğdu (eski adı: Gödüllüç) köyünün yakınındaki tatlı sulu bir göl. Çam ve meşe ormanları arasındaki bu göl, tepeler arasında küçük (1 km^2) bir göldür. Ortasında suların dibe doğru çekildiği burgaç yerleri, gölün dipten bir ayağı bulunduğunu gösterir. Göl ve çevresi, turistik değer taşıyan bir yerdir.

5. Konyanın Bozkır ilcesi ile Antalyanın Akseki ilcesi arasındaki karstik bölgede bir gölcük. Bu gölcük, burada çoğunun içi susuz olan karstik çanaklardan biridir ve içinde derin bir göl meydana getirecek şekilde sular birikmiştir. Bu çevrede göl oluşmasına yer vermiş birkaç çanak daha vardır. Bu göller kar ve yağmur suları ile beslenir.

6. Antalyanın 40 km kadar doğusunda denize dökülen Köprü Çayının ağız bölümünün her iki yanında bir göl. D., suları tuzlu ve derin bir göldür.

7. Gümüşhanenin 9 km kadar güneybatısında, Dörtkonak (eski adı: Edre) köyünün 3 km doğusunda küçük bir göl. Bu göl, Dörtkonak ile Çamlıköy (eski adı: Mavrangel) arasındaki Kanlıdüz denilen, kalkerlerden oluşmuş bir düzlük üzerindedir. Burada birkaç küçük bataklık ve gölcük daha vardır.

DİPSOMANİ (Fr. Dipsomanie; Yun. *dipsa* = susama; *mania* = iptilâ, delilik) [Tıp], belirli saatlerde aşırı derecede alkollü içki alma isteği şeklinde beliren bir ruh hastalığı.

D. hastaları içme fırsatı buldukları zaman içen içki düşkünleri olmayıp içme nöbetleri tuttuğu zaman içmek ve çok içmek isteyen kimselerdir. D., hemen daima, ana babaları çok karışık bir hayat yaşamış olan soysuzlaşmış insanlarda görülür. Bunlara içme nöbetleri belirli aralıklarla ve dayanılmaz şiddette bir içdürtü şeklinde gelir. Hiçbir şey bir dipsomanı nöbet saatinde içmekten alıkoyamaz. Bundan dolayı bu hastaların kapatılma yolu ile tedavi edilmeleri gerekir. Aksi halde hastalık ya bunama ya da kendi kendini öldürme ile sona erecek yarı delirium (b. bk.) a varır.

DIPTERA (Zoo.): bk. İKİKANATLILAR.

DİPTERİKS (Lat. Dipteryx) [Bot.]: bk. KUMARUNA (Coumarouna).

DIPTEROCARPACEAE (Dipterokarpase), 16 cinsi ve 300 kadar türü bulunan bir bitki familyası. Çoğunlukla Hindistan ve Malaya'nın sıcak ve nemli ormanlarında yetişen ağaç ve ağaççıklardır.

DIPTERUS, iki solunumlulardan poleontolojik bir cins balık. Ktenodipterini (Ctenodipterini) denilen bir takımın tipi olan bu balığın gövdesi ince uzun, boyu kısa ya da orta, üstü yuvarlak pullarla örtülü, başı iri pullarla donanmış bir şekildedir. Birkaç türünün fosilleri İskoçya ve Rusyanın eski Trias kum taşlarında bulunmuştur.

DİPTYKHON [*diptihon*], (Yun. *diptukhos* = ikiye katlanmış), eski Romalılar zamanında, ucu sivri bir mil ile yazı yazmak için kullanılan ve bir menteşe sayesinde kitap gibi açılıp kapanan, iç yüzüne mum sürülmüş iki kanatlı bir tablet. Bayağı tabletlerin tersine, D. lar lüks eşya sayılır,

DİPTYKHON: İsa'nın hayatından türlü sahneler temsil eden fil dişi diptykhon (Louvre Müzesi, Paris)

dış yüzleri oymalarla, kabartmalarla süslenirdi. Yüksek görevlere geçenlerin armağan olarak bunlardan dağıtmaları bir görenekti. Konsüllerin D. ları fil dişindendi. Bunlardan elli kadarı bugün elde bulunmaktadır.

Bu ad, daha sonraları, Hıristiyanlığın ilk zamanlarında, âyinlerde ve dualarda anılması gereken piskoposların, din uğrunda can verenlerin, hayır işleyenlerin adları yazılan tabletlere verilmiştir. Bugün Hıristiyanlıkta kudas âyininde okunan beş duaya da D. denir.

Bundan başka, resim ve oymacılıkta, oynak ya da sabit iki kanattan meydana gelen eserler de bu adla anılır. Kanatlı tablolar Ortaçağ boyunca çok yaygındı. O çağda geziye çıkanların değerli mallarını yanlarında götürmeleri bir görenekti. Bu bakımdan resimleri bu şekilde birer kapakla korumaları bir zorunluk sayılır. XIII ve XIV. yüzyıllarda din konuları ile ilgili, fil dişi oymalı küçük D. lar meydana getirilmiştir (Victoria and Albert Museum'daki «Soissons diptykhon» u bunlardandır). Ayrıca Louvre Müzesinde, eskiden not defteri gibi kullanılan ve konusu dinî olmayan fil dişi oymalı D. lar vardır.

DİPYLON KAPISI (Yun. *dipylon* = çift kapı), Atina surlarının kuzeybatısına açılan çift kapı. Bu kapıdan güneybatıya doğru Atinalıların M. Ö. 480 ve 479 da Perslere karşı kazandığı zaferlerden sonra, Peloponnesos'tan gelebilecek tehdidi karşılamak amaciyle yaptıkları sur uzanır. D. K. yakınlarında Myken çağı sonundan kalma bir mezarlık vardı. Bu bölge 1907 den beri Alman Arkeoloji Enstitüsünce kazılmaktadır. Bulunan mezar üstlerini süslemeğe mahsus 2 m boyundaki lüks vazolar, bugün Dipylon vazoları adı ile Atinada Kerameikos müzesinde sergilenmektedir.

DİPYLON VAZOSU

DİR, IX. yüzyılda, Rus topraklarında yerleşen Vareglerin bir önderi. Askold ile birlikte Kiev'e kadar inerek Bizansa karşı ilk seferleri yapmıştır (860). Ryurik'in oğlu Oleg, hile ile Kiev'de onu yakalatmış ve Askold ile birlikte öldürtmüştür (882).

DIRAC [*dirąk*], **Paul Adrien Maurice** (1902 - 1932), İngiliz fizikçisi. Bristol'de doğmuş, orada ölmüştür. 1932 de Cambridge'de profesör idi. Born ve Jordan ile birlikte, Heisenberg tarafından taslak halinde bildirilmiş bazı fikirlere dayanarak, sistematik bir kuantlar mekaniği meydana getirmiştir. Bunu ve Schrödinger'in dalga mekaniğini D., Jordan'la birlikte, sonradan statistik transformasyon kuramı haline getirmiştir. D. ışıldama alanı, kuantlar kuramının gelişmesine yardım etmiştir. 1928 de Schrödinger'in dalgalar denklemini değiştirerek bağıntılılık kuramına dayanan bir nisbiyetçi elektronlar kuramı yaratmıştır (D. kuramı). Bu kuram, elektronların eksen üzerinde dönmesini doğru olarak tanımlar ve böylece anormal Zeeman etkisini olduğu gibi hidrojen çizgilerinin ve Röntgen tayflarının ince yapısını kuramsal bakımdan açıklar (Sommerfeld'in ince yapı formülü). Bu kuram, daha 1928 de pozitif elektron (pozitron) ların varlığını haber vermiş, bunlar ancak 1932 de bulunmuştur. D., kuramı ile ilk olarak, özel bir halde de olsa, bağıntılılık kuramı ile kuantlar kuramını sıkıca birbirine bağlamayı başarmıştır. D. a kadar bağıntılılık kuramı yalnız *tensor*'larla çalışmış iken, D. bunların yerine Schrödinger'in basit dalga fonksiyonunun yerini tutan *spinor*'ları koymuştur.

P. DIRAC

Bopp, Hönl v. b. yaptıkları araştırmalarla D. kuramının daha kesin olarak karşılıklığa dayanan bir açıklamasını vermeğe çalışmıştır. D., Schrödinger'le birlikte 1933 Nobel armağanını almıştır.

Dirac ilkesi, D. ın relativistik kosmolojiyi ilgilendiren araştırmalarından birinde, özel bir hal için, çok küçük ve çok büyük boyutsuz tabiat sabitlerinin aslında evrenin yaşının fonksiyonu olduklarını ileri sürdüğü ilke. Sonradan Pascual Jordan tarafından ele alınan bu fikir, genel bir ilke olarak konulmuş bulunmaktadır. Bk. KOSMOLOJİ.

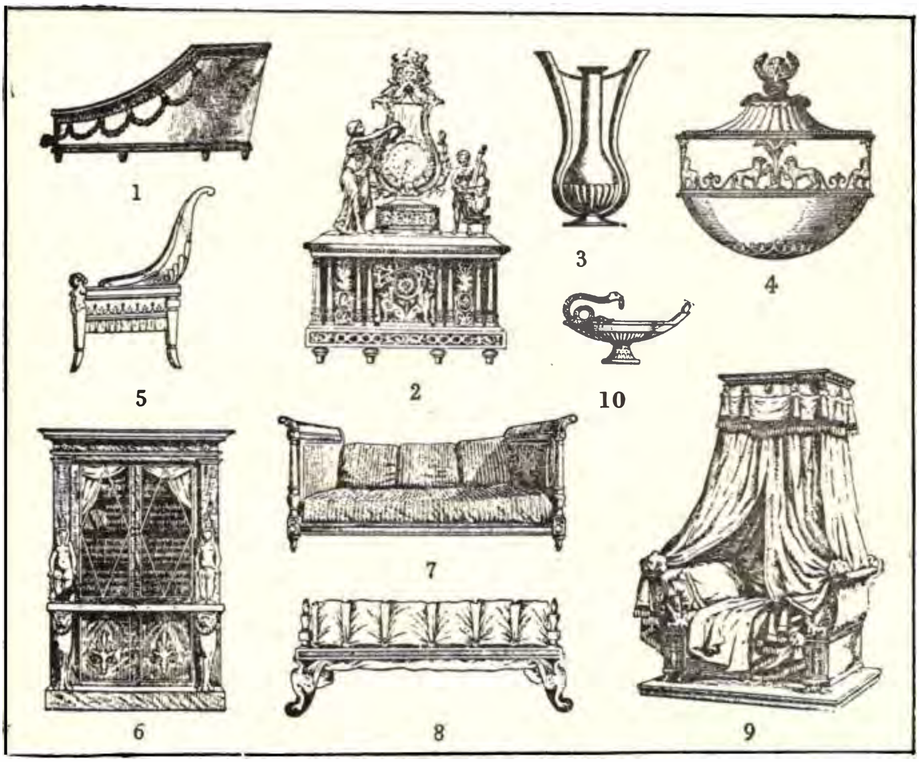
DIRECTOIRE [*direktuąr*] (Fr. = direktörler yönetimi), Fransada 27 ekim 1795 ten general Bonaparte'ın yaptığı 9 kasım 1799 hükümet darbesine kadar iktidarda kalmış olan beş *directeur*'den kurulu hükümet. III. yıl (1795) ana yasası gereğince Convention (b bk.) hükümetinin yerini almıştır.

Directeur'ler Eskiler Meclisi (Conseil des Anciens) ve Beş Yüzler Meclisi adını taşıyan iki meclisin yardımiyle çalışırdı. Her yıl hükümetin beş üyesinden biri çekilir, onun yerine, Eskiler Meclisince Beş Yüzler Meclisinin sunduğu bir aday seçilirdi.

D. hükümeti zamanında Napoléon'un İtalya ve Mısır seferleriyle Almanya v. b. yerlere seferler yapılmış, İtalya ve İsviçrede Fransız erki çok artmış, Avusturya ile Campo Formia antlaşması imzalanmış ve Fransanın Amerika ile harbe girmek tehlikesi başgöstermiştir. 1797 yılı 4 eylülünde Cumhuriyetçilerin başardığı bir hükümet darbesi sonunda «gerici» sayılan D. hükümeti (üyeleri: Barras, Lazare Nicolas Carnot, La Réveillère - Lépeaux, Charles Louis Letourneur ve Rewbell) devrilmiş, Carnot kaçmıştır. D. yönetiminin sonuna doğru İtalyada uğranılan bozgun sonunda bu hükümet Sieyes ve Pierre Roger Ducos'nun yardımiyle Napoléon tarafından devrilmiş, yerine Consulat (b. bk.) yönetimi geçmiştir.

Directoire üslûbu (Sanat tarihi): Adını D. rejiminden alan ve özellikle ev eşyalarına uygulanan süsleme üslûbu.

XVI. Louis üslûbunun izlerini de taşıyan D. üslûbu, aynı zamanda Empire üslûbu (b. bk.) na geçişi temsil eder. Messidor üslûbu da denilen bu süsleme tarzı, aslında 1750 ye doğru başlayıp 1850 ye doğru gevşeyen ve Rocaille üslûbunun aşırılıklarından sonra Roma, Etrusk, Yunan, hattâ Mısır sanatlarının sâflığına dönmeye yönelen sanat karakter-

DIRECTOIRE ÜSLÛBU: 1. Süslü banyo; 2. Tunçtan masa saati; 3. Vazo; 4. Camdan lamba; 5. Mahun ağacından iskemle; 6. Kitaplık; 7. Divan gibi kullanılan kenarı kıvrık karyola (boyalı tahta); 8. Eski zaman üslûbunda, mahundan yapılmış süslü kanepe; 9. Gemi şeklinde karyola; 10. Altın yaldızlı bronz lamba

lerinin bir evresini gösterir. D. üslûbu, o sıralarda Fransada hüküm süren politik ve ekonomik kararsızlıktan dolayı, mimarlık alanında hemen hemen hiç bir eser bırakmamış, fakat ev eşyaları, duvar saatleri, kuyumculuk ve ağaç oyma işleri meydana getirmiştir. D. üslûbu dekorlarında beyaz ya da açık gümüşü ve açık sarı üzerine yaldızdan ve «camaieu» (aynı rengin çeşitli tonları kullanılarak barölyef etkisi yapacak şekilde meydana getirilen desen) lerden yararlanılırdı. Bu sanat evresinde akaju (maun, mahon) ağacı kullanılmaya başlanmıştır. Sandalye ve koltukların sırtı yukarıya doğru hafifçe kavisli, kollarının ucu çoğu zaman dörtköşedir. D. üslûbunda genel olarak kesik çizgiler ve dörtköşe şekiller hâkimdir.

DİREDAWA ya da DİRE DAWA, Habeşistanda bir şehir. Nüfusu aş. yu. 30 000 dir. Addis Ababa ile Cibuti şehirlerini birbirine bağlayan demiryolunun ortasında, ülkenin ticaret bakımından ikinci önemli şehridir. Pamuklu fabrikaları ve demir yolu onarım atelyeleri vardır. Harar'dan aş. yu. 65 km uzaklıktadır.

DİREK (Denizcilik), savaş ve ticaret gemilerinde, tekneleri itici araçların yanında yer alan araç. Eskiden yelkenler D. lere bağlanır ve rüzgârın itici gücü de onların aracılığı ile teknelere ulaştırılırdı. Teknik ilerledikçe ve tekneler de büyüdükçe D. lerin gemiciliğe olan yararları arttı. Gemiler, D. siz ne gidebilir, ne silâhlarını kullanabilir, ne yük taşıyabilir, ne de yakındaki ya da uzaklardaki istasyonlarla haberleşebilirdi.

Bugün savaş ve ticaret gemilerinin D. lere olan ihtiyacı azalmış olmakla birlikte, tekneler gene onsuz olamaz.

Gemi D. lerinin temeli, kürek çağına kadar çıkar. Çünkü bu çağda kullanılan kürek ve kancalar, aynı zamanda gemicilikte kullanılan ilk D. leri meydana getirmişlerdir. Bu çağda da rüzgârın itici gücünden yararlanmak düşünülmüş, kanca ve küreklerin üzerlerine battaniyeler gerilerek havaya doğru kaldırılmıştır. Böylece yelken, teknelerin yardımcı aracı olarak denizcilik işlerine karışmakta idi.

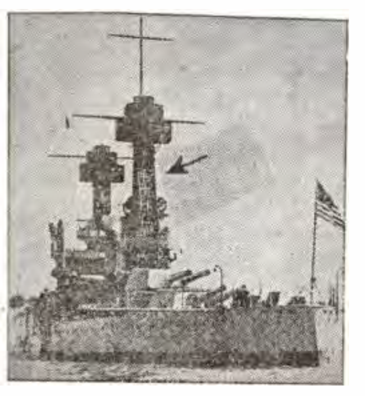
Kürek çağında D. savaş teknelerinde de yer almıştı. D. üzerine adam çıkararak düşmanı daha uzaktan görmek kabil oluyor ve okçular çıkararak da rampa çatışmalarında silâh üstünlüğü sağlanıyordu.

Okçuların rahat çalışmaları için D. üzerine konulan özel yerlere denizciler *çanaklık* adını takmışlardı. Gözcülerin rahat ve güvenle çalışması için konulan sepetlere de *gözcü yuvası* deniliyordu. Bugün de gözcü yuvaları, elektronik bulucu aletleri bulunmayan balıkçı gemicileriyle dalyanlarda vardır.

Yelken çağının başlamasiyle birlikte D. lerin gemi içindeki önemleri arttı. Tekneler büyüdükçe ve ağırlaştıkça gemilerdeki D. sayısı arttığı gibi, her D. üzerindeki yelken sayısı da arttı. Zamanın en büyük savaş gemisi olan kalyonlarda beş D. ve her D. üzerinde de yedi yelken vardı. Ticaret gemileri ise dokuza kadar D. taşımakta idi.

Yelkenli ticaret gemileri: Bugün bile Atlantik'te kullanılmaktadır. Kısa bir süre içinde taşınması gerekmeyen ticaret eşyasını yelkenli gemilerle taşıyan armadorlar vardır. Bundan başka, yelken gemilerini, daha çevik denizci yetiştirmeğe yaraması bakımından, okul gemisi olarak savaş ve ticaret denizcileri de kullanmaktadırlar.

Makine çağı başlayınca gemilere çok sayıda D. koymak gereği kalmadı. Çünkü itici güç olarak rüzgârın yerini makine almış ve D. lerin üzerinden yelken taşıma gibi ağır bir yük kalkmış idi. Ama D., tekniğin ilerlemesiyle yeni görevler yüklenmeğe başlıyordu. Bu görevler D. lerin tepesinden dibine doğru aşağıdaki gibi sıralanabilir: Fors taşıyarak gemi içinde bulunan komutan ve karargâhın niteliğini tanıtmak; telsiz telgraf antenlerine dayanak olmak, topçu atışları için gerekli rüzgâr gücünü ölçen aletleri taşımak, çok uzak-

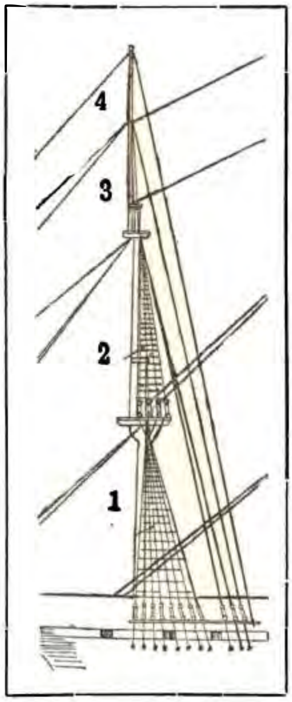
SEPET DİREK (Amerikan gemisi)

ta olmayan gemilerle işaretleşerek haberleşmeyi sağlamak, topçu gözlemesi yapacak ve nişan alacak aletleri taşımak, ışıldaklara dayanak olmak, filo içinde düzenli yol almayı sağlayan işaretleri (gemiciler bu işaretlere *devir işaretleri* derler) taşımak.

Bütün bu araçlar, ağırlık bakımından D. lerin görevlerini ağırlaştırmış ve D. ler daha İkinci Dünya Harbinden önce bu kadar çok aleti taşıyamaz olmuştu. Özellikle radar, atom ve roket çağında D. lerin üzerinde bulunması gereken alet sayısı büsbütün arttı. Bundan dolayı D. lerin üzerinden bu aletlerin bir kısmı kaldırılarak, güvertede yapılan özel yerler üzerine konulmağa başladı. Fakat *kule direk* adını alan bu özel yerler de D. sayılmakta idiler.

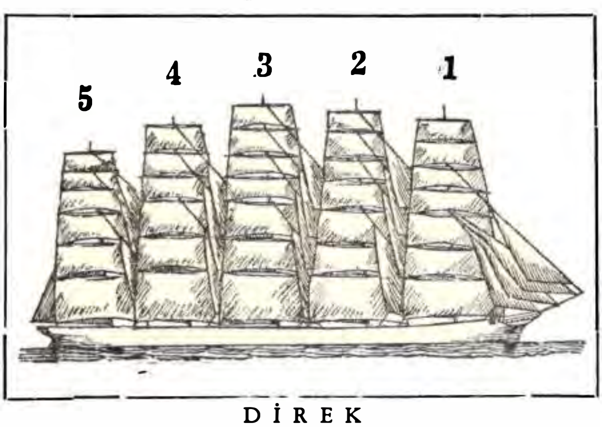
Ticaret gemilerindeki D. lerin birinci görevleri yük kaldıracak dikmelere dayanak olmalarında idi. Gemilere 40 tonluk tek parça ağırlığı bir anda kaldıracak vinçler konunca D. ler de daha kuvvetli yapılmağa başlandı. Ama radar ve ışıldak ve denizde çatışmayı önleyecek fener taşıma dolayısiyle de D. ler ticaret gemilerinin gerekli bir aracı oluyordu. Ticaret gemileri de görünür ve telsiz işaretlerle haberleşmede D. lerden yararlanmakta idi.

Buna göre, D. ler savaş gemileriyle ticaret gemilerinde, geleneksel bir önemi kazanmıştır. Henüz D. siz bir gemiye rastlanmamış olması, bu gerçeğin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

D İ R E K
1. Ana direk, 2. Gabya, 3. Babafingo, 4. Kontro babafingo

Yelken çağında direk adları: D. leri numara vererek tanıtmak hiç bir deniz devletinde görenek olmamıştır. D. ler genellikle adlarından tanınır. Venediklilerin XVI. yüzyılda bütün ticaret gemilerini İstanbul tersanelerinde yaptırmaları ve Osmanlı donanmasında çalışmaları, Osmanlı devletinin de D. adlarını bu ulustan almalarına yol açmıştır. Buna göre, denizciliğimizde bugün de kullanılan D. adları şunlardır: Kontro pruva, pruva, grandi, mizana, kontro mizana.

D İ R E K
1. Kontro pruva, 2. Pruva, 3. Grandi, 4. Mizana, 5. Kontro mizana

D. lerin, taşıdıkları yelken sayısına göre, yukarı doğru uzama ihtiyaçları tek parça D. yapmak olanağını ortadan kaldırmış idi. Buna göre yelken gemilerinin D. leri, parçaların birbirine eklenmesiyle yapılmağa başlanmıştı.

Bu parçalar da D. papuc (taban) undan şapka (tepe) sına doğru şu adları aldı: Anadirek, gabya, babafingo, kontro babafingo.

D. ve parçalarına ad takmak ihtiyacı, teknelere kolay ve hızlı manevra yaptırmak gereğinden doğmuştu. Çünkü yelken gemileri, özellikle 180° dönecekleri sırada, dümenlerine ek olarak, yelkenleriyle de manevra yapmak zorunda idiler. Bundan başka, yelken manevrası rüzgâr gücünü en elverişli kullanıp tekneye fazla hız yaptırmak için de gerekliydi.

Makine çağında direk biçim ve adları: Makine yapıldıktan sonra, rüzgârın itici gücünün yerini makinelerin itici gücü almış ve böylece gemilerdeki D. lerin sayısı azalmağa başlamıştı. Savaş gemilerine yalnız iki D. yetiyor; ticaret gemileri de ambar ve vinç sayısına göre D. taşımak zorunda kalıyorlar idi. Buna karşılık yol ve haberleşme için yapılan teknik aletler, D. lerin önemlerini birden artırdı. Çünkü bu aletlerin çoğunu D. lerde kullanma zorunluğu ortaya çıktı. Buna göre, D. lerin h e m daha sağlam h e m daha büyük yapılması gerekti. Üstelik yelken çağında güverte altında bulunan ağır toplar da güverteye çıkmış ve D. lerin gemi borda (yan) larına bağlanmamaları gerekmişti. Çünkü D. leri gemi b o r d a l a r ı n a bağlayan teller, ağır çaplı topların rahat ateş etmelerine engel olmakta idi. Bu durumu İngiltere, Amerika ve Almanya başka başka yollarla karşıladılar. İngilizler destekli D. sistemini bulmuşlardı. İki taraflı konulan payandalar, ana direği sağlamlaştırıyordu. Böylece D. uçlarını güverteye bağlamak ihtiyacı ortadan kalkmış oldu. Bu gibi direklere üç ayaklı D. adı da verilmiştir. Amerikalılar sepet D. adını verdikleri direk şeklini buldular. Ama bu şekildeki D. gemi güvertesinde büyük bir kalabalık meydana getiriyordu; mermi vuruşuyla yıkılmak tehlikesini yarattığı gibi, geminin düşman tarafından daha çabuk görülmesi gibi büyük bir sakınca ortaya koyuyordu. Nitekim Amerikalılar da Birinci Dünya Harbinden sonra bu çeşit D. yapmaktan vaz geçmişlerdi. Almanlar savaş gemilerinin düşman tarafından görünmesini güçleştirmek için daha ince, fakat sağlam D. yapmak yolunu seçmişlerdi. Çelik D. ler yaparak isteklerini bir dereceye

ÜÇ AYAKLI DİREK

kadar sağladılar. Ancak, D. üzerinde modern alet kullanmak zoru onları da İngiliz sistemini almaya zorladı.

Deniz stratejisinde direk: Deniz stratejisinde D., ilk önce, filo içindeki gemilerin birbirleriyle aralıkları korumak için yararlı olmaktadır: Arkadan gelen gemi, öndeki geminin D. inden uzaklığı ölçer, böylece amiralin emrettiği kadar aralıkla gemisini götürür. Denizciler bu manevraya mevki muhafazası demektedirler.

Gemiyi amiralin emrettiği aralık ve kerterize götürmek de amiral gemisinin D. inden aralık ölçmek ve kerteriz almakla olabilir. Buna karşı amiral de, emrindeki gemilerin D. lerinden aralık ölçmek ve kerteriz almakla emrinin doğru yapılıp yapılmadığını denetler.

D., radarın henüz bulunmadığı ve gelişmediği çağda, düşman gemisinin gittiği rotayı bulmakta da yararlı olmakta idi: özellikle denizaltı gemileri ve keşif uçakları, gördükleri düşman gemisinin iki D. ini bir doğrultuda görüp onun gerçek rotasını bulurlardı. Bu hal, hem amirale gerçeğe yakın bir keşif işareti verilmesini sağlar, hem de denizaltı gemilerinin silâhlarını doğru değerlerle atıp amaca değmesini sağlardı.

Denizaltı gemileri, daha Birinci Dünya Harbinde, bu yoldan çok yararlandıkları için İngilizler çapraz D. dikip düşman denizaltı gemilerini kandırmak yolunu seçtiler: Ön D. sancak (sağ) baş omuzluğa dikilirse, arka D. iskele (sol) kıç omuzluğa konulmakta idi. Bir süre sonra savaş gemilerinde tek D. kullanmak yolu bulundu.

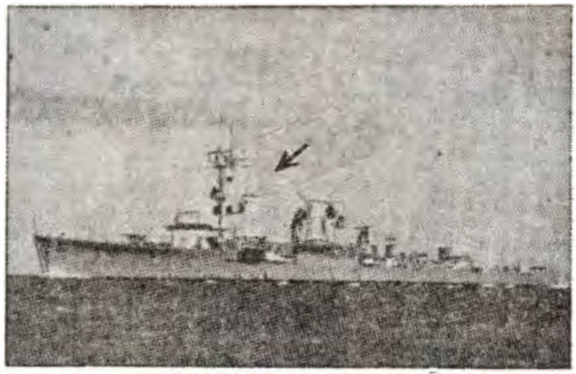
Radarın gelişmesi D. işini kesin olarak kaldırdı: bu alet düşman gemilerinin D. yönlerini incelemeden de doğru rotayı ve hızı ölçebiliyordu. Böylece D. lerin deniz stratejisindeki yeri ortadan kalkmış oldu.

Yol güvenliğinde direk: Savaş ve ticaret denizciliğinin en önemli sorunu denizde yol güvenliğini sağlamaktır. Bundan dolayı deniz haritaları, kara haritalarından daha büyük bir sorumluluk içinde hazırlandığı gibi limanlara, deniz geçitlerine ve kıyılara da bu güveni sağlayacak fenerler ve D. ler dikilir; önemli yerlere gemi kurtarma ekipleri yerleştirilir (Karadeniz Boğazında olduğu gibi...).

Limanlardaki güvenlik D. lerinin gördüğü sade, fakat önemli görev, tehlikeli olacak fırtınaların gelmekte olduğunu uluslararası işaretlerle bütün savaş ve ticaret gemilerine bildirmektir.

Geçitlerden girmeyi kolaylaştıran D. lere denizcilikte transit D. i adını verirler. Transit D. leri birbiri ardına dikilmiş iki D. tir. Geçitten geçen gemi, bu iki D. i aynı doğrultuda görecek biçimde gidişini ayarlayarak tam bir güvenlik içinde geçer.

Hız deneme D. leri, genellikle deniz üslerinin ve deniz yapım ve onarım limanlarının çevresine dikilir. Bunlar da çifte D. olarak kullanılır. Aralarından geçen gemi, makinelerinin yaptığı gerçek hızı bulmak ve hız ölçen gemi aletlerini düzeltmek imkânını bulur.

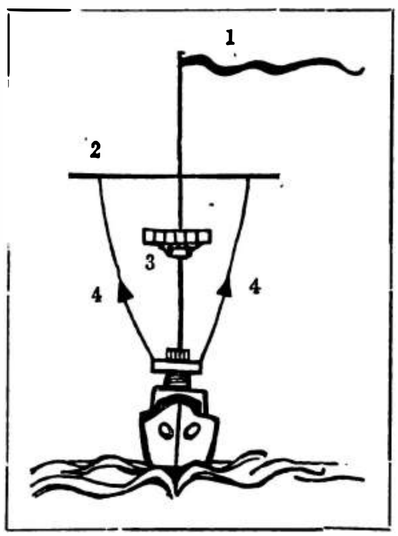

ÇELİK DİREK

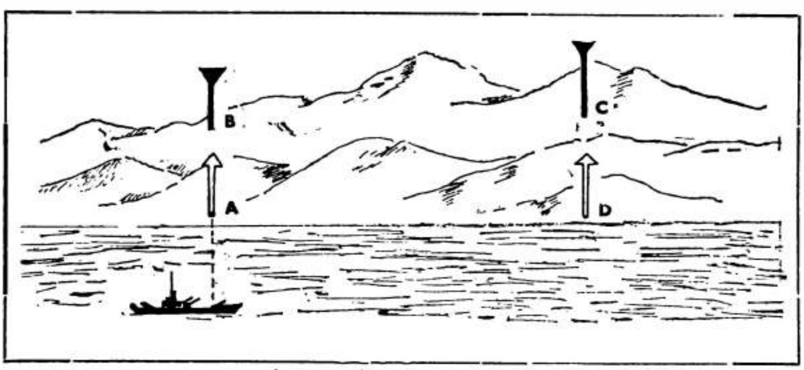
Gemi hızı ölçme direkleri: Özellikle savaş gemilerinin gerçek hızlarını bilmek yol alış kadar doğru topçu atışları yapmak için de önemlidir. Bunun için uygun kıyılara hız ölçmeyi kolaylaştıracak D. ler dikilir. A direği ile C direği arasındaki uzaklık, milimetresine kadar yanlışsızdır: 10 deniz mili...

Hızını ölçmek isteyen gemi, A direğinden C direğine doğru yol almaya başlar. A ve B D. lerini bir hizada görünce saniyeli saatini işletir; C ve D direklerini bir hizada görünce de durdurur.

Saniyeli saatin gösterdiği zaman (meselâ 30 dakika) geminin 10 mil yol aldığı zamanı gösterir. Böylece geminin saatte 20 mil hız yaptığı anlaşılır. Gemideki bütün hız gösteren aletler buna göre düzeltilir.

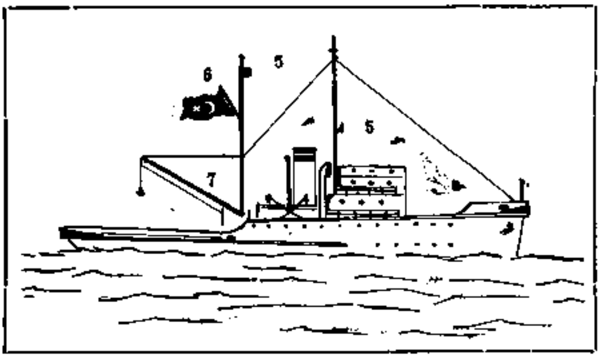
DİREK ve PARÇALARI
1. Direk şapkası, 2. Seren, 3. Radar anteni, 4. Devir işaretleri

GEMİ HIZI ÖLÇME DİREKLERİ

Direk parçaları ve görevleri: 1. *D. şapkası*: Tören bayrağı, fors ve filandıra çekmeğe yarar (Filandıra, o geminin resmî savaş gemisi ve komutanının da subay olduğunu bildiren kordeledir). Ticaret gemileri, şapkaya acentelerinin bayraklarını ya da komodor (o acentenin en yaşlı gemi kaptanı) bayrağını çekerler. Atlantiği geçmekte hız rekoru kırmış olan Transatlantik de yeşil renkte olan rekor bayrağını buraya çeker.

2. *Seren*: İşaret bayraklarını çekmeğe yarar. Üzerine rüzgâr hızını ve doğrultusunu ölçecek aletler konulduğu gibi, savaş gemileri tanıma işaretleri de

DİREK ve PARÇALARI
5. Seyir fenerleri, 6. Giz, 7. Dikme (bumba)

konulabilir (Tanıma işareti geceleyin dost ve düşman gemilerini birbirinden ayırmağa yarayan elektrikli işaretlerdir).

3. *Radar anteni.*

4. *Devir işaretleri*: Filo halindeki yol almalarda aradaki geminin, öndeki geminin makine ve dümenlerini ne yolda kullanıldığını bilmesine yarar.

5. *Seyir fenerleri*: Denizde çatışmayı önlemek için uluslararası düzenlere göre gemilerin taşımakla yükümlü oldukları fenerler.

6. *Giz*: Millî sancağın çekilmesi için (yol almakta olan savaş ve büyük ticaret gemileri sancaklarını buraya çekerler).

7. *Dikme* (denizciler «bumba» derler): yük kaldırmak için.

DİREKLERARASI (Bizans çağındaki adı: **Philadelphion**). Bizans çağında İstanbul'un ana caddesi (mese), Ayasofya önünden başlayarak At Meydanı (Hippodrom) ndan, Çemberlitaş (Konstantinos sütunu) a, oradan Beyazıt Meydanı (Phoros Theodosiu Tauros) na, oradan da Kalender Camii önünden Meryem Ana kilisesine uzanır ve Philadelphion'dan geçerek, biri Aksaray'a, biri de Fatih'e doğru ikiye ayrılırdı.

D. Kalender Camii önünde başlardı. Bu camiin karşı tarafında Acemi Oğlanları Kışlası ve Yeniçeri ocağı fodla fırını vardı.

Bu kışlanın kapısı önünde Osman Baba Türbesi, Acemi Oğlanların Anadolu ağası mevkii ve daha sonra da eski odalar başlardı.

Bizans çağında Philadelphion'da başlıca iki anıt vardı:

1. İki elli Khalkun Tetrapylon.
2. Synthetos Kiōn (taştan örme sütun).

Edirnekapıdan gelen yollar burada Aksaray ve Unkapanına doğru açılır, yani Philadelphion bir kavşak noktası teşkil ederdi. Ölüm mahkûmları buradan geçirilir, Amastrion meydanına götürülürdü. Khalkun Tetrapylon sütunundaki iki el, mahkûmlara hakaret eden bir anlam taşırdı. Bizans'ın meşhur adamlarından Krateros ve Moseles'in evleri ile Modion, Philadelphion'da bulunurdu.

Osmanlı devrinde ise eski odaların D. na rastlayan bölümünde, Acemi Oğlanlar Kışlasında, Şehzade Camiinin karşı sırasında Birler Kapısı (Birinci Orta Kapısı), en sonunda da Kırk Dört Kapısı (Kırk Dördüncü Orta) bulunurdu.

D. Osmanlı devrinde, XIX. yüzyılın başına, yani Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına kadar hep onların gezi ve eğlence yeri olarak yaşadığı bir çevre olmuştur. Daha sonra da Şehzadebaşı, uzun yıllar İstanbul'un gezi, eğlence ve piyasa yeri olarak kullanılmıştır. Bu gezi, eski Zeynep Hanım Konağının bulunduğu yerden başlar, Fatih parkının önüne kadar uzanırdı.

Bu caddenin bir kısmını kaplayan sütunlar dolayısiyle burası D. olarak anılırdı. Sonra caddeyi genişletmek amaciyle bu sütunlar kaldırılmıştır.

D. bayağı günlerde de az çok canlı bir semtti. Fakat özellikle ramazanda burada görülmedik bir kalabalık olurdu. Ramazanın da ilk akşamından piyasa başlardı. Beyazıt Meydanına yeni köprüden, kimi Divanyolu, kimi de hem Rıza Paşa hem de Fincancılar yokuşundan gelen arabalar Maliye Nezaretinin - Fuat Paşa Konağı - önünde Mürekkepçilere kıvrılır, Zeynep Hanım Konağını geçer, sağa döner, D. na girerdi.

Eski köprü yolunu seçenler ise Zeyrek'ten Vefaya tırmanır, bir köşesi Damat İbrahim Paşa türbesi, öbür köşesi de Şehzadebaşı Camii ile süslenmiş dar sokaktan, Mahmut Baba türbesinin önüne çıkardı.

En usta arabacıların sürdüğü arabalar, kalabalığın arasından ilerleyebilmek için adım başında duraklamaya, kalabalığı durmadan uyarmaya mecbur kalırlardı. Sağ sol gözetmeksizin karşılıklı akın eden halk birbirinin gidip gelmesine engel olurdu. Zarif konak arabalarının içinde, ipek'feraceli, yaşmaklı genç hanımlar, etrafa tebessümler, iltifatlar saçarak ağır ağır geçerlerdi.

Bunlardan başka, kira arabalariyle dolaşmaya gelen ve o zamanın anlayışına göre hafifmeşrep sayılan kadınlar da görülürdü. Fakat yayaların durumu daha çekiciydi. Recaizade Ekrem, *Araba sevdası* adlı romanında D. nda dolaşan halkı tasvir etmektedir.

D. piyasası, ramazanın yirmi altıncı gününe, yani Kadir gecesine kadar sürerdi.

Türk sahne hayatının gelişmesinde D. ndaki çalışmaların önemi büyüktür: Tiyatro çalışmaları Beyoğlunda Şark Tiyatrosunda başlamış, bir süre sonra Güllü Agop'un Gedikpaşa Osmanlı Tiyatrosu kurulmuştu. Bu tiyatronun, D. nda birtakım temsiller verdiğini biliyoruz. Mınakyan Tiyatrosu da bu ad altında çalışmıştır. Abdürrezzak Efendi ve başka sanatçılar zaman zaman bu tiyatronun idaresine katılmışlardır.

Osmanlı Tiyatrosunun ve Güllü Agop'un Şehzadebaşında da oynadığını eski bir temsile ait el ilânından anlıyoruz.

Bundan birkaç yıl sonraya ait başka bir el ilânı da Osmanlı Tiyatrosunun Şehzadebaşında Shakespeare'in *Otello*'sunu oynadığını ve bu temsilde Mınakyan, Aleksanyan, Vartovyan, Seferyan ve A. Necip efendilerin rol aldıklarını gösteriyor.

Aktör Holas Efendinin yönetimindeki Şems Tiyatrosu da aynı yıl yine Şehzadebaşında Ali Beyin Molière'den adapte etmiş olduğu *Ayyar Hamza* komedisini oynamıştır. Güllü Agop'un suflörlü piyes oynamak imtiyazını alması üzerine bir aralık Gedikpaşa sahnesinden başka yerde Türkçe piyes oynamak imkânı kalmamıştı. Bir kısım aktörler Güllü Agopla da geçinemedikleri için ayrı grup yapıp suflörsüz piyes oynamaya karar verdiler. Tulûat tiyatroları böylece doğdu. Hamdi, Abdürrezzak, İsmail efendiler bu alanda büyük başarı gösterdiler. Abdürrezzak Efendinin yönetimindeki tulûat tiyatrosu Handehane - i Osmanî adı ile anılırdı. Daha sonraları Şevki ve Kel Hasan efendiler kendi adlariyle kumpanya kurarak uzun süre çalışmışlardır.

D. nda Mesire - i Efkâr tiyatrosunun da çalıştığını o devre ait tiyatro el ilânlarından öğreniyoruz. 1887 yılında S. Benliyan Efendi yönetiminde Osmanlı Operet Kumpanyasının temsilleri bir zaman sürüp gidiyor.

O devirde tiyatro binaları hakkında yazılan yazılar ve eleştiriciler de dikkat çekicidir: Tiyatronun bir kıraathane içinde sıkışmış olması, yer göstermekle görevli olanların lâübaliliği, sahnenin yapılışı ve ışıklandırılmasından başka, sanatçıların rolleri oynamaktaki hünerleri ayrı ayrı söz konusu edilmektedir.

Bu arada Mınakyan tiyatrosu en dikkati çekenidir. Repertuarı öbürlerine göre çok zengindi. Kendi deyimiyle hissî komedileri de varsa da, çoğunluğunu cinaî melodramlar teşkil ederdi. Olay çoğunlukla Paris'te, kibar çevrelerde geçerdi.

1908 meşrutiyetinden sonra D. nda gerek orta oyunu, gerek tulûat tiyatrosu devam etmiştir. İbnurrefik Ahmet Nuri, Musahipzade Celâl, Beylerbeyli Fuat, Cavit ve Behzat, Şehzadebaşında Millî Sinemanın olduğu yerde Sahne - i Haves adiyle bir tiyatro kurmuşlardı. Komik Naşit de bu grupa girmişti. Bir süre sonra Sanayi - i Nefise Tiyatrosu adiyle başka bir tiyatro grupu kuruldu. Bu topluluk devam edemedi. Aynı yerde, Şehzadebaşında, Letafet Apartmanı karşısında, Osman Ağa Tiyatrosunda amatör gençler Mürebbi-i Hissiyat adlı bir grup yaptılar.

Tiyatro merakı artmıştı. O sırada Paris'ten yeni gelen Burhanettin Bey yönetimindeki grup, uzun süre sahneye hâkim olmuştu. Kadrolarında bazı değişiklikler yapmak suretiyle Darüttemsil - i Osmanî'yi kurdular.

1912 yılında da Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu üstündeki özel bir dairede Tiyatro Klübü kurulmuştu.

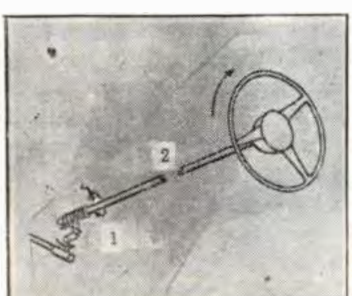
Odeon Tiyatrosu ve Darilbedayi'in ilk çalışmaları da Şehzadebaşında olmuştur. Şehzadebaşı, Hilâl ve Turan sinema ve tiyatrolariyle, kıraathaneleriyle eğlence yeri olarak yakın zamana kadar özelliğini muhafaza etmiştir.

DİREKLİ, Sivas ilinin Yıldızeli ilçesine bağlı bir bucak. 24 köyü ile birlikte nüfusu 9 284 (1960) tür. D., 699 nüfuslu küçük bir bucak merkezidir. Büyük Akören, Demircilik Kalın köyleri daha büyüktür. Köylerin çoğu 200 - 500 nüfusludur. Bucak, Yıldızeli ile Sivas arasındadır. Güneyinden demiryolu ve Kızılırmak geçer. Toprakları tepelik ve akarsularla yarılmış düzlüklerdir. Otluklar başlıca doğal bitki örtüsüdür. Tarım ve hayvancılık geçim kaynağıdır.

DİREKSİYON (Fr. Direction = yöneltme, yönetme) [Otomobil], motorlu kara taşıtlarının yürümesi sırasında taşıta yön vermek için kullanılan düzen.

Bu düzenin üç ana parçası sırasiyle D. simidi (buna dilimizde sadece D. da denilir), D. mili ve rotlar (İng. *rods*, çubuklar) dır.

Direksiyon simidi: Her iki yana döndürülebilen tekerlek biçiminde bir aygıt olup iki ya da üç «parmak» la ortadaki göbeğe tutturulmuştur. Göbek bölümünde, başta korna düğmesi olmak üzere, sağ - sol işaretleri düzenine ve far ışıklarını kısaltıp uzatmaya yarayan selektör düzenine komuta eden düğmeler de bulunabilir.

DİREKSİYON
1. Direksiyon kutusu, 2. Tekerlek mili

Direksiyon mili: Üst ucu D. simidinin göbeğine bağlı ve vidalı olan alt ucu da D. kutusundaki düzen içinde dönen bir mildir. D. simidiyle birlikte dönen D. milinin vidalı ucu, D. kutusundaki vidalı daire kesmesini döndürür. Bu kesme de, çeşitli manivelaların aracılığı ile dönme hareketini rot denilen çubuklara iletir.

Rotlar: D. kutusundan çeşitli manivelaların aracılığı ile gelen hareketi ön tekerlere geçiren, biri kısa, öteki uzun iki çubuktur. Bu geçirme hareketini yumuşatan eklemlere rot başları denilir.

DİREKT (Fr. Direct) [Dil.]: bk. DOLAYSIZ, DÜZ.

DİRENÇ (Fr. Résistance): 1. **Mekanik:** Bir harekete karşı koyan kuvvet ve daha kesin olarak da, kuvvetin, hareket eden orta (medium) nın şiddet (intensité) ini gösteren değere olan oranı.

Hava direnci: bir cismin havada hareket etmesine karşı koyan kuvvettir. Bir kuvvet, hem cismin biçimine, büyüklüğüne, yüzeyinin yapılış özelliklerine (girintili çıkıntılı ya da düz oluşu gibi) ve hızına, hem de havanın yoğunluna bağlıdır. Yüksek hızlarda, bu kuvvet, aynı zamanda havanın sıkıştırılabilme özelliği (compressibilité) ne bağlıdır; bilindiği gibi, hava D. i hızın ses hızına yaklaşması halinde önemli ölçüde artar. Hava D. i şu formüle göre hesaplanır: $W = \frac{1}{2} \varrho v^2 F c_w$. Bu formülde ϱ = hava yoğunluğu, V = akıntı hızı, F = cismin yüzeyi ile ilgili bir değer, meselâ cismin akış yönüne dikey en büyük kesiti; C_w = D. sayısıdır. C_w, Reynold sayısına ve cismin biçimine bağlıdır, fakat cismin büyüklüğüne bağlı değildir. Çeşitli cisim biçimlerinin hava D. i, rüzgâr kanalı denilen tünellerde incelenir.

D. in azın (minimumu) ı, İng. streamlined denilen biçimlerde bulunur. Bunların yanları havanın akış dalgasına uygun olup arkaları sivridir. Bu halde D., cismin kesitine eşit yüz ölçümlü bir yassı levhanın dikey olarak hareketi halinde karşılaştığı D. in 25 te biridir.

Sürtünme D. inin değeri bakımından önemli bir özellik, akıntının dalgalandırıcı (laminaire) ya da karıştırıcı (turbulent) oluşudur. Dalgalandırıcı akıntı halinde, sürtünme D. i daha küçüktür.

Taşıyıcı kanatlarda hava D. ine indüklenmiş D. de katılır. Taşıyıcı kanatlardan başka bütün uçak kısımlarının havaya karşı gösterdikleri D. e zararlı D. adı verilir.

2. **Elektrik:** Kendisine gerilim uygulanan bir devrenin elektrik akımının geçmesine karşı koyduğu D. gerilim, akış kuvveti ve D. arasındaki ilişki, Ohm kanunu ile belirtilir: $\text{Akım} = \frac{\text{Gerilim}}{\text{Direnç}} = (J = \frac{U}{Z})$. D., Ohm ($\Omega$) birimi ile ölçülür. D. in ters değeri (inverse, reciprocal) iletkenlik (conductance) adını alır. Bunun birimi de Siemens (S) tir. Özgül (spécifique) D. malzemeye bağlı bir değişmezdir.

Doğru akımlı devrelerde, duraklı (stationnaire) halde etki yapan D. ancak Ohm D. idir. Buna etki D. i (Alm. Wirkwiderstand) de denir. Bu D. yüzünden akış sırasında elektrik enerjisi ısı haline gelir. Alternatif akımlı devrelerde, etki D. lerinden başka, *kör D. ler* (Alm. Blindwiderstände) olarak adlandırılan ve uluslararası terminolojide *reaktans* denilen D. ler görülür. Bunlar, güç harcamadıkları halde, akım sırasındaki gerilimin bir kısmını alır. İki çeşit kör D. vardır: 1. *indüklenmiş D.* X_L (İnduktans); $X_L = 2\pi f \cdot L$ (f = frekans, L = indüktivite); 2. *Kapasitif* (*sığa*) *D. i*,

X_C (Kondensans); $X_C = \frac{1}{2 \pi f \cdot C}$ (C = kapasite). Akımın tümü ile gerilim arasındaki ilişki bakımından önemli olan bütün D. (İmpedans) seri halinde araya katılmış R. X_L ve X_C lı bir alternatif akımlı devrede, şu formülle hesaplanır: $Z = \sqrt{R^2 + (X_L - X_C)^2}$. *İç D.*, jeneratör, galvanik pil ve akümülatör gibi bir akım kaynağının D. idir. Alternatif akım kaynaklarında (meselâ yükselteç lambaları [amplifikatör], anten, mikrofon, ses alıcıları) iç D. denilince alternatif akım D. i anlaşılır. Bu D., doğru akımdakinden farklı olabilir. *Rezonans D. i*, bir titreşim çevresinin rezonans frekansındaki D. tir. Bu D. kayıplarla ilgili olup bir yükselteç lambasının kuvvetlendirilmesinde rol oynayan bir etki D. idir. *Dalga D. i* (Z), bir hattın ya da bir filtrenin karakteristik bir değeri olup, hattın tel çapına, tel uzaklığına ve yalıtım (isolation) a bağlı, fakat uzunluğa bağlı değildir. $Z = \sqrt{L/C}$. Bu D., alternatif akımlarda sonsuz uzunlukta bir hattın ya da dalga D. ine eşit bir D. le biten sınırlı bir hattın her bir noktasındaki gerilim/akım ilişkisidir.

Elektroteknikte karşılaşılan etki D. leri, genel olarak istenmez D. lerdir. Çünkü bunlar, gücü harcar ve böylece kayıplara, gerilim düşmelerine yol açar ya da başka güçlükler doğurur. Bundan dolayı bunları mümkün olduğu kadar yok etmeğe ya da küçük tutmağa uğraşılır. Öbür yönden, birçok teknik amaçlar için, belli başlı etki D. ini kullanmak zoru vardır. Bu teknik amaçların bazıları şunlardır: *Isıtma D. i, yol verme* ya da *ayarlama D. i, elektrik ölçü tekniğindeki ölçü D. i.* Bu hallerde ya değişmez D. ya da ayarlanabilen D. kullanılır. Birincinin değeri her zaman aynı kalır, öbürününki ise istenildiği gibi değiştirilebilir.

D. lerin başlıca yapılış tipleri şunlardır: *Tabaka D. i*: bu tipte, yarı iletken ince bir tabaka, bir yalıtkan üzerine yerleştirilmiştir. *Tel D. i*: ısıya hemen hemen bağlı olmayan bir maddeden yapılmış telden hazırlanır. *Sıvı D. i*: burada, elektrotlar iletken bir sıvıya az ya da çok derin olarak batırılmıştır. Bu sıvı meselâ çok sulandırılmış bir soda eriyiği olabilir. Bütün etki D. i tiplerinde, elverişli bir soğutma düzeninin bulunmasına dikkat edilmelidir; yani meydana gelen ısı, dışarı iletilmelidir. Tabaka D. leri 0,05 - 100 Watt gücünde ve 10 000 M Ω D. inde yapılır. Şiddetli elektrik akımları için, dökme demirden yapılan D. kullanılır. *Sürgülü D.* (Alm. Schiebe - Widerstand) te D. in büyüklüğü, dik bir yalıtkanın üzerine sarılmış çıplak D. teli üzerindeki bir kontak'ın aşağı yukarı sürülmesi ile ayarlanır. *Döner D.* (Alm. Dreh - Widerstand) te yalıtkan, halka şeklindedir. Gerilim dağıtıcı elektrik akımı bağlanmalarındaki döner D. lere *potansiyometre* adı verilir. Bunlar tabaka D. i olarak da yapılır. Kaldıraç (manivela) lı D. te D. dereceleri çember şeklindeki bir kontak yoluna bağlıdır. Bu kontak yolu üzerinde bir kontak kaldıracı gidip gelir. Yol verici D. (Alm. Anlass - Widerstand) ler, motorları harekete getiren elektrik akımını ayarlar. Ayarlayıcı yol vericiler (Alm. Regelanlasser) gerek akım vermede, gerek motorların dönüş sayısının ayarlanmasında kullanılır. Alan belirticisi (Feldsteller) de denilen alan ayarlayıcısı (Feldregler), jeneratörlerin gerilim ayarında ya da doğru akımlı motorların dönüş sayısı ayarlanmasında kullanılır. Genel olarak, bir D. in değeri, ısıya bağlı olup metalden yapılmış olanlarda ısı ile birlikte D. de artar (bakırda, bir santigrat derecesi için % 0,4 lük bir D. artışı görülür); yarı iletkenlerde ise, tersine olarak, ısının artmasiyle D. azalır. Bazı alaşımlarda (Konstantan, Manganin, Nickelin gibi) D. hemen hemen ısıya bağlı değildir. Sıcak ve soğuk iletken D. lerinin (Alm. Heissleiter - Kaltleiter - Widerstand) dirençleri ısı etkisi ile geniş ölçüde değişir.

İndütif D. ler, birçok hallerde bir tek ya da birkaç sargılı bobin olarak kullanılır. Meselâ: Flüoresan lambalarına ön akım kısıcı bobini (Alm. Vorschalt - drosselspulen) olarak, fabrikalarda ve yüksek gerilimli kuruluşlarda, kontak akımını kesmek için, haberleşme tekniğinde, kondansatörlerle birlikte titreşim daireleri.

Yüksek ve alçak geçit (Alm. Hoch- und Tiefpässe) olarak, Sığa D. lerine *kondansatör* denir.

3. **Psikoanaliz:** Hekimin, tedavi amaciyle hastanın iç çatışma (conflit) larını bilinç üstüne çıkarmak için gösterdiği çabalara karşı hastada uyanan iç D. Bu D. in etkenleri, itilme (refoulement, Verdrängung) yi doğuran kuvvetlerin kendisidir.

DİRENME HAKKI (Lat. Jus resistentiae) [Huk.], hakkı çiğneyen bir devlet otoritesine karşı koyma hakkı. D. H., otoritenin kuvvetini kötüye kullandığı hallerde, daha yüksek ya da daha iyi değerler adına, otoriteye karşı ayaklanmaya izin veren ya da bunu bir ödev yapan kanun - üstü temel kurallardan çıkmıştır.

Kutsal Kitap'ta ve eski çağda zorbalığa karşı ahlâk ve din adına direnme ödevi olarak geçen D. H. kuramı, kaynağını Germen halk hukuku, derebeylik hukuku ve ortaçağın Hıristiyan ahlâk bilimi ilkelerinden alır. Korporatif devlet (Ständestaat) şeklinde meslekî sınıflar, D. H. nı yalnız kendileri için kullandılar. Reformasyondan sonra D. H. gerek reformcuların, gerek reform düşmanlarının kuramlarına girmiştir. Zwingli, zorba devlet başkanının öldürülebileceğini söylemiş, Calvinus da (Tanrının, zamanı gelince, «öç alıcıları ve kurtarıcılar» ı harekete geçirmeği bildiğine dair sözü ile) bu öldürmeyi, dinî bakımdan haklı göstermiştir. Luther, D. H. nı ilk zamanlarda kabul etmezdi (Her kişi, kendi üstündeki iktidara boyun eğmelidir); sonradan bunu, meslekî sınıfların imparatora karşı bir hakkı olarak tanımıştır. Tabiî hukuk, D. H. kuramını halk egemenliği düşüncesine dayamıştır. Protestan ve Katolik *monarkhomakh* (hükümdar düşmanları) ları bir zorbayı öldürmenin gerekebileceği tezini savunmuşlardır. Tabiat hukukçuları arasında, Althusius, devrim düşmanı olup D. H. nın kurumsallaşması (Institutionalisierung) nı istiyordu. Yine tabiat hukukçuları olan Hugo Grotius, Milton, Locke ve Rousseau, sonradan da Christian Wolff ve Pütter, D. H. nı savunmuşlardır. Kant, D. H. nı reddetmiş, genç Fichte ise kesin olarak savunmuştur. Amerika ve Fransa devrimleri yolu ile D. H. insan hakları düşüncesine gitmiştir. XIX. yüzyılın pozitivizmi D. H. nı kesin olarak reddetmiştir, çünkü esas itibariyle, yerleşmiş hukukun (gesetztes Recht) üstündeki her türlü dine, ahlâka ve devlet politikasına dayanan temel ilkeleri kabul etmezdi. Diktatörlükler de D. H. na yer vermemiştir ve vermez. Amerika, İngiltere ve Fransadaki anayasa sistemleri D. H. nı kuramsal bakımdan pozitif devlet hukukunun bir müessesesi sayarlar, fakat pratik bakımdan bunu, hakkı çiğnemiş olan yönetim organlarının her birine karşı direnme olarak sınırlarlar. Buna karşılık, hakkı, çiğnemiş olan üst anayasa organlarına karşı, ancak parlamento ve mahkemeler yolu ile korunmayı doğru görürler.

Pratik bakımdan D. H. en son zamanlarda, totaliter devlet kuvveti ve devletler hukukunu çiğneyen yabancı zorbalığına karşı koyma aracı olarak büyük anlam kazanmıştır.

20 temmuz 1961 de «Resmî Gazete» de yayınlanan ve 9 temmuz 1961 de kabul olunan Yeni Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Başlangıç bülümündeki: «Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan; Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı «direnme hakkı» nı kullanarak 27 mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti ...» ibaresinden anlaşılacağı gibi, modern Türk hukuku da D. H. nı tanımış bulunmaktadır.

DİRGEN, insan gücü ile biçilen ot ve sapları toplama, yığma, yayma işinde kullanılan araç.

D., boyu 1,5 m, çapı 3 - 4 cm lik bir ağaç sap ucuna 25 - 30 cm uzunluğunda ve parmak kalınlığında üç çatallı bir demir parçanın geçirilmesi ile meydana gelir. D. tahılın saplarını harman yerine götürmek için arabaya yükleme ve boşaltmada da önemli iş görür.

D. kullanıldığı yere göre üç çeşittir: 1. üç parmaklı, ot ve harman için. 2. Dört parmaklı, saman toplama ve saman kıvamına gelmiş harmanın çevrilmesi için, 3. Küçük, paslanmaz çelikten üç parmaklı, gübre işlerinde.

DİRGİNLİK (Kim.): bk. PASİFLEŞTİRME.

DİRHEM: 1. Eskiden yurdumuzda da kullanılan ağırlık birimi okka (b. bk.) nın 1/400 ü.

2. Eskiden Müslüman ülkelerinde kullanılan bir çeşit madenî para. D. konusunda tarihlerin verdikleri bilgi, yetersizdir. İslâmlıktan önce Araplar *dinar* ve *dirhem* denilen İran ve Rum paralarını kullanırlardı. D. ler gümüşten, dinarlar ise altından yapılırdı. Başka madenlerden yapılan paralar gibi, bunların da ağırlıkları belli idi.

İslâmlıktan sonra, Dört Halife zamanında ve daha sonraki Müslüman devletlerinde çeşitli şekillerde madenî paralar basıldı.

D. ağırlık bakımından ikiye ayrılır; dirhem-i şer'î, dirhem - i örfî.

Dirhem - i şer'î: 14 şer'î kırat ağırlığındadır (şer'î kırat, orta büyüklükte 5 arpa tanesinin ağırlığına eşittir). Zekât, mehir, diyet, nisab - ı sirkat bu çeşit D. le hesaplanırdı.

Muhammed Peygamber zamanında 10, 12, 20 kırat ağırlığında üç türlü D. vardı. Bu ayrılık, geleneklerden doğuyordu. Halife Ömer zamanında, kolaylık olsun diye, bunların ortalaması alınarak bir D., 14 kırat sayılmıştır.

Dirhem - i örfî: 16 örfî kırat ağırlığındadır (örfî kırat, orta büyüklükte 4 ya da 5 arpa tanesinin ağırlığına eşittir).

D., nitelik bakımından da şu çeşitlere ayrılır:

1. **Dirhem - i ceyyid:** Katkısız ve temiz olan D.

2. **Dirhem - i hâlis:** Sırf gümüş olan D.

3. **Dirhem - i mağşuş:** Sırf gümüş olmayıp başka bir madenle karışık olan D. Zekât, diyet gibi konularda, gümüşü fazla olan D., halis D. değerindedir. Nitekim 83 ayarındaki Osmanlı gümüş sikkeleri halis gümüş değerinde sayılmıştır.

Dirhem - i züyuf: Bakır ve kalay gibi madenler katılmış olan D. Züyuf D. de yabancı madde oranı yüksektir. Bu çeşit D., bazı zamanlar kullanılmış ve bazı zamanlar ise sürümden kaldırılmıştır. Bk. PARA.

DIRICHLET [*dirikle*], **Peter Gustav Lejeune** (1805 - 1859), Alman matematikçisi. Düren'de doğmuş, Göttingen'de ölmüştür. Uzun süre Pariste kaldıktan sonra, 1827 den başlayarak Breslau'da, sonra Berlinde matematik profesörü olmuş, Gauss'ın ölümünden sonra da Göttingen Üniversitesinde matematik profesörlüğünü üzerine almıştır. D. nin en önemli çalışma alanı sayılar kuramıdır. Gauss'ın araştırmaları, ancak D. nin çalışmalarından ve derslerinden sonra geniş bir topluluğa sindirilebilmiştir. D., cebirsel sayılar genel kuramını geliştirmiş ve analizi sayılar kuramına uygulamıştır. Şu buluşu ün kazanmıştır: birinci sayısı ve farkı ortak bir bölücüye sahip olmayan bir aritmetik sırada sonsuz asal sayılar vardır. Sıralar kuramına, integral hesabına ve potansiyel kuramına dair köklü araştırmaları da anılmaya değer. *Vorlesungen über Zahlentheorie* (Sayılar kuramı üzerine dersler) başlıklı eserini Dedekind, *Vorlesungen über die im umgekehrten Verhältnis des Quadrats der Entfernung wirkenden Kräfte* (Uzaklığın karesinin ters orantısında etki yapan kuvvetler üzerine dersler) başlıklı eserini de Grube yayınlamıştır. Berlin Akademisinin isteği üzerine önce Kronecker (sonra Fuchs) D. nin eserlerini yayınlamıştır (2 cilt, 1890 - 1897).

DIRIGEABLE (Hava.): bk. GÜDÜMLÜ BALON.

DİRİJİZM (Fr. Dirigisme) [İktisat]: bk. GÜDÜMLÜ İKTİSAT.

DİRİK, Kâzım (1880 - 1941), Türk generali. Manastır'da doğmuştur. 1899 da Harp Okulundan piyade teğmeni olarak çıkmış, gösterdiği yetenekle kurmay sınıfına ayrılmıştır. Yüzbaşılığında dört yıl sürece Tuz kaymakamlığı yapmıştır. Makedonya ayaklanmalarını bastırmakla görevlendirilmiş, Balkan Harbine ve Birinci Dünya Harbine katılarak 1916 sonunda albaylığa yükselmiştir. Birkaç defa tümen komutanlığı yapmış, 3 ve 9. Ordu Menzil Müfettişliklerinde bulunmuştur. İstiklâl Harbinde 9 ve 3. Orduda bir süre Atatürk'ün kurmay başkanlığını yapmıştır. Başlıca menzil görevlerinde hizmet etmiş, 1922 de generalliğe yükselmiştir. İstiklâl Harbinden sonra 2. Tümen komutanlığı ve Bitlis vali vekilliği yapmış, daha sonra Bitlis valiliğine atanarak askerlikten ayrılmıştır. 1926 da İzmir valiliğine getirilmiş, 1935 yazında Trakya Genel Müfettişliğine atanmıştır.

K. DİRİK

DİRİKSEL ISI (Fr. Chaleur animale) [Fizyoloji], hayvanların doku hücrelerindeki oksitlenmeden ileri gelen ısı.

Dokuların içinde yer alan kimyasal tepkimelerin çoğu ısıveren, yani ısı çıkışı ile birlikte olan tepkimelerdir.

D. I. yı ölçmek için direkt ve indirekt olmak üzere iki usul kullanılır. Birinci usulde, en tanınmışı Atwater ile Benedict'in insanlar için yaptıkları büyük ısı ölçme odası olan aygıtlardan faydalanılır. İkinci usul ise, başlıca ak ciğerlerde meydana gelen gaz değişinin ölçülmesine dayanır ve belirli bir zaman içinde harcanan oksijenle çıkarılan karbon dioksit gazı niceliğinin anlaşılmasını sağlar. Öte yandan, D. I. sı incelenen kimsenin işeme yolu ile dışarı attığı azotun niceliği ölçülür. Elde edilen bütün bu veriler-

den, yakılmış olan besinlerin nicelikleri ve nitelikleri (glusid'ler, lipid'ler, protid'ler) üzerine bilgi edinilir ve hayvanın çıkardığı ısının niceliği ısıl kimya (termokimya) nın gösterdiği besin yanma ısılarına göre hesaplanır.

Bu usullerin ikisi de şu sonucu verir: bağıl dinlenme durumunda bulunan orta boyda ergin bir insan, 24 saatte 2 200 kalori çıkarır.

Çıkarılan ısının niceliği, hayvanın büyüklüğüne, dışarının ısı derecesine, hayvanın açlık ya da sindirim durumuna, kasların dinlenme ya da çalışma durumunda bulunmasına bağlıdır. D. I. sı tesbit edilecek kimsenin aç bırakılması, salt dinlenme durumuna sokulması, soğukla ve sıcakla savaşmasını gerektirmeyen nötr bir ısı derecesinde bulundurulması yolu ile bütün bu etkenler yok edildiği zaman, ısı çıkışı en aşağı değerine düşer. Bu ısı niceliğine *temel harcama*, ya da vücudun beher m^2 sinin bir saatte çıkardığı ısının ölçüsü olarak *temel metabolizma* denilir (bk. METABOLİZMA).

Sıcak kanlı hayvanlar, bir yandan ısı çıkarırlarken (*thermogenesis* [ısı doğurma] olayı), öte yandan da iletim (*conduction*), deriden ışıma ve taşınma yolu ile yayılma (*convection*) olaylariyle ısı kaybederler (*thermolysis* [ısı bozulması, dağılması, yok olması] olayı).

Vücut ısısının değişmez kalabilmesi için, bu iki karşıt olayın birbirine eşit değerde olması gerekir. Bunu da gene fizyolojik bir olay olan ısı ayarlama (*thermoregulation*) olayı sağlar.

DİRİMSEL ATILIM (Fr. Élan vital; eski ter. hayat hamlesi), Bergson felsefesinin yaratıcı evrim konusun-Paki ana ögelerinden birini anlatan bir felsefe kavramı. D. A. Bergson'a göre varlıkların evrimini sağlayan sürekli bir oluştur. Bk. BERGSON, BERGSONCULUK.

DİRİMSEL DUYUŞMA (Fr. Consensus), dirimsel bir fonksiyonun yerine getirilmesinde çeşitli organların bir arada, birbirine uygun olarak hareket etmesi.

DİRİMSELCİLİK (Fr. Vitalisme), ruh ve organizmanın dışında bir hayat ögesi olduğunu ve organik etkenliklerin bu ögeden çıktığını kabul eden fizyoloji doktrini. D., ruh ile beden arasında ayrı bir üçüncü kuvvet tanıdığı için animizm (b. bk.) e, hayat kudretini öteki tabiat kuvvetleri ile bir tuttuğu ve usa uygun, ölümsüz saymadığı için öte yandan biyolojik monizme yaklaşır. Pythagoras ve Aristo ilk dirimselcilerdir. Bununla birlikte, D. Montpellier ekolünde, özellikle Barthez (b. bk.) de en olgun anlatımını bulmuştur. Barthez'ye göre, dirimsel olaylar, canlı bedenin dışında benzeri bulunmayan bir kuvvetin eseridir. Bu fikirler önce birçok fizyologlarca benimsenmiştir. Daha sonraları böyle bir kuvvetin bedendeki yerini ve merkezini bulma çabalarının bir sonuç vermemesi karşısında D., özellikle Bichat (b. bk.) nın etkisiyle yerini Rostan'ın organisizmine, bu da yerini yeni D. e bırakmıştır.

DIRK [*dırk*], bir çeşit kasatura. İskoçya dağlıları (Highlanders) nın millî kıyafetlerini giydikleri zaman çoraplarının koncu içinde taşıdıkları kısa ve enli demirli ağır bıçak. Highlanders alayı erlerinin ve deniz harp okulu öğrencileriyle deniz teğmenlerinin yönetmeliğe uygun silâhı.

DİRKĒ (Yun. mit.), Thebai kralı Lykos'un karısı. Lykos'un eski karısı Antiope'yi horlamış, sonradan Antiope'nin oğulları Amphion ve Zetos, analarının öcünü almak için D. yi yakalayarak Kitheron dağında bir boğanın boynuzlarına bağlamışlar ve kayalara çarptırarak parçalatmışlardır. Thebai'nin yakınında olduğu söylenen o yerden bir kaynak fışkırmıştır.

D I R K
1. Fransız; 2. İtalyan

DİRLİK, eski Türk devletlerinde devlete ait bir hizmeti yapabilmesi için görevlendirilen kimseye devletçe tahsis olunan belirli ölçüde geçim kaynağına verilen ad. İslâm-Türk feodalitesinde Arapça ikta (b. bk.) karşılığı bir deyim olup, suzeren tarafından hizmeti karşılığında feodale ayrılan gelire denir (bk. DEREBEYLİK, Türklerde). Bugün memurların maaşının yerini tutan gelirdir.

Eski Türk devletlerinde ve özellikle Osmanlı imparatorluğunda, boy ve oymakların yerleşme alanları olan yurtluklar dışında kalan bütün topraklar ve mülk ile gelir getiren her çeşit mal, madenler, sulama kuruluşları, ormanlar, gümrükler v. b. leri hukuk bakımından hükümdara ait bulunduğundan hükümdar, bu gelir kaynaklarından hizmetinde bulunan her kimseye dilediği kadar, babadan oğula geçmek kaydiyle ya da hayat boyunca ya da hizmet süresince geçici olarak D. ler verirdi. D. sahipleri D. le ilgili görevde bulundukça bu D. i tasarruf eder, görevden ayrılınca D. yeni feodale ikta edilirdi. Bütün Türk devletlerinde ve özellikle Osmanlı imparatorluğunda sıkı bir merkezî ve devletçi sistem meydana getirilmiş olduğundan D. ler yıllık gelir tutarlarına göre düzenlenmiş ve Bâb-ı âlî'ye devama başlayan bir çırak, ya da 3 000 akçalık bir cebeliden başlayarak tam bir hiyerarşi içinde örgütlenmiştir. Genel olarak, D. görevle kayıtlanmıştır. Ancak küçük askerî D. lerde belirli bir oranda babadan oğula geçme kabul edilmekteydi. D. sahipleri, kanun dışında halkı sıkıştırdıkları, zulüm yaptıkları ya da haksızlık ettikleri zaman, D. leri hemen ellerinden alınırdı.

D. lerin en küçük birimi 3 000 akça gelir getiren kılıç-timardır. D. lerde temel ilke, kılıç-timarların korunmasıdır. Bundan fazla olan gelirler, ihtiyaca göre, bir D. ten başka bir D. e aktarılabilir. Buna göre, bir çeşit D. baremi meydana getirilmiştir. Bâb-ı âlî kalemlerine devama başlayan çıraklar ile yeni işe başlayan kâtipler timarla bu baremin en alt basamağında bulunurlar, eski kâtiplerle mühimme-nüvis kâtipler ise ziametle ikinci basamakta bulunurlardı. Timara çıkan yeniçeriler 9 000 akçalık, müteferrikalığa yükselen sekbanlar 7 500 akçalık, hasekiler, sekbanlar, sansuncular, solak kethüdaları 10 000 er akçalık, yayabaşılar, bölükbaşılar ise 15 er bin akçalık, atlı zağarcılar 16 000 akçalık, defter eminleri, şıkkı sanî, şıkkı evvel defterdarlarına 130 - 160 000 akçalık, sekbanbaşı ve bu derecede bulunanlara 75 000 akçalık, nişancılara 180 000 akçalık, yeniçeri ağalarına 200 000 akçalık, vezirlere 1 000 000, sadrazamlara da 1 200 000 akçalık D. ayrılırdı. Bu D. ler genel olarak timar, zeamet, has, arpalık, paşmaklık (bunlara bk.). v.b. adlar alırdı Herhangi bir D.i tasarruf etmek hüküm-

darın iznine bağlı bulunmaktaydı. İptida - i berat olmadan D. i kimse tasarruf edemezdi.

Hükümdar, D. leri sık sık yaptırdığı sayımlarla kontrol ederdi. Her sayımda ilk önce bir önceki sayıma göre Defter - i atik'te kayıtlı olan D. ler kontrol edilir, iki sayım arasında geçen zaman içinde yeniden işlemeye açılan toprak, orman, maden ve kuruluşlar defter dışı (hariç ez - defter) tutulur, bu yeni kaynaklar Defterhaneye kaydedildikten sonra eski hizmetlerin D. lerine katılır ya da yeniden kurulan hizmetler için D. olurdu. Beylerbeyiler yeni sayım defterleri geldikten sonra bu defterlere göre D. lerin tezkirelerini dağıtırlardı. Sancak beyliklerinde bulunan şehzadelerin D. vermeye yetkileri bulunmakla birlikte, verdikleri D. lerin merkezde Defterhaneye kaydedilmemesi gerekli idi. D. illerde Defter - i cedide göre beylerbeyilerinden tezkirelerini alan D. sahiplerinin hükümet merkezine gelerek bu tezkireleri Defterhaneye kaydettirmeleri ve beratlarını almaları şarttı. Ancak, serhatlarda bulunan D. sahiplerinin tezkirelerini bir vekil aracılığı ile toplu olarak İstanbul'a göndermelerine ve beratlarını bu şekilde almalarına izin verilmişti. Hükümet merkezinde D. lerin kontrolü ile uğraşan büronun adı *tahvil kalemi*'dir. Bu büro, boşalan ya da başka hizmetlere devredilen D. leri tesbit eder, D. lerin hizmetten dolayı birinden ötekine geçişlerini kaydeder ve Defterhanedeki kayıtlarla kendi kayıtlarını karşılaştirarak D. lerin olduğu gibi korunmasını sağlamaya çalışırdı.

XVII. yüzyıldan başlayarak merkez ve saray masraflarının artması üzerine D. ler kaldırılmaya ve D. gelirleri artırma ile satılmaya başlayınca yeni bir malî sistem gelişme gösterdi. Timar ve ziametlerin ortadan kaldırılmasiyle elde olunan bu gelir kaynağının yönetimi mukataa kalemi ve daha sonra mukataa hazinesine bırakıldı. Bk. MUKATAA.

DİRMİL, Burdur ilinin Gölhisar ilçesine bağlı bir bucak. 11 köyü ile birlikte nüfusu 8 196 (1960) dır. Bucak merkezi olan Altınyayla 2 438 nüfuslu küçük bir kasabadır. Burdur ilinin güney ucuna düşer. Bucakta 1 000 den çok nüfuslu iki köy ile 600 - 700 nüfuslu köyler vardır. Bucak toprakları, güneyi ve doğusu 1 500 - 2 000 m yüksekliğindeki dağlarla çevrilidir. Batısından Dalaman Çayının bir kolu olan Horzum Çayı ile kolları geçer. Küçük Dirmil Ovası bol sulu bir yerdir. Bu çukur yerde kurulan D. köyü, sonradan oldukça büyümüştür. Dağlarda ormanlar (çam) vardır. Geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Burdur'dan Çavdır bucağına kadar uzanan bir yol, buradan sonra D. e kadar bir toprak yol olarak devam eder.

DIRR [*dir*], **Adolf** (1867 - 1930), Alman dilcisi ve etnoloğu. Augsburg'da doğmuş, Passau'da ölmüştür. 1913 ten bu yana München'daki Etnoloji Müzesi müdürü idi. D., Kafkasya dillerini incelemiş (1900 - 1913) ve bu dillerin gramerlerini yayınlamıştır. *Theoretisch - praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache* (Modern Gürcü dilinin teorik - pratik grameri) [1904]; *Praktische Lehrbuch der ostarmenischen Sprache* (Doğu Ermenicenin pratik ders kitabı) [1912]; *Die Sprache der Ubychen* (Ubıhların dili) [1928] gibi. Bu konudaki yazıları, *Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen* (Kafkasya dillerinin incelenmesine giriş) [1928] adlı eserinde toplanmıştır. 1924 te G. Deeters ile birlikte «Caucasica» adlı dergiyi çıkarmağa başlamıştır.

DIRSCHAU [*dirşau*] (Coğ.): bk. TCZEW.

DİRSE HAN HİKÂYESİ, Dede Korkut Kitabının birinci hikâyesi. Hikâyenin kitaptaki başlığı «Dirse Han oğlu Boğaç Han» dır. Özeti: Hanlar hanı Bayındır Han yılda bir kere bütün Oğuz beylerini konuklar, şölenler verirdi. Yine toy etti. Bir yere ak otağ (çadır), bir yere kızıl, başka bir yere de kara otağ kurdurdu. Adamlarına şu buyruğu verdi: «Oğlu kızı olmayanı kara otağa kondurun, kara keçi yahnisinden önüne koyun, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu kızı olmayanı Tanrı kargamıştır, biz de kargarız.»

D. H. ın oğlu kızı yoktur. Kendisini kara çadıra alırlar. Bundan dolayı gücenir. Kalkar evine gelir. Olanı karısına anlatır. Karısı, bütün beylere bir şölen vermesini, fakirlere yardım etmesini, belki onların duası ile bir çocukları olacağını söyler. D. H. karısının dediğini yapar. Bir süre sonra bir oğlu olur.

Bayındır Hanın bir boğası vardı ki katı taşa boynuz vursa un gibi öğütürdü. Bir de erkek devesi vardı. İkisini döğüştürürdü. Bir gün üç kişi boğayı getirip meydan yerine bıraktılar. Meğer orada D. H. ın oğlancığı arkadaşlarıyla aşık oynamakta idi. Boğayı görünce arkadaşları kaçarlar, o kaçmaz. Azgın boğa üzerine gelir. Çocuk karşı koyar, boğayı yıkar, bıçağını çıkarır, boğazını keser. Bunun üzerine çocuğa Boğaç adı verilir. Babası oğluna beylik, taht verir, kendi başına buyruk olur.

Boğaç, artık babasının kırk yiğidini anmaz olur. Kırk yiğit buna kızarlar, kendisini ortadan kaldırmağa karar verirler. D. H. a «oğlun halka kötülük yapıyor» diye gammazlarlar. D. H. kızar, getirin öldüreyim, der. Bırakmazlar. Avda hile ile öldür, derler. Avda, Boğaç geyik kovalarken bir ok atıp vurur. Oğlunu öldü sanır, üzerine varmak ister, bırakmazlar. Çocuğu yalnız bırakıp geri dönerler. Anası oğlunun dönmediğini görünce aramaya çıkar, bulur, alıp evine getirir.

D. H. ın bundan haberi olmaz, oğlunu öldü sanır. Ama o alçaklar, D. H. bunu öğrenirse, kendilerini öldüreceğini düşünerek haince bir düzen kurarlar. Hanı tutarlar, elini kolunu bağlarlar, döverler. Kendileri atlı, D. H. ı yaya alıp kâfir illerine satmaya götürürler. D. H. ın karısı işi öğrenir, oğluna haber verir.

Boğaç çoktan iyi olmuştur. Kırk yiğidini yanına alarak arkalarından yetişir. Çetin bir savaştan sonra Boğaç üstün gelir, babasını kurtarır, geri döner. Hanlar hanı, Boğaç'a beylik verir.

Bu hikâyede iyilik ile kötülük çarpışmaktadır. Sonunda, kötüler kaybetmekte, iyiler kazanmaktadır. Hikâyenin konuşmaları ve heyecan verici yerleri manzumdur. Hikâyede eski Türk gelenekleri ve bu arada çocuk sahibi olmanın kutsal sayıldığı görülmektedir.

DİRSEK (Lat. Cubitus) [Anat.], kol ile ön kol arasındaki eklemin yer aldığı bölge. D. in eklemi gerçekte şu üç eklemden oluşmuştur: kol kemiği - D. kemiği, kol kemiği - ön kol kemiği ve ön kol kemiği - D. kemiği eklemleri.

Kol kemiğinin eklem yüzeyi içeride makara biçimindeki trokleadan, dışarıda ise bir küre parçası olan lokma (*condylus*) dan meydana gelmiştir. Bu iki parçayı yanlardan sırasiyle epitroklea ve epikondilus bölümleri kenarlar. Troklea, D. kemiğinin büyük sigmoid girintisi ile eklemlenir.

Kol kemiğinin lokması, önkol kemiğinin çanakçık biçiminde oyuk olan üst başı ile eklem yapar.

Ön kol kemiğinin başı çevresinde bir eklem yüzeyi bulunur; bu yüzey, D. kemiğinin büyük oyuk dışındaki küçük sigmoid oyuğunu karşılar.

Anatomi bakımından bu üç eklem tek bir eklem sayılır. Gerçekten de bu eklemde bir tek eklem oyuğu, bir tek sinovyal zarı, bir tek kapsül ve bir tek bağ düzeni vardır.

Bağlardan özellikle üçü önemlidir. Bunlar, epitrokleadan çıkıp büyük sigmoid oyuğun iç kenarına giden iç yan bağ, epikondilustan çıkıp büyük sigmoid oyuğun dış kenarına giden dış yan bağ ve ön kol kemiğinin başını saran halkamsı bağdır.

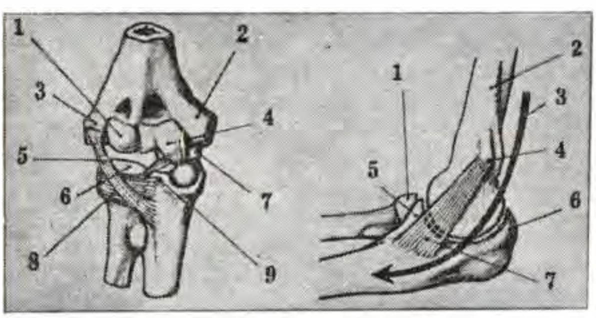
D. eklemi, kol kemiği - ön kol kemiği ekleminde meydana gelen kol bükme ve uzatma hareketlerini, kol kemiği - ön kol kemiği ve ön kol kemiği, D. kemiği üst eklemlerinde meydana gelen el döndürme hareketlerini yapar.

D. eklemi, dıştan el ayasını yukarıya döndüren uzun ve kısa kaslarla, içten el ayasını aşağıya döndüren yuvarlak kasla, önden ise pazı kirişi ile kaplıdır. Bu sonuncu iki yan oluk meydana getirir: kas - deri siniri ile ön kol kemiği sinirinin geçtiği dış oluk, kol kemiği atardamarı ile orta sinirinin geçtiği iç oluk (bu atardamar da ön kol kemiği atardamarı ve D. kemiği atardamarı olarak ikiye ayrılır).

Yüzeyde D. kıvrımının toplardamarları bulunur; bunlar dışta sefalik toplardamarını, içte bazilik toplardamarını meydana getirir. D. kemiği siniri iç oluktan geçer.

DİRSEK KEMİĞİ (Lat. Ulna ya da Cubitus), ön kolun iki kemiğinin iç tarafta bulunanı.

D. K., ön kol iskeletinin iç bölümünü meydana getiren uzun bir kemiktir. Bu kemikte birtakım kasların bağ-

D İ R S E K K E M İ Ğ İ

Sağda: 1. Radius başı; 2. Çengelsi sivrim; 3. Pazı kemiği; 4. Ön kol siniri; 5. Pazı kemiği iç lokması; 6. Dirsek çıkıntısı; 7. İç yan bağın orta ak zarı.
Solda: 1. Lokma; 2. Üst lokma kemiği; 3. Dış yan bağ; 4. Radius kemiği kubbesi; 5. Anüler bağ; 6. Pazı kemiği iç lokması, 7. Pazı kemiği makarası; 8. Dirsek çıkıntısı; 9. Pazı kemiği çengeli

landığı üç yüz görülür. Üst ucunda iki çıkıntı vardır; öndeki yatay çıkıntıya taçsı çıkıntı (Lat. processus coronoider), arkadaki dikey çıkıntıya dirsek başı (Yun. olekranon) denilir. Bu iki çıkıntı arasında kol kemiği (Lat. humerus) ile eklemlenen sigmoid girinti (Lat. cavitas sigmoides = sigma [Σ] harfi biçiminde oyuk) vardır. D. K. nin bu üst ucu ayrıca dışından kol kemiği ile eklemlenir.

D. K. nin alt ucunda D. K. başçığı (Lat. capitulum ulnae) adı verilen bir şişkinlik görülür. Bu başçığın gerisinde ve iç tarafında stiloid çıkıntı (Lat. processus styloides = sivri - uzun çıkıntı) bulunur.

D. K. nin başçığı eklem bağı ile örtülü olup bilekle doğrudan doğruya eklemlenmez.

DİRSEKLİK (Fr. Accoudoir), dirseği dayayacak yer. A. Mimarî: Bir pencere önünde ya da bir taraça duvarının sonunda, üzerine yaslanılabilecek yükseklikte duvar ya da korkuluk.

B. Döşeme: Bir parmaklığın, bir korkuluğun ya da bazı koltukların arkalığına yerleştirilen yastık ya da içi doldurulmuş meşin. Eskiden üstü yastıklarla kaplı ve prie-Dieu hizmetini gören taburelere de D. denirdi.

DIRT - TRACK [*dırt træk*] (Spor) [İng.], yumuşak topraklı, 1 km den az uzunlukta, yuvarlak bir pist üzerinde yapılan bir motosiklet yarışı.

DIRUTA, Gerolamo (aş. yu. 1560 - 1615), İtalyan bestecisi ve musiki kuramcısı. Perugia'da doğmuştur. Org için kompozisyonlar bestelemiştir. Polifonik musiki aletlerine ait icra, parmak basışı ve musiki nota usulü hakkında mükemmel öğretici ve teknik bilgiler vermiştir. Bu bilgiler, *Il transilvano, o Dialogo sopra il vero modo di sonar organi e istrumenti da penna* (Org ya da mızraplı sazları çalmak için iyi usul üzerine konuşma) [1593 - 1609] adlı eserinde toplanmıştır.

DİSAKKARİDLER (Fr. Disaccarides), çok kere genel formülleri $C_{12}H_{22}O_{11}$ olan şeker türleri olup monosakkaridlerden, glikoz ve früktoz gibi basit şeker moleküllerinden ikisinin birleşerek bir su kaybetmesi ile meydana gelir. En önemli D. ler şunlardır: sellobiyoz, malt şekeri, süt şekeri, kamış şekeri. D. seyreltik asitler ve fermentlerle monosakkaridlere ayrışır. Bunlar renksiz kristaller ya da beyaz tozlar olup tatlıdır. Suda kolay, alkolde zor erir, eterde ise hiç erimez.

DISAMIS, eski mantık biliminde kullanılmış olan bir bellek eğitim terimi. D. kıyas şekillerinden üçüncüsü olup, büyük önermesi ile sonuç bölümü tikel olumlu (I, I); küçük önerme bölümü ise tümel olumludur.

DISCANTUS (Mus.): bk. TİZGEN.

DISCIPLES OF CHRIST (Din): bk. CAMPBELL, Alexander.

DISCIPLINA CLERICALIS (Lat. = kilise adamları için ders), XII. yüzyılın başlarında, bir İspanyol Yahudi bilgini olan Rabí Moisés Sefardí ya da Huesca'lı Moisés (Hıristiyanlığı kabulünden sonra Pedro Alfonso ya da Lat. Petrus Alfonsi adını almıştır) tarafından Latince olarak çıkarılmış masallar, ahlâkî hikâyeler, nükteler ve şiirler derlemesi. Doğu kaynaklarından toplanmış olan bu 34 parça çok yayılmıştır.

DISCOGLOSSIDAE (Zoo.): bk. TEKER DİLLİ KURBAĞAGİLLER.

DISCOGLOSSUS PICTUS (Zoo.): bk. YAZILI KURBAĞA.

DISCORDIA [*diskọrdiə*], Roma mitolojisinde, milletler, aileler ve kişiler arasıdaki kavgalara sebep olduğu sanılan kötülük tanrısı. Yunanlılar ona Eris derlerdi; Romalıların D. sı onun bir karşılığından başka bir şey değildir. Hesiodos'a göre, Gece'nin kızı olan D., sefaletin, açlığın, savaşların, döğüşlerin, cinayetin, kavganın, yalanın anasıydı. Homeros destanında büyük bir rol oynamış, büyük trajedi yazarlarına ve Vergilius'a konu olmuştur. Mitolojiye

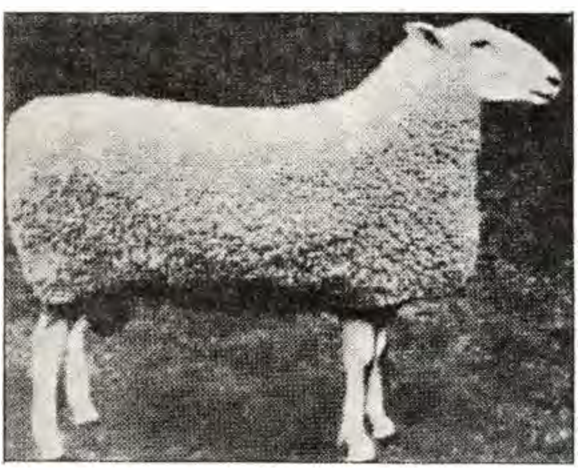
göre, gökyüzünden kovulan Peleus ile Thetis'in düğünlerine çağrılmadığı için öfkelenen D., ziyafetin verildiği salona, üstünde: «En güzel kadına» yazılı bir altın elma atmıştır. Junon, Minerva ve Venus tarafından hakem seçilen Paris, elmayı Venus'a vermiştir. Troia savaşları bundan çıkmıştır. O günden sonra yeryüzünü anlaşmazlıklar, kavgalar kaplamıştır. Yeni şairler, klasik çağda yaşamış sanatçılar, ressamlar ve heykelciler D. yı konu olarak çeşitli şekillerde ele almışlardır.

DİSEKSİYON (Fr. Dissection), herhangi bir canlının iç yapısını incelemek üzere kullanılan kesme metodu. İnsanın ve birçok hayvanların anatomi (iç yapı) leriyle ilgili bilgiler bu yolda elde edilmiştir. İnsan kadavrası üzerinde ilk D. un M. Ö. 307 yıllarında Herophilos tarafından yapıldığı sanılıyor. Bugün gerek tıp fakültelerinde insan kadavrası üzerinde, gerek veteriner fakültelerinde hayvan kadavrası üzerinde ve bütün anatomik çalışmalarda D. yapılmaktadır.

DİSENTIS (Romanş dilinde **Muster**), İsviçrede Grison kantonunda, Rhin (Alm. Rhein) ırmağının başlangıç bölümüyle orta bölümünün birleştiği yerde, 2 300 kişilik turistik bir merkez. Rhin vâdisinin başlangıç bölümünün başlıca pazar yeridir. D. te Benedictusçu keşişlerin VIII. yüzyılda yapılmış bir manastırı vardır; bu manastırın başpapazları vaktiyle hem imparatorluk prensi hem de Gusons kantonunu meydana getiren üç küçük cumhuriyetin kurduğu *Ligue grise*'in başkanıydılar.

DİSFUL, İranın Huzistan ilinde bir şehir. Denizden 200 m yükseklikte, gemilerin işlemesine elverişli Karun ırmağının yukarı kıyılarındadır. Nüfusu 48 900 (1950) dür. Şehir, yolların birleştiği önemli bir kavşak noktası üzerindedir.

DISHLEY [*dişli*] **KOYUNU**, bugün İngilterede *Leicester* adı verilen bir koyun cinsi. Bu cins koyunun ilk dölü

DISHLEY KOYUNU

Dishley çiftliğinde alındığı için bu ad verilmiştir. D. lerin Merinoslarla çiftleştirilmesinden meydana gelen melez cins ise *D.-merinos* adiyle anılır. Ile-de-France cinsi bunlardan türemiştir.

DİSİDROZ (Fr. Dyshidroce ya da Dyshydrose; Yun. *dys* = güçlük; *hydrosis* = terleme) [Tıp]: 1. Vücudun terleme düzeninde meydana gelen her hangi bir bozukluk.

2. El parmakları arasında kesicikler halinde kabarcıklarla beliren, ağrılı bir deri hastalığı. Bu hastalık çoğu zaman ayak parmaklarında meydana gelen bir mantar hastalığı ile birlikte görülür ve bu durumda ayaklardan ellere geçmiş bulunur. İlkbaharda azan bu hastalık, su ile çok temas eden ve ev işleri gören ellerde sürekli bir durum gösterir. Çaresi, dezenfeksiyon ve yara kapatıcı melhemlerdir.

DİSİMİLASYON (Fr. Dissimilation) [Biyol.], besin maddelerinin ve protoplazmanın enerji meydana getirerek parçalanması.

DİSİMİLASYON (Fr. Dissimilation) [Dil.], bir kelime içinde, yan yana olmamak şartiyle, yakın yerlerde tekrarlanan aynı ya da benzer seslerden birinin başka bir değer alması. Türkçe *kehribar* (Farsça *kehruba* «saman çeken») kelimesinin *kehlibar* biçimine girmesi gibi. Bu örnekte *r* sesine *dissimilateur* (Fr.), *l* sesinede *dissimilé* (Fr.) denir. D. assimilasyon (b. bk.) a karşıt bir ses olayıdır.

Bu olayda sonraki ses değişikliğe uğrarsa, D. ilerleyici D., önceki ses değişikliğe uğrarsa, gerileyici D. adını alır. Örnek olarak: Ar. *fincan* kelimesi Mısırda *fincal* biçimini almıştır (ilerleyici D.), aynı kelime Türkçede (*fincan* yanında) *filcan* biçimine girmiştir (gerileyici D.).

D. olayı normal olarak konuşmada meydana gelir ve bu biçimler sonradan yazı diline de geçebilir.

Bütün dillerde D. olaylarına rastlanmaktadır. Örnekler: Rusça *vel'blyud* > *verblyud* «deve»; Lat. *februarius* > Rusça *fevral* «şubat»; Lat. *marmor*, Alm. *Marmor*, Fr. *marbre* > İng. *marble* «mermer»; Lat. *peregrinum* > İtal. *pellegrino*, Fr. *pèlerin*, İsp. *pelegrino*; Lat. **arberg* > *alberga* > Fr. **alberge* > *auberge* «han».

Türk diyalekt ve ağızlarında da D. un birçok örnekleri vardır: Türkçe *saman* > Kazakça *samal*; Türkçe *armağan* > *armağal*; Türkçe *saklambaç* <**saklanmaç* (< *saklan-*); Türkçe (Anadolu) *hambal* < *hammal* (Arapça); Türkçe (Anadolu) *basambak* < *basammak* (< *basamak*); Türkçe *muşamba* < Ar. *muşamma*; Türkçe (Anadolu) *gömme* «küle gömülerek pişirilmiş ekmek, poğaça» > *gömbe*; Türkçe (Anadolu) *hamaz* «kasırga» > *hammaz* > *hambaz*.

D. olayı üzerinde birçok yazarlar durmuştur. M. Grammont (*La dissimilation consonantique*. Dijon, 1895), K. Brugmann (*Das Wesen der lautlichen Dissimilation*. 1909) gibi.

DİSİPASYON (Fr. Dissipation), enerjinin her hangi bir halden ısıya dönüşmesi olayı. D., çoğunlukla sürtünmeli sistemlerde ortaya çıkar: otomobilin kinetik enerjisinin frenlerle ısı enerjisine dönüştürülmesinde, viskoz ya da türbülanslı akışkanların bir boru içinden geçmelerinde ve gelgit dalgalarının hareketinde olduğu gibi. Bunun gibi, elektrikte R direnci bulunan ve içinden I şiddetinde bir akım geçen bir çevrimde de elektrik gücü RI^2 büyüklüğünde bir D. etkisinde kalır.

Temperatur ile saniye başına entropi üretiminin çarpımına da D. fonksiyonu denilmektedir.

DİSİPLİN (Fr. Discipline, Lat. Disciplina): 1. Üniversitede öğretilen bilim kollarından her biri. Fizik, kimya, coğrafya v. b. birer D. dir.

2. (Eğitim): Kişinin kendi kendini denetlemek ve toplumsal ölçülere uymak bakımından düşünce, davranış ve alışkanlıklarda kazanmış olduğu nitelik. Çağdaş D. anlayışı geleneksel anlayışa uymaz. Eğitim amaçları bakımından ikisi arasındaki fark, daha çok denetleme yolları ve kaynakların-

dadır. Her ikisi de dershanede düzeni amaç olarak alırsa da, eski anlayışa göre asıl amaç, öğretmenin emirlerine hemen itaat edilmesi, kurulmuş düzene ve kurallara sorgusuz olarak uyulması idi. Bugünkü D. ise iyi alışkanlıklar ve doğru davranışlar kazanılmasını, kişilik ve karakterin bütün olarak gelişmesini amaç alır. Daha eski ve dar bir D. anlayışına göre de, davranışların denetlenmesi, ancak başkası tarafından, bazı kere de kuvvet zoruyla olmalıydı. Çağımızın yeni ve yaygın olan D. görüşü, denetleme gücünü kişinin kendinde görmektedir. Bugün D. i ortak bir denetleme, sağduyu ve demokratik iyi niyetlerin meydana getireceğine inanılmaktadır. Bu ise çocuğu daha geniş bir hürriyete ve bağımsızlığa hazırlar.

D. anlayışındaki bu değişme, denetlemenin daha olumlu bir amaçla kullanılmasını sağlamıştır. Eskiden denetleme, çocuğun durumunun ve davranışlarının doğru olup olmadığını anlamak, değilse engellemek ve cezalandırmak için yapılırdı. Halbuki denetleme, ancak kabahat işleyenin ıslahını amaç edinirse eğitici olur; gereği gibi yapılırsa, eğitimin vazgeçilmez bir elemanıdır; bireysel ve toplumsal çalışmalar içinde yapılan bir denetim, D. i yapıcı kılar ve ona yeni anlamını kazandırır. Buna yardım eden çalışma şekilleri ise, çocukta iyi davranışlar ve alışkanlıklar kazanılmasına yarayan sınıf içi işleri, bireysel ve grupla çalışmalar, boş zamanda oyalayıcı uğraşılardır.

Yeni D. anlayışı, çocuğun öğrenmesi ve toplumsallaşması üzerindeki eğitim araştırmaları ile desteklenmektedir. Psikoloji göstermiştir ki çocuk, deneyerek öğrenir; üzerinde çalışacağı konuya, korkudan uzak olarak duyduğu ilgi ve bundan doğan çalışma neşesi, onun başarısını sağlar. Böyle çalışmanın sonucu olarak çocuk, kendi kendine güvenen, kendi yanlışlarını bulan ve kendini denetleyen bir duruma gelir ve iyi seçmek, akıllıca davranmak fırsatlarını bulur. Çocukta iyi davranışlar ve kendi kendini denetleme özellikleri, zamanında iyi yollarla ve doğru işler yapmakla gelişebilir. Güç konular üzerinde başarılar kazanarak uzun zaman neşe içinde çalışmak, çocuklar için başlı başına bir D. eğitimidir.

D. in doğabilmesi için bireylerin doğru davranışları anlamaları, iyi alışkanlık ve durumların neler olduğunu öğrenmeleri, doğru ve lüzumlu olduğu kabul edilen toplum ölçülerini benimsemeleri gerektir: ayrıca bireyin kendi davranıslarında toplumsallaşması, birlikte yaşamaya ve çalışmaya alışması, kişisel amaçlarını toplum amaçlarından sonra düşünmeyi öğrenmesi gerekir. D., kişisel olduğu kadar grup yararını da gözetmeyi gerektirir; kişisel hürriyetle birlikte bu hürriyetin bir sınırı olmasının kabulünden doğar; demokratik toplumlardaki anlayışa uygun olarak, başkaları için çalışırken bireye kendi kişiliğinin korunabilmesini sağlar.

D. in sosyal tarafı, psikolojik yönü kadar önemlidir. Çocuk, okul, klüp gibi toplumsal sınıfların bir üyesidir. Demokratik bir okul topluluğunda çocuklar, karşılıklı etki ve yardım ile kendi davranışlarını düzeltebilirler. Bu davranışları, onların birlikle yaşamak sorumunu kabul etmiş olduklarını gösterir. Grupun üyelerinden biri, gidişinde bir yanlışlık yaparsa, grup onun davranışını beğenmez ve ancak kendi davranışını düzeltip kişisel değerini kazandıktan sonra, yeniden ona saygı gösterir. Bu da ona grupun kuralları ile hoş geçinmeyi öğretir.

Toplum denetlemesinin bir okul içinde böylece kendini göstermesi araçsız D. kontrolünün nasıl olabileceğini anlatmaktadır.

Denetleme kaynağı ve gücü böylece değişince, öğretmene saygı, bireysel ya da toplumsal bir gereklik olarak kalmaktadır. Öğretmen, büsbütün silinmiş değildir; öğrencinin kendi kendine hareket edebileceği alanın sınırlarını çizmek, yine onun sorumu içindedir; grup tartışmalarını yönetecek ya da her öğrenciye ayrı ayrı yol gösterecek olan yine odur.

Kendi kendine D. kurma yeteneğinin geliştirilmesinde asıl önemli olan, çocuğun amaçları benimsemesi ve bunlara varmanın kendi yararına olacağını bilmesidir. Çocuk, işi kabul edip onu yapmaya çalışırsa, D. doğar ve sonuca güvenle varılır.

Bazı çocuklar, *disiplinsiz* olarak belirirler. Bunlar kendi benzerlerine göre evde, okulda ya da toplum içinde hoşlanılmayan alışkanlıklar, huylar, davranışlar gösteren çocuklardır; bu davranışları sağlık ve eğitim yönünden bireysel gelişimlerine engel olur, toplumsal bakımdan da kendi kendilerini faydasız duruma getirir. Bu çocuklar, küçük yaşlarında ya da sonraları ciddî bir problem olurlar.

Disiplinsizlik problemlerinden çoğu, çocuklar üzerinde sınırsız bir baskı ile yanlış eğitimden ve kendi kendini denetleme alışkanlığı verilmemesinden doğmaktadır. Öğretim şekli ve metotlarının da disiplinsizlik olaylarında çok etkisi vardır. Bugünün psikolojisi her disiplinsiz çocuk için ayrı bir ıslah ve eğitim metodu kullanılmasını tavsiye etmektedir. Çağımızın bazı okulları, disiplinsiz çocuklara ayrı sınıflar açıyorlar; suçlu çocuklar, sinirli çocuklar, toplumsal bakımdan uymazlık gösteren çocuklar ayrı ayrı gruplar halinde eğitiliyorlar.

Cezanın disiplinsizliği önlemek konusunda büyük bir etkisi olmadığı anlaşılmıştır. Ceza korkusu, çocuğu itaate zorlarsa da, her disiplinsizlik olayı ceza ile önlenemez.

Disiplinsizlik olaylarının sebeplerini aramak, öğretmen ve psikologlar için kaçınılmaz bir ödevdir ve çok zaman çocuk rehberlik kliniklerinin yardımına baş vurulması gerekir. Çocukların duygu hayatlarını ve problemlerini bilen bazı tecrübeli öğretmenler de, başka meslekî yardıma ihtiyaç duymadan çocuklara yeniden çevrelerine uyma yeteneği kazandırabilirler. Çocuklara, severek yapabilecekleri konuları vermek de, onları işe, topluma ısındırarak disiplinsizlik problemlerini ortadan kaldıran belli başlı çarelerden biridir.

Toplumsal sebepler de disiplinsizlik doğmasında etken olmaktadır. Ailesinin ihtiyaç içinde olduğunu ve para kazanarak ona yardım etmek zorunda bulunduğunu bilen bir lise öğrencisi, okula ve onun isteklerine uyamamaktadır. İşsizlik, harp gibi ağır zamanlar da öğrenci ve öğretmen üzerine etki yaparak disiplinsizliğe sebep olabilir.

D., bugün eğitim ve öğretim amaçlarına varmak için bir şart olarak görülmektedir. D. alışkanlığı, çocuk ve gençlerde çalışkanlıktan üstündür. Çünkü D. öğrencinin okuldan sonra da gelişmesini sağlar.

3. (Ask.), askerî kanunlarla bunlara aykırı olmayan nizam ve emirlere uymak niteliği. D. askerliğin temeli sayılır. Sağlam bir D. üst ile astın, karşılıklı sevgi ve saygı içinde birbirlerine güven beslemeleri ile sağlanır. Böyle olmayan bir D. tehlikeli olur, sıkışık zamanlarda gevşer; bu da başarısızlığa ve felâkete yol açar.

D. in sağlanması, her memleket halkının gelenek ve göreneklerine göre değişir. Meselâ Türk askerinde D. sertlik göstermekten çok onun gururuna değer vermek, fikrî esenliğini geliştirmek ve ona örnek olmakla sağlanır. D. in

yerleştirilmesi, askerleri yalnız itaate ve vicdan sorumluluğu altında görev yapmağa, her hizmeti yerine getirmeğe alıştırmak ve gönüllere görev sevgisi sokmakla olur. D. in korunması ve sürdürülmesi için her üst, özel kanunların verdiği yetkilerle koruyucu ve cezalandırıcı tedbirleri alır.

Disiplin cezaları: D. i asma (askerî terbiyeci, D. i bozan ve ceza kanununun hiçbir maddesine uymayan işler ve haller) ile kabahat (kısa hapsi gerektiren bazı hafif haller) lerin kasıt ya da kayıtsızlıkla yapılmasında Askerî Ceza Kanununun 164. maddesi gereğince verilen cezalar. Bu kanunun 165. maddesinde belirtilen çeşitli cezalar 171. maddesindeki cetvelde gösterilen yetkilerle uygulanır.

Disiplin kurulu: Silâhlı kuvvetlerde D. işlerini inceleyip bir sonuca bağlayan kurul.

DİSİYANODİYAMİD (Fr. Dicyanodiamide) **REÇİNELERİ**, disiyanodiyamid (formülü: $H_2N - C\ (NH)\ NH - CN$ in formaldehit ile yoğuşmasıyla elde edilen ve aminoplast grupuna giren katılaştırılabilir yapay reçineler. Kimi plastik maddeler bu reçinelerden yapılabilir.

DİSJONKSİYON (Fr. Disjonction) [Fel.]: bk. AYRILIK.

DİSK (Fr. Disque, Lat. Discus, Yun. *Diskos*) [Spor], eski Yunanlılarda ve Romalılarda uzağa atılmak için kullanılan yassı ve tekerlek şeklinde ağırşak. Homeros zamanında D. taştan yapılırdı. Sonraki D. ler bronz ve kurşundan yapılmağa başlanmıştır. Çapı 17 - 30 cm arasında değişmekte, ağırlığı aş. yu. iki kg kadar tutmakta idi; üstlerine yer yer ince ve zarif motifler işlenirdi. D. atıcıları (Yun. *Diskoboloi*) antik çağ sanatında çokça işlenilen bir konu olmuştur.

D. atışı, eski çağlarda olduğu gibi, bugünün sporunda da yaygındır. Günümüzün D. leri, ortası yuvarlak bir demir parçası bulunan tekerlek biçimli bir tahtadan ibarettir. Bu tahta da bir demir çemberle kuşatılmıştır. Erkeklerin kullandığı D. 22 cm çapında ve iki kg ağırlığındadır. Kadınlarınkinin çapı 20 cm, ağırlığı bir kg dır. Yarışmalarda bu D. 2 50 m çapında bir daire içinden atılır. Sporcu, atış yönüne göre bu daire içinde kendi boyunun ekseni etrafında tam bir dönüş yaparak D. i fırlatır. Atış çemberinin dışına çıkmak ya da eğilip sarkmak, atışın sayılmamasını gerektirir (D. te bugünkü dünya rekoru 60 m ye yakındır).

DISKO [*dịsko*], Groenland'ın batı kıyısında, D. koyu ağzında bir ada. D. 1 600 m yüksekliğinde bir bazalt yaylasıdır. Qutdligssaat'ta linyit ocakları işletilmektedir. Büyük ölçüde karides avlanır.

DİSKOBỌLOS (Yun. *diskos* = disk ve *ballein* = atmak), disk (b. bk.) atma yarı şlarına katılan atlet. Disk atma yarışması, Yunanistanda çok eski bir spordur. Eski heykelciler, atletin diski atarken çeşitli anlardaki hareketlerini tesbit etmişlerdir. Louvre Müzesindeki heykel, atletin diski atmadan önceki halini, New York'taki küçük tunç heykel, atletin diski kaldırdığı anı, Myron'un M. Ö. 450 yılına doğru yaptığı ve Lukianos'un tarifine göre birçok kopyaları bulunan heykel, atletin gücüyle diski atmağa hazırlanışını, son olarak, Napoli Müzesindeki heykel de diski attıktan sonra onun hareketini izliyormuş gibi görünen atleti canlandırmaktadır.

DİSKOBOLOS (Terme Müzesi, Roma)

DİSKOMİSETLER ya da DİSKLİ MANTARLAR (Lat. Discomycetes; Yun. *diskos* = disk, *mykes* = mantar), bazı sınıflamalarda, askomisetler (bk. ASCOMYCÈTE'LER ya da ASKLI MANTARLAR) sınıfından bir mantar grupu. Bunlarda sporları meydana getiren organ, disk ya da çanak biçimindedir.

DİSKOPATİ (Fr. Discopathie; Lat. *discus* = disk; Yun. *pathos* = hastalık) [Tıp], omurlar arasındaki disklerin herhangi bir sebepten ileri gelen ve herhangi bir şekilde beliren hastalığını anlatmada kullanılan genel terim.

İki çeşit D. ayırdedilir: 1. Tek ve şiddetli bir çarpmadan ya da tekrarlanan küçük küçük çarpmalardan ileri gelen tromatik (Yun. *trauma*, yara) kökenli D. ler (Disk fıtığı, bu türlü D. nin tipik bir örneğidir).

2. Omur artritis (yangılı eklem hastalıkları) leri ve artrosis (yangısız eklem hastalıkları) leri sonucunda meydana gelen ya da omurlara mahsus bir yara (Pott hastalığı) nın yol açtığı D. ler (D. lerin bu türlüsünde bazı disklerin büsbütün yok edildiği görülür).

DİSKRETİF (Fr. Discrétif), iki olumlamayı kapsayan bileşik bir cümlecik. Bu olumlamalardan biri, yüklemin bir özneye uygunluğunu, öteki ise başka bir özneye aykırılığını belirtir. Örnek: Asıronomi bilimseldir, astroloji ise bilimsel değildir.

DİSKRİMİNANT (Fr. Discriminant), simetrik bir fonksiyon.

1. $f(x) = \sum_{i=0}^{n} a_i x^i$ şeklindeki bir polinomun köklerini $x_1, x_2, \ldots, x_n$ ile göstererek, buna karşılık olan D.

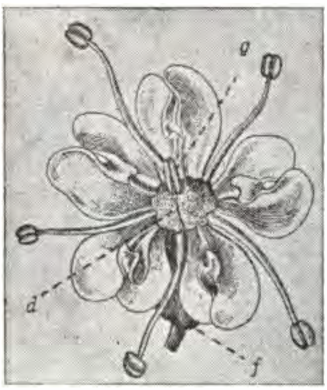
$$\Delta = a_n^{2n-1} \prod_{\mu<\nu} (x_\mu - x_\nu)^2$$

ile tanımlanır. D. f (x) in çok katlı kökü olduğu zamanlar 0 olur.

2. $Q(x) = \frac{1}{2} \sum_i \sum_k a_{ik} x_i x_k$ şeklindeki bir kuvadratik formun D. ı olarak da bu formun katsayılarından yapılmış olan $\left| \frac{1}{2} a_{ik} \right|$ determinantı anlaşılır. Özellikle bir koniğin ya da bir kuvadriğin çeşidi, bunun tanımlama denklemine karşılık olan D. ını kurmasiyle kolaylıkla belirlenebilir. Bk. KONİK, KUVADRİK.

DİSKRİMİNATÖR (Fr. Discriminateur; Lat. *discriminare* = ayırmak, bölmek) [Cybernetics], bir büyüklüğü referans değeriyle karşılaştırarak aradaki farkı gösteren aygıt.

D., genel olarak, bir amplifikatörle donatılmış bir elektrik devresinden ibarettir. Devrenin giriş ve çıkış gerilimleri karşıt olarak monte edilir, öyle ki, amplifikatörün giriş başlarındaki gerilim farkı bu gerilimler arasındaki farka eşit olur.

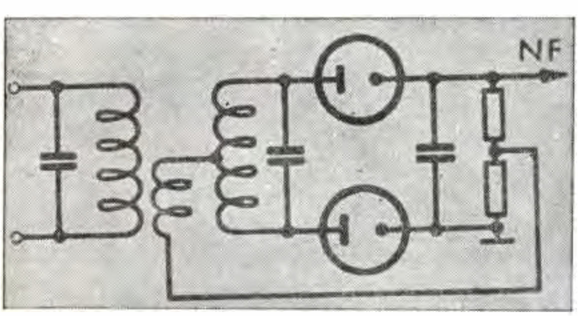

DİSKUS
Maydanozgiller'den Hıltan bitkisi çiçeği: g. Dişicik borusu, d. Dıskus

D. radyoteknikte frekans modülasyonu (konuşmaya ya da bir işarete göre bir dalganın amplitüt ya da frekansının değişmesi) ile yapılan bazı yayınlarda demodülatör (modülasyonlu bir dalga ya da akımı önceki işaret dalgasına ya da akımına dönüştüren bir aygıt) olarak kullanılır.

DİSKROMATOPSİ (Fr. Dischromatopsie), renk ayırt etme güçlüğü. Bk. DALTON KÖRLÜĞÜ.

DİSKUS (Fr. Disque), bazı bitkilerin çiçeklerinde, çiçek tablasında ve yumurtalığın çevresinde disk biçiminde etli, bazı kere bal özü (nektar) salan yapı. Sedefotugiller ve Maydanozgiller bitkilerinin çiçeklerinde çok rastlanır.

NF = Alçak frekans

DİSKRİMİNATÖR

DİSKÜRSİF (Fel.): bk. GİDİMLİ.

DİSLOKASYON (Fr. Dislocation): bk. YERİNDEN OYNAMA.

DISMAL SWAMP [*dįsmîl swǫmp*], Amerika Birleşik Devletlerinin doğu kıyısında (Virginia ile kuzey Carolina), Norfolk'la Elizabeth City arasında, bugün bir kısmı kurutulup değerlendirilmiş olan bataklık bir bölge. Halkı avcılık ve balıkçılıkla uğraşır.

DİSMÜTASYON (Fr. Dismutation), moleküllerin bir kısmı okside olurken, eşit özellikte öteki kısmının indirgemeye uğradığı kimyasal tepkime çeşidi. Cannizzaro tepkimesi (iki benzaldehid molekülünün potas etkisi ile bir molekül benzilik alkol ile bir molekül potasyum benzoata ayrılması) bir D. örneğidir. Bunun gibi, Wurtz tepkimesinde (C_n formülünde bir karbür'ün iyodürü üzerine sodyum etkisi ile C_{2n} formüllü bir karbür meydana gelmesi) çok kere bir D. ortaya çıkar ve doğmuş karbür ile C_n formüllü etilenik karbürler karışımı doğar.

DİSNA (Polca adı: **Dzisna**): 1. Kuzey Beyaz Rusyada bir ırmak. Uzunluğu 170 km dir. D. doğuya doğru akarak önceleri Rus sınırında bulunan Disna şehrinde Dvina ırmağı ile birleşir.

2. Sovyetler Birliğinde, Kuzey Beyaz Rusyada, Vilnyus'un 237 km kuzeydoğusunda bir kasaba, Eskiden Polonyanın Wilno ilinde idi. Nüfusu 4 788 dir. Çevresinde ekin ekilir, patates yetiştirilir, süt hayvanları beslenir.

DISNEY [*dįznį*], **Walt** (asıl adı: **Walter Elias D.**; doğ. 1901), Amerikalı hayvan resimleri yapıcısı ve rejisörü. Chicago Güzel Sanatlar Akademisinde okumuş ve ticarî reklam ressamı olarak hayata atılmıştır. 1922 de ilk canlı resim filmi denemelerine girişmiş, 1923 te Hollywood'a giderek, canlı resimlerle film yapmaya başlamıştır. Bu usule göre seri halinde resimler çizilir: bunların her biri öncekinden pek az farklıdır; böylece, sıra ile fotoğrafları çekildiğinde ve bu fotoğraflar sinema makinesiyle perdeye verilince resimlerin hareketliliği sağlanır. *Oswald, the Rabbit* (Tavşan Oswald) adını taşıyan ilk resim serisi çok iyi karşılanmıştır. 1926 dan başlayarak meydana getirdiği *Mickey Mouse* (Fare Mickey) ve *Donald Duck* (Ördek Donald), bütün dünyada milyonları güldürmüş, herkesçe bilinen ve sevilen kişiler haline gelmiş ve birçok hazır ilâç reklamlarında geniş ölçüde kullanılmıştır. 1934 ten başlayarak renkli filmler de çizmiştir. D. nin dünyaca ün kazanan başka filmleri şunlardır: *Three Little Pigs* (Üç küçük domuz), *Ferdinand the Bull* (Boğa Ferdinand), *Snow White and the Seven Dwarfs* (Pamuk Prenses ile yedi cüceler) [1937, ilk büyük renkli resim filmi]; *Pinocchio* (ad) [1939-1940] ve *Fantasia* [1940-1941]; *Dumbo* (ad) [1941]; *Bambi* (ad) [1941-1942]; *Cinderella* (ad, Türk çev. Kül kedisi); *Alice in Wonderland* (Alice harikalar diyarında).

W. DISNEY

DISON [*dizǭ*], Belçikada, Liège ilinin Verviers arondismanında, Verviers'nin kuzeyinde. 9 300 kişilik bir kasaba. Yün iplikçiliği ve dokumacılığı, örmecilik, kumaş apresi ve boyacılık gelişmiştir. Bundan başka, tekstil endüstrisi için gerekli donatım araçları yapımı, boya, vernik, ambalaj kâğıdı, yapı gereçleri sütlü besinler yapımı ve tahta işçiliği ile uğraşılır. Basımevleri de vardır.

DİSONANS (Mus.): bk. UYUŞUMSUZLUK.

DİSOSYASYON (Fr. Dissociation) [Fiz.]: bk. DAĞILIM.

DİSOSYASYON (Fr. Dissociation) [Kimya]: bk. ELEKTROLİK ÇÖZÜŞME.

DİSPANSER (Fr. Dispensaire; Lat. *dispensare* = dağıtarak vermek), hastaların parasız ya da az para ile bakıldığı kamusal ya da özel diyagnostik (b. bk.), koruyucu bakım ve tedavi kurumu.

Tıp ve sağlık bilgisi: İlk D. ler yoksul ya da sadece fakir olan hastaların tıbbın yardımlarından parasız olarak yararlanmaları için kurulmuştur. XIX. yüzyılda bu sağlık merkezleri çoğaltılmış ve radyolojik tesisler ve çeşitli laboratuvarlarla donatılarak teşhis ve tedavi imkânları artırılmıştır. Devletin sağlık işlerine gittikçe artan bir önem vermesiyle de, verem, kanser, zührevî hastalıklar gibi toplum âfetlerini önlemeye muhsus D. ler kurulmuştur. Hekimlerin gitgide pahalılaşan muayene ve tedavi hizmetleri karşısında halk artık D. lere baş vurmaya alışmış, D. ler de radyoloji, çocuk hastalıkları, zührevî hastalıklar ve verem gibi hekimlik kollarında uzmanlaşmışlardır.

DİSPEÇ (İng. Dispatch, İtal. Dispaccio, İsp. Despacho), gemi, yük ve navlun ile ilgili kimselerin zararlarını, alacak ve borçlarını tesbit ve tayin etmek üzere aralarında yaptıkları hesaplaşmayı bütün ayrıntılariyle belirten belgeye verilen ad. Büyük ve küçük avaryalarda, sigortacı ile sigortalı arasında yapılan hesaplaşmalara da D. adı verilmektedir. D. i düzenleyen memura da D. çi denir.

DİSPEPSİ (F. Dyspepsie): bk. HAZIMSIZLIK.

DİSPERSİYON (Fr. Dispersion): bk. DAĞILIM.

DISPLACED PERSONS [*displęyst pirsın*] [İng. = yerinden olmuş insanlar], İkinci Dünya Harbinden sonra Baltık devletleriyle Macaristan, Balkan ülkeleri, Polonya ve sonradan Çekoslovakyada harp zamanında yurtlarından kovulan insan topluluklarına verilen ad. Sayıları milyonları bulan bu insanlar UNRRA (United Nations Rehabilitation and Relif Administration = Birleşmiş Milletler Kalkındırma ve Yardım Yönetimi) ile IRO (International Refugee Organization = Milletlerarası Mülteciler Teşkilâtı) tarafından korunmuş ve çoğu Almanya, Avusturya ve İtalyada bulunan kamplara yerleştirilmiştir. Bu insanlara bütün dünyada (özel olarak Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya ve Güney Amerikada) yer bulmak için büyük çabalar harcanmış, fakat çoğu Batı Avrupalılar arasına karışmıştır. 1950 de Doğu Almanyalı mültecilerin de Birleşik Devletlerce yerinden olmuş insanlar olarak kabul edilecekleri açıklanmıştır.

DİSPNE (Fr. Dyspnée): bk. NEFES DARLIĞI.

DİSPROSİUM, simgesi Dy olan metalik bir element olup az bulunur topraklardandır. Atomik ağırlığı 162,46 olan bu elementin tertip sayısı 66, değerliği 3 tür. Katı yer kabuğunun yaklaşık 5 milyonda biri D. dan meydana gelmiştir. D. bilesikleri uçuk sarıdan yeşilimsiye kadar değişen renktedir. Teknikte henüz bir rol oynamamaktadır. D. 1886 da Legoc de Boisbaudran tarafından Ytterby (İsveç) de bulunan değerli toprak minerallerinden ayrılmıştır. Elementin adı Yun. *dyspros* (=zahmetli, zor) sözünden alınmış olup üretilmesi usulündeki zorluğu açıklar.

DISRAELI, Benjamin: bk. BENJAMIN BEACONSFIELD, Lord.

DISRAELI ya da D'ISRAELI [*dizręyli*], **Isaac** (1766 1848), İngiliz edebiyatçısı. Enfield (Middlesex) de doğmuş, Buckinghamshire'da, Brandenham House'da ölmüştür. 1748 de Londraya yerleşen Benjamin D'Israeli adında Venedikli zengin bir Yahudi tüccarının oğlu olan Isaac D., 1801 de İngiliz uyruğuna geçmiş, 1817 de Yahudi toplumiyle ilgisini kesmiştir. Hoş bir üslûbu olan D., edebiyat eleştirmeciliğiyle edebiyat tarihçiliğine yönelmiş ve *Essays on the Literary Character* (Edebiyatçıların kişilikleri üzerine denemeler) [1795]; *Curiosities of Literature* (Edebiyat özellikleri) [1791 - 1834] ve *Commentary on the Life and Reign of King Charles* (Kral Charles'ın hayatı ve saltanatı üzerine yorumlar) [1828 - 1831] adında üç büyük eser yazmıştır. Özellikle bu son kitabı, sağlam belgelere dayanan değerli bir tarih kitabıdır. Bunlardan başka, İngiliz edebiyatı tarihinin başlangıcı sayılabilecek olan *Amenities of Literature* (Edebî güzellikler) [1841] adlı bir eser daha yayınlamıştır.

DISSE [*dįse*] **ARALIKLARI**, kara ciğerin *sinusoid* denilen kan kanalları (içinde kan bulunan ve belli bir çeperi olmayan dar geçitler)nı bu organın hücrelerinden ayıran ve lenfa taşıyan küçük aralıklar. Alman anatomicisi Joseph Disse (1852 - 1912) nin adiyle anılır.

DISSENTER [*disęntır*] (İng. = başka şekilde düşünen[ler], eski adı: Non - Conformist [uymayan, ayrılan], İngilterede, devlet kilisesine uymayan bütün Protestanlara verilen adı: Presbyterian, Independent Methodist v. b. gibi. Bunların resmî devlet dinininden ayrıldıkları hususlar, dogmadan ziyade kilisenin kuruluşu ve âyinlerinin düzenlenmesi yönündendir.

DISSERTATION (Fğit.): bk. DOKTORA.

DİSTEN (Fr. Disthène) [Miner.], doğal alüminyum silikat. Eskiden mavi şorl ya da mavi talk adiyle anılırdı.

Formülü Al_2SiO_5 olan D., genel olarak triklinik sisteme bağlı, lamel biçiminde uzun kristaller halinde bulunur. Saydam ya da yarı saydam bir cisim olan D., çoğu zaman gök yakut rengindedir. Bazı kere lameller arasında iki beyaz kenar arasında yer alan mavi bir şerit de görülür.

DİSTİKHON (Yun. *dis* = çift, *stikhos* = mısra), Yunan ve Latin nazmında kullanılan bazı beyit şekilleri. En yaygın olanı *elegia* (genellikle yas ya da keder anlatan küçük şiir) ve *epigramma* (belirli bir olay üzerine düzülen, kısa, icazlı, çoğu zaman yerici ve iğneleyici küçük bir manzume; anıtların yazıtları da bu tarz ile kaleme alınırdı) şairlerinin kullandıkları biri *heksametros* (altı ölçülü) lu öteki daktilik (biri kısa, ikisi uzun heceli «ayak») *pentametron* (beş ölçülü) lu iki mısradan meydana gelirdi.

DİSTİKYAZ (Fr. Distichiase; Yun. *distikhiasis*: *dis* = çift; *stikhos* = sıra; *sis* = durum) [Tıp], kirpiklerin teker sıra yerine çifter sıra halinde olmasiyle üst göz kapağı alt kirpik sırasının göz sümüksel zarı (mucosa) na batması. Bu

durum göz sümüksel zarı yangılanması (conjonctivitis), kornea yangılanması (keratitis), korneanın zedelenmesi ve göz kapağının içeriye dönmesi (entropion) gibi sakatlıklara yol açar.

DISTINGUISHED SERVICE CROSS (*distinguişt sīrvis krōs*) [İng. = üstün hizmet haçı; kısaltması: D. S. C.], İngiltere'de ve Amerika Birleşik Devletlerinde bir nişan madalya. İngilterede bu nişan, kara ordusunun Military Cross (askerî haç) ını karşılar ve deniz subaylarına verilir. 1914 te kurulmuştur. Kurdelesi mavi olup ortada uzunlamasına bir beyaz çizgi vardır. Hava subaylarına mahsus bir Distinguished Flying Cross (D. F. C.) (= Üstün uçuş nişanı) da 1918 de kabul edilmiştir. Enlemesine eflatun çizgilerle süslü beyaz kurdelesi vardır. Bu nişanlar Distinguished Service Order (D. S. O. = Üstün hizmet payesi nişanı) ile karıştırılmamalıdır. Bu nişanlar, benzer durumlarda assubay ve erlere de verilir. Assubaylarla erlere verildiğinde, Distinguished Service Medal (= Üstün hizmet madalyası) ve Distinguished Flying Medal (= Üstün uçuş madalyası) adını alır.

Amerika'da bu askerî nişan düşman karşısında gösterilen yararlıkları değerlendirmek için 1918 de kabul edilmiştir. Kurdelesi eflatun olup kenarları beyaz ve kırmızıdır. Bu nişan, denizciler için Navy Cross (Donanma haçı) adını alır. 1926 da Distinguished Flying Cross (Üstün uçuş haçı) adıyla hava kuvvetlerini de içine almıştır (ortasında, yukarıdan aşağı, iki yanı ince beyaz zırhlı bir kırmızı yolu ve iki yanlarda beyaz yolları olan mavi kurdele). Distinguished Service Medal (Üstün hizmet madalyası) yararlı askerî hizmetleri değerlendirmek için 1918 de kurulmuştur (iki yanında, yukarıdan aşağı, iç kenarları lacivert zırhlı al yolları olan beyaz kurdele).

DISTINGUISHED SERVICE ORDER (*distinguişt sīrvis ọrdīr*) [Üstün hizmet nişanı ve payesi; kısaltması: D. S. O.], İngiliz şövalyeliğinde bir askerî paye ve bunun nişanı. D. S. O. Kraliçe Victoria tarafından silâhlı kuvvetlerdeki subaylara mahsus olmak üzere 1886da konulmuştur. 1942 den beri deniz ticareti subaylarını da içine almıştır. Bu nişanın bir tek derecesi vardır. Kurdelesi kırmızı, kenar zırhları mavi renkte olup iki ucunda iki altın iğne vardır (Yeni olağanüstü hizmetler için bir demir katılabilir). Bu payeyi alanlara bir maaş bağlanır. Bu sınıf Distinguished Service Cross (Üstün hizmet haçı) (b. bk.) ve Military Cross (askerî haç) ile karıştırılmamalıdır.

DISTINGUISHED SERVICE ORDER

DISTLER [*dịstlīr*], **Hugo** (1908 - 1942), Alman bestecisi, orgcusu ve koro şefi. Nürnberg'de doğmuş, Berlinde kendini öldürmüştür. 52 motet (ilâhi), koro için besteler, org için melodiler, orkestra ile birlikte çalınmak üzere iki, piyano için de bir sonat bırakmıştır. D., Protestan kilise musikisinde yeni bir ifade yaratmıştır.

DİSTOM (Fr. Distome; Yun. *dis*, iki; *stoma*, ağız) **ya da DISTOMUM** (Parazitoloji), *Distomatidae* familyasından bir parazit tipi.

D. lar *Trematoda*'lar sınıfından yassı kurtlardır. Ülkemizde kelebek kurtları adiyle anılan bu parazitlerin iki türü olan büyük D. ile küçük D., veteriner hekimliğinde önemli bir rol oynar.

Distomatoz (b. bk.) hastalığını meydana getiren büyük D. (*Fasciola hepatica*), geviş getirenlerin kara ciğerinin safra kanallarında ergin halde bulunur. Yumurtaları safra tarafından bağırsağa boşaltılır, oradan da dışkılara karışarak dışarıya çıkar. Elverişli ısı ve nem şartları içinde yumurtanın meydana getirdiği embriyo suda yaşar ve çabucak bir yumuşakça (molluscus) nın solunum deliğine girerek orada gelişmeye devam eder. Parazit, larva (cercaria) lık evresinde yumuşakçadan ayrılarak bitki yaprakları üzerinde kesecikler meydana getirir ya da suyun yüzeyinde kalır ve böylece yaprağı yiyen ya da suyu içen hayvanın ağzından vücuduna girer. Larvalar (metacercariae) bağırsaktan kana karışıp kara ciğere gider ve safra yollarına yerleşerek üç ay sonra kelebek kurdu halini alır.

Kara ciğerde dikroselyosis (dicrocoeliosis) hastalığını yaratan küçük D. (*Dicrocoelium lanceolatum*), geviş getirenlerin ve özellikle koyunların kara ciğerinin en ince safra kanallarında bulunur.

Biyolojik çevrim (cycle) leri hemen hemen aynı olan bu iki tür, koyunların kara ciğerinde çoğu zaman birlikte bulunur.

DİSTOMATOZ (Fr. Distomatose; Yun. *distoma* iki ağızlı; *osis* anormal durum) [Tıp], organizmaya kelebek kurtları girmesiyle özellikle geviş getirenler grupuna bağlı hayvanlarda meydana gelen asalak (parazit) hastalığı.

İki türlü D. ayırdedilir: 1. Distom (b. bk.) kurdu taşıyan kara ciğer yenilmesinden ileri gelen ağız yutak D. u. 2. En sık rastlanılanı *Klonorkhis sinensis* olan birçok trematoda kurdunun yol açtığı kara ciğer D. u.

İnsanlarda ayrıca, ak ciğerlerde yaygın ve gelip geçici kan (akyuvar) sızıntı (infiltrat) ları ile karakterize olan ak ciğer D. una rastlanır.

D. hastalığının bir adı da *Fasciolosis*'tir.

DİSTONİ (Fr. Dystonie; Yun. *dys* = kötü; *tonos* [Lat. *tonus*] = gerilim), dokuların normal geriliminde meydana gelen bozukluk.

Dokuların gerilimi bazı şartlara ve bu arada özellikle çizikli ya da düz kas lifinin sürekli olarak belirli derecede bir uyarılma (excitation) durumunda bulunmasına bağlıdır. Dokuların ve dolayısiyle organların çoğunda uyarılma yokluğu, bu gibi dokularla organlarda bir gevşekliğe yol açar. Bunun sebebinin kötü bir sinir dağılımında ya da sinir iç akı (influx) sının yetersiz dağılımında araştırılması gerekir. Bu hallerin hepsinde de D. li doku iyi beslenmeyen bir doku durumundadır, çünkü dokuların kendi fonksiyonlarına uygun olarak kan tarafından beslenip bu besinleri çözümlemeleri sinir iç akısı sayesinde olur.

Sinirsel-bitkisel (neuro-vegetatif) **distoni:** Vagus ve sempatik sistemleri sinirlerinin uyarılma yetilerindeki bozukluk olup vagotoni (*vagotonia*: vagus sinirinin aşırı derecede uyarılırlığı sonucunda, kan damarlarının hacmini ve bu damarların çıkış merkezlerini kontrol eden vazomotor sistemde kararsızlık, kabız ve terleme) ve amfotoni (*amphotonia*: iki karşıt sistemin her ikisinin birden gerilimleri aşırı olduğu zaman meydana gelen durum) şekillerinde kendini gösterir.

DİSTOSİ (Fr. Dystocie): bk. DOĞUM.

DISTRIBUTION (Dil, Mantık, Meka., Mate., Ekono.): bk. ÜLEŞTİRİM.

DİSTRİBÜTÖR (Fr. Distributeur): bk. DAĞITICI.

DİSTRİBÜSYONLAR TEORİSİ (Fr. Théorie des distributions) [Mat.], klasik matematik fonksiyonlarını genelleştiren kurama verilen ad. Her sürekli reel fonksiyonun türevinin bulunması gerekmediği bilinmektedir. Bundan başka, reel fonksiyonlar için türev alma işlemiyle limite geçme işlemi de genel olarak birbiriyle değiş tokuş edilemez. Bu özelliklere dikkat edilmesi ortaya *Heaviside operatör hesabı* ve fizikçilerin δ (x) *Dirac fonksiyonu* gibi güçlü köklere dayanmayan birtakım hesap usullerinin çıkmasına yol açmıştır. Örnek olarak, bunlardan Dirac fonksiyonunun $x \neq 0$ için $\delta(x) = 0$, $x = 0$ için $\delta(x) = +\infty$ ve $\int_{-\infty}^{+\infty} \delta(x)dx = 1$ olacak şekilde tanımlanması ve şüphesiz ki bir fonksiyon anlamını taşımayan matematik bir nesne oluşu gösterilebilir. Fakat δ (x) in uygulanması birçok fizik probleminin çok büyük bir kolaylıkla çözümünü sağlamaktaydı. D. T., işte bu gibi parazit görünen matematik nesnelere köklü bir matematik temel sağlamak amacı ile girişilen bir çabanın sonucudur. Böylelikle ortaya distribüsyon adı altında klasik fonksiyon kavramını daha da genelleştiren matematik nesneler çıkmış ve bu arada δ (x) Dirac fonksiyonuna fizikçilerin vermiş oldukları özellikleri bulunan bir δ distribüsyonu da sağlam matematik temellere dayanarak tanımlanabilmiştir.

Reel x değişkeninin, sonsuz defa türetilebilen ve belirli sonlu aralıkların dışında sıfır olan φn fonksiyonlarının D vektörel uzayında $n \to \infty$ için her bir $\varphi_{(n)}^{(m)}$ (x) türevi sıfıra doğru düzgün yakınsar ve bütün φn ler aynı bir aralığın dışında sıfır olursa φn lerin D de sıfıra yakınsadıkları söylenir. Bu durumda D üzerinde bir T distribüsyonu D nin her bir φ elemanına bir T (φ) sayısı karşılık olan, lineer [yani $T(k_1 \varphi_1 + k_2 \varphi_2) = k_1 T(\varphi_1) + k_2 T(\varphi_2)$] ve sürekli [yani $n \to \infty$ için D ye ait φn ler sıfıra giderlerse, $T(\varphi_1)$ ler de sıfıra giderler] bir fonksiyonel olarak tanımlanır.

Sonlu herhangi bir aralıkta Lebesgue anlamında integrali bulunan her f (x) fonksiyonu, $f(\varphi) = \int_{-\infty}^{+\infty} f(x)\, \varphi(x)\, dx$ şeklinde bir distribüsyon belirler. f eğer bir kere sürekli olarak türetilebilen bir fonksiyonsa, f ile f′ birbirine

$$f'(x) = \int_{-\infty}^{+\infty} f'(x)\, \varphi(x)\, dx = -\int_{-\infty}^{+\infty} f(x)\varphi'(x)\, dx = -f(\varphi')$$

bağıntısiyle bağlı olur. Bunun bir T distribüsyonunun T′ türevi de

$$T'(\varphi) = -T(\varphi')$$

formülüyle tanımlanmış olmaktadır. Bu kurala göre, Heaviside fonksiyonu denilen ve $x < 0$ için $Y(x) = 0$ ve $X \geqq 0$ için $Y(x) = 1$ olacak şekilde tanımlanan distribüsyonun türevi alınacak olursa,

$$Y'(\varphi) = -Y(\varphi') = -\int_0^{\infty} \varphi'(x)\, dx = \varphi(0) \qquad \delta(\varphi)$$

bulunur. Yeni Heaviside fonksiyonunun türevi Dirac fonksiyonudur.

Distribüsyonların her basamaktan türevi vardır. Distribüsyonlar üzerinde klasik matematik analizin Fourier, Laplace dönüşümleri v. b. gibi hemen hemen bütün işlemleri tanımlanabilir. D. T. nin en önemli uygulanma alanı, teorik fizik, bir kısım türevli diferansiyel denklemler kuramı ve integral denklemler kuramı.

DISTRICT OF COLUMBIA (Coğ.): bk. COLUMBIA, District of.

DİSTRİKT (Fr. ve İng. District < Lat. *districtus*, bölüm < *distringere*, ayırmak, bölmek): 1. Bir feodal senyörün yargı yetkisinin kapsadığı topraklar.

2. Özellikle Anglo-Sakson ülkelerinde olmak üzere, yönetim, seçim, öğretim gibi işleri kolaylaştırmak amaciyle, devlet, kontluk, şehir ya da kasaba topraklarında meydana getirilmiş bülümler.

3. İngilterede: a) Church Building Acts kanununa göre piskoposluk yönetim çevrelerinin ayrıldığı bölümler. Sir Robert Peel kanunu diye de anılan New Parishes Act kanununa göre özel izinle atanmış rahiplerin yönetimindeki D. lere Peel D. leri de denilir; b) 1894 tarihli Local Government Act (mahallî idareler kanunu) a göre idarî kontlukların bölünmüş oldukları ve köy ya da şehir D. meclisleri ile donatılmış olan köy ya da şehir bölümleri.

4. Hindistanda: en önemli yönetim birliği. Genel olarak dört D. bir Division meydana getirir.

DISTRITO (İsp.), **DISTRICTO** (Port.), yönetim çevresi. Arjantin (Buenos Aires), Venezüella (Caracas), Meksiko (Mexico City), Brezilya (Rio de Janeiro) da, eyaletler ya da devletler niteliğindeki yönetim çevrelerine *districto federal* (federal yönetim çevresi) adı verilir. Brezilyanın gelecekteki Districto Federal'i için Goias devletinde oldukça büyük bir toprak seçilmiştir. D. F. a yönetim hukuku bakımından eşit olan şu topraklar vardır: Lima (Peru). Montevideo (Uruguay), District of Columbia (Amerika Birleşik Devletleri).

DİSTROFİ (Fr. Dystrophie; Lat. *dystrophia* < Yun. *dys*, güçlük, bozukluk; *trephein*, beslemek) [Tıp], beslenme bozukluklarının bir organda ya da bir sistemde yerleşen sonuçları.

Artan kas distrofisi: Sinir sistemindeki her hangi bir bozuklukla ilgili olmayan ilkel kas küçülmesi. Bk. BESLENME BOZUKLUKLARI.

DİSUK, Aşağı Mısır bölgesinde, Fuadiye eyaletinde, Nil ırmağının batı kolunun sağ kıyısında, 36 600 kişilik bir şehir.

DİSÜRİ (Fr. Dysurie): bk. İDRAR TUTULMASI.

DİŞ, omurgalı hayvanların hemen hepsinde ağızda bulunan, besini kesip parçalamağa ve öğütmeğe yarayacak biçimde gelişmiş sert organ.

Hayvanlarda D.: Köpek balıklarının ağzında D. e benzer plakoid pullar vardır. Aşağı omurgalıların ağzında çok sayıda (bazan 1 000 kadar) dişçiklere rastlanır. Memelilerin D. leri aldıkları besinin cinsine göre gelişmiştir. Fil ve domuzlarda önde bulunan iki D. uzantı yaparak bir savunma aracı haline gelmiştir. Kuşlar, kaplumbağalar ve bazı balık ve kertenkelelerde D. görülmez Evcil hayvanlardan atlarda ve tek tırnaklılarda 40, geviş getirenlerde 32, domuzlarda 44, köpeklerde 42 D. vardır. Bunlarda D. ler farklılaşmıştır. Kesici, kanca ve azı D. leri bulunur. Yapıları bakımından insan D. ine benzerler.

İnsan D. i: İnsanlarda D. ler, hem beslenme hem de konuşma organlarıdır. İnsan ağzında 32 D. olup 16 sı üst,

16 sı alt çenededir ve 8 i sağda, 8 i solda simetrik olarak dizilmiştir. Bu 8 simetrik D. ten ortadan başlamak üzere ilk ikisi kesicidir, bundan sonra sivri biçimdeki köpek D. i, daha sonra iki küçük azı ile üç büyük azı gelir.

İnsan D. inin yapısı: İnsan D. i başlıca 3 bölüme ayrılabilir; taç, boyun ve kök.

Taç: Dıştan sert ve parlak bir madde olan mine ile kaplıdır. Mine başta kalsiyum fosfat olmak üzere kalsiyum karbonat, magnezyum fosfat ve kalsiyum fluorürden yapılmıştır. Bunun altında D. kemiği ya da fil dişi bölümü vardır. Daha yumuşak olan bu bölüm de kalsiyum ve fosfor bileşiklerinden meydana gelmiştir.

1

2

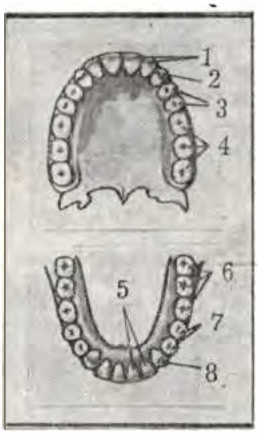

3

DİŞ (hayvanlarda): 1. Timsah, 2. At, 3 Arslan

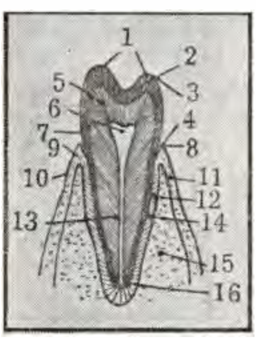
Boyun: Kök ile taç arasında D. kemiği kabuğu ile minenin birleştiği bölümdür. D. eti ile çevrelenmiştir.

Kök: Bir, iki, üç ya da dört uzantılı olabilir. Üzerleri

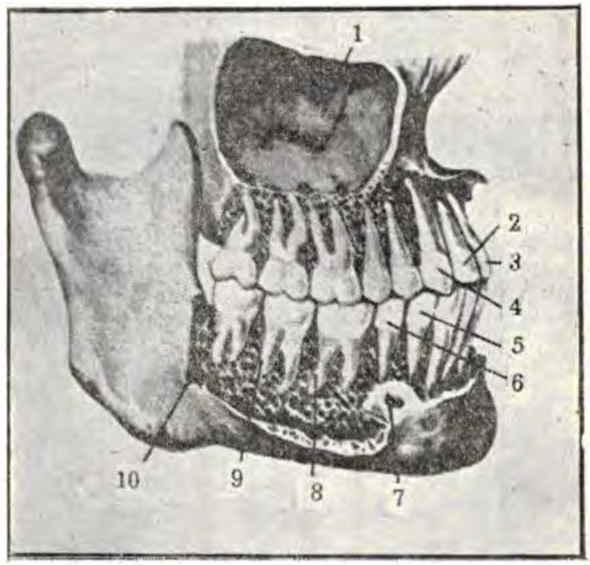
İNSANDA ÜST ve ALT ÇENE DİŞLERİ (Üstten görünüş)

1. Kesici dişler; 2. Köpek dişi; 3. Küçük azı dişleri; 4. Büyük azı dişleri; 5. Kesici dişler; 6. Büyük azı dişleri 7. Küçük azı dişleri; 8. Köpek dişleri

DİŞ (kesit)

1. Çiğneyen yüz, 2 - 7 Mine, 3 - 4. Taç, 5. Diş kemiği, 6. Diş özü, 7-8. Diş eti sınırı, 9. Boyun, 10. Diş eti sümüksü zarı, 11. Diş eti, 12. Diş kökü kabuğu, 13. Kök kanalı, 14. Diş yuvası diş bağı, 15. Çene kemiği, 16. Apeks

İNSANDA ÜST ve ALT ÇENE DİŞLERİ (yandan görünüş)

1. Üst çene kovuğu, 2. Yan kesici diş, 3. Orta kesici diş, 4. Köpek dişi, 5. Birinci küçük azı dişi, 6. İkinci kücük azı dişi, 7. Çene deliği, 8. Birinci büyük azı dişi, 9. İkinci büyük azı dişi, 10. Üçüncü büyük azı dişi (akıl dişi)

D. kemiği kabuğu ya da seman ile kaplıdır. Alt uçlarında kan damarlarının ve sinirlerin geçmesine yarayan bir ya da birkaç delik bulunur.

İnsanda D. lerin gelişmesi: Önce 6 - 7 yaşına kadar her çenede 10 olmak üzere 20 diş çıkar, bundan sonra bu D. ler yavaş yavaş düşerek yerini 13 yaşına kadar 32 kalıcı D. e bırakırlar. En arkadaki büyük azılar ya da akıl D. leri 16 - 30 yaş arasında görülür, bazen hiç çıkmaz (bk. ANATOMİ).

D. formülü: Memeli hayvanların D. lerinin sınıflandırılması D. formülü ile yapılır. Meselâ insan D. inin formülü şöyledir: $\frac{I2\ C1P\ 2\ M\ 3}{I2\ C1P\ 2\ M\ 3}$ • Burada I = Incisivi (kesici D. ler); C = Caninus (köpek D. leri); P= Premolares (küçük azı D. leri); M= Molares (azı D. leri) kelimelerinin baş harfleridir. Çizginin yukarısındaki ibare üst, altındaki ibare ise alt çenenin birbirine simetrik sağ ve sol bölümlerinden bir tanesindeki D. ların sayı ve sırasını gösterir.

DİŞ OTLARI (Bot.): bk. TARAKOTUGİLLER.

DİŞBUDAK (*Fraxinus* L.), Zeytingiller (Oleaceae) familyasından bir bitki cinsi. Çoğunlukla orman ağaçları ya da yüksek ağaççıklardır. Kuzey yarım kürenin ılık bölgelerinde yetişir. Tropik bölgelere kadar inen türleri de vardır. D. ın yaklaşık olan 65 türü vardır. Kışın yapraklarını döker. Yaprakları karşılıklı dizilişli, genel olarak tüysü, çok az olarak basit yapraklıdır. Çiçekleri erdişi ya da bir cinsli, bileşik salkım ya da salkım durumundadır. Yurdumuzda beş D. türü yetişmektedir. Bunlar çoğunlukla Karadeniz ormanlarında tek tek yetişir. Saf D. ormanına Kocaeli ve Sakarya illeri ormanlarında rastlanır. Bu bölgede daha çok bataklık yerlerde kızılağaçlarla birlikte orman meydana getiren D. türü *Fraxinus oxyphylla*'dır. Bu türden başka, öteki türlere yeni ormanlarda tek tek olmak üzere Trakya, ba-

D İ Ş B U D A K A Ğ A C I

tı ve güney Anadolu ormanlarında, doğu Anadolu dağlarında, 600 - 1700 m ler arasında rastlanır. D. ın sert ve dayanıklı olan odunu çok değerlidir. Özellikle vagon, araba, kayak, kayık küreği yapımında ve mobilyacılıkta kullanılır.

D. ın yurdumuzda yetişen başka önemli bir türü *Fraxinus exelsior* L. dir. Daha çok Avrupada yaygın olan bu tür, ülkemizde de kuzey Anadolu ormanları ile güneyde Toroslarda yetişmektedir.

Bu D. türünün odunundan faydalanıldığı gibi, ağacın yaprakları tıpta ilâç olarak (Folium fraxini) kullanılır. Yapraklarının idrar söktürücü, müshil ve süt salgısını artırıcı özelliği olduğundan çayı yapılarak içilir. Romatizma tedavisinde de kullanılır. Tohumlarının idrar söktürücü etkisi vardır.

Başka önemli bir D. türü *Fraxinus ornus* L. (Manna D. ı) dir. Yurdu Akdeniz çevresi ülkeleri olan bu türün, gövdesinden kudret helvası (manna) elde edilir. Daha çok güney İtalya ve Sicilya adasının kuzey kıyısında geniş alan larda yetiştirilmektedir. Bu D. türü yurdumuzda da yetişmektedir. Özellikle İstanbul, Trakya, Kocaeli, Bursa, İzmir, Manisa, Adana, Osmaniye ve Kozan ormanları ile Maraş çevresinde, orman ve dağ yamaçlarında, ya tek olarak ya da küçük topluluklar halinde yetişir. 1600 m yüksekliklere kadar çıkar.

Bu D. türünden kudret helvası elde etmek için, D. ağacına 19 - 32 yıllık bir süre uygulanır. Ağaçlar yedi ya şından önce, yara yerlerinde meydana gelen kudret helvasını toplamakla yetinilir. Yedi yaşından sonra daha çok ürün almak için ağaçta yapay yaralar açılır. 7 - 12 yaşları arasında, temmuz ve ağustos aylarında ağaçların gövdeleri 1 - 4 cm lik aralıklarla ve çevrenin 1/3 ünü saracak ve kambi-

D İ Ş B U D A K
1. Tüysü yaprak, 2 Erdişi çiçekler bulunan kısa sürgün, 3. Bir çiçek, 4. Meyvaları.

yuma inecek yolda derin yarıklar açılır. Bu yarıklardan akan esmer renkli besin suyu hava ile temasında, birkaç saat içinde donarak sarımtırak beyaz renkte kristaloid bir küme halini alır. Bu kümeler bazı kere 15 cm uzunluğunda, 2,5 cm genişliğinde olabilir. Parçalar güneşte iyice kuruyunca toplanıp manna (kudret helvası) olarak satışa gönderilir. Hektarında aş. yu. 5 000 ağaç bulunan bir yerden 80 - 100 kg ürün alınabilir. Ticarette kullanılan D. kudret helvasının bileşiminde % 35 mannit, % 10 glikoz, % 12 - 16 manneotetroz, % 2,5 - 3,4 levüloz, % 6 - 16 manninotrioz, reçine, su ve madenî tuzlar bulunur. Kudret helvası tıpta laksatif, yani hafif bir söktürücü olarak ve öksürüğe karşı (özellikle çocuklar için) kullanılır. Kudret helvasından yine tıbbî olan manna şurubu (Sirupus mannae) yapılır.

DİŞÇİLİK ve DİŞ CERRAHİSİ, dişlerin, dişleri tutan kemik yapının ve ağızdaki yumuşak dokuların incelenmesini ve sağlam durumda bulundurulmasını amaç edinen tıp kolu.

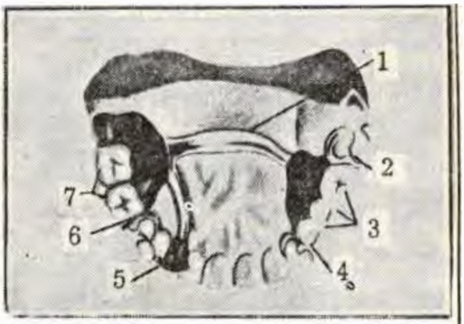
D. tıpla birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan bir sanattır. M. Ö. aş. yu. 1 550 yılında yazılan ve M. Ö. 3 700 yılına kadar bilgiler veren, Mısırlılarla ilgili Ebers papirusu adındaki bir belgede, dişlerin bakım ve tedavi metotları vardır (bk. EBERS PAPİRUSU). Bu belgede diş ameliyatından söz edilmediğine göre, o sıralarda böyle bir şey yapılmadığı sanılıyor. Bazı mumyaların dişlerinde altın bulunmuşsa da, bunlar yalnız süs olarak kullanılmış olsa gerektir.

Modern bir dişçi muayenehanesi

Yunanistanda, M. Ö. XII. yüzyılın en büyük hekimi sayılan Asklepios'un diş çektiğine kuvvetle inanılıyor. M. Ö. 500 yılında Herodotos, D. sanatında varılan ihtisaslaşma derecesini anlatır. Hippokrates (M. Ö. aş. yu. 460 - 377), dişleri anlatarak bunların döl yatağı içindeki hayat sırasında meydana gelmeğe başladığını söy-

ler. Bu büyük hekim, dişlerin konuşma ile olan ilişkisini ve dişlerle uzun yaşama arasındaki bağıntıyı incelemiştir.

ÇIKARILABİLİR, KÖPRÜLÜ, ÜST ÇENE ÇELİK - KAUÇUK KISMÎ PROTEZİ: 1. Çelik köprü, 2. Tutma çengeli, 3. Sunî dişler, 4. Tutma çengeli, 5 Sunî diş, 6. Tutma çengeli, 7. Sunî diş.

Etrusk uygarlığı, diş yerine diş koyma konusunda çok ustalıklı bir teknik yaratmıştır. Meselâ, şerit biçiminde altın levhalar birbirine tutturularak eksik dişin yanındaki dişlere kaplanır ve takma diş bu çatının arasına oturtulurdu. Takma dişler, ya insan dişinden ya da öküz dişinden olurdu. Bu çatı, aynı zamanda, eksik dişin yanlarındaki dişlerin birbirine yaklaşmasını önlemek için konulan çubuğu tutmaya da yarardı. Bu teknik modern D. te de uygulanmaktadır.

M. S. I. yüzyılda Romalı ansiklopedici Aulus Cornelius Celsus, diş çekme sanatını bütün incelikleriyle anlatmıştır. Yine I. yüzyılda Romalı yazar Martialis, sakız ağacından ve kuş tüyü sapından yapılma kürdanlardan söz eder. Fakat anatomi alanında ilk büyük adımların atılması, ancak Hippokrates'ten beş yüz yıl sonra yaşayan Yunan hekimi Galenos zamanında olmuştur. Bu hekim, dişleri vücuttaki kemiklerle bir arada sınıflandırmış ve ilk olarak diş sinirlerinden söz etmiştir. IX. yüzyılda İran asıllı Arap hekimi Razî, çürük dişlerin «dolgu» ile doldurulmasını anlatır. Aynı hekim, gevşek dişlerin tedavisi için diş macunu kullanılmasını salık verir. İspanyalı Arap hekimi Ebül Kasım (ölm. 1013), diş çekme konusunda cerrahî metotlar ileri sürmüş ve D. C. âletlerinin resimlerini çizmiştir. Kefeke (diş kiri) lerin temizlenmesi gereğinden söz eden ilk hekim de Ebül Kasım olmuştur.

Ortaçağın büyük Fransız cerrahı Guy de Chauliac (aş. yu. 1300 - 1370), berberlerin diş çekmesini uygun görmüş, fakat bu işin bir hekim yanında yapılmasını istemiştir. İtalyan hekimi Giovanni Arcoli (ölm. 1484), diş bakımı için, yemeklerden sonra dişlerin temizlenmesini kapsayan on kural tesbit etmiştir. Altınla diş doldurulmasından söz eden ilk dişçi de o olmuştur. 1544 te Alman dişçisi ve cerrahı Walter Herman Ryff, D i hekimlikten ayrı olarak ele alan bir monografi yazmıştır. Belçikalı anatomi bilgini Andreas Vesalius (1514 - 1564), dişle diş köklerinin ve dişin beslendiği orta bölümün anatomisini anlatmış, İtalyan anatomisti Gabriel Fallopius (1523 - 1562), dişin doğumdan önce döl yatağındaki ve doğumdan sonraki gelişmesini tanımlamış, Bartolommeo Eustachio (aş. yu. 1524 - 1574) dişlerin kemikten yuvalarına nasıl bağlandıklarını anlatmıştır.

XVI. yüzyılda D. tıptan ayrılmış, XVII. yüzyılda pek çok D. eseri yayınlanmıştır. Felemenkli natüralist Anton van Leeuwenhoek (1632 - 1723), dişteki fil dişinin yapısının küçük tüpler halinde olduğunu tesbit etmiş ve kefekede bulunan mikroorganizmanın şeklini anlatmış, Alman cerrahı Fabricius Hildanus, Alman hekimi Johann Schultes, İtalyan anatomisti Marcello Malpighi, Felemenk anatomisti Frederich Ruysch ve Fransız anatomisti Pierre Dionis, sanata büyük hizmetler etmişlerdir. Alman cerrahı Mattias Gottfried Purmann, diş protezinde modeller kullanılması gereğinden söz etmiştir.

Fakat D in bağımsız olarak gelişmesi ancak XVIII. yüzyılda mümkün olabilmiştir. Bu büyük gelişmenin şerefi modern D. in kurucusu olan Pierre Fauchard (1690 - 1761) a aittir. Tıbbın bu özel kolunda yeni bir çağ açan *Le chirurgien dentiste* (Diş hekimi) [1728] adlı kitabında, bu hekim D. in o zamana kadarki bütün gelişmesini gözden geçirmiş, kendi gözlem ve deneylerini anlatmış ve sanatın bütün kollarında köklü bir incelemenin gerektiğini belirtmiştir. Fauchard, D. e lâyık olduğu önemi vermiş ve sanatın sağlam bir bilim temeline oturtulmasında büyük rol oynamıştır.

Bundan sonra D. büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Fransada Claude Mouton, çok çürümüş ve kırılmış dişleri işe yarar hale getirmek için altın kuronla kaplama ve takma dişleri yerlerinde tutmak ve dişlerdeki düzensizlikleri düzeltmek için çengel kullanma üzerine bir monografi yazmış; yine Fransada Claude J. de Gerauldy, çocuk dişlerinin dökülmesinin daimî dişlerin çıkmasiyle olan ilişkileri üzerine yazmış; İngilterede John Hunter, diş konusu için bir terminoloji yaratmayı denemiş ve diş transplantasyonu ve çekilen dişi yeniden yerine koyma yolunda büyük çalışmalar yapmıştır. Yine İngilterede Benjamin Bell, diş transplantasyonunda bir insandan ötekine infeksiyon geçirme tehlikesini belirterek bu usulün uygulanmasında uyanık davranılmasının gereğine işaret etmiş; Almanyada Anton Brunner, pivolu diş üzerine yazmış; 1473 te Fransız diş hekimi Robert Bunon, *Essai sur les maladies de la dent* (Diş hastalıkları üzerine deneme) adlı eserini yayınlamış, ağız sağlığını korumanın, dişlerin sağlığı ile olan ilişkisini belirtmiş, ilk dişlere bakımın önemi üzerinde durmuş ve bazı sistemik (bütün vücudu saran) hastalıklarla dişler arasındaki ilişkiden söz etmiştir.

Bügünkü D. öğretimi çeşitli kollar kapsar:

Diş cerrahisi (Dentisterie operatoire): dişlerin çürümeden korunması ve diş çürüğünün tedavisi amacını güden tedavi bilimlerinin tümü. Bu kol, fil dişine uygulanan tedavilerden ve olağan fil dişi onarımı tekniklerinden başka, diş kökü ve diş özü (*pulpa*) tedavilerini, metal ve porselen dolgu yapımı ve diş seramiği tekniklerini de kapsar.

Ağız - diş cerrahisi: diş çekme tekniğini ve küçük urlarla septin yuvaların cerrahisini öğretir.

Paradontoloji: dişi yerinde tutan dokulardaki her türlü yaranın incelenmesi ve tedavisi bilimi.

Sabit ve sabit olmayan protezler: bütün dişlerin ya da bazı dişlerin yerine takma diş konulması konusu.

Daldırmalar: azı dişlerinin periyost (kemik dişi zarı) lu dokuları içine, protezleri tutturmaya yarayan metal armatürler yerleştirme ve bunlara sabit ya da sabit olmayan dişler «daldırma» tekniği.

Ortodonti ya da **diş - yüz ortopedisi:** özellikle çocukları ilgilendiren bu kol da bir uzmanlık konusudur. Amacı alt çene kemiklerinin uyumlu bir gelişme ile büyümesini, dişlerin düzgün bir şekilde olgunlaşmasını ve normal bir artikülasyon sağlamaktır.

Dişçiler, genel olarak bu kolların hepsi ile uğraşırlarsa da, ileri ülkelerde diş cerrahının bu kollardan ancak bir ikisi ile yetindiğini görme eğilimi vardır.

Türkiyede dişçilik ve diş hekimliği öğretimi: Osmanlı saltanatı devrinde diş hekimliği okulu açılıncaya kadar D. sanatını cerrahlar ve kendi kendine ya da görgüye dayanarak yetişmiş kimseler yaparlardı. Diş apselerini yarmaya yalnız cerrahlar yetkili idi. Bunun dışında her isteyen diş çekebilirdi. Evliya Çelebi, İstanbul esnafı arasında dişçi adiyle anılan bir zümre bulunmayıp D. i ve hekimliğini asıl alarak cerrahların yaptığını söyler. Bu serbest devirden sonra, D. yapabilmek için özel bir belge aranılmaya başladı. Bu belgeler hastahanelerde D. yapan kimseler tarafından kendi yanlarında çalışanlara verilmekte idi. Daha sonraları, bu D. belgesini alanlar onu sağlık müdürlüklerine ya da tıp okulunun cerrahlık bölümüne tasdik ettiriyorlardı. Bu tasdik belgesi «İkinci sınıf icazetname» adiyle Nezaret-i Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane ve Umur-ı Tıbbiyye-i Mülkiyye tarafından veriliyordu. Bir de Gümüşsuyu ve Gülhane Seririyat-ı Hümayununa iki yıl devam edip «kesb-i mârifet» edenlere verilen küçük cerrahlık belgesi de D. yapmaya yetki sağlıyordu.

Meslekten olan D. e doğru atılan adımlar şöyle olmuştur: 1. Cerrahlar, özellikle askerî hastahanelerde hasta bakıcılıktan ya da eski deyimiyle tımarcılıktan yetişmiş kimselerdi. Tımarcılardan özellikle ameliyathanelerde hizmet edip ehliyet ve kabiliyet gösterenlere hastahane başhekimi tarafından cerrahlık belgesi verilir ve bu gibiler orduda sivil olarak fakat yüzbaşı ödeneği ile, kendilerine verilen sağlık vazifelerini görmekle birlikte vakit ve imkân bulurlarsa, D. de ederlerdi. Bunlardan ordu ile ilgilerini keserek yalnız D. le uğraşanların sayısı gitgide artmıştı. Bütün bu dişçiler Türk ve Müslümandı. 2. Türkiyede ya da yabancı ülkelerde bir diş hekiminin ya da sadece bir dişçinin yanında bir süre çalışarak ondan pratik diş çekmeyi öğrenmiş olan kimseler Tıbbiyye-i Mülkiyye'ye baş vurarak hafif ve pratik bir yoklamadan sonra D. yapmaya izinli olduklarına dair bir belge alırlar ve «permili» adiyle D. ederlerdi. Hemen hemen bütün permili dişçiler Türk ve Müslüman olmayan kimselerdi. 3. Tıp öğrenimi görmüş ve özellikle cerrahlıkta uzmanlık kazanmış olup da bu mesleği bırakarak D. yapanlar da vardı. Bunların sayıları azdı (Dişçi okulunu kuranlardan Doktor Halit Şazi bunlardandı). 4. Yabancı ülkelerdeki okullarda D. öğrenimi görerek Türkiyeye gelmiş olanlar gerçekten diş hekimi idiler ve sayıları da pek azdı.

Türkiyede ilk dişçi okulu 1909 yılında, Emrullah Efendinin ilk maarif nazırlığı sırasında, onunla Tıp Fakültesinin başında bulunan Müderris Operatör Cemil Topuzlunun ve özellikle Doktor Halit Şazi Beyin emeğiyle kurulmuştur. Okul Kadırgada, Menemenli Mustafa Paşanın ahşap ve eski konağı onarılarak orada açılmıştır. Bu bina daha önce Mülkiye Tıbbiyesine ait olup bu Tıbbiyenin Askerî Tıbbiye ile birleştirilerek Haydarpaşada ilk Tıp Fakültesinin kurulması üzerine boşaltılmış ve Eczacı Mektebi ile yeni açılan dişçi ve kabile (ebe) mektepleri bu binada bırakılmıştı. Bu üç okulun bir arada bırakılmasının sebebi, tek bir müdürle yönetilmesi (bu müdür Doktor Mustafa Münif Paşa idi) ve bazı derslerin birlikte okutularak tasarruf sağlanması idi. Okulun ilk adı Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı, Dişçi ve Kabile ve Hastabakıcı Mektepleri idi. Dişçi okulunun ilk müdürlüğüne Tıp Fakültesi meclisi kararlyle Doktor Halit Şazi Bey getirilmiştir. Diş tabipliği okuluna ilk atanan hocalar şunlardır: Halit Şazi Bey (emraz ve seririyat-ı mütenevvia-esnan); Terziyan Efendi (ameliyyat-ı sinniyye tatbikat ve nazariyyatı); Manuk Levon Efendi (sonradan Müslüman olarak Mustafa Nihat adını alan bu zat, teşrih, fizyoloji ve ensaç derslerini okuturdu); Hüseyin Talât Bey (müfredat-ı tıp, fenn-i tedavi-i esnan, ibtal-i his ve hıfzısıhha); Hristo Yuvanidis Efendi (protez muallim muvani); Nureddin Ali Bey (fizyoloji): Mazhar Hüsnü Bey (emraz-ı umumiyye).

Okul 1925 te, Ismayıl Hakkı Baltacıoğlunun darülfünun eminliği sırasında, Beyazıt Camii yakınındaki eski Jandarma Dairesine taşınmış, 1934-1935 üniversite reformu sırasında programları ve örgütleri düzenlenerek öğretim süresi dört yıla çıkarılmış, 1964 ağustosunda da Tıp Fakültesinden ayrılarak bağımsız bir fakülte haline gelmiştir.

DİŞİ, hayvanların erkeğe karşıt olan ve yumurtlayan ya da doğuran cinsi. Bk. CİNS.

DİŞİ EŞEYLİK GÖZESİ, yumurtaya denk olarak kabul edilen ve birleşen 2 eşeylik gözesinden büyük olan; makrogamet. Bk. YUMURTA.

DİŞİ GAMET (Biyol.): bk. DİŞİ EŞEYLİK GÖZESİ.

DİŞİL (Dil.): bk. CİNS.

DİŞİL (Lat. *femella*), eşeyi dişi olan hayvan. (Bu terim *dişi* kelimesi gibi, hem isim hem sıfat olarak kullanılır.)

Biyoloji: Dişillik ancak, üremenin yalnız özel hücreler aracılığı ile değil, aynı zamanda birbirinden farklı olan iki gamet'in, yani iki eşey hücresinin birleşip kaynaşmasından meydana geldiği türlerde ayırdedilebilir. Bu halde, iki gametin en hacimli ve en az hareketli olanına dişi denilir. Böylece zigot'un, yani gametlerin birleşmesinden oluşan tek hücrenin çoğunu dişi kökenli canlı madde meydana getirir (Bununla birlikte, döllenmiş yumurtanın çekirdeğinde aşağı yukarı dişi kromatin [bk. KROMATİN] kadar erkek kromatin vardır). Bitkilerde dişi gamet oosfer denilen yumurta hücresidir, hayvanlarda ise döllenebildiği evrelere göre ovosit ve ovotid adını alan hücrelerdir.

Gerek hayvanlarda, gerek bitkilerde dişinin *germen* denilen üreme hücreleri, verimli hücrelerle birlikte daha büyük sayıda olmak üzere kısır ve azçok körelme (atrophie) ye uğramış hücreler de meydana getirir. Nitekim üstün hayvanlarda bir ovotide karşılık üç poler yuvar (globule polaire), üstün bitkiler (Angiospermae = örtük tohumlular) de de bir tek oosfere karşılık beş ikincil hücre ve albumeni meydana getiren ikincil bir çekirdek bulunur.

Hayvanlar evreninde olduğu gibi, bitkiler evreninde de, döllenmenin dişi organizmanın içinde meydana gelmesi ve zigotun, bu organizmanın dışına çıkmasının da ancak etene (placenta) denilen bir çeperin aracılığı ile aynı organizma tarafından beslenmesinden sonra olması, çok sık rastlanılan bir haldir. Doğurgan (viviparus) hayvanlarda ve özellikle tohumlu bitkilerde durum böyledir.

Bütün bunlardan çıkan sonuca göre, gamet üretmekten ve onları kullanmaktan başka bir işi olmayan erkek üretme organlarının tersine olarak, dişilerin üretme organlarının işi, döllenmiş yumurtayı korumak, beslemek, doğuma kadar taşımak ve hattâ kuluçkalamak ve doğumdan sonra emzirmek gibi çok daha önemli şeylerdir ve bunun böyle olması erdişi (hermaphroditos) türlerde olduğu kadar iki evcikli (dioique) bitkilerde ve fertlerin tek eşeyli bulunduğu gonokorik (b. bk.) türlerde, dişilerin üreme organlarına ayrı bir önem sağlar.

DİŞİL OLUŞ (Biyoloji; *gynogenesis*: Yun. *gyn*, kadın, dişi; *genesis*, doğuş, oluş), bir spermanın dölleyeceği yumurtayı döllemeden önce soysuzlaşması sebebiyle onu dölleyemeyerek sadece harekete getirmesi sonunda embriyonun yalnız ana kromozomları taşıyarak gelişmesi.

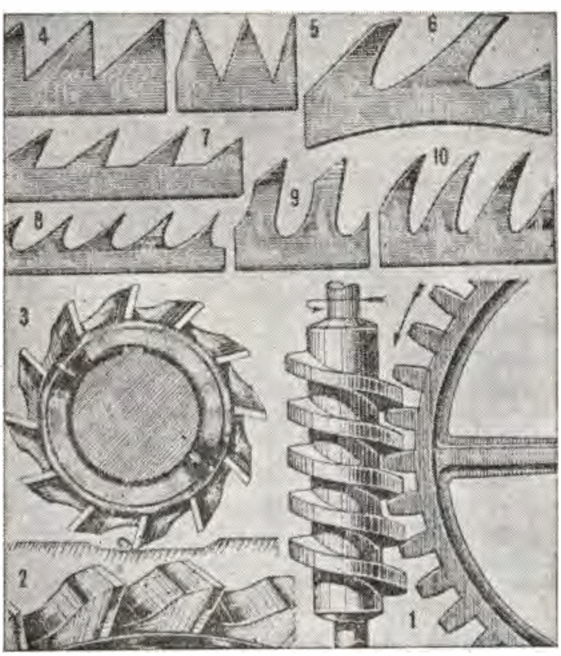
D. O. olayı, yalnız anadan meydana gelen yaratıklar verdiği için döllenmesiz cücüklenme olayının özel bir halinden ibarettir (bk. DÖLLENMESİZ CÜCÜKLENME).

Eksik döllenme sırasında spermatozoid sadece asteri harekete getirir ve bir kromozom hareketi olmadığı halde yumurta bölünerek bit embriyo verebilir; bu yumurtalar 2 N kromozomlu organizmalar meydana getirir. D. olayı bazı nematod (ipliksi kurt) larda tabiî olarak görülür. Birçok hayvanlarda D. O. deneysel olarak gerçekleştirilmiştir.

DİŞLİ BALİNALAR (*Odontoceti*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etenliler (Placentalia) alt sınıfının Balinalar (Cetacea) takımına giren bir alt takım. Ağzında az ya da çok sayıda koni biçiminde dişler bulunur. Yalnız bir burun deliği vardır. Üst çenede bulunan saçak biçimi balina çubukları bunlarda yoktur. İspermeçet balinasıgiller (Physeteridae), Gagalı balinagiller (Ziphiidae), Yunus balığıgiller (Delphinidae), Büyük yüzyüzgeçli yunus balığıgiller (Delphinapteridae) ve Irmak yunus balığıgiller (Platanistidae) gibi familyaları içine alır.

DİŞLİ ÇARKLAR, teknikte, dönme hareketinin bir milden başka bir mile geçirilmesinde kullanılan ve üzerinde dişler bulunan çark. D. Ç., dönme eksenine göre dişlerin yerleştirilme biçimi göz önünde bulundurularak gruplandırılır ve ad alır. Genel olarak, teknikte kullanılan dişliler şunlardır: Düz dişli, konik dişli, helisel dişli, sonsuz vida dişlisi ve spiral (sarmal) dişli. Ayrıca belirli bir maksat için ve bazı çalışma koşullarına uygun özel dişliler kullanılmakla birlikte, bu dişliler yukarıda belirtilen dişliler kadar çok kullanılmaz.

Düz dişli: Düz dişlinin dönme eksenine paralel düz

D İ Ş L İ Ç A R K L A R
1. Helezonî dişli, 2 - 3. Freze dişlisi, 4 - 10. Testere dişlileri.

dişleri vardır. Bu dişliler paralel millerde hareket geçirmeye yarar.

Konik dişli: Konik dişlinin dişleri, koninin tepe noktasından geçen bir çizgi boyunca konik yüzey üzerine işlenmiştir. Bu dişliler, eksenleri kesişen millerde hareket geçirmeye yarar.

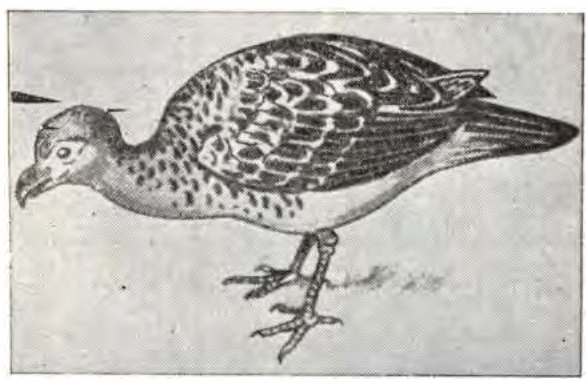
Helisel dişli: Helisel dişliler, bir silindir yüzeyi üzerine işlenmiş olup dişliler gövde ekseni ile bir açı meydana getirir. Bu dişliler eksenleri kesişmeyen millerde hareket geçirmeye yarar. Sessiz ve tatlı çalışır.

Sonsuz vida dişlisi: Bunun dişleri, dişli gövdesinin dönme ekseni ile bir açı yapacak şekilde ve dişli yüzeyine radyal olarak işlenir. Sonsuz vida dişlisi, bir sonsuz vida tarafından çevrilir. Bu grup dişli sessiz çalışır ve uzun ömürlüdür. Daha çok hız düşürme gereken yerlerde kullanılır.

Spiral dişli: Bu dişliler, konik bir yüzey üzerine o şekilde işlenmiştir ki dişlerin izlediği eğri koninin tepe noktasına doğru gider. Bu dişliler konik dişlilere çok benzer. Bunlara spiral konik dişli de denir. Bunlar büyük hız redüksiyonları (6/1) için kullanılır, sessiz ve verimli çalışır. Özellikle otomobil diferansiyel bölümünde tekerlek millerine hareket geçirmekte kullanılır.

DİŞLİ DİL (Lat. radula), bazı Yumuşakçalar (Mollusca) da ağızda bulunan ve üzerinde kitin dişler taşıyan kısa ve geniş bir şerit biçimindeki yapı. Besin maddelerini rende gibi kazımaya yardım eder.

DİŞLİ GÜVERCİN (*Didunculus strigirostris*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Yağmur kuşları

D İ Ş L İ G Ü V E R C İ N

(Charadriiformes) takımının Dişli güvercingiller (Didunculidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 36 cm olup Samoa adalarında yaşar. Ön kısmı yeşilimsi bronz olan kızıl bir renktedir. Gagası sarıdır.

DİŞLİ GÜVERCİNGİLLER (*Didunculidae*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Yağmur kuşları (Charadriiformes) takımının Güvercinler (Columbae) alt takımına giren bir familya. Üst gagaları kuvvetli olup ucu kanca gibi alt gaganın ucundan aşağı doğru kıvrılmıştır. Karada yaşayan bir türü vardır. Bk. DİŞLİ GÜVERCİN.

DİŞLİ KAS (Biyol.): bk. KASLAR.

DİŞLİ SAZANCIK (*Aphanius dispar*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Dişli sazangiller (Cyprinodontidae) familyasından bir tür. Anadoluda tatlı sularda çok rastlanır. Uzunluğu 45 cm dir.

DİŞLİ SAZANGİLLER (*Cyprinodontidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Tek omuzlular (Hoplomi) alt takımına giren bir familya. Yumuşak yüzgeçli, küçük boylu, yumurtlayan balıklardır. Çoğu süs balığı olarak yetiştirilir. Sıcak bölgelerin tatlı sularında yaşar. Yosun balığı (Aphanius chantrei), Dişli sazancık (A. dispar), Sardinya dişli sazanı (Cyprinodon calaritanus), yollu dişli sazan (C. fasciatus), dörtgöz (Anableps tetrophthalmus), kör mağara balığı (Amblyopsis spelaens), benekli alaca (Platypoecilus maculatus) ve mücevher balığı (Hemichromis bimaculatus) iyi bilinen türlerdir.

DİŞLİ TİRSİ (*Alosa finta*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Hamsigiller (Clupeidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 45 cm dir. Yanlarında 5 - 6 şar tane kara leke bulunur. Yumurtlamak için tatlı sulara geçer. Avrupa denizlerinde yaşar.

DİŞLİKÖK (*Dentaria*) : Turpgiller (Cruciferae) familyasından bir bitki cinsi. Türlerinin çoğunun yeraltı gövde (rizom) leri, az çok besin depo eden etli, pul biçiminde yapraklarla örtüldüğünden dişli bir şekil alır. Bunun için bitkiye D. denilmektedir. Bu cinsin Türkiyede üç türü yetişir. Bunlardan beş yapraklı D. (*Dentaria bulpifera* L. ya da *Cardamine bulbifera* Grantz) özellikle kuzey Anadolu ve Marmara bölgesinde yapraklı ağaç ormanlarının altında yetişen çok yıllık bir ottur. Sürgünü 70 cm boyunda, yaprakları almaşlı dizilişli, dip yaprakları tüysü beş yaprakçıktan meydana gelir. Üst yapraklar ise basit ve kenarları dişlidir. Üst yaprakların koltuklarından esmerimsi tomurcuklar çıkar. Bitki bu tomurcuklar yoluyla da çoğalır. Çiçekleri ak ya da kirli leylak renginde, meyvaları 2 - 3,5 cm uzunluğundadır.

Dentaria quinquefolia Bieb (= beş yapraklı D.). Bu tür de Marmara bölgesi ve Kuzey Anadoluda yetişir. Daha kısa boylu, yaprak koltuklarından çıkan tomurcukların bulunmaması, çiçeklerinin de pembe renkli oluşu ile öbür türden ayrılır.

Dentaria microphylla Willd (Küçük yapraklı D.). Bu türün yaprakları daha küçük, çiçekleri pembe renktedir. Büyük Ağrı dağında yetişir.

DİŞSEL (Fr. Dentale) [Dil.], dili dişlere dokundurmak suretiyle söylenen konsonlara verilen ad. Örnek olarak, *d* ve *t* sesleri D. konsonlardır. D. konsonlar, dişlerarası (interdentales) ve dudaksıl D. (labio - dentales) konsonlar gibi birtakım türlere ayrılır.

DİŞSİZ BALİNALAR (*Mysticeti*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etenliler (Placentalia) alt sınıfının Balinalar (Cetacea) takımına giren bir alt takım. Erginlerinde dişleri olmayan türleri içine alır. Üst çenenin kenarında saçak gibi dizilmiş balina çubukları vardır. Bunun delikleri iki tanedir. Ağırlığı 150 000 kg dır. Gerçek balinagiller (Balaenidae), Çatal kuyruklu balinagiller (Balaenopteridae) familyaları vardır.

DİŞSİZLER (*Edentata*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etenliler (Placentalia) alt sınıfına giren bir takım. Bir kısmı dişsizdir, bir kısmının da minesiz ve köksüz dişleri vardır. Ayaklarında kuvvetli kanca tırnaklar bulunur. Gövdeleri uzun kıllarla ya da sırtta oynak kemerler halinde dizilmiş alt deriye ait kemik yaprakçıklardan yapılmış bir kat ile örtülüdür. Kafa tasları uzundur. Poliembriyoni gösterirler. Bir embriyon bölünerek 7 - 12 embriyon meydana getirir. Aynı eşeyde olan embriyonların hepsi aynı sürede gelişir. Kimisi ağaçlarda yaşar, böcek yer, kimisi de ot ve et yer. Amerikada yaşarlar. Tembel hayvangiller (Bradypodidae), karınca yiyengiller (Myrmecophagidae) ve kemerli hayvangiller (Dasypodidae) familyaları vardır.

DİTA, doğu Asya ve Filipin adaları ormanlarında yetişen ve Hindistanda «şeytan ağacı» adiyle anılan bir ağaç (Alstonia scholaris). Bu ağacın kök ve gövde kabuğu tonik (kuvvet ilâcı) olarak ve humma nöbetlerini önlemede kullanılır.

DİTAİN (Fr. Ditaine), Dita (Alstonia scholaris) (b. bk.) kabuğundan çıkarılan bir alkaloit. D. prizma şeklinde billûrlaşır. 206° C de kristal suyunu kaybederek ergir. Suda ve alkolde erir. Formülü: $C_{22} H_{28} N_2 O_4, 4H_2 O$.

DİTANAKLASİS, pianinonun öncüsü olan çekiçli piyano. 1800 yılında Viyana'da Matthias von Müller tarafından yapılmıştır.

DİTEİZM (Fr. Dithéisme) [Din.] : bk. İKİTANRICILIK.

DITHMARSCHEN [*ditmarşîn*], Almanya'da, Schleswig - Holstein'ın batı kıyısında, Elbe ırmağının meydana getirdiği halicin kuzeyinde bir bölge. Hayvancılık ve zengin tarım (sebzecilik ve çiçekcilik) bölgesidir.

DITHMARSUS [*ditmarsus*], **Ursus,** İsviçreli astronom. XVI. yüzyılda yaşamış ve İsviçreli metematikçi Juste Byrge'ye öğrencilik etmiştir. Ayrılıklar metoduyla hesaplanmış sinüsler tablosuyla tanınmıştır.

DİTHYRAMBOS (Yun.): 1. Dionysos'un takma adı. 2. Dionysos için söylenen bir övgü şarkısı, ilâhi. Sonradan bu şarkı, çalgılarla, özellikle flüt ile çalınmağa başlanmış, tek şarkıcı ile koro arasında karşılıklı söylenerek daha da gelişmiş, böylece yalnız Dionysos'la ilgili olmaktan çıkmış, öteki tanrılar ve kahramanlar için de söylenmiştir. D. a sanat kurallarına uygun bir şekil veren Ariōn olmuştu. Daha sonra bu şarkı, Hermioneli Lasos, Keoslu Simonides, Pindaros, Bakkhylides ve başkaları tarafından daha çok geliştirilmiştir. Attike'de D. tan trajedi doğmuştur. Bununla birlikte, D. a da ayrıca dikkat ile devam edilmiş, elli çocuk ya da erkekten meydana gelmiş korolar tarafından okunmağa başlanmıştır.

M. Ö. V. yüzyılın sonlarına doğru D. un yeni bir çeşidi meydana çıkmıştır. Bu yeni türde şairler, kıtaların yapısını çözerek daha serbest bir hale sokmak, çalgıları çoğaltmak, seslerin tasvir gücünü artırmak ve mimikleri kuvvetlendirmek suretiyle esere özel bir sanat olgunluğu vermişlerdir. Yalnız, bu yoldaki çalışmalar metnin özünü bir haylı zayıflatmış, dil görkemli ve yapmacık bir hal almıştır. D. tan Bakkhylides ve Pindaros'un balad şeklinde yazmış oldukları birkaç şiir dışında, elimize ancak eksik parçalar geçmiş bulunmaktadır.

DİTİ, Hindu mitolojisinde, özel karakteri olmayan bir tanrıça. Bu adı halk dili Diti'den türetmiştir (A - diti = Diti olmayan). D., manzum Hint destanlarında Daşka'nın kızlarından biri ve Kaşyapa'nın karısıdır. Tanrıların amansız düşmanları olan Daita'lar ırkı D. den türemiş olarak gösterilir.

DİTİYOBENZOİK ASİT (Fr. Acide dithiobenzoïque), formülü $C_6 H_5$ - CSSH olan bir asit. Potasyum sülfürün alkolik eriyik içinde fenilkloroform üzerine etkisi ile elde edilir. Kırmızı renkte, az kararlı bir yağdır.

DİTİYOKARBONİK ASİT (Fr Acide dithiocarbonique), CO $(SH)_2$ formülünde ve normal karbonik asit CO $(OH)_2$ gibi yalnız tuzları ve esterleri bilinen varsayılır (hypothétique) bir asit. Normal karbonik asit ile arasındaki fark, karbonil grupu dışındaki iki oksijen yerine iki kükürdün geçmiş olmasıdır. D. A. ksantik asit ya da sulfotiyokarbonik'in bir izomeridir.

DİTİYOSALİSİLİK ASİT (Fr. Acide dithiosalicylique), C_6H_3 (OH) (COOH) - S - S - C_6H_3 (OH)(COOH) formülünde bir asit olup salisilik asidin kükürt klorür ile ısıtılmasından elde edilir (D. A. ve tuzları, tedavide salisilik asidin az kullanılan eş etkilisidir).

DİTONON (Yun. *dis* = iki kere, *tonos* ses), Yunan musiki sisteminde iki tam ses, yani bir tiyers majör aralığı.

DITROPENOTUS AUREOVIRIDIS (Zoo. Hek.): bk. PEDICULOI DES VENTRICOSUS.

DITTE [*dit*], **Alfred** (1843 - 1908), Fransız kimyacısı. Rennes'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Caen ve Sorbonne'da profesörlük etmiştir. Maden analizi konusunda bir kitap yazmış, iodik asit ile kimyasal dengeler üzerine birçok çalışmalarda bulunmuştur.

DITTEL [*ditil*] **AMELİYATI** (Tıp), büyümüş bir prostatın yan diliminin dıştan yapılan bir yarma ile tam olarak çıkarılması. Viyanalı ürolog Leopold von Dittel (1815 - 1893) ın adiyle anılır.

DITTEN [*ditın*], **Thor von** (1860 - 1936), Norveçli diplomat. Oslo'da doğmuş, Sandefjord yakınında Skravestad'da ölmüştür. Norveç dış işleri bakanlığını yeniden düzenlemiş, hükümeti adına Karlstadt antlaşmasını imzalamıştır (5 ekim 1905). Berlin ve Viyana'da büyükelçi olarak bulunmuştur (1906 - 1920).

DITTENBERGER [*ditınbergır*], **Wilhelm** (1840-1906), Alman dilcisi ve yazıtlar bilgini. Heidelberg'te doğmuş, Halle'de ölmüştür. Attike yazıtları derlemesinin III. cildinin hazırlanmasında emeği geçmiş ve Yunan yazıtları üzerine iki derleme yapıp bastırmıştır: *Sylloge inscriptionum graecarum* (Yunanca yazıtlar dergisi) [1883]; *Orientis graeci Inscriptiones selectae* (Yunan doğusunun seçilmiş yazıtları) [1903 - 1905].

DITTERS VON DITTERSDORF [*ditırs fon ditırsdorf*], **Karl** (1739 - 1799), Avusturyalı besteci. Viyanada doğmuş, Neuhof (Bohemya) ta ölmüştür. Kendisine 1773 yılında verilen soyluluk sanından önce sadece Ditters diye anılırdı. Önce kemancı iken 1765 te Büyük Varadin (Mac Nagyvárad) piskoposunun, sonra 1770 te Breslau prens piskoposunun orkestra şefliklerini yaptı. Gluck ve Haydn'ın büyük etkileri altında kalan D., şarkılı oyunlariyle ve özellikle «Doktor ve eczacı» adlı oyunuyla (Viyana 1786) büyük bir ün kazandı. Bunlardan başka birçok operalar, senfoniler, konçertolar ve oda müziği eserleri yazdı. Viyana klasik müzik ekolüne (Haydn) olan yakınlığı daha çok şekil bakımındandır.

DİTTOGRAFİ (Fr. Dittographie: Yun. *dittos*, çift, *graphe*, yazı), bir el yazmasında bir harfin, bir kelimenin ya da bir metin parçasının yanlış olarak tekrarlanması.

DITTON [*ditın*], **Humphry** (1675 - 1715), İngiliz matematikçisi. Salisbury'de doğmuş, Londra'da ölmüştür. Tunbridge'de Protestan papazı olarak çalışmışsa da, daha sonra kiliseden ayrılıp kendisini matematiğe vermiştir. 1714 te Whiston ile birlikte, denizde boylamların hesaplanmasına yarayan yeni bir metot yayınlamıştır. Newton tarafından onaylanan bu metot, boylam hesapları dairesince reddedilmiştir. D. ın birçok eserleri vardır.

DITTRICH [*ditrih*] **tıkaçları** (Tıp), septik bronşit ve ak ciğer kangreni hastalıklarında hastanın tükrüğünde ya da bronşlarında bulunan beyazımsı, esmerimsi ya da sarımsı küçük topaklar. Alman patoloğu Franz Dittrich (1815-1859) in adiyle anılır.

DİU ya da DİO (Portekizce) [Coğ.], kuzeybatı Hindistanda, Bombay'ın kuzeybatısında eski bir Portekiz sömürgesi. Bu sömürge, D. adasiyle bu adanın karşısında, Hindistan kıtasında yer alan Goyolá köyünden ve D. nun doğusunda ve yine deniz kıyısında bulunan Simbor kesiminden meydana gelir. Portekizliler, Hindistan kıyılarındaki ticaretlerini korumak amaciyle 1535 - 1536 da adada bir kale yapmışlar ve bu sayede Hint ordularının 1538 ve 1546 daki saldırılarına karşı koyabilmişlerdir. D. daki ana liman ve şehir, bu kalenin çevresinde gelişmiştir. Ada 1670 te Maskat Araplarının saldırısına uğramıştır. XVIII. yüzyılda İngilizlerin Hindistanla olan ticaretlerinin gelişmesi üzerine D. önemini kaybetmiştir. Bugün şehrin başlıca sanayii balıkçılık ve tuz üretimidir. Nüfusu 19 731 dir. D. 1961 yılının aralık ayında Hindistan cumhuriyetine katılmıştır.

DİULA'LAR, Afrikada, Fil Dişi Kıyısının ve Yukarı Volta'nın kuzeyinde yaşayan bir zenci halk topluluğu. Aş. yu. 180 000 kadar nüfusu olan D. Manding topluluğu içinde yer alır ve bunların dilini konuşur. Mandig'ler içinde Hıristıyanlığın Particularisme (İsa'nın kendini bütün insanlar için değil, ancak cennetlik olanlar için feda ettiği) inancını güden bir topluluk olarak kalmışlardır. Ticaretle uğraşırlar.

DİURBEL, Senegal'de, Dakar'ın doğusunda, Dakar-Niger üzerinde 20 000 nüfuslu bir bölge merkezi. Bölgenin nüfusu 192 112 dir. Güzel bir camii ve yağhaneleri vardır.

DİVAL, bindallı denilen, kadife üzerine sırma işle-

Dival işlemeli bir elbise

menin başka bir çeşiti. D. de kumaşa işlenecek şekiller önce orta kalınlıkta mukavvadan kesilir. Bunlar kumaşın altına konarak üzeri değişik renklerde sırmalarla işlenir.

DİVALİ ya da DİPAVALİ, Hinduların ekim - kasım aylarında yapılan bir bayramı. Bu kelime «lambalar sırası» anlamına gelir. Evler ve dükkânlar o gün ışıklarla donatılır. D. bolluk tanrıçası Lakşmi'nin şerefine yapılır. Bu bayramın başlangıcı üzerine çeşitli iki kaynak gösterilir: bir bilgiye göre, Ramayana destanının kahramanı Rama'nın taç giymesi; öbürüne göre de tanrı Krişna'nın bir şeytanı yenmesinden sonraki şenlikler, bu bayrama kaynak olmuştur.

DİVAN (aslı: Divançe), vaktiyle saz şairleri tarafından çok kez failâtün vezniyle bestelenmiş türlü usul ve makamlardan D. lara önce peşrev yerine ara nağme ile başlanır; koro halinde okunur; kısa bir ara nağmeden sonra güzel sesli bir okuyucu ne doğarsa (improvisation) dinleyenlerin gösterdiği ilgiye göre bir ya da birkaç mısra okur; tekrar ara nağmeden sonra esere son verilirdi.

Zamanımızda bu parçaların besteleri unutulmuştur. Anadolunun türlü yerlerinde okunan D. ların çoğu dâgi Hüseynî dediğimiz hemen hemen Hüseynî seyrinde makamlardandır. İlk olarak İstanbul Konservatuvarından Kemanî Ferruh, Halil Yönetken, daha sonra Sadi Yaver Ataman, özellikle Muzaffer Sarısözen Anadolu'nun her yanını dolaşarak saz şairlerinin okudukları D. ların orijinal örneklerini tesbit etmişlerdir.

DİVAN, İslâm kültüründe çeşitli kavramları kapsayan bir söz. Özellikle eskiden İslâm ülkelerinde devlet adamlarının, genel yönetimi yürütmek, halkın dilek ve isteklerini görüşüp bir karara bağlamak üzere yaptıkları toplantı (*Divanü'l - âm, divan - i büzürg, divan - i hümayun*), yüksek yöneticilerin toplama ve görüşme yeri (sadrazam D. ı, kazasker D. ı, paşa D. ı gibi). Sivil ve asker görevlilerin kayıtlarının tutulduğu devlet dairesi: *Divanü'l - ceyş, divan - l beytü'l - mâl* (Osmanlılarda *defterhane*). Savaşlar sırasında olağanüstü yetkili mahkemelere *divan - i harp, divan - i harb - i örfî*; şairlerin şiirlerini topladıkları mecmualara *divan - i eş'âr*; ahirette kurulacak olan yüce mahkemeye *divan - i ilâhî, divan - ı ceza* denir. Osmanlı imparatorluğunda toprak yönetiminde bir bütün: Bolu dört D. ı, Bartın on iki D. ı gibi.

D. ın ilk kuruluşu ile ilgili söylentiler başlıca iki yerde toplanmaktadır. Bunlardan bir söylenti, D. ı, İran hükümdarı Nûşirevan (VI. yüzyıl) a kadar götürür. Onun İran imparatorluğunu yöneten devlet memurlarını işaret ederek *div'ân* (kudretli, ulu kişiler) deyimine bağlar. Gelenekçi söylenti ise, İslâm devletinde D. kuruluşunun 643 yılında Halife Ömer zamanında meydana getirildiğini ileri sürer. Halife Ömer'in kurduğu bu D. da ilk görev alanlar Ukayl b. Ebi Talib, Mahzeme b. Nevfel ve Cübeyr b. Mat'am olmuştur.

D. kuruluşu, bir söylentiye göre de Asur imparatorluğu zamanına kadar uzatılabilir. Asurca Dab, söz ve kavram olarak D. örgütünü hatırlatmaktadır. Ancak, gerçek anlamı ile D., Abbasî devletinin ortalarına doğru bütün kuruluşları ile ortaya çıkmıştır. Emevî devrinde Rumca devam eden devlet yazışmaları, Abbasîler çağında Arap diline çevrilmiş, önce resmî kayıtları kapsayan D. sözü, daha sonra bu kayıtların tutulduğu devlet dairesinin adı olmuş, en sonunda da devlet işlerinin görüldüğü, konuşulduğu yer anlamını almıştır.

Abbasîler devrinde divan: Divanü'l - âm ya da Divanü'l - adl adını taşıyan bu örgüt, vezir, kaadi'l - kuzât, devâtdâr, hacib, nakib ve öteki memurlardan meydana gelirdi. D. da görev alanların ayrı yerleri vardı. Halifenin de bir makamı bulunur, fakat halife burada oturmaz, D. a bakan pencereli yüksek bir yerden görüşmeleri izlerdi. Halife sadece bayram günlerinde asıl yerine oturur, tebrikleri kabul ederdi. Divanü'l - adl, devletin genel yönetimiyle ilgili konular üzerinde karar alır; yazışmaları yöneten inşa, adalet işlerine bakan mezâlim, millî savunma işleri ile uğraşan ârizü'l - ceyş, maliye işlerine bakan harac ve cibayat, devlet kayıtlarını tutan tevki, teftiş ve tahkik işleri ile uğraşan işraf D. ları gibi aynı kuruluşlar da D. adını taşırdı. Abbasîler devrinde D. sözü genellikle bakanlık kavramını karşılamaktaydı.

Abbasî imparatorluğunun parçalanmasından sonra İslâm dünyasında kurulan bütün devletlerde Abbasî D. larını andıran örgütler kurulmuştur. Selçuklu imparatorluğunun bir devamı olan Osmanlı imparatorluğunda D. örgütü (D. - ı hümayun) nün ise Selçuklulardan Osmanlılara geçmiş olduğu açıktır. Bu örgütün Selçuklulara Samanoğulları aracılığı ile Abbasî imparatorluğundan gelmiş olduğu kabul edilse bile, meselâ Abbasî inşa D. ının eski Türk çağındaki tuğra kavramına geçmesi dikkate alınırsa, Türk kültürünün Sasanî İran kültürüyle doğan D. örgütüne nasıl bir etki yaptığı anlaşılır.

Divan - i hümayun: Osmanlı devletinde D., D. - ı hümayun adiyle devlet işlerinde birinci derecede sorumlu bir kuruluştur. D., Osmanlı devletinin kurulduğu tarihle başlar. Orhan Gazi devrinde D. a gelen beylerin başlarına burma sarık giydikleri bilinmektedir. D. toplantılarına ilişkin daha belirli haberler Yıldırım Bayezid devrine rastlar. Osmanlı tarihinin bu evresinde D. her sabah toplanmakta, toplantılar padişahın başkanlığında yapılmakta, öğle vakti hep birlikte yenilen yemekle son bulmakta idi. D. - ı hümayun Fatih kanunnamesi ile yeniden düzenlendi, usuller, katılacak memurlar kesinlikle belirmiş oldu. II. Mehmet, bir arada yemek yemek ve padişahların başkanlık etme usulünü kaldırdı; padişahların, Abbasî halifeleri gibi D. toplantılarını Kasr - i âdil denilen kafes arkasından izlemeleri usulünü koydu. Bu devirde yönetimle ve halk dilekleri ile ilgili işleri sadrazam, toprak işlerini nişancı, adalet ve şer'î işleri kazaskerler, malî işleri de defterdarlar görürlerdi. Padişahın başkanlıktan çekilmesiyle birlikte sadrazamın yetkileri artmış oldu (bk. SADRAZAM). Böylece D. da alınan kararları toplantı sonunda sıra ile vezirler, kazaskerler ve defterdarların arza girerek padişaha bildirmeleri usulü ortaya çıktı. Bununla birlikte, padişahlar gerektikçe D. a başkanlık etme yetkilerini büsbütün bırakmamışlardı. Yavuz Selim ve Kanunî Süleyman, zaman zaman D. toplantılarına başkanlık etmişlerdir. D. - ı hümayun toplantıları XVI. yüzyılda önce haftada beş, bu yüzyılın sonlarında ise cumartesi, pazar, pazartesi ve salı günleri olmak üzere dört güne inmiş, pazar ve salı günleri ise arz günü olarak ayrılmıştı. IV. Mehmet zamanında toplantı günleri ikiye indirilmişse de, ondan sonra yeniden dörde çıkarılmıştır. Ancak, D. - ı hümayunun eski değeri kaybolmuş, devlet işlerinin ağırlığı yavaş yavaş sadrazamların ikindi D. larına, yani Paşa kapısına kaymıştı. XVIII. yüzyılın başlarında, III. Ahmet zamanında yeniden iki güne indirilen toplantılar, daha sonra bir güne, sadece salı gününe bırakılmış, bu yüzyılın ikinci yarısında, 1768 seferi ile birlikte altı haftada bir kere toplanması kabul

edilmiş, böylece tarihe karışmıştır. Osmanlı imparatorluğunun uzun tarihinde D. ın seyrek olmakla birlikte sürekli ya da olağanüstü toplantılar yaptığı da görülür.

D. - ı hümayunun halk arasındaki adı Kubbealtıdır. Yeni Sarayda (Topkapı), Orta Kapı ile Babü's - saâde arasında Alay Meydanı ya da İkinci Yer diye anılan alanın sol yanında, önü revaklı üç kubbe ve bir sekiden ibaret bir yapıda toplanırdı. Bunlardan birinci kubbe, toplantı salonudur. Bunun üst yanında Kasr - i âdil, yani padişahın toplantıyı dinleme salonu vardır. Soldaki ikinci kubbe, D. - ı hümayun memurlarının çalışma bürolarını meydana getirirdi. Üçüncü kubbe ise defterhaneyi meydana getirmekte idi. Bunlara bitişik sekiz kubbeli yapı, yani Dışhazine ile Osmanlı D. ı yapıları tamamlanmış oluyordu. Bk. KUBBEALTI.

Osmanlı imparatorluğunda D. toplantıları, işine göre üç çeşittir. Bunlardan ilki günlük D. olup burada devletin pek önemli politika, yönetim ve maliye işleri, örf ve hukuk davaları, şikâyetler görüşülür, bir karara bağlanırdı. Hangi din ve milletten, hangi sınıf ve cinsten olursa olsun, kadın erkek herkese açıktı. Politika ve yönetim işleriyle töreye bağlı işler doğrudan doğruya, şikâyet ve hukuk davaları baş vurma üzerine ya da gerektikçe temyiz suretiyle incelenirdi. Bu D. haftanın belli günlerinde toplanırdı. İkinci D., kapı kulu ocaklarına maaşlarının dağıtılması ve elçi ile ilgili D. olup galebe D. ı ya da ulûfe D. ı adını alır. Üçüncüsü ise, D. günleri dışında padişahın tahtının Babü's - saâde önüne konularak yapılan ve padişahın önünde görülen olağanüstü D. dır ki, Ayak D. ı denir.

Günlük D. ın üyeleri başta sadrazam olmak üzere kubbe vezirleri, kaptanıderya, vezir rütbesinde ise Yeniçeri ağası, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, başdefterdar ile şıkk ı evvel ve sanî defterdarları ve nişancıdır. Bunlar, D. - ı hümayunun toplantı salonunda belirli yerlerinde oturarak işlerini görürlerdi. Bunlardan başka, ayakta görev yapan reisülküttap, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası da D. üyelerinden sayılırdı.

Divan - ı hümayunun çalışması: D. - ı hümayun, sabah namazı çok kere Ayasofyada kılındıktan sonra açılırdı. Namazdan sonra D. da görevli olanlar rütbelerine göre sıralanırlardı. Sadrazam D. a arkadan geldiği için en önde ikinci vezir olmak üzere yola çıkarlar, Ayasofya ile Bab - ı hümayun arasında yerlerini alan yeniçeriler ile sipah silâhdarların selâm (alkış) larını alırlardı. Bab - ı hümayuna gelince duacı kapı önüne gelir, dua edip fatiha okunduktan sonra kapı açılır, kapıcılar kethüdası ile reisülküttap önce girerler, burada bekleyen cebecibaşının selâmını alırlardı. Çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdası Orta Kapıda vezirleri karşılar, ellerinde gümüş asâlar olduğu halde Vezir yolundan D. a doğru yürürler, bu arada yeniçeri ağası, bölük ağalarının selâmını alırlar. İkinci vezir bir parça ilerleyip Babü's - saâdeye selâm verir ve geri döndükten sonra toplantı salonuna girerlerdi. Burada kendilerini bekleyen kazasker ve defterdarları selâmladıktan sonra yerlerine otururlardı. Mevsim yaz ise sakabaşı buzlu şerbetler, kış ise şekerlemeler sunar, D. dakiler bunları içerek sadrazamın gelişini beklerlerdi. Sadrazam ise, sabah namazını sarayında kıldıktan sonra D. üyelerinin hepsinin toplantıya geldiğini haber veren cebeci çavuşu geldikten sonra atlanır ve gün doğmadan çavuşlar, müteferrika, çeşnigir ağaları, deli ve gönüllüler önünde, kethüdası, muhzir ağa ardında olmak üzere Hastalar kapısından saraya girer, vezirler gibi görevlilerin selâmlarını aldıktan sonra Orta Kapıda atından inerdi. Onun geldiği haberini sim sakalarbaşı, bazı da kapıcıbaşı toplantı salonu kapısından başını uzatarak buyur diye seslenmek suretiyle D. dakilere duyururdu. Sadrazam, Vezir yolundan gelirken ve Babü's - saâdeyi selâmlarken, onlar da reisülküttap yerinde sıralanırlar, sadrazamı karşılarlardı. Selâmlaşmadan sonra sadrazam Kasr - i âdil altındaki yerine otururken, hazinedar başının getirdiği hazine mührünü açar ve D. günlük toplantısına başlamış olurdu.

Sadrazamın sağ yanında derecelerine göre kubbe vezirleri, sol yanında Rumeli ve Anadolu kazaskerleri otururlardı. Yine onun sağ ilerisinde nişancı, sol ilerisinde defterdarlar oturur, Rumeli beylerbeyi bir iş için İstanbulda ise vezirlerin en altında kaptan paşadan sonra, öteki mazul olmayan beylerbeyi ve valilerle birlikte otururdu. Mazul valiler ve beylerbeyiler ise nişancı ve defterdarların yanında yer alırlardı.

Sadrazam sağına soluna ayrı ayrı «sabahınız hayır olsun» sözü ile toplantıya gelenleri selâmlar ve otururdu.

D. - ı hümayun toplantısı galebe D. ı ise, vezirin işareti ile hazine önünde iki hafız Fatih sûresini okumaya başlar, bu sırada askerin hoşnutluğunu belirtmek üzere muhzir ağa D. üyelerine akide şekeri dağıtırdı. Kur'an bitince kapıcılar kethüdası, kul kethüdasına dönerek selâm verir, bunun üzerine yeniçeriler kendileri için hazırlanan çorbaları içmek için koşarak uzaklaşırlardı. Bu sırada birinci, ikinci tezkireciler ve çavuşbaşı, mührü açılan defterhaneden kütükleri alıp D. a getirirlerdi. Reis efendi ise o gün görüşülecek evrakın dosyası (telhis kesesi) nı getirir, sadrazamın sol yanına kordu. Divitdar da bir peşkir ile torba içinde biraz para getirir, paşanın önüne koyup giderdi. D. ın önünde ise çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, tezkireciler, selâm çavuşu, D. çavuşları, D. a çıkmak isteyen dilek sahiplerini sıraya dizerler, muhzir ağa, bostancılar odabaşısı, kethüda yerleri, subaşı, asesbaşı o gün verilecek hapis, sürgün, tutuk ve ölüm cezalarını yerine getirmek üzere yerlerini alırlardı.

D. da görüşmeler, konuların önemine göre sıralanır, dış ve iç politika, elçilerin önermelerine verilecek karşılıklar, savaş ve barış kararları, illerden gelen raporlar, valilerin önerme ve dilekleri incelenir, karara bağlanırdı. Genel görüşmeler bittikten sonra, halkın şikâyet ve dileklerine, toprak davalarının bakılmasına geçilirdi. Davacı ve davalı bir arada dinlenir, bunlar sıraya göre içeri alınır, tezkireciler dilekçelerini yüksek sesle okurlar, alınan kararlar hemen orada dilek sahiplerine duyurulurdu. D. toplantısının bu evresinde, her görevli kendi dairesiyle ilgili dileği dinler, yetkilerinin derecesine göre karar verir, ama kesin hüküm sadrazamın olurdu. Sadrazam ne çeşit dava olursa olsun, hükmü adaletli görmezse, bozma yetkisine sahipti. Tuğra çekilecek işler nişancıya bırakılır, bunlar çok ise öteki vezirler de nişancıya yardım ederlerdi. Malî yazılarda ise defterdarlar kuyruklu imza atarlardı. Toplantı sona ereceği sırada çavuşbaşı elindeki asâyı yere vurarak işaret verir, geri kalan dava evrakı ya yemekten sonraki toplantıya ya da sadrazamın ikindi D. ına bırakılırdı. Öğle yemeklerini D. ileri gelenleri bir arada yerlerdi. Kurulan üç sofradan birinde sadrazam, birinde vezirler, birinde kazaskerler yerlerdi.

D. toplantılarının son evresi, vezirlerin, padişahın katına çıkmaları, yani arzdır. Arz günleri D. dört kez toplandığı vakit pazar ve salı günleri, iki kez toplandığı vakit salı günleri idi. Arz töreni arz odası denilen köşkte yapılır.

sadrazamın bu tören için yazdığı telhis kapıcılar kethüdası ya da çavuşbaşı eli ile Babü's-saâde ağası ya da silâhdar ağa aracılığıyla padişaha sunulur; izin çıktıktan sonra önce yeniçeri ağası, ardından kazaskerler huzura girer çıkarlar, onların ardından vezirler girerlerdi. Giriş rütbe sırasına göre olur, vezirlerin önünde çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası yürürdü. Huzura çıkılınca saçak öpülür ve padişahın tahtının sağ yanında sırası ile dizilip elpençe divan durulurdu. Padişaha sözle anlatılacak konuları Rumeli beylerbeyinden başlamak üzere küçük dereceden büyüğüne doğru her vezir ayrı ayrı anlatır, en sonra sadrazama sıra gelirdi. Sadrazam konuşurken vezirler sol yana geçip biraz uzak dururlar, eğer gizli görüşmek istiyorsa sözü keser, padişah sebebini sorunca izin ister, o zaman öteki vezirler arz odasından çıkarlardı.

Başlangıçta padişah vezirleri, yanında mîr-i alem, kapı ağası, hazinedarbaşı ve kilercibaşı olduğu halde kabul ederken XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra yalnız kabul etmeye başlamıştır. Arz işi bittikten sonra vezirler yeniden Kubbealtına gelirler, bu sırada çavuşbaşı gelerek mühr-i hümayunu sadrazamdan alır, D. başlarken açılan defterhane, hazine v. b. lerini mühürler ve tekrar mührü getirip sadrazama verir. D.-ı hümayunun günlük çalışması böylece sona ererdi. D. dağıldıktan sonra önemi az olan evrak ve kayıtların yapılması işi D. kâtiplerine bırakılırdı.

Divan-i hümayun büroları: Osmanlı imparatorluğunun yönetiminde bu kadar büyük bir önem taşıyan D.-ı hümayun, görevlerini gereği gibi yürütmek için özel bir şekilde örgütlenmişti. Bu örgütün kuruluşu ise uzun bir gelişme sonunda olmuştur. İlk zamanlarda D.-ı hümayunun en büyük âmiri reisülküttap (b. bk.) ve başlıca yardımcısı beylikçi idi. Devletin yönetim yeri XVIII. yüzyılda Paşa Kapısı (Bab-i âlî) idi.

Belirli olarak D.-ı hümayunun beylik, tahvil, rüûs, âmedî olmak üzere dört ana bürosu vardı. Bu bürolar da kendi içlerinde başka başka bölümlere ayrılmakta idi.

Divan-i hümayun beylikçisi: Beylikçi, yetkilerini eski Türk devletindeki betikçiden almaktadır. Bürosu devletin ana kayıtlarını tutmakta idi. Bunlar yabancı devletlerle yapılan anlaşmalar, kanunlar, berat ve fermanlardır. Ayrıca D. ın öteki üç bürosundan gelen yazıları görmek, üzerlerine kendi «sah» işaretini koymak ve reisülküttabın isteklerine hazır bir şekilde saklamak beylikçinin görevleri arasında idi. Beylikçi bürosu, yardımcısının, yani kisedar'ının emrinde mühimme, kanuncu, ilâmcı bölümlerine ayrılmakta idi. Mühimme, D. toplantıları ve kararları üzerinde çalışan bir büro olup, burada görev alan kâtipler *mühimmenüvis* adını taşırdı. Kanuncu, Osmanlı kanunlarını saklar, herhangi bir işte kanunname-i hümayunun maddesini tesbit eder, açıklamaları beylikçiye bildirir. İlâmcı ise, açıklanması gereken anlaşmazlık olan konular üzerinde rapor düzenlemekle görevli idi. Beylikçinin yanında kisedarından başka, yazılanları yazı tekniği bakımından kontrol eden bir de mümeyyiz bulunurdu. Ayrıca kayıt ve defterleri saklayan ve defterci adını taşıyan memurlar da vardı. Beylikçilik Tanzimattan sonra imtiyazlı iller ve bağlı beyliklere ait işleri gören bir daire olarak daha da önem kazanmış ve imparatorluğun sonuna kadar sürmüştür.

Tahvil bürosu: Bu büroya nişan ya da kise kalemi de denir. Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi beratları, tahvilât denilen boş timar ve ziametlerin tevcih hükümleri, mevalî denilen büyük şehirler kadılarının beratları, arpalık, müstahfızlık, dizdarlık, kale azapları, şahinci timarları, mütevellilik, meşihat ve esnaf kethüdalıklarının bütün onama işleri tahvil bürosunun görevini meydana getirirdi. Büro, tahvil kisedarı yönetiminde mümeyyiz, mübeyyiz ve kâtiplerden meydana gelmekte idi.

Rüus bürosu: Buna Rüus-i hümayun da denir. Vezir, beylerbeyi ve öteki timarlar dışında kalan Osmanlı imparatorluğunun bütün görevlerinin maaş işleri bu bürodan görülürdü. Yani bir mescit imamından daire başkanlarına kadar bütün memurların atama, maaş, ücret, tevcih v. b. özlük hakları bu büroya bağlı bulunmakta idi. Bu atamalar rüus, ordu rüusu, rikâb-ı hümayun rüusu olmak üzere üçe ayrılmakta idi.

Âmedî bürosu: Bu büronun âmiri âmedçi (Amedî-i D.-i hümayun) adını taşırdı. İlk devirlerde reisülküttabın birinci derecede buyruk altı, yani özel kalem müdürü idi. Büronun görevi, yabancı devletler ile yapılan görüşmeler, tutanaklar, andlaşma örnekleri, yabancı devletlere gönderilen mektuplar, elçi, konsolos, tüccarlara yazılan yazıları ve gelen cevapları toplamak, saklamaktı. Devletin yönetimi Bab-i âliye geçtikten sonra, bu büronun başkanının da görev ve yetkileri, özellikle dış ilişkilerin artması sonucu olarak çok genişlemiştir.

D.-ı hümayunun yukarıda açıklanan bu üç bürosundan başka, mektubî-i sadr-i âl-i, kethüda-yi sadr-i âl-i, teşrifatî bürolarının da kuruluşu Bab-i âlinin devlet yönetiminde etken bir duruma geçtiği devirlerde olduğu için, bu kuruluşlar hakkında bk. SADARET. Bunların dışında kalan divitdar-i D.-i hümayun ve D.-i hümayun tarihçiliği görevleri için bk. SADARET KETHÜDASI ve VAK'ANÜVİS.

DİVAN: 1. Divan edebiyatı (b. bk.) şairlerinin şiirlerinin topluca bulunduğu esere verilen ad. Çoğulu davâvin, dayâvindir. *Divançe* ise «dîvancık» demektir.

2. Osmanlılarda idarî bir köy birliği. 50-100 ev bir köy sayılır, bundan az evlik köyler birleştirilerek D. adı altında toplanır, vergiye bağlanırdı. Kelime bugün de Anadolu'da bu anlamda kullanılır.

3. Avrupa dillerine «arşiv, hükümdarın oturduğu sedir, doğu biçimi kanape» anlamıyla geçmiştir.

4. Saz şairlerinin fasıllarında peşrevden sonra okunan usulsüz parçalara denir, değişik makamlarda okunur. 3 fâilâtün, 1 fâilûn vezninde yazılan halk şiirine de denir.

5. Herhangi bir konu üzerine yazılmış eser. *Divanü Lügati't-Türk* gibi. Bu geniş anlam zamanla daralmış, çeşitli şairlerin şiirlerinin toplandığı kitap (müntahabat, antoloji) olmuştur: Divanü'l-Hamasa gibi. Sonraları bir şairin şiirlerinin toplandığı eser olmuş, Ahmet Yesevî'nin *Divan'ı-hikmet*'i gibi. Daha sonraları bir şairin klasik nazım şekilleriyle belli bir sıra gözeterek bütün şiirlerini topladığı dergiye denilmiştir. Her D. şairinin mutlaka bir D. ı olması gerekirdi. Düzenli bir D. daki manzumelerin sırası şöyledir: tehvit, münacat, na't, din ulularına medhiye, devlet büyüklerine kaside, doğum, ölüm, zafer, binalar yapımı ve onarımı için tarihler, kafiyeleri Osmanlı alfabesine göre düzenlenmiş gazeller, rübaîler, kıtalar, murabbalar, muhammesler, müseddesler, tuyuğlar, şarkılar, terci-i bend ve terkib-i bendler, lûgazlar, muammalar, beyitler, müfretler, azadeler... D. sahibi olmak için, Osmanlı alfabesinin bütün harflerinde (kafiyelere göre) gazeller yazmış olmak şarttı. Bizde en eski D., Niyazî D. ıdır. Bu D. Timur saldırısında yitirilmiştir. Sırasıyla Ahmedî D., Şeyhî D. ı ilk D. larımızdır.

DİVAN EDEBİYATI, İslâm dininin kabulünden sonra Arap ve Fars edebiyatlarının etkisi altında gelişen ümmet çağı Türk edebiyatına verilen ad. Dinî hayattan esin alan ve dini her değerin üstünde tutan bu çağın edebiyatı, gerek dil, deyiş, düşünce, duygu, inanç ve kavram bakımından, gerek dünya, varlık, bilim, felsefe ve sanat anlayışı yönünden, kendisinden önceki ve sonraki çağların edebiyatlarına benzemez.

İslâmlığı kabul eden Türkler, sınırdaşları olan ve daha önce Müslümanlığı kabul etmiş bulunan İran edebiyatı ile kültürünün etkisi altında kaldılar. İslâmlığı kabul eden Türklerin din dili olan Arapçadan o dinin terim, deyim, kelime ve kavramlarını da almak zorunda kalmaları tabiî idi. İranlılar ise önce Arap edebiyatına etkide bulunmuşken, sonradan onun etkisi altında kalmışlardır. Arap edebiyatına etkide bulunan, Sasanîlerin Pehlevî dili ve edebiyatı idi, Arap edebiyatından etkilenen dil ise Yeni Farsçadır.

Türkler de din dili olarak Arapçadan kavramlar ve kelimeler aldıkları gibi, edebiyat dili olarak da Farsçadan kelimeler, kavramlar ve mazmunlar almaya başladılar. Bu yeni kültürün etkisi altına Türklerin de girmesiyle, ortak yeni bir kültür ve edebiyat alanı oluşmağa başladı.

Ümmet çağı edebiyatı için bundan kaçınılamazdı. Çünkü toplumlardaki büyük değişmelerde o vakte göre en önemli etmen dindi. Kişi ve toplum, hem dünyasını, hem de öldükten sonraki ölümsüz yaşayışını, inanç ve davranışlar olarak İslâm dininin emirlerine bağlamış bulunuyordu. Türklerin inançlarından büsbütün ayrı bir nitelikte bulunan bu yeni dinin buyrukları, tapınma şekilleri, inanç kavramları, hak ve adalet ölçüleri ve bunları anlatan kelimelerin bir kısmı Türkçede yoktu. Olsa bile, Kur'an'ın Tanrı sözü oluşu inancı, o kelimelerin değiştirilmeden kullanılmasını gerektiriyordu. Kelimelerin Türkçeleri söylenecek olursa, sanki dinden uzaklaşılmış, böylece de bütün benlikleriyle bu dine inananları Tanrı emrine uymamış gibi bir duruma düşürmüş olacaktı.

Bu düşünce, bu inanç, bu saygıdan ve yeni bir kavram olduğundan karşılığı bulunmayan ve birtakım ihtiyaçlarla Arapçadan olduğu gibi alınan kelimeler, Müslüman Türkler tarafından hemen öğreniliyordu. Halkın bu kelimeleri kolayca öğrenmesi, Arapçadan yapılan dinî ve ahlâkî çevirmeleri kolaylaştırıyor, çevirici de kendini zahmete sokmadan, öğrenilmiş kelimelerin yanı sıra, yeni kelimeleri Türkçeye aktarıyordu. Bu kez, bu yeni kelimeler, başkalarının dilimize sokulmasını gerektiriyor, böylece kelimeler, yeni kelimeleri çoğaltarak, bir çığ gibi dilimizin arılığını bozuyordu.

Sonraları, bu kelime almak bir moda, bir özenti olmaya başladı. Daha sonraları da bir üslûpçuluk yarışı ve yazı gösterisi halini aldı. Arapların ve İranlıların şiirlerinde kullandıkları aruz vezninin şiirimize uygulanması, yabancı kelimelerin dilimize girmesini büsbütün kolaylaştırdı. Çünkü aruz vezninde uzun heceler vardı. Türkçe ise kısa hecelerden meydana gelmiş bir dildi. Kelimelerin vezne uydurulması ise nazmın ana ilkesi idi.

İranlılar da bizim gibi İslâm dini ile ilgili olan kelimelerini Arapçadan almışlardı. Ancak, aruzun Farsçaya uyması hiç de güç değildi. Hattâ önek ve sonek alan bu dil, kendi şiirinde şiirin ahengi bakımından aruzdan yararlandı. Bu yüzden Arapça kelimeler Farsçada da yerleşmişti. Kültür ve edebiyat etkisini, daha çok İran yoluyla alan Türkler, yalnız Arapça kelimeleri değil, bunların yan yana bulunduğu İran dilinin kelimelerini de birlikte alıyordu. Şu farkla ki, din kelimeleri daha çok Arapça olurken - çünkü İranlılar da bu kelimeleri kullanıyordu - edebiyat terim ve kelimeleri de İran dilinden alınıyordu.

Türk aydınları medresede okuduklarından, bir yandan Arapçayı, öte yandan artık bir edebiyat dili olmaya başlayan Farsçayı öğreniyorlar, bu iki dille de yazıyorlardı.

Bu dillerin yanında, Türkçenin de kendisini bir uygarlık dili olarak gösterebilmesi, Doğu Türkistan'da yazılıp da bize kadar gelen ilk edebî eser olan Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in 1069 - 1070 te yazdığı *Kutadgu - Bilig* iledir. Daha sonra, XII. yüzyılın ilk yarısında Edib Ahmed b. Yügnekî'nin *Atabetü'l - Hakayık* adlı eserini anabiliriz. Hakaniye Türkçesiyle ve aruzun faûlün, faûlün faûlün faûl vezni ile yazılan bu edebî eserler, Arapça ve Farsçanın yanında Türkçenin de bir edebî dil olmaya başladığını gösterir birer kanıttır.

Arap - İran kültür ve edebiyatının etkisiyle edebiyatımıza ortak konular da girmeye başladı. İlk kez, Firdevsî ile İran edebiyatına girmiş bulunan «Yusuf ile Züleyha» kıssası da Türk edebiyatına, Yesevî yolunu izleyen Ali adlı bir şairin 1233 te yazdığı *Yusuf ve Züleyha*'siyle girmiş bulunmaktadır. Bir yandan Doğu Türkçesinin, öte yandan Batı, yani Oğuz Türkçesinin özellik ve niteliklerini taşıyan bu eser, edebî değerden çok dil bakımından önemlidir. Bu eser, bilim adamları tarafından Batı Türkçesinin ilk edebî ürünü sayılmaktadır. Yesevî hikmetleri tarzında, hece vezni ile ve $4 + 4 + 4 = 12$ heceli olarak yazılan bu eser, Batı Türkçesinin, yani Oğuzcanın bir uygarlık dili olduğunu da göstermeğe yetmez. Çünkü XIII. yüzyılda Anadoluda resmî dil Farsça idi, edebiyat alanında da Mevlâna gibi büyük bir şair *Divan - ı kebir*'ini, altı ciltlik *Mesnevî*'sini Farsça yazıyordu. Kullandığı Türkçe kelime ve mısralar ise pek az sayıda idi.

Hoca Ahmet Fakıh ya da Sultan Hoca Fakıh adlı bir sofinin, mefâîlün, mefâîlün, faîlün vezninde ve kaside tarzında yazmış bulunduğu 100 beyitlik tasavvufî manzumesi ve edebî çevresinin etkisi ile *İptidaname* ve *Rebapname* adlı eserlerinde Türkçe birçok şiirleri bulunan Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled (ölm. 712 - 1312) iledir ki, Anadoluda D. E. nın ilk ürünleri verilmeğe başladı.

Oysa Türkçe çok eski çağlardan beri kullanılan bir dildi. Milâttan önceki çağlardan başlayarak Türkçe devlet dili idi. Türkistandan Altaylara, Moğolistana kadar uzanan topraklarda Kök Türk, Uygur, Kırgız devletlerinde, daha sonra, bunların kuzeybatısında kurulan devletlerde Türkçe kullanılıyordu. 732 de dikilmiş bulunan Yolluğ Teginin yazdığı Kül Tegin yazıtı da Türkçenin en güzel örneklerinden biridir. Daha batıda Bulgar Türkleri, Tuna Bulgarları, Peçenekler, Kıpçak ve Kumanlar, İdil'den Tuna'ya kadar uzanan bir alanda irili ufaklı devletler kurmuşlardı. Konuştukları dil de lehçe farkları ile Türkçe idi.

Orta Asyada büyük bir devlet kuran, Çin Türkistanını da eline geçirerek bu bölgeyi Türkleştiren Karahanlıların resmî dilleri Türkçe idi. Kâşgarlı Mahmut'un Bağdadlı Araplara Türkçe öğretmek için yazdığı ve Abbasî halifelerinden Ebü'l - Kasım Abdullah'a armağan ettiği *Divanü Lügati't - Türk* adlı eser, Türkçenin ne kadar büyük bir önem taşıdığına bir kanıttır.

Az sonra başlayan Moğol akınlarına karşı da Türkçe kendini korudu. Karahanlı (932 - 1212 ve Hârezm (1172 - 1231) devletlerinde resmî dil olarak devam etti. XV. yüz-

yıldaki Çağatay edebiyatının gelişmesi, bu dilin önemini ve devlet dili olarak kalmasını sağladı. Türkçe, Hindistan Türk - Moğol imparatorluğunda, XII - XIV. yüzyıllarda Altın ordu'da, XIV - XV. yüzyıllarda da Timur imparatorluğunda devlet dili olarak kullanılmakta devam etti. XV. yüzyılın ikinci yarısında Ali Şîr Nevâî'nin *Muhakemet'ül - lûgateyn*'i, Türkçenin Farsçadan üstün bir dil olduğunu ispatlamak için yazılmıştır. Nevâî'nin bu etkisi ile XV. yüzyıldan sonra da, doğuda, Fergana, Buhara, Hîve, Sibir, Kazan, Astrahan ve Kırım hanlıkları da, Türkçeyi devlet dili olarak kullandılar.

Batıda, IX. yüzyıldan başlayarak Türk dili Farsça ve Arapçanın etkisi altına girmeğe başladı. Suriye, Irak ve İran'da Samanoğulları (874 - 999), asıl İran'da Gazneliler (962 - 1183) ulusal dillerini bıraktılar, devlet dili olarak Farsçayı kullandılar. Mısır ve Suriye'de de Memlûkler (1250 - 1517) Arapçanın karşısında Türkçeyi bıraktılar, yerine Arapçayı kullanmak zorunda kaldılar.

Türkçenin yerini Farsça ve Arapçaya bırakmış olması, bu dillerin güçlü olmalarından ileri geldiği gibi, bu bölgelerdeki halk çoğunluğunun ana dillerinin Farsça ve Arapça olmasından ileri gelmiştir. Böyle olmakla birlikte, Türkçenin de bu dillere verdiği kelimeler, kelime hazinesi bakımından küçümsenemez.

Büyük Selçuklu imparatorluğundan ayrılan Anadolu Selçukluları ise (1040 - 1157) hiçbir gereklik ve zorunluluk yokken Farsçayı devlet dili olarak kabul ettiler. Ancak, ordu ve halk, sarayın Farsçaya olan bu aşırı düşkünlüğüne yabancı kalmıştır.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Konya bölgesinde, Anadolu Selçukluları ile savaşan Mehmet Bey, 1277 de Konyayı aldıktan sonra Türkçenin devlet dili olarak kullanılmasını emretti. Mehmet Beyin birkaç gün sonra şehit edilmesi Türkçeyi ikinci plana düşürdü ise de, XV. yüzyıl başında Karamanoğulları, Selçuklu saltanatına son verdikten sonra, Osmanoğulları ve öteki Türk beylikleri ile birlikte, Türkçe devlet dili olarak kullanılmağa başladı ve Osmanlıcanın temelleri atılmış oldu.

Yunus Emre'de ve sonraki halk şairlerinde en güzel deyişini bulan Türkçe, aydın zümrelerin elinde Arap - Fars edebiyatının etkisiyle, kendi özelliğini büsbütün yitirdi. Ahmet Fakıh ve Mevlâna etkisini yaymaktan ileri geçmeyen Sultan Veled'in ahlâkî ve tasavvufî şiirleriyle aruz ve mesnevî tarzı klasik edebiyatımızın oluşumunda önemli rol oynamıştır.

Anadolu Türklerinin Müslümanlardan başka topluluklarla bir arada yaşadıkları büyük merkezlerde, bütün anlamiyle zevk hayatı gelişmişti. Bizans saraylarının yaşayışı, Selçuklu sultanlarının sarayına da geçmişti. Moğol egemenliği ve İran etkisi ile saray hayatı daha çok gelişti. İran edebiyatından yüksek sınıfa göre yalnız sanat amacı ile yazılmış, din dışı şiirler de yazılmaya başladı. Bu yeni tarz şiirin ilk büyük temsilcisi, Hoca Dehhânî (b. bk.) dir.

Din etkisiyle girilen bu yeni kültürün ilk ürünleri daha çok öğretici ve eğitici eserler olmuştur; bu yüzden, bunlarda edebî bir değer aramak pek gerekmez.

XIV. yüzyılda Anadolu Türk edebiyatının büyük bir gelişme gösterdiğini görmekteyiz. Konya, Niğde, Ladik, Kastamonu, Sinop, Sivas, Kırşehir, İznik, Bursa gibi sanat, edebiyat ve bilim merkezlerinde yazılmış birçok manzum eserler vardır. Bunların çoğu kahramanlık hikâyeleri, öğretici, eğitici ve tasavvufî mesnevilerdir. Kahramanlık hikâyelerinin yazılması, Rumelinin alınması ile yakından ilgilidir. Bu çeşit edebiyat XVI. yüzyıla kadar sürmüştür. XIV. yüzyılda klasik edebiyatımız, Kırşehirli Şeyh Ahmet Gülşehrî (ölm. 1317), Âşık Paşa (1271 - 1313), Nesimî (1404) gibi şairler yetiştirmiştir.

XV. yüzyılda İran edebiyatındaki hikâye konuları da edebiyatımıza alınmaya başladı. Mes'ut b. Ahmet ile yeğeni İzzettin'in 1350 de yazdıkları *Süheyl ü Nevbahar*'ı, Şeyhoğlu Mustafa'nın 1387 de yazdığı *Hurşidname*'si, Ahmedî (1329 - 1412) nin *İskendername*'si ve Süleyman Çelebi'nin 1409 da yazdığı *Vesiletü'n - necât* (Mevlid) ı, Yazıcıoğlu Mehmet'in *Muhammediye*'si, bütün Türk illerinde ün kazanmıştır. Bu yüzyılın en önemli şairleri Germiyanlı Şeyhî, İvaz Paşazade Ataî, Ahmet Paşa, Sadi, Mesihî, Sultan Cem, Konyalı Nizamî ve Necatî'dir.

XVI yüzyılda Zatî, Rahmi, Hayalî, Nev'î, Yahya gibi büyük şairlerin yetiştiğini biliyoruz. Bu yüzyılda büyük sanatkâr Bakî ve imparatorluğun doğu sınırlarında da Fuzulî yetişmiştir. Edebiyatımız bu yüzyılda, etkisi altında kaldığı İran edebiyatı ile kendisini eşit saymaktadır.

XVII. yüzyılda ise, D. E. incelik ve kelimelerdeki ses uyumu bakımından İran edebiyatından geri değildir; şairlerimiz kendilerini daha üstün tutmaktadırlar. Gazelde Şeyhülislâm Yahya ve Bahayi Efendiler, Vecdi, Fehim. Naiî - i Kadîm, Nabî, Sabit, kasidede Nef'î, rübaide Haletî gibi değerli şairler yetişmiştir.

XVIII. yüzyıl, belki bütün doğu edebiyatının en orijinal şairi alan Nedim'i, XIX. yüzyılda Şeyh Galip gibi üstün bir sanatçıyı yetiştirdikten sonra bir duraklama devrine girmiş, bundan sonra gelen şairler Nedim ve Nabî etkisinde kalmışlar, belirli bir özellik gösterememişlerdir.

XIII - XIX. yüzyılar arasındaki klasik nesrimiz de, nazım gibi, fakat ondan daha çok yapmacıklığa kaçarak gelişmiştir. XIII. yüzyılda ve onu izleyen XIV ve XV. yüzyıllardaki nesrimiz, dinî ve eğitici çevirmeler ve eserler olduğundan ve bu nesirlerde daha çok halkın öğrenmesi ön plana alındığından dil Türkçedir. Bu ilk yüzyıllarda Arapça - Farsça karışımı bir dil de olsa, eserlerin Türkçe ile yazılması özlemi ve isteği duyulmuştur. Âşık Paşa'nın, hor görülmekte olduğunu ve kimsenin bakmadığını söylediği Türkçe, yavaş yavaş itibar kazanmaya başlamış, ilk padişahlar da bu yeni Türk edebiyatının gelişmesini teşvik etmişlerdir. Mercimek Ahmet'in *Kabusname* çevirmesi dilimizin o günkü nesrinin güzel bir örneğini vermektedir. Dil, oldukça sade, anlatım gücü övgüye değer bir niteliktedir.

Fakat zamanla bu da gittikçe bozulmaya başlamış, Arapça - Farsça kelimeler Türkçeye dolmuştur. XV. yüzyılda Sinan Paşa, sanatlı özel nesrin örneğini *Tazarruat*'ı ile verirken, Nişancı Mehmet Paşa da resmî nesrin en sanatlı örneklerini *Münşeat*'ı ile ortaya koymuştur. Böylece, eserlerde Türkçe oranı % 10 ile 20 arasında değişen yeni bir Türk nesri ortaya çıkmıştır. Bu moda öylesine ilerlemiştir ki, XVI. yüzyılın en ünlü sanatçı şairi Bakî bile kendini bu modadan kurtaramamış, *Mevâhibü'l - ledünniye* adlı eserinin önsözünü son derece ağır ve sanatlı bir üslûpla yazarken, metin bölümünde oldukça sade bir dil kullanmıştır.

XVII. yüzyıl, tarih nesrinin güzel örneklerini verirken Nergisî, Veysi ile sanatlı, anlaşılmaz, içinden çıkılmaz nesrin de örneğini vermektedir. Böylece, eserlerdeki dil, Türkçe denilemeyecek bir duruma düşürülmüştür.

Hayatla ilgisini kesmiş, insan tabiatını ayrı bir açıdan gören bu edebiyat nakilci ve soyuttur; millî değerden yoksundur.

D. E. mıza klasik edebiyat da denilmektedir. Çünkü yüzyıllar boyu bir toplumun edebî zevkine cevap vermiş, zevk ölçüsü belirlenmiş, bu alanda gerçekten büyük değerler yetişmiş, öteden beri herkes tarafından sevilmiş ve taklit edilmiş, aydın ve eğitilmiş bir zümreye hitap etmiştir. Bu edebiyat dokuz yüz yıl Türk ulusunun zekâsını geliştirmiş, zevk hazinesine birçok şeyler katmış, toplumu, yüzyıllar boyu edebî zevk ve duygular bakımından eğitmiştir. Kendine vergi bir üslûbu, edebî kuralları, ölçüsü, üslûptaki kişisel olmayan genelliği, şekilciliği, nakilciliği ve gelenekçiliği ile, pek açık olmayan, tersine gizlenilen yenilikleri ile, fakat bütün çağlar boyunca eski sayılan sağlam üslûbu ve kuralları ile, herkesin anlayışta ve zevkte birleşmeleri ve aynı yargıya varmaları ile bu edebiyata klasik edebiyat diyebiliriz.

Düzen, ölçü, akıl - buradaki akıl bu edebiyata uygun anlayış mantığı, görüş ve zevk birliğidir - D. E. nın vaz geçilmez koşullarıdır. Bu, kişiliği yok ediş içinde kişiliği belirtmek, her şair gibi olmak zorunluğu içinde orijinal bir şair olmak pek güçtür. Bu yüzden, yüzyıllar boyu süren bu edebiyatın üstün şairleri, az sayıdadır; zaman süzgeci bunların en önemlilerini seçerken çok az şair önemini yitirmemiştir.

Her bakımdan Arap - Fars edebiyatının taklidi olan bu edebiyatın vezni aruzdur. Bazı değişikliklerle, hemen hemen İran edebiyatının vezin kalıplarını ve rübaî vezninin 24 kalıbını kullanmıştır.

Ortak mazmunlar ve şekiller dışına çıkamayan D. E., ne kadar hayatla ilgisini kesse de, insan duygusunu işlediğinden, toplumun inançlarını, kanılarını dile getirmekten de uzak kalamamıştır. Bunların bir kısmı, batı edebiyatının ortak konuları olan Yunan mitolojisi ve Hıristiyanlıkla ilgilidir; bir kısmı da doğunun büyük ve evrensel dini olan İslâmlık ile ilgili efsanelerdir İslâmlık ya ilm - i kelâm (İslâm felsefesi) ya da Hz. Muhammed'in yolu kabul edilen nakilci tasavvuf olarak bu edebiyatın düşünce ve inanç gereçlerini meydana getirir. Bunlara şeriat ve tarikat denir. «Yol» anlamına gelen bu iki kelimeden birincisi Kur'an'ın dış anlamı, kelâmcıların ve medresenin öğretileri; ikincisi ise Kur'an'ın dış anlamiyle birlikte iç anlamının da yardımiyle gerçeğe, yani mutlak varlığa kavuşulacağı inancıdır ki tekkelerin öğretisi ve eğitmesidir.

Bilimler, inançlar, kanılar, söylentiler ve efsaneler ise doğunun ortak kültürünün İslâmlıkta yansayan kısmı ve şekliyledir. Buna o günün geçer bilimleri ve öğretileri olan simya (başka madenlerden altın ve gümüş elde etme), kimya, astroloji (yıldızbilim, yıldızlara bakarak geleceği bilme), remil. sihir, tılsım (bir çeşit fal, büyü), tıp, coğrafya, tarih, siyer (Peygamberlerin tarihi), zooloji, mantık ve din bilimleri gibi bilimler de girmektedir. Ayrıca, Âb - ı hayat, İskender'in aynası, Cem'in kadehi, Nergis, Şebçerağ, Semender, Kaknus, Anka, Hüma, Simurg... gibi söylentiler ve efsanelerle de renklendirilmiştir.

Peygamberler tarihindeki hikâyelerden Nuh tufanı, Nuh'un gemisi, İbrahim'in ateşte yanması, İsmail'in kurban edilmesi, Yusuf'un kuyuya atılması, Yakub'un ağlaması, gömleği koklamasıyla oğlunun sağlığını duyması, Züleyha'nın aşkı, Eyyub'un sabrı, Musa'nın Tur'da Tanrı ile görüşmesi, Davud'un sesi, Belkıs ve Hüdhüt, Süleyman'ın yüzüğü ve tahtı, hayvanların dilini bilmesi, Meryem ve İsa, Muhammed'in göklere ağması, Kerbelâ olayı, ünlü kişiler, İran destanının kahramanları, efsaneleşmiş kişiler; ünlü hikâyelerden Leylâ ile Mecnun, Hüsrev ile Şirin... gibi konular bütün şiirlerde sık sık yararlanılan, işlenen âyet ve hadisler, ata sözleri hep bu edebiyatın değişmez sanat gereçleridir.

Hikmet, felsefe, inanç, söylenti, değişmez bir şekilde önceye ve öncekilere bağlıydı. En bellibaşlı kaynaklar da Kur'an, hadis, siyer yüzlerce, binlerce kez tekrarlanan ünlü hikâyeler ve hikâyelere telmihlerden ibarettir, yaratıcılık yoktur.

Her ne kadar D. E. nda hayat yoktur diyorsak da, bunu bugünkü edebiyat akımlarındaki toplumun yaşayışıyla karşılaştırdığımız içindir. Her edebiyatın, ne kadar soyut olursa olsun, toplumun yaşayışını yansıttığı bir gerçektir. Fuzulî'de güneydoğu illerimizi ve yaşayışını görürken, İstanbul hayatını da Bakî'de bulabiliriz. III. Ahmet'in ve İbrahim Paşa'nın Lâle Devrini, Sadabat eğlencelerini Nedim'de, XIX. yüzyılın İstanbulunu Enderunlu Fazıl'da, aydın, nükteli İstanbul çelebisini ve tekke hayatını Şeyh Galip'te bulmamak imkânsızdır. XVI. yüzyıl şairi Fakirî'nin *Risale - i ta'rifat*'ında o devir toplumundaki sınıfları, meslek sahiplerini, Enderunlu Fazıl'ın *Zenanname*'sinde XIX. yüzyılın geleneklerini ve toplum karmaşıklığını görmekteyiz. Düğünler (sûriyye), sünnet düğünleri, bayram tebrikleri (idiyye) ne kadar mübalâğalı olursa olsun, bu eserlerde gerçeklerin payı çoktur.

D. E., kendi işlediği sanat alanında, çoğu kez, tasannu (yapmacık) ile dolu olmasına karşın - hiciv, yergi ve taşlamadan başka - her alanda, kendi sanat anlayışı içinde başarılıdır, diyebiliriz.

Edebiyat, gelenek ve törelerin aynasıdır. Bir ulusun davranışlarını, bilim ve sanatını, eğitimini, zevkini o ulusun edebiyatında buluruz. D. E. sanatla tasannuu karıştırmıştır. Edebî sanatlarla yüklüdür. İstiare, teşbih, tevriye, mübalâğa, taklip, tenasüp, iham - ı tenasüp, iham - ı tezat, hüsn - i ta'lil, şibh - i husn - i ta'bil, tekellüm - i sâmit ya da tekellüm - i ruh, leff ü neşr (mürettep, gayr - i mürettep), tensık (irtikaî, inhitatî), cinas (tam, tam olmayan, basit, mürekkep, eksik, kalp, küll, harflerde değişiklik, tashif, lâhık, merfu, müteşabih, hattî...) gibi sanatlar, kelime oyunlarıyla doludur. Anlam, bu sanatların arasında kaybolmuştur. Bu sanatlar da yeni değildir. Bilinen benzetme ve istiareler yüzyıllar boyu süregelmiştir. Başarı, ustalık, eskilerin kullandıklarını en güzel bir tarzda yeniden kullanmaktır. Bu edebiyat değişmez, yenilik gösteremez bir güzellik ve zevk anlayışı içinde kapalı kalmıştır.

D. E. nın türleri de sınırlıdır. Divan, hamse, münşeat, tezkiretü'ş - şuara, tezkiretü'l - meşâyih, tezkiretü'l - hattâtîn, tarih ... gibi türlerde eserler verilmiştir. Bir divanı açtığımız zaman içinde bellibaşlı şu nazım şekillerini, aş. yu., şu sıra ile görürüz· Kaside, gazel, musammat (kaside ve gazellerde olur), müstezat, murabba, şarkı, muhammes, müseddes... muaşşer, terkib - i bend, terci - i bend, tahmis, taştîr, kıta, rübaî. müfred ... ve uzun hikâyelerin yazıldığı mesnevi şekilleri.

D. E. nazım şekilleri: Birimi beyit olan, yani anlamı bir beyitte tamamlanan bu edebiyatın yukarıda saydığımız nazım şekillerinin kısaca tanımlaması şöyledir:

Mısra: Sözlük anlamı «kapı kanadı» demek olan bu kelimenin terim anlamı «ölçüsü en küçük söz» demektir.

Beyit: «Oda» anlamına gelen bu kelime, iki mısra-

dan bir araya gelen ve tam bir anlam belirten söz demektir. Kafiyeli olursa musarra, kafiyesiz olursa fert, ya da müfret denir. Bir beytin anlamı, öteki bir beyitle tamamlanıyorsa, bu beyte beyt - i merhun adı verilir.

Kıta: 1 ve 3 ile 2 ve 4. mısraları birbirleriyle kafiyeli olan iki beyitlik nazım şekline denir. İki beyitten fazla 10, 15 beyitlik kıtalar vardır ki, bunlara kıt'a - yı kebire denir.

Rübaî: Ayrı bir vezinle söylenen iki beyitlik nazım şeklidir. Eskiler dört mısraını da kafiyeli yazarlardı. Sonraları 1, 2 ve 4. mısraları kafiyeli, 3. masraları serbest olarak yazılmış ve bu yeni şekil ön görülmüştür. İranlıların dü beyt ve terane dedikleri bu nazmın mef'ûlün ile başlayanlarına ahrep, mef'ûlü ile başlayanlarına ahrem denir. Her ikisinden de 12 türlü vezin kalıbı kullanılarak 24 kalıplık bir vezin kalıbı ortaya çıkmıştır.

Murabba: Dörder mısralık parçalardan bir araya gelen nazımdır ki, bu parçaların her birine bent denir. Gerek kıta gerek murabba, halk edebiyatımızın dörtlükleri taklit edilerek bulunmuş bir şekildir. Tek farkı, bunların aruz vezniyle yazılmış olmasıdır. Murabbada, birinci bendin mısraları kendi aralarında kafiyeli olur; öteki bentlerin dördüncü mısraları ya olduğu gibi tekrar edilir ya da ilk bendin kafiyesine uyarak yazılırdı. 4. mısralar, her bentte tekrar edilirse, o murabbaa, murabba-ı mütekerrir, yalnız kafiyesi tekrar edilirse, murabba-ı müzdeviç denir. Her bendin kendi arasında kafiyeli olduğu, ayrı ayrı vezinde bentlerle, hattâ 4. mısraların ayrı bir vezinle yazıldığı murabbalar da vardır.

Şarkı: Çoğun murabba-ı mütekerrir murabbalara denir. Çoğunluk, 1. bendin nakarat denilen 2. mısraı, her bendin sonunda tekrar edilir. Beş mısralık bentlerle yazılmış şarkılar da vardır. Bu kez nakarat, her bendin sonunda tekrarlanan son iki beyittir.

Muhammes: Her bendi beşer mısradır. Murabba gibi mütekerrir ve müzdeviç olur. Bazı muhammeslerde, mısra yerine bir beyit tekerrür eder. Murabbada olduğu gibi, her bendi kendi arasında kafiyelenmiş muhammesler de yazılmıştır.

Müseddes: Her bendi altışar mısradan meydana gelen bir nazımdır. Bu da murabba ve muhammes gibi, mütekerrir ve müzdeviç olur; yalnız müseddes - i mütekerrirde çoğunluk bir beyit tekerrür eder.

Müsabba, müsemmen, muaşşer (yani 7 li, 8 li,10 lu)manzumeler de vardır, hepsi aynı tarzda kafiyelenmiştir. Bazı kere müselsel ya da musarra denilen manzumeler de yazılmıştır ki, 40 - 50 beyit hep aynı kafiyedendir.

Terci ve terkib - i bend: En az beşer beyitten bir araya gelen ve bentler arasında birer ayırma beyti bulunan -aynı vezinde, fakat ayrı kafiyelerde yazılmış- bentlerden meydana gelmiş manzumelere denir. Beyt - i fâsıl (ayırma beyti) tekerrür ediyorsa, terci - i bend, değişik ise terkib - i bend adını alır. Terci ve terkib - i bendin her bölümüne terci - i hane, terkib - i hane denildiği gibi, tekerrür eden ya da değişmeyen beyt - i fâsıl (ayırma beyti) a vasıta beyit de denir. Vasıtası ile birlikte her parçaya bent denir.

Gazel: İlk beyti kendi arasında kafiyeli, öteki beyitlerin 1. mısraları serbest, 2. mısraları 1. beyitle kafiyeli olan nazım şeklidir ki, 5 - 15 beyit arasında yazılır. İlk beytine matla, son beytine makta denir. Şairin adı ya da mahlâsı son beyittedir. Bu beyte mahlâs beyit denir. Matladan sonra ve maktadan önceki beyitlere hüsn - i matla, hüsn - i makta ve gazelin en güzel beyitine beyitü'l - gazel denir. Gazel, çoğu lirik bir üslûpla yazılır. Beyitler aynı ahengi taşıyorsa, o gazele yek âvaz, aynı anlamı devam ettiriyorsa, yek âheng denir.

Taştîr: Bir gazelin beyti arasına bir beyit eklemektir. Böylece ayrı bir gazel yazılmış olur.

Müstezad: Mısraların sonuna küçük manzum bir parça eklemektir. Bu eklere ziyade denir. Mef'ûlü, mefâîlü, mefâîlü, failün vezninde tam mısraa mef'ûlü, faûlün ziyadesi eklenir.

Kaside: Çeşitli anlamlar, güzel sözler bir araya getirmek, güzel bir manzume yazmayı kastetmek anlamına gelir. Sonraları caize almak, geçim için yazmak anlamındadır, denmiştir. Kafiye düzeni gazel gibidir. 15 beyitten fazla yazılır. Nesip ve teşbip denilen aşktan, bahardan ve başka konulardan bahseden bir önsöz, girizgâh, methiye, tagazzül. fahriye ve dua bölümlerinden ibaret bir nazım şeklidir. Kasidenin en güzel beytine beytü'l - kaside denir.

Kaside, divan şairinin en çok önem verdiği bir şekildir. Çünkü şairin sanat gücünü ve değerini gösterebileceği bir türdür. D. E. nın bütün nitelikleri bu şekle girebilir.

Musammat: Hem gazel hem de kasidelerin her beytinin dört parçaya ayrılarak yazılmasıdır ki, ilk üç cüz kendi arasında kafiyeli, dördüncüsü ise manzumenin asıl kafiyesine uyması gereken bir nazım şeklidir.

Hamse: Manzum ya da mensur beş hikâyeden ya da çeşitli konulardan meydana getirilmiş eserlere denir. İlk hamse yazarı İran edebiyatının büyük şairi Türk asıllı Genceli Nizamî'dir. Bizim edebiyatımızda ise Ali Şîr Nevaî (Çağatay lehçesinde), Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya, Nev'î Zade Atayî'nin hamseleri manzum, Nergisînin hamsesi mensur olarak yazılmıştır.

Münşeat: Resmî ve özel mektuplardan, çeşitli yazılardan bir araya gelen yazı örnekleridir ki, divan nesrinin özelliklerini taşır. Yazılar bu örneklere göre kaleme alınırdı.

Tezkire: Şair, yazar, hattat ve şeyhlerin v. b. biyografilerini gösteren kitaplardır. Konularına göre tezkiretü'ş - şuara, tezkiretü'l - hattatîn. teskiretü'l - meşayih gibi eserler yazılmıştır. Bunlarda, bilgi ile birlikte üslûpçuluk, sanat gösterileri de yer alır.

Tarih: Divan tarihlerini de, üslûp değerleri bakımından, divan nesirlerinden saymamız gerekir.

Bunların dışında kalan pek az sayıda mesneviler, nâmeler, münazaralar, manzum lûgatler ve çeşitli eserler bu edebiyatın türleridir.

Tarih düşürme (Tarih): D. E. nda gazel, kaside, kıt'a, kıt'a - i kebîre tarzında tarihler yazılmıştır. Bunlar harflerin sayılara anlatımıdır. Tam, mücevher, mühmel olmak üzere üç kısımdır. Tam, tarihi belirtmek için yazılan mısraın bütün harflerinin; mücevher yalnız noktaların; mühmel ise yalnız noktasız harflerin taplamıdır. Kimi zaman eklemekle, kimi zaman çıkarmakla tarih düşürülür ki, bu da anlam yaklaştırmasından anlaşılır.

Divan şiirinde güzel: Divan şiirinin tanımladığı, tasarladığı güzel dışarıda yoktur. Güzelin her organı ideal bir açıdan görülmüştür. Boy, bel, yüz, kaş, göz, yanak, dudak, ağız, göğüs, saç, alın öyle mübalâğalı bir şekilde tanımlanır ki, bunları bir araya getirdiğimiz zaman, tanımladığımız ya da tasvir ettiğimiz güzelden korkarız. Bütün bu ideal güzellikler birleşerek, bir bütün güzelliğini meydana getirmez.

Boy serviye benzer; saç kapkaradır, kıvrım oluşu ile bir ejder, bir yılandır, âşıkları bağlayan bir zincirdir; bel, kıl gibi incedir. Bu gibi benzetişler geleneksel bir hale gelmiştir. Daha öncekilerin bu benzetmeleri değiştirilemez. Divan şairine, bunları ancak daha güzel söylemek kalır. Bu benzetmeler, benzetmelerin nitelikleri ve ayrıntıları için kitaplar bile yazılmıştır.

Benzetmeleri, mazmunları şöylece sıralayabiliriz:

Boy: Servi, elif, serv - i sehi (uzun servi), mum, tûba, kıyamet, kamet, can belâsı, uzun ayrılık gecesi, aşk, fidan, hurma, sanavber, ar'ar, şimşir, ok...

Göz: Nergis, badem, âhû, câdû, büyücü, kahraman (İran kahramanlarından biri, Tehmten, Neriman...), esrik, şehlâ, çekik, uykulu, mahmur, şaraba bulanmış, şarap renkli, kırmızı, fettan, Habeşli gelin, köşeye çekilmiş, siyah ev, fitneci, kavgacı, cadı kandıran, Babil kuyusu, korku verici, okçu, yaycı, aldatıcı, hileci, adam incitici, avcı, yarı sarhoş, arslan tutucu, hasta, katil, kan dökücü, kanlı, güneş (göz bebeklerinin parlaklığından dolayı)...

Kirpik: Ok, neşter (yara açan âlet), hançer, kılıç, keman, kaşlara bitişik, âşıklara pusu kuran, kılı kırk yaran, temren, saf bağlamış asker, elmas parçası, örümcek ayağı, karınca ordusu...

Kaş: Keman, yay, mihrap, ra (Arap alfabesindeki re harfinin yazılışından ötürü), avcı, tuğra, ay (gözler hep ona baktığından ve kavisli olduğundan), kavis, Kâbe kavseyn, yeşil, pusudaki ok, tak, âşıkların kıblesi, hilâl, nun halkası, çevgân, nun ve kaf (Arap alfabesinde bulunan iki harf)...

Gamze: Fettan, kılıç, kâfir kılıcı, ok, câdû, âfet, cellât, yol kesen, kahraman...

Saç: Sümbül, duman, kâfir, kâfiristan, kıvrımlı, kıvırcık, yılan gibi dolanmış, yılan, ejder, turra, siyah, zencir, kemer, bent, amber, misk, gece, karanlık, kesret (çokluk), lâm (Arap alfabesinde bir harf), halka, akrep, salip, câdû, kement, yol kesen, ip, âşüfte, bağ, rüzgâr, kararsız, karışık...

Hat: Âyet, çemen, amber, benefşe, Habeşli bir köle, Hoten miskinin zerreleri, güzellik baharının bulutu, semmur, çin, yeşillik, bitki, fıstıkî, gök, aynanın pası, fesleğen, yakut hokkası, lâm, mavi, yeşil, papağan, âdem, daire, ayın çevresindeki hâle, Zengibar ülkesinin süvarileri, misk, amber, sümbül, ödağacı, semenber, duman, karanlık, bulut, parmak, karıncacık, menekşe, gece, karga...

Alın : Parlak yıldız, güneş, uğurlu, nur, Müşteri, Zühre...

Hal (ben): Güzelliğin süsüdür. Sevgilinin ben'i ile âşığın kalbi arasında bir ilişki bulunur, çünkü her ikisi de sevad (kara) dır, ateştir. Câdû, Habeşli bir köle, frengistan, yakut, karabiber, fitne, Arap köle, karanfil, küfür, firavun, uğurlu yıldızın tutulması, Hârût, ağız kenarında ve gençlik çeşmesinde dinlenen makbul bekçi, köle Habeş, kara nokta, sinek, tane, Hacer - i Esved, amber, misk, Hintli siyahî, gönlü kara, misk kokulu, misk renkli, karga, firavunun kalbi, yüzüğün mührü, üzüm, göz, güzellik sayfası, yanak bahçesine ezel ressamı (Tanrı) nın kaleminden yazılan nokta...

Ağız: Gonca, hokka, gülşeker, neyşeker, nokta, nokta - i mevhume, yok, yokluk, hal dilile göremezsin der, yoklukla varlığın birbirini ispatladığı cevher hokkası, mücevher kutusu, mühür, eşsiz bir cevher, mim, şeker evi, meme, zerre, çeşme, çeşme - i zülâl...

Dudak: Lâ'l, gonca, gonca - i ser - çeşme - i zülâl, kiraz, şarap, yakut, hokka, mücevher kutusu, papağan, tatlı, süt, şeker, şekeristan, kızmızı akîk, yüzük, hurma, tuzluk, İsa nefesli, Tanrı, susamışlar için âb - ı hayat, havuz, kevser, ruh, zebercet, bal, bitki, meze, tatlı, can, kanlı kadeh, nar tanesi, şekerden yapılmış, mercan....

Diş: İnci, kement, çiçek, gözyaşı, şebnem damlası, gerdanlık, cevher, ay, yıldız...

Yüz ve yanak: Ateş, gül, lâle, cennet bağı, mushaf, semen, kıble, âyet, âdem, gül renkli, yed - i beyza, mum, güzellik ve güzellik bahçesi, güneş, ay, ayna, öd ağacı, kâfur, Kâbe, din, sayfa, yaprak, saç, parlaklık, nur, cam (kadeh), dünyayı gösteren İskender'in aynası, Musa'nın eli, su, süt, bahar (çiçek), güllük, lâle, yasemen, beyaz gül, gül - i ra'na (bir yanı kırmızı bir yanı sarı gül), gülnar, erguvan, yarım gün, Rûm ülkesi, Hoten ülkesi, Çin resimhanesi...

Çene: Elma, ayva, kuyu, Babil kuyusu, turunç, can-ı aziz, gümüşten gûy (top)...

Meme: Turunç.

Bel: Kıl, gizli düşünce, hiç, hiçlik, varlığı tasavvur edilemeyen, sır, gizli bir nükte...

Göğüs: Gümüş, kâfur, serv - i bâlâ - yı gül - endam, serv - i sîmîn, sincap karnı...

Gerdan: Güzellik ülkesi, kâfur ağacı, kâfur mumu, çiçek dalı, gümüş, kâfur...

Sürin (göbek): Oturak yeri, billûrdan dağ, ayva...

Sak: Ağaç, kırmızı ve beyaz (Araplar kırmızıya, İranlılar beyaza benzetirler), billûr ağacı, gümüş ağacı, billûr, gümüş...

Bilek: Gümüş, billûr, nigârin (nakıştan yapılmış), hamâil...

Parmak: Neyşeker, mercan pençesi, fındık (parmağın ucu), kalem...

Benzetmeler yukarıda saydığımız özetin içinde döner durur. Yalnız önemli olan şudur ki, istiare ve benzetmeler de birbirleriyle yakından ilgilidir. Eğer dudak lâ'le benzetilirse, ağız inciye, mücevher kutusuna, boy kıyamete benzetilirse, yüz cennete, dudak da kevser havuzuna; dudak güle benzetilirse, hat da bitkiye; saç çevgâna benzetilirse, çene çukuru da çevgân oyunundaki topa; saç geceye benzetilirse, yüz aya; bir mısrada göz nergis olursa, öteki mısrada saç sümbüle; yüz sabaha benzetilirse, zülf mutlaka geceye benzetilir. Bir mısrada göze göz denirse, öteki mısrada saça gece denmez. Yani, eğer benzetilenlerden biri kullanılıyorsa, sanatın dengesi olması için, öteki benzetilenlerin de kullanılması gereklidir. Başka türlü olması, bu edebiyata göre başarısızlık sayılır.

Divan edebiyatında tabiat: Tabiat, D. E. nda yoktur. Ancak hüner ve marifet göstermek için şiire girer, yapmacık bir varlıktır. Divan şairi tabiatı görmesini bilememiştir. Ay, güneş, gök, bulut, hiç de oldukları gibi değildir. Gündüz askerleri, Hint diyarına hücum eder, ortalık kanlara boyanır, Hint askeri kaçar. Bu benzetmeler güneşin doğduğunu anlatmak içindir. Sabah, elinde hançer olduğu halde meydana çıkmış, ufukta, hançerinden kanlar damlayarak Hint askerlerinin ardından koşmaktadır. Bununla şair sabah oluyor demek istemektedir. Güzel, aya benzetilmektedir; sonra ay güzele benzetilmiştir. Benzetilenler, kimi zaman yer değiştirmiştir. Ancak, iç üslûp dediğimiz bu değişmeler üzerine esaslı incelemeler yapılmadığından etraflı bir şey

söylemek şimdilik mümkün değildir. Padişahın sarayındaki eşya, meselâ kılıcı, kadehi, güzeller tabiattaki varlıklara benzetilirken, yanı kadeh. hançer, yanak, göz, lâle, süsen, gül, nergis olurken bir zamanlar da tam bunun aksi olmuştur: Lâle, süsen padişahın şarap kadehi, hançeridir, gül ve nergis de sevgilinin yanağı ve gözüdür.

D E. nda orman, dağ, ova, yel, yağmur yoktur. Divan şairı denizi hiç görmemiştir. Kayıklar sanki su üstünde gitmezler de bir başka şekilde kayarlar. Bahar, yaz, kış, bütün bunlar sanat göstermek için kullanılmıştır. Sevinmek, içmek, sevgiliye istiareler yapmak için birer sebeptir.

Kadın ve aşk: İslâmdan önceki Türk toplum hayatında kadının ne denli önemli olduğunu biliyoruz. İslâmdan sonraki ataerkil ve çokkarılı aile hayatı kadını kafes arkasına itti. Kadının toplumdaki yeri büsbütün silindi. Kadın kaşık düşmanı oldu. Artık onun sıfatları: baykuş, akrep, saçı uzun aklı kısa, hilekâr, kendisine inanılmayan, vefasız, süs düşkünüdür Kadın ile erkek hiçbir zaman eşit olamaz, onun için bir erkeğe bir kadın yetmez, erkek dörde kadar evlenebilir. Kadının askı cehennem azabı ile eşittir.

D. E. Türk dilini olduğu gibi, Türk soyunu da kötülemiştir. İran edebiyatında ve eski zamanlarda övülen Türkler, D. E. nda anlayışsız, değersiz, kıyıcı, insafsız, kaba, kötü, alçak, kan dökücü, aşağılık, dinsiz, imansız, pis gibi vasıflarla nitelenmiştir. Bu da gösterir ki bu edebiyat Türklerin edebiyatı olmadığı gibi, göğsümüzü gere gere övüneceğimiz Türk edebiyatı da değildir. Türk kelimesi, bu edebiyatta, alay, küçük görme, aşağılama için kullanılmıştır.

Vatan ve millet: Vatan doğduğumuz yerdir. Vatan tutmak «yurt edinmek, yerleşmek» anlamındadır. Bu kelimeler yerleştiğimiz anlamda kullanıldığı gibi sonradan ebedî olarak döneceğimiz ve Tanrı'da birleşeceğimiz asıl vatan anlamında da kullanılmıştır. Millet ise bugünkü anlamında değil, şeriat anlamında, bazı kere de topluluk ve halk anlamında kullanılmıştır.

D. E. yerli bir edebiyat da olamamıştır. Divan şairleri etkilendikleri ve taklit ettikleri İran edebiyatı ve şairleri ile boy ölçüşmek yüzünden yerli olmava yönelmişlerdir. Bu yerlilikte toplum değil de, bölgenin maddî varlığı anlatılmıştır. XIV. yüzyılda başlayan bu yerlilik, XVIII. yüzyılda, Nedim ile en olgun katına yükselmiş, biraz da bilince kavuşmuştur. İstanbul «ilim irfan» yuvasıdır, dilberleri çoktur, havası suyu çok güzeldir, İran ülkeleri ile karşılaştırılamaz, özet olarak her şeyin en güzeli İstanbuldadır.

D. E. içinde hayat atılımı taşıyan bir edebiyat değildir. Bireysel bir edebiyattır. Toplum sorunları ile ilgilenmemiştir. Sanatı sanat için saymış, şair kendi fil dişi kulesinden çıkmamıştır. Bütün öğelerini, konularını, mazmun ve sembollerini İran edebiyatından almış, nakilci ve gelenekçi bir edebiyattır. Bu yüzden de orijinal bir edebiyat olamamıştır.

D E. nda tabiat da, tabiatın güzellikleri de yoktur. Tabiat gibi, insan da bu edebiyatın gerçek bir konusu olamamıştır. Bu eksikliğinden ötürü beşerî değildir. Duyguları. düşünceleri bambaşka dünyanın ve başka yaratıklarındır. Bazı kere beşerî yönler ele alınmışsa da, öylesine işlenmiş ve soyutlaştırılmıştır ki, bu işlenen, ele alınan kişilerin insan toplum ve toplulukları ile ilgisi yoktur ya da aşırı derecede ülküleştirilmiştir.

İnsanoğlunun en tabiî niteliği, şiirin en önemli konusu olan aşklar bile tabiî olmaktan çok uzaktır, ya erişilmez aşklar anlatılmış ya da tasavvufî aşklar işlenmiştir. Sonuç hep ölümde, Tanrı katındadır.

D. E. lirik görünüşü içinde, insanın derin duygularını yansıtan bir lirizme sahip değildir. Her şey vapmacıktır, gelenek ve görenekten ayrılamamıştır. Büyük lâflar etmesine karşın epik de olamamıştır.

Toplumsal olmaması, derin felsefî düşünceleri, derin duyguları işlememesi bakımından bu edebiyatta genişlik, derinlik ve yüceliği bir arada hiçbir zaman bulamayız. İnsan ruhunun acıları, sevinçleri, mutluluk ve mutsuzlukları çözümlenerek bir bütün güzelliğine varılamamıştır. Parça güzelliğinin eşsiz olmasına karşılık bir bütün zevkine varılamaz. Hele dilinin Türkçe denilemeyecek kadar yabancı olması, bu edebiyatın gelecek kuşaklar için kapanmış, tarihî devrini tamamlamış bir edebivat olduğunu kanıtlar.

D. E. yla ilgili başlıca eserler: Agâh Sırrı Levend, *Divan edebiyatı* (Kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar) [II. bas. İstanbul 1944]; Agâh Sırrı Levend, *Ümmet çağı Türk edebiyatı* (Ankara, 1963).

DİVANE MEHMET ÇELEBİ ya da SEMAÎ MEHMET ÇELEBİ, SULTAN - I DİVANÎ (ölm. XVI. yüzyıl ikinci yarısı), Türk Mevlevî şeyhi ve şairi. Bali Mehmet - Çelebinin oğludur. Mevlevîlik (b. bk.) tarikatını yayanların başında gelen D. M. Ç. nin, Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatunla Germiyanlı Süleyman Şahın oğlu Hızır Paşanın soyundan geldiği ve ana tarafından Çelebi (b. bk.) olduğu Mevlevîlerce kabul edilmektedir.

Babası sağlığında, D. M. Ç. yi Afyon Karahisar Mevlevîhanesi şeyhliğine atamıştır. Şiirlerinin çoğunda Semaî takma adını kullanmışsa da, Mevlevî mukabelesindeki rumuzlardan bahseden elli beyitlik bir mesnevide Divane takma adını kullandığı da görülmektedir. Ancak, bu ad da uygun görülmemiş, kendisine Sultan - ı Divanî denmiştir.

Bir elinde şarap testisi, bir elinde kadeh, Mevlâna'nın sandukasının üstüne, ata biner gibi binecek, sandukanın başındaki örfî sarıklı külâhı başına giyecek, sandukaya şarap dökecek kadar coşan D. M. Ç. nin hayatını, pek kısa olmakla birlikte Şahidî'nin *Gülşen - i esrar*'ından öğrenebiliyoruz.

D. M. Ç. nin, aralarında Fenaî, Fânî olmak üzere birçok tanınmış halifesi vardır.

D. M. Ç. usta bir şairdir. Türkçeden başka Arapça ve Farsça şiirleri de vardır. Bunlarda da Türkçe şiirlerinde olduğu kadar başarı göstermiştir. Fakat divanını düzenlememiştir. Mesnevî, gazel, murabba, müseddes, terkip, kıt'a ve tuyuğ olmak üzere otuz üç parça Türkçe şiiri Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Mevlâna'dan sonra Mevlevîlik* adlı eserinde yayınlanmıştır. Fakat kendisiyle çağdaş Semaî adlı bir başka Türk şairinin varlığı göz önünde tutulursa, bu şiirlerin bepsininin D. M. Ç. ye ait olduğu kesinlikle ileri sürülemez. D. M. Ç. nin küçük bir tasavvufî mensur risalesi Konya Müzesi kütüphanesindedir.

DİVÂNE MEŞREP (doğ. 1640), Türkistanlı mistik şair. Nemengân'da doğmuştur. Son derece canlı ve nükteli şiirleri bugün hâlâ halk ozanları tarafından okunmaktadır.

DİVANHANE: 1. Türk mimarîsinde evin eklentilerinden bir bölüm. Avludan ikinci kata çıkan merdivenin açıldığı alan Türkiye'nin türlü bölgelerinde başka başka adlarla anılır. *Hanay*, *hayat*, *sofa*, *sergap*, *yazlık*, *tahtaboş* gibi. D. eski Yunan evlerinin *aula*, Roma evlerinin *atrium*, Araplardaki *eyvan* ve İran evlerinin *talar*'ının yerini tutmaktadır. D. evin en iyi gören yerinde yapılırdı. Ayrıca temiz hava ve bol ışık sağlar, yaz günlerinde evin serinleme ihtiyacını

karşılardı. D. lerin ön kısmı XVII. yüzyıldan, önce Edirne evlerinden başlayarak portatif pencere kasaları ile kapatıldı. Böylece kış aylarında evden birdenbire soğuğa çıkma tehlikesi önlenmiş olurdu. Avluya gelen yabancılardan ya da komşu evlerden görülmemesi için D. lerin açık yönüne şahnişin biçiminde kafesler konulması genel bir töre idi. D. nin bir bölümü, dışarıyı en iyi görecek yönü, ileriye doğru çıkarılır, çevresine kafes konulurdu. Bu bölüme *cihannüma* ya da *köşk* denirdi. Başka bir bölüm ise, bir yanı pencere olmak üzere seki ile yükseltilir, buraya yaz gecelerinde uyunduğu için *uykuluk* adı verilirdi. D., bugünkü modern evlerin üstü kapalı teraslarını karşılar.

2. Eski Türk devletlerinde, özellikle Osmanlı imparatorluğunda yönetim ile ilgili konuları görüşmek üzere görevlilerin toplandıkları yerin adı. Seferlerde Divan'ın toplandığı başçadır önündeki gölgeliğe de D. çergesi denir. İmparatorluğun genel yönetiminin yürütüldüğü Divan-ı hümayunun toplanma yerinin bir adı da D. dır (bk. KUBBE ALTI). Divan-ı hümayunun toplanma yerinden başka, divanların toplanma yerleri yoktu. Bunlar görevlinin konak ya da sarayı nerede ise o konağın D. sinde toplanırlardı. Yalnız kapudan paşa D. si devamlı olarak Tersanede bulunurdu. Bk. TERSANE.

DİVAN-I AHKÂM-I ADLİYE, Osmanlı imparatorluğunda XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulan yüksek mahkemelerden biri. Tanzimatın ilânından, özellikle Kırım Harbinden sonra, Osmanlı imparatorluğu halkı ile Avrupalılar arasında iktisadî ve ticarî ilişkilerin gelişmesiyle ortaya çıkan yeni sorunlar karşısında şer'î mahkemeler ve Hanefî hukuku yetersiz kaldığından, bu yeni ilişkileri düzenlemek ve yeni ihtiyaçları karşılamak üzere modern hukuk örgütünün kurulması, zorunlu bir hal almıştı. Bu amaçla bireylerin özel haklarını düzenlemek için 1865 te yayınlanan yönetmelik gereğince kazalardan başlayarak derece derece yükselen mahkemeler kurulmuştu. Bu mahkemelerin en yükseği, D. A. A. dir. D. A. A. nin temeli, 1837 de kurulan ve 1839 da görevi genişletilen Meclisi valâ-yı ahkâm-ı adliyedir. 1868 de Sadrazam Âli Paşa zamanında alınan bir kararla, Meclis-i valâ-yı Ahkâm-ı adliye ikiye bölündü. Bunlardan biri Şurâyi Devlet adını aldı (bk. DANIŞTAY), öteki ise D. A. A. adıyla Osmanlı imparatorluğunun en yüksek mahkemesi olmak niteliğini kazandı. İllerde ve ilçelerde çalışmakta olan Meclis-i temyiz-i hukuk, Meclis-i kebir-i cinayet gibi mahkemelerin kararlarını incelemekle görevli bulunan bu mahkemenin kurulması ile Osmanlı imparatorluğunda yönetim işleriyle yargı işleri birbirinden ayrılmış bulunuyordu. Bk. YARGITAY.

DİVAN-I ÂSAFÎ (İkindi Divanı), Osmanlı imparatorluğunda devlet işlerini yöneten Divan-ı hümayun hizmetlerini kolaylaştırmak amacıyla bir kısım hizmetleri üzerine alan divan. Sadrazamın başkanlığında yapıldığı için onun sanlarından biri olan Âsafî adı ile tanınmıştır (bk. SADRAZAM). Divan-ı hümayun toplantılarının seyrekleştirilmesi ve hele XVII. yüzyıldan başlayarak haftanın belli birkaç gününe inmesi sonucunda bu divanın önemi gittikçe arttı, devlet işlerinin ağırlığı yavaş yavaş bu divana kaydı. Böylece Babıâlinin doğuşuna yol açıldı. (bk. BÂB-I ÂLİ). D. Â., Divan-ı hümayuna götürülmeyecek derecede küçük konuları, Divan-ı hümayunda vakit bulunmadığından sonuçlandırılamayan soruları ve arzı gerekli görülmeyen işleri görüşürdü. Sadrazam konağında ikindi vakti toplanıldığı için İkindi Divanı adı ile de tanınır. Sadrazamın otoritesi arttıkça bu divan da değer kazanmıştır. Çavuşbaşının Divan-ı hümayunda olduğu gibi, D. Â. de de bulunması ve sadrazamın sol tarafında durarak konu özetlerini paşaya açıklaması, Rikâb-i hümayun ağalarının alayla bu divana katılmaları buna birer örnektir.

Bu divan, Paşa Kapısında ilk devirlerde salı günleri, daha sonra XVII. yüzyıldan başlayarak salı ve perşembe günleri, XVIII. yüzyılda ise, pazartesi, perşembe günleri dışında, her gün ikindi ezanından sonra toplanırdı. Önce Mehterhane bir fasıl geçer, bundan sonra görüşmelere başlanırdı. İkindi Divanına sadrazam, XVII. yüzyıla kadar mücevveze, ondan sonra da selimî kavukla çıkar, akşama kadar gündeme göre çalışırdı. İkindi Divanında çavuşbaşından başka, her vezirin bir tezkirecisi bulunurdu. Bunlar gündeme alınan yazıları okurlar, alınan karara göre gereğini yaparlardı. Ayrıca, Türkçe bilmeyenleri dinlemek üzere tercümanlar da divana katılırlardı. Bunlar da mücevveze giyerler ve görevlerini ayak üstünde yaparlardı. Birinci ve ikinci tezkireciler, sadrazam tekirecileri idi. Divana baş vuranların sırası ile girmelerini ve divanda sessizliği sağlamak üzere ellerinde kamış değnekleri bulunan kapıcılar ile yeniçeriler de görev alırlardı. İkindi Divanında kararlar, bu divanda görülecek ölçüde olan sorunlar üzerinde alınır, kararın bir özeti hemen dilekçenin altına yazılır, sadrazam buyrultusu ile onaylanırdı. Dilekçenin bir tarafına da karar ilâmının yazılması usuldendi. Divana gelen konu yetkileri aşıyorsa, Divan-ı hümayuna ya da kazaskerlere bırakılırdı.

Sadrazam, serdar-ı ekremlikle seferde ise, ikindi ezanından sonra nöbet vurulur, çavuşlar bir tarafa, kapıcılar bir tarafa dizilip nöbet tamam olunca dua edilir ve otağda D. Â. açılmış olurdu.

İkindi Divanından başka, sadrazamın Cuma Divanı denilen başka bir toplantısı vardı ki, buna Huzur Mürafaası da denilir. Cuma günleri sabah namazından sonra yapılan bu toplantıya kazaskerler örfleriyle, divan çavuşları, kethüdayerleri mücevvezleriyle, muhzir ağa ve yanındaki yeniçeriler üsküfleriyle katılırlar, çavuşbaşı başında selimî kavuk olduğu halde divanı açar; önce kazaskerler divanhaneye geçerler; ondan sonra sadrazam davet edilir; sadrazam gelince, sağına Rumeli kazaskeri, soluna Anadolu kazaskerini alarak oturur; sadrazamın solunda ayakta, büyük tezkireci, çavuşbaşı, çavuşlar kâtibi, divan çavuşları, asesbaşı, çavuşbaşının arkasında muhzir ağa, bostancılar odabaşısı, kethüdayerleri, cebeci ve topçu çavuşları dizilirler; sadrazam kapıcıları kethüdası ile iki kapıcı da büyük tezkirecinin arkasında yer alırlardı. Sadrazamın sağ tarafında ise, küçük tezkireci, selâm çavuşu ile çavuşlar durur, muhafız yeniçeriler de divanhane merdiveninin aşağısında bekleyerek divanı izlerlerdi. Divanda iki tezkireci nöbetle gündemi yürütür, kararları hazırlar, hukukî sorunları Rumeli kazaskeri görür, gündem yüklü ise sadrazamın izni ile Anadolu kazaskeri de davalara bakardı. Gündem bitince çavuşlar alkış tutar, sadrazam kalkınca kazaskerler de ayağa kalkıp paşayı selâmlarlar, sadrazam orada bulunanlara iltifat ederek konağının harem kısmına çekilir ve kazaskerleri hemen huzuruna kabul ederdi. Bundan sonra yemek yenir, gündemde önemli bir konu kalmışsa, yemekten sonra bu konu da incelenir ve ondan sonra kazaskerler evlerine dönerlerdi.

Sadrazamın günlük İkindi Divanı ve Cuma Divanından başka, bir de Çarşamba Divanı vardı. Bu divan çarşamba günleri toplanır, buna İstanbul ve Bilâd-i selâse denilen Galata, Eyüp, Üsküdar kadıları katılırlar, gündem tamamlanınca yemek yendikten sonra dağılırlardı.

İstanbulda bulunan vezirlerin Cuma Divanı toplanmadan, beylerbeyi ve sancakbeylerinin de Çarşamba Divanından önce sadrazamı ziyaret etmeleri adetti.

Görüldüğü gibi, D. A. üç derecelidir. Bunlardan ikindi divanları Divan ı hümayuna paralel ve onun bir komisyon çalışması gibi işlemekte, cuma divanları, imparatorluğu ilgilendiren hukuk ve yönetim sorunlarını kapsamakta, çarşamba divanları ise İstanbulla ve İstanbullularla ilgili her türlü konuyu incelemekte idi.

DİVAN-I HARP: bk. MAHKEME (Askerî).

DİVANI-I HÜMAYUN: bk. DİVAN.

DİVAN-I HÜMAYUN BEYLİKÇİSİ: bk. DİVAN I HÜMAYUN.

DİVAN-I TEMYİZ-İ ASKERÎ, Divan-ı harplerin kararlarını incelemek üzere kurulmuş olan yüksek askerî mahkeme. Eskiden askerliğe ait suçların cezalandırılması genel mahkemelerden ayrı kurullara verilmişti. Bu suçların muhakemesini suça ve derecesine göre askerî birliklerden seçilen büyük rütbeli subaylar (erkân ve ümera) dan kurulmuş kurullar, çok ağır cezayı gerektirenlerle büyük rütbeli subaylar (ümera) tarafından işlenen suçların muhakemesini de Divan-ı hümayun yapardı.

Geçmiş zamanlarda hangi suçların hangi kurul tarafından verildiği hakkında bilgimiz yoktur. Suçluların cezalandırılması «Ülûlemre» denilen yüksek makama ait olduğundan padişah tarafından bu konuda birtakım irade ve nizamlar çıkarılmış olması tabiîdir. Tanzimattan sonra ilk defa Fransa askerî ceza kanunundan alınarak, 1870 (1286) tarihinde bir askerî ceza kanunu yapılmıştır. Bu kanunda, Fransız kanunundan sırf ceza hükümleri Türkçeye çevrilmiş, usul hükümleri İslâm hukukuna bağlanmıştı.

Bu kanun divan-ı harpler tarafından Meşrutiyetin ilânına kadar uygulanmıştır. Verilen hükümler hakkında baş vurulacak bir üst makam yoktu. Yalnız seraskerin emri altında bir «Muhakemat dairesi» vardı ki, divan-ı harplerin verdiği hükümleri tasdik eder ya da bozar ve değiştirirdi. 1914 (1330) tarihinde bazı ıslahata girişilmiş ve bu arada 24 mart 1330 (1914) tarihli geçici kanun (Osmanlı Kanunu Esasisinin 36. maddesine göre olağanüstü hallerde Mebusan Meclisinin toplantısında kanunlaşmaya sunulmak üzere padişah emri ile hükümet tarafından kanun hükmünü taşıyan kararname) ile divan-ı harplerin kararlarını incelemek üzere D. T. A. adı ile yüksek bir mahkeme kurulmuştur. Daha sonra D. T. A. örgütleri olduğu gibi alınarak Alman muhakeme usulü kanununun temyiz faslından bazı hükümler de eklenip 6 teşrinisani 1332 (1916) tarihinde bir kanun çıkarılmış ve geçici kanun kaldırılmıştır. Birinci Dünya Harbi sırasında çoğalmış olan askerî suçların muhakeme edileceği yerler konusunda adliye mahkemeleriyle askerî mahkemeler arasında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı, divan-ı harplerde adliye mesleğinden yetişmiş hakimler bulundurulması düşünülerek 30 eylül 1333 (1917) tarihli bir kararname yayınlanmıştır. Bu kararname ile erler ve subaylar tarafından askerlik görevleri ile ilgili ya da askerî görevlerini yaparken birbirine ya da alt ve üst rütbelilere karşı işlenen suçlardan başkalarının adliye mahkemelerinde görülmesi kabul olunmuş ve divan-ı harplerde muhakemeyi yönetmek, komutan adına kovuşturma ve araştırma yapmak üzere «müşavir-i adlî» sanı ile iki hukukçunun bulundurulması hükme bağlanmıştır.

Ayrıca divan-ı harplerde yapılacak muhakeme sırasında sanığın vekil bulundurmak yetkisi kabul edilmiştir. Bu kararname Mebusan Meclisine sunulmuş ise de, mütarekenin karışıklığı içinde reddedilmiştir.

1920 (1336) mayısında D. T. A. kaldırılarak tamamiyle yönetimle ilgili nitelikle Heyet-i Temyiziye adı altında bir kurul meydana getirilmiştir. Bu kurul, divan-ı harplerin kararlarını temyiz niteliğinde inceliyordu. Örfî divan-ı harplerin kararları bu kurul tarafından incelenmezdi.

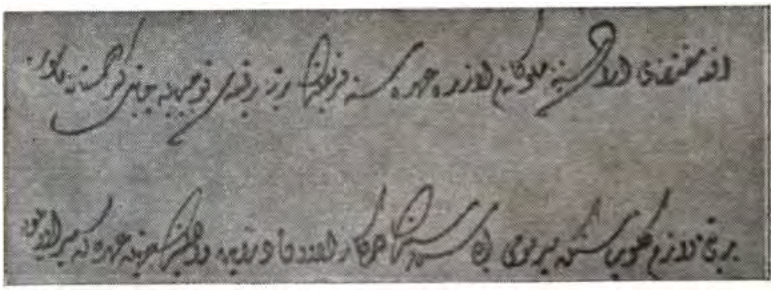
Tevfik Paşanın sadarete gelmesi üzerine, 1920 kasımında bu kurul da kaldırılıp yeniden D. T. A. kurulmuştu. Bu divan İstanbulda 1922 yılına kadar görevde bulunmuştur. Millî Hükümet, 20 mayıs 1922 tarih ve 237 sayılı kanun ile İstanbuldaki Divan-ı Temyizin görevine son vererek yeniden D. T. A. yi kurmuştur. 22 mayıs 1931 tarih ve 1631 sayılı Askerî Muhakeme Usulü Kanunu ile 332 tarihli D. T. A. hakkındaki geçici kanun, 7 temmuz 337 tarih ve 132 sayılı kanun, 20 mayıs 1922 tarih ve 237 sayılı kanunlar kaldırılmış ve D. T. A. adı Askerî Temyiz Mahkemesine çevrilmiştir.

Askerî Temyiz Mahkemesinin görevleri, kuruluşu bu kanunun 39. ve sonraki maddelerinde belirtilmiştir.

DİVANÎ, YAZISI, kûfî, sülüs, nesih v. b. Türk sanat yazıları gibi, kendine göre özelliği olan, orijinal bir Türk sanat yazısı.

Osmanlı Türklerince elyazısı olarak kullanılan sülüs, nesih yazıları, XV. yüzyıla doğru yerini daha kolay, daha çabuk yazılabilen bir yazı türüne bırakmaya başlamıştır. Bu evrim sonunda eski yazıdaki harf başlarından, harf parçalarından bir kısmı yok olmuş, birtakım harflerin kimi parçaları uzamış, yatay tabanlar sağdan sola doğru sarkmaya başlamıştır. XVI. yüzyılda bu evrim daha ileri gitmiştir.

Yavuz Sultan Selim devrinde İstanbula gelen Tacettin adındaki yazı sanatçısı, D. Y. adı verilen yeni yazının kurucusu olmuştur. XVI — XVII. yüzyıllar, bu sanat yazısının olgunlaşma devri, XVIII. yüzyıl ise klasik devridir. Üç türlü D. Y. vardır: D. Y., D. Y. celisi, D. Y. kırması.

DİVANÎ YAZISI

D. Y. na estetik varlığını kazandıran, içinde doğup geliştiği imparatorluk çevresidir. Bu yazı, tarih boyunca yalnız ferman, menşur ve berat yazmak için kullanılmıştır.

DİVANİYE, Osmanlı imparatorluğu devrinde Bağdad eyaletine bağlı bir sancak merkezi. XIX. yüzyıl nizamiye örgütünde Bağdad ilinin Hille mutasarrıflığına bağlı bir kaza merkezi idi. D. bütün Osmanlı tarihi boyunca Huzail, Müntefik, Şammar ve Irak cumhuriyeti devrinde de

Zafir kabîlelerinin yayıldığı bir bölgedir. Osmanlı egemenliğinden önce er - Rumahiye adı ile anılan D. burasının zamanla yıkılması üzerine önem kazanmıştır. Osmanlı yönetimi bu toprakların gelirlerini doğrudan doğruya Bağdad eyalet divanı masraflarına ayırdığından sancağın adı D. olarak değişmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdad seferi sonunda Türk egemenliğine giren D., bir sancak olarak Bağdad eyaletine bağlanmıştı. Bu sancağın ilk sancakbeyi Süheyl Beydir.

Yıllık gelirleri mukataa ve iltizam usulüne göre toplanan D. de Osmanlı yönetimine karşı ilk ayaklanma 1568 de olmuştur. Bundan sonra Osmanlı vergi memurları ile Arap kabîleleri arasındaki çekişmeler sürüp gitmiştir (1668, 1701, 1798, 1814, 1916). 1864 te Mithat Paşa zamanında yapılan ıslahatta Semave kaymakamlığı D. ye bağlanmışsa da, D. de Hille sancağına bağlı bir ilçe haline getirilmişti. İlk Osmanlı Mebuslar Meclisinde D. iki millet vekili ile temsil edilmekteydi. Osmanlı egemenliğinin son yıllarında ilçe merkezi 7 000 nüfuslu bir kasaba olmuştu. Topraklarının tarıma elverişli bir hale getirilmesi için 1912 de Reşadiye sulama kanalı açılmış, 1913 te ise Hindiye barajı hizmete açılmıştı. 1916 da İngilizlerin teşviki ile ayaklanan D., İngilizlerin eline ancak 1917 de Bağdad'ın düşmesinden sonra girmiştir. D. de Türk yönetiminin son temsilcisi olan Davut Efendi İngilizler zamanında da görevine devam etmiştir. 1919 da İngiliz kuvvetleri komutanı tarafından verilen bir emirle kurulan liva meclisinin kuruluşundan sonra D. deki Türk yönetimi kesin olarak sona ermiştir. Bk. DİVANİYE, El.

DİVANİYE, El: 1. orta Irak'ta, Bağdad'ın aş. yu. 160 km güneyinde, Fırat ovasında bir şehir. Aynı adı taşıyan liva (il) nın başkentidir. Hılle üzerindedir. Nüfusu 62 000 olan D. bir tarım pazarıdır. Yetiştirdiği belli başlı ürünler hurma ve pirinçtir.

2. Irakın en zengin illerinden biri olan D. livasının nüfusu 507 600 dür. Yüz ölçümü 14 930 km² dir. Bölge verimli olup pamuk, buğday, tütün ve çeşitli meyvalar yetiştirir. Bk. DİVANİYE.

DİVANO, Habeşistanda eski bir para birimi. Mısırın para birimi olan bir kuruşun kırkta birini karşılar. 800 D. aş. yu. bir Maria Tereza altını değerindedir. Bugün Habeşistanda para birimi Habeş doları ve centtir. 1 Habeş doları $= \frac{2}{5}$ Amerikan doları.

DİVARRA, *Divara, Tamba* (Etnog.), Yeni Britanya (eski Bismarck takım adaları) da para yerine kullanılan deniz salyangozları cinsinden Nassa Camelusların küçük kabukları. Bu kabuklar, rotang ya da rotan adı verilen sazlara tesbih gibi dizilerek büyük halkadan meydana getirilir. Melanezya yerlileri bu halkaların sihir kudreti olduğuna inanırlar.

DİVERJANS (Fr. Divergence), $\vec{F}(x, y, z,)$ vektörel fonksiyonu ile belirleşmiş bir vektör alanındaki bir P noktasını çevreleyen kapalı bir S dış yüzeyi bulunan küçük bir V hacim elemanı göz önüne alındığında, $\vec{n}(x, y, z,)$ ile S nin normal birim vektörü gösterilirse,

$$\lim_{V \to O} \iint_S \frac{1}{V} \vec{F}(x, y, z) . \vec{n}(x, y, z)\, dS$$

limiti $\vec{F}$ nin P deki D. ını tanımlar. F nin D. ı skaler bir büyüklük olup kısaca

$$\text{div}\ \vec{F} \text{ ya da } \vec{\nabla}\ \vec{F}$$

olarak gösterilir.

F nin kartezyen dik koordinat sistemindeki bileşenleri (F_1, F_2, F_3) ise,

$$\text{div}\ \vec{F} = \frac{\partial F_1}{\partial x} + \frac{\partial F_2}{\partial y} + \frac{\partial F_3}{\partial z}$$

olduğu gösterilir.

Div $\vec{F}$, fiziksel olarak, P yakınındaki küçük V hacim elemanın S yüzeyini kesen «hacim başına akı» sını göstermektedir.

$$T^{i_1 i_2 \ldots i_m}_{k_1 k_2 \ldots k_n}$$ şeklinde bir tansörün, örnek olarak i_1 indisine göre D. ı da bunun i_1 e göre kovaryant türevini aldıktan sonra türev indisine göre kontraksiyona bağlı tutmakla elde edilir. Bk. OSTROGRADSKY - GAUSS FORMÜLÜ, KOVARYANT TÜREV.

DIVERTIMENTO [Musiki] (İtal. = eğlence, vakit geçirme; Fr. Divertissement): 1. XVIII. yüzyılda, en eski saz musikisi olan süvit'ten türetilmiş, serenad'a benzeyen, yaylı ya da nefesli sazlar için çok cümleli bir musiki parçası. D., yaylı sazlar kuvartetinin bir öncüsüdür. Eski Viyana klasik müziği (Haydn, Mozart) bakımından önemi büyük olmuştur.

2. Operalarda bir ara dansı.

3. Bir potpuri.

4. Bir füg'ün esas kısımları içindeki serbest ara parça.

DIVES - SUR - MER [*div sür mer*], Fransada, Calvados departmanında, Pont - l'Evêque arondismanına bağlı 5 893 kişilik bir komün. Auge ülkesinde, La Dives ırmağının denize döküldüğü yerdedir. Vaktiyle Fatih Guillaume'un İngiltereyle savaşmak için yola çıktığı bu önemli limanda bugün La Dives ırmağı üzerinde bir rıhtımdan başka bir şey kalmamıştır. Önemli bir elektrometalürji fabrikası, tuğla yapım evleri ve bir makine fabrikası vardır.

DIVICO [*divico*] **ya da DIVICON** [*divikon*] (M. Ö. I. yüzyıl), Helvet şefi. 107 de ölen Cassius ile Caesar'ın kayınbabası olan L. Calpurnius Piso'yu yenmiştir. Caesar'a göre, 58 yılında birçok Helveti yanına alıp Gallia'ya yerleştirmek istemiştir. Caesar bunları püskürtmüş, Gallia'nın Romalılara geçmesini sağlayan savaşa da onların bu davranışı sebep olmuştur.

DİVİDİVİ, derilerin tabaklanmasında kullanılan bir ilâç. Güney Amerika'da yetişen Caesapinia cariaria adlı bitkinin kabuğundan elde edilir. Tabaklamada asıl işe yarayan tanen bu kabukta bulunur.

DİVİN, Erivan'ın 27 km güneydoğusunda, bu günkü Divin köyü yanında, Küçük Arsaklı başkenti (330 - 430). Bizansta Tibion ve Dubios, Ermeniler arasında Dwin (Tevin), Süryanîlerde Adabyn (Dabyn), Araplarca ise Dibin (Debil, Dewin) olarak anılırdı. Arsaklı hanı Küçük II. Hosrov (323 - 339), Aras boyundaki başkent yerine, Hosrovagert adını verdiği bir tepede bir saray yaptırdı. Burayı merkez edindi (330). D. böylece kurulmuş oldu. 379 daki paylaşmada Artvin, Erzurum, Bingöl, Diyarbakır illeri ve doğusundan Hazar Denizine kadar uzanan bölge D. de oturan prense düştü. 387 de İranlılar ile Romalılar Arsaklı ülkesini bölüşürken, bu sınırı benimsediler; D., Sasanîlere bağlı Arsaklıların merkezi olarak kaldı. Son küçük Arsaklı hanı

Artaşes (423 - 430) in tahttan indirilmesinden sonra D., Sasanî Merzbanlarının (430 - 642) merkezi olarak yönetildi. 462 de toplanan konsil sonunda Kalkedon (Kadıköy) konsilini reddeden Gregoryen mezhebinin Katolikosluk merkezi oldu ve bu hal, 924 yılına kadar sürdü.

Mesleme oğlu Habib 642 de D. i geçici olarak ele geçirdi. 693 te ise D. e yerleşen Ümeyyeliler zamanında Azerbaycan ve Ermeniyye emîrlerine kışlak haline getirildi. Abbasîler zamanında Büyük Boğa da 852 - 853 kışını D. de geçirerek, Tiflis emîrini ortadan kaldırdı. Sacoğulları, Ermeniyye'nin vergilerini D. âmilleri eliyle toplatıyor ve buradaki asker ile Van Gölü bölgesini ve Yukarı Aras boylarını kontrol altında tutuyordu. Bu maksatla Sacoğlu Yusuf, Kars bölgesi beyi I. Sembat üzerine, 913 te bir sefer açmıştı.

D. beyleri, Selçukluların Anadolu seferlerinde öncü ve kılavuz olarak yararlık gösterdiler. 1045 te D. topraklarına saldıran Rum ordusuna karşı Ebû'l - Esvâr Şâvûr (1020-1067) karşı koydu. Alp Arslan, 1064 te Aniyi alınca buranın beyliğini mükâfat olarak Şâvur'un oğlu Minuçihr (1064 - 1110) e verdi. Irak Selçukluları ve onların atabekleri İldenizlilere bağlı kalan D. Şeddadlıları, şehri ve çevresini geniş ölçüde onardılar. 1103 nisanı başında Selçuklu sultanı Berkyaruk ile kardeşi Tapar, D. kapısı önünde kanlı bir savaş yaptı; Tapar, Ani'ye kaçtı. Berkyaruk ölünce kalabalık bir Türkmen ulusu ile gelen Kızıl Bey, 1105 te D.i alarak Ebû - Nasr'ı öldürdü. Tapar'dan yardım alan Ani beyi Minuçihr, ertesi yıl gelerek Kızıl'ı öldürüp D. e yerleşti. Bagratlı III. Giorgi, 21 ağustos 1162 de D. i alarak yakıp yıktı ve altmış bin kişiyi tutsak olarak götürdü. Bundan sonra D. bir daha eski kalabalığını bulamadı. D. de 1163 - 1207 arasında başka bir Türkmen beyliği yaşadı. 1203 te ise Ani hâkimi Gürcistan atabeki Zakare D. i ele geçirdi. Şehir İldenizlilerin yardımiyle kurtuldu. Son D. emîri İzzeddin Balaban, 1207 de Gökçegöl yanında Zakare ordusuna yenildi ve D. Bagratlılara bağlandı. 1225 ağustosunda Bagratlı krallığını yenen Harezmşah Celâleddin, D. i de geri aldı ise de, Çingizli yayılmasında şehrin büsbütün söndüğü sanılıyor. D., X. yüzyılda mor kızıl halıları, ince kumaşları ve boyahaneleri ile ün kazanmıştı.

DIVINA COMMEDIA (Edeb.): bk. DANTE ALIGHIERI.

DIVINE [*divayn*], **Father** (doğ. aş. yu. 1882), Amerikalı bir mezhep kurucusu. Asıl adının George Baker olduğu, Savannah (Georgia) dolaylarında doğduğu ve Major M. J. Divine adiyle kuzey şehirlerinde vaızlara başlamadan önce uzun bir süre güneyde vaız vermiş olduğu sanılıyor. D., kendisine inananların sayısı pek çok artınca kendine Father Divine (Tanrısal Baba, yani rahip) denmeye başlamış ve bu adla anılmasını istemiş, ya da böyle yapılmasını hoş görmüştür. D. ın yarattığı Barış Misyonu hareketinin karargâhı birkaç yıl New York'un Harlem semtinde kalmış, fakat hareketin «melek» diye anılan üyelerinin davranışlarının yol açtığı adlî kovuşturmalardan kurtulmak için karargâh Philadelphia'ya taşınmıştır. Barış Misyonu hareketi şehir içinde ve dışında birçok mülk edinmiş ve buralarda toplanma yeri, yaşama yeri ve yemekhane olarak kullanılan «cennet» ler kurmuş, halka ucuz olarak iyi yemekler veren lokantalar açmıştır. Barış Misyonu hareketi bir tarikat olmadıktan başka ırklararası niteliktedir. Üyelerinin büyük çoğunluğu zencidir. Hareket Amerika Birleşik Devletlerinin çeşitli yerlerinden başka, öteki ülkelere de yayılmıştır. D. ın aşılamak istediği erdemlerin başlıcaları: içkiye düşmemek, az yemekle yetinmek, çalışkanlık ve iyimserliktir. Hareketin parolası «Barış ne güzel şeydir!» dir.

DİVİNİL (Fr. Divinyle) [Kim.]: bk. ERİTREN (Fr. Érythrène).

DİVİNİLİK ETER (Fr. Ether divinylique), $CH_2 = CH - O - CH = CH_2$ formülünde doymamış bir eter. Renksiz, eter kokulu ve çok uçucu bir sıvıdır. Anestezide kullanılır.

D. E., pek çabuk ateş alan, hava ve oksijen karışımı ile patlayan bir maddedir. Kararsız olduğundan hava, ısı ve ışık etkisi ile ayrışır. Kalp ve solunum organları üzerinde tehlikeli bir etkisi yoktur. Kara ciğer üzerindeki etkisi, normal anestezi dozlarında kullanıldığı ve anestezi süresi çok uzatılmadığı hallerde önemsizdir. Fazla verildiği ya da süre uzatıldığı durumlarda kara ciğerde doku bozuklukları meydana gelmesinden korkulur.

D. A., anestezide en çok kompresli açık dolanış sistemi ile kullanılır. Fakat kapalı ya da yarı kapalı dolanış sistemi ile kullanıldığı da olur. Çok hızlı olan etkisi, baygınlıktan normale dönüşün de rahat ve hızlı olması, kolay kullanılması gibi nitelikleri yüzünden kısa süreli anestezilerde seçilerek kullanılan bir maddedir. Fakat çabuk patlayıcı olduğundan kullanırken çok dikkatli olmak ve bilinen bütün sakınma tedbirlerini almak gerekir.

DIVINÓPOLIS [*divinopolis*], Brezilyada, Minas Gerais'de, Belo Horizonte'nin güneybatısında, ticaret merkezi olan bir şehir. Nüfusu 20 600 dür. Çevrede uranyum çıkarılmaktadır.

DIVION [*diviõ*], Fransada, Pas - de - Calais departmanının Béthune arondismanına bağlı bir komün. D., Bruayen - Artois'nın güneybatısındaki kömür havzasında bulunmaktadır. Nüfusu 11 187 dir. D. un XV. yüzyıldan kalma bir kilisesi ve kömür madenleri vardır.

DIVISI (Musiki) [İtal., kısaltması **div.**], orkestradaki yaylı sazların çok sesli olarak notaya geçmiş yerlerinin çalınmasıyla ilgili işaret. Buna göre, çok sesli yazılmış olan yerleri bir icracı tarafından çift parmakla çalınacak yerde, bölünerek icra edilir. İki ayrı icracıdan biri metnin üst kısmını, öteki de alttaki kısmı çalar.

DİVİT, eskiden kullanılan bir mürekeple yazı yazma aracı. D. iki bölümdür: birinci bölüm hokka biçiminde ve mandallı kapağı olup içine mürekkep konur. Bu bölüm ikincinin üstüne tutturulmuştur. İkinci bölüm, kamış kalemleri koymaya yarayan uzunca, bir ucu kapalı, öbür ucu kapaklıdır. D. bakır, pirinç gibi madenlerden yapılır. Gümüşten yapılanları da vardır. Bunların üzeri değerli taşlarla bezenmiştir. D. çoğunlukla kuşak arasına sokularak taşınırdı.

DİVİTÇİ İSMAİL PAŞA: bk. İSMAİL PAŞA, [DİVİTÇİ].

DİVİTÇİZADE ŞEYH MEHMET: bk. MEHMET [DİVİTÇİZADE], Şeyh.

DİVİTDAR MEHMET EMİN PAŞA (ölm. 1753), Osmanlı sadrazamı. Ahçıbaşı Mehmet Paşanın oğludur. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya kapılanmış, zamanla onun divitdarı olmuştu. Daha sonra Nevşehirli ailesine damat olmuş, bundan dolayı da hâcegân - i hümayun arasına katılmıştı. Böylece yükselme yolunu tutan Mehmet Emin Bey, İstanbul

mukataacılığı gibi gelirli dirlikler elde ederek epeyce para da toplamıştı. 1730 Patrona Halil ayaklanması üzerine bir süre devlet memurluklarından uzaklaştırılmışsa da, Patrona ve taraflıları iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra, tekrar önemli görevler almıştır. Kasım 1742 de İstanbul şehreminliğine, 1743 te mevkufatçılığa, 1745 te yeniçeri efendiliğine, aralık 1747 de tersane eminliğine, 1749 (1162 şevval) da ise, sadaret kethüdalığına getirilmişti. 11 ocak 1750 de Seyyid Abdullah Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılması üzerine sadrazam oldu. İki buçuk yıl kadar süren sadrazamlığında Mehmet Emin Paşa, memleket yönetiminde gevşeyen düzenin yeniden sağlanması için bazı tedbirler almıştır. Zamanında Bosna, Rusçuk, Hezargrad, Karaman, Malatya ve Bağdad'da görülen karışıklıklar bastırılmış, Milli aşiretinin Rakkaya yerleştirilmesi işi son bulmuş, Anadolu ve Rumeli'de devlet düzenini sağlamak üzere iki kere adaletname yayınlanmış, yeniçeri ocağı için kanunnamede bazı değişiklikler yapılmış, Fatih camii ile Belgrad kalesi onarılmış, Ağa kapısı ile Yeniodalar ve Cebeciler kışlaları yeniden yaptırılmış, Patrona ayaklanmasında yıkılmış olan Sadabad ile Küçüksu kasrı ve Kandilli sarayı yeniden yaptırılarak, bir süredir bırakılmış bulunan Çırağan eğlencelerine yeniden başlanmıştı. Buna karşılık Üsküdar, Gedikpaşa, Bezesten, Şeyhülislâm Esat Efendi, Fatih, Haliç yangınları, D. M. E. P. nın sadrazamlığı sırasında olmuş. bu yüzden işten uzaklaştırılmıştır. Titiz bir devlet adamı olan D. M. E. P. ile geçim zordu. Bu yüzden ocak ağaları onun zamanında sık sık değiştirilmiştir. İstanbul yangınlarının yarattığı sıkıntılarla sadrazamın iş yapmayan emniyet memurlarını ağır şekilde tahkir etmekte idi. İşte bu arada Darüssaade ağası Beşir Ağa ile de onun devlet işlerine karışmasından ötürü bozuşmuştu. I. Mahmut üzerinde büyük etkileri olan Beşir Ağa, sadrazamın uzaklaştırılmasında rol oynadı.

27 haziran 1752 de sipah ve silâhdarların ulûfelerini dağıtırken sadrazamlıktan uzaklaştırılan D. M. E. P., Burgazlı Abdi Ağa tarafından önce Saraya getirilerek Kapı arasına hapsedildi. Parası ve malları usul gereğince elinden alındıktan sonra Girit'e ya da Rodos'a sürüldü. Az sonra affedilerek Mısır valiliğine atandı. Kahire'ye geldiği gün, 1753 mayısında öldü.

DIVITIACUS [*divitiakus*] (Roma tarihi), Acdualı bir soylu, Dumnorıx'in kardeşi. D., Romanın bir müttefiki ve Caesar'ın yakın arkadaşı idi. Romaya yaptığı siyasî bir gezi sırasında Cicero'nun konuğu olmuştur. Caesar'a Ariovistus ve Belgalara karşı yardımda bulunmuştur. Onun dileği üzerine Dumnorix'in M. Ö. 58 deki ihaneti Caesar tarafından affedilmiştir.

DIVITIS, Antonius De Rycke (Le Riche'in Latinleştirilmiş şekli; ölm. 1526), Fransız bestecisi. Louvain'de doğmuştur. Güzel Philippe'in ve XII. Louis'nin saray kiliselerinde ve belki de papalık kilisesinde ilâhicilik etmiş, birçok ilâhî, magnificat ve motet'ler bestelemiştir. Dinle ilgili olmayan besteleri ise yok denecek kadar azdır.

DIVOIRE [*divuar*], **Fernand** (1883 - 1951), Fransız şairi, denemecisi ve eleştiricisi. Bruxelles'de doğmuş, Vaucresson'da ölmüştür. «L'Intransigeant» gazetesi yazı işleri müdürlüğünde bulunmuştur. *Cérébraux* (Hesapçılar) [1906] başlıklı kitap ilk eseridir. İkinci eseri *Poètes* (Şairler) [1908] şiirleridir. Başka eserleri: *Faut - il devenir mage?* (Kâhin mi olmalı?) [1909]; *Metchnikoff philosophe* (Filozof olarak M.) [1910], bu bilgine karşı şiddetli bir saldırıdır ;*Les Fables d'Orphée* (Orpheus'un masalları)[1922]; *Découverte de la danse* (Dansın bulunuşu) [1926].

DİVRİĞİ (ya da Divrik), Sivas iline bağlı bir ilçe. Dört bucağı, 107 köyünün nüfusu 49 832 (1965), yüzölçümü 2 762 km²dir. Köylerin üçte birine yakını 400 - 800, birçoğu da 200 - 400 nüfusludur. Sivas ilinin doğu bölümünde bulunan D. ilçesi, çok yeri dağlık (2 000 - 2 200 m), az yeri düzlük ve ova (1 250 - 1 300 m) olan bir yerdir. Düzlükler akarsu boylarında ve kasabanın güneyinde uzanır. Kasabanın bulunduğu yerin güneyinde uzanan 10 km boyunda, 2 - 5 km enindeki Uzunyazı, denizden 1 250 - 1 300 m yükseklikte, az dalgalı ve tepelik, orta derecede verimli, her yanı dağlarla çevrili, çok yeri çıplak ve bozkır durumunda küçük (30 - 35 km²) bir ovadır. Burada en çok tahıl (buğday, arpa) ekilir, elverişli yerlerinde sebze, iyi kavun ve karpuz, meyva (erik, dut, kayısı) yetiştirilir. Su boylarında söğüt ve kavak ağaçları vardır. Bu ovanın güneydoğu kıyısından geçen ve güneydeki dağlardan beslenen Lik Suyu, D. kasabasına yönelmeden, dar ve derin bir boğaza girer, sonra Çaltı Suyuna dökülür.

İlçeden geçen başlıca akarsu, Fırat ırmağının kollarından olan Çaltı Suyu (b. bk.) dur. Demiryolu, bu çay boyunca uzanır. Çaltı Suyu vâdisinin kuzey ve güneyi dağlıktır. Bu arada Dumluca Dağı (1950 m) nın kuzey ucunda dar ve derin, dimdik yamaçlı boğazlar uzanır. Bu dar yerler Cürek Boğazı adıyla anılır. D. kasabasının hemen doğusunda çok derin ve dar boğazlar başlar. Dağların bazı yerlerinde geçit vermeyecek kadar sarp yamaçlar vardır. Kimisinin üstünde küçük göller de bulunmaktadır. D. nin kuzeyinde Göl Dağı (2 297 m) üzerindeki göl gibi.

D. ve çevresinde iklim serttir. Kış soğuk, yaz sıcak olur. Dağlık yerlere çok kar yağar. Topraklar çok yerde çıplak, çalılık ya da otluktur. Bozulmuş ormanlara (meşe, ardıç, çam) ancak dağların yüksek yerlerinde rastlanır. Otlak ve yayla yerlerinin çokluğu, hayvancılığın gelişmesine yol açmıştır. D. nin başlıca geçim kaynağı tarımdır. Bunların yanında D. demir madenleri yurdumuzun başta gelen bir demir madeni işletmesi olarak çevrenin ekonomisi üzerine etki yapmıştır. Bk. DİVRİĞİ DEMİR MADENLERİ.

D. kasabası, Uzunyazı'nın kuzey ucunda, düzlük - tepelik bir yerde, Çaltı Suyuna yakın bir alanda kurulmuştur. Kasabanın içinden ve yanından Dumluca Dağından inen ve Çaltı Suyuna karışan dereler geçer. Kasaba, çevresindeki dağlar arasında kalmıştır. Eski D., kalenin eteğinde yayılmıştı. XII ve XIII. yüzyıllardan kalma yapılar, şehrin doğu bölümündedir. Geçen yüzyıllardan beri D. yi görmüş olan bütün gezginler, buradaki Orta çağ Türk eserlerinden övgü ile söz etmişlerdir. Bahçe ortasındaki çoğu düz damlı evleri ve çeşitli köprüleriyle kasabanın güzel bir görünüşü vardır. Bu bahçelerde erik, dut, kayısı gibi meyvalar yetişirse de, bunlardan ancak yerinde yararlanılır. Ekonomik durumu bakımından D. elverişli sayılmaz. Ancak, yakınındaki demir madenlerinde işçi ya da memur olarak, halkın bir kısmının çalışması geçime yardımcı olmuştur. Kuzeyinden geçen Sivas - Erzurum demiryolu da kasabanın sönük kalmasını önlemiştir. D. bir demiryolu istasyonu ise de, henüz karayollarının uzandığı bir yer değildir. Sadece Sivas ilinin Zara ilçesini Malatyanın Arapkir ilçesine bağlayan bir toprak yol, Sincan bucağı, D., Danişment bucağı yanından geçer. Yılın uzun bir süresi boyunca ve özellikle kış aylarında ulaştırma işleri güçleşir. Kasabanın güneyinde bu yol-

Pan ayrılan bir başka toprak yol, Çetinkaya ve Kangal'a doğru uzanır. D. kasaba çevresinin bir pazar yeridir. Bu pazar, özellikle yazın ve güzün canlı olur.

İçinde, Selçukluların değerli eserlerinin (Ulucami, Darüşşifa medresesi gibi) bulunduğu, Çaltı Suyunun karşı yakasındaki Kesdoğan Kalesi ile D. Kalesi gibi eski savunma yerlerinin karşı karşıya bulunduğu D. kasabası, buradaki dar boğazlar ve dağlar arasında eski ve önemli bir geçit yeri olmuştur. Beylikler çağının sona ermesi ile D. nin önemi azalmış, ekonomik imkânları çok olmadığından, gelişememiştir. D. kasabası 1927 - 1935 arasında 5 - 6 bin nüfuslu iken, bugün biraz artmış, 9177 (1965) nüfuslu bir küçük şehir olmuştur.

Tarih: Hititler zamanından beri yerleşme alanı olarak bilinmektedir. Eski Yunan yazmalarında *Aphrike* olarak görülen D. adı, Bizans devrinde *Tephrike* olarak yaygın bir hal almış ve Türklerce Divriği (Divrik) adiyle anılmıştır. Arap coğrafyacıları ise şehrin adını ilk kaynaklara uygun olarak *Abrik* şeklinde tesbit etmişlerdir.

Tarih bakımından D. yi ilgilendiren ilk büyük olay, Romalı Pompeus ile Mithridates arasında geçen büyük savaştır. Ancak, son araştırmalar, bu savaşın daha kuzeyde, Suşehri çevresinde olduğunu ve Pompeus'un kurduğu Nikopolis şehrinin de D. nin yerinde olmadığını ortaya çıkartmış bulunmaktadır.

D., Bizans ile İran arasında sınır karakollarından birini meydana getiriyodu. İmparator Heraklius tarafından Sasanî yayılmasından kurtarılan D., kısa bir süre sonra Arapların saldırılariyle karşılaştı. Bu devirde D., kendi adiyle anılan ırmağın (bugünkü Çaltı) üstünde yüksek bir tepede sağlam bir kale olarak stratejik değer taşımaktaydı. Çevredeki halk, Doğu Hıristiyanlığı ile paganizmin karışımından meydana gelen ve Samsadlı Pavlus'un yaymış olduğu mezhebe bağlı idi. Bu yüzden Pavlikyan (b. bk.) adiyle anılan bu mezhebin başlıca merkezlerinden biri idi. D. yakınında bulunan büyük bir mağara ile bir kilise, şehre kutsallık kazandırıyor, mağarada saklanmakta olan din şehitlerinin cesetleri ise, Ashab - ı kehf (b. bk.) olarak değerlendiriliyordu. Dikkafalı ve zorlu bir topluluk olan Pavlikyanlar bir yandan Ortodoks Bizansla, bir yandan da Araplarla süregelen uğraşmalarında kimi zaman yenilgiye uğramışlar, kimi zaman da başarılar elde etmişlerdir. I. Basileios 870 te D. önünde Pavlikyanlara karşı büyük bir başarı kazanmışsa da, ertesi yıl Pavlikyanlar Ankaraya kadar bütün Kapadokyayı ele geçirmişlerdi.

Malazgirt savaşından sonra D. de Türk egemenliğine girdi. D. nin ne zaman açıldığı bilinmemekte ise de, 1071 den 1091 e kadar geçen 20 yıl içinde alındığını kabul etmek zorunluğu vardır. 1072 de D. nin Mengücük Gaziye verildiği ve onun bağlı olduğu Oğuz boylarından Kayı, Bayat, Karaevli ve Alkaevli boylarının yerleştiği bilinmektedir. Mengücük Gazinin oğlu İshak'ın 1142 de ölümü üzerine ikiye ayrılan Mengücük beyliğinin D. kolunu Süleyman Bey kurmuştur. Bu beylik kültürel bir gelişme gösterirken, bir yandan da Anadolu Selçuklu sultanlığına bağlı olarak Hıristiyanlara karşı sürmekte olan savaşlara da katılmıştır. Bu devirde Ahmet Şah tarafından yaptırılan Ulu Cami ile Turan Melek'in yaptırdığı Darüşşifa, büyük bir önem taşır.

D. deki son Mengücük beyi Salih'e ait yazıt 1252 tarihini göstermektedir. Bu tarihten dokuz yıl önce Anadolu Selçuklu Sultanlığı Moğol baskısı altında eski gücünü kaybetmiş bulunuyordu. İlhanlı hükümdarı Abaka Han, Baybars'a karşı giriştiği seferde 1277 de D. ye geldiğinde şehir artık Mengücüklülerin egemenliğinden çıkmış bulunuyordu. Abaka Han, D. lilerce saygı ile karşılanmış olmakla birlikte kalenin yıktırılmasını buyurmuştu. Anadoludaki Türk birliğinin dağılmış olduğu bu evrede, Sivas Eretna oğullarına bağlanmışken, D. nin Mısır - Memlûk yönetiminde kaldığı görülür. 1398 de Kara Yülük Osman'ın Sivas sultanı Kadı Burhaneddin'i Zara ile D. arasında yenilgiye uğratıp öldürmesinden sonra yöreye egemen olan Osmanlı beyi Yıldırım Bayezid, D. kalesini Mısırlı vali İbrahim Şuhrî'nin oğlundan teslim almıştı. Ancak, 1401 de Timur'a karşı Memlûk imparatorluğu ile bir anlaşma yaparken, bu kaleyi yine onlara bırakmak zorunda kalmıştı. D. nin Türk birliğine kesin olarak katılması, Yavuz devrinde Mercidabık zaferinden sonra olmuştur.

Osmanlı imparatorluğunca Sivas beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak örgütlenen D., Harput, Arapgir ve Zara yolu üzerinde önemli bir konaktı. XVII. yüzyıldan başlayarak Anadoluda güvenliğin bozulması üzerine Tunceli dağlarına sığınan eşkıyaların baskısı altında kaldı. İki yüz yıl süren bu güvensizlik evresinde, şehir güvenilir sığınaklardan biriydi. XIX. yüzyılda devlet otoritesi kendisini gösterince, şehrin bu önemi de kayboldu. Arkadan gelen ekonomik çöküntü D. ye bırakılmış bir şehir görünüşü vermişti. Sivas ilinin yeniden örgütlenmesi üzerine bir ilçe merkezi haline getirilen D., 1937 de Sivas - Erzurum demiryolunun geçmesi ve özellikle Karabük'te işlenmeye başlayan demir cevherlerinin açılmasiyle yeniden kalkınma evresine girmiş bulunmaktadır.

D. Türk sanatının önemli merkezlerinden biridir. Mengücükler devrinde gelişen mimarlık eserleri şehri süsleyen Mengücük beyi Şehinşah'ın yaptırdığı Hisar Camii, Şehinşah Sitte Melik, Kamerüddin türbeleri, Ulu Cami ve Turan Melek Darüşşifası, Türk - İslâm sanatının üstün eserleri arasında yer alır.

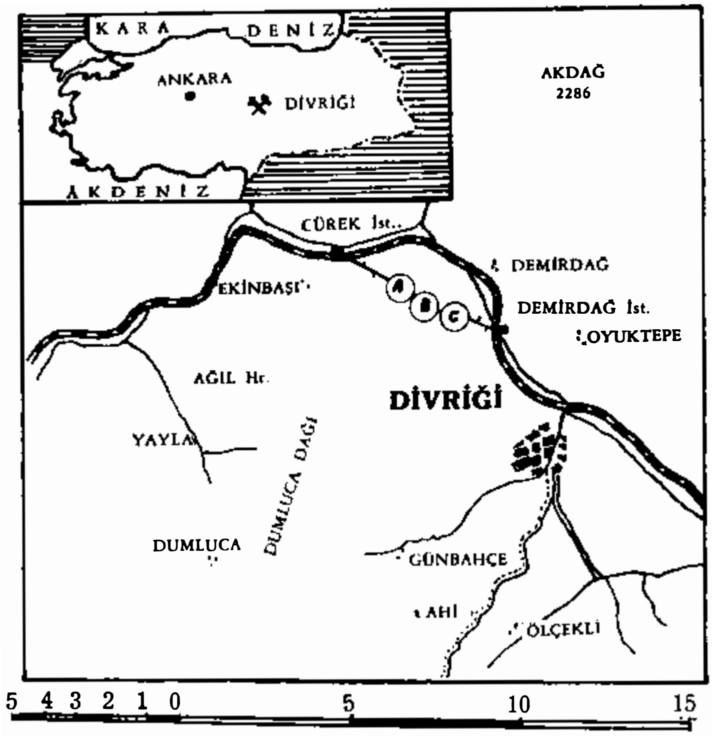
DİVRİĞİ DEMİR MADENLERİ, Sivas'ın Divriği ilçesi yakınında, bu ilçenin 6 km kadar kuzey ve kuzeybatısında bulunan ve eskiden beri Demirdağ adı ile bilinen yerdedir. Sivas - Erzincan demiryolu bu madenin bulunduğu sırtların eteklerinden geçer. Madenin ana yığınının bulunduğu tepenin denizden yüksekliği 1 700 m dir.

Madenlerin bulunduğu bölgenin kara yolu ile öteki bölgelere bağlantısı çok zayıftır. Bu yollar, kış aylarında geçit vermez.

Tarihçe: Türkiyede bilinen en yüksek kaliteli demir cevheri rezervine sahip olan ve modern kuruluşlarla donatılmış bulunan bu maden, ilk kez 1937 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü jeologlarından V. Govenko tarafından bulunmuştur. Madenin varlığı Erzincan demiryolunun yapımı sırasında demiryol mühendislerinin ilgisini çekmiş ve durum, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsüne duyurulmuştur.

İlk çalışmalara 1938 yılında Etibank Genel Müdürlüğü tarafından başlanılmıştır. O sırada yıllık üretim 120 000 ton kadardı ve bunun tamamı Karabük demir - çelik fabrikalarına satılıyordu. 1955 yılında işletme çalışmaları, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğüne bırakılmıştır. Bugün bu genel müdürlüğe bağlı bir kurum olarak çalıştırılmaktadır.

Jeolojik durum: Divriği demir madeninin jeolojik oluşumu şu sırayı izlemiştir. Bölgede bilinen en eski sahre-

Havaî hat

DİVRİĞİ DEMİR MADENLERİ COĞRAFÎ DURUMU

ler, mezozoik yaşta olan sarımtırak dolomitik kalkerlerle aynı yaştaki gri kalkerlerdir. Bu kalkerler sonradan, yaşı kretase tahmin edilen ültrabazik sahreler tarafından kesilmiş ve daha sonra bir serpantinizasyon olmuştur. Böylece kalker ve serpantinleşmiş ültrabazikler arasında kompleks bir formasyon meydana gelmiştir. Sonuç olarak alt tersiyer devrinde siyenitik ve monzonitik magmalar gelmiş ve kompleks formasyonlara doğru olan entruzyonlar sonunda kontakt metamorfizm ve pnömatolitik aktiviteler başlamıştır. İşte cevherleşme bu evrede olmuş ve asıl ana yığın olan (A) kafası cevheri meydana gelmiştir.

Bu dönemde meydana gelen cevher yığınlarının, sonradan erozyonla bir kısmı meydana çıkmış ve aşağı düzeylerde plaser yataklar da oluşmuştur.

En önemli cevher kitleleri (A) kafası, (B) kafası ve (C) kafası adlarını taşımaktadır.

Rezervler ve üretmeler: Cevher yatağının rezervi, işlenmeden önceki haliyle şu şekilde tesbit edilmiştir:

A kafası	36 000 000 ton
B kafası	4 000 000 ton
C kafası	5 000 000 ton
Türlü başka görünüşler	2 000 000 ton
Toplam	47 000 000 ton

1938 yılından bu yana üretim durumu şöyledir:

A kafası	4 500 000 ton
C kafası	3 500 000 ton
Toplam	8 000 000 ton

Üretim	A	C	TOPLAM
1962	300 000	200 000	500 000
1963	470 000	205 000	675 000
1964	720 000	200 000	920 000
1965 (program)	750 000	350 000	1 100 000

Gelecekte, yılda 1 000 000 ton üretim temposu ile madenin daha 40 yıl kadar bir süre çalıştırılabileceği umulmaktadır.

Nitelik ve mineral çeşitleri: (A) kafası cevherleri aslında manyetittir (Fe_3O_4). (B) ve (C) kafası cevherleri ise hematittir (Fe_2O_3). (A) kafası cevherinde biraz pirit de vardır. (C) kafası cevheri nitelik bakımından daha üstündür.

Kimyasal analizler:

	(A) kafası cevheri %	(B) kafası cevheri %	C) kafası cevheri %
Fe	66.50	61.60	68.30
P	0.70	0.30	0.05
SiO_2	2.50	3.90	8.00
S	1.60	0.30	0.30
MnO	0.60	0.80	—
CaO	2.50	2.80	2.00
MgO	0.50	0.40	0.40
Al_2O_3	0.10	3.30	—

Kullanış alanları: D. D. M. nden elde edilen cevherler, Karabük demir - çelik fabrikalarının ham maddesi olarak kullanılmakta, yabancı ülkelere satış yapılmamaktadır.

DIVUS [Lat. = tanrılaşmış], Roma dininde, ölümünden sonra devletin resmî tanrıları katına yükseltilen kimselere verilen ad. Bu san ilk olarak Caesar'a verilmiş ve kendisi D. Julius olarak kutsallaştırılmıştır. İmparator Augustus devrinden başlayarak bu türlü tanrılaştırmalar gittikçe artan bir görenek halini almıştır.

DIX [*diks*], **Dorothea Lynde** (1802 - 1887), Amerikalı bir hayırsever kadın. Hampden (Maine) de doğmuş, Trenton (New Jersey) de ölmüştür. Fakir delilere karşı gösterdiği ilgi ve yaptığı yardımlar Amerika Birleşik Devletlerinde kendisini tanıtmıştır. Devlet hastahanelerinde delilere karşı daha iyi davranılmasını ve birçok tımarhane ve yurtların kurulmasını sağlamıştır. Çocuklar için de yazılar yazmıştır. Başlıca eserleri: *Evening Hours* (Akşam saatleri) [1825]; *Hymns for Children* (Çocuklar için ilâhiler) [1825]; *American Tales for young Persons* (Gençler için Amerikan masalları) [1832].

DIX [*diks*], **John Adams** (1798 - 1879), Amerikalı general ve diplomat. Boscawen (New Hampshire) de doğmuş, New Yorkta ölmüştür. Ordudan ayrıldıktan sonra avukat olmuş, senatör seçilmiştir (1845 - 1849). Kuzey - Güney savaşlarında Kuzey Ordusunda generalliğe atanan D., önce Maryland ile doğu Virginia'da askerî valilik etmiş, sonra da New York limanı komutanı olmuştur. 1866 da Birleşik Amerika Devletlerinin Paris elçiliğini yapan D., 1873 te New York valisi olmuştur.

DIX [*diks*], **Otto** (doğ. 1891), Alman ressamı. Geva yakınında Unterhausen (Almanya) da doğmuştur. Düsseldorf ve Dresden akademilerinde çalışmıştır. Berlin ve Dresden'da oturmuş, Dresden akademisinde profesörlük yapmıştır (1927). Görevinden ayrılmak zorunda kalan D. (1933), Constance gölü kıyısındaki Hemmeuhofen'a yerleşmiştir. İkinci Dünya Harbinde orduda görev almış, sonra yine Hemmeuhofen'a dönmüştür. D. gerçek ve doğrunun yer

aldığı bir üslûp içinde eserler vermekle sanat hayatına girmiş, bu üslûbun getirdiği ince ve sert yön, sanatçıya objektif olma yolunda bir teknik esinlemiştir. D. in önemli gravür eserlerinin başta gelenlerini, savaş hayatı sonrasının yergili taşlama ile dolu alaycı anlamlı olaylarından işlenmiş konular meydana getirmektedir. Eserleri arasında «Akrabalarının portresi» [1924] (Niedersächsische Landesgalerie, Hannover) anılabilir.

DIXELIUS [*diksẹlius*], **Hildur Emma, Eufrosyne** (doğ. 1879), İsveçli kadın yazar. Nederkalix - Norrbotten'da doğmuştur. 1916 ya kadar yazılarında ilk kocası Brettner'in adını kullanmıştır. D., doğduğu yerin köy hayatını anlatan hikâyeler yazmıştır. Bu hikâyelerde ciddî bir görüşe ve derin bir anlayışa sahiptir. Bunlar yer yer köy folkloru bakımından kültür tarihini ilgilendirir. Daha sonraları D., psikanalitik tasvirlere geçmiştir. Ayrıca sosyal eleştirmeli bir dram da yazmıştır. Yazıları: *Barnet* (Çocuk) [1910]; *En mesallians* (Denksiz evlenme) [1916]; *Drömmen* (Rüya) [1917]; *Far och son* (Baba ile oğlu) [1918]; *Prästdoffern, Prästdotterns son, Sonsonen* (Rahip kızı, rahip kızının oğlu, torun) [1920 - 1922]; bu eser bir roman trilojisidir. *Sara Alelia* (ad) [1929]; *Synderskan* (Suçlu kadın) [1925]; Ibojor (Zincirlenmiş) [1926]; *Mördaren* (Kaatil) [1928]; *Ragnar och Lola* (R. ile L.) [1929]; *Skohandlare Sandin och hans barn* (Kandura satıcısı Sandin ve oğlu) [1936]; *Ankaret på fjallet* (Dağda gemi demiri)[1937] *Stormansfru och helgon* (Büyük adamın karısı ile ermiş) [1951].

DIXENCE [*disãs*] (La) **ya da BORGNE D'HÉRÉMENCE** [*borñderemãs*] (La), İsviçrenin Valais bölgesinde, la Borgne ırmağının sol kolu olan ve sel şeklinde akan 17 km uzunluğunda bir dere. D. ın 2 200 m yükseklikte bulunan yukarı bölümünde bir baraj yapılmıştır. Bu barajın taban kalınlığı en çok 198,5 m dir. 22 m genişliği olan taç bölümünün uzunluğu 700 m dir. Buraya yerleştirilen betonun hacmi 5 900 000 m^3 ten çoktur.

DIXIE [*diksi*], Amerika Birleşik Devletlerinin güney bölgesinde, Mason ve Dixon çizgisi güneyinde bulunan devletler topluluğunun adı. Bu adı açıklamak için çeşitli etimolojilere baş vurulmuştur. Bunlardan biri, İç Harpten önce New Orleans'ta bir banka tarafından çıkarılan kâğıt para ile ilgilidir. On dolarlık banknotların arkasında Fransızca olarak Dix (= on) sözü ile bazı başka Fransızca sözler basılı idi. Bundan dolayı, güneydeki devletler ve özel olarak Louisiana, land of Dixies (D. ler yurdu) ve sonradan Dixie land (D. yurdu) olarak adlandırılmıştır. Aş. yu. bu yıllarda zenci halk şarkıları yazarı Daniel Emett, New York'un soğuk ve sıkıntılı sokaklarına bakarken D. de olmayı istemiş ve kemanını alarak sonradan güneyin ulusal marşı diye adlandırılan ve «Away down South in D.» (= ta uzaklarda, güneyde D. de) sözleriyle başlayan neşeli şarkıyı yazmıştır.

Dixie, Dixieland (Mus.). Bk. CAZ.

DIXIPUS MOROSUS (Zoo.): bk. SOPA ÇEKİRGESİ.

DIXMUDE, Almanların 68 500^3 hacminde, 226 m uzunluğunda olan ve 1919 yılında Fransızlara teslim ettikleri Zeppelin adındaki güdümlü balonlarına sonradan verilen ad. Bu balon, Afrika ile Akdeniz üzerinde 119 saatte 8 000 km lik bir yolculuk yaptıktan sonra 1923 aralığında havada parçalanmıştır. Cesedi Sardunya adası kıyılarında bulunan deniz albayı du Plessis de Grenédan'ın yönetimindeki D. de, birçok Fransız hava ve deniz subayı vardı.

DIXON [*diksın*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Illinois devletinin güney bölgesinde bir şehir. Chicago'nun aş. yu. 180 km batısında bulunan D. da çimento fabrikaları vardır. Nüfusu 19 565 (1960) tir.

DIXON [*diksın*], **George** (ölm. aş. yu. 1800), İngiliz gemicisi. Cook (b. bk.) un son seferinde, «Resölution» gemisinde gedikli erbaş olarak görev almıştır. 1785 te, Nathaniel Portlock'un, Amerika'nın kuzeybatı kıyısı boyunca yaptığı keşif seferine katılan «Queen Charlotte» gemisinin kaptanlığına seçilmiştir. Yalnız başına keşif seferlerine çıkmak üzere görev alan D., 14 mayıs 1787 de Queen Charlotte adasını bulmuştur. *A voyage round the world* (Dünya etrafında bir gezi) [1789] adlı eseri yazmıştır.

DIXON [*diksın*], **Harold Baily** (1852 - 1930), İngiliz kimyacısı. Londrada doğmuş, Lytham'da ölmüştür. Gazların patlaması üzerine önemli deneysel araştırmalar yapmıştır. 1874 ten 1922 ye kadar Manchester'de profesörlük etmiştir.

DIXON [*diksın*], **William Hepworth** (1821 - 1879), İngiliz yazarı ve gazetecisi. Newton - Heath'de doğmuş, Londrada ölmüştür. 1853 - 1869 yıllarında «Athenaeum» dergisinin başyazarlığını yapmıştır. Fserleri: *New America* (Yeni Amerika) [1867]; *Spiritual Wives* (Manevî zevceler) [1868]; *Free Russia* (Serbest Rusya) [1870); *Her Majesty's Tower* (Kraliçenin kulesi) [1869 - 1871].

DİYABAZ (Fr. Diabase), gabbors (alkali - kireç serisinin çok yaygın, taneli, derin seviyeli taşları) lar türünden eski volkanik akma taşlar. Bunların renkleri koyu yeşil ile kara arasında değişir. Paleozoik tabakalarda bunlara çubuklar, damarlar ve dışarıdan içeriye püskürerek dağılmış (birçok hallerde denizin dibinde bulunan) tabakalar şeklinde rastlanır. Birçok hallerde tüfler ve lav akışları ile birlikte görülür. Yuvarlak yığıntılar halinde de sık sık görüldüğü olur. D. bademtaşı (Alm. Mandelstein) nda kireç spatı (Kalkspat) ile dolu gaz porlarına rastlanır. D. Aphanit'ler adı, yapıları ince tanelilik ile yoğunluk arasında değişen D. lara verilir. D. kabuk taşları (D. Schalsteine) adı ise, yassı tabakalı bir yapı gösteren katlanmış D. tüflerine verilir. Moloz taş (4 cm büyüklüğe kadar olan kırma taşlar), döşeme taşı ve yapı taşı olarak kullanılır.

DİYABET (Fr. Diabète) [Hek.]: bk. ŞEKER HASTALIĞI.

DİYADEM (Fr. Diadème, Yun. Diadéma), süs ya da

1 2

D İ Y A D E M

1. Roma (Fortuna heykelinden), 2. Mısır (Thot - Hetep'e ait mezardaki bir freskodan)

DİYADEM
Yunan (altın, Mykenai'deki mezarlardan)

hükümdarlık nişanesi olarak alına ya da başa takılan bir çeşit küçük yarım taç. Eski çağlarda doğuda, Mısırda, Yunanistanda ve Bizansta kullanılmıştır. Napoléon devrinde ve 1900 yılından sonra kadınlar arasında süs eşyası olarak sürüm kazanmıştır. İustinianos tarafından ortasına bir haç eklenmiş, alına takılan bir taç olarak kullanılmıştır. Bugün de kadınlar büyük törenlerde, balolarda süs olarak takarlar ve bizde kadınlarca bu ad altında tanınır.

DİYADEMA (*Diadema*), Omurgasız hayvanlardan İkincil ağızlılar (Deuterostomia) filumunun Derisidikenliler (Echinoderma) alt filumunun Deniz kestaneleri (Echinoidea) sınıfından bir cins.

DİYADİN, Ağrı iline bağlı bir ilçe. 54 köyü ile birlikte nüfusu 20 839 (1965), yüz ölçümü 1 274 km² dir. İlçe merkezi olan D. 2 925 nüfuslu küçük bir kasabadır. İlçeye bağlı köylerin çoğu 150 - 400 nüfusludur. 500 - 700 nüfuslu köy sayısı yedidir. D. ilçesi Tendürek dağı (3 542 m) ile Aladağ (3 255 m) ve Muratbaşı dağı (3 519 m) gibi sarp dağların kuzey bölümlerinden birer parçayı ve Murat ırmağının başlangıç yerlerini içine alır. Murat ırmağı çevresi ile daha kuzeyde derin vâdilerin uzandığı lav platoları durumundaki düzlükler ve yer yer tepelikler başlıca yeryüzü şekillerindendir. D. kasabasının yanında bulunan ve 8 km güneye kadar uzanan bu çevrenin en çukur yeri durumundaki lav platoları alanı, Murat ırmağı tarafından 20 - 30 m derine kazılmış, ırmak boyunca dimdik duvarlar biçiminde vâdi yamaçları oluşmuştur.

D. in iklimi serttir. Kış ayları ile martta sıcaklığın sıfırın altına düştüğü günler çoktur. Yılın 4 - 5 ayında don olayları çok olur. İlçe topraklarında ve hele dağlarda yıllık yağış oldukça çoktur (700 - 1 000 mm). Bu yağış daha çok kar şeklinde olur. Dağlarda kar kalınlığı bir m ye yaklaşır, yerler birkaç ay kar ile örtülü kalır. Bu yüzden Ağrı - D. - Doğu Bayazıt yolu kar savaşı yapılan yollardandır. Yaz zaman zaman sıcak geçmekle birlikte, en alçak yerleri 1 900 - 2 000 m olan bu bölgede yaz günleri serin olur, daha çok yayla havası özelliği gösterir. Bu çevrenin birçok yerlerinde kar mayıstan başlayarak haziranda kalkar, otlak ve çayırlar yaz boyunca yeşil kalır. Yaz içinde bile renkli çiçeklerle bezenmiş çayır ve otluklar geniş yer tutar. Yer yer çalılıklar ve fundalık ve koruluklar bir yana bırakılırsa, bu çevrede orman görülmez.

Suları bakımından D. in bir özelliği, güneydeki dağlardan inen dere ve çaylarla Murat ırmağının başlangıcının meydana gelmesi ve bu çevrede birçok sıcak su kaynaklarının bulunmasıdır. D. ilçesinin bu bölümü, bütün bu suların bir araya geldiği 6 km eninde ve boyunda bir tekne görünüşündedir. Buradaki dağların birçok kaynakları ile kol kol beslenen Murat suyu, D. yakınlarında daha geniş bir ırmak görünüşü kazanmıştır. Bu tekne içinde yer yer kaynayan çeşitli sıcak sular (kükürtlü, demirli...), bu çevreyi bir kaplıcalar yöresi durumuna getirmiştir. Birbirinden 50 - 100 m uzaklıktaki bu sıcak su kaynakları, buradaki kırılma (fay) çizgileri boyunda bulunur ve *çermik* adıyle anılan kaplıcalar olarak görülür: Bekir çermiği, Deli çermiği, Yılanlı çermiği, Davut çermiği, Köprü ılıcası gibi. Dibekli köyü yakınında bir maden suyu da vardır. Varlıkları eskiden beri bilinen bu kaplıcalar yöresinde hemen hiçbir sağlık kuruluşu yoktur. Buraya yazın gelenler, kaynaklar yakınlarına çadırlar kurarak barınırlar. Bu çevrede ılıca sularından oluşmuş çok güzel görünüşlü kalker tüflerinden, Murat çayının geçtiği doğal köprüye, Murat ırmağına, süslü tepecik ve yamaçlara kadar pek çok turistik yerler vardır.

İlçede tarım (arpa, buğday) ve hayvancılık (koyun) başlıca geçim kaynağıdır. Kasabada ve bazı köylerde halı, kilim, cicim, keçe de yapılır. Yazın birçok köyler davarları ile birlikte çevredeki yaylalara çıkar, güzün yerlerine inerler.

D. kasabası, Trabzon - Tebriz transit yolunun 7 km güneyinde, deniz yüzünden 1940 m yükseklikte, Murat ırmağının sağ yakasındaki düzlükte kurulmuştur. Ana şose üzerinde olmaması yüzünden sapa kalmış, doğal zenginlikleri olmakla birlikte gelişememiştir. Ana yoldan ayrılan kötü bir yol, güneydeki kasabaya ve buradan da ham bir yol 8 km daha güneydeki ılıcalar yöresine uzanır. Yazın D. ile Ağrı ve Erzurum arasında motorlu taşıtlar işler. Kışın taşıtlar yanında, at ile çekilen kızaklardan da yararlanılır.

D. belediyesi 1904 te kurulmuştur. Küçük bir parkı, çarşısı, pazar yeri, okulu vardır. Kasabanın suyu bir km uzaklıktaki kaynaktan büzlerle getirilmiştir.

DİYAFİZ (Fr. Diaphyse) [Zoo.]: bk. KEMİK GÖVDESİ.

DİYAFONİ (Fr. Diaphonie): 1. Yunan müziğinde (oktav, beşli ve dörtlü gibi) konsonan (ilişiksiz) aralıkları gösteren senfoninin karşıtı.

2. IX - XI. yüzyıllarda yazılı polifoni (b. bk.) nin başlangıcında, yandan ya da paralel hareketlerle birçok sesin aynı zamanda yürütülmesi.

3. Telekomünikasyonda, iki telefon hattındaki konuşmaların birbirine karışmasına yol açan indükleme olayı.

4. Radyo işletmeciliğinde: kuvvetli bir vericinin başka vericilerin yayınlarını karıştırarak anlaşılmaz hale getirmesi.

DİYAFONOMETRE (Fr. Diaphonomètre), havanın ve deniz suyunun saydamlığını fotoğrafla tayine yarayan bir aygıt.

DİYAFOREZ (Fr. Diaphorèse; Yun. *dia* = aradan, arasından; *phorein* = taşımak), terleme ve özellikle çok terleme. D. olayına, beyinin diyansefal ve bulbus bölümlerindeki sinir merkezlerine ve özellikle ısı ayarlayıcı merkezlere bağlı olan bitkisel (*vegetatif*) sinir sistemi (sempatik ve parasempatik) komuta eder.

D. in artışı, fizikî büyük çabalar, heyecan ve sıcağa karşı savaş gibi fizyolojik sebeplerden ileri gelebileceği gibi, verem, sıtma v. b. gibi ateş nöbetleri yapan hastalıklardan ve bazı zehirlenmelerden de doğabilir.

DİYAFRAGMA (Yun. *diaphragma* = ayırıcı çeper), 1. Botanikte: içi boş bitki organlarında (otların, at kuyruğunun) meselâ saplarında bölme çeperi.

2. Optik ve fotoğrafta: bir ışık ışınları demetini sınırlayan delik (pencere); bk. FOTOĞRAFÇILIK.

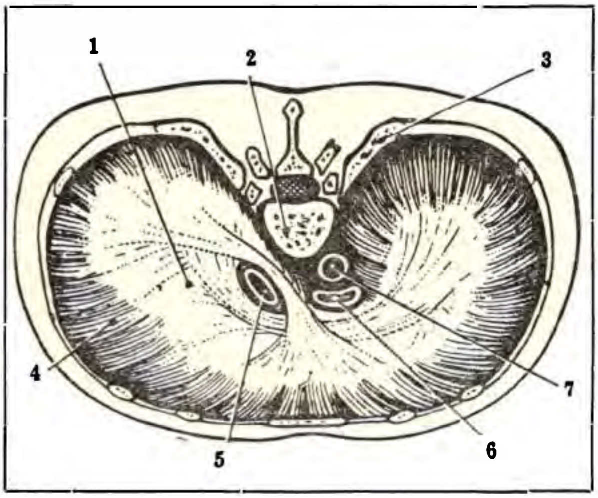
3. Kimyada (D. usulü): alkali klorür çözeltilerinin elektrolizinde anottan çıkan klor gazının katotta meydana

gelen alkali hidroksit ile reaksiyona girmesini önleyen bir çeper. Bu çeper, anot ile katodu birbirinden ayırır. Çeper çimentodan yapılmış olup hazırlanması için çimentoya tuz (NaCl) karıştırılır, sertleştikten sonra su eklenerek tuz uzaklaştırılır. Böylece alkali klorür elektrolizi için elverişli gözenekli bir çeper elde edilmiş olur.

4. Teknoloji: türlü gereç ve makinelerin tüplerini enine ayıran bölmelere verilen genel ad.

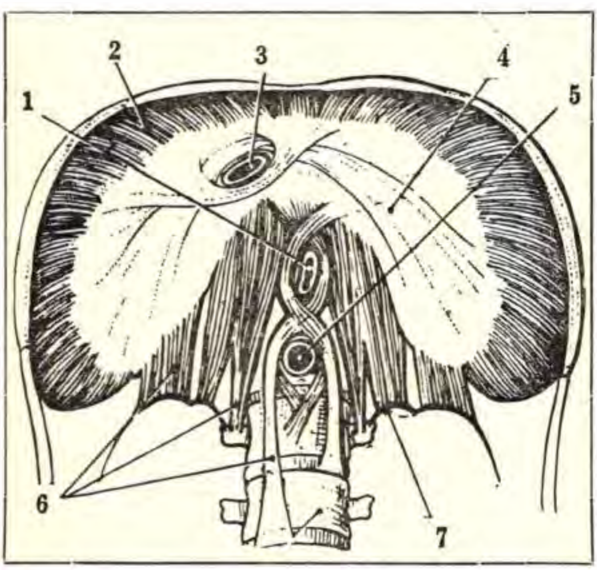
DİYAFRAM ya da DİYAFRAGMA (Fr. Diaphragme, Yun. *diaphragma* = çeper), memelilerde göğüs boşluğunu karın boşluğundan ayıran kas.

Anatomi. D., göğüs boşluğunu karın boşluğundan ayıran kiriş-kas çeperini meydana getiren yassı bir «tek kas»

DİYAFRAM (üstten görünüş): 1. Frenos merkezi, 2. Omurga, 3. Kaburga kemiği, 4. Kas demetleri, 5. Alt ana toplardamar, 6. Yemek borusu, 7. Ana atardamar

tır ve dışbükeyliği yukarıya doğru olan yayvan ve yassı bir kubbe biçimindedir. Bu kubbenin tavanı düzgün olmayıp orta yerinde kalbin dayandığı bir çöküntü vardır. Bu çöküntü D. ı sağ ve sol kubbecikler olmak üzere iki bölüme

DİYAFRAM (alttan görünüş): 1. Yemek borusu, 2. Kas demetleri, 3. Alt toplardamar, 4. Frenos merkezi, 5. Ana atardamar, 6. Diyafram direkleri, 7. Psoas kemeri

ayırır. Sol bölüm, soluk verme sırasında dördüncü kaburga arası seviyesine yükselen sağ bölümden alçaktır.

D. da ayrıca iki bölüm daha ayırdedilir: 1. Frenos (Yun. *phren, phrenos* = diyafram) merkezi denilen kirişli bir orta bölüm; 2. göğüs boşluğunun alt deliğini frenos merkezine tutturan kas demetlerinden meydana gelen ve perifrenos (Yun. = D. çevresi) denilen etli çevre bölümü.

Frenos bölümü, yonca yaprağı biçiminde, sedef görünüşünde, kirişli bir lamdır. Yaprağın orta ve sağ yapracıklarının birleştiği yerde alt ana toplardamarın geçtiği delik bulunur.

D. ın etli bölümü, kas demetlerinden meydana gelmiştir. Bu demetler önde göğüs kemiğinin kılıçsı uzantısına, yanlarda son alt kaburga yayına, geride ise D. direkleri denilen iki kalın kas demeti aracılığı ile bel omurlarına tutturulmuştur. Bu son kasların çaprazlamasına karşılaşarak meydana getirdikleri 8 şeklinin iki deliğinin önde bulunanından yutakla akciğer - mide sinirleri, lifli olan arkadakinden ise ana atardamar ile göğüs kanalı geçer.

D. da başka delikler de vardır. D. ın çeşitli bağlantı noktalarında yer alan bu deliklerden büyük sempatik ile iç organ sinirleri ve iki ana toplardamarı birleştiren toplardamar geçer.

Frenos ya da D. sinirlerinin yönettiği D., soluk almayı sağlayan başlıca kastır. Gerçekten de D. ın kasılmaları sırasında göğüs boşluğunun üç boyutu birden büyür.

DİYAGNOSTİK (Fr. Diagnostique; Yun. *dia* = ara, aradan; *gnosis* = bilme, tanıma): 1. Bir hastalığı başka bir hastalıktan ayırdetme sanatı. 2. Bir hastalığın niteliğinin tesbit edilmesi.

D. en uygun tedavi şeklinin tesbit edilmesine yaraması bakımından hekimlik işlerinin en önemlisi sayılabilir. Bu iş çoğu zaman güçlükle başarılır ve tecrübe ile zenginlenmiş bir bilgiden başka, güvenilir bir usa vurma yeteneği ve hattâ kuvvetli bir sezgi ister.

D. iki çeşit işleme dayanır: 1. Zaman içinde sıralanıp birbirini tamamlayan durumların mümkün olduğu kadar çok sayıda ve kesin olarak öğrenilmesi; 2. Hastanın durumunun gözlem altına alınması. Bu iki çeşit iş *pozitif* D. i meydana getirir. Tıp dilinde *kommemoratifler* (yad edilen durumlar) in tesbit edilmesi denilen birinci çeşit işte hastanın o zamandan öncesi ile ilgili bütün durumları, yani soy durumu, daha önce geçirmiş olduğu hastalıklar, uğraştığı işler, yaşayışı ve yaşama ortamı öğrenilir. Gözlemde ise hastanın görünüşü, yüzünün anlatımı, duruşu, nefes kokusu, deri ve mukoza rengi, dil durumu, nabzı, harareti incelenir. En son oskültasyon (*auscultation*, kulakla dinleme), perküsyon (*percussion*, parmakların ucu ile vuruştan çıkan sesi değerlendirme), palpasyon (*palpation*, elle bastırarak muayene etme) v. b. gibi usullerle kommemoratiflerin ve klinik gözlemin vermiş bulunduğu fikirler tamamlanır.

Durmadan ilerleyen fizik, kimya ve biyoloji tekniğinin de D. in kesinleşmesine büyük yardımı olmakla birlikte, en kusursuz hale gelmiş tekniklerin bile yanlış sonuçlar verdiği göz önünde bulundurularak, bu sonuçlar kontrol edilmeli ve klinik gözlemi gereksiz saydırmamalıdır.

Çeşitli bilimlerin mümkün kıldığı D. araştırmaları türlü yönlere yönelmektedir. Andoskopi (Yun. *endo*, iç, ara; *skopein*, bakmak; vücut içindeki bir boşluğun aydınlatılarak görülebilir hale getirilmek suretiyle muayene edilmesi), radyografi (Röntgen ışınlariyle fotoğraf çekilmesi), elektrokardiyografi (kalp kasının elektriksel faaliyetinin incelen-

mesi), elektroansefalografi (beyin hücreleri arasındaki potansiyel gerilim farklarının ölçülmesi), radyoaktif izotopların organizma içindeki oluşumunun incelenmesi, kan, idrar v. b. gibi vücut sıvılarının fiziksel ve kimyasal özümlemeleri, kanın, idrar tortularının, irinin, salgıların, dışkının, hasta dokuların mikroskopla incelenmeleri, işte bütün bunlar fizik (optik, elektronik, radyasyonlar) ve hayatî kimya bilimlerindeki ilerlemelerin D. e uygulanan taraflarıdır. Salt biyolojik olan imkânlar da şunlardır: Kan damarlarından dokulara sızıp eksüda (*exsudat*) denilen suların ve kanın kültürlerinin yapılması, hastalığı meydana getiren mikrop türlerinin tesbit edilmesi ve bu mikropların antibiyotikler karşısındaki duyarlıkları (bakteryoloji), serum reaksiyonları, sero - aglütinasyon (b. bk.) lar v. b. (seroloji). Bir de mide, karaciğer, akciğer, kalp, iç salgı bezleri ile sinir sisteminin işleyiş durumlarını gösterecek testlere baş vurulur.

Pozitif D. ile biyolojik D. ten alınan bütün bu bilgiler bir araya getirilerek, şüphe edilen hastalığı bazı ortak belirtiler gösteren hastalıklardan ayırdetme amacıyle, differansiyel, yani farkların tesbit edilmesine dayanan D. in tartışması yapılabilir.

Bütün bu işlerin normal sonucu da etyolojik (Yun. *aitia*, sebep, *logos*, bilim) D. olur. Bu çeşit D., hastalığın sebebinin ya da sebeplerinin tesbit edilmesine ve böylece uygulanacak tedavinin kararlaştırılmasına imkân verir. Bununla birlikte, bu çeşit D. de tam bir kesinlik göstermez ve bundan dolayı da tedaviyi köstekleyebilir. Fakat her ne olursa olsun, hekim bu D. e göre pronostik (Yun. *pro*, ön; *gnosis*, bilme, tanıma) ini yapar, yani uygulayacağı tedavi şekline göre hastalığın alacağı seyri tahmin eder.

DİYAGOMETRE (Fr. Diagomètre; Yun. *diagein* = geçirmek; *metron* = ölçmek), elektrik iletkenliğini ölçmeye yarayan bir çeşit elektrometre.

DİYAGRAM (Fr. Diagramme) [İstatistik ve botanik], A. İstatistik: hesapla ya da gözlemle bulunmuş değerleri temsil eden kesim. D., ayrıntılardan vaz geçerek ve ancak önemli noktaları göstererek, göze hitap eden ve kolayca akılda kalan bir şekilde bilgi verir; fakat kesinlik bakımından elverişsiz olup, hiçbir zaman istatistik cetvellerinin yerini tutamaz.

D. ların genel kuralları: İnsan gözü, renk ve uzaklık farklarına kolayca dikkat eder ve onları çabuk ve doğru olarak kavrar; yüzeyler ve yüzey farkları ise o kadar iyi kavranamaz, ancak geometrik şekiller (daire, kare, dörtgen) olarak gösterildiği zaman oldukça kolay kavranır. En güç kavranan farklar, açı ve hacim farklarıdır.

D. lara en çok verilen şekiller şunlardır: 1. Blok D. ı: düzey ya da yatay blok, sütun, dörtgenler; 2. Resimli D., üzerine resimler ya da şekiller çizilmiş bloklar; 3. Daire şeklinde D.; 4. Top şeklinde D.; buna, gösterilen büyüklükler arasındaki farklar çok büyük, eldeki yüzey ise çok küçük olduğu zaman baş vurulur; 5. Kartogram (istatistik harita); tarama ile yapılmış bir noktalı D. ya da haritanın içine çizilen blok, resim, daire ya da top D. lariyle yapılır; 6. Zaman eğrisi: zaman akışında birbirini takip eden olayları göstermek için kullanılır. Zaman aralıkları apsis, istatistik değerler ise O dan başlayarak ordinat üzerinde gösterilir. Bu kuraldan ayrılınırsa, şekil «kırılmalı» olur. 7. Frekans eğrisi, frekans dizilerini göstermek için kullanılır. Bunlarda istatistik değişken apsiste, olaylar sayısı ise ordinatta gösterilir. Eğri, «kırık çizgili» çokgenin «çevrilmesi» ile elde edilir. Toplayıcı eğri, özel bir hal meydana getirir. Burada, her ordinat değerine, bütün önceki ordinat değerleri katılır. 8. Logaritmik temsil: bu yola, gösterilecek değişmelerin salt olmayıp orantılı olduğu durumlarda baş vurulur. Ordinatların değerleri, yarı logaritmik ölçekte (logaritmikleşmiş ordinat) logaritmalarının aralıklariyle kendi eksenlerinin üzerine taşınır.

B. Botanik: Çiçek D. ları: Bir çiçeğin D. ı denilen şekilde, çiçeğin her elementi, kuramsal bir resim olarak gösterilir. Çiçek örtüsü (perianthus) nün her parçası, bir yayla; bir erkeklik organı, bir başçık (anter) ın kesitinin dış çevresini gösteren bir resimle; dişi organ, içinde yumurtacık (ovül) lar görülen yumurtalığın bir parçasının resmiyle gösterilir. D. ın türlü elementlerine verilen büyüklük ve biçimler, çiçeğin simetri planının belirtilebilmesini sağlar. Aynı çevrem (vetisil) in parçaları arasına ya da bir çevremden ötekine çekilen bağlayıcı çizgilerle bunlar arasında ortaya çıkabilecek bağlanma (konkresens) lar da gösterilebilir. Bir çiçek bütünüyle ve bütün ayrıntılariyle D. ı ve boyuna kesiti ile tam olarak tanıtılabilir.

Bunun gibi, sap boyundaki yaprakların düzeni de D. ile gösterilir. Burada, D. art arda gelen boğumların hizasından çekilmiş izdüşümleri düzeni halinde gösterilir.

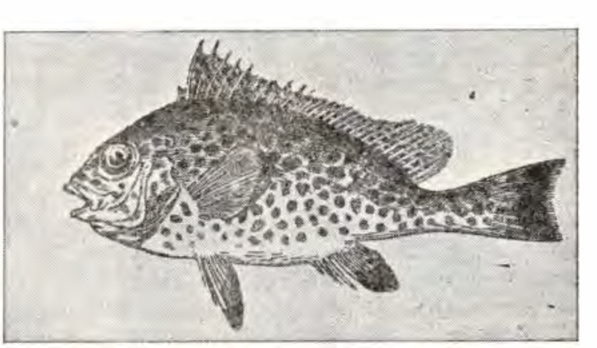
DİYAJENEZ (Fr. Diagenèse), jeolojide, çeşitli tortuların, bir yerde biriktikten sonra, sızıntıları gibi dış etkiler yüzünden uğradıkları değişiklik; bu etkiler çoğu zaman tortuların berkilmesine yol açar (kumun kumtaşı, kireçli dip çamurunun tıkız kalker halini alması gibi).

DİYAKİNEZ (Fr. Diacinèse; Yun. *dia* = ara, aradan, *kinesis* = hareket), göze (hücre) çekirdeklerinin olgunlaşması sırasında kromozom sayısının azalması ile başlayan dönüşüm olayı (*prophase*) nın beşinci ve sonuncu evresi. Bu evrede kromozomların helezonlaşması artar, kiyasma (Yun. khiasma = kromozomların X şeklinde birleşip kaynaşmaları) olayları seyrekleşir, nukleol (gözelerin çoğunun çekirdeğinde görülen büyücek, belirgin ve genel olarak yuvarlak cisimler) ve nukleol zarı yok olur.

DİYAKLAZ (Fr. Diaclase; Yun. *dia* = arasından; *klasis* = kırılma): 1. Toprağın göçmeden yarılmasını anlatmak için Fransız mineralojisti Danbrée tarafından bulunan terim.

2. Organ kesme (ampütasyon) de eski bir cerrahlık usulü: kemikler kırıldıktan sonra, bıçak ya da keski kullanılmadan sadece çok şiddetli bir baskı ile yumuşak kısımlar ayrılırdı. Buna *diaklasti* de denir.

DİYAKOP (*Diacope*), Omurgasız hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Dikenli yüzgeçliler (Acanthopterygii) alt takımının

DİYAKOP

Hanigiller (Serranidae) familyasından bir tür. Birçok türü vardır. Yüzgeçleri dikenlidir. Eti lezzetli olur. Hint Okyanusunda yaşar.

DİYAKRİTİK (Fr. Diacritique, Yun. *diakrinein*, ayırmak, avırt etmek) [Dil.], Latin alfabesini kullanan milletlerin, kendi dillerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek üzere harflerin üstüne, altına ya da yanına ekledikleri işaretlere verilen ad (D. isaret). Yeni Türk alfabesindeki *ç*, *ğ* ve *ş* de D. işaretler kullanılmıştır. Bu işaretler harflerin normal okunuşunu değiştirmeye yarar.

Avrupada Latin esasına dayanan alfabelerde birçok harflere D. işaretler eklenmiştir. 1. Vokaller: Bunlar özelliklerine (uzun, kısa, açık, kapalı, vurgulu, ön, arka, diftong...) göre birtakım D. işaretler almışlardır: *ā*, *á*, *à*, *â*, *ă*, *å*, *ã*, *ä*, *ą*, *æ*, *ē*, *é*, *è*, *ê*, *ĕ*, *ë*, *ę*, *ī*, *í*, *î*, *ĭ*, *ō*, *ő*, *ò*, *ô*, *ö*, *ŏ*, *ø*, *œ*, *ū*, *ú*, *ŭ*. *ü*, *ű*, *ů*, *ų*, *ý*... Bundan başka, bazı alfabelerde uzun vokaller *aa*, *ee*, *ii*, *oo*, *uu* gibi iki harfle yazılır (Fin alfabesinde olduğu gibi). 2. Konsonlar: Bunlar da özelliklerine (sızıcı, fışırtılı, afrike, nasal...) göre D. işaretlerle ayırt edilmişlerdir: *ć*, *č*, *ç*, *ğ*, *ł*, *ń*, *ñ*, *ř*, *ś*, *š*, *ş*, *ţ*, *ż*, *ź*, *ž*... Bundan başka, bazı alfabelerde konsonlar birkaç harfle de yazılır: *ch*, *cs*, *cz*, *dž*, *dj*, *dsch*, *gn*, *gj*, *gy*, *ty*, *ly*, *ny*, *nj*, *ph*, *sc*, *sh*, *sch*, *sz*, *tj*, *th*, *tsch*, *zs*, *zh*, *xh*... Bu gibi birleşik harflere, harf sayısına göre, *digraphe* (ikili, meselâ *ch*), *trigraphe* (üçlü, meselâ *sch*), *tetragraphe* (dörtlü, meselâ *tsch*)... adı verilir.

D. işaretlerden yararlanılarak Rus alfabesi de Sovyetler Birliğinin sınırları içinde konuşulan birçok yabancı (Rus olmayan) dillerde kullanılmaktadır (Tatar, Kazak, Kırgız, Çuvaş, Yakut... gibi Türk diyalektlerinde, Moğollarda, Kafkas dillerinde v. b.). Daha önce bu diyalekt ve diller için Latin alfabesine dayanan birtakım yazı sistemleri meydana getirilmişti. Ancak, 1939 da çıkan bir kanunla Rus alfabesine dayanan yeni yazı sistemleri kabul edilmiştir.

DİYAKRONİ (Fr. Diachronie, Yun. *dia* = ara, aradan, *khronos* = zaman) [Dil.], dil olaylarının zaman içindeki gelişmesinin göz önünde tutulması. Dil olaylarının diyakronik (Fr. diachronique) bakımdan araştırılması, diyakronik ya da evrimli dilbilim (Fr. linguistique diachronique ya da évolutive) in konusunu meydana getirir. Diyakronik metotlar, senkronik metotlardan farklıdır (bk. SENKRONİ). D. ile senkroni arasındaki fark, İsviçreli Ferdinand de Saussure (b. bk.) tarafından belirtilmiş ve bu, modern dilbilimin ana ilkeleri arasında yer almıştır.

DİYALA: 1. Irak'ta bir ırmak. Uzunluğu 442 km dir. Bağdad'ın güneydoğusunda Dicle'ye karışan D. Şattularab'ın yukarısında, Diclenin sol kıyısındaki kolların sonuncusudur. D. vâdisi, bölgenin en verimli parçasıdır (palmiyeler ve yemiş ağaçları). Yazın, pompalarla bütün suyu kanallara verildiği için hemen hemen kurur. Bu sulama kanalları, son yıllarda, özellikle pamuğun ve başka önemli ürünlerin çokça yetiştirilmesini sağlamıştır. Irmağın kolları bir sürü geçitler açar. Öteden beri bu geçitleri İrana doğru giden kervanlar ve dağlarda koyun sürüleri yetiştiren göçebe Kürtler kullanır. D. kıyılarında en eski Sumer uygarlığından kalma şehirler bulunmuştur. Kazı yapılan birçok hüyüklerde çeşitli dönemlere ait tapınaklarla aş. yu. M. Ö. III. binyıldan (Arkaik sülâle devrinden 1. Babil sülâlesine kadar) kalma saraylar, çok sayıda heykel, yontma taş ve çanak çömlek bulunmuştur.

2. Irakın ortasında bir liva (il). Bağdad'ın aş. yu 138 km kuzeydoğusunda bulunan bu ilin İran ile de sınırı vardır. Dicle ve kollarının suladığı bu topraklar düz ve kuru olup buğday ve tütünden başka, yerlilerin kullandıkları bütün besin ürünleriyle koyun, keçi de yetiştirir. Merkezi Baküba (Diyala da denir) dır. Yüz ölçümü 11 384 km² nüfusu 329 813 (1961) tür.

DİYALAJ (Fr. Diallage), minerolojide, piroksen cinsinden doğal kalsiyum silikat, magnezyum silikat ve demir silikat. *Madensi D.* doğal magnezyum silikat, *yeşil D.* doğal demir silikattır. Bu maden, tabiatta sedef gibi parlak kül renginde birbirine paralel levhalar halinde bulunur. Buna dilimizde *kaba akik* adı da verilir.

DİYALEKT (Fr. Dialecte) [Dil.], «lehçe» anlamında kullanılan bir terim. Türkçede bu anlamda *diyelek* kelimesi de kullanılmıştır. Bk. DİYALEKTOLOJİ.

DİYALEKTİK (Fr. Dialectique; Yun. *dialegesthai* = konuşma), D., önceleri tartışma sanatı anlamında idi. Aristo, bu sanatın kaynaklarını, Elealı Zenon'un, hareket ve çokluk görüşüne karşı ileri sürdüğü iddialara bağlar. Zenon D. i görünüşe göre, özellikle olumsuz bir nitelik taşır. Bu D., bir kavram içindeki gelişmelere ışık tutar. Sokrates ile Eflatun, D. in bu salt olumsuz yönünü aşmışlarsa da, bu yönünü büsbütün inkâr etmemişlerdir. Sokrates'in ince alayları, Eflatun'un karşılıklı konuşmalarındaki karşı tezler, D. in olumsuz yönünü korumakla birlikte, onun olumluluğu, duyulan (sensible) dan anlaşılan (intelligible) a geçişte (çıkışlı D. = dialectique ascendante) ve ters yönde olarak, duyulandan anlaşılana inişte (inişli D. = dialectique descante) ortava çıkar. Eflatun'a göre, fikirlerin kendi içlerinde de bir D. vardır, çünkü her fikir kendisininki ile öbürününkinden meydana gelmiştir. D., bu söze verilen değişik anlamlara rağmen, karşıtlıkların, hattâ çelişmelerin ortaya çıkardığı olumsuz karakterini daima koruyacak ve daima bir olumluluk, yani bu karşıtlıklarla çelişmelerin bir sentezini arayacaktır. Aristo'dan sonra D., analitik ispatlamaya karşıdır; bir konuda ileri sürülmesi mümkün olabilen görüşler üzerinde sadece bir açıklama (exposé) dan ibarettir; bilimin öncesindedir, fakat öz bilim değildir. Aristo ile D. sözünün yorumlanmasında aşırılığa gidildiği görülür. Artık D., bir kavramın çözümlenmesi dışında kalmakla yetinecek ya da birtakım mânasız incelikler, söz kalabalığı içinde boğulacaktır. Bu anlayış, Eflatun'un D. e verdiği anlama uymaz. Orta çağda D., söz sanatı (rhétorique) karşıtı olan şeklî mantık (logique formelle) anlamına gelirdi.

Fakat Kant'tan başlayarak ve Fichte'den Hegel'e kadar uzanan Alman idealizmi çağında, D. ve onun özel karakteri sorunu yeniden ortaya atıldı. Aristo'dan esin alan Kant, bütün oyalayıcı, aldatıcı muhakemelere D. adını verir. D., bir «görünüş mantığı» (logique de l'apparence) haline gelir. Fakat insan aklı, tecrübeyi aşınca kaçınılmaz bir görünüş olan bu D. e düşmekten kurtulamaz. Çözümü imkânsız çelişmelere, «salt akl'ın bir antitezine saplanır. Kant'ın ardılları, bu önü alınmaz çelişmelerin, yalnız insan aklının karşılaştığı en yüksek metafizik problemlerde değil, bütün seviyelerde ve Kant'ın deneyüstü çözümleme (analytique transcendentale) adı altında incelediği tecrübenin bünyesinde de bildirdiğini anlatmağa çalışmışlardır.

Bundan sonra artık D., aşırılık anlamını bırakarak çelişiklerin birbirinden ayrılmazlığını ve üstün bir an içinde birbirleriyle birleştikleri ilkesini bulan düşüncenin bu yöndeki yol alışı anlamını kazanır. Düşüncenin hem olumsuz

hem olumlu olan bu D. ini uygulayan filozof Fichte olmuştur; fakat ancak Hegel, düşüncenin D. ini nesnelerin D. ine uydurarak D. i tarihe bağlamayı başarmıştır. Artık D. sadece bir muhakeme olmayacak, tabiatın oluşunu ya da özellikle zihnin tarih içindeki oluşunu da anlatacaktır. Marx ise, Hegel'den esin alarak, D. maddeciliğini kurmuş ve tarihi birtakım karşıtlıklarla açıklamağa çalışmıştır.

D. sözünün müphemliği ve anlamlarının değişikliğine rağmen, kavramın iki yönde geliştiği göze çarpmaktadır: bu kavramların biri, D. in bir saçma olup her düşünceyi çelişmelere boğmak, yok etmekten başka bir şey olmadığını (aşırı anlam); ikincisi ise D. in, düşüncenin konuşma ve tartışmada özgün yol alışı ya da bir kavramın oluda meydana gelişi olduğunu ve düşüncenin bu yol alışının belki de nesnelerin hareketiyle uyumlu olabileceğini anlatır.

Schleiermacher'in tanımlamasına göre D., «sade düşünce alanında, konuşma yöntemi ilkelerinin açıklanması» dır. J. Bahnsens ise, her insan isteğinin bünye yönünden iç çelişme halinde olduğunu ileri sürer. N. Hartmann da bu cins çelişimli gelişmelere Realrepugnanz (nesnelerdeki birbirini çekememezlik) adını vermiştir.

DİYALEKTİK MADDECİLİK (Fr. Matérialisme dialectique), tarihî maddeciliğin geniş bir sistem olarak kurulması. Engels, bir bilgi kuramı (Erkenntnislehre) na ve tabiat felsefesine götürecek olan bazı giriş bölümlerini yazmıştır. Marx ise (henüz bir kısmı açıklanmış olan el yazılarında), bir matematik felsefesine giriş hazırlamıştır. Bu dersler, özellikle Rusyada G. V. Plehanov ile V. İ. Lenin tarafından geliştirilmiştir. Lenin D. M. i Bolşevikliğin resmî felsefesi haline getirmiştir. Lenin'in öğretisi de, İ. V. Stalin'in yorumu yoluyla, Sovyetler Birliğinin devlet felsefesi haline gelmiştir. Bu felsefede, ortodoks, yani resmî okulun dışında, başka başka okullar vardı. Bunlardan biri, özellikle N. Buharin ile O. Minin'in *mekhanistik* okulu, öbürü de A. M. Deborin'in çevresinde toplananların meydana getirdiği ve Plehanov'a yönelen okul idi. Bu iki okul 25 ocak 1931 tarihinde Komünist Partisinin merkez komitesi tarafından hüküm giymiştir. O zamandan beri D. M. hemen hemen hiç geliştirilmemiştir. Ama, gene de, Stalin 1938 de *Partinin tarihi* adlı eserinin bir bölümünde Lenin'in felsefesini belirtmiştir.

Bilgi kuramı olarak D. M., aslında bir gerçekçilik (realizm) tir. «Madde», Lenin'e göre, *nesnel*, yani bilinçten apayrı ve özgür gerçek (realité) in bir adıdır. Duygularımız, gerçeğe şekil verir. Varlıkbilim (ontoloji) olarak D. M., boşluk ve zaman içinde hareket eden maddeden başka hiçbir şeyin var olmadığını savunur. Ona göre, madde ölümsüz imiş; maddenin doldurduğu boşluk sonsuz imiş; madde boyuna bölünebilirmiş. Bu bakımdan D. M., L. Büchner'in maddeciliğinden hiç ayrılmaz; ancak, «diyalektik» olduğu için, şu yönlere ayrıca dikkati çekerek üzerlerinde durur: birbirinden ayrı şeyler yoktur; her şey birbirine bağlıdır ve birbirine etki yapar; her gelişme ise, sıçramalar halinde olur.

DİYALEKTİKLER (Fr. Dialleticiens) [Yun. fel.], XI. yüzyıl skolastik'inin felsefî yönü. Fransa Capetli kralların yönetimi altında huzura kavuştuktan sonra, hemen hemen yüzyıldan beri duraklamış bulunan felsefî incelemeler yeniden gelişmeğe başladı. Aristo, Porphyrius ve Boethius'un mantıkla ilgili yazılarının etkisiyle birçok düşünürler, diyalektiğin yani mantıkî şekillere dayanan ispat ve tartışma sanatının önemini mübalâgaya vardırdılar. Fakat bunlar, diyalektiği ilâhiyata da uyguladıkları ve kilisenin öğretisini eleştirdikleri için, kilise ile bozuştular. Meselâ Chartreslı Fulbert'in bir öğrencisi olan Tourslu Berengar (ölm. 1088), Katolik kilisesinin «İsa'nın akşam yemeği» hakkındaki dogmasını reddetmiş ve bu yüzden tekrar tekrar mahkûm edilmiştir. Diyalektik'e karşı olanlar (antidiyalektikçiler) ve özellikle Kardinal Petrus Damiani (ölm. 1072), dünya bilimlerinin hiçbir değeri olmadığını ilân ediyorlardı. Ancak, Berengar'ın en önemli hasmı olan Lanfrank, diyalektik ile ilâhiyat arasında bir uzlaşmaya zemin hazırlamıştır. Bu uzlaşmayı sonradan Canterburyli Anselmus ile Abélard (Abaelardus) tamamlamışlardır.

DİYALEKTOLOJİ (Fr. Dialectologie), lehçe (diyalekt) ve ağızların yayılış ve özellikleri üzerinde duran dil bilgisi kolu. Dillerin türlü etkenler altında birtakım kollara ayrıldığını biliyoruz. Bu kollar arasında fonetik, sözlük gibi alanlarda birçok farklar göze çarpar. Bu farkların bir kısmı, eski çağlardan kalma özelliklerdir. Bir kısmı da yeni coğrafî çevrede meydana gelmiştir. Gerek eski özelliklerin, gerek lehçe (diyalekt) ve ağızların oluşmasından sonra meydana gelen yeniliklerin dil araştırmalarında büyük bir rolü vardır. Bu bakımdan D. dil bilgisini meydana getiren bilim kolları arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Lehçe (diyalekt), bir dilin ana gövdesinden ayrılmış olan bağımsız bir kol demektir. Bu kol, ana gövdenin başkalaşmış bir şekli olup kendine vergi birtakım özellikler kazanmıştır. Bu özellikler o lehçenin ayırıcı niteliklerini meydana getirir. Bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar sonunda elde edilen kanıya göre, ana dil (Fr. langue commune, Alm. Ursprache) alanının bazı bölgelerinde, türlü etkenlerin baskısı altında zamanla mahallî birtakım başkalaşmalar başlar, yer yer birtakım yenilikler meydana gelir, bu başkalaşma ve yeniliklerin yayılması sonunda yeni bir dil kolu (lehçe) oluşur.

Lehçe adını verdiğimiz bu bağımsız kolların meydana gelmesi idarî ya da siyasî sınırlara bağlı değildir. Türlü dil alanlarında yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre, tabiî sınırlar (ırmaklar, ormanlar...) lehçelerin oluşmasında başlıca etken olarak kabul edilebilir. Çünkü lehçelerin sınırları daha çok tabiî sınırlarla birleşmektedir.

D. araştırmaları eski tarihlere çıkar. Bu alandaki en eski kayıtları daha çok gezginlere borçlu bulunuyoruz. Yeniliklere karşı büyük bir ilgi duyan gezginler, uğradıkları yerlere ait gözlemlerini anlatırlarken, o yerlerde gözlerine çarpan dil özelliklerini de belirtmekten geri durmamışlardır. Meselâ İngiliz rahibi Roger Bacon, 1260 ta Fransada yaptığı bir gezide, Fransız ağızlarına ait birtakım notlar almıştır. Bu notlar Fransız ağızlarına ait en eski verilerdir. Bunun gibi, tanınmış Türk gezgini Evliya Çelebi (b. bk.) de Anadolu ve Rumelide yapmış olduğu gezilerde yerli ağızlara ait birtakım notlar almıştır. Sağlam bir gözlem yeteneğine sahip olan Evliya Çelebi, yalnız Türk ağızlarının özelliklerini belirtmekle kalmamış, ayrıca yabancı dil ve lehçelere ait birçok örnekler de vermiştir. Onun Kafkasyada konuşulan dillere ait kayıtları, Kafkas dilleri alanında özel bir yer tutar. Yalnız, Evliya Çelebi'nin Dağıstanlı Kaytaklara ait kelime listesinin mevsuk olmadığı anlaşılmıştır (bk. KAYTAKLAR).

Johan Philipp von Strahlenberg (b. bk.) de Sibiryada konuşulan dil ve lehçelere ait birçok veriler toplamıştır. İsveç kralı XII. Karl'ın Ruslarla yaptığı Poltava savaşı (1709) nda tutsak olarak Rusların eline düşen Strahlenberg Sibiryaya sürülmüştü. Uzun yıllar Sibiryada kalan Strahlenberg, gezdiği yerlerde konuşulan dil ve lehçeler üzerinde

durmuş, topladığı kelimeler arasında karşılaştırmalar yapmıştır. Bu bakımdan *Das Nord- und östliche Theil von Europa und Asien* [1730] adlı eseri, zengin diyalektolojik verilerle doludur.

Eski yazılı kaynakları bulunan dillerde D. yardımcı bir kol olarak göz önünde tutulabilir. Ancak, eski kaynaklardan yoksun kalmış olan dil alanlarında D. nin önemi bir kat daha artmaktadır. Çünkü bu alanlarda dil ya da lehçelerin tarihi, ancak diyalektolojik verilerin değerlendirilmesi sayesinde aydınlatılabilir. Meselâ Ural dilleri (b. bk.) alanında D. ye büyük bir önem vermek lüzumu duyulmuştur. Eski kaynakların azlığı ve hattâ yokluğu karşısında, Ural dilleri alanında çalışan uzmanlar, bütün lehçeler üzerinde diyalektolojik araştırmalar yapmak zorunda kalmışlardır. Bu sebeple, Ural dilleri D. si büyük bir gelişme göstermiştir. Ural dilleri alanında yetişen dilcilerin büyük çoğunluğu, çalışmalarının bir kısmını D. ye ayırmıştır. Örnek olarak M. A. Castrén (b. bk.) bu alanda birçok eserler vermiştir. Ural D. si alanında Karjalainen, H. Paasonen, A. Kannisto, L. Kettunen, G. J. Ramstedt... Castrén'i izlemişlerdir. Bu alanda Macarlar da sistemli çalışmalar yapmışlardır (A. Reguly, B. Munkácsi v. b.).

Türk dil ve lehçeleri alanında da diyalektolojik araştırmalar yapılmıştır. İlk Türk diyalektoloğu olarak *Divan-ü lûgat-it-Türk* yazarı Kâşgarlı Mahmut (XI. yüzyılın 2. yarısı) kabul edilebilir. A. N. Samoyloviç'e göre, Kâşgarlı Mahmut, XI. yüzyılın Radloff'udur.

Bilindiği gibi, Radloff (1837-1917) modern Türk D. sinin kurucusu sayılmaktadır. Hayatının büyük bir kısmını Türk lehçelerinin araştırılmasına vakfetmiş ve bu araştırmaları sonunda *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiriens* [1866-1907] ve *Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialecte* [1888-1911] adlı anıtsal eserlerini yayınlamıştır. Anadolu ve Rumeli alanlarında I. Kúnos, T. Kowalski, M. Räsänen, Gy. Németh diyalektolojik araştırmalar yapmışlardır. Anadolu ağızları alanında Necip Asım (Yazıksız) - Balkanoğlu ve Balhasanoğlu adları altında çıkan yazılariyle- ilk derleme denemelerini yapmıştır. Bu yolda çalışanlar arasında özellikle Ahmet Caferoğlu (b. bk.) anılabilir.

Öbür Türk lehçeleri üzerinde H. Paasonen, İl'minskiy, Katarinskiy, Katanov, Samoyloviç. Malov, Pekarskiy, Pröhle, Mészáros, Dırenkova, Baskakov, Jarring, Kowalski, Németh, A. Zajączkowski, Şiraliyev, Aşmarin, Dmitriev... gibi birçok yazarlar çalışmışlardır.

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmış olan *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* [1939-1957] adlı eser de Türk D. si alanında büyük bir kazançtır. Anadoluda kullanılan kelimelerin toplanmasına daha 1920 de girişilmişti. O zaman Millî Eğitim Bakanlığı Hars Müdürü olan Besim Atalay'ın çalışmalariyle Anadoluda kullanılan yerli kelimelerin toplanmasına başlanmıştır. 1928 den sonra kelime toplama çalışmalarına Dil Encümeni de önem vermiş ve bu işi Ragıp Hulûsi Özdem'e vermişti. Ancak, Dil Encümeninin 1931 de kaldırılmasiyle bu iş de durmuştur.

Bakanlığın 1920 de ve Dil Encümeninin 1929-1930 yılları arasında topladığı kelimelerden bir kısmı, Hamit Zübeyr [Koşay] ve İshak Refet [Işıtman] tarafından *Anadilden Derlemeler* [Ankara, 1932] adlı bir sözlükte yayınlanmıştır. 1932 de kurulan Türk Dil Kurumu, ağızlarda kullanılan kelimelerin toplanması işini tekrar ele almış ve bakanlar kurulunun kararı ile yurt ölçüsünde bir kelime toplama çalışmasına girişilmiştir. İşte, yukarıda anılan *Söz Derleme Dergisi* bu çalışmaların ürünüdür.

Avrupa ülkelerinde lehçe ve ağızların sistemli olarak araştırılması ancak XIX. yüzyılda başlamıştır. 1882 de Pariste École des Hautes Études'de bir D. kürsüsü kurulmuştur. Bu kürsünün ilk profesörü *Atlas linguistique de la France* (Paris, 1902-1910. E. Edmont ile birlikte) adlı eserin yazarı Jules Gilliéron (b. bk.) dur.

Bu kürsüde 43 yıl (şubat 1883-ocak 1926) kalan Gilliéron, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Onun verdiği eser diyalektologlar arasında büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Roman dilleri alanında buna benzer birtakım dil atlasları yayınlandığı gibi, Alman dil alanına ait atlaslar da meydana getirilmiştir. Bunlardan başka, son yıllarda Macarlar da bir dil atlası hazırlamağa başlamışlardır. Bk. ATLAS, Dil.

D. araştırmalarına bugün bütün dil alanlarında geniş bir yer verilmektedir. Birçok ülkelerde yalnız D. problemleriyle uğraşan bağımsız dergiler kurulmuştur. Türkoloji alanında da özel D. dergileri çıkmaya başlamıştır. Bakû'da kurulan «Voprosı dialektologii tyurkskiḫ yazıkov» (Türk dilleri diyalektolojisi sorunları) gibi. Ayrıca D. çalışmalarını destekleyen özel kurum ve dernekler de vardır. D. problemlerini tartışmak üzere birçok kongreler de toplanmıştır.

D. çalışmaları, Sever Pop'un *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques* [Louvain, 1950. 2 cilt] adlı eserinde gözden geçirilmiştir.

DİYALEL (Fr. Diallèle) [Fel.], mantıkta, savı kanıt olarak kullanmak suretiyle gerekli ve karanlık bir şeyi yine aynı şekilde gerekli ve karanlık olan bir şeyle ispatlamağa, ikinci şeyi de birinciyle ispatlamağa çalışmaktan doğan hatalı muhakeme. Mantıkta eski çağ şüphecileri D. i büsbütün özel bir anlamda, kendilerine göre içinden çıkılması imkânsız olup sürekli olarak bir «daire» etrafında dönmesi gereken bilime uygularlardı. Bugün D. terimi genel olarak bir tanımlamaya kendisinin de tanımlanması gereken bir kelimeyi sokmak ya da bir önermeye kanıt olarak, başka bir önermeyi göstererek bunu da birinci ile ispatlamak suretiyle düşülen mantık hatası (paralogisme) anlamında kullanılır.

DİYALİPETALE (*Dialypetalae*), çağımızda yaşayan kapalı tohumlu bitkilerin çiçek örtü yapraklarının durumuna göre bir bitki grupu. Bu grup bitkilerin çiçeklerinde iyi gelişmiş ve serbest taç yaprakları ile çoğunlukla çanak yaprakları da bulunur (örnek: gül çiçeği).

DİYALİSKOP (Fr. Dyaliscope), sinemaskop (cinémascope) ve sinepanoramik (cinépanoramic) gibi büyük perdeler üzerinde sinema gösterme metodu. Henri Chrétien (1879-1956) in buluşudur.

DİYALİZ (Fr. Dialyse) (Yun. *dialysis* = çözme), kimyada kristalleşmiş ve kolloid maddelerin ayrılmasında uygulanan bir metot. Kristalleşmiş maddelerin parşömen kâğıdı, kolodyum, hayvansal zar gibi zarlar arasından kolayca, kolloidlerin ise zorlukla geçmesi ya da hiç geçmemesi niteliğine dayanır. D. işlemi için *diyalizör* denilen bir aygıt kullanılır. Eskiden diyalizör olarak alt ağzına zar gerilmiş olan bir cam silindir kullanılırdı. Bunun yerine bugün parşömen kâğıdından yapılmış türlü büyüklükte borular kullanılmaktadır. Bu amaçla diyalizlenecek sıvı boruya doldurulur ve boru suyla dolu bir kaba batırılır. Bu halde kristalleşmiş maddeler suya geçer, kolloid geriye kalır.

DİYALOG (Yun. Dialogos): 1. İki kişi arasında konuşma; 2. İki ya da daha çok kişi arasında sözlü konuşma; 3. Baştan sona konuşma şeklindeki edebî eser. Böyle bir eserde sözlü konuşmada olduğu gibi tabiiliğe, kısalığa ve canlılığa dikkat edilir. Bu edebî tür, özellikle kavramların geliştirilmesi, felsefî problemlerin incelenmesi bakımından elverişlidir. Eski zaman ve özellikle Yunan filozofları (Eflatun), D. türünden çokça faydalanırdı. Sokratik D. da kendisine soru sorulan kişi, bu yolla soranın ortaya atmak istediği düşünceleri geliştirmeye yöneltilir.

D. yeni zamanlarda da sık sık kullanılmıştır. D. u kullanan yazarlar arasında şunlar ayrıca anılabilir: Petrarca, Erasmus, Ulrich von Hutten, Malebranche, Fénélon, Barkeley, Hume, Lessing, M. Mendelssohn, Herder, Schelling, M. Mauthner, Rud. Borchardt, P. Ernst, H. Bahr. Wieland güldürücü ve taşlamalı D. unda Yunanlı taşlama yazarı Lukianos'u taklit etmiştir. Eğer konuşma, konuşan kişilerin bir sonuca varma etkenlerini ortaya koyar ve konuşmayı hareketle tamamlarsa, dramatik D. (tiyatro D. u) olur. Konuşan kişilerin karakterini açıklarsa, buna karakter D. u denir. Dramda D., dar anlamiyle monolog (b. bk.) un karşıtıdır. Operada ise, söylenen söz olarak, terennüm edilen sözün karşıtıdır.

Bu terim, edebî anlamının genişletilmesi yolu ile, XVI. yüzyılın ortalarından bu yana musikide de kullanılmıştır. İtalyada 1544 ten XVII. yüzyılın sonlarına kadar birçok motet (Latince Hıristiyan ilâhisi) ler külliyatında D. lara rastlanır. Almanyada ruhanî D., Lutherci âyinlerinde sevilerek kullanılmıştır. İngilterede Dowland, Lawes, Hilton dünya ile ilgili D. lariyle ün kazanmışlardır. Fransada XVI ve XVII. yüzyıllarda kilise musikisinde kullanılmış, sonradan saz ve özellikle org musikisinde yerleşmiştir.

DİYALOJİT (Fr. Dialogite ya da Diallogite) [Miner.] formülü Mn CO_3 olan doğal manganez karbonat. Billûrları romboedrik sisteme bağlıdır. Pembe renkte olan bu billûrlar, kuvvetli bir çift kırılma gösterir. Genel olarak D., demir kalsiyum ve magnezyumla karışıktır; bunun sebebi de başka karbonatların D. ile gösterdikleri izomorfizmdir. Rodokhrozit de bir D. türüdür.

DİYALÜRİK ASİT (Fr. Acide dialurique) **ya da TARTRONİLÜRE**, aloksan'ın indirgenmesi ile elde edilen bir asit.

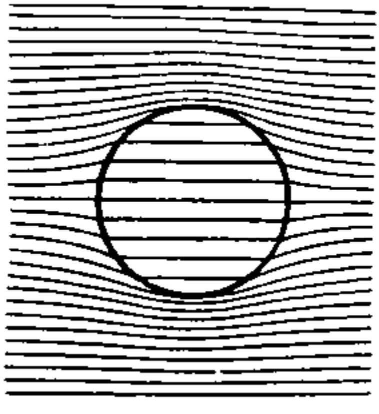
$C_4 H_4 O_4 N_2$ formülünde olan D. A., kapalı zincirli bir üreid'dir. Aloksan'ın indirgenmesi ya da sülfhidrik asidin dibrom barbitürik asit üzerine etkimesi ile elde edilir.

D. A. suda az eriyen renksiz ve iğne şeklinde kristal bir katıdır. D. A. in asit özelliği vardır ve baz'larla tuzlar verir.

D. A. in izodiyalürik asit adlı bir izomeri vardır. Bu cisim, oksiürasil üzerine bromlu su etkimesi ile elde edilir ve alkalilerin etkisi ile tekrar D. A. haline geçer.

DİYAMAGNETİZM (Fr. Diamagnetisme), bazı maddelerin (meselâ bismut ve antimon) bir mıknatıs alanındaki kuvvet çizgilerini itmesi özelliği. Buna karşı bazı maddeler (meselâ demir mineralleri, demir iyonları ve başka birçok maddeler) paramagnetizm özelliğini gösterir. Bunlar magnetik alandaki kuvvet çizgilerini çeker. Bk. MAGNETOKİMYA.

DİYAMANTOSKOP (Fr. Diamantoscope), 10 dan 100 kata kadar büyüten stereoskopik bir mikroskop. Değerli taş işleyenleri değişken gün ışığından ve yanıltmalarından koruyan bir aydınlatma düzeni vardır.

DİYAMAGNETİZM

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI, Türkiyede diyanet işlerini yönetmekle görevli devlet dairesi. Diyanet, dinin hükümlerine inanmak ve onları yerine getirmek demektir. Bu anlamına göre D. İ. B., Müslüman yurttaşların bu konudaki ihtiyaçlarını yerine getirebilmeleri için gereken imkânları ve kolaylıkları sağlamakla görevlidir. D. İ. B. yönetim ve bütçe yönlerinden Başbakanlığa bağlıdır. 3 mart 1340 (1924) tarihli ve 429 sayılı «Şer'iye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin ilgasına dair kanun» la kurulmuştur.

D. İ. B. nın kuruluş sebebi, bu kanunun gerekçesinde şöyle belirtilmektedir: «Din ve ordunun siyaset cereyanları ile alâkadar olması birçok mehâziri dâidir. Bu nokta-i nazardan, yeni bir hayat ve varlığı temin etmek vazifesini deruhte eden Türkiye Cumhuriyeti teşkilât-ı siyasiyesinde zaten muhdes olan Şer'iye ve Evkaf Vekâletiyle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin mevcut olması muvafık olamaz.»

Başkanlığın göreceği işler ise, aynı kanunun 4. maddesinde şöyle belirtilmiş bulunmaktadır: «Türkiye Cumhuriyetinde muamelât-ı nâsa dair olan ahkâmın teşri' ve infazı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup, din-i mübin-i İslâm'ın bundan maada itikadat ve ibadata dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesat-ı diniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir.»

9 temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 154. maddesinde de: «Genel idare içinde yer alan D. İ. B özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir» denilmektedir.

D. İ. B. nın merkez örgütü, bir başkanla başkan yardımcısı, Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu, Zat İşleri, Sicil ve Levazım Müdürlüğü, Yazı İşleri ve Evrak Müdürlüğü, Yayım Müdürlüğü, Hayrat Hademesi İşleri Müdürlüğü ile Mushaflar İnceleme Kurulu'ndan meydana gelmiştir.

İllerde ise müftülük ve ona bağlı örgütler vardır (563 sayılı kanunun 1. maddesi).

Diyanet İşleri Başkanı, başbakanın önermesi üzerine cumhurbaşkanı tarafından atanır. Başkan yardımcısı ile Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu üyeleri, Diyanet İşleri Başkanının seçimi, başbakanın önermesi üzerine cumhurbaşkanı tarafından atanırlar. Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu üye yardımcıları ile müdürler, başkanın önermesi üzerine başbakan tarafından atanır. Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu üye ve yardımcılarının

akait ve islâmî bilimlerde uzman olanlar arasından seçilmesi şarttır.

1962 yılı bütçesinin S cetvelinde 10 250 imam - hatip, müezzin ve kayyum kadrosu vardır. Bu kadrolar 200 - 400 liralıktır. Bunların atanması, değiştirilmesi ve görevden çıkarılması işleri 5634 sayılı kanunun 6. maddesine dayanılarak hazırlanmış olan 21 nisan 1952 tarihli ve 3/14892 sayılı «Hayrat Hademesi Tüzüğü» nde belirtilen esaslara göre yürütülür.

Ayrıca 6465 sayılı kanunla alınmış 1 000 adet 300 - 500 lira aylıklı imam - hatip kadrosu vardır. Bu kadrolara imam - hatip okulu mezunları barem kanunundaki esaslara göre atanmaktadır.

5634 sayılı kanunun 6. maddesine göre «Köylerde imamlık yapabilmek, D. İ. B. nın ya da bu makamın yetkili kılacağı müftülüklerin yazılı müsaadesine bağlıdır.»

Köy imamları, ücretlerini Köy Kanunu gereğince köy bütçesinden alırlar.

Kur'an öğretim kursları da D. İ. B. nca yönetilir. Bu kurslar cami hizmetinde çalışanlarla en az ilk öğrenim görmüş ya da ilk öğrenim çağını geçirmiş, fakat Türk harfleriyle okur yazar olanlardan isteyenlere, Kur'anı usul ve kaidelerine göre yüzünden okumayı öğretmek, bütününü ya da bir kısmını ezberletmek maksadiyle açılır.

Bir yerde kurs açılabilmesi için, en az 20 öğrenciyi alabilecek, sağlık şartlarına uygun bir kurs yeri ile gerekli sıra ve ders araçları sağlanarak, D. İ. B. na kursun açılması için müftülükçe yazılan ve o yerin en büyük mülkiye âmirinin imzasını taşıyan bir yazı gönderilir. En az ilk okul mezunu olup Hayrat Hademesi Tüzüğü gereğince yapılan sınavla yetkili olduğu anlaşılan biri öğreticiliğe atanır.

Kursta, her gün öğleden önce 2, öğleden sonra 2 ve cumartesi günleri de öğleden önce 2 saat olmak üzere haftada 22 saat ders yapılır. Kur'an kursları, müftülerin denetimi altındadır. Ayrıca o yerin en büyük mülkiye âmiri ve millî eğitim müdürü ya da ilk öğretim müdürü, kursları her zaman teftiş edebilir. Bu denetimi, bucak merkezlerinde ve köylerde bucak müdürü ya da yetkili kılacağı bir öğretmen yapar.

Kursa devam edenlerden en az ilk okul mezunu olanlar, Kur'anın bütününü ezberlemişler ve okunuşuna mahsus usul ve kuralları öğrenmişlerse, sınavları yapılarak kendilerine müftülükçe tasdikli bir belge verilir.

Kurslar, ramazanda bir ay ve kursun bulunduğu yerdeki ilk okulların yaz tatili süresince tatil yaparlar.

Kurs öğreticilerinin bir kısmı ücretli, bir kısmı da ücretsizdir. Ücretli öğreticilerin kadroları bütçelerin D işaretli cetvelinde gösterilmiştir. 1962 yılı bütçesinde 666 ücretli öğretici kadrosu ve ödeneği vardır. Ücretsiz öğreticiler, bu işi parasız yapacaklarına dair bir belge verirler. 1962 yılı başında parasız öğreticilerin sayısı 1408 idi.

Kur'an öğretimi kursları için D. İ. B. nca hazırlanmış bir yönetmelik vardır.

5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununda D. İ. B. na bağlı olanlardan bazıları için özel hükümler bulunmaktadır. Adı geçen kanunun 16 ocak 1953 tarih ve 6013 sayılı kanunla değiştirilen 40. maddesinin (C) bendi şöyledir: Diyanet İşleri Başkanı ve yardımcısı 65 yaşını doldurduktan sonra vazifesini yapmağa yetersizlikleri İcra Vekilleri Heyetince; Diyanet İşleri Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu başkan ve üyeleri ile yardımcıları, müftüler, vâizler ve hayrat hademesinin yine 65 yaşını doldurduktan sonra vazifelerini yapmağa yetersizlikleri D. İ. B. nca belirtilinceye kadar ve dersiamlar hayat kaydiyle çalıştırılabilirler.» 5434 sayılı kanunun 99. hükmü de şöyledir: «Emekli, adî malûllük, vazife malûllüğü, dul ya da yetim aylığı, son hizmet zammı alanlardan hiçbir şarta bağlı olmaksızın emeklilik hakkı tanınan vazifelere tayin edilenlerin aylıklarının tamamı, bu vazifelere tayinleri tarihini takibeden ay başından itibaren kesilir. Ancak hayrat hademesinin aylıkları kesilmez ve kendilerine bu hizmetlerinden dolayı son hizmet zammı da yapılmaz.» 22 mayıs 1951 tarih ve 5773 sayılı kanunla bu maddenin hayrat hademesi hakkındaki hükümlerinin dersiamlara da uygulanması kabul edilmiştir.

D. İ. B. din konusunda yayınlar da yapar. Bunlar, Başkanlığın kuruluşundan 1951 yılına kadar devlet bütçelerine konulan ödeneklerle yönetilir ve parasız dağıtılırdı. Bu usulün bütçeye yüklediği masraf ve başka çeşitli sakıncalar göz önünde tutularak, hükümetçe yapılan teklif üzerine 2 temmuz 1951 tarih ve 5806 sayılı «Dinî Yayınlar Döner Sermayesi hakkında Kanun» kabul olunmuştur.

Bu kanunun 5. maddesi gereğince, Maliye Bakanlığı ile D. İ. B. tarafından hazırlanan bir yönetmelik, 15 kasım 1951 tarih ve 3/13934 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe girmiştir.

Başkanlık yayınları arasında 1961 yılında bastırılmış olan *Kur'an - ı Kerîm ve Türkçe Anlamı* adlı 3 citlik eser, büyük bir ihtiyaca cevap vermiştir. Türkçe anlamı ile karşılıklı basılan Kur'an, XVII. yüzyılda yetişmiş Türk hattatı Hafız Osman (b. bk.) tarafından yazılmış olan nüshadır.

22 haziran 1965 tarihinde kabul edilen 633 numaralı «Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkındaki kanun» ile D. İ. B. şu şekilde örgütlenmiştir.

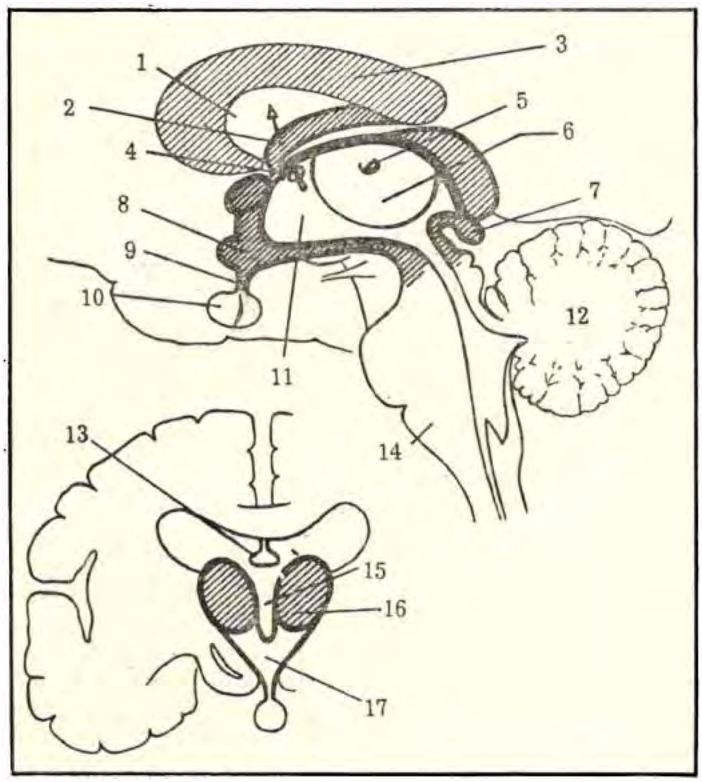
I. Başkan; II. İki başkan yardımcısı.

A. Merkez kuruluşu: 1. Din İşleri Yüksek Kurumu; 2. Dinî Hizmetler ve Din Görevlilerini Olgunlaştırma Dairesi; 3. Teftiş Kurulu; 4. Hukuk Müşavirliği; 5. Personel Dairesi; 6. Donatım Müdürlüğü.

B. İller kuruluşları: 1. İl müftülükleri; 2. İlçe müftülükleri.

DİYANSEFAL (Fr. Diencéphale; Yun. *dia* = ara, orta; *en* = de, içinde; *kephalē* = baş) **ya da ORTA BEYİN** [Anatomi], beynin taban bölümünde ve üçüncü karıncık yakınında yer alan bölgesi. Birçok bitkisel (metabolizma ve beslenme gibi doğrudan doğruya hayatın devamı ile ilgili fonksiyonlara bağlı) ve ruhî hayat merkezlerini barındırır, ve beynin korteksinden arka beyine gidip oradan gelen sinir yollarının geçiş yeridir.

D. in boz madde çekirdekleri, boz merkez çekirdeklerinin bir bölümüdür. D. in en büyük bölümü ve bir adı da «optik tabakalar» olan talamus (Yun. *thalamos* = ova), duygu yollarından ara menzil görevi görür. Talamus'a bitişik olarak, telansefal (ön beynin ön bölümü) den türemiş çizikli cisim bölümleri görülür. Bu bölümler hareket yollarının ara menzilleri olup otomatik hareketlerin yapılmasında rol oynar. Talamus ile çizikli cismin merceksi ve kuyruklu çekirdekleri arasından, başlıca iradî hareket yolu olan piramidal ağın liflerini kapsayan beyaz bir madde, yani iç kapsul geçer. D. in *hipotalamus* (hypothalamus) da denilen alt bölümünün, pitüit sapı ile bağlı bulunduğu hipofizle ilişkisi vardır. Hipotalamus birçok bitkisel hayat merkezlerinin ve bu arada özellikle uyku merkezinin bulunduğu yerdir, hipo-

DİYANSEFAL: 1. Saydam bölme, 2. Üçgen, 3. Nasırsı cisim, 4. Monroe deliği, 5. Boz birleşek, 6. Talamus ya da optik tabakalar, 7. Epifiz, 8. Hipotalamus, 9. Pitüit sapı, 10. Hipofiz, 11. Üçüncü karıncık, 12. Beyincik. 13. Üçgen, 14. Çıkıntı, 15. Üçüncü karıncık, 16. Talamus ya da optik tabakalar, 17. Hipotalamus

fizin salgılamalarını ayarlar ve hormonlardan etkilenir. Kozalaksı (*pineal*) cisim denilen salgı bezi, D. in arka bölümünün alt yanından sarkar durumdadır.

DİYAPAZON (Fr. Diapason): 1. Eski çağ Yunan müzik kuramında kullanılan bir deyim olup ortaçağ ve Rönesans müzik bilginlerinin *oktav* (*do 1 - do 2*) a verdikleri ad.

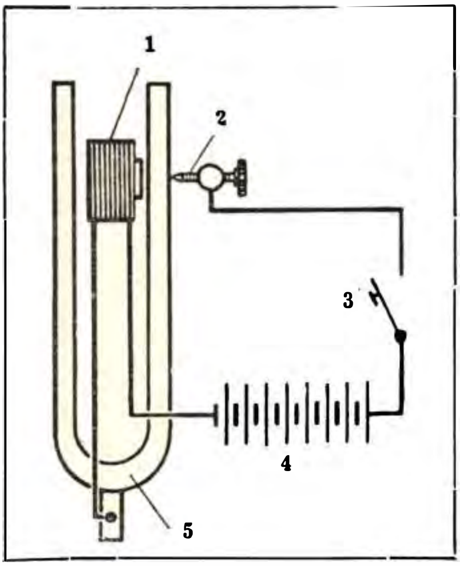
2. Ses dizisinde belli bir sesin göreli yüksekliği.

3. U harfi şeklinde madenden yapılmış bir alet; bu aletin titreşimi belirli yükseklikte müzikal bir ses çıkarır.

4. Nefesli saz yapımında boruların uzunluğu ya da yüksekliğiyle çapları arasında benimsenmiş orantıların tümü. Orglardaki borular için de bu orantılara uyulur.

5. *Ağız D.u*, müzikçilerin tam *la* sesini (hattâ *sol*, *re*, *mi* gibi sesleri de) bulmak için kullandıkları oynak dilli bir düdük.

Eski zaman D. unun tarihi hakkında org boruları, bize bilgi verebilirdi. Fakat bu alandaki araştırmalar kesin sonuç vermemiştir. Bu alanda elde edilen bilgiler Mahillon, Le Cerf ve Labande'ın 1932 de çıkan etütlerinde toplanmıştır. XIX. yüzyıldan önce D. çeşitlerini belirtmek için birçok deyim kullanılırdı: oda tonu (ton de chambre), kilise tonu (ton de chapelle), opera tonu (ton d'opéra)... 1600 - 1820 yıllarında oda tonu ya da tonları (flût, obua, flût bassosu) (basson) genel olarak kilise tonu (kilise orgları ve bazı başka nefesliler) ndan 1 - 1 1/2 ton daha alçaktı. Sesler ve telliler, birlikte çalışacakları değişmez toplu aletlere uyarlardı. Çeşitli değişmez tonlu aletlerin birlikte çalmaları istenildiğinde, bir ya da öbür grupun

DİYAPAZON (sabit titreşimli): 1. Elektro-mıknatıs, 2. Kontak vidası, 3. Anahtar, 4. Pil, 5. Diyapazon

transpozisyona baş vurması gerekirdi. Scheiblerin tonmesser (ton ölçeri) inin meydana gelmesi (1834) nden önce, geçmişte belirli bir zaman ve yerde kullanılan D. ancak birtakım tahminlerle bulunurdu. XIX. yüzyılda, Pariste D. 423 peryoddan 431, 75 e, sonradan da, 1856 ya doğru, 450 peryoda geçmiştir. İngilterede ise o zamanlarda 455 peryotta idi. Pariste toplanan bir uluslararası komisyon peryot sayısını (yani D. adını taşıyan aletin la'sının peryot sayısını) 435 olarak tesbit etmiş, sonra bu sayı 1939 da radyo ve gramofonun etkisiyle 440 a çıkarılmıştır. Şimdi, birçok müzisyen bu sayının azaltılarak nihaî olarak tesbitini istemektedirler.

DİYAPEDEZ (Fr. Diapédèse; Yun. *dia* = aradan; *pedesis* = atlama) [Fizyoloji], kan hücrelerinin kılcal damarlar dışına çıkarak dokulara girmeleri olayı.

Tıp. Akyuvarların kılcal damarlar dışına çıkması normal ise de, bu olay yabancı maddelerin ve özellikle bakteri toksinlerinin meydana getirdiği olumlu bir şimiyotaksi (Fr. *chimiotaxie* = kimyasal bir maddenin yaptığı uyartı sonucu olarak hücreleri ya da organları harekete geçiren refleks) nin etkisiyle şiddetlenebilir. Akyuvarların toksin yuvarlarına doğru, yani doğrudan doğruya mikroplar üzerine yürümeleri bu olumlu şimiyoterapi sayesinde olur. Bu durumda yutar hücre (*phagocyte*) halini alan akyuvarlar, çoğu zaman mikropların etrafını sararak onları yok eder. Buna göre de D., yalnız intan (*infection*) lara karşı değil, vücuda giren canlı ya da cansız her şeye karşı organizmanın ilk savunma aracı sayılır. Meçnikov'un incelediği bu olay her zaman uygun sonuçlar vermez. Özellikle, akyuvar hücumu aşırı derecede olduğu zaman dokuların mayalanarak erimeleri sonucu doğar. Yangılanma (*inflammation*) ya karşı kullanılan ilâçların, söz konusu olayın aşırı dereceye varmasını önlemek gibi bir faydası da vardır.

DİYAPERİS (*Diaperis*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının Kınkanatlılar (Coleoptera) takımından bir cins.

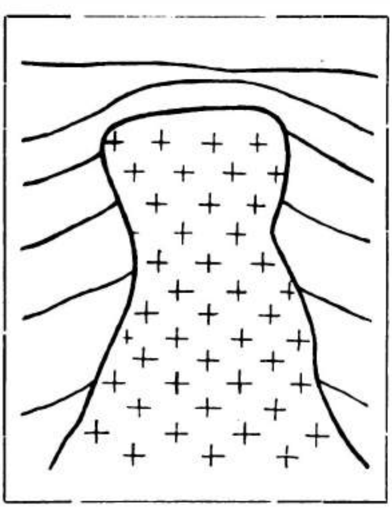
Kara parlak renkli, sarı ya da kırmızı lekeli, küremsi gövdeli hayvanlardır. Mantarlarda yaşar.

DİYAPERİS

DİYAPİR (Fr. Diapir), jeolojide, derinde bulunan yumuşakça kayaların, aynı yerde toprağın üstünde bulunan, henüz oluşmuş, genel olarak da daha ağır olan kayaların arasından yükselmesi.

Bu olaya sebep olarak yoğunluk farkı gösterilmektedir. Meselâ, tuzun yoğunluğu 2,1 dir; buna karşılık adî kayaların yoğunluğu 2,5 ile 2,7 arasında değişir. Bu farkın sonucu az çok silindir biçimli sütunların 10 - 50 km aralıkla yükselmesidir. Bu yükselişin kimi zaman toprağın yüzünü kabarttığı görülür (Alsace'ta Hattenschlag'da olduğu gibi). Bölgede çatlaklar varsa, D. sütunları çoğu zaman yalnız bu fayların kesiştikleri yerlerde ya da faylar boyunca b e l i r i r; kimi zaman da bazı faylar boyunca yerlerini *D. dalgaları*'na bırakırlar. D. ler petrol, potas ya da tuz aramalarında önemli ip uçları verir. D. ler, ırmakların sürüklediği kalıntılardan meydana geldiği sanılan bazı toprak oluşlarının, d o ğ r u olarak açıklanmasını sağlamıştır.

DİYAPİR

DİYAPOZİTİF (Fr. Diapositive), fotoğrafçılıkta, genel olarak beyaz perdede gösterilmek için, saydam cam ya da filim üzerine çekilmiş pozitif resim. D. ler ya cam levhalar arasında muhafaza edilir ya da mukavva çerçevelere takılır; sıra halinde çekilmiş pelikülller de vardır. Projeksiyon için kullanılan D. lerin büyüklüğü 85 × 100 mm, 60 × 60 mm, 24 × 36 mm ve 18 × 24 mm olabilir. Son ikisi 35 mm lik sinema filmi üzerine çekilir, 16 mm lik filimler de bu amaçla kullanılır.

DİYAPTOMUS (*Diaptomus*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Kabuklular (Crustacea) sınıfının Kopepodlar (Copepoda) takımından bir cins. Göllerde yaşar.

DİYARBAKIR, Yukarı Dicle boyunda, bol içme suları, korunmaya elverişli yeri ve surları, Mezopotamya - Anadolu - İran - Suriye ana yolları üzerinde işlek ticareti ile tanınmış bir il. IV. yüzyılda Romalıların genişleterek yaptığı 82 burçlu beş km çevresindeki kara bazalttan *Dış Kalesi*, Artuklu (1202 - 1206) ve genişletilmiş Osmanlı (1524 - 1526) yapısı *İç Kalesi*, Abbasî Muktedir'den IV. Mehmed'e kadar İslâm ve Türk hükümdarları adına en güzel süsleme ve yazı çeşitleriyle kabartma taş yazıtları, Orta Asya biçiminde hörgüçlü öküz, arslan, iki başlı kartal, koşan atlar, kanatlı ejder, arslanlar ve belden yukarısı çıplak insan kabartması, 1117 den kalma sepet kulpu kemerler gibi Türk sanatının eşsiz örnekleri ile D., görülmeye değer. Halife Ömer çağındaki İslâm yayılmasından beri, Bizans ve Haçlı seferlerini de görmediğinden D. Anadolu'nun en büyük Türk mutasavvıf, bilim, şiir ve sanat erlerini yetiştiren bir kültür merkezi olarak kalmıştır.

Şehrin adları: Asurlu I. Adad Nirari (1336 - 1305) den kalma bir kılıç tutağındaki çivi yazılı *Amidi* adı, M. Ö. 800, 762, 726 ve 705 yıllarından kalma Asurlu valisi adlarını bildiren belgelerde de geçmektedir. Bu adın, Subaru (Huri) lardan kaldığı anlaşılıyor. 305 te Hıristiyanlığın Arsaklı II. Tiridat çağında kabulünü bildiren Agathangelos'un eserinde şehir *Amid* diye anılır ve Süryanî kaynakları ile 639 dan beri Arapça eserlerde de bu adla tanınır. 1896 da basılan Vilâyet Salnamesinde, baskı yeri olarak bu ad anılır. Ondan sonra, vilâyetin adı (Diyarbekir) şehre de verilerek 1900 yıllarında Amid bırakılmışsa da, dağ köylerinde yine *Emid* ve *Amid* diye anılmaktadır.

359 da şehirde bulunan Marcellinus'tan başlayarak, Yunan ve Latin kaynaklarında *Amida* denilmiştir. 349 daki ilk Romalı onarımında şehre kayserin saniyle AUGUSTA denilmişse de, az sonra bu ad unutulmuştur. Akkoyunlu ve Artuklu Türkmenlerince buraya Kara Amid denildiği bilinmekte ve XVIII. yüzyıl ortalarında bile bu biçimin kullanıldığı görülmektedir. 1394 teki Timur yayılmasını anlatan *Zafername*'lerde şehir, *Kara Kale* ve *Karaca Kale* adiyle anılır.

Dede Korkut Kitabı'nda *Hamid* olarak anılır. Akkoyunlular çağındaki gibi, Safevî ve Osmanlı kaynaklarında Kara Hamid (Kara Hâmid) denildiği görülür. Arapların Bekr ibn Vâ'il boyunun göçebe olarak bu çevrede dolaşması yüzünden, Abbasîler VIII. yüzyılda bölgeye *Diyarbekir* adını vermişlerdir. 1900 den beri şehre de resmî olarak bu adın verildiği görülüyor. Belediye meclisi kararı ile 5 nisan 1925 te «Diyarbekir fahrî hemşerisi» olan Gazi M. Kemal, 15 kasım 1937 pazar akşamı Halkevinde: «Aziz Diyarbakırlılar» diye başlayan bir konuşma ile, şehrin ve ilin adını değiştirmiş, kasım 1937 sonundaki Bakanlar Kurulu kararı ile bu ad resmîleşmiştir.

Yeri, doğal durumu: D. güneydoğu Anadolu bölgesinde, Dicle ırmağının sağ yakasında, denizden 650 m yükseklikteki bir düzlükte kurulmuştur. Çok büyük surları bütün gezginlerin dikkatini çekmiştir. Kara renkli bazalt taşlarından yapılmış olan bu surlar, doğuda Dicle vâdisinin 100 m yukarısındaki dik yamaçlar üstünde yükselir, öteki yönlere doğru belli belirsiz eğimli bulunur. İç kalenin bulunduğu hafif kabartı bir yana bırakılırsa, şehir bir düzlüğe yerleşmiş, surlar bu düzce yere uymuştur. Şehrin bu kesiminin, derinde akan ve dik yamaçları bulunan Diclenin büklüm yaptığı bir yerde olması, tarih çağları boyunca doğudan, biraz da kuzey ve güneyden olan güvenliğine önemli etki yapmıştır. İşte, gerek karadan, gerek Dicle üzerindeki yollardan hepsi D. dan geçmek zorunda olduğundan, şehir eski çağlardan beri yüksek surlarla çevrilmiştir. Koyu renkli volkanik taşların geniş yer tuttuğu kayalar üzerinde kurulmuş olan ve bugün de hemen bütünüyle ayakta duran bu büyük kalenin doğu - batı uzunluğu 1 700 m, kuzey - güney uzunluğu 1 300 m, surların bütün çevresi 5 km, duvarlarının kalınlığı 3 - 5 m dir. Surun üzerinde geniş bir yol vardır. Devriye yolunun yerden yüksekliği 8 - 12 m yi bulur.

Bu yol dışarıya doğru kalın (70 cm) bir mazgal duvariyle korunmuştur. Surlar üzerinde değirmi, dörtköşe ya da çok köşeli 78 burç sıralanmıştır. Kapıların yanındaki burçlar büyüktür. Güneybatıda surun dirsek yerlerinde sonradan yapılmış üç büyük berkitme burcu (Ulu Beden, Yedi Kardeş, Kiçi Burç) vardır.

İç Kale, surlar içindeki yerin kuzeydoğu köşesinde olup yarım çember biçimindeki bir duvarla kale içindeki şehirden ayrılmıştır. İç Kalenin Dicleye doğru bir gizli kapısı (Uğrunkapı) vardır. A. Gabriel'e göre, İç Kalenin bulunduğu tümsek biçimli tepe, Amida'nın en eski yeridir. Burası bir yığma tepe olup, Virankale adiyle anılır. Burada saray temelleri, hamam kalıntıları havuzlar bulunmuştur. İç Kalede birtakım yapılar da vardır (eski kilise, hapishane, cami, eski hükümet konağı). Surlar, doğuda sarp kayalar üzerinde yükselir. Öteki taraflarında 6 - 15 m enindeki hendeklerle çevrilmiştir. Bu hendeklerin kimi yeri dolmuştur.

D. kalesinin dört yöne açılan dört kapısı vardır. Kuzeyde Harput Kapısı (Dağ Kapısı), batıda Urfa Kapısı, güneyde Mardin Kapısı, doğuda Yeni Kapı (Dicle Kapısı). Bu kapıların ilk üçünden, adlarını taşıdıkları şehirlere doğru yollar uzanmıştır, dördüncüden ise Dicle vadisine doğru dönemeçli bir yol inmiştir.

D. ın kurulmuş olduğu yerin başlıca coğrafî özelliği, uzak çevresi yüksek dağlar ve tepeliklerle çevrili çukur bir bölgenin (D. havzasının) hemen hemen ortasında bulunmasıdır. Bu geniş çukurluğun kuzeyinde Doğu Toros dağlarının bir bölümü (2 200 - 2 600 m), batısında Karacadağ (1919 m), güneyinde Mardin tepelikleri (1 200 - 1 300 m) yükselir. Bunlar arasında, 600 - 700 m yükseklikteki geniş havza uzanır. D. ın bu durumu, şehri sadece çevrenin merkezi olarak bırakmamış, kuzeydeki dağlık bölgelerle güneydeki bozkır görünüşlü ovalar arasında, yerleşmeğe daha elverişli olan bir geçiş alanında, büyük bölgeleri birbirine bağlayan ana yollar üzerinde işlek bir şehir ve merkez değeri kazanmasına yol açmıştır. Bu yollardan biri, Anadolu ve Suriyeden Irak'a uzanırdı. Akdeniz kıyılarını Basra körfezine bağlayan bu yoldan D. da ayrılan bir yol, kuzeydeki dağ sıralarının geçitlerinden aşarak Harput ve Sivas üzerinden Samsun'a iniyor, böylece Mezopotamyayı Karadenize bağlıyordu. Bir başka yol da D. şehrini Bitlis ve Van Gölü üzerinden Azerbaycan ve İrana bağlamaktaydı. Böylece ana yollar boyunda kurulmuş olması, türlü tarih çağlarında D. a gelişme imkânı vermiştir. Bundan başka, D. çeşitli geçim kaynakları bulunan geniş bir bölgenin merkezi olmuş, ticaret şehri olarak gelişme göstermiştir.

D. ilinin batı bölümünün çok yeri, geniş Karacadağ volkanik platolarının bir parçası olarak görülür. Bu örtü, doğuda D. kalesinin bulunduğu yerdeki Dicle vâdisinin batı yamacına uzanır. Bu platonun görünüşü, koyu renkli olup bazaltın karamsı görünüşü ile ilgilidir. Bu lav platolarının kuzeyinde ve doğusunda Miosen tortul katları, D. havzasının çok yerini kaplar. Burada Hazro'nun batısındaki dağlık yerde (1 250 m) Mezozoik ve Paleosen toprak görülür. Bu havzanın kuzey çerçevesi olarak Mezozoik (çok yerde Üst Kretase) oluşuklarla bazik intrusifler ve Paleozoik metamorfik taşlar yer tutar. D. havzasının güney bölümünde (yaklaşık olarak D. ile Silvan, Batman, Çınar arasında kalan ve Dicle ırmağının batı - doğu uzantı kesiminin çevresine uyan yerde) ise, Üst Miosen ve Plio - Kuaterner katlarla yeni alüvyonlar yer tutar. Bunun güneyini de Mardin eşiğinin batıya doğru bir uzantısı durumunda olan Mazı Dağı (1 260 m) Orta Eosen oluşuğu çevreler.

D. çevresinin iklimi de kuzeydeki ve güneydeki bölgelere göre, türlü bakımlardan daha elverişlidir. Burada kuzeyin uzun, çok sert, çok karlı kışları yerine daha kısa ve daha az sert kışlar olur. Çünkü kuzeydeki dağlar, soğuk rüzgârları keser. D. çevresinde güneydeki çöl ve çölümsü yerlerin (yıllık yağış 20 - 25 cm) kuraklığına karşı, daha yağışlı bir iklim (D. da yıllık yağış tutarı 45 - 50 cm) vardır. D. çevresinde yıllık sıcaklık ortalaması 16° dir. Aylık sıcaklık ortalaması olarak kış aylarında 1 - 4° ise de, kimi yıllarda aralık ayı ortalamasının —2° yi bulduğu, ocak ayınınki —4° yi geçtiği olur. En çok soğuklar ocak ayında, en çok sıcaklar temmuz ayında (aylık ortalama 31°) görülür. Haziran, temmuz ve ağustos yaz mevsimidir (ortalama sıcaklıklar 26 - 31°). Sık sık olmamakla birlikte, yaz aylarının bazı günlerinde sıcaklığın 35 - 40° yi bulduğu, hattâ 46° yi biraz geçtiği olur. Bunun gibi, kimi yılların sayılı günlerinde sıcaklığın —10° den daha da aşağı düştüğü, hattâ —24° ye indiği görülür. D. da don olan günler kış boyunca sık sık belirir (her yıl yaklaşık olarak 40 - 100 gün). Aralıklı olarak donlu günler kasımda başlar, nisanda sona erer, en sık don da ocak ayında olur. D. da yılın en az 50 - 60 günü, en çok 90 - 105 günü yağışlı geçer. Kar ile örtülü günler yılda 10 - 15 günü bulur ise de, kimi yıllarda bu sayı artar (40 - 45 gün). Kar ile örtülü günler aralıkta başlar, martta sona erer. Kar kalınlığı çok olmaz. D. da ilkbahar çabuk gelir. Daha martta havalar ısınmağa başlar, nisan ve mayıs ayları tam bir bahar özelliği gösterir. Güz mevsimi ise, çok sıcak yaz mevsiminin kış mevsimine

DİYARBAKIR'DA ATATÜRK HEYKELİ

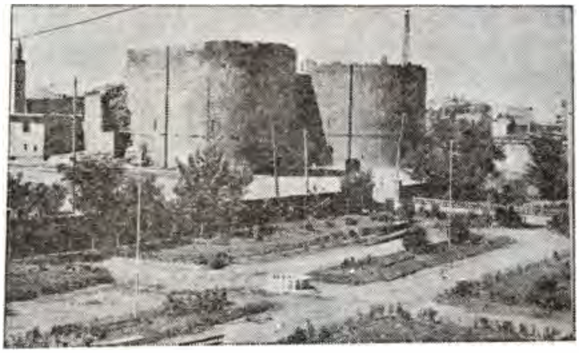
1

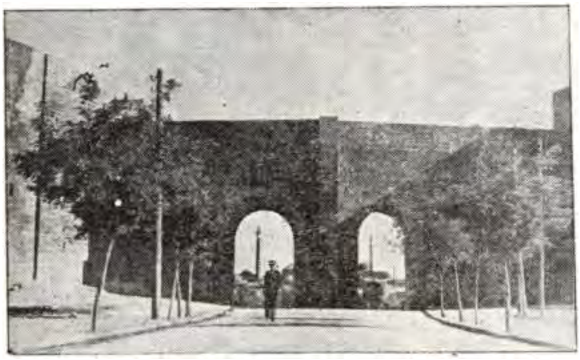
2

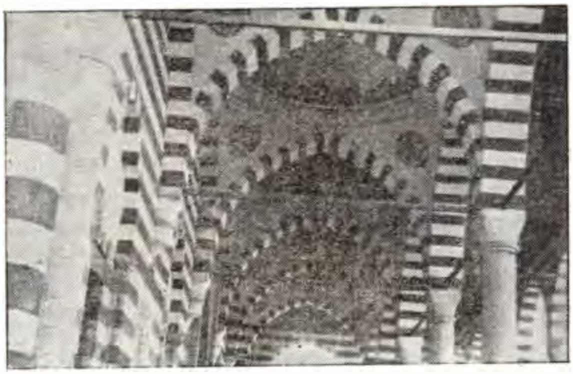
3

4

5

6

D İ Y A R B A K I R

1. Çocuk bahçesi ve sinema, 2. İç kale camii ve minaresi, 3. Yenişehirde yeni evler ve surun kuzeyden görünüşü, 4. Öğretmen okulu bahçesi ve Dağ Kapısı burcu, 5. Şehrin kuzeybatısındaki kapı (solda: Akkoyunlu, sağda Osmanlı minareleri), 6. Behram Paşa camii sundurması (Osmanlı yapısı, 1574 ?)

doğru uzanmış bir geçiş durumu gösterir (eylül ayı ortalaması 24° den çok).

D. ilinin çok yeri bozkırdır. Bozkırların yayıldığı başlıca yerler, D. havzasının yüzü ve yer yer yamaçlarıdır. Birçok bozkırlarda olduğu gibi, burada da ot bitkilerinin bitme dönemi çabuk geçer. Nisanda yeşeren bozkır, temmuzda sararmaya başlar, ağustos ve eylülde artık iyice solar ve kurur, toprak boz bir görünüş alır. Buradaki bazalt lavları alanında toprak, kırmızımsı kahverengi ve bozumsu renkte olup, kimi yerde toprak pek incedir. Sulanabilen yerlerde toprağın verimi artar. Bozkır bölümünün sulak yerlerinde, otluklar arasında yer yer bahçelikler ve ağaçlıklar uzanır. D. ilinde orman azdır (% 8,5 kadar). Az bir bölümü korunmuş, fakat çoğu bozuk ve baltalık durumunda olan, en çok meşe ağaçları, biraz da ardıç ve çam bulunan ormanlar, dağlık yerlerle vâdilerin yamaçlarında yer tutar.

D. ilinin içinden geçen başlıca akarsu Dicle (b. bk.) ırmağıdır. Dicle il sınırından girdikten sonra Eğil'e kadar önce kuzeybatıdan güneydoğuya akar, buradan sonra güneye döner, D. şehrinden sonra da doğuya doğru akar. Bu ana ırmaktan başka, il topraklarından bunun birçok kolları geçer. Bunlar, çok yerde derinde akar. Akarsu vâdilerinin bu özelliğinden yararlanarak türlü baraj incelemeleri yapılmaktadır. Bu arada Çınar kasabasının doğusundan geçen Göksu üze-

rinde bir toprak baraj yapılarak bu çevrenin su ihtiyacını (özellikle sulama işleri) karşılamak üzere hazırlıklara girişilmiştir (bk. GÖKSU BARAJI). Bu bölgenin çok yerinde su ihtiyacı kuyulardan ve sarnıçlardan ya da derelerden güçlükle sağlanır.

D. ili topraklarının çok yeri tarım ve hayvancılık alanıdır. Toprağın 1/3 i tarıma elverişlidir. Buğday, arpa, darı, nohut ve mercimek yetiştirilir. Sulanan yerlerde sebze ve meyva bahçeleri çok yer tutar. Dicle kıyılarındaki kumluk ve çakıllık yerlerde, çay karpuzu adı verilen çok iri karpuzlar (30 - 60 kg) yetiştirilir ki, buna yurdumuzda D. karpuzu denir. Böyle yerlerde iri kavunlar da elde edilir. Bunlardan çoğunca yerinde yararlanılır. Ayrıca badem ve yaş koza da elde edilir. D. havzasının çevresindeki dağlık yerlerde, otlak ve çayırlıklarda koyun yetiştirilir.

Şehrin bölümleri: D. şehrinin iki ana bölümü vardır: Sur içi şehir, sur dışı şehir. Surlar içindeki şehirde bugün nüfusun yarıya yakını oturmakta, surların dışındaki şehir ise gittikçe büyüyen ve şehir nüfusunun yarıdan çoğunu barındıran bölümdür. Surların içindeki şehrin İç Kale bölümünde bugün sadece sayılı eski yapılardan faydalanılmaktadır. Bunun hemen güneyinde küçük evlerin, dar ve düzensiz sokakların bulunduğu mahalleler vardır. Bu mahallelerin batısındaki bölümde ise, yer yer boşluklar ve arsalar bulunmakla birlikte, düzgün evler, çoğu dar, kimisi uzun ve genişçe sokaklar vardır. Sur içinin bu bölümünde Dağ Kapısı ile Mardin Kapısı arasında uzanan genişçe bir cadde ile Urfa Kapısından başlayarak batı - doğu doğrultusunda uzanıp bu caddeye kavuşan bir başka ana cadde vardır. Bu caddelerin her iki yanı dükkân ve mağazalarla doludur. Bunların gerisinde kalan mahallelerdeki sokaklar dar, düzensizdir. D. belediyesi 1868 de kurulmuştur.

D. ın başlıca iş alanı ve çarşısı, yukarıda belirtilen iki caddenin birleştiği yer ve çevresindedir. Bunun hemen kuzeyinde şehrin başlıca meydanı ve bunun yanında D. ın en büyük eski eseri olan Ulu Cami yükselir. D. da geniş asfalt yollar yapılmış, demiryolu istasyonuna doğru büyük bir cadde açılmıştır.

D. ın sur içi bölümü cami, medrese, hamam, han gibi eski ve büyük yapılarla doludur. XIX. yüzyıl sonlarında şehirde 27 cami, 42 mescit, 11 medrese, 8 hamam, 2 han ve kapalı çarşı ile başka yapılar bulunmakta idi. Bugün de bunların önemlilerinin çoğu durmaktadır. Son yıllarda türlü değişiklikler olmakla birlikte, D. şehrinin Mardin Kapısı çevresi sebzeci ve bahçecilerin, Urfa Kapısı çevresi kasap ve tabakların, Ulu Cami güneyindeki Balıkçılarbaşı zanaatçı ve tüccarların, Ulu Cami çevresi birçok konakların toplandığı yerler olmuştur.

D. surları, nüfusu artan şehrin gelişmesini uzun bir süre durdurmuş, çevresine yayılamayan şehir, sokak ve ana yolların gittikçe bozulmasına, evlerin çoğalmasına yol açmış, bu duruma uyan bir ev tipi de doğmuştur.

Gerek sur içindeki şehirde, gerek sur dışı şehirde yeni ev tipleri çoğalmış, konforlu evler yapılmış, tuğla ve betonarme yapıların sayısı gittikçe artmıştır. Sur dışındaki yeni şehir, eski şehrin kuzeybatısından kuzeydoğusuna kadar uzanan yerlerde büyümüştür. Burası yeni imar planına göre gelişmekte olup, asfalt caddeler, geniş ve düzgün sokaklar, parklar yapılmış, şehir içi ağaçlandırılmıştır. Şehrin kanalizasyon, elektrik ve su işleri de ileri bir şekilde düzenlenmiştir. Yeni şehrin burada büyümesinin istenmesi, yerin düz olması ve şehre verilmekte olan içme suyunun kolaylıkla dağıtılabilmesi, semtin istasyona yakın bulunmasıdır. Bu alan, önceleri mezarlık ve tarla iken, yeni şehir kısa bir zamanda genişlemiş, demiryoluna kadar yayılmış, bugün bu yolun öte yakasına da uzanarak eski şehirden 3 - 5 km uzaktaki eski bağlar bölümüne geçmiştir. Bütün bu yeni şehirdeki asfalt yollar ve bahçeler şehri süslemiştir.

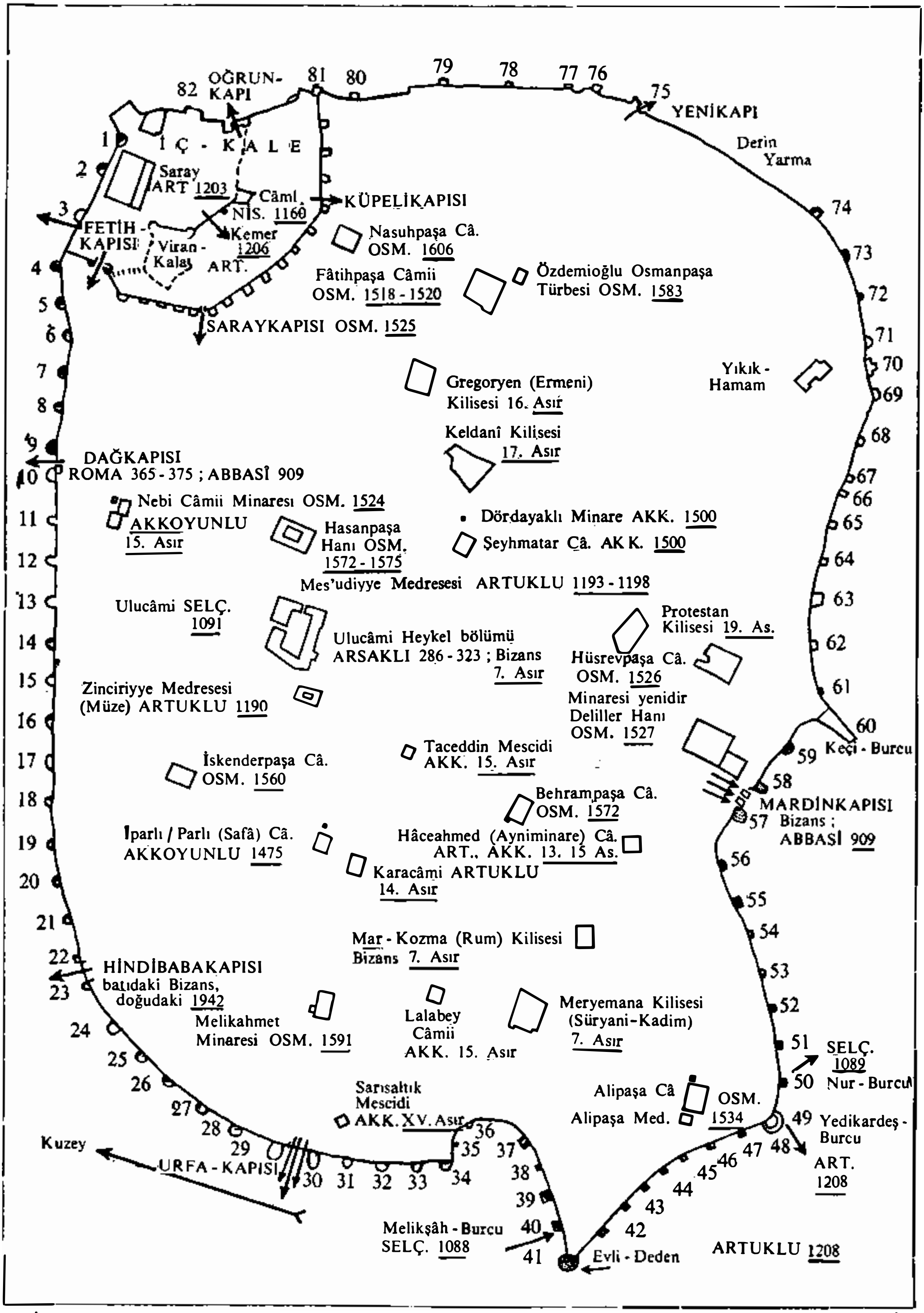
D. ın sur içindeki bölümünde sebze bahçeleri ve pek az meyvalık bulunmasına karşılık, şehrin doğu ve güneydoğu uçları ile batısındaki yerlerde geniş sebze ve meyva bahçeleri vardır. Şehri üç yandan çeviren bu bahçeler, 5 - 6 km uzunluğunda ve 1 - 2 km eninde bir alanı kaplar. Elde edilen ürünler, şehrin ihtiyacını karşıladığı gibi, çevredeki köylere de satılır.

Nüfus: Eskiden beri işlek bir ticaret merkezi ve yol uğrağı olan D., kalabalık bir şehir özelliği kazanmıştır. Ancak, şehrin eski nüfusu üzerine eldeki kaynaklarca verilen bilgi birbirini tutmamaktadır. Yabancı kaynaklarca XIX. yüzyılın ikinci yarısında nüfusun 30 - 35 bin olduğu belirtilmiştir. 1927 de yapılan ilk sayımda nüfusun 30 709 olduğu anlaşılmış, bu sayı 1935 te 35 000 e, 1940 ta 43 000 e yaklaşmış, 1945 te 41 000 e inmiş, 1950 de 45 000, 1955 te 61 000 olmuş, 1960 ta 80 000 i bulmuştur. 1965 sayımına göre D. ın nüfusu 102 624 tür. D. da nüfusun hızla artması doğumdan çok, çevredeki illerden gelip yerleşmelerden ve şehirdeki ticaret yerleri ve kültür kurumlarının çoğalmış bulunmasından ileri gelmektedir.

Ekonomi, ticaret: Geniş ve verimli bir yörenin ortasında kurulmuş bulunan D. şehrinin yeri bakımından, her çağda ekonomik durumunu geliştiren büyük bir hinterlandı bulunmuştur. Yakın bir geçmişe kadar hemen bütün ulaştırma işleri kervanların işlediği dar yollardan başka bir şey olmadığı halde, bugün demiryolu ile İç Anadoluya ve batıdaki bölgelere, yüzlerce kamyon ve otobüslerle de Doğu, İç ve Batı Anadoluya işlek yollarla bağlanmış, böylece bulunduğu alanın bir yandan toplama merkezi olurken, öte yandan da toplanan ticaret eşyalarının başka yerlere gönderildiği canlı bir ticaret şehri olarak gelişmiştir.

Birinci Dünya Harbinden önce, Bağdad ve Musul'a Dicle ırmağı yoliyle buğday, arpa gibi ticaret eşyası gönderildiği gibi, Halep ve çevresiyle de yakın alışveriş edilirdi. 1923 ten sonra ise, ulusal sınırlar dışında kalmış olan bu yerlerle ilgisi kalmamış, ticaretinde kısa bir süre durgunluk olmuş, fakat demiryolunun buraya uzanmasiyle (1936) şehir İç ve Batı Anadoluya bağlanmış olarak canlılık başlamıştır. Bugün D. türlü yönlere yaz kış geçit veren yollarla (şose, demiryolu) bağlıdır.

Çevresinin büyük bir pazarı olarak D. ın özellikle İstanbul (her çeşit ticaret eşyası), Mersin (benzin, demir ve makine, çimento), Sivas ve Kayseri (şeker), Bozüyük (kereste) gibi ticaret merkezleriyle yakın ilgisi vardır. Öte yandan türlü taşıtlarla doğu bölgelerinden toplanan maddeler demiryolu ve kara yolları ile İstanbul, Mersin, Ankara, İzmir ve başka şehirlere gönderilir. Böylece bugün D., Birinci Dünya Harbinden önceki durumundan daha ileri gitmiştir. Bugün D., İstanbul ve Mersin gibi ticaret merkezlerinden gelerek Güneydoğu Anadoluya (Mardin, Siirt, Urfa) ve az çok Doğu Anadoluya (Bitlis, Van, Muş) gönderilecek ticaret eşyaları için hem bir pazar, hem geçit yeri durumundadır. Geniş çevresinin hayvan yetiştirme bölgelerinden toplanan ve Türkiyenin önemli bir oranda ihtiyacını karşılayan yağlar D. da piyasaya sürülür. D., yağ ve

DİYARBAKIR: Kale ve surlariyle anıtlarının planı (dıştaki rakamlar, burçları; altı çizili rakamlar, yılları gösterir)

tahıl borsası durumundadır. Bu pazardan sade yağ, tahıl, canlı hayvan, deri, yün, bağırsak, kuru üzüm gibi mallar İstanbul, Mersin, İskenderun, Ankara ve İzmir'e gönderilir. Bu şehirler yoluyla dış pazarlarla ilişkisini sağlar, doğu illerine fabrikalarında elde ettiği unun yarıdan çoğunu gönderir.

D. da sanayi henüz gelişmemiştir. Bu şehir ve yakınlarında çeltik kırma ve soyma evi, iki buz fabrikası ile soğuk hava deposu, bakır levha yapım evi, iplik dokuma evi, un fabrikaları, sabun yapım evi, şekerleme ve helva yapım evleri ile bu işletmelere göre daha büyük olan Tekel içki fabrikası (230 işçi, yılda 3 milyon kg kuru üzüm işlemekte), Sümerbank Şayak Fabrikası (450 işçi) vardır. Önceleri oldukça gelişmiş durumda olan küçük el sanatları (pamuk ipliği yapımı, ev bezi, ipek işlemeler, oyacılık ...) bugün hemen hemen sönmüş durumdadır.

Elektrik, su: D. ın elektrikle aydınlatılması işi 1936 da yapılmış, şehir kısa bir süre içinde büyüyünce yeni yeni kaynakların sağlanması gerekmiştir. 1949 dan önce, su bol olduğu sürece gece gündüz şehre elektrik verilir, su azaldıkça duruma göre bu iş düzenlenirdi. Bugün şehrin aydınlatılması türlü kaynaklardan yararlanılarak yapılmaktadır. Çanakçı hidroelektrik santralı ilk kurulan enerji kaynağıdır, bugün de çalışmaktadır. Şehrin elektrik ihtiyacının artması üzerine dizel motorları ile elektrik sağlanılmasına uğraşılmış, bu da yetmeyince Sümerbank Şayak Fabrikası ile Erkek Sanat Enstitüsü enerji kaynaklarından da yararlanılmış, 1963 ten sonra Hazar hidroelektrik santralından alınan enerjiden faydalanılmıştır.

D. ın içme suyu, şehre 20 km kadar uzakta, Karacadağ'ın eteğine yakın Gözeli'deki kaynaklardan borularla getirilmiştir. Şehrin hızla büyümesi yüzünden bu su yetmemiş, başka sulardan da yararlanılmıştır: Kale suyu (içme suyu), Anzele suyu (içme suyu), Benu - sen suyu (sebze bahçelerini sulamak için) gibi.

Kültür ve sağlık kurumları: D., çeşitli okulları ve müzeleri, kitaplıkları bulunan şehirlerimizdendir. Başlıca okulları şunlardır: Ziya Gökalp Lisesi, Ali Emirî Orta Okulu, kolej, İlk Öğretmen Okulu, İmam - Hatip Okulu, Kız Sanat Enstitüsü, Erkek Sanat Enstitüsü. Akşam Ticaret Lisesi, Akşam Tekniker Okulu, Sağlık Koleji, 12 ilk okul.

Türlü tarih çağlarının çeşitli eserlerinin bulunduğu D. da biri D. Müzesi, ötekisi Ziya Gökalp Müzesi olmak üzere iki müze vardır. Şehirde tarihî Ulu Camiin onarılan doğu yönündeki salonlardan bir genel kitaplık ile bir çocuk kitaplığı açılmıştır.

D., büyük bilim adamları ve düşünürlerin, şair ve ediplerin yetiştiği bir şehirdir (Ziya Gökalp, Süleyman Nazef, Ail Emirî ...). Bugün D. da bir üniversite açılması işine de girişilmiştir.

D., sağlık kurumları çok olan bir şehrimizdir: 300 yataklı ve modern bir büyük hastahane (Nümune Hastahanesi), 500 yataklı bir askerî hastahane, trahom dispanseri, Verem Savaş Derneğinin 150 yataklı hastahanesi, büyük bir hıfzıssıhha enstitüsü, 3 ecza deposu, 8 eczahane, 70 ten çok hekim vardır.

Diyarbakır ili: D. ilinin yüz ölçümü 15 354 km², nüfusu 476 974 (1965) tür. İl içinde km² ye düşen ortalama nüfus 26 dır. Nüfus, şehir ve kasabalar çevresi ile bahçe tarımı alanlarında sıklaşır. D. ilinin kuzeyinde Elazığ, Bingöl, kuzeydoğusunda Muş, doğusunda Siirt, güneyinde Mardin ve Urfa, batısında Adıyaman ve Malatya illeri vardır. İlin, merkez ilçesinden başka 11 ilçesi vardır: Bismil, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Ergani, Hani, Hazro, Kulp, Lice ve Silvan. Bunlara bağlı bulunan bucakların sayısı 26, bütün D. iline bağlı köy sayısı 665 tir.

Tarih: *a. En eski çağlardan İslâm fethine kadar* (M. Ö. 3500 - M. S. 639): D. bölgesinin ilk uygar halkı, Subaru (Hurri) lar, M. Ö. 3500 yıllarında Van'dan Humus'a kadar yayılmış olan Tel Halef kültürünü yaşatmıştır. Sumer - Akkad imparatoru Lugal Zaggizi (2750 - 2725) bu bölgeyi de almış; Akkadlı Naram Sin, 2260 yıllarından kalma çivi yazılı ve kendi resmi bulunan belgeyi şehrin doğusundaki Pirhüseyin köyünde bazalt kayaya kazdırmıştır. Anadoluda, bundan daha eski yazılı belge yoktur. Aramîlerin Amidi'yi merkez edinen Bit Zamani beyliği, 900 - 825 arasında yaşadı. 775 - 736 arasında Urartular, son olarak da 736 - 654 arasında Asurlular bölgeye egemen oldu. Kafkasları aşıp gelen atlı göçebe İskitler, Madova çağında D. bölgesine de yerleştiler. Aras boyuna çekilmeyen Paktuk (Bokhtlar, Bogduz) ve Karduk (Kürt) boyları, Zap ile Bohtansuları arasındaki dağlık bölgede tutunup kaldılar. I. Darayavahuş çağında İran imparatorluğuna bağlı 20 satraplıktan XIII. sü sayılan Paktuk ve Armenia birleşik satraplığı D. ı da içine alıyordu.

Arsaklılar, Asyadan Seleukosluları kovarken, hükümdarları M. Ö. 140 yılında Fırat'ın doğusunu da aldı. Arsaklı göçleri, batı sınırlarını tutmak üzere Yukarı Dicle boylarına da yerleştiler. İlk Arsaklı yönetimi, M. Ö. 85 yılına kadar sürdü. Val Arsak Han (149 - 127) tarafından kurulan ilk Küçük Arsaklı sülâlesi, Kafkaslara egemendi. Armenia kralı Tigran, D. ı içine alan Arzanen bölgesinde Tigranokerta adiyle yeni bir başkent kurduysa da, 69 ekiminde Romalılara yenilince burası yıkıldı.

Romalıları 53 ve 5 yıllarında yenen Arsaklılar, M. S. 16 da Iğdır - Revan arasında ve Aras boyundaki Armenia başkentine Arsaklı Vonon'u oturtarak, 63 yılında Romalıları Fırat doğusundan çekilmek zorunda bıraktılar. Bu sırada kurulan ikinci Küçük Arsaklı sülâlesi, 387 yılında Romalılara geçinceye kadar Arzanen eyaletini, «Güney Bdeaşhı» (cephe komutanı) sanını taşıyan yerli ilbeyleriyle yönettiler. II. Tiridat (287 - 323), 252 - 287 arasında Sasanî yayılmasına uğrayan Arsaklı ülkesini kurtarmış, «Büyük Bideaşh» yaptığı atabeyi Mantakuni Ardavast eliyle, Arzanen eyaletinden İranlıları kovdurmuştur.

Horasan Arsaklıları soyundan Anak oğlu Işıksaçan grigor'un büyük çabalarıyla 305 te Hıristiyanlık Küçük Arsaklılar ülkesine yayılınca, Amid de bu yeni dini benimseyen yerler arasında anılıyor. Arzanen eyaletinin 10 sancağından biri olan Nepergerd (Mafarkın, Silvan), Amid şehrini de içine alıyordu. Sasanîler 338 de kuşattıkları Amid'i alamadılar. Roma imparatoru Constantius'un burayı onartması 349 da bitti. 359 da İranlıların eline düşen şehir, 363 te kurtulunca, İrana bırakılan Nisibis (Nusaybin) in Hıristiyan halkı da Amida'ya yerleşti. Bu yüzden, I. Valentinianus (367 - 375) ile iki taht ortağı adına Amida'nın batısındaki bu mahalleleri kuşatan bügünkü Dağ Kapısı, Urfa Kapısı, Mardin Kapısı arasındaki surlar yapıldı. Arsaklıların bu sırada, ateşe tapan İranlılara karşı, dindaş Romalıların vasalı olarak Arzanende egemenliklerini sürdükleri, Arsaklı hanı Bab (370 - 374) adına Nepergerd (Martyropolis, Silvan) surlarının onarıldığını gösteren Yunanca yazıttan anlaşılıyor.

379 da Arsaklı iki kardeş arasında Arsaklı ülkesi, Artvin, Erzurum, Bingöl, D. illeri bölgeleriyle batısı **Erez**

(Erzincan) ve buranın doğusu Divin (b. bk.) başkentlerine bağlanarak bölüşülmüştü. Batıdaki kardeş ölünce, Romalılar ile İranlılar Arsaklı topraklarını paylaştılar. Kafkasları aşan Hunlar, 395 te Amida ile çevresine girip yağmaladılar, Antakya'yı bi'e aldılar.

Bizanslılar, İç Kaledeki çukurlukta bir anfiteatr yapmış, 449 da surları onartmışlardı. Mesopotamia Provinciası merkezi Amida, ticaret ve askerlik bakımlarından gelişmişti. Sasanîler şehri 10 ocak 503 günü alınca 80 000 yakın halkı kırdılar; 505 baharında burayı para ile Bizans'a bıraktılar. 541 - 546 ve 577 - 581 yılları arasında Sasanî elinde kalan şehri kurtaran Bizanslılar, 607 de yine kaptırdılar. 628 de son İran salgınından kurtulan Amida'ya gelen Heraklius, yerli Süryanîlerden birtakımını zorla Ortodoks yaptırdığından, bunlara *Melkit* (Melikli, kayser taraflısı) denildi.

b. İslâm fethinden Selçuklulara kadar (639 - 1042): Halife Ömer çağında Iyâd başbuğluğunda gelen İslâm ordusu, beş ay kuşatılan Amid'i 639 yılında Bizanslılardan aldı. Şehit düşen sahabelerden 25 inin türbesi, İç Kale yanında ziyaret yeridir. Arsaklı II. Tiridat (287 - 323) çağından ve 305 ten öncesinden kalma bir kışlık sarayın mermer direkleri ve Yunan - Roma başlıklariyle yapılan katedral camiye çevrildi. Bugünkü Ulu Camiin Heykel denilen yüksek bölümü, o çağdan kalmadır. El Cezire valiliğine bağlanan Amid, Diyarbekir âmillerinin merkezi oldu.

Arap Bekr boyunun Şeybanlı oymağından Şeyhoğlu İsâ'nın Abbasî merkezini tanımaması ile burada ilk İslâm beyliğini Şeyhoğulları (870 - 899) kurdu. Musul (El Cezire) valisi Kundakçıoğlu, 881 de Amid'i kuşattıysa da, alamadan döndü. Halife Mu'tazıd, 889 mayısında şehri alıp bir daha ayaklananlara sığınak olmasın diye kuzey ve güneydeki Dış Kale kapılarını yıktırdı. Amid âmili Ertekin, 908 de Egil kalesini alan Bizanslıların ilerleme tehlikesini Bağdad'a duyurunca, halife Muktedir hemen vezirini gönderip Dağ Kapısı ile Mardin Kapısını yaptırdı (909 - 910).

Hamdanoğulları çağı (930 - 978) nda, Bizanslılar Amid'i 936, 942 ve 950 de kuşattılarsa da, alamadılar. 966 da Phokas'ın sıkı saldırışları da boşa gitti. Bizans başbuğu Melias'ın 50 000 kişilik ordusu 4 temmuz 973 te bozulup kendisi de tutsak düştü. Öç almak için büyük bir ordu ile gelen İoannes Tsimiskes, 974 te kuşatmayı başaramayınca, şehrin Dicle köprüsünü yıktırarak, «surları yıkma andı» nıyerine getirdi.

978 de Şiî Buveyhoğullarına geçen bölgede, 984 te Çar Bokhti (Dört B.) boyundan Bad ile Mervanoğulları beyliği (984 - 1085) kuruldu. Mafarkın'ı başkent edinip, 990 dan başlayıp Bizans'a haraç verecek tampon durumunda kalan Mervanoğulları, 1042 de Selçuklulara bağlandılar. 995 depremi üzerine ve Ebû Nasr Ahmed (1012 - 1061) zamanında şehrin surları onarılmış, Dicle köprüsü de 10 gözlü olarak yapılmıştır (1067).

c. Selçuklulardan Osmanlılara kadar (1042 - 1515): Tuğrul Bey, 1042 de D. bölgesini Türkmenlerden Anazıoğlu ile Buka Beylere iktâ' eylemiş, Selçuklu koruyucuları Amid'e yerleşmiştir. 1062 ekiminde Ergani, Bagın ve Telhum fetihlerinde alınan Bizans tutsaklarını Amid'de satan Selçuklular, 1063 güzünde şehri kuşatan Rum ordusunu yenerek, komutanlardan Tavadanos'u öldürdüler. 1070 şubatında Alparslan, İslâmın alınmaz kalesi Amid'in surlarını, uğur olsun diye eliyle okşayıp göğsüne sürdü. Oğlu Tutuş bu sırada burada doğdu. Selçuklulara bağlılığının 42. yılında Mervanoğulları beyliğini kaldırmak isteyen Melikşah'ın Artuk Bey yönetiminde gönderdiği ordu, Amid'i 4 mayıs 1085 te alabildi.

Melikşah adına Amid'de yapılanlardan, güzel kabartmalarla süslü 1088, 1089 ve 1092 tarihli yazıtı bulunan üç burç ile 1091 de biten Ulu Camiin batı bölümü duruyor. 1093 - 1097 arasında Şam Selçukluları, 1097 - 1183 arasında Irak Selçuklularına bağlı İnaloğulları Beyliği egemendi. 1105 te Mafarkın'a gelen I. Kılıçarslan D.ı da Anadolu birliğine kattı. 1109 da Irak Selçuklularına bağlı Ahlat meliki, İnaloğullarını Konya'dan ayırdı. 1115 yangınında bozulup yıkılan Ulu Cami'deki 287 - 304 ten kalma mermer ve taş direklerle süslü başlıklar dışarı çıkarılıp bugünkü duvar ayaklı kemerlerle tonoslar yapıldı. Eski işlemeli başlık ve direklerle 1117-1118 de Sultan Tapar adına Batı Maksuresi, 1155 te Ulu Cami minaresi, 1163 - 1164 te kemerli Doğu Maksuresi ve kuzeyde de medrese yapılarak külliye tamamlandı.

Son İnaloğlu beyi Mahmut (1142 - 1183) çağında Nisan Bey ile bunun soyundan üç vezirin şehirde egemenliği ve ağır vergileri halkı ezdi. Bu yüzden Hasankeyf Artuklularından Mehmet ile metbuu Salâhaddin Eyyubî, 26 nisan 1183 te şehri teslim aldılar. Eyyubî veziri Kadı Fadl, Ulu Cami külliyesindeki güzel kitaplardan seçtiklerini develere yükleterek Kahire'ye götürdü. 1232 ye kadar süren Artuklu yönetimi, sanat ve teknikte bir altın çağ oldu. Amid'i merkez edinen II. Sokman (1185 - 1200), Mes'udiye medresesini (1198 - 1199), Melik Mahmut (1200-1222) üzeri tonoslu Kalesuyu Havuzu ile üstünde yığma tepeli Narinkale ve en eski Türk mozaiki ile Cihannüma Köşkü'nü (1202 - 1206), planını eliyle çizdiği Evlibeden ve Yedikardeş burçlarını (1208), su saatleri, otomatik şarap kapları, robot saray hizmetçileri, kesik kesik akan devamlı fıskıyeler, guguklu saatler, şifreli kilitler, derinden su çeken tulumbalar, otomatik büyük takvimler gibi eserler yaptırmıştır. Melik Mevdut, hem Mısır, hem Konya'ya, hattâ Harezmşaha bağlı olduğundan, Sultan Melik Kâmil, 1232 ekiminde Amid'i aldı. Çingizli tehlikesine karşı Anadolu birliğini bütünlemeye çalışan Konya Selçukluları, 1235 ve 1236 da kuşattıkları Amid'i 1240 ta alarak, ikinci kez Konyaya bağladılar.

1240 - 1302 yılları arasında Selçuklu yönetiminde kalan şehirde, birtakım vergileri bağışlayan II. Keyhusrev'in fermanı, 1241 de Ulu Cami kapısı yanına kazılarak duyuruldu. Bu sırada D. da en kalabalık göçebeler, Turalı Bey yönetimindeki Bayındırlı (Akkoyunlu) Türkmenleri idi. İki yıl Mafarkın Eyyubîleri elinde kalan şehri, 1259 da Hülegü alarak yine Selçuklulara verdi. Bundan sonra Uygurların Oyrat göçebeleri, bir tümen çıkaracak kalabalıkla D. köylerinde yerleşmiş, İrinçin ve Kurmuşı noyanlar, şimdi de kendi adlarıyla anılan köylerde köşkler kurup oturmuşlardır. III. Alâeddin, Çermik Ulu Camiini yaptırmıştır.

Gazan Hanın 1302 de D.ı Mardin Artuklularına vermesiyle bunların yönetimi 1394 yılına kadar sürdü. Bu çağda Amid'in genliği sönmüş, 1317 Halep Türkmeni akını ve ertesi yıl da kuraklık ve açlık nüfusu azaltmıştır. Timur, 5 nisan 1394 te Kara Kale ve Karaca Kale diye anılan Amid'i güçlükle aldığından, yağmalatıp halkını tutsak ettirmiş, alınmada yararlığı görülen Bayındırlı Kara Yülük Osman Bahadır'a burayı vermiştir. Timur'la yıpratıcı savaşlar yapan Karakoyunlular ile Osmanlılara düşman olan Akkoyunlulara, Anadolu ve Şam seferlerinde kılavuzluk etmeleri dolayısiyle 1401 nisanında Diyarbekir beyliği veril-

di. Osman Bey (1401 - 1435), 1407 Halep Mardin ordusu, 1418 ve 1423 Karakoyunlu, 1433 Mısır Sultan Barsbay kuşatmalarında şehri korumuştur. 1507 güzüne kadar süren Akkoyunlu çağında Kara Hamid, 70 yıl başkent olarak çok gelişti. İbrahimbey içmesuyu getirildi, çinihanesi Osmanlılarınkiyle yarıştı, 1453 te burada tahta geçen Uzun Hasan Fatihle boy ölçüştü. 1417 de ölen şair Nesimî, Amid sarayında Türkçe Kur'anı Kerim okunmasını sağlayanlar, Firdevsî *Şehname*'sini Türkçeye manzum çevirenler, ilk Türkçe edebiyat kitabını yazanlar bu çağda yetişti. Mihrabı misk kokan Iparlı (Safâ) Camii (1475), Samanoğlu (şimdi: Gazi) ve Erdebil (1456 da Erdebilli Şeyh Cüneyd'e Uzun Hasan'ın bağışladığı) köşkleri, Nebi ve dört ayaklı minaresiyle Şeyhmatar (1500) camileri, 20 kadar mescit ve cami, Akkoyunlulardan kalmadır.

Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm ile Şeyh Cüneyd'in evlenmesinden 1460 nisanında Kara Amid'de doğan Şeyh Haydar ile Safevîlerin 40 yıl sonra kuracağı devletin çekirdeği burada gelişiyordu. Şiîliği benimseyen Haydar'ın oğlu Şah İsmail, 1501 de Tebriz'e yerleşip Akkoyunlu imparatorluğuna sahip olmuş ve Ustaçlu Türkmenlerinden Mehmet Han eliyle 1507 güzünde Kara Amid'i devletine katarken, Sünnî Akkoyunlu ve şehir halkından on binlercesi kırılmıştı. Kaçabilenler Trabzonda Osmanlı şehzadesi Sultan Selim'e sığınıp dirlik aldılar; kalanlar sindiler. Çaldıran seferinde, Bayburt ve D. Akkoyunlu beyleri Osmanlılara kılavuzluk ediyordu. D. beylerbeyisi Ustaçlu Mehmet Han, Çaldıran'da ölünce, Kara Amidliler, eylül 1514 te Kızılbaş koruyucuları şehirden kovarak, Sultan Selim adına hutbe okutup Anadolu Türk birliğine katıldıklarını belirttiler, kasım ayında beş bin atlı ve ayrıca yaya askerle gelen Şah İsmailin yeni D. beylerbeyisi Kara Han'a karşı koydular.

d. *Osmanlı imparatorluğu çağı* (1515 - 1965): Eski Akkoyunlu devletinin nişancısı olan Bitlisli Osmanlı tarihçisi Molla İdris'in, Şah İsmail'in Ustaçlu Kara Han yönetiminde yolladığı ordu ile on aydan beri Kara Amid'i kuşattığını padişaha duyurması üzerine, Osmanlılar yardıma koştu. Erzincan beylerbeyisi Bıyıklı Mehmet Paşa ile gelen birlikler şehre yaklaşırken Kara Han kuvvetleri Mardin'e doğru savuştu. 10 eylül 1515 te Osmanlılar Kara Amid'e girerken kurbanlar kesildi. O günden beri şehir, düşman yüzü görmeden yaşadı ve millî kültürümüzün en büyük şehirlerinden biri olarak gelişti.

İlk Osmanlı beylerbeyisi Bıyıklı Mehmet Paşa [Fatih Paşa] (1515 - 1521) Kurşunlu Camii, Hüsrev Paşa (1522 - 1530) ilk Osmanlı medresesi Husreviye'yi, vakıf olarak Deva ve Çardaklı hamamları ile Deliller hanı ve Gümrük hanını, devlet eliyle de iki kapılı ile 16 burçlu İç Kalenin Yeni Kale denilen surlarını (1524 - 1525) yaptırdı. Ali Paşa (1534), İskender Paşa (1560), Behram Paşa (1572), Melik Ahmet Paşa (1590) camileri, medrese ve hamamları ile ikinci Osmanlı kervansarayı Hasan Paşa hanı (1572 - 1575), Osmanlıların ilk 75 yıl içindeki yönetiminin şehirde büyük gelişmeler gösterdiğini tanıtlar. 1535 te şehre gelen Kanunî kendi kesesinden, 10 km uzaktaki gözeden çifte toprak künkler ve 27 gözlü su kemeri ile Hamravat suyunu 1543 te şehre getirtti. Şehirde konak ve köşkü bulunan Özdemiroğlu Osman Paşanın, yerli taş süslemesiyle süslü sekiz köşeli türbesi (1583) de sanat bakımından değerlidir.

1612 de Simeon, 1665 te Evliya Çelebi, 1660 ta Pollet gibi gezginler gördükleri Kara Amid'in, temiz, zengin, ve ticaretle el sanatları ileri durumunu anlatırlar. Şehirde yapılıp iki yılda işlenerek IV. Murada armağan edilen ipekli otağ, koca imparatorlukta eşsizdi «Diyarbekir kirbası» (pamuklu çadır bezi), Avusturyadan XVIII. yüzyılda bile özel müsaade ile satın alınıyordu. Şehirde renkli sahtiyan ve kösele işleyen debbağlık, kuyumculuk, bakırcılık, demircilik, şişecilik, çinicilik, ipek ve pamuk dokumacılığı çok ileri idi. Amidli hattat Gubarî, İstanbul'da Sultan Ahmet Camii celi yazılarını yazmıştır. Şehirde musiki üstatları çoktu. Bugün de halk ezgilerinden «Diyarbekir ağzı», eski Akkoyunlu havasında olup çok sevilir. Şehir ve köylerin Türkçesi Akkoyunlu izlerini taşır.

İbrahim Gülşenî (1455 - 1533), şehirde kurduğu Gülşenî tarikatı ve tekke şiirleriyle tanınmıştır. Amidli Ahmet Mürşidî, 1748 de yazılan manzum *Ahmediye*'siyle, Türk köylüsünün çok sevip okuduğu din kitabını yazmıştır. İstanbuldaki Ali Emirî Kitaplığında, Amidli 26 şairin divanı vardır. Ziya Gökalp (b. bk.) da D. lıdır. 1922 - 1923 te çıkardığı haftalık «Küçük Mecmua» siyle, Mustafa Kemal Paşa'nın başbuğluğunun felsefesini işleyerek yurda ışık tutmuştur.

Vali Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşanın yaptırdığı Mededbey Camii ve devlet hesabına yapılan vilâyet konağı, hastahane, kışla, ıslahhane (sanat mektebi) ile sur dışına çıkan şehir, 1935 yılına kadar ilerleyemedi. Cumhuriyet çağında D. ın yeniden gelişmesi, 22 ekim 1935 te demiryoluna kavuşmasiyle başlar. O zaman 30 000 olan nüfusu, 30 yıl sonra 90 000 i bulmuştur. 1951 den sonra yerli halkın da yapı yapmaya başlaması ile bugün D., modern bir şehir oldu. 1965 te kurulan Ziya Gökalp Üniversitesi ve bölgenin turizme açılması ile geleceği çok parlaktır.

DİYARBEKİR, Küçük Arsaklılar çağının Arzanen eyaleti ve Bizans'ın Mesopotamia Provincia'sına, Yukarı Dicle boylarına yayılan göçebe Arapların Rebia kolundan Bekr ibn - Vâ'il boyuna göre Abbasîler tarafından verilen bölge adı. Vâkıdî (748 - 823), *Diyar - Bekr* (= Bekr - Yurdu) bölgesinin, merkezi Harran olan El - Cezîre iline bağlı bir âmillik (kumandanlık) yeri olduğunu anar. Arzan (Garzan çayına ad veren), Meyyâfârikîn (Mafarkın, Silvan), Amid ve Mardin ile Siirt bu bölgede idi. Bekr ibn - Vâil'in Şeyban oymağından Şeyhoğulları beyliği (869 - 899) sırasında, bölgenin merkezi Amid oldu. Mardin ve Hısnkeyfa (Hasankeyf) Artukluları, bu şehirlerde kestirdikleri paralarında, kendilerini Melik - i Diyarbekr diye anarlar.

Akkoyunlu padişahı Uzun Hasan, 1453 - 1469 arasında D. ili sınırlarını Bingöller'den Rakka'ya, Arapkir'den Musul'a kadar genişletti, Muş ve Bitlis'i de buraya bağladı. Merkezi Amid (Kara Hamid) olan bu ilin 1515 te Osmanlı yönetimine geçmesiyle, eski D. ili sınırlarını korudu. 1518 de tutulan ilk Osmanlı tahrir defterinde, merkezi Amid olan D. eyaletinin 12 sancağı anılıyor: 1. Amid (Diyarbakır), 2. Mardin, 3. Sincar (Tel'afer ve Hateniye dahil), 4. Ruha (Urfa), 5. Beryecik (Birecik), 6. Siverek, 7. Çermük, 8. Ergani, 9. Ḫartburt (Elazığ), 10. Arapkir, 11. Çemişkezek, 12. Keğı (Batı Bingöl). 1529 tarihine göre, yukarıdaki 12 sancaktan başka, 13. Musul, 14. Âne, 15. Deyri - Rahbe, 16. Hısnkeyf sancakları da bu eyalete bağlı idi. Ayrıca (Çaldıran savaşından sonra Osmanlı idaresine severek geçen Kürt beylerine, babadan oğula geçmek üzere bırakılan) şu beş yer ocaklık halinde D. beylerbeyine bağlı idi: 1. Egıl, 2. Palu, 3. Genç, 4. Hazu (Hazro), 5. Cezire (Cizre).

Bingöllerde yaylayıp Birecik - Musul arasındaki çölde kışlayan ve vergileri padişaha hâs ayrılan Boz Ulus'a da, bölgelerinden dolayı resmî yazışmalarda D. Türkmenleri denilirdi.

1540 tarihinde D. eyaletinde şu 15 sancak ile 11 ocaklık yazılıdır· sancaklar: 1. Arzan (Garzan), 2. Siirt, 3. Cizre, 4. Nusaybin, 5. Hısnıkeyfa, 6. Mardin, 7. Amid, 8. Sasun, 9. Çermik, 10. Harpurt, 11. Siverek, 12. Urfa, 13. Haran, 14. Suruç, 15. Birecik; ocaklıklar: 1. Mazgerd, 2. Sağman, 3. Çabakçur, 4. Kulp, 5. Tercil, 6. Atak (Lice'de), 7. Pertek, 8. M hrani, 9. Görgil, 10. Kürdikân, 11. İmadiye.

D. bölgesi, Celâlî ayaklanmaları, XIX. yüzyıl başlarında âyan çekişmeleri (özellikle 1819 da), Tanzimat uyarınca «ocaklı beyler» in kaldırılması (1847 - 1870 arasında) ve 1894 te başlayan Ermeni komitecileri çarpışmalarında yer yer zarar görmüştür.

Tanzimata göre dirlik idaresi kaldırılıp 1868 de vilâyetler kurulurken meydana getirilen D. valiliğine atanan Karslı Hatunoğlu Müşir Kurt İsmail Hakkı Paşa, ıslahat ve bayındırlık işlerinde çok başarılar göstermiştir. 1868 - 1885 arasında D. ilinde 5 sancak bulunuyordu: 1. (Siverek, Ergani Madeni, Resulayin, Lice, Silvan ve Merkez [Amid] den ibaret 6 kazalı) D., 2. Mamuretilaziz (Elazığ), 3. Malatya (Adıyaman dahil), 4. Siirt, 5. Mardin. 1894 (H. 1312) te basılan *Diyarbekir Vilâyeti Salnâmesi*'nde, şehre Amid denildiği, baskı yeri olarak kapaklarda yazılmıştır. Fakat bu eski ad yavaş yavaş bırakıldığından, 1900 yıllarına doğru şehre de resmî olarak D. denildi ve bu ad, 1937 ye kadar kullanıldı. O tarihten sonra, ilin (ve şehrin) adı Diyarbakır (b. bk.) oldu.

DİYARBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed b. el - Hasen ed - Diyarbekrî (ölm. 1574), Osmanlı devrinde Hicazda yetişen bir tarihçi. Diyarbakırda doğmuştur. İlk öğrenimini memleketinde yapmış, Şamda da okumuştur. Sonra Mekkeye gitmiş, zamanla yükselerek Mekke kadısı olmuştu. Mezhep bakımından Hanbelî ya da Malikîdir.

D. nin, Peygamberin hayatından bahseden tarihi, iki büyük cilt halinde basılmıştır. Birinci cildi bu bölümü kapsar; ikinci ciltte ise, ilk dört halife, Emevîler, Abbasîler ve Fatımîler hilâfeti ile Türk devletlerinin tarihi yer alır ve Osmanlı imparatorluğu da III. Muradın tahta çıkmasına kadar devam eder. D. nin öteki eseri, Kâbe ile Mescid - i Haram'ın geniş bir açıklamasını kapsayan ve dört ehl - i sünnet mezhebine göre yazılmış bulunan *Hibetü'n - nâsık ve'l - Hac* adını taşır.

DİYAR - İ MUDAR, Arap boylarından Mudar boyunun yerleştiği alana verilen ad. VII. yüzyılda Fırat ve Dicle ırmakları arasında yerleştirilen Arap boylarının her birinin kendi bölgelerine verdikleri adlardan biridir. Bu boylar kuzeyden güneye doğru Bekr, Rebia ve Mudar boylarıdır. Arap yayılmasında Amid Diyar - i Bekr (Diyarbakır) in, Musul Diyar - i Rebia'nın ve Rakka Diyar - i Mudarın merkezleri olarak tanınmıştır.

D. M. kuzeyde Sumeysat (Şamşat, Samsat) tan başlayarak, Fırat'ın çevirdiği dirseğin doğu yönünde kalan ve doğuda Harran'dan gelip Fırata karışan Belih suyu arasında güneye doğru uzanan ovaya denilmektedir. Böylece Sumeysat'tan Belih'in Fırata karıştığı noktaya kadar uzanan kuzey Fırat bölgesi D. M. ı meydana getirir. Bölgenin merkezi Rakka şehridir. Rakkanın kuzeyinde Rafika şehri, orta çağlarda önemli bir sanayi merkezi idi. Rakka çevresinde, Fırat'ın sağ yakasında Saffiyn (Saffeyn, Sıffeyn) İslâm tarihindeki savaşın yapıldığı yer olmakla tanınmıştır. Daha kuzeyde ve Fıratın sol yakasında ise, Türk tarihindeki özel yeri ile bilinen Caber kalesi (b. bk.) bulunur. Bölgeyi sulayan Belih suyu, Havranın kuzeyinde, Zehbaniye (Dehbaniye) kaynağından çıkmaktadır. Belih, Havrandan geçerek güneye doğru iner ve Rakka'nın altında Fırata karışır. D. M. ın doğu yöresinde en önemli yerleşme merkezi, Nuh tufanından sonra ilk kurulan şehir olarak bilinen Harran (Carrhae) dır. Buradaki önemli ziyaret yerlerinden biri ise Havrana üç fersah uzaklıkta olan İbrahim türbesidir. D. M. ın kuzeydeki merkezlerden biri de Araplarca er - Ruha ve Türklerce Urfa olarak adlandırılan Edessa şehridir. Urfa ile Rakka arasında Bacidda, Emevîlerden Mesleme b. Abdilmelik tarafından yaptırılan Hasn - i Mesleme ve Bacrevan bulunmakta, bölgenin çöle doğru uzanan çevresinde Kirkisiya (Circesium), Rahbe ve Hanuka yer almaktadır. Batı çevresinde ise, Şam Russafesi ya da kurucusuna göre Hişam Russafesi ile bugün bırakılmış bulunan Ane (Anatho) bölgenin eski tarihi bakımından önem taşır. Fırat dirseği üzerinde Balis (Barbalissus), Emevîler devrinde Şama, Cisr i Menbic (Hierapolis) ise Halebe bağlı idi. Kuzeyde kalan ve Roma devrinde Samosata adı ile anılan Sumeysat ile Serüc ise, Sügur - i İslâmiye (İslâm ülkesinin sınırları) nin önemli kalelerinden idi. İlk çağlarda olduğu kadar orta çağda da D. M. Basra ve Bağdaddan gelerek Rakka'da ikiye ayrılan Anadolu - Mezopotamya ticaret yolunun üzerinde bulunmakta idi. Yeni çağlarda kervan yollarının önemlerini kaybettikleri tarihlere kadar bölge, bu ticaret yolları ile büyük bir ekonomik canlılık göstermekte idi. Bu yollardan Malatyadan gelen yol Hasn - i Mansur (Adıyaman) dan geçtikten sonra Samsat'ta D. M. a girer ve Urfa, Serüc, Menbic, Rafika, Russafe'ye uğrayarak, bütün D. M. ı kuzeyden güneye doğru keserek Rakkaya varırdı. Amid'den gelen yol ise Mardin, Resülayn, Harran, Bacidda ve Hasn - i Mesleme üzerinden geçerek Rafıka'da kuzey yolu ile birleşmekteydi.

Fırat ve Belih ile bunların kolları tarafından sulanan D. M., büyük bir tarım alanı idi. Doğulu gezginler D. M. şehirlerini zengin çarşıları, taştan yapılmış sağlam yapıları ile tanımaktadırlar. Özellikle Rakka ve Rafika, yağlı tohumlar sanayiinin merkezi olarak anılmaktadır. Harran ise medreseleri ve hastahanesi ile, Urfa da Hıristiyan kültürünün doğu merkezlerinden biri olarak belirtilmektedir.

Tarih: D. M. hiçbir zaman bir tarih terimi olmamış, İslâm orta çağında bir süre Fırat dirseğinin doğusunda kalan ve Belih vadisine kadar uzanan yer parçasına verilen bir coğrafî ad olarak kalmıştır. Bölge tarih bakımından devamlı olarak çevresindeki devletlerin egemenliğine bağlı kalmıştır. Asurlular, İranlılar, Grekler, Romalılar, tekrar İranlılar, Bizanslılar, Müslüman Araplar ve Türkler tarafından ele geçirilen bölge, bu bakımdan etnik bir bütün de meydana getirememiştir. 50 yıl kadar Haçlıların eline geçmiş olan D. M. ın tarihi, şehirlerinin tarihine bağlı bulunmaktadır.

Türklerin gelmeleri ile D. M. ın Arap niteliği ağır bir darbe yedi. Türk akıncıları 1038 - 1039 yıllarında Van gölü çevresinde üslenmişler ve 1042 yılında Göktaş ile Kızıl Bey oğlu Mansur komutasında Cezireye girerek buradaki Arap beyliklerini, Mervanî, Ukaylî ve Nümeyrî kuvvetlerini par-

çalamışlardı. Bu iki Türk beyi, Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Beyin yüksek otoritesini de kabul etmişlerdi. D. M. böylece Türk akıncılarının eline geçmiş oluyordu. Bundan sonra çeşitli Türk akınlarına uğrayan D. M. da Türklerin kesin olarak yerleşmelerini sağlamak üzere 1077 de Emir Gümüş Tigin Candar komutasında gönderilen kuvvetler, Urfa yöresindeki Bizanslıları söküp atmıştı. Bölgenin Türk egemenliğine kesin olarak girmesi Sultan Melikşah'-ın aynı yıl içinde Emir Tutuşu Suriye genel valiliğine ataması ile mümkün olacaktır. Türklerin hizmetine giren Amid emiri Şerefüddevle Müslim ve Emir Çubuk ile bölgenin kale ve şehirlerinin ele geçirilmesi hızla sonuçlandırıldı. Türklerin yerleşmeleri üzerine Diyarbakırı da kaybetmiş bulunan Şerefüddevle, Rahbe'ye çekilmişti. 1084 te Melikşah, Rahbe prensliğini bu Arap emirine bırakınca D. M. ın Türkler ve Araplar arasında bölüşülmesi de kesin bir şekil aldı. Bölgenin kuzeyi Türklere, güneyi ise Araplara bırakılmış olu yordu. Anadolu Selçuklu sultanı Süleyman Şahın bu bölüşmeyi Türkler çıkarına değiştirmek amacı ile giriştiği büyük sefer, Şerefüddevlenin 1085 te yenilmesi ile gelişti ise de, Melikşah Şerefüddevlenin prensliğini kız kardeşi Zeliha Hatunla evlendirdiği oğlu Muhammede bırakmak suretiyle Süleyman Şahın bu politikasını desteklemediğini belirtmiş oluyordu. Süleyman Şahın 1085 - 1086 yılında Halep üzerine yürümesi, sultanın sabrını tüketti. Bunun üzerine Melikşah adına hareket eden Suriye genel valisi Tutuş, yanında Artuk Bey olduğu halde onu, Masra ya da Ayn - i Selmde bozguna uğrattı. Bu yenilginin etkisi ile Süleyman Şah kendini öldürdü. Böylece D. M. ın güney kesimlerinin Anadolu birliğine katılması tasarısı sonuçlanamadı. Bundan sonra Haçlılarla Mardin Artukoğulları kolu arasında bir savaş alanı haline gelen kuzey Mudar bölgesi, Haçlıların amansız bir düşmanı olan İlgazi ve yeğeni Belek tarafından başarı ile savunuldu. Mudar toprakları 1186 da Salâhaddin Eyyubînin eline geçinceye kadar Artuklular beyliği elinde kaldı.

Haçlılar 1100 de Serucu ellerine geçirince Emir Belek, Ane ve Hadisiyeyi berkitmiş ve 1121 de Urfa kontu Joscelin de Courtenay ile kardeşi Galeran'ı yenerek tutsak almıştı. 1123 te ise kral Baudouin'i de yakalamış ve Harrana götürmüştü. Emir Belek, Haçlılarla olan çatışmada 1124 te Menbic kuşatmasında şehit düşünce, onun yerini İmadeddin Zengî ve oğlu Nureddin Mahmud aldı. Zengîlerin tarih alanından çekilmesi üzerine Salâhaddin'in kurmuş olduğu Eyyubîler devletinin ve onun devamı olan Türk ve Çerkez kölemenlerinin egemenliği altında kalan D. M., 1233 yılında ikinci kez Anadolu Selçuklu yayılması ile karşılaştı. I. Alâeddin Keykubat, Melik el - Kâmili yenmek suretiyle Urfa, Harran ve Rakkayı ele geçirmiş ve Süleyman Şahın tasarısını bir süre için gerçekleştirmiş oluyordu. D. M., Yavuz'un 1516 da Merc - i Dabık'taki kesin zaferinden sonra Halebe girmesi üzerine Osmanlı egemenliğine alınmış oldu. Osmanlı imparatorluğunca bu yörede yapılan ilk örgütlemede bölgenin Urfa, Ane ve Rahbe yöreleri Diyarbekir beylerbeyliğine, Rakka ise bir sancak olarak Menbic'le birlikte Halep beylerbeyliğine bağlanmıştı.

XVII. yüzyılın başlarına doğru Arap çölünden çıkarak kuzeydeki zengin ovalara doğru yayılmakta olan Arap Şammar v. b. oymakların hareketlerini kontrol etmek, bu Arap göçünü durdurmak ve bölgede kurulan etnik düzeni sürdürmek üzere, merkezi Rakka olmak üzere ayrı bir beylerbeyilik haline getirilen bölge, bu yüzyıl sonunda ve XVIII. yüzyıl başında genellikle Türk niteliğini korumak amacı ile yeniden bir iç yurtlandırma alanı haline getirildi. Rakka beylerbeyi Kadızade Hüseyin Paşa ve Anadolu müfettişi Yusuf Paşa tarafından yönetilen bu çalışmalar sonunda, bölgedeki Türk çoğunluğun devamı sağlandı. Birinci Dünya Harbinde Suriye cephesinin çökmesine kadar Türk egemenliğinde kalan bölge, 20 ekim 1921 Ankara İtilâfnamesi ile Türkiye ve Fransa mandasına bırakılan Suriye arasında Bağdad demiryolu boyunca sınır olmak üzere bölündü. Hiçbir etnik, coğrafî ve hukukî ölçü ile ilgisi olmayan bu yapma sınır çizgisi güneyinde kalan ve bütünüyle Türk olan Menbic Suriyede bırakılmış, Samsat, Urfa, Harran, Birecik, Seruc anavatan toprakları arasında kalmıştır.

DİYAR - İ REBİA, Orta çağda Arap egemenliği sırasında Rebia boyunun yerleştiği alana verilen bir ad. D. R., Diyar - i Mudar, Cibal, Diyar - i Bekr ve Irak - ı Arap ile çevrilmiş bulunmaktaydı. Kuzeyde Resülayn, Mardin, Tel - Fagan ve Nusaybin, güneyde Tigrit ve Sarsar, doğuda Küçük Habur, Yukarı ve Aşağı Zap ırmakları, batıda Çağçağa (Hermes) ve Büyük Habur sularının meydana getirdiği vadiler sınırını meydana getirir. Bölge, doğuda Zagros dağlarının batı uzantıları olan Derdevan, Edgir, Beni Hadir, Babaçiçek ve Demir dağları ile çevrilidir. Bölgeyi Dicle, Sarsar, Çağçağa ırmakları sular. Sincar, Hamrin ve Baba Gurgur dağları başlıca yükseklıklerdir.

D. R., Orta çağda Rebia, Mudar, Taglıb Arap, Hazbeniye, Humeydiye ve Lâriye Kürt aşiretleriyle çeşitli Oğuz boylarının yerleşme alanı olmuştur.

D. R. nın merkezi Musuldur (bk. MUSUL). Doğusunda Türklerin yerleşme alanlarının kuzeybatı ucunda, ilk çağ tarihinin önemli kültür merkezlerinden biri olan Ninova (b. bk.) bulunur. Çevredeki Tel - Koyuncuk ve Tel - Nebi Yunus, sayılı arkeolojik alanlarıdır. Ortaçağda Bağdada giden kervan yolu Tigrit, Sin ve Samerra üzerinden geçiyordu. Musul, kalesi ile stratejik bir değer kazanmadan önce Sasanî İranın savunma dayanaklarından biri idi. Sin ise Yakubîlerin yerleştiği önemli sanayi merkezlerinden biri olarak İlhanlı hazinesine yılda 14 000 dinar gelir sağlamaktaydı. Sin'in doğusunda bulunan Dakuka (Dakuk, Tauk) adını Türkçe *tavuk* sözünden almıştır. Bunun kuzeyinde zengin petrol yataklarına sahip Kerkük (b. bk.) şehri bulunur. Daha kuzeyde ise, Erbil (b. bk.) vardır. Musulun 168 km kuzeyinde, aslında bir Asur yerleşme alanı olan Amat, Orta çağda emir İmadü'd - devle ed - Deylemî (ölm. 949) tarafından yeniden kurulduğu ya da Irak atabeglerinden İmadü' d - din Zengî tarafından 1142 yılında onarıldığı için İmadiye adı ile anılan Irak Kürtlüğünün başlıca merkezi vardır (bk. İMADİYE). D. R. nın kuzey şehirleri buradan başlar. Cibal'den gelen yol, Haseniye (Zaho) ye uğradıktan sonra Feyşabur (Bişhabur) a varır, Hasan Ağa (Hesana) köyü yakınlarında kalıntıları hâlâ duran büyük köprüden geçerek Zevazaniye (Zaza) topraklarına girer ve adını Hasan b. Ömer et - Taglıbî'den alan Ceziret ibn Ömere, yani Cizreye ulaşır. Cizre'nin doğusunda tufandan sonra Nuh gemisinin oturduğu Cudi dağı bulunur. Diclenin batısında Nusaybin, Mardin ve Resülayn önemli yer tutar. Bölgenin batı yöresi Sincar çevresiyle sınırlıdır. Sincar dağlariyle çevrili olan burasını Sarsar ırmağı sular. Sincar kasabası orta çağda hamamlariyle tanınmıştı. Sincarın güneyinde, Tigrit yakınlarında İrana karşı bir Roma kalesi olarak kurulan Hadar (Hatra) bugün yıkıntı halindedir. Bu kale, III. yüzyılda Şapur tarafından yıkıma uğramış ve halkı kılıçtan ge-

çirilmiştir. Musul - Nusaybin yolu ise, Diclenin sağında, 40 km ileride eski bir Asur şehri olan Balat üzerine kurulan Eski Musulda ikiye ayrılırdı.

Halife Ömer zamanında 641 de Utbe b. Ferkad tarafından Arap egemenliğine bağlanan D. R., Emevîler zamanında bir eyalet haline getirildi. II. Mervan'ın halifeliğinde bölgenin merkezi Musul, bütün el - Cezire eyaletinin de merkezi olmuştu. Abbasîler zamanında Musavvir adına bir Haricî başkanı, bölgenin güney bölümüne bir süre egemen oldu. Halife el - Mu'temid, Haricîleri buradan çıkarmak için emrindeki Türk ordusu ile Asa Tigin'i Musula gönderdi. Böylece D. R. da Türk egemenliği başlamış oluyordu. Onun oğlu Edgü Tigin, yerli Arapların karşı koyması üzerine çekilmek zorunda kaldı. 880 de Şeyban Arapları ile savaşan Rebiaların başında bulunan Harun b. Abdullah ve Hamdan b. Hamdun adlı Musullu liderlerin çabasiyle 895 yılına kadar bölgede yabancı egemenliği görülmez. Ancak Hamdanın 895 te Hafif el - Mu'tadıd'a baş kaldırması üzerine Nasr ve Vasıf adındaki iki Türk komutanı Musula gönderildi. Halife otoritesini temsil eden Türklerle Araplar arasındaki bu savaştan en çok Kürtler faydalandılar ve bölgeyi yağmalamaya başladılar. Bu arada Musul merkez komutanı Tok-timur yakalanarak hapsedildi. Bu karışık dönemde duruma Hamdanîler tekrar hâkim olarak halifeyle de anlaştıktan sonra 917 den başlayarak Nasirü d - devle Hasan'la bağımsız bir beylik kurdular (bk. HAMDANÎLER). Daha sonra Hamdanilerin yerini Beni Ka'b kabîlesine dayanan Ukaylî emareti aldı ve Türk yayılmasına kadar devam etti (1096).

Türklerin D. R. da egemenlikleri 1042 yılında gelişme gösteren akınlariyle başladı. Göktaş, Boğa ve Kızıl beylerin yönetiminde bulunan Oğuz oymakları, Ukaylî emiri Karvaş'ı yenilgiye uğrattıktan sonra Musul, Cizre, Nusaybin ve Sincarı ele geçirmişler, Tuğrul Beyin otoritesini yerli Arap emirlerine kabul ettirmişlerdi. D. R. üzerine yapılan asıl büyük sefer, Şerefü'd - devle Müslim'in Araplık kaygısiyle Diyar - i Bekr hükümdarı Mervan oğlu Nasrü'd - devle'ye yardım etmek üzere Artuk Beye karşı harekete kalkışmasiyle başlar. 1084 te Emir Çubuk'un öncü kuvvetlerine yenilen Şerefü'd - devle, Musulu ve ona bağlı toprakları bırakarak Rakka'ya kaçmak suretiyle kurtulabilmiş, ülkesi ise kesin olarak Büyük Selçuklu imparatorluğuna katılmıştı. Bundan sonra D. R. kalelerinin teker teker alınması işine girişildi. Mardin, Moncuk Böri'ye, Cizre de Emir Çökürmiş'e teslim oldu. Artuk Bey de otağını Sincarda kurdu. Aksungur ise daha bir yıl önce 1084 te Musula girmişti. 1085 te Musula gelen sultan Melikşah burasını bir il merkezi haline getirdi.

Bundan sonra Rebia adı unutulacak ve bu bölgeye egemen olan Türk beylikleri ya da imparatorlukları D. R. yı daha çok Musul adı ile anacaklardı. Sırası ile Zengîler, İlhanlılar, Calayırlılar ve Timurun egemenliğine giren bölge, daha sonra Akkoyunlu ve Safevî İran egemenliğinde kaldı. 1516 da Kızıltepe (Koçhisar, Düneyser) savaşından sonra Osmanlı imparatorluğuna bağlandı. Kanunî Sultan Süleymanın 1534 - 1535 Bağdad seferinden sonra il örgütü kuruldu. Bölge 6 sancaktan ibaret bir il oldu (bk. MUSUL İLİ).

Birinci Dünya Harbinden sonra Mondros mütarekesinin uygulanması sırasında bu toprakların zengin petrol yataklarına sahip olması İngilterenin isteklerini uyandırdı. Bölgenin merkezi Musul, 8 kasım 1918 de İngilizlerin eline düştü. Fransa daha 1916 da Sykes - Picot anlaşması ile Musul petrollerinden alacağı % 25 hisse karşılığında bölgeyi İngiltereye bırakmıştı. 1920 Sèvres anlaşması ile İngiltereye bırakılan Musul konusunda, Türk millî mücadelesinin zaferle bitmesi üzerine bir işlem yapılamamıştı. Bunun üzerine problem, Lausanne Konferansında tekrar ele alındı ve yeni Türk devletinin ilk dış problemlerinden biri oldu (bk. MUSUL MESELESİ). Haziran 1926 da Ankarada imzalanan Türkiye - İngiltere anlaşmasına göre, eski D. R. nın kuzey bölümü Cizre, Nusaybin, Mardin, Resulayn Türkiyede bırakıldı. Iraka bırakılan bölüme karşılık 25 yıl süre ile petrol gelirinin % 10 unun Türkiyeye ödenmesi kararlaştırıldı. Eski D. R. nın Türkiyede kalan parçası, Mardin ilini, Iraka bırakılan bölümü ise, Irak cumhuriyetinin Musul, Erbil, Süleymaniye ve Kerkük livalarını meydana getirmiştir.

DİYÂR - İ RÛM, Orta çağda Bizans topraklarının bütününe verilen bir ad. Bizanslılar kendilerine Romaioi, ülkelerine ise Romania demekte idiler. Bu sözden türeyen ve Farsça kurallara göre yapılarak Türklerce de kullanılan D. R. ile Arapça Bilâd ü'r - Rum, memleket ü'r - Rum ve Türkçe Rumili (Rumeli) deyimleri zamanımıza kadar coğrafî kavram bakımından birçok değişikliklere uğramıştır. Rum ya da Roma sözü, Müslüman yayılmasının başladığı VII. yüzyılda Hıristiyan kelimesi ile eş bir anlam taşımaktaydı. Bu bakımdan D. R. önceleri bütün Hıristiyan topraklarını kapsıyordu. VII. yüzyılın ortalarından başlayarak gittikçe şiddetlenen Arap ve Bizans çatışmasının ilk iki yüz yılında ise, bu kavramın sınırları daralarak sadece Küçük Asya'yı kapsayan bir özellik kazandı. Asia Minor ya da D. R., bugün Türklerce Anadolu olarak adlandırılmaktadır. Bu ad, geçen yüzyılın üçüncü çeyreğinden beri genellik ve politik bir değer kazanmıştır. Aslında Osmanlı Türkleri de Anadolu deyimini Bizanslılar gibi, Küçük Asyayı meydana getiren 18 tem (genel valilik) den biri olan Anatolikon teminin topraklarına, yani Phrygia, Lykonia, Pisidya ve bir kısım Likya'ya karşılık olarak kullanmışlardır. (bk KÜÇÜK ASYA ve BEYLERBEYİ). D. R. deyimi bütün orta çağ boyunca, hattâ XVIII. yüzyıl sonuna kadar hemen hemen Küçük Asya karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu ülke üç tarafını çeviren Karadeniz, Marmara ve Akdeniz gibi doğal sınırlarla belli olmakla birlikte, Emevîler zamanında Muaviye b. Ebi Süfyan ve Şurahbil b. Hasene'nin deniz zaferleri sonunda İslâm ülkelerine katılan Kıbrıs ve Girit gibi Akdeniz adaları da D. R. kavramı içine alınmakta idi. Ülkenin doğu sınırları ise, Bizanslılara ve Müslüman Araplara göre farklı düşünülmekte idi. Bizanslılar Küçük Asyada 18 temlik bir örgüt kurmuşlar, ülkenin doğu sınırlarını merkezi Antakya olan Suriye, Kharsianon (Kharsanti, Karaköy, Orta Fırat), Seleukeia (Çukurova), Mesopotamia (Yukarı Fırat - Murat Suyu), Koloneia (Erzurum - Van) temlerinden geçirmekteydiler. Bu sınırlar bugünkü Anadolu sınırlarına yaklaşık bir değer taşımaktadır. Arap coğrafyacıları ise D. R. un doğu sınırlarını Toros (Tauros) ve Antitoros dağlarına davamakta idiler. Buna göre, Tarsus'tan başlayarak kuzeydoğuya doğru uzanan D. sınırı, Kur ırmağının kaynaklarından geçerek Çoruh'un döküldüğü alana kadar varıyordu. Bu bölge Sügur (Uç; b. bk.) adını taşımakta ve genellikle üçe ayrılmakta idi: Sügur ü'ş - Şamiye, Sügur ü'l - Cezire ve Sügur ü'l - Ermeniye. Güneydoğu sınırlarından D. R. a açılan iki önemli yol vardı. Birinci yol, Tarsustan başlayarak İstanbula gitmekte idi ki, buna İstanbul yolu deniliyordu. Bu yolun güney ucuna Araplar Derb ü's - selâme (Pylae Ciliciae) diyorlardı. Tarsus, Rehve (Mopsukrene), Cevezat, Pozantı (Podandos), Halife el - Me'mun'un öldüğü Ayn - i Rakka, Ulukışla (Lu'lu, Loulon), Safsaf (Faustinopolis), Hasn ü's - Sakalibe,

Maasker el-Melik konaklarını izleyerek Toros'lardan çıkar, Ereğli (Herakleia), Konya (İkonion), Amuriye (Amorion), Eskişehir (Direvliye, Dorylaion), Bilecik (Basilika Anna Komnena) üzerinden İznik (Nikaia) e iner ve Argiliaos'tan İstanbula ulaşırdı. İkirci yol, Sügur'un kuzey kalelerinden Maraş (Germanikeia, Marasion) tan kalkar, Toroslar üzerindeki Göynük (Hades, Adata) kalesinin yanından kuzeye çıkar, Elbistan (Ablastha, Arabissos) a varır, Malatya (Melitene) üzerinden Trabzon (Trapezus) a ulaşırdı. Özellikle Ermeni tüccarlarının kullandığı bir yoldu.

Bizansa karşı egemenliği konusunda Araplar, Emevîler zamanında ve Abbasîlerin ilk zamanlarında her yıl ya da çok kere ilkyaz ve güz aylarında olmak üzere iki kez sürekli saldırılarda bulunmuşlardır. Asıl amacı İstanbul'u ele geçirmek olan bu Müslüman saldırısı, D. R. daki Bizans direncini kırmak ereğini gütmekte olduğundan çok yıkıcı olmuştu.

Dört yüz yıl süren bu çatışma sonunda D. R un eski zenginliği, yok olmuş, memleket boşalmış, şehirler, kasabalar çökmüştü. Böylece, Türk fütuhatı başladığı zaman D. R. bırakılmış yıkık bir ülke durumunda idi. Arap akınlarından İstanbula kadar uzanan ilk büyük sefer Halife Osman (644-656) zamanında, 652 (32) yılında, Muaviye komutasında yapılmıştı. Daha sonra Muaviye (661-680) kendi halifeliği zamanında oğlu Yezid'i bu seferlerle görevlendirmiş ve ikinci büyük akın 669 da İstanbul surları önünde durdurulabilmişti. 715 te ise Halife Süleyman (715-717) kardeşi Mesleme'yi D. R. u ve İstanbulu almağa göndermişti İslâm dünyasında iktidarın Abbasî ailesine geçmesinden dolayı VIII. yüzyılın ikinci yarısında Arap saldırısı bir süre yavaşlamış ise de, Harun ü'r-Reşid (786-809), el-Me'mun (813-833) ve el-Mu'tasım (833-842) zamanında tekrar şiddetlenmiş ve 838 de el-Mu'tasım'ın Amuriye seferi ile en korkunç evresine girmişti. Bizans ağır kayıplar vermekle birlikte D. R. daki egemenliğini bu süre içinde de sürdürmek gücünü göstermiş, halifeliğin Bağdad'da iç olaylar yüzünden zayıflaması ile birlikte imparatorluk tahtını ele geçiren Makedonya sülâlesi hükümdarları sayesinde durum, IX. yüzyıldan başlayarak Bizanslılar için elverişli bir şekil almıştı İki yüz yıl süren bu dönemde Bizansın karşı saldırısı, Arapların D. R. a saldırılarını kırmış, Sügur üzerinde önemli yerlerin Bizanslıların eline geçmesine yol açmış, özellikle Ermenive ucu bütünüyle Bizansa bağlanmıştı.

Bu durum karşısında İslâm dünyasını savunmak üzere Halife el-Mütevekkil (847-861) Bizans cephesindeki Arap asıllı askerlerini çekerek buraya Türkleri yerleştirmek zorunluluğunu duymuştur. Bu dönemde mücahit ve murabit olarak D. R. a gelen Türkler, bu ülkenin kaderini değiştirecek olan büyük Türk yayılmasının öncüleri oldular. XI. yüzyılda Oğuzların harekete geçmeleri ile D. R. un kaderi ve tarihi büsbütün değişti. 1025 te kuzeydoğu sınırlarından başlayan Oğuz akını 1064 te Alp Arslan'ın Bagravent'i ele geçirmesi ile Bizans için nasıl bir tehlike oldu ğunu ortaya koydu. 1071 Malazgirt savaşı ise, apaçık bir zaferle bu ülkenin İslâm dünyasına katılması yolundaki 400 yıllık çabayı kesin bir sonuca ulaştırdı. 1084 te Konya'nın alınması ile D. R. artık Türk egemenliğine girmiş oldu. Burada kurulan Türk devleti Rum Selçukluları (Selçukiye-i Rum) adını aldı. Ayrı bir Türk beyliğine bağlanan Yeşilırmak vâdisi ile Uzunyayla ise bir süre, özellikle Osmanlıların ilk çağlarında Rumiye-i Suğra (bk. DANİŞMENTLİLER ve RUMİYE-İ SUĞRA) adını taşıdı.

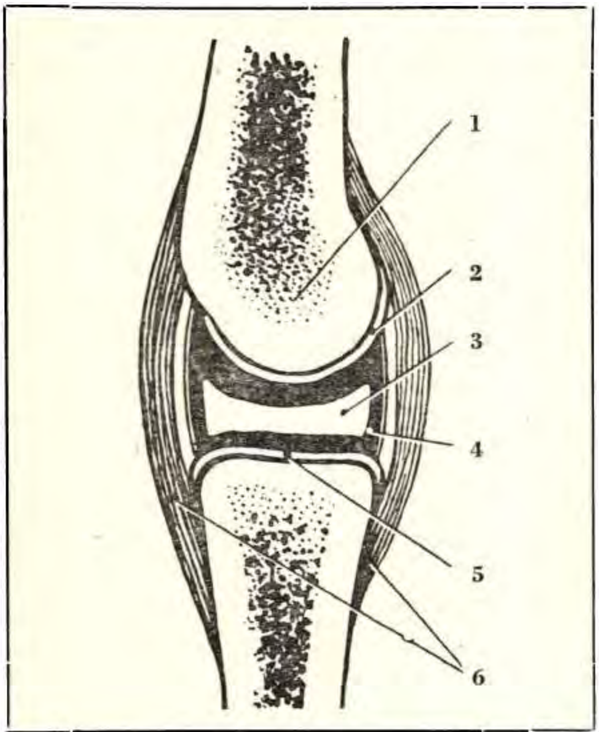
Türkler D. R. un Türkçesi olan Rumeli adını daha çok Balkan yarımadası için kullandılar. (bk. RUMELİ).

Türkler 1077 den 1300 yılına kadar süren ilk devletlerini burada kurduktan sonra bu ülkeyi kendilerine mal ettiler. D. R. daki ilk Türk hükümdarı Kutalmış oğlu Süleyman Şah (1077-1085) ülkeyi bir bütün halinde ele geçirme çabasında bulunmuş ve devletinin sınırlarını da Bizans imparatorluğu örgütünde olduğu gibi Antakya, Halep ve Diyar-i Mudar güneyinden geçen bir sınıra kadar genişletmek istemişti. Böylece Büyük Selçuklu imparatorluğunu meydana getiren 12 devletten biri olan Rum Selçukluları devletinin genel tarihi D. R a bütünüyle egemen olma çabaları içinde geçmiştir. Türk yayılmasının geliştiği bu tarihlerde sadece Küçük Ermenistan bölgesi ayrı bir krallık olarak 1080-1342 yılları arasında Anadolu birliği dışında kalmıştır.

Hıristiyanlığın yayılışı ile yakın bir ilgisi bulunan ve kutsal topraklar arasında sayılan D. R. un Müslüman Türklerin eline geçmesi, Avrupada büyük bir etki yaptı. Bunun sonunda 1094 te başlayan ve ülkenin üç kere çiğnenmesine yol açan Haçlı seferleri ile D. R. un egemenliği konusunda şiddetli bir savaş kendini gösterdi. Haçlıların ilk saldırısı 1097 de Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'ın yenilgisi ile sonuçlanmışsa da, ikinci saldırıyı düzenleyen Fransa kralı VII. Louis'yi Sultan Mes'ud 1147 de Menderes kıyılarında durdurmuş, 1176 da ise Bizans imparatoru Manuel Komnenos'un Türkleri D. R. dan çıkarmak amacı ile giriştiği saldırıyı, II. Kılıç Arslan Myrokefaleon'da kırmıştı. Yine II. Kılıç Arslan 1190 da üçüncü Haçlı saldırısını, imparator Frederik Barbaros'un ordularını Konya önünde yenerek başarısızlığa uğratmıştı. Haçlılar her ne kadar Sügur ü'ş-Şamiye, Diyar-ı Mudar ve Filistin'de geçici bazı başarılara erişmişlerse de, D. R. da Selçuklu sultanları ve Danişmentli prenslerinin üstün çabaları ile bir sonuca ulaşamamışlardır. II. Kılıç Arslan 1191 de ülkesini 11 oğlu arasında bölüştürürken, D. R. un eski ve büyük şehirleri artık bu devletin egemenliğinde idi. Bunlar arasında Konya (İkonion), Kayseri (Caesarea Mazaka), Malatya (Melitene), Sivas (Sebastia), Niksar (Neocaesarea), Amasya (Amasia), Ankara (Angora), Ereğli (Herakleia), Elbistan (Arabissus) anılabilir. Sultan Alâeddin Keykubat zamanında ise Anadolu Selçuklu devletinin sınırları doğuda Kemah, Erzincan, Erzurum, kuzeyde Sinop ve güneyde de Alanya'ya kadar uzanmış ve genellikle D. R., bu Türk devletine bağlanmış bulunuyordu.

Türkler bir yurt haline getirdikleri bu ülkede 150 yıl içinde, dört yüz yıllık bir savaşmadan perişan hale gelmiş, yıkılmış ve ıssızlaşmış bulunan D. R. u baştanbaşa onardılar. Bu çabada kaleler, yollar, köprüler, kervansaraylar, hastahaneler, imarethaneler, medreseler, camiler, saraylar v. b. büyük kuruluşlar meydana getirdiler. Öte yandan D. R. u doğu ticaretinin büyük kervan yollarına bağlayarak ekonomik alanda büyük bir canlılık kazandırdılar (bk. SELÇUKLULAR). Bu kültürel ve ekonomik gelişme sonunda D. R. a yerleşen Türkler, tarihin en büyük imparatorluklarından biri olan Osmanlı imparatorluğunu kurmuşlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında D. R., sömürgeci devletler tarafından ele alındı. Ancak, bu ülkeyi yurt edinmiş bulunan Türk milleti, bütün bu tasarılara 1919-1922 yıllarında son vermiş, D. R. un Anadolu olarak Türklerin yurdu olduğunu bütün düşmanlarına kabul ettirmiştir (bk. OSMANLI İMPARATORLUĞU, ANADOLU, TÜRKİYE CUMHURİYETİ, İSTİKLÂL HARBİ ve ilgili öteki maddeler).

DİYARTROZ (Fr. Diarthrose), anatomide, hareket yeteneği geniş olan tipte eklem. D. ların eklem düzlemleri pürüzsüz olup kıkırdakla kaplıdır; aralarında eklem sıvısı (sinovie) ile dolu bir boşluk vardır; birbirine sürtünerek hareket ederler. Bazı hallerde, eklem yüzeylerinin uyumu *menisk* denen kıkırdak tellerle sağlanır. Eklem yüzeyleri, *kapsül* denen telli bir dokunun aracılığiyle temas halinde tutulur; bu kapsül eklembağı adı verilen genişlemeler gösterir. İçyüzü eklem sıvısı salan zarla kaplıdır; bu zar yapışkan, yağlı bir sıvı salar. Anatomiciler, eklem yüzeylerinin şekillerine göre D. lara çeşitli adlar verirler.

DİYARTROZ: 1. Epifiz; 2. Eklem kapsülü; 3. Menisk; 4. Eklem sıvısı ve boşluğu; 5. Eklem kıkırdakları; 6. Eklem bağları

DİYASKİSMA (Mus.) [Yun. Diaskhisma; *dia* = arasından; *skhizein* = yarmak], eski musikide, bir minör yarım tonun yarısı olan aralık. J. J. Rousseau der ki: «Bu oran, 24 ün $\sqrt{600}$ ye olan orantısına eşittir, yani akılla kavranamaz.»

DİYASKOP (Fr. Diascope), özellikle öğretimde kullanılan ve diyapozitiflerin beyaz perdeye yansıtılmasını sağlayan bir araç (projeksiyon aracı). Orduda, tanklarda kullanılan bir çeşit gizli dürbüne de D. adı verilir.

DİYAPSİS (Lat. Diapsis), çok küçük boyda kırmız böceği. Dişisi bitkilerin dallarına yapışık yaşar. Sırtı balmumundan yuvarlak sert bir madde ile kaplıdır. D., fidanlıkların en korkunç düşmanlarından biridir. Bunlardan *D. rosae* gül fidanlarını, *D. pentagona* Akdeniz ikliminde yetişen ağaç ve fidanları yer, kurutur. Bunlarla savaşmak için bulundukları bölgelerde çok sayıda uğur böceği (gelin böceği) yetiştirilir. Eş kanatlılar türündendir.

DİYASTAZ (Fr. Diastase; Yun. *diastasis* = ayrılma) [Biyokimya], su içinde demlendirme yolu ile filizlendirilen arpadan çıkarılıp nişastayı maltoza dönüştüren, meselâ bitkilerin ve hayvanların aldıkları besinlerin sindiriminde olduğu gibi, spesifik kimyasal dönüşümleri hızlandıran ve enzim denilen, amilaz ve pepsin gibi kompleks organik mayaların genel adı.

Henüz ilk çağda bile insanların ekmek ve şarap yaparak mayalanma olayından ampirik olarak faydalanmış oldukları bilinmekle birlikte, D. kavramı ancak Kirschoff (1814) ve Mitscherlich (1827) ile ortaya çıkmıştır. 1832 de Payen ile Persoz, nişastayı hidroliz yolu ile şekere dönüştüren amilazı filizlenmiş arpadan çıkararak D. adiyle tanıtmışlardır. Uzun zaman D. adı altında bir araya toplanan pepsin, tripsin, lipaz ve öteki mayalar, şimdi enzimle birlikte incelenmektedir.

Eczacılık: Eczahanelerde hazır olarak satılan D., su içinde demlendirme ve sonra alkol içinde çöktürme yolu ile filizlenmiş arpadan çıkarılan enzimlerden meydana gelir. Bu enzimlerin en önemlisi. nişastanın pH ölçüsü (yani asitlik - alkalilik derecesi) nötrlük derecesine yakın olan dekstrin ve maltoz'a dönüşmesini sağlayan amilazdır. Amilaz, açık boz renkte ve toz halinde bir madde olup sindirim yetersizliklerinde 0,1 - 1 gr lık dozlarda alınır.

DİYASTEM (Fr. Diastème; Yun. *Diastēma* = aralık), patolojide, normal olarak birbirine bağlı olan iki bölümün birbirinden ayrılması (meselâ döl yolu [vagina] nun uzunlamasına ikiye bölünmesi).

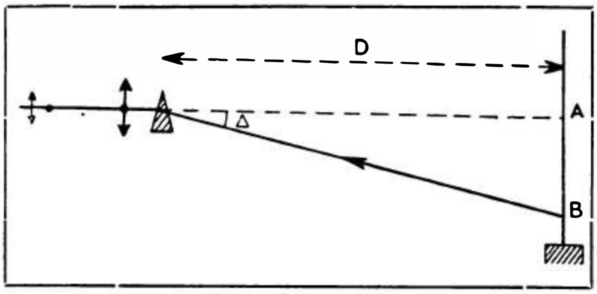
Zoolojide, çeşitli memelilerin dişleri arasındaki normal aralık (kemiricilerde, geviş getirenlerde, maymunlarda, atgillerde olduğu gibi). Memelilerde D., köpek dişleri (varsa) ile azı dişleri arasındaki aralıktır. Üstün maymunlarla insansılarda da D. vardır; insanla maymun arasındaki ayrılıklardan biri de budur: insanda D. hiç yoktur.

DİYASTEREO - İZOMER (Fr. Diastéréo - isomère), formülünde bir kısmı aynı sterik görünüşte, bir kısmı ise ters sterik kuruluşta birçok asimetrik karbon bulunan organik bileşikler. d— Mannit ve dülsit, diyastereo - izomer'dir.

D. ler, ters optik izomerler ve enantiyomorflara karşıt olarak başka başka fiziksel nitelikte bulunduklarından, bunlar özel araçsız, genel analiz metotları ile birbirinden ayrılabilir. D. lerin kimyasal nitelikleri birbirinden pek az farklıdır.

DİYASTİMOMETRE (Fr. Diastimomètre; Yun. *diastema* = uzaklık, *metron* = ölçmek), topografyada kısa uzaklıkları otomatik olarak ölçen aygıta verilen ad.

Bu aygıtın dürbününün objektifinin yarısına, küçük açılı ve $\Delta = \frac{1}{100}$ kadar sapmaları veren bir prizma konulmuştur. Bununla bir şahıs (Fr. mire) gizlenir ve iki resim gözetlenir. Bunlardan biri direkt resim A, ötekisi ise

DİYASTİMOMETRE

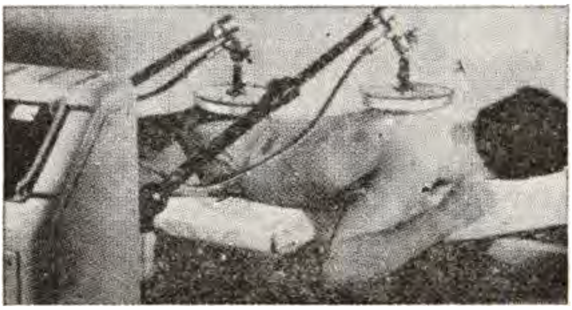
prizma yüzünden kırılan resim B dir. Resimlerin ileri geri alınması, aşağıdaki formüle göre D uzaklığını verir:

$$D = 100\ AB$$

Bu formülde D m, AB cm olarak açıklanır.

DIYASTOL (Fr. Diastole): bk. GEVŞEME.

DİYATERMİ (Fr. Diathermie; Yun. *dia* = ara, aradan; *thermé* = ısı), vücudun dokularından yüksek frekanslı elektrik akımları geçirerek dokuların bu akımlara karşı olan

DİYATERMİ TEDAVİSİ

dirençlerinden meydana gelen ısının etkilerinden faydalanmayı amaç tutan bir tedavi usulü.

Tıbbî D. ya da termopenetrasyon (*thermopénétration*) da dokular tahrip ısısına yakın bir derecede ısıtılır.

Cerrahî D. ya da elektrokoagülasyon (*électrocoagulation*) da meydana getirilen ısı dokuların gözelerini pıhtılaştırıp dokuları tahrip edecek derecede olur.

Kısa dalga D. sinde. yüksek frekanslı salınımlı bir akımla vücudun dokuları ya da kol ve bacak gibi bölümleri ısıtılır. Bunda akımın frekansı saniyede 10 milyon ile 100 milyon sikl (*cycle*) arasında, dalga uzunluğu da 30 ile 3 m arasında değişir.

Ültraşort (*ultrashort*, aşırı kısa) **dalgalı D.** de dalga uzunluğu 10 m den az olur.

DİYATEZ (Fr. Diathèse; Yun. *diatithenai* = elverişli kılmak) [Tıp], vücut dokularının dışarıdan gelen *stimulus* (uyarıcı etki) lara karşı özel tepkiler göstermesi ve böylece insanı bazı hastalıklara olağandan daha elverişli kılması sonucunu doğuran özel bir vücut yapısı ya da durumu. Başka bir deyimle, yerleri ve semptomları başka başka olan ve bir kimseyi ya aynı zamanda ya da birbirini izleyen zamanlarda rahatsız eden ve genel olarak bir beslenme bozukluğundan ibaret bir sebebe bağlı bulunan sağlık bozukluklarına toplu olarak verilen ad.

Organizmanın morfolojisi vücudun yapısını, işleyiş tarzı da *temperament* ya da *mizaç* denilen fiziksel, ruhsal ve düşünsel oluşu meydana getirir. Bu işleyiş bozulunca *temperament* de bozulur. Eskiler raşitizm, herpes, tüberküloz, romatizma ve damla D. leri gibi D. ler ayırt ederler, bunların son ikisine birden artritizm (eklem yangılanması) D. i derlerdi. Bugünün nosoloji (hastalıkların sınıflandırılması bilimi) sinde bütün bu D. lerden hemen hemen yalnız artritizme yer verilmektedir. Skrofül ile tüberküloz arasındaki ilişkiler tesbit edildiğinden beri tüberküloz D. i bırakılmış bulunuyor.

Artritizm aynı insanda her yaşta başka bir şekilde beliren ve hemen daima damla, lityaz, deforman romatizma, anormal şişmanlık, arteryoskleroz, şeker gibi beslenme hastalıklıklarına varan çok farklı klinik şekillerde görülür. Bu hastalıklar bir kimsede aynı zamanda bulunabildikleri gibi, özellikle kâh şekerden önce gelen, kâh damla ile birlikte meydana çıkan anormal şişmanlıkla karışır. D. in başka bir karakteri de soydan geçmesidir. Bir kimse herhangi bir D. e yakalanınca onu aynı şekilde ya da değişik bir şekilde çocuklarına ve torunlarına bırakabilir.

DİYATOME (Bot.): bk. DİATOME'LER.

DİYATOMİT (Fr. Diatomite) [Miner], diyatomelerin bağalarının birikmesinden meydana gelen tozlaşır ve emme özelliği olan silisli tortu (içinde demir oksit bulunan bir tripoli çeşididir).

DİYATONİK (Fr. Diatonique), müzikte (sıfat olarak) sesleri düz sıra halinde dizili ton ve yarımtonların birbiri ardınca gelmesi. D. sistemi ya olduğu gibi, beşliler sırasının ilk yedi sesinin meydana getirdiği notaların birbiri ardı sıra dizilmesine ya da ilk anlamlarından ayrılmamakla birlikte çeşitli etkilerden dolayı bunların hafif yer değiştirmesine dayanır.

Klasik müzikte D., sonradan tonların arasına sıkıştırılan ve **kromatik** denilen dereceleri hesaba katmadan, yukarıda sözü geçen sırayı gösterirdi. Şu halde D. yarımton, yalnız bu sistemde bulunan bir tondur (normal olarak birbirini takip eden iki ayrı nota); kromatik yarımton (işaretleri değişik olup aynı adı taşıyan iki nota, do ile do diyez gibi) D. yarımtonun karşıtıdır.

DİYELEK (Fr. Dialecte), *lehçe* kelimesini karşılamak üzere, Avrupa dillerindeki *dialecte* (dialect, Dialekt) kelimesini göz önünde tutarak yapılan bir terim. Bk. LEHÇE.

DİYEN (Fr. Diène), iki etilenli hidrokarbonlar (hidrokarbürler). D. ler, «an» eki yerine «diyen» eki geçen ilgili doymuş karbürün adına (yani karbon sayısına) göre adlandırılır ve ikili olarak bağlı karbon atomlarının ilkine göre sıralanarak numaralandırılır. Örnek: $CH_2 = CH_2 - CH_2 - CH_2 - CH_2 = CH - CH_3$: Heptadiyen, 1 - 5.

D. lerin çeşitleri: a. Yüklü D. ler (alenik karbürler): Bunlar, allen ($CH_2 = C = CH_2$) ve bunun hidrokarbon yerine konulmuş (substitué) türevlerinden meydana gelir.

b. Bitiştirilmiş D. ler (eritrenik karbürler) Bunlar, eritren ($CH_2 = CH - CH_2$) ve bunun yerine konulmuş (substitué) türevlerinden elde edilir.

c. Ayrılmış D. ler: Bunlarda ikili olarak bağlantılı karbonlar, hiç olmazsa bir karbon atomu ile birbirinden ayrı bulunur.

Yüklü D. ler, organo - magneziyenlerin bromhidrik α - asetilenik eterler üzerine etkisi ile (yer değiştirme yoluyla) meydana gelir. Bunlar pek yavaş olarak polimerize edilebilen sıvılardır. Alkaliler bunları asetilenik karbürler şeklinde izomerleştirir. Sulandırılmış sülfürik asit, civa sülfat karşısında bunları hidrate ederek ketonlara çevirir.

Bitiştirilmiş D. ler, öncelikle α - etilenik alkoller, β ya da γ glikolleri (özel hallerde δ - glikolleri) nin dehidrasyonu ile elde edilir. Bunlar ışığı çok kıran sıvılardır. Fiziksel konstanları karakteristik özellikler gösterir (Işıksal titreşimlerinin emilme «absorption» ve dağılma «difüzyon» spektrleri).

D. ler kimyasal olarak çok aktiftir; ya iki bağlantısından biri üzerine (ekleme 1 - 2) ya da bitiştirilmiş iki bağlantı sisteminin iki ucuna iki tek değerli kök ekle-

mek gibi bir özellik gösterir (ekleme 1 - 4) $CH_2 = CH -$

$$CH = CH_2 + Br_2 \begin{cases} CH_2Br - CHBr - CH = CH_2 \ (1-2) \\ CH_2Br - CH = CH - CH_2Br \ (1-4) \end{cases}$$

ekleme 1 - 4 en çok ve bazan tek başına görülenidir. Tek başına görülen 1 - 4 eklemelerin arasında en önemlisi bazı kapalı etilenik ya da asetilenik bağlantılara yapılan eklemelerdir. Fakat bitiştirilmiş D. lerin pratikteki ve endüstrideki en büyük önemi, sodyum ya da peroksitlerin etkisi ile yapma kauçuğun elde edilmesini sağlayan sonsuz polimerizasyon özelliğidir.

Ayrılmış D. ler ilgi çekici değildir. Bunlardan yalnız iki çift bağıntı arasına CH_2 grupunun girdiği D. ler hafif bir aktif metilen özelliği gösterir.

DİYEREZ (Fr. Diérèse; Yun. *diairesis* = ayırma) [Gramer ve aruz]: 1. *Gramer*: Yan yana bulunan iki vokalin ayrı ayrı telâffuzu. D. in işareti trema (normal olarak ikinci vokalin üzerine konulan yan yana iki nokta) dır.

2. *Vezin*: Yunan — Roma şiirinde bir vezin cüzünün sonuna gelen, yani iki vezin cüzünü birbirinden ayıran durağa verilen ad.

DİYEREZ (Fr. Diérèse; *diairesis* = ayırma) [Tıp], 1. Normal olarak birleşik olan vücut bölümlerinin yaralanma ya da yanma gibi bir sebeple birbirinden ayrılması.

2. Cerrahîde: Vücudun birleşik durumda ya da bitişik bulunması zararlı olan bölümlerinin yarma ya da diyatermi (bk. DİYATERMİ) ve koter (bk. KOTER) gibi cerrahî usulleriyle birbirinden ayrılması.

DİYET (Fr. Diète): bk. PERHİZ.

DİYET, öldürülenin hayatına ve yaralananın kaybettiği organa karşılık suçlunun ödemesi gereken mal, para.

Vücudun D. ine *diyeti kâmile* (= tam diyet), organın D. ine *erş* denir. Bununla birlikte D. kelimesi her iki anlamı da kapsar. Öldürme ya da yaralama suçu taammüden, hata ile ya da sebep olarak işlense de D. alınır ve suçun niteliğine göre çeşitli olur (bk. KATİL).

D., gerek öldürmede gerek yaralamada çıkan ve güzelliğin kaybından ileri gelen zararı ödemektir. Bir kişi başka bir kişiyi öldürürse, öldüren ölenin veresesine D. ini öder. Bu bir çeşit karşılıktır. Varisler onun hayatından faydalanacakları halde öldürülme sebebiyle bundan yoksun kalmışlardır. Bir kişi başka bir kişinin kolunu kırsa ve o kol işe yaramaz hale gelse, bu kolun faydasından yoksun kaldığından kolunun D. ini suçludan alır ya da bir kişi başka birinin başına saçını bitirmeyecek bir şey dökse kaybolan tabiîlik ve güzelliğin karşılığı olmak üzere tam D. vermesi gerekir.

Hanefî mezhebinin kurucularından İmam Yusuf'un içtihadına göre bir de «zaman - ı elem» (acı karşılığı) vardır. Bu karşılık, işin vücutta maddî bir eser bırakmaması hallerinde ödenir. Bu içtihada göre, bir kişi ötekini dövse, dövülen kişinin vücudunda bir eser kalmasa, D. değil, *zaman - ı elem* ödenmesi gerekir. Kötü söz söylemek ve hakaret etmek hallerinde de hüküm yine aynıdır. İslâm hukuku, kişisel hak bakımından kasıt ve cürmün niteliğine, şahıs ve organların sağladığı faydaya, işin eserine göre bütün ayrıntılarıyle olayları gruplandırmış, bugün ceza vermekte olduğu gibi D. tayinini hâkimlerin takdirine bırakmayarak, her olayda ne kadar D. ödeneceğini tesbit etmiştir.

Hangi çeşit öldürme ve yaralamalarda kısas ve hangilerinde D. lâzım geleceği olayların niteliğine göre değişir.

D. hükmolunmasında suçlunun akıllı ve yükümlü (mükellef) bulunması şart olmadığı gibi, öldürülen ve yaralanan kişinin, Müslüman olup olmaması, izinle memlekette oturan yabancı uyruklu bulunması bakımından da fark yoktur. Nefsi, ırzı ya da malı taarruza uğrayan kimse bu taarruzu ancak yaralama ile önleyebilmişse, bundan dolayı D. ödemez.

Sebep olarak öldürme ve yaralamanın D. i gerektirmesinde iki şart vardır: Birincisi öldürme ve yaralamaya sebep olan kişinin bu işi haksız olarak işlemesi; ikincisi, sebep olanın iş (fiil) le, öldürme ve yaralama işi arasına isteğe bağlı bir iş girmemesidir. Bu haller dışında sebep olanın D. ödemesi gerekmez.

D. gereken hallerde, D. in gereği, ayrıca ceza tesbitine engel olmaz.

Öldürme ve yaralama sebebiyle ortaya çıkan hak kişiseldir. Bundan dolayı, bu haktan vazgeçme ya da anlaşma mümkündür.

D. üç çeşit maldan ödenir: Gümüş, altın, deve. Bazı içtihatçılara göre, sığır ve koyunla da ödenebilir. Bu mallar değerlerini her zaman kaybetmeyen mallardır. D. in çeşitli mallarla ödenebilmesi kolaylık içindir.

Erkeklerin D. i, gümüşten 10 000 dirhem-i şer'i, altından 1 000 dinar, yüz deve. kabul edenlere göre 200 sığır ya da 2 000 koyundur. Kadının D. i, bunların yarısıdır. Bu eksiklik erkeklerle kadınların çalışma kudretleri arasındaki farktan ileri gelir.

Türkler arasında D. daima gümüşten ödenmiştir. D. in yürürlükte olan para ile ödenmesi, anlaşmaya bağlıdır. Erşe, yani organların D. ine gelince, bu yaralanan organa ve yaraya göre değişir: El, ayak, burun, kulak, dudak, göz, kaş, kadınların memeleri gibi insan vücudunda çift olan organlardan her çiftin D. i, tam D. tir. Yalnız çift organların birinin D. i, tam D. in yarısıdır. Kirpik, göz kapakları gibi dört adet olan organların hepsinin D. i tam ve her birinin D. i, tam D. in dörtte biridir. Bir dişin D. i tam D. in onda birinin yarısıdır. Gerek el ve gerek ayaktan bir parmağın D. i, tam D. in onda biridir. Üç mafsalı olan parmakların her bir mafsalının D. i, bir parmağın D. inin üçte biridir. Aklın ve dilin D. i, tam D. tir.

Bir kişi birinin bir gözünü çıkarsa ve iki dişini kırsa, hem gözün, hem de dişlerin D. ni vermesi gerekir.

Bunlardan başka sakatlıklarda da çeşitli D. ya da «hükümeti adil» gerekir (bk. HÜKÜMETİ ADİL).

Diyetin ödenme şekli hakkındaki hükümler: D. üç yılda üç taksitle ödenir. Hüküm tarihinden başlanarak her yılın sonunda D. in üçte biri ilgiliye verilir.

Bir D. in birkaç öldürene taksim olunarak ödenmesi gerektiği zaman öldürenlerden her biri hissesini gene üç taksitte öder. D. in böyle taksitle ödenmesi, borçlunun malî durumunu sarsmamak ve ödemenin güçleşmesine sebep olmamak içindir.

Organların yaralanması sebebiyle gereken D. in üçte birini geçmezse, bir yıl sonunda ödenir; geçerse üçte biri bir yıl sonunda ve çoğu ikinci yıl sonunda ödenir. Ödenecek D., tam D. in üçte ikisinden çoksa üçte ikisi iki yıl sonunda ve çoğu üçüncü yıl sonunda ödenir.

Öldürenin ve yaralayanın ödemesi gereken D., öteki borçlar, öldürme ve yaralamadan ileri gelen D. alacakları başka alacaklar gibidir. D. borcunu ödemeden suçlu borçlu olarak ölse terekesinden alınır ve D. alacağında, öldürülenin ve yaralananın başka alacaklarında yürüyen hükümler uygulanır.

DİYET (Fr. Diète; Lat. Dieta, *dies* = gün), bir milletin kamu işlerinin tartışıldığı siyasî kurul. Orta çağda Kutsal İmparatorluk, Polonya, Macaristan, Helvetia konfederasyonu, İsveç, Danimarka ve Hırvat meclislerine bu ad verilirdi. Kutsal İmparatorlukta D. in uzun zaman önemli bir rolü olmuştur. 1814 - 1815 te yapılan Viyana Kongresi D. in yeniden Frankfurt'ta kurulmasını sağlamıştır.

Yukarı orta çağdan başlayarak Kutsal İmparatorluk D. i, toplantı yerini belirten imparatorun çağrısı üzerine toplanmağa başlamıştır; bu toplantıya piskoposlarla manastır başkanları, dukalarla kontlar, imparatorun seçtiği senyörler çağırılırdı; 1225 ten sonra D. lere şehir temsilcileri de katılmağa başladı. Bundan sonra imparatorluk D. inde üç çeşit topluluğun bulunduğunu görüyoruz; bunlar seçmen prens (elektör) ler topluluğu, prensler topluluğu ve şehirler topluluğudur. Frankfurt, Regensburg, Nürnberg, Spise, Augsburg, Worms ve Mainz'ta çok önemli D. ler toplanmıştır. 1663 te Ratisbonne'da toplanan D., uzamış ve sürekli bir şekil almıştır. D. üyeleri de burada temsilciler bulundurmuşlardır.

Yukarıda sözü geçen üç topluluk'tan her biri ayrı ayrı toplantı yapar, verilen kararlar bir genel kurula sunulur, oylandıktan sonra da imparator tarafından onaylanırdı. D. in verdiği kararların bütününe *imparatorluk recez*'i adı verilirdi; bu kararlar kanunlarla, savaş ve barışla, vergi alınması ve asker toplanmasiyle ilgiliydi. Mahkemeler bunlara uymak zorundaydı.

D. in bir yürütme konseyi vardı; bunun başında da Mainz seçmen prensi bulunurdu. D. karışık, ağır ve yavaş işleyen bir organdı; bu yüzden, XVII. yüzyıl ortalarından sonra faaliyetinin azaldığı görülür.

DİYEZ (Fr. Dièse; Yun. *diesis*), müzikte bir ölçü (mezür) içinde herhangi bir notanın önüne konduğu zaman, o ölçü içinde bulunan aynı notaların ölçü bitinceye kadar yarım kromatik ton yükseltilmesi gerektiğini gösteren işaret: # (kullanılmakta olan yedi D. in sırası şöyledir: *fa* D., *do* D., *sol* D., *re* D., *la* D., *mi* D., *si* D.). *Çift* D., değeri bir D. in iki katı olan, yani önüne konduğu notayı tam bir ton yükselten işarettir (kullanılmakta olan beş çift D. şunlardır: *fa* ×·, *do* ·×·, *sol* ·×·, *re* ·×·, *la* ·×·).

D İ Y E Z L E R

DIYLLOS (Atinalı) [*diyüllos*] (Yun. Diyllos ho Athēnaios; M. Ö. III. yüzyılın başı), Atinalı tarihçi. Ephoros'un başladığı işi sürdürmüştür. Yunanistanla Makedonya'nın 357 den 296 ya kadar tarihini yazmışsa da, bu eserden bugün elimizde ancak bazı parçalar kalmıştır.

DİYOJEN, Türkiyede çıkan ilk mizah gazetesi. 24 kasım 1870 te Teodor Kasap tarafından çıkarılan D. in başlığının altında, Diogenes'in devrilmiş bir fıçı önünde Büyük İskender'le konuşmasının resmi ve altında Ali Bey tarafından yazılmış olan «Gölge etme, başka ihsan istemem» yazısı vardır. 62. sayıdan sonra bu resim kaldırılmıştır.

D. gazetesi daha önce Fransızca ve Rumca çıkıyordu. Türkçe çıkmaya başlayınca gazetede Ali Bey, Ebüzziya Tevfik ve daha sonra Namık Kemal çalıştılar. Fakat yazıların altında yazarların imzası yoktu. Yalnız Şinasi'nin ölümü dolayısiyle 52. sayıda çıkan bir yazıda Ebüzziya Tevfik'in imzası vardır. Mahmut Nedim Paşanın sadrazamlıktan azli üzerine (1871) Namık Kemal'in yazdığı *Hirrename* (Kedi destanı) adlı taşlama da D. de yayınlanmış ve pek beğenilmiştir (sayı: 133). D. de çıkan yazıların çoğu, tatlı bir espri ile yazılmış ilk canlı mizah örnekleridir. Bu yazıların çoğunu Ali Bey yazıyordu. D. sade bir dil kullanmaya önem veriyor ve başka gazetelerde çıkan ağdalı dille alay ediyordu.

D. haftada bir çıkarken, 23. sayıdan başlayarak haftada iki, 148. sayıdan sonra üç kere çıkmaya başlamıştır.

D. birkaç kere hükümetçe kapatılmıştır. Rus çarı ile Mısır Hidivi İsmail Paşa ağızlarından yazılmış güldürü mektupları üzerine 183. sayıdan sonra bir daha çıkmamak üzere kapatılmıştır (10 aralık 1873).

DİYOJENİT (Fr. Diogénite), esas olarak bronzitten ya da bazen biraz oligoklazdan meydana gelmiş kondritsiz göktaşı.

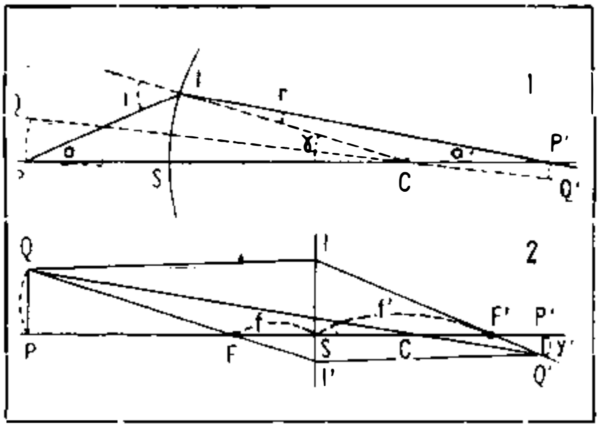
DİYONİN (Fr. Dionine), klor hidratlı etilmorfin. Ağrı dindirici bir ilâç olarak kullanılır. Lenfleri harekete geçiren etkisi dolayısiyle göz hekimliğinde, kornea iltihaplarında ve bulanıklıklarında kullanılır.

DİYOPSİT (Fr. Diopside) [Miner.], piroksen cinsine bağlı bir mineral türü. $Ca(Fe, Mg)Si_2O_6$ formülünde doğal bir kalsiyum, magnezyum ve demir silikatı olan D., bütün piroksen türlerinin en sâfı ve en az rastlanılanıdır. Genel olarak saydam ve renksiz, bazı kere de yeşilimsi boz ya da açık yeşildir. Hemen daima, monoklinik sisteme bağlı öteki piroksenlerinkinden daha uzun prizmalar halinde billûrlaşmış durumda bulunur. En önemli çeşitleri *alalit* (Piemonte'deki Ala'dan), asbest şekilli D. ve *mussit* (Piemonte'deki Mussa'dan) tir.

DİYOPTAZ (Fr. Dioptase) [Miner.], doğal, hidratlı bakır silikat. Formülü $CuSiO_3$, H_2O dur. Romboedrik kristaller halinde ve zümrüt rengindedir.

DİYOPTER (Fr. Dioptre; Yun. *dioptron* ya da *dioptra*: *dia* = aradan; *optesthai* = görmek) [Fiz.], ışın kırma özellikleri aynı derecede olmayan iki saydam ortamı ayıran yüzey.

Optik: Düz ya da zayıf açıklıkta küresel bir yüzeyle bir-

DİYOPTER

birinden ayrılan ve ışın kırma indisleri (n n') farklı olan iki saydam ortamdan meydana gelen sistem.

Paraaksiyal, yani sistemin ekseni dışındaki bir ışın ele alınarak küresel D. in özellikleri incelendikte:

1. *Başlıca eksen üzerindeki bir noktanın görüntüsü*: Birinci ortamda ve başlıca eksen üzerinde yer alan bir P ışık kaynağı ve eksene göre hafifçe eğik olarak IP' doğrultusunda kırılan bir PI gelen ışını olsun (Şek. 1).

Keppler kanunu (ni =n'r) na $i = \alpha + \gamma$ ve $r = \gamma - \alpha'$ bağıntıları uygulandıkta $n\alpha + n'\alpha' = (n' - n)\gamma$ formülü elde edilir ve uzaklıklar S tepesinden başlayarak gelen ışınların ters yönünde ölçülecek olursa, şu genel formüle varılır:

$$(1) \quad \frac{n}{p} - \frac{n'}{p'} = \frac{n - n'}{R}.$$

2. *Başlıca odaklar*: (1) numaralı formülde $p = \infty$ olsun. Bu durumda p' in değeri (f'):

$$f' = \frac{n'R}{n' - n} \text{ olur, ve } p' = \infty \text{ olursa:}$$

$f = \frac{n - n'}{nR}$ olur ki bu da iki *başlıca odak* var olduğunu gösterir. Fakat önceki formüllere göre de:

$$\frac{f}{f'} = -\frac{n}{n'} \text{ ve } f + f' = R \text{ olduğuna göre:}$$

$$\frac{f}{p} + \frac{f'}{p'} = 1 \text{ olur.}$$

Buna *eşlenik* (*conjugué*) *noktalar* denklemi denilir.

3. *Görüntülerin çizilmesi*: Başlıca eksen dışında bulunan bir Q noktası olsun. Eksene paralel QI doğrusunu çizilir (Şek. 2). Bu doğru F' den geçerken kırılır. Bunun gibi, F den geçen gelen ışın eksene paralel olarak kırılır. Kırılan bu iki ışının Q' kesişme noktası Q noktasının görüntüsüdür.

Ordinatlar pozitif olarak eksenden başlayarak SI yönünde sayılacak olursa, IQI' ve I'FS benzer üçgenleri: $\frac{-y'}{y - y'} = \frac{f}{p}$ bağıntısını, ISF' ve II'Q' benzer üçgenleri de: $\frac{y}{y - y'} = \frac{f'}{p'}$ bağıntısını verir. Böylece: $\frac{y'}{y} = -\frac{fp'}{f'p}$ olur. Buna çizgisel (*linear*) büyüme formülü denilir.

4. *Newton denklemi*: $\overline{FP}$ yerine q ve $\overline{F'P'}$ yerine de q' konulacak olursa, Newton denklemi denilen $qq' = ff'$ formülü elde edilir.

DİYOPTRİ (Fr. Dioptrie; etimoloji için bk. DİYOPTER), merceklerin yakınsaklığını ya da optik aygıtlarının gücünü ölçmede kullanılan birim. Sembolü δ dır.

D., odak uzaklığı 1 m olan bir optik sisteminin yakınsamasıdır. Odak uzaklığı f m olan bir merceğin yakınsaması $\frac{1}{f}$ dir. Genel olarak, miyopluk ve hipermetropluk derecesi D. ile belirtilir. Bu derece, görmeyi düzelten merceğin pozitif ya da negatif yakınsaklığını gösterir.

DİYORAMA [Diorama; Yun. = arasından gürülen resim], yarı saydam tabakasının üzerine çizilmiş olup bunların arkadan aydınlanmasiyle meydana çıkan resim. Işık kaynağının durumuna göre resim değişebilir; meselâ bir peyzaj gündüz ya da akşam görünüşü alır; İsviçre dağlarını gösteren bir manzara, gündüz ya da akşam güneşinin kızıllığı ile parlayan dağlar şeklini alır. Müzelerde, plastik ve renkli eşyayı canlandıran, çoğu zaman büyük boyda ve kenarları görülmeyen bir resim. En eski D., fotoğrafın bulucusu Daguerre ve Bouton tarafından 1822 de Pariste kurulmuştur. En beğenilen resim, *La messe de minuit a Saint-Etienne-du-Mont* (S. E. du M. kilisesinde gece yarısı âyini) idi. Değişik ışıklarla resim şu görünüşleri alıyordu: Kilisede hava kararıyor, sunak aydınlanıyor ve yavaş yavaş büyük bir kalabalık meydana çıkıyordu. 1839 da yanan D., Boulevard Bonne-Nouvelle'de tekrar yapılmış ve 1849 da yeniden yanmıştır.

DİYORİT (Fr. Diorite) [Miner.], asit bir plajiyoklaz (andezinli oligoklaz) ile amfibol, mika ya da piroksen gruplarından bir ya da birkaç mineralden meydana gelmiş taneli bir külte. D. te bu minerallerden başka biraz da pirit, ilmenit, magnetit, apatit ve sifen bulunabilir. Feldspatın cinsine göre oligoklazik D. ile andezitik D. diye iki çeşit D. ayırdedilir. D., rengine göre piroksenik, amfibolik ya da mikalı olur. D. te çoğu zaman kuvars vardır; bunun niceliği büyük olunca D. e kuvarslı D. denilir.

DİYORSELİK ASİT (Fr. Acide diorsellique), $C_{16}H_{14}O_7$ olup 153° C de eriyen, *rocella* ve *leicanora* adındaki kaya yosunlarında bulunan, iki molekül orselik asidin suyu çıkarılarak yoğunlaştırılmasından elde edilen bir asidin adı (kaynar su ile işlem yapılırsa ikiye ayrılır).

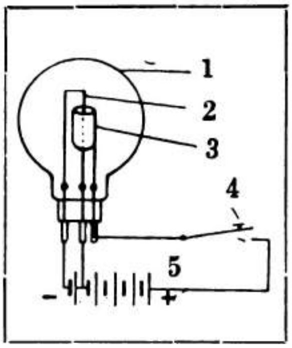
DİYOSFENOL (Fr. Diosphénol) [Kim.], terpenik (özellikle kozalaklılar familyasından bitkilerin damıtılmasından elde edilen birçok uçucu yağlarda büyük oranda bulunan ve genel formülleri $C_{10}H_{16}$ olan hidrokarbon izomerleri serilerinden herhangi biri) fenol aldehid.

D., *buchu* adındaki bitkinin yapraklarında bulunan uçucu yağdan, kâfurumsu kokulu ak kristaller halinde elde edilir. Bu maddeye *buchu* kâfurusu da denilir.

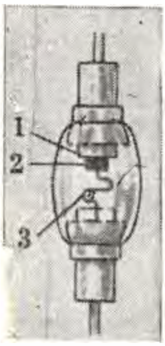
DİYOT (Fr. Diode), 1. Radyo tekniği: İki elektrotlu, yani katot ve anotlu bir elektron tüpü. Isıtılan katot, anota elektronları gönderir. Buna göre D., ancak bir tek yönde akımı geçirir ve redresör görevini görür (redresör = alternatif akımı düz akıma çevirmeye yarayan bir alet). Özellikle yüksek frekans tekniğinde çok kullanılan bir alettir.

Alıcı telsiz (radyo) aletlerinde alım sırasında akım düzelticisi olarak kullanılacak olan D. lar, ikinci bir D. (Alm. Duodiode) ya da bir takviye aygıtı ile birlikte ortak bir tüpe yerleştirilir. D. adı, son zamanlarda, billûrlu redresörlere verilmektedir.

2. Germanyumlu ya da silisyumlu diot: Çok yüksek frekanslara mahsus olup elektronik hesap makinelerinde ve amplifikatörlerde de kullanılan bir tüptür.

DİYOT (Radyoteknik): 1. Ampul; 2. Filaman; 3. Plak; 4. Anahtar (internupteur); 5. Piller

DİYOT (Germanyumlu): 1 - 2. Germanyumlu kristalin ayağı; 3. Elektrot

DİYULA (İng. **Diula** ya da **Dyoula**) [Etnog.], Mande dilini konuşan Batı Afrikalı bir boy. Fil Dişi Kıyısının kuzeyinde küçük topluluklar halinde yaşar. Y. Urvoy, *Petit atlas ethno-démographique du Soudan* (Sudan'ın etnografya ve demografyasına ait küçük atlas) [1942] adlı eserinde, D. ların sayısını 55 000 olarak gösterir. Kültür bakımından Bambaralara bağlıdırlar, fakat en çoğu İslâm dinini kabul etmiştir. D. lar, Batı Gambiya'da ve Fransız Senegali'nin güneybatısında yaşayan Diolalar'la karıştırılmamalıdır.

DİYUREZ (Fr. Diurèse; Yun. *dia* = arada, arasında, arasından; *ourein* = işemek): 1. (Fiz.): böbreklerin sidik üretmesi; 2. (Tıp): sidik üretiminin artması. Fizyoloji dengesinde, böbreklerin her gün ürettiği sidiğin niceliği aşağı yukarı alınan suyun niceliği ile orantılıdır Çünkü dokularda yağların ve karbonhidratların yanmasından meydana gelen suyun hemen hemen bütününün ak ciğerler ve deri yolu ile dışarıya çıktığı hesap edilmiştir. Çeşitli şartlar, sidik suyunun içilen sudan daha çok ya da daha az olmasına yol açabilir. Bu hallerden ilkine poliüri (*polyuria*) ya da hiperürez (*hiperuresis*) denilir. İkinci hale retansiyon (*rétention aqueuse*, sıvının alıkonulması) ya da hidremi (*hydremia*, kanda su oranının fazla olması) adı verilir. Böyle bir durumda sebep araştırılıp bulunduktan sonra, ona göre tedbir alınırsa, ve meselâ dokularda su toplanması (*oedème*) tesbit edilip de tuzsuz yemek rejimi uygulanırsa, bol bir D. sağlanır ve 24 saatte alınmış olan sudan daha çok su dışarıya atılır.

Bazı ilâçlar D. i düzene sokabilir. Bunlar ya retansiyonun sebebini ortadan kaldırma ya da böbrekleri aşırı derecede çalıştırma yolu ile etki yapar.

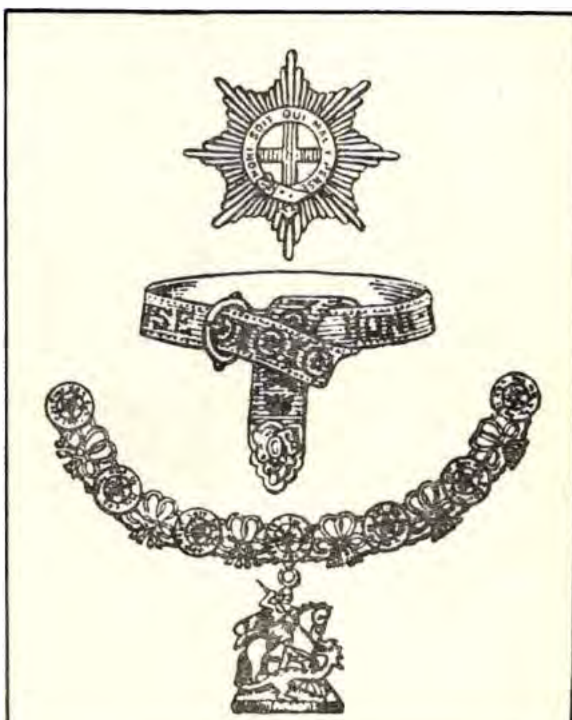
DİZ (Fr. Genou), baldır (uyluk), bacak kemikleriyle D. kapağı kemiğinin meydana getirdiği yer. Bu kemiklerin yaptığı serbest devimli D. oynağı sayesinde D. in hareketi sağlanır.

DİZ ARDI (Fr. Poplite), dizin bir ön, bir de arka kısmı vardır ki bu sonuncusuna D. A. bölgesi adı verilir. Dizi meydana getiren kemiklerle bunlar arasındaki bağların arkasında kalan bu bölge, birçok kas kirişlerinin, sinir ve damarların bulunduğu bir yerdir.

DİZ BAĞI ŞÖVALYELİĞİ (İng. Order of the Garter), İngilterenin en yüksek şövalyelik sanı. Bu örgüt kral III. Edward tarafından 1350 de kurulmuştur. Önderi, hüküm sürmekte olan kraldır. Üyeleri: Wales prensi, 25

FIELD MARSHAL VISCOUNT MONTGOMERY DİZ BAĞI KIYAFETİYLE

DİZ BAĞI ŞÖVALYELİĞİ NİŞAN TAKIMI
Yukarıdan aşağıya: yıldız madalyası, diz bağı ve boyunluk (St. George çıngılı ile)

şövalye arkadaş (Knights Companions), İngiliz prensleri, yabancı hükümdarlar ve özel olarak seçilmiş kişilerdir. Bu örgüt, Meryem Ana, din öncüsü (Confessor) St. Edward ve İngilterenin koruyucu azizi olan St. George şerefine kurulmuştur. Kurulduğunda bu örgüte St. George tarikatı adı verilmiş ve bu ad VI. Edward'ın vönetimine kadar kalmıştır. Şövalyelerin kişisel bandıraları, yaşadıkları sürece Windsor sarayının St. George kilisesine asılır. Bu küçük kilise, aslında bu tarikatındır. Bu şövalyeler örgütünün parolası, *Honi soit qui mal y pense* («Bunun hakkında fena düşünceleri olan, utansın») dır.

Kral III. Edward'ın bir dans sırasında Salisbury kontesinin düşürmüş olduğu diz bağını yerden alması üzerine kendisine mânalı olarak gülenlere karşı bu sözleri söylediği ve D. B. Ş. ni bu olaydan sonra kurduğu söylenir. Üyelerin armalarında da diz bağı görülür.

DİZ KAPAĞI KEMİĞİ (Lat. Patella), diz ve uyluk kemiği (gemus) ile kaval (tibia) ve kamış (fibula) kemiklerinin birleştiği yerde bulunan ve bacağın hareketini kolaylaştıran yassı bir kemik.

Ön ve arka olmak üzere iki yüzü vardır. Ön yüzü pürtüklü ve konvekstir. Arka yüzün 3/4 yukarısı düz, 1/4 aşağısı pürtüklüdür. Kemik üçgene benzetilebilir. Tepesi aşağıda, tabanı yukarıdadır. Kenarları yanda olup oldukça kalıncadır. Tepe ve kenarlara değişik bağlar yapışır.

DIZAIN [*dizẽ*] : 1. Arkeolojide, XVI. yüzyılda kadınların bilezik olarak kullandıkları bir bölümlük tesbih.

Edebiyatta, beşer mısralık iki kıtadan meydana gelmiş ve *a b a b b c c d c d* şeklinde dört kafiye üzerine düzenlenmiş bir nazım şekli. D. in, Maurice Scève adında bir şair tarafından uydurulduğu söylenir. XVI. yüzyılda aşk şiirleriyle taşlamalarda çok kullanılırdı.

2. Para olarak, Fransada XII. Louis ile I. François zamanında basılmış, on dinarlık bakır para. Önce üstünde taçlı bir L, sonra da taçlı bir F harfi vardı. VIII. Charles zamanında üstünde taçlı K harfi bulunan D. e *Karolus* adını verdiler.

DIZAIN (Para)

DİZANGE, Güney Kamerun'un Edea bölgesinde bir yer. Büyük ölçüde kauçuk ağacı yetiştirilir.

DİZANTERİ (Fr. Dysenterie), Hippokrates zamanından beri bilinen kanlı, balgamlı ishal ve buruntu ile kendini gösteren salgın bir hastalık.

D. basilleri, hasta ve portörlerin dışkılariyle sulara, sebzelere, su ile temas eden başka besinlere ve eşyaya bulaşır. Sinekler de mikrobu helâlardan alarak ağza, yüze ve besinlere nakleder. Mikrop bu yollarla bulaştığı gibi, hasta ile doğrudan temas ile de bulaşabilir. Mikrop vücuda girdikten 2 - 7 gün sonra hastalık ateş, karın ağrısı, ishal, kusmalar, baş ağrısı ve kırgınlıkla birdenbire başlar. Dışkıda kan, cerahatli balgam vardır, suludur. Hasta günde 20 - 30 ve hattâ daha çok kere dışkılar. Karın gergin ve şiştir. Dokununca özellikle karnın sol yanı daha ağrılıdır. Dışkılarken ıkıntı ve buruntu olur. Ateş 39 dereceve çıkar, nabız yükselir. Dil paslı, ağız kurudur. Deri soluk renkte, eller ayaklar soğuktur. Çocuklarda kramplar ve dalgınlık görülebilir.

Hastalık, çoğu zaman 7 - 8 günde belirtiler hafifleyerek geçer. Bazan daha hafif olur ve kısa sürer. Bazan da uzun sürer ve müzminleşir. Bu halde ateş düşer, fakat arasıra ishaller devam eder. Karın sancısı yok gibidir. Dışkıda kan, balgam görülmez. Tahriş edici besinler alınınca bulamaç gibi ishaller olur. Bazan dışkı çok kokulu olup arasıra da düzelebilir. Hasta biraz soğuk alınca ya da perhizi bozunca ishaller başlar ve dışkıda da balgam görülür.

Hastalık, bağırsak delinmesi, karın zarı yangısı, böbrek yangısı, nevrite yol açar. Bazan da diğer mikroplara yol açıp sepsis yapabilir. Hasta iyileştikten sonra romatizma, ateş, bazan mide usaresi noksanlığı, konjonktivit olabilir.

Kesin teşhis için, dışkı muayenesi ve taze dışkıdan kültür yapılır. Korunma güçtür. Hasta ayrılır, dışkısı dezenfekte edilir. Açık helâlarda dışkı toprakla örtülmeli, sineklerin bulaşma ve bulaştırmasına meydan vermemelidir. Hasta bakıcılar gömlek giymeli ve temizliğe çok dikkat etmelidirler. Salgın olan şehirlerde aşı yapılmalı; su, sebze, meyva v. b. çiğ yenen maddelerin her zaman için hastalığı naklettiğini unutulmamalıdır.

Tedavi için: Sulfaguanidinli ilâçlar verilir. Özel olarak D. serumları, bakteriyofajlar kullanılabilir. Bağırsakları temizlemek için müshil verilebilir. Sancıları azaltmak için opium ve belladon tentürü alınabilir. İshalleri kesmek için de kaabız ilâçlar kullanılabilir. Fazla su kaybeden hastalara % 5 glikoz serumu ya da tuzlu su şırınga edilir. Kalbe kuvvet vermek için kâfur, kardiyazol gibi ilâçlar yapılır.

D. li hastalara ilk zamanlar fazla besin verilmez, sonraları yavaş yavaş artırılır. Selülozlu yiyecek (sebzeler gibi) yasak edilir. Sütlü, şehriye, nişasta çorbaları, rafadan yumurta, ezmeler, pirinç ve makarna lapası, yoğurt, francala verilir. Bir süre sonra et suyu, tavuk ve et haşlamaları verilebilir.

DİZANTERİ AMİBİ (*Entamoeba haystolitica*), bir hücreli hayvanlardan Kökayaklılar (Rhizopoda) sınıfının Amipler (Amoebozoa) takımından bir tür. Asalak olup insanların bağırsaklarında yaşar, amipli dizanteri hastalığını meydana getirir. Kistleri dört çekirdeklidir.

DİZBAĞI (Tar.): bk. DİZ BAĞI ŞÖVALYELİĞİ.

DİZDAR (Far. *diz* = kale, *dâr* = sahip, muhafız), Osmanlı imparatorluğunda kale merkez komutanı. İkinci derecede önemli askerî görevlerden biridir. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarından başlayarak kullanılmıştır. İlk zamanlarda yönetimi kendisine verilen kalenin savunma sorumluluğunu da taşımakta idi. Sonraları askerî örgütün gelişmesi üzerine, kalenin her türlü onarımı ve bakımı ile buralardaki birliklerin yönetimi de görevi arasına girdi. Kalelerin stratejik önemine göre D. ların yetki ve sorumlulukları da değişmekte idi. Genel olarak iç il'de, yani cephelerden beride bulunan kaleler arasında İstanbulda Rumelihisarı ile Yedikule D. lıkları birinci derecede önem taşımaktaydı. Sınır boylarında ise savaşların alacağı duruma göre önem kazanır

ya da önemini kaybederdi. Genellikle Tuna boyu kaleleri ile Bosna, Özi ve Macaristandaki beylerbeyliklere bağlı kaleler ve Azak denizi, Yunan denizi kaleleri ile Şehri - zor ve Kütayis illeri kaleleri D. ları ayrı bir önem taşırlardı. D. lar turnacı, zağarcı, sansuncu ortalarının dışındaki yeni çeri ortaları komutanlarından, yani yayabaşılardan seçilirdi. Bununla birlikte, savaşlar sırasında sancak beyliği, hattâ iki tuğlu beylerbeyilik gibi yüksek rütbeli komutanlara da bazı önemli kalelerin D. lıkları verilirdi. Kale muhafızı vezir ya da beylerbeyinin yanında hizmet gören D. ın emri altında, yardımcısı kale ağası ile yerli kulu, gönüllü, beşli, azap, atlı ulûfeci gibi kalenin savunması ile görevli askerî birlikler bulunurdu. Kaledeki topların bakımından, korunmasından D. sorumlu idi. Kale topçubaşısı ile D., aldığı emirlere göre, bir kaleden başka bir kaleye top gönderme işi ile de uğraşırlardı. Hükümet merkezinde D. lıkla ilgili kayıtlar ikinci derecede görevlerin toplandığı Rüûs kaleminde görülürdü. Tahvil kaleminden yazılan beratları amedçi eliyle gönderilirdi. D. lar dirlik olarak timara tasarruf ederler, bu timarlar serbest timar olduğu için sancak beyleri karışmazdı. Ayrıca hisar eri kızlarının resm - i arusaneleri ile tahmis - i hamr gibi vergiler de D. lara bırakılmıştı. Kale ile ilgili konularda D. lara doğrudan doğruya hüküm gönderilmesi usuldendi. D terimi 1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılması üzerine bırakılmıştır.

DİZEL MOTORU: bk. DIESEL, Rudolf.

DİZELİZASYON (Dizelleştirme, Fr. Dieselisation), demiryolu şebekelerinde buharlı lokomotiflerin hizmetten alınarak yerlerine dizel (Diesel) motorlu lokomotifler (dizel-elektrik, dizel - hidrolik) konulması ya da katarların yerine dizel motorlu otoraylar kullanılması.

Amerika Birleşik Devletlerinde İkinci Dünya Harbinden önce başlayan D., 1945 - 1955 yılları arasında büyük sayıda şebekeye uygulanmış ve lokomotiflerde her biri 1 500 - 2 000 beygir gücünde iki üç dizelden meydana getirilmiş gruplar kullanılmıştır. Amerika bankaları da sabit kuruluş masrafları gerektirmeyen ve millî petrol türevlerinin işe yaratılmasına imkân veren bu değişikliği desteklemişlerdir.

Avrupada D. daha 1930 da başlamış, ilkin hafif dizel motorlariyle donatılmış lokomotifler ve otoraylar yapılmış, asıl kudretli dizel lokomotiflerinin yapımına İkinci Dünya Harbinden sonra başlanılmıştır.

Amerikada kullanılan ağır ve yavaş dizel lokomotifleriyle Avrupanın hafif ve hızlı dizel lokomotifleri gitgide ortalama bir şekil almaktadır. Bazı ülkelerde de, elektrikli tren işletmelerinin kâr sağlamadığı hatlarda yine dizel lokomotifleri kullanılmaktadır.

DIZENGOFF [*ditsİngof*], **Meier** (1861 - 1936), Siyonist önder. Akimovzi (Besarabya) da doğmuş, Tel - Aviv (Filistin) de ölmüştür. Paris üniversitesinde okuduktan sonra, 1905 te Filistine yaptığı ikinci gezisinde Yafa'ya yakın bir yerleşme yeri kurmakta öncülük etmiştir. Tel - Aviv şehrinin kurucularından biri olup 1909 da ilk temeli atmıştır. İki kere (1921 - 1925, 1935 - 1936) Tel - Aviv belediye başkanı olmuştur. 1926 - 1927 yıllarında Siyonist yürütme kuruluna üye seçilmiştir.

DİZFÜL, İranın güneybatısındaki Huzistan bölgesinde bir şehir. Ahvaz'ın 141 km kuzeyinde, Horramşehr'in de 240 km kuzeyindedir. Karun ırmağının bir kolu üzerinde, kuzeye doğru giden bir demiryolunun üzerindedir. Nüfusu 48 900 (1950) dür. Pirinç, arpa ve pamuk yetiştiren bir bölgenin ticaret merkezidir. Güzel taştan bir Sasanî köprüsü vardır. Eski Susa şehri D. e yakın bir yerde idi. İkinci Dünya Harbi sırasında, Rusya'ya gelen savaş gereçlerinin toplandığı yer olmuştur. Başlıca yerli sanayii boyacılık ve keçeciliktir.

DİZGE (Fel.): bk. SİSTEM.

DİZİ (Fr. Progression), belli bir sırası bulunan birtakım sayıların topluluğuna verilen ad. a, b, c, d, ... gibi birtakım sayılardan kurulu bir D. göz önüne alındığında bunun terimlerinin c, a, d. ... gibi yeni bir sıralanışı da başka bir D. belirler. Bir D. nin sonsuz terimi varsa, buna bir sonsuz D. denir. D. ler çok kere belli bir kurala uygun olarak sıralanmış olur:

$$1, \frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{4}, \ldots\ldots\ldots\ldots, \frac{1}{n}, \ldots\ldots\ldots$$

D. sinde olduğu gibi. Belli bir kuralı olan D. lerden en basitleri ardışık terimleri arasındaki fark daima aynı bir b sayısı olan

$$a,\ a+b,\ a+2b,\ a+3b, \ldots\ldots\ldots,\ a+nb, \ldots\ldots$$

şeklindeki *aritmetik D.* ; ardışık terimlerinin oranı daima aynı bir r sayısına eşit olan

$$a,\quad ar,\quad ar^2, \ldots\ldots\ldots,\quad ar^n, \ldots\ldots\ldots$$

şeklindeki *geometrik D.* ve bir de her bir teriminin tersi alındığında bir aritmetik D. meydana getiren *harmonik D.* dir. Matematiksel tümevarımla bir aritmetik D. deki ilk n terimin toplamının

$$T_n = \frac{1}{2}n\ [\,2a + (n-1)\,b\,]$$

ve bir geometrik dizinin ilk n teriminin toplamının da:

$$T_n = \frac{a\,(1-r^n)}{1-r}$$

olduğu gösterilir. Bu son halde $r < 1$ ise $T_\infty = a/1 - r$ olur.

DİZİ, SES DİZİSİ, ISKALA (Fr. Gamme <*gamma* = Yunan alfabesinin üçüncü harfi [bu harf adının dizi anlamında kullanılması, Guido d'Arezzo'nun ilk örnek dizi-

Major

Minor

Üstte: Yükselen kromatik
Altta: Alçalan kromatik

sinde *do* notasının gamma (γ) harfi ile gösterilmiş olmasındandır]; İtal. *scala* ya da *gamma*; Alm. *Skala* ya da *Tonleiter*; İng. *scale* ya da *gamut*) [Musiki], özel kurallara göre sıralanan ve bir musiki sistemine temellik eden belirli bir perdeler ardıllığı.

Yunanlıların, Doğuluların ya da başkalarının ses dizisi denilince, bu kavimlerin her birine özgü musiki sistemi anlaşılır.

Musiki notaları denilen *do, re, mi, fa, sol, la, si* perdelerinin meydana getirdiği doğal ardıllığa ya da bu doğal ardıllığa uygun olarak sesleri işitilen yanaşık notalar sırasına D. adı verilir. *Do* notası ile başlayan D. «örnek D.» sayılmıştır. D. nin tamamlanması için birinci perde yedinci perdeden sonra üst oktavda tekrarlanır. Böylece bir oktav (yani «sekizli») aralığı meydana gelir ve D. «sekiz sesli» olmuş olur. Genişliği iki, üç ya da dört oktav olan S. D. iki, üç ya da dört oktavlık S. D. sayılır. Kalından inceye yükselen D. ye çıkıcı D., inceden kalına inen D. ye inici D. denilir. İçinde beş ton ile yarım ton bulunan D. ye «diyatonik» D., on iki yarım ton sırasıyle olanına «kromatik» D. adı verilir. Diyatonik dizinin *mod* denilen iki tarzı vardır. Bu iki tarzdan birinin adı *majör* mod, ötekinin adı *minör mod* dur. Majör modda birinci üçlü ile birinci altılı büyüktür. Minör modda bu aralıkların ikisi de küçük olur. Bir D. nin modunu böylece üçüncü ve altıncı derecelerin notaları belirttiği için, o derecelere mod perdeleri (modal perdeler) adı verilir. D. nin kuruluşuna hükmeden kanunların tümüne *tonalite* denilir. Bir D. adını birinci tonik notasından alır.

Ses merdiveninin notaları XI. yüzyıla kadar A dan G ye kadar olan büyük alfabe harfleriyle gösterilmişti. Büyük harfler birinci takım için kullanılır, ikinci takım için aynı harflerin küçüklerinden yararlanılırdı. Yine bu küçük harflerin aa, bb, cc gibi ikişer ikişer yan yana ya da a, b, c / a, b, c gibi ikişer ikişer üst üste konulmasiyle üçüncü takım meydana gelirdi. Papa Büyük Gregorius (540 ? - 604) zamanında *planus cantus* (b. bk.) musikisinde yapılan yeniliğin gereklerinden olan bu sisteme sonradan Gregorius nota yazımı denilmiştir. Musikiye nota adlarını XI. yüzyılda Guido d'Arezzo adında bir rahip getirmiştir. Bu adlar *ut, re, mi, fa, sol, la* olup C, D, E, F, G, A harflerini karşılıyordu. Daha önceki yüzyıllarda musiki merdiveninin kalın notası *la* idi ve A harfıyle söylenilip işaretleniyordu. Merdivene yeni bir kalın nota katılınca (ki bu da G harfiyle gösterilen nota idi), bu yeni katılan *sol*, büyük G ve küçük *g* ile gösterilen öteki yüksek *sol*'lerden ayırt edilsin diye ses merdiveninin en kalın sesi olan ve merdivenin baş temsilcisi sayılan bu nota Yunan alfabesinin *gamma* adlı harfiyle işaretlendirildi.

Özellikle Anglo - Sakson ve Germen ülkelerinde notaların alfabe harfleriyle adlandırılması usulü hâlâ yürürlüktedir. Bu usulde C = *do*, D = *re*, E = *mi*, F = *fa*, G = *sol*, A = *la*, H = normal ya da natürel *si*, b = *si bemol*'dür.

DİZİLMİŞ ÇOK TERİMLİ (Mat.): bk. POLİNOM DENKLEMLER.

DJAKARTA (Coğ.): bk. CAKARTA.

DJAKOVICA [*d'akovitsa*] (Türkçe adı: **Diyakova**), Yugoslavya'da, Arnavutluk sınırı yakınında bir şehir. Nüfusu 18 000 dir. Toprak ürünleri pazarı olarak tanınmıştır. XVII. yüzyılın ortasında D. Sırbistan'ın en büyük şehirleri arasında yer almıştır. 1838 yılında D. da 17 000 Arnavut, 3 800 Sırp, 180 Türk tesbit edilmiştir. Nüfusunun büyük bir kısmı bugün alım satım alanında çalışmaktadır.

DJAKOVO [*d'akovo*], Yugoslavya'da, Hırvatistan'da, Osijek - Striživojna - Vrpolje demiryolu üzerinde bir kasaba. Nüfusu 9 600 dür. Alım satım merkezi olarak tanınmıştır. Piskoposluk merkezi olup piskopos Strossmayer tarafından yaptırılan (1866 - 1882) bir katedrali vardır. Mohács savaşı (1526) ndan sonra Türk egemenliği altına giren D. da Türkler tarafından yaptırılan bir kalenin kalıntıları bugüne kadar kalmıştır.

DJA - LOBO [*ca - lobo*], Güney Kamerun'da, 75 900 nüfuslu bir bölge. Merkezi Sangmelima şehridir.

DJILAS [*cilas*], **Milovan** (doğ. 1911), Yugoslav politikacısı. Karadağ'da, Kolašin yakınında, Polja'da doğmuştur. 1931 de Belgrad gösterilerine katılmış, sonra da hapsedilmiştir. 1936 da serbest bırakılınca Tito ile doğrudan doğruya iş birliği etmiş, 1937 de Yugoslav Komünist Partisi merkez komitesi üyeliğine atanmış, 1941 de de politik büro üyeliğine seçilmiştir. 1941 de Karadağdaki direnme hareketini tertiplemekle görevlendirilen D., 3. partizan tümeninin başında savaşmış, harpten sonra da Komünist Birliğinin sekreterliğine atanmıştır. Bundan sonra Yugoslav sosyalist doktrininin hazırlanmasında çalışmış ve çeşitli diplomatik görevlerde yurdunu temsil etmiştir. 1953 te hükümet başkan yardımcısı, hemen arkasından da meclis başkanı olmuşsa da, Tito ile aralarında anlaşmazlık baş göstermiştir. Burjuva toplumunun son kalıntılarının da ortadan kalkmasından sonra Komünist Birliğinin kaldırılmasını isteyen D., devletin yozlaşması doktrininin hemen uygulanmasını istemiş, bu yüzden de 1954 ocak ayında bütün görevleri elinden alınmış, birçok yazı ve kitaplarından, özellikle 1957 de çıkan *The new class* (Yeni sınıf) (New York, Alm. çev. 1958; Türkçe çev. H. Tayfur Sonkur, 1959) adlı kitabından dolayı da dokuz yıl hapse mahkûm edilmiştir. 1961 de Sremska Mitrovica hapishanesinden şartlı olarak salıverilmiştir. Hapishanede Karadağ prensi Njegoš'un hayatına ait bilimsel bir kitap yazmış, sonra Karadağ'ın Birinci Dünya Harbi sırasındaki halini tasvir eden bir hikâye kaleme almıştır. Ayrıca 16 küçük hikâye de yazmıştır. Son defa serbest bırakıldığı kısa süre içinde yazılan *Stalin ile konuşmalar* [1962] (Türkçe çev. Cevdet San, 1964) adlı kitabının Amerikada yayınlanması üzerine beş yıllık bir mahkûmiyet cezasına daha çarptırılmıştır.

DJOKJAKARTA (Coğ.): bk. COKYAKARTA.

DJUANDA [*cuanda*], **Raden Haci** (doğ. 1911), İndonezyalı politikacı. Cava'da doğmuştur. Bandung politeknik okulundan mühendis çıkan D., İndonezyalı partiler birliğine girmiş, 1946 da ulaştırma bakanı olmuş, İndonezyanın gelişmesi yolunda para yardımı elde etmek için yapılan toplantılara katılmıştır. 1957 de Sukarno tarafından teknik kişilerden kurulu bir hükümetin başkanlığına getirilmiş, birçok ayaklanmalara karşı koymuş ve yurdunun ekonomisini başarıyla düzene sokmuştur.

DJUGAŞVİLİ, İosif Vissarionoviç: bk. STALİN, İosif Vissarionoviç.

DJUMBIR [*d'umbir*] (Alm. Dumbier), Çekoslovakya'daki Alçak Tatra (bk. TATRA) dağlarının en yüksek tepesi (2 045 m).

DJURSLAND [*dürsland*], Danimarkada, Jylland'ın batısında bir bölge. Bu bölge, turba yatakları ve kumlarla kaplı oldukça fakir bir yerdir.

DKAR - RTSIS [*kar - tsis*] («ak matematik»), Tibet'te, Hindistandan alınmış olan astronomi bilimine verilen ad. Çinden alınmış olan astronomi bilimine ise Tibet'te «kara matematik» anlamına gelen *nag - rtsis* denir. Bu astronomi bilimi yalnız yıldızlara bakıp geleceği haber vermek için kullanılır.

DL, desilitre (Fr. décilitre) nin kısaltması.

DŁUGOSZ [*dlugoş*], **Jan** (Lat. **Longinus**; 1415 - 1480), Polonya'lı vakanüvis. Brzezinka'da doğmuş, Kraków'da ölmüştür. Kraków piskoposluk meclisi üyesi ve Casimir Jagellon'un kızlarının hocası olan D., çeşitli diplomatik görevlerde bulunmuş ve Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Başlıca eseri: 1455 - 1480 aralarında yazdığı ve 1614 te basılan *Historiae Polonicae libri XII* (12 fasıllı Polonya tarihi) dir.

J. DŁUGOSZ

D. M. (Musiki), İtalyancada «sağ el» anlamına gelen *mano destra*'nın kısaltması (m. d. olarak da kullanılır).

DM, 1. Desimetrenin kısaltması. 2. Desimili- ön ekinin simgesi.

D - MARK ([*Deutsche Mark* = Alman markı]; kısaltması: DM.), Alman parası hakkında 20 haziran 1948 de çıkarılan kanuna göre, Batı Almanyada eski Reichsmark'ın yerine geçen Alman para birimi. Federal Almanyada kullanılan tek geçer para olup fenig (Pfennig) denilen yüz parçaya ayrılmıştır. 19 eylül 1949 tarihli kanun ile DM. ın değeri dolara göre 23,8095 dolar - sent olarak tesbit edilmiştir. Alman Federal Cumhuriyetinin 1957 tarihinde uluslararası para fonu örgütüne girdiğinden beri DM. ın altına göre paritesi 0,211 588 gr halis altın karşılığı bir değer olarak tesbit edilmiş bulunmaktadır. Doğu Almanya Demokrat Cumhuriyetinin 1948 yılında kabul ettiği para birimine de DM. adı verilmiştir. Böylece bu iki para birimini birbirinden ayırmak için batı DM. ı ve doğu DM. terimleri kullanılmaktadır. Doğu DM. ının satın alma gücü partiden ayrılarak büyük ölçüde düştüğü için, sürümde bu iki para sistemi arasında oldukça büyük bir fark meydana çıkmıştır. 1952 yılı sonlarına doğru her iki devletin DM. ları arasındaki kur durumu şöyle idi: Bir batı DM. ı 5.25 doğu DM.ı olmak üzere batının lehine büyük bir fark gösteriyordu.

D. M. E. SİSTEMİ (İng. Distance Mesuring Equipment = uzaklık ölçme aygıtı teriminin kısaltması), bulunulan yeri ve uzaklığı anlamaya yarayan ve daha çok havacılıkta kullanılan bir aygıt sistemi. Bu sistem, sabit bir noktanın yönünü belli eden radyo dalgalı kılavuzların yanına cevap verici bir işaret şamandırasının katılmasiyle meydana getirilir. Böylece yoldaki taşıt, aldığı cevaplarla kendi yerini ve o noktaya olan uzaklığını kesin olarak anlamış olur.

DMİTREVSKİY, İvan Afanas'eviç (1734 - 1821), Rus aktörü, rejisörü ve yazarı. Yaroslavl'de doğmuş, Peterburg (Leningrad) da ölmüştür. 1756 da Peterburg'da F. G. Volkov ile A. P. Sumarokov tarafından kurulan ilk Rus tiyatrosuna girmiş, Volkov'un ölümünden sonra Rus tiyatrosunun geliştirilmesi alanında büyük bir rol oynamıştır. 1765 ve 1767 yıllarında Avrupa sahnelerinde de rol almış olan D., yabancı ülkelerde oynayan ilk Rus aktörüdür. Oyun yazarı ve tiyatro tarihçisi olarak da tanınmıştır.

DMİTRİEV, İvan İvanoviç (1760 - 1837), Rus devlet adamı ve şairi. Bogorodskoe (Simbirsk) de doğmuş, Moskovada ölmüştür. N. M. Karamzin'in etkisi altında edebî çalışmalara başlamış ve şiirlerini onun çıkardığı «Moskovskiy jurnal» ve «Vestnik Evropı» dergilerinde yayınlamıştır. 1795te yayınladığı şiir kitabına da onun bir kitabının adını vermiştir: *I moi bezdelki* (Benim avareliklerim de). Karamzin'in 1794 te çıkan kitabı *Moi bezdelki* (Benim avareliklerim) adını taşıyordu. 1810 - 1814 yıllarında I. Aleksandr yönetiminde adliye bakanlığı yapmıştır. Masallar, kasideler, yergiler, şarkılarla Sibirya fatihi Ermak Timofeev hakkında kısa bir dramatik şiir (*Ermak* [1794]) yazmıştır. La Fontaine'in masallarını çevirdiği için Rus La Fontaine'i denilen Krılov'un bir ardılı sayılmıştır. Klasikliğe karşı cephe alan D., bu konuda *Çujoy tolk* (Yabancı meslek) [1794] adlı bir yergi yazmıştır. *Modnaya jena* (Modaya düşkün kadın) [1791] adlı yermeli masalı, A. S. Griboedov'un *Gore ot uma* ve A. S. Puşkin'in *Evgeniy Onegin* adlı eserlerine etki etmiştir. *Vzglyad na moyu jizn'* (Hayatıma bakış) [1823 - 1825, yayınlanma tarihi: 1866] adlı hâtıraları seçkin Rus yazarlarıyle yaptığı konuşmaları kapsadığı gibi, tanık olduğu bazı tarihî olaylara ait gözlemlerini de vermektedir (meselâ E. Pugaçev'in ölümü).

DMİTRİEV, Nikolay Konstantinoviç (1898 - 1954), Rus Türkoloğu. Moskovada doğmuştur. 1916 - 1920 yılları arasında Moskova Üniversitesinin Tarih ve Filoloji Fakültesinde okumuş, buna paralel olarak 1918 - 1922 yılları arasında Moskova Doğu Araştırmaları Enstitüsünde Türkçe, Farsça ve Arapça üzerinde çalışmıştır. 1926 da Leningrad Üniversitesinde doçent ve daha sonra profesör olarak çalışmağa başlamıştır. Bu görevde 20 yıldan çok kalan D., 1935 te yüksek pedagoji kurumlarında da öğretim üyesi olarak görev almıştır. 1938 de Dil ve Düşünce Enstitüsü (bugün: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Dil Bilgisi Enstitüsü) nün Türk bölümü başkanlığına getirilmiştir. 1941 de Moskova Üniversitesine atanmıştır. Başlangıçta Türk filolojisi kürsüsünü yönetmiş, daha sonra 1943 te Filoloji Fakültesinde kendi teklifi üzerine kurulan Doğu Bölümü başkanlığına seçilmiştir. Aynı yıl içinde Bilimler Akademisi üyeliğini kazanmıştır.

N. K. DMİTRİEV

D. Türkoloji alanında yüzden çok çalışma meydana getirmiştir. Türkolojinin birçok kollarında (gramer, fonetik, diyalektoloji, folklor, edebiyat, leksikoloji, leksikografi, etnografya) çalışmış, Başkurtça, Kumukça, Hakasça, Yakutça, Çuvaşça, Tatarca, Gagavuzca, Türkmence ve Türkçe (Türkiye Türkçesi) üzerinde durmuştur.

D. Türkolog olarak *Grammatika kumıkskogo yazıka* (Kumuk dili grameri) [Moskova, 1940] ve *Grammatika başkirskogo yazıka* (Başkurt dili grameri) [Moskova - Leningrad, 1948] adlı büyük eserleriyle tanınmıştır. Bunlardan başka, D. Türk diyalektleri üzerine birçok yazı ve araştır-

malar daha yayınlamıştır: *Turetskie leksiçeskie êlementı v nomenklature sokolov tsarya Alekseya Mihayloviça* (Çar Aleksey Mihayloviç'in doğan adları listesinde Türk sözlük öğeleri) [Dokladı Akademii Nauk, B, 13 - 16]; *Affiks ġan v novoosmanskom yazıke* (Yeni Osmanlıcada *ġan* eki) [Dokladı Akademii Nauk, B, 1926, 67 - 70]; *Ukazatel'nıe mestoimeniya v osmanskom yazıke* (Osmanlıcada işaret zamirleri) [Dokladı Akademii Nauk, B, 1926, 97 - 99]; *Êtimologiya slova lakırdı* (Lakırdı kelimesinin etimolojisi) [Dokladı Akademii Nauk, B, 1926, 117 - 120]; *K voprosu o znaçenii osmanskoy glagol'noy formı na - mış* (Osmanlıcada - mış fiil şeklinin anlamı problemi üzerine) [Zapiski Kollegii Vostokovedov II, 1926, 91 - 96]; *Proverbi dei Bashqird* (Başkurt ata sözleri) [Oriento Moderno VII, 1927, 197 - 204]; *On the Prononciation of the Common Turkish R* (Ortak Türkçe R sesinin söylenişi üzerine) [The Journal of the Royal Asiatic Society 1927, 521 - 527]; *Étude sur la phonétique bachkire* (Başkurt fonetiği üzerine araştırma) [Journal Asiatique, 1927, 193 - 252]; *Beiträge zur osmanischen Mimologie* (Osmanlı mimolojisi üzerine) [Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XXXIV. 1927, 105 - 122]; *Skizze der südtürkischen Mimologie* (Güney Türkçesi mimolojisi üzerine bir taslak) [Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XXXIV, 1928, 18 - 47]; *Recenti ricerche linguistiche e folkloristiche sulla Bashkiria* [*Urali*] (Başkurdistan [Ural] üzerine çıkan yeni dil ve folklor araştırmaları) [Oriento Moderno, 1929, IX, 96 - 99]; *Varvarizmi v başkirskoy reçi* (Başkurtçada yabancı ögeler) [Zapiski Kollegii Vostokovedov, 1929, IV, 73 - 105]; *Th in the Modern Turkish Languages* (Çağdaş Türk dillerinde *th* sesi) [Le Monde Oriental, 1929, XXIII, 40 - 47]; *Arabskie êlementı v başkirskom yazıke* (Başkurt dilinde Arap ögeleri) [Zapiski Kollegii Vostokovedov, 1930, V, 119 - 135]; *O parnıh slovosoçetaniyah v başkirskom yazıke* (Başkurt dilinde ikiz kelime takımları üzerine) [İzvestiya Akademii Nauk, 1930, 501-522]; *Turetskie êlementı v russkih argo* (Rus argosunda Türk ögeleri) [Yazık i literatura, 1931, VII, 157 - 179]; *Zur azerbajdschanischen Dialektforschung* (Azerî diyalektolojisi üzerine) [Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XXXVIII, 1932, 241 - 248]; *Gagausische Lautlehre* (Gagavuz fonetiği) [Archiv Orientální IV, 1932, 208 - 224, 349 - 362; V. 1933, 96 - 113]; *Canzone dei Bashkiri sulla campagna contro Napoleone in Francia nel 1814* (1814 te Fransada Napoléon'a karşı yapılan savaş üzerine Başkurt türküleri) [Rivista degli Studi Orientali, 1934, XIV, 31 - 35]; *Türkmenische Lieder* (Türkmen türküleri) [Islamica, 1934, VI]; *Materialien zur kumükischen Phonetik* (Kumuk fonetiği üzerine gereçler) [Le Monde Oriental, XXX, 1935, 181 - 190]; *Morfologia della lingua turca dei Cumucchi* (*Caucaso*) (Kumuk Türkçesi [Kafkasya] nin morfolojisi) [Rivista degli Studi Orientali XV, 1935, 76 - 96, 172 - 198]; *Oçerki po kumıkskomu sintaksisu* (Kumuk sentaksı üzerine taslaklar) [Yazıki Severnogo Kavkaza i Dagestana I, 1935]; *Gagauzskie êtyudı* (Gagavuzca üzerine araştırmalar) [Uçenıe Zapiski Leningradskogo gosudarstvennogo üniversiteta I, 1939, 3 - 27]; *Trudı russkih uçenıh v oblasti tyurkologii* (Türkoloji alanında Rus bilginlerinin çalışmaları) [Uçenıe Zapiski M. G. U. 1946, 63 - 70]; *Ob ukazatel'nıh mestoimeniyah v başkirskom yazıke* (Başkurt dilinde işaret zamirleri üzerine) [Trudi Moskovskogo instituta vostokovedeniya, IV, 1947, 70 - 74]; *Materialı po istorii kumıkskogo yazıka* (Kumuk dili tarihi üzerine gereçler) [Yazıki Severnogo Kavkaza i Dagestana II, 1949, 183 - 247]; *Nareçiya mesta v turetskom yazıke* (Türk dilinde yer zarfları) [Pamyati akademika L. V. Şçerbı, 1951, 152 - 164]; *O tyurkskih êlementah russkogo slovarya* (Rus sözlüğündeki Türk ögeleri üzerine) [Leksikografiçeskiy sbornik III, 1958]. Bunlardan başka, D. türkoloji ile ilgili birçok yayınların redaksiyon çalışmalarına da katılmıştır. Örnek olarak, *Russko - başkirskiy slovar'* (Rusça-Başkurtça sözlük) [Moskova, 1948] adlı sözlük, D. ile K. Z. Ahmerov ve T. G. Baişev'in redaksiyonu altında çıkmıştır. *İssledovaniya po sravnitel'noy grammatike tyurkskih yazıkov* (Türk dillerinin karşılaştırmalı grameri üzerine araştırmalar) [Moskova, I. bölüm, Fonetik, 1955, II. bölüm, Morfoloji, III. bölüm, Sentaks, 1961] adlı ortak eser ise doğrudan doğruya onun genel redaksiyonu altında yayınlanmıştır. Bu eserde de D. in birçok yazıları vardır. D. in belli başlı çalışmaları *Stroy tyurkskih yazıkov* (Türk dillerinin yapısı) [Moskova, 1962] adlı bir ciltte toplanmıştır.

DMİTRİEV, Radko: bk. DİMİTRİEV, Radko.

DMİTRİEV, Vladimir Vladimiroviç (1900 - 1948), Rus tiyatro ressamı. Petersburg Güzel Sanatlar Akademisinde okumuştur (1918 - 1922). 1917 yılında tiyatro ressamı olarak çalışmaya başlamış, 1930 dan başlayarak K. S. Stanislavskiy ve V. İ. Nemiroviç - Dançenko gibi tanınmış oyuncu ve rejisörlerin yanında Moskova Sanat Tiyatrosunda çalışmıştır. Maksim Gor'kiy'in *Egor Buliçëv i drugie* (E. B. ve başkaları) ve *Vragi* (Düşmanlar) adlı oyunlarının dekorlarını çizdiği gibi, L. N. Tolstoy'un *Anna Karenina* (ad) adlı romanının sahneye konulmasında çalışmış, A. P. Çehov'un *Tri sestrı* (Üç kız kardeş) adlı oyunu ile P. İ. Çaykovskiy'in *Pikovaya dama* (Maça kızı) adlı operasının dekorlarını yapmıştır.

DMİTROV, Moskovanın 65 km kuzeyinde ve Moskova kanalının doğu kıyısında, Yahroma vâdisinde bir şehir. Şimdi küçük ölçüde madencilik yapılmakta olan bu şehir, 1154 te Prens Yuriy Dolgorukiy tarafından kurulmuş, XIII. yüzyılda prensliğin merkezi olmuş, XIV. yüzyılda Moskovaya bağlanmıştır. Şehirde anıt olarak, hendekle çevrili iç kaleden ve XV. yüzyılın sonunda yapılan katedralden başka bir şey kalmamıştır. 1933 - 1934 yıllarındaki kazılar sonunda XI - XII. yüzyıllara ait birtakım konutlar meydana çıkarılmıştır. Şehrin kenarında, XII. yüzyılda kurulduğu halde ancak XVI - XVII. yüzyıllarda yapılmış kısımları ayakta kalan Borisoglebskiy manastırı bulunmaktadır.

DMİTROV: Moskova Kanalı kıyısında bir iskele

DMOCHOWSKI [*dmoḫovski*], **Francizek Ksawery** (1762 - 1808), Polonyalı şair. Oprawczyki'de doğmuş, Varşova yakınında Błonie'de ölmüştür. Keşiş olan D., gazete yazarlığı yapmış, Konarski'n'n biyografyasını yazmış, Rousseau'nun eğitim kuramına karşı savaş açmıştır. Bu eski Piarist (keşiş tarikatı) profesörü, erdem ve ahlâk üzerine yazdığı bir pedogojik etütte, dogmatik ahlâkı dünyevî ahlâk ile karşılaştırmıştır. Klasik üslûpta çevirmeler de yapmış, E. Young, Milton ve Homeros'u çevirmiştir. Madame de Genlis'in tanrıcılara karşı açtığı kalem savaşını da tercüme etmiştir. Kołłątaj'ın «Kuźnica» adlı radikal şair grupunda çalışmış, Kołłątaj'la birlikte Dresden'a gitmiştir. Kościuszko ayaklanmasında Yüksek Millî Kurul üyesi olmuş ve sonra Parise kaçmıştır. Oradan dönüşünde, Vergilius, Horatius, Tibullus ve Propertius'u çevirmiş ve «Nowy Pamiętnik Warszawski» (Yeni Varşova Dergisi) yi çıkarmıştır. Başlıca eseri, Boileau'nun *Art poêtique* (Şiir sanatı) inin serbest çevirmesidir. *Sztuka rymotwóreza* [1788] başlığını taşıyan bu eser, Polonya klasiklerinin temel kitabı haline gelmiştir. Bu eserden başka, başlıca eserleri ve çevirmeleri şunlardır: *Iliada* (Homeros'un *İlias*'ı) [1800]; *Eneida* (Vergilius'un *Aeneis*'i) [1809]; *Pisma rozmaite* (Çeşitli mektuplar) [1826].

DMOWSKI [*dmovski*], **Roman** (1864 - 1939), Polonyalı devlet adamı. Varşova'da doğmuş, Rozdowo'da ölmüştür. Millî Demokrat Partinin kurucusu ve lideridir. 1902 den başlayarak Rusya ile uyuşmak istemiştir. Rus parlamentosundaki Polonyalılar grupunun başkanı olan D., Birinci Dünya Harbinde, Fransa ve İngilterenin diplomatik ajanlarıyla görüşüp konuşmak üzere İsviçreye gitmiştir. 1917 de Lausanne'da Polonya ajanslığı adı altında, henüz bağımsızlığına kavuşmamış bir ülkenin dünyada eşi görülmemiş bir şekilde elçiliğini ve 1918 de de Paderewski'nin yardımı ile, Polonya Millî Komitesini kurmuştur. Bu komitenin amacı, Piłsudski'nin Avusturyaya karşı dostluk politikasına karşı savaşmak ve Batı Avrupa milletleri ve Amerika Birleşik Devletleriyle birlikte Polonya problemini çözmek idi. Polonya bağımsız hale geldikten sonra, Piłsudski ile olan anlaşmazlıklarını ortadan kaldırmış, barış konferansına Polonyanın birinci delegesi olarak katılmıştır. Bu sıfatla Versailles andlaşmasını imzalamıştır. 1920 de Polonya dış işleri bakanı olan D., Piłsudski'nin hükümet darbesinden sonra, Piłsudski'ye muhalefet grupları kurmağa çalışmıştır.

R. DMOWSKI

D. M. S. O., dimetilsulfooksit (Fr. Diméthylsulfooxyde) in kısaltılmış adı. Son zamanlarda ağrıları dindirmek için hap, merhem ya da iğne şeklinde kullanılmakta ve ileri sürüldüğüne göre, bir dakika içinde ağrıları kesmektedir. Bunu ilk olarak deneyen Amerikalı Dr. Rosenbaum'a göre, artrit, sinüzit, romatizma gibi hastalıklarla diş ve baş ağrılarına, çıkık ve kırık acılarına karşı başarı ile kullanılmaktadır.

D. M. S. O. yüzyıldan beri bilinen, kâğıt yapımında artık olarak kalan, 1867 de sentetik olarak elde edilen, sanayide eritici ve dondurucu olarak kullanılan renksiz ve kokusuz bir maddedir. Ağrılar üzerindeki olumlu etkisi ilk olarak Oregon üniversitesinde Dr. Stanley Jacob tarafından bulunmuştur.

D. N. A. (Biyokimya), dezoksiribonükleik (Fr. Désoxyribonucléique) asidin İngilizce adı olan *desoxyribo - nucleic - acid*'in kısaltması.

D. N. A. adı, hidroliz yolu ile bir pentoz (dezoksiriboz) veren bir nükleik asitler grupuna verilir. Dezoksiribonükleik asitler hücre çekirdeğinin, kromatinin ve kromozomların elementlerinden biridir. Son günlerde virüslerde de bulunduğu anlaşıldığından canlılığı sağlayan genel ögelerden biri olduğu sanılmaktadır.

DNEPR (Ukr. **Dnipro**, Türkçe adı: **Özü**), Sovyetler Birliğinde bir ırmak. Uzunluğu 2 285 km dir. Avrupa kıtasında uzunluk bakımından (Volga ve Tuna'dan sonra) üçüncü yeri tutar.

D. Valday yaylasının güneyinde bulunan bir bataklıktan çıkar, Karadenize dökülür. 485 km lik kesimi Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti topraklarından, 595 km lik kesimi Beyaz Rusya topraklarından geçer. 115 km lik sonraki kesimi Beyaz Rusya ile Ukrayna arasındaki sınırı meydana getirir. Bundan sonra Ukrayna topraklarından akar. Ukrayna'nın en önemli su yolunu meydana getiren bu ırmak üzerinde büyük bir hidroelektrik santralı kurulmuştur (1932). Aşağı kesiminde büyük sulama düzenleri vardır. D. üzerinde birçok büyük şehir sıralanmıştır.: Smolensk, Orşa, Mogilëv, Reçiţsa, Kiev, Çerkassı, Kremençug, Dneprodzeṙjinsk, Dnepropetrovsk, Zaporoj'e, Nikopol', Ḫerson.

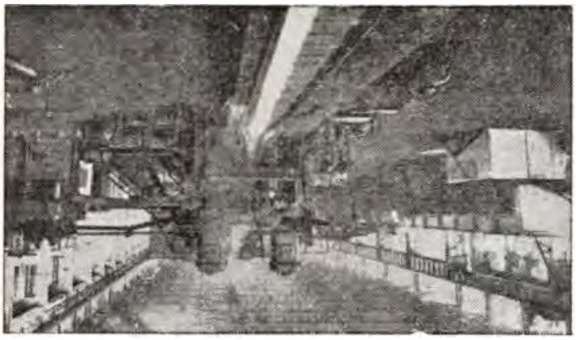
D. aşağı kesiminde saniyede aş. yu. 2 000 m^3 su verir. Akışı doğu Avrupa ırmaklarının akışının aynıdır. Kışın don süresi geçip karlar erimeye başlayınca, aşağı kesiminde mayıs ayında saniyede 5 000 m^3 ü geçen bir akış başlar. Yazın aşırı buharlaşma dolayısıyle akışın verimi azalır.

DNEPR SAVAŞLARI, İkinci Dünya Harbinde, Alman kuvvetlerini Dnepr ırmağının batısına sürmek için 1943 - 1944 yıllarında Sovyet ordusunun yaptığı savaşmalara verilen ad. Dnepr ırmağı 1941 yazında Wehrmacht tarafından geçilmişti. Orel, Ḫar'kov ve Rostov'dan başlayan Sovyet yaz saldırısı, 1943 eylülünde Kiev'in kuzeyinde ırmağın sol yakasına ulaşmış, böylece ekim ayının başında Kızıl Ordu, sağ yakada biri Kiev'in kuzeyinde, öbürü Kanev'in güneyinde, üçüncüsü de Kremençug'da olmak üzere üç köprü başı kurmuştu. Zorlu çarpışmalar sürüp giderken kasım ayında ırmağın yukarı kısmında, Orşa'ya kadar olan kesime ulaşılmış, bir yandan da köprü başı genişletilerek Jitomir ve Korosten' zorlanmaya başlanmış (18 kasım), fakat Manstein (b. bk.) kuvvetlerinin yaman karşı saldırısı üzerine hemen gerilemek zorunda kalınmıştı. Irmağı savunmak için orada kalmış olan Alman tümenleri, Kanev ve Korsun'da yok edildikten sonra (ocak 1944) ancak şubat 1944 te Dnepr'in orta kısmı boydan boya geçilebildi. Irmağın aşağı kesimlerinin geçilmesi ise mart 1944 te Malinovskiy (b. bk.) tarafından sağlanmıştır.

DNEPR - BUG KANALI (Rusça adı: **Dneprovsko - Bugskiy kanal**), Dnepr ırmağını Vistül (Pol. Wisła, Rus. Visla, Alm. Weichsel) ırmağına bağlayan bir kanal. D. -B. K. Pripyat ırmağına dökülen Pina ırmağını Batı Bug ırmağına karışan Muḫavets'e bağlar. Uzunluğu 92,8 km dir. Dnepr'den Vistül'e giden yol, Pripyat ve Pina ırmakları, D. -B. Kanalı, Muḫavets ve Batı Bug ırmaklarından geçer. D. B. K. çalışmalarına 1775 yılında başlanmış, fakat sonradan

çalışmalardan vazgeçilmişti. 1837 de yeniden ele alınan bu kanal, 1846 - 1848 yılları arasında açılmıştır. Fakat kanal ancak güzün gemi işletilmesine elverişliydi. 1919 da Polonya'nın eline geçmiş, 1939 da tekrar Sovyetler Birliği topraklarına bağlanmıştır. 1940 yılında kanal onarılmışsa da, gemicilik bakımından büyük bir ferahlık sağlanamamıştır.

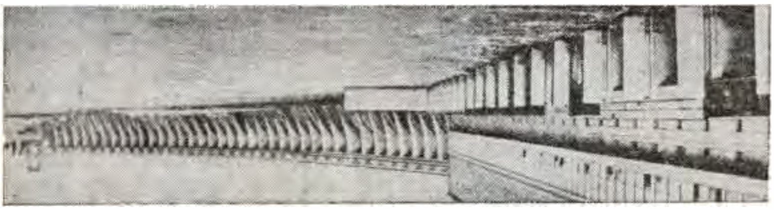
DNEPRODZERJİNSK (eski adı: **Kamenskoe**), Ukrayna'nın Dnepropetrovsk bölgesinde, Dnepr ırmağının sağ yakasında, Dnepropetrovsk-Pyatihatki yolu üzerinde bir şehir.

DNEPRODZERJİNSK: Metalürji merkezlerinden biri

Nüfusu 194 000 dir. 1936 da D. adını almıştır. Ukraynanın en büyük endüstri merkezlerinden biri olan bu şehirde ağır maden ve makina sanayii ve yılda 1,2 milyar KW - saat veren bir hidroelektrik santralı vardır.

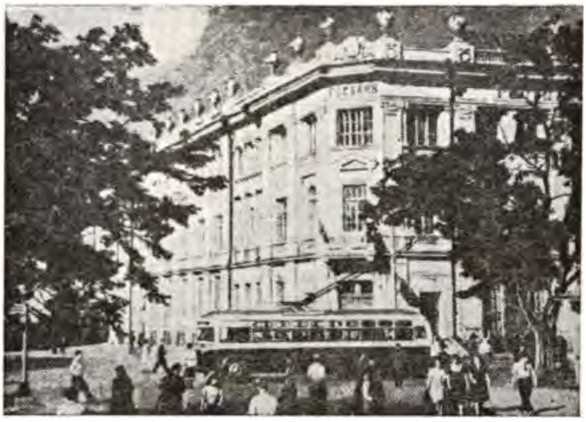
DNEPROGÊS, Sovyetler Birliğinin Ukrayna bölümünde, Dnepr nehri üzerinde bir baraj. Bölgenin elektrik ihtiyacını karşılamak ve nehrin su rejimini düzenlemek amacıyle inşa edilmiştir. Uzunluğu 760 m, yüksekliği 60 m, su hacmi 720 000 m³ tür. İnşası 1932 de biten baraj 1941 de

DNEPROGÊS BARAJI

Almanlar tarafından tahrip edilmiş, harpten sonra tekrar tamir olunmuştur. Yıllık elektrik üretim kapasitesi 3,6 milyar Kw - saattir.

DNEPROPETROVSK (eski adı: **Ekaterinoslav**), Sovyetler Birliğinde, Ukrayna Cumhuriyetinin D. bölge (oblast') sinin başkenti ve sanayi merkezi. Nüfusu 725 000 dir. D., Dnepr ırmağının iki yakasında ve bu ırmağın bir kolu olan Samara'nın ağzında, eski Zaporoj'e akıntılarının bulunduğu yerdedir. Şehrin 3 çelik fabrikası ve demir yapımevi (hadde) kuruluşları, 5 maden ocağı (Krivoy Rog'da demir cevherleri, Donets havzasında kömür, Nikopol'de manganez), lokomotif ve vagon fabrikaları, gemi tezgâhları, alüminyum işleme fabrikası, azot fabrikaları, hızarları, kâğıt fabrikaları, tekstil sanayii ve tanınmış bir madencilik enstitüsü vardır. D. Potemkin tarafından 1783 te kurulmuştur. 1802 de il (guberniya) merkezi olmuş ve 1917 ye kadar II. Ekaterina'nın adı ile Ekaterinoslav olarak anılmıştır. Bu ad

DNEPROPETROVSK: Lenin caddesi

1926 da değiştirilmiştir. 1926 da D. un nüfusu ancak 187 600 idi.

Bölge: Sovyetler Birliğinde, Ukrayna Cumhuriyetinde, Har'kov'un aş. yu. 160 km güneybatısında bulunan bir bölge. 27 şubat 1927 de kurulmuştur. En önemli su yolu, bölgeden kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda geçen Dnepr (b. bk.) dir. Arazisi dağlık olan büyük bir sanayi merkezidir. Birkaç demir ve çelik fabrikası, kimya maddeleri fabrikaları ve yiyecek maddeleri yapan fabrikaları vardır. Aynı zamanda büyük bir tahıl yetiştirme bölgesidir. Dneprogês (b. bk.) barajı, şehrin elektrik ihtiyacını sağlar. İkinci Dünya Harbi sırasında, bu bölge Alman kuvvetlerinin eline geçmiştir. Yüz ölçümü 32 600 km² dir. Belli başlı şehirleri: Dnepropetrovsk, Krivoy Rog, Dneprodzerjinsk, Nikopol', Pavlograd, Novo - Moskovsk ve Manganets.

DNEPROSTROY (Coğ.): bk. DNEPROGÊS.

DNESTR (eski adı: **Tyras** ya da **Danastris,** Rumence adı: **Nistru**), güneydoğu Avrupa'da, Ukrayna ve Moldavya'da bir ırmak. Uzunluğu 1 411 km dir. Karpat dağlarının kuzey eteklerinden çıkan bu ırmak, güneydoğu doğrultusunda akarak Odessa'nın güneybatısında, geniş bir liman halinde Karadenize dökülür. Su rejimi bakımından bu ırmak üç kesime ayrılabilir. Yukarı kesiminde dar bir yatakta akarak bir dağ ırmağı karakteri gösterir. Orta kesiminde birçok kollar aldıktan sonra yatağı genişler. Aşağı kesiminde Karadeniz düzlüğünde akan ırmağın genişliği 8 - 16 km yi bulur. D. limanında ırmak bir delta meydana getirir. D. limanının uzunluğu aş. yu. 40 km, genişliği 4 - 12 km dir. Kasım - ocak aylarında buz tutar. Buz süresi normal olarak iki aydır. Sıcak kışlarda D. donmaz. Yağmur ve kar sularıyla beslenen bu ırmak, Halicz (Rus. Galiç) şehrine kadar gemi işletilmesine elverişlidir. D. ın su yolu olarak büyük önemi vardır. Çünkü bu ırmak zengin tabiî kaynaklara sahip olan bir bölgeden geçer. Balık bakımından zengin sayılmaz. D. den sulama işlerinde yararlanılır. Ayrıca elektrik enerjisi bakımından da zengindir.

DNYEPR (Rus. Dnepr, Alm. Dnjepr, Fr. Dniepr, İng. Dnieper): bk. DNEPR.

DNYESTR (Rus. Dnestr, Alm. Dnjestr, Fr. Dniestr, İng. Dniester): bk. DNESTR.

DO (Musiki), musikideki yedi perdeden birinin adı. Kuramsal musikide çoğu zaman kullanılan eski *ut* hecesinin yerini solfejde bu Do hecesi almıştır. Do ilk olarak G. M. Bonocini'nin *Musico prattico* (Pratik müzikçi) [1763] adlı eserinde kullanılmıştır.

Guido d'Arezzo (b. bk.) nun örnek D. dizisinde (bk. DİZİ) tonik nota olan ilk nota Do'dur. Almanya ve İngilterede Ortaçağ tarzındaki eski solfejde notalar alfabe harflerinden yedisinin adıyla okunur ve bu arada Do notası C harfiyle gösterilir.

Türk musikisi: Bu notaya Çargâh perdesi denir. Rast dizileriyle (D. P.) nde karar kılan makama Çargâh makamı denir. Âyinişerif, durak, tevsih, ilâhi... gibi manevî ve vicdanî duyguların ürünü olan dinî eserlerden birçok makamları kapsayan bazı kârınatık'larda kısa bir «geçki» olarak rastlanmaktadır.

DOAB, Hintçede «iki ırmak» anlamına gelen bu söz, Hindistan'da genellıkle paralel akan iki ırmağın arasında kalan toprak demektir. Özel olarak bu söz Birleşmiş Eyaletler (United Provinces) de, Ganga (Ganj) ile Jumna ırmakları arasındaki toprakların Siwalik tepeleri ile bu iki ırmağın birleştiği nokta arasındaki bölümünün adıdır. Bu bölgeye Büyük D. (Great Doab) adı da verilir.

DOAN (Do'ān) ya da DA'WĀN, Güney Arabistan'ın Hadramaut bölgesinde, kuzeybatıya doğru uzanan, 80 km uzunluğunda bir vâdi. Burada nüfusu 10 000 e varan birçok şehirler ve verimli tarlalar vardır. D. şehri, günlük ticaretiyle tanınmıştı.

DOAN - THİ - DİEN, XVIII. yüzyılın başında, Le hanedanı zamanında yaşamış Vietnamlı bir kadın yazar. Bu yazar Dang Tran Tôn'un «Kocası savaşa giden bir kadının iniltileri» adlı Çince bir şiirini manzum olarak Çin - Annam diline çevirmiş, en ünlüsü «Şaşkınlık veren hikâyeler» olan birçok masal ve hikâye de yazmıştır.

DOBBIACO [*dobbiạko*] (Alm. **Toblach**). İtalyada, Bolzano bölgesinde, 2 600 nüfuslu bir kasaba. Drave ve Rienza vâdilerini birbirinden ayıran boğaz üzerinde, Pusteria vâdisinde kurulmuş olan bu kasaba, Cortina d'Ampezzo ve Avusturya'ya giden yolların önemli kavşağını göz altında bulunduracak bir durumdadır. D. çok işlek bir turizm merkezidir.

DOBELL [*dobẹl*], **Sydney Thomson** (takma adı: **Sydney Yendys**; 1824 - 1874), İngiliz şairi ve eleştirmecisi. Cranbrook (Kent) ta doğmuş, Wailsworth (Gloucestershire) ta ölmüştür. Ezilen milletlerin savunucusu olan D., İtalyan birliği dâvasına kalemiyle hizmet etmiştir. Alexander Smith ile birlikte Kırım Harbi üzerine sone'ler yazmıştır (1855). *The Roman* (Romalı) [1850] adlı bir manzum piyesi ve *Balder* (ad) [1. bölüm, 1854], *England in Time of War* (Harp zamanında İngiltere) [1856] adlı iki eseri vardır. George Gilfillan, Philip James Bailey, John Stanyan Bigg ve Alexander Smith ile birlikte bir okul kurmuştur. W. E. Aytoun, *Firmilian* (ad) [1854] adlı eserinde bu yazarların üslûbunu alayla taklit etmiş ve okullarına «spasmodic school» (ispazmozlu okul) adını takmıştır.

DOBERẠN, BAD DOBERẠN, DOBBERẠN, Doğu Almanyada, Rostock ilinde bir ilçe merkezi. Nüfusu 11 000 (1946) dir. 128 m kadar yükselen Kühlung (b. bk.) un doğu kenarında kurulmuştur. Radyoaktif ve çelikli kaplıcasıyla tanınmıştır Tuğladan yapılmış Gotik bir kilisesi (XIV. yüzyıl) vardır. Bu kilisede birçok sanat eseri bulunmaktadır.

DOBERAN KİLİSESİ

DOBERLUG - KIRCHHAIN [*dọbîrlug - kịrḫhayn*], Doğu Almanyada, Cottbus ilinin Finster - Walde ilçesinde, Küçük Elster nehri kıyısında bir şehir. Denizden yüksekliği 100 m, nüfusu 10 500 (1946) dür. Şehirde XVII. yüzyıldan kalma bir saray ile 1165 te kurulan bir manastırın ve 1220 yıllarında yapılmış bir kilisenin kalıntıları vardır. İkinci Dünya Harbinden sonra Doberlug (eski adı: Dobrilugk) ve Kirchhain kasabalarının birleştirilmesiyle meydana gelmiştir. Deri sanayii gelişmiştir.

DOBERMAN [*dọbîrman*], Alman asıllı bir bekçi köpeği ırkı. Boyu orta, yapısı sağlam, kasları kuvvetli, davranışı çevik olan bu ırk, XIX. yüzyıl ortalarında Dober adında bir amatörün yaptığı çeşitli ırk karışımları sonunda elde edilmiştir. Kısa ve sert olan tüyleri parlak siyah, parlak kestane, parlak lâcivert gibi çeşitli tonlarda olabilir. D sevimli, efendisine bağlı, çok cesur ve iyi bekçilik eden bir köpektir.

DOBERMAN KÖPEĞİ

DỌBI István (doğ. 1898), Macar politikacısı. Szöny'de doğmuştur. D. sol eğilimli çevrelerle iş birliği etmiş, Birinci Dünya Harbinden sonra sosyal demokratlara katılmış ve İkinci Dünya Harbinde Macar direnme hareketinde çalışmıştır. 1937 de Küçük Mülk Sahipleri Partisi (Kisgazdapárt) ne geçerek asbaşkan (1945), sonra da başkan (1947 - 1957) olan D., 1948 den 1952 ye kadar başbakanlık ettikten sonra Presidium başkanlığına seçilmiş, 1959 da Macar Komünist Partisine geçmiştir.

DOBOSZYŃSKI [*doboşịński*], **Adam** (1904 - 1949), Polonyalı politikacı ve Katolik yazar. G. K. Chasterton'ın etkisi altında ulusal ekonomi ve Hıristiyan ulusçuluğu üzerine birtakım eserler yazmıştır. Mareşal Piłsudski'den son-

raki hükümete muhalif durum takındığından hapsedilmiştir. 1940 ta Fransadaki Polonya ordusunda subaylık yapmış, 1946 da Polonyaya dönmüşken casuslukla suçlandırılarak ölüm cezasına çarptırılmıştır.

DOBRÃO [*dubrãu*] (Portekizce), XVIII. yüzyıla kadar bir İspanyol «Dublone» sine karşılık olan, 2 Escudos değerindeki altın sikke. 4 ve 8 Escudosluk D. lar da vardı. 1722 yılından sonra sürümde yalnız 8 Escudosluk D. lar kalmıştır. İçinde 26,96 gr altın bulunan ve 12 800 Reis (Escudos'dan önceki Portekiz parası) değerinde olan bu sikkenin değeri 1847 yılına kadar 16 000 Reis'e yükselmiştir. Yarım D. ya *peça* ya da *johannes* denirdi.

DOBRATSCH [*dọbraç*], **Villach Alpleri,** Avusturyanın Kärnten bölgesinde, Villach'ın batısında, 2 167 m yüksekliğinde bir dağ. Kuzey, batı ve özellikle güney yanı çok sarptır. 1348 yılında güney kısmında bir dağ kayması, 17 köyü toprak altına gömmüştü. Kayak alanıdır.

DOBRELİT (Fr. Daubréelithe), Fransız jeoloğu A. Daubrée'nin adıyle anılan bir maden cevheri. Bk. LİNNEİT.

DOBRETSBERGER [*dobretsbergır*], **Josef** (doğ. 1903), Avusturyalı politikacı ve hukukçu. Linz'te doğmuştur. 1929 - 1930 yıllarında Avusturya Köylü Birliği (Östern Bauernbund) nin genel sekreteri idi. 1934 te Graz'ta profesörlük, 1935 - 1936 yıllarında sosyal yönetim bakanlığı, 1938 - 1941 yıllarında İstanbulda, 1942 - 1946 yıllarında da Kahirede profesörlük yapmıştır. Kahirede bulunduğu sürece İngiltere hesabına radyoda konuşmuştur. Avusturyaya döndükten sonra yine Graz'ta profesörlük yapmıştır. Demokrat Birliği (Demokratische Union) Partisinin lideridir.

DOBRIANSKY [*dobryạnski*], **Adolf** (1817 - 1901), Rutenya'lı politikacı. Macaristanda, Brassó'da doğmuş, Innsbruck'ta ölmüştür. Macar parlamentosuna milletvekili seçilmiş, Macaristanda ve Viyanada yüksek görevlerde bulunmuştur. Macaristanda ve Galiçyanın Rutenyalılar çevrelerinde yaptığı Rus propagandası ile kendini tanıtmış olan D., Büyük Ruslarla Küçük Rusların etnik birliğini ileri sürerdi. 1882 de kendisine karşı açılan ve yankılar uyandıran bir dava dolayısıyle, kızı Olga Habar ile İvan Naumoviç adında bir papazla birlikte, vatana hıyanet suçu ile ağır ceza mahkemesine verilmişse de, sonunda beraat etmiştir.

DỌBRİÇ, Bulgaristanda Tolbuḫin şehrinin 1949 yılına kadar kullanılmış olan eski adı. Bk. TOLBUḪİN (Coğ.).

DOBROGEANU - GHEREA [*dobrocạnu - gerya*], (asıl adı **Salomon Katz** ise de **Constantin** adiyle anılır; 1855-1820), Rumanyalı yazar. Ekaterinoslav (Dnepropetrovsk) da doğmuş, Bükreşte ölmüştür. Sosyalist eğilimli çalışmaları yüzünden Rusyadan ayrılıp Rumanyaya sığınmak zorunda kalmışsa da, orada düşüncelerini yaymaktan geri kalmamıştır. «Contemporanul» gazetesinde Ion Gherea takma adıyle yazılar yayınlamış, hattâ 1882 de petrol işletmesinin başlaması üzerine bir işçi merkezi halini alan Ploeşti şehrindeki gar lokantasına müdür olmuştur. Sosyalist hareketinin Rumanyada başarısızlığa uğraması onu hayatının sonlarında tam bir yalnızlık içine atmıştır. H. Taine'in etkisi altında *Studii critice* (Eleştirme yazıları) (1890 - 1897) adlı büyük bir eser yayınlamıştır.

DOBROKLỌNSKİY, Miḫail Vasil'eviç (doğ. 1886), Rus güzel sanatlar tarihçisi ve eleştirmecisi. A. Jdanov Üniversitesinde ve İ. Repin Güzel Sanatlar Enstitüsünde profesörlük yapmış ve 1919 dan başlayarak Ermitaj Müzesinde çalışmıştır. Türlü kataloglar yayınlamış ve özellikle grafik sanatlar alanındaki çalışmalarıyle ün almıştır.

DOBROLYỤBOV, Nikolay Aleksandroviç (1836-1861), Rus yazarı ve eleştirmecisi. Nijniy Novgorod'da doğmuş, Petersburg'ta ölmüştür. 1858 den sonra «Sovremennik» gazetesinin edebî eleştirme bölümünü yönetmiştir. Bu gazetede 1856 dan itibaren yazıları çıkmıştır. Gençliğinde koyu dindar olan D., sonradan o zamanki Rusyanın siyasî ve sosyal rejimine karşı savaşmış ve edebiyat eleştirmesini bu yolda bir silâh olarak kullanmıştır. Edebiyata, gerçeği ve sosyal hayatı yansıtması ölçüsünde olduğu gibi değer v e r i r. Başlıca Gonçarov'un *Oblomov*'u Turgenev'in *Nakanune*'si, A. Ostrovskiy'in piyesleri üzerine yazıları vardır. Bunlarda, hayat gerçeğinin, sanat hızına tercih edilmesini ister («Temnoe tsarstvo» = karanlık devlet). D. yazılarıyle sürekli bir etki yaratmıştır. Taşlamacı olarak da ün kazanmıştır.

N. A. DOBROLYUBOV

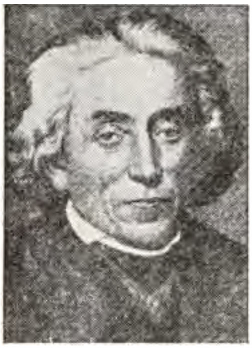
DOBROPOLJE [*dobropolye*] **ya da DOBRO POLJE,** Yugoslavya'da bir köy. Niş'in kuzey - kuzeydoğusunda, Crna Reka'nın sağ ayaklarından biri üzerindedir. Sokol ile Šušita arasında bulunan D., eylül 1918 de Birinci Dünya Harbi sonunda İtalyan, Sırp, İngiliz, Fransız ve Yunan ordularının birlikte yaptıkları bir saldırının merkezi olmuştur. Bu harekete D. savaşları denildiği gibi, Manastır - Doyran savaşları da denir. D. savaşları Bulgaristanı mütareke istemeğe zorlamıştır. İngiliz ve Yunan orduları, Doyran dağ kalelerinde pek başarı sağlayamamışlarsa da, Fransız ve Sırp orduları, orta kısımda cepheyi yarmayı ve yorgun Bulgar savunucularının moralini bozmayı başarmışlardır. Savaşın en ateşli zamanı, 15 ve 24 eylül arasıdır. Mütareke 29 eylülde yapılmıştır.

DOBROPOLJE PLANINA [*dobropolye planina*], güney Makedonyada bir dağ zinciri. Vardar'ın sağ ayağı olan Crna Reka boyunca uzanır. Yüksekliği 1700 m dir.

DOBROTİÇ (ölm. 1386), Dobrucada hüküm süren bir Bulgar boyarı. Kuman soyundan gelen ve XIV. yüzyılda Dobruca'da bağımsız bir tutum sağlayan Balik'in kardeşi olan D., bağımsızlığını bir kat daha artırmıştır. Türk dostu İvan Aleksandır'ın politikasına karşı durmuş, topraklarını Tırnovo patriğinin hükmünden kurtarmıştır. Bizans imparatorunun yardımını sağlayarak Karadeniz kıyısında bağımsız bit prenslik kurmuştur. Kızı, Bizans imparatoru İoannes Palaiologos'un oğlu Mikhael ile evlenmiştir. Yerine oğlu İvanko (ölm. 1390) geçmiştir. İvanko'nun ölümünden sonra D. in kurmuş olduğu prenslik Türklerin eline geçmiştir. Dobruca (b. bk.) adı D. in adından çıkmıştır.

DOBROVSKÝ [*dọbrovski*], **Josef** (1753 - 1829), Çek bilgini, Slavistiğin kurucusu. Gyarmat (Győr, Macaris-

tan) ta doğmuş, Brno (Alm. Brünn) da ölmüştür. Öğrenimini bitirdikten sonra rahiplik görevi almış, seminer müdürlüğü yapmıştır. Emekliye ayrıldıktan sonra yalnız bilim çalışmalarıyle uğraşmıştır. Eserlerinin büyük bir kısmını Alman ve Latin dillerinde yazmışsa da, uzun yıllardan beri büyük bir durgunluk gösteren Çekler arasında ulusal benlik duygularını uyandırmıştır. D. Çek dili araştırmaları alanında sağlam bir çığır açmış ve Slavistik kolunu kurmuştur. Çekçenin imlâ kurallarını da tesbit etmiştir. Başlıca eserleri: *Geschichte der böhmischen Sprache und älteren Literatur* (Çek dili ve eski edebiyatı tarihi) [1792 - 1818]; *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (Çek dilinin ayrıntılı öğretim yapısı) [1809 - 1819]; *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (Eski İslav dilinin ana çizgileri) [1822].

J. DOBROVSKÝ

DOBRUCA (Bulg. **Dobrudja**, Rum. **Dobrogea**), Rumanya ile Bulgaristan sınırı üzerinde bir bölge. Eski çağlarda Scythia Minor adıyle anılmıştır. D. ın kuzey bölümü Rumanyaya, güney bölümü ise Bulgaristana bağlıdır. D. güneyden Deliorman (b. bk.) ile çevrili olup kuzeyde İsakçı ve Tulça'ya kadar uzanmakta, doğudan Karadeniz, batıdan Tuna ırmağı ile sınırlanmaktadır. Jeolojik ve morfolojik olayların kavşak noktasında bulunan D., üç bölüme ayrılmaktadır. Deliorman - Babadağı kütlesi 450 m kadar yükselen yamaçlar halinde kuzeye doğru uzanır. Asıl D. bölgesi, 120 m kadar yükseklikte bir düzlüktür. Tulça (Rum. Tulcea) bölgesi ise 200 - 500 m arasında değişen bir platodur. D. genellikle çorak bir ülkedir. Kuzeyde meşe ve ıhlamur ormanları, güneyde ise makiler tabiî örtüleri meydana getirir. Şehirler Karadeniz ve Tuna boyunca sıralanmış olup, en büyük yerleşme yeri Köstence (Rum. Constanţa) dir. Silistre (Rum. Silistra), Babadağı (Rum. Babadag), İsakçı (Rum. Isaccea), Tulça (Rum. Tulcea), Balçık (Rum. Balcic), Mecidiye (Rum. Medjidia), Kaliakra (Rum. Caliacra) önemli yerleşme yerleridir. D., Rumanya krallığına bağlı bulunuyorken 23 349 km² idi. D. nın asıl halkı Türkler idi. 1878 den beri süregelen göçler yüzünden bugün çoğunluk Rumen ve Bulgarlara geçmiş bulunmaktadır.

D., bütün tarihi boyunca Karadenizin kuzeyinden Balkanlara inen çeşitli kavimlerin yol uğrağı olmuştur. D. da yerleşen ilk kavim olarak Getler anılmaktadır. Ote yandan ülkenin ürünlerini değerlendirmek üzere M. Ö. VII. yüzyıldan beri Yunan kolonicilerinin Karadeniz kıyılarında ilk siteleri kurdukları, M. Ö. V. yüzyılda ise İskitlerin buraya kadar sarktığı ve Pers imparatoru Darayavahuş'un yapmış olduğu seferin bu yörede olduğu bilinmektedir. İskitlerin kuzeye çekilmeleri üzerine Kelt ve Germen boylarının yerleşme alanı haline gelen D., M. S. 105 yılında Traianus zamanında kesin olarak Roma egemenliğine girdi. 250 yılından Osmanlı egemenliğine değin çeşitli Türk ve Germen boylarının elinde kaldı. Gotların, Hunların ve Alanların akınlarına uğrayan bölgede Doğu Roma (Bizans) egemenliği 587 deki Avar akınından sonra hemen hemen son bulmuştu. 687 de başlayan Bulgar akınından sonra Tuna boyunda kurulan Bulgar krallığına bağlandı. 967 de Svyatoslav başbuğluğunda D. ya giren Varegler ayrı bir prenslik kurmuşlarsa da, Bizans imparatoru İoannis Tsimiskes'in 972 deki Bulgaristan seferi ile bölge yeniden Bizans'a bağlanmıştır. 1048 de Peçenekler, 1065 te kuzey Oğuzları D. ya girdiler. 1186 da İkinci Bulgar krallığının kuruluşundan yarım yüzyıl sonra D. Cuçi Ulusunun egemenliğini kabul etti. Bu sırada Anadoludaki Selçuklu devletinde süregelen çekişmelerden kaçan prens İzzettin Keykâvus, Bizans imparatorundan kendisine bağlı obaların yerleşebileceği bir yer istemişti. Böylece İznikten aktarılan Anadolu Türkleri ile Sinoptan göçürülen Saru Saltuk Sultan müritleri, D. da yerleştirildi. Gerçi bunlardan bir kısmı daha sonra Halil Ece başbuğluğunda yeniden Anadoluda Karesi bölgesine dönmüşlerse de, çoğunluğu D. da kalarak öteki Türkler arasında Müslümanlığın yayılmasına yol açmışlardır. 1354 ten sonra ise, Prens Dobrotiç, Bizans imparatoru Kantakuzenos'la akraba olduktan sonra güneyde Varnaya kadar uzanan bir prenslik kurmada başarı gösterdi. Dobrotiç'in yerine oğlu İvanko geçti. Bu sırada Tırnovo Bulgar çarlığını ortadan kaldıran Firuz Beyzade Ali Bey D. ya girerek burasını Osmanlı topraklarına katmıştır. Eflak voyvodası Mircea'nın D. yı 1388 de ele geçirmesi, 1395 Niğbolu zaferi üzerine son buldu. Ancak, Ankara bozgununu fırsat bilen Mircea, 1403 te ikinci kez D. ya girdi ise de, 1417 den sonra D. artık Osmanlı egemenliği içindeki ülkeler arasına katılmış bulunuyordu. Bundan sonra Osmanlı imparatorluğuna bağlı bir sancak ya da eyalet olarak yönetilen D., 1423 te Macarların, 1462 de Eflaklıların, 1575, 1578, 1587, 1614, 1622, 1629 yıllarında ise Kazakların akınlarına uğramışsa da, bir Türk ülkesi olarak gelişmekte devam etmiştir.

1672 den 1768 e kadar Ruslarla yapılan savaşlar D. nın kuzeyindeki topraklarda geçmiştir. Bu dönemde D. Osmanlı ordularının üslendiği bölgelerden biri olmuştur. Ruslar ilk olarak D. ya 1768 - 1774 Türk - Rus savaşında ayak bastılar. 1806 - 1812, 1828 - 1829, 1853 - 1856 Türk - Rus savaşlarında D., Türk ve Rus ordularının harekât alanı içinde kaldı. Savaşlar boyunca şehirlerin yıkılması, köylerin yakılması sonunda Türk halkın memleketi boşaltması üzerine gittikçe ıssızlaşan harap bir memleket halini aldı. Yüzyıllık bu devrede Serasker Osman Paşa ile Seyyit Hasan Paşanın 1773 Silistre savunması ile Namık Kemal'e esin kaynağı olan Musa Paşanın 1855 teki Silistre savunması, İsakçı, Kaynarca, Tutrakan zaferleri, D. nın tarihinde Türk kahramanlığının örnekleridir. D. bu savaşlar boyunca sadece 1878 savaşında savaş alanı dışında kalmıştır. Ayastefanos ve arkasından kabul edilen Berlin andlaşmalarının 46. maddesi gereğince istiklâli tanınmış bulunan Rumanyaya bırakılan D. nın yalnız güney bölgesi Bulgaristana bırakılmış olduğundan, bu prensliğin 1908 de bağımsızlığını ilân etmesine kadar Osmanlı egemenliğinde kalmıştı. Balkan Harbinden sonra ise Bükreş antlaşması (1913) gereğince güney D. da Rumanyaya katılmıştır. Neuilly antlaşması (1919) da bu durumu kabul etmiştir. İki dünya harbi arasında Bulgaristan ile Rumanya arasında sürekli tartışmalara sebep olan güney D., İkinci Dünya Harbinden sonra tekrar Bulgaristan'a verilmiştir.

D. da Hıristiyanlık, daha III. yüzyıldan beri yerleşmiş bulunmakta idi. 1143 te ise ülke İstanbul patrikliğine bağlanmıştı.

Müslümanlık D. ya ilk olarak Moğollar aracılığı ile sokulmuştur. Osmanlı imparatorluğu zamanında küçük bir azınlık dışında Hıristiyanlık D. dan hemen hemen silinmişti. Türk egemenliğinin kalkmasından sonra, Müslüman

Türk ve Tatarların Türkiyeye göç etmeleri sonunda Hıristiyanlık yeniden çoğunluğu elde etmiştir. Bugün de D. da önemli bir Türk topluluğu vardır. 1880 de Babadağında yeniden açılan medrese, buradaki halkın toptan göç etmesi üzerine Mecidiyeye taşınmış olmakla birlikte, Rumanya Müslümanlığının merkezi durumundadır. D. da bugün 419 cami ve mescit vardır. 1937 yılından beri Mecidiyede oturan Rumanya başmüftüsü, Adakale Türkleri ile birlikte bütün D. nın dinî lideri olarak kabul edilmiştir.

D. nın bayındırlığı ve çeşitli Türk boyları ile türkleştirilmesi Fatih devrinden başlar. Fatih, Kazan ve Ulu Kıpçaktan getirttiği Türk boylarını bu bölgeye yerleştirmişti. II. Bayezit ise, Kili ve Akkerman seferleri sırasında Babadağını onardığı gibi, Kırım Tatarlarının D. da yerleştirilmelerini sağlayacak tedbirleri de aldırmıştı. Yavuz devrinde de bölgenin kuzey Türkleri için bir yerleşme bölgesi olarak kullanıldığı bilinmektedir. 1699 Karlofça barışından sonra ise, Ulu Nogay bölgesinin boşaltılması ve bunu kovalayan savaşlar arkasından Nogay, Kırım, Çongar, Azak ve Bucak Tatarlarının büyük göçlerinde D. bu Türk kolları için bir yerleşme alanı olmuştur. 1768 den sonraki yıllarda ise, D. da Türk halkının göçü başlar. 1774, 1812 savaşları geçici kaçışlara sebep oldu ise de, 1878, 1883, 1899, 1913, 1925 ve 1930 - 1938 yıllarında D. Türkleri anayurda topluluklar halinde göç etmişlerdir. Böyle olmakla birlikte, yerli Türk basını ile D. halkı uyandırılmış ve 1894 ten sonra Dr. İbrahim Temo'nun çalışması sonunda Türk millî ideolojisi D. halkı tarafından çok benimsenmiştir. Ayrıca Türk köylerinde ve mahallelerinde açılmış bulunan Türk okulları da halkın aydınlanmasında önemli hizmetler görmüştür. Atatürk devrinde Balkan Paktının yarattığı temiz hava ile D. Türkleri yabancı egemenliği altındaki yaşayışlarında en hür ve rahat bir devre geçirmişlerdi. 1945 ten beri Rumanyadaki yeni rejim, gerek din, gerek millî varlıkta D. Türklerini ağır baskılar altına almış bulunmaktadır. Bugün burada 400 000 e yakın Türk yaşamakta ve genel nüfusun % 22,1 ini meydana getirmektedir.

Osmanlı imparatorluğu zamanında D., II. Bayezit devrinde merkezi Silistre olmak üzere bir sancak haline getirilerek Rumeli Beylerbeyliğine bağlandı ve ilk sancakbeyi olarak Malkoçoğlu Balî Bey atandı. Kazak akınlarına karşı bir tedbir olmak üzere III. Murat zamanında (1593) Silistre beylerbeyliği adı ile de anılan ve yeniden kurulan Özi beylerbeyliğine bağlandı. Ancak 1774 Küçük Kaynarca, 1792 Yaş ve 1812 Bükreş andlaşmaları sonunda Özi beylerbeyliğinin Tunanın kuzeyinde kalan toprakları elden çıkmış bulunduğundan, 1848 de yeniden Silistre valiliği adını alan bu ilin içinde kaldı. Abdülaziz devrinde ise, batılı tipte iller kurulurken D. Tulça ve Varna sancakları ile Rusçuk sancağına bağlı Silistre ve Tutrakan ilçelerine ayrılmış, bütünü ile de Tuna iline bağlanmış idi. Tulça sancağı, Köstence, Mecidiye, Sünne, Maçin, Babadağı, Hırsova ilçelerine, Varna sancağı ise, Pravadi, Balçık, Hacıoğlupazarcığı, Mangalya ilçelerine ayrılmakta idi 1877-1878 Türk - Rus Harbi başladığı sırada bölgede Sait Paşa valilık etmekteydi. Savaş sırasında gönderilen Fahri Bey ise, Türk egemenliğinin son temsilcisi ve Tuna boylarının son Türk valisi olmuştu.

Osmanlı hükümetleri Rus tehlikesinin yaklaşması ile D. ya ayrı bir önem vermişlerdi. 1837 de II. Mahmut burada alınan tedbirleri yerinde görmek üzere bir inceleme gezisi yaptığı gibi, Tanzimat devrinde yaptırılan Köstence - Boğazköy ve Mithat Paşa zamanında işletmeye açılan Varna - Rusçuk demiryolları ile D. nın ekonomik alanda kalkındırılmasına da çalışılmıştı.

DOBRZYN [*dobrjın*], Polonyada Vistül (Pol. Wisla, Alm. Weichsel) ırmağı üzerinde, Bydgoszcz voyvodalığında, linyit yatakları olan 2 400 nüfuslu bir kasaba. XIII. yüzyılda henüz Hıristiyan olmamış Prusyalılarla savaşmak üzere Mazovia'lı Konrad (ölm. 1248) ın, askerî - dinî karakterde yeni bir tarikat kurmuş olduğu D. bölgesinin merkezi olmuştu. Bu tarikatın ilk çekirdeği olan Mesih şövalyeleri 1212 yılında kurulmuş, sonra D. şövalyeleri adını almış, 1235 yılından sonra da Teuton tarikatıyle kaynaşmıştır.

DOBŠINÁ [*dobşina*] (Alm. **Dobschau,** Mac. **Dobsina**), Çekoslovakya'da madencilik merkezi olan bir kasaba. Slovakya'nın doğusunda, Karpatlarda, Košice (Mac. Kassa) bölgesinde bulunan D., Slaná ırmağının kaynaklarına yakındır. Bu bölgede demir, bakır ve kobalt ocakları ve kereste fabrikaları vardır. D., 7 000 m^2 alanındaki buz mağaralarıyle tanınmıştır. Nüfusu 3 957 (1947) dir.

DOBŠINSKÝ [*dobşinski*], **Pavel** (1828 - 1885), Slovak yazarı. Slovak folkloru ile uğraşmış, özellikle Slovak halk masalları üzerinde çalışmıştır. Topladığı masalları *Slovenské povesti* (Slovak masalları) [1883] adı altında yayınlamıştır. Slovak folkloru üzerine birçok araştırmalar da yayınlamıştır.

DOBSON [*dobsın*], **Frank** (1888 - 1963), İngiliz

F. DOBSON: «Gerçek» (tunç heykelin alçıdan modeli, 1930)

heykelcisi. Londra'da doğmuş, orada ölmüştür. Londra'daki City and Guilds okulunda öğrenim görmüş, Cornwall'li granit yontucularla birlikte çalışmıştır. İlk eserleri kübizmin etkisini yansıtan geometrik ve soyut şekillerdir. Bu etki, D. da yer ve hacim ile kütleler arasındaki bağıntıları dikkate alma duygusunu uyandırmış, bütün eserlerine damgasını vurmuştur. Daha sonra D. da ilk soyut formlardan Aristide Maillot'nun izinde bir klasisizme dönüş görülür. Bununla birlikte, D., Fransız ustasından daha ileri bir geometrik soyutluğu muhafaza etmiştir. D. özellikle çıplak kadın figürlerini sembolik ve allegorik bir ifade şekli olarak tercih etmiştir. Çalışmalarında beyaz mermer, çeşitli taşlar, bronz, porselen, alçı, tuğla, gümüş, cam ve çimento gibi değişik malzeme kullanılmıştır. Bu çeşitliliğin sebebi, dış ifadeden çok, D. ın malzeme ile onun özellik ve hacmine gösterdiği büyük ilgidir. Birçok büstleri de vardır. Osbert Sitwell (cilâlanmış pirinç, 1923), Lydia Lopokova (1924) ve Tallulah Bankhead (1927) in büstleri gibi. Daha sonraki yıllarda soyuta dönüş görülür. D., 1923 - 1927 yılları arasında The London Group'un başkanlığını yapmış, 1946 - 1953 yılları arasında Royal College of Art'ta profesör olarak görev almış, 1953 te Royal Academy üyeliğine seçilmiştir.

DOBSON [*dọbsĭn*], **Henry Austin** (1840 - 1921), İngiliz şairi, eleştirmecisi ve biyografya yazarı. Plymouth'da doğmuş, Ealing (Londra) de ölmüştür. Bütün hayatını ticaret bakanlığında memur olarak geçirmiştir. Eserleri: *Vignettes in Rhyme* (Manzum hikâyeler) [1873]; *Proverbs in Porcelain* (Çinide atasözleri) [1877]; *Old World Idylls* (Eski dünya aşk şiirleri) [1883]; *At the Sign of the Lyre* (Sazın dilinden) [1885]. Şiirlerindeki zarafet, nükte ve ölçülü heyecan bu şairi halka sevdirmiştir. D., Fielding (1883), Steell (1886), Goldsmith (1888), Horace Walpole (1890) hakkında monografiler de yazmıştır. Eski Fransız edebiyatından taklit ettiği şiir türlerini İngilizceye sokmuştur.

DOBSON [*dọbsĭn*], **William** (1610 - 1646), İngiliz ressamı. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. Francis Cleyn'in öğrencisidir. Van Dyck (b. bk.) tarafından I. Charles'a tanıtılarak 1642 - 1646 yılları arasında Oxford ve Londrada kralın çevresindekilerin portrelerini yapmakla meşgul olmuştur. Windsor şatosundaki «York Dükü» ve Londradaki «Edimion Porter» onun eserleridir.

DOBU, Melanezya'da bir ada. Yeni Gine'nin güneydoğusundadır. Halkı yam (tropik ülkelerin patatesi, Dioscorea cinsinden bazı bitkilerin kökü) yetiştirilir ve balık tutulur. Evlenmelerde, karı koca bir yıl kadının evinde bir yıl da kocanın evinde oturur ve bu böyle devam eder. Evlenmeler kararsız ve düzensiz olup, boşanmalar çoktur. Halkı büyüye inanır.

DOBUJİNSKİY, Mstislav Valerianoviç (1875 - 1958), Rus ressamı. Novgorod'da doğmuş, New York'ta ölmüştür. «Mir İskusstva» (Sanat dünyası) derneği başkanı olmuş, Dostoevskiy ve Puşkin'in eserlerini resimlerle süslemiştir. Birçok dekor maketleri, özellikle Sergey Dyagilev'in Rus baletleri için kullanılan dekorlar yapmıştır.

DOBZHANSKY [*dobjạnski*], **Theodosius** (doğ. 1900), Rus asıllı biyolog. Rusyada doğmuştur. 1939 - 1940 yıllarında Pasadena (California) da, daha sonra da New York'ta profesörlük yapmıştır. Drosophilia melanogaster sineği üzerinde yaptığı kalıtım araştırmaları ile tanınmıştır. *Genetics and the Origin of Species* (Jenetik ve türlerin kökeni) [3. bas., 1951] adlı eseri anılmaya değer.

DOCE, RIO [*rịo dọsi*], Brezilyada, Atlas Okyanusuna dökülen bir ırmak. Uzunluğu 977 km dir. Serra do Espinhaço'da sık ormanlarla kaplı, demir madeni bol olan dağlık bir bölgeden geçer; aşağı kesimi, Vitória'nın kuzeyinde, Espirito Santo devleti topraklarını sular. Bu bölgede nüfus yoğunluğu kakao ve kahve fidanlıklarının gelişmesiyle orantılıdır. Irmak boyunca uzanan bir demiryolu, demir cevherini Vitória limanına taşır.

DOCHNA [*dọhna*] (Arapça), Hint darısı bitkisinin tarımı yapılan çeşitlerini içine alan bir takımı. Botanikte *Sorghum dochna* türüne bağlanan bu çeşitler, Fransanın güneyinde, İtalyada, Amerika Birleşik Devletlerinde süpürgelik Hint darısı adıyle süpürge yapımında kullanılır.

DOCOGLOSSA [*dokoglọssa*], Yumuşakçalar (Mollusca) dalının Karındanayaklılar (Gastropoda) sınıfının Önden Solungaçlılar (Prosobranchia) takımından bir alt bölüm. Radula uzun, dişler kirişimsidir. Kavkı tabak şeklindedir. Kapak yoktur. Patallidae (b. bk.) familyası tanınmıştır.

DOCOPHORUS ATRATUS [*dokofọrus atrạtus*], Eklembacaklı hayvanlardan Böcekler (Insecta) sınıfının Tüy bitleri (Mallophaga) takımının Goniocotididae familyasından bir tür. Kargalarda asalak olarak yaşar.

DOCTOR HONORIS CAUSA: bk. DOKTOR.

DOCUMENT HUMAIN [*dokümą̈ ümę̈*] (Fr. = insanî belge), Taine'in Balzac üzerine yazdığı denemenin son cümlesinden alınarak natüralistlerin, özellikle Goncourt ve Zola'nın parolası haline gelmiş bir söz. Bunlar, yeni bilimsel metodların etkisi altında kalarak, insan hayatını canlandıran bir sanat eserinin de, insan tabiatı ile ilgili araştırmalarda bir kaynak olarak değerlendirilebilmesi ve bunun için de sanat eserinin bir tarih ya da tabiî bilimler etüdü gibi dikkatle izlenmiş olaylarla belgelendirilmesi gerektiğini ileri sürmekte idiler.

DÓCZI [*dọtsi*], **Lajos** (asıl soy adı: **Dux**; 1845 - 1919), Macar yazarı. Sopron'da doğmuş, Budapeşte'de ölmüştür. Viyanada hukuk öğrenimi yapmış, 1868 de dış işleri bakanlığında basın şefi olmuş, dış işleri bakanı Gyula Andrássy'nin yanında çalışmıştır. Gazetecilik yapmıştır. 1900 da baronluk sanını almıştır. Macarca ve Almanca yazmıştır. Tiyatro yazarı olarak *Csók* (Öpücük) [1874] adlı komedisi ile büyük bir başarı kazanmıştır. Teleki armağanını almış olan bu komedi Avrupa sahnelerinde de başarı ile oynanmıştır. D çevirmen olarak da büyük başarılar kazanmıştır. Goethe'nin *Faust*'unu [1872, 1900] ve Schiller'in şiirlerini [1902] Macarcaya çevirdiği gibi, I. Madács'ın *Az ember tregédiája* (İnsanın trajedisi) adlı eserini ve Arany'ın birçok şiirlerini Almancaya aktarmıştır. Başka eserleri şunlardır: *Utolsó szerelem* (Son aşk) [komedi, 1880]; *Széchy Mária* (ad) [tarihî dram, 1885]; *Ellinor királyleány* (Kral kızı E.) [komedi, 1896]. Şiirleri *Költemények* (Şiirler), hikâye ve yazıları *Beszélyek és vázlatok* (Konuşmalar ve taslaklar) [2 cilt, 1890] adı altında yayınlanmıştır. Bunlardan başka, Goldmark'ın bestelediği opera için *Merlina* adlı bir libretto ve János Arany'ın bir baladına dayanarak Johann Strauss'un bestelediği *Pázmány lovag* (Şövalye Pázmány) adlı bir libretto yazmıştır.

DOÇENT (Lat. *docent* = öğreten), Türkiye üniversitelerinde öğretim üyeliğinin ilk basamağı olan bir bilim payesi.

Türkiyede üniversite D. lerinin yetişme ve atanma şartlariyle görev ve yetkileri 1946 haziranında yayınlanan 4936 sayılı kanunla tesbit edilmiştir.

Üniversite D. liği sınavına girebilmek için adavdan devlet memurlarında aranan genel şartlardan başka şunlar istenir: 1. Öğretim görevi alacağı bilim kolu ile ilgili bir yüksek öğretim diplomasından başka, memlekette üniversite bilim doktorası yapmış bulunmak ya da yabancı memleketlerde almış olduğu doktora diploması usulüne göre onanmış bulunmak, yahut da tıp doktoru diplomasını aldıktan sonra usulüne göre uzmanlık kollarından birinde uzman yetkisi kazanmış olmak; 2. Doktor sanını ya da tıpta uzman yetkisini aldıktan sonra, kendi bilim ya da meslek kolu ile ilgili bir işte en az dört yıl eylemli olarak çalışmış bulunmak.

D. lik sınavı, adayın ilgili olduğu bilim kolunun profesörlerinden, Üniversitelerarası Kurulca tertiplenecek üniversitelerarası jüriler tarafından yılda bir kez açılır. D. lik sınavından önce aday yabancı bilim dillerinden birinden sınanır. (Bu dil, adayın kendi çalışma kolu dolayısıyla bilmesi gerekli ve tabiî olan dillerden başkadır). Bu sınav bir eleme sınavı niteliğindedir. Bunu başaranlar, girecekleri bilim kolunun D. lik sınavına alınırlar. Yabancı dil sınavında başarı sağlayamayan adayın sınav kâğıdı, jüri başkanı tarafından isteği üzerine kendisine gösterilir. Aday, sınav sonucuna yazılı olarak itiraz ederse, bu itiraz Üniversitelerarası Kurulca incelenip kesin karara bağlanır.

D. lik sınavını başaranlar üniversite D. i sanını alırlar. Başaramayanlar sonraki yılların sınavlarına girebilirler. Yabancı ülkelerde D. lik yetki ve sanını veren sınavları başaranlar da, ilgili fakültelerin düşünceleri alındıktan sonra Üniversitelerarası Kurul karariyle üniversite D. i sayılırlar.

Üniversite D. i sanını kazanmış olanların üniversite öğretim üyeliklerine atanmalarında aylık dereceleri ve kadro maaşları ne olursa olsun, 3656 sayılı kanuna göre almayı hak ettikleri derecenin bir üstüne yükseltilir ve böylece atananların bir alt derecede geçirmiş oldukları hizmet süreleri ilk yükselme sürelerinden indirilir.

Üniversite öğretim kurullarında açılacak aylıklı D. likte görevlendirilecekler, D. lik sınavını başarmış olanlar arasından, tüzüğüne göre seçilerek atanırlar.

D. lerin görevleri, üniversite öğretim kurullarında, enstitü ve laboratuvarlarla iş yerlerinde bilimsel araştırmalar ve yayınlar yapmak, kürsü profesörünün göstereceği dersi okutmak, pratik çalışmaları uygulamak, proje hazırlamalarını ve seminerleri yönetmektir.

D. lik sınavını kazanıp da üniversite öğretim kurullarında aylıkla görevlendirilmemiş bulunan D. ler, seçecekleri bir konu üzerinde ilgili dersler ya da konferanslar verebilecekleri gibi, üniversitede geçici bir öğretim işiyle de görevlendirilebilirler.

Batı ülkelerinde de D. lerin atanma şartlariyle yetki ve görevleri aş. yu. böyle olmakla birlikte mertebeler konusunda farklar vardır. Fransada agregasyon yarışmasını kazanıp professeur agrégé [üniversite öğretim üyeleri arasına kabul edilmiş hoca] sanını alanlar. Amerika ve İngilterede ise bizdeki D. i karşılayan associate professor [ortak profesör] lardan başka asistanlar da assistant professor [yardımcı profesör] adiyle öğretimde görev alırlar.

DODD [*dɔd*], **William Edward** (1869 - 1940), Amerikalı tarihçi ve diplomat. Clayton (North Carolina) da doğmuş, Roundhill (Virginia) de ölmüştür. 1908 - 1933 yılları arasında Chicago'da tarih profesörlüğü yapmıştır. 1933 - 1937 yıllarında Amerikanın Berlin büyük elçiliğinde bulunmuştur. Eserleri: *Statesmen of the Old South* (Eski Güneyin devlet adamları) [1911]; *Expansion and Conflict* (Genişleme ve anlaşmazlık) [1915]; *W. Wilson and his Work* (W. Wilson ve eseri) [1932, yeni bas.]; *Ambassador Dodd's Diary 1933 - 1937* (Büyük elçi Dodd'un 1933-1937 yılları günlüğü) [1941].

DODDS [*dɔdz*], **Sir Edward Charles** (doğ. 1899), İngiliz hekimi ve biyokimyacısı. Darlington'da doğmuştur. Londra'daki Middlesex Hospital'da tıp öğrenimi yapmış, 1926 da buranın doktoru olmuştur. Bilimler derneği (Royal Society) (1942) ve Fizikçiler derneği (Royal College of Physicians) üyelerinden (1933) dir. 1949 dan beri Royal College'in Harvey kütüphaneciliğini yapar. 1925 ten beri, Middlesex Hastahanesindeki Courtauld kürsüsünde biyokimya profesörlüğü yapar ve oradaki Courtauld Enstitüsünün müdürüdür. Hekimlik alanında birçok yüksek armağanlar almış, ünlü bir konferansçıdır. Arkadaşlariyle birlikte stil boestrol'u sentetize etmiş (1938) ve sonradan endokrin hastalıklarını ve prostat kanserinin tedavisinde çok önemli olan başka cinsiyet hormonlarını da sentetize etmiştir.

DODEKAFONİZM (Fr. Dodécaphonisme) [Mus.]: bk. ONİKİ TON TEKNİĞİ.

DODEKAKORD (Fr. Dodécacorde; Yun. *dodeka* = on iki), oktavın on iki kromatik ses birliği.

XVI. yüzyılda Glarean'ın, kilise musikisinde bulunan sekiz makam yerine koymak istediği on iki makamın adı.

Aynı çağda bu kuramı ispatlamak üzere özellikle Claude Le Jeune tarafından meydana getirilmiş musiki parçaları derlemesine verilen ad.

DODEKANESOS (Fr. Dodécanèse, İta. Dodecanese): bk. ON İKİ ADA, SPORADLAR.

DODEKAPHARMACUM [*dodekafarmakum*] (Yun. *dodeka* = on iki ve *pharmakon* = ilâç), Orta çağda on iki maddeden yapılan bir merhem. Bu merhemdeki maddelerin her birini on iki havariden birinin salık verdiğine inanılır. Formülü bugün bilinmeyen bu merheme «On iki havarîler merhemi» de denirdi.

DODEKAPOLİS (Yun.), on iki şehir birliği. Meselâ, Küçük Asyada Ionia şehirler birliği bu adı taşımış ve Miletos, Myos, Priene, Samos, Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Erythrai, Khios, Klazomenai ve Phokaia bu birlik içinde toplanmıştır. Sonradan (her halde M. Ö. 688 den önce) o zamana kadar Aiolialıların D. ine bağlı olan Smyrna (İzmir) da bu birliğe girmiştir.

DODEKARKHİA (Yun. *dodeka* = on iki ve *arkhe* = buyruk, on ikiler egemenliği), Herodotos'un M. Ö. VII. yüzyılda, Aşağı Mısır hükümetine vermiş olduğu ad. Bu ülke Asur kralları Asarhaddon ve Assurbanipal tarafından on iki prensliğe bölünmüştü.

DŌDEKASHOİNOS, greko - romen çağında Mısırda «Altın ocakları» yolu yakınında, Elefantin (Yun. Eephantinē) adasından Hierasykaminos'a kadar Nil boyunca uzanan Nubya bölgesine verilen bir ad.

DODERER [*ḍodirir*], **Heimito von** (doğ. 1896), Avusturyalı yazar. Weidlingau (Viyana) da doğmuştur. Viyananın toplum hayatını ve harp öncesiyle harp sonrası Avusturyalılarını tanıtan *Die Strudlhofstiege* (Strudlhof merdivenleri) [1951] adlı romanı ile tanınmıştır. Eserleri: *Der Fall Gütersloh* (Gütersloh olayı) [1930]; *Ein Mord, den jeder begeht* (Herkesin işlediği bir cinayet) [1938]; *Ein Umweg* (Bir dolambaç) [1940]; *Die erleuchteten Fenster* (Aydınlık pencereler) [1950].

DODGE [*doc*], **David Low** (1774-1852), Amerikalı barışsever ve tüccar. Brooklyn (Connecticut) de doğmuştur İnsansever ve barışsever olan D. harbe karşı geniş ölçüde propaganda yapmıştır. 1815 te New York Barış Birliğini kurmuş ve bunun birinci başkanı olmuştur. Bu birlik 1828 de Amerika Barış Birliği ile birleşmiştir.

DODGE [*doc*], **Mary Elizabeth** (kızlık adı: **Mapes**; 1831-1905), Amerikalı çocuk kitapları yazarı. New York'ta doğmuş, Onteora Park (Catskill mountains, New York) ta ölmüştür. Bir fen adamı olan babası James Jay Mapes tarafından evde okutulmuştur. 1851 de hukukçu William D. ile evlenmiştir. Kocası ölünce iki çocuğu ile kalarak para kazanmak için hikâye yazmağa başlamıştır. Şiir de yazmıştır. Bryant, Greeley, Mark Twain, Brander Matthews, John Burroughs ve Maude Adams ile tanışmıştır. Çocuklar için «St. Nicholas Magazine» adlı dergiyi kurmuştur (1873-1905). Başlıca eserleri: *Hans Brinker, or the Silver Skates* (H. B. ya da gümüş patenler) [1865]; *Donald and Dorothy* (D. ile D.) [1883]; *When Life is Young* (Hayat genç iken) [1894, şiir]; *The Land of Pluck* (Atılganlık ülkesi) [1894].

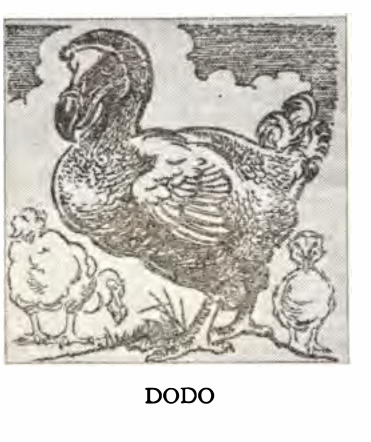
DODGE [*doc*], **Raymond** (1871-1942), Amerikalı psikolog. Woburn (Massachusetts) de doğmuş, Tryon (North Carolina) da ölmüştür. Okumakta gözle algının başlıca kanununu bulmakla ün kazanmıştır. 1924-1936 yılları arasında Yale'de profesörlük etmiştir. Yale Üniversitesi İnsanlararası ilişkiler Enstitüsünün müdürlerindendir.

Refleks cevaplara sinirsel tutukluğun etkisi konusundaki araştırmalariyle de tanınmıştır.

DODGSON, Charles Lutwidge (Biyog.): bk. CARROLL, Lewis.

DODICI, Cima [*çima ḍodiçi*], Vizentin Alplerinde 2338 m yüksekliğinde bir dağ.

DODO (*Didus cucullatus*), Yağmurkuşları (Charadriiformes) takımının D o d o g i l l e r (D i d i d a e) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 75 cm dir. S o y u tükenmiştir.

DODO

DODOGİLLER (*Dididae*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Yağmurkuşları (Charadriiformes) takımının Güvercinler (Columbae) alt takımının bir familyası. Kuyrukları ile kanatları ufalmıştır. Gagaları başlarından uzun, başlarının büyük bölümü yumuşak ve çıplak bir deri ile kaplıdır; boynuzsal olan üst gagaları kanca gibi aşağıya doğru kıvrık ve bacakları kısadır. Soyları tükenmiştir. Eskiden Doğu Afrika kıyılarında ve Mauritus adasında yaşamakta idi. Dodo (b. bk.) türü tanınmıştır.

DODOMA, Güney Afrika'da, Tanzania birleşik cumhuriyetinin Tanganjika bölümünde bir şehir. Nüfusu 3 400 dür. Darü's-zelâm'dan Kigoma'ya giden demiryolu üzerinde bulunan bu şehir beş ilin merkezidir.

DŌḌŌN (Mit.), Yunan mitolojisinde Zeus ile Europa'nın oğlu ve Epeiros'ta Dodone (b. bk.) şehrinin kurucusu.

DŌḌŌNĒ, Epeiros'ta, Molossia ülkesinde eski bir şehir. Bütün önemi, bir Zeus tapınağiyle kâhininden ibaretti. D., Pelasg'lerin başlıca tapınağı ve kâhinlik merkeziydi; burada hizmet eden rahiplere *selloi* (sellos'lar) adı verilirdi. Burada, Yunanlıların sonradan Zeus Naïos, Aphrodite ve Dione adını verdikleri Khthonios (yer altı) tanrılarına tapılırdı. Bu ibadetin danssız ve şarkısız, ağırbaşlı bir şekli vardı. Kâhin, güvercinlerin uçuşuna, zarların düşüşüne, tunçtan bir havuzun çıkardığı sese, özellikle Zeus'un sesinin rüzgârın sesine karışarak kutsal meşe ağaçlarında meydana getirdiği hışırtıya göre gaipten haber verirdi. Bu kâhin D. ye dinî ve siyasî bir önem verilmesini de sağlardı. Atinalılar, Delphos kâhini yerine bu kâhine danışmayı tercih ederlerdi. D. piskoposları V ve VI. yüzyıllarda toplanan konsillere katıldılar; VI. yüzyıldaki toplantıdan sonra bu eski şehir gerilemiştir. Kalıntıları İoannina (Yanya) nın güneybatısında, Arta Dodoni yolu üzerindedir.

Tapınak: D. tapınağı daha Homeros zamanında ün salmış, Delphoi'den sonra en ünlü kehanet yeri olarak tanınmıştır. Yıkıntıları (Palaikastro) bugünkü Drameskhos'un yakınındaki tepe üzerindedir. Kuruluşu hakkında sağlam bir bilgi olmamakla birlikte en eski kâhinlerinin Homeros'un eserlerinde adı geçen Sellos'lar olduğu bilinmektedir. Tapınak M. Ö. 219 yılında Aitolia'lıların komutanı Dorimakhos tarafından yıkılmış, sonra da Mithridates ile birleşen Traklarla Romalılar tarafından yağma edilmiştir. Hıristiyanlar burayı kilise haline getirmişlerdi.

DODRANS: 1. Roma parası, As'ın 3/4 ü değerinde bir akçe; 2. İsa'dan 100 yıl önce yapılmış bakır para; 3. Romalıların ayak (kadem) ölçüsünün 3/4 ü uzunluğundaki ölçü. Palmus maior ölçüsünün aynıdır.

DODSLEY [*ḍodzli*], **Robert** (1703-1764), İngiliz şairi, tiyatro yazarı ve kitapçısı. Sherwood Forest (Nottinghamshire) yakınında Mansfield şehrinde doğduğu sanılır; Durham'da ölmüştür. 1735 te bir kitapçı dükkânı açmıştır. Dr. Johnson'un *London* (Londra) (1738) adlı eserini ve Pope, Young, Akenside, Chesterfield, Walpole ve Goldsmith'in eserlerini yayınlamıştır. Birkaç edebiyat dergisi kurmuştur. Yazdığı piyesleri *Trifles* (Önemsiz şeyler, zevzeklikler) [1745] adı altında toplanmıştır. *The Blind Beggar of Bethnal Green* (Benthnal Green'in kör dilencisi) [1741] adlı piyes de onundur. *Cleone* (ad) adlı trajedisi son eseridir (1758).

D. en çok *Old Plays* (Eski piyesler) [12 cilt, 1744] ve *A Collection of Poems by Several Hands* (Çeşitli şairlerden şiirler) [3 cilt, 1748] adlı iki serinin yayınlayıcısı olarak tanınmıştır.

DODURGA, Bilecik ilinin Bozüyük ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 2 173 (1960) tür. Bucağa bağlı 16 köy ile birlikte nüfusu 9 242 dir. D., Bozüyük'ün güneybatısında, Sarısu (b. bk.) vadisinin yukarı bölümünün oldukça yakınında, küçük bir dere boyundadır. Denizden yüksekliği 1 100 m dir. Çevresinde 1 300 - 1 400 m yüksekliğindeki dağ ve tepeler (Ardıçbayırı, Çıplaktepe) vardır. Çevresi ormanlık, koruluk ve fundalıktır (çam, meşe). D., Bozüyük demiryolu istasyonu ile Kütahya arasındaki şoseye 4 km lik bir yol ile bağlıdır. Bu yolda işleyen taşıtlarla çevresindeki şehir ve kasabalara bağlantısı vardır. Kışları oldukça sert geçer. Halk tarım ve hayvancılık yapar, ormandan yararlanır. D. nın küçük bir çarşısı vardır.

DODURGA, Oğuz ya da Türkmen ilini meydana getiren yirmi dört boydan biri. Adı eski kaynaklarda *Doturga, Todurga* ve *Toturga* gibi türlü şekillerde yazılmaktadır. *Divan - ü lûgat - it - Türk*'te ise *Totırka* şeklinde geçmektedir.

Oğuz geleneğine göre, bu boy cihan fatihi Oğuz Hanın altı oğlundan biri olan Ay Hanın oğlu D. dan türemiştir. *Dodurga* adı, *Cami - üt - tevarih* yazarı Reşîdüddin'e göre, «yurt alan, yurt koruyan» anlamına gelmektedir.

D. ların silâh, eşya ve hayvanlarına vurdukları damgalar, Kâşgarlı Mahmut, Reşîdüddin ve başka yazarlar tarafından birbirinden az çok farklı şekillerde tesbit edilmiştir. Bunlar arasında en doğrusunun Kâşgarlı Muhmudunki olduğu anlaşılıyor.

Öbür Oğuz boyları gibi, D. lar Selçuklu imparatorluğunun kurulması sonunda girişilen göçlerden önce (XI. yüzyıl) Sırderya kıyılarında ya da onun kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı.

D. ların sonradan Kınık boyundan gelen Selçuklu ailesinin yönetimi altında Anadoluya geldikleri açıktır. Bugün yurdumuzda D. adını taşıyan birçok yer adları vardır. Bu adla Afyon, Ankara, Bilecik, Bolu, Çankırı, Çorum, Denizli, Muğla, Sinop, Tokat ve Zonguldak illerinde birtakım köylere rastlanmaktadır. Bu yer adları, Anadolunun açılmasında rol alan D. ların kalıntılarıdır.

Kaynaklarda D. lar hakkında verilen bilgiler, onların Anadolunun türlü bölgelerine yayılmış olduklarını gösteriyor. Anadoluda Ulu Yürük, Ramazanlı ulusu, Dulkadırlı, Bozulus ve Ankara Yürükleri arasında D. lara rastlanmaktadır.

Sivas bölgesinde yaşayan ve defterlerde Ulu Yürük adiyle anılan ulus arasındaki D. kolu II. Bayezit devrinde 7 cemaate ayrılmıştır. Turhal Türkleri adı da verilen bu D. kolu, XVI. yüzyılda öbür Ulu Yürük kolları gibi, bölük adını taşımakta idi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında bu D. kolu türlü kışlaklarda yaşamakta idi. Aslında ana boydan ayrılmış bir kol olduğu anlaşılan bu D. bölüğünün ayrı ayrı kışlaklarda yerleşmesi, birtakım gelişmelere yol açmıştır. Bölüğün muhtelif kışlaklarda yerleşmiş bulunan ailelelerinin vergi veren nüfusları oldukça çoktu. Eserini XIV. yüzyılın sonlarında yazmış olan Aziz Esterabadî, Zara ile birlikte D. adlı bir yönetim bölgesinden bahsediyor. Yukarıda belirtilen D. kollarının bu bölgede yaşadıkları açıktır. Her halde, XIV. yüzyılda Zara'ya komşu olan bir yerde kalabalık bir halde yaşamaları, bu bölgenin kendi adlariyle anılmasına sebep olmuştur.

Adana bölgesine ait eski bir defter, Tarsus çevresinde yaşayan boylar arasında büyük bir D. kolunun bulunduğunu bildiriyor. Defterde tesbit edilen bilgilere göre, bu kol iki bölüğe ayrılmıştır (Esenlü - yi Bozca D., Esenlü - yi Ertene Beg).

Bu bölüklerin adlarında geçen Esenlü adı, her halde, bu D. kolunu yönetmiş bir boy beyine aittir. Buna göre, birinci ve ikinci bölüğün adlarında geçen Bozca ve Ertene (ya da Eretne) adları da Esenlü beyin çocuklarının adlarıdır.

Adana defterine göre, bu D. kolu 34 oymaktan meydana gelmiştir. Esenlü - yi Bozca ve Esenlü - yi Ertene bölüklerine bağlı olan topluluklar sayı bakımından hemen hemen birbirine eşittir. Yarı göçebe hayatı süren bu oymakların ayrı ayrı ekinliklere sahip oldukları anlaşılıyor. Bununla birlikte II. Selim devrine ait bir defter, bu oymakların artık yerleşik hayata geçtiklerini haber veriyor.

II. Selim devrine ait defterlerde, Bozulus ilinde D. adını taşıyan birtakım oymakların yaşadığı belirtilmiştir. Bu oymakların Dulkadırlı iline bağlı oldukları anlaşılıyor.

Anadolunun orta ve batı bölgelerinde yaşayan boylar arasında da D. boyuna bağlı birkaç küçük oymağa rastlanmıştır. Ankara sancağında yaşayan D. oymağı iki küçük bölüğe ayrılmıştı. Bundan başka, Aksaray bölgesinde yaşayan bir D. oymağı da vardı.

XVIII. yüzyılın başında İranda yazılmış olan bir risalede, kalabalık bir D. grupunun o zamanlar Türkmen çölünde yaşadığı belirtilmektedir. Bu D. ların güçlü atlar yetiştirdikleri de kaydedilmektedir.

DODWELL [*dodwıl*], **Edward** (1767 - 1832), İngiliz arkeoloğu. Romada ölmüştür. 1801 - 1806 yıllarında Yunanistanı gezmiş, sonra İtalyada yaşamıştır. Başlıca eserleri: *Classical and Topographical Tour through Greece* (Yunanistanda eski çağ ve topoğrafya araştırma gezisi) [1821]; *Cyclopean or Pelasgic Remains in Greece and Italy* (Yunanistan ve İtalyada Kyklops ve Pelasgos kalıntıları) [1834]. M. Ö. VII. yüzyıldan kalma hayvan şekilleri ve bir av sahnesiyle süslü hokka biçimindeki bir Korinthos vazosu, ilk sahibi D. olduğu için, D. vazosu adını almıştır.

DOBWELL VAZOSU

DOEBBELIN [*döbılin*], **Karl Theophilius** (1727 - 1793), Alman tiyatro yöneticisi ve oyuncusu. Königsberg'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. D., sahne hayatına ilk olarak Neuberin'in yanında atılmış, 1756 da özel bir tiyatro topluluğu kurmuş, Weimar ve başka şehirlerde temsiller vermiş, 1775 te Berline gelmiştir. Tiyatrosu 1786 da Krallık Millî Tiyatrosu (Kgl. Nationaltheater) sanını almıştır.

DOEG, Talût (Saul) un «atlarının» başında bulunan Edom'lu bir kişi. Davud'a kaçışında yataklık etmiş olan Noba'lı 85 rahibi kralın buyruğu üzerine öldürtmüştür.

DOERFER [*dörfır*], **Gerhard** (doğ. 1920), Alman Türkoloğu ve Mongolisti. Berlin'de (Humboldt Üniversitesi, 1949 - 1951, Serbest Üniversite, 1952 - 1954) okumuş, 1955 - 1957 yılları arasında Mainz'ta Bilimler ve Edebiyat Akademisinde çalışmış, 1960 ta Göttingen Üniversitesinde doçent olmuştur. *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da *Das Gagausische* (Gagavuzca) [I, 260 - 271]; *Das Krimosmanische*

(Kırım Osmanlıcası) [I, 272 - 280]; *Das Aserbeidschanische* (Azerî Türkçesi) [I. 280 - 307, A. Caferoğlu ile birlikte]; *Das Krimtatarische* (Kırım Tatarcası) [I, 369 - 390]; *Die gagausische Literatur* (Gagavuz edebiyatı) [II, 835 - 840]; *Die Literatur der Türken Südsibiriens* (Güney Sibirya Türklerinin edebiyatı) [II, 862 - 885] bölümlerini, *Handbuch der Orientalistik*'te de *Klassifikation und Verbreitung der mongolischen Sprachen* (Moğol dillerinin tasnifi ve yayılışı) [V, 2: 35 - 50]; *Sprachbau* (Dil yapısı) [V, 2: 51 - 75] ve *Die mongolische Schriftsprache* (Moğol yazı dili) [V, 2: 81 - 95] bölümlerini yazmıştır. D. Türkolog ve Mongolist olarak Yeni Farsçadaki Türkçe ve Moğolca alıntılar üzerindeki büyük eseriyle tanınmıştır: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Band I: Mongolische Elemente im Neupersischen* (Yeni Farsçada Türk ve Moğol öğeleri Cilt I: Yeni Farsçada Moğol öğeleri). Wiesbaden, 1963. Band II: *Türkische Elemente im Neupersischen* (Yeni Farsçada Türk öğeleri). Wiesbaden 1965. *Prolegomena zu einer Untersuchung der altaischen Lehnwörter im Neupersischen* (Yeni Farsça'da Altayca alıntıların araştırılması) [«Central Asiatic Journal» dergisinde, V, 1959, 1 - 26] adlı yazısı da bu konuya ayrılmıştır. Bunlardan başka, *Beiträge zur Syntax der Geheimen Geschichte der Mongolen* (Moğolların Gizli Tarihinin sentaksı) [«Central Asiatic Journal», I, 1955, 219 - 267]; *Der Numerus im Mandschu* (Mançucada sayı) [1962]; *Zur Bezeichnung der Westtürken* (Batı Türklerinin adı üzerine) [«Central Asiatic Journal», VII, 1962, 256 - 263]; *Zur Datierung der Geheimen Geschichte der Mongolen* (Moğolların Gizli Tarihinin tarihi üzerine) [«Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», CXIII, 1963, 87 - 111]; *Langvokale im Urmongolischen?* (Ana Moğolcada uzun vokaller?) [«Journal de la Société Finno-ougrienne LXV, 1964]; *Ältere westeuropäische Quellen zur kalmückischen Sprachgeschichte. Witsen 1692 bis Zwick 1827* (Kalmuk dili tarihine ait eski batı Avrupa kaynakları. 1692 de Witsen'den 1827 de Zwick'e kadar) [Asiatische Forschungen 18, 1965] adlı çalışmaları da anılabilir.

DOES [*dūs*], **Jacob van der** (1623 - 1673), Hollandalı ressam. Amsterdam'da doğmuş, Sloten'de ölmüştür. N. Moejaert'in öğrencisi olan D., 1644 te Roma'ya gitmiş ve orada Pieter van Laer ile iş birliği etmiştir. 1650 de yeniden Amsterdam'da, sonra da La Haye'de çalışmıştır. Çoban ve sürüleri konu edinen peyzajları İtalyan karakteri taşır.

DOES, Jan van der (Biyog.): bk. DOUSA, Janus.

DOESBURG [*dūsburg*], Hollanda'da, Gueldre eyaletinde, Arnhem'in doğusunda, Ijsel üzerinde, 7 100 kişilik bir kasaba. Gotik tarzında bir kilisesi (XV. yüzyıl) ve birkaç şirin evi bulunan eski bir yerdir. Ağır sanayii ve makine fabrikaları vardır.

DOESBURG [*dūsburg*], **Theo van** (asıl adı: **C. E. M. Kupper,** I. K. Bonset adını da kullanmıştır; 1883 - 1931), Hollandalı ressam. Utrecht'te doğmuş, Davos (İsviçre) ta ölmüştür. Soyut ressam, mimar, dergi yazı işleri yöneticisi ve kuramcı olarak faaliyet gösteren D., Leiden'de «De Stijl» dergisini kurmuştur (1917). Resim yapmayı kendi kendine öğrenmiştir. Daha çok Hollandada çalışmış, 1920 1928 yıllarını Berlin, Paris ve Strasbourg'da geçirmiştir. 1929 da Indépendants (Bağımsızlar) salonunda resimlerini sergilemiştir. Gropius, Le Corbusier ve Mies van der Rohe, onun etkisinde kalmıştır. Eserleri: Kendi resmi, «İskambil oynayanlar», kompozisyon IX; «İskambil oynayanlar» (ikinci bir resim); «Rus dansı»; «Üç güzeller» (3 Grâces); «Aritmetik kompozisyon» v. b. gibi resimleri tanınmıştır.

DOETINCHEM [*dūtinhīm*], Hollanda'da, Gueldre eyaletinde, Arnhem'in doğusunda, 25 300 kişilik bir şehir. Mineli eşya yapımı gelişmiştir. Metalürji ve makina fabrikaları, elektrik ve besin sanayii vardır.

DOFF [*dof*], **Neel** (1858 - 1942), Fransız diliyle yazan Hollandalı kadın edebiyatçı. Boermond yakınında Buggenum'da doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. G. Serigiers ile evlendikten sonra da Belçika uyrukluğuna geçen ve Flandra'da oturarak Hollanda dilini konuştuğu halde kusursuz bir Fransızca ile realist hikâyeler yazan D. un eserleri, uydurma olmaktan ziyade kendi başından geçmiş olaylara dayanır: *Jours de famine et de détresse* (Açlık ve darlık günleri) [1911]; *Keetje* [1919]; *Campine* [1926]; *Une fourmi ouvrière* (Bir işçi karınca) [1933].

DOFFER [*dǫfır*] (İng.), tekstil sanayiinde, dış yüzeyi tarama fırçasiyle kaplı geniş kasnak. Büyük kasnağın ucuna yerleştirilmiş olan bu kasnak, taranmış iplikleri büyük kasnak üzerine sarmağa ve toplamağa yarar. Buna *tarak* da denir.

DOFLEIN [*dǫflayn*], **Franz** (1873 - 1924), Alman zooloğu. Pariste doğmuş, Breslau (Pol. Wrocław) da ölmüştür. Breslau zooloji enstitüsünde profesör ve müdür olmuştur. D. protozonlar, deniz hayvanlarının biyolojisi ve özellikle derin deniz hayvanları, hayvan coğrafyası, termitlerin ve karıncıların biyolojisi üzerinde çalışmıştır. Eserleri: *Ostasienfahrt* (Doğu Asya gezisi) [1906]; *Tierbau und Tierleben* (Hayvan yapısı ve hayvan hayatı) [Hesse ile birlikte, 1910 - 1914, 2 cilt], *Der Ameisenlöwe* (Arslan karınca) [1916]; *Lehrbuch der Protozoenkunde* (Protozon bilgisi el kitabı) [4. bas. 1916]; *Mazedonien, Erlebnisse und Beobachtungen eines Naturforschers im Gefolge des deutschen Heeres* (Makedonya, Alman ordusuyla giden bir tabiat bilgininin gözlemleri ve yaşantıları) [1921].

DOFTANA, Rumanyada, Transilvanyadan çıkan bir ırmak. Prahova (b. bk.) ırmağına dökülür.

Geçen yüzyıl sonunda, Ploeşti'nin kuzeyinde yapılan ve 10 kasım 1940 ta bir deprem sonunda bir kısmı içindeki siyasî mahkûmların üzerine çöken devlet cezaevi de bu adla anılır. Bugün müze olarak kullanılmaktadır.

DOGALI, Eritre'de, Massaua'nın batısında bir yer. 400 kişilik bir İtalyan birliği 1887 ocağında burada öldürülmüştü. O zamana kadar sömürgeciliğe karşı koyan Francesco Crispi, bu olaydan sonra başkanlığa gelmiş ve sömürgeci bir dış politika gütmüştür.

DOGE [*dǭce*] (Venedik ağzında; İta. *duce*, İspan. *duque*, Fr. *duc*, İng. *duke*, Lat. *dux*= önder), Venedik ya da Cenova cumhuriyeti başkanlarına verilen ad. Başlangıçta Venedik D. u, Bizansa ait bu yerin savunma ve yönetimini kuvvetlendirmek maksadiyle, Bizans tarafından ya da onun kontrolu altında seçilen bir duka idi. Çünkü Venedik Lombardların salgınlarına açık olup, durumu özel olarak Ravenna'nın M. S. 751 de düşman eline düşmesinden sonra daha da kötüleşmişti.

Bu tarihten önce de, VII. yüzyılın sonundan beri D. lerin sözü geçer. Orso (726 - 737), geleneksel D. ler listesinin üçüncü adı olup gerçekten yerli D. lerin birincisi-

dir. Bu kişi III. Leon'un kilisedeki kutsal resimlerin yok edilmesini emreden kararlarına karşı koyduğundan öldürülmüş ve yerine beş magistri militum (asker önder) konulmuştur. Gerçekten, ancak 751 den, Venediklilerin Malamocco'ya taşınmasından sonra, D. liğin önemi artmış ve koruyuculuğunu uzaktan uzağa devam ettiren Bizans imparatorluğuna karşı bağımsızlığı da genişlemiştir. Başlangıçta hemen hemen mutlak hükümdar olan D. ler (Arengo adını taşıyan halk meclisi genel olarak bütün haklarını D. lere bırakır) şehri, kıyıya yakın adalara kadar yaymışlardır. Görevlerini babadan oğula kalır hale getirmek için harcadıkları çabalar, bu en yüksek mevkii paylaşamayan üç büyük ailenin temsilcileri arasında sonsuz çekişmelere yol açmıştır. Bunlar, Particiaci, Candiani ve Orseoli aileleridir. Bu iç kavgalar X. yüzyılın sonlarına kadar sürer. Fakat II. Pietro Orseolo (991 - 1008) D. seçilip 997 de ayaklananların cezalarını artıran bir kanun kabul ettirince, çekişmeler sona erdi. II. Pietro Orseolo, imparator III. Otto ile dostluk sağlamış, özellikle Balkanlarda yayılmayı kolaylaştırmak için Bizansın yardımından faydalanarak Venedik ticareti için yeni pazarlar kurmuştur. D. o zaman Dalmaçya dukası sanını almıştır. D. liğin kazandığı nüfuz, güvensiz olan soyluları D. nin haklarını ve kuvvetini sınırlamağa götürdü. Fakat bu gelişme ancak yavaş yavaş ve D. nin nüfuzunu azaltan bazı olaylardan faydalanılarak yapılmıştır. XI. yüzyılın başlarında, D. Venediği hâlâ ataerkil (patriarcal) bir şekilde yönetir, ancak birkaç danışmana baş vururdu. Fakat bundan sonra D. nin otoritesi yavaş yavaş azalmıştır. Önce II. Pietro'nun oğlu Ottone Orseolo 1026 da vahşice öldürüldü, sonra Consiglio dei Saggi (Veliler Kurulu) meydana getirildi; 1172 de, Sakız adası seferinin başarısızlığa uğraması sonunda (ayaklanmada D. II. Vitale Michiele [1156 - 1172] Venediğe dönüşünde öldürülünce), seçim kanunu değiştirildi. Bu D. nin ardılının atanması görevi halkın elinden alınarak, önce 40 seçmene verilmiş, sonradan bunların sayısı 41 e çıkarılarak oyların eşitliği tehlikesi önlenmiştir. Bu seçmenler ise 11 üyelik özel bir komisyon tarafından seçilirlerdi. Önceleri D. nin bu şekilde seçimi halkın onayına sunulmuşsa da, XII. yüzyıldan sonra bu tutum önemini kaybetmiştir. Rahipler ve meclisler huzurunda and (promissio) içen D., yönetiminde şehrin 6 semtini temsil eden 6 danışman tarafından desteklenirdi. Birçok önemli kararlar alma hakkından yoksun edilerek, bu hak birçok kurullara verilmişti. Böylece, eskiden halk tarafından seçilmesi dolayısiyle halka dayanabilen ve devleti mutlak bu hükümdar gibi yöneten D., artık devletin, yaşadığı sürece birinci derecede bir memurundan başka bir şey değildir. Fakat otorite bakımından kaybettiğini, D. nüfuz bakımından kazandı. Her yıl yapılan sposalizio del mare (= deniz ile evlenme) töreni, kostümünün görkemi, taşıdığı şatafatlı ünvanlar D. ye büyük bir parlaklık verir: efendi hazretleri (Eccelente signore), Tanrının yardımiyle Venedik D. si, Dalmaçya ve Hırvatistan dukası, Romanya imparatorluğunun dörtte biri ve dörtte birinin yarısının sahibi. Bu son unvanı ancak 1205 - 1354 yıllarında taşımıştır. Bundan sonra Principe serenissimo (pek duru prens) sanını almıştır. D., sonradan gittikçe soyluların boyunduruğu altına girmiş, 1275 te yabancı kadınla evlenmesi yasak edilmiştir. Bajamonte Tiepolo'nun 1310 da kurduğu komplodan sonra D., Onlar Kurulu'nun kontrolunu kabule zorlandı. Bazı D. ler ayaklanmayı tasarladılar: D. Marino Faliero, soyluların iktidarına karşı bir komplo hazırladı, fakat 1355 te idam edildi. Sonunda D. soyluların tam bir kölesi haline geldi. 1355 te Onlar Kurulu devamlı bir şekil aldı. D. Francesco Foscari (1423 - 1457), XV. yüzyılda kıta devletlerinin meydana gelmesinde önemli rolü olduğu halde, Onlar Kurulu tarafından kanuna aykırı olarak görevinden alınmıştır. Bu tarihten sonra, D. Ludovico Manin'in mayıs 1797 de istifasına kadar D. ler ancak Onlar Kurulunun memurlarından başka bir şey değildiler.

DOGE'LERDEN BİRİ

Cenova'da, devletin birinci memuru, 1339 da Venediği taklit ederek D. sanını almıştır. İlk D. Simone Boccahegra'dır. Bu memurluk, sonradan birkaç defa kaldırılmış ve tekrar kurulmuştur. 1797 de Fransızlar tarafından kaldırılmıştır. Fakat 1528 de Fransızların Andrea Doria tarafından kovulmasından beri, D. soyluların bir aleti olmaktan çıkamamıştır.

Doge başlığı: Venedik D. sinin tören kostümünün bir kısmı olan bu başlık, duka başlığından türemiştir. XIV. yüzyıldan beri, madenden bir alınlıkla sertleştirilmiş altın sırmalı dibadan bir Phrygia başlığının birleştirilmesinden ibarettir.

DOGE BAŞLIĞI

Dogeler sarayı (İtal. Palazzo dei Dogi ya da Palazzo Ducale): Venedikte bulunan bu sarayın doğu cephesi Piazzetta'ya, güney cephesi de Laguna'ya bakar. 814 te kurulmuş, fakat birkaç kere yeniden yapılmıştır. Denize bakan cephesi, Dalle Masegne'ler tarafından 1404 te oymalı bir balkonla süslenmiştir. Piazzetta'ya bakan cephe, Floransalı Niccolo ve Piero Lamberti (1424 - 1444) nin eseridir. XVI. yüzyılda yangından hasar gören sarayı A. Da Ponte onar-

DOGE'LER SARAYI (Venedik)

mıştır. San Marco'ya yakın olup G. ve B. Bon (1438-1443) tarafından yapılan Porta della Carta, bir avluya açılır. Bu avlunun cepheleri A. Rizzo, P. Lombardo ve A. Scarpagnino'nun eseridir. Devler Merdiveni, onu süsleyen Sansovino'nun eseri olan Mars ve Neptunus heykellerinden adını almıştır. Saray, Tintoretto, genç Palma, Veronese ve bunların öğrencilerinin tablolariyle doludur. Büyük divan odasının tavanında, başka eserler arasında, Verone-se'nin Venedik Apoteozu da yer alır. Aynı salonda Tintoretto'nun «Cennet» i de bulunmaktadır.

DOGGER [*dǫgır*], eskiden Hollandada balık avında kullanılan 150 tonilatoya kadar olan küçük bir gemi. D. lar, iki filikası olan ve arka yelkeni tam dümenin üstüne oturtulan *ketch* biçimi gemilerdi.

DOGGER [*dǫgır*], Jura orta tabakası (aş. yu. - 130. dan - 125. milyon yıllarına kadar süren bir oluşum). Lias'-la malm arasındadır; bejocien ve bathonien katlarına ayrılır. İngilterede Yorkshire county'sinde, iri katılaşmalar halinde demirli kum taşları bu oluşumu temsil eder.

DOGGER BANK [*dǫgır bænk*] (İng.), **DOGGERS BANK** (Felemenk.) [*dǫgırsbank*], Kuzey Denizinin ortasında, Rhein ırmağının buz çağında denize döküldüğü yerde, aş. yu. 300 km uzunluğunda ve 100 km genişliğinde büyük bir kumsal. Su derinliği ortalama olarak 30 m, en sığ yerlerde 13 m dir. Zengin bir balık yatağı olan bu alanda, özellikle morina balığı çıkar.

DOGGER BANK [*dǫgır bænk*] **DENİZ SAVAŞLARI,** Dogger Bank (b. bk.) ta yapılan birkaç savaş: 1. 1697 de D. B. ta Fransız korsanı Jean Bart İngilizleri yenmiştir.

2. 1781 de D. B. ta Sir Hyde Parker'in komutasındaki İngiliz donanması ile Hollandalılar arasında sonuç vermeyen bir çarpışma yapılmıştır.

3. Birinci Dünya Harbinde, 24 ocak 1915 te, D. B. ta İngiliz ve Alman filoları arasında bir savaş yapılmıştır. İngilizlere Amiral Sir David (sonradan Earl [Kont]) Beatty, Almanlara ise amiral Franz von Hipper komuta ediyordu. Hipper, Beatty'nin filosunu görür görmez, Helgoland (İng. Heligoland) a doğru kaçmağa çalışmış, savaş bir kovalama durumu almıştır. Almanların «Blücher» savaş gemisi, çarpışmanın başında yaralanmış ve batmıştır. «Seydlitz» ve «Derfflinger» de ağır yara almıştır. Bu savaş bir Alman yenilgisi olup bundan sonra Alman filasu pek kendini gösterememiştir. Beatty'nin sadece amiral gemisi «Lion» yara almıştır.

DOGGER BANK HAKEMLİĞİ, Rus - Japon harbinde, Rusya ile İngiltere arasında çıkan bir anlaşmazlığın çözülmesini sağlayan anlaşma (21 ekim 1904). Amiral Rojdestvenskiy'in emrindeki Rus Baltık Filosu, Uzak Doğuya giderken, bir yanılma sonunda Kuzey Denizinde, Dogger Bank'ta balık tutan bazı İngiliz balıkçı gemileri (trawler) üzerine ateş ederek birkaç balıkçıyı öldürmüştü. Bu olaydan doğan gerginlik, iki ülkeyi harbe sürükleyecek gibi göründü. Bir İngiliz filosu, savaşa girişmek üzere Rusları bir süre takibetti. Fakat olayın yatıştırılması yoluna gidilmiş ve sonradan, uluslararası bir komisyonun hakemliğine baş vurulmuştur. Bu komisyon, İngilterede zarar gören kimselere uygun bir tazminat ödenmesine karar vermiştir.

DOGMA (Yun. *dokein* = iyi görünmek, Lat. *dogma* = iyi görünen), bir din ya da felsefe doktrin (b. bk.) inine temel olan görüş, düşünce.

Dinî anlamda D., yazılı olarak bildirilen ya da gelenek yolu ile bilinen Tanrı kelâmının öğrettiği bir iman düzeninin düğümlendiği ana noktadır.

Bu terim başlangıçta sadece « düşünce » anlamında kullanılmıştır; fakat eski felsefe okullarında D. lar, bu gibi okulların her birinin başında bulunan birkaç öğretmenin doktrinlerini belirtmede kullanılan bir terim halini almıştır. Pythagoras okuluna bağlı olanlar, «üstat» dedikleri bu öğretmenlerinin ileri sürdüğü bir temel düşünceyi olduğu gibi benimsiyorlar ve o düşüncenin doğruluğunun güvencesi olarak: «Üstat böyle dedi!» diyorlardı.

D. teriminin dinî anlamdaki bugünkü kullanılışı, sanıldığına göre, İncil yazarlarından St. Yuhanna'nın öğrencilerinden St. Ignatius'un bir mektubuna dayanmaktadır. Bu aziz, sözü geçen mektubunda, Magnesia'lılardan «Tanrının ve havarilerin D. larına göre yaşamalarını» ister. Roma Katolik kilisesinin D. ları, havariler tarafından çağdaşlarına sözle anlatılmış ya da yazılı olarak verilmiş, onların yerlerini alanlar da D. ları aynı şekilde yaymışlardır. Bu «gelenek» (Fr. tradition), kilisenin bütün iman şartlarının temelidir. Kilise, tarihinin bütün devirlerinde Tanrısal vah'-yin gerçekleri olarak bilinmiş olan D. ları ve yalnız onları ileri sürmek ve savunmak zorundadır. Kilisenin yapabileceği ve şimdiye kadar da yapmış olduğu şey, D. larda belirsiz kalmış olan noktaları açıklamak, aydınlatmaktır. Bk. AKAİT.

DOGMATİK (Fr. Dogmatique; Yun. *dogma* = düşünce, iyi görünmek, öğreti), Hıristiyan teolojisinin anlatmaları ve belgeleri kapsayan bölümü.

Katolik teolojisi: D., vahiylerle bildirilen gerçekleri ile kişisel görüşler arasında uyum sağlamaya çalışan, kiliseye bağlı din bilginlerinin ve yazarların eseridir. İlk D. denemesi, III. yüzyılda *De Principiis* (İlkeler üzerine) adlı eserde, Hıristiyanlık doktrininin bir sentezini kuran Origenes tarafından yapılmıştır. V. yüzyılda St. Augustinus, batıda dogmatik (Yun. *dogmatikos*, dogmaya bağlı) teolojisinin kurucusu olmuştur. V - X. yüzyıllarda D. özellikle doğuda uygulanarak Johannes Damascenes (Şamlı Johannes) zamanında en yüksek seviyesine ulaşmış, fakat Photios'un yarattığı iman ayrılığından sonra, bu konuda birinci derecede bir eser çıkmamıştır. Batıda ise, özellikle XIII. yüzyıldan başlayarak, din bilginleri teolojiye Aristo felsefesinin ilkelerini uygulamışlardır. St. Thomas Aquinas'-ın *Summa* (Özet) sı bu metodun ölümsüz eseridir. Bundan dolayı daha sonraki din bilginlerinden birçoğu orijinal eser vermektense *Summa*'yı yorumlamayı daha uygun bulmuşlardır. Bununla birlikte, XVII ve XIX. yüzyıllarda bazı din bilginleri yeniden bu konu ile uğraşarak eserler vermişlerdir.

Protestan teolojisi: D., Protestan reformcularının yazılarında önemli bir yer tutar. D., bu mezhepte XVII. yüzyılda bir «doğru düşünce» (Yun. *orthodoxa*) ler dergisi iken XIX. yüzyılda bir Kutsal Kitap eleştirmesi ve bir din psikolojisi halini almaya başlamıştır. Bu modern D. i Almanyada Schleiermacher, Fransada da Auguste Sabatier temsil etmişlerdir. Daha sonraları, Œttingen (1897 - 1902) in *Lutherische Dogmatik* (Luther D. i) i ve Hollandalı H. Bavinck'in *Gereformeerde Dogmatiek* (Protestan D. i) [1918] indeki kesin Calvin'izm, konfesyonalizm (mezhebin ilkelerine sımsıkı bağlı kalma) ve entellektüalizm eğilimlerini belirtmiştir.

DOGMATİZM (Fr. Dogmatisme) **ya da DOGMATİK** (Fr. Dogmatique) **METOT:** 1. Eleştirmeden ve tanı-

ma şartlarını önce denemeden işe başlayan felsefe sistemi. Bu anlamda metafizikçilere Kant dogmatik (Dogmatiker) ler adını verir.

2. Genel ilkelere dayanarak, değişebilen özel şartları göz önüne almadan bir durum hakkında varsayımlar ileri sürmek düzeni.

DOGON'LAR, Batı Afrikada, Sudanda, Bandiagara tepelerinde yaşayan, 220 000 kişilik bir zenci topluluğu. D. lar uzun zaman kendi öz kültürlerini korumuşlardır. Salt dinî konulardan esinlenen sanatları ağırbaşlı ve sadedir. Sayısı çok az olmakla birlikte en göze çarpan eserleri, yan yana oturan kadın ve erkek çiftlerini ya da oldukça iri yapılı hünsaları temsil etmektedir; bunların hepsi ağaç gövdelerine oyulmuş olup gayet ince işli dövmeler ve mücevherlerle süslenmiştir ve zenci sanatının şaheserleri sayılır. Gevrek ağaçtan yapılmış olduğu için çabuk kırılabilen maskeleri, antilop, panter, timsah gibi totem hayvanlarının suratlarını taklit ederek yapılmıştır ve evrenin yaratılış efsanesini canlandırır. Çok orijinal olan bu maskeler bir dik dörtgenler prizması şeklinde olup uzun lata biçiminde bir tepeliği vardır. Bazıları kat kat olur (Kunga). D. larda tütün tabakası, pencere pancuru, tahtadan asma kilit gibi süslü eşyalar bulunur. D. lar, Marcel Griaule'ün yönetiminde önemli etnoloji araştırmalarına konu olmuşlardır.

DŌGRĀ ya da DŌGRĪ, Hindistanda, Cammu'da, aş. yu. 1 000 000 kişilik Müslüman bir topluluk tarafından konuşulan bir Pencabî lehçesi.

DOGUE [*dog*] (İng.). kafatası kısa ve geniş, çene kısmı iri, çeşitli köpek cinslerine verilen ad. Kafatası bakımından aynı özellikleri olan çeşitli D. cinsleri vardır. Yüzlerine göre kafatasları hacimlidir; burunları basık, profilleri içbükeydir. Genel olarak geniş olan alt çeneleri üst çenelerine göre daha uzundur. Kafatasını örten deri gevşektir ve az çok büyük kıvrımlar meydana getirir. Gerek boyları, gerek kuvvetleri dolayısiyle bu köpekleri bekçi köpeği olarak kullanırlar. D. ların en tanınmış cinsleri şunlardır: daha yırtıcı görünen ve eskiden efendilerinden kaçan zenci köleleri yakalamak için kullanılan Cuba D. ları; iri av hayvanlariyle cenkleşen, hayvan sürülerine bekçilik eden İspanyol D. ları, Tibet D. ları; son derece kuvvetli olup sahiplerine de bağlılıklariyle tanınan Bordeaux D. ları.

DOĞA: bk. TABİAT.

DOĞA FELSEFESİ: bk. TABİAT FELSEFESİ.

DOĞACILIK: bk. NATÜRİZM.

DOĞAÇAR (Biyog.): bk. TOGAÇAR.

DOĞAL KAUÇUK (Kim.): bk. KAUÇUK.

DOĞAL KÖMÜR (Kim.): bk. KÖMÜR.

DOĞAL MIKNATIS (Fiz.): bk. MIKNATIS.

DOĞAL SELEKSİYON (Fr. Sélection naturelle): bk. SELEKSİYON.

DOĞAL YAKACAKLAR (Kim.): bk. YAKACAKLAR.

DOĞAL YÖRE, insanın yaşadığı yerdeki doğal varlıkları (orman, maden, su...) henüz yeterince işleyemediği ve değiştirememiş olduğu yerler. Doğal durumlarını olduğu gibi saklayan bu gibi yerler arasında bugün balta girmemiş ormanlar, bozkır şeklindeki otluklar, dağlık yerler vardır. Buralarda insanlar, daha çok toplayıcı ve avcı ya da balıkçı olarak geçinir, birbirinden uzak ve ayrıksı yerleşme yerlerinde barınır, doğal güçlerin ve olayların hemen her türlüsünün (yıldırım, sel baskını, yok edici kuraklık, yırtıcı ve ağılayıcı hayvanların tehlikesi...) baskısı ve korkusu altında yaşarlar. Zorunluklar olmadıkça insanların yerleşmeye yanaşmadığı kutup bölgeleri, çöller, yüksek ve sarp dağlar, çok yerde D. Y. nin hemen hemen el değmemiş olanlarıdır. İnsan elinin çok değmediği ve doğal varlıklar üzerinde kendi isteğine uygun şekilde işleyemediği bu D. Y. lere karşılık işlenmiş yöre (b. bk.) ler yeryüzünde geniş yer tutar. Bunlar arasında ise çok sayıda ve çeşitli özelliklerde geçiş yöreleri bulunur.

D. Y. lerin kimisi üzerinde insan yok edici şekilde işlemiş, ormanları bozmuş, soysuzlaştırmış ya da ortadan kaldırmış, eski gür ve yüksek boylu ormanların yerini çalılıklar, fundalıklar, dikenlikler bürümüş, yörenin eski doğal durumu tanınmaz olmuştur. Böyle yerlerde D. Y. iyi bir yönde işlenmemiş olup, daha çok zorlanmış ve bu arada doğal varlıklarının kimisi yok edilmiştir. Bk. YÖRE, ZORLANMIŞ YÖRE.

DOĞALCILIK: bk. NATÜRALİZM.

DOĞAN (Biyog.): bk. TOGAN.

DOĞAN (*Falco peregrinus*), Kartallar (Falconiformes) takımının Kartalgiller (Falconidae) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 42 - 52 cm, kanadı 36 - 40 cm, kuyruğu 20 cm dir. Sırtı kül rengi ve enine çizgilidir. Özellikle güvercinlere ve kümes hayvanlarına saldırır. Kayalıklarda kurduğu yuvasına 3 - 7 yumurta yapar. Kuluçka süresi 21 gündür. Hemen hemen dünyanın her yerinde bulunur.

DOĞAN

Falco cinsinin, küçük D. (F. minor), kara yanaklı D. (F. melanogenys), berber D. (F. barbarus), kızıl boyunlu D. (F. Chiquera), cüce D. (F. aesalon), feldeg D. (F. feldeggi) gibi başka türleri vardır.

DOĞAN BEY, Osmanlı imparatorluğunun kuruluş çağında Niğbolu meydan savaşına adı karışan bir kahraman (bk. NİĞBOLU).

D. B. in hayatı üzerine fazla bir bilgimiz yoktur. Haçlılar Niğbolu önüne geldikleri vakit bu kalenin dizdarı olduğu kesin olarak bilinmektedir. D. B. le ilgili olarak bilinen en önemli olay, Yıldırım Bayezid'in karanlık bir gecede düşman hatlarını tek başına geçerek kale önünde bulunan bir tepeden D. B. e seslenmesi, kalenin durumu, muhafızların morali, silâh ve erzak mevcudu üzerine bilgi

almasıdır. D. B. in, yakından tanıdığı Yıldırım Bayezid'in sesini duyunca sevincinden şaşırdığı, fakat Osmanlı padişahına saygı ile cevap verdiği bütün Osmanlı kaynaklarında yazılıdır.

D. B. in hayatı hakkında kaynaklarda başka bir bilgi yoktur. Ancak Semendre kalesinin alınmasından sonra kurulan sancağın D. B. adlı yaşlı bir gaziye ihsan edilmiş olması, aradan 30 yıl geçmekle birlikte, anılan D. B. in, Niğboluyu savunan D. B. olduğu kanısını vermektedir.

DOĞAN ÇAYI ya da DOĞAN SUYU, Seyhan ırmağına sağdan karışan bir kol. Uzunluğu 60 km kadardır. D. Ç. Aladağ (3734 m)ın güneydoğu ve güney yamaçlarının sularını toplar, buralardaki ormanlık yerlerin kaynaklarıyla da beslenir, Zamantı ırmağı ile Göksu'nun birleştiği yerin 40 km kadar güneyinde Seyhan ırmağına dökülür. D. Ç. yukarı kesiminde birçok derelerle beslenir (Yaprak deresi, Acıman suyu, Karayaprak deresi ya da Vayvay deresi, Çınar deresi, Kumbükü deresi, Kızgındere, Darlık deresi). Bu derelerin başlıcaları Ortaca dağı ve çevresinde birleşerek D. Ç. nın büyümesini sağlar. Dağlardaki vadilerden geçen D. Ç., aşağı kesiminde Kızıldam Kapızı denilen uzun (10 km), dar ve derin bir vadiden geçer, Seyhan ırmağına dökülür. D. Ç., yağışlı mevsimlerde kabarır; yağışsız zamanlarda da oldukça bol suludur.

DOĞAN KUŞLARI (Zoo.): bk. DOĞAN.

DOĞANBEY, Aydın ilinin Söke ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 924 (1960) tür. Bucağa bağlı 5 köy vardır. Bunlardan ikisi büyük köylerdir (Gülbahçe 2 200, Atburgazı 1:246 nüfuslu). D., Sökenin 24 km güneybatısında, Balat Ovası (b. bk.) nın kuzey kenarında, Samsun dağı (1229 m) ndan inen bir dere boyundadır. Denizden yüksekliği 150 m dir. Güneyinde Büyük Menderes ırmağının doldurduğu geniş kıyı düzlükleri uzanır. Burada kıyının önünde yığıntılarla oluşmuş uzun kıyı dilleri halinde kumluklar (15 km boyunda) uzanır, bunların gerisinde deniz kulakları (lagünler) halindeki yarı göller bulunur. Bunların en büyüğü Dil gölü (eski adı: Karine gölü) dür. Gölün derinliği 1 - 2 m dir Bu yüzden kayıklar bile kolay işleyemez, gönder adı verilen uzun sırıklarla işletilir. Gölün balığı boldur. Kışın açık deniz balıkları (çipura, kefal ve lüfer) buraya sığınır. Gölün balıkçılığı her yıl kesimci (mültezim) lere verilir, onlar da buralarda geniş dalyanlar kurarlar. Önceleri Yunanistana balık gönderilirdi. Şimdi bunları İzmir çekmektedir.

Kuzeydeki Samsun dağında çam ormanları (kızılçam) geniş yer tutar. Bitki topluluğu çok zengin olan bu çevrede bir millî park kurulmaktadır. Ova ise, tarım alanıdır. D. Milas - Söke asfalt yoluna bir şose ile bağlıdır. 7 km batısında Dil (Karine) iskelesi vardır. Halk, tarım ve orman ürünlerinden yararlanır; balıkçılık yapar.

DOĞANBEY, İzmir ilinin Seferihisar ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 326 (1960) dır. Bucağın 3 köyü vardır. D. Seferihisar'ın 16 km kadar güneyinde, tepelik bir küçük yarımadanın batı yamacındadır. Kuzey - güney doğrultusunda uzanan bu tepelerin batısında, Ürkmez köyünün bulunduğu bir ovası (Ürkmez ovası) uzanır. Bu ovanın kuzey yanında Karakoç ılıcası vardır. Bu yarımadanın güney ucu D. burnu adıyle anılır. Yarımadanın orta bölümü ormanlık ve fundalıktır (çam). D. Seferihisara dar bir yol ile bağlıdır. Halk, tarım ve orman ürünlerinden yararlanır.

DOĞANBEY, Konya ilinin Beyşehir ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 2 943 (1960) tür. Bucağa bağlı 12 köy ile birlikte nüfusu 11 019 dur. Bu köylerden Yenidoğan 2 358, Karaali 1 135 nüfusludur. D., Konya ile Beyşehir arasındadır. Şoseye 6 km lik bir yol ile bağlıdır. Bucak merkezi dağlık bir yerde (Karadağ 2 150 m), Kükürt deresinin vadisi içindedir. Denizden yüksekliği 1 250 m dir. Doğudaki Karadağın batısında kalan toprak, dalgalı bir yayladır. Karadağın kuzey yamacında önceleri işletilmiş bir kükürt madeni vardır. Bucak merkezinin güneydoğusunda Doğanbeyli bağları, dağlık yerlerde yayla yerleri bulunmaktadır. Kışları sert geçer. Çevredeki dağlarda orman ve fundalıklar (çam, meşe) vardır. Halk, hayvancılık, tarım yapar, orman ürünlerinden yararlanır.

DOĞANBEYLİ (eski adı: **Ermelik**), Erzincan ilinin Kemah ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 489 (1960) dur. Bucağa bağlı 15 köy ile birlikte nüfusu 4 128 (1960) dir. D. Kemah ile Refahiye arasında, Kemah'ın 12 km kuzeybatısındadır. Şoseye dar bir yol ile bağlıdır. Bir dere boyunda bulunan D. nin yüksekliği 1 500 - 1 550 m dir. Çevresi dağlıktır (2 000 - 2 500 m). Kışlar sert geçer, çevre ile bağlantısı güçleşir. Halkın geçim kaynağı hayvancılık ve tarımdır.

DOĞANCA (eski adı: **Harhur**), Siirt ilinin Pervari ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 358 (1960) dir. Dokuz köyü ile birlikte nüfusu 4 058 dir. D. Siirt ile Pervari arasındadır. Şırnak - Eruh - Siirt yoluna 20 km lik dar bir yol ile bağlıdır. Toprak dağlık, çok yeri sarp ve yüksektir (2 000-2 500 m). Buradan birçok küçük dereler geçer. Dağlarda bozulmuş meşe ormanları ve fundalıklar vardır. Yer yer ardıç ağaçları da görülür. Çevre tarım bakımından yoksuldur. Ancak parça parça yerlerde çoğunca darı, buğday, arpa ekilir. Buna karşılık, koyun ve keçi beslenir, sığır da yetişir. Çevrede kış mevsimi uzun sürmez. Yüksek yerlerde kar örtüsü bütün kış kalır Yaz sıcakları ise iyice bellidir. Buna bağlı olarak yer yer çeşitli meyvalar olur. Halkın başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır.

DOĞANCI (Tar.): bk. DOĞANCILAR.

DOĞANCIBAŞI, Osmanlı imparatorluğunda saray hizmetlerinden bir koğuşun âmiri. Türkler, öteden beri savaşçılık yeteneklerinin kaybolmaması için barış sırasında avla uğraşmayı gelenek olarak sürdürmüşlerdir. Osmanlı imparatorluğunda ise, av işleri bir örgüt halinde düzenlenmişti.

Osmanlı sarayında şikâr halkı adı verilen bu örgüt, genellikle iki bölüme ayrılmakta idi. Sarayın dışında bulunan bîrun ağalarından çakırcıbaşı, şahincibaşı, atmacacıbaşıva ve bölüklerine karşılık, sarayın iç ağalarından av işlerini düzenleyen memur D. idi. Enderun koğuşlarından Doğancılar koğuşunun âmiri olan D., padişah ava çıktıkça yanında bulunur, av getirdikçe padişahtan bahşiş alırdı.

1478 e kadar bu hizmeti iç oğlanları arasında bulunan ve 9 kişilik bir grupun başı olan şahincibaşı görmekte iken, bu tarihten sonra şahincibaşı (b. bk.) bîrun ağaları arasına alındığından onun yerini D. almış ve koğuşun adı da doğancılar olarak değiştirilmiştir. Saray doğancıları ile taşra doğancılarının en yüksek âmiri olan D., şikâr halkının yönetimine bakmakta idi. Taşradaki doğancıları ise, her bucakta bulunan D. lar yolu ile yönetmekteydi. XVI. yüzyılda gündelik olarak aldığı 20 akça ile birlikte rikâbdar

ağa derecesinde yıllık ödeneği bulunurdu. Ayrıca biri mevlid (rebiyülevvel), biri de bayram (şevval) aylarında olmak üzere yılda iki kez 120 altın tutarında bahşiş alırdı. Taşradaki D. lar ise arpalık olarak ziamete ya da timara tasarruf ederlerdi.

D. hizmeti sonunda çıkmalarda dış hizmetlere geçerdi. D. lığın çıkmaları en alt derecede çakırcıbaşılık, şahincibaşılık olurdu. Bazı çıkmalarda ise, mîr-i ahurluk, sancakbeyliği, beylerbeyliği, hattâ vezirlikle de dış hizmetlere geçtikleri olmuştur. D. lardan yeniçeri ağalığına yükselenler de bulunmaktadır. XVI. yüzyılda 300 bin akça ile sancakbeyliğine çıkmaları kanunla sağlanmıştı.

D. imparatorluk protokolunda özengi ağalarından sonra gelen enderun ve bîrun ağalarının arasında bulunur. Cülûs, bayram tebriki ve benzeri törenlerde birinci-dördüncü kapıcıbaşılardan, büyük ve küçük mîr-i ahurlardan, çakırcıbaşı, çeşnigirbaşı, şahincibaşı, atmacacıbaşıdan sonra yer alırdı. D. lık görevi IV. Mehmet zamanında kaldırılmış, av partilerindeki görevi çakırcıbaşıya verilmiştir.

DOĞANCILAR, Osmanlı imparatorluğunda padişahın av kuşlarını yetiştiren, bu kuşlara bakan, av partilerinde hizmet alan görevlilerinden bir bölüğüne verilen ad. Osmanlı tarihinin ilk evresinde Yeniçeri ocağından zağarcılara ait olan bu görev, daha sonra bırakılmıştı. Bunlar, sarayın iç halkından ve taşrada görevlendirilenlerden olmak üzere iki kısımdır. Saray D. ı devşirme yolu ile yetiştirilen acemi oğlanlarından seçilir, özellikle bunlar, Edirne sarayı ile Galata ve İbrahim Paşa saraylarında yetiştirilen doğancı çırakları arasından enderuna alınırdı. Genel olarak sayıları 30-40 arasında değişir ve bunları enderunda hane-i bazyan da denilen D. koğuşunda kalırlardı. Bunlar, kaftanlı denilen iç oğlanları arasında 5. derecede sayılmakta idi. Bazan başka koğuşlarda da hizmet görürlerdi. XVII. yüzyılın ortasında bunların 3 ü has odada, 7 si hazine odasında, 20 si ise seferli koğuşunda hizmet almışlardı. Çıkmalarda çoğu kez sipahilik alırlardı. Saray D. ı koğuşu, XVII. yüzyılın ikinci yarısında, IV. Mehmet zamanında kaldırılmıştır.

Taşra D. ı Müslüman ve Hıristiyan olmak üzere iki gruptu. Bunlar, Anadoluda Bolu, Biga gibi batı Anadolu ilçe ve bucaklarında, Rumelide ise Eflâk, Buğdan, Silistre, Edirne, Ohri, Mora gibi bölgelerde yayılmış bulunuyorlardı. Müslüman D. timar ya da çiftlik sahibi olurlardı. Hıristiyan D. ın çiftliklerine *baştine* denirdi. Bunlar dağlık ve kayalık yerlerde şahin, atmaca, çakır gibi av kuşlarının yuvalarına bakarlar, yavruları büyütürler, yavruların üleş zamanı bunları alıp İstanbula getirirler ve doğancıbaşıya teslim ederlerdi. İstanbulda yerleştikleri yere D. meydanı adı verilmekte idi ki, bugün bu ad Üsküdarda aynı semtin adıdır. Bu meydan, Osmanlı ordularının doğu seferinin ilk konağı idi. Kanun gereğince sadrazam sefere çıkarken bu meydanda yeniçerilere bir ziyafet çekerdi.

İllerdeki D. ın yönetimi, bölgelerindeki doğancıbaşılara aitti. Timarlı D. genellikle reâya hukuku dışında tutulmazlardı. Babadan doğancı olmak ya da bir yolla doğancılık beratı almak, taşra D. ı üzerinden bazı vergilerin kalkmasını gerektirmezdi (Biga, Silistre kanunları). Ancak bazı illerde D. dan avârız-ı divâniye ve tekâlifin kaldırıldığı da görülmektedir (Canbazân-ı Rumeli kanunu). Öşür, salariye, ispençe vergilerini sipahilere ödemekte olan Ohri D. ı, yine de avârız ve tekâliften bağışık tutulmamışlardı (Ohri kanunu). Eşkinci, yamak gibi bölüklere bağlı iken doğancı olanların üstünden eski görevleri kalkmaz, beratla aldıkları dağancılık hizmeti ile birlikte eski durumları devam ederdi (Kocacık yürükleri kanunu). Ancak, koyun resmi, gerdek resmi, cerayim gibi gelirleri yine kendilerine kalırdı (Bolu kanunu).

Doğancılığın çöküşüne ait kayıtlardan biri, 1716 da Mora yarımadasının geriye alınmasında görülmektedir. Özellikle II. Mustafadan sonra, padişahların av merakının kaybolması sonunda, İstanbuldaki avcılıkla ilgili ocakların sönüşüne paralel olarak illerdeki avcılık örgütünün de çöktüğü anlaşılmaktadır.

DOĞANÇAY, Sakarya ilinin Geyve ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 591 (1960) dir. 13 köyü ile birlikte nüfusu 4 898 dir. Köylerin çoğu 300-400 nüfusludur. D., Adapazarı ile Geyve arasında, düzgün bir şose üzerindedir. Uzak çevresindeki şehir ve kasabalara bağlantısı vardır. Pamukova ve çevresiyle Adapazarı ovası (bk. AKOVA) arasındaki başlıca doğal geçit yeri olan ve Samanlı dağını enine geçen 20 km uzunluğundaki Geyve boğazında kurulmuş bulunan D., işlek bir geçit yerindedir. İstanbul-Ankara demiryolu ile asfalt şose buradan geçer. Demiryolu istasyonu vardır. Bu boğazın iki yanında dik yamaçlı dağlar yükselir (800-1 000 m). Bu dağlarda kayın ağaçlarının çok yer tuttuğu ormanlarla fundalıklar vardır.

DOĞANHİSAR, Konya iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 5 949 (1965) dur. İlçeye bağlı 15 köy ile birlikte nüfusu 24 422 (1965)dir. İlçenin yüz ölçümü 428 km dir. Köylerden 5 inin nüfusu 1 000 den, 2 sinin nüfusu 2 000 den çoktur (Başköy 2 478, Karaağa 2 872). D., Konya ile Afyon arasında olup, bu iki şehri birbirine bağlayan şoseye ve demiryoluna 17 km lik bir yol ile bağlıdır. Kasabanın demiryolu istasyonu Argıthanı'dır. D., Sultan Dağlarından çıkan Tavraş deresi boyunda, dar bir vadinin dalgalı bir düzlüğe açıldığı yerdedir. Denizden yüksekliği 1 220 m dir. Buradan geçen dere, daha aşağıda Çibiçli deresi adını alarak Çavuşçu gölüne dökülür.

Çevresi bozkır olmakla birlikte, su boylarında meyvelikler ve sebze bahçeleri, kavaklıklar vardır. Yakın bir geçmişte buralarda düzgün ormanlar vardı. Yer yer ağaç (kavak, söğüt) yetiştirilmekte olup, Ilgın, Kadınhan ve Cihanbeyli köylerinden birçokları kerestelerini buradan sağlarlar. D. çevresinde dere ve kaynaklar bol, yeraltı suları zengindir. Kasabanın suyu, Tavraş yaylasında Harlak ve Berhurdar adlı kaynaklardan sağlanmış, 15 km lik beton boru ile getirilmiştir. Kasaba halkının çoğu çiftçidir. Tahıl ve baklagiller yetiştirilir. Sulak ve bataklık yerlerde manda beslenir. Köylerinde at çoktur. El sanatlarından testiciliği uzak çevrelerde de bilinir. Son zamanlarda tuğla ve kiremit yapımı da gelişmiştir. Burada yapılan testi, çanak çömlek ve sırçalı kaplar, uzak köylere götürülür, Haftada bir pazar kurulur. Bu pazara yakın kasabalardan (Ilgın, Yalvaç, Beyşehir, Karaağaç) gezici tüccarlar gelir. Uzak şehirlerden de (Kütahya, Eskişehir, İzmir) alıcıların bu pazara geldikleri olur. D. ın uzak çevresine çıkardığı başlıca ürünler fasulye, patetes, afyon, buğday, deri ve yumurta ile çanak çömlektir. Ticaret eşyası ya Akşehir tüccarlarına verilir ya da Argıthanı istasyonundan Kütahya, Eskişehir ve İzmir'e gönderilir. Kasabanın belediyesi 1912 de kurulmuştur.

DOĞANKENT (eski adı: **Harşit**), Giresun ilinin Tirebolu ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Süt-

taşı'nın nüfusu 1 158 (1960) dir. Bucağın 11 köyü vardır. D., Tirebolu kasabasının doğusunda denize dökülen Harşit çayı boyunda, kıyıdan 30 km kadar içeride, derin bir vadidedir. Çevresi dağlıktır (1500 - 2000 m). Bu dağlarda çam ve geniş yapraklı ağaç çeşitlerinin karma olarak bulunduğu ormanlar, koruluk ve fundalıklar vardır. Tarım ve hayvancılık geçim kaynaklarıdır. D. bir şose ile Tirebolu ve Giresuna bağlıdır.

DOĞANKENT (eski adı: **Mihmandar**), Adana ilinin Karataş ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 641 (1960) dir. 24 köyü ile birlikte bucak nüfusu 9 013 tür. Köylerin çoğu 150 - 300 nüfusludur. Yalnız Havutlu köyü 1 689 nüfusuyle bucak merkezinden de büyüktür. D., Adana ile Karataş arasında, Adananın 17 km güneyinde, işlek bir şose üzerindedir. Çukurovanın bir bölümü olan Yüreğir Ovası (b. bk.) nda, denizden 20 m yüksektedir. Bk. ADANA, ÇUKUROVA.

DOĞANPINAR (eski adı: **Haral**), Gaziantep ilinin Oğuzeli ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 1 244 (1960) tür. 42 köyü ile birlikte nüfusu 9 152 dir. Suriye sınırına yakın bir yerdedir. Yüksekliği 600 - 700 m dir. Bozkır özelliği gösteren bu topraklarda tarım ve hayvancılık geçim kaynaklarındandır. Gaziantep şosesine 8 km lik toprak bir yol ile bağlıdır. 12 km güneyinden demiryolu geçer. Çobanbey istasyonuna bir şose ile bağlıdır.

DOĞANSU (eski adı: **Sultanmut**), Ağrı ilinin Patnos ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 717 (1960) dir. 10 köyü ile birlikte bucak nüfusu 3 083 tür. D. bucağı, Ağrı ilinin güneye doğru uzanmış bulunan bir bölümünde, Malazgirt'in 18 km doğusundadır. Çevresi düzlük olup (1600 - 1650 m) batısında tepelikler vardır. En çok buğday ve arpa ekilir. Ayrıca patates, nohut, mercimek, soğan elde edilir. Buralarda yılın hemen yarısı karlı geçer. Başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Sürüler, yazın yakın çevredeki yüksek yaylalara çıkarıldığı için, ot ve çayırlar biçilerek kışa saklanır. En çok koyun yetiştirilir. Malazgirt - Patnos şosesi, D. yun yanından geçer.

DOĞANŞAR (eski adı: **İpsile**), Sivas ilinin Hafik ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 1 787 (1960) dir. 43 köyü ile birlikte bucak nüfusu 17 527 dir. Bu köyler arasında ikisi 1 000 den çok nüfusludur (Asarcık, Uzunbelen). D. bucağı Hafik ile Koyulhisar arasındadır. Sivas - Erzincan şosesine 63 km lik dar bir yol ile bağlıdır. Çevresine başka bağlantısı yoktur. D. Yeşilırmak'ın kollarından Tozanlı çayının bir kolu olan Tekeliiçi deresi boyunda, 1 200 m yüksekliktedir. Çevresi dağlık ve tepeliktir. Bu dağlarda yer yer sarı çam, kara çam, meşe orman ve fundalıkları vardır. Geçim kaynağı hayvancılık ve tarımdır.

DOĞANŞEHİR, Malatya iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 5 027 (1965) dir. İlçeye bağlı Sürgü bucağı ve 30 köyü ile birlikte nüfusu 37 227 (1965), yüz ölçümü 1 196 km^2 dir. İlçe, Malatya ilinin güneybatı bölümündedir. Denizden yüksekliği 1 260 m dir. D. kasabası çevresindeki küçük ova (50 km^2) ya da dalgalı düzlükler (1250 - 1450 m) bir yana bırakılırsa, ilçe toprakları dağlıktır. D. ovasını çevreleyen başlıca dağlar, doğuda Koru dağı (2100 m) ile Kazıyan dağı, batıda Nurhak dağları (2600 m) ile Kuduran dağı (2350 m). güneyde Atoluğu dağıdır. Bunlar arasındaki dalgalı düzlüğün kuzey yönü Akçadağ kasabasına doğru yarı açıktır. Burası Tohma çayına dökülen Sultansuyu (b. bk.) nun aktığı uzun bir düzlüktür. Akçadağ'a doğru uzanan bu düzlük ile D. ovası arasında Çığlık boğazı bulunur. Sultansuyu'nun yukarı bölümü D. düzlüklerini güney - kuzey doğrultusunda geçer. Bu düzlüklerin güneyinden Sürgü deresi akar. Bu suyun yukarı kesiminin Sultansuyuna çevrilmesinden sonra ovanın su durumu daha elverişli olmuş, D. ve Sürgü kasabalarına hidroelektrik sağlanmıştır. Elektrik santralı ve su bendi Sürgü çevresindedir. Çevresi dağlık olan D. bölgesinde kışlar sert geçer. Buradaki çukur yerler, soğuk rüzgârların geçit yeridir.

D. düzlükleri ve çevresi verimli tarım alanlarıdır. Buralarda en çok ekilen bitkiler fasulye ve tütündür. Tütün ekiminin başlıca alanları D. ile Sürgü ve Günedoğru (eski adı: Harapşehir) çevreleridir. Bu arada D. düzlüklerinin kuzeyinde uzanan Polat yazısı, Fındık köyünden çıkan gür karstik kaynaklarla beslenen Polat deresi ile sulanarak verimli tütün alanlarına yer vermiştir. Bu ürünlerden sonra buğday, arpa, mercimek, mısır, nohut, haşhaş. burçak en çok elde edilen ürünlerdir. Köylerin çevrelerinde meyvalıklar da vardır. D. köylerinde hayvancılık gelişmiş değildir. D çevresindeki tepelerle dağlık yerlerde ve dere boylarında bodur meşelikler vardır Bunlar arasındaki ağaçsız yerlerde iyi otluklar uzanır. Bu yerlere kışın hayvan otlatmaya gelen köyler vardır.

Tütün ve sebze ekiminin önemli yer tuttuğu çevrelerde kalabalık nüfus toplanmış (km^2 ye 50 - 60 kişi), büyük köyler gelişmiştir. D. ilçesinde nüfusu 1 000 i geçen altı köy vardır. Bunlardan Polat köyünün nüfusu 4 000 e yakındır. Nüfusu 500 den çok olan köylerin sayısı da altıyı bulur. İçinden demiryolu ve yakınından İskenderun - Erzurum şosesi geçtiği halde, ekonomik durumu ve kasabanın özelliği bakımından D. büyük bir köy özelliğindedir.

DOĞANTEPE (eski adı: **Zara**), Amasya ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak Nüfusu 1 831 (1960) dir. 19 köyü ile birlikte nüfusu 10 888 dir. D., Amasya şehrinin güneybatısındadır. Amasya - Çorum yoluna bağlıdır. D., Geldingen ovasının kuzeyinde. Çakır Dağı (1075 m) nın doğusundan geçen ve değirmenlerin sıralandığı Zara deresinin kıyısındadır. Bu ova, verimli bir tarım alanıdır. Çekerek çayı ve Zara deresi ovayı sular. Sebze, meyva, tahıl yetiştirilir, hayvan beslenir.

DOĞANYOL (eski adı: **Keferdiz**), Malatya ilinin Pütürge ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 1 989 (1960) dur. Bucağa bağlı 17 köyde 8 586 nüfus vardır. Köylerin çoğu orta büyüklüktedir. Bucak toprağı Malatya ilinin doğu bölümündedir.

D. Pütürge kasabasının 30 km kuzeydoğusunda olup, ilçe merkezine toprak bir yol ile bağlıdır. Yeri bakımından sapa olup, ekonomik durumuna önemli etkisi olmaktadır. Kuzey ve kuzeybatısından geçen Fırat ırmağının 4 km uzağında, bir dağın yamacındadır Denizden yüksekliği 1 000 m dir. Bu çevrede Fırat, coşkun bir ırmak halinde akar.

Çevrede yer yer çeşitli meyvalar (nar, armut, elma, erik, kayısı, ceviz, dut) yetişir. Taşıma güçlüğü yüzünden bunları geliştirme ve değerlendirme güç olmuştur. Bu çevrenin birçok köylerinde meyvalar yerinde ziyan olur. Yamaçlarda yer yer meşelikler vardır. Sarp yerlerde dağ keçileri, kurt, domuz, ayı gibi hayvanlar yaşar. Küçük ölçüde tarım yapılır. Hayvancılık, başlıca geçim kaynağıdır.

DOĞANYURT (eski adı: **Meset**), Kastamonu ilinin İnebolu ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 682 (1960) dir. 28 köyü ile birlikte bucak nüfusu 10 977

dir. Köylerinin çoğunun mahalleleri vardır. D., İnebolu kasabasının batısında, kıyıda olup ilçe merkezine 30 km lik bir araba yolu ile bağlıdır. Bucak toprakları dağlıktır. Dağlar. denize kadar dik yamaçlarla iner. Küçük birçok dereler derin vadiler açmıştır. Ekim ve dikime yarayacak toprak azdır. Dağların çok yerinde kayın ormanları ile meşe fundalık ve ormanları vardır. Halk deniz, orman ve toprak ürünlerinden yararlanır.

DOĞANYURT (eski adı: **Hayatî**), Tokat ilinin Erbaa ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 1 026 (1960), 18 köyü ile birlikte bucak nüfusu 10 177 dir. Köylerin çoğu 500 den çok nüfusludur. D. Niksar ile Erbaa arasında, Kelkit ırmağının 3 km kadar kuzeyinde, tepelik bir bayırdadır. Reşadiye - Erbaa şosesine 7 km lik bir yol ile bağlıdır. Güney ve batısında düzce yerler vardır. Kuzeyi ise dağlık ve tepeliktir. Buralarda orman ve fundalıklar (kayın, kara çam, sarı çam, meşe) vardır. Başlıca geçim kaynağı tarım (tütün, baklagiller, tahıl) dır.

DOĞAÜSTÜ: bk. TABİATÜSTÜ.

DOĞLAT: bk. DUĞLAT.

DOĞRAMACILIK, bir binada bulunan kapı, pencere, sabit mutfak mobilyası ve lambri gibi ağaçtan yapılan şeylere *doğrama* adı verilir. D. ve dülgerlik genellikle birbirine karıştırılır. Bunun sebebi, D. ve dülgerlik işlerinin çoğu zaman aynı kişiler tarafından yapılmasıdır. Aslında gerek D., gerek dülgerlik sanatları, birbirlerinden ayrı şeylerdir. Dülgerlik sanatı, ahşap bir binanın yapısında kullanılan ve binanın sağlamlığını doğrudan doğruya etkileyen dikmeler, kirişler ve bölmelerle çatı yapımını içine alır. Başka bir deyimle, ahşap bir binanın yapımında kullanılan ve dayanıklığını doğrudan doğruya etkileyen hemen her şeyi kapsar. Halbuki D. sanatı, insana rahatlık sağlayan sanatlardan biridir. D., dülgerliğe göre daha ince, daha özen isteyen bir sanattır. Bu bakımdan, bir doğramacı dülgerin işini yapabilir; fakat dülger, her D. işini pek yapamaz. Dülgerin yaptığı işin sağlamlığı, mekanik hesaplara ve kullandığı kerestenin dayanıklığına bağlı olduğu halde. doğramacının yaptığı bir işin sağlamlığı, kullandığı kerestenin kalitesine, kuruluğuna ve yaptığı geçmelerin özelliğine bağlıdır. Doğramaların şekil değiştirmesini ya da bozulmasını ise, nem ve sıcaklık etkiler.

El aletlerinin ve konstrüksiyon yöntemlerinin gereği kadar gelişmemiş olması dolayısıyle ilk zamanlarda D. işleri ve geçmeler çok kaba idi. Teknik ve makinelerin gelişmesine paralel olarak, D. da gelişmiş ve bugünkü duruma ulaşmıştır.

Doğramacı: D. yapımı ile uğraşan ve bu işi kendine meslek edinmiş olan kimseye denir.

Doğrama gereçleri: D. ta gereç olarak, yakın zamanlara kadar sadece ağaç kullanılmıştır. Günümüzde, gereç alanındaki gelişmeler ve mimarlıktaki modern anlayış, doğramada hafif metal ve alaşımların kullanılması sonucunu doğurmuştur. Daha çok büyük binaların kapı ve pencerelerinde kullanılan madenî doğramaların, klasik ağaç doğramalara göre bazı üstünlükleri de vardır. Alüminyum, magnezyum, silisyum ve benzeri hafif metallerin alaşımları, madenî doğramada en çok kullanılan gereçlerdir. Demir ve zayıf karbonlu çeliklerden de D. alanında faydalanılır.

Ağaçtan daha pahalı olan metal doğramaların en önemli üstünlüğü, uzun süre dayanmalarıdır. Değişen hava koşullarından ağaç kadar kolay etkilenmez, şekil değiştirme oranı azdır.

Dar, ince düz ya da profilli gereçlerden hazırlanan metal doğrama dış görünüşü ile ağaç doğramadan daha rahat bir etki yapar. Madenî doğrama yapmak, ilgili sanayi kollarına ve bu iş için düzenlenmiş atelyelerin varlığına bağlıdır. Daha çok yapı ve maden sanayii gelişmiş toplumlarda kullanılan madenî D., gelişmemiş ekonomilerde pek az kullanılma alanı bulur.

Sık sık açılıp kapanan kapılarda ve gürültünün istenmediği hallerde, madenî doğrama kullanmaktan kaçınmak yerinde olur. doğramada ağaç kullanmak şu üstünlükleri sağlar:

a. Ağaç, yurdumuz için yerli bir gereçtir. Yurdumuzun birçok yerlerinde bulunur. Savaş ve benzeri sıkıntılı hallerde bile kolay sağlanabilir. Zaman zaman çimento, demir ve benzeri yapı gereçlerinde duyulan yokluk, doğrama kerestesi bulmada kendini göstermez.

b. Ağaç (ahşap) kolay işlenir, şekillendirilir. Yapı alanında ya da atelyede fizik etkili aletlerle istenilen ölçüye sokulabilir.

c. doğramada gösterdiği dayanıklığa göre, hafif bir gereç sayılabilir. Taşınmasında, işlenişinde, gerecin hafifliği önemli bir üstünlüktür.

d. Ağacın dayanıklığı yüksektir. 1 cm^2 kesit alanlı, iyi kurutulmuş kayın ağacı, elyaf yönünde kopmaya karşı 1 300 kg dayanıklık gösterir. Ezilmeye karşı aynı güçte değildir. Havada kurutulmuş meşe ağacının basılma direnci 400 kg/cm^2 dür.

e. Ağaç, iyi bir yalıtkandır. Pencere, kapı ve duvar kaplamalarında gerecin yalıtkan olması istenir. Duvarları, taban ve tavanları ağaç kaplı yapıların bir bölümü çok sıcak, öteki bölümü çok soğuk olmaz. Ağaçtaki yüzey sıcaklığı ile oda havasının sıcaklığı arasında önemli bir fark bulunmaz. Böyle yapılar bitince hemen kullanılabilir. Taş, beton ve benzeri yapı gereçlerinde olduğu gibi, yapıyı ısıtmak ve kurutmak gerekmez.

Ağaç, bulunduğu yerin iklimine birçok metalden daha kolay uyar ve paslanmaz. Asit ve baz etkili sıvılara, birçok metalden daha çok dayanır.

Sayılan üstünlükleri yanında, doğramada ağaç kullanmanın bazı zararları da vardır. Meselâ:

a. Nem oranı değiştikçe, ağacın dayanıklılığı büyük ölçüde azalır. Islanan ve kısa zamanda kurutulmayan ağaç, çürür.

b. Ağaç çalışır. Havanın nem değişimine bağlı olarak sürekli biçim değiştirir. Sıcakta kurur, çeker, küçülür, kamburlaşır, çatlar. Nemli havada şişer, büyür ve yine kamburlaşır. Duvar kaplamalarında, kapı ve pencerelerde açıklanan özelliğin kötü sonuçları sık sık görülür.

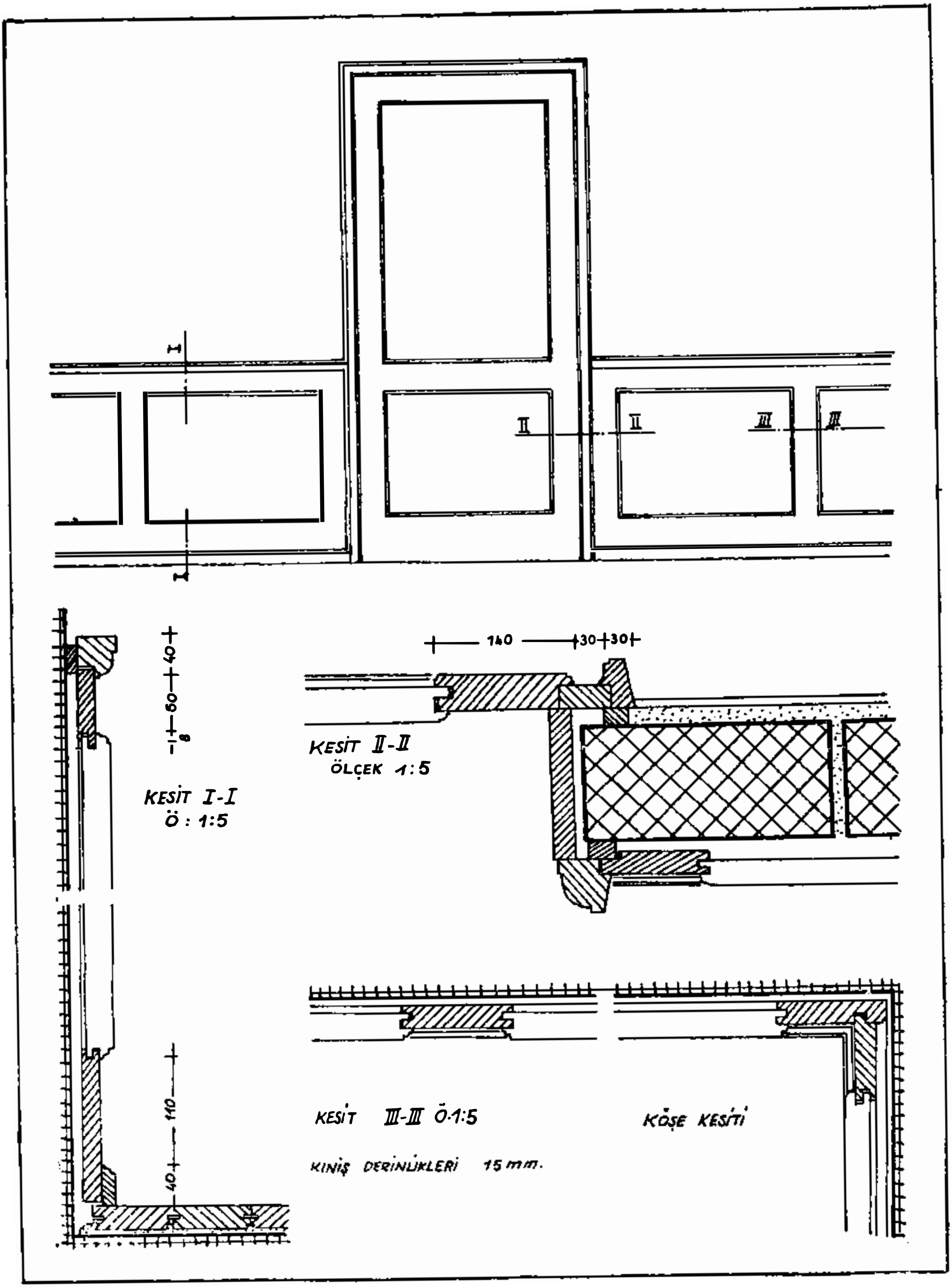
c. Yapısı bozuk, çizgileri karışık, budaklı ağaç, iyi bir doğrama gereci değildir. Yıl halkalarının sıklığına ve gevşekliğine bağlı olarak ağacın dayanıklığı artar ya da azalır. Kereste, tomruktan alındığı yere göre de değişik özellikler gösterir.

d. Ağaç, ölçüleri sınırlı bir gereçtir. İstenilen her ölçüde kereste bulunmaz.

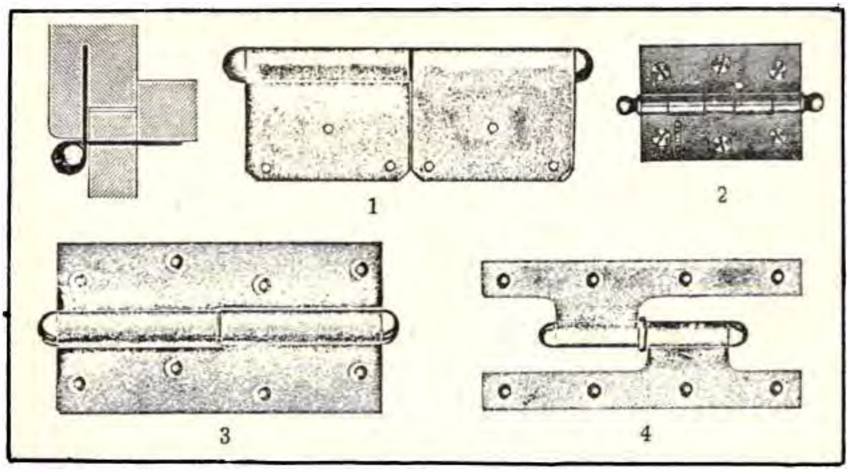
e. Bazı böcekler ve mikroorganizmalar için ağaç bir besin kaynağıdır. Adı geçen canlılar tarafından yıkımlanır.

Doğramada kullanılan ağaç türleri: İğne yapraklı ağaçların düzgün büyümüş, az budaklı, tabiî ve yapma kusur taşımayan kerestesi doğrama için iyi bir gereçtir.

Kapı ve pencerelerde hafif çıralı çam kerestesi iyi sonuç verir. Çırasız çam ve köknar kerestesi yumuşaktır ve değişen iklim koşullarına uzun süre dayanmaz. Fakat duvar

Yapıda, doğrama diye isimlendirilen bölümlerden bazılarının görünüş ve kesitleri

1. Germen menteşe, 2. Yaprak menteşe, 3. Band menteşe, 4. Tomel menteşe

kaplamalarıyle yapının nemsiz bölümlerindeki kapılarda ve gömme dolaplarda, köknar keresteden favdalanılabilir.

Geniş yapraklı ağaçlardan meşe pahalı, fakat doğrama için en değerli keresteyi veren ağaçtır. Sıkı ve sert olduğu için fizik ve kimyasal etkilere ve neme en dayanıklı ağaç türü meşedir. Meşe, değişen hava koşullarından kolay etkilenmez.

Yapı içinde ve kuru ortamda meşe yerine kestane kerestesinden faydalanılabilir. Ucuz olması ve kolay işlenebilmesi, doğramada tercih nedenidir.

Geniş yapraklı ağaçlardan kayının kerestesi oldukça serttir. Kolay aşınmaz, fakat neme karşı dayanıklı değildir. Nemli ortamda kısa zamanda bozulur. Gömme dolap, iç kapı ve duvar kaplamalarında iyi sonuç verir.

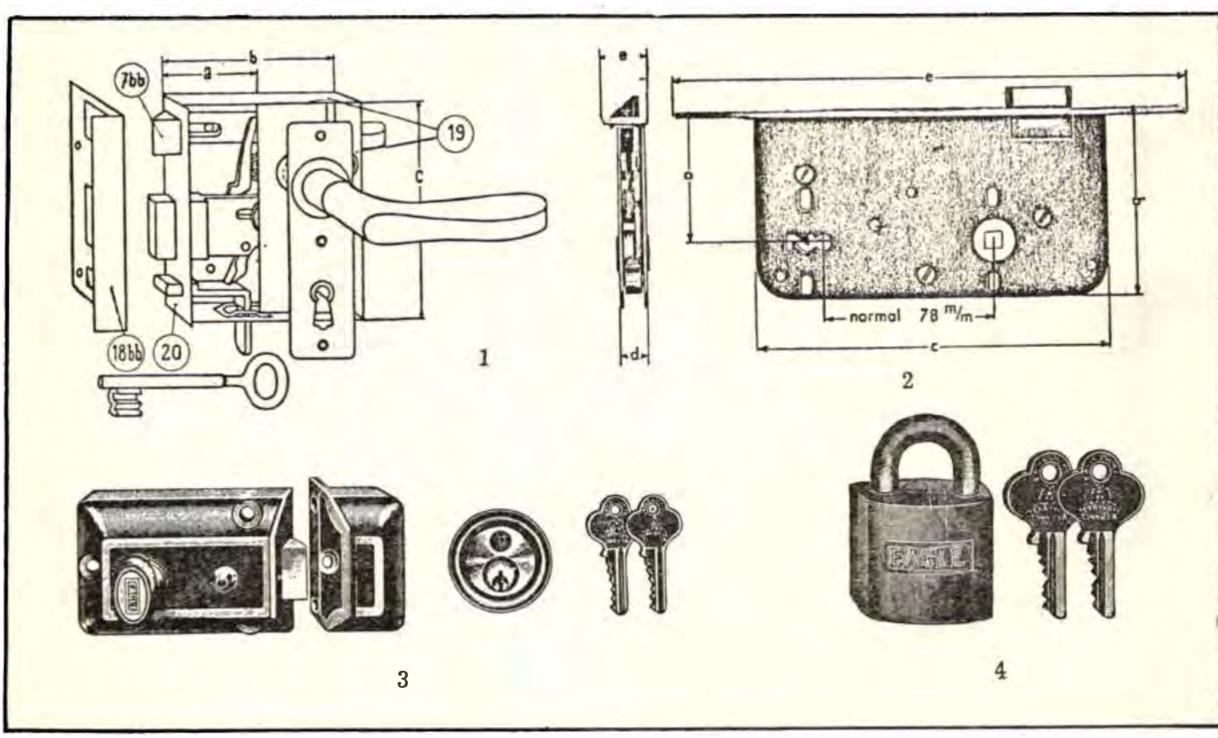
Dişbudak, çınar, ceviz, ıhlamur, karaağaç ve kavak gibi ağaçların kerestesi de D. ta kullanılır.

Doğramada kullanılan kereste, tomruklardan belli yöntemlere göre biçilir. Ölçüler ve yıl halkaları yönünden, ilgili standardlara uyulur. Bk. İNŞAAT KERESTESİ.

Doğramada bazı yarı işlenmiş gereçlerden de faydalanılır. Bunların önemlileri, kontrplak, yapma tahta, sert plaka, yapma reçine plakası gibi gereçlerdir. Bunlar ve benzeri gereçler yapımda büyük kolaylık sağlar. Özellikle büyük ve düzgün yüzeylerin elde edilmesinde faydalı olan yeni gereçlerin işlenme tekniklerini ve ağaçtan farklı olan özelliklerini iyi bilmek gerekir. Bk. KONTRPLAK, TAHTA (SUNTAELKA), SERT PLAKA (DURALİT), YAPMA REÇİNE PLAKASI (FORMİKA).

Doğramada kullanılan yardımcı gereçlerin en önemlilerinden biri de camdır. Cam, yapıyı dış etkilerden korur ve aydınlanmayı sağlar. Bk. CAM.

Doğramada kullanılan madenî gereçler: Menteşeler: Kapıyı yerine bağlamak ve açılıp kapanmasını sağlamak için kullanılır. Günümüzde de kullanılan en sade örnek, band menteşedir. Uzun kolu, kapıya çivi ya da vida ile bağlanır. Mil, yani kısa kol, kasaya vidalanır. Yaprak menteşe daha geliştirilmiş bir türdür. Özellikle çerçeve konstürksiyonlu iç kapılarda kullanılır. Lambalı kapılarda Germen menteşe adı verilen, sağa ya da sola açılan kapılara takılacak özel türleri bulunan menteşelere doğramada çok rastlanır. Germen menteşeye benzeyen, fakat kapı açıldıkça yükselerek kapıyı yerden uzaklaştıran türleri de vardır.

Doğramada kullanılan kilitler: 1. Kutu kilit, 2. Gömme kilit, 3. Emniyetli (Yale) kilit, 4. Asma kilit

Ağır kapılara, cam kapılara, çarpma kapılara takılan menteşeler, geliştirilmiş özel menteşelerdir.

Doğramada kullanılan kilitler: Kapı ve pencereleri sağlamlaştırmak, kapalı tutmak ve istenmediği zaman açılmamasını sağlamak için kullanılır. En sadesi asma kilitlerdir. Önemsiz yerlerde, kapıya ve kasaya takılabilen halkalara asılır. Güven vermez. Sağlam kapanması istenen kapılarda, kutu ya da gömme kilit adı verilen türlerden faydalanılır. Kilidin kancalı yanı kasaya, kutu bölümü kapıya içten vidalanır.

Gömme kilitlerin küçük türleri oda kapılarına, büyükleri sokak kapılarına takılır. Anahtar ve sap dillerinin gireceği yuvalar, kasaya açılır. Sağlamlığı artırmak için karşılık demiri kullanılır.

Kilidin, sağa ya da sola açılan kapı ve pencere kanatlarına takılabilen türleri de vardır. Pencerelerde ayrıca ortadan, alt ve üst kenarlardan aynı zamanda kapama işini gören ispanyolet kilitlerden de faydalanılır.

Dış kapılarda ve kilitlenmesine özel bir özen gösterilen kapılarda güvenli silindir (Yale) kilitler kullanılır.

Doğramada kullanılan garnitürler: Kapı, pencere ya da gömme dolap sapları, sap dibi rozetleri, anahtar ağızlıkları, gömme kulplar, düğmeler, mandallar, sürgüler, çift pencere vidaları gibi eklentiler doğramayı tamamlar. Asıl görevleri yanında bu eklentilerden doğramayı güzelleştirmek için de faydalanılır.

Doğramacı aletleri: A. **Rendeler:** a. Tek rende: D. keresteleri üzerinde bulunan testere izlerini ve planya makinası dalgalarını rendelemede kullanılır.

b. Çift rende: Tek rende ile düzeltilmiş ve karşılık veren parçaların rendelenmesinde kullanılır.

c. Planya: Uzunluğu ve genişliği fazla işlerde, yüzeylerin ve cumbaların rendelenmesinde kullanılır.

d. Perdah rendesi: İşler çatılıp bittikten sonra son rendeleme işlemi bu rende ile yapılır.

e. Kavisli rende: İç ve dış kavisli yüzeylerin rendelenmesinde kullanılır. Madenden olanları daha iyidir.

f. Dişli rende: Kontra tabla yüzeyleri ve karşılık veren ağaçlarla yan yana birleştirmelerde ve tahta cumbalarının rendelenmesinde kullanılır.

g. Kiniş rendesi: Kapı, pencere ve başka doğrama işlerinde bulunan kinişlerin elle açılması gerektiği zaman kullanılır.

h. Kızak rendesi: Kırlangıç kuyruğu kızaklı birleştirmelerde, tek başına olan işlerde bulunan kızakların açılmasında kullanılır.

i. Kanal rendesi: Doğramalardaki tek başına olan düz ve kırlangıç kuyruğu kanalların boşaltılmasında kullanılır.

j. Kordon rendeleri: Freze makinesi bulunmayan atelyelerde çeşitli kordonların açılmasında kullanılır.

k. Madenî rendeler: Çift rende, planya, kesit rendesi ve başka rendelerin madenîleri de vardır. Bunlar, ağaç rendelerden daha kullanışlıdır. Tek sakıncaları. düşürüldükleri zaman kırılma ihtimallerinin çok olmasıdır.

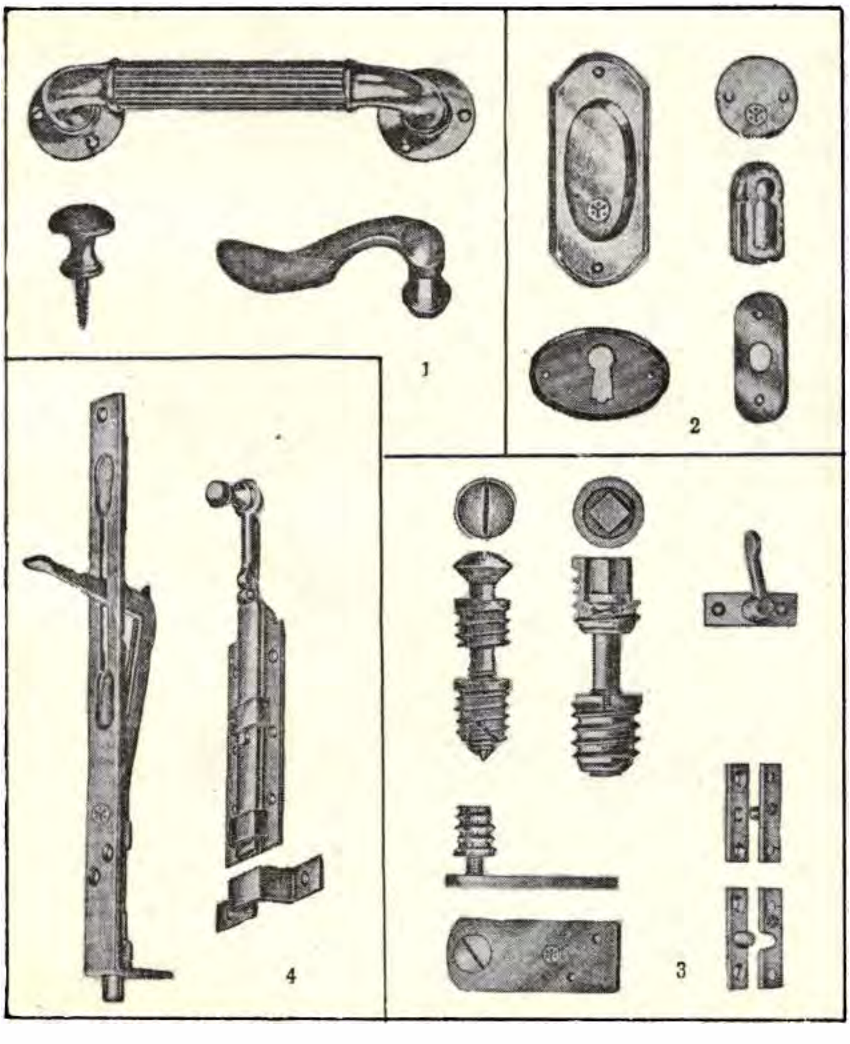
l. Düztabanlar: Makinesi olmayan atelyelerde ve tek başına yapılan işlerle lamba açmada ve makinede açılmış lambaların kusur ve makine izlerini düzeltmede kullanılır. Uçsuz, dar, eğik tığlı, çift tığlı ve kavisli olanları vardır.

B. **Testereler:** a. Çekme el testeresi: Genel olarak zıvana ve küçük parçaların kesilmesinde kullanılır.

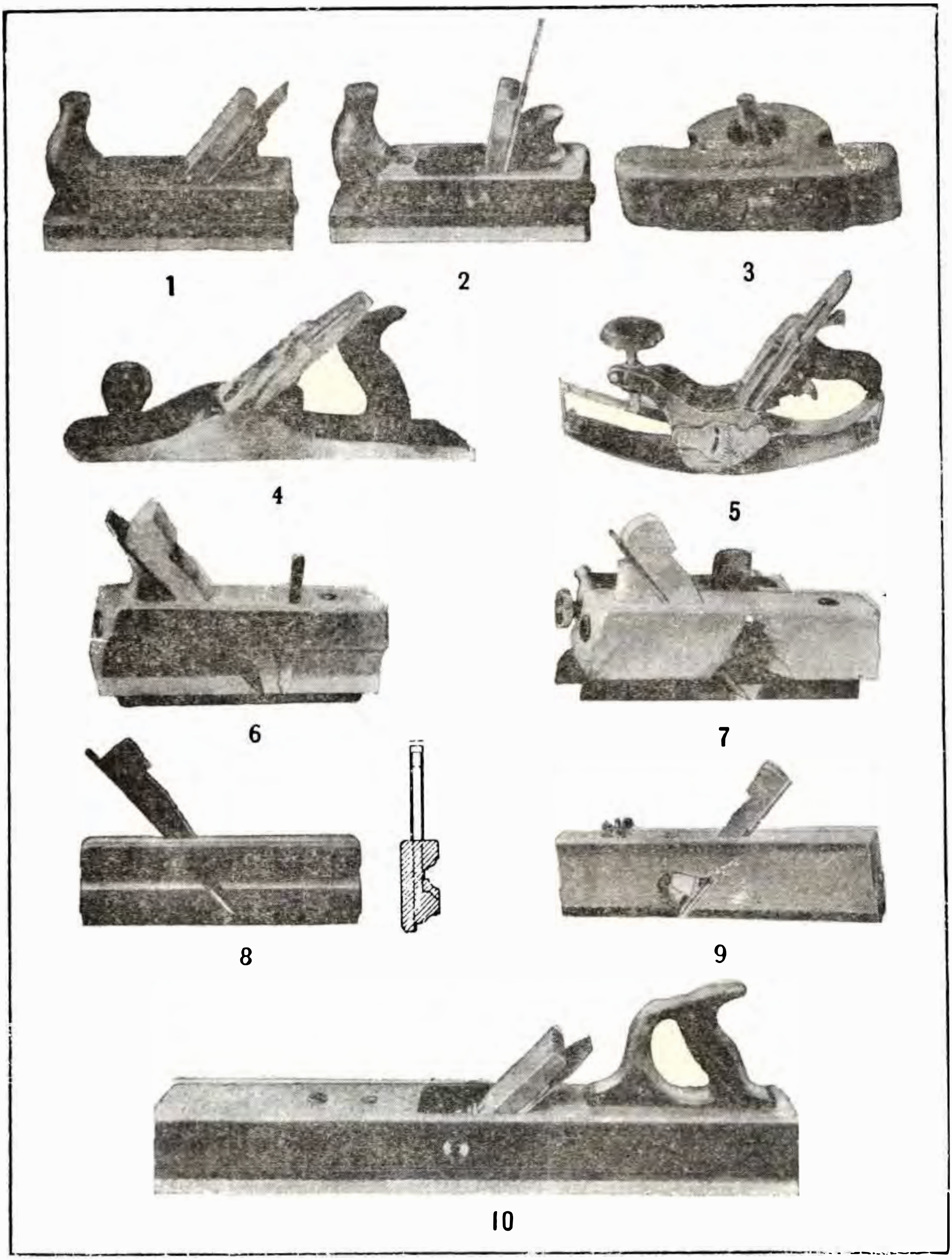
b. Pala: Kol testeresi yerine kullanılır. Köken bakımından Amerikan yapısı bir el aracıdır.

c. Fare kuyruğu testere: Kapılara ve başka yerlere takılan kilitlerin anahtar deliklerinin açılmasında ve işler üzerindeki büyük deliklerin oyulmasında kullanılır.

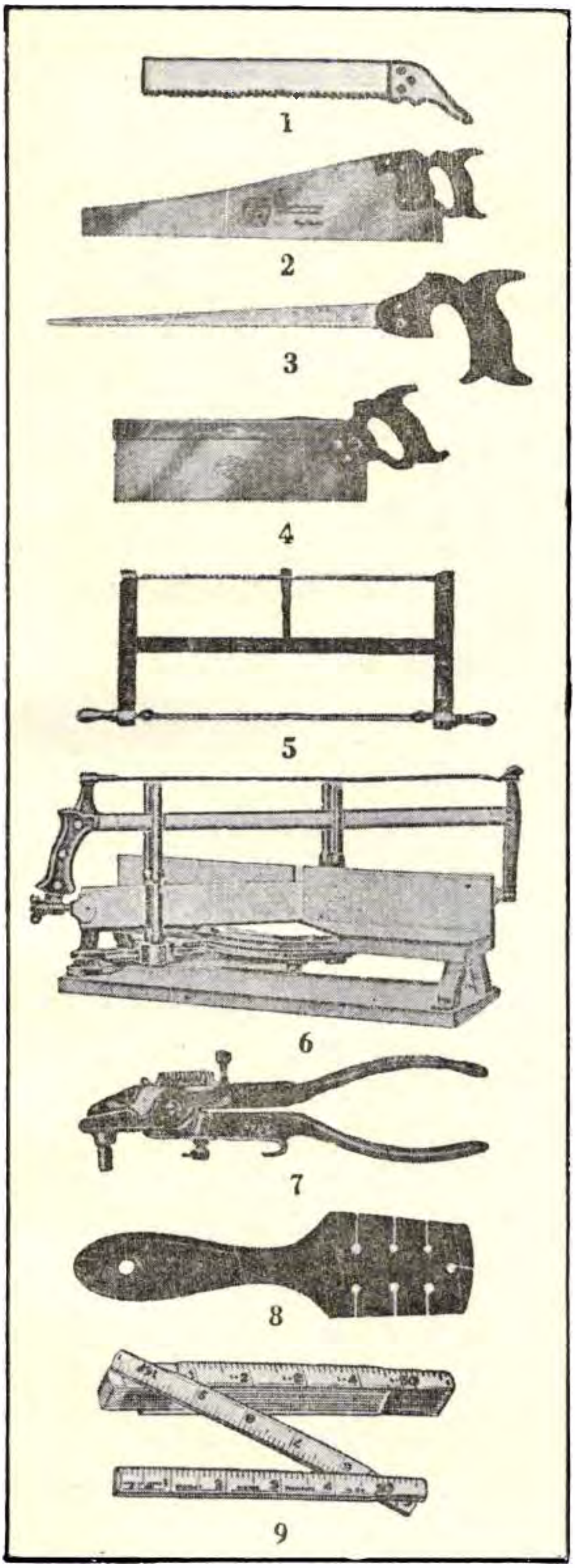
d. Sırtlı testere: Diş kesiminde, zıvana kapaklarının düşürülmesinde ve kontrplak kesiminde kullanılır.

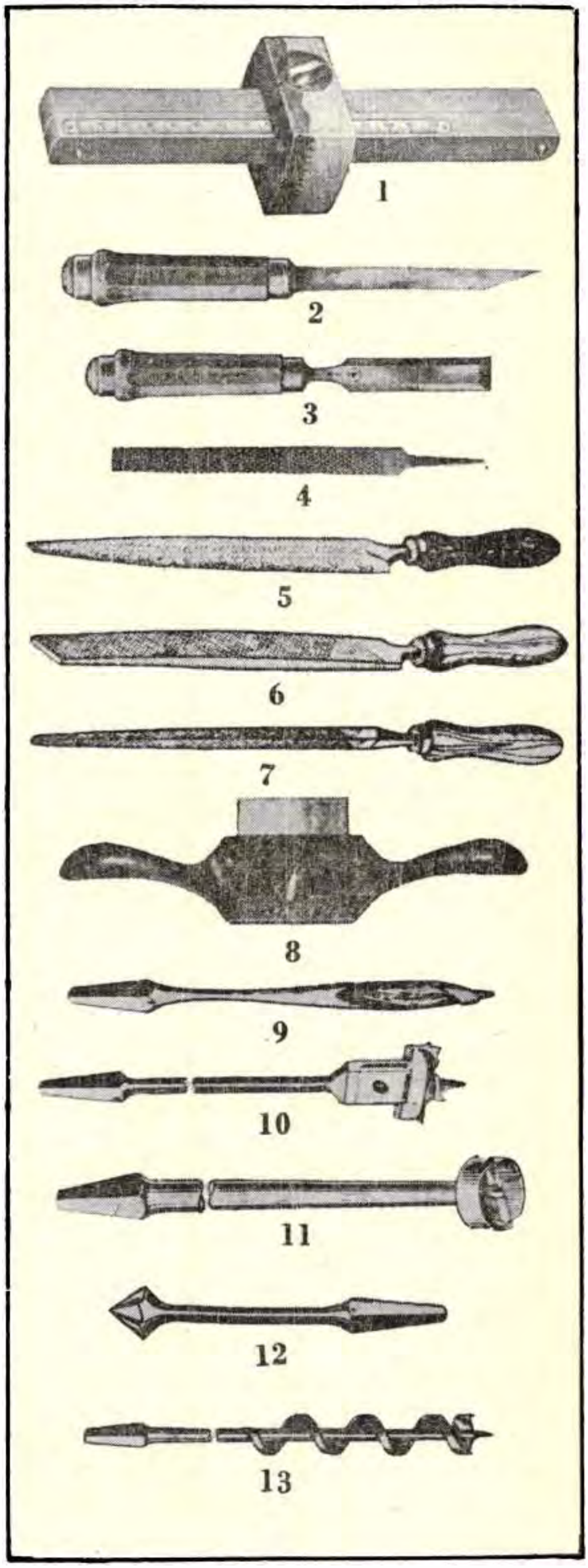
Doğramada kullanılan garnitürler: 1. Saplar ve düğmeler, 2. Rozetler ve anahtar ağızları, 3. Mandal ve çift pencere vidaları, 4. Sürgüler

Rendeler: 1. Çift rende, 2. Dişli rende, 3. Kanal rendesi, 4. Madenî rende, 5. Kavisli rende, 6. Kızak rendesi, 7. Kiniş rendesi, 8. Kordon rendesi, 9. Düztaban, 10. Planya

Testereler: 1. Çekme el testeresi, 2. Pala, 3. Fare kuyruğu testere, 4. Sırtlı testere, 5. Zemin testeresi, 6. Gönyeburun testere makinası, 7. Çapraz pensi, 8. Çapraz laması, 9. Katlanır ağaç metre

Nişangeçler: 1. Nişangeç, 2. Delik kalemi, 3. Düzkalem, 4. Törpü, 5. Balık sırtı eğe, 6. Lama eğe, 7. Üçgen eğe, 8. Kollu sistre, 9. Salyangoz matkabı, 10. Ayarlı matkap, 11. Forstner matkabı, 12. Havşa matkabı, 13. Irvin matkabı

e. Zemin testeresi: Kavisli ayakların ve işlerin kesilmesinde kullanılır.

f. Kaptırma testeresi: Zemin testeresine benzer, fakat daha büyüktür. Makinesi olmayan atelyelerde parçaların genişlik ve kalınlığını çıkarmada ve boy kesmede kullanılır.

g. Gönyeburun testere makinesi: 30°, 45°, 60° ve 90° açılı köşelerin ve özellikle çerçeve köşelerinin aynı açıda kesilmesinde kullanılır.

h. Capraz aletleri: Çapraz laması ve çapraz pensi şeklinde yapılmışlardır. Testerelerin açtıkları kanal içerisinde sıkışmadan çalışmalarını sağlamak için çapraz vermede kullanılır.

C. **Metreler:** Katlanır (ağaç) ve iki metrelik çelik olanları vardır. Her türlü ölçü ve kontrol işinde kullanılır. Ayrıca özellikle doğrama ve yapı işlerinde ölçü almada kullanılan 20 m lik şerit metreler vardır.

D. **Nişangeçler:** Tek, çift ve dört kollu olanları vardır. Gövdenin dayandığı yüzeye paralel çizgi çizmeğe yarar. Kalınlık, genişlik, zıvana ve başka markalama işlerinde kullanılır.

E. **Delik kalemleri:** Çeşitli genişlik ve derinlikteki tek başına açılacak deliklerin delinmesinde kullanılır.

F. **Düz kalemler:** 6 mm genişlikten 30 mm ye kadar olanları vardır. Genel olarak diş açmada, kanal boşaltmada, kilit ve menteşe yuvalarının açılmasında ve benzeri birçok işlerde kullanılır.

G. **Törpüler:** Rendelenmeyen kavisli yüzeylerin kaba düzeltilmesinde ve erkek zıvana köşelerinin yuvarlaklaştırılmasında kullanılır.

H **Eğeler:** a. Balıksırtı eğe: Törpü ile düzeltilmiş kavisli yüzeylerdeki törpü izlerini gidermede, zıvanaları düzeltmede ve pah kırmada kullanılırlar.

b. Lama eğeler: Sistrelerin bilenmesinde, kopan şerit testerelerine kaynak ağzı açmada kullanılır.

c. Üçgen eğeler: Her türlü testerenin bilenmesinde kullanılır. Çeşitli ölçülerde yapılmışlardır.

İ. **Sistreler:** Lama ve kollu olanları vardır. Perdah edilmiş işlerin rende izlerini gidermede, karşılık veren kısımları düzeltmede ve kaplama yüzeylerini temizlemede kullanılır.

J. **Matkaplar:** Salyangoz, yaprak, helisel, duglas, irvin forstner, ayarlı ve havşa matkabı gibi birçok çeşitleri bulunan bu araçlardan her birinin kendine göre özellikleri vardır. Matkaplar, genel olarak delik delmeye ya da önceden delinmiş delikleri genişletmeye yarar.

K. **Matkap kolları:** Basit, cırcırlı ve köşe matkap kolu olmak üzere üç değişik tipi vardır. Lokmaları arasına istenilen kalınlıkta matkap sıkılarak delik delmede kullanılır.

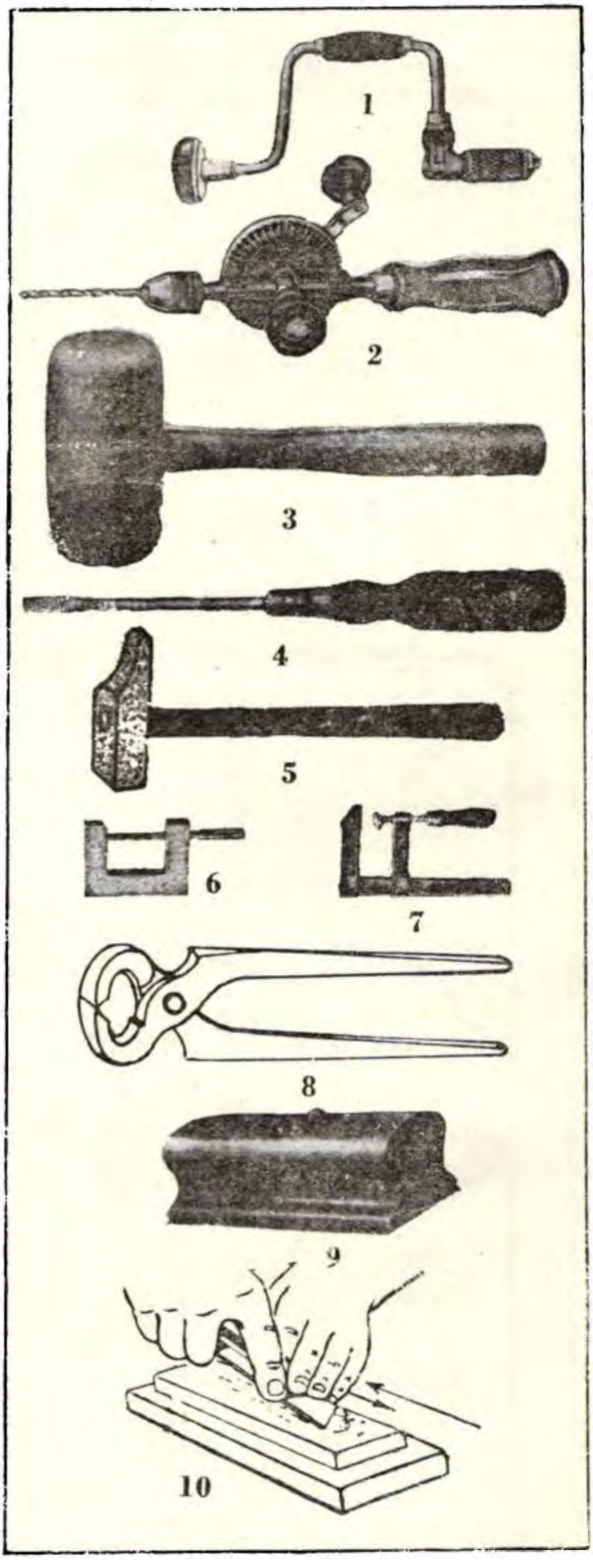
Bireyizler de delik delme işinde kullanılır Bunların avantajlı bir yanı, matkabın devir sayısının çok olmasıdır.

L. **Tornavidalar:** Standard, yıldız ve otomatik tornavida olmak üzere üç değişik tipte yapılmıştır. Her üç tip de ağaç vidalarını vidalamaya ve gerekirse vidalanmış olan vidaları yerinden sökmeye yarar.

M. **Çekiçler:** Çivi ve toplu iğne çakmada, küçük işleri monte etmede ve rende tığlarını ayar'amada kullanılır.

N. **Tokmaklar:** Tornada çekilmiş ya da özel şekilde yapılmışlardır. Delik delerken ve diş açarken delik kalemi ve düz kalemlerin üzerine vurmada ve yapılan işleri monte etmede kullanılır.

O. **İşkenceler:** Ağaçtan ve çelikten yapılır. Çelik işkencelerin 20 cm den 200 cm ye kadar çeşitli ölçülerde yapılmış olanları vardır. Ayrıca daha kuvvetli sıkma yapmak için, putrel işkenceler yapılmıştır.

1. Cırcırlı matkap kolu, 2. Bireyiz, 3. Tokmak, 4. Standart tornavida, 5 Çekiç, 6. Ağaç işkence, 7. Demir işkence, 8. Kerpeten, 9. Zımpara takozu, 10. Yağ taşı

İşkenceler, genel olarak parça tutkallarken tutkal kuruyuncaya kadar parçaları aynı durumda tutmaya, işleri monte edip ölçü ve gönyesini kontrol etmeye ve vidalanacak işlerde vidalar tesbit edilinceye kadar parçaları sıkmaya yarar.

P. **Zımpara takozları:** Zımparalanacak yüzeylerin düzgün olarak zımparalanmasına yarar.

R. **Kerpeten:** Çakılmış çivilerin sökülmesinde ve gerektiğinde tel çivilerin kesilmesinde kullanılır.

S. **Yağ taşları:** Körelen rende, planya, düztaban, delik kalemi ve düz kalem gibi kesici ağızlı aletlerin tığlarının bilenmesinde kullanılır.

Doğrama yapımında kullanılan makineler:

A. **Kombine makineler:** a. Daire testere - delik makinesi.
b. Planya - kalınlık makinesi.
c. Freze - daire testeresi - delik makinesi.
d. Planya - kalınlık - daire testeresi - freze - delik makinesi.

B. **Normal makineler:** a. Şerit testere makinesi.
b. Boy kesme testere makinesi.
c. Daire testere makinesi.
d. Planya makinesi.
e. Kalınlık makinesi
f. Freze makinesi.
g. Dikey freze makinesi.
h. Zincirli freze makinesi.
i. Delik makinesi.
j. Diş freze makinesi.
k. Budak makinesi.
l. Zımpara makinesi.
m. Bıçak ve testere bileme makineleri.
n. Kaynak aparatları.

Doğrama yapımında hazırlık işlemleri: Doğrama ile ilgili teknik resimler, belirli ölçeklerde çizilir. Normal görünüş ve kesitler genel olarak 1/10 ölçeğinde hazırlanır. Üst ve yan kesitlerde, ağaçtan hazırlanması gereken bölümler, sarı renkte kuru kalem ya da suluboya ile boyanır. Duvarlar kırmızı ile renklendirilir. Bütün ölçüler, madenden gereçler, kulp, menteşe, sap ve benzeri elemanlar, resim ve kesitlerde açıkça çizilir. Menteşe, kilit, mandal, sap ve benzeri eklentilerin yerden yükseklikleri, cm olarak belirtilir. Resimle belirtilemeyen noktalar, ağacın, kaplamanın, vernik, boya ve camın özellikleri yazı ile belirtilir.

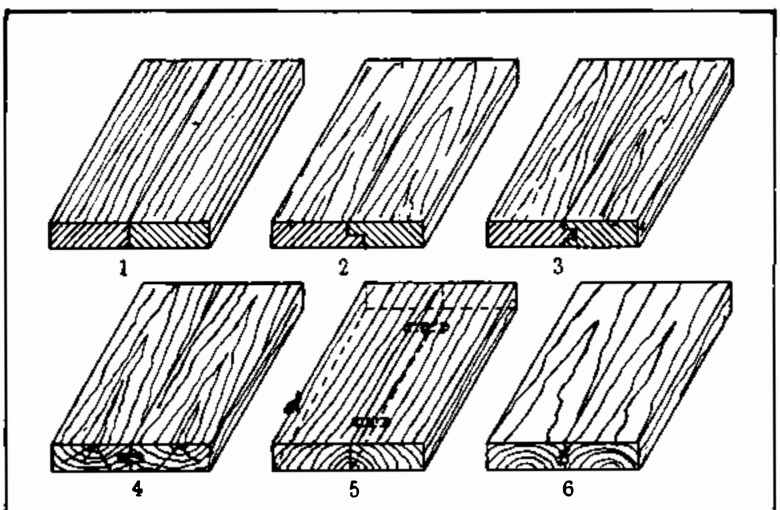
1/10 ölçekli resim, doğramanın ilgili bölümde yaratacağı mimarî görünüşü anlamaya yarar. Doğramayı atelyede yaparken faydalanmak üzere 1/1 ölçekli ayrı bir resim çizilir. Buna atelye ya da iş resmi adı verilir. Gerekirse ön görünüş, yan ve üst kesitler üst üste çizilebilir. Üst kesit kırmızı, yan kesit mavi kalemle taranır. İş resminde konunun iyice anlaşılabilmesi için gerekli bütün bilgi her halde verilmelidir. 1/1 resim, makine ve tezgâh atelyesinde iş parçalarının marka edilmesinde büyük faydalar sağlar. Doğrama resmi çizilirken, özellikle kapı ve pencereler ölçülendirilirken, ilgili standardlara uyulur.

Doğrama yapımında kullanılan birleştirmeler: Doğrama yapımında işin cinsine ve durumuna göre çeşitli birleştirmeler kullanılır. Bu birleştirmelerin en önemlileri şunlardır:

A. **Yan yana birleştirmeler:** a. Düz birleştirme; Genişlikleri az olan masif tahtaları cumba cumbaya alıştırarak geniş tablalar elde edilmesinde kullanılan en basit birleştirmedir. Yapımı kolay olduğu için çok kullanılır. Fakat birleştirmelerin sağlamlığı, cumbaları birbirine yapıştırmada kullanılan tutkalın yapıştırma gücüne, cinsine ve cumbaların alışma derecesine bağlıdır.

b. Lambalı birleştirme: Bu birleştirme yan yana tutkallanacak parçalardan birinin yüzüne, ötekinin tersine, parça kalınlığının yarısı kadar genişlik ve derinlikte lambalar açılarak yapılır. Tutkal yüzeyi bunda düz birleştirmenin bir buçuk misline çıkar. O bakımdan düz birleştirmeye göre bu, daha sağlamdır.

c. Kendinden çıtalı kinişli birleştirme: Parçalardan birinin cumbasına kiniş, ötekinin cumbasına da iki yanlı lamba açılarak yapılır. Kiniş genişliği, parça kalınlığının 1/3 ü, derinliği de parça kalınlığının yarısı kadar olur. Bundan önceki iki birleştirmeden daha sağlam ve tutkallanması da kolaydır.

Yan yana birleştirmeler: 1. Düz birleştirme, 2. Lambalı birleştirme, 3. Kendinden çıtalı kinişli birleştirme, 4. Yalancı çıtalı kinişli birleştirme, 5. Kavelalı birleştirme, 6. Freze bıçağı birleştirmesi

d.Yabancı çıtalı kinişli birleştirme: Yan yana birleştirilecek her iki parçanın cumbalarına kiniş açılır. Kinişler içerisine elyaf yönü, birleştirilecek parçaların elyafına paralel ya da dikey, masif çıta ya da kontrplak tutkallanarak elde edilir. Yapımı kendinden çıtalı birleştirmeden daha kolay, fakat daha sağlam bir birleştirmedir.

e. Kavelalı birleştirme: Cumba cumbaya alıştırılmış parçalara 20 - 25 cm aralıkla ve en az parça kalınlığının 1/3 ü çapında delikler delinir. Parçalara açılan deliklere uygun olarak hazırlanmış kavelalar, tutkallı olarak bir parçaya çakılır. Sonra cumbalara ve kavelaların öteki uçlarına tutkal sürülerek ek yerinde açıklık kalmayıncaya kadar işkencelerle sıkılır.

f. Özel freze bıçakları birleştirmeleri: Makinesi ve bıçakları bol olan modern atelyelerde en çok bu birleştirmeler kullanılır. Özellikle seri yapıma çok elverişlidir. Zikzaklı, kavisli ve kinişli bir-

çok tipleri vardır. Yapılmaları kolay, fakat sağlam birleştirmelerdir.

B. **Tabla köşesi birleştirmeleri:** a. düz, çivili birleştirme: Basit işlerde, ölçüsünde hazırlanan tahta ya da tablalar çivilenerek istenilen iş meydana getirilir. Çivilerle tutturulan köşeler fazla sağlam olmadıkları için, bazan çivi yerine ağaç vidası da kullanılır.

b. Lambalı - kavelalı birleştirme: Ağaç kesitlerinin görünmesi istenmeyen daha sağlam işlerde kullanılır. Parçalardan birinin ucundan başlanarak öteki parça kalınlığında ve lamba açılacak parça kalınlığının 4/5 i genişliğinde lamba açılır. Sonra köşeler kavelalı olarak birleştirilir.

c. Lambalı - kinişli birleştirme: Birleştirilecek köşelerden birine lamba, ötekine kiniş açılarak yapılan bir birleştirmedir. Yapımı kolay ve oldukça sağlam bir birleştirme olduğu için çok kullanılır.

d. Lambalı - kavelalı gönyeburun birleştirme: Yapımı oldukça zaman alıcı, fakat köşelerde kesit göstermeyen birleştirmelerden biridir. Bundan önceki birleştirmelere göre daha güzel bir köşe birleştirmesidir.

e. Kinişli gönyeburun birleştirme: Birleştirilecek parçalardan ikisinin de başlarını gönyeburun kesmek ve kiniş açıp yabancı çıtalı olarak birleştirmek suretiyle elde edilir. Köşelerde kesit göstermeyen sağlam bir birleştirmedir.

f. Kinişli - yabancı çıtalı gönyeburun birleştirme: Yapımı kolay ve sağlam, köşelerde kesit göstermeyen bir birleştirmedir. Köşe birleştirmeleri içinde uygulamada en çok kullanılanlardan biridir.

g. Dişli birleştirmeler: Köşe birleştirmelerinin en çok kullanılanları ve en sağlam olanları dişli birleştirmelerdir. Düz, kırlangıç kuyruğu açık dişli, kırlangıç kuyruğu yarım gizli ve tam gizli dişli olanları vardır. Yapılacak işlerin önemine göre bunlardan biri seçilir.

C. **Çerçeve köşe birleştirmeleri:** Çeşitli çerçeve, kapı ve pencere kayıtlarının birleştirilmesinde kullanılır. Kullanılacağı yer, işin değeri, kayıt kalınlığı ve başka etkenler göz önünde tutularak bu birleştirmelerden biri yapılır. Doğramacının yapacağı kapı, pencere ve kapak gibi çerçeveli işlerin sağlamlığı ve güzelliği, onun sanat anlayışına ve meslek yeterliğine bağlı olarak çok değişir.

D. **Kızaklı birleştirmeler**: Masif tahta ve tablaların birleştirilmesinde, köşelerden 2 - 3 cm ya da daha uzak aralıklarda yapılan birleştirmelerin en sağlam ve kolay olanlarıdır. Bazı küçük işlerde düz kanallı birleştirme kullanılırsa da, daha sağlam oluşları bakımından tek ya da çift yanlı kızaklı birleştirmeler tercih edilir. Bu birleştirme, parçalardan birine kırlangıç kuyruğu kanal, ötekine de kanala uygun kızak açılarak yapılır. Kanal derinlikleri, parça kalınlığının 1/3 ü, kızak eğimleri ise 70 - 75° olur.

Kapıların yapımı: Çerçeveli ve tablalı kapılar: Ölçülendirilmesi binadaki kapı boşluğuna göre ayarlanır. Kapı boşluğundan kasa ve pervaz kalınlıkları çıkarılır, lamba payı eklenir. Bir, iki ya da üç bölmeli olarak hazırlanır.

İki yan dikmeye seren, alt ve üst parçalara başlık, aradakilere de kayıt denir. Alt başlık, ötekilerden geniş tutulur. Bunlar için seçilen tahtanın kuru, budaksız ve düzgün elyaflı olması gerekir.

Parçalar birbirine geçmelerle eklenir ve tutkallanır (bk. TUTKAL).

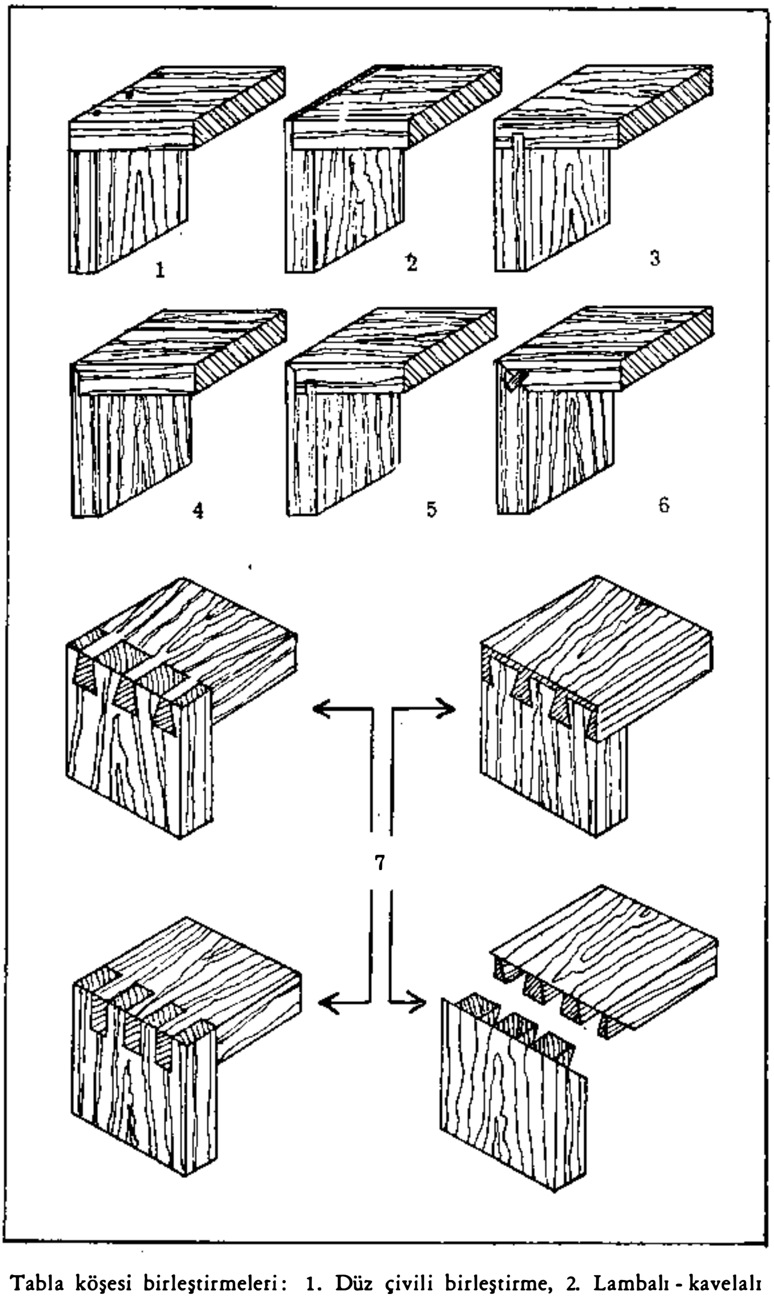

Tabla köşesi birleştirmeleri: 1. Düz çivili birleştirme, 2. Lambalı - kavelalı birleştirme, 3. Lambalı - kinişli birleştirme, 4. Lambalı - kavelalı gönyeburun birleştirme, 5. Kinişli gönyeburun birleştirme, 6. Kinişli - yabancı çıtalı gönyeburun birleştirme, 7. Dişli birleştirmeler

Kapının sağlamlığı, geçmelerin iyi alıştırılmasına ve tutkallanmasına bağlıdır. Kapının seren ile başlıklarını birleştirmede düz ya da hampaylı zıvanalı birleştirmeler kullanılır. Başlık, kayıt ve serenin kalınlığı ne olursa olsun, zıvana kalınlığı parça kalınlığının 1/3 ü kadar yapılır. Başka önemli bir özellik de delik genişliğidir. Ters yönde çalışan, fakat üst üste gelen yüzeyleri küçültmek, aynı zamanda geçmeyi sağlamlaştırmak için hampaylı zıvana geçme tercih edilir.

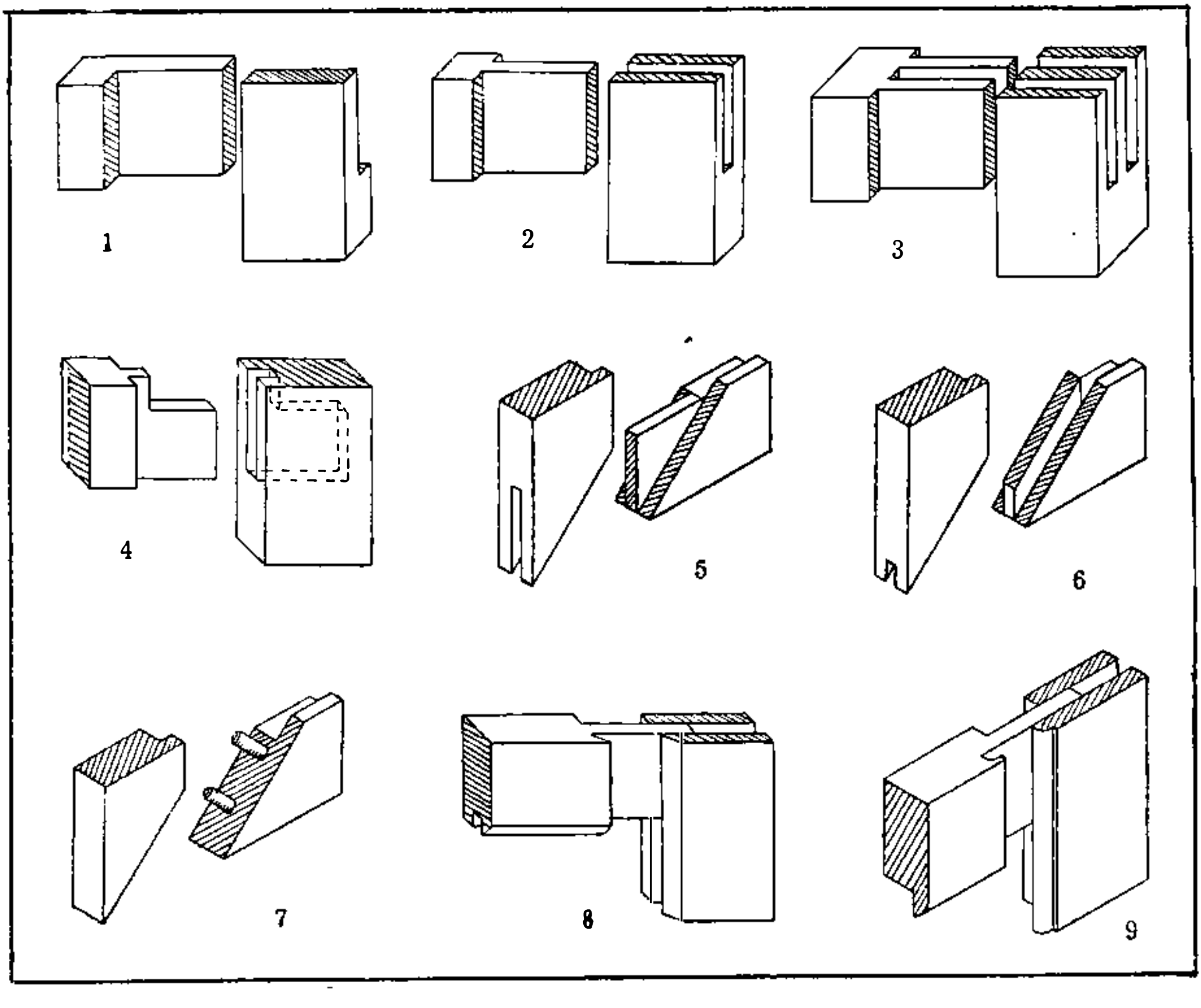
Kalın kapılarda çift zıvana, geniş başlıklı kapılarda da kademli zıvana kullanılır.

Çerçevelerin ortalarındaki boşluklara kontrplak, yapma tahta (sunta), duralit, dolu masif tabla ya da cam takılır. Bu gereçlerin kiniş yerine lambalı olarak takılması daha doğrudur. İşin yapıştırılması soğuk yerde yapılmamalıdır. Tutkal türü ne olursa olsun, 15^{0} ın altında yapılan tutkallamalar kusurlu olur. Geçmelerin tutkallanmasında hem deliklere, hem de deliklere girecek zıvanalara her halde tutkal sürülmelidir. En az bir gece bekletilerek tutkalı kuruyan kapının dış kenarları perdah edilir ve ölçüsüne getirilir. Sonra düz ya da lambalı olarak kasaya alıştırılır; menteşe ve kilidi takılarak zımparalanır. Bezir yağı ile yağlanır. Kuruduktan sonra astar macunu çekilir; yağlı boya ile boyanır. Tabiî renkte kalması istenen kapılar, zımparalama işleminden sonra cilâlanır ya da verniklenir.

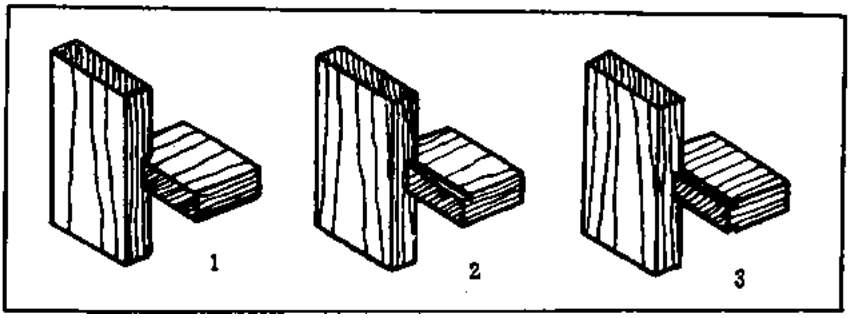
Pencereler: Pencere, yapının önemli bir bölümüdür. Ait olduğu boşluğun değerini yükseltir ya da düşürür. Kullanıldığı yere ve gördüğü işe göre şekillendirilen değişik türleri vardır. Estetik yönden yapıyı büyük ölçüde etkiler. Modern mimarlıkta kat yüksekliği azalmış, bu değişiklik pencere yüksekliğini de etkilemiştir. Yeni binalardaki pencereler, daha çok yatay yönde dikdörtgenler halinde şekillendirilir.

Pencerelerin bölümleri ve bölümleri yapan elemanların şekillendirilmesi, günün mimarlık anlayışına uygun değişiklikler gösterir. Bunun yanında yüzeylerin bölünmesi ve elemanların ölçülendirilmesinde belli standardlara gitme eğilimi gittikçe önem kazanmaktadır. Özellikle sosyal konut yapımında standard ölçüler, büyük kolaylık ve ekonomi sağlar.

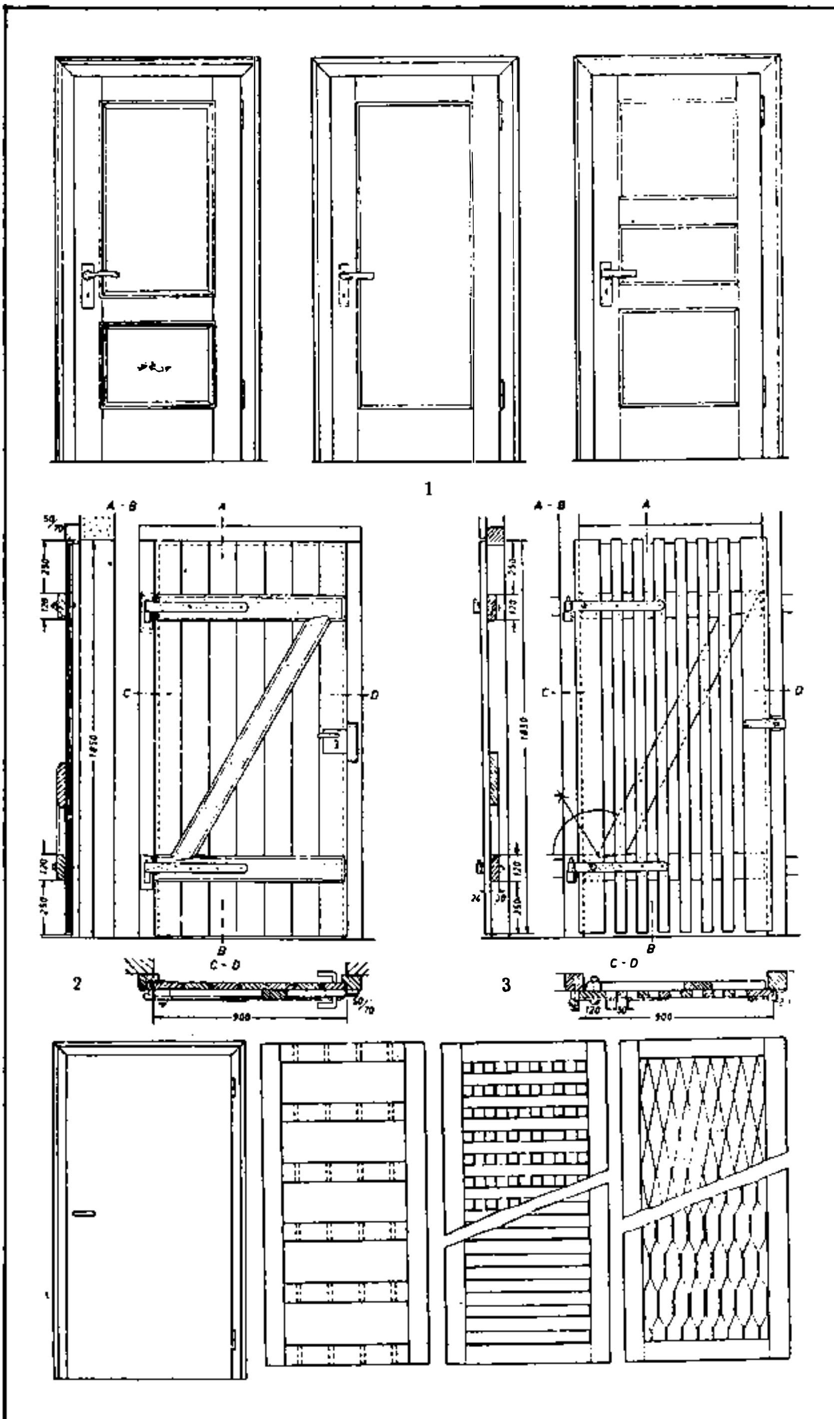
Kasa, çerçeve ve kanat kayıtlarındaki kesit ölçülerinde belli standardları kollamak, özellikle kereste ölçülerine bağlı kalmak zorunluluğundan, önem kazanır. Bununla birlikte form, alan ve şekillendirmede mimarın zevki ve anlayışı büyük rol oynar.

Çerçeve köşe birleştirmeleri: 1. Lambalı birleştirme, 2. Düz zıvanalı birleştirme, 3. Çift zıvanalı birleştirme, 4. Hampaylı zıvanalı birleştirme, 5. Lambalı gönyeburun zıvana birleştirme, 6. Yabancı çıtalı gönyeburun birleştirme, 7. Kavelalı gönyeburun birleştirme, 8. Pahlı - kinişli zıvana birleştirme, 9. Lambalı - profilli zıvana birleştirme

Kızaklı birleştirmeler: 1. Düz kanallı birleştirme, 2. Tek taraflı kızaklı birleştirme, 3. Çift taraflı kızaklı birleştirme

Kapıların yapımı: 1. Çerçeveli ve tablalı kapılar, 2. Tahta çakma kapı, 3. Çıtalı çakma kapı, 4. Pres kapı örnekleri

Pencerenin ölçülendirilmesinde, aydınlatılacak bölümün büyüklüğü, kullanılma amacı ve pencerenin yüksekliği dikkate alınır. Pencerelerin toplam alanı, konulacakları bölümün taban (döşeme) alanının 1/10 ndan az olmamalıdır.

Pencerenin dar ya da geniş, yüksek ya da basık oluşu ve yerden yüksekliği gibi özellikleri, pencerenin bulunduğu bölümün kullanılışı amacına göre değişiklikler gösterir. Tek ya da çift yüzeyli pencerelerden birini seçmek ise, iklim koşullarına bağlıdır.

Pencere kanatlarının bir kısmı ya da tamamen sabit yapılabilir. Bütün kanatlar açılabilecek şekilde de düşünülebilir.

Pencere, yapının duvarlarında bırakılan boşlukları kapatarak havanın etkilerinden korur. Aydınlatma, havalan dırma ve görüş imkânı sağlar. Eskiden, pencerelerin duvarları parçalamaları sakıncalı görülmüş ve kücük ölçüler içinde çözümlenmek yoluna gidilmiştir. Günümüzde, özellikle büyük yapılarda ön bölümleri baştan başa camdan hazırlama eğilimi gittikçe artmaktadır. Yapıda fazla cam kullanmak tabiata açık ve aydınlık bir ortamda yaşamak isteğinden doğmuştur.

İyi düzenlenmiş pencere, uygun bir hacim ve alan bölünmesi etkisi yaratmalıdır. Odalarda, mobilya koymaya yeterli alan bırakılmalıdır. Meselâ, yapının görünüşünde simetriyi bozmamak kaygısı, yapının içinde uygunsuz ve kullanışsız bölünmelere yol açmamalıdır.

Büyük pencereler, iç hacmi optik olarak büyük gösterir. Uzun, yatay pencereler rahat, geniş bir etki yaratır. Büro ve çalışılan bölümlerde, pencere tavana yaklaştırılır. Böylece çalışanların dışarıyı seyrederek zaman kaybetmeleri önlenir. Kanatların açılışı masalarda sıkıntı yaratmaz.

Yapı içinde ışık, hava ve güneşle birlikte tabiat içinde yaşama isteği, çiçek pencereleri denen cumbalı türü geliştirmiştir. Çiçek pencerelerinin iyi sonuç vermesi, bitkilerin yaşama koşullarını bilmeyi gerektirir. Pencere, bu bilgiye göre düzenlenmelidir. Bitki hayatı dikkate alınmadan yapılan çiçek pencerelerinde, çiçekler solar, donar ya da güneşten kavrulabilir.

Pencerelerın kullanışlı olması, konstrüksiyonuna sıkı sıkıya bağlıdır. Kanatlar rahat açılmalı, sağlam olmalı ve tam kapanmalıdır.

Yapıyı çok değişik dış etkilerden korumak, aynı zamanda ışık, aydınlatma, görüş gibi çok değişik ihtiyaçları karşılamak için hazırlanan pencerede birleştirme şekilleri sürekli değişiklikler gösterir. Teknolojideki ilerleme, pencere yapımını da etkiler.

Bu etkinin sonucu olarak çift yüzeyli pencereler, çeşitli bini, kiniş, birleştirme şekilleri, özel yapımlar, kauçuk, keçe, yapma ve madenî eklentiler bulunmuş ve geliştirilmiştir.

Yapı gereçlerinin ısı iletmeleri ile ilgili araştırmalar, pencereler için de yapılır. Bilimsel araştırmalardan alınan sonuçlara göre, iyi bir pencerede bulunması gereken en önemli özellikler şunlardır:

1. Kaliteli, sağlıklı ve tabiî yollarla kurutulmuş keresteden hazırlanması.

2. Yeter derinlikte, iyi alıştırılmış lamba bini ve geçmelerle birleştirilmiş olması.

3. Madenî gereçlerin sağlam, sade ve kolay kullanılabilir olması.

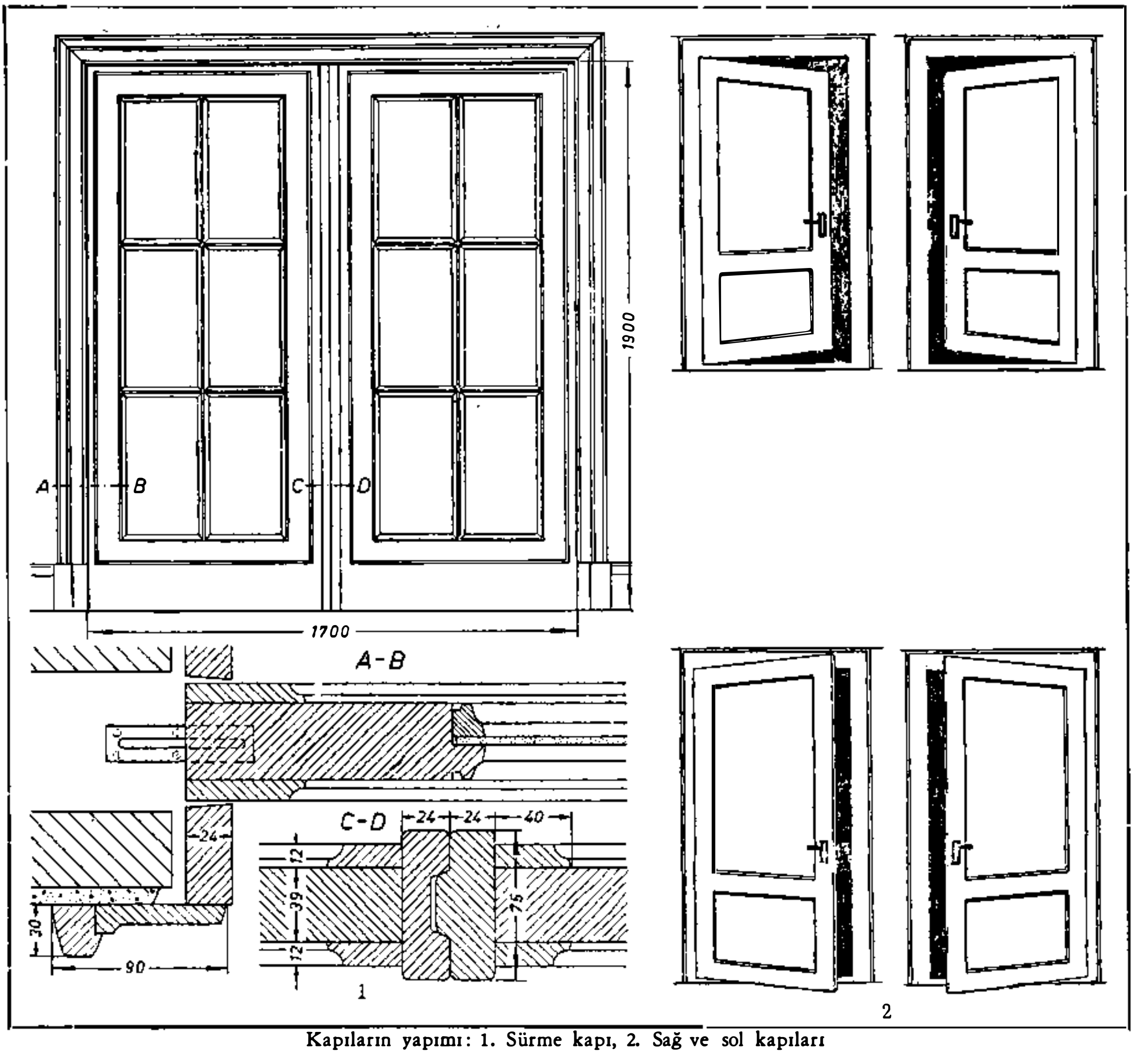
4. Kusursuz ve uzun süre dayanan, yağlıboya gibi bir madde ile örtülmüş olması.

Pencere için en iyi ağaç, çıralı çam kerestedir. Pencere yapımında kullanılan çam kereste, sık yıl halkalı, yavaş ve düzgün büyümüş olmalıdır. Açık havada, belli yöntemlere uyularak istif edilen ve tabiî kurutma yöntemi ile kurutulan kereste, en iyi sonucu verir.

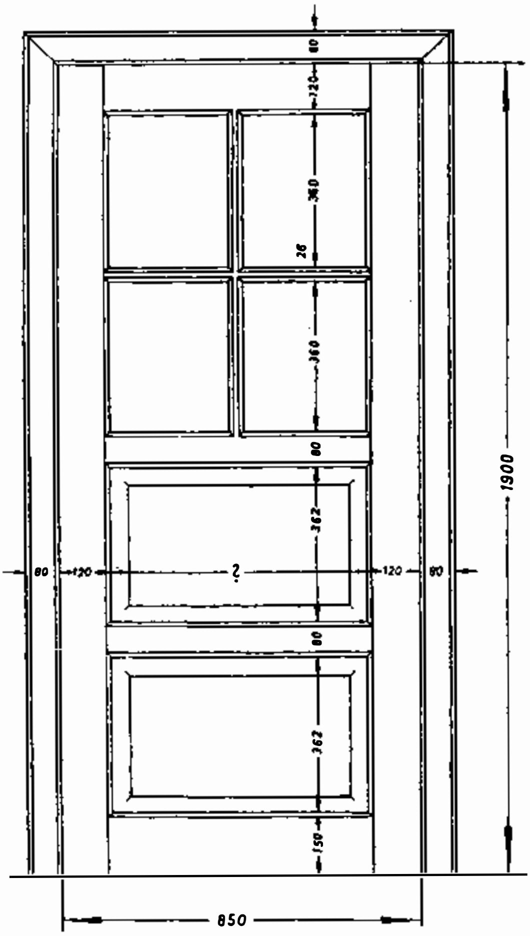
Pencere yapımında sağlanması gereken en önemli iş, havaya karşı tam bir yalıtma ve yağmur sularını geçirmeme halidir. Yatay yönde konulan genişçe bir kayıda yağmurluk adı verilir. Özel yapılışı, rüzgârla karışık yağan ve deliklerden girmeye zorlayan yağmur sularının içeri girmesini önleyecek durumda olmalıdır.

Pencere, rahat bir görüş, gerekli havalandırma ve koruma, yeterli aydınlatma sağlamalıdır. Belirtilen özellikler, pencerenin yapımı ile ilgilidir. Aydınlatmanın yeterli olması için ise kanat ve çerçevelerin ince tutulması gerekir. Havalandırmayı sağlamak da kanatların hareketli olmasına bağlıdır.

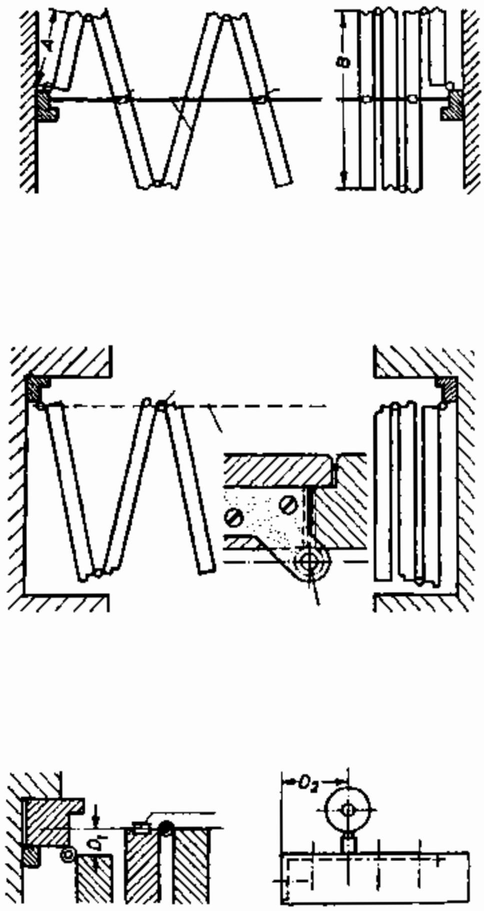
Pencere türleri: Pencere; *kasa* adı verilen ve duvara tesbit edilen çerçeve ile *kanat* adı verilen hareketli çerçevelerden meydana gelir. Kanat sayısına göre, tek kanatlı, iki

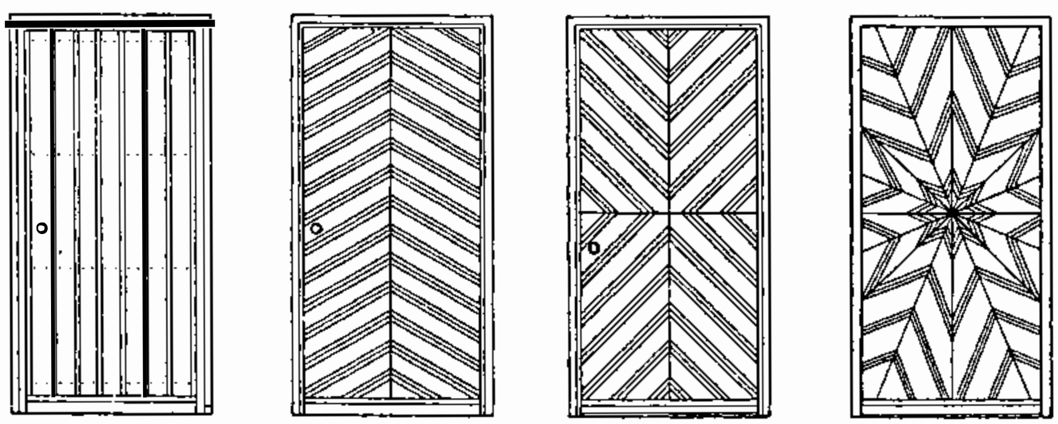
Kapıların yapımı: 1. Sürme kapı, 2. Sağ ve sol kapıları

1

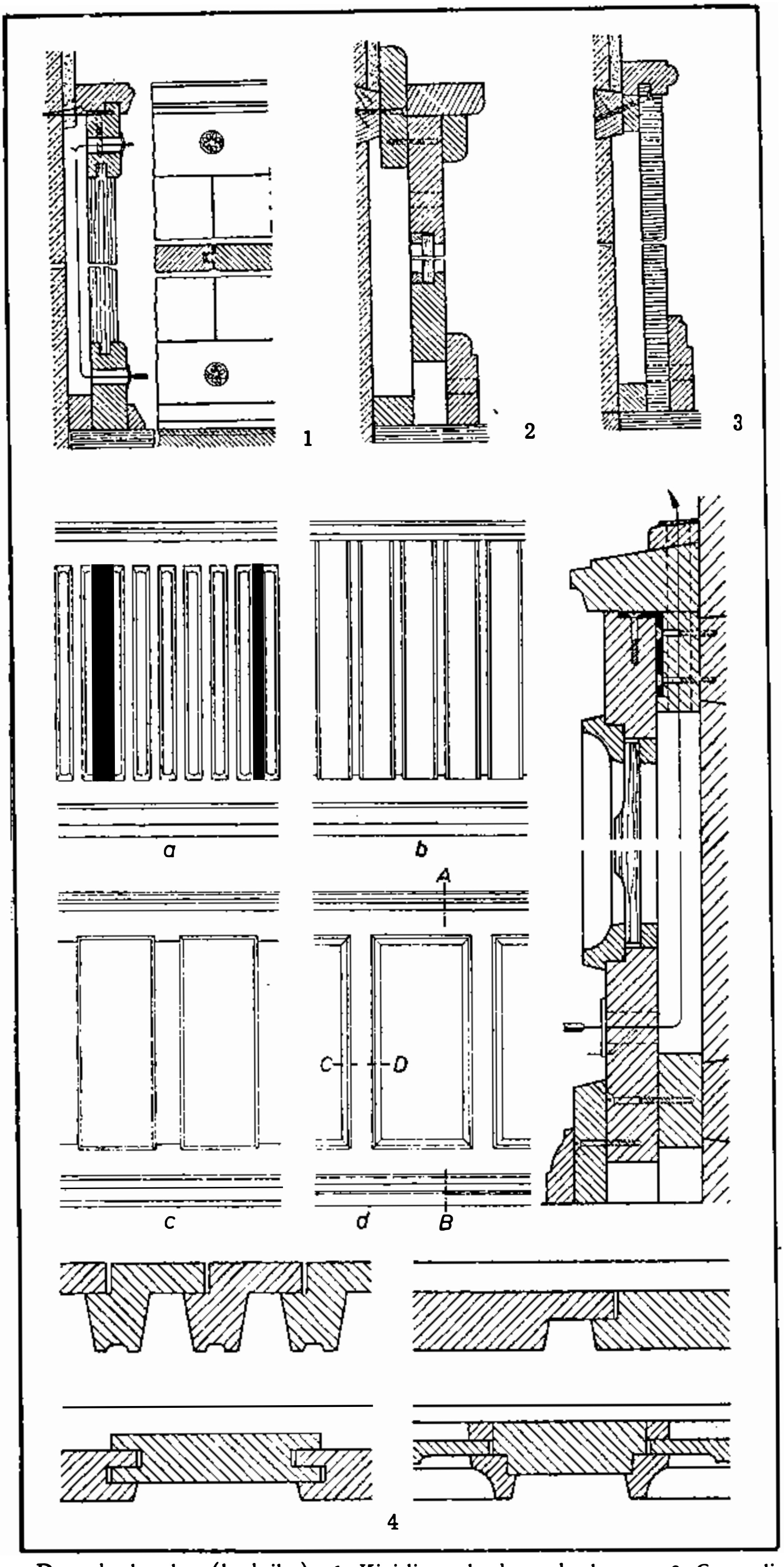

2

3

Kapıların yapımı: 1. Tablalı ve camlı oda kapısı, 2. Katlanır kapı kesiti, 3. Sokak kapısı örnekleri

Duvar kaplamaları (lambriler): 1. Kinişli - çıtalı duvar kaplaması, 2. Çerçeveli ve dolgulu duvar kaplaması, 3. Kontra tablalı duvar kaplaması, 4. Duvar kaplaması örnek ve detayı

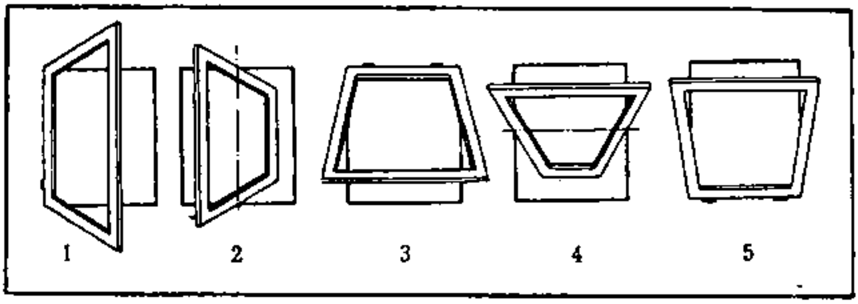
kanatlı, üç kanatlı diye adlandırılır. Çok kanatlı pencerelerde, kasaya sabit kayıtlar konarak ve açılmayan bölmeler kullanarak sağlamlık artırılır. Böylece hareketli ve hareketsiz bölümlerden meydana gelen pencerelerde, yeterli havalandırma ve bol aydınlık sağlanır. Sabit bölümlerin üst yanına, küçük bölmeler halinde hareketli çerçeveler konursa, *üst aydınlık* adı verilen düzene gidilmiş ve kışın bile sürekli havalandırma kolaylaştırılmış olur.

Kanatları kasaya düşey yönde takılan menteşelerle açılan pencerelere *yana açılan kanatlı pencere* adı verilir. Kanat ortasına düşey yönde takılan miller yardımı ile dönerek açılan pencerelere *düşey eksenli pencere* denir. Kanat yanlarına yatay yönde takılan millerle dönen pencerelere *yatay eksenli pencere* adı verilir. Menteşeler, kanadın üst kayıdına takılmışsa, *yukarı açılan pencere*, alt kayıda takılmışsa, *aşağı açılan pencere* adı verilir. Pencere kanatları düşey yuvalarda aşağı yukarı hareket ederse, *düşey sürme pencere* diye adlandırılır. Kanatlar, kasanın yatay kayıtlarına açılan kanallar içinde ve yatay yönde hareketli ise, *yatay sürme pencere* adı verilir.

Pencerenin içe ya da dışa açılmasını, kanat sayısını ve ölçülerini tesbit ederken, iklim koşullarını, rahat açılıp kapanmasını, kirlenen camların silinmesini dikkate almak gerekir.

Dışa açılan pencerelerin bazı üstünlükleri vardır. Meselâ pencerenin iç kenarında duran çiçek saksısı v. b. eşyayı her açılışta kaldırmak zorunluluğu kalmaz. Pencere, perde ve tüle sürtünmez ve onları kirletmez. Mandal ya da kanca ile kasaya bağlanırsa, rüzgârda çarparak camlar kırılmaz. Fırtına ve çok rüzgârlı havalarda dıştan gelen basınç, pencereyi yuvasına bastırır. Halbuki içe açılan pencerelerde, dıştan gelen basınç, kanadı içe açmaya zorlar. Dışa açılan pencerenin sakıncalı yönü ise, kirlenen camların silinmesindeki zorluktur.

Duvar kaplamaları (lambriler): Duvar kaplamaları; sandalye yüksekliğinde, mobilya yüksekliğinde, kapı yüksekliğinde ya da tavana kadar yapılır. Duvar

Pencere türleri: 1. Yana açılan kanatlı pencere, 2. Düşey eksenli pencere, 3. Yukarı açılan pencere, 4. Yatay eksenli pencere, 5. Aşağı açılan pencere

kaplamaları ile mobilyalar arasında benzerlik ve uyuşma aranır. Duvar kaplamaları, duvar baştanbaşa kurumadan yerine konmaz ve duvarla kaplama arasında 2 - 3 cm boşluk bırakılır. Duvar sıvanır, fakat badana yapılmayabilir. Duvar kaplamalarının duvara gelen arka yüzündeki tahtalar iyice rendelenip bir örtü boyası ile korunmalıdır. *Süpürgelik* adı verilen alt parça ile, kaplamanın üst parçasında, iç havalandırmayı sağlayacak yeter büyüklükte ve sayıda delık bulunmalıdır. İki yüzünden benzer hava etkileri ile çalışan kaplamada çalışma kusurları meydana gelmez. Hava deliklerini küçük delikli, süslü madenî rozetlerle sağlamlaştırmak ve kaplamanın güzelliğini artırmak mümkündür. Kaplamanın arka yüzünü korumak için sürülen boya ve benzeri örtücü kat, içinden geçen havayı zehirleyici özellikte olmamalıdır.

Kaplamayı duvara tesbit etmek için iyice katranlanmış ağaç takozlardan faydalanılır. Takozlara yatay yönde çıtalar vidalanır. Lambriler de bu çıtalara çeşitli yöntemlerle tesbit edilir.

Son zamanlarda duvar kaplamalarının tesbitinde ağaç takozlar yerine plastikten yapılan dübellerden faydalanılmaya başlanmıştır. Dübel delikleri duvara sert maden uçlu matkap takılmış tabanca matkapları ile delindiği için çok kolay olmaktadır. Aynı zamanda bunların alçı ile duvara tesbit edilmeleri de gerekmez.

Resimlerde değişik tekniklerle hazırlanan üç duvar kaplaması örneği gösterilmiştir.

DOĞRU (Fels.): bk. GERÇEK.

DOĞRU, Eukleides geometrisinde bir boyutlu uzay, Eukleides uzayının geodezik çizgisi. Bir D. analitik geometri yardımiyle dik bir (x,y) koordinat sisteminde, a,a′, b ve b′ reel sabitler ve $a^2 + b^2 > 0$ olmak şartiyle parametrik olarak

$$x = at + a' \quad , \quad y = bt + b'$$

ile temsil edilebilir. t nin her reel değerine, (x,y) düzleminde bu denklemlerle belirlenmiş olan D. nun bir noktası karşılık olur. Bu denklemler arasından t nin yok olması, $A^2 + B^2 > 0$ olmak üzere

$$Ax + By + C = 0$$

denklemini verir. Böylece x ve y türevinden lineer bir denklem, bir D. ya karşılık olur. Tersine olarak (x,y) düzlemindeki her doğru da x ve y cinsinden lineer bir denklemle gösterilecektir. Sonuncu denklemden y nin, m ve n uygun seçilmiş sabitler olmak üzere,

$$y = mx + n$$

şeklinde gösterilebileceği görülmektedir. m, doğrunun x — ekseniyle yaptığı açının tangentidir (bk. DOĞRULTU SABİTİ); n ise, doğrunun orijindeki ordinatını gösterir. D. eğer x — eksenini (a,O) ve y — eksenini de (O,b) noktasında keserse, denklemi

$$\frac{x}{a} + \frac{y}{b} = 1$$

şeklinde de gösterilebilir. Bundan başka, eğer D. nun iki noktası, örnek olarak (x_1,y_1) ve (x_2,y_2) sayı çiftleri verilmişse, D. nun denklemi de

$$y - y_1 = \frac{y_2 - y_1}{x_2 - x_1}(x - x_1)$$

ile belirlenir. Oysa bu denklemin sağ yanındaki parantezin katsayısı olan kesir, doğrultu sabitinden başka bir şey değildir. Buna göre, bir nokta verildiğinde, bu noktadan geçen ve m ile belirlenen bir doğrultusu olan bir D. nun denklemi de $y - y_1 = n\ (x - x_1)$ olur.

D. nun, α ve β doğrultu kosinüsleri biliniyor ve p de bunun orijine olan uzaklığını gösteriyorsa, denklemi *Hess normal formu* denilen

$$\alpha x + \beta y + p = 0$$

şeklinde yazılır.

D. lar lineer cebrik bir denklemle gösterilebildiklerinden, iki D. nun kesişme noktasının tesbiti, x ve y ye göre lineer iki denklemden katımlı bir cebrik denklem sistemini aynı zamanda gerçekleştiren (x,y) değer çiftinin tesbitine, yani bu denklem sisteminin çözülmesine indirgenir.

3 boyutlu uzayda parametrik olarak, $a^2 + b^2 + c^2 > 0$ olmak üzere,

$$x = at + a' \quad , \quad y = bt + b' \quad , \quad z = ct + c'$$

denklemleriyle gösterilir. 3 boyutlu uzayda her D. iki düzlemin ara kesiti, yani x,y ve z cinsinden

$$Ax + By + Cz + D = 0$$
$$A'x + B'y + C'z + D' = 0$$

gibi iki lineer denklemin arakesiti olarak da düşünülebilir.

Aynı bir değişmez noktadan geçen D. ların meydana getirdikleri topluluğa bir *D. demeti* ve bu değişmez noktaya da demetin *tepe noktası* adı verilir.

DOĞRU AÇI (Mat.): bk. AÇI.

DOĞRU AKIM (Fiz.): bk. ELEKTRİK AKIMI.

DOĞRU ORANTI (Mat.): bk. ORANTI.

DOĞRU ORANTILI (Mat.): bk. ORANTILAR.

DOĞRU YÖN, saatin dönme yönünün ters yönü. Koordinat sistemlerinin yönlendirilmesinde, dönme ve dolanma hareketlerinin tanımında kullanılır. Buna pozitif yön de denilir. Meselâ Yer kendi ekseninde D. Y. de döner.

DOĞRUCULUK (Fr. Véracité), yanıltıcı olmayan, yani aldatmayan şeyin özelliği. Özellikle Descartes'ın sisteminde, «Tanrının doğruculuğu, maddî şeyler hakkında bilgimizin hakikatını sağlayan Tanrının sıfatıdır ve hattâ belli bir ölçüde, açık ve seçik fikirlerin ölçütüdür.» D. un daima ahlâkça bir anlam olduğu açıktır ve esasen doğru olarak ancak kişiler hakkında kullanılır. Bu bakımdan bu terim, bir önermenin, bir kuramın, hattâ tanıklık eylemini sağlayan kişi olarak tasarlanmadıkça, tanıklığın hakikatına bile uygulanmamalıdır. Leibniz, pek her yerde kabul edilir görünmeyen farklı bir

anlama işaret etmektedir: Locke'a göre, zihnimizin kanısına nisbetle, şeylerden söz ederken «ahlâkî hakikat başkalarınca D. denen şeydir.» Bu gerçi daha ziyade iyi niyet, iyi inançtır. Bugünkü kullanılışında D., aynı zamanda hem söyleyenin iyi niyetini ve hem de söylediği şeyin hakikatını kuşatır görünür.

Bununla beraber, D. iyi niyetten daha başka bir şeydir; biri ötekinin yerine kullanılması doğru olamaz. İyi niyetinden ötürü aldatılmak söz konusu olduğu halde, D. ile aldatılmış olması saçma olduğu kadar, çelişiktir de; gerçi, her zamanki doğruculuğuna rağmen, aldatma söz konusu olabilir. Kelimenin böylece iki anlamı kabul edilebilir. Birinde hakikat fikri içerik olarak vardır; bu da bir kişiye uygulandığı vakit, söz konusudur ve öteki bunu gerektirmez.

DOĞRULTAN KUVVET: bk. KUVVET.

DOĞRULTAN MIKNATIS: bk. MIKNATIS.

DOĞRULTMAÇ (Fr. Redresseur), elektrik akımını, özellikle alternatif akımı yalnız bir yönde geçiren düzenler. Alternatif akımın doğru akıma oranla çok daha kolay elde edilmesine karşılık doğru akımın da pek çok uygulanma alanının bulunması, D. tekniğinin gelişmesine yol açmıştır. Bazı maden kristallerinin (örnek olarak, *galen* gibi) elektrik akımını kendiliklerinden tek bir yönde geçirdikleri bilinir. Son zamanlarda, kristallerin bu özelliklerinin yoğun bir tarzda incelenmesi, yarı - iletkenler tekniğinin gelişmesini ve çok küçük boyda D. ların yapılmasını sağlamıştır (bk. YARI - İLETKENLER, TRANSİSTOR).

D. düzenlerinin en tanınmışı diyot lambasıdır. Diyot lambası havası alınmış bir ampul içinde batarya ile ısıtılan bir filaman ve bunun karşısında da bir plak bulunan bir düzendir. Isıtılan filamanın dolayında, bunun yüzeyinden kurtulmuş elektronlardan doğan bir çeşit negatif elektrik bulutu ortaya çıkar. Eğer plak filamana göre pozitif bir potansiyele taşınırsa, filamanın dolayındaki bu uzay yükünü yok ederek elektronları kendisine çeker ve böylece filamandan plaka doğru bir elektrik akımı geçmiş olur. Plak negatif bir potansiyeldeyse, elektronları iter ve akım geçmez. Buna göre, filamanla plak arasına uygulanan alternatif bir akım, doğrultulmuş olur. Doğrultulmuş olan bu akım, alternatif akımın pozitif kısmı olacağından, bunun değişmez bir değeri yoktur. Oldukça değişmez doğrultulmuş bir akım elde edebilmek için, doğrultulmuş birkaç akımın birbirlerini oldukça örtmelerini sağlayacak düzenler kullanmak gerekir. Örnek olarak, altı fazlı bir alternatörün ikincil (sekonder) çevrimlerinde üretilen akımlar, birer D. ile doğrultulduktan sonra paralel bağlanırsa, oldukça değişmez bir doğru akım meydana getirir. Böyle bir düzende üretilen ardı ardına alternatif akımlar arasındaki faz farkı ne kadar az ise, en son doğrultulmuş akım da o kadar çok doğru akıma yaklaşır.

DOĞRULTMAN DAİRESİ, geometrik yer. Bir koniğe, birbirine dik teğet çiftleri çekilebilen noktaların geometrik yeri bir daire olup göz önüne alınan koniğin D. D. dir. Koniğin parabol olması halinde D. D. parabolün doğrultman doğrusuna ve konik dik bir hiperbol ise D. D. hiperbolün merkez noktasına dejenere olur. Hiperbolün geniş açılı olması halinde D. D. sanaldır.

DOĞRULTMAN DOĞRU, bir koniğin odağının koniğe göre kutup doğrusuna verilen ad. D. D. lar, odaklardan geçen esas eksene diktir.

DOĞRULTMAN KÜRESİ, geometrik yer. Bir kuvadriğe teğet olan dik konilerin tepe noktalarının geometrik yeri bir küre olup göz önüne alınan kuvadriğin D. K. dir. Kuvadriğin paraboloit olması halinde D. K. bir düzleme indirgenir. Kuvadrik hiperboloit ise, bunun dik olması halinde küre bir noktaya ve geniş açılı olması halinde de sanal bir küreye dönüşür.

DOĞRULTU AÇISI yer yüzündeki herhangi bir eğrinin belirli bir noktasındaki teğet doğrultusiyle o noktadan geçen meridyen dairesinin aynı noktadaki teğetinin doğrultusu arasındaki açıya verilen ad. D. A. kuzeyden başlayarak saat yönünde değerlendirilir.

DOĞRULTU KONİSİ, doğruları bir regle yüzeyin doğuranlarına paralel olan koniye verilen ad. Merkezi, koninin tepe noktası olan birim küre ile D. K. nin arakesit eğrisi regle yüzeyin küresel indikatrisidir.

DOĞRULTU KOSİNÜSÜ, yönlendirilmiş bir doğrunun, kartezyen koordinat sistemindeki koordinat eksenlerinin pozitif yönleriyle yaptığı açıların kosinüslerine verilen ad.

DOĞRULTU SÂBİTİ, analitik geometride bir doğrunun $y = mx + p$ şeklinde yazılabilen denklemindeki X in m katsayısına verilen ad. Buna *doğrultu katsayısı* da denilir. Bu doğrunun x ekseniyle yaptığı açının tangentine eşittir.

DOĞRULUM (Bot.): bk. YÖNELİM (Fr. Tropisme).

DOĞRUSAL: bk. LİNEER.

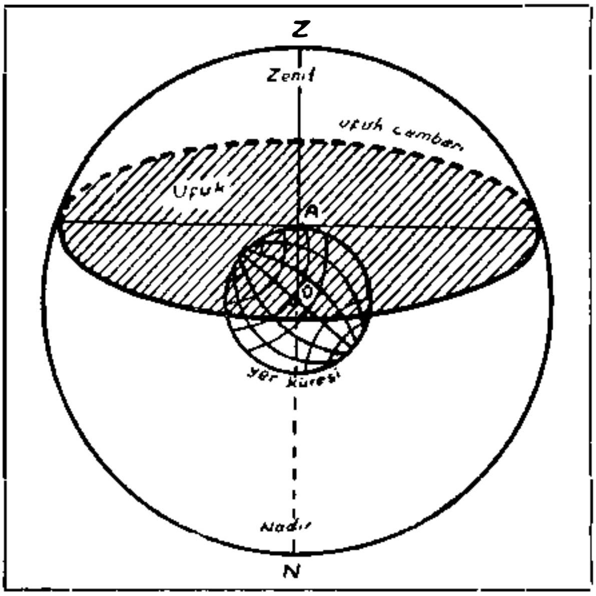
DOĞRUSAL FONKSİYON (Mat.): LİNEER FONKSİYON.

DOĞRUYOL (eski adı: **Cala**), Kars ilinin Çıldır ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 1 788 (1960) dir. Bucağın 8 köyü vardır. D., doğu sınırımıza yakın bir yerde, Rus sınırından 12 km uzakta, Çıldır gölünün doğu kıyısı yakınında, bir dere boyundadır. Denizden yüksekliği 2 000 m dir. Çevresi dağlıktır (Akbaba dağı 3 000 m). Birçok kaynakların bulunduğu bu dağda verimli otluklar vardır. Burada çevre köylerinin yaylaları bulunmaktadır. Köylerde çok iyi bal elde edilir. Kışlar uzun ve sert geçer, yollar kapanır, Çıldır gölü donar. D., Çıldır gölünün kuzeyinden geçen 24 km lik bozuk bir yol ile ilçe merkezine bağlıdır. Hayvancılık ve tarım geçim kaynaklarıdır. El tezgâhlarında halı ve kilim dokunur. D. da taş kubbeli eski bir tapınak vardır.

DOĞU, Güneş, ay ve yıldızların ufukta doğduğu yan. Yer küresinin bir eksen etrafında dönme sonucu olarak, bütün gök cisimleri, güneş, ay ve yıldızlar her gün ufkumuzun bir yanından doğar ve karşı yanından batar. Her gün tekrarlanan bu olaya *günlük görülen hareket* denir.

Yer küresi üzerindeki bir A noktasından bu küreye çizilen teğet düzleme *ufuk düzlemi* ve onun gök küresi ile arakesiti olan çizgiye de *ufuk çemberi* deriz (Şekil 1). Gök yüzü gerçekten bize kubbe biçiminde görünür; çünkü insan aklı sonsuz uzaklığı kavrayamaz ve bundan dolayı gökyüzünün bütün noktaları aynı uzaklıkta sanılır.

Böyle bir sonuç insan kavrayışı ile ilgili olmakla birlikte, görünen gök olaylarının incelenmesinde göğü sonsuz yarıçaplı bir küre olarak düşünürüz. Buna göre, bir A noktasının ufku çizilirken, gök küresi için herhangi bir yarıçap seçilir, fakat A noktası yer merkezinde alınır. Böylece yer

Şekil 1: Ufuk ve ufuk çemberi: A gözlem yeri, Z bu yerin zeniti ve N ise nadirdir (ufkun altında)

yarıçapı göğe göre ihmal edilmiş olur. Böyle bir çizimle herhangi bir yanlışlık yapmamak için daima A noktasının düşey doğrultusunu ya da bu doğrultunun gök küresini deldiği *zenit* ve *nadir* noktalarını belirtmek gereklidir (Şekil 2).

Yüksek bir yerden uzaklara doğru bakacak olursak, yerle göğün birleştiğini ve birleşme noktalarının dört yanımızı çember biçiminde çevrelediğini görürüz; günlük hayatta kullanılan *ufuk* budur. Yukarıda tanımlanan astronomik ufuk ile gördüğümüz bu ufuk arasında büyük bir fark da yoktur. Yer üzerinde her bir noktanın başka bir ufku vardır ve her bir ufuk, gök küresini iki parçaya böler. Bu parçalardan biri, görebildiğimiz yarı gök küresidir. Yerin dönme ekseni, görünen günlük hareketin de eksenidir. Fakat yerin dönmesi pozitif yönlü (saat hareketinin ters yönü) olduğu için, görünen günlük hareketin yönü negatiftir. Eksene merkezde dık olan düzleme *gök ekvatoru* ve bu düzlemin gök küresi ile arakesitine *gök ekvatoru çemberi* (kısaca *gök ekvatoru*) denir Dönme ekseninin göğü deldiği noktalar *göğün kutupları*'dır Bunlardan biri, demirkazık ya da kutup yıldızı dediğimiz parlak yıldızın yakınlarında bulunur. Kuzey ülkelerden görülebilen bu nokta, *kuzey kutup*, öteki ise *güney kutup*'tur.

Gök ekvatoru ufuk dairesini iki noktada keser; bunlardan biri *doğu noktası*, öteki *batı noktası*'dır (Şekil 2). Doğu noktası, günlük harekette ufkun altından üstüne geçişe rastlayan noktadır. O halde *ekvatorda bulunan bir yıldız tam doğu noktasından doğar ve batı noktasından batar.* Güneş 21 mart ve 23 eylülde ekvator düzlemine geldiğine göre, bu tarihlerde güneşin de doğduğu ve battığı noktalar ufkun doğu ve batı noktalarını verir. Gözlem yerinin zenitinden, göğün kutuplarından geçen düşey daireye o yerin *meridyen düzlemi* ya da kısaca *meridyeni*, onun gök küresi ile arakesitine de *meridyen dairesi* denilir. Bu daire ufuk dairesini *güney* ve *kuzey* noktalarında keser. Kuzey noktası, göğün kuzey kutbu yanına düşen noktadır. Doğu - batı doğrultusu ile güney - kuzey doğrultusu birbirine diktir. Sol kolumuzu doğuya, sağ kolumuzu batıya yöneltirsek, *güney noktası* önümüzde ve *kuzey noktası* arkamızda kalır.

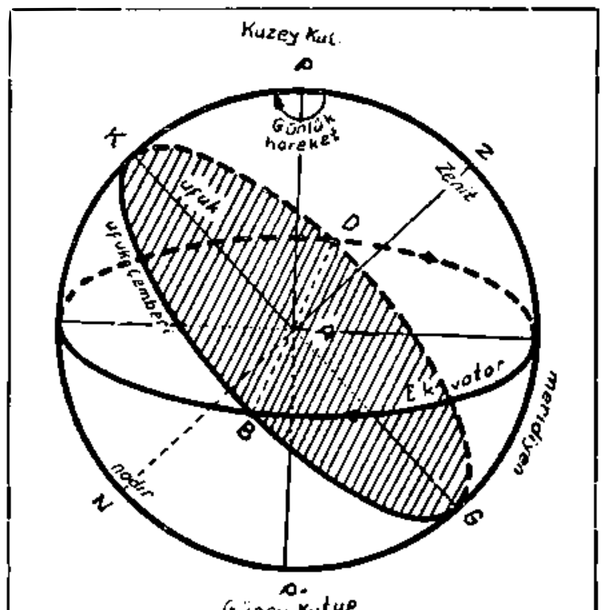
Ekvatora göre kuzey yanda bulunan yıldızlar kuzeydoğudan doğar ve kuzeybatıdan batar. Meselâ güneş yaz mevsiminde ekvatorun kuzeyinde bulunur ve bundan dolayı kuzey enlemlerde güneşin doğduğu ve battığı noktalar kuzeye kaymış olur.

Doğu noktası: Ekvator düzleminde bulunan bir yıldızın ya da 21 mart ve 25 eylülde güneşin ufukta doğduğu noktadır.

Doğu Avrupa saati: Meridyen başlangıcı olan Greenwich (Londra) meridyenine ait zamandan *iki saat ileri* olan zaman.

Günlük zamanın belirtilmesi güneşe göre yapılır. Güneş, meridyene ve üst geçişe, yani tepemize geldiği an gün ortasıdır. Günlük hayatta, gün ortası saat 12 ve gece ortası (alt geçişte) saat 0 olarak alınır. Coğrafya boylamları farklı olan yerlerin üst geçişleri aynı anda olmayacağı için onların zaman sayımları da eşit olmayacaktır Meselâ güneş Ankara meridyenine geldiği anda Ankara'nın yerel zamanı olarak saat 12 olduğu halde, daha batıda olan İzmir meridyenine güneş aş. yu. yarım saat sonra gelecektir. Onun için tam bu anda İzmir'in yerel zamanı 11 saat 30 dakika olmalıdır. Aynı coğrafya boylamında bulunan noktalar yan yerel zamana sahiptir. Burada bahis konusu olan *yerel zaman*, gözlem yerinin meridyenine ait zamandır. Bir ülke içinde çeşitli şehir ve köylerin yerel zamanları birbirinden farklı olacağı için, karışıklıkları önlemek amaciyle her ülke bir *bölge zamanı* seçmiştir.

Greenwich (İngiltere) Rasathanesinin meridyeni başlangıç olarak kabul edilerek bütün yer küresi boylam daireleri ile 24 dilime ayrılmıştır; Greenwich meridyeni başlangıç meridyenini ortalamaktadır. Buna göre, Greenwich meridyenine göre yarım saat (7°, 5) doğu ve yarım saat (7°,5) batıda bulunan iki meridyen arasındaki dilim ilk dilimdir. Bu dilim içinde bulunan ülkeler, Greenwich yerel zamanını kullanmaktadır ki *Batı Avrupa zamanı* (ya da *saati*) bu dilime ait zamandır. Siyasî sınırları zaman dilimini taşan devletler yalnız bir dilime ait zamanı kullanmayı tercih ederler. Meselâ Türkiye'nin doğu parçası üçüncü dilimde

Şekil 2: Gök küresi ve günlük hareket: A noktası gözlem yeri (aynı zamanda Yer merkezi), D doğu, B batı, G güney ve K kuzey noktalarıdır

olduğu halde, bütün Türkiyede ikinci dilimin zamanı kullanılır. Ancak toprakları çok geniş olan devletler bütün ülkede birkaç bölge zamanı kullanmak zozundadırlar. Rusyada 10 cins bölge zamanı kullanılır.

Doğu Avrupa saati kullanan ülkeler, Batı Rusya (Moskova), Yunanistan, Türkiye, İsrail, Ürdün Mısır ve Güney Afrika'dır. Doğu Rusya (Gorkiy), Irak, Madagaskar bize göre bir saat ileri olan, yani üçüncü dilime ait zamanı kullanırlar. Türkiyeden başlayarak doğuya doğru ilerlersek, geçeceğimiz her bir dilimde zamanımızı bir saat ileri alacağız. Meselâ Greenwich'te saat 12 iken Türkiyede 14, üçüncü dilimde 15 ve böylece on ikinci dilimde 24 olacaktır. Bundan sonraki dilimde ise bir ileri gün başlamaktadır. Türkiyede pazar gününe karşılık orada pazartesidir. Siyasî sınırlar da göz önüne alınarak on ikinci doğu diliminin bitiminde bir *uluslararası gün değişme sınırı* çizilmiştir. Bu sınırın doğusunda, günler bize göre bir ileride sayılmaktadır.

DOĞU AFRİKA PROTEKTORASI (İng East Africa Protectorate), Kenya'nın eski adı Bk. KENYA

DOĞU ANGLIA (İng. **East Anglia**), bugünkü İngilterenin Norfolk ve Suffolk kontluklarında hüküm sürmüş olan eski bir İngiliz krallığı. Tarihe adı geçen ilk kralı Redurala (aş. yu. 593 - 617), kral yetkilerine sahip son başbuğu (un der - king) da Edmund (870 te öldürülmüştür) dur. Sonradan Danelaw'nun bir bölümü olan D. A.. Canute'un dört kontluğundan biriydi.

DOĞU - BATI DOĞRULTUSU, ufuk üzerinde, doğu ve batı noktalarını birleştiren doğrultu. Bk. DOĞU.

DOĞU BAYAZIT, Ağrı iline bağlı bir ilçe. İlçe merkezi olan D. B. ın nüfusu 8 417 (1965), ilçe nüfusu 42 378 (1965) dir. İlçeye bağlı bir bucak (Musun) ve 83 köy vardır. İlçede nüfus sıklığı 18 kadardır. Ancak, D. B. Ovası ve çevresinde nüfus daha sıktır (km² ye 40 kişiden çok). D. B. Ağrı ilinin doğu bölümünde, İran sınırında bir ilçemizdır. İran transit yolu buradan geçer; sınırda Gürbulak gümrük kapısı vardır.

D. B. ilçesinin çok yerinde yüksek dağlar bulunmakla birlikte ova özelliğinde oldukça geniş düzlükler de yer tutar. Kuzeyde doruğu kar ve buz yığınlarıyle örtülü bulunan Büyük Ağrı dağı (5 165 m) ile Küçük Ağrı dağı (3 929 m), güneyinde Tendürek dağı (3 542 m) yükselir. Kasabanın doğu ve güneyinde de dağlık yerler vardır (2 730 m lik Kızıldağ). Ovanın yüksekliği ise 1 600 - 1 650 m dir. İlçe merkezinin kurulmuş olduğu ova, Ağrı dağlarının güneyinde uzanır. Kuzeybatıdaki Balık gölünden inen Balık gölü suyu ile Tendürek dağları ve çevresinden gelen dere ve çayların Büyük Ağrı dağı eteğindeki Şeyhli gölüne dökülmek üzere aktığı ova, D. B. Ovası adıyle anılır. Bu ovanın genişliği 7 km kadar, uzunluğu 20 km den coktur. Şeyhli gölünden çıkan Sarısu (b. bk.) yun geçtiği yer ise ayrıca 30 km boyunda ve 2 km eninde bir uzun düzlük olarak sınıra kadar uzanır ki, buraya Sarısu vadisi düzlükleri denir. İşte bu düzlükler, her yönünden dağlarla çevrilidir. İlçe dağlarının yaylak yerleri ve otluklarından yararlanılır. Ovada sulama işleri gelişmemiş, tarım da ilerlememiştir. Kimi yerinde buğday, arpa, darı ekilir. Dağlar arasındaki vadılerde meyva ve sebze de yetiştirilir. Bütün bu çevre, meyva ve sebze ihtiyacını Iğdır'dan sağlar. Halkın başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Başta koyun gelmek üzere keçi ve sığır beslenir. Bu bölgede yaylacılık başta gelen geçim kaynağı olduğundan yazın bütün bir köy halkının sürüleriyle birlikte yaylalara çıkmaları yüzünden köyler boşalır. Bu çevrenin köyleri çoğu tek katlı taş ve kerpiçten, düz ve toprak damlı basık evlerden oluşmuştur. Ova ve çevresinin köylerinden başka, ortalama yüksekliği 2 200 - 2 500 m olan ve D. B. ın gerisine düşen yerlerde dağ köyleri vardır Burada arazi dağlık olmakla birlikte su ve ot bulunduğundan geçim kaynağı hayvancılıktır. Ova köylerinde çevredeki bataklıklar yüzünden sıtma olduğu halde (Ağrı dağı eteğindeki sazlık ve bataklık göllerin çevresinde saz ve kamış yakacak olarak kullanılmakla birlikte, bu alanlar çevre için sıtma kaynağı nılmuştur) dağ köylerinin havası temiz ve sağlam olduğundan, ova köylerinden farklı olarak, ayrıca yaylaya çıkma geleneği görülmez. Köy ve yaylalarda halı, kilim ve cicim dokunur. Bunlar başka yerlere de satılır. Bu arada 1 100 nüfuslu Bardaklı (Tahılkı) ve 755 nüfuslu Karabulak köylerinde dokunan halılar çok aranır.

Bu çevrenin başlıca nüfus topluluğu ilçe merkezi olan D. B. kasabasındadır. Kasabanın ilk yeri Kızıldağın batı yamacında, 1 950 m yükseklikte, savunma durumu elverişli olan tepelik bir alandadır. Burada kale yıkıntıları, eski eserler (İshak Paşa camii ve türbesiyle saray) vardır.

Bayazıt kalesi, I. Selim'in Safevîleri yenmesi üzerine (1514) Osmanlılara geçmiş, kasaba kimi zaman Van, çoğunca da Erzurum eyaletine bağlı bir sancak merkezi olmuş, cumhuriyetin kuruluşundan sonra ayrı bir il durumuna gelmiş, ancak il merkezinin Karaköseye taşınması ve ilin adının Ağrı olmasiyle ilçe merkezi olmuştur. Eski gezginlerin güzel ve çekici görünüşünü överek söz etmiş oldukları eski Bayazıt kasabasına şifa bulmak ve sıtmadan kurtulmak için uzakça yerlerden bile gelirlerdi.

Türlü tarihlerdeki istilâlar, zaman zaman transit yeri öneminin azalması, depremlerin verdiği zararlar yüzünden eski Bayazıt kasabası geniş ölçüde yıkılmış, sönükleşmiştir. Daha geçen yüzyılın sonunda nüfusu 2 000 kadar olan kasabanın 1935 teki nüfusu 1 860 kişiye düşmüştü. Bu eski yeri bırakılarak 5 km kadar kuzeybatıda, daha alçak ve düzlük bir yerde (1 650 m) bir köy yerine taşınmış, kasaba gelişme yoluna girerek nüfusu 9 000 e yaklaşmış, okul, kitaplık, gazino ve lokantalar, hastahane, belediye burada kurulmuştur. Kasabanın imar planı 1941 de yapılmış, içme suyu eski Bayazıt'tan künklerle getirilmiştir. Erzurum ve daha uzak bölgelerden uzanan ana transit yolu D. B. tan geçer, İran'a uzanır.

İşlek bir yol boyunda bulunan D. B., çeşitli turistik zenginliklerle doludur (Ağrı dağı, Balık gölü, İshak Paşa saray ve camii gibi). Gülveren köyü yakınındaki göktaşı çukurluğu, 30 m derinliği ve 35 m kadar çapı ile görülmeğe değer. Çevrede maden suyu kaynakları da vardır (kasabanın 12 km kadar kuzeybatısında birçok yerlerden kaynayan Sağlıksuyu kaynakları gibi).

Tarih: Yeri sarp, yokuşlu ve yüksek olan D. B., 1918 nisanındaki kurtuluşu sırasında Ermeniler tarafından yakılıp yıkılarak bozulmuş olduğundan, bir daha eski şenliğini bulamamıştır. 1916 da Revan - Nahçıvan demiryolundan ayrılan bir dekovili Ruslar Karaköseye değin uzatırken, D. B. ın 3 km altında bir istasyon kurmuş ve pavyonlar yapmışlardı. Ermeniler 1918 de çekilirken, burasını da yakmış, istasyonu bozmuştu. Devletin burada kışla, hastahane gibi yapılar yapması, halkın da dükkân ve evler kurması, D. B. ın eski yerinden bu düzlüğe kaymasına yol açtı Bu yüzden, 1924 ten beri Aşağı Bayazıt gelişmekte ve Yukarı Bayazıt sönüp gerilemektedir.

DOĞU BAYAZIT: İshak Paşa sarayının genel görünüşü

D. B. ın çekirdeği, halkın Eski Kale ya da Ceneviz Kalesi dediği Yukarı Bayazıt'ın doğu kesimindeki sarp kayalık üzerinde yıkıntısı bulunan hisardır. Şimdiki Bayazıt Ovası'ndan ibaret Gokovit sancağı, Dikor ile Iğdır kesimindeki çifte başkenti de içine alıyordu. Kale İran - Trabzon kervan yolu üzerinde bir gümrük merkezi olarak gelişiyordu. 645 ya da 646 yılında ilk İslâm ordusu Gokovit bölgesine akın yaparken, Sembat, Daryunk beyi idi. Onun torununun torunu olan Kör Aşot, Ümeyyelilere yaranarak 732 - 750 yıllarında cizye ve haracın toplanmasına yardım etti ve 744 te Ermeniye'ye batrik (Patrice) i oldu.

Alparslan'ın ilk batı seferi sırasında, 1064 yazında Kars bölgesi ve Ağrı dağı çevresiyle birlikte D. B. kesimi de Bizanslılardan alınarak, Selçuklara bağlı Ani Şeddadlıları Beyliği (1064 - 1200) ne verildi. Ahlat Sokmanlıları elinden 1207 de D. B. bölgesi de Anı Atabekleri eline geçti. 1239 Çingizliler eline geçen bu bölge, 1358 yılında İlhanlılara vâris olan Calayırlılar'a geçti. Eski Kale (Daryunk hisarı) yıkılmış olduğundan, Yukarı Aras bölgesi hâkimi olarak Anı'da oturan Calayırlı şehzade Bayezid Han, 1374 te Ahlat - Van bölgesinden Aras boyuna saldıran Karakoyunlu Bayram Hoca (1366 - 1380) ordusuna karşı, şimdiki Yeni Kale kesiminde sağlam bir kale yaptığından, buraya Bayazıt Kalesi denilmeye başladı. Sultan Hüseyin Han (1374-1382) adına Anı'da 1377 ya da 1379 da bakır para kestirilmesi de, Bayezid'in valilik çağındadır.

1382 de Karakoyunlulara, 1386 da Timur'un eline geçen Bayazıt, 1406 da da yine Karakoyunlulara geçti. 1469 da Akkoyunlulara bağlandı. 1502 Şarur savaşında Akkoyunluları yenen Safevîler, burayı da alıp 76 yıl yönettiler. Çaldıran'a giden Osmanlı ordusu 20 ağustos 1514 te Sarısu boyunda Danasazı (Şıhlı Gölü) yanında konaklarken, «Bayezid kalesi halkı» gelerek I. Selim'e bağlandıklarını bildirdiler. 20 haziran 1534 te Bingöl'de konaklayan Başvezir İbrahim Paşaya kale anahtarlarını getiren Sünnîliğe bağlı yerler arasında Bayazıtlılar da vardı. Eleşgirt ile birlikte B., 1578 de açılan İran seferleri başında Van beylerbeyliği sancak beyleri tarafından 1578 baharında fethedilerek, bir sancak halinde Van'a bağlandı. Yerli ve Şiîleşen Türkmen ve Uyratlı halkı Azerbaycan içlerine kaçtığından, Farkın (Silvan) bölgesinden *Zilan* kolundan Bısyanlı ve Sıpkanlı aşiretleri ile Kara Behlül Bey, 1590 yıllarında Bayezid'in «ocaklı» sancakbeyi olarak, buraların köylerini şenlendirmeğe başladı.

III. Murat çağında (1590 - 1595) tutulan « mufassal tahrir defteri » nde, B. sancağında, çoğu ıssız bulunan, 120 köylü B. ve 123 köylü Urut ilçesinin bulunduğu belirtiliyor; verilen köy adalarından da Ağaçeri, Çepni, Kalaç, Cevanşirlü, Şamlu gibi büyük Türkmen boylarının buralarda yaşadığı anlaşılıyor. Afşarlı Nadir Şah'ın Kars'a saldırışı sırasında (1744) soyu kesildiği anlaşılan B. ocaklığı kaldırılmış, yerine İstanbul'dan atanan sancakbeyleri gelmiştir. Bunların en önemlisi, Yeni Kale kesimini yontma taşla çevirerek, içerisinde İshak Paşa camii, hamamı, sarayı ve Külliye Medresesi gibi Anadolu'nun son büyük sanat şaheserini Ahıskalı mimarlara yaptıran Atabekli İshak Paşa'dır. Ahıska Atabekleri kolundan olan B. sancakbeyi İshak Paşa, 1776 - 1798 yılları arasında burada kalmıştır. Arşiv kayıtlarından, Erzurum eyaletine bağlı bulunan B. sancak beyi İshak Paşanın, Hınıs ile Tekman gibi sancakların da mutasarrıfı olduğu anlaşılıyor.

1821 - 1822 yıllarında son İran - Kaçarlı akınları, D. B. ın çok mal ve can kaybına yol açtı. Ruslar ilk olarak 1828 de burasını işgal ederek, 1830 baharında çekildiler. 1854 teki ikinci Rus işgali de 1856 Paris antlaşmasına göre sona erdi. 1877 Rus Savaşı başlamadan Erzurum vilâyetinin B. sancağı: 1. Merkez, 2. Karakilise (Karaköse), 3. Diyadin, 4. Batnos ve 5. Eleşgirt kazalarına ayrılmıştı. 15 ekim 1877 Alacadağ bozgunu üzerine Türk ordusu Erzurum'u korumak üzere geri çekilince, ekim 1877 sonunda Ruslar D. B. ı işgal ettiler; 13 temmuz 1878 Berlin Antlaşmasına göre geri verdiler. Ruslar çekilirken, buradan ve Van'dan gelen Ermenileri de birlikte götürüp, Gökçegöl'ün batısında yeni kurulan kasabaya Yeni Bayazıd (Novo - Bayazıd) adını vererek oraya yerleştirdiler.

1887 Erzurum salnamesinde B. sancağı B., Antap (Tutak ki Patnos da bucak halinde buraya bağlı), Karakilise, Diyadın ve Eleşgirt ilçelerine ayrılmış gösteriliyor. Bu durum, Birinci Dünya Harbine değin sürdü. 1 kasım 1914 te Rus işgaline uğrayan D. B. halkı, Van ve Erzurum'a doğru kaçmış, kalanlar perişan olmuştur. 14 nisan 1918 de Rus döküntüsü ve Ermeniler elinden kurtulmuştur. Iğdır ile Kulp (Tuzluca) ilçeleri de 1934 şubatı sonuna değin buraya bağlanarak, 7 ilçeli B. vilâyeti kurulmuştu. İshak Paşa sarayı ve cami restore edilmiş, Yeni B. kesimi bayındır bir duruma gelmiştir.

DOĞU BAYAZIT SAVAŞI, 1876 - 1877 Osmanlı-Rus savaşının doğu cephesinde sınırlı bir savaş.

Rusların Osmanlı imparatorluğuna karşı giriştikleri saldırı üzerine Osmanlı hükümeti de 1876 (12 nisan 1293) tarihinde savaş ilân etmek zorunda kalmıştır.

Bütün imparatorluğa yapılan bu bildiri üzerine Doğu Cephesi Komutanı Ahmet Paşa Doğu Bayazıt'ta bulunan iki taburluk Osmanlı kuvvetinin, Rusların sınırı aşmaları karşısında, savaşa tutuşmaksızın Bargiri'ye çekilmelerini ve burada toplanmakta olan Faik Paşa tümenine katılmalarını bildirmişti. Ruslar Çilli geçidinden sınırı geçip Bayazıt'a yönelince Doğu Bayazıt mutasarrıfı Ali Kemalî Paşa telâşa düşmüştü. Buradaki taburlar ise, aldıkları emir üzerine Bargiri'ye çekildiler; böylece Ruslar Bayazıt'a girmiş oldular.

DOĞU BENGAL (İng. **East Bengal**), 1947 de Hindistan ile Pakistan arasında bölüşülen Bengal bölgesinin Pakistan'a kalan doğu bölümü. Kuzeyinde, doğusunda ve batısında Hindistan toprakları, güneyinde Bengal körfezi, güneydoğusunda Burma vardır. Bu bölgenin çoğunlukla Müslüman olan halkı jüt, pirinç, şeker kamışı ve çay yetiştirir. Tahılı kıt olan bölge sık sık Ganga (Ganj) ve Brahmaputra ırmaklarının ağızlarından gelen su baskınlarına uğrar. Başlıca limanı Chittagong, başkenti Dacca'dır. Yüz ölçümü 136 252 km², nüfusu 41 932 329 (1951) dur.

DOĞU BENGAL VE ASSAM (İng. **East Bengal and Assam**), Hindistanda, İngiliz yönetimi zamanında, 1905 ekiminden başlayarak, Assam ile birlikte Bengal'in doğu bölümünden meydana getirilen il. Kuzeyinde Himalayalar, doğusunda Burma, güneyinde Burma ile Bengal körfezi, batısında Bengal vardı. İlin başkenti Dacca, deniz limanı da Chittagong idi.

DOĞU BERLİN: bk. BERLİN.

DOĞU BİLİMLERİ (Fr. Orientalisme, Alm. Orientalistik, eski ter. Şarkiyat), doğu dilleri, edebiyatları ve kültürleri bilgisi ya da daha geniş bir tanımlama ile, Uzak Doğudan Yakın Doğuya kadar uzanan bölgenin dillerini, edebiyatlarını, tarihlerini, uygarlıklarını ve dinlerini, yerli bilgi kaynaklarını da doğrudan doğruya kullanarak, incelemeye yönelmiş araştırmalara toplu olarak verilen ad. Bu bölgede gelişmiş ve belgeleri Yunanca olan Hellenizm, bunun dışında kalır; bazı kere de bu coğrafî bölgenin dışında kalan bazı ülkeler (meselâ İspanyada gelişen Arap ve Müslüman hayatı ve Arapların VII. yüzyılda ele geçirip Mağrıb, yani Batı adını verdikleri Mısırdan Atlantik'e kadar uzanan Kuzeybatı Afrika kıyısı) doğu etkisini almış oldukları ölçüde bu topluluğa girer. Bunun gibi, Kuzeybatı Afrikanın Araplardan önceki dil ve uygarlıkları, bir yandan Berberlerin sonradan Araplarla olan yakın ilgilerinden, öbür yandan da Hamî ve Samî dillerinin yakın akrabalığından dolayı, D. B. arasına girer. Afrikanın başka bölgelerine gelince, Greko - Romen olmayan Mısır ve Habeşistan (Ethiopia) ve buna yakın bölgeler de D. B. alanına girer. Fakat kıtanın doğusunda olsa bile, Afrikanın başka bölgeleri, Afrikanistik adı altında, metotça da farklı başka bir bilim kolu meydana getirir.

Batı dünyasında D. B., Arapçanın incelenmesiyle başlamıştır; bu ilginin sebebi de, klasik yazarların, yani Aristo, Galinus ve Ptolemaios'un eserlerinin ancak Arapçaya çevrilmiş metinlerinin bulunması idi. 1250 de Papanın emriyle Pariste bir Arapça kürsüsü kurulmuştur. 1311 de Viyana'da toplanmış olan Sinod, Roma, Paris, Oxford, Bologna ve Salamanca'da Arapça. İbrance ve Keldanca (Aramca) öğretmenlerinin hizmete alınmasını kararlaştırmıştır. Reformasyon, o zamana kadar özel olarak İspanya ve Fransada Yahudi bilginlerince sürdürülen İbranca öğretimini, İbrancayı Kutsal Kitab'ın yorumu (Eksegesis) için kullanarak, ilerletmiştir. XVII. yüzyılda Hiob Ludolf, Habeş dili öğretiminin temellerini kurmuştur. XVII - XVIII. yüzyıllarda Jesuit misyonerleri Çin'in dil ve edebiyatını Avrupaya tanıtmışlardır. İlk Çin ve Mançu dil ve edebiyatları kürsüsü 1814 te Paris'te Collège de France'ta kurulmuştur. 1787 de W. Jones Kalkutta'da, Bengal Asya Derneğini kurarak, Sanskrit dilini Avrupada tanıtan ilk bilginlerinden biri olmuştur. XIX - XX. yüzyıllarda, Mısır hiyeroglifleri ve Mezopotamya çivi yazılarının çözülmesiyle, eski doğunun incelenmesine yarayan kaynaklar açılmıştır. Bilginlerin yaptıkları geziler, yaşayan diller bilgisini artırmıştır. İnceleme konusunun durmadan genişlemesi ve çeşitlenmesi, D. B. nin birçok kollara ayrılmasına yol açmıştır. Bu bilimler şunlardır: Egiptoloji, Asiriyoloji, Semitistik (Sami dilleri öğrenimi), Hebraistik, Arabistik ve İslâm bilimi, Türkoloji, Mongolistik ve Altaistik, İranistik, İndoloji, Sinoloji (Çin bilimi), Japonoloji, Afrikanistik ve konu bakımından daha dar birtakım kollar.

Son yirmi otuz yıl içinde, doğu ulusları da, birçok hallerde Avrupalıların rehberliğinden faydalanarak onların inceleme yollarını kabul etmişlerdir.

Doğu dilleri öğretimini kendine amaç edinen kurumların en eskisi, 1627 de Roma'da kurulmuş olan *Collegium de propaganda fide* (İnancın yayımı) derneğidir. 1754 te Viyana'da *Akademie für morgenländische Sprachen* (Doğu dilleri akademisi) kurulmuş ve sonradan *Konsullar - Akademie und Bundeslehranstalt für orientalische Sprachen* (Doğu dilleri için konsolosluk akademisi ve federal öğretim kurumu) adını almıştır. Paris'te *Ecole nationale des langues orientales vivantes* (Yaşayan Doğu Dilleri Millî okulu) 1795 ten beri çalışmakta olup özellikle Fransa'nın eski sömürgelerinde konuşulan dilleri öğretir. 1887 de Berlin'de, Bismarck'ın koruyuculuğu ile, *Seminar für orientalische Sprachen* (Doğu Dilleri Semineri) kurulmuştur. Bu kurum, ilk başta, dış ülkelerde çalışacak memur adaylarına doğu dillerini öğretmekle görevlendirilmişti; sonradan okul programına ek olarak, sömürge ülkelerinde oturacak memurlar için hazırlayıcı dersler de katılmıştır. 1936 da, gazetecilikle ilgili bazı konuların da katılmasiyle, *Auslandswissenschaftliche Fakultät* (Dış ülkeler bilgisi fakültesi) ile birleştirilmiş, 1945 te bütün bu kuruluşlar yok olmuştur. Londra Üniversitesinde, 1906 da *School of Oriental Studies* (Doğu bilimleri okulu) kurulmuş ve 1940 ta «Oriental» dan sonra «and African» (= ve Afrika) katılarak, Doğu ve Afrika Bilimleri Okulu adını almıştır.

Rusya'nın en eski D. B. okulu, 1814 te Moskova'da kurulan *Lazarevskiy İnstitut Vostoçnıḫ Yazıkov* (Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü) dur. Bu kurum 1920 de *Moskovskiy İnstitut vostokovedeniya* (Moskova Doğu bilimleri Enstitusü) haline getirilmiş ve Bilimler Akademisine katılmıştır 1920 de Leningrad Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü (1937 ye kadar Enukidze Enstitüsu adını taşımıştır) kurulmuştur.

Daha çok araştırma amaciyle kurulan şu kurumlar da meydana çıkmıştır: *Deutsches Institut für ägyptische Altertumskumde* (Alman egiptoloji enstitüsü) (1906 - 1939 ve 1954 ten beri); 1881 de kurulan *Institut Français d'archéologie orientale* (Fransız doğu Arkeoloji Enstitüsü). Bunların her ikisi de Kahire'dedir; son olarak, 1919 da çok zengin bir bütçe ile Chicago üniversitesinde kurulmuş olan *Oriental Institute* (Doğu Enstitüsü) ü da hatırlatalım.

D. B. ne Asya dergileri ile uluslararası orientalistler kongreleri hizmet eder. Bunların birincisi Paris'te 1873 te, ikincisi de Cambridge (İngiltere) de 1954 te toplanmıştır. 1922 den beri, *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* (Alman Doğu Derneği) da Alman D. B. i kongreleri yapar (sonuncusu 1955 te Hamburg'ta yapılmıştır).

En zengin doğu yazmaları ve basma eser koleksiyonlarına sahip olan Avrupa kitaplıkları şunlardır: Berlin (şimdi Tübingen), Cambridge, Gotha (1945 e kadar), Göttingen, Halle, Kopenhag, Leyden, Leipzig, Leningrad, Londra, München, Oxford, Paris, Roma, Uppsala ve Viyana.

D. B. nin çeşitli kolları ve bunların gelişmesi üzerine özel bilgiler:

Semitistik: Yukarıda belirtildiği gibi, Avrupada D. B. İbranca ve Arapçanın incelenmesiyle başlamıştır. Buna götüren sebepler şunlardır: İbrancanın, Eski Ahdin asıl dili olması dolayısiyle ilâhiyat için önemi; Akdeniz dünyasında Araplarla Avrupalılar arasındaki ilişkiler; misyonerlerin Hıristiyan propagandası için Araplar ve Yahudilerle karşılaşmalarında her iki dile de olan ihtiyaçları; yukarıda sözü geçen bazı Yunanca metinlerin ancak Arapça çevirmeler halinde bulunması.

XIX. yüzyılda bu alana Asiriyoloji, Fenike, Aram ve Güney Arap dilleri epigrafisi katılmış, bununla birlikte bütün bu dillerin bilimsel kesinlikle karşılaştırılmasına ve eski Samîlerin ana yurdu, dini, uygarlığı üzerine araştırmalara başlanmıştır. Samî dillerinin en önemli karşılaştırılması C. Brockelmann'ın *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen* (Samî dillerin karşılaştırmalı grameri temel kitabı) dir. İlk Fenike yazıtı 1735 te çıkarılmıştır. Son zamanlarda Ras Şamra'da çivi yazısiyle yazılmış çok önemli Fenike yazıtları bulunmuş ve okunmuştur. Bu buluşlardan Semitistik çok yararlanmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Eski Aramca, Nabatça (Nebtî) ve Palmirce (Tedmürî), Safaca (Safâî) ve Thamudca (Şemudî) araştırmaları hayli gelişmiştir. Kutsal Kitab'ın Aramca yazılı parçaları, İbranca yazılı parçalarıyle paralel olarak incelenmiştir Hıristiyan ilâhiyatı ve Hıristiyanlık tarihi bakımından çok önemli olan büyük Süryanî edebiyatı da XIX. yüzyılda gelişmiştir. Etyopya dili Avrupa'da XVI. yüzyıldan, Koptça da XVII. yüzyıldan beri incelenmektedir.

Hindistan ve İran: Rönesans'ın uyandırdığı kültür ilgisiyle Avrupalı misyoner ve gezginler kendilerini Asya üzerinde gözlemlere vermişlerdir. Floransalı tüccar Filippo Sassetti (1588 de Goa'da ölmüştür), Hindistan dillerinin İtalyanca ile olan benzerliğine dikkati çekmiştir. Romalı soylu Pietro della Valle, XVII. yüzyılın başlarında Persepolis çivi yazılarını haber vermiş ve anlamını sezgi yolu ile kestirmiştir.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda bir yandan İngilizlerin Hindistan'da yönetim kurmaları ve din propagandasına girişmeleri, öte yandan da İran'daki Safevîlerin batı ile ticarî ve diplomatik ilişkiler kurması, bu iki büyük ülke uygarlıklarının Avrupa bilimine açılmasını sağlamıştır.

Hindistanda her şeyden önce ülkenin dinî ve felsefî kültür mirası misyonerlerin dikkatini çekmiştir. Sonradan edebî şaheserlerin ve Sanskrit dilinin incelenmesine geçilmiştir. İtalyan, Fransız ve Alman Jesuitlerinin bu alanda büyük hizmetleri vardır. Bunlardan sonra Charles Wilkins, William Jones (Bengal Asya Derneği kurucusu) ve Thomas Colebrooke, edebiyat, diyalektoloji, din, hukuk, bilim, kısaca bütün Hint kültürüne ait metinleri incelemişler, çevirmişler ve açıklamışlardır.

XIX. yüzyılda, bir yandan romantizm, öte yandan Sanskrit'in başlıca Avrupa dilleriyle akrabalığının anlaşılması, Hindistan'ın incelenmesine büyük hız vermiştir. Fransızlardan Anquetil du Perron, Almanlardan Schlegel kardeşler çevirmeler yapmış, Alman Franz Bopp (b. bk.) karşılaştırmalı gramerini çıkarmıştır. XX. yüzyılda Hindistan'a ait araştırmalar alanı bölündükçe bölünmüş (Sanskrit edebiyatı *Veda*'lar, *Upanişad*'lar, Brahmanizm, Buddhizm, sanatlar, nümismatik...). yayınlar arttıkça artmış ve hâlâ da artmaktadır.

İran: Avrupanın İran üzerine bütün bilgisi klasik (Yunan, Roma) kaynaklarına dayanırken, bu bilgiyi doğu kaynakları yolu ile genişletme ve düzeltme teşebbüsü İngiliz bilgini Thomas Hyde tarafından yapılmıştır. Bu bilgin, Arap ve yeni İran kaynaklarından yararlanarak *Veterum Persarum et Parthorum et Medorum religio* (Eski Farslar, Partlar ve Med'lerin dini) başlığı altında (1700) Zerdüşt dünyasına ait eserini çıkarmıştır. Bundan sonra, bir yandan *Avesta*'nın ve çivi yazılarının bulunması ve açıklanması (Anquetil du Perron, Eugène Burnouf, Niebuhr, Grotefend, Rawlinson), öte yandan çağdaş İranla gelişen ilişkiler, bu yakınlığı gittikçe artırmış ve çalışmaları hızlandırmıştır. Son otuz kırk yıl içinde orta çağdan kalma birçok yazıt ve edebî metinler incelenmiş ve İran diyalektolojisinin tarihî gelişmesi tesbit edilmiştir. Arkeolojik araştırmalar gelişmiş ve Avrupalı birçok bilgin, İslâm öncesi İranın incelenmesinde eski Zerdüşt geleneğini sürdüren Parsî'lerin iş birliğinden de yararlanmışlardır. Son olarak, Ermeni dil ve uygarlığına ait metinlerle başka bir Hint-Avrupa dili olan Toharca metinlerin incelenmesi de D. B. nin bu kolunu zenginleştirmiştir.

Sinoloji ve Jamatoloji (*Japonoloji*): Çin dil ve edebiyatının ilk batılı inceleyicileri, M. S. ilk yüzyıllarda Orta Asyada yaşayan Buddhist keşişlerle Hintli Buddhist keşişler olmuştur. Ancak, Buddhizmin Hindistanda yok olması sonucunda, bu din ancak Çinde kalmış ve Çinceyi Hindistanda yayamamıştır. Bu araştırıcıların bıraktıkları yazılar, ancak şimdiki Avrupalı araştırıcıların işine yaramış ve Sinoloji Hindistana Avrupalılar tarafından sokulmuştur. Çin dil ve edebiyatının Avrupalılarca bilimsel yoldan incelenmesi ancak St. Franciscus Xaverius'la 1549 da ya da ondan sonra Japonya'ya gelen Jesuitlerle başlamıştır. İlk Avrupalı Sinolog Napoli Jesuit papazı Matteo Ricci (1582-1610) olmuştur. XVII ve XVIII. yüzyıllarda hemen her Avrupa ülkesinde bu alanda birçok öğrenciler yetişmiştir. Çincenin ilk bilimsel grameri, Prémare adındaki Fransız Jesuitinin XVIII. yüzyılda hazırladığı *Notitia Linguae Sinicae* (Çin dili bilgisi) dir.

XIX. yüzyılda Avrupada ilk olarak Pariste Çince okutulmuştur. Fransanın Sinoloji okulu hâlâ birinciliğini korumaktadır. İngilterede D. Morrison'un Çince sözlüğü (1817-1822) ve J. Legge'nin Çin klasiklerinden çevirmeleri, A. Wylie'nin *Notes on Chinese Literature* (Çin edebiyatı üzerine notlar) özel olarak göz önünde tutulmalıdır.

İtalyada Çince, Floransa, Roma ve Napoli'de okutulmaktadır. Almanya, Sinoloji alanına asıl XIX. yüzyılın ikinci yarısında katılmıştır: Hamburg, Leipzig ve Frankfurt'ta özel Sinoloji enstitüleri kurulmuştur. Leyden (Hollanda), Bruxelles (Belçika), Göteborg (İsveç) da da Sinoloji enstitüleri kurulmuştur.

Rusyada Ortodoks misyonerler XVIII. yüzyılda Pekin'de bir Sinoloji okulu açmışlardır. Petrograd (Leningrad), Vladivostok ve Moskova üniversitelerinde Sinoloji okutulmaktadır.

Günün başlıca Sinologlarından biri Amerikalı S. W. Williams'tır ve en kusursuz İngilizce-Çince sözlüklerden birini hazırlamıştır.

Yurdumuzda Ankarada, 1935 te kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde bir Sinoloji Kürsüsü kurulmuştur. Bu kürsüyü başlangıçta W. Eberhard (b. bk.) yönetmiştir.

XVI ve XVII. yüzyıllarda yine Jesuitler Japon dil ve edebiyatını incelemeye başlamışlardır. Hollandalılar en çok XVIII. yüzyılda bu alanda çalışmışlardır. Japonoloji ya da

Japonya'nın eski ve şairane bir adı olan Yamato'ya dayanan Yamatoloji, Avrupada çok gelişmiştir. Modern Japonya'nın önemli bilimsel yayınları bu çalışmalara daha da hız vermiştir.

Siyam, Annam ve Kore dillerinin yine misyonerler tarafından başlanan incelenmesi de bu dala katılmış olup çok gelişmektedir.

DOĞU BURNU (Coğ.) bk. DEJNEV BURNU.

DOĞU CAVA (İndonez. **Djawa Timur**), İndonezya Cumhuriyetinde, Cava adasının doğu bölgesini içine alan bir il. Yüz ölçümü aş. yu. 45 000 km², nüfusu 15 055 714 tür. Başkenti Soerabaja, başlıca şehirleri Soerabaja, Malang, Kediri, Madioen ve Probolinggo'dur.

DOĞU ÇİN DENİZİ (Çince adı: **Dunğ Hai**; Japonca: **Tokau**), Çin kıyısının orta bölümü karşısında bulunan bir deniz. Yüz ölçümü aş. yu. 1 249 200 km² dir. Bu denizi doğuda, Japonyanın en güneydeki adası olan Kyuşu ile Ryukyu adası sınırlar. Formoza (Tayvan) bu denizin güney sınırını meydana getirir. Formoza boğazı ise onu Güney Çin Denizine bağlar. Kuzeybatıda D. Ç. D. Sarı Denize karışır. Kuzeydoğuda Kore Boğazı, D. Ç. D. ni Japon Denizine bağlar. Bu denizin derinliği 165 - 198 m arasında değişir. Bu denize dökülen ırmakların en önemlisi Yanğtse Kyanğ'dır. D. Ç. D. nin en önemli şehirleri Şanğhay (Çin) ve Nagasaki (Japonya) dir.

DOĞU DEVLETLERİ (İng. **Eastern States**): 1. Amerika Birleşik Devletlerinde New England (Yeni İngiltere) bölgesi devletleri: Maine, New Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhod Island ve Connecticut. Federal Land Bank (Federal toprak bankası) gibi örgütlerde bu devletlere bazı kere New York ve New Jersey devletleri de katılır.

2. Amerika Birleşik Devletlerinde, Allegheny dağları doğusunda ve Atlantik kıyılarında yer alan devletler. Bu ad, Mississippi vâdisinde ve onun batısındaki devletlerde kullanılır.

3. Kuzeydoğu Hindistanda eskiden *Agency* (ajans, acentelik) sistemiyle yönetilen Hint devletleri grupu. Kırk iki devleti kapsayan bu gruptaki Kuç Behar ve Tripura devletleri, eski Bengal ilinin doğu sınırındadır, öteki devletler kuzeydoğudaki Bihar ile güneybatıdaki Orta Hindistan arasındadır. İngiliz yönetimi zamanında bütün bu devletler Kalkutta komiserinin aracılığına baş vurarak imparatorun temsilcileri ile doğrudan doğruya temas ederlerdi; komiserin biri Sambalpur'da, öteki de Raipur'da olmak üzere iki siyasî ajanı bulunurdu. 42 devletten 39 u, ortak yarar ve çıkarla ilgili konularda daha etkili davranabilmek amaciyle 15 temmuz 1947 de Hindistan Birliği içinde idarî bir birlik halinde toplanmışlardır.

DOĞU FLANDRA (Flamanca: **Oost Vlaanderen**; Fr. **Flandre Orientale**), Belçikada bir il. Kuzeyden Hollanda, doğudan Anvers ve Brabant illeri, güneyden Hainaut ili ve batıdan Batı Flandra ili ile sınırlanır. Orta bölümünde yer alan kumlu topraklar dışındaki yerleri, baştan başa zengin tarım ürünleri veren ve geniş ölçüde çiçek yetiştirilmesine ve hayvancılık yapılmasına pek elverişli olan verimli alçak ovalardan meydana gelir. Dokuma fabrikaları ve daha başka sanayii de olan D. F. yı Lys, Dender ve Schelde ırmakları sular. İlin denizle bağlantısını bir kanal şebekesi sağlar. Halkının hepsi Flamandır. D. F. Orta çağda bağımsız Flandra Kontluğunun bir bölümüydü. Başşehri Ghent'tir. Yüz ölçümü 2 867 km², nüfusu 1 226 602 (1949) dir.

DOĞU FRİS ADALARI: bk. FRİS ADALARI.

DOĞU FRİSLAND (Alm **Ostfriesland**), kuzeybatı Almanya'da, Aşağı Saksonya (Niedersachsen) devlet (Land) inin batı bölümünde bir bölge. Eskiden Prusya'nın Hannover ilinin bir bölümü idi. Batısında Hollanda, kuzeyinde de Kuzey Denizi bulunan D. F. bölgesi, adı geçen denizdeki D. F. adalarını da kapsar. Eskiden Hollanda'nın Groningen ili ile Almanyadaki Oldenburg devletinin kuzey bölümünü kapsardı. 1774 te Prusyanın, 1807 de Hollandanın, 1815 te Hannover'in, 1866 da yeniden Prusyanın bir bölümü olmuştur. Bölgenin çoğu verimli ovalarla kaplıdır: bu ovaların bazıları bataklıkların kurutulmasiyle meydana gelmiştir. D. F. da büyük ölçüde hayvancılık yapılır.

DOĞU GERMENCE, Hint - Avrupa dil ailesinin bir kolu olan Germen dillerinin bir bölümü. Germen dilleri arasında Batı Germence (b. bk.) ile Kuzey Germence (b. bk.) bölümleri önemli bir yer tutar. D. G., bu iki bölüm arasında yer almaktadır. Ancak, bu bölümü Kuzey Germenceye yaklaştıran birçok özellikler vardır. D. G. nin en önemli kolu Gotçadır. Gotçanın Ostrogot ve Visigot kollarına ayrıldığını biliyoruz. Kırım Gotçası XVI. yüzyıla kadar sürmüştür. D. G. nin Burgund, Bastarn, Skir, Rugi, Lugi (Vandal: Asding, Siling bölümleriyle, Buri), Herul ve Gepid dilleri gibi birtakım üyeleri daha vardır. Gotçanın güney İskandinavya (Göteland ve Gotland) da oluşmuş ve gelişmiş olduğu anlaşılıyor IV. yüzyılda gelişmiş olan Gotçanın birçok yazı anıtları kalmışsa da, öbür diller yazı kalıntısı bırakmamış gibidir. Gotçanın en önemli yazılı anıtı olarak Yunancadan çevrilen Gotça (Visigotça) *İncil*'i anabiliriz. Ayrıca Gotçaya ait şahıs adları da dil anıtı olarak kullanılabilir. D. G. de ve özellikle Gotçada eski Germencenin birçok ses ve gramer özellikleri kalmıştır.

DOĞU HİNDĪ (İng. Eastern Hindī), Hint - Avrupa dillerinin Arya kolunun Hint - Arya bölümünden bir dil. Bu dil Hindistan'ın Oudh, Baghelkhand ve Chattisgarh bölgelerinde 25 000 000 kişi tarafından kullanılır. D. H. nin bu bölgelerde kullanılan başlıca üç lehçesine Awadhī, Baghēlī ve Chattisgarhī adları verilir. D. H. lehçelerinin en önemlisi Awadhī (b. bk.) lehçesidir. Bu lehçe Orta Hintçe (Prākrit) nin Ardamāgadhi lehçesine dayanmaktadır. D. H. dilinin edebî lehçesi Awadhī'dir Awadhī lehçesinin güneyinde konuşulan Baghelī, ona dil özellikleri bakımından daha yakındır. Daha güneyde kullanılan Chattisgarhī lehçesi komşu dillerin (Oṛiyā, Marāthī) etkisi altında kalmıştır. D. H. nin konuşulduğu alan, *Rāmāyaṇa*'nın efsanevî kahramanı Rāma'nın doğduğu bölgeyi kapsamaktadır.

D. H. Yeni Hint dilleri arasında birçok özellikleriyle dikkati çekmektedir. Ses özellikleri bakımından *a* vokali *å* olarak telâffuz edilmektedir. Oysa öbür Yeni Hint dillerinde bu ses *o* diye söylenmektedir. Dativ - akkusativ hali *kā* ya da *kã* ekiyle yapılmaktadır. Yeni Hint dillerinin doğu grupunda bu ek *kē* ya da *kẽ* biçimindedir. Lokativ hali *mā* ya da *-mã* ile biter.

Malik Muhammed ve Tulsī Dās gibi yazarların edebî etkisi altında D. H. birçok eski özelliklerini saklamıştır.

DOĞU HİNT ADALARI (İng **East Indies**), Malaya takım adalarının genel adı. Başlıca politik birimleri İndonezya Cumhuriyeti ile Borneo'daki İngiliz toprakları ve Yeni Gine olan bu takım adalar arasına bazı kere Filipin adaları da sokulur. Amerika keşfedildiği zaman orası Hindistanın batıda bulunan en uzak bölümleri sanılarak Batı Hint adiyle

anıldığı için, o sıralarda asıl Hindistana, bu ülkenin uzak bölümlerine ve Malaya takım adalarına topluca bu ad verilmişti.

DOĞU İNDONEZYA (İndonez. **Indonesia Timur**), İndonezya Birleşik Devletlerinden bir devlet. Bu devlet, Sulawesi (Celebes) adasını, Maluku (Molucca) adalarını, Bali, Lombok ve Flores adalarını, Hollandaya ait Timor adasını ve orta Malaya takım adalarına ait başka küçük adaları içine alır. Nüfusu aş. yu. 8 000 000, başkenti Makassar'dır. 25 aralık 1946 da Hollanda'nın onayı ile kurulan bu devlet, İndonezya Birleşik Devletlerini meydana getirmek amacıyle kurulan ilk devlettir.

DOĞU İSLAVCA, İslav dillerinin bir koluna verilen ad. Bu kolda Büyük Rusça, Ak Rusça ve Ukraynca yer almaktadır.

D. İ. nın bellibaşlı fenetik özellikleri: ana İslavca *tj, dj* ve *kt'* seslerinin *č* (ç), *ž* (= j) ve *č'ye* çevrilmesi: ana İsl. (=İslavca) **světja* «mum» > R. (=Rusça) *sveča*; **medja* «sınır» > R. *meža*; **nokt'* «gece» > R. *neč'*. Ana İsl. **tort* > *torot*; **tolt* > *tolot*; **tert* > *teret*; **telt* > *tolot*: **gordŭ* «şehir» > Eski Rusça ve Rusça *gorod(ŭ)*; Eski İsl. *gradŭ*, Bulg. *grad*, Sırp - Hırv. *grad*, Çek. *hrad*, Pol. *gród*; **vorna* «kuzgun» > E. R. ve R. *vorona*, E. İsl. *vrana*, Bulg. *vrana*, Çek. *vrana*, Pol. *wrona*; **storna* «yan» > E. R. ve R. *storona*; E. İsl. *strana*, Bulg. *strana*, Sırp - Hırv. *strana*, Çek. *strana*, Pol. *strona*; **volsŭ* > E. R. ve R. *volos(ŭ)*, E. İsl. *vlasŭ*, Bulg. *vlas*, Sırp - Hırv. *vlâs*, Çek. *vlas*, Pol. *włos*; **solma* «saman» > E. R. ve R. *soloma*, Bulg. *slama*, Çek. *slama*, Pol. *słoma*; **golva* «baş» > E. R. ve R. *golova*; E. İsl. *glava*, Bulg. *glava*, Sırp - Hırv. *glâva*, Çek. *hlava*, Pol. *głowa*; **dervo* «ağaç» > E. R. ve R. *derevo*, Sırp - Hırv. *drêvo*, Çek. *dřevo* Pol. *drzewo*; **berza* > E. R. ve R. *bereza*, Bulg. *breza*, Sırp - Hırv. *brèza*, Çek. *bříza*, Pol. *brzoza*; **melko* «süt» > E. R. ve R. *moloko*, Sırp - Hırv. *mleko*, Çek. *mleko*, Pol. *mleko*.

D. İ. da batı ve güney İslav dillerinde kullanılmayan birçok kelimeler vardır. Öbür İslav dillerinde rastlanmayan bu kelimelerin bir kısmı yabancı dillerden alınmıştır. D. İ. alanındaki fonetik özellikler VIII - IX. ve X - XI. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Buna göre, D. İ. nın kelime hazinesinde bu kelimelerin de bu devirde ortaya çıktığı sanılabilir. İslav dillerinin karşılaştırılması bu sanıları desteklemektedir. VIII - XI. yüzyıllarda D. İ. alanında, öbür İslav dillerinde rastlanmayan birçok kelimeler kullanılmaya başlanmıştır. Bu kelimelerin yayılış alanı D. İ. nın fonetik ve gramer sınırıyle birleşmektedir. D. İ. da kullanılan bu kelimeler köken bakımından üç ana grupta toplanmaktadır: 1. Güney ve batı İslav dillerinde unutulan eski İslavca kelimeler; 2. Ortak İslav kelime hazinesine dayanan yeni türevler; 3. Alıntılar. D. İ. alanında kullanılan bütün kelimelerin kökenini bilmiyoruz. Bu kelimeler arasında kökeni kolaylıkla tesbit edilemeyen birçok kelimeler de vardır.

Anlam bakımından bu kelimeler arasında türlü kavram gruplarına giren kelimelere rastlanmaktadır. Bu duruma göre, VIII-XI. yüzyıllarda D. İ. nın çok yönlü bir gelişme geçirdiği anlaşılıyor. Özellikle tabiat olayları, bitki ve hayvan adları, sosyal ve dinî terminoloji gibi alanlarda D. İ. da yeni kelime ve türevler göze çarpmaktadır. Bu kelimeler arasında Türk dil ve lehçelerinden alınmış birtakım ögeler de vardır. İşte birkaç örnek: R. *kust* «çalı»; Rus dil alanında XII. yüzyıldan beri kullanılmış olan bu kelime, öbür İslav alanlarında unutulmuştur. — R. *raduga* (ya da *rayduga*, *ravduga*) «gökkuşağı»: eski kaynaklarda kullanılmayan bu kelimenin kökü kesin olarak bilinmemektedir. — R. *koška* «kedi», Ukr. *kiška*; öbür İslav dillerinde *kotka* (Bulgarca) ve *kočka* (Çekçe) gibi şekiller kullanılmaktadır. — R. *sobaka* «köpek», Ak Rusça *sabaka*; kökeni belli değildir. Pol. *sobaka* kelimesi Rusçadan alınmıştır. R. *utka* «ördek», Ukr., Ak R. *vutka*; *selezeń* «erkek ördek» kelimesi de D. İ. nın ortak bir ögesi olabilir. Ukrayncada daha çok *kačur*, Ak R. da ise *kačar* kelimesi kullanılmaktadır. — R. *žemčug*, *žemčug* «inci», Ukr. *žemčug*; Türk dillerinden alınmıştır (*cincü*, *yincü*, *inci*). —R. *knut* «kamçı»; İskandinav dillerinden alınmıştır (eski İsveççe *knuter*). Pol., Çek. *knut*, *knuta* < R. — R. *kover'* «halı»; Ukr ve Ak. R. *kilim* kelimesi Türkçeden alınmıştır. R. *kover'* kelimesinin eski Türk dillerinden geldiği ileri sürülmektedir (Bulg. **kaver*). Eski Çek. *kober*, Çek. *koberec*, Pol. *kobierzec*, Bulg. *guber* «kilim» kelimeleri de aynı köke bağlanabilir. — R., Ak R. *karavay* «somun»; kökeni belli değildir. — R. *kovš* «kepçe», Ukr. *kivš*; kökenini bilmiyoruz. — R. *krovat'* «karyola»; Bizans Rumcasından alınmıştır. — Eski R. *papoloma* «örtü»; Rumcadan alınmıştır. — R. *sapog* «çizme»; D. İ. alanında ortak bir kelime olduğu anlaşılıyor. Kökeni bilinmemekle birlikte, Türk dillerinden alındığı sanılabilir. Rus ağızlarında *sopog*, *zobog*, *sabog*, *zabog* gibi şekillerde kullanılması, bu kelimenin bir alıntı olduğu sanısını artırmaktadır. — R. *šelk* «ipek», Ukr. *šovk*; yabancı dillerden alındığı açıktır. — R. *sorok*, Ak R. *sorak* «kırk»; kökeni belli değildir. — R. *sem* «yedi»; ortak İsl. **sedm'* şekline göre D. İ. için tipik bir örnektir. Güney ve batı İslav alanlarında *dm* ses düğümü kalmıştır.

Bu örnekler, VIII - XI. yüzyıl D. İ. sının öbür İslav dil ve diyalektlerinden sözlük bakımından ayrıldığını ve bağımsız bir gelişme sağladığını göstermektedir. Bu kelimeler arasında tabiat olayları, bitki, hayvan, kuş, balık adları gibi kavramlara rastlanması, D. İ. dil alanında diyalektlerin meydana gelmeğe başladığına açık bir kanıttır. Böylelikle VIII - XI. yüzyıllarda İslav dil birliğinin kesin olarak sona ermesi için bütün koşulların büsbütün olgunlaştığı anlaşılmaktadır. Gerçekten bu birlik bu çağda sona ermiştir. VIII - IX. yüzyıllarda ve özellikle X - XI. yüzyıllarda İslav dillerinin diyalektolojik haritası önemli olarak değişmiştir. D. İ. nın fonetik özellikleri ve kelime hazinesi oluşmuş, böylelikle, diyalekt bölgelerine ayrılan ortak dil VIII - XI. yüzyıllarda bağımsız dillere ayrılmıştır. Şu halde, D. İ. (eski Rus dili) bu çağda oluşmuştur.

DOĞU KALIMANTAN (İndonez. **Kalimantan Timur**), İndonezya Cumhuriyetinde, Borneo adasının Borneo ilinde bir bölge. 1946 - 1950 yıllarında İndonezya Birleşik Devletlerinin bir *daerah* (= daire, özerk bölge) ı olarak yönetilen bu bölge, eskiden Hollanda Borneosu'nun kuzeydoğu kesimini meydana getirirdi.

DOĞU KARADENİZ DAĞLARI, Türkiyenin Karadeniz bölgesinin doğu bölümünde, kıyı boyunca uzanan yüksek dağlara verilen ad. En yüksek yeri Kaçkar dağı (3 937 m) dır. Yüksekliği 3 500 m den çok olan başka dorukları da vardır. Eteklerinden doruklarına doğru, çok yerde, dik yamaçlar uzanır. Bu dağların yüksek yerlerinde kalıcı karlar ve buzullar vardır.

Doğu Anadolu dağ sıralarının (Çimen - Kop dağları, Karasu - Aras dağları, Monzur, Bingöl, Murat dağları gibi...) kuzey kenarında yükselen ve bunlara paralel giden D. K. D., kuzeydoğu sınırımız yakınından başlar, Karadeniz boyunca

uzanır, batıda yaklaşık olarak Ordu şehrinin güneyinden gelen Melet çayı vadisine dek sokulur. Bu yüksek (3 000 - 3 500 m) ve çok yeri sarp dağların batısında, Samsun gerisinin daha alçak (ortalama 1 000 - 1 500 m) ve çok yeri yassı dağlar yer tutar. Türlü yerlerinde ayrı ayrı dağ adlarıyle anılan ve yüksek sıradağlar özelliği gösteren D. K. D. doğal bakımdan türlü yönleriyle birbirine benzemektedir. Bütünüyle, yaklaşık olarak 400 km boyunda ve ortalama bir değerle 50 - 60 km eninde olan bu dağların güneyini, Çoruh ve Kelkit vadileri sınırlar. Daha güneyinde Çimen - Kop dağlarıyle bunların uzantıları sıralanır.

D. K. D., deniz kıyısı yakınından yükselmeye başlar, kısa yoldan denize ulaşan çok sayıdaki derelerin açmış oldukları derin vadiler arasında birçok dağlık burunlar kuzeye doğru uzanır. Deniz kıyısında bile 400 - 500 m yükseklikler gösteren bu çıkıntılar (Akçaabat batısında olduğu gibi), derelerle yarılmış dağ sırtları biçiminde güneydeki doruklara doğru yükselir. Şehir ve kasabaların sıralandığı kıyı boyu düzlükleri ve tepelik yerlerinin ortalama olarak 10 - 15 km güneyinde, 1 000 m lik dağ sırtları uzanır, 20 - 25 km güneyde ise dik ve sarp yamaçlarıyle 2 000 m den yüksek dağlar sıralanır. Bu yüksek dağlar, doğu - batı doğrultusunda hemen hemen kesintisiz uzanır, aralarında yalnız yüksek geçit yerleri (boyunlar) bulunur. Bu dağları Gümüşhane yakınında Harşit çayı derinlemesine (Gümüşhane yakınında 1 200 m kadar) yarmıştır. Bu derin vadinin doğu ve batısında kalan iki bölümü ayırt etmek mümkündür: Doğuda Rize Dağları ile Trabzon Dağları, batıda Giresun Dağları, Gümüşhanenin güneyinde ise Gümüşhane Dağları uzanır.

Bu dağlarda geçit yerleri hem az, hem de çok yüksektir (çoğu ortalama 2 000 - 2 300 m, kimi yerde 2 500 m den çok). Rize - Of arasındaki kıyı bölümünü İspir'e bağlayan toprak yolun geçtiği Dağbaşı beli 2 750 m olup, yanındaki dağlar 3 500 m ye yakındır. Daha batıda, Rize ile Bayburt arasında, geçit (bel) yükseklikleri 2 650 m kadardır. Trabzon Dağlarında 2 850 m yüksekliğindeki Kemer dağından daha batıdaki 3 060 m lik Çakırgöl dağına kadar olan boyun yerleri 2 600 m ye yakındır. Bu yüksek geçitler, bu dağların iki yanındaki yerleşmeler (köyler) arasındaki bağlantı yerleridir. Daha batıda Zığana dağlarında 2 036 m yüksekliğinde Zığana geçidi vardır ki, buradan Erzurum - Trabzon yolu geçer. Gümüşhane dağları ile Giresun dağları üzerinde de, Kelkit vadisini Harşit vadisine bağlayan yüksek boyunlar vardır. Bütün bu boyunlar ve birbiri ardınca yükselen doruklar, D. K. D. na az geçit veren sıradağlar özelliği vermiştir.

D. K. D. nın derin ve dar vadiler içinden geçen akarsuları, iki aklana doğru uzanmıştır: 1. Bu dağların kuzey aklanının suları yaklaşık olarak, çok yerde doruk katı ve yakınlarından derlenerek birbirine koşut birçok dereler ve çaylar halinde ayrı ayrı Karadenize dökülür. Bu akarsuların başlıcaları, doğudan batıya doğru şunlardır: Büyükdere, Pazar deresi, Kıbledağı deresi, Karadere, İyidere, Baltacı deresi, Sulaklı deresi, Küçükdere, Karadere (aynı addaki kasaba yakınında), Yanbulu deresi, Değirmendere (Trabzonda), Kirazlık deresi, Fol deresi, Çamlık deresi, Akhisar deresi (Beşikdüzü), Mirkemenli deresi (Görele), Çanakçı deresi, Harşit çayı, Ulucak deresi, Yağlıdere, Aksu (Giresun), Pazar suyu (Bulancak batısı), Turna suyu, Melet çayı. Bunlar arasında, Karadenize inen birçok dere ve derecikler daha vardır.

2. Bu dağların güney aklanının sularını iki ırmak toplar. Bunlardan biri Çoruh, öteki Kelkit ırmağıdır. Bu ırmaklara karışan akarsular da dere ve çay özelliğindedir. Bu dağlardan beslenen akarsular, çok yerde dik yataklar boyunca akar, kimi yerlerinde çağlayanlar yapar ve çoğu yüksek dağ akarsuları özelliği gösterir. Bu dere ve çayların bol sulu olmaları ve yataklarının dik bulunması, sudan hafif ve suda taşınmaya elverişli ağaç türlerinden elde edilmiş odunların, uygun çığırlarda taşınabilmesi imkânlarını sağlamıştır.

Karadeniz kıvrım düzeninin bir bölümü olan D. K. D, kıvrımlı - kırıklı, volkanik oluşmalara yer vermiş bir yapı gösterir. Burada temel yapı oluşmalarından yeni jeolojik çağlara kadar türlü kıvrılma evreleri (varistik ve Alp kıvrım düzenlerinin evreleri) ve kırılmalar, püskürmeler olmuştur. Birinci Zaman sonunda yükselmeler olmuş, İkinci Zaman başlarından Neojene kadar olan gelişmeler sırasında bu alan, zaman zaman kara durumunda bulunurken, daha güneydeki yerlerde deniz ilerlemeleri de olmuştur. Bugünün dağlık yerlerinde Eosen sonu ile Oligosende geniş ölçülü iç püskürmeler ve yer yer dış püskürmeler olmuştur. Pliosen devrinde yükselmeler olmuş, bölgedeki yüksek dağ özelliği bu sıralarda belirmiştir. Kıyı boyunda yer ver görülen sekiler de bu dağlık yerin yakın bir geçmişte yükselmiş olduğunu gösterir. Dördüncü Zamanın ilk yarısında, Buzul Çağında, bu yüksek dağlarda şimdikinden daha çok buzullar oluşmuş, bunların aşındırma ve biriktirmeleriyle bu dağların bugünkü sarp görünüşleri doğmuş, buz yalakları, buzul gölleri, buzul vadileri, keskin doruklar, buzultaş birikinti yerleri ortaya çıkmıştır (bk. KAÇKAR DAĞLARI). Bu dağlarda basamaklı kırılmalar da yer şekilleri üzerinde etki yapmıştır. Bunlardan biri Trabzon'un güney ve güneybatısındaki kırılma bölgesidir.

D. K. D. Türkiyenin en çok yağış olan yerlerinden biridir. Bu dağların çok yerinin yıllık yağış tutarı 2 000 - 3 000 mm yi bulur, kimi yerinde (Rize Dağları) 3 000 mm yi de geçer. Bu dağların denize dönük yamaçlarında bol yağışlar olduğu halde, güney yamaçlarında yağış tutarı azalır ve 1 000 mm ye, hattâ Çoruh vadisinde 500 mm ye düşer. Bu dağlar her mevsimde bol yağış alır. Yaz yağışlarının sebepleri arasında kuzeyden geçen gezici döngü (seyyar depresyon) lerin etkileri aranmıştır. Ayrıca, yaz aylarında bulunan kuzey - güney doğrultusundaki hava basıncı eğimi, kuzeybatı yönünde giden bir hava akışı doğurur, bu akışlar Karadenizin üzerinden geçerken içerisine nem alır, Karadeniz boyundaki dağlara yağış verir. Batı ve kuzeybatı rüzgârları bol yağmur getirir. Bu dağlık bölge, kışın gezici döngülerin (bk. DÖNGÜ) uğrağı olduğundan yine bol yağmur alır.

Bu dağların denize dönük yamaçlarının eteklerindeki kıyı boyunda ılımlı ya da serince kışlar, çok sıcak olmayan yazlar geçer. Buralardan dağların yüksekçe yerlerine çıkıldıkça sıcaklık düşer, serin yaylalar bölümüne geçilir, daha yukarılarda ise kar yağışlarının önemli yer tuttuğu yüksek dağ bölümleri uzanır. Bu dağların en yüksek katında kalıcı karlar, buzkarlar, buzullar alanına girilir.

Yağış ve sıcaklığın çok elverişli olduğu bu dağlık bölgede zengin ve gür bir bitki örtüsü doğmuştur. D. K. D. nda iyi ormanlar vardır. Bunlar arasında baltalık ve koruluk adıyle anılan ikinci dereceden bozulmuş ormanlar da yer tutar. Bu bölgenin ormanları, eteklerden yükseklere doğru, geniş yapraklı ağaçlar arasına çokça iğne yapraklıların karışmış olması şeklinde görülür. Kızılağaç ve meşe türlerinin çoğu, dişbudak, gürgen, kestane ağaçları 1 000 m yükseklik-

ten sonra azalır. 1 000 - 1 250 m yükseklikten sonra karma orman özelliği sürerse de, 1 600 - 1 800 m den daha yukarılarda iğne yapraklı ağaçlar çoğunluğu sağlar. Geniş yapraklı ağaçlar arasına belli bir yükseklikten sonra karışmaya başlayan iğne yapraklıların başlıcaları, bu çevreye özellik veren ve batıda Ordu yakınlarına kadar sokulan doğu ladini (Picea orientalis) ile çok yerde bulunan sarıçam (Pinus silvestris) dır. Sarıçam, bu dağlarda 2 400 m yüksekliğe kadar çıkar, buralarda yüksek dağ çayırları arasında topluluklar halinde görülür. Bu dağların türlü yerlerinde kayın ağaçları da vardır. D. K. D. nın yüksek yerlerinde doğu kayını (Fagus orientalis) oldukça yaygın olup, iğne yapraklı ağaçlarla birlikte orman sınırına kadar çıkmıştır. Bu dağlardaki ormanlar, Çoruh vadisi ile buna bağlı vadiler boyunca iç bölgeye sokulabilmiştir. Buralarda ladin, köknar, sarıçam ormanlarına rastlanır. Bunların arasında, meşe ve kestane gibi geniş yapraklı ağaçlar da çok karışmıştır.

Rize dağlarının kuzey yamaçlarında, kıyı yakınından 600 - 800 m yükseklere kadar çıkan, geniş yapraklı ağaçlardan oluşmuş, çok zengin bir alt oluşuğu (formasyonu) bulunan, türleri çok sık bir bitki topluluğu yer tutmuştur. Ancak, bu topluluğun, kıyı boyu yerleşmeleri yakınındaki yerler zamanla ortadan kalkmıştır. 800 m den daha yukarılarda, bu bölgenin böyle bir özel bitki topluluğu yavaş yavaş ortadan kalkar, bunun yerini karma ormanlar ve çam ormanları alır.

D. K. D. nın aşağı bölümleri yer yer maki ya da çalı ormanı denilen ağaç topluluklarına da yer vermiştir. Böyle yerlerde bir çeşit Akdeniz çevresinin bitki görünüşü belirmiştir: Palmiye, zakkum, limon, portakal, zeytin, sago palmiyesi (Cycas'lar) gibi Güney Anadolu bitkileri ve bunlarla birlikte muz, agav görülür. Bu dağların kuzey yamaçlarında fındık ve çay yetiştirme yerleri de önemli yer tutar. Buralardaki fındıklıklar, dünyanın basta gelen fındık üretimi bölgelerindendir. Bu bölgede elde edilen çay ürünü Türkiyenin ihtiyacını karşılayacak kadar artmıştır. Bu dağlık yerlerde alçak orman bölümleri, zengin ve verimli meyve alanlarıdır. Kıyıdan uzakça vadi boylarında elma, armut, erik ağaçları çoğalır. Yer yer turunçgiller de yetiştirilir. Bu dağların orman dışında kalan çayır ve otlakları hayvan yetiştirme yerleri ya da yayla alanlarıdır.

D. K. D. nın deniz kıyısı boyuna düşen dar kıyı bölgeleri, çok sık nüfuslu (km^2 ye 100 kişiden çok) ve birçok şehir ve kasabaların sıralandığı bir bölge olduğu halde, dağlık yerlere doğru nüfus birden seyrekleşir, sadece kasabaların ve birbiri yakınındaki köy ve mahallelerin çok yer tuttuğu elverişli yerlerde oldukça artar (km^2 ye 40 - 50 kişi). Bunların dışındaki yerlerde, hele yüksek dağlarda, km^2 de 5 - 10 kişiye iner. Bu dağlar, akarsularla çok parçalanmış ve derin vadiler açılmış olduğundan, köyden köye ulaşmak güç olur, her köyün birkaç mahallesi bulunur.

D. K. D. ve çevresinde çeşitli madenler vardır. Bunlardan bakır madenleri (Fol vadisi, Mirkemenli vadisi, Viçe ve Arhavi, Artvin bölgesinde Kuvarshane gibi) eskiden işletilmiştir. Bugün Göktaş (Murgul) ta modern bakır işletmesi vardır. Son yıllarda bu dağlar şeridinde, kuzeydoğuda zengin bakır damarları bulunmuştur. Fol ve Mirkemenli bölgelerinde, önceleri bakırın yanısıra kurşun ve çinko da işletilmiştir. Gümüş ile birlikte kurşun da çıkarılmış bulunan Gümüşhane'nin gümüş ocakları, zamanında çok ün almıştı. Of'un güney - güneydoğusunda ve Soğanlı dağlarının kuzey bölümünde demir madenine, Pazar'ın güneyindeki Bodullu köyü yakınında ise manganeze rastlanmıştır. Bu dağlarda maden suları da çoktur.

DOĞU KARELYA ANLAŞMAZLIĞI, Karelya da denilen şimdiki Karelya - Fin Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin doğu bölümündeki özerk Doğu Karelya toprakları konusunda, 1921 yılı kasım ayında Rusya ile Finlandiya arasında çıkan anlaşmazlık. Finlandiya, Rusların bu bölge halkına kötü muamele ettiklerini ileri sürerek Milletler Cemiyeti Konseyine baş vurmuş, konsey de konuyu Daimî Divan'a göndermiş, fakat Rusya Divan'ın huzuruna çıkmayı reddedince bir karar verilememiş ve dâva düşmüştür.

DOĞU KAYINI (Bot.): bk. KAYIN.

DOĞU KAZAKİSTAN BÖLGESİ (Rusça adı **Vostoçno - Kazahstanskaya oblast'**), Kazakistan'da bir bölge. Yüz ölçümü 96 700 km^2 dir. Kuzeyde Altay Eli, güneydoğuda Çin'in Sinkiyanğ eyaleti, batıda Semipalatinsk bölgesi ile sınırdaştır. D. K. B. 16 bölüm (rayon) e ayrılmıştır. Merkezi Irtış ırmağı üzerinde bulunan Ust Kamenogorsk (b. bk.) tur. Büyük şehirleri arasında Leninogorsk (Ridder), Zıryanovsk ve Zaysan anılabilir.

D. K. B. yeraltı servetleri bakımından zengindir (bakır, çinko, kurşun, kalay, volfram, gümüş, altın, maden kömürü). Irtış ırmağı, bölgenin 8 bölümü arasında bağlantı sağlayan önemli bir su yoludur. Mayıs - ekim ayları arasında gemi işletmeye elverişlidir. Kazakistanın bu bölgesinde hidroelektik santralları kurulmuştur. Bölgede elde edilen madenler fabrikalarda işlenmektedir.

DOĞU KİLİSELERİ (İng. Eastern Churches, Fr. Églises Orientales, Alm. Morgenländische Kirchen), Batı kiliseleri (Katolik, Anglikan, Protestan v. b.) nin, doğuda da Ortodoks, Nasturî ve Roma'ya bağlı olan Uniat (Lat. Ecclesia Orientalis, yani Marunî, Melkit [Melikî], Keldanî Katolik, Rum Katolik, Ermeni Katolik, Süryanî Katolik v. b.) kiliselerin dışında kalan kiliseler topluluğu. D. K. deyiminden çok kere Bizans Ortodoks Kilisesi de anlaşılır ve bunların bütününe Doğu Ortodoks Kiliseleri (İng. Eastern Orthodox Churches) denirse de, adı geçen topluluğu meydana getiren kiliseler kendileri için Ortodoks kelimesini kullanmazlar. Bu kiliseler şunlardır: Süryânî - i Kadîm ya da Yakubî, Ermeni Gregoriyen, Kıptî, Habeş, Malabar. Bunlar, 451 yılında Khalkedon (Kadıköy) da toplanan dördüncü evrensel kilise konsilinin kararlarını kabul etmeyen, bundan ötürü monofisit (b. bk., Fr. monophysite = İsa'da yalnız bir «tabiat» [Yun. physis] tanıyan) sayılan kiliselerdir. Fakat kendileri bu anlamda monofisit olmadıklarını iddia eder ve bu konudaki inançlarını 431 yılında Ephesos'ta toplanan üçüncü evrensel kilise konsilinde kararlaştırılan *Mia physis tou theou sesarkomene* (= «Tanrı'nın insan görünüşünde ortaya çıkması») formülünde özetlendiğini söylerler. Bu kiliselerin birinci genel konsili, ocak 1965 te Addis Ababa'da Habeş imparatorunun ve kilise başlarının katılmasıyle yapılmıştır. Bk. ERMENİ GREGORİYEN KİLİSESİ, HABEŞ KİLİSESİ, KIPTÎ KİLİSESİ, SÜRYANÎ - İ KADÎM KİLİSESİ, MALABAR KİLİSESİ.

DOĞU KURUMLARI, Asya dilleriyle Avrupada Türkler'le Finlerin oturdukları yerlerin ve Afrikada, Müslümanların yaşadığı alanların dillerini ve kültürlerini araştırarak inceleyen bilim kurumları. Bunların en eskileri Paristeki *Société Asiatique* (kuruluş yılı: 1821) ile Londradaki *Asiatic Society* (1823) dir. Bunların Hindistanda ve Do-

ğu Asyada kolları vardır. Almanların *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* adlı Alman doğu ülkeleri kurumu 1845 yılında kurulmuş ve 1948 yılından sonra da Mainz'ta çalışmalarına devam etmiştir. Kitaplığı Halle'dedir. Bu kurum 1847 den beri bir dergi çıkarmaktadır. Gene Almanların Berlinde çalışan *Deutsche Orient - Gesellschaft* kurumu (kuruluş yılı: 1898) 1927 yılına kadar Yakın Doğu'da kazılar yapmıştır. Doğu Asyanın Tabiat ve Kavimlerini İnceleme Kurumu (*Gesellschaft für Natur - und Völkerkunde Ostasiens*), eskiden Tokyoda çalışmakta iken 1950 yılında Hamburgda veniden kurulmuştur. «Oriens» adında bir dergi çıkaran *Die Internationale Gesellschaft für Orientforschung* (Uluslararası Doğu Araştırmaları Kurumu) Almanlarla Türklerin ortak çalışmalarına dayanmaktadır. Bundan başka, Almanların 1914 yılında kurmuş oldukları *Deutsche Ostasiatische Gesellschaft* (Alman Doğu Asya Kurumu), Doğu Asya ile olan ekonomik ilişkilere önem vermekte, ekonomik ve siyasî haberler toplamak ve yaymak işiyle uğraşmaktadır.

Bunların dışında Hollandada, İtalyada, İspanyada, Finlandiyada, Polonyada, Sovyet Rusyada, Amerika Birleşik Devletlerinde de bunlara benzer D. K. vardır. Bu kurumların çoğu çalışmalarını kendi dergilerinde yaymaktadır.

DOĞU LADİNİ (Bot.): bk. LADİN.

DOĞU MESELESİ (Fr. Question d'Orient, İng. Eastern Question, Alm. Orientalische Frage, Rus. Vostoçnıy Vopros), Yakınçağ tarihi ile ilgili bir terim. İlk olarak Viyana Kongresinde (1815) siyasî bir anlamda kullanılmıştır. Napoléon Bonaparte'ın alt üst etmiş olduğu Avrupa haritasını yeni bir düzene koymak için toplanmış olan bu kongrede, Rus delegeleri, Osmanlı imparatorluğunda yaşamakta olan Hıristiyanların ve en çok Yunanlıların durumunun da gözden geçirilmesini istemişler ve bu duruma D. M. adını vermişlerdir. Milliyet fikirlerinin düşmanı olan Metternich'in etkisi ile kongrede Rus isteği reddedilmiştir. Bununla birlikte, D. M. terimi, kongreden sonra Avrupalı diplomatlar arasında ilgi görmüş ve çok daha geniş anlamlarda kullanılmağa başlamıştır. Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasına kadar süren bir devirde, bu mesele görünüşte Osmanlı imparatorluğunda yaşamakta olan Hıristiyan uyrukluların Avrupa büyük devletlerince savunulmasıdır. Meselenin özü ise, Osmanlı topraklarının Avrupa büyük devletleri arasında tek taraflı parçalanmasından ya da aralarında yaptıkları siyasî antlaşmalarla paylaşılmasından ibarettir.

Avrupa diplomatları D. M. ne bu anlamda bir çözüm şekli vermek için çalışmağa başladıkları sırada, Avrupalı tarih yazarları da bu meselenin uzak başlangıcını bulmak için, bu Türk - Avrupa ilişkilerinin kaynağını araştırmağa koyulmuşlardır. Böylelikle D. M. hem siyasî, hem tarihî bir terim ve problem haline gelmiştir. Şu da var ki Avrupalı yazarlar, farklı görüş ve eğilimlere sahip oldukları için D. M. ne ortak bir başlangıç bulmakta anlaşamamışlardır. Böylece D. M. ni ilk çağda Türk göçlerinin Avrupaya yayılmasından, orta çağda Haçlı seferlerinde Avrupalıların Türklerle temasa gelmesinden ya da Osmanlı Türklerinin Avrupaya ayak basmasından başlatan tarihçiler çıkmıştır. Bu kadar uzağa gitmeyerek, aynı meseleyi Karlofça (Sırp - Hırv. Karlovci Sremski, Alm. Karlowitz) antlaşması (1699) ya da Küçük Kaynarca antlaşması (1774) ile başlatanlar da vardır.

Tarih yönünden uzak başlangıcı ne olursa olsun D. M., Avrupa büyük devletleri ile Osmanlı devleti arasında siyasî bir mesele haline ancak yakın çağın başlarında, Napoléon Bonaparte'ın 1798 de Mısıra girmesiyle başlamış ve 1815 te de adlandırıldıktan sonra 1918 de Osmanlı imparatorluğunun parçalanması ile yerini Yakındoğu Meselesi ya da Orta Doğu meselesi terimleriyle anlatılan meselelere bırakarak, tarih terimi ve meselesi olarak devam etmiştir.

Avrupalıların D. M. adını verdikleri mesele, Osmanlı Türkleri için baştan sona kadar bir «Batı meselesi» nden başka bir şey değildir. Türkler, Avrupa büyük devletlerinin Osmanlı imparatorluğuna yöneltikleri siyasî, dinî ve ekonomik saldırışlara karşı, şerefli kalarak ve salt kendi güçleriyle karşı koyamayacaklarını kavradıkları için batılılaşmak gereğini duymuşlar ve bu yolda sürekli çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu çalışmalar sonuç bakımından, Osmanlı imparatorluğunu parçalanmaktan kurtaramamış ise de, imparatorluğun yapısındaki Türk toplumunun geniş ölçüde batılılaşmasına vardım etmiş ve 1918 den sonra gelen yıllarda modern anlamda yeni bir Türk devletinin kurulmasına elverişli temeli hazırlamıştır.

Bu genel düşünceler çerçevesinde D. M. adı altında tarihe mal edilmiş olan olaylar sırasıyle şunlardır:

Napoléon'un Mısıra girmesi: 1798 de Napoléon'un Mısıra girmesi ile Osmanlı - Avrupa büyük devletleri ilişkilerinde yeni bir devir başlamış oldu. Bu zamana kadar, Avrupa büyük devletleri, görünürde Osmanlı egemenliğindeki Hıristiyanları kurtarmak gibi bir amaçla hareket etmişlerdi. Oysa Mısır gibi halkı Müslüman olan bir büyük eyalete karşı girişilen bu hareket, Osmanlı imparatorluğunun bütününe yayılıp genişleyebileceği anlamını taşımakta idi. Fransa, bu eyalete modern sömürgecilik ilkesi adına yerleşmişti. Kaldı ki bu yerleşme de öteki Müslüman eyaletlerine yayılabilecek bir başlangıçtı. Osmanlı devleti tek başına karşı koyamadığı Napoléon'a karşı, onun düşmanları olan Rusya ile 1798 de ve İngiltere ile 1799 da birer ittifak antlaşması yapmak zorunda kaldı. Bu suretle de Osmanlı devleti, kendi kendine yeterlik ilkesini bırakarak, Avrupa devletleri arasında siyasî ve ekonomik rekabetlerin sonunda meydana gelmiş olan denge siyasetinden faydalanarak varlığını korumak yolunu tuttu. Rusya'nın ve İngiltere'nin de gerçekte Napoléon'a karşı Osmanlı devletine yardım etmeleri, onun Akdenizdeki dengeyi tek taraflı hareket edip Fransa lehine bozmuş olmasından ileri gelmişti.

1801 de Fransız kuvvetlerinin yenik olarak Mısırı boşaltmaları ile D. M. nin bu ilk evresi görünürde kapanmış oldu. Napoléon Bonaparte'ın 1804 te Fransa'da imparatorluk rejimini kurup kendini imparator ilân etmesi ve bu yeni sanının Osmanlı devleti tarafından bir süre sonra tanınmak yoluna gidilmesi, Rusya, Eflak (Valahia) ve Buğdan (Moldova) işlerine karışmağa ve 1804 ten başlayarak ayaklanma halinde bulunan Sırbistana yardım etmeğe kovuldu. İngiltereye gelince, donanma ile İstanbul ve İskenderiyeye çıkartma yapmakla Mısırı tehdit etmek (1807) gibi başarısızlıkla son bulan hareketlere girişti. Aynı yılda, ıslahatçı ve Fransız dostu III. Selim'in Kabakçı ayaklanması sonunda tahttan indirilmesi, Napoléon'u, Rus imparatoru I. Aleksandr ile Osmanlı imparatorluğunu Tilsit'te paylaşmak denemesine sürükledi. Bu deneme kesin bir sonuç vermemekle birlikte, Rusyaya Osmanlılara karşı Sırbistanda ayaklananlarla birlikte rahatça savaşmak ve onlara 1812 Bükreş antlaşmasını imzalatmak imkânını sağladı. Bu antlaşma Rusyaya Prut nehri doğrultusunda ve Tunanın bir kolu olan Kilia kuzeyinde toprak kazancı sağladığı gibi, Sırbistana özerklik haklarının verilmesine ve Eflak - Buğdan üzerinde de Rus koruyuculunun tanınmasına vesile yarattı.

Viyana Kongresinde Doğu Meselesi: 1815 te Viyana Kongresi Avrupa haritasını mutlakiyetçi ilkeler üzerine kurmağa giriştiği vakit, Avrupa büyük devletlerinin Osmanlı devletine karşı izledikleri politikanın genel ilkeleri aydınlanmış bulunuyordu: Rusya, Karadenizi bir Rus gölü haline getirip Boğazları kontrolü altına almak ve Doğu Akdenize çıkmak hevesine kapılmış bulunuyordu. Bunun için de, jeopolitik durumun sağladığı imkândan başka, Osmanlı imparatorluğundaki Ortodoks uyruklulara güvenebileceğini hesaba katmakta idi. Avusturya kapsadığı çeşitli ırklar bakımından Osmanlı imparatorluğuna benzediği, kendisi de Balkan yarımadasında, vakti gelince bir yayılma politikası güttüğü için, Osmanlı imparatorluğunun toprak bütünlüğüne taraflı görünmekte idi. İngiltere, Akdenizde ve Osmanlı imparatorluğundaki ticaret çıkarlarının ve Hindistan imparatorluğuna bu bölgelerden geçen ulaşım yollarının güvenliğini sağlamak düşüncesiyle Osmanlı imparatorluğunun olduğu gibi devamını dış politikasının ana ilkelerinden biri haline getirmişti. Fransa, Mısıra yerleşmek denemesinde başarısızlığa uğradıktan sonra kapitülasyonlarla sağlanmış olan ekonomik ve kültürel imtiyazlarının devamını, herhangi bir büyük devletin Osmanlı imparatorluğu zararına genişlemesiyle mümkün görmekte idi. Bütün bu sebeplerledir ki, Viyana Kongresinde Rusyanın, büyük devletleri D. M. ile ilgilendirmek yolundaki önerisi reddedilerek, kapalı bir şekilde de olsa, Osmanlı imparatorluğu topraklarının bütünlüğünün korunması ilkesi kabul edilmiştir.

Yunan ayaklanması: Rus çarı bu ilkeyi kabul etmiş görünmekle birlikte, Osmanlı Ortodokslarını kışkırtmakta devam etmiştir. 1815 te Odessa'da «Ethnikē Hetaireia» adlı gizli bir derneğin kurulmasına ve savaş yaveri, Rum asıllı Alexander Hipsuntoi'nin bu derneğe başkanlık ederek, ön planda Yunanistanın bağımsızlığını sağlamak üzere, Balkanlarda ayaklanmalar çıkartmak için çalışmasına göz yummuştur. Bu sayede mart 1821 de Eflak ve Buğdan'da meydana gelen ayaklanma, Osmanlılar tarafından bastırılmış ise de, 2 nisan 1921 de Morada Patras piskoposu Permasies'in başlattığı ayaklanma, başarılı evrelerden geçerek gelişmiştir. Bu sırada ayaklananların Müslümanları öldürmeleri, Osmanlı hükümetinin buna sebep olan Rum patriğini asması ve daha başka misilleme hareketleriyle karşılık vermesi, Avrupa kamu oyunu Türkiye aleyhine çevirmiştir: Koyu dinseverler, Viyana Kongresinin kurmuş olduğu mutlakiyetçi sisteme karşıt olan liberaller, eski Yunan uygarlığına sempati duyan aydınlar çeşitli yayın araçlarıyle Yunan davasını savunmağa başlamışlardır. Kamu oyunun bu davranışı büyük devletlerin politika çevrelerinde etki yapmaktan uzak kalmamıştır. 22 ağustos 1822 de İngilterede başbakan olan George Canning, Avrupada uyanan Yunan dostluğu çıkarını Rusyaya kaptırmamak için mart 1823 te Yunanistanda ayaklananları savaşçı bir kuvvet olarak tanımıştır. 1824 te II. Mahmud'un Mısır valisi Mehmet Ali Paşaya Girit ve Mora valiliklerini vererek Yunan ayaklanmasını bastırmağa davet etmesini Doğu Akdenizdeki siyasî dengenin bozulması anlamına alan Rusya ile İngiltere, 25 mart 1825 te Petersburg Konferansında Yunanistana özerklik verilmesinin sağlanması hususunda bir antlaşmaya vardılarsa da, bunu Osmanlı devletine kabul ettiremediler.

Mehmet Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşanın komutasındaki Mısır donanması ile kara kuvvetlerinin el koyması sayesinde denizde ve karada ayaklananların ezilmesi, Rusya ile İngilterenin bir kere daha ayaklananları kurtarmak için harekete geçmelerine sebep oldu. 1 kasım 1825 te ölen I. Aleksandr yerine geçen I. Nikolay, kuvvet gösterisine bir başlangıç olmak üzere Osmanlı hükümetine bir ultimatom gönderip Bükreş antlaşması hükümlerinin yürütülmesini istedi. Yeniçeri ocağını henüz kaldırmış olan II. Mahmut, Rusyaya karşı koymak imkânlarından yoksun bulunduğu için Akkerman konvansiyonunu imzalayarak Rus isteğine boyun eğdi (1 ekim 1826). Rusyanın bu tek taraflı hareketi ile Yunan ayaklanmasından çıkar sağlamağa kalkışması, İngiltere ile Fransanın yaklaşmasına ve Londra Konferansının toplanmasına sebep oldu (6 temmuz 1827). Avustuya ve Prusyanın katılmağı reddettikleri bu konferansta, Rusya, İngiltere ve Fransa arasında Yunanistanın Osmanlı devletine vergi verir bir prenslik haline getirilmesi, bunun için de savaşçı taraflara ilkin bir mütareke önerilmesi, kabul etmezlerse buna uygun görülecek araçlarla zorlanmaları kararlaştırıldı.

Ayaklananlar, gerçekte ümitsiz bir halde bulundukları için mütareke önerisini kabul, İbrahim Paşa ise padişahtan bir emir almış bulunmadığı için reddettiler. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Rusyanın Akdenizdeki filoları İbrahim Paşayı Mora'da abluka altına aldılar. Bu üç filo, İngiliz amirali Codrington'un komutası altında 23 eylül 1827 de Navarin'de Mısır ve Osmanlı donanmalarını yaktı. Osmanlı hükümeti kendisi ile savaş halinde bulunmadıkları halde, donanmasını yakan devletlerden zarar ödentisi ve tarziye istedi. İngiltere ve Fransa, Navarin olayının bir anlaşmazlık sebebiyle çıkmış olduğunu anlatarak üzüntülerini bildirmekle yetindiler. Osmanlı devleti bunun üzerine Müslümanları cihada çağırdı. Rusya fırsattan faydalanarak 26 nisan 1828 de Osmanlı devletine savaş aştı.

Yeniçeri ocağının kaldırılması üzerinden henüz iki yıl geçmişti. Yeni Türk ordusu bu süre içinde kurulamamıştı. Osmanlı - Rus savaşı, Rus kuvvetlerinin zaferi ile son buldu. 14 eylül 1829 da imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı devleti bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasını kabul etti. Böylece Osmanlı imparatorluğunun bir iç ayaklanması olarak 1821 de başlamış olan Yunan ayaklanması, D. M. adıyle devletlerarası bir mesele haline gelerek, Yunanistanın Osmanlı devletinden ayrılması ile son bulmuş oldu.

Mısır valisi Mehmet Ali Paşanın ayaklanması: Edirne Antlaşmasının Rusya ile imzalanmasından sonra D. M. nin ekseni Kuzey Afrikaya geçti. 1830 da Fransa bir Osmanlı eyaleti olan Cezayire girdi. Osmanlı hükümeti buna kuru bir protesto ile cevap verdi. Aynı yılda Mısır valisi Mehmet Ali Pasa ile II. Mahmut arasında bir anlaşmazlık çıktı. Mehmet Ali Paşa, Yunan ayaklanmasındaki yardımına karşılık padişahın vâdetmiş olduğu Suriye valiliğinin verilmemesinden ve Cezayir gibi burasının da Fransa ya da İngiltere tarafından alınmasından korkarak padişaha karşı harekete geçti. İbrahim Paşa komutasındaki kuvvetler 1 kasım 1831 de Suriye sınırına saldırarak Akkâyı kuşattılar; 15 haziran 1832 de Şam'a, 17 temmuzda Halep'e girdiler. 29 temmuzda Toros geçitlerini ele geçirdikten sonra Anadoluda ilerleyip 21 aralıkta Konya önünde Sadrazam Reşit Paşanın ordusunu bozarak Afyon ve Kütahya üzerine yürüdüler. Böylece bir iç ayaklanma olarak gelişen Mehmet Ali Paşanın başarıları karşısında, II. Mahmut taht ve tacını koruyabilmek için yabancı devletlerin yardımını sağlamak için teşebbüse girişti. Fransanın Mehmet Ali Paşayı tuttuğunu bildiği için İngiltereye baş vurdu.

D. M. nde tek taraflı bir el koymanın aleyhinde olan Palmerston, yardım yerine padişaha öğütler vermeğe kalkıştı. Padişah da «denize düşen yılana sarılır» diyerek Rus çarının İstanbula yollamış olduğu özel temsicisi Muraviev'in aracılığı ile yapmakta bulunduğu yardım önerisini kabul etti. 20 şubat 1833 te Rusyanın Karadeniz filosu, başkenti Mehmet Ali Paşa kuvvetlerine karşı korumak için İstanbula gelip Büyükdere önlerinde demirledi. Bir süre sonra 5 000 kişilik bir Rus kara kuvveti de İstanbula geldi.

Osmanlı imparatorluğunun Rus koruyuculuğu altına girmesinden korkan Fransa ve İngiltere, Rus kuvvetlerini İstanbuldan uzaklaştırmak için padişah ile Mehmet Ali Paşayı uzlaştırmak yolunda İstanbulda ve Kahirede geniş bir diplomatik kampanyaya giriştiler; öğütler verdiler, tehditler savurdular ve sonunda Kütahya'da iki taraf arasında bir anlaşma yapılmasını sağladılar (nisan 1833). Buna göre, II. Mahmut, Mehmet Ali Paşava Suriye valiliğ ni, oğlu İbrahim Paşaya da Adana valiliğini verdi. Mısır kuvvetleri de Anadoluyu boşaltıp Torosların öte tarafına çekildiler. II. Mahmut kendisine zorla kabul ettirilmiş olan bu çözüm şeklinden memnun olmadığı gibi, Mehmet Alinin yeni bir saldırışı karşısında Fransa ile İngiltereye güvenilemeyeceğini de düşünerek, Rus kuvvetlerinin İstanbuldan ayrılmalarından önce Rusya ile 8 temmuz 1833 te Hünkâr İskelesi Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşmaya göre, Rusya herhangi bir saldırışa karşı padişahı korumağı yükleniyor, Osmanlı devleti de gerekli hallerde Rusyanın isteği üzerine Boğazları öteki devletlerin savaş gemilerine kapamayı üzerine alıyordu.

Arkasını Rusyaya dayayan, ordusunu Moltke'nin başkanlığında bulunan Prusyalı bir askerî kurul aracıyle düzene koymuş olduğuna inanan, bir ticaret antlaşması ile İngilterenin de yardımına güvenebileceğini hesaba katan II. Mahmut, Mehmet Ali Paşaya kaptırmış olduğu toprakları geri almak maksadı ile (21 nisan 1839) ordusuna saldırma emri verdi. Osmanlı kuvvetleri Güneydoğu Anadoluda ilerlemeğe başladılarsa da, Nizip'te İbrahim Paşa kuvvetleri tarafından yenildiler (23 temmuz). Bu arada II. Mahmut da ölmüş ve Ahmet Paşa komutasındaki Türk donanması İskenderiyeye gidip teslim olmuştu. Osmanlı imparatorluğunun kaderi, bir defa daha, Mehmet Ali Paşanın insafına ya da Avrupa büyük devletlerinin işe karışmasına bağlanmış görünüyordu.

İngiltere, Mehmet Ali Paşa ile Rusyanın tek taraflı hareketlerle ya da aralarında anlaşıp Osmanlı topraklarını parçalamalarından ya da paylaşmalarından ürkerek Avrupa büyük devletlerini D. M. nde işe birlikte el koymanın gerektiğine inandırmağa çalıştı. Fransanın direnmesine karşılık, Avusturya ve Prusya ve daha sonra Rusya 15 temmuz 1840 Londra anlaşması ile Sultan Abdülhamidi korumağa karar verdiler. Bu karara göre, Mısır Mehmet Ali Paşaya kalıtım ilkesine göre bırakılıyor ve güney Suriye valiliği de hayatı boyunca kendisine veriliyordu. On gün içinde bu koşulları kabul etmezse, kendisine yalnız Mısır bırakılacak, ikinci bir on gün içinde bu koşulu kabul etmezse, Mısır valiliği de elinden alınacaktı.

Mehmet Ali Paşa Fransanın silâhlı yardımına güvenerek bu koşulları kabul etmedi. Bunun üzerine Prusya Rhein nehri kenarlarında asker yığarak Fransayı mıhlamayı, Rusya da İstanbulu korumayı, İngiltere ise Avusturyanın Akdenizdeki filoları da Suriye sahillerinde çıkarma yaparak İbrahim Paşa kuvvetlerinin Mısırla bağlantısını kesmeği üzerlerine aldılar. 11 ağustos 1840 ta İngiliz, Avusturya ve Türk deniz kuvvetlerinden kurulan ortak bir filo Beyrut önünde gözükünce, Suriye halkı İbrahim Paşaya karşı ayaklandı. 3 ekim 1840 ta Akkâ müttefikler tarafından alındı. 25 kasımda bir İngiliz filosu İskenderiye önlerine geldi. Mehmet Ali Paşa, her taraftan sarıldığını görünce ve Fransanın da yardım görme ümidini kaybedince, boyun eğmek zorunda kaldı. 13 şubat 1841 de Abdülmecit bir ferman çıkararak Mehmet Ali Paşaya Mısır valiliğini bıraktı. Böylece Osmanlı imparatorluğunda bir iç ayaklanma olarak başlayan Mısır olayı, Avrupa büyük devletlerinin araya girmesi ile büyük bir D. M. haline gelip çeşitli evrelerden geçerek, Mısırın bir eyalet haline gelmesiyle son bulmuş oldu.

Kırım Savaşı: Mısır ayaklanmasının kesin bir sonuca bağlanması üzerine Osmanlı devleti ilkin İngilterenin ve sonra da Fransanın telkinleri ile Tanzimat (b. bk.) adı altında liberal karakter taşıyan bir ıslahata girişti. Dış politikada da bu iki devletin tavsiyelerine göre hareket etmeğe başladı. Bu durum Rusyanın işine gelmedi. Çar I. Nikolay, Osmanlı imparatorluğunu Avrupa büyük devletlerinden biri ile paylaşmak ya da II. Mahmut devrinde umduğu gibi, onu tekrar koruyuculuğu altına almak için fırsat kollamağa başladı. Böyle bir fırsatı yaratan nedenler 1848 Fransız Devrimi ile meydana gelmeğe başladı: Fransa bu devrim ile bir rejim buhranı içine gömülmüş, Avusturyada mutlakıyetçi yönetime karşı kuvvetli bir tepki meydana gelmiş ve bu arada Macarlar bile milliyet fikirlerinin etkisi ile Avusturyaya karşı ayaklanmıştı. Avusturya, Macar ayaklanmasını güçlükle ve o da Rusyanın yardımı ile bastırabildi. Bu yardım, mutlakıyetçi fikirlerin liderliğini Avusturyadan alıp Rusyaya kazandırdı. Rus çarı I. Nikolay, Metternich rolünü oynamağa başladı. Şu var ki bu rolün kazandıracağı çıkarı Osmanlı imparatorluğuna ödetmeğe kalkıştı. Osmanlı topraklarına sığınan Macar milliyetçileri dolayısıyle ve Avusturya ile ortak olarak, Osmanlı hükümetine karşı yaptığı baskıdan geniş bir kazanç sağlayamayınca 1851 de Rusyanın eski konusu olan Osmanlı Ortodokslarının korunması işine döndü. Fakat bu sefer böyle bir dönüşe Fransanın davranışı da yol açmıştı. 1848 devrimi ile Fransada kurulan ikinci cumhuriyet yönetiminin cumhur başkanlığına Katolik partisinin de yardımıyle gelmiş olan prens Louis Napoléon, aynı partinin yardımıyle 1852 de imparatorluk sistemini kurmayı ve kendisini III. Napoléon adıyle imparator ilân ettirmeyi başarmıştı. III. Napoléon, Katolik partisine karşı teşekkür borcunu ödemek ve onu kendisine bağlı tutmak için, Fransanın Katolikleriyle daha önce Osmanlı Katoliklerini korumak için sağlamış olduğu, fakat 1789 devriminden beri gevşemiş olan hakları tekrar kuvvetlendirmek için teşebbüse girişti. Siyasî, ekonomik ve sosyal ihtirasları da gizleyen bu teşebbüs, Fransa ile Rusyayı bir kere daha Osmanlı devletinde karşı karşıya getirmiş bulunuyordu. Bir kere daha Osmanlı devleti iki ateş arasında kalmış gibi idi. Kendisini daha eski durumda gören Rus çarı, Osmanlı devletinin kendisine yanaşmakta tereddüt gösterdiğini görünce harekete geçti. 9 ocak 1853 te Osmanlı imparatorluğunun tedavisi mümkün olmayan bir hasta adam durumunda olduğunu, İngilterenin St. Petersburg elçisi Lord Hamilton Seymour'a bildirdi ve Osmanlı topraklarının paylaşılması ile ilgili bir öneride bulundu. Buna göre, Rusya Eflak ve Buğdanı alacak, Balkanlarda özerk ya da bağımsız Hıristiyan devletler kurulacak; buna karşılık İngiltere, Mısıra ya da Giride yerleşecekti. İngiliz elçisi ilkin kendi adına ve daha sonra hükümetinden aldığı talimata dayanarak, İngiltere adına bu

öneriyi reddetti. Bunun üzerine I. Nikolay, Finlandiya genel valisi ve bahriye nazırı prens Menşikov'u İstanbula olağanüstü elçi olarak gönderip Osmanlı hükümetinden kutsal yerlerde Ortodokslara verilmiş olan imtiyazların korunması ve kendisine Osmanlı Ortodokslarının koruyucusu vasfının padişah tarafından düzenlenecek bir belge ile tanınmasını istedi (19 mayıs). Osmanlı hükümeti, İstanbuldaki İngiliz ve Fransız elçilerinin tavsiyesi üzerine birinci öneriyi kabul, ikincisini reddetti (22 mayıs). Bunun üzerine Menşikov İstanbuldan ayrıldı. 22 haziranda da savaş ilân etmeksizin, sadece Ortodokslar için istediği garantiyi elde etmek bahanesi ile Rus çarı ordularına Eflak ve Buğdan'a girmelerini emretti. Bu olay Osmanlı devleti ile Avrupa büyük devletleri tarafından protesto edildi. Avusturyanın önerisi üzerine toplanan Viyana Kongresinde, Rusya ile Osmanlı devleti arasındaki anlaşmazlığın çözülmesi için yapılan görüşmelerden Rusyanın Ortodoks uyruklular üzerinde koruyuculuk haklarının tanınmasında direnmesinden ve Osmanlı hükümetinin bunu kabul etmemesinden dolayı olumlu bir sonuç elde edilemedi. Osmanlı hükümeti İngiltere ve Fransanın alttan alta tavsiyeleri üzerine 5 ekim 1853 te Eflak ve Buğdandan askerlerini çekmemekte ısrar eden Rusyaya savaş açtı. 22 ekımde İngiliz ve Fransız donanmaları, padişahı Müslüman halkın bir ayaklanmasına karşı savunmak bahanesi ile Çanakkale boğazını geçerek İstanbul önlerine gelip demirledi. Rusya bu olaya Sinopta Osmanlı donanmasını 30 aralık 1853 te batırmakla cevap verdi. 30 ocak 1854 te İngiliz ve Fransız donanmaları İstanbulu korumak maksadiyle Karadenize açıldı. 27 mart 1854 te de Londra ve Paris hükümetleri Osmanlı devletinin müttefiki sıfatıyle Rusyaya savaş ilân ettiler.

Rusya, Avusturyanın tehdidi karşısında Eflak ve Buğdandaki kuvvetlerini çektiği için savaş hareketlerini Balkanlarda geliştiremedi. Kafkasya üzerinden Osmanlı topraklarına saldırmağa girişti. Müttefikler de, Rusyanın doğuda kalbi olarak saydıkları Sivastopolu yıkmak için Kırım yarımadasını savaş alanı olarak kabul ettiler. 2 kasım 1854 te Avusturyanın müttefiklerle bir savunma antlaşması imzalaması, ocak 1855 te de Piemonte'nin müttefikler safında Rusyaya karşı savaşa girmesi ve 2 martta I. Nikolay'ın ölümü üzerine yerine Aleksandr'ın geçmesi, Rusyanın savaştan muzaffer çıkma umutlarını zayıflattı. 9 eylülde uzun bir savaştan sonra Sivastopol'un müttefikler eline düşmesi ve daha sonra Avusturyanın aralık ayında bir ültimatom ile Rusyayı savaşa girmekle tehdit etmesi üzerine çar Aleksandr boyun eğip barış görüşmelerine girişmeğe razı oldu.

25 şubat 1856 da Osmanlı, Fransız, İngiliz, Polonya, Rus ve Avusturya temsilcilerinin katıldığı Paris Konferansında hazırlanan barış antlaşması 30 martta imzalandı. Buna göre, Besarabya Rusyadan alınarak Eflak ve Buğdana verildi, Karadeniz, bütün devletlerin ticaret gemilerine açık ve savaş gemilerine kapalı, tarafsız bir hale getirildi. Tuna üzerinde geliş gidiş, bir Avrupa komisyonu kontrolü altında olmak üzere, serbest kabul edildi. Rusyanın gelecekte Osmanlı imparatorluğuna karşı kötü niyetlerine engel olmak için toprak bütünlüğü Avrupa büyük devletlerinin kefilliği altına alınan Osmanlı devleti, Avrupa konseyi üyesi bir devlet tanındı. Ayrıca Osmanlı hükümetinin iç işlerinde ve en çok Hıristiyan uyrukluları lehinde yapacağı ıslahat fermanı da Paris antlaşmasının 9. maddesinde anıldı.

Islahat hareketlerine büyük devletlerin karışması: Paris antlaşmasından sonra, Avrupa büyük devletleri ve en çok İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı imparatorluğu hakkındaki politikalarını, bu imparatorluğun iç ve dış işlerine karışmak ilkesine bağladılar. Bunun için de Paris antlaşmasının 9. maddesinde adı geçen ıslahat fermanından ve Osmanlı Hıristiyan uyruklular tarafından çıkarılan ayaklanmalardan faydalandılar. 9. maddenin kendilerine böyle bir hakkı esirgemesine karşılık «insanlık» etiketi altında bu fermanın yürütülmesi için teşebbüslere giriştiler İstanbuldaki elçileri aracılığı ile hükümeti, illerdeki konsolosları aracılığı ile de valileri, ayrı ayrı ya da birlikte denetlemeye kalkıştılar. Bu baskılar karşısında Osmanlı devleti adamları da en kuvvetli gördükleri elçinin dostluğunu kazanıp onun tavsiyelerine göre mevkilerini koruma yolunu tuttular. Yabancı devletlerin sözü edilen baskılarının açık örnekleri iç ayaklanmalarda görülür:

Cidde ve Suriye ayaklanmaları: Bu ayaklanmaların ana sebebini sözü geçen bölgelerde yaşayan Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında yüzyıllardan beri sürüp gelen düşmanlık duyguları meydana getirmekte idi. Yakın sebep ise, ıslahat fermanına göre, bu iki halk arasında, yani Katolik Marunîler ile Müslüman Dürzîlere sağlanmak istenen eşitliktir. Ayaklanma 15 temmuz 1858 de Cidde'de Müslüman halkın Hıristiyanlara saldırmasıyle başladı. Kendi uyruklularını korumak için Fransız konsolosuyle İngiliz viskonsolosunun ayaklananlar tarafından öldürülmesi, Fransa ve İngilterenin Cidde önlerine savaş gemileri göndermelerine yol açtı. Savaş gemileri, öç alma amacıyle şehri bombardıman ettikten sonra, kaptanları karaya çıkıp ayaklanma sorumlusu saydıkları 10 Müslümanı astırdılar. Bu olayın bir tepkisi olarak köylerde, kasabalarda ve Şamda Müslümanların Hıristiyanlara saldırmasıyle kanlı olaylar meydana geldi. Pek çok Hıristiyan öldürüldü (9 temmuz 1860). Osmanlı hükümeti düzeni sağlamak ve sorumluları cezalandırmak için olağanüstü tedbirler aldığı halde, III. Napoléon, Hıristiyanları korumak amacı ile ayaklanma bölgesine 5 000 kişilik bir kuvvet göndererek işe karıştı. Bu durumda Dürzîlerin cezalandırılması, Marunîlere tazminat verilmesi ve Marunîlerin çoğunlukla yaşadığı Lübnana yeni bir yönetim tarzı sağlanması işlerinin görüşülmesi için devletlerarası bir komisyonun toplanmasına karar verildi.

Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı temsilcilerinden kurulan bu komisyon, Lübnanın yönetimi için bir yönetmelik hazırladı. Buna göre, Lübnan Osmanlı hükümeti tarafından atanan bir Hıristiyan mutasarrıf tarafından ve halkça mezhep esasına göre seçilen milletvekillerinden kurulan bir meclis tarafından yönetilecekti. Bu sonuca göre, Lübnan Avrupa büyük devletlerinin bir çeşit kefilliği altında imtiyazlı bir eyalet haline gelmiş bulunuyordu.

Eflak ve Buğdan olayları (Rumanya Birliği): Eflak ve Buğdan Osmanlı imparatorluğunda ayrı ayrı birer özerk beylik halinde Paris Kongresine kadar yönetilmişti, bu arada Rusya, Küçük Kaynarca antlaşmasından başlayarak bu eyaletler üzerinde erk sağlamak politikasına girişmiş ve 1809 da Fransaya, 1853 te de İngiltereye Osmanlı imparatorluğunun taksimini önerirken, ön planda olmak üzere bu eyaletleri kendi hissesinde göstermişti.

Paris Kongresi, Rusyanın Eflak ve Buğdanda erkine ve gelecekte burada yerleşmesine engel olmak amacıyle bu iki eyaleti büyük devletlerin garantisi altına almış ve ayrıca buralarda ıslahat yapılacağını tesbit etmişti. Eflak ve Buğdanda ulusal bir birliğin kurulması için, kongreden sonra gelişen fikir hareketlerinin Fransa ve İngiltere tarafından

desteklenmesi; Avusturya, Rusya ve Osmanlı devleti tarafından da reddedilmesi bu eyaletlerde Babıâli tarafından yapılmasına teşebbüs edilen ıslahat hareketini bir D. M. haline getirdi:

Haziran 1857 de yapılan seçimlerde III. Napoléon propaganda yaptığı halde, birlik aleyhinde bulunanların kazanması Fransayı sinirlendirdi. Seçimler yolsuz yapılmıştır iddiasiyle padişaha bozduruldu. Ekim 1857 de yenilenen seçimlerde Eflak ve Buğdanda ayrı ayrı seçilen meclisler, bu iki eyaletin yabancı bir prensin başkanlığı altında bir beylik haline getirilmesini istediler. Paris antlaşması hükümlerine aykırı olan bu isteğin incelenmesi için 19 ağustos 1858 de Pariste toplanan bir komisyon, Eflak-Buğdan beylerinin ayrı meclislere ve ayrı beylere sahip olmalarını kabul etmekle birlikte ortak problemlerinin çözümü için 16 kişiden kurulan karma bir meclisin kurulmasını da öngördü. Ocak 1859 da Eflak ve Buğdan meclisleri Cuza adında birini bey seçmekle iki eyalet aynı kişinin başkanlığı altında birleşmiş oldu. 1861 de Osmanlı hükümeti Avrupa devletlerinin baskısı ile Cuza'yı I. Alexandru adıyle Rumanya prensi olarak tanımak zorunda kaldı. 23 aralıkta da iki eyalet halkı bir millet meclisi ve bir hükümet kabul etmekle Rumanya millî birliği kurulmuş oldu. 1866 da Paris ant laşması hükümlerine karşı yeni bir olup bitti meydana geldi. 26 şubatta bir iç ayaklanma sonunda devrilen I. Alexandru'nun yerine 20 nisanda Hohenzollern ailesinden Karl (Carol) İngiltere, Fransa ve Prusyanın desteklenmeleriyle prens seçildi. Osmanlı hükümeti bu sonucu da kabul etmek zorunda kaldı. Rumanyanın tam olarak bağımsızlığa kavuşması ise ancak 1878 de Ayastefanos antlaşması ile mümkün oldu.

Doğu Meselesi ile ilgili başka olaylar: Paris antlaşmasından sonra Osmanlı imparatorluğunda çıkan ve yukarıda açıklanan olaylar gibi, D. M. çerçevesinde sayılmaları gereken birtakım olaylar daha vardır: Karadağ ayaklanması (1858 - 1862), Sırbistan olayları (1858 - 1870), Süveyş Kanalı (1859 - 1869). Bütün bu olaylar Osmanlı devletinin birer iç meselesi olarak başladıkları halde, gelişmeleri sırasında Paris antlaşmasını imzalamış olan Avrupa devletlerinin araya girmeleri ile birer devletlerarası mesele karakteri kazanmışlar ve ilgili eyaletlerin özerklik haklarının ya da imtiyazlarının genişletilmesi ile son bulmuştur.

Osmanlı - Rus savaşı (1877 1878): Paris antlaşması ile Rusyanın baskısından kurtulan Osmanlı devleti, yine bu antlaşma ile Avrupa büyük devletlerinin baskısı altına girmesinin bir sonucu olarak, varlığını devletler arasındaki siyasî dengeye dayandırarak korumağa çalışmıştı. 1870 te Fransanın Prusyaya yenilmesinin, Alman imparatorluğunun ve İtalya Millî Birliğinin kurulmasının bir sonucu olarak bu dengenin bozulup yeni bir kalıba girmesi, Osmanlı Avrupa ilişkilerinde, dolayısıyle D. M. nde yeni bir evrenin başlamasına sebep oldu. Rusya, Paris antlaşmasının Karadenizle ilgili hükümleri ile bağlı bulunmadığını ilân edip (10 mayıs 1871) bu teşebbüsünü Londra Konferansında tescil ettirince Osmanlı hükümeti artık işe yaramaz hale gelen Fransız ve İngiliz dostluğundan kayarak Rusyaya yanaşmağa başladı.

Rusya bu dostluktan faydalanarak, Osmanlıları yapmakta oldukları batılılaşma hareketinden vaz geçirmeğe çalıştığı gibi, el altından Panslavizm fikirlerini Balkanlarda yaymağa ve bu suretle de Türkleri Avrupadan çıkartmak için çaba göstermeğe koyuldu. Rusyanın bu çabaları Avusturyanın çıkarlarına dokundu. Avusturya, Almanya imparatorluğunun ve İtalya birliğinin kurulmasıyle Orta Avrupada ve İtalyada artık kendisine yapacak iş kalmadığını görünce Balkanlarda yayılarak kendi varlığını da tehdit eden Panslavizm akımını önlemeğe koyuldu. Bu çalışmaların Bismarck tarafından desteklenmesi, Balkanlarda Rus ve Avusturya müttefikleri arasında geçici de olsa bir denge sağladı. Bu denge D. M. nin şimdi anılacak olan evresinde gerekli ve faydalı oldu.

Temmuz 1875 te Hersekte ve Bosnada vergi yüzünden çıkan bir ayaklanmayı hükümet bastıramayınca ayaklananlar, birtakım yönetim imtiyazları istemeğa kalkıştılar ve desteklenmeleri için yabancı devletler konsoloslarına baş vurdular. Ayaklanmanın öteki Balkan ülkelerine de bulaşmasından korkan Avusturya, Almanya ve Rusya aralarında anlaşarak Osmanlı hükümetine ortak bir nota verdiler (31 ocak 1876). Avusturya başbakanı Andrássy'nin adını taşıyan bir notada kanun önünde Hıristiyanlarla Müslümanların eşit tutulması, aşarın kaldırılması, vergilerin bölge ihtiyaçları için harcanması, Müslümanlarla Hıristiyanlardan eşit sayıda kurulacak bir meclis aracıyle padişah tarafından vadedilmiş ve edilecek olan ıslahat programının denetlenmesi istendi. 11 şubat 1876 da Sultan Abdülaziz, vergilerin bölge ihtiyaçları için harcanması maddesi dışındakileri kabul etti. Ayaklananlar, Sırbistan ve Karadağın silâhlanmalarına ve yardım vadetmelerine güvenerek notanın tam olarak kabul edilmesi hususunda direttiler.

Ayaklanmanın devamı Balkanlarda Müslüman halk ile Hıristiyan halk arasında karşılıklı düşmanca hareketlerin başlamasına yol açtı. Mayıs 1876 da Selanikte bir sokak olayı sırasında, Fransız ve Alman konsolosları Türkler tarafından öldürüldü; bu olay Avrupa kamu oyunu heyecanlandırdı.

Bunun üzerine Almanya, Avusturya ve Rusya, Osmanlı hükümetine Berlin memorandumu adı verilen ve gerçekte bir ültimatom karakteri taşıyan bir nota gönderdiler (13 mayıs 1876). Bunda iki aylık bir mütareke yapılmasını, Bosna ve Hersekte bir karma komisyonun kurulmasını, konsolosların yapılacak ıslahatı denetlemelerini istediler. Gerekli ıslahat iki ay içinde yapılmazsa, memorandumu imzalayan devletler uygun görecekleri araçlarla istenileni sağlayacaklardı.

Fransa ve İtalya, memorandumu uygun buldular. İngiltere, yürürlükteki antlaşmaların Osmanlı devletine karşı silâhlı bir harekete geçilmesine hak vermediğini öne sürerek reddetti ve Osmanlı sularında bulunan Fransa ile Almanya savaş gemilerine karşı bir tedbir olmak üzere Adalar Denizine bir filo gönderdi (24 mayıs 1876). İngilterenin bu hareketi, Berlin memorandumunun değerini düşürdü. Osmanlıları ümitlendirdi ve ayaklanan Balkan İslavlarını sinirlendirdi. Bundan ötürü ve Rusların kışkırtmalarıyle Bulgaristanda, Bulgarlarla Türkler arasında meydana gelen ve bir iç savaş halini alan kavgalarda pek çok Bulgar kırıldı. Avrupa basını bu olayları Bulgarlara uygulanan bir kırım olarak ve şişirilmiş bir şekilde duyurunca Avrupa kamu oyunda Türkler aleyhine büyük bir değişme oldu. İngilterede bile Türklerin Avrupa topraklarından kovulması için gösteriler başladı.

Bu olaylar bir yandan İstanbulda bir askerî ayaklanma sonunda Abdülaziz'in tahttan indirilip yerine V. Muradın çıkarılmasına (29 - 30 mayıs), bir ay sonra da V. Muradın yerine Abdülhamidin padişah olmasına, öte yandan da Balkanlarda 1 temmuzda Sırbistanın, 2 temmuzda da Karadağın Osmanlı devletine karşı savaş açmaları sonucunu doğurdu.

Böylece başlayan Balkan savaşının bir Avrupa savaşı haline gelip gelmemesi, Rusya ile Avusturyanın tutumlarına bağlı idi. 8 temmuzda Rusya imparatoru II. Aleksandr ile Avusturya imparatoru Franz Josef, Reichstadt'ta buluşarak devletlerinin izleyeceği politika ile ilgili bir konvansiyon hazırladılar. Buna göre, Rusya ve Avusturya, başlamış olan savaş kararsızlık gösterdiği sürece karışmayacaklar, Sırbistanın yenilmesi halinde statükonun korunması için, üstün gelmesi halinde ise Bosna - Hersekin Avusturyaya, Besarabyanın da Rusyaya geçmesini sağlayacak şekilde, Balkan statüsünün düzenlenmesi için birlikte çalışacaklardı.

Osmanlı ordularının Sırbistan içinde ilerlemeleri ve Belgradı tehdit etmeleri üzerine İngiltere, iki savaşçı devlet arasında bir mütareke yapılmasını sağlamağa çalıştı ise de, bundan kesin bir sonuç çıkmadı. 31 ekimde Rus elçisi İgnatiev, Sırbistanın ezilmesine meydan vermemek için Osmanlı hükümetine Sırbistan ile 48 saat içinde bir mütareke yapılması için bir ültimatom verdi. 2 kasımda bu ültimatom kabul edilmekle savaş durdu ve barışı hazırlamak amacıyle diplomatik çalışmalar başladı. İngilterenin önerisi üzerine Paris barışını imzalamış olan devletler temsilcilerinin katılmasıyle İstanbulda bir konferansın toplanması kabul edildi.

Konferans 31 aralık 1876 da toplandı. İki gün önce çar II. Aleksandr, Türkiyenin büyük devletler tarafından verilecek kararları reddetmesi halinde Rusyanın tek başına ve silâhla gereğini yapacağını ilân etmiş ve 160 000 kişilik bir kuvvet toplamıştı. Bu şartlar altında toplanan konferansta, önceden Avrupa devletleri arasında tesbit edilmiş olan koşullar Osmanlı temsilcilerine bir ültimatom olarak sunuldu. Bu koşullar arasında Bosna ve Hersek ile Bulgaristana özerklik verilmesi, Sırbistan ile Karadağın da topraklarının genişletilmesi maddeleri vardı. Osmanlı devletinin toprak bütünlüğüne saygı gösterileceği vadedilmiş olduğu halde, konferans devletlerinin bu yolda hareket etmelerine karşılık Osmanlı devleti Kanuni Esasî (Anayasa) yi ilân etmekle cevap verdi. Bu demek idi ki, bundan böyle Osmanlı uyruğunda bulunanlar ve Osmanlı vatanı hakkında her çeşit karar yetkisi millet vekillerine geçmiş bulunuyordu. Dolayısıyle sözü geçen konferans önerileri reddedildi (21 ocak 1877).

Kanuni Esasînin ilânı büyük devletlerden hiçbirinin işine gelmedi. 31 mart 1877 de Londrada imzaladıkları bir protokol ile Osmanlı imparatorluğundaki Hıristiyanların durumu ile Avrupa barışının selâmeti bakımından uğraşmağa devam edeceklerini bildirdiler. Osmanlı hükümetinin bu protokolu da iç işlerine bir karışma sayıp reddetmesi üzerine Rusya 24 nisan 1877 de savaş ilân etti.

31 ocak 1878 tarihine kadar sürecek olan Osmanlı - Rus savaşı karşısında Avrupa büyük devletleri seyirci kaldılar. Karadağ 29 nisan, Rumanya 22 mayıs, Sırbistan da 14 aralık 1877 de Rusyanın müttefiki olarak savaşa katıldılar. Rus orduları Balkanlarda Grandük Nikolay, Doğu Anadoluda da Grandük Mihail ve General Melikov komutasında saldırış planlarına göre hareket ettiler. Osmanlı kuvvetleri ise her iki cephede savunma savaşı yaptılar. Başkomutanları da yoktu. Yıldız sarayında birkaç salon generalinin tavsiyeleriyle II. Abdülhamit adına savaş yönetilmekte idi.

24 nisan 1877 de Osmanlı sınırını geçen Rus kuvvetleri nisanda Bulgaristana girdiler. 22 haziranda Kalas (Rum. Galați) ta Tunayı geçerek Dobrucada birleşip Osmanlı ordusunun sağ kanadını çevirdiler. 26 - 27 haziranda başka Rus kuvvetleri Zimnicea mevkiinde Tunayı geçip Ziştovi (Bulg. Sviştov) yi ve Niğbolu (Bulg. Nikopol) yu alarak Tuna tarafından güvenliklerini sağladılar. Bundan sonra Bulgaristandan Balkanlar doğrultusunda hızla harekete geçtiler. General Gurko 19 temmuzda güneyden Şipka boğazını geçerek Filibe ve Edirneye götüren yollara ulaştı. Bu tarihe kadar derme çatma savunma hareketleri yapan Osmanlı kuvvetleri bundan sonra umulmadık bir canlılık göstermeğe başladılar. 19 temmuzda Osman Paşa, Rus kuvvetlerinin arkasını tehdit eden Pilevneye yerleşerek burasını kuvvetli bir savunma yeri haline getirdi. 20 ve 31 temmuz da Rusların burasını almak için yaptıkları iki taarruzu büyük kayıplar verdirerek püskürttü. Bu sırada Mehmet Ali Paşa da Eski Zağra (Bulg. Stara Zagora) da Gurko kuvvetlerine büyük bir vuruş indirmiş bulunuyordu. Bu başarılardan yararlanıp Ruslara karşı Osmanlı ordularının düzenli plana göre hareketleri sağlanabilse idi, belki savaşın kaderi değişebilirdi. Ruslar, Edirne doğrultusunda yürüyüşlerini durdurmakla birlikte, Pilevneyi sistemli olarak kuşatıp Rumanya kuvvetlerinin de yardımıyle Osman Paşanın kuvvetlerini yıprattılar. Hiçbir yerden yardım alamayan, yiyecek ve içeceği bile tükenen Osman Paşa, 10 aralıkta giriştiği çemberi yarma teşebbüsünde başarıya ulaşamayınca Pilevne teslim oldu.

Pilevnenin teslim olmasından sonra Ruslar, Balkanlardan hızla ilerleyerek 4 ocak 1878 de Sofyayı, 2 ocakta da Edirneyi aldılar. Bu arada da Doğu Anadolu cephesinde 18 kasım 1877 de Kars'ı alarak Erzurum üzerine yürümüşlerdi. Bu ilerleyişler karşısında Osmanlı hükümeti Ruslarla 31 ocak 1878 de Edirne mütarekesini yapmak zorunda kaldı.

Edirne mütarekesine dayanarak Rusların Ayastefanosa kadar gelmesi, Rusyanın D. M. ni tek taraflı ve kendi çıkarına çözmeğe girişmesi üzerine İngiltere savaş hazırlıklarına başlayıp Akdeniz filosunu İstanbula gönderdi. Avusturya da D. M. nin Paris antlaşmasını imzalamış olan devletler arasında görüşülmesini önerdi. Bismarck, Avusturyanın önerisini destekleyerek kongrenin Berlinde toplanması için aracılık yapmağa hazır olduğunu bildirdi. Diplomatların bu beyanları sırasında Rusya, Osmanlı devletine 3 mart 1878 de Ayastefanos antlaşmasını imzalatmış bulunuyordu.

Bu antlaşmaya göre, Sırbistan, Rumanya ve Karadağ, Osmanlı imparatorluğundan ayrılıp bağımsız hale getiriliyordu. Bosna ve Hersek bir Hıristiyan valinin yönetiminde özerklik kazanıyordu. Tunadan Adalar Denizine kadar uzanan Doğu Rumeli ile Makedonyayı da içine alan özerk bir Bulgaristan meydana getiriliyordu. Bundan başka, Rusya Doğu Anadoluda, sözde Ermeni çoğunluğu bulunan yerlerde ıslahat yapılacağına dair bir hüküm de koydurmuştu. Bütün bu sözde insanca hizmetlerin karşılığı olarak Rusya, Osmanlı imparatorluğundan Batum, Kars, Ardahan ve Doğu Bayazıtı alıyordu.

Bismarck tarafından da desteklenen Avusturya ile İngilterenin ısrarları karşısında Rus çarı, antlaşmanın Berlin Kongresinde değiştirilmesi fikrini kabul etti. Paris antlaşmasını imzalamış olan devletler temsilcilerinin katılmasıyle 13 haziran ile 13 temmuz arasında işini gören Berlin Kongresi, Ayastefanos antlaşmasında değişiklik yaptı. Sırbistan, Karadağ ve Rumanyanın bağımsızlıkları onaylandı. Büyük Bulgaristan üçe bölündü. Makedonya, ıslahat yapılması şartıyle, Doğu Rumeli de bir Hıristiyan valinin yönetiminde imtiyazlı bir devlet halinde Osmanlı egemenliğine bırakıldı. Bulgaristanın geri kalan kısmında da yine Osmanlı egemenliğinde olmak üzere bir Bulgatistan prensliği kuruldu. Rus-

ya, Doğu Anadoluda Batum, Kars ve Ardahanı elinde tuttu, fakat Doğu Bayazıtı Osmanlı devletine geri verdi. Avusturya, egemenliği devletinde kalmak üzere Bosna ve Herseki yönetmek hakkını elde etti. Bu arada İngiltere de sözde ileride Osmanlı imparatorluğunu Rusyaya karşı korumak için aynı koşullarla Kıbrısa yerleşti. Böylece Avrupa barışının ve büyük devletler arasındaki dengenin devamı için Osmanlı imparatorluğu bir kere daha denenmiş oluyordu.

Doğu Rumelinin Bulgaristanla birleşmesi: Berlin antlaşmasında Doğu Rumelinin durumu pamuk ipliğine bağlanmıştı. Gerçi bu eyalet Bulgaristandan alınarak Osmanlı egemenliğine verilmişti. Fakat eyalete o kadar çok ve çeşit imtiyazlar ve garantiler verilmişti ki bu egemenlik işleyemez hale gelmişti. Doğu Rumelide halk, Bulgaristanla birleşmeyi istiyordu. Çeşitli yönlerden kışkırtılan bu istek sonunda 18 eylül 1885 te Doğu Rumelinin yerli askerleri kendilerine katılan köylülerle birlikte Filibede ayaklanıp Osmanlı valisi Gavril Paşayı memleketten kovarak Doğu Rumelinin Bulgaristana katıldığını ilân ettiler. Çağrı üzerine Filibeye gelen Bulgaristan prensi Aleksandır'ı baş tanıdıklarını bildirdiler (21 eylül).

Bu olayı İstanbuldaki Rus elçisinden öğrenecek kadar uykuda olan Sadrazam Sait Paşa çekilip, yerine Kâmil Paşa geldi. O da gerekli bir fikir sahibi olmadığı için durumun İstanbulda toplanacak devletlerarası bir konferansta görüşülmesine taraflı çıktı. Bu sırada Bulgarların kendi başlarına hareket etmelerine sinirlenen Rus çarı, sözü edilen birleşmeye karşı çıktı. Avusturya da kendisine Adalar Denizine doğru yayılmasını engelleyecek bir Bulgaristanın meydana gelmesini istememekte idi. İngiltere yalnız bağımsız bir politika gütmek isteyen Bulgaristanın kuvvetlenmesini, Rusyaya Boğazlar yolunu kapayabileceği düşüncesiyle sözü edilen birleşmeyi sempati ile görmekte idi.

Bu koşullar içinde toplanan İstanbul Konferansı meseleyi çözmeğe çalışırken Sırbistan, Balkan statüsünün değişmiş olduğunu öne sürerek Bulgaristana savaş açtı (14 aralık 1885). Bulgaristan galip geldiği halde Sırbistanı kollayan Avusturyanın tehdidi karşısında 3 mart 1886 da, savaştan önceki statüko esaslarına göre, Bükreş antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Bulgaristanın beklenmeyen zaferi ve bu zaferden sonra da toprak kazancı sağlamadan barış imzalaması, İstanbul Konferansında Doğu Rumeli olayını incelemekte olan devletlerin delegeleri üzerinde olumlu bir tepki yaptı. Bulgaristan prensini Doğu Rumeli valisi olarak tanımayı kabul ettiler (5 nisan 1886). Şu da var ki, Rusyanın Bulgar prensi Aleksandır'a güveni kalmamış olduğu için bu prens Bulgaristan prensliğinden vaz geçmeğe zorlandı (7 eylül) ve yerine Coburg hanedanından Prens Ferdinand seçildi. Bu olaylar ve Doğu Rumelinin Bulgaristanla birleşmesi, Osmanlı devletini uğraştıran yeni Balkan meselelerinin ortaya çıkmasına sebep oldu.

Osmanlı - Yunan Savaşı (1897): Doğu Rumeli ile Bulgaristanın birleşmesi, Yunanlılar üzerinde büyük tepki yaptı. Yunanistan Berlin antlaşması ile çıkarına olmak üzere Epeiros ve Tesalya sınır bölgesinde değişiklik yapılacağı ve Girit adasının yönetim imtiyazlarının genişletileceği hususunda kuru bir vaatten başka bir şey elde edememişti. Doğu Rumelinin Bulgaristana katılması Yunanistanın siyasî çıkarlarını kuvvetle elde etmesi için bir örnek oldu. Hükümet tarafından korunan Etnikē Hetaireia cemiyetinin kışkırtıcı çalışmaları sonunda 24 mayıs 1896 da Giritte Rumlar adanın Yunanistana katılması amacıyle ayaklandılar. Yunan kralı, kamu oyunun baskısıyle ayaklananlara yardım için Giride kuvvet gönderdi (15 şubat 1897). Avrupa büyük devletleri, Akdenizdeki dengenin bozulmasını istemedikleri için Akdeniz filolarını Giride gönderip çıkartma yaptılar ve ayaklananlara karşı harekete geçtiler.

Yunanistan, Girit ayaklanmasından kesin bir sonuç elde edemeyince, çeteler kurarak Tesalyada ve Makedonyada Osmanlı topraklarına saldırtmağa başladı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Yunanistana savaş açtı (17 nisan 1897). Alman generali Baron von der Goltz tarafından yeni bir düzene sokulmuş olan Türk ordusu, başarılı ilerlemeden sonra 17 mayısta Yunan kuvvetlerini Dömeke (b. bk.) de yenerek kendisine Atina yolunu açtı. Yunanistanın ezilmesini istemeyen büyük devletler araya girerek iki taraf arasında bir mütareke yapılmasını hazırladılar (20 mayıs 1897). Mütarekeyi antlaşma izledi: Yunanistan Osmanlı devletine Tesalya'nın stratejik önemi olan ufak bir kısmını vermeyi, ağır bir savaş tazminatı ödemeyi ve maliyesini devletlerarası bir komisyonun denetlemesi altına koymayı kabul etti (4 kasım 1897).

Yunanistanla barış imzalandığı halde Girit ayaklanmasının yaratmış olduğu pürüzlü durum devam etmekte idi. Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalyanın Yunan çıkarlarına uygun çözüm tedbirleri araması karşısında Avusturya ve Almanya bu konuda tarafsız bir durum takındılar. Sözü geçen dört devletin araya girmesi ile, adaya çıkmış olan Yunan kuvvetleri buradan çekildi ise de, 6 eylül 1898 de bütün Türk kuvvetleri ve memurları da adadan uzaklaştırıldı.

Kasım 1898 de bu dört devlet, Giridin iç yönetimini yüksek komiser sanıyle Yunan prensi Yorgi'ye devredip kuvvetlerini adadan çektiler. Böylece Girit adası sözde Osmanlı devletine ait bulunmakta devam etti; gerçekte ise bir Yunanlı prensinin yönetiminde ve yukarıda sözü geçen dört büyük devletin garantisi altında bağımsız bir devlet haline gelmiş oldu.

Ermeni meselesi: Ermeni meselesinin babası Protestan misyonerleri, anası İngiltere, ebesi de Rusyadır. Protestan misyonerleri, kültürlerini ve mezheplerini Ermeniler arasında yayarken onlara millî dillerini ve tarihlerini de öğretmeğe başlamışlardı (1820 - 1877). Doğu Anadoluda Karstan İskenderun körfezine sarkmayı tasarlayan Rusya, bu bölgede bir Ermenistan kurulmasına başlangıç olmak üzere Ayastefanos antlaşmasında Ermeniler lehinde ıslahat yapılması ile ilgili bir madde sıkıştırmıştı. İngiltere, bu düşüncenin tam tersine olarak, yani Rusyaya Doğu Anadoluda Dicle - Fırat ve İskenderun yolunu kapamak amacıyle Berlin Kongresinde ve bu kongreden sonra Ermenilerin koruyucusu kesildi. Ermeni derneklerinin İngilterede kurulmasına, Osmanlı imparatorluğundaki İngiliz konsoloslarının yardımı ile çalışmalarına yardım etti. Böylece Ermenilerin sebep oldukları Sasun olayları (18 ağustos 1894), Babıâliyi basma teşebbüsü (28 eylül 1895), Osmanlı Bankasını ele geçirme denemesi (26 ağustos 1896) meydana geldi. Bununla birlikte, İngiltere Ermeni koruyuculuğunun ödülünü ancak Birinci Dünya Harbinde Ermenileri Türklere karşı bir iç savaşa sürüklemesi ile görebildi.

Osmanlı - Alman dostluğu: Berlin antlaşması ve uygulanması Avrupa büyük devletleri arasında Osmanlı devletinin dostu bulunmadığını göstermişti. Osmanlıların geleneksel dostu sayılan İngiltere, yalnız Kıbrısı almakla kalmamış, Mısıra da yerleşmiş (1882), bundan başka Osmanlı

imparatorluğunda meydana gelen ve devletlerarası karakter kazanan siyasî anlaşmazlıklarda hep Osmanlı çıkarları aleyhine hareket etmeğe başlamıştı. İngiltereye yaklaşmağa başlayan Rusya ile Fransanın dostluğu, Osmanlılar için gerçekten söz konusu olamazdı. Bu koşullar içinde, varlığını siyasî dengeden de yararlanarak korumak için Osmanlı hükümetinin dostluğunu kazanmak istediği tek büyük devlet Almanya oldu.

Ne var ki, Bismarck'ın Almanya için çizmiş olduğu Avrupa politikasında D. M. nin yeri yoktu. Ona göre, Fransa ile Rusyanın anlaşmalarına engel olmak, İngiltere ile sömürge konularında karşı karşıya gelmemek için bu meselede Almanyanın tarafsız olması gerekli idi. Fakat Bismarck'ın başbakanlıktan çekilmesi ile (20 mart 1890) Almanyanın dış politikası da büyük değişikliğe uğramağa başladı. Başta genç imparator Wilhelm olmak üzere Alman devlet adamları ve ordu ileri gelenleri, Osmanlı devleti ile bir yakınlaşmaya taraflı oldular. Gittikçe artan Alman nüfusu ile Anadoluyu kolonize etmek, Osmanlı imparatorluğunun ham madde kaynaklarını işletip pazarlarını işlenmiş maddelerle doldurmak, bir Avrupa savaşı halinde Almanyanın çember içine alınmasından kurtulması için Osmanlı topraklarıyle bağlantı kurmak gibi düşünceler Alman kamu oyunda yer etmeğe başladı. Almanyanın daha önce Fransa ve İngiltere tarafından savunulmuş olan ve 1870 ten beri de bırakılmış bulunan «Osmanlı imparatorluğunun bütünlüğünün korunması» ilkesini benimsemesi gerektiği fikri uyandı, bu fikrin işaretleri görülmeğe başladı: Yukarıda sözü geçen Girit ayaklanmasında Türklere karşı bir harekete geçmekten ise, Almanya Avusturyayı da birlikte sürükleyerek Avrupa büyük devletleri topluluğundan çekilmişti. Bundan başka, Ermeni meselesinde de İngilterenin kurmayı başardığı büyük devletler düzenine katılmıştı. Bu dikkat çekici olayları başka olaylar da izledi. İmparator ve imparatoriçenin II. Abdülhamid'e kasım 1889 da yapmış oldukları birinci ziyaretin ardından, 1898 de ikinci bir ziyaret yaptılar. İstanbuldan sonra Kudüse kadar bir gezi yapan imparator, Şamda verdiği bir söylevde 300 milyon Müslümanın halifesi olan II. Abdülhamidin dostu olmakla övündüğünü ve Müslümanların her zaman kendisine güvenebileceğini ilân etti.

Bu dostluk ziyaretleriyle sempati belirtileri, daha önce iki memleket arasında başlamış olan kültür ve ekonomi ilişkilerinin gelişmesine de yardım etti: Gerçekten Osmanlı devleti 1880 den başlayarak öğrenim ve staj için Almanyaya subaylar göndermeğe başlamıştı. 1883 yılında da Osmanlı ordusunu düzene koymak için Almanyadan von der Goltz başkanlığında bir asker uzmanları kurulu gelmişti. Aynı yılda İstanbulda ilk Alman bankası açılmış ve Alman ortaklıkları Türkiyede iş almağa başlamışlardı. 24 ağustos 1890 da ise Almanya ile Osmanlı devleti arasında imzalanan yeni bir ticaret anlaşmasına göre, Almanya Osmanlı limanlarına posta vapurları işletmeğe, işlenmiş maddelerini Anadolu pazarlarına sürmeğe, memleketin İstanbuldan baska yerlerinde de bankalar ve ticarethaneler kurmağa başladı. Bu hareketi, okulların ve hastahanelerin açılması gibi teşebbüsler izledi. Böylece siyasî yayınlarda «Almanyanın barış yolu ile Osmanlı imparatorluğuna sızması» denilen olay kendini gösterdi. 1902 de II. Abdülhamit Almanyaya, Haydarpaşa - Bağdat demiryolunun yapılması imtiyazlarını verdi. Böylece Almanya Hamburg ile Basra Körfezini bağlamak yolundaki tasarılarını gerçekleştirecek değerli bir olanak kazanmış oldu. Almanya bundan başka Osmanlı devletine, Filistin üzerinden Mekkeye doğru, Hicaz demiryolu adını taşıyan bir demiryolu hattının yapılmasına da etkili yardımlarda bulundu. İngilterenin Doğu ile yapmakta olduğu ticaretin yönünü değiştirecek ve ayrıca onu Mısırda da tehdit edecek nitelikte olan bu teşebbüsler D. M. nde yeni gelişmeler meydana gelmesine sebep oldu.

Makedonya meselesi: Makedonya ilk olarak Berlin Kongresinde devletlerarası bir mesele olarak tartışılmış ve sonunda burasının ıslahat yapılmak kaydıyle Osmanlı egemenliğinde bırakılması uygun görülmüştü. Şu var ki, Makedonya denilen bölgenin coğrafî sınırlarının belirsiz olması ve halkının çeşitli ırk topluluklarından bulunması burada ıslahat yapılmasını güçleştirmekte idi. Bundan başka, Balkan devletlerinden her biri Makedonyanın bir parçası üzerinde yerleşmek iddiasını beslediği gibi, birer Balkan politikası olan Rusya, Avustruya ve İtalya doğrudan doğruya, İngilrere, Fransa ve Almanya ise Osmanlı politikaları yüzünden, dolayısıyle Makedonya ile ilgilenmekte idiler.

1890 da Bulgaristanda, daha sonra Sırbistanda ve Yunanistanda Makedonya komitelerinin kurulması ve bunların Makedonya bölgelerinde huzursuzluk yaratmaya başlamaları Avrupanın dikkatini çekti. 1897 de Avusturya ve Rusya, Makedonyanın üç Balkan devleti (Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan) arasında paylaşılması ve bir de Arnavutluk prensliğinin kurulması konusunda anlaşmaya vardılar. Makedonyanın bütününe sahip çıkmak isteyen Bulgaristan, böyle bir paylaşmaya razı olmadığı için Bulgar Makedonya komiteleri özerklik için Makedonyada ayaklanmalar düzenlediler. II. Abdülhamit 1902 de bir ıslahat programının uygulanmasına girişti ise de, Avusturya ve Rusya bunu beğenmediler. 1904 te Münzsteg'de hazırladıkları bir programı öteki Avrupa büyük devletlerini de razı ettikten sonra Osmanlı hükümetine kabul ettirdiler. Buna göre, Manastır, Kosova ve Selanik illerinin yönetiminde Rus ve Avusturyalı danışmanlar bulunacak ve jandarma kuvvetleri de yabancı subayların komutasında olacaktı. Bu programın yürütülmesine 1908 yılına kadar devam edildiği halde, Makedonya komitelerinin kışkırtıcı hareketleri önlenemediği gibi, ilgili devletlerin Makedonya hakkındaki tasarılarında da bir değişiklik olmadı.

İkinci Meşrutiyetin ilânı: 31 ağustos 1907 de İngiltere kralı VII. Edward ile Rus çarı II. Nikolay'ın Reval'de buluşmaları, Osmanlı imparatorluğunun paylaşılması ile ilgili görüldüğü için Avrupada ve daha çok Osmanlı imparatorluğunda büyük heyecan uyandırdı. II. Abdulhamidin istibdatçı yönetimine karşı yıllardan beri çalışmakta bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Makedonyada hazırladığı bir askerî ayaklanma ile padişahı meşrutiyet yönetimini tekrar kurmaya zorladı (24 temmuz 1908). Genç Türklerin programı, Osmanlı egemenliğinde bulunan uyrukluları cins ve mezhep farkı gözetmeksizin ortak bir vatan kavramı ile Türk kültürü etrafında merkeziyetçi bir yönetimde Osmanlı milleti haline getirmekti. Bu amaç, İngilterenin Mısır ile Kıbrısta, Avusturyanın Bosna ve Hersekte bulunmalarını meşru olmayan bir hale getiriyordu. Bundan başka, Rusyanın ve Almanyanın da Osmanlı imparatorluğu hakkındaki tasarılarının gerçekleştirilmesini güçleştiriyordu. Bundan ötürü İttihat ve Terakki Cemiyetinin iç ve dış politikası sert tepkiler uyandırdı: 7 ekim 1908 de Avusturya, Bosna ve Hersek'i imparatorluğuna kattığını bildirdi. İki gün sonra Bulgaristan prensi Ferdinand da kral sanını alarak Bulgaristanın bağımsızlığını ilân etti. Temmuz 1909 da ise Girit, Yunanistana katıldığını ortaya yaydı.

Trablusgarp savaşı (1911): İkinci Meşrutiyetin ilânını izleyen aylarda Balkanlarda meydana gelen yukarıdaki olaylar D. M. ni büsbütün karıştırdı: 1878 Berlin antlaşmasına dayandırılmış ve sonraki konferanslar ile devam ettirilmiş olan devletlerarası denge artık bozulmuştu. Özellikle Bosna ve Hersek'in Avusturya tarafından tek taraflı bir hareket ile alınması Panslavizm şampiyonu Rusyaya, Balkan devletlerinin ve özellikle Sırbistanın güvenliğine, İtalyanın Adriyatikteki çıkarlarına ve İngilterenin savunmakta bulunduğu antlaşmaların tek taraflı hareketlerle bozulmayarak, devletlerarası konferanslarda görüşme yolu ile çözülmesi ilkesine aykırı idi. Böyle olduğu halde, bu devletler Almanya tarafından kuvvetle desteklenen Avusturyanın sözü geçen katma hareketini bir olupbitti gibi kabul etmek zorunda kaldılar. Ancak Rusya, Fransa ve İngiltere aralarındaki dostluğu, Almanya, Avusturya ve onlara bağlı gibi görünen İtalyaya karşı sıkılaştırmak zorunda bulunduklarını anladılar. Böylece iki blok halinde kümelenen Avrupa devletleri arasında İtalyanın durumu bir çürük diş gibi idi. Bu devlet Fransa ile İngilterenin Akdeniz sorunlarında kendisine danışmadan hareket etmelerinden alınarak Almanya ve Avusturya safına geçmişti. Avusturyanın Bosna ve Hersek'i almasından sonra ise, Adriyatikteki durumunun zayıfladığını görmekle ne yapacağını şaşırmış bulunuyordu. İngiltere ve Fransa, İtalyayı kendi taraflarına kazanmak, Almanya ile Avusturya da onun dikkatini Balkanlarla Adriyatikten uzaklaştırarak kendi saflarında tutmak için Trablusgarba yerleşmesine göz yumacaklarını sezdirmişlerdi.

Kuzey Afrikada son Osmanlı toprak parçası olan Trablusgarp, İtalyan yayılması için her yönden elverişli gibi görünmekte idi. İtalyan hükümeti 27 eylül 1911 de bir ültimatom ile Osmanlı hükümetinden Osmanlı egemenliğini zedelememek şartıyle, Trablusgarba yerleşmek iznini istedi. Bu gibi formüllerin artık bir anlam taşımadığını kavramış olan Osmanlı hükümeti ültimatomu reddedince, İtalya da ona savaş ilân etti (29 eylül).

Böylece başlayan Osmanlı - İtalyan savaşı karşısında büyük devletler, yukarıda açıklanan sebeplerle tarafsız kaldılar. İtalyanlar, Trablusgarp kıyılarına çıkarma yaptılarsa da, genç Türk subaylarının meydana getirdikleri savunma düzeni karşısında kıyılarda mıhlandılar. Bu başarısızlıklar karşısında Osmanlı hükümetini barışa zorlamak amacıyle donanmalarıyle Çanakkale Boğazının giriş yerini bombardıman ettiler (19 nisan 1912) ve sonraki ayda da Rodos adasını ele geçirdiler. Bu teşebbüsleri kâr etmedikten başka, eylül 1912 de de Derne'den atıldılar. Böylece savaşın uzayacağa benzediği bir sırada Balkan devletlerinin Osmanlı devletine karşı bir ittifak kurmakta oldukları öğrenilince Osmanlı hükümeti Almanya ve Avusturyanın tavsiyesi üzerine 18 ekim 1912 de Lausanne Antlaşması ile savaşa son vererek Trabulusgarbı İtalyaya bırakmak zorunda kaldı.

Balkan ittifakı ve savaşı (1912 - 1913): Trablusgarp savaşı, Balkan devletlerinin bir ittifak kurmaları için elverişli bir fırsat yaratmış oldu. Bu devletler görünürde Osmanlı devletinin Makedonyadaki kötü yönetimine ve Hıristiyanları Türkleştirmek politikasına bir son verilmesini istiyorlardı. Gerçek amaçları ise Rumelideki Türk topraklarını aralarında paylaşmak ve Rusyanın da yardımıyle Pangermanizmin Balkanlarda ve Ege Denizi yönünde yayılmasını önleyerek bu bölgede Slavizmi egemen kılmaktı.

Bu amaçla Bulgaristan ile Sırbistan 13 mart 1912'de bir ittifak yaparak, Makedonyadan ileride, topraklarına katacakları bölgeleri tesbit ettiler. Yine Bulgaristan ile Yunanistan 29 mayıs 1912 de bir ittifak antlaşması yaparak Makedonya sorununda birlikte hareket etmeğe ve Girit işinde de birbirlerini desteklemeğe karar verdiler. Bu iki ittifakı Bulgaristan ile Karadağ arasında Osmanlılara karşı birlikte hareket etmeyi sağlayan üçüncü ve sözlü bir ittifak izledi (ağustos 1912). Bu sırada Osmanlı devletine karşı ayaklanmış olan Arnavutluğun durumu da Arnavutları Balkanlıların tabiî müttefiki gibi göstermekte idi. Gizli olarak yapılmış olan bu ittifaklardan Rus çarının muvafakatı alınmış, çarın aracılığı ile de Fransa bilgi edinmişti.

8 ekim 1912 de Karadağ, sınır olaylarını bahane ederek Osmanlı imparatorluğuna savaş ilân etti. 13 ekimde Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan, metni aynı olan birer nota ile Osmanlı devletinden Berlin antlaşması ile Rumeli için tesbit edilmiş olan ıslahatın uygulanmasını ve Osmanlı ordusunun terhis edilmesini istediler. Büyük devletler adına hareket eden Rusya ve Fransa, çıkabilecek bir savaşı önlemek amacı ile ıslahat konusunda aracılık etmek teşebbüsünde bulundular. Babıâlı, herhangi bir yabancı aracılığı olmaksızın ıslahata girişeceğini vadetti. Bu vait büyük devletleri yatıştırdı ise de, Balkanlı müttefiklerini yatıştırmadı. Yine büyük devletler adına hareket eden Fransa ve Rusya, Balkan devletlerine bir savaş sonunda sonuç ne olursa olsun savaş öncesi statükonun değişmesine razı olmayacaklarını bildirdikleri halde, Balkanlı müttefikler isteklerinde direttiler ve Osmanlı hükümeti ile ilişkilerini kestiler. 17 ekimde iki taraf arasında savaş başladı.

Böylece başlayan Balkan Savaşı hızla gelişti. Osmanlı orduları hemen bütün meydan savaşlarında yenildiler. Fakat Yanya, İşkodra ve Edirne gibi kaleleri cesaret ve kahramanlıkla savundular. Bulgarların Doğu Trakyada, Sırpların Kuzey Makedonyada, Yunanlıların da Güney Makedonyada kazandıkları başarılarla savaşın sonu belli oldu. Bulgarların Çatalca önlerine kadar gelmeleri üzerine Osmanlı devleti Bulgaristan ve Sırbistan ile mütareke yapmak zorunda kaldı (3 aralık 1912). Aynı ayın 13 ünde Londrada savaşçı taraflar arasında ve beş büyük devletin elçilerinin huzurunda yapılan barış görüşmeleri sonunda Osmanlı hükümeti Midye-Enez hattı batısında kalan toprakları Balkanlı müttefiklere bırakmayı kabul etmişken İstanbulda Enver Paşanın Babıâliyi basarak Kâmil Paşa kabinesini devirmesi, işleri karıştırdı (23 ocak 1913). İstanbulda, Edirnenin Türkler elinde kalması için gösteriler oldu. Balkan devletleri mütareke anlaşmasının bozulmuş olduğunu ilân ettiler; konferans bir aralık çıkmaza girdi. Küçük ve büyük devletlerden her biri Balkan problemini kendi çıkarına çözmek istiyordu. Sonunda 30 mayıs 1913 te Londra Antlaşması imzalandı, Girit ve Midye-Enez hattı batısında kalan Osmanlı toprakları Balkanlı müttefiklere zafer payı olarak bırakıldı. Arnavutluk ile On İki Adanın geleceğinin karara bağlanması da büyük devletlerin isteklerine bırakıldı. Bu çözüm tarzı ve zafer kazancı olan Osmanlı topraklarının harbi kazanan devletler arasında paylaşılması yüzünden yeni bir Balkan anlaşmazlığı baş gösterdi. Bu sefer Rumanya da Dobrucada sınır düzeltilmesi isteyerek anlaşmazlığa karıştı. Bulgaristan, Balkan Savaşının başında Sırbistan ile imzalamış olduğu ittifak antlaşması ile belirtilmiş olan hakkını bile alamamış iken, öteki Balkan devletleri kâğıda dökülmeyen kazançlar sağlamışlardı. Bundan içerleyen Bulgarlar 29 haziranda Sırplara saldırdılar; İkinci Balkan Savaşını başlattılar. Bu savaşta Yunanlılar, Rumanyalılar Sırpların tarafını tutunca Bulgarlar yenildiler. Bu arada Türkler de Edirneyi

geri almış bulunuyorlardı. 10 ağustos 1913 te Bükreşte yapılan yeni barış antlaşması ile Rumanya Doburcanın bir kısmını, Osmanlı devleti Kırklareli, Edirne ve Dimitokavı, Sırbistan Manastır, Üsküp ve Ohri (Bulg. Ohrid) yi ve Yeni Pazar sancağının doğu kısmını kesin olarak elde ettiler. Yunanistan ise Epeiros, Makedonyanın doğusu, Selanik ve Kavala'ya kadar giden Ege kıyılarına sahip çıktı. Sonradan büyük devletlerin teşebbüsü ile İtalyanın elinde bulunan On İki Ada ile Rodos dışında kalan adalar da Yunanistana bırakıldı. Böylece iki yüz yıldan beri Rusyanın ortaya atıp geliştirmiş olduğu Balkan meselesi yeni bir evreye girmiş bulunuyordu.

Birinci Dünya Harbinde Doğu Meselesi: Bükreş Antlaşması Balkan devletlerinden az kazananları memnun bırakmadığı gibi, çok kazananları da yatıştırmamıştı. Megalo İdea (= Büyük Ülkü) nın peşinden koşan Yunanistan bu sefer de Arnavutluğun güneyini, İtalyanın elinde bulunan On İki Ada ile Rodosu kazanmak istiyordu. Bulgaristan, Doğu ve Batı Trakyaya göz dikmişti. Selanik'in Yunanistana verilmesi ile Adalar Denizine, bir Arnavut prensliğinin kurulmasıyle de Adriyatik kıyılarına ulaşmaktan alıkonulmuş olan Sırbistan da hem denize çıkmak hem de büyük bir İslav devleti haline gelmek tasarısına büyük bir hırsla sarılmış bulunuyordu. Bu hırsın iki ucu da Avusturyanın Balkanlardaki yayılma politikasına dokunuyordu. Sırbistan - Avusturya düşmanlığı, sonunda bir Pangermanizm ve Panslavizm konusu haline gelmekle, Rusya ile Almanyayı da Balkan yarımadasında karşı karşıya getiriyordu.

28 haziran 1914 te Avusturya veliahdı Arşidük Franz Ferdinand'ın bir Sırp tarafından öldürülmesi ile, ilkin Sırbistan ile Avusturya arasında başlayan bir anlaşmazlık, kısa zamanda bir Avrupa savaşı haline geldi. Kasım 1914 te Osmanlı imparatorluğunun katılmasıyle de bu savaş bir dünya harbi durumunu aldı. Birinci Dünya Harbi adıyle tarihe geçen bu savaş sonunda Alman imparatorluğu ezilip parçalanmış, Avusturya - Macaristan imparatorluğu haritadan silinmiş, Rus çarlarının imparatorluğu da yenilerek çarlık rejimi yerine bir Bolşevik sisteminin kurulmasıyle şeklini değiştirmişti. Osmanlı imparatorluğuna gelince, dört yıl içinde çeşitli cephelerde ve büyük kudretle savaştığı halde, sonunda müttefikleriyle birlikte yenilgiyi kabul edip 30 ekim 1918 de Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalmıştı. Bu mütareke ile de Osmanlı imparatorluğu, bugünkü millî sınırları dışında kalan topraklarını kaybetmekle tarihe karışmış oluyordu. Millî sınırlar içinde kalan Türk toprakları, Türk milletince taksim kabul etmez bir kök haline gelmiş bulunduğu için artık D. M. de sona ermiş oluyordu.

Batı devletleri, Osmanlı imparatorluğunun doğuda ve batıdaki eski topraklarıyle ilgili yeni politakaları için yeni politik terimler bulmak zorunda idiler. D. M. nin anlattığı anlama tam uymamakla birlikte, bu terim yerine Amerikalılar Yakın Doğu (Near East), İngilizler de Orta Doğu (Middle East) terimlerini kullanmağa başladılar.

DOĞU PAKİSTAN, Pakistanın doğu bölümü. D. P., Hindistanla Pakistan arasında bölünmüş olan Bengal eyaletinin batı kısımları ile eski Assam yönetim bölgesinden meydana gelmiştir. D. P., yönetim bakımından 3 bölgeye, bu üç bölge de 17 alt yönetim bölgesine ayrılmıştır. Bir vali tarafından yönetilir. Yüz ölçümü 142 797 km², nüfusu (1961) 50 844 000 dir.

Bölümün yönetim merkezi: Dacca (nüfusu 556 712 [1961]) ve başlıca limanları Çittagong ve Çalna'dır.

Eğitim: Zorunlu ilk öğretim yerine, örnek ilk öğretim projesi uygulanmaktadır. Okulların yönetimi devlet elindedir. İki üniversitesi vardır. Eğitimin gelişmesi için hükümet büyük çabalar harcamaktadır.

Sağlık işleri: Bölümde çeşitli hastahaneler, bu arada bir akıl hastahanesi ve iki sanatoryum bulunmaktadır.

Tarım: D. P. da tarım en başta gelir. Nüfusunun % 82 si tarımla uğraşır. Toprağın % 64 ü ekilidir. Ekimi yapılan bitkiler arasında pirinç en önemli yeri tutar. Yıllık üretim 7 000 000 tondur. Ayrıca Hint nohudu, buğday ve çay ekimi de yapılmaktadır. D. P., dünya jüt üretiminin % 76 sını sağlar (1962: 1 200 000 ton).

Ormanlar: 20 000 km² dir. Bunun 11 500 km² si orman koruma bölgesidir.

Balıkçılık: D. P., önemli bir nehir ve deniz balıkçılığı bölgesidir: Çeşitli yağlar ve balık ürünleri bakımından zengin imkânlara sahiptir. Bir yıl içinde tutulan nehir balığı 33 200 000 maund (1 maund = yaklaşık olarak 37 kg) ve deniz balığı 70 000 ton kadardır.

Sanayi: 1961 - 1962 de 1045 kadar sanayi kurumunda 168 000 işçi çalışıyordu. Çeşitli sanayi arasında tekstil, şeker, kibrit, cam, dokuma, kâğıt sanayii, ayrıca jüt ve alüminyum işleyen kuruluşları ile çimento fabrikaları sayılabilir. D. P. da gazete kâğıdı ve gübre fabrikası ile tersane ve gemi havuzları da bulunmaktadır.

Deniz ulaştırması: D. P. ın nehir yolları ulaştırmaya geniş ölçüde yardım eder. Ganj, Brahmaputra ve Maghna nehirleri, bölgeiçi ulaştırma yapan buharlı gemi seferlerine elverişlidir.

Yollar: Hint - Pakistan kıta parçasında yol bakımından en geri kalmış ülke D. P. dır. Hindistanla Pakistanın birbirinden ayrılmasından beri hükümet, uzunluğu 3 200 km tutan yol yapımına girişmiştir. Ayrıca 9 600 km kadar ana ve ikincil yolun yapımı ele alınacaktır.

DOĞU PENCAP (İng. **East Panjab**), Hindistanda eski Pencap ilinin doğu bölümü. 15 ağustos 1947 de Hindistan Birliğinin kuzeybatı bölümünün bir ili olmuştur. Eski Pencap'ın Jullundur ve Amhala divizyonlarını, Amritsar distriktinin bütününü ve Lahor divizyonunun Gurdaspur ve Lahor distriktlerinin birer bölümünü kapsar. Yüz ölçümü aş. yu. 92 827 km², nüfusu 11 689 000 dir. Bu bölge, coğrafî bakımdan yarı bağımsız Pencap devletlerini de kapsar.

DOĞU PRUSYA (Alm. **Ostpreussen**), eskiden Almanyanın bir ili iken 1919 da Polonya Koridoru'nun ana Prusya topraklarından ayırdığı ülke. Batıdan serbest Danzig devleti ile Polonya, güneyden ve güneydoğudan Polonya, kuzeydoğudan Litvanya ve kuzeybatıdan Baltık Denizi ile sınırlanırdı. Kıyı bölgesinde iki büyük deniz kulağı (laguna) ve bunlarla kara arasında kumla kaplı diller ve bu dillerde 70 m yüksekliğinde kum tepeleri vardır. Ülkenin iç bölümlerinin çoğu tepelerle kaplıdır, güneyinde ve güneydoğusunda Mazurya göller bölgesi (3 300 göl) yer alır. D. P. nın en yüksek yeri bölgenin güneybatısındadır ve 1 024 ayak yüksekliğindedir. İklim kara iklimidir, yazlar sıcak, kışlar soğuktur. Başlangıçta geniş bir orman bölgesi halinde olan D. P. zengin bir tarım bölgesi olarak gelişmiştir. Halkının yarısı kadarı tarımda ve ormancılıkta çalışır, çiftçilik, özel olarak sütçülükle uğraşılırdı. Balıkçılık hem deniz kıyılarında hem de göllerde yapılır. Kehlibar, hâlâ Samland kesiminin önemli bir ürünüdür.

XIII. yüzyıllarda Teuton şövalyeleri tarafından kurulan D. P., 1525 te kurulan Prusya Dukalığının çekirdeği olmuştur. 1708 - 1711 de veba kırgınına uğradıktan sonra Salzburg, Falz ve İsviçreden gelen Protestanlar buraya yerleşmişlerdir. Ermeland 1772 ye kadar Polonyalıların elinde kalmış ve bu tarihte D. P. ya eklenmiştir. D. P., topraklarının çoğunun sahibi olan Junker (eski Prusya askerî aristokrasisi) lerin kalesiydi. Birinci Dünya Harbinde Rus orduları D. P. yı ele geçirmişler, fakat 1914 ağustosundaki Tannenberg meydan savaşında kesin bir yenilgiye uğramışlardır. 1919 da Memel ırmağının kuzeyindeki bir toprak şeridi Danzig gibi bağımsız bir ülke haline getirilerek D. P. dan ayrılmıştır. İkinci Dünya Harbinde, 1945 yılı başlarında, D. P. Ruslar tarafından alınarak büyük parçası Polonyada kalmak üzere bu ülke ile Rusya arasında bölüşülmüştür.

D. P. nın nüfusu çoğunlukla Almandı, güney sınırı bölgesinde de büyük bir Polonyalı topluluğu vardı. İkinci Dünya Harbinden sonra Almanlar buralardan çıkarılarak yerlerine Slavlar yerleştirilmiştir. Yüz ölçümü 36 993 km² (1939 dan önce), nüfusu 2 333 301 (1939) dir.

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU, 284 yılında Diocletianus'un Roma imparatoru olmasından sonra imparatorluğun doğu bölümü olarak ayrılan, fakat kesin olarak ondan ayrılması 395 yılında Büyük Theodosius'un ölümünden sonra meydana gelen ve Bizans İmparatorluğu adı ile de anılan devlet. Bk. BİZANS İMPARATORLUĞU.

DOĞU RUMELİ (Rumeli - i Şarkî), Osmanlı imparatorluğunun 1876 - 1877 Türk - Rus Harbinde ağır bir yenilgiye uğraması üzerine 1878 Berlin Kongresi kararlarına uygun olarak kurulan, 1886 da Bulgaristan Prensliğine katılan imtiyazlı vilâyetlerden birinin adı.

Genellikle Koca Balkan dağlarının güneyinde, batıdan Despot Dağları, güneyden Rodop dağları ve doğudan da Karadeniz ile çevrili olup Meriç ve onun kolları olan Tunca ve Arda havzalarını kapsayan D. R., Osmanlı İmparatorluğunun dağılma devrinin son evresinde, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, bu imparatorluk toprakları üzerindeki Avrupalı büyük devletlerin politik çarpışmalarının bir ürünü ve Doğu Meselesi (b. bk.) nin önemli konularından biri olarak ortaya çıkmıştır. Yüz ölçümü 35 500 km², nüfusu 1 000 000 idi. Başşehri Filibe (Bulg. Plovdiv) idi. Balkan yarımadasında güney - kuzey ve batı - doğu yönlerinde uzanan istilâ yollarının geçtiği bu alan, tarihin hiçbir devrinde etnik bir bütün meydana getirmediği gibi, en eski çağlardan başlayarak belirli bir kavram olmamış, coğrafî veya tarihî bir nitelik kazanmamıştır. XIX. yüzyıl politikacılarının politik amaçlarla ortaya koydukları bu deyim, tarihin bütün çağlarında Balkan yarımadasına hâkim olan büyük imparatorluklar ve krallıklarda (Makedonya, Roma ve Bizans imparatorlukları ile Bulgaristan krallığı) olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunun 5 yüzyılı aşan hâkimiyeti süresinde de idarî yönden bile olsa bir bütünlüğe erişememiştir. Türk yönetimine kadar Trakya'nın bir bölümü olan D. R., Osmanlı İmparatorluğunda da Rumeli eyaleti içinde idarî teşkilâtı değişik bir bölüm idi. Osmanlı Türkleri bu bölgede ilk idarî teşkilâta Çirmen (b. bk.) sancağını kurmakla başlamışlardır. 1475 te Rumeli Beylerbeyliğini meydana getiren 17 sancaktan Çirmen, Zağra ve Despotili sancakları, D. R. topraklarını kapsamaktaydı. XVI. yüzyıl başında ise Çirmen, Serez ve Niğbolu sancakları, yani Kuzey Bulgaristan ve Doğu Makedonya ile birlikte örgütlenen bu bölge, Kanunî devrinde 430 000 akçalık hasla Sofya, 250 000 akça ile Çirmen, 230 000 lik bir hasla Vize ve 190 000 akçalı Çingene Balkanı sancaklarına ayrılmaktaydı. XVI. yüzyılın başında ise bu listeye Kırkkilise sancağı eklenmiştir. XVII. yüzyılın sonunda Özi veya Silistre eyaletinin kurulması üzerine D. R. yi meydana getiren sancaklardan Çirmen. Vize ve Kırkkilise bu eyalete bağlanmış, Sofya ve Çingene Balkanı Rumeli eyaletinde bırakılmıştır. XVIII. yüzyılda, bu kuruluşta fazla bir değişiklik olmamıştır.

Bölgenin batı örneklerine uygun olarak idarî bir reforma tabi tutulması ise, 1828 - 1829 Osmanlı - Rus seferi sonunda ve özellikle 1829 Edirne Antlaşmasından sonra ele alınmıştır. 1830 da kurulan Edirne vilâyeti genellikle Batı ve Doğu Trakya ile birlikte bu yüzyılın sonunda D. R. adı verilecek olan Meriç ve Tunca vâdilerini kapsamaktaydı. Edirne vilâyetinin 1870 te yapılan ikinci teşkilâtlandırılmasında ise, bu vilâyeti teşkil eden 5 sancaktan ikisi (Filibe ve İslimye) D. R. yi içine almaktaydı. Bu duruma göre, bölge eski Trakya ve Osmanlı devrindeki Rumeli genel kapsamından hiçbir zaman ayrılmamıştır. Berlin Kongresinde böyle bir ayrımın yapılması ve bölgeye birtakım idarî imtiyazlar verilmesi, tamamen politik çıkarlara dayanan ve Rumeli bütününü parçalayan bir niteliktedir. Bu imtiyazlı vilâyetin Bulgaristan Prensliğine katılmasıyle bu parçalanma kesinleşmiş ve Rumeli bütünü kesin olarak tarihe karışmıştır.

Rumelinin Makedonya'yı da içine alacak şekilde Osmanlı İmparatorluğundan kopartılarak, diriltirilecek bir Yunan imparatorluğuna verilmesi fikri, Rusların 1828 de Koca Balkan dağlarını aşarak Edirne'ye girmeleri üzerine, özellikle İngiliz yazar ve askerleri arasında kuvvet kazanmış bulunmaktaydı. Dibiç (b. bk.) in bu seferi, Osmanlı İmparatorluğunun temellerine kadar zayıflamış olduğunu ispat etmiş oluyordu. Rusların Akdeniz kıyılarına inmelerine rıza göstermeyen İngiltere ise, zayıflayan Türk enerjisinin yerini almak üzere Rumlara dayanmayı politikasının gereği olarak değerlendirmekteydi. Ruslar ise İngiltere'den gelen bu mukavemeti hafifletmek üzere Bulgaristan'ın bağımsızlığını ortaya çıkardılar. Yarım yüzyıl sonra ise Ruslar, ikinci kez Meriç havzasını almış bulunuyorlardı. Rusların 22 ekim 1877 de Edirne'ye girmeleri II. Abdülhamit üzerinde yıldırıcı etki yapmış ve hariciye nazırı Server Paşa ile Hazine-i hassa nazırı Namık Paşaları Edirne'ye göndererek Nikolay ile 31 ocak 1877 de Edirne'de ön barış şartlarının tesbitini sağlamıştı. Buna göre, Ruslar savaştan önce İstanbul Konferansında ileri sürdükleri özerk Bulgaristan prensliğini Osmanlılara kabul ettirmişlerdi. Böylece yüzyılın başında ortaya atılan Yunan imparatorluğu ve karşıtı olan büyük bir Bulgar krallığı tezlerinden ikincisi gerçekleşmiş bulunuyordu.

Bu ön barışın ardından 3 mart 1878 de ise Rus silâhlarının etkisi altında imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşması ile Bulgaristan tasarısı, doğuda Midye - Lüleburgaz yayından batıda Üsküp, Manastır, Debre ve Ohri gölüne kadar Osmanlı Rumelisinin bütününü kaplayarak gerçekleşiyordu. Ancak, bu karar bir yandan büyük devletlerin politik çıkarlarına tıpatıp yatkın düşmediğinden Avrupa politikasında, bir yandan da bu bölgede yoğun olarak yerleşmiş bulunan Türk halkı arasında geniş bir tepki ile karşılaşacaktır.

Nitekim İgnatiev'in eseri olan Ayastefanos antlaşmasının daha 40. gününde (nisan 1878 de) Çirmen

yakınlarında Türkler Rus kazaklarıyle çatışmışlardı. Tuna'nın güneyinde yayılan Rus birlikleri ve onlarla iş birliği yapmakta olan Bulgar çetecilerinin yaptıkları baskılara karşı gösterilen bu direnme, bir anda yukarı Meriç vâdisi ile bütün Arda vâdisini ve Rodop dağlarını kaplamış, Mustafa Paşa ile İhtiman ve Samokov'a yayılmış, yani bütün D. R. yi içine almıştı.

Bu direnmenin genel karargâhı Kırcaali bölgesinde bulunuyor ve ayaklanan Türk ahali Edirne ve İstanbul çevrelerine kadar sarkan Rus kuvvetlerini tehdit ettiği gibi, bölgedeki Ruslarla iş birliği yapan Bulgar, Rum, Ermeni, Arnavut ve Yahudileri de baskı altına almış bulunuyordu. Ayaklanmanın lideri Ahmet Ağa Timivski'nin 16 mayıs 1878 de geçici bir hükümet kurarak, Paris antlaşmasını imza eden devletlere bir beyanname yayınlaması ve kendileri için millî hükümet olarak sadece Osmanlı hükümetini kabul edeceklerini bildirmesi, D. R. vilâyetinin özel bir örgüt olarak doğmasında kesin bir rol oynamıştır. Ayaklanmanın Gurko ve Skobelev kuvvetlerini zor durumda bırakması ve ayaklananlara, dağılan Osman Paşa ve Süleyman Paşa birliklerinin de katılması sonucu olarak ayaklanma, haziran sonunda Lofça, Servi, Pilevne ve Tırnovo yörelerine kadar yayılmıştı. Böylece Türk tarihinde ilk millî ayaklanma hareketi başlamış oluyordu. Ancak, bu halk hareketini değerlendirebilecek millî şuuru yüksek bir liderin bulunmaması, Balkanlar Türkiyesinin Anadolu Türkiyesi gibi kurtulması na imkân verememiştir Beri yandan II. Abdülhamid'in ve çevresindeki yöneticilerin yılgınlığı da bu ayaklanmanın gereği gibi değerlendirilememesine sebep olmuş ve bu millî ayaklanma, batılı politikacıların elinde kendi çıkarlarına göre değerlendirilerek geçici bir süre için imtiyazlı D. R. vilâyetinin doğmasına yol açmıştır.

Ayaklanmanın liderleri arasında Hacı İsmail, Hidayet Bey (Paşa), Kara Yusuf, Çirmenli Ahmet, Hasköylü Halil ve Dimetokalı Şakir bulunmaktaydı. Bunların her biri kendi bölgelerinde büyük başarılar elde etmekle beraber, birleşme ve özellikle teşkilâtlı bir direnme ve hükümet haline gelme, Avrupa politikasını kendi öz çıkarlarına göre değerlendirme imkânlarından yoksun olmaları yüzünden kesin bir sonuç elde etmeleri mümkün olmamıştır. Buna karşılık, Bulgar prensliği vasıtasıyle Rusların örtülü olarak Akdeniz'e ve Boğazlara ulaşmak üzere olduğunu tesbit eden İngiltere ve bu tarihlerde Yakın Doğuyle ilgilenmenin kendileri için gerekli olduğunu fark eden Almanya, D. R. deki Türk ayaklanmasını daha gerçekçi bir görüşle değerlendirmişlerdir. İngiltere ve Almanya'nın baskısı altında Ayastefanos antlaşmasının genel uyuşma, barış ve genel çıkarları bağdaştırma açısından yeniden gözden geçirilmesine razı olan Rusya, 13 haziran 1878 de Berlin Kongresine geldiği vakit, İngiltere dış işleri bakanı Salısbury'nin teklifleri ile karşılaşmıştı. Buna göre, Balkanların güneyinde D. R. adıyle anılacak bölge, doğrudan doğruya Babıâlinin siyasî ve askerî hâkimiyetine bırakılıyor, bu vilâyetin savunulması Osmanlı hükümetine ait oluyor, vilâyette asayiş yerli milis kuvvetlerince ve padişahın kontrolü altında gerçekleşti iliyor, D. R valisi vilâyetin iç ve dış güvenliği tehlikeye düştüğü anda Osmanlı ordularını çağırma yetkisine sahip bulunuyordu. Ruslar, İstanbul Konferansında çizilen Bulgaristan sınırlarını darlaştıran bu tasarıyı bazı tadillerle kabul zorunda kaldılar. D. R. deyimine karşı ileri sürdükleri Güney Bulgaristan deyimi ise reddedildi.

Böylece 13 temmuz 1878 de imzalanan Berlin Konferansı kararlarına göre, D. R. Kuzey ve Kuzeybatı Bulgaristan'la çevriliyor ve her iki memleket arasında sınır hattının tesbiti görevi Albay Şakir, Binbaşı Hilmi, Nişan Efendı ve Martens'ten kurulan bir komisyona bırakılmış bulunuyordu.

Osmanlı hükümeti bu vilâyetin sınırları üzerinde tahkimat yaptırmak, kara ve deniz kuvvetleri bulundurmak hakkını muhafaza ediyordu. Vilâyette iç güvenliği yerli milis birliklerinin yardımıyle yerli jandarma sağlayacaktı. Buna karşılık, Osmanlı devleti, bu vilâyetinde başıbozuk ve Çerkez kuvvetlerini kullanmayacaktı. Vilâyetin valisi ise, 5 yıl süre ile ve büyük devletlerin onayı ile Babıâli tarafından tayin edilecekti.

Antlaşmalar onaylandıktan sonra vilâyetin kuruluşu için bir Avrupa komisyonu meydana getirilecek ve bu komisyon 3 aylık bir süre içinde vilâyetin yönetimi ve örgütlenmesi ile ilgili tüzükleri hazırlayacaktı. Komisyon aynı zamanda vilâyetin malî işlerini de kuruluş gerçekleşinceye kadar yürütmekle yükümlü idi. Yabancı devletlerin Osmanlı hükûmetiyle yapmış olduğu her çeşit anlaşma ve kapitülasyonlar burada da geçerli olarak kabul ediliyordu. Rus birlikleri ise en çok 9 ay içinde vilâyeti boşaltmayı taahhüt ediyorlardı.

Bu ilkelere göre hazırlanan D. R. nizamnamesi, 26 nisan 1879 da Türkiye, Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya tarafından imzalandı. Bunun üzerine 17 mayıs 1879 da Aleko Paşa D. R. valiliğine atanarak D. R. resmen kurulmuş oldu.

Aleko Paşa (b. bk.) sınırda Bulgarlar tarafından karşılanmış ve fes yerine Bulgar kalpağı giymesi kendisinden rica edilmişti. Aleko Paşa 27 mayıs günü Filibede görevine başladı. Vilâyetin askerlik işleriyle ise Straker (Türkçe adıyle Şakir Paşa) görevlendirmişti. Ancak, Aleko Paşanın Rus kuvvetleri kumandanı General A. D. Stolipin (b. bk.) ile iş birliği yapması ve Bulgar çıkarlarına göre hareket etmesi, D. R. de Türkler için huzurun yok olmasına ve vilâyetin günden güne Bulgar nüfuzu altına girmesine yol açtı. Osmanlı hükümetinin güçsüzlüğü yüzünden Rus baskısına direnilemediği için vilâyetin Bulgaristan prensliği ile olan sınırları Osmanlı birliklerince kontrol altına alınamamış, Bulgar sızmaları gelişmiş, Makedonya ve Edirne yörelerinden getirtilen Bulgar göçmenler vilâyetteki Türk köylerine yerleştirilmiş, vilâyetin Şakir Paşa emrindeki milis birlikleri 6 000 iken, Bulgar jimnastik klüplerindeki üye sayısı 80 000 i bulmuştu. Vilâyette kurulan yeni mahkemeler Bulgar kontrolü altına düşmüş olduğu gibi, devlet dili dahi Bulgarcaya çevrilmiş bulunuyordu.

Daha 1880 de Kuzey Bulgaristan milletvekilleri D. R. yi Bulgar prensliğine katmak için teşebbüse geçmişlerse de, Rusya zamanı uygun görmediği için bu iş geri bırakılmıştı. 1884 mayısında Aleko Paşa 5 yıllık süreyi doldurduğundan görevinden alındı ve yerine vilâyet müsteşarı Gavril Efendi vezirlik payesiyle atandı. Ancak, vilâyetin kuruluşunun bu ilk evresinde bile Osmanlı devletinin otoritesi yalnız vali tayin etmeye inhisar etmiş bulunuyordu. Nitekim 18 eylül 1885 akşamı Bulgar Liberal Partisi üyeleri, milislerin yardımıyle bir hükümet darbesi yaparak vali Gavril Paşa (b. bk.) yı, milis kuvvetleri kumandanını, idare âmirlerini ve daimî komisyon üyelerini tevkif ettiler ve Filibede geçici bir komite kurarak D. R. nin Bulgaristan prensliğiyle birleştiğini ilân ettiler. Varna'da bulunan Bulgar prensi Aleksandır, Filibeye gelerek «hâkimiyetini tanıdığım Osmanlı dev-

letine karşı husumet maksadı olmaksızın hükümeti elime aldım ve iki Bulgaristan'ı birleştirdim» tarzında bir beyan name yayınladı. Bu olupbitti karşısında Sait Paşa hükümeti çekildi, yerine geçen Kâmil Paşa ise Rusya, Almanya ve Avusturya arasında 18 haziran 1881 tarihli Üç İmparatorlar Antlaşmasındaki «Üç devlet D. R. ile Bulgaristan'ın birleşmesinde, bu ülkenin Osmanlı imparatorluğunca işgalini barış yönünden tehlikeli bulurlar» maddesi karşısında ve II. Abdülhamid'in çekingenliği üzerine çok olumsuz bir davranış içerisine düştü. Bunda, İngilterede Gladstone'un iktidarda olması da önemli bir rol oynadı.

Bu sırada Sırplar büyümekte olan Bulgaristan'a karşı savaş açtılar. Bu fırsatı da Rusya ve Almanya Avusturya baskısı ile değerlendiremeyen Babıâli, yine büyük devletlerin tavsiyesi üzerine İstanbulda görüşme masasına oturma zorunda kaldı. Kâmil Paşa başkanlığında Bulgar delegesi Ţsanov ve Osmanlı devletinin Sofya komiseri Gazban Efendi arasında yapılan görüşmeler sonunda, D. R. valiliğinin Bulgar prensliğine bırakılması ve her beş yılda bir yenilenmesi kabul edildi. Osmanlı hükümeti D. R. sınırlarını işgal etmek ve savunma tedbirleri almak hakkından vaz geçmiş, buna karşılık D. R. yönetimine, daha doğru bir deyimle Bulgar yönetimine ısınamayan ve son olaylar üzerine yeniden silâha sarılmayı gerekli gören Hacı İsmail Ağanın Kırcaali ve Rupçoz Türkleri adına Osmanlı hükümetine yaptığı müracaat değerlendirilmiş ve bu bölge Osmanlı imparatorluğuna iade edilmişti. Yine bu anlaşmada Osmanlı hükümeti D. R. gümrük ve gelirlerinden yararlanma hakkını muhafaza ediyor, Berlin Kongresinin bir savaş çıkmasında D. R. ye asker göndermeyle ilgili 15. maddesi hükmünü de elinde tutuyordu. 31 ocak 1886 da kabul edilen bu şartlara, özellikle askerî maddelerine Rusya tarafından itiraz edilince konu yeniden büyük devletler arasında incelendi ve Osmanlı devletinin rıza göstermesi üzerine bu hususlar da anlaşmadan çıkartıldı.

Böylece 1878 de geçici bir süre için ve politik ölçülere göre icat edilmiş olan D. R. ortadan kalkmış oluyor, bu tarihte vilâyet sınırları içinde yaşayan 200 000 den fazla Türkün kaderi Bulgar yönetimine bırakılıyor, buna karşılık ancak 300 parça köyle Kırcaali ve Rupçoz kazaları Osmanlı yönetimine iade ediliyordu. D. R. nin resmen ortadan kalkması ise, 1908 de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesiyle tamamlanmış olacaktır.

DOĞU SAMOA (İng. **Eastern Samoa**), Samoa adalarının Amerikaya bağlı doğu yarısına verilen ad. 1872 de Pago Pago limanı kömür alma ve gemicilik istasyonu olarak Amerika'ya verilmiştir. 1899 da, İngiltere Samoa adalarına olan iddialarından vazgeçince, grupu Almanya ve Amerika paylaşmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra Batı Samoa, Milletler Cemiyetinin mandası altında kalmış, sonra da Birleşmiş Milletler vasiliğine geçmiş ve Yeni Zelanda'ya bırakılmıştır. Amerikaya ait adalar şunlardır: Tutuila, Aunuu, Rose Island ve Manua adaları (Tau, Ofu ve Olosega). 1925 te Swains Island bu topraklara katılmıştır. Pago Pago'daki gemicilik istasyonunun komutanı aynı zamanda D. S. nın valisidir. Yerlilerin, iki kamara'dan kurulmuş bir parlamentosu vardır. Bunlardan biri seçimlere dayanır. Başkanı Amerikalı olan bir yüksek mahkeme vardır. Adalar kopra, Hindistan cevizi, taro, yam ve yemiş yetiştirir. Yüz ölçümü 190 km², başkenti Pago Pago'dur. Nüfusu 118 937 (1950) dir.

DOĞU SİLEZYA (Alm. **Österreichisch - Schlesien, Ostschlesien**), eski Avusturya-Macaristan imparatorluğunun kuzey bölümünde ve Prusya Silezyası ile Moravia arasında bir dukalık ülkesi. Başşehri Troppau olan bu dukalığın üçte iki kadarı XX. yüzyılda Çeklerin Slezsko (Sılezya) ili olmuştur.

DOĞU TRAKYA: bk. TRAKYA.

DOĞU TÜRKÇE, Türk lehçelerinin bir bölümü: 1. W. Radloff (1882 - 1883) a göre, Türkçenin asıl Altay (Öz Altay, Televüt), Kuzey Altay (Kuğu [Rusça Lebed], Şor), Abakan (Sagay, Koybal, Kaça, Kızıl, Tölös, Beltir), Baraba, Çulım (Küyerik), Soyot ya da Uryanha (Tuba), Karagas, Baraba ve Uygur kolları bu grupa girer. A. Samoyloviç (1922) bu bölüme «Uygur» ve «Kuzeydoğu» adlarını vermiştir. Ona göre, *kalğın* bölümünün bir kısmı olan bu lehçeler, fonetik bakımdan Türk lehçelerinin *z-* grupunun (öbür grup: *r-*) *d-* altgrupuna (öbür altgrup: *y-*) girer. Bu altgrup, *d* sesinin değişik şekillerine göre *d-*, *t-*, *z-* bölümlerine ayrılır. Bk. KUZEYDOĞU TÜRKÇE.

F. E. Korş (1910) ise Orhon (ve Yenisey), Uygur, Çağatay ve Kuman (Kıpçak) lehçeleri ile Karagas, Koybal, Sağay (ve Salar) ağızlarına D T. adını vermiştir. G. J. Ramstedt (1917) ise Doğu Türkistan Türkçesi ya da Türkî (Yarkent, Kâşgar, Turfan, Hami), Tarançı (bugünkü adı: Yeni Uygurca), Özbek B (Hive Tatarları), Sart (Buhara ve Hive şehirlerinde İran asıllı halk tarafından konuşulan Türk lehçesi) ve Çağatay Türkçesini D. T. adı altında toplamıştır. M. Räsänen (1949) bu grupa «Güneydoğu» adını vermiştir. Bk. GÜNEYDOĞU TÜRKÇE.

2. Yurdumuzda D. T. adı genel olarak Türkiye dışı Türk lehçeleri, özellikle Orta Asya Türkçesi için kullanılmıştır.

3. Macar Türkologları Türk lehçelerini tasnif ederken özellikle rhotacisme (*z* > *r*) ve lambdaisme (*ş* > *l*) olaylarını göz önünde tutmuşlar ve buna göre Türk lehçelerini iki büyük grupta toplamışlardır:

1. *r*. *l* esaslı Batı Türkçesi; 2. *z*, *ş* esaslı Doğu Türkçesi. Batı Türkçesi bu bakımdan Moğolcaya benzemektedir. Örnek olarak, D. T. nin *z* sesine Batı Türkçesinde (meselâ Çuvaşçada) kelime içinde ve kelime sonunda *r* tekabül etmektedir: Türkçe *yıldız* ∾ Çuvaşça *ş^{ə}ld^{ə}r*; Türkçe *yüzük* ∾ Çuvaşça *ş^{ə}r^ə* (> Macarca *gyürü*); Türkçe *öküz* ∾ Çuvaşça *ı^{ə}G^{ə}r* (> Macarca *ökör*), Moğolca *üker*; Türkçe *sekiz* ∾ Çuvaşça *saG^{ə}r*. Bunun gibi, D. T. nin *ş* sesine de Batı Türkçesinde kelime içinde ve kelime sonunda *l* tekabül etmektedir: Türkçe *taş*, Yakutça *tàs* ∾ Çuvaşça *ç'ul*, Moğolca *çilağun*; Türkçe *beş* ∾ Çuvaşça *pill^{ə}k*; Türkçe *gümüş* ∾ Çuvaşça *k^{ə}m^{ə}l*. Macar Türkologlarına ve daha bazı Türkologlara göre, *z* ve *ş* sesleri esas, *r* ve *l* sesleri de değişmiş (ikincil) seslerdir. Buna karşılık, *r* ve *l* seslerinin esas, *z* ve *ş* seslerinin de değişmiş sesler olduğunu ileri süren Türkologlar da vardır. Bu ses değişmelerine dayanarak, *ş* ve *z* esaslı lehçelere Şaz Türkçesi, *l* ve *r* esaslı lehçelere de Lir Türkçesi adını verenler de vardır (A. Zeki Velidi Togan, 1939).

Batı ve D. T. arasında göze çarpan birçok farklar daha vardır. Bu iki bölümü birbirinden ayıran önemli farklardan biri, Ana Türkçedeki **-d-* sesinde ortaya çıkmaktadır. Bu ses Batı Türkçede *-r-*, D. T. de ise *-d-*, *-t-* ya da *-y-* olarak kullanılmaktadır: Türkçe *ayak* (< Eski Türkçe *adak*) ∾ Çuvaşça *ura*; Türkçe *kayın* (< Eski Türkçe *kadıŋ*) Çuvaşça *hur^{ə}n*; Türkçe *doy-* (< Eski Türkçe *tod-*) ∾ Çuvaşça

ı^ə^ran- (= doymak); Türkçe *koy-* (< Eski Türkçe *kod-*) ∾ Çuvaşça *ḫur-*; Türkçe *siy-* (< Eski Türkçe *sid-*) ∾ Çuvaşça *ş^ə^r-*. Başka ayrıntılar için bk. BATI TÜRKÇE.

DOĞU TÜRKİSTAN (Çince adı: *Sinkiyanğ* = yeni eyalet), Çin'e bağlı özerk bir eyalet. Orta Asya'nın orta bölümünde yer alan bu bölgenin yüzölçümü aş. yu. 1 707 200 km² dir. Doğuda Çin ve Moğolistan, kuzeyde Batı Türkistan, batıda Batı Türkistan ve Afganistan, güneyde Keşmir ve Tibet ile çevrilidir. Büyük bir bölümü, dünyanın en yüksek dağları sayılan Karakoram, Tiyen - şan (Tanrı dağları), Tarbagatay ve Altay sıradağları ve 500 000 km² lik Taklamakan çölü ile kaplıdır. Dağ eteklerinde uzanan yayla ve ormanlar yanında ırmak ve çay boylarında ekime elverişli yerler de vardır. D. T. ın kuzey ve doğu bölümünün suları Tarım ırmağına karışmaktadır. Bu bölüme Tarım havzası adı verilmektedir.

D. T. nın nüfusu 4 873 608 (1953) dir. Nüfusun büyük çoğunluğu Türk («Uygur», 3 640 000, genel nüfusun % 75 i) tür. Başşehri Urumçi (Yeni Uygurca: Ürümçi, eski adı: Ti - hua) dir (nüfusu 140 600 [1953]).

Orta Asya'nın ortasında uzanan D. T. deniz kıyılarından uzak kalmıştır. Çevresinin yüksek dağlarla çevrilmiş olması, bu bölgenin çölleşmesinde köklü bir etken olmuştur. Ancak, D. T. Batı Asya ile Uzak Doğu arasında büyük bir geçit yolu olarak tarihte büyük bir rol oynamıştır. Kuzeyde Sibirya'ya, güneyde Tibet'in yüksek yaylalarına göre, D. T. insanların yerleşmesi için daha elverişli bir bölge idi. Doğu ile batı arasındaki büyük yollar, eskiden olduğu gibi, bugün de D. T. dan geçmektedir. Doğu - batı yönünde uzanan alçak alanlar, kuzey ve güneyde dağlarla çevrilmiştir. Yerleşme yerleri, Taklamakan çölünün çevresinde bir elips biçiminde sıralanmıştır. Gezileri kolaylaştıran birer konak yeri olan bu yerleşme alanları arasında bağlantı sağlanmıştır.

Bölgeler: D. T. batıdan doğuya doğru uzanan üç büyük bölgeye ayrılmaktadır: 1. Cungarya, hafif dalgalı alçak bir alandır. Orta bölümü çöldür. Kuzey ve güney uçların da stepe geçilir. Bu alanda step iklimi hüküm sürer. Cungarya'nın otluk bir alan olması, bütün çağlarda göçebeleri çekmiştir. Tiyen - şan (Tanrı dağları) dan çıkan akarsular bölgenin güney ucunda geniş bir sulama alanı meydana getirmiştir. Bölge eskiden daha bayındır bir yerdi. Bölge batıdan dağlarla çevrilmiş olmasına rağmen, daima batı ile ilişki kurmuştur. Uzak Doğuyu Batıya bağlayan yollardan biri buradan geçmektedir. Bugün de bir demiryolu buradan geçerek Çin'i Sovyetler Birliğine bağlamaktadır. Elverişli coğrafî durumuna rağmen, Cungarya'da alım satım gelişememiştir. D. T. ın merkezi olan Urumçi şehri. bu bölgede, Tiyen - şan'ın doğu eteğinde bulunmaktadır.

2. Tiyen - şan (Tanrı Dağları), D. T. ın tarihinde büyük bir yer tutmuştur. En yüksek tepesi sınır yakınında, Sovyetler Birliği topraklarında bulunan Han Tanrı tepesidir (7 300 m). Bu dağlarda geniş düzlükler ve yüksek yerlerinde buzullar vardır. Dağların batı bölümünde otlaklar ve ormanlar geniş bir alan kaplamaktadır. Yazın bu otlaklardan göçebeler yararlanmaktadır.

Turfan çukurluğu, D. T. ın merkezi olan Urumçi şehrinin güneydoğusunda yer almaktadır. Bu çukurluk deniz yüzeyinden 154 m aşağıdadır. Burada kışlar soğuk, yazlar çok sıcaktır. Çukurluğun en alçak yerinde bir göl vardır.

3. Tarım havzası da D T. ın hayatında önemli bir alandır Adını Tarım ırmağından alan ve kuzey, batı ve güneyde yüksek dağlarla çevrilmiş bulunan bu havzanın en çukur yeri, deniz yüzeyinden 800 m yüksektedir. Tarım havzasının güney ucunda bir duvar gibi yükselen dağlar, iklimin kurak olması dolayısiyle çıplaktır. Bu dağların arkasında, birçok yüksek tepeleri ve büyük buzulları olan Karakoram dağları uzanmaktadır.

Bu havza Gobi çölünden daha kuraktır. Yazlar kurak ve kavurucudur. Yağmur ancak yazın yağar. Kuzeydoğu rüzgârları toz fırtınalarına sebep olur. Havzanın büyük bir bölümü, 500 000 km² lik Taklamakan'ın kumları ile kaplıdır.

Bu havzada en büyük akarsu, Tarım'dır. Bu ırmağın ana kolları Kâşgar Derya, Yarkent Derya, Hotan Derya ve Aksu'dur. Tarım ırmağı doğuya doğru ağır ağır akar, Karaburan gölüne dökülür. Çerçen Derya da bu göle dökülmektedir. Tarım'ın Kuruk Derya adındaki kolu, havzanın doğusunda bulunan Lob çukurluğunda son bulmaktadır. Ancak, bazı yıllarda Kuruk Derya, Lobnor'a kadar gitmektedir.

Tarım havzasında yerleşme yerleri, uç bölgelerdeki vahalarda yer almaktadır. Bu vahalarda kavak ve söğüt ağaçları vardır. Buğday, mısır, pirinç, pamuk, fasulye ve susam ekilir. Her türlü yemiş (özellikle kayısı ve üzüm) yetiştirilir.

D. T. da yerleşme yerleri, şehirler. akarsular yakınında, eski ormanların bulunduğu dağlık yerlerde gelişmiştir. Akarsular boyunda uzanan bu yerleşme yerleri arasında Kâşgar, Yarkent ve Hotan vahaları anılabilir. Aksu ve Turfan vahaları daha küçüktür. Bütün şehirler bu vahalarda toplanmıştır. En önemli şehirler Kâşgar, Hotan, Yarkent ve Aksu'dur. D. T. ın başlıca sanayi merkezi Kâşgar'dır. Ancak, eskiden ziraî bir karakter taşıyan şehirlerde de sanayi kolları gelişmeğe başlamıştır.

Nüfus: D. T. ın nüfusu üzerine verilen bilgiler birbirini tutmamaktadır. Bununla beraber, bilimsel yayınlarda yer alan verilere göre, D. T. ın nüfusu 5 - 8 milyon arasında tahmin edilmektedir.

Nüfusun büyük çoğunluğunu Türkler (Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar) meydana getirmektedir. Türklerden başka, Çinli, Moğol ve Mançu azınlıkları vardır. Çinlilerin bir kısmı Müslümandır. Müslüman Çinliler (Döngen veya Dungan'lar) tarım alanında çalışmaktadırlar. 1958 yılından beri büyük yığınlar halinde Çin göçmenleri D. T. a yerleştirilmektedir.

İklim şartları dolayısiyle nüfus D. T. ın her yanına aynı oranda dağılmamıştır. Çöl alanları ve dağlar boş kalmış, nüfus vahalarda toplanmıştır. Köy ve şehirlerde yerleşmiş olan halk, kerpiçten yapılmış evlerde oturur. Halkın giyimi Batı Türkistanlılarınkine benzer. Yalnız kumaş renkleri daha canlıdır. Eskiden zenginler Buhara kürkleri ve ipeklileri giyerlerdi. Kadınlar Çin ipeklileri kullanırlardı.

D. T. in yerli halkı olan Türkler buğday ya da mısır ekmeği yerler. Çinliler, Moğollar ve Tibetliler bunu bilmezler. Vahalarda yaşayan çiftçiler önemli bir besin maddesi olarak süt ürünlerinden yararlanırlar.

Yeraltı varlıkları ve sanayi: D. T. ın zengin yeraltı varlıklarına sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu alanda yapılan araştırmalar sonunda Cungarya'nın kuzeybatısındaki dağların kömür, demir, altın, gümüş, bakır ve petrol yataklarını kapsadığı anlaşılmıştır. 1956 dan beri yapılan sondajlar sonunda Cungarya'nın birçok yerlerinde yeni petrol yatakları bulunmuştur. Bu yeni petrol yatakları, büyük bir petrol sanayiinin gelişmesine yol açmıştır.

İkinci Dünya Harbine gelinceye kadar D. T. da sanayi el tezgâhlarına dayanıyordu. Bu tezgâhlarda pamuklular dokunuyordu. Aksu ve Hotan'da kıl ve yün dokumalar da yapılıyordu. Ayrıca Hotan'da ipekli kumaşlar, yünlü ve ipekli halılar da dokunuyordu. Son yıllarda bütün D. T. da sanayi gelişmiştir. D. T. ın başlıca sanayi merkezleri Kâşgar, Hotan, Urumçi, Yarkent ve Komul (Hami). dur.

Coğrafî durumu dolayısıyle D. T. uzun yıllardan beri Doğu ile Batı arasındaki alım satım faaliyetinde büyük bir rol oynamıştır. Bk. İPEK YOLU.

Tarih ve dil: D. T. nüfüsünun büyük çoğunluğunu meydana getiren Türklere bugün (Yeni) Uygur adı verilmektedir. Bu ad 1921 yılından beri kullanılmaktadır. 1921 de Rus Türkistanında yaşayan Türklerin delegeleri Taşkent'te bir toplantı yapmışlardı. Bu toplantıya Çin (Doğu) Türkistanında yaşayan Türklerin delegeleri de katılmıştı. Taşkent toplantısında Türkistan Türklerinin adı üzerinde durulmuş, Rus Türkitanında yaşayan Türklere *Tarançi* adının verildiği, Çin Türkistanında ise Türklerin oturdukları vahalara göre adlandırıldıkları belirtilmiştir (*Keşke* [*r*] *lik* «Kâşgarlılar», *Turpallik* «Turfanlılar», *Komulluk* «Hamililer» v. b.). Taşkent toplantısı, bu duruma son vermek üzere, *Uygur* adının kullanılmasına karar vermişti. Bu adın eski Uygurlarla karışması dolayısıyle bugün daha çok Yeni Uygur adı kullanılmaktadır.

Yeni Uygurlar antropolojik tip bakımından karışıktır. Eskiden bu topraklarda türlü etnik toplulukların yayıldıklarını biliyoruz (Yüe-çi, Vu-sun, Saka, Soğd, Toḫar... gibi).

VI. yüzyılın ortasından beri İli havzası Batı Türklerinin yurdu olarak bilinmektedir. Onların kuzeyinde göçebe Karluklar yaşıyordu. VII. yüzyılın ortasında Çinliler D. T. ı tekrar hâkimiyetleri altına almaya çalışmışlardır. Esasen bu bölge M. Ö. 108 den M. S. II. yüzyıla kadar Çin hâkimiyeti altında bulunmuştu. Çinliler 657 de D. T. da «Dört garnizon» (Hotan, Bişbalık, Kuça ve Karaşahr) eyaletlerini kurmuşlardı. Bu eyalet bir süre Tibet'in hâkimiyetine geçmiş, 745 ten sonra bu topraklara Uygurlar hâkim olmuşlardır. Uygurlar 762 de Mani dinine girmişlerdi. 840 yılında Kırgızlar Uygur hâkimiyetine son vermişlerdi. Bunun üzerine Uygurlar, Çin Türkistanının doğusunda iki devlet (Koço, 847-1270 veya 1325; Kan-su, 847-1031: Sarı Uygurlar bu devletin kalıntısıdır. Bk. SARI UYGURLAR) kurmuşlardır. Göçebe geleneklerini bütünüyle bırakan ve şehir hayatına geçen bu iki devlet, Uygur dilinde yazılmış zengin bir edebiyat yaratmıştır.

Karluklar 766 yılında Yedisu (Cetisu: Semireç'e) yu almışlardı. Çiğil, Tuhsı ve Yağma'lar Çin Türkistanının batı bölümünü (özellikle İli havzasını) ele geçirmişlerdi. Onların kurmuş olduğu Karahanlı devleti (840-1212) bu bölgede önemli bir rol oynamıştır. 960 ta İslâmlığın kabul edilmesinden sonra Kâşgar D. T. da İslâm kültürünün merkezi haline gelmiştir. D. T. da Buddhizmin merkezi olan Hotan da 971 de Karahanlı hâkimiyeti altına girerek İslâm kültür çevresine bağlanmıştır.

D. T. da Karluk ve Uygurlar yanında Çaruk, Argu ve Çomul'lar da rol oynamışlardır.

Bu süre içinde bütün olarak Türkleşmiş bulunan bu bölgede Türk hâkimiyeti Moğollar tarafından yıkılmıştır. Moğol hâkimiyeti 1758 e kadar sürmüştür. Bölgenin iki bölümü Moğol İmparatorluğu (1227-1260) nun hâkimiyeti altına girmiş, daha sonra Çağatay devleti (1260-1347) nin hâkimiyetine geçmiştir. Moğol hâkimiyeti D. T. da daha çok halkın ırk yapısında göze çarpmaktadır. Dil bakımından Moğolca D. T. da Türkçeyi baskı altına alamamıştır. Çünkü Moğollar kısa bir süre içinde Türkleşmişlerdir. Tarmaşirin (1326-1334) in İslâmlığı kabul etmesi üzerine bölge bütünüyle İslâmlaşmıştır. Yalnız Çin sınırları içinde Kan-su'da yaşayan Sarı Uygurlar (Çince: Yü-ku) Buddhist kalmıştır.

1347 den beri bölge birçok küçük devletlere sahne olmuştur. Bu devletlerin yönetiminde Batı Türkistandan gelen «hoca» lar önemli bir rol almışlardır. Onların tutumu dolayısıyle Çağatay ulusunun çekirdeğini meydana getiren bu Türk bölgesi, Çağatay dil ve edebiyatının gelişmesinde yer alamamıştır. Mançu ailesinin hâkimiyetinin sona ermesi (1759) üzerine Türk dili D. T. da tekrar yazı dili olarak gelişmiştir. Bu dilde Çince kültür kelimeleri de alıntı olarak yer tutmuştur.

Çağdaş Uygurların etnik yapısı, bu tarihî tabloya göre, oldukça karışıktır.

1921 de Rus Türkistanında kabul edilen yeni Uygur yazı dili, 1949 dan beri Çin Türkistanında da yazı dili olarak kullanılmaktadır. Çağatayca ve Uygurcanın imkânlarına dayanan bu dil, yaşayan diyalektlerden de yararlanmaktadır.

Bilimsel yayınlarda Doğu Türkçesi veya Türkî adlarıyle anılan Yeni Uygurca iki kola ayrılmaktadır: 1. Asıl Yeni Uygur diyalektleri; 2. Bağımsız Yeni Uygur diyalektleri. Bk. YENİ UYGURCA, TARANÇİ LEHÇESİ, SALARLAR, SALAR TÜRKÇESİ, LOBNOR LEHÇESİ, HOTON LEHÇESİ ve SARI UYGURLAR.

DOĞUM, insanlarda ve yüksek hayvanlarda, dölyatağında olgunlaşıp dışarıda yaşayabilecek duruma gelen dölütün birtakım mekanik ve fizyolojik etkenlerin yardımıyle dünyaya gelmesi.

D. kendiliğinden olabileceği gibi, genel olarak forseps (Lat. *forceps*, maşa) adı verilen âletler yardımıyle de olabilir. D. dokuz ay gebelikten sonra meydana gelirse *vakitli*, bu süreden önce olursa *erken*, altı ay gebelikten önce olursa *düşüklü*, dokuz ay on günden sonra meydana gelirse *gecikmeli* olur.

Mekanik etkenler: *Duruşlar*: Çocuğun dölyatağından çıkabilmesi için, vücudunun başlıca bölümleri olan baş ve omuzlarıyle kalçalarının birtakım hareketler yapması gerekir. Bu hareketler, ilkin, dölyatağı kasının istemsiz ve ağrılı kasılmalarının etkisiyle, sonra da, ebenin kadına kendini zorlamasını söylemesi üzerine, dölyatağı kası ile birlikte istemli olarak çalışan karın kaslarının çabasıyle olur:

1. *Başın leğen üst boğazına uyması*: Bu harekette dölüt, başının en dar çapını leğenin en geniş çapına uydurmaya çalışır. Bunun için de başını bükerek döndürmesi gerekir.

2. *Leğene girme*: Dölütün başı, çeper kemikleri arasındaki çapı ile leğenin üst boğazını aşınca, yani baş leğen boşluğuna girince, girme hareketi meydana gelmiş olur.

3. *Başın dönmesi*: Leğen boşluğuna çapraz olarak girmiş bulunan baş, artkafa ananın çatı kemiği altına gelecek şekilde döner.

4. *Çıkış*: Başın ana vücudundan dışarıya uğraması.

5. *Gövdenin dönmesi*: Bu harekette dölütün omuz çapı ananın çatı kemiği-kuyruk sokumu kemiği eksenine uyar.

6. *Gövdenin dışarıya çıkması*: D. çalışmasını meydana getiren bu hareketler, dölütün içinde ilerlediği boşluğun yanlarını çeşitli taraflarıyle zorlamasına yol açar ki bu da ananın derece derece sancılanmasına sebep olur.

Normal D. da çocuk başı ile gelir. Başın şekli leğenin çaplarına çok iyi uyar ve kendisi de dölütün en hacimli bölümü olduğu için baş çıkınca gerisi de kolayca geçer. Fakat çocuk yüzü, kıçı ve omuzu ile de gelebilir. Kıçla gelmede çalışma daha uzun sürer ve D. daha güç olur. Omuzla gelme durumunda ise tabiî D. hemen hemen imkânsızdır.

Gebe kadının özellikle son aylarda sık sık muayene edilerek çocuğun geliş şeklinin tesbit edilmesi ve böylece gereğinde kullanılacak âletlerin hazır bulundurulması şarttır.

Çocuğun geliş şekillerinin yüzde oranı: başla 90, kıçla 7, omuzla 2, yüzle 1 dir.

Fizyolojik etkenler: Sanıldığına göre, dölyatağının kasılma hareketi, hipofiz bezinin çıkardığı hormonların etkisiyle meydana gelmektedir. Bu kasılma şu sonuçları doğurur:

1. *Dölyatağı alt halkasının oluşması.*

2. *Dölyatağı boynunun genişlemesi*: Boyun ilkin silinir, sonra da genişleyerek 9,5 cm çapında bir delik halini alır. (Kanla karışık sümüksü zar salgısı bu genişleme sırasında meydana gelir ve boyunun sümüksü zar tıkacının yerinden söküldüğünü anlatır.) Ebe, dölyatağı yoluna parmağını sokarak boyunun açıklık derecesini inceleme yolu ile D. durumunu anlar.

3. *Su kesesinin oluşması*: Bu keseyi, dölyatağının genişleyen deliğinde, çocuğu saran *amnion* veya *amnios* (dölütü çevreleyen zarların en içeride bulunanı) zarı içindeki sıvının basıncıyle şiddetle gerilen dış zarlar meydana getirir. Bu kese kendiliğinden veya ebe tarafından yırtılır.

4. *Dölütün dışarıya çıkarılması.*

Dölyatağının kasılmalarını değiştirebilen maddeler: Çavdar mahmuzu (b. bk.), ergotin (b. bk.) ve hipofiz (b.-bk.) bezi arka dilimi ekstratı gibi kazı maddeler dölyatağının kasılmalarını şiddetlendirir. Uyuşturucu maddeler ve morfin ise bu kasılmaları engeller. Afyon, papaverin, klorhidrat ve barbital ekstratlarından ibaret olan bazı ilâçlar da kas tonusunu azaltarak sancıları hafifletir.

Öncü işaretler: İnsanlarda D. genel olarak döllenmeden sonra geçen dokuz ay on günlük bir süre sonunda meydana gelir. Ağrıların belirmesi *çalışmanın* başladığını bildirirse de, bazı kere hem sancılı hem de genişlemeli yalancı bir çalışma ve bunun ardından saatlerce ve hattâ günlerce süren bir duralama da olabilir.

Doğum günü: 1. Kadın, dölyatağının kasılmalarından ileri gelen sancılar duyar. Bu sancıların özellikleri şunlardır: a) sancılar geneldir, yani dölyatağının bütün yüzeyinde duyulur; *istemsizdir*, fakat heyecanla ya da karnın ovulmasıyle de meydana gelir; *aralıklıdır*, yani gitgide sıklaşan aralıklarla, yirmi, on beş, on ve sonra beş dakikalık aralıklarla tekrarlanır. Bazı kere de saatlerce duraladıktan sonra yeniden başlar; *şiddetleri gittikçe artar* ve çocuğun dölyatağı yolundan ya da vulvadan geçişi sırasında en yüksek dereceyi bulur. 2. Yukarıda sözü geçen sümüksü zar akmaya başlar. 3. Su kesesi yırtılarak ya yavaş yavaş ve az nicelikte ya da birdenbire ve çok nicelikte olmak üzere *amnios* sıvısı gelir. Bu akıntı çoğu zaman boyunun iyiden iyiye açıldığını anlatır.

Su kesesinin yırtılması sırasında gelen su berrak olmalıdır. Bu su renkli olursa, dölütün rahatsız olduğu anlaşılır ve taşikardi (kalbin hızlı atması) da bunu doğrular.

Süre: D. un süresi kadının ilk çocuğunu doğurduğuna veya daha önce bir veya birkaç D. yapmış olduğuna, leğeninin şekline, kendisinin kuvvetine ve çocuğun iriliğine göre değişir. Süre ilk D. larda ortalama olarak on iki saat, sonraki D. larda altı saattir. Fakat yarım saat olabileceği gibi otuz altı saat de uzayabilir.

Doğum hazırlıkları: 1. *Kadın için*: Bağırsakları boşaltmak için lavman yapılır ve sidik torbası boşalttırılır. Yemek yedirilmeyip sadece et suyu gibi hafif şeylerle besleme yapılır. Temiz bir gömlek giydirilir. Sancılar başlayınca veya hiç olmazsa çok sıklaşınca yatağa yatırılır. 2. *Gereçler*: Büyücek, aydınlık ve iyice havalanan bir oda seçilmeli ve bu odada mümkün olduğu kadar az perde ve halı bulunmalıdır. Odanın ısısı 16 - 17° olmalı, yatak hiç yumuşak olmamalı ve odanın ortasında durmalıdır. Yatağın çarşafı üstünde ona çengelli iğne ile tutturulmuş bir muşamba, onun üstünde de birkaç kat edilmiş bir çarşaf, örtü olarak da katlanmış bir çarşaf, onun üstünde bir muşamba, onun üstünde de nevresimi ile birlikte bir battaniye bulunmalıdır. Odada bir leğen, kirlenen çarşafları değiştirmek ya da destek olarak kullanılmak üzere katlanmış çarşaf, bir zarf içinde aseptik hidrofil pamuk, büyük bir leğen sıcak su ve on litre kadar kaynayıp soğumuş su bulundurmalıdır. 3. *Çocuk için*: Odada sterilize edilmiş veya kaynatılmış, ipekten kalın bir iplik, çocuğu yıkayabilecek kadar geniş bir kap, yumuşak bir havlu ve çamaşır, çocuk için gerekli olan gereçlerdir. 4. *Hasta bakıcı*: Bu yardımcı, ellerini ve tırnaklarını sabunla yıkayıp fırçalamalıdır.

Çalışma sırasında yapılacak işler: Kadında kramplar meydana gelirse, uyluklara ve bacaklara masaj yapılır, ayak parmakları biteviye bükülüp doğrultulur; kendisi isterse, ilk sancıları sırasında yürümesine izin verilir. Çalışma başlar başlamaz vulva sabunlanarak tıraş edilir ve merküressein (b. bk.) ile tamponlanır.

Göbek kordonunun bağlanması ve ilk bakımı: D. dan iki dakika kadar sonra kordon iki parmak yukarısından ipek iplik ete gömülünceye kadar sıkılarak bağlanır. Bu bağlamada birinci düğüm yapıldıktan sonra iplik bir kere daha döndürülerek öte yandan ikinci bir bağlama ve düğüm yapılır. Sonra düğümün üst yanından kordon kesilir, iyotla tamponlanır ve steril bir gazla örtülür. Bunun ardından çocuğun gözlerine yüzde birlik gümüş nitrat çözeltisi damlatılır, kordon yarası kapanmadan da çocuk yıkanmaz.

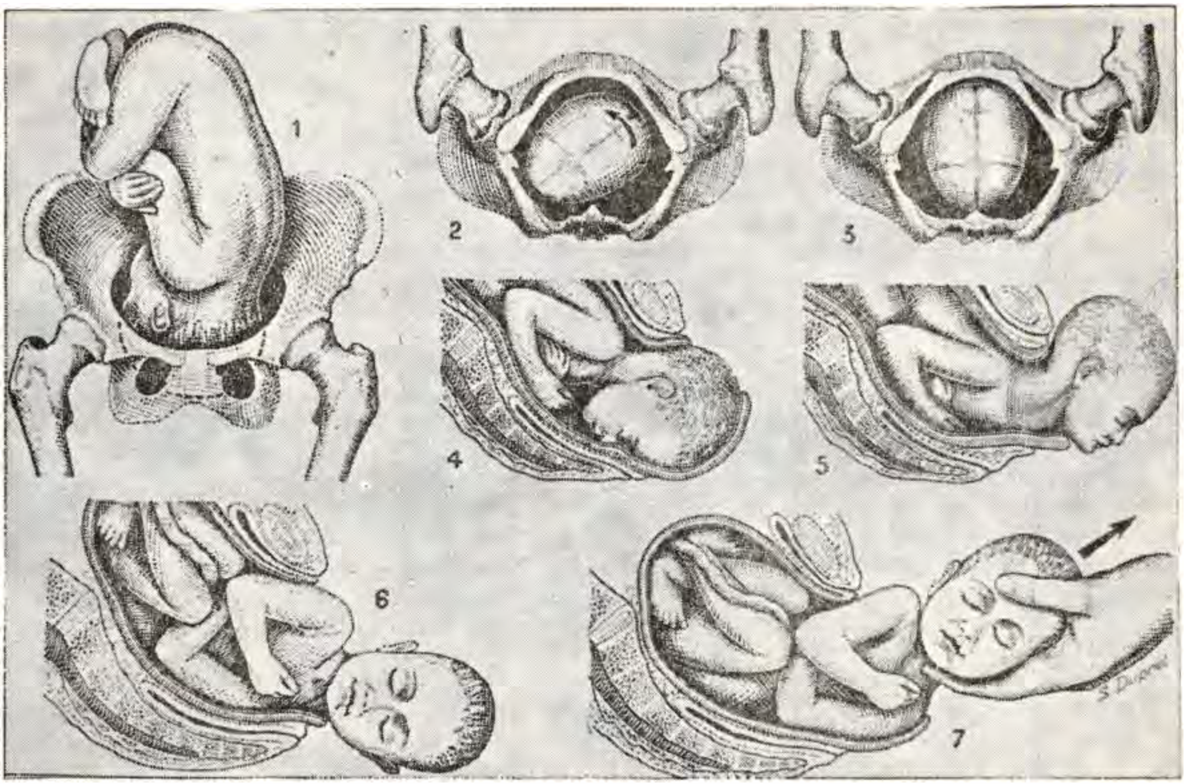
Sonun doğması: Halk dilinde *kurtulma* denilince sadece çocuğun doğması anlaşılırsa da, tıp bakımından kurtulma, dölütün dölyatağındaki hayatı boyunca onu yaşatan ve D. dan sonra lüzumsuz hale gelen ek organların atılması demektir. Bu atılma yarım ya da bir saatte olur ve iki saate kadar olmazsa hekim çağırmak gerekir.

Sonun doğması normal olarak üç evrede meydana gelir: 1. Son (*placenta*, etene) un ve zarların yerlerinden kopup ayrılması; 2. bu elementlerin dölyatağından dışarıya atılması; 3. dölyatağı yolundan dışarıya çıkması.

Sonun doğmasını çabuklaştırmak için kordonu çekmek çok tehlikelidir. Dölyatağından ne çıkmışsa saklayıp ebeye göstermek gerekir.

Doğum tamam olduktan sonra: Vulva dıştan sabunla yıkanıp temizce kurulandıktan sonra merküressein ile dezenfekte edilir ve hasta, bacakları ayrık olmamak üzere uzanmış durumda bırakılır.

D. tamam olur olmaz dölyatağı yeniden büzülerek gebeliğin dördüncü ayındaki hacmini alır, dibi aş. yu. göbek

DOĞUM: 1. Başın leğene girişi (önden görünüş); 2. Artkafa kemiğinin kalça kemiğinin hizasına gelişi (alttan görünüş); 3. Döndükten sonra, artkafa kemiğinin çatı kemiğinin hizasına gelişi (alttan görünüş); 4. Baş, leğenden çıkarken; 5. Başın kurtuluşu; 6. Sağ omuzun çatı ekleminin altına gelişi; 7. Elle çekilerek, sağ omuzun kurtuluşu.

hizasında bulunur; bu sıradaki yüksekliği 20 cm, ağırlığı 1 500 gr dır. Bu ö'çüler 7 cm ye ve 70 gr a düşecektir.

Kanama: Kadın D. dan sonra normal olarak birkaç gün süre ile biraz kan kaybeder.

Doğum şoku: D. dan sonra meydana gelebilen bu şokta hastanın rengi solar, kendisi baygınlık hali içinde bulunur ve ölmek üzereymiş gibi bir hisse kapılır; tansiyonu düşüktür. Basit şokta bu durum 24 saat kadar sürdükten sonra her şey normalleşir. Fakat şok dölyatağındaki bir yaradan ileri geliyorsa uzayıp gider ve kendi haline bırakılırsa ölüme yol açar. Böyle bir durumda hekim yetişinceye kadar yatağın ayak tarafı yükseltilerek hastanın başı aşağıya düşürülür, vücudu sıcak su torbalarıyle ısıtılır, kuvvetli friksiyonlar yapılır, kalbi kuvvetlendirecek ilâçlar verilir, damardan glikozlu serum verilir, vilkamfre ve adrenalin enjeksiyonu ve kan transfüzyonu yapılır.

Ağrısız Doğum (Psikoprofilaktik usul): Bu usul, kadına hiçbir ilâç vermeden ağrılarını yok etmeyi hedef tutar. Dayandığı ilke de şudur: ağrılar normal bir şey olmayıp korku duygusunun yol açtığı reflekslerden ve D. denilen şeyin ille sancılı olacağı düşüncesinden ileri gelir. Bu ilkeden hareket eden uzmanlar gebe kadına basit anatomi ve fizyoloji bilgileri verdikten başka D. un rasyonel tekniğini de öğreterek D. anında gereken çabaları yapıp gereksiz olanlarından sakınmasını sağlarlar.

Bugün uygulanmasına başlanan karma bir usulde ise, anlatageldiğimiz profilaktik bilgiler ve teknik eğitimle birlikte, analara küçük dozlarda anestezikler de verme şeklindedir.

Adlî tıp: Bir D. olayı karşısında tedavi eden hekimle ekspertiz yapan doktorun görevleri arasında ayrılıklar vardır. Doğurması yaklaşmış bir kadın, hekimden D. sırasında yardım etmesini ister; adlî hekimin işi ise çok karışıktır. Doğurmadığı halde doğurduğu iddiasiyle çocuğunu öldürmek ya da gizlemek suçundan muayeneye gönderilir; kimi vakit de doğuran kadın, hekimi yanlış yollara sürüklemeye, türlü hileye baş vurarak işi kendi lehine çevirmeye savaşır. Onun için sözlere inanmak doğru değildir. Hekim yalnız muayene ile elde edeceği maddî ve fennî belgelere dayanarak bir karara varmak zorundadır.

D. olunca nüfus ve medenî kanun hükümleri gereğince nüfus memurluğuna haber verilir; anası, babası belli olmayan bulunmuş çocuk hükümete teslim edilir. Adlî makamlar tarafından, ceza ve medenî kanunlar gereğince bir kadının doğurup doğurmadığı, çocuk öldürme, çocuğu gizleme ya da çocuk edinme ile analığın tesbiti gibi işlerde ve son olarak, hekimin sorumluluğu söz konusu olunca sorulur. D. belirtileri yeni ya da eski oluşuna göre iki halde de kadının yaşamakta ya da ölmüş olduğunda ayrı muayeneyi gerekli kılar. Yaşamakta olan bir kadında yeni D. belirtileri olarak söylenen ve eskidikçe sedef gibi bir renk alan karın derisinin yer yer morumsu renkte çatlamasına, karın derisinin gevşek, porsuk, buruşuk olmasına ve ak çizide az çok pigmantasyonun bulunmasına, başka sebeplerle de meydana gelebildiğinden büyük önem vermek doğru olmaz; memelerin büyümesinin, aynanın koyulaşmasının büyük önemleri olmamakla birlikte, memelerde D. dan sonra önce kolosturom, daha sonra sütün bulunması D. un geçici ve oldukça iyi belirtileri arasında sayılmaya değer. Döl yatağı dibi, kurtuluştan hemen sonra göbeğin biraz altındadır. Bundan sonra her gün yavaş yavaş geriler ve genel olarak 10 - 11. günü pupisin arkasında kaybolur. Oysa adlî tıpta rastlanan, çok kere komplikasyonlu bir D. olması dolayısıyle

hiç şüphesiz bunlarda döl yatağı gerilemesi çok geç kalır. D. dan, daha doğrusu kurtulmadan sonra *loşi* denilen ve ilk günleri saf kan olan ve gittikçe renk, görünüş ve koku değiştiren ve genel olarak 5 ve 6. haftaya doğru kesilen bir akıntı vardır. Çok iyi bakımla bu akıntı ancak 12 gün sürer. Loşinin niceliği ve süresi kadına göre de değişir. Adlî tıp bakımından kan, D. un olduğunu ve kurtulmanın yerini göstermesi bakımından dikkate değer. D. dan hemen sonra dış üreme organlarının kanla bulaşık ve vulvanın büsbütün açık ve ekimozlarla sıyrıkları ve az çok düzey yırtıkları olduğu görülür. Vagina geniş, kıvrımları az çok silinmiştir. Kimi vakit vagina duvarı yıkılarak vülvoperineal yırtıklarla rektumla vagina birleşir. Bu gibi ağır afetlere çok kere gizli D. larda rastlanır. Çünkü burada kadın, çocuğun bir an önce çıkmasından başka bir şey düşünmediğinden çok ıkınır.

Döl yatağı boynu yumuşak ve çok açık olup bir ya da birçok noktalarından yırtılmış ve ekimotik halde bulunur. Dört beş gün boyun yarı açık kalır. Döl yatağı boynu D. sıralarında yumuşamış, silinmiş olduğundan bu süre içinde parmakla hissetmek güçtür. Kanal aşağıda geniş, yukarıda dar olup bir huni gösterişini vererek parmağın iç deliğine kadar girmesine elverişli olur. 5 - 6. haftaya doğru eski uzunluğuna yaklaşır, dudakları birbirine yaklaşarak daha kapalı bir hal alır. İyi belirtilerden biri de kızlık zarının parçalanarak karonkül mirtiforma çevrilmesidir.

Bu yırtıklardan ölüm olması pek azdır; bunların sonucu olarak rekto - vajinal ya da vajino - vesikal fistüller olur. Dölüt kafasının uzun süre vagina duvarında basıncından ve kan dolaşımının güçlenmesinden meydana gelen eskarların düşerek bu fistüllere sebep oldukları ve hekimler arasında görüş ve rapor bakımından anlaşmazlıklar ortaya çıktığı olur. Perine yırtılması çokça görüldüğünden hekimin sorumluluğu söz konusu olur. Bütün bu yeni D. belirtileri yalnız başlarına kesinlik taşımaz, D. un tasdiki için bu belirtilerden birkaçının bulunması ve birbirine uyması gerekir. Placenta yeni bir D. u gösterir.

Eski D. belirtilerinden karındaki çatlak yerlerinin kiriş görünüşünde olmasının, memelerdeki değişikliğin sürekli kalabilmesinin büyük önemleri olmayıp kızlık zarındaki değişiklik ile vulvo - perineal yırtık izleri D. un daha kesin belirtilerinden sayılır. Doğurmuş kadında döl yatağı boynu silindirik ya da topuz biçiminde olup deliği daha açıkçadır; dudakların etrafında eski yırtık izleri bulunabilir. Bunların olmamaları eski bir D. u reddetmeğe yeter değildir. Eski bir D. olayı karşısında tarih söylemekten çekinmelidir. Çünkü elde D. tarihi bildirecek bir belirti yoktur.

Ölmüş bir kadın üzerinde gerek yeni, gerek eski bir D. un izlerini bulmak, döl yatağı elde olduğu için daha kolay olur. Yeni doğurmuş bir kadının döl yatağı tartı ve ölçü bakımından doğurmamışa göre ayrıntılar gösterir. Bundan başka, placentanın yapıştığı yer çok belirtilidir. İç üreme organlarının gözden geçirilmesiyle eski D. belirtilerine büyük bir şey katılamaz; döl yatağı şeklinden D. u belirtmek güçtür.

Döl yatağı, leğenin darlığından, dölüt kafasının büyük olmasından, gelisin fenalığından, placentanın kötü yapışmasından, boyundaki eski sikatrislerden, miyom, fibrom, kanser gibi hastalıklardan, ipertonik döl yatağında alt kısmın incelmesinden dolayı kendi kendine yırtılabilir. Bu sırada müdahale de olduysa, bu yırtılmanın hangi sebeple olduğunu ayırt etmek gerekir. Çok kere yırtılma büyük ferahlıkla birliktedir. Zamansız ve konter endikasyonu bulunan bir müdahale sonunda yırtılan döl yatağından dolayı hekim sorumlu olur.

D. işlerinde yerin de gözden geçirilmesi önemlidir. Mekonyum, andüvi fetal gibi lekelerin bulunması orada bir D. un olduğunu gösterecek iyi belirtilerdendir.

Bir kadının bir ya da birkaç kere doğurduğunu bildirmek, aynı zamanda hem yeni hem eski D. belirtileri bulunmak gibi rastlantılar olmadıkça, elden gelmez. Yeni doğan çocuk ortada olmadıkça kadının kaç aylık iken doğurduğunu da söylemek zor olur. D. un kolay ya da güç olduğunu anlayabilmek için ana ve çocuk muayene edilir. Elde etonik, ipertonik bir döl yatağının bulunması, dar leğen, üreme organlarında sayısı çok yırtık ve berelerin olması, fetüste seromla - kanlı tümsek, kafanın ölçüsüz büyük olması, biçimsiz geliş güç D. bildirir. Birden denecek kadar çabuk doğurmalar, az olmakla birlikte ilk doğuranlara göre çok doğurmuşlarda ve en çok ruhî durumu zayıf ve silik olanlarda meydana çıkar. Hummalı hastalıklar çabuk D. a sebep olur. Şuurunu büsbütün kaybetmiş hastalar kendileri anlamadan doğurabilirler. Ancak normal uyku sırasında ya da aklı yerinde olanların, tabes hastalığı dışında, farkına varmadan doğurmaları kabul edilmez.

D. bazı kere bir psikozun meydana gelmesine sebep olabilir ve bu ruhî durum sırasında da kadın belki çocuğunu öldürmek ya da çocuğa gerekli bakımı yapmamak gibi bir suç işleyebilir. Böyle akıl bozuklukları uzun süreceğinden muayene ile anlamak kolay olur. Ancak bazı kadınlar çabuk gelip geçen bir hezeyana ve akıl karışıklığına tutulduklarını ileri sürerler ki, bunların doğru olduklarını kabul etmek güç olur. D. un güç olduğu olaylarda kadının ruhî durumunda değişiklik görülebilirse de, iradesini ortadan kaldıracak kadar değildir. Gizli D. larda çok kan geldiği vakit kadın senkop halinde bulunabileceğinden ya da eklampsi buhranı sıralarında çocuğuna gerekli özeni yapamaz ve çocuk çok kere asfeksi ile ölüp gider. Kimi zaman tersine olarak kadın çocuğuna her türlü yardımı yaptıktan sonra D. aksaklıklarından birisiyle kendisi ölebilir. Ana ve çocuk öldüğünde bunlardan hangisinin daha önce öldüğünü anlamak kolay değildir. Bir kadının kimsenin yardımı olmaksızın kendi kendine ve yanında uyuyanı bile uyandırmadan, ilk D. u olduğu halde, ağrılar ne kadar şiddetli olursa olsun doğurabileceğini ve sonu da çıkardıktan sonra bulaşmış olan yerleri temizleyip her günkü işi ile uğraşabileceğini kabul etmek gerektir.

Bir kadını doğurtmağa izinli olanlar ancak hekimlerle ebe okulundan diplomalı ya da yolunca belge almış bulunan ebelerdir; ama ebeler D. da gereken her türlü uygulamayı yapamazlar. Bunlar yalnız gebelerin muayenesiyle sağlıklarını korumağa elverişli tedbirlerin yapılmasına ve D. un kolay olmasına ve bu arada yapılacak basit işlemlerin ve çocuk için gereken ilk tedbirlerin yapılmasına yetkili olup bunların her çeşit alet v. b. ni kullanmaları yasaktır. Güç D. karşısında her halde bir hekim çağırmak zorundadırlar. Bunların reçete yazmaları da yasak olup ancak gerekli reçete ile alınması zorunlu ilâçları hekimlerin reçeteleriyle alabilirler.

Tıbbî sorumluluk, D. da olduğu kadar başka hiçbir tıp uygulamasında söz konusu değildir. Bir D. dan sonra ya da çocukta meydana gelebilecek yaralardan hekim ya da ebenin sorumluluğu ortaya çıkar. En çok sızlanmaya yol açan olaylar şunlardır: Forseps ile ya da sefalotrip ile döl yatağının yırtılması, delinmesi, placentanın kötü çıkarılma-

sından meydana gelen öldürücü kanama, rekto - vajinal ya da vajino - vesikal yırtıklar, gereksiz sezaryen yapılması, gerekmeden bir kolunu kesmek gibi sakatlığa yol açmak, kafanın geçemeyeceği derecede leğen darlığı yok iken fetüsün kafasını delmek, kordonu iyi bağlamamakla kanamaya sebep olmak, doğan çocuğa gerekli özeni göstermemek. Böyle olaylar karşısında, bilirkişi hekim, bütün koşulları ve olayın özelliklerini göz önünde bulundurup ayrıntılı bilgileri derleyerek, ölçülü davranmayı da elden bırakmamak üzere adliye makamlarını aydınlatmağa çalışır. Bu gibi olaylarda hekim ya da ebe, hiç şüphesiz sanat ve meslekte acemilik, beceriksizlik ve ihmalden ya da yetkisi dışında yapacağı işlerden dolayı sorumlu olacaktır.

DOĞUM HALİ (Lat. Status nascendi), bazı maddelerin bileşiklerinden ayrıldıkları anda başka cisimlere etki yaptıkları zaman gösterdikleri özel reaksiyon yeteneğine verilen ad. Bu gösteri her zaman atomla gaz şeklindeki elementlerin, özel olarak hidrojen, oksijen ve azotun önce serbest atomlar halinde bileşiklerinden ayrılmasında ortaya çıkar. Çünkü sebsest atomlar, molekül *halinde* birleşmiş olan atomlardan çok daha büyük bir kimyasal aktiflik gösterir. Misal olarak, D. H. ndeki hidrojen, çinko ve alüminyum gibi metallerin asitlerde çözülmesinde ya da asitlerin, bazların ve hafif metal tuzları çözeltilerinin elektrolizinde katotta meydana gelir. Serbest hidrojen atomları ölçülemeyecek kadar kısa bir süre dayanıklı olabildikleri için ancak doğrudan doğruya meydana geldikleri yerdeki cisimlere etki yapar. Çıkan gaz moleküler hidrojendir.

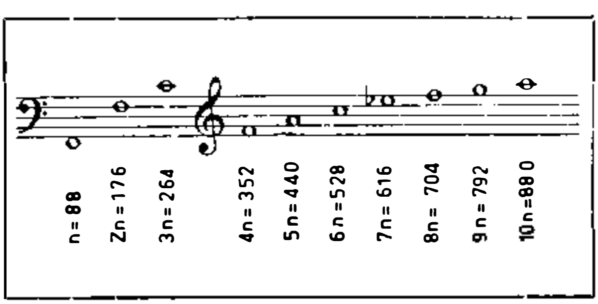
DOĞUM KONTROLU: bk. NÜFUS PLANLAMASI.

DOĞURTMA (Fr. Maïeutique), Eflatun *Theaitetos* adlı eserinde, Sokrates'i kastederek, bir bilge - kadın kişinin oğlunun ve hem de D. işinde usta olanın niteliğini, insanın bilmeksizin ihtiva ettiği düşünceleri zihinlerinde doğurttuğu şeklinde ifade etmektedir. Eflatun, birçok diyaloglarında, Sokrates'in D. yöntemiyle zihinleri doğurttuğunu ve herkesin aklında taşıdığı hakikatleri kendisine bulduruğu temasını işlemiş olup, özellikle *Menon*'da bu yöntemin uygulanışını da göstermektedir.

Bu terim, çoğu kere, pek ince istihza farkıyle, Sokrates'in uygulamasını yaptığı sanatın dışında pek kullanılmış olmaz.

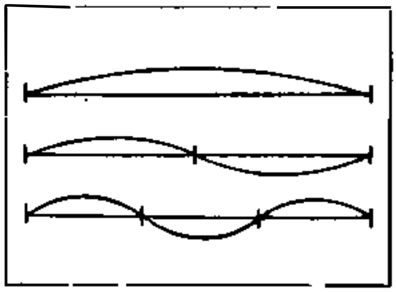
DOĞUŞKAN SESLER veya DOĞUŞKANLAR (Fr. Harmoniques), bir ana ses ile titreşim sıklık (frekans) ları onunkinin tam katları veya tam bölenleri olan seslerden oluşma dizi. Meselâ titreşim sıklığı 88 olan *fa* sesi ile bunun tam katları olan 176 titreşimli *fa*, 264 titreşimli *do*, 352 titreşimli *fa*, 440 titreşimli *fa* v. b. seslerden oluşan dizi gibi.

Yükseklikleri (titreşim sıklıkları) ana sesten çok olanlara *üst D. lar*, az olanlara *alt D. lar* denir. Üst D. lar, telli

Doğuşkan sesler

çalgıdaki telin veya üfleme çalgısı içindeki hava sütununun tam boyuyla titreşecek yerde yarıya, üçe, d ö r d e, beşe v. b. bölünerek titreşmesinden oluşur. Meselâ kemanın «açık» (üzerine basılmamış) i k e n 440 titreşimli *la* sesini veren teli parmak basılarak ikiye bölünürse 880 titreşimli *la* yı, üçe bölünürse 1 320 titreşimli *mi* yi v. b. verir.

Doğuşkan sesler: tam, 1/2, 1/3

İçindeki hava sütununun boyunu değiştirecek delikleri, anahtar ya da pistonları bulunmayan boru (b. bk.) v. b. «doğal» üfleme çalgılarından, sadece üfleme şiddetini değiştirmekle elde edilen «doğal sesler» (Fr. sons naturelles) gibi yaylı çalgılar ile harpta parmağı tele hafifçe bastırarak elde edilen ıslıksı sesler (b. bk.) de üst D. dırlar. Girişim (interférence) olayı ile ana sesin üstüne binen ve içerik sesler (b. bk.) adını alan üst D. lar sesin rengini (bk. TINI) oluşturur ve böylece değişik çalgıların birbirlerinden özel renkleriyle ayırt edilmesini sağlar.

Üst D. ların ana sesten aşağıya doğru bir yansımı olarak düşünülen ve fizikçi ve musiki kuramcıları tarafından önceleri sadece kuramsal olarak var sayılan alt D. ların gerçekten var oldukları 1942 yılında B. v. d. Pol tarafından deneylerle kanıtlanmış, geçen yüzyılda A. v. Oettingen (1866) ve H. Riemann (1891) alt D. lara dayanarak dualist bir armoni ortaya koymuşlardır. Bk. ARMONİ.

D. lar ana sesten başlanarak sayılır. Titreşim sıklığını gösteren kat veya bölen sayı D. ların sıra sayısına eşittir. Meselâ, titreşim sıklığı n olan ana ses 1. D. lar, 2 n olan ses 2. üst D. lar, $\frac{n}{5}$ olan ses 5. alt D. lardır.

DOĞUŞTAN OLUŞÇULUK (Fr. Nativisme), herhangi bir özelliğin, bir görevin, bir fikrin doğuştan veya doğumla birlikte özelliğini kabul eden öğretiler.

Özellikle: A. Retinadan gelen izlenimlerin, deneğin hiçbir eğitimi olmaksızın, meydana geldikleri gibi, biçim ve uzaklığa ait uzay durumlarını hasıl ettiğini kabul eden öğretilerdir (bk. GÖRGÜCÜLÜK).

B. Daha dar anlamda, retina çıkışlı duyumlarda farklılaşmış uzay belirlenmelerinin varlığını kabul etmeksizin, bu duyumların (ve hattâ bütün duyumların) duyuların eğitiminin daha sonra işleyeceği hacim, mekânda yer kaplamaya ait ilkel bir özellik gösterdiğini savunan görüşlerdir.

C. (çok seyrek hallerde) doğuştan fikir ve ilkelerin varlığını kabul eden öğretilerdir. Yalnız bu anlamda şu noktaya dikkat etmek gerekir: D. O. taraftarları, bugün ifade edildiği üzere, «ilk hakikatlerin» bizim zihnimize kazındıklarını artık kabul etmiyorlar; akıl, onlarca düzenden ibarettir; ilkeler, aksiyonlar, bu değişik görünüşler altında tasarlanmış düzendir.

Psikolojide deney yoluyle ancak artan edinim kavramlarını türeten, görgücülüğe karşı olarak, bazı kavramların çıkışını doğuşla birlikteki yapılara bağlayan genel görüştür.

Bu, özellikle ilk görüş tarzının birbirine karşı olduğu uzay kavramı içindir. Refleks D. O. u, doğumla birlikte uyumlu uzay tepkileri, özellikle görme refleksleri üzerine kurulmuş olan (yukarı - aşağı, sağ - sol, yakın - uzak gibi) uzay kavramlarının artan edinimini kabul eder.

DOĞUŞTANCILIK (Fr. Innéisme), bilgide doğuştan fikirler ve önsel biçimler bulunduğunu kabul eden öğreti. Doğuştan fikirler, doğuştanlık taraftarlarına göre, insan ruhunun tabiatından bir parça olan ve dışarıdan alınmadıkları halde, onda bulunan fikirlerdir.

DOHA veya DUHA (eski adı: **Bida**), Arap yarımadasının doğu kıyısında bulunan Katar şeyhliğinin başkenti. 10 000 nüfuslu bir ticaret ve balıkçılık limanıdır.

DOHARLU, Karakoyunlu Türkmenleri birliğinde bir soy. Resmî Akkoyunlu tarihinde, Trabzon tekfurunun öldürttüğü D. Yusuf Beyin öcünü almak için Bayburt'tan Akkoyunlu Hacı Kutluğ Beyin 1352 yılında Trabzon'a akın ettiği bildiriliyor. Karakoyunlu İskender Erzurum'u kuşatarak alırken, D. lar çok yararlık gösterdiğinden, Erzurum'u korumak üzere buraya yerleştirilmiş ve başlarındaki Pir Ahmet Bey vali olmuştur. Şahruh'un son Anadolu seferinde onun müttefiki olarak 1435 te Erzurum'u kuşatan Akkoyunlu Kara Yülük Osman, D. Pir Ahmet Beyin uzun süren dayanmasından sonra burayı almıştı. Karakoyunlu Cihanşah (1439 - 1469) ın ilk yıllarında Akkoyunlulardan Bayburt kalesini alan D. boyu idi.

DŌHAŞİ, Japonyada dinî âyinin başladığını ve bittiğini Buddha'larla tanrılara duyurmak için kullanılan, üstüne vurulunca çok kuvvetli ve sürekli bir ses çıkaran kutsal vazo.

DOHM [*dōm*], **Ernst** (1819 - 1883), Alman gazetecisi. Breslau'da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. 1849 yılından itibaren David Kalisch ve Rudolf Löwenstein ile birlikte «Kladderadatsch» mizah dergisinin yazarlığını yapmıştır. Bundan başka, D. bir hiciv gülmecesi olan *Der Trojanische Krieg* (Troia savaşı) [1864] adlı eseri ve La Fontaine'in «Masallar» ı, Offenbach'ın müziğine yazdığı *Schöne Helena* (Güzel Helena) metni (1876 - 1877) ile de kendini tanıtmıştır. D. çok zarif nükteleriyle Almanya'da siyasî hicvin seçkin bir temsilcisi olmuştur.

DOHM [*dōm*], **Hedwig** (1833 - 1919), Alman kadın yazarı. Berlinde doğmuş, orada ölmüştür. 1855 yılında Ernst Dohm ile evlenmiştir. Yazdığı eser ve incelemeler şunlardır: *Die wissenschaftliche Emanzipation der Frau* (Kadının bilim alanında erkekle eşitliği) [1874]; *Der Frauen Natur und Recht* (Kadınların tabiatı ve hukuku üzerine) [1876; 2. bas. 1893]; *Antifeministen* (Antifeministler) [1907]. Bunlardan başka, birçok komedi ve romanlar da yazmıştır. Bunlar arasında özellikle *Plein air* (Açık hava) [1891]; *Sibilla Dalmar* (ad) [1897]; *Christa Ruland* (ad) [1901] tanınmıştır. D., kısa romanlar da yazmıştır: *Sommerlieben* (Yaz aşkları) [1909] bunların dikkate değer olanlarından biridir. Bir antoloji olarak yazdığı *Die spanische Nationalliteratur in ihrer geschichtlichen Entwicklung* (Tarihî gelişimi içinde İspanyol millî edebiyatı) [1865-1867] Almancaya yapılmış birçok güzel çevirmelerle değerli bir eserdir.

DOHME [*dǭme*], **Robert** (1845 - 1893), Alman sanat tarihçisi. Berlin'de doğmuş, Konstanz'ta ölmüştür. 1874 te Berlin'de Millî Resim Galerisi müdür yardımcısı, 1884 te krallık sarayı sanat koleksiyonları müdürü, 1885 te veliahdın kitaplık muhafızı, 1884 te Saray Teşrifat Dairesi müdürü, 1892 de de Güzel Sanatlar Akademisi genel sekreteri olmuştur. Şu inceleme yazıları vardır: *Die Kirchen des Zisterzienserordens in Deutschland während des Mittelalters* (Ortaçağda Almanya'daki Cistercien tarikatı kiliseleri) [1869]; *Barock- und Rokokoarchitektur* (Barok ve Rokoko mimarisi) [3 albüm, 1884 - 1891], *Geschichte der deutschen Baukunst* (Alman mimarî sanatı tarihi) [1885]; *Das englische Haus* (İngiliz evi) [1888]; *Kunst und Künstler des Mittelalters und der Neuzeit* (Ortaçağ ve yeniçağ sanatı ve sanatçıları) [1875 - 1880, 6 cilt]; *Kunst und Künstler der ersten Hälfte des 19. Jahrhundert* (XIX. yüzyılın ilk yarısı sanatı ve sanatçıları) [1885, 2 cilt].

DOHNA [*dǭna*], eski bir Alman ailesi. 1156 da Friedrich Barbarossa tarafından bu aileye Pirna yakınlarında Donin şatosu tımar olarak verilmiş, 1402 de tahrip edilmiştir. Aile, biri Şilezyada Katolik mezhepli, öbürü de Batı Prusya'da yaşayan ve Protestan mezhepli iki kola ayrılmıştır. (1840 yılından beri D. ailesi Lauck - Reichartswalde, Schlobitten ve Schlodien kollarıyle devam etmektedir).

DOHNÁNYI (*dǭnāñi*], **Ernő** (1877 - 1960), Macar piyanisti, orkestra şefi ve bestecisi. Bratislava (Mac. Pozsony) da doğmuş, New York'ta ölmüştür. Berlin ve Budapeşte konservatuvarlarında çalışmış olan D. zamanının büyük virtüozlarından biri idi. Oda müziği alanında piyano ve yaylı sazlar için birçok parçalar yazdığı gibi, müzik dünyasına iki senfoni, iki piyano konçertosu, viyolonsel için bir konçerto parçası, piyano için çeşitli parçalar ve *Voyvodaların kulesi* [1922] ile *Simona teyze* adlı iki opera gibi birçok eserler armağan etmiştir.

DOHRN [*dōrn*], **Anton** (1840 - 1909), Alman zooloğu. Stettin'de doğmuş, Münich'te ölmüştür. Napolide 1874 yılında açılan Alman Zooloji deniz istasyonunun hem kurucusu, hem de yöneticisi idi. Bu istasyonun biyoloji biliminin gelişmesinde hizmeti büyüktür. Bundan başka, karşılaştırmalı anatomi alanında da başarılı çalışmaları vardır.

D'OHSSON [*dosǭ*], **Ignace Mouradgea** (asıl soy adı: **Losunyan**; 1740 - 1807), Avrupalılaşmış Ermeni doğu bilgini. İstanbulda doğmuş Pariste ölmüştür. Babası İzmirde İsveç konsolosu idi. Avrupada okumuş, Türkoloji alanında çalışmış, 1795 te İstanbulda İsveç elçisi olmuştur. Osmanlı devletinin örgütünü, kanunlarını, kurumlarını, halkın gelenek ve göreneklerini ve yaşayış tarzını inceleyip açıklayan *Tableau général de l'Empire Othoman* (Osmanlı imparatorluğunun genel tablosu) [7 cilt, Paris, 1787 - 1824] adlı eseriyle tanınmıştır.

DOICEŞTI [*doiçeşti*], Rumanyanın Ploeşti bölgesinde, Tirgovişte'nin kuzeyinde, 2 100 nüfuslu bir şehir. Linyit ocakları, petrol kuyuları ve elektrik santralı vardır.

DOİDALSES veya DOIDALSAS (M. Ö. III. yüzyıl), Yunan heykelcisi. Bithynia'lıdır. Nikomedia'da bulunan «Zeus Stratios» heykeli ile «Viyana Venusu» denilen ve Roma'da, Louvre'da ve Ostia'da kopyaları bulunan «Çömelmiş Venus» heykelini yapmıştır.

DOINĂ [*doyni*] (Rumence = romans), Rumen halk edebiyatında, sevgi, sitem veya yas konusunda bir türkü türü.

DOIRE [*duar*] (departmanı), Birinci İmparatorluk zamanında Piemonte'nin bir kısmından meydana getirilmiş

bir Fransız departmanı. Adı Dora Baltea (b. bk.) ırmağının adından alınmıştı. Yönetim merkezi Ivrée (Ivrea) idi. Aoste ve Chivas (Chivasso) ilçeleri de buraya bağlı bulunuyordu.

DOIRE (Coğ.): bk. DORA BALTEA ve DORA RIPARIA.

DOISY [*doyzi*], **Edward Adelbert** (doğ. 1893), Amerikalı biyokimya profesörü. Hume (Illinois) da doğmuştur. İnsulin, vitaminler, hormonlar ve antibiyotik bileşikler üzerindeki çalışmalarıyle tanınmıştır. Theelol, theelin, dihidrotheelin adındaki eşey hormonlarını ve kristalize K vitamininin iki şeklini ayırmış, antibiyotik K 1 bileşiklerinin sentezini başarmış, 1943 te Henrik Dam ile Nobel tıp armağanını paylaşmıştır.

DOKHMİOS, eski Yunan aruzunda bir kısa - iki uzun ve bir kısa - bir uzundan meydana gelen üç zamanlı bir ölçü. Uzun hecelerin kısalması ve kısaların yerine uzunların geçmesi yoluyle bu ölçü otuz iki düzene girebiliyorsa da, bunlardan ancak birkaç tanesine rastlanmaktadır.

DOKIĆ [*dokiç*], **Lazar** (1845 - 1893), Sırp hekimi ve politika adamı. Belgrad'da doğmuş, Opatija'da ölmüştür. 1885 te kral Aleksandar'ın eğitmenliğine atanmıştır. Bu ilişki dolayısıyle Aleksandar'ın yaptığı hükümet darbesinde rol oynamış ve başbakanlığa getirilmişti.

DOKİMASİA [Tarih], eski Yunanistanda, Atinada çeşitli görevlere alınacak yurttaşlara uygulanan sınavın adı. En tanınmış D. lar devlet memurlarının göreve alınırken geçirdikleri sınavdı. Arkhont denilen yüksek görevlilerin D. sı senato üyeleri ile heliast denilen yüksek yargıçların, generallerinki yalnız heliast'ların, yeni senato üyelerininki ise, gerekirse heliast'lara da baş vurulmak üzere, çekilen eski senatonun önünde yapılırdı. Yeni seçilecek görevlide aranılan nitelikler, anasına babasına, yurduna, devlet hazinesine ve tanrılara karşı ödevlerini yerine getirmiş bulunması idi. Yurttaşlığa alınacaklara, süvari olacak olanlara, on sekiz yaşında olup da yurttaş kütüğüne geçirilecek olan delikanlılara, halk hatipleriyle yetimlere uygulanan çeşitli D.-lar da vardı. D. lar her zaman tarafsız olmamış ve bazen siyasî rakiplerin elenmesine de yaramıştır. Başarı kazanamayanlar yeniden adaylığını koyabilirdi.

Tıp (Fr. Docimasie): Akciğer ve karaciğer cerrahisinde kullanılan bir terim. *Akciğer D. sı*: doğumdan hemen sonra ölmüş bir çocuğun nefes alıp almamış olduğunu anlamak üzere başvurulan bir deneydir. Bu deneyde ciğer parçalara ayrılarak suya atılır. Parçalar su yüzünde kalırsa çocuğun nefes almış olduğu, dolayısiyle canlı doğduğu anlaşılır. Tersine parçalar dibe çökerse çocuğun nefes almamış olduğu, yani doğmadan ölmüş bulunduğu sonucuna varılır. *Karaciğer D. sı*: cesedin karaciğerinde glikojen ve glikoz araştırmak için yapılır. Bu iki madde karaciğerde mevcutsa; şahsın sağlığı yerinde iken hayatının son bulmuş olduğuna, her ikisi de yoksa uzun bir can çekişmeden sonra öldüğüne, sadece şeker var da glikojen bulunmuyorsa, bir hastalık sonunda ölmüş bulunduğuna hükmedilir.

DOKİMOS (M. Ö. IV. yüzyılın sonu), Yunan generali. Babilonya satrap (vali) ı ve Perdikkas'ı destekleyenlerin sonuncularından biri iken 319 baharında, Antakya yakınlarında Antigonos tarafından yenilerek esir alınmıştır. Antigonos'un hizmetine geçen D., Phrygia'nın Hellespontos bölgesini yönetmekle görevlenmiş, fakat 302 de Sunnada şehrini, içindeki krallık hazinesiyle birlikte Lysimakhos'a teslim etmiştir.

DOKKUM, Hollandanın Friesland eyaletinde, Kuzey Denizine yakın, 6 800 nüfuslu bir şehir. XVII. yüzyıldan kalma bir belediye binası vardır. Şehir kanallarla deniz kıyısına ve Leeuwarden ile Groningen şehirlerine bağlıdır. D. yakınlarında Bonifatiuswell adını taşıyan ve 754 te Bonifatius'un öldürüldüğü yerde yapılmış olan bir çeşme vardır.

DOKŌ, Japon Buddhist mezhebinin mistik ve büyücülük âyinlerinde kullanılan, çomak biçiminde bir nesne. D., İdra (Vedizm teslisinde hava tanrısı) nın şeytanlara savurduğu yıldırımları temsil eder.

DOKO, Habeşistanın güneyinde yaşayan cüce bir ırk. D. lar göçebe olup avcılıkla geçinirler.

DOKPA'LAR, batı ve kuzey Sin - kiyanğ bölgesinde yaşayan ve çobanlıkla geçinen bir topluluğun adı. Her yıl sürüleriyle birlikte yayla yayla dolaşan D. ları Çinliler yerleşik hayata sokmaya çalışmaktadır.

DOKSAN ÜÇ HARBİ (1877 - 1878), bir yanda Türkiye, öte yanda Rusya ile Türk uyrukluğundaki Rumanya, Sırbistan ve Karadağ prenslikleri arasında çıkan harp. Rumî 1293 yılına rastlamasından dolayı Türk tarihinde kısaca D. Ü. H. diye adlandırılmıştır.

Harbin sebebi ve açılışı: Harbin sebebi Rusya'nın Türkleri Avrupadan atarak İstanbul'u ele geçirmek, Akdenize açılmak, Hıristiyanları ve özellikle İslavları korumak bahanesiyle Türkiye'nin iç işlerine karışmasıdır. Üç imparator toplantısında Rusya, hazırlamakta olduğu ayaklanmalarla Türkleri yıpratarak yalnız bırakmak ve onlara boyun eğdirmek amacıyle, Türkiye'de çıkacak ayaklanmalara karışmamayı, Avusturya ve Almanya'ya kabul ettirdi (7 nisan 1875).

Hersek'ten Karadağ'a sığınan bir fesatçı grupuna, sorguya çekilmeyecekleri yolunda söz verilerek bunların yerlerine dönmelerinden sonra bir kervanı yağmalamaları (5 haziran) ve çevreye ateş salmalariyle ayaklanma başladı. Sonra Bosna'ya bulaştı. Sırbistan ile Karadağ'da harp hazırlıklarının görülmesi üzerine bunun sebebi sorulunca, önce geçiştirici, sonra da ayaklanma bölgelerinin kendilerince alınarak ayaklanmanın bastırılacağı yolunda bir cevap alındı. Fransız önergesi ile bir Türk generali ve büyük devletler konsoloslarının öğüt vermek için yerlerine gönderilmesi üzerine, ayaklananlar şımararak reform yerine ayırıcı bir yönetim istemeğe başladılar. Düzensizlik sebebiyle ayaklanmanın çabuk bastırılmaması yüzünden, Paris barış antlaşmasına imza koymuş olan devletler, 30 ocak 1876 da Türkiye'ye verilen Andrássy memorandumu (Bosna ve Hersek'te din serbestliği, tarımda âşarın kaldırılması, vergilerin alındıkları yerde harcanması, toprakların kadastrolanması, bu işlerin İslâmlarla Hıristiyanlardan meydana gelecek bir kurulca uygulanması) nu devletlerle Türkiyenin kabul etmesine rağmen ayaklananlar reddettiler. Bunun genişletilmiş şekli olan Berlin memorandumu 30 mayısta Türkiyeye verildiyse de, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayına rastlamasından yürürlüğe girmedi.

Bu arada Bulgaristan prensliğinde, 700 köyün 55 inde 2 mayısta çıkan ayaklanma, 9 haziranda bastırıldı. Yine Rus para, silâh ve gönüllüsü ile beslenen Sırplar, 30 haziranda, Karadağlılar 2 temmuzda Türkiyeye harp açtılar. Bu

olaylar üzerine Avusturya ile Rusya Reichstadt'ta bu iki beyliğin başarısı veya yenilmesi halinde Türkiyeye karşı tutacakları yol üzerinde anlaştılar; Ruslar bununla serbestlik kazandı (8 temmuz).

Rus generali Çernaev komutasındaki Sırplar, Kragujevac ve Aleksinac'ta bozguna uğradılar (1 eylül). Rus elçisi İgnatiev'in kurduğu tuzak sonucunda, Sadrazam Mahmut Nedim Paşaca Osmanlı borçları faizlerinin verilmesinin durdurulması, Avrupada kırgınlık meydana getirdi. Bulgar ayaklanmasının bastırılmasında Türklerin can kırımı yaptıkları yolundaki propaganda buna eklendi ve İngiliz muhalefet lideri Gladstone da yayınladığı broşürle, kabine daha çok Türkleri tuttuğu halde, İngiltereyi zehirledi. Türkiye için milletlerarası bağlantılar bakımından böyle elverişsiz bir durumda Rusya maskesini attı. Türk birliklerinin Belgrad üzerine yürüyüşlerini durdurmaları, belirli garnizonlarda toplanmaları ve iki aylık mütareke yapılması yolunda 48 saatlik bir ültimatom verdi. Türkiye bunu kabul etti (31 ekim).

Paris antlaşmasını imzalayan devletlerle İstanbul konferansı toplandı (19 aralık). İvedilikle hazırlanan Türk anayasasının 23 aralıkta kabul edilmesiyle artık konferans isteklerinin gereği kalmadığı belirtilerek, ağır olan koşullar reddedildi. Sadrazam Mithat Paşa, 180 kişilik bir olağanüstü genel kurul (meclisi umumî) topladı. Dışarıdan yapılan tertipli öğrenci gösterileri arasında verdiği söylev üzerine kurul, kararın reddedilmesini onayladı (18 ocak 1877). 28 şubatta Sırbistandaki ayaklananlara af fermanı çıkarılarak Sırbistanda barışa dönüldü ise de, Karadağlıların toprak istekleri yüzünden ayaklanma devam etti.

Rus dış işleri bakanının birçok başkenti dolaşarak hazırladığı ortam üzerine, altı devletçe kabul edilen İstanbul Konferansındakinden daha hafif Londra Konferansı kararları Türkiyeye bildirildi (31 mart). Bu koşullar, Karadağa verilecek bir parça toprakla sınır düzeltilmesinden sonra barış yapılması; Bosna, Hersek ve Bulgaristan reformlarının Türkiyece yapılması. yapılmayacak olursa büyük devletlerin karışacağı ve ordunun barış düzenine konulması yolundaydı. Bundan başka, Ruslar önce Türk, sonra da Rus ordusunun terhisi işlerini görüşmek üzere bir delege istiyorlardı. Türk hükümeti «Karadağa toprak verilmesi anayasaya aykırı» saydı, terhislerin iki devlette birden başlamasını da reddetti. Ruslar, delegenin Petersburga gönderilmese de gönderileceğinin bildirilmesine, Karadağ da toprak olarak Nikšić kasabasına razı olduysa da, eski sadrazam Mithat Paşa zamanından başlayan harp kampanyasının etkisiyle reddedildi.

Avusturya ile 15 ocakta, Rumanya ile 16 nisanda anlaşmalar yapan Rusya, harp açtı (24 nisan). Nikšić kasabasının Karadağa bırakılmasıyle harbi önlemek imkânı varken, sert davranışlar yüzünden bu yapılamadı.

1. **Tuna Balkan harekât alanı:** Harp kuvvetleri: Türkiye dünyanın ikinci büyüklükte donanmasına sahipti ve Karadeniz'de üstündü. Bir Tuna filosu da vardı. Kara kuvvetlerinin 1878 de sona erecek olan düzenlenmesine çalışılıyordu. Birliklerde en büyük örgüt taburdu. Harple birlikte tümen ve kolordu kuruluşu düzenlenmeğe başlandı. Önemli yerlerde kaleler yapılmıştı. Bunlardan en önemlileri Silistre, Rusçuk, Varna, Şumnu ve Niğbolu idi. Genel kurmaylık daha iyi bir düzenle oturmamıştı. Bosna, Karadağ, Sırbistan ve İşkodra'daki kuvvetler dışında 206 000 kişilik Tuna Cephesi komutanlığına müşür Abdülkerim Nadir Paşa atandı. Cephe kuvvetleri 3 ordu (Müşür Eyüp Paşa komutasında Doğu Tuna ordusu, Silistre, Rusçuk, Varna ve Şumnu'da ve Dobruca'da Müşür Osman Paşa komutasında Batı Tuna ordusu, Niğbolu, Lofça, Vidin ve batı bölgesinde, sonra müşür olan Süleyman Paşa komutasında Hersek'ten Balkan dağları güneyine getirilecek ve İstanbuldan kuvvetlendirilecek olan Balkan ordusu) ya ayrılmıştı. Bu toplamda İstanbulda genel yedek kuvvet diye 12 000 kişi vardı. Müşür Abdülkerim yaşlı, durgun ve eski göreneğe bağlı bir kimse idi. Orta Tuna'dan geçeceklerini tasarladığı Ruslara karşı, elindeki kuvvetlerle ancak savunma yapacağını ve bu sebeple güneye ilerlemelerinden sorumlu olamayacağını haziran başında saraya bildirdi. Bu düşünceleri onaylandı ve Rusların güneye ilerlemelerine karşı Balkanlarda ordu kurulmakta olduğu karşılığı verildi. Karadeniz ile Karpat dağları arasında Kalas (Galați) - Focşani çizgisinde bulunan Seret nehri kıyısında Ruslar karşılanacak yerde, Tuna nehri gerisinde savunmaya yerleşildi. Seret nehri üzerindeki Barbuş köprüsünün yıkılması için emir verilmemişti.

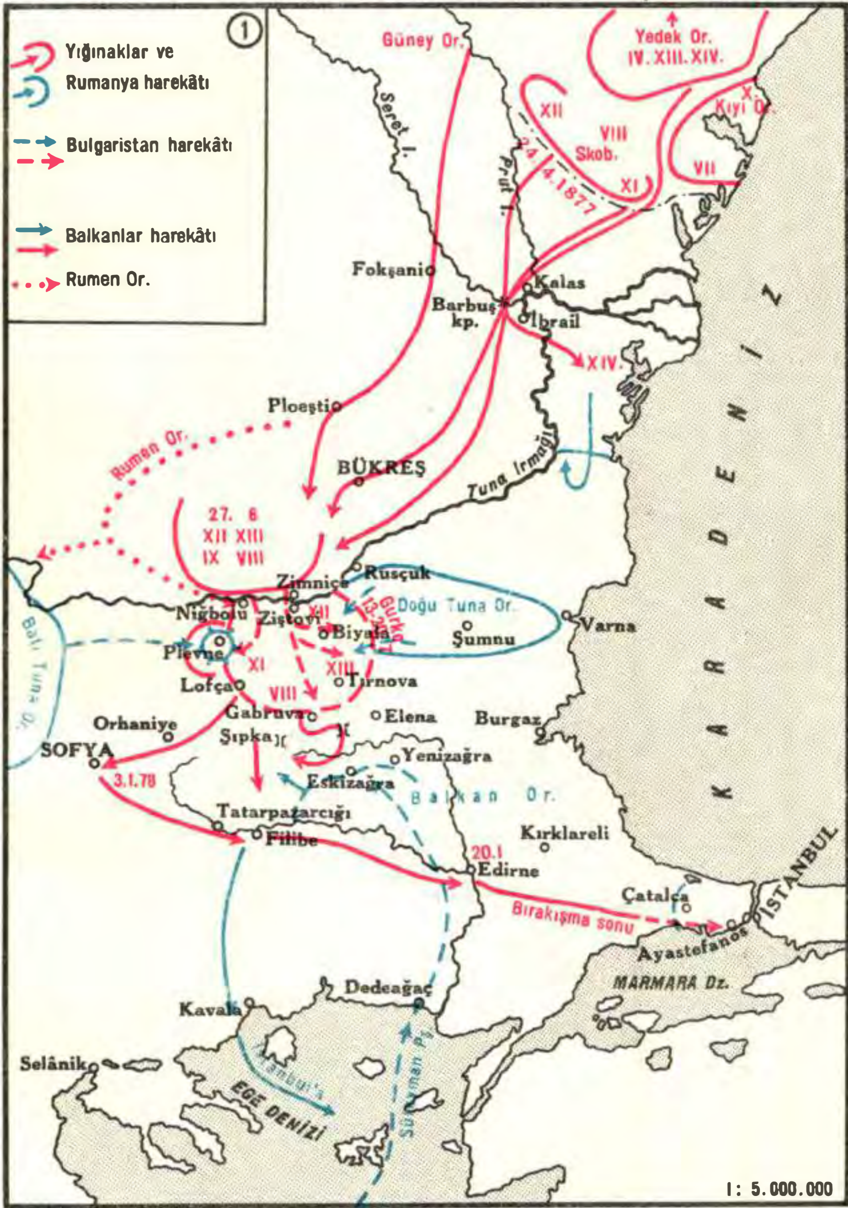
Rus orduları: Yüksek güdüm, kuruluş ve lojistik destekçe daha üstündü. Grandük Nikolay Nikolaeviç komutasındaki 296 000 kişilik Tuna Cephesi de üç ordu (harbin başında kullanılan 160 000 kişilik Güney Ordusu, Karadeniz Ordusu ve Kiev'e kadar dağılmış Yedek ordusu) ya ayrılmıştı. Harpten önce bağımsızlığının tanınması isteği kabul edilmeyen Rumanya, Ruslar yanında yer aldı.

a. *Rumanya ve Bulgaristanda*: 24 nisanın ilk saatlerinde sınırı aşarak ilerleyen Rus Tuna Ordusu, o gün süvarisiyle Barbuşi köprüsünü ele geçirdi. Buradan Tuna nehrine doğru ilerledi. Bu nehir üzerinde Türk filosuna karşı mayın dökerek uzun geçiş hazırlığına başladı. Türkler bu arada keşif işlerine önem vermeyip düşmanın geçişini beklediler. Aşağı Tunayı Maçin'den Dobrucaya geçen Rus Zimmerman kolordusu karşısındaki Türk kuvvetlerini tesbit etmekle yetinerek taarruz etmedi. Ruslar çeşitli gösterilerden sonra 27 haziran sabahı Zimnicea'dan geçmeğe başladılar. Havanın fırtınalı oluşu, hareketlerinin gizlenmesine yardım etti. Ertesi günlerde geçiş, yine aynı kolaylıkla sürdürüldü. Türk Batı Tuna Ordusu uzaktaydı. Doğu Tuna Ordusu da Dörtkale'de duruyordu. Ruslar, Batı Tuna Türk Ordusuna karşı yan koruyarak Doğu Tuna Ordusuna taarruz edecek yerde, kanatlarını her iki orduya karşı koruyarak Balkan dağlarını General Radetski kolordusuyle aşmağa karar verdiler. General Gurko, 3 süvari ve bir piyade alayı ile bu kolordunun öncüsü olarak ilerleyecekti. Rumen ordusu (50 000 kişi) Vidin - Niğbolu arasında Tuna nehri kuzeyinde Rus kuvvetlerinin yanını koruma görevini ileride alacak durumda idi.

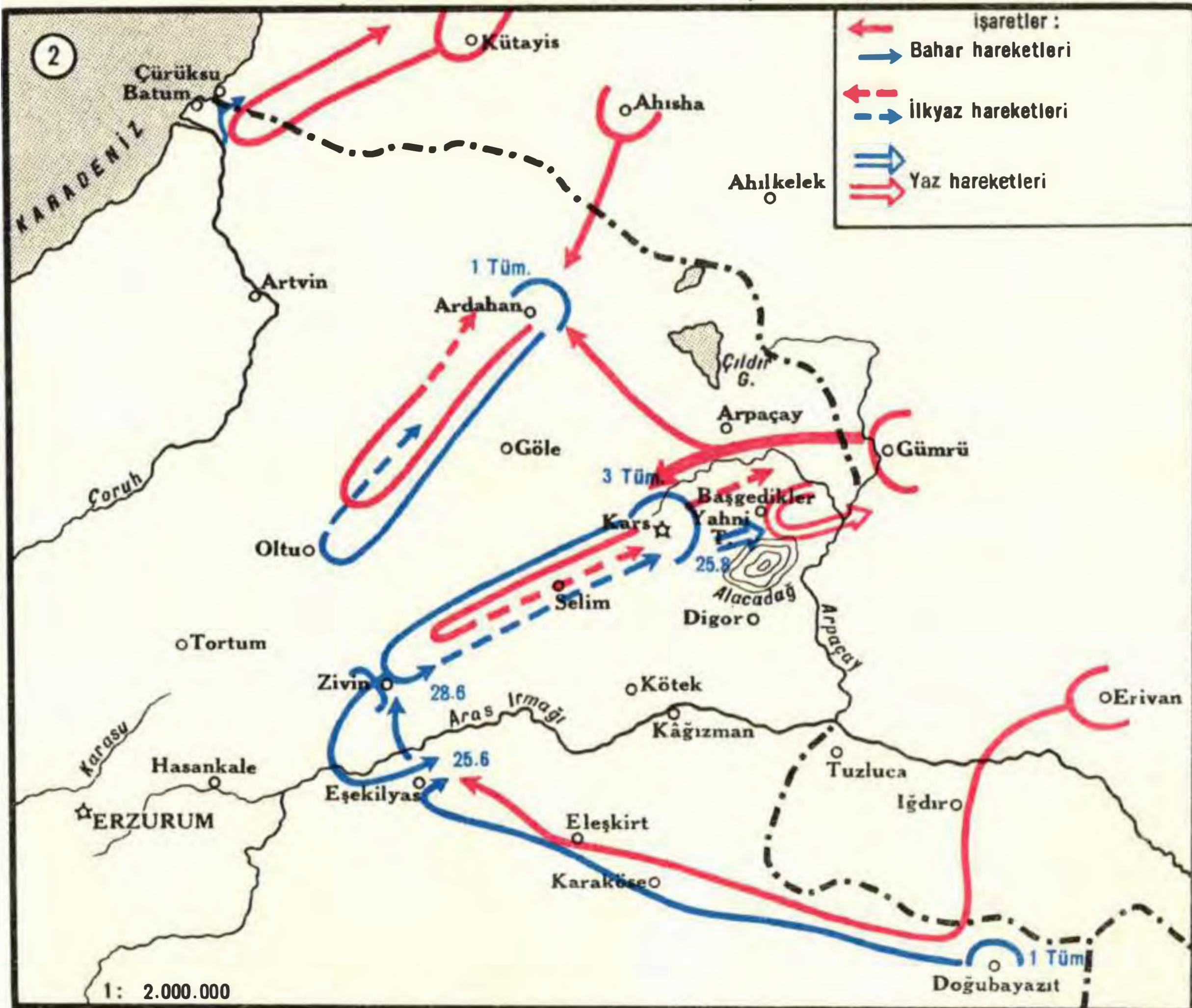
İstanbulda bir harp meclisi kuruldu ve bu kurulca 7 temmuzda verilen emirlerle Batı Tuna Ordusu stratejik önemdeki Plevne'yi tutmağa, Doğu Tuna ordusunu taarruz etmeğe memur etti. Hersek'te bulunan Müşür Süleyman Paşayı da kolordu tutarındaki kuvvetiyle Adriya Denizinden donanma ile Dedeağaç'a, oradan da Balkan dağlarına yöneltti.

Dört kale batısında: Cephe komutanı Doğu Tuna Ordusunu büyük bir bölgede tutmakta ve taarruzda da bir fayda görmemekteydi. 4 temmuzda iki tümen kadar kuvvetle bu taarruzu yaptı; bir dayanma karşısında durdurdu. Bu grupun tehlikede olduğunu Viyana Türk büyükelçisi Aleko Paşanın bildirmesi üzerine, İstanbuldan verilen emirle bu kuvvet geri alındı (9 temmuz). Doğu Tuna Ordusunun bütün kuvvetlerinin azimli bir taarruzuyle Rusların Tunaya dökülmesi mümkündü. Bu tarihlerde Müşür Osman Paşa ordusunun Vidinde bırakılması ise yanlıştı.

1877-78 TÜRK-RUS HARBİ: (Rumeli cephesi)

1877-78 TÜRK-RUS HARBİ: (Anadolu)

Balkanlarda: General Gurko emrindeki merkez kolu öncüsü, Balkan dağlarını aşıp İstanbula yürümek üzere Tırnovo'dan Şipka geçidi doğrultusunda ilerledi. Bu geçide yaptığı taarruz başarı vermedi. Buna karşı Hainköy geçidinin serbest olduğunu Bulgarlardan öğrenerek buradan Balkanları aştı (13 temmuz) ve Şipka geçidini arkadan zorladı. 18 temmuzda da başarısızlığa uğrayan Gurko, Eski Zağra ve Yeni Zağra üzerine savaşmaya giderken, daha 4 günlük ikmal gereçleri bulunduğu halde, Hulûsi Paşa Filibe doğrultusunda çekildi.

Dedeağaç'a vapurlarla inen Müşür Süleyman Paşa kuvvetleri, 26 temmuzda Karapınarda toplandı. Balkan ordusu komutanı Rauf Paşanın elindeki kuvvetlerle taarruz edilerek General Gurko kuvvetleri Eski Zağrada yenildi (31 temmuz). Süleyman Paşa, düşmanın Hainköy geçidi üzerinden kuzeye Tırnovo'ya çekilmesine yol vererek koğuşturmadı, Yeni Zağra'ya yöneldi.

Plevne bölgesinde savaşlar: General Krodner emrindeki Rus sağ kanadı 35 000 kişilik kuvvetle, Hasan Paşaca tutulan Niğbolu kalesine taarruz etti (15 temmuz). İkinci günü kale komutanı ağır kayıp vermeden ve ana tabyalarda savaşmadan, 10 000 kişilik kuvvetiyle teslim oldu. Aslında bu eski kaleye bu kadar kuvvet ayırmak da yanlıştı. 10 temmuzda İstanbuldan emir alıp 13 temmuzda kuvvetlerinin çoğu ile (15 000 savaşkan) Vidin'den Plevne've gelmekte olan Müşür Osman Paşa, bu tarihte Plevne'ye düşmandan daha uzakta idi. 190 km yi 7 günde alarak, general Krodner'den önce Plevne'ye vardı. Hemen berkitme yapmağa başladı. Aynı gün (19 temmuz) öğleye doğru Ruslar da Plevne önüne geldiler. Rusların 1. Plevne taarruzu ile 20 temmuzda başlayacak olan bu kahramanca harekât, bütün Rus ordularını 5 ay yerinde tutmuştur (bk. PLEVNE HAREKÂTI).

17 temmuzda Müşür Abdülkerim Paşa geri alındı; yargılanmak üzere İstanbula çağırıldı. Yerine Müşür Mehmet Ali Paşa atandı. Büyük fırsatlar kaçırıldığından Ruslar Balkan geçitlerine dayanmıslardı. Rusya da yedek ordusunu getirmemişti. Bu sırada 2. Plevne taarruzunda Ruslar tekrar püskürtüldüklerinden (30 temmuz) Doğu Tuna, Balkan ordularıyle birlikte Türklerin genel bir taarruz fırsatı da kaçırıldı. Mehmet Ali Pasa, az bir kuvvetle yaptığı küçük başarılı bir taarruzla yetindi (22 - 23 ağustos, 30 ağustos ve 5 eylül). Ruslar Yantra mevziine çekildikleri halde kovuşturmadı. Bu, dört kale bölgesinde Rusları yine oldukça kaygıya düşürdü. Rus cephe komutanı, üç Türk ordusu arasında bulunmaktan büyük bir kaygı duyuyordu. Cephede bulunan çar, bir yandan Ukraynadan yedek ordusunun kolordularını getirtirken, bir yandan da Rumanya prensinden yalvararak yardım istedi. 3 piyade ve 1 süvari tümeninden meydana gelen Rumen ordusu, Niğboludan Tunayı geçip Plevne'ye çıktı. Ağustos ve eylül ayları, Müşür Mehmet Ali ve Süleyman paşalar arasında Ruslara ne yolda taarruz edileceği ile ilgili yazışmalarla ve İstanbula baş vurmalarla geçti ve sarayın Süleyman Paşaya hak vermesiyle sona erdi. Bu arada Süleyman Paşa, Hainköy geçidinin açık olmasınsından yararlanarak Şipka'ya gereksiz taarruzlar yaptı (20 - 26 ağustos).

Tuna Cephesi komutanlığına atanan Müşür Süleyman Paşa, 3 ekimde komutayı ele alarak yeniden 2 ay süren hazırlıklara girişti. Plevne'ye yardım için aralık başında Tırnovo doğrultusunda genel taarruza başlandı. Mehmet Ali Paşanın Orhaniye'den Lofça (Bulg. Loveç) ya taarruzu başarısız kaldı. Deli Fuat Paşa Elena'da bir Rus müfrezesini yendiyse de, bu başarıdan yararlanmadı. Çünkü Rauf ve Süleyman paşalar hareketsiz kaldılar. Rus yedek ordusuna bağlı kolorduların Tırnovo'da toplanmaları sırasında, Balkan ordusunun yeni komutanı Rauf Paşa da hareketsiz kaldı. Ruslar, Balkanlara geçmek için gerekli taarruz kuvvetlerine sahip oldukları halde, dayanan Plevne'yi gerilerinde bırakarak ilerlemeğe cesaret edemediler. 10 aralıkta Plevne'nin düşmesi üzerine bu imkânı buldular ve mevsim kış olduğu halde Ruslar. Rumen ordusunun sağ kanatlarını, çareviç komutasındaki Doğu Tuna ordusunun da dört kaleye karsı sol kanatlarını korumavı bırakarak, Balkan dağlarına doğru ilerlediler. Şipka geçidinin ellerinde bulunmasından yararlanacaklardı.

b. *Balkanlarda harekât*: Süleyman Paşa, kuvvetlerinden bir parçayı dört kalede bırakarak Balkan dağları güneyine geçti. Çerkez Rauf Paşanın sultana yaptığı etki ile, harp meclisi Süleyman Paşa kuvvetlerini Şipka, Edirne ve Sofyaya dağıttı. Sırp ordusu Niş'ten Bulgar sınırına doğru ilerledi. Rusların Skobelev kolu Orta Balkan dağlarını zorlarken, Plevneden serbest kalmış olan General Gurko, 3 ocakta Sofyayı aldı. Kapılıderbent geçidinden Batı Balkan dağlarını geçerek Şipkaya geldi. Süleyman Paşa çekilme emrini verdiği halde İstanbuldan harbiye nazırı Rauf Paşa tarafından Şipka geçidı karşısında yerinde kalması emredilen Veysel Paşa kolordusu, 25 000 kişilik kuvveti ile direnerek teslim oldu (10 ocak 1878).

Süleyman Paşa Balkanlardan tek tek inecek düşman kuvvetlerine ortalama bir durumdan taarruz fırsatı arayacak yerde, İstanbulun etkisiyle Filibeye açılmış olduğundan, Veysel Paşa kuvvetlerinin silâhını bırakması üzerine Edirne doğrultusundaki geri yolu kesilmiş oldu. 35 000 kişilik kuvvetle Kavalaya, oradan da gemilerle İstanbula çekildi. Filibe 17 ocak 1878 de, Edirne 20 ocakta Rusların eline geçti. Son savunmayı sağlaması amacıyle Müşür Gazi Ahmet Muhtar, Çatalca savunma hattı komutanlığına atandı. Fakat geç kalınmıştı. Gönderilen kuvvetleri hazırlamağa koyuldu. 10 - 23 ocak arasında bu kuvvetler, ancak 26 taburu bulmuştu.

2. **Kafkas cephesi:** Ayrı bir harekât bölgesi olarak bırakılan Batumdakılerle Erzurum valisi Müşür Kurt İsmail Paşa emrinde bırakılan Van - Bayazıt yöresi kuvvetleri dışında 6 tümen (57 560 kişi - 90 top), düzenli ve yardımcı askerle, Müşür Ahmet Muhtar Paşa ana kesimiyle bu cephede görevlendirildi. Bu harekât alanında Bayazıt, Ardahan, Batum bazı toprak tabyaları kapsıyordu. Kars ve Erzurum birer kale idi. İyi bir emir ve komuta düzenine bağlanmamış olan Türk kuvvetleri bütün cephede 90 000 kadardı. Rus Kafkas cephesi komutanı general Melikov'un 8 tümen (125 590 kişi) i bulunuyordu. Ruslar Kütais, Ahıska, Gümrü ve Erivanda toplanarak, 3 tümenle Karsta, birer tümenle de Van, Bayazıt, Eleşkirt ve Ardahanda yığınak yapan ve birkaç taburluk kuvvetini Soğanlı dağı ve Erzurumda bulunduran Türk ordusuna karşı ilerledi. Doğu Anadolu ile yol bağlantısı olmayan Batuma yürüyen Rus kuvveti, Sohum'a Türk çıkarması yapıldığı haberini alınca geriledi.

Ahıska grupu Ardahana ilerledi. Karstan gelen yardımla Ardahanı aldı. Büyük grupu, Karsı alarak Sarıkamışa ilerledi. Rus sol kolu Bayazıt'ı alarak Hasankale doğrultusunda yürüdü. Dış çizilerden yapılan bu manevraya, iç çizilerden ne yolda karşılık verilmesi gerektiğini bilen Mü

şür Ahmet Muhtar Paşa büyük bir güdüm örneği olan bir sıra manevrayı uyguladı. İlkin Rus güney grupu üzerine yönelerek bu kuvveti Eşekilyas (Halias) ta yendi (25 haziran). Bunun hemen ardından Rus orta kolu Zivinde yenilgiye uğradı (28 haziran); kovuşturularak Kars kalesi kurtarıldı (8 temmuz). Rusların Ardahandan Oltuya ilerleyen kuvvetleri de başarısızlığa uğrayarak geriledi. Gümrüye çekilen ve geri dönen Ruslar, Yahniler'de bir daha yenildi (26 temmuz). Ruslar kendilerine çeki düzen verdikten ve kuvvetlerini artırdıktan sonra yeniden ilerleyince, Gedikler meydan savaşı kazanıldı (24 ve 25 ağustos). Lojistik des tek noksanı ve komutanların iyi yetişmemiş olması yüzün den kovuşturma sınırlı zamanlarda yapılıyordu. Bu zafer üzerine Müşür Ahmet Muhtar Paşaya gazilik sanı verildi. Kış yaklaştığı için, bir yandan gönüllü yardımcı Türk kuvvetleri yurtlarına dönerken, bir yandan da lojistik destek noksanı, Türk ordusunun savaş gücünü azaltıyordu. Rus Kafkas Cephesi komutanlığına atanan prens Mihail Nikolaeviç emrine ise yeni kuvvetler katıldı. 74 000 kişiyle Kars doğrultusunda ilerleyen Ruslar, Kaptan Ahmet Paşa ve arkadaşlarının kahramanlığıyle, Küçük Yahniler savaşında 34 000 kişiyle durduruldu (3 ekim) ise de Digor ve Alacadağ üzerinden yaptıkları kuşatma, Bayazıttan istenilen kuvvet yetişmediğinden, Gazi Ahmet Muhtar 7 000 esir (sağ kanat kuvveti) vererek önce (15 ekim) Kars'a, buradan da general Hayman kovuşturma kolunun izlemesi üzerine Zivin yöresine çekildi. Sonra Bayazıt'tan katılan kolordu ile birlikte Erzurum'un doğusunda Deveboynu mevziine geldi. Burada 30 000 kişilik kuvvetle Deveboynu savaşını dört kat düşmana karşı başarı ile sonuçlandırdıktan sonra Erzurum kalesine çekildi. Burada harbin sonuna kadar savaşlar sürdü. Kars 18 kasımda düşmüştü. Cephenin başka kesimlerindeki savaşlar harbin kesin sonucuna etki yapacak gibi değildi. Avusturya'nın Ruslara karşı hazırlanmaları, İngiliz filosunun Beşike limanına gelmesi üzerine Edirne mütarekesi imzalandı (31 ocak 1878). Savaş, 9 av 7 gün sürmüştü. Mütareke koşullarından biri Çatalca berkitilmiş çizisinin, Terkos, Hadımköy ve Büyük Çekmecenin Türklerce boşaltılması idi. Bu koşula uyularak bu bölgeden asker boşaltıldı. Rus orduları Çatalca önünde iken 13 şubatta İngiliz filosunun Çanakkale boğazını geçerek İstanbula gelmesi üzerine andlaşma imzalanmasını sağlamak için Ruslar Yeşilköye ilerlediler. 3 martta barış andlaşması (bk. AYASTEFANOS ANTLAŞMASI) imzalandı. Koşullarının ağırlığı yüzünden Avusturya ve İngilterenin kabul etmemeleri ve Rumanyanın hoşnutsuzluğu dolayısıyle bunun yerine Berlin Antlaşması (b. bk.) imzalandı (13 temmuz 1878).

Sonuç: Türk ordusu Plevne savunmasında büyük kahramanlıklar göstermiş, Kafkas cephesinde başarılar elde etmişti. Fakat sarayın karışması Tuna cephesinde yüksek askerî yönetimin zayıflığı, komutanların geçimsizliği ve lojistik işlerin bozukluğu, Türklerin harbi kaybetmelerine sebep oldu. Bu harbin kaybiyle Türkiye en ağır barış andlaşmalarından birini imzalamak zorunda kaldı. Ayrıca Rusların Doğu Anadoluda genişleme isteğinde bulunabilecekleri düşüncesiyle, İngilterenin üs kurmak üzere Kıbrısa girmesine razı olundu (1878).

DOKSOGRAPH [*doksograf*] **LAR** (Yun. *doxa* = düşünüş, inanış, ders; *graphein* = yazmak), filozofların düşünüş, inanış ve dersler (doxai) ını toplu, tarihî bir bakış halinde birleştiren eski çağ yazarlarına verilen ad. Bunların bir örneği Theoprastos'un *Physikon doxai* (Tabiat filozoflarının dersleri) dir. Plutarkhos'un yazdığı sanılan *Placita philosophorum* (Filozofların düşünüşleri) bazı aracılar yolu ile D. ların kaleminden çıkmıştır.

DOKSOLOGİA (Yun. = hamd ilâhisi; Lat. Doxologia), Tanrıyı öven şarkı. Eski Ahit'in mezmurları bir D. ile biter. Duaları veya Tanrının isminin anılmasını bir D. ile cevaplandırmak konusundaki Yahudi geleneği İncil (Yeni Ahit) in birçok yerinde görülür. Pater Noster duasında da durum böyledir. Bugüne kadar Ortodoks dinî töreni sırasında ve Protestan âyinlerinde yerini korumuştur. Buna karşı Katolik âyininde 7. yalvarı, responsum (cevap) olarak terennüm edilir. II. yüzyılda D. nın üçlü çeşidi (doxologia minor) ortaya çıkmıştır. Batı kilisesinde âyinin antifonal mezmur şarkısı ve belirli saatlerde edilen dua, bununla son bulur. Doxologia maior ise «Gloria in excelsis» tir.

DOKSOMETRİ (Fr. Doxométrie; Yun. *doxa* = düşünüş; *metron* = ölçü), herhangi bir sorunda kamu oyunun metodik yoklamalarla incelenmesi. Amerikada George Horace Gallup (b. bk.) tarafından bulunan bu metot gereğince, olasılık hesabı kanunlarına dayanılarak bütün sosyal sınıf ve bütün meslekleri temsil etmek üzere seçilmiş belirli sayıda insanlar arasında anketler yapılır. Sorulan sorular, daima çok kesin olup sadece «evet», «hayır» veya «ilgilenmem» cevaplarından biri istenmektedir.

DOKTOR: 1. *Kilise doktorları* (Lat. doctor ecclesiae), çok büyük otorite sahibi kilise yazarlarına verilen san. Bunlar, ermişçe yaşayışları, dinî inançlarının arılığı veya bilgilerinin enginliği ile sivrilmiş kişilerdi. İskolastik felsefede şöhret kazanmış başlıca üstatlara da D. sanı verilir. Bu anlamda D. adına bir sıfat katılır: D. irrefragabilis (= reddolunmaz), angelicus (= melek gibi), seraphicus (= birinci aşamadan olan melekler gibi), suptilis (= ince), illuminati (= ilham sahibi), invincibilis (= yenilmez), extaticus (= esrimeli) gibi.

2. *Akademik doktor*: Napoléon'un kurduğu üniversitede doktor sanı (doktora), orta çağ üniversitesinde olduğu gibi, fakültelerin verdiği en yüksek liyakat derecesi olarak kalmıştır. Bugün de aynı değeri taşımaktadır. Devlet doktorası, beş eğitim kolunda verilir.

Edebiyat doktorluğu: Adaylar lisansa sahip olmalıdır. İki tez (esas tez ile tamamlayıcı tez) savunurlar. Bunların konuları edebiyat fakültesinde öğretilen dersler arasından seçilir. Bu dersler şunlardır: felsefe, tarih, coğrafya (Fransızca, Latince, Yunanca, yaşayan diller). Bir edebiyat fakültesinde ders verebilmesi için adayın en azından D. olması gerekir; oysa fakülte profesörlerinin çoğunluğu agrégé (b. bk.) dir. Başka yandan, araştırma işlerini teşvik etmek için, 1958 de üçüncü bir öğretim şekli kurulmuştur. Buna göre, edebiyat lisansı olanlara (kimi zaman da lisansı olmayanlara) en az iki yıl öğrenim ve tam anlamiyle özellik taşıyan bir konuda bir tezi savunmasından sonra, D. sanı verilir. Bu tez, eski edebiyat doktorasının tamamlayıcı tezine eşittir ve eğer jüri kabul ederse, aday bu tamamlayıcı tezden bağışık tutulur.

Fen doktorluğu: Adayların lisansı olmalıdır. Sınavlar iki tezden ibarettir. İkinci tezin yerine, fakültece seçilmiş bazı iddiaların tartışılması geçebilir. Seçilen konulara göre, doktora şu üç bağlantıdan biriyle ilgilidir: matematik bilimleri, fizik bilimleri, tabiat bilimleri. Bir fen fakültesinde ders vermeğe aday kimselerden istenen biricik derece devlet doktorasıdır.

1927 den beri bir mühendislik doktorası da vardır.

Bunu elde edecek aday önce devletten (politeknik, madencilik okulu ve buna eşit bir kurumda) yüksek mühendis sanını (ingénieur diplômé) elde ederek, iki yıl bir fen laboratuvarında çalışmış ve iki tez suvunmuş olmalıdır. Çeşitli fennî konularda araştırmayı teşvik etmek için 1954 te üçüncü bir öğrenim şekli kurulmuştur. Buna göre aday, en az iki yıl çalışmadan ve bir tezin savunmasından sonra, botanik, matematikli istatistik, sıvılar mekaniği v. b. gibi belirtilmiş bir kolda D. sanı alabilir.

Hukuk ile siyasî ve ekonomik bilimler doktorları: Hukuk doktorası, dört çeşitli anma (mention) ile verilir: hukuk ve sivasî olaylar tarihî, özel hukuk, ceza bilgileri (sciences criminelles), kamu hukuku. 1960 tan beri siyasî bilimler ve ekonomik bilimler doktoraları vardır. Adayların lisansı ve bir yüksek öğrenim diploması olmalıdır. Bu adaylar bir tez savunurlar. Bazı yönetim memurluklarına ve hukukla ilgili görevlere girmek için yardımı dokunan bu doktora, fakülte kürsülerine çıkmak imkânını sağlamaz. Bunlar için hukuk agregasvonu gerekir.

Tıp doktorası: Tıp D. u adaylara, beş yıl sonu sınavı ve üç klinik sınavı geçirip fakülte karşısında bir tez savunmasından sonra verilir. Bu doktora Fransa'da kanunlara uygun bir şekilde hekimlik yapmak için gereklidir. Fakültelerde ders verebilmek için agregasyona ihtiyaç vardır.

Eczacılık doktorası: 1 şubat 1960 ta değiştirilen 11 ağustos kararıyle yaratılmış olan bu derece, eski 1. sınıf eczacı diplomasının yerine geçmiştir. Adaylar eczacı lisansı ile bir fizik bilimleri veya tabiî bilimler lisansına sahip olmalıdırlar.

İlâhiyat doktorası: Fransa'da, 1885 te ilâhiyat fakültesinin kaldırılmasından beri ancak Strasbourg fakültesi bu dereceyi verir.

Üniversite doktorası: 1897 den beri üniversiteler, bir üniversite doktorası vermek hakkına haizdir. Bu, bir derece olmayıp, sıf fennî bir sandır. Adaylardan, üniversitelerin gösterecekleri bazı diplomalar ve bir tezin savunması istenir. Bu san özellikle yabancı (Fransız olmayan) öğrencilerce aranır. Tıpta ancak yabancılara verilir. Orta çağ üniversitesinde verilen akademik derecelerin en küçüğü baccalaureus, daha büyüğü magister, en yükseği de D. idi. Birincisi adaya ancak sınırlanmış bir öğretim hakkını, son ikisi de sonsuz öğretim hakkını verirdi Öğretim hakkına verilen ad da licentia idi. Orta çağda en yüksek itibarı ilâhiyat doktorası taşıyordu. Avrupa'da, XV - XVI. yüzyıllarda D. sanıyle bir ilâhiyatçı kastedilir. XVII. yüzyıldan sonra halk ağzında D. sanı hekimliğe doğru kaymış ve hekimlere, doktoraya sahip olsun veya olmasın, verilmiştir. Almanya'da baccalaureus derecesi yavaş yavaş kalkmış, magister derecesi de D. derecesiyle birleşmiş ve ancak bu son derecenin adı kalmıştır. Bununla birlikte, bu D. derecesi, fennî değerini kısmen, verdiği öğretim hakkını da tamamiyle kaybetmiştir.

Magister sınavının yerine, D. sınavına doğru ilk adım olarak, bazı disiplinlerde XX. yüzyılın başından beri diploma sınavı geçmiştir. Bu sınavdan sonra yeni bir san olan diplomalı mühendis (yüksek mühendis) veya diplomalı ekonomist sanı verilir. Yüksek eğitimde ders verme hakkı ise venia legendi adı altında, habilitation (habilitasyon) denilen bir usul ile elde edilir.

İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri üniversitelerinde baccalaureus ve magister (Bachelor ve Master) sanları en aşağı akademik dereceler olarak kalmıştır Papalık üniversitelerinde de baccalaureus kalmış, magister'in yerine de licentiatus geçmiştir. Çarlık Rusyasında, Estonya'da, Sovyet Rusya'da ve İsveç'te baccalaureus'un yerine Candidatus geçmiş, magister ise bazı kere alıkonulmuş, bazı kere de (İsveç'te) bunun yerine Licentiatus geçmiştir.

Tezin kabulünden ve bir sözlü sınavın geçilmesinden sonra D luk sanı bir törenle verilir. Eskiden herkesin önünde yapılan tez savunması (Disputatio) ve D. şapkasının verilmesi memleketlerin çoğunda kalkmıştır. Fakat bazı üniversitelerde, bir D. luk ant içme töreni yapılır. Burada, doctorandus (D. luğa kabul edilen kimse) D. luk onuruna uygun olmayan hiçbir harekette bulunmayacağına ve bunun gerektirdiği görevleri yerine getireceğine söz verir. Fenne yapılan bazı hizmetler sonunda D luk onur D. luğu olarak öğrenim yapmadan ve sınavsız da verilir: Doctor honoris causa (D H. C.).

Bazı ülkelerde D. derecesi kanun tarafından korunur. Almanya'da akademik dereceler hakkındaki 7 haziran 1939 tarihli kanuna göre, hakkı olmaksızın bu sanı kullananlar cezalandırılır.

Türkiyede de üniversitelerde D. luk sınavları sonunda D. sanı verilmektedir.

DOKTOR ISI ÖLÇÜLERİ (Fiz.): bk. ISI ÖLÇÜLERİ.

DOKTORA: bk. DOKTOR.

DOKTRİN (Fr. Doctrine, Lat. *doctrina* = öğretim; *docēre* = öğretmek): 1. Felsefe: Bilgi; öğrenilmiş şeylerin toplamı; dinî, felsefî veya siyasî bir öğretimi meydana getiren dogma veya bilgilerin bütünü (meselâ, Hıristiyan D. i, Aristocuların D. i); belli bir konu ile ilgili dogma ve bilgiler (meselâ ruhun ölmezliği D. i); bir filozofun, bir bilginin kanılarının bütünü (meselâ Spinoza'nın D. i, Copernicus'un astronomik D. leri).

D. ve sistem sözleri, birbirine bağlı birtakım düşüncelerin bütününe verilen addır. Fakat tam olarak aynı anlama gelmez. Sistem sözü, özellikle, bir kuramı meydana getiren düşünceler zincirine denir. D. sözü ise, sistem kavramına bir ahlâk ögesi katar. Buna göre D. sözünü, insan yaradılışının ve alın yazısının manevî taraflarıyle ilgili sorunlarını çözmeğe çalışan öğretim düzenlerine uygulamak daha yerinde olur. Felsefî D. ler akıl (raison) adına, dinî D. ler ise vahiy (révélation) adına ortaya konur. Bir tek D. in her iki karakteri taşıması da mümkündür.

2. Politika: Partilerin, devletlerin, devlet gruplarının politikasına hâkim direktiflerin program halinde tesbit edilmiş şekline de D. adı verilir. Meselâ: Avrupa dengesi, Monroe D. i, Truman D. i. Uluslararası hukukta bir D., bir hak iddiasına dayanak olabilir. Meselâ. denizlerin serbestliği ve açık kapı D. leri.

DOKU (Fr. Tissu, Lat. tela, Yun. histos), biyolojik bilimlerde, aynı şekilde farklılaşmış hücrelerle bunlardan üreyen yeni hücrelerin birleşik hali. Bir D. nun hücreleri, çoğu zaman arasız olarak birbirine bağlıdır. Erişkin eşeylik hücreleri, kan hücreleri ve lenf hücreleri, hücre bağlantısından tamamiyle çözülmüştür. Kanda gözarası maddesi akış kan halde olan bir D. dur. Bütün organlar bir veya birden çok D. lardan yapılmıştır. D ları araştıran bilime *histoloji* adı verilir.

İnsan ve hayvanların D ları şu türlere ayrılır:

1. Sadece hücrelerden yapılmış olup iç ve dış organ yüzlerini kaplayan epitel D. su. Bezler de epitel'den doğar. Gözün ön odası, kan ve lenf damarları gibi serosa'lı boşlukları kaplayan epitele içkaplar tabaka (endotelyum) denir.

2. Destek madde D. su (Stützsubstanzgewebe) veya temel madde D. su (Grundsubstanzgewebe), hücrelerle hücrelerin arasında bulunun bir temel madde (hücreler arası madde) bileşiğidir. Bu temel madde ise, temel madde lifçikleri (Grudnsubstanzfibrillen) ile bunları birbirine bağlayan macun maddesi (Kittsubstanz) nden meydana gelmiştir. Bu D. nun embriyondaki en eski şekli mukosa D. su (Mesenchym) dur. Bundan katılgan D. (Bindegewebe), kıkırdak ve kemik D. ları doğar. Epitel ve destek madde D. ları, yaşatkan (vegetatif) D. adı altında toplanır.

3. Kas dokusu: Kas hücreleri D. su olarak ortaya çıkar (düz, isteğe bağlı olmayan kas hareketleri). Bu, kan damarlarının orta çeperi olarak, sindirim, solunum, idrar ve eşeylik organları, kas zarı (Muskelhaut) olarak, orta göz zarında ve birçok hallerde, bedenin dışını kaplayan deride, memenin ucunda, saçların kökünde (Haarbälgen), erkeklik bezi (husye) torbasının derisinde ve yumak bezleri (Knäueldrüsen) nin salgı yollarında bulunur. Yüreğin kas elyafı, enlemesine yollu (quergestreift) kas hücrelerinden yapılmıştır. O zaman kas dokusu, iskeletin istemli kas sistemini meydana getiren enlemesine yollu kas telleri D. su olarak şekillenir.

4. Sinir dokusu iki bölüme ayrılır: a. Sinir hücreleri D. su (boğum - ganglio - hücreleri): bu, omurilik, beyin ve sinir boğumlarındaki gri cevheri meydana getirir. b. Sinir elyafı D. su: bu, omurilik, beyin ve periferik sinirlerde ak cevheri meydana getirir.

Bitki dünyasında, asıl D. dan başka, D. ya benzer hücre toplulukları (Zellverbände) vardır. Bunlar, önce serbest iken, sonradan birbirine yapışmış hücrelerden meydana gelmiştir.

Asıl bitkisel D. lar, az çok katı olan hücre duvarlarından dolayı, çoğu zaman hayvansal D. lardan daha serttir. Bitkisel hücre dizileri, hücre yüzeyleri veya üç boyutlu hücre toplulukları meydana getirebilir. İkişer hücreye ait ortak duvar, çoğu zaman sonradan, yeni lamellerin üzerine yerleşmesiyle kalınlaşır; fakat orta lamel olarak her zaman göze çarpar. Bu orta lamel, başlıca pektin maddelerinden (kalsiyum pektatı) meydana gelmiştir. Bunlar, meselâ hücrearası boşlukların doğmasında veya yumuşak D. ların macun veya un kıvamına gelişinde olduğu gibi, kolayca su ile dolup şişebilir. Komşu hücrelerin ortak duvarları fazla kalınlaşınca, duvarın ince kalan noktalarından hücreler arası metabolizma devam eder. Eş cins hücrelerde, iki komşu hücrenin duvarlarında ince kalmış noktalar, birbirine karşılık olur. Hücreleri birbirinden ayıran orta lamel (burada ona, kapayan zar adı verilir) den, ince sitoplazma kıl demetleri geçer. Plasmodesma adını taşıyan bu demetler, bütün bitkinin canlı kısımlarını birbirine bağlar ve belki de besinlerle uyarmaların iletilmesine yarar. Şu bitkisel D. sistemleri birbirinden ayrılır: hücre şekillerine göre parenkhym ile prosenkhym; parçalanarak yeni hücreler meydana getirme veya getirmeme özelliğine göre: yapıcı D. (meristem) veya devamlı D.; bitkinin gövdesindeki yerlerine göre: deri D. su, temel D. , demet (Strang) D. su; fizyolojik fonksiyona göre: emme (absorption), özümleme (assimilation), havalanma (ventilation), biriktirme, salgı (secretion) D. ları, mihanikî D. ve iletme D. su. Bk. BOTANİK, Doku.

DOKU GEOMETRİSİ (Alm. Geometrie der Gewebe), belirli bir B bölgesini örten öyle üç ayrı E_i ($i = 1,2,3$) eğri ailesi olsun ki, B nin herhangi bir (x,y) noktasından E_i nin ancak bir eğrisi geçsin. Her bir E_i eğri ailesi

$$f_{ij} = f_{ij}(x,y) = \text{durağan}$$

şeklinde B de kısmî türevlerinin hepsi birden aynı zamanda sıfır olmayan ve bunların ikişer ikişer fonksiyonel determinantları da B de

$$\frac{D(f_{ij}, f_{ik})}{D(x,y)} = 0 \qquad (i,k = 1,2;\ 2,3,\ 3,1)$$

bağıntılarını gerçekleyen birtakım analitik f_{ij} fonksiyonlariyle belirlenmiş olsun ve üstelik farklı eğri ailelerine ait iki eğrinin de birden fazla ortak noktası bulunmasın. Böylece ortaya çıkan şekle *üçlü eğri dokusu* veya kısaca *doku* denir.

D. G. ise, dokuların

$$\xi = u(x,y) \quad , \quad \xi = v(x,y)$$

şeklindeki genel topolojik dönüşümler sonucunda değişmeyen (invaryant kalan) lokal özelliklerini inceler. Buna en basit örnek Descartes x ve y koordinantlarının

$$\xi = ax + by + k \quad , \quad \xi = cx + dy + h$$

şeklindeki affin dönüşümleriyle düzlem şekillerinin invaryant kalan özelliklerinin incelenmesi gösterilebilir.

DOKU GERİLİMİ (Alm. Gewebespannung, Fr. Extension tissulaire), bitki gövdesinde birbirine komşu olan hücre dokularının eşitsiz genleşmesinden doğan ve bağdaşım bozukluğu sonucunda yer değiştirmelere sebep olan gerilme hali. Bu gerilim ölçülü kalırsa, yumuşak bitki kısımlarının katılaşmasına yardım eder, belirli bir sınırı aşınca ya kendiliğinden ya da dışarıdan gelen bir sarsıntı sonucunda dokuların yırtılmasına yol açabilir. Bunun bir örneği, bu yüzden çatlayan kapçıklı meyvalardır. Kınaçiçeği gibi.

DOKU YÖNELİMİ (Fr. Histotropisme; Yun. *histos*, doku; *tropos*, dönme, yönelme), asalak (parazit) türlerinin pek çoğunun canlı veya ölü organik dokulara girip gömülme özelliği.

Asalakların dokuların arasında dolaşmaları, larvaların korunması amacını gütse gerektir. Nitekim birçok solucan (Lat. Ascaris) türü bağırsakların çeperlerini meydana getiren dokulardan geçerek değişik sürelerle çeşitli organları dolaştıktan sonra yeniden sindirim aygıtına döner.

DOKUBİLİM veya HİSTOLOJİ (Fr. Histologie; Yun. *histos* = doku; *logos* = söz, bilim), anatomi biliminin bir kolu. D. dokuların ince yapılarını, bileşimlerini, oluşma ve gelişmelerini inceler.

D. in tarihçesi hücreler üzerinde yapılan araştırmaların tarihçesi ile birlikte yürür. Bu konuda ilk gözlemciler olan Hooke, Grew, Malpighi, Leeuven - Hock, Fontana, de Mirbel, R. Brown, Dutrochet, Raspail, Turpin, Dujardin, Schleiden ve Schwann, anatomik elementleri mikroskopla inceleyerek, hücre ile onu meydana getiren protoplasma, çekirdek, çekirdekçik (*nucleolus*) gibi hücre elementlerini ve hücrenin alabileceği lif (*fibra*) v. b. gibi şekilleri tesbit etmişlerdir. Bichat da mikroskopa tam olarak güvenmediği için ince disseksiyon (*dissection*, teşrih. açımsama) a baş vurmuş, fakat Schleiden ile Schwann'dan sonra disseksiyon yetersiz bulunmuş ve artık dokular yalnız mikroskopla incelenmiştir

D. in önemli bir aksaklığı vardır. Bu bilim yalnız ölü hücrelerle ölü dokular üzerinde çalışabildiği için onların canlı durumlarındaki işleyişlerini inceleyemez. İşte bunun

DOKUBİLİM: İnsanda boş bağırsak: 1. Villus'lar, 2. Bağırsak bezleri

içindir ki, hücrenin türlü bölümlerinin zehirsiz ve dolayısıyle öldürücü olmayan ve vital renkler denilen boyalarla renklendirilmeleri denenmiştir. Fakat meselâ pigmentler gibi bazı maddeler bir yana bırakılacak olursa, canlı madde renksiz olduğu için elementlerinin ayırt edilmesi hemen hemen imkânsızdır. Canlı olarak incelenebilen biricik elementler Haşlamlılar (*Infusoria*) ve mikroplar gibi çok küçük ve tek hücreli organizmaların alyuvar, akyuvar, spermatozoid v.b. gibi izole (yalıt) elementleridir. Bununla birlikte, bu elementler üzerinde yapılan incelemeler morfolojik sonuçlardan çok fizyolojik sonuçlara varmayı sağlar.

Şimdi elektronik mikroskoplar sayesinde, özellikle bazı bağ dokularının ve kasların lamelli ve lifli yapısı üzerinde dikkatli incelemeler yapılabilmektedir.

D. in birkaç kolu vardır. *Sitoloji* (Yun. *kytos* = hücre) kolu, hücrenin kendisini, yapısını ve sağlık hastalık durumlarındaki görülebilir işleyişini inceler. *Histojenez* (Yun. *histos*, doku; *genesis*, meydana gelme) kolu, embriyo'nun çeşitli dokularının oluşma ve gelişmesini inceler. Bu kol da birincisi gibi sağlık ve hastalık durumlarıyle ayrı ayrı uğraşır. Asıl histoloji kolu ise olgun dokularla uğraşır ve normal histoloji, patolojik histoloji ve karşılaştırmalı histoloji bölümlerine ayrılır.

DOKUMA: bk. DOKUMACILIK.

DOKUMACILIK, iki ya da daha çok sayıda ipliği düz açıda birbirine geçirme yolu ile kumaş yapma sanatı.

D. eski temel sanatlardan biridir. Mısır'ın ve Peru'nun mezar ve yıkıntılarında, mağara ve göllerde oturanlardan kalma eşyalar arasında ve en eski resimlerde, en geride kalmış çağlardaki dokuma sanatiyle ilgili aletler, gereçler ve bu sanatın hikâyesi bulunmuştur. İlk edebiyatlar sık sık dokumalardan söz eder. İlkel toplumlarda bu sanat, başlıca kadınların işi olmuştur.

D. dünyanın çeşitli bölgelerinde ayrı ayrı meydana çıkmış ve Avrupada da pek eski çağlardan beri uygulanmış olmakla birlikte, bu sanatın Orta çağda bu kıtada yüksek bir gelişim göstermesi Müslüman ve Bizans kültürlerinin aracılığı ile işleyen Doğu etkileriyle meydana gelmiştir. Bizans VI. yüzyılda bellibaşlı ipekli kumaş dokuma merkezlerinden biri olmuş, IX. yüzyılda da Yunanistan, İtalya ve İspanya bu sanatta uzman ülkeler halini almıştır. X. yüzyılda Vlaanderen'liler, özellikle yünlü dokumalarda yüksek bir ustalık derecesine ulaşmış, Fatih William ve kraliçe Elizabeth'in bu ülkeden İngiltereye getirttikleri dokumacılar İngiliz dokuma sanatına büyük bir hız vermişlerdir. Fransada da halı dokuyuculuğu yüksek bir sanat haline getirilmiştir. Koloniler devrindeki Amerikada D. bir ev sanatı olarak gelişmiştir. XVIII. yüzyılda dokuma ve eğirme makineleri yapılması bu alanlarda ev sanatı çağından bugünün örgütlü büyük dokuma endüstrisine geçişi sağlamıştır. Bugün dokuma fabrikaları toplumun tüketim ihtiyacını toptan karşılayabilecek nicelikte standart mal yapmaktadır; bu büyük kazanca karşılık, elle dokunan kumaşlarda sanatçının kişiliğini yansıtan kalite ve desen hemen hemen yok olmuştur. Fakat en yüksek kaliteli ipekli ve kadife kumaşlarla keten masa örtülerinin ve halıların bazıları gene el tezgâhlarında dokunmaktadır.

Teknik: Bir dokumanın dokunması için sırasıyle şu işler yapılır: Çok sağlam olması gereken çözgüler, yani uzunlamasına iplikler iyice gerilir; atkılar, yani enlemesine iplikler bir çözgünün altından bir çözgünün üstünden geçirilerek çözgü dizisi bir yanından öteki yanına kadar doldurulur ve her kenara gelişte bir düğüm atılarak kumaşın kenarı pekiştirilir; sonra, tarak ağacı ile yukarıdan aşağıya doğru bastırılarak o atkı sırası sıkıştırılır.

Dokunmuş kumaşlar dokularına, yani çözgüleriyle atkılarının birbirinden geçiş biçimine göre sınıflandırılır. Üç temel doku vardır: 1. düz doku, 2. çapraz görünüşlü doku, 3. saten. Öteki dokular sadece bu temel dokuların çeşitleridir. Birinci temel doku olan ve kaliko (hasse), tafta (canfes), muare (hareli) olarak da bilinen düz dokuda, atkılar bir çözgünün üstünden geçirilir; bu dokunuş yalnız iki harne kullanılmasını gerektirir. Bu dokunuş, basit yapılı tezgâhlarda kaba iplik kullanılmasına ve basma yapılmasına çok elverişlidir. Düz dokunun çeşitleri, sepet örgülerinde ve abalarda olduğu gibi, ipliklerin teker teker değil de gruplar halinde kullanılması veya pike, dimi, reps ve grogrende olduğu gibi, ince ve kalın atkı ipliklerinin nöbetleşe atılması ile elde edilir. İkinci temel doku olan çapraz dokuda, atkı ipliklerini iki - dört çözgü ipliğinden geçirmek ve her geçişte bir ayak sağa veya sola kaydırma yolu ile helezon ya da balık sırtı gibi çapraz görünüşlü verev desenler meydana getirilir. Dokunuşları sıkı ve sağlam olan bu kumaşların çeşitleri arasında gabardin, serj, dril vardır. Üçüncü temel doku olan satende, atkı iplikleri iki veya daha çok çözgü ipliği üzerinden geçtikten sonradır ki ilerlemeye devam eder. Atlaya atlaya ilerleyen bu iplikler, kumaşın yüz tarafına karakteristik bir parlaklık verir. Satenin tersi donuk olur. Havlı kumaşlarda, iplikler üzerinden gevşek olarak geçirilen ek iplikler bulunur; bunların kumaş üzerinde meydana getirdiği ilmikler kesilebilir ya da olduğu gibi bırakılabilir. Çözgü ile yapılan havlı kumaşlardan biri plaş (İng. *plush*; Fr. *peluche*) denilen uzun tüylü kadifedir; atkı ile yapılan havlı kumaşların en çok kullanılanları kadife ile fitilli kadifedir. Çift yüzlü dokumada iki kumaş kendi çözgü ve atkılarıyle fakat bir arada dokunur; ancak arada iki kumaşın bazı iplikleri birlikte dokunur veya beşinci bir iplikten faydalanılır. Bu çeşit kumaş ya daha iyi ısıtması ve daha sağlam olması, ya gerçeğinde tersinin de kullanılabilmesi için, ya da lüks görünüşte olduğu için bu tarzda dokunur. Kadife, genel olarak çift yüzlü kumaş gibi doku-

nur. Kumaşta meselâ benek gibi basit süsler yapılmak istenildiği zaman bunun için ek atkı mekikleri kullanılır; bu mekikler svivel (İng. *swivel*, bir ucu bir mil üzerinde dönebilecek biçimde yapılmış olduğu için her doğrultuya kolayca çevrilebilen bir çengel) lerle yönetilir. Eğrili ve büyük desenler için her gücü takımı (bk. TEZGÂH) nın ayrı ayrı yönetilmesi gerekir. Modern jakar (*jacquard*) makineleri en karışık desenlerin makine ile yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Türkiyede dokumacılık: Tarih kaynaklarından elde edilen bilgilere göre, 1071 den başlayarak Bizans imparatorluğuna yayılan Selçuklular oradaki D. sanatına önemli bir gelişme kazandırmışlardır. Bu devirle ilgili olarak özellikle Denizli'nin altın telle işlenmiş dokumaları, Adana ve Sivas'ın kamlo denilen pamukluları, Karamanın kaliçeleri ve çeşitli yerlerin halı, kilim ve cicim gibi dokumaları bilinmektedir.

Osmanlı devletinin kurulmasından üç yüz yıl sonra, devletin askerî gücünün yüksek bir dereceye gelmesiyle birlikte ordunun giyim ihtiyacını karşılayacak yetenekte bir dokuma sanayii gelişmiştir. Bu çağın dokumaları arasında Antakyanın çuhaları, Musulun sırma işlemeli ipeklileri ün salmış, Selçukluların pamuklu, ipekli ve çatma yapımına Bursa, Bilecik ve Üsküdarda devam edilmiştir. Yine bu çağda Türkiyede hilâlî, seraser, canfes, hare, zerbeft, Şam bağdadisi, kemha, Şam toplusu, elvanî, gülgûn, Halep ve Adana astarları, Şam damaskosu sürümde olan kumaşlardır. Ayrıca, bu çeşitli kumaşların süslemeye elverişli olanları ipek, gümüş ve altın sırmalarla işlenmiş olarak satılırdı. Bunlar birer tablo güzelliğinde olurdu. İstanbulda diba, kadife, alaca, peştamal, kemha, aba, kebe, sof, ehram ve çadır bezi gibi dokumalar, Bursada zamanın en ünlü kadifesi olarak tanınmış kadıfeler, alacalar, çeşit çeşit renkli bezler, peştamaller, fitil, ibrişim ve çatmalar, ipekli keseler, çatma nakışlar, kadife yastıklar, Malatyada Malatya bezi adıyle anılan renkli dokumalar, Diyarbakırda kırmızı bez, Ankarada sof, Kütahyada seccade ve halı, Uşakta kilim ve Kulada halı yapımı ile imparatorluğun bütün dokuma ihtiyaçlarını karşılayacak yetenekte ve Avrupa ülkelerine oranla daha ileri durumda bir D. vardı. Ayrıca ve özellikle kaftanlık, şalvarlık ve donluklar dış ülkelerde büyük sürüm kazandığı için Frenkpesend (Frenk beğendi) adını almıştı. Bu sıralarda kamlo, tülbent ve muslinler de birer Türk işi durumundaydı.

Türk D. ındaki bu gelişmiş durum, Kanunî Sultan Süleyman zamanından başlayarak devletin siyasî sebeplerle çeşitli yabancı devletlere verdiği iktisadî imtiyazlar (bk. KAPİTÜLASYONLAR) yüzünden yurdumuzun ekonomisinde meydana gelen genel alçalmaya paralel olarak, ilkin duraklayıp sonra da (özellikle XVIII. yüzyılda) Avrupada meydana gelen büyük sanayi devriminden sonra gerilemiş ve bu gerileme, ekonomi alanında da uyanış devrimizin başlangıcı sayılabilecek olan 1839 yılı dolaylarına kadar sürüp gitmiştir.

Sanayiimizde XVIII. yüzyılda başlayan ve XIX. yüzyılda büsbütün ağırlaşan bu çöküntü, Osmanlı devlet adamlarının dikkatini çeken bir önem almış, III. Selim konu ile ilgilenmek istemiş, fakat antlaşmalar bütün tedbirlerin karşısına aşılmaz engeller çıkarmıştır. Gerek bu padişah gerek Sultan Aziz zamanında ilerisi için bazı tedbirler alınmasına çalışılmış ve ancak Tanzimatla birlikte, yine yabancı teşebbüs ve sermayesiyle olmak üzere çeşitli fabrikalar kurulmasına girişilmiş ve bu arada Bursa ve Lübnanda ipek, Adana, Tarsus ve İzmirde pamuk ipliği, Afyon ve İzmirde halı ipliği fabrikaları kurulmuştur. Bu özel teşebbüslerin bir kısmı antlaşmaların önleyemediği dampingler yüzünden ayakta duramayarak çalışmalarını durdurmuş, aynı dönemde devlet eliyle kurulan İzmit, Feshane, Hereke ve Bakırköy fabrikaları da özel fabrikaların akıbetine uğramış ve ancak yerinde sayarak ayakta kalabilmişdir.

Cumhuriyetin ilânından sonra 633 sayılı ve 19 nisan 1925 tarihli kanunla bir Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurularak bu bankanın iş konuları arasında Feshane (sonradan Defterdar) yünlü dokuma, Bakırköy pamuklu dokuma ve Hereke ipekli ve yünlü dokuma fabrikaları da katılmış ve atılan bu ilk rasyonel adımı daha pek çokları izleyerek bugünkü gelişmiş dokuma sanayii evresi gerçekleştirilmiştir.

DOKUNAÇ (Fr. Tentacule, Lat. *tentaculum*, *tentare* = elle dokunmak, yoklamak, duymak, eski ter. levahik-ı lâmise) [Zool.], Sölentereler ve yumuşakçalar gibi bazı omurgasız hayvanların genellikle başlarında veya ağız çevrelerinde bulunan ve duygu almaya yarayan çeşitli biçimde, uzun, ince, esnek, basit ya da çatallı uzantı. Ya yoklamaya, ya sarılmaya ya da bu işlerin her ikisine yarayan D. ların solunum, beslenme ve hareket ettirme gibi görevleri de vardır. Çeşitli hayvan gruplarında aynı terimle anılan bu organın yapıları hiç de birbirine benzemez. Örnekler: Kafadanbacaklılar (*Cephalopoda*) ın, Denizlâleleri (*Crinoidae*) nin ve Polipler (*Polypus*) in kolları; Karındanbacaklılar (*Gastropoda*) ile birçok kurtların başlarında bulunan ve bazı kere gözlerle de donanmış olan et uzantıları; birçok deniz yıldızının şemsiyelerinin kenarlarından sarkan ipliksi, ısırgan uzantılar; Emiciler (*Suctoria*) grupundan Haşlam-

DOKUNAÇ: *Hydra fusca*nın dokunaçları (d)

DOKUNAÇ: *Nautilus*un dokunaçları (d)

lılar (*Infusoria*) ın boru biçimindeki emici uzantılar; Kolsubacaklılar (*Brachiopoda*) ya da Yosun hayvanları (*Bryozoa*) nın ağızlarını çevreleyen ve lofofora (*Lophophora*) denilen at nalı biçimindeki organın taşıdığı D. lar.

DOKUNULMAZ PAY (eski ter. Mahfuz hisse), kanunun bazı kanunî mirasçılara ayırdığı ve ölenin başkalarına bağışlamasını yasakladığı miras payı. Medenî Kanunun 452. maddesine göre, füru (inenler), baba ve anası, erkek ve kız kardeşi, karısı veya kocası sağ iken ölen kişinin ölüme bağlı tasarrufları ancak bu kimselerin D. P. larının tutarından çok olan malları için tanınmıştır. Bu mirasçılardan kimse yoksa miras bırakan, bütün mirasını dilediği gibi kullanabilir. Kanunun 453. maddesi füru için miras hakkının 3/4 ünü, baba ve ana için 1/2 sini, erkek ve kız kardeşlerden her biri için 1/4 ünü, karı veya koca için kanunî mirasçılar ile birlikte olma durumunda mülkiyet hakkı olan tutarın bütününü ve kendinden başka mirasçı yoksa yarısını saklı tutmuştur. Miras bırakanın kendisine tanınmış olan tasarruf payını aştığı görülürse, gerek ölüme bağlı olmayan bağışları (Medenî Kanun md. 567) gerek ölüme bağlı tasarrufları (Medenî Kanun md. 505) gerektiği oranda indirilir. Medenî Kanunun 512. maddesine göre, D. P. ı sağlamak üzere önce ölüme bağlı tasarruflardan indirim yapılır. Bu yetişmezse, en son tarihli olandan en önce yapılana doğru çıkmak üzere, ölüme bağlı olmayan bağışlar indirime bağlı tutulur.

DOKUNULMAZLIK (Fr. Immunité parlementaire, eski ter. Teşriî masuniyet), milletvekillerinin görevlerini gereği gibi yapabilmeleri ve üzerlerinde herhangi bir baskıda bulunulmamasını sağlamak amacıyle Anayasanın kendilerine tanıdığı bir ayrıcalık. Bu ayrıcalık iki bakımdan belirir:

a. İşlendiği iddia olunan bir suç bakımından: Buna göre, seçimden önce veya sonra suç işlediği ileri sürülen bir meclis üyesi, kendi meclisinin (Millet Meclisi veya Senato) kararı olmaksızın tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü durumu bunun dışındadır. Ancak, bu durumda yetkili makam, durumu hemen ve doğrudan doğruya üyenin meclisine bildirmek zorundadır (Anayasa, md 79 fk. II).

b. Ceza hükmünün yerine getirilmesi bakımından: Buna göre, bir meclis üyesi hakkında seçiminden önce veya sonra verilmiş olan bir ceza hükmünün yerine getirilmesi üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır. Üyelik süresince zaman aşımı işlemez (Anayasa md. 79 fk. III).

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, doktrinde ayrı sayılan sorumsuzluğu da «Yasama dokunulmazlığı» başlığı altında aynı maddeye almıştır. Buna göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden ve bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulmazlar (Anayasa md. 79 fk. I).

DOKUNUM (Fr. *le toucher*; İng. *the touch*, eski terim: lâmise), cisimlerle temastan meydana gelen etkiyi bilince ulaştıran duyu.

Cisimlerin biçimleriyle sertlik ve sıcaklık derecelerini anlatan D., eskiden beş özel dış duyudan biri sayılırdı; fakat organları vücudun her tarafında bulunduğu için artık D. a genel bir duyu gözü ile bakılmaktadır.

Bu duyunun görevini, alt deri (derma) ile deri (derma) arasında yer alan ve D. korpüskülleri, yani cisimcikleri denilen organcıklar yerine getirmektedir. D. cisimcikleri türlü türlüdür. Bir çeşidi kıllı yerler yakınında, bir çeşidi kılsız yerlerde, bir çeşidi de daha derinlerde yer alan dokularda bulunur. Duyunun algılanması, bir cismin bu cisimcikleri şekillerini değiştirecek derecede sıkıştırmasıyle ya da onların yakınındaki bir kıla değmesiyle meydana gelir. Böyle bir halde, bu cisimciklere bağlı olan sinirler, meydana gelen uyarımı beyine ulaştırırlar.

D. vücudun bazı yerlerinden başka yerlerine göre daha keskindir. Bu farkın sebebi, sözü geçen cisimciklerin vücudun bazı yerlerinde seyrek, bazı yerlerinde ise kümelenmiş durumda bulunmalarıdır. Cisimciklerin kümelenmiş durumda bulundukları yerlerde D. daha kuvvetli olur. Bu bakımdan, dilin ucu en duygulu, sırt ise en duygusuz yerlerdir. Parmakların ucu ile burun ucu da en duygulu bölgeler arasındadır.

D. un keskinliği esteziyometre (Yun. *aisthesis*, duygu; *metron*, ölçü) ile kolayca ölçülebilir. Bu araç, kollarının ucunda birer iğne bulunan bir pergel biçimindedir. İğnelerin aralığı 1,1 mm olduğu zaman insan dilinin ucu her iki iğnenin dokunuşunu da algılayabilir. Vücudun daha az duygulu yerleri, aralıkları 1,1 mm olan iki iğneden yalnız birinin temasını duyar. Sırt bölgesi, iğnelerin aralığı 66 mm oluncaya kadar iki iğneyi tek bir uç gibi duyar.

Sıcağı, soğuğu ve acıyı duyan cisimcikler de gerek deride gerek sümüksü zarda eşit olmayarak dağılmış durumda bulunur. Bir kimse bir metal parçasını vücudunun çeşitli yerlerinde dolaştırarak bunu kendi üzerinde deneyebilir. İnsan vücudundan daima daha soğuk olan metallerin bu soğukluğu vücudun yalnız bazı bülümlerinde duyulur, bazı bölümlerinde ise sadece metalin teması algılanır.

Birçok cisimler D. un birkaç yönünün birden algılanmasına sebep olur. Meselâ kızgın bir demir hem sıcaklık, hem acı, hem de temas duyguları yaratır.

Bilginlerin yaptığı bir incelemeye ve buna dayanan bir hesaba göre, vücutta 3 - 4 milyon acı duyma noktası, beş yüz bin temas duyma noktası, yüz elli bin soğuk duyma noktası, on altı bin sıcaklık duyma noktası vardır. Derinin bu dört çeşit algılama noktasını, bir haritada gösterir gibi insan vücudu üzerinde işaretlemek mümkündür.

DOKURCUN, Sakarya ilinin Akyazı ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi 749 (1960) nüfuslu Yeniköy'dür. D bucağı, Akyazı ilçesinin doğu bölümünde, Mudurnu - Akyazı - Adapazarı yolu üzerinde, dağlık ve bol yağışlı bir bölgenin sularını toplayan Mudurnu Çayı boyundadır. D un yakın çevresi tepelik olup, kuzey ve güneyi dağlıktır (1 000 - 1250 m). Bu dağlaıda güzel ormanlar (kayın, çam) vardır. Vadi düzlükleri ve çevresi başlıca tarım alanları olup, köyler burada toplanmıştır. Sebze ve meyve yetiştirilir, hayvan beslenir.

DOKUZ veya TOKUZ, Türkçede sekizden sonra gelen sayıya verilen ad. Bu kelime Türkçede (Farsçada ve Arapçada) «armağan» anlamında da kullanılmıştır. Eski kaynaklarda D. (veya Tokuz) kelimesinin bu anlamda kullanıldığına dair pek çok örnek vardır.

Eski belgelerde, beylerbeyi, paşa gibi yüksek görevlilerin, hükümdarlara gönderdikleri armağanları 9 ar adet olarak sundukları dikkati çekmektedir. Meselâ bugün Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan bir belgede, III. Murad'ın oğlu şehzade Mehmed'in sünnet düğünü münasebetiyle gönderilen hediyelerin 9 ar adet olduğu göze çarpmaktadır: 9 adet sürahi, 9 adet maşrapa, 9 adet tepsi, 9 top seraser, 9 top çatma (bir çeşit kumaş), 9 top benek (bir çeşit

kumaş), 9 top mavi kumaş, 9 top kırmızı kumaş... gibi. Meselâ Bitlis vilâyeti hâkimi Şerefhan, Davut Paşa (Temesvâr), Ali Paşa (Budin), Hasan Paşa (Mısır), Sinan Paşa (Bağdad), Mehmet Paşa (Kıbrıs), Hüseyin Paşa, Mehmet Paşa (Van), Petro (Kara Buğdan voyvodası), Hüseyin Paşa (Şam)... gibi kimselerden gelen hediyelerde 9 ar adet gönderilmesine dikkatle riayet edilmiştir. Sonradan bu sayı, doğrudan doğruya «armağan» anlamını almıştır.

D. kelimesinin Farsçada da «armağan» anlamında kullanıldığını biliyoruz. Meselâ Quatremère tarafından yayınlanmış olan belgelerde *tokuz* kelimesi sık sık bu anlamda kullanılmıştır. Bunun gibi, bu kelime aynı anlamda Arapçada da kullanılmıştır (*tokuzat* «armağanlar») [V. A. Gordlevskiy, *İzbrannıe soçineniya* Moskova, 1961. II, 141]. D. kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde de «armağan» anlamında kullanılmaktadır. Örnek olarak, Kırgızcada *toğuz* dokuz baş hayvandan ibaret «armağan» demektir.

DOKUZ OĞUZ veya TOKUZ OĞUZ, eski bir Türk boyu. D. O. boyunun adı Arap kaynaklarında *Toguzguz* şeklinde kaydedilmiştir. Arap yazarlarının, Toguzguz'ların yurtları üzerine verdikleri bilgiler, Çin ve İslâm kaynaklarında Uygurların yurtları üzerine verilen bilgilere uyuyordu. Çin kaynaklarına göre, Uygurlar dokuz kola ayrılmışlardı. Reşidüddin ise Uygurların iki ana grupa ayrıldıklarını kaydetmektedir: On Uygur ve Tokuz (Dokuz) Uygur. İşte bu haberlere dayanan Grigor'ev, Arap kaynaklarında geçen *Toguzguz* adını *Toguzgur* diye okumak istemiş ve bu adın *Tokuz Uygur* adının kısalmış bir şekli olduğunu ileri sürmüştür. Bu iddia, batı Avrupa bilginleri arasında tartışmalara yol açmış, fakat sonradan - özellikle eski Türk yazıtlarının okunmasından sonra - *Toguzguz* adının *Tokuz Oğuz* şeklinde okunması gerektiği kesin olarak anlaşılmıştır. Bununla beraber, J. Marquart (*Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig, 1903) Toguzguz'ları Uygurlarla birleştirmekten geri durmamıştır.

X. yüzyıla ait Arap kaynaklarına göre, Hazar Denizinden Çin sınırına kadar uzanan topraklarda Guzlar (yani Oğuzlar), Karluklar ve Tokuzguz'lar (yani Tokuz Oğuzlar) oturuyordu. Tokuz Oğuzların yaşadığı topraklarda sonradan Uygurlar oturmuşlardır. Bu bakımdan Arap yazarlarının Tokuz Oğuz adını Uygurlara vermeleri tabiîdir.

Arap yazarlarının Tokuz Oğuzlara ait bilgileri hangi kaynaktan aldıkları tesbit edilememiştir. Bu bilgilerin hangi devre ait olduğu da bilinmemektedir.

W. Barthold'e göre, eski Türk yazıtlarında geçen *Türk*, *Oğuz*, *Türk Oğuz* ve *Tokuz Oğuz* adları aynı kavmi ifade etmektedir. Ona göre, Gök Türk kağanları D. O. boyundan çıkmışlardır. Ancak, yazıtlarda D. O. lar kağanın âsi düşmanları arasında da anılmışlardır. Kağanlar bu boy ile (yani kendi boylarıyle) uzun harpler yapmak zorunda kalmışlardır.

Barthold D. O. larla Gök Türkler arasındaki ilişkilere ait fikrini birkaç yerde tekrar etmiştir. Ancak, onun bu fikri Türkologlar arasında tartışmalara yol açmıştır.

F. László, *Die Tokuz-Oğuz und die Köktürken* (*Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Körös dicata*. Volumen I, Budapeşte, 1942. 103 - 109) adlı yazısında, bu ilişkiler üzerinde durmuş ve eski Türk yazıtlarındaki verileri gözden geçirdikten sonra, Barthold tarafından ileri sürülen fikri tasvip edemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre, Türk yazıtları D. O. ları *Tokuz Oğuz* adıyle anmışlardır. Ancak, bu ad yerine bazen yalnız *Oğuz* adını da kullanmışlardır. D. O. lar güçlü bir boy olarak daima Gök Türklerle karşılaştırılmışlardır. Gök Türklere karşı düşmanca duygular besleyen bu boy, Gök Türk kağanı tarafından yenilmişse de, Gök Türklere karşı sık sık ayaklanmaya devam etmiştir. Bu suretle, László'ya göre, Türklerin (= Gök Türklerin) ve D. O. ların aynı boy olduğu ve Gök Türk kağanının D. O. boyundan geldiği hakkında Barthold tarafından ileri sürülen iddia kabul edilemez.

Barthold tarafından ileri sürülen fikrin, her şeyden önce Bilge kağanın D. O ları kendi kavmi gibi göstermesine dayandığı anlaşılıyor: «D. O. milleti kendi milletimdi» (I N 4); «D. O. lar benim milletimdi» (II E 29 - 30).

László'ya göre, bu, Gök Türk kağanının D. O. boyundan çıktığına bir delil olamaz. Bu kağanın D. O. ları yendikten sonra onları artık Gök Türk saydığının ifadesidir.

D O ların sonradan Uygur devletine tâbi oldukları anlaşılıyor.

Uygurlar, devletlerinin ortaya çıktığı sırada (745) dokuz boydan teşekkül ettikleri cihetle, D. O. ların bu dokuz boy ile birleştirilmesi akla yakındı. Bu birleştirme J. Marquart (*Komanen*, 199 - 200. s.) tarafından da kabul edilmişti. Ancak, Reşidüddin'in bu hususta verdiği bilgiler, anlatılan olayların zamanına ait değildir. Bu bilgilerin tarihî bir esasa dayanıp dayanmadığını bilmiyoruz. Türk yazıtlarında D. O. lar hakkında anlatılan olayları Çin kaynaklarından kontrol edemiyoruz. Meselâ yazıtlara göre, Elteriş kağanın hücumuna uğrayıp yenilen D. O. kağanının kim olduğu hakkında Çin kaynaklarında bir kayıt bulunamamıştır. Ancak, Elteriş kağanın harp ettiği «dokuz boy» bu kaynaklarda anılmıştır. Bunlar D. O. ların dokuz boyu mudur, yoksa bu çağda bunlarla artık Uygurlar mı kastedilmiştir, kestiremiyoruz.

Özet olarak, D. O. lar hakkında aşağıdaki sonuçları tesbit edebiliriz: Eski bir Türk boyu olan D. O. lar, doğu Gök Türklerin kuzeyinde oturuyorlardı. Doğu Gök Türk devletinin Elteriş kağan tarafından ihyası sırasında D. O. lar kendi kağanlarının yönetimi altında toplanmışlar ve Gök Türklerle harbe sürüklenmişlerdi. Elteriş kağan D. O. ları yenerek onları kendi devletine katmıştı. Böylelikle D. O. lar siyasî bakımdan Gök Türk olmuşlar ve hâkim kavimle beraber güçlü bir boy olarak devlet işlerinde önemli bir rol oynamışlardır. Ancak, Gök Türk kağanının nüfuzuna tahammül etmek istemeyerek sık sık ayaklanmışlardır. D. O. lar, Gök Türk devletinin çökmesinden sonra Uygur devletine tâbi olmuşlardır.

DOKUZ UMDE, Atatürk tarafından ortaya atılan ve Türk siyasî tarihinde başlıbaşına yeri ve önemi olan bir millî ve tarihî beyannamenin adı. D. U. yi belirten bu beyannamenin üç özelliği vardır: 1. D. U., Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti başkanı Gazi Mustaf Kemal Paşa (Atatürk) tarafından 8 nisan 1923 tarihinde ilân edilmiştir.

2. D. U., 1919 Sivas Kongresinden bu yana bir siyasî parti halinde memleket ve millet kaderine el koyan ve yön veren Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin seçim beyannamesidir.

3. D. U., millî zaferden sonraki Türkiyenin siyasî rejimini ve ilkelerini gösteren millî ve tarihî bir belgedir.

D. U., Mondros (Yun. Mudros) Mütarekesi ile parçalanmış ve tarihten silinmiş olan Osmanlı İmparatorluğu yerine, Atatürk tarafından millî misak, millî egemenlik ve halk yönetimi esaslarına göre kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ve 30 ağustos zaferi ile yurt bütünlü-

ğüne kavuşan Türk milletinin yeni rejimini ve doğu uygarlığından batı uygarlığına geçme amacını gösteren ilk millî ve tarihî beyannamedir.

D. U. yi anlayabilmek için, önce onu hazırlayan olayları ana çizgileriyle göz önüne getirmek gerekir. Dört yıl süren Birinci Dünya Harbinin sonunda, müttefiklerinin birer birer savaştan çekilmesi üzerine tek başına kalan Osmanlı hükümeti, 1918 de Mondros'ta koşulları çok ağır bir mütareke imzaladı. Anadoluda başlayan ve Anadolu Türklüğüne dayanılarak kurulan ve büyüdükçe Türklerden başka milletleri ve başka kavimleri içine alan Osmanlı imparatorluğu artık Mondros Mütakeresi ile büsbütün parçalanmıştı. Türklere bırakılan yurt, - Hatay bir yana - bugünkü sınırlar içinde kalan ana yurt idi. Türkler Wilson ilkelerine göre kendi ana yurtlarına kendileri egemen olacaklardı. Oysa galip devletler (İngiltere, Fransa, İtalya) uluslararası hukuk kurallarını ve Wilson ilkesini hiçe saydılar. Mütareke hükümlerini, tek taraflı olarak, istedikleri gibi yorumladılar. Sudan sebep ve bahanelerle başta İstanbul ve Boğazlar olmak üzere yurdun birçok yerlerine asker çıkardılar. Doğuda bağımsız bir Ermenistan ve Kürdistan devleti kurmağa kalkıştılar. Ayrıca büyük ülkü (Megalo idea) peşinde koşan Yunanlıları, İzmir ve Egeyi almaya kışkırttılar. Osmanlı İmparatorluğunu yarı sömürge haline getirmiş olan adlî, malî ve ekonomik bütün kapitülasyonları (ki Birinci Dünya Harbi başında Osmanlı hükümetince kaldırılmıştı) geri getirdiler ve daha da ağırlaştırdılar. Böylece galip devletler, Osmanlı imparatorluğunu tarihten silmekle kalmayıp şimdi de bütün tarihi boyunca hür ve bağımsız yaşamış, devletler kurmuş, başka milletleri egemenliği altına almış olan Türk milletini esir etmek istiyorlardı.

İstanbulda, düşmanların her isteğine boyun eğen padişahtan ve onun hükümetinden, millet hiçbir şey beklemiyordu. Bu ölüm kalım devrinde kurtuluş çaresi olarak İngilterenin veya Amerikanın koruyuculuğu altına girmek sorunu öne sürülmüş, bazı yerlerde de (Edirne, Balıkesir, Trabzon, Erzurum, Elâzığ) sadece bölgesel kurtuluş çareleri aranmak amacıyle dernekler kurulmuştu.

Bu sıralarda Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa, Üçüncü Ordu müfettişi olarak 19 mayıs 1919 da Samsuna çıkmış ve Türk milletine tarihî ışık tutmuştur. Mustafa Kemal, Amasya'dan valilere ve komutanlara gönderdiği genelgede: «Yurt bütünlüğünü ve millet bağımsızlığını, ancak milletin azmi ve kararı kurtaracaktır» diyor ve her türlü etki ve kontrol dışında olmak üzere millî bir kurulun varlığına ihtiyaç duyduğunu belirtiyor ve bütün bölgesel kurtuluş derneklerinin delegelerini bu maksatla Sivas'ta yapılacak büyük kongreye çağırıyordu. Sivas Kongresinden önce 3 temmuz 1919 da Erzuruma giden Atatürk, doğu illerinin delegelerinin katıldığı Erzurum Kongresine başkanlık etti. Erzurum Kongresi, yurt bütünlüğü ve millet bağımsızlığı için tarihî kararlar aldı. Bu kararların arasında «memlekette millî iradeyi hâkim kılmak» ilkesi başta geliyordu. Bk. ERZURUM KONGRESİ.

4 eylül 1919 da Sivas'ta toplanan büyük kongre, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetini kurdu ve millî misaki ilân etti. Bk. SİVAS KONGRESİ. Sivas Kongresinden sonra, bir siyasî parti halinde çalışmalarına başlayan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin başkanı Mustafa Kemal Paşanın ısrarı üzerine İstanbul Mebuslar Meclisi toplantıya çağrıldı. İstanbul Mebuslar Meclisi Sivas Kongresince kabul ve ilân edilen millî misakı kabul ve ilân etti. Bunun üzerine itilaf devletleri İstanbul Mebuslar Meclisinin bazı üyelerini yakalayarak Malta'ya sürdüler. Türk askerlerini şehit ve İstanbul'u işgal ettiler (16 mart 1920). Mustafa Kemal olağanüstü yetkilerle Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ankara'da toplanması için hemen seçim yapılmasını vali ve komutanlara bildirdi. 23 nisan 1921 de Ankarada Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Türkiyede yeni kurulan hükûmetin adı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti idi.

Savaş yıllarında, Türkiye Büyük Millet Meclisinde bulunan milletvekilleri yurdun düşmanlardan temizlenmesi ve milletin bağımsızlığa kavuşması dâvasında birlik içindeydiler. Fakat yeni Türkiye devletinin rejimi konusunda tam bir birlik sağlanamamıştı. Sayıları az bazı milletvekilleri düşünüşleri, geçmişe bağlılıkları bakımından saltanata ve hilâfete bağlı idiler. Bundan dolayı rejim konusunun Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde tartışılmasına geçilmemiş, bu konunun ancak zaferden sonra ele alınması uygun görülmüştü. Zaferden sonra rejim konusunda birbirinden ayrı çeşitli siyasî eğilimler ve akımlar vardı.

1. Padişah taraflısı olanlar, gericiler ve maksatlı politika güdenler. Bunlar 30 ağustos zaferinden sonra «Zafer kazanıldı, ama iş bununla bitmez, asıl iş, büyük devletlerle barış yapabilmektir. Anadolu hükûmeti bunda başarı sağlayamaz. Barışı İstanbul hükûmeti yapmalıdır. Mustafa Kemal Paşanın görevi bitmiştir, artık politika hayatından çekilmelidir» diyerek saltanatın memleket yönetimini yeniden eline almasını istiyorlardı.

Padişah, bu propagandalardan da faydalanarak millî hükûmetle birlikte İstanbul hükûmetinin de Lausanne Konferansına katılması isteğinde bulundu.

Gericilerin Mustafa Kemalin politika hayatından çekilmesi isteğine cevap verildi. Mustafa Kemalin politika hayatından çekilmesi şöyle dursun, asıl işi bundan sonra başlıyordu. İstanbul hükûmetinin Lausanne Konferansına katılması isteği ise, Türkiyede kayıtsız ve şartsız olan millî egemenliği kayıtlamak ve ortaklaşmak demekti. Hem padişah, millî savaşa karşı önce ilgisiz kalmış, sonra da düşmanlarla birlikte millî savaşa silâhla karşı koymuş, millî kurtarıcılar hakkında idam fermanları çıkarmıştı. Padişahın bu isteği, millî egemenliğe dayanan yeni Türkiyenin varlığı ile bağdaştırılmazdı. Bu sebeple, 1 kasım 1922 de çıkarılan bir kanunla artık Türk milleti için «hükümsüz, gereksiz, hattâ zararlı olan» saltanat kaldırıldı.

2. Türkiyede kökten reform ve kalkınma hareketlerine girişilmesinin doğru olmayacağına ve bu işin tabiî akışına bırakılmasına, eski geleneklerin ve kurumların devamına taraflı olanlar. Oysa Türk milletinin dünya milletleri arasında kuvvetli ve itibarlı bir yer alabilmesi için, Orta çağ anlayışını ve kurumlarını kaldırmak ve batı uygarlığına dayanan bir anlayışla yeni kurumlar meydana getirmek gerekiyordu.

3. Memleket kalkınmasını sağlamak için kökten reform yapılması gereğini kesin olarak ileri sürenler. Bunlar Atatürk ve arkadaşları idi. Bu ihtiyacı savaş yılları içinde de sırası geldikçe tekrarlamışlardı.

Lausanne Konferansı devam etmekte iken Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 nisan 1923 tarihinde oy birliği ile seçimin yenilenmesine karar verdi.

Yeni seçime Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşanın imzasını taşıyan bir beyannamenin ilânı ile girildi. D. U., bir uygulama programı idi. Yeni Türkiyenin siyasî tarihinde ilk se-

çim beyannamesi olan ve D. U. diye tanınan bu beyannameyi Atatürk, Nutkunda şöyle belirtiyor: «İkinci Büyük Millet Meclisi seçimi sırasında yayınladığım ve ilân ettiğim bu program partimizin kurulmasına esas olmuştur. Bu program, bugüne kadar (yani 8 nisan 1923 tarihine kadar) yaptığımız ve sonuçlandırdığımız bütün işlerin esaslarını kapsar. Bununla birlikte bu programa sokulmamış önemli ve esaslı bazı sorunlar da vardı. Meselâ Cumhuriyetin ilânı, hilâfetin kaldırılması, Şer'iye Vekâletinin kaldırılması, medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi gibi. Bu sorunları programa sokarak vaktinden önce bilgisizlerin ve gericilerin bütün milleti zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü bu sorunların uygun zamanda çözümlenebileceğinden ve milletin bundan memnun olacağından kesin olarak emindim.»

«Yayınladığım programı bir siyasî parti için yetersiz ve kısa bulanlar oldu. Halk Partisinin rogramı yoktur dediler. Gerçekte umdeler adı altında belli olan programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri biçimde bir kitap değildir. Fakat esaslı ve pratiktir. Biz de uygulanması mümkün olmayan düşünceleri kuramsal birtakım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Ama öyle yapmadık. Milletin maddî ve manevî ilerlemesi ve gelişmesi yolunda yapılması gerekli işleri sıralamayı doktrinlere ve kuramlara üstün tuttuk.»

Beyannamenin bugünkü dile çevrilmiş metni şudur: Memleketi parçalamak ve milleti yok olmak felâketinden kurtarmak için milletten aldığı tam yetki ile toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millî egemenliğe dayanan bir halk devleti ve hükûmeti kurdu. Üzerine aldığı millî görevin önemli kısmını üç yıllık sürekli çalışması ile yerine getiren meclis 1 nisan 1923 tarihinde seçimin yenilenmesine oy birliği ile karar verdi. Önümüzdeki dönemde Tanrının izniyle barışa ve huzura kavuşacağımızdan, iktisadî kalkınmayı sağlamak ve bütün örgütümüzü tamamlamak ve böylece yurdu ve ulusu genliğe kavuşturmak amaç olacaktır.

Yeni çalışma döneminde Meclisin çoğunluğunu bu amaç etrafında toplamak ve memleketi millî egemenliğe dayanan bir siyasî örgüte kavuşturmak için Halk Partisi kurulacaktır.

Mecliste bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grupu, Halk Partisi haline geçecektir

Adı geçen fırkanın halk egemenliğine, maddî ve manevî alanlarda ilerlememizin ve gelişmemizin bağlı olduğu esaslara göre hazırlanacak uzak görüşlü ve düzenli programı bütün üyelerin tartışmalarına ve onayına sunulacaktır. Bu programın hazırlanmasına kadar grupumuz aşağıdaki umdelerle yeni seçime katılmağa karar vermiştir

Bu umdeler, memleketin en acele ihtiyaçları, pek çok aydının ve uzmanın görüşleri ve hele İzmirde bütün memleket delegelerinin katılmaları ile toplanan iktisat kongresi çalışmaları da göz önüne alınarak tesbit edilmiştir.

Umde 1: Egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir. Halkın kendi kendisini idare etmesi esastır. Milletin gerçek ve tek temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin dışında hiçbir kişi, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam milletin kaderine hâkim olamaz.

Bundan dolayı, bütün kanunların hazırlanmasında, bütün devlet örgütünde, bütün yönetimde, genel kültürde ve iktisadî hayatta millî egemenlik esaslarına göre hareket edilecektir.

Bakanlar Kurulunun görev ve sorumluluğu kanunu, illerin bölgesel işleri için hükmî kişiliklerini ve özerkliklerini tanıyan iller idaresi kanunu, illerin bölge bakımından iktisadî ve sosyal ilişkilerini düzenleyecek Genel Müfettişlik kanunu, köy kanunu hemen çıkarılacak ve uygulanacaktır.

Umde 2: Saltanatın kaldırılmasına ve millî egemenliğin asla bölünmez ve vazgeçilmez surette Türk milletinin gerçek ve tek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevî kişiliğinde toplanmış bulunduğuna dair 1922 (1 kasım 1338) tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisince oy birliği ile alınan karar hiçbir suretle değiştirilemez bir ilkedir.

Dayanağı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan Hilâfet makamı İslâm dünyasının bir yüksek makamıdır.

Umde 3: Memlekette güvenliğin tam olarak kurulması, en önemli görevdir. Bu amaç, milletin isteğine ve ihtiyacına uygun olarak sağlanacaktır.

Umde 4: Mahkemelerimizce, adaletin hızla yerine getirilmesi sağlanacaktır. Bundan başka, bütün kanunlarımız millî ihtiyaçlarımıza ve hukuk anlayışına göre, yeni baştan ele alınarak tamamlanacaktır.

Umde 5: 1. Aşar usulünde halkın şikâyetleri ve uğradıkları haksızlıklar esaslı surette düzeltilecektir.

2. Tütün ekimi ve ticareti için millî çıkarlara uygun tedbirler alınacaktır.

3. Malî kurumlar (bankalar) çiftçilere, sanayicilere, tüccarlara ve bütün çalışanlara kolaylıkla kredi sağlayacak surette düzeltilecek ve çoğaltılacaktır.

4. Ziraat Bankasının sermayesi artırılacak, çiftçilere daha kolaylık ve daha çok yardım yapılması sağlanacaktır,

5. Memleketimiz çiftçiliğini ilerletmek için ziraat makineleri getirtilecek ve çiftçilerimizin ziraat aletlerinden kolaylıkla faydalanmaları sağlanacaktır.

6. Ham maddesi yurdumuzda bulunan malların yapımı için gerekli tedbirler alınacak ve bu işi yapanlar korunacak ve verilecek ödüllerle teşvik edilecektir.

7. Çok acele olarak muhtaç bulunduğumuz demiryolları için hemen teşebbüse geçilecek ve hemen bu işe başlanacaktır.

8. İlk öğretimin birleştirilmesi, bütün okullarımızın millî ihtiyaçlarımıza ve çağdaş esaslara göre düzenlenmesi, öğretmen ve profesörlerin genliğe kavuşturulması sağlanacaktır. Başka yollarla da halkın aydınlatılmasına ve eğitimine çalışılacaktır.

9. Umumî sağlık ve sosyal yardıma ait kurumlar düzeltilecek, çoğaltılacak ve işçilerimize koruyucu kanunlar çıkarılacaktır.

10. Ormanlarımızdan modern teknik usullere göre faydalanmağı, madenlerimizin en faydalı şekilde işletilmesini, hayvanlarımızın ıslahını ve çoğaltılmasını sağlayacak tedbirler alınacaktır.

Umde 6: Askerlik süresi azaltılacaktır. Bundan başka, okuyup yazabilenlerin ve orduda okuyup yazma öğrenenlerin hizmet süreleri bir derece daha azaltılacaktır.

Ordu mensuplarının genliğini sağlamak başlıca isteğimiz ve düşüncemizdir.

Umde 7: Yedek subayların hayatlarını ve geleceklerini kendilerine ve yurda en faydalı bir şekilde sağlamak esaslı bir amacımızdır.

Yurt savunması ve bağımsız millet olarak yaşamak uğrunda sakat kalmış olan ordu mensuplarının ve halk ile bütün emeklilerin, yetimlerin ve dulların sefalet çekmelerine meydan vermeyecek tedbirler alınacaktır.

Umde 8: Halka ait işlerin süratle görülmesi ancak çalışkan, yetenekli dürüst memurların, usule ve kanuna uygun olarak iş görmelerine bağlı olduğundan bütün memurlar buna göre tamamlanacak ve bütün devlet daireleri devamlı olarak denetlenecektir.

Öte yandan memurların atanmasına, yükseltilmesine, isten çıkarılmasına ve emekliye ayrılmasını ve bütün haklarının korunmasına ait esaslar tesbit edilecektir.

Devlet işlerinde, yurt aydınlarından ve her meslekteki uzmanlardan faydalanmak karara bağlanmıştır.

Umde 9: Harap olan yurdumuzun hızla yeniden imarı için devletçe alınacak tedbirlerden başka, yapı ve onarmalar için yer yer ortaklıklar kurulmasını teşvik etmeği ve özel teşebbüsü korumayı sağlayacak kanunlar çıkarılacaktır.

Barış hakkındaki görüşümüz:

Malî ve iktisadî ve idarî bağımsızlığımızı her halde sağlamak şartiyle barışın yapılmasına çalışmaktır. Bu şartları sağlamayan barış andlaşması kabul olunamaz.

1923 (8 nisan 1339)
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Reisi
GAZİ MUSTAFA KEMAL

DOKUZ UYGUR veya TOKUZ UYGUR, eski bir Türk boyu. Eski Türk yazıtlarında anılan bu boyun Uygurlarla ilgili olduğu anlaşılıyor. Bk. DOKUZ OĞUZ ve UYGURLAR.

DOKUZLU, Bozulus'un Dulkadırlu kolundan göçebe bir boy. Dokuz oymaktan kurulduğu için D. diye anılmıştır. Bunlardan bir bölük, XVI - XVII. yüzyıllarda Çukurova'da kışlamakta ve Alevî - Bektaşî oldukları için, İran ajanlarına uymasınlar diye, devletçe takip edilmekte idi. Celâlilere katılan D. lar, Anadolu'nun türlü yerlerine dağıtılarak yerleşti- rilmişlerdi.

DOKUZPINAR DAĞLARI, Kars ilinin Hanak ve Çıldır, ilçeleriyle Ahıska arasında, üzerinden devlet sınırı geçen dağlar. Keldağ tepesi (3 050 m) Türkiyede, Köroğlu Dağı sınır dışında kalmıştır.

DOKÜMANTASYON (Fr. Documentation), belgelerin, yani incelemeğe, öğretime ve delil olarak kullanılmağa yarayan her şeyin toplanması, düzene konması ve değerlendirilmesi; meselâ, kitaplar, dergiler, gazeteler, ayrıca mektup, evrak, senet, resim, desen gibi yazı ve çizgiler, filimler, doldurulmuş plak ya da bandlar, modeller, nümuneler v. b. bunlar arasındadır. Kitaplıklar, arşivler, müzeler, meslekî dergilerin yazı işleri müdürleri, literatür belgelerini denetleme ve danışma büroları, D. için baş vurulacak yerlerdir. D. un ödevi, fikir çalışmaları organizasyonunu ve tekniğini geliştirmek ve uygulayabilmek için elverdiği ölçüde rasyonel metotlar, normlar bulmak ve yol gösterici olmaktır. İster uluslararası, ister ulusal alandaki çalışmalarda olsun, genel incelemelerle, bilim çalışmalarının her özel dalı, onun bu çabalarından yararlanmak zorundadır. D., teknik ve bilimin bütün dallarında edinilen bilgi ve tecrübeyi, rasyonel bir şekilde kavrayıp düzenlemeğe çalışır. Bibliyografya ve endeksleri düzenler; dergilerdeki yazıların kapsamını kısaca veren kılavuzlar ve kartotekler hazırlar; tükenmiş ya da erişilmesi güç belgelerin (fotokopiler ya da mikrofilimler yoluyle) reprodüksiyonlarını yapar; desimal klasifikasyon sistemi denilen bir düzeni sağlar ve bürolarda kullanılan başka yardımcı yollarla bu konudaki işlerin gereğini yerine getirir.

Bilimsel çalışmaların ve uygulamanın gelişmesinde her zaman yeni problemler meydana çıkar. Bu problemlerin çözülmesinde yalnız bu düzenleme işi ile görevlendirilmiş olan ve D. cu denen kimselerin uğraşması yetmez; bu çalışmalardan yararlananların da onlara yardımı olur, böylece tecrübenin verdiği birtakım bilgiler, D cularla inceleyiciler arasında karşılıklı olarak alınıp verilir.

D. un adalet dağıtımı işlerinde, kanunların hazırlanışında, tabiat bilimleri alanında, tıpta, teknikte ve ekonomide çok büyük önemi vardır. Bu çalışma alanlarıyle bunlara ait meslekî süreli yayınların alabildiğine genişlemiş olması, öte yandan bütün konularda şimdiye kadar neler yapıldığı üzerinde çabuk, tam ve kesin bilgi edinmek zorunluğu, «hazır belge» diye tercüme edilen her şeyi D. a baş vurmaktan başka çıkar yol bırakmamıştır.

1895 yılından bu yana Bruxelles'de çalışmakta olan Uluslararası Bibliyografya Enstitüsü, D. alanında uluslararası planlı bir ortak çalışmaya girişilmesi yolunda önayak olmuştur. Bu enstitünün kurucuları P. Otlet ve H. Lafontaine, 1908 de D. un bugün benimsediğimiz anlamdaki şeklini ilk olarak ortaya atmışlardır. Böylece 1931 yılında Bruxelles Enstitüsünde kurulan Uluslararası D. Enstitüsü, 1937 de merkezi La Haye olmak üzere Fédération Internationale de Documentation adı altında büyük bir kurum halini almıştır. Bu kurum da Almanyada, Alman Normlar Komisyonunca temsil edilmektedir ve bu komisyonun yardımıyle Alman D. Kurumu meydana gelmiştir.

1928 yılından bu yana D. işleri için düzenli bir şekilde uluslararası kongreler toplanmaktadır. Bu yoldaki uluslararası çalışmalara, meselâ UNESCO'nun merkezi Pariste olan tabiat bilimleri D. komitesi de yardımlar sağlamaktadır.

DOL veya DOL - DE - BRETAGNE [*dol dı bretany*], Fransanın kuzeybatısında, Saint - Malo arondismanında, 4 770 nüfuslu Ille - et - Vilaine kantonunun merkezi. Eski çağlardan kalma evleri, sanatkârca bezenmiş kiliseleriyle dikkati çekmektedir. Meyva (elma) bahçeleri çoktur; gübre ve tarım makineleri fabrikaları vardır.

Dol bataklığı: Mont - Saint Michel koyunun doldurulmuş kısmını teşkil eder; eski granit kayalı D. adacığı (97 m), topraklar içinde tek başına kalmıştır. Toprakları çok bereketli olan bu küçük bölge, Hollanda *polder*'leri gibi, denize karşı setlerle korunmuş ve kanallarla ağaçlanmıştır.

DOLABELLA: bk. CORNELIUS, Publius.

DOLAMA (Lat. *panaris*), ellerin ve bazı kere de ayakların parmak kemiklerini çevreleyen yumuşak bölümlerde, bazı kere de bu kemiklerde fakat en çok baş parmakla işaret parmağında meydana gelen akut yangı. D. çoğu zaman, dokuların içine mikrop girmesine yol açan küçük bir yaradan ileri gelir.

Bakım: Parmak yarım saatle üç saat arasında değişen bir süre ile, 45 - 50 ısı derecesindeki antiseptik bir banyo (süblime) ya daldırılır; sonra, cilt sabunla iyice yıkanıp temizlendikten sonra, 95° alkole veya etere batırılmış gazlı bezle pansuman yapılır ve bu pansuman saatte bir tazelenir.

Derin D. larda irin toplama evresine varıldıkta, hasta yerin yarılması gerekir. Aksi halde ağrı siddetlendikten başka, bu evre de uzayarak önemli katılaşmalara ve parmakların biçimsizleşmesine yol açabileceği gibi, bazı kere parmağın kesilip atılması da gerekli bir hal alabilir.

Başlangıçta antibiyotik tedavi ve mikrop öldürücü bir merhem uygulama yolu ile hastalığın hafif geçirilmesi sağlanabilir.

DOLAN (eski ter. Hile), bir kişinin kötü niyetle yanıltılması durumu. D. bir kişinin hukukî işlemde bulunmasını sağlamak için yapılan ve D. a uğrayanda yanlış bir kanı veya düşünce uyandıran veya daha önceki bir kanıyı kökleştiren ve bunu sürdüren her türlü söz ve davranıştır. D. ın şartı D. yapan tarafta D. kastının bulunması ve akdin yapılmasına D. lı söz ve davranışlarının sebep olmasıdır. Aldatılan taraf, üçüncü kişinin D. lı davranışı ile de akdi yapmağa sürüklenmiş olabilir. Böyle bir durumda ancak akitten yararlanan tarafın üçüncü kişinin D. lı davranışını bilmesi veya bilmesi gerekmesi durumunda D. var sayılır (Md. 28 II).

D. ın hükmü: D. ile sakatlanan akit, ancak D. yapanı bağlar. Aldatılan tarafın, aldatıldığını öğrenmesinden başlayarak bir yıl içinde iradenin sakatlanmasına dayanarak akdi tek başına bozmak hakkı vardır (Md. 31 I ve II). Bu bir yıllık sürenin başlangıcı yanılma (hata) da olduğu gibi anlaşılma tarihidir (Md. 31 II). D. a kurban olanın ayrıca aldatana karşı ödeme davası açma hakkı vardır (Md. 31 II). D., yalnız akdin bozulmasına sebep olmakla kalmaz, Borçlar Kanununun 41. maddesine giren bir haksız fiil özelliğini de taşır. Aldatılan taraf akdi bozmak hakkı zaman aşımına uğrasa veya düşse bile her zaman için D. ı savuşturarak (D. def'inde bulunarak) borçtan kurtulabilir (Md. 60 III).

DOLANDIRICILIK, cürüm sayılan bir suç. Türk Ceza Kanununun 3. faslında «Dolandırıcılık ve İflâs» başlığı altında (Md. 503) tanımlanmıştır.

Suçun maddî ögesi: Bir kimseyi temizliğinden ve saflığından yararlanarak kandıracak özellikte uydurmalarda bulunarak yanıltmak ve o kişinin veya başkasının zararına, kendisine veya başkasına haksız bir çıkar sağlamaktır.

Suçun manevî ögesi: Kanundaki «Kişinin temizliğinden ve saflığından yararlanarak kandıracak özellikte. . .» sözlerinden kandırma kastının var olmasının gerektiği anlaşılmaktadır.

Ceza: 3 aydan 3 yıla kadar hapis ve 50 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasıdır.

Şiddetlendirici sebep: Eğer bu suç: 1. Meslek ve görevlerinin gereğini yerine getirme sırasında avukatlar ve dava vekilleri ve genel vekiller ile müessese müdürleri tarafından; 2. Resmî bir dairenin veya kamu yararına çalışan bir hayır müessesesinin zararına olarak; 3. Bir kimseyi askerlikten kurtarmak amacıyle işlenmiş olursa, ceza 1 yıldan 5 yıla kadar hapse çıkarılır (Md. 503 II).

DOLANMA SÜRESİ, bir gezegenin güneş çevresinde, bir uydunun kendi gezegeni çevresinde bir kez dolanması için geçen süre. Gezegenlerin güneş çevresinde, uydular kendi gezegenleri çevresinde birer elips yörünge çizer. Bu yörünge üzerinde belli bir noktadan art ardına iki geçiş arasındaki süreye D. S. denir. Bu süre dünya için 365,26; Merkur için 87,97; Mars için 686,98; Jupiter için 11,9 yıl; Ay için 27,3 gün; Jupiter'in dört büyük uydusu için 1,77; 3,55; 7,16; 16,69 gündür.

DOLANTAŞI (Yun. *doleros* = aldatıcı; *ites*, *itis* = taş, mineral, tuz) [Mineraloji], gabro familyasından, ofitik yapılı ve mineralleri gözle görülebilen bir külte. Gabro ile bazalt arasında bir külte olan D., benekli ve yeşilimsi renktedir.

DOLANTİN, Methylphenyl - piperidin - asit karbonik ethyl ester'inin klorhidrik asidiyle meydana getirdiği tuza ticarette verilen ad. Ağrı dindirici ve kramp giderici etkisi çok güçlüdür. Birçok durumlarda morfinin yerini tutabilir. Alışma tehlikesi olduğundan, D. uyuşturucu maddeler kanunu hükümlerine girer.

DOLAP, 1873 te İstanbulda çıkmaya başlayan bir dergi. Her türlü faydalı bilgilere ve edebî yazılara yer veren D. ın sahibi olarak derginin kapağında T harfi varsa da, çıkaranın, ilk Türk gazetecilerinden ve «Ceride - i Havadis» gazetesi yazarlarından Halet Bey (1839 - 1879) olduğu anlaşılmaktadır. Çıkış süresi belli olmayan D., 18 sayı çıkmıştır.

DOLAR (İng. Dollar), 2 nisan 1792 den beri Amerika Birleşik Devletlerinin para birimi. D. kelimesi, Bohemyada Joachimsthal'de 1619 yılında ilk defa basılan ve kendisine Jachimsthaler'in kısaltılmış şekli olan Thaler (Taler) adı verilen paradan alınmadır. Amerika Birleşik Devletlerinin para sisteminde 1 D. (işareti: $ = 10 dime = 100 Cent) tir.

Ayrıca Kanada, Habeşistan, Liberya, Hong Kong, Malaya, İngiliz Hondurası ve İngiliz Antilleri'nde de D. adı verilen para birimleri kullanılmakta ise de, bu birimlerin değerleri Amerikan D. ının aynı değildir. Amerika Birleşik Devletleri para sisteminde uzun zaman altın ve gümüş D. bir arada sürümde idi (bimetalizm). 1792 Amerika Birleşik Devletleri Meskûkât Kanununa göre, 1 D. = 24,75 grain saf altın veya 371,25 grain saf gümüş karşılığı alınmıştı. 1873 te gümüş birimi terk edilmiş, altın esas alınmıştır. 1934 te ise 1 D. = 15 5/21 grain altın karşılığı olmak üzere eski değerinin % 59,06 sına indirilmiştir.

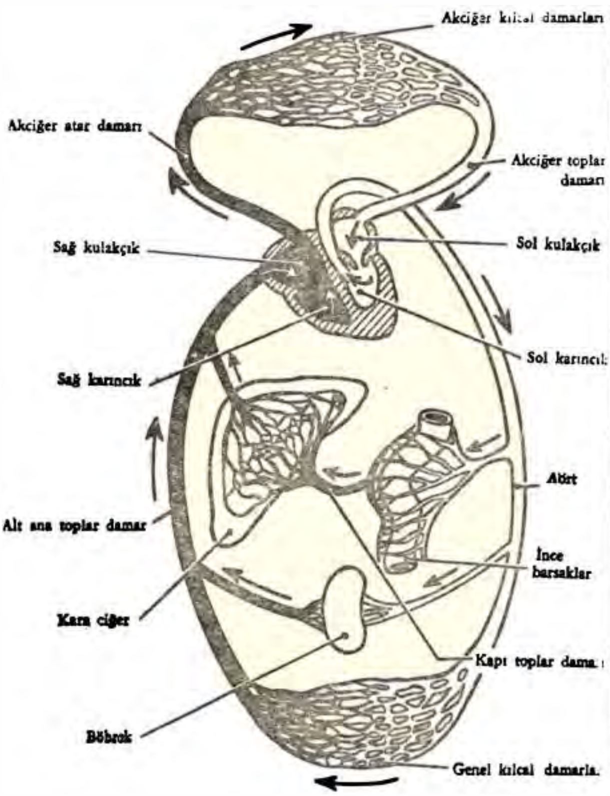
Dolar bölgesi: Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Latin Amerikanın ticarî ilişkilerinde D. nüfuzu altında bulunan ülkeleri içine alan bölgeye verilen ad.

DOLAR DİPLOMASİSİ (İng. Dollar diplomacy), bütün dünyada ve özellikle stratejik amaçlarla Orta Amerikada ve Karaipler bölgesinde Amerikalı bankerleri ve sanayicileri desteklemek üzere Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin malî imkânlarının kullanılması politikası.

Bu terim 1912 yıl nın aralık ayında Amerika Birleşik Devletleri başkanı William H. Taft'ın bir demecinden alınmıştır. Başkan bu demeçte «. . . mermi yerine dolar kullanmak, hem insanlık ülkelerine, hem sağlam politika ve strateji gereklerine hem de meşru ticaret amaçlarına uygundur» demişti. Şiddetli itirazlara yol açan ve gözden düşen bu politika, sonradan Wilson, Harding, Coolidge ve F. D. Roosevelt'in yönetimleri sırasında çeşitli şekillerde uygulanmış ve bazı yabancı ülkelere geniş Amerikan para yatırımları yapılarak bu ülkeler hem ekonomi hem de strateji bakımlarından Amerikaya bağlanmıştır.

DOLAŞIM, bir cismin biteviye çıkış noktasına dönecek şekilde hareket etmesi ve fizyolojideki anlamıyle, kalpten vücudun her yanına giden ve oralardan yine kalbe dönen kanın kesintisiz hareketi.

Fizyoloji: 1. *Embriyonda kan dolaşımı*: Embriyon, döl yatağındaki hayatı sırasında birbiri ardından iki çeşit kan D. ı gösterir. Kalp, on beşinci günden aş. yu. kırk beşinci güne kadar olan birinci zamanda, kasılma hareketleri olan bir borudan başka bir şey değildir. Kırk beşinci günden doğuma kadar olan ikinci zamanda ise kan, göbek bağının aracılığında dölüt (Lat. *foetus*) ile etene (Lat. *placenta*) arasında dolaşır. Dölütte, küçük D. denilen akciğer

DOLAŞIM (Anatomi)

D. ı yoktur, çünkü dölütün kanı gerekli oksijeni eteneden alır. Doğumdan on beş gün sonra küçük çocuğun kan D. ı büyük bir insanınki gibidir.

2. *İnsanlarda kan dolaşımı*: İnsanlardaki kan D. ı düzeni üstün omurgalılarda olduğu gibi kalp ile kalpten çıkan atardamarlardan ve kalbe dönen toplardamarlardan meydana gelir. Oksijenli kanı vücudun çeşitli organlarına götüren atardamarlarla karbon dioksit ve tortu yüklü kanı kalbe taşıyan toplardamarlar arasında va onları birbirine bağlar durumda, tek bir endotelyum katından oluşmuş ve kılcal damarlar adı verilen çok ince ve küçük damarlar yer alır. Oksijenle besin maddelerini getiren kan ile karbon dioksit ve tortu yüklü akkan (Lat. *lympha*) arasındaki değişimler kılcal damarlarda meydana gelir.

Kan D. ı süreklidir ve kalbin kesik kesik olan atışlarını atardamarların esnekliği yumuşatır. D. daima aynı yönde olur.

Çeşitli organlardan toplardamarlarla gelen kan ana toplardamar (Lat. *vena cava*) ın aracılığı ile kalbin sağ kulakçığına girer, oradan sağ karıncığa geçer, oradan da akciğer atardamarı (Lat. *arteria pulmonaris*) yolu ile akciğere girerek orada atardamar kanına dönüşür ve akciğer toplar damarı (Lat. *vena pulmonaris*) yolu ile kalbin sağ kulakçığına döner. Buna küçük D. veya akciğer D. ı denilir.

Sol kulakçığa gelen atardamar kanı, oradan sol karıncığa geçer, oradan da ana atardamar (Lat. *aorta*) ile çıkarak ondan ayrılan atardamarlar, atardamarcıklar ve kılcal damarlarla çeşitli organlara gider ve yürüyüşünün hayli ağırlaştığı kılcal damarlarda geçirdiği değişikliklerden sonra toplardamar düzeni içine girer ve bu düzenin aracılığı ile ana toplardamara ve ondan da kalbin sağ kulakçığına gider. Buna da büyük D. denilir.

Büyük D. ın yolu üstünde, ayrıca, kapı sistemi (İng. *portal system*; Fr. *système porte*) adı verilen özel bir D. düzeni vardır. Bu düzen, bağırsak kılcal damarlarından gelen toplardamar kanının kapı toplardamarı (Lat. *vena porta*) aracılığı ile karaciğere ulaşmasını sağlar. Orada yine kılcal damarlar halini alan bu toplardamarın kanı, karaciğer üstü toplardamarlarının aracılığı ile ana toplardamar (Lat. *vena cava*) a ulaşır. Saatte yüz yirmi kere bütün vücudu dolaştığı tesbit edilen kanın bu hızla dolaşabilmesini her şeyden önce kalbin kasılma kuvveti sağlar; bu kuvvet, divastol (Yun. *diastole*, kalbin ve özellikle karıncıkların genişlemesi veya bunların genişleme evresi) anında atardamarların esnekliği sayesinde devam eder. Gerçekten de, sistol (Yun. *systole*, kalbin kasılması ya da kasılma evresi) anında atardamarların basınçla genişleyen çeperleri, normal duruma dönüşleri sırasında, kendilerini genişleten kuvvete eşit bir kuvvetle kanı sıkıştırıp D. ın sürekliliğini sağlar.

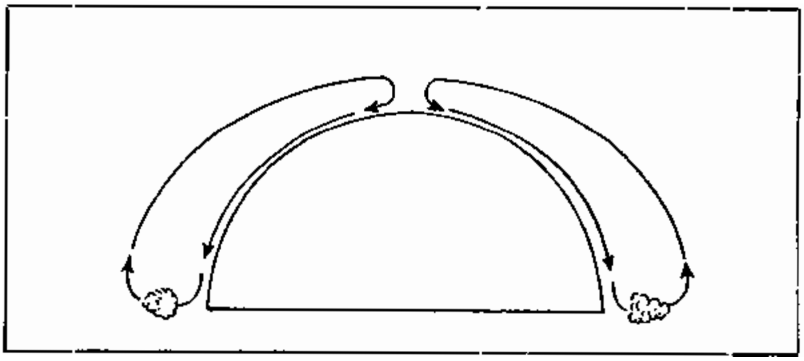
Dönüş D. ı da denilen toplardamar kanının D. ını sağlayan bellibaşlı etken, atardamarlar basıncının kalıntısıdır; kılcal damarlarda kendini belli eden bu basınç, toplardamarlardaki kanı arkadan iter ve bundan dolayı iten kuvvet (Lat. *vis a tergo*) adıyle anılır. İkinci derecedeki etkenler şunlardır: 1. yerçekimi (kalbin üst tarafında yer alan toplardamarlar için); 2. kasların kasılma hareketleri: toplardamarların dış çeperlerine teğet bir basınç yapan bu hareketler kanı sıkıştırır ve toplardamarların içinde bulunan kapacıklar (Lat. *valvula*) da kanın, kalbe dönüş yolu olan tek bir yönde ilerlemesini sağlar; 3. solunum hareketleri (nefes alma sırasında göğsün genişlemesi ve diyaframın aşağıya itilmesiyle karın boşluğunun sıkıştırılması): bu hareketler, nefes alma sırasında büyük toplardamarlarda ve kalbin kulakçıklarında atmosfer basıncından küçük bir basınç meydana getirir.

Akkan dolaşımı: Lenfa (Lat. *lympha*) da denilen akkanın çıkış noktasına dönmemesi sebebiyle bu çeşit kanın D. ı gerçek bir D. olmayıp genel D. yolundan ayrılan ve başka bir yerde yeniden ona katılan ve lenfa sistemi adı verilen ara yollardan ibarettir.

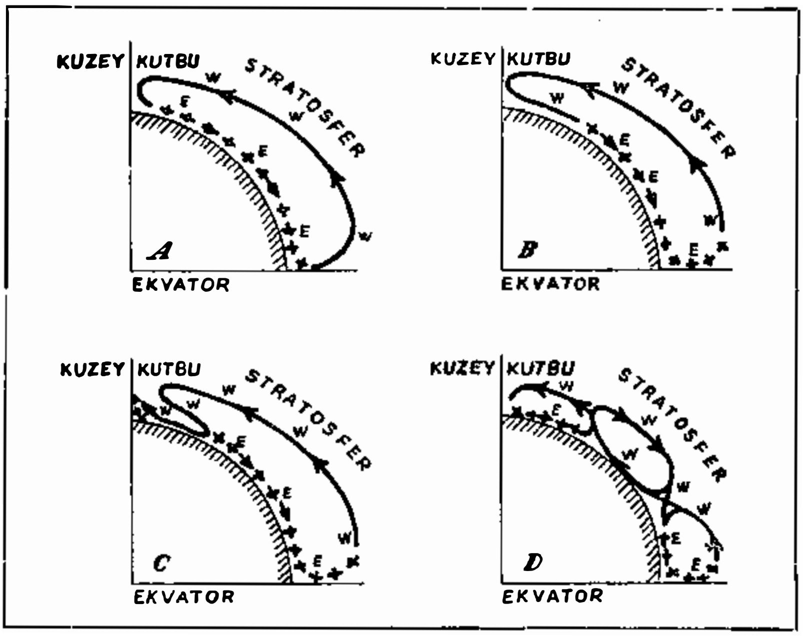
Hücrelerin çevresindeki aralıkları dolduran lenfa, lenfa damarlarında toplanır; bağırsaktan gelen kilüs (Yun. *khylus*, sindirimden sonra ince bağırsaklardan lenfa damarları aracılığı ile çıkan lenfa ve sütsü yağ karışımı) damarları ile vücudun sol yanının lenfa damarları, taşıdıkları lenfayı, alt bölümünde Pecquet sarnıcı denilen şişkin bir yeri bulunan göğüs kanalı (Lat. *ductus thoracicus*) na boşaltır; bu kanal da omurga boyunca yükselerek sol köprücük kemiği altı toplardamarı (*vena sub - clavia sinistra*) na katılır. Vücudun sağ yanından gelen öteki lenfa damarları, sağ köprücük kemiği altı toplardamarı (*vena sub - clavia dextra*) na ulaşır.

Lenfanın bu yürüyüşünü aş. yu. toplardamarı kanını yürüten etkenler sağlar. Ancak lenfa damarlarındaki kapacık (Lat. *valvula*) lara güvercin yuvaları adı verilir. Lenfanın ilerleyiş hızı aynı çaptaki toplardamar kanınınkine oranla haylı düşüktür; bundan başka, bu çeşit kanı iten basınç da ancak birkaç mm lik civa basıncı kadardır. Sinir sisteminin ve özellikle bağırsak askısı (Lat. *mesenterium*) ve iç organlar (*viscera*) sinirlerinin de etkisi olmakla birlikte, lenfayı yürüten başlıca etken, üreyen lenfanın arkadan yaptığı itme etkisi (Lat. *vis a tergo*) dir.

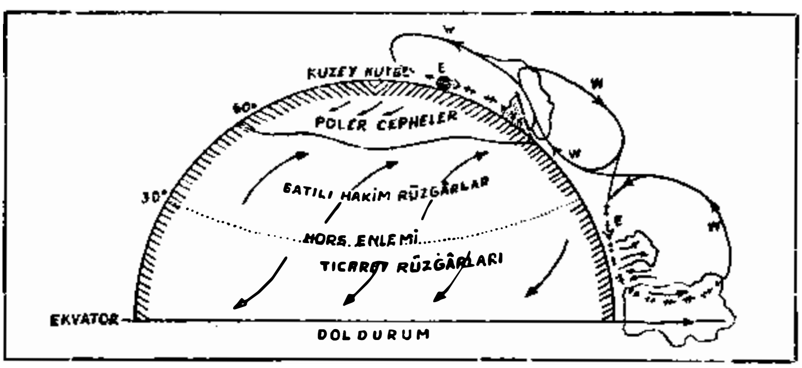
Hava dolaşımı (Meteor.): Atmosferin yer yüzüne en yakın tabakası olan troposfer içinde, bazı kuralların doğrudan doğruya veya dolayısı ile etkisi yüzünden mey-

Şekil: 1
Arz dönmediği kabul edildiği takdirde genel dolaşım

Şekil: 2
DOLAŞIM (Hava)

Şekil 3
Kuzey yarım küresinde dikey ve yatay genel dolaşım

dana gelen hava akımı. Bu etkilerin başında hava sıcaklığı bulunur.

Ekvator bölgesi, kutuplara göre güneşten daha fazla enerji elde etmektedir. Aynı zamanda yine Ekvator bölgesinde kazanılan enerji, kaybedilen enerjiye kıyaslandığında daha çok, kutuplar bölgesinde ise Ekvatorun büsbütün tersine olarak daha azdır. Eğer genel hava D. ına başlıca etki, radyasyon olarak düşünülürse, yukarıda verilen bilgiye göre, Ekvator bölgesinin sürekli ısınmanın, kutupların ise sürekli soğumanın meydana geldiği yerler olması gerekir. Ayrıca, deniz ve karalarda da bu bakımdan bir ayrılık olduğu görülür.

Böylece, Ekvator üzerinde sıcaklığın sürekli olarak artması sonucu hava genleşecek ve yükselecek, bu defa yukarı seviyelerde biriktiğinden yükseklerde bir yüksek basınç alanı, kutuplar bölgesinin tersine olarak yeryüzünde yine yüksek basınç alanı meydana getirecektir. İki farklı basınç yüzünden arada dengenin sağlanabilmesi için, yüksek değerin bulunduğu kısımdan az olana doğru bir akım başlayacaktır. Dünyamızın kendi ekseni etrafında meydana getirdiği rotasyonel hareketin bulunmadığı kabul edilirse, kuzey yarım küresi için bu defa görülecek olan genel hava dolaşımı, Şekil: 1 de gösterildiği gibi olacaktır. Oysa, dünyanın rotasyonel bir hareketi olduğundan kendi ekseni etrafında dönmesinden meydana gelen santrifuj kuvvet, Ekvatordan kutuplara doğru gidildikçe, yarıçapta meydana gelen daralmadan dolayı değişecektir. Batı - doğu hareketi ise yine yeryüzünün açısal hızı (ω), bir hava parselinin meydana getireceği kuzey - güney hareketinde değişmez kalacaktır. Yani R = yarıçap, V = hız olduğuna göre V. R. = değişmez dir.

Şimdi (R) de meydana gelecek azalma, eşitlikteki değişmezliği sağlayabilmesi için (V) in artmasına sebep olacağından, Ekvatordan daha kuzey enlemlere doğru çıkıldıkça yeryüzü ve onun üstündeki rüzgârlar batıdan doğuya doğru esmeğe başlayacaktır. Fakat tersine olarak Ekvatora doğru gidildiğinde hava akımı doğu - batı yönünde olacaktır.

Şekil 2, dünyanın rotasyonel hareketi olduğuna göre, genel hava D. nın nasıl olacağını dört evrede göstermektedir.

Yukarıda verilen bilgilere göre, kuzey yarım küresi için hazırlanan genel hava D. ı (Şekil 3) de verilmiştir.

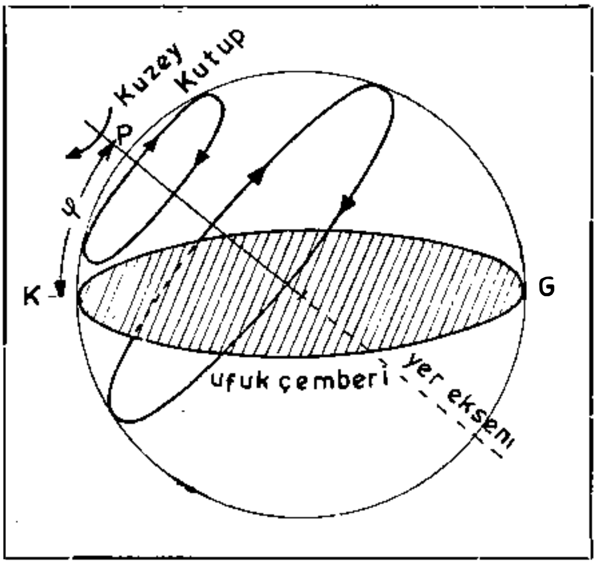
Dünyanın rotasyonel hareketi, atmosfer içinde bir başka kuvvetin daha meydana gelmesine sebep olmaktadır. Buna Coriolis kuvveti (b. bk.) denilmektedir. Bu kuvvet, güney-kuzey yönünde bulunan bir hava akımının yönüne etki yapmakta ve onun daima kuzey yarım küresinde sağa, güney yarım küresinde ise sola doğru çevirmektedir. Böylece Ekvatorun üst kademelerinde troposfer içinde 30° N veya S enlemlerine kadar batılı bir hava akımı meydana gelmektedir. Yeryüzünde veya deniz üstünde bu defa sürtünmenin de etkileri eklenerek, kuzey yarım küresinde kuzeydoğulu (doğulu), güney yarım küresinde güneydoğulu (doğulu),

rüzgârlar görülmektedir ki, bunlara ayrıca eski çağlarda Avrupadan Amerikaya giden yelkenli gemilerin hareketini sağladığından ticaret rüzgârları (Trade wind) da denilmektedir. 2. kısım ekvatora göre 30°N ve S enlemleri ile 60°N ve S enlemleri arasıdır. Burada gerek yeryüzü gerek üstünde genel hava D. ı daima batıdan meydana gelmektedir. Bunlara batılı ana rüzgârlar kuşağı da denilmektedir.

3. bölme ise 60°N ve S ile 90°N ve S dir. Burada da yeryüzünde en çok doğulu, üstünde ise en çok batılı rüzgârlar eser.

DOLAŞIM YETMEZLİĞİ (Fr. Asistolie, İng. Congestive heart failure), dokuların normal çalışabilmeleri için gerekli olan kanın vücutta belirli bir zamanda dolaştırılamaması. İki türlü D. Y. vardır: 1. Kalp yetmezliği; 2. Çevresel (perifer) D. Y.

Kalp yetmezliği, ya anormal mukavemete karşı çalışan kalbin çeşitli sebeplerle yedek kuvvetinin azalması ya da evvelce kalp kası hastalığıyle yedek kuvveti azalmış kalbin

Dolay kutupsal yıldız

yükünün çoğalmasından ileri gelir. Çevresel D. Y. ise, intanî hastalıklar, zehirlenmeler, travma ve yanıklar gibi sebeplerle meydana gelen damar felçleri sonunda olur. Bu halde kalpte bozukluk yoktur. Kalp, dolaşımdaki bir direnci yenerek çalışmak zorunda kalırsa, yedek kuvvetlerini sarf eder. Çok çalışan her kasta olduğu gibi, kalp kasında da önce kalp kasının kalınlaşması (hipertrofi), daha sonra da genişleme (dilatasyon) meydana gelir. Bu duruma gelen kalbin kasılma gücü zayıflar, görevini yapamaz.

Aşağıdaki belirtiler D. Y. tanısını koydurur: 1. Önce yorulmakla, sonradan sürekli olarak görülen nefes darlığı, 2. Geceleri krizlerle görülen nefes darlığı; 3. Akciğer belirtileri (staz ödemler, emoptiziler); 4. Ödemler; 5. Karaciğer büyümesi, sarılık; 6. Az miktarda idrar yapma (oligüri), idrarda albümin bulunması (albüminüri); 7. Morarma (siyanoz); 8. Sinir sistemi belirtileri; 9. Kalp muayenesinde bulunan değişiklikler.

Kalbi yetmezliğe sürükleyen sebepler: 1. Kalp hastalıkları (endokardit, miyokardit, perikardit); 2. Akciğer hastalıkları (amfizem, pnomokoniyoz); 3. Damar hastalıkları (koroner sklerozu); 4. Böbrek hastalıkları (nefroskleroz); 5. İç salgı hastalıkları; 6. Vitamin noksanlığı hastalıkları (beriberi); 7. Belkemiği hastalıkları (kifoz).

DOLAY (eski ter. muhit, Fr. banlieue), büyük şehirlerin çevresinde bulunan, günlük işler bakımından bu şehirlere bağlı olan yer. Bu yerlere şehrin D. ları denildiği gibi, şehrin çevresi adı da verilir. Bu yerler, şehirlerin çevresine serpilmiş kentler veya köyler durumundadır. Bunların gelişmeleri türlü sebeplere dayanmaktadır. Nüfusun artması yüzünden halkın daha iyi havalı yerlere doğru çıkmasının zorunluğu, çevrede yer yer fabrikaların kurulmasına bağlı olarak dış mahallelerin doğuşu, şehirden geçen bir ana yolun şehir dışındaki türlü yerlerinin çevresi, konut (mesken) bulma ve ucuza sağlama çabası gibi. Bk. ŞEHİR, KÖY, EV ve GECEKONDU.

DOLAY KUTUPSAL YILDIZ, batmayan yıldız. Yerin dönmesi sonucu olarak, bütün yıldızlar görünürde Yer ekseni etrafında birer daire çizer; bu hareket her gün tekrarlanır. Bir yıldızın gök kutbundan olan açısal uzaklığı, gözlem yerinin φ enleminden büyükse, günlük hareket dairesinin bir parçası ufkun altında kalır; böylece doğar ve batar. Bu uzaklık φ enlemine eşit veya daha küçükse, yıldızın günlük dairesinin tamamı ufkun üzerinde kalır ve yıldız hiç batmaz. Bir yıldızın ekvatordan uzaklığı, yani deklinasyonu δ ise, kutuptan uzaklığı (90° —δ) dır. O halde:

$$(90^\circ - \delta) \leqq \varphi$$

$$\delta \geqq (90^\circ - \varphi)$$

koşuluna uyan yıldızlar, bu enlem için batmayan yıldızlardır. Meselâ, Ankaranın enlemi φ = 40° alınırsa, deklinasyonları 50° büyük yıldızlar, Ankara enlemi için batmayan yıldızlardır. Küçük Ayı'nın, Cepheus'un yıldızları Türkiyede her gece görülebilir; hiç batmaz.

DOLAYLI (Dil.): bk. TÜMLEÇ.

DOLAYSIZ (Dil.): bk. TÜMLEÇ.

DOLBEAR [*dọlbær*], **Amos Emerson** (1837 - 1910), Amerikalı fizikçi. Norwich (Conecticut) te doğmuştur. 1874 ten itibaren Tufts College'de fizik profesörlüğü etmiştir. Telefon ve telsiz telgraf alanındaki buluşlarıyle tanınır. 1879 da statik telefonu, 1882 de de havaî hat kablosunu bulmuştur.

DOLBEAU [*dolbọ*], Kanada'nın Quebec bölümünün güney-güneydoğu kesiminde, Lake Saint John kontluğunda, Mistassini ırmağı üzerinde, Chicoutimi'nin kuzeybatısında bir kasaba. 55 numaralı devlet yolu üzerinde, Kanada ulusal demiryollarının bir uğrağıdır. Büyük bir kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikasının işçilerini barındırmak üzere, örnek kasaba olarak 1926 da yapılmıştır. Nüfusu 2 847 (1941) dir.

DOLBEAU [*dolbọ*], **Henri Ferdinand** (1830 - 1877, Fransız operatörü. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1858 de hastahaneler operatörü tayin edilmiş, 1872 de de dış hastalıklar profesörü ve Tıp Akademisi üyesi olmuştur. Kendi adı verilen Lithotritia perinealis ameliyatını ilk düşünen ve başaran D. olmuş ve bununla tanınmıştır. Başlıca şu eserleri bırakmıştır: *Recherches sur les vaisseaux du bassin* (Leğen damarları üzerine araştırmalar) [1855]; *Traité de la pierre dans la vaissie* (Mesane taşı kitabı) [1864]; *De la lithotritie périnéale* (Lithotritia perinealis üzerine) [1872].

DOLCE [*dọlçe*] **veya CON DOLCEZZA** [*kon dolçetṭsa*] (Musiki) (İtal.) musiki icracılığında, yumuşak, sevimli ve tatlı çalınacağını belirten işaret. **Dolcissimo** [*dolçịssimo*], çok tatlı, mümkün olduğu kadar yumuşak.

DOLCE [*dọlçe*], **Ludovico** (1508 - aş. yu. 1568), İtalyan şairi. Venedikte doğmuş, orada ölmüştür. Edebiyatın hemen bütün kollarında eserler yazmış çok verimli bir şairdi. Machiavelli ile ilgili komedileri edebiyat tarihi bakımından ilgi çekicidir.

DOLCE STIL NUOVO [*dọlçe stil nuọvo*] (İtal. = yeni tatlı üslûp), Dante'nin *Divina Commedia* (Tanrısal komedi) [Purgatorio, XXIV, 57] da ilk İtalyan lirik şiirinin son evresine verdiği ad. Bu üslûba Dante'nin olgunluk çağındaki içten, kısa şiirlerinde ve özel olarak *La vita nuova* (Yeni hayat) nın birinci canzone'sinde rastlanır. Eleştirmeciler, sonradan Dante'nin öncülerinin lirik şiir sanatına da bu adı vermişler ve sonunda Dante'nin *De vulgari eloquentia* (Halk dili üzerine) da adlarını saydığı daha yaşlı çağdaşlarından şair Guido Guinizelli, Guido Cavalcanti ve Cino da Pistoia'nın meydana getirdikleri şiir okuluna da bu ad verilmiştir.

Dante'nin anlayışına göre bu üslûbun özellikleri, yüksek öz ve biçim arasında tam bir denge ve uyum bulunmasıdır. Bu özün temel ilkesi şudur: Sağduyu, gerçekle ilgili somut görüntülere ve bunların birlikte getirdiği duygulara hâkim olmalı ve irdelenmiş bir düşünüşten sonra yücelmiş bir ruha ve sevilen kadına karşı duyulan, sevinçli ve mistik bir tapınmaya yerini bırakmalıdır. Sevgi, bir kişi olarak ve bir Tanrı gibi tasarlanmaktadır. Sevgi, aynı zamanda bir ruhî sezgi olarak da tanımlanır ve yüceltilmiş canlı ahlâk erdemleri yaratır: Sonunda amacı olan zekâya, veliliğe götürür. Biçim bakımından D. S. N. inceltilmiş ve yüceltilmiş olan canzone, sone ve balad gibi şiir biçimleri kullanır ve bunlar, söz sanatına bazı sınırlar koyarak Vergilius'un soylu üslûbundan taklit edilmiş büyük bir ses musikisi getirir.

DOLCI [*dọlçi*], **DOLCE** [*dọlçe*], **Carlo** (1661-1686), İtalyan ressamı. Floransa'da doğmuş, orada ölmüştür. Jacopo Vignali'nin yanında yetişmiştir. Minyatüre benzeyen bir resim tekniği ile ve çoğu büst olarak kutsal kişileri tasvir eden resimler yapmıştır. Eserleri, fazla yapmacıklı dinî bir duygu havası taşır. Bununla beraber, bazı eserleri çekici bir güzellikten yoksun sayılmaz.

DOLCI [*dọlçi*], **Giovannino di Pietro de** (ölm. yu. 1486), İtalyan mimarı ve heykelcisi. Floransada doğmuş, Romada ölmüştür. Vatikan için oymacılık işlerinde çalışmış ve 1473 ten başlayarak Cappella Sistina (Sixtin kilisesi) nın yapımını yönetmiştir. D., aynı zamanda kale yapımı işlerinde de uzman bir mimardı.

DOLCIAN [Müz.]: bk. DOLCINO.

DOLCINO [*dolçino*] (İtal., Fr. Douçaine, İng. Dolcian, Alm. Dulzian; İtal. *dolce* = tatlı), nefesli müzik aleti. Ortaçağdan XVI ve XVII. yüzyıllara kadar kullanılmıştır. Fagot denen flüt veya kaval biçiminde tahtadan yapılmış, konik delikli ve çift dilli bir sazdı. Bugünkü basson'un ceddidir. Eskiden *alto fagotto* da denilirdi.

Dolcino (tenor), XVI. yüzyıl

DOLDENHORN [*dọldinhorn*], Batı Bern Alplerinde buzullu bir tepe (3 647 m).

DOLDRUM'LAR (İng. *doldrums*, sıkıntı, ruhî çöküntü) [Meteoroloji], ekvatordaki alçak basınç alanları. 1850 den beri İngiliz deniz kuvvetlerince kullanılan bu terim şimdi bütün meteorologlar tarafından benimsenmiştir.

D. lar alanı, iki yarım kürenin alize rüzgârlarını ayıran durgun atmosfer bölgesidir. Alize rüzgârlarının konverjans (*convergence* [Meteor.], akı çizgilerinin yatay olarak bir yana doğru yönelmesi) ı ile sıkışan hava, yalnız dikey hareketler yapar ve bu hareketler de her gün yağmur yağdıran kapalı bir gök meydana getirir. Yelkenliler devrinde bu yüzden denizin ortasında hareketsiz kalan gemilerin bazan haftalarca rüzgâr bekledikleri olurdu. D. lar güneşin açılım (deklinezon) ına göre enlemden enleme yer değiştirir. Okyanuslardaki ortalama durumları 5° - 10° kuzeydir (ağustosta 10° kuzey; şubatta 5° kuzey - 1° güneydir).

DOLE [*dọul*], **Sanford Ballard** (1844 - 1926), Amerikalı hukukçu ve Havai'de politik lider. Honolulu'da doğmuştur. Havai yüksek mahkemesi üyeliğinde bulunmuş (1887 - 1893), geçici devrim hükümetine başkanlık etmis (1893), Havai cumhur başkanlığı yapmış (1894 - 1898), Havai'nin ilk genel valisi olmuştur (1900 - 1903).

DÔLE [*dôl*], Fransa'nın Jura departmanında, Doubs ırmağı ile Rhein - Rhône kanalı üzerinde, arondisman merkezi olan bir şehir. Nüfusu 18 300 (1946) dür. Romalılardan kalma harabeleri, kimya endüstrisi vardır. Alman imparatoru I. Friedrich zamanında D. Fransa'ya karşı bir sınır kalesi idi.

DÔLE: Doubs ırmağı ve Notre-Dame kilisesi

DÔLE, LA [*la dôl*], İsviçre'nin Vaud (Waadt) kantonunda, Fransa sınırı üzerinde, Jura sıradağlarında bir tepe. Yüksekliği 680 m dir. Bu tepenin, her yanı gören çok güzel bir nezareti vardır.

DOLENDO veya DOLENTE [Müz.] (İtal.), bir müzik parçasına, çalınışta acı çeken, yakınan, inleyen bir ifade verileceğini anlatan işaret.

DOLENT [*dolã*], Alp dağlarında, Fransa, İtalya ve İsviçre sınırlarının kavşağında bir tepe. Yüksekliği 3 830 m dir.

DOLÉRIS [*doleri*], **Amédée** (1852 - 1938), Fransız kadın hastalıkları ve doğum hekimi. Lembeye'de doğmuş, Pau'da ölmüştür. Tıp Akademisi üyeliğine seçilmiş ve bu akademinin başkanlığında bulunmuş, kadın ve doğum hastalıkları üzerine birçok eserler yayınlamıştır. 1886 da «Archives d'obstétrique et de gynécologie», 1896 da da «La Gynécologie» dergilerini kurmuştur.

Doléris ameliyatı: döl yatağının *retrodeviation* genel terimi ile anlatılan tersine dönme, tersine bükülme ve arkaya kayma durumlarında, yuvarlak bağ (ligament) ların kısaltıldıktan sonra bunların, tam kalça dikeninin üst yanında doğru kasta açılan bir delikten iki yana tutturulması.

DOLERİT (Fr. Dolérite) [Miner.]: bk. DOLANTAŞI.

DOLEROFAN (Fr. Dolérophane; Yun. *doleros* = aldatıcı; *phainein* = görünmek) [Miner.], esmer renkte doğal bakır sülfat. Klinorombik sistemde billûrlaşmış durumda olan bu mineral, suda erimeden önce mavi bir renk alır. Formülü $Cu_2 SO_5$ tir.

DOLEROFİLLUM (Lat. Dolerophyllum; Yun. *doleros* = aldatıcı; Lat. *phyllum* = yaprak) [Paleobotanik], Üst kömürlü yereyle Perm kültelerinde yaygın olan bir bitki. Yaprakları yuvarlak veya oval ve kalın olup saptan doğrudan doğruya çıkar; ışınsamalı olan yaprak damarları boyunca reçine kanalları uzanır.

DOLES [*doles*], **Johann Friedrich** (1715 1797), Alman kilise müziği bestecisi. Steinbach - Hallenberg'de doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. J. S. Bach'ın öğrencisi olan D., 1756 dan başlayarak Thomas okulu *cantor* (şarkıcı) luğunu ve Leipzig'in iki büyük kilisesinin müzik yöneticiliğini yapmıştır.

DOLET [*dolę*], **Etienne** (1509 - 1546), Fransız humanisti. Orléans'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Padova'da okumuş, 1529 a doğru Venedikte Fransa elçilik kâtibi olmuş, 1535 te Lyon'da yerleşerek orada 1538 de özel bir basımevi kurmuştur. Kendi başına yürüttüğü filoloji ve ahlâk felsefesiyle ilgili çalışmalarla humanist akımına karışmış, Eflatun ve Cicero'dan çevirmeler yapmış, Erasmus'un r a k i b i olarak, Cicero'nun örnek alınıp alınmayacağı konusundaki kalem kavgasına katılmış, bu yüzden de Alman humanistlerinden çoğunu kendine düşman etmiştir. Bastığı eserlerin bazıları sapkınlıkla suçlandığından, kendisi de bu yolda suçlanmış, önce bu konuda uyarılmışsa da, dinlemediği için sabıkalı sapkın olarak yakılmıştır. Başlıca eserleri: *Carmina* (Şarkılar) [1534 - 1538]; *Dialogus de imitatione Ciceroniana* (Cicero'nun taklidi üzerine konuşma) [1535]; *Commentarii linguae latinae* (Latin dili üzerine yorumlar) [1536 ve 1538]; *De re navali* (Denizcilik üzerine) [1537]; *Manière de bien traduire d'une langue à l'autre* (Bir dilden başka bir dile iyi çevirme yolu) [1540]; *Cato Christianus* (Hıristiyan Cato) [1542]; *Second enfer* (İkinci cehennem) [1544]; *Cantique sur la désolation et la consolation* (Perişanlık ve teselli üzerine şarkı) [1546].

E. DOLET

DOLGAN'LAR veya SAḪA'LAR, Sibiryada, Taymır Yarımadasında, Krasnoyarsk el (kray) ine bağlı Taymır (Dolgan - Nenets) Millî Çevresinde oturan bir boya verilen ad. Bugün Yakutça konuşan D. lar, türlü köklerden gelen birtakım etnik grupların birleşmesinden meydana gelmişlerdir. D. ların ana çekirdeğini Tunguz kökünden gelen Dolgan, Ecen, Karıntıo ve Dongot boyları meydana getirmiştir. D. adı XIX. yüzyılda bütün bu boylara teşmil edilmiştir. Ancak, D. boyları son zamanlara kadar eski adlarını da kullanmışlardır (Ecen, Dongot, Karıntıo gibi). Böylelikle, eskiden D. ların toplayıcı bir adları olmadığı anlaşılıyor. Noril'sk çevresindeki D. lar kendilerine *Tıa kisite* (Yakutça = dağ kişileri) veya Tege (Tunguzca = kavim, ulus) adını verirler. D. lar arasıra Tunguz adını da kullanırlar. Ancak, kendilerini Taymır ve Evenki (Tunguz) millî çevrelerindeki yerli (Tunguz) lerden ayırırlar. Yakutça konuştukları halde D. lar kendilerini Yakut saymazlar ve etnografik bakımdan bu sonunculardan ayrılırlar.

Dolgan tipi (kadın)

1897 de D. ların sayısı 1 897 kişi idi. 1926 - 1927 sayımına göre, bu sayı 1445 kişiye düşmüştür. XX. yüzyılın başından başlayarak, «gerçek» D. lar yanında Yakutlaşmış birtakım etnik gruplar (özellikle yerli Evenkiler) ve Taymır'da oturan Yakutlar da kendilerini D. saymışlardır. Nganasan ve Evenkileri saymayacak olursak, Avam ve Ḫatanga çevrelerinde yaşayan hemen bütün eski yerli kavimler D. lara bağlanabilir.

D. ların dili Yakut Türkçesinin bir koludur. Bu dili Yakutçadan ayıran en büyük fark, Evenki (Tunguz) kelimelerinin varlığıdır. D. lehçesinin Yakutçaya yakınlığı doğudan batıya doğru azalmaktadır.

Rus kaynaklarına göre, çağdaş D. ların oturduğu topraklarda XVII. yüzyılda Nganasan'lar yerleşmiş bulunuyordu. Sonradan D. ulusunun ana çekirdeğini meydana getiren gruplar, o sıralarda Taymır'dan oldukça uzakta oturuyorlardı. D. grupu Vilyuy ve Muna ırmaklarının Lena nehrine döküldüğü yerlerde, Ecen grupu Olenek ırmağının aşağı kesiminde, Dongot grupu ise aynı ırmağın yukarı kesiminde yerleşmiş bulunuyordu. Karıntıo grupunun da Olenek boyunda oturduğu anlaşılıyor.

XVIII. yüzyılda D. lar kuzeybatıya göç etmişlerdir. Lena boyunda kalanlar ise yerli Yakutlarla karışmışlardır. XVII. yüzyıl sonunda Ḫatanga havzasına Yakutlar gelmeğe başlamıştır. XVII. yüzyılın birinci yarısından başlayarak Pyasina, Dudıpta, Boganida, Ḫeta ve Ḫatanga ırmakları boyunda yerleşmişlerdi. XVIII ve XIX. yüzyıllarda bu etnik gruplar arasında karşılıklı alım satım ve kültür bağları gelişmiştir. Hâkim dil olarak Yakutça kullanılmaya başlanmıştır. Tunguz kökeninden gelen gruplar da Yakutçayı benimsemişlerdir. Karşılıklı evlenmeler de bu gruplar arasındaki farkların azalmasına yardım etmiştir.

Eskiden D. lar geyikçilik ve avcılık yaparlardı. Son yıllarda balıkçılık da gelişmiştir. Eskiden göçebe olan D. lar, yavaş yavaş yerleşik hayata geçmeğe başlamışlardır. Bk. YAKUTLAR ve YAKUT TÜRKÇESİ.

DOLGORUKİY, Ryurik'ten türediğini iddia eden ve birçok önemli kişiler yetiştirmiş olan eski bir Rus ailesi.

1. **Yuriy Vladimiroviç** (aş. yu. 1090 - 1157): Toprakları Rostov - Suzdal' bölgesinde bulunan bir prens. Sonradan Kiev büyük prensi olmuştur. Babası Vladimir Monomaḫ'tır. Babası 1125 te ölünce Rostov-Suzdal' toprakları ona kalmıştır. Y. D. 1120 de Volga Bulgarlarına karşı yapılan seferlere katılmıştır. Kuvvetlenen prenslik iktidarı ile yerli soylular arasında savaşma onun zamanında başlamıştır. Moskova şehir olarak bu prens tarafından kurulmuştur. Moskova'nın adı ilk olarak kroniklerde 1147 de geçer; bu tarihte Y. D. Moskova'nın kurucu prensi rolünü üzerine almıştır. 1156 da Moskova'da ahşap bir kale (Rusça *kreml'*) yapılmıştır. Çernigov ve Kiev prenslerinin çatışmasına katılan Y. D., 1149 da Kiev'i ele geçirmiş

ve büyük prens olmuştur. Bu şehir birkaç defa el değiştirdikten sonra, 1155 te onda kalmıştır. 1954 te Moskova'da bu şehrin kurucusu olarak Y. D. in heykeli dikilmiştir.

2. **Grigoriy Fëdoroviç Dolgorukiy** (1608 - 1610): Moskova yakınlarındaki Sv. Sergey manastırının Polonyalılara karşı savunmasında yararlık göstermiştir.

3. **Maria Dolgorukova** (ölm. 1625): 1624 te Romanov sülâlesinin birinci çarı olan Mihail Fëdoroviç ile evlenmiştir.

4. **Yuriy Alekseeviç** (ölm. 1782): Streltsı ayaklanması (1682) nda Büyük Petro (Pëtr) yu savunurken öldürülmüştür.

5. **Yakov Fëdoroviç** (1659 - 1720): Büyük Petro (Pëtr) zamanında senatörlük, Fransada ve İspanyada büyük elçilik yapmıştır. Türklerle bir ticaret anlaşması hazırlamıştır. İsveçliler tarafından esir edilerek on yıl hapiste kalmıştır. Büyük Petro'nun en cesur danışmanları arasında yer almıştır.

6. **Vasiliy Vladimiroviç** (1667 - 1746): Feldmareşal. Büyük Petro (Pëtr) nun danışmanı 1718 de çareviç Aleksey'in taraflısı olarak sürülmüş, sonradan I. Ekaterina tarafından affedilmiş ve general olmuştur; fakat Anna tarafından tekrar sürülmüştür. İranlılara karşı yaptığı savaşta feldmareşallığa yükselmiştir.

7. **İvan Alekseeviç** (1710 - 1739): II. Pëtr'un arkadaşı. Mençikov'a karşı muhalefetin başına geçmiş ve genç çardan buyrultu elde etmişti. Fakat iktidarı çok sürmemişti. Çar ölünce (1730) İ. A. D. Kurland dukası Biron'un isteği üzerine kardeşleri Sergey ve Aleksandr ile birlikte Sıbirya'ya sürülmüş, sonradan öldürülmüştür.

8. **Vasiliy Lukiç** (1670 - 1739): II. Pëtr zamanında Gizli Konseyin üyesi olarak çalışmıştır. 1730 da salık vermesi üzerine Anna İvanovna, bazı önemli hükümdarlık haklarından vazgeçmesi karşılığında imparatoriçe ilân edilmiştir. Anna tahtta çıktıktan sonra, V. L. sürülmüş ve sonradan Biron'un etkisiyle Novgorod'da başı kesilerek öldürülmüştür.

9. **Vasiliy Mihayloviç** (1722 - 1782): İvan'ın yeğeni. On beş günde Kırım'ı fethettiğinden dolayı kendisine Krımskoy veya Krımskiy sanı verilmiştir.

10. **İvan Mihayloviç** (1764 - 1823): Rus askeri ve şairi. Moskova'da doğmuş, Petersburg'da ölmüştür. Polonyalı muhafızlar alayında albay olan İ. M., Kırımda çarpışmıştır. İmparator I. Pavel zamanında danıştay üyesi olmuş, sonradan I. Aleksandr'ın zamanında Vladimir valiliğine getirilmiştir (1802 - 1812). Bu işlerle uğraşırken şiirler yazmıştır.

11. **Vasiliy Andreeviç** (1804 - 1868): 1849 - 1856 yıllarında harbiye nazırı ve sonradan jandarma komutanı olmuştur.

12. **Pëtr Vladimiroviç** (1807 - 1868): bk. DOLGORUKOV, Pëtr Vladimiroviç.

13. **Ekaterina Mihaylovna Dolgorukova** (1848 - 1922): İmparatoriçe nedimesi iken II. Aleksandr'ın sevgilisi olmuş ve ondan üç çocuğu olmuştur. Çar onu 1880 de denksiz evlenme yoluyle almıştır. İmparator, 1881 de öldürülünce, III. Aleksandr, E. M. yı saraydan kovdurmuştur. Bunun üzerine Cannes'da yerleşen E. M. kendisini çocuklarının öğrenimine vermiştir. Victor Laferté takma adı altında Fransızca olarak şu eseri çıkarmıştır: *Alexandre II. Détails inédits sur sa vie intime et sa mort* (II. Aleksandr, özel hayatı ve ölümü üzerine yayınlanmamış açıklamalar) [1883].

DOLGORUKOV, Pëtr Vladimiroviç (1816 - 1868), Rus tarihçisi. Moskova'da doğmuş, Bern'de ölmüştür. Köklü bir Rus prensleri soyundan olan D., özellikle Rus prenslerinin soy kütükleri üzerinde çalışmıştır. 1842 de Fransızca olarak yazdığı *Notices sur les principales familles de la Russie* (Rusyanın başlıca aileleri üzerine notlar) adlı eseri, içindeki hür düşünceler dolayısıyle, yazarın sürgün edilmesine sebep oldu. 1840 - 1841 yıllarında *Rossiyskiy rodoslovnıy sbornik* (Rus soy kütüğü dergisi) adlı eserini, 1854 - 1857 yılları arasında da *Rossiyskaya rodoslovnaya kniga* (Rus soy kütüğü kitabı) adlı eserini yazdı. 1860 ta da *Pravda o Rossii* (Rusyanın gerçeği) yi yayınlamaktan çekinmedi. Bunun üzerine, bir daha geri dönmemek üzere Rusyadan sürüldü. Fransaya sığınmıştı, fakat Rus hükümetinin isteğiyle oradan da çıkarıldı. Hâtıraları 1867 - 1871 yılları arasında yayınlanmıştır.

DOLGU MADDELERİ (Kim.): 1. Sanayide, özellikle kâğıt ve kauçuk yapımında, bunların niteliklerini yükseltmek veya yapımını kolaylaştırmak için, katılan türlü maddelere verilen ad.

Kâğıt yapımında, kâğıda onu bir yandan ağırlaştıran ve öte yandan belirli birtakım özellikler sağlayan mineral D. M. kullanılır. Kâğıt yapılırken kâğıt yığınına bu maddeler eklenmezse, sadece telsel maddelerden yapılan kâğıt, istenilen özellikte olmaz. Bu dolgu maddeleri, kâğıdın saydamlığını azalttığı gibi, kendisine dümdüz bir yüzey de sağlar. Renkli kâğıtlar için renk veren maddeler kullanılır. En çok kullanılan D. M. alüminyum silikat, talk ve permanent beyazı (baryum sülfat) dır. Bütün D. M. kâğıdın sağlamlığını azaltır. Kâğıdın içinde bulunan dolgu maddesi tutarı kâğıt yakıldıktan sonra artakalan külün tartılması ile hesaplanır.

Kauçuk yapılırken onun esnekliğini, sürtünmeye karşı direncini, uzun zaman sertleşmeden kalmasını v. b. artırmak için bileşimine türlü mineral ve organik D. M. karıştırılır. Bunların başında Carbon black, çinko oksit, titan oksit, türlü yağlar, faktis, aldehidler, aminler ve bileşimi gizli tutulan türlü anorganik ve organik maddeler vardır. D. M. nin bir kısmı da kauçuk volkanizasyonunu hızlandırmak için kullanılır (bk. KAUÇUK).

2. Kimya teknolojisinde dolgu maddesi deyince içlerinde gazlarla sıvılar arasında reaksiyonlar meydana gelen kulelere veya kaplara konan maddeler anlaşılır. Eskiden dolgu maddesi olarak granit parçaları, kok, tuğla parçaları ve buna benzer maddeler kullanıldı. Bunlar, gazlarla sıvılar arasındaki reaksiyonların daha etraflı ve tam olarak meydana gelmelerini sağlıyordu. 1914 yılından beri bu usulden vazgeçilmiş, bunun yerine soğurma (absorption) kulelerine belirli şekilde ve büyüklükte (çok kere silindir veya yıldız şeklinde) D. M. doldurulmuştur. Bu maddeler, fabrikalarda yapılmakta olup seramik yığınlar (özel killer, lesonit sert porseleni, asil çelik, kuvars camı, yapay reçineler) dan yapılır. Bunların gördüğü en önemli iş, büyük bir yüzeyleri olmaları dolayısı ile gazların sıvılara değmesini geniş ölçüde sağlamaktır. D. M. amonyak, nitrik asit, sülfürik asit elde etmekte, hava gazından benzolü ayırmakta, benzin, buna ve yapay maddelerin sentezinde de kullanılır.

DOLICAON

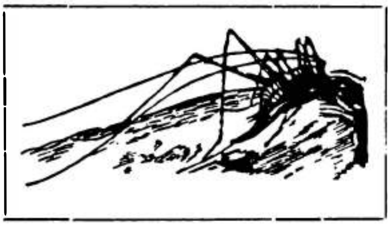
DOLICAON [*dolikaon*], Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta)

sınıfının Kınkanatlılar (Coleoptera) takımının Staphylinidae familyasından bir cins.

DOLICHONYX ORYZIVORUS [*dolikoniks orizivorus*], Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Amerika sarı asmasıgiller (Icteridae) familyasından bir kuş türü, pirinç kuşu. Kuzey Amerikada yaşar; büyük sürüler halinde bulunur, ot ve tahıl aralarında kuluçkaya yatar, büyük zararlar yapar. Çok iyi öttüğü için kafes kuşu olarak beslenir. Tüyleri kara kahverengidir.

DOLICHOPITHECUS [*dolikopitekus*], Perpignan'da, toprağın Pliosen katmanında bulunmuş bir maymun fosilinin adı. Bu maymun *semnopithèque* cinsini andırmakta ise de, somağı onunkinden daha uzun olduğu gibi, kol ve bacakları da daha güçlü bir oluşum göstermektedir.

DOLICHOPODIDAE [*dolikopodide*] (Uzun bacaklı sinekler), Eklembacaklı hayvanlardan, Böcekler (Insecta) sınıfının Kanatlılar (Pterygota) alt sınıfının Sinekler veya İkikanatlılar (Diptera) takımından bir familya. Avrupada 30 cinsi ve 400 e yakın türü vardır. Yazın nemli yerlerde, dere ve bataklıklarda çok bulunan Dolichopus aeneus türü tanınmıştır.

DOLICHOPODA

DOLICHOS [*dolikos*], Baklagiller (Papilionaceae) familyasından bir bitki cinsi. Bu cinsin çoğunlukla tropiklerde, daha az olarak astropiklerde yetişen 120 türü vardır. Tropik Afrikada yetişen ve tropik bölgelerde de geniş kültürü yapılan *D. lablab* (lablab fasulyesi) 3 - 6 m uzunluğunda, sarılıcı bir bitkidir. Pembe beyaz çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirildiği gibi, meyva ve tohumları yem bitkisi ve yeşil gübre olarak da kullanılır.

DOLICHOTIS PATAGONICA [*dolikotis patagonika*] (Mara), Kemiriciler (Rodentia) takımının, Kobaygiller (Caviidae) familyasından bir memeli türü. Uzunluğu 50, kuyruğu 4 cm dir. Patagonya steplerinde yaşar. Eti yenir, postu kullanılır.

DOLICHOTIS

DOLIIDAE [*doliide*], Yumuşakçalar (Mollusca) dalının Karındanayaklılar (Gastropoda) sınıfının Önden solungaçlılar (Prosobranchia) takımından bir familya. Kavkısı karınsal, ince duvarlı, kapaksız ve tükürük bezinde serbest kükürt asidi bulunur Dolium galea türü tanınmıştır.

DOLİKHĒ (Tar., Coğ.): bk. DÜLÜK.

DOLİKHĒNOS (Lat. Dolichenus), bir boğanın sırtında ayakta durmuş ve bir elinde balta, öbüründe yıldırım tutmuş olarak temsil edilen bir mitoloji tanrısı. Bu tanrı aslında Hititlerin Tarhun veya Teşup adındaki yıldırım tanrısı idi. Malatya kabartmalarında görülmekte olan D. u Romalı askerler, Romada yerli Jupiter diye tanıtmışlardır. M. S. II. yüzyıl sonunda ve III. yüzyılda «Jupiter Dolichenus» için, biri Aventinus'ta, öbürü Esquilinus'ta olmak üzere iki tapınak yapılmıştı. Fakat imparator Aurelianus zamanında Romaya tanıtılan Emesus (bugünkü Humus) lu güneş tanrısı, D. u yüce tahtından indirdi.

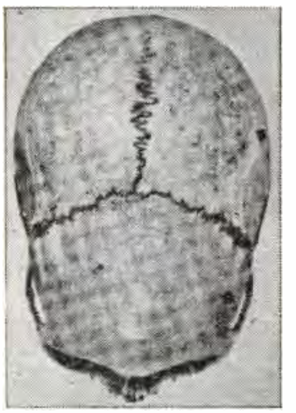

DOLİKHĒNOS

DOLİKHOS, eski Yunanistanın olimpik oyunlarında uzun koşu. Değişik uzunluklarda olurdu. En uzunu 24 stadion, yani aş. yu. 4,5 km idi.

DOLİKOSEFAL (Fr. Dolichocéphale; Yun. *dolikhos* = uzun; *kephalē* = kafa) [Antrop.], kafataslarının ön - arka çapları genişlemesine olan çaplarından çok daha büyük olan kimseler için kullanılan bir terim.

Bir kimsenin D. sayılabilmesi için yatay kafa indisi (bk. KAFA) nin, yani ön - arka maksimal genişliği ile yanlamasına maksimal genişliği arasındaki oranın % 77 den aşağı olması gerekir. Çoğu zaman artkafanın arkaya doğru uzun olmasıyle meydana gelen D. lık bazı büyük ırklara ve bu aradı kuzey ırkına, Akdeniz ırkına ve bazı zenci ırklarına özgedir. Alman antropoloğu Rudolph Virchow (1821 - 1902) a göre, medeniyet kafatasını genişliğine geliştirerek D. liği azaltmaktadır. Batı ve Orta Avrupada D. lerin gitgide azalmasının sebebi bu ülkelerdeki ileri medeniyettir.

DOLİKOSEFAL (Kafatasının üstten görünüşü)

DOLİN (Fr. Doline; Slovence *dolina* = çanak, delik, ocak), karstik bölgelerde çoğunca erimelerden ve kimi yerde de çökmelerden doğmuş, bir çeşit çanak biçimli yer şekli. D. ler çeşitli büyüklükte ve derinlikte olmakla birlikte daha çok yan yana oluşmuş küçük çanaklar biçimindedir. Kimi yerde 1 km^2 lik alanda 20 - 30 D. in bulunduğu olur. Bu çanakların çoğunun dibinde kırmızımsı topraklar bulunur ve buralardan tarla, otlak yeri olarak yararlanılır. D. kelimesinin karşılığı olarak yurdumuzda birçok kelimeler kullanılır: *tava*, *koyak*, *kokurdan*, *düden*, *obruk* gibi. Bu terimi karşılayan en yaygın kelime *düden*'dir. Karstik yerlerde dibi tıkanarak içinde suların birikmiş olduğu göllere D. gölü adı verilir. Bk. DÜDEN.

DOLIN [*dolin*], **Patrick Healey-Kay** (**Anton** adıyle anılır; doğ. 1904), İngiliz dans ve bale uzmanı. Slinfold'da doğmuştur. 1923 te Monte Carlo'da Dyagilev'in kumpan-

yasına girmiş, o yıl bale için «Beau Gosse» (Güzel çocuk) rolünü yaratmıştır. 1925 te Dyagilev'le araları açılarak ondan ayrılan D., 1927 de Tamara Karsavina'nın iş ortağı olarak Londrada, 1928 de de Pariste çalışmıştır. Yeniden iş birliği yaptığı Dyagilev'in ölmesi (1929) üzerine New York'a gidip orada bir süre kaldıktan sonra yeniden Londraya dönmüş, 1931 den 1935 e kadar «Vic Well» balesinde başdansçı olarak rol almıştır. 1952 ye kadar çeşitli truplarda çalıştıktansonra, o tarihten beri «London Festival Ballet» in sanat yönetmeni görevinde bulunmaktadır.

A. DOLIN
(«Mavi sakal» baletinde)

DOLİNA, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Stanislav bölgesinde 10 000 (1937) nüfuslu bir şehir. Çevresinde petrol bulunduğu gibi, yeraltı gazı da elde edilmektedir.

DOLIOLUM (Doliyolum), Sölomlu hayvanlardan İkincil ağızlılar (Deuterostomia) filumunun Gömlekliler (Tunicata) dalının Salpalar (Thaliacea) sınıfından bir cins. Gövdesi fıçı biçimindedir. Ağız ve dışkılık karşılıklı uçlardadır.

Gelişmesinde metajenez tipi döl değişimi vardır. Atlantik Okyanusu ve Akdenizde yaşayan D. denticulatum türü tanınmıştır.

DOLİOS, *Odyssea* destanında yer alan kişilerden biri. D., İkarios tarafından Odysseus'un karısı Penelope'ye verilen bir köledir. D. İthake'de hanımını kollamış, kılık değiştirerek gelen Odysseus'u hemen tanıyarak altı oğlu ile birlikte ona katılmış, Penelope'nin öldürülen isteklilerinin hısımlarını püskürtmesine yardım etmiştir.

DOLIUM, eski Roma çağında, pişmiş balçıktan, küp biçimde yapılan bir çeşit büyük kap. Romalılar şarabı *amfor* denilen testilere doldurmadan önce bu kaplara koyarlardı. Bu tip kaplar daha önce Homeros zamanında Yunanistanda da çok kullanılırdı. 3 m boyunda olanları vardı. Bunların çömlekçi çarkında yapılacak şeyler olmadığından, özel bir fırın içinde pişirildiği sanılıyor. Değerleri yüksek olduğu için çatladıkları vakit özenle onarılırlardı. Diogenes (b. bk.) in «fıçı» diye anılan konutu böyle bir küptü. Bunlar yalnız şarap koymaya değil, zeytin yağı, buğday, incir gibi birçok şeyler saklamaya, hattâ saksı gibi ağaç dikmeye de yarardı.

DOLIUM

DOLIUM GALEA, Karındanayaklılar (Gastropoda) sınıfının Öndensolungaçlılar (Prosobranchia) takımının Doliidae familyasından bir tür.

DOLIVO - DOBROWOLSKI, Michael (Rus. Dolivo - Dobrovol'skiy, Mihail Osipoviç; 1862-1919), Rus - Alman elektrik teknisyeni. Petersburg'ta doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. 1909 dan itibaren Allgemeine Elektrizitäts - Gesellschaft (Genel elektrik ortaklığı) ın teknik müdürlüğünü yapmıştır. Pratik bakımdan önemli olan rotatif akım motörünün bulucusu olarak ve rotatif akım yolu ile enerji iletme alanındaki öncü çalışma ve buluşlarından dolayı ün almıştır. Lauffen - Frankfurt arasındaki enerji iletme döşemi de onun eseridir. Düz akım sisteminin gelişmesinde de özel olarak üç fazlı düzenlerde gerilim taksimi metodunu bulmasıyle teknik alanında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Yüksek gerilimli düz akımın enerji iletimi hakkında da önemli bilimsel çalışmaları vardır.

DOLLABELLA, Publuis Cornelius: bk. CORNELIUS.

DOLLAR: bk. DOLAR.

DOLLART [*dọlârt*] **KÖRFEZİ,** Doğu ve Batı Friesland arasında, Ems ırmağı ağzında bir körfez. XIII. yüzyılda Kuzey Denizinin karalara girmesiyle meydana gelmiştir. Denizin kaplamış olduğu yerlerden, setler yapılmak suretiyle, yeniden önemli ölçüde toprak kazanılmıştır.

DOLLERN [*dolẹrn*], Alsace'ta, Ill çayına karışan, 150 km uzunluğunda bir su. XIV. yüzyılda die Tollre adını taşımış olan bu su, Sewen vadisi nihayetinde, Ballon d'Alsace dağı eteklerinden çıkarak Maseveaux ve Sentheim'den geçtikten sonra Mulhouse'un aşağısında, Illzach'ta Ill suyuna karışır.

DOLLFUSS [*dọlfus*], **Engelbert** (1892-1934), Avusturyalı devlet adamı. Texing'de doğmuş, Viyanada ölmüştür. Aşağı Avusturyalı bir ailenin oğlu olan D. hukuk öğrenimi yapmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra Aşağı Avusturya köylü federasyonu sekreteri iken 1931 yılında Buresch'in kabinesinde tarım bakanı olmuştur. 20 mayıs 1932 de Buresch'in yerine başkanlığa çıkınca, parlamento yolundan çözülmeyeceğini inandığı meseleleri ele almak için Avusturya devletine otoriter ilkelere dayanan yepyeni korporatif bir şekil verme işine girişti. Örnek olarak da İtalyan faşistlerini seçti; ancak papa XIII. Leo'nun genelgelerine uymakta faşistleri gölgede bıraktı; 1 mayıs 1934 te çıkarılan Avusturya anayasasının gösterdiği devlet şekline «Hıristiyan korporatif devlet» adı verilebilirdi.

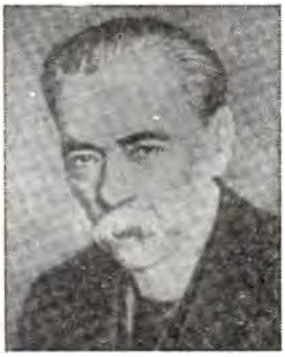
E. DOLLFUSS

Bir yurtsever ve koyu Katolik olan D., yurdunda nasyonal - sosyalistlerin nüfuzuna karşı koydu; Hıristiyan sosyalist partisine ve silâhlı kuvvetler (Heimwehren) e dayanarak 13 mart 1933 te nasyonal - sosyalist partisini kapattı. Fakat öbür yandan, gericilerin ve Mussolini'nin baskısıyle sosyal - demokrasiye karşı da cephe alarak 1934 şubatında Viyana ve banliyösü işçi milislerini silâhla kırdırdı. 25 temmuz 1934 te nasyonal - sosyalistlerin giriştikleri başarısız bir hükûmet darbesi sırasında öldürüldü.

DOLLFUSSVILLE [*dolfusvịl*], Cezayirde, Orléansville ilinin Miliana ilçesinde, Chélif deresi kıyısında bir bucak. Nüfusu 10 584 tür.

DOLLMANN [*dọlman*], **Georg von** (1830 - 1895), Alman mimarı. Ausbach'ta doğmuş, München'da ölmüştür. Klenze'nin öğrencisidir. II. Ludwig'in başmimarı olarak Linderhof (1869 - 1878), Herrenchiemsee ve Neuschwanstein (1872 - 1884) şatolarını yapmıştır.

DOLLỌ, Louis (1857 - 1931), Belçikalı paleontolog. Lille'de doğmuştur. Bruxelles Üniversitesinde profesörlük etmiştir. D., biyoloji yönünde gelişen modern paleontolojinin kurucusu olmuştur. Başlıca düşüncelerini *La paléontologie éthologique* (Ahlâk bilimi bakımından paleontoloji) adlı eserinde ortaya koymuştur. Özel olarak dikkati çeken kanunu, tersinmezlik (irreversibilité) kanunu (Dollo kanunu; b. bk.) olarak tanınır. Alman bilgini Abel, D. nun gösterdiği yolda çalışmıştır.

L. DOLLO

Dollo kanunu: Biyolojideki gelişmeye yön veren büyük kanunlardan biri. Geriye doğru (regressif) gelişme, tersinmez (irreversible) dir. Kaybolan bir organ bir daha ortaya çıkmaz. Eğer eski organın rolünü oynayan bir organ belirirse, bunun kökü başkadır, yani bu organlar benzeşik (homolog) değil, benzer (analog) organlardır.

Edgar Quinet tarafından belirsiz olarak ortaya konan bu kanunu D. 1893 te açıkça belirtmiştir.

DOLLOND [*dọlind*], **John** (1706 - 1761), İngiliz optikçisi. Klasik diller, matematik ve fen öğrenimini yaparken bir yandan da babasının işi olan ipek dokumacılığına devam etmiş, sonra optik âletleri yapan büyük oğlu Peter (1730 - 1820) ile çalışmış (1752), Royal Society önünde ışığın kırılma özelliği üzerine ve cam mercekle billûru yan yana getirme yolu ile akromatik (renksiz, yani ışığı kırmakla birlikte onu temel renklerine ayrıştırmayan) mercek yapımı ve böylece teleskop merceklerinin olgunlaştırılması üzerine hazırladığı bildiriyi okumuş (1758), modern helyometre (gök küresinin kısa yaylarını ölçmeye yarayan âlet) yi meydana getirmiştir (1754). Oğlu Peter, üçlü akromatik objektifi daha iyi bir hale getirmiş, yeğeni George (1774 - 1852) da daha kusursuz bir altazimut (*altazimuth* = yıldızların azimutunu ve yüksekliğini gözlemlemeye yarayan aygıt) ve bir atmosfer kayıt aygıtı meydana getirmiştir.

DOLMA, asma yaprağı, lahana, biber, domates, patlıcan gibi bazı yaprak ve sebzelerle midye ve uskumru balığı gibi bazı deniz ürünlerinin, piliç veya ördek ve kaz palazı gibi körpe kümes hayvanlarının, başlıca gereci pirinç veya et kıyması olan bir iç ile doldurulup pişirilmesiyle hazırlanan yemeklerin genel adı.

Adı geçen yaprak ve sebzelerle hem sade yağlı hem de zeytin yağlı D. lar yapılabildiği halde, midye ve uskumru balığı yalnız zeytin yağı ile, kümes hayvanlarıyle kuzu yalnız sade yağla hazırlanır.

Zeytin yağlı yaprak ve sebze D. larının yapılmasında en önemli nokta için hazırlanmasıdır. Zeytin yağlı iç için kullanılan gereçlerin cins ve ölçüleri şöyledir: 200 gr (3 kahve fincanı) pirinç, 750 gr (7 baş büyük) soğan, 165 gr (3/4 bardak) zeytin yağı, 125 gr (1/2 bardak) su, 1 büyük domates, 1/2 kahve fincanı çam fıstığı, 1/2 kahve fincanı kara kuru üzüm, 1/2 demet nane, 1/2 demet dere otu, 3/4 çorba kaşığı şeker, tuz, biber, yenibahar.

Yayvan bir kap içine konulacak pirincin üstüne sıcak su dökülerek soğumaya bırakılır, sonra birkaç su yıkanır. Doğranan soğan, zeytin yağı ile hafifçe kavrulur, hazır duran pirinç bunlara katılarak birlikte yedi dakika kadar kavrulur, tuz konulur, sonra dere otu, nane ve şeker ve yarım bardak su konulur, suyunu çekinceye kadar pişirilir. Pirinci kavurmadan hazırlanan içe «çiğ iç» denilir.

Etli D. ların içi genel olarak şu gereçlerle hazırlanır (bu reçete özellikle etli yaprak dolması içindir): 600 gr yağlı kıyma, 175 gr (orta büyüklükte 2 tane) soğan, 65 gr (1 kahve fincanı) pirinç, 1 demet dere otu, 3 bardak su.

Midye, zeytin yağlı sebze dolması için hazırlanan içle doldurulur. Uskumru D. sının içi biraz farklı olmak üzere şu gereçlerle yapılır (bir buçuk kilo balık için): 220 gr (1 bardak) zeytin yağı. 750 gr (7 adet büyük baş) soğan, 750 gr ceviz içi, 25 gr fıstık, 25 gr kara üzüm, 1 demet dere otu, 1 demet maydanoz, 1 kahve kaşığı tarçın, bahar, 1 kahve fincanı karabiber, tuz, Panürlemek için: 150 gr (3 kahve fincanı) un, 25 gr (2 bardak) galeta tozu, 4 yumurta, 250 gr (1 1/4 bardak) zeytin yağı.

Enginar D. sı için: bk. ENGİNAR.

DOLMABAHÇE, İstanbulda, Boğaziçinin Rumeli (Avrupa) kıyısında bir semtin adı. Bilindiğine göre, bu semtin eski adı Iasonion'dur. Argonautların lideri olan Iason, Kolkhis seferinden döndüğü sırada henüz bir köy halinde bulunan D. kıyılarına yanaştığından burası onun adıyle tanınmıştır.

Bizans devrinde bir mesire yeri olan D. de, Çin imparatorlarının saraylarını andıran bir köşk bulunmakta idi. İstanbulun Fatih tarafından kuşatılması sırasında Baltaoğlu Süleyman Bey komutasındaki Osmanlı donanması, bu koyda veya Beşiktaş (Diplokionion) ta demirlemişti. Fatihten sonra D. koyu beylik topraklar arasına alınmış, yamaçlarının güzel görünümü, burasının değerlendirilmesine yol açmıştı. Bütün bu yamaçlar, serviler ve bağlarla bezenmiş olarak bakımlı bir şekilde korunmakta ve bostancıbaşının denetimi altında bulunmakta idi.

Bayıldım Kasrı, burada yaptırılan bir Osmanlı sarayıdır. XVII. yüzyılın başında burası Kara Balı (Karaabalı) Mehmet Baba bahçesiyle Beşiktaş bahçesi arasındaki alanı kaplıyor ve adını Bayıldım Kasrından alıyordu. I. Ahmet 1614 te Kapudan - ı derya Halil Paşanın emek ve yardımıyle aradaki koyu doldurttu ve semtin adı böylece D. oldu. Bu doldurma işinde bütün donanma gemileri çalışmışlardı. Koyun doldurulması II. Osman devrinde tamamlanmış, burada 400 arşınlık bir cirit alanı meydana getirilmişti. II. Osman'ın bu alanda cirit oynadığı, tarihlerimizde belirtilmektedir. D. yamacı kıyıdaki alanla birlikte padişah bahçeleri arasında bulunduğundan, İstanbulun yerleşme alanları dışında kalmıştır. Buradan halkın geçmesine ancak XVIII. yüzyılda izin verilmiştir.

Çevredeki en eski eser, 1614 te Şeyhülislâm Sadettin zade Mehmet Esat efendi tarafından yaptırılan bir çeşmedir. Bundan sonra, 1629 da Hoca Sadettin Efendi adına yaptı-

rılan ikinci çeşme gelir. Bunları, bu gezi yeri yörelerinde görülen eserlerden sipahi ağalığından çıkarılan Hacı Emin Ağanın yaptırdığı rokoko üslûbundaki eserlerin en değerlilerinden olan Hacı Emin Ağa sebili (1740), Taşlıkta I. Mahmut çeşmesi (1748), Silâhtar Yahya Efendi çeşmesi (1788), I. Abdülhamidin kadınlarından Hümâşah'ın kendi adına yaptırdığı çeşme ile Gümüşsuyu hastahanesi duvarına bitişik iken yolun açılması dolayısıyle kaldırılan Sultan Aziz çeşmesi (1861) izler.

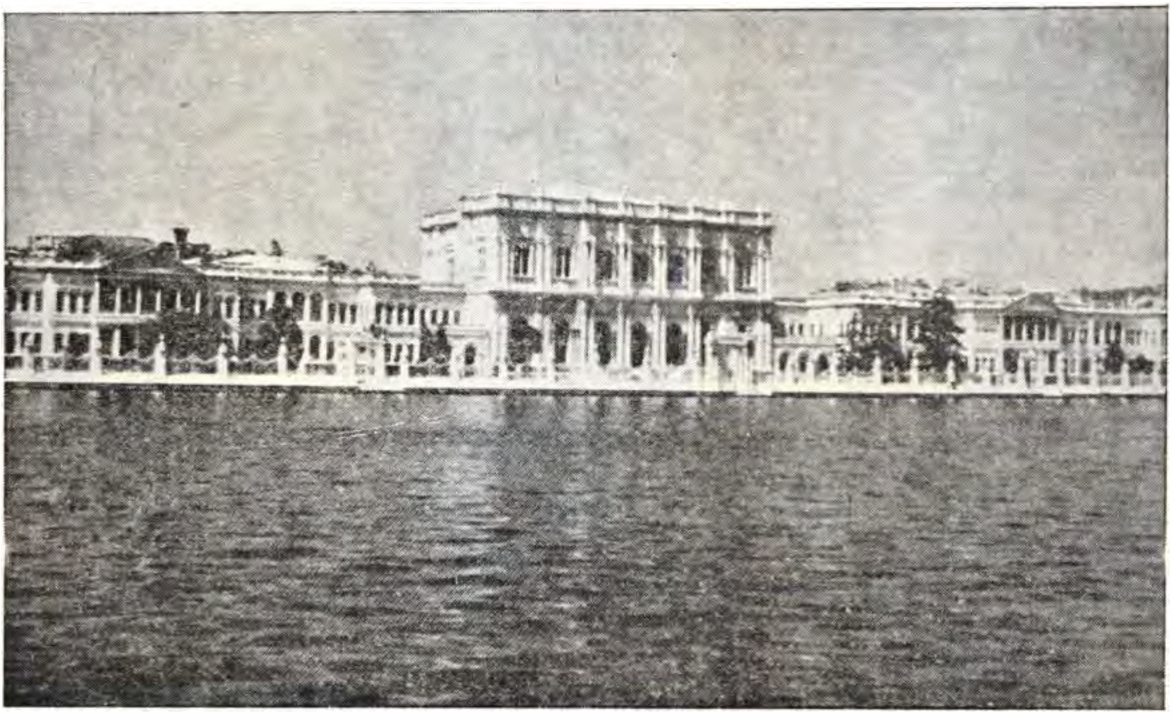
D. deki dinî yapıların en eskisi, bahçenin giriş yerinde bulunan Çakır Dede mescididir. Bu mescit, 1710 da tersane emini Hüseyin Efendi tarafından genişletilerek camiye çevrilmiştir. 1853 te ise, Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valde Sultan tarafından, bugün pek büyük turistik bir değer taşıyan bir cami yapımına başlatılmış ve bu caminin yapımı, Abdülmecit tarafından bitirilmiştir. Barok ve Rönesans karışığı bir üslûpta yaptırılan bu caminin mimarı Nigoğos Balyan Beydir. Minareleri yivli, şerefeleri oyma kenger yaprakları ile süslü korent sütunlarını andıran bu caminin haremi mabetten çok bir saray salonunu andırır. Sarayın önündeki saat kulesi ise Mimar Yanko Bey tarafından yapılmıştır.

D. deki öteki yapıların en önemlisi III. Selim zamanında yapılan ve II. Mahmut devrinde tamir gören Tüfekhane, daha sonra istabl-ı âmire olarak yeniden yaptırılmıştır. D. de İstanbulun çeşitli semtlerinde bulunan 28 hasbahçe gibi, bostancı ocağınca yönetilirdi. Buranın âmiri bir bostancı ustası idi. 1826 da bu ocakta yapılan ıslahattan sonra da buranın yönetimi yine bostancılara bırakılmıştı. D. de Osmanlı imparatorluğu ile ilgili birtakım törenler yapılırdı. Donanma seferlere çıkarken Kapudan Paşa baştardası ile gelen misafirlere denizciler adına tersane emininin D. de ziyafet vermesi usuldendi. Yine bayramlardan sonra sadrazamlar padişahlara ilk ziyafeti de burada verirlerdi.

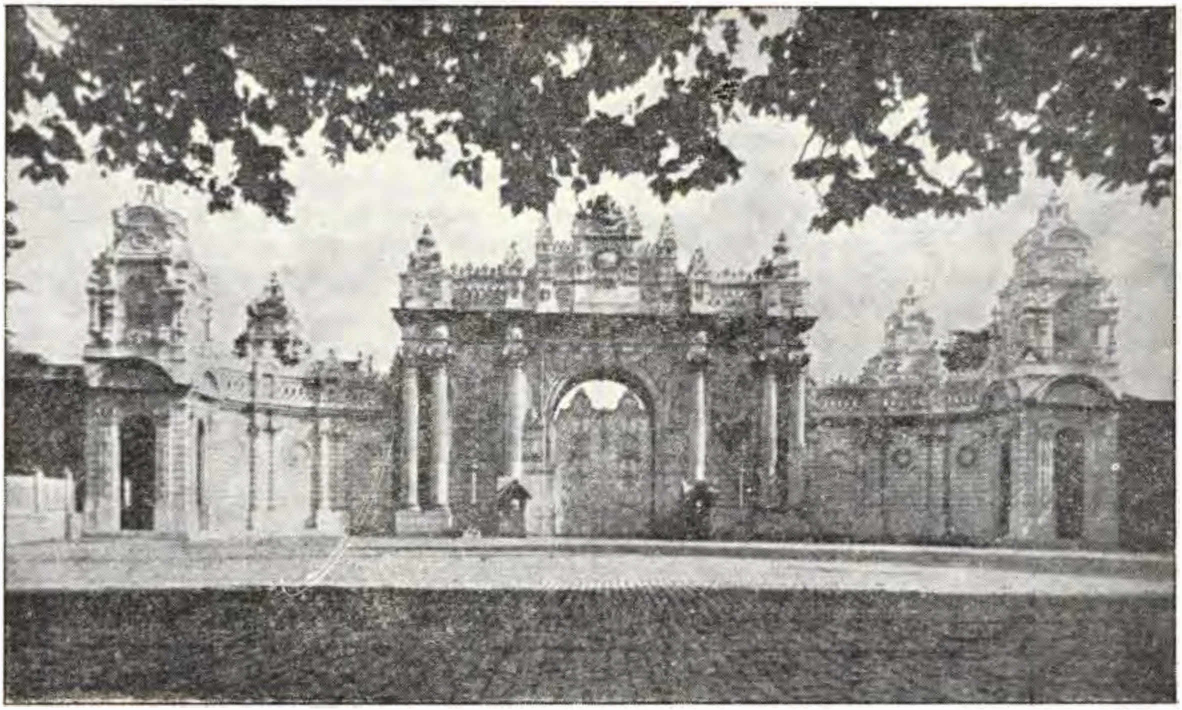
D. nin en parlak devri III. Ahmet zamanında Nevşehirli İbrahim Paşanın sadrazamlığı sırasında, yani Lâle Devrindedir. Bu sırada halka açılan bu bahçede kurulan eğlence yerlerinde halk, kadın ve erkek topluca eğlenmek fırsatını bulmuşlardı. II. Abdülhamit devrinde ise, Yıldızdan hareket eden sadaret alayı D. sarayına iner, oradan istimbotla Babıâliye geçerdi. Buradaki Arap iskelesi, I. Abdülhamit tarafından kaldırılmıştı. Kurtuluş Savaşından sonra, İstanbulun Türk ordusuna teslimi dolayısıyle askerî tören de burada yapılmıştır (2 ekim 1923).

Son yıllarda sahilde yapılan rıhtım, Türkiye Cumhuriyetini ziyaret eden resmî misafirlerin İstanbula kabulleri törenlerinde kullanılmaktadır. XIX. yüzyılın son yıllarında Beyoğlu yakasının havagazı ihtiyacını karşılamak üzere kurulan gaz fabrikasının buradan kaldırılması ile yerinin Mithat Paşa stadyumuna katılması, D. nin millî ve dinî yapıları yanında İstanbul halkının eskiden olduğu gibi açık hava eğlence yerlerinden biri olarak devamını sağlamıştır.

DOLMABAHÇE SARAYI, İstanbulun en büyük ve en güzel saraylarından biri. Aynı adı taşıyan semttedir. D. S., çeşitli zamanlarda onarım görmüş ve yenilenmiştir. Bu sarayın en eski örneği, D. koyunun doldurulmasından önce yamaçların kuzeybatı kesiminde Kanunî devrinde yapılan Bayıldım Kasrıdır (Kasr-i Cihannümâ - Sâyeban-i hümayun). Bunu, II. Selim'in yaptırdığı köşk izler. I. Ahmet devrinde koyun doldurulması üzerine, bugünkü sarayın yerinde bir av köşkü tarzında yapılan bu küçük sarayı IV. Mehmet ve III. Ahmet devrindeki yapılar izledi. I. Abdulhamit büyüyen bu saraya kayıkhaneler eklettirdiği gibi, eski köşkü yıktırıp yerine İran tarzında yerden başlayarak çinilerle süslü yeni bir saray yaptırdı. III. Ahmet devrinden beri Beşiktaş sarayına eklendiği için Beşiktaş saray-i hümayunu adını alan D. S. nı bu kez de III. Selim, mimar Melling'e yaptırmıştır. II. Mahmut devrinde başmimar Hafız Mehmet Efendi tarafından bir kez daha yeniden

DOLMABAHÇE SARAYI (denizden görünüşü)

DOLMABAHÇE SARAYI (Saltanat kapısı)

yapılan D. S. nı son ve bugünkü şekli ile 1842 - 1853 te Abdülmecit, mimar Garabed Balyan ile oğlu Nigoğos Balyan'a yaptırmıştır.

Yapımı 10 yıl süren ve beş milyon altına mal olan bu saray, sahip olduğu değerli eşyalar bakımından dünyanın sayılı saraylarından biridir. Karışık bir Barok - Rönesans üslûbunda yapılan bu saray, Dolmabahçeden Beşiktaşa uzanır ve selâmlık, muayede, hünkâr dairesi ve harem olmak üzere dört büyük bölüme ayrılır. Dışı kârgir, içi ahşap olan saray, son yıllarda yangın tehlikesine karşı kârgire çevrilmektedir. Taht (muayede) salonu, sarayın en büyük salonudur. Sarayda ondan başka daha yedi büyük salon ve iki yüz oda vardır. Harem salonunun uzunluğu 47 m dir. Muayede salonunda 4 500 kg ağırlığında 750 lamba ile aydınlanan büyük avize, İngiltere kraliçesi Victoria tarafından armağan edilmiştir. Muayede salonunun kubbesi, dıştan kurşun çatı ile örtülüdür. Sarayın öteki bölümleri alçak bodrum katı üzerine iki kat olarak yapılmıştır. Sarayın uzunluğu 600 m dir. Biri deniz, biri kara tarafından iki taç kapısı vardır. Sarayın büyük salonlarından giriş salonu, kristal ve billûrlarla süslenmiştir. Mabeynin üst katında deniz tarafında bulunan elçiler salonu Ayvazovskiy (b. bk.) in sabah ve akşam tabloları ve XVI. Louis üslûbunda kırmızı takımı ile ün almıştır. Surre salonu, Somaki salonu, Zülvecheyn salonu, vezir odası sarayın en ünlü bölümlerindendir. Sarayda Avrupadan getirilen eşya ve Abdülaziz'in meydana getirdiği resim kolleksiyonu büyük bir değer taşır.

Osmanlı hanedanı, D. nin son yapılışına kadar asıl saray olarak Topkapı'yı kullanmakta, öteki saraylara yazlık, av, düğün v. b. sebeplerle geçici olarak gidip kısa sürelerle kalmakta idi. 1854 ten sonra kesin olarak D. ye yerleştiği için, bu saray birçok tarihî olaylara da sahne olmuştur. Abülmecit, Abdülaziz, V. Murat, Yıldız hazırlanıncaya kadar II. Abdülhamit, V. Mehmet Reşat ve halife Abdülmecit Efendi bu sarayda oturmuşlardı. Yıldız'ı tercih eden II. Abdülhamit ile Vahdeddin de törenleri bu sarayda yaparlardı. Abdülaziz burada tahttan indirilmiş, ilk Meclis - i Mebusan burada toplanmıştır. Avustuya imparatoru Karl ile imparatoriçe Eugénie, İngiltere kralı VII. Edward, VIII. Edward, Alman imparatoru II. Wilhelm, İran şahı Muzaffereddin Şah, Rus Grand Dükü Konstantin ile Nikolay, Bulgar kralı Ferdinand, Sırp kralı Georgević ile Aleksandar, İran şahı Rıza Pehlevî, Muhammet Rıza, Ürdün kralı Abdullah, Irak kralı Faysal v. b. bu sarayda misafir edilmişlerdir. Son yüzyıl Türk tarihinin önemli birçok olayı, bu sarayda geçmiştir.

1 eylül 1927 den başlayarak D. S. nın Atatürk devri başladı. 27 eylülde muayede salonunda Birinci Türk Tarih Kongresi açılmıştı. 1932 ve 1934 te de Birinci ve İkinci Türk Dil Kurultayları da bu sarayda toplanmıştır. Atatürk 10 kasım 1938 de hayata gözlerini bu sarayın 71 numaralı odasında kapamış ve İstanbul halkı muayede salonuna kurulan katafalkta büyük önderine son saygı geçişini yapmıştı.

D. S. Cumhuriyetin ilânından sonra Millî Saraylar idaresine bağlanmış, son yıllarda halkın ziyaretine açılmış bulunmaktadır.

DOLMAN [Türkçe: **dolaman < dolamak,** Macarca: **dolmány**], eski bir Türk giyimi, erkeklere mahsus bir cins ceket veya kuşaklı yelek. D. adı, eskiden Türk yönetimi altında bulunan Balkan ülkelerinde bir çeşit erkek giyimine, hattâ kaftan biçimindeki kadın giyimlerine de verilmiştir. Macarlarda husar (Mac. huszár) üniformasının tamamlayıcı bir

DOLMAN

parçası olan kürke dolmány denirdi. Bu kürk kışın giyilir, yazın da Macar üslûbuna göre omuza atılırdı. Macarlarda dolmány'ın yerini XIX. yüzyılın ortalarına doğru *attila* adını taşıyan bir giyim almış ve Fransa'da yanlış olarak buna D. adı verilmiştir. XVI. yüzyılda D., Türk okçularının ve Venedik atlılarının, göğsün sağ tarafından iliklenen ve dizlere kadar inen bir giyimi idi. Sonradan Fransız ordusunda da kabul edilen bu giyim XX. yüzyılın başlarına kadar bazı atlı birlikler (husar, avcı, dragon, topçu ve başkaları) in subay ve erleri tarafından giyilmiştir. Bazı Avrupa ordularında D. şimdi de kullanılır. İkinci Dünya Harbine kadar Belçika ordusundaki *guide* adı verilen özel atlı birlikler, İngiliz topçuları, İsveçli atlılar gibi.

DOLMEN (Bretonca *dol* = masa, *men* = taş, Osm. menhir), yere dikili taşlar üzerine yatırılmış bir veya birkaç kaya tomruğundan meydana gelen, megalitik devirden kalma anıt. Taş yığınları içinde gömülü bulunan D. ler de

DOLMEN

vardır. Bunların çoğu birer gömüt olarak kullanılmış, içlerinde önemli eşya ve aletler bulunmuştur. Fransa'da D. ler çoktur. Bretagne'daki bin kadar D. arasında en ünlüsü *Table des marchands* (Tacirler masası) adıyle anılıyor. Bk. MEGALİTİK MEZARLAR, MENHİR.

DOLMENTSCH [*dolmenç*], **Arnold** (1858 - 1940), yabancı asıllı bir İngiliz musiki bilgini. Fransanın Le Mansche departmanında doğmuş, Surrey (İngiltere) kontluğunda ölmüştür. XVII - XVIII. yüzyıllarda kullanılan çalgılar üzerinde geniş bilgisi vardı. Haslemere'de eski sazlar için bir yapımevi kurmuş, yıllık bir müzik şenliği (festival) düzenlemişti. 1912 de *Select English Songs and Dialogues of XVIth and XVIIth Centuries* (XVI ve XVII. yüzyıllar İngiliz şarkı ve diyalogları), 1915 te de *The Interpretation of the Music of the XVIIth and XVIIIth Centuries* (XVII ve XVIII. yüzyıl musikisinin yorumlanması) adlı eserleri yayınlamıştır.

DOLMUŞ, tek tek yolcu alıp, dolunca hareket eden taşıt. İkinci Dünya Harbi sırasında, dışarıdan otomobil ve otobüs getirilemeyince, taksi şoförleri yolcu çokluğundan faydalanarak, önce İstanbul'da D. yapmaya başladılar. İstanbul Belediyesi bu işi önlemeye çok çalışmışsa da, başaramamıştır. Halk da zaman kaybını önlediği için D. lardan yana olmuştur. Daha sonra D. culuk Ankara ve başka büyük şehirlerde de uygulanmaya başlanmıştır. Bugün büyük şehirlerde belediyelerin deneti altında her semte D. lar işlemekte, belediye otobüsleriyle yolcu taşıma yarışı yapmaktadır.

Genel olarak, Ankara ve İstanbulda belediye taşıtlarının karşılayamadığı gidiş ve gelişlere D. ların büyük yardımı olmaktadır. Ancak D. olarak otobüs kullanmaya ve herhangi bir ortaklığa izin verilmeyip taksi ve kaptıkaçtı çeşidinden taşıtlara müsaade edilmekte ve birçok yerlerde D. ücretleri belediye otobüslerinkinin az üstünde bulunmaktadır. İstanbulda, yakın yerler için küçük deniz taşıtları da D. yapmaktadır.

DOLOMEDES FIMBRIATUS, çok hücreli hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Örümceğimsiler (Arachnoidea) sınıfının Örümcekler (Araneida) takımından bir tür. Erkeği 10, dişisi 20 mm boyundadır. Su kenarlarında çoktur. Su yüzeyinde koşar, suya dalar, 11 mm boyundaki esmer yuvarlak kokonunu üst çenesiyle taşır.

DOLOMEDES FIMBRIATUS

DOLOMIEU [*dolomiyö*], Fransa'nın Isère departmanında, La Tour - du - Pin arondismanında bir komün. Nüfusu 1 307 dir. Jeolog Dolomieu (b. bk.) nün doğum yeri olan bu kentte ipekli kumaş dokumacılığı yapılmaktadır.

DOLOMIEU [*dolomiyö*], **Dieudonné** veya **Déodat de Gratet de** (1750 - 1801), Fransız jeoloğu ve mineraloji bilgini. Dolomieu'de doğmuş, Saône - et - Loire departmanına bağlı Châteauneuf'te ölmüştür. On sekiz yaşında Malta şövalyeleri kadırgalarında acemi hizmetini yaparken düelloda bir arkadaşını öldürdü. Ölüm cezasına çarptırılacakken başşövalye tarafından affedilerek askerlikten ayrıldı, kendini bilime adadı. Bazalt ve kalkerler üzerindeki incelemelerini yayınladı. Kalkerlere verilen *dolomit* (b. bk.) adı onun adından gelmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Etudes sur les tremblements de terre* (Depremler üzerine incelemeler); *Introduction à la philosophie minéralogique* (Mineraloji felsefesine giriş); *Voyage aux îles Lipari* (Lipari adalarına seyahat) [1783], *Mémoire sur les îles Ponces et les produits volcaniques de l'Etna* (Ponces adaları ve Etna'nın volkanik ürünleri üzerine muhtıra) [1788]; *Dernier voyage dans les Alpes* (Alp dağlarına son seyahat) v. b.

D. DOLOMIEU

DOLOMİT (Fr. Dolomite), tabiatta heksagonal rombik kristaller halinde bulunan ve kalsiyum ile magnezyumun çift karbonatından ibaret (formülü $Ca\ Mg\ (CO_3)_2$ bir mineral. Arı iken rengi beyazdır; içinde yabancı maddeler bulunursa, rengi sarıdan siyaha kadar değişir. Yoğunluğu 2,9, sertlik derecesi 3 - 4 tür. D. çok defa tanecikler halinde ve kalkspat ile birlikte büyük taş çöküntülerinde, Triyas ve Jura jeoloji sistemlerinde yaygın halde bulunur. Örnek olarak, D. e Tirol'da yüksek kayalıklarda, kalkspat'ın yarık romboedr kristallerine çok benzeyen kristaller halinde rastlanır. D. en

çok bazik fırın astarı olarak sanayide kullanılır. Bileşiminde magnezyum yerine demir bulunan D. ankerit adını alır. [formülü: Ca Fe $(CO_3)_2$].

DOLOMİTLER veya DOLOMİTİK ALPLER (Fr. Alpes Dolomitiques, İtal. Dolimiti), kuzeydoğu İtalya'da, Adige - Isarco - Rienza vadileri ile Piave ve Brenta arasında kalan sıradağlar. D., İtalyayı Almanyadan ayıran büyük Alp dağ yığınının bir kısmı olmakla birlikte, bazı özellikler gösterir; bu özellikler arasında başlıca doruklarının çentikli oluşu ve renklerinin çoklukla kırmızıya çalışı sayılabilir. D., genellikle Trias çağından kalmadır ve kireçli kayalardan oluşmuş çok kalın yatay bir katman durumunda ve öteki katmanlarla iç içe bulunur. Bu özellik

DOLOMİTLER

kendilerine bölgeye özgü bir testere dişi görünüşü verir. Etekleri orman ve çayırlıklarla kaplı olmakla birlikte, dorukları yılın uzun bir süresince bitki örtüsünden yoksun veya karla kaplı olarak kalır. En tanınmış dorukları arasında Marmolada, Pelmo, Antelao, Gristallo, Sorapis, Civetta ve Sassolungo bulunmaktadır. D. tanınmış bir turizm merkezidir; burada Grande Strada delle Dolomiti gibi güzel tabiat manzaralı bölgelerden geçen karayolları vardır. D., Almanca ve İtalyanca konuşan bölgeler arasında bir geçit bölgesidir. Bununla birlikte, burada oturanların çoğu kendi özel dillerini konuşan Ladin'lerdir.

DOLOMİTLER YOLU (İtal. Strada delle Dolomiti, Alm. Dolomitenstrasse), Predazzo'dan başlayarak Fleims ve Fassa vâdilerinden geçen, Pordoi gediği (2 242 m) ni ve Falzarego geçidi (2 117 m) ni aştıktan sonra Cortina d'Ampezzo'ya ulaşan bir yol. 1901 - 1909 yılları arasında yapılmıştır. Bağlantıları, Karer gölü geçidi (1 754 m) ve Eggental üzerinden Bolzano'ya ve Tre - Croci geçidi üzerinden Misurina ve Schluderbach - Toblach'a erişmeyi sağlar.

DOLON (Yunan mit.), Troialı bir savaşçı. Hektor'un izniyle gece vakti Yunanlıların ordugâhına sokulup hazırlıklarını anlıyacaktı. Fakat teşebbüsünü uygularken Odysseus ile Diomedes'in eline düşmüştür. Troialıların askerî sırlarını onlara vermişse de, canını kurtaramamıştır.

DOLONNOR [Moğolca = yedi göl] (Çince adı: **Lamamiao),** Dış Moğolistanın Çahar ilinde bir ticaret şehri. Büyük Kingan'ın doğu kıyısındadır. Denizden yüksekliği 1 220 m dir. Nüfusu 30 000 dir. Nüfusunun çoğunluğu Çinlidir. Kalgan ve Haylar'a doğru uzanan kervan yolları vardır. D. maden dökümhaneleri ve tatbikî güzel sanatları ile tanınmıştır.

DOLOPATOS, Fransız serüven romansı. D., XIII. yüzyılda yaşamış bir Fransız halk şairi olan Herbert'in eseridir. Bununla birlikte, Herbert, D. u Hautessille manastırı rahiplerinden Dom Jéhans'ın XII. yüzyılda yazdığı Latince bir eserden çevirdiğini iddia etmiştir. D. un konu ve üslûbunda doğu, özellikle Hint etkisi görülür. D., *Le roi et les Sept Sages* (Kral ve Yedi Bilgin) adlı eski doğu romansının bir türüdür. D. un konusu, özellikle kadınların hile ve kötülüklerini yeren bir sıra hikâyedir.

DOLOPİA (Eski coğrafya), Yunanistanda, Thessalia'nın batısında Akheloos suyunun geçtiği, Dolop'ların oturduğu bir bölge. Yunan tarihinin Kahramanlar çağında Peleus krallığının bir parçası iken Thessalia'nın egemenliği altına alınmıştı. Strabon, coğrafyasında, burasını Pinde'nin güneyinde olarak gösteriyor.

DOLOP'LAR: 1. Yunanistanda, Aitolia ile Epeiros'un sınır bölgesinde, Thessalia'ya bağlı olarak yaşamış bir topluluk. Yunan tarihinin Kahramanlar çağında D. ların, Phoiniks komutasındaki bir orduları Troia'da savaşmıştı.

2. Libya'nın iç bölgelerinde yaşayan ilkel bir topluluğa da D. lar denilmektedir.

DOLORES, güneybatı Uruguayda, Soriano departmanında, San Salvador ırmağı üzerinde, Montevideo'nun kuzeybatısında bir şehir. D., tahıl yükleme limanı olarak tanınmıştır. Nüfusu 11 500 dür.

DOLORES HIDALGO [*dolores ithalgo*] (eski adı: **Dolores),** Orta Meksika'da, Guanajuato devletinde bir şehir. D. H., Rio de la Laja nehri yakınındadır. Adını, burada 1810 yılında İspanya'ya karşı ayaklanmayı «Dolores çağrısı» (Grito de Dolores) ile başlatmış olan Miguel Hidalgo Y Costilla'dan almıştır. Nüfusu 5 915 (1940) tir.

DOLORES [*dolòures*; İsp. *dolores*] **IRMAĞI,** Colorado ırmağının bir kolu. Colorado ve Utah topraklarından geçer ve derin bir kanyonun içinden akar. Uzunluğu 460 km dir.

DOLORİZM (Fr. Dolorisme; Lat. *dolor* = ağrı, acı), psikolojide ve edebiyatta kullanılan bir terim ve bir öğreti.

İlk defa Paul Sanders tarafından, Georges Duhamel hakkında yazılan bir yazıda, hayli kaba olan bir anlamda «acı ve ağrının faydalılığı, zorunluluğu ve mükemmelliğine ilişkin kuramın, dolorism denilen bir öğreti de ifadesini bulduğu» yolunda kullanılmıştır.

Julien Teppe tarafından kelimeye daha uygun bir anlam kazandırılmış olup, «yalnız insanı başkasının tasalarına (dertlerine) karşı duyarlı kıldığından değil, fakat hayvansal hayatın içtepilerini önlediği ve böylece sanat ve edebiyatça yaratış için, ağrı ve acıya - başlıca bedenî ağrı ve acıya - ahlâk, estetik ve özellikle zihin yönünden yüksek bir değer veren öğreti» olarak tanımlanmıştır.

Burada hastalığın rolü ve onun meydana getirdiği manevî faydalılık ortaya çıkarılmaktadır.

D. taraftarlarına dolorist adı verilir. 1936 da «Revue Doloriste» adıyle bir dergi kurulmuştur.

DOLOROSA (Din.); bk. MATER DOLOROSA.

DOLU, gökten düşen, saydam veya saydamsız sert buz tanesi.

Meteoroloji: D. tanelerinin biçimi türlü türlüdür. Çapları genellikle 0,5 - 2 cm kadar olursa da, 7 - 8 cm çapında olanları ve 1 kg tartanları da görülmüştür. Tanelerin yapısı, çoğu zaman, bulgur veya ebe bulguru denilen pek küçük bir D. tanesini nöbetleşe çevreleyen beyaz ve saydamsız buz katlarıyle saydam buz katlarından meydana gelir. Bu özellik, D. tanelerinin, atmosferin değişik şartlar gösteren bölgelerinde birkaç zamanda oluştuklarını gösterir: 1. Birdenbire donarak hava hapseden sürfüzyon (*surfusion* = bazı şartlar içinde, bir cismin sıvılaşma ısısının altındaki bir ısıda da bir süre sıvı olarak kalması) durumundaki damlaların bulunduğu bölge (beyazlık ve saydamsızlık, hapsedilen havadan ileri gelir).

2. Su buharının yavaş yavaş katılaştığı çok soğuk hava bölgesi (saydam billûrlar). Sağanaklarda çoğu zaman D. da düşmesi dikey hava akımlarının rolünü göstermektedir. Öte yandan, yalnız şiddetle yükselen akımlar büyük çapta tanelerin düşmesine yol açar. Böylece, anlaşılıyor ki D., alçak seviyelerle en yüksek seviyeler (8 000 ve bazan 10 000 m) arasında gidiş gelişi sağlayan şiddetli dikey hareketlerin yer aldığı *cumulo - nimbus* bulutları (kara sağanak bulutları) içinde oluşmaktadır. Bu hareketler yazın bile bulutların doruklarında bulunan buz billûrlarını büyütür. Bu büyüme, her buz billûrunun üstünde sürfüzyon halinde bulunan suyun damıtılmasiyle meydana gelir.

D. yağışları dikey hava akımlarından ileri geldiğine göre, dağlarda sağanakların şiddetli olmasını normal görmek gerekir. Yüz m lık tepeler bile sağanakları kendine çekebilir.

DOLU KELİME (Fr. Mot plein), Çin gramercilerinin Çincedeki isim, sıfat, fiil gibi kendi başlarına anlamı olan kelimelere verdikleri ad. Edat gibi ek görevlerde kullanılan kelimelere de *boş kelime* (Mot vide) adını verirler.

DOLUS, Roma hukukundan alınmış, ceza hukuku ile medenî hukuka ait bir hukuk kavramı. D., unsurları failce bilinen cezaî bir fiili işleme iradesini anlatır (bk. TAAMMÜT). Ceza hukuku bakımından D. eventualis, D. ile bir tutulur. D. eventualis'te fail, fiilin varlığını veya fiilde başarı sağlayacağını hesaplar ve bu imkânı bildiği halde harekete geçer ve fiilin sonuçlanması halinde bu fiilin iradesi ile işlenmiş olacağını düşünür. Kasıt ise taammütten daha kuvvetli bir kavramdır.

DOLYA, aş. yu. 0.044 gr gelen eski bir Rus ağırlık ölçüsü.

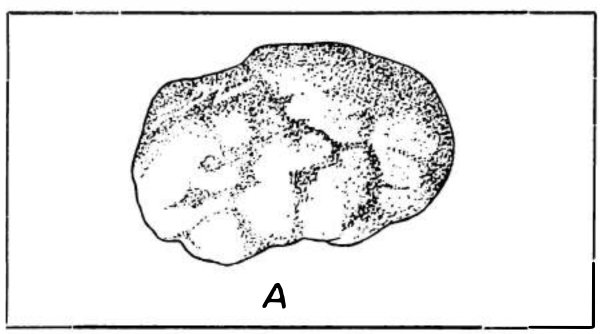
DOM, Suriye Çingenelerine verilen ad. Bk. ÇİNGENELER.

DOMAGK [*domak*], **Gerhard** (1888 - 1964), Alman kimyacısı. Lagow (Brandenburg)da doğmuş, Burgberg'de ölmüştür. Birinci Dünya Harbinde üç yıl ordu sağlık teşkilâtında çalışmış, 1918 de ayrıca tıp okumuş, daha sonra Münster Üniversitesinde genel patoloji ve patolojik anatomi profesörü olmuştur. 1927 de Alman İ. G. Boya Sanayii (Kimyevî boya tröstü) nin Eberfeld'deki Deneysel Patoloji ve Bakteriyoloji Enstitüsünün başına getirilmiştir. Bu enstitünün başında bulunmuş olan Heinrich Horlein, 1909 da süpramin sarısı ve süpramin kırmızısı gibi boyaları elde etmede bir ara ürün olan para - amino benzen sülfanilamid ile deneyler yapmış bulunuvordu. 1930 da D., Hörlein'in yönetimi altında bu ara ürünlerden bazısını hazırlamış ve antibakteriyolojik etkilerini denemiştir. Bu araştırmaların sonucu olarak, D. ın çalışma ortakları Meitzsch ve Klarer'e 25 aralık 1932 de prontosil adlı ilâcın patenti verilmiştir. 1935 e kadar bu buluş konusunda açıklama yapılmamıştır. Bu tarihte on gün gibi kısa bir süre içinde, prontosil'in Düsseldorf'ta yılancığa karşı, Essen'da kan zehirlenmesine karşı, Jena'da lohusa hummasına karşı ve Eberfeld'de streptokok yangılarına karşı iyi geldiği açıklanmıştır. 1935 yılı şubatında D., streptokok aşılanmış 26 fare üzerinde yapılan deneyin sonucunu açıklamıştır. Bu rapora göre, bu farelerden 14 ü ölmüş, prontosil uygulanan 12 si ise kurtulmuştur. Daha sonra Pasteur Enstitüsünden Ernest Forneau, prontosil'in etkin kısmının para - amino - benzen - sülfanilamid olduğunu göstermiştir. Bu kısma sülfanilamid, daha sonra sülfonamid ve en sonunda sülfamit adı verilmiştir. Ayrıca sülfa grupu ilâçlar terimi, sülfapiridin (1938) ve sülfatiozol (1939) gibi ürünleri içine alacak şekilde genişletilmiştir. Sülfa grupu ilâçlar, 1936 da streptokok yangısından hastalanmış olan Franklin D. Roosevelt'in oğlunun hayatının kurtulmasını sağlaması üzerine, geniş bir ün kazanmıştır. 1939 da D. a prontosil'i bulmasından dolayı Nobel tıp ve fizyoloji armağanı verilmiş ise de, kendisi Nazi yönetiminin baskısıyle bu armağanı reddetmiştir. D., ancak 1947 de Nobel altın madalyası ile resmî diplomasını alabilmiştir. D. 1955 ten 1962 ye kadar sülfamitler üzerindeki araştırmalarına başarı ile devam etmiş, 1962 de kendi isteği üzerine emekliye ayrılmıştır.

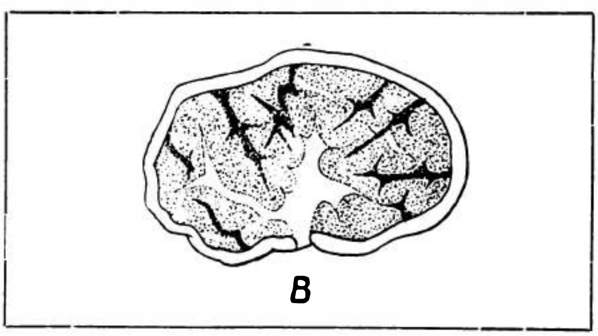

G. DOMAGK

DOMALAN (Tuber), askuslu mantarlardan toprakta saprofit olarak yaşayan bir mantar cinsi. Çoğunlukla Avrupa ve Amerikada yetişen D. cinsinin 50 kadar türü vardır. Toprak altında patates gibi yumru meydana getirirler. Birçok türleri yendiği için ekonomik değerleri olan mantarlar-

DOMALAN (Tuber): A. Dış görünüşü

DOMALAN (Tuber): B. Kesiti

dır. Bazı türleri birçok ülkelerde yetiştirildiği gibi, doğal olarak yetiştiği yerlerden de toplanır. Önemli türleri: *T. melanosporum*: Mantarın hoş bir kokusu vardır. Kültürü yapıldığı gibi, doğal olarak yapraklı ağaç ormanları altında, çoğunlukla meşe ormanları altlarında toprak içinde yetişir. Mantar toplayıcılar mantarın kokusundan yetiştiği yerden bulup çıkardıkları gibi, domuz ve köpekler de kolaylıkla bulup çıkarıp yerler. *T. brumale*: Bu tür de yemeklik mantarlardandır. Meşe ve kayın ormanları altında toprakta yetişir. *T. aestivum*, *T. magnatum* türleri de yapraklı ormanlar altında yetişir. D., yurdumuzda da doğal olarak yetişmekte, Ankara ve İstanbul pazarlarında satılmaktadır.

DOMANİÇ, Kütahya iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 4 807 (1965) dir. Bucağı bulunmayan bu ilçenin 31 köyü ile birlikte nüfusu 50 647(1965), ilçenin yüzölçümü 619 km² dir. Köylerden yalnız Çukurca 1 187 nüfuslu olup, ötekileri orta büyüklükte yerleşme yerleridir. D. ilçesi Kütaya ilinin kuzey çıkıntısındadır. Kuzeyi dağlık (1 910 m) tır. Buradaki dağlar, zengin orman ve fundalıklarla kaplıdır (karaçam, sarıçam, kayın, meşe, kızılçam, dişbudak). D. çevresi 750 - 900 m yüksekliğinde bir ekim ve dikim alanıdır. Değirmi biçimde bir çukurluk olan bu alanın etrafında D. yaylaları adıyle anılan otluk ve fundalıklar vardır. Buralardan çıkan derelerden biri Ilıcaksu adıyle toplanır, Kocaçay (b. bk.) a karışır. Bu dere boyunda değirmenler vardır. D. kasabası Bursa ve Kütahya'ya birer yol ile bağlıdır. Doğu ve batısı ile bağlantısı yoktur. Geçim kaynağı tarım, hayvancılık ve orman ürünleridir.

DOMANOVIĆ [[*domanoviç*], **Radoje** (1873 - 1908), Sırp yazarı. Ovsište'de doğmuş, Belgrad'da ölmüştür. Belgrad'da felsefe okumuştur. Lise öğretmeni olmuşsa da, hükümete ve özellikle Obrenović sülâlesine karşı davranışlarından ötürü işine son verilmiştir. Önce köy ve çocuk hikâyeleri yazmış, asıl başarısını yerme ve allegorik satir türünde kazanmış, bunlar için Sırbistan'ın siyasî ve sosyal yaşayışından konular seçmiştir. Yerdiği sosyal aksaklıkları allegorik bir ülke olan Stradija'da geçmiş gibi göstermiştir. Eserleri: *Tri priče za omladinu* (Gençlik için üç hikâye) [1895]; *Marko Kraljević po drugi put medju Srbima* (M. K. ikinci kez Sırplar arasında) [1901]; *Stradija* (ad) [1902].

DOMARD [*domar*], **Joseph François** (1792 - 1858), Fransız madalyacısı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Fransanın büyük adamlarını gösteren maden işleri galerisinde çalışmıştır. Louis - Philippe adına basılan beş franklık sikke onun eseridir. İkinci Cumhuriyetin bronz paraları için onun hazırladığı örnekler kabul edilmiştir. D. değerli ince taşlar üzerine kazıcılık da yapardı.

DOMAS Y VALLE [*domas i valye*], **José** (1717 ? - 1803), İspanyol amirali. 1770 - 1780 de Batı Hindi (Kuzey Amerikanın güneydoğusu ile Güney Amerikanın kuzeyi arasındaki adalar ve Karaip Denizi) nde İngilizlere karşı savaşlarda «Asis» gemisine komuta etmiş, 1781 de Pensacola'nın alınmasında ve 1783 te Cebelitarık'ın kuşatılmasında yararlık göstermiş, 1786 - 1794 te Panama valiliğinde, 1794 - 1801 de Guatemala başkomutanlığında bulunmuştur.

DOMASZEWSKI [*domaşefski*], **Alfred von** (1856 - 1927), Macar asıllı eski çağlar tarihçisi. Temeşvar (Mac. Temesvár) da doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. Özellikle Roma imparatorluk devrini konu alan çeşitli eserleri arasında en tanınmış olanı 3 ciltlik *Geschichte der römischen Kaiser* (Roma İmparatorlarının tarihi) [3. bas. 1922] kitabıdır. Başlıca eserleri: *Die Religion des römischen Heeres* (Roma ordusunun dini) [1895]; *Die Provincia Arabia* (Arabistan illeri) [Bronnow ile birlikte, 3 cilt, 1904 - 1909] dir.

DOMAT [*doma*], **Jean** (1625 - 1696), Fransız hukuk bilgini. Clermont - Ferrand'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Clermont - Ferrand mahkemesinde avukatlık etmiştir. Pascal'in dostu ve XVII. yüzyılda Fransanın en büyük hukuk bilgini idi. 1689 - 1694 yılları arasında yayınladığı *Les lois civiles dans leur ordre naturel* (Tabiî düzenlerine göre medenî kanunlar) adlı büyük eser, Roma hukukunun zorluklarına ve Fransız kanunlarındaki karışıklıklara ışık tutmuştur. Onun Roma hukukunu açıklamasından sonradır ki bu hukuk gerçekten bir «yazı'lı mantık» değerini kazanmıştır.

J. DOMAT

DOMATES (Lat. Lycopersicum esculentum, İsp. Tomate < Nahuatl *tomatl*). Patlıcangiller (Solanacae) familyasından yıllık bir bitki. Kökü fide iken dik gider, fakat büyüdükçe saçaklanır. Gövde otsu olduğundan kendisini dik tutamaz. Bu sebeple hereğe alınması gerekir. Gövdenin boyu 0,60 - 2,00 m arasındadır. Yaprakları koyu yeşil, tek tepe bileşik yapraktır. Gövde, yaprak ve çiçek sapları üzerinde bezeler bu'unduğundan ezilince kendine has bir koku verir. Çiçekleri küçük şemsiye salkım biçiminde erselik(hermaphrodite) tir. Hem kendi (autogamous), hem de yabancı çiçek tozlariyle döllenir (allogamous). Meyvası üzümsü meyvadır, yani etli, zarlı ve kabuksuz tanedir. Çekirdekler birçok hücreler ve peltemsi bir kütle içindedir. Bu peltemesi madde çekirdeklerin çimlenmelerine engel olur. D. te renk hem kabuktan, hem etten gelir.

Domatesin bileşimi: 100 gr. D. sin bileşmi:

Kalori	19 gr	Karbonhidrat	3,4 gr
Protein	0,9 gr	Su	93 gr
Yağ	0 2 gr	Kalsiyum	10 gr

Domateste bulunan vitaminler: D. in kalori değerinden daha önemli olarak bir de sağlık değeri vardır. 100 gr D. te şu vitaminler vardır:

A	1600	İ. B.	Niyasin	0,3	mg
B_1	0,08	mg	C (çiğ)	25	mg
B_2	0,04	mg	C (pişmiş)	5	mg

D. sıcak mevsim bitkisidir. Bol ürün alabilmek için yetişme mevsiminin uzun olmasını ister. Donlara karşı dayanıklılığı yoktur. Donsuz günleri üç buçuk aydan aşağı olan yerlerde yetişemez. Kumlu topraklardan ağır topraklara kadar her tip toprakta iyi yetişir. D. çok gübre isteyen bir bitkidir. Bir dönüme 4 - 5 ton eski ahır gübresi ile 30 kg süperfosfat, 30 kg potasyum sülfat, 15 kg amonyum sülfat vermelidir. Ticaret gübreleri ürünün erken yetişmesini sağlar. Kışlık lahana, kereviz veya baklagillerden sonra ekilmelidir. D. in boş bıraktığı parsele ise, kışlık ıspanak, havuç, göbekli salata, pancar, baklagiller ekilebilir

Çeşitleri: Yurdumuzda D. çeşitleri iki grupta toplanır: 1. Yerli D. çeşitleri; 2. Yabancı D. çeşitleri. Yerli D. çeşitleri: Sırık D. i; Yuvarlak, kırmızı, düzgün yüzlü, çok

etli, az çekirdekli, çok verimlidir. Dalları uzun olduğu için sırıklar üzerine alınır. Bu tür, daha çok İstanbul, Kocaeli ve Bursa'da yetiştirilir. 2. Yer D. i: Yarım kg a yakın irilikte, dilimli bir çeşittir. Dalları yere yayıldığı için toprakta olgunlaşır. Bodur D. de denilen bu tür, Marmara ve Karadeniz bölgelerinde yetiştirilir. Edremit'te yetiştirileni ünlüdür. 3. Balkan D. i: Salça için elverişli olan bu tür, sulamadan da yetiştirilebilir. Bunun için kır D. i de denilir. Meyvası küçükçe ve çok verimlidir. Bahçelerden çok tarlalarda yetiştirilir. 4. Küpe D. i: Taneleri çok küçük ve sivri olup biçimi söbüdür. 5. Kiraz D. i: Kirazdan biraz iri ve yuvarlak, düzgün yüzlü bir türdür. 6. Pembe D.: Melezleme yolu ile yetiştirilir. Çekirdekleri çok az, rengi pembemsi, uçları sivri ve koni biçimindedir.

SIRIK DOMATESİ

Domatesin ekim ve bakımı: D. tohumla üretilir. 1 kg meyva 2 gr (yani aş. yu. 800 tohum) verir. Fakat bu kadar tohumdan dikime elverişli ancak 200 fide elde edilir. D. tohumları ekimden 24 saat önce ılık suda çimlendirilir. Ilıman yerlerde, ocak ayında, soğuk yerlerde mart ayında hazırlanan sıcak yastıklara 1 m² ye 5 gr hesabiyle ve serpme ile tohum ekilir. Sıcak yastıklarda sıcaklık 24° C olmalıdır. Tohum ekildikten sonra üzerine 1 cm kadar harç atılarak tahta tokmakla bastırılır, ince süzgeçle yastık sulanır. Yastığın camlı çerçeveleri kapatıldıktan sonra üzerleri hasırla örtülerek sürünceye kadar açılmaz. D. tohumları 3 - 5 gün sonra sürmeye başlar. Fideler iyi havalarda camlı çerçeveler aralanarak havalandırılır, gerektikçe sulanır, otları alınır. İki yapraklı olunca da başka bir yastığa 4 - 5 cm ara ile şaşırtılır. İklimi elverişli olan büyük işletmelerde fideler 10 cm aralıkla doğrudan doğruya tohum tavalarına şaşırtılır. Burada bir ay kaldıktan sonra topraklariyle çıkarılarak ya sıra usulü ile veya 80 cm ara ile hazırlanan tek masuraların kenarlarına 60 cm aralıkla dikilir. Dikiminden 2 hafta sonra birinci çapa yapılır. Su isteği meyva bağlayıncaya kadar çapa yaparak sağlanır. Sırık D. leri 40 - 50 cm olunca bunlara 1,80 - 2,00 m uzunluk ve 3 - 3,50 cm çapında herek verilir ve uçları 50 cm toprağa sokularak gövdelerinden rafya ile hereklere bağlanır.

D. lerde çeşitli budama uygulanır. Bizce pratik olanı tek gövdeli budama metodudur. Bu metodda doruk dalı üzerindeki yapraklara hiç ilişilmez, fakat yan dallardan çıkan bütün koltuk lar daha körpe iken kopartılır. Bu yolla her D. kökü bir gövde ile yan dallardan ve üzerlerindeki yaprak, çiçek ve meyvalardan ibaret kalır. Ağustos - eylül başlangıçlarında D. lerde tepe alma yapılır. Bu işlemle çiçekler de meyva bağlamağa başlar. D. ler el ile toplanır. Toplama zamanı sabahları veya akşam üzerleridir. Bir kökten sebze bahçelerinde sırık D. lerinden 2 1/2 kg D. alınır. Bir dönümden alınan D. ürünü ise ortalama 5 000 - 8 000 kg arasındadır.

DOMATES: İri, yuvarlak ve düz, kalın kabuklu cinsi

Tarihçe: D. in yurdu Orta Amerika ile Güney Amerika'dır. Meksika'da yerli kabilelerin D. i yedikleri sanılmaktadır. D. e yabanî olarak Peru'da, Kanarya adalarında ve Filipinlerde rastlanmıştır. Avrupa'da D. ilk olarak Amerika'nın keşfinden kısa bir süre sonra İspanya, Portekiz ve İtalya'da yetiştirilmiştir. Daha sonra öbür Avrupa ülkelerine yayılmıştır.

Domatesin değerlendirilmesi: Son elli yıl içinde dünyada D. üretimi tutarı, önemli meyvalar arasında dördüncü dereceye yükselmiş bulunmaktadır. Gerçekten 1961 de dünya üzüm üretimi 40 milyon ton, muz 30 milyon ton, portakal 16,5 milyon ton olup D. de 16 milyon ton olarak hesap edilmiştir.

Dünyada D. üretiminin büyük bir hızla gelişmesinde, bu ürünün sonradan başka yiyeceklerin hazırlanmasında kullanılabilen çeşitli mamullere işlenmesi kolaylığının önemli rolü bulunmaktadır. Bugün D. ten çok çeşitli mamuller yapılmakla birlikte, bunlara yenilerini katmak üzere de çalışmalar sürmektedir.

D. ekimine Türkiyede 100 yıl kadar önce başlandığı tahmin edilebilir. D. üretiminin başladığı ilk yıllarda bunun yenmesini halkın şüphe ile karşıladığı da söylenmektedir.

Bugün Türkiyede D. üretim ve tüketim tutarlarını gösteren sayıların bulunması mümkün olmamakla birlikte Türk ve Batı ülkeleri yemekleri karşılaştırılınca, yurdumuzda D. ve mamullerinin gerçekten pek çok kullanıldığı sonucuna varılabilir.

D. taze olarak pek çok tüketilir. Taze D. ten yapılan mamullerin tüketimleri de çok ileridir. Bu mamullerin yapılışları üzerine aşağıda kısa bilgi verilmiştir:

1. **Domates konservesi:** Olgun ve beresiz D. ler yıkandıktan sonra kaynar suya daldırılarak kabukları soyulur, ağızları hermetik olarak kapanabilen cam kavanozlara veya teneke kutulara yerleştirilir; üzerine kap doluncaya kadar, içine hoşa gidecek miktarda tuz da konmuş kaynar D. şırası katılır. Kaplar kapatılır ve kaynayan su içinde pastörize edilerek saklanır. Türkiyede bu yolda D. konservesi pek yapılmaz; daha çok kabuğu soyulmaksızın hazırlanır.

2. **Domates şırası:** Olgun kırmızı D. ler yıkandıktan sonra parçalanır, biraz kaynatıldıktan sonra veya kaynatılmadan kabuk ve çekirdekleri ayırabilecek bir elek veya özel makineden geçirilir. Elde edilen D. in et ve su karışımına D. şırası denir. Buna istenilirse biraz da tuz katılabilir. Şişe veya konserve kutularına doldurularak pastörize edilerek dayanıklı hale getirilir.

3. **Salça:** Yukarıda anlatıldığı gibi hazırlanan D. şırası, en iyisi vakum kazanlarında ısıtılarak bir kısım suyunun buharlaştırılması ile koyulaştırıldıktan sonra, tuzlu veya tuzsuz olarak konserve kutularına doldurulur, pastörize edilerek dayanıklı bir hale getirilir. Ancak, D. salçasının değeri, içinde bulunan tuzsuz kuru madde miktarı ile ölçülür. Birçok ülkelerin standartlarına göre, salçalarda tuzsuz kuru madde tutarı % 8,50 den aşağı olmaz ve en koyusun-

da da bu miktar % 33 ten çok olur. Bu kuru madde esasına göre salçalar çeşitli sınıflara ayrılır. Türkiyede vakum kazanlarında salça, birçok konserve fabrikalarında yapılmaktadır.

4. **Keçap** (Ketçap, İng. Catchup) : Yukarıda anlatıldığı gibi hazırlanmış olan D. şırasına baharat, şeker, tuz ve sirke katılarak D. kuru maddesi % 12 den yukarı oluncaya kadar koyulaştırılarak yapılır. İstenirse buna ince kıyılmış soğan ve sarımsak da konulabilir. Türkiyede konserve fabrikalarınca piyasaya çıkarılmıştır.

5. **Dondurulmuş domates şırası:** Usulüne göre hazırlanmış olan D. şırasına % 1 kadar tuz katıldıktan sonra kaplara doldurulur ve dondurularak saklanır.

6. **Domates tozu:** D. şırası vakum kazanlarında koyulaştırılır ve gene vakum altında kurutulur, öğüterek toz haline getirilir. Bu toz salça gibi yemeklere çeşni vermek üzere kullanılır. Türkiyede yapılmaktadır.

D. ten daha birçok mamuller yapılabilmektedir.

DOMAŽLICE [*domajlitşe*] (Alm. **Taus**), Çekoslovakyada, Bohemya'nın batısında, Rubrina nehri kıyısında, Plzeň'in güneybatısında bir kasaba. Plzeň'den Bavyera'daki Regensburg'a giden demiryolu üzerinde bir istasyondur. D., Çek sınırını koruyan eski muhafız (Chodove) ların bulunduğu bölgededir. Almanlar burada 1040 yılında ve sonra 1431 yılında Husit'ler tarafından yenilgiye uğratılmıştır. D. nin ilgi çekici yapıları arasında eski şatosu ve bir müzesi anılmaya değer. Nüfusu 7 228 (1947) dir.

DOMBASLE [*donbal*], **Mathieu de** (1777 - 1843), Fransız tarım uzmanı. Nancy'de doğmuş, orada ölmüştür. Özel bir saban yapmış ve ekim usullerini geliştirmiştir. D. özellikle killi toprakların verimini artırmak üzere kireç suyundan geçirilmesi üzerinde durmuştur. 1822 de Roville'de bir tarım okulu kurmuştur. Eserleri: *Essai sur l'analyse des eaux naturelles* (Tabiî suların analizi üzerine bir deneme) [1810]; *Théorie de la charrue* (Saban ilkeleri) [1821]; *Sur la fabrication du sucre de betterave* (Pancardan şeker yapımı üzerine) [1839].

M. DOMBASLE

DOMBAYOVA, Afyon ilinin Dinar ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Uluköy'ün nüfusu 1 488 (1960) dir. 23 köyü ile birlikte bucak nüfusu 11 168 dir. D. bucağı, Dinar ile Sandıklı arasındadır. Yakınından demiryolu ve şoseler geçer. Yakın ve uzak çevresine bağlantısı çoktur. Uluköy'ün batısında Dombay Ovası adıyle eni 4 km, boyu 10 km kadar olan bir düzlük uzanır. Bu düzlüğün çevresi dağlık ve tepe liktir (1 000 - 1 500 m). Başlıca tarım ürünleri buğday, mısır, arpa, pancar ve baklagillerdir.

DOMBES, LA [*la domb*], Fransada, Lyon'un kuzeyinde, buz çağından kalma Rhône buzulunun Rhône ile Saône arasındaki dirsekte 250 - 300 m yüksekliğinde bir yığıntı düzlüğü. Rhône'a doğru alçalır; gölcükler bakımından zengindir.

DOMBEY [*dõbe*], **Joseph** (1742 - 1794), Fransız botanikçisi ve gezgini. Mâcon'da doğmuş, Antiller'de ölmüştür. 1777 yılında bilimsel bir görevle Güney Amerika'ya giderek Peru ve Şili'yi gezmiş, oralardan birçok bitki ve tabiat bilimlerini ilgilendiren nesnelerle dönmüştür. Cadix'e varınca, bunların yarısına İspanya kralının hesabına el konmuştur. D. nin çalışmaları ancak ölümünden sonra mirasçısının çabasıyla yayın alanına çıkabilmiştir. Kurutulmuş bitki koleksiyonu, Paris Bitki Bahçesi (Muséum) ne konulmuştur.

DOMBEYA, Madagaskar ve Réunion adalarındaki tüylü bir ağaççık. Ebegümecigiller familyasından olan bu bitki, adını botanikçi Dombey'den almıştır. D. nın yaprakları almaşık ve kulakçıklıdır; kabuğu çok dayanıklı, aynı zamanda yumuşak ve bükülgen olduğundan halat yapımında kullanılır. Bu bitki, biçiminin zarifliği ve çiçeklerinin güzelliği ile göze çarpar; Avrupa'da limonluklarda yetiştirilmektedir.

DOMBRA, Kazak Türkleri arasında kullanılan bir çalgı. Gövdesi daha çok üç köşe veya yarı oval olup, uzun bir sapı vardır. D. nın uzunluğu 1 200 - 1 300 mm dir. İki telli bir çalgı olan D. nın iki çeşidi vardır. Batı Kazakistan'da kullanılan D. nın sapı, ince uzundur. Doğu Kazakistan D. sının sapı kısadır.

D. Kazak halk şairleri (akın) nin en önemli çalgısıdır.

DÔME [*dõm*] **DAĞLARI veya CHAÎNE DES PUYS** [*şen de pü*], Fransa'da Auvergne'de, Limagne ovasına kadar uzanan sönmüş bir yanardağ takımı. Puy de Dôme tepesinin yüksekliği 1 465 m dir. Bunlar Auvergne'in en yeni yanardağları olup asıl şekilleri henüz bozulmamış bulunduğundan bu çeşit oluşumların bütün klasik biçimleri burada gözlenebilir.

DOMENCHINA [*domençina*], **Juan José** (doğ. 1898), İspanyol yazarı. Madrid'de doğmuştur. Genç yaşta edebiyata yönelmiş, gazetecilik ve politika alanında çalışmıştır. İspanya iç harbinden sonra Mexico'ya göçmüştür. Şair, romancı ve eleştirmeci olarak tanınmıştır. Yazılarında J. R. Jiménez, Valéry ve özellikle Quevedos'un etkisi görülür. Eserleri: *Del poema eterno* (Ölümsüz şiir üzerine) [1917]; *Las interrogaciones del silencio* (Sükûtun soruları) [1918]; *El hábito* (Elbise) [1926]; *La túnica de Neso* (Nessos'un gömleği) [1929]; *El tacto fervoroso* (Gayretli duygu) [1930]; *Dédalo* (Daedalos) [1932]; *Margen* (Sayfa kenarı) [1933]; *Crónicas de Gerardo Rivera* (G. R. nın kronikleri) [1935]; *Destierro* (Sürgünlük) 1942]; *Exul umbra* (Sürülmüş gölge, Latince) [1948]; *La sombra desterrada* (Sürülmüş gölge, İspanyolca) [1950]; *Poesías completas* (Toplanmış şiirler) [1936].

DOMENICHINO [*domenikino*] (asıl adı: **Domenico Zampieri**; 1581 - 1614), İtalyan ressamı. Bologna'da doğmuş, Napoli'de ölmüştür. D., genç yaşta Bologna'da Anversli ressam Dionigi Calvaert'in atelyesinde çalışmış, sonra da ressam Caracci kardeşlerin en iyi öğrencilerinden biri olmuştur. D., Farnese sarayının fresko resimlerinde, ressam kardeşlerden Annibal'in denetimi altında öteki kardeşlerle birlikte sonuna kadar çalışmıştır. Hocasının

Z. DOMENICHINO

Z. D O M E N I C H I N O: «Diana'nın avı» (G a l l e r i a Borghese, Roma),

ölümünden sonra, Roma kiliseleri için birçok siparişler almıştır. Bunlar arasında Saint-Louis-des Français ve S. Andrea della Valle kiliseleri vardır. D., 1630 da katedralin şapelini resimlerle süslemek için Napoli'ye çağrılmış, yaptığı resimlerin eleştirilmesi üzerine Napoli'yi bırakmak zorunda kalmıştır. D. Vatican Pinakoteğindeki «St. Jerôme'un kudas âyini» eseriyle ün kazanmıştır. Bu eser, Michelangello ve Rafaello'nun sanatından etkilenmiş olarak ve akademik bir üslûp içinde Rafaello'dan sonra gelen sanatçılarda görülmeyen duygulu bir düzen ve doğru bir desen ustalığını taşımaktadır. Eserleri arasında «Irmaktan geçiş» (Doria galerisi, Roma); «Koruyucu melek»; «Diana'nın avı» (Borghese galerisi, Roma) anılabilir.

DOMENICO [*domęniko*], **Giuseppe Biancolelli (Fr. Dominique;** 1636 veya 1637 - 1688), İtalyan sahne sanatçısı. Bologna'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1661 de Mazarini'in daveti üzerine Parise gelen topluluklta bulunuyordu. Arlequin rolündeki başarısıyle dikkati çekerek XIV. Louis'nin gözüne girdiği gibi, temiz ahlâkı ile herkesin s e v g i ve saygısını da kazanmıştı. Büyük oğlu Louis (ölm. 1729) ye XIV. Louis vaftiz babalığı etmiştir. Küçük o ğ l u Pierre François (1680 - 1734) ise F r a n s ı z dram yazarı ve sahne sanatçısı olarak yetişmiştir.

G. B. DOMENICO

DOMENICO [*domęniko*], **Polo di Angelo de Vetri** (1482 - 1548), İtalyan madalyacısı. Floransa'da doğmuş, orada ölmüştür. Giovanni della Corniole ve Pier Maria da Pescia'ya çıraklık etmiştir. Alexandre de Medicis, I. Cosme, I. François madalyaları onun elinden çıkmıştır. Musée des Offices'te onun işlediği alaca somakiden bir süs taşı, Bibliothèque Nationale'de de kristal yontması bir madalyası vardır.

DOMENICO DA V E N E Z I A [*domęniko da venętsia*] (1511 - 1578), çömlekçilik ve minecilik s a n a t ı n d a ün a l a n Venedikli ustalardan b i r i. Brunswick müzesinde bulunan ve bir savaş sahnesini gösteren bir tabak onun şaheseridir. İşlediği Endülüs çinilerinin kenarlarını parça parça temsilî şekiller le süslerdi. Oğlu Marco Antonio babasının sanatını yaşatmıştır.

DOMENICO D E FERRARA [*domęniko de ferrąra*] **veya DA PIACENZA** [*da piaçęntsa*] (ölm. aş. yu. 1462), XIV. yüzyıl İtalyan dansının kuramcısı. Koregrafi (bale ve dans) sanatının ilk teknik incelemesi olan *De arte saltandi et choreas ducendi* adlı bir eser yazmıştır. Bu eserin yazma bir nüshası Paris Millî Kütüphanesindedir. Müzik örnekleri taşıyan bu eserde, ilk dans adımlarını açıklayarak ölçülü oynamak için gerekli kurallarla birlikte kendi danslarındaki beste, adım ve figürleri anlatmıştır.

DOMENICO DI BARTOLO [*domęniko di bąrtolo*] (aş. yu 1400 - 1445), İtalyan ressamı. Asciano'da doğmuştur. En çok Sienna şehrinde çalışmıştır. 1433 yılında «Çocuklu Meryem»i müzik çalan melekler arasında gösteren tabloyu yapmış, 1434 te katedralin döşeme taşlarını tarihten sahnelerle resimlemiş ve 1441 - 1444 yılları arasında hastahaneyi Floransa çığırından esinlenen fresklerle bezemiştir.

DOMENICO VENEZIANO [*domęniko venętsiano*] (aş. yu. 1400 - 1461), İtalyan ressamı. Venedik'te doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Floransaya çağrılarak 1439 - 1445 yılları arasında Boldovinetti ve öğrencisi Pierro della Francesca ile birlikte Sant Egidio kilisesinin koro yerini fresklerle bezemiştir. D., Floransa ressamlarına, hafif ve ışıklı yeni bir renk duygusu, daha ferah bir mekân anlayışı getiriyordu. Bu yenilikler onun Berlin, Floransa, Santa Croce ve Londrada bulunan eserlerinde göze çarpmaktadır.

DOMENTIJAN [*domentiyan*] (aş. yu. 1210 - aş. yu. 1264), Sırp din adamı ve yazarı. Athos dağında keşiş olan D., Sv. Sava ile onun babası Stevan Nemanja'nın biyografilerini yazmıştır. Bu metinler, Daničić tarafından Belgrad'da *Život Svetoga Simeuna i Svetoga Save* (Sv. Simeun'un ve Sv. Sava'nın hayatı) [1865] adı altında yayınlanmıştır.

DOMERGUE [*domęrg*], **François Urbain** (1745 - 1810), Fransız gramercisi. Aubagne'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. *Doctrine chrétienne* tarikatı papazlarından olan D. çeşitli kolejlerde öğretmenlik ettikten sonra ihtilâl başlarında Paris'e yerleşmiştir. Şairliğe de heves etmişse de, bu alanda büyük başarı sağlayamamıştır. Dil bilgisi, imlâ, doğru söyleyiş konularını ele alan değerli eserler vermiştir. Hele Fransızca öğrenmek isteyen yabancılar için yazdığı el kitabı *Manuel des étrangers amateurs de la langue française* (Fransız dilini öğrenmek isteyen yabancılar için el kitabı) [1805] bugün bile gerçek bir değer taşımaktadır. 1803 te Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiş olan D., günümüzün gramercileri tarafından bir öncü sayılır.

DOMERGUE [*domęrg*], **Jean Gabriel** (doğ. 1889), Fransız ressamı. Bordeaux'da doğmuştur. 1913 te Roma ar-

mağanını kazanmış, 1950 de Fransız Güzel Sanatlar Akademisine üye seçilmiş, 1956 da Jaquemart - André müzesi muhafızlığına atanmıştır. Venedik'i konu yapan resimleri, bezeme örnekleri ve kadın tabloları çoktur.

J. G. DOMERGUE: «Yeşil boa'lı kadın»

DOMESDAY BOOK [*dūmzdey buk*] veya **DOOMSDAY BOOK** [*dūmzdey buk*] (İng. = hüküm günü), I. William'ın emri üzerine İngiltere'de yapılmış ve 1086 yılında bitirilmiş olan bir sayım veya genel istatistiğin sonuçlarını kapsayan Latince yazılmış kitap. D. B., ince parşömen üzerine yazılmış iki cilttir. Bunlardan birincisi geniş bir ikilik forma biçiminde ve 382 sayfa, öteki dörtlük forma biçimin de ve 450 sayfadır. D. B lar İngiltere topraklarının: 1. İstatistik yapıldığı tarihte, 2. İhsan olundukları, yani kral tarafından dağıtıldıkları zamanki, 3. III. St. Edward zamanındaki mülkiyet durumu genişlikleri ve değerleri konusunda değerli bir kayıttır. Kiracı ve toprağa bağlı çiftçilerin sayısı, çiftlik hayvanlarının tutarı gibi bilgiler de kitaba geçirilmiştir. Kitap, uzun bir süre hazine dairesinde, üç ayrı kilit altında ve krallık mühürü ile birlikte saklanmıştır. Bugün Londradaki kayıtlar dairesinde saklanmaktadır. 1783 te İngiliz hükümeti D. B. un özellikle bu iş için dökülen harflerle yapılmış bir baskısını yayınlamıştır. İstatistiğe Northumberland, Cumberland, Westmoreland ve Durham kontlukları alınmamıştır. Ayrıca bölgesel D. B. lar da vardır.

DOMESNES veya DOMESNÄS (Coğ.): bk. KOL KASRAGS.

DOMETT [*dọmet*], **Alfred** (1811 - 1887), İngiliz şairi ve sömürge yöneticisi. D., 1842 de Yeni Zelanda'ya gitmiş ve bu sömürgenin türlü önemli görevlerinde bulunmuştur. Şair Robert Browning'in yakın arkadaşı idi. D. in eserleri arasında 1833 ve 1839 da yayınlanmış olan «Şiirler» i, *Ranolf and Amohia* (R. ve A.) [1872], *Flotsam and Jetsam* [1877] sayılabilir.

DOMEYKİT (Fr. Domeykite), arseniğin doğal bakır bileşiği ($Cu_3 AS$). D. e beyazımsı düğümcükler halinde Meksika ve Şili'de rastlanır.

DOMEYKO, Ignacy (1802 - 1889), Polonyalı bilgin. Niedzviadka (Litvanya) da doğmuş, Santiago (Şili) da ölmüştür. Vilno'da Mickiewicz ile arkadaşlık etmiş, 1831 ayaklanmasına katılmış ve ayaklanmanın bastırılması üzerine 1831 yılında yurdunu bırakarak Parise sığınmak zorunda kalmıştır. D. bundan sonra Alsace'ta madencilik üzerinde çalışmış, 1838 de Şili hükümetinin çağrısı üzerine Şili'ye gitmiştir. D., burada Coquimbo Kimya ve Mineroloji okulunu kurmuş, 1839'dan başlayarak Santiago Üniversitesi profesörlüğünde, 1867 den sonra da aynı üniversitenin rektörlüğünde bulunmuştur. D., Güney Amerikanın bilimsel hayatının yöneticisi olmuş, Şilideki madencilik yöntemlerinin gelişmesinde büyük hizmetleri olmuştur. D. nun birçok bilimsel inceleme ve kitaplardan başka, Şili hakkında Polca bir eseri de vardır.

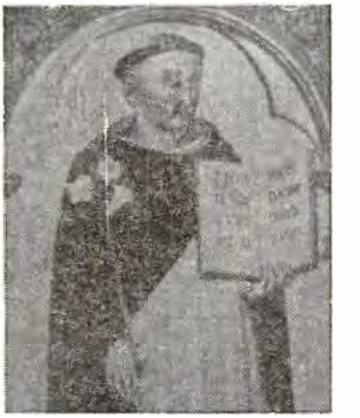
DOMEYKO [*thomeiko*] **SIRADAĞLARI**, Şili'nin Andes dağlık bölgesinde, batıya doğru Salar de Atacama'yı sınırlayan bir dağ zinciri (5 070 m).

DOMFRONT [*dõfrõ*], kuzeydoğu Fransada, Orne departmanında, Mayenne'in kuzeyinde, Varenne nehri kıyısında bir kasaba. Yıkıntı halinde bir şatosu vardır. Uzun zaman en önemli Norman direneklerinden biri olarak kalmış, 1048 de İngiltere kralı I. William tarafından ele geçirilmiştir. D., Fransız - İngiliz savaşlarında ve din savaşları sırasında sık sık kuşatılmıştır. Nüfusu 3 900 dür.

DOMİNANT (Mus.): bk. ÇEKEN.

DOMİNANT (Fr. Dominant, Lat. *dominans* = yöneten, hükmeden) [Biyol], melez yaratıklarda her zaman meydana çıkan karakter veya etken. Meselâ kül rengi, bir D. tır ve kül renginde bir fare ile beyaz bir fare çiftleştirilecek olursa, bu birleşmeden doğacak farelerin hepsinin kül renginde olacağı bilinir. Bk. KALITIM.

DOMINGO DE GUZMÁN [*domingo de guthmạn*] (Lat. Dominicus, Fr. Saint Dominique, Alm. Dominikus, İng. Dominic; aş. yu. 1170 - 1221), Dominicusçular tarikatının kurucusu. Caleruega (Castilla) da doğmuş, Bologna-da ölmüştür. Aş. yu. 1199 dan sonra Osma piskoposu Diego'nun kanonikus (piskopos müşaviri) u ve sekreteri olmuştur. Albigenses sapıklarını Katolikliğe döndürmek için 1206 da Toulouse'a yakın Prouille'da kurulan misyoner istasyonuna Diego tarafından 1207 de müdür olarak atanmıştır. D. bu istasyonu 1217 de bir Augustinae rahibeleri manastırına çevirmiştir. 1215 te Toulouse'da tam bir yoksulluk içinde bulunan D., Albigens'ler (b. bk.) i Katolikliğe döndürme işine kendini adayan bir rahip topluluğu kurmuştur. 1216 da da bu topluluktan Dominikusçular veya vaizler tarikatı doğmuştur (bk. DOMINICUSÇULAR). Güçlü bir örgütçü ve kitleleri sürükleyen bir önder olan D., XIII. yüzyılda kilise hayatına birçok yenilikler getirmiştir. D., 1234 te aziz ilân edilmiştir. Resimlerde, zambak, kitap, yıldız veya meşale taşıyan bir köpek ile gösterilir. Meşale taşıyan köpek, hem Dominicani (Lat. *domini canes* = tanrının köpekleri) adı ile ilgili bir kelime oyunu, hem de vaizin uyanıklığının belirtisidir.

DOMINGO DE GUZMÁN

DOMINGUES [*dominges*], **Alfonso** (XIV. yüzyıl), Portekizli mimar. 1388 yılından 1402 ye kadar Batalha manastırı yapılmağa başlandığı zaman başmimar olarak çalışmıştır.

DOMINICA [*dominika*] (Fr. Dominique), Antil adalarından biri. İngiltere'nin sömürgesidir. Yönetim bakımından Windward takım adalarına bağlıdır. Kraliçenin tayin ettiği bir administrator (yönetici) tarafından yönetilir. Dağlık ve ormanlık olan adanın yüzeyi 728 km², nüfusu 63 000 (1963) dir. Halkının çoğunluğu eski zenci kölelerden türemiştir. Başkenti Hoseau, nüfusu 10 417 (1963) dir. Kahve, tropikal meyvalar, kakao ihraç eder. Ada, 1493 yılında bir pazar günü keşfedildiğinden bu adı almıştır (Dies dominicus = Lat. pazar günü). XVIII. yüzyılda Fransa ile İngiltere arasında tartışma konusu olan D., 1783 te son olarak İngiltereye geçmiştir.

DOMINICI [*dominiçi*] (asıl adı: **Giovanni Bacchini**; 1357 - 1419), İtalyan kardinali. Floransa'da doğmuş, Buda'da ölmüştür. Vâizlik eden D., Dominicusçular tarikatında reform yapmış, Toscana'nın Fiesole şehrinde bir manastır kurmuş, Katolik kilisesinin parçalanması akımına karşı koymuştu. Papa XII. Gregorius onu 1407 de Ragusa başpiskoposluğuna, 1408 de de kardinalliğine atamıştı. Daha sonra 1418 de V. Martin tarafından Huss'çüler'i doğru yola çağırmak için vaızlar vermekle görevlendirilmiştir.

DOMINICI [*dominisi*] **TÜPÜ** (Tıp), radyum ışınları uygulanmasında, yalnız *Beta* ve *Gamma* ışınlarının geçmesini sağlayan, gümüşten yapılmış bir tüp. Fransız hekimi Henri Dominici (1867 - 1919) nin adiyle anılır.

DOMINICUS, St.: bk. DOMINGO DE GUZMÁN.

DOMINICUS GUNDISSALINUS [*dominikus gundissalinus*] (Gundisalvi) (XII. yüzyıl), iskolastik filozof. 1150 de Segovia başdiyakonu olmuştur. Arap filozoflarından çevirmeler yaparak, Aristo'dan yeni Eflatunculuk aracılığıyle Araplara geçen bilimi Batı uygarlığına aşılamış ve bu bilimi yazılarında sistemli bir şekilde işlemiştir. Başlıca eserleri: *De unitate* (Birlik üzerine) [1891]; *De immortalitate animae* (Ruhun ölmezliği üzerine) [1897]; *De divisione philosophiae* (Felsefenin bölünüşü üzerine) [1903]; *De processione mundi* (Dünyanın evrimi üzerine) [1925].

DOMINICUSÇULAR [*dominikusçular*] (Fr. Dominicains), Dominicusçu tarikatı. 1215 yılında St. Dominicus (bk. DOMINGO DE GUZMÁN) tarafından kurulmuştur. Bu tarikattan olanların resmî adı «Vaiz kardeşler» dir. 1215 te toplanan Latran konsili (b. bk.) yeni tarikatlar kurulmasını yasakladığı için Dominicus, «Saint - Augustin kuralı» denilen yolu seçmiş, fakat ona, kuruluşla ilgili birtakım ayrıntılar katmıştır. Böylece göze çarpacak derecede demokratça bir karaktere bürünmüş olan tarikat, 22 ocak 1216 tarihinde papa III. Honorius tarafından resmen kabul edilmiştir. D. sadaka ile geçinen bir tarikat topluluğu olup başlıca görevleri Cathare'ların güttükleri mezhep sapıklığı ile savaşmaktı. Dominicus, tarikatlara bağlı olsun veya olmasın, papaz sınıfının, mezhep sapıklıklarına gereği gibi karşı gelecek şekilde örgütlenmiş olmadığını göz önünde tutuyor ve müritlerinin, savaşacakları koyu Cathare'larınki kadar pehrizli bir hayat sürmelerini istiyordu; ikinci bir isteği de onların iyi birer vaiz olmaları idi. Koyduğu yönetmelikte âyinlerden çok öğretime üstünlük tanıması bundandır.

D. yünden dokunmuş beyaz bir entari, kara bir cüppe giyerler, bellerine, ucunda tespih asılı meşin bir kemer bağlarlar. Tarikat, seçimle gelen bir genel üstat (maître général) tarafından yönetilir. Bunun göreve başlamasında, seçimin papa tarafından onaylanmasını gerekli görmeyen tek tarikat D. dır. Tarikatın, her birinin başında birer başkan (prieur provincial) bulunan il kolları vardır; manastırlar da manastır başkanlarınca (prieur conventuel) yönetilir. D., daha pîrlerinin sağlığında İspanya, İngiltere, İtalya ve Fransada vaiz, doktor ve misyoner olarak kilise tarihinde geniş bir yer tutmuşlardır. Bunlar Paris'teki Saint - Jacques manastırları dolavısıyle Fransada daha çok Jacobinler diye adlanırlar. Engizisyonu hemen hemen her yerde onlar yönetmiştir. Kitapların sansürü için Katoliklerin en yüksek kurulu olan *kutsal saray üstatlığı*'na hep D. geçirilir. Tarikatın en yüksek bilginleri St. Albert, St. Thomas d'Aquin; en ünlü vaizleri ise St. Vincent Ferrier ile Savonarola'dır. Anayasaları köklü herhangi bir değişikliğe uğramamış, ancak XIV. yüzyılın sonundan beri hiçbir parçalanmaya yol açmadan birçok reformlar geçirmiştir. Bu tarikat 1792 yılında Fransadan kaldırılmışken, Romada tarikata giren Lacordaire tarafından 1839 da yeniden kurulmuştur. İlk manastır da 1843 te yeniden açılmıştır.

DOMİNİK, Hans (1872 - 1945), Alman yazarı. Zwickau'da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Berlin'deki yüksek teknik okulda makine yapımı ve elektroteknik öğrenimi görmüştür. 1898 den sonra çeşitli büyük firmalarda elektrik mühendisliği yapmış, 1904 ten sonra serbest mühendis ve yazar olarak çalışmıştır. Birinci Dünya Harbinde silâh sanayiinde görev almış, 1924 ten sonra serbest teknik yazar, gazeteci ve redaktör olarak Berlin'de çalışmıştır. Kuzey Amerika, İskandinavya, İngiltere ve İtalya'da geziler yapmıştır. Popüler bilim kitaplarını ve Jules Verne'in bir ardılı olarak modern fiziğin imkânlarını yansıtan, klişe şeklinde gazeteci üslûbu ve mübalâğalı sahnelerle canlandırılmış geleceğin romanlarını yazmakta başarı gösterilmiştir. Eserleri: *Die Spur des Dschingis Khan* (Çingiz Han'ın izi) [1923] *Atlantis* (ad) [1925]; *Der Brand der Cheopspyramide* (Keops piramidi yangını) [1926]; *König Laurins Mantel* (Kral Laurin'in mantosu) [1928]; *Das Erbe der Uraniden* (Uranitlerin kalıtı) [1928]; *Kautschuk* (Kauçuk) [1930]; *Atomgewicht 500* (Atom ağırlığı 500) [1935]; *Treibstoff SR* (SR yakıtı) [1940]; *Vom Schraubstock zum Schreibtisch* (Tezgâhtan yazı masasına) [1942].

DOMİNİKA CUMHURİYETİ (resmî adı: **República Dominicana,** eski adı: **Santo Domingo**), Amerikanın Haiti (başka adalarıyle Hispaniola, Quisqueya veya Santo Domingo) adasının doğu bölümünde bir cumhuriyet. Yüz ölçümü 48 442 km², nüfusu 3 452 000 dir. Başkenti Santo Domingo (Ciudad Trujillo) dur.

Tabiat: Haiti adasının doğusunda olup adanın büyük bir bölümünü içine alır. İki bölgeye ayrılır: gemilerin girebildiği ırmaklarla sulanan kıyı bölgesi ile ormanlık ve dağlık iç bölge. Bu son bölgede uzanan Cordillera del Cibao sıradağlarındaki Monte Tina tepesi, 3 140 m yüksekliktedir.

Tarih: Santo Domingo adasını 1492 de Columbus bulmuş ve buna La Espanola adını

DOMİNİKA CUMHURİYETİ (arma)

vermiştir. Sonradan bir aralık bu ad Hispaniola olmuştur. Adanın batı bölgesi 1697 de Fransızların eline geçmiş, daha büyük olan doğu bölgesi ise İspanyolların elinde kalmışsa da, 1795 - 1808 yıllarında Fransızlarca ele geçirilmiştir. 1821 de bu bölge bağımsızlığına kavuşarak Jean - Fierre Boyer tarafından yönetilen batı bölgesine katılmıştır. 1844 te Boyer'nin hükümeti düşünce, doğu bölgesi 1861 - 1865 yıllarında yeniden İspanya ile birleşmiştir.

Bu bölgenin tarihi, cumhurbaşkanı olmak için savaşan politikacı generallerin devrimleriyle doludur. İç huzursuzluklar Amerika Birleşik Devletlerinin karışması ile sonuçlanmış ve Birleşik Devletler 1905 te malî kontrolu eline alarak ülkeyi 1916 - 1924 yıllarında askerî işgal altında bulundurmuştur. 1930 devriminden sonra general Rafael Trujillo, ordunun önderi olarak iktidara gelmiş ve bundan sonra da cumhurbaşkanı olarak 1938 - 1942 döneminin dışında tekrar tekrar seçilmişti. Trujillo'nun diktatörlüğü boyunca iç düzen ve iktisadî kalkınma sağlanmıştır. 1952 seçiminde Trujillo, kardeşi general Hector Trujillo lehine seçimden vazgeçmiş, 1957 de Hector Trujillo, cumhurbaşkanı olarak tekrar seçilmiştir. 1956 haziranında baş gösteren bir liberal fikir adamları ayaklanması kolayca bastırılmıştı. 1945 te D. C., O. A. S. (Organization of American States) e katılmıştır. 1936 da Ciudad Trujillo adını almış olan başkente, 1961 de tekrar Santo Domingo denilmiştir. Harita için bk. HISPANIOLA.

Edebiyat: Şiir, bağımsızlığın ilânından sonra bir süre esinini yurtseverlikten, yurdun gelenek ve efsanelerinden almıştır. Bu dönemin başlıca şairleri şunlardır: Felix María del Monte (1819 - 1899); Javier Angulo y Guridi (1816 - 1884); Manuel Rodríguez Objío (1838 - 1871); Henríquez (Enrique) ve Gastón Fernando Deligne (1861 - 1913). Bundan sonraki dönemde modernist akım başlar. Fabio Fiallo Cabral (1866 - 1942) bu dönemin temsilcisidir. XX. yüzyılın başlangıcında şiirleriyle olduğu kadar kısa hikâyeleriyle dramlarında da bütün ülkenin edebiyatına hâkim olmuştur. Fakat D şiiri, ancak Moreno Jiménez ve onun Postumista adını taşıyan akımıyle gerçek bir özgünlüğe kavuşmuştur.

Nesir: Roman, Manuel Jesús Galván (1834 - 1910) ile başlar. Manuel Jesús, XVI. yüzyılla ilgili bir olayı anlatan *Enriquillo* (ad) adlı tarihî romanın yazarıdır. Francisco Gregorio Billini (1844 - 1898), *Engracia y Antoñita* (iki ad) adlı bölgesel romanı yazmıştı. César Nicolás Penson (1855 - 1901) ise küçük hikâye yazarıdır. Federico García Godoy (1867 - 1924) kuvvetli bir karakter gösteren birkaç ahlâk romanı ile tarih tasvirleri yapan bir yazar olarak tanınır: *Rufinito* (ad), *Alma Dominicana* (D. ruhu), *Guanamu* (ad). 1909 da doğan Juan Bosch'a gelince, gerçekçi ve etkili üslûbundan dolayı Uruguay'lı Horacio Quiroga'ya benzetilmiştir.

Max Henríquez Ureña (doğ. 1885) çok değerli bir denemci ve tarihçidir; pek mükemmel bir *Panorama de la literatura dominicana* (D. edebiyatı panoraması) [1945] yazdığı gibi, bir *Breve historia del modernismo* (Modernizm'in kısa tarihi) [1954] da yazmıştır. Bu eserde, bu önemli şiir akımının bütün İspanyol Amerikasındaki tarihi anlatılır. Kardeşi Pedro Henríquez Ureña (1884 - 1946) da yüksek değerde bir denemeci ve tarihçidir.

DOMINIQUE [*dominik*], **Pierre** (asıl adı: **Pierre Lucchini**; doğ. 1889), Fransız yazarı. Courtenay (Loiret)de doğmuştur. Eczacı okulunu bitirmiş, Birinci Dünya Harbine gönüllü olarak katılmış, daha sonra Sartène'e çekilerek orada yaşamıştır. 1924 te *Notre - Dame de la Sagesse* adlı romanı ile Balzac armağanını almıştır. Birçok roman, hikâye, şiir, sosyal, siyasî ve tarihî araştırma, eleştirme ve denemeler yazmıştır. Bağımsız, güçlü ve hicve yönelmiş başarılı bir üslûbu vardır. Eserleri: *Fumées* (Dumanlar) [1920]; *Contes désobligeants* (Gönül kırıcı hikâyeler) [1923]; *Notre - Dame de la Sagesse* (ad) [1924]; *La proie de Venus* (Venus'un kurbanı) [1925]; *Selon Saint Jean* (St. Jean'a göre) [1927]; *Sa Majesté* (Majesteleri) [1928]; *L'indienne de Blois* (Blois'lı kızılderili kız) [1928]; *Les poux du lion* (Arslanın bitleri) [1931].

DOMINIUM (Lat. = mülkiyet), Roma hukukunda sahibine en geniş yetkiyi sağlayan bir aynî hak olan mal üzerinde mutlak hâkimiyet hakkı. Bu hakkın kapsamına menkul mal sayılan köleler de giriyordu. D. kavramı, bugünkü mülkiyet müessesesinden daha geniş idi.

Dominium directum: Toprağını vasal'e kiralayan süzeren'in arazi üzerindeki hakları.

Dominium utile: İntifası kendine bırakılmış gayrimenkullerden hayat boyunca yararlanabilen, ayrıca bu gayrimenkul üzerinde miras ve başkasına devir hakkı tanınmış olan kişinin mülkiyete yaklaşan aynî hakkı. Bk. EMPHYTEUSIS.

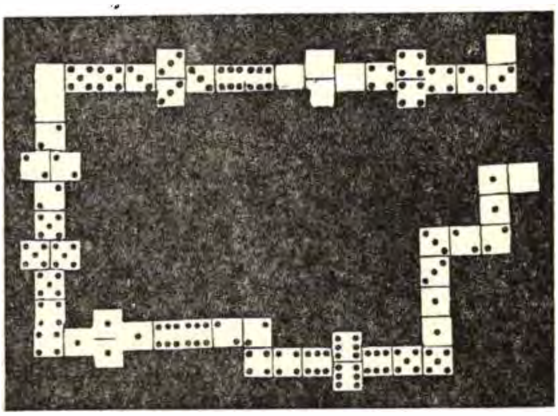
Alman hukuk tarihi: **Dominium altum:** Hükümdarın toprakları üzerinde kamu hukukundan doğan yüksek hâkimiyet hakkı.

Dominium humile: Toprak sahibinin özel hukuktan doğan alt hâkimiyet hakkı.

Kilise hukuku: Devletin, özellikte Josephinistlerce ileri sürülen, kilise mülkü üzerindeki yüksek hâkimiyet hakkı.

DOMINIUM MARIS BALTICI [*dominium maris baltiki*] (Lat.), Baltık Denizi egemenliği, Polonyalıların Baltık denizini elde tutmak amacıyle izledikleri politika için kullanılan bir söz. İlk defa 1563 te Polonya kralı II. Zygmunt kullanmıştır. Bu politika, özel olarak Polonya kıyısı karşısındaki kıyıyı ele geçirmek için harcanan çabalarda kendini göstermiştir.

DOMİNO, iki veya daha çok kişi tarafından oynanan bir salon oyunu. D., fil dişi, kemik veya abanoz ağacından yapılmış yirmi sekiz, seyrek olarak da 36 veya 45 tane dikkenar yassı taşla oynanır. D. taşlarının bir yüzü ortadan bir çizgi ile enlemesine iki alana bölünmüştür. 28 taşlılarda her alan üzerinde, boş (beyaz) tan başlayarak 6 ya kadar artan noktalar vardır. Her sayıya bir kere çift, bir kere de

DOMİNO

öteki sayılardan her biriyle birlikte olmak üzere rastlanır. En yüksek sayılı taş kimde ise ilk önce o taş ortaya konur. Sonra, öteki oyuncular da sırasıyle, eş sayılı alanlar birbiri ardınca gelmek şartıyle taşlarını koyarlar. Başka bir D. oyununda ise, birbirine bitiştirilen taş alanlarının sayıları 7 ye eşit olmak gerekir. 6/1, 5/2, 4/3 ve 0/0 (boş) sayılı taşlar kozdur ve her yere konabilir. Bütün taşlarını herkesten önce koyup bitiren oyunu kazanır. D. oyununun nerede ve ne zaman bulunduğu kesinlikle bilinmiyor. XVIII. yüzyılın ilk yarısında İtalya'dan Fransa'ya ve Almanya'ya geçmiş ve burada özellikle Biedermeier çağı (1815 - 1850) içinde çok oynanmıştır. Zamanımızda bu oyun İtalya'da, Güney Fransa'da, İspanya ve Belçika'da yaygındır.

DOMİNO (İtal. = bay, papaz): 1. Katolik rahiplerin kullandığı ve Pliviale denen binişin üzerine alınan ve ilk önce İtalya ve İspanya'da yağmura ve soğuğa karşı koruyucu olarak kullanılan pelerin. 2. Bütün vücudu saran ve maskelenmek için giyilen siyah ipekten ve içine bürünüp vücudu sarmağa yarayan pelerin biçiminde bir üstlük; rahiplerin üzerlerine aldıkları D. ya benzediği için ona da bu ad verilmiştir. D. bugün çok değişik r e n k l i ve çok kere kukuletalı olarak yapılmaktadır.

DOMİNO

DOMINUS (Din tarihi) (Lat. efendi, s a h i p, hükmeden): Dominus ac redemptor noster (Lat. = Efendimiz ve kurtarıcımız): Papa XIV. Clemens'in, 21 temmuz 1773 te Jesuit tarikatını kaldırdığını bildiren b r e v e (= kısa bildiri) si bu sözlerle başlar. D. vobiscum (Lat. =Efendi, yani tanrı sizinle olsun): Katolik âyininde kullanılan bu sözler, rahip veya papazın halka selâmı olup, halk da buna Et cum spiritu tuo (Lat. = ve senin ruhunla) sözleriyle cevap verir. Alman Protestanları, âyinlerinde bu sözlerin Almancasını kullanırlar.

DOMİNYON (İng. Dominion), İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth)nun üyesi olan bağımsız devletlere verilen ad. Önceleri D. adı, İngiliz egemenliğini tanıyan bütün bölgelere verilmekteydi. Bu husus hükümdarın İngiliz monarşisinde «Deniz aşırı Britanya dominyonları kralı (veya kraliçesi)» diye adlandırılmasından anlaşılmaktadır. Kanada kolonileri federasyon haline getirildikten ve 1867 yılında özerk bir hükümete kavuştuktan sonra, ortaya çıkan yeni devlet Kanada D. u adını almıştır. 1900 yılında yeni Avustralya Federasyonu ve Yeni Zelanda da özerklik kazanmışlardır. 1907 de ise sorumlu bir hükümete kavuşmuş olan çeşitli bölgeler resmî tanımlamada «Özerk D. lar» diye ayrıca anılmak hakkını elde etmişlerdir. Bundan sonra D. terimi, hemen hemen yalnız bu sonuncular için kullanılmıştır. Bu devletler özerklikten gitgide tam bağımsızlığa yükselmişler ve 1931 Westminster statüsünde bunlar «egemen, hakça eşit, bir (İngiliz) Milletler Topluluğuna katılmış olmakla birlikte çekilme hakkına açıkça sahip» devletler olarak tanımlanmıştır. 1947 den beri D. terimi yerini gitgide «İngiliz Milletler Topluluğu üyesi» veya «Commonwealth Devleti» terimlerine bırakmaktadır.

DOMİT (Fr. Domite): bk. TRAHİT (Fr. Trachyte).

DOMITIA, Via (Domitius yolu), Cneius Domitius Ahenobarbus'un vaktiyle Gallia'da yaptırdığı kara yolu.

DOMITIA AİLESİ, eski Roma'da yaşamış halk sınıfından bir aile. Neron bu ailedendir. Başlıca iki kolu biliniyor: 422 yılından sonra konsüllüğe yükselen Calvinus'lar ile içlerinden birinin sakal rengi dolayısıyle Ahenobarbus (tunç sakal) adını alanlar. Bu sonuncuların ocağı, M. S. 32 yılında konsül olan Cneius Domitius Ahenobarbus ile ünlü Agrippina'nın oğlu imparator Nero (Nero Claudius Caesar Domitianus) ile birlikte sönmüştür.

DOMITIA LEPIDA (M. S. I. yüzyıl), Nero'nun halası, M. Valerius Messala Barbatus'un karısı. Sonradan imparator Claudius ile evlenen Messalina'nın annesidir. Agrippina tarafından Nero'nun evlenmesini önlemek için büyü yapmakla suçlandırılarak öldürülmüştür.

DOMITIA LONGINA, Neron zamanında Germania eyalet beyi olan Domitius Corbulo (b. bk.) nun kızı. Lucius Aelius Lamia'nın karısı iken imparator Domitianus onu severek almıştır. Ancak D. L. tiyatro oyuncusu Pâris ile seviştiğinden Domitianus onu boşamış, Pârisi de öldürtmüştü. İmparator, D. L. yı yeniden yanına çağırmışsa da, kadın gitmemiş ve ona karşı çevrilen ve ölümüne yol açan fesadın başında yer almıştır (M. S. 96). D. L., imparator Trajanus zamanında ölmüştür.

DOMITIANA, Via (Lat. Domitianus yolu), Via Appia kara yolunun bir kolu olup 95 yılında imparator Domitianus tarafından yaptırılmıştı. Bu yol Sinuessa (bugünkü Mondragone) dan başlayarak Napoli'ye kadar deniz kıyısı boyunca uzanırdı.

DOMITIANUS, Titus Flavius (M. S. 51 - 96), Roma imparatoru (M. S. 81 - 96), Vespasianus ile Flavia Domitilla'nın oğlu. Romada doğmuş ve orada ölmüştür. 69 yılında imparator ilân edilen babasının emrindeki askerî kıtalar Romayı aldıkları zaman Viltellius'un adamlarının elinden kurtulup kacan D. u kayser, yani imparator ailesinden bir prens olarak selâmlamışlardır. Vespasianus Romaya geri döndüğü zaman, ihtirasının tehlikeli olabileceğini örneklerle göstermiş olan oğlu D. u devlet işlerinden mümkün olduğu kadar uzak tutmuş ve kendisinin tek ardılı olarak büyük oğlu Titus'u göstermişti. Oysa D. devlet yönetimine ortak edileceğini ummuştu. Titus ancak kısa bir zaman saltanat sürdükten sonra D. tahta geçti.

D. un hükümdarlığa olan kabiliyeti söz götürmezdi. İlk zamanlar hükümet işlerini seleflerinin yolunda yürüttü. M. S. 85 te Censor perpetuus (değişmez denetmen) sıfatıyle censorluk yetkilerini devamlı olarak eline a l d ı, böylece senato üyeliklerini istediği gibi düzenleme imkânına sahip oldu. Canlı bir yapı faaliyetine giriştiği gibi, edebiyatın gelişmesine de yardım etti. M. S. 77 yılından beri Cneius Julius Agricola tarafından yürütülen Britanya savaşına, ge-

T. F. DOMITIANUS

nel valiyi yerinden almak suretiyle son verdi (84). Kendisi 83 yılında Kat'lara karşı sefere çıktı. Tuna üzerinden Moesiy (şimdiki Bulgaristan) ya saldırmış olan Dak'lara karşı değişik şanslı savaşlara girişti. Bu arada Markoman'larla Sarmat'lar ayaklandıkları için Dacia kralı Decebalus ile bir barış antlaşması yapmak zorunda kaldı. Bu antlaşmaya göre Roma, bunlara her yıl haraç vermeği kabul ediyordu (M. S. 89). Dacia savaşları sırasında Yukarı Germania genel valisi Lucius Antonius Saturninus devlete karşı baş kaldırmış durumda idi, fakat çok geçmeden yola getirildi. Hükümdarlığının son yıllarında kendisine resmen Velini met ve Tanrı dedirten D., böylece Romalıların hükümranlık hukukiyle ilgili ve Principat hukuku denilen ilkelerden büsbütün ayrılmış oldu. Bu yüzden büyük anlaşmazlık haline düştüğü senatoya karşı şiddetle direndi. Birçok ünlü kimseler bu yolda canlarından oldular. D., kendi akrabalarını da feda etmekten çekinmedi. İmparatoriçe Domitia ile saray memurları da canlarını emniyette görmedikleri için bir suikast tertiplenerek D. öldürüldü.

DOMITILLA, Flavia Sancta, I. yüzyılın sonunda din uğrunda eziyet görmüş olan F. D., Flavius imparator soyundandır. Babası Flavus Clemens gibi, o da Hıristiyandı. Domitianus onu sürgüne yollamışsa da, tekrar hürriyete kavuşmuştur.

DOMITIUS, Romalılarda, pleblerden türemiş bir soy olan Gens Domitia'ya mensup kişilere verilen ad. Bu aile, Augustus'tan sonra soylulaşmış ve iki kola ayrılmıştır. Bunların biri Ahenobarbus, öbürü de Calvinus'lardır.

1. Cneius D. Ahenobarbus (ölm. M. Ö. 31), Lucius D. Ahenobarbus'un oğlu. Pompeius'tan, Caesar'ın öldürülmesinden sonra (44) da Brutus ile Cassius'tan yana olmuştur. Donanmasiyle D.' Calvinus'u Adria denizinde yenmiş ve M. Ö. 40 ta Antonius tarafına geçmiştir. Antonius kendisini Bithynia genel valisi yapmıştır M. Ö 32 de consul olmuş, Actium savaşından az önce Octavianus (Augustus) tarafına geçmiştir.

2. Cneius D. Ahenobarbus (ölm M S. 40), Lucius Domitius Ahenobarbus'un oğlu. Germanicus ile birlikte doğu illerinde bulunmuştur. M. S. 28 de «Genç» Agrippina ile evlenmiştir. İmparator Nero bunların oğludur.

3. Cneius D. Calvinus, M. Ö. 53 te consul olmuş, M. Ö. 48 - 46 iç savaşında Caesar'la birlikte savaşmıştır. Caesar'ın öldürülmesinden sonra Antonius ve Octavianus'un hizmetinde bulunmuş; Adria denizinde hemen hemen bütün donanmasını kaybetmiştir. M. Ö. 40 ta ikinci defo consul olmuş, İspanyada genel valiliği (M. Ö. 39 36) sırasında yerlilere karşı başarı ile savaşmıştır.

4. Lucius D. Ahenobarbus (ölm. M. Ö. 48), Cato'nun kız kardeşi Porcia ile evlenmiştir. M. Ö. 54 te consul olmuş ve M. Ö. 49 da Caesar'ın Gallia genel valiliğini üzerine almak üzere iken iç savaşta Corfinium'u Caesar'a teslim etmiştir. Caesar tarafından görevinden alınınca, Massalia (Marseille) ya giderek burasını Caesar'a karşı savunmuştur. Pharsalos savaşından sonra kaçarken öldürülmüştür.

5. Lucius D. Ahenobarbus (ölm. M. S. 25), Gnaeus D. A. un oğlu ve Marcus Antonius ile Octavia'nın kızı «Yaşlı» Antonia'nın kocasıdır. M. Ö. 16 da consul ve M. Ö. 12 de Afrika genel valisi olmuştur. Illyricum valisi olarak, bütün Romalı generallerden Germania (Almanya) da en fazla ilerleyebilmiş olandır. Daha sonra Rhein ırmağı üzerindeki Roma ordusu başkomutanlığını almıştır.

DOMITIUS CORBULO [*domitus korbulo*], **Cneius** (ölm. 67), Romalı general. 47 de Claudius tarafından Germania'da bir ordu komutanlığına atanmıştı. Chaucları bozguna uğratmış, Meuse'den Rhein ırmağına kadar bir kanal kazdırmıştı. 54 yılında Neron zamanında Parthlarla savaşmış, kral Vologesus'u Ermenistan'dan kovarak onu ve Tiridates'i barışa zorlamıştı (58 - 59). Bu hizmetlerinden sonra Neron, öldürülmesi için emir verince D., cellâdı beklemeden kendini öldürmüştür.

DOMITIUS DOMITIANUS, Lucius (ölm. 296). Romalı general. İmparator Domitianus'un soyundan olduğunu ileri sürerdi. Aureolus'un generali iken doğuda imparator ilân edilen her iki Marius'u yenerek İskenderiyede hükümdar hilâti giymişti (293 - 296 arası). İskenderiye'nin kuşatılması sonucunda Diocletianus, Constantinus ve Galerius tarafından öldürtülmüştür.

DOMITIUS MARSUS, Augustus çağında yaşamış bir Latin şairi. Maecenas ın korunuğu. Vergilius ile Tibullus'un dostu idi. Tibullus için yazılmış çok güzel bir mezar yazıtı vardır. Tibullus'un şiirleri okundukça arkadan bu yazıtın da okunması gelenek olmuştur. D., uzun bir destan (*Amazonis*), vazıtlar, aşk şiirleri yazdıktan başka, nesir olarak da davranış bilgisi konusunda bir kitap kaleme almıştır. Bugün eserlerinden ancak parçalar kalmıştır.

DOMJANIĆ [*domyanic*], **Dragutin** (1875 - 1936), Hırvat şairi Krče'de doğmuş, Zagreb'de ölmüştür Fakirleşmiş toprak sahibi soylu bir ailedendir. Zagreb'de okumuş, yargıç olmuştur. Yazdığı şiirlerde dünyanın geçiciliğini işlemiş, Birinci Dünya Harbinde derin bir karamsarlığa kapılarak somut konulara geçmiştir. Kendi ana dili olan Kaykav ağzı ile saf ve içten bir incelikle Zagreb'in dağlık bölgesinin güzelliğini över. Eserleri: *Pjesme* (Şarkılar) [1909]; *Izbrane pjesme* (Seçme şarkılar) [1924]; *V suncu i senci* (Güneşte ve gölgede) [1927]; *V dragomu kraju* (Sevgili yurtta) [1933].

DOMLESCHG [*domleşg*] (Reto - roman. Domliaschga veya Tomiliasca), İsviçre'de, Thusis ile Reichenau arasında, arka Rhein ırmağı vâdisinin aşağı kısmından meydana gelen bir bölge. Bu ad daha çok sağdaki aklana verilir; soldakine Heinzenberg denir.

DOMME [*dom*], Fransa'da, Perigord bölgesinin kuzeyinde, Dordogne bölgesinde, 949 nüfuslu bir yer. XIII. yüzyılda kurulan bu küçük kentin altındaki mağara ve inler tanınmıştır. Çimento fabrikaları ve değirmen taşı ocakları vardır.

DOMMEL [*domil*], Belçika ve Hollandadan geçen bir çay. Uzunluğu 100 km dir. Aa suyunu da aldıktan sonra Meuse ırmağına dökülür.

DOMNARVET, Orta İsveç'te, Koppaberg kontluğunda, Falun'un güneybatısında, Dal nehri kıyısında bir sanayi merkezi. D. te bulunan Stora Kopparberg işletmesi eritme ocakları, Bessemer fırınları, elektrik fırınları, hadde ve döküm tesisleriyle İsveç'in en önemli demir - çelik merkezlerinden biridir. İşletme 1878 de kurulmuştur. Çevresinde gelişmiş olan Borlänge sanayi sitesinin nüfusu 1950 de 20 947 yi bulmuştur.

DOMNİNOS (V. yüzyıl), Yunan filozofu ve matematikçisi. Larıssa'da doğmuştur. Atına'da Syrianus'un öğrencisi olmuş, sonra da Atina okulunda onun yerine geçmiştir. Eflatun'un ögretisi üzerine yazdığı bir kitap, Proclus tarafından çürütülmek istenmişti.

DỌMNUS veya DỌNUS (ölm. 678), 676 yılında seçilen bir papa. Roma'da ölmüştür. Bu papa, Ravenna başpiskoposunu papalık makamının üstünlüğünü kabul etmek zorunda bırakmıştı.

DOMODỌSSOLA, İtalya'nın Piemonte ilinde, Toce suyu üzerinde, 13 550 nüfuslu bir şehir. Simplon tünelinin çıkış yerinde olan D., Lausanne-Milano yolu üzerinde uluslararası bir transit istasyonudur. Burada elektrikle çalışan kimya ve madencilik kuruluşları vardır.

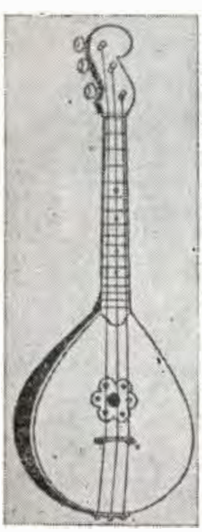
DOMOKOS (Coğ.): bk. DÖMEKE.

DOMOSTRỌY (Rus. = ev düzeni), Rus evlerinde yerleşmiş âdet ve gelenekleri anlatan bir eserin adı. XV. yüzyılda derlenmiş olup, uzun zaman IV. (Korkunç) İvan'ın danışmanı olan Papaz Sil'vestr'ın eseri sanılmıştı. Eserin amacı, Rus ailesine dinî bir zihniyet aşılamaktı. Kitap Büyük Pëtr zamanına kadar halkça çok sevilirdi. Ev hayatının düzeni ile ilgili çok ayrıntılı kurallar verir. Gelenek ve göreneklerin tarihine dair bilgilerle doludur. Aile başkanının otoritesine büyük önem verir; kadına gösterişsiz ve sönük bir yer ayırır ve bedenî cezalar üzerinde durur. Burada anlatılan aile hayatında, ibadetin büyük yeri vardır. Bu eserin kaynakları, Kutsal Kitap ile XIV. yüzyılda iyi bilinen *İzmaragd* ve *Zlatoust* başlıklı iki vaız derlemesi ve ekonomi ile ilgili eserlerdir. Eski Bulgarca sözleri ve anlatımı hemen hemen içine almayan bu eser, halk Rusçasıyle ve yer yer çok güzel bir üslûpla yazılmıştır. D. eğitim sistemi, Rusya'da XVIII. yüzyıla kadar sürüp gitmiş ve bu kitap aile başkanları tarafından en çok okunan bir eser olmuştur.

DOMOVOY [*domovọy*], Rusların ev cinine verdikleri ad. Bk. EV CİNİ.

DỌMRA, yuvarlak biçimli, karınlı, uzun boyunlu, üç telden meydana gelmiş eski bir Rus çalgısı. Mızrapla çalınır. Boy boy D. lar vardır. XVIII. yüzyılın 2. yarısında terk edilmişse de, XIX. yüzyıl sonunda balalayka orkestralarında tekrar yer almıştır. 1908 de dört telli D. lar yapılmıştır. Son yıllarda D. yaygın bir çalgı olarak kullanılmaktadır.

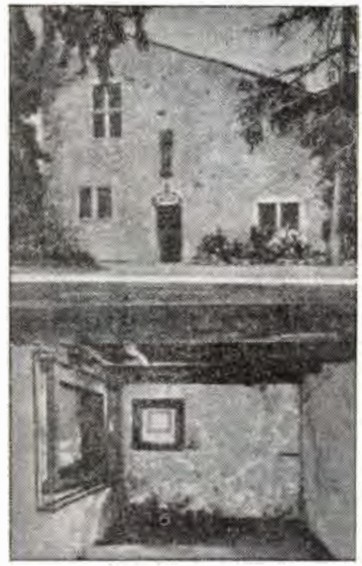
DOMRÉMY - LA - PUCELLE [*domremi la püsẹl*], Fransa'da, Vosges departmanının Neufchâteau arondismanında, Meuse ırmağı üzerinde, 240 nüfuslu bir komün. Jeanne d'Arc'ın müze haline konulan doğduğu ev bu komünde olup 1954 yılında yeni baştan düzenlenmiştir. Jeanne d'Arc'ın dua etmek için sık sık uğradığı küçük kilise de bu çevrede idi. XIX. yüzyılda, bu kilisecik yerine ulu Ste.-Jeanne - d'Arc kilisesi yapılmıştır.

DOMRA

DỌMUS AUGUSTẠNA, Roma'da imparator Augustus'un evinin yıkıntıları. VIII. yüzyıla kadar imparator konutu olan bu evin bir revak (peristil) ile bir tapınak etrafında iki katı vardır.

DOMUS AUREA [*dọmus ạurẹa*] (= Altın ev), Nero'nun Roma'da Esquilinus tepesinde yaptırmış olduğu saray ve bahçeler topluluğu. Bu sarayın salonları daha sonra Rönesans devrinde acayip şekilleri örnek diye alınan fresklerle bezenmişti. Sonradan D. A. nın bulunduğu yerin bir kısmını Trajanus'un ılıcaları aldı.

DOMRÉMY - LA - PUCELLE
Jeanne d'Arc'ın doğduğu ev ve yattığı oda

DOMUZ (*Sus scrofa domesticus*), Domuzgillerden dünyanın çeşitli bölgelerinde eti ve yağı için beslenen evcil bir hayvan. Vücudu ağır ve şişman olup, başı kalın ve kısa bir boyunla gövdeye bağlanmıştır. Çabuk ürer, dişi D. yılda iki kere 8 - 10 yavru doğurur. Büyümüş bir D. un ortalama ağırlığı 200 kg dır.

EVCİL DOMUZ

İktisadî önemi: Yemek artığı, çürümüş bitkiler, leş ve pislik gibi her şeyi yiyebilmesi dolayısıyle beslenmesi ucuz, yetiştirilmesi kolaydır. 200 kg lık bir D. dan 150 kg et elde edilebilir. Bir dişi D. un yıllık et verimi yavruları ile birlikte 1 800 kg ı bulabilir. Bundan dolayı tabiatta D. kadar doğuran ve çok et veren hayvan yoktur, denebilir. D. etinden konserve, salam, sucuk ve pastırma yapılabilir. Tuzlanmış yağı her zaman kullanılmak üzere saklanabilir. Ayrıca kıllarından, derisinden ve tırnaklarından da yararlanılır.

YABAN DOMUZU

Tarih: D., çok eski çağlarda Mezopotamya, Akdeniz, Orta Avrupa ve özellikle Asya yaban domuzu ırklarının evcilleştirilmesi sonunda elde edilmiştir. İlkçağ milletlerinden eski Mısır ve Fenikeli'lerin D. etini «mekruh» sayarak yemedikleri bilinmektedir. İslâm ve Musevî dinleri de D. etinin yenmesini yasak etmiştir. Bunun bilimsel sebebi olarak D. etinde trişin ve sistiserk gibi parazitlerin bulunması, etinin çok yağlı olması yüzünden sıcak iklimlerde zor sindirilmesi ve pislikle geçinmesi gösterilebilir.

Günümüzde D. lar fennî mezbahalarda kesilmeden önce ve kesimden sonra ciddî ve derin bir incelemeye tabî tutulmakta, etleri *trichinoscope* gibi aletlerle muayene edilmektedir.

Türkiye'de domuz: İslâm dini etinin yenmesini yasakladığından D. yetiştirilmesi yurdumuzda pek ilgi görmemiştir. Karacabey harasında ve öteki devlet çiftliklerinde fennî olarak yetiştirilmekte ise de, etini daha çok yabancılar almaktadır.

DOMUZ AYRIĞI (*Dactylis glomerata*), Buğdaygiller (Gramineae) familyasından bir bitki türü. Bütün Avrupa, Akdeniz çevresi ve Asya'nın ılıman bölgelerinde, çok yaygın olarak yetişen, 30 - 120 cm boyunda, çok yıllık önemli bir çayır bitkisidir. Bu çayır otunu genç iken, hayvanlar severek yerler. Fakat sonraları sapı ve yaprakları sertleşir. Yurdumuzda da hemen her tarafta doğal olarak kurak, kumlu ve taşlı yamaçlarda yetişir. Yem bitkisi olarak yararlanılır.

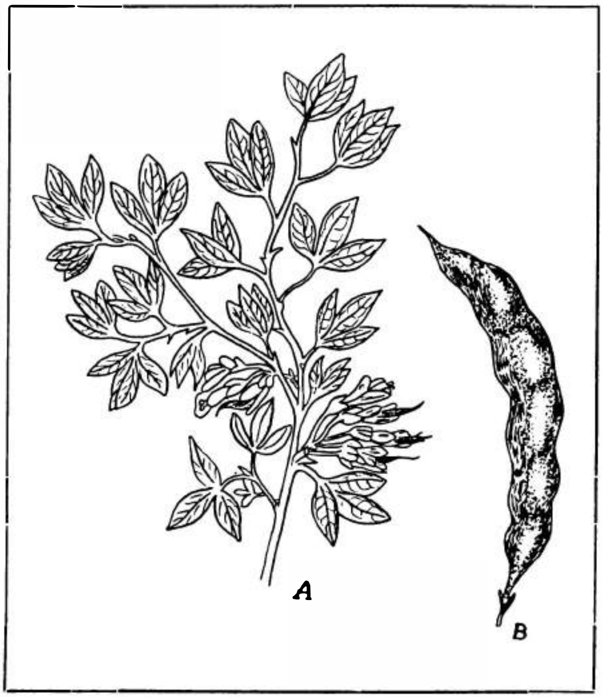

DOMUZ AYRIĞI

DOMUZ DİKENİ (*Anagyris foetida L.*), Baklagiller (Papilionaceae) familyasından, 2 - 4 m kadar boylanabilen, yazın yeşil bir ağaççık. Bu bitkiye bazı bölgelerde *zivircik* adı da verilmektedir. Akdeniz çevresi ülkeleri ve Türkiye'de maki vejetasyonunun bulunduğu bölgelerde, çoğunlukla batı ve güney Anadolu'da yetişir. Bitkinin bileşik yaprakları üç yaprakçıklıdır. Yaprakçıklar 4 - 8 cm uzunluğunda, ucu sivri veya biraz yuvarlakça, üst yüzü koyu yeşil, alt yüzü açık yeşildir. Çiçekleri sarı renkte, küçük salkım durumundadır. Mayısta çiçek açar. Bakla meyva 10-12 cm uzunluğunda, 2 cm genişliğindedir. Bitkinin dal, yaprak, meyva ve tohumları zehirlidir. Kusturucu bir kokusu vardır. Bileşiminde zehirli metilsitisin (Anagyrin) alkaloidi bulunur.

DOMUZ TURPU (Bot): SİKLAMEN.

DOMUZGİLLER (*Suidae*), Omurgalı hayvanların Memeliler (Mammalia) sınıfının Çift parmaklılar (Artio-

DOMUZ DİKENİ (Anagyris foetida L.): A. Çiçekli bir dal, B. Bakla meyva

dactyla) takımının Geviş getirmeyenler (Nonruminantia) alt takımına giren bir familyası. Vücutları fırça gibi sert ve seyrek kıllarla örtülmüştür. Ağızları uzamış olup küçük bir hortumu andırır. Köpek dişleri oldukça uzun ve yukarı doğru kıvrılmıştır. Diş formülleri 3. 1. 4. 3/3. 1. 4. 3. tür. Her çeşit böcek, kök, filiz ve yumruları yerler. Avustralya ve Amerikanın kuzey bölgeleri dışında dünyanın her yanına yayılmışlardır. Özellikle rutubetli ve sulak yerlerde barınırlar.

Başlıca cinsleri: 1. **Yaban domuzu** (*Sus scrofa*): Geniş bir alana yayılmıştır. Başlıca ırkı kuzey Avrupa yaban domuzudur. Erkeği dişisinden kuvvetlidir. Uzunluğu 1,5 m, omuz yüksekliği 1 m, kuyruğu 25 - 40 cm, ağırlığı 150 - 200 kg dır. Akdeniz ırkı daha küçük yapılıdır. Yaban domuzu tarlalara girerek ekinleri devirdiği, patates ve turp gibi bitkilerin köklerini söktüğü ve yediği ve çoğunu kırıp çiğnediği için büyük zarara yol açar. Bununla birlikte, derisi değerlidir ve eti taze olarak yenilebildiği gibi, jambon ve sucuk da yapılabilir. Evcil domuz (Sus scrofa domesticus) bu cinsten türemiştir (bk. DOMUZ). Yaban domuzuna yurdumuzun çeşitli bölgelerinde rastlanmaktadır.

2. **Afrika veya ırmak domuzu** (*Potamochœrus africanus*): Güney ve doğu Afrika'da su kenarlarındaki ormanlarda yaşar. Başka bir türü, Batı Afrika'da yaşayan Potamochœrus porcus'tur.

3. **Babirussa babyrussa:** bk. BABIRUSSA.

4. **Düğmeli Afrika domuzu** (*Phacochœrus aethiopicus*): Afrika'da yaşar.

5. **Pekari veya göbekli domuz** (*Dicotyles tajacu*): Amerika'da yaşar. Orta ve güney Amerika'da yaşayan ve **bisam domuzu** (Dicotyles pecari) adlı bir türü de vardır.

DON (eski çağdaki adı: **Tanais**), Rusya'nın Avrupa bölümünde bir ırmak. Uzunluğu 1 970 km dir. Moskova bölgesinde Stalinogorsk şehri yakınından çıkar. Volga'ya

100 km kadar yaklaştıktan sonra güneye, sonra da güneybatıya yönelen D., Azak denizinde Taganrog körfezine dökülür. Zadonsk, Pavlovsk, Kalaç ve Rostov şehirleri bu ırmak boyunda yer alır. Solda Hopër, sağda da Severskiy Donets çayları D. un başlıca kollarıdır. Irmağın akışı kışın don yüzünden azalır. Kasımda Kalaç'ta saniyede 193 m^3 e düşer. Nisanda karlar erirken bu akış yükselerek saniyede 3 538 m^3 e kadar çıkar, yazın ise fazla buharlaşma dolayısıyle 181 m^3 e düşer. Aşağı kesiminde akışı çok ağırlaşır Bu sebeple, D. ırmağı «sakin D.» adıyle de anılır. D. balık bakımından zengindir.

Irmağın akışını düzene alıp gücünden vararlanmak üzere önemli çalışmalar yapılmıştır. 1951 yılında açılış töreni yapılan TSimlyansk hidroelektrik kuruluşunda 12,6 milyar m^3 su tutan bir toprak baraj ile 160 000 kw lık bir santralı besleyen bir yan kanal vardır. TSımlyansk biriktirme gölünden avrıca 6 km uzunluğunda bir yeraltı sulama kanalı ayrılır. 1952 de Kalaç şehrinin güneyinde Volga D. kanal da açılmıştır. 102 km uzunluğunda olan bu kanal, Volgagrad'ın güneyinde Krasnoarmeysk'ten başlayarak TSimlyansk'ın yukarı ucunda D. ırmağına kavuşur.

DON [*don*]: 1. İskoçya'nın kuzeyinde, Aberdeen yakınında, Kuzey Denizine dökülen bir ırmak. Uzunluğu 132 km dir.

2. Doğu İscokya'da, Aberdeenshire'da bir ırmak. Uzunluğu 151 km dir D., Braemar'ın kuzeyinde, Aberdeenshire-Banffshire sınırından çıkar, Aberdeenshire County'sinin doğu yönünde akarak Aberdeen'in kuzeyinde Kuzey Denizine ulaşır. Irmak, balık avcılığı ile tanınmıştır.

DON, İtalyanca ve İspanyolcaya Lat. *dominus* (= bay) kelimesinden gelme bir soyluluk sanı. Portekizcesi *Dom*, dur. Önceleri papalara, sonra yüksek rütbeli ruhanîlere verilmiş, sonunda da birkaç tarikatın keşişlerine verilmiştir. İtalya'da bu sanı bütün rahipler ve bazı soylu ailelerden olanlar hâlâ kullanmaktadır; Portekiz'de ise 1910 yılına kadar kral ve ailesi kişileri bu sanı kullanırlardı. İspanya'da D. bugün bir nezaket hitabı olarak bütün halk tabakaları arasında, hattâ çoğu birbirini az tanıyanlar arasında da soyadı kullanılmadan ilk adın başına eklenen bir kelimedir. Bu sanın kadınlarda aldığı şekil, İtalya'da *Donna*, İspanya'da *Doña* ve Portekiz'de de *Dona*'dır.

DON (Jeomorfoloji), atmosfer ısısının sıfırın altına düşmesiyle suların buz tutması durumu.

D. birçok bölgelerin engeme (röliyef, avarız) sinin oluşumunda önemli bir rol oynar. D. un bu bakımdan olan etkisi, buzul devri öncesi (Pliyosen) nde ve birbiri ardından D. ve D. çözülmesi olaylarının tesbit edildiği bölgelerde özel bir önem gösterir.

Kayaların çatlakları ve gözenekleri içine sızan su, donduğu zaman genişleyen hacmi ile çevresine önemli bir mekanik etki yaparak çatlaklarla yarıkları genişletmeğe ve kohezyonlu kayaları iri parçalar halinde yerlerinden oynatmaya çalışır. Gözenekli kayalar iyiden iyiye parçalanır. En küçük parçalar kil ve mil (*limon*) lere ve killi ve marnlı tabakalara karışarak. D un meydana getirdiği toprak hareketlerinde pek büyük bir rol oynar. Bundan başka, D. olayı meselâ kumtaşlarını çimentolarının sertlik derecesine göre, derece derece parçalayarak kayaların içinde oyuklar meydana gelmesine yol açar. Eskiden rüzgârın etkisine yorulan bu oyukların hemen hemen hepsi D. olayından ileri gelmiştir.

Nem, D. olayını kolaylaştıran bir etkendir. Böylece, meselâ su geçirmediği için daima nemli kalabilen ince kilden bir taban üzerinde duran bir kalker yığınının tabakaları, yukarıdan aşağıya doğru daha çok parçalandığı için alt katlar oyulmakta, üst taraftaki tabakalar daha az bozulmakta ve böylece üstü çatılı bir mağara meydana gelmektedir. Tarih öncesi adamlarının oturmuş olduğu mağaraların bazıları bu oyuklardır.

DON BENITO [*don benito*], İspanya'da, Badajoz Estremaduras ilinin Guadiana ırmağına yakın bir bölgesinde bir şehir. Demiryolu, istasyonu, tarım (üzüm, zeytin, kavun) ve ticaret merkezidir. Besin maddeleri sanayii vardır. Nüfusu 22 800 (1961) dür.

DON CARLOS [*don karlos*], Giuseppe Verdi (b. bk.) nin beş perdelik bir operası. Librettosu Friedrich Schiller (b. bk.) in bir trajedisinden alınma konu ile François Joseph Méry ve Camille de Locle tarafından hazırlanmıştır.

Verdi'nin *Il Trovatore, La Traviata* ve *Maskeli balo* operalariyle kazandığı parlak başarılardan sonra yazıp ilk kez 11 mart 1867 de Paris operasında oynattığı bu eser bestecinin daha sonra *Aïda* operasiyle ulaştığı daha olgun ve daha zengin üslûba doğru yönelişini işaretler.

Schiller'in yüksek derecede dramatik bir eser olan trajedisi, Verdi'ye çok okunaklı bir opera musikisi esinletmiştir. Bununla birlikte, bestecinin bu operayı Fransız lirik tiyatrosu için yazması, onu, bir dereceye kadar Meyerbeer'in örneğine uyarak görkemli bir üslûp tasarlamaya yöneltmiş olabilir.

Verdi, D. C. un ilk oynanışından on altı yıl sonra librettoyu biraz ağır ve sıkıcı bularak, onu Antonio Ghislanzoni'ye kısalttırıp dört perdeye indirtmiş, kendisi de besteyi ona göre elden geçirmiştir. Verdi, birinci perdenin çıkarılmasıyle eserinin musiki bakımından daha sağlam bir yapıya kavuştuğuna inanmışsa da, librettonun üçüncü baskısında, ilk defaki elden geçirmede yapılan birçok değişiklik olduğu gibi bırakılarak birinci perde yeniden esere katılmıştır.

Kişiler: İspanya kralı II. Felipe (bas), veliaht Don Carlos (tenor), Posa markisi Rodrigo (bariton), baş inkizisyoncu (bas), bir frer (bariton), Fransa kralı II. Henri'nin kızı Elisabeth de Valois (soprano), prenses Eboli (mezzo-soprano), Theobald (Elisabeth'in iç oğlanı), Aremberg kontesi, Lerna kontu, bir teşrifatçı, v. b.

Olay XVI. yüzyılda Fransa ve İspanyada geçer. İspanya kralı II. Felipe'nin oğlu D. C., Fransa kralı II. Henri'nin kızı Elisabeth de Valois'ya tutkundur. Elisabeth de onu severse de, devletin çıkarı gerektirdiği için D. C. ile değil, onun babası olan II. Felipe ile evlenmek zorundadır ve böylece genç prens üvey anasına âşık durumunda bulunur. Sırrını açtığı arkadaşı Rodrigo, ona babasından Felemenkte bir görev istemesini ve ora halkını bazı İspanyalı yöneticilerin zulmünden kurtarmasını salık verir. D. C., Elisabeth ile görüşerek, babasından isteyeceği görev için kendisini desteklemesini rica eder. Fakat kral, İspanyol yöneticilerinden memnun olduğu için oğlunun bu isteğine kızar ve baba ile oğulun arası açılır. Öte yandan Elisabeth'le D. C. un buluşmaları, aşklarının daha da alevlenmesine yol açar.

D. C. u sevmekte olan prenses Eboli kıskançlıkla bu durumu krala bildirir. Son perdenin başında kral okuma odasında valnızdır ve aşktan yoksun, mutsuz hayatını düşünmektedir. Sabah olmaktadır, kralın gözünden uyku akar.

«Ölüm beni ancak şu kral mantosu içinde uyurken bastıracaktır» diye düşünür ve bu düşünceyi belirten «Dormiro son nel manto» sözleriyle başlayan güzel aryayı söyler.

Baş inkizisyon (Inquisition) cunun verdiği öğüte uyan kral, oğlunun hapse atılmasını emreder. Ettiklerinden pişmanlık duyan prenses Eboli, yaptığı işi kraliçeye açar.

Elisabeth de onu sarayından kovar. O ara sahnede yalnız kalan prenses pek dokunaklı bir arya olan «O don fatale» (Ey kötü kadın) yi söyler.

Rodrigo, D. C. u hapishanede görmeğe gider ve orada, kendisinin Flamanlara yardım ettiğinden şüphelenen kralın emriyle vurularak öldürülür. Ölürken de pek güzel bir melodi olan «O Carlo, ascolta» (Ey Carlo, dinle) yı söyler.

D. C. serbest bırakılır, fakat Yuste manastırındaki imparator V. Carlos (V. Karl) un kabri önünde Elisabeth'le gizlice buluştuğu sırada kral tarafından yakalanarak inkizisyonculara teslim edilir. Bu sırada, imparatorun elbisesi içinde kabrin bulunduğu yerden sahnenin ortasına doğru ilerleyen bir keşişi oradakiler imparatorun hayaleti sanarak irkilirler. Keşiş de bundan faydalanarak D. C. u manastıra sokarak kurtarır.

DON GIOVANNI [*don covạnni*], librettosu Lorenzo da Ponte, musikisi de Wolfgang Amadeus Mozart (b. bk.) tarafından yazılmış iki perdelik bir opera. İlk olarak 29 ekim 1787 de Praha'daki Ulusal Tiyatro'da oynanmış, Türkiyede de ilkin 1 mart 1956 tarihinde Ankara Devlet Tiyatrosunda temsil edilmiştir.

İlk librettosu İtalyanca olan ve *Il Dissoluto punito, o sia Il Don Giovanni* (Cezasını bulan kötü adam veya D. G.) adiyle oynanan bu operanın teması, eski İspanyol manastırlarında anlatılan bir masaldan alınıp ilkin 1630 da Tirso de Molina'nın bir piyesinde işlenmiştir (bk. DON JUAN).

Daha ilk temsillerinde başarıya ulaşan operalardan biri olan bu büyük eser, ilkin bir opera buffa olarak oynanmaya başlamışsa da, Mozart, Don Juan masalındaki heyecan imkânlarını görkemli musikisi ile daha yüksek bir seviyede işleyerek eserin konusuna yüksek bir nitelik kazandırmıştır. Beethoven, Rossini, Wagner ve Gounod gibi büyük musiki ustalarının çok beğendikleri bu esere bir buçuk yüzyılı aşkın bir zamandan beri tükenmez bir melodi hazinesi gözü ile bakılmaktadır. Özellikle, eserin ilk ve son sahnelerinin musikisi şimdiye kadar yazılmış en dikkate değer sahne musikisi sayılır. Ara sahnelerde de Mozart'ın duygulu musikisi, kişileri olduklarından çok daha yüksek duygu seviyelerine yükseltmektedir.

Kişiler: Don Giovanni (çapkın bir genç soylu; bariton veya bas), Don Pedro (komandador, yani arpalık sahibi bir şövalye; bas), Don Ottavio (Donna Anna'nın sözlüsü; tenor), Leporello (D. G. nin uşağı; bas), Masetto (bir köylü; bas veya bariton), Donna Anna (komandadorun kızı; soprano), Donna Elvira (Burgos'lu bir bayan; soprano), Zerlina (Masetto'nun sözlüsü).

Olay XVII. yüzyıl ortalarında Sevilla'da geçer. Birinci perdenin birinci sahnesi komandadorun Sevilla'daki sarayının avlusudur. Uşak Leporello, her zaman olduğu gibi, onu dışarıda bekletip kendisi içeride bir kadınla sevişen efendisi D. G. den dert yanmaktadır. Fakat bu kez D. G. evden kaçarcasına dışarıya çıkar, çünkü komandadorun kızı Donna Anna arkasından gelmektedir. İmdada çağırarak sahneden uzaklaşan Donna Anna'nın feryatlarına yetişen babası, D. G. ile yaptığı düelloda ölür. Donna Anna, sözlüsü Don Ottavio ile sahneye geldiği zaman babasının ölüsüyle karşılaşır, D. G. de oradan kaçmış bulunur. Genç sözlüler öç andı içerler.

İkinci sahne Sevilla'da bir sokaktır. D. G. ile uşağı ağlayan bir kadın görürler. D. G., teselli etmek istediği bu kadının daha önce bıraktığı Donna Elvira olduğunu anlayınca hemen oradan sıvışarak teselli etme ödevini Leporello'ya bırakır, uşak da bu ödevi, her milletten her çeşit kadın adlarının yazılı olduğu kocaman bir listeyi gösterip «Katalog şarkısı» nı okuyarak yerine getirir. Şimdi Donna Elvira öç ateşiyle yanmaktadır.

Üçüncü sahne, D. G. nin şatosu dolaylarında bir köy yeridir. Köylüler Zerlina ile Masetto'nun nişanlanmalarını kutlamaktadırlar. Oraya gelen D. G., Zerlina'ya göz koyar, halkı evine davet eder ve Zerlina'yı orada alıkor. D. G. genç kıza evlenme teklif eder, kız bu teklifi tereddütler içinde fakat memnunlukla kabul eder (Burada *Là ci darem la mano*! [Burada evleneceğiz] düettosu yer alır). Bu sırada Donna Elvira çıkagelerek D. G. nin iç yüzünü Zerlina'ya anlatır, kız da hemen nişanlısının yanına kaçar. Sahneye giren Donna Anna ile Don Ottavio, D. G. nin bir gece önceki kötülükleri yapan adam olduğunu bilmemektedirler. fakat Donna Elvira'nın ithamları sonunda, Donna Anna babasını öldüren adamı sesinden tanır. Burada Don Ottavio'nun Donna Anna'ya aşkını belirten *Dalla sua pace* (İç huzurundan) aryası yer alır.

Dördüncü sahne, D. G. nin sarayının bahçesidir. Zerlina D. G. ile olan küçük flörtünden dolayı Masetto'dan özür dilemektedir (*Batti, batti, o bel Masetto* [Döv beni, sevgili Masetto] aryası). Masetto suçu bağışlar ve D. G. de gelerek genç nişanlıları içeriye götürür. Elvira, Anna ve Ottavio bahçeye gelirler. D. G. onları da balkondan eğlenceye davet eder. Bu sahne üç dertli insanın D. G. den öç almak için Tanrıdan yardım dileklerini dile getiren ünlü Maske Triosu (*Protegga, il giusto cielo*! [Tanrı yardımcımız olsun!]) nu söylerler.

Beşinci sahne, D. G. nin sarayında bir salondur. Şenlikler devam ederken D. G. Zerlina'yı kendisiyle birlikte yandaki bir odaya geçmeye razı eder. Odadan, birdenbire imdat sesleri duyulur. D. G., elde kılıç, Leporello'yu sürükleyerek odadan çıkar ve böylelikle suçu uşağına yüklemek isterse de, buna kimse inanmaz. Donna Anna, Donna Elvira ve Don Ottavio maskelerini atarak D. G. nin karşısına dikilirler. İşin sarpa sardığını anlayan D. G., kılıciyle kendisine yol açarak oradan kaçar.

İkinci perdenin birinci sahnesi Donna Elvira'nın evinin önüdür. Leporello efendisinden gördüğü son muameleden yakınmaktadır. D. G. para vererek onu susturur. Donna Elvira pencereye gelir, aşkını büsbütün unutmamış olmakla birlikte, gene intikamını düşünmektedir. Elvira, Zerlina'yı evine almıştır ve D. G. yi oralara çeken de budur. D. G. kendi mantosunu uşağınınki ile değiştirir, uşak da karanlığın ve kılığının yardımiyle Donna Elvirayı, dışarıya çekip onunla sevişmeye başlar. Öte yandan D G. Zerlina'ya serenat okumaktadır (*Deh, vieni, alla finestra* = Pencereye gel). Bu sırada Masetti yaklaşınca D. G kendisine uşağının süsünü verir. Masetto D. G. yi bulup öldürmek veya bir güzel dövmek niyetindedir, oysa dayağı yiyen kendisi olur. Böylece Zerlina nişanlısını perişan bir halde sokakta yatar durumda bulur. Masetto halini soran Zerlina'ya yalnız vücudunun değil, kalbinin de yaralı olduğunu söyler.

Genç kız da onu *Vedrai, carino* (Sevgilim, göreceksin) aryasiyle teselli eder.

İkinci sahne, komandadorun sarayının bahçesidir. D. G. rolünde çok başarılı olan Leporello, Donna Elvira'nın elinden kurtulamamaktadır. Fakat bu ikisi D G. nin aldatmış olduğu birçok insanla karşılaşınca Leporello kendini kurtarmak için kim olduğunu açığa vurur. Burada Don Ottavio *Il mio tesoro intanto* (Gene de sevgilim ...) aryasını söyler.

Üçüncü sahne, mezarlıkta komandadoron heykelinin bulunduğu yerdir. D. G. ile Leporello aşk serüvenlerinden söz ederek şakalaşırken atlı heykelden bir ses duyulur: «Şafak sökerken gülüşmeleriniz matem halini alacak!» Bundan hiç ürkmeyen D. G., uşağının aracılığı ile heykeli yemeğe davet eder. Heykel bu daveti kabul eder.

Dördüncü sahne, Donna Anna'nın evinde bir odadır. Don Ottavio, Donna Anna'ya bir an önce evlenmeleri isteğini belirtmekte ve kötü adamın pek yakında cezasını bulacağını söyleyerek genç kızı teselli etmeye çalışmaktadır. Donna Anna babasının öcü alınmadan evlenemeyeceğini *Non mi dir, bel idol mio* (Söyleme benim sevgilim...) aryasiyle anlatır.

Beşinci sahne, D. G. nin sarayında bir ziyafet salonudur. D. G. yemeğini yemekte, orkestrası da Mozart'ın bestelediği *Figaro'nun düğünü*'nden bir parça çalmaktadır. Çalgıcılar çıkıp gidince Donna Elvira içeriye girerek D. G. den tuttuğu kötü yoldan ayrılmasını yalvarır. D. G. buna aldırmayınca genç kadın salondan çıkar, fakat bağıra bağıra gerisin geriye gelerek salonun öteki kapısından kaçar. Koridorda ne olduğunu görmeye giden uşak, heykelin geldiğini haber verir. İçeriye giren komandador «Beni çağırdınız, işte geldim!» der ve «Siz de benim davetimi kabul eder misiniz?» diye sorar. Bu teklifi kabul eden D G. ile el sıkışan heykel, onun elini bırakmaz, fakat D. G. bir silkinişle kurtulur ve pişmanlık belirtileri gösterirse de, orada açılıveren bir çukura düşerek alevler içinde gözden kaybolur.

Operayı «mutlu sonuç» la bitirmiş olmak için düzenlenen ve Donna Anna, Donna Elvira, Zerlina, Don Ottavio, Leporello ve Masetto'nun katıldıkları son bir sahnede Leporello ötekilere D. G. nin uğradığı sonucu bildirince hepsi sevinç içinde kalır.

DON JUAN [İsp. *don ḫuạn*, Fr. *dõ ʒuã*, İng. *dɔn cuın*], serüvenlerinin hikâyesi birçok Avrupa ülkelerinde dolaşmış ve işlenmiş olan bir masal kahramanı.

La Cronica de Sevilla (Sevilla kroniği) adlı İspanyolca eserin anlattıklarına göre, D. J. Tenorio adında biri, bir genç kızı kaçırdıktan sonra onun babası komandador (İsp. *comandador*, şövalyelik düzeninde arpalık sahiplerinin sanı) Ulloa'yı öldürür. Komandadorun gömüldüğü Franciscocular manastırının keşişleri, D. J. ı manastırlarına getirmenin yolunu bularak onu öldürürler ve suçtan sıyrılmak için de D. J ın, komandadorun mezarına gelerek onu tahkir ettiğini, fakat oradaki heykelin onu yere yıkıp cehenneme gönderdiğini her tarafta anlatmaya kovulurlar.

Şairler, hikâyenin bu Franciscocu rahiplerce yayılan şeklini benimsemişler ve D. J. ın çarpıldığı cezayı tanrının gazabına bağlamışlardır.

D. J. edebiyat alanına ilkin İspanyolca olarak, 1830 da Barcelona'da basılıp genel olarak Tirso de Molina tarafından yazıldığı sanılan *El Burlador de Sevilla y convidado de piedra* (Sevilla'lı çapkın veya taşın davetlisi) adlı bir piyesin kahramanı olarak girmiştir. Bununla birlikte, bir çapkının bir ölüyü yemeğe çağırması ve ölünün de bu daveti kabul etmesi, 1630 dan önce yalnız İspanya için değil, her yer için olağan bir haldi.

Yapılan araştırmalardan alınan sonuca göre, D. J. birçok ülkelerin masallarında yer almakla birlikte, her bir ülkeye göre bir tip olup adını İspanyadan almıştır ve bu masalın İspanyolca versiyonuna Fransız yazarı Robert de Devil'in aynı konudaki hikâyesinden bazı ögeler geçmiştir. Fakat D. J. karakterini sapık çapkınlığın ve kutsal şeylere karşı küstahlığın temsilcisi haline getiren eserin gene de *El Burlador* olduğu söylenebilir. Anlaşılan, bu piyes İspanyadan çok İtalyada ün almış, bu son ülkede pantomima biçiminde oynanmış ve İtalyan oyuncularından bir grup 1657 yılında piyesi Fransada da oynayarak onu bu ülkeye de tanıtmışlardır. D. J. teması Fransada 1659 da Dorimond, 1661 de de De Villiers tarafından piyes haline getirilmiş, 1665 te de Molière aynı konuyu işleyen *Le festin de pierre* (Taşın ziyafeti) adlı manzum piyesi yazmıştır. Molière, konudaki tabiatüstü ögeye daha az önem vermiş ve esere güldürücü taraflar katmıştır. İngilterede D. J. temasını sırasiyle *Tragedy of Ovid* (O. trajedisi) [1666] ve *The Libertine* (Çapkın [1676] adlı eserlerinde Sir Aston Cokain ve Shadwell ele almışlardır. XVIII. yüzyıl başında Antonio Zamora *El Burlador*'a yeni bir şekil vermişse de, eseri daha iyi bir hale getirememiş, yüz yıl kadar sonra da aynı tema *Estudiante de Salamanca* (Salamanca'lı öğrenci) adiyle Espronceda tarafından işlenmiştir. D. J. tipini en iyi temsil eden eser, Zorilla'nın *D. J. Tenorio* (ad) sudur. İspanya'da millî bir eser sayılan bu piyes, bu ülkede kasım ayının ilk haftasında bütün büyük İspanyol şehirlerinde oynanır. Bu piyes gerçekte Dumas Père'in *D. J. de Marana* (Marana'lı D. J.) sından yapılmış bir adaptasyon olup bu son eser de Prosper Mérimée'nin *Les Ames du Purgatoire* (Âraftaki ruhlar) adlı romanı örnek alınarak yazılmıştır.

D. J. masalının daima sevilip tutulmasının en büyük sebebi, Da Ponte'nin librettosu üzerine Mozart'ın yapmış olduğu eşsiz bestedir. Fransız romantizmi D. J. temasını *El Burlador de Sevilla*'nın Da Ponte versiyonundan öğrenmiş ve Mérimée ile Dumas'nın yukarıda adı geçen eserleri, Balzac'ın *Elixir d'une longue vie* (Uzun hayat iksiri) si, Alfred de Musset'nin *Une matinée de D. J.* (D. J. ın bir sabahı) ı ile *Namouna* (ad) sı böylece doğmuştur. Aynı masal daha sonra Fransada Flaubert ile Barbey d'Aurevilly, Almanya'da Landau ile Heyse, Avusturya'da Sacher-Masoch ve İngiltere'de çok modern bir şekilde G. B. Shaw (*Man and Superman* [Adam ve üstün adam]) tarafından ele alınmıştır.

D. J. masalı her zaman bestecileri çeken bir tema olmuştur. Mozart'ın *Don Giovanni* (b. bk.) si, daha önce Le Tellier, Righini, Tritto, Gardi ve Gazzaniga tarafından bestelenen operaları artık oynanamaz hale getirmiştir. Yalnız Gluck'un D. J. bale musikisi hâlâ yaşamaktadır ve en eski beste olan Henri Purcell'in musikisi de Shadwell'in tatsız bir lirizme bürünmüş olan eserini unutulmaktan kurtarmıştır.

DON JUAN DE AUSTRIA: bk. JOHANN, Avusturya'lı (Johann von Österreich).

DON KAZAKLARI: bk. KAZAKLAR.

DON KAZAKLARI KOROSU, 1920 yılında Beyaz Rus ordusundan seçilip kurulan koro. Sergey Yarov (doğ. 1896) un yönetiminde Avrupa, Amerika ve Avustralya'yı dolaşan 35 şarkıcıdan meydana gelmiştir. D. K. K., hem ses eğitimi bakımından hem de uyumlu, kalın sesli basları ve

yüksek (tiz) sesli tenorları ile tanınmıştır. Bu koro, Rus kilise şarkılarından başka, virtüozlara uygun parçalar da (orkestra eşliği ile) icra etmektedir.

DON PASQUALE [*don paskuale*], üç perdelik bir opera buffa. Musikisini Gaetano Donizetti (b. bk.) yazmış, librettosunu bestecisiyle birlikte Giacomo Ruffini hazırlamıştır. İlk olarak 3 ocak 1843 te Paristeki Théâtre-Italien'de oynanmış. Türkiye'de de ilk olarak 11 şubat 1955 te Ankara Devlet Operasında temsil edilmiştir.

Kişiler: Don Pasquale (yaşlı bir bekâr, bas); Ernesto (Don Pasquale'nin yeğeni, tenor); Norina (bir genç dul, soprano); Doktor Malatesta (bir hekim, bariton); noter (bas); uşaklar, oda hizmetçileri, terziler v. b.

Olay XIX. yüzyıl başlarında Roma'da geçer. Birinci perdenin ilk sahnesi D. P. nin evidir. D. P., yeğeni Ernesto'dan ve özellikle onun güzel dul Norina'yı sevmesinden memnun değildir. Fakat D. P. nin dostu ve hekimi olan Malatesta, âşıkların halinden çok iyi anladığı için onlara yardım etmeyi vadeder ve hemen, gerçekte var olmayan kendi kız kardeşini övmeye başlar. D. P. bu kız kardeşe âşık olarak yüzünü bile görmeden onunla evlenmeye ve böylece yeğenini mirasından yoksun bırakmaya karar verir, *Ah! un fuoco insolito* (Ah! ne garip aşk) şarkısiyle de heyecanını belirtir. Bu sırada sahneye Ernesto girer, D. P. nin kararını öğrenir ve bu işleri Malatesta'nın çevirdiğini anlayınca da çok kızarak *Songo soave e casto* (Tatlı ve temiz aşk rüyası) aryasını söyler.

İkinci sahne Norina'nın evidir. Dul kadın, okumakta bulunduğu romantik bir romana çok gülmekte, çünkü kendisi bir erkeği köle etmek için kadınların kullandığı bütün hileleri pek iyi bilmektedir (*So anch'io la virtù magica* [Bu büyüleme sanatını ben de biliyorum] aryası). Norina, Malatesta'nın D. P. yi aldatacağını pek iyi bilmektedir. Zaten hekim de o ara planını ona açıklar. Norina, Malatesta'nın kız kardeşi kılığına girecek ve D. P. ile nikâhlandıktan sonra onu o kadar rahatsız edecektir ki sonunda yaşlı adam dul kadından vaz geçerek onu yeğenine ciro edecektir. Burada, Norina'nın oynayacağı rolün provası yapılır.

İkinci perdenin sahnesi D. P. nin evidir. Talihine küsme durumunda görünen Ernesto sahneden çıkar. D. P. gelerek evleneceği kadını beklemeye koyulur. Bu sırada Norina, yüzü kalın bir peçe ile gizlenmiş olarak Malatesta ile birlikte içeri girer. D. P. genç kızdan çok hoşlanarak hemen evlenme teklif eder, Norina da bin naz ile buna razı olur. Noter çağrılır, D. P. evlenme sözleşmesini imzalar, Norina da imzalayacağı sırada Ernosto'nun sesi duyulur. İçeriye giren genç adam Norina'yı tanıyıp telâşlanırsa da, susması ve evlenmeye tanıklık etmesi gerektiği kendisine işaretlerle ve fısıltılarla anlatılır. Sözleşmenin imzalanmasının bitmesiyle birlikte Norina eski mahcup genç kız halinden çıkarak şirret bir kadın halini alır. D. P. ile hiç arkadaşlık etmeyeceğini ve Ernesto'yu kapıcı olarak evinde saklayacağını söyler. D. P. buna itiraz edecek olursa da, karısı onu azarlayarak yıldırır ve bütün ev halkını çağırıp öylesine acayip emirler verir ve siparişler yapar ki D. P. tam bir ümitsizliğe düşer.

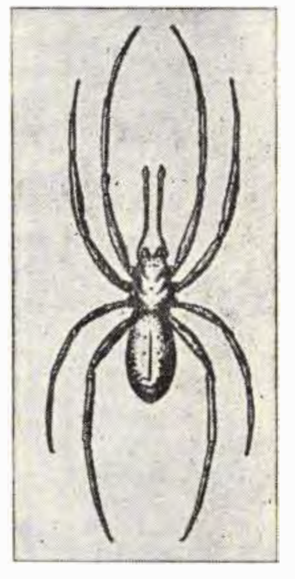
Üçüncü perdede Norina bir yığın hizmetçiye emirler vermekte, D. P. de ödemeyi reddettiği bir yığın faturaya bakmaktadır. Adamcağız karısını tiyatroya gitmekten vaz geçirmeye çalışmakta, Norina da ona bağırıp çağırmaktadır. Norina'nın giderken düşürdüğü bir mektubu açıp okuyan D. P., bunun bir randevu mektubu olduğunu da görür ve adamcağızın dertlerine bir de kıskançlık duygusu katılır. Malatesta da kendisine tam yetki verilirse bütün bu işleri yoluna koyacağını söyler. D. P. Norina'nın hemen evi terk etmesi şartiyle bunu kabul edeceğini bildirir. Norina dışarıda bir serenat söylemekte olan Ernesto ile buluşmuştur.

D. P. karısını evde bir âşık saklamakla suçlandırır ve yeğenini çağırarak, Norina ile evlenip evden uzaklaşmaya razı olursa, ona bol para vereceğini bildirir. Ernesto bu teklifi seve seve kabul eder. Sonunda D. P. çevrilen bütün bu oyunu anlarsa da, bir belâdan kurtulmuş olduğuna sevinmektedir ve yeğeni ile gelinini güzellikle uğurlar.

DON QUIJOTE (Quixote) de la Mancha: bk. CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de.

DOÑA (İsp., soyluluk sanı): bk. DON.

DONACOCHARA [*donakokara*], Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Örümceğimsiler (Arachnoidae) sınıfının Örümcekler (Araneida) takımının Argiopidae familyasından bir örümcek cinsi.

DONACOCHARA

DONAGHADEE veya DONAGHADEE [*donîhîdî*], Kuzey İrlanda'da, Down kontluğunda, Kuzey Kanalında, Belfast'ın doğusunda, Ulster eyaletine bağlı bir district ve liman şehri. Nüfusu 3 455 (1947) tir.

DONALD I. [*donîld*] (ölm. 864): Skot'larla Pikt'lerin kralı, I. Kenneth'in kardeşi ve ardılı. 860 yılından 864 e kadar Skot'larla Pikt'lere krallık etmiş, Scone yakınlarında ölmüştür.

Donald II.: İskoçya'da 889 (?) yılından 900 e kadar Skot'larla Pikt'lerin kralı. Norveçlilerin batı ve kuzey adalarını ele geçirmeleri onun hükümdarlığının sonuna rastlar.

Donald III. [**Bane**]: İskoçya kralı (hük. 1093-1097), III. Malcolm'un kardeşi ve ardılı. D. ın hükümdarlık süresi İngilizlere karşı Kett'lerin gösterdiği tepki ile olduğu kadar krallık tacı için yapılan kavgalarla da geçmiştir. 1903 ile 1904 yılları II. Duncan ile, ondan sonra da Edgar ile uğraşmakla geçti. Edgar 1097 de davasını kazanarak D. ı yenmiş ve krallıktan düşürmüştür.

DONALD [*donîld*], **William Henry** (1875 - 1947), Avusturyalı gazeteci. Sydney ve Melbourne'de gazetecilik yapmış, 1902 - 1910 arasında «China Mail», 1911 den 1919 a kadar da «Far Eastern Review» gazetelerinde çalışmıştır. D., Çin ayaklanmasından sonra, 1911 de Sun Yat - sen'in ve bundan sonraki hükümetlerin danışmanlığında bulunmuştur. Japonya'nın «21 istek» inin ortaya çıkarılmasında (1915) ve kral taraflısı Yüan Şih Kay'ın yenilmesinde (1916) önemli rol oynamıştır. D., özellikle 1936 da Çianğ Kay - Şek'in, Çanğ - süe - Lyan tarafından kaçırılması olayına da karışmıştır. 1940 yılında Manila'da Japonların eline geçen D., 1945 yılına kadar enterne edilmiştir.

DONALITIUS, Christian (Biyog.): bk. DONELAÏTİS, Kristionas.

DONANIM, DONATIM veya BAŞLIK (Fr. *armature, armure*) [Musiki], bir notanın anahtarına konulan ve musiki parçasının tonunu belirten diyezlerin veya bemollerin tümü.

DONANMA (Şenlik), Osmanlı imparatorluğunda deniz veya kara ordularının kazandıkları büyük zaferler, kale veya ülke fetihleri, padişahların erkek veya kız çocuklarının doğuşları, padişah kızlarının veya kız kardeşlerinin düğünleri dolayısıyle yapılan şenliklere verilen ad. D., buna sebep olan olayın padişah üzerinde veya halk oyunda yarattığı etkiye göre 3 gün 3 geceden az olmamak, 40 gün ve geceyi de aşmamak üzere sürekli eğlenceler, top, tüfek atışları, deniz ve kara fener alayları, oyunlar, yarışlar v. b. gösteriler şeklinde yapılırdı. D. lara başta padişah olmak üzere bütün vezirler, devlet memurları, halk, oyuncular, çalgıcılar, şarkıcılar, çeşitli sanatçılar katılmak zorundaydılar. Bazı büyük şenliklere yabancı devlet elçilikleri de katılırlardı.

D., olayın iyi bir sonuç bulması üzerine padişah tarafından süresi belirtilmek suretiyle yayınlanan bir fermanla bütün imparatorluk şehir ve kadılıklarında uygulanır, kadılar D. ile ilgili fermanı sicile geçirirlerdi.

Bu şenlikler, şehir ve deniz D. ları olmak üzere iki bölümde düzenlenirdi. D. süresi, bir şehzade doğumunda daha uzun süreli, bir kız doğumunda daha kısa süreli olmak gibi özellik göstermekteyse de, bu süreler padişahın dileğine bağlı bulunuyordu. Padişahın ilk erkek çocuğunun doğması, öteki erkek çocuklara göre daha uzun D. ile kutlanırdı. Genellikle ilk erkek çocuklar için 7 gün 7 gece olan şehir ve deniz D. sı, ikinci çocuklar için 3 gün 3 gece olarak değişmekteydi. Fakat bu sürelerde tam bir kesinlik yoktur. Meselâ III. Ahmet, ilk oğlu Mehmet için 5 gün 5 gecelik D. emretmişti. İkinci oğlu Selim dünyaya gelince D. süresi 3 gün 3 gece olarak tesbit edildi. Bazı yıllar, hanedanın kesilmesi, sadece sarayda değil, halk arasında da endişe doğurur, uzun bir aralıktan sonra doğan çocuklar için daha uzun bir süre ile şenlikler yapılırdı. Nitekim 30 yıl süren bir aralıktan sonra III. Mustafanın ilk çocuğu Hibetullah Sultan doğmuş, kız olduğu halde 7 gün 7 gece D. yapılması kararlaştırılmış iken, İstanbul halkının hanedan hakkında duyduğu endişe ortadan kalktığı için halkın arzusu üzerine D., 3 gün 3 gece daha uzatılarak 10 güne çıkarılmıştır. Bazı padişahlar, D. lar yüzünden yapılan ağır masrafları kısmak için bu eğlenceyi yasaklamıslardı. I. Abdülhamit, ikinci çocuğu doğunca D. yaptırmamış, sadece fukaraya sadaka dağıtılmasına, tekke ve zaviyelere yardımda bulunulmasına izin vermişti. Bazı kere, İstanbul'da yabancıların kalabalık olarak bulunmaları göz önünde tutularak, şehirde yangın çıkması düşüncesiyle gece D. sı yaptırılmazdı. Nitekim 1700 yılında II. Mustafanın oğlu Selim doğunca padişah istediği halde, devlet erkânının teklifi üzerine şehir D. sı yapılmasından vazgeçilmişti.

D. lar D. muhtesibi tarafından düzenlenir, padişahın olaya verdiği değer oranında parlak bir biçimde kutlanması için gerekli tedbirler alınırdı. Fermana göre bütün şehir, çarşı, camiler, pazar, han, ev ve konaklar, limandaki gemiler, donanma-yi hümayun, saraylar ve deniz üzerinde donatılmış sallar, baştan başa çeşitli renkli ve değerli kumaşlar, bayraklar, flandralar, fenerler ve mahyalarla süslenir, gündüz Sultan Ahmet meydanında, İbrahim Paşa Sarayı önünde, Bâb-ı hümayunda, Alay Köşkü önünde, Yalı Köşkünde, Aynalı Kavak köşkünde, Dolmabahçe Sarayında, Vaniköyünde v. b. eğlence ve mesire yerlerinde yapılan eğlenceler, oyunlar, şenliklerle geçer, geceleri ise şehir baştan başa aydınlatılarak aralıklı aralıklı yapılan top ve tüfek atışları D. süresince devam ederdi. Şenlikler, D. yapılmasını gerektiren olayın olduğunu bildiren fermanın sadrazam otağına gelişi ile başlar, sadrazam otağı önünde çengiler bir saat kadar süren bir oyun gösterisi ile D. yı açarlardı. D. süresince oyun ve eğlence yerlerinde düzeni korumak, sıkışıklığı önlemek için meşin şebkülâh, cübbe ve salvar giymiş, üzerine tulum gibi bir elbise geçirmiş olduğundan tulumcu adını taşıyan görevliler tarafından sağlanırdı.

D. masraflarını kişiler karşılardı. Bu gösteriler için İstanbullular büyük masraflara kalkışırlar, birbirleriyle yarışa girişirlerdi. Hibetullah Sultan D. sında Sadrazam Ragıp Paşa sadece süslemeler için 20 bin esedî kuruş harcamış, D. süresincede 5000 okka zeytin yağı yakılmıştı. Orta halli İstanbulluların ise, her birinin 1 500 kuruşu aşan masrafları olmuştu. Padişah da bu D. için 550 kese akça vermiştir.

D. ların bir özelliği de, halkın incelik ve zekâ oyunları göstermelerine yol açması, devlet yönetimini, bazı kümeleri ve kişileri çeşitli şekil, söz, oyun v. b. araçlarla eleştirmelerine fırsat vermesiydi. Bu eleştirmelere katlanmak gerekirdi. Nitekim yine Hibetullah Sultan D. sında halkın İstanbul kadısını sarakaya almasına katlanmayan bilginlere Ragıp Paşanın kendisinin de aynı şekilde alaya alındığını göstermek suretiyle kızgın din adamlarını yatıştırdığı Mûriüt-Tevarih'te kayıtlıdır.

D. geleneği Meşrutiyet ve Cumhuriyet devrinde de devam etmiştir. Ancak, Meşrutiyetten sonra millî günler gittikçe önem kazanmış, Cumhuriyetten sonra millî bayramlar ile birlikte şehir ve kasabaların fetih veya kurtuluş günlerinde o şehir veya kasaba için D. yapılması gelenek halini almıştır. Bk. BAYRAM. Burada sıralanan millî bayramlara, 1960 devriminden sonra 27 Mayıs Bayramı da eklenmiştir.

DONANMA: bk. DENİZ KUVVETLERİ.

DONANMA CEMİYETİ (Donanma-yi Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti), Osmanlı donanmasını kalkındırmak amaciyle 1909-1919 yılları arasında başarılı çalışmaları görülen bir dernek.

Fâtih devrinden başlayarak Abdülaziz'e kadar 400 yılı aşkın bir zaman içinde Akdenizde sürekli bir varlık olarak kendini gösteren Osmanlı donanması, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayında oynadığı rolden dolayı II. Abdülhamit tarafından Haliçte çürümeye bırakılmıştı. Bunun sonunda Abdülaziz devrinde Akdenizde, İngiltere donanmasından sonra en kuvvetli bir varlık iken büsbütün yok olmuştu. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra yeni iktidar, donanmanın yeniden kurulması için bütçeye iki milyon altın liralık bir ödenek koymuşsa da, bu ödenekle işin başarılamayacağı görüldü. Bunun üzerine «Tanin» gazetesi, donanmayı güçlendirmek amaciyle Enver ve Niyazi adlarını taşıyacak iki kruvazör satın alınmasını sağlamak yolunda bir kampanya açmışsa da, konu bir gazete çevresinden çıkarak halka mal olmamış ve örgütlenememişti. Böyle olmakla birlikte, «Tanin» in kampanyası, D. C. nin kurulmasına yardımcı bir çalışma olmuştur.

4 temmuz 1909 da Osmanlı donanması otuz üç yıldan beri yatmakta olduğu Haliçten ilk kez çıkmış, geleneksel

Osmanlı töresine uyularak, Yalı Köşkü önünde bir geçit resmi yapmıştı. Donanmanın bu geçidi İstanbul'da büyük bir heyecana yol açmış, eskimiş gemilerin görünüşü kamu vicdanında ağır bir kırgınlığa yol açmıştı. Özellikle aydınlar arasındaki tepki, ilk kez İstanbul ikinci belediye dairesi sağlık şubesinde Dr. Hafız İbrahim, Dr. İsmail Hakkı, Dr. Papadopulo ve Başmühendis Haşim beyler arasında her yurttaştan birer kuruş toplanması yolunda bir harekete kalkışılmasında kendisini göstermişti Buna «Tercüman - i Hakikat» gazetesinin başyazarı Hüseyin Kâzım Bey de katılmış, bu kez «Tercüman - i Hakikat» in desteklediği yeni bir kampanya, halk arasında derhal ilgi ile karşılanmıştı. Bunun üzerine çalışmalara bir dernek kuruluşu içinde devam edilmesinin daha olumlu sonuçlar vereceği anlaşıldı. 19 temmuz 1909 da bir toplantı yapıldı. Böylece Donanma - yi Osmanî Muavenet - i Milliye Cemiyeti kurulmuş oldu. Derneğin ilk yönetim kurulu Yağcızade Şefik, Mehmet Abut, Amiral Rasim Paşa, Dr. Fuat Süreyya Paşa, Avukat Kadri, «Tercüman - i Hakikat» sahibi Nüzhet, başyazar Hüseyin Kâzım, piyade Yüzbaşı Mehmet, deniz Kurmay Üsteğmen Ziya ile ilk kurucuların katılması sonunda meydana gelmiş ve dernek tüzüğüyle yönetmeliklerin hazırlanması kararlaştırılmıştı. Dernek yöneticileri kısa bir süre içinde tüzük ile yönetmelikleri hazırlayıp 22 ağustos 1909 da onaylanmak üzere hükümete sundular. V. Mehmet Reşad'ın koruyuculuğuna alınan dernek başkanlığına Ayan Meclisi başkanı Sait Paşa getirilmişti. Derneğin açtığı kampanya büyük bir ilgi görmüş, «Tanin» gazetesinin «Enver» ve «Niyazi» kruvazörleri için topladığı 22 865 lira ile «Tercüman - i Hakikat» te toplanan bağışlar derneğe verilmiş, halkın bir yılda yaptığı bağışlar ise 750 576 altın liraya yükselmişti. Dernek, dört ay içinde Bahriye Nezaretinin plân ve projelerine uygun olarak dört muhrip satın almak üzere bir Alman firması ile anlaşmış, bu firmaya yapılacak ödemelerin Osmanlı maliyesinin kefaletinde olduğuna dair hazırlanan bir tasarı da hükümetçe kabul edilerek 31 ocak 1910 da Mebusan Meclisinden, 1 şubat 1910 da da Ayan Meclisinden geçirilmişti. Bu dört muhribe «Yadigâr - i millet», «Gayret - i vataniye», «Numune - i hamiyet» ve «Muavenet - i milliye» adları verilmiş.

Osmanlı hükümeti de dernekle iş birliği ederek donanmanın kuvvetlendirilmesi için beş milyon liralık bir ödenek ayırmış ve bunun on yılda gerçekleşmesini bir programa bağlamış bulunuyordu. Bu arada D. C. gelir sağlayacak bazı girişmelerde bulunmuş, kibrit ve sigara kâğıdı tekelini aldığı gibi, kurban derileri, fitre ve zekât paralarını toplamaya, piyango ve yarışmalar düzenlemeye başlamış, propaganda için ayrıca bir de «Donanma» dergisi yayınlamaya girişmişti. Bu arada II. Abdülhamid'in olup Osmanlı Bankasında saklanan değerli eşya ve mücevherlerden tarihî değer taşımayanları satışa çıkarılarak geliri derneğe verilmişti. Böylece D. C. iki yıl içinde 1 720 299 altın lira toplamıştı. Bu gelirle «Barbaros» ve «Turgut Reis» zırhlıları ile «Reşit Paşa», «Mithat Paşa» ve «Giresun» taşıt gimileri sağlanmış bulunuyordu. Ayrıca illerde kurulan şubeler de kendi adlarına zırhlılar satın almaya girişmişlerdi.

Yunanlı zengin Averof'un kendi adına satın alarak Yunan donanmasına armağan ettiği zırhlı, kampanyanın daha da hızlanmasına yol açmıştı. Gölcük'te yeni bir tersane kurulması Vikers - Armstrong firmasına verildiği gibi, aynı firmaya «Reşadiye» ve «Sultan Osman» dretnotları da ısmarlanmış, Ansaldo'ya ise «Drama» zırhlısı verilmişti. 1914 te Birinci Dünya Harbinin patlaması bu yeni gemilerin donanmaya katılmalarını engellemişse de, bu savaş boyunca D. C. tarihî görevine devam etmiştir. Harbin bitmesi üzerine 8 şubat 1919 tarihli iradeyle Bahriye Nezaretine katılan dernek, 2 nisan 1919 da kapatılmıştır.

Nato'nun kurulmasından sonra Akdenizdeki Nato üyelerinin deniz, hava ve kara kuvvetlerinin ortak savunma plânına göre düzenlenmesinin bir sonucu olarak Türk deniz kuvvetlerinin daha ziyade savunucu bir karaktere bağlanması Doğu Akdenizde Türk - Yunan dengesinin Yunanisan yararına bozulmasına yol açmış ve bu gerçek, Türk aydınlarınca dikkatle izlenmeye başlanmıştı. Kıbrıs konusunda Türkiye ile Yunanistan arasında çıkan anlaşmazlık, deniz kuvvetleri bakımından bu dengesizliği bütün açıklığı ile ortaya koyunca, bu kez «Cumhuriyet» gazetesi «Başkalarının vermediğini millet yapar» adı altında yeni bir kampanya açtı. Böylece yeni bir donanma derneği kurulması ortaya çıkmış oldu.

DONAR [eski Saksonya dilinde: *Thunar*, eski Kuzey dilinde: *Thor* (*r*)], Germen tanrılarından biri. Özellikle Norveç'te ve İzlanda'da çok sayılan bu Tanrı, gök gürültüsünün kişileştirilmiş bir şekli olabilir: Almanca *Donnerstag* (= perşembe) kelimesi bu Tanrının adından gelmiştir. Romalı yazarlar onu Herkules veya Jupiter diye adlandırırlar. Alman kaynaklarında D. hakkında pek az bilgi vardır. Uzun sakallı, güçlü, yenilmez bir erkek heybetinde tasavvur edilmiştir. D., evlilik havatını çekici veya baltasiyle kutsar, yeryüzüne ve yaratıklarına bolluk, bereket sunarmış. Çınar ona adanmış bir ağaçtı; özellikle Romalılar zamanında Weser ırmağının sağ kıyısındaki bir çınarlık onun sayılırdı. Yılın belli günlerinde ona hayvanlar kurban edilirdi. Sonradan D. Norveç ve İzlanda'daki putperestlerin baştanrısı oldu. Kuzey ülkelerinin tanrılarla ilgili şiirlerinde onun büyük yeri vardır. Putperest Skald'lar onun için övgü şiirleri söylemişler ve Edda (b. bk.) şiirlerinde D. her zaman kullanılan bir figür olmuştur. Övgü şiirleri dışında, tanrılar üzerine anlatılan eğlenceli fıkralarda da çok sık sözü geçer; bu yüzden D., kahraman kişiliğini yavaş yavaş kaybetmiş, gülünç, maskara bir kişiliğe bürünmüştür. Örnek olarak, Edda şiirlerindeki Tyrm ve Hymir ile Loki (b. bk.) nin dalaşları gösterilebilir. Völuspa (Edda şiirlerinin giriş kısmı) D. ı büyük bir kahraman olarak gösterir: Son büyük tanrılar savaşında D. kötülüğün sembolü olan ifriti öldürürse de, kendisi de vurulup ölür. Bu tanrıyı kuzeylilerin ne kadar güçlükle bırakabildiği, İzlanda putperestlik tarihinin son çağlarına ait belgelerden anlaşılmaktadır.

DONARIUM, eski Roma çağında, tanrılara sunulan sunguların saklanması için tapınaklarda veya başka büyük yapılarda ayrılan yer.

DONARIUM

DONATELLO (Donato di Niccola Betto di

Bardi de denir; 1386 - 1466), İtalyan heykeltıraşı. Floransa'da doğmuş, orada ölmüştür. Ön Rönesansın en büyük mimarlarından Brunelleschi (1377 - 1446) ile birlikte antik eserleri incelemiş ve bu sanat üzerindeki çalışmalariyle kendini yetiştirmiştir. Eskiden önemle üzerinde durduğu sadelik ve düzen, sanat anlayışının kaynağı olmuştur. D. bu yolda gerekçe ve kurallara bağlı olarak kesinlikle yürümüştür. Mermer veya tunçtan yaptığı eserleriyle bilgi ve inceliğin erişilmez örneklerini vermiştir. D. nun antik sanata gösterdiği eğilim, kişiliğinin eksilmesine yol açmamıştır. Antik eserleri inceleme evresi olan Roma'daki iki üç yıllık dönemden sonra yeniden Floransa'ya gelmiştir. İlk eserlerini Floransa katedraline yaptığı küçük iki peygamber heykeli (1408) ve İsa ile Vaftizci İoannes (Yahya) ile başlamıştır.

DONATELLO

Daha sonraki yıllarda birçok heykeller yapmıştır. Adı çok geçen Jérémie, Hebacuc bunlar arasındadır (1416 - 1425). D. Floransa dışında özellikle Padova'da birçok eserler vermiş ve burada on yıl (1443 - 1453) kalmıştır. Floransa'dan daha uyanık, antikite ile ilgili bir çevre bulan D., çalışmalarını daha da genişleterek büyük ölçüde heykellere yöneltmiştir. Antik devrin atlı Marcus Aurelius heykel tipi gibi anıtsal «Gattamelata» heykelini yapmıştır (1447). D., Saint - Antoine bazilikasının kürsü yeri için, tunçtan büyük alçak kabartma grupunu yapmıştır (1447 - 1450). Yeniden Floransa'ya dönen D., bir seri orijinal heykeller meydana getirmiştir. Vaftiz yeri için yapılmış Bargello yapısındaki «Çarmıha geriliş» ile «Maire - Madeleine» heykeli ile başlanıp da Bellano ve Bertoldo tarafından bitirilmiş olan Saint-Laurent bazilikasının dua ve vaız kürsülerinin tunçtan alçak kabartma heykelleri de eserlerinin eşsiz değerine güzel örnektir. Bunlardan başka, 1421 - 1427 arasında yapılmış olan «Herodes'in ziyafeti» adlı tunç panolarla «Annonciation de Santa Croce» (1433) alçak kabartması ince dekoratif motiflerle, fon üzerinde yükselmektedir. Çoğunlukla tasvir ettiği çocukların tavırları ve oyunlarında görülen çevikliği, hiçbir sanatçı D. kadar başariyle gösterememiştir.

DONÁTH [*donāt*], **Gyula** (1850 - 1909), Macar heykeltıraşı. Budapeşte'de doğmuş, orada ölmüştür. Öğrenimini Viyana'da Semper'de yapmıştı. Budapeşte sarayları için birçok heykeller yaptığı gibi, imparatoriçe Elisabeth (Mac. Erzsébet) in anıtı (1908) da onun eseridir. «Ölüm perisi» adlı heykeli Güzel Sanatlar Müzesindedir.

DONATH - LANDSTEINER [*donat - landştaynır*] **TESTİ** (Tıp), uzun bir süre soğukta kalma ve uzun süren bir çaba harcama sonunda meydana gelebilen paroksismal (hastalık belirtilerinin anî olarak yeniden ortaya çıkması veya şiddetlenmesi şeklinde olan) hemoglobinuri (idrarda alyuvar veya alyuvar pigmentleri bulunması) hastalığının varlığını anlamak için yapılan bir deney.

Bu deneyde, bir hastanın veya normal bir kimsenin alyuvarları 0 santigrat derecesinde soğutulduktan sonra hastanın kan serumu içinde 37 santigrat derecesinde ısıtıldıkları zaman hemoliz (kanın çözünmesi; alkan cisimciklerinden alkan yuvarlarının ayrılması) olayının meydana geldiği görülmüştür.

Alman hekimleri Julius Donath (doğ. 1870) ve Karl Landsteiner (1868 - 1943) in adlariyle anılır.

DONATI, Baldassare (1530 - 1603), İtalyan bestecisi. Venedik'te doğmuş, orada ölmüştür. Venedik'te St. Marco kilisesinde, okuyucu, çocuk korosu şefi, ayin kolu öğretmeni olmuş, *Canzoni villanesche alla napolitana* adlı bir kitap ile iki tane çok sesli besteler (madrigal) kitabı ve bir ilâhi kitabı (livre de motets) yayınlamıştır. Antolojiler arasında yayınlanan *Canzon della gallina* (Tavuk şarkısı), klavsen'ciler tarafından taklit edilmiştir (Rameau'nun *La poule* [«Tavuk»] adlı eseri gibi).

DONATI, Cesare (1826 - 1913), İtalyan hikâyecisi. Roma'da ölmüştür. 1848 ayaklanmasına katılmış, eğitim bakanlığında müdürlük yapmış ve bir süre çeşitli dergilerde yazar olarak çalışmıştır. Hikâyeleri arasında *Povera vita* (Yoksul hayat) [1874]; *Rivolutione in miniatura* (Minyatür devrim) [1876] ve *Storie bizarre* (Tuhaf hikâyeler) [1888] anılmağa değer.

DONATI, Corso (ölm. 1308), Floransa partisi başkanı. Guelfe partisine bağlı ünlü bir aileden olup Campaldino'da Arezzolulara karşı elde ettiği zafer dolayısiyle halkın sevgisini kazanmış; bir yandan halka, bir yandan da soylu sınıfına dayanarak Akların baskın burjuvazisine karşı Karalar partisini kurmuştur. 1300 yılında rakibi Cerchi ile birlikte sürgüne gönderilmiş, papa VIII. Bonifacius ve Charles de Valois tarafından korunarak 1301 de parlak bir törenle Floransa'ya dönmüş, 1308 yılına kadar diktatörlük etmiş, fakat bir ayaklanma sonunda kendi eliyle canına kıymak zorunda kalmıştır.

DONATI, Giovanni Battista (1826 - 1873), İtalyan astronomu. Pisa'da doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Floransa Krallık Enstitüsünde astronomi profesörü, daha sonra şehir rasathanesi müdürü olmuş, 1858 de kendi adını alan kuyruklu yıldızı bularak büyük bir ün kazanmıştır. Bu buluş kendisini değerli çalışmalara yöneltmiştir. Bunların arasında, kutup fecirleri üzerindeki incelemeleri ile yıldızların yapısını araştırmada spektroskop kullanılması da yer alır.

Donati kuyruklu yıldızı: Tanınmış kuyruklu yıldızlardan biri. Başka bir adı «1858 VI kuyruklu yıldızı» dır. İlk olarak 2 haziran 1858 de İtalyan astronomu G. B. Donati tarafından Floransa'da gözlenmiştir. 30 eylülde günberiden geçmiş ve 4 mart 1859 da görülemeyecek kadar bizden uzaklaşmıştı. Yere en yakın olduğu 6 - 10 ekim arasında çekirdeğin parlaklığı birinci kadire erişmiş, dikkati çeken çatallı kuyruğu da 60° (70. 10^6 km) kadar uzamıştı.

Bize oldukça yaklaşmış olan bu kuyruklu yıldız o tarihte birçok astronom tarafından incelenmişti. Elde edilen sonuçlara göre, Donati kuyruklu yıldızının yörüngesi çok basık bir elips, günberi uzaklığı 0,5785 AB (astronomi birimi), günöte uzaklığı 300 AB ve dışmerkezliği 0,9963 tür. Peryodu ise yaklaşık olarak 92 yıl olarak hesaplanmıştır.

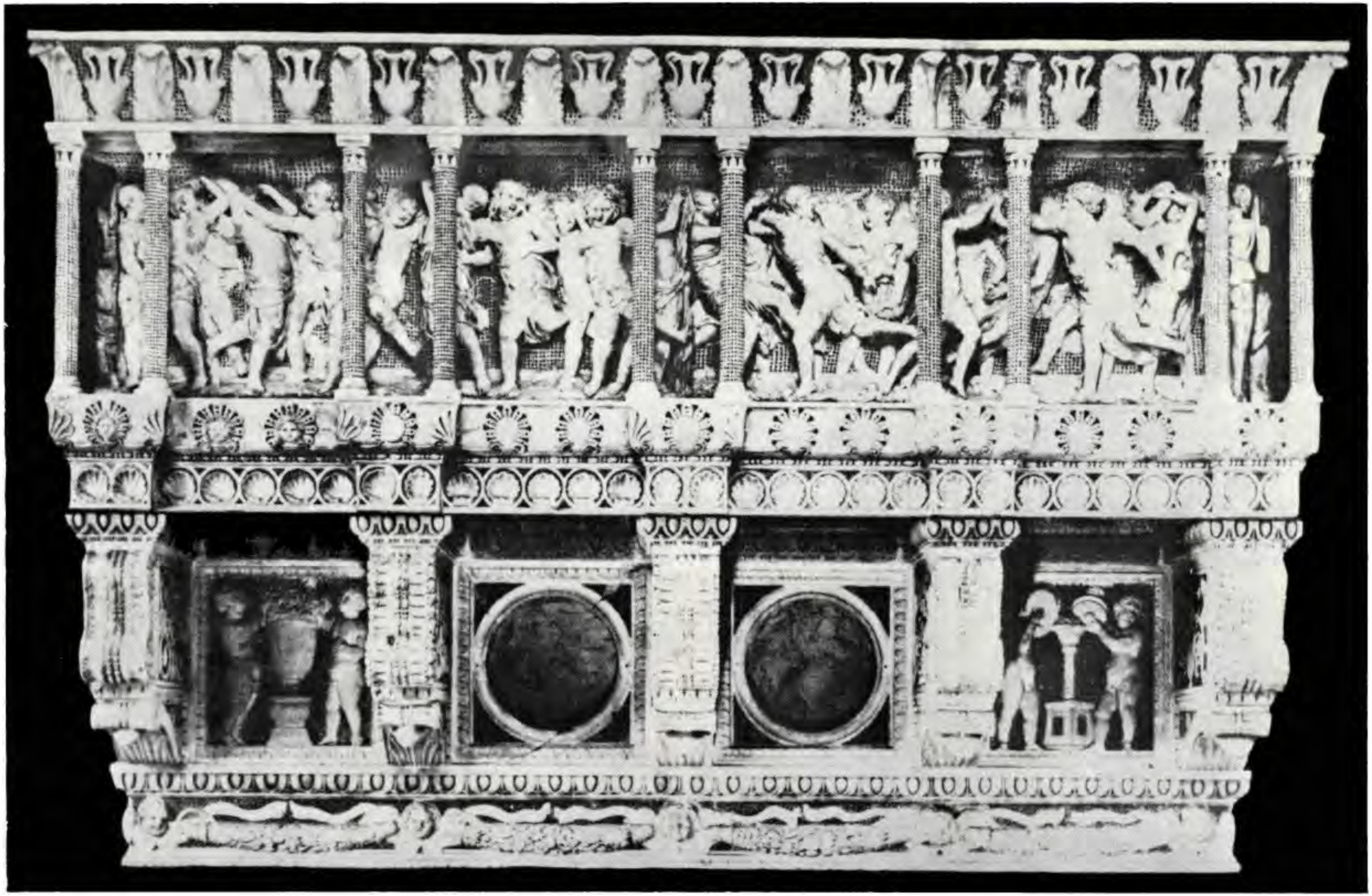
DONATI, Ignazio (aş. yu. XVI. yüzyıl sonları - aş. yu. 1640), İtalyan bestecisi. Tasalmaggiore'de doğmuş, orada ölmüştür. 1612 den başlayarak 1636 ya kadar kiliselerde ayin kolları öğretmenliği yapmıştır. Sadece dinî müzik eserleri düzenlediği sanılmaktadır. 1636 ya kadar tek veya çok sesli, orglu veya orgsuz, en az on dört müzik kitabı yayınlamıştır. Tek sesli ilâhilerde okuyucunun ritim konusunda en

GATTAMELATA HEYKELİNİN BAŞI
(Piazza di S. Antonio, Padova)

DAVUD HEYKELİNİN BAŞI
(Museo Nazionale, Floransa)

FLORANSA KATEDRALİNİN KORO GALERISİ
(mermerden; Museo di S. Maria del Fiore, Floransa)

geniş bir özgürlük içinde olmasını ister ve bunun duygu belirmesi için gerekli olduğunu söyler.

DONATIM (Askerlik), silâhlı kuvvetlerde kişi, kurum ve birliğe, savaşabilmesi için katılan veya takılan araç, gereç, alet ve aygıtlar.

Müsaade edilme şekline göre silâhlı kuvvetlerde D., «özel donatım», «istihkak çizelgelerinde gösterilen donatım» ve «teşkilât, personel ve malzeme cetvellerinde gösterilen donatım» ı kapsar.

Tahsisine göre D.: Kişisel D., birlik D. ı ve özel D. dır.

Birlik donatımı: Bir birlik veya örgüte verilen ve kişisel D. arasına girmeyen D.

Kişisel donatım: Bir erin, savaşmak için üstünde taşıdığı kişisel ordu malı (portatif çadır, berkitme avadanlıkları...).

Özel donatım: Genel D. arasında olmayan, fakat belirli bir görev için birliğe verilmesi gereken D.

DONATIST'LER: bk. DONATUSÇU'LAR.

DONATIVUM, Roma Cumhuriyeti çağında zaferlerden sonra askere dağıtılan paranın adı. Taht'a çıkışları şerefine imparatorlar da D. (tahta çıkma bahşişi) dağıtırlardı. Ordu başbuğlarının imparatorluk tacına göz diktikleri çağlarda dolgun bir D. vaadi, amaca ulaştıran sağlam bir yoldu. İmparator ailesi üyelerinden herhangi birini ilgilendiren önemli olaylarda da D. dağıtılması bir âdet halini almıştı. Bunun sonunda ordu, dediği dedik bir hale gelerek imparatorlar için sürekli bir korku kaynağı olmuştu.

DONATORIO eskiden Portekiz krallarının, Brezilya'yı yönetmekle görevlendirdikleri Portekizli büyük soylulara verilen san. D. ların ellerinde, insaflarına bırakılmış uçsuz bucaksız tımarlar vardı. Halktan aldıkları haksız vergiler yüzünden bunlar 1549 yılında kaldırılarak ülkenin yönetimi, Rio de Janeiro'da oturan bir başkomutan ile on üç komutana verilmişti.

DONATUS (ölm. aş. yu. 355), Numidia (şimdiki Cezayir) da Casae Nigrae piskoposu. İspanya veya Gallia'da ölmüştür. Diocletianus'un Hıristiyanlara yaptığı zulümlerden sonra Kartaca piskoposu ile bunun diyakosu Caecilianus'a karşı sert bir durum takınmıştı. Bunlar «traditeur» lerin, yani kutsal kitapları zındıklara teslim eden Hıristiyanların bu davranışına göz yummuşlardı. Caecilianus, Kartaca piskoposu seçildiğinde (311) D. kendi adını taşıyan ve «şehitlerin cellâdı» na karşı gelen, onu tanımayı reddeden «donatiste» akımının başına geçmişti. 312 de Majorinus'u başpiskoposluğa çıkararak bir kilise bölünmesine yol açmış, arkasından da kendisi Majorinus'un yerine seçilince 313 te Latran, 314 te Arles konsillerince suçlu görülmüş, 316 da imparator Constantinus tarafından sürgüne gönderilmiştir.

DONATUS, Aelius (M. S. IV. yüzyıl), Romalı gramerci. Roma'da yaşamıştır. St. Hieronymus, öğrencisi olmuştur. D., daha eski gramercilerin eserlerine dayanarak, *Ars* (Sanat) başlıklı bir gramer yazmıştır. Bu eser iki şekilde çıkmıştır: 1. *Ars minor* (Küçük sanat): Bunda, sorulu cevaplı olarak Latincenin sekiz öğesi açıklanır. Okullarda okutulduğu için bu kitap, Orta çağda en tanınmış kitaplardan biri haline gelmişti. Bundan dolayı her Latince temel dil bilgisine doğrudan doğruya *Donat* adı verilmiştir. Almancada gramer yanlışına *Donatschnitzer* (Donatus'a karşı işlenen hata) denilmiştir. D. un grameri ilk basılan kitap olduğu için (tahta baskı) «Donat» lar, basım tarihinin en değerli örnekleri sayılmıştır 2. *Ars maior* (Büyük sanat), ilerlemiş öğretmenler için yazılan ve çok okunan, hakkında birçok şerhler yapılan bir kitaptır. D. un eserinin en iyi baskısı, şerhleriyle birlikte, Keil'in *Grammatici latini* (4 cilt, 1864) sidir. Bundan başka D., Terentius'a dair bir eser yazmıştır. Vergilius hakkında da bir eser yazmıştır. Bunun ancak *Bucolica* (Çoban şiirleri) ile ilgili kısmı kalmıştır.

DONATUS'ÇULAR, IV - VII. yüzyıllar arasında, Kartaca'lı piskopos Donatus (b. bk.) a bağlı olanlar ve bunların kuzey Afrika'da kurduğu kiliseyi tutanlar. D., Katolik piskoposu Caecilianus'a tanımamışlardır. Buna sebep olarak kendisinin Hıristiyanların kovuşturulduğu zamanlarda yetersizlik göstermiş olan kişilerce kutsandığını ve böyle ağır günah işleyen kişilerin kutsamasının hiçbir değeri olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Constantinus'un uzlaştırma çabaları sonuç vermemiştir (313 Latran ve 314 Arles konsilleri). D., önceleri geçici olarak, 414 ten sonra ise geniş çapta bir hareketle mezhep sapkını olarak kovuşturmaya uğramışlardır. Bu arada sert muhalefetlerine, Pön (Kartaca) milliyetçiliği ve sosyal devrimci eğilimler de karışmıştır. Mutaassıp D., Circumcellionlar veya Agnostikler birçok karışıklıklar çıkarmıştır. Bununla birlikte D. arasından Ticonius ve Parmenianus gibi tanınmış din bilginleri de yetişmiştir. Öte yandan Optatus ve özellikle Augustinus, D. a karşı Katolik kilise ve kutsama kavramlarını geliştirmişlerdir. Bunlara göre, kilisenin kutsallığı yeryüzündeki üyelerinin kutsallığına bağlı değildir; kutsama, bunu yapanın kişisel değerine bağlı bulunmaz.

DONATUSÇULUK (Fr. Donatisme): bk. DONATUSÇULAR.

DONAU [*donau*], Tuna ırmağının Almanca adı.

DONAUSCHINGEN [*donauşingın*], Batı Almanya'nın Bad - Würtenberg bölgesinde, Tuna ırmağının kaynağında, 8 000 nüfuslu bir şehir. 1722 yılından kalma bir hükümdar şatosu ile bir müze ve barok üslûbunda bir bölge kilisesi vardır. Saat ve ipekli kumaş fabrikaları da bulunan bu şehir, kara ve demir yolları merkezidir. Yakınında Otuz Yıl Harbinden önce Fürstenberg krallarının konutu olan ve onların adını taşıyan şatonun yıkıntıları bulunmaktadır.

DONAUSCHINGEN

DONAUSTAUF [*donaustauf*], Bavyera'nın Oberpfalz yönetim çevresinde, Regensburg Landkreis'ına bağlı bir pazar yeri. Denizden yüksekliği 332 m dir. Bavyera ormanının eteğindedir. 2 200 (1950) kişi olan nüfusunun çoğunluğu

Katoliktir. Bavyera kralı I. Ludwig tarafından Alman ulu-ları şerefine yaptırılmış olan Walhalla (b. bk.) adındaki anıtkabir D. yakınındadır.

DONAUWÖRTH [*donauvört*], Batı Almanya'nın Bavyera bölgesinde, Tuna ırmağı kıyısında, Augsburg'un kuzeyinde, 8 800 nüfuslu bir şehir. Burada barok üslûbunda eski bir Benedictusçu manastırı ve gotik bir kilise bulunduğu gibi, ba-

D O N A U W Ö R T H

sım evleri de vardır. XIII. yüzyılda Bavyera dukalarının oturdukları bu şehir, 1308 yılında imparatorluk başkenti olmuştu. Marlborough, 1704 te Max - Emmanuel Tallard ve Marcin'in komutasındaki Fransız ve Bavyera karması orduyu burada yenmişti. Bu şehrin Napoléon tarafından 1805 yılı kasımında ele geçirilmesi, Viyana ile ulaştırma yolu kesilen Avusturya generali Mack'ın Ulm'da teslim olmasiyle sonuçlanmıştı.

DONAWITZ (Coğ.): bk. LEOBEN.

DONAX TRUNCULUS [*donaks trunkulus*], Çok hücreli hayvanlardan Birincil ağızlılar (Protostomia) filumunun Yumuşakçalar (Mollusca) dalının Midyeler (Lamellibranchiata) sınıfından bir tür. 2,5 cm uzunlukta ve 1,3 cm yüksekliktedir. Akdenizde yaşar.

DONBASS (Rusça: **Donetskiy Ugol'nıy Basseyn** [= Donets kömür havzası] adının kısaltılması), Ukrayna'da, Donetsk havzasında bir maden kömürü havzası. Yüzölçümü 23 000 km² dir.

D. Rusya'nın en büyük sanayi bölgelerinden biri olup toprak altı kömür varlığının 100 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. Yıllık verimi 150 milyon tona yaklaşmaktadır. Havza, bir kısmı dış ülkelere satılan antrasitten başlayarak, kok veya gaz çıkarılan çeşitlerden geçerek uzun alev veren cinsine kadar kömürün her türlüsünü verir. Ukrayna'nın Krivoy Rog bölgesindeki ve güney Rusya'nın Kursk stepindeki maden yataklarından çıkan demir cevherleri D. ta işlenmektedir. D. kuruluşları, çoğu Ukrayna'nın olmak üzere, Ukrayna ile Rusya arasında paylaşılmıştır. Çelik ve dökme demir gibi ham maddeler Ukrayna'da (Donetsk, Makeevka, Gorlovka ve Alçevsk) ve Rusya'da (Krasnıy Sulin) çok sayıda elde edilir; imalâtçı maden sanayii Ukrayna'da Gorlovka, Donetsk, Lugansk, Jdanov'da makineler, avadanlıklar, çeşitli aygıtlar, Rusya'da Taganrog, Novoçerkassk (tarım araçları) ve Rostov'da yerleşmiştir. Üç milyonun üstünde insan barındıran bu bölgenin, Rostov'dan başka büyük şehirleri şunlardır: Donetsk (eski adı: Stalino) (701 000), Makeevka (358 000), Gorlovka (293 000), Lugansk (eski adı: Voroşilovgrad; 274 000), Şahtı (196 000).

İkinci Dünya Harbinde Alman birlikleri Rostov'u aldıktan sonra 1942 ağustosunda D. ı da ele geçirmişler, fakat Kafkasya'dan çekildikten sonra D. tan da çekilmişlerdir.

DONCASTER [*doŋkəstə*] (Lat. **Danum**; Saksonca: **Donecaster, Doneceaster**), İngiltere'de, kuzey England'ın orta bölümünde, Don ırmağı üzerinde ve Londra'nın kuzeyinde bir sanayii şehri. Kömür madenleri, demir ve çelik ve lokomotif yapım ve onarım fabrikaları vardır. D. çok nüfuslu bir bölgenin alışveriş ve toplumsal (özellikle at yarışları) merkezidir. Orta çağda bir ırmak limanı idi. Nüfusu 84 000 dir.

DONÇO, XII. yüzyılda Kore'den gelip Japonlara çini mürekkebi ile kâğıt yapmasını öğrettiği söylenen bir Buddha papazının adı.

DONDERS [*dondırs*], **Franciscus Cornelis** (1818 - 1889), Hollandalı göz hekimi. Tilburg'da doğmuş, Utrecht'te ölmüştür. Utrecht askerî okulunda anatomi okutmuş, oftalmolojide özellikle kırınım (*refraction*) ve uyum (*accomodation*) anormalliklerini incelemiş ve gözün hareketlerini açıklayan D. kanununu kurmuştur.

Donders glokoması: atrofik, yani beslenme yetersizliğinden ileri gelen glokoma (Lat. *glaucoma* [Yun. *glaukos*, gri], gözün iç basıncının artması sonucunda göz yuvarlağının sertleşmesi, retinanın körelme (*atrophie*) si, göz diskinin çukurlaşması ve körlük).

Donders kanunu: Gözün bakış çizgisi çevresindeki dönme hareketleri istemli değildir; dikkat uzakta bulunan bir nesne üzerine tesbit edildiği zaman, gözün dönüş ölçüsünü ayarlayan şey, yalnız, o nesnenin ara düzlem (*plan median*) ile ufuk arasındaki açısal uzaklığı (*distance angulaire*'i) dır.

DONDI, Jacopo (1298 - 1359), İtalyan hekimi ve makina uzmanı. Padova'da doğmuş, Venedik'te ölmüştür. En çok Padova'da del Capitanio sarayının kulesine konan saatin yapıcısı olarak ün kazanmıştır. Bu olay dolayısiyle kendisine Dall'Orologio adı verilmiştir. Bu saatte, Ay'ın evrelerini de gösteren bir kadran vardı. Oğlu Giovanni (1318 - 1389) de sivrilmiş bir hekim ve astronomdu. Pavia kitaplığı için yedi kadranlı bir saat yapmıştı. Venedikteki St. Marco kitaplığında bulunan bir el yazmasında anlattığına göre, bu saatin altı kadranı, karşılıklı olarak Ay, Venüs, Merkür, Satürn, Jüpiter ve Mars gezegenlerinin hareketlerini gösterir; yedinci kadran da, durağan bir ibre önünde yer değiştirerek günün saatlerini bildirir.

DONDO, akşınlık (albinisme) denilen anormal renkte (saçları beyaz, gözleri kırmızı) doğmuş zencilere verilen ad. Zenci akşını.

DONDO, güneybatı Afrika'daki Angola'da, Cuanza ırmağının sağ kıyısında, Luanda'nın 160 km kadar güneydosunda bir kasaba. Birkaç kervan yolunun kavşağında olan bu kasaba, bölgenin başlıca kahve pazarıdır. Nüfusu 400 dür.

DONDRA BURNU, Seylan adasının en güneyinde bulunan bir burun. Enlemi 6° 0′ kuzey, boylamı 80° 30′ doğudur. Burada 1889 da yapılmış bir deniz feneri ve Porte-

kizlilerin yaktığı görkemli bir tapınağın kalıntıları vardır. Yakınında da Dondra balıkçı köyü yer almaktadır.

DONDUK OMBO, Ayuk'un torunu olan ve 1735 yılında hanlığa geçen bir Kalmık prensi. Hanlığı süresince Kuban Tatarlariyle çarpışmak zorunda kalmış, Hazar Denizi kıyılarına kadar savaş seferleri yapmıştır. Bu seferlerin birinde Mangışlak'tan 6 000 Türkmen ailesi alarak onları kendi egemenliği altındaki steplerde yurtlandırmış, ayrıca ülkesinde 8 000 e yakın Nogay ailesi de yerleştirmişti. Hanlığının nüfusu 100 000 aileden çoktu.

DONDUKOV - KORSAKOV, Aleksandr Mihayloviç (1820 - 1893), Rus prensi ve generali. Moskova Üniversitesinin Hukuk Fakültesinde okumuştur. Rus ordusunda görev alan D. - K. 1845 - 1851 yılları arasında Kafkasyada Şeyh Şamil'e karşı girişilen savaşa katılmış, 1854 - 1855 yılları arasında Kafkasyada Türklerle savaşmış, son olarak 1877 - 1878 Türk - Rus Harbinde de görev almıştır. D. - K. Türk - Rus Harbinin sona ermesi üzerine Rus komiseri olarak Bulgaristan'da kalmış ve 1878 - 1879 yılları arasında Bulgaristan Prensliğini yönetmiştir. Tırnova (Bulg. Tırnovo) da toplanan kurucular meclisinin kabul ettiği demokratik anayasaya göre, Bulgar parlâmentosu (Narodno Sïbranie) 29 nisan 1879 günü toplanmış ve onun tavsiyesi üzerine Rus çarının yeğeni Aleksandïr Battenberg'i Bulgar prensliğine seçmiştir. D. - K., birçok Rus generali ile birlikte gelen genç prensi karşıladıktan sonra Rusya'ya dönmüştür. D. - K. hatıralarını *Moi vospominaniya* (Hatıralarım) [2 bölüm, 1902 - 1903] adlı bir kitapta toplamıştır.

DONDURMA, şekerli süt veya meyva sularının ince taneler halinde dondurulmasiyle hazırlanan soğukluk.

Hazırlanma şekli: İlk madde önce krema veya şurup haline getirilir, daha sonra D. kabında veya buz dolabında dondurulur. D., eğer D. kabında hazırlanacaksa, aletteki kutusu içine yerleştirilir; etrafına bir kat buz, bir kat tuz konur, kutunun üstündeki kol. dönmez hale gelinceye kadar elle çevrilir (Bu aletin daha büyük ve elektrikle işleyen modelleri de vardır). Buz dolabında hazırlanacaksa, kabında donmağa bırakılır. Ancak, ince taneli olması için başlangıçta arasıra karıştırmak gereklidir. Buz dolabında soğutma «dinlendirilerek» yapıldığı için ilk maddenin dış kısımları daha çabuk, iç kısımları daha yavaş donar. Özel olarak D. için yapılmış buz dolapları da vardır. Bk. BUZDOLABI.

Çeşitleri: D. nın kaymaklı, sütlü, vanilyalı, kremalı, bademli, fındıklı, çikolatalı, vişneli, kayısılı, limonlu, portakallı gibi pek çok çeşitleri bulunmaktadır. Örnek olarak, aşağıda iki çeşit D. nın kabında hazırlanışı açıklanmıştır,

Kaymaklı dondurma: Gerekli maddeler, 500 gr süt, 125 gr toz şeker, 3 500 gr buz ve 600 gr iri tuzdur. Bir tencereye 125 gr toz şeker, 1 gr salep konur ve harmanlamak suretiyle birbiriyle karıştırılır. Bu salepli şekere 500 gr da süt katarak süt kaynayıncaya kadar karıştırılır ve ateşten alındıktan sonra savrularak iyice soğutulur. Daha sonra süt D. kabına konarak dondurulur.

Vişneli dondurma: Gerekli maddeler, 300 gr vişne, 275 gr toz şekeri, 450 gr su 200, gr süt, 3 500 gr buz ve 600 gr iri tuzdur. Bir tencereye sapları ayıklanmış ve çekirdekleri çıkarılmış 300 gr vişne ile 275 gr toz şekeri konarak avuçla iyice mıncıklamak suretiyle vişnelerin suyu çıkarılır. Buna 450 gr su katılarak vişne suyunu kaynatmadan küçük ateşte kaynatmak suretiyle şekerin iyice erimesi sağlanır. Şurup haline gelen vişne, ince delikli bir süzgeçten geçirildikten sonra buna 50 gr soğuk süt veya çiğ krema ile 1 damla kadar da kırmızı şeker boyası katılır ve iyice karıştırarak erimeleri sağlanır. Bundan sonra vişne şurubu D. kabına konur.

D., özellikle yazın çok aranan, serinletici bir besin maddesi olmakla birlikte, hazırlanışında kullanılan malzeme ve kapların temizliğine çok dikkat etmek gerekir. Buna uymadan yapılan D. lar çeşitli zehirlenmelere ve bağırsak bozukluklarına sebep olabilir.

DONDURMA ISISI (Alm. Einfiertemperatur), şekilsiz cisimlerin, özellikle sentetik maddelerin makromolekül zincirlerinin serbest hareketliliklerini kaybettikleri oldukça geniş bir ısı alanı. Örnek olarak, kauçuğa benzeyen maddelerin zincir moleküllerinin çok hareketli olmasından ötürü D. I. nın donma derecesinden çok daha aşağı olduğu gösterilebilir. Bunun yanında D. I. birçok sentetik maddelerde donma derecesinin çok üstündedir (polivinil klorür'de $+ 90^{c}$).

DONEGAL [*donigōl* veya *donigōl*] (İrce: **Dún na nGall**), İrlanda Cumhuriyetinin Ulster ilinde bir deniz kontluğu. Kuzeyinde ve batısında Atlantik Okyanusu, doğusunda

DONEGAL

Londonderry ve Tyrone kontlukları, güneydoğusunda Fermanagh kontluğu, güneyinde de Leitrim kontluğu ile D. körfezi vardır. Kıyıları sarp ve girintili çıkıntılı ve yüzeyi genellikle çıplak ve dağlık olup birçok bataklıklar ve dağlarla kaplıdır. Halkının çoğu kıyılardaki ovalarda yaşar: buralarda balıkçılık yapılır ve ancak ihtiyaca yetecek kadar tarım ürünü elde edilebilir. Yüksek yerlerde koyun yetiştirilir ve bunların yününden D. tüvitleri yapılır. Ülkede fabrika yoktur, kumaşlar ev tezgâhlarında dokunur. Yüz ölçümü 4 850 km^2, nüfusu 131 511 (1951) dir.

On Üçüncü Cildin Sonu

ON ÜÇÜNCÜ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
8	1	son	suboları	saboları
11	1	13	8000	800
12	2	37	1946 - 1952 den bu yana	1946 - 1952 arasında
59	1	2	Salamiş	Salamis
60	5	6	Sandwitch	Sandwich
60	5	7	Sir Wm. Pekra	Sir Wm. Penn
60	5	son	Keys	Keyes
74	1	51	bk. DİFERANSİYEL	bk. DİFERANSİYEL DENKLEM
96	2	59	litre olarak niceliği *Bome Derecesidir.*	litre olarak niceliği. *Bome Derecesi* (bk.
100	2	60	kromit asit	kromik asit
105	2	32	bizmut galla	bizmut gallat
108	2	57	Cohentin'in	Cotentin'in
136	1	2	diod	diod (diyot)
136	2	41	makanikte	mekanikte
206	1	1	DI BÜKEYLİK	DIŞBÜKEYLİK
210	1	41 - 42	Os Tymbiras [epik şiirler, 1857]	Os Tymbiras (Epik şiirler) [1857]
210	2	18	a - asetorları	a - asetonları
213	1	41	Hidrositlerin	Hidroksitlerin
225	2	59	Navorre	Navarre
232	2	56	$(OC\ H_5)$	$(OC_2\ H_5)$
233	1	40	(hydroderzène)	(hydrobenzène)
233	2	39	(pyrocetéchine)	(pyrocatéchine)
234	2	4	(conpensation)	(compensation)
257	1	48	DİKÜMAROL (Fr. Dıcumarol)	DİKUMAROL (Fr. Dicoumarol)
308	1	son	Carinus'un	Carinus,
340	1	6	D. i asma (askerî terbiyeci,	D. i aşma (askerî terbiveyi,
362	2	26	DİVANÎ, YAZISI,	DİVANÎ YAZISI,
363	1	32	Hılle	Hille
374	2	50	kristalleşmiş maddelerin	kristalleşmiş maddelerin eriyiğinin
395	1	soldaki resim altı	(internupteur)	(interrupteur)
402	1	—	DNEPRODZERJİNSK ve DNEPROGÊS maddelerinin resimleri ters konmuştur.	
404	1	47	1855 - 1820)	1855 - 1920)
448	2	26	2 ocakta	20 ocakta
462	2	41	*Othoman*	*Ottoman*